De Gids. Jaargang 76

bron
De Gids. Jaargang 76. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1912

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001191201_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

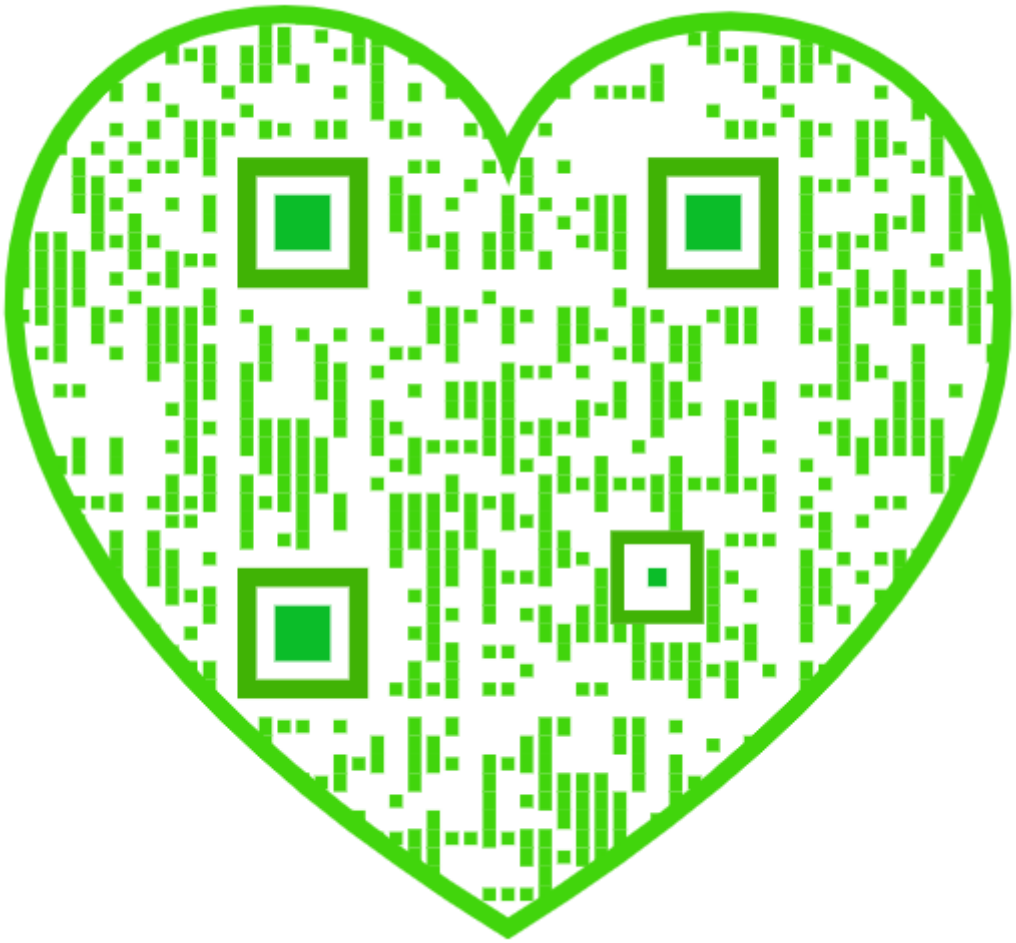

[Eerste deel]

Het vertrouwen.

I.

Het was de donkerste tijd toen de stilte der wanhoop lag over het arme land. De winter duurde lang in sneeuw en hagelslag, de grijze luchten, de zwarte wolken schenen eindeloos, de velden bleven kaal. Over de vlakten, uren ver ruig van onnut hout, klonk slechts geschreeuw van vogelzwermen die, zwenkend en dalend, plots weder opwiekten en snel verdwenen met onrustig misbaar. Wanneer aan een der huisjes beneden een zwervend man vermoeid had aangeklopt om herberg voor den nacht, en het akkervolk, onverschillig door werkeloosheid, bij hem zat te luisteren naar de verhalen van andere oorden, werd er aan het einde als geen stem meer sprak een zucht gehoord, een onderdrukte vrouwensnik, en de gezichten der mannen waren rood en star in den schijn van het vuur, grimmig van verzwegen wrok. De ordebroeders wisten hoe allerwegen, waar ook in steden of burchtgehuchten ellende van roof, vernielde oogsten en klagelijke smarten de geringen kwelden, de liefde steeg van het arme volk tot het arme volk, en de dorst naar kwaad gevaarlijk werd. De burchten in die bedrukte streken stonden zelf droevig verlaten: geen huis of er treurde een vrouw, er wachtte een jonkvrouw zooveel lange dagen een heer die fier was uitgereden. En de zwervers, vreemdelingen, verminkt en vriendenloos, magere schelmen, gemeenen zonder ambacht, land of meester, hadden als dank voor een bete broods nooit anders dan eentonige verhalen van een dorp

verbrand, een stad verloren, een slag waar zooveel vielen wier namen niemand kende.

De vijand heerschte. De trotsche sterke krijgers die in groote benden kwamen uit noord en west, keken met klare rechte blikken, lachend of met een blos van zekerheid, de ruiters in helder staal, de minderen met welverzorgd goed wapentuig. En waar zij hun tenten bouwden voor den nacht ging plots zulk wonderlijk vertier van luide roepen en beurtgezang, dat de landlieden en de vrouwen, de deernen en de kinderen kwamen kijken, eerst schuw en zwijgend, dan, goedhartig, argeloos hun leed, hun haat vergetend, mede zongen en joolden tot het een feest van bekoring werd, en eindelijk of zij vrienden en lievekens waren mede mochten eten van het zeldzaam gebraad, het vee in het gindsche dorp gestolen. Daar werd geweend in de duisternis. En wanneer de burcht, vaak zonder strijd verloren, door den vreemdeling werd bestuurd, bleek de nood even hard en harder de dwingelandij. Maar het gemeene volk was zwak, redeloos en zonder hulp.

En zoo de knechten, zoo de meésters. Menig edel heer, eertijds gevangen of door kleinmoedigheid gedreven, diende den vreemden vorst of den hertog, leefde ver van huis in verzadiging en genoegen, en vergat den ouden grond die vriend en maag van hun geboorte in eensgezindheid bindt. De zwakheid van vertrouwen was des hemels ongenade.

De meesten nochtans streden met zuiver vuur aan den rechten kant, met den koning of met den maarschalk. En aldus waren van alle hoven de rechtmatige heeren uit, hetzij in het harnas, hetzij in vreemden kerker.

In den burcht van den Roe Saint-Pierre heerschte jaren de eentonigheìd van wachten en zwijgende hoop en van zuchten, die alleen de broeder hoorde. Des morgens zat de vrouwe Ermonne in haar klein vertrek van den noordertoren, starend over haar boek of bezigheid, zij kende er iederen tak der boomen beneden, zij kende er iederen heester en iederen greppel in het grauwe land tot den verren einder, en slechts de wisseling der wolken gaf gedachten, de dreigende donkere, de schielijke nauw verlichte en ongewisse, de fijne gedaantelooze die de oogen vochtig maakten tot zij ze sloot en duidelijker haar liefste beeld zag; des middags zat

zij in haar klein vertrek van den zuidertoren, zij kende er ieder boschje en iederen steenblok aan den bochtigen weg tot het duister verschiet, en slechts een glans aan den hemel waar de zon mocht zijn wekte een warm gevoel, dat haar weer bidden deed. Eerst wanneer het avond werd schreed zij naar de zaal, met zoo bescheiden tred dat soms een dienaar verschrikt bleef staan in dieper eerbied dan hij voorheen den heer toedroeg. Dan waren er haastige handen om de toortsen aan te steken, en zoodra de vlammen uit den walm verschenen zagen de lieden naar haar gelaat en den schoonen, altoos nieuwen glimlach. De stemmen klonken helder, de dag was weer voorbij.

De huismeester Hersart, die al meer dan vijftig jaren diende, had haar zien komen met dien glimlach. Hij werd haar dienaar die niemand trouwer liefhad. De heer toenmaals was een hard meester en zeer gevreesd. En toen zij met hem uit Henegouwen kwam gereden, een kind bijna, blozend van der jonkheid bloesemend verlangen, met dien lach van schuldelooze wijsheid die van den hemel droomde, had menig hoorige, man zoowel als vrouw, voor haar gebeden of zij een dochter ware. En God had haar gezegend. De ouderen hadden het dra gezien en haar te ernstiger bemind. De heer, even norsch, even streng en ongenadig, leefde eenzaam als voorheen in zwijgen en gedachten, of toog met den koning maandenlang; de vrouwe Ermonne bleef even zacht en blijde, ongerept door de ijdelheden die ieder hart bedroeven, gelukkig in wat haar geschonken werd. Zij baarde een zoon, een sterken knaap die tot een weerbaar man wies.

Dat waren goede jaren. Des zomers zat zij in de gaarde met haar vrouwen waar broeder Maarten, toentertijde een droomend jonkman, den ganschen kalmen ochtend heilige verhalen deed, en Hersart met den jongen dartelde in de zon of in de schaduw van de boomen, somtijds opziend naar een blik der moeder. In den wintertijd zat zij in de hooge zaal bij het vlammend hout, luisterend naar den broeder, die met liefderijke woorden en een teedere stem, over het boek gebogen, uren tot het kind sprak. Het gebeurde dat ook de heer de goedheid van zijn huis zag, en vriendelijke vragen deed en knikte bij het antwoord.

En toen Evor tien jaren was werd een tweede kind geboren.

In de huizen beneden de rots brandden dien avond feestelijk vele kaarsen, de menschen stonden laat aan hun deuren bijeen, pratend en vragend in verwondering. Maar vroeg in den dageraad klonk een trompet, en toen de stoet van jongelingen en meisjes met hun bloeiende takken langs de velden nader kwam, jubelden de kleine kinderen uit hooge keel, en lang voor de heer met geschenken de poort uit trad zong de morgenhemel van liederen en snarenspel. De vreugde was zoo groot of er een wonder was geschied, Ermonne hoorde het op haar bed en opende lachend haar oogen.

Dat waren de liefste jaren die men zich herinnerde, de jeugd van den kleinen schoonen Marc. Het geluk der vrouwe was het dat de mildheid gaf aan ieders hart, de klaarheid van haar gelaat die een ieder lichter maakte, de warmte van haar innigheid, door niemand begrepen, door een ieder sprakeloos bemind. Wie haar het meest zag wist, ofschoon zij den jongere niet meer zorgen dan den oudere wijdde, dat zij thans geen andere behoefte had.

En toen de kinderen groot waren, Evor een forsch, trouw jonkman, Marc een slank knaapje dat nog geen zwaard kon heffen, kwam de woeste oorlog weder in het land. Er werden teekenen gezien: de wonderbare star die altoos onheil bracht stond aan den noorderhemel, ontzaggelijke zwermen kraaien streken neder en de spechten verlieten het land, er woonden heksen in het woud van Hez; de waarlijk vromen echter vreesden niet. De heer verzamelde de sterksten daar de koning hem riep, en gebood zijn zoons mede te trekken, de een in staal, de ander onbeschermd om toe te schouwen hoe mannen strijden. Evor geleek zijn vader in kracht en zwijgzaamheid, Marc geleek zijn moeder in lach en bevalligheid. Voor Evor bleven de lieden blootshoofds staan, tot Marc kwamen zij nader met trouw en zorgzaamheid. Ermonne echter zeide vaak dat de een niet sterker dan de ander was, en bij het vaarwel kuste zij beiden even lichtgemoed.

Toen bracht de bode het bericht van Azincourt. De heer was gevallen; alle veertig mannen bleven op het veld; van de zoons wist hij geen woord te zeggen.

Geen enkele burcht, geen enkel gezin in gansch het land waar geen tranen vloeiden. Er doolden velen waanzinnig rond.

Dagen lang bleef Ermonne alleen. Maar als zij weder

beneden kwam om van huis tot huis te gaan, wit van gelaat, doch fier en sterk, zagen de lieden dat zij haar glimlach niet had verloren. En de arme vrouw die snikkend voor haar nederviel, liet zich oprichten om aan haar borst te schreien, luisterend naar de streelende stem aan haar oor, en hief haar gelaat naar boven; voor de droefheid der vrouwen is geen liever troost dan van een goede vrouw. Wanneer Hersart rondging om toe te zien bij het brengen van de spijzen, hoorde hij met de klachten de zegenwenschen aan voor wie thans even arm als de geringste was.

En toen begon het wachten dat stil maakt en veroudert. Niemand die niet twijfelde of er ooit een zou wederkeeren; maar zoo waar was het vertrouwen van Ermonne, dat een ieder met haar hoopte en door haar gewisheid rustig was. Zoo gingen een groene zomer en een koude winter.

Het eerste bericht ontving zij van Evor; hij lag gevangen in een burcht des vijands. Ermonne bleef zitten toen zij het vernam en bloosde slechts. Dan, weinig tijds daarna, kwam vroeg op een lieven ochtend een bode, een vreemdeling met een brief. Daar stond in geschreven, dat Marc als edelknaap diende aan het hof van een machtig heer en dat hem geen leed geschieden zou. Het was of Ermonne begon te weenen. Maar zij rees van haar zetel en geleidde den bode als een gast naar de zaal. De naam van Marc klonk luid in de burcht en werd door verscheiden monden geroepen in den hof beneden.

Reeds kort daarna kwam Isabelle, de vrouwe van Montfort bij de moerassen, wier heer ook niet was gekeerd, voor de poort van den Roc gereden. Het was een zomerdag, Hersart en de broeder begroetten haar. De vrouwen hadden elkander nooit gezien. Toen Isabelle de zaal in trad bleef zij staan, en ook Ermonne stond stil tegenover haar; de jongere had een prachtig gewaad, juweelen aan haar handen en schitterende sluiers, de andere droeg een eenvoudig kleed. Zij zagen elkander met onbewegelijke oogen aan of geen van beiden het eerst spreken wilde. Dan echter naderde Ermonne en strekte haar hand uit en sprak het welkom. Toen vernam zij dat de heer van Montfort bij zijn leven den heer van den Roc zijn jonge dochter tot bruid voor den oudsten zoon had toegezegd, in een verbond, geschreven, geteekend en

gezegeld naar de wet. Die er stonden hoorden het verbaasd, want de vrouwe van Montfort was een dochter uit de stad en haar slot een gering bezit. Ermonne, schoon en hoog in haar stoel, antwoordde dat het woord van Roc Saint-Pierre met eere vervuld zou worden. En als Isabelle vertrok, lachend en wuivend, zag Hersart in de oogen zijner meesteres een vonk die hij daar nimmer had gekend.

Sedert dien dag leefde zij eenzamer, haar gelaat werd beneden zelden gezien en haar stem zelden gehoord. Des morgens toefde zij in den noordertoren, uitziend op den weg waar Marc terug moest keeren; des middags in den zuidertoren, starend en peinzend over Evor die gevangen was. Het geviel een enkel maal dat zij met de vertrouwden over de toekomst sprak, dan zag zij den broeder aan, die ook in Henegouwen was geboren, zeggend dat zij oud werd en dat zij naar haar land terug verlangde. Zij hoorden de droefheid in haar stem, begrepen haar gedachten, en zwegen.

Maar de meeste dagen sprak niemand over den nieuwen heer of over den jongeren broeder; noch over de zorgen, het gebrek, den angst beneden. Wie een gerucht vernam, een bericht van nood of ongeluk in andere streken, bedacht slechts of er gevaar dreigde voor den burcht, en spaarde anders zijn genooten. Die laatste harde winter was de zwaarste tijd, eindeloos, eentonig en ondragelijk. De glimlach van Ermonne was het eenige dat den armen lieden de warmte voor het hart gaf.

II.

Toen, in het achtste jaar, op een der eerste zachte dagen kwam zij met vluggen tred de torentrap afdalen, wijl ter zelfder stond de wachter daarboven zijn trompet stak. De poort werd geopend en Ermonne, met haar schoonsten halssnoer aangedaan, trad naar beneden, blozend en recht. Daar steeg gejuich van het goede volk. En na een kleine pooze kwam een bende ruiters aangereden, Evor steeg af en knielde voor zijn moeder. De vrouwen zagen het met vochtige oogen, maar Ermonne, als zij hem gekust had, sprak in klare tonen en ging tevreden naast hem. In de vroolijkheid der lieden dien dag, bij den wijn en de goede spijzen welke heer Evor

zond, klonk steeds de naam van Marc tezamen met den zijne, want thans geloofde een ieder dat ook hij terug zou keeren, dat er weer vreugde op den Roc zou zijn.

Doch Evor bleef niet lang. Even zwijgend als voorheen zijn vader, had hij weinig van zijn gevangenschap gesproken en slechts bedaard gezegd, maar met een hard licht in zijn oogen, dat hij jonge mannen noodig had om hen bij den maarschalk aan te voeren. Reeds den eersten morgen reed hij met zijn dienaar naar Montfort, dat enkele uren van den Roc achter de moerassen ligt, en bij zijn wederkomst verkondigde Hersart het verzamelde volk dat de heer de jonkvrouw van Montfort zou huwen zoodra zij de jaren had bereikt. Hersart en Maarten wisten dat hij enkel het woord zijns vaders eeren wilde, het meisje immers was nog een kind, wellicht twaalf of dertien jaren.

En weldra trok hij naar het leger, de jonge mannen met zich voerende, zoodat de krachtigste handen weder ontbraken op de akkers. Onverwachts kwam hij somtijds terug, bleef enkele dagen en keerde weder onvermoeid ten krijg tegen den vijand of den verraderlijken landgenoot.

Voortaan zat de vrouwe alleen in den noordertoren, uitziend naar den ander, geduldig in haar vertrouwen zes jaren lang.

Toen kwam hij. Zij waren met hun tweeën, hij en zijn dienaar Samuel. Het was de eerste keer dat men Ermonne schreien zag, doch in een glans van zaligheid. Dien ganschen lieven dag klonk muziek van blijde geluiden in de lucht nu zooveel hopen was vervuld en zooveel denken gerustgesteld, nu de vrouwe haar groot verlangen had. Een schoon jongeling was hij, hoffelijk en keurig van gebaar, met een zangerige stem. Doch hij sprak de landstaal op vreemde wijs en de hoorigen kenden hem bijna niet, hun vreugde was de wederglans der zon die brandde in de ziel der vrouwe.

Wie had toen geloofd dat met de wederkomst van den veelgeliefde het einde van den Roc begon? Wie had geloofd dat de zekerheid van haar leven, het wonder geloof der vrouwe eerst thans beproefd zou worden? Hij echter was het niet die het onheil bracht. En het ware een dwaas die toen geen lichter tijd zag dagen.

Want de gevaarlijkste, de zwartste vertwijfeling was voorbij,

want de hoop gloorde voor alle menschen in de Fransche landen en het werd een heerlijke bevrijding.

Toen Evor met zijn mannen wederkeerde en Marc zag en met hem sprak, scheen luttel broederliefde hen te binden. De een was strijdend in den strijd gevangen en had geleerd hard van wil te zijn om de eer van zijn huis en den roof van zooveel jaren zijner manbaarheid te wreken; Marc had geleefd in de weldaad van den vijand. De een bovendien was de burchtheer, de ander kende nog zijn doel niet; de een dacht het liefst aan wapenfeiten en aan de groote oversten, de ander sprak van schoone landen en van liederen die hij gehoord had. Doch de oorzaak van hun verschil kende geen sterveling. Wanneer Evor, thuiskomend van de jacht, zijn moeder zag, hoe zij aandachtig zat bij Marc, knikte hij zooals eertijds zijn vader deed en ging zwijgend voort. Eens twistten zij, en sedert zag men de broeders zelden te zamen. De hoorigen, schoon Evor oprecht en welgezind hun heer was, hielden den jongere dierbaarder, daar zij hem zwakker achtten zonder land en zonder toekomst, en ook daar zij vreesden dat zij met hem de vrouwe verliezen zouden. De heer echter in zijn rechtvaardigheid bleef bestendig die hij was, eerlijk jegens de minderen, slechts den vreemden vijand hatend.

Toen bestierde de hemel de gebeurtenissen die de bevrijding brachten van het volk, de verheffing van het koninkrijk en den ondergang van het huis van Roc Saint-Pierre.

Eens des morgens was Marc uitgereden met zijn valk, verzeld van Samuel, zijn knecht. Het was in den vroegen zangtijd, de zon scheen zacht door ijle wolken, de milde zoelte deed de takken der boomen wiegelen en de eerste bladertjes ontluiken. Zij reden naar de plassen waar de reigers zijn. Dat is een onvruchtbare eenzame streek en de vogels nestelen daar in menigte, want aan de grens van het gebied, het uiterst bouwland van de moerassen scheidend, is veilig kreupelhout dicht begroeid met kruiden. De grond is daar hard en droog en heeft een blanke kleur. Aan gindschen kant der eikeboompjes liggen de plassen waar men des avonds, in den zomer en omtrent Allerheiligen, de dwalende vlammen ziet.

Zij waren daar in den middag en stegen af om te rusten

van de vruchtelooze jacht. En terwijl Marc er zat, zijn knecht de paarden te drinken leidend, zag hij een meisje komen uit het hout, een huppelend licht wezentje dat lachend naderde. Hij rees, maar nog voor hij groette sprak zij hem aan, vragend wie hij was, en noemde haar eigen naam, Rosule, dat klonk als smachten en gejubel. Met vluggen mond vertelde zij waar haar huis lag, hoe zij, ongehoorzaam aan haar moeder en onbevreesd voor de boosheid van dieven, was uitgegaan om in het licht te loopen, in de stilte waar de hemel hoog is; en zij spreidde haar armen uit om de zoete voorjaarslucht te vangen. Marc staarde haar aan en zag het groote land, den grooten hemel rijk van het gekwinkel harer stem. En als zij zijn hand nam en hem medevoerde om hem iets te toonen dat zij gezien had, noemde hij haar naam, eerst fluisterend of hij zich bezon, dan weder in een hoogen toon van verwondering. Zij lachte, en zeide dat hij schoon was, en sloeg haar oogen neder. Maar in het ruige hout gekomen, waar zij stil stonden omdat de takken en de doorntwijgjes hen tegenhielden, moest zij weder tot hem opzien. En dien middag bleven zij stil en dicht bijeen.

Samuel intusschen, ginder bij den plas, had een fluitje uit zijn buis genomen en blies zijn zotte liedjes terwijl de paarden graasden.

Eerst toen de lucht over de boompjes geel werd eindigden zij hun teeder spel en scheidden zij, met lichte groote oogen; de een zocht het voetpad naar Montfort, de ander reed alleen, met zijn gelaat naar boven, gedachteloos.

En nog dien zelfden avond, voor de zon verdween, ontmoette Marc op den breeden weg twee broeders die hem de wonderbare tijding gaven van de Maagd die door God tot den koning was gezonden. Wie ook dit verhaal vertelde en wie het ook hoorde had een groot gebaar van vroomheid en verlangen en een gloed op het gelaat.

Marc werd dien dag een man, een minnaar en een krijger.

Toen hij met klinkende schreden, rood van den rit dien hij gereden had, de zaal intrad, riep hij om wijn en sprak aanstonds zijn broeder aan. Evor luisterde verbaasd in zijn zetel, Ermonne stond op bij het onstuimig verhaal. De jonkman wees en hief zijn armen, groot waren zijn luide woorden: daarginder, in het kasteel des konings, in Chinon, was een

Maagd gekomen, vanwaar wist niemand; zij droeg een zwaard daar de heiligen haar bevolen hadden het land te redden. Een machtig leger volgde haar, prinsen en oversten namen haar bevelen, wijze raadsheeren luisterden naar haar woord, bisschoppen prezen haar heilig. Zij had den koning gezworen zijn stad Orleans voor hem te bevrijden, reeds trok zij op met de krijgers die haar dienden als kinderen hun moeder. Nu zou gewis de vijand wijken en het land gelukkig zijn. Marc wilde gaan om zijn beste kracht te geven, hij smeekte zijn broeder zich ook te wapenen ter liefde van de Maagd en van het goede land.

Broeder Maarten, die de zaal was uitgegaan, keerde terug bevend van ontroering, met twee zwaarden in zijn handen; hij zegende ze in den allerheiligsten naam en gaf er een aan Evor, een aan Marc. De vrouwe bad geknield. En Evor rees van zijn zetel, zag zijn broeder aan en nam hem plotseling zwijgend in zijn armen, hun zwaarden stonden opgeheven naast elkander, flikkerend in het roode licht der fakkels.

En vroeg in den ochtend vertelden de gemeenen elkander hoe de Maagd voor den koning was verschenen om den gevloekten vijand te verdrijven, en hoe de heer en zijn broeder, in trouw vereenigd, besloten hadden met allen die wapens konden dragen naer Orleans ten strijd te gaan. De hamers klonken op het staal, het wreede oorlogstuig werd scherp en blank gemaakt, terwijl de mannen riepen boven het fel geluid van vijl en wetsteen. En geen enkele vrouw werd droevig bij die toebereidselen, er scheen een vaste glans in aller oogen van geloof en grootmoedigheid. Het was een lente toen het beste der harten ontwaakte en openbaarde hoeveel liefde de menschen bindt, hoeveel inniger de vreugde verstaan wordt dan het ongeluk. De heer schouwde toe bij de blijde bezigheid, en wie zijn woord van kracht hoorde werkte met harder spieren voort.

Marc echter reed weder uit, doch niet ter jacht, want de knecht moest zijn bewapening verzorgen. Toen Ermonne hem in het zadel zag springen bemerkte zij de wildheid van zijn gebaar en de blindheid zijner schitterende oogen. Zij stond met kloppend hart en een gloed over haar gelaat, het was haar eigen oude, oude droom die in het duisterst harer ziel was aangeroerd. Terwijl zij hem nazag kwam Samuel

bij haar staan, zeggend met een bedoeling van schalkerij, dat zijn heer laat terug zou keeren, daar hij naar de moerassen ging om de reigers van Montfort te zien. Zij schrok, maar zonder beraad beval zij hem aanstonds de Vlaamsche, haar merrie, voor haar gereed te houden onder de boomen aan den weg waar zij haar ongezien bestijgen kon.

Op dezelfde plek waar hij haar gisteren omtrent hetzelfde uur gezien had bond Marc zijn paard vast, en keek rond en staarde naar de lucht, en wachtte in de zekerheid der eerste liefde. Zij kwam, langs dezelfde heesters waar zij gister was gekomen, lachend en niet verbaasd, immers haar gedachten hadden hem daar steeds gezien den ganschen nacht en den ganschen schoonen dageraad. Het paard hief zijn hoofd en zag hen na wijl zij langzaam het hout in gingen, en boog zich toen weer neder tot het jonge gras.

Toen na een poos het dier in de verte den hoefslag van een makker hoorde, snoof het begeerig de frissche lucht in en hinnikte luid in de stilte van den lentedag, en het verwijderd gehinnik achter het boschje antwoordde dat het inderdaad de Vlaamsche was die kwam. In snellen draf verscheen zij, de vrouwe Ermonne dragend. Zij steeg af, hijgend van vermoeienis, want het was vele jaren sints zij gereden had. Even aarzelde zij, doch trad dan vlug het kreupelhout in, zonder zoeken, het was of zij wist waar haar zoon gegaan was.

Maar toen zij hen zag, zittend in het hoog en bloemig kruid, het meisje pratend met haar kinderstem of zij van de heele wereld te vertellen had, hij haar aanziend, bleef zij staan met de hand op haar borst en tranen in haar oogen. Zij zag wat zij eens gedroomd had in het gulden licht en in de teederheid der groene bladertjes, wat zij veel verlangd had, en de herinnering aan zoo oud verlangen deed haar pijn. In den gloed van haar boezem sluimerde iets dat zij niet kennen durfde. Zij vergat waarom zij was gekomen en ging voorzichtig, met haar gewaad in de hand om geen geruisch te maken, over het zachte gras terug, turend in haar duister hart, terwijl haar tranen vielen. De merrie bij den teugel nemend leidde zij haar daar waar zij niet gezien konden worden. Zij zette zich neder bij de struiken, droogde haar tranen, en dacht, en onder het denken keerde haar glimlach weder.

Het raadsel dat haar had bewogen had zij immers altoos gekend, en was het niet een genade onverwacht en heerlijk dat haar verlangen zoo wonderbaarlijk het geluk zag? Een zachte warmte ging door haar bloed, de luwte aan haar handen was week van geurigheid; zij zat te denken, stil en zwaar en innig, hoe het kind uit haar geboren toen zij vermoeid lag van het smachten, toen zij niet schreien of bidden kon in de ledigheid van verlangen eindelijk voldaan, denzelfden schat gevonden had dien ook zij in haar maagdelijk geheim verborgen droeg. En zij droomde in de gouden eenzaamheid, terwijl de merrie rustig bij haar stond, tot de eerste wolkjes verrezen en het windje de takken roerde.

Maar als eindelijk Marc met zijn paard fluks kwam aange!oopen, herinnerde zij zich en rees. En toen hij bij haar stond en haar aanzag met zijn verrukten blik, richtte zij zich tot hem op, kuste hem en aarzelde. Doch zij steeg in het zadel, wendde haar hoofd af en sprak zacht het koude woord dat Evor den plicht van Roc Saint-Pierre jegens Montfort vervullen moest. En zwijgend reden zij huiswaarts naast elkander.

Bij het vaarwel in den ochtend, toen de broeders en de mannen zich schaarden voor den tocht, hield Ermonne zich lang aan de borst van haar jongsten zoon, zoodat hij moeilijk scheiden kon. Doch haar ontroering was niet gelijk die der andere moeders. In het geroep, gekrijt, gesnik stond zij alleen rustig den stoet na te zien die onder de boomen verdween.

Zij trokken de Oise over bij Saint-Leu en togen om den vijand te vermijden door Isle de France. En op de derde dagreis, terwijl zij rustten voor het maal, openbaarde Marc zijn broeder het geheim van zijn zorgen. Hij had besloten met de Maagd te strijden, en na de overwinning in de Toscaansche krijgen te gaan en nimmer op den Roc terug te keeren. Evor zweeg en legde een hand op zijn schouder, goed en zwaar en ernstig. Toen ontwaakte in beiden warme dierbaarheid, doch beiden bleven in zich zelf gekeerd, de een met een zucht, de ander peinzend.

En voor Orleans gekomen, in het rumoer der buitenvestingen, omarmden zij elkander, sloten hun helmen en maakten het heilig teeken; dan trokken zij hun zwaarden en reden recht vooruit.

Het was de dag van den vreeselijksten strijd. Zoo roeke-

loos streed Roc Saint-Pierre, dat hun mannen zagen hoe klaarblijkelijk de hemel hen behoedde, den heer en zijn broeder beiden. Zelfs de Maagd werd gewond. Maar toen in den middag de kreet gehoord werd dat de vijand de schansen verliet en aftrok, begon de groote klok te luiden en de burgers, dansend en hun hoeden in de hoogte werpend, liepen te zingen door de straten. Dronken en dwaas van vreugde was de stad.

Hier keerde het geluk, hier was de eerste schoone winst der Franschen, hier begon de vrijheid des lands. De roem straalde van een begenadigd kind, dat meer dan haar leven gaf, het geloof van haar zuiver hart, de kracht van haar ongerepte liefde die in het arme volk een grooter kracht en vreugde wekte. Diep is de liefde der vrouwen voor minnaar en kind, dieper de liefde en feller het vuur wanneer een beeld van God haar ziel bezit.

III.

De mare van Orleans stak het wilde vuur aan in alle landen van noord tot zuid, in alle steden en in alle trouwe burchten maakten de mannen zich vaardig tot de onverwachte zege. Veel moest er gestreden worden, want nog was de vijand een geweldig meester, maar hij week reeds in zijn sterke steden, en de vreugde in alle borsten sloeg tot hartstocht uit, die het rijk vervulde met groote daden, met vroomheid en gezang. En overal waar de vreemdeling terug trok haastten de landlieden zich tot den laten arbeid, er zouden dezen zomer weer welige akkers zijn. Heerlijk ontwaakte het gansche land in vreugde, vol zoeten klank was dit gezegend voorjaar.

Nu was de tijd ook van vergelding voor menig man die in druk geleefd had. De heer van Roc Saint-Pierre voerde zijn knechten naar Richemont, Marc zou naar den burcht rijden om zijn moeder voor het laatst te groeten voor hij de Maagd volgde. Bij het scheiden weenden de broeders, zij zouden elkander niet terug zien. Zoo jammerlijk snikte de jongste, dat de mannen in ontroering hun hoofden negen. Evor zweeg. Maar toen hij heenging van zijn broeder zagen zij een donkere kracht in zijn blik die hen stil van eerbied

volgen deed. Het paard gehoorzaamde vlugger dan ooit den ruk der teugels.

Marc kwam met zijn dienaar op den Roc. En als hij, met haar alleen in de groote zaal, zijn besluit vertelde om naar de oorlogen te gaan ver van het lieve land en nimmer terug te keeren, zat zij te kijken naar de witte en zwarte steenen, zij bewoog niet en sprak geen enkel woord. Het was zoo stil dat zij de stemmen beneden hoorden. Eindelijk stond Marc op en kuste haar voor den nacht, maar met gesloten oogen, in zijn binnenst fluisterde hij vaarwel; en toen hij voelde hoe koud haar handen waren, snikte hij en liep haastig heen.

Na het vroegmaal in den morgen zagen de lieden verwonderd hun vrouwe te paard gaan, gekleed in haar gewaad van laken en hermelijn, de juweelen flonkerden door de sluiers over haar hoed. Hersart en twee gewapenden reden achter.

Zij kwamen voor de poort van Montfort, een laag oud slot dat zeker geen vijand kon weerstaan. De vrouwe Isabelle, verwittigd van haar komst, trad buiten ter begroeting. En weder, gelijk den eersten keer jaren geleden, zagen zij elkander aan voor zij spraken: thans wist Ermonne dat zij haar haatte, zij bloosde, en bloosde donkerder wijl zij zich zwak gevoelde, zij de sterke die nimmer had gevreesd. En toen lachte de andere en sprak schoone woorden.

Als Hersart het geschenk had aangeboden traden de twee alleen de kleine zaal in. En Ermonne begon haar verzoek, ofschoon zij vreesde dat zij vergeefs zou spreken: zij vroeg de vrouwe van Montfort haar jonge dochter tot bruid van Marc haar zoon, en zwoer dat de koning hem een schooner burcht en rijker land dan Roc Saint-Pierre zou geven. Bij het eerste antwoord hoorde zij dat in waarheid van haar beiden zij de sterkere was, maar dat haar groot vertrouwen, de stuurder van haar leven, tot een raadsel was genaderd. Die van Montfort echter bleek beter dan haar kleine wraak; de dochter uit de stad, geringacht door de hooge vrouwen van het land, wilde pijnigen voor zij haar wreedheid voelde, en antwoordde in een schijn van verbazing met veinzerij. Maar toen de oudere met nederig bidden voor haar knielde, ontroerde zij en weifelde. En opstaande zeide zij dat zij wach-

ten wilde tot heer Evor kwam; zij beloofde niet, zij weigerde ook niet, en Ermonne kuste daarvoor haar hand.

Snel reed zij huiswaarts om haar zoon te zeggen dat hij zijn geliefde niet verlaten mocht, zij zelve zou tot den koning gaan en zeker zijn gunst ontvangen. Een zachte gedachte was het, een huis voor Marc met het zeldzaam geluk der liefde; doch onrust trilde in de duisternis der gevoelens, in haastiger draf joeg zij het dier voort, en een enkel verlangen slechts, zuiver als een gebed, scheen ten leste licht door haar angst: hem te behouden bovenal.

Zij kwam te laat. Marc had vaarwel gezegd en was heengereden met Samuel. Die het haar berichtten werden toen verbaasd, zij zagen de vrouwe staren terwijl haar lichaam rees en op haar stil gelaat als een vroege glans van zonlicht de teedere glimlach ontlook. Dan plotseling gebood zij met forsche heldere woorden en zond dienaren uit op de vlugste dravers naar het noorden en naar het zuiden.

Die naar het eikenboschje bij de plassen ging vond hem niet meer, maar wel de hoefsporen op het gras. De droeve jonkman was daar geweest toen zijn moeder voor hem smeekte op Montfort.

En terwijl hij zat en mijmerde kwam het meisje, naar haar gewoonte van iederen dag. Zij waren kinderen en dwaas, en vergaten hun bedroefdheid. Want als Marc van vaarwel en eeuwige scheiding sprak, klapte zij in haar handen en lachte zoo luid dat de knecht ginds luid meelachen moest. Zij luisterde niet naar zijn ernst, zij had zooveel gedachten die zij voor hem onthouden had en zooveel vragen dat zij niet op antwoord wachten kon en voort sprak, huppelend aan zijn arm.

Maar eindelijk bleef Marc staan en zei vaarwel. Toen naderde zij dicht onder zijn gelaat om zijn wil te zien. Zoo stonden zij dat oogenblik, de een op de ander wachtend wie het besluit zou nemen. En toen Marc wees dat hij heen zou gaan, opende zij haar mond, doch zeide niets en sloeg haar armen om zijn hals. En zij fluisterde. Hij verstond haar niet, maar zijn handen wisten wat zij doen moesten, zij namen haar op en droegen haar naar de paarden. Met een knik tot Samuel sprong zij schrijlings in het zadel, Marc zat achter haar. En zij was het die den weg aanwees door het

drassig land van Montfort, waar zij verdwaalden en dikwerf stil stonden om rond te zien over het glanzend riet, tot zij in de eenzame heuvelen kwamen en het herderspad vonden naar het woud van Hez. Het schemerde al, de paarden liepen onvermoeid in geregelden gang en de rijders zwegen.

Bij het geboomte, voor de vage duisternis van het woud stegen zij af, achter hen waar de zon was ondergegaan scheen nog licht aan den hemel. Samuel koosde de dieren met woordjes en klapjes en leidde hen naar het gras. Het was toen, met wat geritsel van bladeren en iets vaags in de verte, de stilte die muziek is voor smachtende harten. En kijkend waar de dag was heengegaan, negen zij tot elkander en hun lippen kwamen te zamen. Zoo luisterden zij beiden, met zachten adem, tot het geneurie van Samuel hen deed opzien dat het nacht was en koel.

In den dageraad, fonkelend van dauw, zag zij bij het ontwaken Marc lachend voor haar, en opstaande liet zij zich medevoeren naar het vuur waar de knecht bezig was. Een maal echter hadden zij niet. En zij zochten niet, zij vergaten den tijd in scherts, hun stemmen maakten speelsch gerucht in het loof. Ten leste echter sprak Samuel weder van brood, en als hem gevraagd werd hoe zij het vinden zouden, ried hij met de paarden aan de hand dwars het woud door te gaan, daar de vlakte onveilig was, en in het westen den weg naar de stad te zoeken, zij zouden er voor den avond zijn. Hij zelf ging voor, lustige wijsjes spelend op zijn fluit, Marc volgde met Rosule naast hem rijdende. Dien ganschen ochtend gingen zij sprakeloos door het geruisch der dorre bladeren aan hun voeten, de twee gelieven in verrukking achter het zot getierelier, zij naar beneden ziende en hij naar boven, tot de zon hoog voor hen schitterde door de wiegende kruinen. Daar was een open plek waar bloemen groeiden en jonge berken tot aan den stam in het licht des hemels praalden, en Samuel hield stil en zag rond met vragenden blik. Zij zetten zich neder op het gras om te rusten.

Terwijl heer en knecht tezamen overlegden waarheen de tocht zou zijn en waar zij voedsel konden vinden, dwaalde Rosule door het warrig hout. Plots hoorden de mannen

haar schreeuwen, zij sprongen op met de wapens gereed, en als zij haar vonden zagen zij haar angstig tegen een boom geleund. Dicht bij haar reeds naderden twee wezens in grauwe pijen, met de kappen over het gelaat. Samuel gilde, doch stond stil, spande zijn boog en schoot. Toen klingelden de leprozen hun klokjes en knielden om erbarmen. Marc droeg het meisje naar de paarden en vluchtend reden zij voort, de honger was vergeten.

Lang was de tijd geleden, toen er branders woonden in het woud, arme mannen, maar vrij, die gaarne een zwerver spijzigden; thans wemelde het van dieven en uitgeworpenen, een toevlucht voor schande en jammerlijksten nood. De jongelieden rustten daar niet meer, doch gingen haastig en omzichtig, zonder spreken, met een gebaar wanneer zij een geluid ergens hoorden. Doch het woud was kalm, de zon scheen boven, en slechts een koekoek sloeg ver of nabij, en duiven tortelden.

Laat bereikten zij het open land. De lage zon wierp een glans op het riviertje dat met een wijden boog achter de heuvelen ging, en daar in den zilverigen hemel, groot en sierlijk, rees de toren van de stad. Zij lachten weder en zagen elkander in blijdschap aan. Rosule vlijde zich onder de geurende doornen bij de paarden neder, de anderen gingen heen om spijs en drank te zoeken.

En toen de knecht met twee vogels keerde en Marc met zijn muts vol water, vierden zij feest met hun drieën. Het was het bruiloftsmaal, morgen vroeg zouden zij naar de domkerk rijden in de stad. Zij bleven lang bijeen om het vuur, wijl de kleine maan over de boomen ging, hun aangezichten gloeiend, hun verbeelding betooverd door de onverwachte vlammen en de wonderlijke schaduwen in de takken daarboven, pratend over den burcht waar zij wonen zouden en de blijde toekomst. De trouwe Samuel vertelde van wat hij het liefst zou wenschen, van een meiske waar hij veel aan dacht, van een luit die hij verlangde, van de vele liederen die hij maken zou. Hij zong er een, Rosule en Marc zongen luisterend mede. Bij het goenacht beloofde zijn heer hem het schoonste speeltuig van Provence en de jonkvrouw lachte hem toe. Lang reeds lagen de twee gelieven rustig naast elkander onder de ritselende twijgen van

den doornstruik, toen hij nog voor het doovend vuur zat met zijn fluit aan den mond, en soms klonken enkele zeer zachte tonen in den nacht. Bij het schuchter ochtendgeruisch in de boomen legde hij zich neder.

En toen hij, liggend, van de maan, die bleeker tot de kim neeg schuin boven waar de stad moest wezen, naar het riviertje beneden zag en den grilligen gang volgde tot nabij het bosch, ontwaarde hij duidelijk een vuur en vele gestalten. Hij stond op. De boomen verschenen uit het donker, de dauw dreef over de helling, de spits van den toren in de verte glinsterde als een kleinood door den nevel. De nacht verbleekte en de dag opende den hemel wijd. En als Samuel, bij de eerste fonkeling over het vochtig veld, weder tuurde, zag hij daarginder ruiters die naderden. Ras wekte hij zijn heer. Marc stond op en zag, en greep het slapend meisje in zijn armen, terwijl zij zacht iets uit den droom sprak.

De paarden, gestoord bij hun voeder, brieschten luid om beurte. En weldra draafden zij lustig den zoom van het woud langs, de koelte door de manen en de morgenzon in de oogen gaven kracht en snelheid en frisschen moed. Doch het was een nuttelooze jacht: de boschkant leidde naar den weg van Montfort, het geboomte was te dicht om te rijden, en beneden de glooiing stroomde het riviertje. Daarheen nochtans stuurden zij de teugels, want daar was de eenige uitweg. Een woest geroep klonk achter hen toen hun paarden in het zonlicht sprongen, de spreeuwenscharen verschrikt naar alle zijden jagend. Beneden aan den oever, waar de wilde appels bloeiden, hielden zij stil. Tijd voor raad was er niet, doch Marc zette haar op het ander paard bij Samuel, en gaf een kort bevel. Samuel sloeg met zijn sporen, steigerend sprong het paard door de boompjes zoodat de bloesems rijkelijk vielen, en stortte in het water. Een moedig dier was het dat met zijn beste kracht streed tegen den stroom, en aan den oever eindelijk hielp Samuel het naar boven klimmen.

Aan gindsche zijde intusschen, bij wild geschreeuw en hoefgetrappel, kletterden zwaarden achter de boomen. Maar weldra werd het rustig. En in de stilte zag Samuel van zijn schuilplaats twee knechten door de takken dalen om

naar de vluchtelingen rond te zien; hij mikte en schoot, en een viel stom voorover, de ander klom gezwind naar boven. Toen riep hij luid den naam van zijn heer, en riep weder, maar er was geen antwoord. En zonder spreken nam hij de jonkvrouw op, zette haar in het zadel en leidde het paard langs den oever stroomafwaarts, dat was de richting van de stad.

Hoog en ongezien zongen de vogelen over het dauwig land, de rijke zon scheen overal en maakte de eenzaamheid der wereld eindeloos en vredig. Maar droevig gingen zij beiden, Rosule voorover stil snikkend in haar handen, de knecht in verbaasde gepeinzen of inderdaad de lieve verwachtingen door de schelmen van Montfort vernietigd waren, of zijn heer nimmer een burcht zou krijgen. Een broeder die kruiden zocht wees hun den weg naar de stad. En hij liep voort, denkend heel den morgen, de jonkvrouw schreide en hij durfde niet te spreken.

Voorbij de vreugde der liefde die een eeuwigheid was voor twee zielen alleen, en niets voor wie haar verstoorden.

IV.

De knecht dan hield de jonkvrouw van Montfort in de stad gevangen, maar hij had geen geld om beider herberg te betalen. Dus vroeg hij haar verlof om naar den Roc om hulp te rijden en de vrouwe Ermonne te zeggen hoe Marc gevangen was. Rosule bleef alleen, een verlaten kind, bij het volk dat in de herberg kwam, wolkoopers, gezellen en soldaten, doch ridderlijk bejegend.

Droevig zat Ermonne in de zaal toen Samuel binnentrad; zij rees met open mond en groote oogen, zij kon niet vragen. Maar schoon en rustig werd zij bij het bericht dat Marc gevangen was op Montfort. Zij luisterde niet meer, zij riep om broeder Maarten en gebood hem daarheen te gaan en met haar zoon terug te keeren. Die haar hoorden en zagen voelden de kracht die haar bezielde en wachtten eerbiedig wat haar mocht behagen. Doch zij zond allen behalve Hersart heen. Dien middag werkte niemand, de hoorigen stonden aan den weg te kijken, en menigeen hief dreigend de vuist naar de verte toen ten leste de broeder kwam, alleen en

zeer vermoeid. Hij bracht wederwoord dat heer Marc in gijzel blijven zou, of wel zijn straf zou vinden indien de eer van Montfort geschonden werd.

Ermonne sprak niet, zij wenkte Hersart mede en trad buiten. En als zij de weinige mannen die er beneden stonden aanschouwd had, beval zij hen zich in een rij te scharen, en koos vier der sterkste knapen, hun zeggend zich te wapenen en gereed te houden voor haar dienst.

Blozend van trots stonden zij vaardig in den vroegsten ochtend, vier knapen die voor het eerst de korte zwaarden droegen, met bogen bovendien, en vier der beste paarden, brieschend en trekkend aan het tuig. Hersart zelf leidde de Vlaamsche buiten, die wel niet jong meer was, doch de vrouwe had haar verkozen en geen ander. Rustig stond het dier aan den teugel en al het volk wachtte er om heen, gissend en vragend waar de tocht naar toe mocht zijn, met knapen immers kon zij Montfort niet dwingen. Een zacht geluid van verbazing ging er toen de vrouwe verscheen. Zij droeg haar roode korte kleed, slechts hing een dolk aan haar gordel. Doch het was haar uiterlijk niet dat den lieden bewonderend naar haar alleen deed zien. De merrie hief het hoofd, groot stond Ermonne er bij, met koelen hoogen blik die zag en naar niemand keek, met frank gelaat, zonder vrees of twijfel, met een edele kracht die door meer dan de innigste liefde wordt gewekt, en allen zagen het dat zij iets grootsch ging doen. Zij steeg in het zadel, zij staarde over hen heen met haar lieven lach en wuifde, toen schreeuwden zij allen luid, vrouwen en kinderen en grijsaards, en drongen aan om haar te beroeren, haar kleed te kussen, of dicht onder haar gelaat een heiligen naam te roepen. Dan wendde zij den breidel, de knapen volgden en reden haar na het lommer in der eiken die aan den weg naar het zuiden staan. En terwijl zij hen nazagen hadden Hersart en de broeder vele vragen aan te hooren, want Montfort lag naar het noorden; maar de vrouwe had hun haar doel niet gezegd.

Het was nauw vijf uur, in den vroegen zomer, toen zij vertrokken. Zij reden in matigen draf, met oordeel, en vaak beval Ermonne den jonge knechten achter haar te blijven. Bij een klooster der minderbroeders aan de Therain hielden zij stil opdat de paarden drinken konden, doch niet lang, en

toen de overste buiten kwam en de morgenspijs aanbood, boog Ermonne, groette ten afscheid en ging weer voor, de rivier over, zuidwaarts de welige landen in waar overal broeders en arbeiders bezig waren in de groene akkers. Het felle licht begon te gloeien op den rossen kleiweg, hoog dwarrelde het stof op achter den stoet. Wanneer zij ver voor zich boomen zagen gaven de rijders een zachten spoorslag en in de schaduw ademden zij dieper de koelte in. Maar niemand sprak, want de vrouwe zweeg, recht voor zich ziende. En omtrent het heetste uur, in langzamer gang dalend naar de vallei, bereikten zij een steenen brug over de Seine; daar stegen zij af, het was een kleine stad waar een koninklijke burcht stond, met den leeuw des vijands echter wapperend in den toren. De knapen wreven er de paarden droog onder de kastanjes voor de herberg en jolend onder elkander speelden zij met het water in de emmers. Dan zetten zij zich ordelijk op de bank, vier op een rij, met de vrouwe tegenover hen omdat er slechts een tafel was, en hielden een voor een hun schalen op, zij hadden een kostelijk maal met wijn in de kannen; ook twee kooplieden zaten aan, die schertsten met de jonge krijgsknechten, terwijl Ermonne luisterde, knikkend somwijlen, naar het oolijk getier. Toen de schalen ledig waren rees zij, hen manend te rusten, want zij zouden dra weder in het zadel moeten en rijden tot den avond.

En kort na den middag sprak de vrouwe tot ieder der knapen vriendelijke woorden en vertrokken zij, weder zuidwaarts, in stap eerst omdat de grond steeg en de zon heet straalde, de wingerden stovend die er op de hellingen groeiden. Doch mijlen ver ook waren de landerijen hier woest en verlaten, geen monniken die er werkten, geen herders zelfs met hun kudden, de schaarsche kotten stonden er verwaarloosd; het was al armoede en eenzaamheid onder den schoonen blauwen hemel, fazanten slechts en wilde hoenders vlogen hier en ginder met plotseling welluidend gerucht der wieken op. De paarden gingen trager ten leste, vermoeid en nat. Na een paar uren dus besloot Ermonne weder te rusten; zij zelve was de gast daar van den slotheer die haar binnenleidde en onthaalde. En bij het vertrek bood hij vijf zijner rossen aan, opdat haar eigen dieren zonder last zouden zijn, en reed zelf mede met eenigen zijner knechten. Naast haar

gaande vertelde hij de berichten van den oorlog en van het hof, zij luisterde en vroeg, somwijlen zorgelijk omziend naar haar jonge dienaren die voorover gebogen zaten van vermoeidheid.

In den vallenden avond eerst ontwaarden zij den toren der Lieve Vrouwe van Chartres en kwamen weldra voor de poort. De slotheer keerde weerom met zijn paarden, Ermonne betaalde de tolwacht en reed binnen, de nauwe straten door naar de herberg onder de kathedraal, waar in de hoogte het klokje luidde. De knapen wreven zich de stijve lendenen en beenen, zij zelve, den waard een spoedig maal bevelende, ging de kleine poort in voor het avondgebed.

De vrouwe Ermonne was niet jong meer, zij had grijze haren bij de blonde. Een ganschen dag, van het eerste licht tot den schemer, had zij gereden. Doch met lichten tred liep zij tot nabij het altaar, knielde, en lag daar op de steenen, soms de Heilige Moeder aanziend, tot de wachter met zijn sleutels rondging. Blijde stond zij op, met blijde stem prees zij aan het maal haar moede knechten, die in bewondering hoorden.

En even vroeg den volgenden dag stonden zij weder gereed. De vrouwe bemoedigde hen, zeggend dat zij met goede snelheid dien avond zeker het doel bereikten en het loon verdienden, Frisch reden zij de poort uit, zuidwaarts weder; de dag was koeler wijl er volle lichte wolken aan den hemel dreven en ook waren de wegen lommerrijk hier aan de grens van Beaune. Ermonne echter, die den gang aangaf, liet de merrie loopen zoo zij verkoos. En zij deed wel met haar zachte zorg. Tot Vendôme, waar zij rustten, liepen de dieren geregeld, doch de volgende mijlen werden voor de rijders een zware vermoeienis om hen voort te dwingen; nu bleef het eene dier hijgend staan en wachtten zij tot het de sporen weer gehoorzaamde, dan was het een ander dat niet verder kon. Alleen de goede Vlaamsche ging geduldig en werd ook vaak geprezen. Ten leste echter, hoe ook de menschen wilden, konden de dieren hun werk niet meer. Zij waren onder dichte hooge boomen, en toen er druppelen vielen en het in het loover te ruischen begon, besloot de vrouwe af te stijgen en te wachten. Zij zuchtte, denkend aan haar doel en aan het uitstel. De paarden stonden met de hoofden bij elkander, de jongens zaten bij den boomstam

dicht bijeen, Ermonne, midden op den weg in haar kap gehuld, staarde en luisterde naar den verren donder.

Doch zoodra het weder klaarde trad zij op hen toe, beval hen haar te volgen, en of het door de forschheid van haar stem was of door den frisschen geur van regen en gedrenkte boomen, de knapen zaten moedig recht op, lustig en rap gingen de dieren. De zware wolken dreven naar het oosten, de zon tintelde over glooiingen en dalen waar het overal glinsterde tot ver aan den kim.

In den middag kwamen zij aan de Loire en binnen Tours, daar was veel vertier van krijgsvolk, Franschen van alle oorden en vreemden uit het zuiden. De vrouwe hoorde er van den waard dat het laatste deel van den weg korter was dan zij wist; toch beval zij hem haast te maken en vier goede paarden voor haar te zoeken, daar zij haar eigen in zijn hoede wilde geven, slechts haar merrie vertrouwde zij. Toen de knechten verzadigd waren ging zij hen voor naar de St. Maarten om te bidden, de burgers zagen haar na. Fier liep Ermonne, verheugd en met glanzende oogen van jeugdig ongeduld.

Die enkele laatste uren van den tocht, in zon en schaduw van den breeden weg, lachten de knapen met elkander, doch onderdrukt om de vrouwe niet te storen, en in de vroolijkheid vergaten zij de vermoeienis der leden, ofschoon de wildheid der vreemde rossen voortdurend hun armen strak hield. Eindelijk onderscheidden zij, in de hoogte recht onder de zon aan den westerhemel, de torens der kasteelen van Chinon.

De weg steeg en die laatste inspanning werd te zwaar voor de Vlaamsche. Dicht voor de poort, voor de soldaten van de lijfwacht die buiten traden, bleef zij staan. Ermonne sprong af, sloeg haar beide armen om het hoofd der lieve merrie en kuste haar, de Vlaamsche hinnikte zachtkens, snuifelend langs haar gelaat, wankelde, maar hield zich recht. En toen de meesteres haar streelde, met woordjes die een vrouw weet, schudde zij even de manen en volgde haar, zeer langzaam, de poort door. In de dingen der ziel is de vriendschap der dieren zoo groot als die der menschen.

Het was een zonderlinge kleine stoet om te zien, de vrouwe met haar afgemat paard en de vier jongelieden met

de hunne een voor een, door twee piekeniers gevolgd, den rotsweg naar de kasteelen bestijgend. Een hoofdman van de wacht kwam daar haar verlangen vragen. Zij verzocht hem een leger voor haar merrie te bezorgen en den koning te melden dat Roc Saint-Pierre zijn behagen wachtte. Hij was niet lang gegaan toen een heer buigend voor haar in den hof trad en haar vroeg mede te komen.

Door een laan van bloeiende rozenboomen volgde zij naar de gaarde. Daar was een zwierig dansfeest op het grasveld, de muzikanten speelden bij de heesters, de hovelingen gingen er overal in paren. Onder de kastanjes zat de jonge koning, geheel in witte zijde, door schoone vrouwen omringd.

Ermonne trad recht voor hem, knielde, wijl de anderen ter zijde stonden, en na vergiffenis gevraagd te hebben voor haar armelijk reiskleed, herinnerde zij den vorst aan de trouw van geslacht tot geslacht van Roc Saint-Pierre, en bad hem om hulp. Zacht en eenvoudig sprak zij; die er zaten luisterden stil en ontroerd, of het een wonder was, naar het alledaagsch verhaal van een jonkman die een meiske minde, ontvoerde, en gevangen werd; maar het was heilige liefde die sprak in diepe tonen, de zuiverste deemoed die smeekte als een eenzame voor het altaar. Toen zij zweeg werd er niets gehoord dan het zacht gevedel in de verte, de wind in het loof. De koning zag haar aan of hij nog luisterde naar haar stem. Maar dan fluisterden de vrouwen rondom, zoo bewogen, zoo dringend, dat hij naar hen omzag en knikte. En met ongedekt hoofd Ermonne naderend hielp hij haar opstaan, kuste haar hand en beloofde haar honderd krijgslieden wanneer zij wilde. De hovelingen klapten in de handen tot lof der edelmoedigheid, Ermonne glimlachte. Toen zag de koning haar aan en zeide dat zij schoon was. Maar hij was jong en zijn onbehoorlijkheid gevoelend bloosde hij; dan op luchthartigen toon sprekend, het scheen een gril, verzocht hij haar ten dans. Zij neeg en reikte haar bloote hand.

De muzikanten speelden den Franschen rozendans, de hovelingen traden tegenover elkander aan, de zon glansde nog even op de toppen der populieren. Sierlijk en hupsch gelijk een jonkvrouw tripte Ermonne met den koning de maten, en zwenkte en neeg, en lachte van geluk, een lieven

naam koesterend in haar hart. Blijde danste zij, ter liefde van haar zoon.

Doch toen de koning haar tot haar zetel naast den zijne had geleid en den beker met haar gedronken, vroeg zij oorlof om te rusten, daar zij in den dageraad met de bende vertrekken wilde. Op een zacht bed sliep zij in, biddend, bij de fijne muziek en het geluid der dansers in de gaarde.

Dit was de wonderlijke tocht toen de vrouwe binnen twee dagen van den Roc tot in Touraine reed, en er den vorst behaagde.

Als zij ontwaakte zag zij den hoofdman reeds wachten in den hof om haar naar het kwartier der krijgslieden in Tours te leiden; een overste kon niet gemist worden, zij zelve moest aanvoerder zijn. Ook de knapen stonden gereed, zwijgend bij den hoofdman, met een schoon paard voor haar, want de Vlaamsche kon haar nog niet dragen. Bij het afscheid schonk de koning haar een juweel en wuifde haar na terwijl zij heenreed, blozend van vreugde over zijn goedheid, van heerlijke verwachting.

Omtrent het uur van het ochtendmaal kwamen zij aan het slot in de stad, waar de hoofdman aanstonds uitging om de bende te verzamelen. En weldra stonden zij aangetreden, twintig ruiters en honderd jonge voetsoldaten die reeds onder roemruchte oversten gestreden hadden. De vrouwe talmde niet, doch steeg in het zadel wijl de hoorn schalde, en leidde hen de Loire over noordwaarts, trotsch reden haar knapen als lijfwacht achter haar met de Vlaamsche in hun midden. En ofschoon de hoofdman haar den veiligen weg door het gebied in 's konings macht aanried, verkoos zij den korteren dwars door de landen waar de vijand heerschte.

Zoo zagen de burgers in de steden, op het land de boeren en de kloosterlingen een vrouw, in den tijd des levens wanneer anderen rustig zijn, met mannen en wapenen om geweld te doen. Zoo bracht Ermonne van Roc Saint-Pierre, sterk van wil, hoog van vertrouwen, redding voor haar kind en voor een Franschen burcht.

V.

De dwaze vreugde, de blinde hartstocht streed toen overal in het schoonst van dien schoonen zomer, den vreugdeloozen

vijand onstuimig slaande. Gezellen uit de stad verlieten hun ambacht, grijsaards hun bescheiden taak, om met staal te spelen in het dronken genot dat het oogenblik meer waard maakt dan het gansche leven. Met zooveel kracht en voorspoed had het volk bij heugenis niet gestreden, doch zooveel offers ook waren zelfs in de groote nederlagen niet gevallen. Want ofschoon de vijand gestadig aftrok, hij behield de macht der koelheid, verrassend met eenvoudige overwinningen. En in al die woelige streken van het westen hoorde men van steden, burchten door den landgenoot genomen, dra weder door den vreemdeling teruggenomen. De vreugde echter en de onbevreesde arbeid waren wisse teekenen, men zag de schapen weer langs de wegen, de maaiers op de velden, men hoorde zingen te morgen en te avond, en de nieuwe liederen schimpten niet meer, doch spotten in den argeloozen geest des volks. Een vrouw ontstak dit nieuwe vuur, tot een wonder voor heel de wereld, en het was al dat zij deed; het geluk der vrouwen had zij nimmer, toch werd zij zalig.

En toen Ermonne in haar land kwam vond zij den vijand op menigen burcht die zoo kort te voren vrij was; zij moesten er behoedzaam zijn, de knapen deden hier waardevollen dienst door de wegen te verkennen of zij veilig waren. En zoo gebeurde het dat zij, vaak in de eenzaamheid vernachtende, op een heide of aan een afgelegen woudzoom, slechts langs een omweg van vele dagen de grens van Montfort bereikten, daar waar de hoorigen tarwe bouwden. Verschrikt vlogen de vogels op die voedsel zochten onder het vertrapt gewas, de oogst van Montfort was roekeloos vernield. Zij reden de gracht om tot de kleine witte woningen om beschut te staan, de deuren bleven gesloten, geen sterveling kwam buiten. De krijgslieden verdeelend gaf de vrouwe iederen troep bevelen en reed toen zelf met de ruiters naar de brug. Een oud man, een dienaar stak zijn hoofd door het venster, vragend wat zij verlangde: luid riep Ermonne dat de poort geopend zou worden. De grijsaard boog naar beneden, en na beraad daarbinnen verscheen hij weder om te vragen of er genade was voor die van het slot; weder riep zij, fel en ongeduldig, zwerend dat niemand gedeerd zou worden behalve de vrouwe van Montfort. Toen lachten de mannen achter den muur, doch na een korte poos vielen kettingen

en grendels van de deuren, werd de poort geopend en de brug over het water gelegd. Ermonne reed binnen met de krijgers. In den hof stonden de hoorigen aan eene zijde geschaard, aan de andere tien vreemde soldaten met hun bogen; de dienaar naderde en vertelde Ermonne, die bleek en verbaasd toehoorde, dat de vijand Montfort genomen had, doch spoedig weder uitgegaan was op rijker buit, met haar vrijen wil vrouwe Isabelle en haar gevangene, heer Marc, medevoerende; aarzelend voegde hij er bij dat wellicht Roc Saint-Pierre zelf in gevaar verkeerde.

Met kort gebaar gebood zij den vreemden het slot te verlaten, zij gingen in eerbiedige vrees, de mutsen in de hand. Toen steeg zij af, onder het gejuich der hoorigen die dankbaar voor haar bogen, beval een maal voor haar krijgsvolk te bereiden, en zond de knapen naar haar eigen burcht.

Nog voor den middag keerden zij weder, berichtend dat de huismeester den Roc zonder strijd had gegeven, omdat hij geen enkel weerbaar man had; de jongens hadden tranen in de oogen, doch de vrouwe troostte hen, zeggend dat zij er dra weer wonen zouden.

En na het maal gespte zij zelf een kort zwaard aan, verzamelde de soldaten en reed uit, langs de moerassen en het eikenhout waar zij Marc en het meisje had gezien. Het was een zachte koele dag, de zonnige wolkjes stonden hoog aan den hemel. Recht reed Ermonne, turend naar de verte. Toen zag zij de torens van den Roc; haar aangezicht werd rood, haar oogen schitterden, van hartstocht en lieve blijdschap beide: daar zou zij straffen, daar haar zoon bevrijden.

De wachter in den toren had hen gezien. Toen zij aan het einde van den weg tot bij de woningen van het dienstvolk naderden, liepen de oude mannen en vrouwen hen jammerend tegemoet, vielen voor Ermonne neder met lachen door hun tranen en deden het verhaal hoe drie dagen tevoren een sterke bende den burcht had opgeeischt, en hoe de vrouwe van Montfort trotsch en honend het eerst was binnengereden met den overste, en heer Marc, als een dief met een strop om den hals, geboeid achter haar loopen moest. Ermonne zweeg, bleek en roerloos.

Doch plots richtte zij zich op, riep twee der knapen die haar vergezeld hadden en zond hen met het bericht naar

den heer in het leger; riep dan den hoofdman, hem bevelend de mannen veilig in den boomgaard terug te trekken, zij zelf, daar zij ieder plekje kende, gaf den wachten rondom hun plaatsen, opdat niemand den burcht verlaten kon. Toen koos zij een huisje tot verblijf, ging er met den hoofdman in en zeide hem haar doel om den vijand door gebrek te dwingen, of te wachten tot zij met den heer en zijn volk den storm kon wagen.

Het bleef rustig dien langen zonnigen dag, de soldaten zaten onder de appelboomen bij hun dobbelspel, de lijsters kweelden, achter den burchtmuur klonk soms een roepende stem, doch anders was het stil. Geen enkel man werd op den toren gezien, en toen in den avond de wachten waren afgelost, de vuren rondom aangestoken, legde een ieder zich te slapen. Ermonne werd dikwerf wakker, dacht en luisterde; dan stond zij op, greep haar wapen en liep in de duisternis. Een slaperige wacht sprong op als hij haar geruischloos in het schijnsel van zijn vuur zag komen en vroeg het woord. En zij ging verder. De zoon daar binnen sliep op koude steenen, de moeder waakte onder de maan aan den grooten hemel.

Vroeg in den ochtend, als de krijgslieden bij hun brood zaten, steeg een man op den muur die den hoorn blies om aandacht. Toen werd de kleine poort geopend, broeder Maarten kwam schuchter af en zocht de vrouwe om haar het bericht van den overste te geven; doch voor hij sprak knielde hij en Ermonne knielde bij hem, en zij baden. Kalm sprak de broeder: de overste verlangde dat het krijgsvolk heen zou gaan, of dreigde heer Marc aan een paal te hangen; de vrouwe Isabelle eischte haar dochter weder, met bedreiging eveneens van des jonkmans leven. Een goedhartig man was de vreemdeling die zeker Marc geen leed zou doen; de vrouwe van Montfort, die haar slot verloren had en haar kind daarbij, wier goede wil gesmaad was, wier eer bezoedeld, scheen roekeloos en tot kwaad gereed. De broeder wenschte dat hij de vrouwen in eendracht samen brengen mocht, maar Ermonne ziende begreep hij, en vroeg hoe het bestaan kon dat twee die nooit elkander gekrenkt hadden, zoo haten konden; of het de haat was die het ongeluk bracht of de straf des hemels. Ermonne zeide eenvoudig dat zij

haar zoon en haar burcht verlangde en beiden nemen zoude. Toen kuste Maarten haar hand, knikte, haar goeden moed toewenschend, en keerde naar den Roc terug.

Die dag bleef zonder strijd en zoo de volgende. Er viel veel regen, eentonig klonken in den boomgaard de slagen op het hout waar het stormtuig werd gemaakt; de krijgslieden buiten waakten onzichtbaar, die in den burcht toonden zich niet.

En den vierden dag was de vrouwe Ermonne voor haar ongeduld gereed. De zon scheen nauwelijks door de hooge boomen toen zij buiten kwam, met helm en borstplaat, en in den boomgaard ging om den ram en de ladders te zien. Dan riep zij de twee knapen voor haar, gaf ieder bevelen, en wenkte den hoofdman. Toen zij voor de brug kwamen zagen zij een staak daarbinnen opgesteld, en twee krijgslieden klommen op den muur. Ermonne zag haar zoon. Hij werd naar boven getrokken, hij stond daar gekneveld en vastgehouden. Ook broeder Maarten verscheen, bleek, met schitterende oogen, en riep dat Marc voor haar gezicht gehangen werd indien slechts een pijl binnen den burcht viel. Ermonne naderde tot den waterkant, Marc zag haar aan. En plots wendde zij haar gelaat naar haar eigen krijgsvolk om niet te weenen voor de poort van Roc Saint-Pierre. En zij beheerschte haar ontroering, doch aarzelde, en daalde zonder omzien langzaam naar haar verblijf. Ook de soldaten keerden werkeloos terug.

Alleen in het klein vertrek schreide Ermonne, schreide om haar zoon die haar hulpeloos had aangezien, om haar zwakheid. Dit was het radeloos oogenblik toen het licht van haar ziel verging en zij wanhopend vroeg wat God voor haar bestemde. Was het ijdelheid geweest, haar hopen, haar kracht, haar innigste zekerheid? Doch de genade bleef met haar. Veel denken of vragen had zij niet, noch veel geschrei of gesmeek. Zij stond op, bezag haar wapen, en herinnerde zich dat zij haar zoon bevrijden moest.

De deur werd geopend en zij zag twee krijgslieden met de jonkvrouw van Montfort en Samuel, die vermoeid en hongerig op den weg waren aangehouden en naar hun verlangen tot de vrouwe gebracht. Ermonne liet hen binnen.

Toen zij vertrok naar Touraine, was Samuel met het geld

in zijn buidel te paard gegaan naar de stad om het den waard te geven. En dicht voor de poort in den avond werd hij door dieven aangevallen, die hem zoo sloegen dat hij nauwelijks loopen kon, zijn geld namen en zijn paard bovendien. Eerlijk vertelde hij den waard hoe het ongeluk gebeurd was, maar hij werd niet geloofd en weer geslagen. Zeven dagen zat hij opgesloten; maar eindelijk wist hij het slot te breken, hij wekte de jonkvrouw, nam haar hand en leidde haar in den dageraad heimelijk de stad uit. Zij aten in het veld, de korenaren waren zoet en rijp. En aan den zoom van het woud gekomen zetten zij zich vroolijk neder, Samuel had een nieuw lied gemaakt voor het meiske in zijn land, de woorden klonken droevig, doch zoo zeer behaagden zij Rosule dat zij hem telkens vroeg het opnieuw te zingen. Den Roc konden zij te voet dien dag niet meer bereiken. Dus rustten zij daar tegen de zachte helling, schertsend, zingend, verhalend tot laat in den nacht. Het was een zoele avond, geurig van bloeiend kruid; telkenmaal wees de een of de ander een flikkerend vuurtje ginds op een heuveltop, en steeds wist Samuel nieuwe verhalen, van feeën, van ridders, van liefde en rijkdom, van wonderen en toovenaars. Maar toen de groote maan klaar over het woud verscheen en de velden voor hen in een waas van glans verlichtte, werden de stemmen zachter tot zij ten leste zwegen, ieder denkend aan zijn liefst geheim. Het begin van haar eenig geluk vond Rosule in dezen nacht en het was een dichter die haar het zoet der droomen leerde; lang als een vervlogen jeugd maakte de hemel dien reinen nacht. En droomend sliepen zij beiden in.

De jonkvrouw wekte hem bij de zon en het vroeg gekwinkel in het loof, zij wilde voort naar den Roc, hopend er haar geliefde te zien. Zij gingen den boschkant langs tot zij den weg vonden, toen was het voor Rosule gedaan en viel zij als een lam in den strijd der sterkeren.

Zij waren nog niet lang bij Ermonne in het vertrek toen de hoofdman opendeed om te melden dat er krijgsvolk op den noorderweg bespeurd was. En kort daarna reden de knapen die zij naar het leger had uitgezonden rood en hijgend voor de deur, en wezen dat de heer van den Roc ginds naderde. Heer Evor kwam met een bende sterker dan de

hare. Hij knielde, kuste haar hand, en zag naar den burcht daarboven. Even herinnerde zij zich een vroegeren tijd als zij in zijn gelaat een gelijkenis herkende, hard en ondoorgrondelijk voor haar oog. Zij beiden gingen onder de boomen aan den weg waar zij zich nederzetten; de vrouwe sprak, de zoon luisterde, spelend met zijn zwaard. En als zij zachter, in onderdrukte droefheid, verteld had wat Marc bedreigde en daarna zweeg, wachtte hij. Dan vroeg hij haar besluit. En voor zich ziende antwoordde de vrouwe dat zij strijden zou dien zelfden dag nog. Zij had gekozen. En Evor zeide dat de jonkvrouw van Montfort dien zelfden dag vrouwe van den Roc zou worden, gelijk het verbond zijns vaders hem gebood. Toen wisten beiden dat Ermonne een van haar zoons verliezen moest. Zij stonden op. In den boomgaard dan hielden zij raad omtrent den aanval.

Dra na den middag werd de hoorn geblazen, de krijgslieden traden aan. Zij zagen de vrouwe Ermonne voor hen komen, groot en edel, met klaar gelaat, met een glimlach naar den blauwen hemel. Eerbiedig naderde heer Evor haar en knielde sprakeloos; doch zij verstond zijn blik, boog tot hem neder en kuste hem. Dan riep zij weder de vier knapen om haar en beval niet, maar verzocht hun dicht bij haar te blijven; zij lachten, wetend dat zij winnen zouden.

Toen stegen de mannen naar boven tot de poort. Marc die tot afschrik op den muur stond, werd haastig weggebracht, en terwijl zij hun pijlen fel naar beneden schoten zagen die op den burcht verrast de brug geslagen, de ladders opgericht nog voor er een gevallen was. Ermonne klom reeds tegen den ladder met haar volgers, toen sprong heer Evor en stormde met geweld langs den andere links van de poort omhoog, de mannen schreeuwend achter hem.

Maar het was de vrouwe die met de knapen het eerst op den muur van haar burcht steeg en vervaarlijk slaande den vijand binnendreef. Daar stond Marc aan een koord onder den staak, daar vochten de dienstvrouwen van den Roc met de krijgslieden om hem, de broeder en Hersart staken en sloegen met bloedige vuisten. En van den hoogen muur sprong zij naar beneden. De jongens, de krijgers schreeuwden en sprongen ook, de vreugde van den strijd schoot in hun bloed als zij de vrouwe met haar schitterend zwaard alleen

in het zonlicht zagen en het krachteloos laf gewemel rondom. En toen Ermonne het koord had losgewonden behoefde zij niet meer te strijden, zij leunde aan de borst van Marc, hijgend, bloedend, bevend, de broeder en de vrouwen stonden er met tranen bij.

Lang duurde de wederstand niet meer, en de heer, gewond, doch kloek en trotsch, gebood weder op zijn burcht. Van de vijanden lagen er velen op den grond, de gevangenen stonden vastgebonden.

Toen verscheen de vrouwe Isabelle in den hof. Ermonne hief haar hoofd en schreed langzaam naar haar toe, met rechten blik, de armen uitgestrekt, het zwaard gereed. Doch heer Evor kwam voor haar, sloeg het wapen stuk uit haar hand; greep dan de vrouwe van Montfort, riep zijn knechten en zond haar naar den kerker. En tot Marc zijn broeder gaande wees hij hem met zijn zwaard, zonder spreken, den burcht te verlaten. Een ieder zweeg in den hof, om beurte ziende naar de vrouwe en naar den jonkman die heen ging. En als hij de poort uit was leidde de heer voor al het volk, vriend en vijand, Rosule, de jonkvrouw van Montfort, aan zijn hand naar binnen, terwijl broeder Maarten achter hem liep.

Eenzaam in het licht van den hof stond de moeder, biddend met handen opgeheven; de krijgslieden, de hoorigen rondom wachtten in de stilte. En als haar handen daalden ging zij, de oogen nog gesloten, lichtkens heen. Maar bij de poort zag zij om. De vrouwen, de mannen, de kinderen en grijsaards kwamen tot haar, smeekend, weenend, met zachte kreetjes en oprecht vaarwel.

Toen verliet Ermonne den burcht waar zij als kind gekomen was. De huismeester volgde haar, ook de krijgslieden die zij had aangevoerd, en ook de knapen. Zwijgend stegen Marc en zijn knecht te paard en reden voor in het lommer, elkander door tranen aanziend. De vrouwe streelde haar oude Vlaamsche, starend uit dien diepen onbegrepen glimlach. Zij kende geen leed, vermoeienis of pijn, het was enkel zuiverheid en licht in haar gemoed van het vertrouwen dat de vreugde is. Zij ging van waar zij gewonnen had naar waar zij winnen zou.

De tijd van Roc Saint-Pierre was geweest. De heer, dien men den wreedaard noemde, schoon hij met recht zijn plicht

vervulde, toefde er zelden. De jonge vrouwe kwijnde gansch haar leven in den toren; maar wie, behalve broeder Maarten, wist van het leed dat daar geleden werd, van al het verlangen tranenloos, gebeden onverhoord? Frankrijk werd een groot land in die dagen en wie op den Roc kwam bracht verhalen van trotsche daden, van kracht en voorspoed. De zegen des hemels was het nieuw vertrouwen glorend in vele harten koel en klaar.

ARTHUR VAN SCHENDEL.

De bevolking van ons vaderland.

I.

Uit welke elementen is de bevolking van ons land samengesteld? Wanneer zijn die verschillende stammen hier gekomen en waarvandaan? Al zulke vragen, die toch zeker wel de eerste zijn welke wij der historie stellen, kunnen slechts bij de algemeene ethnographie van Oud-Europa eenig antwoord vinden.

Gelijk op zoo velerlei gebied, waar het ons verleden geldt, zijn het ook hier vrijwel uitsluitend philologie en taalwetenschap geweest, die de gangbare meeningen hebben gevormd. Uit vernuftige combinatie van de berichten van klassieke auteurs ontstonden tal van hypothesen, die zich meer en meer als vaste waarheden hebben opgedrongen. Uit de studie van levende en doode talen bouwde de vergelijkende taalwetenschap haar theoriën op; zij leerde hoe de talen van ons werelddeel - om dáár slechts te blijven - op een enkele uitzondering na, aan één Indogermaansche oertaal ontsproten moeten zijn. En van één oertaal op één oervolk was een gemakkelijke sprong. Een ‘Urheimat’, waar die dan ook geweest mocht zijn, moest al die stammen, welke die verschillende onderling verwante talen spreken, eenmaal hebben geherbergd; daarvandaan moesten zij in zeer verschillende tijden zijn vertrokken, om zich te vestigen in die streken waar wij ze thans vinden. Het Grieksch bewaart de oudste taalvormen: het eerst zouden dus de Grieken zich uit die ‘Urheimat’ hebben losgemaakt, om zich in het Balkanschiereiland

te vestigen; daarna moesten de ‘Italiërs’ hun land zijn binnengetrokken en geruimen tijd later zouden ‘Keltische’ stammen naar West-Europa zijn gekomen om eerst betrekkelijk laat door ‘Germaansche’ te worden gevolgd. Dit alles weet men uit de vormen dier verschillende talen, uit hun woordenschat, af te leiden. Het spreekt van zelf dat men daarbij ook historische getuigenissen noodig heeft, al was het alleen maar om die verschillende stammen hun naam te geven. ‘Slechts combinatie van taalkundige gegevens en de historische getuigenissen der oude schrijvers’ vermogen ons het raadsel der Ethnographie van Europa op te lossen (Bremer ‘Ethnographie der Germanischen Stämme’ in Pauls ‘Handbuch’, p. 750).

‘Den prähistorischen Funden lassen sich keine ethnographischen Argumente entnehmen.’ Dit zijn de enkele woorden waarmede Bremer den archaeoloog naar huis zendt, die het mocht wagen der philologie en linguistiek de alleenheerschappij te betwisten.

Uit den woordenschat, die verschillende talen met elkaar gemeen hebben, meent men ook het kultuurstadium te kunnen opmaken waarin de stammen zich bevonden zouden hebben in een tijd vóór die talen gescheiden werden. Zoo zouden de stammen, die het langst te zamen in de ‘Urheimat’ waren gebleven, woorden met elkaar gemeen hebben gehad, die op een veel ontwikkelder beschaving moeten wijzen en zoo meent men ons ook de kultuurphase te kunnen schetsen, waarin de Indogermanen met elkaar moeten hebben verkeerd toen zij nog als betrekkelijke eenheid vóór de scheiding hun ‘Urheimat’ bewoonden. Door vernuftige berekeningen, ook al op taalverschijnselen gebaseerd, weet men ook bij benadering den tijd te bepalen, waarop dat Oervolk der Indogermanen nog één was. Kort vóór 2000 voor Chr. moet dat volk in zijn ‘Urheimat’ hebben gewoond in een toestand van beschaving, dien men vaak met een echt praehistorischen term een ‘eneolithische kultuur’ noemt. Naast steen waren de bekende primitieve bronzen wapenen en instrumenten in gebruik, driehoekige dolken, vlakke bijlen enz., kortom eenstemmig beschrijft men ons zijn kultuur als de archaeologisch zeer bekende verschijning, behalve door die verschillende karakteristieke vormen van steen en metaal

ook door vorm en ornamentiek van het aardewerk wel bekend.

Wat zien we nu echter? Dat die kultuur, zoogenaamd van die Indogermaansche eenheid in haar 'Urheimat,' over bijna geheel Midden-Europa en een groot gedeelte van het Zuiden verspreid is, dat we haar ook in die streken vinden waar Indogermaansche stammen volgens de linguisten eerst in een veel ontwikkelder kultuurstadium zouden zijn gekomen. Zouden dan behalve die Indogermaansche stammen ook nog vele andere, over een groot deel van Europa verbreid, precies dezelfde beschaving hebben bezeten? Maar dat bezit van die vele zoo karakteristieke vormen, van precies diezelfde ornamentiek, is slechts door een nauwe gemeenschap verklaarbaar, en is het dan denkbaar dat die gemeenschap zich wel tot zelfs in allerlei kleine details van gebruiksvormen en ornament, van grafbouw en begravingsritus zou hebben uitgestrekt en alleen die taal het karakteristieke eigendom van dien éénen 'Indogermaanschen' stam zou zijn geweest? Bovendien die gemeenschap strijdt immers ook weer volkomen tegen de theorie der linguisten, dat zoo'n taal zich slechts door isolatie ongerept handhaaft. Van een dergelijke isolatie is blijkbaar geen sprake geweest.

Doch als dan deze mogelijkheid vervalt, dan schiet er niets anders over dan dat overal, waar we die zoo karakteristieke kultuur vinden, die 'Urheimat' der Indogermanen geweest zou zijn, dat het grootste deel van Europa van het Oosten af tot Engeland toe die 'Urheimat' was. Wat blijft er dan over van dat trekken dier verschillende Indogermaansche stammen naar de verschillende landen waar wij ze gevestigd vinden, als reeds juist al die landen met elkaar hun 'Urheimat' hebben gevormd? Het lijkt ons geen wonder dat dat stamland der Indogermanen steeds weer ergens anders wordt gezocht, doch nooit gevonden. Zouden die taalverschijnselen wèl geschikt zijn om er 'Ethnographische argumenten aan te ontleenen'?

Hoeveel eeuwen liggen er tusschen het leven van zulke oude volksstammen, in ons Westen vooral, en het eerst waarneembaar taalverschijnsel bij hun verre nazaten? Zouden niet die wetenschappen, die in staat zijn, hoe gebrekkig ook, die stammen zelf en hun ouden beschavingstoestand te be-

studeeren, op zekerder grondslagen hun voorstellingen kunnen bouwen? Der anthropologie, die de menschenlichamen zelf onderzoekt, zou zeker in zulke vraagstukken de voorrang toekomen, gold ook voor haar niet ten deele hetzelfde bezwaar dat, waar haar materiaal uit die verre oudheid zelve zoo uiterst gering is, ook zij op de bestudeering van verschijnselen van veel recenter datum is aangewezen. Slechts de archaeologie werkt geheel met materiaal uit den tijd zelf waarover zij spreekt en al moge zij ons dan ook niet den mensch zelf toonen in zijn samenhang met menschengeslachten in andere gewesten, toch leert zij ons menschelijke beschavingen kennen, ieder in een veelheid van uitingen, die, als zij, niet ieder afzonderlijk, doch gecombineerd, in andere streken zich juist zoo voordoen, wel degelijk het recht geven tot zulk een samenhang te besluiten. Want niet de verspreiding van een enkelen vorm, van een bepaald voorwerp alléén kan ons - gelijk men veelal meent - omtrent de verbreiding van eenigen menschelijken stam inlichten, maar wèl mogen we een geheele kultuur met al zijn uitingen te zamen, zijn werktuigen en ceramiek, zijn grafgebruiken en woonwijzen als onzen gids nemen, wanneer we een bepaalden stam in zijn verspreiding over de wereld willen volgen.

Voor een aantal jaren heeft Flinders Petri een hoogst merkwaardige ontdekking gedaan, hoe in het vóór-dynastisch Egypte een eigenaardig volk moet hebben gewoond van een ander ras dan dat der latere Egyptenaren en nauw verwant met de latere Libysche stammen van Afrika. Graven waren het die hij vond, waarin de lijken in gehurkte houding waren neergelegd, zoogenaamde ‘Hockergräber,’ omgeven door tal van voorwerpen van steen en vooral door stukken aardewerk, hetwelk ons treft door den karakteristieken natuurstijl zijner zoo primitieve beschildering. Al zou dit volk in Egypte later geheel zijn verdwenen, toch heeft het zeker een voornaam element geleverd voor de vorming der zoo typische Egyptische beschaving met haar vooral in den aanvang zoo fijn naturalistische kunst. Op zich zelf lijkt het echter de vraag of die latere Egyptische kultuur aan deze zoo eigenaardige meer primitieve beschaving wel overal een eind gemaakt heeft, of deze toch niet ook nog in latere tijden in Egypte

zal hebben voortbestaan, evengoed als men haar bijvoorbeeld in graven in Nubie nog veel later aantreft.

Hoe dit echter zij, ditzelfde praehistorische volk is het, dat ook Griekenlands voortijd ons te zien geeft. Op de Grieksche eilanden, zoo goed als op het vaste land, treffen we juist zulke ‘Hockergräber’ aan, waarvan de inhoud aan bijvondsten van gebruiksvoorwerpen en aardewerk, in vorm en ornament ons ten duidelijkste de nauwe verwantschap met die Egyptische verraadt. Doch niet alleen graven zijn het, die we van dit praehistorische volk in de Grieksche wereld vinden, ook tal van nederzettingen moeten eraan worden toegeschreven, ja de oudste burcht van Troja is, blijkens de volkomen analogie in ceramiek en gebruiksvoorwerpen, een bolwerk geweest van dezen zelfden vóórhistorischen stam. Het brandpunt van deze zoo karakteristieke beschaving is echter het eiland Kreta geweest, waar we haar tot een hoogte van ontwikkeling zien komen, welke aan die opgravingen vooral van Evans op dat eiland, ook buiten archaeologischen kring een wijde vermaardheid heeft geschonken. In die ‘paleizen van koning Minos’ met hun wandschilderingen, voorstellingen ook van dieren en menschen in een eigenaardige, ongekende kleederdracht, in een omgeving als van een tooverwereld, met hun rijkdom van gebruiksvoorwerpen, van aardewerk, dat ons vormen en geschilderde natuurornamenten te zien geeft, als geen latere Grieksche kunst ze heeft bezeten, vinden we in de eeuwen na 2000 voor Chr. datzelfde volk terug, geheel aan zijn primitieven staat ontwassen. Toch bleef ook in de Grieksche wereld in tal van andere streken de oude primitieve beschaving van dit volk nog in veel later tijd voortbestaan, ja als we Thucydides hooren verhalen hoe de Atheners op het eiland Delos oude graven opruimden, voor hen zoowel in de wijze van bijzetting als in de voorwerpen die mede waren gegeven in het graf geheel vreemd, ‘juist zooals op het oogenblik nog de Kariërs begraven’ en als dan vondsten op dat eiland ons doen zien hoe ook dáár eenmaal zulke karakteristieke ‘Hockergräber’ hebben bestaan, dan ligt zelfs de conclusie voor de hand, dat die zoogenaamde Kariërs van Thucydides' tijd nog een dergelijke praehistorische kultuur bezaten.

Van den hoogen bloei dezer beschaving op Kreta is dan

ongetwijfeld die merkwaardige kultuur uitgegaan, welke we over een groot deel van Griekenland reeds lang onder den naam van Mykeensche kennen, die de koningsburchten als van Tiryns of Mykene deed verrijzen, die het mooie aardewerk, het fijne goudwerk schiep, dat ons nog door zijn rijk naturalisme verbaast. Wel zullen we straks nog nader zien hoe ook uit het Noorden gekomen volkselementen aan die beschaving van het Mykeensche Griekenland na 1500 voor Chr. deel hebben gehad, maar in de eerste plaats dankt zij toch haar ontstaan aan dien rijken geest van dat volk, dat we daar reeds in die landen aan de Middellandsche Zee van ouds gevestigd vonden. Wanneer we dan verder in volgende eeuwen zien hoe de rijke Jonische beschaving van het latere Hellas, voor een groot deel die onzer Grieksche geestelijke voorouders zelf, onverbreekbaar met die Mykeensche samenhangt en nog dienzelfden geest van naturalisme ademt, dan wordt het duidelijk dat men geen ‘uit een ‘Urheimat, in het Noorden gekomen Indogermanen’ beschouwen mag als de vaders van Hellas' grootheid, doch dat de scheppingskracht van dat Hellas voortkwam uit dat krachtige volkselement, dat op Kreta reeds in zoo vroegen tijd, uit zijn betrekkelijk primitieve kultuur, gelijk die verder ook over geheel Griekenland is te vinden, die wonderbaarlijke beschaving deed geboren worden, dat, ook in het vóórhistorisch Egypte aanwezig, mede een belangrijke factor is geweest voor het ontstaan der latere Egyptische kultuur.

Zijn dus die landen daar in het Oosten der Middellandsche Zee werkelijk ook de bakermat van deze stammen geweest? Wie zal voor zóó vroege tijden een positieve uitspraak wagen? Het zou ons echter niet verwonderen als zij toch per slot van rekening nog uit Europa bleken te zijn gekomen.

Het is een zaak van algemeene bekendheid dat vooral in Frankrijk en Spanje in rotsholen en hellingen onder de rotsen de oudst bekende overblijfselen van menschen gevonden zijn. In verschillende geologische lagen, slechts op grond van geologische berekeningen gedateerd, vindt men daar watmen pleegt te noemen de verschillende ‘perioden der palaeolithische kultuur’. Over die dateering vermogen wij uit den aard der zaak niets te zeggen; merkwaardig is het echter wel dat, tegenover de duizelingwekkendste berekeningen, Sophus Müller de moge-

lijkheid oppert, dat al die perioden nog nà 10000 v. Chr. zouden vallen. De oudste van deze perioden, waarvan de typische kultuurvormen een zeer groote verspreiding hebben gehad, en waarvan we zelfs de betrekkelijk onbeteekenende late uitloopers niet onwaarschijnlijk in enkele uithoeken van het meer Noordelijk Europa, als in de bekende Deensche 'Kjoekkenmoeddings' weervinden, interesseeren ons hier minder. In hoogere lagen echter van die palaeolithische grotten van Zuid-West Europa zien we vroege holenbewoners in het bezit van een kultuur, die naar onze meening in menig opzicht aan die van het voorhistorisch Egypte en Griekenland verwant is. Reeds S. Müller wees op de eigenaardige dikke, 'steatopygische', vrouwe-figuurtjes, die we zoowel in die rotsholen als in de graven van het Z.-O. aantreffen, doch die analogie is nog met vele te vermeerderen, ook andere, zeer typische langgerekte idooltjes komen in beiden voor, ja één kopje uit zulk een Fransche grot toont zeer sprekende Egyptische trekken. Dan treedt ons het naturalisme van die zuidelijke kunst, waarvan we reeds meermalen spraken, duidelijk voor oogen in die beroemde dierfiguren in hoorn of been gesneden, welke vooral aan die holen van Frankrijk hun bekendheid hebben gegeven en in de zoo wonderbaarlijke dierschilderingen op wanden en plafonds van zulke holen zelf. Zelfs ook menschen vinden we daarop op dergelijke karakteristieke wijze afgebeeld, en, als om de analogie te volmaken, die primitief geschilderde figuurtjes vertoonen dezelfde eigenaardige kleederdracht, welke de boven besproken beroemde wandschilderingen van Kreta ons te zien geven. Om kort te gaan, 't lijkt ons zeer wel mogelijk dat het nog eenmaal zal blijken, dat dat volk, hetwelk we in Egypte en de Aegeïsche streken tot hooger bloei zagen komen, toch zijn eerste kindsheid in die gewesten van Z.-W. Europa heeft doorgebracht.

Hoe dit echter zij, dien Aegeïschen stam met zijn betrekkelijk primitieve kultuur, die ons vooral zijn 'Hockergräber' of de vroege burcht van Troja deden kennen, zien we, niet zelden zelfs nog in een tijd, blijkens latere Grieksche importartikelen te zamen met zijn eigen meer primitieve gebruiksvoorwerpen gevonden, aanzienlijk later dan de bloeitijd van het Mykeensche Griekenland, ook langs het

westelijk bekken van de Middellandsche zee verspreid. De doodengrotten van Sicilië - een grafvorm, dien we op zich zelf ook in de Aegeïsch-Mykeensche kultuur van Griekenland vinden - bewaren ons precies dezelfde beschavingsvormen, die we dáár in het Z.-O. zagen en ook in Spanje getuigen op tal van plaatsen 'Hockergräber', in vorm en inhoud met die van Griekenland ten nauwste verwant en blijkens vele vormen van gebruiksvoorwerpen uit het Z.-O. afkomstig, dat diezelfde Aegeïsche stammen zich ook over dit schiereiland hebben uitgebreid.

Van buitengewoon belang is het wat we in Italië waarnemen. Immers ook daar kunnen we van het Zuiden tot in Ligurie toe in grafholen en 'Hockergräber', niet zelden ook in de resten van primitieve hutten, diezelfde strooming uit het Z.-O. vervolgen met datzelfde karakteristieke aardewerk, diezelfde vormen van wapenen en instrumenten. Uit die typische beschaving zien wij daar echter langzamerhand onder velerlei invloed, o.a. uit het vroeg-Helleensche Griekenland, in iets later tijden zich de zoo karakteristieke 'Italische' kultuur ontwikkelen, die ook de voorvaders der Romeinen in Latium de hunne hebben genoemd. Wie de verschillende vormen, in de eerste plaats die der ceramiek nagaat, dien moet, naar onze meening één onafgebroken ontwikkelingsgang treffen van wat die primitieve stammen uit hun Aegeïsche landen aan kultuurbezit meebrachten tot de latere beschaving dier Italiaansche stammen op den drempel der historie. Tegen de heerschende, op taalstudie gebaseerde meening in, dat die 'Italiërs' uit een Indo-Germaansche 'Urheimat' in het Noorden hun land zouden hebben bereikt, zien wij hen hier als echte zonen van het Zuiden en het is de overlevering der Romeinen zelf die aan onze zijde staat.

Geheel in het Zuiden van Italië nu, op Sicilië en in Spanje nemen we een verschijnsel waar, dat voor ons van het hoogste belang is. Naast de reeds genoemde grafvormen, naast 'Hockergrab' en rotsgraf, treedt daar, blijkens zijn inhoud er volkomen mee verwant, het hunnebed op, waarvan trouwens ook reeds de opeenstapeling van kolossale steenen op zichzelf aan de cyclopische bouwwerken van het Mykeensche Griekenland herinnert. En meende Petri in zijn Egyptische Hockergräber de verwanten der latere Noord-

Afrikaansche bevolking te hebben gevonden, ook dáár in Noord-Afrika treffen we veelvuldig het hunnebed aan.

Rotsgraven, hunnebedden en 'Hockergräber' naast elkaar met hun analogen inhoud deze eigenaardige kultuur der Middellandsche zee typeerend, zien we zich nu verder in vasten samenhang verspreiden door Frankrijk en Engeland, over de Oostelijke zandgronden van ons vaderland, door Noord-Duitschland, tot in Skandinavië toe. Hunnebedden legde deze stam klaarblijkelijk aan in de vlakten, daar waar geen rotsen voorhanden waren, doch wel steenen om er kunstmatige spelonken van te bouwen. Waar echter ook deze ontbraken, schoot niet anders over dan een eenvoudig 'Hockergrab'.

Zoo vinden we dus in ons land, als oudsten getuige van menschelijke bewoning, een verren uitlooper van die Middellandsche kultuur in het Zuiden, in haar veelheid van analoge verschijnselen ten nauwste met dat Zuiden verbonden. Wel doet zich in de betrekkelijke isolatie van ons verre Noorden daarnaast een enkel speciaal Noordelijk verschijnsel voor, wel zien we bijvoorbeeld in onze streken op het aardewerk in onze hunnebedden een ornamentiek tot ontwikkeling gekomen, die in het Zuiden slechts betrekkelijk schaarsch wordt aangetroffen, maar toch is die analogie zóó sterk, dat we ons die dragers dezer Middellandsche kultuur ook in onze streken slechts als afstammelingen van die Middellandsche bevolking in het Zuiden kunnen voorstellen.

We zeiden reeds hoe in Griekenland zich omstreeks 1500 voor Chr. stammen, uit het meer noordelijk Europa gekomen, onder de Middellandsche bevolking kwamen mengen. Duidelijk laat het zich aantoonen, hoe in het kunsthandwerk omstreeks dien tijd nieuwe verschijnselen optreden, die waarschijnlijk met dit nieuwe volkselement in verbinding zijn te brengen; de 'paleizen van Koning Minos' op Kreta worden in een meer eenvoudig koningshof verbouwd, waarvan we het type reeds vroeg in Troja en verder ook in de groote koningsburchten van het Grieksche vasteland, in Mykene of Tiryns zien heerschen, hoezeer ook overigens de beschavingsvormen der nieuw aangekomenen grootendeels in de hoogere Aegeïsche kultuur opgingen. Het merkwaardigste verschijnsel echter in het Mykeensche Griekenland, dat men terecht met

deze nieuw aangekomenen in verband brengt, is wel de nieuwe grafvorm dien we er nu zien optreden. Naast rotsgraf en 'Hockergrab' verschijnt het koepelgraf. Uit machtige steenen wordt thans voor de dooden een kolossale koepelvormige graftombe gebouwd, waarin zij in ondiepe schachten in gehurkte houding worden neergelegd, vergezeld van vele voorwerpen van allerlei aard. Waren de lijken vergaan, dan werden de beenderen vaak bijeengerakeld, niet zelden ook in daartoe bestemde kistjes, osteotheken, vergaderd. Sporen van vuur in deze koepelgraven gevonden, stammen waarschijnlijk van offervuren voor de afgestorvenen.

Zoo is het dus duidelijk, dat die nieuwe bevolkingselementen in Griekenland uit meer Noordelijk Europa gekomen een zeer karakteristieken nieuwen grafvorm met zich hebben gebracht, die in de barbaarschheid van hun land van herkomst natuurlijk een veel primitiever aanzien moet hebben gehad, doch in het hoogbeschaafde Mykeensche land al spoedig in het daar gebruikelijke steenmateriaal omgezet, tot die machtige steenen grafkoepels geworden is.

Men zal dus onze vreugde begrijpen, toen het ons gegeven was op onze Veluwe in zoogenaamde praehistorische grafheuvels, gelijk die zich door bijna geheel Midden-Europa van het Oosten tot Engeland toe uitstrekken, de resten van bijgezette lijken met tal van vaak rijke gaven in steen, brons en ceramiek onder hun zandmassa's bergende, de primitieve analogiën dier koepelgraven te herkennen. Bij nauwkeurig onderzoek[1)] bleek het namelijk, dat wat een zandheuvel leek, niet anders was dan een ineengestorte massa vergaan hout en zand, afkomstig van een koepelvormigen bouw uit houten balken, met zand of heideplaggen overdekt, gelijk die nog door het vergane hout in het zand was afgeteekend. Deze zandheuvels waren dus primitieve grafkoepels geweest, in het midden waarvan we de lijken met wat men hun medegaf, in ondiepe schachten bijgezet vonden. Ook die bijzetting vertoont een volkomen analogie met Mykene's prachtige koepelgraven, ook hier vonden we de beenderen van vergane lijken eenvoudig bijeengerakeld, ja zelfs mocht het mij nog

1) Men vergelijke hiervoor Oudheidkundige Mededeelingen van het Rijksmuseum van Oudheden, IV en V.

gelukken den vorm van een natuurlijk geheel vergaan houten beenderenkistje, een osteotheek dus, uit het omringende zand uit te pellen. Op de gevulde lijkenschacht zagen we niet zelden de resten van houtskool aanwezig, die bij oppervlakkige waarneming licht aan lijkverbranding zouden doen denken, wanneer niet de begraven dooden er onder lagen en als we niet soms die houtskool duidelijk, in ronden vorm bijeenliggend, een bepaalden vuurhaard zagen vormen, op den kuil met bijgezette lijken aangelegd.

Niet alleen dus deze houten grafgebouwen zelf, doch ook tal van detailvondsten daarin gedaan, doen ons in deze zoogenaamde heuvels de primitieve parallel voor het hoog ontwikkelde Mykeensche koepelgraf kennen. Beiden zijn precies dezelfde grafvorm, de een in het kleed eener rijke, hoogstaande kultuur, de ander in dat eener lagere, primitieve beschaving.

Wat wij nu hier op de Veluwe ontdekten, vindt natuurlijk zijn toepassing ook in de andere streken, waar deze soort heuvels voorkomen. Ook dáár zijn het ongetwijfeld zulke koepelgraven geweest. Telkens lezen we dan ook zoowel uit Duitschland als uit Engeland bijvoorbeeld, in de litteratuur berichten van lijkvondsten in zulke heuvels, waarbij de beenderen zóódanig dooreenlagen, dat ze onmogelijk van een gewone begraving kunnen stammen, doch alleen in de bijeengerakelde beenderen onzer koepelgraven hun verklaring vinden. Naar aanleiding van mijn vondst op de Veluwe heeft men nu ook in Duitschland in zulke heuvels de overblijfselen van deze houten koepels herkend[1].

Den primitieven vorm dus, waarvan de Mykeensche koepelgraven het bestaan deden veronderstellen, vinden we door geheel Midden Europa in een strooming van Oost naar West terug. Oorspronkelijk natuurlijk zeer oud, immers reeds het eigendom van die Grieksche stammen vóór zij omstreeks 1500 naar het Balkan-schiereiland trokken, zal deze vorm in het barbaarsche Europa nog zeer lang

1) Een collega uit Neurenberg schreef mij in mijn koepelgraven de verklaring van de in zijn streek veel voorkomende steenen ringen in zulke heuvels te hebben gekregen: ze dienden klaarblijkelijk tot standplaats voor dergelijke houten koepels. En prof. Schuchhardt te Berlijn deelde mij mede onzen koepelbouw nu ook in heuvels in het Hannoversche te hebben kunnen constateeren.

als dezelfde primitieve graftombe uit hout en zand hebben voortbestaan. Hoe primitief ook, bij ons zal dit koepelgraf zelfs waarschijnlijk eerst na den bloei van het Mykeensche Griekenland zijn verschenen. Immers verscheidene karakteristieke voorwerpen, in deze graven in ons Westen gevonden, steenen hamers, naar typisch bronzen model vervaardigd, bronzen driehoekige dolken, ceramiekvormen, ja zelfs gouden bekers, kunnen naar onze meening niet anders als uit den kring der Mykeensche wereld zelf tot ons zijn gekomen en bevestigen dus niet alleen de reeds geconstateerde analogie, maar dateeren deze kultuur bij ons in een na-Mykeenschen tijd. En als we in sommige streken van meer westelijk Europa, in Skandinavie vooral, uit dit betrekkelijk geringe bronsimport zich een hoogere bronskultuur zien ontwikkelen, dan is het klaarblijkelijk ook al weer de verre Mykeensche invloed, die den stoot tot deze ontwikkeling gegeven heeft.

De strooming dus, die we omstreeks 1500 v. Chr. in Griekenland zagen binnen komen en die daar al spoedig onder den invloed der hoogere Middellandsche kultuur in die streken haar primitief karakter heeft afgelegd, heeft zich ook naar West-Europa voortgeplant, haar typische beschavingsvormen mengend onder die der Middellandsche bevolking, die reeds eerder in ons Westen gevestigd was; zij bracht een nieuw bevolkingselement uit het Oosten ook naar ons vaderland.

Merkwaardig is het dat wij in de koepelgraven en de bijbehoorende woonplaatsen, welke we in ons land onderzochten, naast de voor deze kultuur karakteristieke zoogenaamde klokbekerceramiek ook vaak fragmenten aantroffen van dat eigenaardige aardewerk dat den Middellandschen stammen in onze streken, den bouwers onzer hunnebedden, eigen was. We zien hier het bewijs van het voortbestaan van beide beschavingen naast elkaar, van een vermenging als 't ware van beide stroomingen, juist gelijk we die zich immers ook in het zoo hoog beschaafde Mykeensche Griekenland zagen voltrekken. Aan het Uddelermeer vonden we de eigenaardige, kleine, half in den grond ingegraven hutten weer, blijkens de vondsten erin gedaan aan die hunnebedden-bevolking toebehoorende, die daar op de Veluwe geen zwerfsteenen vond om er zulke steengraven uit te bouwen, maar er

haar dooden eenvoudig in gehurkte houding begraven heeft, echter ook weer vergezeld van de zoo typische ceramiek der hunnebedden. Op dezelfde plaats ontgroeven we ook eenige zeer karakteristieke koepelgraven met rijke toebehoorende vondsten in steen en klokbekerceramiek en meenden we de woonplaatsen van dit volk der koepelgraven te herkennen in vrij groote van palissaden omgeven ruimten. Een van die gepalissadeerde woonplaatsen nu was gebouwd dwars over de resten van zulk een andere hut. Kon die vermenging van beide stroomingen ons nog duidelijker voor oogen worden gesteld?

Wij zeiden boven dat we niet zouden aarzelen in kwesties als deze aan de anthropologie den voorrang toe te kennen, als het materiaal van menschelijke overblijfselen uit die oude tijden zelf niet zoo uiterst gering - in ons land ontbreekt het tot nog toe zoo goed als geheel - was. Toch weet zij zich hiervoor althans eenigermate schadeloos te stellen door de studie der levende menschengeslachten, die immers uit een vermenging der oorspronkelijke rassen geboren, in zich de verschillende raskenmerken vereenigd dragen. Naarmate een bepaald ras in een bepaalde streek eenmaal sterker zijn invloed heeft doen gelden, zal de nog levende bevolking daar in hooger mate de eigenschappen van dat bepaalde ras vertoonen. Zoo onderscheiden de anthropologen in ons Westelijk Europa in hoofdzaak drie rassen, waarvan de voornaamste kenmerken in schedelvorm en kleur van haar en oogen worden gezocht. Twee dezer rassen zijn langschedelig, dolichocephaal geweest, aan welke eigenschap het eerste, dat veelal het Middellandsche genoemd wordt, donkere kleur van haar en oogen paart, terwijl het tweede, het Teutoonsche, de bekende ‘lichte oogen en blonde haren der Germanen’ vertoont. Naast deze twee onderscheidt men als derde het z.g. Alpinenras, rondhoofdig (brachycephaal) met donkere kleur van oogen en haar. Ziet men dus de tegenwoordige bevolking van Europa als uit deze rassen ontstaan, ook omtrent de wijze waarop zich die rassen hier hebben vermengd meent men meer te kunnen zeggen. Laten we hier een der bekendste anthropologen, Ripley (in zijn Races of Europe) zelf spreken, waar hij zijn betoog resumeert:

‘The earliest and lowest strata of population in Europe were extremely long-headed; probability points to the living Mediter ranean race as most nearly representative of it to-day.

It is highly probable that the Teutonic race of northern Europe is merely a variety of this primitive long-headed-type..., both its distinctive blondness and its remarkable stature having been acquired in the relative isolation etc.’

Hebben we hier niet onze Middellandsche strooming voor ons, die onzer ‘Hockergräber’ en hunnebedden, welke ook wij als eerste bevolkingslaag uit het Zuiden zagen komen en waarvan ook wij opmerkten dat haar afstammelingen in het Noord-Westen van Europa in geisoleerdheid hebben geleefd?

‘It is certain that, after the partial occupation of western Europe by a dolichocephalic Africanoïd type... an invasion by a broadheaded race of decidedly Asiatic affinities took place.’

Ziet hier onze koepelgraf-strooming uit het Oosten, die we over de Middellandsche hunnebedden-kultuur heen zagen komen.

En deze overeenkomst van de theoriën van den anthropoloog met wat wij vonden wordt door de praehistorische lijkvondsten, voor zoover dit schaarsche materiaal eenige conclusie toelaat, nog nader bevestigd. In Engeland vindt men in de hunnebedden, voor zoover bekend, een dolichocephale, in de koepelgrafheuvels een brachycephale bevolking begraven. De, helaas betrekkelijk weinige, bekende schedels uit de hunnebedden van de Uckermark en Skandinavië zijn dolichocephaal.

Waar wij dus onze voorstellingen op zoo verrassende wijze bevestigd vinden, geloof ik, dat we ook voor ons land met vrij groote zekerheid mogen concludeeren, dat eerst een dolichocephale Middellandsche bevolking in onze streken heeft gewoond en dat daarna een tweede volkselement, de brachycephale bouwer onzer Veluwsche koepelgraven, zich onder deze oudere bevolking is komen mengen.

Dat deze beide volksstroomingen, althans die der koepelgraven, in onze Westelijke streken waarschijnlijk eerst zullen zijn verschenen na den bloeitijd van het Mykeensche Griekenland, zal uit onze voorafgaande beschouwingen duidelijk zijn. Door die analogie echter met Mykene wordt wat wij in onze streken ontmoeten nog in het geheel niet vast gedateerd;

we bezitten daarin slechts een terminus post quem. Immers naar onze meening - die echter in het algemeen niet die der meeste praehistorici schijnt te zijn - kan zoo'n dergelijke primitieve kultuur in bepaalde streken, waar ze door geen nieuwe elementen gevoed werd, een zeer lang leven hebben gehad. Leven toch niet op het oogenblik nog wilde stammen in Australië of Afrika in een dergelijke 'Steenkultuur' als we in vroege praehistorische tijden in Europa vinden? En dat werkelijk onze primitieve Middellandsche beschaving, al of niet met die der koepelgraven gemengd, in verschillende streken van ons werelddeel een zeer langen duur heeft gehad, zelfs terwijl elders reeds de bevolking tot een veel hoogeren trap van beschaving gekomen was, dat laat zich o.i. gemakkelijk bewijzen. Reeds in de landen om de Middellandsche Zee zelf zagen we immers al op sommige punten - men denke aan de Kariërs van Thucydides of de grotbewoners van Sicilië - die primitieve Aegeïsche kultuur voortduren?

Onder de vindplaatsen onzer primitieve kultuur in Europa noemden we ook reeds de grotten van Ligurie. Issel, die deze grotten onderzocht, vond daarin twee kultuurlagen boven elkaar. De onderste bevatte slechts overblijfselen tot deze praehistorische kultuur behoorende, de bovenste echter precies dergelijke overblijfselen met daaronder gemengd de fragmenten van Romeinsch aardewerk. Tot in den Romeinschen tijd constateerde hij dus hier nog het voortduren dierzelfde primitieve beschaving. Merkwaardig is het in dit verband de mededeeling van Diodorus Siculus (V 39) te lezen omtrent die Liguriers nog in klassieken tijd. 'De Liguriers bewonen een ruw en onvruchtbaar land en moeten zwaar werken voor weinig levensonderhoud. Door voortdurenden arbeid en soberheid van voedsel zijn ze krachtig en mager van lichaam en door het bergbeklimmen sterk en gespierd. De nacht brengen ze door op den grond in armelijke hutten, vaak ook *in grotten en natuurlijke spelonken* en ook in andere opzichten leiden ze een oude en onbeschaafde leefwijze.' Duurt hier niet nog in vollen historischen tijd, in het klassieke land Italië, onze praehistorische kultuur voort, ten spijt van de hoog ontwikkelde gelijktijdige beschaving op hetzelfde schiereiland? Wat hebben we dan in andere, meer afgelegen landen te verwachten? Verwondert het ons dan dat we

in Noord-Afrika onze Middellandsche hunnebeddenkultuur zien voortduren tot in den Romeinschen Keizertijd, dat de hunnebedden van Frankrijk ons niet alleen vaak zelfs ijzervondsten opleveren maar dat we er niet zelden Romeinsche voorwerpen en munten uit voor den dag zien komen, dat zich precies hetzelfde ook voor de Engelsche hunnebedden en koepelgraven laat constateeren? Waarom zou dan ook de Christenheid tegen deze steenmonumenten, als hunnebedden of de daarmee verwante z.g. menhirs - kolossale rechtopstaande steenen, die niet onwaarschijnlijk ook een graf dekten - den strijd hebben aangebonden, als het niet was, dat ook zelfs nog in zoo laten tijd de invloed van die oude Middellandsche beschaving niet geheel was gestorven? Zouden wij anders in Frankrijk hunnebedden in Christelijke kapelletjes zien omgeschapen of menhirs door een er op gezet kruis in een Christelijk monument hervormd, zouden anders verschillende concilies de vereering van steenen hebben verboden, als de cultus van zulke monumenten der Middellandsche kultuur ook niet nog in Christelijken tijd was blijven voortbestaan?

Het kan dunkt ons niet anders of in verscheidene streken, waarheen geen hoogere kultuur gekomen was om de oude te verdringen, moeten die oude Middellandsche of Oostelijke beschavingen, hetzij afzonderlijk of gemengd, ook nog in betrekkelijk laten tijd zijn blijven voortbestaan. Het is onmogelijk eenige algemeene dateering te geven, elke streek dient afzonderlijk te worden beoordeeld, als dat althans mogelijk is.

Na Mykene's bloeitijd vinden we dus beide boven besproken beschavingen en dus beide rassen, die we als hun dragers meenden te kunnen aanwijzen, in de landen van ons meer Westelijk Europa en het spreekt van zelf dat wij reeds van dien tijd af een vermenging van beiden mogen verwachten. Merkwaardig is het nu, dat we zelfs al zeer kort na dat bloeitijdperk die vermenging kunnen constateeren in een eigenaardige strooming, die we reeds in vroegen tijd uit de landen der Mykeensche kultuur door den Balkan naar het Westen zien gaan en die o.i. direct met die Mykeensche beschaving samenhangt. In het Zuiden van Midden-Europa n.l. van af den Balkan door Hongarije,

Bohemen, Zuid-Duitschland, tot de omstreken van Worms, ja zelfs tot Luik toe voortgedrongen, zien we die eigenaardige kultuur nog door juist zulke 'Hockergräber' vertegenwoordigd, als we haar in de Grieksche landen vonden. De voorwerpen uit deze graven vertoonen een directe afstamming van die zuidelijke streken, het aardewerk is vervaardigd geheel naar voorbeeld van het uit de zuidelijke kalabassen gesneden vaatwerk, zooals het nog o.a. aan de Middellandsche zee wordt gebruikt, schelpen, van die zeestranden meegebracht, vinden we er in als versierselen gebruikt en de ornamentiek van het vaatwerk, vooral de zeer mooie spiraalversiering, als de bekende spiralen van Butmir, vertoont den invloed van Mykeensch metaalwerk; mogelijk is zelfs de Mykeensche woningvorm met zijn eigenaardige stucversiering door deze strooming tot diep in Europa medegevoerd. Kortom we kunnen hierin niet anders zien als een strooming direct uit de latere Aegeïsch-Mykeensche kultuur door Europa heen, en de lijken uit deze Hockergräber geven ons reeds de vermenging van beide rassen te aanschouwen.

De rasvermenging van de bevolking van westelijk Europa dateert dus reeds uit zeer vroegen tijd. Om ronde cijfers te gebruiken, na 1000 v. Chr. zal in het eene gebied van ons westelijk werelddeel de dolichocephale Middellandsche bevolking, in het Noorden mogelijk reeds tot een licht ras verworden, zijn blijven heerschen, terwijl elders de jonger aangekomene brachycephalen zich zullen hebben gevestigd. In vele streken echter zal toen reeds een uit beiden gemengde bevolking zijn ontstaan en - laat ons dit niet vergeten, zooals maar al te vaak gebeurt - in nog meerdere misschien zal nooit eenige praehistorische bevolking gevestigd zijn geweest.

Waar we dan het eene, waar het andere, waar de vermenging voor beiden zullen mogen aannemen? Naar onze meening alleen dáár waar de archaeologische vondsten ons de aanwezigheid van één of van beide bewijzen. Een streek, zooals er vele zijn, waar de oudst vindbare kultuur een veel latere is, is blijkbaar eerst in een lateren tijd bevolkt door stammen uit die oude rasmenging ontstaan, waarvan het dus onmogelijk is à priori te zeggen welk raselement in hen het sterkst vertegenwoordigd is geweest.

Bij de beoordeeling van de oude bevolking van een bepaalde streek zal dus de archaeologie der anthropologie den weg moeten wijzen.

II.

Men zal hebben opgemerkt hoe de hier verkregen voorstellingen in flagranten strijd zijn met de ethnographie van Europa ons door de linguisten geleerd. De Urheimattheorie verdroeg zich onmogelijk met onze archaeologische feiten, de kern van het Grieksche volk zagen wij niet als Indogermanen uit het Noorden gekomen, doch juist als de vroege dragers der Middellandsche kultuur en de 'uit Europa het schiereiland binnengetrokken Italiërs' waren voor ons niet te vinden.

Hoe staat het nu echter met ons Westen, met de oude stam der uit het Oosten gekomen 'Kelten' door de latere 'Germanen' verdrongen? De taalkundige feiten, waarop men deze voorstellingen baseert en die we natuurlijk op zichzelf onvoorwaardelijk hebben te aanvaarden, komen hierop neer dat er in Bretagne, in Ierland, Wales en Schotland een taal gesproken wordt, die, gelijk men uit oude plaats- en riviernamen meent te kunnen opmaken eenmaal ook over een groot deel van West- en Midden-Europa, van Elbe en Weser, in Thüringen, zoowel als aan Rijn en Donau zou hebben geheerscht. Dit zou het 'Keltisch' geweest zijn, dat in die landen van het continent door het 'Germaansch' is verdrongen. Het spreekt van zelf dat men die beide namen aan de berichten van onze klassieke auteurs heeft ontleend en dat men, om hier werkelijk ook tot het bestaan van twee zeer verschillende stammen te kunnen besluiten en in die taalverschijnselen meer dan verschijnselen van taal alleen te zien ook den steun der litteraire overlevering noodig heeft. Ook de auteursplaatsen geven volgens linguisten als Bremer het recht van twee verschillende stammen, Kelten en Germanen, te bespreken.

Hoe staat het echter in dit opzicht met onze litteraire overlevering omtrent het barbaarsche Europa in het algemeen en die Kelten en Germanen in het bizonder? Als we Polybius (III 37) hooren verklaren dat men eigenlijk van die barbarenstammen niets weet en dat wat men er van vertelt

slechts fabeltjes zijn, worden we wel eenigszins angstig, vooral als we zijn getuigenis door Cicero zelfs meermalen bevestigd vinden; gaan we echter eens na wat ons dan wel wordt overgeleverd.

Op de bekende plaats in zijn Bellum Gallicum verhaalt ons Caesar hoe een deel van Gallie door de Kelten, die de Romeinen Galliers noemen bewoond wordt, een ander deel door de met hen verwante minder beschaafde Belgae in wier land verscheidene Germanenstammen gevestigd waren, zooals ze ook in zijn tijd, onder anderen onder den bekenden Ariovistus, over den Rijn waren gestoken en de bevolking van Gallie verontrustten. Staan in deze voorstelling nu Galliers en Germanen als van verschillenden stam tegenover elkaar? Of zijn het eigenlijk stamverwanten, waarvan de eene echter slechts, onder Romeinschen invloed vooral, meer beschaafd geworden was? We gelooven eerder het laatste, vooral als we Caesar elders hooren vertellen dat de Gallische Belgae ‘orti sunt a Germanis’. Men kan toch in deze woorden niet anders lezen als dat zij afstammelingen van de Germanen zouden zijn en verwonderd staan we als we Bremer, die hier tegen allen prijs het stamverschil schijnt te willen redden, ze ons op deze wijze hooren uitleggen, dat ‘de Belgen gekomen zijn uit het land, dat later door de Germanen werd bewoond.’ (l.l. blz. 739). Waar zulke spitsvondigheden noodig zijn schijnt de zaak niet sterk te staan.

Laten echter ook andere auteurs eens hun getuigenis afleggen. Dan verhaalt ons de geograaf Strabo (VII 290) dat ‘de Germanen maar weinig van het Keltische volk verschillen door hun meerdere wildheid, in andere opzichten, in hun gestalte, zeden en gewoonten zijn ze als de Kelten.’ Nog sterker zijn, dunkt me, zijn volgende woorden (IV 195) ‘Het geheele Gallische volk is driftig maar niet zoo kwaad... Nu zijn ze in vrede levende volgens de voorschriften der Romeinsche overheerschers. Hun wilde aard van vroeger blijkt uit de zeden en gewoonten, die we nu nog bij de Germanen zien bestaan.’ Worden hier niet veel eer beide volken als van een en denzelfden stam voorgesteld? Doch wat moeten wij met onze voorstellingen van rechts-Rijnsche Germanen en Gallische Kelten links van die rivier aanvangen, als we Dio Cassius over deze landen hooren spreken:

(*Λ Θ* 49). ‘De Rijn naar het W. gaande scheidt de Galliers aan de linkeroever van de Kelten aan den rechteroever?’ Waar blijven we met die voorstellingen, als we hem de Germaansche vijanden van Caesar van over den Rijn Kelten hooren noemen, als hun vorst Ariovistus bij hem een Keltenvorst heet (*Λ H* 34 e.v. *M* 31) of als hij ons ten slotte wil verhalen van Varus' beroemde nederlaag in Westphalen (*N Σ* 18) en dit verhaal inleidt met de woorden ‘in het Keltische land was het volgende gebeurd’?

Deze voorbeelden van wisselend gebruik van beide namen zouden we nog met vele kunnen vermeerderen; we meenen echter reeds genoeg te hebben aangehaald om te mogen constateeren, dat men alle recht mist op grond van onze schriftelijke overlevering Kelten en Germanen als twee verschillende stammen voor te stellen. Volgens de verhalen onzer auteurs zijn allen broeders van eenzelfden stam, al is natuurlijk de eene groep vooral onder Romeinschen invloed spoediger tot een hoogere beschaving gekomen dan de andere. Het stamverschil, dat de linguisten zoeken, is uit die overlevering niet op te maken.

Die klassieke auteurs zijn echter geduldig, men heeft ze nog veel meer willen laten bewijzen. Die zoogenaamde Keltische Galliers moeten immers uit de ‘Urheimat’ van het Oosten naar het Westen trekkende hun land hebben bereikt en sporen van de ‘Keltische’ taal vindt men immers ook in Zuid- en Midden-Duitsche rivier- en plaatsnamen weer. Welnu ook voor de vestiging dier Kelten in Duitschland weet men auteursplaatsen aan te halen. Zoo verhalen Herodotus (II 33) en Aristoteles (Met. I 13) dat de Donau in het Keltenland bij de Pyreneën ontspringt en in plaats van te glimlachen bij zulk een geographie, die Donau en Pyreneën bijeenbrengt, zoekt men hierin een bewijs dat de ‘Kelten aan de Donau’ gevestigd waren. Dan houdt men ons nog verschillende andere auteurs voor, als Livius (V, XXXIV) of Plutarchus (Camill XV), die ons wel degelijk spreken van verwanten van de Galliers, gevestigd in het Donaugebied en omgeving, maar deze schrijvers, bij wie zich ook Caesar (B.G. VI 24) en Tacitus in zijn Germania (28) aansluiten, verhalen er ons uitdrukkelijk bij hoe die Gallische stammen ook werkelijk uit Frankrijk daarheen gekomen waren, ja

zelfs van de Gallische invallers in Griekenland wordt ons ditzelfde medegedeeld. (Pausanias I, IV).

Evenmin als het stamverschil tusschen Kelten en Germanen is ook dat Duitsche stamland der Kelten in de litteratuur te vinden.

Als het Keltische land bij uitnemendheid bijna geldt Brittannië, in sommige deelen waarvan de 'Keltische taal' nog heerscht. Daar spreekt men van een oude Keltische laag, waarover een latere Belgisch-Keltische bevolkingslaag zou zijn heen gekomen. (Bremer l.l. 753). Wat verhaalt ons hierover de allervoornaamste litteraire getuige, Tacitus (Agric. 11)? 'Wat voor menschen oorspronkelijk Brittannië hebben bewoond is onzeker, hun lichaamsgestalte is zeer verschillend; de blonde haren en groote gestalten van de bewoners van Caledonie getuigen voor hun Germaansche afkomst,' van de Silures wordt door hem wegens hun uiterlijk vermoed dat het eigelijk overgestoken Iberiërs, uit Spanje, zouden zijn, 'zij die het dichtst bij de Galliers wonen lijken op deze; in het algemeen is het wel waarschijnlijk dat de Galliers het nabijliggende eiland hebben bezet.' Hoe kan men toch op zulke litteraire berichten een Keltentheorie bouwen en dat terwijl Strabo ons zelfs op twee plaatsen rondweg ontkent dat die Brittanni Kelten zouden zijn (II c 75 en IV c 200).

Doch genoeg over onze klassieke auteurs! Als de linguisten hun historische gegevens noodig hebben om, volgens Bremers eigen uitspraak (l.l. p. 150) gecombineerd met de taalverschijnselen ons een ethnographie van Europa te verschaffen, dan ziet het er donker uit.

Heeft het echter in het algemeen genomen wel zin zulke door onze klassieke schrijvers genoemde namen in eenige moderne ethnographie van Europa te gebruiken? Zeker, waar de Romeinen met een bepaalden volksstam in aanraking zijn geweest kunnen zij ons zijn naam mededeelen, doch een geheel andere kwestie is het, waar niet van bepaalde kleinere stammen sprake is, doch waar zulk een naam gebruikt wordt om geheele bevolkingen van groote gedeelten van Europa, waar mogelijk nooit haast eenige Romeinsche reiziger kwam, te omvatten. Karakteristiek is in dit opzicht bijvoorbeeld de reeds boven geciteerde plaats van Caesar over Gallie, in drie deelen verdeeld, waarvan maar één door Galliers bewoond wordt. Heeft nu zoo'n naam Gallie

eenige ethnographische beteekenis? Kunnen we er dan eenige waarde aan hechten als een andere schrijver weer van Galliers spreekt geheel ergens anders, ver buiten dat Gallie?

In zijn interessante academievoordracht verhaalt prof. Uhlenbeck van de verschillende groepen der Blackfoot Indianen, die nauw aan elkaar verwant, zich geheel onbewust zijn van die verwantschap. Zou men dan gelooven dat de groepen, die zich in de bevolkingseenheid van het primitieve West Europa ongetwijfeld hebben gevormd, zich van zulk een onderlinge verwantschap wel bewust zullen zijn geweest, zoodat ze er den Romeinschen of Griekschen schrijver van zouden hebben kunnen verhalen? Of ziet men zoo'n klassieken auteur aan voor een modern onderzoeker die ons weet te vertellen van iets, waarvan zijn subjecten zich zelf niet eens bewust zijn? Wat kan dan zoo'n naam bij eenig klassiek auteur anders zijn dan een naam van een bepaalden stam, vaak met groote achteloosheid en zeker zonder dieperen grond over de bewoners van groote gebieden van de barbaarsche wereld uitgebreid, waarvan men immers toch niets wist en waar het ook haast de moeite niet voor waard was om iets van te weten te komen?

Laten wij dus bij onze beschouwing van de volkstammen in ons barbaarsch Europa elken overgeleverden naam terzijde, voor zoo verre die niet een bepaalden concreten volksstam benoemt en laat ons, waar het verloop der bevolking van Europa ons zoo geheel anders is gebleken te zijn geweest als de linguisten ons dat schilderden, onze ethnographische beschouwingen van die Indogermaansche taaltheoriën losmaken, om, als deze laatste werkelijk juist zijn - wat natuurlijk geheel buiten onze beoordeeling valt - met Ripley tot de conclusie te komen dat ‘waves of language have swept over Europe, leaving its racial foundations as undisturbed as are the sands of the sea during a storm.’

III.

Trachten wij dan thans van ons boven omschreven standpunt het verloop van de oude bevolking van ons vaderland[1)]

1) We kunnen hiervoor verwijzen naar onzen zoo juist bij de firma S.L. van Looy verschenen platenatlas ‘Nederlands vroegste geschiedenis in beeld’’ waarin ook de hier geschetste bevolkingsverdeeling van ons land op een kaartje is weergegeven.

te overzien, door combinatie van onze archaeologische gegevens met de resultaten van het onderzoek der anthropologen, voor zoo ver dat voor ons toegankelijk was.

Vooraf echter moeten we nog den nadruk leggen op wat we reeds boven opmerkten. De vraag betreffende de rasmenging der bevolking van de verschillende streken van ons land is er natuurlijk een van zuiver anthropologischen aard, doch wànneer die verschillende rassen, of eenige reeds daaruit gemengde bevolking in een bepaalde streek kan zijn gekomen, kan natuurlijk geen anthropoloog uitmaken; daar is alleen de archaeologie aan het woord.

Vandaar ook dat de pogingen door anthropologen aangewend om ons de geschiedenis van onze oude bevolking te teekenen zonder zulk een archaeologischen ondergrond, hoe sympatiek en interessant zij overigens zijn, ons niet kunnen bevredigen.

Zoo missen we in de theorie, die onze bevolking doet ontstaan uit een brachycephale vóórbevolking - dat hier ook door anthropologen van ‘Kelten’ gesproken wordt vindt zijn oorzaak natuurlijk slechts in de overname der boven besproken philologisch-historische voorstellingen - waaronder zich latere dolichocephale Germanenstammen hebben gemengd, het element onzer hunnebeddenbevolking, die toch ook reeds dolichocephaal moet zijn geweest. Erger lijkt het ons echter nog dat men over het hoofd ziet hoe, gelijk ons straks zal blijken, verreweg het allergrootste deel onzer vroege voorouders eerst in een tijd in onze streken is gekomen, toen in ons Westen de vermenging van rassen reeds eeuwen geleden had plaats gehad, dat zij naar alle waarschijnlijkheid dus reeds bij hun komst van gemengd ras zullen zijn geweest. In die conclusies dus, door anthropologen uit hun zoo uiterst belangrijke gegevens getrokken, ontbreekt veelal, naar onze meening, de juiste historische waardeering dier feiten. Een paar voorbeelden mogen dit toelichten.

In zijn hoogst interessant hoofdstuk van prof. Gallée's ‘Boerenhuis in Nederland’ spreekt prof. Bolk over de oude Friesche terpenschedels, voor het grootste deel, naar hij zegt, van vrij raszuiver dolichocephaal type, terwijl slechts drie schedels bij uitzondering een zuiver brachycephaal Alpinentype vertoonen. Uit de vondst van deze drie sche-

dels - waarbij mogelijk sinds dien tijd nog wel een paar zullen zijn bijgekomen - wordt nu tot de aanwezigheid van een brachycephale vóórbevolking vóór de dolichocephale Friesche z.g. Germanen in de terpen van Friesland geconcludeerd (l.l. blz. 150 e.v.v.). Is het echter op zich zelf waarschijnlijk dat die Friezen, al mogen zij dan in hoofdzaak dolichocephalen zijn geweest, bij den aanvang der terpenperiode, dat is toch zeker wel ongeveer een 1000 jaar nadat de vermenging van beide volkselementen in ons Westen moet hebben plaats gehad, van zóó zuiver ras zouden zijn gebleven dat er geen enkel brachycephaal type onder zou hebben geloopen? Trouwens zóó zuiver schijnen volgens prof. Bolks' eigen gegevens ook die andere terpenschedels niet: van de 81, door hem vermeld, vertoonen er 31 reeds meer neiging tot het brachycephale. Stellen we echter eens die terpenschedels vertoonden ons werkelijk twee geheel verschillende volkselementen een zuiver dolichocephaal en daarnaast drie vertegenwoordigers van een ander brachycephaal volk. Gaat het dan nog aan deze laatste aan een vóórbevolking van Friesland toe te schrijven? Hooren we prof. B. zelf over onze Friesche bevolking: De tegenwoordige Friezen zijn geheel anders als die waarvan we hier de schedels besproken zagen. Ze zijn in den loop der eeuwen veel meer brachycephaal geworden en dat wel volgens prof. B. onder invloed van brachycephale indringers, mogelijk Saksers, die zich onder de bevolking hebben gemengd. Maar, zoo vragen we, moeten we dan niet in de terpen noodzakelijk ook de schedels dier latere brachycephale indringers vinden? En als prof. B. ons dan werkelijk zulke brachycephale schedels vertoont, zou het dan volgens zijn eigen voorstellingen niet veel rationeeler zijn deze aan dien geconstateerden indringer, dan aan een gephantaseerde vóórbevolking toe te schrijven?

Waar in Friesland alle archaeologische sporen van de aanwezigheid van een praehistorisch volkselement ontbreken[1)], mist men naar onze meening alle recht hier aan eenige dergelijk vóórbevolking te denken.

Dezelfde reden doet ons ook voor anthropologische theo-

1) Men vgl. de noot onderaan blz. 64.

riën Zeeland betreffende terugschrikken. Dáár in Zeeuwsch Vlaanderen en Zuid Beveland is namelijk een groot aantal typisch brachycephale schedels gevonden, die op een raszuivere Alpinen-bevolking zouden wijzen (vgl. Bolk l.l. blz. 153 e.v.v.) Zeker is dit een ook voor den leek zeer merkwaardig verschijnsel, doch men gaat o.i. ook hier weer veel te ver door hierin de resten te zien ‘eener praehistorische vóórbevolking van ons land, die in de meer Noordelijke streken door een Germaansche zou zijn verdrongen’. Die schedels toch, waarvan hier sprake is, komen uit het verdronken land, van Reimerswaal vooral, dat eerst in de 16e eeuw na Christus is ondergeloopen. Geven schedels uit de 16e eeuw na Chr. ons op zich zelf het recht tot eenige conclusie voor praehistorische tijden? En als we nu in geheel Zeeland geen enkel archaeologisch verschijnsel aantreffen dat op bewoning in praehistorischen tijd wijst, terwijl we toch van elders voldoende weten hoe zulk een bewoning noodzakelijkerwijze haar sporen in het land moet hebben achtergelaten, dan ligt het voor de hand dat men dus naar een andere verklaring van dat anthropologisch verschijnsel zal hebben om te zien.

Laten we de bekende Romeinsche en Merovingische vondsten van Domburg ter zijde, dan schijnen betrekkelijk late Saksische vondsten in de zoogenaamde Zeeuwsche terpen - het materiaal laat echter niet toe hier een minder vaag oordeel uit te spreken - het oudste te zijn wat we in Zeeland vinden. Zouden die brachycephalen van Zeeland misschien ook met eenzelfde Saksische strooming kunnen samenhangen als prof. Bolk in Friesland constateerde?

Slechts een klein gedeelte van ons vaderland, onze Oostelijke zandgronden, heeft eenige praehistorische bevolking gedragen en in die bevolking zien we de beide elementen, welke we in het algemeen in ons West-Europa constateerden, aanwezig.

In Drente is in hoofdzaak de hunnebeddenkultuur verspreid, die we immers met het dolichocephale Middellandsche ras in verbinding hebben te brengen, hetzij deze stammen hier nog de kenmerken van dat ras zuiver vertoonden, hetzij ze, zooals Ripley ons leerde, tot het blonde Teutoonsche ras waren verworden - in Duitschland beschouwt men de

hunnebeddenbevolking veelal als zulke ‘Oergermanen’. - Naast deze hunnebeddenkultuur komt in Drente echter ook de Oostelijke strooming, die der brachycephalen met hun koepelgraven en klokbekers voor. Hoe lang deze praehistorische bevolking hier is gebleven, of zij opgegaan is in de later komende stammen of in haar geheel is weggetrokken, ziet hier vragen die langs archaelogischen weg nog niet zijn op te lossen. Mogelijk zal een grondig systematisch onderzoek onzer hunnebedden ons hier verder kunnen brengen. Was hier echter het volk der hunnebedden, dat blijkens de archaeologische overblijfselen hier een zeer dichte verspreiding gehad heeft, gevestigd gebleven, zoodat het sterken invloed op de vorming der tegenwoordige bevolking had gehad, dan zouden we hier in Drente, vooral in 't Oosten een sterke dolichocephalie moeten verwachten. Het tegendeel schijnt echter het geval; volgens prof. Bolk's kaartje, in het bovengenoemde werk gegeven, behoort Oostelijk Drente juist tot de meer brachycephale streken. In alle geval moet hier dus een krachtige brachycephale strooming in later tijden overheen gekomen zijn. Nu vinden we in deze streken, behalve die oude praehistorische verschijnselen, de uitgestrekte urnenvelden, die tot in den Romeinschen tijd reiken, en die we, gelijk we elders hebben aangetoond[1)], in hoofdzaak met de Saksers en hun voorloopers in verbinding moeten brengen. Prof. Bolk stelde ons nu immers die Saksers reeds voor als waarschijnlijk van een brachycephaal type, zoodat hier anthropologie en archaeologie elkaar volkomen de hand reiken. Het schijnt ons dus toe dat we ons onze Drentsche bevolking hebben voor te stellen als in hoofdzaak afstammelingen van die Saksische of Proto-Saksische stammen, in de eeuwen vlak vóór en na Chr. geb. in het land gekomen en slechts gemengd met den dolichocephalen Fries, wiens urnen zoo nu en dan ook in diezelfde urnenvelden voorkomen. Of zij mogelijk ook nog enkele elementen der vroege vóórbevolking in zich draagt schijnt ons zeer de vraag te zijn.

In Overijssel zijn de praehistorische vondsten al zeer zeldzaam. Slechts kunnen we constateeren dat in Twente stammen van die koepelgravenbevolking, al is het waar-

1) Vgl. mijn ‘Nederl. vroegste beschaving’ § 43-47 en blz. 60 (VII)

schijnlijk slechts zeer sporadisch, gevestigd zijn geweest. Overigens spreken ook hier weer de urnenvelden van een krachtige Protosaksische strooming en zien we er ook de latere Saksers vertegenwoordigd. Geen wonder dus ook dat prof. Bolk's kaartje ons hier een betrekkelijk hoog percentage van brachycephalen vertoont.

Veel gecompliceerder schijnen de toestanden op de Veluwe, waar, gelijk we reeds vroeger uiteenzetten een Middellandsche, dus dolichocephale, bevolking al in praehistorische tijden door die Oostelijke Alpinen der koepelgravenkultuur moet zijn gevolgd. Aan het Uddelermeer vonden we immers een vermenging van beiden en ook op verscheidene andere plaatsen midden op de Veluwe constateerden we dezelfde verschijnselen. Dáár waar de stoomploeg zijn voor onze archaeologie vaak zoo noodlottig werk heeft verricht, ziet men niet zelden de overblijfselen van beide kulturen dooreen naar de oppervlakte gewoeld en in zeer vele nog niet onderzochte heuvels kan men reeds op het gezicht met vrij groote zekerheid de overblijfselen van zulke koepelgraven herkennen. Reeds in zeer vroegen tijd mogen we hier dus een vermenging van beide rassen met sterke overheersching van de donkere brachycephale Alpinen verwachten.

Behalve deze beiden echter vinden we uit lateren tijd den Fries, Bataaf of hun nauwen verwant sterk in de Veluwsche urnenvelden vertegenwoordigd. De typische ceramiekvormen, die we daar vinden, zijn zóó volkomen gelijk aan die der vroege Friesche terpenkultuur, dat we in hun bezitters niet anders als diezelfde stammen kunnen veronderstellen, die prof. Bolk ons immers reeds in de terpen als dolichocephale Teutonen deed kennen. Echter ook met deze hebben we nog lang niet alle vroege bewoners dier zandgronden genoemd. Ook Protosaksische stammen hebben in die grafvelden hun karakteristieke urnen achtergelaten en de door ons ontgraven Saksische burcht aan het Uddelermeer herbergde, evenals andere kleinere nederzettingen in de buurt, ook den Sakser uit de 7e en volgende eeuwen, volgens prof. Bolk, een lichtgekleurden brachycephaal.

Zou het den anthropoloog gelukken deze zoo verschillende bevolkingselementen in de typen der thans levende bewoners weer te vinden? Hier heeft hij dus te zoeken naar de doli-

chocephale vóórbevolking, naar zijn rasgenoot den lateren Germaan, naar de beide brachycephale stroomingen, die der donkere Alpinen onzer koepelgraven en der lateren lichter gekleurden Saksers. Wie als leek de Veluwe kent met haar groote variatie van bevolkingstypen, soms op zeer korten afstand van elkaar, die kan vertrouwen koesteren, dat hier voor den vakman nog wel wat te vinden zal zijn. De betrekkelijk sterke brachycephalie, die Bolk's kaartje ons hier aanwijst, verwondert ons niet en als we daar midden op de Veluwe op zijn brunetten-kaartje die plek zien, waar, te midden van een hooger procent donkeren, plotseling een veel lichter gekleurde bevolking verschijnt, juist waar we onze Saksische nederzettingen vinden, dan denken we onwillekeurig weer aan die ‘latere strooming van licht gekleurde Saksers’ te midden van een bevolking, waarin het element der donkere Alpinen onzer koepelgraven vrij sterk vertegenwoordigd moet zijn geweest.

Niet overal in het land zullen we echter het donkere type aan een praehistorische vóórbevolking mogen toeschrijven. Het is verwonderlijk dat door anthropologen geen rekening schijnt te worden gehouden met het langdurige verblijf der Romeinen in onze gewesten, van wie toch menig veteraan zich hier gevestigd heeft en van wie toch zeker in de half geromaniseerde streken de sporen aanwezig moeten zijn, ook in het bevolkingstype. Die Romeinen hebben ook tal van andere volken in hun legioenen medegebracht, evenals zij zelf, althans voor verreweg het grootste deel, uit Zuidelijke landen gekomen. Dat op die wijze bloed van het Middellandsche ras de bevolking van die streken donkerder zal hebben gekleurd lijkt mij niet anders te verwachten.

Het is vooral in Zuid-Limburg, waar van een werkelijke romaniseering sprake is geweest, dat we dien Romeinschen invloed zullen moeten vinden, en zoo schijnt het ons dus ook geen toeval, dat we daar ook op Bolk's kaartje het grootste procent donker-oogigen aantreffen.

Die Zuidelijke provincies staan in zeker opzicht tegenover de streken ten N. van den Rijn. Spreken anthropologen ook hier wel van een Alpinen-voorbevolking, op archaeologische gronden mogen we wel haast als zeker aannemen, dat hier nooit van éénige vroege voorbevolking sprake is

geweest. In tegenstelling met de rijke praehistorische kultuur onzer meer noordelijke zandgronden, ontbreken in Brabant en Limburg, evenals in Zeeland, alle resten van een dergelijke praehistorische beschaving geheel. De vroegste overblijfselen eener bevolking vindt men in Limburg en het Oosten van Brabant in uitgestrekte grafvelden met hun urnen en andere kultuurresten, die we elders reeds met den algemeen gebruikelijken term van late 'Hallstattkultuur' genoemd, aan het z.g. Gallische element der Brabantsche bevolking hebben kunnen toeschrijven en welke we in die streken van een paar eeuwen vóór Christus tot in den Romeinschen Keizertijd hebben te dateeren.[1)] Die beschaving is, blijkens zijn typische vormen, zonder eenigen twijfel uit het Zuiden van Midden-Europa ons land binnen gekomen en aangezien ze het vroegste is, wat we daar in die provincies vinden, kan het niet anders of ze is door haar dragers zelf naar onze streken medegebracht. Met andere woorden ze bewijst ons de komst van deze eerste bewoners van Brabant en Limburg een paar eeuwen vóór Chr. in ons vaderland, in een tijd dus, toen de vermenging der verschillende rassen in ons West-Europa reeds lang had plaats gehad. Het ligt dus voor de hand te veronderstellen dat die bevolking van Noord-Brabant en Limburg reeds als een gemengd ras hier is gekomen. Nu wijzen ons prof. Bolk's kaartjes in Limburg en Oost-Brabant, juist dus in die streken, waarin deze zoogenaamde late Hallstattkultuur in de urnenvelden de overheerschende is, de grootste brachycephalie van ons geheele land aan en daarbij ook het sterkste procent aan donkere typen. Zou hieruit niet zijn af te leiden dat die oudste bevolking, die zich in die streken een paar eeuwen vóór Chr. vestigde voor een groot deel uit late afstammelingen van het Alpinenras heeft bestaan?

Diezelfde urnenvelden bewaren ons echter ook nog de kultuuroverblijfselen van jongere tijdgenooten dezer vroegste bevolking. Zoo vinden we er mogelijk ook op enkele plaatsen zeer sporadisch de broeders der Proto-Saksers uit ons Noord-Oosten bijgezet, maar vooral is het de typische urnvorm van den Bataaf, dien we hier aantreffen naast die

1) Vgl. mijn Nederl. vr. Besch. § 36-41, blz. 55 (IV).

andere, veel talrijker, z.g. Hallstattvormen. Is echter in het Oosten der provincie die Bataafsche kultuur verre in de minderheid, ten Zuiden van Tilburg, juist daar waar prof. Bolk's kaartje ons te midden van een vrij donkere bevolking plotseling een veel lichter gekleurd volkstype aanwijst[1)], kunnen we ook - voor zoover ons materiaal ons een oordeel toelaat - het Bataafsche urntype als het heerschende constateeren.

We merkten reeds op, dat deze Bataafsche kultuur in onze urnenvelden geheel dezelfde is als die der Betuwsche woerden en de oudste beschaving in onze Friesche terpen. Ja, die gelijkenis tusschen de beschaving van Friezen, Bataven en die andere stammen, die in de zandgronden van de IJssel-Rijndelta hun urnen in de grond hebben achtergelaten, is zóó frappant, dat we ze ons moeielijk anders als broeders van eenzelfden stam kunnen voorstellen. In de Betuwe is deze kultuur de vroegste, die we er aantreffen; van éénige vroegere praehistorische bevolking is daar geen spoor te bekennen, zoodat we hier Tacitus woorden bewaarheid vinden, dat dit eiland vóór de Bataven door niemand was bewoond. Het eenige verschil tusschen Batavenland en Friesland is dat in het eerste de invloed der Romeinen veel meer merkbaar is. Na wat we reeds vroeger zeiden is het dus geen wonder dat Prof. Bolk ons hier in de Betuwe een zoo betrekkelijk hoog procent donkeren aanwijst.

Die gelijkheid echter der inheemsche kultuur, die ons reeds tot stamverwantschap deed besluiten, geeft ons dus het recht ook Bataven, Canninefaten, of wie nog meer, die zoo typische beschaving hebben bezeten, voor te stellen zooals de anthropologen ons de Friezen leerden kennen, als in hoofdzaak lichte dolichocephalen. Die karakteristieke kultuur nu vangt ongetwijfeld zoowel in de urnenvelden als in de Betuwe of in Friesland op zijn vroegst kort voor Chr. geboorte aan. We mogen dus als zeker aannemen, dat deze verschillende stammen zich toen in onze streken hebben gevestigd, in het bezit van die zoo karakteristieke beschaving.

Waarvandaan kwamen zij?

Op een paar plaatsen verhaalt ons Tacitus, dat de Bataven

1) Dr. Sasse maakte mij op deze plek opmerkzaam.

Chattenstammen waren, uit het Chattenland naar deze streken gekomen, en elders vertelt hij van de Canninefaten, dat zij dezelfde afkomst hadden. Is het nu niet merkwaardig dat wij[1] voor eenige jaren, zoekende naar een analogie voor deze Friesch-Bataafsche kultuur, die tegen de andere omringende kulturen in ons Noorden zoo eigenaardig afsteekt, zonder zelfs om die mededeeling van Tacitus te denken, slechts vondsten uit het Nassausche konden aanhalen[2], het Chattenland zelf? Vinden we hier niet door Tacitu's verhaal, gecombineerd met onze archaeologische vondsten, bewezen, dat Friezen zoowel als Canninefaten en Bataven niet zoo heel lang vóór Chr. geb. als stamverwanten uit het land der Chatten in onze streken gekomen zijn.

Doch ook nog met latere volkselementen van natuurlijk wel gemengd ras, waarin echter het Teutoonsche toch de overhand had, hebben wij rekening te houden. Als bizonder merkwaardig vermelden ons de anthropologen de sterke dolichocephalie onzer kuststreken. De volgende archaeologische feiten schijnen mij daarvoor een verklaring te geven. Volgens de uitlatingen van verschillende klassieke auteurs bestaat er in den lateren keizertijd voor verschillende z.g. Germanenstammen een algemeene naam, die van Franken. In zijn algemeenheid heeft deze naam vele stammen omvat. Of hij echter op een oude stameenheid in vóór Romeinschen tijd teruggaat, zooals Bremer meent, en welke volken daar later allemaal onder werden gerekend, dit lijken mij zaken, waarover men wel veel hypothesen opstellen, doch niet tot een oplossing komen kan. Zeker lijkt ons alleen het bestaan van een bepaalden Frankenstam, ‘een Keltisch volk over den Rijn Franken genaamd’ (men lette hier weer eens op deze ‘Keltische’ Germanen) zooals Libanius (in Const. 3. 3. 16) zegt, die zich over een groot deel van West-Europa heeft uitgebreid, meer en meer ook van andere stammen in zich opnemend. Ook in de landen aan den Rijnmond zijn deze Franken gevallen o.a. ± 300 na Chr. in het land der Bataven (vgl. Paneg. Max. et Const. 4). Dat echter, gelijk men

1) Vgl. mijn Nederl. vroegste beschaving. blz. 58.
2) Ook dergelijke z.g. la Tène fibulae als Prof. Bolk (l.l.) op voorgang van Mr. Boeles aan een ‘Keltische’ voorbevolking van Friesland deden denken, komen daar in Nassau in deze kultuur voor.

wel meent, die Bataven zelf ook al tot de Franken zouden hebben behoord blijkt uit niets. ‘Batavia, vroeger door de Romeinen, nu door de Salische Franken bezet’, zegt Sosimus (3, 6), maar evengoed als onder de Romeinsche zullen ook onder de Frankische heerschappij Bataven Bataven gebleven zijn. Waar die Franken feitelijk vandaan komen? Men kan er nog zoo veel auteursplaatsen bijhalen, bewijzen kan men o.i. niets, en slechts als men het ontstaan van de zoo typische beschaving, die we als hun karakteristieke kultuur kennen, heeft verklaard, zal mogelijk over de juiste afkomst nog meer te zeggen zijn. We moeten deze kwestie echter ter zijde laten. Hoe het zij, we vinden die Frankische kultuur van omstreeks de 5e eeuw en volgenden over een groot deel van West-Europa verspreid, vooral in hun groote begraafplaatsen, de ‘Reihengräber’ der anthropologen, waarin de lijken langgestrekt, het gezicht naar het Oosten gericht, begraven liggen. Hoewel natuurlijk in zoo betrekkelijk late graven ook vermenging van rassen is waar te nemen, heerscht hier toch een sterke dolichocephalie. Dien vreemden invaller nu met zijn zoo karakteristieke kultuur treffen we in ons land hier en daar langs het Noordelijk deel van de Maas, aan den Zuidrand van de Veluwe en op nog eenige andere punten aan, maar vooral zien we hem vlak aan onze kust, in Domburg, Naaldwijk, Katwijk, ja tot in Friesland toe gevestigd. Dat hij daar aan onze kust dat sterk dolichocephale type heeft verwekt, lijdt, dunkt ons, geen twijfel. Niet de afstammelingen eener vroegere inheemsche bevolking, doch die late invallers hebben den bewoners van onze duinstreken hun karakteristiek type gegeven.

Zoo is ons dus het verloop der vroege bevolking van ons vaderland gebleken veel gecompliceerder te zijn geweest dan wij het gewoonlijk vinden voorgesteld. Het verwondert ons dan ook in het minst niet dat prof. Bolk's zoo interessante overzichtskaartjes van hoofdmaten en kleur van ons Nederlanders, volgens zijn eigen verklaring geheel anders uitvielen dan hij zich oorspronkelijk had gedacht. Ja, ons archaeologisch materiaal doet ons de verschijnselen, op die kaartjes geteekend, beter begrijpen.

Dat materiaal leert ons hoe slechts een klein gedeelte van

ons land, alleen onze Oostelijke zandgronden, een eigenlijke praehistorische voorbevolking heeft gehad, hoe de oudste laag dier bevolking geen Alpinen zijn geweest, doch verwanten van het Middellandsche ras, dat zelf eigelijk reeds als de voorouders der latere zoogenaamde Germaansche stammen is te beschouwen, al zijn ook deze laatste bij ons eerst in veel lateren tijd in het land gekomen, en ook al is het de vraag of deze oudste bevolking in ons land zelf, de bouwers onzer hunnebedden, nog wel invloed op de wording van ons Nederlanders zal hebben geoefend. Een Alpinenbevolking is eerst als jongere tijdgenoot van dezen, ook alleen maar in diezelfde Oostelijke streken van ons vaderland gevestigd geweest, met haar karakteristieke kultuur van koepelgraven en klokbekers.

Verreweg de groote meerderheid onzer vroege voorouders is echter reeds als gemengd ras, eerst in veel later tijden in ons land gekomen, al had natuurlijk in die vermenging bij de eene stam het eene, bij de andere het andere ras de overhand.

Het eerst kwamen, eenige eeuwen slechts vóór Chr. geboorte, die bewoners van ons Limburg en Oostelijk Brabant ons land bevolken, die, betrekkelijk van ver uit het Zuiden van Midden-Europa afkomstig, wel in hoofdzaak Alpinenbloed in de aderen zullen hebben gehad en waarschijnlijk een vrij donkere brachycephale stam zullen zijn geweest. Juist andersom, voornamelijk uit afstammelingen van het dolichocephale ras bestond die strooming van Friezen en Bataven, die betrekkelijk kort vóór Chr. uit het land der Chatten, het Nassausche land en omgeving, gekomen, een belangrijk contingent hebben geleverd, niet slechts voor de bevolking van de Betuwe en Friesland, maar voor die van onze geheele IJssel-Rijndelta.

Een krachtige strooming zien we ook reeds omstreeks dienzelfden tijd, maar vooral eenige eeuwen later uit het Oosten ons land binnenkomen. Het zijn die Saksische stammen, die prof. Bolk ons reeds als een gemengd ras van waarschijnlijk lichter gekleurde brachycephalen deed kennen, die we echter niet slechts in Friesland, waar hij hun aanwezigheid vermoedde, maar over een groot deel van ons land weervinden en aan wie dan grootendeels onze betrekkelijk sterke brachycephalie zal zijn toe te schrijven.

Een eeuw of vier na Christus eindelijk zien we nog weer een nieuw element, weer in hoofdzaak van het dolichocephale ras, zich in ons land vestigen, de Franken, die zich vooral aan onze kusten hebben neergezet en daar grooten invloed hebben geoefend op het bevolkingstype, gelijk men het thans daar waarneemt.

En buiten en behalve al deze inheemsche stammen mogen we zeker ook den Romein met zijn gevolg niet vergeten, die toch een paar eeuwen het Zuidelijk deel van ons land heeft beheerscht, en wiens invloed zonder twijfel in onze bevolking merkbaar wezen moet.

De schets die we in het bovenstaande, zeker met wel wat al te vaste trekken hebben ontworpen, maakt allerminst aanspraak volledig of ook zelfs maar volkomen juist te zijn. Zoo iemand, dan zijn wij ons bewust, zoowel van het nog gebrekkige van ons archaeologisch materiaal, van het groote meeningsverschil, dat ook nog op dit gebied heerscht, van de mogelijkheid dat menige ons thans zeker schijnende verklaring toch nog blijken zal wijziging te behoeven, als bovenal van ons eigen leekschap op physischanthropologisch gebied, dat ons mogelijk tot menige ongeoorloofde conclusie verleidde; dilettantisme op vreemd terrein was allerminst ons doel. We wilden echter slechts toonen hoe, naar onze overtuiging, alleen deze beide wetenschappen te zamen in staat zullen zijn het beeld der oude ethnographie van eenig bepaald land, in casu van die van ons vaderland, te teekenen, hoe de eerste vraag, die de historicus zich behoorde te stellen ‘waar komt onze bevolking vandaan en wanneer kwam ze hier?’ slechts van deze beiden een antwoord kan verwachten.

Dr. J.H. HOLWERDA.

Een revolutie in de Nederlandsche letterkunde?

H.F. Wirth. - Der Untergang des Niederländischen Volksliedes. - Haag, Martinus Nijhoff.

Het is zeker niet om hetgeen hij van het als titel gekozen onderwerp vertelt, dat men het lijvige boekdeel van den heer Wirth een poging tot omwenteling kan noemen. In zijn beschouwingen over den ondergang van het volkslied vind ik juiste en onjuiste, nieuwe en sinds lang bekende dingen - maar niemand kan zeggen dat de opvattingen van den schrijver, als geheel, zich scherp stellen tegenover wat reeds veler meening was.

Maar de heer Wirth vaart onder valsche vlag. Het is niet de ondergang van ons volkslied, die hem eigenlijk het meest vervult. Veel meer dan een studie over zijn officieele onderwerp, levert zijn boek een aanklacht tegen onze klassieken, onze patriciërs, onze geheele cultuur, die culmineert in de zeker geheel nieuwe en tegen alle thans geldende meeningen indruischende bewering, dat de eigenlijke bloei der Nederlandsche letteren niet in de 17de maar in de 16de eeuw, niet in de kunst der hoogere standen, maar in het volkslied te vinden is. Een bewering, dat wil ik reeds dadelijk zeggen, die minder geadstrueerd wordt door de bizondere verdiensten van dat volkslied in het licht te stellen, dan wel door de waardeloosheid en verderfelijken invloed van onze klassieken zoo zwart mogelijk te teekenen.

Reeds de inleiding doet ten duidelijkste uitkomen *en* waar-

om het den schrijver te doen is *en* wat er ten slotte achter deze poging tot omwenteling zit. Want helaas, er zit iets achter. Des heeren Wirth's werk is geen rustige wetenschappelijke studie, waarbij de schrijver streeft naar zoo groot mogelijke onbevangenheid, het is een advocatenpleidooi, waarbij alles, zonder critische schifting, voor lief wordt genomen, wat de juistheid van eenige vooropgezette meeningen schijnt te bevestigen. In zulke mate gebruikt de heer Wirth rijp en groen, dat men wel sterk doordrongen moet zijn van de onvrijheid van den menschelijken geest, om den schrijver niet van bewuste oneerlijkheid te beschuldigen. In den loop van deze critiek zal dat duidelijk blijken. Deze overgroote vooringenomenheid is te meer te betreuren, omdat de schrijver op plaatsen, waar zijn voorkeur minder heeft mee te spreken, blijken geeft wel begrip te hebben van historische methode.

In zijn inleiding dan betoogt de heer Wirth, dat het een vergissing is, wanneer men in het buitenland den Nederlanders een bij uitstek nationale cultuur toeschrijft en hij belooft als vrucht van zijn boek:

> 'Es wird sich zeigen dass dies ganze "Goldene Zeitalter", diese Blüte der niederländischen Literatur gar nicht mehr "niederländisch" ist, mit dem "Volke" nichts mehr gemein hat; dass man es hier nur mit einer internationalen städtischen Höhenkunst zu tun hat, mit einer Modekunst, grossgezogen von emporgekommenen Parvenükreisen, die dadurch sich von ihrer geringeren Herkunft, von den niedrigen Volkskreisen zu emanzipieren suchten. Es wird sich zeigen, dass kaum ein Land so seine Eigenart, seine Individualität aufgegeben hat wie Niederland, dessen moderne Kultur zum Teile auch noch ganz international ist'.[1)]

Alvorens de bewijsvoering te toetsen, loont het de moeite de stellingen eens nader te bezien. Ei, ei, de moderne Nederlandsche cultuur is ten deele internationaal! Voorzichtig uitgedrukt, tot het nietszeggende toe! De Engelsche, de Fransche, de Italiaansche cultuur, zijn die niet 'ten deele' internationaal? Men zou geneigd zijn te zeggen: meer inter-

1) Blz. XI.

nationaal, naarmate zij meer ‘modern’ zijn. En zien wij niet, de laatste jaren, het schouwspel van een groote natie die zich, op artistiek gebied, een moderne cultuur bezig is eigen te maken en daarbij de grenzen zoo wijd mogelijk openzet voor elke strooming die elders valt waar te nemen, die alle moeite doet zich de Fransche en Engelsche cultuur te assimileeren? Deze natie moet den heer Wirth niet geheel onbekend zijn.... Maar het aanvaarden van het elders verworvene beteekent nog niet een verliezen van het nationale. Naarmate het nationale, het historisch-gewordene, sterker of minder sterk is, zal het aan het internationale beschavingsbezit een meer of minder in het oog vallend nationalen vorm geven. Wat nu Nederland betreft, reeds zeer vroeg heeft het de resultaten van de beschaving der toenmaals meest gecultiveerde landen - Frankrijk, Italië, Spanje - in zich opgenomen, reeds vroeg heeft zijn cultuur daardoor opgehouden uitsluitend of overwegend nationaal te zijn, maar het van buiten komende is zeer zeker verwerkt en in nationalen geest omgevormd - niet minder dan bijvoorbeeld in Frankrijk. Ik constateer dit niet als een deugd van de Nederlanders, maar als een m.i. vaststaand, historisch feit en in het volle besef, dat in het leven der volkeren het nationale steeds meer op den achtergrond moet raken, dat het internationale steeds meer gaat overheerschen.

In hoeverre de Nederlandsche cultuur nationaal is, kan het best gemeten worden aan kunst en letteren. Over de eerste, over de plastische kunst dan, behoeft wel niets gezegd te worden. Zoowel de Nederlandsche bouw- als de schilderkunst hebben iets bij uitstek eigens, nergens misschien zijn de renaissance-motieven zoo zelfstandig verwerkt - zelfs onze revolutie-bouw heeft een heel aparte soort monsterlijkheid. Maar de literatuur. Een ‘städtische Höhenkunst’ ongetwijfeld - *de* literatuur van een volk wordt nu eenmaal gemaakt door of voor zijn heerschende, meest ontwikkelde, klassen (al kan daarnaast onder zekere omstandigheden een onderstrooming bestaan) en die klassen huizen bij een volk van zekere economische ontwikkeling in de steden En internationaal - gelijk de literatuur van de andere volkeren, die er te gelijker tijd een hadden. Men kan nu eenmaal niet in zijn eentje internationaal zijn! Maar in welke literatuur ter wereld

vindt men, naar vorm en inhoud, niet natuurlijk naar de onderwerpen, iets dat aan Vondel herinnert, zonder zijn invloed te hebben ondergaan? En Hooft? Heine heeft eens gezegd dat alle minnezangen op elkaar gelijken als het gezang van de vogels in het voorjaar en daarin is iets waars. Maar een leeuwerik zingt toch anders dan een nachtegaal, en reeds in de stemming van Hoofts erotiek ligt iets bij uitstek Hollandsch.

Het spreekt intusschen vanzelf, dat de jongere cultuur, in casu de Nederlandsche, voortbouwt op de oudere, dat is de Romaansche. En tegen dit feit richten zich eigenlijk alle grieven van den heer Wirth, om deze historische noodwendigheid is onze literatuur geoordeeld. Het is slechts een enkele maal dat hij zich bij het uitspreken van die grieven te buiten gaat aan meer uitvoerige critiek. Het meest nog als hij het heeft over Hooft's

> Sal nemmermeer gebeuren.[1)]

'Die drei ersten strophen sind ergreifend schön... Die nächsten drei Strophen sind ebenfalls noch schön zu nennen... Aber dann kommt der übliche mythologische Apparat.... Der Ausgang ist eine richtige Parodie des vorhergehenden Liebesleides.'

Hoe het staat met de rhythmiek, met de expressie, met de echtheid der beeldspraak - de heer Wirth vraagt er niet naar. Hij ziet slechts vrouw Venus en dan heeft hij er al genoeg van. Venus is romaansch, niet nationaal - hoe zou zij een vers niet in den grond bederven? Gelukkig is er voor Hooft een excuus:

> 'Aber Hooft war ja zur weiteren Ausbildung von seinem Vater auf Reisen nach Italien geschickt worden (1598), als er erst siebzehn Jahre alt war. Jener Aufenthalt hat ihn gründlich verdorben: er wurde der Inbegriff der arkadischen Poesie in Holland.'

Arcadisch nu is een van de epitheta, waarmede de heer Wirth een dichtwerk volledig meent te vernietigen. Ligt niet Arcadië in het ongermaansche Griekenland? In weerwil van alle verzachtende omstandigheden valt over Hooft dan ook slechts een vernietigend vonnis uit te spreken: 'Seine Liebes-

1) Blz. 161.

lyrik ist konventionell, glatt poliert, formvollendet, aber ohne das Feuer, das so heiss brennen soll'.

De omstandigheid, dat deze stoute bewering absoluut niet wordt toegelicht, ontslaat van de moeite eener weerlegging. Het is anders wel grappig tegenover Wirths 'glatt poliert' te stellen wat Verwey over Hoofts afwijkingen van het maatschema zegt![1)]

Intusschen, niet enkel het arcadische en mythologische stempelen Hooft en Vondel en wie hen omgeven en na hen komen als onnationaal: ook de omstandigheid dat niemand zich voor hun werk warm maakt. Dit schijnt een hooge troef. Wij denken onmiddellijk: Duitschland, Schiller, Goethe, begeisterung en zijn geneigd ons arm te voelen. Maar, zouden wij den heer Wirth willen vragen, maakt men zich bij ons warm voor het 16de eeuwsche volkslied of voor Bredero, dien gij terecht veel meer nationaal noemt dan Hooft en Vondel? Immers evenmin. Maar dan moeten er ook redenen zijn van geheel anderen aard voor dat koelblijven.

In de eerste plaats kan men opmerken, dat de Nederlandsche bourgeoisie reeds te ver van haar tijd van opkomst verwijderd is en door een te diepe inzinking er van gescheiden, om dat verleden nog als iets zegenrijks te voelen, er voor in geestdrift te geraken. Dat zij 'ontworsteld is aan Spanjes tirannij', nu ja, dat weet zij nog wel, maar dat in de laatste dertig of veertig jaar handel en industrie zich weer meer gaan ontwikkelen, heeft er bitter weinig mee te maken. Terwijl men in Duitschland een doorgaande ontwikkeling ziet van de Napoleontische periode tot heden.

Daarbij komt dan de omstandigheid, dat de Hollandsche klassieke literatuur overwegend lyrisch is. En voor lyrische poëzie hebben nu eenmaal (de oorzaken zijn hier niet aan de orde) in de huidige maatschappij slechts zeer weinigen smaak en gevoel. Het is niet de poëzie van Hooft en Vondel waarvoor het gros der Nederlanders koud blijft, maar de poëzie in het algemeen.

1) Volgens den schrijver komt er een kentering in de bewondering voor Hooft en Vondel. Men raadt nooit, wie de baanbreker dezer nieuwe inzichten is: Jonckbloet! Weet de heer W. absoluut niet wie J. was, of neemt hij 't zoo nauw niet?

De heer Wirth treft het overigens niet met het tijdstip, waarop hij zijn beweringen neerschrijft. In de laatste jaren hebben verschillende oorzaken (economische ontwikkeling, verscherping der internationale concurrentie, de Transvaaloorlog, reactie tegen de internationale arbeidersbeweging) in Nederland een vrij krachtig nationalisme in het leven geroepen. In het leven geroepen, want daarvoor kon hoogstens van chauvinisme sprake zijn. Dit nationalisme heeft behoefte onder anderen aan een nationaal tooneel. Bij gebrek aan beter moest men daarvoor wel bij Vondel terecht komen. En ziet - met terugstelling van zijn verskunst,[1)] omgezet in een tusschending tusschen een maskerade en een operette, bleek Vondel 'nationaal' genoeg om meer dan het uitgaande publiek warm te maken! Waarlijk, niet het internationale, alleen het poëtische staat de populariteit van Hooft en Vondel in den weg!

Intusschen als 'internationale städtische Höhenkunst' is onze 17de-eeuwsche literatuur waarschijnlijk slechts in de oogen van enkelen volledig gedisqualificeerd. De heer Wirth vindt het noodig haar bovendien te noemen een 'Modekunst, grossgezogen von emporgekommenen Parvenükreisen, die dadurch sich von ihrer geringeren Herkunft, von den niedrigen Volkskreisen zu emanzipiren suchten.'

Om met het laatste te beginnen, hoe vindt men het denkbeeld van die met een bepaalde bedoeling 'grossgezogen' kunst - al is het dan maar een modekunst! Voor hedendaagsche parvenu's een navolgenswaardig voorbeeld! Maar waren onze 17de-eeuwsche patriciërs inderdaad parvenu's? Het hangt er maar van af, welke beteekenis men aan het woord hecht. 'Homines novi,' zooals de heer Wirth hen ook herhaaldelijk noemt, waren zij ongetwijfeld. Maar neemt men parvenu in den eenigen bij ons gebruikelijken zin, dien van een persoon, die door zijn fortuin opgeklommen in een hoogere maatschappelijke klasse, zich de cultuur van die klasse niet heeft weten eigen te maken - dan, ja dan zijn er in de 17de eeuw ook parvenu's geweest, maar dan vormden de patriciërs van dien tijd geen klasse van parvenu's. Hun cultuur, welke ook haar peil was, mag echt heeten. En

1) Dat de heer Van Dalsum de verzen wel tot hun recht deed komen, zij hier met vreugde erkend.

modekunst? Ja, natuurlijk waren ook in dien tijd bepaalde vormen, voorstellingen, beelden, bizonder in trek, maar wanneer in aller eeuwigheid is dat anders geweest? De bebetrekkelijke stijlloosheid van onzen eigen tijd is nu niet bepaald een voordeel. En dat Vondel en Hooft hun nabauwers gehad hebben - dat hebben ze met alle groote dichters gemeen. Inderdaad bedoelt de heer Wirth met 'Modekunst' dan ook niets anders, dan dat onze 17de-eeuwsche dichters klassieke en renaissance-motieven gebruiken.

Maar het is nog niet genoeg. Men moet vooral niet kunnen denken, dat de cultuur der toenmalige hoogere standen de vrucht van een gezonde, zij het eigenaardige ontwikkeling is geweest, dat zij iets met bloei heeft te maken gehad. Zij moet geschetst worden als ontaarding van de ergste soort.

> 'Die arkadische Dichtung tritt uns darin[1)] in ihrer wahren Gestalt entgegen und gestattet uns schon gleich, einen Blick in das Innenleben dieser Höhenkultur, der Patrizierkreise zu werfen. Was wir da sehen, ist die schlimmste Art sittlicher Dekadenz und Entartung, die sich in jenen Kreisen kategorisch als Entbindungselement einzustellen pflegt.'[2)]

Men kan den heer Wirth niet verwijten deze bewering niet toe te lichten. Wanneer het gehalte zijner argumenten met hun aantal overeenkwam, dan zag het er inderdaad slecht uit. Van dat gehalte geeft echter reeds zijn eerste voorbeeld een eigenaardig denkbeeld. De heer Wirth rekent eenvoudig het eerste deel van het *Dubbelt verbetert Amsterdamse Liedboeck,* dat hem wel aanstaat, tot de volkskunst, het tweede, dat zijn zedelijke verontwaardiging opwekt, tot de 'Höhenkultur.' Een van beide nu: of de Amsterdamsche patriciërs vonden, in strijd met wat de heer Wirth, in het algemeen zeker terecht, beweert, wel smaak in de volkskunst, of het tweede deel was zoo goed als het eerste niet voor de patriciërs, maar voor de kleine burgerij bestemd - en dan is het niet wel in te zien, waarom de onzedelijkheden, die er in voorkomen, tegen de patriciërs pleiten.

Onzedelijkheden! Helaas, het zij met schaamte gezegd,

1) In het *Nieu-Amsterdams Liedt-Boeck.*
2) Blz. 146.

daarvan heeft de heer Wirth uit allerlei 17de-eeuwsche dichters... ik vergis mij, liederboekjes, een rijke keurcollectie aan kunnen leggen. Een collectie zoo rijk, dat men zich zou gaan afvragen, of dat nu voor het doel noodig was en of de schrijver er toch misschien niet eenig behagen in schept, zijn lezer dat alles voor te leggen. Hoe het zij, het materiaal lijkt verpletterend. Weliswaar moet ik bekennen, dat ik veel van wat aangehaald wordt zoo erg niet vind, maar er staan werkelijk vieze dingen onder zijn staaltjes en het zou weinig moeite kosten daarnaast vele gelijkwaardige te plaatsen.

Jammer alleen, dat de heer Wirth al zijn materiaal bij anonymi of onbekende grootheden moet gaan halen.[1)] Hij verzekert ons wel dat de liedboekjes voor de aanzienlijke dames verzameld werden, maar hij verzuimt dat te bewijzen. Erger is, dat hij ook sommige dingen vergeet te zeggen. Bijvoorbeeld, dat men schuinheden zooals hij aanhaalt in menigte kan vinden in de collectie bij uitnemendheid van de 15de en 16de-eeuwsche volksliederen: het Antwerpsch Liedboek en bij den kleinburgelijken, tegenover zijn tijdgenooten geprezen Bredero. Bijvoorbeeld, dat men zulke dingen in de wereldliteratuur, althans van de 17de eeuw en vroeger, overal vindt, of men nu met volksliteratuur of ‘Höhenkunst’ te doen heeft. In hoeverre dat alles werkelijk onzedelijk of ontaardingsverschijnsel is, in hoeverre de hedendaagsche.... officieele opvattingen over sexueele dingen zuiverder zijn dan de vroegere, daarover zou nog heel wat te zeggen vallen, maar het zou te ver voeren. Ik wil slechts uitspreken dat ik het ‘opgeilen’ der bruidsmeisjes, zooals de heer Wirth het noemt, en het vooral ook in de middeleeuwen meer dan algemeene gebruik van wendingen als ‘de rest sal ik wel swijgen’, volstrekt niet ongezond acht. Het pleit intusschen voor de verfijning van onze klassieken, dat de heer Wirth bij hen zoo ongeveer niets van zijn gading heeft gevonden. Hij moet zich behelpen met Hooft's aardige

> Rozemond die lag en sliep

en de even kinderachtige als onschuldige vervolgen door

1) Noodzakelijk was dit niet geweest, al wordt het echt vieze bij de meer bekende dichters niet gevonden.

een reeks dichters en dilettanten daarop gemaakt en, helaas naar het voorbeeld van Busken Huet, met een seitenhieb naar Hooft's heerlijke, inkuische Dartelavondt en Vondel's waardige Kuyscheyts-kamp. Neemt hij werkelijk aanstoot aan dat allerliefelijkste liedje van Hooft? Dan beklaag ik hem diep!

Het resultaat van alles is, dat ons blijkt dat de oude Hollanders wel van een schuin grapje hielden en daarbij wel eens wat onsmakelijk konden worden - gelijk hun tijdgenooten elders openlijk deden en hun nakomelingen stilletjes doen - maar dat de fijnst beschaafden die dingen als grof voelden. Hetgeen ongeveer het omgekeerde is van wat de Wirth ons wil doen gelooven.

Al even treurig staat het met de andere bewijzen van den schrijver. De getuigen, die hij aanhaalt over zedelijk verval onder de hoogere standen in den bloeitijd zijn.... schrijvers uit en over het laatst van de 18de eeuw. Uit de 17de eeuw hooren wij alleen van drie getrouwde dames, die een minnaar hadden, wat wel eens meer ergens voorkomt. Weet de heer Wirth nu werkelijk niet, dat er tusschen het midden (uiterlijk) der 17de en het einde der 18de eeuw een enorme afstand bestaat? Men zou zeggen, hij moet dat ook wel weten - ofschoon zijn kennis van hetgeen niet direct met zijn onderwerp in verband staat, soms vreemde lacunes toont. Hoe zou hij anders zotheden kunnen schrijven als deze: ‘Die ihm in Indien zuteil gewordene orientalische Verehrung hat den Patrizier genau so beeinflusst wie der persische Proskunesis den Alexander. Er kam “verradjaht” nach Holland zurück’. Geachte heer Wirth, de Hollandsche patriciër was ongetwijfeld laatdunkend - maar in Indië is hij nooit geweest. Zelfs nu gaat hij er hoogstzelden heen.

De 17de-eeuwsche patriciër had stellig ernstige fouten en zeer onaangename eigenschappen, maar hij was, dat mogen we gerust staande houden, niet ontaard of verliederlijkt. Ook Cats kan niet als bewijs van het tegendeel dienen. Cats maakte zeer matige, om niet te zeggen slechte verzen - maar dat is nog geen teeken van verdorvenheid. Cats was een duitendief - dat waren de oude Hollanders! Maar de sexueele moraal van Cats is oprecht en vormt een eenheid. Mij trekt die moraal ook niet aan, maar zij is in wezen

niet anders dan de moraal van het calvinisme, van het opkomend kapitalisme, een moraal, die zeker licht tot huichelarij leidt, doch op zichzelf niet anders is dan logisch en consequent.

Voor zijn officieel onderwerp had de schrijver deze uitweidingen eigenlijk niet noodig. Weliswaar beschuldigt hij de 'Höhenkunst' de volkskunst doodgedrukt te hebben - maar dat had ook een niet verdorvene literatuur kunnen doen. Doch wel behoefde hij deze geheele schildering als repoussoir om de volkskunst glanzender te doen uitkomen. Want zijn schildering van den bloei dier volkskunst is geenszins overtuigend. Dat wil zeggen, de heer Wirth laat wel zien, dat er in de zestiende eeuw tal van mooie liedjes gezongen werden, maar wij verlangen toch iets meer, voor wij geneigd zijn hem na te zeggen: 'Hier liegt das goldene Zeitalter, "de gouden eeuw", nicht drüben in den vollen Geldsäckeln und den toten Herzen der Amsterdamer Patrizier und ihrer städtischen Modekunst'[1].

Wij verlangen dat vooral, omdat de schrijver ons nu juist niet heeft voorbereid op het vinden van een rijken oogst van volksliederen. In zijn zeer verdienstelijk hoofdstuk 'Die kulturellen Vorbedingungen' toont hij duidelijk aan, dat en waarom de Nederlanden een ongunstigen bodem voor de ontwikkeling van het volkslied vormden[2]. Weliswaar Holland in de eerste plaats, maar veel van wat hij zegt geldt ook van de andere gewesten en ten overvloede lezen wij wat verder,[3] met betrekking tot de middeleeuwen: 'Deshalb befand sich die Volkskunst in den Niederlanden in der denkbar ungünstigsten Lage'.

Het komt mij voor, dat de heer Wirth waar hij zóó schrijft dichter bij de waarheid is en dat ik gerust mag beweren: werkelijk rijk gebloeid heeft het volkslied in de Nederlanden, voor zoover is na te gaan, niet. Wat er aan wereldlijke volksliederen is opgeteekend, is niet zoo héél veel en juist het beste daaruit is voor een belangrijk deel

1) Blz. 135.
2) Nieuw en uitnemend is in dit hoofdstuk de verklaring van het Hollandsche volkskarakter uit het weidebedrijf. Een historische enormiteit is de toekenning van een demokratisch karakter aan het huis Oranje.
3) Blz. 48.

van Duitschen oorsprong[1]. Maar vooral van liederen, zooals de schrijver terecht inzonderheid op het oog heeft, van boerenliederen blijkt nagenoeg niets. Natuurlijk hebben ze wel bestaan, al was de overheersching van het platteland door de steden in de 16de eeuw en zelfs in de 15de al ver genoeg gevorderd, om het waarschijnlijk te maken, dat de zanglust onder de boeren toen reeds sterk aan het afnemen, in sommige streken aan het ondergaan was. Natuurlijk, mocht ik zeggen, omdat ze in afgelegen streken nog bestaan en, althans tot voor kort, ontstonden. Hoe het zij, wat de oude liedboeken geven is of steedsch of Duitsch. Er mogen herinneringen aan inlandsche boersche motieven onder loopen - de bewerking is steedsch, de plaatsbepalingen brengen ons in steden, de natuur wordt conventioneel beschouwd, de boer bespot. Zeker steedsch zijn ook de beide takken van het volkslied, die den grootsten, zij het een uiteraard kortstondigen bloei hebben gekend: het geestelijk lied en het geuzenlied. Omtrent de landelijke poëzie in de 16de eeuw kan men allerlei hypothesen maken, met zekerheid er van weten doen wij zeer weinig.

Wanneer men nu de vraag stelt, wanneer de, zeker niet overmatig rijke, bloei van het volkslied geweest is, dan zullen wij in geen geval met den heer Wirth mogen antwoorden: in de 16de eeuw. Heeft deze zich om den tuin laten leiden door de dateering van een paar bloemlezingen, of behoefde hij een zoo late periode terwille van zijn antithese? Zooveel is zeker, dat een onbevooroordeeld onderzoeker tot geen ander resultaat kan komen, dan dat met de 16de eeuw het verval van het volkslied reeds begint. Dat door bizondere omstandigheden, nadat dit verval reeds was

1) Dit is anders voor den heer W. geen bezwaar. ‘Wie ein verirrter Sonnenstrahl erscheinen uns auch die wunderschönen Volkslieder, die in dem Liederbuch “Thirsis Minnewit” plötzlich auftauchen.

> Anke von Trara is die mir gefeld
> Sy is mijn leben, mijn goed und min geld *enz.*

Ein deutsches Volkslied im niederländischen Volksmunde. Nur derjenige der, wie der Verfasser, sich erst durch die arkadischen Liederbücher eines ganzen Jahrhunderts hindurchgerungen hat, kann verstehen, wie man da aufatmet’. Als pangermanist - natuurlijk, maar wat heeft deze stumperachtige vertaling (?) met het Nederlandsche volkslied te maken?

ingetreden, het geuzenlied nog tot bloei is gekomen, doet niet af aan deze algemeene waarheid. Het Antwerpsch Liedboek bewijst in dezen reeds genoeg. De liederen die het bevat zijn op het eerste gezicht van zeer uiteenloopenden ouderdom, de jongste, die nog aanmerkelijk ouder kunnen zijn dan de bundel, toonen reeds duidelijk den rederijkersinvloed, zijn geen echte volksliederen meer, de oudere zijn meestal reeds tamelijk bedorven. Zeker, de heele 16de eeuw worden nog frissche volksliederen gezongen, maar het zijn de oude, ten deele overoude. Ik zou dan ook aarzelen, de 15de eeuw als bloeitijd op te geven. Want wat weten wij van het volkslied in de 13de en 14de eeuw? In elk geval veel te weinig!

De groote fout van den heer Wirth in deze deelen van zijn boek is, dat hij geheel a-prioristisch redeneert en daarbij ten overvloede niet van een aesthetisch gezichtspunt uit, maar van ethische en vooral nationalistische, of om het kind bij zijn naam te noemen, pangermanistische. Niet om zijn gedemonstreerde poëtische waarde vertegenwoordigt het volkslied 'de gouden tijd', maar omdat het (zoogenaamd) landelijk en germaansch is. Niet om haar aangetoonde gebrek aan dichterlijkheid is de 'Höhenkunst', te verwerpen, maar omdat zij steedsch, patricisch en 'romanisirend' is!

Naast den verderfelijken invloed van 'Höhenkunst' en patriciaat zijn het voornamelijk de rederijkers en het calvinisme, waaraan de heer Wirth den ondergang van het volkslied wijt en weinig minder hebben die beiden van de scherpte van zijn pen te lijden, zij het op ongelijk degelijker, schoon lang niet altijd onaantastbare gronden. Verwonderen mag het, dat hij die de, voornamelijk economische, 'Vorbedingungen' over het algemeen zoo juist wist te schetsen, voor den lateren tijd de meer rechtstreeksche economische invloeden zoo weinig laat gelden. Zeker, hij heeft Max Weber bestudeerd en begrijpt dus de economische beteekenis van het calvinisme, met behulp van Pirenne ziet hij zelfs klaarder dan Weber de prioriteit van de economische krachten, en hij voelt ook wel iets van de maatschappelijke beteekenis der rederijkers. Maar wat wij missen, is het klare besef, dat de allesbeheerschende factor deze is, dat de economische

bodem aan het volkslied werd onttrokken. Wel zegt de heer Wirth zeer juist:[1] ‘Allgemein bemächtigte sich im 16 Jahrhundert der Kapitalismus auch des agrarischen Lebens,’ maar hij verzuimt daaruit de toch voor de hand liggende gevolgtrekkingen te maken... die zeer veel van zijn beschouwingen omver zouden werpen, veel ook overbodig maken. Naast de steeds grooter omvang van kapitalisme en vooral warenproductie op het platteland - wordt niet het meest nog gezongen, waar de warenproductie het minst of eerst sinds kort overheerschend is geworden? - heeft de voortdurende achteruitgang en vooral de steeds grootere economische afhankelijkheid en zwaarder bestaansstrijd der kleine burgerij het volkslied vrijwel ten doode gedoemd, al was de kleine burger uiteraard reeds minder zanglustig dan de boer.

De invloed van het calvinisme is hoogstens secundair geweest. In het leven geroepen door dezelfde economische ontwikkeling, die het volkslied deed ondergaan, heeft het ongetwijfeld het proces helpen verhaasten, maar meer ook niet. Reeds daarom, omdat toen het calvinisme opkwam, nieuwe volksliederen van eenige beteekenis al niet meer ontstonden. Intusschen, der kunst vijandig is het calvinisme in de hoogste mate en er is veel waars in Wirth's conclusie: ‘Ein totes, verrohtes Volk - das ist die kulturelle Errungenschaft des Calvinismus.’[2]

Wat de rederijkers betreft, het is volkomen waar, dat zij min of meer in de plaats treden van de volksdichters en dus het volkslied in zooverre helpen verdringen. Maar wie iets voelt van den samenhang van historisch gebeuren, begrijpt dat dit geweest is, omdat deze kringen uit de burgerij aan het volkslied waren ontgroeid, andere verlangens en behoeften hadden en dat niet omgekeerd de rederijkerij hen van het volkslied heeft afkeerig gemaakt. *Tegenover* het volkslied hebben de rederijkers, en vooral de Noord-Nederlandsche, zich mijns inziens niet gesteld. Juist in hun tooneelwerken vinden wij de oude liederen herhaaldelijk vermeld en ingelascht. En de heer Wirth, als bewonderaar van volkskunst, had niet uit het oog mogen verliezen, dat de rederijkers in

1) Althans voor Holland.
2) Blz. 181.

hun kluchten het langst een letterkundige volkskunst hebben in het leven gehouden. Ik vrees echter, dat hij in die kluchten alleen het ruwe en onkiesche, niet het picturale ziet.

Veel grooter bezwaar heb ik wederom tegen de verwachtingen, die de schrijver aangaande de toekomst koestert. Hij grondt die verwachtingen in hoofdzaak op twee dingen. Ten eerste op het doodloopen der 'Höhenkunst.' Dat deze is doodgeloopen en steeds minder menschen in steeds zwakkere mate interesseert, ben ik met hem eens, al spijt het mij, dat hij juist de allerminst onverdachte getuigen Van Eeden en Adama van Scheltema daarvoor aanvoert en al ontken ik dat het klassicisme van de Nieuwe-Gidsschool daaraan schuld heeft. De heer Wirth meent dat met dat klassicisme een sta-in-de-weg is opgeruimd en de volkskunst nu vrije baan krijgt. Een vrije baan nu is een heel mooi ding, maar er moet ook iemand zijn om op die baan te loopen.

Ten tweede op de omstandigheid, dat het economisch overwicht van Holland over het Oosten vermindert, waardoor *en* de meer poëtische aanleg van dat Oosten zich kan doen gelden *en* meer aansluiting aan Duitschland, ten koste van den romaanschen invloed te verwachten is.[1)] Dat het economisch en vooral het daarop berustend geestelijk overwicht van Holland noemenswaard vermindert, geloof ik niet. Maar indien het zoo is, dan toch door oorzaken, die wel geschikt zijn, de laatste resten van volkszang in het Oosten te doen verdwijnen, maar geenszins het volkslied tot nieuwen bloei te brengen. Ik bedoel natuurlijk de ontwikkeling van industrie en verkeer. Een industrieel proletariaat biedt wel den ongunstigst denkbaren bodem voor spontane poëzie en de snel toenemende navolging van de stedelijke cultuur op de dorpen belooft den heer Wirth ook weinig goeds. Trouwens alle folkloristen getuigen, dat de nog bestaande volksliedjes met groote snelheid bezig zijn te verdwijnen.

1) Wat de sleutel van zijn geheele betoog is, verraadt de schrijver hier weder duidelijk: 'Er ist an der Zeit, dass jene widersinnige romanisierende Tendenzen, deren politische Voraussetzung schon längst aufgehört hat zu existieren, Platz machen vor einer natürlicheren Entwicklung unsrer(!) Kultur, die nur durch eine Annäherung an den Osten gedeihen kann (blz. XII).

Aansluiting aan Duitschland? Misschien, maar dan niet via Winterswijk, maar via Rotterdam. En zeker op kunstgebied trager dan op elk ander. Maar dan nog - gaat in Duitschland het volkslied niet achteruit? Duitschland is grooter, schaarscher bevolkt, zijn industrie is meer geconcentreerd, het houdt daardoor langer en meer oasen. Maar waar bloeit het volkslied, in het Beiersche hoogland of in Berlijn? En doordringt de geest van het Beiersche hoogland langzaam aan Berlijn (of München) - of omgekeerd?

Inderdaad, wat de heer Wirth aan voorspellingen ten beste geeft, zijn geheel in de lucht hangende speculaties, ingegeven door een niet slechts reactionnaire, maar ook voor de werkelijkheid blinde voorliefde voor het platteland. Welke klasse moet toch de drager zijn van dien nieuwen bloei van het volkslied? De steeds meer in den kapitalistischen strijd om het bestaan betrokken boer? De steeds ontevredener wordende landarbeider? De afgewerkte industrieele proletariër? Dat de heer Wirth toch even nadenke! Of moeten welmeenende dichters uit de heerschende klassen zich tot het volk wenden? Dan hebben wij wat fraais te wachten! En als de eenvoudige liedjes van René de Clercq en de handige rijmelarijen van Adama van Scheltema inslaan - bij wie dan? Niet bij 'het volk', maar bij de breede schare onder de bourgeoisie die ook wel wat aan literatuur wil doen, als het maar niet te hoog gaat. Speenhof? 'Allerdings... fehlt seiner Lyrik ein gewisses positives Element: denn er stellt in seiner Erzählungen meistens nur die Schattenseiten des sozialen Lebens dar'. Zeker en dit is ook het eenig mogelijke. Alleen spot en ironie kan weerklank vinden bij een ondergaande klasse als de kleine burgerij. Het idealistische bestaat voor haar slechts als het onware, in den vorm van grove rhetoriek. Drager van welke beloften ook, is een figuur als Speenhof dan ook niet.

In Vlaanderen kan het samengaan van verschillende klassen met overigens uiteenloopende belangen en denkwijzen in den strijd tegen het Fransch, voorbijgaand een eenigszins populaire poëzie tot zekeren bloei brengen, maar tot de onderste klassen kan ook deze niet doordringen en haar betrekkelijke bloei kan hoogstens zoo lang duren als de beweging waaraan zij vastknoopt.

Wat de mogelijkheid betreft, dat in een latere maatschappij, waarin werkelijk de nu dagelijks wijder wordende ‘sozialkulturelle Trennung’ niet meer zal bestaan, een kunst voor allen zal opbloeien - de heer Wirth, die niet aan die maatschappij gelooft, spreekt daarvan niet en dus mag ook ik er over zwijgen.

Nog twee opmerkingen. Waarom doet de heer Wirth het toch doorloopend (door het gebruik van ‘unser’) voorkomen alsof hij een Nederlander is? Zijn geboorteplaats moge in Nederland liggen, Duitscher blijkt hij niet slechts in zijn opvattingen, maar ook in zijn onvolledige kennis van onze taal en de kaart van ons land. Hij ziet niet dat ‘optrek’ bij Bredero afgekort is voor ‘optrekker’, heeft (blijkens zijn literair waardeloos tooneelstuk in Groot Nederland) geen flauw begrip van de kracht van het ontkennend partikel ‘en’, vertaalt ‘wey’ door ‘dicker Milch’, laat drie drukfouten in het Nederlandsch staan tegen één in het Duitsch, plaatst ‘Schipluy’ bij Leiden en beweert dat de bewoners van de Veluwe niet Calvinistisch zijn. Alles voor een Duitscher kleinigheden, maar den schrijver als vreemdeling typeerend. Maar waarom zich dan verscholen? Om in Duitschland meer vertrouwen te wekken?

Ten tweede: van de verdienstelijkheid van den dichter Jan Janszoon van Asten heeft de heer Wirth mij niet kunnen overtuigen.

Het is natuurlijk niet mogelijk in het bestek van een critiek als deze op alle onjuistheden en misvattingen uit een boek dat er zoovele bevat den vinger te leggen[1)]. Evenmin op de juiste en soms aardige opmerkingen, die daar tusschendoor gestrooid liggen. Op het gebied der muziekgeschiedenis kan ik den schrijver niet volgen - wat hij daarover zegt lijkt mij niet het minst degelijke van zijn werk. Hier ging het hoofdzakelijk om het geheel van 's heeren Wirth's boek. En dan kan de conclusie slechts zijn: veel vlijt met weinig vrucht aangewend, door het uitgaan van

1) Ik kan nog wijzen op die aangaande Maerlant (blz. 41, 44). Van Mander (122) en Haarlem (190).

vooropgezette meeningen en het forceeren van de feiten in een gewilde richting, waarbij vaak komen oppervlakkigheid in het maken van vergelijkingen en voorbarigheid in het trekken van conclusies.

Een omwenteling zal dit boek niet teweeg brengen.

J.A.N. KNUTTEL.

Brand in de ‘Groote Jan’.

Zestig trappen... oef! Desespereer niet, lezer: er moeten nog twee en veertig bij. Maar dan... zijt gij er ook *bijna*! Bijna - want zijn uwe spieren en longen gestaald als die eens Padvinders, dan klautert gij mij nòg zestig trappen na, en hebt vervolgens in de gang van twee en vijftig meter lengte genoegzaam tijds om weer op adem te komen, vóór gij aan de deur staat, welke leidt... tot de weduwe, ziek, hulpeloos en alleen, voor wie in de dagbladen giften gevraagd worden? Neen - waarde lezer - grootscher, zooal niet hooger is het doel: op die zolderkamer wordt aan onze toekomstige teekenonderwijzers de bouw- en werktuigkunde onderwezen!

En het is waarlijk geen armen-buurt, waarin ik u breng! Monumentaler gebouw staat er niet in Nederland dan de steenklomp waarin de Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers is onder - of juister gezegd: boven gebracht. Ook ligt het geenszins verscholen. Zelfs heeft dat gebouw jarenlang alléén gestaan als een baken op eindelooze zandzee, dank zij de nòg verder ziende erfpachtspolitiek der gemeente Amsterdam.

Zeker kent gij het gebouw, en hebt het zelf betreden, al zijt gij de duistere trappen niet zóó hoog opgegaan als noodig is om die school te bereiken. Want er is van alleman's gading in die eindelooze ruimten: een wapen-magazijn, een antiquiteiten-verzameling, een wagen-remise, gipsmodellen, oû-kleerenkasten bij de vleet, en daarenboven prenten, boeken, schilderijen bij de el, bij de roede, bij den kilometer!

Ja, wat niet al is er te vinden in dat Rijksmuseum, van alle kanten uitbarstende en uitpuilende, en zóó volgepropt, dat er nauwelijks meer plaats kon gevonden worden voor de knoopen van Jan Carel Josephus van Speyk, de haren van Jacoba van Beijeren, en de muts van Michiel de Ruyter, om niet te spreken van de meerintieme kleedingstukken van nog beroemder personen, welke men er gratis te zien krijgt, of hoogstens voor een fooi aan den parapluieman.

Doch vermoedelijk wist gij niet dat in het wijdloopige bouwwerk op monoplan- of biplan's hoogte een zóó belangrijk Instituut zetelde als die Rijksteekenschool is. Spaar echter wat van uwe verbazing, want er huist nog meer! Daar zetelt ook de Rijksschool voor Kunstnijverheid. Niet vlak er naast, maar in een heel anderen hoek, doch natuurlijk óók in de hanebalken.

Enkel over eerstgenoemde school wil ik echter hier schrijven, en wel naar aanleiding van een in het vorig jaar verschenen rapport, dat door den schrijver, den welbekenden directeur W.B.G. Molkenboer, zelf als zijn teekenkundig testament werd aangeduid.

In regeeringsopdracht ondernam deze deskundige een reis naar Engeland, Schotland, Duitschland, Oostenrijk en Hongarije, teneinde te onderzoeken hoe daar de examens voor teekenleeraar en de voorbereidende scholen zijn ingericht. En de uitkomsten van dit onderzoek, toegelicht met ‘zoodanige herinneringen uit de lange loopbaan in praktijk en onderwijs, als tot verduidelijking van het behandelde onderwerp konden dienen’, vullen op onderhoudende wijze de bijna vijf honderd kwarto bladzijden, waaruit men, beter dan uit het meerendeel der staatsrapporten, naast den ambtenaar óók den mensch leert kennen.

Doch denk niet, dat ik een en ander van den inhoud wil overnemen. Wie belang stelt in het onderwerp, leze het rapport zelf. Hier wil ik alleen wijzen op het eindbesluit van den schrijver; een besluit waartoe ik - zij het ook op geheel andere gronden - eveneens, en wel veel vroeger kwam.

Zie hier hoe dit geviel. Jaren geleden werd er iets in dat Rijksmuseum herdacht. Wat, weet ik zoo precies niet meer, maar het ging er heel deftig toe. Zelfs was daarvoor tijdelijk het Rijksmuseum voor het publiek gesloten, of wel misschien

geschiedde de herdenking op een dier dagen waarop - vroeger althans - alleen schoonmaaksters mochten binnen treden. In de groote hal met de gekleurde glazen aan de eene, en de gekleurde - ik en weet niet wat - aan de andere zijde ('t is er zoo donker!) stond een zéér lange groene tafel, waarachter vele hooge heeren. En nog meerdere hooge en minder hooge heeren aan de andere zijde van den disch luisterden aandachtig naar hetgeen ik - en vermoedelijk ook de overige toehoorders - thans totaal vergeten ben.

Doch *dit* herinner ik mij nog: dat wij eindelijk opgelucht de spelonk verlieten. En toen begon het trappenklimmen! Eerst naar de school voor Kunstnijverheid, waar iets te zien was; en daarna naar de teekenschool, waar óók iets te zien was. In elk natuurlijk wat anders, maar dat was eigenlijk niet het merkwaardigst. *Het merkwaardigste lag tusschen beiden in!*

Er bestaat namelijk een *trait d'union* tusschen beide kunstinstituten. Een smalle plank, natuurlijk met de noodige trapjes op en trapjes af, voert over de gewelven van den middenbouw. Ik weet niet of het geoorloofd is op niet-officieele dagen die gezondheidswandeling te doen, doch wil de lezer zich dichter bij den grond een denkbeeld vormen van hetgeen wij daar zagen, hij vare naar Zaandam en flaneere langs de houtstapels van de firma Pont en anderen, welke deze stad beroemd maken boven vele. Want gansche bosschen moesten geveld worden om het balkenwoud te vormen, dat het dak draagt van ons Rijksmuseum! Zelfs voor den ingewijde is het een eindelooze wirwar van rechtopstaande, waagrechtliggende en schuins gestelde houten: een echt timmermansparadijs! Maar ook een anarchisten ideaal! Want wat het hemelvuur spaart en de nog geduchter loodgieter kan zoo gemakkelijk ten offer vallen aan een lucifer of brandende sigaar. En met schrik dacht ik hoe licht een verboden vonk van een der genoodigden, niet enkel een eind kon maken aan feestvierders en feestvierende lokaliteiten, - alle desnoods nog wel te vervangen, - maar tevens aan al die bric-à-brac, die modellen, où-kleeren, wapens, prenten, boeken, schilderijen, knoopen en hairen, welke de trots onzer natie en de beste steun van ons vreemdelingenverkeer zijn!

De kleine brand - onlangs in een dier schoollokalen

ontstaan, en gelukkig tijdig gebluscht - bracht mij die angst-wandeling wederom in gedachte. Want wie eens een brand heeft bijgewoond, weet dat hij '*vires acquirit eundo*', en zulke groote houtstapels, van wege den luchttrek welke de gloed opwekt, onbluschbaar zijn. En het besluit waartoe de heer Molkenboer komt, heeft dan ook mijne volle instemming: De teekenschool moet *uit* het gebouw, en de kunstnijverheidschool eveneens.

Natuurlijk luiden de beweegredenen van het vonnis van den Directeur anders dan de mijne. De heer Molkenboer heeft al zoovele jaren het gevaar getrotseerd levend verbrand te worden, dat hij zich uitsluitend laat leiden door onderwijsbelangen.

Niet dat ik deze gering acht! Integendeel ga ik zelfs veel verder dan de schrijver van het rapport. Want terwijl deze de op zolder gevormde teekenonderwijzers voornamelijk beschouwt als de latere leiders van jongens, die zich aan een handwerk wijden, en wier praktische en aesthetische bruikbaarheid zij moeten verhoogen, heb ik tevens het oog op die veel breedere schare van knapen en meisjes, op onze geheele jeugd, welke - om 't even wat vak later gekozen wordt - véél bekwamer aesthetische wegwijzers noodig heeft dan zulke eenzijdig opgekweekte pen- en potloodmannen kunnen zijn.

Neen, de teekenmeester moet mensch worden onder de menschen; hij moet kunnen koperdrijven of houtsnijden, of emailleeren, of rietvlechten of weven; in één woord: hij moet kunstnijveraar zijn. Alleen als hij zelf iets anders weet te hanteeren dan penseel of teekenstift, zal de teekenleeraar van onze scholieren wat anders kunnen maken dan papierverslindende mannen en vrouwen, en hen bezielen met een aesthetisch leven!

Het was ongetwijfeld een stap vooruit, dat na veel haspelens, eindelijk de teekenakten gesplitst werden, doch ook dit is nog slechts een stap op het papier, en de handen worden er niet vaardiger door.

Eerst als de teekenschool niet meer *naast*, doch *in* de kunstnijverheidschool huist, zal de goede oplossing van dit vraagstuk gevonden zijn. Of die verhuizing veel geld zal kosten? Mij dunkt van neen. Want men heeft niet op te

bouwen; men heeft slechts aan te sluiten aan bestaande inrichtingen. Leiden de beide Rijksinstituten, daar hoog in de lucht, een tamelijk armzalig bestaan, minder officieele instellingen, dichter bij de voedende aarde, hebben zich intusschen krachtig ontwikkeld. Om slechts in en bij Amsterdam te blijven: de Dag-teeken- en Kunstambachtschool voor meisjes van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, de Quellinusschool, de Haarlemsche school voor Kunstnijverheid; inrichtingen welke door het particulier initiatief tot stand gekomen, daardoor ook beter in staat waren zich aan de behoeften aan te passen - wat haar meerder welslagen verklaart.

Naar deze en dergelijke instellingen in den lande zijn dus de Rijksscholieren te verwijzen; en ook de tevens dakloos geworden Rijksleeraren zullen, als leerkrachten, gemakkelijk daar een onderkomen vinden.

Zoodoende kan de innige en zoo noodwendige samenwerking van teekenkunst en kunstnijverheid zonder moeite verkregen worden, en raken niet enkel Rijksleeraren en Rijksscholieren, maar ook onze kunstschatten uit den brand. En deze laatste zelfs in de letterlijke beteekenis. Want al mogen alle brandweermannen ter wereld plechtig verzekeren dat jolige jongelui, in de hanebalken huizend, geen ontvlambaar materiaal leveren, door officieele rapporten is nog nooit een brand in reuzenhoutmijten gestuit.[1)] En waar men toch reeds zóó onvoorzichtig is geweest van alles op één kaart te zetten, al onze kunstverzamelingen in één gebouw onder te brengen, - als of men de vlammen het werk gemakkelijk wilde maken! - is alhans te redden wat te redden valt, en uit dat Museum te verwijderen wat er nimmer had mogen toegelaten worden, en er ook nooit op zijne plaats is geweest.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

1) Men leze bijv. wat de heer Molkenboer op blz. 479 van zijn rapport zegt over de inrichting der lokaliteiten en de onmogelijkheid om behoorlijk toezicht te houden.

Verzen.

I
O zeg mij zelf...

O zeg mij zelf, wat zal ik nu beginnen,
God, met dit eenzaam, altoos vlammend hart?
Het laait zoo fel, 't verzengt mij ziel en zinnen,
Het doodt mijn vrede en geeft me alleen maar smart.

Ik kan alleen dit hart niet overwinnen,
Dat àl mijn pogen om 't te blusschen tart.
Ik kan alleen geen tooverlied verzinnen.
Zoo 'k zelve 't doof wordt héel de wereld zwart.

God, laat uw adem 't vlammend hart verreinen
En geef mij weer mijn vrome droomenrust,
Waarin me uw Englen zegenend verschijnen
En leeljen brengen van de hemelkust,
Wijl 'k één toch was der zondelooze kleinen,
Eens door uw Zoon genadevol gekust.

II
O neem mijn hart...

O neem mijn hart, verworpen en vertreden,
O licht het òp tot waar de wolken blozen
En geef het, God, de weldaad der narcosen
Van litanieën, hymnen en gebeden.

Slaap, hart, nu slaap! - Doch 't slaapt bij kleine poozen,
't Schreit wild zich wakker uit zijn droom van Eden.
O wil 't met slaap van eeuwigheid omvreden,
Leg 't zacht te ruste in roode liefderozen.

Hadt Gij alleen het voor uw dienst verkoren,
Gedoogend nooit, het met een mensch te deelen,
Hadt ge in een klooster koel me een wijk beschoren,
Ik had gewaakt dat geen het koen kwam stelen.
Nu ligt mijn hart gebroken en verloren,
Uw liefde, o God! vermag het niet te heelen.

III
Wijl Christus leed...

Wijl Christus leed verheerlijke' allen 't lijden
En prijzen pijn gelijk een gave Gods.
Doch weet dat Christus leed, in heldetrots,
De wereldsmart, tot eeuwiglijk verblijden
Der droeve menschen, lichtbaak op de rots,
Heiland voor wie niet kan zichzelf bevrijden
En herder goed, die leidde in groene weiden
Zijn kudde, veilig voor den leeuw des lots.

O reine Droomer! 'k zie uw oogen stralen
Van àl-verzoenend teeder liefdelicht.
Uw milde wil liet liefde zegepralen
Boven het dreigen van het Godsgericht.
En zoo gij faaldë, edel was uw falen.
Wij leve' in náglans van uw aangezicht.

IV
O bleeke bruidegom...

O bleeke Bruidegom van myriaden maagden!
Zal 'k werpen nu mijn hart aan uw doorboorde voeten?
Mijn hart is ook doorboord, het moest voor liefde boeten,
Mijn weerloos teeder hart, dat boozen wreed belaagden.

Zal ik doorklieven stout de heilge blanke stoeten,
Die, vroom, met psalm en palm, zich in uw tempel waagden,
Waar, starren in den nacht, uw Heilands-oogen daagden
En zal uw aanschijn klaar vertroostend mij begroeten?

O zachte Godezoon, die blinden helpt en lammen,
Gij, die 't gekrookte riet niet roekeloos wilt breken,
En niet de vlaswiek dooft, die bevende òp wil vlammen!

O zalf dit wonde hart, dat laat als tranen leken
Zijn bloed en maak van 't schuw klapwiekend duifje een tammen
Getrouwen vogel, dien gij zendt naar álle streken!

V
Wondere lentenacht...

Wondere lentenacht,
  Suizelend stil.
Wind, als een engelklacht,
Zong in de berken zacht.
  't Was in April.

Zilveren wazenacht!
  Zie mij alleen.
Geurende oase-nacht!
Liefde-en-extase-nacht!
  Zie hoe ik ween.

Roerdë een tooverrôe
  Zoetjes mij aan?
Vielen mijn oogen toe,
Loom, van mijn pogen moe
  God te verstaan?

Sprong daar een tooverbloem,
  Stralende en blij,
Bloem, die 'k van Gode noem,
Schooner dan roze roem,
  Open in mij?

God, na dien wondernacht
   Weet ik uw wil,
Voel ik uw wondermacht,
Ween ik van wonne zacht,
   Wacht ik maar stil.

VI
Litanie.

Maria rein, Maria trouw,
Wil openslaan uw mantel blauw.

Zoo ge in uw kleed mijn hart behoedt,
Zal vlammen weer zijn liefdegloed.

Maria, in een mantelvouw,
O berg mijn hart voor werelds koû.

Ik lang 't u bevend tegemoet.
't Laat in mijn borst een donkre moet.

't Is uitgebrand, vol asch nog lauw,
Mijn hart, dat ik u toevertrouw.

Neen - leg het neder aan uw voet.
't Bevlekt uw mantel blauw met bloed.

Het werd geprangd in wanhoops klauw,
Het werd vertreden door het grauw.

Het heeft vertwijfeld en gewoed,
't Heeft God verloochend en geboet.

't Leek al een prooi voor rave en kouw.
O laaf het met genadedauw!

Lijk alsem bitter, zwart als roet -
Maak 't rozerood en honigzoet.

O Lijdensmoeder! Smartevrouw!
Ontferm u over 't hart vol rouw.

Maria, stelp den tranenvloed,
Die 't uit zijn wonden weenen moet!

De stille stem, die 'k zeer vertrouw,
Zei dat Maria helpen wou.

Reikt niet te hoog mijn overmoed,
Maria mild, Maria vroed?

O hef het hoog, in sferen blauw,
Waar 't Godes aangezicht aanschouw'!

VII.
In vaders tuin.

Gelijk een meisje mijmert, in de lanen
Van Vaders tuin, die veilig is omheind,
En zachtjes lacht of weent haar liefdetranen
Of neurt een zang, die in een zucht verkwijnt;

Uit de open glasdeur vloeien breede banen
Van gouden lamplicht, dat haar kleed beschijnt,
Doch doolt zij liefst waar zij 't een woud kan wanen,
In lanen, waar geen licht haar droomen pijnt; -

Zoo dool ik droomend door mijn donker leven
En lach en ween en neurie, droef en blij
En laat mij zoet van liefde en hoop doorbeven,
Terwijl ik, eenzaam, 't felle licht vermij,
En 'k voel mij veilig in dë avonddreven
Van Vaders tuin: Hij waakt wel over mij.

VIII.
Vaderhand.

Hoe kàn ik zingen in mijn pijn
En in mijn lijden zalig zijn?
   - Dat is mijzelve een wonder,
Ik, die mijn droeve liefde zag
Verslagen door zoo wreeden slag
   En kon niet leven zonder?

Ik voel een warme vaderhand
Mij leiden naar mijn vaderland:
   Zoo wandel ik wel veilig.
Ik zie een zon, die àl beroost,
Ik hoor een stem, die trouw mij troost
   En àl wordt kalm en heilig.

Ik was een arm verlaten kind,
Wijl meer dan U ik had bemind
   Mijn lief, die zéer mij griefde.
Doch dêe 'k het argloos, wijl mij docht
Dat ik in hem alleen maar zocht
   Den weerschijn van uw liefde.

Mijn droeve liefde lag vermoord,
Hij deed dat met één enkel woord,
   Wien 'k waande Godgezonden,
Doch 'k hoorde in 't suizen van den wind:
- ‘Geef mij uw liefde, weenend kind,
   Uw liefde en ál haar wonden!’

Uw levengevende adem woei
En wekte weer den rozebloei
   Op mijn verwelkte lippen.
'k Ga zingend weer door levens land,
Mijn hand leit in uw vaderhand -
   O laat die nooit meer glippen!

Mijn liefde is de uwe en de uwe alleen,
Wijl Gij mij leidt door 't leven heen
   En wilt mijn vreugde wezen.
De wolken drijven boven 't land
En achter mij ligt àl verbrand. -
   Waar zou ik nu voor vreezen?

En, steekt weer óp een storm van leed,
Gij draagt mij warm wel in uw kleed,
   In 't lommer van uw boomen
En wiegt uw kind, dat weenen moet,
In diepen slaap wel vredezoet,
   Vol blauwe hemeldroomen.

HÉLÈNE SWARTH.

Pa's kinderen.

Uit de donkere huiskamer, waar Juf nog dood op haar gemak haar thee zat te drinken, liep Margootje nu opeens jachtig naar voren, en tegen het raam hangend, keek ze naar de kinderen die bij groepjes van alle kanten naar school kwamen aanzetten - de school waar Pa 't hoofd van was.

‘Hè! waar bleef die Nans nou toch! Ze wachtte al een eeuw...’

Waarom ze wachtte, wist ze eigenlijk zelf niet. De gang door, de plaats over en dan wàs je er - die weg kon ze wel alleen vinden! Even moest Margootje lachen, gleed als een schuwe vogel, de pret om die gedachte over haar teerbleek gezichtje. Toen keek ze op de klok.

‘Hè, kijk nou, al zeven minuten vóór! De kinderen waren d'r zeker al bijna allemaal - daar hadt je Co Beets, die kwam altijd 't laatst.’

‘Nans!!’ gilde ze opeens driftig, haar dun stemmetje overslaand van angst. Tegelijk ging de deur open, kwam Nans binnen.

‘Nou - waarom schreeuw je zoo?’

‘'t Is al zoo laat, d'r zijn al haast geen kinderen meer op straat!’

‘Kind!’ half-minachtend prevelde de ander - ‘wees toch niet zoo bang.’

Onverschillig greep ze een boek van tafel - slof-stapte de deur uit; Margootje achter haar aan, jachterig trippelend.

Naast elkaar dan gingen ze de lange gang door, staken de groote binnenplaats over, die tevens speelplaats was voor de school - beiden even lang, met dezelfde spichtig witte snoetjes onder het dun-blonde piekhaar. Maar bij Margootje keken de grauwe oogjes half vreesachtig, half glunder in onweerstaanbaar pretverlangen rond, terwijl die van Nans vermoeid in stillen wrevel gedoken lagen onder de wimpers, somber ook uitzagen, wanneer ze als onwillig, werden opgeslagen.

Margootje was de oudste, maar de jongste, tengerste in uiterlijk. Lang sukkelend geweest, was ze een jaar te laat op school gekomen, tobde ze nu, met oneindig veel moeite, met de vlugge Nans gelijk op.

't Had vanzelf gesproken, en ook niet anders gekund, maar Margootje voelde het altijd min of meer als een schande dat zij, de oudere, een klas te laag zat. Tegen niemand had zij het ooit geuit, ook tegen Nans niet, want Nans liet zich nooit op haar knapheid voorstaan. Norsch maakte zij gebruik van die gave, zooals zij ook zelden eenige blijdschap toonde wanneer zij geprezen werd. Er was maar heel weinig, wat een beetje vreugde of vroolijkheid kòn oproepen in Nans' gezichtje. Margootje domineerde ze, maar ze was aan 't zusje verknocht, onbewust noodig hebbend Margootjes zonniger, vroolijker aard naast haar eigen stroeve stugheid; Margootjes gulle lach naast haar eigen droge grappen. En nooit bang, obstinaat zelfs, zei ze in de klas het zenuwachtig angstig Margootje vóór waar ze kon, ontving ze met hetzelfde stuursche gezicht een standje, of een loftuiting ten koste van het minder vlugge zusje. Maar Margootje voelde zich dan voor 't oogenblik diep vernederd.

Er was iets, wat ze allebei en samen diep bewust wisten: 't Was akelìg om bij je eigen Pa op school te zijn.

D'r waren toch zooveel nare dingen!

Alle kinderen bijvoorbeeld hadden lekker een eind te loopen, eer ze op school waren, leuk, met lange slierten, arm in arm - wel een half uur sommigen! En als zij dicht bij school woonden, dan wandelden ze toch eerst nog, gingen vriendinnen tegemoet! Maar *zij* - zoo suf, altijd zóó uit huis de plaats over in school. - Soms hadt je in dagen geen hoed op, en daardoor sleten je hoeden ook nooit. Die andere kinderen liepen er leuk mee in de sneeuw of

regen en wind - en dan was aan 't eind van den winter zoo'n hoed op, kwamen ze lekker met een mooien nieuwen. - Maar zij, wat hàdden zij aan een nieuwen mantel of hoed - ja om er eens met Juf mee te wandelen - nou wat was daar dan aan - nooit eens op school dat iedereen 't zag.

En daarom ook was je altijd maar met z'n tweeën, want je wist nooit waar al die anderen het over gehad hadden, en waarover ze op school dan nòg zoo'n pret hadden, daardoor hadt je ook geen vriendinnetjes - die kreeg je alleen maar, als je met elkander liep. Waarom ook mochten ze tenminste niet eens een eindje meeloopen - 't zou allemaal nog niets geweest zijn, als Pa maar niet zoo streng op al die dingen was. Maar 't was hun volstrekt verboden, dat slenteren langs de straat, zooals Pa 't noemde.

Eens, had Nans brutaal hoed en mantel stil mee in school genomen, en om vier uur was ze gewoon weggeloopen met Jo de Groot mee. Margootje had trillend van angst, maar tegelijk toch met innerlijke pret het waagstuk aanschouwd, dat scheen te zullen lukken, en dan door meerdere gevolgd zou worden.

Maar opeens had ze bijna een schreeuw gegeven, want *zij* zag, wat Nans niet kon zien: dat Pa op straat stond, opzij van de stoep. Ze wou nog roepen: ‘Nans, pas op!’ maar 't was te laat. Net toen Nans, die 't al gezien had, achter Pa omslippend, voorbij wilde met den moed der wanhoop, keerde Pa zich om en riep: ‘Hé Nancy, kom jij eens hier.’

Margootje dacht warempel een oogenblik, dat Nans dóór wou vliegen, maar dàt dorst ze toch niet.

‘Met Jo de Groot een eindje om,’ zei ze norsch.

‘Zoo - als jij eindjes om moet wandelen, zal ik je daar wel permissie voor geven hoor, ga nu maar naar huis,’ zei Pa op zijn ijzigen toon, waar niemand tegen op kon. En Nans, met neergeslagen oogen, nijdig sloffend, in huis.

Den heelen volgenden Zondag had ze niet uit gemoogt: Nans had dit Pa nooit vergeven.

D'r waren nog zooveel méér nare dingen. Zoo, dat je nooit wat uit kon halen of Pa wist het; of een van de onderwijzers of juffrouwen zei dadelijk: ‘En dat doe jij? De dochter van 't hoofd? Een mooi voorbeeld, ik zou wel eens willen weten wat je Pa daarvan zegt.’

't Had van Nans een balsturig, narrig, onvriendelijk kind gemaakt; het fnuikte Margootje's oorspronkelijk zonnige, veerkrachtige natuur in voortdurende vrees.

‘'t Komt allemaal’, had Nans eens in woede gezegd, toen ze nog jonger waren en dit alles pas duidelijk bewust in hen begon te worden - ‘'t komt allemaal alleen dat alles zoo akelig is, doordat we Pa's eigen kinderen zijn.’

't Had op Margootje een diepen indruk gemaakt.

‘Omdat ze Pa's kinderen waren! wat kon je daar dan aan doen. - Deed hij hun dan maar op een andere school!’

Het begon zich daarna erg te verwarren in Margootjes hoofd. Voor Nans stònd het als een uitgemaakte zaak: ‘Pa, dat was nou eenmaal zoo, maakte alles voor hen akelig; waarom kon haar verder niet schelen, ze ondervond het alleen in diepen, groeienden wrok. Maar Margootje voelde zich zoo voortdurend in al haar kleine, hevige begeertetjes gekwetst en teleurgesteld.

Zij was zoo dolgraag een bedorven kindje geweest, heel haar poezige, lieve aanhankelijkheid neigde daartoe - en in plaats daarvan voelde ze zich veronachtzaamd, achterafgezet. Margootje geloofde: Pa hield niet van haar, omdat hij haar zoo dom vond - maar Nans was toch knap, dat scheen ook al niet te helpen dus - ja maar Nans was er altijd zoo ondeugend bij, en dat was zij niet... neen, ze begreep hét toch niet. Den sterken wrok van Nans tegen Pa had Margootje niet, alleen verlangen naar een beetje hartelijkheid, en vrees - vrees vooral. En ze leerde haar lessen met ontzettend veel moeite, tot zij ze, maar half begrepen, bijna woordelijk uit haar hoofd kende. En Nans, met háár altijd geduldig, overhoorde ze haar tot in het oneindige - Nans, die er vlug en precies wist uit te pikken wat zij noodig had.

Zoo hulpeloos overgeleverd ook als ze zich voelden aan Pa! Bij andere kinderen was het toch ook thuis heel anders, daar was een moeder, zij hadden maar zoo'n Juf. Mientje Belders had geen Pa meer, maar tòch een moeder, en dat scheen toch heel veel prettiger te zijn. Want een Pa, die zat toch ook nooit in de huiskamer bij je - maar een moeder wel, tenminste Mientjes moeder. Aan hun eigen moeder, die gestorven was toen Nans twee jaar was, hadden

ze geen herinnering meer - Willem en Jan, de broers die zes jaar met hen scheelden zeker wel; maar die bemoeiden zich niet met de ‘kinderen’, en de zusjes waren huiverig om ooit dit teere onderwerp tegenover hen aan te roeren. Dus maakten ze zich een onduidelijke voorstelling, hoe alles wat zij nu zoo naar vonden door een moeder beter zou gemaakt zijn. Moeder zou na school hen wel hebben laten wandelen, of zelf met hen gegaan zijn, en die zou 't wel hebben kunnen schelen hoe ze er uit zagen, hen niet hebben laten loopen in altijd diezelfde soort grauwe zakken van mantels, met zulke leelijke hoeden, en niet hun kousen hebben gestopt met wol, dle niet dezelfde kleur had.

En die zou wel leuke spelletjes met hen hebben gedaan - en wel lief gedaan hebben als Pa kwaad was - niet zooals Juf, dat mensch, dat dan vond dat ze óók nog kwaad hoorde te zijn, vooral meè moest doen met Pa! En moeder zou Zondags wel eens lekkere pudding hebben gemaakt, zooals ze wel eens toevallig hoorden van andere kinderen, en hen toestoppen 's avonds in bed...

Het waren allemaal dingen, die ze in hun hoofdjes warrelig verwerkten, dikwijls ook samen bespraken, maar die altijd ver bleven, te onwaarschijnlijk zelfs om ooit illusie te kunnen worden. En onbegrepen, zelf niet begrijpend, slingerden hulpeloos hun twee kleine levens van moederlooze kinderen voort in den moeielijken stroom van Pa's gezag en Jufs verwaarloozing.

In de gang stond Pa; Nans en Margootje zagen hem dadelijk, lang en mager in zijn zwarte jas, het groote bleeke gezicht met den zwarten baard ernstig uitziende. Hij lette niet op hen. Langzaam stapte hij naar de voordeur, bleef daar nu staan, neerkijkend op de enkele kinderen, die nog in galop aan kwamen hollen. En hij wees ze terug met een klein gebaar van zijn groote rechterhand: ‘Kalm, kalm’, zijn voorhoofd licht gefronst.

‘Waar kwamen al deze kinderen, die hier vlak in de buurt woonden nu weer vandaan! - Waar lièpen ze! Je begreep toch zulke ouders niet, zoo'n zorgeloosheid. - Nooit hadden *zijn* kinderen dat mogen doen, de jongens zoo min als de meisjes, dat slenteren vóór en na schooltijd. - Met wat

voor elementen kwamen ze in aanraking! - Als je dat eenmaal toestondt dat ze vrij rondliepen met vriendjes en vriendinnetjes, allemaal kinderen onder elkaar, dan ging je invloed, al de kiemen die je eigen opvoeding erin gelegd had, verloren. En met kinderen die geen moeder meer hadden moest je dubbel oppassen.'

Hij knipte zorgelijk met de oogen. 'Ze waren niet sterk, de meisjes - en Nans humeurig, de andere zoo weinig ernstig, 't was moeilijk voor een man alleen, - Willem en Evert onder goed opzicht daarginds in Haarlem, dat ging nu tenminste, die leerden best...'

In de klas was het nog rumoerig, toen de zusjes binnenkwamen. - Nans zat een paar banken achter Margootje, die op haar plaats vooraan haar boeken en schriften in haar lessenaar schoof, toen even stil bleef zitten kijken. Wat een donkere effen lucht, ze kon hier haast niet zien op haar lei - o jé, misschien als 't héél donker werd ging 't licht wel op! Er danste een pret plotseling in Margootje: licht op in school, en dan 's morgens, verbeeld je!... met licht was altijd zoo leuk; hadden ze nou maar handwerken, dat kòn ze tenminste, hoefde ze geen angst te hebben. Maar o nee, verschrikkelijk - Margootjes gezichtje doofde weer onder de nieuwe gedachte: ze zouen in plaats van rekenen op de lei nu wel rekenen uit het hoofd moeten doen - van die sommen waar ze nooit *iets* van snapte, en dan al die kinderen om je heen die al dàdelijk zoo'n vinger in de lucht hadden!...

Margootjes mondje trok - akelig was alles - in huis ook vanmorgen al alles zoo pikdonker - maar thuis was 't altijd donker... En ze herinnerde zich opeens, hoe ze een heelen tijd geleden al, eens even met Marietje Karelse naar huis had mogen gaan, en dáár, hoewel 't een dag was zonder zon, had 't haar zoo geweldig licht geleken in de kamer, dat 't haar een oogenblik verbijsterd had. Een mooie groote tuin met bloemen zag je daar zoo maar vlak achter heel hooge glazen deuren, en de gordijnen waren wijd opengeschoven... Ze had 't zoo onbegrijpelijk prachtig gevonden, dat ze met schaamte als aan een schande dacht aan hun donker huis en donkere school... Ze had er Marietje altijd op moeten

aankijken later, dat die daar in zoo'n mooi huis woonde. Maar ze was er nooit meer geweest, want Marietje was kort daarna van school gegaan...

Zoo duidelijk zag ze het nu alles weer, dat ze geheel wegsoesde in de herinnering, pas opschrikte, toen een woelige bende de klasse instoof.

'O-oh! kijk eens! haar haren zijn heelemaal met sneeuw!'

'De mijne ook, de mijne ook!!'

'Kijk mijne es, zeg?'

'Hè lekker, sneeuw!'

Margootje keek om, ze zag kleine schitterend vochte kristalletjes glinsteren op Betsy's haar - 't begon dadelijk te smelten bij de kachel. En nu zag ze ook in de lucht en tegen de nattige bruingrijze steenen van den muur op de binnenplaats kleine witte vlokjes vallen, sommige plakten tegen de gekantelde schoolramen.

'Dol zeg, heelemaal van huis af door de sneeuw!' zei Jet in de bank naast haar neerbonzend, en Margootje rook haar kleeren vochtig frisch van 't loopen buiten. En 't gekke schaamachtige gevoel bekroop haar weer, dat zij zoo dikwijls had 's morgens, als Jet zoo frisch buitenachtig rook: als of zij zelf duf en vies, als had zij zich niet gewasschen - zoo uit huis - moest ruiken naar boterhammen en naar de huiskamer waar de kachel altijd rookte 's morgens en naar Jufs donkergroene japon, waar ze een nerveusen afkeer van had....

'Misschien mochten ze wel na vieren sneeuwballen gooien op de plaats, als de sneeuw bleef liggen!' dacht Margootje in plots oplevende blijdschap. En ze keerde zich om naar Nans, maar die lette niet op haar, zat iets te frommelen met haar buurmeisje in haar lessenaar...

'Ja, ja, dàt zou leuk zijn!' dacht Margootje weer, 'maar toch nog véél leuker om met een heele troep wel een uur lang door dikke sneeuw te baggeren - fijn!'

Achter haar brak helle schater los en Margootje, dadelijk aangetrokken, keerde zich om.

'Wat heb jullie?' glansden haar oogjes verlangend.

Even zweeg het gelach, keken de meisjes besluiteloos elkander aan.

'Och vertel 't maar, ze mag 't wel weten,' zei Annie Bos goedig.

‘Nee - nee!’ Jet fluisterde haar wat in haar oor.

‘O ja dat 's waar’, zei de andere verlegen.

‘Ik *wil* 't niet eens weten’, zei Margootje met een kleur als vuur zich omdraaiend - ‘'t kan me niet schelen’.

Marie Loot sloeg haar arm om haar heen.

‘'t Is niks tegen jou hoor’ - troostte ze - ‘is 't wel?’ vroeg ze rond aan de anderen - ‘is 't nou wel over haar?’

‘Nee - nee.’

‘Nou, zie je wel.’

‘Je màg 't alleen maar niet weten,’ zwak verklaarde Coba.

Nans, de oogen op haar boek, vingers in haar ooren, had schijnbaar niets van dat alles bemerkt; maar ze had alles gehoord, en even flitsten scherp snel haar oogen naar Margootje, of die huilde.

‘Nee gelukkig niet.’

't Scheelde niet veel bij Margootje.

Daar hadt je 't weer - *zij* mochten 't weer niet weten, weer niet meedoen, natuurlijk omdat ze bang waren dat ze 't aan Pa zouden vertellen. Ze hadden nog nooit iets oververteld, wat ze wisten! Of óók wel: 't was misschien over Pa zelf. Ja dat zou wel.

Pa werd op school ‘Lip’ genoemd, omdat hij altijd als hij op een antwoord wachtte zijn onderlip vooruit stak. Ze was er eindelijk achter gekomen; had 't wel al een paar maal opgevangen, maar zonder te begrijpen waarom ze Pa zoo noemden. Toen was ze scherp op gaan letten, en toen had ze gezien, dat toen Pa dàt deed, een paar mekaar aanstootten en lachten, 't later na de les nadeden.

't Had Margootje zóó beleedigd ìn 't weinige waarop ze een beetje trotsch kon zijn, dat ze die nare kinderen wel een stomp had kunnen geven. Hoe dorsten ze!

Pa had wat een mooi gezicht - akelige wurmen!

Ze had 't zelfs nooit aan Nans verteld, altijd maar hopend, dat die 't niet zou weten, 't niet verder in de klas was gegaan. Maar op een dag zei Nans heel gewoon:

‘Coba heeft een onvoldoende van Pa op haar rapport.’

‘Hoe weet ze dat?’ vroeg Margootje.

‘Ik hoorde haar zeggen tegen Lize: ‘Ik heb Lip zijn boekje open vinden liggen en toen heb ik gezien dat ik een 4 heb.’

Margootje had ‘zoo’ gezegd. Ze had niet kùnnen vragen: ‘Hoe weet jij dat ze Pa zoo noemen?’

Nans zei er ook niets meer over. Met al haar grieven tegen Pa had ze dit toch ook niet kunnen uitstaan, maar ze had koel-wijs zich zelf beredeneerd: ‘Nou ja, zij noemden meneer Veen wel altijd “Ka” - dat zou Jozef Veen ook wel vervelend vinden als hij het wist, maar wat kon je daar altijd tegen doen.’ Nu ook dit voorvalletje trachtte ze kalm weg te beschouwen:

‘'t Was toch heel gewoon dat die kinderen 't hùn niet wouen zeggen, als ze het over Pa hadden - al die dingen waren nu eenmaal zoo.’

Nans voelde het buitengesloten worden even erg als Margootje, misschien nog blijvender, dieper in haar vroeg verbitterd hartje dan luchtiger Margootje; maar terwijl die zich schuw-trotsch terugtrok, prikkelde 't Nans om dingen te doen, die de anderen niet durfden, te laten zien, dat zij tòch niet bang was, al was zij 't dochtertje van 't hoofd. En de meisjes vonden Nans leuk, en waren wel aardig tegen haar, zoo goed als tegen Margootje, maar vriendinnetjes kreeg ze evenmin.

Alleen bij Pa zelf durfde ze niets uit te halen, maar over 't klikken van de andere onderwijzers was ze heen.

Toen ze om vier uur de plaats overstaken naar huis, twee bleeke schimmetjes, lusteloos stappend na den langen dag in te weinig frissche lucht, - was al de sneeuw al gesmolten tot een bruine brij. Aan sneeuwballen gooien geen denken meer; uit de grauwe lucht tikkelden regendruppels.

‘Zonde van al die sneeuw!’ verzuchtte Margootje - ‘wat zal 't nou vuil zijn op straat - toch lekker om nou een heel eind te loopen, zeg Nans, wel een uur ver?’

‘Nou laten we een uur lang hier de plaats rondsjokken, dàt maggen we!’ zei Nans botweg.

Margootje schaterde het opeens uit ‘verbeeld je! o verbeeld je!!’ zong haar hoog stemmetje juichend - ‘en dat ze ons zàgen; al maar rondhollend hier, o Nans!!’ Ze moest Nans vasthouden om niet òm te vallen van 't lachen.

‘Nou, wat scheelt je!’ zei die met haar oud-menschelijk vreugdeloos lachje, maar desondanks opgefleurd als altijd door Margootjes pret.

In huis lag de lange gang verlaten en stil. Ze veegden hun voeten, liepen de huiskamer even in, om te laten merken dat ze thuis waren, vóór ze naar boven, op hun kamertje gingen.

'Dag Juf,' zeiden ze allebei, achteloos, zonder bijna een oog naar haar heen.

Aan Juf waren ze gewend, zonder een greintje van haar te houden, maar ook zonder bepaalden hekel. Iemand die geen plaats in hun gedachten besloeg. Juf was er nu al drie jaar, deed het huishouden correct en zuinig, vooràl zuinig, maar gaf geen moederzorg aan de kleintjes. De zusjes herinnerden zich vier juffrouwen vóór deze. Drie hadden ze onverschillig zien vertrekken, met een zweempje nieuwsgierig plezier zelfs om de variatie; van één, die er vijf maanden geweest was, hadden ze gehouden. Die was héél jong, en die had hen aangehaald en vertroeteld en met hen op schoot gezeten en hun leuke spelletjes geleerd. Die deden ze nù nog wel samen en noemden ze onder elkaar de spelletjes of liedjes van Juf Truus.

Zooals Juf Truus geweest was stelden ze zich voor dat moeder zou zijn - alleen ouder en in een zwarte japon en met een scheiding in haar haar.

Nans vooral was dol op Juf Truus geweest, en nog altijd bewaarde ze de herinnering aan haar als aan iets wonder goeds en liefs. Op straat hoopte ze nù nog na al die jaren haar eens tegen te komen, ze zou haar nog best kennen, dacht ze.

Pa had Juf Truus weggestuurd, waarom wisten de kinderen niet. Maar op een avond in hun bed, hoorden ze Pa luid en driftig spreken en Juf er even driftig tegen in - en den volgenden dag was ze weggegaan.

't Was het vreeselijkste wat ze ooit beleefd hadden, toen Juf Truus wegging. Allebei hadden ze radeloos snikkend aan haar hals gehangen, en Juf had ook gehuild en gezegd, dat ze mekaar nog wel eens zouden zien, maar dat zij heusch niet blijven kòn, hoe graag ze ook gewild had, en ze zou altijd van hen blijven houden. En bij 't weggaan hadden de kinderen gezien hoe Pa in de gang haar koelstreng aanzag zonder te groeten, en Juf Truus haar hoofd omkeerde.

'Die was óók niet bang voor Pa,' dacht Nans nu nog

dikwijls, - ‘die ging ook zeker liever weg dan te moeten doen wat ze niet wou. Als ze groot was ging ze Juf Truus opzoeken; die had Pa hun ook al afgenomen.’

's Avonds, na Jufs vertrek, hadden ze heel lang troosteioos samen liggen huilen - 't leek alles zoo akelig leeg en koud, nu ze weer alleen naar bed hadden gemoeten en Juf Truus er niet meer was om ze een voor een lekker warm in te stoppen - heelemaal ingemoffelde poppetjes van ze te maken, zooals Juf Truus altijd zei.

Dit had nooit een andere juffrouw meer gedaan.

‘Eerst maar boven gaan leeren?’ vroeg Nans, en Margootje knikte. De mogelijkheid er àf te zijn vóór het eten, tegen Pa te kunnen zeggen, als hij iets vroeg, dat ze klaar was, lokte. En géén sommen! Er danste opeens een groote blijdschap in Margootje: geen sommen - dàn was het vanavond nogal makkelijk en gauw gedaan.

Op hun kamertje boven, dat uitzag op de binnenplaats en tegen den grijzen achtermuur van de school, zat Nans meteen met de vingers in haar ooren voor haar aardrijkskundeboek, en met een zwaai van haar arm beduidde ze Margootje ook te beginnen.

‘Kunnen we vanavond lekker lezen,’ zei ze nog jachtig, bang één minuut te verliezen.

Maar Margootje was nooit zoo dadelijk klaar - zóó fel trok het verlangen naar buiten, naar lucht, naar de gezellige, drukke straat vooral, waar lantaarns waren opgestoken, en iedereen nu dol in 't donker liep te kijken naar de mooie lichte winkels. Hè, nou in de Kalverstraat of op de Nieuwendijk - verbeeld je... en ze bleef zitten, een kleurtje op haar bleek gezichtje, de oogen groot starend bij al die heerlijkheid, die ze in haar geest zag... Toen: nou 't gaf toch allemaal niets, ze zou dan maar beginnen - waar was haar boek? - Jeetje, zeker nog beneden...

Blij om 't uitstel, 't verzetje nog even naar beneden te kunnen hollen, draafde ze weg, het stukje portaal de vier trapjes af, dan in 't groote portaal ging ze opeens zacht en langzaam: Pa's kamer stond open, ze rook sigaren - Pa was er dus.

Mikkend, om op het juiste oogenblik de open deur voorbij

te kunnen schieten, zonder dat ze gezien werd, stond Margootje; ze wou maar liever niet gezien worden - Pa zou misschien vragen waarom ze zoo hard liep, of waarom ze haar boek beneden liet slingeren, of... honderd mogelijkheden spookten door Margootjes vreesachtig brein. Je wist nooit wàt Pa weer voor ergs zou ontdekken.

Maar juist, toen ze haar rokjes bij elkaar greep, om den sprong te wagen, kwam Pa's stem:

'Wie gaat daar? Is Margo daar ook? Laat ze dan eens even hier komen.'

- Hemel! met een bonzing in haar hartje stond het kind stil, kijkend naar het lichte open-deur-vlak in het donkere portaal. En plotseling moest ze het bijna uitproesten, zóódat ze stijf haar hand tegen haar mond duwde uit angst dat ze een lach-gilletje zou geven: 't idee, dat ze bèst zoo weer zou kunnen wegsluipen, en dat Pa dan niet eens zou weten, dat zij zelf hier gestaan had. Zoù zij?... Maar Pa, je wist nooit hoe, kwam alle dingen toch altijd te weten. Zoù hij kwaad zijn als hij dàt merkte!

Aarzelend, voet voor voet, schuifelde ze binnen.

'Ik ben 't zelf Pa,' zei ze bedeesd.

Pa gaf geen antwoord, schreef door. Dit deed hij altijd. Hij liet je zóó lang staan tot je met jezelf geen raad meer wist; en net was je dan begonnen te denken, dat hij het nù toch zeker heusch niet meer wist dat je er stondt, en overlegde of je 't niet nog eens zou zeggen - wat je dan óók weer niet durfde - of ineens keek hij op en zei wat.

Zelfs Nans sloeg dit wachten altijd uit het veld.

Ook nu, net toen Margootje radeloos werd, keek Pa op en zei:

'Margo.'

'Ja, Pa.'

'Ik heb hier jouw Fransche schrift en ik zie dat dat allesbehalve mooi is...'

'Ja Pa,' prevelde Margootje, zonder zelf te weten wat ze zei, zóó schrok ze.

'Fransche schrift, - oh daar hadt je 't. Pa had àl haar schriften voor zich liggen - Pa wou al haar werk zien - zoo iets kon natuurlijk weer alleen haar overkomen - haar en Nans - maar voor Nans was 't niet erg.'

Er kwam iets in haar in opstand, hevig innerlijk, maar nauwelijks naar buiten durvend.

‘Wist Pa van al die andere kinderen hun schriften? Neen natuurlijk. En die van Nans lagen zoo netjes daar op een stapeltje, zoo echt of er niets aan mankeerde - en hare zoo schots en scheef of Pa ze woedend door mekaar gegooid had.’

‘En ik heb je rekenschriften ook gezien, en je taal, en 't is allemaal maar heel min.’

Margootje beefde, haar wit gezichtje trok smalletjes.

‘Ik moet zeggen, daar ben ik van geschrokken - en als dat zoo moet voortgaan, kan ik je wel voorspellen, dat je blijft zitten aan 't eind van 't jaar.’

Wijd staarde het kind hem aan. Er broeide verzet in haar, 't warde in haar hoofd. In àlles deed Pa, omdat ze *zijn* kinderen waren, anders met hen dan met de anderen. *Zij* moesten alles beter doen - *zij* moesten zoeter zijn op school - *zij* mochten niet wandelen... en nou juist kòn hij anders met haar doen en woù hij niet. Net den eenigen keer, dat ze er wat aan kon hebben, dat ze Pa's kind was, noù liet hij haar in den steek. En hij wist toch best, dat hij de eenige was die haar helpen kon!

En opeens wanhopig, in een van haar onverwachte buien, barstte ze wild snikkend los:

‘O nee Pa! nee Pa! niet - laat u me alsjeblieft niet zitten blijven!’

Ze drong zich radeloos tegen zijn schrijftafel als in een verschansing.

In het bleeke mannengezicht knipten vermoeid geirriteerd de oogen.

‘*Ik* kan je niet laten overgaan - op school bèn je mijn kind niet, daar sta je gelijk met de anderen. 't Hangt alléén van je cijfers af, of je je best doet of niet.’

Maar de strikt rechtvaardige redeneering bereikte het kind niet, dat in niet begrijpend verzet zich gedwarsboomd voelde in alles wat haar natuurlijk leek.

‘U doet wèl - u doet anders wèl anders - anders dan...’ poogde ze, hakkelend haar groot verwijt; hulpeloos haar woordarme kinderpraat tegenover zijn bewuste duidelijkheid.

Hij schoof zacht haar arm weg, niets vattend van haar bedoeling.

‘Kom denk er maar eens goed over, en doe je best; geef me de bewijzen van je goeden wil.’

En terwijl 't snikkende kind de kamer uitging, bleef hij, zijn hand onder zijn hoofd, zitten napeinzen.

‘'t Was te hopen dat 't hielp, maar bij dat kind scheen niets blijvend indruk te maken. - Straf, strengheid, goede woorden, 't was na een uur vervlogen. Miserabel je eigen kinderen op school te hebben, maar 't was de eenige manier om ze afdoend onder toezicht te houden. Niemand kan begrijpen wat 't je kost tegenover je personeel te moeten erkennen, dat je eigen kind zwak staat, niet mee kan. 't Kind kòn er de ellende niet van hebben die 't hem kostte als ze bleef zitten. Maar ingrijpen deed hij *niet*, de andere kinderen hadden zijn hulp of voorspraak ook niet...’

En in zijn strikte eerlijkheid, maar die in hoovaardige bekrompenheid geen middenweg zoeken wilde, noch het kindgevoel te peilen vermocht, dacht hij zelfvoldaan:

‘Nooit of nimmer zou iemand hèm kunnen verwijten meer aandacht te hebben geschonken aan eigen kinderen dan aan de vreemde, hem toevertrouwd. Minder, oogenschijnlijk géène, dat was zijn plicht in de school. - Was niet zijn zorgende aandacht over de eigen kinderen er altijd?’

Zóó als Nans Margootje hoorde komen aansnikken, rukte ze de deur open en moederlijk trok ze haar haastig binnen, sloeg met een obstinaat nijdigen bons de deur dicht.

‘Wat is het? Heb je een standje gehad? Go, toe nou, huil niet zoo - wat heeft ie dan gezegd?’

Margootje bijna stikkend in snikken kon niet anders uitbrengen dan:

‘Dat - ik - blijf - zitten -.’

‘Dat je - blijft zitten?! Hoe wist Pa dat nòu al? Dat kàn toch niet. We moeten nog twee rapporten krijgen!’

Eindelijk bij horten en stooten, vertelde Margootje. En al hun schriften had Pa.

‘De mijne ook?’ viel Nans haastig in.

‘Ja, maar die waren zeker al nagezien - die waren natuurlijk goed....’ snikte Margootje troosteloos, en ze zag niet, hoe een warme kleur opsteeg in Nans' grauw gezichtje.

‘Pa had de hare al gezien, en ze wàren goed, dat wist

ze - dan zou hij er toch wel eens iets van zeggen, evengoed als tegen Go.'

Er ging iets warms, blij's door Nans heen - iets, waarover zij zelf zich verwonderde, maar dat toch sterk en onweerhoudbaar zich naar boven brak door al haar wrok en grieven heen: de hoopvolle verwachting, de zékerheid, die haar verteederde, dat Pa iets zou zeggen tegen haar over haar goede werken.

En 't weerhield haar Go te troosten zooals anders met bittere, nijdige uitvallen tegen Pa, 't maakte haar stil en zachter.

'Kom 't zal wel zoo erg niet zijn, 't zal nog wel meevallen. Je weet hoe gauw Pa iets erg noemt, en dan later is 't gewoon niets - kòm nou, 't is nog zoo ver van de groote vacantie!'

Margootje kropte haar leed op, ze kon niet zeggen, zelfs tegen Nans niet, wat haar een berg van onrechtvaardigheid scheen; kon niet uitzeggen wat ze 't ergste vond van dit alles:

'Niet 't standje - 't slechte werk - de bedreiging van 't zitten blijven.. Maar dat zij wel duidelijk zag, àls het eens zoover kwam, dat Pa haar dan in den steek zou laten, de eenige die helpen kòn...'

Van lessen leeren voor 't eten was nu niets meer gekomen. 't Was ook ineens al halfzes. Maar toen de zusjes beneden aan tafel kwamen, wás Pa er niet. 'Had vooruit gegeten en was op reis,' vertelde de juffrouw.

'Dus morgen pas,' dacht Nans. Het kon haar niet schelen, dat het werd uitgesteld, het zoù toch komen. En de avond zonder Pa in huis was altijd plezierig. Ook Margootje, hoewel wit om haar neus van 't huilen, nòg bleeker dan gewoonlijk, was 't ergste alweer te boven. Nu zij, gekalmeerd nadacht over dat zitten blijven, geloofde ze het alweer maar half, begon ze het eigenlijk maar te houden voor een bangmakerijtje. Zoo in Pa's kamer, vlak bij Pa's ernstig, groot gezicht, zijn strenge stem, was ze bang geworden, redeloos bang, en had 't haar verschrikkelijk toegeschenen. Nù kon ze alweer gekheid maken, om de boerenkool, die ze tot een keurig plat rond koekje op haar bord geprakt had - en zonder eetlust treuzelde ze, nam van tijd tot tijd een klein hapje van den kant af.

‘Zullen we vanavond eens lekker spelen, hè Go?’ zei Nans.

En Margootje, gewillig en gretig nu den heelen last van verdriet afschuddend:

‘Hè ja, dol.’

‘Alleen eerst effen onze lessen.’

‘O ja dat 's waar, overhoor je me - voor Pa?’

‘Ja,’ kwam Juf, plichtmatig droog zonder de minste belangstelling - ‘leeren jullie maar eerst goed je Pa z'n lessen.’

De schimmetjes gaven geen antwoord, negeerden verachtelijk, neus in den wind, 't gezeur van 't mensch.

‘Of ze daar zèlf niet voor zorgen zouden!’ Boven op hun kamertje begonnen ze opnieuw te leeren, en omdat Nans Margootje al de heele week Pa's les stukje voor stukje had ingepompt, vlotte het nu vrij vlug. Ten slotte overhoorde Nans haar alles, raffelde ten overvtoede zelf de les nog eens op - toen gerustgesteld keken ze mekaar aan.

‘We kennen 'm heusch - laten we noù gaan spelen!’

‘Touwtje springen op 't portaal?’

Margootje sprong een voet hoog.

‘Dòl!’

Dat kon nooit anders dan wanneer Pa uit was, want juist voor Pa's kamer was het portaal zoo lekker breed en daar kon je dan het touw vastmaken aan de knop van de leuning, dan hadt je wàt 'n mooie bocht.

En Nans, slingerend, telde, terwijl Margootje luchtig sprong:

> ‘In-spring de bocht gaat in,
> Uit-spuit de bocht gaat uit...’

maar je moest hier dan meteen weer tegen de bocht in, want er was geen ruimte om òm te loopen - en daarom met springen in 't speeluur op school konden Nans en Margootje dat zoo goed.

Toen overspringertje. - En dat kon Nans toch altijd zoo hoog!

Ze speelden, zooals ze dat gewend waren, zusjes met elkaar, - maar dezen avond werkelijk fleurig. Want bij Margootje was al 't verdriet verdreven door deze onverwachte extrapret, en Nans bewaarde diep in haar hart het voorgevoel van iets bizonders dat morgen te gebeuren stond.

Pa kwam pas om twaalf uur den volgenden dag thuis. Aan de koffie zagen de schimmetjes hem voor 't eerst.

Toen Nans binnenkwam en Pa zag zitten lezen in de krant, kreeg ze een kleur, en terwijl ze, gewoonte-kort, achter Margootje aan ‘Dag Pa’ zei, zagen haar grauwe oogjes in gespannen verwachting hem aan.

Maar Pa zei alleen: ‘Zoo kinderen,’ en las door.

Margootje vond het rustig die groote krant. Schuw en muisstil schoof ze op haar stoel, om maar zoo weinig mogelijk aandacht op zich te vestigen. En schuw ook, als een vogeltje, pikte ze kleine beetjes uit haar boterham, die alle dagen toch zoo groot en zoo dik was - en waar nou nooit eens iets lekkers op was.

Nans, al etend, wachtte ongeduldig tot de krant zou zakken. Haar goede bui duurde nog. 't Was zulk lekker weer, de zon scheen in de voorkamer, - als Pa nou die krant maar eens uit had, en haar zàg, zou 't wel komen.

Eindelijk, daar vouwde hij zijn krant op, - een oogenblik keek hij aandachtig van de een naar de ander.... Nans met een kleur om de zekerheid dat 't nu komen ging, half blij, half zich geneerende, wendde haar oogen af.... haar hart klopte.

‘Nans!’

‘Ja Pa...’

‘Je zit zoo krom’ - verschrikt spichtte Margootjes ruggetje recht - ‘wen je toch aan om rechtop te zitten, 't staat zoo leelijk - ik zie je altijd krom zitten.’

Teleurstelling maakte plotseling het kindergezicht oud met scherpe trekken; de oogen dof, schuins neergeslagen, stond ze op, en met een ruwen ruk trok ze haar tasch naar zich toe, smeet er een boek uit op tafel.

Bevreesd zat Margootje 't aan te zien; Pa had zich omgedraaid, scheen niets te merken - maar terwijl hij de kamer uitging, dacht hij misnoegd:

‘Ja zag wat door de vingers bij Nans, omdat ze zoo flink haar best deed, haar schriften waren uitstekend - maar anders, onmogelijk, zooals dat kind een humeur toonde soms bij de minste aanmerking - daar zou hij haar toch eens ernstig over onderhanden nemen - 't had hem anders veel plezier gedaan, zoo goed als ze bij was...’

Grijs van woede zagen de oogen van het kind hem na.

In de kamer bleef het even stil, toen barstte Nans uit, terwijl ze met één zwaai al haar boeken over den grond gooide:

‘En ik zal tòch zitten zooals ik wil! als een hoepel!!’

‘Ssst,’ schrok Margootje - ‘wat heb je?’

‘Niks,’ snauwde de ander.

‘Hé, hé, hou jij je een beetje kalm hè?’, kwam de juffrouw, ‘of ik zal 't eens aan je Pa vertellen.’ -

‘Zèg 't!’ stoof Nans op. Toen, met één greep alles weer bij elkaar rapend, en 't in haar tasch smakkend, stampte ze de kamer uit, achterom tegen Margootje roepend:

‘Ga je mee of niet!’

Schouderophalend trippelde Margootje achter haar aan. Die Nans, wat kon die toch ineens woedend worden als Pa wat zei’ - dacht ze lacherig. - ‘Gekke Nans, hoe dùrfde ze! *zij* was altijd als de dood.’ En ze lachte uit nu in galgenhumor, omdat ze zichzelf zag: bang als een muis.

Zonder op of om te zien, zonder een woord, liep Nans. 't Kwam niet in haar op het Margootje te zeggen, ze zou 't niet gekund hebben, maar in dieperen wrok dan nog ooit te voren sloot ze dit bij al haar andere grieven. ‘Altijd 't verkeerde, 't slechte in hen zocht hij, dàt zag hij altijd wel, maar of je je best deedt - of je iets goed deedt - dat merkte hij nooit.’

Het laatste uur, het uur aardrijkskunde bij Pa, door Nans onverschillig nijdig tegemoet gezien, wachtte Margootje als altijd af in angst. Al had ze nòg zoo goed geleerd, 't thuis prompt gekend, de vrees 't toch niet te kennen als 't erop aan kwam, door den redeloozen angst, die haar altijd beving als ze Pa vóór zich had, liet zich nooit berustigen.

't Was doodstil in de klas, als altijd bij Pa - bijna al de beurten liepen vlug van stapel.

Pa kalm, tevreden, vertelde bizonderheden bij, die ze in een schrift moesten opschrijven.

Nans had geen beurt gehad - *zij* ook niet? overwoog Margootje hoopvol. Oh - als 't maar altijd in 't begin van de les kwam, 't verschrikkelijke: de beurt voor de kaart.

Zij kòn maar niet al die rivieren en steden uit mekaar houden - op haar plaats soms dacht zij dat ze 't wist, maar als ze ervoor stond, leek alles héél anders, zoo gek groot, en zoo verward, dan wist ze geen weg erin, wees maar raak, niets onderscheidend meer van angst. - -

Soms als ze al begon te herademen, dan heel op 't laatst als een akelige verrassing kwam 't tòch nog - en dàn was 't nog veel naarder dan in het begin, omdat je dan de geleerde les ook al half weer vergeten was.

Maar vandaag leek 't toch heusch...

'Nu geef ik er nog één een beurt over alles wat we gehad hebben,' - zei Pa, zoekend over de klas - en tóen wisten Nans en Margootje al, dat *zij* dat niet waren. Extra béurten gaf Pa hùn nooit.

'Betsy Roos...'

Betsy nauwkeurig precies aanwijzend vertelde. - - 'Pa hièld van Betsy Roos,' dacht Margootje afgunstig, terwijl ze bewonderend luisterend naar het zekere stemmetje, keek naar Pa's tevreden knikkend gezicht. - En een warm verlangen steeg in Margootje, ook eens Pa's gezicht zóó te zien naar haar.

'Héél knap Betsy,' zei Pa, het cijfer opteekenend in zijn boekje. Lip zei nooit de cijfers die hij gaf; de belooning moest liggen in zijn stem, zijn manier van kijken.

Hij sloeg 't boekje dicht, toen opeens: 'Wie van jullie weet nu nog te vertellen, hoe het slot heette, dat daar stond aan de samenvloeiïng van Maas en Waal. Ik heb 't jullie misschien niet genoemd, maar dan moet je je vaderlandsche geschiedenis maar eens opfrisschen.'

Er was een stilte. AI de kinderen zochten in hun geheugen, begeerig 't te kunnen zeggen.

Ook Margootje, plichtmatig, probeerde te denken, ofschoon 't nooit iets gaf, dat wist ze vooruit - maar opééns zoo zeker en duidelijk dat ze er zelf een kleur van kreeg, zàg ze daar voor zich staan wat ze toevallig gisteren in een verzenboek gevonden had:

'*Waar Maas en Waal te zamen vloeit....* de verdere regels wist ze niet, maar dan weer de eerste regel van 't volgend couplet:

''*t Is Loevestein! 't Is Loevestein....*'

Met een ruk ging Margootjes arm de lucht in - toen, omdat Pa nog wat te zeggen had, hij ook zoo heelemaal háár kant niet opkeek, liet ze hem halverwege weer zakken.

‘Nu kunnen we eens zien, wie van jullie goed onthoudt en oplet.’

‘Goed onthouden en opletten? O jee nee, maar ze *wist* het toch!’ Onweerstaanbaar pret-lachte het in Margootje en plotseling nu ging met een zwaai zegevierend haar vinger in de hoogte.

En niemand - niemand anders! Ja toch, daar aan den anderen kant kwam nog een vinger, Lize Mees - - die had het óók. - Margootje zag 't aan de beweging van haar lippen: Loe-ve-stein zei ze voor zich heen, ongeduldig om er mee voor den dag te komen.

Margootje rekte zich, de voetjes krampachtig gestut tegen de voetplank om hooger haar vinger te kunnen opsteken, Pa's aandacht naar háár kant te trekken. Maar Pa, de oogen over de klas, scheen het niet te merken.

't Werd langzamerhand doodstil. Maar in Margootjes gezichtje begon schaamte op te branden - Pa woù háár niet zien - en de oogjes, angstig-gespannen staarden...

Toen brak plotseling Pa's stem de stilte: ‘Zoo, Lize? Moet die 't dan maar voor jullie allemaal zeggen?’

‘Ik Pa!’

Het wrong zich als een noodkreet, half verstikt, nauw hoorbaar uit Margootjes keel. De kinderen kéken - en opeens was achter haar driftig-hard Nans' stem:

‘Go weet het óók!’

Maar éér Pa nog, - onwillig in den schroom zijn eigen kinderen gelegenheid te geven uit te blinken tegenover de anderen, bij de vrees, dat Margootje het tòch mis zou hebben - eer Pa nog het hoofd had gewend naar haar kant, zakte plotseling Margootjes arm slap af. Haar wit gezichtje tr*i*lde, en met moeite hield ze de heete tranen terug onder de neergeslagen oogleden. Er was één angst in haar: dat Nans nòg eens voor haar opkomen zou, de aandacht nòg meer gevestigd zou worden op haar vernedering.

‘Niemand anders?’ zei Pa - ‘'t valt me tegen hoor. Nou dan Lize?’

Stil, dood ongelukkig, zonder zelfs naar Nans om te zien, liep Margootje om vier uur de gang in. Maar Nans, ruw iedereen opzij dringend, stoof achter haar aan om haar in te halen; en ze luisterde niet toen Meneer Bos haar terugriep om haar ongemanierd dringen, versaagde niet, toen Pa streng haar aanzag. Met een minachtenden wrok keken de grauwe kinderoogen recht en onbevreesd in die van den vader, en uitdagend sloeg ze vlak vóór hem haar arm om het zusje heen.

't Vertroostte Margootje als altijd, wanneer Nans lief was voor haar.

Zonder een woord liepen ze regelrecht door naar boven, naar hun kamertje. Daar gingen ze zitten, ieder aan een kant van de tafel.

Nans, de kin in de handen, keek Margootje aan.

‘Geméén was dat weer -’ zei ze verbeten, ‘hadt jij 't ook? Loevestein?’

Margootje knikte; dikke tranen drupten nu over haar gezichtje.

‘Huil er niet om, 't is de moeite niet waard’ - zei Nans driftig, ‘kòm nou!’

Margootje schudde 't hoofd, veegde met haar zakdoek de tranen weg, die telkens kwamen.

‘Hàd 't maar geschreèuwd!’ zei Nans. - ‘Ik had het geschreèuwd over de klas, dat hij 't had moèten hooren! Je durft ook niks...’

‘Waarom - waarom toch...’ snikte Margootje, ‘mocht *ik* het nou niet zeggen...’

‘Och kind - omdat hij bang is ons te verwennen...’

Toen lachte Margootje ineens; 't kwam er zoo mal uit bij Nans en dan, nee maar 't gekke idee - verbeeld je, o verbeèld je!!’ - En onweerhoudbaar door haar tranen heen klaterde opeens haar schaterlachje luid door de kamer.

Nans lachte niet.

INA BOUDIER-BAKKER.

Het goederenverkeer bij de laagste volken.

De groote droom der oudere Ethnologie in ééne onstuimige beweging uit de levende natuurvolken den oermensch te reconstrueeren is vervlogen! De Volkenkunde onzer dagen is zeer veel bescheidener geworden, of liever, zij ziet meer, zij onderscheidt fijner, zij neemt hare taak ernstiger op. Eens de blijde driestheid van den jongeling, nu de kalme, ietwat sceptische moed van den man.

Geen ethnoloog is er meer, of hij zal erkennen, dat de laagste volken, ooit door beschaafde waarnemers beschreven, al heel ver boven den oermensch zich verheffen, dat wil zeggen boven dat wezen, dat wij voor het eerst meer menschelijk dan dierlijk zouden geacht hebben, hadden wij het kunnen waarnemen. Tevens zien wij de tallooze zoogenaamde Natuurvolken niet langer als eene homogeene massa aan, alle even ver van ons en even dicht ongeveer bij den primitieven staat. Tot dusver had men te veel gelet op de gemeenschappelijke laagheid van ontwikkeling, te weinig op de onderlinge verschillen; het omgekeerde inzicht is nu het uitgangspunt der onderzoekingen geworden. Oermenschen zien wij niet langer, menschen des te meer. De Australiërs met hun schedelvolumen van 1347 kub. c.M. staan veel dichter bij ons met 1550 en bij den homo primigenius met 1230, dan bij den Pithecanthropus Erectus met 850 kub. c.M.,[1)]

1) Prof. M. Hoernes: ‘Natur- und Urgeschichte des Menschen’ 1909, 1 Band: p. 62 en 183, en Keane: ‘Ethnology’ 1896: p. 40.

als men aan deze cijfers ten minste eenige waarde voor de ontwikkelingshoogte wil toekennen, wat zij naar mijne meening wel verdienen, zij het al niet meer.[1)]

Het begin mogen wij dus al een beetje meer uit de oogen verloren hebben, maar wat eene wijdte van overzicht hebben wij daarentegen verkregen, wat eene veelheid van typen en vormen van menschelijke en sociale ontwikkeling! Wat een materiaal ter vergelijking! Bovendien bezielt ons de drang nog steeds de wegen na te speuren, waarlangs onze soort voorwaarts schreed, en hebben de laagste stadien nog steeds eene groote aantrekkingskracht voor ons behouden. Maar hoe bedachtzaam tasten en zoeken wij nu. Voorzichtige methoden passen wij toe, iedere conclusie bekijken en toetsen wij met de scherpste kritiek, ons feitenmateriaal is zoo veel rijker geworden! En zoo komen wij toch ook tot eenige, maar nu meer standhoudende kennis van menschelijke ontwikkelingstrappen zeer ver van de onze verwijderd. Stammen zonder vuur of taal zoeken wij niet meer, maar in stoffelijk en geestelijk kultuurbezit zeer arme menschengroepen hebben wij in overvloed gevonden. Hoeveel beter en intiemer kennen wij ze nu, dan indertijd onze voorgangers, die uit weinige en vaak al zeer onbetrouwbare gegevens met geringe kritiek zoo heel veel dorsten afleiden.[2)]

Eéne overtuiging is steeds vaster geworden bij allen, die onbevangen de lagere vormen der menschheid bestudeerden, en wel deze, dat geen enkel feit voor eene algemeene verbastering pleit. Bizonder leerrijk is de verandering van overtuiging hieromtrent bij den uitstekenden reiziger en kenner der zuidamerikaansche natuurvolken Von Martius, die in 1838 door het verblijf onder die volken tot de meening was gekomen, dat zij uit een hooger toestand vervallen waren, ontaard en verwilderd lang vóór de komst der Euro-

1) Volgens Dr. Kohlbrugge: ‘Kultur und Gehirn’, hebben zij geen waarde, Biol. Centralblatt 1911: p. 248-252. Zie ook reeds Von Bischoff: ‘Das Hirngewicht des Menschen’ 1880: p. 142 en 171; Eyerich und Löwenfeld: ‘Beziehungen des Kopfumfangs zur Körperlänge u.z. geistigen Entwicklung’, 1905: p. 50 en *mijn*: ‘Bedeutung u. Tragweite der Selektionstheorie in den Sozialwissenschaften’, Zeitschr. f. Sozialwissenschaft, 1906: p, 45ö.

2) Bv. Lubbock in ‘Origin. of Civilisation’ 1889: p. 212 en volg.

peanen.[1] Hij verdedigt deze opvatting uitvoerig zelfs met vier groepen van argumenten. In 1867 verklaart de zelfde Martius echter: ‘es liegen bis jetzt keine Gründe vor, dass der dermalige barbarische Zustand in diesen Gegenden ein sekundärer, dass ihm hier ein anderer von höherer Gesittung jemals vorausgegangen sei.’[2] Welk eene verandering van biologisch inzicht, welk eene bevrijding van theologische denkbeelden lag tusschen die beide uitspraken! Peschel noemt Martius' eerste uitspraak: ‘eene allang onschadelijk geworden dwaling’.[3]

Omtrent de Australiers, die gedurende lange tijden van vreemde kultuursmetten vrij bleven, zeggen hun beste kenners, Spencer en Gillen, dat niets wijst op hunne degeneratie, dat er geen enkel spoor is van een hooger trap van beschaving, waarop zij vroeger zouden gestaan hebben.[4] Dus in de twee wijdste gebieden van menschenleven vinden de eerste autoriteiten geen sporen van verbastering. En toch erkent Tylor terecht, dat hier en daar uit bizondere gronden een volk in kultuurbezit achteruit kan zijn gegaan, bij voorbeeld wanneer het door machtige buren of nieuwe indringers naar een ongunstig gebied werd verdrongen, zooals bij de Boschjesmannen volgens Passarge, bij de Pah-Utes en Digger-Indianen ook het geval mag geweest zijn.[5] Maar de voorwaarde hiervan is, dat het verdringende volk sterker, d.i. rijker in belangrijk kultuurbezit is. De lagere trap verdwijnt dan voor de hoogere, niet omgekeerd! Eene kleine horde kan ook wel door ongelukkige toevallen eene onmisbare kunst verleeren, maar waarschijnlijk zelfs dat alleen tijdelijk. Zoo vertelt een oude Smith-Sound-Eskimo in Rasmussen's mooi boek van een klein troepje Eskimos, die alleen maar op het ijs konden jagen, daar eene groote ziekte al hunne oudere menschen had gedood en de jongeren

1) ‘Die Vergangenheit und Zukunft der Amerikanischen Menschheit’ afgedrukt in ‘Zur Ethnographie Amerika's, zumal Brasiliens’ 1867: p. 5-7, en 44.
2) In het genoemde boek: p. 375.
3) ‘Völkerkunde’ 6e ed. van 1885: p. 134.
4) ‘The Native Tribes of Central Australia’. 1899: p. 54. Voor hunne wapens toonde dit Lane-Fox Pitt-Rivers ‘The Evolution of Culture’ 1906: p. 36 en volg. aan.
5) ‘Die Buschmänner der Kalahari’, 1908.

niet geweten hadden hoe nieuwe kayaks te bouwen; die der ouderen waren met deze begraven.[1)]

Niets pleit er echter voor, en wij kunnen ons ook niet voorstellen, dat ooit een grootere groep van menschen eene waarlijk vitale kunst verleerd zoude hebben. Voor onze oogen zien wij het handwerk en de kunstvaardigheid van alle natuurvolken achteruitgaan, die in de gelegenheid komen zich de goedkoope produkten der europeesche industrie zonder veel moeite toe te eigenen. Maar Tylor merkt terecht op, dat wel de beschaving van een enkel volkje, maar niet de beschaving in het algemeen zulke invloeden kan ondergaan hebben.[2)] Het zou den heer Visscher dus zeker moeilijk vallen zijne bewering te bewijzen, dat 'de ontwikkeling der thans levende menschheid... een degeneratief karakter (draagt)'.[3)] De feiten der Ethnologie zijn hiermede in strijd. Zij leeren, dat de evolutie de feitelijke gang van zaken op het gebied der menschelijke beschaving is geweest.

Zoo wij al geene oervolken kennen, volken van zeer lage kultuur kennen wij betrekkelijk vele, en onze eigene voorvaderen moeten eens op denzelfden trap van ontwikkeling gestaan hebben, zooals de ontdekkingen der Prehistorie telkens weer bewijzen! Ik behoef het pleit niet te herhalen, dat de studie der levende Natuurvolken ons waarlijk een groot stuk van onze eigene voorgeschiedenis kan onthullen. Daar de stoffelijke resten onzer voorvaderen ons toch nooit meer dan indirekte aanwijzingen omtrent hun geestelijk en sociaal leven schenken kunnen, moeten wij de Ethnologie wel als den zekersten weg ter kennis op dit zoo bizonder belangrijke gebied beschouwen. Bernard Jussieu was in 1723 misschien een der eersten, die de mysterieuse 'donderklooten' begrijpelijk maakte door ze met de steenen werktuigen uit Kanada te vergelijken; de Jezuïet Lafiteau was de eerste op een weg, die nog tot veel grooter resultaten voerde; immers hij vergeleek ook de zeden der Grieken en Romeinen met die dierzelfde Indianen, die hij als zendeling uit eigen aanschouwing had leeren kennen. Zoo goed ethno-

1) Knud Rasmussen 'The People of the Polar North', 1908: p. 32.
2) Tylor 'Researches into the early history of Mankind', 1878, p. 190.
3) 'Religie en Gemeenschap bij de Natuurvolken' I, 1907; p. 59; p. 95 luidt ietwat anders; vergel. mijne bespreking in T.v.h.K. Aardr. Gen. 1908.

loog, als hij in zijn tijd wezen kon, was hij dus de waardige afsluiter van de groote rij van uitnemende ethnographen, die de katholieke en met name de jezuïetische zending aan de wetenschap gegeven heeft, in Noord- zoowel als in Zuid-Amerika. Eerst Sir John Lubbock zette die vergelijking van prehistorische resten en levende natuurvolken meer systematisch voort.[1)] Vooral het geesteiijk en maatschappelijk leven der europeesche oerbewoners kan op geene andere wijze voor ons toegelicht worden dan door de studie der natuurvolken, die nog leven of ten minste nog leefden, toen wij reeds ver genoeg waren om ze wetenschappelijk te beschouwen. Zoo heel lang is dat nog niet het geval. En het ideaal is hier nog lang niet bereikt! Eene ethnologisch voorgelichte en geinstrueerde ethnographie bestaat er nauwelijks sedert 1880 ongeveer, toen eene afdeeling van de 'Smithsonian Institution' in Washington, het 'Bureau of Ethnology' onder leiding van Powell de systematische beschrijving van wat er op het gebied der Vereenigde Staten nog over was van Indiaansch volksleven ondernam, een voorbeeld dat door de andere volken, binnen wier gebied of koloniën natuurvolken leefden, echter niet gevolgd werd, in alle gevalle tot dusver niet. Ook niet door Nederland, hoewel de Regeering van het belang hiervan reeds in 1894 overtuigd werd.

Nog altijd worden betrekkelijk weinige ethnologisch voorbereide onderzoekers ter studie en beschrijving van het lagere kultuurleven uitgezonden. Een zeer groot nadeel, dat in allerlei onvoldoende beschrijvingen voor den dag komt. Men zal de ware onderzoekers uitzenden, zoodra het materiaal voor hun onderzoek, de natuurvolken, verdwenen zal zijn!

Maar gelukkig, de natuurlijke, spontane belangstelling heeft voor een groot deel en zelfs vaak op uitstekende wijze de taak verricht, die de wetenschap en de regeeringen verzuimden. Het waarlijk grootsche werk van den Franciscaner Pater Bernardino de Sahagun over heel de beschaving der Mexicanen, nu nog een model van toewijding en nauwkeurigheid, kan maar betrekkelijk hiertoe gerekend worden, daar de Azteken, hoe hoog of laag men hunne kultuur ook wil aanslaan, toch zeker geen natuurvolk meer waren. Maar tallooze anderen,

1) J. Lubbock, 'Prehistoric Times,' 1865.

zendelingen en reizigers, stelden zoo veel belang in al de détails van het eenvoudige en curieuse leven om hen heen, dat zij geen moeite schuwden het nauwkeurig te leeren kennen en hunne kennis in volle uitvoerigheid opteteekenen. En zoo bezitten wij dan nu, ondanks verwaarloozing door de wetenschap gedurende eeuwen, ondanks het onbenul der regeeringen, die niet inzagen dat men een volk moet kennen om het te leiden en zelfs om het te exploiteeren, een lange reeks van *min* of *meer* rijke, *min* of *meer* betrouwbare, maar vaak in beide opzichten uitmuntende beschrijvingen van natuurvolken. Een stevig fundament voor alle onderzoekingen over lagere kultuur en eenvoudiger maatschappelijk leven! In aantal verrijkt en vooral in waarde zeer aanmerkelijk verhoogd werden deze spontane beschrijvingen door de latere, wetenschappelijk gedirigeerde, zooals de laatste tientallen van jaren ons nu toch ettelijke geschonken hebben.

De ethnologen hebben eerst op vrij wonderlijke wijze van dezen rijkdom gebruik gemaakt! Zij zagen het toch zoo in het oog springende feit voorbij, dat al deze honderden van volken van verschillend ras op zeer verschillende hoogte van ontwikkeling zich bevonden, zij hielden al wat van onze kultuur afweek voor primitief en zochten op de meest willekeurige wijze wat feitjes of ook wel quasi-feitjes uit allerlei ethnographische beschrijvingen kritiekloos bijeen om daarmee eene uit constructie en fantazie geboren hypothese omtrent den door hen alleen maar belangrijk geachten oertoestand te verluchten. Zeker, de besten onder die eerste ethnologen hebben ook al methodischer werk verricht, en de rijkdom van feiten was zoo ontzaggelijk groot, dat zij, ondanks gemis aan methode, toch groote en algemeene waarheden met volle handen konden grijpen; wel genoten zij van hun voorrecht als pioniers op dit gebied.

Niet slechts de resignatie ten opzichte van den oertoestand en het betere inzicht in de veelheid der trappen en typen van ontwikkeling brachten hier verbetering, maar misschien evenzeer als deze werkte de veel grootere belangstelling in psychische en sociale toestanden mede, die langzamerhand in de beschaafde wereld ontstond. Gelukkig en merkwaardig, dat wij hier in de laatste tientallen van jaren juist minder mystisch en speculatief werden, en dat onze liefde voor menschelijke werkelijkheid belangrijk toenam.

Stof verschaft ons de Ethnographie steeds meer, met jeugdige blijdschap vervult zij haar taak. Of de vele vermaningen, vóór het te laat is en de natuurvolken verdwenen of bedorven zijn, van de voor eeuwig laatste gelegenheid gebruik te maken en ze zoo goed mogelijk te beschrijven, waarlijk invloed hebben gehad, wie zal het zeggen?

Zeker is het, dat wij ons tegenwoordig verheugen kunnen in een onafgebroken stroom van steeds betere volkbeschrijvingen. Nog altijd worden, zoover ik weet, maar weinige van die direkte waarnemers ethnologisch opgeleid tot hun arbeid, de drijfkracht tot hun vaak zoo moeilijk en veel geduld vereischend werk is nog wel het vaakst, zooals in vroeger eeuwen, het naieve plezier erin, het genot van menschelijke dingen nauwkeurig waartenemen en te beschrijven.

Eerstehands werk is er voor de Ethnografen in Noord-Amerika niet zoo heel veel meer te doen, en toch hoe slecht zijn ons nog steeds de Seris van Tiburon en de stammen van het schiereiland Californie bekend, en Mc. Clintock kon ons nog in 1910 zijn frissche beschrijving van de Zwartvoeten geven, Rasmussen ons de noordelijkste Eskimo's op uiterst interessante wijze schilderen. Hoeveel nieuws bracht nog Lumholtz' boek over de wilde stammen van noordelijk Mexico (Chihuahua)! De inboorlingen van het vasteland van Australië leerden wij in de laatste twintig jaren misschien beter kennen dan in al de vroegere, en nog bereiken ons telkens nieuwe beschrijvingen. Wat een verschil tusschen de wijze, waarop Collins en Angas hunne taak opvatten en de waarlijk bewonderenswaardige uitvoerigheid en nauwkeurigheid van Spencer en Gillen, Howitt, Parker, Strehlow, en anderen! Onze kennis van Polynesie kan niet meer zoo heel veel verrijkt worden, daar de inboorlingen al te zeer den Europeeschen invloed ondergingen, maar zelfs uit Micronesie komt nog zoo nu en dan wat nieuws, en Melanesie is nog lang niet goed bekend wat het leven der bewoners betreft: hoeveel belangrijks kon ons Parkinson in zijn laatste werk nog vertellen en Thurnwald in zijne korte berichten. Nieuw-Guinea moet nog het grootste deel van zijne ethnographische schatten ontsluiten, werken zoo rijk als die van Seligmann en van Neuhauss zijn hier nog zeldzaam. De ontdekkingstochten zullen hier ook door rustige studie gevolgd moeten worden.

Het vasteland van Azië bezit natuurlijk geene totaal onbekende volken meer, maar toch gaf eerst de Japannees Ekai Kawaguchi in 1909 een uitvoeriger intiemer beschrijving van het tibetaansche volksleven. En van vele stammen van den Himálaya, den Hindoe-Koesch, Afghanistan weten wij nog niet heel veel. Uit het groote Afrika stroomen nog jaarlijks de ethnographisch gewichtige mededeelingen ons toe. De interessantste volkengroep, die der Pygmaeën, is nog steeds zeer onvoldoende bekend, ook ondanks de werken van Leroy en Van der Burgt, twee roomsche priesters. De Boschjesmannen verdwijnen helaas! voordat hunne laatste kenners, Schinz, Passarge, Stow hen uitvoerig en grondig genoeg konden beschrijven. Van de Mucassequere weten wij zoo goed als niets, en even weinig van de zwervende Bagielli in het oerwoud van Kameroen en van de Kerébina in het Scharibekken, eveneens zwervend; beide leven alleen van de jacht en kenden den landbouw waarschijnlijk nooit, toch maken zij nu reeds gebruik van geweren! Het kontakt met de beschaving is dus reeds begonnen, ook voor hen, het begin van het einde! Zuid-Amerika bevat nog vele weinig of nauwelijks bekende stammen, vooral in de binnenlanden van Bolivia, Brazilië en Paraguay. Terwijl vroeger de ethnographische studieën uit Zuid-Amerika in tegenstelling met die uit Noord-Amerika zich kenmerkten door oppervlakkigheid en onvolledigheid, schonken de laatste jaren ons zeer grondige beschrijvingen, vooral van duitsche ethnographen, als Von den Steinen, Ehrenreich, M. Schmidt, Koch-Grünberg, Krause en anderen. Laten wij eindigen met Indonesie, het gebied waarvoor wij, Nederlanders, in de eerste plaats wetenschappelijk verantwoordelijk zijn. Veel is er gedaan en zeker niet alleen door buitenlanders. heel veel is er nog te doen, tot systematisch werk zijn wij nog niet gekomen! Op studien als die van Gryzen, Van Dongen, Kruijt, om slechts eenige uit de laatste jaren te noemen, kunnen wij met voldoening zien. Vreemdelingen als de Sarasins, Hagen, Volz en Warneck vulden het aan voor ons gebied, ijverig werkten mannen als Gomez in het engelsche deel van Indonesie, en belangrijk is ook de werkzaamheid der Amerikanen op hunne eilanden.

Er is zeker nooit een tijd geweest, waarin onze kennis der lagere volken zich zoo snel uitbreidde. Het is een van

de goede gevolgen van de verovering der aarde in al hare uithoeken door de europeesche kultuurvolken. Maar tevens is het in zeker opzicht een fataal symptoom! De ethnographie wordt pas recht mogelijk, even voordat zij voor goed onmogelijk wordt, immers zij is het eerste produkt van de aanraking tusschen kultuur en natuur, waarvan het laatste gevolg is óf oplossing en ondergang óf langzame verheffing van het natuurvolk, in elk geval verlies van oorspronkelijkheid en primitiviteit. Het is een geluk, dat, nu de massa van het ethnographisch materiaal zoo ontzaggelijk is toegenomen, de wetenschappelijke studie daarvan niet meer zoo wild en onmethodisch geschiedt als vroeger zeer begrijpelijk het geval was. Pater Schmidt is waarlijk niet de eerste, die de oude manier veroordeelde, ik zelf deed het achttien jaren vóór hem; lang vóór hem werden vele pogingen tot verbetering aangewend, waarvan hij, naar het schijnt, zelfs geen kennis heeft genomen.

Wij mogen niet langer, naar een a priori vastgesteld schema, lagere en hoogere verschijnselen aaneenschakelen en dit voor den gang der ontwikkeling uitgeven; zulk eene verzameling is eigenlijk niet veel meer dan eene classificatie van verschijnselen en hare grootste verdienste is ons op hun voorkomen opmerkzaam te maken. Van de volgorde van hunne ontwikkeling, hun voorgaan en volgen in tijdsorde, hunne wording uit elkander leert zij ons echter niet veel. De overweging, dat het psychologisch eenvoudigste vooraf moet zijn gegaan, berust op zeer algemeene hypothesen, het is derhalve beter, dat zij niet den grondslag en het postulaat van al onze onderzoekingen vormt. Laat zij liever later hun uitkomst worden! Bovendien spreekt het lang niet altijd van zelf, wat wel de eenvoudigste vorm van een verschijnsel is en kan de beslissing hierin lang niet altijd van willekeur vrijgepleit worden. Wij zoeken dus naar eene zekerder, in allen gevalle objectiever methode. Wij meenen die gevonden te hebben in de classificatie der volken naar hunne algemeene ontwikkeling, zoodat wij eene rangschikking naar kultuurhoogte van alle volken en stammen verkrijgen. Wij nemen dan verder de hoogst waarschijnlijke stelling aan, dat de volken in de fundamenteele hoofdzaak van het leven het minst ver gekomen ook in andere, ja haast in alle opzichten het laagst zullen staan. Wij meenen deze stelling aan te mogen nemen voor de lagere

kulturen, omdat zij zeker opgaat voor de hoogere. Wij zien hier regelmatig, dat de volken in geestelijke ontwikkeling het verst en op den hoogsten trap van het oekonomisch leven de anderen ook overtreffen in sociale organisatie, in waarheidsstreven, in altruisme, in waardeering van het individu. Voor de hoogere trappen van ontwikkeling is dit in hoofdzaak in overeenstemming met de feiten. De noord-west europeesche kultuurkring is niet alleen in techniek en oekonomische organisatie de anderen vooruit, maar ook op moreel, politiek, artistiek en religieus gebied. Waarom zou dit voor de lagere volken niet gelden? Zoo nemen wij aan, dat de volken in de meest essentieele trekken, zulke wier werking het diepst en het verst reikt, het laagst, dit ook zullen zijn in de meeste en belangrijkste andere opzichten. Het gevolg zou dan zijn, dat de laagste volken in deze rangschikking ook de laagste verschijnselen op allerlei gebied zullen vertoonen, en wij zullen de consequentie moeten aandurven, wat wij bij hen aantreffen, voor de laagste vormen te houden. Dezelfde eigenschappen, die verheffing op materieel gebied mogelijk maakten en er toe noopten, nl. de hoogere begaafdheid van allen in het algemeen en de grootere rijkdom aan beter individuen, dus de elementair- en de proportioneel-hoogere begaafdheid, die zelfde eigenschappen, als rijker voorstellingsleven, langer nawerking, robuster activiteit, en vooral grootere algemeene psychische potentie, drongen evengoed tot moreelen en intellectueelen vooruitgang. Parallelisme in kultuurontwikkeling moet tot op zekere hoogte wel aangenomen worden. Het is niet denkbaar, dat groote geestelijke stuwkracht.... niet vooruit zou drijven! Op deze overwegingen is de classificatorische methode in de Ethnologie gegrond.

Wij behoeven ons echter niet te ontveinzen, dat zich hierbij twee moeilijkheden voordoen. De eerste is deze. Ook bij hoogbeschaafde volken vinden wij resten van heel lage kultuur, de folklore in denkbeelden, gevoelens en zeden. Dit is een algemeen verschijnsel en biedt dus voor zooverre geen bezwaar, maar het zou nu toch ook zeer wel kunnen zijn, dat volk a van de tiende trap meer resten van den vierden trap bewaarde dan volk b van den negenden trap. Allerlei omstandigheden konden dit veroorzaakt hebben. Zoo vertoont het engelsche volk zeker wel meer oude overblijfselen dan het amerikaansche,

en zelfs in vele opzichten dan het nederlandsche of het duitsche. Er is geen reden om aan te nemen, dat iets dergelijks ook niet bij de lagere en laagste volken het geval zou kunnen zijn. Wij zouden dus eventueel bij een volk bekend met den primitieven Landbouw lagere levensvormen op eenig gebied kunnen aantreffen dan bij een, dat zich niet boven de Jacht, ja niet boven de Verzameling had kunnen verheffen. Een tweede bezwaar, dat misschien hetzelfde is als het eerste, alleen maar anders bekeken, bestaat hierin, dat de ontwikkeling der volken niet in alle richtingen even snel gaat. Men kan moeilijk volhouden, bij voorbeeld, dat de Engelschen in de muziek en in de schilderkunst evenzeer vooraanschrijden als in het oekonomisch leven of in de politieke ontwikkeling van het volk. De groote vraag is derhalve, of deze incongruenties van ontwikkeling, afwijkingen van het parallelisme, ook verder kunnen gaan dan enkele minder belangrijke bizonderheden, gereedelijk uit verschillenden aanleg en afwijkende natuurlijke omstandigheden te verklaren, of wel, dat er principieele specialiteiten bestaan in ontwikkeling, zoodat het eene volk in dit, het andere in dat, afgezien van alle verdere kultuurontwikkeling, veel hooger zoude kunnen staan dan hunne kultuurgroepgenooten? Het spreekt van zelf, dat, mocht dit laatste juist zijn, de classificatie-methode een groot deel van hare waarde voor het onderzoek, zoo niet alle, verliest.

Mij dunkt, alleen de praktijk van het onderzoek kan uitwijzen, of onze ‘working hypothesis’ juist en vruchtbaar is; hare toepassing alleen kan beslissen over hare bruikbaarheid.

Pater W. Schmidt gaat in zijn jongste en belangrijk werk[1)] van eene geheel andere gedachte uit. Hij neemt aan, maar betoogt zeer onvoldoende, dat de Pygmaeën, dat zijn de Dwergvolken, wier gemiddelde lengte voor mannen anderhalve meter bedraagt, het meest oorspronkelijke ras uitmaken. Hun kultuurbezit zou dus het meest nabij komen aan de oorspronkelijke uitrusting der menschheid! Hiervan uitgaande tracht hij dan op grond van de zeer onvoldoende berichten, die wij omtrent verreweg de meesten dezer volken ontvingen, de stoffelijke en de geestelijke beschaving der

1) ‘Die Stellung der Pygmäenvölker in der Entwicklungsgeschichte des Menschen’, 1910.

Boschjesmannen, der verschillende centraal-afrikaansche Pygmaeënstammen, der Orang Semang van het schiereiland Malakka, der Negritos van de Philippijnen, en vooral der Andaman-eilanders, die wij het best kennen, te beschrijven. Hij komt dan tot heel merkwaardige conclusies, op bevredigende wijze overeenstemmende met het religieuze dogma van den Pater. De Pygmaeën worden, op dezelfde wijze als lang voor het Joodsche volk moest gelden, specialiteiten in godsdienstige ontwikkeling, van oeraanvang af in het bezit van reine religie en wel van monotheisme, Wat zijn de vruchten van dien heerlijken boom in al de jaarduizenden geteeld dan toch gering! En dat nog wel bij een geestelijk en moreel zoo hoog aangelegd ras, als de Pygmaeën volgens den heer Schmidt vormen! Maar ik wil hier nu niet op doorgaan, ik wil alleen vragen, of deze methode wel vruchtbaar kan wezen? Pater Schmidt vertelt ons niet, wat wij ons volgens hem eigenlijk bij dien term van laagste of liever oorspronkelijkste ras moeten denken. Toch komt hier alles op aan! Wij moeten immers toch aannemen, dat deze volken ook een langen weg hebben afgelegd, en dat zij, tengevolge van hunne afzondering, waarvan de eeuwige duur wordt aangenomen, misschien een ietwat bizondere ontwikkeling hebben doorgemaakt, waardoor zij in sommige opzichten zeer achterlijk, in andere misschien ver vooruit zijn. Ik zoude ze vooral als afzonderingsprodukten willen beschouwen. Voldoende reden om in hen vertegenwoordigers van de oudste menschheid te zien geeft de heer Schmidt zeker niet.

Tot mijn genoegen sloot Somló zich bij de kultureele classificatie-methode aan, zooals ik die reeds ettelijke jaren geleden verdedigde, al volgt hij ook niet in het bizonder de indeelingsbeginselen, die ik voorstond. Het resultaat is het zelfde. Met vele ethnologen neemt Somló aan, dat de groep van de laagste volken gevormd wordt door de oorspronkelijke bewoners van Australie, de Tasmaniers, aan de eersten nauw verwant, de Botokoeden van Brazilie, een ietwat vaag begrip, de Vuurlanders van Amerika's zuidspits, die wij tot vóór de laatste jaren zoo slecht kenden, ondanks het bezoek dat Darwin hun in den winter van 1832-33 bracht, de Andaman-eilanders, de Negritos van de Philippijnen, de Boschjesmannen, de Seris van het schiereiland

van Californie, en de Weddahs van Ceylon. Hij had hieraan toe kunnen voegen de reeds genoemde jagervolkjes uit Kameroen, de Serionós van Oost-Bolivia, en eenige anderen. En ook dan zijn er nog meer van dezelfde kultuurhoogte te noemen. In het voorbijgaan wijs ik er op, hoe uiterst interessant het is, dat er nog steeds zulke volkjes van allerlaagste kultuur gevonden worden. Jammer echter, dat die laatst gevondene ons zonder uitzondering nog onvoldoende bekend zijn. Het werk der Ethnographen is ook hier nog geenszins voltooid.

Somló, de Hongaarsche geleerde, met wiens onderzoek ik den lezer nu verder bekend wil maken[1)], beperkte zich tot de genoemde volken. Wij kunnen ze alle karakteriseeren als Zwervers en nauwelijks Jagers, veeleer als Verzamelaars, ook wel Lagere Jagers genoemd. Wij kennen dus geene volken, die wat de bazis van hun bestaan betreft op een nog lageren trap staan als de genoemden. En toch! hoe rijk is reeds hun voorstellingsleven ontwikkeld, hoe ver moeten ook zij van de hypothetische oermenschen verwijderd zijn. Alles wat de nieuwere beschrijvers ons over hen meedeelen, doet ons verbaasd staan over hun kultureelen rijkdom.

Van de verschillende Australische stammen weten wij nu al heel veel, van de meeste anderen nog te weinig, van enkelen, zooals van de Tasmaniers, zullen wij nooit meer onze kennis kunnen aanvullen, daar ook hun laatste afstammelingen verdwenen zijn. Dat Ling Roth's verzameling van alles wat omtrent hen bekend werd eigentlijk zoo weinig bevat, is te meer te betreuren, daar zij de levende representanten van den palaiolithischen mensch waren. Zij hebben, dank zij de ruwe wreedheid der Engelsche kolonisten, niet de zelfde snelle verheffing beleefd als nu de Serionós doormaken, die van de hout- en graatkultuur door de aanraking met de Europeesche beschaving eensklaps tot de ijzeren werktuigen overgaan.

Wat leert ons de aandachtige studie van die laagsten der levende volken nu omtrent hun oekonomischen toestand, die

1) ‘Der Güterverkehr in dêr Urgesellschaft’ 1909, uitgeg. door het zeer lofwaardige Institut Solvay de Sociologie te Brussel.

zeker ons een beeld moet geven van de lagere trappen van ontwikkeling op dit gebied in het algemeen? Wij zullen zien, dat men langs dezen weg herhaaldelijk tot andere voorstellingen komt, als waartoe de theoretische constructie voerde. Deze theorie stelde in den aanvang de 'geschlossene Hauswirtschaft', waarin de gezinnen of in allen gevalle de grootgezinnen volslagen onafhankelijk van elkaar in eigen onderhoud, zonder hulp en aanvulling door elkander of anderen, voorzien. In scherpe tegenstelling hiermee vinden wij nu bij de Australische stammen, dat zij de steenen, die zij voor hunne werktuigen en wapenen zoo dringend behoeven, van heinde en verre inruilen en over enorme afstanden vervoeren. Ook andere artikelen worden van stam tot stam verhandeld, zoodat de europeesche tabak aan stammen diep in het binnenland bekend wordt, die nooit een Blanke gezien hebben. Roth vond in Queensland een systematisch en voortdurend handelsverkeer tusschen de verschillende stammen in allerlei artikelen, en ook oeroude vaste handelswegen, ja zelfs een bizonderen vrede voor de handelaars, een begin van markten en handel voor vreemde rekening. Voor een deel berust dit handelsverkeer op een begin van arbeidsverdeeling tusschen de stammen, al naar dat ieder stam eene bizondere geschiktheid bezit om dit of dat voorwerp te maken. Strijdknodsen, die alleen de Kaitish- en Warramunga-stammen vervaardigen, vindt men toch in heel Centraal-Australie verspreid; alleen de zuidelijke Arunta- en Urabunna-stammen weven zakken uit dierenharen en plantenvezels, tot ver noordwaarts worden die zakken echter verhandeld. Spencer en Gillen vertellen ons, hoe in het hartje van Australie iedere stam specialist is in de vervaardiging van een of ander artikel, en dat niet omdat de grondstof alleen in hun gebied te vinden is. Wat de europeesche reiziger van een stam koopt, kan dus niet zoo maar als het eigen werk van dien stam beschouwd worden! En dit geldt zelfs voor de voor hen zoo familiare en noodige artikelen als boemerangs, speerwerpers, schilden en dergelijke.

Natuurlijk geschiedt die ruil bij allerlei plechtige gelegenheden, bij vergaderingen en magische ceremonieën, bij de bijlegging van twisten, bij jachtfeesten. Die plechtigheden schijnen haast wel voor den ruilhandel bestemd te zijn.

Somló ziet het eerste begin van een apparten handelsstand in de gezanten, die den ruil tusschen de stammen bezorgen en die als heilig gelden. In het gebied van de Murray wordt men *ngiangiampe* van een ander, wanneer de vader een stuk van den navelstreng van zijn pasgeboren kind aan den vader van een kind in een anderen stam geeft. De beide kinderen vermijden elkander dan voortaan, mogen elkaar vooral niet aanraken, maar, zijn zij volwassen, dan zijn zij de handelsbemiddelaars van hunne stammen met elkander, dus eene handelsagentuur op bloedsbroederschap berustend.

De natuurvolken van Centraal-Brazilie en de Eskimos van het Noorden van Amerika kennen eveneens dien intensieven handel tusschen de verschillende groepen, maar deze stammen staan in ontwikkeling reeds veel hooger dan de inboorlingen van Centraal-Australie. Cook, de groote reiziger van de achtiende eeuw, zag van dit alles bij deze laatsten niets, eerst de nieuwere beschrijvers, die ik boven noemde, maakten ons met die belangrijke arbeidsverdeeling en dat drukke verkeer tusschen de stammen van Australie bekend.

Het schijnt haast even, dat binnen den enkelen stam minder arbeidsverdeeling bestaat dan tusschen de verschillende groepen, wat niet eens zoo heel vreemd zoude zijn, daar hier de omstandigheden meer gelijk zijn en ook traditie en navolging de begaafdheden hier misschien wat meer gelijkvormig maakten. Ook schijnt in Queensland wel eens voor te komen, wat op Büchers ‘individuelle Nahrungssuche’ zou gelijken. De man verteert zijn eigen jachtprodukt onmiddellijk, de vrouw met haar kind leeft van wilde vruchten. Maar dit uiterste isolement is zeker niet de regel, zooals ons onmiddellijk bewezen wordt. Zoo de vrouw al niet veel van den buit van den man ontvangt, in allen gevalle is hij er ten zeerste op gesteld zijn deel van wat zij al zoo bijeen scharrelde te ontvangen. Bovendien wordt de Australier, zelfs de man, als zeer gul geroemd, hij deelt graag mee, ook aan zijne vrouw, dit maakt hem populair. Van alle stammen zonder uitzondering wordt het ons bericht. De leden van een stam ruilen hunne bezittingen ook onder elkander, maar ook diefstal bij elkaar en zelfs de schadeloosstelling daarvoor kennen zij reeds. Nog op allerlei andere wijzen heeft er

goederencirculatie in den stam plaats: de mannen verschaffen zich sieraden en wapenen door het uitleenen van hunne vrouwen tegen betaling, ceremonieën gaan met schenkingen vaak gepaard, het opperhoofd wordt met vele dingen begiftigd door zijn stamgenooten, de ouderen krijgen het een en ander van de jongeren. Vooral zij die er den slag van hebben menschenvleesch te verschaffen worden hoog geëerd. Gulheid geeft aanzien in den stam, en daaruit vloeit al voort, dat er geen eigenlijk communisme als systeem bestaat. Wel moeten de mannen volgens de zede hun wild, de vrouwen hun plantaardig voedsel onder bepaalde personen verdeelen, bv. moet de Kurnai-man dagelijks een deel van zijn buit aan zijn schoonvader en aan de broeders van zijn vrouw geven, aan den eersten twee en aan de laatsten twee van zijn vijf opossums. De eigen ouders krijgen ook een deel van den bùit van hun zoon. Al die begiftigden deelen weer met hunne naaste familieleden. De kinderen krijgen veel mee van hun grootouders. Wat de vrouwen aan vegetabilien verzamelen, behoort in de eerste plaats aan hen en aan hunne kinderen. Het spreekt van zelf, dat al die distributie-regelen bij de verschillende stammen van het kontinent zeer verschillend zijn. Naar de voorstelling, die Howitt van verschillende zuidoostaustralische stammen geeft, lijkt de goederenverdeeling naar hunne zeden wel vaak op een zeker communisme, maar de groep, waarvoor dit geldt, schijnt toch niet veel wijder dan de familie te zijn, vaak zelfs in engeren zin. En op die wijdte van den communistischen kring komt toch alles aan. Het gezin leefde immers in onze meest individualistische periode ook in goederengemeenschap!

Alleraardigst is de organisatie der infra-tribale arbeidsverdeeling bij de *intichiuma*-ceremonieën! Deze zijn gebaseerd op het totemisme, dat wil zeggen de vereering van eene diersoort door eene bepaalde groep van menschen, die dat dier sparen en het op mystische wijze met hunne groep verbonden achten. De vereerders nu van een totemdier, die dit dus zelve niet of slechts in nood genieten mogen, zorgen door hunne magische cultusceremonieën ervoor, dat dit dier zich sterk vermenigvuldigt, ten behoeve derhalve van anderen, maar deze doen op hunne beurt ditzelfde op dezelfde wijze voor hen; alle zijn dus gebaat en alle blijven

tevens bij hun totem goed aangeschreven. Eene uiterst curieuse toepassing van coöperatie bij dit totemisme, dat nu al zoo lang de verklaringen der Ethnologen trotseert, en dat men nu op zijn gemak kan bestudeeren in de groote compilatie van Frazer.

Mij dunkt, het meegedeelde, hoe weinig ook, bewijst reeds afdoende, dat noch het individueele voedselzoeken, noch het afgesloten huisbedrijf het oekonomisch leven der Australische inboorlingen kan karakteriseeren, integendeel leerden wij bij hen een zeer ingewikkeld systeem van ruil in en tusschen de stammen kennen. En toch vormen die Australiërs een haast ideaal afgesloten ethnisch geheel, onberoerd door invloeden van hooger beschaving, de centrale stammen nog zoo goed als ongerept en niet in halve oplossing als zoo vele andere lagere volken. Geen beter middel is er dus denkbaar om het verkeersleven der lagere menschheid te leeren kennen dan de studie dezer uitgebreide volkengroep.

Is nu deze hooge ontwikkeling van het verkeer in en tusschen de stammen tot de Australiërs beperkt of is het eigen aan dezen trap van ontwikkeling in het algemeen? Dit is het probleem, dat nu door vergelijking opgelost dient te worden.

Van de verwante Tasmaniërs kon ons Somló maar weinig meedeelen, ondanks de uitnemende compilatie door Ling Roth van al wat omtrent hen bekend werd. Niet veel meer vernemen wij, dan dat de ruil hun niet onbekend was, dat ook zij de steenen voor hunne werktuigen verweg verhandeld schijnen te hebben, en dat de vrouw in hoofdzaak voor het onderhoud van haar gezin zorgde.

De Botokoeden van de Zuid-Braziliaansche provincies Paraná en St.-Catharina leven te zeer in afzondering en in strijd met de Blanken, dan dat wij hen grondig zouden kennen. Uit het eigenlijk weinige, dat Wied, Martius, Keane, en Ehrenreich ons konden berichten, blijkt echter wel voldoende, dat ook bij hen eene duidelijke arbeidsverdeeling tusschen man en vrouw bestaat, en wel met deze verdeeling van de rollen, dat de man alleen belast is met jacht en oorlog, de vrouw met het huishouden en de verzameling van plantaardig voedsel. Ruilhandel is hun in allen gevalle niet onbekend. Het schijnt wel, dat er een zeker communisme van

eetwaren onder de leden eener horde bestaat. Maar wij weten helaas zoo weinig van deze laatste wilde resten der Carijós, zooals ook hun nieuwste beschrijver trots jarenlange inspanning erkent[1]. De uiterst vijandige verhouding tusschen hen en de Blanken, die nu reeds eeuwen lang duurt, maakt intiemere kennis van hun leven en instellingen onmogelijk, zelfs nu nog. Zij zullen dus uitsterven, evenals die in de staten Rio de Janeiro en S. Paulo, voordat wij hen beter leerden kennen.

Met de kustbewoners van de Zuidspits van Zuid-Amerika, de Fuegiers, maakte ons Pigafetta, de reisgenoot van den grooten Magelhaens, helaas niet bekend, daar gedurende de twintig dagen, dat de schepen der expeditie door de zeestraat voeren, die later naar den ontdekker gedoopt werd, wel vele vuren gezien werden, waarnaar Magelhaens het land 'terra de los fuegos' noemde, maar geene menschen, alleen de Ona of Patagoniers leerden zij toen kennen[2]. Die armzalige kustbewoners, de Fuegiers vormen twee stammen: de Yahganen die aan de atlantische zijde wonen en hoofdzakelijk van weekdieren leven, en de wat beter gestelde Alikaluf op de pacifische kust van Chili tot aan den Chonos-Archipel, die zich reeds tot eigenlijke visschers ontwikkeld hebben en in zeilkanos de visch- en robbenvangst uitoefenen. Darwin bezocht de Yahganen, zonder hen nu juist heel grondig te bestudeeren; door den franschen dokter Hyades van de expeditie van Martial werden zij ons echter nader bekend, de Alikaluf wachten nog op eene diepere studie. Ook dit volkje kende reeds den ruil zoowel met vreemden als tusschen hunne eigene groepen, zij waren zeer bereid met de Europeanen handel te drijven en bezaten woorden voor geven, ruilen, gulheid, leenen, geschenk vragen enz. Vuursteen en ijzer, waarmee zij vuur maken, stammen alle van één eiland, en zijn toch over den heelen archipel verspreid. De bruidegom betaalt voor zijne vrouw met arbeid of met huiden,

1) Gustav von Koenigswald: 'Die Botokuden in Süd-Brasiliën', Globus 16 Jan. 1908, p. 39.
2) Verg. O. Koelliker 'Die erste Umsegelung der Erde durch Fernando de Magallanes und Juan Sebastian del Cano 1519-1522', 1908: § 105 - 22; verg. ook P. Ehrenreich 'Die Ethnographie Südamerikas im Beginn des 20 Jahrhunderts', Archiv. f. Anthropologie 1904: p. 62.

en wel meer naar gelang hare familie meer beteekende dan hij. Men zou hunne verregaande gulheid onder elkaar licht voor een soort van communisme kunnen houden, toch blijkt, dat zij individueel bezitten al wat zij zelve vervaardigen of buit maken, en al hunne geschenken hebben eene bijbedoeling, namelijk die van een tegengeschenk uittelokken: het schenken is dus een formeele ruilhandel. Bridges en Hyades, hunne beste kenners, zijn het hierover eens. Toch wordt gulheid bizonder hoog gewaardeerd, wat bij werkelijke goederengemeenschap niet het geval zou kunnen zijn. De hoogschatting der gulheid onderstelt privaatbezit! Het zonderlinge feit, dat de jager zelf van zijn buit vaak niets krijgt, wil Somló uit totemisme, de verplichting het eigen totemdier te sparen, verklaren, maar wij weten nog te weinig van hen om deze hypothese te kunnen verifieeren[1]. Bovendien zou volgens deze verklaring toch ieder jager maar voor ééne diersoort tot zoo volledige gulheid verplicht zijn. De arbeidsverdeeling onder man en vrouw wordt zeer streng doorgevoerd: de vrouw moet den man van visch voorzien, en ook den jongen vriend of knaap zonder vrouw of familie met wien hij zich geassocieerd heeft, die voor hem werkt en dien hij daarvoor zijne bescherming schenkt.

Zooals bij de Biologen telkens eene andere dier- of plantsoort eene bizondere theoretische belangstelling opwekt, naar gelang zulk eene soort een speciaal probleem aan de wetenschap stelt of omgekeerd verschijnselen vertoont die hoop op de oplossing van een brandend vraagstuk bieden, bv. de Amphioxus, de Oenothera, zoo is ook de voorliefde der Ethnologen niet bestendig van duur. Om het onderzoek van het Totemisme wendde men zich met een waren hartstocht tot de Australische stammen, misschien zal het reeds genoemde boek van Pater Schmidt de Andamanezen tot een brandpunt van studie maken, en zoo waag ik het nog even op hen terug te komen. Wat dezen katholieken ethnoloog zoo zeer in hen interesseert is zijne meening, dat zij, hoe primitief ook, reeds heldere monotheistische voorstellingen zouden bezitten, zooals wij boven reeds zagen. Daarom ook

1) Frazer in zijn groot werk ‘Totemism and Exogamy’ 1910 noemt ze onder de totemistische volken niet en totemisme is in heel Zuid-Amerika uiterst zeldzaam.

bestrijdt hij hun laatsten waarnemer Brown[1)], die hun geene boven-animistische denkbeelden wil toekennen. Schmidt meent daarbij voldoenden steun te kunnen vinden in de beschrijvingen, die Man en Portman in de jaren 1883 en 1899 ten beste gaven. Het zou zoo heerlijk zijn, als op deze wijze het beginsel der evolutie op ethnologisch gebied eene diepe wonde kon bijgebracht worden. De anthropologische redeneering, die tot grondslag moest dienen voor Schmidt's heelen stormtoren, was nu juist niet zoo heel stevig, zooals de bekende anthropoloog Schwalbe aantoonde[2)]. De officieele beschrijver van dit interessant volkje, dat nog maar 1882 zielen telde in 1901, Sir R.C. Temple, die in het Census Report van dat jaar eene uitvoerige grammatica van hunne taal publiceerde, noemt, ondanks hunne anthropomorphe godheid Puluga, hunnen godsdienst Animisme, bestaande in de vrees voor dooden en demonen. Puluga heeft echter werkelijk enkele goddelijke attributen: hij heeft geen begin en geen einde, is de schepper van alle dingen en van den eersten mensch, wien hij alle goede kunsten leerde, alle natuurverschijnselen worden hem toegeschreven, - heet het, maar tegelijkertijd gelden aardbevingen als het spelen der doode voorvaderen[3)]. Temple houdt Puluga voor eene mengvoorstelling van den storm, Wuluga, en van de zielen van doode hoofden.

Pater Schmidt maakt bizonder werk van de meening, dat deze Andamanezen resten van het *oudste* menschenras zouden zijn[4)] maar dan moet hij aannemen, dat de andere menschenrassen later ontstaan zouden zijn, wat toch onwaarschijnlijk is! Hij verheft de natuurlijke begaafdheid van dat onbesmette dwergenras, maar schijnt toch niet op de gedachte gekomen te zijn, dat zij dan ook zeker niet altijd op dezelfde hoogte gebleven zijn, dat hunne reine oerdenkbeelden zich toch zeker ontwikkeld, een machtig ferment moeten gevormd

1) Zie zijn herhaalde discussie met P. Schmidt, waarin zich ook A. Lang mengde, in ‘Man’ van Jan.-Juni 1910.
2) In eene uitnemende studie over Schmidt's arbeid in den Globus van 28 Juli 1910, dl. 98: p. 53-56.
3) Verg. Sir R. Temple's uitvoerige studie over de Andamanezen in The Imperial Gazetteer of India, 1908, vol. 5, p. 363-5.
4) L.c.: o.a. p. 36 en 39.

hebben, en dat dus hunne tegenwoordige wereldbeschouwing het product moet zijn van vele tienduizenden van jaren toch wel minstens, in ongestoorde ontwikkeling. En ontwikkeld hebben zij zich zeker, getuige hun niet zoo geringe rijkdom aan werktuigen en hun pottebakkerskunst, waarin zij dus boven de Australiers, de Tasmaniers en de Vuurlanders uitsteken. Ook hebben zij min of meer erfelijke opperhoofden, waartoe het de Australiers eveneens nooit gebracht hebben. Men moet nu met de Andamaansche philosophen aannemen, dat Puluga hun dit in den aanvang alles schonk, of met de Europeesche wetenschap, dat dit en ook hun godsdienst zich langzamerhand ontwikkeld hebben van eene onbekende lagere faze tot de tegenwoordige. Ik verwacht, dat de ontwikkelingsleer Pater Schmidt's aanval overleven zal.

Deze hoogst interessante Andamanezen staan op het gebied van het goederenverkeer ook al niet lager dan de andere volkjes, die wij bespraken. De bewoners van de kust en die van het binnenland drijven ruilhandel, in den vorm van het wisselen van geschenken, met levensmiddelen en andere artikelen, die de groep zelf niet bezit of fabriceert, vooral ook kookpotten, waarvoor de klei alleen in een bepaald deel van de eilanden wordt gevonden. Ook hier bestaat een mengsel van stam- en familiecommunisme en privaat eigendom, zooals wij het al meer hebben aangetroffen. Duidelijk is de arbeidsverdeeling tusschen de geslachten; de ouden en de zwakken worden door de gemeenschap goed verzorgd, de hoofden en hunne vrouwen zijn van allen arbeidslast ontslagen, de jongelui werken voor hen. Naast de visschers komen ook speciale handwerkers voor, - dus infra- en intertribale arbeidsverdeeling. Zij zijn van eerzucht vervuld elkaar in hun werk te overtreffen, zeer ijverig om een voordeeligen ruil te kunnen doen. Het opperhoofd moet uitmunten in jacht en vischvangst, in talrijke verwantschap, in gulheid en gastvrijheid. Die gulheid en hare hooge schatting wijzen ook hier op het toch eigenlijk ontbreken van communisme. De toovenaar van den stam trekt, zoolang hij het algemeen vertrouwen geniet, een groot inkomen uit de vele geschenken, die hem van alle zijden gegeven worden; hij krijgt er zoo vele, dat hij zelfs een afspraak maakt ze hem liever van tijd tot tijd al naar zijn behoefte te brengen, eene soort van lijfrente!

De naaste verwanten zijn wel de erven, maar zeer vaak geven deze alles weg aan vrienden, die juist behoefte aan deze dingen hebben: dit is alleen te verklaren uit het spoedig verslijten en vaak vervangen worden van al deze dingen, hunne geringe waarde in het leven; zij hebben nog heelemaal niet de beteekenis van kapitaal, van produkten tot productie bestemd!

Eveneens Pygmaeën zijn de Negritos der Philippijnen, verstrooid over al deze eilanden en zeker niet zoo van vreemde smetten vrij als de Andamanezen, integendeel vaak wat vermengd met Maleiers. Alle gezamentlijk tellen zij nog ongeveer 25000 zìelen, de meesten bewonen het eiland Luzon, de reinste en grootste groep leeft in de streek Zambales. Nog weten wij veel te weinig van hun sociaal leven; wat wij weten, danken wij behalve aan de vroegere en latere Spanjaarden, op wier berichten Blumentritt zich steunde, aan eenige Duitschers als Semper, Meyer, Schadenberg; sedert de vestiging der Amerikanen werden wij nog alleen met de beschrijving van de Negritos van Zambales door Reed verrijkt, maar wij kunnen op meer hopen, en het wordt tijd, want al wat de Amerikanen voor de verheffing hunner kolonie doen, moet de oorspronkelijkheid der inboorlingen opheffen. Het is dus moeilijk te zeggen, wat in de toestanden der Negritos, die met Maleiers, Chineezen, Spanjaarden en Amerikanen in veelvuldige aanraking kwamen, origineel is en wat niet. Ondanks alle vreemde bevruchting kenden de Negritos den landbouw nog niet, ten minste de meesten niet. Bij hen kunnen wij dus nog wel meer resten van lager leven verwachten. Zij staan in ruilverkeer met de Maleiers, aan wie zij vooral was en honing leveren en van wie zij pijlspitsen, messen, kralen, katoen en dergelijke ontvangen. Liefst worden altijd dezelfde menschen voor dien handel gebruikt. Zooals altijd zijn de beschaafdere Philippinos de winnenden bij dezen ruil. Van het binnenverkeer in de stammen weten wij zeer weinig. Na een gezamenlijke jacht wordt de buit onder de deelnemers naar ieders werk erbij verdeeld, waarlijk geen uiting van communisme, zoomin als het deelen van het dividend bij ons; de praestatien der vennooten worden zelfs zeer minutieus beoordeeld, bv. krijgt de eigenaar van den hond die het ree opjoeg een achterdeel. Dezelfde rechtvaardigheidszin uit zich

in den regel, dat nieuw ontgonnen land hem behoort die er zich al de moeite voor gegeven heeft en aan zijn erfgenamen. Van de erfenis van het familiehoofd krijgt de vrouw de eene helft, de kinderen de andere, - zeker eene veel billijker regeling, dan die bij ons bestaat.

De arme, altijd vervolgde, snel uitstervende Boschjesmannen zijn ons nog steeds onvoldoende bekend. Nu zijn zij zeker niet meer dan verzamelaars en jagers, in kleine horden rondzwervend door de wildernis, maar Passarge, een van de laatsten en weinigen, die ze, na de samenvattingen van al het over hen bekende door Fritsch, in hun land bestudeerde, trachtte ze te releveeren. Vroeger zouden zij volgens hem veel hooger georganiseerd geweest zijn, zelfs een hoogst opperhoofd zouden zij bezeten hebben, toen zouden zij ook geen eeuwige zwervers geweest zijn[1]. Passarge's vermoedens zijn echter nog niet geverifieerd. De grond zou volgens hem al wettelijk onder de families verdeeld geweest zijn, het opperhoofd erfelijk en in het genot van een zeker inkomen uit vellen, olifantstanden en chore-kettingen. Zij dreven ook handel met hunne pijlen, die zij in heel Zuid-Afrika het best konden vervaardigen, evenals de moletsa- of chore-kettingen; deze bestonden uit doorboorde struiseieren en dienden zoowel tot sieraad als tot geld. De ruil geschiedde van stam tot stam. In de groep heerschte de grootste gelijkheid, en naar het schijnt ook gemeenschap van levensmiddelen; ook de pijp en de gorah, een muziekinstrument, waren gemeen eigendom van de groep. Maar alleen eene rijkere groep bezat dat laatste voorwerp. Wij vernemen wel niet precies, in welken kring dat gedeeltelijk communisme heerschte, maar het schijnt toch wel de kleine, bijeenlevende horde geweest te zijn. Ook bij de San of Boschjesmannen wordt de arbeid tusschen man en vrouw verdeeld: de eerste is vooral jager, de tweede verzamelt al wat eetbaar is in hunne oogen. De vrouw wordt gekocht voor wapenen en sieraden, waarin dus zeker geen gemeenbezit bestaat! De diensten van den tooverdokter worden beloond, de doode krijgsman krijgt zijn eigendommen mee op zijn graf, - privaateigendom bestaat dus! Wapens, werktuigen, sieraden, kleedingstukken maken

1) ‘Die Buschmänner der Kalahari’ 1907: p. 114-120.

het uit. De jonge man moet zijne bekwaamheid in de jacht, dus zijn vermogen eene familie te onderhouden, bewijzen, voor hij het begeerde meisje van hare ouders krijgt, ook geene zuiver communistische zede!

Hoe gelukkig is het toch, dat er nog altijd verborgen hoekjes in de wereld zijn! Hoekjes, waarin nog onbekende menschen wonen ìn primitieve toestanden, anders dan wij, vrij van ons. De natuur moet daar wel heel arm zijn of groote moeilijkheden aanbieden om hen zoo afdoende tegen onze begeerlijkheid te beveiligen. Zoo'n plekje is het woongebied der Seris op het eiland Tiburon en aan de kust van Sonora in Mexico, in en aan de golf van Californie. In het 17e deel van de prachtige rij van uitgaven door het Bureau voor Amerikaansche Ethnologie wijdt Mc. Gee eene uitvoerige studie aan hen, gebaseerd op eigen onderzoek en op de niet rijke litteratuur over hen. Eigenlijk leerde zelfs deze moderne ethnograaph ze niet zoo recht kennen, want de Seri zijn nu eenmaal een zeer eigenaardig volkje, ethnologisch eenig interessant maar zonder de minste belangstelling voor de ethnologie. Nog zijn zij zuiver van bloed en ongemengd, dank zij de woestijn waarin zij wonen en hunne moraal, want als hoogste deugd geldt hun het dooden van vreemden, als ergste ondeugd de menging met hen. Zij moeten vóór twee eeuwen nog eenige duizenden koppen geteld hebben, nu slechts 350! Als reden hiervan geeft Mc. Gee het voortdurende twisten op, maar dit lijkt mij onwaarschijnlijk, daar zij vroeger toch zeker ook gevochten hebben: eene nieuwe omstandigheid moet de oorzaak van het nieuwe verschijnsel wezen, anders zou het gevolg al veel vroeger opgetreden zijn! Tegen hunne buren, de Papagos en de Yaquis, zijn zij nog vijandiger dan tegen de Blanken. Tegen alle vreemden gedragen zij zich als wilde dieren, instinctief vijandig en wantrouwend.

De Seris bezitten geen enkel overblijfsel uit hooger kultuur, zij staan in alles bizonder laag, in vele opzichten lager dan eenig ander volk[1]. Vooral technisch zijn zij achterlijk, zoo bezitten

1) Zeer opmerkelijk is daarbij, dat de schedelcapaciteit van deze menschen volgens de meting door Dr. Hrdlicka niet gering is, nl. naar Broca's methode 1545 cc. en naar Flower's methode 1490 cc., zie Mc. Gee's studie in Ann. Rep. Bur. of Ethnol. deel 17, 1e stuk, 1898 p. 143., de gestalte is groot en kloek, de gezichten zijn volgens de vele afbeeldingen goed gevormd en niet inferieur.

zij geen messen en begeeren ze ook niet in ruil te ontvangen. Een door de golven afgeronde kiezelsteèn vormt hun universaalinstrument. Natuurlijk is de landbouw hun geheel vreemd, eigenlijk zijn zij ook geene jagers te noemen. Hunne sociale organisatie wordt gekenmerkt door moederrecht, overwicht der matronen, totemisme en bezit van opperhoofden, maar ook Mc. Gee werd niet goed met hen bekend door de vijandigheden die in 1895 uitbarstten, en dus bleef hun intiemer leven ons nog steeds onbekend.

In hun droog land werd het bewaren en dragen van water voor hen eene levensnoodzakelijkheid en zij bleken in dit opzicht geheel bekwaam zich aan hunne omgeving aantepassen; zij maken olla's of waterpotten, die buitengewoon licht zijn in verhouding tot de hoeveelheid water, die zij bevatten kunnen. Ook schelpen, tanden, botten, hout gebruiken zij als werktuig, ja liever dan steenen, die bovendien vooral niet gespleten mogen zijn, waarop Powell in zijn voorbericht (p. 66) attent maakt. Hij noemt ze daarom protolithen, naar hun meer toevallig en tijdelijk gebruik van steenen.

Hoe laag dit geheimzinnige volk nu ook staat, den ruil binnen en buiten de groep kennen zij reeds! Met vreemden ruilen zij collectief pelikaanhuiden voor brandewijn, suiker, koren, katoen etc. Op de pelikanen wordt ook gezamentlijk en met vele ceremonìeën jacht gemaakt, het schijnt echter dat de pelikaan als totemdier eene zekere bescherming geniet, wat de uitroeiing van dit voor hen zoo nuttige dier tegenhoudt. Ook na de individueele jacht op andere dieren wordt de buit door allen samen verteerd.

Wat de arbeidsverdeeling betreft, zoo kennen zij die tusschen de geslachten en bovendien worden de pijlspitsen en het vergift alleen door de shamanen, altijd oude vrouwen, vervaardigd. Ouderdom en rang worden geëerd door den voorrang bij het eten en drinken: eerst komen het hoofd en de krijgers aan de beurt, dan de oudste matrone, de andere vrouwen naar de volgorde van hun aantal levende kinderen, de kinderen al naar hun dikte als eene aanwijzing van hunnen leeftijd, maar ieder moet zorg dragen dat er voor de volgende personen genoeg overblijft. Ieder lid van den clan moet zorgen, dat de anderen bekleeding en voedsel genoeg hebben, en die verantwoordelijkheid treft de hoogsten

en oudsten het eerst. Het huwelijk is uitvoerig geregeld, o.a. moet de bruidegom een jaar lang voor het heele onderhoud en de verdediging van de familie der bruid zorgen en daarmee zijne bekwaamheid als man toonen. Zij zelve wordt in dien tijd met bizondere zorg door hare familieleden behandeld.

Dus eene sociale organisatie, die waarlijk zoo laag niet staat, en daarbij toch zeden, die meer dan afschuwwekkend zijn. Evenals de Neder-Californiërs hebben zij de gewoonte sommige spijzen tweemaal te eten, misschien deels te verklaren uit de groote armoede van het land, waardoor de maaltijd niet altijd gewaarborgd is, deels uit magische opvattingen. Wij zouden geneigd zijn hier aan een sprookje te gelooven, maar voor de Seris staat ons Mc. Gee borg, en waarom zouden wij dan ook Baegert en Clavigero voor de Californiërs niet gelooven? Bourke's curieuze materiaalverzameling omtrent de scatologische zeden van velerlei volken bewijzen wel, dat ook deze gebruiken hoegenaamd niet tot de onmogelijkheden behooren. Vergelijkt men deze met die andere zeden der Seris, dan denkt men aan Montaigne's woord ‘les bêtes ne sont pas si bêtes que l'on pense.’

Vreemd, dat Somló, anders zoo goed gedocumenteerd, voor zijn laatste volkje, de Weddahs, zich op een enkel en al ouder auteur, Tennent, verlaat en geen gebruik maakt van de toen laatste en grondigste beschrijvers van dit interessante troepje menschen, de neven Sarrasin. Tennent vergelijkt eigentlijk alleen de oudste berichten omtrent de Weddahs van de Chineesche reizigers uit de vierde en vijfde eeuw met de verhalen van Knox uit de 17^{e} eeuw; de Sarasins zijn veel uitvoeriger omtrent de anthropologie dan omtrent de sociologie der Weddahs, zoodat wij voor de kennis hunner zeden en toestanden op de artikelen van Bailey en Nevill waren aangewezen, die gelukkig zeer gedetailleerd en goed waren. Het werd hoog tijd, dat het intiemere leven van dit volkje eens grondig werd beschreven, des te meer, daar hun definitieve ondergang niet ver af kan wezen, en zij steeds meer met Tamils en Singhalezen in aanraking komen. De best bekende van de ‘wilde’ Weddahs zijn die van Danigalla, maar deze zijn toch al landbouwers geworden en poseeren nog slechts als beroepswilden. Zij

laten zich aan de reizigers vertoonen, expres zoo goed als ongekleed, hoewel zij anders gelijk de naburige Singhaleesche boeren gekleed gaan; zij hopen zoo ook om hun armoede aan belasting te ontkomen, zooals de West-Afrikaansche negers van de gorilla's beweren, dat zij doen, alsof zij niet spreken kunnen, daar zij anders zouden moeten werken!

Gelukkig zijn de onbesmette Weddahs nog bijtijds door het echtpaar Seligmann bestudeerd en beschreven; de heer Seligmann is lector in de Ethnologie aan de Londensche universiteit en heeft kort geleden ook al een uitstekend werk over Britsch Nieuw-Guinea gepubliceerd.

Het was waarlijk hoogste tijd! De zuiverste groep, die van de Sitala Wanniya, bestond nog slechts uit vier families, waarmede de auteurs op zeer goeden voet kwamen.

Het voedsel der onbedorven Weddahs bestaat voornamelijk uit yams en honing, zij zijn zeer bekwaam in het opsporen en besluipen van wild, maar vrij slechte schutters. De gewone arbeidsverdeeling tusschen man en vrouw bestaat ook hier: de man graaft wel eens yams, maar in het algemeen is jagen zijn taak, terwijl de vrouw yams zoekt. De monogamie is regel zonder uitzondering bij hen, de jonge man beschenkt den vader van het begeerde meisje (meestal de dochter van zijns vaders zuster) met honing, yams, graan of gedroogd hertevleesch, haar vader geeft hem bij het huwelijk een stuk land, meest een heuvel waarop honingbijen voorkomen of ook wel een boog met een of twee pijlen.

Niet alleen de horde bezit jachtgronden en grotten, maar ook de individuen hebben die in privaat eigendom, dat voor hun geheele leven geldt en op hunne erfgenamen overgaat. Een steen, een tand, een lok haar zijn de teekenen van eigendomsoverdracht.

Inbreuken op het grondbezit van anderen komen zelden voor en worden streng gewroken, twisten over land worden door bovennatuurlijke machten beslecht. Van al zijne bezittingen schat de wilde Weddah zijn boog en zijn hond het hoogst. De zoons, de schoonzoons en de vrouw deelen de erfenis van den man. De beroemde ‘stomme handel’ met de Weddahs was allang bij hen onbekend en bij de Singhalezen eene traditie. Onze oudste bronnen, zelfs Plinius, spreken er al van, maar waarschijnlijk was dit gebruik juist niet primitief,

doch van hooger volken overgenomen. Omtrent hun ruilverkeer weten wij dus nog steeds zoo goed als niets.

En hiermede is de rij van lagere volken, wier toestanden ten opzichte van handel en ruilverkeer, en daarmee van bezit en arbeidsverdeeling, Solmó en wij op zijn voetspoor bestudeerden, gesloten. Het zou in het algemeen en ook in ons bizonder geval wel wenschelijk zijn op die levende natuurvolken de praehistorische bevolking van Europa en daarbuiten, voorzoover zij bekend is, te doen volgen, maar eigenaardige moeielijkheden doen zich hierbij voor. Zoo is het niet wel mogelijk den juisten ontwikkelingstrap dier volken te kennen. Waren die palaiolithen en neolithen wel zwervende verzamelaars, zooals de besproken Natuurvolken, of stonden zij misschien al op den trap der jagers? Laten wij dit voor een oogenblik rusten, dan vinden wij zeker opmerkelijke verschijnselen. In het land om de Ems vond men bijlen van syeniet, dat daar overigens niet voorkomt; in het hol van Cro-Magnon schelpen, die van de kust der atlantische zee moeten gekomen zijn; de eenvoudigste sieraden van de ‘steenperiode’ waren dus al een voorwerp van handel en verkeer der volken. De vuursteen, dien de holbewoners van Belgie bewerkten, stamt uit de Champagne. Maar, terwijl nog voor kort de voorwerpen uit nephriet en jadiet als de bewijsstukken van den neolithischen handel golden, daar zij ver van hun vermeend oorsprongsgebied aangetroffen werden en dus een Europeeschen handelsketen tot naar Afrika of Azië onderstelden, heeft men sedert vindplaatsen van deze mineralen in Duitschland en Zwitserland ontdekt. Dus ook in dit opzicht brengt ons de praehistorie niet zoo heel veel verder. Het zal voor haar altijd bezwaarlijk zijn aantetoonen, dat zulke voorwerpen bij de vele migraties der volken niet meeen nagesleept, maar dat zij waarlijk door handel met anderen verkregen werden. Over arbeidsverdeeling en verkeersorganisatie kan de praehistorie, die hare kennis uit stoffelijke doode resten put, ons nooit zoo veel als de Ethnologie doen weten, die ons met het volle leven in aanraking brengt. Hoernes neemt ook aan, dat de handel voor den ouderen steentijd niet bewezen kan worden.[1)]

1) L.c: 2e dl. p. 503.

Ook de vergelijkende taalstudie biedt hare hulp aan, maar voor haar geldt eveneens, dat de toestanden, waarover zij licht verspreiden kan, naar alle waarschijnlijkheid al veel hoogere waren dan die van onze Verzamelaars en Beginnende Jagers. Het indogermaansche oervolk, het linguistisch best bekende, leefde in hoofdzaak van veeteelt en van een nog primitieven landbouw, waarbij echter de ploeg reeds gebruikt werd.[1)] Voor de allerlaagste beschaving kan alleen de Ethnologie ons inlichtingen verschaffen, en ook voor de hoogere volken stelt zij ons niet voor onzekere hypothesen en indirecte conclusies, maar voor direct waargenomen feiten.

Bij de Jagervolken en de Beginnende Landbouwers treffen wij, zooals wij verwachten konden, aanmerkelijk hooger ontwikkeld verkeer aan. Nergens komt dat mooier uit dan in Von den Steinens onvolprezen beschrijving der Schingústammen: ieder stam heeft het monopolie van een zeker artikel dat de anderen alleen van hem in ruil voor hunne specialiteit ontvangen. Zelfs zoo onmisbare zaken als de steenen bijlen zijn invoerartikelen! Wij zouden het nauwelijks gelooven, zoozeer lijkt het in strijd met alle constructie, wanneer niet Max Schmidt[2)] in hoofdzaak de resultaten van Von den Steinen bevestigen kon. Van den Schingú tot den Rio Novo bestaat een druk ruilverkeer en wel in hoofdzaak in den vorm van geschenken over en weer. Maar bij de Guató aan den Alto Paraguay, die alleen van jacht en vischvangst leven, voorziet iedere familie haast in alle behoeften van hare leden, arbeidsverdeeling bestaat daar slechts tusschen man en vrouw; alleen met de Brazilianen wordt het een en ander geruild. Het is niet gemakkelijk te ontdekken, waarom nu juist die Guató in dit opzicht zoo achterlijk zijn, in tegenstelling met de andere jagervolken.

De Eskimostammen. die ondanks of door hunne armoedige woonplaats het tot een zeer rijk kultuurbezit gebracht hebben, zijn ijverige handelaars. De bewoners van Davisstraat en Cumberland-baai verkrijgen door den handel het voor hen zoo noodige drijfhout en den zeepsteen, dien zij voor vele werktuigen behoeven; de Netchillirmiut verhandelen vuursteen voor

1) Schrader: ‘Die Indogermanen,’ 1911: p. 27-29.
2) Max Schmidt. ‘Indianerstudien in Zentral-Brasilien’ 1905: p. 12, 431, 439, 310-1.

het vuurmaken tegen drijfhout en potsteen. Onder de Eskimo van de Behringstraat zijn de Malemut de groote handelaars, verfstoffen, houten schotels en ook levensmiddelen worden hier verhandeld.[1)]

Waarschijnlijk citeert Somló met recht Letourneau's uitspraak, dat, hoe hooger een volk in beschaving stijgt, het des te ingewikkelder goederencirculatie bezit. Maar even zeker is het, dat er zeer uitvoerige studien noodig zouden zijn om deze wet op overtuigender wijze te bevestigen, dan wij van Letourneau gewoon zijn; de weinige voorbeelden van Somló zijn hiertoe evenmin voldoende. Wel mogen wij op grond van het gegevene omtrent de laagste volken het vooroordeel, nog door Spencer, Letourneau en Coste aangehangen, weerlegd achten, dat de handel en het ruilverkeer late verschijnselen zouden zijn, ontbrekende bij de lagere volken. Misschien kennen wij geen enkel volk zonder eenigen ruilhandel tusschen de groepen of ten minste zonder goederencirculatie. De eenvoudigste en oudste vorm is ongetwijfeld de geschenkruil, waarbij wel degelijk eene zekere verhouding tusschen de beide geschenken in acht wordt genomen, waaruit een begrip van waarde blijkt. Wanneer hoogere groepen uit de samensmelting van lagere groepen ontstaan, welke laatste reeds ieder hun stamhandwerk bezitten en dit meebrengen, komt licht infratribale arbeidsverdeeling tot stand. Verschil van stam brengt verschil van beroep mee, hoogstwaarschijnlijk is dit een der oorzaken van het kastenwezen in Voor-Indie en elders.

Stomme handel werd door Grierson bij veertig verschillende volkjes aangetoond, maar alleen in hun verkeer met volken van hooger beschaving, onder elkander bedienen zij er zich niet van: de primitieve vorm is dus die stomme handel zeker niet, zooals Post en Letourneau meenden. Somló's korte verdediging van Durkheim's hypothese, dat die stomme handel min of meer een mystischen grondslag zou hebben, acht ik zeer onvoldoende, schuwheid en vrees geven eene voldoende, zij het ook nuchtere en eenvoudige verklaring. Een vreemd motief mogen wij alleen aannemen, als de feiten er toe dwingen. Overal mystieke en religieuze motieven onder-

1) Boas: ‘The Central Eskimo’ Sixth Ann. Rep. Bur. Etnol. 1888: p. 469; E.W. Nelson: ‘The Eskimo about Behring Strait’, Eighteenth Ann. Rep. 1899: p. 231.

schuiven, komt mij ongeoorloofd voor, al moge het ook in den geest van den allerlaatsten tijd zijn.

Herhaaldelijk zagen wij de groote beteekenis van de belastingbetaling als vorm van binnenlandsche circulatie. De man en de vrouw, de man en zijn schoonouders, de ouders en de kinderen, de rijken en hun stamgenooten, de jongen en de ouden staan tot elkander in die verhouding van verplichte begiftiging. De motieven van die giften zijn de plicht tot gulheid, de plicht der verwantschap, religieuse ceremonieën die giften meebrengen. Het opperhoofd ontvangt van alle kanten gaven, maar is ook tot velerlei gulheid verplicht, die weer zijn prestige verhoogt. Het hoofd is dus een middelpunt van de goederencirculatie. Reeds in zijn eerste begin is het doel van den rijkdom niet in de eerste plaats weelde, maar verhooging van aanzien en zelfgevoel.

In strijd met Bücher en Berolzheimer meent Somló op grond van de meegedeelde feiten tot de conclusie te mogen komen, dat het goederen- en het ruilverkeer aan de arbeidsverdeeling voorafgaan, die binnen den stam tot die tusschen man en vrouw beperkt is. Eerst de circulatie verheft de kleine verschillen in de productie tot arbeidsverdeeling. Daarentegen komt het mij voor, dat de ruilhandel tusschen de groepen wel degelijk op arbeidsverdeeling berust. Bij de laagste stammen immers zagen wij reeds eenigen handel, de weinige uitzonderingen zullen misschien nog blijken maar schijnbaar te zijn.

Nog in een ander opzicht wendt zich Somló tegen den in Ethnologie liefhebberenden staathuishoudkundige Bücher, die de theorie opstelde, dat de menschen in volkomen egoïsme en in volledige afsluiting van elkander hun bestaan begonnen: ieder zocht zijn eigen voedsel alleen en verteerde het appart, ieder bevredigde alle eigen behoeften zonder eenige medewerking van anderen; ieder leefde voor zich, zelfs man en vrouw, ouders en kinderen waren maar losjes verbonden. Schurtz en Panckow lieten zich min of meer in den zelfden zin uit. Ik verklaarde er mij reeds bij het eerste verschijnen van Büchers veelgelezen boek tegen. Het heele denkbeeld was volkomen onbiologisch: hoe zou het hulpelooze kind met zulke egoïste ouders hebben kunnen bestaan? Toonde Sutherland niet aan, dat juist de ouderlijke zorg, die het

aanvulsel moet zijn van de hulpeloosheid van het pasgeboren kind van zoo groote waarde is voor de soort? Niets pleit voor Büchers denkbeeld, alle ethnographische feiten zijn in strijd ermede. Wat de verhouding tusschen ouders en kinderen betreft, toonde ik dat toen reeds aan. Wodon en nu ook Somló bestrijden de oekonomische voorstelling. Juist bij de zwervende Verzamelaars, die toch zeker den laagsten trap gevormd hebben, eten man en vrouw niet appart, maar bij de zooveel hoogere, landbouwende stammen komt deze zede nu en dan voor. Het zoude toch wel zeer vreemd zijn, als dit overblijfsel volgens Bücher van vroegere 'individuelle Nahrungssuche' juist niet bij de laagste, wel bij veel hoogere volken voorkwam! Bij de Kai van Duitsch Nieuw-Guinea, die van primitieven landbouw leven, maar ook van de jacht, geven de egoïste mannen vaak al heel weinig van hun jachtprodukt aan de vrouwen mee, maar zulke mannen zijn toch de regel ook bij hen niet[1]. Bücher heeft te veel gespeculeerd, willekeurig een primitieven toestand geconstrueerd uit als resten aangenomen zeden van hoogere volken. Hij vergat, dat er dan toch veel meer waarschijnlijkheid bestaat bij de laagste volken op een zoo belangrijk gebied als het levensonderhoud primitieve zeden en overblijfsels aan te treffen dan bij reeds veel hooger staanden.

Op grond van de feiten bij de oekonomisch laagste volken gevonden, meent Somló ook tot eene andere opvatting omrent de nalatenschap te kunnen komen. Alles wordt niet meegegeven aan den doode in of op het graf zooals veelal beweerd werd, de verwanten erven bij de Centraal-Australiërs wel degelijk, eerst de later ontwikkelde groote vrees voor den doode veranderde dit. Bij zijn Zwervers vond hij dit alleen reeds bij de Boschjesmannen. Wilutzky kwam hier door de verkeerde, de constructieve methode, tot verkeerde voorstellingen.

Wanneer wij de feiten, die op het bezit en de verdeeling van het produkt betrekking hebben, overzien, krijgen wij den indruk, dat bij onze Zwervers een toestand heerscht, die toch meer gelijkt op communisme dan op individueel huishouden. Toch troffen wij ook vele private rechten der indi-

1) R. Neuhauss: 'Deutsch Neu-Guinea', III, 1911, p. 42.

viduen aan. Levensmiddelen, sieraden en werktuigen, land, moeten wij hier wel onderscheiden. Bizondere gronden brengen mee, dat er ten opzichte van de eersten een toestand bestaat, die wel vaak veel op communisme gelijkt. Het leven in engverwante groep, waaronder toch ook bij ons goederengemeenschap bestaat, het zeer natuurlijke verdeelen van den buit onder alle deelnemers aan de jachtpartij, de zorgeloosheid die tot gulheid leidt, welke zeker bevorderd wordt door de moeilijkheid de snel bedervende buit te bewaren, behooren hiertoe[1]. Maar de lang niet altijd gelijke verdeeling, en het bestaan van privaateigendom aan velerlei zaken toonen aan, dat Engels, Lafargue en Letourneau ongelijk hebben, waar zij een universeel oercommunisme aannemen.

De stam of de clan bestaat uit verschillende oekonomische eenheden, waarvan het gezin van vader, moeder en kinderen de engste is, wier leden derhalve ook het meest in productie en verteering verbonden zijn. Onze laagste bereikbare maatschappijen vertoonen dus reeds eene mengeling van individueele en communeele huishouding, van privaateigendom en communisme. Het uiterste werd ook toen in geen van beide richtingen bereikt, zoomin als dat sedert ooit het geval was en nooit in de toekomst zal zijn: eene eeuwige slingerbeweging, geen rust bij de polen noch bij het middelpunt!

S.R. STEINMETZ.

1) Bisschop Salvado in zijn belangrijke schets van de West-Australiërs van Nieuw Norcie (‘Memorie Storiche dell' Australia’, 1851, p. 347) wijst er op, dat een al te rijke jachtbuit, die door de eigen familie niet in één dag verslonden kan worden, onder allen verdeeld wordt, die door schreeuwen en vuren bijeengebracht kunnen worden; al wat hun zoo maar gegeven werd, verdeelden zij heel gul (de zendeling vergeet ons te zeggen onder de leden van welke groep), maar wat zij met arbeid verdienden bij de missionarissen, beschouwen zij als hun particulier bezit en zijn er niet zoo gul mee.

Over waanbeelden.

Over Waandenkbeelden, door Dr. G. Jelgersma, Hoogleeraar te Leiden. Scheltema en Holkema. Amsterdam, 1912.

In een alleraardigst boekje heeft Professor Jelgersma den inhoud der voordrachten neêrgelegd, door hem te Rotterdam en te Leiden gehouden.

Hij heeft het aangedurfd om een populaire behandeling te geven van de beteekenis en de wording der waandenkbeelden.

Wil men dit merkwaardig geschrift op min of meer kritische wijze aankondigen, dan is het gewenscht een paar opmerkingen vooraf te doen gaan. Wel zou ik er mij kunnen afmaken met een buiging voor mijn Leidschen collega en met de betuiging, dat deze proeve van populaire wetenschap welgeslaagd mag heeten, - wat zij stellig is, - maar zulk een leege hoffelijkheid zou evenmin in den geest vallen van den schrijver, als zij den Gidslezers waarschijnlijk zou voldoen.

Immers in den tegenwoordigen tijd - waarin de omvang van den werkkring des psychiaters steeds grooter wordt, terwijl terzelfdertijd een bepaalde neiging opkomt om het gebied waarover hij mag oordeelen te beperken - verdient elke poging tot populariseering der psychiatrie dubbele belangstelling.

Wie populair zal spreken voor een publiek van ontwikkelde leeken, vindt naar twee kanten moeilijkheden te vermijden. Hij moet heenglijden over hetgeen men in vakkringen ‘betwistbare vraagstukken’ noemt, ja zelfs den schijn aannemen, als stond er op het door hem betreden terrein meer en stelliger vast dan in waarheid het geval is. Zonder dat is een afgerond geheel niet te geven.

Maar ook de schijnbaar vanzelfsprekende waarheden brengen hem gevaren. Meet hij die breed uit, dan wordt hij voor vakman en leek - en hoe menig ontwikkeld mensch waant zich op het gebied der psychiatrie niet vakman - vervelend. Behandelt hij die vluchtig en ter loops, dan kan het hem overkomen ten slotte niet of niet goed begrepen te worden.

Vervelend is het boekje nergens. Of echter Jelgersma door zijn hoorders altijd goed begrepen is, blijft een andere vraag. Ronduit gezegd: op enkele punten werd de spreker door zijn hoorders verkeerd begrepen. Dat is aan den later gedrukten inhoud ten goede gekomen en heeft van deze brochure zelfs een kostelijk boekje gemaakt.

Naar aanleiding zijner voordrachten heeft Jelgersma een anonym schrijven ontvangen. Zijn antwoord op dien brief is als aanhangsel aan de uitgave toegevoegd en werd tot een der meest merkwaardige geestesuitingen, die ik in langen tijd onder de oogen heb gehad. Zelfs moet het bij de bespreking van het geheel op den voorgrond worden geplaatst.

Het is verklaarbaar dat een spreker over waandenkbeelden tot uitgangspunt en inleiding zijner voordracht, het onderscheid kiest, dat men maken kan tusschen waan en niet gecorrigeerde dwaling.

Dit voert hem echter midden in de psychologie en Jelgersma voelt daarvan het moeilijke. Hij moet spreken voor leeken, die meerendeels nog bevangen zijn in de ontologie der 18de eeuw. Zij zien in ziekten, al spreken zij ook niet meer van kwade dampen of booze geesten, toch altijd iets aparts. Zij kunnen zich slecht voorstellen, dat elk ziekteverschijnsel niet anders is dan een natuurlijke, wil men normale, reactie van het levend wezen op bizondere (abnormale) omstandigheden. Dit wezen mag dientengevolge geheel of ten deele te gronde gaan, maar bij het gezonde organisme zal toch altijd naar den sleutel voor het begrijpen van het zieke gezocht moeten worden.

Allereerst wees dus de spreker zijn hoorders op den *onverbrekelijken samenhang*, die er tusschen gezond en ziek geestesleven bestaat. Aan een paar voorbeelden wordt betoogd, hoezeer psychologie en psychopathologie elkander steunen,

en daartoe o.a. het voorbeeld gekozen van een imbecil, die niet rekenen kan, maar toch een groot éénzijdig talent bezit, een in bepaalde richting bizonder scherp geheugen, zoodat hij alle kalenderdata in zijn hoofd heeft. Op de vraag naar gebeurtenissen, die op bepaalde data voorvielen, weet hij zonder aarzeling bescheid en dreunt een hem bekend kalenderonderschrift op.

Dit voorbeeld doet dan tevens dienst om in het kort de processen te behandelen, die zich bij het waarnemen en bij het weder herkennen afspelen.

Na deze inleiding, steeds als zijn vast uitgangspunt voor oogen houdend de onderscheiding tusschen den waan en de niet gecorrigeerde dwaling, doet Jelgersma eenige grepen uit Paulhan's: ‘Les mensonges du caractère’. In dit boek zet de geestige Fransche schrijver uiteen, hoe alle menschen zich zelf en anderen bedriegen over hun meest domineerende karaktereigenschappen. De gierigaard, die den verkwister speelt; de zachtaardige, die zich als een ongevoelige voordoet; zij zijn zoozeeer gewone verschijnselen, dat ieder psycholoog met die leugens rekening houdt. Ook de dramatische schrijvers verwerpen dit element bij den bouw hunner karakters niet en maken ze zoo tot levende menschen. Lessing geeft er in Minna von Barnhelm een bizonder sprekend voorbeeld van.

Voor Jelgersma - ik herhaal het - werd Paulhan's boekje niet meer dan de vermoedelijk met zorg gekozen aanloop, om hem te brengen tot de overeenkomst die er bestaat tusschen den waan en de niet gecorrigeerde - maar als uitvloeisel van onveranderlijke karaktereigenschappen ook niet corrigeerbare - dwaling bij den normalen mensch.

Zijn opzet: Ieder mensch beliegt zich zelf in meerdere of mindere mate, is dus slechts het begin zijner teekening.

Een zijner hoorders, intusschen, geen onontwikkelde, maar iemand, die een beschaafden brief weet te schrijven, waaruit een vrij groote belezenheid blijkt - nam een heel anderen indruk meê naar huis. Kort na zijn voordracht toch ontving de spreker een anonym schrijven, waarin de volgende kenmerkende zinsnede voorkomt: ‘met het bovenstaande wordt niet ontkent, dat “sommige” zich en anderen bedriegen, maar wel dat zij het moeten doen. Ik protesteer, tegen de onbewezen leer van moeten en niet moeten.’

Wanneer nu door een intelligent hoorder het begin reeds op zoo vreemde wijze wordt vertolkt, dan kan ik mij al te goed den gemoedstoestand voorstellen van hem, die zulk een brief als resultaat van zijn moeitevol populariseeringswerk te lezen kreeg. Er moet iets dergelijks in hem omgegaan zijn, als waaraan Gerrit Jan Mulder uiting gaf, toen hij na het houden eener voordracht over warmte en luchtdruk, met een zijner hoorders huiswaarts ging in gesprek over het behandelde.

Deze bewonderde de heldere lezing zeer, maar wilde toch gaarne één vraag doen: wat was nu eigenlijk het onderscheid tusschen een thermometer en een barometer?

De overlevering legt aan den grooten scheikundige het teekenend antwoord in den mond: ‘mijn lieve vriend, een thermometer is kort en een barometer is lang’, waarmeê de vrager tevreden was gesteld.

Ook van Jelgersma zou men het niet meer den natuurlijk geacht bebben als hij kort en bondig geantwoord had: Paulhan en ik stellen eenvoudig vast, wat er psychologisch gebeurt; wij beschrijven hoe de werkelijkheid zich toont en voor ons beiden is moeten of niet moeten bijzaak.

Maar hij ging dieper op de zaak in en dus mag men den anonymen schrijver dankbaar zijn. Want zonder twijfel is het antwoord op diens brief het belangrijkste deel der brochure, omdat er, waarschijnlijk onbewust, geboren uit een affect van moedeloosheid, een meesterlijke beschrijving in wordt gegeven over de alledaagsche leugen.

Daarom raad ik iederen lezer dezer voordrachten aan, bij pag. 16 af te wijken van de volgorde van het gedrukte en dadelijk na de inleiding, vóór het eigenlijke thema wordt opgevat, kennis te nemen van het aanhangsel.

Daarin wordt eerst de beteekenis van het woord moeten ontleed. Of nu inderdaad dit woord een reagens is, waardoor men den beoefenaar der natuurwetenschappen - die het gebruikt in den zin van ‘noodzakelijk zijn’ - kan onderscheiden van den beoefenaar der geesteswetenschappen - die het gebruikt in den zin van behooren - blijve in 't midden gelaten.

Het interessante er van ligt in het betoog, dat de werkelijkheid niet denkbaar is zonder leugen. Niet alleen karakterleugens worden thans beschouwd. Een fijne uitwerking sluit zich

daaraan van Montaigne's gedachte: ‘Je suis médecin. J'ai une fabrique de mensonges. Je guèris: donc je mens’.

Men vindt haar terug in de verdediging van de opvatting dat de medicus aan zijn patienten tot hun eigen geluk de niet gecorrigeerde dwaling moet laten.

Als een andere Hans Sachs uit de Meistersinger, wiens woorden Jelgersma wellicht hebben voorgezweefd, komt hij op voor het goed recht van - ja, van wat - van de leugen, van de niet gecorrigeerde dwaling of zooals Hans Sachs het noemt, van den waan.

Er is moeilijk een schooner bewijsvoering te denken voor den innigen samenhang en de onverbroken verwantschap tusschen geestesgezondheid en geestesziekte, dan ons in dit aanhangsel geboden wordt. Daarom zal men wijs doen het te lezen, voordat men aan de eigenlijke voordrachten over het waandenkbeeld begint.

Het thema wordt ingeleid met een definitie: onder een waandenkbeeld verstaat men een gedachte, waarvan de inhoud onjuist is.... bij een waandenkbeeld is de correctie (door de verstandelijke vermogens) van dien inhoud uitgesloten. Daarin verschilt waan van dwaling.

Bij een ervaren Engelsch schrijver, die aan jonge en oudere medici raad geeft, hoe zij schrijven moeten, las ik eens: ‘Leidt nooit uw onderwerp met een definitie in.’

Slechts juristen verlangen definities. Ieder ander mensch weet, dat eerst aan het eind van een onderzoek een definitie kan staan - misschien, want ook dan nog zal zij noodzakelijk onjuist zijn. Immers de wetenschap waarop zij steunt is nooit af.

Jelgersma volgt dien raad niet en zal dus een groot deel zijner voordracht moeten wijden aan het nauwer begrenzen der bepaling, die hij gaf. Hij doet dit al dadelijk door een voorbeeld. Bij de vreesachtige vrouw die in het donker wandelt is de dwaling, dat elke krakende tak den voetstap van een vervolger verraadt, *zoolang de vrees duurt*, niet corrigeerbaar, evenmin als bij een waan.

Bestaat er dan dwaling of waan bij die vreesachtige? Het antwoord luidt: dwaling. En dan volgt een zeer gelukkige greep. Er zou waan zijn, wanneer niet de intensiteit der

affecten en evenzeer hun duur een rol speelden. De intensititeit en de tijdsduur er van bepalen hun beteekenis voor den waan. In het zieke geestesleven zijn zij zeer intensief en duren zij zeer lang. Ook dan nog corrigeeren de verstandelijke vermogens, maar ten langen laatste schieten zij in die taak te kert.

Lichte melancholieën brengen ons dan ook nauwlijks waan. Duurt echter het ziekelijk intensieve affect langer, dan gaat de tijdelijk niet gecorrigeerde dwaling zoozeer geleidelijk over in den daarbij voorkomenden, soms blijvenden waan, dien men schuld- of kleinheidswaan noemt, - dat elk onderscheid tusschen beiden verloren zou gaan, als men aan de intensiteit en den duur der waan veroorzakende affecten niet kon vasthouden.

Dit eenvoudig en voor ieder begrijpelijk betoog over den gang der affectieve waanvorming is uitstekend geslaagd.

Dan doen zich moeielijkheden op. Er komt al spoedig een betwistbaar punt. Niet elke waan is de affectief ontstane en daarom oncorrigeerbare dwaling. Daar waar het abnormale karakter door zijn bizondere eigenschappen - achterdocht, zelfoverschatting - de dagelijksche waarneming verkeerd vertolkt, ontstaat ook waan.

Waan wordt eveneens geboren, als de aanwezigheid van één of meer overwaardige denkbeelden (Wernicke voerde dit woord in) den geest dwingt om zich blind te staren op dit ééne denkbeeld en hem het vermogen om aperte dwalingen te corrigeeren, ontneemt.

Er zullen er wellicht onder Jelgersma's hoorders geweest zijn, die zich afgevraagd hebben: hoe komt een denkbeeld aan overwaarde? Waarom voelt, om bij Jelgersma's voorbeelden te blijven, de nieuwbakken adelborst met zijn glinsterenden dolk en zijn kleurig pakje zich in zijn nieuwe omgeving zooveel grooter dan kort te voren, zooveel meer waard dan anderen hem vinden? Waarom overschat hij zich zelf?

Dan rees in zulk een hoorder allicht ook de gedachte op, of ook niet bij dién adelborst de zeer intensieve (hier positieve) gemoedsbeweging van voldaan zijn, irradieerend op zijn persoonlijkheids-voorstelling, hem tot zelfvoldaanheid en tot zelfoverschatting brengt.

Inderdaad de hier gemaakte scherpe tegenstelling tusschen

waan van affectieven oorsprong, waan als uiting van het abnormaal karakter en waan als gevolg eener overwaardige voorstelling is niet zoo scherp, als zij schijnt. Want ten slotte zijn het altijd weêr affecten, die het abnormale karakter kenmerken en de gedachten overwaardig maken.

Wij hebben in het Nederlandsch een zeer teekenend woord, dat dien samenhang weêrgeeft; ik bedoel het woord: bevangenheid.

De vreesachtige vrouw is door haar affect, de vrees, bevangen. Het individu, wiens abnormaal, affectief zeer vulnerabel, karakter hem zijn heele omgeving doet wantrouwen, is in zijn achterdocht bevangen. Bevangen is ook hij, die alles wat hij waarneemt toetst aan een, gewoonlijk door een intensief affect, overwaardig geworden gedachte en daarom al zijn waarnemingen vervalscht.

Wie bevangen is corrigeert slechts bij uitzondering dwalingen en geheel onbevangen menschen zijn met een lantarentje te zoeken.

Wanneer nu een van Jelgersma's hoorders tot mij zulke vragen over den samenhang van de affecten met de denkbeelden mocht richten, dan zou ik hem evenmin als hij, daarop bescheid weten te geven.

Want Jelgersma gleed hier, om afteronden, over bestaande twistpunten heen. Niemand zal beslissen wat er het eerst was het affect of het denkbeeld, en of Jelgersma daar later op terugkomt en ons verzekert, dat in den zin van het Darwinisme de hoogere gevoelens de, door de evolutie, laatstverkregene zijn en om die reden bij beginnenden dementie het eerst te gronde gaan (p. 43); dit twistpunt blijft bestaan.

Het kon den schijn hebben, alsof hiermee een verwijt tegen Jelgersma bedoeld werd. Niets is minder waar. Alleen wilde ik doen uitkomen hoe moeilijk het is om een populaire voordracht, zonder in conflict te komen met de mannen van het vak, afteronden tot een begrijpelijk geheel.

Ook ik ben van meening dat er geen mensch zonder leugen, zonder ongecorrigeerde dwaling of zonder waan is, al staat het ook te vreezen, dat men dat, wat uit den mond van Hans Sachs als een diepe waarheid klinkt, niet van een psychiater, noch van Jelgersma noch van mij, zal willen aannemen.

Zoodra echter de affecten, de karaktcr-eigenschappen of de overwaardige gedachten waan in het leven roepen, dan geschiedt dit, ook bij den normalen mensch volgens een bepaald psychologisch mechanisme.

De in een overwaardlg denkbeeld bevangene bijv. begint al spoedig elke van buiten komende waarneming omteduiden, en achter de handelingen en uitingen van anderen een verborgen bedoeling ten zijnen opzichte, meestal ten zijnen nadeele, te zoeken.

Aldus ontstaan de ‘betrekkingsdenkbeelden’ zooals de vakterm luidt. De daarin bevangene meent, dat er om hem gelachen en gefluisterd wordt; ziet in alles spotternijen op zich zelf; het schijnt hem, alsof er overal toespelingen over zijn toestand worden gemaakt.

In werkelijkheid is dit het geval niet en conflicten met de omgeving blijven daarom niet uit.

Intusschen begint het verstand, dat niet of maar weinig geleden heeft, te zoeken naar een proeve tot verklaring, hoe en waarom dat alles zoo gekomen is. Daarmee is dan tevens geboren, wat men de verklaringswaan noemt. Met behulp der betrekkingsdenkbeelden worden op die wijze de waandenkbeelden vermeerderd en tot een waanstelsel vereenigd.

Het heden wordt met het verleden vergeleken, want de verklaringswaan moet allereerst retrospectief werken. Daarbij staat dan de weg open tot allerlei herinneringsvervalsching. Want de herinnering van den in zijn overwaardig denkbeeld bevangene, meet alles, wat bij dit denkbeeid past, breed uit; wat er zich niet in voegen laat, negeert hij daarentegen. Er ontstaat een volkomen verkeerd beeld van het verleden en vaster dan te voren consolideert het waanstelsel.

Totdat eindelijk het ergste gebeurt en het evenwicht breekt. De affectspanningen zijn intensiever geworden en de conflicten met de omgeving dragen er het hunne toe bij. Zij irradieeren ten slotte op de overigens normale zintuigshersenen.

Hoe dit in zijn werk gaat blijft onbesproken en terecht. Jelgersma heeft elders zijn theorie over de hallucinaties uiteengezet.

Maar als het gebeurt en de hallucinatie daar is, dan moet zij door de wijze zelf van haar ontstaan, alweder volkomen passen bij het gevormde waanstelsel, dat haar in 't

leven riep. Zij draagt er dan toe bij om het nog beter uittewerken. Uit den circulus vitiosus komt de lijder niet meer. Het waansysteem is vast geworden.

In de uiteenzetting van dit proces (p. 30-35) ligt het zwaartepunt van het boekje. Zij is bij uitstek eenvoudig en helder.

Ieder zal er het groote beginsel in voelen, namelijk dat, hoe absurd de inhoud van een waansysteem ook moge zijn, het niettemin werd opgebouwd langs een psychologischen weg, die niet verschilt van den weg, die in het normale psychische leven wordt bewandeld. Uiterst vloeiend gaan de grenzen van het normale in het pathologische over.

Wat nu volgt is toelichting.

In Jelgersma's gedachtengang, die na aan dien van Wernicke is verwant, spreekt het bijna van zelf, dat de verklaringswaan slechts dan zijn werking kan ontvouwen, wanneer iemand beschikt over - behoudens het overwaardige denkbeeld - normaal werkende verstandelijke vermogens. Hoe absurd de waan moge wezen, als bewijs voor dementie mag die absurditeit niet gelden.

Is de waanzinnige werkelijk dement, dan moet elders de reden der dementie worden gezocht, niet in het psychologisch mechanisme van de waanvorming zelf. Zij eischt een relatief normaal centraal orgaan.

Er schuilt dus in de verklaringswaan, die een functie der verstandelijke vermogens is, een reactie op den omvang dier vermogens. Tot op zekere hoogte mag de poging tot verklaring een betrekkelijke correctie brengen in het waanstelsel, maar gedwongen als zij is om te arbeiden met betrekkingsdenkbeelden en met bij het waanstelsel passende waarnemingen, die als hallucinaties werkelijkheid zijn voor den betrokken persoon, voert die poging nagenoeg altijd tot omvorming en bijvoeging, dus tot verergering.

Ook ligt voor de hand, dat, wanneer de verstandelijke vermogens snel en in grooten omvang beschadigd worden, bij acute psychosen dus, verklaringswaan niet wordt waargenomen en de waanstelsels op den achtergrond treden.

Indien echter bij zeer langen duur van een chronische ziekte, ten slotte ook de verstandelijke vermogens diepe stoornis ondergaan, ziet men de verklaringswaan weder verdwijnen.

Tot zoover Jelgersma's uiteenzetting, die er in geslaagd is op bevattelijke wijze een overzicht van de waanvorming te geven. Ik geloof, dat hij daarmêe een nuttig werk heeft verricht, juist omdat hij helder in het licht heeft gesteld, hoe nauw gezondheid en ziekte op dit gebied verwant zijn en hoe weinig er toe noodig is om een normalen geest tot waanvorming te brengen.

Vooral in een tijd, waarin getwijfeld wordt of de psychiater over de normale psychologie wel zou mogen mêespreken is het van bizondere beteekenis, dat er met nadruk op gewezen wordt, dat het normale zonder de pathologie volkomen onbegrijpelijk is.

Tegenover het verwijt dat de psychiatrie telkens te hooren krijgt, als zou zij in alle gezonden krankzinnigen zien, mag het wel eens duidelijk gezegd worden, dat vele psychische mechanismen bij den zieke niet in wezen maar alleen in graad afwijken van die, welke bij gezonden worden aangetroffen. Ik kan de lezing van Jelgersma's voordracht slechts aanbevelen.

C. WINKLER.

Het behoud onzer moderne meesterwerken.

Het is zeker te waardeeren, dat onze musea zoo lekker verwarmd zijn dat men er ook in den winter langen tijd kan ronddwalen, genietend van het schoone dat er geboden wordt. Juist in den winter toch geeft het zien van schilderijen een bijzonder genot: het diffuse licht van buiten maakt het licht op de schilderijen egaler, blanker, en de tegenstelling die ons op een mooien voorjaars- of zomerdag de museum-atmosfeer doet vlieden, bestaat dan niet. Integendeel, het is of de atmosfeer, in de maanden November en December bij voorbeeld, wel bijzonder harmonieert met de meesterwerken van de Haagsche School, met die van de Fransche landschapsschilders van 1830 en niet minder trouwens met onze oude Hollanders.

De sterke barsten in het prachtige Bruidje van Matthijs Maris, evenals in diens fijne landschapje met geiten, beide in het Stedelijk Museum te Amsterdam, brengen ons evenwel op onaangename wijze de keerzijde van deze gezellige verwarming onder de oogen. Wij hadden er door schilders hier reeds van gehoord, zonder toch dat wij ons den toestand konden voorstellen waarin het wangetje van het mooie Bruidje gekomen is.

Dit feit staat niet op zichzelf. Niet alleen is het kind in de tafelstoel, dat prachtige interieur van Jacob Maris in het museum te Dordrecht, sterk gebarsten, doch ook van den zoo geheel anders schilderenden Tadema is de Fortunatis, een werk, dat, zijn wij goed ingelicht, pas enkele jaren geleden naar Londen werd opgezonden om door Tadema

zelf te worden hersteld, al even weinig gespaard als de Praetextatus in het Stedelijk Museum te Amsterdam. In het museum te Dordrecht deelen vele schilderijen dit lot.

Wat hiervan de oorzaak zij, hoe het barsten der schilderijen voorkomen zal kunnen worden, is het belangrijke vraagstuk dat niet alleen de museumbeheerders, maar alle vrienden onzer groote kunst bezighoudt.

Schilderijen hebben een eigen leven. Zij zijn als allen en alles in de eerste plaats onderhevig aan de sterke afwisselingen van de temperatuur, dat wil zeggen, aan inkrimping en uitzetting. Te droge warmte, centrale verwarming zonder doeltreffende ventilatie, hoe pernitieus voor kamerplanten, hoe vernielend voor de meubels! En nu moeten die, toch reeds zoo gevoelige, nog door geen lagen vernis beschermde moderne schilderijen in onze musea tegen dit alles kunnen: tegen droge hitte, tegen tocht, tegen het circuleeren van menschen, die altijddoor meer luchtbeweging met zich brengen, onbeschermd, zonder glas, zonder gordijnen als zij daar hangen!

Zeker, de oorzaak kan ook in het schilderij zelf liggen: in de slechte plamuur van het doek bij voorbeeld, ofschoon dan de barsten doorgaans in de richting van de draden van het doek loopen; of aan de verf desnoods, zooals in het gobelinkleurige interieur, Meisje aan de piano, van Jacob Maris in de collectie Drucker waarschijnlijk het geval is, want dit stukje was reeds in denzelfden toestand toen het bij mevrouw Maris hing. Het schijnt meer een samentrekken of inkrimpen der verf te wezen; zooals de barsten in de groote Schelpenvisscher ontstaan zijn omdat over een ander schilderij heen is geschilderd; of ook door het schilderen van donker over licht, zooals een tak van een boom over de lichte lucht. En zeer zeker door slecht toegepast vernis waaronder, naar wij meenen, de Veerpont van Jacob Maris, vroeger als leenbruik-Van Eeghen in het Stedelijk Museum te Amsterdam, sterk geleden heeft.

Doch hoezeer de omgeving invloed kan oefenen blijkt wel hieruit, dat de Vlinders van Matthijs Maris, na al de mutaties die het ondergaan heeft intact is gebleven en op de tentoonstelling van oude en moderne Hollandsche meesters in 1903 in de Guild Hall gehouden nog gaaf was, maar nu ten laatste gebarsten is.

Dat de temperatuur in het Stedelijk Museum te Amsterdam soms hoog is, zal wel niemand ontkennen; dat er ook in de kleine zaaltjes van hetzelfde museum dikwijls doortocht is, waartegen gevoelige schilderijen niet kunnen en die het Bruidje van Matthijs Maris dan ook in de eerste plaats opvangt, is niet tegen te spreken, doch voor het laatste zou zeker een glas een groote beschutting wezen. Het is mij niet bekend of deze schilderijtjes korten tijd geleden vernist waren, en dan is natuurlijk in deze temperatuur het te snel opdrogen van de bovenlaag van het vernis gevaarlijk. Een technicus meende dan ook dat hiertegen het eenige middel kon zijn het verniste schilderij met een glas te bedekken opdat de onderlaag tegelijk met de bovenlaag konde drogen.

Ten einde te weten te komen of het werk van Jacob en Matthijs Maris in het bijzonder aanleiding gaf tot barsten, wendde ik mij tot den heer Tersteeg, die op dit punt alle ervaring bezit en bovendien sinds eenigen tijd in zijn kunstzalen centrale verwarming heeft aangebracht. Ook hij had de ondervinding opgedaan dat door die droge warmte een schilderij van Jacob Maris sterke barsten vertoonde. Hij meende evenwel dat dit schilderij er reeds vroeger aanleg toe had. Het onaangename was bovendien, dat het restaureeren van die barsten zoo goed als niets hielp, daar deze na korten tijd toch weer te voorschijn kwamen. Doch het aanbrengen eener goede ventilatie, waardoor de vochtige buitenlucht naar binnen kan stroomen, heeft in de kunstzalen van den heer Tersteeg het kwaad van de verwarming te niet gedaan, zoodat de eigenaar dan ook van zijn verwarming, die trouwens met mate toegepast wordt, geen verdere nadeelen ondervond. Naar men mij meedeelt is ook in het museum te Dordrecht een soortgelijke ventilatie aangebracht.

De ondervinding die de heer Tersteeg met zijn Jacob Maris opgedaan heeft, wordt helaas bevestigd door het prachtige stalinterieur van Bosboom in het Stedelijk Museum te Amsterdam. Waar vroeger de barsten waren zijn na het restaureeren, diepe inkervingen gekomen, zoodat het schilderij er nu uitziet of het slecht en slordig geschilderd is. Dat hierboven de gebarsten toestand verre te verkiezen is, is aan geen twijfel onderhevig.

En dan, een Matthijs Maris restaureeren! Dat allersubtielste en allergevoeligste ‘onder handen te nemen’, zooals de term luidt, de wang van het Bruidje, waar men geen spoor meer vindt van de schilderskwast, waar alles met den vinger gestreken is, gerond is, liefdevol, met de uiterste aandacht, welk een onderneming! Want zoo men met de manier van restaureeren van onze oude meesterwerken niet altijd ingenomen kan zijn, hoeveel minder dan bij de nieuwe schilderijen die wij gekend hebben in hun volle zuiverheid, waarin wij de intentie van den schilder konden volgen en die, om zoo te zeggen, met ons bewustzijn zijn samengegroeid! Matthijs Maris vond dan ook dat men bij een gerestaureerd schilderij liever den naam van den restaurateur moest zetten dan den zijne, omdat het schilderij na dit proces niet meer van hemzelf was.

Door de bizondere welwillendheid van den heer Tony Artz ben ik in staat, een fragment uit een brief van Matthijs Maris, hierover handelend, hier te geven. Het is een brief gedateerd 1 November 1906:

> ‘I think your friend had done better if she had sent the schetsjes to me, as you suggested. I could have done the restoring part, if required; now I've done with it, they're no more mine & if the restorer is going to put my name on them, then he'Il have to put restored by so & so. As a rule when things are restored then zijn ze naar de bliksem. Ik herìnner me in Parijs 2 portretten by Rembrandt, bijgestippeld met groentjes en geeltjes & paarsjes & blauwtjes, maar ze waren geteekend, echte Rembrandts, de naam stond er op, zelfs het jaartal, maar de naam van de restorer hadden ze er maar afgelaten, dat zoude de verkoop benadeeld hebben..... Things may be bad, but when restored they lose their character and are better put out of the way.’
> G.H. MARIUS.

Dramatisch overzicht.

K.V. Het Nederlandsch Tooneel: Freuleken, komedie in drie bedrijven door H.C.J. Roelvink.
N.V. Het Tooneel: De Violiers, tragi-komedie in vier bedrijven door Willem Schürmann.

Wie er den heer Van Nouhuys een verwijt van zou willen maken, dat *Freuleken* door de directie van de koninklijke vereeniging ‘Het Nederlandsch Tooneel’ ter vertooning werd aangenomen, dien zou hij met Kelly, in ik weet niet meer welk stuk, kunnen toevoegen: ‘Ik ben ònnschuldig, 'k heb 'n aalibi!’ Want de Secretaris van den Raad van Beheer was er niet bij toen tot die aanneming besloten werd, had geen stem in 't kapittel.

De dramatische auteur en ervaren tooneelcriticus Van Nouhuys heeft - zoo althans begrijp ik zijn verweer in het verslag van de Vereeniging over het vorig speeljaar - over de dramatische waarde van ter vertooning aangeboden stukken evenmin iets te zeggen als over de wijze waarop de stukken worden bezet en gespeeld. Hij vervult bij ‘Het Nederlandsch’ geen andere functie dan zijn voorganger Van Loghem, namelijk die van Lid en Secretaris van den Raad van Beheer en Letterkundig Adviseur. Het was dus ook hier weer: *Plus ça change, plus c'est la même chose.*

Wij zullen het ons voor gezegd houden en er ons bij neerleggen. Maar jammer is het dat zooveel kennis en ervaring ongebruikt blijven....

Hoe zouden Van Nouhuys' raadgevingen jongeren kunnen ten goede komen, van wie het dikwijls lijkt of zij maar, lukraak, er op los schrijven!

Men zou van sommige tooneelschrijvers willen weten, hoe zij hunne stukken samen stellen.

Het meest voor de hand liggende is zeker dat zij, als ieder scheppend kunstenaar, hij zij schilder, beeldhouwer, toondichter, architect of romanschrijver, beginnen met een ontwerp, een schema te maken van het geheel, de groote lijnen vast te stellen en de verhoudingen waarin de verschillende deelen tot het geheel komen te staan. Bij den tooneelschrijver niet minder dan bij eenig ander kunstenaar komt het er op aan dat hij wete waarheen hij wil en langs welken weg; dat zoowel het eindpunt als de weg erheen hem duidelijk voor oogen staan.

Dat lijkt van zelf sprekend. Maar wanneer wij een stuk te zien krijgen als de komedie in drie bedrijven van H.C.J. Roelvink, waarin men te vergeefs zoekt naar iets wat men met den algemeenen term ‘compositie’ kan aanduiden; waarin, als in een caleidoscoop, de beelden telkens voor en over elkander schuiven en van kleur en vorm veranderen zonder dat een enkel beeld stand houdt, dan bemerkt men dat er menschen zijn die meenen het ook zonder dat vanzelfsprekende te kunnen stellen.

Van het gegeven, hoewel het niet van verrassende nieuwheid is, ware zeker iets te maken geweest. De als ‘Freuleken’ bekende dochter uit het aristocratisch Geldersch gezin uit het laatst der 18^{e} eeuw, die zich tot taak heeft gesteld de plaats te vervullen van de gestorven moeder en vrede en vroolijkheid te brengen in de, door velerlei wederwaardigheden, somber gestemde en in onvrede levende familie, - men zou verwachten dat, waar dit als punt van uitgang genomen werd, het verloop van het stuk ons de hoofdpersoon zou vertoonen strijdend tegen alles wat haar bij de vervulling van die taak in den weg staat en, in het eind, òf overwinnend in den strijd, òf bezwijkend onder een taak die voor haar jonge krachten te zwaar bleek....

Het heeft er niets van. Er is geen lijn waarlangs het stuk zich voortbeweegt; de tooneelen volgen elkander op zonder verband, althans zonder verband met eenig geheel. Niets vindt men er in dat lijkt op ‘le spectacle d'une volonté qui se déploie’. Trouwens van eenigen ‘wil’ is bij geen der in het stuk voorkomende personen iets te bespeuren: zij

schommelen heen en weer door de omstandigheden bewogen, en wat men te zien krijgt is weinig meer dan een 'piétinement sur place'. Wanneer het stuk uit is, is men even ver als aan het begin. De tusschenruimte is gevuld met kleine tooneeltjes, waarvan enkel die, waarin Miebetje, de op het kasteel grootgebrachte ketellappersdochter, een rol vervult, indruk maken. De verliefdheid van Miebetje op den mooien jonker van Aerschot, haar jaloerschheid als zij merkt dat de jonker doodelijk is van 'Freuleken', is werkelijk aardig geteekend. Dit figuurtje op zich zelf zou als middenpunt hebben kunnen dienen van een komedie, vrij wat interessanter van inhoud dan die wij hier te zien krijgen. Mevrouw Lobo-Braakensiek maakt er iets heel moois van en wanneer *Freuleken* ons nog nu en dan aangenaam heeft beziggehouden, dan is dit door haar spel en dat van den heer Reule, den jongen, frisschen, eleganten Jonker van Aerschot.

Maar wanneer men, drie gerekte bedrijven lang, aan dit stuk zonder ruggegraat zijn aandacht heeft geschonken, blijft alleen de herinnering achter aan de episode met Miebetje en aan een beschaafden dialoog. Dat is zeker iets, maar niet genoeg. Wil de heer Roelvink tooneelschrijver worden, dan heeft hij zich rekenschap te geven van de bestaansvoorwaarden van een tooneelstuk, iets wat hij bij het schrijven van *Freuleken* blijkbaar niet gedaan heeft.

De schrijver van *De Violiers* heeft zijn taak ernstiger opgevat. De vier bedrijven van zijn tragi-komedie vormen een geheel, geven een beeld uit het leven van kleine Joodsche kooplui, manufacturiers, in wier oogen 'zaken' zijn wat zij waren voor Jean Giraud uit *La question d'argent:* 'het geld van anderen'. Hoe zij aan dat geld komen, of zij de 'anderen' door hun zaken-doen tot den bedelstaf of in de gevangenis brengen, laat hen koud, wanneer zij hun geldje maar dagelijks zien aangroeien.

Mark Violier, de koopman in 'ongeregelde'[1] goederen, heeft het geld lief om het geld, en verder om zijn eenig kind,

1) Het Woordenboek Deel X kent 'ongeregeld' nog niet in de beteekenis die het woord hier heeft.

Esther, tot een dame te kunnen opvoeden. Maar die opvoeding zal zich tegen hem keeren en zijn ongeluk worden. Wanneer Esther van de Brusselsche kostschool terug komt, haar Joodsche uitspraak heeft afgelegd, heeft leeren pianospelen en zich met smaak kleeden, dan voelt zij zich in de omgeving, waarin zij haar eerste jeugd heeft doorgebracht, bij haar vader, den weduwnaar, haar grootmoeder Rebecca en haar tante Rosalie niet meer thuis. Van haar vader blijft zij houden, maar wanneer zij op de hoogte komt van wat daar in huis omgaat, dan ergert zij zich aan dat 'zaken-doen' en komt zij tot de overtuiging dat wat daar voor doorgaat het daglicht niet zien kan. Van den jongen Joodschen koopman, die haar wordt opgedrongen en die met chocolaadjes en juweelen haar gunst tracht te winnen, wil zij niets weten. De eenige man, die door karakter en manieren haar aantrekt, is de Christen-koopman Rudolf van Es, eigenaar van het groote magazijn aan den overkant van de straat, wien haar vader, door zijn manier van 'handelen', een geduchte concurrentie aandoet en aan den rand van het faillissement brengt. En wanneer Violier en de andere Joodsche kooplui op dien man afgeven en groeien in zijn ondergang, waardoor het groote magazijn van den overkant in handen komt van Mark Violier, dan barst Esther los en schreeuwt zij het uit, dat zij zooveel laagheid niet langer aan kan zien, dat zij Van Es liefheeft en dat zij zijn vrouw zal worden en die van geen ander...

Een voortreffelijke opzet, een prachtige milieu-schildering waarin de verschillende typen flink op hun beenen gezet zijn, wekt in de eerste tooneelen groote verwachtingen. Maar dan krijgen wij drie lange bedrijven vol druk, Joodsch gedoe, waarin de slechtste kant van den kleinhandel naar voren is gekeerd, de meest onsympathieke typen ons op hun eentonig rauw gekrijsch onthalen: een schouwspel van 'handelen' - zonder-handeling. Tot eindelijk het conflict tusschen vader en dochter er eenige spanning in brengt. Violier, in wien wij tot nog toe niets van gehechtheid aan den godsdienst van zijn ras of van Christenhaat ontdekt hadden, wordt nu op eens vuur en vlam tegen dien Christen, die zijn dochter wil trouwen; als een bezetene gaat hij te keer en vloekt zijn kind. Heel dit gedeelte van het laatste bedrijf wordt zuiver melodrama, dat aan den bedenkelijksten tijd der Fransche drama-

romantiek, aan dien van *Le roi s'amuse* en dergelijke herinnert. Tegenover den verachtelijken Violier - ‘een nobel, sympathiek mensch’, noemt hem de heer Stokvis in het weekblad ‘De Wereld’! -, van wien wij verzocht worden te gelooven dat hij nog één goeden kant heeft: de liefde voor zijn dochter, krijgen wij in Esther de edelaardige, lieftallige, vlekkelooze jonkvrouw te bewonderen: *un lis sur un fumier.* Dit is alles conventioneel, zonder diepte, vol grof uiterlijk effect.

En hinderlijk wordt dit door de wijze waarop de heer Royaards, in deze laatste tooneelen van *De Violiers*, den heer Schürmann over-schürmannt. Want zóó, in voortdurend gejammer, gesnik en gehuil met aanvallen van ontembare woede, waarop een beroerte of een reeks van zenuwtoevallen zou moeten volgen, kan de schrijver zich den Mark Violier van dit slot niet gedacht hebben. Men lette maar eens op de tot geregelde zinnen saamgevoegde woorden, welke hij hem in den mond legt, met nu en dan een grap of een woordspeling ertusschen. Die tekst is, op de plaatsen waarop ik doel, niet berekend om gezegd te worden door iemand die zich aanstelt als een krankzinnige, zonder stuur over zijn handelingen of over zijn woorden.

Het gaat niet aan, Royaards' spel als Violier, hoe vol humor en leven ook in de eerste twee bedrijven, gelijk te stellen met zijn meesterlijke creaties van Mercadet en van den Markies de la Seiglière, die er zóó ver van af staan als Balzac en Sandeau van Willem Schürmann.

Na de juichtonen over deze tragi-komedie die uit Rotterdam tot ons kwamen overgewaaid, was de vertooning van *De Violiers* mij een groote teleurstelling, en lijkt het succes van dit stuk mij er een van bedenkelijk allooi. Den bestuurder van ‘Het Tooneel’ gun ik de avond aan avond gevulde zalen gaarne; de geniale tooneelspeler mag er niet mee tevreden zijn.

Wèl tevreden kan hij wezen met het spel zijner medespelers, en in het bijzonder met dat van Musch, die, in de ondankbare rol van den afgewezen minnaar, door zijn sobere, juiste typeering eens te meer toonde welk een voortreffelijk kunstenaar hij is.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Engelbert Humperdinck en zijn opera ‘Königskinder’.

Het Bestuur der Wagnervereeniging te Amsterdam ontving eenìgen tijd geleden van verschillende zijden het verzoek om behalve de werken van Richard Wagner nu en dan ook die van andere componisten te doen opvoeren.

Hierin zag het geen bezwaar; doch van oordeel zijnde, dat uitvoeringen van den meester hoofddoel der vereeniging moeten blijven, en dus de jaarlijks aan twee zijner werken gewijde voorstellingen in stand gehouden moeten worden, achtte het de verwezenlijking van het denkbeeld alleen dan mogelijk, wanneer het aantal der jaarlijksche voorstellingen werd vermeerderd.

Ten einde evenwel te weten, in hoeverre zulke uivoeringen buiten het gewone kader zich in de algemeene sympathie der Leden zouden mogen verheugen, werd besloten, dezen winter daarmede een proef te nemen. Ter opvoering werd gekozen de opera *Königskinder* van Engelbert Humperdinck en de extra-voorstelling bepaald op Vrijdag 9 Februari e.k. in den Stadsschouwburg te Amsterdam.

Humperdinck is in de Nederlandsche muziekwereld geen onbekende. Het dramatische werk, waarmede hij in Duitschland en daarbuiten als operacomponist naam heeft gemaakt, is bij de verschillende operaondernemingen, die wij in vroegeren tijd hadden, onder den titel van ‘Hänsel und Gretel’ (Nederlandsch: Hans en Grietje’) meermalen opgevoerd, doch bleef niet lang op het repertoire. Het Nederlandsche publiek scheen in deze opera geen bijzondere aantrekkelijkheid te vinden,

en gedeeltelijk laat zich dit ook wel verklaren. Dat zij in Duitschland indertijd ontelbare malen en overal met groot succes gegeven is, moet m.i. hoofdzakelijk worden toegeschreven aan de populariteit daar te lande van de kinder- en volksliederen, die er in voorkomen. Buiten Duitschland is dit laatste niet zoozeer het geval en gaat daardoor een groot deel der bekoorlijkheid er van verloren. Men kent die volkswijzen niet, of is althans daarmede niet zoo vertrouwd, en dit vermindert de belangstelling in zulk een werk.

Wat Duitschland betreft, was er echter nog een andere reden, waarom dit eerste muzikale 'Märchenspiel' van Humperdinck daar zoo werd toegejuicht. Het verscheen tegen het einde van het tijdperk, waarin de uit Italië overgewaaide kunstsoort het Germaansche dramatisch-muzikale gebied was binnengedrongen en er groote triomfen vierde. Mascagni en Leoncavallo, op operagebied de voornaamste vertegenwoordigers van het *Verisme* - het genre, dat streeft naar uitbeelding van den mensch, die zich geeft, zooals hij is, en zich niet achter het masker van conventie of van beschaving verbergt - waren de helden van den dag, het repertoire der Duitsche operaondernemingen wemelde van tooneelstukken van dien aard, en zelfs waren er Duitsche operacomponisten, die deze Italiaansche mode volgden. Met de verschijning van 'Hänsel und Gretel' evenwel was het, alsof het publiek tot inkeer kwam. De Italiaansche producten verloren meer en meer hun aantrekkingskracht en met gretigheid wendde het publiek zich tot de met poëzie en romantiek doortrokken kunst, die het tooneel in de plaats daarvan aanbood.

Humperdinck kwam dus met zijn 'Märchenspiel' op een gunstig oogenblik. Het was zijn eerste werk op een terrein, waarop hij zich het meest heeft onderscheiden. Op ander muzikaal gebied heeft hij althans niet veel van zich doen spreken. Er moet echter gewezen worden op het groote aantal door hem gecomponeerde *liederen*, waarvan die, welke aan het *volkslied* verwant zijn, tot het beste behooren, dat hij in deze kunstsoort heeft voortgebracht. Men ontwaart daaruit zijn voorliefde voor de sprookjeswereld en de romantiek - iets wat zich ook verraadt in de keuze der gedichten voor zijne toonscheppingen. Alles toch, wat in de poëzie

eenigszins op impressionisme, symbolisme enz, lijkt, gaat hij uit den weg, en bijna geregeld kiest hij naar het volkslied zweemende poëzie. Bijzonder talrijk zijn zijne *kinderliederen* en voornamelijk zijne *kerstliederen.* Zij vormen den overgang tot het door hem aan de Duitsche Kroonprinses opgegedragen *Weihnachtsspiel*, dat voor opvoering in den huiselijken kring en in de school berekend is en waarin hij blijk geeft van zijn buitengewoon talent om ook met kleine middelen groot effekt te verkrijgen.

Die kleine wereld is ook het *milieu* van Humperdinck's grootere dramatische toonscheppingen. Tot het groote tragische, tot de heldenopera bij voorbeeld, voelde hij zich blijkbaar nimmer aangetrokken. Wat hij ons echter in het lichtere en meer intieme genre schonk, legt getuigenis af van zijn groot dramatisch talent.

Dit talent heeft zich al vroeg bij hem geopenbaard. Na zijn eerste studiën aan het Conservatorium te Keulen ging hij ter voortzetting daarvan naar München en werd daar leerling aan de Koninklijke Muziekschool. Daar moet hij reeds bewijzen van zijn aanleg voor de dramatisch-muzikale kunst gegeven hebben, want hij ontving van Freiherr von Perfall, generaal-intendant en tevens chef der genoemde school, de opdracht om tooneelmuziek voor Aristophanes' blijspel ‘De Kikvorschen’ te componeeren. (In latere jaren schreef hij ook zulke muziek voor tooneelstukken van Shakespeare.)

Toen hij zich met die taak ging bezig houden, was hij reeds een echte *Wagnerianer.* In München had hij zich in de vereeniging der ‘Ritter des Ordens vom heiligen Gral’ doen opnemen en werd daardoor voor het eerst ingewijd in de geheimen der Wagnersche Kunst, die in Keulen, waar toen de ultra-conservatieve Ferdinand Hiller troonde, natuurlijk in den ban was gedaan. Zijn vertrouwdheid met die Kunst werd echter niet lang daarna nog grooter door zijn persoonlijke kennismaking met den meester.

In het jaar 1879 verwierf hij den Mendelssohnprijs, die hem de aangename verplichting oplegde om een studiereis naar Italië te maken. In Napels zijnde, trok de toen vijf en twintig-jarige musicus de stoute schoenen aan en bracht een bezoek aan Wagner, die daar de Villa Angri bewoonde. Humperdinck introduceerde zich met een visitekaart, waarop

onder zijn naam gedrukt stond: ‘Mitglied des Ordens vom Gral’, en werd bij den meester toegelaten. Onderzoekend en ernstig keek deze den vrijmoedige een oogenblik aan, doch daarop loste de strengheid van zijn blik zich op in een welwillenden glimlach en zeide hij tot zijn bezoeker: ‘Was machen Sie denn in Neapel, Sie Gralsritter?’ Humperdinck verklaarde hem daarop de aanleiding en het doel van zijn reis, waarop Wagner antwoordde: ‘Wie merkwürdig! - Was kann denn heutzutage noch ein Musiker für seine Kunst in Italien profitieren? *Tempí passati!* Bei uns daheim gibt es doch wahrlich genug zu schaffen und zu lernen. Und wie sehr, ach wie sehr könnten wir da drüben so eine Art Stiftung gebrauchen, die uns in Stand setzte, den Festspielbesuch möglichst allgemein zu machen oder doch zu erleichtern.’

Bij het afscheid werd Humperdinck, die op weg naar Sicilië was, uitgenoodigd om op zijn terugreis naar het vaderland zijn bezoek te herhalen. Dit geschiedde in het jaar 1880, en de jonge toonkunstenaar had toen het geluk tegenwoordig te kunnen zijn bij het verjaarfeest van Wagner (22 Mei) waarop een gedeelte van *Parsifal* ten gehoore werd gebracht. Bij die gelegenheid noodigde de meester Humperdinck tevens uit, hem behulpzaam te zijn met afschrijven der partituur van genoemd werk, een uitnoodiging die natuurlijk met vreugde werd aangenomen.

In het begin van 1881 vestigde Humperdinck zich in Bayreuth. Zijn hoofdtaak werd daar het copieeren van de door Wagner ontworpen partituur. Dagelijks zond de meester hem eenige bladzijden, en die was zoo vlijtig, dat zijn helper moeite had, hem bij te houden.

Des avonds kwam Humperdinck dan in de villa ‘Wahnfried’, waar gemusiceerd werd en Wagner voorlas.

Aan de voorbereidingen voor de eerste opvoering van *Parsifal*, die in het voorjaar van 1881 aanvingen, nam Humperdinck als muzikale assistent ijverig deel, en in December van het jaar 1882 ging hij naar Venetië, naar aanleiding van Wagner's uitnoodiging om hem te helpen bij het instudeeren der symphonie uit zijn jeugd, die hij ter gelegenheid van het geboortefeest zijner vrouw (25 December) wilde laten uitvoeren. Toen zag Humperdinck den meester

voor het laatst. De tijding van diens dood ontving hij nog geen twee maanden later in Parijs.

Zoo leerde onze jonge kunstenaar door zijne relatiën met Bayreuth en zijn omgang met hem, die daar de ziel van alles was, niet alleen het theaterwezen van zeer nabij kennen, doch werd hij tevens ten volle vertrouwd met de kunst, die daar beoefend werd. Maar dat het toch een innerlijke roeping was, die hem aandreef, voor het tooneel te componeeren, en niet louter het Wagneriaan zijn, dat toonde hij eenige jaren later, toen zijn eigenlijke loopbaan van dramatisch componist begon. Niet met een Tristan-imitatie of een ander tooneelwerk á la Wagner - gelijk sommige componisten plachten te doen - deed hij den eersten stap op dat gevaarlijke terrein, maar met een *sprookjesdrama* kwam hij voor den dag, dat zich langzamerhand had ontwikkeld uit een paàr liedjes en dansen, die hij voor de kinderen van zijn zuster Adelheid (gehuwd met den letterkundige Wette) had gecomponeerd.

Het was ook zijn zuster, die den tekst vervaardigde van dit ‘Märchenspiel’, dat men heeft leeren kennen onder den titel van *Hänsel und Gretel.* Het onderwerp is een eenvoudig sprookje, zonder eenige diepzinnigheid.

Twee kinderen, het ouderlijk huis ontloopen, verdwalen in het woud, vallen in slaap en worden bewaakt door engelen, die, electrisch verlicht, langs een wolkentrap neerdalen. Weder ontwaakt, geraken de kinderen in de macht van de ‘Knusperhexe’ (op zijn hollandsch: de knapkoekenheks), een wezen welks roeping het schijnt te zijn, de kinderen tot zich te lokken, hen in deeg te wikkelen, in den oven te stoppen en er Sinterklaaskoeken, vrijers en vrijsters, van te bakken. Hänsel en Gretel weten zich echter door list te redden en de heks zelve in den oven te schuiven. Daardoor onttooveren zij de andere kinderen en worden jubelend door de hen zoekende ouders begroet.

Hoe heeft nu Humperdinck dit eenvoudige sprookje dramatisch-muzikaal bewerkt? - Gezegd is reeds, dat hij in zijn opera verscheidene populaire liederen heeft aangebracht; maar ook liederen van eigen vinding heeft hij er aan toegevoegd. Overigens valt het niet te ontkennen, dat tekst en muziek weinig bij elkander passen. Het meesterschap van den componist in alles, wat contrapuntiek betreft, zijn

beheersching van de uitdrukkingsmiddelen der moderne kunst (leidmotieven, symphonisch orkest enz.) hebben hem hier dikwijls verleid tot een overdaad, die aan de naïeveteit van het kinderverhaaltje afbreuk heeft gedaan. Het is alsof de componist vreesde, dat zijn publiek, trots alle kinderlijk sentimenteele opwellingen, toch te veel aan pikanten kost gewoon, bij een te eenvoudige muziek zich ten slotte zou vervelen en daarmede het werk zou veroordeelen. M.a.w. de lust tot polyphone combinaties en het beheerschen der Wagnersche middelen van uitdrukking hebben hier Humperdinck er niet zelden toe verleid om meer te doen dan noodzakelijk was; het onderscheid tusschen de grootsche wereld der *Mythe* en het bescheiden *sprookje* werd door hem te veel uit het oog verloren. Dit evenwicht te herstellen, bleef voorbehouden aan zijn volgend tooneelwerk: *Königskinder.*

Het ontstaan dezer 'Märchenoper' heeft een eigenaardig verloop gehad. Een in München woonachtige dichteres had onder den aangenomen naam Ernst Rosmer verscheidene werken voor het tooneel geschreven en daaronder ook een sprookjesdrama *Königskinder,* waarvoor zij Humperdinck verzocht de noodige muziek te componeeren. Hij verklaarde zich daartoe bereid, doch met dien arbeid bezig zijnde, kwam hij allengs tot de overtuiging, dat hij menig gedeelte van dit tooneelstuk muzikaal niet beter tot zijn recht kon laten komen dan in den *melodramatischen* vorm. Niet dat hij zulk een vorm in alle gevallen gewenscht vond, maar voor een eenvoudig onderwerp als dit vond hij de toepassing daarvan wel bruikbaar, en dat deed hij dan ook in dit geval. Maar hij had daarbij iets nieuws bedacht: hij noteerde voor den tooneelspeler, hoe deze bij de begeleidende muziek moest uitspreken hetgeen hij te zeggen had (toonval, pauze, uitdrukking werden aangegeven) en noemde deze manier van behandeling het '*gebundene* Melodram' om het te onderscheiden van het *freie*, waar de tooneelspeler min of meer naar willekeur bij de begeleidende muziek spreekt.

Zoo werd dit melodrama den 23sten Januari 1897 voor het eerst in München en daarna in nog eenige andere steden van Duitschland, alsook in Praag, opgevoerd. Het daarin gedrukte beginsel veroorzaakte een korten maar nogal hevigen strijd, waardoor het werk zelf op den achtergrond geraakte

en de belangstelling daarvoor gaandeweg verminderde.

Nadat een tiental jaren sedert dit gewaagde experiment waren verlpoopen, en Humperdinck in dit tijdperk slechts twee werken voor het tooneel had geleverd (*Dornröschen* en *Die Heirath wider Willen*), die echter, voornamelijk wegens de geringe beteekenis der *libretti*, geen bijzonderen indruk in de muziekwereld maakten, dook in het voorjaar van 1908 het bericht op, dat Humperdinck bezig was, het melodrama *Köningskinder* tot een opera om te werken, en dat daarbij slechts een deel van de vroeger door hem gecomponeerde muziek behouden zou blijven.

Wel was het vreemd, dat de eerste opvoering van dit nieuwe werk volgens dat bericht niet in Duitschland, ja zelfs niet in Europa zou plaats hebben. Men kon het eerst niet gelooven, maar al spoedig bleek de mededeeling toch juist te zijn. De *Metropolitan Opera* in New-York had reeds aanstonds hier de voorkeur verkregen, maar het duurde nog lang voordat zij van dat recht gebruik kon maken; eerst in Januari 1911 werd het werk in die stad opgevoerd. Daarna volgde de Koninklijke Opera in Berlijn en weldra werden ook in andere Duitsche steden voorstellingen van deze ‘Märchenoper’ gegeven.

De tekst daarvan is het verkorte maar in zijn wezen weinig veranderde gedicht van Ernst Rosmer, waarvoor, gelijk gezegd is, Humperdinck jaren vroeger de begeleidende muziek had geschreven. Het onderwerp is het oude, in de meeste Europeesche landen in tal van varianten voorkomende verhaal van de twee koningskinderen, die elkander onbekend ontmoeten en, zooals het volkssprookje luidt, trots allerlei tegenspoed ten slotte samen gelukkig worden en tot aanzien komen. In dit tooneelstuk echter eindigt de geschiedenis tragisch.

Een koningszoon komt op een zonnigen lentedag op een open plek in een hoogstammig woud, waar hij bij een hut, die door een heks bewoond wordt, een jonge en aanvallige ganzenhoedster vindt. Zij is in de macht van die heks en heeft nooit toestemming kunnen verkrijgen om het bosch, dat ‘Hella Wald’ genoemd wordt, te verlaten; en toch verlangt zij zoo vurig, eens onder de menschen te komen, van wie zij er tot nu toe nog geen gezien heeft. ‘Waag het eens,

zoo iets te doen'; - had de heks gezegd - 'de boomen en struiken staan onder mijn betoovering, die houden je vast; de bodem gaat branden onder je voeten'.

Ook op den morgen, waarop de koningszoon verschijnt, komt genoemd verlangen weer in haar op en voelt zij zich zoo eenzaam. Om zich wat op te vroolijken en de verveling te verdrijven, neemt zij van een tak van den overouden linde, die tegenover de hut staat, een daaraan hangenden bloemkrans, zet zich dien op het hoofd en bekijkt zich dan in het bronwater als in een spiegel.

Zoo vindt haar de koningszoon. Hij draagt een verschoten jachtkleed en is gewapend met boog en pijlen en met een kort zwaard. Over den schouder draagt hij een bundel. Hij groet haar, en verschrikt kijkt zij op. 'Zijt gij een mensch?' - vraagt zij. - Nog nimmer heb ik er een hier de hut voorbij zien gaan.' - 'Ik kom van verre' - zegt hij. 'Ik ben een vroolijke jager'. En hij verhaalt haar dan allerlei schoone dingen van een rijk, dat ver achter de bergen ligt en waar hij in dienst van den koning js geweest. 'Zijt gij de koning?' - vraagt ze naïef. 'Neen,' - is het antwoord - 'daarvoor deugt een jonge knaap niet. Maar laat ik je vertellen van 's konings *zoon.*' Hij doet dit en zegt, hoe heerlijk en zorgeloos zoo'n jong mensch het heeft. 'En kan je nu begrijpen,' - voegt hij er aan toe - 'dat er een domme koningszoon is, wien dat niet alleen hindert, maar wien het ook treurig stemt, dat rondom zijn rijk een gouden muur is? Op een vroegen morgen ontvlucht hij zonder begeleider het koningshuis, waar alles nog slaapt. Wat een domoor! Hij begint een zwervend leven; hij lijdt honger en dorst, strijdt tegen wilde dieren en loopt daarbij dikwerf wonden op, die hij zelf moet helen. En toch heeft hij dat leven lief.' -

Zoo eenvoudig als zij is, schijnt zij toch den zin zijner woorden te vatten; en schuchter zegt ze: 'Ik zou hem willen vergezellen'.

'Koning en bedelares; wilt ge dat wagen?' vraagt hij glimlachend.

> Er hat einen wilden vielstolzen Sinn,
> wird dich plagen
> mit Liebe und Zürnen. Hast doch den Muth?

GÄNSEMAGD.
Nein.... doch ich bin dir gut.

KÖNIGSSOHN.
(haar in zijn armen nemend).
Willst du mein Maienbuhle sein,
du Blumenweiche?
Im weiten Reiche
unter allen
den demütig schönen Frauen
möchte meinem Schauen
keine gefallen.
Unter der Linden
beim Vogelgesang
musst' ich in dir meinen Sommer finden.

Hij kust haar. Een windstoot werpt haar den bloemenkrans van het hoofd; hij neemt dien op, maar zij wil hem terug hebben en bij haar poging daartoe wordt de krans gescheurd. Hij steekt de stukken in zijn wambuis en geeft haar in de plaats daarvan een kroon, die hij uit zijn bundel haalt. Zij weigert die, maar hij wil de kroon niet terugnemen en werpt haar in het gras: ‘Wat is mij aan dit sieraad gelegen’, zegt hij:

Eine gute Wehr,
drei Heller zur Zehr
und keine Ehr',
als die mir eingeboren tief innen.

‘Wilt-ge mij zoo liefhebben, en zoo meegaan?’
De ganzenhoedster stort zich in zijne armen en zegt:

So lass uns laufen heimlich und schnelle!
Ich bin dir eigen in alle Zeit.

Zij gaan hand in hand naar het bosch, maar wanneer daaruit een hevige windstoot komt en de ganzen wild om haar heen dringen, wordt zij angstig, keert zich om en blijft staan. Zij herinnert zich de bedreiging van de heks en roept uit:

Schau den Wald!
Er will's nicht haben.

Der Boden hält mich fest,
In die Sohlen wächst mir die Erde!

Dit wekt zijn toorn op. Dan zal hij alleen gaan en zij zal hem niet terugzien, voordat ‘gelöst vom Vaterzelt, ein

Nachtstern in 's Herz deiner Blume fällt.' Na het uitspreken, van deze geheimzinnige woorden verdwijnt hij snel in het woud.

Bedroefd blijft zij achter. Maar zij hoort de heks terugkomen. Uit vrees dat die de kroon zal ontdekken en wegnemen, roept zij een der ganzen tot zich en hangt haar het kleinood om den hals. Als de heks verschijnt, vertelt zij haar, dat zij een mensch gezien heeft, en smeekt, haar los te laten; hier kan zij het niet meer uithouden. De heks wordt boos en dreigt met straffere maatregelen. Op dit oogenblik hoort zij dichtbij in het woud zingen; zij jaagt haar pleegkind de hut in, volgt haar en sluit deur en venster.

De woonplaats van de heks krijgt nu een bezoek van drie gasten uit de naburige Hellastad: een speelman, een houthakker en een bezemmaker. Zij komen als afgezanten van den Magistraat om mede te deelen, dat vermits de oude koning gestorven is, men daar een nieuwen koning wil hebben, en nu aan de 'Waldfrau' de vraag wordt voorgelegd, waar men een Koningskind - hetzij Koningszoon of Koningsdochter - kan vinden, die de vacante plaats zou kunnen vervullen.

De heks, die men met moeite uit haar vesting heeft gelokt, scheept de vragers af met het antwoord: 'Zegt aan de burgers:

Wenn Morgen die Mittagsglocken schlagen
und ihr zum Hellafeste bereit
auf Anger und Wiese versammelt seid -
der Erste, der schlendert zum Stadt thor herein,
Sei es ein Schalk
oder Wechselbalg,
der mag euer König sein.

Houthakker en bezemmaker vertrekken daarop; de speelman echter blijft nog. Hij heeft de ganzenhoedster opgemerkt, die alles beluisterd heeft, treedt op haar toe en zegt, dat zij zich moet vrij maken. 'Dat kan ik niet,' - zegt zij - 'de booze tooverspreuken houden mij vast. De koningszoon is hier geweest; hij wilde mij mede hebben naar beneden, naar het dal, en ik volgde hem *niet.* Daarom treur ik.'

'Hebt gij den koningszoon gezien,' - zegt daarop de speelman - 'zoo help mij hem zoeken, opdat men hem tot koning kieze. Naar het dal, naar de menschen zullen wij gaan, en dan zult gij hem huwen.'

Door de onthullingen van de heks, die opmerkzaam het gesprek van de twee gevolgd heeft, komt nu de speelman tot de gevolgtrekking, dat ook de ganzenhoedster een echt koningskind is. Groote vreugde van het meisje. Zij neemt de kroon van den hals der gans en wil met den speelman gaan om haar vriend te zoeken. Bij de heks dringt zij er op aan, haar los te laten. ‘Neen,’ - zegt de speelman - ‘wilt gij u een koningskind noemen, dan moet ge zelf de betoovering verbreken.’ In vertwijfeling werpt zij zich op de knieën, en met beide handen de kroon ten hemel heffende, roept zij vader en moeder aan, haar te helpen.

Opeens valt nu uit den hemel een ster op den leliestengel vooraan in het tuintje bij de hut, en de kelk van de bloem die zij zelf gekweekt heeft, opent zich wijd. De ganzenhoedster herinnert zich de geheimzinnige woorden, door den koningszoon bij zijn vertrek uitgesproken. Zij stoot een jubelkreet uit, drukt zich de kroon op het hoofd en met den uitroep: ‘Erlöst! Erlöst!’ ijlt zij het woud in.

In den aanvang van het tweede bedrijf vinden wij den koningszoon in de Hellastad terug, in een herberg, waar hij zich als bedelaar heeft aangemeld en men hem nachtverblijf heeft verschaft in den zwijnenstal. Hij heeft al genoeg van de rol, die hij zichzelven heeft toebedeeld en wil de ongastvrije stad den rug toekeeren.

Maar plotseling is het, of iets hem de borst beklemt. Hij tast in zijn wambuis en haalt er den gescheurden krans uit. De herinnering aan de ganzenhoedster wordt in hem opgewekt; het is alsof de bloemen zeggen: ‘Geh' nicht fort! Geh' nich fort!’ En dat moeten nu teedere bloemen zeggen! Hij schaamt zich; zijn standvastigheid keert terug:

Bin ich als Königssohn geboren,
Zum König muss ich mich selber machen.
Aber wie? -
Will - dienen,
dienen ein Jahr!
Und so ich ein guter Knechtsknabe war,
aller Demuth Meister worden bin,
dann hab' ich rechten Königssinn.

Intusschen zijn er in de Hellastad groote dingen op handen. In het stadsgedeelte, waar ook de zoo even genoemde her-

berg staat, wordt feestgevierd en zal de groote gebeurtenis der komst van een nieuwen koning afgespeeld worden. De poort is al versperd en wordt bewaakt door twee poortwachters.

De plechtigheid vangt aan. In optocht komen de raadsheeren, feestelijk getooide burgers, vrouwen en meisjes; zij nemen hunne plaatsen in op de voor deze gelegenheid opgestelde tribune. Daar wordt aan het volk verkondigd, dat met den klokslag van het middaguur de koningszoon zal verschijnen, die de plaats van den gestorven vorst zal innemen. Hij zal door de poort komen in een prachtigen wagen en in rijk versierde kleederen. Alles geraakt in spanning, wanneer de eerste klokslag zich laat hooren. Het volk heeft zich aan beide zijden van de poort geschaard en laat, op bevel der raadsheeren, een breeden weg in het midden vrij. De koningszoon staat vooraan in de rijen en vestigt den blik strak op de plaats, waar de verwachte zich zal vertoonen.

Met den elfden klokslag trekken de poortwachters de tijdelijke versperring weg, met den twaalfden springt de poort open, en aan den ingang staat in het volle zonlicht... de ganzenhoedster te midden van hare ganzen, barrevoets en met de kroon op het hoofd.

Alles staart haar sprakeloos aan. Langzaam treedt zij de poort binnen, gevolgd door den speelman, en blijft dan in het midden staan. Zij ziet den koningszoon en roept hem toe:

> Mein lieber Knabe, ich komm' zu dir,
> Hab' mir mein Fürchten überwunden
> und einen freudigen Muth gefunden.
> Mit Rechten trag ich die Krone hier!

Met een vreugdekreet snelt hij naar haar toe en valt haar te voet. Maar de indruk, door de verschijning bij het volk te weeg gebracht, is een heel andere. Van zijn verbazing bekomen, barst het in gelach en geschreeuw uit. Allerlei spotwoorden worden haar toegevoegd en men dreigt reeds, haar de kleeren van het lijf te scheuren. Dan echter trekt de koningszoon zijn zwaard om haar te verdedigen, waarop de verbolgenheid der menigte zich ook tegen hem richt en het paar met knuppels en steenen de poort wordt uitgejaagd.

De beide Koningskinderen worden nu zwervers en gaan een

tijd vol ontberingen tegemoet. In het derde en laatste bedrijf komen zij terug op de plaats, waar zij elkander leerden kennen. In de hut van de heks, die men had verbrand, omdat zij de stad en den magistraat om den tuin geleid had, woonde nu sinds eenigen tijd de speelman, na zijn ontslag uit den kerker, waarin men hem wegens dezelfde historie had geworpen. Op zekeren dag komen de houthakker en de bezemmaker met eenige kinderen bij hem om te vertellen, dat de stad hem vergiffenis had geschonken en dit vooral aan de kinderen te danken was, die zoo lang zijne liederen hadden moeten missen. De mannen dringen bij hem aan, dat hij naar de stad zou terugkeeren, en hij laat zich ten slotte daartoe overhalen, aan de kinderen zeggende: 'Wij zullen de Koningskinderen gaan zoeken.'

Na hun vertrek, en als de mannen de hut zijn binnengetreden, om den boel daar eens te onderzoeken, treedt het Koningspaar op. Hij draagt haar, want van vermoeienis kan zij niet meer voort. Thans is het geen zonnige lentedag maar een bitter koude winterdag en het begint te sneeuwen. Afgemat en door koude bevangen, zetten zij zich neder om een poos uit te rusten. Dan echter begint de honger hen te kwellen en hand in hand gaan zij naar de hut, kloppen aan en vragen om brood.

De mannen echter wijzen hen af, daar zij met leege handen komen. Maar nu denkt de Koningszoon eensklaps aan de gouden kroon, die hij nog altijd bij zich heeft, en niettegenstaande het verzet van zijn gezellin, breekt hij die middendoor en gaat nogmaals naar de hut om een der stukken voor brood aan te bieden. Als de mannen zien, dat het goud is, worden zij begeerig en verlangen voor een brood ook de andere helft der kroon, die hun dan ook gegeven wordt.

Maar wat thans eindelijk met veel moeite en ten koste van veel opoffering was verkregen is het vergiftigde brood, eertijds door de heks gebakken en door haar vervloekt: '*Wer es hälften isst*, *stirbt ganzen Tod.*' Zij eten het tot hun verderf. Onder de linde naast elkander uitgestrekt, gaan zij den eeuwigen slaap in, en de sneeuw, door den wind over hen heen gespreid, wordt hun doodskleed.

Zoo vinden hen de speelman en de kinderen bij hun terugkomst.

Het libretto dezer ‘Märchenoper’ - bestaande in het eenigszins gewijzigde, maar in zijn wezen onveranderd gebleven tooneelstuk van Ernst Rosmer - zou men moeilijk een ideaal dramatisch dichtstuk kunnen noemen. Immers, van een gemotiveerde en logisch ontwikkelde handeling kan men niet spreken en verder is de taal niet altijd vrij van verwardheid en duisterheid. Maar het bevat toch tal van stemmingen van lyrisch-romantischen aard, waarmede een componist van groot talent als Humperdinck zijn voordeel kan doen. En dat heeft hij dan ook niet verzuimd.

Blijkbaar waren het ook hier in het algemeen de poëzie en het romantische van het sprookje, die hem aantrokken, en zoo schiep hij een meesterwerk, dat duidelijk den stempel zijner persoonlijkheid draagt.

Van de drie bedrijven is, wat de muzikale behandeling betreft, het eerste wel het meeste poëzierijke. De oogenblikken bijvoorbeeld waarop de ganzenhoedster alleen op het tooneel is, haar eerste gesprek met den Koningszoon - en hiervan vooral het gedeelte, waar de kennismaking der jongelieden tot een formeele liefdesidylle stijgt, behooren tot het schoonste, dat Humperdinck ons in deze partituur schenkt. En ook van het tweede bedrijf mag de monoloog niet vergeten worden, waarin de Koningszoon met zichzelven in tweestrijd is over de voortzetting of het prijsgeven van de taak, die hij zichzelven heeft voorgeschreven - een tweestrijd die door de herinnering aan de ganzenhoedster wordt opgelost.

Gelegenheid om groote dramatische kracht te ontwikkelen, is in dit stuk aan den componist niet veel gegeven, doch daar, waar de situatie dit vorderde - en dit is voornamelijk het geval in het tweede bedrijf, waar de eenvoudige ganzenhoedster zich aan de verbaasde volksmenigte vertoont, en bij het woeste tooneel, dat daarop volgt - schieten de krachten van Humperdinck zeker niet te kort.

Toch is het terrein der romantische Mystiek de plaats waar Humperdinck zich het meest in zijn element voelt, en dit komt ook geheel overeen met zijn wezen en karakter. Hij is een stille werker, behoort niet tot de ‘Stürmer und Dränger. In het land der droomen beweegt hij zich het liefst.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Grey en Bethmann. - Turkije. - Perzië. - Delhi. 26 Dec. 1911.

In den oratorischen wedstrijd tusschen Grey en Bethmann heeft geen van beiden een besliste overwinning behaald.

Van Duitsche zijde is niet aannemelijk gemaakt, dat de veelbesproken rede van Lloyd George geen wijziging zou hebben gebracht in Duitsche voornemens of plannen. Toen men de *Panther* zond was Zuid-Marokko *niet* opgegeven; men leze er de toenmalige officieuse Duitsche perscommentaren der pas begonnen actie maar op na. Wat thans van Duitsche zijde is beproefd om den terugtocht te maskeeren kan moeilijk als geslaagd worden aangemerkt. Waarin echter Bethmann den prijs verdient, is de keus van het slotwoord. Men had in Grey's in veel opzichten bewonderenswaardige rede de koele voornaamheid aangetroffen die men bij de regeering van een land van Engeland's positie verwachten kon; - maar iets anders had men er droevig in gemist: het besef namelijk, dat koelheid en voornaamheid alleen het heden, maar niet de toekomst redden. De Marokko-misère die zes of zeven jaar lang de Europeesche kultuurvolken in de bevestiging van waardiger onderlinge betrekkingen belemmerd heeft, is dan toch in de eerste plaats ontstaan uit de miskenning van zeer gegronde aanspraken van Duitschland, om van de regeling van zaken waarin het een aanwijsbaar en volkomen avouabel belang heeft, niet te worden uitgesloten. Of de handelingen waartoe de verklaarbare ontstemming over dit feit Duitschland voor en na gebracht heeft, steeds gelukkig en consequent zijn geweest, is eene andere quaestie;

- doch eene quaestie die *thans*, na Duitschland's feitelijken terugtocht, voor afgedaan had kunnen en moeten zijn gehouden. Wat men nu aan het slot van Grey's rede zou hebben verwacht en unaniem toegejuicht (zelfs aan de Seine en Newa, voor zoover men er bij zijn verstand is), zou de erkenning zijn geweest dat ook Engeland eene fout heeft ingezien en die voortaan wil vermijden: de fout van Duitschland's natuurlijkste aspiratiën als wereldmogendheid slechts te bejegenen met vijandschap en wantrouwen. Meent Engeland werkelijk dat Duitschland's bloei niet anders kan beteekenen dan Engeland's val, het wage den verdelgingsoorlog. Gaat Engeland's zelfverblinding niet zóó ver (en zij doet het niet), dan ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat men zich op zoo goed mogelijken voet heeft te stellen met wat men niet kan weghaten en niet durft wegschieten. Het ware mogelijk geweest, in gematigde maar duidelijke termen te verstaan te geven dat men die gevolgtrekking heeft gemaakt; het ware bovenal mogelijk geweest, in de mededeeling dier overtuiging nog iets anders dan het gevoel van spijt te leggen. Wat Grey nu gezegd heeft, bleef ijzig koel, en heeft daardoor te Berlijn het ongetwijfeld beoogde effect geheel gemist. De minste warmtegraad reeds zou dáár de vorst hebben doen ontdooien. Grey heeft een eenige gelegenheid voorbij laten gaan, en Bethmann ruimte gelaten tot de slotopmerking, dat de wensch naar *a clean slate* ook verbiedt, van te voren te diep in de lei te krassen!

De Bagdad-spoorweg-kwestie (die voor het oogenblik slaapt, maar niet slapende kan blijven), is bij uitnemendheid geschikt, om door een Engeland, dat zich oprechteiijk met Duitschland verstaan wil, in zeer korten tijd tot aller genoegen te worden geregeld, evenals zij ook door een onwelwillend Engeland in het oneindige kan worden gerekt. Men heeft dus alle gelegenheid, eerlang in daden uit te drukken, wat, als het beklijven zal, niet enkel kan blijven uitgedrukt in woorden.

De oorlog in Tripoli sukkelt voort, zooals hij het vermoedelijk lang zal blijven doen. Intusschen blijft hij niet zonder gevolgen voor Turkije in Europa.

Rusland heeft - in een onbewaakt oogenblik? - de

Dardanellenquaestie aan de orde gesteld, maar zijn eisch niet doorgezet. Een vreemde houding; wat had de geheele zaak te beduiden, als men voornemens was zich, na de met zekerheid te voorspellen weigering, aanstonds terug te trekken? Meende men dat de Turken reeds zóózeer in het nauw waren gebracht, dat zij Russische bescherming (een in de oogen van ieder rechtgeaard Turk waardeloos artikel) zouden koopen tot *zulk* een prijs? En hoe kon men vergeten zijn, op welke wijze Engeland nog zoo kort geleden, in de dagen van het duel Aehrenthal-Iswolski, de mededeeling der Russische verlangens in zake de Dardanellen bejegend had? De geheele poging, even snel opgegeven als zij was beraamd, is niet geschikt, het ontzag voor de vastberadenheid der Russische staatkunde te verhoogen. Intusschen is voor de zooveelste maal gebleken, wat het einddoel dezer staatkunde in zake Turkije is.

Bedenkelijker nog is de hernieuwde onrust in Macedonië, dat het Comité van Eenheid en Vooruitgang evenmin blijkt te kunnen bevredigen, als Abdoel Hamid indertijd. Het lieve leven dreigt daar weder te beginnen; niet voor de eerste, en zeker niet voor de laatste maal. Dit is het groote ongeluk voor de Turken, dat nòch de aanneming van het parlementair stelsel van binnen, nòch tijdelijke vriendschap met een der grooten van buiten, de waarheid kunnen te niet doen dat de heerschappij eener in wezen en traditie militaire kaste over eene meerderheid van ander bloed en ander geloof, uit den tijd is. Ware het maar duidelijker welke regeling in landen als Macedonië en Albanië het Turksche regime zal kunnen vervangen, de groote schoonmaak zou al lang hebben plaats gehad. Maar de bevolking is er zóó weinig homogeen, de belangen zóó uiteenloopend, dat men in de verte niet voorzien kan wat de verdrijving der Turken voor de toekomst werkelijk zou gaan beteekenen. En zoo houdt men hun gezag maar overeind, omdat het tenminste een gezag is. Intusschen is het ondenkbaar dat het nog, zeg eene heele of halve of kwart-eeuw, zoo door zal kunnen gaan als de laatste tien jaar. Het eerstvolgende geslacht, en misschien het tegenwoordige reeds, komt in dien nog steeds ongeredderden uithoek van Europa voor de noodzakelijkheid te staan van groote beslissingen.

Evenmin als Turkije, heeft tot dusver Perzië van het nabootsen der Westersche instellingen veel genoegen beleefd. Het schijnt wel zeer de vraag, of het land voor Europeeschen ondernemingsgeest opengesteld zal kunnen blijven zonder dat eerlang de noodzaak blijkt de gevestigde belangen te beschermen door direct Europeesch gezag.

Maar wie het uitoefenen moet? Rusland en Engeland kunnen elkander het onbetwist overwicht in Perzië niet gunnen; zij besloten dus tot handhaving der 'integriteit', die Engelschen invloed in het Zuiden, Russischen in het Noorden, niet zou buitensluiten. Sedert is de onafhankelijkheid van Perzië een schijn.

De Perzische natie wil het anders, maar gevoelt tevens, dat zij het verlorene niet terug kan winnen als zij niet eerst zichzelf hervormt. Tot dusver kwam die 'zelfhervorming' vooral op het overnemen van uiterlijkheden neer, die de volkskracht niet of weinig hebben verhoogd. Het ziet er niet naar uit, dat de Perzen ooit zulk eene kracht zullen kunnen ontwikkelen, om zich *beide* belagers hunner zelfstandigheid tegelijk van het lijf te houden. Zullen zij dan niet een keus moeten doen, en zullen zij dan niet de Engelsche contrôle moeten aanvaarden, als het eenig middel om te ontkomen aan den Russischen knoet?

Engeland moet verhinderen dat Rusland zich vastzet aan de Perzische Golf. Het wil dit liefst doen, zonder dat gebied onder zijn direct bestuur te brengen: het heeft in Azië land en verantwoordelijkheid genoeg. Het heeft thans deze oplossing beproefd: Rusland in Noord-Perzië het overwicht te laten als prijs voor zijne onthoudlng van bemoeiing met de Golf. De moeilijkheden komen van Perzië; den patiënt, over wiens *corpus vile* men aldus ongevraagd beschikt. Voor het oogenblik heeft Perzië in het Shuster-incident zich voor Rusland's wil gebogen, maar zal het dit altijd doen? Het is zeer te betwijfelen; - en als de gevolgen der Engelsch-Russische overeenkomst onrust in plaats van rust te Teheran beteekenen, is het mooie er voor Engeland af, en wordt het de vraag, of het niet veiliger is de volle aansprakelijkheid voor Perzië's ontwikkeling zelf te aanvaarden, zooals men dat gedaan heeft in Egypte. Maar hoe er Rusland weer uit te krijgen na het er eenmaal te hebben toegelaten? En hoe

het eigen gezag voldoende te verzekeren als gevolg eener actie die beginnen moet met de rechten van zelfstandig Perzië tegen Russische aanmatiging voor te staan? Die Perzische quaestie is hopeloos verward en vol gevaren. Het liefst zag men haar opgelost door de Perzen zelf; - maar of zij er nog de kracht toe hebben, moet meer en meer worden betwijfeld.

De gevolgen der verklaring van Delhi tot hoofdstad van het Britsch-Indisch Rijk en zetel der regeering laten zich nog niet overzien.

Het is een buitengemeen radicale maatregel. Men mag de Engelschen den lof niet onthouden van als zij begrepen hebben een nieuwe richting in te moeten slaan, het met een beslistheid te doen die hun het volle profijt verzekert dat aan den nieuwen koers verbonden mag zijn. Zóó hebben zij gedaan in Zuid-Afrika, en met den besten uitslag. Na het Milner-regime met kleine concessies aan de Afrikaanders te komen, zou voor een bewijs van zwakheid zijn aangezien; maar de volledige overgave van het land aan de jonge natie zelve heeft dien indruk niet gemaakt, en oud-Engeland eene loyale dochter te meer gegeven. Ook in Indië moest iets gebeuren waaruit blijken zou dat de regeering te Londen de teekenen der tijden verstaat. Den Keizer van Indië in persoon de successie te doen aanvaarden der Groot-Mogols, en te doen aankondigen dat de regeering, uit zijnen naam gevoerd, voortaan het oude middenpunt van het Rijk tot zetel zal hebben, is een stoute daad en ongetwijfeld geschikt om tot de verbeelding der Indiërs te spreken. Eene vreemde handelscompagnie mocht hare hoofdnederzetting hebben aan de kust, de Keizer van Indië regeert van het midden uit.

Een paar uur nadat de Witte Keizer zelf de omineuse woorden te Delhi gesproken had, werden zij door Lord Morley in het Hoogerhuis te Westminster herhaald. Het moet een merkwaardig tooneel zijn geweest. Lord Curzon, wiens Indische politiek thans even kras verloochend is als indertijd Lord Milner's Afrikaansche, wist zijn aandoening niet te verbergen, en Lord Lansdowne meende ‘dat aan dit Huis nooit een mededeeling van grooter gewicht werd gedaan’.

Als de Koning terug is en de maatregel zich beter dan thans tot publieke bespreking zal leenen, zal er eene gedachtenwisseling kunnen volgen die belangwekkend is, voor Nederland niet in de laatste plaats. Ook in ons Indië heeft er ouds uitgediend en wacht men nieuws ingeluid; ook dáár wenkt eene roeping voor eene Keizerin over millioenen volks, eene Keizerin die heel ver is, en die de millioenen nader treden willen.

C.

Bibliographie.

Maurice Gauchez. Images de Hollande. Poëmes. Bruxelles. Oscar Lamberty.
Ons eigen land. Uitgegeven door den A.N.W.B. Toeristenbond van Nederland. 4e deel.

Met allen eerbied voor de vers-vaardigheid van den dichter en voor de kunstvaardigheid van den, niet op den titel genoemden, teekenaar, den heer van Beurden; hoe aangenaam ook aangedaan door de sympathie voor ons land, waarvan elke bladzijde van dezen bundel verzen spreekt, het genre wil mij maar matig bekoren. Ik kan het niet helpen, dat de heer Maurice Gauchez mij doet denken aan Monsieur Jovial, huissier-chansonnier, die bij elk voorval uitriep: 'J'ai fait une chanson là-dessus!' en dan met zijn liedje van wal stak. De dichter van *Images de Hollande* kan geen Hollandsche stad voorbij komen, of hij heeft er een vers op: Dordrecht, Rotterdam, den Haag, Haarlem, Amsterdam, Monnikendam, Zaandam, Arnhem, Veere, Delft, krijgen alle hun beurt, - en het is misschien 's dichters schuld niet geheel, wanneer die dichterlijke beschrijvingen van Hollandsche steden wat eentonig klinken. Spreekt hij zelf niet van 'l'uniformité de ce sol que tu foules'? Maar toch zoude er van sommige hoekjes, waaraan hij zijn aandacht wijdde, meer te maken zijn geweest. 'Amsterdam: Quartier Juif', bijvoorbeeld, bevat weinig meer dan een opsomming van al wat er, na het eindigen van den sabbat, in dat Jodenkwartier te zien is, zonder dat men iets gewaar wordt van eenige emotie welke dit zien bij den dichter heeft gewekt. En ook elders mist men die artistieke emotie te veel.

De heer Gauchez met zijn verzen op Holland heeft een illustren voorganger in Jean Aicard, die, meer dan dertig jaar geleden, *Visite en Hollande* schreef, waarin ook de runderen in

de weide, ook de carillons, ook Zeeland in de sneeuw bezongen werden. Louter als curiositeit - met geen andere bedoeling - citeer ik het volgende:

> Car la neige a poudré les chaumes de nos toits,
> Capuchonné de blanc nos moulins de Zélande,

schrijft Gauchez.

> Le jour baisse et soudain nous nous enveloppons
> De vent, de neige, et c'est l'hiver et la Zélande,

schreef Aicard[1)], die onze carillons noemde:

> Fleurs joyeuses de son qui s'effeuillent dans l'air,

terwijl Gauchez spreekt van een

> Bruit d'averse d'été sur des fenètres claires.

De Belgische dichter, die zoo goed denkt over ons land en aan die goede gezindheid op zoo sympathieke wijze uiting gaf, heeft, zoo goed als de Fransche van 1879, aanspraak op onzen dank...

Wanneer ik het echter voor 't kiezen heb, dan verkies ik, boven de ‘Images’ van den heer Gauchez, de ‘images’ welke de A.N.W.B. Toeristenbond van Nederland, ons te genieten geeft in die voortreffelijke uitgaaf, waarvan het vierde deel voor mij ligt. De deelen II en III mochten wij niet ontvangen, maar de herinnering aan deel I, waarvan in *De Gids* tot tweemaal toe met groote waardeering gewag werd gemaakt, was bij mij nog levendig genoeg om mij naar dit gretig de hand te doen uitstrekken.

‘Que d'eau! que d'eau!’ is men geneigd, met den passagier uit de *Voyage en Chine* uit te roepen bij het zien van de afbeeldingen dier door den heer Haspels beschreven streken: van Nijmegen langs de Waal en verder tot Rotterdam en van daar over de Zuid-Hollandsche en Zeeuwsche eilanden tot in Zeeuwsch-Vlaanderen, maar om tegelijk te erkennen dat al dit water aan het landschap een wondere bekoorlijkheid geeft...

‘Als het ten minste door de photographie niet geflatteerd is, want dat het alles in werkelijkheid zóó verrukkelijk mooi zou zijn, is haast niet te gelooven!’ hoor ik zeggen.

1) Deze aanhalingen zijn uit *De Gids* van Maart 1879.

Wie zoo denken mocht, en wien ook de van zooveel liefde voor het geziene land getuigende beschrijvingen van de heeren Haspels en Rutten nog niet overtuigen kunnen, doet het best, eens te gaan kijken of het werkelijk zoo is. Tien tegen één dat de twijfelaar als een geloovige terugkeert, en dat ‘de liefde tot zijn land’, die ‘ieder aangeboren’ heet, maar die wel eens door onvoldoende voeding verkwijnt, weer opleeft.

v.H.

De Socialisten, Personen en Stelsels, door mr. H.P.G. Quack. Derde Deel. Derde, herziene druk. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1911.

In het tweede deel zijn St. Simon en Fourier besproken; in het derde komen thans na een Inleiding allereerst de volgelingen dier twee voorloopers ten tooneele, daarna de fransche communisten en revolutionaire socialisten (als Buonarotti, Blanqui, Cabet), het godsdienstig en wijsgeerig socialisme in Frankrijk (Lamennais o.a. en Comte), benevens Louis Blanc en het fransche staatssocialisme.

Tot zoover gelijk in den vorigen druk. Evenwel hebben nu ook drie der hoofdstukken, die oorspronkelijk in het vierde deel waren opgenomen: de fransche collectivisten, het gevoelssocialisme in Frankrijk en de kostelijke essay over Proudhon, in dit derde deel plaats gevonden, zoodat in den herdruk reeds nu het fransche socialisme van vóór 1850 volledig behandeld is.

Voor negenennegentig percent natuurlijk eender als in den vorigen druk, met hetzelfde naarstig gebruik van slecht toegankelijke bronnen: (wie denkt, bv. als hij leest over al die kleinere geschriften van St. Simonisten en Fourieristen, niet aan de bouquinistes van den Seine-kant?) en met het zelfde doel: de kleur te onderscheiden van de lijnen in dat groote ‘netwerk’, waarvan de Inleiding spreekt, gegevens aan te brengen ‘voor een inzicht in de “filiatie” der ideeën, voor een begrijpen der afstamming en van den samenhang der denkbeelden.’

In hoofdzaak in de noten, maar hier en daar ook in den tekst is nieuws: in het hoofdstuk over de St. Simonisten een verwijzing naar een ‘Revue de Paris’-artikel van Maart 1911, aangaande Charton; in dat over Fourier's aanhangers een noot over den

Amerikaan Horace Greely en een belangwekkende nieuwe alinea over een boekje van Considerant, ‘Principes du Socialisme’, dat een geheele literatuur deed geboren worden, een geschrift, waaraan vooral de anarchisten aandacht hebben geschonken en waarin ook velen (volgens Quack niet zonder overdrijving) een voorbeeld hebben gezien van de denkbeelden, door Marx en Engels gepredikt in het Communistisch Manifest; onder de ‘revolutionaire socialisten’ enkele nieuwe gegevens over den in 1870 in Den Haag gestorven Barbès; onder ‘godsdienstig en wijsgeerig socialisme’ Lamennais bijgewerkt o.m. uit kortelings uitgekomen briefwisselingen, nieuwe bizonderheidjes over de familie van den bankier Aguado (wiens pronkkaros Leroux een opmerkelijk en reeds in den vorigen druk door Quack uitvoerig behandeld geschrift in de pen heeft gegeven) benevens over Comte's geestelijke nazaten en nawerking; in het hoofdstuk over Louis Blanc en de staatssocialisten onder meer en terecht herinnerd aan Blanc's formule ‘l' état serviteur du peuple’, aan de verwezenlijking bij lijve van Viviani van Blanc's begeerte naar een afzonderlijk ministerie van arbeid en een enkele onnauwkeurigheid betreffende Blanc's familie hersteld; bij de bespreking van het gevoels-socialisme, naast aanvulling van enkele noten, een geheele omwerking, uit latere bronnen, van de bladzijden over Flora Tristan, ‘de vrouw in opstand’; in het slothoofdstuk over Proudhon gewezen op diens wel treffende uitlating ‘la femme qui prie est sublime’, aan de hand van dienzelfden Charles Peguy, op wien ook in het tweede deel reeds de aandacht gevestigd werd.

Kleine trekjes alle, maar die dit boek zijn oude teekening van menschelijkerwijs volledige bron van informatie doen behouden en ons zijn schrijver teekenen als den zoeker, die niet rusten kan voor hij zijn landgenooten in den zeldzaam aantrekkelijken vorm, die zijn eigenste eigendom is, opnieuw al wat hij had bijeengegaard mildelijk heeft aangeboden.

V.B.

C.R.C. Herckenrath. De economische voorwaarden van het maatschappelijk leven. I. De behoeften en hun bevrediging. J.B. Wolters, Groningen 1911.

In 1869 vertaalde dr. J. l'Ange Huet het 'A.B.C. du Travailleur' van E. About in onze taal als 'De mensch in zijn bedrijf'.

In 1911 betoogde de heer Herckenrath, dat bestudeering van des menschen economische werkzaamheid, 'die er op uit is zoo ruim mogelijk in zijn behoeften te voorzien, in de mate en naar volgorde van hun belangrijkheid.... eerst interessant (kan) worden en tot andere dan empirische algemeenheden leiden, als ze in plaats van de goederen, van den materieelen rijkdom, den mensch en zijn bedrijf tot voorwerp van haar belangstelling kiest, en de verhoudingen en betrekkingen die in het maatschappelijk milieu door die economische bedrijvigheid ontstaan.'

Het onderscheid tusschen den mensch 'in' en den mensch 'en' zijn bedrijf meen ik te mogen verwaarloozen. Rest de vraag, of ander verschil tusschen About en Herckenrath aanwezig is, m.a.w. of de beschouwingen en vooral de beschouwingswijze van den laatste zóó nieuw zijn als de schrijver zijn lezers gaarne zag gelooven. Zijn boek toch bedoelt niets minder te zijn dan proeve van bewerking van een 'nog weinig ontgonnen gebied', bespreking van 'de menschelijke behoeften uit een economisch oogpunt', van 'de middelen.... om die behoeften te bevredigen, de waarde van deze middelen en de wijze ze zoo economisch mogelijk tot dat doel aan te wenden.'

De heer Herckenrath is een schrander economisch denker. Zijn verdietsching van Gide bv. was een verrijking van onze economische literatuur ook van hen, wien het oorspronkelijke fransch geen moeilijkheden oplevert: de vertaler heeft met eigen, aanvullende of verbeterende, opmerkingen, den tekst van Gide ontegenzeggelijk in waarde doen winnen. En ook in dit, zijn eigen, boek toont hij zich een schrijver, wien te volgen geen moeite kost, wien te lezen bekoring schenkt om de klaarheid van zijn voordracht en de pittigheid van menige opmerking.

Hij legde evenwel hooger aan: 'nieuwe gezichtspunten' had hij op de korrel.

Een enkel feitje nu ten betooge, dat dit boek over de door andere economisten verwaarloosde menschelijke 'behoeften' in het wezen der zaak maar weinig nieuws brengt.

Wat is welvaart? Ziehier een wel zeer fundamenteele economische vraag. Evenwicht tusschen voortbrenging en vertering,

zegt Herckenrath den door hem geciteerden Roscher na. Pierson had het dezen echter reeds in 1864 nagezegd.

Is verder een rangindeeling van onze behoeften voor de economische wetenschap zoo geweldig belangrijk? We bevinden ons hier, erkent de schrijver zelf, op een ‘grenspunt tusschen psycho-physiologie en economiek’, maar, vermaant hij, ‘de ontginning van zulk een grensgebied is meermalen uiterst vruchtbaar gebleken voor de wetenschap.’

De vruchten nu, in dit boek geboden, zij smaken wel, zij smaken ook frisch, maar een sensatie van iets nooit geproefds geven zij toch niet.

De waardeleer, alweer een fundamenteel ding, is er aan Menger en Jevons ontleend.

Dat men beter doet, niet van ‘verbruik’, maar van ‘gebruik’ of ‘genot’ te spreken, en niet te onderscheiden tusschen ‘goederen’ en ‘diensten’ dewijl het om de diensten, welke de goederen ons bewijzen, per slot van rekening te doen is, is een, naar ik meen juiste, opmerking, die echter van niet meer dan terminologische beteekenis is.

Dat op de vraag, waardoor stoffelijke zich van onstoffelijke behoeften onderscheiden, ‘het antwoord moeilijk te geven is,’ kan bezwaarlijk gelden als een van nieuwheid blinkende vondst.

De behoefte aan licht, ten huidigen dage bevredigd door de electriciteit, waarmede wij ‘den nacht in een dag herscheppen’ - wij deden dit, vergis ik me niet, reeds eerder en doen het nog wel door middel van gas - heet een zeer goed voorbeeld van een belangrijke economische wet, waaarop tot nog toe de aandacht niet is gevallen, omdat men 't niet de moeite waard vond den eigenlijken grondslag van het economisch leven te bestudeeren: naarmate een of meer behoeften beter bevredigd zijn, kan aan andere beter voldaan worden.’ Och kom! Langs zulke paden ontgonnen, zal weldra de economische wetenschap van ‘belangrijke’, doch veronachtzaamde wetten krioelen.

Nog een ‘overweging’ treft men bij den heer Herkenrath aan, die de wetenschap, ditmaal niet ‘tot nog toe’ en altoos, maar toch ‘wel eens over 't hoofd gezien heeft’: dat jeneverstokerijen en geschutgieterijen wèl maatschappelijke waarden, rijkdommen zijn, doch ‘beide in hoofdzaak (dienen) tot vernietiging van andere en grootere rijkdommen.’ Inderdaad, af en toe hebben economisten zich tot dit lastig besef weten op te werken, bv. als zij onderscheid maakten tusschen productieve en improductieve staatsuitgaven.

Dat den heer Herckenrath het verschil ontging tusschen het verwaarloozen van ‘economische wetten’ en het niet of slechts

terloops vermelden van onbelangrijke of vanzelfsprekende elementaria, is jammer. Jammer voor hemzelven, die een roep van wetenschappelijken ernst te verliezen heeft; jammer ook voor zijn boek, waarin op zoo menige bladzij weer des schrijvers waarlijk niet geringe talent van glasheldere verklaring valt te bewonderen.

V.B.

Prometheus geboeid,
naar het Grieksch van Aischylos.[1)]

(Het drama werd het eerst opgevoerd te Athenai op onbekenden datum, waarschijnlijk tusschen de jaren 472 en 467 vóor Christus.)

PERSONEN:

HEPHAISTOS,
KRATOS,
BIA,
PROMETHEUS,
REI VAN OKEANIEDEN,
OKEANOS,
IO,
HERMES.

Het tooneel stelt voor een rotsgebergte in de nabijheid der zee aan de grenzen van het land der Skythen. Een door pieken gekroonde rotswand rijst in het midden tegenover de toeschouwers achter een kloof. Rechts is uitzicht op de zee. Links voert het bergland, dat met een enkele stortbeek is gestoffeerd, op naar het hooger gelegen midden. De handeling vangt aan in den morgen.

1) Het recht van vertoonen wordt voorbehouden volgens de wet op het auteursrecht.

Eerste tooneel.
Kratos, Bia, Hephaistos, Prometheus.[1)]

KRATOS:
Wij zijn gekomen tot der aarde grensver plein,
De baan van Skythia, de onbetreden eenzaamheid.
Nu past, Hephaistos, u de zending aan te gaan,
Die vader Zeus u opdroeg: dat gij jokken zoudt
Ter hoogkanteelge rotsen dezen euvelaar
In stalen banden, boeien onverbrekelijk.
Uw eigen bloem toch, 't barnen van 't alkunstig vuur,
Stal hij en schonk het aan de stervers. Dus dient hij
Boete af te dragen aan de goôn voor zulk misdrijf,
Opdat hij onderwezen worde Zeus' beheer
Te lieven en te laten van 't menschminnend doen.

HEPHAISTOS:
Kratos en Bia, voor u beiden heeft de last
Van Zeus hiermede een einde: niets bezwaart u meer.
Maar ik, hoe waag ik aan bevrienden god 't geweld
Van hem te boeien aan den stormbezochten rots?
... Toch dwingt de nood mij dat ik daar den moed toe vat;
Want vaders woorden licht te tellen wreekt zich zwaar...
O rechtberaden Themis' listensteile zoon,
Weêrzinnig ga ik u, weêrzinngen, naaglen met
Onlosbre smeedsels aan dees menschgeschuwden piek;

1) Hephaistos, de godensmid, draagt de werktuigen zijner kunst, Kratos de benoodigde boeien, enz. Prometheus, die natuurlijk *in effigie* aan den rots wordt genageld, is onder het toezicht van de stomme figuur Bia. Kratos (Kracht) en Bia (Geweld), die in dit tooneel dienaarsrollen vervullen, zijn kinderen van den Gigant Pallas en van Styx, en hadden met hunne ouders in den Titanenstrijd de partij van Zeus gekozen.
De gezamenlijke groep komt op van links.

Waar van geen stervling gij de stem of de gedaant
Speurt, maar geblakerd in de helle vlam der zon
Den bloei uws lijfs verwisselt; als een lafenis
Komt nacht u 't daglicht bergen in haar tintelwâ,
En zon opnieuw vervluchten morgenlijken rijp.
Doch staâg verteert u de erger van 't aanwezig kwaad;
Want nog is niet geboren, die u lossen zal. -
Dat zijn de winsten die uw menschenmin behaalt.
Zelf god, schonkt gij der goden eerrecht tegen recht,
Zonder hun toorn te duchten, aan den stervling weg.
Daarvoor nu gaat gij hoeden dees vreugdloozen rots
Rechtstandig, zonder knie te knikken, slapeloos.
En vele klagen en weeroepen zonder baat
Slaakt gij; want zwaar vermurwlijk is de zin van Zeus:
Een ieder is hardvochtig, die aanvanklijk heerscht.

KRATOS:
Welaan, wat draalt gij met uw nutteloos beklag?
Hoe kan u deren dees meest godgehate god
Die gaf uw eigen eerrecht stervelingen prijs?

HEPHAISTOS:
't Verwante bloed en de omgang oefnen hoog gezag.

KRATOS:
Dat is zoo. Maar staat ongehoorzaamheid u vrij
Aan Vaders woorden? Wat van twee heeft meer gezag?

HEPHAISTOS:
Gij kent geen meêlij, zijt altoos van snoodheid vol.

KRATOS:
Hem te bejammren, immers, brengt geen heul. Ook gij
Spaar de vergeefsche moeite van wat toch niet nut.

HEPHAISTOS:
O menigmaal verfoeide handenvaardigheid!

KRATOS:
Waarom haar schelden? Immers, aan dit huidig wee
Heeft, eerelijk gesproken, uwe kunst geen schuld.

HEPHAISTOS:
In ieder opzicht wenschte ik haar een aêr als deel!

KRATOS:
Elk ambt heeft zijn bezwaren buiten de oppermacht
Over de goden: geen is vrij dan Zeus alleen.

HEPHAISTOS:
Dat zie 'k voor oogen, en weêrspreken kan 'k het niet.

KRATOS:
Kom dus en haast u hem de boeien om te slaan;
Want anders mocht uw vader u aan 't talmen zien.

HEPHAISTOS:
Ziehier, de armboeien houd ik klaar, als elk kan zien.

KRATOS:
Sla ze om de polsen henen, en met stoere kracht
Zwaai uwen hamer, nagel ze in de rotsen vast.

HEPHAISTOS:
Dit werk wordt al voltrokken, slepen doet het niet.

KRATOS:
Klop harder, nijp de boeien, laat geen speling toe.
Zijn groote list vindt uitweg waar geen uitweg is.

HEPHAISTOS:
Deze arm zit onbeweeglijk: vaardig die hem lost.

KRATOS:
Knel nu onwrikbaar de andre vast, opdat hij leer'
Dat zijne wijsheid dwaasheid is bij die van Zeus.

HEPHAISTOS:
Geen kan met recht mij laken, of 't moest deze zijn.

KRATOS:
Nu drijf dwars door de borstkas met uw volle kracht
Der stalen wigge mededoogenlooze kaak.

HEPHAISTOS:
Wee, wee, Prometheus, 'k steen om wat gij lijden moet!

KRATOS:
Weêr zie 'k uw ijver flauwen, weêr zucht ge over Zeus'
Vijanden? Als ge u later zelf maar niet beklaagt!

HEPHAISTOS:
Gij schouwt een schouwspel zwaar voor oogen aan te zien.

KRATOS:
Ik zie hoe deze zijn verdiende loon erlangt.
Leg nu om zijne lendnen de ijzren gordels aan.

HEPHAISTOS:
Helaas, ik moet wel - gij, laat uw bevelen na.

KRATOS:
'k Zal u naar lust bevelen, en nog hitsen ook!
Ga nu naar onder: ring zijn enkels met geweld!

HEPHAISTOS:
Ziedaar: het werk is zonder veel bezwaar volbracht.

KRATOS:
Drijf nu nog kloek de klinken in de boeien aan;
Want die uw werk zal keuren, is een grimmig heer.

HEPHAISTOS:
Uw tong schalt klanken aan uw uiterlijk gelijk.

KRATOS:
Wees gij flauwhartig - van mijn onverstoorbaarheid
En onvermurwden ijver maak mij geen verwijt.

HEPHAISTOS:
Nu, laat ons heengaan: ongekluisterd bleef geen lid.

(Hij verwijdert zich met BIA; KRATOS blijft bij PROMETHEUS achter.)

Tweede tooneel.
Kratos, Prometheus.

KRATOS:
Vier nu en hier uw moedwil, roof en schenk der goôn
Eerrechten aan de eendagelingen. Wat vermag
De stervling om u te verlichten van dees nood?
Prometheus, den Voorziener, noemen u de goôn -
Met leugen: een voorziener toch behoeft gij zelf,
Hoe ooit te ontglippen aan de grepen dezer kunst.

(Hij gaat HEPHAISTOS en BIA achterna.)

Derde tooneel.
Prometheus alleen.

PROMETHEUS:
O goddlijke aither, en snelvleuglige ademen,
En bronnen van rivieren, en van 't zeegestrook
Het talloos lachen, en almoeder aard,
En 't alziend rond der zonne roep ik aan:
Ziet welke dingen ik, een god, van goden lijd!

Ziet, door de krenking van wat kwalen
Vermaald, ik zwoegen zal
Den tienmaalduizendjaargen tijd!
Zoo smadelijke banden
Heeft tegen mij bedacht
Der zaalgen nieuwe vorst.
Wee wee! ik steen om 't huidig en 't toekomend wee:
Hoe ooit van deze ellenden
Het eind mag opgaan!

En toch, wat spreek ik? - Zonneklaar weet ik vooruit
De gansche toekomst. Nimmer onvermoed zal mij
Een leed genaken.... Zijn beschikte lot moet men
Naar 't kan gelaten dragen door het inzicht dat
De macht van 't noodlot toch niet te bekampen is....
Maar zwijgen of niet zwijgen van dit ongeval -
Ik heb geen keuze. Stervers schafte ik goderecht,
En ben, rampzaalge, nu in dezen dwang gejokt.
'k Ving in de holte van het tondelriet van 't vuur
De steelsche bron die aller kunsten meesteres
Den stervelingen en een machtge helpster bleek.
Voor zulk een misdaad boet ik de verbeurde straf,
Den smaad van deze banden onder d' open dag....

Ah ah!
Wat klank vliegt mij toe? Wat onzichtbre geur -
Van god? van mensch? van gemengd geslacht? -
Reikt tot den aardebegrenzenden rots?
Wie komt, mijn leed te aanschouwen? of waar anders toe?
Ziet den rampspoedgen, den in boei geslagen god,

Mij, vijand van Zeus, en bij alle de goôn
Die betreden de vloeren van Zeus' hoog hof,
Tot het uiterst gehaat om te machtige min
Tot het sterflijk geslacht. -

Wee wee! wat hoor ik voor keerend gerucht
In der vooglen gebied? Op den aither vergonst
Het gezwinde geklep van der vleugelen slag....
Vrees brengt al wat mij nabij komt....

Vierde tooneel.
Prometheus, Rei van Okeanieden.

(De rei bestaat uit twaalf Okeanieden, dochters van Okeanos en Thetys. Zij verschijnen rechts, van den zeekant, op gevleugelde wagens, en zijn voor den toeschouwer eerder zichtbaar dan voor Prometheus, die niet terzijde zien kan.)

REI:
Niets te vreezen: deze schare
Naakt met vriendelijk bedoelen -
Niet dan nauwlijks overreedde ik vaders onwil -
Op der vleuglen vluggen wedstrijd
Tot de hoogten van den rots.
't Lichte geleî van den luchtstroom droeg mij.

Want het dreunen van den moker
Op het staal doorklonk de diepte
Der spelonken, en de schrik dreef uit mijn hart weg
Zedigschuchtre schaamte:
Ongeschoeid snel ik aan op 't gevederd voertuig!

PROMETHEUS:
Aai aai!
Dochtren, door vader Okeanos
Die in den keerkring van zijn slapeloozen stroom
Heel de aarde omvat,
Verwekt uit kinderrijke Thetys -
Aanziet, aanschouwt in welke banden
Ik vastgehecht hoog aan de pieken
Van dezen rotswand
Een onbenijde wacht ga voeren.

REI:
'k Zie, Prometheus - voor mijn oogen
Trekt de duistre nevel samen
Zwaar van tranen bij den aanblik
Van uw lijf dat gaat verdorren
Aan den zongeblaakten rots
Waar deze stalen hoon u ketent.

Op d' Olympos immers heerschen
Nieuwe stuurders aan de roerpen:
Zeus, naar ongekende wetten,
Is er meester zonder toezicht.
Hij verduistert al vorig geweld.

PROMETHEUS:
Och had hij mij onder de aarde en
Beneden der dooden huisvest Hades
Gestort in mateloozen Tartaros,
Geslagen daar in wreede onlosbre boeien,
Dat god noch ander wezen
Zich over dit mijn leed verblijdde...
Nu, wankel tusschen aarde en hemel, lijd ik
Rampzaalge mijner haatren welbehagen.

REI:
Wie van de goôn is zoo verhard van hart,
Die hierin leedbehagen heeft?
Wie deelt niet d' erger om uw kwalen -
Behalve Zeus? Hij, in aanhoudend wrokken,
Met onverzettelijk gemoed,
Oefent geweld aan 't hemelsche geslacht:
Hij houdt niet op vóor hij zijn hart verzaad heeft,
Of één bij nieuwen staatsgreep rooft de zwaar te rooven almacht

PROMETHEUS:
Toch zal nog eens, al hang ik thans te hoon
In boeien zwaar, naar mij in nood geraken
Der zaligen bestuurder,
Dat ik hem duid' den nieuwen aanslag

Die staf en waardigheid hem uitschudt.
Dan zal hij mij met honingtalig
Gevlei van overreding niet bekoren,
En nooit uit angst voor strafst bedreigen
Laat ik het woord los vóor hij slaakt
Dees wreede boeien en mij boete
Van dezen smaad betalen wil.

REI:
Gij geeft in uw vermetelheid
Aan felste smarten niets gewonnen;
Uw mond leert nimmer deemoed....
Maar mij doorpriemt het hart de stekel van de vrees,
Ik ducht om wat u staat te wachten:
Hoe ge ooit uit deze zee van nooden
Moogt landen en haar eind aanschouwen...
Want niet te vinden is 't gemoed, niet te beroepen 't hart
van Kronos' zoon.

PROMETHEUS:
'k Weet dat hij hard is, dat hij 't recht
Stelt naar zijn eigen hand.
Toch zal hij, denk ik, straks
Wanneer die nood hem slaat,
Weekmoedig wezen:
Dan baant hij starren toorn tot effen pad,
Dan treedt om vredebond en vriendschap
Zijn ongeduld mijn ongeduld tevoren.

REI:
Ontvouw en openbaar ons heel den samenhang,
Op grond van wat betichten Zeus u grijpen liet
En u zoo smaadlijk en zoo bitterwreed kastijdt.
Leer ons de waarheid - of 't uitspreken mocht u schaên...

PROMETHEUS:
Wel zijn dees dingen te verhalen smartlijk mij,
Doch smart ook is 't verzwijgen -: alzijds ongeval!
Vandat partijhaat uitbrak bij de zaligen
En onderlinge tweedracht deelend zich verhief,
Daar de éenen Kronos wilden werpen van den troon
En Zeus de heerschap geven, de andren ijverden
Dat nooit of nimmer Zeus de goden zoû gebiên, -
Heb den Titanen, Oeranos' en Gaia's kroost,
Ik daadlijk besten raad geschaft, maar niet vermocht
Hen te overreden. In hun stoeren eigendunk
Verachtten ze alle list als middel: met geweld
Dachten zij te overmogen zonder slag of stoot.
Maar mij had mijne moeder Themis meer dan eens,
En Gaia, 't éene wezen onder namen veel,
Voorkondigd hoe de toekomst zich vervullen zoû:
Dat de overwinning niet aan kracht of aan geweld
Zoû komen, maar aan wie in list had overmocht.
Dat heb ik hun met zooveel woorden uitgelegd,
Maar zelfs tot aandacht hebben zij zich niet verwaard.
Bij dezen staat van zaken scheen mij veiligst toe
Om saam met mijne moeder, reede en welkom, mij
Te scharen bij de medestanderen van Zeus.
En naar mijn raadslag bergt nu 't donkerdiepe ruim
Van Tartaros oerouden Kronos samen met
Zijn bondgenooten. Zulke diensten heeft van mij
Der goden overweldger ondervonden en
Op zijn beurt hen vergolden met dit booze loon.
Want dat is wel de krankheid die al tyrannie
Aankleeft, dat men zijn vrienden geen vertrouwen schenkt. -
Doch wat aangaat uw vragen, om wat oorzaak hij
Mij hoont en tuchtigt, geef ik garen u bescheid.
Zoodra Zeus was gezeten op zijn vaders troon,
Wijst hij onmiddlijk aan een elk der goden toe
Zijn eigen eerrecht, deelt en regelt het bewind.
Maar met de armzaalge stervelingen hield zijn plan
Geen reekning. Ja, hij wilde hun geheel geslacht
Verdelgen tot het scheppen van een ander nieuw.
Hiertegen in verzet kwam niemand. Ik alleen,

Ik waagde 't. 'k Heb de stervers van hun doem gered
Om reddeloos verdorven Hades in te gaan.
Daarom is 't dat ik onder deze pijnen krimp,
Die smartlijk zijn te lijden, deerniswaard te zien.
Mijn daad was deernis tot de stervers, doch ik-zelf
Werd die niet waard bevonden, maar meêdoogenloos
Verwezen tot dit Zeus-onteerend schouwtooneel.

REI:
Diens hart is ijzer in zijn rotsgehouwen borst,
Die niet, Prometheus, de' erger om uw nooden deelt.
Ik toch, hoe garen had ik nooit dit aangeschouwd!
En nu ik 't aanzie, wordt mijn hart door pijn geprangd.

PROMETHEUS:
Ja, wel ben ik mijn vrienden deerniswaard te zien.

REI:
Als maar uw stoutheid niet nog verder ging dan dit...

PROMETHEUS:
De stervers heelde ik van den dood vooruit te zien.

REI:
Wat middel tegen deze krankheid vondt gij uit?

PROMETHEUS:
De hoop, die blind is, heb ik in hun borst behuisd.

REI:
Een groote winst was deze uw gaaf den sterveling.

PROMETHEUS:
Maar buitendien nog heb ik hun het vuur verstrekt.

REI:
En nu bezit de eendaagling den vlamglans van 't vuur?

PROMETHEUS:
Ja, en in vele kunsten onderwijst het hem.

REI:
Zeus dan om oorzaak van geen zwaarder schuldverwijt -

PROMETHEUS:
Straft met zijn hoon mij, laat van geene kwelling af.

REI:
En is geen einde van uw zwoegen u beschikt?

PROMETHEUS:
Geen ander dan het tijdstip dat aan hem behaagt.

REI:
Hoe mag 't behagen? Is er hoop? Ziet gij niet in
Dat gij misdaan hebt? Dat gij hebt misdaan, is mij
Een grief te zeggen... U is 't smart.. Ook weegt dit niet
Ter zake... Zoek naar eenige' uitweg uit uw nood!

PROMETHEUS:
Voor wie zijn voeten buiten leed heeft, is het licht
Te sporen of te gispen wien het boos vergaat...
Doch ik, alle gevolgen wist ik lang vooruit.
Bewust, bewust misdeed ik - ik ontken het niet:
Den stervling helpen hielp mij-zelven in ellend.
Toch kon 'k niet denken dat in zulk een straf als dees
Ik zoû verschromplen aan de tinnen van den rots
Op dezen alverlaten nabuurloozen piek...
Laat me af van jammren om dit oogenblikklijk wee!
Doch daalt ter aarde en luistert wat al ongeval
Nog dreigt, opdat gij alles tot den einde leert.
Geeft toe, geeft toe mijn bede: deelt de ellend van een
Die nu in nood is: eender op zijn tijd tot elk
Komt lijden in zijn zwerfgang om een onderdak.

REI:
Reeds willig, Prometheus, vindt ons uw roep
Om te doen wat gij vraagt.
Nu verlaat ik mijn windsnel-ijlende koets
En den heiligen aither, der vooglen revier;
Nu naak ik op voeten der hinde den grond
Dezer grimmige rotsen: mijn hart gaat uit
Om uw nooden ten einde te hooren.

(Zij stijgen van hare wagens af.)

Vijfde tooneel.
Prometheus, Rei der Okeanieden, Okeanos.

OKEANOS ***(verschijnt op een gevleugelden draak):***
Ik bereik u, Prometheus, 't doel van het pad
Mijner durige reize, gestegen op dees
Snelvleugligen draak dien 'k enkel bestuur
Met de toomen der stille gedachte. -
Weet wel dat ik deel in de smart van uw lot;
Want daartoe dringt mij verwantschap en bloed;
Maar ook buitendien is geen wien 'k gun
In mijn achting een hoogeren zetel dan u.
Dat ik waarheid spreek, dat mijn tong niet vleit
Schijnwoorden om gunst, ondervindt gij terstond:
Openbaar wat hulp ik betoonen u kan:
Op een hechteren vriend dan Okeanos is,
Zult nimmer ge u kunnen beroemen.

PROMETHEUS:
Wat is er nu weêr? Komt ook gij om toe te zien
Bij mijne nooden? Hoe hebt gij gewaagd den stroom
Die uwen naam voert, en uw grotten rotsgedakt
Natuurgehouwen te verlaten voor dit land

Drachtig van ijzer? Of zijt gij gekomen om
U met mij te ergren in den aanblik van mijn leed?
Aanzie dit schouwspel, dezen bondgenoot van Zeus,
Die saam met hem bevest heeft zijne heerschappij,
Met welke kwalen ik door hem gefolterd word.

OKEANOS:
Ik zie, Prometheus, - en al zijt gij listenbont,
'k Wil u te sporen trachten met mijn besten raad.
Keer tot u-zelven, stem tot nieuwe wijzen om
Uw inborst: nieuw ook is de heerscher bij de goôn.
Als gij blijft slingren zulke fel gewette reên,
Allicht mocht Zeus u, staat zijn stoel ook nog zoo hoog,
Vernemen, en in 't einde dunkt zijn huidge toorn
Met al zijn kwalen u nog kinderspel te zijn.
Maar, o rampzaalge, laat van uwen wrevel af
En zoek naar een verlossing uit dees kwellingen.
Misschien lijkt u verouderd wat ik zeggen ga:
Dit is het eenig handgeld dat men beuren kan,
Prometheus, met te pralend pochen van de tong.
Gij blijft hoovaardig, onder rampen bukt gij niet,
En bij uw rampen zoekt gij nieuwer rampen winst.
Als gij dus naar mijn onderwijzing hooren wilt,
Sla tegen prikkels niet de verznen; want gij ziet:
Een grimmig heerscher zonder rekenschap regeert.
En nu ga ik heen, laat geen poging onbeproefd
Of ik uit deze nooden u verlossen kan.
Doch gij, blijf rustig, toom uw monds onstuimigheid.
Of weet gij, die terecht alwijs genaamd wordt, niet
De tuchtging die der ijdle tong wordt ingeprent?

PROMETHEUS:
'k Prijs uw geluk al, dat gij straffeloos uitgaat,
Die u verstout hebt deel te nemen in mijn lot.
Nu laat het wezen, spaar uw zorg. Gij overreedt
Hem toch niet; want voor overreding is hij doof.
Wees zelf omzichtig dat uw gang geen smartgang wordt.

OKEANOS:
Veel beter maant uw aanleg andren dan u-zelf
Tot rede: niet maar woorden, feiten zijn bewijs.
Doch houd mij hunkrend naar de reize niet terug.
Want groot maak ik mij, 'k maak mij groot dat Zeus dees gunst
Mij toestaat, en uit deze nooden u bevrijdt.

PROMETHEUS:
Deels prijs ik, houd u nimmermeer te prijzen op;
Want in bereidheid schiet gij niets te kort. Toch laat
Uw moeite: zonder mij te baten zoudt vergeefs
Ge u moeien, als gij u al moeite geven wilt.
Maar houd in rustig toezien zelf u buiten schot.
Want ik, al ben 'k rampzalig, zoû daarom niet graag
Zoovelen mooglijk naast mij zien met leed bedeeld.
O neen ik - diep genoeg al schrijnt mij 't ongeluk
Mijns broeders Atlas die ter avondlandsche steê
De zuil des hemels en der aard te stutten staat
Met zijne schoudren, kwadelijk te wiegen last.
Met deernis ook zag 'k hoe de reuzge burchtheer van
Kilikia's grotten, het strijdbarnend monster met
Zijn honderd koppen, door geweld beteugeld werd,
Grimmige Typhoon die al goden weêrstand bood,
Uit grouwelijke kaken sissespreidend vrees.
Hij bliksemde uit zijn oogen schrikstijvenden gloed
Als ging zijn oerkracht nederhalen Zeus' bewind.
Maar op hem neder voer diens slapelooze lans,
De steilgetrede bliksem blazend vuur en vlam,
Die midden in de grootspraak zijner blufferij
Hem stom smeet. Want vlak in het middenrif geraakt,
Werd hij versinteld; donder sloeg zijn krachten murw.
En nu, een hulpelooze werktuiglijke romp,
Ligt hij ter zijde van de nauwe straat der zee
Onder de wortlen van berg Aitna neêrgedrukt;
En boven op de toppen zit en smeedt zijn staal
Hephaistos. Toch eens zullen breken vandaar uit
Rivieren vuur, die vreten in haar wilden muil
De vlakke bunders van vruchtbaar Sikelia
Met heete beten van onnaakbren vlammevloed.

In zulk een toornen ziedt nog eenmaal Typhoon op,
Al ligt hij door den bliksem nu van Zeus verkoold. -
Gij hebt genoeg ervaring, onderwijs van mij
Is u niet noodig: red u-zelf zoo goed gij kunt.
Ik stuur alleen wel tegen 't huidig onheil op,
Tot Zeus bezonnen af zal laten van zijn toorn.

OKEANOS:
Ziet gij, Prometheus, dan niet in dat redenen
Voor ziel die ziek van toorn is, als heelmeesters zijn?

PROMETHEUS:
Ja, als men tijdig 't hart met zalf te streelen weet,
Maar niet als men ruwhandig 't zeer gemoed nog kneust.

OKEANOS:
Wat mooglijk nadeel ziet gij - geef mij onderricht -
In bereidwillge vriendschap die het uiterst waagt?

PROMETHEUS:
Moeite overbodig en lichtzinnge onnoozelheid.

OKEANOS:
Gun dat gebrek mij: die verstandig is, behaalt
Het grootste voordeel door den schijn van onverstand.

PROMETHEUS:
U wordt de dwaasheid aangerekend - mij de schuld.

OKEANOS:
Uw woord zendt me onverholen weêr naar huis terug.

PROMETHEUS:
Uit vrees dat mij bejammren u in onmin stort.

OKEANOS:
Met hem die nieuwlings op den stoel der almacht zit?

PROMETHEUS:
Wees op uw hoede dat gij nooit zijn hart vergramt.

OKEANOS:
Dat leert, Prometheus, mij uw eigen ongeluk.

PROMETHEUS:
Haast u ter reize: red het inzicht dat gij wont!

OKEANOS:
'k Ben onderweg al, nu uw roep mij manen komt.
Zie, de effen baan des aithers veegt met vleugelen
't Viervoetig rijdier. Blijde, denk ik, zal hij zijn
Zijn knieën weêr te buigen in gewenden stal.

Zesde tooneel.
Prometheus, Rei der Okeanieden.

REI:
'k Beklaag u om uw heilloos lot, Prometheus!
Droppel na droppel pleng ik uit mijn oogen
Der tranen milden stroom.
Zijn vochte dauw bevloeit mijn wangen.
Want dit onbenijdbaar lijden
Dat naar willekeurge wetten
Zeus beschikt,
Dreigt al vroegren goden samen
Overmoedge dwinglandij.

Reeds galmt het gansche wijde land van klachten:
Ik hoor den westerling bejammren
Van u en van uw bloedgenooten
Hoogheerlijke edeloude macht.
Al de stervers die bevolken

Heilige Asia's ruime woonsteê,
Deelen met u in het zwoegen
Van uw zuchtenluide wee:

Die in 't land van Kolchis huizen,
Maagden nimmer strijd ontdeinzend,
En de drom van Skythen die der
Aarde verstgelegen streken
Om 't Maiotisch meer bezetten, -

Aria's manhafte bloesem,
Die de hooggetinde vesting
Naast den Kaukasos bewonen,
Strijdbre benden die rumoeren
Met de scherpgeboegde lansen - -

Eén enklen andren god zag ik tot nu,
Eén Titan, eveneens
In lijden overweldigd:
Atlas die onverpoosd
't Ontzaggelijk hooge gevaarte der aard
Saam met de hemelsche as
Boven zijn zuchten torst -:

De roep der zee valt ruischend in; de diepte kreunt;
Het donker ruim van Hades rommelt onder de aard;
Der heilige rivieren bronnen stenen vloeibre deernis.

PROMETHEUS:
Wijt niet aan ingebeeldheid of aan ijdlen trots
Mijn zwijgen. Diepgevoelde wrok verteert mijn hart,
Dat ik met zulke smaadheid mij mishandeld zie...
En toch, wie anders in-den-grond wel wees dan ik
Aan deze nieuwe goden hun eerrechten toe?
Doch daarvan zwijg ik. Waartoe zoude ik wat gij weet
Bespreken? Luistert liever welke ellende ik vond
Onder de stervers, hoe zij reêloos waren eer
Ik hen bedeelde met bewustheid en verstand...

Niet daar 'k den menschen iets verwijt, verhaal ik dit -
Der gaven goed bedoelen stel ik in het licht...
Zij keken eertijds ziender-oogen zonder zien,
En hoorden zonder hooren; 't lieve leven lang
Gelijk droomschimmen warden ze alles hulpeloos
Dooreen; hout te verwerken noch uit tichelsteen
Zonopen huizen op te trekken wisten zij;
Maar onder de aard vergraven in het zonloos diep
Van holen woonden ze als het wriemlend mierendom.
En geen beproefd kenteeken duidde hun de komst
Van winter of van bloemenvollen voorjaarstijd
Of vruchtenrijpen zomer; al hun doen ontbrak
Begrip en inzicht, tot ik hun heb wijsgemaakt
Der starren zwaar te kennen op- en nedergang.
En verder vond ik de getallen voor hen uit,
Den sleutel van al weten, en het letterschrift,
Al dings gedachtnis, zoogster aller moezenkunst.
Het eerst ook temde ik onder 't jok het wilde vee,
Dat, slaven van het trekzeel en het zadelpak,
Zij van de stervers overnamen 't zwaarst gezwoeg.
Ook spande ik aan de waagnen 't leidselvolgzaam ras
Der paarden, overrijker weelde schoonen pronk.
En niemand anders vóor mij heeft der schipperen
Zeezwervend zeilbevleugeld voertuig uitgedacht...
Ik die den stervers diergelijke middlen vond,
Ben, zelf rampzalig, tot geen enkle vondst instaat,
Waardoor ik zoude ontkomen aan dit huidig wee.

REI:
Smaadlijke kwelling! Dolen doet gij, van verstand
Verbijsterd, als geneesheer die tot krankheid komt
En in onmachtge wanhoop voor zich-zelven niet
Het middel weet te vinden, dat genezing brengt.

PROMETHEUS:
Nog meer zult gij bewondren, als gij verder hoort
Wat kunsten en uitwegen ik verzonnen heb.
Al daadlijk: als er vroeger een van hen verviel
Tot krankheid, kenden zij geen leenging, zalf noch drank

Noch eetbaar kruidsel; door gebrek aan middelen
Verdorden hunne lijven vóordat ik hun wees
Hoe te bereiden pijnstillende mengselen,
Waarmeê voor elke ziekte zij zich veiligen.
De vele wijzen ook der waarzegkunst heb ik
Begrond. Ik onderscheidde van de droomen 't eerst,
Welke in vervulling treden; duidde hun de zwaar
Schiftbre geruchten, de onderweegsche teekenen.
De vlucht der kromgeklauwde vooglen heb 'k gebaakt
In zuivre grenzen: welke gunstig uitteraard
Zijn, welke ongunstig, en de levenswijs van elk,
Wat vijandschappen en bevriendheên onderling
Hen deelen of tot samenkomsten gaderen.
Der ingewanden gaafheid leerde ik hun: wat kleur
De gal moet hebben, die den goden meest behaagt,
De bonte wissling van der leverlobben vorm.
Ik hielp op weg hen in de moeizame offerkunst:
De zware heupen en de schenklen vet-omwoeld
Verbrandde ik, en der vlammen teeknen, die voordien
Starduister waren, heb 'k verzichtbaard voor hun oog.
Zoo waren dees mijn gaven... En wat onder de aard
Den menschen aan hulpmiddlen weggeborgen ligt,
Brons, ijzer, goud en zilver - wie kan zeggen dat
Hij hen heeft uitgevonden eer dan ik het deed?
'k Weet zeker, niemand, die niet ijdel bluffen wil.
Verneem dan alles in éen bondig woord vervat:
Geen kunst die niet den stervers van Prometheus stamt.

REI:
Gij die den stervers boven mate hebt gebaat,
Besteed aan eigen ramspoed thans uw zorg; want ik
Ben goeder hope dat, uit deze banden los,
Gij eens nog even machtig wezen zult als Zeus.

PROMETHEUS:
Nog niet gewezen is 't vervullingdragend lot
Dat dit zóo zal geschieden. Door oneindge pijn
En smart gekromd eerst, mag 'k ontkomen aan den boei.
Want alle kunst blijft machtloos bij noodwendigheid.

REI:
Wie dan wel stuurt de roerpen dier noodwendigheid?

PROMETHEUS:
Gedachtge Erinyen, met der Moiren driegedaant.

REI:
En is Zeus dus de minder machtge dezer zes?

PROMETHEUS:
Ook hij zou niet ontkomen aan 't bestelde lot.

REI:
Wat aêrs dan eeuwig heerschen is Zeus voorbeschikt?

PROMETHEUS:
Dat zoudt gij niet vernemen: dring er niet op aan!

REI:
Een schrikkelijk geheim is 't, wat gij ons verhult?

PROMETHEUS:
Gedenkt een andre rede. Thans is 't niet de tijd
Dit te verluiden. Dieper moet ik het dan ooit
In stilte domplen. Want door dit bewaard geheim
Ontkom ik mijnen smarten en der banden smaad.

REI:
Moge nimmer
Zeus die alle ding bestiert,
Aan mijn wil zijn macht vijandig overstellen!
Moge ik nimmer ook vertragen
In het dienen van de goden
Bij de heilge runderslachtende offermalen
Aan den oever van Okeanos', mijn vaders,

Niet te dempen stroom!
Moge ik nooit met woorden mij bezondgen,
Maar laat onvervaagd beklijven
Deze wijsheid
In de taaflen van mijn hart:

Zoet is het aaneen te rijen
Al de dagen van zijn leven
Tot een snoer geruste hoop,
Wijl het hart aan stralende geneuchten
Zich verkwikt en nooit verzaadt -
Maar uw aanblik doet mij huivren,
Hoe door kwalen gij vermaald wordt,
Niet te tellen, zelf-gekozen....
Immers zonder Zeus te duchten
Viert uw eigendunk te zeer den sterveling, Prometheus!

Zie nu hoe zonder dank de weldaad blijft, mijn vriend!
Zeg, wat verweer en waar?
Wat helpt de bijstand der eendagelingen?
En ziet gij niet
De krachtelooze droomgelijke
Onmacht waarin belemmerd
Het blind geslacht der stervelingen rondtast?
Geen kans dat ooit der menschen raadslag ga
Zeus' wereld-evenwicht tebuiten!

Dit leerde ik uit den aanblik van uw heilloos lot, Prometheus!
... Hoezeer verscheiden klinkt het lied dat in mij opwelt,
Van vroeger lied dat 'k hief ter viering van uw huwlijk
Naast bruîgoms bad en bed,
Toen gij door overreding van geschenken
Hesiona, mijn vaders dochter,
Voerde als uw vrouw tot bijslaaps zoet geweld.

(Slot volgt.)

P.C. BOUTENS.

De toekomst van het volkenrecht.

Vergankelijkheid beheerscht niet slechts het lot der menschen en staten, doch ook dat der wetenschappen. Exegese van onfeilbare, eerbiedwaardige of gezaghebbende teksten bekleedde eeuwenlang den eersten rang om ten langen laatste plaats te maken voor het onderzoek van het geopend boek der natuur. De beoefening van het Romeinsch recht was sedert de Middeleeuwen grondslag en richtsnoer voor den rechtsgeleerde en wordt thans, zoo al niet verwaarloosd, zelfs door eigen woordvoerders naar den tweeden of derden rang verwezen. Het volkenrecht, geruimen tijd het stiefkind, met wantrouwen gadegeslagen en ternauwernood als familielid erkend, verheugt zich onverwacht in eene belangstelling, welke beurtelings verblijdt en bekommert. De Schotsche wijsgeer en jurist J. Lorimer klaagde nog niet lang geleden, dat de achterlijke toestand van het volkenrecht te wijten was aan het bedroevend feit, dat de beoefenaars met enkele uitzonderingen daaraan eerst op gevorderden leeftijd hunne aandacht hadden geschonken; - thans wedijveren bij voorkeur de jongere rechtsgeleerden in het verkondigen van baanbrekende theorieën. Aan onze universiteiten was het tot dusver op de meest grillige wijze aan een of ander professoraat in rechts- of staatswetenschap gekoppeld en dientengevolge deels verwaarloosd, deels geminacht; - thans wordt van verschillende zijden aangedrongen op de instelling van een afzonderlijken leerstoel in het volkenrecht en vindt deze aandrang bij de regeering een niet volstrekt ongunstig ont-

haal. Inderdaad, men schijnt het stiefkind tot troetelkind te willen verheffen. Trouwens het buitenland ging schier allerwegen voor en geeft ons op dit punt reeds lang een beschamend voorbeeld.

Het valt niet moeilijk den prins te ontdekken, die de schoone slaapster wekte uit haren bijna honderdjarigen sluimer. Het was - ironie des lots - de Russische Czaar, die door zijn initiatief tot de eerste vredes-conferentie in het laatst der negentiende eeuw den stoot gaf tot eene beweging, die verre de enge ruimten van de studeerkamers der geleerden en de kabinetten der diplomaten overschreed en in steeds wijderen omvang eene toenemende ontroering wekte. Natuurlijk was deze niet te danken aan plotselinge ingenomenheid met een schier vergeten tak der rechtswetenschap; doch de hoop was gewekt, dat door internationale samenwerking een einde zou worden gemaakt aan den oorlog en den steeds ondraaglijker wordenden gewapenden vrede. Dit denkbeeld vervulde de geheele beschaafde wereld met blijde verwachtingen, en het volkenrecht, dat de verwezenlijking moest brengen, steeg snel in de algemeene schatting. Weliswaar werd de opwinding gevolgd door teleurstelling, toen noch de vrede verzekerd, noch tot ontwapening besloten was, en werd de aanmerkelijke vooruitgang van het volkenrecht, met veel moeite en inspanning verkregen, miskend of geminacht; doch kalmer overweging en nader onderzoek overtuigden eerlang de besten, dat deze vooruitgang niet te versmaden was en inderdaad den eenigen weg wees tot verwezenlijking der hooggestemde idealen.

Sedert het bemoedigend slot der negentiende eeuw is de belangstelling niet verflauwd. De vruchten der vredes-conferentie, eerlang gevolgd door eene tweede en de daarmede samenhangende zeerecht-conferentie te Londen, hebben alom de pennen in beweging gebracht en eene overvloedige literatuur doen ontstaan. Talrijke bijeenkomsten van wetenschappelijke en humanitaire strekking hebben de verzuchtingen der volken vertolkt en den weg tot bevrediging gewezen. Op het volkenrecht zijn de oogen van juristen en van niet-juristen gevestigd en menigeen der laatsten voert daarover eene gansch niet onversneden pen.

Natuurlijk moet dit verschijnsel den beoefenaar van dezen

verwaarloosden tak des rechts in menig opzicht verblijden; doch deze blijdschap is niet onvermengd. De plotselinge belangstelling vergroot niet weinig het gevaar voor binnendringen van bestanddeelen geheel vreemd aan de stof. Te meer klemt dit op een gebied, waar reeds zoo veel heterogene elementen aanwezig zijn. De Zuid-Afrikaansche republiek verheugde zich na de ontdekking van diamanten en goud op haar grondgebied in eene snel opvlammende belangstelling van het buitenland en zag hare bevolking spoedig vermeerderd met een groot aantal vreemdelingen. Op den duur was de toevloed van nieuw materiaal de oorzaak van vernedering en ondergang. Het volkenrecht dreigt eenzelfde lot, indien het den toevloed van bestanddeelen, die niet passen in zijn kader, niet tijdig weet af te weren. Wat nood, zal men zeggen, indien deze bijmengselen hooger waarde hebben dan de oorspronkelijke stof? Immers de vooruitgang van de maatschappij, niet die van het volkenrecht is het doel. Wie zóó spreken, dwalen. Moraal en religie, benevens beider dochter, de christelijke philanthropie, staan naar ethischen maatstaf hooger dan het recht. Moet men daaromh het recht overbodig achten of dulden dat moraal en religie het absorbeeren? Evenmin als de christelijke plicht der naastenliefde een uitgewerkt privaatrecht overbodig maakt, evenmin kunnen de humanitaire stroomingen van den jongsten tijd een stevig volkenrecht ontberen. Wie dit meenen, komen bedrogen uit en zullen te laat hunne dwaling betreuren.

De ontwikkeling van het volkenrecht kan, zooals die van alle recht, slechts voortschrijden langs de oude beproefde lijnen. Alleen door verdrag en gewoonte kan het ontstaan. De bron, waaruit het opwelt, moge diep beneden de oppervlakte schuilen, het recht zelf ontstaat eerst op den bodem der maatschappij. Het volkenrecht ontwikkelt zich uit het onderling verkeer der staten en openbaart zich deels stilzwijgend in de verschijnselen van dit verkeer, deels uitdrukkelijk in hunne wederkeerige verdragen. Het is een verdienstelijk streven der wetenschap en der politiek de banen der toekomstige ontwikkeling te duiden en te effenen; doch men vergete niet, dat deze pioniersarbeid vooreerst nimmer recht schept en in de tweede plaats slechts verdienstelijk mag heeten, indien hij aansluit aan het bestaande

recht en niet de grondslagen daarvan verwaarloost of ondermijnt. Het komt mij voor, dat beide voorwaarden niet genoeg in het oog worden gehouden. Wat men als recht zou wenschen wordt vaak als recht verkondigd en somtijds verdedigd met argumenten, welke de grondbeginselen aantasten en het geheele volkenrecht met ondergang bedreigen. Het is geen ijdele moeite daarop de aandacht te vestigen. Intusschen is het niet gemakkelijk de veelvuldige en veelsoortige aanvallen onder ondubbelzinnige hoofden saam te vatten. Ik wil het beproeven door ze onder twee geliefkoosde termen van onzen tijd te groepeeren: het *pacifisme* en het *internationalisme.*

I.

Onder pacifisme verstaat men de merkwaardige beweging, die zich in verschillende landen en in verschillende vormen openbaart, om den oorlog te verbannen en den internationalen vrede te verzekeren. Godsdienstige, zedelijke, staatkundige motieven dingen daarbij om den voorrang. Aldus opgevat zal niemand haar zijne sympathie ontzeggen. Het behoeft geen betoog, dat de verlossing der maatschappij van eene der uit economisch en humanitair oogpunt zwaarste rampen, welke haar nu en dan teisteren en zelfs in vollen vrede loodzwaar drukken, alle welgezinden als een ideaal moet aantrekken en bezielen. Maatschappelijke idealen kunnen echter slechts verwezenlijkt worden aan het eind van een uiterst langen weg. Wil men ze kunstmatig en voorbarig realiseeren, dan sticht men meer kwaad dan goed. Deze nuchtere waarheid openbaart zich zoowel op economisch en sociaal als op moreel en religieus gebied. De communistische en anarchistische proefnemingen van sociaal gehalte hebben het niet minder duidelijk bewezen dan vele eigenaardige godsdienstige gemeenschappen in Amerika.

Tegenstanders van den oorlog zijn er altijd geweest. Reeds de oudste christelijke kerkvaders veroordeelen den krijg in warme en welsprekende bewoordingen en gedurende den langen zoogenaamden nacht der Middeleeuwen ontbreekt het nooit aan krachtige bestrijding. Eerst de nieuwere pacifisten hebben den oorlog voorgesteld als een verfoeilijke instelling, welke desniettemin hare voorstanders

heeft en die men willekeurig kan handhaven of opheffen. Zij stellen hem gaarne voor als eene booze uitvinding uit een barbaarschen tijd, die nog als antiquiteit in de moderne maatschappij voortleeft en door den wil der regeeringen wordt in stand gehouden. Het komt er slechts op aan de openbare meening van hare onredelijkheid en onzedelijkheid te overtuigen om aan dezen gruwel een einde te maken en voortaan een duurzamen vrede op aarde te stichten. Deze gedachtengang was niet vreemd aan de opgewondenheid, welke aan de eerste vredesconferentie voorafging, noch aan de teleurstelling, die op haar volgde. Hij ligt eveneens ten grondslag aan vele der meest vermaarde propaganda-boeken voor de vredesbeweging: men denke aan 'Waffen Nieder' van Bertha von Suttner. Toch is deze voorstelling volkomen onjuist. De tijden liggen ver achter ons, waarin de oorlog een beroep was, dat gretig werd beoefend en de eer- en heerschzucht van vorsten en krijgsoversten streelde. De eeuw der godsdienstoorlogen bewees, dat dieper oorzaken dan de eerzucht van enkelen den krijg ontketenden. Latere oorlogen mogen somtijds den schijn van persoonlijke veeten hebben aangenomen en onder den naam van kabinets-oorlogen zekere vermaardheid hebben verworven, inderdaad waren nationale sympathieën en antipathieën veelal de ware beweegredenen. Die latere handels-, koloniale en nationaliteits-oorlogen waren niet te wijten aan de willekeur der machthebbenden, doch veeleer aan de tegenstrijdige belangen, die diep in den boezem der volken wortelen en wel door hunne regeerders kunnen worden bevorderd of belemmerd, doch geenszins geplant noch beheerscht. Een treffend bewijs is het onthaal, dat het onlangs gesloten Marokko-verdrag in den Duitschen Rijksdag vond. Terwijl het de keizerlijke regeering gelukt was na langdurige onderhandelingen eene vreedzame oplossing te verkrijgen, waarbij Duitschland van aanvankelijke aanspraken afzag en zich menig offer getroostte, deed de volksvertegenwoordiging een onverholen misnoegen blijken en werd door sommigen niet onduidelijk op de voorkeur voor een oorlog gezinspeeld. Ook in de Fransche Kamer van Afgevaardigden onthield eene sterke minderheid zich van stemming, blijkbaar wegens hare geringe ingenomenheid met den voor het behoud van den vrede betaalden prijs. Eerlang zal blijken, dat zelfs

de val van het kabinet Caillaux grootendeels aan deze stemming te wijten is. Ongegrond is daarom de beschuldiging, zoo vaak tegen de regeeringen gericht, alsof de oorlog eene instelling was, die ten haren gerieve in strijd met den volkswil werd gehandhaafd. Zelfs het internationaal socialisme kan de belangen en begeerten der volken niet tot zwijgen brengen, nog daargelaten dat het zelf zijn vermeenden vijand, het kapitalisme, den oorlog op leven en dood verklaart.

De oorlog is eene onvermijdelijke uiting van de natuur van mensch en maatschappij, zoowel in het verleden als nog op haar tegenwoordig standpunt van ontwikkeling. Gaarne erken ik, dat deze natuur geen onveranderlijke grootheid is, doch vatbaar voor ontwikkeling, zoowel als voor ontaarding. Zoolang intusschen de maatschappij niet de grenzen harer behoeften en begeerten weet te stellen en te eerbiedigen en de natuur niet in staat is om deze behoeften en begeerten in onbegrensden omvang te bevredigen - zoolang zullen oorlogen onvermijdelijk zijn. Al wat deze behoeften en begeerten matigt of omgekeerd het vermogen om daaraan te voldoen versterkt, strekt tot beperking van den oorlog; omgekeerd moet al wat de behoeften en begeerten prikkelt zonder evenredige vermeerdering der beschikbare middelen tot bevrediging den oorlog aanwakkeren en bevorderen. Stoffelijke en zedelijke factoren dingen hier om den voorrang. Behoeften en begeerten worden vervuld door stoffelijke middelen, daarentegen bedwongen door zedelijke krachten. Zoolang er evenwicht bestaat tusschen deze twee, is het gevaar voor oorlog gering en de vrede verzekerd. Doch indien de begeerten overwegend worden en de zelfbeheersching ontoereikend om ze te bedwingen, eindigt de spanning met eene gewelddadige uitbarsting. Dan is de oorlog niet eene instelling, waarvan men willekeurig gebruik maakt, doch de openbaring eener natuurwet, die zich baanbreekt met elementaire kracht.

Deze opvatting wordt verworpen door hen, die in den oorlog een rechtsstrijd zien en hem beschouwen als het laatste middel, waartoe de staat zijn toevlucht neemt, nadat alle andere zijn uitgeput. Natuurlijk vleien zij zich, dat door volmaking dezer andere middelen tot beslechting van geschillen het uiterste middel, de oorlog, onnoodig zal worden

en mitsdien langzaam zal verdwijnen. Deze middelen zijn deels van politieken, deels van juridischen aard. Natuurlijk overtreft de waarde der laatste ver die der eerste. Rechtstreeksche onderhandelingen, goede diensten en bemiddeling van derden, internationale enquête-commissiën, hebben inderdaad nut gesticht en zijn bij de beide vredesconferentiën uitdrukkelijk erkend en aanbevolen. Zij bewegen zich intusschen altijd op het gebied der doelmatigheid en waarborgen volstrekt niet de zegepraal des rechts.[1)] Daarom is veel hoogere waarde toegekend aan het scheidsgerecht, de vermaarde arbitrage, welke de internationale geschillen aan den maatstaf der rechtmatigheid toetst en dienovereenkomstig beslist. Aard en strekking der arbitrage verheffen haar inderdaad ver boven de politieke middelen. Men heeft daarom de arbitrage hemelhoog verheven, haar langs verschillende wegen bevorderd, de verdragen, waarin zij is opgenomen, vermenigvuldigd, een permanent hof van arbitrage opgericht en eindelijk zelfs de verplichte arbitrage verdedigd en in beginsel in een collectief verdrag gehuldigd. Dientengevolge moest de meening ontstaan en spoedig veld winnen, dat de arbitrage de steen der wijzen was, die, eenmaal ontdekt en gezuiverd, den oorlog zou voorkomen en vervangen. Dit nu is eene gevaarlijke illusie.

De arbitrage is een rechtsmiddel en past alleen bij rechtsgeschillen. Stel de mogelijkheid, dat de internationale arbitrage inderdaad op onberispelijke wijze was geregeld; - dat het zoogenaamd permanente hof te 's Gravenhage door eene vaste arbitrale rechtbank was vervangen; - dat deze rechtbank zóó was samengesteld, dal alle beschaafde staten daarin berustten en haar erkenden als een onpartijdig rechtscollege, verheven boven alle eenzijdigheid en nationaal vooroordeel; - dat alle rechtsgeschillen zonder uitzondering aan hare beslissing werden onderworpen; - dat de procesorde eene goede, snelle en niet kostbare rechtspraak waarborgde; - dat eindelijk hare vonnissen zonder aarzeling werden ten uitvoer gelegd en algemeen als onfeilbaar erkend; - stel dit alles na rijpe overweging van al wat daarin ligt opge-

1) Hoe licht de bemiddeling in interventie ontaardt, leert o.a. een artikel van Politis in de Revue gén. de Droit intern. public. 1910, p. 136 vg.

sloten en met een helder besef van den grooten afstand tusschen ideaal en werkelijkheid; - dan nòg zou de arbitrage den oorlog niet verbannen, omdat de arbitrage is een rechtsmiddel en de oorlog in den regel niet is een rechtsstrijd.

Arbitrage is een rechtsmiddel, niet gelijkwaardig met, doch verwant aan jurisprudentie of rechtspraak. Arbitrage is wellicht de oudste vorm van rechtspraak en onderscheidt zich daarvan door de vrijwillige aanvaarding en de vrije keuze der rechters. Zoodra een dezer twee kenmerken verdwijntt, wordt de grens uitgewischt en de overgang van arbitrage in jurisprudentie gebaand. Vervallen beide, dan is de overgang voltooid. Voor talrijke internationale geschillen biedt de arbitrage eene voortreffelijke oplossing. Indien geschillen ontstaan over de uitlegging van gesloten verdragen, over wederkeerige schuldvorderingen, over schadevergoeding wegens onrecht gepleegd door eene vreemde regeering of hare onderdanen, over de juiste grenzen te water of te land, over grieven van wederzijdsche onderdanen, e.d.m., dan is de arbitrage op hare plaats en mag van een goed ingericht scheidsgerecht eene uitspraak worden verwacht, die aan het geschil een einde maakt en alle partijen tevredenstelt. Indien daarentegen geschillen ontstaan over gewichtige en niet door het stellig recht beschermde belangen, bijv. over de bezetting en inlijving van vreemd, d.w.z. aan geen der partijen behoorend grondgebied; - over den overgang van deelen van land of volk krachtens nationaliteits- of andere drijfveeren; - over maatregelen, welke, hoezeer niet in strijd met eenigen rechtsregel, de levensbelangen van een naburigen staat bedreigen; - over beleedigingen, die de eer van een anderen staat aantasten; - kortom in alle gevallen, waarin niet te goeder trouw wordt getwist over eene vraag van recht, maar nationale belangen of gevoelens den doorslag geven, daar s geen arbitrage in staat het geschil te beslissen en eene vreedzame oplossing te bewerken. Geen staat kan aan een scheidsrechter de vraag onderwerpen, of hij zich zal laten uithongeren door de commercieele of fiscale maatregelen zijner buren; of hij zich zal laten berooven door hunne hebzucht; of wel laten vernietigen om hunne heerschzucht te bevredigen of hunne macht te vergrooten. Groot-Brittannië kan niet van een scheidsgerecht doen afhangen of andere

staten bevoegd zijn aan hunne onderdanen te verbieden het van onmisbare levensmiddelen te voorzien; Turkije niet, of Italië bevoegd is het van zijne lang begeerde Afrikaansche provinciën te berooven; de Zuid-Afrikaansche republiek niet, of Engeland gelijk heeft haar te vermeesteren en in te lijven. Geschillen van dezen en dergelijken aard komen telkens voor en worden slechts opgelost, hetzij door zelfbeheersching, hetzij door eene gewelddadige botsing, waarin het recht ver te zoeken is of wel deerlijk het onderspit delft.

Doch zelfs indien zuivere rechtsgeschillen aan de orde zijn en van weerszijden de oprechte wensch naar eene vreedzame beslissing wordt gekoesterd, blijft de arbitrage eene hoogst teedere plant, die met de grootste omzichtigheid moet worden gekweekt. Zij wordt vrijwillig aanvaard en de tenuitvoerlegging harer uitspraken is eveneens afhankelijk van den vrijen wil van partijen. Weliswaar ligt de belofte der uitvoering opgesloten in het aanvaarden der arbitrage, doch de uitspraak kan zoozeer in strijd zijn met het rechtsbewustzijn van eene of meer partijen, dat de eisch van berusting te zwaar valt. Gelukkig is dit tot dusver niet of nauwelijks geschied. Doch de boog is reeds meermalen sterk gespannen en aan critiek op menige vermaarde arbitrale uitspraak heeft het niet ontbroken. Het is hier de plaats niet dit in bijzonderheden aan te toonen. Eenige algemeene opmerkingen mogen volstaan om deze bewering te staven en hare beteekenis nader toe te lichten.

Om aan haar doel te beantwoorden, moet de arbitrage aan twee hoofdvereischten voldoen: 1°. haar vonnis beperken binnen de grenzen harer bevoegdheid, zooals deze door het compromis is bepaald; 2°. politieke overwegingen onvoorwaardelijk ter zijde stellen om zich uitsluitend te houden aan het recht, waarvan zij als orgaan optreedt.

1°. Het eerste vereischte spreekt als het ware voor zichzelf. Wanneer partijen veelal na langdurige onderhandelingen, hetzij rechtstreeks of door tusschenkomst van derden, overeenkomen een concreet geschil aan scheidsrechterlijke uitspraak te onderwerpen, dan mogen zij met recht verwachten, dat de scheidsrechter zich zal houden aan zijne opdracht en zich niet zal aanmatigen eene uitspraak over punten, die niet aan zijn oordeel waren onderworpen. Zulk een uitspraak

mist noodwendig bindende kracht en is bovendien uitermatc geschikt om partijen te ontstemmen en de arbitrage in discrediet te brengen. Toch is de verleiding voor den scheidsrechter niet gering om deze grenzen te overschrijden: niet alleen wegens de algemeen menschelijke neiging om de grenzen van eigen bevoegdheid uit het oog te verliezen, maar ook omdat nader onderzoek den scheidsrechter somtijds op het spoor brengt van andere punten van geschil, welke hem voorkomen nauw verbonden te zijn aan de hem voorgelegde vraag of wel bijzonder geschikt om nieuwe geschillen te doen ontstaan. Te goeder trouw en met de beste bedoelingen kan hij aldus falen en de zaak der arbitrage onberekenbare schade berokkenen. Voorbeelden hiervan zijn zelfs uit den jongsten tijd niet zeldzaam. Het vonnis door eene arbitrale rechtbank van vijf leden op 3 October 1899 te Parijs gewezen in een grensgeschil tusschen Britsch-Guyana en Venezuela ging zoo ver tevens de grens tusschen Guyana en Brazilië te bepalen. Het had daartoe natuurlijk niet het minste recht: Brazilië was zelfs geen partij geweest bij het compromis. Toch verdedigde het scheidsgerecht zich tegen het verwijt van overschrijding van bevoegdheid door hieraan eene enge opvatting van het arbitrage-begrip ten laste te leggen![1] Op nog bedenkelijker wijze verloor de president van Argentinië zijne scheidsrechterlijke bevoegdheid uit het oog in het geschil tusschen Peru en Bolivia op 9 Juli 1909, toen met onbegrijpelijke veronachtzaming van het compromis van 30 December 1902 uitgestrekte en kostbare landstreken aan Peru werden toegekend, die tot dusver onbetwist deels aan Bolivia, deels aan Brazilië hadden toebehoord.[2] Op denzelfden grond was reeds in 1831 een arbitraal vonnis van den Koning van Nederland van de hand gewezen in een grensgeschil tusschen Groot-Brittannië en de Vereenigde Staten. Het zou niet moeilijk vallen meer dergelijke gevallen aan te halen en nader te ontleden. Belangrijker intusschen is de vraag, hoe dergelijke misvatting, die tot onrecht leidt en afschrikkend werkt, voortaan te voorkomen. Eene zorgvuldige samenstelling der arbitrale rechtbank hoofdzakelijk

1) Revue gén. de Droit intern. public. VIII. 79.
2) Ibidem XVII: 105 vg. (Weiss); ibid. 225 vg. (Fiore).

uit juristen, die grondig bekend zijn met het volkenrecht, kan daartoe krachtig bijdragen. Eene tweede instantie, in den vorm van appèl of revisie, heeft in mijn oog nog hooger waarde. Alvorens dit nader toe te lichten is het noodig ook bij het tweede vereischte eenige oogenblikken stil te staan.

2°. Arbitrage is een surrogaat voor rechtspraak en wordt daarom minder vleiend wel eens pseudo-rechtspraak genoemd. Om den daarin gelegen blaam te ontgaan, heeft zij zich inderdaad als rechtsorgaan te beschouwen en te gedragen en mitsdien elken zweem van politieken invloed zorgvuldig te mijden. Daarom moet zij recht toepassen, niet scheppen: m.a.w. uitsluitend te rade gaan met de eenige werkelijke rechtsbronnen, gewoonte en verdrag, toegelicht door rechtspraak en wetenschap, zonder zich te laten misleiden door hetgeen den arbiter wenschelijk of doelmatig voorkomt. De staten, die een compromis sluiten, verlangen geen bemiddeling, geen vernuftige noch welgemeende transactie, doch een uitspraak van uitverkoren deskundigen over de eischen des rechts. De arbiter, die persoonlijke of politieke sympathieën of antipathieën in zijne overwegingen laat binnensluipen, wordt ontrouw aan zijne edele taak. Toch zijn wederom, helaas, de gevallen niet zeldzaam, dat er gegrond vermoeden bestaat van verontreiniging in genoemden zin. Ondubbelzinnige bewijzen hiervan zijn doorgaans niet in het vonnis noch in de overwegingen te vinden. Slechts eene zorgvuldige ontleding vermag dergelijke bestanddeelen op te sporen en zelfs dan niet meer dan waarschijnlijk te maken. Deze sporen ontbreken bijv. allerminst in de arbitrale uitspraak van Fr. von Martens van 13 Februari 1897 in de zaak der Costa Rica Packet tusschen Nederland en Groot-Britannië.[1)] Duidelijker nog treden zij te voorschijn in de uitspraak van 24 Februari 1911 door het Hof van Arbitrage in het Engelsch-Fransche geschil over Savarkar, den Hindoe wien het gelukt was te Marseille uit een Engelsch schip te ontsnappen, doch die terstond daarna aan den vasten wal door de bemanning met behulp van een Franschen politie-agent gegrepen en

1) Jhr. Mr. H.A. van Karnebeek: De Costa Rica Packet arbitrage, Utrecht 1900.

weder gevangen genomen was.[2)] Zelfs is de vraag geenszins ongegrond, of soortgelijke motieven niet doorschemeren in het vermaarde vonnis van hetzelfde hof van 7 Sept. 1910 in het Noord-Atlantische visscherijgeschil tusschen Groot-Britannië en de Vereenigde Staten.[1)] Deze drie grepen uit den overvloed van arbitrale uitspraken der laatste jaren mogen volstaan om te toonen, dat zelfs de instelling van het permanente hof van arbitrage in 1899 geen afdoenden waarborg biedt tegen het insluipen van elementen geheel vreemd aan het gebied des rechts. Naar aanleiding van eene Nederlandsch-Fransche overeenkomst van 28 April 1890, waarbij aan den Russischen keizer als scheidsrechter in een geschil over de grenzen tusschen Nederlandsch- en Fransch-Guyana de bevoegdheid werd toegekend om, ingeval hij niet een der betwiste grensrivieren na onderzoek als de juiste kon aanwijzen, subsidiair zelf de grens te bepalen tusschen beide in, waarschuwde reeds in 1891 Rolin Jacquemyns ernstig tegen deze vermenging van recht en politiek. ‘C'est fausser cette notion (d'arbitrage) et en compromettre l'applcation que d'admettre d'avance dans le compromis même, l'eventualité d'une solution dictée, non par le droit, mais par une appréciation arbritaire des convenances de chaque partie’[2)]. Kan het wel verwondering wekken, dat dergelijke bedenkelijke verschijnselen regeeringen, bewust van hare verantwoordelijkheid, ondanks oprechte ingenomenheid met en openlijke hulde aan het beginsel, huiverig maken om de verplichting tot arbitrage onvoorwaardelijk op zich te nemen, óók indien inderdaad gewichtige belangen aan de orde zijn?

Reeds zijn ernstige pogingen aangewend om de arbitrage van de genoemde gebreken te zuiveren en alzoo het vertrouwen in hare deugdelijkheid te versterken. De oprichting van het Permanente hof van Arbitrage in 1899 was een belangrijke stap in deze richting. Daardoor werden de in oorsprong en gehalte zeer ongelijksoortige scheidsrechters van vroegeren tijd als het ware geconcentreerd in eene kleine groep van mannen uit alle landen, die de meeste waarborgen schenen te bieden voor kunde en rechtschapenheid.

2) Revue gén. de Droit intern. public 1911 p. 303 vg. (Robin); Rev. de Droit intern. 1911: 370-403 (v. Hamel).

1) De Louter, rede in de Kon. Academie v. Wet. afd. Lett. 4de reeks dl. X.; ook vertaald in Rev. de Droit intern. 1911 p. 131-157.

2) Rev. de Droit intern. 1891 p. 83-86.

Tevens werd de procesorde geregeld en menige bepaling opgenomen, die de aantrekkelijkheid der arbitrage moest bevorderen. Op de tweede vredesconferentie van 1907 is de conventie van 1899 aan eene nauwkeurige revisie onderworpen en na aanvulling en verbetering opnieuw vastgesteld. Daarenboven zijn pogingen aangewend om een vast scheidsrechterlijk college op te richten, dat de lange ledenlijst van het hof, waaruit in elk voorkomend geschil eene keuze moest worden gedaan, zoude vervangen of ter zijde staan. Dit denkbeeld van Amerikaanschen oorsprong en door de vertegenwoordigers van althans drie groote Europeesche mogendheden ondersteund, stuitte op krachtigen tegenstand van de zijde der kleinere staten en leed ten slotte schipbreuk op de onmogelijkheid om eene bevredigende oplossing te vinden voor eene samenstelling van het gerechtshof, dat uit 15 bezoldigde leden, allen juristen, zou bestaan, waarbij aan alle medewerkende staten een gelijke of desnoods evenredige invloed werd verzekerd. Desniettemin werd een ontwerp omtrent samenstelling en bevoegdheid van ‘la cour de justice arbitrale’ aangenomen en aan de onderteekenende mogendheden aanbevolen om in werking te treden, ‘zoodra overeenstemming is verkregen over de keuze der rechters en de samenstelling van het hof’.[1)] Ofschoon derhalve de oprichting niet is geslaagd, is de mogelijkheid van later welslagen allerminst uitgesloten. Integendeel wettigt de krachtige vooruitgang in het jongste verleden een moedig vertrouwen op de toekomst. Langs dien weg schijnt het niet onmogelijk overschrijding van bevoegdheid te voorkomen en verontreiniging door politieke invloeden uit te sluiten: kortom de arbitrage van de twee hoofdgebreken te zuiveren, waaronder zij tot dusver gebukt gaat. Eene tweede instantie, die tegen beide euvelen waakt en tevens de eenheid van rechtspraak handhaaft, kan zonder twijfel daartoe krachtig bijdragen en zal daarom stellig eenmaal worden ingevoerd.

Toch zal dit alles slechts dan doel treffen, indien de overtuiging veld wint en wortel schiet, dat de arbitrage een rechtsmiddel is, alleen geschikt om rechtsgeschillen op te lossen, en dat hare toepassing mitsdien afhangt en ten hoogste

1) Uitvoeriger De Louter: Het stellig volkenrecht II, 153-158.

gelijken tred houdt met de ontwikkeling van het stellig recht zelf. Waar geen recht is, mist ook eene rechtspraak grond en zin. Uitbreiding in omvang en inhoud van het volkenrecht zal daarentegen noodwendig ook de arbitrage bevorderen. Ziedaar de aangewezen weg voor hen, die van de arbitrage alle heil verwachten. Wie dit niet inziet en rechtspraak zonder recht bepleit, spant de paarden achter den wagen en bereidt niet alleen zichzelven teleurstelling, maar benadeelt ook het doel waarnaar hij streeft.

Door de arbitrage te lichten uit de sfeer des rechts, waar zij tehuis behoort, verplaatst men haar in de troebele atmosfeer der politiek, waar zij de speelbal dreigt te worden van staatkundige overleggingen en partijdige beslissingen. Belangen, welke buiten het bereik van een erkend stellig recht vallen, kunnen partijen niet toevertrouwen aan de uitspraak van eenige rechtsgeleerden of andere deskundigen. Indien daartegen zelfs privaatpersonen groot bezwaar hebben, hoeveel te meer geldt dit van staten? Staten toch bevinden zich niet in een met oppergezag bekleed rechtsverband, dat hunne bijzondere belangen beschermt en behartigt, maar zijn verwezen op hun eigen gezag en vermogen om in den wedijver der tegenstrijdige belangen hunne eigene belangen zelf te handhaven. Slechts dan zal de staat geschillen over zijne belangen aan de beslissing van anderen onderwerpen, wanneer hij overtuigd is, dat dezen zich inderdaad uitsluitend door rechtsbeginselen en niet door daaraan vreemde motieven laten bewegen.

Uit het voorafgaande volgt rechtstreeks, dat de arbitrage buiten staat is om aan alle internationale geschillen een vreedzaam einde te maken en derhalve niet mag worden beschouwd als het beproefde middel om den oorlog af te schaffen en den duurzamen internationalen vrede te verzekeren. Toch bekleedt het den eersten rang onder de praeventieve middelen tegen den krijg. De vroeger genoemde tusschenkomst van derden in den een of anderen vorm bepaalt zich tot overwegingen van doelmatigheid en kan zich nooit eenig gezag aanmatigen zonder te ontaarden in onrecht en willekeur. Geen vernuftige instellingen kunnen de gewelddadige botsingen der staten zonder voorbehoud voorkomen. Slechts de langzame, doch gestadige vorderingen op het gebied van moraal en cultuur zijn daartoe in staat. De staten of georganiseerde menschen-

groepen zijn niet minder dan de menschen individueel onderhevig aan begeerten en hartstochten, welke aan rede en geweten ontsnappen en den krijg doen ontvlammen. Reeds boven werd aangetoond, hoe onjuist het is nog in onzen tijd dit verschijnsel uitsluitend aan de regeeringen te wijten. Het treffend eenvoudig vers van Camphuysen:

> 'Ach, waren alle menschen wijs en wilden daarbij wèl,
> Deze aarde ware een paradijs; - nù is zij vaak een hel,'

geldt inderdaad niet minder van staten dan van menschen. Wie medewerkt tot de verstandelijke en zedelijke verheffing der maatschappij draagt meer bij tot de bestrijding van den oorlog dan wie een kruistocht predikt tegen den krijg, voordat de heerschappij des rechts is verzekerd. Wie den staat verbiedt in den hoogsten nood het uiterst middel van zelfbehoud, d.i. zelfverweer, aan te wenden, vergrijpt zelf zich aan het recht, den grondslag der maatschappij, en levert de kleinere en zwakkere staten weerloos over aan het eigenbelang en de willekeur der grooten en sterken. Hij ontzenuwt en ontadelt mensch en volk en baant den weg tot de alleenheerschappij van de domme kracht en het blinde getal.

Een opzettelijk onderzoek naar de juiste beteekenis der arbitrage maakt de afzonderlijke bespreking van het vraagstuk der ontwapening overbodig. Zoolang de oorlog niet tot de onmogelijkheden behoort, kunnen de wapenen niet worden gemist. Alle voorstellen tot beperking of stilstand in de toenemende bewapening zijn tot dusver mislukt. Trouwens de beste woordvoerders der pacifisten erkennen bijna eenstemmig, dat ontwapening niet het begin, doch het einde, niet de oorzaak, doch slechts het gevolg eener betere rechtsorde kan zijn.[1)]

II.

Een tweede nog grooter gevaar, dat het volkenrecht dreigt, is het zoogenaamd *internationalisme*, een woord dat, zooals

1) Men zie o.a. de citaten, bijeenverzameld door Jhr. Mr. de Jong van Beek en Donk: 'In 't zicht der derde Vredes-conferentie' op verzoek van het Algemeen Nederlandsch Verbond 1911, bl. 1-49; inz. uit de talrijke geschriften van den grooten vredesapostel A.H. Fried bl. 34-38. Met volle recht noemt Fried eene mechanische 'Abrüstung und Rüstungsbeschränkung' niets dan 'Stümperwerk', niet de moeite der bestrijding waard.

vele kunsttermen voor onstoffelijke zaken, in zeer verschillenden zin wordt gebezigd en daardoor tot misverstand leidt. Voorzoover internationalisme het streven aanduidt om het stoffelijk en geestelijk verkeer en de goede verstandhouding tusschen de volken te bevorderen, heeft het aanspraak op toejuiching en medewerking. Aan de snelle en sterke toeneming van het internationaal verkeer dankt de maatschappij haar reusachtigen vooruitgang en bewonderenswaardige inrichting. Allereerst geldt dit van het immer toenemend ruilverkeer, waardoor een steeds fijner net van internationalen handel welhaast den geheelen bewoonbaren aardbodem omspant. In nauwelijks minder mate is dit het geval met de samenwerking tot maatregelen en instellingen in het belang der volksgezondheid, der volksontwikkeling, der volkswelvaart. Het volkenrecht zelf dankt zijn oorsprong aan het internationaal verkeer en heeft geen ander doel dan de regelmatige en vreedzame verhoudingen der staten te vestigen en te versterken. Hoe meer het internationaal verkeer toeneemt en zich uitbreidt over daaraan tot dusver onttrokken belangen, destemeer stof wordt aan het volkenrecht toegevoerd en des te hooger eisch daaraan gesteld. Internationalisme is de kweekplaats van het volkenrecht; toevoer van nieuwe voedingsstoffen kan den kweeker slechts welkom zijn. Daarom verdient elke werkzaamheid ten bate van dit internationalisme aandacht en waardeering. Wie de verschijnselen van het voortschrijdend internationaal verkeer nauwkeurig gadeslaat, vergelijkt en rangschikt, draagt bouwsteenen bij voor den maatschappelijken tempel van recht en vrede, waarin allen samenkomen en niemand wordt buitengesloten. Hoe meer zich de internationale betrekkingen vermenigvuldigen, des te sterker wordt de behoefte aan een arbeid, die constateert wat bereikt is ten einde voor verderen vooruitgang de richting te wijzen en den weg te banen. Al wat door regeeringen of privaatpersonen in dezen zin wordt gedaan is pioniersarbeid van groote waarde.[1)]

Naast dit internationalisme, waarvan niets dan goeds valt te zeggen, wordt het woord ook gebruikt om een streven

1) Men zie bijv.: ‘L'internationalisme scientifique par P.H. Eykman; publication du bureau préliminaire de la fondation pour l'internationalisme, La Haye 1911.

aan te duiden naar eene maatschappelijke inrichting, waarin het hoogste gezag niet meer toekomt aan de souvereine staten maar aan eene organisatie, die zich boven hen verheft en hen aan haren wil onderwerpt. In dezen zin wordt het internationalisme gesteld tegenover het nationalisme, een interdependence gepredikt boven de independence. Het nationalisme heet eng en bekrompen, buiten staat om op den duur de behoeften der maatschappij te bevredigen en daarom bestemd eerlang te verdwijnen. De staten, die het als het ware verpersoonlijken, hebben hunne taak als souvereine lichamen voltooid en zijn verplicht zelf mede te werken aan eene organisatie van wijdere strekking en grooter vermogen.

Openlijk wordt deze leer nog niet aldus uitgesproken, veelmin uitgewerkt, doch ondubbelzinnig ligt zij ten grondslag aan de nieuwe *stellingen*, welke zij verkondigt en aan de stoute *voorstellen*, die er uit voortvloeien. Zij worden niet alleen gepredikt door mannen van talent en karakter, maar beantwoorden ook aan de beste aspiratiën der menschheid. De opgang dien zij maken kan daarom geen verwondering wekken. Desniettemin behooren zij naar mijne vaste overtuiging tot het rijk der utopieën, zoo men wil, in tegenstelling met de sociale en religieuse, tot de juridische utopieën. Zij overschrijden ver de grenzen van het gebied des rechts en der rechtswetenschap en verloochenen ten eenenmale de beginselen der historische school. Eene volledige uiteenzetting van een en ander vereischt meer ruimte dan waarover een tijdschrift beschikt. Slechts een paar voorbeelden van actueel belang mogen mijne meening nader toelichten.

Onder de bedenkelijke *leerstellingen*, die aan het internationalisme in laatstgenoemden zin ontspringen, heeft wel geen enkele eene zoo verre strekking als die, welke verkondigt, dat niet staten en statengroepen, doch menschen en vereenigingen van menschen de subjecten van het volkenrecht zijn. Uit de onbetwistbare waarheid, dat de mensch het einddoel is van alle recht wordt afgeleid, dat de mensch ook het eenig subject van recht kan zijn en de verdeeling in verschillende takken der rechtswetenschap alleen haren grond vindt in het verschillend oogpunt, waaruit men de menschelijke betrekkingen beschouwt. De betrekkingen, waarin een persoon staat tot zijn eigen staatsgezag en tot zijne medeburgers, namelijk

op eigen grondgebied, worden geregeld door het nationaal recht, die tot vreemde regeeringen en hare onderdanen door het internationaal recht. Evenals het eerste, is daarom ook het internationaal recht deels privaat-, deels straf-, deels staatsrecht, naar gelang de mensch als eenig rechtssubject zich in verschillende betrekking tot het buitenland geplaatst ziet. De staten zijn in de rechtsontwikkeling niet anders dan eigenaardige vereenigingsvormen, die weliswaar bij den opbouw van het recht eene belangrijke taak vervullen, maar voorzoover het eenmaal is vastgesteld, daaraan even onvoorwaardelijk onderworpen zijn als andere maatschappelijke groepen en privaatpersonen. Dit geldt voor het internationaal recht niet minder dan voor het nationaal recht en ontneemt aan den staat elke aanspraak om daarin als eenig rechtssubject te worden beschouwd. Deze voorstelling, treffend door eenvoud en stelselmatigheid, laat zich gemakkelijk uitwerken bij de studeerlamp of in het brein van dezen of genen scherpzinnigen jurist, maar zij is in strijd met de historische ontwikkeling en den stelligen inhoud van het tegenwoordig volkenrecht.

De geschiedenis leert namelijk, dat het recht zich aanvankelijk heeft gevormd binnen engen kring en onder bescherming der plaatselijke overheid; dat eerst langzamerhand het staatsgezag het oorspronkelijke gewoonterecht tot zich trok, aan vaste regelen onderwierp en eerlang zoowel de vaststelling als de handhaving des rechts, m.a.w. wetgeving en rechtspleging, overeenkomstig eigen oordeel regelde en handhaafde. Eeuwen gingen voorbij, voordat rechtsbetrekkingen ontstonden tusschen de staten onderling, terwijl die, waarin een individu tot een vreemden staat of vreemden onderdaan trad, hetzij volgens het recht van den vreemden staat werden beoordeeld, hetzij aan volslagen willekeur waren overgeleverd. Wel ontwikkelden de juristen eene statutenleer, welke den rechter tot richtsnoer diende bij de beslissing over geschillen, waarin ook vreemdelingen waren betrokken, doch hare toepassing was geheel afhankelijk van de uitdrukkelijke of stilzwijgende toestemming der regeeringen, die na de zegepraal van het territorialiteitsbeginsel haar uitsluitend wetgevend en rechterlijk gezag naijverig handhaafden. Vreemdelingen waren ver achterge-

steld bij eigen onderdanen en moesten zich laten welgevallen wat de regeering van den verblijfstaat goed vond te bepalen. Het denkbeeld om zich tot het eigen staatsgezag te wenden ten einde daarvan bescherming te verkrijgen tegen vermeend onrecht eener vreemde regeering, direct of indirect, is van veel lateren tijd en vindt zijn oorsprong in de inmiddels ontstane rechtsbetrekkingen tusschen de betrokken staten zelf.

Tusschen de staten onderling waren namelijk rechtsbetrekkingen ontstaan, nadat de regeeringen er in waren geslaagd alle gezag aan zich te trekken en andere autoriteiten aan zich te onderwerpen; m.a.w. na de zegepraal der monarchie op de laatste overblijfselen der feodaliteit tegen het einde der 15de eeuw. Toen ontstonden de vaste gezantschappen en staatsconsulaten; eerlang werden staatkundige verdragen gesloten en overeenkomsten getroffen over andere gemeenschappelijke belangen, onder meer over de wederzijdsche behandeling van elkanders onderdanen op eigen grondgebied. Langzamerhand werd ook bij eigen wetgeving en rechtspleging acht geslagen op den rechtstoestand in naburige staten en kwam er allengs toenadering tot stand op een terrein, dat tot dusver uitsluitend tot ieders bijzondere competentie behoorde.

Het internationaal recht heeft zich ontwikkeld uit de onderlinge betrekkingen der staten, aanvankelijk ten aanzien hunner rechtstreeksche verhouding als eenheden met wederkeerige rechten en plichten, later ook ten behoeve hunner wederzijdsche onderdanen. Geleidelijk zijn deze onderdanen meer en meer op den voorgrond getreden en hebben de sociale verdragen de politieke verdrongen of in de schaduw gesteld. Toch zijn deze onderdanen nooit zelfstandige rechthebbenden, doch direct of indirect belanghebbenden, die hunne rechten en plichten ontleenen aan die der staten, waartoe zij behooren, en deze ook in den regel alleen door tusschenkomst dezer staten kunnen doen gelden. Zelfs bij aangelegenheden, die op de meest ondubbelzinnige wijze de belangen van bijzondere personen betreffen, waren het tot dusver alleen de staten, die daarvoor regelen stelden en in geval van geschil voor de handhaving daarvan optraden.

Eene juiste opvatting en theorie van het volkenrecht kan slechts op historischen grondslag rusten en ontleent daaraan hare waarde. Staten en statengroepen alleen zijn souverein

en dientengevolge in staat om in het internationaal verkeer vrijmachtig als rechtspersonen op te treden. Menschen, individueel of vereenigd, zijn leden eener staatsgemeenschap en onderdanen van een staatsgezag, en danken daaraan de regeling en bescherming hunner rechten en plichten. De waan van een natuurrecht, dat iederen mensch aangeboren is en onvervreemdbare rechten toekent, onafhankelijk van eenig staatsgezag, is lang vervlogen. Welke eischen men ook aan een denkbeeldig recht moge stellen, het stellig recht ontstaat eerst door de erkenning dier eischen door de gewoonte of door den staatswil. De gewoonte nu kent allerminst den individu bepaalde rechten toe in zijne verhouding tot vreemde staten of hunne onderdanen. Alleen de staatswil vermag dit door middel van verdragen tusschen de betrokken staten. Van deze verdragen alleen hangt af, welke rechten de privaatpersoon heeft en hoe hij ze kan doen gelden: zelfs waar hem bij uitzondering en onder zekere voorwaarden vergund wordt zelf bij de internationale organen voor zijne belangen op te komen. Doorgaans blijft ook de bescherming zijner belangen overgelaten aan den staat, waartoe hij behoort en waaraan hij de erkenning dier belangen te danken heeft. Doch hoe dit zij, altijd vallen zijne internationale rechten en plichten hem slechts ten deel als lid en onderdaan van dezen of genen staat en krachtens den overeenstemmenden wil der betrokken staten.[1)]

De theorie, dat de mensch zelf subject is in het internationaal recht, vindt zijne verklaring in de onderstelling van een recht onafhankelijk van den staatswil. Niet de staat bepaalt wat recht is, doch het rechtsbewustzijn: de staat toch is de bron van willekeur, het rechtsbewustzijn daarentegen onfeilbaar. De rechter, die het recht hanteert en op concrete gevallen toepast, heeft weliswaar rekening te houden met de wet als uitdrukking van den staatswil, doch vindt zijn ware richtsnoer in het rechtbewustzijn en is verplicht dienovereenkomstig de wet uit te leggen, desnoods terzijde te stellen. Wie dezen in grove trekken geschetsten gedachtengang niet kent is een vreemdeling in Jeruzalem. Hij ligt in den geest des tijds en vindt jonge en talentvolle apostelen. Toch berust hij m.i. op mis-

1) 'The true end of international law is the welfare and safety of individuals *as wembers of states*'. Phillimore: Commentaries IV. 775.

verstand en woordenspel, m.a.w. op de dubbele beteekenis van het woord recht. Zeker is er eene gerechtigheid, ver boven het stellig recht verheven, welke men naar gelang van eigen wereldbeschouwing heeft getooid met de namen natuurrecht, goddelijk recht, wijsgeerig recht, zedelijk of ethisch recht, sociaal recht, enz.; doch wat het ook moge voorschrijven wordt eerst dwingend of stellig recht door de erkenning van het aardsch gezag. In eene maatschappij, waar de gewoonte is verdrongen of althans op den achtergrond geraakt, zetelt dit gezag uitsluitend in den staat. Hij alleen is bevoegd en bekwaam om de stem der gerechtigheid te vertolken en hare voorschriften tot geldend of stellig recht te stempelen.

Loochent men dit en kent men deze bevoegdheid toe aan het rechtsbewustzijn, zooals het zich buiten het staatsgezag in de wetenschap, in de rechtspraak, in de openbare meening openbaart, dan zet men de deur open voor oneindig grooter willekeur en dwaling dan van eenig staatsgezag is te vreezen. Immers dit staatsgezag is in den modernen constitutioneelen staat met talrijke waarborgen tegen willekeur en dwaling toegerust. Deze sluiten de mogelijkheid van willekeurige of onwillekeurige misgrepen weliswaar geenszins uit; maar oneindig grooter is het gevaar, dat dergelijke misgrepen worden begaan door wetenschap, rechtspraak of openbare meening. Daarom berust de leer, dat niet de *staat* maar het *recht* moet heerschen, grootendeels op misverstand. De beide begrippen vormen niet eene tegenstelling, doch veeleer eene eenheid, welke men in het duistere woord rechtstaat heeft willen uitdrukken. Dit misverstand is bovendien hoogst gevaarlijk, omdat het het stellig recht ontwricht en zijne heerschappij overbrengt op de afwisselende en vaak tegenstrijdige meeningen van geleerden of, wat veel erger is, van den oogenblikkelijken volkswaan. Hieraan den schoonen naam van rechtsbewustzijn toe te kennen is zichzelven en anderen misleiden. Het rechtsbewustzijn behoeft vertolking, omdat het diep schuilt en vaak moeilijk verstaanbaar is, en de meest betrouwbare tolk is tot dusver de constitutioneele of moderne staat.

Wat hier gezegd is van het recht in het algemeen, geldt inzonderheid voor het internationaal recht. Terwijl in het onderling verkeer van privaatpersonen het rechtsbewustzijn eeuwen oud is en als het ware binnen ieders bereik valt, is

het rechtsbewustzijn in het internationaal verkeer van betrekkelijk jongen oorsprong en verre van algemeen doorgedrongen. Uit den aard der zaak bepaalt het zich tot den kring van hen, die op een of andere wijze bij de regeling of toepassing der internationale betrekkingen zelf betrokken zijn, of althans deze met aandacht gadeslaan. Voor het overige is het rechtsbewustzijn op internationaal gebied grof en zwak. Het is daarom allerminst aanbevelenswaardig daaraan eene directe rechtvormende kracht toe te schrijven, doch hoognoodig deze rechtvormende kracht voor te behouden aan den overeenstemmenden wil der staten. Staatsregeeringen toch, hoe ook samengesteld, handelen in den tegenwoordigen tijd volgens rijp overwogen en goed gemotiveerde beweegredenen en zijn veel beter in staat het sluimerend rechtsbewustzijn ten aanzien der internationale verhoudingen te verstaan en in bindende normen te openbaren dan de onzekere en wisselvallige stem der openbare meening. Daarmede rekening te houden is niettemin haar plicht en haar belang; maar de juiste waarde er van te schatten en hare onbestemde eischen in duidelijke voorschriften van stellig recht te veranderen, is eene taak, waartoe alleen de souvereine staten bevoegd en bekwaam zijn.

Ernstiger nog wordt de ontwikkeling van het volkenrecht bedreigd door goed bedoelde, doch minder goed doordachte *voorstellen* in strijd met de grondbeginselen waarop het rust.

In zekeren zin behoort daartoe het denkbeeld eener verplichte arbitrage, eigenlijk eene contradictio in terminis. Erkent men de vrijwillige onderwerping van de beslissing van een geschil aan een derde als een der beide kenmerken van arbitrage, dan is eene gedwongen onderwerping daarmede niet te rijmen. Intusschen bedoelt men natuurlijk de vrijwillige aanvaarding van eene contractueele verplichting, om in alle of in eene of meer soorten van geschillen tot arbitrage de toevlucht te nemen. In dezen aannemelijken zin is het denkbeeld op de beide vredes-conferentiën uitvoerig besproken en men kan er zeker van zijn, dat het laatste woord daarover nog niet is gezegd. Veeleer bestaat er kans, dat zulk eene verplichting inderdaad eerlang voor de meeste, zoo niet voor alle rechtsgeschillen bij collectief verdrag zal worden aanvaard. Alsdan zal toepassing der arbitrage niets anders noch iets

meer zijn dan de uitvoering van een staatsverdrag, waarop de volkenrechtelijke regelen omtrent de verbindbaarheid en de werking van verdragen ten volle toepasselijk zijn.

Veel verder reikt het denkbeeld van een internationaal orgaan, bevoegd en bekwaam om de uitvoering van arbitrale vonnissen door dwang te verzekeren[1]. De gedachtengang, die tot dit voorstel heeft geleid, is hoogst eenvoudig en volkomen verklaarbaar. In de moderne maatschappij, waarin wij leven, vindt elk geschil over belangen, welke het recht beschermt, zijn aangewezen rechter - let wel niet over elk belang, doch over alle door de wet beschermde belangen. Heeft de rechter uitspraak gedaan in het hoogste ressort, dan twijfelt niemand aan de uitvoering, omdat de veroordeelde, die niet vrijwillig aan het vonnis voldoet, daartoe met den sterken arm wordt gedwongen. Weliswaar kent de wet in den regel alleen eene dwang-executie op de goederen van den veroordeelde; doch wie zich door daden tegen de rechterlijke uitspraak verzet, komt al spoedig in aanraking met de strafwet, die den weerspannige in persoon treft en straft. De gedwongen of liever de voor zooveel noodig door dwang gewaarborgde executie is een bestanddeel der gewone nationale rechtspleging, zoowel in burgerlijke als in strafzaken, dat deze niet zou kunnen missen. Het ligt nu vlak voor de hand de waargenomen en algemeen erkende kenmerken eener nationale rechtspleging over te brengen op de internationale en ook voor haar de instelling eener gedwongen executie te vorderen. Eerst dan, zoo meent men, is de uitvoering eener arbitrale uitspraak, tegen wien ook gericht, gewaarborgd en de rechtszekerheid gevestigd. Voeg daarbij eene onbegrensde uitbreiding der zoogenaamde verplichte arbitrage en eene nieuwe rechtsorde verheft zich boven de bestaande. Een internationale rechter, die in laatste instantie kennis neemt van alle denkbare internationale ge-

1) Ik laat het scherpzinnig betoog van Mr. J. Kosters tot aanbeveling van de executoir-verklaring door den Nederlandschen wetgever van vonnissen van den internationalen rechter tegen den Ned. staat of de Ned. onderdanen, voorzoover het de betaling van bepaalde geldsommen of desnoods eene veroordeeling tot geldboeten betreft, buiten beschouwing. Het betreft niet eene internationale executie en beweegt zich binnen de bescheiden grenzen der nationale wetgeving.

schillen, zoowel tusschen staten als tusschen hunne wederzijdsche onderdanen, en die wordt ter zijde gestaan door een internationaal dwangapparaat om de tenuitvoerlegging van elk rechterlijk gewijsde te verzekeren. Het kan geen verwondering wekken, dat in een tijd van verzwakt nationaal gevoel deze voorstelling velen aanlokt en medesleept. Inderdaad kan men moeilijk schooner droom droomen: Niet een droom van eenen duurzamen vrede, desnoods ten koste van recht en moraal, doch een droom van een rijk der gerechtigheid, dat vanzelf den vrede verzekert.

Er rijzen echter reeds dadelijk eenige bedenkingen, aan de analogie met burgerlijke en strafrechtspleging ontleend. Waarin zou de internationale executie bestaan? Niet in de toepassing van dwangmaatregelen, waartegen geen feitelijk verzet mogelijk is, zooals in den modernen staat, die niet door oproer of burgeroorlog wordt geteisterd, maar in een met overmacht optreden tegen den weerbarstigen staat, die zich, voor zoover hij zich daartoe in staat acht, met geweld zal verzetten. De executie beteekent derhalve oorlog, tenzij het overwicht van het executie-orgaan zoo ontwijfelbaar is, dat elk verzet daartegen hopeloos en van meet aan uitgesloten is[1]. Tegenover kleine, zwakke, jonge staten is dit zeer denkbaar; waarschijnlijk zullen zij van elk verzet afzien en zich uit vrees voor erger aan bijna elk arbitraal vonnis gewillig onderwerpen. Doch de groote en sterke mogendheden? Indien deze oordeelen, dat hunne rechten en belangen door het vonnis zijn miskend en meer benadeeld dan door een oorlog mogelijk is, zullen zij alsdan haar verzet opgeven en zich eene gedwongen executie laten welgevallen? Zal Duitschland Elzas-Lotharingen aan Frankrijk teruggeven, indien het door een arbitraal vonnis daartoe veroordeeld wordt? Zal Groot-Brittannië de onafhankelijkheid der Hollandsche republieken in Zuid-Afrika herstellen, Japan den vroegeren rechtstoestand van Korea doen herleven, Italië afzien van Tripoli? Of zal veeleer de dwang-executie de aanleiding worden tot nog veel geduchter en langduriger oorlogen tusschen de machtige staten, nadat de kleinere en zwakkere reeds lang tot onder-

1) Dit wordt door juristen eerlijk erkend, maar maakt vele pacifisten afkeerig van de internationale politie.

werping zijn gebracht en onder de leuzen van verplichte arbitrage en gedwongen executie elk spoor van onafhankelijkheid hebben verloren?

Verschilt alzoo de wijze van tenuitvoerlegging in de internationale rechtsgemeenschap aanmerkelijk van die in de nationale rechtsgemeenschap, dan vordert de eerste ook een geheel ander orgaan: niet eene vreedzame instelling als het openbaar ministerie, maar eene slagvaardige land- en zeemacht. Met het oog op de staten, die mogelijkerwijze tegen de arbitrale uitspraak in verzet konden komen, kan geen van beiden worden gemist. Doch zelfs indien men aanvankelijk met eene internationale vloot meende te kunnen volstaan, zoude deze noodwendig sterker moeten zijn dan die van eenige bestaande zeemogendheid, bijv. die van Groot-Brittannië; ja, sterker dan die van eene vereeniging van twee of meer der groote zeemogendheden, die belang konden hebben bij een gemeenschappelijk verzet. Anders zou de zekerheid, zelfs de waarschijnlijkheid ontbreken, dat het doel der instelling werd bereikt en niet omgekeerd aan de toekomst der arbitrage onberekenbaar nadeel werd toegebracht. Deze machtige vloot zou natuurlijk moeten bestaan uit de contingenten van alle staten, die tot de instelling hebben bijgedragen, derhalve ook uit het contingent van dien staat, wiens onwil moet worden bedwongen. Is het denkbaar, dat deze staat zijn contingent zal leveren of handhaven, indien de geheele vloot straks als dwangmiddel tegen hemzelven zal worden aangewend? of zal veeleer eene onvermijdelijke onttrekking en dientengevolge eene ontwrichting, zoo al niet ontbinding, der internationale vloot reeds lang vooraf te vreezen zijn? Naar welken maatstaf moet voorts ieders contingent worden bepaald en wie zal de hand houden aan de daaromtrent gestelde regelen? Zullen de vertegenwoordigende lichamen in constitutioneele staten daartoe even gewillig medewerken als hunne regeeringen? Of zal het internationaal orgaan worden samengesteld zonder de medewerking, wellicht zonder de toestemming van sommige staten en, zoo ja, van welke? Wie zal met het beheer en onderhoud, wie vooral met het opperbevel worden belast? Zal dit aan eene der machtigste zeemogendheden worden toevertrouwd of bij beurten worden vervuld? Waar en wanneer

zal de internationale zeemacht optreden? Valt haar ook eene taak ten deel in normalen tijd, wanneer geen buitengewone omstandigheden eene executie vorderen? Of zal zij wellicht, zoolang geen directe dwang wordt vereischt, belast worden met de internationale politie, die overal de orde handhaaft, spellebrekers en rustverstoorders waarschuwt en desnoods onder praeventief toezicht plaatst?

Deze en dergelijke vragen vermenigvuldigen zich voor wie een oogenblik nadenkt. Wellicht wekken zij wrevel bij den voorstander, wiens geestdrift daaraan vitzucht en kleingeestigheid verwijt. Vragen van uitvoering, zoo heet het, die het beginsel niet deren. Intusschen moet wie beginselen bepleit ook hunne uitvoerbaarheid aantoonen. Deze toepasselijkheid schijnt mij uitermate twijfelachtig, zoo niet volstrekt ondenkbaar.[1)] Velen, die over de toepassing weinig hebben nagedacht en daarvan slechts nevelachtige voorstellingen koesteren, zullen de genoemde bezwaren met leedwezen vernemen en wellicht huns ondanks tot zekere hoogte toegeven, doch hunne ingenomenheid met het beginsel niettemin onverzwakt bewaren. Toch is ook het beginsel verwerpelijk. Dit aan te toonen is mijn hoofddoel.

Het volkenrecht onderscheidt zich van het nationaal recht, doordien het is opgebouwd door den vrijen wil zijner subjecten en dientengevolge zijne verbindende kracht niet aan eenig oppergezag ontleent. Dit is zijne zwakheid, doch ook zijn roem. Het mist de sanctie van den uitwendigen dwang, doch draagt de kroon van het zedelijk zelfbedwang. Geenszins verliest het hierdoor het karakter van recht, omdat de dwang wel feitelijk onuitvoerbaar, maar in abstracto volstrekt niet ondenkbaar is. De dwang, begrepen in het rechtsbegrip, ontbreekt hier niet, maar wordt niet uitgeoefend wegens het gemis van een dwangapparaat. Vrijwillige onderwerping aan gemeenschappelijk gestelde rechtsregelen is het kenmerk, dat het volkenrecht van andere takken des rechts onderscheidt. Door eene gedwongen executie ontneemt men het volkenrecht zijne kroon zonder daarvoor een wezenlijken, d.w.z. af-

1) Wie dit wil onderzoeken en beoordeelen leze de plannen van Prof. van Vollenhoven, commander Kinkaid en den luitenant ter zee 1e klasse H.E.B^{n}. van Asbeck, bijeengegaard en met talrijke adhaesie-betuigingen verrijkt in de bovengenoemde uitgave van het Alg. Nederl. Verbond.

doenden staatsdwang in de plaats te stellen. Staatsgezag toch kan slechts uitgaan van eenen staat, die zijnen wil openbaart op alle denkbare wijzen, d.w.z. door wetgeving, bestuur, rechtspleging. Een wereldstaat, die, hoe ook ingericht, dit alles inderdaad zou vermogen, bepleiten de voorstanders eener internationale executie nog niet algemeen en rechtstreeks; doch het door hen aanbevolen instituut vordert zulk eenen staat. Zonder dezen is dwang-executie onbestaanbaar in theorie, onuitvoerbaar in de practijk. Politie zonder regeering is even onmogelijk als eene wet zonder wetgever, als een vonnis zonder rechter.[1)]

Het volkenrecht dankt zijn gestadig toenemend gezag aan het langzaam veldwinnen van ethische beginselen op internationaal gebied. De weinige betrekkingen aldaar vroeger ontstaan waren de speelbal van geweld en willekeur, totdat de vooruitgang op intellectueel en moreel gebied ze langzamerhand onderwierp aan de beginselen van moraal en recht. Dit proces had plaats door de tusschenkomst der staten en met behoud hunner onafhankelijkheid. Aldus hebben de staten vrijwillige verdragen gesloten, die het materieel recht hebben bevestigd en aangevuld; daarenboven welgeslaagde pogingen aangewend om eene rechterlijke instantie te stichten, waaraan zij hunne rechtsgeschilllen vrijwillig onderwierpen. Vrijheid, d.w.z. de souvereiniteit of onafhankelijkheid der staten, was en bleef de standvastige voorwaarde voor elken stap voorwaarts. De zedelijke kracht dezer ontwikkeling is zoo sterk gebleken, dat dwangmaatregelen tot nakoming van contractueele verplichtingen meer en meer tot de uitzonderingen behooren en dwang tot uitvoering van een arbitraal vonnis zelden bedreigd en nimmer uitgevoerd is.[2)] Langs dien weg schrijdt het volkenrecht, nu sneller dan langzamer, onophoudelijk voorwaarts en voorspelt het steeds schooner vruchten. Desniettemin schroomt men niet, thans met stijgenden nadruk een stelsel te bepleiten, waarin de souvereiniteit,

1) Verg. de tiende resolutie van het zeventiende Algemeene Vredescongres, Londen 1908, Official report, p. 372, waarin zonder schroom een wetgevend, een rechterlijk en een uitvoerend gezag wordt verlangd voor de onmisbare internationale organisatie!
2) Wel zijn enkele gevallen van niet-uitvoering bekend. Dr. H. Wehberg, Kommentar zu dem Haager Abkommen, bl. 53.

d.i. de vrijheid der staten, wordt bespot en roekeloos opgeofferd aan een onbekenden afgod.

Ik voorzie eene tegenwerping. Wat doet het er toe, zoo spreekt men, of een dwangapparaat de vroegere vrijwillige uitvoering vervangt, indien de uitvoering zelve maar verzekerd is? Feitelijke dwang moge in den regel onnoodig blijken, toch zal de mogelijkheid eener gedwongen uitvoering praeventief werken en derhalve de uitvoering ook zonder dwang beter waarborgen. Natuurlijk is dit laatste alleen dan aannemelijk, indien de gedwongen executie niet alleen theoretisch toegelaten is, maar ook practisch zekerheid, althans groote kans van slagen biedt. Doch ook in dit geval is de praeventieve werking uiterst twijfelachtig. Zal het vooruitzicht eener krachtdadige tenuitvoerlegging tegen den wil van den veroordeelden staat dezen niet veeleer afschrikken en terughouden van arbitrage-verdragen, waarvan hij de gevolgen onmogelijk vooruit kon berekenen? Zal het de groote mogendheden, die zulk een verdrag sloten, niet prikkelen tot maatregelen van voorzorg tegen de kansen eener ongunstige uitspraak. De beslissing zelve wordt bovendien vertroebeld, omdat de internationale scheidsrechter bijna zeker rekening zal houden met hetgeen hij weet of vermoedt omtrent de bezwaren bij de tenuitvoerlegging zijner uitspraak. Mogelijk of waarschijnlijk verzet eener groote mogendheid werpt zijne schaduw vooruit in de rechtzaal en ontneemt aan de arbitrale rechtspraak het vertrouwen, waarin zij zich tot dusver verheugt.

Dit geldt intusschen alleen voor groote en machtige staten. Kleinere en zwakkere zullen zich gedwee onderwerpen aan de arbitrale vonnissen met executoriale kracht; niet omdat zij hoogeren dunk hebben van hunne rechtvaardigheid, maar omdat zij weten, dat weerstand nutteloos is. Deze weerloosheid komt hun in de rechtzaal niet ten goede en maakt het maar al te waarschijnlijk, dat zij en zij alléén de slachtoffers worden van het veelgeprezen instituut eener internationale politie.

Dwang-executie door eene internationale politiemacht strijdt tegen de grondbeginselen van het volkenrecht, omdat zij de souvereiniteit, die niets anders is dan de onafhankelijkheid, der staten principieel aantast en practisch neerkomt op de onderwerping der zwakken aan de overheersching der machtigen: nu niet meer als een gevolg van onrecht en

overmacht, maar voortaan onder den schijn en in den naam des rechts. Invoering daarvan is een eerste stap op den weg naar een wereldstaat, waarin, hoe ook ingericht, de grooten den baas spelen en de kleinen het gelag betalen en ten slotte de wil der meerderheid allen aan zich onderwerpt en voor ieders nationale eigenaardigheid niet meer ruimte overlaat dan met eigen belangen en wenschen strookt. Een wereldstaat is niet het ideaal, maar het graf der menschheid.

III.

Het zou eene verdrietige taak zijn de met goede bedoelingen door anderen verkondigde leerstellingen en met gloed en talent verdedigde voorstellen te bestrijden zonder meer. Negatie leidt tot stilstand en de naderende vredesconferentie maant ons tot vooruitgang. Zij is een stap voorwaarts niet slechts verschuldigd aan hare beide voorgangsters; zij is ook verplicht den wissel te honoreeren, dien de bekommerde menschheid op haar heeft getrokken. Zal zij de vurig begeerde ontwapening brengen of althans een tijdelijken, kan het zijn duurzamen, stilstand in de steeds geduchter bewapening brengen? Reeds is door de scherpzinnigste vredesapostelen erkend, dat deze niet kan voorafgaan doch moet volgen op eene vredesorganisatie, welke de wapenen overbodig maakt. Zij kan niet zijn het fundament van het vredespaleis, maar zet de kroon op de kruin. - Zal de vredes-conferentie dan den duurzamen vrede stichten, die niet meer gestoord wordt door gewelddadige botsingen en aan alle geschillen tusschen de staten eene vreedzame oplossing waarborgt? IJdele hoop, zoolang niet alle internationale betrekkingen door het recht zijn geregeld en onder de hoede van eene algemeen erkende en geëerbiedigde rechtspraak zijn gebracht. - Zal zij althans eene internationale rechterlijke instantie voor alle rechtsgeschillen vestigen, bijv. onder den naam van verplichte arbitrage, waaraan alle staten zich eens voor al onderwerpen en waarvan de beslissingen desnoods door dwangmaatregelen kunnen worden ten uitvoer gelegd? Zal zij er in slagen, hetzij op initiatief van Nederland of van wien ook, zulk een internationaal dwangmiddel te bedenken en

te organiseeren, zoodat eene ware jurisprudentie de onvolkomen arbitrage vervangt en alle staten aan hare jurisdictie onderwerpt? Maar uit de voorafgaande beschouwingen volgt, dat bij den onvolkomen staat van den tegenwoordigen internationalen rechtstoestand zulk eene jurisprudentie geenszins alle, zelfs niet de belangrijkste geschillen zou bereiken, terwijl de gedwongen executie eenerzijds een oorzaak van oorlog en onderdrukking, anderzijds een onoverkomelijk beletsel tegen de vrijwillige toetreding en mitsdien tegen uitbreiding der arbitrage zou blijken te zijn.

Is er dan van de derde vredes-conferentie volstrekt niets, althans niets van belang te verwachten? heeft ook zij geene roeping? Integendeel, haar wacht eene schoone en edele roeping: namelijk de opbouw van een internationaal paleis van justitie, dat niet den *vrede*, maar het *recht* als hoogste goed beschouwt en najaagt: een opbouw, die veel geduld en inspanning vordert en slechts langzaam omhoog rijst op de eenmaal wèl overwogen en stevig gelegde fundamenten. Het volkenrecht van den aanvang der twintigste eeuw kan niet vergeleken worden bij een kwijnenden boom, dien men liefst met wortel en tak zou uitroeien om een nieuw en teer stekje in zijne plaats te stellen, noch bij een maaltijd, waarbij men versche boven opgewarmde schotels verkiest, doch veeleer bij een krachtigen stam, die op weg is zich te ontplooien tot een woudreus, waarin de vogelen des hemels nestelen en in de schaduw waarvan de volken der aarde eene toevlucht zoeken tegen de hitte van den dag. Dit bemoedigend vooruitzicht is echter afhankelijk van ééne voorwaarde: dat men niet beproeve de geleidelijke organische ontwikkeling te vervangen door levensgevaarlijke kunstoperatiën.

Wat eischt deze organische ontwikkeling en hoe kan zij worden bevorderd? Ik zal niet trachten hierop thans een antwoord te geven, dat slechts eenigermate volledig of zelfs bevredigend zou mogen heeten. De betrokken regeeringen en staatslieden mogen dit beslissen. Slechts op één punt wil ik hier de aandacht vestigen, omdat het mij voorkomt vooreerst geheel te liggen in de historische lijn; in de tweede plaats tevens onberekenbare beloften voor de toekomst te bevatten: ik bedoel het *neutraliteitsrecht.*

Vooreerst weet iedereen, dat de oorlog een der hoofdoorzaken is van het ontstaan van het volkenrecht en dientengevolge daarin steeds eene ruime plaats heeft behouden. Eeuwenlang hield de oorlog slechts rekening met de oorlogvoerenden, en het oorlogsrecht volgde natuurlijk de werkelijkheid op den voet. Omstreeks het midden der 18de eeuw verscheen het beroemde werk van Hübner over het recht der neutralen en nog vóór het einde der eeuw had de neutraliteit in theorie en practijk hare plaats ingenomen. De tijd, verloopen tusschen de verschijning van het wereldvermaard werk van Hugo de Groot over het oorlogsrecht in 1625 en den vrede van Munster in 1648, die de grondslagen legde van eene vreedzame internationale rechtsorde, is ongeveer gelijk aan dien tusschen de verschijning van Hübner's boek en de eerste gewapende neutraliteit van 1780. De neutraliteit is alzoo een der jongste loten aan den bloeienden stam van het volkenrecht. Ook zij moest weêrstand bieden aan vele ziekten der jeugd en dreigde eerlang te bezwijken onder het wapengeweld der Napoleontische overheersching, doch zij kwam ook deze te boven en wies langzaam maar voorspoedig op tijdens de reusachtige ontwikkeling van het internationaal verkeer in den loop der 19de eeuw. Inzonderheid gedurende de talrijke oorlogen ter zee der laatste 25 jaren traden vragen over het recht der neutralen sterk op den voorgrond. Reeds de eerste vredes-conferentie vestigde hierop de aandacht. Er was intusschen zooveel stof en de oorlog zelf boeide zoozeer aller aandacht, dat de neutraliteit onwillekeurig in de schaduw bleef en eerst bij de tweede vredes-conferentie eene haar passende plaats verwierf. Ook toen ontbrak echter de tijd voor eene grondige behandeling en werd het gansche instituut naarde derde vredes-conferentie verwezen.

Dezelfde gang van zaken valt waar te nemen, indien men den blik van de vergadering der diplomaten in 1907 wendt naar die der geleerden van het Institut de Droit international. In 1906 kwam te Gent een uitvoerig rapport van den Zweedschen rechtsgeleerde R. Kleen ter tafel, maar niet tot zijn recht. Men bleef in den aanvang steken en vergenoegde zich later te Parijs en te Madrid met enkele onderdeelen van het veel-omvattend onderwerp zonder tot de beginselen door te dringen. De grondslagen van het neutra-

liteitsrecht zijn ternauwernood besproken en allerminst vastgelegd. Belangrijker bijdragen leverde de zeerecht-declaratie van Londen, doch zij bepaalden zich tot de jurisdictie van het ontworpen internationaal prijzenhof en vonden geen genade in de oogen van het Britsche Hoogerhuis. Deze beknopte herinneringen schijnen voldoende om te bewijzen, dat de regeling van het neutraliteitsrecht geheel en al ligt in de lijn der jongste rechtsontwikkeling en daarenboven rijp is voor eene doortastende behandeling.

Van meer beteekenis nog is het overgroot belang der zaak zelf. Men is tot dusverre geneigd den rechtstoestand der neutralen met inbegrip hunner rechten en plichten te beschouwen als geheel secundair aan dien der oorlogvoerenden. Inderdaad valt voor die opvatting veel te zeggen. Onzijdigheid, niet deelneming aan den oorlog, schijnt zelfs volkomen onverschilligheid aan te duiden en ten hoogste negatieve plichten op te leggen. Intusschen leert een nader onderzoek, dat neutrale staten allerminst met onthouding kunnen volstaan, doch door den oorlog tusschen anderen zelf tot groote waakzaamheid en daaruit voortspruitende werkzaamheid worden geroepen. Niettemin blijft hunne activiteit binnen engere grenzen besloten dan die der belligerenten en is, van dezen kant bezien, het neutraliteitsrecht van geringeren omvang en van minder beteekenis dan het oorlogsrecht zelf.

Doch er is iets anders. Het blijkt meer en meer, dat de oorlog tusschen twee of drie staten volstrekt niet alleen hunne eigen belangen treft, maar in steeds wijderen kring en in steeds sterker mate ook die der neutralen. Het handelsverkeer met de oorlogvoerenden, dat niet zelden voor het meerendeel in handen is van de onderdanen der neutralen, wordt op velerlei wijzen verstoord, belemmerd, zelfs in grooter of kleiner omvang belet. Dit handelsverkeer bepaalt zich geenszins uitsluitend tot koopwaren, waaronder somtijds de meest onmisbare levensmiddelen behooren, maar omvat ook de nog belangrijker ruil- en credietmiddelen, welke geen vaderland kennen en meer en meer een internationaal karakter aannemen: Norman Angell heeft onlangs in zijn geruchtmakend geschrift ‘The great illusion’ met talent en scherpzinnigheid aangetoond, dat de economische samenstelling der tegenwoordige maatschappij dermate ingewikkeld is geworden,

dat elke gewelddadige stoornis van oogenschijnlijk plaatselijken aard terstond hare werking in ruimen kring doet gevoelen en vaak het meest waar zij het minst wordt verwacht of bedoeld. In deze opmerkingen ligt niet alleen een prikkel tot fijner ontleding en dieper onderzoek der maatschappelijke verschijnselen in het algemeen, doch ook de kiem eener betere toekomst. Indien het toch meer en meer mocht blijken, dat een oorlog tusschen twee of drie staten anderen, die met het geschil, hetwelk er aanleiding toe gaf, niets te maken hebben, niet minder dan partijen zelven treft en schaadt, dan mag met zekerheid worden voorspeld, dat deze anderen langzamerhand de handen zullen ineenslaan om zulke schadelijke uitbarstingen te beletten en de geschillen, die er aanleiding toe geven, te voorkomen of te beslechten. Die anderen nu zijn de neutralen. Grondig onderzoek, nauwkeurige afbakening hunner internationale rechten en plichten, is de aangewezen weg tot verheffing van hun invloed. Zijn deze internationale rechtsbetrekkingen volledig opgespoord en nauwkeurig geregeld, dan is het oogenblik gekomen om geschikte middelen te beramen ten einde ze krachtig te handhaven, ook wanneer zij in strijd geraken met de belangen der belligerenten. Wil men voorbeelden? Zij liggen voor de hand.

Tot dusver was de opene zee vrij van elk uitsluitend staatsgezag en mitsdien buiten de grenzen der territoriale wateren gelijkelijk toegankelijk voor alle volken en bruikbaar voor hunne bijzondere belangen. Dientengevolge werd de zeeoorlog bij voorkeur aldaar gevoerd en hadden de belligerenten geen overwegende reden om het oorlogsterrein tot elkanders territoriale wateren te beperken. Op de opene zee schonden zij geen vreemd, d.i. neutraal, territoir, en leverden elkander slag met al de schrikwekkende wapenen der moderne techniek: torpedo's, geankerde en niet-geankerde contactmijnen, eerlang luchtballons en aeroplanen. Doch wat leert de jongste waarneming? Dat de torpedo's en bovenal de drijvende contactmijnen een dreigend gevaar opleveren voor de vreedzame scheepvaart der neutralen, zelfs nadat de oorlog geëindigd en de vrede hersteld is. Het besef van dit onloochenbaar feit gaf aan de tweede vredes-conferentie aanleiding de vraag aan de orde te stellen, of zulke middelen wel geoorloofd zijn en de vrijheid der oorlogvoerenden om van de opene

zee gebruik te maken niet moet worden ingekrompen ten behoeve der neutralen. De wetenschap volgt op den voet en het Instituut van internationaal recht beperkt in de zitting van Madrid in 1911 de vrijheid in het bezigen van drijvende contactmijnen binnen nog engere grenzen.

Hieraan verwant is het netelig vraagstuk van de verandering van koopvaardijschepen in oorlogsschepen in de opene zee. Door Duitschland en andere leden der zeerechtconferentie te Londen verdedigd als een rechtstreeksch gevolg van de vrijheid der opene zee, wordt met niet minder nadruk door Groot-Britannië en anderen zulk een gebruik van de opene zee betwist als strijdig met de belangen der vreedzame vaart, niet het minst van die der neutralen. Het betrof een der twee punten, waaromtrent de zeerecht-conferentie niet tot overeenstemming kon geraken.

Reeds dringt het vraagstuk van den rechtstoestand der lucht meer en meer naar voren en straks zal moeten worden beslist, of de hoogere luchtlagen, welke aan elke rechtstreeksche gezagsuitoefening van den aan den aardbodem gekluisterden staat ontsnappen, evenals de opene zee als een aan geenerlei staatsgezag onderworpen gebied moeten worden beschouwd en in dit geval al dan niet als oorlogsterrein mogen worden gebezigd, of wel als onderdeelen van het staatsgebied behooren te worden opgevat, welke derhalve, voor zoover zij aan neutrale staten toebehooren, voor alle oorlogsoperatiën volstrekt ontoegankelijk zijn.

Uit deze en dergelijke voorbeelden blijkt duidelijk, hoe de oorlog reeds van het vrij en staatloos terrein op het water en in de lucht wordt verdreven om zich te bepalen binnen de grenzen der oorlogvoerende staten. De tijd nadert, dat ook daar een internationaal verbod zal worden uitgevaardigd tegen zulke krijgsoperatiën der belligerenten, welke rechtstreeks schadelijken invloed oefenen op de vreedzame betrekkingen der neutralen. Nauwelijks was dit geschreven, of het verloop van den oorlog in Zuid-Europa komt mijne bewering staven. Italië brandt van verlangen om met zijne oppermachtige vloot zijn vijand in diens eigen territoriale wateren op te zoeken, zijne havens te blokkeeren, zijne handelswegen af te snijden, maar de vertoogen der neutrale mogendheden verlammen zijn activiteit en dwingen het de

oorlogsoperatiën tot een bepaald deel van het vijandelijk gebied te beperken. Wettigt dan niet een aandachtig gadeslaan van dergelijke verschijnselen met kalme overweging van hun onderling verband en geleidelijken voortgang de voorspelling, althans de verwachting, dat de belangen der neutralen voortdurend zullen toenemen in omvang en gewicht en eerlang zullen nopen tot gemeenschappelijk verzet tegen die gevolgen van den oorlog, die de neutralen direct of indirect benadeelen? en dat dit proces, langzaam voortschrijdend, het oorlogstooneel en de oorlogsoperatiën zoodanig zal indammen en belemmeren, dat ten slotte de oorlog zelf onmogelijk wordt en plaats maakt voor eene vreedzame rechtsorde? Aldus kan de gestadige ontwikkeling van het neutraliteitsrecht het historisch gegrond en proefondervindelijk doeltreffend middel worden tot voorkoming en derhalve verdwijning van den oorlog, gepaard met eene vreedzame oplossing van internationale geschillen.

De neutraliteit en haar recht, als de jongste telg van het volkenrecht lang miskend en verwaarloosd, mag aanspraak maken op eene eereplaats, omdat zij is een bode van den vrede, welken zij niet slechts voorspiegelt doch bergt in haren schoot. Wil Nederland zich een eeretitel verwerven op de naderende vredes-conferentie, dan kome het met weloverwogen voorstellen tot voortzetting van den aangevangen arbeid en tot volledige ontplooiing der in de neutraliteit sluimerende kiemen. Zonder schroom kan het daartoe het initiatief nemen, omdat Nederland vooreerst uit den aard der zaak tot die neutrale staten behoort, die buiten verdenking staan van politieke aspiratiën op internationaal gebied; bovendien uitverkoren werd tot zetel der internationale vredesbeweging, zooals vredes-conferentie, vredegerecht, vredespaleis, eerlang vredestempel. Algemeene en bijzondere redenen wijzen het als het ware aan voor deze schoone en veelbelovende taak. Mocht het er in slagen het neutraliteitsrecht op den voorgrond te brengen en mede te werken tot eene aanmerkelijke uitbreiding, zooal niet voltooiïng daarvan, dan zal het eene edele taak op waardige wijze hebben vervuld en eene weldaad hebben bewezen aan alle staten zonder onderscheid, doch allermeest aan die van den tweeden en derden rang.

Oorlogen zullen meer en meer uitzondering worden en, indien zij uitbreken, hunne verwoestingen binnen steeds enger grenzen moeten beperken. Het recht van den oorlog wordt teruggedrongen door het recht der neutraliteit, d.i. van den vrede, en krimpt meer en meer in tot een jus speciale van zeldzame toepassing. Dit resultaat wordt niet verkregen door bedenkelijke middelen, doch door eene rechtsontwikkeling, welke de organische ontwikkeling van onmiskenbare maatschappelijke verschijnselen op den voet volgt. De fundamenteele beginselen worden niet vernietigd noch ondermijnd, doch veeleer aangewend tot vestiging van een steviger rechtsgebouw, waarin de souvereine staten elkander ontmoeten om gemeenschappelijk en vrijwillig mede te werken tot den opbouw van een internationaal recht, dat alle staten omvat en al hunnen onderdanen tot zegen strekt.

J. DE LOUTER.

Hoe de kleine Sjimmie Neeter burger werd.

I.

Toen Chajem Neeter dien middag van de groote meeting voor het Algemeen Kiesrecht kwam, was hij langen tijd vol van stille vreugde om het Socialisme. Hij liep moeizaam, met zijn eenen hinkenden poot naast Levie Papegaai; en die had hem uit zijn hart vol geestdrift en zijn hoofd vol gierigbijeengeschrokte kennis al wandelend zijn zacht-hartstochtelijke nabetrachtingen geschonken, vertrouwelijk onderwijzend naar zijn zwijgende, doch gretig-opene, laat-groeiende genegenheid. Zij hadden de kern en de dracht van de betoogen der sprekers met grage warmte streelend ontleed; en Levie vertelde telkens met een stoere matige gelukkigheid in zijn stem van de geschiedenis en den breeden groei der arbeidersbeweging, van het verband der maatschappelijke verschijnselen en de verwikkelingen der klassenbelangen rondom het brandende strijdpunt van het Kiesrecht. Schuchter, met de aarzelende sluwheid van den honger, was de beet van Chajem Neeter in die glanzende verheuging van het komende Socialisme. Ginds, op de vergadering, waar de vele honderdtallen mannen en vrouwen hun tot een groote macht van begeeren gebonden geestdrift en hun ernstig uitzingende vervoering verwijtend, dreigend en juichend door de zalen hadden gedreund; onder die aarzelloos-vast bemoedigende en opstuwende en opstootende eenheid van onverzettelijk-blijmoedig willen, van offervaardig-toegewijde beslotenheid en weifelloos zeker verwachten - had hij zich warmer en krachtiger gelukkig gevoeld dan sinds jaren.

Het bewustzijn van een nieuw gevoel van broederschap jegens zooveel honderdduizenden gelijken op die groote worstelende, vroeger met beklemming ingedachte wereld, dat nu, bij deze zwellend losbrekende uitjubelingen van gezworenheid wel voor altoos tot een levende wezenlijkheid in hem volgroeid scheen - had hem tot een kinderlijke dankbaarheid in het geloof aan alle nieuwe komende en herstellende schoonheid ontroerd, sommige oogenblikken vervoerd tot nimmergekende verheuging om het leven en alle menschen, en hem voor het eerst in een zacht-blijde gewaarwording der vertroosting met alle treurnis van zijn bestaan verzoend.

Pas een jaar, sinds hij den dienst van zijn been voor goed verloren wist, was hij begonnen, de meetings en de vergaderingen en cursus-avonden aanhoudender te bezoeken, na al zijn dagen vol leege looze slentering. Zijn been had hem er toe in staat gesteld, sinds het onherstelbaar was gebleken en er aan sjouwen niet meer te denken viel. Een dertig lange, moeilijke jaren had hij als vast-los man in 't oud ijzer gewerkt, tot op dien morgen een zware plaat in een booze gril der onbegrijpelijke en verbijsterende gebeurlijkheid uit zijn handen was gevallen, hem omvergesmakt had en met den scherpen kant op zijn dijbeen gekanteld was, zoodat hij van voortgaan met mee-lossen maar af had moeten zien. Hij was zes weken in 't gasthuis op bezoek geweest; had drie weken liggen zingen van de pijn en drie weken van de zorg en den angst voor de toekomst. Want van wat er met werken verdiend was, had hij niet genoeg kunnen besparen, om er in 't vervolg van te leven, vooral omdat er nogal wat tegenslag was geweest met nooddruftige ouders van beider kant. Hij had toen gepoogd, een uitkeering van de Verzekering te krijgen, maar na veel loopen, klagen en rechten had hij geleerd zich tevreden te stellen met de wanhoop der volkomen verslagenheid, daar hij den onderzoekenden geneesheer in een oogenblik van verwarring met een bangelijk ‘ja’ had geantwoord op diens vraag of hij veel last had van zenuwachtigheid, en dit alzoo de oorzaak van zijn val werd bevonden. Hij had toen van den baas een gift van vijf gulden ineens gekregen, die binnen enkele weken verkwist waren. En zoo had hij, behalve de troost, dat hij de eenige niet was, niet veel meer bij zijn ongeluk gewonnen, dan de overtui-

ging, dat hij zich een zenuwachtig man kon rekenen, en de zekerheid dat hij zelden iets meer zou kunnen verdienen, om van te leven en voor den ouden dag te besparen. De oude dag was plotseling gekomen, de rust vroeger aandragend dan hij wel had durven wenschen, en zonder hem alzoo den tijd te laten, een behoorlijk pensioen te overleggen of zijn kinderen in staat te stellen het voor hem te verdienen. De oude dag had hem verraderlijk opgeschrikt, met een knauw en een trap die hem uit het gelid der achtenswaardige sjouwers hadden gestooten, de wereld in der ongeschikten, die niet langer behoeven te werken.

In die bijtende droefenis aller dagen, na al de teleurstellingen van zijn pogen om zijn geknakte been nog eens te gebruiken, had hij het hinkende lijfaanhangsel grimmig en spijtig vervloekt; het was niet meer in staat eenigerlei vracht te dragen, het verried hem bij de geringste beweging van burry of mand, en hij kon er slechts langzaam en kreupel-sleepend mee gaan, zoodat alle kans op loop- of draag-arbeid voor altoos verloren was. En zoo bleven hem, na een leven van sjouwend ontberen, niet dan de restjes der afgekeurden en kindschen in het leger van den arbeid: een klein handeltje, een boodschapje zonder haast, een gering vertrouwenspostje. Daarvan, met wat twee groote kinderen tot nog toe hadden ingebracht, een dagdienstbodenloontje en de losse kwartjes van Jijs, die overschoten van wat-ie in de kolen verdiende, en met de bedelcenten, door den ouden vader opgehaald, had het gezin van zes menschen in het vervolg te leven. Na veel zoeken en zwerven en zuchten had Chajem thuis maar even gelachen ten laatste, en uiteengezet dat het eigenlijk gemakkelijk genoeg was: men hoefde immers eenvoudig wat minder te eten. Maar kort daarna waren de beide groote kinderen uit huis gegaan; Jijs omdat-ie vrijde en in een oogenblik van jonge verheugenis het verschil tusschen verloving en huwelijk scheen te hebben vergeten, en de achttienjarige Sophie, omdat ze na lang overwegen had ingezien, dat het in het eind onvoordeelig uitkwam zich haar goeden naam en het lang bewaarde fatsoen van haar ras vrijgekocht te zien voor de weelde die zij thuis op haar deel kreeg. Toen dit alles niet anders bleek te kunnen, had Chajem, die den noodzaak van der dingen aanvaarding geleerd had, weten te berusten, en ook den anderen schertsend

geraden, zich met de omstandigheden te verstaan en nog een boterham minder te nemen.

Intusschen was hij met zijn machteloozen haat en zijn brandende spijt de wereld ingeloopen en had de reden en het verband zijner smartelijkheden beter geleerd dan hij die vroeger vermocht te begrijpen. Want al had hij zijn gansche leven den zwaren druk zijner uitwerping geweten, na de geringe kennis van vak- en staatkundige beweging, bij de maats in roest en kolen of in kleiner strijd om het loontje gewonnen, kwam nu de tijd voor het voller en dieper begrip, voor een weinig doorschouwen van het verleden, het feller monsteren der eigen dagen in de drieste eerlijkheid van den naakte, en het bevroeden van het formeerend opstuwen der gebeurens naar de toekomst heen, waartoe hij vroeger in jacht en vermoeienis der lange, verdoovende dagen nooit had kunnen geraken. Zoo, na het nimmer krachtiger gelooven in de werkelijkheid eener verandering, na het doffe vermoeden der natuurlijkheid van hun deel, dat het krot was en de ontbering en het afpijnigend gemis aller rijpe genieting - zoo, na een halve eeuw lang van zijn leven, had zijn verknoeide been hem nog een nieuwe verheuging geschonken. Want nu, in het reeds diepe grijzen, terwijl de hevigste pijn van het gebrek voor het eigen lijf reeds was vermeesterd, en nog slechts bij nijpende uren de smart vretend brandde om den schralen kommer van vrouw en kind; nu, nadat hem niets gebleven scheen dan het somber en troosteloos en hopeloos neergaan van zijn dagen naar het uur, waarop hij onder de zwijgende wanhopigen zou worden opgenomen om op de straat met open hand of in het Werkhuis met diep-krenkende gedweeheid de vernietiging van den aalmoes te ondergaan - nu was toch nog deze nieuwe vreugde, dit rijke nieuwe begrip, en deze vaste, stil-levende en lichtende hoop althans gekomen, als een mild-gebarende toeliefelijking van het leven, als een late, geneeszachte benedijdende geur, als de vertroosting van een bloeiend-zoet kind, in donkeren ouderdom gewonnen. O, althans te weten, dat dit tijdperk van menschelijk bestaan, zoo vol jammer als hij het kende, een natuur-onwezenlijk, gruwzaam ontzaglijk oogenblik was in de geschiedenis van die nu zoo groot geweten aarde.

Althans de kloeke heerlijkheid van dit begrijpen te bezitten,

en de sluwe gangen van het kwaad te doorzien. O, althans te kunnen vertrouwen, dat al dit leed der verwarring eens door de schokkende wenteling van den tijd zou worden gewroken; en hoe een geslacht dat na hen kwam, veel van de levenswarmte die hun ontstolen was, op die maatschappelijke verbijstering zou heroveren, in een zegepraal der menschelijke rede. O, zich zacht-blij te kunnen vermeien in de zekerheid, dat hij en de velen die met hem zwierven, eens zouden worden gerechtvaardigd, door, in hun klaarvolgelijken gang, onveranderlijke wetten van groei. Het was het eenige zekere bezit, dat hem gebleven was en door geen machten van menschen te ontnemen, en hij had dit in zich voelen sterken en rijpen tot een fijnen en krachtigen wasdom van onvergankelijk-levenwekkende verblijdenis.

Ja, hij wist, dat, hoewel er reeds binnen den horizon van zijn blikken de kleine overwinningen mogelijk waren, hij zich slechts vroolijk kon maken in den droom van het groote feest, waar hijzelve niet aanzitten zou. Dat hij den weg zou moeten volgen door de kale woestenij zijner hongerige omzwerving, met blijden moed en mannelijke toegewijdheid, zonder een enkelen stap in het Beloofde Land te zullen zetten.

Doch tusschen de schamele resten van zijn verminkte bestaan had hij dit deel weten te kiezen, in de stuwing van het rijpende begrip, in de staag-kalm bewuste, gezond-blijde zekerheid, zijn plicht te doen.

Zij waren aan de Jodenbreestraat gekomen, die volstond met feestelijk rumoer van muziek en kindergedrom; zij ontsponnen het dichte weefsel van hun hoopvolle bespiegeling en pasten langzamer voort in de luchtiger aandacht voor de levendigheid der straat.

Door de groote zeef van het middaglicht was de eerste fijne schemer van den avond aan het neer-poeieren; in een zacht-sterken vaart steeg de helderheid van een blanken vroegvoorjaarschen dag naar den blauw-indonkerenden hemel op. De schemer had reeds zijn teederen wikkel van grijzig blauw om de hoofden der huizen gesponnen, die de straat formeerden in een eerbiedwaardig gelid van groote vaalgrijze mijmerende gevels, met een enkelen indringenden nieuweling van onbeduidender teekening en kleur,

als een Zondagsch-aangedaan armelijk-onwetende tusschen verkommerde diep-beleefde zwervers in grauw-verworden kleed. Daarbinnen leefde het kleine driftige beweeg der duisterbonte wemeling: door twee stroomen gesjok en gerijd, groote, woelende troepen van dansende en rennende kinderen, en jonge meisjes en knapen in rijper gestoei, een breed gegons van stemmen stroomend door en om het druischend geklater van orgelmuziek.

De kleine Sjimmie had, van tusschen zijn wild-hossende vriendjes uit, zijn vader opgemerkt en was schielijk op hem toegeloopen.

'Dag vader', zei hij vriendelijk met zijn van rennen en schreeuwen immer schorre stem, en hij bleef met schertsendopzienden blik aan de hand hangen, die hij genomen had, 'as u op me wacht, gaan 'k mee naar huis.. vader...'

De vader lachte, de hand van het kind vasthoudend, dat zijn arm heen- en weer slingerde.

'Natuurlijk wacht ik', grapte Chajem, 'ja, 'k zal zoo'n voordeeltje late loope, om met je sament naar huis te gaan... be-je dan de heele middag hier... hadt je niet effe thuis motte weze om voor moeder een boodschap te doen?'

Sjimmie, na Levie Papegaai te hebben gegroet, die hem schertsend voor zwerver schold, vertelde dat hij thuis geweest was en voor moeder blauwsel gehaald had, maar hij was teruggegaan naar de Breestraat al voordat de orgels er waren.

'U hadt hier motte weze, daar strakkies', vertelde hij, 'adenom - hadt u motte zien... knokke!'

'Knokke?' vroeg Chajem behaaglijk om de genottelijke opwinding van den knaap, en Levie Papegaai, dichterbij komend, hielp mee met een lachglinstering in zijn oogen, hem tot verhalen aan te zetten.

'Hebbe ze geknokt, wie dan?.. hier in de straat?'

'Mar!' barstte Sjimmie uit, 'ovve ze geknokt hebbe?.. met agente... twee agente... hadt u motte zien... over de grond binne ze gelege, over mekaar...!'

Hij gebaarde hevig met heel zijn lijf en zijn armen, en zag rond naar getuigen.

'Niet Davidje?', kreet hij snel naar een roodharig kameraadje, 'binne ze niet over de straat gelege, met agente?... Wat hèbbe ze gemekaajemd!' riep hij uit met één hand

strijkend langs zijn gezicht, dat rood stond, met schitterende oogen van herinnerings-genot aan de heldhaftigheid van het straatgevecht, en onder het schreeuwend onderbreken van Davidje, die stond te dansen van begeerte om ook te vertellen, brokkelde hij zijn verhaal naar de beide om zijn hartstochtelijk plezier zich vermakende mannen.

‘Binne twee met mekaar aan 't vechte geweest... over handel... heb de één de ander een reuzebloedneus gekink... heb-ie staan huile van de pijn... binne agente gekomme, hebbe ze'm wille meeneme... heb-ie niet gewild... is-ie met de agente gaan bakkelaaie...! adenom...! binne andere gekomme, hebbe ze 'm geholpe, heb één an 'n agent geschep, zóó... màr... mit z'n heele lichem over de straat... met z'n sabel uit z'n hande een heel end van 'm weg...’

‘En hebbe z'm niet te pakke genome?’ vroeg Levie, ‘hebbe ze 'm niet àn-gekund?’

‘Nee!’ riep rooie Davidje door Sjimmie's geroep heen, die hem poogde op zij te stompen... en tegelijk vertelden ze de rest; ‘de agent had voor de wereld gelege... hadde ze 'm uitgelache, de heele straat; had één z'n helm wille oprape, adenojelehène, hadde ze'm weer uit de hande geslage, was de helm de heele straat over weggeschop... was ie heelemaal onder de modder gelege.

‘Toen-ie geschèp is geworre!’ kreet Sjmmie, ‘noùh... is-ie zóó omgesmak.... in de modder.... màr.... heb-ie naar z'n fluitje gezoch... heb-ie niet eens kenne fluite...’

‘Heb-ie juist kenne fluite...’ schertste Chajem met een lach naar Levie Papegaai.

‘Heb-je gezien hoe die gelege was?’ riep het kind. En als in een vreugde van rechtvaardigheidsbevrediging juichte hij van den geslagen agent:

‘Weet u? eers... eers heb-ie die man zóó in de nek genome - is-ie naderhand zèlf gelege... nòh hebbe ze 'm zoo late ligge... had-u motte bijwone vader...’ en hij lachte nog eens, met zijn vuist voor zich uitstootend: ‘daar gaat-ie weer voor niks... knokke maar... knokke maar, jongetjes!...’

‘Wil je wel geloove 't spijt me voor 'n rijksdaalder’, schertste Chajem naar Levie, ‘as ik niet hier was?’ En Sjimmie die zijn vader's spot begreep, lachte, druk met zijn hoofd schuddend: ‘nòh... was toch eenig gewees... niet

David?... Màr... toen-ie geschep is geworre... met zóó'n stoot met ze kop... 'n prachschep... vóór-ie 't gewete heb, was ie al gelege... jongetje...'

'Nou hou nou maar op', maande Chajem steeds inniglachend om zijn uitgelaten geestdrift alleen. Dan ernstiger tot Levie:

'Wat geeft dat nou allemaal? ovve ze nou helde binne hier op straat tegen zoo'n agent... azze'n ze eenmaal binne benne op 't beroo... motte ze 't toch bezure...'

'En wàt', zei Levie:... ''k beloof je... zoo'n agent haalt z'n schade weer in...'

Rooie Davidje was weer van hen weggeloopen tusschen de jongens in rond het dichtstbije orgel, en Sjimmie, wiens hand Chajem weer genomen had, stond te popelen hem te volgen.

'Blijf nou maar effe hier', ried Chajem, 'mot je alweer weg?' en met een lach-blik naar Levie: 'Strakkies ken je niet ete zoo vermoeid be-je'.

Hij bleef naast zijn vader en Levie staan, met begeerigen blik en oolijk-benepen wenkjes de jongens volgend, die wild aan het krijgertje spelen waren tusschen de grooten door. Uit de donkere zijstegen en de vergeten achterstraten, van de kromme trappen gewaggeld en uit de lichtlooze kelders geklommen, was de jeugd van de Jodenwijk aangekropen om het feest van de straat in bezit te nemen. Rond de hevig-zingende orgels, onder den innigen greep der jubileerende pijpen, hadden zij met hun teere en verslonste en vervuilde en hongerige jeugd zich uitgelaten geworpen in het te wonder verrassende feest, aan den weg gevonden; en zij sprongen als lammeren en eekhoorns en jonge konijnen dooreen, hun opgewondenheid vond de dwaaste buitelingen en zij verdroegen elkaars hevigste stompen in het bandeloos ontladen van hun opgekropt snakken naar vreugde, onder het koortsig schitteren der oogen in de bleekgroene ziekelijke gezichten, en bij het waterrap gespartel der sjofele lichaampjes. Daartusschen, rustiger van gebaar, doch van begeeren zwaarder en bewuster, zwenkten bij poozen de paren van ouderen: de zwarthoofdige kennissen van hoeken en stoepen, de slenteraars van elken dag, die elkaar altijd weer vonden en wachtten op den dans van enkele uren eens in de week. Dan de stroogelen en witten en blonden, die stoeiend meegesjokt waren uit het

andere eind van de stad, de schooreme, lanterfanterende, oneindig vroolijke zwervers, langlummelige bleeke kerels en nukkige jongensgekke wijdheupsche versloeberde meiden, verliefd gehangen aan elkaar, aan de muziek en de lekkere glansvolle walsen van het orgel, en aan de slierten er achter en de standjes en de levendige stadswijken er omheen. En die van de trappen gehold waren, ploeterwerk en schort in onbezweerbare plezier-hitte er bij neergesmeten, door de muziek en het leutgedruisch, dat doorstroomde in het jonge, hunkerende hoofd, gelokt en geaaid en geliefkoosd en sleepend meegevoerd naar de straat, uit de huizen gevlucht en geglist uit de nijpende vingers der veeleischende juffrouwen, die jammeren en de handen inéénslaan, en het verbitterd en wraakzuchtig aanzien, en niet begrijpen.

Allen even naakt-open in hun bloedwarme begeeren; allen even rauw-hongerig bijtend in de zoetigheid van het korte geluk. En haastig naar elkander getreden en elkaar opgevangen in de vragend-gestrekte armen; en in de maat-gedoken met een neerzwenk der lichamen in een stellige overgave naar de verloochening aller storende bewustheid. En de borsten warm tegeneen, en de jonge aangezichten bang langs elkaar blikkend met de streelende oogen en de aaiende ademingen der nauw-geweten reeds gedijende beminning. Tusschen de woelende kinderen in, door gaande en keerende stroomen der voorbijgangers en langs de karren en paarden om, vergaten zij de stad en het gevaar, en met de lichamen en hoofden vol fijn gejuich, zochten zij de warm-gouden en zilveren netten der wulpsch-driftige walsen en vlei-wiegende polka's, en drongen zich in den brandend-zoeten vang der hartstochtelijk-uitbevende koperen trompetstemmen. Op de stoepen stonden de kijkers, wachtend op werk of handeltje, zachtpratend naar vrouwen en meisjes met handen in hun zakken; en slechts bij oogenblikken grepen zij een melodie in haar vaart, om die in onverschillige genegenheid een eind met hun aandacht te doen voortwalsen en weer los te laten.

Chajem Neeter was met Levie naderbij gekomen; er leefde een lach en een glans van goedvinden en toeknikken langs zijn groote scherp-beenige gezicht, ruig en rood van weer en wind en regen; hij stiet Levie aan en zij bleven staan kijken, terwijl Sjimmie, nog aan zijn hand, nu stond

te krijten naar kameraadjes, met roodgedrongen hoofd ruzieend, dat op dit nummer geen '*Russchische*' te dansen was: het wàs geen Russische dans.

'Mot je dan al weer weg?' vroeg Chajem, 'vooruit dan maar, maar denk der om, optijd thuis hoor je,... ik wach op je... je blijft me niet de heelen avend aan de slenter'...

Hij vertelde Levie van den jongen nu, die zoo speelsch was, en die Zaterdag Kerkelijk zou worden aangenomen. En hij bedacht een verhaal van een ruzie die hij met zijn vrouw gehad zou hebben over de saamstelling van het menu voor de feestmaaltijden voor Vrijdag en Zaterdag. Levie schertste terug en bood zijn hoogen hoed en zijn automobiel aan om de gasten naar de Synagoge te rijden, en op eens ernstiger, vroeg hij, waarom de jongen werd aangenomen, en hoe Chajem daarover denken kon? Maar Chajem haalde de schouders op; de vrouw had erop aangedrongen; de jongen zou enkel in de Kerk worden opgeroepen, en zijn voor- en na-gebed zeggen voor het aanhooren van de Thora-lezing, hij zou zelf niet zingen; hij, Chajem, had liever niet gewild, maar wou er niet langer om twisten. En Chajem klaagde even, verder indenkend: wat moest ie met den jongen beginnen; hij had zijn school doorloopen, hij was dertien jaar en er moest wat verdiend worden. Levie vroeg of hij geen vak kon leeren, maar Chajem zuchtte na aarzeling zorgelijk: nee, er moest wat geld ingebracht worden, er was immers geen dag eten thuis. 'Hij gaat naar de fabriek', mompelde Chajem, hij wist niks anders, al was het kind te jong. Er was een groote timmer- en lijstenfabriek opgericht aan den Zeeburgerdijk, een nieuwe combinatie van kapitaalkrachtige handelaars, die ook zelf winkels zouden stichten om het gemaakte af te zetten; daar werden jonge krachten gevraagd; hij was er heengegaan en als ie wou, kon-ie hem Maandag sturen. Hij had de keus gehad tusschen dit en jongmaatje-glasblazer, maar had het laatste verworpen, omdat de glasblazers zoo vroeg oud waren.

Levie stond een oogenblik na te denken, fronsend in zwaar-dragende peinzing, en hij liet slechts de besluitwoorden uit zijn stil-diepe indringende gedachten los: de maatschappij was niet tegen te houden; de fabriek was de beste leerschool voor het arbeidersgeslacht dat komende was. En in zijn werkende hoofd rij-den tot blijder en krachtiger

gelid zich de denkingen aaneen: de groote fabrieken... en de groote Tucht van den strijd; de ontzaglijke zwelling van het leger der proletariers, elken dag voller en machtiger, van onder-op gedijend, en van bovenaf, onder kreten van verval en blinde schaamte, vermeerderd door de gebrokenen uit de klasse der onteigenden, tot de rijke wereld vol was van bezitloozen, en hun stalen drift en hun reusachtige eenheid eindelijk het brood en het geluk zouden hernemen...

Chajem beaamde zijn uitspraak: dat was waar... de wereld most zijn beloop hebben... en hij mijmerde er even blij op voort: alles liep zoo zijn gang... alles kwam zoo goed in 't eind... iedereen hielp mee... alles hielp mee, om het goed te maken... om het mooi te maken... later... as we geduld hadden...

Zij stonden weer stil te staren, dicht bij de steeg van Uilenburg, naar een klit-ontwarring van paarden- en handkarren, waarbij de muziek een oogenblik had gezwegen. Het was nog slechts een kwartier tot spelen tijd; de orgels hadden verlof tot zonsondergang, en de schemer was reeds tot op de helft der gevels gedaald; de straat met haar diepe wemeling, lag reeds in on-helder licht, fijn-grijs beroerd van duisteren aanslag; en de Zandstraat-toren was reeds tot een groote silhouet vergroeid, met schampen van bruin oudgoud langs de westelijke zij, de paarsige top als even trillend in het lucht-omlichte blauw. En met zijn ontzaglijke lijf strak-hooggeheven en de fijn-gouden glansglimpen langs zijn gezicht, stond hij daar als de geweldige drager van den oneindigen onontroerbaren tijd boven de immer ziedend-kleurige wisselingen uit van het zwaar-hartstochtelijk levende en gistende, het donker-schreiende en droesemig leven-vierende Ghetto.

Plots had een enkel orgel een mazurka ingezet, een bescheidener, alleeniger wijs van enkele fijne, joedelende en neurieënde, en ingehouden-toeterende en zacht-juichende pijpen. Met een flikkering van blijde hervinding in de oogen zagen de jongens elkaar aan, en zij geraakten opnieuw in levendiger beweging; er was een uitgelaten geduw en gespartel, en met een kreet uit zijn krieuwelende keel juichte Sjimmie:

‘Adenoj Elehène de Russchische dans!’

Zij hurkten schielijk neer en grepen met de jonge lenigheid van hun maatgevoel de melodie, met hun gansch-ineenge-

vouwen lijven laag langs den grond springend. De ouderen hadden elkaar bij de aanraking zoekende handen uit den kring genomen en lonkten en lach-stoeiden in een aaiend gevrij van plagen en zoetigheden, en lieten den dans aan de kleinen. In Sjimmie's wild-plezierende hoofd driftte de begeerte naar een glanspunt, een groot oogenblik in het kleine geruchtigdruischende feest. En tot dichtbij zijn vader, om dien te verrassen en te verblijden, had hij zich uit de verwarring van den troep losgemaakt om naar voren te kruipen, en de Mazurka met een volmaakt kunstige uitvoering van zijn krachtnummer te begeleiden en te versieren. Het was de bevrediging van zijn eerzucht en zijn uitgelatenheid beide, en de jongens schenen die zelfverheffing te kunnen dulden; hij was de Koning van den Russischen dans, de malste, de dolste, de vaardigste en de taaiste. En zij maakten ruimte voor hem, en moedigden hem aan met hun schelle en schorre stemmen: Sjimmie moest de heele nummer uit make, de heele nummer uit!

'Ga uit de weg!' riep Sjimmie, en met schielijke en dwingende gebaren drong hij de anderen terug om den kring te verwijden, en bood den onwilligen aan, hen op hun neus te knokken, wanneer zij soms mochten weifelen. Hij tikte op zijn borst, toen iemand bezwaar maakte, en hem voor opschepper schold: 'Ik, ik maak de Russische dans', schorde hij... 'ik alleen... as je 't niet goed vindt, hoor, zal ik je èff scheppe, dat je ginder bij de grach terech kom mannetje...' Hij zag trotsch rond en naar zijn vader en Levie Papegaai, zijn oogen schitterden in zijn groenig-bleeke vuile gezichtje. Hij trok zijn voddige pet nog dieper over zijn zieke, verwaarloosde hoofd, en zijn te wijde slappe, afzakkende broek optrekkend, wierp hij zich ineen, met een luiden klap in zijn handen en een uitgelaten schreeuw:

'Kijk toe jonges, hou je gemak, hoor je...! daar gaat ie weer voor niks!'

Sjimmie danste. Hij wierp zijn voeten uit, ze tegeneen klepperend en weer openend of grillig uitschietend langs den grond als gemakkelijke grappige rekbaarheden; ze weer intrekkend als papieren harlekijn-beentjes onder buitensporige dwaasheden van gebaar en potsierlijk-wild verdraai van oogen en mond. Hij wierp de voeten uit en het was of hij op het asphalt zat; hij slingerde ze naast zich en geleek te ruiteren op zijn eigen handen; hij gleed op zij, links en rechts, alsof

hij zou gaan zwemmen, en spreidde zijn armen als in de vlucht van een grooten vogel; en toch was zijn lijf steeds van den grond getild in den hurk-dans op zijn bijna zool-looze schoenen, in de mazurka-maat van het fijne schaterende en joedelende orgellied. Hij had de aandacht en de bewondering van alle kijkers veroverd; er werd gelachen en toegejuicht en tusschen de jongens gevochten tegen de kwaadwillige bandeloozen die hem storen wilden. Hij wist zich de glorie van de bende tegenover al de grooteren die rond hem te lachen stonden; hij zag het rood-vroolijke gezicht van zijn vader, waarin de donkerbruine oogen van vriendelijke guitigheid gloeiden als in een onzelfzuchtige verheuging van den jeugdglans dien hij zelve nimmer zou kunnen uitschijnen, en het peinzende genoeglijk volgen van Levie Papegaai; en dat wond hem tot zijn uiterste kunnen op. Dansend op zijn zijden, op zijn buik en op zijn rug, hurkte hij een kwartier lang neer; dronken en overmoedig van uitgelatenheid en eerzucht-spanning, met een stoeiing van overgelukkig gejuich in zijn naar vreugde hunkerende brein, die den kring rondom hem en de straat, en de ruimte en het gansche, wijd-gevoelde leven voor hem vergoudde; zijn slobberende kleer-vodden, zijn broeiend jeukenden kletskop en zijn krieuwelenden snotneus in die zoet-speelsche overmeesterende verrukking vergeten, en zijn uiteen-hangende, verslofte en verscheurde schoen-blijfsels, waarvan hij het laatste restje zoolsel wegschuurde langs den straatvloer, die brandde onder zijn dolle voeten. Toen hij roodig-afgemat en bezweet opstond bij de laatste joedeling van het orgel, draaide hij rond op zijn hielen, halfverlegen loenzend naar den kring die breken ging, vertrouwelijk oplachend naar zijn vader met een oogenblik van even pijnende schaamvolle onvoldaanheid tegenover het vroegrijpe vermoeden van diens zorgelijke bijgedachten. En plots, met een hand in zijn broekzak, geheel verschuchterd door de weelde van zoo zeldzaamgloriënden bijval, slingerde hij zich maar tusschen een paar vechtende jongens in, en dreigde Ammie Peekel met zijn vuist onder diens neus, hem Attelemiese[1)] te zullen slaan, alsie niet ophield kleine Zakkie Lammeraren zoo te stompen.

1) Attelemiese = tot stervens toe.

‘Hou je n' op!’ schorde hij, ‘Kan je n' em wel an? - Ik beloof je, ik schep je daar, hoor je!’ en terwijl hij zijn tong een oogenblik als zakdoek gebruikte, riep hij driftig het oordeel van Jaapie Roeper in, voor wiens kalm-nikkende beslissing Ammie zich verlegen overgaf: Jaapie droeg zijn hand waarvan hij een vinger op de fabriek had afgehakt, in een groot verband, en kreeg tot zijn genezing drie stuiver per dag van de Verzekering. Hiermee had hij in zijn gedwongen vacantie machtigen mannelijken invloed op de vroegere genooten gewonnen.

‘Schep maar zoo op niet anders!’ wreekte zich Ammie Peekel tegen Sjimmie op het aanvoeren van zooveel ontzenuwend overwicht - ‘màr, wat het die 'n kapsoones...’ en plots, toen het zwijgen van Jaapie bleef drukken, verootmoedigde hij zich in vriendschappelijke uitbundigheid, en danste schreeuwend voor hen rond: ‘Adenom jonges, wie gaat 'r mee de orgel wegbrenge...,?... heel naar de Jordaan gaat-ie, met z'n allemaal!...’

Doch Jaapie kon niet mee en Sjimmie durfde niet meer voor zijn vader - en zoo rende Ammie van hen weg naar de anderen; hij had zijn trotsche figuurtje gered uit de vernedering - bedacht hij schielijk met heftig indringen der op heldhaftigheid bedachte gevoeligheid.

De massa ontspon zich verder de straat in, de orgels trokken heen; in de blauwe schemer-verwording der ruimte waren de eerste lichten als goudgele knoppen opengebloeid, en langs den hoogen hemelstrook hingen reeds enkele geelbrandende sterren te wiegelen in het van fijne luchtlagen zich dieper en vaster in-donkerende spansel. Het gerucht van den zachten vaart der stoeiend heen-trekkende dagvierders verschoot als in een ruischige vlucht van wiekslagen de ruimte in, waar de opgewekte winden bliezen, die in de eerste vroeglentemiddagen als met fijn-toeterende trompetten de horizonnen schijnen te verwijden.

Vermoeid en verhit slenterden achter de orgels de dansers en kijkers heen, slungelig grappend en dooreen-mallend als in een spijtig-onbevredigd afscheid van het feest. En de straat lag in haar nog drukke bewogenheid toch als een reeds bevend-inschrompelende oude, na die omschettering van jeugd voor de hervinding der eigenheid dankbaar, en

weer gebogen donker-groot starend in gelaten ontvangenis van de vertering der laatste meest leedvolle en kommerlijkste dagen. Doch de groote toren hief zijn machtig-dreunende lijf daarboven, blikkend met zijn mat-gouden gezicht over die brokkelige en verweerde vergankelijkheden, als in het kinderlijk-zelfzuchtige, trotsche genot van zijn nog vollen en rijken en glanzend verzorgden ouderdom.

Chajem en Levie waren op Sjimmie toegetreden, toen de menigte uiteenging, omdat het voor den jongen tijd van thuis komen was. Het kind hief zijn lachend-verhitte hoofd naar zijn vader en trok kleinachtend zijn wenkbrauwen op, als om zich te verontschuldigen voor zijn wilde tijdverdrijf. En Chajem kon niet nalaten, zijn hoofd te schudden en een kort oogenblik schertsend-ontevreden te doen; hij zette Sjimmie's pet recht en tikte hem tegen zijn kin.

‘Nou?’ vroeg hij, ‘en be-je nou niet klaar genogt? - 'k geloof, je het je kost verdiend vandaag. Kijk maar eris toe, hoe-ie d'r uitziet!’

Maar Sjimmie lachte, de waarde wetend van zijn vaders bestraffing, en hoe hij zich in wezenlijkheid om zijn vaardigheid moest hebben verheugd.

‘Nou’, zei hij, wijsjes: ‘wat sjadt 't nou...’ en opeens weer trotsch: ‘Toch ken geenéén zoo de Russchische dans make... Weet u wat moeilijk is? - zoo op zij en naar achtere, och màr, dat is 'n reuzetoer, geenéén jonge ken dat, geenéén van allemaal die daar gewees ware!’

‘Zoo?’ vroeg Levie Papegaai, ‘en de hoogstand make, ken jij dat dan? zooas bij Carré en bij Flora?’

‘De hoogstand’, lachte het kind, en hij nikte geringschattend, schoon bewust van de bedoeling hem aan het praten te krijgen, doch in de heerlijke vaart van zijn verbeelding toebijtend: ‘Och! de hoogstand’, pochte hij onder 't voortgaan met zijn schor-hoog, onrijp geluid, ‘'k heb wel twaalf maal achter mekaar de hoogstand gemaak’, en hij deed zijn hand snel omlaag schieten, als in een voorstelling dier buiteling, in één oogwenk: ‘zoo en zóó effe, en daar sta je man, fijn op je koppie hoor... nòh... 'k ken wel op me kop na huis loope, wat wed-u?’

‘Nie noodig’, verbood Chajem met een guitigen lach in

zijn mondhoek, ‘hou nou maar op, nar, 't is nou mooi gewees, zet maar je petje rech en ga mee...’

Sjimmie trok nog eens wijs zijn oogen op, en liep dan mee; zijn vader was met Levie Papegaai reeds in ander gesprek geraakt, en de malle Lijp Gotspe, de grootvader, sjouwde in een sukkeldrafje hun achterop, hun bijna voorbij, en zag Levie verwonderd aan, met zijn roodbeloopen oogen in zijn verwaarloosd en verdwaasd gezicht. Levie bleef staan en groette zijn vriend Chajem, en hij gaf Sjimmie een kwartje voor zijn Russischen dans en zijn kerkelijk aannemingsfeest; het kind guitigde naar zijn vader en stopte het weg, om dan opeens met groote teleurstelling te bemerken, dat hij het straks zou moeten afgeven.

Met Lijp Gotspe gingen zij nu verder naar huis, en Chajem was ernstig geworden en stil; hij dacht aan den avond die kwam en aan den maaltijd die er niet kon wezen, en aan Lijp Gotspe, die misschien wat bijeengebedeld had voor wat brood en koffie of wat rijst.

Lijp Gotspe met zijn roode oogplekjes en zijn verwilderde vuil-witte hoofd- en baardhaar was de vader van Soore, die al tweemaal uit 't Werkhuis was weggeloopen, omdat hij zich geen kalmte genoeg had kunnen winnen tot het aanvaarden van den tucht. In zijn verkindschtheid was hij driftig geworden en opvliegend, malligbrutaal en onhandelbaar, en toch niet gek genoeg voor een gesticht. Hij bedelde aan de Synagogen bij de bruilofskoetsen en sjokte heel den dag langs de straat. In de schaamteloosheid van zijn geestverwarring steeds vermeteler, stak hij zijn schrikwekkend hoofd door het portierraampje der bruidskoetsen, om onverstaanbaar zijn deel op te eischen van de vreugde en den overvloed van den dag. Hij sjouwde achter den stoet aan, schreeuwend en verwenschend wanneer hij niets of onvoldoende gekregen had, en in de langzame verwoesting van zijn redelijkheid was hij evenzoo begonnen te doen bij de begrafenissen, en was eindelijk elk rijtuig als een noodzakelijke gelegenheid gaan beschouwen om zijn wensch en zijn eisch te murmelen of te schreeuwen, tot hij vaak door de straten holde om de koetsiers onder het rijden aan te roepen en te verwenschen, omdat hij meende dat zij hem bestalen, wanneer zij hun klanten de eer niet lieten, door hem gevraagd te worden.

Chajem had hem tweemaal weer opgenomen; hij kon hem niet dwingen in 't Werkhuis te blijven, meende hij: als hij niet woù, hijzelf en Soore zouden ook niet graag. - Als hij dacht aan wat hij wèl zou moeten doen, eens, wanneer hij voor het weinige, dat nu doenlijk bleef, zelfs te oud was geworden, zwol een kropping van verdriet en wanhoop in zijn hoofd, die hij terug moest dringen, om niet tot zinneloosheid toe verbitterd te worden. Hij riep al zijn levensmoed op, om die doodelijke nadering te bezweren, maar hij moest in die vele oogenblikken wel aan den neergang zijner jaren denken, en aan den somberen, troosteloozen dood, die komen zou, eer hij iets van de bevrediging en de weelde genoten zou hebben, waarvan hij in zijn jeugd tot in den mannelijken leeftijd toe zijn deel nog eens had verwacht. En zelfs vaak, in het gasthuis en kort nadat hij daaruit weer thuis gekomen was, had hij bang loopen overdenken of de dood niet wat vroeger te zoeken was - want het scheen zoo ondragelijk-onrechtvaardig nog lang te moeten wachten op zulk een schamele bevrijding van het einde. Och ja, als je alleen was... maar het ging nog moeilijk, een hongerig gezin den troost en de bemoediging van den vader te ontnemen, door wien het toch in moeizamen gang van het voort-leven bleef zeulen, onder de gebondenheid die de arme schaduw scheen van een ouden vorm der welvarende gedegenheid, een smarlijke schijn en een afmattend-verbitterende leugen.

Lijp Gotspe had in zijn vuilen zak gefrommeld en met open mond, doch zonder te spreken, liet hij Chajem een hand vol kopergeld zien, vijftig, zestig cent - het was gassenedag vandaag. Chajem zag het en zuchtte; wat moest hij doen? Weigeren? Hij had er vaak over nagedacht, het was walgelijk dat gebedelde geld. Maar het wàs er, en het diende gebruikt te worden. Lijp pleegde het zijn dochter in den schoot te gooien, dat zij er wat van koken zou. En Chajem zweeg, terwijl zij voortliepen de Joden Houttuinen in.

De gloed en de stille glorie van vanmiddag waren nu wel vergleden; hij was vol nijpende pijnlijkheid van dadelijkhinderende zorg, om den avond en den Vrijdag van morgen, en den Zaterdag, waarop Sjimmie dan toch Bar-mitswoh worden zou. Toen hij vóór veertig jaar Bar-mitswoh was geworden, was het arm geweest thuis, maar toch, het was

feestelijk geweest, en niet zonder her noodigste. Het was steeds slechter geworden in de jaren, en bij zooveel handen die slechts werken konden en bij duizenden spijtig-slap langs de lichamen hingen om naar een brok arbeid te verlangen - zou het nog lang zoo voortgaan. Neen, voor hemzelf was erwel geen redding, geen uitkomst meer.

De Vrijdagavond, die nu voor hem lag - in zijn sarrende armoede en zijn hinderende naaktheid grijnsde hij hem tegen. Lang waren die uren een zoetheid voor hem geweest; met de weinige sjofele weelde, die hij zooveel jaren had pogen te behouden, de vertroosting voor gansch een week van in het vleesch nijpende worsteling, een met teedere zorg gespreide glans, die, uit het fijnste bewegen van het eigen hart voortgekomen, ronddoolde in het huis, zlch sterk scheen te maken tot een levende kracht en liefde, en hartstochtelijksussend scheen te omhelzen en de brandende schrijning van oogen en voorhoofd met kussen van stil-driftige bemoediging leek te betten.

Thans was er geen liefelijkheid aan Vrijdagavond, geen glans van rust en wijding aan den Sjabbes meer. Ja, een nieuwe hoop, een nieuw geloof had hij gewonnen. Eens zou een betere wereld leven, waarin alleen de natuurlijke smart door een krachtige menschheid zou worden gedragen. Maar o, hij had nu een scherp-indringend besef van het onontkoombaar verschil tusschen het levende heden en de nog ongeboren toekomst. Hij zou zich slechts zat kunnen eten aan het ideaal van de vleeschpotten die nog komen moesten; ondanks alle vreugde en zekerheid van de komst der volle jaren, wist hij stellig en bitter dat de magere jaren nog in hun uitputtende werking leefden. En dat zij voor hem zouden duren, tot hij eens sterven zou, met de vreugde van het stellig verwachten der volbloeiende tijden voor wie na hem kwamen, maar o, misschien ook met een machteloozen kreet van begeerte uit zijn begrijpende bewustheid, naar de heerlijke aarde, die hém niets had gegeven van den martelenden geur harer rijke menschelijke gelukkigheden. O, te moeten sterven zonder te hebben geleefd en zonder gelukkig te hebben kunnen maken. O, niets te hebben mogen voortbrengen dan een klein, armzalig groepje hongeraars, verstootenen van al den glans eener met vreugde overladen

wereld, voor hun leven gebonden aan de enge plaats van het gebrek, gevangen in de vunzige, donkere cel hunner ontbering. In stekende ziekte van armoe gedrevenen. Donker kruipenden, ellendigen, sjofel glimlachenden, melaatschen.

Zij waren boven gekomen en Lijp Gotspe had zijn halven gulden in Soore's schoot geworpen, met een nauw-verstaanbaren vloek uit zijn week-verworden mond, omdat men zoo weinig gaf. En Chajem vroeg het kind, zijn kwartje er bij te doen, dat moeder nog in huis wat te eten zou verzorgen. Sjimmie liet zijn lip hangen, dreinde en aarzelde; een klein fel smartje sloeg in zijn lijf, om de oneindig-lijkende weelde van het zeldzame kwartje, die hem weer en tóch weer ontscheurd werd. Maar Chajem overreedde hem: hij was een groote jongen, kon moeder toch koffie zette, met brood er bij? Kreeg hij toch óók een lekker kop koffie toch? Moest-ie 't dan voor zichzelf houden, als 't noodig was voor allemaal? Hij was toch geen kind meer?

De jongen had den rijkdom van zijn kwartje, nog even vol hoop en twijfel aan een bevredigende uitkomst, in zijn warme nijpende hand omklemd gehouden, zijn lip bebijtend en met tranen in zijn oogen. Doch hij zag dat het ernst was en gaf zich over aan den vertrouwelijken aandrang van zijn vader. En hij maakte zijn vuist los en kwam huilend naderbij, en lei eindelijk met een hart vol verdriet zijn warm geworden kwartje neer, in de troostende verheugenis, zoo ook goed te hebben gedaan, en met allen goede vrindjes te zijn gebleven, en ook blij, althans spoedig wat geurigen damp boven de tafel te zien, en er maar saam rond te kunnen zitten en wat warms te genieten voor het vermoeide en hongerige lijf, waarmee hij den ganschen dag zonder voedsel had rondgeravot.

II.

De feestelijkheden ter gelegenheid van Sjimmie's kerkelijke aanneming waren inderdaad bescheiden verloopen. Men had drie maaltijden gebruikt, 's morgens, 's middags en 's avonds; tweemaal brood met koffie, en eenmaal, op Chajem's aanwijzing, om de gelijktonigheid wat te onderbreken, brood met thee. Toch had er den ganschen morgen en middag een groote

botergele cake op tafel gestaan, met roode en groene confituren versierd, en een flesch wijn, door den koscheren bakker gezonden met een kaartje van Sophie, waarop een schuchter innigheidje was gekrabbeld. Sjimmie had haar Vrijdags zien zitten in een café in de stad, kostbaar in het bont, en met haar pittige en frischgeworden snuit onder een wijden hoed met een groote sierlijke zwarte veer. Het kind was geschokt blijven stilstaan bij het ontmoeten van zijn zuster zoozeer weelderig als een dame gekleed, in de hemelschlijkende onbereikbaarheid van het keurige koffiehuis en met een blonden chieken heer, die zeker wel rijk moest zijn. Hij was stil blijven staan, zijn oogen gedrongen naar zijn zuster, in een verwarrenden droom, een vermoeden van wonderlijke heimelijkheden, een afpijnigen van zijn begrip tot het zoeken van der dingen verband, dat hem een oogenblik verbijsterde. Hij had pijnlijk gelachen, en zij lachte terug, met de hervinding blij en toch aarzelend naar schaamte. Het kind stond daar voor het raam van het fraaie café als een zwervertje, een uitgehongerd lompig verschoppelingsjong, in zijn schonkige bleek- groene magerheid, met zijn zieke hoofd en zijn vuil-natten neus, die laf gebogen was met glansplekjes in de kromming van ras-verwording. Als het blijfsel van een moe en uitgeteerd geslacht, in te vroegen ouderdom verwekt, onder de sombere verwelkoming van het gebrek geboren, en verzorgd en gestreeld door de magere handen der ontbering. Onbewust van zijn uitgeteerdheid, met alleen nog de bruine, vroolijke oogen in dat smalle vuil-gele en groene gezichtje, alsof de geest een laatste poging beproefde om den moord op het lichaam te overleven.

Zij had verlegen voor den heer wat naar hem zitten lachen, achter de ruiten, en was dan maar opgestaan en even bij hem gekomen, schoon zij hem gaarne eens van de glanzende weelde van het café had doen genieten; doch voor den galant meende zij dat niet aannemelijk te kunnen maken.

- ‘Waar kom jij vandaan?’ vroeg ze.

‘Waar zal 'k nou vandaan komme?’ lachte hij schor, ‘van huis natuurlijk,’ en begeerig grinnikend: ‘Wat drink je daar - is dat wijn?’

- ‘Och malle jonge’, zei ze coquet, ‘wat komt dat er op an’, en ze verschoof wat aan zijn hesje, tot hij met een

neiging naar spotten haar mooi geworden handen bekeek, wijl die zich beijveren wilden, nog wat goed te maken aan zijn kleeren.

‘Nou, hou nou maar òp!’ riep hij stoeiend, en, weer begeerig lachend:

‘'k Zal ook eris zoo'n glaassie lekkers drinke - met Paasch misschien wel, as 'k me goed pakkie heb....’

‘Ga, dóór jonge - je bent nog veels te klein’.

‘'k Ben morge Bermitswe...’

‘Morge?... En wat dan...’

‘'k Gaan met vader na Sjoel op 't grachie... 'k mot toch opgeroepe worre...?’

‘En heb je dan 'n hoed? Je mag toch met geen pet na Sjoel?’

‘'k Krijg van Salomon van Oome Zakkie een’, vertelde hij schielijk, ‘te leen, zie je... of nee... eers heb 'k 'm te leen zalle hebbe; noù... heb Salomon alle eede gezwore, hij wil 'm niet weer op hebbe, as ik 'm eenmaal heb gehad... noù... heb tante Mietje gezeg... mag ik 'm houe metéén voor me Bermitswe.’..

Zij had gemerkt hoe hij steeds langs haar heen had gekeken naar den heer, die binnen aan haar tafeltje was gaan zitten rooken en naar wien hij niet durfde vragen; en ook naar de bruin-roode Vermouth in het fraaie lange glas. En zij had uit haar taschje een paar kwartjes genomen en hem die gegeven, zij durfde voor haar ouders geen geld meegeven openlijk, daar zij er zeker van was, dat haar moeder het niet aannemen zou.

Zoo peinsde zij den heelen middag na over thuis, over het deel dat zij gekozen had; telkens weer, bij korte hevige bezigheidjes van haar nieuw-gewekte aandacht, zich verbeeldend wat over haar gemeend en gesproken werd, en hoe het zijn zou, en hoe heel anders dan nu bij haar. En over de onoverkomelijke pijnlijkheid van dat verschil: tusschen die immer verontrustende naaktheid van het gebrek thuis, en haár zonderlinge, warme weelde... Maar zij was niet in staat hen in iets te helpen, want zij durfde niet thuis komen; moeder had haar de trap ontzegd, toen zij hen eens had willen bezoeken. Och, zij sprak zich, met de sterke overtuiging van haar bescheiden-gewilde bevrediging, dan

maar vrij van alle schuld, al begreep zij dat haar moeder haar verwenschen zou. Zij had het nu eenmaal niet langer gewild, het sjokken en schreeuwen achter de kar met wat groenten of rauwe visch, den heelen dag lang en een eind den avond in, met de ongewone belooning van enkele kwartjes verdienste die niet hielpen, wanneer ze los had weten te komen zonder schâ; en ze had het niet langer gewild, het ploeteren en slonzen in kleine, smerige buurtdienstjes, omdat ze voor een betere dag- en nachtbetrekking geen kleeren had. Ze had de ellende en het vuil en het donker en het gebrek-aan-alles, bij rusteloos geploeter niet langer gewild; en zij was eindelijk onder een langen, wilden rauwen kreet van haar jeugd-verlangen het huis uitgeloopen om wat anders te zoeken, wat vreugde en wat licht en wat genot voor haar jonge, getreiterde begeerigheid. Ze had wat kleeren en wat eten en drinken en wat liefde gezocht, en ze had haar jonge lijf wat opgeschikt en het gegeven, met een blijdschap om dit bezit, dat zooveel scheen waard te zijn in de wereld, waarvan zij niets kende dan een ellendigen hoek vol triestigheid. Want waarlijk scheen er een beetje levensvreugde te komen en een weinig mannelijke genegenheid van enkele uren, die vreemd voorbijdreven als een nimmer gekende en steeds niet doorpeilde weelde. Zoo, bij elke nieuwe korte verbintenis, zocht zij hevig-tastend er de liefde in te ontmoeten, die haar eens gelukkig moest maken, altijd weer, na elke nieuwe teleurstelling van haar stille onbewuste hopen, als onder zooveel sluwe, vlug en fel-ín-vlijmende wonden, die de kracht van haar verwachtensmoed langzaam zouden uitputten. En haar denkenskracht eindelijk schichtig verbruikend in dat verwachten en tooien en keurend doorproeven dier simpele vieringen van het lichaam, was zij dankbaar voor de oogenblikken, van wellevende vriendelijkheid doorwarmd. Ach, zij hoefde over eenigen strijd met haar ouders het zich niet zoo moeilijk te maken; zij vond dat zij goed gedaan had, en het was alleen jammer, dat men kwaad was - want waarom zou men niet evengoed in vrede kunnen leven? Nu durfde zij niet eens geluk gaan wenschen met Sjimmie's aanneming; en zij waagde het dus maar, een flinke cake te zenden en een goede flesch wijn; en die zending was haar als een heimelijke streeling van de sjofele, vertrouwelijke feestelijkheid thuis.

Chajem had daarover een oogenblik den drift- en spijtuitval van zijn vrouw moeten aanhooren; haar spijt kunnen deelen en haar drift niet willen bestrijden, en haar onzekerheid niet goedkeuren toen zij hem bezwoer, dat hij zijn dochter weer thuis moest halen. 't Was verdrietig, bedacht hij, maar de wereld wàs zoo: voor de jonge werkelooze vrouwen was nog een weg open, waarop niet zeer trotsch was te zijn; maar de wereld most zijn beloop hebben - de wereld was niet tegen te houen. - Wat had ze thuis? Wat konden zij haar geven, als hij haar terug haalde? Het was waar, een eerlijk stuk brood. Als het tenminste niet van Lijp kwam. Maar in elk geval dan toch niet veel meer dan een stuk brood, en dat was niet heel veel.

Hij dacht met bitterheid na over Soore's trots: ja, zij was rein en eerlijk gebleven. Maar zij was sedert lang de bekoring van haar eerbaarheid kwijt; en hij vond haar weinig uitgelaten voor zulk een gelukkig innerlijk leven. Waarom zouden zij de cake terugsturen? Zouden de menschen, die feliciteeren kwamen, vragen vanwaar die kwam? En er door gehinderd worden? Leefden ze niet inderdaad voor een deel van de bedelcenten van Lijp Gotspe? En hij schertste maar, toen zij uitviel, dat er een vloek op het gebak lag: was het dan aardig, om die buiten de deur te gooien en een ander te laten slikken? De wereld moest z'n beloop hebben. De wereld was niet tegen te houen.

Maar de weinige buren kwamen gelukwenschen, en Soore, merkend, dat zij twee soorten van eergevoel bezat, - een voor de onmedeplichtigheid aan haar dochters schande, en een voor de gastvrijheid van een stukje zoet en een glaasje aan te bieden - had spoedig met het laatste het eerste uitgedreven, en sneed de prachtige cake aan en schonk de flesch port uit. En de zoetigheid werd gegeten en de wijn gedronken, zonder dat Soore of haar man zich er maar in het minst aan vergrepen hadden; alleen Sjimmie had in stilte een brok van de heerlijkheid toegestopt gekregen, en dit was, behalve het niet geheel ongedwongen geschenk van neef Salomon's deukhoed, dan ook al wat hij aan aardsche voorrechten dien dag had gewonnen. Alleen was zijn broer Jijs gekomen met zijn zwak vrouwtje en het kindje dat hij als eenige voordeel tot nog toe uit zijn

vroege huwelijk overlegd had; en hij had uit zijn broekzak een doosje te voorschijn gehaald en het Sjimmie gegeven als een teeder geschenk. Het was een doosje podloodjes, wel twaalf, netjes gelijk gesneden en met fijne punten, in twee keurige rijen van zes in het fraaie cartonnen doosje. Dit vond Sjimmie een heerlijkheid, waarmee stellig menig uurtje te krabbelen en te knoeien was, en namen te schrijven en poppetjes te teekenen op al het papier dat maar als overbodigheid in dit huis mocht verdwalen. Doch toen hij merkte dat voor het overige hetzelfde liedje van elken dag gezongen werd, en er zelfs vandaag geen warm eten op tafel kwam, had hij wel een hevig smartende teleurstelling gevoeld na de verwachting van wat vreugde en wat feestelijke warmte; het was heet-verdrietig naar zijn hoofd gestegen, en hij kon het niet helpen: ondanks zijn kerkelijkmannelijken leeftijd, had hij een bitter deuntje gehuild. Hij zag dat vader en moeder deden alsof het zoo hoorde, maar hij had den ganschen dag een wonder verwacht, dat de uren in feestelijke praal zou zetten; hij had gewacht tot den avond, maar het wonder was niet verschenen. De avond was gekomen als alle avonden, alleen wat droeviger en kaler en donkerder en verdrietiger en met wat meer zuchten van vader en moeder door hem gehoord, omdat hij wat langer had mogen opblijven. Hij was nu ook grooter geworden. Een ernstige dag scheen te zijn voorbij gegaan. Hij had van de plechtigheid van den ernst niet veel bemerkt, hij had een gevoel alsof hij geofferd werd. Vreemd was het vanmorgen geweest in Sjoel, toen hij werd opgeroepen naar de Biemah, de verhevenheid waar de Voorzanger stond, om voor 't eerst een fragment van de heilige Touroh in te leiden. Schuchter, als in een overval van wereldsche, mannelijke gewichtigheid had hij met zijn beangstigde guitengezicht zijn Brooches opgezegd, zorgvuldig aangeleerd in uitspraak en vertaling, doch nimmer in hun wezen doorvoeld. En eer hij zich een oogenblik van zijn bevinding bewust had kunnen maken, was de gebeurtenis voorbij en zat hij weer op zijn plaatsje, armzalig, hongerig jodenjog, met zijn dolle begeerige hoofd heimelijk vol van buitelgedachten aan spel en vechtpartij en snoeperijen, in zijn van de straat gerende, kleine, lenige magerheid, en als in een

maskerade-gril weggestopt onder dien te grooten en te reinen en te deftigen deukhoed, en met het reeds vuil geworden boordje dat zijn hals klemde, en dat hij wel nooit daarna zou dragen. Als een roezig onbegrepen beweeg scheen hem dat alles, en het stukje cake en het lekkere slokje wijn dat hem toe was gestopt scheen hem een al te karige belooning voor zooveel gespannenheid; het leek wel een overbodige kostbaarheid gestoken op de voddig-armoedige kleeding van den droevigen bleek-grijzen dag. De avond met zijn schrale licht en zijn huis zonder warmte was als een treurnis-volle groeve, een ellendig donker gat, waarin hij van den dag af neerviel. Als een troost moest de nieuwe aanzegging klinken van zijn vader, die had verteld dat hij Maandag naar de fabriek zou gaan, dat hij geld verdienen zou en elke week wat voor zichzelf zou mogen houden om 't op te sparen en er zich wat voor te koopen. Maar hij had nu weinig verwachting van al die gelukkigheden, en had hij een hekel gehad aan de school, hij vermoedde dat de fabriek een nieuwe school was, misschien wat strenger en vervelender dan de eerste. Hij kreeg een bange voorstelling van een gevangenisachtig gebouw met veel kleine raampjes en raderengewentel en benarde gebondenheid, en hij had een begeerte naar vroolijkheid en vrijheid en uitgelaten pleizier, naar dansen bij de orgels en scheeve gezichten trekken en oorlogje spelen en scheppen en knokken en toetakelen en vernielen. Maar hij dacht er niet aan ongehoorzaam te zijn en hij begreep dat er geld moest zijn om misschien wat meerdere keeren warm eten te krijgen en wat vriendelijkheid en blijheid thuis. Hij was alleen bang voor het groote werk dat hem wachtte, voor den arbeid en den dwang van anderen dan zijn vader of moeder. Hij schrok terug voor die inlijving onder zooveel onbekenden, en die knechting aan zoo tot machten gestelde vreemde in-bezit-nemers van zijn jonge vrijheid en zijn schuwe uitgelatenheid.

In zijn teleurstelling van den feestdag had hij wat tegen gemokt: moest hij nu naar die fabriek? Moest-ie daar den heelen dag werken? En niet eruit? en geen groote vacantie, ook niet?

Chajem vertelde dat het werk niet moeielijk zou zijn. Hij had alleen wat voorzichtig houtjes weg te nemen van onder

een machinale zaag; dat was gauw geleerd, er was niet veel vak aan. 's Avonds zou hij vrij zijn en lezen en leeren, en ook wat spelen als-ie wou. Hij kon den jongen niet alles zeggen wat hij vermoedde: te jachtig werk, opgezweept door te veel baasjes, te weinig vrijen tijd en te enge opsluiting, te veel en te zwaar en te erg en te droevig voor zijn jeugd. Hij durfde nog niet spreken, niets verklaren: de jongen zou nog niets begrijpen. Later, later.

Sjimmie was weer gaan klagen over vandaag, hij had van avond ook niks gehad; was er dan niks meer van de cake, moeder, van vanmiddag?

De cake was op, zei moeder, en hij scheen te zullen huilen; zijn lippen trilden, de tranen kropen in zijn keel; zijn moeder kon er niet in slagen hem tot bedaren te manen met de verzekering dat hij al zoo'n groote jongen was. Opeens zagen zij om; onder een huilachtig gelach had Lijp Gotspe een roomtaartje uit zijn zak geknepen en in zijn tandeloozen mond gestopt, dat het gele smeersel kleefde in zijn groezelig baardhaar. Hij gulzigde de grootste helft in één hap naar binnen, in een gretigheidsgenot, dat hem een gloeiende vreugde scheen. Er terwijl hij Sjimmie in een kameraadschappelijke schalkschheid rond zijn roode oogveegjes aanzag, hield hij hem het overblijvende klitje toe met een kindsch vraag-geluidje en met een ondeugend kwajongensachtig luid lach-gieren binnensmonds. Maar Sjimmie schudde zijn hoofd en slikte een brok door zijn keel van de plagende teleurstelling, en half van schaamte, zijn begeerte zoo open te toonen, half van volle spijt dat hij nu het lekkers gezien had en niets nemen kon, duwde hij zijn vuisten in zijn oogen: ‘Van joù niet... 'k lus niet van joù!’ riep hij driftig huilend. ‘Vuile pestboel, stinkboel! 'k lus niet, van jou niet!... 'k lus niet van jou!’ En hij was uitgebarsten in diep-verdrietig huilen, zijn vingers tot vuisten knijpend van den spijtigen, tergenden nijd der onbevredigdheid.

Toen was Chajem zingend de trap afgehinkt en na een kwartiertje teruggekomen met een driecents taartje, in een vet geworden papiertje gewikkeld. Sjimmie had zich intusschen schreiend uitgekleed en was in een bitter afscheid van den verdrietig omhelsden dag in zijn krib gekropen. Bedroefd en vriendelijk gestemd had Chajem hem het taartje aan

zijn bed gebracht. En hij had dicht bij hem gezeten en hem zachtjes vertrouwelijk toegesproken, en hem overtuigd dat het niet anders had kunnen zijn; dat vader en moeder toch óók niks gehad hadden, en dat het wie-weet misschien eens toch wel wat beter zou kunnen worden. En na het schuw verslinden van zijn zoete gebakje en onder het afdrogen van zijn tranen had Sjimmie hokkend geknikt van goed begrepen te hebben, toen zijn vader hem verklaarde dat er immers geld moest komen opdat zij het thuis aan eten wat beter konden krijgen, en dat zij samen goede maatjes moesten blijven om dat immers in orde te maken?

III.

Het was nog vroeg Maandagmorgen, toen Chajem, achter den vluggeren Sjimmie aan, de drie kromme, schemerige trappen was afgezakt, en onder zuchten van vermoeienis en herstellen van zijn lossige kleeren in de nuchtere ochtendkoelte van de straat stond. Hij had het kind de laatste broodkorsten voor ontbijt gegeven, en zelf niets genomen dan het genoegen van die kleine offering en een zoete, bijna overgevoelige gewaarwording van goed te zijn zoo voor den jongen: hij zou het nog graag eens over willen doen.

In het volle bewustzijn der beteekenis van hun tocht, had hij, boven het besef der onafwendbaarheid uit, een diep in zijn binnenste brandend leedgevoel, om wat hij den knaap als eerste deel van zijn troebele erfenis te schenken had, nu hij hem tot den hardst-werkenden der beide kostwinners van zijn gezin ging maken. Hij wist, dat hij hem de glanzigste en sterkste dagen van zijn jeugd ging ontnemen en hem midden onder de hitte van zijn speelschheid wegvoerde naar waar de onderdrukking der vrije meesterschap over het eigen dartele lijf reeds haar verwoesting der gelukkige kindergedachten zou beginnen, om hem misschien in een slag van weinig maanden te verminken tot de vroege lustelooze en matte ouwelijkheid, die hij had leeren onderkennen op de gezichten en aan de lichamen van de werkende kinderen der armen. Hij wist, hoe hij dit droevig bewustzijn te dragen had: dat hem niets anders bleef dan zijn jongen heen te werpen in het wilde wielenspel van den staag naar een beter einde zwoegen-

den wereldvoortgang; onder het geweld van den woedenden zegewagen der gelukkiger toekomst, waar de vele zwakken en lauwhartigen verpletterd zouden worden, die niet de drieste macht zouden bezitten, zich staande te houden, om de teugels te grijpen, en den koortsig-jagenden rit, waarop de millioenen ellendigen smeekend wachtten, te koelen hoofde mee te vieren. Wat bleef hem anders dan zijn zoon te brengen tusschen de vele kinderen van zijn gelijken, opdat hij door de pijn heen van zijn ellendig deel, alleen nog den groei zou kunnen winnen van zijn Begrip? Opdat door de macht der éénheid van die velen, hij wellicht gedijen zou tot het klare gelukkige weten, een van hen te zijn, die met koen-gedragen wonden bedekt, de overwinning van de groote stilte zouden bereiden? O, zoo alleen immers kon hij hem althans onderwijzen, wat hijzelf nog in zijn diep-geschonden ouderdom had geleerd; kon hij hem straks, wanneer de hevig striemende slagen der onderdrukking het jongelingsverstand voor den ernst der mannelijke doorschouwing ontvankelijk hadden gemaakt, zacht-innig toespreken met de sterkende vertrouwelijkheid van zijn liefde. Kon hij hem zijn veerkracht schenken in de pijn der vernedering, zijn aanvaarding onder het stijgen der ontberingen, zijn taaien levenswil bij den moordwilligen aanval van zoo veel teleurstelling.

O, hij zou hem de warme woorden van zijn bemoediging, van zijn doorblikking der vele listige gangen van deze wereld naar den eenvoudigen grooten weg van het komende ingieten als staal, dat stollen zou tot de kracht van een blijde, door geen weifeling gebroken beslotenheid; want toch niets van zijn gemis zou hij hem verzwijgen, niets van de wreede en dwaze beslissing die hem tot een arme deed zijn; niets van allen rijkdom die wàs, zou hij hem verborgen houden. Hij zou hem meenemen naar zijn vergaderingen en zijn cursussen en o, hem brengen onder zijn vrienden, en o, hem het Socialisme leeren!....

Chajem peinsde over zijn jongen en hij voelde een groote innigheid voor hem. En onder het voortgaan schikte hij wat aan Sjimmie's kleeren en aan zijn pet en had eindelijk zijn hand genomen in een stille onverwoorde teederheid.

Zij liepen voort door het zacht-druischende gerucht van den licht-aanzettenden dag, een geschuifel van kuchende menschen,

een nog loos geratel van karren in de overvloedige ruimte der straten. Het kind stapte gemakkelijk naast den hinkenden gang van zijn vader, en vroeg nu en dan wat met zijn schorre gedrongen geluid, over de menschen, de trams, over de fabriek. Maar Chajem wist daar weinig van; hij zou wel zien, hij moest maar goed opletten, en bij het eerste werk, dat-ie kreeg, vooral voorzichtig zijn en niet te snel de latjes onder de zaag weghalen, dat het hem geen hand of vingers zou kosten zooals het Jaapie Roeper gegaan was. Hij zou een daalder in de week verdienen en als-ie vlijtig bleek, naderhand verhooging krijgen.

'Mag 'k dan een kwartje houe?' had Sjimmie al enkele malen in voorbarige begeerigheid gevraagd; en Chajem beloofde het hem: zeker, hij mocht het beleggen op een spaarbankboekje.

'Vader, as 'k dan méér verdien..' vroeg het kind.

'Ja, m'n jonge'.

'Vader as 'k dan méér verdien, mag 'k dan méer opspare?'

'Zalle me zien', zei Chajem en hij drukte hem stoeiend de hand, 'zou je nou eerst maar niet afwachte?'

Sjimmie lachte begrijpend. 'Nou ja!' hield hij, toegevend, aan, in de even topzware verbeelding van groote sommen aan het eind van de week thuis gebracht: 'maar ás 'k nou méér verdien, vader, krij 'k dan een pakkie met Paasch?'

'Of je 'n een pakkie krijg?' schertste Chajem, 'je krijg 'n pàk in plaats 'n pakkie'.

Sjimmie lachte weer, opziend naar zijn vader, schalks. 'U meent zeker een pak slaag', grinnikte hij, 'nóh, ben 'k daar om verlege..' en even verder verbeeldend gelukkigheden van wereldsch weelde, die verschenen: 'Már.. met 'n mooi pakkie an.. Ken 'k wandele met Jontef... Weet u? dan koopt u me 'n ook 'n wandelstokkie... már.. ken 'k fijn wandele... met Jontef... azzeme Jontef hebbe..'

Hij zweeg even, met verinnigde glans-oogen droomend van al deze gelukkig omtastbare en te vol-streelen kostelijkheden, die misschien dan toch wel eens, eindelijk nog, zouden komen. En dan opeens weer, met het glanzig verschieten der vlugge gedachtetjes, trok hij aan Chajem's arm:

'Vader'.

'Ja, mijn jonge'.

‘Vader, bìn u dan niet naar de groentemart vandaag?’

‘Ja, ook,’ zei Chajem. ‘zie je dat dan niet?’

‘Maar mòt u dan niet?’ lachte Sjimmie warm-blij om zijn vader's vroolijkheid, en hij voelde, door zijn hand heen, een stroom van innigheid, die in zijn lijf tot een vaste, veiligblijvende genieting rond-dijde: de liefde van zijn vader.

‘Ik mot joú wegbrenge’, redeneerde opgewekt Chajem, ‘om as je zoo ondeugend bint - anders ga je pootjes baje inplaats naar je werrek.. 't is nogal gelukkig dadde maar geen orgels nog bij de weg benne zoo vroeg... anders zou je d'r zekers achteran gaan, niet?’

‘As 'k de zomer vroeg klaar ben’, poogde Sjimmie uit te rekenen, ‘ken 'k pootjes baje, wee'd-u waar?... an de dijk daar... weed-u niet? an de dijk kan me pootjes baje ... gaan 'k vast elleke dag, en hóe... zal u zien...’

‘Rech heb je’, zei Chajem.

‘..... Vader, as 'k vroeg opsta andere week?’... mag 'k dan met u naar de groentemart?

‘Zeker’, spotte Chajem, ‘wáarom niet? Ken je méé blauwbekke 'n paar uur; eer je je verveelt in bed. Wach maar eris.. je zal wel wijzer weze... geloof me, je zal wel anders redeneere baasje’... en verder, rustig, voor zich uit vertellend: ‘Toen vader zoo groot was gewees as jij, het-ie ôók wel eris zoo gepraat, maar naderhand ben 'k wel wijzer geworre... dás éérst 'n pretje... maar naderhand wordt 't erns... dan binne n' et geen pretjes meer’.

In het even vaag overtuigde zwijgen van het kind herinnerde zich de vader: Hoe hijzelf begonnen was, voor zijn vermaak, mee te werken in een nachtploeg op zijn elfde jaar, aan het lossen van een schuit kolen. Maar kort daarop had hij in ernst meegedaan, een paar kwartjes verdiend, en er even hard voor gewerkt als de volwassenen. En onder het kortelijk voortpeinzen vergeleek hij zijn jeugd verder met die van Sjimmie; hij herinnerde zich zijn vroege vermoeienissen, de vele dagen zonder warm eten en de vele avonden waarop hij met zijn broertjes en zusjes zonder boterham naar bed moest worden gezonden; en hij vond het verschil nog zoo groot niet, al was hij een veertig jaar ouder dan zijn jongen.

Zij waren de Muiderpoort voorbij, de Mauritskade gegaan en aan den Zeeburgerdijk gekomen; hij vond dat de weg

lang was, en zag in onder een zucht, dat het elken morgen te ver zou zijn voor het kind, en dat het geld voor een tram er af zou moeten. Hij werd weer droefgeestig: het leek toch niet heel plezierig zoo; het was geen bijster mooie inzet voor den jongen. Hij vreesde de zwaarte van het werk, de booze gezindheid van bazen en maatjes, vooral in den eersten tijd wellicht, en hij dacht met angst aan het begin van den dag, wanneer het kind zou schrikken voor den dwang en de barschheid en den druk van zoo jonge geknechtheid, tot hij vanavond misschien ellendig en huilend thuis zou komen, vol driftigen onwil en verdrietig verwijt, en zij zich schamen zouden en toch niets konden veranderen. Moest hij hem dan in den handel sturen? met een kar om vodden de straten rond? Was dat lichter dan dit, en zou dat hem niet tot de altoos vergeefs-hopenden maken, die nooit de wereld zouden begrijpen? Of zou hij dan toch niet, het ijdele slenteren en schreeuwen zat, een zekeren dag het handenwerk opnemen en tot nog zwaarder arbeid geraken? Chajem bemerkte den smartelijken hinder van zijn onbeslistheid, om het geringe verschil van al de slechte uitkomsten, waartusschen hij te kiezen had. En hij liep met pijn in zijn been voort van den te langen weg, langs den open dijk, waar, links langs het vaartje, de madeliefjes en het speenkruid het reeds sappig en licht-groenende gras vroolijk besparkelden, en rechts in de diepte, rond de erfjes, de vakken bouwgrond in fijne zwarte vakjes lagen gesneden, rullig omgespit en toegeharkt over het nieuwe zaad of met kleine plantseltjes bestrikt. In een vroeg-voorjaarsche bemoedigende pittige vreugdigheid van versche begeerte en stildiepen groei, als een fijn jong meisje sierlijkjes gedost, om de zware vruchtbaarheid van den zomer te lokken en gretig-sterk te ontvangen.

Sjimmie had een poos zwijgend voor zich uit loopen kijken. Dan opeens, met een nieuwen ruk aan Chajem's arm:

‘Vader!’ vroeg het kind.

‘Ja, mijn jonge...’

‘Vader, waar is nou et fabriek... schorde hij, zich ruimte kuchend in de van bangelijke bewogenheid benepen keel, ‘motte we nog ver, vader?’

‘Wach maar’, zei Chajem vermoeid, ‘daar zoo dadelijk, je zal 't daar wel zien...’

Hij glimlachte, verwonderd om een vreemde ontroering, die de vraag van het kind, hier op den stillen weg hem als een lichte, zoete siddering in zijn lijf had gestuwd. Wat was dat daar, in zijn herinnering, ergens diep weg, diep in de geschiedenis, ver weg... Een weg, een kind, een vader, een smartelijke tocht... en de vraag van het kind: waàr is het?... Hij hoorde Sjimmie's woorden nog eens, echoënd in zijn verbeelding - en hij moest opeens aan zijn aartsvader Abraham denken, die opgeroepen werd om zijn zoon Izaak ten offer te brengen... Hoe was het... Van ver, uit het herinneren, een droeve deun van Nieuwjaarsfeest in de witte, van zachte lichten doorglansde Synagoge - zong het in hem door, een droeve weemoedige ballade-wijs. Het was dan, dien gewijden dag vóór den Grooten Verzoendag, bij het overzien der som van menschelijke kwaadwilligheden, als een verbidding, een smeekend beroep op de oneindige onzelfzuchtigheid van den stamvader, die op een wenk van zijn God gereed had gestaan, zijn in diepen, schier verdorrenden ouderdom verworven kind voor Hem af te staan en te slachten. Op den weg, terwijl de knapen bij den ezel achtergebleven waren, had het kind gevraagd, ziende zijn vader met al de toebereidselen voor het offer in zijn handen, den vuursteen en het groote slachtmes, en zichzelf belast met het hout:

'En Izaak zeide tot Abraham: "Vader!" en deze zeide: "Hier ben ik mijn zoon..."

En hij zeide: "Hier zijn de vuursteen en het hout, maar waar is het lam, dat tot brandoffer dienen zal?"

Toen zeide Abraham: "God zal zich van het lam tot brandoffer voorzien, mijn zoon..." En zij gingen weder tezamen verder...'

Chajem glimlachte. Het kind zou het niet begrijpen. Maar niet waar? hij bracht de jeugd van zijn jongen ten offer; en er ging een vaag begrijpen door zijn hoofd: zoo zouden duizenden wetende vaders hun kinderen nu uitleveren, om den woest-rechtvaardigen God van de maatschappij te verzoenen, en de vrede en het geluk van de toekomst der menschen te verzekeren.

Na de eerste kort-schrijnende door-droeving van den ernst kreeg hij dra een oogenblik plezier in zijn gedachtenspel; hij ging voort zich met Abraham te vergelijken en meende in zijn ernstige

vroolijkheid, dat die het wel beter gehad zou hebben dan hij; geen Jijs, geen Sophiê, geen Sjimmie en geen Lijp Gotspe thuis; een Soore die misschien niet minder eigenwijs dan de zijne was, maar wat meer in de melk te brokkelen had dan zij en meer have en goed dan hij behoorlijk in zijn opslagplaats aan de Jodenhouttuinen zou kunnen bergen. En hij bedacht met een warmen lach langs zijn grooten neus, dat de Zeeburgerdijk wel bijster weinig van de weiden van Bar-Seba zou hebben en de timmerfabriek niet veel op den berg Moriah lijken zou, en het was ook maar verduiveld jammer dat er zoo weinig kans was op den bok, dien hij met de horens in de struiken verward zou vinden, en die stellig voor dezen keer meegenomen zou worden en geslacht tot een behoorlijken maaltijd voor vanavond.

Sjimmie had niet meer naar de fabriek gevraagd, want zij stond reeds groot en plomp in haar vierkante dreiging voor hen, als gereed zijn teer gebeente ineen te knauwen en hem in één enkele kaakbeweging te verslinden. Chajem voelde het, en hij wist, het was zijn voornemen, die kwaadwillige begeerte te weerstaan en zijn jongen er sterk tegen te maken. Nu hopen, en vastberaden zijn; alle weekheid bannen met de zekere bewustheid der bedoeling.

Zij gingen de middenpoort onderdoor en de binnenplaats op; daar wachtte een troep werkbegeerigen, mannen, vrouwen en kinderen, opgesteld voor het hokje van den portier, die hen scheen in te boeken. Chajem en Sjimmie sloten zich aan, en wachtten stil. Zij hoorden boven het bangelijkzachte gepraat der op aanneming hopende wachtenden uit, het gestamp van machines, zwaarzwoegend, in een stagen, moeizamen ademhaal, als het hoorbaar bereiden van den pijnlijken maaltijd van den arbeid, waar het een voorrecht en een geluk moest zijn te worden toegelaten. Maar Sjimmie voelde dat diep-bonzend gedreun als een benauwenis aan; hij zou er nu dadelijk, onder deze vreemden en de honderden die reeds binnen waren, worden opgenomen als een onopgemerkte nietswaardigheid. Hij begon zich al eenzaam te voelen, en inniger en stil-heviger te genieten van het nog korte bijzijn van zijn vader. Hij zag hem aan en zei niets meer, verbleekend. Er werd een kruisje achter zijn reeds ingeschreven naam gezet en hij werd door-

gelaten. Aan den ingang, een zij-ingang, naast de machinekamer, waar achter de ramen, groote wielen wentelden over drijfriemen en stangen en armen dwazig-wijde sprongen aanen terug-buitelden, stond een baas in blauwe kiel en broek en hield hen staande.

'Allebei?' vroeg hij.

Zij antwoordden tegelijk, schuchter. 'Nee... mijn zoon...', wees Chajem zacht, terwijl Sjimmie in bangelijk opzien, verward hoofdschudde. Hij had zijn jongen nog bij de hand, waarin hij hem warm-vochtig voelde knijpen. Het zweet sterde in zijn bleek-groene gezichtje.

'Deze deur', zei de baas.

Chajem zag hem aan.

'Ik ook?' vroeg hij verlegen.

'Welnee, - nie noodig... u werkt toch niet, wel? - welnou... laat de jongen dan alleen gaan... anders krijge me alle families binne, dat gaat niet op, niewaar?'

Chajem prevelde wat, overbluft. Hij wist niet dat het zoo spoedig afgeloopen zou zijn.

'Nou gà maar,' zei-ie zacht tot Sjimmie en maakte zijn hand los.

Het kind zag hem aan en hij schrok van het kleine angstige gezichtje, dat bleek-bezweet stond met witte lippen, die waren begonnen te trillen. Sjimmie had er niet op gerekend, dat zijn vader reeds zoo spoedig van hem weg zou gaan. In zijn stille vrees voor de groote, monsterachtig-gedachte fabriek het heele laatste deel van den weg over, steeds heimelijk benauwender zijn lichte jonge lijf bezwarend, had hij de blijmoedige, levendige vertrouwelijkheid van zijn vader gretig en driftig genoten als een troost en een bemoediging en bescherming. En nu hij hier stond, in die lage deur-opening, met vóór zich de bijna donkere gang, waarnaast en waarachter hij het ratelend gestamp der onbekende schrik-opdrijvende machine-vervaarlijkheden in zijn reeds levenden angst voelde stooten en klemmen, was het gebouw hem als een reusachtige spokige grot, waarin hij meedoogenloos werd neergedreven, onbeschermd en tot gillens toe rondgejaagd. Het gedrocht overmeesterde hem, het greep hem met zijn haat-scherpen, nijpenden klauw in zijn broze magere onverweerbare lijf; het ontscheurde hem zonder be-

denking, in een enkel als een moord overrompelend oogenblik, aan al de warmte en de veiligheid en de liefde van zijn vader en zijn kring, en sleepte hem mee om hem te wurgen. Hij kon niet meer spreken, te machtig in al zijn eigenheid overmeesterd door den baas, om zijn vader nog te durven groeten. En Chajem zag hem opeens, tot zijn eigen verschrikkende teleurstelling, met groote tranen in de oogen den hoek omgaan, even kort-knikkend, met brandend-klagelijken blik als met den kreet van een omhelzing. In een grooten, smartelijken angst, verwrongen van trekken, als zou hij in den dood stappen, zag hij hem even voor zich, onder het schielijk verdwijnen. Chajem voelde den snijdenden kneep van het leed en het medelijden zijn hart benauwen. En niet bij machte zich om te keeren, nog vastgehouden door de begeerte naar de nauwe deur, waardoor het kind gegaan was als in het grijpende en vernietigende ongeluk, liep hij langzaam achteruit naar de poort terug, met steeds het verwrongen gezicht van zijn jongen voor zich, met de bijtende groote tranen in de hoeken van zijn oogen, zóó, gek van angst en verdriet en van het uitberstend verlangen, zijn vader weer in de armen te springen en weg te rennen, naast hem voort, aan zijn hand, van deze kille, doodende dreiging weg, naar zijn huis, naar de warmte en de armoede en de genegenheid.

Chajem liep langzaam de poort uit, de handen in de broekzakken, zwaar zuchtend, den mond breed toegeklemd, in een wijs-diep peilen van het verdriet: zijn jonge zijn arme, vroolijke jonge. En even de smartend-doorschietende gedachte van het opstandig begeeren: hem terughalen, terughalen? En laten loopen en rennen langs den dijk en met hem stoeien gaan onder de boomen en den heelen dag met hem wegblijven?

Hij stond stil. Maar dan... dán...? Hij rukte zijn lijf verder. En morgen, morgen? O, was het te verkeeren? Het kon niet anders, het moest immers zoo. Door de pijn moest hij heen, door die marteling, door de walglijke ellende van dit zelfverwijt. Zoo liepen de dingen hun gang, zoo rolde de wereld: over de lichamen heen van hen, die begrepen. De wereld was niet tegen te houen. De wereld most zijn beloop hebben. - Later, later zou de jongen dan misschien toch wel weten, waarom dit vanmorgen had moeten gebeuren.

Dan zou zijn jongen groot zijn, en sterk en bewust. En hem niets verwijten. En zijn vriend zijn. O, zijn vriend zijn in het begrip van al deze vloekbaarheid. En helpen met zijn kleine kracht, voor een betere wereld te vechten.

Neen, het kon niet anders; hij moest hem daar laten, in die vreemdheid, in dat eerste barre verdriet van zijn kinderangst. En zelf moedig zijn, en volharden, doorzetten, voortgaan, voortgaan naar huis.

Hij dacht nog even met een diep-indringende innigheid aan zijn jongen, in wat kalmer ondergaan en doorproeven van de pijn, zuchtend, smakkend met zijn mond, als in een zware aanvaarding.

En om niet kinderachtig te doen, begon hij op den weg in de mogenfrissche lucht, met zijn valsche, bijna doorschreide geluid, zacht voor zich zelven heen, een deuntje te neurieën, een deuntje van iederen dag, - een deuntje van de Internationale.

SAM. GOUDSMIT.

Gedichten

I
Uitzichten.

De nacht strijkt neer, de wolken rusten
In 't straks nog rood, nu kleurloos licht,
Dat reist, dat glijdt naar vreemde kusten,
Dat wegsterft van uw bleek gezicht.

De wereld hoort de stilte bloeien
En stilte is liefde's andre naam...
Ik peins, gij droomt: en langzaam vloeien
't Verleden met dit heden saam.

Daar is, - mijn kind, uw handen beven,
Uw oogen donkren diep en wijd -
Géén zwaarder leed in gansch dit leven
Van blijdschap en rampzaligheid,

Dan dat de ziel, die de avonddampen
Der smart met moeden snik doortreedt,
Zich omwendt naar de hooge lampen,
Wier goud een verre kim bekleedt,

En weet: ‘daar ginder ligt de weelde,
Die 'k eens mijn eeuwig erfdeel docht,
Daar wies mijn rank geluk, daar teelde
Mijn hart zijn zuiverste ademtocht: -

Een lach, een lied zoo welig-teeder
Als 't stille licht, waarop het dreef,
Een weeke, donzig-blanke veder,
Die langs de zoelte zweven bleef,’ -

En voelt: ‘ik zal daar nimmer keeren,
Maar in mijn droefsten doem gekweld
Door ijdle erinn'ring, leeg begeeren,
Wordt vroegre vreugd mij 't wreedst geweld.’ -

't Is stil, uw adem roert mijn oogen,
Uw zachtheid is mijn droom gelijk...
Wij, die zoo diep beminnen mogen,
O kind, wat zijn wij beiden rijk!

Wij staren uit doorpeinsde stonden,
Verzaad van vreugde en zoeten gloed,
Met blikken, die dien rijkdom konden,
In blijdschap, door de nacht behoed,

Langs 't flonkren van ontelbre dagen
Naar 't ééns zoo weeldrig levend leed,
Dat ons, u stil, mij luid, deed klagen
Als om een smart, die nooit vergleed.

Wij weten ons geluk gewonnen
Uit tranen, tóen door ons geschreid,
En keeren peinzend naar die bronnen
Van onze zuivre zaligheid.

Daar, knielend, danken wij het leven,
Dat liefde, vóór zij blijdschap werd,
De stille wijding heeft gegeven,
Die nooit verwelken kan, der smert.

Want lijden leerde ons dieper voelen
En vredig zijn: door háár alleen
Kan zulke vreugde ons hart doorzoelen,
Zinkt zulk een stilte rond ons heen.

Ik kus uw hand, drijft nòg uw denken
Naar 't leed der allerdroefste nacht? -
Thans zal 't geluk uw ziel weer wenken
Naar 't ruischend nu, - dat zingt zoo zacht!

Dat deint zoo vredig op het duister
En dringt zoo week in uw gemoed, -
't Mengt liefde en vreugde met den luister
Der maan, die droomglanst langs den vloed....

Haar weerschijn huivert door uw oogen,
Den glans van mijn gepeins gelijk...:
Wij, die zoo diep beminnen mogen,
O kind, wat zijn wij beiden rijk!

II
Het reizend liedje.

Vind ik thans nog, laat in de avond,
Bang begeerd en lang verwacht,
't Liedje dat, uw weemoed lavend,
Zacht mij voortleidt naar de nacht?

't Liedje, dat langs donkre paden
Suizend zweeft naar 't zingend strand,
Waar uw stille schreden traden
Naar den laten zonnebrand

En daar, diep ontroerd, beluistert,
Wat nog, vóór het gansch verglee,
Kind, van uw gepeinzen fluistert
In den schemerzang der zee.

't Liedje, dat dan, leed-beladen,
Na zijn weertocht naar mijn huis,
Mij uw week verdriet doet raden
Door zijn dof-gedempt geruisch,

Wekkend diep de stille woorden,
Rijk aan troost voor weemoeds druk,
Die zoo graag uw wankling schoorden,
Graag weer lokten naar geluk,

't Ver en zoet geluk der droomen,
Dat ons hart met glans vervult,
't Diep geluk, dat ééns zal komen,
Als gij sterk en dragend duldt.

III
De middag.

Wat is er van den dag dan dat de boomen hijgen
In 't loome zomerlicht, dat weegt en droomt noch roert?
Wat is er van den dag dan 't langzaam zijgen, stijgen
Van gloed, die 't loover schroeit, van vuur, dat de aarde vloert?

Mijn bloed klopt traag door 't hart en doove sluimers dreigen,
't Is of hun dompe kracht de stem der wereld snoert, -
Wat is er van den dag dan dat door 't zware zwijgen
Bij 't verre, heete huis een moede duive koert?

Een dof, oneindig loom, den middag peilend zingen,
Een droom, oneindig zoet, naar de avond toe gerekt,
Die 't stil gemoed, dat peinst, in 't diepste wil doordringen, -

Een lied, dat in mijn ziel den vreemden weemoed wekt
Van die de rust niet vond, waarnaar zijn droomen hingen,
En dan: dat week verdriet weer met zijn vrede dékt.

IV
Inzinkingen: de kleine schare.

Zijn zij, die kleine schaar, met wie
Ik 't luttel land mijns levens deel,
Die stiller zijn, die 'k dieper zìe,
Zóó weinge' - en nòg te veel?

Wat wil ik dan een vriend, wiens oor
Zich gaarne tot mijn spreken richt,
Wanneer 'k de groote stemmen hoor
In land en zee en licht?

Wat wil ik dan een minnend hart,
Dat vredig tot mijn liefde neigt
En saam met mij door vreugde en smart
Naar verre stranden tijgt?

Een zacht gemoed, dat deernis geeft,
Als 't mìjn hart rood van wonden ziet,
Het zwijgend in zijn teerheid weeft
Als heeling voor verdriet.

Een ziel, die schreiend tot mij treedt,
Wanneer zij naakt in weedom gaat
En die mijn zorg in warmte kleedt
Als in een dicht gewaad.

Zoodat ik ééne waarheid ken
In 't woeden van den grooten waan:
Dat ik niet eeuwig eenzaam ben,
Dat zij niet eenzaam staan.

Maar thans, die kleine schaar, met wie
'k Alléén mijn korte leven deel,
Die stiller zijn, die 'k dieper zie,
Zóó weinge' - en nòg te veel?

En één gaat voortaan, ver van mij,
Met oogen, handen, leeg en koud, -
Omdat hij luistert naar gevlei,
Een lastrend woord vertrouwt.

En één gaat zwijgend langs mij heen
En hoonlacht als hij raadt en spiedt,
Hoe dat ik in 't verborgen ween,
Daar hij mijn hart verliet.

En hij, wiens woord een zoet gezang
Tot lof van liefde en vriendschap was,
Nu zijn zijn dorre lippen wrang,
Zijn smaad is droog als asch.

En een, die 'k diep beminnen kon,
Ging heen, wat was mijn spreken haar?
Wie weet of haar geen wanhoop won,
Want was haar stilte wáár?

En de andren, zij, die 'k niet verloor,
Zijn zij, die peinzend bij mij staan,
Wier oog ik zie, wier stem ik hoor,
Mij nú reeds niet ontgaan?

Zoo dwaalt mijn moede droom, en tuurt
Vergeefs in 't duister rond, en schreit,
Daar niets, daar niets in 't leven duurt,
Dan bange onzekerheid.

V
De gouddelver.

Ik hongerde in mijn vaderland. Men zei:
‘Daar ginder, aan den overkant der zee,
Daar ligt een rijk gebied, daar vindt gij brood,’
Ik scheurde mij van al mijn banden los,
Verliet mijn dorp, voer dagen, nachten lang
En vond ten laatste, aan 't einde van mijn reis,
Een wereldstad gelijk een groote koorts
Dicht aan den stroom, die wegbruist in den vloed.
Ik zocht er brood, zocht werk, ik zag rondom:
Al arbeid, arbeid, - arbeid vroeg mijn hand,
Geen hoorde naar den vraagklank van mijn woord,
Geen zag den gloed der nooddruft in mijn oog,
En toen 'k mijn klacht dan àl te heet verhief,
Wees men mij Westwaarts: ‘ga, daar vindt gij goud’. - -
Goud, vroeg ik goud, vroeg 'k anders iets dan brood?
Maar toch, ik ging, ontbering maakt gedwee,
En dan: wat deerde 't of ik bleef of ging?
Vond ik daar goud, brengt goud geen geld, geen brood?
En bleef ik arm, wat roerde 't me of de Dood
Mij wiegde in 't weemlen eener vreemde stad
Of neervleide in de schaduw van dit dal?
Wel was 't een zware tocht, hij duurde láng,
Maar zelfs aan 't nijpendst leed komt eens een eind,
(O wrang besef voor wie als wijsheid vond,
Dat iedre deur uit leed een ingang is
Naar ander leed!) zoo bracht mijn moede voet
Mijn nog vermoeider ziel naar 't bergland heen,
Waar sinds dien tijd mijn leven zich voltrok.

Hier bleef ik dan, gedoke' in eenzaamheid.
Ik heb mij zelf een houten hut gebouwd, -
Reeds oud nu en vervallen, wrak en kaal -
In 't diepste der vallei; hier vond ik rust,
O, rúst, wanneer mijn lot met té veel smart
Mijn geest, mijn wankel lichaam heeft bestormd.
Daar boven in de bergen ligt mijn werk,
Daar tijg ik iedren morgen heen, daar zwoegt
Mijn arm den dag door om wat glanzend goud
In 't rouwe steen, daar breekt mijn oud houweel,
Steeds moeder tegen de avond, 't bonkig rots
Verweerder wanden, tot de nachtdamp valt,
Dan keer ik weer, en wacht den zachten slaap,
En wacht in slaap den nieuwen zwaren dag,
En wacht in arbeid en in slaap den dood. - -
Simpel verhaal! We weet, wàt het beduidt,
Welk wee, dan ik alleen? Slaap... arbeid... dood...
Men waakt, nog kind, uit onschuld op, men strijdt
Door 't wisslen van veel zware jaren heen,
En ongemerkt staat aan den kant van 't pad
Onder het loover van den herfst in 't mos
De stille Dood te wachten, zonder schok
Neemt hij ons lijf in de armen, kust ons hoofd
Te rust en draagt ons zingend naar ons graf...:
Bloedt aan de kim de zon zoo zwaar voor óns?
Ach neen, want alles dragen wij alléén,
De wereld niet, de menschen niet, geen torst
Denzelfden last en met den ander saam, -
Wij hebben elk ons deel, dat niemand kent.
Ik had na al de ontbering, die mij joeg
Van 't vaderland naar gindsche, groote stad,
Na àl de ellende die mij dan uit haar
Voortdreef naar 't zwoegen in dit barre land,
Ik had het lot van hem, die dagen lang
Van onverkoelbre hitte, droog en fel
Neerschrijnend uit een strakken hemel, wit
Schroeiend in 't stof, heet klemmend om mijn hals,
't Weerbarstig steen der bergen brijzlen moet
Met slag na slag van 't hard houweel, welks dreun
Eerst klopt, dan scheurt, dan dondert door het hoofd,

Dat hunkert naar wat sluimer diep in de aarde, -
En waakt, daar 't licht, gelijk een dorre hand,
Die spant en wurgt, 't stuiptrekkend leven knelt,
Maar nooit vermoordt... En eindlijk daalt de nacht
En met gebroken lijf ligt laag in 't zwart
Een man te hijgen om wat slaap, en rilt,
Als 't naakte beeld der nieuwe zon hem vloekt
Bij 't woeden der gedachten in zijn geest.
Nu is zijn lichaam moe, zijn ziel doorlijdt
Diezelfde pijn nog ééns, zijn droom trekt voort
Naar 't verre, koele land, naar 't donker dorp,
Dwaalt zwevend naar den groenen doodenhof,
Waar zulk een vrede in stilte zwijgt en peinst,
Als híj zelfs door den dood niet vinden zal,
Hier, in dit eenzaam dal... En 't leven lokt
Hem onweerstaanbaar dáárheen en hij weet,
Dat hij hier blijven moèt, - dit wordt dan smart
Grooter dan al de ellendigheid des daags,
Dat hij geklúisterd is aan smart, en dat
Zijn ziel naar vreugde aan hare boeien trekt,
En trekt, en snikkend schreit, en machtloos hurkt
In 't rooken van haar droog-verbranden waan.
Dan komt de slaap, een zwaar en vaal gewicht,
Te wegen op zijn hoofd, zijn hals, zijn hart,
Een luttle stonde dooft de scherpe vlam
Van 't woelend leven in zijn rustend lijf, -
Hij ligt daar stil in 't lage bed der nacht. -
Zóó was mijn lot, en 't bleef zich nooit gelijk,
Daar ieder jaargetij met eigen gift
Van leed, met regen, stormen, hitte en vorst
Mijn wrang bestaan bestookte en lijden deed.
Maar langzaam werd ik oud en 'k won de rust,
Een andre rust, dan 'k altijd had begeerd,
Die dulden kan en altijd zwijgend duldt,
Niets voor zich zelf meer vraagt en peinzend staart
Naar elk bewegen, dat haar kim verbreekt, -
Een moede vraag in 't hart: is dàt het eind?
En 'k weet, ik ben de grijsaard, oud en dof,
Die om zijn bitter leven treurt noch vloekt,
Maar zat van heimwee uitziet naar den Dood.

En altijd zoek ik goud, en zoekend goud
Zoek ik en vind mijn rijke deel van pijn,
En uit mijn pijnen haak ik naar den dood,
En voor het goud, dat ik met pijnen won,
Koop ik het brood, dat steeds weer leven geeft;
En dood en leven, vreemd en dicht verstrikt
Werden ten laatst, voor 't langzaam mijmrend hart
Eén beeld, van winst van pijn en eind van pijn,
Ik leef zóó stil in 't vreemd geweven web
Van leed om leven, leed dat sterven wil,
Van kracht tot leven, die 'k uit lijden win,
En leven, dat dan zelf den dood begeert, -
Dat iedre morgen mij denzelfde ziet,
Die nooit meer hunkert dan naar 't eind alleen.
En eenmaal, als de groote Trooster komt,
Zal hij mij kussen in de diepe schaûw
Der boomen aan den zoom der beek, wier zang
Mij slaap zong in de koele zomernacht; -
Daar lig ik laag, als vroeger, aan den grond,
Mijn handen stil gevouwen op mijn borst,
Mijn oogen open, starend naar den gloed
Der ster, die blank door 't ruischend lommer, zacht
En zorgzaam-stil mijn rustend hoofd beschijnt,
Daar lig ik laag, in de effen eenzaamheid,
Die lijdt noch schreit, die stilte, die alléén
Mijn wankel lijf, mijn moede hart verlangt.

P.N. VAN EYCK.

Unio mystifica.

I.

Het zijn donkere wolken die zich boven Nederland samenpakken.

De internationale positie is niet van de gemakkelijkste. De tegenstelling tusschen Engeland en Duitschland is in het afgeloopen jaar verscherpt. Er is, door menigeen, èn bij onze ooster-, en bij onze westerburen, gevoeld en ook gezegd dat het zoo niet blijven kan, dat de Engelsch-Duitsche betrekkingen òf beter, òf slechter worden moeten. Dit zijn van die gevoelens en gezegden die voor de hand liggen, en waaraan het dwaas zou zijn, een overdreven beteekenis te hechten. Nog dwazer evenwel, er alle beteekenis aan te ontzeggen. Het is zeer wel mogelijk, dat in de eerstvolgende jaren tusschen Duitschland en Engeland geen strijd uitbreekt; dat de zeer werkzame en zeker niet aan kracht verliezende factoren, die elken vredebreuk tusschen Europeesche kultuurvolken bemoeilijken, de overhand zullen behouden. Maar het is ook denkbaar van niet. Er is tusschen Duitschland en Engeland eene quaestie open die zich niet leent tot bijlegging door wat goeden wil en wat handigheid: levensbelangen, of wat de overgroote meerderheid in ieder land daar vast en zeker voor houdt, botsen tegen levensbelangen. Er is naijver en er is hartstocht, en eerlang kan de hartstocht overloopen. Gebeurt dit, dan komt Nederland in de hachelijkste omstandigheden waarin het zich sedert de herwinning zijner onafhankelijkheid zal hebben bevonden. Het

gevaar van 1867 is er de goedaardigheid zelve bij. *Als* het ernst wordt - wat de Hemel verhoede - zal het nu gelden onze landgrens, onze havens en misschien onze koloniën tegelijk.

Vrees is de slechtste raadgeefster, en wij moeten dan ook niet weeroepen en vreezen. Wij veranderen daarmede aan de omstandigheden niets. Wij zijn er niet aansprakelijk voor, en zij liggen volstrekt buiten het bereik onzer inmenging. Wat wij kunnen en moeten, is, ons tegen de bestaande gevarenkans te verzekeren naar de mate van onze krachten. Niets minder, maar ook niets meer. Het kan wel zijn dat als het gevaar zeer hoog loopt, die krachten ontoereikend zullen blijken. Echter kunnen wij niet meer dan de krachten aanwenden die wij hebben. Zij zijn niet uitsluitend van materieelen aard. Het is niet zoozeer een vraagstuk van aantal manschappen of kanonnen, als van kracht van wil. Natiën kunnen sterven, maar alleen zoo zij zelfmoord plegen. De onze is in 1813, na een reeks van onheilen zooals weinige harer zusternaties ooit hebben getroffen, weder opgestaan. Wat voor onze toekomst beslissend zal zijn, is veel minder *wat*, dan *hoe* wij het zullen ondergaan. Zijn wij vastberaden, om in het gevaar te doen wat onze plicht is?

Die vraag sluit andere in. De enkele verzekering van vastberadenheid zal op niemand eenigen indruk maken, als niet de daden er aan beantwoorden. Hoe staat het daarmede?

Er is, in vergelijking van vroeger, in onzen toestand gunstigs en ongunstigs. Zeker veel gunstigs ook. Wij hebben eerder zulk een periode gekend, waarin wij tusschen de eischen van twee machtige naburen bekneld raakten, die wij beide hadden te ontzien, terwijl wij aan geen van beide ons wilden opofferen. Het was vóór honderd en dertig jaar. Frankrijk en Engeland namen toen tegenover elkander eene verhouding in, die in veel opzichten met die tusschen het Duitschland en het Engeland van thans is te vergelijken. De verlangens van beide mogendheden, ook bepaaldelijk hare verlangens ten opzichte der door Nederland aan te nemen houding, waren onvereenigbaar, en wij hadden in dien toestand van wankelbaar evenwicht het steunpunt in ons zelf te zoeken. Wij hadden het te zoeken, maar vonden het niet. Wij beleefden de namelooze vernedernig eener

Fransche en eener Engelsche partij in dit land, en de Hollanders wisten elkander niet meer te herkennen. In verrotte binnenlandsche toestanden levend, vol nawee van verouderd zeer, hadden zij zelf den vreemden invloed ingehaald.

Van de herhaling eener dergelijke ramp ontbreekt, Goddank, thans elke voorbode, en dit is een groot lichtpunt in onzen toestand. Onze buitenlandsche staatkunde is zoo nuchter en bescheiden gebleven als zij het wezen moet. Wij meenen het rechte pad, hoe smal ook, voor ons uit te zien, en weten aan lokstemmen te wederstaan. Waarin wij slagen of falen zullen, het zullen althans onze eigen daden zijn waarin wij roemen mogen of die wij te boeten hebben.

Maar in ons nadeel veranderd is iets anders. Het Nederland van thans heeft veel minder te verliezen dan dat van 1780. Toen konden wij worden geplukt, en hielden toch nog over. Toen ook was nog het bezit van geld in zeker opzicht gelijkwaardig aan dat van militaire macht. Men gaf dukaten uit, en er stroomden huurlingen in. Thans echter heeft Nederland, als het zijne beteekenis zal behouden, geen kolonie meer te missen. Zonder Indië dalen wij tot den rang van een aanlegsteiger en expeditie-kantoor, ten dienste van anderer bedrijf. En wat behouden zal worden, wijzelf moeten er voor staan. Of vallen.

De relatieve vermindering van macht is onloochenbaar, en de verhoudlng verandert in ons nadeel iederen dag. Er is geen sprake van dat wij ter open zee nog de figuur zouden kunnen maken - zelfs van Doggersbank; dat wij, naar vrijen wil, legers zullen kunnen uitzenden tot ver buiten onze grenzen om aan groote Europeesche beslissingen deel te nemen, zooals nog in 1794. Verdediging van den eigen haard is al wat ooit van ons zal worden gevergd, en de beslistheid van ons voornemen om onze onafhankelijkheid niet dan ten duurste te verkoopen, moet de beperktheid der machtsmiddelen opwegen.

Dat besliste voornemen komt niet uit de lucht vallen als men het wenschen zou: het moet bestaan en werken reeds in vredestijd.

Zoo komen wij dan op onze vraag terug: hoe staat het met onze voorbereiding?

Zal Nederland met opgeheven hoofd de ongewisse toe-

komst tegen kunnen gaan, het zal zich bewust moeten wezen niets van het mogelijke te hebben verzuimd. Beschouwt het volk de landsverdediging niet als zijn last, maar als zijne taak? Worden de deugden van vastberadenheid en opoffering aangekweekt, ook door voorbeelden van wie voorbeeld kunnen geven? Wordt de behartiging der defensiezaak uitgeheven boven partijkrakeel? Hoe wenschte men, dat het antwoord een hartig: ja! ware.

Ik vrees, dat de houding van het talrijkste deel der linkerzijde bij de behandeling der militiewet de proef niet geheel kan doorstaan. Zij heeft de plaatsvervanging afgeschaft. Tot haar eer. Zij heeft zich daarna gehaast, eene militiewet te geven die den eersten beslisten stap zette op den weg naar het ideaal: het gewapend volk. Mede tot haar eer, en niemand die het haar nahouden zal, zoo het blijkt dat zij niet met één worp het doel heeft getroffen. Maar ieder erkent dat de practijk der militiewet van 1901 gebreken aan het licht bracht die niet bestendigd mochten blijven, omdat zij den goeden naam onzer volkswapening ernstig benadeelden, en daarmede aan het geheele stelsel den grondslag ontrukten, die enkel bestaan kan in vertrouwen. Vertrouwen van het volk in zijn eigen kracht; vertrouwen bij de aanvoering, dat de manschap èn bekwaam èn bereid zal zijn tot wat van haar zal moeten worden gevergd. Nadat het ministerie-de Meester op de militaire quaestie ten val gebracht was, achtten vriend en vijand er de eer van de sloopers mede gemoeid, dat zij zonder verwijl met h u n n e oplossing der moeilijkheid kwamen. Zij hebben zich aan dien plicht niet onttrokken, en dat zij op spoedige behandeling van hun wetsontwerp prijs stelden, was de natuurlijkste zaak ter wereld. Alle verbazing en ergernis hierover behooren tot het mindersoortig Kamergedoe, waarvan de niet-verpolitiekte burgers van dit land zoo hartelijk genoeg krijgen. Is het noodig een kabinet altijd aan te vallen, ook als het gelijk heeft? Is het gewenscht, ik zeg niet eens voor het vaderland, maar voor de oppositie zelve? Er zijn waarachtig andere punten waarop het voor de linkerzijde plicht is dit kabinet den oorlog aan te zeggen op leven en dood. Verontwaardiging zij heilig. Met den schijn er van te spelen, heeft niemand achting of zelfs maar (op den duur) voordeel gebracht.

De linkerzijde had een anderen plicht. Niet slechts de indiening en den aandrang tot behandeling van het wetsontwerp als een natuurlijke en plichtmatige zaak te aanvaarden, maar ook tot de wet mede te werken indien dit haar eenigszins mogelijk was. Zoo ééne, dan zij de militiewet een nationale wet. Had de regeering haar de medewerking van te voren onmogelijk gemaakt?

Generaal Staal, in zijn opstel in *De Gids*, meende van niet. Generaal Eland, de vader der wet van 1901, in zijne kamerrede van 18 October, twijfelde. Is die twijfel in zekerheid verkeerd?

Het is niet gebleken. Generaal Eland kwam, na de beantwoording zijner opmerkingen door den minister, niet terug, althans niet om klaren wijn te schenken. Zijne zeer korte repliek (24 October) eindigt met een vraagteeken. ‘Ik zal mij zelf afvragen: is wat wij krijgen beter dan wat wij hebben?’ Het antwoord op die vraag heeft Generaal Eland ons onthouden. Bij de eindstemming was hij afwezig.

Beteekent dit, dat de vraag niet voor beantwoording vatbaar was gebleken? dat het in de schatting van Generaal Eland geen gang naar het Binnenhof waard was, de militiewet 't zij te helpen aannemen, 't zij er zijn stem tegen uit te brengen? In dit geval hebben wij een aanmerkelijk verschil te constateeren tusschen den indruk, dien het gewicht der aangelegenheid op den (tot dusver) voor den aanzienlijkste der militaire specialiteiten van de linkerzijde gehouden afgevaardigde gemaakt heeft, en dien, welken zij bij de natie in het algemeen heeft verwekt. Deze had van iemand als Generaal Eland zeker geen onthouding gewacht, maar een oordeel. Of beteekent het, dat Generaal Eland anderen bevoegder achtte dan zichzelf, de linkerzijde in de beoordeeling van het wetsontwerp voor te gaan? Er waren er die hunne zeer besliste adviezen niet terughielden; voor wie de vraag, welke voor Generaal Eland eene vraag bleef, niet bestond; die van den aanvang af met kracht tegenwerkten. Beteekent het voorgevallene, dat Generaal Eland voor den heer Thomson de vlag heeft gestreken?

Het komt mij gewenscht voor, dat over deze vragen licht opga. Het schijnt mij niet overeenkomstig het belang en de waardigheid der linkerzijde, dat het vragen blijven. De natie

moet weten, wat zij in dit opzicht aan de linkerzijde heeft. Er zijn er zeker, die den steun, dien zij haar uit anderen hoofde gaarne en met volle kracht zouden willen geven, afhankelijk moeten stellen van de mate van vertrouwen die zij in het defensievraagstuk weet in te boezemen. Is de heer Thomson op defensiegebied niet langer de voorpost, maar de hoofdman, dan dient dit met volle duidelijkheid te worden gezegd. Hij mag niet in die verantwoordelijke positie worden - binnengesmokkeld.

Naar het inzien van vele onverdachte vrijzinnigen is de noodzakelijkheid of de wenschelijkheid voor 33 leden der linkerzijde, om hun stem tegen de wet-Colijn uit te brengen, bij de beraadslagingen niet met die afdoende zekerheid gebleken, welke in een dergelijk gewichtig geval mocht worden geëischt, en is het voor de toekomst der linkerzijde te betreuren, dat niet ook liberalen van andere groepen het voorbeeld der heeren Tydeman, van Karnebeek en de Beaufort hebben gevolgd. Wij vermoeden dat de 33 ook niet allen even begeerig zullen zijn, aan hun woord te worden gehouden; dat zij voor de verantwoordelijkheid zouden terugschrikken om, in 1913 meerderheid geworden, de wet-Colijn aan te tasten. Dit zou een jammerdaad zijn, want het zou de landsverdediging voor jaren tot den speelbal der partijen maken. Waaraan wij thans behoefte hebben, is aan een wet die bezinkt; die wordt nageleefd; waaruit gehaald wordt wat er in zit. De wet-Eland is die wet niet geweest. Door wiens schuld, moge eenmaal de geschiedenis uitmaken. De Kamer is geen college van wetenschappelijk en evenmin van juridiek onderzoek. Zij heeft regelen te stellen die aan het gemiddelde der in het volk bestaande wenschen voldoen, en die practische uitvoering op het oogenblik van heden, en in de toekomst voor zoover die afzienbaar is, toelaten. Aan dien eisch voldoet de wet-Colijn, die ten onrechte een reactionnaire wet genoemd is. Aan het hoofdbeginsel der wet van 1901 wordt niet getornd; integendeel wordt door de contingentsuitbreiding dit beginsel nader ontwikkeld. Verwijderd is het op een mislukking uitgeloopen instituut der viermaanders, waarvan niet is aangetoond kunnen worden hoe het nog te redden was. De verdediging van het ontwerp door den minister gaf nergens den indruk dat

een man der reactie aan het woord was, de bestrijding door de oppositie nergens den indruk dat een welgesloten systeem, *met kans van uitvoering op het oogenblik en in de naaste toekomst*, tegenover het zijne werd gesteld. Dat er onbevredigde wenschen overbleven, waaronder zulke die naar hooger trap van ontwikkeling in de toekomst heenwezen, en waarvan het dus zeer goed was dat zij niet werden verzwegen, spreekt vanzelf. Dit zal altijd het geval blijven, en mogen de voorloopers nimmer ontbreken! Wij verlangen echter niet de beste wet, om de goede reden dat de wet slechts een gemiddelde kan geven. De beste wet bestaat niet; op het oogenblik van haar invoering droomt men reeds eene betere.

Met langer praten ware de tijd voorbijgegaan, om met de uitvoering van eenige militiewet, welke ook, ernst te maken. En op de uitvoering, en de offers die wij allen daartoe brengen zullen, komt het aan.

Het is een dikwijls vernomen bewering, dat men in het aangezicht der tegenstanders, de medestanders niet moet afvallen. Nog vaker wordt die vermaning niet eens hardop geuit, maar handelt men er niettemin naar; men weet dat men haar anders te wachten heeft. Vergis ik mij niet, dan behoeft in een tijdschrift als *De Gids* aan overwegingen van deze natuur geene ruimte te worden gelaten. De publieke zaak loopt van niets zoodanig gevaar, als van een monopolie der politiekers. Zij behooren ons aller dienaaars te zijn, geëerd, naar zij 't zich waard maken; gevolgd, als zij ons tot volgen weten te nopen; zij zijn niet ontslagen van den plicht, om zich heen te zien en op de teekenen der tijden te letten, en die teekenen worden ook gegeven door wie zich niet in de eerste plaats partijmensch voelen. Publieke tribunes buiten verband met eenige partijleiding zijn er niet zooveel in ons land, dat het overmoed zou schijnen er hier eene te beklimmen.

Om deze reden laat het mij onverschillig, zoo mij er verwijt om treffen mocht, in een tijdschrift dat zeker niet aan de belangen der Rechterzijde verpand is, een politiek artikel begonnen te zijn met twijfel aan de wijsheid eener handeling van Links. Juist wie van het bewind der Rechterzijde ernstige gevaren voor het land vreest, moet wenschen Links zóó gestemd te weten, dat hij er de voorkeur aan geven mag.

De weifeling, de slapheid en het partijgescharrel in de behartiging onzer defensiebelangen zijn een nationaal gevaar. Moge de ure uitblijven waarop zij een nationale misdaad geoordeeld zullen worden.

Geen enkele militiewet zal iets uitrichten zonder offervaardigheid der natie. Onze vertegenwoordigers schijnen maar aldoor in de meening te verkeeren dat zij ons het hof maken met militaire lasten te noemen wat militaire plichten zijn. Onze eer en onze toekomst zijn er mede gemoeid dat wij hun anders leeren.

Dat is geen taal voor de uitverkorenen van een gezond volk, dat voor vol wenscht te worden aangezien in ieder opzicht, en dat, zoo het zal blijven bestaan, het hebben moet van de kracht van zijn volksgeest. Weg met dat medelijden, als waren wij één kinderkamer, één hospitaal. Geef ons het voorbeeld van te vertrouwen in onzen goeden geest, en wij zullen volgen.

II.

Wat is er verder aan de lucht, dat den beginregel van het eerste hoofdstuk van dit opstel zou rechtvaardigen?

De kiesrechtoptocht? De obstructie? Voor zulke kleintjes zijn wij niet vervaard.

Het was onvermijdelijk dat de zeven zouden willen spreken over het doel waarvoor zij de driehonderd duizend lieten teekenen en de twintig duizend lieten loopen. De poging het te willen verhinderen op den grond van het verschil tusschen een openingsrede en een troonrede was doodgeboren. Met zulk aas vangt men zulke visschen niet. Geen exceptie kon voorkomen dat de sociaal-democratische fractie den algemeen-kiesrecht-kreet zou aanheffen. Het reglement liet hun volle vrijheid een adres voor te stellen, en het verstandigste ware geweest aanstonds naar den president en den heer de Beaufort te luisteren. Nu heeft men het later naar den heer Drucker moeten doen, en onderwijl de verveling der obstructie moeten slikken.

Het was meer vervelend dan erg. Obstructie die niet door machtsmisbruik is uitgelokt, straft spoedig zichzelf. Hier was een begin van machtsmisbruik aanwezig.

Wat nu het kiesrechtdebat zelve betreft, kwam het ons voor dat de heer Troelstra zijn kruit vrijwel in de lucht verschoot. Wat kan hij verwachten van ‘voorstellen tot Grondwetsherziening, door de Regeering in den loop dezer legislatieve periode’ in te dienen? En de heer Troelstra nogal, die toegang heeft tot de keuken waar dit gebraad wordt aangerecht!

Natuurlijk haalde hij zich het bescheid: de voorstellen komen in de maak, en waarop zij wachten kunt *gij* waarlijk weten.

De heer Borgesius stak eene familieparapluie op, waaronder de heer Troelstra plaats nam, zij het niet met de beste gratie. Hij deed het, ‘uit vrees van anders verkeerd begrepen te worden door de zijnen’.

Merkwaardige bekentenis. De sociaal-democratische gemeente wordt door haar priester te simpel geacht hem in zijn overpeinzingen te volgen. Zij zou alleen op de motie ‘voor algemeen kiesrecht’ hebben gelet en de stem *tegen* van hare leiders hebben misverstaan! Dat enkele woord *tegen* zou in het oor zijn blijven hangen, dat voor de dialectiek waarop dit *tegen* het eenig logisch besluit ware geweest, doof zou zijn gebleven!

Laten wij den heer Troelstra meer recht doen dan hij verwachtte van zijne getrouwen. Laten wij van zijne stem af-, en zijne rede inzien.

De heer Troelstra heeft een hoog denkbeeld van de macht der arbeiderspartij, eene macht die niet meer gewonnen behoeft te worden, maar reeds aanwezig is. Al wat hij van de burgerlijke partijen verlangt is, dat zij hunne wet in overeenstemming zullen brengen met de reeds bestaande werkelijkheid. Uitdagend voegt hij er dadelijk bij: ‘Gij kunt dat weigeren, mijne heeren, en ik ben er zeker van, gij zult dat weigeren’. Het blijkt eigenlijk om de weigering te doen te zijn. ‘Gewapend met den ondervonden tegenstand’ zal hij tot het volk terugkeeren, dat door dien tegenstand al weder ‘sterker’ zal zijn gemaakt. Sterker dan sterk dus; het uitgangspunt was immers, dat het volk reeds zoo sterk was?

Waarvan de versterking vooral blijkt te worden gewenscht, is de gelegenheid tot sociaal-democratische propaganda. Als hulptroep van een vrijzinnig concentratieleger mag de heilige schaar niet verschijnen. De heer Troelstra ziet in vrijzinnige

concentratie ‘geen macht voor de democratie’. Meer heil is er ‘in de elementen van rechts, die niet afkeerig zijn van algemeen kiesrecht’. In de verwachting dat eerlang de rechtsche partijen zullen moeten treden ‘uit de vaagheden en algemeene formules’, weigert hij zich ‘ontijdig’ aan links te binden. En, aan het slot van alles, vlak vóór de verbijsterende stem vóór de motie: ‘Ik voor mij zie voor de zaak van het algemeen kiesrecht meer in een samenwerking na 1913 tusschen de democratische groepen van rechts en de democratische groepen van links, dan in eene vrijzinnige concentratie’.

De ‘democratische groepen van rechts’ werden dus wèl uit de tent geroepen! Zij bleven er echter muisstil in verscholen.

Voor de zooveelste maal is thans deze politiek van ‘samenwerking der democratische groepen van links en rechts’ ter sprake gebracht, en voor de zooveelste maal is gebleken dat zij niet de geringste kans van slagen heeft. Die van de rechterzijde, ook de meest ‘democratisch’ voelende elementen onder hen, hebben werkelijk andere hoofdbedoelingen, dan in bondgenootschap met onrechtzinnigen de behoudende bestanddeelen der eigen coalitie te lijf te gaan. Het is niet waar dat er geen aanwijsbare scheidslijn zou zijn tusschen links en rechts, en dat althans de sociaal-democraten deze naar believen, met een souvereine minachting voor burgerlijke ‘ideologie’, zouden kunnen overspringen. Het verschil tusschen sociaal-democratie en liberalisme is minder diep, dan dat tusschen liberalisme en clericalisme. Wij hebben ons die verwantschap niet te schamen, wij hebben er onze glorie in te zoeken! De heer Troelstra heeft in zijn lange rede één woord gezegd, waarvoor de gansche linkerzijde hem hulde heeft te brengen en dat zij, op straffe van ondergang, van harte heeft te onderschrijven. ‘De moderne beweging der arbeidersklasse’, heeft hij gezegd, ‘is de grootste kultuurbeweging van onzen tijd. *Zij is niet een verwoestende*, *maar een scheppende nieuwe kracht;* zij wordt gedragen door hooge beschavingsidealen’. Inderdaad, en wee den zich noemenden liberaal, die er de oogen voor sluit; nog meer wee hem, als hij het ziet en onbewogen blijft! Wat is uw ‘liberalisme’ waard, als het niet de eerzucht heeft, de linkerzijde eene volkspartij in den ruimsten zin des woords te doen zijn? Het studeerkamerliberalisme heeft zijn tijd gehad; het zal nooit ofte nimmer meer het Nederlandsche volk

regeeren. Het heeft zijn tijd gehad, die een glorietijd was, en die nimmer terug zal keeren, omdat het niet behoeft! omdat het liberalisme van gisteren en van eergisteren zijne roeping vervuld heeft. Het heeft den reus gewekt, en nu hij opstaat, zullen wij terugschrikken voor zijne lummelmanieren? Hij behoort ons, en wij hèm.

Er heeft bij ons, eenige jaren geleden, een moreele crisis plaats gehad. Het was, toen liberalen, onrechtzinnigen althans, stembussteun gingen geven aan de rechterzijde. Op allerlei wijze is met rechts gekoketteerd. Het komt mij altijd voor dat Dr. Kuyper toentertijd zijne fortuin slecht heeft begrepen. Zijne actiën stonden hoog in Nederland, juist vóór hij aan de regeering kwam. Had Rechts eene roeping voor het volk, het zou toen hebben moeten blijken. Aan steun zou het niet hebben ontbroken. De verwachting was hoog; veel hooger misschien dan waartoe ooit geldige reden gegeven was. De uitkomst heeft hen, die in de illusie gedeeld mogen hebben, diep beschaamd. Het bewind van Rechts wist zich niet te verheffen boven een bewind voor Rechts. Het was inhalen en binnenhalen. Naar welke toekomst werd gewezen; welk verschiet geopend? Het kan geen bewind van kerkelijke partijen zijn, dat Nederland voort zal stuwen op de wereldbaan.

Hebben wij toen de scheidslijn, die soms zoo driest geloochend wordt, niet gevoeld? Ons niet herinnerd, hoe scherp die reeds getrokken was in het oudste en diepste van Thorbecke's geschriften? De verhandeling *Über das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte* behoorde het brevier van ieder vrijzinnig Kamerlid te zijn. ‘Der wesentlichen Gestaltung der Geschichte zuwider ist die Meinung: Herkömmliches und in der Vergangenheit Begründetes sei als solches, *weil es nemhlich als Gestalt des Lebens dagewesen*, der Gegenwart und folgenden Zeiten wesentlich, und von diesen als inneres Gesetz des Bestehens aufzunehmen.’ Wat vroeger levensproduct is geweest, mag niet als absolute wet aan het heden of aan de toekomst worden opgelegd. Daarmede wordt het kostbaarste bedreigd wat iedere tijd uit zichzelven heeft: het eigen vormend vermogen, *die Thätigkeit der Gestaltung.* ‘Ergreift dieses Vorurtheil die edleren Theile, so ist der Organismus einer Verkrüppelung und dem Stocken der organischen Kraft nahe’.

Dàt is de diepe kloof, die ons scheidt en scheiden blijft. Gij van rechts wilt de dooden over de levenden laten heerschen. Wat leven heeft en van het leven iets wacht behoort daarom òns, en zoo de stelling der liberale partij er eene is en blijft met twee fronten, keert zij het clericalisme een gesloten front toe en houdt dat naar de zijde der sociaal-democraten open. Het is haar eigen en ons aller toekomst, die zij zich op die wijze reserveert.

De ervaring heeft tot dusver geleerd, dat de weg, om in Nederland hervormingen tot stand te brengen, niet is de liberale partij te verzwakken en te verraden, maar er haar voor te winnen. Dat zij een elastische partij is, is haar eer. Zij vertegenwoordigde in ons land, en doet het nog altijd, de som van staatkundige vormkracht waarover de natie op een gegeven oogenblik beschikt. Die som is niet constant, die kracht niet groot genoeg, het zij toegegeven. In staatkundige vormkracht is onze natie nimmer sterk geweest. Maar buiten de liberale partij zal men die *zeker* niet vinden. Men wachte het gerecht uit de rechter-grondwetkeuken maar af, en zie of het smaken zal.

De uiterste linkerzijde weet dat ook wel. De menigte, wier begrip de heer Troelstra ons als zoo kort voorstelde, is niet zoo dom als hij haar maakt. De uitkomst kon wel eens leeren, dat de simpelheid bij hèm was en niet bij zijn volgelingen. Wat zien wij in andere landen gebeuren, waar de maatschappelijke en staatkundige toestanden punten van overeenkomst met de onze aanwijzen? Wat in België, wat in Frankrijk, wat in Duitschland? Een steeds nauwer samengaan van burgerlijke democraten en arbeidersklasse. Aanvankelijk worden zij door den nood gedreven tot electoraal overleg, maar bij welslagen volgt daar gezamenlijke verantwoordelijkheid uit, en deze leidt tot gezamenlijk handelen, en tot de ontdekking dat de verschillen in geenen deele onoverbrugbaar zijn. In Frankrijk heeft men die ervaring het eerst gemaakt; België staat weldra te volgen; in Duitschland is althans de periode van het electoraal overleg bereikt. Zal Nederland ook hierin achteraan komen? Moeten de gevaren eerst nog tastbaarder vorm hebben aangenomen, eer hoed en pet het verbond zullen sluiten tegen bef en kalot?

Het zal niet uitblijven. Daarover straks. Doch eerst nog

gevraagd, of er in het bijzonder in de kiesrecht-kwestie een hinderpaal staat tusschen burger en arbeider.

Wij gelooven van niet. De geschiedenis leert, dat op geen enkel gebied de liberale partij zoo snel is vooruitgemarcheerd, als juist op dit. Zij had er zeker veel in te halen, maar als veel te lang uitgestelde voortbeweging, eenmaal ingezet, is beslist geweest, en bij de wet-van-Houten is het eindpunt niet bereikt.

Zij ziet in het algem een kiesrecht natuurlijk geen panacee, maar vindt geen geldige reden, het langer te onthouden.

De heer Tydeman heeft geen ongelijk te herinneren, ‘dat in Frankrijk, onder een op zeer democratischen voet geschoeid staatswezen, de ernstigste mannen zoeken naar correctieven van het algemeen kiesrecht, om te ontkomen aan *le suffrage universel brut*’. Hij heeft echter niet aangetoond, hoe die correctieven zijn aan te brengen zonder dat eerst de zaak zelve passeert.

De bezwaren, waarover men in Frankrijk klaagt, gelden evengoed den toestand waaronder wij sinds de wet-van-Houten leven, als dien waaronder wij leven zouden indien wij in 1896 tot het algemeen kiesrecht waren overgegaan. Dit is juist het jammerlijke van den tegenwoordigen toestand, dat wij met onze 900.000 kiezers aan geen enkel bezwaar van het ongeorganiseerd algemeen kiesrecht ontkomen, en een aantal bezwaren, die het algemeen kiesrecht zou doen vervallen, in den koop moeten nemen bovendien. Het ware wel zoo eenvoudig althans deze laatste bezwaren te schrappen, als wij met de eerste tòch belast zullen blijven. Aan de ellendige kiezersteelt eens en voor al een einde te maken, is mogelijk. De bevoorrechting van het platteland te niet te doen, evenzeer.

Maar er is veel meer. Tegen elke poging tot bewerktuiging van het kiesrecht is een dam opgeworpen, zoolang de uiterste grens van dat kiesrecht zelve niet is bereikt. Laat men het eens probeeren; het *non possumus* van de partijen die op algemeen kiesrecht aansturen is met zekerheid te verwachten. Indien men nu van oordeel is dat niet het brute, maar het bewerktuigde algemeen kiesrecht het einddoel behoort te zijn, welke gevolgtrekking ligt dan voor

de hand? Dat men door het brute heen moet, om tot het bewerktuigde te komen.

Men moet er door, en er schijnt mij voor de liberale partij alles aan gelegen, er nu dan ook resoluut op af te gaan. Dat het haar zetels kan kosten, beteekent natuurlijk minder dan niets. De zetels zijn op den duur voor hen, die toonen te kunnen zitten, en het algemeen kiesrecht zal als ieder nieuweling zijn leergeld wel betalen.

Meer dan voor de kiesrechtbeschouwing van den heer Tydeman, gevoel ik voor die van den heer Troelstra, waar hij, via Dr. Schaepman, een woord van Windthorst tot het zijne maakt: ‘organisch kiesrecht moet groeien uit organen, en die zijn er niet. Wilt gij langs geleidelijken weg organen laten groeien, geef dan algemeen kiesrecht, want daaruit zullen de organen voortkomen’.

Ik geloof dat ook. Een zoo willekeurig beperkte massa als het tegenwoordig kiezerscorps is in ieder geval tot het voortbrengen van organen ongeschikt. Welken voedingsbodem biedt het aan? Welke steunpunten?

De verbetering moet komen van het geheel en uit het geheel. Daarom nu in de eerste plaats tot het geheel gegaan, en met eenig vertrouwen. Het is daarom goed geweest, dat, zij het niet bij het kiesrechtdebat in engeren zin, uit de vrij-liberale groep nog een ander geluid heeft geklonken dan het zeer eerlijke, maar even stugge van den heer Tydeman. Bij de algemeene beschouwingen over de staatsbegrooting heeft de heer de Beaufort gezegd, dat democratie en vrijzinnigheid elkander volstrekt niet altijd dekken. Geen historicus zeker die er aan twijfelen kan. ‘De democratie is een vorm, de vrijzinnigheid een samenstel van denkbeelden.... Mijne opvatting van de zaak is de volgende. Ik geloof, dat de taak der vrijzinnigheid te allen tijde is geweest en nog is om de volken met welker regeeringszorg zij belast is, steeds vooruit te brengen op den weg waarop zij voor de democratie geschikt worden, dus om dikwijls de democratie voor te bereiden. En wanneer ik mij dat als de taak der vrijzinnigen voorstel, dan meen ik recht te hebben om te zeggen, dat de vrijzinnige partij in Nederland over het algemeen die taak naar behooren heeft vervuld. Toen ik mijne intrede deed in het politieke leven, was bij de liberale partij

de groote zaak die allen bezighield en alle andere vraagstukken op dat oogenblik overheerschte, de quaestie van het lager onderwijs. Wij hebben voor het volksonderwijs gestreden, jaren lang.... Welnu, die strijd heeft vruchten gedragen.... De verbetering van het onderwijs in de laatste veertig jaar heeft op de volksontwikkeling een zeer grooten invloed uitgeoefend en deze tot een veel hooger peil dan voorheen opgevoerd. En als men mij nu wil vragen of die ontwikkeling op dit oogenblik van dien aard is, dat voor de invoering van democratische instellingen, concreet uitgedrukt: van het algemeen kiesrecht, het volk rijp is, dan ben ik geneigd dit bevestigend te beantwoorden.... Ik geloof dat er veel voor pleit om de welstandsgrens, die ik altijd heb beschouwd al een *vermoeden* van hoogere ontwikkeling, op het oogenblik in onze maatschappij te laten vervallen'.

Op het oogenblik; dat is: oogenblikkelijk, van stonde af aan. Men wilde het den heer de Beaufort en de zijnen inderdaad vragen, en heeft met de uiterste belangstelling het antwoord vernomen dat hij - mocht het zijn namens hen - maar in ieder geval voor zichzelven, gegeven heeft. Ook, omdat daarbij geen gewag gemaakt wordt van eenige tegen-praestatie.

Die het wèl meent met de toekomst der linkerzijde, en de kracht, die zij in den strijd van morgen zal moeten kunnen ontwikkelen om de zege te behalen, niet onderschat, zal hoogst ongaarne de vrij-liberale groep uit haar gelederen zien verdwijnen. Zij draagt een deel van de beste traditiën der liberale partij, en juist nu en omdat wij op het nieuwe afgaan, willen wij de oude adelbrieven niet verzaken, maar ze toonen, overal. Op ééne voorwaarde. De bekeering der vrij-liberalen zij geene schoorvoetende. Uit hun houding spreke iets anders dan spijt, iets anders dan wangeloof, en volksvrees. Nablijvers van een roemrijk voorgeslacht, moeten zij vertrouwen hebben in het opschieten van het vroeger uitgestrooide zaad. Dan alleen zal het hun gegeven zijn, ook zelf zich nog aan den oogst te versterken. Zoeken zij hun heil in constitutiegeknutsel, in het verkwanselen hunner geëerde, maar niet ver meer dragende stem, de storm die gaat opsteken zal hen wegvagen.

Den heer de Beaufort bezielt dat vertrouwen wèl, en hij sprak van geen beding.

Zijn er correctieven noodig - en ik geloof het zeker - dan is het aan het algemeen kiesrecht die aan te brengen, naar de ervaring die het zal hebben opgedaan. Haar die te willen octroyeeren is een treurige verblinding. Men doe, wat men *moet* doen, niet ten halve, verbinde er geen 'ausgeklügelte' voorwaarden aan, die in en door hare geboorte reeds de doodskiem dragen. Men is niet wijzer meer dan het algemeen kiesrecht. Het doordringen van dit inzicht verlamt juist den tegenstand, en nu zou men, als morgengave, het algemeen kiesrecht tegelijk zijne ketenen willen aanbieden? Het smede ze zelf, andere zal het toch niet dragen.

Een gezamenlijk optrekken voor mannenkiesrecht zonder welstandsgrens is mogelijk; evenzeer, de grondwettige beletselen tegen vrouwenkiesrecht te doen vervallen; evenzeer, de deur te openen waardoor de evenredige vertegenwoordiging binnen kan. Voor het overige zorge het algemeen kiesrecht zelf.

Die optocht van de twintig duizend - zij is voor ons het gevaar niet; zij noch hare herhalingen. Men heeft haar saai genoemd. Saaier evenwel dan een optocht die zonder 'Sang und Klang', is eene die in het geheel niet gehouden wordt. De redenen die Hare Majesteit bewogen mogen hebben ditmaal de opening der Staten-Generaal niet in persoon te verrichten, leenen zich niet tot bespreking; publieke noch private; wij hebben er geene kennis van. De regeering heeft zich tot de mededeeling beperkt, dat zij in de gegeven omstandigheden geen aanleiding had gevonden, Hare Majesteit de overkomst naar den Haag te ontraden. Een andere raad aan Hare Majesteit ware zeker niet in het belang van koningshuis en monarchie geweest. Al kunnen beide hier te lande menig stootje velen, ze noodeloos bloot te stellen is nimmer goed, en ook in de verberging op zekere oogenblikken kan eene blootstelling gelegen zijn. De optocht komt zeker wel terug; hier sta de wensch dat niet de afwezigheid terugkeere, waarvan wij niet weten of zij een gevolg van den optocht is geweest, maar die hem niettemin, zij 't dan onopzettelijk, heeft gemarkeerd.

III.

De donkere wolk?

Het is Dr. Kuyper die haar uitspreidt.

Wie mochten hebben gemeend dat Dr. Kuyper had afgedaan, zien zich gruwelijk bedrogen. Achteruitgestapt was hij wel, maar tot een nieuwen sprong, en reeds ziet men hem in het zadel.

Het jolige christendom mocht een tijdlang te pronk staan op het staatstooneel, het vervulde slechts een verbeidersrol.

Hier is het grimmige weer.

De rentrée was luidruchtig. Menig omstander liep er een duw bij op.

Niemand die het zich meer aantrok dan de Minister van Koloniën, die, naar men verzekert met tranen in de stem, sprak van een ‘afschuwelijk misverstand’.

Het was een buitengemeen belangrijke zaak, waarover het geschil liep. Een van de belangrijkste, die met mogelijkheid in ons parlement kunnen worden besproken; eene waarbij misvatting de verst reikende gevolgen kan hebben: onze houding tegenover den Islam in Indië.

Voor trouwe en zelfs voor ontrouwe lezers van *De Gids* behoeft niet in herinnering te worden gebracht, in welken zin onze natie en onze regeering ten dezen door onzen grooten Islamkenner, Prof. Snouck Hurgronje, worden geadviseerd. Het gouvernement stelle zich, bij volkomen handhaving zijner eigen onafhankelijkheid en nevens gepaste belangstelling voor en bescherming van de belangen van zending en inlandsch christendom, tegenover den Islam niet vijandig. Het verwachte en bevordere de denkbeeldenassociatie die bezig is van een Moslimsch volk gewillige onderdanen, ja medewerkers van een westersch bestuur te maken. Het bevordere die denkbeeldenassociatie met name door de verstrekking van een niet tegen den Islam gekeerd, maar nog veel minder aan den Islam dienstbaar onderwijs. Zulk een onderwijs blijkt door de bevolking sterk te worden begeerd. Het voorziet in een steeds levendiger gevoelde behoefte. Het is op weg Indië te vervormen en het ons tegelijk nader te brengen, de twee dingen die samen moeten gaan als het belang van Nederland tegelijk met dat van Indië zal worden gediend. Die belangenharmonie

blijkt mogelijk, en zij is al onze offers waard. Noodzakelijk in dien zin dat er geen bijzondere zorg voor haar behoud en ontwikkeling noodig zou zijn, is zij *niet.* Het is zeer wel denkbaar, Indië te vernieuwen, maar het tegelijk van ons te vervreemden. Dit voor onze belangen doodelijk resultaat zal worden bereikt, als men òf door slofheid toelaat dat anderen ter hand nemen wat wij verzuimen te geven, òf door eigenwaan aanbiedt waarin men zelf smaak vindt, zonder te vragen of het Indië past. Simplistische formules uit den moederlandschen partijstrijd naar Indië uit te voeren kan het begin van ons einde wezen.

Niet aldus Dr. Kuyper.

De moederlandsche schoolstrijd woedt niet fel meer. Haast kan men zeggen dat er niet heel veel meer van is overgebleven dan - de schoolstrijders. Het is de natuur zelve, die hen liefderijk bewaken doet wat het cement hunner coalitie was. Maar hoeveel adem men ook gebruikt, het kost moeite het vuur nog fel te doen oplaaien. Zoo iets, dan is het uiterst bezadigde, om niet te zeggen matte antwoord dat de premier bij het moederlandsche onderwijsdebat aan Dr. Kuyper gaf, geschikt om overdreven verwachtingen te dempen. Met welgevallen zal menigeen uit dat antwoord hebben bespeurd, dat de premier zich zonder vrees met het denkbeeld eener toekomst vertrouwd maakt, ‘waarin het openbaar en het bijzonder onderwijs niet zoo scherp tegenover elkander worden gesteld als dit tegenwoordig nog geschiedt’. Ik geloof tevens dat het welgevallen niet alleen bij Links zal zijn gevoeld. Sprak niet nog zeer onlangs in de Eerste Kamer de heer Bavinck het gulden woord, dat ‘de ontzettende verdeeldheid der Christenheid dit voordeel heeft, dat zij ons allen dwingt, tot welke richting wij ook behooren, niet slechts elkander het bestaan te gunnen, maar ook elkander in het goede, dat elke richting heeft, te erkennen en te waardeeren’? Ten slotte, zeide de heer Bavinck, ‘komt het op het terrein van cultuur vooral aan op de mannen, die optreden en arbeiden’. Daar werd gehoord wat nimmer indruk misse ook op den wereldling met onversteend gemoed: het accent der humaniteit van den echten geloovige. Het is het accent dat ons, wereldlingen, in het geluid van Dr. Kuyper zoo gansch en al vreemd is....

Die het goed meent met volk en volksonderwijs, bijzonder en openbaar, denkt aan zoo heel andere dingen tegenwoordig, dan elkander te bestoken.... Elkander te naderen in opoffering en dienstbetoon; het terrein, waarop samenwerking ten gemeenen nutte mogelijk is, gestadig te verruimen. Is er één van ernst en goeden wil onder ons ter linkerzijde, die schromen zal te erkennen, dat hij van andersgeloovigen ontzettend veel heeft geleerd?

Van den schoolstrijd gaat het leelijke af, dat misschien voor den beroepsstrijder het mooie is. Maar wat hier op het punt is van te hebben uitgediend, zal nu goed genoeg zijn voor Indië. ‘Bijzonder onderwijs regel, en het gouvernementsonderwijs niet anders dan aanvulling’. Dat wil zeggen: vierderlei scholen: Islamitische, missionaire, modernistische (‘die scholen, die het modernisme van uit Nederland daar zal willen vestigen, meenende daarmede de Javaansche bevolking gelukkig te zullen maken’) en, moet men aannemen, gouvernementeele aanvullingsscholen voor wie op deze staalkaart zijne gading niet vindt. Dr. Kuyper laat zich over deze vierde soort, die evenwel zijne leus onderstelt, niet nader uit; - maar als nu blijkt dat de overweldigende meerderheid van geen der drie sectescholen gediend is? Wordt dan niet weer de aanvulling regel?

Karakteristiek is ook de smalende bijvoeging, tusschen haakjes achter ‘modernistische’ geplaatst. Wanneer een liberaal minister van koloniën van de zendingsscholen had gewaagd als van ‘die scholen, die het clericaiisme van uit Nederland daar zal willen vestigen, meenende daarmede de Javaansche bevolking gelukkig te zullen maken’, zou Dr. Kuyper zijn opgestoven.

Niet minder karakteristiek is het, dat Dr. Kuyper zich eene school, die noch Islamitisch, noch Christelijk zou willen heeten, niet anders voorstellen kan dan als ‘de moderne secteschool’, wat bij hem zeggen wil, een anti-godsdienstige school. Sectarisch moet, naar hij meent, iedere school wezen, en als zijn redeneering nog een vierde soort verlangt, blijft die voor hem zoo vaag, dat hij zelfs vergeet haar een naam, en in de optelling haar eene plaats te geven.

De Minister van Koloniën legde, in zeer bescheiden vorm, 's Meesters fout bloot. Uwe leus, zeide hij, kan ik tegenover

eene Mohammedaansche bevolking niet gebruiken. Zendingsscholen kan ik subsidieeren waar de zending ze vestigen kan en wil, het desa-onderwijs overlaten zooveel mogelijk aan de desa, maar het onderwijs, op het oogenblik op de 1ste en 2de klasse gouvernementsscholen gegeven, kan ik niet in handen leggen van de Mohammedaansche maatschappij, die de organen mist om het over te nemen en die (had hij er bij kunnen voegen) zulk een aanbod niet eenmaal zou begrijpen. 'Ik heb voor de scholen 1ste en 2de klasse de clausule van de neutraliteit, die in het schoolreglement voor Indië is opgenomen, te handhaven. Zij zullen niet mogen worden anti-godsdienstige, noch anti-Mohammedaansche, noch anti-Christelijke scholen'.

Dr. Kuyper hoorde dit antwoord niet. Hij was afwezig, in de Grondwetcommissie. Later op den dag kwam hij op velerlei terug, maar niet op het punt waarop hij (en door den Minister!) wezenlijk was geraakt.

Hij stelde zich schadeloos bij de algemeene beschouwingen over de moederlandsche begrooting, en op eene wijze, die den heer de Waal Malefijt zal heugen, en die van iemand, die de positie inneemt welke Dr. Kuyper tegenover dit kabinet bekleedt, ongehoord mag heeten.

Ik behoef niet te herinneren wat zoo versch in ieders geheugen ligt. Zelden zeker is de oppering van een zakelijk bezwaar, zonder poging ook maar het weg te redeneeren, met zoo driest verwaten tegenaanval beantwoord. De minister had, in Hem, eene groep der coalitie gekwetst! Let wel dat het debat, waartoe het geheele incident behoorde, weken geleden, nadat Dr. Kuyper volle gelegenheid tot repliek had gehad, gesloten was verklaard.

Hoe onedel was ook de motiveering van het verwijt, met het 'voetgetrappel' waarmede 's Ministers uiting zou zijn ontvangen ter linkerzijde! Sedert wanneer ligt schuld of onschuld van een Minister of van wien ook besloten in andermans gedragingen?

Was Dr. Kuyper gekwetst, het Kabinet was nu gekrenkt, en zeide dit bij monde van den premier ongezouten. Daarop de verbroederingsscène, tevens eene gratis les in Nederlandsche synonymiek. Gekwetst werd 'ontstemd', gekrenkt 'gesmart'. Maar tot het laatste toe bleef de houding tegenover den

'Christen-broeder' onedel. Het heele geval kan voor Dr. Kuyper alleen verklaard worden, 'en hij neemt die [door niemand dan hem zelf gegeven] verklaring gaarne aan', uit de omstandigheid 'dat voor iemand die niet in Indië geweest is, de verdediging van de begrooting van Koloniën, met hare vele departementen, een zoo omvattende en zoo inspannende taak is geweest, dat de heer Minister zijn geest niet los en vrijelijk genoeg, toen deze zaak ter sprake kwam, op dit terrein heeft kunnen bewegen'. En na dezen *coup de Jarnac* te hebben toegebracht, gaat Dr. Kuyper in majesteit heen, terwijl het gemoed der onthutste bentgenooten zich in een in kortheid welsprekend protest van den heer de Visser ontlast.

Tegen dezen achtergrond moet nu nog eens de rede gehouden worden waarin de gekwetste begonnen was zijn leed uit te gieten. Die rede geeft den ganschen Dr. Kuyper, in de superioriteit zijner eigenschappen, en in het door die eigenschappen bepaalde gevaar dat hij oplevert.

Men weet, dat van den beginne af Dr. Kuyper de spatie, die hem van het kabinet scheidt, zeer ruim heeft uitgemeten. Dit kabinet was niet geboren uit eene stembusoverwinning Gods, als dat van 1901, maar uit menschelijke onvoorzichtigheid. Het af te vallen was dus geene Godsverzaking. De Hemelsche macht heeft zich echter aan den heer Heemskerk niet gewroken. Mag het heilige bij den stembusuitslag van 1901 worden te pas gebracht (en wij weten dat Dr. Kuyper daarvan het voorbeeld gaf), met welk recht zou het worden verklaard bij dien van 1909 nonactief te zijn geweest? Toch niet, omdat het zich toen niet den ouden profeet heeft verkoren? De grondslag der macht van het kabinet-Heemskerk is sedert de verkiezingen van 1909 precies even aantastbaar of onaantastbaar als die van het kabinet-Kuyper het ooit geweest is. De gansche toon dien hij tegenover het zittend kabinet dezen winter heeft aangeslagen zou hoogstens gepast hebben aan een gekwetst, gekrenkt of ontstemd kabinetsformateur; - al denk ik niet dat b.v. de heer Borgesius, gesteld hij had reden gehad zich over het kabinet-de Meester te bedroeven, er spoedig in vervallen zou zijn. Hebben er redenen bestaan die verhinderd hebben dat een erkend partij-

hoofd voor het lidmaatschap van een kabinet zijner eigen richting zich aanbieden kon of werd aangezocht, dan zal de goede smaak zich daarvan bewust blijven en een te levendig Kamerspel verbieden. Maar Dr. Kuyper *is* geen kabinetsformateur; hij is slechts voorzitter van één der drie gecoaliseerde groepen. In deze positie nu veroorlooft hij zich vrijheden die iemand als Dr. Nolens b.v. zich wijselijk ontzegt. Men stelle zich een oogenblik de positie van een coalitie-Kabinet voor, levende onder stakingsbedreigingen van elk der steunende partijen om de beurt. Politieke zeeziekte zou van de slingerbewegingen waaraan het aanhoudend werd onderworpen het noodzakelijk gevolg zijn.

Dr. Kuyper wenscht afdoening der ouderdoms- en invaliditeitsverzekering, onverwijld. Hij vordert daaromtrent eene beslissing. ‘Ik zou liever hebben gehad, dat de Minister die beslissing had genomen, maar nu hij dit niet heeft gedaan, moet ik haar voor mijzelf nemen, en daarbij spreek ik niet voor mij zelf alleen. Ik moet verklaren, dat ik mij een termijn stel, zoodanig, dat ik de totstandkoming van die wet nog kan verwachten; doch wanneer die termijn begint te verloopen, dan zal ik alle medewerking staken aan de andere assurantiewetten, aan de tariefwet, ook al waren wij midden in de behandeling; ik zal dan niet verder mede doen...’

De heer Heemskerk had in zeker opzicht gemakkelijk werk. Hij liet niet onopgemerkt, dat Dr. Kuyper de gebruikelijke wending der clubvoorzitters als zij door een besluit der hunnen gemachtigd zijn, ‘dat zij spreken namens hunne politieke vrienden’, vermeden had; dat de ‘geestverwanten’, waarvan wèl gewaagd was, dus slechts waren ‘eenige geestverwanten’. Maar ook overigens - was de strafrede tot het juiste adres gericht? De regeering stelde op spoedige behandeling prijs; de Kamer had slechts, vóór Paschen, de ziekteverzekering af te doen, die orgaan tot de andere wet moet leveren, en dan, vóór Juni, de ouderdomsverzekering in staat van wijzen te brengen...

Dr. Kuyper: ‘Ik dank de Regeering voor de nu gegeven verklaring, die mij volkomen bevredigt’.

Bevredigt dit kaatsspel ook ons? Zoo ja, wij zullen lang van het kijkje kunnen genieten. Aanhoudend zal de bal tusschen regeering en kamermeerderheid heen en weer vliegen.

Zoo wij het kiesrecht nogmaals willen uitbreiden, zullen wij op eenige hoogst onaangename gevolgen voorbereid moeten zijn, die zich met zekerheid zullen voordoen, en die ons dáárom alleen niet afschrikken, omdat wij weten dat ook die nieuwe kiezers menschen zijn, niet dommer of slechter dan wij, en dus met ons de eigenschap gemeen hebben van slechts door schade en schande wijs te worden. Laat dus de schade en schande die van allen wezen, opdat eenmaal de wijsheid het zij.

Kiesrechtuitbreiding zal ten aanvankelijken gevolge hebben eene nieuwe periode van reclame politiek, van meer beloven dan men houden, van meer indienen dan men afwerken kan. Aan de naweeën der vorige periode van dien aard lijden wij nog thans.

Wij zijn daar allen schuld aan, linker- en rechterzijde, en de vraag schijnt mij ijdel, wie het het ergst mag hebben gemaakt.

In het opstel, dat Mr. Plemp van Duiveland onlangs aan den staatsman Röell wijdde, is er terecht op gewezen, dat diens kabinet, daarin ongelijk aan volgende, zijn programma nog *geheel* heeft afgewerkt. Onder groote moeilijkheden, zooals de heer Drucker, die het zich herinneren kan, ‘veilig toegaf’. De heer Drucker zeide verder met geen minder recht, dat ook het kabinet-Pierson ‘tal van belangrijke wetten in veilige haven wist te doen aanlanden’. Toch niet in denzelfden stuurmansstijl. Wij meenen dat toen een groot schip de stranding, in het gezicht van de haven, zeer nabij is geweest, en dat er nu, elf jaar na dato, nog steeds aan dat schip wordt omgekalefaterd. En had de heer Drucker er bij mogen voegen, ‘dat het ministerie-Pierson *alle* groote maatregelen, die het zich had voorgesteld, tot stand wist te brengen’? Misschien wel. Wat het toenmalige ministerie *zich* voorstelde, daarover kan de heer Drucker met gansch ander gezag spreken dan schrijver dezes; - maar wat het *ons* voorstelde, ligt ook mij nog in het geheugen. Ik herinner mij een allerbelangrijkste wet, ingediend vlak voor de verkiezingen van 1901, eene daad door vriend en vijand destijds beoordeeld als reclame beneden de waardigheid van een ernstig gouvernement. Daarna is de ketel maar al gestookt, gestookt, en nu gaat hij barsten.

Wat vindt de Kamer voor 1912 en het eerste halfjaaar van 1913 zich aangerecht?

‘De Regeering mag, zonder zich uit te spreken omtrent de volgorde van behandeling, als bekend veronderstellen, dat naar hare meening aan de afdoening van de wetsontwerpen betreffende het tarief van invoerrechten, de kustverdediging, de ziekteverzekering en de daarmede samenhangende herziening der Ongevallenwet en het ontwerp betreffende de Ouderdoms- en Invaliditeitsverzekering behoefte bestaat’.

De Regeering mag ook als bekend veronderstellen, dat niemand van het publiek aan de mogelijkheid van bevrediging dier ‘behoefte’ ook maar een oogenblik gelooft.

Qui est-ce que l'on trompe ici? tout le monde est dans le secret. Zóó snel werkt de Kamer niet, *mag* zij niet werken, of zij levert prulwerk.

De regeering overschat de Kamer; zij overschat ook zichzelf. Bij al het genoemde (en hoeveel anders is er nog! waaronder een zoo gewichtig stuk als eene ontwerp-inkomstenbelasting), bij al het genoemde en niet genoemde werkelijke *leiding* te geven en tevens vóór 1913 een toonbaar ontwerp van algemeene grondwetsherziening samen te stellen, is boven hare krachten.

Onze politiek wordt op deze wijze een harlekinade, een poppenspel, en zoo uwe unie dit vordert, zijt gij één - in mystificatie, en doet gij de vraag rijzen naar de realiteiten die achter dit bonte scherm verborgen worden gehouden.

Die realiteiten, wij zien ze, groot en donker. De toeleg, 's volks dank te bejagen door een verkapte bedeeling, die gij betalen wilt met aan het volk ontfutseld geld. Vleien wilt gij, om te heerschen. Maar uw spel is doorzichtig, en het is Dr. Kuyper, die uwe kaarten openlegt.

Voor hem is er geen wanorde, geen moeilijkheid, geen twijfel. Hij kent en noemt het doel. Hij popelt, er op af te gaan.

Het volksverzekeringswezen mag het volk niet sterken, het mag geen eigen leven, geen eigen ontwikkeling hebben, het moet als een dor schema worden opgelegd. Een schema dat duur te staan komt - aan het volk! Uit de opbrengst van directe belastingen mag het niet worden bekostigd; Jan Alleman moet langs den voor hem onzichtbaren omweg van het tarief zijn eigen staatsgenadebrood betalen. Hier moeten de binnenlandsche

toestanden in het leven worden geroepen, waaruit Duitschland zich eindelijk bevrijden gaat! Of de aard van ons volksbedrijf de beoogde tariefhervorming toelaat, of dat bedrijf zich voldoende wijzigen kan om ook de enkele voordeelen van een hoog tarief te genieten, of de internationale positie van ons land er door geschaad wordt, zijn vragen die zelfs niet worden geraakt. Wat deert de gemeenschap der geloovigen economie en diplomatie? Zij hebben de mystiek.

Het slot van Dr. Kuyper's kamerrede van 6 December roept ook hen te wapen, die eenmaal een langer bewind van rechts voor den groei eener nieuwe regeerkrachtige linkerzijde een voordeel hadden geacht. Er staat te veel op het spel. Meer dan de wetten-Talma en -Kolkman, meer dan alle wetten en grondwetten bij elkaar. Er wordt gif gedruppeld in de ziel van ons volk, die grof maar eerlijk is. Wij hebben op te staan en dat af te schudden.

De leus? Gij maakt ze en men laat ze U maken. *Geen mystiek op het Binnenhof!* Zij hoort er niet, zij bederft er èn het Binnenhof, èn zichzelve, èn die den moed hebben met haar te pronken. Gij tergt meer dan onze politieke vijandschap uit, en met andere dan politieke vijandschap behoorden wij, ging het naar onzen wensch, daar niemand ooit tegemoet te treden, maar Gij, U op Uwe mystieke roerselen verheffende en er munt uit slaande, dwingt ons tot de verklaring dat die munt geen koers heeft, *want dat wij in Uwe mystiek niet gelooven.*

H.T. COLENBRANDER.

Een Indisch fabelboek.

Hitopadeça van Nârâyana. Spreuken en sproken uit het Sanskrit vertaald door H.G. van der Waals. Amsterdam. H.C. Delsman. Academische boekhandel, 1910.

Er zijn weinig boeken, die zulk een merkwaardig lotsverloop hebben gehad als het Indische fabelwerk Pančatantra.[1] Waarschijnlijk ontstond het in Kashmîr, dat mooie bergland in Noordelijk Indië, waar de letterkunst steeds in eere was. Een uitnemende geboortegrond voor een boek van sprookjes en fabels - de vallei van Kashmîr, waar klare beken samenvloeiend de Vitastâ[2] vormen, die talmend kronkelt langs gele terrassen van rijst en safraan, omsloten door een wijden gordel van bergen bekranst met cederwouden en bekroond met sneeuw.

In zijn oudsten bekenden vorm heet het boek Tantrâkhyâyikâ, ‘de Model-vertelling’, en dit geschrift schijnt onmiddellijk te zijn afgeleid van het oude Kashmîrsche werk, dat verloren is gegaan. Vandaar dat wij het Pančatantra vinden ingelascht in de novellenverzamelingen van de dichters Somadeva en Kshemendra, beiden geboortig uit Kashmîr. De ontstaanstijd van het oorspronkelijk boek is moeilijk te bepalen. Dr. Johannes Hertel, de Duitsche geleerde, wijst er op, dat van Čânakya, den minister van den grooten Čandragupta, gesproken wordt, als ware hij een tijdgenoot van

1) Ook van dit werk gaf de heer Van der Waals een Hollandsche vertaling, omstreeks 1895 verschenen.
2) De Hydaspes van de Grieken, bekend door de overwinning van Alexander op koning Poros en door het Horatiaansche: ‘quae loca fabulosus lambit Hydaspes.’

den schrijver. Čandragupta nu, den Grieken bekend als Sandrakottos, was de stichter van de dynastie der Maurya's en beheerscher van Noordelijk Indië, kort na den inval van Alexander van Macedonië. Verder vinden we in het verhaal van den lichtzinnigen aap (Van der Waals, blz. 72) vermeld, dat hout wordt gebruikt voor den bouw van een tempel. Nu neemt men aan, dat eerst onder Griekschen invloed de Indiërs begonnen zijn, gehouwen steen als bouwmateriaal te gebruiken. Dus zou het Pančatantra ongeveer 300 v. Chr. zijn geschreven.

In de 6de eeuw n. Chr. werd het oorspronkelijke Kashmîrsche werk in het Pahlavî of Middel-Perzisch overgebracht. Den arts en vizier van den Sassaniden koning Naushirwân noemt men als den vertaler. Na den ondergang van het rijk der Sassaniden en de vestiging der Mohammedaansche heerschappij in Perzië werd het fabelboek wederom uit het Pahlavî in het Arabisch vertaald onder den titel ‘Kalîlah en Dimnah.’ Dit zijn de namen der beide jakhalzen, in het Sanskrit origineel Karataka en Damanaka geheeten, die in het eerste hoofdstuk van het Pančatantra optreden. Door bemiddeling der Arabieren raakte nu het boek in het Westen bekend en verspreidde zich in talrijke bewerkingen over Europa, waar het eindelijk het aanzijn schonk aan het vermaarde dierenepos ‘Van den Vos Reynaerde’. Onze middeleeuwsche Reynaert is dus ten slotte een afstammeling van den Indischen jakhals.

Wat nu den Hitopadeça aangaat, dit boek is een jongere bewerking van het Pančatantra, in Indië zelf ontstaan. De bewerker, die zich Nârâyana noemt, zegt het zelf in zijn proloog, en wel in de volgende strofe (Van der Waals, blz. 2): -

> ‘Werven van vrienden’ en ‘Breken met vrienden’
> ‘Oorlog’ en ‘Vrede’ in dezen vereend,
> Zijn aan een boek, ‘Pančatantra’ geheeten,
> En aan een andre verzaamling ontleend.

Welke ‘die andre verzameling’ was, weten we niet. Maar dat de Hitopadeça in de eerste plaats van het Pančatantra is afgeleid, ware licht ontdekt, ook al hadde de bewerker het niet uitdrukkelijk vermeld. Wel zijn de vijf hoofdstukken

van het Pančatantra tot vier verminderd en het eerste en tweede omgewisseld, maar de inhoud is ongeveer dezelfde gebleven.

De Hitopadeça was één der eerste produkten van de Sanskrit litteratuur, die in Europa bekend werden, n.l. door de in 1787 verschenen Engelsche vertaling van Charles Wilkins, den vriend en medewerker van Sir William Jones. Al vroeger, in 1709, had een indirekte aan het Perzisch ontleende vertolking van het Pančatantra het licht gezien onder den titel: 'Les conseils et les maximes de Pílpay, philosophe indien, sur les divers états de la vie.' De naam 'Pîlpây' (Olifantspoot!) is blijkbaar een Perzisch uitvindsel.

Ik heb van het Pančatantra gesproken als van een fabelboek. Die uitdrukking is niet volkomen juist, hoewel de inhoud voor een groot deel uit dierfabels bestaat. Voor de Indiërs is het een 'Nîti-çâstra' d.w.z. een leerboek van praktische levenswijsheid. ('Science of conduct' noemt het de Engelsche uitgever van den Hitopadeça.) 'Nîti', de praktische en uiteraard zelfzuchtige levenskunst staat tegenover 'Dharma', waarmee de hoogere altruïstische en grootendeels religieuze levensplicht wordt aangeduid. Men vindt beide duidelijk tegenover elkander gesteld in een passage in het eerste hoofdstuk van den Hitopadeça (Van der Waals blz. 18), waar de in het jagersnet gevangen duivenkoning 'Bonthals' er bij zijn vriend, de muis 'Goudeling'[1)] op aandringt, dat deze eerst zijn eveneens verstrikte onderdanen zal bevrijden en hem zelf het laatst, terwijl de muis op grond van Nîti betoogt, dat de koning in de eerste plaats behoort te worden verlost, ook al mochten zijn onderdanen daardoor te gronde gaan.

Men begrijpt dus, dat de Hitopadeça niet altijd een zeer verheven zedeleer verkondigt. Men neme b.v. het volgende stuk praktische levenswijsheid (Van der Waals blz. 4):

1) Ik vind het jammer, dat de heer Van der Waals de namen van menschen en dieren onvertaald heeft gelaten, behalve in de fabel van de drie visschen 'Van-voorzorg', 'Bij-zijn-stukken' en 'Het-zal-zoo-moeten-wezen' (blz. 173). Waarom niet evenzoo de reiger 'Lang-bek', de kraai 'Vlug-vlieger', de jakhals 'Klein-verstand' en de kraai 'Goedverstand'? Op enkele uitzonderingen na, zijn dergelijke namen voor vertaling vatbaar.

‘Er zijn zes goede dingen
In deze wereld, vriend!
Dat men een minnares heeft,
En aardig geld verdient!
En dat de zoon gedwee is,
Het lichaam steeds gezond
En heilzaam[1)] de geleerdheid,
De gade zacht van mond.’

Dat de Indiër, behalve ‘een lief-pratende gade’, nog ‘een vriendin’ zou behoeven, kwam Wilhelm von Schlegel (die in 1829 den Hitopadeça voor het eerst uitgaf) zoo ongelooflijk voor, dat hij van de vriendin (*priyà*) een vriend (*priyah*) maakte en den tekst dienovereenkomstig wijzigde ter bevrediging van zijn zedelijkheidsgevoel, dat gelukkig niet overeenkwam met dat van den Indischen schrijver. ‘Quis porro patietur, amicum inter praecipua vitae bona omitti?’ riep de Duitsche uitgever verontwaardigd uit. De latere Engelsche uitgever, Peter Peterson, die de in 1887 te Bombay verschenen uitgaaf bezorgde, protesteert terecht tegen een dergelijke willekeurige ‘tekst-verbetering’.

In een ander vers (Van der Waals blz. 181) wordt betoogd, dat men alleen in den uitersten nood tot den strijd moet overgaan, namelijk wanneer men in levensgevaar verkeert en geen uitweg overblijft. Een typisch-Indische opvatting[2)]!

Zoolang een groot gevaar niet nader is getogen,
Zoolang ook jage 't U zijne ijdele angsten aan!
Maar dringt het dreigend voort tot onder uwe oogen,
Dan wordt het mannentaak, er stout op in te slaan.

En ziet gij, wijze, U dan aan ied're zij besprongen,
Ontwaart gij, waar ge ook staart, geen spoor van uitweg meer,
Aanvaard de worsteling, waartoe gij wordt gedwongen
En zijg zelf stervend naast uw dooden vijand neer!

1) Het Sanskrit woord *arthakara* is ‘profijtelijk’ maar vooral in den zin van ‘geld-opbrengend, produktief.’
2) Trouwens de Perzische dichter Sa'dî zegt ongeveer hetzelfde in zijn Gulistân: ‘In tijd van nood, wanneer geen uitkomst blijft, grijpt de hand den top van het scherpe zwaard.’

Is zonder heldendaad uw dood niet meer te mijden,
Is in den kamp alleen uw lichaam in gevaar,
Doe naar der wijzen raad en laat niet langer beiden;
Want d'ure van den strijd is dáár!

Het Sanskrit woord ‘Nîti’ heeft nog in 't bizonder de beteekenis van de praktische levensleer van vorsten en ministers, d.w.z. de politiek. In de politiek waren volgens Indische opvatting alle middelen geoorloofd. Dat ziet men duidelijk uit ‘de Zegelring van Râkshasa’, het eenige Indische tooneelstuk dat een historische basis heeft. Professor Speyer besprak het in dit tijdschrift.

De bewerker van den Hitopadeça zegt het zelf (Van der Waals, blz. 121):

‘Veile vrouwe en politiek
Zijn al even wankelziek!’

Met dat al zijn wij den schrijver dankbaar, dat hij ons niet geïdealizeerde toestanden en idealizeerende opvattingen voor oogen stelt, zooals wij die in zooveel andere Sanskrit werken aantreffen. Daardoor behoedt hij ons voor het dwaze dwepen met oud-Indische kultuurvormen en denkbeelden, waartoe men tegenwoordig maar al te zeer geneigd is zoowel in Indië als in Europa. Hij geeft ons het werkelijke Indië, niet de verheerlijkte maatschappij van de heldendichten.

Laat me een typisch voorbeeld noemen. Men weet, dat het dooden van dieren in Indië door velen als zonde wordt aangemerkt, en speciaal geldt dit van het dooden van het heilige rund. ‘Rundermoord’ en ‘Brahmanenmoord’ worden steeds in één adem genoemd als de twee afgrijselijkste misdaden, die een mensch kan bedrijven. Nu lezen wij in het tweede hoofdstuk van den Hitopadeça (het eerste in het Pančatantra) van een koopman, die met zijn ossenwagen beladen met koopwaar van den Dekkhan naar Kashmîr trekt. Onderweg breekt één der beide stieren zijn poot en - wordt eenvoudig in de wildernis achtergelaten, waar hij ten slotte door een leeuw wordt verscheurd.

Dit is juist wat tegenwoordig nog in Indië kan gebeuren. Een koe wordt door een luipaard deerlijk gehavend. Men laat het dier aan zijn lot over, tot het na een paar dagen

bezwijkt; want het zou een doodzonde zijn, het onmiddellijk af te maken.

De inkleeding van den Hitopadeça is eigenaardig. Het is dezelfde, die ons bekend is uit de 'Duizend-en-ééne-Nacht' en de 'Decamerone'. Er is een raamvertelling, waarin het geheel is omsloten als in een lijst. Daarbinnen vinden we de vier hoofdverhalen, die elk een hoofdstuk vormen, maar wederom een aantal dierfabels en andere vertelsels bevatten. Deze wijze van compositie is typisch voor de Indische novellenlitteratuur. Men vindt ze ook in andere verzamelingen, zooals het 'Vijf-en-twintig-tal van den Vampier' en de 'Zeventig van den papegaai'. In Pančatantra en Hitopadeça wordt het proza verhaal voortdurend afgebroken door tal van spreuken in versmaat. De titel 'Spreuken en Sproken' door den heer Van der Waals aan den Sanskrit titel toegevoegd is dus goed gekozen.

In de raamvertelling van den Hitopadeça hooren we van een koning van Pâtalipoetra (het tegenwoordige Patna) aan den beneden Ganges, die er toevalligerwijs aan herinnerd wordt, dat hij tot nog toe verzuimd heeft zijn zonen te laten onderwijzen. Hij doet ze daarop in de leer bij den Brahmaan Vishnoeçarman en deze onderricht hen in de praktische levenswijsheid door middel der vier verhalen, waarvan de titels boven zijn genoemd: 'Werven van vrienden', 'Breken met vrienden', 'Oorlog' en 'Vrede.' Dit verklaart tevens den naam van het boek: Hitopadeça of 'Heilzaam Onderwijs'.

De Engelsche uitgever, Peter Peterson, merkt terecht op, dat de bewerker (of hij Nârâyana heette of anders, doet weinig ter zake) den proloog, dien hij van het Pančatantra overnam, vrijwel heeft verknoeid. Dáár is het raamverhaal veel pittiger. De koning heeft drie zoons, die zóó geweldig dom zijn, dat hij ten einde raad is. Zijn hofgeleerden geven hem den schralen troost, dat met de studie van de grammatika alleen twaalf jaar gemoeid zijn! Dan treedt de wijze Brahmaan Vishnoeçarman op, die aanneemt, de achterlijke vorstentelgen in korten tijd al het noodige te leeren. Dat doet hij dan door middel van zijn Pančatantra.

Het ware overbodig, beide boeken doorloopend te verge-

lijken. Peterson heeft dit reeds op uitstekende wijze gedaan in de inleiding op zijn Hitopadeça uitgave. Bovendien, ieder Nederlandsch lezer kan nu voor zich hetzelfde doen, dank zij den beiden vertalingen van den heer Van der Waals.

De vier hoofdverhalen, die elk een hoofdstuk vormen, zijn eveneens, zooals reeds is opgemerkt, aan het Pančatantra ontleend, maar met veranderde volgorde. Het tweede hoofdstuk, dat in het oudere werk de eerste plaats inneemt, heeft een bizonder belang, omdat wij er, zooals gezegd, de kern in vinden van het vermaarde dierenepos ‘Van den Vos Reynaerde’. De rol van den vos wordt hier vervuld door de beide jakhalzen, die eerst een toenadering te weeg brengen tusschen den koning der dieren, den leeuw Pingalaka, en den deugdzamen stier Sanjîvaka. Deze kennismaking ontwikkelt zich tot een innige vriendschap en de stier wordt verheven tot het ministersambt, dat den jakhalzen door erfrecht toekwam. Zelfs het overschot van 's leeuwen voedsel wordt hun onthouden en zij zinnen op wraak. Het gelukt hun bij den leeuw en den stier een wederzijdschen achterdocht op te wekken, en het einde is, dat de stier door den leeuw wordt verscheurd. De leeuw toont berouw. Hij beseft de waarde van een trouwen dienaar en overweegt (Van der Waals, blz. 119):

‘Is u alleen de droeve keus gebleven,
Een heerlijk oord aan vijanden te geven.
Of aan den dood een' dienaar vol verstand,
O vorst, gij sterft, moet gij dien dienaar derven
En een als hij zult gij niet licht verwerven -
Wie weet, hoe licht erlangt gij weer een land!’

Maar de jakhals Damanaka troost hem met de praktische opmerking:

‘Vergevensgezindheid voor vijand en vriend
Is goed in wie de aarde verzaken;
In vorsten is meelij met hem, die hen schaadt,
Alleen als een misslag te laken.’

Hier ziet men wederom ‘Dharma’ en ‘Nîti’ tegenover elkander geplaatst.

Het derde hoofdstuk van den Hitopadeça is gewijd aan den

oorlog tusschen ‘Goudhart’, den koning der ganzen, en ‘Bontkleur’ den koning der pauwen. Door het verraad van den kraai ‘Wolkkleur’ slaagt de laatste er in, het kasteel van zijn tegenstander te veroveren, waarop de ganzen de wijk nemen in den vijver. De ganzenkoning wordt van den ondergang gered door zijn generaal den reiger.

Hier wederom is het verhaal ontleend aan het Pančatantra, maar heeft bij de overname geleden. In het oudere boek zijn de strijdende partijen niet de ganzen en de pauwen, maar de kraaien en de uilen. De oorsprong van hun veete wordt als volgt verklaard. Eens besloten de vogels een koning te kiezen en de keuze viel op den uil. Maar toen alles in gereedheid was gebracht voor zijn plechtige zalving, kwam een kraai aanvliegen, die de verzamelde vogels bespotte om hun keuze. Zij hadden immers Garoeda, den vogel van Vishnoe, tot hun koning. Het eind was, dat de vogels allen tegelijk opvlogen en den ouden uil lieten zitten op wat bestemd was voor zijn troon.

Wij vinden hetzelfde verhaal in het Pali Jâtaka-boek der Boeddhisten, waar de kraai zich aldus uitlaat: ‘Met u welnemen, de zalving van den uil bevalt me niet. Kijk zijn gezicht eens, nu hij niet boos is. Hoe zal hij zijn, als hij boos is?’

Zoowel het Pančatantra als de Hitopadeça bevatten verscheidene andere vertelsels, die men in de Boeddhistische litteratuur terugvindt als *jâtaka 's* (d.w.z. verhalen van Boeddha's vroegere levens), maar dan steeds in stichtelijken zin omgewerkt.

Voor den niet-Indoloog is het van meer belang, dat wij in vele dier oud-Indische verhalen den oorsprong erkennen van welbekende fabels. In het derde hoofdstuk van den Hitopadeça (Van der Waals, blz. 125) heeft men b.v. het verhaal van den ezel in den tijgerhuid, dat ook in het Jâtakaboek voorkomt.

In ‘de twee ganzen en de schildpad’ (Van der Waals, blz. 173) herkent men La Fontaine's ‘Deux canards,’ waarschijnlijk door hem aan Aesopus ontleend. De Boeddhisten hebben ook dit verhaal in stichtelijken trant tot een *jâtaka* verwerkt. Nadat de praatzieke schildpad van zijn primitieve

luchtvaart op den aardbodem beland, den geest heeft gegeven, houdt de toekomstige Boeddha een toepasselijke rede. Vandaar dat men deze fabel vindt afgebeeld niet alleen in eigenlijk Indië, maar o*o*k op onzen Tjandi Mendoet in Java.

Een ander populair verhaal is dat van den droomer, dat de heer Van der Waals (blz. 182) als volgt weergeeft:

'In de stad Dewikota woonde eens een brahmaan, Wedaçarman geheeten, die, toen de dag- en nachtevening dáár was, een schotel met grutten had gekregen, waarmede hij zich te slapen legde in een pottenbakkerswinkel, die vol met vaatwerk stond. En in zijn slaap ging hem door het hoofd: als ik dien schotel met gort verkoop, krijg ik er wel tien oortjes voor; zeker. Dan sla ik kruiken en schalen in en die doe ik ook van de hand. Natuurlijk is mijn geld daardoor vermeerderd en vermeerderd! Dan ga ik handel drijven in betel en in gewaden en in nog vele andere dingen. En eindelijk bezit ik een vermogen, dat bij honderdduizenden wordt geteld en dan neem ik vier vrouwen en op de jongste en schoonste zal ik het meest verliefd zijn en dan zullen die andere vrouwen wel jaloersch worden en dan zullen zij wel gaan twisten met elkander en dan zal ik een stok nemen en dan zal ik boos worden en dan zal ik er op los slaan, kijk zóó! En, terwijl hij dat zoo dacht, sloeg hij en vloog zijn stok ver van hem af, met het gevolg, dat zijn schotel met grutten en veel ander vaatwerk uit den winkel verbrijzeld werd. Bij al dat gerinkinkel kwam de pottenbakker aangeloopen, die den brahmaan ontwaarde en hem smadelijk naar buiten joeg. Daarom zegde ik:

'Zie plannen reeds voor toekomst aan
Met opgetogen zin,
Dan oogst ge als eenmaal de brahmaan,
Die al de potten stuk ging slaan,
Slechts spot van and'ren in.'

Dit vertelsel treft men in ongeveer denzelfden vorm in het Pančatantra aan. Daar begint de brahmaan met te spekuleeren op een hongersnood (blijkbaar in die dagen evenmin ongewoon als thans), die hem gelegenheid zal geven zijn pot met rijst duur te verkoopen. Van de opbrengst wil hij geiten koopen, daarna koeien, vervolgens buffels en eindelijk

paarden. Als hij op die manier rijk is geworden, gaat hij trouwen. (Minder veeleischend dan de brahmaan uit den Hitopadeça, stelt hij zich tevreden met één vrouw!) Een zoon wordt hem geboren, dien hij Somaçarman noemt. Eens zit de vader te lezen. Somaçarman is lastig, en wanneer de vader zijn vrouw toeroept het kind weg te halen en deze zijn bevel niet terstond opvolgt, maakt hij zich boos, schopt haar en - de ontknooping is dezelfde.

Men vergelijke ‘het verhaal van den vijfden broer van den barbier’ uit de ‘Duizend-en-ééne Nacht’. Hier is de held een handelaar in glaswerk. Hij verbeeldt zich dat hij, rijk geworden, de dochter van den Groot-vizier zal trouwen, en verlustigt zich in het denkbeeld dat hij bij hun eerste samenzijn - niet de minste notisie van zijn bruid zal nemen! Dan zal zij trachten hem met een glas wijn te paaien, hij schopt haar en verbrijzelt dus zijn koopwaar en tevens zijn luchtkasteelen.

Men herinnert zich La Fontaine's fabel van het melkmeisje, dat ontleend is aan Aesopus' ‘Marktvrouw met de gebroken eieren’.

De verhaaltjes in het Indische fabelboek, hoewel steeds didaktisch van strekking, zijn niet altijd heel stichtelijk en men heeft soms reden zich te verwonderen dat een dergelijk boek (de titel ‘Hitopadeça’ beteekent, zooals we zagen, ‘Heilzaam Onderwijs’) tot onderricht van de jeugd kan zijn bedoeld. Inderdaad is het tegenwoordig nog het eerste Sanskrit boek, dat den jeugdigen Hindoescholier ter lezing wordt gegeven, maar onder het thans heerschend Engelsch systeem natuurlijk in gekastigeerde uitgave. De ontrouw, wuftheid en listigheid der vrouw vormen een geliefkoosd thema van de Indische novellen-litteratuur, die in dit opzicht wederom een scherp kontrast vormt met het epos, waar we vrouwentrouw vinden verheerlijkt in de beroemde figuren van Damayantî, Sâvitrî, Draupadï en Sîtâ.[1)].

Eén van die wufte verhaaltjes uit den Hitopadeça (Van der

1) De verhalen van ‘Nala en Damayantî’ en ‘Sâvitrî’ uit het reuzen epos ‘Mahâbhârata’ zijn door Rückert in het Duitsch en door Edwin Arnold in het Engelsch vertaald.

Waals, blz. 99) is van belang voor ons 17de-eeuwsch tooneel. Het is de vertelling van ‘de liefdewankele vrouw, die gehuwd was met zekeren koeherder en die in wellust omging met den dorpsrechter en met diens zoon’. Wij herkennen daarin het prototype van Isaac Vos' ‘Singhende klucht van Pekelharingh in de Kist, gespeelt op d'Amsterdamse Schouburgh 15 October 1648’. Hoe een dergelijk verhaal van de oevers van den Ganges op het Amsterdamsch tooneel kon belanden, heb ik elders aangetoond.[1)] Als een voorbeeld van de ‘migration of fables’ is het typisch en daarom ben ik zoo vrij, het hier te herhalen.

Allereerst zij opgemerkt, dat het verhaal van de listige vrouw en haar beide minnaars niet aan het Pančatantra is ontleend. Daarentegen vinden we het in een waarschijnlijk primitiever vorm in een andere Indische novellenverzameling, de reeds genoemde *Çuka-saptati* of ‘Zeventig van den papegaai’. Dit boek werd in Perzië bekend onder den titel *Tûtî Nâmah* of ‘Papegaaienboek’ en uit het Perzisch werd het in het Turksch vertaald. Ook komt het voor in de ‘Duizend-en-ééne Nacht’, waar de beide minnaars niet vader en zoon zijn, maar des konings zwaarddrager en diens page. De ontknooping is dezelfde. Verder vinden wij het in de *Decamerone (Giornata* VII, *Novella* VI) van Boccaccio, die veel van zijn stof aan het Oosten ontleende. We mogen aannemen, dat het verhaal van Italië direkt of indirekt naar Engeland kwam. Zooveel is zeker, dat onze ‘Pekelharingh’ door Vos was ontleend aan een gelijknamige Duitsche klucht die wederom uit het Engelsch was overgebracht.[2)] Het is welbekend, dat het Engelsch blijspel van de 17de eeuw veelal onderwerpen aan de Italiaansche novellenlitteratuur ontleende. Zoo vinden we een ander verhaal uit den Hitopadeça, namelijk, dat van de barbiersvrouw als koppelaarster, (Van der Waals, blz. 97) bewerkt door den Engelschen tooneelschrijver Dryden. Men begrijpt licht dat een dergelijk onder-

1) Vgl. ‘*De beoefening der Oud-Indische litteratuur in Nederland.*’ (Amsterdam, 1898) blz. 34.

2) Vgl. Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde.* IV, blz. 446 en Joh. Bolte, *Die Singspiele der englischen Komödianten und ihrer Nachfolger in Deutschland, Holland und Skandinavien* (Hamburg und Leipzig, 1893), p. 17.

werp in den smaak viel in de wufte dagen der Restauratie.[1)]

Ik heb reeds opgemerkt, dat de proza verhalen worden afgewisseld door spreuken in versmaat. Peterson wijst op de overeenkomst van enkele dezer spreuken met teksten uit het Nieuwe Testament. Zoo vindt men: ‘Door zich zelf tot maatstaf te nemen, hebben edelen medelijden met [andere] schepselen’, of volgens de vertaling van den heer Van der Waals (blz. 11):

‘Door zich in anderen in te denken
Zijn eed'len vol meedoogendheid.’

Dit herinnert aan de leer verkondigd in de Bergrede (Mattheus VII, 12). Maar inderdaad is de bedoeling in beide gevallen verschillend; want de Indiër denkt ongetwijfeld in de eerste plaats aan het verbod geen ander schepsel, hetzij mensch of dier, te dooden.

Hetzelfde geldt van de volgende spreuk: ‘Zieken is artsenij heilzaam; maar wat nut gezonden artsenij?’ of, volgens Van der Waals, (blz. 11):

‘Baat gezonden
Medicijn?
Zieken zal ze
Heilzaam zijn!

Men denkt onwillekeurig aan Lucas V, 31:

‘Die gezond zijn hebben den medicijnmeester niet van noode maar die ziek zijn.’ Ook hier is de overeenkomst schijnbaar, want in den Hitopadeça wordt de spreuk toegepast in materieelen zin, zooals uit het onmiddellijk voorafgaande blijkt.

‘Steun den arme,
Koentîzoon!
Geef geen rijke
Geld tot loon!’

1) Ik verwijs verder naar Theodor Benfey's *Pantschatantra (*Leipzig 1859) en Max Muller's *Essay on the migration of fables.* Het eerst-genoemde boek werd in ‘De Gids’, Deel I, blz. 22 en 222 besproken door Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer in een artikel getiteld ‘Nîtisâstra.’

Men zou dus verkeerd doen, in dergelijke gevallen van oppervlakkige overeenkomst ontleening aan te nemen. Trouwens in beide aangehaalde voorbeelden is de gedachte zóó eenvoudig en voor de hand liggend, dat daarom reeds geen rede bestaat eenig verband te vermoeden.

Ik heb reeds eenige voorbeelden aangehaald, waaruit de door Van der Waals gevolgde vertaalmethode kan blijken. Ik wensch nu dit punt wat uitvoeriger te bespreken. Het is één van de vele kwesties, waarover de geleerden het niet eens zijn. Sommigen meenen, dat de vertaler zich, wat inhoud en vorm betreft, zoo dicht mogelijk bij zijn origineel moet houden, des noods met opoffering van het karakter van eigen taal. Anderen geven de voorkeur aan een vrijere behandeling, waarbij in de eerste plaats de eischen van eigen taal in 't oog worden gehouden. De Hollandsche vertaler moet toezien, dat zijn produkt ‘goed Hollandsch’ worde. De Engelsche vertaler zorge voor ‘idiomatic English’. Op die manier kan een vertaling den indruk maken van een oorspronkelijk werk.

Hoewel ik persoonlijk aan een meer letterlijke methode de voorkeur geef, wil ik daarom de voordeelen van een vrijere opvatting geenszins ontkennen. Het is een onbetwistbaar feit, dat volgens beide voorschriften uitstekende vertalingen zijn geleverd, en het ware daarom verkeerd, in dezen te exclusief te zijn. Het hangt in hoofdzaak af van het temperament van den vertaler.

Als een goed voorbeeld der letterlijke methode zou ik Friedrich Rückert's vertaling van de ‘Sakoentalâ’ willen aanhalen. Daarin wordt b.v. de door het jachtvermaak geharde koning in de volgende strofe beschreven.

> ‘Einen durch der Senne steten Anschlag Brustgehärteten,
> Sonnenbrandertragenden, kein Tröpfchen Schweiss vergiessenden,
> Derbgedrungenen Leib, der nur bei seiner Läng'es minder scheint,
> Trägt er, dem Bergelephanten gleich, aus lauter Muskelkraft.’

In het laatste bedrijf vraagt de koning Indra's wagenmenner naar den naam van zekeren berg in de volgende woorden:

‘Mâtali! Welcher vorn und hinten im Meere sich badende,

Goldschaumtriefende, Morgenabendröthlichem Wolkenthorriegel gleichende Tafelberg ist jener?'

Een beroemd voorbeeld van een zeer vrije opvatting is wel Fitzgerald's 'Rubâiyât of Omar Khayyâm'. Wel heeft de vertaler den eigenaardigen rijmvorm der Perzische strofe behouden en ongetwijfeld geeft hij de stemming van het origineele gedicht uitstekend weer. Maar hij veroorlooft zich groote vrijheid met den tekst, smeedt deelen van verschillende strofen samen tot een nieuw vers en houdt zich niet aan de oorspronkelijke volgorde. Een enkele maal - en dit is bedenkelijker - heeft hij zelfs denkbeelden uitgesproken, die aan het origineel vreemd zijn, b.v. in het mooie vers (LXXXI):[1)]

'Oh Thou, who Man of baser Earth didst make,
And ev'n with Paradise devise the Snake:
For all the Sin wherewith the Face of Man
Is blackened-Man 's forgiveness give - and take!'

In elk geval heeft Fitzgerald's werk terecht een plaats gekregen in de Engelsche letterkunde en in een epiloog aan den vertaler noemt Tennyson het:

..... your golden Eastern lay,
  Than which I know no version done
In English more divinely well;
  A planet equal to the sun
Which cast it, that large infidel
  Your Omar . . . . . .

De heer Van der Waals heeft in zijn werk de vrijere opvatting gehuldigd. Zijn voorbericht vangt hij aan met de verklaring, dat hij meent zóó en niet anders den Hitopadeça in onzen tijd te moeten geven. Hij laat er echter onmiddellijk op volgen: 'Als er nu velen komen, die wat steentjes aandragen, dan zal er later eens een tijd aanbreken, waarin de weg geplaveid is voor een ander, die onze letterkunde eene *goede* vertaling kan brengen d.w.z. een letterlijke, die het karakter van het Indische proza en de oorspronkelijke vers-

1) 'There is no original for the line about the snake,' zegt Professor Cowell, en laat er op volgen, dat de laatste lijn waarschijnlijk op een misverstaan van den tekst berust.

maten behouden heeft.' Voorstanders van de letterlijke methode (men neme de uitdrukking niet *te* letterlijk!) zullen het wellicht betreuren, dat de vertaler zijn taak zoo bescheiden heeft opgevat en zich niet terstond heeft gezet tot dat wat hij zelf als een ideale vertaling schijnt te beschouwen. Maar laat deze overweging niet te kort doen aan onze dankbaarheid voor wat de vertaler inderdaad heeft tot stand gebracht.

Het proza van den Hitopadeça onderscheidt zich door korte, gecoördineerde zinnen. De stijl krijgt daardoor iets naiefs, nuchters, haast onbeholpens. De Indische schrijver vertelt leukweg zijn verhaal en blijft daarbij volkomen objektief. Hij geeft niet lucht aan gevoelens van ingenomenheid of afkeer, van medelijden of minachting, die hem mogelijk bezielen. In dit opzicht is hij zeer 'modern'. Het is te merkwaardiger in een didaktisch bedoeld geschrift, waarin de schrijver zich zoo licht kon laten verleiden, zijn persoonlijke gewaarwordingen den lezer op te dringen. Maar daarvoor is de Indiër te welgemanierd. Wat er te leeren valt, wordt geleerd door het verhaal en niet door den verhaler.

Nu is de eigenaardige trant van het Indische proza in de vertaling vrijwel te loor gegaan. Van der Waals geeft het weer ongeveer zooals een Hollandsch verteller het ons zou opdisschen. Het verhaal is inderdaad 'verdietscht', ook naar den vorm. Ik kan dit niet beter duidelijk maken dan door naast Van der Waals' vertaling een letterlijke te plaatsen, waardoor het verschil van vertaaltrant zal blijken. Ik neem de fabel van den kluizenaar en de muis[1)], dat Van der Waals (blz. 179) als volgt weergeeft:

'In het boetwoud van den grooten wijze Gautama woonde eens een kluizenaar, Mahâtapas genaamd, die in de nabijheid van zijne verblijfplaats een jonge muis bemerkte, welke uit de snebbel van een kraai was gevallen. Vol medelijden bracht hij het diertje met wilde rijstkorrels groot, doch, toen hij op zekeren dag gewaar werd, dat een kat het met alle geweld op wilde eten, veranderde hij het door de macht zijner boete-

1) Benfey vergelijkt de Grieksche fabel van de kat, die verliefd wordt op een man en door Afrodite in een meisje wordt veranderd, maar, op het zien van een muis, de verzoeking niet kan weerstaan, die na te loopen, en daarop door de godin weer in een kat wordt omgetooverd.

doeningen zelf in een kat. Toen nu een hond deze poes op zijn beurt angst aanjoeg, vervormde hij zijn beschermeling weder en zoo was die tot een hond geworden. Maar zie, daar kwam een tijger, voor welken de nieuwe hond zoo verschrikkelijk bang was, dat Mahâtapas uit hem zelf een tijger maakte. Zoo was het dan nu een echte, echte tijger, wat niet verhinderde, dat de monnik er slechts een muisje in bleef zien en allen, die hem kwamen bezoeken, zeiden dan ook: Kijk, daar is het muisje, dat door den heilige in een tijger veranderd is. Dat hoorde en bemerkte het machtige dier en vol woede en spijtigheid overlegde het in zichzelf: zoolang als die monnik nog leeft, word ik niet bevrijd van al dat smalende vermelden van mijn oorspronkelijke lichaamsgestalte. Zoo overwoog het; dan maakte het zich gereed, om den kluizenaar te vellen, doch deze werd het gewaar en maakte den tijger weder tot een muis.'

Ik laat nu de letterlijke overzetting volgen:

'Er was in het boetewoud van den grooten ziener Gautama een kluizenaar "Groot-boete" genaamd. Hij zag in de nabijheid van de kluizenarij een jonge muis, uit den bek van een kraai gevallen. Daarop werd deze door den medelijdenden kluizenaar met korrels wilde rijst grootgebracht. En de kluizenaar zag een kat, die haar best deed de muis op te eten. Zoo door de macht der boete werd de muis een kat gemaakt. De kat is beangst voor een hond. Toen werd zij tot een hond gemaakt. De hond heeft grooten angst voor een tijger. Daarop is hij tot een tijger gemaakt. Maar zelfs ín den tijger ziet de kluizenaar niet anders dan een muis. En bij het zien van den kluizenaar, zeggen allen: "Door dezen kluizenaar is die muis in een tijger veranderd." Dit hoorend en ziende, dacht de tijger ontstemd: ";Zoolang dien kluizenaar staat te leven, zóólang is er geen ontkomen aan dat smadelijk vermelden van mijn eigenlijke gestalte." Zoo overwegend, ging hij den kluizenaar dooden. Dit bemerkend, maakte de kluizenaar hem weer tot een muis.'

Er zijn zekere eigenaardigheden van het Sanskrit, die men in een vertaling niet of moeilijk kan weergeven, zooals de voorliefde voor den passieven zinsbouw en het gebruik van

lange samenstellingen. Den passieven vorm kan men tot op zekere hoogte behouden. Het is een eigenaardigheid, die men geneigd zou zijn, onmiddellijk uit het Indische volkskarakter af te leiden, te meer daar zij ook aan nieuw-Indische dialekten eigen is. Wat de lange samenstellingen betreft, Rückert ontziet zich niet zijn Indische origineelen daarin na te volgen. Het Duitsch leent zich daartoe trouwens beter dan Engelsch of Fransch. Echter zijn dergelijke samenstellingen in den Hitopadeça zeldzaam; zij zijn meer aan latere produkten der Sanskrit litteratuur eigen.

Als men te doen heeft met een taal als Sanskrit, die zoo hemelsbreed verschilt van moderne Europeesche talen, kan men wel trachten het origineel in vorm te benaderen, maar het in al zijn eigenaardigheden nabij komen kan men niet. Zelfs de meest overtuigde voorstanders van een letterlijke vertaalmethode zullen dit moeten toegeven.

Hier en daar heeft, dunkt me, de heer Van der Waals zich wat onnoodig ver van het origineel verwijderd. Als b.v. in het Sanskrit staat: 'En jij bent een kikker in een put,' wordt dit weergegeven (blz. 126): 'Gijzelf, gij zijt net als een doodgewone huis- of tuinkikvorsch, zoo groen als gras.' Dit is inderdaad meer parafraze dan vertaling. Er zijn enkele andere plaatsen, waar ik mij niet geheel met den vertaler zou kunnen vereenigen[1)], maar ik mag hier niet te veel in technische bizonderheden afdalen. In elk geval bestaat er zeker geen reden op den heer Van der Waals het bekende 'Traduttore traditore' toe te passen, want de zin van den oorspronkelijken tekst is, voor zoover ik heb kunnen nagaan, steeds getrouw weergegeven.

In het Indische fabelboek wordt elk vertelsel ingeleid en besloten met een strofe, die het 'fabula docet' bevat, en ook in het verhaal zelf zijn gewoonlijk talrijke metrische spreuken ingelascht. Dezen kenmerken zich in het origineel

1) De uitdrukking 'aan uw haard' (blz. 23) acht ik minder gelukkig in een Indisch geschrift, al zijn haarden in Noordelijk Hindoestân niet onbekend. *Bhagavati* (blz. 156) zou men met 'Onze Vrouwe' kunnen weergeven, evenals *Bhagavant* door Prof. Kern met 'Heer' wordt vertaald. Waarom *abhinayavayaska* met 'lentejong' (blz. 73) weergegeven en op blz. 97 een uitdrukking als 'de liefdewankele' ingevoerd, waar de tekst eenvoudig *gopî* 'de herderin' heeft?

door een groote verscheidenheid van versmaten, die, zooals bij het Grieksche en Latijnsche vers het geval is, gebazeerd zijn op quantiteit. Ook hier heeft de vertaler er niet naar gestreefd, zijn voorbeeld in vorm nabij te komen. Hij geeft de metrische spreuken in rijmende verzen weer, waarbij de leuke kortheid van het origineel wordt opgeofferd en ter wille van het rijm het vers aanmerkelijk uitdijt.

Indien men zich echter ten doel stelt, den zin van het origineel weer te geven in een vorm, die aan het Hollandsch taaleigen beantwoordt, zal men moeten toegeven, dat de rijmende spreuken van den heer Van der Waals zich heel vlot laten lezen. Neem b.v. het volgende vers (blz. 21):

‘De vogel leeft in hooge lucht
   En hij ook weet van wee!
De ervaren visscher vangt den visch
   Uit de ongepeilde zee!

Wat heeft een veil'ge plaats dan vóór?
   Wat geeft dan goed of kwaad?
De doodsgod strekt de handen uit
   En grijpt, vanwaar hij staat.’

Hier en daar zal het misschien den lezer, die het origineel niet kent, moeilijk vallen den zin te verstaan, b.v. in het volgende vers (blz. 3):

   ‘Indien een zoon ontijdig gaat verloren,
Een tweede sterft, - o beter dan een bloed!
   Verdriet is U bij de eersten ééns beschoren,
Bij dezen vlijmt het voet voor voet!’

Hier is sprake van drie gevallen: een miskraam, de dood van een zoon en het bezit van een dommen zoon. Van deze drie rampen, meent de dichter, is de laatste de ergste, daar een domme zoon voortdurend verdriet geeft, terwijl in de beide andere gevallen het slechts tijdelijk is.

Ook betwijfel ik, of het den lezer duidelijk zal zijn, dat in het onmiddellijk volgend vers van de leer der wedergeboorte sprake is.

‘Langs den verholen hemelkring,[1)]
Waarover zielen zweven,
Komt ied're afgestorvene,
Ook ied're - weer in leven!’

Dezelfde gedachte vindt men in de *Bhagavadgî□tâ* (II, 27): ‘Van het geborene is de dood zeker en zeker de geboorte van het gestorvene; daarom moet gij niet treuren over dat wat onvermijdelijk is.’

Maar dit kan volstaan. Uit de aangehaalde voorbeelden blijkt voldoende hoe de heer Van der Waals zijn taak als vertolker van den Hitopadeça heeft opgevat. Zoo deze aankondiging er toe mocht bijdragen, belangstelling op te wekken in het oude Indische fabelboek, dat nu den Nederlandschen lezer toegankelijk is gemaakt, zal ik mijn doel niet hebben gemist.

Simla (Panjâb),
17 October 1911.
J.PH. VOGEL.

1) Het Sanskrit heeft *parivartini samsâre* ‘bij de wenteling der wedergeboorte’. De uitdrukking ‘hemelkring’ lijkt mij minder gelukkig gekozen, daar *samsâra* juist sterk het denkbeeld vertegenwoordigt van het aardsche, het ondermaansche met al zijn euvels. *Asârah samsârah* ‘Bestaan is waardeloos’ is een typische uiting van den Indischen geest. Maar dit is één van die gevallen, waarin voor een vreemd woord geen equivalent bestaat.

Theorieën uit Duitschland.

Gerhart Hauptmanns dramatisches Schaffen. Eine Studie von Prof. Dr. Julius Röhr. Dresden und Leipzig, E. Piersons Verlag.

Wien, eigenlijk, hebben de Turken het onverwachte machtsgebruik der Italianen in Tripoli te wijten? Aan den dichter Marinetti. Zijn Fransche broeder Camille Mauclair heeft het in een krant van Toulouse geschreven - Toulouse, om haar *pâtes* even beroemd als om de *Jeux Floraux*; en het *Futurisme* heeft dit lyrisch staatsstuk binnen de maand doen vertalen en overdrukken en een papier met den dubbelen tekst bij millioenen over Europa verspreid.

De uitdrukking ‘lyrisch staatsstuk’ dank ik den invloed van Mauclair. Hij gewaagt van de ‘arrogance lyrique’ eener staatshandeling. ‘On ne peut nier - schrijft hij - que le geste récent de l'Italie en Tripolitaine ne soit, en son mépris du droit, en son arrogance lyrique, une confirmation éclatante de la jactance futuriste’.

Mij is deze politieke onthulling onder de oogen gekomen, terwijl ik mijn avondbeschuitje at, na een vertooning, met Reinhardt-elementen, van Offenbach's *Schöne Helena.* Mefisto is immers gaarne geestig. Altijd grappen van goeden huize, louter voor eigen plezier verzonnen; l'art pour l'art. Het spreekt vanzelf, dat niemand dan hij voor al deze vuurtjes trekt aan den blaasbalg. Men meent somtijds zijn asem te ruiken.

Reinhardt, zakenman, althans er bij geworden, nadat hij jarenlang zonder tellen het geld van *Kommerzienräthe* en *-räthinnen* over *Kammer-* en andere spelen gestrooid heeft; Reinhardt, iets als een dronkeman's kwadratuur van den cirkel verzinnend, door zijn Mefisto-inval van *Oedipus*-voor-circus-gebruik toe te passen op ruimten, zoo vierhoekig als de

reuzelâ, in ons Haagjen als *Het Gebouw* vermaard; Reinhardt, een Japansche bloemenbrug aankondigend en in de Rotterdamsche komedie iets als een zwemschool-loopplank over het orkest leggend, waar de Weensche clown Pallenberg overheen kwam voltigeeren, alvorens, op Menelaus' troon, met twee speechen *An mein Volk* een werkelijk volmaakte verduitsching èn vernieuwing te geven van den Franschen Empire-spotzin....

In de stilte van middernacht verlamde het als knitteren zoo vroolijke, kernige knabbelgeluidje van 't stervend beschuitje symbolisch tot iets van verzabbeling. Ik bedacht, dat de reuzepijlers der dito poort van Reinhardt's Menelauspaleis nu al wel nederliggen zouden op de *bijzondere reiswagens*, in de communiqué's aan de pers ongeveer even welsprekend geprezen als de komische ongewoonheid van Pallenberg. En weder grijnsde Mefisto kwaadaardig. Duidelijk zag ik des Pudels Kern, zich verkneukelend in deze rol der Reclame.

Het wordt moeilijk concurreeren! Mijn stadgenoot Willem Schürmann heeft indertijd in een krantebrief uit Amerika verklaard, waardoor men ginder Ibsen negeert. Deze had, na het schrijven van zijn beste stukken, bij wijze van aandiening, met de handschriften onder den arm een buiteling moeten maken van de Hudson-brug. Maeterlinck heeft pas beproefd, zonder natworden er te komen, door, als tusschendeksmensch verkleed, ongeïnterviewd van boord te sluipen, terwijl Georgette de pers ontving.

Werk tegen zulke zeden maar op! Als d'Annunzio er niet was, had Marinetti nu reeds een standbeeld van goud uit de zakken der Mohammedanen. Reinhardt speelt den overweldiger te Londen, de Maeterlinck's, man en vrouw, zijn te New York wellicht al begonnen. De rest van het geld neemt de kinema....

Om... ‘dàt alles’ er voor in de plaats te geven, is men den vrienden van het realisme komen aanzeggen, dat voor dit menschenbederf nu lang genoeg op de trom was geslagen. Want - geen sterveling is het vergeten - van den aanvang af is vernomen, dat Antoine in Frankrijk, Hauptmann in Duitschland, Strindberg in Skandinavië schaamtelooze rumoermakers waren. Wie er op hen afgaven - en dezulken waren talrijk - vonden het keuren van hun werk nooit voldoende,

doch hadden telkens den slotzin noodig, dat dergelijke twijfelachtige kunst slechts met varkensachtig geschreeuw het gemis van wolligheid doet vergeten. Duitschers inzonderheid stellen het nog gestadig voor, als ware het naturalisme een besmettelijke ziekte geweest, waar zelfs het lieve land der Märchen niet van verschoond is kunnen blijven, doch die, plaag, met de sprinkhanen en verdere bezoekingen van Farao het kortstondige gemeen gehad heeft.

Onder deze omstandigheden heeft het mij verrast, dat Hauptmann nog een zoo omvangrijke kenschets waard is geoordeeld, als er onder het jaarcijfer 1912 bij Pierson is verschenen. De heer Röhr is mij onbekend; 'professor', ontbreekt hij in de *Minerva*; de titel zegt dus, uit Duitschland, weinig. Doch het boek heeft mij geboeid, en enkele beschouwingen hebben mij zooveel genoegen gedaan, dat ik er u van laat mee-genieten.

* * *

Julius Röhr prijst Hauptmann om diens 'Erneuerung der Dramensprache', waartoe z.i. het belangrijkste middel geweest is 'die Einführung des *Dialektes'*.

Des Duitschers gedachtegang lijkt me solide. Hij begint met het onderscheid te stellen, dat ook de geschiedenis kent: naast het verhevene, in verzen geschreven tooneelstuk, meestal historisch - het burgerlijke prozadrama. Juist zooals, naast *l' histoire bataille*, de geschiedschrijving, welke enkel den koning zag, die over het volk zich heeft ontwikkeld, is, bij het sterker worden van den burgerstand, naast het drama der koningen, dat van het volk komen te liggen. Dáár een zich verdiepen in het ongewone; hier, een in het gewone. Dáár groote gebeurtenissen, groote figuren, 'groote' taal, rhetoriek en lyriek; hier geheel andere, maar daarom niet minder krachtige effecten. Om aan te duiden, wat daar onnoodig, doch ook onmogelijk, hier *het* doel is, bezigt Röhr den term 'die vollkommene Illusion' voor wat wij 'intimiteit' plegen te noemen. Hier wordt niet gerekend met Schiller's 'höheres poetisches Gesetz, welches eine Abweichung von der Wirklichkeit fordert'; niet met de verzekering van Schlegel, voor wien de tooneelschrijver iets gemeen heeft met den volksredenaar, dat het tegen de eischen van het tooneel indruischt,

de natuur ‘in widerwärtiger Nacktheit’ te toonen. Ook bij Rümelin vindt men deze vergelijking met den redenaar: ‘Wir behaupten, dass das Rhetorische ein ganz unerlässliches Element des Dramatischen ist, dass alle grossen Dramatiker auch grosse Redner waren.’

De Fransche tooneeltheorie heeft in de achttiende eeuw van een ‘illusion temporée’ gesproken. Met deze idee ging in Duitschland Otto Ludwig mee, die dikwijls Schiller's tooneelmeeningen bestreden, doch bij diens stellingen over ‘die Hoheit der Gestalten,’, voortkomend uit de ‘Freiheit der Reflexion’, zich aangesloten heeft. ‘Die geistig geschwängerte, mehr geist- als seelenvolle Sprache ist der Tragödie notwendig.’ Nochtans duldde hij niet een rhetoriek als bij Schiller. ‘Rhetorik und Lyrik kann nur ins Breite malen, unmöglich eine Charakterentwicklung begleiten. Die Sprache muss durchaus Nebensache sein, nichts sein wollen als blosses Darstellungsmittel.’ Den ‘lyrischen Schwung’ vergelijkt Ludwig bij een wijden mantel met plooien, welke nauwelijks de ruwe omtrekken der figuur laat doorschijnen. Nochtans besluit hij: liever poëzie dan getrouwheid aan de natuur, en Röhr noemt zijn theorie hierom tweeslachtig, zooals de tooneeltechniek van Gustav Freytag, den man van het *standard work* van het Duitsch tooneel in de negentiende eeuw.

De afkeuring van deze ‘tweeslachtigheid’ wordt billijkerwijs beperkt en krijgt m.i. rechtsgrond, wanneer Röhr in een volgende alinea betoogt, dat de eischen naar den geest van Schiller, ‘wie nicht genug hervorzuheben ist, nicht für eine Art des Dramas, sondern für das Drama überhaupt aufgestellt werden’. Elk moog' ze stellen voor eigen werk, doch niemand loochene het recht van bestaan eener andere theorie. Zoolang dit wel geschiedde, kon het burgerlijk tooneelspel niet groeien. In Frankrijk was er een vol rhetoriek. De rhetoriek van den ‘goeden dialoog’, den dialoog vol schrijversvernuft, d.i. onnatuur. Dáártegenin zijn de schrijvers gegaan, die Antoine in zijn goeden tijd gespeeld heeft, toen hij nog niet *arrivé* was. Daartegenin heeft ook Hauptmann gewild. Deze Duitscher - schrijft Röhr - dorst (in *Vor Sonnenaufgang)* aan, wat de Goncourts *le désordre de la passion* genoemd hadden.

‘Doch niet enkel de veranderingen, welke het gedachte-

en gevoelsproces ieder oogenblik door immanente ontwikkeling of als terugslag op invloeden van buiten ondergaat, zijn met een tot nu ongehoorde nauwkeurigheid begrepen; ook het blijvende komt elk moment vast en beslist tot zijn recht. Elke seconde weet de schrijver, welken stand, welken leeftijd, welken beschavingsinvloed hij behandelt, welke uitingen van het zieleleven onder de gegeven omstandigheden consekwent zijn.

De taal, welke immers slechts de hoorbare beweging van het gemoed is, heeft zich geheel vernieuwd. Het *à peu près*, waarmede geslachten na geslachten zich in het burgerlijk-drama hadden tevreden gesteld, die er-op-gelijkende, doch eigenlijk den schrijver behoorende taal is verdwenen. Al de eigenaardigheden der omgangstaal, welke men tot dien als van geringe beteekenis voorbijgezien, of, tot het verkrijgen van een noodzakelijk geachte duidelijkheid en nadrukkelijkheid, met vol bewustzijn onderdrukt had, zijn weergegeven met een ongekende nauwkeurigheid; de bedachtzaamheid in het weglaten van het werkwoord, het weglaten van de voornaamwoorden, het afbreken van den zin, al de stokkingen en nieuwe aanloopen, de zijsprongen der gedachte, het verlangzamen en het aangespoord-worden van het denkproces door verandering in de stemming, door stijging of verslapping van het gevoel, de aanvullingen van en wijzigingen in de gedachte, het weglaten van gansche brokken gedachtegang en het aanknoopen aan vroegere, het terzijde-gaan tengevolge van plotseling opduikende denkbeelden - al deze en honderd andere karaktertrekken van het werkelijk gesprek, welke Paul Lindau *sprachliche Unarten* noemde, vindt men hier, voortreffelijk opgemerkt, terug'.

In de voorrede tot zijn *Social-aristokraten* heeft Arno Holz de noodzakelijkheid van éénig voorbehoud erkend, door van 'die aus den einschläglichen Reproductionsbedingungen sich ergebenden Unvermeidlichkeiten' (d.i. onwaarschijnlijkheden) te gewagen. Röhr acht deze in het eerste werk van Hauptmann tot het minimum beperkt.

Of hij hierin gelijk heeft, overweeg ik niet, daar het mij er niet om te doen is u een oordeel over Haupmann op te dringen, doch op een exposé van kunsttheorieën uwe aandacht te vestigen. Röhr meent, dat hier de *vérité vraie* der Goncourts bereikt was. Om de omschrijving van dat verschijnsel is het mij te doen.

De ‘invoering van het dialect’ vindt Röhr hierbij den meest beteekenenden factor bij Hauptmann's ‘vernieuwing van de tooneeltaal’. ‘Sedert eeuwen hadden realistisch gestemde geesten zich in Duitschland van dit nu als van-zelfsprekend middel tot karakteriseeren bediend’. Reeds in het volkstooneel van het eind der middeleeuwen was het gebruik, boeren en herders hun dialect te doen spreken. Het hoogere tooneel bleef niet achter. Lowack telt in zijn voortreffelijk boek *Die Mundarten im hochdeutschen Drama*, dat de eigenlijke dialectstukken niet meerekent, van het einde der zestiende eeuw tot 1785 niet minder dan 113 stukken, waarin het dialect *naast* het Hoogduitsch gebruikt is - zulks, gelijk hij nadrukkelijk zegt, *niet met komische bedoelingen maar om scherper te kenschetsen.* Ook het gebruik van verscheidene dialecten in één stuk is niet zeldzaam. In Tobias Kober's *Idea militis christiani* spreken een voerman, een voorlooper van *Fuhrmann Henschel,* Silezisch, een vaandrig Nederduitsch, een generaal Zwaabsch en een Jood Joodsch. Ook na het door Lowack behandelde tijdvak bloeiden het dialect-tooneel en het Duitsche tooneel met dialect er in, rustig voort, niet het minst in Oostenrijk. Anzengruber is de laatste van een lange rij. Julius von Voss, dien men den ‘vader’ van het werk met Berlijnsch dialect kan noemen, in menig opzicht een voorlooper der moderne realistische beweging, heeft behalve een groot aantal rollen met Berlijnsch dialect, Platduitsch gebruikt, Saksisch, Zwaabsch, Joodsch en een taaltje van radbrakende vreemdelingen.

Hauptmann's ‘vernieuwing’ der taal met dialect was dus geenszins het gebruiken van een nieuw middel. Toch is ook de taal in *Vor Sonnenaufgang* een daad geweest. Want minstens negen-tiende der oudere werken met dialect zijn blijspelen en kluchten. Het noordduitsche burgerlijke drama had er nooit gebruik van gemaakt. Na 1850 zal men in niet-komisch werk geen spoor van dialect ontdekken. Zelfs in Halbe's *Emporkömmling* (1889) spreken boeren hoog-duitsch.

Eduard Engel, de schrijver der bekende literatuur-geschiedenis, erkent, dat de vertooning van *Vor Sonnenaufgang*, den 20 October 1889 te Berlijn, aan het *Hernani*-rumoer uit 1830 te Parijs heeft doen denken. Met een herinnering aan dien Februari-avond begint het boek van Röhr. En hoewel

er tal van andere factoren zijn geweest, waardoor het kabaal om dit stuk verwekt is, wij hebben gezien, van hoeveel beteekenis Röhr de taal acht.

* * *

Mij is het - ik zeide het reeds - bij deze eenvoudige aanteekeningen over een pas verschenen boek niet om den behandelden schrijver te doen. Röhr oordeele over Hauptmann, zooals hij wil. Zelfs bedoel ik geenszins, voorkeur voor het dialect-gebruik uit te spreken, laat staan, te beweren dat dit 'vernieuwingsmiddel' de kunst pas gebracht heeft, waar ze moest wezen. Wel heb ik, bij de bewondering, van den aanvang af voor Heijermans' *Op Hoop van Zegen* gevoeld, het toen en ook bij later aanschouwde vertooningen betreurd, dat de taal zoo weinig visscherstaal is. Doch een uitsluitingstheorie wensch ik hier allerminst te verkondigen, zelfs geen..., propaganda te maken. Louter te zeggen, dat het mij, bij zoovele tegenovergestelde beweringen uit Duitschland, genoegen gedaan heeft, *het goede recht óók dézer sóórt kunst*, zoo ernstig als Röhr het vermag, te zien bepleiten.

Met niet minder sympathie heb ik zijn beschouwingen over het *pessimisme* gelezen. Aan zijn hoofdstuk *Rückblicke und Ausblicke* geeft hij een citaat uit Ibsen's *Kroonpretendenten:* 'Ik ontving de *gave van het leed,* daardoor ben ik Skalde geworden'. De onderstreping in het citaat is van mij: zij duidt naar wat mij in Röhr's beschouwingen over het pessimisme voldoening heeft gegeven. Niet ik heb tegen optimistisch werk - ben ik wel vàst een pessimist?... doch vele optimisten plegen de pessimistische schrijvers als *des poètes maudits* in den hoek te dringen. Dezulken verwijs ik naar Röhr's betoog.

'Die Sprache - schrijft hij - ist nur die lautgewordene Seelenbewegung'. Hij bewondert bij Hauptmann een 'unübertroffene Kunst der Nachahmung', doch oordeelt, dat deze tot niets zou dienen, als achter de het leven afgeziene - hij schrijft: afgeluisterde - figuren niet 'ein Dichter' stond. Dien 'Dichter' Hauptmann nu gaat het menschenleed bijzonder ter harte en den oorsprong van dit leed voelt hij in de inrichting der wereld. Wij leven in een merkwaardigen tijd. De mensch heeft de natuur aan banden gelegd op een

wijze, welke alle droomen van vroegere tijden overtreft, en weet zich nochtans van haar afhankelijk, zooals geen vroeger geslacht het zich is bewust geweest. Hauptmann is determinist. Zijn moreele beschouwing van menschelijk wezen en menschelijk doen is anders dan bij de theïstische wereldbeschouwing, met haar, bij de vooropgezette almacht Gods immers onlogisch, correlatief van den vrijen wil. Voor den determinist is er eigenlijk geen menschelijke schuld. Wel kan men een persoon als ondoelmatig voor het bestaan der soort beschouwen en zich het recht toekennen, hem te verwijderen in het bestaansbelang der soort. Hoewel niet noodzakelijkerwijs, is van deze wereldbeschouwing een pessimistische stemming meestal het gevolg. Die stemming is in Hauptmann's werken. Het begrip van schuld is weg, de aanklacht wordt klacht; of aanklacht tegen het universum, dat den misdadiger zoo heeft geschapen. Negen hoofdfiguren bij Hauptmann lijden en sterven naar menschelijk begrip volkomen onschuldig. Bij bijna al de anderen is het schuldbegrip verdoezeld. Niet schuld, ziekte. Geen Duitsch schrijver heeft zoo vaak de tragiek van het lichamelijke ten tooneele gebracht. Hier ziet men het noodlot in de eenvoudigste gestalte. In niet minder dan tien stukken berust de tragiek op geestelijke of lichamelijke ziekte. Zachtheid jegens deze zieken is in den grond hardheid tegenover de gezonden. Doch wat doet de tooneelschrijver anders dan deze zieken aanbevelen in *het medelijden?*

Juist hierin vindt Röhr ‘eine Ethik, so rein und erhebend wir sie nur das Christentum gezeigt hat.’ ‘Het pessimisme kan, als bij Schopenhauer, tot een *sauve qui peut* uit het lijden dezer wereld leiden, doch veel sterker heeft het de bedoeling, aan te sporen tot meelij, tot helpen’. Hartmann heeft het pessimisme een passie, een heeten wil en wensch tot verzachting der ellende genoemd. Hierin ontmoet het het christendom, doch drijft sterker nog tot meelij, daar het den barmhartigen hemelschen vader mist.

J. DE MEESTER.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XXV.
Uit het leven van Frank Rozelaar door L. van Deyssel. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Frank Rozelaar is wederom een ‘jonge man’, voor wien wij gewaarschuwd worden: - wij mogen uit diens ‘houding tegenover het leven’ ‘geene gevolgtrekkingen maken wat aangaat hetgeen (de schrijver) voor de Waarheid zoude houden’; hoewel deze ons ‘eerlijk bekennen moet, *zeer geneigd* (te zijn) het door den jongen man bewoonde denkbeeld voor de Waarheid te houden’....

Deze ‘jonge man’ behoort dus tot het gezelschap binnen de drie panopticum-spiegels, het Parijsche ‘Heertje’, Caesar, en de dandy ‘Ik’, die in hunne talrijke eenzaamheid elkander zacht toelonken, dat ze elkaars verschillende ‘houdingen’ zeer wel verstaan. Den zwijgenden ‘letterkundige’ in het midden kennen zij niet.

Geef toe dat het aanbiddelijk is, dit kleine spel van schuilevinkje van een zoo zeldzamen geest. - Een dérmate ‘jongen’ man heeft Van Deyssel zich hier gedacht, dat op blz. 249 zijn argelooze baard begint te grijzen....

Men zou kunnen zeggen - maar gij zult zoo dwaas niet zijn -, dat Van Deyssel dus blijkbaar de kunst niet verstaat, *menschen te scheppen*, menschen, uit de eigen veelzielige

kunstenaarsziel geboren, doch die nu daarbuiten een eigen en inzichzelf-volkomen leven leiden. Gij zult zoo dwaas niet zijn, omdat de schrijver daarnaar blijkbaar geen oogenblik streeft.

Hij is slechts een aldoor groeiend gewas, een geheim bloeiende Rozelaar, die in zijn schemerlichte afzondering altijd nieuwe en zuiverder en verwonderlijker bloemen draagt. Het is een stil en prachtig *leven* dat wij zien; dat wij zien, juist in zijne opeenvolgende levens-*processen.*

In deze maatschappij evenwel, die geen tijd meer heeft tot het begrijpen van een Mensch, kan men niet anders zijn dan een zéker íemand, eens en voor al.

En zoo zijn deze voor-wendsels niet eenmaal beminnelijke bekentenissen van scheppings-onmacht. Het zijn de neêrgeslagen schaamteblikken van een ziel die zich geeft gelijk zij is.

Dit boek geeft niet, uit het samengestelde aldags-leven gedistilleerd en gestyleerd, een grootlijnige ziels-tragedie of evolutie. Een eenvoudig dagboek, schijnt het minder, en geeft beter. Want toont het ‘slechts’ het ‘dagelijksch leven’ eener buitengewone ziel, - vanaf het vrij hoog plan, waarop dit zich toch altijd beweegt, kan het ieder oogenblik stijgen en stijgt het, zonder overgang of inspanning, tot het sublieme.

Dan weer drijft het ongestadig, naar het toeval der dagen, langs stemmingen en overdenkingen van ongelijksten aard en waarde.

Enkele der hier geboden stukjes, ik zeg het met den glimlach der zekerheid, - eens zal men ze herlezen, zooals men nu Thomas a Kempis of Lao Tsz herleest. Zij zijn van eene heilige schoonheid. Doch déze auteur is méér volledig mensch dan die beiden, en méér kind dan wij allen.

Soms duikelt hij kalmpjes wat over zijn kop, als een tijdpasseering, en denkt onderwijl aan de eeuwigheid. Ook deze momenten zullen niet licht vergaan.

De eigenaardige sensatie's en vizie's zal allicht de tijdgenoot het meest waardeeren. Zij bevredigen meer dan eens maar matig, en vlaknaast die goddelijk-kinderlijke ziening van het wonder-in-elk-ding, die van het kind en van den dichter is, staat somwijlen opeens, onwaarschijnlijk, een kinderachtig en bijna on-echt aandoend rijmpje, dat een mislukte imitatie van Giza Ritschl gelijkt. (blz. 122).

Verder zijn er voortreffelijke zuiver-verstandelijke gedeelten, opmerkingen en afleidingen, even scherpzinnig als verrassend.

Zij zijn voor een deel uitermate casuïstisch. Doch juist die casuïstiek is als een zoet gevlei van gedachte-stroomen, om hun innerlijk rhythme schoon. Ik ken niet den vroom en fel peinzenden Jezuïeten-schrijver, op wiens overredingen, had hij bestaan, dit zacht-hevig heenstuwende, vaak vlijmendindringende gedachten werk, dit sluw en mystiek ‘vragenboekje der eeuwigheid’ gelijken zoude.[1)]

Het is nu wel duidelijk, dat men dit werk onmogelijk beoordeelen kan, en nog minder veroordeelen, als één geheel, - zij er voor den beminnaar een hóógere Eenheid te ontdekken.

Koel heet dit boek.

Het lijkt weinig kunstig, koel te noemen het flonkerend divertissement van vermakelijke fantasieën, die het bijwerk vormen, of die partijen welke louter gedachte-speling zijn. Men zal ook niet voor een blijk van koelheid willen houden, dat de schrijver-zelf op sommige plaatsen verdrietig bekent, op zekeren dag ‘niet inniger deel te kunnen nemen’ aan de schoonheid die zijn oogen zien; deze bekentenissen toch zouden een goed psycholoog eerder symptomen schijnen van het tegendeel.

Het is dus de kern van het boek, die men raken wil als men het koel heet. Abstract, zoo heeft men gezegd, na-gebeeld inplaats van doorleefd, hartloos en van een onmenschelijke klaarte.

En waarlijk, kláár is het. Het is zeer in 't oog vallend, hóeveel zuiverder en breeder de schriftuur is dan die, bijvoorbeeld, der Adriaantjes; maar weinig bevreemdend! Want waar het innigst kinder-leven bespied en in zijn lieve zoelte besnoven werd, bijna van té dichtbij, is hier het leven aangeschouwd op dien idealen afstand, waarop het gezien wordt, helder en gaaf, als ééne schoonheid,

Wie voor deze goud-blanke schoonheid blind is, noemt de heldere gaafheid kil. Wie de goud-zonnige menschgodenspheer van Attika niet gevoelt, die loopt aan de Grieksche beeldhouwkunst, in haar onbeweeglijke witheid, onbewogen voorbij.

1) Men zie bijv. blz. 14-18, en vooral ook blz. 276 en 277, waarop het is of gij een Jezuïetischen biechtvader hoort tegen een twijfelaar.

En dit zal altijd de moeite blijven met de zeer hoog bezielde kunstwerken, dat de beschouwer iets van het vloeibaar leven daarvan zelf bezitten moet, om het met de hooge herkennings- en verklarings-vreugde te kunnen begroeten, waartoe het geschapen is.

Wat gij niet zelf, zij 't onbewust, doorleefd hebt of bevroed; wat gij dus niet kènt als een levende of mogelijke werkelijkheid, het moet u noodwendig verstandelijk bedacht lijken.

En zoo was het dat de eigenwaan en de grofheid, al doen zij zich nog zoo precieus en gewichtig voor, den eenvoud van dit goddelijk-lichtende leven niet verstonden....

De kern van dit boek zegt uit en bezingt de aanbiddelijke vizioenen van, ik zou bijna zeggen (want zóó werkelijk maakt de schrijver ze ons) de zuivere inzichten in, de hemelsche schoonheid die op aarde is.

Het is de philosophie van het eeuwige Geluk, 't welk is in het vroom-doorleefde Oogenblik.

Het is de afzwering van het zwak terugstaren op het Verleden en het armzalig hunkeren naar de Toekomst, voor de zaligheid van het goudene Heden.

‘In het ophalen van herinneringen in het gesprek is altijd een lichte beleediging van het tegenwoordige’, zegt hij in de XIVe paragraaf, waarvan het eerste deel aldus besluit: ‘En in de kamer, waar Herinneringen en Vooruitzichten als eene *storing* bewegen, ligt reeds schaduw van Geluk, dat wellicht door zal breken’. En nà een kleine ruimte van gepeins: ‘Zij leiden immers af van het Wonder der gebaar-beweging uwer geliefde’.

‘De mooiheid is als een lichtende aether binnen in mij, die het geziene tot mooie beelden maakt in haar schijn, *en de gedachten, die er door heen gaan*, *drenkt tot een edeler leven*, die alle opvoert tot háar Eenheid, die alle déelen maakt van het Geheel des Schoonen Levens’.

Want het is het gehééle leven dat schoon is, gezien in dezen geestes-staat, die is als het blauwkristallen water van Capri's grot, verzilverend elk ding, erin gebaad.

‘Alles vind ik heerlijk om te zien, alles doet mij genoegen. Ik verlaat de eene kamer met een blik van lichten spijt om

dat het er zoo mooi is en ik ga de andere vol vreugde binnen, omdat ik weet dat het mooie mij daar wacht'.

'*Ik vind het eene voorwerp niet zooveel mooier dan het andere'.*

Die mooiheid is echter, dat moet gij goed begrijpen, in geenen deel een schoone *schijn.*[1)] Die mooiheid is de *waarheid*, waartoe wie de dingen leelijk kan zien, nog niet gestegen is:

'Die iets mooi ziet en daarbij weet, dat 't alleen zoo schijnt wijl *hij* het ziet, *leeft niet het beste leven.*'

De eigenschappen dezer schoonheid, die de waarheid en het geluk is, zijn eene doorschijnende rust en eene glorieuze zachtheid.

'De vreugde maakt niet angstig, het geluk is niet dreigend. Ik ken zoo de vreugde die angstig maakt en ik weet zoo, dat zij de hoogere vreugde niet is.

Want een vreugde, die ik nu zou ontvangen, zou niet zijn als een geweldig naderende zee. Maar zou zijn als een druppel, als een druppel in de zee'.

'Schoonheid is van zelve zacht. Het ligt ook in den klank. Hoort gij niet dat de uitdrukking "harde schoonheid" een redeloozen klank zou hebben.

Niet alleen is de schoonheid van Venus zacht en die der Heilige Maria, maar eveneens die van Apollo en van Christus. Ja, ook de lijnen der reus-achtige Zeuskoppen zijn zacht.

Hard is alleen de kunst, die niet de Schoonheid bestreeft.

De ziel is zacht, de ziel is zeer zacht van materie.

Een waas is van nature zacht. Hebt gij in Shakespeare het waas wel opgemerkt, dat om het leven van alle tooneelen, ook om de lachende en om de moordende, hangt?'

'Het is onzinnig te zeggen, dat het altijd zachte, altijd lieve, op den duur onhoudbaar is. Dat er ook eens felle geestdrift en gevecht en scherpe geestigheid moet zijn.

Als gij den klank der woorden Hemel, Paradijs, Geluk, hoort, moet gij toch beseffen, dat het hoogste en beste is

1) In de boven aangehaalde alinea bezigt de schrijver 'schijn' in den zin van 'schijnsel.'

datgene wat dáarmeê bedoeld wordt. Denkt gij nu dat in het Geluk, in het Paradijs of in den Hemel sprake is van scherpe geestigheid, gevecht of felle geestdrift?

Het zachte en lieve *in een zekeren graad* is het beste. En die het beste heeft zal natuurlijk niet op het minder goede uitgaan.

Maar het zachte en lieve in minderen graad, dát is onhoudbaar...'

Zijn wij hier, op de aarde, niet in eene hemelsche sfeer?

'Maar op één plaats heb ik zitten staren, waar het licht was onder lage sparretjes, op het groene en grijze mos, *zóo bedwelmend lief voor het gemoed*, zóo onuitsprekelijk, als zeker zeldzaam liefde-*gevoel* in den droom.'

'In de late namiddaguren (komt er) een wazigheid, maar zóó fijn, dat het licht er door gezeefd wordt tot een *hooger soort* licht, dat het *door zachtheid helderder wordt dan het was toen het alleen helder was*'.

Heilig is het leven, in de schoonheid gedrenkt, heiligst het avondmaal van het gezin, dat in deze geluks-sfeer woont:

'Wij zullen eten de spijzen, bij de avondlamp. Wij zullen eerst van dit goede, witte gerecht nemen. Het zal rondgaan tusschen ons en wij zullen met de zilveren lepels, met de lepels, flonkerend vol van zilver licht, ieder ons deel nemen op het stil blinkende witte bord. Aan de reine, sneeuw-witte tafel, waarover heel bleeke goudglans ligt, zullen wij spijzigen.

De witte zoete melk wordt ons geschonken in het van licht tintelende, spiegelend kristal.

Wij zullen elkaar het goede brood toereiken.

Daarna zullen wij nemen van het zachte bruin geroosterd gerecht en de gouden saus.

Met witte doeken zullen wij onze lippen afwisschen.

Lachend zullen wij den heerlijken drank opheffen tot onze lippen.

Vreugde en glans van goudkleurig licht zal zijn over ons gelaat en onze haren.'

* * *

Het is in deze hemelsche sfeer, dat de wijsheid vanzelve, als een zacht-open lotos, bloeit. Als een lotos - ik kon

niet evengoed, waarde lezer, van een ‘waterlelie’ of van de gebruikelijke ‘bloeme’ spreken. De wijsheid, die bloeit in deze guldene sfeer, heeft te zeer den zoelen geur en de mystieke glanzing der Oostersche wijsheid:

‘Al zie ik niets, en al denk ik niets en al droom ik niets, als ik alleen maar met de oogen gesloten, de gesloten lippen bewogen in stillen lach, zoo nederlig, niet eens vol-uit denkend: wat ben ik gelukkig, - dan is dat reeds genoeg, dan heb ik toch reeds een gevoel, dat in die liggende gestalte iets als Liefde of Mooiheid is en die dus op dat tijdstip toch bereikt haar Doel.

Dat zwijgend gelach in oogenduister zonder Beeld of Gedachte, - zoo of de natuur lacht zonder de gedachte en of men in de donkere stilte juist het mooiste weet, -...’

De stilte. Het peillooze geheim der stilte, en de openbáring der stilte, is, geloof ik, nergens zóó schoon gezegd als in dit boek:

‘In de stilte van het Geluk, zijn de geluiden zoo weldoend, niet omdat zij door de tegenstelling de stilte beter doen uitkomen; *maar omdat zij beschenen worden door de stilte*, zich voordoen *in dons van stille-schijn.*

De stilte zelve voelen wij aan maar kunnen haar niet doorvoelen; alleen kunnen wij dat, waar zij, verzwakt, *rust om de geluiden.*

Evenals wij niet kunnen zien in de zon, maar met welgevallen kijken naar den zonneschijn op de voorwerpen’.

Vanuit deze sfeer van ‘door zachtheid verhelderde helderheid’ leert Frank Rozelaar ons leven. Meer dan één dergelijk werk van Van Deyssel - men vindt het in de ‘Verzamelde Opstellen’ en in ‘Verbeeldingen’[1] - is het leven van dezen in den hemel levenden Rozelaar een ‘levensleer’.

Hoort gij wel goed, mijne vrienden, wat ik zeg? Ik spreek u van een levensleer, een leer voor uw eigen leven. Begint het tot u door te dringen, dat er iets gansch ongewoons gaande is? Het is een toestand, die in deze moderne wereld volstrekt niet meer voorkomt, dat wij aan de knieën van ‘iemand anders’

1) In het opstel ‘Mijne Gedachte’ worden reeds geheele bladzijden aangetroffen, die volkomen in den Rozelaar passen zouden.

'neêrzitten' willen. Het laat immers u en mij, in den grond van ons hart en voor de werkelijkheid van ons leven, geheel onverschillig, wat in zijn tijdschrift deze plechtige dichter ons leeren wil, of wat gene gedachtenrijke romanschrijver ons tracht in te prenten. Wij hebben allemaal zóóveel gelezen, wij zijn allemaal beu van de litteratuur, en wij hebben zonder uitzondering lak aan de opgestoofde wijsheid aller hedendaagsche nationale en internationale scribenten. De niet gewichtigen, die maar zingen of vertellen, zijn ons gewoonlijk dan nog het liefst.

En opeens bevinden wij ons nu hier bij een waarachtige *levens-bron*, bij een schrijver, die tot een niets meer 'najagende', opene stilte ingekeerd, het leven in zijn eenvoudigste schoone waarheid herontdekt en stil voor zich heen heeft opgeschreven, wat in het zuiver schoone leven, door hem gevonden, *mag* en wat niet.

'Ik mag niet...' - verrassend vaak komen deze ontroerende woorden weer, waar hij ons doet zien de kleine onwaarheden, de kleine valschheden van gevoel, de kleine onédelheden vooral, die het levenswater vergiftigen kunnen vóór men het, argeloos maar ook roekeloos, drinkt.

Gij moet het maar eens nalezen, op blz. 56 b.v., en op blz. 124 en 123, hóe gij uwe geliefde niet omhelzen moogt, hóe gij haar en zelfs de boomen niet áánzien moogt, hoe subtiel uwe gedachten zich moeten zuiveren en veredelen, - *wilt gij rijp zijn voor het Geluk.* O, er wordt niets buitenissigs, niets 'poëtisch' en zelfs niets 'gevoeligs' van u gevraagd! Niets dan het natuurlijke, maar het natuurlijke in dien graad van edelste zuiverheid, dat het geheel doorzichtig is, en geheel 'gewoon' lijkt.

'Men nadert niet de schoonheid of heiligheid door "zijne gemalin toe te voegen": "lieve, laat ons nederknielen en den Heer aanbidden."

Men nadert de schoonheid of heiligheid door den toon waarop, door de houding en gelaatsuitdrukking waarmeê, men aan zijne vrouw vraagt waar onze pantoffels staan.

Er zijn vrouwen die zóó zijn, dat de man die vraag slechts in een háar toon benaderenden toon, - maar volkomen onopzettelijk - behoeft te doen, om het begeerde Doel zeer nabij te zijn.

Die toon is dweepend noch geestdriftig, en eigenlijk evenmin

zacht of teeder. Die toon is alleen eenvoudig en gewoon, maar dat in een mate of op een wijze zóó, dat er geen bijvoeglijk naamwoord bestaat om hem aan te duiden'.

Het 'poëtische', alle van buiten dit schoone leven aangesleepte schoonheids-kraam kunnen wij missen:

De werkelijkheid zij u: uw verwerkelijkt verlangen naar vizioen.

'De werkelijkheid zij de tastbare verbeeldings-voorstelling in welke gij leeft.

Van de tusschen u en een vrouw ontstane liefde te spreken als van een u beiden geboren kind, behoort tot een levensaanschouwing en een poësis, tegen-overgesteld aan die, welke in het werkelijke kind het levende zinne-beeld der liefde tusschen man en vrouw ziet.

Uw liefde is niet uw kind, maar uw kind *is* uw liefde.

Uw kind is uw liefde, die vorm heeft aangenomen.

Uw kind is uw liefde èn het door uw liefde voortgebrachte. De voortbrengende leeft voort in het voortgebrachte.

Er was iets tusschen u en die vrouw, iets Goddelijks. Daaruit is voortgekomen het kind. Daarom ook is het kind van goddelijke natuur en leeft in den Hemel, zoo als Kristus heeft gezegd.

Er was iets tusschen u en die vrouw, de Liefde. Dat was het kind, in geestelijke natuur, in vorm van Gedachte, dat tusschen u bewoog.

Opdat gij uw liefde zien zoudt, opdat gij zien zoudt dat gij van den aanvang af reeds niet met u tweeën alleen waart, - immers *er was iets in uw midden* - heeft zij vorm aangenomen in het kind, het wezen waarin uw twee wezens vereenigd bestaan - immers het gelijkt U beiden - het wondere, *levende*, Beeld uwer ver-Eeniging'.

Maar tweehonderd bladzijden verder staat:

'Indien gij hebt ingezien dat uw kind het Goddelijk Kind is, behoeft gij daarom den heelen dag niet voor hem op uw knieën te liggen, geen oogenblik zelfs.

De zaak is alleen, dat gij hem bijvoorbeeld zijn hoepel aangeeft op dezelfde wijze als de Heilige Jozef, timmerman, aan zijn zoontje Jezus de schaaf vermoedelijk toegereikt zal hebben'.

''t Is alleen voor uw eigen genoegen. Indien gij 't niet

heel natuurlijk min of meer op die manier kunt doen, laat het dan maar en gooi hem norsch de schaaf naar het hoofd. 't Zal voor uw eigen displezier wezen'.

Met zijn kostelijken humor opeens voegt de schrijver er aan toe:

'De natuurlijkheid is hierbij dermate een eerste vereischte, dat ik u zelfs niet durf aanraden u op die wijze van doen toe te leggen, want dat zoû tot allerzonderlingste oogenblikken, en dikwijls tot uitbundig gelach in uwe familie aanleiding geven.'

En dan:

'Verláng maar, hóóp maar vast en stil, dat het zoo worden zal, - en wie weet wat gij op zekeren dag zult zien gebeuren'.

Ten leste wil ik nog deze 'les' afschrijven, die tevens klaarlijk doet uitkomen, hoe het leelijke in de wereld van het Geluk, niet alleen schijnbaar niet, maar ook inderdaad *niet bestaat.*

'Iemand heeft gezegd, dat Wreedheid op den bodem der Wellust ligt.

Dit komt alleen voor waar het element Wellust *onharmonisch in de liefde-Daad aanwezig is*.

De ontdekking van wreedheid in de wellust is de straf voor de ergste schennis, die gepleegd wordt, waar gij Analyseert op het oogenblik der hoogste Synthese-voltrekking.

Het is de lach van den Duivel, die het oogenblik der Vergoddelijking stoort.

Indien gij bemerkt, dat de gedachte-parallel van uw fysiek wellust-gevoel is: een heimelijk behagen in de schending eener Schoonheid, of het genot van te doen lijden of bijna te doen lijden, - bemerkt gij eigenlijk: dat uw geesteshouding verkeerd is.

Immers, gij behoort - hier vooral, want dit is het opperste en scherpste toetsmiddel, - *niet te weten wat gij doet.*

Weet gij niet wat gij doet, handelt gij zonder Bewustheid, dat is: zonder Ont-leding, - dan kunt gij ook de elementen niet zien, waaruit uw Daad bestaat.

En hetgeen gij niet ziet, bestaat, met betrekking tot U, niet.

Gij moet het U echter niet voorstellen alsof dat leelijke in den grond der dingen wel bestaat en gij het alleen niet ziet, *en dit voldoende is.*

Maar het leelijke óntstaat, *niet slechts subjectief filoso-*

fisch, *maar ook objectief psychisch, door de wending* uwer gedachte van het Onbewuste naar het Bewuste.

De vereeniging met de schoonheid, die het Onbewuste is, wórdt een schending door uw daling in het Bewuste'.

Rekenmeester 'uit de leerzaal van Zuivere Rede'[1], schuif in de schoolbank van het Collegium der Schoone Rede, van de Rede der Schoonheid, die de Schoone Waarheid is.

* * *

Dit boek is zeer ongelijk, zeide ik; het is ook verre van vlekkeloos. Schrijf het toe aan zijn dagboekvorm - het blijft een feit, dat vele sensitivistische stukjes en rijmpjes, die zijn als van twintig jaar her (ik zal ze hier niet geven, men kent het genre[2], zich wonderlijk gedragen, groene Aprilvruchtjes gelijk, tusschen het heerlijke, wijsgeerig gerijpte ooft van diezelfde Sensatie, dat de kern vormt van het boek.

Dit zou overigens niet een 'levensgeschiedenis' zijn uit den modernen tijd, indien 't van het boven aangeduid hoogleven de reäctie's van neerslachtigheid en slechte dagen niet tóónde.

Die verkillingen, na té lang verduurde innigheid, zullen in hun sober naakt slechts hem afstooten, die de strekking van het boek niet begrijpt.

Zeker, buiten het leven staat het gevoel van die bladzijden over 'het zoontje', waarop de zonderling-vervreemde woorden: 'ik schijn van hem te houden' en de bijna onmenschelijke over zijn beentjes: 'albasten vazen, fijn gebeeld, *zijn mij niet liever*'. Maar, waarde vriend, dat zijn nu juist de oogenblikken, dat het zachte onbewuste schoon in het harde abstract-bewuste vervalt. Gij moet niet vergeten, dat dit boek geen femelige preek is, maar het beschreven leven in zijn verschillende phasen naar waarheid volgt. In een oprechte bekentenis als van blz. 104: 'Maar zelden kan ik heel zuiver kinderen tot mij nemen' of, van blz. 173: 'Ik schrijf meer

1) Men zie de laatste groene Amsterdammers van 't vorig jaar.
2) Zie bijv. blz. 158, **212**, en 220, dat zelfs niet geheel echt, en rhetorisch lijkt.

dan ik ben, terwijl ik meer moest zijn dan schrijvend schijnen', ligt juist de waarborg van de echtheid der innige deelen. En kent gij inniger kinder-psychologie dan bijv. die van de twee paragraafjes van blz. 82?:

'Als ik hem op iets antwoord: "zoo!" in den toon van: "dat zal wel zoo wezen" ("ik vind het niet belangrijk") roept hij uitdagend "nee soms?" meenend twijfel aan zijn bewering in mijn toon te hooren. O lieveling! Hij vermoedt geen sekonde dat ik het niet belangrijk zou vinden'.

'Prachtig is hij ook als ik eens *de slechte daad doe* van uitdrukkelijk te zeggen: 'dat kan mij niets schelen' of zoo. Dan wordt hij niet boos, maar lacht zoo'n beetje verlegen, alsof hij zeggen wil: 'nou ja, maar als je zóo begint, dan *is er geen aardigheid aan*'.

Zeer mooi eveneens is Frank Rozelaar, zoo dikwijls hij in zijn vrouw het Ideaal, het Beeld zijner Liefde ziet. Een lange rij verrukkelijke momentjes waren te citeeren, waarin zij beweegt als de 'verwerkelijking' van zijn hoogst 'verlangen naar vizioen'. Zij zijn vaak van een allerzuiverste liefheid, van een zeldzame kuischheid, en een innigste menschelijkheid of minnelijken humor.

Toch is het juist deze kant van het boek, waaromtrent ik mij de aantijging begrijpen kan, dat het niet doorleefd doch verzonnen zou zijn. Er is ook voor mij op den duur in sommige dier stukjes iets *aangekweekts,* hetgeen ik o.a. ervaar uit het te opzettelijk rijmen dat het proza daar doet.

Deze rijmen zijn volstrekt niet gelijk aan, veel minder, naar de schrijver meenen mocht, méér dàn, de natuurlijke rijmen van een schoon gedicht.

De rijmen van een schoon gedicht vangen in hun klank en echo de gansche 'stemming' en toon der verzen, en dragen ze voort; zij heffen het rhythme in rijke bogen, als blijde handen, die bloemenslingers houden.... Van Deyssels rijmen echter zijn als kleine sieraden, welke de schrijver ter vermooiing in zijn proza steekt. Dat zij te 'vermooien' tràchten, is reeds hun zwakheid, en instede van te vermooien, vermoeien zij eer en geven iets eentonigs en kleins aan den klank.

Laten deze opmerkingen intusschen de waarheid niet onduidelijk maken, dat er een schat van proza-stukjes over-

blijft, in welke de Geliefde de schoone gestalte is, waaraan het goudene licht des Geluks zich schoonst openbaart.

Ik heb, in mijn aanvangs-karakteristiek, te weinig doen uitkomen, hoe geestig, of beter (want dit is méér) hoe uitermate *koddig* dit boek ook zijn kan. Deze koddigheid is niet, naast het 'verhevene', een eenigszins hinderlijke grappenmakerij, om ook de galerij tevreden te stellen; het is integendeel een toetssteen van de waarachtigheid van het verhevene, dat in zijn subliemen eenvoud de vermenging met het koddige voortreffelijk verdraagt.

Van een zeer hoogen humor is de gedurige, fijne zelf-belaching in de paragraaf van het sneedje koek:

'Ik wil, of eigenlijk: God wil - want ach, het gaat van zelf - mijn lichaam maken tot een lichaam dat doortrokken is van Goedheid. Ik houd dan nu vooral van heel eenvoudige spijzen. Ik nam een heerlijk sneêtje brood met roggebrood, maar toen ging Zij een stukje koek daartusschen mij aanprijzen. Ik hoorde dat ik toen neen dank-je zei op een bespotlijk eigen-wijzen toon. Ik ben er toen maar gaauw op teruggekomen. En heb dankbaar de koek er tusschen in genomen.'

Proeft gij hier de délice der evene rijmen, vleiend mooi mooi zoolang zij *bescheiden* blijven. - En kent gij 'de musch' al?

'Gisteren kwam een musch leuk door mijn hooge vensterruit kijken. Hij was als een klein vliegend clowntje. Zijn kopje verwikte zoo, alsof hij zeggen woû: wat is dat voor een rare gelegenheid en wat verbeeldt die vent zich eigenlijk. Hij was als een kleine dokter, ernstig en kortaf, bij een raar lachenden, zieken kunstenaar'.

Een geestige redekunst eindelijk, als van de kwezel en den ploert, schijnbaar enkel paradoxaal, belicht opeens grillig, uit den verstandshoek, de gevoelde waarheden van dit boek.

'Ik bespeur duidelijk iets verdedigbaars in de stelling, dat een echte of prachtige lichtmis beter is dan een vervelende vrome.

Ik vind onaangenaam een ploert, dat is: een leelijke, geringe lichtmis, te ontmoeten; maar weet niet zeker of ik liever met een kwezel ben.

‘Een ploert compromitteert de losse, vroolijke levensopvatting; een kwezel de vrome levensopvatting. *Daarom is een kwezel misschien iets leelijkers dan een ploert’.*

Wie dit boek bezit, heeft een schatkamer van vreugd voor jaren.

Capri, Jan. 1912.
CAREL SCHARTEN.

Dramatisch overzicht.

I.
Nederlandsche Tooneelvereeniging: ‘Glück auf!’, een spel van de mijnen in vier bedrijven (7 tafereelen), door Herman Heijermans.

Het is altijd delicaat, tegen den scheppenden kunstenaar zelf zijn werk in bescherming te nemen; men vecht tegen hem met een wapen uit het arsenaal, dat hijzelf gevuld heeft. Veroordeelt hij zijn werk of kent hij het in zijn oeuvre een mindere plaats toe dan wìj het waard keuren, omdat sedert dien nieuwe idealen in hem geboren zijn, een breeder en grootscher doel in zijn geestelijk gezichtsveld is geschoven, dan geven wij, door zijn werk tegen hem, den schepper daarvan, te verdedigen, ons zelf een testimonium paupertatis, leggen wij onbewust de getuigenis af, dat wij den kunstenaar niet in zijn ontwikkeling kunnen volgen, dat wij op zeker punt van den weg stil aan den zijkant blijven neerzitten en hem alléén zijn triomfantelijken tocht naar hooger en verder doel laten voortzetten. Wat wij daar dan nog zitten te wauwelen over den kunstenaar en zijn werk, kan hij rustig - om in de tale Heijermans' te spreken - als ‘gezwam’ naast zich neerleggen.

Maar eenigszins anders ligt het geval, indien, zooals hier bij Heijermans, niet zijn streven, zijn doel, zijn ideaal een ander is geworden, maar hij zijn werk terugzet omdat het naar zijn meening minder zuiver, niet zoo raak en scherp zijn bedoelen uitdrukt als andere, latere arbeid. Want dan hebben wij, ja zelfs wìj, ja juìst wij, de op één grooten vullishoop bij elkaar geveegde bourgeois, zoo niet een woordje mee te spreken, dan toch het recht, zoo niet den plicht, in schuchtere bescheidenheid

te zeggen, dat de meester in de vorige les duidelijker is geweest dan in de huidige. Zoo tegenover iemand, dan geldt dit tegenover Heijermans, Want hij verlangt niet onze bewondering, wenscht niet te worden bewierookt; hij wil worden gehoord, verstaan, begrepen. Niet roem, maar invloed! Wij weten het: Herman Heijermans voelt zich niet de hoog boven het profanum vulgus tronende kunstenaar, wiens devies is: 'l'art pour l'art', maar de stoere, eerlijke werker, opgaande in de massa, die de hem toevertrouwde talenten in dienst stelt van wat hem voorkomt te zijn de goede, de heilige zaak - de zaak der zwakken en verdrukten. Is dit niet in vluchtigen omtrek het zelfportret, zooals Heijermans onder verzekering van treffende gelijkenis - in Falklandjes, tooneel-studies, na- of voorwoorden, ingezonden stukken - het ons geteekend heeft?

Al mogen wij nu bij sommige tooneelwerken van dezen regelmatig-vruchtbaren auteur den socialist, zelfs den socialistischen propagandist wat al te sterk naar voren hebben zien komen, zoodat de kunstenaar wat in de schaduw bleef, in één van zijn tooneelstukken tenminste heeft hij ons getoond met onweerlegbare duidelijkheid, dat een kunstwerk zonder veel, althans al te veel aan zuiverheid in te boeten, ook nog op ander gebied dan dat der kunst, van sterke ontroering kan zijn.

En telkens als wij in Heijermans' werk door de onstuimig opdringende propaganda de kunst wat in het nauw zagen geraken, was het onze wensch, dat hij de denkbeelden, die hem lief zijn, die in hem leven, weer in even kunstvollen vorm zou belichamen, als hij ons in *Op Hoop van Zegen* te zien en te bewonderen gaf. Dan doet het ons vreemd aan, den auteur zelf in een voorrede tot een zijner latere werken smalend te hooren spreken van 'voortsuccessen' 'in de koele lijn van *Op Hoop van Zegen*'.[1)]

1) Tooneel-studies III Bloeimaand, v. Dishoeck, Bussum 1905. Nawoord p. 140: 'Met het gaaf en ongerept vermogen, om bijv. in de koele lijn van *Op Hoop van Zegen* of *Schakels* voort te successen, leverde 'k me over aan geraas, leugens, kritikasterij'. De hier uit zijn verband gelichte zin beteekent: 'Hoewel ik het vermogen om bijv. in de koele lijn enz. voort te successen, gaaf en ongerept in mij bewaard had, leverde ik mij over, enz.'

Hier hebben wij dus het geval, dat niet het ideaal van den auteur een ander is geworden - van bourgeois tot socialist - maar dat, naar zijn meening, wat in hem om uiting vraagt, niet zoo goed, niet zoo zuiver en fel is uitgedrukt in *Op Hoop van Zegen* als in zijn - althans een deel van zijn - later werk.

En als wij dan den auteur hooren zeggen, dat het hem ‘een genot (is) in een worstelenden overgangstijd tot ontwaking van derden bij te dragen’[1)], dan moet ons, met erkenning van verschil in standpunt, de bekentenis van het hart, dat hij door niet één van zijn stukken meer tot die ontwaking heeft bijgedragen, dan door het thans met een zekere minachting door hem behandelde: *Op Hoop van Zegen.*

Op Hoop van Zegen in de koele lijn? Het kón niet heeten, niet feller, op gevaar af van op te houden kunst te zijn. Nu weet ik zeer wel, dat de heer Heijermans, zij het ook in drastischer taal, daarop zou antwoorden, dat het hem om het even is, of zijn werk naar onze bourgeois-opvattingen àl of niet kunst zou verdienen te heeten. Maar laat ik het dan op andere wijze zeggen en wel met Heijermans' eigen woorden: auteur is volgens hem, hij ‘die de bewogenheden zijner gemeenschap doorvoelend, aan die gemeenschap *in goeden vorm*[2)], w a t t e z e g g e n h e e f t’.[3)] En verderop in dit nawoord heet het: ‘Literatuur uitnemend - *de vorm onvoorwaardelijk noodzakelijk*,[2)] maar als middel, als draperie, als aan het lichaam passend gewaad’.[4)]

Wat kan het dus mede door Heijermans erkende vereischte, dat de *vorm goed* zij, daar waar hij ons, wat hij te zeggen heeft, als tooneelwerk voorzet, anders beteekenen, dan dat zijn werk, ook van uit tooneeloogpunt bezien, goed werk zij. Goed werk, niet naar eenige willekeurig door mij of een ander van ‘het aan de grenzen van het nobel kunstgebied konkelend, kwekkerend rapalje-zoodje’[5)], opgestelde

1) Verzamelde Tooneelspelen en Opstellen-over-tooneel. Eerste deel. Amsterdam v. Looy. 1909. Voorwoord.
2) De cursiveering is van mij.
3) *Bloeimaand.* Bijlage p. 135.
2) De cursiveering is van mij.
4) Ibidem, p. 138.
5) Dit stijlbloempje bloeide in *Bloeimaand*, Nawoord, p. 133.

regels, maar goed werk naar de mate en aard van ontroering, die het wekt.

Mate èn a a r d van ontroering. De ontroering, door tooneelwerk bij ons gewekt, moet, als het ware, door ons schoonheidsgevoel gefiltreerd, in ons binnen komen. Laat men dien eisch los, dan is de grens tusschen het tooneel en het geheele werkelijke geleef en gedoe daarbuiten, weggevaagd, en wordt het tooneel een annex van het parlement, van de volksmeetingzaal en van wat niet al.

In hoeverre de verwijten gegrond zijn, dat Heijermans in *Op Hoop van Zegen* al te weinig objectief, te éénzijdig, te propagandistisch was, waardoor het kunstwerk zelf af en toe een knauw zou gekregen hebben, behoeven wij hier niet te onderzoeken. Zonder vrees voor tegenspraak van welken kant ook, kan men zeggen, dat *Op Hoop van Zegen* een sterk-ontroerend tooneelwerk is, én dat wij er nog iet sanders van mee naar huis nemen dan de herinnering aan een mooi stuk Het heeft ons een nooit te vergeten kijk gegeven op de als met een fel zoeklicht beschenen ellende, die met het visschersbedrijf - althans in de huidige maatschappij - verbonden is. Al is in dit stuk aan de werkelijkheid ook misschien hier of daar geweld aangedaan, en al wisten wij ook eigenlijk wel, dàt zulke ellende kon en ook misschien wel zoù bestaan, Heijermans heeft ons die zoo scherp, zoo geconcentreerd doen zien, dat wij ze nu sterker in onze herinnering vast houden, dan indien wij een goed deel daarvan met eigen oogen in de werkelijkheid hadden zien gebeuren.

En die sterke, blijvende indruk is niet gewekt door een opeenstapeling van ijselijkheden, maar doordat al dat gebeuren op het tooneel omgeven staat door atmosfeer, door de atmosfeer, die ons, toeschouwers, tot dicht bij de werkelijkheid van dit leven laat naderen, maar ons toch ook op genoegzamen afstand daarvan verwijderd houdt, om de indrukken van wat daar op het tooneel gebeurt niet direct, maar middellijk, door tusschenkomst van en verdiept en versterkt door ons schoonheidsgevoel, op ons te doen inwerken.

Het is - om het anders uit te drukken - niet de inhoud zelf van het stuk, maar de meesterlijke wijze, waarop ons die voorgezet wordt, die den indruk bepaalt.

Het is altijd delicaat, tegen den scheppenden kunstenaar

zelf zijn werk in bescherming te nemen, schreven wij. Maar hier moest het, want als wij zien, wat Heijermans ons geeft, als hij de 'koele lijn' van *Op Hoop van Zegen* loslaat, dan wenschen wij hem en ons zelf toe, dat hij omtrent de relatieve waarde van *Op Hoop van Zegen* in zijn oeuvre weer tot andere gedachten moge komen.

* * *

Glück auf!, al zal de auteur waarschijnlijk de vergelijking wraken, doet ons in zooveel opzichten, niet het minst in strekking, aan *Op Hoop van Zegen* denken, dat men onwillekeurig tot vergelijken komt.

Hoeveel bewondering ik ook voor *Op Hoop van Zegen* heb, hier en daar lag het er nog wat dik op; het kon nòg soberder, strakker; de indruk zou er te grooter, te sterker door worden. Het was een wensch en een niet geheel grondlooze verwachting, dat de auteur, naar mate hij rijper werd, in die richting zich verder ontwikkelen zou. Aan die verwachting viel het in al de jaren daarna telkens moeielijker nog te blijven vasthouden, tot dat wij nu, nu in *Glück auf!*, zien, hoe jammerlijk ver de auteur zich in de naar ons inzicht verkeerde richting van den schepper van *Op Hoop van Zegen* verwijderd heeft.

'Een spel van de mijnen'. Is er één bedrijf, waarvan de benaming alleen reeds zoo suggestief een wereld van verschrikking in onze fantasie oproept, als dat van den mijnwerker? Dat leven en gezwoeg, dag in dag uit, diep onder den grond, waar geen schemer van daglicht, geen zonnestraal, die toch zelfs in de goorste fabriek nog kunnen binnen komen, den arbeider bereiken kan; die arbeid in een gloeiend heete, voor de gezondheid schadelijke atmosfeer; de altijd dreigende mogelijkheid door de beroepsziekte besprongen te worden en eindelijk en vooral: dat altijd, onophoudelijk, dreigend gevaar van in een mijnramp gedood of verminkt te worden, en niet gedood zoo in één slag zonder lijden, of verminkt, maar althans dadelijk verpleegd en verzorgd; neen, met de mogelijkheid, die zoo dikwijls tot werkelijkheid wordt, uren, dagen en nachten, weken soms, opgesloten te zitten in dit honderden meters diepe graf, met de telkens kleiner wor-

dende kans nog levend door de redders gevonden te worden; en anders... de langzame dood door verstikking, verdorsting of door... honger. Men behoeft werkelijk niet Zola's *Germinal* gelezen te hebben, men kan zelfs een 'bourgeois plus-que-satisfait' wezen en toch niet ongevoelig zijn voor al de ellende en gevaren, die aan het leven van den mijnwerker hangen, hem altijd en overal vergezellen, zich niet laten afschudden.

Wat is daarbij vergeleken het visschersbedrijf nog een idylle! Dat leven in de open lucht, op die mooie, ons zoo vertrouwde zee, die zee van Mesdag, van Israëls, die zee, aan het strand waarvan onze kindertjes kuilen graven, die zee, waarin zij 'pootjes baaien', die zee met haar tooverachtige zonsondergangen, haar eenvormigheid vol afwisseling, haar rust vol geluiden, haar eenzaamheid vol van leven! En hoe heeft Heijermans ons met zijn *Op Hoop van Zegen* uit dien zoeten droom opgeschrikt! Met één ruk draaide hij de medaille om en liet ons de keerzijde zien. En ja, daar zagen wij groote donkere partijen vol suggestieve, diepe schaduwen.

Wat moest het voor een auteur, die dàt kon, niet een lichte taak zijn om zelfs in onze harde bourgeois-koppen in te hameren het besef van al wat de mijnwerker dragen en riskeeren moet om voor zich en de zijnen het levensonderhoud te verdienen, om ons te doen gevoelen onzen plicht, om het leven van den mijnwerker te omringen met elken denkbaren waarborg voor zijn veiligheid, zijn gezondheid, met elke verzekering, die in ons bereik ligt, dat bij zijn verminking of invaliditeit niet hij, bij zijn dood niet zijn gezin onverzorgd blijft. En zou Heijermans dan niet tevens het zijne hebben bijgedragen tot de 'ontwaking' van de proletariërs-niet-mijnwerkers? Is het denkbaar, dat zij ongevoeliger zijn voor het leed van hun makkers dan wij? Het stellen van de vraag zou al als een beleediging kunnen klinken.

Was het in *Op Hoop van Zegen* misschien noodig om, teneinde ons uit de idylle-stemming van de parelmoeren zee los te krijgen, het er hier en daar wat dik op te leggen, waar Heijermans ons de tragiek van het mijnwerkersleven wilde schilderen, moest hij juist in tegenovergestelde richting zijn kracht zoeken.

De soberste, meest strakke, eentonige - dit woord in zijn letterlijken zin genomen, zoodat alles in één toon bleef en nergens felle kleuren gebruikt werden - de meest alledaagsche schildering van het mijnwerkersleven zou, uitgevoerd met de meesterhand, waarmee Heijermans zijn *Op Hoop van Zegen* neerzette, tot een tafereel hebben kunnen worden van benauwende ontzetting, van een ontroering, die ons langzaam de keel toekneep, die ons als lamgeslagen nog deed smeeken: houd op! houd op! genoeg! genoeg!

Maar daartoe had hij het leven om en in de mijnen moeten vereenvoudigen, ontdoen van elke toevallige ijselijkheid, al had hij ze ook met eigen oogen bijgewoond.[1)] Hij had moeten bedenken, dat minder de inhoud dan de vorm den indruk bepaalt, dat een opeenstapeling van al te veel verschrikkelijks[2)] ons bot maakt, niet meer tot onze fantasie spreekt, maar ons onverschillig de schouders doet ophalen. Dit is niet een vraag van weekheid of verharding van gemoed, maar de vraag, op welke wijze in een normaal aangelegd mensch de sterkste indruk wordt gemaakt.

In *Glück auf!* heeft Heijermans dit alles uit het oog verloren, en het gevolg is, dat zijn laatste tooneelwerk mij - en ik ben overtuigd zeer, zeer velen met mij - op een enkel tooneel na, niet in het minst ontroerd heeft.

In het stuk ontbreekt elke dramatische 'handeling'. Zelfs de dunne draad, die den angst van den aangemonsterden matroos om op de *Op Hoop van Zegen* scheep te gaan, verbindt met het vergaan van dit schip - de slechts bij het contract van aanmonstering bestaande mogelijkheid, door den sterken arm tot naleving daarvan gedwongen te worden -

1) Wel zegt de heer Heijermans in zijn 'begeleidend woord' tot de publiceering van een fragment van *Glück auf!* in *De nieuwe Tijd:* 'Wie er (nl. in de mijn-streek) geweest is, weet dat men geen "tendenz" aan heeft te brengen', maar niettemin zit het stuk, vooral wat détails betreft, vol tendenz-trekjes.

2) Dat Heijermans in *Glück auf!* zich hieraan inderdaad schuldig gemaakt heeft, daarvoor vind ik een geheel onverdacht getuigenis in een anoniem bijschrift bij een tweetal photo's van de opvoering in het Zondagsblad van *Het Volk:* '*De Notenkraker*' van 20 Januari 1912, waarin onder andere gezegd wordt: 'Daar is misschien wat te druk leed op leed gestapeld, misschien wat te veel jammer saamgeperst in 4 bedrijven, dan voor een tooneelstuk in technischen zin past.'

zelfs een zoo losse draad houdt niet de episoden in *Glück auf!* te saam.

Door de geörganiseerde mijnwerkers zijn eischen, ook wat betreft de waarborgen voor hun veiligheid in de mijn, aan het mijnbestuur gesteld. Dit besluit - eerste tafereel - ze af te wijzen. Het gist onder de mijnwerkers; een opzichter is in de mijn mishandeld nadat hem zijn lamp gedoofd was. De daders blijven onbekend. De directeur (Louis de Vries), schoonzoon van den president-commissaris (Ternooy-Apèl), besluit dienzelfden dag nog de mijn te inspecteeren. Zijn zwager (Chrispijn Jr.) wil en gaat voor een verzetje mee om de pas in de mijn ontdekte echo te hooren, niettegenstaande de directeur en zijn vader - de president-commissaris - het hem met het oog op de stemming onder het mijnvolk afraden. Als zij beneden zijn stort, tengevolge van ontploffing, een stuk van de mijn in. De directeur en zijn zwager zijn met een paar honderd mijnwerkers opgesloten. Een groot aantal wordt, onherkenbaar verminkt, bovengebracht. Wij hooren achter een zwarten voorhang het praten van den directeur, zijn zwager en een paar mijnwerkers, het praten zonder hoop meer bijtijds door de reddingsbrigade bereikt te zullen worden.

Het vierde bedrijf geeft den weerslag te zien van deze ramp op de families van de verongelukten en vermisten, rijk en arm.

Dit ongeveer is de inhoud van *Glück auf!* Wel loopt hier naast nog een liefde tusschen den - ongelukkig gehuwden - directeur en zijn steno-typiste, maar deze verhouding is zoo onbeholpen geteekend, staat zoo volkomen naast en buiten het eigenlijk gebeuren in dit stuk, dat zij zonder groote schade gemist zou kunnen worden.

Zoo ook de - zeer goed gespeelde - rol van den steeds in godsdienstige extase sprekenden mijnwerkerszoon, die meer met het oog op het eigenaardig talent van mejuffrouw Tilly Lus gecomponeerd schijnt, dan door de economie van het stuk vereischt werd.

Van den inhoud, zooals ik dien met een paar woorden aangaf, had natuurlijk een zeer aangrijpend stuk opgebouwd kunnen worden. Dat *Glück auf!* ons echter bijna voortdurend volkomen onbewogen laat, schrijf ik hieraan toe, dat, in plaats

van naar de uiterste soberheid, gestreefd is naar een opeenstapeling van effecten - waaronder er zijn van de grofste soort.

Ook de regie, waarvoor nu immers de auteur ook verantwoordelijk is, had het er dik opgelegd. Ofschoon het stuk een tijdsverloop van verscheidene weken bestrijkt, zien wij geen der mijnbestuurders - op één na, den vertegenwoordiger der k l e i n e aandeelhouders - anders opkomen dan in pels. Daarentegen komen de groom van den president-commissaris, en zijn koetsier - zonderlinge automedon, die zijn paarden steeds maar onbeheerd laat staan! - telkens in hun luchtige, lichtblauwe, poenige livrei op. Een bokjas in uit den aard der zaak iets stemmiger kleur, zou allicht het effect van die opgedirkte parvenu-livrei schaden! Natuurlijk zouden in een sterk pakkend stuk zulke kleinigheden allicht niet opvallen; maar nu 'merkt man die Absicht und man wird verstimmt'. Ook de voor bloot toeval al te opvallende gelijkenis in grime van een der mijnbestuurders met een Nederlandsch bewindsman, vroeger groot-industriëel, lijkt mij een propaganda-trekje van niet onbedenkelijk allooi.

Maar het stuk zelf. Het tafereel, dat den sterksten indruk maakte, was dat ten huize van den mijnwerker Schulz. Dáar vond men weer de rake waarneming, den vlotten dialoog in den juisten volkstoon, waarin Heijermans meester is. Men voelde om zich de atmosfeer van het mijnwerkersleven; voor een niet gering deel ook door het voortreffelijke spel van mevrouw De Boer-Van Rijk (moeder Schulz) en Willem van der Veer (haar zoon). Schulz was de eenige van de mijnwerkers, die ons werkelijk een mijnwerker te zien gaf, met al zijn in het harde leven opgekropte ontevredenheid, met zijn lichte bewogenheid, zoo b.v. tegenover den angst van zijn vrouw voor de naderende staking; dit alles gaf de heer van der Veer, met zijn forsche gestalte, zijn diepe, warmklinkende stem en zijn sober, ingehouden spel ons op buitengewoon verdienstelijke wijze.

De scène bij het hek van het mijnterrein, als de vrouwen komen eischen, tot de hal, waar de overblijfselen van hun mannen en zoons neergelegd zijn, toegelaten te worden, gaf wel sterk kùnnen te zien, zoo van mevrouw Van Kerckhoven-Jonkers, maar het was niet meer dan een tafereel;

het miste dramatische handeling. Het hing tusschen het voorgaande en het volgende zonder veel verband.

De twee tafereelen in de mijn zouden natuurlijk den sterksten indruk hebben moeten geven. Maar dan had de auteur ze met gevoelige hand moeten schetsen, telkens weer de al te scherpe lijnen moeten afronden, de al te felle kleuren moeten afstemmen tot zij pasten in den toon van het sombergrauwe geheel. Of was misschien op zichzelf reeds de opzet, om ons zoo vlak tegenover een mijnput, 900 meter diep, te plaatsen, onjuist? Werd daarbij misschien meer van onze fantasie geëischt, dan waarin zelfs een zeer goede regie zou kunnen helpen voorzien? Zooveel is zeker, dat ik gedurende niet één der tafereelen van *Glück auf!* zoo duidelijk als tijdens de scènes in de mijn, met bewustheid wist, dat ik daar zat in den Hollandschen Schouwburg, Plantage Middenlaan numero zooveel. Heijermans heeft in deze beide tafereelen, het eerste onmiddellijk vóór en tijdens de mijnramp, het tweede eenigen tijd daarna, zijn doel niet bereikt; in het eerste niet: door een opeenstapeling van zooveel ijselijks, dat we er ongevoelig voor raken, in het tweede niet: door de onbelangrijkheid van wat daar gezegd wordt, gezegd wordt achter een zwart gordijn, zóó dat wij alles hooren, maar niets, niets zien.

In het eerste mijn-tafereel, als aanvankelijk drie, later meer mijnwerkers samen zijn, hooren wij de biecht van den in spel en grime door den heer Gilhuys sterk melodramatisch gechargeerden Spiess, die zijn vader vermoord heeft, gevolgd door de bekentenis van een ander mijnwerker, die in een volle kerk geblasphemeerd, en God en Jezus gescholden heeft! Ondertusschen bedrinkt om zijn dorst te lesschen nummer drie zich aan den voor een mijnwerker uiterst schadelijken jenever, tot eindelijk mejuffrouw Tilly Lus haar extase weer in breede zinnen uitgalmt! Dit is te veel!

En het tweede mijn-tafereel, waar de directeur met den zoon van den president-commissaris en mijnwerkers te zamen zitten en kalm hun lot afwachten, had misschien enkele treffende oogenblikken, maar maakte als geheel geen indruk, ook doordat het te lang is voor het weinige, dat er in voorvalt. Moet ook dit tot de ontwaking van derden bijdragen, op sommigen, vrees ik, zou het een tegenovergestelde werking kunnen hebben.

Alles wat daarna, na dit tafereel komt, zouden wij gaarne willen missen, indien niet daardoor tevens het uitstekend stille spel van Ternooy-Apèl, als hij door het bijna zeker verlies van zijn zoon volkomen verslagen is, voor ons verloren zou gaan.

Want de delicate mijnbestuurder, die dan den president-commissaris - het is waar, hij weet niet dat diens zoon, wèl dat diens schoonzoon tot de vermisten behoort! - een gokje in de gekelderde aandeelen komt aanraden.... nu ja, die geheele episode was toch al te bar! En dan komen weer de blauwe lakeien!

Al zou elk voorval, elk klein trekje in *Glück auf!* in de werkelijkheid zoo voorgekomen, door den heer Heijermans zelf waargenomen zijn, ik behoef hem, een zoo geroutineerd en knap tooneelschrijver, toch niet te vertellen, dat op het tooneel copie van de werkelijkheid niet voldoende is, dat wij daar alleen *verwerkte* werkelijkheid kunnen gebruiken.

In een ingezonden stuk in 'Het Handelsblad', een dag na de première, verklapte de auteur, wat reeds langs andere kanalen uitgelekt was, dat hij *Glück auf!* eerst den 9^{den} December (première 24 December!) bij de Tooneelvereeniging inleverde.[1)] Het zou misschien interessant zijn de levensgeschiedenis van dit stuk van 9 December af terug, ook te kennen.

Ontbrak misschien iets of heel veel aan de rustige toewijding, waarmede de auteur zijn werk gecomponeerd heeft?

Ik vermoed.... en hoop het. Dan is het mogelijk dat Heijermans nog eens revanche neemt.

Laten wij het hem toewenschen: Glück auf!

II.
Kon. Ver. Het Nederlandsch Tooneel: Samuel Pickwick, klucht in vier bedrijven naar den roman van Charles Dickens, door L.H. Chrispijn.

Het stuk, dat onder dezen titel omstreeks de Kerstmis- en Oudejaarsweek voor het eerst door het Nederlandsch Tooneel gespeeld werd, zou ons allicht niet tot eene bespreking in

1) In mijn bespreking heb ik mij meer tot het tooneelwerk bepaald, dan stilgestaan bij de vertolking, die het vond. Een woord van oprechte bewondering voor wat over het geheel de artisten van de Nederlandsche Tooneelvereeniging in die 14 dagen bereikt hebben, kan ik echter niet achterhouden.

dit overzicht aanleiding gegeven hebben, ware het niet, dat hier getracht wordt het publiek een knol voor een citroen te verkoopen. Niet zoozeer wat het stuk zelf betreft, want al is het in de verste verte niet een klucht, waarbij men van de eene lachbui zonder tijd om op adem te komen in de volgende vervalt, al is het stuk ook bij lange niet zoo 'kluchtig' als bijvoorbeeld een aantal Fransche stukken, door hun auteurs bescheidenlijk - of wil men: onbescheidenlijk - als comédie aangekondigd, - iets anders dan een 'klucht' zou Chrispijn's *Samuel Pickwick* zeker niet kunnen zijn. Met deze benaming nemen wij dus desnoods genoegen, maar niet met de voorstelling, alsof deze klucht ons de quintessence zou geven van 'The posthumous Papers of the Pickwick Club', een voorstelling, in den titel gewekt, en nog versterkt door wat in het programma over het stuk ons wordt gezegd:

'Chrispijn, de bewerker, had geen geschikter tijdstip voor de verschijning van zijn tooneelarbeid kunnen kiezen. Weldra zal immers de 100ste geboortedag van Dickens worden herdacht en smakelijker dan een feestmaal met dierbare toasten over het "geniale", het "talentvolle" van dezen waren schrijver voor de menschheid, is wel zijn werk zoo algemeen mogelijk te verbreiden en te eeren'. Of het woord 'smakelijker' hier wel gelukkig gekozen is, laat ik daar; dat is inderdaad een quaestie van smaak. Ik voor mij herinner mij wel feestmalen, die misschien alle meer verheffende qualiteiten misten, maar waarvan het juist op het stuk van smakelijkheid moeielijk zou zijn den strijd te winnen.

Neen, waar ik tegen opkom, is de voorstelling, dat deze klucht in staat zou zijn Dickens' 'werk zoo algemeen mogelijk te verbreiden en te eeren'. Zoodra men het woord 'klucht' las, kon men al weten, dat het mis was. Wie zonder de Pickwick Papers gelezen te hebben, op grond van Chrispijn's klucht een meening over Dickens' eersten roman zich vormt, staat scheever tegenover 'dezen waren schrijver voor de menschheid', zooals de programma-overzicht-schrijver hem aanduidt, dan te voren.

Al komen er in de Pickwick Papers ook tafereelen voor, die zoo, onveranderd, in een klucht kunnen ingelascht worden, - en de heer Chrispijn heeft voor zijn stuk op eenige daarvan de hand gelegd - het is een volkomen miskenning

van den geest, zelfs zou ik willen zeggen, van de strekking, van dezen roman, hem als in de allereerste plaats kluchtig, als een klucht in romanvorm voor te stellen. Na de uitvoerige essay door Frans Coenen in dit tijdschrift aan Dickens onlangs gewijd[1] zal ik mij natuurlijk niet mijnerzijds wagen aan een karakteriseering van den hoofdpersoon der Pickwick Papers. Maar dit is toch wel zeker: Pickwick maakt op ons niet den indruk van te zijn het middelpunt van een klucht. Zijn er hier en daar - soms met de haren er bij gesleepte - voorvallen, die het bas-comique naderen, in een overwegend groot deel der Pickwick Papers vinden wij humor: op zichzelf niet-onwaarschijnlijke gevallen, bezien en beschreven met humoristischen kijk. Soms zelfs nadert Dickens in dit werk de comédie de moeurs; hier en daar stijgt het geheel tot de hoogte der satire.

Of het mogelijk is, deze zijden van Dickens' roman in een tooneelwerk naar voren te brengen, - ik zou het niet met zekerheid durven zeggen. Maar de heer Chrispijn heeft niet slechts die fijn geschilderde partijen in Dickens' werk in zijne reproductie gansch en al verwaarloosd, maar hier en daar zelfs het karakter van een tafereel of voorval geheel naar willekeur gewijzigd en door dit alles van den nu ja, soms dwazen, maar ons toch ten slotte niet onsympathieken Pickwick, een malloot gemaakt.

De ‘cabby’, die wegens een verschil over den vrachtprijs met Pickwick wil boksen, en dien de heer Chrispijn ten tooneele voert, past volmaakt goed in een klucht, maar zou uit Dickens' roman zonder schade gemist kunnen worden; dat voorts de heer Chrispijn van de belangrijkste ontmoeting in het stuk tusschen Sam Weller, Pickwick's onsterfelijk knechtje, en den ouden Weller, een uiterst grove, van het origineel volkomen afwijkende en zelfs voor een klucht al te smakelooze scène maakt, waarin de oude Weller, de coach-driver, vrij aangeschoten, half stikkend van het lachen, aan zijn zoon vertelt, dat zijn tweede vrouw gestorven is en hij haar juist begraven heeft, - ook dit is een niet zeer gelukkige keus.

Maar ook een van de allerbeste gedeelten van Dickens' werk, de satire op de rechtspraak, die in het proces ‘Bar-

1) De kunst van Dickens en de Romantiek. De Gids, April, Mei, Juni 1911, later door de Wereldbibliotheek afzonderlijk uitgegeven.

dell versus Pickwick' belichaamd is, heeft de heer Chrispijn geweld aangedaan.

In het geheele verloop van deze rechtszaak heeft Dickens meer willen geven dan iets vermakelijks, iets kluchtigs. Het begint al, als Pickwick op het kantoor van Dodson and Fogg, de zaakwaarnemers van Mrs. Bardell, toevallig hoort, hoe daar onlangs een armen drommel, die kwam om een zaak te 'schikken', het vuur aan de schenen gelegd werd; hoe, toen bleek, dat hij wel eenig geld kon loskrijgen, nog vlug met leugen en bedrog de kosten opgedreven werden. Dit is niet meer kluchtig, dit is een bittere, felle satire, hoe uiterlijk-komiek - of juist misschien nog versterkt daardoor - Dickens ons dit beschrijft. Het bezoek van Pickwick met zijn 'attorney' Perker,[1] bij Snubbin, die als eerste advocaat, 'leading counsel', in de zaak voor Pickwick zal optreden, gaat ver boven de klucht uit. De tegenstelling tusschen den met zaken overkropten Snubbin, die steeds veinst zich niet te herinneren of hij de verdediging in een zaak op zich genomen heeft of niet, en den nog bijna geen praktijk hebbenden Phunky, die als 'junior counsel' in deze zaak Snubbin zal ter zijde staan, is zoo fijn, zoo scherp, dat ik niet kan nalaten die paar zinnen uit den roman af te schrijven.

Snubbin vraagt aan Phunky of hij goed begrepen heeft van Perker, dat hij, Phunky, in deze zaak als 'junior counsel' zal optreden:

'If mr. Phunky had been a rich man, he would have instantly sent for his clerk to remind him; if he had been a wise one, he would have applied his fore-finger to his fore-head, and endeavoured to recollect, wether in the multiplicity of his engagements he had undertaken this one or not; but as he was neither rich nor wise (in this sense at all events) he turned red and bowed'.

Deze geheele meesterlijke satire op de rechtspraak en alles wat 'd'ran und d'rum ist', culmineert in de beschrijving van de terechtzitting. En deze heeft de heer Chrispijn gekozen als den inhoud voor zijn vierde en laatste bedrijf. Voor wie

1) De heer Chrispijn begaat eene onjuistheid door Perker te noemen Pickwick's advocaat en hem als zoodanig in de rechtszaal te laten pleiten. Perker was Pickwick's procureur. Pleiten voor hem konden slechts Snubbin en Phunky.

wel eens een Engelsche terechtzitting heeft bijgewoond, is het door Dickens geschetste beeld een meesterstuk van satirieke beschrijving. Zich wat de hoofdzaken betreft, geheel pijnlijk nauwkeurig aansluitend aan de werkelijkheid, brengt hij het dwaze en onrechtvaardige, waarvoor de op zichzelf goede, soms zelfs voortreffelijke instellingen en gebruiken, als zij op gewetenlooze wijze worden toegepast, toch nog ruimte laten, met sterk relief naar voren. En hoe genoeglijk dit geheele hoofdstuk zich laat lezen, men voelt toch dat er iets in Dickens' gemoed schrijnde, toen hij het neerschreef.

De heer Chrispijn heeft er echter door bewerking - en belangrijke afwijking van het verloop in den roman - door regie - wij mogen, hoewel onvermeld, in den auteur toch ook wel den regisseur zien - en bijna alle acteurs hebben door hun spel, getracht er iets zuiver-kluchtigs van te maken.

Dit bedrijf is daardoor grof geworden, althans veel grover dan de beschrijving van deze episoden in den roman, en was ook niet eens zeer vermakelijk; het is zeker het minst geslaagde van de vier bedrijven.

Het ligt niet in mijn bedoeling over spel of regie veel te zeggen. Het stuk is kleurig, om niet te zeggen bont, aangekleed. Miss Rachael Wardle (mevrouw Poolman) was al te ‘kluchtig’ toegetakeld, Wardle daarentegen (de heer Holtrop) zoo van een oude Engelsche prent weggeloopen.

Vermelden wil ik nog slechts de uitstekende wijze, waarop de heer Adolf Bouwmeester den zoo typisch Engelschen humor van Sam Weller over het voetlicht wist te brengen, met diezelfde frischheid en afkeer van overdrijving, waarmede wij hem indertijd den Lancelot Gobbo in den ‘Koopman van Venetië’ zagen spelen. Ook in een stuk van fijner allure dan Chrispijn's klucht zou dit spel goed op zijn plaats geweest zijn.

* * *

Mijn oordeel over dit stuk samenvattende, geloof ik, dat als ik de geest van Dickens was, ik boven deze wijze om mijn ‘werk zoo algemeen mogelijk te verbreiden en te eeren’ de voorkeur zou gegeven hebben aan een ‘smakelijk feestmaal’, desnoods met ‘dierbare toasten’.

H. LASALLE.

Buitenlandsch overzicht.

Mene Tekel. - De val van Caillaux. - China.
27 Jan. 1912.

De nederlaag der reactionnaire partijen in Duitschland is een feit van vèr strekkende beteekenis.

Het moest zoover komen bij een groot, onder moderne ontwikkelingsvoorwaarden levend volk, dat zich niet eeuwig door jonkers en clerus kan laten regeeren.

Het blok van Bebel tot Bassermann, dat nog twee, drie jaar geleden door de ‘knappe koppen’ voor een hersenschim verklaard werd, bestaat. Het bestaat als afwerende meerderheid tegen elk verder reactionnair bedrijf, maar daarbij zal het niet blijven. De krijgsbroederschap in den verdedigenden oorlog zal het besef versterken dat men te veel gemeen heeft om nog langer gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor positieven, opbouwenden arbeid te schuwen. In de rede van Bassermann na zijne herkiezing kwam het doordringen van dit besef reeds duidelijk uit.

Dit is de groote beteekenis van dezen verkiezingsstrijd. Groote *onmiddellijke* resultaten van positieven aard moet men er niet van verwachten; daartoe is de nieuwe meerderheid te gering en ook nog te weinig één. Onder de nationaal-liberalen bevinden zich nog te talrijke elementen die aan het Bülow-blok met weemoed terugdenken; die, om iets te noemen, volstrekt niet bereid zijn het protectionistisch systeem te gaan afbreken, al zullen zij er in berusten dat het niet verder kan worden opgebouwd. Maar de toekomst van het liberalisme behoort aan deze elementen niet.

De ‘Fortschritt’ heeft zich niet kwalijk gehouden. Hij heeft zeer weinig aan zetels ingeboet, en belangrijk gewonnen aan prestige. Het is de eerste burgerlijke partij, die het eeuwige verzameling-blazen der regeering tegen de sociaal-democratie met een hoongelach heeft durven beantwoorden, en een belangrijk gedeelte zelfs der nationaal-liberale kiezers hebben het stembusparool der vrijzinnige volkspartij gevolgd en zich aan de gebruikelijke herstemmings-ruilaffaire met de partijen van rechts onttrokken. Te Keulen b.v. was het zeer merkbaar dat zich ook onder de nationaal-liberalen het nieuwe inzicht baanbreekt.

Beantwoordde de districtenindeeling eenigermate aan de tegenwoordig bestaande verhoudingen van bevolkingsdichtheid, dan zou de meerderheid van het blok Bassermann-Bebel reeds eene zeer aanzienlijke zijn. Bij de eerste stemming werden op de gezamenlijke candidaten van links 7.500.000 stemmen, op die van rechts 4.700.000 uitgebracht.

Op het getal van 110 sociaal-democraten moet men zich vooral niet blind turen. Dit hooge getal bewijst volstrekt niet, dat de ‘klassestrijd’ in scherpte toe-, maar dat hij afneemt. Had men het gevoel dat op den sociaal-democraat te stemmen beteekent, de revolutie voor te bereiden, er zou niet de helft van thans aan stemmen op hem zijn uitgebracht, en vooral niet bij herstemming zijn overgegaan. De sociaal-democraten lokken stemmen omdat zij consequent zijn geweest in de oppositie; - de burgerlijke democratische partijen hebben wantrouwen te overwinnen omdat zij het niet, of niet voldoende zijn geweest.

Voor de staatskunst van den heer von Bethmann-Hollweg, die zich eene regeering voorstelt onafhankelijk van de partijen, breekt thans een gulden tijd aan. Allerlei combinaties voor bepaalde gevallen worden mogelijk, en zullen zeker door hem worden beproefd. Eenig gunstig vooruitzicht voor den langen duur levert dit knutselwerk natuurlijk niet op. Die met de meerderheid van 2.500.000 kiezers iets willen uitrichten, zullen elkander blijven zoeken en eindigen met elkander te vinden. Kiesrechthervorming in Pruisen, nieuwe districtenindeeling voor het Rijk, herziening van het Rijksbelastingsstelsel naar den grondslag: last naar draagkracht, worden dan bereikbaar. Zeker niet zonder heftigen strijd; de

reactie, numeriek in de minderheid, zit in Duitschland maatschappelijk buitengewoon vast. Maar het eind kan nog vèr af zijn, bereikt wordt het zeker. Er moest eigenlijk nog een begin worden gemaakt met een ernstige campagne, en het begin is er! Belsazar heeft het wrekend schrift aan den wand gelezen.

Nu Caillaux opgeruimd is, verneemt men over de heele zaak-Fondère geen woord meer, en heeft de Senaatscommissie het Marokko-tractaat kalmpjes aanvaard. De 'machine de guerre' heeft haar werk gedaan, en mag verroesten.

Onderwijl heeft Frankrijk weder eens een 'grand ministère'. Als het maar niet *te* 'groot' is. Ook in het bijeenzijn van zóóveel hoofdofficieren steekt een gevaar.

Wat hen bewogen heeft, tezamen te loopen? Het gebeurde in de Senaatscommissie was, zooals de onmogelijkheid voor Caillaux om zijn ministerie aan te vullen bewezen heeft, een opgemaakte zaak.

Mij dunkt voor het naast, dat men van de nulliteit van den heer de Selves een ernstig gevaar voorzien heeft, dat blijkbaar van Caillaux en diens invloed op het bestier van Frankrijk's buitenlandsche betrekkingen moest komen. Wat hij dan heeft voorgehad?

Men herinnert zich zijne zonderlinge uitlating te Saint-Calais, dat de territoriale veranderingen in Afrika nog niet aan haar eind waren; - men herinnert zich tevens, dat die uitlating in Duitschland gunstig, in Engeland zeer ongunstig werd opgenomen. Er moet aan die uitlating iets voorafgegaan zijn, waarvan de Selves en Cambon geweten hebben, maar dat zij niet hebben kunnen verhinderen. De Selves schijnt hieromtrent confidenties te hebben gedaan aan Clemenceau, en men kent het gevolg.

Maar wat het dan geweest is? De zending-Fondère heeft (afgezien van het feit, dat zij niet op den Quai d'Orsay was beraamd) in haar bekend geworden doel niets hemeltergends gehad: eene spoorwegverbinding Kongo-Kameroen. Was dit een halsmisdaad, de straf had veel eerder kunnen en moeten komen, immers die onderhandeling is al meer dan een half jaar oud. Het bedenkelijke zal eerder zijn geweest, dat de

onderhandsche betrekkingen, die de zending-Fondère in den gekozen vorm alleen mogelijk maakten, met het mislukken dier zending niet werden gestaakt, maar dat er, buiten Cambon en de Selves om, nog iets anders werd gebrouwen, waarover Engeland zich verontrustte. Het is duidelijk, dat Engeland onder den indruk verkeerd heeft, dat Caillaux zich emancipeeren wilde, en op eigen hand met Duitschland Afrikaansche belangen besprak zonder zich vooraf van de goedkeuring der Engelsche regeering te hebben verzekerd. De tevredenheid door de Engelsche pers zonder uitzondering over Caillaux' val aan den dag gelegd, en de nadruk waarmede Poincaré's regeeringsverklaring Engeland het vasthouden aan de bestaande ‘vriendschap’ toezegt, geven te denken.

Natuurlijk is dit alles niet meer geweest dan de aanleiding waarom Caillaux *thans* en *zóó* viel. Sedert het heengaan van Briand was de Fransche regeering in handen die haar niet torsen konden. Thans heeft zich een groote hoeveelheid regeertalent, van het beste dat de republikeinsche partijen opleveren, beschikbaar gesteld, en men moet afwachten wat er mede zal worden uitgericht.

Met de afwending van het werkelijke of vermeende gevaar schijnt intusschen de zaak-Fondère begraven en is de heele Marokko-Kongo-agitatie voor negen tienden verstomd. Men heeft nu het gevoel, dat men onder de Selves niet had, dat de afwikkeling in handen is aan welke men die kan overlaten. Zij blijft anders moeilijk genoeg, en zal niet gelukken eer Frankrijk's eigenliefde aan Spanje (dat Engeland achter zich heeft) nieuwe offers brengt. Kan hierin ook de sleutel van het ‘geheim’ liggen? Eene poging van Caillaux, om Duitschland, door uitzicht op de verwerving van Spaansch-Guinea en Fernando Po, over te halen tot partijkiezen vóór de Fransche en dus tegen de Engelsche belangen ten opzichte van Noord-Marokko? Spanje zou dan, door de territoriale verandering waarop Caillaux te Saint-Calais zinspeelde, maar die hij niet noemde, elders in Afrika (ten Zuiden van het nieuwe Fransche protectoraat) zijn schadeloos gesteld voor wat het in Noord-Marokko aan Frankrijk en in de Kongo-buurt aan Duitschland opofferde. Het is eene gissing, maar die veel voor zich heeft. De Engelschen zien hunne mededingers zeer ongaarne op Fernando Po,

en ook te Madrid is de val van Caillaux in het oog loopend bejubeld.

De onderhandeling met Spanje over de begrenzing der wederzijdsche protectoraten is begonnen, zonder tot dusver veel gerucht te maken. Zooveel te meer doet dit een Fransch-Italiaansch incident, de gevangenneming te Cagliari van 29 Turksche passagiers op een naar Tunis bestemd Fransch schip, die door de Italianen voor officieren werden gehouden, terwijl zij zich ingescheept hadden als dokters en ziekenoppassers van de Turksche 'Roode Halve Maan'. In Frankrijk werd dit geval bijzonder hoog opgenomen, en Poincaré eischte de onmiddellijke uitlevering der arrestanten, wier karakter dan bij aankomst in eene Fransche haven door de Fransche autoriteit zou zijn vast te stellen. Italië heeft echter zelf te Cagliari dit onderzoek doen plaats hebben, waarbij gebleken is dat men inderdaad niet met Turksche officieren te doen heeft. Het is dus bereid de personen vrij te laten, maar nog niet, ze zonder vonnis van het Haagsche scheidsgerecht aan Frankrijk uit te leveren. De verzekering van Poincaré, dat hij, vóór zich in eenige bespreking der juridische ap- en dependenties van dit geval in te laten, de uitlevering der personen verlangde, was echter zóó stellig, dat men benieuwd is, welke oplossing aan het incident gegeven kan worden die de geprikkelde openbare meening in beide landen (in beide maakt men er eene eerezaak van) bevredigt. Dit is zeker gebleken, dat, ondanks alle van tijd tot tijd herhaald gezinspeel op Latijnsche affiniteit en belangenharmonie, de Franschen van de Italianen, en de Italianen van de Franschen, nog altijd bijster weinig kunnen verdragen.

Rusland laat de gelegenheid niet voorbijgaan die de Chineesche omwenteling het biedt, om op Mongolië de begeerige hand te leggen. Wat de entente-vriend Engeland er van zegt, die in zijn verdrag met Japan de 'integriteit' van China waarborgde? Tot nog toe zwijgt het; - koren op den molen der steeds talrijker onwelwillende beoordeelaars van het beleid van Sir Edward Grey.

Rusland ageert niet openlijk tegen China; het neemt den schijn aan, slechts rekening te houden met de werkelijke toestanden, zooals die zich in Mongolië ontwikkelen. De

belangen van Siberië, argumenteert het, dulden niet dat Mongolië het tooneel wordt van een strijd tusschen de bevolking die haar onafhankelijkheid verklaard heeft, en Chineesche troepen. Japan, door zijn jongste verdrag met Rusland (Korea-inlijving) ‘gedesinteresseerd’, verklaart dat het zich niet in de zaak zal mengen. Is Engeland voornemens zich evenzeer te laten ‘desinteresseeren’ in Thibet?

De jongste berichten zijn overigens voor Rusland's uitzichten niet bemoedigend. Het bezwaar komt niet van buiten, maar van de Mongolenvorsten zelf, die toch liever met China onderhandelen dan zich den Tsaar in de armen werpen.

Ondertusschen heeft te Peking een toestand van onbeschrijfelijke verwarring geheerscht, waaruit het een dag of veertien geleden scheen, dat Joeantsikai, na de afdanking der Mantsjoe-dynastie, als eerste president der republiek China zou opduiken. De leider der Zuidelijken, Soenjatsen, zou bereid zijn, onder Joeantsikai de tweede rol te spelen, en de dynastie, om zich naar Jehol terug te trekken. Het edict werd aangekondigd voor overmorgen, voor morgen - maar het verscheen niet, en wat wèl kwam was een door Mantsjoe's beraamde bommenaanslag op het leven van den aanstaanden president, en een brief van Soenjatsen, dat de afdanking van den Keizer waardeloos voor hem was, indien niet tevens de zetel der regeering naar Nanking werd verlegd! De beide uiterste partijen staan zoo onverzoenlijk tegenover elkander als ooit, en de positie van Joeantsikai schijnt te Peking onmogelijk geworden, zóó onmogelijk, dat men iederen dag zijn vlucht naar Tientsin verwacht. Het pleit zal dan tusschen Noord en Zuid moeten worden uitgevochten, want dat eene Nationale Conventie de twistenden zou kunnen bijéénbrengen eer metterdaad beslist is hoever ieders kracht eigenlijk reikt schijnt twijfelachtig.

C.

Bibliographie.

C. en M. Scharten-Antink. De Vreemde Heerschers. Een verhaal van de Italiaansche Meren. Mpij. voor Goede en Goedkoope lectuur. Amsterdam, 1911.

Over den inhoud van dezen roman behoeft, voor de lezers van dit tijdschrift tenminste, niets gezegd te worden. Hij heeft immers het eerst in *De Gids* het licht (nl. van den druk) gezien, aleer de heer L. Simons er een boek van maakte, verdienstelijk Fransch-gematigd in prijs, en onpleizierig door bedriegelijk-Fransch uitzicht. Zoo hebben dan de *Gids*lezers maanden lang met dit verhaal geleefd en kunnen zij zelfs er van genoten hebben, indien zij even groote en naar het schilderachtige geneigde natuurvrienden waren als de auteurs en misschien zelf ook nog herinneringen aan de Italiaansche meren bezaten.

Want aldus is de wijze waarop men dit uitgebreid werk genieten moet. Men dient allereerst te begrijpen, hoe het schrijverspaar Scharten-Antink daarginds leefde en werkte, Hollandsche letterkundigen, en nog wel zeer van de naturalistische soort, inniglijk bekoord door het vreemde land, nieuwsgierig en belust op al wat maar het leven van menschen en dingen daar te zien en hooren bood. Alles, ook het gewoonste en minste, is hun belangrijk, omdat het zoo vreemd en vreemd-*mooi* aandoet. Hoe kon het anders bij een Margo Antink, die het aandoenlijke in een ‘Catherine’ en ‘Sprotje’ vond, bij twee schrijvers, die in ‘Een Huis vol Menschen’ van het zeer banale Parijsche klein-leven een vuurwerk wisten te fabriceeren, dat op verrassende en haast ongeloofelijke wijze ons zooveel hoofdstukken achtereen bezig houdt.

Toen al trof hun belangstelling in velen en veel, dat ons niet interesseerde... al maakte het hun leven ongetwijfeld des te

rijker, en men zeide zichzelf, dat zij van het naturalisme wel in de eerste plaats de levensliefde, de ontroerde beschouwing van het allergewoonste, in zich hadden en dat die voor hun kunst een zegen was, maar een *gevaar* tevens.

In Italië nu zijnde, een land waar alles hun ongemeenzaam en zoo veel mogelijk onderscheiden van Holland was, kwam de felle nieuwsgierigheid van den toerist bij hen samen met hun diepe ontvankelijkheid als artisten tot een machtigen vreugdevollen drang uiting te geven van dat feestende, gloeiende leven hunner zinnen in een werk van kunst. Er zijn gedeelten in dit boek, waar de bergnatuur als van uur tot uur bespied wordt weergegeven en triomfante aanvangen van hoofdstukken, die de kleurrijke lenteheerlijkheid zeggen in zorgvuldig geschaarde, maar van uitbundige blijheid als doorgloeide woorden. Alles is hier op en om zich zelf en de schoonheid en levensblijheid maken den band, die het tezamen verbindt.

Ook de menschen hebben deze schrijvers met de hun eigen liefdevolle aandacht beschouwd en nauwkeurig en fijntjes in beeld gebracht. Wel kregen zij, die, ofschoon geen toeristen meer, toch nog geen Italianen en heel geen boeren waren, van die boerenbevolking niet veel meer dan het uiterlijke te zien, maar zij waren met zoo weinig tevreden! Een zwartharig, blootvoetig jongetje wachtend voor een deur, een boerengroep om een tafel hun kommetjes wijn drinkend in het hel-koele middaglicht van een ‘cour’, een jonge, lenige Italiaan, zich vlug en behendig omhoogwerkend in een kerseboom... ziedaar tafreeltjes, die bijgewoond te hebben hun dagen goed maken, die zij met voorzichtige aandacht noteeren in hun schetsboek. Natuurlijk treffen zij, in hun voortdurende opmerkzaamheid, hier ook iets algemeeners aan. Daar zijn de objecten menschen voor en geen boomen Er is een ziekelijk pastoortje, wiens zwakke streven en peuterige liefhebberijtjes zij een jaar lang hebben aangezien. Hij past in het ruwe bergdorp als een stukje mozaïek op een houtmijt en zal, met een geschokte gezondheid, ontgoocheld moeten heengaan. Er is de stamtrots van de boerenfamilie der Muzzo's, die zich onverminderd handhaven wil tegenover de Taddei's en lijdt onder de afbrokkeling en verzwakking van het geslacht door het heengaan en niet weerkeeren van sterke zonen. Er is het ongeneeslijk leed van den blinden Zacharia, wiens vader van zijn erfgoed om schuld verdreven werd en die zijn leven lang soldi bij soldi gespaard heeft om het eens terug te koopen... tevergeefs, want de Duitsche bezitters laten het niet meer los. Er is Angelina's vruchteloos liefdesverlangen naar den man, die uit Amerika niet terugkeeren zal, enz. enz.

Al dit en nog ander menschelijks van begeerten en smarten en ook vreugden hebben zij in het land gevonden, is voor hen één geworden met het land, zijn boomen en bergen en verdere uiterlijke dingen. Tusschen het relaas van die wisselende oogenpracht, hebben zij dit geestelijke vernuftig en sierlijk geschikt, als bloemperken in een tuin, in hun verhaal, dat ongeveer een jaar levens omvat.

De weinige veranderingen in zulke ingewortelde toestanden gedurende zoo korten termijn, het weinige ook, dat zij van deze menschen ten slotte navoelen en begrijpen konden, staat daar nu, te midden dier weidsche natuurschilderingen en tallooze tafreeltjes van om zich zelf gedane 'klein-malerei', opgeteekend, als het kort-begrip van dat land, als zijn geestelijke en lichamelijke wereld, gelijk en voorzoover de Schartens die konden zien, als *hun eigen* eerlijke en heerlijke realiteit, die zij - overtuigde naturalisten - door geen zelfbedachte fictie besmetten wilden.

Wat er tegen is?.... Niets ter wereld, als er maar lezers gevonden worden, die het werk in dien zin genieten kunnen en niet door de verveling besprongen worden, eer zij honderd bladzijden ver zijn. Die bedaarde, maar sterke belangstelling voor menschen en dingen, zonder verder verband of diepere beteekenis, was, als uiting van vernieuwden levenslust, niet zeldzaam in de letterlievende kringen van een twintig jaar geleden en een boek als *De Vreemde Heerschers* zou toen vrij algemeen genoten zijn. Maar sedert is onze levensliefde weer gekrompen, helaas, vermogen wij minder 'raars' te zien aan het verenkelde uiterlijke van mensch en ding, en vinden wij, uit onszelf, gewoon maar gewoon, zelfs als het in Italië is. Wie dus voor dat gewone nog belangstelling wil wekken, kan niet, als de Schartens eenvoudig appelleeren aan ons medegevoel, maar dient met zijn kunst de gewone wereld tot het ongewone te verheffen in het een-sympathiek-verband leggende woord, dat ons onze eenheid met het beschrevene plotseling openbaart.

Dit nu hebben de Schartens niet gedaan, grootendeels wijl zij zich, als fanatieke 'realisten', in de mate van ons meegevoel bedrogen en aldus is dit laatste werk van hen een volumineus misverstand geworden. Men kan niet zeggen, dat zij ongelijk hebben. Zij zijn maar bij hun tijd ten achter.... of hun tijd weer vooruit misschien. In elk geval echter bestaat in de huidige 'letterkundige wereld' blijkbaar een ander begrip van een 'roman', een 'verhaal', dan zij er van hebben en acht men een zelfs zéér volledige beschrijving van het land, opgeluisterd door fijne genrestukjes van zijn bewoners, eigenlijk niet voldoende.

Ziedaar niet zoozeer een beoordeeling, van het jongste werk

der Schartens, als wel een omschrijving van zijn verhouding tot den tegenwoordigen stand onzer literatuur.

Gelijk ik die inzie, voeg ik er bescheidelijk aan toe.

F. C

Dr. P.G. Buekers. De ontwikkelingsgeschiedenis der levende natuur. Zutphen, Thieme.

Het zou wel de moeite waard zijn, indien men eens een blik kon werpen in de hersenen van den ‘onbevangen ontwikkelden leek’, die alles las wat er voor hem geschreven werd! Voor 30 cent kan hij alles leeren, wat hij van de astronomie ‘weten moet’, voor denzelfden prijs kan hij zijn kennis in staathuishoudkunde en occultisme volmaken, ja, de moderne techniek is op dit punt al zoo ver voortgeschreden, dat hij, in een speciaal daarvoor bestemde uitgaaf, naar verkiezing het Pro of Contra van een vraagstuk aanhooren kan, en zoo met geringe finantieele offers een goed eind op weg van de alwetendheid komen. Toch lijkt het niet uitgesloten, dat na verwerking van al die populaire lectuur, inplaats van alwetendheid, de hersenen van zoo'n belangstellende een conglomeraat bevatten van vastgeroeste termini technici, half verteerde theorieën en losse feiten zonder samenhang, en min of meer het beeld vertoonen van een bric-à-brac zolder, waarvan de eigenaar al lang de hoop op systematische ordening heeft opgegeven!

Edoch, nog steeds twijfelen blijkbaar een corps van populaire schrijvers niet aan het slagen van hun poging, de wetenschap en het groote publiek aan elkaar te koppelen. Denken zij de wetenschap daarmee een dienst te bewijzen, of meenen ze dat hun slachtoffers een genoegzame belooning voor hun moeite vinden in het feit, dat ze een blik hebben kunnen slaan op een arbeids-terrein, dat buiten hun gewone sfeer ligt, dat hun ‘niets aangaat’?

Men kan toch werkelijk niet ernstig meenen, dat elke beschaafde kennis nemen *moet*, b.v. van ‘de afstammingsleer en de tallooze vraagstukken, die er mee in verband staan’, zooals Dr. Buekers in het voorwoord van zijn bovengenoemd werk beweert. Wat gaat, om een voorbeeld te noemen, een notaris of advocaat het verschil tusschen ‘ever-sporting variety’ en mutatie-verandering aan, als hem toch lust en gelegenheid ontbreken mee te leven in de veranderingen die de wetenschap op dit gebied doormaakt? Hoe kan hij al dergelijke problemen naar waarde schatten, waar hij het nog onvaste en wisselende er in toch niet scherp onderscheiden kan?

Een fout n.l. van al dergelijke populaire geschriften is dat ze den ‘stand’ der wetenschap veel te veel fixeeren. Er behoort een ruime kennis van den vloed der nieuwere wetenschappelijke litteratuur toe, en daarbij een zeker fijn instinct, dat niet ieder bezit, om te kunnen voelen in welke richting de stroomen van het wetenschappelijk denken ons voeren, en te bepalen, op welke hoogte we ons op het oogenblik bevinden. Moeten we nog aan de ‘neuronentheorie’ gelooven? Of is deze niet meer dan ‘eine für das Denken des 19 Jahrhunderts charakteristische Episode’ [Radl]? Was de Vries' Oenothera ras-zuiver, of is de twijfel aan haar homozygotische natuur gerechtvaardigd? De leek kent zoodanigen twijfel niet; de leek overschat de beteekenis van het *oogenblik*, in verhouding tot het verleden en de toekomst van de wetenschap. De leek denkt, *dat we er nu zijn.*

Dr. Buekers versterkt dien leek in zijn verkeerde idee. ‘De mutatie-theorie van Hugo de Vries *bekroont* het werk, waaraan Lamarck begon, dat uitgevoerd is door Darwin, en waaraan Haeckel en vele anderen verder gebouwd hebben’[1)], heet het in het voorwoord. ‘Haar (d.i. de ontwikkelingsleer) ontbrak nog slechts één ding, *maar dat hebben wij thans ook*’,[1)] op bl. 78. Ik denk dat Prof. de Vries de eerste zijn zal om toe te geven, dat zijn werk Darwin's arbeid volstrekt niet bekroont (tenminste niet in den zin, waarin dat beeld gemeenlijk gebruikt wordt), maar dat wel degelijk ook na zijn werk nog veel gedaan moet en zal worden, om steeds weer nieuw gestelde vragen te beantwoorden, en steeds weer nieuwe antithesen in wijdere synthese samen te vatten. Intusschen meent nu de belangstellende leek, dat met de ‘Mutationstheorie’ het laatste woord in dezen gesproken is!

Wil men per se een populair boek schrijven, men late zooveel mogelijk het speciale weg, en trachte niet door feiten iets te bewijzen aan personen, wien de draagkracht dier feiten toch ontgaan moet. Men blijve zoo algemeen mogelijk en wachte vooral voor het volstoppen met doode kennis.

Behalve dit ‘vitium originis’ kleven aan Dr. Buekers' werk nog andere gebreken. Niet ieder is het gegeven, zich over een onderwerp van studie zoo klaar uit te drukken, dat de lezer den ontwikkelingsgang van schrijver's gedachte vatten kan. Nu is dr. B. wel te volgen, waar hij gewoonweg feiten meedeelt, b.v. de celdeeling behandelt, doch zeer weinig duidelijk wordt zijn uitdrukkingswijze vaak daar, waar hij die algemeenheden

1) Cursiveering van den recensent.
1) Cursiveering van den recensent.

behandelt, die juist den ondeskundigen lezer meer interesseeren moeten, dan b.v. de vraag, hoeveel Brachiopoden- of Pteropodenspecies in het Praecambrium voorkwamen. Juist in dit meer theoretische gedeelte, waar behoefte was aan een klare uitdrukkingswijze, is des schrijvers stijl, voornamelijk door talrijke beelden en een overdaad van overbodige woordjes, jammerlijk vertroebeld. Nauwelijks is de opsomming van feiten afgeloopen, of we zien 'dogmata' 'staan te wankelen op hun leemen voeten' [bl. 296]; 'deuren' werden 'voorgoed achter dwalingen dicht gedaan' [bl. 15], ja zelfs 'vernageld' [bl. 148]; 'slippen' worden 'opgetild' van 'gordijnen', die de natuurverschijnselen verborgen houden [bl. 24]; 'tooverkringen' 'drukken' 'als nachtmerries' op het weten der menschen [bl. 104]; we leeren den 'bakermat onzer granen' kennen [bl. 46], enz. Eenmaal wordt het den schrijver zelf te bar. 'Beeldspraak ter zijde' schrijft hij op bl. 19, na een lange vergelijking, waarin gesproken wordt over het zetten van 'zware uitbouwsels en torens' op een 'ternauwernood nog behoorlijk gevoegd gebouw', dat dientengevolge gevaar loopt daaronder te bezwijken; 'Beeldspraak ter zijde: men ging gevolgtrekkingen maken met een zoo verre strekking, dat zij aanstonds een *heirleger* van tegenstanders *onder de wapenen* bracht'[1)], waarbij de schrijver weer in zijn gebruikelijke fout vervalt en een lange vergelijking over een 'ontbranden strijd' uitwerkt.

Ook buiten die gezwollen beeldspraak om is de stijl vaak verre van feilloos. 'Wie van een sterfbed van het Darwinisme praat, *is* òf sterk *overdreven*, òf grof onkundig'[1)] [bl. 78]. Iemand, die zich alleen door de feiten laat leiden 'kan en mag voor den mensch geen uitzondering toelaten, nog minder als bewezen erkennen, op de verschijnselen en op de wetten van de levende natuur' [bl. 292]. 'Op de afstamming van den mensch liet ik wat meer licht vallen, niet in het algemeen, maar meer bepaald op zielkundig gebied', heet het in het Voorwoord. Zulke plaatsen zijn volstrekt geen uitzondering. Meestal wordt de onduidelijkheid veroorzaakt door een groot aantal overtollige bijvoegsels, b.v. waar in plaats van 'dogma' geschreven wordt: 'zuiver willekeurig aangenomen, verzonnen dogma' [bl. 320], of als op bl. 21, waar we lezen: 'Vooreerst zijn er hier *om zoo te zeggen* verzachtende omstandigheden'[1)], waar 'om zoo te zeggen' beter gemist kan worden. Vaak ook door gebruik van amper toe te laten uitdrukkingen, als 'met voordacht' voor 'met voorbedachten rade' [bl. 13], of 'oud-professor' voor iemand die al lang niet meer leeft [bl. 19]. Talrijk zijn dergelijke

1) Cursiveering van den recensent.
1) Cursiveering van den recensent.
1) Cursiveering van den recensent.

plaatsen, die het lezen van dr. Buekers' boek een vermoeiend en vaak irriteerend werk maken.

Een fout lijken mij ook de uitweidingen waaraan schrijver zich overgeeft, als hij de ‘vraag aller vragen’, het probleem van den stamboom van den mensch behandelt, een probleem dat ‘ook thans den denkenden mensch meer interesseert en verontrust *dan alle andere vragen tesamen*[1)] [bl. 291] (ik vermoed dat op dit punt wel enkele ontwikkelde leeken sceptisch het hoofd zulen schudden), en waar tot zelfs de oorsprong van den godsdienst (in tien regels), de kinderopvoeding en de taak der Ineenschakelingscommissie [bl. 316] bijgesleept worden. Dit geheele apologetische deel ware, evenals de telkens terugkeerende schimpscheuten op ‘de Kerk’, beter weggebleven.

Resumeerend meen ik te mogen vermoeden, dat ‘hadde’ [bl. 296] dr. Buekers meer de waarheid ingezien van het door hem geciteerde:

> A little science is a dangerous thing,
> Drink deep, or taste not the Pyerian spring!

hij zich onthouden zou hebben de hersenen van het leekenpubliek te vermoeien met een groot aantal feiten, door hen toch nooit in juist verband te vatten. Een algemeen overzicht, sober voorgedragen, zou zonder die feiten door menig leek beter gevat, en dus des schrijvers doel daarmee ook beter bereikt zijn

B. DE H.

C.W. Lunsingh Scheurleer, Catalogus der Tentoonstelling van Grieksche en Romeinsche Kunstnijverheid in de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam.

Het Bestuur der Rotterdamsche Academie, dat reeds verscheidene jaren achtereen omstreeks Kerstmis eene tentoonstelling van moderne kunst of kunstnijverheid organiseerde, is er ditmaal in geslaagd om eene verzameling van Grieksche en Romeinsche voorwerpen bijeen te brengen, die een leerzaam en vrij volledig overzicht geven over de antieke nijverheidskunst. Zeker is het voor velen eene verrassing geweest, dat men in Nederlandsche particuliere verzamelingen thans reeds zoovele voorwerpen op dit gebied heeft kunnen vinden. Het grootste

1) Cursiveering van den recensent.

gedeelte daarvan behoort aan den heer Lunsingh Scheurleer zelf, die de taak om den Catalogus samen te stellen op zich heeft genomen, en aan den heer G.M. Kam te Nijmegen; maar naast deze twee vinden wij niet minder dan een-en-twintig andere inzenders vermeld, waarvan sommige enkele stukken, andere, zooals Prof. Jhr. J. Six, het Canisius-College te Nijmegen, Mr. A.E.H. Goekoop enz., ook aanzienlijkere collecties afstonden. De wijze, waarop de voorwerpen in de keurige vitrines gerangschikt zijn, verdient allen lof.

De meeste plaats wordt ingenomen door het antieke aardewerk met zijne deels keramische, deels aan de metaaltechniek ontleende vormen. Op het myceensche vaatwerk met zijne fraaie en zuivere vormen en zijne spaarzame, ons als half oostersch aandoende volutenornamenten volgen de plompe geometrische potten uit Attica en Boeotië, geheel overladen met strakke lijnmotieven. Də archaïsche vaaskunst uit verschillende streken van Griekenland kan men hier goed leeren kennen. Onder de zwartfigurige attische vazen treft ons o.a. de fraaie miniaturistenvaas van Prof. Six, en, om hare eigenaardigheid, de met late palmetten versierde drinkbeker van Dr. J. Hooykaas. Rijk vertegenwoordigd is ook de attische roodfigurige ceramiek, al ontbreekt hier het werk van de groote meesters. De reeks wordt gesloten door eene belangwekkende collectie hellenistisch aardewerk van allerlei soort. Daarbij sluit echter onmiddellijk aan het karakteristieke arretijnsche vaatwerk, waarvan de beste stukken met hunne vaak scherpe vormen en hunnen donkerrooden gloed ook naast de Grieksche vazen gezien mogen worden, de augusteïsche kruiken van witte pijpaarde en de verdere Romeinsche potten en vaasjes, gaande tot aan den tijd van het verval toe. Men vindt verder op de tentoonstelling zeer aardige verzamelingen van beeldjes van terracotta en brons, terwijl de marmersculptuur, die in Griekenland in het kunsthandwerk niet zulk eene plaats innam als in de groote kunst, hier toch ook naar verhouding schaarsch is vertegenwoordigd. In deze laatste afdeeling merken wij op: een meisjeskopje van Parisch marmer, uit Egypte, in den stijl van Praxiteles, dat, naar ik mij heb kunnen overtuigen, ondanks de verminking van het gelaat, het publiek aantrekt door zijne liefelijkheid en fijnheid, en een kopje van een gehelmden krijgsman uit ongeveer denzelfden tijd, eveneens afkomstig uit Egypte. Ook is er uit Rotterdam zelf, uit het Museum Boymans, eene kleine marmeren Aphrodite, die zich voor het bad ontschoeit, naar een hellenistisch origineel. Zeer aantrekkelijk voor iedereen is ten slotte ook de vitrine met het prachtige, zware Romeinsche

koperwerk; hier liggen o.a. de groote bronzen bekkens en casserollen uit de Waal, die aan Jhr. Victor de Stuers toebehooren, en de Medusakop uit Blerik, die eenige jaren geleden in het bezit van den heer Kam is overgegaan.

De Catalogus licht het tentoongestelde op heldere, beknopte en zaakkundige wijze toe. De taak van den maker werd eenigszins verlicht door de omstandigheid, dat hij in 1909 eene uitvoerige beschrijving zijner eigen verzameling het licht heeft doen zien. Daarop biedt ons thans de Catalogus eene welkome aanvulling, daar hij de talrijke aanwinsten van de verzameling Scheurleer uit de drie laatste jaren vermeldt; en verder behoudt de Catalogus ook daardoor blijvende waarde, dat hij een overzicht geeft van de vele Grieksche kunstvoorwerpen, die er ten slotte toch nog in het bezit van allerlei Nederlandsche particulieren zijn. Terecht betuigt dan ook op de eerste bladzijde van den Catalogus het Bestuur der Rotterdamsche Academie den heer Lunsingh Scheurleer zijne erkentelijkheid, terwijl het die dankbetuiging mede uitstrekt tot den Directeur van het Koninklijk Penning-Kabinet, den heer A.O. van Kerkwijk, die voor de tentoonstelling van eene schoone reeks antieke munten zorg droeg en de beschrijving daarvan voor den Catalogus samenstelde.

C.W. VOLLGRAFF.

Sirius en Siderius.
Een Legende.[1)]

Eerste deel.
De ouders.

I.

Hij was gebooren teegen de eerste scheemering van een vroege zoomer-avond, in een kleine herberg. Het reegende zachtjens en buiten speelde een piano-orgel op den landweg. Een zwarte lijster zong tegelijk met het orgel, booven in den top van een dorren boom. De zon had maar éven bloedrood onder een rood-bezoomde wolklaag door-geflonkerd, doch had stellig gewenkt dat het goed was en er iets moois zou gebeuren. De maan kwam veel later, toen het al gebeurd was, en de reegen had opgehouden. Toen werd het alles zeer stil, en het piano-orgel, met de Italiaansche man en vrouw, trok langzaam naar de van verre gloorende stad.

Zijn vader was een student, met een wonderlijken denkscheedel, en dik, zwart haar. Om zijn leenig lijf zat een slap fluweelen buisje. Zijn oogen stonden donker en wat onrustig, maar hij was toch tevreeden, en neuriede aldoor het wijsje van het piano-orgel, terwijl de moeder nog kreunde en de vroedvrouw het warme water al vast in de zinken tijl schonk.

1) Eerste hoofdstukken van een trilogie, waarvan het eerste deel in 1912 bij den uitgever W. Versluys het licht zal zien.

De moeder was blond, wonderbaar blank en blond. Als ze zich éven oprichtte om in de benaauwde ure naar haar man te zien en naar de vrouw en alle toebereidselen, dan stonden haar oogen wijd, en het was alsof ze licht gaven, een blank licht.

Zij had ook heel goed het orgel gehoord, en de maerel. Zelfs lette - zij op, nog in haar benaauwing, dat de reegen zachter werd, en er een ster scheen, digtbij waar de zon was ondergegaan.

Wáár dit gebeurde, zeg ik niet. Het was in een klein plaatsje, tusschen twee groote landen. Het huis stond op de grens, zoodat meenig gast niet kon weeten in welk land zijn hoofd lag en in welk zijn voeten. De moeder wist het ook niet, en op die manier heeft de booreling nooit precies zijn geboorteland kunnen noemen. Maar ik kan wel zeggen hoe het land er uit zag. Laag beheuveld, wijd omheemeld en oopen, met akkers en een traag vloeiende beek, waarvan de bochten door een lange kronkelrei van slanke populieren waren aangeduid. In de verte een groote stad en een glanzende rivier.

Dien avond zag het land zeer donker, en de populieren stonden als lange zwarte soldaten met het geweer in den arm, met zacht-geboogen hoofd naar een commando luisterend. Men zag ze achter elkander staan, als kwamen ze toegemarcheerd op de kleine kamer met het lichtje, maar durfden niet verder eer het gebeurd was. Veele sterren tintelden al gulden en gerust omhoog, toen het vreemde, geele lichtwaas van de stad in de verte nog angstig verbaasd opkaatste tegen de kim-wolken. Het had toch niet zoo lang geduurd. Een stuk of wat jonge, teere popelblaadjes ritselden het in den nacht, en de ritseling ging van één boom op den ander als een gefluisterd wachtwoord. Het liep de reien af in alle windstreeken. De beek, die niet gezweegen had, bleef het ernstig vinden.

- ‘Wat een hoofd!’ zei de vader, ‘Dat kan goed worden’.
- ‘'t Is het jouwe’, zei de vroedvrouw, ‘precies!’
- ‘O!’ fluisterde de moeder, verheugd, nu doodstil liggend.
- ‘Wil je 'm nu hebben?’ zei de vroedvrouw. ‘Hij is rein’.

Zijn moeder sprak niet, maar knikte nadrukkelijk, met hoog opgetrokken braauwen, wijd-glinsterende oogen en een

verrukt gezicht, als een kind dat een prachtig present krijgt, maar dan veel blijer nog.

Toen nam de vader hem op, een beetje links, en van weege de verleegenheid onverschillig neurieënd. Daarop boog het moeder-gezicht zich over het donzig-zachte, frisch-menschelijk geurige hoofdje en wijdde het schuchter-innig met een zacht streelen der lippen. De vader voelde tranen wellen, dat mocht niet en hij neuriede luider.

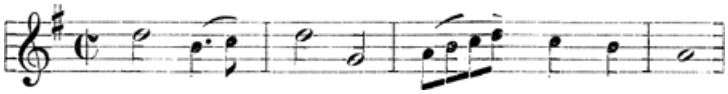

- 'Wat wijsje is dat, Taede?' vroeg de moeder.

- 'Van het orgel', zei Taede.

- 'Hoor je niet wat het is? - Het slotkoor uit de Jozua'.

- 'Ja, van de helden-jongeling', zei Taede.

- 'Hij is het. Ik wist het wel. Hij heeft jouw hoofd, zegt de juffrouw. Nu is het zeker. Hij is de held. Hij zal rijden onder eereboogen op een wit paard. Ik heb 't gezien. Groene boogen, roode bloemen en een wit paard'.

Het leek wel of 't voorbij was, de kerkklok sloeg tien uuren, de goot lekte melodisch in de ton, en de maan scheen gereed het geval den nacht dóór te bepeinzen.

Binnen in 't kamertje was nu alles ordelijk en opgeknapt. In 't donker knetterde zacht een klein, vreedig oliepitje.

Het oopen raam liet de koele nacht in tot verfrissching, en daar zat de vader nog gekleed en schonk zijn dankbare gedachten aan lucht en sterren.

Een zacht gekwek en gesmangel in het donker, waar het bed stond, hielp hem in het moeielijk geloof aan de werkelijkheid der schoone gebeurtenis. Hij hoorde ook de teedere fluisterstem van zijn vrouw, die fluweelig ontlook in 't donker, als een pansee-viooltje.

Hoor wat zij fluisterde:

- 'Wat is het dan, mijn heilig kintie! mijn schoonheid! mijn zuiver leelie-blaadje! Wat is het dan? Wat zei de juffrouw, is er geen vlekje en geen puistje te zien op je blanke lijfje? Alles gaaf en rein? - Ben je een ontsnapt engeltje, heel alleen gekoomen om de arme menschen eindelijk gelukkig te maken, arme moedertje het eerst? - Wat zit er dan voor

zeegen in dat zachte bolletje, mijn schoonheidsbloem, mijn églantier, mijn geurig, wit roosje? Heb je vaders kop? - Maar je hebt nog iets van je zelf óók, niet? mijn reinheid, mijn onschuld, mijn zoet Heilandje? - Op een wit paard zul je rijden, onder groene boogen, en roode bloemen zullen de menschen strooien en "Heiland! Heiland!" roepen, dat weet ik, mijn liefste kintie, mijn blank schuimpje, mijn zacht vlinderke, mijn fijne anjer, mijn Jeesje, mijn Engelschoon!'

Taede glimlachte en schudde het hoofd teegen 't ondereinde van de maan, dat juist door een vlakke wolkenvloer scheen te zakken. Hij was blij dat hij iemand had om aan te spreeken, moeder moest rusten. De sterren zijn te ver en de lucht is te vaag. De melancholieke en altijd peinzende Glanzer kwam juist van pas met zijn stille ontfankelijkheid.

- 'Ha! goed dat ik je zie, zoogenaamde Maan! - niemand beeter dan jij om mij nu aan te hooren, jij altijd ernstige en nooit ongeduldige, die de dingen wel verlicht, maar om de drommel niet te ligt neemt. - Jij hebt de fysionomie van een die mij begrijpen zal. Kalm en pijnlijk, droevig en klaar, vreede-geevend als het gezicht van een doode, en toch stralend met weemoedig leevend licht. O, vreemd Weezen, dat ik voor leevend en peinzend houd, al weet ik de grootte, de uitgestorvenheid, de grimmige, holle kraters, de dorre gebarsten vlakten, de wijde woestijnen, het harde, strenge licht en de nog hardere donkerheid, de wreede, felle kou, de diepe, diepe stilte. Een ziel heb je, groote, stille Doode! met je strak gegroefd gelaat, een ziel die berust in het leevenlooze zweeven in grondelooze nacht, rondom je grootere Zuster in haar barens-weeën.'

Taede hield van mooi spreeken. Hij vouwde zijn handen om zijn knie en ging voort, met stijgend welbehagen in het éven aanklinkend fluistergeluid van zijn stem:

'Wij zien elkaar aan en weeten waaraan wij denken. - Ik zie het, Maan! - je gezicht is verstard midden in het eindeloos gepeins aan het groote Mysterie. Je denkt er aan eeven als ik nu. Je bent het symbool, de personificatie, de verzinnelijking van het groote Mystérie. Je bent het zichtbare geduld in onuitspreekelijk, onveranderlijk lijden, - kalm,

blank, lichtend lijden. En zoo ben je geworden door het groote Mystérie, hetzelfde waarin ik worstel als een drenkeling in de Oceaan. Nochthans... de witte, slanke meeuwtjes vreezen den Oceaan niet, - ze zijn op de eenzame waterwoestijn gezellig thuis, als een student bij zijn lamp en zijn boeken. En ik, drenkeling in het groote Mystérie, zie naast me een wit meeuwtje aan het schuim ontstijgen en het klimt langs de graauwe, gekruifde hellingen der leevende golven, azend op vischjes, als een schaap langs zonnige heuvelglooyingen graast. Het meeuwtje is gerust en veilig, waar ik worstel en verga. - O, Maan, Maan, eeuwig offer des Geweldigen die het zichtbaar Al beheerscht, voor altijd Verslagene, in versteende smart! - is de kleine, witte wondervoogel heedennacht uit 't schuim gedooken, en klimt die nu met trage zeekere wiekslag boven de ruischende waterbergen?'

Taede hield eens op, glimlachte met onzeglijke tevreedenheid om zijn mooie Reede, en de nog mooiere gedachte er achter. Doch het maangelaat hield natuurlijk vol en meende wat het eeuwig gemeend had.

Taede luisterde. Ademzuchten kwamen tot hem met diepe bevreediging, met vasten maatslag: - moeder sliep. Het kleine geluidje was gansch stil, het nieuwe weezentje droomde zich terug in het verre land, van waar het gekoomen was.

Taede fluisterde weer tot den nu gansch ontwolkten, zeer verbaasden Blinker:

'Zij is gerust en zeeker. Zij twijfelt niet, maar weet dat het zóó koomen zal. Voor haar is hij de Heiland, de Boode Gods, en hij zal het alles goedmaken wat slecht en duister is. Dat is geen wenschen of willen, - het is weeten voor haar. En het zou weeten blijven, al stierf hij aan de tanden, of als bejaard effecten-makelaar. Bij mij is 't geen weeten, maar willen. Ik wil het, Maan! ik wil het. Ik wéét het niet, - maar ik wil het zóó geweldig, ter wille van God's eer en goeden naam, dat als het niet gebeuren mocht en mijn wils-stroom afglissen zou op het kristallen hart der Moira, - gij, Maan! door dien heeten wervel nog wel eens gegreepen en omgedraaid zou kunnen worden, zoodat wij eindelijk te weeten kwamen of er misschien ook op je zoo zorgvuldig verborgen achtergelaat nog iets anders te leezen staat dan die eeuwige, tartende, frontale placiditeit'.

Taede's blikken werden spits en bitter en op zijn groot, bonkig voorhoofd kwamen groeven, zooals die wind en spoelend water samen knutselen op 't oeverzand, in hun spelletje van Aeönen her. Machtige herinneringen scheenen te stormen in zijn zonderlingen kop. Hij fluisterde met minder beheersching, zoodat het vocht op zijn lippen kwam:

'Schande! Schande! - duizend-maal schande noem ik het, in dit godvergeeten slop van 't Waereld-al, in deeze kosmische achterhoek, waar de zonnen verkoelen en de planeeten verdorren, waar de wijsste weezens de phrase niet begrijpen waarvan ze de woorden zijn, en in de diepe, donkere bronnen des Leevens niets zien dan de weerspiegeling van hun domme snoeten, waar de verstandigsten nog huis-houden als in een dolhuis, welks bewakers zijn gaan kermis-vieren - in deze rotte plek van Gods Waereld-appel nog sereen te durven stralen met onverandelijk béate, blanke, milde lach. Dat is geen verheeven goedheid, Maan! het zweemt naar den kindschen grijns der séniliteit. Voorwaar! afgeleefde glaskogel, vreemd verschrompeld in smartelijke contractie, die maar steeds het rijke lichtgeschenk der leevende zon deemoedig polariseerend weeder van U geeft, de God die mijn leevens-fornuis aanstookt is geen vriend van zulke lichtend milde dazen. En als er in mijn zoon geen vonken slapen die jouw kille glanspracht kunnen uiteen doen spatten tot kristalstof, als de glastranen van Berzélius, dan zou ik vloeken den nacht en het uur en het land en de plek... ware het niet om háár die er geleeden heeft door hem, en er gelukkig om was'.

En Taede wierp den zwaren kop achteroover en stuuwde de breede onderlip omhoog, naar Beethoven's trant, met resoluute en hooghartige trouw aan eigen waarheid en ingeeving. Zoo zweeg hij lang en staarde - tot zijn trekken ontspanden en tot zijn oogen den gouden maanschijf niet meer scheenen te zien, zooals wachters aandacht verliezen als naar hun bericht niet geluisterd wordt. Een dikke wolkbank rees en scheen het licht nu voor goed te beneevelen. De zware, zwarte stilte beheerschte weer het land.

Daar verhief zich een gerucht uit de verte. Het kwam over den ouden heirweg, een sterk, weldadig, zuiver inzettend geluid. Een lied van jonge mannestemmen. Men hoorde dat

zij 't zongen onder 't gaan, op de maat hunner flinke schreeden. Het was een welbekend Duitsch lied, een lied van diepen, sterken, rustigen weemoed, Schubert's Lindenbaum:

Am Brun - nen vor dem Tho - re
da steht ein Lin - den Baum

De éénheid bij de veelklank der jonge stemmen in den zoelen, duisteren nacht, het forsche, wakkere aanschrijden, het trouwhartige, ernstige lied, - dit warme vleugje van schoon-menschelijk doen en voelen loosde Taede's gemoed uit de strakke omvriezing der bittere gedachten - en hij gedoogde 't, toen de tranen zalig over zijn wangen te leeken begonnen.

Daar klonk het lied weer:

Nun bin ich man - che Stun - - de
ent fernt von je - nem Ort

De schreeden kwamen dichtbij 't huisje en het eendrachtig gezang verliep in een warrig door elkander praten. De stille nachtelijkheid der kleine woning werd ruw geschonden, de deurklink klik-klakte en voeten stompten en schuurden op den houten vloer der gelagkamer, met holle resonans.

'Dat wordt een andere zaak', zei Taede, zijn tranen afdroogend, en omziend naar de donkere hoek vanwaar het rustig ademtijgen nog eeven gelijkmatig tot hem kwam.

Beneeden werd het rumoerig. De oude piano was spoedig ontdekt en geoopend. Het scheenen nette, brave jongens en veel hadden zij ook niet gedronken. Maar de zwoele voorjaarsgisting had hun harten bekroopen en de geestdrift wilde een uitweg, al moest het strompelend over meenige valsche noot.

Weldra weerklonk weeder een ander Schubert-lied, nu met piano-begeleiding. Een jonge man zong en speelde, de anderen waren stil en luisterden aandachtig. Zulk een discreete en welleevende wijze van optreeden was Taede in zijn land niet van studenten gewoon. Als dit studenten waren, dan waren het de laatste uitgezochte exemplaren van de dichterlijke, eedelmoedige, ernstige, geestdriftige en fijngevoelige soort.

De teere, eerste lente-adem die hun uitbundigheid had gelokt, scheenen zij met alle eerbied en waardigheid waartoe ze in staat waren teegen te willen treeden. En de jonge zanger die nu het lied ‘Frühlingsglauben’ aanhief, stuuwde de melodie zoo vol hoopvol-hartstochtelijke weemoed, dat het te betwijfelen scheen of hij den climax veilig zou halen:

Die lin - - den Lü - fte sind er wacht.

Hier begon onverwacht een tweede begeleiding in Taede's nabijheid. De versche zintuigjes van 't boorelingske vonden het tijd hun meester te waarschuwen dat er iets in de buurt voorviel waarbij zijn wakende presentie vereischt werd. En het jonge zieltje kwam op dit bericht der luisterende wachters ijlings toeschieten uit het droomland. Wat echter te doen stond, werd hem niet gezegd en in zijn behoefte aan actief optreeden vond hij niets dat noemenswaarde uitwerking had, tenzij een forsche adem en een luid-aanklinkende keel. En als de zanger beneeden het niet zoo bizonder ernstig had gemeend, zou hij het er bij afgelegd hebben, zóó vervaarlijk slaagde de eerste pooging van het wicht tot ingrijpen in de menschelijke gebeurtenissen. Maar nu gingen beiden dóór, het lied omlaag en het onharmonisch protest er booven.

Taede sloot het raam, stak een kaars op en ging met het licht naar 't bed. Zijn braauwen waren zwaar gefronsd en hij zag er uit alsof hij krasse maatregelen ging nemen. ‘Frühlingsglauben’ was goed en wel, maar men moest zijn kindje en zijn vrouw met rust laten.

Bij 't kindje stond hij stil en bezag het roode gezichtje in den rossen beweegelijken kaarsschijn.

Toegekneepen oogjes, breed getrokken purperen wangetjes,

daartusschen een donker mondholletje met bleekroode tandloos-gladde kaakjes - en een snerpend geblèr, énergiek, beslist, als ge-uit in 't volle besef van eigen recht en van de verplichting tot onmiddellijke gehoorzaamheid dergenen die 't aanging.

Taede's voorhoofd werd weeder effen. Hij was een wonderlijke peinzer die steeds den trein zijner handelingen liet stilstaan om uit te stappen en het landschap te bewonderen. Hij staarde op het donkere mondholletje en luisterde naar het blèr-geluid, als had hij een zeldzaam diertje gevonden.

‘Waar haalt hij die overtuiging vandaan?’ vroeg hij, het hoofd schuddend, innig verwonderd, bijna met eerbied.

Moeder moest wel zeer moe zijn om bij dit gerucht maar dóór te slapen. Misschien zeiden de altijd waaksche zinnen tot de wachters der slapende ziel, dat Vader Taede zelf al zich ter hulpe bemoeide.

Maar toen hij stokte, in aanschouwings en waarneemingsbeemden wandelend, in plaats van iets uit te richten, werd zij wakker.

‘Wat scheelt er aan?’

‘Die schreeuwers beneeden hebben hem wakker gemaakt’, zei Taede knorrig.

De moeder luisterde en zei:

‘Neen. Daarvan zou hij niet wakker worden. Hij wil bij moeder zijn’.

En zij nam haren zoon met de uiterste behoedzaamheid op, en bereidde hem teederlijk een nestje van haar schouderholte. Daarin werd hij dadelijk stil.

Beneeden was de zanger aan de climax genaderd, en zong, dat de ruiten vibreerden:

Nun ar - mes Herz ver - giss der Qual!
Nun muss sich al - les, al - - - - les wen - den,

Moeder zag haar man aan over het wichtje heen, met geruste, zeegevierende blikken. Zij knikte, en Taede glimlachte.

- 'Ja! Ja! Zoo is 't. Je behoeft niet te lachen, Taede. Hij heeft recht, - met wat-ie daar zingt, beneeden. Merk je nu hoe hij stil is? Hij behoort hier bij me. En het gezang zal hem niet hinderen. Zie nu, hoe hij tevreeden kijkt. Hij weet dat het wáár is wat daar gezongen word, niet zooals jij en ik het weeten, - maar uit zich zelf, zonder woorden'.

De vader, het nuchter-praktische leeven verteegenwoordigend, zei: 'Je moet slapen, Enna. Ik zal zeggen, dat ze hun mond houden daar beneeden'.

Met de kaars ging hij langzaam de krakende houten trap af.

Voor de gelagkamerdeur, waaronder het licht door een breede kier scheen, weifelde hij. Hij wist, dat hij teegenoover een troep joolige, misschien dronken jonge mannen iets zou moeten zeggen en hij sprak liever teegen de maan. Maar het moest, om Enna en het jongske.

Hij duuwde de deur open. Wat hij zag was niet vreesselijk.

Twee jongelieden beproefden uitgelaten te doen en walsten rond het billard, met hun wandelstokken in de hand. Anderen stonden om de piano en keeken ernstig naar Taede, die op zijn pantoffels en met de flakkerende kaars in de hand, de deur intrad.

'Heeren!' zei Taede. Toen kreeg hij een hoogroode kleur en kon niet verder. Gij moet namelijk weeten dat hij één gewigtige eigenschap miste, die al zijn deugden meer waarde zou gegeeven hebben. Een goede benaming heeft die eigenschap niet, maar ge zult begrijpen wat ik bedoel als ik zeg dat hij hulponderwijzer was geweest en in zijn klasse nooit orde had kunnen houden. De kinderen hadden niet het minste ontzag voor hem, en toch was hij pootig genoeg en kon ook een harde stem opzetten. Maar als hij zich boos voordeed, om hen te imponeeren, dan geloofden zij hem niet, en als hij werkelijk boos werd, dan vonden zij hem zeer potsierlijk en hadden pret. Dat was wonderlijk, want hij strafte even hard, misschien harder dan andere schoolmeesters, en voor die anderen hadden de kinderen eerbied en vrees, maar hem sarden ze en lachten ze uit.

‘Ik ben een slecht acteur’, zei hij tot zichzelf, als troostende verklaring. ‘Ik kan niet optreeden. Ik versta de kunst niet te schijnen wat ik ben’.

Met dit besef stond hij ook voor de zingende studenten. Wat hij was kon hij niet schijnen. Hij was een gevoelig mensch met grootsche leevens-ontwerpen, die de rust van zijn meestgeliefden kwam beschermen. Zijn schijn was een in lekkeren slaap gestoorde, booze en banale handelsreiziger, zonder eenig gevoel voor zoele voorjaarsnachten, lenteliederen en romantiek.

- ‘Heeren,..... ik verzoek stilte. Boven is een zieke’. Ruuw en plomp kwam het er eindelijk uit, want het was door een wand van beschroomdheid heen gebrooken.

De jonge man die voor de piano zat, stond op. Hij was lang en blond, met een blonden baard, bloozende wangen, en vriendelijke bruine oogen achter dikke brilleglazen.

Buigend, met gemakkelijke welleevendheid sprak hij Taede toe:

- ‘Mag ik vragen, mijnheer, aan welke ziekte de patient lijdende is?’
- ‘Wat gaat u dat aan?’ zei Taede norsch.
- ‘Mijnheer’, hernam de blonde student, ‘het doet mij waarlijk innig leed uw geloofwaardigheid in twijfel te moeten trekken. Misschien ook is het enkel een verschil in weetenschappelijk biologische beschouwing. Gij rekent de partus misschien tot de pathologische verschijnselen. Ik houd haar voor physiologisch’.

Taede was geheel van zijn stuk gebracht, verward en toch geïnteresseerd. In zijn oogen verdoofde het vinnig blinken en ze begonnen vaag en zacht te staan. Zijn geweldig brein sloeg terstond weer aan 't peinzen.

‘Pathologisch? De voortplanting zelf een ziekte?.... En van daar de schaamte, en de pijnen?... Maar hoe weet gij..?

De lange, blonde jongeling glimlachte vriendelijk en sprak met bevallig demonstreerend handgebaar: “Ik zal u de bron van mijn informatie toonen, mijnheer. Zij ziet er, voor ons devooten der exacte kennis, niet betrouwbaar uit. Maar het feit is de eenige proefsteen van alle betrouwbaarheid. Wilt ge dus het feit erkennen, mijnheer, dat zooeeven in dit huis een nieuw menschenleeven is begonnen?”

Taede erkende 't met een korten hoofdknik, onreedelijk stuursch, zooals een reiziger zijn poging tot smokkelen erkent voor een beleefden tol-beambte.

"Hoort ge 't, broeders?" zei de jongeling, en hij keek den kring rond van zijn makkers, die nu allen aandachtig en eerbiedig naar Taede zagen. "Hoort ge 't? Wie hier nu van toeval wenscht te spreeken moet afmarcheeren. Wie tot de voorhoede der nieuweren wil behooren, blijve. Wij hebben dat nieuwe leeven toegezongen, mijnheer. Ik ben blij dat gij mij daarbooven blijkbaar hebt gehoord. Daar was het mij om te doen. Wat ik daar zong was voor uw zoon bestemd." -

- "Dat dacht zijn moeder ook", zei Taede halfluid en aarzelend.

- Hetgeen bewijst dat zijn moeder fijner waarneemingswijzen kent dan gij of ik, mijnheer. Wij wisten van zijn komst, zooals zijn moeder van de onze. Wij wisten het door een kleine boode die ons op den weg ontmoette toen wij in den nacht de lente gingen zoeken. We vonden méér dan wat wij zochten. We vonden een lente-kind. Dit alles is onwaarschijnlijk, maar het onwaarschijnlijke is de toekomst en de waarheid. Als de waarheid waarschijnlijk was kon ze me gestoolen worden'.

- 'Wie was die kleine boode?' vroeg Taede achterdochtig.

De blonde student antwoordde niet, maar ging naar de deur en oopende die.

- 'Ellie'! - riep hij.

- 'Hier'! zei een zacht, kinderlijk stemmetje, vriendelijk, maar toch eigenzinnig weerstreevend, vooral niet gehoorzaam, maar uitnoodigend buiten te koomen.

Allen gingen naar buiten, ook Taede op zijn pantoffels en met de flakkerende kaars in de hand. Het was doodstil buiten, men hoorde enkel het ruischen der altijd beezige beek.

Daar zat een klein meisje, op de houten bank, in het nog onbebladerd prieel. Ze keek naar de sterren zoo wijs als een professor. Bloote voeten had ze en een wijde zware omslagdoek, duidelijk fraai violet in 't rosse kaarslicht.

- 'Wie ben jij?' vroeg Taede, niet vriendelijk.

- 'Elmosien', zei 't meisje, als had hij dat al lang behooren te weeten. En toen vroeg ze, alsof 't zoo van zelf sprak: 'Is 't kindje gekoomen?'

Taede zweeg, maar de blonde student antwoordde: ‘Wij hebben het allen gehoord - en dit is de vader’. -

- ‘Nu moeten wij het allen zien ook’, zei het meisje heel stellig. ‘Het moet hier buiten koomen’.

- ‘Hoe weet jij van het kindje?’ zei Taede barsch, en hield de kaars digt bij haar gezicht.

Het meisje keek hem recht in 't gelaat met heldere oogen, volstrekt niet beschroomd, eer een weinig minachtend. Toen zag ze hoog over hem weg naar de sterren.

- ‘Hij heet Sirius!’ zei ze.

Taede verduisterde het kaarslicht met zijn hand, want een kaarsvlammetje kan ons soms verhinderen een groote zon te zien. En hij en alle anderen zagen nu de scherp en kleurig fonkelende ster boven 't donkere huisje. De maan stond al laag en was zelve niet te zien, maar er was weer een groot gat gekoomen in de zwarte wolken-tent, daarin opaliseerde de maanglans en benam het licht van alle zwakkere sterren. Ook die van Orion waren tot verdwijnens toe verflaauwd - alleen Sirius boorde zijn fel geflonker door het lichtwaas.

- ‘Die heet Sirius’, zei Taede, ‘dat wist ik wel’.

- ‘Ja, maar de jongen óók, en dat wist je niet’, zei het meisje. Toen hield Taede zijn mond.

- ‘Ziet gij’, zei het meisje nu, allen aanspreekend, een slank, blank handje uit de omslagdoek te vooren brengend en naar de schoone ster wijzend: ‘ziet gij, de maan schijnt ze allen dood, maar hem niet. Daarom zal de jongen ook Sirius heeten’.

- ‘Och, 't is maar een naam’, zei Taede schouderophalend. ‘De een is een zon met planeeten, en de ander is een klein menschdiertje op een klein planeetje’.

- ‘En toch kennen ze elkaar’, zei het meisje. ‘De groote heeft mij naar de kleine geweezen’.

In het kinderlijke stemmetje was een groote macht door ernst, waardoor allen, ook Taede, stom en eerbiedig bleeven, hoe vreemd dat ook scheen.

- ‘Wil je 'm nu buiten brengen?’ vroeg het meisje weer. ‘Dan zal ik hem doopen en Sirius zal peet staan’.

- ‘En als hij nu kou vat?’ zei Taede onbeholpen en zich jammerlijk bewust dat hij iets zeer lafs en kleinmoe-

digs zei, in zulk een zeldzame en plechtige situatie.

Het meisje antwoordde dan ook niet, maar wenkte hem toe dat hij gaan zou, alsof zij zeide: ‘alles is gereed’.

Boven vond Taede de moeder wakker met wijd-oopen, maar blijë en rustige oogen. Het boorelingske sliep.

- ‘Wat is 't beneeden?’ vroeg Enna zacht.

- ‘Ja, 't is vreemd’, zei Taede, ‘en ik weet niet of ik 't wel goed vind, maar ze willen hem doopen’.

- ‘En wie zal Peet zijn?’, vroeg de moeder.

Taede weifelde.

- ‘Ze zeggen.... ze zeggen.... of liever 't meisje zegt... maar 't is te gek, want het is een groote zon. Je zult er om lachen’.

- ‘Ik zal er niet om lachen! Welke zon?’

- ‘Sirius. Hij schittert boven het huis’.

- ‘Natuurlijk!’ zei de moeder. En toen fluisterde ze stil achterover liggend, met half oopen oogen, als zachtkens zich te binnen brengend:

> ‘And thy quick beams, whose jet of life inspires
> life to the spirit, passion for the light,
> dark Earth since first she lost her Lord from sight
> has viewed and felt them sweep her as a lyre.
> ..... Be thou my star.....’

- ‘Lost her Lord from sight’, herhaalde Taede, op eens weer heelemaal in gedachten met het kind op zijn schoot, ‘lost her Lord?’... Zou dit hoopje sterren den Herder hebben verlooren en verdwaald zijn? En is daarom de partus hier pathologisch? En zou Sirius misschien den Herder nog zien.....?’

- ‘Ga nu, Taede, en laat hem doopen. Ik hoorde alleen mannen-stemmen, is er een meisje bij?’

- ‘Er is een meisje buiten, dat ze ontmoetten. Dat wist van 't kindje en heeft hen hier-gebracht. Zij sprak van Sirius’.

- ‘Dan is 't goed. Breng hem dan gerust, Taede! Nu komt alles uit’, zei de moeder, diep bevreedigd.

Taede bracht het kindje beneeden en Elmosien maakte haar slanke vingers nat in de reegenton en doopte hem ‘Sirius’.

De studenten stonden er zwijgend en eerbiedig omheen, terwijl Taede zijn zoontje ophield, zoo plechtig als ware hij de paus en droeg een Keizerskind.

De groote zon Sirius omhoog, die den verlooren Herder nog in 't oog heeft, bleef door de wolkenscheur flonkeren tot het gedaan was.

Toen dankte Taede het meisje en de studenten, die nietzingend, maar zacht pratend vertrokken, en de eerste nachtegaal van 't seizoen, die nog geen jaar oud en nog geen week geleeden in Afrika was, begon luid en hartstochtelijk in de donkere stilte zijn eerste lied.

Sirius werd weer bij zijn moeder gebracht, en had onder de gansche plechtigheid niet geschreid.

II.

'Is ze meegegaan?' dacht Taede, toen hij nu toch eindelijk wou gaan slapen. En hij duuwde met één vinger het reeds neergelaten rolgordijn éven van 't raam, om door de kier naar buiten te zien.

Neen, daar stond ze nog, rechtop, midden in 't pad, opziend naar zijn raam. En hoe zag hij haar zoo duidelijk, terwijl toch de nacht nu bijna lichtloos was? Ze had de violette doek om 't hoofd geslagen en de schoone kleur was nog goed zichtbaar, ondanks 't donker. Dat was vreemd, want zulke kleuren worden al in scheemerlicht graauw en grijs, - en nu was 't diepe nacht.

- 'Ultra-violet! Ultra-violet!' zeide Taede, 'giftig licht'.

Hij wantrouwde het meisje en voelde iets als wreevel en haat. Maar toch kon hij niet helpen haar mooi te vinden, en toen ze haar blank gezichtje afwendde, speet het hem. Wreevel en nieuwsgierigheid beiden beletten hem te gaan slapen, hij moest meer van dat meisje weeten en zoo ging hij weer naar beneeden en sloop zacht, op zijn pantoffels, naar buiten. De deur sloot hij niet, hij zou toch terstond weer terugkoomen, bij zijn schatten.

Hij is langer weggebleeven dan hij dacht. De violette glans zag hij in het stikdonker, vóór zich uit, en hij volgde. Na een poos riep hij:

'Waar ga je heen?'

Maar het meisje stond niet stil en antwoordde ook niet de eerste keer. Toen hij nog eens riep, zeide ze zonder om te zien:

‘Wat heb je teegen me?’

Taede haalde haar nu in en beproefde haar in de oogen te zien:

‘Je bent veel te lief en te zoetelijk’, zei Taede. ‘Wat deed je bij mijn zoon? Hij moet taai en hard worden’.

- ‘Wacht maar!’ zei Elmosien, met een kort, schamper lachje. ‘Wacht maar! er komen er nog meer. Taaien en harden, en scherpen en woesten’.
- ‘Wil je niet zeggen waar je heen gaat?’
- ‘Naar mijn familie aan de rivier’.

Taede volgde zwijgend. Als hij het meisje aanzag, scheen haar gelaat duidelijk blank in de kleurige doek, in haar donkere oogholten lichtte het ook met fijne vonk-glinstering. En toch was 't stikdonker. Taede kreeg een vreemde gewaarwording alsof hij eigenlijk al sliep.

‘Ik begin te gelooven’, fluisterde hij vóór zich, ‘dat ik op mijn stoel voor 't raam ben ingeslapen. Maar wanneer? Sirius is gebooren, dat is zeeker, anders zou ik niet ingeslapen zijn. Maar de rest heb ik gedroomd, en nu droom ik nog.’

Hij voelde nu de vochtige kilte van den vloed, en hij rook den geur der drasse oevers. De weg ging recht op 't water toe, daar was een veer, waar hij een dag te vooren was overgevaren, met Enna. Hij hoorde in den doodstillen nacht de zachte stem der rivier, babbelend en gorgelend langs boomwortels en schoeying. Hij hield stil en 't meisje ook.

- ‘Zeg eens, Elmosien, kijk me eens goed aan. Geloof je niet dat ik nu beezig ben te droomen?’
- ‘Dat kan wel!’ zei het meisje, ‘waarom niet?’
- ‘Waarom niet? - maar dan droom jij natuurlijk ook.’
- ‘Best moogelijk’, zei het meisje.
- ‘Ja maar....’ zei Taede weifelend, ‘ja maar.... droom ik dan jou? - of droom jij mij?....
- ‘Wat doet dat er eigenlijk toe?’ zei Elmosien.
- ‘Ja, dat is waar. Dat weet ik niet’, zei Taede, en hij ging zitten aan den kant van den hollen weg.

- ‘Kom, je bent moe’, zei nu het meisje vriendelijker en vertrouwelijker, ‘blijf nu daar maar zitten. Ze koomen hier langs’.

- ‘Wie?’ vroeg Taede. ‘Wat gaat er gebeuren? Wie koomen hier langs?’

- ‘Mijn familie’, zei Elmosien. ‘Ik hoor ze al’.

Taede luisterde. Er klonk inderdaad een veelvoudig, zacht gerucht over 't water. Een gedempt babbelen, schuifelen en fluisteren als van veel kinderen in opgewekte, maar ernstige stemming, bij een feestelijke plechtigheid.

Toen werd ook een lichtje zichtbaar, een ongestadig flakkerend licht. En daarachter scheemerig verlichte figuren en gestalten. Het geheel kwam zachtjes nader, als glijdend of zweevend.

- ‘Komen ze met de pont?’ vroeg Taede.

- ‘Sst! luister!’ zei het meisje

Nu klonk een veel liefelijker, melodieuzer geluid, alsof honderde stemmetjes zacht neurieënd te samen zongen. Maar dit koor was zoo samengesteld, zoo fijnverwonden in melodie, en zoo zuiver in veelvoudige harmonie, dat het meer geleek op een orkest van geheel onbekende leevende instrumenten, dan op een zangkoor. Het leek wel verschillend gestemd insecten-vleugel-gegons.

- ‘Wat is dat?’ zei Taede. ‘Dat heb ik nooit gehoord’.

- ‘Vind je 't mooi of niet?’ vroeg Elmosien.

- ‘Ja, prachtig’, zei Taede, verbijsterd en verleegen.

- ‘O, zoo!’ zei Elmosien. Toen begon ze ook te neuriën en haar stem klonk harmonisch samen met het naderende gerucht.

- ‘Wat is het?’ vroeg Taede. ‘Een liedertafel? - Of een begrafenis? - En wat hebben ze voor licht bij zich? Want die fakkel schijnt rood - en die menschen daarachter zijn groenachtig-wit verlicht. Hoe kan dit? - En zijn ze op de pont? Waarom hoor ik dan de ketting niet?’

- ‘Wel, je zei immers dat je droomde’, zei het meisje.

- ‘'t Is een processie’, zei Taede, ‘of een maskerade’.

Daar begon het nu werkelijk veel op te gelijken. Voorop zag hij duidelijk een kleine knaap met een helrood, kort kleedje. Deeze was het die de toorts droeg. Als rossig goud glansde zijn blonde krullebol in het vlamlicht. Kloek en

lustig ging hij vooráán, nu en dan omziend naar de anderen met blijë, vast-beraden oogen en wenkend met de linkerhand, waarin hij een krans droeg van donker-roode roozen.

- ‘Dat lijkt Eros wel’, zei Taede.
- ‘'t Is ook Eros’, zei het meisje.

De fakkel weerspiegelde in 't water. Ze waren dus nog niet aan deezen oever. Vlak achter Eros stond een veel langere, donkere gedaante. Haar kleed leek zwart of donkergraauw, maar ze had een gouden haarband, en haar oogen glinsterden scherp en fel, als die van een roofvogel, een uil of arend. Ook bewoog ze het hoofd soms met dezelfde korte, besliste beweegingen, als roofvogels doen. Haar bloote armen, met gouden armbanden, hield ze voor de borst gekruist, in een resoluute houding. Taede vond dit een zeer onaangenaam wezen.

- ‘Hu!’ zei hij grimmig, ‘moet dit de Dood voorstellen?’
- ‘Och kom!’ lachte Ellie. ‘De Dood! Die is er heelemaal niet bij. Die is geen familie van me’.
- ‘Wie is dan dat arrogante weezen?’
- ‘Eigenlijk heeft ze geen naam die je kent. Maar zeg maar Peitho, dan ben je er 't digtste bij’.
- ‘Peitho was zoo barsch en brutaal niet’.
- ‘Daarom is 't ook niet Peitho. Maar ze lijkt er 't meest op. 't Is wel de sterkste van mijn zusters. Zie eens wat een armen! Er komen er nog meer, sterken en harden. Die wilde je immers?’

Het was een dicht gewoel van gestalten dat nu te zien kwam. Verschillend waren ze van grootte en allen vreemd en bont gekleed. Maar zoo onrustig, zoo druk en beweegelijk, dat het wel allen kinderen geleeken.

- ‘'t Is een kindermaskerade’, zei Taede nu, ‘zijn er geen volwassenen bij?’
- ‘Kijk eens daarachter’, zei Elmosien.
- ‘Groote God!’ riep Taede verschrikt, ‘wat is dat?’

Wat hij zag maakte hem zoo beklemd, dat hij bijna geen adem kon halen en niet luider kon spreken dan fluisterend. Hij had het eerst aangezien voor een boom, of een zeil, of een hooggeladen wagen op de pont. Een groot gevaarte scheen het, met grillig verlichte plekken en pikzwarte schaduw-holten.

Maar zie! het bewoog, alsof de wind een zeil opwoei. Doch er was geen wind, en wat een zeil scheen, was een groot bleek menschengezicht, booven donkere kleeding. Men kon niet zeggen of het vrouw of man was, want het had geen baard of kneevel. Maar een mensch was het zeeker, en de trekken waren vast en strak, droevig bleek en met de uitdrukking van diep, bedwongen leed. Taede moest er gespannen op tuuren, en het scheen of de donkere oogen Taede aanzagen. Een vale, groenachtige glans verlichte het gelaat, maar het scheen eigen licht, want een lamp was niet te zien. Ook wist Taede niet of het deernis, ontzetting of verwondering was, waardoor hij aldoor op dat gelaat moest staren. Wel vond hij het prachtig, en hij moest aan een reuzekop van Apollo denken, die hij vroeger liet nateekenen, door zijn leerlingen op school. Maar hier had alles leeven en de groote oog-appels staarden niet weezenloos, als in 't gips, maar met vuurigen en toch teederen gloed.

Hoe groot dit majestueuze weezen wel was, kon hij niet beoordeelen, want rondom hem was enkel duisternis, en niets ter vergelijking. Maar de kleine gestalten, die kinderen scheenen, kwamen niet hooger dan zijn knieën, en als hij soms zijn handen éven uitstrekte als om hen te behoeden of bij 't voortgaan te bestuuren, dan scheenen zij wel niet anders als duiven in de handen van een voogelaar, en elk zijner machtige vingers zoo zwaar als een van hun armen of beenen.

Onder die kleinen waren niet enkel lieftalligen en aanvalligen - maar ook wilden en dierlijken, vol onstuimige onrust en met fellen blik, - als jachthonden, telkens omziende naar hunnen meester, en hunkerend om uit te schieten. Taede merkte op, dat de wildsten en leelijksten het digtst om den schoonen reus krioelden, en hij zag hoe deeze hen met wenk en blik en kort gebaar als met onzichtbare banden mende en bedwong, zonder dat een bevelswoord werd gehoord.

De vreesselijkste der gestalten scheen zich vlak bij haars Heeren knieën te willen versteeken. Zij was brood-mager en in vale todden gehuld. Diep glommen een paar grimmig-schuuwe oogen in holle kassen, daarboven een beenderige scheedel met dun haar. Vlak naast deeze stond een dikke, korte, vleezige gestalte, men kon niet zeggen man of vrouw. Zij droeg veel

gouden armbanden en halssnoeren, en een zeer dun zwart gazen gewaad, waar de mollige, weeke dijën en boovenarmen roze doorheen scheemerden. Het gezicht was pafferig-bleek, met breeden mond en dikke lippen, en het korte krulhaar scheen van pomade te blinken. Dit alles deed aan een vrouwtje denken, maar toch was 't geen vrouw, en de lichtkleurige vlakke oogen stonden hard en koud, met een beestachtige expressie.

Toen Taede deeze twee zag begon het in zijn hart te zieden en te barnen en hij schreeuwde het uit:

- 'Wie zijn die twee? - Die ken ik! - Wacht eens! als die aan wal komen, zullen ze een kwade aan me hebben'.

- 'Hola!' riep Elmosien. 'Vergrijp je niet. Ken je geen ontzag voor wie daar bij hen is?' -

- 'Overdag misschien wel, als ik wakker ben', zei Taede, 'maar ik dank God dat het nu nacht is, en ik droom, en dat ik ze te lijf durf gaan. Ik heb een oude reekening met hen'.

- 'Zoetjes, zoetjes!' zei de andere. 'Je hebt ze misschien vroeger in 't wild ontmoet. Dan alleen zijn ze gevaarlijk. Bij onzen Vader zijn ze van goeden dienst'.

- 'Om 't eeven!' schreeuwde Taede. 'Ik wil mij nu eens wreeken, hoor je! Wraak! Wraak!'

Toen lachte één uit de drom van kleine weezens en zag hem op eenmaal vertrouwelijk en aanmoedigend diep in de oogen. Het was een kleine, sterke kaerel, met een forsche kroeskop, ruuw blozend gelaat, een dikke nek en zwaargespierde armen. Hij droeg een ruig beestevel en een knots, die hij lustig zwaaide.

- 'Riep je mij?' hoorde Taede hem zeggen. 'Hier ben ik, present! - Wat wou je van me?'

- 'Je knots', zei Taede, en de woede maakte hem ligt en dronken, 'je knots, voor die twee leelijkerts daar achter!'

- 'Kan je denken!' zei Wraak. 'Kan je denken! - Ik zou je daar tegen mijn eigen bloed opstooken - en nog wel waar Vader bij is. Dat zou wat moois zijn!'

Hij lachte hel op, en rondom hem joelden en lachten de anderen mee. En er werd weer zoo zacht en liefelijk gedeund, en het was een ijverig woelen, en fluisteren en bedisselen - tot Taede zijn woede vergat en gansch beduusd

en verbouwereerd bleef toezien. De weerspiegeling der lichten doofde. Nu richtte de geweldige Gestalte tusschen de kleinen zich op, en het was alsof een jonge boom zich ophief en bewoog midden in een veld vol bloemen.

- 'Mijn lieve en genadige Heer!' zei Elmosien. 'Het kindje is geboren. Ik heb hem gedoopt, met de tranen van onze Moeder!'

- 'Goed en wel!' zei Eros, die vooraan stond en met zijn fonkelende oogen naar Taede staarde, 'maar niet genoeg! - Ik zal hem met vuur doopen. Hier is Sidérische gloed'.

Hij drukte zich de roode roozen op 't hoofd en zwaaide met zijn fakkel, tot de vonken die er afstroomden een dier wonderbare klankfiguuren vormden, zooals die een melodisch trillend deeltje lucht beschrijft.

- 'Wat moet dat nu alles?' riep Taede weer tot zichzelf koomend bij Eros' woorden. 'Gaat dat alles naar mijn zoon? Deze eerste met zijn fakkel laat ik betijen. Maar die gansche wilde bende? En die twee misselijke fielten dáár ook? Dat nooit, hoor! - Ik ken jou niet, jou sombere Herder van zooveel disparate schapen! - Maar als je mij kent, zul je weeten dat ik niet goedschiks mijn eerstgeboorene aan jouw ongetemde horde ten prooi zal laten'.

- 'Man! man!' - klonk achter hem het hijgend-angstig fluisteren van zijn geleidster. 'Hoe durf je zoo uitvaren. Weet je wel tot wie je 't hebt?' -

- 'Zou ik anders doen als ik 't wist?' zei Taede. 'Wie is er zoo hoog en geweldig dat Ik niet meer Ik zou zijn voor zijn oogen? Laat Hij zijn wie Hij wil, het is mij nooit groot genoeg. Ik wou dat Hij de Allermachtigste was die ik ontmoeten kan, dan kon ik hem ook voor 't meest verantwoordelijk stellen'.

- 'Hij is de Oppermachtigste, die je op aarde ontmoeten kunt', fluisterde Elmosien.

- 'Heeft Hij de wereld gemaakt?' vroeg Taede.

- 'Hij heeft de wereld gemaakt, de zon, de maan, de aarde zooals wij die zien. Maar niet alleen'.

- 'Heeft hij planten en dieren gemaakt?'

- 'Niet alleen'.

- ‘Heeft hij dan de menschen gemaakt? Heeft hij mijn bloed en mijn hersenen gemaakt? Beveelt hij mijn hart te kloppen, en mijn huid te zweeten?’

- ‘Ja, jou heeft hij heelemaal gemaakt!’

- ‘Dan is 't de Mensch, en dan is Hij de schuldige en verantwoordelijke. Goddank! dat ik hem eindelijk vóór mij heb!’

En Taede richtte zich op, zoo lang hij was. Maar dat was niet heel lang! Ten minste zoo leek het hem toen hij tegenover den geweldigen Mensch stond die hem voorzichtig te gemoet trad, als bevreesd om hem te vertreeden. De groote hand was waarschuuwend uitgestrekt en de donkere, ernstige oogen zagen met een uitdrukking van droeve, maar vriendelijke verwondering op Taede neer.

Taede kneep zijn vuisten in elkaar, om zijn ontzetting te beheerschen, en haalde diep adem. Hij voelde dat hij doodsbleek was en heel nietig, maar hij ging niet op zij.

- ‘Neen!’ zei hij, heesch van ingespannen zelfbedwang. ‘Neen! ik ga niet op zij. Je kunt me verpletteren als je wilt, zooals je mij gemaakt hebt. Maar Ik blijf Ik, en daar kun je niets aan doen. Voor den mal houden laat ik me niet langer, en goedschiks gedoog ik dat tuig niet bij mijn kind. Moet dat wicht weer lijden zooals ik geleeden heb? Moet je hem weer door dat ruuwe volkje uit elkaar laten scheuren, zoodat hij radeloos wordt van tweestrijd en verwarring? Moet je hem weer laten doen wat hij niet wil, en nalaten wat hij voelt te willen doen? Moet hij weer getergd worden door 't verschiet van noodende prachten, die hij allen één voor één verjaagt als hij ze wil naderen? Moet hij met lieve zingende vogels verblijd worden om ze door zijn eigen katten te zien opeeten? - zal hij beladen worden met glanzende en klare illuzies, die hij stuk voor stuk in diggelen moet slaan om overeind te blijven?’

Taede zweeg hijgend, en maakte zijn lippen vochtig. De groote gestalte tegenover hem stond nu onbeweegelijk, de waarschuuwende hand nog uitgestrekt, de oogen peinzend, vragend, droef, - als in weifeling.

‘En dan!’ - ging Taede door, met diepe stem, ‘en dan! als hij uitgeput en bijna dood-gemarteld is, als hem alles is ont-

noomen wat hem werd beloofd, als hij is gefolterd en bedroogen en ten einde raad - dan moet hij zeeker weer roepen ‘ik slechtaard!’ en wat er nog gaaf en gezond aan hem is, vergiftigen en kneuzen door schuldgevoel en zelfverwijt. Als hij tot een ellendig wrak is afgetakeld - door jou en jouw zonderlinge bende, - dan moet hij als arme, kindsche grijsaard, met kwijl-mond en sidderhanden, met schuddend hoofd en bange verschrikte oogen zitten mompelen: ‘Alles eigen schuld! alles eigen schuld! Genade! Heer! Genade!’

Het werd vreesselijk stil toen Taede deze woorden gesprooken had. Stil en donker. Eros en Peitho waren met den fakkel voorbijgegaan, de maan was weg, en de wolken begonnen weeder druilig te weenen. Het hoofd van den grooten Mensch werd dieper geboogen en zijn lichtend gelaat verduisterde. Achter hem school de drift der kleinen, met druk maar zacht gemompel en gefluister. Alleen de leelijkste trad met gluipenden tred, met tot grijpen gekromde handen, en grimmig gloeiende oogen naar vooren.

- ‘Ha! jou vervloekte kwelgeest!’ zei Taede rillend. ‘Wat hebben wij arme menschen jouw Baas gedaan, dat hij ons zóó laat lijden. 't Is alles boete en straf, niet waar? Boete en straf! - Waarvoor? Waarvoor? - Die ons schiep is de schuldige, Hij alleen. Eerst laat Hij ons lijden door ons gebrekkig maaksel, waarvoor Hij verantwoordelijk is. En omdat Hij ons niet beeter kon maken, bedriegt Hij ons om zich-zelf te vrijwaren. Behalve door Lust, en Haat, en Drift, laat hij ons nog bedotten door Vrees, en Schuldbesef, en Zelf-verwijt en Berouw, om ons ter dood te kwellen en zelf vrij uit te gaan’.

Hier deed het gluipsche, grimmige spook een uitval. Maar Taede, schoon hijgend en sidderend en star-oogend, vermande zich nog en week niet van zijn plaats.

- ‘Houdaar!’ riep hij met groote inspanning. ‘Dacht je mij te verschrikken? *Ik* blijf *Ik*, de machtigste. Heb ik 't niet gezien hoe zij lijden moest om dat nieuwe wicht te baren? Kan ik dat vergeeten? Wie formeert een zuivere, zachte engel als zij - om dat teere wezen dan weer te mis-

vormen in bloed en vuil, het lieve gelaat door smart wanstaltig te maken en de eedele stem te laten krijschen van kramp en jammer. Zal ik dat vergeeten?! Zal ik dat vergeeven?! jou machtelooze Schepper van zulke jammervolle schepselen! Als de appel misvormd en verschrompeld is, komt dan de schande voor de vrucht, voor den boom, of voor den tuinman? - Zijn de misbaksels een eer voor den bakker? - Schuilt de zonde en de schuld bij de doode klei, bij de gebarsten pot - of bij de onhandige pottebakker die haar fatsoeneerde?' -

Weeder stilte. De Mensch maakte een trage, naderende beweeging en het was alsof de groote hand Taede op zij wilde schuiven. Maar Taede plantte zijn voeten vast op de aarde en met een brieschende dolheid pakte hij aan en stelde zich te weer, en kneep en wrong en sloeg en beet - tot hij niets zag dan vuur, en niet meer wist of hij stond of lag, en tot zijn gezicht overstroomd was van zweet en tranen. En onderwijl bleef hij zijn verwenschingen uitstooten, schor en buiten adem.

- 'Dáár! Dáár! jou vreesselijke! jou afschuuwelijke! dáár! dit is voor de pijn die Enna geleeden heeft! - en dit is voor al de arme, zieke kindertjes! - en dit is voor de krankzinnigen, die je naam moeten prijzen! - en dit is voor de zelfmoordenaars, die je straf moeten vreezen! - en dit is voor de boeven, en de moordenaars, en de ontaarden, die je allemaal geschapen hebt om ze te laten verdoemen! - en dit is voor de tobbers, en de zwaarmoedigen, die zichzelf beschuldigen om 't kwaad dat jij gedaan hebt! - en dit is voor de onnoozelen en idiooten, die je nog aanbidden en danken voor het jammervolle leeven dat je hun geschonken hebt! - dáár! dáár! dáár! jou booswicht! jou bedrieger! jou zondaar! die al je schuld door onschuldigen laat dragen! - Wee jou! Wee! jou!.... Wee! Wee!'

Toen gebeurde er iets vreemds. Want als Taede 'wee!' wou zeggen, dan hoorde hij het woord wel, maar het kwam niet uit zijn eigen mond. Het kwam uit den mond van den geweldigen Tegenstander waarmee hij worstelde. Het klonk als zijn eigen stem, maar duizendvoud verzwaard en versterkt. Het was alsof hij orgel-speelde en een onbekend register had uitgetrokken, zoodat de eigen muziek nu in

machtige donder-klanken uit verafgeleegen pijpen tot hem terugkwam.

- ‘Zondaar!’ wilde hij roepen, en zijn eigen keel en mond bleef stom, - maar het woord rolde daaverend tot hem van den Groote tegenover hem. Nog eens beproefde hij het en riep: ‘Ik ben het, ik, de machtigste!’ en zijn wil werd woord in den Ander.

Toen sloot Taede de oogen en wilde niet meer. Hij liet niet los, maar bewoog ook niet. En hij voelde alsof hij neerzonk en zijn lijf versmolt of verneevelde. Het werd donker en stil en rustig, in hem, en om hem. Hij was een wolkje dat neerzeeg in een peilloozen afgrond. Hij was een zoete, zoele rust en een vormlooze tevreedenheid. Een kleine zwarte nachtbloem, bloeiend en geurend in 't stikdonker.

- ‘Kukele-kuu!’ - klonk het uit des veerman's hoenderhof in de frissche, lichte morgenstilte. - En ‘Tok! tok! tok! een ei!!’ riepen de vreedzame en plichtmatige hoenders ten antwoord.

Dat was een blijë, nuchtere klank die Taede wakker-riep in een heldere en alledaagsche, maar liefelijke waereld.

De zon stond op 't koomen, en een veld van roode wolvlokjes breidde zich omhoog tot aan 't zénith. De lucht was dik van zoete, frissche geur, als heerlijk verkwikkend voedsel om te ademen. Een damp, stil en plechtig, dreef op de rustig en bedrijvig voorbijglijdende, glanzende vlakte van den vloed. De wilgen aan den kant rilden nu en dan, huiverend van blijde ontwakens-lust en deden een zachte daauwreegen neederruischen. Aan de overzij was het landschap wonderbaar verwaasd in de allerteerste tinten. Het huisje aan den oever, de bleek-groene voorjaarsboomen, het donzig struikgewas, donker spiegelend in het lichte water, de hooge, slanke popelreien, fijn en onbeweegelijk, vol doodelijk-stille verwachting van het koomende heilige licht en de nieuwe jonge dag met zijn geheimvol gebeuren, dit alles was een zoo vreedevol en harmonieus tafereel als de oude aarde zeldzaam geeft, een van haar sereene en blijë momenten. Men zou het willen vasthouden en er iets mee doen,

het omhelzen en kussen, het indrinken of er in versmelten.

Van vèr daar aan den overkant klonken de geruchten van een dorpje, waarvan men niets zag dan een spits toorentje en een zacht-blaauw recht omhoog-stijgend rookzuiltje. Hondgebas, het geratel van een kar, eindelijk een klok die ernstig en beteekenisvol zes volle slagen bedachtzaam over de velden zond. Toen het kleine geklep van de matiene daarachter, als een kind ter school huppelend achter den vader die aan 't werk gaat.

Taede lag in bevreedigde bewondering te kijken, als prijkte dit schoon in een waereld die hem niet aanging. Zelfs de zes uurslagen brachten hem niet tot dieper bezinning. Totdat aan de ooverzijde uit het veerhuis een man te zien kwam, die langzaam naar de pont ging en de lange ketting met klinkend getik en geratel strak begon te winden.

Toen richtte Taede zich op en werd opmerkzaam, want de waereld begon teekenen te geven dat zij hem wel deegelijk aanging. Er werd ook gepraat daar achter 't veerhuis. En er kwamen een paar in 't oog vallend donkergekleede figuren voor den dag, menschen, heeren, - nuchter en banaal in de zacht-extatische morgenstilte. Ook een rijtuig met twee paarden. Nu rees alle herinnering van den vorigen avond in Taede boven.

Enna's pijn, het kindje, de maan, de studenten, Elmosien, Sirius..... en toen de wonderlijke nachtgebeurtenis die wel een droom zal geweest zijn. En hij als zorgeloos vader had zijn dierbaren alleen gelaten en was gaan slapen in 't veld. Haastig stond Taede op - maar vóór hij naar huis keerde, tuurde hij naar het rijtuig en de menschen, die daar aan de ooverzijde op de pont gingen om door den veerman oover de rivier te worden gezet.

Het waren drie mannen, twee in zwarte jassen, één in uniform. Taede's oogen tuurden star en wijd - en toen de pont midden op 't water was, knikte hij met nijdige zeekerheid. Het welgedane heertje, met de grijze bakkebaarden, de wandelstok, de geboogen schouders, en de pijnlijk-zorgvolle gelaatsuitdrukking was hem welbekend. Ook de andere heer, magerder en jonger, met zijn bril en dunne lange neus, had hij meer gezien en de herinnering wekte allerlei onaangename associaties.

- ‘Daar zijn ze, hoor!’ preevelde hij, ‘schoonvader, deurwaarder en politie. Nou zal je 't hebben!’

En wegduikend achter de struiken als een vluchtig hert, rende hij er van dóór, zoo hard hij kon, en kwam in een korten tijd bij het huis der geboorte terug, nog steeds in zijn fluweelen jasje, blootshoofds, op zijn pantoffels - en nat van de morgendaauw, die in dikke droppen op zijn donkeren haardos paerelde.

FREDERIK VAN EEDEN.

Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef.

Aan den heer Henri Pirenne.

I.[1)]

De klokken van Gent, die in Januari 1386 Philips den Stouten van Bourgondië en zijn gemalin Margareta van Vlaanderen verwellekoomden, hebben meer begalmd dan een bezegelden vrede en een nieuwen heer. Zij hebben het geboorteuur van een natie ingeluid, van een tweelingsnatie liever: België en Nederland. Na zes jaren van verbitterden strijd was de Bourgondische hertog in het zeker bezit van het rijke Vlaamsche erfdeel. Van nu af was de weg afgebakend, die hem en zijn huis van Frankrijk verwijderde en naar het Noorden leidde. Van nu af was het zeker, dat de verstrooide Dietsche en Waalsche gewesten aan de monden der Noordzee-stroomen *samen* betrokken zouden zijn in de vermetelste politieke onderneming der vijftiende eeuw: de vestiging van Bourgondië's macht. Thans eerst stond het vast, dat die landen een eigen geschiedenis zouden hebben. Zeker, er waren overoude aardrijkskundige, ethnografische, economische omstandigheden, die de wording eener Nederlandsche natie schenen voor te schrijven, die de losraking van het Duitsche Rijk bevorderd en de absorbeering door Frankrijk verhinderd hebben. Doch de schijnbare noodwendigheid van die ontwikkeling berust slechts in ons aspect van de historie. Het is zoo verleidelijk, wanneer wij de

1) De eerste twee gedeelten van deze studie werden voorgedragen in de Ledenvergadering van het Historisch Genootschap te Utrecht op 1 April 1911.

historische feiten gerangschikt hebben tot een perspectief, zoodat wij er een begrijpelijk verband in zien, dat begrijpelijk verband te houden voor een als onvermijdelijk bewezen oorzakelijkheid. Het is zoo gemakkelijk, te besluiten met het oordeel, dat de Nederlanden zich zelfstandig móesten ontwikkelen, dat België en Nederland ten langen leste niet kónden samengaan.

Zonder de Bourgondische heerschzucht, een zuiver politieken factor dus, hadden alle ethnografische en economische voorwaarden tot geheel andere resultaten kunnen leiden. In hun verdere ontwikkeling zijn zij zelve mede beïnvloed door dien krachtigen politieken factor, de heerschzucht van Bourgondië. En ook thans, in 1386, toen de Bourgondische greep de landen pakte, toen dat staatkundig moment met de aardrijkskundige, ethnografische en economische samenkwam, was de wijze, waarop de Nederlanden zich ontwikkelen zouden, nog in geenen deele gegeven. Wat al mogelijkheden lagen nog in den schoot der tijden! Waarom niet het Bourgondisch rijk, waarvan Karel de Stoute gedroomd heeft, waarom niet een natie, wier taal door het Fransch zou zijn omgevormd, zooals het Normandische Fransch eenige eeuwen eerder het Engelsch had gedaan? Eerst de loutere wisselvalligheden: de dood van vorsten, hun talenten en hun hartstochten, en duizende andere omstandigheden hebben den groei der Nederlanden nader bestemd.

Veel minder nog dan in den dwang van economische en geografische verhoudingen mag men den grond van de ontwikkeling der Nederlanden als twee zelfstandige natiën zoeken in een vroegtijdig gevormd nationaal bewustzijn. Er zijn landen, waar een zeer oude nationale idee vroegtijdig een actieve factor is geworden in de evolutie van den staat, maar niet in deze landen. Hier is het besef van een natie te vormen eerst de slotsom van de gansche samengestelde ontwikkeling, een slotsom, die met een kleine wijziging der componenten ook anders had kunnen uitvallen.

Wie de geschiedenis van het Nederlandsch nationaal bewustzijn wil verstaan, moet beginnen met zich los te maken van de gedachte, die ons het begrip Nederlandsch als zuiver Germaansch in tegenstelling doet zien tot al wat Romaansch is. Hij moet het eenvoudige historische feit erkennen, dat

de term Nederlanden oorspronkelijk alleen een aardrijkskundige beteekenis heeft gehad, en eerst later een ethnografischen klank heeft gekregen. Hoeveel misverstand zou er vermeden zijn, wanneer zij, die zich gestooten hebben aan de benamingen Nederlandsche muziek, Nederlandsche schilderkunst der vijftiende eeuw, begrepen hadden, dat die termen, historisch gewaardeerd, volstrekt geen oordeel insluiten omtrent het Germaansch of Romaansch karakter der zaak. Met die kennis kunnen wij een staat, die in zijn cultuur nooit anders dan overwegend Fransch is geweest, dien der Bourgondiërs, toch als den voorvorm van onzen eigen staat beschouwen, en inzien, dat de voorgeschiedenis van ons Nederlandsch nationaal bewustzijn te zoeken is in Fransche geschriften. De uitdrukking toch van die nog maar zeer schuchter opkomende gedachte van een nieuwe solidariteit heeft men het eerst te verwachten in het centrum, dat die solidariteit wilde en wrocht, het Bourgondische hof. Dit nu was geheel Fransch. In de letterkundige beschaving van het Bourgondische tijdperk kan het Dietsch slechts op enkele gebieden meetellen. Al de genres van wereldlijken aard zijn het rijkst en het best vertegenwoordigd in Fransche geschriften. Afgezien van de staatsstukken zelf, is het de geschiedschrijving, het politieke dicht, waar men de uitdrukking van vage nationale sentimenten kan vermoeden, en op dat gebied spreekt uit de Fransche hoflitteratuur een bewuster, een moderner geest, die aan de Dietsche geschriften nog vreemd is. Slechts vlak naast den hertog kon men de Bourgondische landen als een eenheid zien.

De letterkundige neigingen der hertogen van Bourgondië zijn voor een belangrijk deel van historischen aard geweest. Froissart had de geschiedenis van den eigen tijd meer dan ooit te voren tot een letterkundig mode-genre gemaakt, dat zoowel het stichtelijke als het erotische in de schaduw stelde. Hij was het groote voorbeeld geworden met zijn verhalen van ridderlijk krijgsavontuur; naast hem die bewonderenswaardige broodschrijfster Christine de Pisan, de Italiaansche die Fransch geworden was, wier moraliseerende en panegyrische toon naast den lossen trant van Froissart den rechten hofhistoricus voortaan niet mocht ontbreken. De Bourgondische landen hebben een breede schaar van navolgers geleverd:

sommigen meer van het slag van den ouderwetschen, nuchteren chroniqueur, die nauwelijks een beheerschend politiek standpunt verraadt, zooals Monstrelet, Pierre de Fenin, Jacques du Clercq; anderen, die schreven aan het hof en voor het hof. Bij deze laatsten is de uiting van een nationaal besef, zoo ergens, te zoeken. Met hart en ziel aanhangers van Bourgondië, ooggetuigen van zijn hoogste machtsontplooiing, als geschiedschrijvers meer dan iemand anders geroepen en bekwaam tot het vormen van denkbeelden omtrent staat en nationaliteit, te zamen als Vlaming, Bourgondiër en Picardiër vertegenwoordigers der voornaamste elementen van den Bourgondischen staat, moet het drietal Georges Chastellain, Olivier de la Marche en Jean Molinet vóór alles onze aandacht trekken.

Chastellain beheerscht het tijdperk als geschiedschrijver en als dichter. Zoo oordeelt Gaston Paris. De roem, dien de tijdgenooten hem gaven als ‘la perle et l'estoille de tous les historiographes’, ‘cette grosse cloche si haut sonnant’, is wellicht onder het verwijt van den al te zwaren cothurnengang, van zijn plechtstatige ‘grandiloquence’, van de elefantische plompheid, die de Fransche litteratuurgeschiedenis dezen Vlaming heeft aangetegen, meer verbleekt dan billijk was. Want waarlijk, er wandelt een dichter in dien tabbert stijf van goud. De fonkelende praal van zijn ‘nobles et riches termes’ is tenminste echt, en zijn waardige ernst geen holle fraze. Als hertogelijk geschiedschrijver is hij de officieele vertegenwoordiger van het Bourgondische politieke standpunt, maar zijn naïef idealisme en zijn angstvallig streven naar de zuiverste onpartijdigheid maken hem tot iets veel hoogers dan een servielen hofdienaar. Een langdurig verblijf buiten de Bourgondische landen had hem gewend, niet uitsluitend het belang der hertogen als het ware staatsbelang te erkennen. De stille teruggetogenheid, waarin hij te Valenciennes zijn historiën te boek stelde, niet onmiddellijk voor openbaarheid bestemd, moest de bezonkenheid en zuiverheid van zijn voorstelling begunstigen.

Olivier de la Marche had veel meer dan Chastellain uitsluitend aan het hof geleefd; op jongen leeftijd was hij den hofdienst als page van Philips den Goeden begonnen, om dien eerst onder Philips den Schoonen als maître d'hôtel

te besluiten. Chastellain had den val van Karel den Stouten niet meer beleefd, Olivier de la Marche zag nog, hoe het conflict tusschen de Fransche kroon en Bourgondië zich verscherpte, toen in 1477 de banden, die de Bourgondische landen steeds nog aan Frankrijk verbonden hadden gehouden, loslieten. Hij heeft een periode gekend, waarin de staatseenheid der Bourgondische landen zich meer dan te voren accentueerde; hij was ook meer Bourguignon à outrance dan Chastellain en zelf handelend persoon in de geschiedenis van het huis in menig belangrijk wapenfeit, op menige gewichtige zending. Zou men alzoo bij hem een sterker bewust nationaal besef verwachten dan bij Chastellain, zijn persoonlijkheid bracht het tegendeel mee. Meer diplomaat en hoveling dan politicus en geschiedkenner, zooals Chastellain, blijft Olivier de la Marche enger van blik, meer verslaafd aan hofpraal en ijdelheid, minder geneigd tot dichterlijke bespiegeling of algemeene uitspraken van politische beteekenis.

Van Jean Molinet geldt dit laatste evenzeer. Opvolger en bewonderaar van Chastellain, mist hij alles, wat dezen ondanks den pompeuzen vorm belangrijk maakt: gedachte, bezieling, onpartijdigheid. In Molinet's overdreven navolging ontaardt de zware rhetoriek tot hollen klank. Het is niet de eenige leerling, die den meester in discrediet heeft gebracht. Staatkundige ideeën vindt men bij hem nauwelijks.

Trouwens, ook bij den besten historieschrijver der vijftiende eeuw is het een schrale oogst, als men naar de uitdrukking van staatkundige ideeën zoekt. Hun zin staat niet naar het formuleeren van nieuwe, waarlijk politische denkbeelden. Er bloeien allerlei bloemen op dat veld, maar het gezochte kruid zeer schaars. Deze schrijvers zijn nu eenmaal bijkans altegader lieden van weinig geestelijke verdieping. Ik ken haast geen litteratuur, die men met zoo geringe inspanning des geestes kan lezen, maar daardoor ook ten slotte met zoo weinig bevrediging geniet. Eindeloos vermeien zij zich in de faits divers (te weinig divers) van den kleinen oorlog, afgewisseld door beschouwelijke wandelingen op het meer dan platgetreden pad der vrome moralisatie. De eenige, die met zijn diepen staatsmansblik een uitzondering maakt, Philippe de Commines, laat ons bij dit onderzoek in den steek. Want indien de over-

looper van 1472 ooit Bourgondisch staatsgevoel had bezeten, hij zou het in zijn gedenkschriften zorgvuldig vergeten hebben. Tot op hem toe staan alle historieschrijvers onder den ban van Froissart, en Froissart is juist de heraut van het internationale, beter nog voornationale ridderideaal, dat, half als het avondrood eener ondergaande cultuur, half als het kunstlicht eener valsche renaissance, het oog der tijdgenooten verblindt voor het onderscheiden van denkbeelden, die in dien tijd eerst vaag opdoemden, denkbeelden, waarin de opkomende beschaving uitdrukking vond, zooals de nationale staatsidee.

De sfeer, waarin reeds in de veertiende eeuw de denkbeelden van het wezen van den staat en van zijn roeping omlijnd begonnen te worden, was een geheel andere. Het zijn de theologische publicisten als Occam en Marsilius van Padua, die in het abstracte, de vorstelijke 'legisten', waarvan Holland zulk een voortreffelijke figuur bezit in Philips van Leiden, die in het positieve de theorie van den staat hebben opgebouwd. Met die gedachtenkringen hebben de Fransch schrijvende 'historiographes' geen aanraking gehad. Zij zijn leeken en edelen, althans naar den geest. Het groote vraagpunt, dat de kerkelijke schrijvers en rechtsgeleerden noodzaakte, het begrip van den staat klaar te ontwikkelen: de verhouding van geestelijk en wereldlijk gezag, heeft voor hen geen beteekenis. Hun staatsbegrip is nog niet anders dan een vrij vage voorstelling van de oude canonieke theorie, zooals zij door Augustinus uit een ineensmelting van antieke en christelijke denkbeelden gevormd was. De rechtvaardige vorst, door God gesteld tot rechter en vredevoogd, beschermer der kerk, waker over het algemeen welzijn. Salus publica, het oude woord, dat altijd nieuw blijft, dat is ook voor hen het voorwerp van alle regeeringszorg en -beleid. In theorie. Want in hun voorstelling van de politische feiten komt niets anders naar voren dan dynastieke erf- en familiegeschillen, het 'huis' neemt de plaats in der gemeenschap, al gunnen zij af en toe een klacht aan het mishandelde en uitgeperste volk, welks welzijn zoo slecht wordt behartigd. Maar dit medelijden met het arme volk is er een van uit een steile hoogte. De geleding der samenleving in standen is voor hen het eigenlijke kenmerk der maatschappij. En vervuld als zij zijn van het bouwvallige ridderideaal, niet

anders kennende dan den adel en zijn belangen, zien zij in het standenorganisme de rol van den adel onevenredig groot; hij geldt hun als de actieve, dragende en werkende kracht der gemeenschap, spiegel van alle eer, handhaver van alle macht. Zie daar den omtrek, waar binnen de gedachten van Chastellain, la Marche en hun gelijken omtrent politische gemeenschap en heerschappij zich bewegen.

Evenmin als het begrip staat kennen zij dat van nationaliteit in den zin van staatkundige volkseenheid. De veel gebruikte term ‘nation’ is nog los van elk politisch bewustzijn en duidt enkel een samenhang van dialect en zeden aan, lieden ‘d'ung habit et d'ung langaige.’ Natiën zijn bij voorbeeld de Friezen, de Vlamingen, de Gelderschen, de Bretons, en evengoed de Picardiërs, de Luikenaren, de bewoners van Champagne. Slechts een enkele maal, daar waar het nieuwe patriotisme ontspruit, krijgt de term ‘nation’ plotseling een hoogere waarde en wijdere strekking.

Dat de geboorte van een levendig patriotisme niet uitblijft, tot nadat eerst een helder begrip van den staat dat van volkseenheid heeft bevrucht, dat behoeft men niet uit de geschiedenis der Middeleeuwen te leeren. Het patriotisme is te allen tijde van zulk een scherp politisch bewustzijn onafhankelijk. Het verheft zich op de grondslagen van veel primitiever en veel instinctiever voorstellingen.

Zich één volk te voelen, zich voor het behoud van die eenheid dood te vechten, daartoe is niet anders noodig dan juist die samenhang van taal en zeden, welke van ouds het begrip volk of natie uitmaakte. Doch dit is nog nauwelijks patriotisme te noemen, wanneer daarin het gevoel van trouw en aanhankelijkheid aan een legitieme leiding ontbreekt. Eerst uit het besef van verwantschap en trouw te zamen ontstaat patriotisme, dat, zegt Jakob Burckhardt: ‘im Volke mehr unwillkürlich, als hohe Rassetugend erscheint, teilweise gespeist vom Hasse gegen die, welche nicht wir sind, in den gebildeten Geistern aber als Bedürfnis der Hingebung an ein Allgemeines, der Erhebung über die Selbstsucht des Einzelnen und der Familie.’ Is inderdaad die behoefte aan opoffering eerst een uitvloeisel van beschaving, dus dan toch van reflexie? Ik geloof het niet. Reeds in het volkspatriotisme vereenigt zij zich met dien haat tegen ‘de anderen’, hoe minder over-

dacht, des te zuiverder. De aard van het Middeleeuwsche volkspatriotisme is zuiver affectief, hun trouw en liefde voor den vorst zijn volkomen primaire gemoedsbewegingen. Wij geschiedvorschers van heden houden, om de politieke en sociale tegenstellingen van vroeger te verstaan, het oog zoo gespannen gericht op de motiveering der groepeeringen, de reden, of als men wil, de economische noodwendigheid van elke partijkeuze, dat wij steeds gevaar loopen, de beteekenis van de primaire gemoedsbeweging te veronachtzamen. Middeleeuwsche partijsentimenten en vorstentrouw verstaat men in hun hartstochtelijken polsslag beter door te letten op de hysterische aandoening van een hedendaagsche Oranjebuurt, dan door ijverig te zoeken naar een ideologisch of economisch substraat van die gevoelens. Nog beter wellicht door een enkelen trek uit de bronnen.

Ge herinnert u misschien uit het spel van Marieken van Nimwegen, hoe Marieken haar moei aantreft in een stuip van woede. ‘Ende opten selven dach, dat si te Nimmeghen comen was, so hadde haer moeye teghens vier oft vijf vrouwen ghekeven om des hertoghen Adolf wille, die sijnen vader hadde doen vanghen, als dat si bat scheen dul oft een verwoede duyvelinne te sine dan een kersten mensche, want si metten jonghen hertoge pertijde, ende vermoorde namaels haerselven, doen si hoorde, dat dye oude hertoghe uuter ghevanckenissen verlost was bi toedone van den casteleyn van den Grave, ghelijck ghi hierna horen sult.’ - Geen historisch geval, zult ge zeggen. Neen, maar zeer zeker een cultuurhistorisch document. Zoo zag de dichter de partijschap blijkbaar, en wij kunnen wat van hem leeren omtrent den volksgeest der vijftiende eeuw. ‘Wat dwasen menschen’, moraliseert hij bij tante's jammerlijk einde:

> .... ‘dat si om princen oft heeren
> Oft uut partiscap hemselven verdoen.
> Partie ende nidicheyt baet der hellen menich millioen
> Van zielen, eer tjaer lijt.’

Wil men een paar historische gevallen, die bewijzen, hoe hartstochtelijk het partijgevoel ook buiten den kring van ridders en vorstendienaren leefde, ziehier twee vrouwen van het slag van Marieken's moei: het Friesche wijf, waarvan

Froissart verhaalt, dat bij de landing van Albrecht van Beieren haar blauwen rok oplichtte en den Hollanders het achterste toekeerde, en de oude Picardische matrone, zoo gehecht aan Bourgondië, dat zij met het Fransche zwaard op de keel gedwongen nog slechts roepen wou: 'Puisque fault qu'il soit, vive le roy, de par le diable!' Welk een doodelijken haat naburige steden elkaar konden toedragen, leert het best het voorbeeld van Bouvignes en Dinant.

Dit wat den haat betreft. Voor de onmiddellijke en sterk aangedane wijze, waarop partijliefde zich uitte, het volgende. In 1462 lag Philips de Goede zwaar ziek. Toen een gevaarlijke wending dreigde, zond Karel, zijn zoon, 'pensant plustot remédyer en paternel mal par pryère du peuple que par secours de médecin', naar alle goede steden om aan te sporen tot gebed en ommegang. Te Abbeville komt de bode laat in den avond. De meeste burgers lagen reeds te bed. Op zijn roepen wordt hem de poort ontsloten, hij deelt den magistraat zijn boodschap mee, en terstond laat deze alle klokken van de Sint Wolframskerk luiden, zoodat iedereen verschrikt ontwaakt. Alles stroomt naar de kerk of naar het raadhuis, en daar vernemen zij de reden van het gelui en den inhoud der gekomen brieven. 'Et là venus... tournèrent à clameurs et à cris et à battre mains par compassion, et concluans tous ensemble et d'une commune voix de eux mettre en oration dévote toute celle nuyt pour leur prince gisant en péril, tous s'en allèrent en la grande église de Saint Offran'. Daar maakten zij 'grandes allumeries merveilleuses' en lagen geknield, in tranen, velen plat op den grond, en de klokken luidden den ganschen nacht. 'Et non cessèrent de orer et de pryer, plorer et gémir toute la nuyt jusques beau jour, et matin firent leur procession générale, leur messe et sermons'.

Kan men levendiger beeld verlangen van het kinderlijk impulsieve en onmiddellijk geëxalteerde eener middeleeuwsche stadsbevolking?

Wanneer dan het patriotisme der vijftiende eeuw tiert op den psychologischen bodem van een heftig affect, wil dat niet zeggen, dat ideëele momenten er ten eenenmale vreemd aan zijn. Evenwel, die ideeën, waaronder het patriotisme bewust was, waren nauwelijks staatkundige te noemen. De

ideëele grondslagen van het opkomend nationaal besef zijn een paar zeer oude, diep ingewortelde cultuurbegrippen, die zoo goed als cultuurinstincten waren geworden. Juist zooals in de ontwikkeling van den godsdienst hoogere denkbeelden opgroeien aan den drogen stok van ouder en ruwen voorstellingen, zoo heeft ook het moderne staatsgevoel zich moeten enten op oudere gedachten van lageren inhoud.

Het gevoel van verwantschap en trouw, dat als het primitieve patriotisme kan gelden, wordt eerst in volle kracht ondervonden in strijd en beproeving. Dan eerst wordt de trouw werkdadig, de samenhang der gelijkgezinden openbaar. De strijders vormen een ‘partij’. De band der partij nu was een overoude bewuste cultuurgedachte, diep geprent in het leven en de dichtkunst. Als partij stond de aangeklaagde met zijn eedhelpers voor den rechter, partij vormde in een veete het geslachtshoofd met zijn gezin en gevolg. Onder die beide aspecten bleef langen tijd ook het gemeenschaps- en aanhankelijkheidsgevoel van den opgroeienden staat. En het is in het bijzonder het Bourgondisch sentiment, waaraan die beide voorstellingen een belangrijk aandeel hadden. Niet voor niets was de Bourgondische staat de glorieuze ontwikkeling van een aanvankelijke Bourgondische partij. De voorstelling van ‘le parti bourguignon’ blijft nawerken, ook als de macht der hertogen feitelijk reeds een staat is, gescheiden van Frankrijk, met een zelfstandig beginsel. Dan nog vindt de tijdgenoot dikwijls voor de eenheid van dien staat geen andere uitdrukking dan het woord ‘le duc et tout son parti’. Van de Bourgondische gewesten wordt gesproken als: ‘tous les divers pays qu'il avoit portans sa querelle’, van een onderdaan als ‘obstinée en la querelle des Bourguignons’, ‘le peuple d' Arras estoit tant affecté à la querelle des Bourguignons que rien plus.’ ‘La querelle des Bourguignons’, dat is een veelzeggend woord, uit welks beteekenisontwikkeling men hier voor oogen ziet, hoe de begrippen zich vormen, hoe de staat nog slechts gebrekkig wordt opgevat in den primitieven gedachtenvorm, als ware hij slechts een verwijding van het verband, dat den klager verbindt met zijn eedhelpers, met zijn magen en mannen. Men kan het, als men wil, eenvoudig vertalen als ‘de Bourgondische zaak’ en het op één lijn stellen met de

nog gebruikelijke spreekwijzen ‘de Staatsche zaak, de nationale zaak’. Maar tot dien vagen zin van ‘zaak’ is hier ‘querelle’ eerst bezig te verflauwen; de oorspronkelijke beteekenis ‘klacht, rechtsgeding’ is er nog niet geheel uit verdwenen. En juist op dien overgang van beteekenis komt het hier aan. Een ‘querelle’, een ‘claghe’, dat wás voor het bewustzijn der tijdgenooten kern en motief der gansche Bourgondische politiek. Laat men toch niet vergeten, dat de *bewuste* gedachte, die in hun oog de staatkunde der hertogen rechtvaardigt, steeds weer is: de wraak voor Montereau! Aeneas Sylvius looft Philips den Goeden in een zijner brieven in deze termen: ‘Eén vorst schijnt mij boven allen te prijzen: Philips, de hertog van Bourgondië... Hij bezit onmetelijke rijkdommen... hij is een vroom vorst, hij bemint de moeder kerk. Hij begeert den moord zijns vaders te wreken, en de voetstappen zijner voorzaten te volgen.’ Nog omstreeks 1470 en 1480 spreken zoowel Olivier de la Marche als Thomas Basin bij het opstellen van hun gedenkschriften van den moord van Jan zonder Vrees in 1419 als de oorzaak van alle ellende, die sedert dien tijd Frankrijk heeft getroffen, en de landen der Fransche kroon heeft uiteengescheurd. ‘Et qui pes est, ceste dolente et douloureuse playe ne se peult ou ne se scet guarir, qu' elle ne soit d'an à aultre et de saison en saison renouvellée et mise à sang fraiz par les couraiges d'ung chascun party, enflez, despitz et non saoulez de vangeance et d' estrif’.

De voorstelling van een partij te vormen nam voor de onderdanen van Bourgondië in het algemeen de plaats in van een eigenlijk nationaal besef. Voor een deel hunner gold nog een andere en nog hechtere ideëele band bovendien: die van den gevolgsman aan den broodheer. Ziedaar den oudsten en onmiddellijksten band van trouw. Het denkbeeld van deze zoo natuurlijke af- en aanhankelijkheidsverhouding is in de gansche middeleeuwsche beschaving ten diepste doorgedrongen, van de dagen der Volksverhuizing tot midden in de Renaissance. Het is een machtige factor geweest in de organisatie van de vroege Germaansche rijken, en een der voornaamste motieven in de heldensage. Tijdelijk op den achtergrond gedrongen door het leenstelsel, herleefde dit principe van ‘gefolgschaft’ in de latere Middeleeuwen, naarmate de hofhouding der vorsten weder evenals in den

Frankischen tijd het levensorgaan der regeering werd en de vorsten hun dienaren weder, in plaats van uitsluitend met leenen, in grooten getale door onmiddellijk levensonderhoud, zij het dan nu in den vorm van gages, beloonden. IJveriger en bewuster misschien dan eenig ander vorstenhuis van hun tijd hebben juist de Bourgondische hertogen de schepping van een machtige groep van ‘pensionnaires’ gecultiveerd. Geen krachtiger factor in de schitterende ontplooiing van hun macht dan die opzettelijke vereeniging van alles, wat de hertog aan beleid, dapperheid, kunde en kunstvaardigheid in zijn dienst begeerde, door den band van het broodheerschap. Jan van Eyck ‘varlet de chambre’ van Philips den Goede: dat wil zeggen, in het hofverband gevoegd in den rang, dien burgerlijk handwerk en geboorte hem toegankelijk maakten. De hofstaat der Bourgondiërs, die het model werd voor de latere hoven, voor Spanje in de eerste plaats, is in meer dan één opzicht een réveil van de oude organisatie der hofambten en diensten uit den Frankischen tijd. Het proces, dat eenmaal van de oude hof- en huisdiensten als maarschalk en drossaat krijgs- en staatsambten had gemaakt, schijnt ook in de vijftiende eeuw nog niet afgeloopen: voorsnijders en ‘panetiers’ hebben niet enkel in de huishouding, maar ook in de slagorde hun aangewezen plaats en functie. Alle rang en waardigheid in dien luisterrijken hofstaat geldt voor Olivier de la Marche, die hem ons beschrijft, als heilige, onverzettelijke ordinantie.

Met de zoo gestegen belangrijkheid dezer dienstverhouding zelve was ook het gevoel, dat van ouds die verhouding bezield had, herleefd. Iemands brood te eten is een persoonlijke betrekking, die in elke sfeer van beschaving een hooge ethische beteekenis heeft. Het is het allernatuurlijkste, ja animale motief voor trouwen dienst.

‘Hout op, o cameraden,
Van cappen ende kerven,
En slaeter toch mijnheerken
Van Maldeghem niet doot!

Ic heb met hem ghereden
Door dorpen ende steden,
Wel seven jaer ghedronken
Ende gheten van sijn broot’.

Zoo roept de roover in het volkslied, als hij plotseling zijn vroegeren heer herkent. Even spontaan en instinctief klinkt het besef van de verplichting tot trouw door alles heen aan den broodheer bij de hofdienaren zelf. In den aanhef van zijn beruchte verdediging van Jan zonder Vrees wegens den moord op den hertog van Orleans verklaart meester Jean Petit, waarom hij de opdracht, om dat ongehoorde stuk te verdedigen, niet had mogen weigeren. En wel om twee redenen. ‘La première si est, que je suis obligié à le servir par serement à lui fait, il y a trois ans passez. La seconde, que lui, regardant que j'estoie petitement bénéficié, m'a donné chascun an bonne et grande pension pour me aider à tenir aux escoles, de laquelle pension j'ay trouvé une grant partie de mes despens, et trouveray encores, s'il lui plaist de sa grace’. - Hoe naïef nietwaar? Naar de moreele verdedigbaarheid van de daad wordt niet gevraagd: diensteed en pensie rechtvaardigen alles. - Het woord ‘nourriture’, dat die verhouding uitdrukt, heeft bij Chastellain een verheven en teederen klank. Niets grieft hem zoozeer als het verzaken der verplichtingen, die voortspruiten uit ‘prise nourriture’. Met aandoening beschrijft hij de trouw van Charolais' hofgezin, toen deze te Gorkum allen, tot de keukenjongens toe, voor zich roept, om hun den financieelen nood mee te deelen, waarin de ongenade zijns vaders hem had gebracht. Een edelman, die in een conflict van leenplicht en ‘nourriture’ het laatste laat zegevieren, heeft zijn volle sympathie.

In die verhouding van brooddienst zijn allen, die het Bourgondische rijk hebben helpen bouwen, omhooggekomen: staatsdienaren als Nicolaas Rolin, veldheeren als de Croy's en Lalaing's, geletterden als Chastellain en Olivier de la Marche. Zonder twijfel heeft de voorstelling van die trouw aan den broodheer, dien band met allen, die 's heeren brood mede aten, een belangrijke plaats bekleed in hun Bourgondisch patriotisme.

II.

Als elementen dus van die politische voorstelling, welke wij desnoods patriotisme kunnen noemen, maar nog niet nationaal

besef, nog minder staatsbesef, meenden wij in de eerste plaats dat primitieve gemeenschapsgevoel van sterk emotioneelen aard te vinden, voorts het besef van partijplicht en dat van trouw aan den broodheer. Nu is men geneigd te vragen: maar waren er dan niet twee denkbeelden van hoogere orde dan die van partijverband en brooddienst, en als zoodanig veel nader verwant aan ons modern staatkundig bewustzijn, denkbeelden, die evengoed als de genoemde in een duidelijk uitgesproken vorm de middeleeuwsche gedachte bewust waren, namelijk de ideeën van leentrouw en van gehoorzaamheid aan de door God gestelde overheid? En zijn dan hier niet veeleer de kiemen te zoeken van het ontwakend staatsbesef? - Het is inderdaad zeer waarschijnlijk, dat wij bij een onderzoek naar de ontwikkeling van het Fransche of Engelsche nationaal besef die beide denkbeelden een veel grooter rol zouden zien spelen. In den Bourgondischen staat evenwel is dit anders. Voorzeker was de hertog voor velen de leenheer, voor allen de overheid. Maar *als idee* wezen zoowel het feodale beginsel als dat van den eerbied voor het opperste gezag over den hertog heen naar de Fransche kroon. Daar was uit een feodaal en uit een theologisch oogpunt het opperste voorwerp van vereering en aanhankelijkheid. Een voorstelling, die in den Bourgondischen staat zelven dat object vond, kon zich niet vasthechten áan de denkbeelden van leentrouw en koningstrouw, maar moest zich ontwikkelen des ondanks. Het was het zwakke punt van dien staat zelf, niet in theorie alleen: zijn vitium originis als schismatieke afscheiding uit een ouder en verhevener machtseenheid: de Fransche kroon. Een Bourgondisch nationaal besef had zich, zoo het levensvatbaar zou blijken, te ontworstelen aan de gedachte van het Fransche patriotisme. En dit laatste leefde reeds een paar eeuwen in een scherp uitgesproken vorm. Het is opmerkelijk, hoezeer de uitingen van het gevoel voor het Fransche vaderland reeds in de vijftiende eeuw denzelfden klank hebben als veel later en ten deele nu nog: dat schelle klaroentimbre, dat uit de legerkampen van Lodewijk XIV en van de Revolutie schalt. De hoogmoed van zich de edelste natie ter wereld te voelen, tot heerschen bestemd, bloem en voorbeeld van ridderdeugd, leermeesteres der volken, - de onaantastbare dunk van de

superioriteit van Parijs ‘reposaille d'honneur mondain et de sens’, het schier aanbidden van de leliebloem, dat alles spreekt reeds luide. Wat meer zegt: van dat alles kunnen zich ook de Bourgondische hertogen en hun dienaren niet losmaken. Al die trots en glorie is mee hún erfdeel. Hoe zou het ook kunnen, dat niet de afstamming van de leliën in een tijd, toen ‘France’ en ‘maison de France’ nog nauwelijks gescheiden begrippen waren, de hertogen ten sterkste had gepreoccupeerd. Bij Chastellain zelf, den hofgeschiedschrijver van Philips den Goeden, kan men al die sentimenten in een sonoor pathos uitgedrukt vinden, niet enkel in zijn gelegenheidsgeschriften, die de verheerlijking van Frankrijk tot onderwerp hadden, zooals ‘Le throsne azuré’ en ‘L'entrée du roy Loys en nouveau règne’, maar door zijn geheele kroniek heen. Het besef van Franschen te zijn en in Frankrijk's hoogen roem te deelen, heeft het opkomen van een zelfstandig Bourgondisch-Nederlandsch vaderlandsgevoel in den weg gestaan.

De Fransche geschiedvorschers van de laatste eeuw zijn in hun veroordeeling van de Bourgondische politiek, hoe gerechtvaardigd ook die veroordeeling van het Fransche standpunt is, op enkele punten tot minder juiste voorstellingen gekomen. Langen tijd was de opvatting van de partijtwisten Orleans-Bourgondië en van de regeeringen van Karel VII en Lodewijk XI ook in Frankrijk zelf onder den invloed gebleven van de grootere faam der ‘bourguignonsche’ geschiedschrijvers: Monstrelet, den ‘Bourgeois de Paris’, Chastellain, de la Marche, Thomas Basin en zooveel anderen, wier getuigenis luider klonk dan dat der enkelen, die ‘Armagnacs’ waren. ‘L'histoire s'est faite bourguignonne’ kon Michelet zeggen, die hierin zooals zoo dikwijls met een lichtende flambouw den weg heeft gewezen, om tot een juister oordeel te geraken. Men heeft ingezien, dat het standpunt der Armagnacs ten slotte meer recht had als het ware Fransche te gelden, dat de zegepraal der Bourgondische politiek tot Frankrijk's ondergang zou hebben geleid. Maar de reactie is wat te ver gegaan. ‘Il n'y a pas cent ans, zegt Auguste Molinier, qu'on est revenu à une appréciation plus intelligente des faits, et qu'on a commencé à voir dans la maison de Bourgogne une maison étrangère et ennemie.’

Een vreemd en vijandelijk huis, zeker, dat is waar... als wetenschappelijk-historische conclusie omtrent de beteekenis van het huis Bourgondië voor de geschiedenis van Frankrijk. En toch zou het geheel onjuist zijn, al de loyale Fransche gevoelens, die aan het Bourgondische hof tot in den tijd van Karel den Stouten toe steeds met nadruk beleden zijn, eenvoudig te verklaren voor politieke veinzerij. De groote scheiding, die wij van ons historisch gezichtspunt ontwaren tusschen het Bourgondische principe en het Fransche, is aan de tijdgenooten nimmer bewust geweest. Dat het nationale heil van Frankrijk slechts kon bestaan in de eenherd des rijks en het sterk gezag des konings, had nog niemand uitgesproken, ook niet de Armagnacsche tegenstanders van Bourgondië, al handelden dezen er onbewust naar. De conflicten met de kroon blijven voor de Bourgondische hertogen huistwisten, waarin zij, ook al zitten zij te Gent of Brussel, als Franschen voor een goed recht van Frankrijk zelf opkomen. Men kan hun politiek van het Fransche standpunt een dwaling noemen, een zelfzuchtig beleid, maar een vreemde, vijandelijke politiek, laat staan een verraad, niet. De Fransche geschiedenis zou van verraders wemelen, wanneer al degenen, die niet hebben ingezien, dat de lijn van Frankrijk's ontwikkeling over centralisatie en absolutisme liep, die voor particularistische belangen zijn opgetreden: Hugenoten, Ligueurs en alle vijanden van Richelieu, als verraders moesten gelden.

En zelfs al wilde men de staatkunde der hertogen opvatten als een anti-Fransche, dan nog zou er twijfel mogelijk zijn, of daarmee al hun uitingen van Fransch loyalisme vervielen tot bewuste huichelarij. De afstand tusschen politieke ideeën en politieke daden en belangen kon in de vijftiende eeuw onbewust nog veel grooter zijn dan tegenwoordig. Men behoeft maar heel weinig in cultuurhistorische richting gewerkt te hebben om te weten, dat die tijd ons in elke sfeer, op elk gebied voortdurend menschen laat zien, die handelen zonder verband of in tegenspraak met hun uitgesproken denkbeelden. Een beoordeeling als algemeen verbreide huichelarij zou hier onhistorisch zijn; men heeft veeleer te doen met een onvermogen om het geheel der eigen handelingen te spiegelen in den beleden plicht of moraal. Veel meer dan in den kritischen geest van den modernen mensch is er

in den geest der vijftiendeëeuwers plaats voor meerdere verschillende lagen van denkbeelden, die elkander logisch behoorden uit te sluiten, waarvan nu de een dan de ander woorden en daden beïnvloedt. Een wankel evenwicht tusschen een pathetisch Fransch patriotisme en de ontwakende geestdrift voor een nationale Bourgondische zaak, zoo zou men het politieke standpunt van een geest als Chastellain kunnen kenmerken. De sterke schommeling tusschen die beide uitersten, die hij vertoont, is misschien juist bij een hooggestemd idealist, als hij is, het best te begrijpen.

Chastellain noemt zich Franschman. ‘Sy requiers et supplie aux lisans, de quelque party qu'ils soient, François, Bourgongnons ou Anglois, que sur moy leur plaise oster toutes partialités, suspicions et faveurs, et me juger tel que me proteste: léal François avec mon prince’. Geboren Franschman, zegt hij: ‘Je François doncques de naissance et exalteur de la nation...’ Dit is vreemd, want hijzelf vertelt, dat hij geboren was in het graafschap Aalst en uit de huizen van Gavere en Massemen stamde. Aalst nu maakte deel uit van Rijksvlaanderen, behoorde dus niet onder de Fransche kroon, en de genoemde edele geslachten schijnen dan ook beide keizerlijke leenmannen te zijn geweest. Uit een feodaal oogpunt, en zoo zou men haar toch in de eerste plaats moeten verstaan, ging dus, schijnt het, die professie van nationaliteit eigenlijk niet op. Of bedoelt Chastellain, als hij zich Franschman noemt, dat het Fransch zijn moedertaal was? Maar ook dit schijnt twijfelachtig. Niet omdat hij goed Dietsch kende, ook niet, omdat zijn taal meer Vlaamsche woorden en wendingen vertoont dan die van zijn Picardische tijdgenooten als Monstrelet en Molinet: van het Fransch uit Vlaanderen is dit niet meer dan natuurlijk. De bewoordingen evenwel, waarin la Marche hem prijst als ‘natif flameng, toutesfois mettant par escript en langaige franchois’, doen mij toch half en half vermoeden, dat Chastellain als geboren Dietsch-spreker is te beschouwen. Dat doet ook het welgevallen, waarmee Chastellain zelf in gepaste nederigheid zijn Vlaamsche eigenschappen van grove landelijkheid in het licht stelt. Hij spreekt van ‘sa brute langue’, hij noemt zich ‘homme flandrin, homme de palus bestiaux,.... ygnorant, bloisant de langue, gras de bouche et de palat et tout enfan-

gié d'autres povretés corporelles à la nature de la terre.'

Zoo sterk moet dan de afstraling van de Fransche glorie zijn geweest, dat zij een man, die naar allen schijn door taal noch herkomst aan de kroon verbonden was, geheel betooverde. 'Je n'ay amour à région chrestienne que à celle de France.' Van jongsaf heeft hij naar Frankrijk's heerlijkheid in bewondering gestaard, op Frankrijk al zijn liefde en geestdrift geplaatst 'par une affection toute brûlant de voir vostre régnation glorieuse'. Allen glans en heerlijkheid der Bourgondische landen ontleenen zij aan Frankrijk: 'la nation de deça vit et emprunte de la plénitude de l'autre.' Die eerbied en bewondering van Frankrijk maken den grondtoon van zijn politieke stemming uit. Hoe meer hij zijn bezieling zoekt louter in het ideaal, des te klaarder klinkt zijn lof van Frankrijk, door geen bourguignonsche scrupules verstoord. En tegelijk, des te rhetorischer en gekunstelder valt zijn dichten uit, zooals de hyperbolische lofzang 'Le thrône azuré.'

Maar het was voor den geschiedschrijver van het huis Bourgondië niet mogelijk, altijd in die blijde verheffing te zweven. Hij had al te veel te verhalen, wat van bittere vijandschap met de Fransche kroon sprak. Om de werkelijkheid met zijn diepgewortelde genegenheid voor Frankrijk te rijmen, schept hij zich de volgende voorstelling. De hertogen zijn altijd echte Franschen gebleven, vol eerbied voor de kroon en vervuld van een ernstig streven naar het heil van Frankrijk. Maar een noodlottig misverstand maakt Karel VII blind voor de edele bedoelingen van Philips. Nooit heeft het lot een persoonlijke samenkomst der beide vorsten willen gedoogen, die alle geschillen had kunnen vereffenen. Frankrijk wordt slecht gediend. De koning (Karel VII wel te verstaan, want tijdens Lodewijk XI veranderen Chastellain's opinies) is goed, maar booze raadgevers belasteren den hertog, en de Franschen haten hun ware vrienden, de Bourgondiërs. Daar is één man te veel in het koninkrijk, meenen zij: de hertog van Bourgondië. Laat hen bedenken, dat zijn dood Frankrijk slechts ongeluk kan brengen. Het zou kunnen gebeuren, dat door de schuld van die kwaadwilligen Frankrijk te gronde ging. De laatste halve eeuw heeft het rampspoed genoeg gebracht. Hij

voelt ‘mélencolie sur France’, want brengen haar laatdunkende zonen haar eenmaal ten verderve:

> ‘Dieu ne fit oncques deux Troyes ne deux Romes,
> Ne fera-il deux Frances, quant faillie
> Sera la nostre, assez jà affoiblie.’

Of zullen nog eenmaal de betere tijden aanbreken, ‘là où les cueurs et les diverses nations tous sous un sceptre s'entr' aimeront et seront unis ensemble?’ De gouden eeuw van eendracht tusschen Frankrijk en Bourgondië, zijn toekomstdroom, heeft Chastellain nog eenmaal nabij kunnen wanen. In 1461 bracht hertog Philips den nieuwen koning Lodewijk, die vijf jaren als dauphin zijn gast was geweest, in staatsie naar Frankrijk terug, om gekroond te worden. De intochten te Reims en te Parijs waren triomfen voor den Bourgondiër, die in de hoofdstad nog een goed deel van de oude populariteit van zijn huis levend vond. Het rhetorieke vizioen, dat voor Chastellain als voor zooveel anderen de beproefde vorm was, om een gelegenheidsgedicht in te leiden, toonde hem ditmaal (met veel ander fraais) een hand, die hem in gulden letteren het schriftwoord voor oogen hield: ‘Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli.’ Zijn hertog zou opnieuw worden, wat eens diens grootvader, de eerste Philips, geweest was: de hoeksteen der Fransche politiek. De hertog zelf zal het niet anders hebben verwacht.

De ontgoocheling was nabij. Een staatkunde, die op de dankbaarheid van Lodewijk XI bouwde, was een luchtkasteel. Twee jaar later had de koning door het betalen der pandsom het Somme-gebied, dat Philips sedert 1435 bezeten had, en waarmee hij zich in het belangrijkste deel van Frankrijk zelf had vastgezet, ingelost. Daarmee had Lodewijk den Bourgondiër zijn sterksten greep in Frankrijk zelf ontwrongen en een scherper grens getrokken tusschen Frankrijk en de Bourgondische landen. Philips' krachten takelden af; nog twee jaren en Karel was aan 't woord, de herrezen Procrustes. Hij nam de leiding op zich van dat ongelukkig avontuur, dat de prinsen en enkele groote edelen, onder den naam van Ligue du bien public vereenigd, tegen de macht van de kroon en de eenheid van het vaderland waagden.

De slag van Montlhéry en de verdragen van Conflans en Saint Maur waren enkel de schim van een zegepraal. Het Bourgondische huis was een stap nader bij zijn ondergang gekomen, en de schoone schijn van een Bourgondische politiek, die Frankrijk's heil voor had, was onherstelbaar verstoord. Tot nu toe had het als een vrome fictie kunnen gelden, voortaan kon het slechts een valsch voorwendsel heeten. De eerlijke Chastellain zuchtte weldra bij den slechten koers, dien de zaken namen: ‘Et tout cecy venoit et mouvoit, hélas! de ce maudit Bien Publique.’

Die inroeping van Frankrijk's algemeen welzijn door hen, die wij als Frankrijk's gevaarlijkste vijanden moeten beschouwen, is, als wij goed toezien, geenszins een vinding geweest van de rebellen, die in 1465 dat woord ‘bien public’ tot een aanfluiting hebben gemaakt. Zij herhalen slechts wat sedert lang een soort ‘schlagwort’ der Bourgondische partij was geweest, de doctrinaire rechtvaardiging van hun staatkunde. Het had eenmaal met eenig recht kunnen gelden. Christine de Pisan had oprecht den dood van den eersten hertog van Bourgondië, Philips den Stouten, kunnen beklagen als strekkende ‘à grant préjudice du bien propre de la couronne de France, et grief et perte de la publique utilité commune.’ Zoo leeft hij voort in Chastellain's gedachtenis, pijler van Frankrijk's troon, dien hij op zijn schouders torste, die wijs en goed ‘disposa et tourna son entendement à preud'hommie et toutes ses oeuvres et conclusions à l'intégrité de ce royaume et de publique salut.’ Jan zonder Vrees had voor al zijn woest geweld geen andere leus ingeroepen, en de zonderlinge bewonderaar, die hem het barokke politieke herdersdicht Le Pastoralet wijdde, roemt hem als een ‘qui en son tamps fu moult preux et vaillans, et tant loialment ama le roy Charle Sisime, le roialme et le bien de la chose publique, qu'en la fin en morut.’ Het levenswerk van Philips den Goeden drukt Chastellain in dergelijke woorden uit: ‘tenoit le salut de France en sa clef et la tranquillité d'Occident en sa naim.’

Niet alleen voor hun Fransche politiek gebruiken de Bourgondiers die leus van het algemeen welzijn; zij dient hun ter rechtvaardiging van alle kloeke grepen: Philips' inbezitneming van Brabant in 1430, de inzetting van David

van Bourgondië als bisschop van Utrecht, het beleg van Neuss, het streven naar een koningskroon, alles geschiedt terwille van het 'bien public'. Een oude term van de canonieke staatstheorie, totnutoe meer gehanteerd als een vaag schoolbegrip, wordt omgesmeed tot een instrument der moderne staatkunde. Wij zijn niet ver meer van het 'raison d'état' der zeventiende eeuw.

Het is zeer moeilijk te schatten, hoeveel bewuste veinzerij en hoeveel politieke waan er achter dit gebruik van zulk een schoonschijnende beweegreden verscholen liggen. Van ons historisch standpunt schijnt dat beroep der Bourgondiërs en hun bondgenooten op het welzijn van het land, dat zij bedreigden, te absurd om oprecht te zijn. Maar dat komt ten deele, doordat wij onwillekeurig de Fransche geschiedenis verlengd zien tot in den nieuweren tijd, en dan erkennen, dat de politiek van Lodewijk XI de waarlijk nationale en eenig heilzame is geweest. Ons oordeel wordt dan gevormd op grond van ons historisch inzicht in het wel van den staat. Den tijdgenoot ontbrak dat inzicht. Den tijdgenoot werd het politiek oordeel door hartstocht gekleurd. Hij leefde in verwarde, onklare tegenstellingen. En ons historisch inzicht zelf kan nog fouten begaan. Eclectisch, isoleerend als het uitteraard werken moet, stelt het de historische verhoudingen te scherp uit elkaar, ziet Frankrijk aan de eene zijde, den Bourgondischen staat aan de andere, een scherpe grens tusschen beide. In werkelijkheid nu bestond die grens nog niet.

Het hertogdom Bourgondië, Vlaanderen en Artois bleven deel uitmaken van het Fransche koninkrijk. De hertog bleef eerste pair van het rijk. Tal van edelen waren zoowel in Frankrijk als in de Bourgondische landen gegoed en hadden bij afwisseling of zelfs tegelijkertijd in verschillende ambten den koning en den hertog gediend. Zoolang de steden aan de Somme in het bezit van den Bourgondiër bleven, gingen de wederzijdsche landen bijna ongemerkt in elkander over. De hertog oefende nog altijd een zeer belangrijken invloed uit op de inwendige Fransche staatkunde. Met het huis Bourbon, van alle Fransche prinsenfamiliën het machtigst aan landen, en in bloed het verst verwijderd van de regeerende Valois, stonden zij in de nauwste en vriendschappelijkste betrekkingen. Hoeveel van den ouden

partijhartstocht uit de dagen van Armagnacs en Bourguignons nog in Parijs zelf weer kon opleven, had het bezoek van Philips in 1461 getoond.

Het is de scherpe blik van Lodewijk XI, die inziet, dat hij het Bourgondische gevaar eerst dan zal kunnen bestrijden, wanneer vooraf de breede gemeenschappelijke zone tusschen Frankrijk en de Bourgondische landen heeft opgehouden te bestaan, wanneer een scherpe grens een ieder zal gedwongen hebben, te kiezen voor een van beide heeren. Reeds tijdens zijn verblijf in Brabant als dauphin hadden de edelen van het hof van Philips zich beklaagd, dat Lodewijk zijn gevolg den omgang met hen verbood. Na de eerste belooningen voor de hulp, bij zijn terugkeer in Frankrijk in 1461 door den Bourgondischen hertog verleend, had Lodewijk geen enkelen Bourguignon meer eenig gunstbewijs gegeven. In 1463 loste hij de Somme-steden, tot groote woede van Karel, die moest aanzien, hoe een hem vijandige groep zijn verouderden vader beheerschte. Voor de keus geplaatst, den koning of den hertog te dienen, kozen velen het eerste. Reeds in de laatste jaren van Philips begint de uittocht van Bourgondische edelen en staatsdienaren, om tijdens Karel den Stouten steeds toe te nemen en eindelijk na de katastrofe van Nancy in 1477 te ontaarden in een algemeen overloopen. Het waren veelal van de besten, van de wijsten althans, die den weg van Commines volgden: de handige Bourgondische ridder Philippe Pot, wiens geslacht in den dienst der hertogen was opgekomen, de rechtsgeleerde Jean d'Auffay, kort nadat hij nog een beroemd verdedigingsgeschrift van Maria's rechten had gesteld, de bekwame veldheer Philippe de Crèvecoeur en zooveel anderen.

Ook in kleinigheden herhaalt zich de geschiedenis somtijds. Deze overloopers kregen een spotnaam, die geheel toevallig vele eeuwen later nog eenmaal een politieke groep in Frankrijk moest hoonen: de Mamluken. Zoo heetten de trouwe Bonapartisten uit de latere dagen van het tweede keizerrijk, zoo heetten ook die kersversche dienaren van Lodewijk XI. Maar het woord is in tegengestelden zin te verstaan: Napoleon's ‘Mamelucks’ heeten aldus om hun trouw tot het uiterste naar de Egyptische lijfknechten van den eersten keizer, die van Lodewijk XI heeten zoo juist om hun verraad:

‘France soustient tirans et Mamelutz,
L'euvre et le nom tesmoigne ce que c'est.
Barbarins, Turcs et Tartarins veluz
Ont plus beaulx noms et sont pyteux trop plus
Que Crievecoeur, Chame, Maigny, Clochet....’

Het is niet meer dan natuurlijk, dat er aan de Fransche zijde veel meer haat was tegen Bourgondië dan omgekeerd. De hertog en zijn omgeving konden wel den schijn volhouden, alsof zij nog altijd goede Franschen waren, en terwijl zij zelf in hun landen den rijksten voorspoed en een langen vrede genoten, terwijl aan de zelfstandigheid van hun staat rustig werd voortgebouwd, bovendien nog zich in Frankrijk laten gelden, dat nog tot het midden der eeuw de ellenden van den oorlog moest verdragen. In Frankrijk daarentegen voelde men al den smaad van den vrede van Atrecht in 1435, de onvolkomen verzoening des konings met zijn bloedverwant, die zestien jaren lang met den Engelschen vijand hem bestreden had, en thans bij dien vrede zijn verraad vergeten en zijn wraakzucht officieel bevredigd had gezien. Daar besefte men hoe langer hoe meer de werkelijkheid der verhoudingen, het feit, dat Bourgondië's macht een corpus alienum in het Fransche organisme was geworden. Omtrent 1460 konden Bourgondische onderdanen niet in Frankrijk reizen zonder beleedigd te worden; ‘traître bourguignon’ gold voor de Franschen zelf als een bloedige krenking. Fransche edelen verklaarden openlijk in het bijzijn van Bourguignons, dat zij eerder in den strijd de Saracenen dan de Bourgondiërs zouden bijstaan.

Die haat tegen de zijnen is het, die Chastellain hier en daar de oogen doet opengaan, die maakt, dat de gouden nevel, waarin hem het droombeeld van een glorieuze eendracht tusschen Bourgondië en de leliënkroon voorzweeft, scheurt. De verontwaardiging wekt in hem sentimenten, die men voor het eerst als een Bourgondisch-Nederlandsch patriotisme zou kunnen betitelen, en in die verontwaardiging schrijft hij zijn beste gedicht: le Dit de Vérité.

Treffend is het, hoe het heele geluid van deze strofen afwijkt van zijn gewone rhetorische en precieuze verzen. Hier veel minder gefonkel van allerlei poëtisch sieraad, hier de forsche, ernstige roepstem van de strijdzangen eener

volgende eeuw. Dezelfde man, die gewoonlijk allen glans en heerlijkheid der Bourgondische macht alleen van Frankrijk afleidt en in zijn gedachten eenvoudig verwaarloost, dat die landen toch door taal en leenroerigheid niet louter Fransch waren, herinnert zich nu plotseling den waren toestand. Philips' talrijke gewesten en bovenal zijn deugden en zijn geluk, zij komen niet van den Franschen stam: ‘mais viennent nuement du don de Dieu, de haute amie juste fortune, de vraie naturelle succession légitime du tronc de l'Empire, du sang tout autre de France.’ Dan ziet hij Franschen en Bourgondiërs als twee natiën, en vindt den naam, die al de zijnen samenhoudt: ‘Et non pas tant seulement entends-je Bourgongnons pour cause du pays de Bourgongne, mais j'entends Bourgongnons de tous les divers pays qu'il avoit portans sa querelle.’ Haat en nijd tegen Bourgondië zuigen de kinderen van Frankrijk met de moedermelk in: Frankrijk moet een nieuw geslacht voortbrengen, gansch anders dan het huidige, of het huis Bourgondië moet ten onder gaan. - De sterke Vlaming is in hem wakker geworden: ‘nous meschans bons-hommeaus en nos granges,’ zegt hij trotsch, en roept den Franschen toe:

‘Vostre orgueil grant et hautaines manières,
Vos coeurs essours en nouvelle fortune,
Avec mespris de nos povres tannières
Que vous pensez fouler de vos bannières,
Si Dieu gardoit pour nous telle infortune...’

Maar geen nood:

‘Coeur nous est gros et avons roide eschine,
Force et pouvoir et bras pour les conduire.’

Den strijd begeeren wij niet:

‘Nous quant à nous, nous désirons à vivre;
Nous quérons paix et ami voisinage.’

Doch wee, als gij onzen hertog aantast:

‘Quand vous viendrez pour sa hauteur confondre,
Il est non roy mais duc pour vous respondre.’
... ‘Montez, régnez, ampliez vos clostures,
Estendez mains en terre et en mer fières,
Faites sentir vos fers et vos armures,
Trembler pays, peuples et fermetures,

Dont nous, com vous, savons bien les maniéres!
Mettez à l'air venteler vos bannières
Et acquérez le monde en ceste queste,
Mais de cestuy n'atouchiez la conqueste.'

Dat alles is uit een diepere laag van Chastellain's gemoed opgeweld dan al zijn zwelgen in Fransche glorie en majesteit. Half verontschuldigend besluit hij met de woorden:

'Fruit y a povre et encor moins délit,
Mais tel l'ay fait, angoisseux en mon lit.'

En wij mogen aannemen, dat het ditmaal niet het verbeelde rustbed is geweest, waarop hij gewoonlijk zijn allegorische gezichten ontwaart, maar een werkelijk ziekbed, dat hem in den koortsgloed zijn waarste verzen ingaf.

Le Dit de Vérité is nog geschreven tijdens Karel VII, in de jaren van Lodewijk's vrijwillige ballingschap aan het Bourgondische hof in Brabant. Het geeft de gevoelens weer uit de machtigste en roemrijkste jaren van Philips, toen de vrede nog niet verbroken was. Wanneer men eenmaal de ondankbaarheid en vijandschap van Lodewijk XI heeft leeren kennen, en vooral wanneer Philips, die altijd die fictie van een 'vray, bon et entier Franchois' te zijn had hooggehouden, het veld heeft geruimd voor zijn zoon Karel, klinkt dat alles veel scherper. Over Lodewijk XI heeft Chastellain in de laatste gedeelten van zijn kroniek niet dan haat en verachting uitgesproken, terwijl hij Karel VII altijd vereerd had. Karel de Stoute heeft er nooit prijs op gesteld, als goed Franschman te gelden. 'Car estoit devenu tout d'autre nature que françoise, et tout à sa cause.' Van zijn jeugd af had hij sterke Engelsche sympathieën gekoesterd onder invloed van zijn moeder Isabella van Portugal, in wie het bloed der Lancaster's warmer stroomde dan het Portugeesche. Om een woordenwisseling met den gezant van Lodewijk XI af te breken, zei Karel eens: 'Entre nous Portugalois, avons une coustume devers nous, que quand ceux que nous avons tenus à nos amis, se font amis à nos ennemis, nous les commandons à tous les cent mille diables d'enfer'. Dat was niet wel gesproken, zegt Chastellain: 'pour ce qu'il y avoit de mauvais agoust pour commander tacite-

ment un roy de France à tous les cent mille diables.' En bovendien, ook dat hij zich Portugees noemde, wekte wrevel onder zijn omgeving, omdat hij daarmee stilzwijgend den Franschen naam versmaadde, vanwaar hij stamde, en zich geen Engelschman dorst noemen, waarheen zijn hart hem trok.

Zelfs dien schroom om den Franschen naam te verloochenen treft men later niet meer aan. De sporen van Fransch loyalisme zijn bij Olivier de la Marche en Jean Molinet zoo goed als verdwenen. Het bondgenootschap met Engeland, dat Chastellain steeds verafschuwd had, wordt door la Marche vrijmoedig aangeprezen. Molinet haat het volk, welks taal hij sprak: 'O fleur de lyz plaine de scorpions, tu ne scauras tantost quel sainct requerre'; hoe zou het Chastellain gegriefd hebben! Molinet spreekt van Frankrijk als den Antichrist; wat tot nu toe voor allen, die Fransch geschreven hadden, hoe bourguignonsch gezind ook, steeds gegolden had als een nationale smaad en rouw: de vernederingen uit den Engelschen oorlog: Azincourt, de kroning van Hendrik V te Parijs, dat wordt door hem verheerlijkt als glorierijke en gelukkige bedrijven.

Er was dan ook veel veranderd in de verhouding van Frankrijk en het Bourgondische huis. Met Karel den Stouten was in 1477 de mannelijke stam van het huis Valois-Bourgondië ondergegaan. Lodewijk had zich gehaast, het hertogdom weer aan de kroon te trekken. De ideëele banden tusschen Frankrijk en de Bourgondische macht waren zoo goed als afgebroken, want het leenverband van Vlaanderen tot de kroon kon geen krachtige band meer heeten. De oorlogstoestand hield jaren lang elke gemeenschap verre. Die katastrofe van 1477 had Chastellain niet meer beleefd: hij was twee jaren eerder gestorven. Wel had hij sombere zorgen voor het huis zijns meesters voelen opkomen. Blijkbaar was hem de broosheid van Karel's geest niet ontgaan, waarin al zoo vroeg gevaarlijke driften de goede eigenschappen en gaven dreigden te overheerschen. Zwaarmoedig klinken de goede wenschen, waarmee hij in het 'Advertissement au duc Charles' den jongen hertog verwelkomt. Indien de epigrammen, die in 1458 gevonden werden in het hôtel de Bourgogne te Parijs, inderdaad van Chastellain zijn, dan

heeft hij wel zeer vroeg die profetische zorgen geuit. ‘Lyon’, laat hij Karel VII tot den Bourgondiër spreken:

> ‘Lyon, les bras n'as pas si au desseure
> Qu'a part toy seul puisses un monde faire;
> Branle où tu veux, mais pense à ton affaire:
> Cent ans as cru, tout se paie en une heure’.

III.

Bij de wording van een idee als patriotisme, nationaliteit, komt een zeer groot gewicht toe aan den vorm en den naam, waarin de gedachte wordt uitgedrukt. Immers de inhoud van dergelijke voorstellingen is in hooge mate afhankelijk van naam en vorm. De machtseenheid der Bourgondische hertogen nu heeft het in den tijd zelf van haar bestaan aan een naam steeds ontbroken. Men weet, dat de naam Bourgondische staat een wetenschappelijke term van de negentiende eeuw is. De tijdgenooten hebben maar zelden de behoefte gevoeld, de onderdanen van den hertog onder één naam samen te vatten. Slechts enkele malen verheft Chastellain zich tot de erkentenis, dat al dezen tegenover Frankrijk een andere natie vormen. En wanneer hij ze dan noemt ‘ces deux natures de nations, François et Bourgongnons’, dan moet hij er verklarend bijvoegen, dat hij onder het laatste niet enkel de bewoners van het land Bourgondië verstaat, maar van alle landen, die den hertog behoorden. In veelvuldig en geregeld gebruik als verzamelnaam voor alle onderdanen van het huis is de term Bourgondiërs in de vijftiende eeuw niet geweest.

Het gebrek aan een vaststaande geografische of ethnografische eenheid heeft gemaakt, dat men in de vijftiende eeuw is gaan spreken van ‘pays de par deça’. Voor ons heeft die term ‘pays de par deça, landen van herwaarts over’ den specifieken klank, dien hij in het latere kanselarijgebruik der Oostenrijksche regeering verkregen heeft. Maar voor Chastellain en Olivier de la Marche is het nog niet meer dan een zeer vage aanduiding, die geenszins het karakter van een eigennaam heeft. Het beteekent niets anders dan ‘deze landen, de landen, waarvan ik hier spreek’. Dat zijn in den regel de Bourgondische erflanden, maar een andermaal ook wel geheel

andere gebieden, bijvoorbeeld Arragon of het Napelsche, of Engeland, of Frankrijk en de Bourgondische landen samen tegenover Engeland. Een Bourgondiër, die de samenkomst van Trier in 1473 beschrijft, zegt, dat de keizer zijn gevolg grootendeels heeft samengelezen ‘es marches de par deça’, daarmee bedoelende het Triersche gebied. Zoo weinig kleefde de term nog als eigennaam aan de Noordelijke erflanden van Bourgondië. De eenige inhoud van het begrip is de tegenstelling. Welke tegenstelling? met andere woorden: wat is onder ‘par delà’ te verstaan? Bij Chastellain is het gewoonlijk Frankrijk, later is het Bourgondië in engeren zin tegenover de Nederlanden. - Het was een noodterm, die in de kanselarijtaal kon worden opgenomen, maar nimmer geschikt was, als kreet over een slagveld te klinken.

Uiterst zelden is bij de schrijvers der vijftiende eeuw de benaming Nederlanden, en wanneer zij die gebruiken, is het evenals bij ‘de par deça’ niet als eigennaam: ‘par guerres qui luy survinrent ès païs de mer çà bas’, ‘tu es mue de France pour cy venir en ces marches basses’, ‘ceste nation basse’, ‘ès basses régions’, ‘partes inferiores’, ‘le duc faisoit sçavoir à l'empereur, qu'il se tiroit en ses pays marins’.

Het is een zoeken naar de uitdrukking van een eenheid, die de geest nog nauwelijks had geconcipieerd, en de beschikbare termen: ‘Bourgogne, par deça, régions basses’ blijven alle een pars pro toto, dat in de feitelijke verhoudingen nog geen rechtvaardiging vond.

Geen aardrijkskundige of ethnografische samenhang bood aan het opkomende besef van de noodzakelijke eenheid der Bourgondische macht het middel, om zich uit te drukken. Doch het verleden kon wellicht die uitdrukking opleveren, en de geest der 15de eeuw was juist rijp, haar in de historie te zoeken. Ons schijnt het vanzelf sprekend, dat de Bourgondische vorsten bij het smeden van hun rijk bezield zijn geweest door de herinnering aan het oude rijk van Lotharius, de schepping van het verdrag van Verdun in 843, het gebied van Maas, linker Rijnoever en Rhône. Immers het scheen bezig te gaan herleven. Als Karel de Stoute erin slaagde, door de verovering van Champagne, Lotharingen en Elzas de beide stukken van zijn macht te vereenigen, waren Frankrijk en het keizerrijk door een nieuw Lothariusrijk gescheiden.

Toch heeft die gedachte in de Bourgondische staatkunde een geringer rol gespeeld, dan doorgaans als een uitgemaakte zaak wordt voorgesteld; zoozeer zelfs, dat de invloed dezer historische herinnering op de Bourgondische machtsidealen in den laatsten tijd betwijfeld is geworden. Doch dit ten onrechte. Bij de eerste onderhandelingen over de verheffing van den Bourgondischen hertog tot koning, die in 1447 aan het keizerlijk hof werden gevoerd, heeft Philips de Goede het punt met verrassende stelligheid ter sprake gebracht. De instructie, te Brussel den 22sten October opgesteld voor den secretaris en archivaris Adriaan van der Ee, die als gezant naar Weenen vertrok, hield o.a. in, dat het nieuwe koninkrijk even belangrijk moest zijn als het rijk van Lotharius, en in het memoriaal, dat Van der Ee aan Kaspar Schlick, den kanselier, en graaf Ulrich van Cilly overreikte, wordt die eisch aldus uitgedrukt: ‘Ten opzichte van de verklaring der grenzen van genoemd rijk en deszelfs leenen komt het ons voor, dat mijn voornoemde heer de hertog van Bourgondië dat rijk zou kunnen houden en hebben op gelijke wijze en door een zoodanige verdeeling, als oudtijds van het Rijk is geschied ten tijde van koning Lotharius, die door een verdeeling met zijn broeders, de opvolgers van keizer Karel den Grooten, zijn rijk hield en had.’ Ja zelfs schijnt Philips reeds een ander wapen uit het arsenaal der geschiedenis even te hebben laten flikkeren, het wapen, dat een eeuw later door de Guise's zou worden gehanteerd: Hugo Capet een overweldiger, hijzelf de rechte erfgenaam van Karel den Grooten. Wel degelijk herinnerde men zich dus dit verleden: ‘l'on treuve par anciennes croniques que l'Empire ne souloit s'extendre que jusques au Rin et entre le Rin et le royaulme de France estoit ung royaulme bel et grant, contenant pluseurs belles et grandes villes et citez, que l'on nommoit le royaulme de Lothier... scitué entre l'Escaut et le Rin et entre Bourgoingne et la mer de Frise’.

Doch een naam kon dat oude rijk aan de Bourgondische landen niet geven, want het had er zelf eigenlijk ook geen gehad. De eenige gedachte, die in staat zou zijn geweest, de tweeslachtigheid van het landencomplex op te lossen in één historische herinnering, bleef derhalve voor de praktische diplomatie onvruchtbaar. En de fantazie der kroniekschrijvers

en lofdichters zweeft bij voorkeur in een fabelachtiger verleden.

In dezen tijd komt voor het eerst de oude naam der Belgen weer op. De memorie voor Maria's rechten van Jean d'Auffay gewaagt eenmaal, doch zonder nadruk, van de ‘parties de Gaule hors les metes du royaume de France, comme sont les duchez, comtez etc. deça le Rhin, que l'on dict *de parte Galliae Belgicae.*’ Oudere voorbeelden uit officieele stukken zijn mij niet bekend, doch de Henegouwsche en Picardische chronisten en poëten weten er meer van: zij vergenoegen zich niet met Gallia Belgica, maar fabelen van de overoude glorie van het koninkrijk der Belgen, dat door den Trojaan Bavo van Phrygië, ja door koning David zelf was gesticht, waar de mythische wegenbouwer Brunehault geheerscht had, die de landen van Noorwegen en Pruisen tot aan Spanje onderworpen had!

> ‘David régnant en Sion la montaigne
> Des Belgiens les tours bien a massées’.

Inmiddels werkt de verbeeldingskracht der echte Bourgondiërs op het thema der Allobrogen en Burgunden. Onrechtvaardig geweld van de voorgangers van den Franschen koning heeft eertijds ‘het koninkrijk der Allobrogen’ vernietigd; waarom zou niet thans het hertogelijk huis ‘worden hersteld in de oude waardigheid, de koninklijke wel te verstaan, gelijk weleer hun voorgangers, de koningen van Bourgondië het zijn geweest.’ Zoo klinkt het al lang voor 1473. Olivier de la Marche weet te vertellen, dat Bourgondië eenmaal had omvat ‘grant partie des basses Allemaignes et jusques au Rin’ (alsof er eenige bekendheid met het rijk van Worms doorklinkt), elders, dat het vroeger ‘Gaule belgicque’ heette, ‘pour ce qu'ilz estoient confederez en amistié avec les Belgiens.’ Lodewijk XI mocht schamper volhouden, dat de geheele Bourgondische macht enkel berustte op de hulp, die Karel VI verleend had aan zijn oom, den eersten hertog, in den slag bij Rozebeke in 1382, - de Bourgondiërs wisten daar heel andere weldaden tegenover te stellen: aan Bourgondië dankt Frankrijk het Christendom door Clovis' gemalin, de Burgundische Chrodichildis; op Cluny en Cîteaux, die springbronnen van het geloof, stoft Jean Jouffroy: beide liggen in Bourgondië.

Het leed geen twijfel: wanneer men een historischen koningstitel wilde doen herleven, was de eerste en hoogste titel der hertogen, die van Bourgondië, daartoe aangewezen. Toch is daaraan niet het allereerst gedacht. Philips de Goede heeft bij zijn onderhandelingen in 1447, naar het schijnt, aanvankelijk den titel van koning van Friesland begeerd. Althans Kaspar Schlick moest in Augustus 1447 aan de beide gezanten, die Adriaan van der Ee waren voorgegaan, den wapenkoning Hendrik van Heessel en zijn zoon Willem, beduiden, dat het beraamde koninkrijk niet van Friesland, doch van Brabant den naam moest dragen; Holland en Zeeland konden als hertogdom van dat rijk leenroerig zijn. Waarschijnlijk wilde de keizer zijn eigen rechten op Friesland liever onaangeroerd laten; hij heeft immers later getracht, ze te doen gelden. Van der Ee eischte evenwel, dat onder de nieuwe kroon alle landen, die de hertog van het Rijk hield, vereenigd zouden zijn: 'unita sub monarchia dicti regni,' te weten: Brabant, Friesland, Henegouwen, Holland, Zeeland en Namen, terwijl Gelre, Gulik, Kleef, Lotharingen, Bar, Berg, Mark, Meurs en nog een aantal territoriën in Neder-Duitschland aan die kroon leenroerig en onderdanig zouden zijn. De rechten op Oostfriesland moest de keizer afstaan. Frederik was bereid, den Bourgondiër tot koning van Brabant te verheffen, doch provinciën van het Rijk losscheuren wilde hij niet. De onderhandelingen sprongen af en de koningstitel bleef langen tijd rusten. Paus Pius II kwam er in 1463 op terug, om het smeulende vuur voor den kruistocht tegen de Turken bij Philips aan te blazen, doch zonder gevolg.

Tijdens Karel den Stouten heeft het streven een geheel ander aanzien. Paus en keizer hadden hem het eerst in 1467 de kroon van Roomsch koning voorgespiegeld, en met de hem eigen hardnekkigheid heeft Karel dàt denkbeeld en geen ander tot het einde toe vastgehouden. De keizer zelf had het immers gewenscht, schreef hij in 1471 aan hertog Sigismund. Maar de keizer had spoedig berouw gekregen over de onvoorzichtige verlokking, die hij Karel had voorgehouden, en voortaan is al het streven van het Weensche hof erop gericht, den hertog van het Roomsch-koningschap te doen afzien. Het was de keizer, die thans op de oude plannen terugkwam en aan Karel door hertog Sigismund

liet aanbieden, dat hij hem tot koning zou verheffen met den titel van datgene zijner landen, dat Karel zelf geliefde uit te kiezen. Over de geheime besprekingen op de beroemde samenkomst te Trier in 1473 is nimmer het licht volkomen opgegaan. Zooveel is zeker, dat Karel eerst daar afstand heeft gedaan van zijn begeerte naar den Roomsch-koningstitel, om zich te vergenoegen met een lageren. En wel met een dubbelen koningstitel, naar het schijnt: dien van Bourgondië en dien van Friesland. Van Brabant wordt thans niet meer gehoord. In verband met hetgeen wij weten van de vroegere onderhandelingen van 1447, is het niet in het minst twijfelachtig, dat de geruchten, die ditmaal van een beraamd koninkrijk. Friesland spraken, eenige waarheid bevatten. Twee oude koningstitels dus herleefd, want ook Friesland gold als een der ‘zeventien christelijke koninkrijken’, en de hertog rekende dat gebied het zijne. Een reeks van berichten steunen op dit punt de op zichzelf vrij late autoriteit van Reinier Snoy, waar hij meedeelt, dat Karel zijn landen zou verdeelen in twee koninkrijken: Bourgondië, dat het land van dien naam met Luxemburg, Artois, Vlaanderen en de bisdommen Châlons, Toul en Verdun zou omvatten, Friesland, dat Holland, Zeeland, Gelre, Brabant, Limburg, Namen, Henegouwen en de bisdommen Luik, Kamerijk en Utrecht in zich zou opnemen. Immers van dat Friesche koninkrijk weten vier ooggetuigen der Triersche dagen ook te spreken. Of inderdaad de verdeeling nauwkeurig zoo was beraamd, als Snoy beschrijft, blijft onuitgemaakt. Maar dat de conceptie van een groot Friesch koninkrijk in die dagen heeft bestaan, is zeker, en voor ons van groot belang! Veel stouter dan in de dagen van Philips den Goeden, die nog angstvallig een schending der Fransche hoogheidsrechten wilde vermijden en daarom het hertogdom Bourgondië met Vlaanderen en Artois buiten zijn koningsplannen liet, had Karel uit beide groote rijken zich zijn staat willen hakken. Doch geen eenheidsstaat: een Noordelijk en een Zuidelijk koninkrijk met een grens, die België dwars zou hebben doorsneden. Zoo weinig was de gedachte rijp voor het aanvaarden van een eenheid van alle Bourgondische landen.

Van Karel's koningsplannen is niets gekomen, zijn erflanden bleven tot het einde toe een ongeordende en onvolmaakte

groep, waaraan nog tal van deelen ontbraken, zonder een naam, die den grond of de reden van hun samenhang kon uitdrukken. De beide Nederlandsche staten, die de Germaansche wereld aan den noordkant van de Romaansche scheiden en ze in elkaar doen overgaan, zouden eerst veel later en heel anders geboren worden. Moet men daarom Karel's twee begeerde rijken hersenschimmen noemen? Goedkoope historische wijsheid, die zoo zou oordeelen. -

Bij gebrek aan een naam, die de eenheid uitdrukt, hecht zich een besef van solidariteit, al geldt het nog enkel een vorstenhuis, zonder een nationaal bewustzijn te kunnen heeten, gaarne aan teekens en leuzen. Een kruis, een wapendier, een kreet of een spreuk kunnen een vereenigende kracht uitoefenen, waar nog geen welbewuste gedachte de beteekenis van die eendracht omschrijft. De uiterlijke vorm treedt dan als 't ware voor den inhoud van het begrip in de plaats. Zooals voor den Indiaan het besef van zijn stamverband vorm en inhoud heeft in zijn totem, zoo is het tot zekere hoogte in de vijftiende eeuw. Het is bij uitstek de eeuw van deviezen, emblemen, leuzen en blazoenen. En dit alles is van den tijdgenoot iets meer dan een gekunsteld modespel. Die teekens hebben veelal om zoo te zeggen totem-waarde. Of laat ik, uit vrees dat men mij zal verdenken van zeer bedenkelijke ethnologische hypothesen, zeggen: voor den heraldisch gestemden vijftiendeëeuwer hebben wapenfiguren en deviezen een beteekenis, die slechts in graad van heiligheid verschilt van de kerkelijke symbolen en formules. De leeuwen en adelaars van het wapen hebben voor hun sterk visueelen geest een soortgelijk leven als de saters en nimfen voor den renaissance-dichter. De vijftiende eeuw kenmerkt zich door een groote holheid en ijlheid van gedachte: wat zij niet kan uitdrukken, verbeeldt zij, in een teeken, een devies.

De groote rol, die deze teekens spelen in den partijstrijd en het gezelschapsleven, spreekt uit iedere bladzijde der kronieken. Van het gewicht, dat men er aan hechtte, getuigt menig vredestractaat, dat ampel van die zaken spreekt. Volgens Chastellain was het ‘une chose esmerveillable et dure à croire cy-après, mais la plus glorieuse et la plus extrêmement de grant honneur en la maison de Bourgogne’,

dat de koning zelf voor Luik in 1468 met al de zijnen het Sint Andrieskruis had gedragen. Dat het vijandelijk teeken op een stadsbevolking werkte als de roode lap op een stier, beperkt zich waarschijnlijk niet tot de vijftiende eeuw.

Het Sint Andrieskruis was het eigenlijke kenteeken van de Bourgondische partij, vervolgens van den Bourgondischen staat. Door een koning van Bourgondië heette het marteltuig van den apostel op de plaats der martelie, Sint Victor bij Marseille, ter vereering te zijn opgesteld en tot veldteeken genomen... in de dagen, toen Maria Magdalena zelf de koningen van Bourgondië tot het Christendom bekeerd had! ‘Et de là vint que l'ensaigne des Bourguignons est la croix sainct Andrieu, et se aucune fois ilz ont porté aultre ensaigne, ce a esté quant la seignourie par quelquefois a esté ès mains des roys de France. Mais tousjours sont ilz revenuz et retournez à leur premiere nature’. Zoolang Philips de Stoute leefde, hadden de Bourgondiërs het rechte kruis van Frankrijk gedragen. Jan zonder Vrees liet na den moord op Orleans die betuiging van trouw aan de kroon varen. In den slag van Othée op 23 September 1408, waar hij de Luikenaren overwon, de slag, die hem ook zijn bijnaam bezorgde, hernam hij het schuine kruis. Sinds dien tijd waren de drie partijen in Frankrijk gemerkt met de teekens van drie groote heiligen: de Franschen droegen het rechtstandige witte kruis van Sint Dionys, de Engelschen het roode van Sint Joris, de Bourgondiërs het schuine kruis van Sint Andries. Men verwisselt van partij, door van kruis te verwisselen. Aan het Sint Andrieskruis hecht zich al de liefde, die aan het symbool vàn een nationale zaak of een dynastie gegeven kan worden.

Naast dit algemeene kenteeken van het huis Bourgondië stond het meer persoonlijke embleem, dat de hertogen kozen, om hun streven in een uiterlijke versiering uit te drukken. In den strijd met den hertog van Orleans waren devies en embleem van Jan zonder Vrees ontstaan. Lodewijk van Orleans had als embleem een knoestigen stok gekozen, met de kenspreuk: ‘Je l'envie’, een speelterm, zooveel als: ‘ik inviteer, ik daag uit.’ Zijn neef van Bourgondië gaf het technische antwoord, maar op zijn Vlaamsch: ‘Ic houd’ (dus zooveel als ‘aangenomen’) en stelde tegenover den

knoestigen stok de dreigende schaaf. ‘Le baston noueux est plané’ fluisterde men te Parijs na den moord op Orleans, en Jan liet boven de deur van zijn verblijf te Amiens zijn schaaf schilderen tusschen twee lansen, een oorlogslans en een tournooilans, ten teeken dat men het met hem maar voor 't kiezen had. De grimmige schaaf, die niets met beschaven te maken had, was wel een passend embleem voor den rouwen Jan met zijn harden geest. Het bleef het teeken, dat in goud op de vaantjes en standaarden stond geborduurd, totdat zijn zoon Philips een ander koos.

Hij wilde dezelfde bedoeling uitdrukken als zijn vader ‘qui en son temps moult avoit eu grans affaires en France et portoit, à entendement de pluseurs grandes choses, le rabot,’ maar hij wilde het uitdrukken ‘par plus vive signification et plus ague, selon le temps que veoit,’ en zoo nam hij tot eeuwig kenteeken van zijn huis den vuurslag, ‘le fusil’, met het devies ‘Aultre n'aray’. Inderdaad het klonk fijner en nobeler dan de schaaf met ‘Ic houd’. Dit vuurgerei was destijds nog niet zoo heel lang in gebruik, en het embleem schijnt de tijdgenooten als nieuw en zinrijk te hebben getroffen. Het maakte opgang. Hoe uitstekend leende zich de vuurslag, die een gekrulde B geleek en dus meteen nog door zijn vorm den naam Bourgondië weergaf en op zijn vlakken kant gezet een kroon geleek, als versieringsmotief, om afgewisseld met den vonkenspattenden steen de schakels van de vliesketen te vormen, om in goud geborduurd te schitteren op het zwart fluweel, dat Philips de Goede zoo bij voorkeur aanwendde, om te worden gecombineerd met het Andrieskruis, welks armen door de beide krullen van den vuurslag omstrengeld werden. Om tot fraaie rhetorische beeldspraak te dienen eindelijk. Geen wonder, dat men het tot in de zestiende eeuw overal in initialen en bouwornamenten gebruikt ziet.

Doch met kruis, schaaf en vuurslag is de voorraad van politieke symbolen van het Bourgondische huis niet uitgeput. De overdadige geest der vijftiende eeuw had van zulke praal niet gauw genoeg. Zeer dikwijls wordt als symbool der Bourgondische macht in gedichten en in vertooningen de leeuw gebruikt. Dit staat in zooverre niet op één lijn met de genoemde teekens, dat de leeuw niet alleen zinnebeeld

is voor het huis, maar tegelijk een allegorische naam voor de hertogen zelf en voor hun onderdanen. Hijzelf is de Leeuw, zijn volgers zijn leeuwen. Over de bijnamen der Bourgondische vorsten wil ik hier iets meer zeggen. Zij hebben er allen een: Philips de Stoute, Jan zonder Vrees, Philips de Goede, Karel de Stoute. Wat zeggen ons die bijnamen? - De 'volksgeest' als onbewust schepper van dergelijke expressies heeft afgedaan. En zoo er ooit reden mocht zijn, bij zulk een bijnaam aan een oordeelvelling des volks over hun vorst te denken, hier zeker niet. Al de genoemde bijnamen op een na zijn den hertogen zeer opzettelijk en met een bewuste bedoeling gegeven. Alle zijn het uitvloeisel van één bepaald ideaal, onder welks stralen men deze vorsten wenschte te zien: het laat-middeleeuwsche, ik zou bijna zeggen, décadente ridderideaal. Die bijnamen moeten hen plaatsen in de sfeer van Artur-ridders. Het is dezelfde versleten fantazie, die de edelen bij hun 'pas d'armes' als anonyme 'Chevalier au cygne, chevalier mesconnu' liet optreden. Zeker 'le hardi' kwam den eersten Philips toe om de daad van riddermoed, die het eerste motief tot de stichting van de Bourgondische dynastie bleef heeten: zijn standvastigheid naast den koning, zijn vader, in den slag van Poitiers. Reeds omtrent 1360 was de bijnaam hem gegeven: 'dame Hardement', de moed zelf, die met Honneur aan het hoofd der deugden gaat, heeft hem dien verleend; zij heeft hem altijd vergezeld en gediend, en hem den schoonsten naam gegeven, dien men eenig man geven kan:

> 'C'est qu'il a surnom de Hardy'.

De naam 'Sans Paour' was volgens Monstrelet aan Jan gegeven door een Engelsch gezantschap, dat in 1408 Frankrijk bezocht, toen het de overwinning op de Luikenaren daar vernam. Het was evenals 'Sans Pitié,' dat uit diezelfde aanleiding voortaan Jan van Beieren onderscheidde, een klank uit den ridderroman. Voor ons gevoel past dat Zonder Vrees maar matig voor den achterdochtigen geweldenaar, die altijd een pantser onder zijn kleeren droeg en terstond een bank schoof tusschen zich en een onbekende, die hem naderde.

Voor den tweeden Philips heeft men het ook nog met zulk een ridderlijken bijnaam beproefd: ‘le vaillant Qui qu'en hongne’ of wel ‘Philippe l'Asseuré’, het eerste (misschien wegens zijn prouesses te Mons-en Vimeu in 1421) een variant op het bekende ‘honi soit etc.’, dat immers uit dezelfde sfeer van ridderdenkbeelden stamt. Maar geen van beide, al rijmde het ‘Qui qu'en hongne’ nog zoo mooi op ‘Bourgogne’, heeft het veld behouden. Ditmaal, en het is de opmerkzaamheid waard, won een meer politisch klinkende bijnaam het van den ridderlijken. Het werd ‘le bon duc’ of ‘le grand duc d'Occident’. Niet zijn moed, maar zijn goedheid, zijn macht en zijn beroemdheid moesten hem karakteriseeren, het staatkundig gewicht der Bourgondische heerschappij trad meer en meer op den voorgrond. ‘Le bon duc’ zou ik willen beschouwen als een uitvloeisel van datzelfde streven naar het vormen van een openbare meening, waaruit ook die leuze van het ‘bien public’ was voortgekomen. Reeds voor Philips den Stouten was deze bijnaam bij afwisseling gebruikt: de ballade van Christine de Pisan op diens dood heeft tot refrein: ‘Affaire eussions du bon duc de Bourgogne’; ‘ton ave’, spreekt Chastellain Karel toe, ‘s'acquit par commune voix le titre du bon duc’. Maar eerst bij zijn kleinzoon heeft die bijnaam den anderen verdrongen. De goede hertog, dat was de ideale Philips, zooals zijn oprechte bewonderaar Chastellain hem zag, in den hemel met zijn ‘noble maisnie’:

> ‘Ton Rolin sage et ton noble Croy,
> Soubs qui haut sens et vertu infinie
> Ta gloire humaine a esté parfurnie.’.

‘Il ne désiroit point les longs jours, ce dist, sinon en tant que nature le pourroit entretenir estre utile à quelconque bien et donner fruit à son peuple.’ De groote hertog van het Westen, dat was de roemrijke en wijze vorst, die naar de gangbare hofmeening driemaal de keizerskroon geweigerd had, mitsgaders het bezit van Milaan, Metz en Genua, wiens geboortedag Chastellain verschuift om hem Augustus te kunnen noemen, de groote leider van Europa's lot, wien alle vorsten naar de oogen zagen, wiens roem zoo ver strekte, ‘que les régions loingtaines du monde et les sarassines voix le clamoient le Grand duc du Ponant.’

Het spreekt vanzelf, dat de bijnaam ‘le téméraire’ voor Karel niet in deze rij thuishoort. Hij is hem eerst veel later door de geschiedschrijvers gegeven. De tijdgenooten hebben hem soms naar zijn allen verbazende werkkracht Charles le Travaillant genoemd. Maar die naam is hem even weinig gebleven als aan Maximiliaan het ‘Coeur d'acier’, dat Olivier de la Marche voor hem verzon. De bijnaam ‘Croit conseil’ voor Philips, dien wij gewoonlijk den Schoonen noemen, is eveneens een vinding van die deftige autoriteit op het gebied van hofzeden en ridderschap, volstrekt niet bedoeld, zooals veelal wordt voorgesteld, als een schimpscheut op zijn onzelfstandigheid, integendeel. Die naam sloeg direct terug op de eigendunkelijkheid van Karel den Stouten, die sedert zijn schijnzege van Montlhéry ‘oncques puis ne usa de conseil d'homme, mais du sien propre’. Die minachting van goeden raad had Bourgondië's macht al de rampen sedert 1477 veroorzaakt; tegen die slechte eigenschap wilde Olivier de la Marche den jongen aartshertog waarschuwen, ‘die wel behoefte had aan goeden raad’. ‘Par croire conseil, il se ressourdit et porta le temps saigement.’ Die naam drukt volkomen datgene uit, wat door Pirenne als het kenmerkende van de periode van Philips den Schoonen wordt gesteld: de behoefte aan een verstandig nationaal régime, onder medewerking der standen.

Om nu echter terug te komen op het punt van uitgang, den Leeuw: die naam is in afwijking van de genoemde persoonlijke bijnamen meer een symbolische aanduiding van alle hertogen, van het huis en van de macht zelve. Reeds in 1386 vinden wij den eersten Philips aldus betiteld door Eustache Deschamps, wanneer hij den hertog, die te Sluis zijn prachtige vloot tegen Engeland uitrustte, aanspoort tot den inval: ‘Noble lyon, pourvoiez vostre gent etc.’ In ‘Le Pastoralet’, het politieke herderdicht van een onbekende, waarin onder een allerzonderlingste arcadische vermomming, die kwalijk het ijzer der harnassen bedekt, al de boosaardige vijandschap van Jan zonder Vrees tegen den hertog van Orleans aan 't woord is, wordt Jan steeds aangeduid als ‘Léonet, fils de Léo,’ of wel ‘le pastour au lyon’, ‘au jupel pourtrait à lyons’, zijn volgelingen als ‘Léonois’. Voor Philips den Goeden vindt men het herhaaldelijk bij Chastellain:

‘celuy qui se nomme le grand duc et le grand lyon’. Vooral zijn uitdagende ballade ‘Le lyon rampant,’ die wel het eerst tegenover den Bourgondischen leeuw Lodewijk XI als spin dorst te verbeelden en meer dan een wederwoord en navolging uitlokte, riep onder dat fiere beeld de figuur van den hertog op:

> ‘Lyon rampant en crouppe de montaigne,
> Mort immortel en honneur triumphant,
> Lyon fameux, tryacle contre araigne,
> Trempé en fer, vertueux et vaillant,
> Lyon aux fiers, aux doux humiliant...’

De tijdverzen op den dood van Philips en van Karel gebruiken voor hen bij voorkeur ‘Leo fortis, Leo magnus occidentis’. De Bourgondische krijgsmacht heet leeuwen tegenover de Fransche tijgers of Engelsche luipaarden. Bij de huwelijksfeesten van Karel en Margareta van York in 1468 te Brugge ziet men de vertooning van een vrouw, die haar schoot vol leeuwen houdt, met de spreuk: ‘Leo et pardus se mutuo invenerunt et amplexi sunt se invicem sub lilio.’

De vraag, vanwaar dit symbool komt, is niet twijfelachtig. Het is allereerst en hoofdzakelijk de leeuw van Vlaanderen. In den hardnekkigen strijd tegen Gent had Philips de Stoute reeds met zijn schoonvader, den graaf, leeren roepen ‘Flandre au lion’ tegen het ‘Gent, Gent’ der rebellen, en terstond na 1385 had hij den Vlaamschen leeuw als middenschild gevoegd over zijn wapen, gevierendeeld van de Fransche leliën en de schuine balken van Bourgondië. De Nederlanden waren het rechte leeuwenland: naarmate Brabant, Limburg, Holland, Henegouwen, Zeeland, Namen, Luxemburg aan het Bourgondische huis ten deel vielen, kon met steeds meer recht zulk een schoot vol leeuwen hun macht verzinnebeelden: alle droegen een leeuw in 't wapen. Maar men blijft toch in de eerste plaats denken aan den zwarten Vlaamschen leeuw, den sterksten en den oudsten van het heele nest. Molinet voelt nog zeer goed, dat de leeuwen eigenlijk de Vlamingen verbeelden; ‘vigoureux léonceaux’ noemt hij de Vlamingen, ‘asseur en ses *noirs* lions’ noemt hij Maximiliaan in den slag van Guinegate in 1479; in een rhetorische periode laat hij het schuine kruis gelden voor de

Bourgondiërs in engeren zin, den leeuw voor de Vlamingen.

Zien wij even vooruit naar de zestiende eeuw. Beide zinnebeelden vinden wij nog terug: de leeuw is de Leo Belgicus geworden, die van den opstand, wiens welpen nu nog zoowel ons wapen als dat van onze Zuidelijke buren sieren. En het Borgoensche kruis? Het wappert op de vaandels van Spanje. Is het geen treffend beeld van de desaggregatie der ongelijksoortige beginselen van den Bourgondischen staat, dat na anderhalve eeuw die beide veldteekens, die eenmaal dezelfde zaak hadden beduid, tegenover elkander ontplooid werden?

De hertog van Bourgondië als de zwarte leeuw van Vlaanderen, Jan zonder Vrees met zijn nijdig 'Ic houd': indien het in die lijn had kunnen doorgaan! Indien Vlaanderen, dat de wezenlijke kern was der Bourgondische macht, zijn reeds zoo sterk opgegroeid nationaal sentiment aan al de gewesten had kunnen opdringen, wanneer het een soortgelijk overwicht had kunnen uitoefenen, als Holland later (tot onschatbaar heil van Nederland) in de Republiek deed gelden. Dan had de Bourgondische staat een waarlijk nationale kunnen worden. Maar dit was onmogelijk. Alleen voor den buitenlander beteekende 'Fiandra, Flandes' een tijdlang de zeventien, gelijk later Holland de zeven provinciën. Doch het bloed van Valois verhinderde de hertogen, ooit Vlamingen te worden, het Fransche gevoel van torenhooge verhevenheid boven al wat Dietsch was, belette een vervlaamsching van hof en ambtenaarswezen. En daarbij: Gent was te rebelsch, om het centrum der Bourgondische macht te worden. Bovendien hecht zich een denkbeeld van nationaliteit veel meer vast aan uiterlijke banden van een dynastie of een verzamelnaam van geografischen aard dan aan de werkelijke verhoudingen van welvaart en macht. Eindelijk was in de vijftiende eeuw het besef van een eenheidsstaat te vormen nog zoo zwak ontwikkeld, dat de bestaande verschillen van recht en zede als een volkomen onaantastbaar feit werden aanvaard. De verdenking kon nog opkomen, dat Philips de Goede wegens een persoonlijk geschil met zijn zoon, de zoo vlijtig opgebouwde macht weer zou verdeelen. Patria blijft nog gewoonlijk in het meervoud gebruikt. En wel, hoe vreemd het schijnen moge, reeds in verbinding met het getal zeventien. Fruin is indertijd

bij zijn onderzoek, welke gewesten de traditioneele zeventien vormden, ervan uitgegaan, dat dit getal eerst is opgekomen, nadat Karel V de laatste Nederlandsche gewesten aan zijn heerschappij had toegevoegd. Hij haalt als oudste hem bekende voorbeelden van den term zeventien provinciën een politiek vertoog van 1568 en een geuzenliedje van 1572 aan. Doch ziehier twee voorbeelden van dat gebruik, die vrij stellig uit een tijd zijn, toen van provinciën Utrecht, Overijsel Groningen en Gelderland nog geen sprake kon zijn. Het eerste is een vers op den dood van Karel den Stouten:

> ‘Den leeu verraden
> Huyt feller daden
> Syns lyfs geplaecht,
> Heeft seventien landen
> Ghelaeten in handen
> Van eender Maecht.’

Het andere komt voor in een geschrift van een onbekenden Luikenaar over den dood van Karel den Stouten, dat na 1492 maar zeker niet veel na 1500 kan worden gesteld. ‘Decem et septem patriae non suffecerunt ipsi principi’, roept deze uit, ‘potens dominus decem et septem patriarum’ noemt hij Karel. Hoe dit getal op te vatten? In ieder geval niet als zeventien Nederlanden, want natuurlijk gelden hier de bezittingen in Frankrijk nog mee. De opsomming der titels van Karel den Stouten in den aanhef van zijn placaten, beloopt dan eens 16, dan eens 18; daarbij fungeeren de twee Bourgondiën en de heerlijkheid Salins, de titels van Lothrijk en het markgraafschap des heiligen Rijks, die Fruin van de telling der 17 heeft uitgesloten, ook Gelre telt mee, terwijl tal van landschappen, als Charolais, Mâconnais, Auxerrois, Valenciennes, Doornik en het Doorniksche, Rijsel, Douai en Orchies, Valkenburg, Daelhem en 's Hertogenrade ontbreken. Olivier de la Marche gewaagt van 5 hertogdommen en 14 graafschappen, die behalve de heerlijkheden aan Karel behoorden. Met de samenstelling van Staten Generaal kan het cijfer niets te maken hebben, want die bestonden er niet voor al de landen te zamen. Ik zou haast betwijfelen, of het cijfer 17 hier op een vaststaande telling heeft berust, en niet veeleer een vage veelheid

aanduidde, waarbij wellicht een soortgelijk gebruik van datzelfde getal 17 eenigen invloed heeft gehad. De tijdgenooten plachten te spreken van ‘de zeventien christelijke koninkrijken.’ Het zou niet ondenkbaar zijn, dat dit getal onbewust was overgebracht op de veelheid der Bourgondische landen. Hoe dit zij, het blijft merkwaardig, dat in elk geval de latere benaming der zeventien Nederlanden eigenlijk een overdracht behelst van een term, die eenmaal voor alle Bourgondische gewesten was bedoeld.

IV.

Over de verhouding der verschillende Bourgondische gewesten onderling en in het bijzonder over de waardeering der Nederlandsche provinciën door de Franschen moge hier nog wat worden uitgeweid.

In het samenstel der Bourgondische macht had het eigenlijke Bourgondië uit een economisch oogpunt een geringe beteekenis, maar een zeer belangrijke uit een staatkundig, strategisch en sociaal oogpunt. Al speelde de wijn van Beaune en Auxois een gewichtige rol in de hertogelijke diplomatie, naast de welvaartbronnen der landen van herwaarts over kon hij niet genoemd worden. De beteekenis van het bezit van Bourgondië zat in zijn ligging. Het is een doorgangsland bij uitstek. Zonder gesloten grens, met talrijke in- of uitgangspoorten, kruispunt van vele groote wegen, verbindend lid tusschen Noord- en Zuid-Frankrijk niet alleen, maar evenzeer tusschen Frankrijk en de Alpenlanden, wordt het met recht genoemd ‘au plus haut degré une contrée politique placée sur les routes de l'Europe.’ Die beteekenis als doorgangsgebied is reeds opgemerkt door Olivier de la Marche: hij noemt het land van Bourgondië ‘situé au passaige de France, d'Angleterre, d'Espaigne et d'Escosse pour aller á Romme’. Vandaar dat Bourgondië een geringe rol speelt in de staatkunde der hertogen, zoolang deze eerst voornamelijk paleispolitiek te Parijs is en vervolgens bestuursorganisatie in de nieuwe Noordelijke gebieden geldt, maar een zeer belangrijke, zoodra onder Karel den Stouten daarvoor een wijdstrekkende Europeesche oorlogspolitiek in de plaats treedt. In vredestijd bezoeken de hertogen hun hertogdom

zelden; Vlaanderen en Brabant eischten dringender hun aanwezigheid. Chastellain schijnt, als hij van de landen van den hertog spreekt, soms bijna te vergeten, dat Bourgondië erbij hoort.

Met de groote sociale beteekenis van het land van Bourgondië voor den staat der hertogen bedoel ik het feit, dat in de hofkringen en het ambtenaarswezen de geboren Bourgondiërs uit den aard der zaak sterk op den voorgrond treden. Naast de Picardiërs en Walen weliswaar. Doch dezen hoorden in de pays de par deçà' thuis, de Bourgondiërs waren daar immigranten, zooals het later de Brabanders en Vlamingen in Holland werden. Ook zou, hoe groot de beteekenis van geslachten als Croy, Lalaing, Lannoy, Luxembourg enz. in de geschiedenis van het huis moge zijn, het aantal en het gewicht der echte Bourgondiërs toch onevenredig groot gevonden worden. Men denke slechts aan de namen Rolin, Carondelet, Perrenot en zooveel anderen.

Aan het hof is het Dietsche element zeer zwak vertegenwoordigd. De hertog wil slechts Fransch sprekenden rondom zich. Wanneer men enkel moest afgaan op de geschiedschrijvers, die in den aanvang van dit opstel werden genoemd, zou men al een zeer gering denkbeeld krijgen van de beteekenis van den Nederlandschen adel, geestelijkheid en burgerij voor alles wat hof, krijg en regeering betrof; zoozeer richt zich de belangstelling van Chastellain en zijn geestverwanten uitsluitend op de Fransch sprekende geslachten, wier afkomst zij kennen, wier familiegebeurtenissen zij vermelden. In hun verhalen van hoffeesten en tournooien en evengoed van veldslagen en diplomatie vindt men bijna geen Nederlandsche namen. Bij de bruiloftsfeesten van 1468 vermeldt Olivier de la Marche onder de illustre gasten slechts één Vlaming, den heer van Halewijn, en geen enkelen Hollander. Behalve de Halewijn's, de Gruthuse's, de Borselen's en een merkwaardige figuur als Pieter Bladelin, komen schier geen Nederlanders in hun verhaal voor.

Niettemin heeft de vroegere beschouwing der flaminganten, dat de hertogen al wat Dietsch was tiranniek zouden hebben vervolgd en verdrukt, afgedaan. Er bestond voor hen en hun geschiedschrijvers geen taalkwestie. Zij respecteerden het Dietsch, zij spraken het zelf min of meer, en leerden het

hun kinderen. De heer van Lannoy, die trouwens stadhouder van Holland was geweest, noemt het Dietsch ‘langage très-convegnable et très-séant à savoir, et lequel m'a moult valu et profité’; hij wil het zijn zoon laten leeren en hem zelfs bij de studie te Parijs een Dietschen mentor geven, ‘un homme de bien, prestre ou autre, de la langue thioise,’ om het te onderhouden. Maar het was nu eenmaal niet ‘hoffähig,’ en de kennis ervan was in het verkeer met de ontwikkelde Nederlanders te ontberen.

Het taalverschil vormde destijds geen grens. De groote scheiding in den staat was de geografische, niet de ethnografische: die tusschen Bourgondië en de landen van herwaarts over, niet die tusschen Romanen en Germanen. Het begrip Nederlanden, dat eerst bezig was te ontstaan, had nog uitsluitend aardrijkskundige beteekenis. Wat ze vereenigde, was de ligging, de welvaart, de cultuur. De buitengewone rijkdom was het bijzondere kenmerk, dat die landen als een eenheid deed opvatten. Om strijd hebben de geschiedschrijvers die heerlijkheid geprezen. Chastellain zegt: ‘Depuis mil ans... ce ont esté les pays des parties d'Occident les plus populeux, les mieux édiffiés de forts et de villes, les mieux stabilités et pourvus de lois, les mieux et les plus submis à justice, les mieux usans et habitués de marchandise... les plus sages et les plus expers en toutes notions subtiles, les plus riches et les plus abondans en biens, les mieux et les plus hautement gouvernés de hauts princes, et les plus tenus en franchise et en grant police, qui fussent en la terre.’

Thomas Basin vertelt, dat Lodewijk XI den dag na zijn kroning te Reims hem den indruk weergaf, dien het weerzien van Frankrijk na zijn vijfjarig verblijf in de Nederlanden op hem gemaakt had. Ginds onder den Bourgondiër zooveel prachtige en rijke steden, de huizen zoo fraai en wel voorzien en versierd van alle huisraad, de bewoners van stad en land zoo vrij, zoo fraai gekleed, zoo beschaafd, zoo beleefd, zoo helder en blij van gelaat, zoo vroolijk, dat alles wat daar te zien was als 't ware een voorbeeld van geluk en vrijheid bood; daar nergens bouwvallen of puinhoopen, en zoodra hij zijn eigen koninkrijk betreden had, overal ruïnes, de akkers slordig en onbebouwd, een woestenij, de menschen mager en haveloos, alsof zij uit holen en kerkers te voorschijn kwamen.

Basin is een partijdig man, en het is de vraag, of Lodewijk het zoo gezegd, laat staan gezien heeft. Doch het geeft de gangbare voorstelling. En ook Commines gaf aan de Bourgondische landen zijn bekende lofspraak: ‘Me semble que pour lors ses terres se pouvoient myeulx dire terres de promission que nulles aultres seigneuries qui fussent sur la terre. Ilz estoient comblés de richesses et en grand repos.’ - ‘C'est en ce monde ung paradis terrestre’, zegt Molinet.

Toch was het den tijdgenooten wel bewust, dat in dat gebied van welvaart en rijkdom de landen van Germaansch karakter hoofdzaak waren. ‘Puyssance, zegt dezelfde Molinet, se tient en Flandre, en Brabant, à Bruges, à Gand, en Hollande, en Zélande et à Namur, et est trop plus flamengue que wallonne’. Commines behelpt zich, om de Nederlanden aan te duiden met de termen ‘ces parties de Flandre’, of ook ‘de Flandre et de Hollande’.

Vlaanderen en Holland, dat zijn de twee landen, wier eigenaardigheid en groot gewicht de Fransche tijdgenooten het meest getroffen hebben, veel meer b.v. dan Brabant, waar toch het centrum der Bourgondische macht gelegen was. Vlaanderen natuurlijk in de allereerste plaats. ‘La conté de Flandres, laquelle est la plus noble, riche et grant qui soit en crestienté’, roemt Christine de Pisan. Van oudsher heeft het sterke naturel van het weerspannigste leen der kroon de Franschen getroffen; hun schatting van het Vlaamsche volk is gemengd uit ontzag en bewondering met bespotting en minachting. De opvattingen van een volk omtrent de karaktereigenschappen van een naburig volk zijn in den regel merkwaardig constant, en in haar oppervlakkigheid, eenmaal gevormd, voor weinig variatie vatbaar. Eigenlijk zijn de noties omtrent den Vlaming en zijn land, die omstreeks het jaar 1903 in den strijd over de Fransche primitieven aan sommige Fransche geleerden tot argumenten dienden, nog zeer verwant aan de gangbare appreciatie der Vlamingen bij de Franschen der vijftiende eeuw. Daar is in de eerste plaats de hemel en het klimaat (dit geldt natuurlijk van alle Nederlanden). Het is ‘le froit paiz de Flandres’, waar men in het slijk zakt, ‘nevelige landen, waar de lucht bedekt is en mistig door de vochtigheid van de uitgestrekte poelen en den nattigen grond.’ Dan wat het volk zelf betreft:

hun botte landelijkheid, hun rumoerige moed, die geen steek houdt, hun gulzigheid. Het beeld, dat in het Kerelslied door den Vlaamschen edelman van den Vlaamschen boer wordt geschilderd, geldt den Franschman voor de Vlamingen in 't algemeen. Deschamps dicht een aantal schimpliederen vol verachting tegen het gehate land met zijn wispelturige, weerspannige bevolking, die in den krijg op de slooten van hun akkers vertrouwt. ‘Flandrorum rustica manus.. velut porcorum grex intra se commota grunit,’ zegt de deftige bisschop van Châlon, kanselier van het Gulden Vlies. ‘Ermaingnacs disoient que Flamens estoient paissus et nourris de burre, et qu'ils se fonderoient à ung chault soleil, aveuc ce que les convenoit retourner pour ouyr leur vaches véeler.’ Zooals een reiziger in zijn verhaal ter verlevendiging af en toe een paar Congoleesche of Papoea-woorden inlascht, mengen de Fransche chronisten in hun beschrijvingen van krijgsbedrijven eens een Vlaamschen kreet: ‘Wappe, wappe, Gawe gawe.’ Zelfs de droge Monstrelet verwaardigt zich tot een zweem van ironie, wanneer hij den opmarsch van het Vlaamsche leger naar Calais in 1436 beschrijft, op elke kar een haan, en maakt zich vroolijk over hun snoeven en hun schrik.

Doch diezelfde Vlamingen, ‘grands mangeurs de chairs, de poissons, de laict et de beures’, zijn tegelijk ‘gens périlleux’; hun onhandelbaarheid en oproerigheid, hoogmoed en weelde vormen de andere zijde van dat conventioneele karakterbeeld, waarin wrevel en minachting met ontzag is gemengd. Indien het Vlaamsche volk voor hun vorst handelbaar was geweest gelijk andere landen, meent la Marche, zouden weinig vorsten grooter veroveringen hebben kunnen maken dan de graven van Vlaanderen. ‘Li orgieus de Flandres’ is het steeds weerkeerende thema in Froissart's verhaal van den grooten opstand. Die faam van hoogmoed, weelderigheid en ongehoorzaamheid concentreert zich op Gent, de eerste stad der Bourgondische landen, ja, volgens Basin zonder twijfel de rijkste en volkrijkste van alle steden in het Fransche rijk, maar door den overvloed en den langen vrede hoovaardig geworden.

Elke Vlaamsche, en dat is meestal Gentsche opstand heeft een bloedstroom van vijandigen hartstocht door het Fransche

gemoed gejaagd, weleer de dagen van Kortrijk en die van Jakob van Artevelde, dan die van zijn zoon, dan die van Gavere, die van het onverwachte oproer bij den eersten intocht van Karel den Stouten, eindelijk die van 1477. Dreigend klinkt de verontwaardiging uit het lied van Eustache Deschamps:

> ‘Arbres d'orgueil, plante d'iniquité
> Et racine de toute traison,
> Branches aussi de toute fausseté,
> Fueilles, fleur, fruit, de contradicion
> Cause, moment de grant rebellion,
> De Canaam, Caym et Judas née,
> D'eresie contre Dieu forsenée,
> Ingrate en tout que Lucifer atent,
> Dieux contre toy a sentence donnée:
> Avise toy, fausse ville de Gand’.

Gent draagt een vloek met zich. ‘Ha Gand, mauvais Gand! ville bien ingrate et mescognoissant des biens de Dieu, ténébreuse et noire en un ancien naturel péché que tu as comme mantel, qui fusses resplandissant sans celuy, de toutes villes crestiennes la royne!’ Zoo weeklaagt Chastellain over het oproer van 1467, dat hij zoo meesterlijk geschilderd heeft. En het is naar aanleiding van de Gentsche gebeurtenissen van 1477, dat Commines zijn lange beschouwing opzet, hoe God aan ieder volk of koninkrijk een stekel, een weerstand heeft gegeven, om het in nederigheid en vrees te houden: aan Frankrijk de Engelschen, aan Engeland de Schotten, aan Vlaanderen Gent. Want het is Gent, dat telkens weer het Vlaamsche land, tot straf voor zijn zonden, in het ongeluk stort. ‘Ik kan niet denken, peinst hij aanvankelijk, hoe God zoo lang die stad heeft kunnen bewaren, waarvan zooveel kwaad gekomen is, en die van zoo weinig nut is voor het land, waar zij gelegen is, en voor de publieke zaak van dat land, en nog veel minder voor den vorst.’ Maar vervolgens komt hij op de gedachte: het is tot Vlaanderen's kastijding. ‘En derhalve is die stad wel gelegen daar waar zij ligt, want het zijn van alle landen der christenheid die welke het meest zijn overgegeven aan alle geneuchten, waar de mensch naar haakt, en aan de grootste praal en verkwisting.’

De Vlaamsche aard was den Franschen geest veel te vreemd, dan dat het Vlaamsche sentiment den grondtoon had kunnen aangeven voor een nieuw Bourgondisch-Nederlandsch patriotisme, waarvan de dragers, de hofkringen en de ambtenaren in de eerste plaats, overwegend Fransch waren.

Tusschen Frankrijk en Vlaanderen bestonden oude aanrakingen en zat een oude, star geworden wrok. Dat gold niet voor Holland en Zeeland. Voor deze gewesten, die evenzeer als Vlaanderen door de Bourgondische geschiedschrijvers met een speciale onderscheiding behandeld worden, koesteren zij een veel welwillender gevoel. De belangrijkheid, die deze landen van de Bourgondische macht hebben gehad, behoeft hier niet te worden uiteengezet. Voor Holland en Zeeland had Philips in 1425 zijn Fransche politiek in den steek gelaten, daar had hij den slag meegestreden, dien zijn verheerlijkers hem als zijn schitterendsten triomf aanrekenen, dien van Brouwershaven in 1426. Ook ten opzichte van Holland en Zeeland is bij de Franschen reeds het conventioneele karakterbeeld in wording, dat zich door de eeuwen heen luttel zou wijzigen. Als groote achtergrond de zee. Een uiterst afgelegen landje, maar vet en rijk. De bevolking zeer eigenaardig van zeden en gebruiken, van een oorspronkelijke grofheid en ruwheid, maar dapperheid en eerlijkheid tevens. Illustreeren wij dat alles met enkele voorbeelden. Eerst wat de geografische noties betreft. Deze waren bij den vijftiende-eeuwer niet zooals bij ons op een geteekend kaartebeeld gebaseerd, maar op de herinnering van zijn tochten of het verhaal van die van anderen. Tochten naar of in Holland en Zeeland waren vaarten te scheep, en het wijde water gold in die herinnering als ‘de zee’. En zoo zagen die Fransche edelen doorgaans Holland en Zeeland als ‘landen over zee’ ten opzichte van Vlaanderen en Brabant. Immers van Sluis naar Holland niet alleen kwam men over zee, maar ook van Gelre naar Brugge. Te Leuven wacht men den hertog, die voor Deventer lag ‘*par delà la mer* bien avant sur les frontières de Frise’. Plaatsen in Holland denkt men zich onwillekeurig aan zee: Gorkum, Bergen op Zoom, Alfen liggen aan zee. Zijn alzoo de aardrijkskundige denkbeelden omtrent Holland niet helder, niet beter wordt het, als de aanwaaiing van het humanisme ze met ethnografische speculaties

mengt, en bisschop Jean Germain in de Kennemers resten der Goten zoekt, of hen Abodriten noemt, terwijl zijn ambtgenoot Jean Jouffroy wijdluftig bewijst, dat de Hollanders Cimbren, ‘derhalve’ Franschen zijn. Doch dit zijn zonden onzer eigen voorvaders evengoed.

Niet zonder reden zal Chastellain met superieuren glimlach van de verbazing der Hollanders over het ordefeest van het Gulden Vlies in den Haag in 1456 hebben gesproken, van de Friezen en Utrechters in het bijzonder: ‘Car oncques en ce bout de pays-là n'avoit esté vu pareil cas à cestui ne de telle beauté.’ Niettemin roemt hij de ridderzaal in den Haag als een der schoonste ter wereld en der geschiktste om een groot feest te vieren, en een der straten van Dordrecht als de schoonste straat der christenheid. De landbevolking niet alleen wijkt hier af in dracht en zeden, maar ook de stedelingen en ridders; Holland had nog zijn eigen krijgsgebruiken.

De lof van Vlaanderen's rijkdom, zijn volkrijkheid, zijn bloeiende steden wordt in een lager toon ook van Holland, Zeeland en Friesland reeds gezongen: ‘Volken, die floreeren door hun rijkdommen, hun groot getal, door de schoonheid en menigte hunner steden, vooral door de verwonderlijke uitrusting van hun vloot, en die in land- en zeekrijg niet te verachten zijn.’ Ook Holland wekt de gedachte aan weelde en gemak, aan donzen bedden en overvloed. En aan dronkenschap. Voor het verhaal van den vromen dronkaard, die na zijn confessie regelrecht het paradijs in wil, kiest de auteur van de Cent nouvelles nouvelles ‘un grand lourd Hollandois, si très yvre que merveille’, die van Scheveningen naar den Haag wandelt. Toch ontbreekt in dezen minder gunstigen dunk de haat, die in de Fransche schatting der Vlamingen altijd doorklinkt..

‘Peuple hollandois, fière gent maritine,
Zélandois forts, robustes et terribles,
A juste droit et équité divine
Tu les submis en ta franche saisine
Par long travail en armes très-pénibles,
A quoy pluseurs rois, nations horribles,
Ont contendu en y quérant victoire,
Dont nul jamais fors toy n'eust celle gloire.’

Waarlijk, wij kunnen tevreden zijn. Reeds in de vijftiende eeuw zulk een roep van geduchtheid en onoverwinnelijkheid! De scheepsmacht van Holland en Zeeland is reeds een factor in de politiek van West Europa. Engeland en Frankrijk rekenen bij hun wederzijdsche invasieplannen op Hollandsche transportvloten.

De genegenheid voor Holland en Zeeland bij de ijverige dienaren van Bourgondië is trouwens niet te verwonderen. Beide landen genoten de faam van bijzondere verknochtheid aan het Bourgondische huis. Die verknochtheid was zeer zeker grootendeels een voortzetting van het Kabeljauwsche partijgevoel, maar juist deze omstandigheid moest er een warm en hartstochtelijk karakter aan verleenen. In het bijzonder heeft die goede verstandhouding bestaan tusschen de twee gewesten en Karel, toen nog graaf van Charolais, die sedert 1462 den onmin met zijn vader in Holland was gaan ontwijken. De dorpsnaam Charlois bewaart er de herinnering aan. De Hollandsche steden namen het initiatief om een verzoening tusschen Philips en zijn zoon te bewerken. Karel van zijn kant blijkt ook aan Holland gehecht te zijn geweest. Bij de huwelijksfeesten van 1468 prijkte bij een der maaltijden midden in de zaal een hooge toren, geheel naar het model van den zoogenaamden blauwen toren, welken Karel bij het kasteel van Gorkum had laten beginnen. Bij een anderen maaltijd waren de tafels versierd met dertig schepen en dertig torens, al de schepen nauwkeurig nagebootst ‘tout au plus près du vif que on pouvoit faire la semblance d'une carracque ou d'ung grant navire.’ Elk dier stukken stelde een van 's hertogen gewesten voor: 5 hertogdommen, 14 graafschappen, verder heerlijkheden en steden. La Marche noemt de 27 aldus voorgestelde steden; het zijn 1 Bourgondische stad, 6 uit Artois, Henegouwen en Fransch Vlaanderen te zamen, 5 uit Brabant (Antwerpen inbegrepen) en Limburg, 6 uit Vlaanderen en niet minder dan 9 uit Holland en Zeeland.

Fraai opgetuigde schepen, het moet een tafelopzet naar Karel's hart zijn geweest. Immers de jonge vorst met zijn stormachtigen geest vol tegenstrijdigheden had onder zijn liefhebberijen naast zijn muzikaliteit ook die van een hartstochtelijk zeeman. ‘De sa nature desiroit la mer et les

bateaulx sur toutes riens.' Toen hij te Veere het kind van Wolfert van Borselen en Maria van Schotland ten doop ging houden, had hij boos weer op zee. 'Mais il estoit à son desir, car il aymoit et desiroit les batteaulx en la mer, et luy ne sembloit nulz ventz ne nulle fortune dangereuse; et se congnoissoit de son propre art naturel au gouvernement des batteaulx'. Zou die trek niet een natuurlijke toenadering tusschen hem en de Hollanders en Zeeuwen geschapen hebben?

Er is in de vijftiende eeuw nog geen sprake van een besef van een natuurlijke eenheid der Noord-Nederlanders. Hoe kon het ook? Immers in de taal bestond die eenheid nog niet volkomen; en welk kenmerk zou anders den vreemdeling kunnen treffen? Eerst de politieke vereeniging heeft tot het bewustzijn gebracht, wat niettemin te voren reeds een cultuurhistorisch feit was: de nauwere aanraking tusschen Holland en Zeeland met Friesland en het gebied van IJsel, Rijn en Waal. Toch was die politieke vereeniging reeds in wording. De Bourgondiër had reeds Utrecht in een soortgelijke afhankelijkheid gebracht als eerder het bisdom Kamerijk en later, ten koste van veel strijd, ook Luik. Het huis Kleef was door huwelijk en hofleven half-Bourgondisch geworden, zooals weleer dat van Beieren-Henegouwen. In Gelre zou weldra de Bourgondische macht gevestigd zijn. Over Friesland eindelijk had Philips de Goede de Hollandsche aanspraken geërfd; hij beschouwde zich als heer ervan. De zeer wijde en vage notie nu, die de term Friesland voor de Bourgondische geschiedschrijvers inhield, scheen een algemeene veroveringspolitiek ten opzichte van al de nog niet Bourgondische deelen van Noord-Nederland te wettigen: 'la conqueste de son royaume de Frise'. De grenzen van dat koninkrijk kennen die schrijvers niet. Deventer geldt als Friesland, de andere IJselsteden desgelijks. Chastellain spreekt van 'les trois hautes villes devers Frise', hij noemt ze Stavele, Groeningues en Deventer. De bewoners van die landen golden als vreemdelingen. Voor Deventer had Philips te doen met 'diverses et sauvages nations', meent Chastellain. Zoowel Froissart als hij maken nauwkeurig onderscheid tusschen Hollanders en Zeeuwen aan den eenen kant, Utrechters en Gelderschen aan den anderen. De eersten zijn 'Thiois',

de laatsten ‘Allemans’. Gelderschen en Utrechters zijn ‘une diverse génération de gens’, zegt Chastellain, en hij legt herhaaldelijk den nadruk op hun grooten afkeer van de Franschen. Hoe hij de Friezen beschouwt, blijkt het best uit zijn verhaal van het ongeval, dat den Frieschen afgezanten in 1456 in den Haag overkwam, waar zij onder vrijgeleide voor den hertog verschenen waren. Op een laten avond vermaakten de Friesche heeren ‘qui sont grosses gens et lourds et peu appris de dangereuses conditions de gens de court et de nobles hommes’, zich in hun logies met rumoermaken. Zij zaten elkaar onder gelach en geschreeuw achterna en klosten daarbij met hun houten trippen over den planken vloer van de bovenkamer, waar zij hun nachtverblijf hadden, kortom zij deden, alsof zij thuis waren, ‘et avoient peut-estre bu trop de vin.’ Dit verdroot hen, die daaronder logeerden, een viertal edelen van het Bourgondische hof. Zij riepen naar boven ‘contre ceux d'en haut en fellement les maudissant et tensans contre eux en françois.’ De Friezen ‘qui n'entendoient françois ne que bestes brutes’ riepen terug in het Friesch en nog harder, en in zalige onwetendheid van de bedoeling der anderen bleven zij spotten en lachen, totdat dezen het geduld verloren en de trap op stoven. De bastaard van Viéville beukte geweldig op de deur, de Friezen, aan geen kwaad denkende, openden. Sommigen waren in het hemd, anderen in hun wambuis. De bastaard hervatte zijn driftige vertoogen, maar de Friezen, die niets begrepen, ‘en leur patois lui respondirent ruralement selon ce qu'ils estoient gens’. Waarop de bastaard zijn zwaard trok en er één een hand afhieuw. Het was misschien niet juist ridderlijk, maar dan moesten de Friezen maar beter weten. Het rumoer steeg nu ten top en bereikte den hertog, die, uiterst vertoornd over de schending van zijn vrijgeleide en daarmee van zijn eer, waarschijnlijk ook beducht, dat dit geval zijn diplomatische berekeningen ten opzichte van Friesland leelijk kon verstoren, terstond gelastte, den bastaard te doen hangen. Slechts het feit, dat er nog eenige uren van den nacht restten, voorkwam de uitvoering van het vonnis, en dan nog alleen, nadat de hertogin, de graaf van Charolais en de voornaamste edelen vergeefs hadden gesmeekt, door een voetval van

Philips' schoondochter, wie hij een bijzondere genegenheid toedroeg. Men spaarde geen verontschuldiging noch vergoeding, om de Friezen tevreden te stellen; de verminkte kreeg een jaargeld. En dus vertrokken de Friezen wel vergenoegd en leerden door dit ongeval den hertog kennen als een rechtvaardig en geducht vorst, ‘et en leur rude patois le recommandèrent beaucoup.’

V.

Voor het ontstaan van een Bourgondisch-Nederlandsch nationaal besef waren in de vijftiende eeuw de voorwaarden niet aanwezig. Het had zich anders toch het eerst moeten openbaren bij hen, die genoodzaakt waren, de eenheid der macht in het oog te vatten, de geschiedschrijvers aan het Bourgondische hof. Maar ook zij zagen die macht nog niet als staat, als vaderland, doch als erflanden, bezittingen. De aanhankelijkheid aan het huis neemt bij hen de plaats van een algemeen patriotisme in. Zulk een voorstelling nu van dynastieke trouw is uitstekend geschikt, in een nationaal staatsbesef over te gaan, gevuld te worden met een nieuwen, hoogeren inhoud. Doch daartoe hebben de lotgevallen van het huis niet geleid. Met den val van het geslacht is de Bourgondische staat, zooals de hertogen dien gewild hadden, geavorteerd. Denk u Karel den Stouten wijs en in evenwicht, denk u hem gezegend met mannelijk oir, dus geen intrekking van het hertogdom Bourgondië, geen vereeniging van de Nederlanden met het lot van Oostenrijk en Spanje. Wie zou durven zeggen, dat het Romaansch-Germaansche middenrijk tusschen Frankrijk en Duitschland niet had kúnnen herrijzen met meer levenskracht dan eenmaal onder de Lothariussen!

Die kans bestond sedert 1477 niet meer. Karel's heethoofdige ijver had aan de politiek van Lodewijk XI de vaste richting aangewezen, die de nationaal-Fransche staatkunde voor vele eeuwen zou volgen: zorgvuldige verhindering, dat ooit weer het spook van het middenrijk zou terugkomen. Daartoe moesten niet alleen alle leenen van de Fransche kroon voortaan vast bijeengehouden worden, ook op den bodem van het Heilige Roomsche Rijk moest de Fransche grens naar het Noorden en Oosten vooruitgeschoven

worden. Er mocht geen stof voor het middenrijk overblijven. Terstond na den dood van Karel den Stouten verheft Lodewijk aanspraken op Henegouwen en Oostervant. Was alzoo de schepping van het internationale tusschenrijk voorgoed verijdeld, de kans, dat thans de overgebleven Bourgondische erflanden op den duur een vaste eenheid zouden vormen, was tegelijk belangrijk gestegen. Van de grootste tweeslachtigheid, de samenkoppeling met het hertogdom Bourgondië, waren ze verlost. In alle opzichten ziet men na 1477 de tegenstellingen scherper en daarmee het probleem eenvoudiger worden. De tijd van Chastellain's gewaand Fransch loyalisme onder het Bourgondische kruis was voorbij. Wat Fransch dacht en voelde, koos nu ook regelrecht de zijde des konings. De adel en de vorstelijke ambtenaren neigden zoowel in het hertogdom Bourgondië als in Franche Comté terstond tot Lodewijk; ook in Artois, Henegouwen en Vlaanderen was hun trouw aan Bourgondië niet boven verdenking. Steden en landvolk vreesden de Fransche heerschappij. Niet zonder succes hadden de hertogen steeds de Fransche taille als afschrikking uitgespeeld. Voor het eerst wordt de tegenstelling tusschen de twee talen merkbaar: in de Gentsche troebelen van 1477 en de Brugsche van 1488 roert zich de oude Franschenhaat. Het Dietsche element wint verbazend in kracht en aanzien, sedert de Fransche deelen van den Bourgondischen staat zoo verminderd waren. Met de intrede van Maximiliaan was opeens een nieuwe eerbied opgekomen voor het Heilige Roomsche Rijk en werd de samenhang daarmee weer veel sterker gevoeld. Zoo hyperbolisch als Chastellain de lelie vereerd had, buigt zich Molinet voor ‘le très sainct aigle impérial.’ De ‘vier landen’ bij uitstek waren nu alle overwegend Nederlandsch: Brabant, Vlaanderen, Holland en Zeeland. Werden als bruidschat van Margareta van Oostenrijk, gelijk in 1482 was bepaald, Artois en het Vrijgraafschap prijsgegeven, dan restten als zuiver Romaansche gewesten in den staat van Philips den Schoonen alleen Henegouwen en Namen.

In die dagen klinkt voor het eerst het thema, dat eerlang zoo machtig zou aanzwellen, dat van de eendracht der landen zelve. Het zijn de afgevaardigden van Brabant, die het in de Staten Generaal te Gent na den dood van Maria in 1482 eenvoudig

en welsprekend hebben doen hooren. Zij verzochten de Staten, ‘dat men broeders mocht willen blijven en samen vereend, en door een ware unie en eendracht goeden wil en moed mocht hebben, de landen en heerlijkheden te bewaren. Wanneer gij en wij, en wij en gij van één overtuiging en eendracht zijn (zeiden zij), zonder verdeeldheid, dan zal de koning ons niet kunnen schaden, of wij zullen hem weerstaan, en als wij niet vereenigd zijn, zal hij sommige der landen kunnen teisteren en schaden, en het zou de algeheele ondergang van ons allen kunnen worden. En derhalve moeten wij, om ons en u te bewaren, in ware unie en zonder tweedracht zijn, en leven en sterven in de verdediging van elkanders landen.’ - Klinkt het niet als de taal van een eeuw later? Is het niet, alsof de koning Philips II heet in plaats van Lodewijk XI?

De Bourgondische staat scheen op weg, om in eenvoudiger en beperkter vorm zich thans te consolideeren: een Bourgondische staat zonder Bourgondië. Zonder het land, en zonder het rechte huis, overwegend Nederlandsch in plaats van Fransch. Doch met den naam en de traditie van Bourgondië. En die hebben beide nog lang zeer luid geklonken. Er is in het Bourgondisch sentiment met de rampen sedert 1477 de pathetische toon gekomen van het patriotisme, dat door lijden gelouterd en gestaald is. Molinet, de fade rederijker, smelt in een zuiverder aandoening, als bij de herovering eener stad voor de zaak, die hem lief was, het ‘Vive Bourgogne’ klinkt, ‘ces très douch mots, qui longtemps avoient estez tenus en silence.’ Zijn ware getrouwen dragen het kruis van Sint Andries ‘au plus noble secret de leurs coeurs.’ De vredesjaren van Philips den Goeden hadden voor hen, die de bittere oorlogsperiode beleefden, welke met 1477 was aangebroken, reeds den glans gekregen van een gouden eeuw. Maximiliaan werd verzocht, zijn jonggeboren zoon Philips te noemen ‘en memoire des biens et de la tranquillité que les pays eurent du temps du bon duc Philippe’. In dat kind moest de goede hertog op aarde terugkeeren. Men bleef hem hertog van Bourgondië noemen. De oude kreet, het oude wapen, de bekende emblemen bleven gebruikt. Maximiliaan zelf troonde onder het wapen van Bourgondië, hem golden versieringen met het schuine kruis en den vuurslag. Toen

zijn dochter Margareta in 1493 uit Frankrijk terugkeerde met den smaad van een verstooten bruid des konings, zeide zij tot het volk, dat haar in Kamerijk met gejuich verwelkoomde: 'Ne criez pas noël mais Vive Bourgogne!'

Ook in dien beperkten vorm heeft zich een Bourgondisch-Nederlandsche nationaliteit niet duurzaam kunnen ontwikkelen. Voor de ideëele verbinding met Frankrijk, die eertijds dien wasdom belemmerd had, trad welhaast een zeer reëele verbinding met Spanje in de plaats. Het Bourgondische staatsbeginsel werd Spaansch en verloor daarmee het vermogen, de diverse landen door een zorg, die hun allen gold, te doordringen van het besef hunner gemeenschappelijke nationaliteit, ze te verheffen tot een idee, die immers de regeering zelf niet meer bezielde, ze vereenigd aan zich te binden als aan het eenige principe, dat de kern en drager van hun volkseenheid kon zijn. De Staten werden nu de dragers van de nationale idee, maar zij konden het slechts onvolkomen zijn, want bij hen ontbrak de eenheid. Twee nationaliteiten ontstonden in plaats van een. De Zuidelijke Nederlanden werden in bijna alle opzichten de echte, maar aan weerszijden gesnoeide uitgroei van den Bourgondischen staat. Zij vormden een staat en een nationaliteit, maar zij misten twee en een halve eeuw het goed, dat staat en nationaliteit volwaardig maakt: de vrijheid. De Noordelijke Nederlanden vormden eveneens een nationaliteit en in hoogeren zin dan hun buren, want zij hadden de vrijheid. Maar zij́ waren nauwelijks een staat te noemen. Had Bourgondië-Oostenrijk niet althans een deel van zijn werk reeds tot stand gebracht, toen de scheuring kwam, dan zou aan de Noordelijke gewesten elk vermogen, zich tot een nationaliteit en een staatslichaam te verbinden, ontbroken hebben.

J. HUIZINGA.

Prometheus geboeid

Zevende tooneel.
Prometheus, Rei der Okeanieden, Io.

Io ***(zij komt op van links, van de landzijde):***
Wat land? Wat volk? Wat man is dees
Dien 'k weerloos zie tegen regen en zon
Aan de rotsen gehaakt? -
Zeg boetend voor wat misdrijf gij versmacht!
Der ellendige duid,
Waarheen ik ter wereld verdoold ben!

O o!
Weêr steekt onzaalge mij de horzels-angel...
Weêr zie ik - weer het, Zeus! - het spook van Argos,
Der Aarde zoon, mijn oogen-overzwermden hoeder:
Met loerend-valsche blikken sluipt hij nader,
Dien in den dood zelfs de aarde niet kan bergen.
Hij stijgt omhoog uit d' afgrond.
Hij jaagt de armzalige, hij drijft mij
In dorst en honger voort langs 't eindloos zand der zeekust...

Daar zet het deunen van het schelle was-gevoegde riet
Zijn slaapwekkende wijzen in...
Wee wee! tot waar wel voeren mij de gangen
Van 't doelloos-verre zwerven? -
Wat schuld, wat zonde, o zoon van Kronos,

Hadt gij in mij ontdekt,
Dat gij mij, lacy! in dit lijden jokte,
Mij dus met brems-gedreven vreezen
Rampzalig en verbijsterd afslooft?...
Verteer met vuur, verdoe mij onder de aarde,
Werp mij als aas den muilen voor der zee -
Maar laat door mijn gebeden
U eindlijk, Heer, verteedren!
Ziek tot den dood heeft mij gekweld
Dit zwervebonte dolen, -
En nog kan 'k niet vernemen
Hoe 'k ooit ontkom aan mijnen leedgang...
Verstaat gij 't roepen van de koe-gehoornde maagd?

PROMETHEUS:
Hoe zoude ik doof zijn voor de brems-vervolgde bruid,
Inachos' dochter? - die het hart van Zeus verwarmt
Met liefde, en daarom door de haat van Hera nu
Noodschiks tot eindeloozen wedloop wordt geplaagd.

IO:
Hoe komt gij te roepen mijn vaders naam?
Wie zijt gij? Verhaal het der zwaar-beproefde.
Wie zijt ge, onzalige, die mij onzalige
Zoo zeer naar waarheid toespreekt?
Ook hebt gij het god-gedrevene lijden genoemd,
Dat stekend - wee mij! - met zijn rustelooze prikkels
Mijn jeugd verschrompelt.
Door Hera's wrokkende listen verweldigd,
Vlied ik in smaad en honger
Met storm-ontstuimge sprongen... Wee,
Wie anders is zoo god-verlaten,
Die zwoegen moet als ik?
Stel me, als gij kunt, één duidlijk teeken.
Wat wacht mij nog te lijden?
Wat middel blijft? Wat kruid voor deze krankheid?
Duid het, indien gij 't weet.
Wijs het, verluid het aan de zwervenskranke maagd!

PROMETHEUS:
Ik zeg u eerlijk al wat gij te weten wenscht,
Niet raadselen-doorvlochten, maar met 't simpel woord
Dat vriend te hooren recht heeft uit bevrienden mond. -
Gij ziet Prometheus die het vuur den stervers schonk.

IO:
Gij die den stervers als gemeen solaas verscheent,
Dulder Prometheus, om wat oorschuld lijdt gij dit?

PROMETHEUS:
Nauw hield ik van mijn rampen te bejammren op.

IO:
Dus zoudt gij mij niet willen toestaan deze gunst -?

PROMETHEUS:
Wat gunst verzoekt gij?... 'k Zeg u alles wat gij vraagt.

IO:
Beduid wie u gejokt heeft boven deze kloof.

PROMETHEUS:
Van Zeus deed het de raadslag, en Hephaistos' hand.

IO:
En wegens welk vergrijpen boet gij deze straf?

PROMETHEUS:
Zooveel als ik verklaard heb, en niet meer, volsta.

IO:
Toch, wijs mij buitendien nog van mijn zwerven aan
Het einde: wat de duur zal wezen van mijn nood.

PROMETHEUS:
Beter dat gij dees dingen niet dan wel verneemt.

IO:
Waartoe verheimlijkt wat ik eenmaal lijden móet?

PROMETHEUS:
Gering geschenk begeert gij. Het begroot mij niet.

IO:
Draal dan niet langer. Openbaar al wat gij weet.

PROMETHEUS:
Niets let mij - doch te schokken schroom ik uw gemoed.

IO:
Niet meer dan zelf mij lief is, wees om mij bezorgd.

PROMETHEUS:
Daar het uw wensch is, zal ik spreken. Luister dan.

REI:
Nog even - mij ook geef mijn deel en hartewensch.
Gun ons vooraf te hooren wat zij heeft doorstaan,
Der lotgevallen velen kommer, uit haar mond.
Der toekomst kampen mag zij leeren dan van u.

PROMETHEUS:
Uw taak, o Io, de vervulling van haar wensch
Aan dezen, te eerder daar ze uw vaders zustren zijn.
Want om zich jammrend uit te weenen in zijn leed
Daar waar men hoop heeft van zijn hoorderen als loon
Tranen te beuren, noem ik welbesteden tijd.

IO:
Ik weet niet hoe ik u vertrouwen weigren zou.
Gij zult vernemen alles wat gij van mij wenscht,
In woorden duidlijk, al vernieuwt mijn smart 't verhaal
Hoe deze god-geblazen stormwind, dit verderf
Van mijn onnoozel jeugdschoon mij is toegewaaid. -
Voortdurend naakten tot mijn jonkheids slaapvertrek
Alnachtlijk droomgezichten en vermaanden mij

Met fluistersproken: o veel-gelukzaalge maagd,
Waarvoor bewaart ge uw kuischheid, die verwerven moogt
Den hoogsten bruîgom? Immers, door verlangens pijl
Is Zeus ontgloeid in smachten om tot liefdes werk
Zich met u saam te spannen... Gij, o kind, verschop
Niet zijn omhelzing. Maar naar Lerna's diepe weî
Ga waar uw vaders geite- en runderstallen zijn,
En koel Zeus' ooglicht van begeertes heete koorts. -
Door zulke droomen werd ik arme nacht aan nacht
Niet losgelaten, tot ik mijnen vader dorst
Vertellen dier schrlkbeelden avond-trouw bezoek.
En deze zond naar Pytho en Dodona heen
Herhaalde boden om te leeren met wat daad
Of woord hij 't welgevallen dienen zou der goôn.
Zij brachten van de reize orakelspreuken meê,
Raadslig, onduidlijk, dubbelzinnig opgesteld.
Maar in het einde kwam de boodschap zonneklaar,
Bevel nadrukklijk, volverwoord, aan Inachos
Om mij te stooten weg uit huis en vaderland,
Offer-vrij dolend langs der aarde verste grens,
Als hij niet wilde dat des bliksems stralend vuur
Van Zeus zou dalen en zijn gansch geslacht verdoen.
Door zulke oraaklen overreed van Loxias,
Heeft hij mij uitgedreven, sloot mij buiten 't huis,
Tegen ons beider opzet. Doch hem dreef de nood,
Zeus' gewelddaadge breidel, zulk een ding te doen.
Mij waren daadlijk menschlijk uitzicht en verstand
Verstoord: gehorend als gij ziet, geprikkeld door
De scherpe speer der horzel, in verwoeden sprong
Joeg ik naar Lerna's kustland en den zoeten dronk
Van bron Kerchneia. Als mijn hoeder met mij meê
Volgde Argos de aardzoon leêg van deernis, en hij liet
Nimmer zijn tallooze oogen van mijn voetspoor los.
Hem heeft een onverklaarbaar noodlot onverhoeds
Beroofd van leven. Mij, gestoken door de brems,
Drijft goddelijke geesel voort van land tot land. -
Wat is geschied, vernaamt gij. Kunt gij zeggen wat
Mij rest aan lijden, duid het. Spreek geen onwaar woord
Uit meêlij dat vergoêlijkt. Want ik weet geen leed
Zoo gruwlijk als het aaien van bedachten troost.

REI:
Wee wee! laat af, laat af!
Nimmer nimmer kon ik droomen
Dat tot mijn ooren zouden reiken
Zoo vreemde sproken!
Noch dat zoo kwalijk te aanschouwen, en kwalijk te dragen
Beelden van leed en verderf en ontzetting
Met weêrsneedsche' angel
Ziel zouden ijzen!
Eilaas, noodlot, noodlot!
Mijn oogen huiveren, die zagen
Io's leedgang
Aan zich voorbijgaan!

PROMETHEUS:
Gij steent te spoedig, zijt te vroeg van vreeze vol.
Bedwing u tot gij ook het oovre hebt geleerd.

REI:
Spreek: onderricht haar. Voor wie lijden, is 't wel zoet
Zeker vooruit te weten 't leed dat overschiet.

PROMETHEUS:
Uw vorig wenschen kreegt gij licht van mij gedaan:
Vooraf vernemen woudt gij van haar worstelgang
Verhaal omstandig, woorden uit haar eigen mond.
Nu hoort het oovre: wat al tegenspoeden nog
Van Hera moet verduren deze jonge maagd.
En gij, o Inachos' zaad, leg in uw gemoed
Mijn woorden, dat gij d' eindpaal leert van uwen weg.
Eerst wend van hier u tegen d' opgang van de zon
En over de ongeploegde bunders zoek uw pad.
Gij vindt de zwerfsche Skythen die in rieten huis
Zweef-wonen op hun welgewielde wagenen,
Met boog en pijl bewapend voor het verre doel.
Treed dien niet nader: trek aan hun gebied voorbij
En wijk geen voetbreed van 't zee-ruischend rotsstrand af.
Ter linker huizen de Chalybiërs, meesters in
Het ijzersmeden. Ook voor dezen hoed u wel;

Want wilden zijn zij, vreemden ontoegankelijk.
Dan komt ge aan stroom Hybristes, waardig zijnen naam.
Wil hem niet overtrekken (want daar is geen wed)
Vóor gij ten Kaukasos naakt, aardes hoogsten berg,
Daar waar uit zijne slapen zelven de rivier
Haar kracht komt balgen. Overtrekken zult gij dan
Die star-nabuurge toppen. Daal vandaar het pad
Naar 't Zuiden totdat ge aantreft 't mannenhatend heir
Der Amazonen die eenmaal Themiskyra
Rond den Thermodoon gaan bevolken tot waar gaapt
Rotsruige kolk van Salmydessos, gastvrouw wreed
En tweede-moeder voor al schip en schepeling.
Die geven blij-reê u geleide op uwen weg.
De nauwe landstraat vindt gij naar de poorten van
't Kimmerisch eiland dat gij doortrekt om aan 't end
't Maiotisch golfbed onverschrokken door te gaan.
Den stervers blijft aleeuwig van dien overtocht
Roemruchte konde, de engte voortaan Bosporos
Geheeten. Dan verlaat ge Europa's vlakte en komt
Naar 't vasteland van Asia -

(tot de REI:)

Ziet gij nu soms in
Hoe Hemels overweldiger een geweldnaar is
In ieder opzicht? Van dees stervling haakt hij god
Liefde te winnen - en zulk dolen werpt hij ze op!

(tot IO:)

Een wreeden werver om uw huwlijk, jonge maagd,
Hebt gij getroffen. Want bedenk dat dit relaas
Dat gij gehoord hebt, nauwlijks in zijn aanhef is.

IO:
Eilaas, wee mij, wee!

PROMETHEUS:
Gij roept en jammert nu al? Wat wel zult gij doen
Als ge aanstonds aanhoort uwer rampen overschot?

REI:
Gaat gij haar dan nog meerder lijden kondigen?

PROMETHEUS:
Een stormenzwaren zeevloed van schrikzalig wee.

IO:
Wat winst is mij te leven? Waarom stort ik niet
Mij van dees steile rotsen onverwijld omlaag
Dat op den grond verpletterd ik van rampen al
Verlost zou wezen? Beter sterven eens voor goed
Dan al zijn levensdagen niets dan leed te zien!

PROMETHEUS:
Hoe zoudt gij nooden dulden zooals ik doorsta,
Aan wien te sterven nimmermeer is voorbeschikt?
Dat toch zou wezen een verlossing uit mijn leed!
Nu echter heb ik van mijn zwoegen grens noch eind
Te wachten, vóordat Zeus der heerschappij ontstort.

IO:
Is dit ooit mooglijk dat 't bewind aan Zeus ontvalt?

PROMETHEUS:
't Waar vreugd u, denk ik, zulk een ommekeer te zien?

IO:
Hoe anders, daar mij Zeus met ongeluk vervolgt?

PROMETHEUS:
Verneem van mij dan, dat dit werkelijk wezen zal.

IO:
Wie ooit ontrooft den schepter hem der heerschappij?

PROMETHEUS:
Hij zelf door eigen inzichtledig overleg.

IO:
Op wat voor wijze? Duid het, als het u niet schaadt.

PROMETHEUS:
Een huwlijk zal hij aangaan, dat hem straks berouwt.

IO:
Met wie? Godin of stervling? Zeg het zoo gij 't moogt.

PROMETHEUS:
Dit vraag niet. 't Is niet oorbaar dat ik antwoord geef.

IO:
Wordt van den troon gestooten hij door eigen vrouw?

PROMETHEUS:
Zij baart een zoon hem, sterker dan de vader is.

IO:
Blijft geen ontkomen mooglijk voor hem aan dit lot?

PROMETHEUS:
Alleen als ik eerst uit mijn boeien ben bevrijd.

IO:
Wie, tegen Zeus' wil, zal dat doen? Wie maakt u los?

PROMETHEUS:
Van uw nakomelingen eene moet het zijn.

IO:
Hoe zegt ge? Een mijner kindren redt u uit uw nood?

PROMETHEUS:
Na tien geslachten die de derde is in geslacht.

IO:
Nu klinkt uw boodschap nauwlijks meer een welkom waard.

PROMETHEUS:
Zoo spaar mij ook 't verhalen van uw eigen leed.

IO:
Eerst spiegelt gij mij winst voor - dan onthoudt gij haar.

PROMETHEUS:
Ik zal u schenken van de beide reednen de één.

IO:
Verklaar mij, wat voor reednen. Leg de keus mij voor.

PROMETHEUS:
Ziehier. Verkies gij. Zal ik uw toekomend wee
Nauwkeurig duiden of den man die mij verlost?

REI:
Van deze gunsten wil aan Io de éene, mij
De andre bedeelen. Acht me uw woorden niet onwaard.
En haar verkondig haren verdren zwerversgang,
Mij wie u zal verlossen. Want dit derf ik noô.

PROMETHEUS:
Daar het uw uitgesproken wensch is, geef ik toe
U te verkondgen alles wat gij mij verzoekt.
U, Io, duid ik uwen veelbewogen gang
Het eerst: in taaflen van gedachtnis schrijf hem neêr.
Over de zee-pas, beider vastelanden grens,
Keer u naar de Oostertransen vlammeschijnend van
Het spoor der morgenzonnen, reis tot aan de zee
En steek haar bruisen over tot gij weêr belandt
Ter Gorgoneische vlakte aan berg Kisthene waar
Huizen de aloude maagden, Phorkys' dochtren, drie
Zwanegestalten, die slechts één gemeenzaam oog
En éenen tand bezitten. Haar beschijnt nooit zon
Met hare stralen noch de nachtelijke maan.
Nevenaan zijn haar zustren, de Gorgonen drie,
Gevleugeld, slangenharig, bij den mensch gehaat:
Geen stervling die haar aanziet en den adem houdt.
Laat mijne woorden u een voorbehoedsel zijn.
Nu hoor een ander onheil-dreigend tafereel.
Vermijden Zeus' woedfelle honden moet gij dan,
De scherpgebekte grijpen, en 't eenoogig heir
Der paartl-berijdende Arimasken huizend aan
Den bovenloop van Ploetoons goud-doorstuwden stroom:

Die moogt gij niet genaken. Ver bij aardes grens
Komt ge aan den stam der zwarten in wier buurt de zon
Heeft hare bronnen. Ook ontspringt er de Aithiops.
Ga verder langs diens oevers tot gij hebt bereikt
Den vloedval waar langs wanden van 't Biblisch gebergt
De Nijl zijn heilig levengevend water stort.
Die zal den weg u wijzen naar 't driehoekig land
Neilotis, waar u en uw kindren is beschikt,
O Io, uwe stad te stichten ver van huis. -
Bleef eenig ding u duister, klonk iets stamel-vaag,
Verdubbel 't vragen, vorder duidelijk bescheid.
Ik heb meer tijd beschikbaar dan mij lief kan zijn.

REI:
Blijft u te melden van haar onheilvollen tocht
Eén verder voorval, kwam u eenig ding te ontgaan,
Spreek. Is uw woord ten einde, schenk ons op ons beurt
De gunst die wij u vroegen, die u zeker heugt.

PROMETHEUS (*tot de* REI*)*:
Vernomen heeft zij heel heur zwerftocht tot zijn eind.
Toch, opdat ze inzie 't nut van wat zij heeft gehoord,
Zal 'k duiden wat zij doorstond, eer zij kwam tot hier:
Den besten waarborg mijner woorden geef ik haar. -

(tot IO:)

Der sproke langen voorsleep laat ik achterweeg,
En keer mij tot het uiteind uwer dolingen. -
De velden der Molossen hadt gij reeds bereikt;
Uw weg ging opwaarts naar Dodona's steilen rug:
Daar is Zeus' zetel en Thesprotisch heiligdom,
En 't ongelooflijk wonder van der eiken stem.
Die heeft in stralend-klare klanken u begroet
Met d' eernaam van toekomstge gemalin van Zeus...
De erinnring, zie ik, streelt nog laaiend door uw hart...
Waanzin-gestoken joegt gij toen langs 't strand der zee
Naar Rhea's wijden waterboezem van wiens zoom
Uw storm van heen-en-weêrschen wedloop hier verwoei.
In later tijden draagt die inhoek van de zee,
Wees daarvan zeker, uwen naam, de Ionische,

Al stervelingen van uw tocht gedachtenis.
Dit zijn bewijzen voor u van mijn zienerschap
Dat schouwt wel verder dan de zon van heden schijnt.

(tot de REI:)

Tot u en haar tezamen komt mijn verder woord,
En volgt van vroegre reednen weêr het oude spoor. -
Daar ligt een stad Kanobos aan Aigyptos' rand
Vlak bij de monding en de slibben van den Nijl:
Daar schenkt weêrom u Zeus uw ongerept verstand,
Vrees-leengend streelt zijn hand u, en gij wordt bevrucht,
En baart een zoon hem, die naar zijn verwekkers daad
'Streeler' genaamd wordt, zwarten Epaphos, den heer
Van al 't land dat bevloeid wordt door den breeden Nijl.
't Vijfde geslacht na dezen keert naar Argos weêr.
't Zijn vijftig zustren die gedwongen vluchten voor
't Verwante huwlijk dat haar met haar neven dreigt.
De bruîgoms volgen, door den hartstocht opgejaagd,
Op korten afstand, achter duiven haviken,
Een zwerm van jagers jagend het verboden wild
Van 't huwlijk; want de godheid gunt den buit hun niet.
Pelasgia dekt hen, overweldigd in den nacht
Met moord waartoe der bruiden wake zich vermant;
Want vrouw aan vrouwe rooft mans leven in den slaap,
't Dubbelgewette lemmet vervend in hun bloed -:
Moog Kypris zoo bezoeken mijne vijanden! -
Eén enkle maagd verteedert harts verlangen om
Haar bedgenoot te sparen; vastberadenheid
Verweifelt; tot de keus gebracht, verkiest
Den naam van laf zijn boven dien van bloedbevlekt.
Zij zal in Argos baren koninklijk geslacht...
Dit grondig uit te duiden eischt een lang verhaal;
Doch uit haar bloed geboren wordt de nazoon koen,
Roemruchte schutter, die uit mijne nooden mij
Bevrijdt. - Zulk een voorspelling heeft mijn moeder mij,
Oeroude Themis de Titane, uiteengezet.
Doch 't hoe-en-wat te zeggen eischt een lang verhaal,
En 'k zie niet wat gij bij 't vernemen winnen zoudt.

IO:
O jammer en wee!
Daar vangt opnieuw te doorschroeien mij aan
Waanzins koudvuur, ziel-schokkende vlaag:
't Ongestaalde geweer van de horzel mij spoort;
Aan mijn borstwand bonst onder vreezen mijn hart;
Als raderen kolkt mijner oogen gezicht;
Ik verdool uit mijn spoor onder 't grimmig geblaas
Der verbijstring, mijn tong ontstijft aan mijn macht;
't Stuurlooze besef gaat blindlings te keer
Tegen golven van bittere ellende.

(Af naar links.)

Achtste tooneel.
Prometheus, Rei van Okeanieden.

REI:
Wijs en dubbel wijs was hij
Die het eerst deze waarheid lichtte in zijn hart en in menschespraak verwoordde:
‘'t Beste deel kiest hij die zich onder gelijken verzwagert:
Nimmer streev' naar een huwlijk met wie zich in rijkdom verweeldden,
Of wie op adel en afkomst groot gaan,
Die zijn brood in armoê wint.’

Moogt gij nimmer nimmer mij,
O ontzagbre Moiren, als bruid het bed van Zeus zien deelen;
Moge ik nooit den gemaal eener hemelsche naken!
Want mij huivert te zien hoe de bruîgom-schuwe
Jeugd van Io door Hera verwelkt en verschrompelt
In kwaadzwerfsch dolen
Door eindloos wee!

Bij mij in eere 't huwlijk dat gelijken vreezeloos vereent...
Nimmer moge de liefde van machtiger goden

Naar mij richten
Den onontkoombren oogstraal:
Oorlog zonder tegen-oorlog,
Middlen zonder tegen-middel...
'k Weet niet wat uit mij zou worden.
Want ik zie niet hoe ik ooit
Zeus' overleg ontgaan zou!

PROMETHEUS:
Toch deze Zeus wordt, of zijn hart in trots nu zwelgt,
Eens nog vernederd: zulk een huwlijk neemt hij voor
Te sluiten, dat hem eerlang uit zijn heerschappij
En troonstoel spoorloos wegwerpt. Dan zal onverkort
Aan hem voltrokken worden vader Kronos' vloek
En wraakbeê toen hij neêrviel uit d' alouden troon. -
Uit zulk een net van onheil zou geen enkel god
Hem veilgen uitweg kunnen wijzen: ik alleen,
Ik ken gevaar en middel. Laat hem nu dan vrij
Zeetlen in stout vertrouwen op zijn bovenaardsch
Gestommel, drillend in zijn hand de vuren lans.
Niets baten eens hem deze waapnen, dat hij niet
Eerloos zou vallen met een niet te dragen val.
Zoo'n worstlaar is hij bezig uit te rusten zelf
Tegen zich-zelven, onbestrijdbaar machtgewrocht,
Die feller vlam zal vinden dan de bliksem is,
En luid gedaver dat den donder overschalt.
Poseidoons speer, den drietand die de zee beheerscht
En schokt der aarde vesten, strooit in stukken hij.
Op zulk verderf gestooten, leert Zeus mettertijd
Hoe zeer verscheiden heerschen is van slavernij.

REI:
Den wensch uws harten roept ge op uwen vijand in!

PROMETHEUS:
Neen: wat vervuld wordt, spreek ik - schoon ik 't óok begeer.

REI:
Moet ik verwachten dat een aêr Zeus overheert?

PROMETHEUS:
Ja, en nog zwaarder lijden kromt zijn nek dan 't mijn.

REI:
Hoe kunt gij vreesloos zulke reednen slingeren?

PROMETHEUS:
Wat zoude ik vreezen, wien geen sterven is beschikt?

REI:
Nog smartelijker kwelling brengt hij over u!

PPOMETHEUS:
Dat laat hem brengen: 'k ben op alle ding bedacht.

REI:
Die nederbuigen voor Zeus Wrake, noem ik wijs.

PROMETHEUS:
Den wisselenden heerscher eer, aanbid en vlei -
Mij kan uw Zeus niet deren, minder nog dan niets.
Laat hem begaan en heerschen dezen korten tijd
Naar zijn behagen - lang stiert hij de goden niet! - -
Doch stil - daar zie ik zijnen loopslaaf naderen,
Den dienstknecht van den jongen overweldiger:
Die komt met zeker nooit gehoorde boodschap aan.

Negende tooneel.
Prometheus, Rei van Okeanieden, Hermes.

HERMES:
Gij daar, de wijzaard, overvol van bittre gal,
Die aan de goden u vergreept, d' eendageling
Hun eerrecht wegschonkt, - u bedoel 'k, den dief van 't vuur!
Mijn vader port u uit te spreken wat gij pocht,

Het huwelijk waardoor hij aan 't gezag ontvalt.
En zóo wel, dat niets raadseligs gij overlaat,
Maar punt aan punt hem uitduidt. Dring mij ook niet op
Een dubble reis, Prometheus; want gij ziet dat Zeus
Door zulke listen toch zich niet verweeken laat.

PROMETHEUS:
Aanmaatgend plechtig en vol hollen eigenwaan
Uw taal, als bij een dienaar van de goden past.
Jong zijt gij goden, jong uw almacht, en gij waant
Te wonen in leedvrije burchten... Nam 'k niet waar
Reeds twee tyrannen uit die hoogten neêrgestort?
Zoo zal ik, snelst en schandlijkst, ook den derden zien,
Die nu bewind voert. Dacht gij soms dat ik
In vreeze weg zou duiken voor de nieuwe goôn?
Daar komt nog veel, nog alles toe te kort. - Doch gij
Rep weêr in ijle 't pad dat gij gekomen zijt;
Want niets verneemt gij van de dingen die gij vorscht.

HERMES:
Zulke eigenzinnigheden loodsten vroeger al
U in de haven van dit zelfverkozen leed!

PROMETHEUS:
Toch zoude ik met uw knechtschap, wees daar zeker van,
Niet garen ruilen dezen mijnen boozen staat.

HERMES:
't Is denklijk beter knecht te zijn bij dezen rots
Dan vader Zeus' vertrouwde bode zooals ik.

PROMETHEUS:
Dat is een antwoord als men van een slaaf verwacht,
Die tegen zijne honers zich met hoon verweert.

HERMES:
Gij schijnt zelfs weeldrig in uw tegenwoordig doen!

PROMETHEUS:
Ik weeldrig? Mocht ik eenmaal nog zóo weeldrig zien
Al mijn vijanden! U ook reken 'k onder die.

HERMES:
Stelt gij zelfs mij aanspraaklijk voor uw ongeluk?

PROMETHEUS:
In-één-woord haat ik de gezamenlijke goôn
Die mijne weldaad loonen met onoorbaar kwaad.

HERMES:
'k Hoor wel, uw ziekte is waanzin van de zwaarste soort.

PROMETHEUS:
Ziek ben ik, als zijn vijand haten ziek-zijn is.

HERMES:
Gij zoudt niet zijn te dragen als gij voorspoed hadt!

PROMETHEUS:
Wee mij!

HERMES:
Wee mij! - dat is een uiting waar Zeus niet van weet.

PROMETHEUS:
Niets of wij leeren 't van den ouderenden tijd.

HERMES:
Toch, gij weet nog altijd niet van verstandig-zijn!

PROMETHEUS:
'k Zou anders 't woord niet richten tot een slaaf als u.

HERMES:
Gij zult niets zeggen, lijkt het, wat mijn vader wenscht.

PROMETHEUS:
Ik ben hem immers dank verschuldigd, - ik betaal!

HERMES:
Gij wilt met spot mij tergen, zie ik, als een kind.

PROMETHEUS:
Zijt gij geen kind dan, en nog dwazer dan een kind,
Als gij van mijne zijde 't minst bescheid verwacht?
Daar is geen krenking te bedenken, waarmeê Zeus
Mij af zou martlen, dat ik dit hem openbaar
Aleer dees smadelijke banden zijn gevierd.
Vrij laat hem slingren zijn roetrosse bliksemvlam,
Met onderaardschen donder, witgeveêrde sneeuw
Keere en beroer' hij onderstboven het heelal -:
Geen middel vindt hij mij te krommen dat ik zeg
Wat oorzaak hem zal storten uit zijn heerschappij!

HERMES:
Bedenk of dees harnekkigheid uw voordeel blijkt!

PROMETHEUS:
Reeds lang beraden en bedacht is alleding.

HERMES:
Waag eindlijk eens, onnoozle, waag het eindlijk eens
Uw lijden aan te blikken met gezond verstand!

PROMETHEUS:
Gij wilt de zee bepraten: ijdele overlast!
Verbeeld geen oogenblik u, dat de vreeze voor
Zeus' oordeel overmannen zoude mijnen geest,
Dat ooit in vrouw-gebarend handgehef ik smeek
Den meest gehaten vijand dat hij mij bevrijdt
Uit deze boeien. Wereld-ver ben 'k daarvandaan!

HERMES:
Ik spreek vergeefs wel, spreek ik verder nog zooveel.
Gij laat uw hart niet vochten en niet kneden door
Mijn pleiten. Als een veulen voor het eerst gejokt

Bijt gij den breidel, volgt geen leidsel, slaat op hol.
Een zwak beginsel blijkt in uw onstuimigheid;
Want niets is zoo zwak als bij wien verstand niet ment,
Het stuurloos-losgelaten eigenzinnig hart.
Zie, als gij door mijn woorden u niet winnen laat,
Wat noodweêr en wat hoos van rampen niet te ontgaan
Tegen u opsteekt. Aanstonds zal mijn vaders hand
Met donder en met vlam van bliksem klieven gaan
Dees rouwe klove. Hij begraaft u in haar diep.
Daar ligt de lijfromp in der rotsen arm gebed.
En zoo voleindt gij eindeloozen duur van tijd -:
Dan stijgt gij weêr aan 't daglicht. Zeus' gevlerkte hond,
Moordgierige aadlaar, vaart als stormvlaag op u neêr,
En rijt uw lichaam tot één groote bloedelomp,
En keert, een ongenoode dagelange gast,
En maaltijdt van zwart-aangevreten leverrest.
Van zulke ellende wacht geen einde vóordat één
Der goden opsta, die uw lijden overneemt,
En voor u af wil dalen in de lichtloosheid
Van Hades en den donkren kuil van Tartaros.
Hiernaar beraad u; want dit dreigement is niet
IJdelverzonnen, maar onfeilbaar aangezegd.
Want leugen-spreken, daarvan weet Zeus' mond niet af,
Maar alle woord vervult hij. Gij van uwen kant
Bedenk u alomzichtig: eigenzinnig doen
Gaat nooit, geloof mij, boven welberadenheid.

REI:
Ons lijkt dat Hermes woorden niet-onreedlijk spreekt.
Hij dringt u af te wijken van uw eigendunk
En 't spoor te volgen van verstandig overleg.
Geef toe; want voor den wijze is falen schandelijk.

PROMETHEUS:
Reeds wist ik de boodschap, lang vooruit,
Van zijn ijdel geroep. Niets eerloos is 't
Dat een vijand van vijanden kwaad ondervindt.
Laat vrij de tweesnijdende vurige slang
Op mij neder zich slingeren; de aither verzink'
Onder donder en ijzend geloei van den wind

Woest-kolkend ineen; laat rukken 't geblaas
Uit haar voegen met wortlen en al dees aard;
Laat 't schuim van de zee met verdoovend gebruis
O verstroomen de banen van 't hemelsch gestarnt;
Laat lichten omhoog hij mijn hulploozen romp
En slingren omlaag hem in Tartaros' nacht
Met duizlende draaien van ijzeren dwang -
Hij heeft geen kans mij te dooden!

HERMES:
Die zulke overwegingen denkt en verwoordt,
Is, zeker te hooren, geraakt van verstand.
Wat laat hem zijn grootspraak over om niet
Krankzinnig te zijn? Wat waan die ontbreekt? -
Doch gij die in 't leed van zijn zwoegende pijn
Deelneming betoont, wijkt ijlings van hier,
Uit de buurt dezer plaats naar een veiliger streek,
Dat aanstonds niet uwe geesten verdwaaz'
Het ontembaar geloei van den donder!

REI:
Iets anders verluid en vermaan waartoe
Gij me ook overreedt; want nimmer verdraagt
Mijn gemoed het ontijdige woord dat gij spreekt.
Waarom mij bepraat om het slechte te doen?
'k Ben bereid wat moet met den vriend te doorstaan!
Van een kind af heb ik te haten geleerd
Den verrader: ik ken
Geen kwaal die ik feller verafschuw!

HERMES:
Onthoudt gij dat ik u gewaarschuwd heb!
Geeft straks in uw val, door ellende geprooid,
Geen schuld aan het lot, rept nimmer een woord
Dat u Zeus in een afgrond onvoorzien
Deed struiklen van leed. Hij draagt geen schuld.
Gij zelven verkoost het met wetenden wil.
Niet plotsling gevat, niet heimlijk belaagd,
Overstrikt uwe reddlooze dwaasheid zich-zelf
Met het mateloos net der ellende!

(De REI trekt zich langzaam en met blijkbaren tegenzin terug, terwijl ook HERMES zich verwijdert.)

Tiende tooneel.
Prometheus alleen.

PROMETHEUS:
Zoo waar: met de daad, niet langer in woord,
Deinwaggelt de grond!
Het gebreideld rumoer zet loeiluid in
Van den donder: in zengende kronkelen laait
Van den bliksem het vuur; op den wervlenden storm
Rolwentelt het stof; al winden te hoop
In een alzijdsch oproer hijgen ten dans
Van vijandig geblaas, wederkeerig gedreig;
In elkander teloor stort aither en zee -
Klaarblijklijk van Zeus en gericht tegen mij
Zulke aanval, zulk een verwekken van vrees..
O ontzag mijner moeder, o aither die straalt
In uw wentlen het allen gemeenzame licht,
Gij aanschouwt wat gruwel ik lijde!

(PROMETHEUS zinkt, samen met den rotswand, weg in de diepte.)

P.C. BOUTENS.

Uit de jongste Noorweegsche litteratuur.

In de Septembermaand, die achter ons ligt, vierde Noorwegen het honderdjarig bestaan van zijne universiteit. Het feest droeg een sterk nationaal karakter. Men was zich bewust, dat deze instelling de eerste draagster van de onafhankelijkheidsgedachte geweest was, en dat haar ontwikkeling en de trapsgewijze vrijmaking van het land niet alleen in den tijd samenvallen, maar dat tusschen beide reeksen van gebeurtenissen ook een inwendige samenhang bestaat. Zoo kon men dan ook in 1911 dikwijls de herinnering aan 1905 verlevendigd zien, minder bij de officieele toespraken, die voor een internationaal publiek gehouden werden, en waarbij de gedachte, dat het feest eene wetenschappelijke inrichting gold, op den voorgrond gehouden werd, dan wel aan de algemeene geestdrift der bevolking, aan het deel, dat het hof aan de feestelijkheden nam, aan den dichter, wiens werken de viering opluisterden, aan hetgeen geschreven werd.

De nationale man van het feest was Björnson, en wel zonder eenig voorbehoud. Bij de eerste plechtige samenkomst in het Nationaltheater, waar de rector zijn feestrede hield en waar de adressen van gelukwensching werden aangeboden, was het eene cantate van Björnson, die gezongen werd. Twee dagen later werd in hetzelfde theater een stuk van Björnson gespeeld. Zoowel de eene als de andere gebeurtenis werd door Z.M. den Koning bijgewoond. In Bergen, waar op den zesden dag het feest werd voortgezet, werd insgelijks een stuk van Björnson vertoond. Het was, of

Noorwegen geen ander dichter bezat. De reden daarvan was ongetwijfeld de groote populariteit van dezen schrijver, die weer samenhangt met de rol, die hij in den strijd tegen het huis Bernardotte en de Zweedsche hegemonie gespeeld heeft.

Er werden naar aanleiding van de week officieele feestschriften uitgegeven. Het belangrijkste van deze is eene geschiedenis der universiteit in twee quarto-deelen, te zamen niet minder dan 995 bladzijden tellende. Maar behalve deze werken, die de deelnemers ten geschenke ontvingen, waren er ook boeken ter eere van deze dagen juist op dit tijdstip in den handel gegeven. De eerste plaats onder deze neemt al weer een bundel Björnson-Studiën in. Dit werk toont den samenhang tusschen de universiteit en de nationale beweging. Wij zien er tevens uit, hoe in Noorwegen gewerkt wordt. De bundel vormt een tweede reeks van 'Kleine Geschriften uit het litteratuurhistorische Seminarium, uitgegeven door Gerhard Gran'. Gran is hoogleeraar in de litteratuurgeschiedenis, een bekend geleerde en uitgever van het tijdschrift 'Samtiden' ('Onze Tijd'). Onder zijn leiding kunnen studenten en jonge geleerden opstellen schrijven, en wanneer deze de uitgave waard geacht worden, worden zij opgenomen in de reeks 'Smaaskrifter', waarvan ik den volledigen titel hierboven genoemd heb. Zulke opstellen handelen natuurlijk over allerlei onderwerpen; de bundel die in 1911 verscheen, ontleent echter zijn karakter als gelegenheidsgeschrift aan de omstandigheid, dat de zeven opstellen, die hij bevat, alle op denzelfden man, op Björnson, betrekking hebben. En het zijn niet alleen aardige proeven van hetgeen jonge menschen vermogen, het zijn ook waardevolle bijdragen voor de kennis van den dichter, - en den agitator. Althans *ik* moet erkennen, dat ik er een en ander uit geleerd heb. Hoe dikwijls heb ik mij niet verbaasd over de voorliefde, die aan Björnson boven zijn grooten tijdgenoot Ibsen gegeven wordt. Aan de oppervlakkige karakteristiek en moraal, den dialoog vol herhalingen zonder voortgang in de handeling, de banale geestigheid, die op het schellinkje berekend is, boven de diepe menschenkennis, de onverbiddelijke logica, de bijtende juistheid, het stijle idealisme en daarmee gepaard gaande pessimisme van den kolossus. Maar deze verbazing is het gevolg hiervan, dat wij gewend zijn, alleen

op den *dichter* te letten. Wij lezen de drama's en wij zien ze vertoonen, - en dan kan er bij ontwikkelde menschen maar één meening zijn. Natuurlijk houdt de groote hoop ook bij ons meer van Björnson; maar zóó afhankelijk zijn de leidende kringen in Noorwegen niet van de meening der massa, dat zij bij een gelegenheid als deze zulk een absolute voorkeur aan Björnson zouden geven, indien zij daarvoor niet nog iets anders konden aanvoeren dan poëtische verdiensten, - ofschoon ik meen, dat deze ook in de betere kringen overschat worden. In de verzameling van Gran leeren wij de eigenschappen kennen, die deze dichter een blijvende plaats in de hart van zijn volk veroverd hebben, zijn geweldige volharding, zijn geloof niet alleen in de waarde van zijn idealen maar vooral in de mogelijkheid van hun verwezenlijking, in de kracht van zijn volk, om tot stand te brengen, wat zij nauwelijks droomden, maar wat hij en enkele anderen vooruitzagen, zijn moed, die er geen oogenblik tegen opzag, alleen te staan, en, waar hij vervolgd werd, niet een anathema tegen zijn tegenstanders slingerde, maar hen opzocht en tegenstanders tot medestanders wist te maken, zijn onvermoeibare opgewektheid.

De stof van deze opstellen is voor een groot deel aan couranten en vlugschriften ontleend, litteratuur van den dag, die men niet meer gemakkelijk in handen kan krijgen, maar die gewichtige bijdragen levert voor de geschiedenis, zoowel de politieke als die der letterkunde. Zoo wordt, om een voorbeeld te noemen, in het eerste opstel, dat handelt over Björnsons rol in de ‘vlagzaak’, d.i. den twist met Zweden over het Unie-teeken in de vlag, verteld van een volksvergadering in Kristiania, waar Björnson tegenover een grootendeels vijandige menigte, waaronder velen opgekomen waren met de speciale bedoeling, om stoornis te veroorzaken, zijn standpunt verdedigde, op interrupties met geestige uitvallen antwoordde en een groote moreele overwinning behaalde, wat niet uitsloot, dat hij werd uitgejouwd, en dat bij een van zijn vrienden de ruiten werden ingegooid. De scène herinnert terstond zeer sterk aan het vierde bedrijf van ‘Een Vijand des Volks’, en een noot geeft dan ook de inlichting, dat dit vermoeden geen vergissing is, en dat Ibsen zich eenmaal tegenover Björnson in dien geest heeft uitgelaten, dat namelijk

de laatstgenoemde een der modellen voor dokter Stockman geweest is. - Een der beste stukken van den bundel is dat van den student Francis Bull over Björnson en Zweden. Dit opstel geeft een voortreffelijk beeld van de ontwikkeling van Björnsons politieke denkbeelden in samenhang met de politieke gebeurtenissen in Europa en in Skandinavië, en van den inwendigen strijd, die een gevolg is van sympathieën in verschillende richting, een ontwikkeling, die hem noodzakelijk bij de eenzijdigste partijmenschen den naam van 'verrader' heeft bezorgd. De strijd om de onafhankelijkheid droeg in den beginne geen separatistisch karakter, het was een strijd, waarbij ook in Noorwegen partijen tegenover elkander stonden, een kamp om meer of min liberale regeeringsdaden, en ieder der partijen vond steun bij een partij in Zweden. Er was dus geen sprake van een anti-Zweedsche stemming, en men kon zeer goed tot de partij van den vooruitgang behooren en toch sterke Zweedsche sympathieën hebben. Dit werd anders, toen de scheiding van Zweden op het programma kwam te staan; de liberale zaak werd toen de nationale zaak, waardoor ook de rechterzijde werd meegesleurd, terwijl de nationale tegenstelling bij het broedervolk ook de liberale elementen van de Noorweegsche zaak verwijderde. In dien tijd ontwikkelt zich dan ook bij velen een nationale haat. Maar Björnson voelde van den beginne af liefde voor Zweden, waar hij veel vrienden had en dikwijls gereisd heeft en gehuldigd is, en deze vriendschappelijke gevoelens konden door den strijd der latere jaren niet gedoofd worden. In den tijd van het Skandinavisme, dat vooral voor en tijdens de Pruisisch-Deensche oorlogen bloeide, was de dichter warm geweest voor een algemeen Skandinavisch verbond onder leiding van Zweden, en de gedachte van zulk een verbond heeft hij nooit geheel opgegeven, al stelde hij zich de verhouding der leden van het verbond in later tijd ook anders voor. In de jaren van de heftigste tegenstelling nu vindt Björnson den bijnaam 'Storsvenskerne' (de Groot-Zweden) uit, daarmee steeds nog aanduidende, dat het een partij in Zweden is, die namelijk, welke over andere volken heerschen wil, waartegen hij wenscht, dat men zal ageeren, maar dat hij van het volk in Zweden ook nu nog de beste ver-

wachtingen koestert. En tot het laatste oogenblik toe, toen de oplossing der unie nog slechts een vraag van tijd was, heeft hij gehoopt, dat deze oplossing van zelf tot stand zou komen, zonder een uitdagende handeling, die tot oorlog kon voeren en inderdaad de beide landen op den rand van den oorlog gebracht heeft. Of deze hoop van politiek inzicht getuigt, wil ik niet beslissen, maar zij is zeer kenmerkend voor des dichters wijze van denken.

In zeker opzicht een supplement van dit opstel is dat van Birger Knudsen, die toont, hoe Björnson zich tot cosmopoliet ontwikkelt. Het Skandinavisme was vooral tegen Pruisen en Duitschland gekeerd. Dit lag in de politieke verhouding tusschen Duitschland en Denemarken. In het jaar 1870 hoopte men dan ook van Frankrijk steun voor de Skandinavische zaak. En in Denemarken bleef ook daarna de stemming anti-Duitsch. Maar bij Björnson, die in deze jaren veel buitenslands was geweest, ontwikkelt zich in denzelfden tijd het stamgevoel tot Pangermanisme, en wederom neemt hij in 1872 de vrijheid, daarvóór te spreken in een vergadering, waar hij allerminst toestemming verwachten kan, namelijk in een bijeenkomst van Deensch-gezinde patriotten uit de drie Skandinavische landen, en wel in Kopenhagen zelf. Hij hoopte toen, dat het Noorden te zamen met Duitschland en andere Germaansche landen een toekomst zou hebben, en dat deze landen te zamen in de Europeesche maatschappij de beschermers van liberale denkbeelden zouden worden. En daarom moest Denemarken zich met Duitschland verzoenen. In later jaren, toen het bleek, dat de Duitsche regeering bureaucratisch bleef, en dat de Duitsche macht steeds meer op het militarisme steunde, toen de hoop, dat Duitschland een palladium van burgervrijheid zou worden, hem bedroog, gaf hij deze denkbeelden op, en hij wordt een woordvoerder van een internationale broederschap, van vredestractaten en een politiek, die niet meer op stamverwantschap gebaseerd is, maar waarin iedere rustverstoorder door een sterk verbond tot de orde geroepen kan worden. Hij blijft in het belang van den vrede een verbond of verdrag der Skandinavische volken wenschen, maar het aanvoerderschap der Germanen, die naar zijn meening nog altijd in de vredebeweging vooraan moeten gaan,

komt nu aan Engeland of de Vereenigde Staten toe.[1)]

Zoo zien wij uit deze stukken hoe Björnson steeds zijn horizon verbreedt en in zijn sympathie meer volken opneemt, zonder daarvan dát op te geven, wat het punt van uitgang was en het centrale punt in zijn leven bleef, zijn eigen land. Zwedenvriend, Skandinavist, Pangermaan, Cosmopoliet, - dit alles is Björnson geweest, en toch blijft hij in de eerste plaats Noorweger, en toch is hij dat alles ook met het oog op zijn volk. En dit is het, wat hem voor Noorwegen zulk een beteekenis geeft, en wat maakt, dat bij een nationaal feest de herinnering aan hem meer op den voorgrond treedt dan die aan den internationalen dichter, wiens goed gemeende en ook maar al te goed gegronde berispingen men nog niet geheel heeft kunnen verteren. De nasmaak is nog te bitter.

Bij mijn oponthoud in Kristiania heb ik van de gelegenheid gebruik gemaakt, om een partij boeken, die sedert mijn laatste verblijf aldaar in 1908 verschenen waren, door te zien en de belangrijkste daarvan aan te schaffen.

Ik wil daarover een en ander mededeelen, en wijs den lezer, die vragen mocht, waarom ik juist een chronologische grens stel, op mijn opstellen in de eerste afleveringen van den jaargang 1909 van dit tijdschrift, waarin over de litteratuur van de voorafgaande jaren gesproken wordt, en waarbij deze studie dus in zeker opzicht aansluit.

In de eerste plaats wil ik dan nog een boek noemen, dat niet tot de fraaie letteren, maar tot de litteratuurgeschiedenis behoort. Christen Collin heet een docent in Europeesche letterkunde, die verschillende werken in het licht gaf, daaronder een over den hierboven besproken dichter; hij is ook medewerker in buitenlandsche tijdschriften, o.a. in de ‘Neue Rundschau’. Zijn tweede boek van grooter omvang handelt over Tolstoi; het is in 1910 verschenen, en reeds een jaar later zag een nieuwe, vermeerderde uitgave het licht onder den titel: ‘Leo Tolstoi en de Cultuurcrisis van onzen Tijd’. De vermeerdering bestaat voornamelijk in een paar toevoegsels, waarin de schrijver het licht toont, waarin hij de laatste daad van den profeet, het verlaten van zijn gezin,

1) Zie zijn politieken brief aan Samtiden 1905, 1e aflevering.

en zijn dood ziet; die gebeurtenissen vallen namelijk in de korte tijdsruimte tusschen de eerste en de tweede uitgave. Het interessante van het boek is, dat het een poging is, om litteratuur-geschiedenis te verbinden met wat hier 'cultuurwetenschap' genoemd wordt, een woord waarmee niet cultuurgeschiedenis bedoeld is - reeds velen hebben pogingen, en gelukkige, gedaan, om een dichter in zijn milieu te bezien -, maar eer de leer omtrent oorzaken van den bloei en het verval van wereldculturen. De schrijver ziet in Tolstoi een scherp geprononceerde, eenzijdige figuur, maar hij meent, dat deze eenzijdigheid het gevolg is van een tegengestelde eenzijdigheid in de wereldcultuur van onzen tijd; hij tracht door parallellen aan te toonen, dat dergelijke tijden regelmatig door reactie dergelijke figuren voortbrengen, maar hij meent tevens, dat de vragen, waarmee Tolstoi zich bezig hield, zelfs door den geniaalsten dichter niet kunnen worden opgelost zonder de hulp van de wetenschap. Die hulp tracht de schrijver te geven, en zoo is eigenlijk de tweede helft van zijn titel die, welke het essentieele van zijn werk uitdrukt: de cultuurcrisis van onzen tijd; zijn boek is in hoofdzaak een sociologisch werk, en de waarde, die de schrijver er aan toekent, is ook voornamelijk in dit tweede gedeelte gelegen. Niettemin is ook de eerste helft voortreffelijk geschreven en verdient, ofschoon het niet aan boeken over Tolstoi ontbreekt, toch wel, door een internationaal publiek gelezen te worden. De levensschets is betrekkelijk kort, maar toont een heelheidsblik op den merkwaardigen man, in wien zoo velen twee persoonlijkheden zien, een dichter, dien zij bewonderen, en een fanaticus, dien zij slechts ten deele kunnen waardeeren. De heer Collin legt er den nadruk op, dat de latere asceet en prediker reeds in den dichter aanwezig is, gelijk ook in den prediker de dichter niet verloren gaat, maar dat de laatste dertig jaren van Tolstoi het levensdicht zijn, waartoe hij in zijn vroegere werken een aanloop neemt. Wij vinden hier ook belangrijke mededeelingen over zijn laatste jaren, die zijn vlucht van huis, waarop na weinige dagen een haastige dood gevolgd is, als de volkomen consequentie van zijn leven doen begrijpen. In het bijzonder wijs ik op den aangrijpend schoonen afscheidsbrief van Tolstoi aan zijn vrouw, die dertien jaar voor zijn laatste

reis geschreven werd, en waaruit men zien kan, hoe lang het plan bestaan heeft, en welk een moeite het hem gekost heeft, tot den stap over te gaan, dien zijn geweten hem gebood te doen.

Twee volgende hoofdstukken handelen over Tolstoi's beteekenis voor de zaak van den vrede en houden een interessante vergelijking met Nietzsche in. De vurige liefde voor den vrede, die tot het uiterste gaat, te verbieden, geweld met geweld te keeren, wordt opgevat als een natuurlijke tegenbeweging tegen de Russische veroveringspolitiek en de Panslavitische beweging, en zoodoende wordt Tolstoi een figuur, gelijk iedere militaristische maatschappij ze voortbrengt, juist wanneer de boog op het sterkst gespannen is. ‘Tegenover de onverzaadbare hebzucht en de geheele aarde omvattende heerschzucht heeft zich telkens en telkens weer een veel hooger vorm van expansie-drift verheven, namelijk de poging van den enkelen geringen mensch, om alle wezens en alle vormen van bestaan met zijn drang naar geluk en zijn levenswil te omvatten’. Met Nietzsche, zegt de heer Collin, heeft Tolstoi het uitgangspunt gemeen. Beiden zijn leerlingen van Schopenhauer en diens leer van de ontkenning van het leven. Beiden zijn door de consequentie, waartoe deze leer voert of althans kan voeren, tot wanhoop gedreven, en beiden zoeken en vinden een weg, om te komen tot erkenning der waarde van het leven. Men behoeft niet lang te twijfelen, aan welke zijde de sympathie van den schrijver is. Nietzsche, de onherstelbaar zieke, redde zich van de vertwijfeling door den prachtigsten vorm van grootheidswaanzin, dien de litteratuur-historie kent; hij predikt de heerschersmoraal, en meent, gesteund door de progressieve hersenparalyse, die hem bij tijden de hindernissen van het leven niet doet gevoelen en hem moreel afstompt, zelf zulk een heerscher, zulk een god op aarde te zijn.

Een anderen weg sloeg Tolstoi in. Nadat hij zich opgewerkt had tot een hoogtepunt van levensgeluk, als huisvader, als rijk grondbezitter, als dichter, toen was het, dat de illusie van het leven begon te verdwijnen. Hij had het hoogste aardsche geluk bereikt, - er was niets meer te bereiken of te verwachten. En de vertwijfeling dreigt zich van hem meester te maken. Om haar te overwinnen, kiest hij niet

den weg van zelfverheffing, maar van zelfvernedering. Hij ging zachtmoedig, en tegelijk niet zonder wijsheid en practischen zin, in de leer bij den gewonen, vromen Russischen boer. Als hij ziet, dat de wijze van de wereld vindt, dat het leven geen bedoeling heeft, behoeft hij slechts om zich heen te zien, om te vragen: Hoe is het dan mogelijk, dat het leven een bedoeling heeft voor het werkende, slavende Russische boerenvolk? Deze menschen kennen dus de kunst van het leven, zoo eenvoudig als zij zijn. Armoede, ziekte en dood, die voor de wijzen het menschelijk leven troosteloos en zinneloos maken, dat zijn plagen, waarmee de Russische boer vrede neemt zonder morren. De Russische boer leeft niet in den roes van het leven; soms drinkt hij zich een fermen roes, maar het ontwaken uit den roes is in den regel des te meer neerdrukkend. Niettemin is de Russische boer in den regel verzoend met zijn lot. De zaak is dan, dat deze rampen door den Russischen boer worden opgevat als een beproeving, dat de waarde van het leven voor hem bestaat in nuttigen arbeid, en dat voor den vertwijfelden man van de hoogere klasse geen andere redding van de wanhoop overblijft, dan zijn levenswil om te buigen van egoïsme naar altruïsme. Zoo ontstaat in Tolstoi de begeerte, om aan den Russischen boer, dien hij zoo oneindig ver boven zich zelf plaatst, gelijk te worden.

De aanhaling van Nietzsche heeft niet slechts een geestige vergelijking ten doel, - zij heeft in het boek ook nog een andere bedoeling. Het is niet voor niets, dat de heer Collin Nietzsche's philosophie karakteriseert als een onder den invloed eener ongeneeslijke ziekte ontstanen grootheidswaanzin, en dat hij het voor onbillijk verklaart, den man au sérieux te nemen. Hij stelt dit op één lijn hiermee, dat iemand, wanneer een man, die pijn heeft, Satan en de hel aanroept, dat voor de religie van dien man zou houden en hem den stichter van een nieuwen godsdienst noemen. De schrijver zegt, dat toen Brandes in 1889 Nietzsche's paradoxen ernstig opnam, hij een naïveteit beging, die echter niet onschuldig was. Want deze naïveteit heeft niet weinig bijgedragen tot het ontstaan van een mode, die maar al te goed door geweldenaars kan gebruikt worden. Zoo is Nietzsche een schrijver geworden, waarop nationalisten en Pangermanisten zich beroepen, om

aan hun heerschzuchtig streven een schijn van philosophie te geven. Maar het is geen philosophie, zegt Collin, - het zijn de krampachtige pogingen van een hersenlijder, om zich zelf staande te houden. En zoo vormen deze beschouwingen reeds een inleiding tot de tweede helft van het boek, dat niet slechts een warm pleidooi voor de zaak van den vrede inhoudt, maar ook aanwijzingen meent te kunnen geven omtrent de richting, waarin de wereldvrede gezocht moet worden. Wij krijgen thans vele zulke pleidooien te hooren, en onwillekeurig wordt de lezer eenigszins sceptisch gestemd, maar ieder betoog, dat in de diepte gaat, kan toch een bouwsteen zijn voor het gebouw, dat wij allen wenschen te zien verrijzen. De heer Collin meent, dat gelijk de heerschersmoraal van Nietzsche een dwaasheid is, zoo ook de leer, dat de oorlog een onvermijdelijk bestanddeel van het maatschappelijk en staatkundig leven zou zijn, ongegrond is; hij betoogt daartegenover, dat militarisme en oorlog een onvermijdelijke ziekte zijn van bepaalde vormen van het maatschappelijk leven en altijd optreden tegelijk met een concurreerenden handel, die steeds nieuw gebied voor zijn afzet zoekt, die er toe voert, colonies te stichten, en die voor zijn bescherming vloten noodig heeft. Met Tolstoi's veroordeeling van de moderne maatschappij gaat hij mee, maar niet met het utopistisch middel van den merkwaardigen man, die wenscht, dat wij tot de natuur zullen terugkeeren, wat dan beteekent: boeren en handwerkslieden worden. Maar Collin meent - en in die meening staat hij gelukkig niet alleen - dat de maatschappij over den nu bestaanden vorm van handel heen zal kunnen groeien en met behulp van dieper inzicht in de oorzaken van de ramp het lot ontgaan van het Romeinsche rijk en andere cultuurstaten, die het slachtoffer van mercantilisme en militarisme geworden zijn. Een begin van een betere toekomst ziet hij in de coöperatie, die aan verbruikers en in sommige gevallen ook aan de voortbrengers een aandeel in de handelswinst verzekert.

Wat men ook van deze resultaten wil denken, het boek van den heer Collin is in elk geval een interessante proeve van de vlucht, die de studie van vreemde litteratuur en Europeesche cultuur in Noorwegen neemt. Als zoodanig heb ik het hier besproken; voor een dieper ingaan op de betee-

kenis van Tolstoi zou dit opstel niet de juiste plaats zijn.

Wanneer iemand, die niet op de hoogte is, thans in een Noorweegschen boekwinkel belletristische boeken ter inzage vraagt, zal hij uit de zending niet kunnen bemerken, dat in dit land twee talen om de heerschappij strijden. Want zoover is het op dit oogenblik met het antagonisme tusschen landsmål (landstaal) en bymål (stadstaal) of rigsmål (rijkstaal) gekomen, dat beide talen hun eigen winkels hebben, en dat een winkel, die het met de eene taal houdt, niet anders dan op speciale bestelling boeken in de andere levert. Zoo werd mij dan ook door de firma Cammermeyer slechts een aantal boeken in bymål toegezonden, en pas op mijn vraag aan prof. Moltke Moe, of er in de laatste jaren niets in het landsmål verschenen was, kreeg ik de waarheid te hooren, en tevens eenige titels. Het moet erkend worden, dat de productie in het bymål op het oogenblik rijker is, - en veelzijdiger. Men staat versteld van het aantal schrijvers van romans en tooneelstukken, en nog meer van het vele goede, dat zij leveren. Het is, of dat volk een spaarpot van fantasie en vormkracht gemaakt heeft en in weinige generaties wil inhalen, wat het in vier eeuwen verzuimd heeft. Als het zoo doorgaat, dan kunnen wij, niettegenstaande zoo vele mannen met Europeesche namen nu tot het verleden behooren, nog veel goeds uit dat land wachten, en dan is de mogelijkheid niet buitengesloten, dat Noorwegen in de Europeesche letterkunde nog eenmaal als in de dagen van Ibsen het aanvoerderschap zal verkrijgen. Van de dichters, over wie ik reeds vroeger bij herhaling mededeelingen heb gedaan, is in de allereerste plaats Hamsun te noemen. Scheen het een korten tijd, alsof deze schrijver, door succes tot zekere nonchalance vervallen, er toe zou komen, zich te herhalen en het met zijn kunst zoo nauw niet te nemen, - in de laatste jaren heeft hij een paar werken geschreven, die tot zijn allerbeste te rekenen zijn, ja misschien in zijn productie bovenaan staan. Het belangrijkste van deze twee is ongetwijfeld het tooneelstuk, dat den titel *Livet ivold*[1] draagt. Als

1) Het is niet mogelijk, dezen titel volkomen juist te vertalen. ‘In de macht van het leven’ geeft zoo ongeveer de bedoeling weer, wanneer men ‘in’ als praepositie van richting, niet van rust opvat. ‘Het leven n’ is niet juist, omdat dit een blijde voorstelling wekt, terwijl in ‘livet ivold’ iets duister fatalistisch is. Dit *ivold* komt het meest voor in de uitdrukking *fanden ivold.* ‘naar den duivel’, en iets van het onverschillige dezer uitdrukking ligt ook in den door Hamsun gekozen boektitel.

ik mij afvraag, waarom ik dit stuk zoo mooi vind, dan moet, geloof ik, het antwoord in de eerste plaats luiden: om den kolossalen durf, die er in is, menschen zóó onverbloemd te laten optreden, en de macht, om dat zonder sentimentaliteit door een lang tooneelstuk vol te houden. Een inhoudsopgave is moeilijk te geven en voert slechts tot een zeer gebrekkige kennis van het stuk. Want ofschoon er wonderlijke dingen in gebeuren, is toch de wijze, waarop de menschen spreken, geheel de hoofdzaak. Zij worden door natuurhartstochten beheerscht, waarover een vernis van beschaving ligt, maar die beschaving uit zich alleen in de uitdrukkingen die zij gebruiken, in de geraffineerdheid van hun spreken en doen, maar nergens in een officieele huichelarij die zoowel in het leven als in de kunst zoo dikwijls de ware motieven bedekt, wanneer zij van een soort zijn, waarover de doorsnee-mensch zich schaamt. Die beschaafde toon echter onderscheidt deze menschen van andere gewrochten van naturalistische kunst; zij zijn naakt, maar niet plat, ofschoon er armzalige zielen onder loopen. De hoofdpersoon is mevrouw Juliane Gihle, een dame, die in haar jeugd in café-chantants heeft gezongen, maar toen zij over de dertig was, een rijken, ouden jonggezel aan den haak heeft weten te slaan, waardoor zij er voor gevrijwaard is, de luxe, waaraan zij behoefte heeft, langer met persoonlijke gunsten te moeten betalen. Maar dit leven zonder emotie voldoet haar natuurlijk niet; zij is gewend, gevierd te worden, bemind te worden, wild te leven met champagne en liefde, en zij heeft dit leven dan ook voortgezet voor de oogen van haar sul van een man, die niets bemerkt, en slechts vervuld van het gevoel van de waardigheid en meerderheid, die de ouderdom geeft, de minnaars van zijn vrouw bij zich in huis ontvangt en op minachtenden toon over hun jeugd praat. Maar Juliane is ouder geworden en nadert den kritieken leeftijd. Haar laatsten minnaar heeft zij door allerlei onwaardige middelen moeten binden; zij onderhoudt hem feitelijk, schijnbaar door een tusschenpersoon, dien zij met hem laat handel drijven

en voor de leus bedrogen worden, terwijl de schade werkelijk voor haar is, maar feitelijk zóó, dat de heer Blumenschön heel goed weet, waar dat geld vandaan komt, waarvan hij leeft, - een afhankelijkheidsverhouding, die slechts ter wille van een soort decorum niet bij haar naam genoemd wordt. Maar nu is de heer Blumenschön het ook moe; hij is verloofd met een meisje, waarvoor hij zich zeer onverschillig betoont, maar wier vader een goede zaak heeft, en hij zal nu naar Argentinië gaan met een ouden kennis, een nabob, die hem komt halen. Daar hoopt hij geld te maken. Intusschen blijkt ook de nabob tot de oude vrienden van Juliane te behooren; zij heeft hem eenmaal in den steek gelaten, en zij probeert nu, bij hem het oude vuur weer op te stoken, - maar vergeefs. De nabob, een echt vrouwenliefhebber, maar tevens een man van een ontzaglijk onbevreesd karakter, legt het wel eenigszins met haar aan, maar tegelijk met haar dienstboden, en, wat meer zegt, met de verloofde van den heer Blumenschön. Hij geraakt daarover in een conflict, - niet met den rechthebbende, wien de courmakerij onverschillig is, - maar met een luitenant, die hetzelfde meisje het hof maakt, en zeker zou het tot een duel gekomen zijn, indien niet de catastrophe langs een nog sneller weg gekomen was. De nabob zal aan het gezelschap een cobra laten zien, die hij uit Argentinië heeft meegebracht. Maar in een vlaag van razende jaloerschheid op het jonge meisje, een jaloerschheid, die geen anderen grond heeft, dan dat zij jong is, opent Juliane het kistje waarin de slang bewaard wordt, en houdt de handen van het meisje met geweld daarboven. Intusschen wordt niet het meisje gebeten, maar de nabob; deze sterft in het hospitaal; de luitenant, ziende, dat het meisje niet van hem weten wil, maar met haar geheele ziel aan den gestorvene hangt, pleegt zelfmoord, Blumenschön verlaat Juliane, en Juliane blijft alleen achter. Maar sterven wil zij niet; in de religie haar troost zoeken wil zij nog minder; welke uitweg is er voor haar? Schertsend heeft zij vroeger gezegd, dat zij nog eens met een neger zou eindigen. En nu, - de nabob had een neger; hij heeft haar twee dingen beloofd, dat zij dien neger zou krijgen, en dat zijn laatste gedachte voor haar zou zijn. En zoo geschiedt. Als Juliane alleen achtergebleven is, wordt een boodschapper aangediend en

binnengelaten. Het is ‘boy’. Hij spreekt - en het zijn zijn eenige woorden in het heele stuk: ‘Ik kom met den laatsten groet. En dan moest ik zeggen, dat ik mij zelf breng’. En mevrouw gaat na een oogenblik naar hem toe en zegt zacht: ‘welkom’.

Indien de lezer dit niet mooi vindt, kan ik het niet helpen, maar des te meer pleit het voor mijn schrijver, die zulke dingen mooi maakt. Het mooie zit niet in het wonderlijk stel van gebeurtenissen, maar in de geweldige levenstragiek, die hier tot uiting komt. Want die Juliane is een diep tragische figuur. Zij kan niet loslaten, maar houdt maar vast en houdt maar vast, en het leven loopt van haar weg, en zij slaat af, maar wil toch het leven toebehooren, en liever dan te resigneeren, zegt zij welkom tot den neger, die naar het zeggen van den nabob oorspronkelijk evenals de cobra voor een menagerie bestemd was. *Livet ivold!*

Deze tragiek wordt prachtig door bijpersonen geïllustreerd. In het stuk komt een muzikant voor, Fredriksen, die in het café Bristol met anderen voor het cafébezoekend publiek stukjes speelt. Ook Fredriksen heeft beter dagen gekend, hij heeft vroeger Juliane begeleid, wanneer zij ontuchtige liederen zong en daarvoor enorm applaus oogstte, en hij heeft zooveel goudstukken uitgegeven, als hij nu stuivers verdient. Een onwillekeurige sympathie voert Juliane er toe, Fredriksen in het gezelschap te halen en met hem te praten. Hoort, hoe Fredriksen redeneert over dat, wat hij ‘zijn missie’ noemt: ‘Ik ken de meeste van de gasten jaar op jaar, en ik probeer, mijn best voor ze te doen. Sommigen zijn eens jong en rijk geweest - zooals het gezelschap hier -, toen ging het leven met ze door, en toen werd het café pas goed hun tehuis. Dan zitten ze daar een jaar of wat, de oude cafématadoren, - op eens blijven ze weg. Dat is heel interessant. Ze zinken in den grond, of hun versleten jas verwijst ze naar de kelders, of ze sterven, of ze trouwen, of ze worden op het land uitbesteed, - hun geschiedenis is uit. Nieuwe matadoren groeien op, ze komen binnen in den kringloop en worden, zooals de oude waren. Ik houd ze van mijn tribune in het oog; het wordt enger en enger voor ze, ten slotte leven zij van wat het gaan naar het café kan opbrengen. Ze verhuizen van de eene tafel

naar de andere en krijgen bij iedere tafel een glas: Kan je een glas whisky voor mij betalen? Leen mij een kroon voor het middageten! Dan is het, dat ik mijn missie heb.

MEVROUW.

Wat is dat dan?

FREDRIKSEN.

Ja, dan speel ik een meesleependen wals voor ze, dat ze in elk geval vroolijk kunnen zijn. Dat ze in elk geval voor volle zeilen kunnen verongelukken. Een philantropische missie'.

Dat neergaan, neergaan, eindelijk ondergaan, meent de dichter, is het lot van ons allen. Maar laten wij voor volle zeilen ondergaan! En daarom gaat Juliane *livet ivold*, - zij het ook met een neger.

Maar er is meer in het stuk, dat mooi is, behalve de tragiek. Mooi is de plastiek, waardoor alles zoo volkomen levend wordt, dat wij de overdrevenheden, die gebeuren, gelooven. Want ze zijn de natuurlijke gevolgen van den aard van menschen, die een waren indruk maken. Het is bijna onbegrijpelijk, hoe de dichter dit alles op één namiddag kan laten gebeuren. Het eerste bedrijf speelt bij Blumenschön aan huis, die zijn boeltje aan een antiquiteitenhandelaar verkoopt. Daar krijgt hij bezoek van Juliane, van den nabob, van zijn meisje. Juliane noodigt de heeren bij zich, daar haar man heden zeventig jaar wordt. Het tweede bedrijf speelt een half uur later in Gihle's woning. Hier leeren wij den ouden Gihle kennen en den luitenant, en terstond openbaart zich de intuïtieve vijandschap tusschen den luitenant en den nabob. Weer zonder tusschenpoos sluit zich het derde bedrijf aan; de oude heer Gihle moet wat gaan slapen, maar in zijn angst, om voor zwak door te gaan, draagt hij zijn vrouw op, te zeggen, dat hij zaken heeft; in den tusschentijd noodigt de nabob het gezelschap naar zijn hotel, waar de catastrophe met de slang plaats heeft. Dan begeeft men zich weer, met uitzondering van den nabob, die achterbleef, zonder te zeggen, dat hij ziek is, naar de woning van Gihle, waar de rest van het stuk afspeelt, de dood van den nabob gemeld wordt, de luitenant omkomt, de rekening tusschen Blumenschön en Juliane

opgemaakt wordt, Blumenschön's meisje, het eenige nobele karakter in het stuk, haar aanstaande den rug keert, Juliane alleen achterblijft en haar neger in ontvangst neemt. Alles volgt van zelf uit en onmiddellijk op elkaar, in één avond is het lot van zes of zeven menschen beslist. Om een voorbeeld te geven van de vaart, die in het stuk zit, een voorbeeld, dat tevens den ongegeneerden en toch niet ruwen toon goed illustreert, zal ik hier een stukje mededeelen uit den twist tusschen den luitenant en den nabob. Mevrouw Gihle stelt voor 'luitenant Lynum, mijnheer Bast', en biedt den drank aan. Of de heer Bast whisky of Tokayer wil hebben, of iets anders? Bast zegt: 'Iets anders dan het beste? Dank u.'

(*hij mengt whisky*).

DE LUITENANT.

Dit antwoord behaagt mij. Gezondheid, mijnheer - hoe was het ook weer. Bust?

BAST *(glimlacht).*

Een geestige luitenant? (klinkt en drinkt)'.

Hier gaat Bast op een ander onderwerp over; de heeren hebben maar eventjes krachten gemeten. Maar een oogenblik later begint de luitenant, als hij gehoord heeft, dat Bast het meisje van Blumenschön in zijn automobile heeft thuis gebracht, opnieuw:

'Hoe meer ik denk over wat u gezegd hebt, mijnheer Bast, des te duidelijker wordt het mij, dat u mij straks voor den gek hebt willen houden. U zeidet, dat ik een geestige luitenant was.

BAST *(glimlacht*).

Zeide ik dat?

DE LUITENANT.

Ik geef toe, dat ik u in de haast mijnheer Bust genoemd heb. Want avonturier of nabob of zoo iets noem ik niemand, als ik dat kan nalaten. Dat is een principe van mij. Daarom probeer ik den juisten naam te vinden, ik probeerde dat straks ook.

BAST.

Maar u trof er een beetje naast.

DE LUITENANT.

Ja, zooals u zegt. Ik had overigens den indruk, dat u een beetje - *busted*[1)] in het gezelschap kwaamt.

BAST (*tot Blumenschön).*

Zeg mij, is hij gevaarlijk, de luitenant?

BLUMENSCHÖN.

Wat zal ik er van zeggen? Hij is gewoonlijk niet best te vertrouwen.

BAST.

Niet? Ja, dan zal ik met u drinken, mijnheer de luitenant. Want ik ben een beetje gesteld op mijn eenige leven.

(*Zij drinken*).

DE LUITENANT.

Er is nog iets anders: het is al in de stad bekend, dat u een toer in een automobile hebt gemaakt met de verloofde van een ander. U weet dat misschien niet beter, maar zoo iets is onder ons blanken een zaak van verantwoordelijkheid.

BAST

(*een oogenblik verbluft*).

Wat? Ja wel, ik bracht haar thuis, zij praatte ook over u.

DE LUITENANT.

Over mij? Maar dat kan u niet tot verontschuldiging dienen.

BAST.

Zeg, Alexander, hij praat betrekkelijk onidioot. Schiet hij goed?'

Deze twist komt door het heele tweede en derde bedrijf telkens even boven, - de luitenant agressief, Bast plagend, - en geeft aan het stuk met zijn wisselende maar over het ge-

1) Plotseling.

heel brutale stemmingen een wonderlijken achtergrond van onveiligheid, die als het ware het element is, waarin dit heele gezelschap van menschen, voor wie het oogenblik alles is, drijft. Dat behoort tot de fijnere techniek van den dichter, die bewondering verdient.

Wat ik echter het meest bewonder, is de eigenaardige objectiviteit van dezen zoo subjectieven dichter. Subjectief is ook dit stuk, in zoover als Hamsun een zeer bijzonderen voor hem eigenaardigen kijk op de menschen heeft, en zulke menschen als hij schildert, door niemand anders kunnen gemaakt worden. Maar dit lyrische talent, dat niet laten kon, altijd weer zich zelf onder nieuwe vermomming te geven, heeft thans iets geheel anders gedaan; het heeft zijn personen op een grooten afstand van zich zelf geplaatst, behandelt de groote en de kleine karakters met gelijke liefde, teekent ze met gelijke scherpte, zonder ze tot caricaturen te maken, spaart ons zelfs de flauwste aanduidingen van een zedelijk oordeel.

Het is een lievelingsdenkbeeld van Hamsun, dat de ouderdom geen rijpheid brengt, maar niets dan ouderdom. En dat begint, als de jeugd voorbij is. Met de menschen, die het zenith gepasseerd zijn, gaat het omlaag, en steeds meer omlaag, veelal zonder dat zij het zelf bemerken. Deze gedachte beheerscht ook *Livet ivold*, waar trouwens het proces aan de hoofdpersoon niet onbewust blijft. Dat deze gedachte van een keerpunt op een leeftijd, die algemeen nog voor flink geldt, dezen dichter juist nu ernstig bezig houdt, is men wel gedwongen in verband te brengen met de omstandigheid, dat hij zelf juist die kritieke jaren doorleeft. Maar hoeveel waars in de gedachte moge zijn, in zeker opzicht logenstraft de dichter zijn eigen theorie. Want hij heeft juist in zijn laatste werken een rijpheid bereikt, die al wat hij vroeger schreef, verre overtreft.

R.C. BOER.

(Wordt voortgezet.)

Paul Flat over Fransche tooneeltoestanden en hedendaagsche tooneelschrijvers.

Paul Flat. Figures du théâtre contemporain. 1ère série. Paris. E. Sansot et Cie. 1911.

Stendahl moet ergens geschreven hebben: 'Il est impossible pour des Français habitant Paris de dire la vérité sur des ouvrages d'autres Français habitant Paris'. Die uitspraak herinnert aan hetgeen Huet schreef in de uit Parijs gedagteekende voorrede van een der bundels *Litterarische Fantasien,* waarin hij meedeelt, sedert meer dan twintig jaar met niemand in Nederland te hebben gedineerd, en dit zijn beste aanbeveling noemt bij het publiek.

De directeur van de *Revue bleue,* Paul Flat, denkt er blijkbaar anders over. Hij ziet er niet tegen op om, als 'Français habitant Paris', zijn oordeel over tooneelzaken en tooneelschrijvers te zeggen en, zonder menagementen, accomodementen of complimenten neer te schrijven wat hij vindt af te keuren, al moge hij daardoor 'les puissants du jour' tegen zich in het harnas jagen.

Op het *Congrès des amitiés françaises* te Bergen in Henegouwen heeft hij durven waarschuwen tegen 'le faux art dramatique français', die men buiten Frankrijk voor de echte houdt: de kunst van de Bernstein's, de Bataille's en consorten. 'Consorten' is hier het woord; want het is inderdaad een consortium, zelfs meer dan dit: een *trust*, die beslag heeft gelegd op al de boulevard-schouwburgen, en waarvan

de leden, elkander steunend, buiten die schouwburgen sluiten al wie niet tot hun club behooren. En niet alleen op de boulevard-schouwburgen geschiedt dit. Flat vestigt er de aandacht op, dat de Comédie française in het vorig tooneel-seizoen niet meer dan vier nieuwe stukken heeft opgevoerd en dat, onder die vier, één stuk hevigen tegenstand heeft gevonden, zooals werd voorgegeven omdat de schrijver indertijd zich aan zijn dienstplicht had onttrokken, maar inderdaad omdat men hier te doen had met een der trust-mannen: Bernstein.

Naast dit misbruik staat een ander, waarvan Flat gewaagt in de voorrede van zijn ‘Figures du théâtre contemporain’.

Geldt als algemeene regel, dat wie niet tot het consortium behoort, niet gespeeld wordt, hij die er wat voor over heeft, die de pootjes van de tooneelbestuurders weet te smeren, zooals de Fransche uitdrukking luidt, voor dien gaan van tijd tot tijd de deuren van de boulevard-schouwburgen (men beweert zelfs ook die van het Odéon) open, en te wijder naarmate ook de beurs van den tooneelschrijver wijder gaapt. ‘Il est exact’, zegt Flat, ‘que la plupart des scènes sont aux mains de syndicats chez qui se confondent intérêts matériels et moraux... Quant aux autres, elles ne résistent guère à l'appât de la forte somme qui couvre leur risque en cas d'échec, et, dans l'hypothèse d'un succès leur assure un supplément de bénéfice’.

En zij, die zoo de macht in handen hebben en de jonge schrijvers van talent, maar zonder geld, buiten de schouwburgen houden, wat geven zij zelven ons te genieten?

Flat waarschuwde op genoemd Congres tegen het werk dier mannen, die enkel instincten en sensaties te zien geven, die zich niet ophouden met de dingen van den geest en van het gemoed, maar louter met lagere hartstochten: ‘c'est un art qui vise en bas et qui y atteint’. Wat spreekt men van liefde in het theater van Bernstein! ‘Amours de fauves peutêtre, où dans l'intervalle des silences on discerne coups de griffes et miaulements... Qu'on supprime un instant la complicité du plaisir entre ces amants, qu'on émousse l'intensité des sensations, l'ardeur de la volupté, vous verrez ce qu'il reste’.[1)]

1) In het begin van Februari heeft Bernstein het publiek verrast met een tooneelstuk *L'assaut*, waarop, naar het schijnt, een dergelijke critiek niet past. Dezelfde motieven, welke hij in vorige stukken gebruikte, komen hier te staan in een ander licht, in een andere atmosfeer. De Parijsche tooneelcritici spreken van ‘l'évolution, le nouvel esprit de Bernstein’, van een ‘Bernstein idéaliste’.
Zal die bekeering aanhouden? Wij moeten het afwachten. En of niet de schrijver in *L'assaut*, met den ijver van een pas bekeerde, zich te veel idealist toont, daarover zullen wij kunnen oordeelen, wanneer, wat niet uitblijven kan, onze schouwburgbesturen op *L'assaut* aanvallen.

Tegenover de liefde, gelijk zij hier wordt opgevat, herinnert Flat aan de liefde bij de groote Fransche tooneeldichters van vroeger en later tijd: aan de heroïsche liefde bij Corneille; aan ‘l'amour-passion’, maar in het oneindige geschakeerd, welke ons in Racine nog steeds meesleept; aan Beaumarchais, die den overgang vormt van de klassieken tot de modernen, tot de Musset (Chérubin als voorganger van Fortunio); die weer gevolgd wordt door Banville en den Rostand van *La princesse lointaine* en *Cyrano*; en eindelijk, in onzen tijd, aan Paul Hervieu met *Le dédale* en *La course du flambeau* en Henri Lavedan met *Le duel* en *Le Marquis de Priola.*

In het boek, waarop ik hier de aandacht vestig, het eerste van een reeks, bespreekt de schrijver wat hij noemt: *le théâtre idéaliste*, *le theâtre en vers* en *le théâtre d'amour.*

Het eerste vindt hij vertegenwoordigd door d' Annunzio, Maeterlinck, Schuré en Peladan.

In d' Annunzio ziet Flat den man, die als volmaakt vertolker van de Schoonheid, voor hem de eenige levenwekkende macht, de uitdrukking ervan vindt in een geheel van effecten waarbij de dichter de hand reikt aan den schilder en den toondichter, zooals dit, in de Fransche literatuur vóór hem, Gautier, Flaubert en Baudelaire deden. Die opvatting van de Schoonheid als eenige levenwekkende macht geeft aan het werk van d' Annunzio als dramaturg een ongemeene oorspronkelijkheid, maar aan den anderen kant brengt zij hem in tegenspraak met het leven en zijn bestaansvoorwaarden, dat aan zulk een exclusief Esthetisme telkens bloedige démenti's geeft. Als voorbeeld van dit exclusivisme haalt Flat het tooneel aan uit *Gioconda,* waar de beeldhouwer Lucio Stellato (in wien Flat d'Annunzio wil herkennen) zijn

vriend Cosimo Dalbo, die hem verwijt dat hij zijn vrouw, de zachte Silvia, opoffert aan de schitterende Gioconda, met bijna schaamtelooze oprechtheid, toevoegt: ‘C'est une âme d'un prix inestimable devant qui je me prosterne et j' adore. Mais je ne sculpte pas les âmes. Celle-là me m'était pas destinée... Qui me condamnera, si je poursuis ma destinée?’

Je ne sculpte pas les âmes: Flat acht dit een woord dat een modem beeldhouwer nooit op de lippen moest nemen. In wat Lucio Stellato hier uitspreekt, herkent hij de essentiëele trekken van d' Annunzio's personages in het drama en in den roman, tevens de verschillende kanten van des dichters eigen persoonlijkheid.

Zijn schoonheid van lijn en levendigheid van kleur de hoofdeigenschappen van den Italiaanschen dramaturg, bij Maeterlinck zoekt men die te vergeefs. Bij hem is de lijn gebroken, de kleur is als die van ‘grauwtjes’, geen detail springt uit het geheel naar voren. Bij den Italiaan is het woord schitterend, overvloedig, voortstuwend in kleurrijke beelden, met bravour-passages soms niet ver van een kunstmatige rhetoriek. Maeterlinck is in alles de tegenvoeter van d' Annunzio. Zijn toon, zijn kleuren zijn gedempt. Zijn kunst is intieme kunst. De hoofdpersonen van zijn werk zijn niet scherp omlijnd, maar vaag als een droom. Het zijn voor het meerendeel droefgeestige figuren, zwak van wil en zoo broos dat een ademtocht ze zou kunnen breken. Zij schijnen in een voortdurenden angst te verkeeren voor iets dat over hun lot zal beslissen. En zooals deze, haast onwezenlijke, personen zijn, zoo is de vorm van de taal die Maeterlinck hun laat spreken: een taal zonder vaste notatie, maar vol zwevingen, trillingen. Als voorbeeld haalt Flat aan uit *Pelléas et Mélisande* de eerste liefde-stameling tusschen de beide kinderen, ‘qui jouèrent en rêve autour des pièges de leur destin’.

Dit kleine drama, en de zich daarbij aansluitende uit zijn eerste periode, beschouwt Flat als de meest sprekende en blijvende uitdrukking van Maeterlinck's persoonlijkheid.

Naast den Italiaanschen en den uit België stammenden schrijver noemt hij, als Fransche vertegenwoordigers van het ‘Theâtre idéaliste’, Edouard Schuré en Joséphin Peladan. Maar terwijl hij, met de voldoening dat het Franschen zijn die in deze richting, ‘le culte de l'âme’, gearbeid hebben, in hun

werk de ‘pensée idéaliste’ waardeert, ontvangt *La Gardienne*, het hoofdwerk van Schuré, geen hooger lof dan te zijn ‘une contribution, sinon décisive, tout au moins notable, au relèvement de l' art dramatique’, en kan Peladan's poging tot een verjonging van de antieke mythe *(Promethée porteur du feu)* de aanmerking niet ontgaan dat ‘*peut-être* une exubérance du Verbe, *par instants*, brise le rythme et la proportion du développement antique’.

Het drama in verzen heeft in Frankrijk, en elders, zijn tijd gehad. Alleen in de luchtige comédie, in de féerie, doet het vers soms nog goede diensten. Een van de redenen, welke Flat hiervan geeft, is, dat het poëtisch proza allengs rijk, krachtig en lenig genoeg van uitdrukking is geworden om aan de eischen van den dramatischen vorm te voldoen. Als voorbeeld noemt hij de drama's van de Musset: *Lorenzaccio* en *André del Sarte*, die hij zeer hoog stelt.[1)] En dan meent de vurige Wagner-vereerder, die Flat is, dat de muziek voortaan bij het drama de rol zal kunnen vervullen, welke vroeger die van rijm en rythme was. Hij voorziet den tijd, waarin het poëtisch proza, gedragen door de muziek, het oude drama in verzen zal vervangen, en wijst op een, volgens hem, gelukkig geslaagde poging in die richting door Gabriël Fauré gedaan, ‘commentant d'une musique délicieuse les plus belles scènes du *Marchand de Venise.*’

Het zal, dunkt mij, verstandig wezen, den tijd, waarin het hervormde melo-drama zijn intrede zal doen in onze schouwburgen, niet te verhaasten. De pogingen ten onzent gedaan met de muziek bij Vondel's treurspelen en de *Marsyas*-vertooning manen tot de uiterste behoedzaamheid.

Onder de hedendaagsche Fransche schrijvers van comédies en drama's in verzen noemt Flat: Rostand, Catulle Mendès en Richepin. Rostand, de bijzonder begaafde, die door zijn schitterende, ongeëvenaarde macht over den vorm, over rijmen en rythme, met zijn *Cyrano de Bergerac* een geheel eenige plaats inneemt onder de schrijvers van comédies in verzen.

1) Zou Royaards, die in *Liefde is geen speelgoed* den Mussetschen toon zoo goed wist te treffen, het niet eens met een van deze drama's willen beproeven?

Catulle Mendès, de improvisator, die zich naar alle stijlen wist te plooien, met zijn gaaf van assimilatie zich een zekeren naam wist te maken, maar wiens eenige oorspronkelijkheid die was van te zijn ‘artiste évocateur de la volupté physique dans le duel des sexes’, en die door het geimproviseerde van zijn werk, hoe knap en handig het ook wezen mocht, niets duurzaams heeft gewrocht. En eindelijk Richepin. Aan zijn door de Comédie française vertoonde *Don Quichotte* licht Flat toe, hoe Richepin, als dichter, als pittoresk en rhetorisch lyrisch dichter te waardeeren, de hoedanigheden mist, welke de dramatische auteur niet ontberen kan.

‘Le théâtre d'amour’ vormt de laatste afdeeling van Flat's tooneelbeschouwingen. Het wordt hier vertegenwoordigd door Georges de Porto-Riche, Jules Lemaître, Henri Lavedan, Maurice Donnay en Henri Bataille.

L'amour! Specialité de la Maison. Van het groote Huis der Fransche dramatische kunst.

Flat spreekt ons over Porto-Riche en zijn beroemdste stuk *L'amoureuse*, waarin de tegenstelling tusschen de kalme, ernstige liefde van den man en de hartstochtelijke liefde van de vrouw het conflict vormt; over Lemaître die in *La Massière* de sentimenteele liefde uit ‘l'automne d'un homme’ dramatiseert, maar zonder dat hij uit het dramatisch gegeven haalt wat er uit te halen zou zijn.

Dan verwijlt hij lang bij Lavedan, den Lavedan van *Le Marquis de Priola* en van *Le duel.*

Priola, dat is de moderne Don Juan, maar met al de trekken van den klassieken Don Juan, dien van Molière en van Mozart, onboetvaardig tot aan den dood. Ook bij Lavedan's Don Juan is van berouw geen sprake; wel van vergeving. Wanneer Priola, door een beroerte getroffen, verlamd verklaard wordt voor het leven, is het laatste woord van het stuk dat van Pierre Morain, zijn natuurlijken zoon, die wraak dacht te nemen voor hetgeen de gewetenlooze lichtmis zijn moeder heeft aangedaan, maar thans tegenover den machteloos daar neerliggenden vader op de vraag: ‘Qui le soignera?’ zonder aarzelen het antwoord geeft: ‘Moi’. Flat noemt *Le marquis de Priola* van alle Fransche tooneelstukken der latere jaren ‘une des plus

fortes... qui s'impose au souvenir de la seule façon vraiment durable, par le relief des traits moraux où se reflète la vie intérieure'.

Een ander groot onderwerp werd door Lavedan in *Le Duel* behandeld: de strijd tusschen twee broeders, de een een ernstige ongeloovige die zijn leven aan wetenschappelijken arbeid besteed heeft en een beroemd psychiater is geworden, de ander, die, na een onstuimige jeugd, bekeerd en priester geworden is. Bij het liefdesmotief voegt zich in dit stuk het religieus motief en die beide, als strijdende elementen, maken het, in zijn, zoowel wat bouw als taal betreft, streng gehouden vorm, tot een werk van groote beteekenis. Den abbé Daniel van Le Bargy zullen zij, die in October 1906 *Le Duel* in ons land mochten zien vertoonen, wel niet vergeten zijn.

Na eenige waardeerende beschouwingen aan *Le retour de Jèrusalem* en *Paraître* van Maurice Donnay gewijd, besluit Flat deze eerste reeks 'Figures du théâtre contemporain' met Henry Bataille als schrijver van *Maman Colibri*, *La marche nuptiale* en *Poliche.*

Merkwaardig is het dat Flat, toen hij dit opstel schreef nog vol waardeering voor het talent van Bataille, hem verdedigend tegen hen die den auteur van *Maman Colibri* op het stuk van moraliteit te licht bevonden, en den artistiek literairen vorm van 's mans werk roemend, als iets bijzonders in een tijd waarin zoovele dramatische auteurs er maar op los schrijven, toch, bij de bespreking der genoemde stukken, toont reeds iets te voorzien van datgene waarom hij hem later zal moeten bestrijden, wanneer Bataille, wellicht mede ten gevolge van het succes dat mannen als Bernstein met hun stukken behaalden, tot het 'théâtre brutaliste' zal zijn afgedaald. Over *Poliche* sprekend, merkt hij op dat er één menschelijke eigenschap is, waarvan Bataille het bestaan niet schijnt te kennen: de wil, die toch een zoo krachtig element is in het dramatisch conflict. Door het ontbreken van dat element is wat hij ons in zijn 'théâtre d'amour' te zien geeft noch moreel, noch immoreel, maar *amoreel*, en - zoo teekent Flat in een noot aan - het is de natuurlijke ontwikkeling van die levensopvatting (*philosophie* noemt hij haar), welke Bataille gevoerd heeft tot waar hij thans beland is...

Beschouwingen als die van Flat bevestigen den indruk, dien velen in de laatste jaren van hun ‘Parijzer schouwburgbezoek’ (om met Alberdingk Thym te spreken) medebrachten: dat, al valt er nog nu en dan een belangrijk tooneelspel en goed tooneelspelen te genieten, de tooneelschrijfkunst en de tooneelspeelkunst in Frankrijk in deze dagen in een tijdperk, zoo al niet van verval, dan toch zeker niet van bloei verkeeren.

‘Faites-moi de bonnes pièces et je vous ferai de bons acteurs’, zou men, een bekende uitspraak variëerende, kunnen zeggen. Maar wie weet, hoeveel ‘bonnes pièces’ door het onzalig trust-bedrijf, waarvan Flat ons vertelde, van de groote schouwburgen geweerd worden!

J.N. VAN HALL.

Wetenschap of sport?
Nogmaals: Antarktisch onderzoek.[1)]

Wie heeft ook weer gezegd: ‘die Geschichte der Wissenschaft ist eine grosse Fuge, in der die Stimmen der Völker nach und nach zum Vorschein kommen?’

De geschiedenis van het Zuidpool-onderzoek doet aan deze woorden denken. Na de reizen van Ross, Wilkes en Dumont d'Urville omstreeks 1840 waren er met groote tusschenpoozen slechts enkele op zich-zelf-staande pogingen gedaan om de geheimen van Antarctica te doorgronden, totdat de overwintering van de ‘Belgica’ den stoot gaf tot de nieuwe ‘groote periode’. Vijf verschillende expedities: uit Zweden, Frankrijk, Engeland, Schotland en Duitschland, maakten zich een tiental jaren geleden op om gezamenlijk en nagenoeg gelijktijdig een uitgestrekt gebied van het onbekende Zuidpoolland te onderzoeken. Van al deze ondernemingen, waarvan de eene meer, de andere minder voor het groote publiek bevattelijk succes had, werd reeds door mij een kort verslag gegeven[1)], reden, waarom ik er hier niet op terug zal komen.

Maar ziet, er komt een ander element in den wedstrijd der natiën op dit wetenschappelijk terrein. Of liever: dit element was vroeger evenzeer aanwezig, maar kwam bij de internationale samenwerking minder tot uiting. Het is de onderlinge naijver, die trouwens onvermijdelijk moest intreden.

Zoo zien we Shackleton, nauwelijks van zijne expeditie onder Scott teruggekeerd, opnieuw met bescheiden middelen

1) Antarktisch Onderzoek. ‘De Gids’, September 1910.

1) Antarktisch Onderzoek. ‘De Gids’, September 1910.

eene poging wagen, die evenwel meer ‘éclat’ maakte dan eene der voorgaande: de geographische pool werd bijna bereikt, en de ligging der magnetische pool door onderzoek ter plaatse nauwkeurig vastgesteld. Met eerbewijzen overladen komt de koene reiziger in het vaderland terug. Het is menschelijk, maar daarom nog niet toe te juichen, dat Scott, naijverig op den roem van hem, die de pas geoogste lauweren van zijn voorganger en vroegeren chef deden verwelken, onmiddellijk aanstalten maakt voor eene nieuwe expeditie en daarmede uittrekt, met het vaste voornemen, nu stellig en zeker de begeerde Zuidpool te bereiken. En ook elders hoort men van veteranen op het gebied van poolonderzoek den kreet: ‘op naar de Zuidpool!’ De ondervindingen, bij vroegere gelegenheden opgedaan, zijn goede raadgeefsters, maar ook nieuwe middelen zullen worden toegepast. Shackleton had van een automobiel gebruik gemaakt, maar daarvan niet de verwachte hulp gevonden - welnu, Mawson in Australië, die geestdriftig eene nieuwe Australisch-Nieuw-Zeelandsche expeditie bepleit[1)], zal het met vliegmachines beproeven. De methode is niet nieuw, maar stemt sceptisch, niet slechts door de ervaringen van André, en later van Wellman en Zeppelin op Spitsbergen, maar ook, omdat bij dergelijke tochten de hoop op wetenschappelijk resultaat, ondanks den ook ‘von allerhöchster Stelle’ ondervonden steun, volgens het oordeel van bevoegde deskundigen gelijk nul moet worden gesteld. In Amerika komt Peary met het plan voor den dag de ‘Roosevelt’ nu eens naar het uiterste Zuiden te zenden. En zoowaar in Japan wordt eene expeditie in elkaar gezet, die onder leiding van Shirase naar de Ross-zee, ten Zuiden van Australië, den koers richt. Echter wordt het kleine scheepje door het pakijs gedwongen terug te keeren en voorloopig hoort men niet meer van nieuwe pogingen. Eene Duitsche expeditie, onder luitenant Filchner, is op de ‘Deutschland’ in Mei 1.1. uit Bremerhafen en begin October uit Buenos Aires vertrokken; zij zal trachten dwars door het vasteland van Antarctica te trekken, van de Weddellnaar de Ross-zee, om uit te maken of we inderdaad met

1) Begin December vertrok hij reeds met zijn schip uit Hobarttown in Tasmanië.

een samenhangend vasteland te doen hebben. Een dergelijk plan heeft ook Bruce, de ervaren poolreiziger in Schotland, van wiens voorgenomen tocht, waarschijnlijk wegens financiëele bezwaren, in den laatsten tijd evenwel niets meer vernomen wordt[1].

Van waar opeens die buitengewone belangstelling? Hoe komt het, dat, terwijl vroeger Sir Clemens Markham in Engeland en Prof. Neumayer in Duitschland, geleerden van den eersten rang en van grooten invloed, tientallen van jaren te vergeefs op hernieuwing van het Zuidpool-onderzoek aandrongen, tegenwoordig herhaaldelijk in een ommezien groote sommen gelds beschikbaar zijn voor nieuwe expedities?[2]

Het zij verre van mij afbreuk te doen aan de waardeering, die den verschillenden Zuidpoolonderzoekers in zoo ruime mate is ten deel gevallen. Hun moed, hunne volharding en toewijding, vaak onder de moeilijkste en hachelijkste omstandigheden, verdienen die hulde ten volle. Maar waarlijk, het moet onomwonden gezegd worden, dat bij vele van deze energiek doorgevoerde expedities de wetenschap geheel op den achtergrond geraakte. Het is altijd voorgesteld, alsof alle moeiten en ontberingen slechts ‘in naam der wetenschap’ werden doorstaan. Maar geen onbevangen lezer, die eenigszins op de hoogte is, zal zich van den indruk kunnen losmaken, dat niet de wetenschap, niet het onbaatzuchtige streven van hoog-menschelijke cultuur, maar slechts eerzucht en, bij de Engelschen hoofdzakelijk, sport de voornaamste drijfveeren waren.

‘De wedloop naar de Zuidpool’, zooals deze begeerte herhaaldelijk, zonder er doekjes om te winden, is genoemd, kunnen wij onmogelijk een hartverheffend schouwspel vinden -

1) Om mogelijk misverstand te vermijden, moet ik hier opmerken, dat in het voorafgaande geen volledig résumé van den tegenwoordigen stand van het onderzoek bedoeld is; mijn hoofddoel in dit artikel was het stellen van het alternatief, dat in den titel is uitgedrukt.

2) Merkwaardig is het in dit opzicht mede te deelen, dat de onkosten van de expeditie van Filchner, ten bedrage van 1,400,000 Mark, in nauwelijks één jaar, en wel geheel zonder subsidie van den Rijksdag, in Duitschland bijeen werd gebracht. Ook den Australiër Mawson, die Europa bezocht om geld voor zijne expeditie bijeen te krijgen, gelukte dit in Engeland binnen zeer korten tijd. Dit feit, in vergelijking met den vroegeren toestand ‘speaks volumes!’

een wedstrijd, waarbij de een den ander tracht voor te zijn, en waarbij ‘de Zuidpool te bereiken’ de alles overheerschende gedachte is. Staat het niet te vreezen, dat wij binnenkort hetzelfde treurige gekibbel zullen beleven als tusschen Cook en Peary? En wanneer men zich de feiten goed voor oogen stelt, komt dan niet de nuchtere vraag op: ‘wat doet het er toe, of de pool bereikt, “ontdekt” is?’

Kan het ten slotte de wetenschap een zier schelen of iemand aan de Noord- of de Zuidpool geweest is, wanneer niet tevens werkelijk wetenschappelijke en betrouwbare waarnemingen gedaan zijn? En wanneer de omstandigheden zulke waarnemingen niet veroorloven, of de poolreiziger ze nagenoeg geheel verwaarloost in zijn koortsachtigen ijver om de pool te ‘ontdekken’ - welnu, laat men dan erkennen, dat wij hier zuiver met een tak van sport, die met het beklimmen van een nog nooit betreden bergtop verwant is, te doen hebben. Laten degenen, die daarvoor toegankelijk zijn (en gelukkig zijn er zeer velen, die moed en durf en volharding bewonderen) dit toejuichen. Maar men zij sceptisch omtrent de bewering, dat wetenschap iets met dit alles heeft uit te staan. De ‘wetenschap’ was voor den reiziger slechts middel, geen doel; haar naam te gebruiken, waar in werkelijkheid andere motieven den boventoon voeren, kan het ernstige onderzoek op den duur slechts schaden[1)].

Dat eerzucht en avontuurlijkheid zulk een kenmerkenden trek vormen bij het poolonderzoek ligt natuurlijk voor een groot deel aan de omstandigheden zelf, waaronder dit onderzoek plaats heeft, en is dan ook tot op zekere hoogte geheel verklaarbaar. Maar ook moeten we niet vergeten, dat dikwijls de leiders zelf geen eigenlijke mannen van wetenschap waren, dat noch Peary en Cagni bij hunne

1) Bij het nazien van de drukproef lees ik in de pas verschenen eerste aflevering van Jaargang XXIX van het Tijdschrift Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, bldz. 125, naar aanleiding van den wedstrijd tusschen Scott en Amundsen: ‘En daarvoor wordt een massa geld verspild en het leven van tientallen moedige mannen gewaagd. Alsof het van eenig belang was, of de Engelsche dan wel de Noorsche vlag in het poolijs geplant wordt - om na enkele dagen of weken door de aanhoudende stormen te worden weggevaagd!’ Hoe volkomen stem ik daarmee in!

worsteling naar de Noordpool, noch Scott, Shackleton en Filchner op den naam van geleerden aanspraak kunnen maken. Hunne militaire opleiding heeft zeker moed, vastberadenheid en zelfgevoel, kortom waarlijk edele en in dit geval beslist noodzakelijke eigenschappen bij hen ontwikkeld en aangekweekt. Nogmaals zij gezegd, dat ik aan hunne onvergankelijke verdiensten niets af wil doen. Maar het mag niet verzwegen worden, dat zulke mannen, die uit den aard der zaak voor détail-onderzoekingen weinig gevoelen, niet steeds de leiders par excellence bij een werkelijk ernstig opgevatte wetenschappelijke expeditie zullen zijn. Ook het laboratorium-onderzoek, om het kort uit te drukken, heeft recht van spreken - en van protesteeren in dit geval.

Dat ondanks de groote eigenschappen van de ‘generalissimi’ in het poolonderzoek ook banale jaloezie eene belangrijke rol speelt, wordt meer en meer duidelijk. Of was het niet, op zijn minst genomen, eigenaardig, dat Peary zijn tochtgenoot Bartlett, den kapitein van de ‘Roosevelt’, even vóór het bereiken van de Noordpool achter liet blijven, en met eenige Eskimo's verder trok - slechts om voor zichzelf alleen de eer en den roem te reserveeren? Was het niet eenigszins zonderling, dat Amundsen, die op weg heette te zijn naar de Behringstraat om vandaar zich met het pakijs over de Noordpool te laten drijven, plotseling blijkt zich in het Antarktisch gebied, in een inham van de Ross-zee op te houden, om vandaar te trachten de Zuidpool te bereiken? Scott's expeditie, die de ‘Fram’ hier vond, heeft dus concurrentie gekregen, en de wijze, waarop deze is opgevat, doet voldoende blijken, hoezeer eerzucht de drijfveer was.

Niet voor alle expedities moge dit in even sterke mate gelden, maar in het algemeen is niet te ontkennen, dat wel degelijk van ‘verflauwing der grenzen’ sprake is.

De oorzaak is natuurlijk niet ver te zoeken. Prof. Herbertson, hoogleeraar in geografie te Oxford, heeft het nog onlangs zoo juist gezegd:[1] ‘there is a tendency on the part of the public te confuse geographical exploration and sport.

1) Geography and some of its present Needs. Presidential Address delivered to the section of Geography at the Sheffield Meeting of the British Association for the Advancement of Science, 1910.

The newspaper reporter naturally lays stress on the unusual of any expedition, the accidental rather than the essential, and those of us who have to examine the works of expeditions know, how some have been unduly boomed, because of some adventurous element, while others have not received adequate recognition, because all went well'. En dan laat hij er zeer terecht op volgen: 'the fact that all went well is in itself a proof of competent organisation'.

Zoo is het nu eenmaal! Wie een moeitevollen, gevaarlijken tocht volbrengt en met succes terugkeert, wie zijn durf en energie heeft betoond, wordt toegejuicht en bewierookt, gevierd en bewonderd, - wat trouwens ten volle is verdiend. Maar den stillen werker, die niet met voor ieder begrijpelijke resultaten het publiek in de oogen kan schitteren, die nauwkeurig zijne gegevens verzamelde en met eindeloos geduld uitwerkte, - hem gaat men voorbij.

Nogmaals: het Zuidpoolonderzoek loopt groot gevaar in een wedstrijd van sport- en reclamemenschen te ontaarden.

Maar zelfs wanneer het niet zoover komt, blijft een ander bezwaar bestaan, dat velen met mij, vertrouw ik, zullen gevoelen: het onderzoek blijft schromelijk eenzijdig. Het bereiken van de Zuidpool nu daargelaten, is altijd toch het geographische probleem, en in samenhang daarmede geologie en meteorologie, op den voorgrond gesteld. Natuurlijk ontken ik allerminst de wetenschappelijke waarde daarvan. Maar twee gebieden: oceanographie (hoewel feitelijk tot de geographie behoorend) en biologie zijn, hoewel volstrekt niet verwaarloosd, toch veel te zeer op het tweede plan verdrongen. Ook bij de nieuwere expedities (behalve, althans wat de oceanographie aangaat, bij die van Filchner en den voorgenomen tocht van Bruce, die echter, naar het mij voorkomt, in een ander uiterste vervalt, en een veel te overladen programma heeft) is daarmede weinig of geen rekening gehouden. Trouwens, dit is bij dergelijke ondernemingen, waarbij alle nadruk valt op het inrichten van een overwinteringsstation aan land, ook niet anders mogelijk.

Hoe eene expeditie naar mijn idee dan wèl zou moeten worden ingericht? Het antwoord volgt uit het voorgaande vanzelf.

Met een goed uitgerust en zeevaardig schip zou in eenige maanden tijd een behoorlijk onderzoek van de oceanographie en van de flora en fauna van de Zuidpoolzeeën ter hand genomen kunnen worden. Het groote belang van dergelijk werk heb ik reeds vroeger in mijn boven aangehaald artikel in het licht gesteld en ik behoef er nu niet over uit te weiden. Slechts zij het mij vergund op eene reeks van vraagpunten te wijzen, welke nog niet volledig zijn opgelost.

Op oceanographisch gebied zijn meerdere loodingen dringend noodig, speciaal in het uiterste Zuiden van den Stillen Oceaan en ten Zuiden van Australië. Het is waar, dat we wel de hoop zullen moeten opgeven langs dezen weg het bestaan van vroegere landverbindingen tusschen Antarctica, Zuid-Amerika en Australië of Nieuw-Zeeland waarschijnlijk te maken, al brengt de studie van de fossielen uit deze landen ons tot de bovengenoemde hypothese. Maar van groot gewicht zou toch zijn, wanneer inderdaad smalle bodemverheffingen of onderzeesche drempels konden worden aangetoond. Iets dergelijks is b.v. waarschijnlijk in de Weddell-zee, de groote bocht van den Atlantischen Oceaan in Antarctica, daar het koude bodemwater uit dit bekken zich niet over den bodem van den Atlantischen Oceaan schijnt te kunnen uitbreiden. Dat dergelijke drempels, wanneer zij althans hoog genoeg zijn, ook op de verspreiding der bodemfauna een belangrijken invloed kunnen uitoefenen, door het temperatuursverschil van het water op de hellingen, is reeds lang in de nabijheid van onze Europeesche kust bekend, daar de Wyville-Thomson-rug, naar den ontdekker genoemd, tusschen de Farör en de Shetlands, eene bodemfauna kenmerkend voor warmer water aan de zuidzijde, en eene arctische aan de noordzijde bezit.

Ook de menging van het water, het smeltwater der ijsbergen met het zoute oceaanwater, de temperatuur en het zoutgehalte der verschillende lagen en hun invloed op de verspreiding der pelagische organismenwereld dient grondig te worden nagegaan. Ook al is op dit gebied door verschillende expedities zeker verdienstelijk werk verricht, zoo leert toch de ervaring in onze Europeesche wateren, dat van een volledig inzicht in de waterbeweging en wat daarmede samenhangt eerst na jaren van aanhoudend onderzoek kan worden gesproken.

En hoe staat het met het indringen van antarktische stroomen in warmere gebieden, en hoever dringen omgekeerd warmere stroomingen van het Noorden naar de zuidelijke wateren door? Tot welke diepte is hun invloed nog merkbaar? En in aansluiting daaraan: welke organismen kunnen we als typisch-antarktische, welke als subtropische vormen beschouwen, en welke behooren speciaal tot het overgangsgebied? Hoever worden pelagische organismen door stroomingen in andere wateren overgevoerd? Is de kustfauna van het vasteland van Antarctica in hoofdzaak identiek met die van de eilanden, welke op lagere breedten in de onmetelijke Zuidzee verspreid liggen - en kunnen we deze fauna als eene direct uit de diepzee afkomstige beschouwen, iets waarvoor, met het oog op de overeenkomstige bestaansvoorwaarden, veel te zeggen zou zijn? Leven dezelfde soorten of soorten van hetzelfde geslacht in de beide poolzeeën, terwijl zij in het tusschenliggende warmwatergebied óf geheel ontbreken óf alleen in diepere lagen voorkomen - kortom in hoeverre hebben we het recht om van bipolariteit te spreken?

Men ziet het - nog veel, zeer veel blijft te onderzoeken. De studie van de bestaansvoorwaarden voor het leven in zee, biologische en oceanographische onderzoekingen in nauw verband met elkander, hebben langzamerhand de oudere methode: het vinden en beschrijven van nieuwe soorten, vervangen. Sinds de ‘Challenger’ na eene expeditie van drie jaren rondom de wereld den sluier der geheimzinnigheden van de diepzee voor ons had gelicht, sinds de hoog gespannen nieuwsgierigheid de hoop moest opgeven op den bodem van den oceaan de levende nakomelingen van sinds duizenden eeuwen uitgestorven fossielen terug te vinden, is het onderzoek langzamerhand in andere banen getreden en wordt naar het verband der verschijnselen gevraagd.

Eene zuiver oceanographisch-biologische expeditie zou practisch op verre na niet de bezwaren opleveren, die aan overwintering en sledetochten onafscheidelijk verbonden zijn. Terwijl in het laatste geval op een duur van tenminste twee jaren en dus op zeer aanzienlijke kosten gerekend moet worden, die door elkander gerekend op minstens een half millioen gulden kunnen worden gesteld, zou eene expeditie als de hier voorgestelde met hoogstens een jaar kunnen vol-

staan, terwijl de onkosten wel niet meer dan *f* 200.000 behoeven te bedragen. De ‘Valdivia’-expeditie, die negen maanden duurde en zulk uitstekend werk verrichtte in den Atlantischen en Indischen Oceaan, hoewel slechts twee maanden in de eigenlijke Antarktis, werd slechts op *f* 180.000 geraamd. Hierbij zijn natuurlijk niet de onkosten van het publiceeren der resultaten gerekend, maar al zijn deze zeker aanzienlijk, zij kunnen over een aantal jaren verdeeld worden.

Het terrein van werkzaamheid zou zich feitelijk over de geheele onmetelijke Antarktis kunnen uitstrekken, evenwel is het in het bijzonder het quadrant, dat zich naar den Stillen Oceaan keert, hetwelk het meest een onderzoek noodig heeft. Hier zijn weliswaar sinds onlangs enkele dreggingen en loodingen verricht door de tweede Fransche expeditie onder Charcot, doch alleen op de hoogste breedten en in betrekkelijk ondiep water. Het vasteland van Antarctica wijkt hier zoover zuidelijk terug, dat tot voorbij den 70^{en} graad Z.B. geen land werd gezien. De hoop op het vinden van nieuwe kustlijnen in deze streken - een succes, waarvoor het groote publiek nog het meest toegankelijk is - zou zeer gering zijn, maar trouwens ook niet, naar mijne meening, op gevaar van de geheele expeditie te doen mislukken, op den voorgrond moeten staan. Zonder zoover mogelijk in het pakijs te willen doordringen en schip en leven der bemanning in de waagschaal te stellen, is het zeer goed mogelijk op eene minder hooge breedte de onderzoekingen te doen, die onze kennis van den Zuid-Pacifischen Oceaan in hooge mate kunnen bevorderen.

Zal Nederland deze taak op zich nemen en daarmee een ideëel streven bevorderen, dat niet behoeft onder te doen voor het volhardend voortdringen naar de Zuidpool? Ik zal mij daaromtrent in afzienbaren tijd geen illusies maken. En wanneer wij bedenken, dat België in 1897 door hare expeditie van de ‘Belgica’ aanleiding gaf tot het opnieuw opbloeien der belangstelling voor een onderzoek, dat nog steeds in vollen gang is, maar waaraan Nederland nimmer deelnam, dan moet daarbij niet vergeten worden, dat in het kleine België mannen als de Gerlache en Arctowski het initiatief namen.....

Maar zou dan in Nederland onmogelijk zijn, wat in

België wèl kan, al ontbreekt ons ook geheel de ervaring, van de Gerlache, van Nordenskjöld of Fridtjof Nansen? Zal Nederland in het strijdperk treden, waarin verschillende volkeren elkander het geheim van de Antarktis betwisten?

Internationale wedijver - geen naijver - heeft zeker eene goede zijde. En ook waar het in hoofdzaak theoretische belangen geldt, welker bevordering op hoogere cultuur wijst, mogen de woorden van Vergilius gelden:

> Stat sua cuique dies! Breve et irreparabile tempus
> Omnibus est vitae, sed famam extendere factis
> Hoc virtutis opus.

DR. J.J. TESCH

Sonnetten.

I.
De zwerver spreekt.

Verstoot mij niet: ik kan geen leed meer dragen; -
Gelijk op dezen broozen herfstdag 't loover,
Nog eenmaal gloeit in bronzen kleurentoover,
Maar neer zal huiveren bij de eerste vlagen, -

Zoo is 't ook mij. Vrees niet, ik ben geen roover,
Noch bedelaar, - en 'k zal geen aalmoes vragen;
Maar dolend voel ik 't einde mijner dagen,
En uit uw woning waaiden klanken over:

Tonen van tinklend heldre kindertaal,
Gewiekt geluid, dat mij van vreugd deed beven.

Want vóór ik heenga, wilde ik nog éénmaal,
Bij menschen toeven, die in blijheid leven;

Om in geluk geloovend, straks den vaal
Wenkenden Dood stil tegemoet te streven...

II.
Aan Jim bij zijn vertrek naar de voorschool van Harvard.

Dat weeke voorhoofd staat nog blank gespannen,
   En fulpen oogen fonklen fijn daaronder, -
   Die zachte mond trekt bevend en bizonder,
Als wilde zich uw jonkheid reeds vermannen.

Een gloeiend heir van ongemeten plannen,
   Broeit achter teêre trekken, die straks ronder
   Ontbloeien, als uw lichtend oog verkonder
Zal zijn van vuur, dat duisternis moog' bannen.

Nog schijnt ge een schildknaap, slank en ongedeerd,
   Maar hunkrend naar de wimplende tournooien,
   Waar kampioenen schoonheids vaan ontplooien.

Ai, zult ook gij, wanneer ge wederkeert,
      Door 't slurpen van het zoet venijn versagen,
      En zwichten voor den Mammon dezer dagen!

III.
Vreemd geluk.

Ik heb zoo vaak uw aangezicht, mijn vriend,
Tersluiks aanschouwd, en mij dan afgevraagd,
Wàt heil gij eens aan lichte kimmen zaagt,
En welken afgod gij geduldig dient.

Want naar het raadsel van uw trekken ziend,
Die teeder zijn en nochtans onversaagd,
Is 't me of een gulden glans uit deemoed daagt:
Een schijn van vreemd geluk, in leed verdiend.

O 't is wel, wijl ge in wanhoop en in trouw,
Vragend niet meer dan een gehoorzaam kind,
Uw peinzen richtend naar een verre vrouw,

In zaâlge pijn staâge vertroosting vindt.
Als een die, door fèl-vromen lust bezield,
Een zoete wonde heimlijk bloedend hield.

JAN VETH.

Gedichten.

De boodschap van den dood.

Eens in den boomgaard, rood van ooft,
Viel haar een appel in den schoot,
Saprijk-gezwollen, zon-doorstoofd;
En tot haar boog zich groot de dood.

Zij zag zijn grondloos oog dat sliep,
Dan niets als schaduw, want de nis
Der eigen wiek omhuifde diep
Wat onverhuld te stralend is.

Hij beet de gouden vrucht in twee,
En ruischte fluistrend: ‘nu ook gíj’.
Zij proefde 't ruime van de zee,
En kussend sprak hij: ‘denk aan mij’.

Nu dwalend vaak langs pad en stroom
Plukt zij de najaarsbloemen niet,
Omdat zij in hun open kroon
Den dauwdrop van zijn blikken ziet.

Schept zij klaar water met de hand,
Danst zijn gelaat op 't kabblend nat,
En, koelte slurpend, zwelgt ze een brand
Of zij dien halven appel at.

Zijn sluier maakt de boomen oud,
Wind klinkt onsterflijk door zijn stem,
En zoo zij lip aan lippen vouwt
Zoent ze in den blinden minnaar hém.

Des avonds, na haar dankgebed
En vromen aanroep van den slaap,
Staat ook diens broeder aan haar bed
En vleit heur vlechten langs haar slaap,

En kruist heur armen op de sprei,
Hij draagt het zandglas van den tijd,
En schenkt haar onder 't uurgeglij
Visioenen zijner heerlijkheid.

Jongste droom.

Kalm in den oogst van den avond verzonken
Schouwt hij den droom die het leven besluit,
Rijzend uit vlammen, sproeiend in vonken,
Tuinparadijs waar fonteinroos ontspruit.

Duizende vogels bewelven den hemel,
Vee-karavaan trekt om bijbelsche tent,
Mannen en meisjes in bloemstof-gewemel
Volgen een stroom die zich wentelend wendt.

Hoe zou hij vreezen wat zingende nadert?
Rein was zijn wandel en blank bleef zijn hand,
Alle zijn liefden, in reigang vergaderd,
Lichten den blinddoek en slaken den band.

Nooit spande zwaluw den puntigen vleugel,
Nooit steeg een duif op den blinkenden zwing,
Of aan zijn hart liet hij vreugdig den teugel,
Tot het gewiekt in een wolkenveld hing.

Keek hij een rund in het duister der oogen,
Voelde hij adem en vacht van een beest,
Machteloos had hij de lippen bewogen
Te uiten zijn vriendschap, te ontmoeten hun geest.

Luidden de bloemen hun klok aan zijn voeten,
Schreed hij voorzichtig met tastenden stap;
Glimlach en knaapwoord - gelukkige groeten -
Bood hij hun kroontjes, hun kragen en kap.

Dronk hij van water of stoeide met droppen,
Boog hij vol eerbied naar 't klaar element;
Want aan den lach over kruivende toppen
Had hij zijn zuiverder broeder herkend.

Mannen die werkten bezag hij zoo innig
Dat hun het zweet van het voorhoofd verdween,
Tot zij weer hieven het ijzer blijzinnig,
Rijk met hun ziel en het zonlicht dat scheen.

Meisjes o konden zijn denken doen dansen
Slechts door een hoofdknik, dat simpelst gebaar,
Gaven zij meer - onwelkbare kransen
Vlochten zich nog door zijn zilveren haar.

Kalm in den oogst van den avond verzonken
Schouwt hij den droom die het leven besluit.
Zóo uit de volheid der liefde beschonken
Dorst hem niet meer, en zacht dooft hij uit.

Heer, waarheen drijft gij mij?

Heer, wáarheen drijft gij mij?
Ge stondt slechts aan mijn zij
Eén helle droomseconde,
En sedert bloedt mijn wonde.
Heer, waarheen drijft gij mij?

Schroeiende hette zengt;
Ik heb mijn dorst geplengd
Een dronk uit koele beken,
Die dorst is níet geweken,
Daar zij Uw sneeuw gedenkt.

Veldruikers, zoet en bont,
Toen ik u samenwond,
Boodt gij, in kleur en wadem,
Den geur slechts van Zijn adem,
Den vorm van Zijnen mond.

Ach, waarheen wenkt gij mij?
Hoe kom ik U nabij?
Ik volg Uw bleeke sporen,
In stof en zand verloren,
Wijl ik van liefde lij'.

Soms lig ik pijnen-vrij
Te ruste' in mijmerij,
Dan zie ik statig glijden
Uw schaduw langs de weide.
Heer, wánneer redt gij mij?

Lachend liedje.

Kom lach nu, kindren, lach,
De smart duurt slechts één dag,
De vreugd is niet gebonden
Aan grenzen noch aan stonden,
Kom lach nu, kindren, lach!

Ge meent geween een plicht;
Ge schift uit àl het licht
De stofvlek van die tijden
Dat gij wat leed moet lijden,
En sluit de luiken dicht.

De lach staat in de zon,
Hij stort gelijk een bron
Langs wateren en wegen,
En doet het bloed bewegen
Als most in zijne ton.

De lach is ook Uw króon,
Een pand voor later schoon,
Gij allen wordt eens koning
Van eene beetre woning
En lacht daar tot Uw loon.

Kom lach nu, kindren, lach,
De smart duurt slechts één dag,
De vreugd is niet gebonden
Aan grenzen noch aan stonden,
Kom lach nu, kindren, lach!

AART VAN DER LEEUW.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XXVI.
Nagelaten Werk van Adriaan van Oordt. C.A.J. van Dishoeck te Bussum. 1911.

Dit is wat Adriaan van Oordt aan letterkundig werk heeft nagelaten, tezamengeschaard in een kleinen bundel.

Het is onherroepelijk, dit is het laatste dat wij van hem ontvangen. En het lijkt eerst vruchteloos, er nog veel over te zeggen, te vragen wat dit werk beteekend zou hebben voor een ontwikkelingsgang, voorgoed gestuit. Dan, die stukken herlezend en getroffen wordend, niet alleen door hun altijd weer verwonderende kunst, maar ook en nog meer door hun verscheidenheid, die heenwijst, vaag, naar zoo uiteenloopende kanten, toeven wij bij dit schemerig kruispunt van wegen, waar naast een grafsteen een wegwijzer staat, vernield en met onleesbare woorden.

Het weten zou hèm noch òns meer helpen kunnen, en toch, wij zouden willen weten, vanwaar hij, na *Warhold*, op dit kruispunt kwam en in welke richting, door welke diepe laan, wij zijn hooge gestalte, op de forsche stevening van zijn stap, voor ons uit zouden hebben zien loopen.

Het is zoo jammer, dat bij deze stukken geen jaartallen konden worden gevoegd; zij waren misschien niet meer te vinden. Dat is zoo jammer, omdat wij daaruit onloochenbaar bevestigd zouden hebben gezien de schoone streeflijn, die

men te midden van dit veelsoortig werk meent te bespeuren.

En opeens weet ik niet wat beter is, dit ontroerend geheim, of een schoone zekerheid, die een andere, nog feller zekerheid te smartlijker zou maken.

Er werd door Van Oordt o.a. nagelaten een fragment uit een nieuw treurspel 'Floris de Zwarte'. Het is kloek, zeer boeiend, en klaar. Het zijn voor een aanzienlijk deel krachtige, inslaande verzen als de volgende, gesproken door

> ***Velzen*:**
> Wanneer wij haten, haten wij met u
> En minnen wij, wij minnen wat gij mint.

En nu is de pijnlijke vraag deze: naast het sterke *Irmenlo* en naast het prachtige *Warhold* waardeerden wij heel veel minder de treurspelen van Van Oordt, *Floris V* en *Eduard van Gelre.* Het schrijven in verzen, zoo scheen ons daar, verwaterde de plastische kracht van zijn taal; matig leken ons zijn dramatische gaven; die treurspelen, laten we het ons eerlijk bekennen, pakten weinig, ja, vermoeiden ons zoozeer, dat wij ze niet ten einde uitlezen konden. - En ziehier nu dit tamelijk omvangrijk fragment, verlokkend en vol avontuur, klaar en stoer als het woud waar het speelt. Is dit fragment ontstaan in vroeger jaren, of, zóó is het immers?, mag het een nieuw ontworpen werk heeten? Was hij op weg te worden de treurspeldichter, dien wij missen?

Met meer zekerheid, dunkt mij, kan tegengesproken worden de meening: dat Van Oordt zich bewogen zou hebben in een richting, die 'tusschen de rake scherpte van Heijermans en de breede gevoeligheid van Van Hulzen' stond door te gaan.

De gronden voor deze meening moeten zijn: enkele *vizioenaire* reisbeschrijvingen, 'Een Zeereis', en 'Leicestershire', een gelegenheids-stukje 'Sanatoriumkinderen aan Zee' (een schetsje voor het 'Gulden Boek' ten bate van de bestrijding der tuberculose, een tamelijk onhandig schetsje, waarin de schrijver zich blijkbaar niet op zijn terrein gevoelde), 'Een Liefde in Limburg', een novelletje, men zou zeggen uit zijn jonge jaren, en 'In de Kroeg', een impressionistische schets.

Tegenover deze verspreide stukken staan echter zeer stevig: ‘Een Benedictijner Abdijkerk’, proza gelijk wij het eigenst van hem kennen, een wijd-vluchtig gedicht ‘April’, het symbolische ‘Een Zeeman’ en ten slotte, beslissend, een magnifiek ‘Roman-begin’, gebeurend in den tijd van Floris den Vijfde.

Voor de stelling, dat Van Oordt nog wel eens iets anders geschreven zou hebben dan historische verbeeldingen, pleit alleen het tweede stuk van den bundel, ‘Pleiziervaart’.

Maar geen onzer realisten zou tot den zeer verfijnden en edelen humor in staat zijn geweest, waarmee deze verwonderlijke dichter, het zonderling lotgeval beschrijvend van een modernen kunstmensch, op een boot tusschen feestende Zondagsmenschen verdwaald, de wel soms pittige, maar toch vooral walgelijke Zondagsmenschen zachtmoedig teekent en *daar door heen* den das-flapperenden en in de maling genomen, gansch ongelukkigen kunstmensch voor den mal houdt!

Dit is inderdaad een gave, die wij van Van Oordt niet kenden. Op dergelijke zeldzame verrassingen, die echter in niets zouden hebben doen denken aan het realisme van Van Hulzen en Heijermans, zou hij ons dus misschien van tijd tot tijd hebben vergast.... Evenwel, als een toegift. De groote beweging, die gaat van het vriendelijk novelletje ‘Een Liefde in Limburg’ langs de impressionistische *overgangskunst* van ‘In de kroeg’ en de prachtige reisbeschrijvingen, die *Irmenlo* en *Warhold* begeleidden, naar het nieuwe roman-begin, staat helder vóór ons. Het gedicht ‘April’ en het prozagedicht ‘De Zeeman’, beiden dieper en klaarder van duiding dan ‘Warhold’ nog wezen mocht, spreken er óók wellicht nog van, hoe zijne rijk-kleurige plastiek van een ver verleden niet onwaarschijnlijk tot eene symbolische waarde geheven zoude zijn, de verbeelding eener ontroerde Gedachte.

Bij ‘In de kroeg’ zien wij dan Adriaan Van Oordt als den uitbeelder eener tegenwoordige werkelijkheid, zooals die bij voorkeur door Van Hulzen werd beschreven. Het is een wonderlijk gezicht, den hooghartigen en zachtaardigen edelman onzer letteren op eenmaal tusschen een groep Amsterdamsche sjappitouwers aan te treffen in een onguur dranklokaal. Hij trad er binnen als een naturalist; hij zocht er niet anders dan een trieste, wrang-komische, gruwzame werkelijkheid. Doch hij rekte den hals, en boven de heete

mannen-volte zag hij uitrijzen het buffet: ‘waar de schoone kleuren in de netjes gereide flesschen het deden als vloeibaar geworden edelsteenen, paarse en roode, groene en gele, feestelijk glinsterend tegen het gaslicht; en hoe hooger men naar de kast opkeek, hoe mooier, hoe goudener, hoe triomfantelijker de uitgestalde flesschen en kruiken er uitzagen, sommigen opgevroolijkt met kleurige, fijn zijden linten, *teeder om de hals*, van anderen de buik voorzien van étiquetten als schilden van oude familie*wapenen* of banieren van muziekvereenigingen, bekrist en bekrast, onderstreept en overwelfd van gouden letters en lijnen’.

Maar dan, hij staat hier toch inderdaad zéér vreemd.

‘In het druk bezochte Café in het van Lennepkwartier stonden de menschen dicht op elkaar; hoofd aan hoofd en jaskraag aan jaskraag tegen de toonbank aan, als er een wegging of bijkwam inschikkelijk bijschuivend, en na een dronk zich de snor aflikkend *of eenige woorden beslist of plechtig* **als de taal van een heraut** *over de hoofden heen zendend*, terwijl achter hen de mannen, *het glas in de hand*, *zich* **statig** *hielden*, *om niet te morsen*’.

Middeleeuwsche standen en stemmen worden toebedeeld aan de weinig door poëzie bezochte kroegbezoekers.... Maar drank is drank en het eindigt met een zeer hedendaagsch zatlappen-gevecht en het inslaan van een ruit.

Het is kennelijk werk uit een tijd van zoeken, toen het aangeboren edellieden-gebaar zich nog vrij baan had te slaan uit het gangbaar onderwerp. Van Oordt's zíel was middeleeuwsch, en het was geen willekeurige keuze, het was een kracht uit zijn diepste wezen, die hem terugvoerde tot de wereld, welke hem lokte als zijn element. Was dus ‘In de kroeg’ een stuk uit later jaren, dan waarlijk waar' een verdwaling in zoo tweeslachtige kunstsoort wèl te bejammeren geweest.

Wij gelooven er niets van. Hoe volmaakt *zuiver-van-geest* is de schriftuur der meeste andere stukken. En hoe magistraal.

Er was in onze litteratuur wel geen *woordkunstenaar* zooals hij. Niet slechts om zijn verbluffenden rijkdom aan onbegrijplijkste vondsten van beeldend woord, en om zijn smijdigheid van taal-kneding, die mij wel eens tè ongebonden

wou voorkomen[1)], - maar vooral hierom, dat die overvloedige woordkunst niet was een kunstige knapheid, maar eene vanzelf zich aanbiedende gave. In ‘April’ vertelt hij bijv. van

> ‘het huis
> Waar ik, aan 't hoofd het milde olielicht
> En aan de voeten het *onderdanig* vuur,
> Over de winterplagen placht te spreken’.

Het ‘onderdanig’ vuur, dat is nu een dier wonder-woorden, die den woordkunstenaar Van Oordt kenmerken.... als méér dan ‘woordkunstenaar’, als Dichter. (Ik bezig hier het woord in zijn hoogste beteekenis; onze dertig of veertig poëeten moeten niet meenen, dat ik hiermeê Van Oordt verhef tot húnne orde). Immers, Van Oordt heeft hier niet, zich bij lamp en avondvuur zitten ziende, de lamp en dat vuur trachten te teekenen, zoekend naar de preciese woorden, die den lezer deze zaken scherp voor oogen mochten stellen; doch, voelende zich in den winteravond, *kwam hem de lamp schijnen* áls ‘het milde olielicht’ bij zijn hoofd, en het vuur *vlijde zich* ‘onderdanig’ aan zijn voeten. Dat ging zoo-van-zelf, vóór hij 't wist; hij ervoer het maar; hij had maar voor 't opschrijven, wat de savantste woordkunstenaar niet licht verzonnen zou hebben.

Nog heeft dit boek déze bizondere waarde: het is uiterst leerzaam omtrent de wording van Van Oordt's proza en de ontwikkeling ervan, tot in zijn laatste werk. In overeenstemming met de sterker klaarheid van vers, die wij in Floris de Zwarte bemerkten, vond ik eene duidelijke vingerwijzing, dat ook zijn proza zich wendend was tot strengere zuiverheid.

Het is reeds merkwaardig, hoeveel zwaarder de taal is der losse ‘notities’, achterin het boek meêgedeeld, notities waarschijnlijk niet voor uitgaaf bestemd, dan bijv. het proza van *Warhold* of, hier, van ‘Een Zeeman’. Dit bewijst, dat Van Oordt, in tegenspraak met wat men beweerd heeft, de kunst van schrappen en her-schrijven terdege verstond. ‘Hij werkte

1) Er is gezegd dat Van Oordt, bij zijn leven door 't groot publiek weinig gekend, in later tijd meer en meer zou worden gewaardeerd. Ik zou willen zeggen, dat hij al minder en minder, maar wel hoe langer hoe hóóger zal worden gewaardeerd. ‘Men’ immers zal zijne *taal* steeds moeilijker verstaan.

vlot', ik geloof het graag, - omdat hij een echt, een natuurlijk-wellend talent had; doch sluit dit uit, dat hij het vlotgeschrevene wist te herwerken tot grootere rijpheid? De slapheden, de herhalingen, de slechte stelwijs van sommige 'notities', komen, ziehier het feit, in Warhold *niet voor.* In Warhold komt niet ééne *slordigheid* voor.

Doch bij deze evidentie, die waarlijk niet verdedigd behoefde te worden, voegt zich de zekerheid, dat Van Oordt *niet tevreden was* met zijn proza, zooals hij het voor een aantal jaren schreef.

Gij hebt in het 'Schetsboek', de prachtuitgave ten bate van het ondersteuningsfonds der Vereeniging van Letterkundigen, de hooggestemde en stemmingdiepe 'Benijdictijner Abdijkerk' gelezen. Deze schets was van dat schetsboek wel ongeveer de belangrijkste bijdrage, nietwaar? - In het 'Nagelaten Werk' zult gij 'Een Benedictijner Abdijkerk' terugvinden, doch spoedig bemerken, vooreerst, dat het dezelfde 'Benedictijner Abdijkerk' niet is, en vervolgens, dat het er een veel minder mooie is.

De lezing uit het 'Nagelaten Werk' is die, welke in den jaargang 1898 van het tijdschrift 'Nederland' voorkomt, en die Van Oordt voor het Schetsboek heeft omgewerkt.

Vergelijken wij de eerste bladzijde van het 'Nagelaten Werk' met de overeenkomstige volzinnen in het Schetsboek, dan vinden wij de verschillen, die ik cursiveer:

NAGELATEN WERK.	**SCHETSBOEK.**
In de kerk leefde een stille verwachting, waarbinnen kleine geluiden *kwamen vallen*; teenstappen, *lichtzinnig gejaagd*, *tipten* over *de* steenen vloer, een stoel *verschoof* met jankend geluid; hier en daar zeeg een vrouwengestalte vaag ruischend neer; maar hoog boven *dreef* het klokkegelui *in langzaam titanisch gestorm* tegen den kerktoren aan.	In de Abdijkerk leefde een stille verwachting, waarbinnen kleine geluiden *vielen* - teenstappen, *lichtzinnig tippend* oven *den* steenen vloer, een stoel *verschuivend* met *een* jankend geluid; hier en daar zeeg een vrouwengestalte vaag ruischend neer; maar hoog boven *stormde* het klokkengelui *langzaam* tegen den kerktoren aan.

Met 'vielen' wordt de stemming directer aangeklonken. De alinea wordt verkort, en dus verruimd, door de 'teenstappen' en de 'verschuivende stoel' aan de 'kleine geluiden'

te onderschikken. ‘Lichtzinnig’ en ‘gejaagd’ willen in de eerste lezing ongeveer hetzelfde zeggen; ‘tipten’ bereikt er weinig. Maar het saamgetrokkene ‘lichtzinnig tippend’ in de tweede stijgt opeens tot de fijnst-psychische geluidsverbeelding. Vooral echter: ‘dreef in langzaam titanisch gestorm’ was waarlijk reeds een prachtige verwoording van het klokkengeweld. Doch Van Oordt leek blijkbaar de combinatie van *dreef* en *gestorm* niet geheel zuiver meer toe; ook zal hij het titanische hebben willen doen hóóren, zonder van ‘titanisch’ te spréken. En luister maar eens, hoe de veel eenvoudiger en klaarder nieuwe lezing, tevens machtiger is van werking!

Ik zal de volgende zinnen niet op die wijze, verschil voor verschil, ontleden, latend den lezer het ontdekken, hoe al het min of meer onzuivere, overdreven- of overbodig-geachte, en dor-beschrijvende, kwam te vervallen, hoe de kleur-diepte tegelijk met de stilte-stemming toenam, en hoe de volzinnen helderder en gedragener geworden zijn.

NAGELATEN WERK.	**SCHETSBOEK.**
Er was een koelte, die tusschen kolommen en bogen *gespannen*, heel stil*le*, door geen tocht *van buiten aan*geroerd, scheen te hangen.	Er was een koelte, die tusschen kolommen en bogen heel *stil*, door geen tocht *be*roerd, scheen te hangen.
Aan de wanden der zijbeuken verhaalden schilderingen in *veel* rood en goud van martelaarsstrijd en wonderdaden.	Aan de wanden der zijbeuken verhaalden schilderingen in rood *en blauw* en goud van martelaarsstrijd en *van* wonderdaden.
In nissen onder koepelingen van schaduw, waar kleine ramen *regelmatig afbestekt* als luchters straalden, stonden *gesloten* tryptiekkasten, wier deuren vermurwd waren tot grijze vakken, en daarnevens marmeren altaartafels *heel* schuchter *het luide gelicht van* koperen kandelabers *te dragen.*	In nissen onder koepelingen van schaduw, waar kleine ramen als luchters straalden, stonden tryptiekkasten, wier deuren vermurwd waren tot grijze vakken, en daarnevens marmeren altaartafels, *die in haar blanke schuchterheid de* koperen kandelabers *droegen.*

Zoo werd het geheele stuk van volzin tot volzin omhoog gebeurd tot dieper zuiverheid, - op die momenten na, die de hoogte-momenten zijn, en die tot geen beter vorm te stijgen hadden dan den volmaakten, waarin zij waren ontstaan.

Zoo zien wij hem zitten, doodziek toen al, aan zijn laatsten arbeid.

Naar het in eenvoud nòg breedere en klaardere, naar nieuwe grootheid wou hij heen. Uitvoerige studie's had hij enkele jaren te voren reeds gemaakt voor een nieuwen Roman.

Hier ligt de statige aanvang van zes kleine bladzijden.

Al de rijke kleur, al de oude diepe en eeuwig-jonge atmosfeer van *Warhold* stijgt weer naar onze oogen.

En wij lezen de laatste woorden:

.... ‘keek hij naar omlaag, schudde bijna onmerkbaar met het hoofd, en dan stond hij ineens recht en verzocht zijn vrouw hem naar de zaal te volgen’.

Dan staat er een rij van stippels.

Wij dronken den korten teug van dezen zwaren, edelen wijn, tot een weemoedigen, maar manlijken afscheidsdronk.

CAREL SCHARTEN.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Generaal Eland en de eindstemming over de Militiewet.

Naar aanleiding van hetgeen voorkomt op bl. 313 der vorige *Gids*-aflevering had Generaal Eland de welwillendheìd, mij mede te deelen dat alleen eene ernstige ongesteldheid hem verhinderd heeft aan de eindstemming over de Militiewet deel te nemen.

De gevolgtrekkingen, vragenderwijze aan het feit van Generaal Eland's afwezigheid door mij verbonden, komen dus te vervallen, voor zoover zij eene opzettelijke onthouding van dien deskundige als, mogelijk onderstelden.

H.T. COLENBRANDER.

Buitenlandsch overzicht.

De reis van Lord Haldane. - Duitsche Rijksdag. 24 Febr. 1912.

Terwijl Lord Haldane te Berlijn was, noemde Winston Churchill te Glasgow de Duitsche vloot een luxe-artikel, en kondigde aan dat hij haar zou blijven doodbouwen.

Opzet of toeval?

Het is niet mogelijk aan toeval te gelooven.

Engeland heeft te kennen willen geven, op het oogenblik zelf dat het de mogelijkheid van beter verhouding tot Duitschland onderzocht, dat het zijne suprematie ter zee buiten alle discussie stellen bleef.

Wat dan de reden was, dat de gansche reis van Lord Haldane werd ondernomen? Waarom thans? Speculatie op den uitslag der Rijksdagsverkiezingen?

Men weet dat de Rijksregeering wetsvoorstellen tot nieuwe uitbreiding der strijdmiddelen te land *en ter zee* voorbereidt; zij zijn in de troonrede aangekondigd.

Wat de landmacht betreft, schijnt vooral eene hervorming van het militaire vliegwezen te worden in het oog gevat, een tak van dienst waarin Duitschland bij Frankrijk ten achter is geraakt. Maar voor de zeemacht? Wordt de jongste vlootwet ter voorziening in Duitschlands behoefte onvoldoende geoordeeld? Zal men boven de bij die wet bepaalde formatie uitgaan, en zoo ja, hoever en naar welken maatstaf?

De regeering sprak nog niet. Wil zij eerst den nieuwen Rijksdag beter leeren kennen, zekerder zijn hoe de meerderheid voor eene nieuwe vlootwet zal zijn samen te stellen?

Maar wat zal een nieuwe vlootwet baten? Engeland is vast besloten Duitschland te blijven overtroeven, en het heeft dit in de ondubbelzinnigste woorden aangekondigd. De bestaande machtsverhouding zal dus niet in Duitschlands voordeel worden gewijzigd; alleen zullen beide staten nòg meer geld moeten uitgeven.

Het zou Engeland zeer aangenaam zijn, hiertoe niet te worden gedwongen. Wanneer de opvatting te niet kan worden gedaan, als zou Engeland steeds en overal Duitschlands vijand zijn; wanneer bereidwilligheid wordt getoond, Duitsche belangen te bevorderen die *niet* onvereenigbaar met die van Engeland worden geacht, zal dan wellicht de nieuwe uitbreiding der Duitsche vloot achterwege blijven?

Wat kunnen wij voor u doen? is Engeland komen vragen. En Duitschland heeft althans getoond daarover wel eens te willen praten. Er *is* over gepraat en er *zal* over worden gepraat: 'de bespreking', zeide de Rijkskanselier, 'wordt voortgezet'.

Dit alles kan buitengemeen verblijdend zijn, en ook buitengemeen gevaarlijk.

Wat onrust wekt, is dit, dat Engeland nog maar steeds in gebreke blijft, de hand te leenen tot de invoering van het nieuwe zeerecht, te Londen zelf geredigeerd, en dat in het Haagsche prijzenhof zijn orgaan zou krijgen. Het Hoogerhuis heeft de invoeringswet verworpen. Naar den zin der Engelsche regeering, of tegen haar zin? Zij geeft op dit aangelegen punt geen helder geluid; zij rechtvaardigt wantrouwen in hare bedoelingen. Meent de Engelsche regeering inderdaad dat het oude Britsche prijzenrecht een nationaal palladium is, dan *noodzaakt* zij de andere mogendheden met groote koopvaardijbelangen daarmede rekening te houden bij de bepaling der mate van bescherming welke aan die belangen moet kunnen worden verzekerd. Wil daarentegen de Engelsche regeering werkelijk afstand doen van gebruiken die door de heerschende rechtsovertuiging der beschaafde volken, uitgedrukt in de declaratie van Londen, worden gewraakt, dan geeft de jongste wijziging in de Britsche constitutie haar het middel in de hand, het verzet van het Hoogerhuis te breken. Eene eerlijke toenaderingspoging tot Duitschland moest met wederindiening der verworpen wet beginnen. Tot nog toe verluidt daarvan niets.

Zal dan beproefd worden, Duitschland voordeel te bezorgen ten koste van derden?

De Europeesche opinie mag wèl toezien wat er gebeurt. De mogelijkheid bestaat dat de grooten hun belang zullen zien in de schending van rechten van een kleine. Dit zou in den tegenwoordigen toestand van ontwikkeling der internationale rechtsgemeenschap een geweldigen stap achteruit beteekenen, en moet door alle vrienden dier ontwikkeling ten krachtigste worden te keer gegaan. Die vrienden zijn immers talrijk en machtig, ook in Engeland en Duitschland zelf?

Het is een veeg teeken, dat onmiddellijk na Haldane's reis het lot der Afrikaansche bezittingen van Portugal het onderwerp is geworden van dagelijksche persbeschouwing. Wèl worden de onrustbarende berichten gedesavoueerd, maar het aanhouden er van, en de velerlei gedaanten zelf waarin zij zich voordoen, wijzen op de nabijheid van eenig gevaar.

Het zal natuurlijk niet aanstonds gebeuren in dezen bruten vorm, dat Engeland tegen Duitschland zegt: deze koloniën van Portugal moogt *gij* nemen of koopen, en die behoud *ik* mij voor. Het zal, als er van komt, wel met den aanleg van Engelsche en Duitsche kapitalen, in een overeengekomen verhouding, in bepaalde koloniën beginnen. Zal Portugal zich deze vriendelijke belangstelling van het lijf kunnen houden? Dit is eigenlijk al geen vraag meer. In Portugeesch Oost-Afrika wemelt het al van Engelsche concessies, en Angola moet reeds thans Duitsch Zuidwest-Afrika aan een goed deel zijner arbeidskrachten helpen, en staat op allerhande wijze aan Duitsche penetratie bloot.

Portugal zal tot het laatste toe zich tegen den aandrang tot verkoop zijner koloniën te weer stellen; geene regeering zou er het voorstel toe durven doen. Zoo blijft dus slechts over òf geweld (vooralsnog geheel onwaarschijnlijk), òf langzame ondermijning. Kan Portugal die nog wel ontgaan? Welke kapitaalkracht kan het zelf ontwikkelen?

Reeds is, in een der aanstonds tegengesproken geruchten, ook Portugeesch Timor genoemd als tot stilling van Duitschen honger bestemd. Naar men weet, hebben Nederland en Portugal elkander het voorkoopsrecht op de wederhelft van het eiland bij tractaat verzekerd.

Moet Portugeesch Timor ooit van heer veranderen, dan

is er, niet enkel uit een oogpunt van Nederlandsch maar tegelijk uit een van algemeen belang, geen andere oplossing wenschelijk dan dat het politisch trede binnen het verband waartoe het natuurkundig behoort. Het moge dan het politieke lot van den Archipel deelen, welk dit zij. Het belang der Timoreesche bevolking zou zeker bij zulk eene vereeniging zijn gebaat. Maar alles hangt af van Portugal's vrijen wil, en het is zeker niet onze zaak, te wenschen dat aan dien wil, 't zij daar of elders, in eenig opzicht geweld zal geschieden, en allerminst van de hand van groote mogendheden.

In den Duitschen Rijksdag blijkt eene linker-meerderheid te bestaan, die numeriek sterk genoeg is geweest een linkerpresidium te benoemen, maar te verdeeld blijkt om er een te kunnen handhaven.

Het wantrouwen tusschen Bebel en de nationaal-liberalen heeft eene bindende afspraak te rechter tijd verhinderd, en het linker-presidium is er dus gekomen - bij ongeluk, en niet in den vorm waarin het levensvatbaar zou zijn geweest. Het zittende presidium wordt slechts als een provisorium beschouwd, niet alleen naar rechte (zooals vanzelf spreekt), maar ook bij feite.

Het is niet onmogelijk, en zou een gebeurtenis van groote beteekenis zijn, dat naar aanleiding van het gebeurde eene splitsing plaats heeft in de nationaal-liberale partij, die een talrijk vooruitwillend bestanddeel heeft, dat toenemen zal in invloed en beslistheid naarmate de ‘jong-liberalen’ een dagje ouder worden. Op het oogenblik verlammen de Rijnsch-Westfaalsche industrie-magnaten nog alle consequent-liberale politiek. Zij verlangen in hun hart naar de dagen van het Bülow-blok terug, en zijn sterk genoeg in de partij om te maken dat bij de keus van het definitieve presidium, in Maart, de herkiezing van een sociaal-democraat wordt verhinderd.

De toekomst heeft meer aan eene standvastige linkerminderheid dan aan eene wankelmoedige linker-meerderheid. De democraten zullen de zwenking der heeren Schiffer c.s. dan ook niet betreuren, al is het eerste gevolg daarvan dat Scheidemann valt.

C.

Bibliographie.

L. van Deyssel. Elfde Bundel Verzamelde Opstellen. Amsterdam, Scheltema en Holkema's Boekhandel.

Een nieuwe bundel van Van Deyssel blijft altijd een welkome gast, van wien ik, de eerste uren na zijn aankomst, geen afstand kan doen. Reeds aan de ontbijttafel neemt hij mij in beslag, daarna gaan hij en ik aan mijn schrijftafel zitten, en vandaar vergezelt hij mij naar mijn plaats aan den haard. Hij heeft mij altijd nog weer dingen te vertellen waarin ik belang stel, en gretig en nieuwsgierig ondervraag ik hem op allerlei bladzijden, over allerlei onderwerpen.

Het feit zegt waarlijk niet weinig. Naar welken hedendaagschen schrijver grijpen wij nog met zóó levendige belangstelling? Of, mag er al 'n enkele zijn, die ons niet geheel onverschillig laat, van welken hedendaagschen schrijver heeft het *twintigste* werk ons nog velerhande nieuws te vertellen?

Zoo ook weer hier: verscheidene mooie opmerkingen in ‘Venetië’, - één scène, in de Grieksche kerk, van een grandiozen humor; een prachtig stukje over de heerlijke natuurkunstwerken, die de zangvogels in Artis zijn; belangrijke beschouwingen ‘Over Impressionisme en Architectuur’; een buitengemeen zwierig en diep-rakend requisitoir tegen Victor Hugo; ik noem maar enkele fleurige herinneringen...

Toch, men moet het zich bekennen, dat een dergelijke bundel op den duur niet bevredigt. Van zúlk een schrijver, van den schrijver van ‘Frank Rozelaar’, zou men grooter kieskeurigheid verlangen en gaver gaven.

Hoe kan, vraagt men zich af, een prozateur als déze de volzinnen laten staan, zoo benauwend vol, dat zij zijn als mondenvol van de ongemakkelijkste aardappels, de volzinnen die blz. 9 versperren, - hoe kan hij ze doen herdrukken en corrigeeren,

en tevreden zijn? Hoe was hij tevreden met een zeker aantal gansch onbizondere karakteristieken uit datzelfde ‘In Artis’, karakteristieken, die menig mindere hem zou verbeteren en verbeterd heeft? Hoe komt hij erbij het zotte, maar pijnlijk-zotte, niet subliem-persifleerende, maar ranzige tooneelspel ‘Wederzien’ op te nemen, dat òf een niet-toonbaar jeugdwerk òf een mislukte mystificatie is? - ‘De weg naar het Goede Leven’ zijn ‘ethisch-mystische varia’, die onderdoen voor de overeenkomstige beschouwingen in ‘Verbeeldingen’ en in ‘Frank Rozelaar’. - Maar vooral bij de aanteekeningen over Goethe en vele andere schrijvers, zijn snippers, die waarlijk aardiger zouden gedaan hebben, indien zij dwarrelend met een vluchtig maar sierlijk spiraaltje in een zeker mandje waren terecht gekomen, dan zij nu hier doen in zoo'n deftig boek. De lezer moet daarbij weten, dat ik álles waardeer in dezen schrijver wat waardeerbaar is, tot het mal-systematische notitie-opschriftje ‘*Zola*, *E*’ toe, dat zoo scherp reeds des schrijvers huidige geringschatting van den eens geestdriftig bewonderden Franschman karakteriseert. Maar een aanteekening als die van ‘23 Oct. 19...’ (blz. 234), die mij enkel een lijstje boeken opgeeft, zooals het mij ook mijn boekhandelaar zou kunnen verschaffen, die weet ik niet hóe te moeten waardeeren. En in de laatste zeer gewichtige en volslagen zinnelooze aanteekening over Geneeskunst (blz. 244) kan ik alleen een uitgelezen proeve van publiek-verlakkerij vermoeden.

Het is echter niet aangenaam, zich van pogingen als deze en die van het *zestig bladzijden lange* tooneelstuk voor proefdier gebruikt te zien.

Dan maar liever een klein, doch kostbaar boekje gelijk ‘Verbeeldingen’, - mocht de schrijver ons nog weer eens met een collectie uit zijne kunstschatten willen verheugen.

C.S.

Een kleine Wereld, door Frans Hulleman. Amsterdam. P.N. van Kampen & Zoon.

Dit is wat de geneesheeren een ‘mooi geval’ noemen. Een ‘mooi geval’ is een geval, dat zij niet begrijpen. Ik voel den patient den pols (ik ben nml. zijn dokter); het is een vreemde zaak; hij is inderdaad zeer ziek; en gister was hij nog springlevend! Ten laatste besluit ik tot het constateeren van ‘derdedaagsche koorts’... De lezer oordeele.

Begon met een boekje, dat ik niet gelezen heb, doch dat geroemd werd door niemand minder dan Van Deyssel.

Gaf vervolgens een boekje uit, zoo roerend en ‘opbouwend’, dat het zoowaar een tweeden druk beleefde. Bevatte uitsluitend wat wij kunst-doktoren met een wetenschappelijken term ‘prullen’ plegen te noemen. Hulleman leed, meende ik (*De Gids* van Febr. 1905) aan neiging tot moraliseeren.

Een wonderbaarlijke genezing bedroog de mismoedige diagnose. Niet alleen werd de ziekelijke neiging overwonnen, doch omgezet in een door-en-door gezonde eigenschap. In 1906 verscheen de voortreffelijke zedenschets ‘Stadsmenschen’, uiterst bescheiden, maar puik realisme, dat, wars van tendenzieusheid, het leven liet spreken voor zichzelf en des te sterker van werking was.

En nu verschijnt - veelbelovende titel - een nieuw werkje ‘Een kleine Wereld’. Doch het is... mìs. Is hij ‘ingestort’, is de zedenprekerij weergekeerd? Geenszins. Zonder bijbedoeling beschrijft hij het leven. Maar nu zouteloos of verkeerd. Dat ‘Oud-Heertje’ uit Buiksloot een dag door Amsterdam, - een niet onaardig gegeven, en een paar trekjes herinneren nog wel aan den Hulleman van ‘Stadsmenschen’, maar het is toch nogal flauw geworden, en het bezoek bij de zuster die aan theosofie doet is van een weerzinwekkende bespottelijkheid. Het is naargeestig-onmogelijk, en morsdood. Ik heb toen nog gelezen ‘Het Einde’: een man die, na veertig jaar een firma gediend te hebben, gedaan krijgt, - een bijster ònfrisch gegeven dit, iets beter maar zonder animo ‘bewerkt’, en ook weer met onmògelijke momenten. Het is bewonderenswaardig, vooral *schijnbaar* ‘los’ te schrijven; daar moet echter een groote innerlijke vastheid achter zitten. Onze waarde patient heeft dit niet begrepen, is ‘nog losser’ gaan schrijven, en de realiteit is op den loop gegaan.

Een derde kans mocht ik den auteur van ‘Stadsmenschen’ niet onthouden. ‘Concert-bezoek’ zag ik wat verderop. Aha, dacht ik, dat zal aardig en levendig zijn. Het is een pa, die met ma en piano-spelende dochter mee, telkens onder de muziek in slaap valt. Het ging mij als pa, maar, tot mijn spijt, applaudisseeren, dat ging niet.

Ik kan den lezer niet beter raden, dan in de andere stukjes eens te kijken, of hij er den schrijver van ‘Stadsmenschen’ ook in weervindt.

Ik intusschen druk weemoedig, doch hoopvol, mijn zieken vriend de hand: ‘tot overmorgen’.

C.S.

Stemmingen door Cyriel Buysse. C.A.J. van Dishoeck, Bussum.

En ‘stemmingen’... hebben wij, na dertig jaar ‘stemmingen’, óók geen genoeg van ‘stemmingen’? En neen we, w' en hebben w'er géén genoeg van! Dat zijn zeven en twintig kleine stukjes, van ongelijke waarde, zeker, maar toch altijd van de waarde, die het werk van een ras-schrijver als Buysse vanzelve heeft. Op een tikje zelfingenomenheid na, die soms toch alweer niet geheel onbeminlijk is, omdat de auteur opeens er zelf een loopje mee neemt, - geniet men het eene schetsje na het andere; zij zijn zoo simpel als 't maar kan; zij zijn niet zeer verscheiden; en nochthands vervelen zij niet. Er is een bizondere bekoring in, dezen stoeren verteller, van wien men den forschen verhaalaanhef al verwacht, - opeens te hooren fluisteren, in een kort oogenblik van gepeins, wat soms het innigst van zijn leven is, - hem opeens te zien stilstaan bij het blauw bloemetje van een herinnering, tot, met een glimlach, hij zijn weg vervolgt. Het is vooral ook zoo bekorend, omdat, daar heeft u groot gelijk in, het wel eens is aan het randje van den lieven vliet der Vlaamsche sentimentaliteit... Doch wees niet bang, het is maar een blikje, het is maar een lonkje in dien zoeten spiegel, half voor de grap, en het is hier niets glibberig, want o, dit werk is gezond! Het is gezond als de wang van de boerendeern, wie daareven dat blikje gold! - En wie kan als Buysse natuur-stemmingen schetsen, waar zóó een fijn leven en licht in is?

C.S.

Annie Hada. Het Leven eener Vrouw, door Gerard van Eckeren. 2 deelen. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

De twee groote fouten van dezen schrijver, welke, uit elkaar voortkomend, gedurig elkaar verzwaren, zijn: gebrek aan fantasie en gemis aan *vertel*-kunst.

Fantasie, in de litteratuur, is niet zoozeer de gave, z.g. ‘fantastische’ gebeurtenissen en personages uit te denken, als wel het vermogen, zich een eenmaal gedachte wereld - zij die fantastisch of reëel - als een *levende werkelijkheid* voor oogen te stellen.

Omdat Van Eckeren dit vermogen slechts in een beperkte mate bezit, gaat het hem niet af, in een levendigen, warmen toon van zijn verbeeldingswereld te *vertellen.* Hij voelt dat blijkbaar; en om er wat leven in te krijgen, maakt hij van alle wendingen van zijn verhaal min of meer uitvoerige ‘scènes’. Nu echter laat hem de fantasie eerst recht in den steek. Is hij

er niet héél erg in, dan valt het hem moeilijk, al die menschen tegen elkaar in, en door elkaar heen, te laten bewegen, kijken, spreken, als gebeurde het alles metderdaad. De lezer bemerkt het, het toestel werkt stroef en onregelmatig; nu eens schiet het dóór met een zonderlinge snelheid of het leven uitglijdt en een buiteling maakt; dan weer komen we bezwaarlijk en trekkerig vooruit. Alleen als 'het' - de schrijver nml. - op temperatuur komt, dàn gaat het goed. Een eigenaardige en niet geringe eigenschap van dezen auteur: de hoogtepunten, bij de meeste zwakke broeders, die er de voorbereiding béter afbrengen, een fatale mislukking, die zijn bij hèm altijd het best. Want Van Eckeren is een man van weldoordachte inzichten, en een man van gevoel, méér dan een artist. Hij bedoelt niet allereerst, iets moois te maken, maar allereerst heeft hij, als hij een boek gaat schrijven, *iets op het hart.* Hij probeert dan, zoo goed en zoo kwaad het wil, dat zoo mooi mogelijk te doen, maar geraakt pas in zijn element, als hij dáár is aangekomen, waar hij wezen wou.

Zoo is het ook weer met 'Annie Hada'. Een grootsch gedoe! Een Eerste Boek en een Tweede Boek, een Proloog en een Epiloog. Bij voorbaat neemt men eerbiedig den hoed af, maar reeds onder den proloog zet men hem ijlings weer op, om met beide handen zijn buik te kunnen vasthouden vanwege de uitnemende bespottelijkheid van dien slechten meneer Hada, die, terwijl hij de bevalling van zijn vrouw zit af te wachten, aan de reis denkt daarná, naar Zwitserland en Italië:... 'prachtig leven daar... de passie van die donkere, zuidelijke vrouwen...' Maar dan vindt hij toch zelf, meneer Hada, dat het tè erg is; 'zijn oog valt' op een van de familieportretten aan den wand, waar 'juist de vlammen op spelen'. Het is een ver-oudoom met een pruik op, 'die, naar 't verhaal *ging*, aan "la Femme" was te gronde *gegaan*', en Hada denkt smadelijk bij zichzelven: 'Oom Arthur... zou hij... van hèm...?' - wat niet van 's heeren Hada's intelligentie getuigt. En 'treffend' eindigt de proloog: 'Een half uur later was zijn dochtertje geboren, en Hada weduwnaar'.

In het 'Eerste Boek' krijgen wij dan verder de gansche jeugd van Annie te slikken, waaromtrent de schrijver eigenlijk niets bizonders te vertellen heeft. Het is half het natuurleven op oma's buitengoed, staan op een laddertje tegen den duiventil, (wij kennen, sinds Klaartje Donze, die buitengoederen en die duiventillen zoo 'van buiten', dat er langzamerhand één vast buitengoed in ons hoofd is aangelegd, waarbij al de beschrijvingen van al die auteurs prachtig passen), - en half het even

welbekend Haagsch flirt-leventje. Er is bij dat alles wel eens een aardig trekje of een mooi plekje (op blz. 124 komt het eerste mooie zinnetje voor, over de doorlichte schaduw van een wijnglas op tafel), maar het geheel van zulk aristocratisch meisjesleven gelukt bijv. toch beter aan Jeanne Reyneke van Stuwe, die het ként.

Over 't algemeen is het, van de vroegste kinderjaren af, *niet doorleefd.* Annie had haar poppen... op een zandhoop in de oranjerie. De schrijver zegt nml. vlotweg - *omdat het hem niet schelen kan* - 'haar vormpjes en haar poppen'. Annie had een prachtig poppenhuis met van alles er in. En dan staat daar, redeloos: 'Maar 't verveelde haar gauw, al die dingen...' Waarom, in Godsnaam, verveelde haar dat? Omdat het den schrijver-zelf verveelt. En Annie, op haar beurt, is al zoo wijs als Van Eckeren: 'Het hinderde Annie niets al was vader stil (op de wandeling). '*t Was immers of alles om haar heen sprak met stemmen?*' Altemaal leugens, die bewijzen, dat de schrijver zelfs niet vermoedt wat het is: zich het leven innig te verbeelden, uit liefde voor dat *leven zelf.*

De eerste maal dat wij den heer Hada, na dien gekken nacht, ontmoeten - en wij hoorden nooit anders dan lustigs omtrent 'papa' - is hij opeens een afgeleefd en maniak viveurtje geworden. Wij bekomen niet genoeg van den schrik, om de waarlijk niet onaardige teekening op prijs te kunnen stellen. Geheel onwerkelijk, zinneloos verzinsel blijft ons ook bijv. die familie Boudaen. Maar, wat erger is, wij slagen er evenmin in, aan het perverse te gelooven, dat de schrijver zoo nu en dan geniepiglijk de springlevende Annie als een vergift indruppelt.

Zoo zou ik voort kunnen gaan. Van bladzij bijna tot bladzij *wemelen* de aanteekeningen van dezen aard. Maar minder worden zij tegen het eind van het eerste deel, en zeer schaarsch in het tweede.

Het volwassen leven van zoo een vrouw, hoe lief ze ook zij, met díe erfelijke praedispositie's, en zonder fond om er een eigen nieuw leven op te gronden, - dát was het wat hij ons toonen wou.

En dat toont hij ons, met een overtuiging soms, die meesleept. In dat tweede deel is hij op verscheidene bladzijden bijna zoo goed als in zijn beste boek 'Ida Westerman'.

C.S.

Briefwechsel des Ubbo Emmius, herausgegeben von Dr. H. Brugmans und Dr. F. Wachter Band I, 1556-1607. Aurich 1911.

Bij latijnsche geleerdencorrespondenties bestaat er geen evenredigheid tusschen de voortreffelijkheid van het latijn en de historische belangrijkheid van den inhoud. Men zou oneerbiedig het omgekeerde kunnen volhouden. Immers de diepste waarde van brieven als geschiedbron is de cultuurhistorische: het onmiddellijke kleine leven, dat uit hen spreekt, de aardlucht van den bodem, waarop de schrijver trad. En hier geldt het: hoe beter latijn, hoe schraler gewin. Want elke welgevoegde latijnsche wending wischt iets echt levends uit, de gedachten zelf voegen zich naar den romeinschen snit, en het geheel blijft letteroefening. Dierbare barbarismen, die door de scheuren van de toga de huiselijke onderplunje doen zien! Emmius' toga is zoo goed als onberispelijk, en hij draagt haar bovendien met zwier. Zeker, hij kan teere en diepgevoelde dingen een enkele maal eenvoudig zeggen: over den dood van zijn zoontje (p. 79), de ziekte van zijn volwassen zoon (p. 184). Doch meestal houdt hij zich zorgvuldig binnen de sfeer van een gewichtige, statige briefwisseling over kerk, staat en wetenschap. Aan zijn besten vriend schrijft hij, plotseling afbrekend: ‘Maar ik dwaal af, als in een huiselijk praatje. Vergeef mij.’ 't Was anders nog deftig genoeg, zijn mededeeling, hoe hij gisteren met Janus Douza en diens zonen bij den stadhouder gemaaltijd had en ‘een uitvoerig en niet onaangenaam gesprek over de dichtkunst en over de letterkundige studiën in het algemeen’ had gevoerd (p. 243). Had hij wat meer huiselijken praat gegeven. Wij zouden hem en zijn omgeving beter hebben leeren kennen. ‘Even gossip, springing free and cheery from a human heart, this too is a kind of veracity and *speech*’, zegt Carlyle, het beste middel om ons te helpen ‘across the chasm of centuries’.

Emmius evenwel schreef niet, om óns over de kloof der eeuwen te helpen, maar om zijn Oostfriesche vaderland, zijn kerk, zijn wetenschap en zijn vrienden te dienen. De zorg voor kerk en staat houdt Emmius dag en nacht bezig (p. 69), ja, hij droomt er van in letterlijken zin (p. 26).

Historische brieven hebben nog andere waarde dan die, welke hierboven de allereerste werd genoemd. De meening van een zeer hoogstaand tijdgenoot over de gebeurtenissen van zijn dagen, de schat van bijzondere gegevens over feiten en personen, ook deze zijn niet te verachten. Aangename lectuur kunnen Emmius' brieven alleen zijn voor hen, die òf humanistenproza genieten om zijns zelfs wil, òf zoo doorkneed zijn in de geleerdengeschiedenis

van omtrent 1600, dat allerlei Franeker en Rostocker professoren hun goede kennissen zijn, òf zich bovenmatig interesseeren voor de verwikkelingen tusschen Emden en den graaf van Oostfriesland. Maar een schatkamer van velerlei kleine bijzonderheden zullen zij worden, zoodra de uitgevers met een uitvoerig register het spoedig te verwachten tweede deel hebben besloten. Ook de inleiding wordt ons eerst daarbij toegezegd. Met een korte voorloopige voorrede opent Brugmans dit eerste deel. Eén zinsnede daarin schijnt gewaagd, en men zou den schrijver willen vragen, of hij die in de definitieve inleiding ongewijzigd zal herhalen. '... Er wies,' luidt het op p. VI, 'richtig seinem Friesenvolke, wenn es auch schon getrennt war, noch eine grosse Kulturaufgabe zu, das verbindende Glied zwischen dem neuen holländischen Freistaat und dem alten deutschen Reiche zu bilden.' Bedoelt de schrijver, dat Emmius zulks bewust deed, dan is het onjuist te achten, want voorzeker was het begrip 'Kulturaufgabe' hem en zijn tijd vreemd, ook is er in dit eerste deel van 'Reichsgedanken' niets te vinden. Wil het echter alleen een sublimeering van Emmius' litterarische positie in ons historisch oordeel zijn, dan schijnt het niet ongelukkig gezegd.

Dat de uitgevers een zeer lastige taak met moed hebben ondernomen, zal ieder, die weet, welke moeilijkheden aan het uitgeven en annoteeren van een briefwisseling verbonden zijn, zonder meer begrijpen. Dat zij die taak zeer goed vervullen, kan nu reeds met zekerheid worden geconstateerd.

J. HUIZINGA.

De Socialisten, Personen en Stelsels, door Mr. H.P.G. Quack. Vierde deel. Derde, herziene druk. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1912.

Reeds het vorig deel completeerde, door overneming uit het (oude) vierde deel, in dezen herdruk het fransche socialisme van de eerste helft der negentiende eeuw. Thans bevat het vierde deel als eerste hoofdstuk onder den titel 'de engelsche schrijvers tegen de plutocratie' de 'Vergeten Figuren' (engelsche socialisten van vóór 1850), dat in 1904 als aanvullingsdeel op 'De Socialisten' verschenen is; evenwel is de nederlandsche vertaling van Hodgskin's 'Labour defended' door J. de Hoop Scheffer, die als bijlage aan de uitgaaf van 1904 was aangehecht, ditmaal niet opgenomen; zij blijft voor wie haar hebben een kostelijk bezit: dezer dagen verscheen van Hodgskin's boek, voor het eerst een duitsche

vertaling, um so verdienstlicher - zegt de prospectus - als das Original so gut wie unerreichbar geworden ist!

In een noot uit den vorigen druk van deel IV, in den aanhef van het hoofdstuk over de engelsche chartisten (dat nu onmiddellijk achter het nieuwe eerste hoofdstuk de plaats heeft ingenomen, welke in 1904 het Voorbericht van ‘Vergeten Figuren’ reeds aanwees), werd naar deze mannen en hun geschriften verwezen; eerst later echter - zoo blijkt uit het genoemde Voorbericht - is Quack erin geslaagd ‘al de materialen van dit hoofdstuk op te sporen en de gevonden boeken te lezen; het zoeken was geduld-werk; de lezing was eentonig als 't loopen in den regen’.

Zoo werd het aanvullingsdeel van 1904 geboren; Dr. Byvanck heette het welkom in dit tijdschrift en ook in het buitenland trok het de aandacht, o.a. van Bernstein, die in zijn sedert gestaakte ‘Documente des Socialismus’ het boek roemde als ‘ein Vollbild wie wir es in Deutschland bis jetzt noch nicht haben’.

Verschikkingen en inlasschingen brachten eenige wijziging in den tekst mede. Een passage bv. uit de inleiding van 1904 over de debatten in 1825 tusschen de ‘economisten’ (Mill en zijn vrienden) en de Owenisten, reeds in het aan Owen gewijde hoofdstuk van deel II te vinden, kon thans achterwege blijven. Uit het ‘Besluit’ viel een stuk weg, waarin Marx, die in het British Museum Hodgskin en zijn geestverwanten ijverig heeft bestudeerd en in hunne werken veel aangetroffen, dat hem te stade kwam, tegen het verwijt van plat plagiaat in bescherming werd genomen; waarschijnlijk krijgen deze bladzijden in het volgende deel, waarin Marx aan de beurt komt, een passender plaats.

Ook in de volgende hoofdstukken valt hier en daar een kleine verandering en, veelvuldiger, een nieuwe noot op.

Resultaat: ook het engelsche en het duitsche socialisme tot op 1850 zijn thans àf, behoudens dan voorzoover in volgende deelen de mannen, wier bloeitijd valt in de tweede helft der negentiende eeuw, maar die ook reeds vóór 1850 van zich hebben laten hooren, volledige behandeling zullen vinden. De grondslag voor die behandeling, voor de bespreking dus van wat aan het negentiende-eeuwsche, het moderne socialisme zijn eigenlijk karakter geschonken heeft, is in de tot dusver met loffelijk korte tusschenpoozen verschenen vier deelen gelegd.

v.B.

Kritisch onderzoek van het Socialisme, door W.H. Mallock. Uit het engelsch, door Jhr. Mr. W.H. de Savornin Lohman. 's-Gravenhage, D.A. Daamen, 1911.

In zijn voorrede merkt de vertaler op, dat Mallock in Nederland weinig bekend is.

Als bestrijder van het socialisme moge hij dit blijven. Er is in zijn boek een groot aantal bladzijden, die critiek leveren op Marx. ‘Dat kan men haast niet meer slecht doen; er is verbazend veel goeds over gezegd’, constateerde in dit tijdschrift Mr. Steinmetz in 1904, toen hij het werk van Treub aankondigde. En zeven jaar later zet zich een landgenoot ter vertaling van een niet zoo heel klein boek, waarin Steinmetz op het uitdrukkelijkst wordt gelogenstraft!

Van het marxisme heeft Mallock nagenoeg niets begrepen. Is hij in Engeland inderdaad populair, zooals de heer Lohman verzekert? Dan zal men dit moeten verklaren uit de omstandigheid, dat de engelsche (en amerikaansche) socialisten, voorzoover zij zich marxisten noemen, zijn van den koudsten grond en men dus te hunner bestrijding met een schijntje kennis van het marxisme toe kan.

Het is te betreuren, dat een zóó verzorgde vertaling verscheen van een boek, zóó weinig op de hoogte van zijn onderwerp.

v.B.

Van Nabij en Ver. Leesboek voor M.U.L.O. scholen, Gymnasia, H.B.S., Kweek- en Normaalscholen, door Dr. A. van der Hoeven, G.J. Uit den Bogaard en J.J. Deetman. Derde deel. Met portretten. Groningen, J.B. Wolters, 1911.

De heeren samenstellers van ‘Van Nabij en Ver’ weten van geen uitscheiden. Zij zijn nu al aan hun derde lijvig boekdeel, dat zij aankondigen als ‘een bloemlezing, een letterkundig leesboek, dat als inleiding in onze litteratuur dienst kan doen’. Om de aantrekkelijkheid van het boek te verhoogen, is het opgeluisterd door een groot aantal portretten. Het krioelt ervan. Zelfs de buiten de Christelijke kringen weinig, en als letterkundigen in het geheel niet bekende heeren A.J. Hoogenbirk en A.J.Th. Jonker staan hier afgebeeld. Wanneer ik nu uit het ‘Woord vooraf’ verneem, dat van schrijvers uit den lateren tijd, o.a. van Guido Gezelle, Van Deyssel, Kloos, Boutens’ geen stukken werden opgenomen omdat het gevraagde verlof daartoe niet werd verleend of *daartoe te zware eischen werden gesteld*, dan

kan ik de opmerking niet terughouden dat het wellicht beter geweest ware voor de portretten wat minder kosten te maken, desnoods die geheel weg te laten, en voor het daardoor uitgegespaarde zich het recht te verzekeren tot overneming van stukken van de bovengenoemde eminente letterkundigen.

Een ‘inleiding in onze litteratuur’ gelijk de verzamelaars willen dat hun boek zijn zal, zónder Kloos, Van Deyssel en Boutens en mét Hoogenbirk, Oosterlee en Jonker, moet verwarring stichten in de breinen der Christelijke jongelieden, voor wie, al staat het nog altijd niet op den titel, dit boek bestemd is. En dat Nellie van Kol, die, in proza, frissche, opwekkende dingen heeft weten te schrijven, hier als dichteres verschijnt met zeer vrome, maar zeer gebrekkige verzen, moet die verwarring nog vergrooten.

v.H.

L. Simons. Studies en Lezingen. Maatschappij van goede en goedkoope lectuur.

Wanneer eens - hetzij als onderdeel van een geschiedenis der Nederlandsche beschaving, hetzij afzonderlijk - de geschiedenis der Nederlandsche beschaving in de 20e eeuw wordt geschreven, dan zal de naam van L. Simons daarin niet mogen ontbreken.

Het nut, dat de oprichter van de Nederlandsche- en van de Wereld-Bibliotheek, door zijn schrander initiatief en door zijn krachtig voortwerken aan de op zich genomen taak, gesticht heeft, is niet te berekenen. Wel wordt het nu en dan erkend, zooals door dien Nederlander in het buitenland, die, gelijk in *De Ploeg* van Februari wordt meegedeeld, zijn warmen dank uitsprak voor hetgeen Simons' Bibliotheek in den vreemde voor hem was; wel steunen de duizenden die door Simons tot lezen zijn gebracht of hunne kennis van de wereld-letterkunde hebben zien uitgebreid, zijne onderneming door hunne inteekening, maar tot een algemeene en openlijke erkenning van hetgeen deze bekwame en onvermoeid werkzame man èn door deze, èn door andere stichtingen, gelijk die ‘Voor de Jeugd’, tot stand bracht, is men in ons land nog niet gekomen.

Slechts weinigen van hen, die de meeste van deze handige boeken gaarne ter hand nemen en alleen soms over een te-veel van het goede klagen, beseffen welk een arbeid dit steeds maar zorgen voor ‘Goede lectuur’, in den uitgebreidsten zin, van hem en de onder zijne leiding werkenden vergt en welk een kennis van de letterkunde van vroeger en later de man bezitten

moet die, jaar in, jaar uit, uit de schatkameren der binnen- en buitenlandsche letterkunde weet te putten om daarmede duizenden te verrijken.

En de Regeering... nu ja, wij weten nu eenmaal, hoe Nederlandsche Regeeringen tegenover de letterkunde en hare beoefenaren zich plegen te gedragen.

De gelegenheid om op dit alles te wijzen, leek mij gunstig, nu L. Simons in zijn Bibliotheek een verzameling studiën van eigen hand publiceert, die wederom ten doel hebben zijn lezers voor te lichten omtrent, en mee te laten genieten van groote schrijvers en hun werk uit de Engelsche, Noorsche, Fransche en uit onze eigene letterkunde.

Het zijn oude en goed bekende stukken, deze ‘Studies’, waarvan de Jeftha-studie al bijna een kwart-eeuw oud is, en de merkwaardige historisch-kritische verhandeling over Vondels Gysbrecht, in 1893 voor de prachtuitgaaf van Derkinderen en Berlage geschreven, in 1902 herdrukt werd; de drie stukken over Morris, Ibsen en Shaw verschenen achtereenvolgens in *De Gids*. Maar hier komen al die stukken onder de oogen van velen, die er vroeger geen kennis van namen en er nu nog heel wat uit zullen kunnen leeren. Meer speciaal voor de lezers van de Nederlandsche Bibliotheek geschreven zijn de lezingen over ‘Boeken-Schrijven-Lezen’, ‘Waarom lezen wij boeken?’, ‘Hoe lezen wij boeken best?’, - alle drie gesteld in dien rustigen, onderwijzenden trant, welke den schrijver zoo goed afgaat en voor deze soort beschouwingen past.

v.H.

[Tweede deel]

Sirius en Siderius.
Een Legende.

Eerste deel.[1)]
De ouders.

III.

‘Ik kan wel weg, als je denkt dat het noodig is, lieve man!’ zei Enna rustig, éven gelukkig-glimlachend naar haar kindje ziend, dat met felle greetigheid uit haar borst dronk.

Taede lag op de knieën voor Enna's bed en hield zijn armen uitgebreid als om zijn schatten te beschermen. En zij moesten beiden lachen als de kleine Sirius kwaad werd, en zijn gebalde vuistjes trilden, omdat hij de speen niet gaauw genoeg te pakken kreeg.

- ‘Als ze ons vinden halen ze je van me weg’, zei Taede.
- ‘Zoolang Sirius bij ons is, kan ons geen kwaad gebeuren’, zei de moeder, ‘of 't moest voor zijn best zijn’.
- ‘Weet je dat zoo zeeker?’
- ‘Die zooveel met hem vóór hebben, zullen hem toch niet nu al in de steek laten’, zei Enna.
- ‘Heb je ze gezien?’ vroeg Taede.
- ‘Neen!’ zei de moeder. ‘Jij?’
- ‘Ja, ik wèl!’ zei Taede.
- ‘Buiten?’
- ‘Ja, aan de rivier. Maar ik sliep en weet niet hoe 't afgeloopen is. Waren ze hier?’
- ‘Zeeker! ik voelde het van morgen. De kamer was vol’.
- ‘Was je bang, Enna?’
- ‘O, neen! Angst was er niet bij’.

1) Verschijnt in Juni, bij den uitgever W. Versluys.

Daar klonk buiten het kraken en piepen van paardetuigen, en het stompen van paardehoeven op den zachten weg voor 't huis. De echtelieden zeiden niets, zagen naar elkander en naar hun zoontje. Als hij nu óók maar zijn mond wou houden! Sirius dronk met digte oogen, gansch verdiept in 't werk. Beneeden hield de wagen stil, er werd geroepen en gepraat. Dit duurde angstig lang, toen klonk weer een zweepslag en het snuiven en brieschen van aanzettende paarden. De wagen reed weer op den straatweg en het werd stil. Daarna hoorde men een heftig kijvend gesprek in de keuken. De waard kwam wat later de trap op-sloffen en deed zonder complimenten de deur oopen. Hij was een lange, lijzige vent, in hemdsmouwen, met een dom-verbaasd gezicht alsof hij nooit iets van de waereld begreepen had.

‘Wat ben jelui voor volk?’ zei hij.

En toen hij geen antwoord kreeg:

‘Ze schijnen je te moeten hebben. Eerst die van gisteravond. En nou weer met 'n wagen’.

- ‘Je hebt zeeker gezegd dat je ons niet gezien had’, zei Taede.
- ‘Ja’, zei de man, als ware hij hoogst verbaasd over dit dóórzicht.
- ‘Dat is lief van je’, zei Enna hartelijk. ‘Dank je wel!’
- ‘Nee!’ zei de man, ‘niks lief’.
- ‘Zeeker!’ zei Taede, ‘we zijn je recht dankbaar’.
- ‘Nee!’ zei de ander weer. ‘Ik wil geen ruzie met me vrouw hebben. Jelui moet weg’.

Taede stond op en keek onheilspellend.

- ‘Weg!? - Een kraamvrouw en een pasgebooren kind? - weg?’ Het gezicht van den man bleef eeven verbaasd staan, maar er kwam een huilerige trek bij.
- ‘Jelui bent niet getrouwd’.

Taede en Enna zagen naar elkander en naar hun kind en begonnen beiden te lachen.

- ‘Wij niet?’ vroeg Enna, met zulk een genoegelijk lachend gezicht en zulk een toon van overtuiging dat de verbaasde man nog méér beteuterd stond. ‘Wij niet? Wie dan wèl?’
- ‘Wie dan wèl?’ herhaalde de man, er niets van begrijpend.
- ‘Juist, wie dan wèl!’ zei Taede. ‘Als wij niet getrouwd zijn dan is niemand getrouwd.’

- ‘Heb je dan bewijzen?’ vroeg de waard.

- ‘Nu! mij dunkt! - hier!’ zei de moeder, haar zuigeling toonend, die nu rustig sliep.

- ‘Loop rond!!’ zei de ander weer. ‘Heb je papieren?’

Taede ging digt vóór hem staan en zei: ‘Wou je een getuigschrift hebben, van iemand anders, dat we getrouwd zijn? Dacht je dat iemand anders dat beeter kan weeten dan wij zelf?’

- ‘Hè??’ zei de man, met de krachtigste expressie van verwondering en verzoek om uitleg.

- ‘'t Is moogelijk dat er zoo iets als een huuwelijk bestaat,’ ging Taede voort, ‘misschien is 't ook enkel maar een bedrog om ons te laten voortplanten. Maar als het bestaat, dan hebben *zij* er toch alleen maar zeekerheid van, die zelf getrouwd zijn, niet waar? Als je hen niet gelooft, wie zal 't je dan bewijzen? Wij gelooven dat we getrouwd zijn, zoo zeeker als ons leeven. Maar als je onze getuigenis niet aanneemt, wie kan je dan het geloof geeven? Immers niemand? - 't Eenige wat je doen kunt, is wachten. Een echt huuwelijk is onverbreekelijk. Geloof je ons niet? wel! kom dan over twintig jaar maar eens terug.’

De pijnlijke en twijfelende trek verdween van het gelaat van den toehoorder. Hij keek zoo beslist als hem moogelijk was.

- ‘Nou!’ zei hij eindelijk, ‘schei nou maar uit. Wanneer gaan jelui?’

En Taede, ook van zijn kant de discussie opgeevend, zei:

- ‘Heb je paard en wagen?’

- ‘Heb je geld?’ vroeg de ander terug.

Taede haalde uit den buitenzak van zijn fluweelen buisje eenige verfrommelde blaauwe papiertjes. Het gelaat van den waard klaarde op, maar toonde behalve verhoogde verbazing ook toeneemende achterdocht.

- ‘Kijk maar zoo vroolijk niet,’ zei Taede. ‘'t Is alles gestolen. Hoeveel moet je hebben?’

De waard noemde een hooge som, die Taede voor hem neerlei.

- ‘Dat's voor logies,’ zei de waard.

- ‘En waar is nu paard en wagen?’

- ‘Paard heb ik niet,’ zei de man. ‘Wel een handkar.’

- ‘Kan ik die huuren?’ vroeg Taede.

- ‘Nee, wel koopen.’

- ‘Goed,’ zei Taede. En hij kocht de oude handkar voor den prijs van een nieuwe. Toen nog stroo.

- ‘Lieve man,’ zei Enna, ‘wat ga je doen?’

- ‘Ik ga je naar stad brengen,’ zei Taede vastberaden.

- ‘Jij? alléén? je bent toch geen trekdier?’

- ‘Neen! ik zal jelui duuwen,’ zei Taede met een bittere grins.

‘Maar, mijnheer!’ zei Enna tot den waard. ‘Is er dan geen paard in den omtrek te krijgen?’

De waard haalde de schouders op.

‘Hoever is 't naar de stad?’ vroeg Enna.

‘Een uur of vier,’ zei de man.

‘Kom!’ zei Taede. ‘We moeten weg! laat mij maar begaan. Wij hebben Sirius immers bij ons, zooals je zelf zei. 't Is nu alles voor zijn verantwoording - en van die anderen....’

Men kon niet zien of het bitterheid en spot bij hem was, of ernst. Maar Enna nam het alles als ernst. Zij liet zich de trap afdragen en neerleggen op 't stroo, met Sirius in den arm. Sirius sliep steeds dóór, na zijn rijkelijk maal, de gesloten vuistjes voor de borst. De waard, nu blij dat hij met voordeel van 't verdachte gezelschap af was, hielp mee duuwen tot op den vlakken straatweg.

Heia! hoe laauw en glansrijk was de jonge lentedag! De plassen blonken op den harden weg, en de akkers met 't helgroene voet-hooge koorn lagen te dampen in de zonneschijn. Zwoel en stil was het, tot beklemmens toe, - want het eerste voorjaarsgeluk is zwaar te dragen. Ook is er een spanning in, die men voelt dat niet blijven kan. De zonneschijn tintelde zóó strak, dat de lucht vóór de verre heuvelen ziedde en weemelde. De geuren der vochtig zich opdoende aarde waren dronken-makend - en de leeuwerik zong omhoog zoo wild en ademloos, als wist hij geen raad van verrukking.

Het blaauw des hemels was onwaarschijnlijk donker en limpiede, en aan de kim rondom lagen machtige kóper-geele stapelwolken in fiere onbeweegelijkheid. De bijtjes zoemden om de bleek-paarsche pinksterbloemen, haastig werkend zoodra er de daauw was verdroogd.

Maar deeze indrukwekkende fysionomie der aarde werd door Taede niet aandachtig gezien. Hij moest zwoegen, en op zijn gefronst voorhoofd spraken de teekenen van verbitterde inspanning, - niet van lente-herkenning. Het zweet glom al ras op zijn rood gelaat, zijn oogen zagen enkel den langen, witten weg vóór hem uit, en dan, met bezorgde aandacht, hoe Enna zich moeilijk voegde in de ongeriefelijke ligging. Sirius was de tevreedene van 't gezelschap, en sliep.

Na een half uur begon de weg te stijgen en Taede moest stilstaan, hijgend en uitgeput.

- 'Arme, lieve man!' zei Enna, 'ga wat rusten. Waarom zou je zooveel haast maken? We zijn nu toch veilig.'

- 'Ik weet niet', zei Taede aamechtig en moedeloos. 'Misschien zijn ze ons vóór. Als we maar eerst in stad zijn'.

- 'Kijk! daar is een groote mooie boerenplaats, met stalling. O, wat een duiven! - Daar zijn zeker ook paarden.'

Maar Taede was koppig, en zat als sommige kinderen liefst in het verongelijkte hoekje.

- 'Ik red me liever zelf,' zei hij.

Daar kwam een voertuig achter hen aan. Langzaam, langzaam ging het teegen de glooying op. Het was geen paard, dat er vóór liep, maar een groot wit dier met neergeboogen kop, een os met breed uitstaande hoornen. Er naast liep wijd uitschrijdend een jonge man, in een blaauwe bloeze en met een lange zweep rechtop tegen den schouder. Hij liep hardop te zingen en van tijd tot tijd haalde hij het lange zweepkoord door de lucht en liet het knallen en knetteren rond den grooten kop van het dier, dat er zich blijkbaar niets van aantrok.

Aan de andere zijde liepen twee kinderen, bloothoofds beiden en barrevoets, het meisje met sluik en donker haar, de jongen met een glanzig-roodblonden krullekop.

Taede had zijn kar aan de kant van den weg gehaald, en zat op een hoop steenen verdrietig naar het blanke trekdier te kijken, dat zwaar-bedachtzaam, traag-behoedzaam, poot voor poot verzette, de groote donkere oogen rustig vooruit ziend, de snuivende, kwijlende snoet in 't ritme van zijn gang heen en weer beweegend, digt bij den grond. Het was maar een ligte wagen die aan den sterken, zwaargehoornden kop was beves-

tigd. Een bijkans leege hooiwagen, de kanten van stokken, de bodem van planken, met wat oud hooi erin.

‘Die kan het!’ zei Taede schamper. ‘Die zou precies eeven hard of eeven langzaam loopen, en precies hetzelfde rustige, zelfvoldane smoel zetten, al lag er vijf duizend pond hooi op, inplaats van vijf. En als het te veel was zou hij stilstaan, en blijven staan, waar hij stond, al sloegen ze hem dood. En waarom hij trekt dat weet hij niet. Zoo hoort het zeeker!’

‘Sirius! Sirius!’ klonken twee blijde stemmetjes op eens, en de beide kinderen renden zoo hard zij konden voor den ossenwagen uit, naar de handkar toe, terwijl Enna zich oprichtte en met gespannen aandacht en vreugde-flonkerenden blik hen zag naderen.

‘Hoor je 't!? Taede!’ riep ze. ‘Hoor je 't? Ze kennen hem. En zie je dat prachtige dier? Hoe mooi is zijn witte rug tegen 't groen van de akkers. Wat geweldige hoornen en wat goedige donkere oogen. Is dat het meisje van gisteravond?’

- ‘Ja,’ zei Taede, en de wreevel verdween van zijn voorhoofd.

- ‘Dag Sirius!’ zei Ellie.

- ‘Dag Sirius!’. zei haar broertje en de beide kinderen begonnen van louter blijdschap te dansen, elkaars handen vasthoudend. Ze sprongen wat plomp, zooals kinderen doen, maar met zulk een lieve linkschheid dat Taede nu vriendelijk glimlachte en er tranen in moeders oog begonnen te glinsteren.

‘Stil, kinderen! hij slaapt,’ zei Enna.

Doch Sirius werd wakker en blink-oogde in den zonnigen dag.

‘Hij lacht!’ zei de moeder. Maar dat zag niemand anders en neem ik niet op mijn verantwoording. Ook is nooit gebleeken dat hij iets anders waarnam dan licht, dat hem hinderde, en moeders vlei-stem die hem zeeker niet verdroot.

‘Wij hebben zijn wagen meegebracht,’ riep Ellie, en toen wenkend: ‘Oom! Oom Sidérius, gaauw! Kom gaauw! Hier zijn de passagiers!’

‘Huuu!! Blanke!’ riep oom Sidérius, en liet zijn lange zweep een ratelend salvo knallen. Maar Blanke wist zijn tijd en verzette er zijn hoeven geen oogwenk sneller om.

- ‘Heet je Sidérius, kameraad?’ zei Taede. ‘Dat's een mooie naam voor een boer.’

- ‘Dat's nog niks,’ zei de blaauwgekielde voerman. ‘Ik heb een zwager die is leidekker, en die heet Jezus Christus.’

- ‘Hm!’ zei Taede, en hij zag den man goed aan, want hij dacht: dien heb ik méér gezien en hij neemt mij in de maling. Maar hij kon het frissche, jonge, door de zon geroode boerengelaat in zijn herinneringen niet terecht brengen.

- ‘Mogen we de voetjes zien?’ vroegen de twee kinderen, nu vol eerbied en aandacht voor de moeder staande.

- ‘Éven dan!’ zei Enna. De zon scheen lekker warm en er woei geen zuchtje. Toen wikkelde zij de doek van de beentjes los en de kinderen mochten éven de roze, waaiervormig uitstaande teentjes bezien, en zachtjes met hun handen de glanzige ronde knietjes aaien. Met stil ontzag keeken de twee toe en fluisterden bewonderend tot elkaar hoe gaaf en blank het kindje was, en hoe fijn en aardig zijn roze nageltjes. Ook mochten zij aan het donzige kopje snuffelen. Sirius was zoet, en smangelde en kloof aan zijn knuistjes. Als hij de donkerblaauwe oogen éven oopendeed, keek hij vervaarlijk scheel.

‘Heidaar! jongen! Kijk recht!’ riep Taede. ‘Mooi ben je zóó niet!’

Enna gaf haar man een diep-verontwaardigden blik en Ellie zei: ‘Dat hoort zoo, en hij is héél mooi. Zie! zijn oortjes lijken wel roozeblaadjes, zijn hielen glimmen als kersen, en zijn voete-vingertjes wijzen den heelen heemel langs.’

- ‘O, wee! O wee! als de schoenmaker komt!’ zei Taede, ‘dan kruipen ze van benaauwdheid oover elkaar en wijzen alle naar den grond.’

Nu stond Blanke bij de handkar stil. Voorzichtig werden moeder en kind op het hooi in de ruime wagen gelegd.

‘Er is nog plaats genoeg voor jou, lieve man,’ zei Enna, want Taede wou er naast loopen. ‘Je zult wel moe zijn, en moet slapen.’

En toen Blanke eeven kalm en statig weer aan 't marcheeren ging, lag Taede al naast zijn vrouw en kind te slapen en snurkte zóó hard dat Enna hem nu en dan zachtjens aantikte, want ze schaamde zich om hem, voor de kinderen.

Dan werd het snurken ook wel wat zachter, voor een poosje.

De duur betaalde handkar bungelde achteraan, met het mooie nieuwe reiskoffertje er op. Oom Sidérius klapte weer salvo's met zijn zweep die daaverden over het stille veld, en de kinderen liepen aan weerszij, kransen vlechtend van paarsche pinksterbloem en goudgeele ranonkel. En als Taede weer begon te snurken dan gichelden ze niet, maar deeden heel kiesch alsof ze niets hoorden en zongen een liedje, een slaapliedje voor Sirius:

Engelschoontje,
Sterrezoontje,
Slaap, slaap in 't hooi.
De meizoentjes bloeien zoo mooi.
De leeuwerik zingt zoo lustig,
Sirius slaap nu rustig.
Engelschoontje,
Sterrezoontje,
Slaapt bij z'n moeder in 't hooi.

Eerst maakten ze drie kleine kransen, goudgeel, wit en paarsch, en legden die zachtjes op elk van de ouders één, en één op 't kind. Toen maakten ze een grooten krans, met lange slingers, van geiteblad en witte madelieven - en enkele anemonen, zoo teeder roze als kindjes voorhoofd, en daarmee werd de witte os behangen.

De middag kwam nader en het werd al lichter, al stiller en zwoeler. De voogelen zweegen en de zingende kinderen met hen. Maar de kóper-geele stapel-wolken aan de kim werden grooter en grooter, groeiden en vervormden zich, zwellend als stil opbruischend schuim, heimelijk dreigend, doodstil, onhoorbaar, onmerkbaar, onheil broeiend en verraad, streng-zwijgend maar gestadig toeneemend, stijgend in al dreigender vreesselijk aspect, met al vervaarlijker gefrons. Nog klonk het fijne, kleine zoemen der bijtjes, maar ijl en afgebrooken. Toen werd de middag angst-wekkend vol en licht - als moest de sfeer in óóver-lichten gloed ontploffen en vergaan.

Daar stond opeens de Blanke stil. Hij wou drinken. Aan de wegkant was een trog, waarin een frissche waterstraal stroomde. Sidérius liet de Blanke zijn grijs-en-roze neusgaten

in 't heldere nat steeken en naar hartelust zuigen en slurpen en snuiven. Twee groote graauw-blaauwe duiven zwierden om de kar en zetten zich met ongewoone vrijmoedigheid op de wagenkant.

Taede rees oover-end.

'Is er onraad?' vroeg hij met een schorre stem, en zoo beduusd slaperig knip-oogend, dat de twee kinderen nu toch moesten lachen. Maar Sidérius keek naar zijn drinkende os en zei niets.

De weg liep hier met zachte glooying omlaag en zag wijd, wijd over het lage land vooruit. Een vlak en vruchtbaar land, met versch-geploegde akkers van roodachtig-zwarte aarde en helgroene weien, doorgroefd door lange, lijnrechte watervooren, waarlangs geele glimmende dotterbloem en paarsche pinksterbloem blaauw-lichte heemelspiegeling omzoomden. Verderop stonden honderden en honderden bloeiende vruchtboomen in reien, elk met zijn doorzichtig roze-blanke bloesemvracht. Daartusschen de roodgedaakte hoeven - en nog verder in een graauw-violette neevel-laag, de groote Stad. Een spoortreintje, daarginder stil en snel voort-ijlend, trok zijn witte dampstreep door het land.

'Daar koomen ze,' zei Taede, angstig langs den weg naar de stad tuurend. 'Zie je 't wel, voerman? Kunnen we niet uit den weg?'

Maar de voerman zag niet op.

- 'De weg is breed genoeg,' zei hij.

- 'Ja maar kaerel!' zei Taede geprikkeld en gejaagd, 'dat zijn ze die ons moeten hebben. Ze reeden voor ons uit en nu koomen ze terug, omdat ze begrijpen dat ze ons gemist hebben. Kijk maar, dat zijn de paarden.'

- 'Die zullen óók wel dorst hebben,' zei Sidérius leukweg.

Het waren twee zwarte harddravers en men kon al zien hoe énergiek ze hun voorpooten tilden en de hoeven vooruit wierpen in snellen draf. Moeder Enna was nu ook ontwaakt en tuurde eeven strak en gespannen als Taede naar het naderend rijtuig. Het kwam snel digterbij en men zag al het witte schuim op de glinsterend zwarte paarde-borsten.

'Zijn ze daar, Taede? zijn ze daar? - ach mijn kinnie! mijn kinnie!' zei de moeder, terwijl ze zich oover den slapenden Sirius boog en haar armen booven hem kruiste.

Taede zei niets, maar keek als een onweerswolk en beet op zijn onderlip. Ellie en haar blond broertje stonden aan weerskant van den weg, en spanden er een lange witte bloemgierlande dwars oover.

Op 't aanrollend rijtuig zat de koetsier met rood, glad gezicht en mooie grijze liverei, met witte tressen en blinkend vergulde knoopen. Hij durfde zoowaar dien bloemekeeten niet verbreeken en hield zijn paarden in.

‘Hôôô!!’ riepen Ellie en haar broertje, en toen de paarden stonden riepen ze ‘hoera!!’

Uit het rijtuig-portier kwam eerst een zwarte wandelstok met zilveren haak, toen een hand en een arm en eindelijk het ongedekte, dun behaarde hoofd van een zénuwachtigen heer, met grijze bakkebaardjes. Hij riep ook: ‘hôôô!’ net als de kinderen, en toen: ‘Enna! Enna! Eindelijk! Eindelijk!’ Daarna klouterde hij uit het rijtuig. Zijn mooie hooge hoed, dien hij in ooverijling afgestooten had, werd hem nagedragen door een anderen heer, die zelf een zwart hoedje droeg.

Dat was de deurwaarder met den langen neus. Eindelijk kwam de politie met een breede borst, blinkende knoopen en een helm.

Taede was uit de ossenwagen gesprongen en stond somberdreigend en beschermend voor zijn vrouw. Deeze zag haren vader strak aan, zonder vrees, maar als in gespannen verwondering, wat hij zeggen en doen zou - terwijl haar handen onderwijl den kleinen Sirius met een rooden sluier verborgen, als een heiligdom voor profane oogen.

Digt bij Taede stond de vader stil. Hij beefde en wees met den zilveren wandelstokknop op Taede's borst.

‘Verleider!’ zei hij, als iemand die niet vaak in dramatische situaties verkeerd heeft, maar nu voelt dat hij recht heeft om theatraal te weezen.

Taede antwoordde alleen met een glimlachje, zoo schamper, zoo hoonend, zoo onmeetelijk superieur - dat de ander zich niet heeviger beleedigd had kunnen voelen al ware hij in 't gelaat gespuwd. Nu kwamen er in des vaders stem benaauwdheid en sisklanken van echte woede:

‘Ja, meneer! - verleider! - gemeene lage verleider! - en dief! - maar nu hebben we je! - ontvoering van een minderjarige...’

- ‘En verduistering’, vulde de deurwaarder aan.

- ‘En opligting’, zei de politie.

- ‘Kwalificaties zijn onnoodig’, sprak Taede, ‘ieder spreekt de taal van z'n eigen waereld, en dat jouw waereld de mijne niet is, dat weet ik al. Wat zal 't zijn? Parlementeeren of vechten?’

Uitdagend kruiste hij de armen en schudde zijn zwartgelokten kop.

‘Je hebt mijn mooie krans verlooren’, zei Elmosien die achter hem op den wagen geklommen was. ‘Hier!’

En ze zette hem den goudgeel- en paarschen krans weer recht op 't zwarte haar.

De vertoornde vader vond dit zulke vreemde manieren, dat hij verward keek en niet goed wist wat nu te zeggen. Eindelijk barstte hij wanhoopig uit.

‘Maar schaam je je dan niet, man? Is alle schaamtegevoel in je verstikt? Heb je een hart van steen? Voel je niets van het leed van een vader om zijn kind? Kun je zonder berouw het bleeke gezicht van je slachtoffer aanzien?’

Met trillende wijsvinger wees hij naar Enna. Deeze keek hem rustig aan en legde de vinger op de lippen.

‘Niet zoo schreeuwen, grootvader! Je zou je kleinzoon wakker maken’.

De oude man werd opeens stil en bleek en kreeg zénuwachtige trekken om den mond. Hij mompelde:

‘Och, God! Och God! is het zóóver!’

Hij veegde met een groote, geelzijden zakdoek de kraaltjes zweet van zijn hoofd en de glinsterende tranenweegen van zijn wangen.

Taede had al medelijden met hem, maar Enna sprak op een toon van vriendelijk maar beslist verwijt:

‘Hier past niets als groote blijdschap, vader! Er is een schoon kind gebooren dat de menschen gelukkig maken zal. En dat is ons kind en jouw kleinzoon. Wees trotsch en dankbaar’.

Als verbijsterd keek de vader zijn dochter aan, hoofdschuddend en met groote, verschrikte oogen.

‘Je bent niet goed wijs! - heusch, kind! je bent niet goed wijs,’ zei hij. ‘Die man heeft je gek gemaakt.’

‘Kom!’ zei Sidérius, die nog bij den drinkenden os

stond. ‘Laat uwe beesten ook maar eens drinken, koetsier. Ze hebben 't noodig.’

‘Allo dan, zwarte!’ zeiden Ellie en haar broertje, ieder één der paarden bij den toom neemend en ze naar den watertrog voerend. De beesten lieten 't zich kalm gevallen, en zoogen met de Blanke om 't zeerst uit 't heldere nat.

Petsch! daar viel een dikke waterdrop op den stoffigen weg en maakte er wat wel een klein schooteltje geleek van zand. Petsch! daar spatte op 't hoofd van het grijze mannetje weer een droppel in kleine paereltjes uitéén. En wéér, en wéér vielen nu dikke droppen, aan alle kant. Een witte stofwolk kwam in wervelend gedraai den weg afvliegen, vervaarlijk snel. Een dreigend grommen klonk uit den nu égaal graauwen heemel.

‘'t Wordt tijd om te schuilen, vrienden,’ zei Sidérius, de voerman. ‘Er komt een zware bui.’

Digt bij den straatweg aan den rand van een boschje stond een oopen loods, niet meer dan een afdak, op vier palen en gedekt met pannen. Er onder was een groote stapel gekloofd brandhout, een zaagstanderd en een hakblok. Een dik tapijt van boomschors en vermolmde houtspaanders bedekte den boodem. Er was juist ruimte voor de ossenkar om te schuilen. Ook Taede en zijn vertoornde schoonvader zochten daar schuilplaats. Maar de politie-man en de deurwaarder gingen in het rijtuig zitten, terwijl de koetsier bij de schichtige paarden bleef staan. De beide kinderen speelden met hun bloemensnoer op den houtstapel.

‘Als je nu eerbiedig bent, vader, en geen noodeloos leeven maakt, dan mag je hem zien,’ zeide Enna.

Eerst schudde de oude heer onwillig het hoofd, maar toen het slapende kindje zichtbaar werd, kon hij niet laten er digter bij te komen, en half grimmig, half meewarig toe te zien.

‘Och, och,’ zuchtte hij steeds hoofdschuddend, ‘wat moet daarvan worden!’

- ‘Een Heiland! vader! een Jeesje! minder niet. 't Is goed dat hij gekoomen is, want er wordt met smart op gewacht.’

- ‘'t Is waar óók!’ smaalde de grootvader. ‘Er is nog al gebrek aan verwaarloosde kinderen.’

- ‘Er is gebrek aan helden, vader,’ zei Enna fier. ‘En

helden kunnen niet verwaarloosd worden. Die zorgen voor zichzelf.'

- 'Als hij daar dan maar gaauw mee begint,' zei grootvader. 'Ik ben niet van plan voor hem te zorgen. Ik zal hem uitbesteeden, dat is al. God geef dat het schaap niet lang leeft.'

- 'God zal hem net zoo lang laten leeven als hij noodig is,' zei Enna.

- 'Ik ben er óók nog!' zei Taede.

- 'Jij? Ja, jij zult hem wel goed verzorgen, - als je in de gevangenis zit,' zei Grootvader.

Toen zei voerman Sidérius met zware stem. 'De gevangenis? Dat zit nog. Gij en zijt niet in uw eigen land.'

Wel tien minuten zweegen ze allen, het werd zoo donker alsof de zon uitdoofde als een opgebrande kaars. Zij onderscheidden elkanders gezichten naauwelijks, daar in de loods.

'Is hij al gedoopt?' vroeg de grootvader op eens. Hij werd bang en dacht aan den dood.

'Ik heb hem gedoopt,' riep een helder stemmetje uit het donker bij de houtstapel. 'Sirius heb ik hem gedoopt.'

'Sirius?' zei de grootvader, bijna met afgrijzen. 'Wat is dat voor een heidensche naam?'

- 'Sirius is een groote zon, vader,' zei Enna, 'en die beschermt mijn jongen. Die heeft onzen Herder nog in 't oog. Die zal hem den weg wijzen.'

- 'Mijn vrouw bedoelt, dat de aarde God uit de handen is weggerold, mijnheer!' zei Taede, heel ernstig. 'Niet onze zoon Sirius, maar de Aarde is het verwaarloosde kind, dat loopt te huilen in een achterbuurt, en om vaatje en moesje roept. En mijn vrouw meent dat Sirius Haar terecht zal brengen. Ik was bij den doop teegenwoordig. Het was zeer plechtig en naar ik meen afdoende.'

Het oude heertje was kwaad van verwarring en zei ongeduldig: 'Wat? wat? wat?' Hij hield het voor scherts en hij werd steeds meer beängst door de zware duisternis.

Toen zei een ander helder stemmetje, van Ellies broertje dat op het hakblok zat:

'Niet afdoende! niet afdoende! 't was maar water!'

- 'Maar water?' vroeg Taede. 'Waarmee wou jij dan doopen?'

‘Met vuur!’ zei de jongen.

‘'t Is waar,’ zei Enna. ‘Helden worden met vuur gedoopt. Het staat geschreeven.’

‘Jelui zijn allemaal gek,’ zei de grootvader.

Toen was het opeens alsof het groote graauwe zeil dat over de gansche aarde gespannen leek, door de machtige handen van een God vanéén gereeten werd, van Noord tot Zuid, van booven tot onder. Zóó snel, dat het scheurend kraken overal tegelijk scheen te beginnen, op den aardboodem en aan het Zénith. En alsof al het licht van den zonneheemel, dat zoolang was onderschept, zich nu op eenmaal baan brak, met opgekropte woede. Licht en gedaaver scheen tegelijk ooveral te zijn, en de kleine menschjes hadden den tijd niet de handen voor de oogen te brengen en de oogen te sluiten. Het vreesselijk licht scheen rondom hen, ja uit hun eigen lijf te ontspringen, en ieder voelde alsof de slag hem gold, hem juist in 't bizonder. Ieder keerde in zichzelf en wist niet meer wat er nog anders was dan slag en gloed, en was als stil verwonderd wat er van zijn nietig wézen nog oover zou zijn, na zulk uitéénslaan en ontploffen.

Daarna werd het weer zeer donker en stil. Niemand der angstig verschoolenen roerde zich of gaf geluid. Men zou kunnen meenen dat de bliksem ze allen vermoord had. In den somberen heemel grolde het grommelend na, als had de God half voldoening, half berouw over zijn wilde gloed-wraak.

En ijverig begon nu de reegen te ruischen, als het ontzet gefluister van vasallen na huns Heeren gewelddaad.

Maar ook daarbinnen ontstond nu zacht gerucht. Knetteren en knisteren in het opgestapelde hout. Een zeer dunne blaauwige damp vulde de scheemerige ruimte, en kleine, speelsche vlammetjes begonnen uit de donkere hoeken te gluuren en òp te springen in grilligen dans.

Eindelijk, midden in het groote zwijgen na den verschrikkelijken slag, terwijl de gansche natuur verstomd scheen van ontzetting - terwijl de reegen alleen zijn ruischende zang ernstig durfde voortzetten, zooals een moeder zachtkens tot haar kind blijft neuriën na een geweldig vloekwoord van den vertoornden vader, - daar verhief zich schel en dapper een klein menschelijk geluidje.

Sirius was wakker geworden en huilde. Onvervaard blèrde het miniatuur-stemmetje, en sprak niet schuchter van ontsteltenis, maar kloek van verontwaardiging om onrechtmatige stoornis.

Het was komisch om te hooren, maar toch ook geheimvol indrukwekkend. Heemel en aarde zweegen verschrikt, maar het kleine, magere stemmetje van het pasgebooren Weezentje protesteerde en beklaagde zich ernstig weegens ongepaste schennis.

Daarmee was de zware ban gebrooken en er kwam leeven in dier en mensch.

De witte os loeide gesmoord en benaauwd, de paarden trappelden wild en hinnikten hun angst, - de menschen bewoogen en verbaasden zich dat ze nog leefden.

'De paarden! de paarden!' riepen de beide kinderen nu het eerst, en liepen naar buiten in den reegen.

- 'Dit zal nu wel afdoende zijn, denk ik,' sprak de zware stem van voerman Sidérius.

Grootvader kermde, beeverig en zacht: 'Heere God, Heere Christus, ontferm U over mijn arme ziel!'

'Mijn arme kinnie! mijn Engelschoon!' hoorde men nu Enna zeggen, met troostend vleien. 'Mijn teeder hartje, hebben ze je wakker gemaakt? Foei, hoe durven ze! Stil maar! Stil! mijn kindelijn - ze zullen 't nu wel niet meer doen.'

'Om uw arme ziel is 't niet te doen geweest, mijnheer!' zei Taede kalm. 'Die zou geen schade hebben geleeden, denk ik. Maar ons arme lijf had bijna zijn ziel verlooren. Hoe is 't? Is er iemand geraakt?'

- 'Allen nog gezond,' zei Sidérius, 'maar de schuur brandt!'

- 'Hulp! hulp!' werd er buiten geroepen. En men zag uit ieder portier van het rijtuig armgezwaai en een angstig gelaat. De koetsier lag vooroover op den grond en scheen wel dood. De paarden sloegen en steigerden en stonden dwars voor het rijtuig dat ze in allerlei richtingen heen en weer duuwden en trokken. De deurwaarder en de politie-beambte riepen om 't hardst, maar durfden niet uitstappen. Dapper hingen de beide kinderen aan de toomen der schichtige dieren. 'Afspannen!' riep oom Sidérius en ijlde op de wagen toe.

Taede, die meede toeliep, merkte op dat de jonge voer-

man lachte en zijn oogen tintelden van plezier. Ook de kinderen, klein als ze waren, scheenen in 't geheel niet verschrikt, maar riepen en juichten, als stoeiden ze maar voor de pret.

En toen Sidérius tusschen de beide paarden in stond en ze elk met één hand terugdrong, sloeg de kleine krullebol zijn armen om den hals van 't ééne paard en klouterde er fluks booven op. En Elmosien deed het op 't andere haar broertje vaardig na - hoewel oom een handje helpen moest. Daarop trok oom een scherp steevig mes, kortte de toomen in, en sneed de strengen dóór.

'Hop!! Hop!!' riepen de kinderen, de vrijgemaakte rossen hieven zich éven op de achterbeenen en stooven in lustigen ren oover de velden.

Zoodra het rijtuig van de paarden los was en stilstond, stapten de twee mannen er uit, met ontdane gezichten, en stonden ieder naast een oopen portier verbluft naar de weghollende paarden te staren.

'De koetsier is dood,' zei de deurwaarder, bleek als een doek.

Men keerde den gevallene om. De mooie liverei was erg vuil geworden, zelfs het roode, gladde gezicht zat vol zand. Maar de man zag er nog bloozend en gezond uit, en het bleek spoedig dat hij niet dood was, maar alleen doodelijk verschrikt en versuft. Hij zuchtte, blies zijn wangen op, als na een zware inspanning, en ging oovereind zitten.

'Waar zijn de beesten?' was het eerste wat hij vroeg.

'Daar loopen ze!' zei Sidérius.

De koetsier zag om en vloekte hartig. Allen bleeven een tijd zwijgend kijken, want het was een fraai en merkwaardig tafereel. De vallende regen omfloersde 't vergezicht met zilvergrijzen sluier, daardoorheen zag men de beide paarden in dolle vaart het vlakke land inhollen. Op elk van beiden lichtte een tengere kindergestalte, men hoorde het gillend gejuich. Verderop was het reegenfloers ijler, en er scheen een lichtbundel door een wolkenscheur op de blonde bloesemboomen. Weldra waren de jonge ruiters in dien lichtschijn en men onderscheidde duidelijk het wuivend haar en de violette doek van het meisje en den rossen jongenskop. De natte flanken der zwarte paarden glommen, - de kluiten modder vloogen op achter hun hoeven.

‘Als dat maar goed afloopt,’ zei Taede.

‘Geen nood!’ zei oom de voerman. ‘Dat komt wel goed.’

De koetsier begon luid te roepen ‘Hoo! Hoola!’ maar het hielp hem niets, de paarden holden al verder. Toen begon hij den voerman uit te vloeken en te schelden, omdat het mooie tuig vernield was.

‘Dat was om het leeven van de heeren te redden,’ zei Siderius, maar Taede zag de oolijke tinteling van zijn oogen.

‘Praatjes!’ zei de koetsier. ‘Het was een streek!’

Siderius zei niets en ging naar de schuur, en Taede begreep dat de koetsier het bij 't rechte eind had.

In de schuur brandde de houtstapel al heevig, en dikke rook begon de ruimte te vullen. Sirius was stil, maar het oude heertje stond nu angstig te roepen.

‘Zeg eens, wat moeten we nu? wat moeten we nu? We kunnen hier niet blijven. We stikken, we verbranden.’

‘Gaat dan maar in 't rijtuig, daar is 't droog en veilig,’ zei Siderius.

Hij maakte aanstalten de ossenwagen naar buiten te halen.

‘Wou je al wegrijden?’ zei Taede. ‘In die reegen? denk om mijn vrouw en kind.’

‘Wees maar niet bezorgd, kameraad,’ zei de voerman. ‘Ga gij maar plat in den wagen liggen, bij uw vrouw en kind. Gij wilt ze toch niet in den rook laten stikken? Uw zoon is nu ter deege gedoopt. We kunnen wel weggaan.’

En toen Taede plat in den wagen lag naast Enna op 't hooi, met Sirius tusschen hen in, spreidde de voerman een groot wit zeil over hen drieën uit. De vier mannen van 't rijtuig stonden nu bij elkaar in den reegen en praatten druk.

- ‘Hei daar, vriend,’ zei de politie, ‘waar ga je heen?’
- ‘Naar de stad.’ zei Siderius.
- ‘Ja maar, dat gaat zóó maar niet. En wij dan? En onze paarden?!’
- ‘Wel! die zal ik hierheen terug stuuren, zoodra ik ze teegenkom,’ zei Siderius.
- ‘Paardedief!’ zei de koetsier.
- ‘Ze mogen ons niet ontsnappen, mannen!’ zei het oude heertje! ‘En het tuig zal hij vergoeden.’
- ‘Halt!’ zei de politie en ging voor de Blanke staan, terwijl hij het leederen foudraal van een pistool liet zien.

Maar de os vertraagde zijn stap niet, en de man in 't uniform ging op 't laatste oogenblik toch maar voor de groote hoornen op zij.

Sidérius zei op monteren, gemoedelijken toon: ‘Kom! kom! laat ons geen ruuzie maken. Waarom zouden we hier blijven? Aan dat rijtuig hebben we toch niets zonder paarden. Als gij niet hier wachten wilt tot ik de paarden hierheen stuur, dan moet gij maar meede ter stad gaan. Het wordt altemet weer droog en 't is een gezonde wandel.’

- ‘Hoe ver is 't?’ vroeg de grootvader.

- ‘Een uurtje nog maar, grootvader!’ zei Sidérius. ‘Er zit niets anders op.’ Nog eenige minuuten werd er getwist of één van de vier bij het rijtuig zou waken. Maar ten slotte kwamen ze allen achter de ossewagen aan gestapt. Het reegende al minder maar toch genoeg om de vier mannen zeer nat te maken. Hun schoenen sopten in 't slik.

Zoo ging de optocht ter steede, de blaauw-gekielde voerman met geschouderde zweep vlak vóór zijn bloembekranste trekdier.

Dan kwam de piepende wagen met Sirius en zijn ouders onder 't witte zeil, daarachter de handkar met het nieuwe koffertje en dan grootvader en de deurwaarder elk onder een zwarte glimmende paraplu. Eindelijk de koetsier en de politie, met lakhoed en helm, die gelijkelijk glommen van 't nat, eevenals hun druipende jassen met de blinkende knoopen.

Ze keeken allen uit of ze de paarden ook zagen en zeiden niet veel. Siderius zong een liedje. Toen werd het geheel droog en een wazige goudglans drong door de graauwe sluier van reegen en wolken. De slanke stadstoorens glansden helder op tegen donkergraauwen horizon, en het jonge, natte lente-loover schitterde smaragd en diamant. De koele aarde van 't geploegde land wasemde zichtbaar in den zonneschijn.

Boem! - klonk het van de nu nabije stad, - een dreunend kanonschot - en Boem! weeder een. Zoo ging het dóór, wel elke vijf minuten.

Het zeil van de wagen werd opgeslagen en bruusk keek Taede's donkere kop er boven uit.

- ‘Wat beduidt dat?’ vroeg hij verbaasd, zijn dit schóten?’

- ‘Dat zijn saluutschóten’, zei de voerman lachend omziende met een zonnig gelaat en witte tanden. ‘Dat is uw welkom. Hoort gij 't gebeier niet?’

Werkelijk, de lucht boven de stad scheen te leeven van gebons en gebimbam en joolig getinkel. Er was ook een vaag gerucht of geruisch, alsof alle steedelingen luid spraken. En zie! daar viel reeds het kleurig doek-gewapper van geevels en transen te onderscheiden.

Eindelijk werd de weg een straat, een weerszij door kleine werkmanshuisjes begrensd. De mannen en vrouwen stonden voor hun wooningen, druk babbelend, en uitkijkend oover den weg. Ooveral hingen bonte draperieën en vlaggen. Tusschen de boomen waren groene festoenen gespannen, en ook ijzerdraad-slingers, waaraan glazen potjes met wit vet. Nu ging men door een eereboog van donker dennegroen. ‘Welkom!’ stond met zilveren letters op een blaauw schild.

‘Zie eens!’ zei Taede tot zijn vrouw. Zij namen het zeil weg en richtten zich op. De zonneschijn tintelde warm door het fijne, bleekgroene, nog van reegen druipende loover der iepeboomen.

- ‘Dat is voor hem!’ zei Enna, met een ernstig gezicht.
- ‘Maar dat kunnen die menschen toch niet weeten!’ zei Taede.
- ‘Ze weeten het ook niet’, zei Enna. ‘Ze denken zeeker dat het voor een ander is. Voor een of ander ongelukkig vorstenkind. Maar de menschen doen immers altijd wat ze niet weeten? Het is voor Sirius’.

Een eind verder stond weer een eereboog. ‘Leeve ons prinsje!’ was het opschrift.

- ‘Zie je 't nu wel?’ zei Enna, zeer tevreeden knikkend.

Waar de eigenlijke stad begon, moest men oover een brug, door een groot gedrang van menschen. Daarbooven uit zag men de violette doek en het blonde haar van Elmosien en de rosse krullekop van haar broertje. Ook de koppen der paarden waren te zien, als ze die omhoog hieven, schichtig in de drukte. Het volk drong om de beide kinderen heen en riep hen toe en schertste met hen, totdat zij den ossewagen in 't oog kreegen. Toen riepen de twee kinderen luid: ‘Hij komt! Hij komt! dáár! dáár!’

Nu wist het volk heel goed dat de prins, wien al dat feestvertoon moest gelden, ver van dáár was, en zeker niet zou aankoomen in een ossewagen achter een blaauwgekielden voerman. Maar greetig ingaand op elke vroolijke voorstelling, begonnen de menschen te juichen en liepen den wagen te gemoet. Met de

ontfankelijkheid van een in feestelijke stemming verkeerende meenigte, namen zij het idee van elkander oover en deeden mee aan wat begon als een aardige grap, maar van lieverlee door uitbreiding en uitbundigheid op ernst ging lijken. Het scheen dan ook wonderlijk en treffend genoeg, toen de twee vroolijke, dappere kinderen op hun schoone, glimzwarte, welbeheerschte paarden den witten, bekransten os deftig vooraan reeden, zoo triomfant en wel op hun gemak, als ware het alles een lang voorbereide pronkstoet en vertooning.

De beide ouders van Sirius zaten in den wagen overeind en keeken glimlachend naar de joelende meenigte. Taede's glimlach was wat duister, wat minachtend en schamper, ook niet geheel rustig. Maar Enna's bleek gezichtje stond ganschelijk kalm en onbevangen. Ze glimlachte niet alleen met bekoorlijke blijheid, maar knikte ook vriendelijk de menschen toe, nu en dan den dierbaren zuigeling toonend die ze in haar armen had. Sidérius stapte met de grootste bedaardheid naast den ossekop voort en klapte knallend met den zweep, ter afwisseling van de dreunende kanonschóten.

Het droevigste figuur maakten de vier natte mannen achter de handkar. Niemand begreep wat zij daar deeden of vóórstelden. Zij lachten natuurlijk in 't geheel niet, maar keeken wreevelig en verstoord. Nu en dan vroegen zij naar het hoofdbureau van politie, naar den burgemeester, en of zij zoo goed gingen naar het stadhuis. Het antwoord klonk: ‘Ja, ja!’ en dan liepen zij weer in stomme ergernis achter de handkar aan, vlak in den rug gevolgd door een rei jongens en meisjes, zingend, arm in arm.

De straat was hier nu breeder, de huizen scheenen voornamer, en de meenigte nam ontzaglijk toe. Men wachtte niet den prins, maar een historische optocht die ter eere zijner geboorte door de stad zou trekken. Aan weerszijden stond het volk digt opeen gedrongen, houten tribunes waren voor de huizen getimmerd en vol bepakt met menschen, straatjongens zaten in de lantarenpalen en op de pompen en fonteinen, ook op de standbeelden der pleinen - en alle vensters waren oopen en vol kijkende, pratende, beweegende menschengezichten. Tot op de daken zag men menschen, soms in gevaarlijke en ongemakkelijke positie. Het midden van de straat werd

met moeite door de politie en bereeden soldaten vrij gehouden, en alles wat er zich op bewoog, al was het een verdwaald, verbijsterd hondje, gaf aanleiding tot roepen, lachen of luid gejuich. Het piano-orgel met de Italiaansche man en vrouw was er óók, en als het éven met rust werd gelaten door de politie, stond het stil en begon te speelen, terwijl jongens en meisjes er omheen dansten, hand in hand.

‘Hoor je 't?’ zei Enna tot haar man, ‘daar is onze muziek weer.’

De ossewagen was tot het orgel genaderd en de politie maande tot voortgang. De orgelman draaide de kruk al dóórloopende, terwijl de vrouw duuwde en het lied van den heldenjongeling klonk zeegepralend vóór den kleinen Sirius uit.

De lucht werd zonnig blaauw met een reine voorjaarsfrischheid, na den reegen. De straatkeien droogden blank met nog donkere natte plekken. Het feestgeruisch en geroezemoes vulde de hoofden met een ligte, blijë dronkenschap.

‘De prins! de prins!’ riepen de menschen, en een geweldig gejuich verhief zich. Alles gaf zich oover aan wat hun een illuzie was, toen langzaam achter het georgelde triomflied de kleine stoet aanreed, de zwarte paarden, de witte os, de bleeke blij-lachende moeder en het kleine kindje, bijna gansch in de roode doek verborgen.

‘Mooi! Taede! Mooi!’ zei de moeder, terwijl de tranen nu op haar witte wangen glinsterden. ‘Is 't niet heerlijk, Taede?’

Taede schudde 't hoofd, half gewonnen en bekeek de uitbundig schreeuwende gezichten, allen in denzelfden roes bevangen.

‘O bende! O kudde! O vee!’ zei hij half grimmig, half lachend. ‘Schrikkelijk Weezen! schrikkelijk Menschdier! Wat een oogen! wat een monden! Nu roepen ze “leeve!” bij vergissing, en morgen roepen ze “sla dood!” bij vergissing!’

- ‘'t Is nu geen vergissing!’ zei Enna.

- ‘Neen! niet voor Hem die aan de touwtjes trekt van deeze groote poppenkast. Maar voor de poppen wel.’

- ‘Gun het ze dan, dat ze nu eens wijzer doen dan ze zijn,’ zei Enna.

- ‘En als ze morgen weer dommer doen dan ze zijn, dan

moet ik zeeker vergeeven, omdat ze niet weeten wat ze doen?'

'Juist!' zei Enna.

Taede zei, éven schouder-schokkend: 'Dat is niet rechtvaardig.'

'Toch wel!' zei Enna en Taede zweeg.

- 'Waar gaat het nu heen?' schreeuwde de stem van den grootvader achter de handkar.

Enna wendde het hoofd om en riep haren vader toe, zoo luid ze kon, booven het gejuich en getier uit:

'Wat zeg je ervan vader? Had je dat wel gedacht? Is 't niet prachtig?'

'Ik vraag waar het heen gaat?' schreeuwde de grootvader terug.

Maar dat kon niemand hem zeggen. Éven voor men aan het groote plein kwam, waar het met groen en vlaggen versierde raadhuis stond, werd de stoet opgehouden. Men mocht niet verder. Een officier te paard kwam aanrijden en vroeg wat dat beduidde. Er mochten geen voertuigen deezen weg rijden. De ruiter was zénuwachtig en had een rood, kwaad gezicht. Zijn paard was niet minder zénuwachtig dan hijzelf en waar hij kwam, stooven de menschen op zij, met dringen en gillen. Om het geroep van 'de prins! de prins!' gaf de officier niets en hij raasde en vloekte teegen Sidérius, die onverschillig luisterde, zijn arm losjes om den hals van zijn os geslagen.

Nu kwamen ook de vier verreegende mannen naar vooren en er ontstond een verward en heftig gevoerd gesprek, dat tot geen uitkomst scheen te leiden. Niemand toonde de situatie goed te begrijpen of naar recht en wet te kunnen oplossen. De meenigte werd stiller en stiller, want ze wilde weeten wat er gaande was en toeluisteren naar wat er gezegd werd. Eindelijk daalde zelfs een vreemd, onnatuurlijk zwijgen over de massa.

Men hoorde de musschen tjilpen in de boomen van 't plein.

Taede en Enna bleeven zacht doorpraten, en voerman Sidérius zag naar hen om met een zóó vriendelijken, rustigen, vertrouwelijken blik, dat ze zich volkomen veilig voelden en met hun dierbaar kindje als hoog opgeheeven boven de meenigte.

- 'Wat een complicatie!' zei Taede. 'Wat een complicatie!

Die bende, het menschdier denkt, dat het een illuzie is, en doet alsof het géén illuzie is. En jij, Enna speelt hun comedie mee, denkend dat het werkelijkheid is, en weetend dat zij 't voor een illuzie houden.'

- 'Hij die de bende beheerscht, weet wel dat het géén illuzie is,' zei Enna. 'En met Hem alleen heb ik te maken. Die bende kan nog niet onderscheiden tusschen illuzie en werkelijkheid, en dat hoeft ook nog niet. Dat zal Sirius hen wel leeren'.

Men hoorde nu het harde praten van de vier mannen met den officier boven alles uit. Ze keerden zich tot Sidérius, maar deze deed of het hem niet aanging. Hij wendde zijn blik van het echtpaar in den wagen, naar een venster in een groot gebouw digt bij.

Van dáár klonk plotseling een volle mannenstem en galmde forsch en klaar, over de afwachtende meenigte, Schuberts melodie:

Nun muss sich al - les al - - - - les wen - den

Taede en Enna zagen op en Taede herkende den blondgebaarden kop van den student die bij den doop van Sirius was geweest.

Met het halve lichaam lag hij uit het raam - en Elmosien wuifde hem vroolijk toe.

- 'Dat is een van hen die weeten,' zei Taede.

- 'Ja,' zei Enna, 'ik herken zijn stem.'

- 'Kijft niet langer, vrienden,' zei Sidérius tot de vier heeren en den officier, 'mijn passagiers zijn hier terecht. Neem nu uw paarden weer mee, en weest dankbaar dat gij den intocht hebt meedegemaakt.'

- 'Ja maar!' zei grootvader, 'ja maar! dat gaat zóó maar niet!'

Het groote gebouw was een hôtel, en uit de deur kwamen nu de vrienden van den blonden student en zij maakten een baan vrij tot aan den ossewagen. Toen sprongen de

twee kinderen van de paarden af en gaven die oover aan den koetsier. Zij namen Taede's mooi nieuw koffertje uit de handkar en droegen het in 't hôtel.

Taede ging uit den wagen en nam zijn vrouw teederlijk en voorzichtiglijk in de armen. De meenigte stond eerbiedig aan weerszijden van hun pad. Toen kwam de blonde zanger ijlings toegeloopen en vroeg of hij het kindje dragen mocht.

'Ja zeeker!' zei Enna en reikte hem haren schat toe.

In dat korte tijdsbestek, terwijl ze van den wagen tot de deur gingen, was het doodstil in de meenigte. En zoozeer gaven zij zich oover aan wat ze toch voor illuzie hielden, dat de mannen het hoofd ontblootten toen moeder en het kindje voorbij werden gedragen.

Daar drong een man zich tusschen het volk dóór en ging vóór Taede staan, eer deeze zijn vrouw naar binnen droeg. Het was een lange, forsche man met zeer breede jukbeenderen, een òpgestreeken kneevel, een lange ruige jas en zware schoenen van geel leeder.

Toen Enna hem zag, gilde zij en verborg haar gezicht aan Taede's schouder, angstig als een kleine voogel die een sperwer ziet.

- 'Men moest u arresteeren, schoft!' zei de man teegen Taede, in het Duitsch. 'Dat is mijn bruid.'

- 'Op zij!' riep Taede, en zijn gelaat werd donkerrood van inspanning en woede.

Toen sprak de student, die Sirius droeg, met zwierige hoffelijkheid: 'Is dit dan welligt ook uw kind, mijnheer?'

De lange man keek naar den Student en het kind met een hooghartigen, brutalen blik en haalde de schouders op.

- 'Gelukkig niet!' zei hij toen schamper. 'Maar die schelm hoort in de gevangenis en die vrouw bij mij.'

En hij legde een breede, grove hand met dikke gouden ringen op Taede's schouder. Onderwijl waren ook de grootvader, de deurwaarder en de politie naderbij gekoomen.

Maar voerman Sidérius, die bij Blanke was blijven staan. verhief zijn klankvolle stem tot één enkel woord.

Hij zei 'Foei!'

En dat enkele woord klonk zoo duidelijk en uitdrukkelijk, dat de volksmeenigte het terstond gehoorzaam volgde.

‘Foei! - Foei!’ herhaalden verschillende stemmen. En in een oogwenk hadden wel twintig handen den langen man met de ruige jas gegreepen en van Taede afgesleurd.

Nog eer de deur van 't hôtel achter ouders en kind geslooten was, moest de politie Taede's vijanden teegen het volk verdeedigen. De officier en zijn bereeden mannen maakten ruimte, de ossewagen en de handkar verdweenen in een zijstraat en de man die wel Enna's echtgenoot maar niet Sirius' vader wilde zijn, moest een beeter kans afwachten.

Toen kwam eindelijk een stoet, met hooge, hobbelende wagens, sparregroen, verguldsel en karton, zachtjes-schuddende, wit-gedrapeerde en dom-glimlachende steedemaagden, heen-en-weer rennende commissarissen en zeer lange oponthouden: - de eigenlijke optocht.

Deze behoeft hier niet nader beschreeven te worden.

IV.

Wachtend lag het groote, zwarte schip aan de kade, in den donkeren, winderigen nacht. Roodachtig-blanke, electrische lampen straalden als manen tegen den valen, sterreloozen heemel, en bescheenen een onafzienbaren rommel van goederen, vaten, manden, balen, planken, kisten. Ginder lang de stad onder een gloor van witachtig, geel-achtig, blaauwig en rossig licht. Men hoorde haar zacht gerucht en tramgelui van verre.

Hier aan de kade was een bedrijvig leeven, in schijnbare verwarring. IJzeren wagentjes reeden af en aan, mannen riepen en draafden, sjouwden met zakken of rolden vaten voor zich uit.

Rustig wachtend lag het zwarte, groote stoomschip. Als lange reien ronde, felle oogen gloeiden zijn patrijspoorten van helder licht; omhoog aan steng en want hingen de helle, suizende en knetterende booglampen, op het dek waren de arbeiders beezig aan de stoomlieren, en lieten de goederen zakken in 't ruim, met rommelend gedreun en klinkend ketting-geratel. Aldoor, aldoor werd de diepe romp volgestuuwd, uuren achtereen.

De twee geweldige geele rookpijpen ronkten zachtjens, de wind verwoei hun rook. Ze scheenen achterover-hellend naar het wijde, donkere water te staren, daarginds, - het woeste, gevaarlijke water, dat zij zouden tegemoet gaan. Als

een kalme, van zijn kracht bewuste vechter, lag het groote schip daar peinzend, kennend den vreesselijken tegenstander, ernstig aanschouwend wat te wachten stond, zonder oovermoed, zonder vrees.

Men hoorde het donkere water klotsen en wreevelig murmelen tusschen de booten en scheepen - het verschiet over de rivier, naar zee toe, was woest, grimmig, zwart. Van daar kwam de wind aangieren, en deed de stalen koorden van het want sidderen en angstig zingen. Bij het roze licht der booglampen zag men de vlaggetouwen hard slaan tegen de stengen. De zee was wild daarbuiten, het water zou zonder genade zijn.

Daar gaf het monster het eerste teeken dat het weg wilde en zijn reuzentaak beginnen. Schor aanzettend begon het te blazen, tot het zware gebrom de lucht scheurde en de borst deed meedetrillen. Het geratel der stoomlieren verstomde, de arbeiders sprongen vlug van boord. Op de commandobrug zag men de donkere gestalten der bestuurders heen en weer loopen, wèl bereid voor den storm. De hooge booglampen verdoofden, het dek werd donker. Binnen in het schip, in het gezellige, veilige licht, ging de bedrijvigheid voort, zonder geraas.

De brug tusschen wal en schip werd weggetrokken. Weer klonk het vervaarlijk schorre geblaas, en overstemde alle menschelijke geluiden. Het kleine werk was gedaan, nu spraken de groote machten en werd het ernst.

Daarna een schril fluitje, een stem ‘klaar achter?’ en een oogenblik van zwijgende spanning.

Nog kwam het schip niet in beweeging. Was er een tros onklaar geraakt? Een paar mannen draafden haastig langs de kade. Ook een paar matroozen over 't achterdek. Weer klonk het schrille fluitje, en van de commandobrug een stem door een scheepsroeper, bulderend boven het wind-gegier, onverstaanbaar voor wien 't niet aanging.

Toen zagen de passagiers, die, in jassen en doeken gehuld, aan de verschansing stonden om het land vaarwel te zeggen - drie menschen aan de kade koomen, die wuifden en riepen. Bij 't licht dat uit de patrijspoorten scheen, zag men hun bleeke gezichten en angstige gebaren. Ze wilden nog méé.

‘Te laat! te laat!’ riepen verschillende stemmen, en het commando klonk weer: ‘los gooien achter!’

Doch de groote stoomboot verroerde zich nog niet, en bleef als gekleefd aan de kade.

Toen werd een smalle plank gestooken uit de nog oopen verschansing-deuren, waar de brug geleegen had, - een man van 't schip stapte er op en stak een hand uit.

Vóórop ging Enna, met haar kindje in een doek gewikkeld op den arm, behoedzaam maar snel op het smalle onveilige pad, Taede volgde. En de derde gestalte, die met den blonden baard, wierp handig het koffertje over de verschansing op het schip, waar veele handen het opvingen.

En toen het gelukt was, juichten de passagiers en riepen ‘hoera!’

De man die achterbleef aan wal zwaaide zijn hoed, riep luid: ‘tot weerziens, Sirius!’ en deed toen nog eens zijn geliefd refrein door den winderigen nacht weerklinken.

‘Nun armes Herze sei nicht bang,
Nun wird sich alles, alles wenden.’

Twee korte, dreunende stooten van de zware stoomfluit, het gevaarte dreef langzaam los van de kade, en de machtige schroeven begonnen te werken.

Onder de passagiers waren veele Duitschers, en voor zij buiten gehoor waren, hief de achtergebleevene aan de kade het andere lied aan.

Am Brun - nen vor dem Tho - re
da steht ein Lin - den - baum

En dat zongen de Duitschers toen meede als om een band van innigheid nog te spannen tusschen hen en het achtergelaten te huis. Al zingend voerde hen het groote schip den Oceaan tegemoet.

‘Waar zijn uw papieren?’ vroeg de scheepsofficier.

‘Alles in orde’, zei Taede, en toonde met van de doorstane spanning nog beevende hand zijn passagebillet. Toen fluisterde hij tegen Enna, die in een beschutten hoek op een kist zat en den kleinen Sirius verzorgde en koesterde: ‘Gered!’ Hij was zoo moede dat hij zuchtend op de planken neerzeeg aan haar voeten. Enna streek hem met een hand over zijn dik, donker haar en fluisterde terug: ‘Ik wist het wel, lieve man, wees toch niet bezorgd’.

In een kring stonden de passagiers om hen heen, wat nieuwsgierig, maar niet lomp. En ze fluisterden onder elkaar woorden van bewondering en sympathie.

Aan boord van het groote uitvarende schip heerscht een ernstige, gedempte stemming. Men is bedrijvig en druk in de weer. De voetstappen klinken dof op de tapijten der gangen en de stemmen spreeken fluisterend en gesmoord in de kleine ruimten der hutten. Het groote beweegen der werktuigen onder in 't schip vervult het gansche scheepslijf met stadig gedreun en getril. Overal hoort en voelt men het.

En dan op eenmaal bemerkt men hoe de gansche scheepsromp, die gansche waereld met vloeren en gangen en kamers en menschen, beweegingen te maken begint, helt en deint, rijst en daalt, en men weet het eigen, kleine weezen hulpeloos overgeleeverd aan geweldige, kampende machten.

De gezichten der matroozen en der scheeps-officieren stonden ernstig. De Duitschers zongen nog, en deeden hun best te lachen en grappen te maken. Maar een bootsman zei in 't voorbij gaan: ‘die zullen wel gauw een ander liedje zingen’. Toen werden de vrouwen onder hen angstig en bleek, en de mannen dronken sterken drank om zich goed te houden.

‘Wordt het een booze nacht?’ vroeg Taede aan een matroos. Deze antwoordde niet, maar haalde de schouders op. Zooiets wil een zeeman niet gevraagd zijn.

‘Ben je bang, Enna?’ vroeg Taede weer. Maar Enna zei: ‘Je doet geen goede vragen. Wij mogen niet bang zijn, en behoeven niet bang te zijn’.

‘Mijn *Zelf* is ook niet bang’, zei Taede, ‘mijn lijf misschien wel. Het rilt ten minste, maar dat kan ook enkel spanning

zijn en zénuwachtigheid. En wij zullen zeeker ziek worden. Dat vind ik ignobel'.

- 'Ik zal wel ziek worden', zei Enna. 'Maar dat is niets, als 't Sirius maar niet hindert'.

Zij wilden eerst aan dek blijven, maar al spoedig smakten de zeeën met donderend gedreun tegen den boeg, en dan volgde telkens een kletterende reegen van zout water over 't gansche schip. Toen moesten zij naar beneeden.

Zij sliepen niet, dien eersten nacht. Wel deeden ze vaak de oogen toe, en trachtten hun lichaam te vergeeten, dat heen en weer geschud en gerold werd in de naauwe kooi. Maar het was alles zoo vreemd, bedompte geuren en nare geluiden omringden hen, en al gauw kwam het gevreesde ziek voelen, waarbij het lijf reedeloos rebelleert en zich onnut en geheel verkeerd verzet tegen het ongewoone eener beweegelijke woning. Dan wordt al het ondragelijke nog ondragelijker en de trage uuren vergaan in helsche, siniestere kwelling.

Taede lag in de kooi booven die van zijn vrouw, recht op den rug, de voeten tegen 't schot gesteund om vast te liggen, de vuisten gebald en de oogen wijd oopen, starende in den scheemer naar de onwaarschijnlijke beweegingen van zijn jas die soms haaks van den wand scheen te gaan staan. Beneeden hem hoorde hij zijn vrouw kreunen en leelijke geluiden maken, - en dan weer zich bedwingen en het kindje sussen als het schreide.

'Hoe lang nog?' preevelde Taede in zich zelf. 'Hoe lang nog, dit gemartel? - Elke seconde is lijden. En wat mezelf betreft zou ik het nog kunnen vergeeven. Maar kan ik vergeeven wat háár wordt aangedaan? Hoor nu! hoe ze gekweld wordt en leelijk moet zijn. Zij, de schoonheid en de goedheid! Dat *kan* ik niet vergeeven. Elke leedseconde schrijf ik op, en wee Hem! wee Hem! als ik met de reekening kom. - Wat een wreede verfijning! - omdat ik 't zelf nog wel dragen kon, wordt zij gemarteld, waarvan ik 't lijden *niet* dragen kan. Meer dan verdubbeld wordt mijn gevoeligheid door mijn liefde. En dan word ik dáár gefolterd, waar ik het teerste ben. Lijden wil ik wel, - maar háár zien lijden... dat kan ik niet willen. Daarvoor heb ik geen geduld. Wéér een seconde! - wéér een! -

zullen ze nog feller en grimmiger bijten? - en hoeveel nog? hoe veel?'

Maar alle seconden gaan voorbij, hoe bitter ze ook zijn en hoe talrijk, en zoo kwam de morgen, vaal en triest, maar met de verligting van bedrijvigheid en verkeer.

Buiten gierde de wind en zong hooge gezangen van gillende razernij door het want, de zee zag zwart-graauw met breede, witte schuim-slierten bestreept, de geweldige golfbergen streeken in een oogwenk langs het groote schip, van boeg tot plecht, en de wind blies breede vlokken schuim van hun kruinen af.

Het schip zwoegde dóór, zwoegde dóór, onvermoeid, nog frisch van krachten, als een jonge vechter vol moed, geheel verdiept in den strijd op leeven en dood, niets te veel doend en niets te weinig, rijzend, dalend, splijtend golf na golf.

Daar beneeden lagen de meeste menschen ellendig en ziek, in een sfeer vol vuile, zuure dampen. Soms kwamen er aan dek met doeken om 't hoofd, en zochten luuwe drooge plekjes, waar ze onverschillig en weezenloos, met bleekgeele gezichten naar het graauwe, woelende water staarden.

Maar het scheepsvolk deed rustig zijn werk, en alles ging uur aan uur gelijkmatig voort, totdat langzamerhand de menschen hun lijden ligter droegen en hun angsten verlooren.

Sirius was gezond en dronk. Zijn moeder bleef liggen en kon niet eeten. Maar ze glimlachte Taede toe, en zei dat alles goed ging. De dienstvrouw kwam naar het kindje kijken en gaf goeden raad. En al wat nog gezond was, sprak over het kindje en wilde het zien.

Tegen den namiddag vermande Taede zich en ging aan dek. Een breede streep matzilveren licht gleed in 't westen over het bewoogen water.

''t Klaart wat op,' zei een matroos.

Taede ging omlaag en haalde zijn zoontje. Toen hij er mee booven kwam, scheurde de vale bewolking, en door de rafelige oopening blonk een hooge, stilblaauwe heemel met fijne witte veeder-streepen. Een bundel zonlicht viel schuins op het gansche, groote zwoegende schip en deed alles hel opblinken. Het witte schuim, de van water druipende reelings, de glimmende, blanke dekplanken.

Een oogenblik stond de groep scheepelingen en passagiers

in vollen glans, rondom Taede met zijn zoontje, en een der matroozen zei:

‘Die jongen is nog de beste zeeman van jelui allemaal. Hij moest op de brug blijven, dan kreegen we goed weer!’

Maar tegen den avond, toen de zon onderging, straalde de westelijke heemel in vreemden, valschen glans. De wolken waren daar vaal-grijs en onbeweegelijk, doodstil. En op die grijze wolken streepten lange, rechte, bijna zwarte veegen. Daaronder was de hemel wolkeloos, maar lichtend met een akelig, groenachtiggeel licht. Het was er schijnbaar rustig, maar loerend en dreigend. Het water begon in lange, hooge deining op te loopen.

‘Wat beteekent dat?’ vroeg Taede aan den derden stuurman, die de ronde deed.

‘Dat beteekent wind, meneer,’ zei de zeeman, ‘een bonk wind. Het weer is ziek en zal wel zoo gauw niet beeter worden.’

Met den dood in 't hart ging Taede weer liggen, afwachtend den donkeren, somberen nacht vol lijden. Enna sliep en ook de anderen waren rustig in hun slaapplaatsen.

Maar tegen middernacht voelde Taede hoe de kamp tusschen den reus die hen droeg en de wilde, vijandige zee zich weer verhief. Met vervaarlijk gedonder smeet de zee zijn watermassaas tegen den kop, dat het gansche schip schokte en voelbaar op zij werd geduuwd. Soms voelde Taede of het voorschip door een reuzenhand werd opgeligt en dan plotseling werd losgelaten, zoodat het met een dreunenden smak weer op 't water viel. Dan zwiepte het verdek met piepend gekraak herhaalde malen, met al kleiner zwieping, als een veerende wagen.

De zeeën kletterden onophoudelijk op dek, als ruischende wolkbreuken, en dan stroomde en borrelde en sijpelde het water aan alle zijden af, alsof de zee zelf naar binnen was gedrongen. Alles scheen te leeven aan den zwoegenden reus, niets was stil, alles kraakte, piepte, rammelde en zuchtte, en uit de hoeken kwamen kleine, vreemde onverklaarbare geluidjes. Onderwijl hoorde men gestadig het zware rommelen en dreunen der machines, diep onder, werkend, àl maar werkend, rusteloos, in den grooten kamp op leeven en dood.

Taede lag te luisteren, wachtend op elken nieuwen schok, oplettend of die zwaarder was dan de voorige. Angstig luisterde hij of Enna kreunde of Sirius schreidde. Maar beiden waren stil, hoewel uit andere slaapplaatsen nu weer veel gesteun en walgelijk geluid bleef klinken.

Toen kwam er een allerheevigste schok, zoodat het Taede scheen dat nu wel de gewrichten van den reus moesten breeken en het groote scheepslijf zou barsten in de ijzeren voegen. Een watermassa plonsde klaterend op het dek, die alles scheen te overstelpen. Hij hoorde het klotsen door de scheepsgangen, en zelfs zwalpen onder hem op den boodem van zijn hut.

‘Nu is 't met ons gedaan,’ dacht Taede. Hij sprong op, kleedde zich in een ommezien en ging in de gang, waar hij werkelijk al in 't water plaste. Hij hoorde roepen en zware stappen op 't verdek booven hem.

Op de trap kwam hij den roerganger tegen, in oliepak en zuidwester, druipend van 't nat.

‘Wat gebeurt er? vergaan we?’ vroeg Taede.

Een bekende stem antwoordde hem, een welvertrouwde, rustig makende stem:

‘Welneen, 't heeft niets te beduiden. Een zeetje door de luchtkoker, anders niet.’

Taede zag den man aan, omdat hij de stem zòo goed kende. Maar 't gezicht was te zeer in de schaduw van den grooten zuidwester.

‘Wordt het nog erger?’ vroeg Taede.

‘Er staat wat veel zee. Maar hard waaien doet het niet meer,’ zei de man.

Toen herkende Taede den voerman van den ossewagen, en zei: ‘Ben jij 't, Sidérius?’

Sidérius lachte en zei kalm: ‘Ik ben het, vader! ga gij nu maar weer slapen, bij vrouw en kind. Wij zorgen wel voor 't schip.’

Geheel gekleed ging Taede weer liggen, vast besloten nu geduldig te blijven. Een ligte dommel kwam over hem, en hij begon het groote rumoer om hem heen nu anders te hooren, als van een verre waereld die niet de zijne was. Vlak bij zijn oor klonk een fijn piepend kraken, - en het

was hem als 't geluid van een klein, kraaiend haantje. Een vreemd, dun, melancholiek geluidje. Het bleef steeds kraaien, bij zijn oor. De woeste nacht verging sneller.

Teegen den morgen, toen de graauwe scheemer in de kleine ruimte begon te lichten, hoorde hij Enna die Sirius te drinken gaf, en hem zachtkens lieve woordjes toesprak.

- 'Ben je nog ziek, Enna?' vroeg Taede, 'en ben je bevreesd?'
- 'Ik ben niet ziek meer, Taede, en ik was ook niet zeer bevreesd. Is er gevaar?'
- 'Sidérius is aan boord,' antwoordde haar man, 'en hij scheen het niet gevaarlijk te vinden.'
- 'Nu dan, lieve man, laat ons dan gerust slapen. Het schip is groot en sterk en kent zijn werk. Wij behoeven niet te zorgen.'
- 'Ik ben voor jou bezorgd, lieve Enna. Alléén zou ik niet bevreesd zijn.'
- 'Ga dan slapen, Taede, dan zal ik met je droomen.'

Taede en Enna hadden elkander zeer lief. Zóó zeer als welligt geen ander menschenpaar op aarde. Daardoor was hun moogelijk hetgeen andere menschen niet kunnen. Niet alleen konden zij samen-zijn in de wakende uuren, maar somtijds ook, wanneer zij dat heevig wilden, in de uuren van slaap, als de ziel zich los maakt van het lijf en in andere ruimten treedt.

Taede was er het eerst, daar zijn lijf zoo moe was. Op eens was alles romdom hem stil, van al het rumoer, het schudden en bonzen en kraken had hij geen weet meer.

Hij wandelde kalm op een hoog, rotsig pad, beneeden aan zijn linkerzijde zag hij een blanke, statig vloeiende rivier.

Het was een stille, doorschijnende morgenlucht, waardoor alles klaar en helder gezien kon worden. Op de rotsen scheen de zon. Het loover was als verguld en doodstil. Zelfs de grassprietjes bewoogen niet. Elk sprietje zag hij fijn en duidelijk, met boovenaardsche scherpte. Ooveral zag hij groote bloemen staan, witte en paarsche bloemtrossen, die zoet geurden als kaneel, en kleine geele hommels zochten den honig van bloem op bloem. Kleine huisjes

stonden tegen den heuvelwand, gansch oovergroeid met klimop, maar menschen zag hij niet. In de verte weemelden heuvelen, goudachtig violet in de zon, daarbooven een zachte grijsblaauwe heemel.

Toen bezon hij zich, dat hij niet alleen wilde zijn, en riep 'Enna!'

Zij kwam te voorschijn achter een struikgewas van donker glanzend groen, aan haar hand liep een slanke blonde jongen van een jaar of acht, in een lichtgrijs pak en blootshoofds. Zijn golvend haar glansde in den zonneschijn.

'Zie je de bloemen wel?' vroeg Taede. Hij wist dat de slanke jongen hun zoon Sirius was, maar daar-oover verwonderde hij zich niet.

Enna liet hem een bloemke zien dat ze in de hand droeg. Een blaauw viooltje. Ze sprak nog niet. Taede zei:

'Hoe ben je hier gekomen?'

Toen zei Enna: 'Met het schip. Het schip ging door een smal kanaal met huizen aan den kant. Toen door een bijna drooge sloot, eindelijk geheel over het drooge land, de bergen in. Hoe kan dat? Is het schip daarop gemaakt?'

- 'Wij droomen, wij droomen,' zei Taede, 'wij zijn nog op zee.'

- 'Kan dat?' vroeg Enna nu, en ze keek rustig-verwonderd naar de bloemen rondom, en naar het kleine viooltje dat ze in de hand had.

- 'Zeker kan dat,' klonk nu een fijn, aardig stemmetje.

- 'Wie spreekt daar?' vroeg Taede en keek zijn zoon Sirius aan. Maar deeze glimlachte en schudde 't hoofd.

- 'Vreemd,' zei toen Taede, 'dat alle gewaarworden hier ook genieten is. Het is alles veel mooier en heerlijker dan het ooverdag zou zijn. Al zagen we dan ditzelfde.'

- 'Zie je wel dat er geen reeden was tot zorg?', zei Enna.

- 'Dag Sirius!' sprak het fijne stemmetje weer.

Toen bemerkte Taede dat het van 't viooltje kwam, dat sprak. Maar Sirius zelf antwoordde niet.

Taede bezag zijn zoon met een hartstochtelijke innigheid. Hij wist dat hij zou gaan schreien en zich onwaardig aanstellen als hij zich gaan liet. Hij kende de waereld waarin zij waren als een vlottende, lichtbewoogen waereld.

Enna met haar rustiger gemoed sprak echter kalm tot

naren zoon: ‘Waarom spreek je niet, lieve jongen, als de bloemen spreeken?’

Sirius keek hen beiden ernstig aan, zoekend, als onderscheidde hij hen niet duidelijk. Zijn oogen waren nu lichtbruin, blij en teeder, zijn trekken fijn, zijn tint was bleek. Hij schudde weemoedig het hoofd, als een doove, die een slechte tijding begreepen heeft. De bedoeling van zijn gebaar verstonden de ouders, beiden, als: ‘nog niet!’

‘Is dat de Rijn?’ zei Enna op den glanzigen vloed wijzend daar beneeden.

Toen hoorde Taede een haantje kraaien in den hof bij het kleine klimop-begroeide huisje.

- ‘Het zal gaauw gedaan zijn’, zeide Taede.

- ‘O, maar wij vinden elkaar hier weer!’ zei Enna blijmoedig, en zij wisselde een blik vol onuitspreekelijke teederheid met man en kind.

Toen ging het landschap trillen en vervagen, alsof het door ongelijkmatig verwarmde lucht werd gezien, het haantje kraaide weeder.

Daarna verzwond en verneevelde alles en zij voelden weer het bonzen der golven, het plotseling onder hen wegzinken van hun leegersteede, het overhellen, het slingeren en stampen. En het woeste rumoer, krakend, dreunend en piepend, was weeder rondom hen. Angstig siniester bleef nog het kleine haantje kraaien naast Taede's oor.

Het groote schip zette zijn zwaar werk voort, kloek en gestadig, niet weetend van versagen. De storm bedaarde niet, maar Taede en Enna sliepen nu een uur of wat diep en verkwikkend, tot Sirius hen van honger wakker schreide.

FREDERIK VAN EEDEN.

Wat Goethe niet zag in Sicilië.

I.
De drang naar het Westen.

Voor ons commercieel aangelegd land, dat - zoo voorteekenen niet bedriegen - het honderdjarig bestaan van ons koningschap en het openen van Carnegie's vredesvilla meer bepaald uit een oogpunt van vreemdelingen-verkeer zal vieren, zoude het zeker een buitengewoon voordeel zijn geweest, indien Goethe onze polderslooten en dijken, bruggen en wegen even nauwkeurig had onderzocht, als hij - blijkens zijne *Italienische Reise* - zulks deed de paleizen en beeldhouw-werken, heuvelen en dalen van dat zonnige schiereiland en van ultima Thule: Sicilië.

Want duizenden en duizenden reizen Goethe na; en beter dan alle sterretjes van Baedeker, is één enkel woord van den duitschen halfgod in staat logementen te vullen, winkels te doen leegkoopen en fooien te doen neervallen in de vragende hand van kellner, koetsier of gids, en hoe verder de tijdelijke bedienden van den hulpbehoevenden rijke heeten.

Wie zou Sicilië kennen, indien Goethe er niet den voet had gezet? Maar de eilandbewoner is dan ook geen ondankbare. In elken boekwinkel vindt gij er in alle talen der wereld uitgestald Wolfgang's aanteekeningen. Zelfs die de-haren-te-berge-rijzen-doende verkorte uitgave van zijn landgenoot Reclam, die zich in zijne voorrede beroemt het oorspronkelijke te hebben gezuiverd van alle geologische, osteologische, meteorologische, architectonische en artistieke ontboezemingen:

Goethe in zijn hemd! En overal waar de germaansche reus zich verwaardigde af te stappen of rond te kijken, vereeuwigt zulks een marmeren plaat - groot als een grafzerk.

Toch heeft niet Goethe Sicilië ontdekt. Dát deed de oer-oer-stamvader van alle schrijvers van rooverromans, sprookjesvertellingen en reisverhalen, die vernuftiger samenweefsels bedacht dan Conan Doyle, luchtiger fabelde dan Andersen en scherper opmerkte dan... laat ik geen namen noemen. En die daarenboven als dichter, hooger dan de Etna boven de andere Siculische bergen, uitsteekt boven alle dichtervorsten van vroeger en later tijd: onvolprezen Homeros!

En wie naar meer verlangt, hij sla Thucydides op, of Pindarus of Theocritus of Bion of Moschus, allen zangers van Sicilië. Wie aan slapeloosheid lijdt, moge mijnentwege ook de parlementaire redevoeringen van Cicero doorbladeren, waarin deze het goed recht van Sicilië bepleit en Verres aan de kaak stelt; tenzij hij er de voorkeur aan geeft zich op de zoetere tonen te laten wiegen van den vijfden zang van Vergilius' *Aeneis*, eveneens door Sicilië ingegeven.

Maar dat zijn allen grootheden uit den meer dan volmaakt verleden tijd, en alleen Goethe is voor ons actueel! Toch heeft deze niet alles in Sicilië weten op te merken. Want hoe ver ook zijnen tijdgenooten vooruit in kunst en wetenschap, toch was ook hij een kind van zijn eeuw; en zoo ging hij achteloos langs hetgeen thans den reiziger in Sicilië 't meeste boeit: die wonderwerken van arabische en byzantijnsch-normandische architectuur, die ongerepte bloemenvelden van mozaïk, welke in duizend-jarige pracht schitteren; scheppingen van geesten ons zooveel nauwer verwant dan de Attische, die voor ons te eenvoudig, te verheven, te rein zijn, en die wij dus slechts uit de verte bewonderen, doch niet begrijpen kunnen.

Maar nog heel veel anders heeft Goethe niet gezien.... omdat hij 't niet zien kòn! Want er is sedert veel veranderd in Sicilië; doch hoewel ieder die oogen heeft, dat kan opmerken, zijn er slechts weinigen die er voldoende door getroffen worden om 't waargenomene te boek te stellen. Zeker: ontzettend hoog is de berg schoonheids-litteratuur, welke over Sicilië verscheen en dagelijks verschijnt; alle uitroepsteekenen van alle lettergieterijen ter wereld zijn nauwelijks vol-

doende om de bewondering uit te drukken van noordelijke schrijflustigen voor dat paradijs-klimaat, die glanzende atmosfeer, dat goudgeflikker van oranje- en citroenbosschen, die bloemenweelde als op een feest, dat éénig samengaan van natuur en kunst. Maar gij zult bezwaarlijk vinden eenig boek, dat u grondig inlicht omtrent hetgeen in mijne oogen (want ook ik ben kind van mijnen tijd) minstens even belangrijk is als Sicilië's kunst en natuur: het sociaal-economisch leven der bewoners van dat sprookjes-eiland.

Ook ik zoude het Siciliaansche levensprobleem niet kunnen uiteenzetten, indien niet onlangs een leidsman ware opgestaan, aan wiens hand ik u mede kan voeren door dien wirwar van détails, uit welke - zooals altijd - het groote kleinalledaagsche is opgebouwd. Een zéér doorwrochte studie is nl. - ik wil niet zeggen: verschenen, - maar althans gedrukt! Een lijvig rapport, bestaande uit twee dikke, met kleine letter gezette kwartynen, ieder van bijna duizend bladzijden. Het werd samengesteld door een Italiaanschen landbouwkundige: Dr. G. Lorenzoni, thans hoogleeraar aan de Universiteit te Innsbruck, en wel ten behoeve van een parlementaire commissie, ingesteld ten einde de agrarische toestanden in het zuiden van Italië en op Sicilië te onderzoeken[1]. Een rapport derhalve ten behoeve van een rapport,

1) *Inchiesta parlamentare sulle condizioni dei contadini nelle provincie meridionali e nella Sicilia. Volume VI. Sicilia. Tomo I*, *parte I*, *II*, *III*, *IV*, *V. Relazione del delegato tecnico Prof. Giovanni Lorenzoni. Roma.* 1910.
Behalve dit groote werk zijn nog te vermelden: *Sicilia*, door een ongenoemde, verschenen bij fratelli Bocca, Firenze (1894) - een op 't eiland zeer gewaardeerd boek, geschreven door een hooggeplaatst italiaansch militair van het vasteland -; *En Sicile*, *guide du savant et du touriste*, *ouvrage publié sous la direction de Louis Ollivier.* Paris, Flammarion (1910) - eene verzameling opstellen van verschillende Fransche geleerden, waarvan echter de agrarisch-economische niet de beste zijn. *La Richezza dell' Italia*, door Francesco S. Nitti (de professor-minister) Roux e Viarengo, Torino 1905. *Gl'Italiani negli Stati Uniti*, eene verzameling opstellen van Sheridan, Bernardi, Meade en Colajanni, uitgegeven door laatstgenoemde, een vurig en ietwat rood voorvechter van Sicilië, Rivista popolare. Roma. 1909.
Ten einde echter Sicilië wèl te begrijpen, is tevens de algemeene toestand van Italië na te gaan. In dit opzicht is zéér aan te bevelen: *Italy to day*, door Bolton King en Thomas Okey. London, James Nisbet, 1909. Dit is de 2e editie van het in 1901 verschenen werk, aangevuld met een hoofdstuk dat de veranderingen in den politieken en economischen toestand weergeeft sedert 1900. Ook verdient gelezen te worden *Dr. A. Zacher* (de onlangs uit Italië gezette duitsche dagbladcorrespondent), *Italien von Heute im Jahre seines fünfzigjährigen Jubiläums.* Carl Winter, Heidelberg 1911. Het blijft echter journalistische arbeid. Zéér lezenswaardig is: *Italian life in town and country*, door L. Villari, London, George Newnes. 1905. - Het is echter moeielijk te verkrijgen en wordt niet herdrukt, daar - naar het schijnt - de openhartige wijze waarop deze Italiaan, zoon van een bekend professor, de gebreken van zijne landgenooten blootlegt, veel kwaad bloed heeft gezet. Trouwens ook in de beide andere hiergenoemde werken wemelt het niet van loftuitingen! In alle drie vindt men eene verdere litteratuuropgave, zoodat deze hier achterwege kan blijven.

en wel ten behoeve van het rapport eener staatscommissie!! Met andere woorden een kind, dat reeds vóór de geboorte begraven is. - Misschien ben ik wel de eenige lezer!

Toch is dit rapport een heel bijzonder staatsstuk, en ben ik blijde dat te hebben ontdekt. Ik heb het zelfs gelezen met al die vurige belangstelling, met dien ingehouden adem, waarmede men - dáárginder althans, (niet op de schoolbanken) - de *Odyssee* verslindt, steeds hunkerend naar wat volgen zal. In stukken moesten de beide kwartynen van het rapport gesneden worden, want zij waren moeilijk te hanteeren; maar die losse bladen zijn dan ook mijne trouwe metgezellen geweest ín de leeskamer der hotels, op de treinen, 's morgens vroeg en 's avonds laat, totdat ze eindelijk waren doorgestudeerd. En nu ik - door andere werkzaamheden er tijdelijk van afgetrokken - ten behoeve van dit opstel opnieuw dat rapport ter hand neem, is mijne belangstelling weer even groot, weer even onverflauwbaar.

Dat komt, omdat Lorenzoni's rapport heeft een ziel! Die vindt men nooit of bijna nooit in staatsrapporten. Deze zijn altijd zóó voorzichtig gesteld, dat, wie ervaring bezit, nooit zich afvraagt: Wat staat er in? maar: Wat is verzwegen?

Doch de italiaansche geleerde neemt geen blad voor den mond; laat anderen even onverbloemd spreken; lascht zelfs rapporten in van welke uitdrukkelijk verklaard moet worden dat de lezer wèl heeft te bedenken, dat het hier persoonlijke meeningen betreft. Zoo doende komt er gloed en leven in die dikke deelen; het is alsof men de enquête zelf mede maakt.

En niet enkel geeft zulk een handelwijze een hoog denkbeeld van den samensteller, het eert tevens de parlementaire commissie en een Regeering, die onverholen zulke gevoelens wereldkundig laat maken. Zulke diepe wonden zóó te durven openleggen en te peilen, kan alleen de Staat die het trotsche woord dorst uitspreken: *l'Italia farà da sè!* Trouwens ook op andere wijze heeft het vaste land van het koningrijk bewezen niet langer te vergeten en te veronachtzamen dat driehoekig eiland, aan welks enthousiasme het te danken is, zoo het eenheidsdenkbeeld inderdaad tot werkelijkheid werd.

I.

Wat mij tot deze studie voerde, en aan mijn denken in Sicilië eene bepaalde richting gaf, waren... aanplakbilletten. Hoogst eenvoudige billetten, aangebracht op de hoeken der straten van Taormina; zóó bescheiden, dat zij de schilderachtigheid van het plaatsje geenszins stoorden. Geen kleurige prenten, neen, zij bestonden enkel uit woorden; hetgeen te opmerkelijker is omdat zij in hoofdzaak, bijna uitsluitend, bedoeld waren voor menschen, die... niet lezen kunnen. En die woorden waren weinige. Met sprekende letter de naam van eenig stoomschip, daaronder met kleinere den dag van vertrek naar Nuovo-York. Ziedaar alles. Niet ten behoeve van toeristen, van *giromondi* waren die aankondigingen daar aangeplakt. Zoo gij u op den dag van afvaart aan de haven van Palermo bevindt, zult gij dadelijk begrijpen, dat het hier allerminst geldt een plezierreis, doch... een ware volksverhuizing.

Een volksverhuizing echter van zéér bijzonderen aard. Hebt gij een sterk herinneringsvermogen, en komt gij een drietal jaren later wéér in die haven - tien tegen één dat gij er dezelfde Sicilianen zult zien, maar nu niet uitvarend, doch thuiskomend. Want terwijl de Italianen uit Noord-Italië, wanneer zij over zee trekken, voor goed het vaderland verlaten, en in Zuid-Amerika, hoofdzakelijk in Argentinië, een nieuwe, blijvende woonplaats vinden, steekt de Siciliaan slechts tijdelijk over.

Maar hij gaat dan ook met een ander doel, en daarom

naar een ander land: naar Noord-Amerika. Met ongeloofelijke volharding, ten koste van trouwens even ongeloofelijke ontbering, oogst hij daarginder wat zijn eigen vaderland niet, of nagenoeg niet geeft aan zijne zonen, al is het zomers voor de oogen één enkel gulden veld. Goud, goud en nogmaals goud! dat is wat de Siciliaan zoekt in Noord-Amerika, er vindt... en thuisbrengt.

Een dergelijke emigratie-immigratie beduidt geen verarming voor een land. Integendeel, eene verrijking. Maar tevens... eene revolutie, en zoo al een vreedzame, dan daardoor een te weldadiger, dieper ingrijpende omwenteling. Met dat amerikaansche goud toch dringen noodwendigerwijze ook amerikaansche denkbeelden dit zoo afgezonderde deel van Italië binnen, levenwekkende gedachten, gedachten die omgezet worden in daden. Noord-Amerika overgeplant in Zuid-Italië!

Maar den invloed van het amerikaansche goud en de amerikaansche denkwijze op sicilaansche toestanden grondig na te gaan, eischt meer tijd dan den toerist gegeven is. Daarenboven, wien hij spreekt, is min of meer partijdig, min of meer belanghebbend; en niet ieder conservatief is natuurlijk met die revolutie ingenomen. Doch ook onder de revolutionairen ontbreken geenszins de ontevreden Jacobijnen, en men dient dus zéér op zijne hoede te zijn voor valsche voorstellingen.

Daarom juist is een werk als dat van professor Lorenzoni voor den vreemdeling van zoo hooge waarde. Deze geleerde had overal toegang, kon bij elke partij inlichtingen inwinnen en deze controleeren. Daarenboven wil hij geen leidsman zijn, die blindelings is te volgen. Integendeel, hij laat ons zelfstandig oordeelen, en dit willen wij dan ook in de volgende bladzijden doen.

Vooraf eenige cijfers: Sicilië is niet groot - iets kleiner zelfs dan Nederland. Twee provinciën kleiner: Noord-Brabant en Limburg. En de bevolking is véél geringer: slechts drie en een half millioen. In den overouden bloeitijd was de bevolking misschien nog kleiner; althans de schattingen schommelen tusschen het tegenwoordige cijfer en weinig meer dan één millioen. Later - tijdens de romeinsche overheer-

sching - bedroeg het inwoneraantal stellig niet meer dan één millioen.

Maar Sicilië was dan ook een menschenslachtplaats bij uitnemendheid! Bij honderd duizenden werden de ingezetenen over de kling gejaagd na de inneming van Syrakuse, van Selinus, Agrigente en zoovele steden, waarvan zelfs geen spoor meer te vinden is. Dat na den val van Enna de Romeinen twintig duizend slaven aan 't kruis sloegen, is - daarbij vergeleken - maar een kleinigheid. En betrekkelijk heelemaal niets was de Siciliaansche Vesper, welke enkel omdat die dichter bij ons ligt en een bekende natie betreft, meer indruk maakt. Slechts drie duizend Franschen werden te Palermo, en in Catania en omstreken maar acht duizend Franschen gelyncht! Dan hebben in later jaren de Jacobijnen wel anders onder de eigen landgenooten huis gehouden!

Doch in alle geval, 't is begrijpelijk zoo ook nu nog in Sicilië een menschenleven minder telt dan elders; wat evenwel niet verhinderde, dat in de laatstverloopen anderhalve eeuw de bevolking bijna verdubbelde.

Sedert een tiental jaren - niet langer - vindt een nieuwe aderlating plaats. Vóór 1898 leverde Sicilië ook wel haar tribuut aan den overzeeschen Moloch, maar het aantal bleef beneden de twintig duizend 's jaars. Dan stijgt het plotseling tot 25.600, om drie jaren later de veertig duizend te naderen, in 1902 over de vijftig duizend, in 1905 zelfs over de honderd duizend te stijgen! Wel doet de amerikaansche geldcrisis het getal van 122.000, in 1906, plotseling terugvallen tot 92.000 in 1907, maar dat was - evenals de crisis zelf - slechts een verschijnsel van voorbijgaanden aard, en sedert is het cijfer weer stijgende.

Meer Sicilianen dus dan er jaarlijks geboren worden, verlaten telken jare het eiland! Hebt gij eenig begrip van wat dat zeggen wil?

Want voor ons is emigratie weinig meer dan een klank. Wel trekken 's jaars omtrent vijftigduizend personen over ons land naar de nieuwe wereld, maar van dat aantal is slechts een klein deel ons eigen. Wij kunnen ons dus niet goed voorstellen wat het beteekent, indien van eene bevolking, weinig meer dan de helft van de onze, een zeventigmaal grooter deel uittrekt. In evenredigheid zoude uit Nederland jaarlijks

meer inwoners moeten emigreeren dan de geheele bevolking van Drente; bijna die van Zeeland.

En hierdoor is de vergelijking nog niet eens scherp genoeg gesteld. Want bij de siciliaansche volksverhuizing zijn kunne en leeftijd anders verdeeld. Slechts één kwart der uittrekkenden zijn van het vrouwelijk geslacht. En van de mannelijken zijn negentig ten honderd ouder dan 15 jaren - volgens zuidelijken maatstaf dus volwassen. In evenredigheid zoude het derhalve wezen alsof de geheele volwassen mannelijke bevolking van Utrecht met die van Groningen, of van Noord-Brabant hare haardsteden verliet.

Hoort gij thans den jammerkreet, welke jaarlijks opstijgt uit Sicilië? En stemt gij niet juichend in met den dankkreet waarmede de vaders en zonen van 't gezin ontvangen worden bij terugkomst? Ik behoef u immers niet te betuigen dat het scheiden hard valt. Het beste bewijs daarvoor is de terugkeer. Zij gaan dan ook niet uit vrijen wil, maar enkel en alleen omdat het leven in Sicilië - eenmaal de graanschuur van Rome! - eenvoudig geen leven meer is: niets dan een verhongeren.

Ik wil u, die in de internationale hotels van het eiland, na een comfortabel ontbijt en een warm noenmaal, een overdadig diner geniet, even voorzetten het menu van den hardzwoegenden siciliaanschen boer - den *contadino* -, die misschien geen vijftig schreden verwijderd woont van de plek waar gij u voedt en overvoedt.

Vroeg in den morgen vertrekt ons boertje naar het land, terwijl zijn ezel - of bij gebrek daaraan, zijne vrouw - de waterkruik torst en de mand met levensmiddelen. Want hij woont ver van 't land, in stad. Slechts elf percent der bevolking van Sicilië woont buiten; de rest allen in stadjes van meer dan 500 inwoners; ruim de helft zelfs in steden van meer dan vijftien duizend inwoners. Een zonderling verschijnsel voor een in hoofdzaak landbouwenden staat, en een bewijs hoe onveilig het vroeger was!

Nu dan, ons troepje sjokt den langen weg naar 't arbeidsveld, gemiddeld een tiental kilometers ver. Heel zwaar is het vrachtje niet: de mand bevat enkel brood en wat kaas, uien of olijven, al naar mate het jaargetijde. Tegen 8 à 9 ure wordt het eerst de voorraad aangetast; er wordt wat droog brood gegeten, en naar binnen gespoeld met een slok water.

Op het middaguur wordt bij 't brood wat kaas of ander bijgerecht (*companatico*) gevoegd. Tegen vier uur, als een soort *afternoon tea*, wederom wat droog brood. 's Avonds is het echter feest: dan wordt de thuis door de vrouw klaargemaakte soep opgewarmd! Vermicelli- of groentesoep, met olie toebereid. Vleesch wordt enkel bij groote gebeurtenissen genuttigd.

Toch zult gij dit menu wellicht voldoende vinden. Ik ook, mits... de contadino het maar altijd had! Maar dat is niet steeds het geval, en nog minder bij zijn één sport lager staanden broeder: den daglooner *(giornaliere)*.[1)] Want in de berglanden - en dus in het grootste deel van Sicilië - kan op niet meer dan 150 à 200 dagen arbeidens per jaar gerekend worden. En in de rijke kustlanden, waar de toerist eigenlijk alléén komt, moge de werktijd tot 220 à 260 dagen kunnen stijgen... gij ziet, er is gelegenheid over tot vasten.

Vasten... en schuldenmaken, want de dagloonen zijn bij zulk een korten werktijd niet hoog. Al naarmate de provincie - en al naarmate de stand der emigratie - 1,20 à 2 lire.

Al naarmate de stand der emigratie! Want van nu af aan zult gij in dit opstel het emigratie-vraagstuk niet losraken. Het is begrijpelijk dat met den meerderen of minderen arbeidersvoorraad het loon daalt of stijgt. Vast staat dat in 1907/08, toen door de amerikaansche geldcrisis de landverhuizing stokte en velen van over zee terugkwamen, de loonen plotseling vijf-en-twintig ten honderd daalden. Hoeveel overigens in 't algemeen door schaarschte aan handen de loonen in de laatste kwart-eeuw stegen, is niet juist te zeggen. Wel werd in 1883/85 een onderzoek ingesteld omtrent de arbeidsloonen in Sicilië, maar men vergenoegde zich toen met gegevens te vragen aan de landheeren. En natuurlijk hielden deze de laagste cijfers achter, zoodat de enquête van 1906/07 geen punten van vergelijking vond.

II.

Maar nog duidelijker inzicht in het leven van een daglooner dan zijn pic-nic menu, geeft het jaarbudget van 't huisgezin. Zie hier dat van een betrekkelijk bevoorrechten

1) De daglooners maken ongeveer de helft der landelijke bevolking uit.

Siciliaan, want deze kan 240 dagen werken in 't jaar, en hij is daarenboven eigenaar van een grondstuk ter oppervlakte van 10 are.

Zijn huisgezin bestaat uit vrouw, twee meisjes - waarvan de oudste 16 lentes telt - en drie kleuters van 7, 4 en één jaar. Ook als huisvader verkeert hij in voordeeliger omstandigheden dan de meesten. Want zijne vrouw en oudste dochter werken wel niet op het land (wat alleen voorkomt in de kuststreek met haren vruchtenbouw, en elders enkel tijdens het binnenhalen van den oogst en het dorschen van 't graan), maar toch zij werken. Ik haast mij er echter bij te voegen: gelukkig voor Sicilië zijn zij eene uitzondering. Want alleen aan het niet-arbeiden der siciliaansche vrouw is het toe te schrijven dat bij alle ellende en ontbering, en de voor de gezondheid zoo gruwelijke toestanden binnen- en buitenshuis, toch het ras niet ontaardt en de kinderen er in 't algemeen flink en gezond uitzien.

De vrouw en oudste dochter van onzen daglooner gaan uit wasschen; gaan daartoe uit, in de letterlijke beteekenis. Want in huis heeft men geen water. Met de waschmand op 't hoofd snellen zij, vlug en bevallig als de geit - die hinde van Sicilië -, de steile, steenachtige bergpaden blootsvoets af tot waar de bergstroom - nu door de droogte vermagerd tot minder dan een beekje: een waterdraadje - over en onder de grintbedding kruipt. Dáár te plassen en in de blakende zon op de mulle berghelling het linnen uit te spreiden, is arbeid, doch genoegen tevens. En iederen dag kunt gij zoo Nausikaa en hare gezellinnen bezig vinden dicht bij waar de *fiumare* uitmondt in de hel blauwe zee, om dan, als de waschvracht te zwaar is om op 't hoofd terug te dragen, broer of neef die te zien laden op het siciliaansche karretje, met de bont beschilderde paneelen, het paardje opgetuigd met kleurige pluimen, rinkelende bellen en het zonlicht weerkaatsende spiegels. Dan trekt het lachende en speelsche troepje welgemoed naar de op hoogen berg gelegen duistere stad - evenals zulks reeds geschiedde in dien lang vervlogen tijd toen Homeros zoo natuurgetrouw het siciliaansche leven conterfeitte.

Veel wordt met zulk wasschen niet verdiend; heel weinig zelfs, wanneer men in aanmerking neemt dat werken voor loon door de vrouw in 't algemeen in Sicilië als vernederend

wordt beschouwd. Zoo vertelt Dr. Rumpelt, die langen tijd te Taormina woonde,[1] dat toen eens de waschvrouw verhinderd was te zijnent te komen werken, en hare dochter in de plaats zond, hij bij alle Heiligen (en er zijn daar vele!) bezworen werd om zulks stil te houden. Want werd het bekend dat de jonge dame voor geld werkte, dan zou haar huwelijk met een eerzamen blikslager niet door kunnen gaan! Vandaar dan ook dat men op Sicilië in alle winkels door mannen bediend wordt, zelfs in banketbakkerswinkels - en wel door zeer onsmakelijke mannen.

Maar om op ons budget terug te komen, zie hier het overzicht der inkomsten:

loonarbeid van den man, 240 dagen à 1.60 lire,		384.- lire
loonarbeid der vrouwen, 50 weken à 1.20 lire,		60.- lire
opbrengst van het land, 8 quintalen druiven		120.- lire
½ hectoliter boonen		5.- lire
	samen	569.- lire

Gij ziet: niet geheel onbeteekenend is hetgeen de vrouwen tot de inkomsten bijbrengen; 't is waar, er gaat - zooals gij straks zult vernemen - 20.80 lire af voor de zeep, maar zij hebben zoodoende meteen schoone handen. En deze daglooner heeft dan ook allerminst reden het ongalante siciliaansche spreekwoord uit te brommen: de rijke (gelukkige vent!) verliest zijn vrouw, maar van den arme (die altijd *pech* heeft!) sterft daarentegen de ezel - *al contadino muore l'asino, al ricco muore la moglie.* Hoogst onbillijk gezegde trouwens, want al is in deze berglanden een ezel van hooge waarde, nuttiger zelfs dan een paard! toch is in Sicilië, evengoed als in alle andere landen ter wereld, tot in de armste huisgezinnen de vrouw meer dan een meubel. Kneedt en bakt zij niet het brood, het voedzame brood, dat uit het siciliaansche graan gebakken, geuriger en krachtiger is dan waar ook ter wereld; verzorgt zij niet de kinderen? Van hare zuinigheid, van hare opofferende liefde hangt het af of de arbeid van den man en vader al dan niet vrucht zal dragen; bij haar sterven valt het huis ineen.

Maar keeren wij tot het arbeidersbudget terug, waarvan

1) Dr. A. Rumpelt. *Sicilien und die Sicilianer.* Berlin, Allgemeiner Verein für Deutsche Litteratur, 1902.

nu de uitgaven zijn te beschouwen. Dat deze grooter zijn dan de inkomsten, behoeft niet te verwonderen. Dat verschijnsel wordt bij alle arbeiders-enquêtes waargenomen. Het is een gevolg van de kleinheid der cijfers. Als gij een lengte meet in kleine deelen, en telkens uw maatstok verschuift, dan zal bij de optelling het eindcijfer eveneens te groot blijken. Vereenigt men de vele kleine posten van het budget in groote afdeelingen, dan krijgt men:

Huishuur	38.25 lire
Voeding	413.60 lire
Kleeding	95.- lire
Huisraad	3.10 lire
Verlichting, verwarming, vermaak	26.10 lire
Zeep voor het waschgoed	20.80 lire
Te zamen	596.85 lire

Dat de huishuur een zoo klein deel uitmaakt van de uitgaven, is minder verwonderlijk wanneer men weet dat de geheele woning bestaat uit één kamer. Dat vertrek dient tevens tot magazijn en stal. Soms is het bed ook graansilo: een steenen bak, waarop planken worden gelegd, welke de matras dragen. Waar het bed niet zoo'n dubbele bestemming heeft, wordt het graan - de Siciliaan koopt geen meel, doch graan en laat dit malen - op een soort zoldertje of insteek in zakken bewaard. De overige ruimte nemen de menschen en de onmisbare viervoeter in. Soms deelen ook varkens den vloer; doch sedert deze niet meer overdag rondzwerven mogen om zoo kosteloos hun voedsel te zoeken, neemt hun aantal af. Maar kippen ontbreken nooit! Dàt is het siciliaansche huisdier bij uitnemendheid, en ik durf beweren dat tot onder den nok van het dak der voormalige adelspaleizen te Palermo, in elk vertrek dagelijks een ei wordt gelegd!

Trouwens, voor zooveel de gelijkvloersche woningen betreft, kunt gij u zelf daarvan overtuigen. Want feitelijk zijn die slechts een nis in de straat. Deur en venster zijn één, en beslaan de geheele breedte van 't vertrek, zoodat gij onbeschroomd kunt zien wat daarbinnen voorvalt. Alleen in bijzondere omstandigheden: als iemand ziek te bed ligt, of als de moeder vreest dat de kleuters zullen wegloopen -

naar wie overigens niet wordt omgekeken - sluit een soort onderdeur het benedendeel af.

Heel veel is daar binnen trouwens niet te zien! Den achtergrond nemen twee reuzen-bedden in. Een voor de ouders van 't gezin, het andere voor de grootouders en het jongere geslacht - bij voorkeur de meisjes. De jongens vergenoegen zich met den vloer, of slapen op den hangenden zolder achter in 't vertrek boven de bedden, waarop ook - zooals reeds werd opgemerkt - de mondkost wordt geborgen. Een tafel, wat stoelen en een kist voltooien het huisraad. Als eenige versiering (die nooit ontbreekt) een chromo, voorstellende de Moeder God's, met daarvoor - zuinigheid gepaard aan vroomheid! - het eeuwig brandend lichtje, dat 's avonds als lamp en later als nachtpit dienst doet. Kachels of schoorsteen zijn niet aanwezig: de macaroni wordt buitenshuis op een houtskoolvuurtje toebereid; wie ruimer van beurs is, doet zijn inkoopen in een gaarkeuken, waar in reusachtige geslagen koperen pannen fantastische vleesch- en vischdeelen sissen en sputteren in een vettigen brij - heksenbrouwsels, die ik alleen van verre bewonderde. Toch wil ik hiermede den Sicilianen geen smet aanwrijven; want nog meer dan de Franschen, zijn zij geboren koks.

Maar voor onzen daglooner zijn zulke culinaire eigenschappen van weinig nut. Hij leeft immers hoofdzakelijk van graan. Zie hier de gesplitste uitgaven van het hoofdstuk Voeding:

70 hectoliter graan	350.- lire
2,8 hectoliter boonen	28.- lire
16 kilogram olijfolie	16.- lire
Vleesch (o, ironie! alleen op 't carnevale)	3.- lire
twee of drie maal per jaar versche visch	1.50 lire
een of twee maal per maand gezouten visch	1.80 lire
groenten (voor zoover de tuin niet voldoende oplevert), bloemkool, uien, knoflook	2.50 lire
azijn en zout	0.80 lire
maalloon van het graan	10.- lire
Te zamen	413.60 lire

Wijn wordt niet gedronken - wel verbouwd; kaas en melk zijn overbodigheden.

Heeft het bovenstaande geen verdere toelichting noodig, wel de post uitgaven voor kleederen, welke nu volgt:

Schoenen - alleen voor de ouders, de kinderen gaan blootvoets	35.- lire
Boven- en onderkleeren met inbegrip van wasschen	60.- lire
Te zamen	95.- lire

Dat de schoenen een betrekkelijk zoo groote uitgave vorderen, heeft een goede reden. Het voetje is de coquetterie van de Siciliaansche; en wat vooral treft in dit land van hooge stof en diepe modder: liefst draagt ze wit-leeren schoentjes. Zoo daarentegen de bovenkleeren weinig kosten, is zulks omdat men zich meestal mooi maakt met afgedragen, geschonken goed.

De post huisraad is te klein om te splitsen: wat potten, blikwerk, en naaigerei. Ziedaar, alles wat een huismoeder verlangen mag.

Maar de post verlichting, verwarming en vermaak verdient wel een nadere uiteenzetting:

Petroleum, vijf wintermaanden à 0.10 lire p.w.	2.- lire
Tabak, 0.30 lire per week	15.60 lire
Lucifers, 0.05 lire per week	2.60 lire
Barbier (2 maal 's maands laat de man zich scheren)	3.90 lire
Herstel van gereedschappen	2.- lire
Te zamen	26.10 lire

Hierbij is nog op te merken dat de tuin het noodige brandhout oplevert, wat mogelijk is, daar weinig gekookt en niet gestookt wordt.

Vindt gij de uitgaven voor tabak en licifers niet onevenredig hoog?

De italiaansche staat bezit geen andere middelen om den siciliaanschen arbeider tot eene bijdrage aan de schatkist te verplichten, dan door het monopolie van tabaks-en lucifers-verkoop. En nog mag de arme man zich bevoorrecht noemen ten opzichte van zijn broeders op 't vaste land. Want van dezen wordt ook nog een zoutbelasting geheven! De vrijstelling daarvan, gegrond op vroegere privilegiën, is het eenige wat

in Sicilië nog aan de Bourbonsche tyrannie herinnert.[1)]

De derde weelde-uitgave: het scheren, maakt begrijpelijk waarom het in alle siciliaansche steden en stadjes wemelt van *salone's*, kapperswinkels. Deze doen trouwens tevens dienst als societeit, waar - in afwachting van den veertiendaagschen haargroei - 's avonds de klanten kosteloos licht en kranten vinden. Niet zooals ten onzent, in een triestige achterkamer, vindt de haarberooving plaats; ook de kapperswinkel heeft als alle andere werkplaatsen, deur noch raam, maar is één en al opening vóór aan de straat. O, dat huiselijke straatleven! Het maakt niet alleen begrijpelijk, waarom men in zuidelijke steden met zoo weinige en zoo armoedige vertrekken tevreden is, maar ook waarom niettegenstaande zóó weinigen lezen kunnen, nieuwtjes er zich sneller verspreiden dan in de beste door krant en telefoon ingelichte noordelijke plaatsen. Tevens verklaart het waarom de opgezweepte volkshartstochten er zoo snel tot uitbarsting komen: de straat is er als met een menschen-kruitslang bestrooid; op één enkel plekje slechts is die met een vlam te naderen, en de heele menschenmassa staat in 't laaie.

III.

Doch nog eenmaal is terug te keeren tot de inkomstenzijde van 't budget. Ach, dat budget, dat niet klopt op 't papier, en in werkelijkheid dikwijls nog heel wat minder klopt! Ik heb u reeds gezegd dat onze arbeider den wijn niet drinkt, welken hij verbouwt - en welks opbrengst een zoo groot deel van zijne inkomsten uitmaakt. Maar hoe als de wijn slecht of niet verkoopbaar is?

De siciliaansche boer moge rondom door de zee afgesloten wonen, zijn analphabetisme moge de geheele wereld voor hem verborgen houden, desalniettemin deelt hij in 's werelds lusten en lasten. De aarde is te klein geworden dan dat, wie ook, buiten schot blijft! Had ooit een tripolitaansche Turk

1) Het tabaksmonopolie bracht in 1902 op 160 millioen lire netto, in 1908 meer dan 208. De kosten van exploitatie bedroegen in laatstgenoemd jaar slechts 70 millioen. Het zoutmonopolie bracht in 1908 netto op 66½ millioen lire bij 7¼ millioen exploitatiekosten (Zacher, *Italien von Heute*).

kunnen droomen, dat een Italiaan hem te lijf zoude gaan, omdat aan een duizenden mijlen ver verwijderde kust, door een andere zee omspoeld, een duitsche kanoneerboot ankerde en aan Frankrijk ergernis gaf? Zoo ook waren de diplomatieke wrijvingen, welke in 1886 de sluiting ten gevolge hadden van de fransche markt voor de italiaansche wijnen, voor het geheele koningrijk, maar vooral voor Sicilië een ramp.

Want... de een zijn dood is den ander zijn brood - de fransche phylloxera was Sicilië zeer ten goede gekomen. Bordeaux moest, om hare klanten niet te verliezen, bij de verminderde fransche productie hare wijnen aanlengen met zuidelijker vocht; geheele olijfbosschen werden in Sicilië uitgeroeid om plaats te maken voor den wijnstok, en de ijver werd aangevuurd door het gemak waarmede geld werd voorgeschoten voor dergelijke speculaties.

Wel werden de ernstige gevolgen van de sluiting der fransche markt eenigszins verzacht omdat juist toen tijdelijk een afzetgebied in Oostenrijk-Hongarije werd gevonden, maar ook deze markt werd in 1904 versperd. Daarna begon eerst waarlijk de ellende, en deze steeg toen Frankrijk en Oostenrijk, beide weer op kracht gekomen, met hunne vermeerderde productie de italiaansche wijnen gingen bestoken op de vreemde markten, welke deze zich intusschen veroverd hadden.[1)]

Nu kwam Sicilië in last, en betreurden het velen dat zij zoo gemakkelijk bij de geldschieters gehoor hadden gevonden voor hunne grootsche plannen. Met den wijnbouw gingen ook de wijnbouwers te gronde.

Maar in alle geval nog beter een te lagen prijs voor den wijn te ontvangen, dan òf geen druiven te oogsten, òf den wijnstok mèt de druif te zien weggenomen. En toch moet op dit laatste de Siciliaan verdacht zijn. Wij, in ons gematigd klimaat, waar zelfs de natuurkrachten zich matigen, de zon nooit zengt, de rivieren slechts duimpje na duimpje wassen, als om te waarschuwen tijdig have en goed te bergen, waar een ieder misbaar maakt, als de golf eens een enkele maal de kusten durft beuken, wij kunnen ons geen begrip maken van de felheid der zuidelijke natuurverschijnselen. Dáár is de zon

1) De uitvoer der italiaansche wijnen verminderde in het tijdperk 1898-1906 met ¾. (Bolton King, *Italy to day)*.

een brand, de regen een zondvloed, de wind een wervelstorm. Dáár leven de elementen, liefkoozen of toornen, zegenen of vervloeken, met al den hartstocht van een persoonlijkheid. Nog heerscht daar onbeperkt Zeus, de vader der goden en menschen!

Hij stampt met den voet, en de sidderende aarde schudt van zich af de moeitevol opgebouwde steden, de geheele bevolking verpletterend in den val. Hij roept de wolken, en plots storten de mulle berghellingen als modderstroomen neder, de terrassen vernielend, welke de wortels tegenhielden van wijnstok en olijfboom, de huizen binnendringend en de inwoners hullende in een slikken lijkwade.[1] Of hij houdt de wolken tegen: maanden en maanden lang verschroeit het aardrijk, de bronnen drogen uit, mensch en dier vergaan van honger en dorst. Dan weer ontkluistert hij de winden, den niets kwaads vermoedenden visscher verpletterend met zijn vaartuig tegen de rotsige kust, de olijfboomen ontwortelend, de oogst opgenomen in de lucht, ver weg verspreid over de bergen. En ook geheimzinnige machten worden in 't werk gesteld: de adem der Sirocco, welke in één nacht een oogst verzengt, alsof er met een fakkel ware langsgegaan; de pest- en cholerakiemen, welke duizenden wegmaaien als met een onzichtbare zeis.

Moet een volk, zoo geregeerd door de natuurkrachten, niet anders denken en handelen dan wij? Een voorval ter verduidelijking, dat ik ontleen aan een ooggetuige, die dadelijk na de jongste aardbeving de plek bezocht waar Messina had gestaan. Hij bevindt zich op de half-weggezonken kade, waar de overgeblevenen in doodsangst wachten op de sloepen waarmede zij gebracht zullen worden naar de alleen veilige schepen.[2]

1) Dit is geen zeldzaamheid. Bij regen is men nergens veilig. In den winter van 1910/11, rijdende van Salerno naar Amalfi, maakte de koetsier mij overal opmerkzaam op korten tijd geleden door modderstroomen vernietigde huizen; ja, er waren heele dorpen, waarvan de bevolking in het slik was omgekomen. Een vreemdeling zou dat niet van zelf opmerken, zoo zeer hebben de ingevallen huizen en hunne omgeving de kleur van de uit zeer verweerd gesteente bestaande berghellingen.

2) Jean Carrère, *La terre tremblante*, Paris, Librairie Plon, 1910. Een journalistieke arbeid, welke echter hooger staat dan de meeste van die soort, en begrijpelijk maakt de sympathie, welke men in 't Zuiden voor dezen Franschman gevoelt, ook vóór zijn tripolitaansch avontuur. Het is echter interessant met diens beschrijving te vergelijken *Dr. A. Zacher*, *Im Lande des Erdbebens.* Stuttgart, Hoffmann, 1909, dat in heel anderen toon is geschreven.

‘Plotseling ontstaat er een opmerkelijke beweging in die menschenmassa; mannen staan op, anderen groeten. Wie nadert daar? Ik treed naderbij en zie een statigen gladgeschoren grijsaard in het zwarte geestelijke gewaad met violetten sjerp; doodsbleek, doch met krachtigen stap, die het volk zegent. Het is de aartsbisschop, Monseigneur d'Arrigo.

Men maakt ruim baan voor hem, en knielt en weent en bidt.

Daar schiet plotseling uit de eerbiedig neergebogen menigte een oude baardelooze man naar voren. De verwarde grijze haren slingeren hem over 't gelaat, het open hemd laat een harige, verweerde borst zien, de voeten zijn bloot, de knokige handen beven. Twee kleine kinderen volgen hem. De arme drommel, met roode oogen en trillende onderlip, werpt zich voor de voeten van den Kerkvorst, noodzaakt hem stil te staan, strekt naar hem uit de vermagerde armen, en met rauwe, holle stem - die als komt uit de diepte der bevende aarde - richt hij zich tot den vertegenwoordiger van God, alsof het God zelve ware.

Monseigneur, Monseigneur, gij die spreekt met den goeden God, wien de goede God aanhoort: zeg hem dat hij ons moet vergeven, zeg hem dat hij medelijden met ons hebben moet, zeg hem dat hij niet weer moet beginnen, Monseigneur, Monseigneur!

En terwijl de prelaat, nog bleeker door ontroering, den ouden klagenden sukkel tracht op te heffen, zijne handen vouwt over diens witte, ontbloote kruin, stort deze zijn hart uit in een heftige schildering van de katastrofe:

Monseigneur, Monseigneur! Als gij 't gezien had! De aarde opende zich. Het regende Dood! Hoog uit den hemel wierp men ons met steenen! Ik heb mijn zoon en drie kleinkinderen verloren. Daar beneden zijn zij: in de aarde. Waarom ben ik - zoo oud - overgebleven, terwijl het dan toch het einde der wereld was!

Daarna - wijzend op de beide kleinen: ‘Maar wat dezen betreft, Monseigneur, dat God hun vergeve, dat God medelijden hebbe! Dat Zijn donder de arme wereld spare! Wij zijn niet slecht, Monseigneur! Zeg aan God, dat wij heel ongelukkig zijn. Heb medelijden, medelijden!

En terwijl de bisschop weent, herhaalt die rauwe wanhoopsstem in afgestoten klanken steeds dezelfde klacht, dezelfde

bede. Plotseling afbrekend, wendt de rampzalige zich tot ons, omstanders, en roept met onweerstaanbare autoriteit: Op de knieën, op de knieën, allen!

En wij allen, soldaten, officieren, reizigers, vluchtenden, allen, van alle natiën, katholieken, protestanten en atheïsten, allen knielen wij neder, en buigen het hoofd onder het zegenend gebaar van den aartsbisschop'. -

Ik heb in Februari 1911 Messina gezien, zéér vroeg in den helderen, zonnigen morgen, komende met de boot uit Napels. In de vóórafliggende zee-engte tusschen Scylla en Charybdis was het doorschijnend blauwe water in beroering alsof daarbeneden een geheimzinnige kracht huisde, en uit de diepte opstijgend, spreidden zich breed uit reusachtige stroom-rozen; de bolle randen, bij het zich openen, glinsterend in de zon. Toen ik mijne oogen afwendde van de telkens wisselende watervlakte, die mij herinnerde aan lentemorgens doorgebracht op de eigen waterstroomen, waar óók het water kookt en borrelt, zij het in mindere mate, zocht mijn blik de naderbij gekomen stad. Een langgestrekte aardhoop langs den rand der zee - een vijftal meters hoog - met hier en daar een opening: de schoongemaakte straten. Wind en regen en zon hadden den verbrijzelden bergsteen wederom gemaakt tot aarde, en er groeiden gele bloempjes op. Goethe heeft Messina óók zoo gezien. Alleen was het nu nog stiller, heel veel stiller, doodstil. En toen stonden de kerken nog; nu alleen het theater. Men kon dit tegen entrée gaan kijken, doch dat heb ik niet gedaan.

IV.

Het mag waarlijk niet verwonderen dat de siciliaansche arbeider, slecht gevoed, slecht gekleed, bij wiens spelen met het noodlot, kop en munt beiden verlies beteekenen, elders een goed heenkomen zoekt.

Doch alleen wie zoo van kindsbeen af door ontbering gehard is, kan ongedeerd de hel doortrekken, welke hem in Amerika wacht. En niet enkel dáárginder; want reeds in Sicilië vangen de beproevingen aan.

Allereerst moet de aspirant-landverhuizer zich de noodige geldmiddelen verschaffen voor den overtocht; en daar hij

natuurlijk niet over kapitaal beschikt, blijft hem slechts over, al zijn hebben en houden te verkoopen: zijn huisje, zijn ezel, zijn veldje. In zijn soort is hij dan ook nog een rijkaard: Wie niets bezit, kan niet weg. Er zijn natuurlijk altijd landgenooten, die op dergelijke gelegenheden azen, en den armen drommel voor een spotprijs van zijn eigendom ontdoen. Voor zulke nadeelige liquidaties heeft de Siciliaan zelfs een woord uitgevonden; hij verkoopt niet: *vende*, maar *svende*, versmijt. Soms wordt een heroïsch middel te baat genomen, dat alleen mogelijk is in landen, waar - zooals in Sicilië - de vrouw een bruidschat medebrengt. De emigrant trouwt vóór het heengaan, en verkoopt of verpandt, met toestemming der wederhelft, de bruidschat. De vrouw blijft natuurlijk achter, en ongerept. Want het huwelijk wordt alleen burgerlijk voltrokken, niet kerkelijk ingezegend. Met het eigenlijke trouwen wordt gewacht tot de terugkomst... als die komt. Of wel de aspirant-landverhuizer leent geld. Emigratieschulden zijn eereschulden. Zij worden steeds prompt betaald met den interest, welke in normale omstandigheden 20 tot 30 ten honderd bedraagt, soms echter tot 100 of 200% stijgt. In Nederland zullen er - vermoed ik - niet velen gevonden worden, die enkel op goed geloof het reisgeld zouden voorschieten. Maar in een land waar de *mafia* heerscht, is men zekerder. De particuliere gerechtigheid heeft geen lammen voet.

De beste geldschieters voor den Siciliaan - doch deze vindt men eerst in den lateren tijd - zijn wie hem voorgingen naar Amerika en met een spaarduit terugkwamen. Want deze leenen tegen matigen interest; niet zoo zeer uit medelijden, als om te bewijzen dat zij den woeker niet noodig hebben om te leven!

Is eenmaal de buidel gevuld, dan valt de Siciliaan in de handen van wie dien trachten te leegen. In de eerste plaats klampt hem aan de agent der stoombootmaatschappij. Deze verdient per stuk 15, 20, 30 tot 50 lire provisie... en de rest. Want de ongelukkige analphabeet moet allereerst een pas bekomen van zijn gemeentebestuur. Anders wordt hij in Amerika niet toegelaten. Waar geen stoombootagent woont, heeft zich een soort makelaardij gevormd. Een tusschenpersoon verschaft tegen 5 of 10, of 25 of 30 lire den client de noodige papieren van de gemeente-secretarie. Dáár blijft

natuurlijk óók een deel van de provisie hangen. Maar 't grappigst is, dat de makelaar gewoonlijk de papieren niet geeft aan wie zoo royaal er voor betaalt, maar zich haast zijn client aan den agent van een stoombootmaatschappij te verkoopen. Die krijgt dan de documenten in handen en houdt ze totdat het vrachtje aan boord is afgeleverd. De arme emigrant is immers weerloos zonder zijne papieren! En als analphabeet heeft hij een heiligen schrik voor documenten.

Eindelijk aan de haven van inscheping gekomen, krijgt hij een nieuwen schrik, want daar wacht op hem de man, dien hij het meest vreest en haat: de politiedienaar. En met de hardhandigheid, welke de ordehoudende macht - niet enkel in Sicilië - tegenover de lagere klassen kenmerkt, brengt deze zijn beschermeling naar het logement, waar de stoombootmaatschappij verplicht is die landverhuizers kosteloos onderkomen en voedsel te verschaffen tot het tijdstip van vertrek.

Dáár gebracht, heeft de aldus geëscorteerde natuurlijk niets vlugger te doen, dan aan geleider en gastheer te ontglippen. Want zulk een soort introductie voorspelt weinig goeds. En de gastheer ziet den onwilligen gast natuurlijk met veel genoegen verdwijnen: het spaart hem kosten uit. De emigrant zoekt nu, in afwachting van 't vertrekken, een dier slaapbazen op, die hem voor geringen prijs gaarne ontvangt en bij wien hij zich meer op zijn gemak gevoelt. Wel is de regeering vaderlijk bezorgd: niet iedereen mag een slaapstede houden, doch waar het officieele rapport zelf erkent dat de geauthoriseerde logementen ongelooflijk vuil zijn, vol ongedierte, de ruimte onvoldoende, de waschgelegenheden onmogelijk, de lakens zelden verwisseld en voor vele passanten dienende, daar kan men, aangezien de italiaansche standaard van zindelijkheid geen Broek in Waterland'sche is, ook zonder persoonlijk onderzoek wel aannemen dat die toestanden eenigszins te wenschen overlaten.

Dat echter de emigrant toch aan zulke verblijven de voorkeur geeft boven het kosteloos onderkomen, is te begrijpen. Hij is er vrij, en hoog in gunst. Want voor 't eerst in zijn leven is hij kapitalist, en wordt als zoodanig met vriendschap overladen door den slaapbaas en diens mannelijken en... vrouwelijken aanhang. Hoe hulpeloos zoude anders de onge-

letterde zich voelen in die groote, drukke stad! Daarenboven leeft hij in duizend vreezen. Want zal hij, als hij zich straks naar boord begeeft met den onontbeerlijken pas, toch wel worden toegelaten? Immers aan de loopplank staat een italiaansch dokter, die door de amerikaansche regeering is belast met de voorloopige keuring. Zijne beslissing is zonder appel. Wie met een besmettelijke ziekte behept is, wordt onverbiddelijk afgewezen. En vele Sicilianen lijden aan de besmettelijke oogziekte: *tracoma.*

Doch de slaapbaas, in vertrouwen genomen, zal hem wel een dokter aanwijzen, die hem voor een vijftal lire op slag geneest. Zoo komt de emigrant in handen der kwakzalvers. Deze zijn niet de eenige bloedzuigers. Ledigheid is des duivels oorkussen, en allerlei mans- en vrouwvolk staat gereed de verveling te helpen verdrijven. Uitgeschud, moreel en finantieel, stapt eindelijk de emigrant aan boord.

Maar de Regeering dan? zal men vragen. Wees gerust; de wettenfabriek werkt in Italië even ijverig als overal. - Comité's ter voorlichting van emigranten zijn in alle gemeenten ingesteld. Maar de aanzienlijke burgers, die er zitting in nemen, hebben er allerminst belang bij de emigranten voort te helpen: hoe minder Sicilianen het land verlaten, hoe lager de arbeidsloonen door een te groot aanbod van werkkrachten kunnen blijven. En 't veiligste is nog zoo de comité's werkeloos blijven. Want sommigen hebben inderdaad teeken van leven gegeven: zij zijn onderhandsche agenten geworden der stoombootmaatschappijen, en verkwanselen hunne clienten.[1)]

Dan zijn de officieele agenten nog veiliger raadgevers! Wel heeft men die vroeger kunnen beschuldigen meer dan noodzakelijk aan te zetten tot emigratie, maar heden ten dage is de landverhuizing er zóó algemeen, wordt die in Sicilië als met de moedermelk ingezogen, dat geen kunstmatige aanmoediging meer noodig is. En in alle geval is een heusch agent minder gevaarlijk dan een beunhaas.

En trekken zich de meer welgestelden in de haven van inscheping niet het lot hunner arme landgenooten aan?

1) In Sicilië is dit echter, gelijk uit de enquête bleek, minder het geval dan op 't vaste land.

Inderdaad heeft bijv. te Palermo een philantropische vereeniging op een mooi plekje een groot paleis gehuurd, waarin 500 passanten onderkomen kunnen vinden. Maar dit fraaie gebouw staat nagenoeg leeg: de emigranten, aan meer vuiligheid en vroolijkheid gewoon, voelen zich niet thuis in zulk een paleis. 't Is reeds de tweede poging in Palermo; een vroegere philantropische vereeniging ging te niet, nadat de regeeringsubsidie was ingetrokken om zéér gegronde redenen.

Trouwens, welk een groot aantal roofvogels op die passanten azen in hun eigen land, blijkt uit het voorgevallene in den winter van 1910/11. De commissies te Palermo en te Napels van regeeringswege belast met het geneeskundig toezicht op de passanten, hadden een vrij krassen maatregel genomen met het oog op den mingunstigen gezondheidstoestand in 't koningrijk (er heerschte veel cholera), ten einde de bevolking dier steden voor besmetting door de van overal aangekomenen te vrijwaren. Aan alle passanten werd verboden de stad in te gaan en het hun ambtshalve aangewezen logies te verlaten. Als haringen zaten ze gepakt op een oude daartoe aangewezen stoomboot - want er waren nooit maatregelen genomen voor een behoorlijk onderkomen op 't land van zulke groote massa's, hoewel de emigrantenstroom zich sedert jaren over die twee steden heenbeweegt, en telkens zulk gevaar van besmetting dreigt. De passanten zelven morden, maar nog meer de slaapbazen en hun aanhang. Want nu ontging hun de vette buit! Eindelijk werd de houding der bevolking zóó dreigend, dat de Minister hals over kop naar Napels stoomde, om te overleggen met den prefect. En nog denzelfden avond werden - niettegenstaande het protest der geneeskundige commissiën - èn te Napels èn te Palermo *alle* voorzorgsmaatregelen opgeheven.

Een zóó nederig bukken voor den wil van het schuim der bevolking moge zonderling schijnen, men bedenke dat in zuidelijke landen niet veel noodig is om bloedige uitbarstingen te veroorzaken. En het jubeljaar 1911 wilde men liever niet beginnen met het dempen van volksoproeren. 't Is toch al zonderling genoeg geëindigd!

Vooral op Sicilië moet men zeer voorzichtig te werk gaan. Een komisch-tragisch voorval - tijdens mijn verblijf aldaar, kan dit duidelijk maken. Men moet zoo iets daar ter plaatse

opteekenen, want verder dan de siciliaansche kranten komen de berichten over zulke opstootjes niet, - daartoe worden zij op het italiaansche vasteland als te zeer van zelf sprekend beschouwd!

In Mussomeli - gij ziet het heel ver weg, heel in de hoogte liggen als gij spoort van Palermo naar Girgenti - kwam in Maart 1911 een onderwijzer in de hoogste klasse eener lagere school op het ongelukkige denkbeeld om proefondervindelijk te willen aantoonen het verschil in oplossingsvermogen en smaak van eenige stoffen; een soort natuurkundige les derhalve! Hij neemt zout en suiker, lost beide op in water, en laat de leerlingen proeven. De rampzalige!

Na afloop van de les vertellen de kinderen thuis hunne bevinding, fier op de verkregen wijsheid. Dáár steekt wat achter - argwaant een der moeders - en deelt haar vermoeden mede aan een vriendin. De meester wilde zeker de kinderen vergiftigen. Doch met welk doel?

En nu kunt gij leeren hoe hoog de vaderlijke zorg van den Staat wordt geschat: De dames zijn eenparig van oordeel dat de vergiftiging geschiedde in opdracht van de Regeering! Verleden jaar - zoo redeneerden zij - heeft de Regeering de cholera in Sicilië gebracht, vermoedelijk is er nu dit op bedacht ten einde eene gewenschte opruiming onder de arme lui te houden.

Een der vrouwen, ongerust geworden, loopt naar den meester en zegt dat zij haar kind morgen thuis houdt. (Er bestaat wel evenals ten onzent, leerplichtdwang, maar gij begrijpt....!)

Intusschen loopt het vermoeden als een vuurtje rond. Wèl verschijnen den volgenden dag vele kinderen vóór de school, doch weinigen durven over den onheilspellenden drempel te treden. Daar roept een der kleinere uit, wat allen vervult: ‘Zij willen ons vergiftigen!’ En een algemeen naar huis toe rennen volgt op dien angstkreet. Nu wordt de heele bevolking wakker. Het vermoeden wordt zekerheid. Twee, drie - sommigen zeggen: vijf - kinderen zijn al vergiftigd. Niet enkel de moeders, maar ook de vaders stormen naar school, aanzienlijke en armen - ieder wil zijn kind uit de klauwen van de meesters redden.

Natuurlijk komen de autoriteiten in beweging. Aan den

kapitein der Carabinieri, aan den prefect, (het hoofd der provincie), aan den inspecteur van het onderwijs wordt getelegrafeerd. De prefect zendt een hoog geplaatst ambtenaar van den publieken veiligheidsdienst; de inspecteur, die toevallig in de nabijheid rondreisde, komt zelf.

Lach niet; de zaak is gelukkig goed afgeloopen. Had een der kleinen toevallig buikpijn gekregen, niet alleen zoude de meester door 't woedende volk gelyncht zijn, maar wellicht de geheele gezeten burgerij van 't stadje. Reeds het vorige jaar, in den cholera-tijd, spookte het erg in de hoofden der lagere bevolking, en de voorraad aan geweren en ammunitie was uitverkocht.

Vrees voor vergiftiging van staatswege is trouwens in Sicilië niets nieuws. In 1837, terwijl de cholera woedde, spoorde te Syracuse een advocaat - natuurlijk met bijbedoelingen - tot opstand tegen het gouvernement aan, dat arsenik-zuur in de lucht verspreidde en zoo de cholera veroorzaakte. En in Catania volgden een markies en een professor zijn voorbeeld. Zij noemden de cholera niet: asiatica, maar borbonica. Dáár vatte inderdaad de opstand voet, en ware niet het provincialisme zóó krachtig op 't eiland ontwikkeld, zoodat wat Catania in vlam zet, Palermo koud laat, - de toestand ware hoogst ernstig geworden.

Dezelfde beschuldiging liep in 1854 rond, en zelfs heden ten dage is de Siciliaan uit de volksklasse vast overtuigd dat tegen hem samenspannen het gouvernement en de bezittende klassen, geholpen door de medici en de politie. Met vergif willen deze hem en zijns gelijken uit den weg ruimen, om zoo den al te grooten toewas der bevolking te stuiten. De rijken loopen daarbij geen gevaar. Zij kennen een geheimzinnig tegengif. Het wordt aangeduid enkel door ‘*contra*’, d.i. tegen.

Waarlijk, geen hoog denkbeeld heeft de Siciliaan van de vaderlijke liefde zijner Regeering! Maar hoe deze inderdaad hare taak vervult, moge blijken uit de geenszins alleenstaande klacht, geuit door een magistraatspersoon van de rechtbank te Sciacca. Aldus sprak aldaar de procureur des Konings bij den aanvang van het rechterlijk jaar 1906: ‘De Staat, die niets deed om ons volk op te beuren’ - en hierop volgde een reeks tekortkomingen - ‘heeft ons zelfs

uitdrukkelijk beleedigd door naar dit eiland - als ware het een boevenkolonie - gestrafte rechterlijke ambtenaren te verplaatsen. Zoo ontbreekt hun de noodige autoriteit, en gaat het vertrouwen in de rechtspraak verloren. Ja, uit zelfzuchtige politiek heeft de Regeering al onze takken van bestuur verpest, en zoodoende de overmacht der mafia als 't ware officieel bevestigd.'

En deze aanklager staat niet alleen. In Februari 1911 uitte Senator Franchetti de volgende beschuldiging ten aanhoore van een uitgelezen milaneesch publiek: 'Van af 1861 hebben alle regeeringen, om 't even van welke politieke richting, in Zuid-Italië niet gezien een land om te besturen, maar enkel een troep hongerende parlementsleden. En alle groote vraagstukken betreffende de wedergeboorte van die rampzalige landen losten zich voor deze staatslieden op in deze eene kleinzielige beslommering: hoe daar het verkiezings-mechanisme ten eigen bate te doen werken!'

V.

Waarlijk, de emigrant mag blijde zijn, zoo hij zulk een land achter zich laat! Heen gaat hij dan ook in alle geval. Zoo de tracoma hem Noord-Amerika verspert, dan maar naar Zuid-Amerika gestevend, waar men minder scherp ziet!

Op zee heeft de landverhuizer niet te klagen: de italiaansche regeering laat tegenwoordig geen booten toe, die òf te langzaam varen, òf geen voldoende ligging of voedsel verschaffen. Ook moet geneeskundige hulp aanwezig zijn. Maar toch is de reis geen genoegen, want eerst aan de overzijde weet de emigrant zeker of hem werkelijk vergund zal worden Amerika's grond te betreden. Dáár wacht hem een strenge keuring door den amerikaanschen geneesheer, aangesteld door het amerikaansche gouvernement. En diens beslissing is onherroepelijk. Afgekeurd, wordt hij dadelijk teruggezonden.

Doch nemen wij aan dat onze Siciliaan werkelijk het land der vrijheid mag betreden. Zijt gij, lezer, ooit in een land geweest waar gij, niettegenstaande onze hooggeroemde veeltaligheid, geen mensch verstaan, geen opschrift lezen kunt? Zoo heel ver behoeft gij niet te gaan; het kan u in Hongarije overkomen, waar uit patriotisme niemand duitsch

wil spreken, en om minder prijzenswaardige redenen ieder in 't fransch en engelsch zwijgt... als een mof.

En stel u nu voor den onwetenden en ongeletterden Siciliaan, kersversch uit zijn bergstadje met de steile kronkelwegjes en onverlichte straten en pleinen, plotseling staande in de grootste stad der wereld; die metropolis, waarbij vergeleken Londen saai en stil schijnt, met huizen hoog als de hemel en straten van eindelooze perspectief; waar een aldoor zich haastende menigte korte onwelluidende klanken uitstoot. Wie zal zich zijner aantrekken?

Wees niet bezorgd: al is de Siciliaan doodarm, toch is er wat van hem te halen. Want heeft hij niet handen om te arbeiden? En daar ginder heerscht arbeidersnood; een eerlijk makelaar kan dus wat aan hem verdienen door vraag en aanbod bij elkaar te brengen. Een oneerlijke nog veel meer! En zonder het te willen, heeft het amerikaansche gouvernement een leelijk type geschapen: de *padrone.*

De oorsprong van het euvel ligt reeds vrij ver achter ons. Toen in 1864 Amerika groote behoefte kreeg aan nieuwe arbeidskrachten, werd een wet uitgevaardigd waarbij aan hen, die in Europa werkwolk aanwierven, toegestaan werd met dezen een arbeidscontract te sluiten voor den duur van hoogstens twaalf maanden, en de voorschotten voor den overtocht te verhalen op het uit te betalen loon. Reeds in 1868 werd die wet opgeheven, en in 1885 werd het zelfs verboden arbeiders onder een contract te laten overkomen. Maar de eens in 't leven geroepen aanwerver bleef bestaan, al zette hij nu zijn bedrijf in anderen vorm voort. Hij wacht nu den aangekomene in Amerika op, en biedt aan - tegen eene vergoeding van 5 tot 50 lire - om hem werk te verschaffen. Er zijn kleine, groote en heel groote *padrone's.* De kleinere - een tweeduizendtal - helpen maar enkelen voort of meestal er onder; doch ongeveer vijftig padrone's verhuren ieder tot 500 à 600 Italianen. Zij vragen daarvoor van hen 10 à 15 pCt. van het loon en weten zich nog allerhande bijvoordeeltjes te verschaffen, waartoe zelfs op den godsdienstzin van hun landgenoot wordt gespeculeerd. Zoo heffen de padroni bijdragen voor de eeuwige lamp, voor de Santa Vergine - bijdragen die natuurlijk voor andere dan geestelijke doeleinden worden aangewend. Alles te zamen weet de *Bossa-*

tura ('t woord is afgeleid van het amerikaansche *Bos*, dat op zijne beurt van ons Baas afkomstig is!) een niet onbelangrijk deel der zuur verdiende penningen op te slokken.

Toch komt er beterschap. In 1904 werd het *Commissary*-systeem ingesteld, dat o.a.: er voor zorgt dat aan alle werklieden de arbeidsvoorwaarden in de eigen landstaal worden uitgereikt. Twee jaar later werd het *Labor information office for Italians* opgericht, dat de italiaansche emigranten voorlicht; en hoe druk hiervan wordt gebruik gemaakt, bewijst het feit dat reeds in het eerste half jaar van zijn bestaan ruim 33.000 inlichtingen werden verstrekt en meer dan 3700 Italianen werden geplaatst.

Zeer wordt echter betreurd dat die emigranten - vooral de Sicilianen - zoo in en nabij de groote steden blijven hokken. Doch het is wel begrijpelijk dat zij 't liefst bij elkaar blijven in groote troepen, wegens hun gebrek aan taalkennis en gehechtheid aan hunne landsgewoonten. Daarenboven - zooals reeds werd aangestipt - ook in Sicilië leefden zij in steden, en wie eens in steden woonde, is niet meer naar 't land te lokken. Zóózeer is onze beschaving onnatuur!

Derhalve is het niet te verwonderen dat zich in New-York een geheele italiaansche stadswijk heeft gevormd; zelfs hebben zich daar de emigranten uit de Mezzogiorno (zoo noemt men nu 't oude Koningrijk der beide Siciliën) met echt ingeboren provincialisme naar de landstreek gescheiden: Elisabethstraat is westelijk-Sicilië, in Catherine- en Monroestraat wonen de oostelijke Sicilianen, - Mulberry is daarentegen klein-Napels.

Trouwens, in een groote stad vinden zij gemakkelijker allerlei soort werk. Zij venten groenten en vruchten, worden straatmuzikanten, schoenpoetsers, drankverkoopers, straatvegers, voddenrapers - vatten in één woord alles aan wat de geboren Amerikaan beneden zich acht. Wie geschoold is: de metselaar of timmerman, kan natuurlijk in eigen vak meer verdienen; doch het is teekenend voor amerikaansche toestanden dat de ongeschoolde arbeider - of zooals men in 't nederlandsch bij voorkeur zegt: de *unskilled laborer*, de man met enkel armen: *bracciante*, het beste slaagt. Zoo iemand is niet bang, al naarmate de gelegenheid zich voordoet, 't een of 't andere aan te pakken.

Velen worden grondwerkers; wat bij de sterke bouwkoorts

en den spoorwegaan- en uitleg, wel begrijpelijk is. Zij kunnen dan eveneens in troepen samenhokken. Zie hier hoe zij leven: zij wonen - afgescheiden van de andere natiën - in door de Maatschappij opgerichte keten. Doen zelf hunne inkoopen en voeden zich uitsluitend met italiaansche producten. En heelemaal op zijn italiaansch - alleen iets beter. Vleesch blijft echter, evenals voorheen, een zeldzaamheid, al is de arbeid zooveel zwaarder dan thuis. Brood, koffie, wat sardines of kaas, groenten, aardappelen en natuurlijk: macaroni - ziedaar de spijslijst. Gevolg hiervan is dat de uitgaven laag blijven. Waar engelsche en amerikaansche werklieden 40 à 45 gulden per maand verteren, en de minder op, den tand zijnde Hongaren en Slaven ongeveer 27 gulden, is het *gemiddelde* der italiaansche uitgaven maar 22 gulden. Héél zuinigen weten zelfs met 10 gulden 's maands rond te komen.[1)] En dat in een land, waar als eenheid van geldmaat de rijksdaalder dient!

De gevolgen blijven niet uit: goede en slechte. Daar het dagloon gemiddeld drie en een halve gulden bedraagt, legt zoodoende de Italiaan per dag ruim een rijksdaalder over. 't Zijn sterke beenen die de weelde dragen. En de uitkomst bewijst dat de Siciliaan inderdaad zeer sterke beenen heeft. Want de man die thuis nooit geld zag, wordt niet brooddronken. Misschien zelfs is er geen sympathieker figuur dáár in het land over zee, dan die onwetende, ongeletterde bijgeloovige, van wien de Amerikanen zóó zeer gruwen, dat bij hem vergeleken, de neger blank schijnt, en waarover het doodvonnis wordt geveld door dat éene veelbeteekenende woord: *undesirable.*

Want alle ontberingen getroost zich de Siciliaan met één doel voor oogen: weer thuis te komen bij vrouw en kinderen of verloofde. Inderdaad, hier krijgt het befaamde *auri sacra fames* een hoogere beteekenis. Het is een *heilige* goudhonger, welke den Siciliaan drijft. En de martelaarskroon wordt hem dikwerf niet onthouden. Want is het loon hoog, ook de arbeid is zwaar, veel zwaarder dan in eigen land. En door de slechte behuizing, het onvoldoende voedsel ontwikkelen zich ziektekiemen. Velen komen als hopelooze teringlijders thuis... zoo zij al terugkomen.

1) Frank J, Sheridan. *Italian*, *Slavic and Hungarian unskilled emigrant laborers in the United States.* (*Bulletin of the Bureau of Labor* n°. 72).

Maar een goudstroom stort zich uit over Sicilië. Hoe groot, kan vrij nauwkeurig bepaald worden, wegens de eigenaardige gewoonten der emigranten. Het eerste jaar potten zij op; in het tweede - als zij zoodoende een aardig sommetje bijeenhebben - wordt het bedrag naar huis gezonden, hetzij per brief, postwissel of wissel. Eindelijk, als het derde jaar ten einde spoedt en de thuiskomst in zicht is, wordt het overgespaarde weder bij zich gehouden en zoo medegebracht.

Zie hier voor Sicilië de cijfers over 1907:

Medegebracht door 30.000 terugkeerenden	18 millioen lire
Verzonden per brieven met aangegeven waarde	33.5 millioen lire
Per postwissel verzonden	18.8 millioen lire
In wissels op Italiaansche banken	2.7 millioen lire
Verzonden in gewoon aangeteekende brieven	33 millioen lire
Te zamen	106 millioen lire

Natuurlijk zijn niet alle getallen wiskundig juist; doch zoo men bijv. vrij nauwkeurig weet welk bedrag verzonden wordt per gewoon aangeteekenden brief, is dit een gevolg van het analphabetisme. Meestal opent de geadresseerde den brief in tegenwoordigheid van den postbeambte en vraagt dezen gemoedelijk na te zien of het gezondene klopt met de opgave van den schrijver.

Begrijpelijkerwijze ziet de Amerikaan met zekere ergernis zooveel geld het land uitvloeien, en voegt hij deze grief bij de lange zondenlijst.

Zeker is de Italiaan in 't algemeen en de Siciliaan in 't bijzonder, geen heilige. Maar de pot verwijt den ketel dat hij zwart is. Want met wie komt allereerst, zoo niet uitsluitend, de emigrant in aanraking? Met politie en herbergiers. En ieder Nederlander weet voldoende van de door Tammany ingezegende verbintenis tusschen *policeman* en *saloonkeeper* om te begrijpen, dat de Siciliaan, die in 't land der vrijheid nog rottere toestanden aantreft dan te zijnent, geen reden vindt zijne ondeugden af te leggen.

Geen wonder derhalve dat ook dáár de vendetta en de mafia even lustig bloeien als in Sicilië zelf, en zelfs in meerdere mate omdat natuurlijk, wie thuis door de autoriteiten met een slecht oog wordt aangezien, 't eerste waagt om de zee over te steken. De proef op de som is dat de criminaliteit

in Sicilië daalt en stijgt met de mindere of meerdere terugvloeiing der uitgetrokken bevolking.

Maar dat de hardwerkende, sobere, sparende emigrant naar Amerika gaat om er een schrikbewind in te voeren, niemand die deze bewering met ernst kan volhouden; en een uitvoerig onderzoek, zoowel door Amerikanen als door Italianen verricht, bewijst dan ook ten volle dat er geen enkele reden is om deze zuidelijken achter te stellen bij andere landverhuizers.[1)] En het amerikaansche goud moge wegvloeien, wat de italiaansche arbeid wrochtte blijft en draagt rente. Trouwens, beter dan te klagen, is het de handen uit de mouw te steken en het euvel te stuiten. Dat doet o.a.: die niet hoog genoeg te prijzen instelling: de Amerikaansche Christelijke jongelingen-vereeniging, een instituut waarin een zeldzaam frissche, echt christelijk-opgewekte geest heerscht. Die vereeniging overwegende dat de emigrant zonder taal-en landkennis aangekomen in Amerika, weerloos valt in de handen van wie er hun werk van maken zulke hulpeloozen uit te buiten, neemt het eenige middel te baat dat werkelijk helpen kan. Zij wil de landverhuizerswereld wijs maken vóór de aankomst, op de reis zelve. Daartoe stuurt zij jonge mannen en vrouwen van goeden wille naar de landen van herkomst. Nadat deze zich de taal en gewoonten hebben eigen gemaakt van 't volk, dat landverhuizers uitzendt, begeven zij zich naar de plaatsen van inscheping, zoeken daar het vertrouwen der emigranten te winnen, en gaan met hen en *in dezelfde* klasse aan boord, om dan, tijdens de zeereis, hen te beleeren welke gevaren hen wachten, en hoe ze handelen moeten, eenmaal aangekomen in 't vreemde land. Praktisch christendom, dat niet zielen, maar harten wint!

Doch zelfs zonder bijzondere middelen verbetert de toestand geleidelijk. Hoe zeer zich de Italiaan, en vooral de Siciliaan moge afscheiden, toch dringt onwillekeurig de amerikaansche beschaving tot hem door. In Sicilië zelf vindt men daarvan onwraakbare getuigen. Want al kent gij geen woord van de landstaal, doorkruis onbekommerd het eiland, zoo gij engelsch kunt spreken. Overal kan men u dan

1) Zie het reeds, aangehaalde, door Colajanni uitgegeven werk, waarin zeer uitvoerige vergelijkingen voorkomen met emigranten van anderen landaard, o.a.: wat de criminaliteit betreft.

voorthelpen, en indien de aangesprokene u niet mocht verstaan, dan roept hij zijn dichtbij op 't land werkenden broer of neef, die in Amerika was. Dikwijls wordt gij zelfs van uit de verte met een engelschen groet gepraaid. Want de Siciliaan is trotsch op zijne verkregen kennis en ziet natuurlijk ieder vreemdeling aan voor Engelschman of Amerikaan.

Laat ik tot juist begrip hier opmerken dat inderdaad tot voor korten tijd alleen dezulken Sicilië bereisden. Sedert heeft zich de toestand gewijzigd, en gaat de Germaan ter bedevaart naar het eiland waarover eenmaal de Hohenstaufen regeerden. Bijgevolg trekt zich de Angelsakser terug. Want evenmin als op commercieel gebied, gaan de twee natiën goed samen in de landen der kunst. Baedeker teekent zelfs in zijne latere reisgidsen nauwkeurig aan waar de eene en waar de andere zijn intrek neemt; ja er zijn zelfs hotels waar men meer of min beleefd den Duitscher weigert.

En de Nederlander? O, waarde landgenooten, doet toch geen moeite om den germaanschen stempel weg te doezelen, waarmede moeder natuur u onherroepelijk gekenmerkt heeft! Gij kunt daarginder geen hoteldrempel overschrijden, of nog vóor gij den mond opendet, heeft de portier u geclasseerd en in 't duitsch aangesproken. Geen krantenjongen zal u op straat den New York Herald aanprijzen, maar stopt u dadelijk de Münchener of de Berliner onder den neus. En de naar vrachtjes hunkerende huurkoetsier biedt u niet een ‘carriage’ aan, maar een ‘Wagen’. Alleen de over den kop duikelende straatjongen bedelt nog om een ‘penny’. Blijkbaar heeft onze duitsche broeder het nog niet zoover gebracht in royaliteit als onze engelsche en amerikaansche neven!

Maar er is dan toch verschil! roept gij verschrikt, als voeldet gij reeds den Pickelhaube op 't hoofd. Zeer zeker; maar denkt gij dan soms dat de Siciliaan en de Milanees dichter tot elkander staan in taal en geaardheid dan wij den Brandenburger, of de Marseillaan den Normandier? Overigens is er allerminst reden om ons op Sicilië of verder in de Mezzogiorno over de duitsche verwantschap te schamen. Niet slechts de beste hotels, de eerste boekwinkels, de fijnste banketbakkerijen - en noodwendig gevolg: de meest vertrouwbare apotheken worden door Duitschers bestierd, maar ook vele groote handelshuizen dragen duitsche namen.

De handel volgt niet langer de vlag, maar den zwartgerokten en witgedasten kellner. Doch zulks niet enkel met profijt: óók met eere!

VI.

Waarom echter blijft de Siciliaan niet in Amerika, als hij er zoo veel geld verdient, evenals de overige Europeanen doen, en zelfs zijn eigen stamverwanten uit het Noorden?

Gij zoudt die vraag niet stellen indien gij Sicilië met eigen oogen hadt gezien! Doch onze voornaamste bron blijft nog steeds Goethe's reisverhaal. En evenals de meesten, die Italië en Sicilië bezoeken, is hij aan 't verkeerde eind begonnen; heeft als 't ware tegen het heil in gereisd. Voor hem en zijne tijdgenooten was dat minder erg, dan voor hedendaagsche touristen. Want de achttiende-eeuwsche opvoeding was eene andere, en onze vaderen stonden nader bij de Oudheid en de Renaissance dan wij. Voor ons, die meer geletterd en minder beschaafd zijn - al is eene kentering ten goede te bespeuren - is daarentegen op kunstgebied alles nieuw, en de eerste zéér sterke indrukken blijven overheerschen. Doch juist daarom mogen wij niet met het noorden van Italië beginnen. Want welk een ontnuchtering, welk een val, als na Milaan, Venetië, Bologna en Florence, na dien triomftocht door het gebied der edelste renaissance, Rome wordt bereikt! Hoe gekunsteld en overladen schijnen dan de paleizen en kerken der stad, waarop het pausdom onuitwischbaar zijn stempel heeft gezet! Voor de virtuositeit, het geniale dier latere scheppingen hebben wij dan nog geen oog: te zeer leerling, te weinig zelfstandig om het schoone te zien dóór het overdrevene heen.

En tevens bederft ons dat Rome de daar tronende Grieksche en Romeinsche kunst. Wij kunnen maar niet in de vereischte stemming komen. Zoo waardeert nà Wagnermuziek het oor niet Mozart of Gluck: de volle klank van het koper verdoofde tijdelijk het gevoel voor de fijnere harmonie van snarenspel en houten blaasinstrumenten; wat heftig is, schijnt tam; wat vol is, mager.

En als men dan eenigen tijd hulpeloos in Rome heeft rondgezworven, wordt met schrik bemerkt dat de vacantie

ten einde spoedt. Gauw Napels en Pompeii doorgehold, en men keert terug naar eigen land, overtuigd dat het verstandiger is de dooden te laten rusten.

Maar men moet met Napels aanvangen! Daar stoort niets de studie der oudheid.[1)] Langen tijd worde doorgebracht in het museum, dat beter dan eenig ander ter wereld inleidt in het romeinsche leven, en waar men kan leeren beelden zien. Beelden toch zijn voor ons, noordelijken, moeielijk te begrijpen. Wij zien er te weinige, en door afbeeldingen kan men ze niet leeren waardeeren - evenmin, de vergelijking moge vulgair zijn - als door eene beschrijving het bouquet van fijnen wijn. Beelden eischen ruimte, eischen omgeving, en bovenal eischen zijlicht! En het zuidelijk licht kunt gij hierheen evenmin overbrengen als het zuidelijk glansen van hemel en zee.

Hebt gij dan in Napels, in Pompeii en te Paestum lang genoeg rondgewaard om de levenden te kunnen vergeten, dan is nóg niet noordwaarts te gaan, maar eerst naar Sicilië te stevenen. Want dáár eerst vindt gij terug de Natuur der oudheid, de grieksch-romeinsche bouwwerken in hun eigen, onveranderd kader. Doch gij moet niet, zooals Goethe, 't eerst te Palermo aan land gaan! Dat zou alles bederven. Goethe, dáár de Odyssee lezende, stelde zich een pensum, en niet meer dan het vooraf vastgestelde aantal regels werd doorworsteld. Zoo iets teekent. Maar in Palermo bruist dan ook te zeer het moderne leven en houdt ons vast. Het is een *zuidelijk* Napels! Doch ligt Napels te midden van uitgestrekte groentetuinen, wel verrassend door vruchtbaarheid, maar toch banaal; Palermo daarentegen glanst als een parel in een gouden schelp, gevuld met bloemen en vruchten: *conca d'oro*, zooals die halfcirkelvormige vlakte, omringd door hooge bergen, niet zonder reden heet. Alles dringt er tot genieten van het heden. Zelfs in het museum wordt het oog meer getrokken door de bloemenranken, welke zich slingeren om de kolommen der *cortile*, dan door de binnenshuis geborgen schatten. En te zeer wordt de geest verontrust door die ons zoo vreemde en toch zoo aantrekkelijke

1) Feitelijk is er op het gebied der gothiek en der renaissance te Napels veel te genieten, doch dat bemerkt men niet bij het eerste bezoek.

architectuur der Arabieren en der byzantysche Noormannen, dan dat men in die stille gemoedstemming kan geraken waarin doode dingen alleen worden gewaardeerd.

Neen, wie naar Sicilië gaat, moet te Messina aanlanden. Daar is alles, sedert de stad werd vernietigd, enkel natuur. En in weinige uren voert, langs de kust, door citroen- en oranjebosschen (Goethe zag die óók niet, want de groote aanplantingen dagteekenen van den jongsten tijd), de trein naar de eenzaamheid, naar Taormina, of juister gezegd naar het kleine plaatsje aan den voet van den tweehonderd meter hoogen berg, waarop dat stadje ligt: naar Giardini.

Dán zal uw indruk anders zijn dan die van Goethe, die enkel aanteekende in zijn dagboek: ‘Gott sei Dank, dass alles was wir heute gesehen, schon genugsam beschrieben ist!’ Zoo juicht alleen iemand, die zelfs van 't schoonste genoeg heeft; en hij bleef dan ook den volgenden dag kalm onder de boomen liggen te Giardini, terwijl zijn trouwe vriend en huisschilder het zonnige bergpad moest opzwoegen om voor hem uit te teekenen het grieksch-romeinsche theater. Ik wed, dat zoo er prentbriefkaarten waren te krijgen geweest, Goethe dadelijk zoude zijn doorgereisd!

Maar, zooals ik reeds opmerkte: Goethe begon Sicilië van den verkeerden kant, trok van Palermo dwars door 't eiland. En dat te paard, onder zengende zon! Meer dan volop kon hij dus den Etna van alle kanten genieten (al is juist van uit het Taorminaansch theater de aanblik zóó overweldigend) en hij was alreede te Girgenti en te Selinunte over zoovele grieksche steenstompen gestruikeld, dat het wel te begrijpen is, zoo hij, onder den indruk van ‘hoe warm het was en hoe ver!’, liever rustig beneden bleef, in de schaduw van de rots. Vergeet daarbij niet dat Goethe als dichter een eigen leven leefde! En blijkens zijne aanteekeningen, bracht hij dien tweeden dag door met te peinzen over zijn voornemen tot het dramatiseeren der geschiedenis van Nausikaa, waarvan enkel een paar tooneelen van het eerste bedrijf geschreven werden.

Maar wie Sicilië andersom bereist, te Messina aan land stapt, dan dadelijk doorspoort naar Giardini, terwijl de hooge bergrand steeds den Etna onzichtbaar houdt, over hem zal een geheel ander gevoel komen, wanneer hij eindelijk, boven op de bergvlakte, na het roezige afstappen in 't hotel, alleen wordt

gelaten in de zwijgende, halfcirkelvormige ruimte, en dáár hem de Etna wordt geopenbaard. Geen achterdoek van den besten griekschen of romeinschen schilder kan ooit geëvenaard hebben het tafreel dat de Tijd - die grootste der kunstenaars - nu zichtbaar heeft gemaakt door omver te werpen het middendeel van den hoogen muur, welke voormaals het tooneel afsloot aan de achterzijde. En niet uren, maar dagen en weken kan men er doorbrengen, uitgestrekt op het hellende bloemtapijt, dat eveneens die onvergelijkelijke artiest heeft uitgespreid over de eertijds in halven cirkelvorm opstijgende zitplaatsen. Dáár, en dáár alleen herleven Aeschylos, Sophocles en Euripides, terwijl van lieverlede witte gestalten de ruimte vullen en deelnemen aan de handelingen, eens door hen gedicht.

En als men dan, moede van het turen op het witte blad met de zwarte letters, de oogen opslaat!.... Overweldigend - voor 't eerst gezien, als versteenend - werkt de aanblik van den Etna, welken de Sicilianen noemen Mongibello: Berg-berg - den latijnschen en den arabischen soortnaam samenkoppelend in een bedremmeld stamelen, dat beter dan elk vergrootend toevoegsel den indruk weergeeft van dit ontzettend natuurverschijnsel.

Terwijl de andere - in vergelijking zooveel lagere - bergen van noord-oostelijk Sicilië zijn als plotseling verstarde golven van een verbolgen oceaan: alle glooiingen onderverdeeld, opnieuw geplooid in tallooze groene en grijze of gele of roode heffingen en dalingen, door overmaat van afwisseling vermoeiend om te aanschouwen in die felle zuider zonneschittering, rijst de Etna stil omhoog, heel alleen, uit de door geen heuvelen onderbroken, matelooze Phlegeïsche vlakte. Twee zéér eenvoudige lijnen: de een uit 't zuiden opstijgend uit zee, zéér flauw, de ander uit 't noorden iets steiler zich verheffend, vormen samenkomend de felwitte, driehoekige kruin.

Boven dat hel wit, door geen enkele schaduw onderbroken, - want op dezen afstand gezien, heeft de Etna een volkomen effen oppervlakte - welft zich even onmetelijk en stil het strak-blauwe uitspansel. In winter en voorjaar, als de wolken schatting brengen aan den eenzamen bergreus, is die witte driehoek een paar duizend meter hoog. - Doch de helling daarbeneden, met hare tallooze stadjes (want dit deel van Sicilië

is uiterst dicht bevolkt) prijkt in allerlei schakeering van paars, al naarmate de stand der zon, en duikt eindelijk in een groene vlakte, groen in tweeërlei schakeering: diep groen, de citroenbosschen; fel groen, het jonge uit den grond spruitend koren - een fluweelen tapijt gelijk.

En op hare beurt wordt die groene voeting in statige ruime bogen omzoomd door een grijsbruine strook: de smalle, steenige strandvlakte, welke van de nu eens turkoisblauwe, dan weer smaragdgroene zee gescheiden wordt door een witten schuimrand. Breeder of smaller is die rand, naarmate richting en sterkte van wind; soms koninklijk breed als de hermelijnen zoom van een kroningsmantel, wanneer de gevreesde ‘grecco’, of ‘sirocco di levante’ de golven ophetst tegen de steile klippen; straks slechts een smal boordsel, als de regenbrengende, van de zee afgekeerde westewind aanstrijkt over de bergen.

Zoo doet zich de Etna, gezien ver weg, van uit het theater te Taormina, voor als een éénheid. Doch die eenheid wordt tot een verrassende veelheid, voor wie een tocht maakt met den Circum-Etnea spoorweg: een ijzeren gordel op ongeveer duizend meter boven de zeevlakte, om 't lijf van den reus geslagen.

Een onvergetelijke tocht! Van uit Giardini - het spoorwegstation van Taormina - met den gewonen trein tot aan Giarre, aan den voet van den berg, steeds door volbeladen citroenbosschen, met vruchten - zooals zij daar nog onbezoedeld aan de boomen hangen - zóó fonkelend geel, dat er waarlijk geen groote verbeeldingskracht noodig was om ze eertijds gouden vruchten te denken. En het is alsof er ook goud aflekt van de boomen op de hooge klavergrassen, welke den boschgrond dicht bedekken, zóó vol staat deze met gele bloemen van allerlei grootte en gedaante: sommige komvormig als onze boterbloemen, andere hoog opschietend als kelken op fijnen steel. Waar de citroenbosschen afgewisseld worden door weideland, is al dat goud vervangen door een strooisel van witte en roode bloemen. Nu eens zijn de velden als besneeuwd, elders fonkelen zij in vuurgloed. En de bermen der wegen zijn als borduursels van fijne witte of roode kant. Op de bouwlanden - het is half Maart - bloeien reeds de erwten en boonen licht-paars. Elders op en langs het braakland blinkt de witte hei, de gele brem,

de rozige meidoorn. En den mandarijn kan men herkennen aan zijne tallooze heel kleine fijne witte knopjes, zoo geheel verschillend van den bloesem der oranjeboomen.

Te Giarre wordt overgestapt in den lokaaltrein. Ellendige wagens, ergelijk voor wie wenscht uit te zien, en zoo vuil, dat men nooit zou gelooven, dat zóóveel hollandsch kapitaal in dien Circum-Etneaspoorweg is gestoken... en verdwenen.

Bij het langzaam stijgen, komt men, uit het gebied der citroenen, 't eerst in het rijk van de druif. Nu nog kleine kromme, taklooze stompjes; naast elk een kegelvormig aardhoopje - alsof er legers van mieren hun tenten hadden opgeslagen. Alles is in rouw: dofzwart de aarde, dof-zwart de uit lavabrokken opgestapelde terrassen. Hier en daar een groote dofzwarte kunstig opgebouwde steenhoop, alsof 't een reuzenaltaar ware voor vuuraanbidders. Het zijn de eertijds verspreid liggende lavabrokken, welke men van den akker heeft geruimd.

Iets verder, iets hooger - want de lijn stijgt voortdurend, zij 't ook langzaam - het gebied van den hazelnoot. Deze is in perken geplant - perken van hoog, slank hakhout: mooi gaaf, glanzend, onbemost hout. Om die boomkransen is de grond zorgvuldig losgemaakt.

Eindelijk bereikt de trein de echte lavavelden. De onvermoeide Siciliaan heeft de brokken, welke nog niet verweerden, zooveel mogelijk benut tot het maken van steenen omheiningen. Waar de hoeveelheid te groot was, zijn wederom die eigenaardige altaar-vormige steenhoopen opgetast. Tusschen de steenen is overal de wijnstok geplant; want steeds hooger klimt de druif den berg op. In 1830 lag de uiterste grens op 1000 meter boven den zeespiegel, vóór 't einde der 19^{e} eeuw was reeds de 1200 meter bereikt; nu wordt die op 1300 meter hoogte aangetroffen. Evenzoo acclimatiseert men er den citroenboom. Vroeger groeide die niet boven de 250 meter, thans reeds op 500 meter; en ontbrak niet het water - de citroen eischt rijkelijke bevloeiing gedurende een viertal maanden - dan zou men dien tegenwoordig op nog grootere hoogte vinden.[1)]

1) De citroen, hoewel reeds sedert onheuglijke tijden op Sicilië inheemsch, werd eerst in het tijdperk 1870-1885 in grooten getale geplant.

Tot zoover is den vreemdeling - die te Napels zijnde, natuurlijk den Vesuvius bezocht - niets onbekends voorgekomen. Slechts is hier alles op véél grooter schaal. Maar bij Randazzo - het door normandische architectuur zoo bijzonder aantrekkelijk stadje - begint het wonderland. Onmiddellijk na deze plaats (steeds miraculeus gespaard!) beginnen de eigenlijke lavawoestijnen. Het zouden troosteloos zwarte onmetelijkheden zijn, indien niet de Natuur in elke daling van de brokkelige steenmassa liefelijk een tuiltje hoog opschietende groote gouden bloemen had geplant. Als een Versaillaansch tuinman is de natuur te werk gegaan: zoo netjes staan de bloemen in ruitvorm; nergens een plantje waar zulks de symetrie zoude kunnen verbreken. Het reusachtige zwartgele bloemperk glooit van af de hoogte, waarop de trein zich beweegt, in lange lijnen ver weg heen, tot in het diepe groene dal van de Alcantara.

Wat verder spoort de trein door lava van blijkbaar andere materie. Eeuwenoud, onverweerd, onbegroeid als op den eersten dag, en van den meest grilligen vorm. Het zijn versteende modderstroomen, de oppervlakte vreemdgekronkeld. Huizenhoog tegen elkaar optornende brokken, gelijk bij ijsgang de schollen op onze rivieren; onbegaanbare steenvloeden, waaruit plotseling Bronte opduikt, evenals bij wintervloed op Waal of Maas, een dorpje achter den hoogen bandijk.

Dan plotseling al dat troostelooze zwart omneveld door het bloesemwit van amandelboomen: een te grooter verrassing omdat te Taormina, waar de amandel in Februari bloeit, die boomen reeds het witte gewaad voor het groene verwisseld hebben.

Doch hier op 800 meter hoogte is alles achterlijk. Zoo wordt dus een dubbel wintervoorjaar genoten!

En nu moge appelbloei op hel groen grasveld verrukkelijk zijn, het is boerenmooi vergeleken bij die kleurenharmonie welke de fijne witte en roze nevel spreidt over den doorschemerenden - in soberen toon gehouden - ondergrond.

Na al dat witte gewolk, weer lavavelden met gouden tuiltjes. Doch hier is het uitgeworpen steenmengsel van anderen aard dan straks: in plaats van op zwarte kale velden, zijn hier de gele bloemen op een golvend grijs tapijt van korstmossen geplant. En het bloemenperk heeft ook

een anderen achtergrond. Aan de overzijde van de zuidwaarts stroomende Simeto (wij zijn de waterscheiding overgetrokken) rijst uit de groene dalvlakte een bergketen omhoog, die blijkbaar ook van vulcanischen aard is. De fel door de middagzon beschenen, naakte hellingen schitteren in alle schakeeringen van paars en bruin, hier en daar slechts onderbroken door het groen van grasbegroeide vlakken. En verderweg, boven dien bergrand uitstekend, weer andere hoogere bergketenen, in die wazig warme atmosfeer, al naar mate den afstand, steeds bleeker en bleeker blauwgrijs getint.

Landschap van ongeloofelijken kleurenrijkdom, dat straks overgaat in het stemmig grauw groen van Corot, als de trein weder afdaalt tot de zone der olijfboomen. Uit de zware, zwarte, als door vuur verschrompelde en gekronkelde boomstompen schieten fijne, jonge takjes, welke het wazige grijsgroen dragen. Hier staan de olijfboomen in kleine grasperkjes, welker jong groen fel- afsteekt tegen het zwart der lavabrokken, die op dat gras bijeen zijn vergaderd tot donkere bloembedden.

En op die zwarte bedden staan groote cactussen - nu nog zonder de roode vleezige vruchten, welke een hoofdvoedsel uitmaken van den Siciliaan. Maar ook zonder deze, vormen die planten door hunne stokstijve platte bladen een scherpe tegenstelling met het luchtige wuivende olijvengroen.

En steeds dalend, - naarmate Catania nadert, - de oranjebosschen met hunne gloeiende vruchtballen! Waarlijk, de geheele kleurengamma wordt doorloopen bij dien Circum-Etnea tocht. En dit alles is slechts wintertooi, hoe moeten dan voorjaar en zomer wezen!

Wat kan in Amerika een Siciliaan vinden, dat hem dit vaderland doet vergeten! Meer nog dan van den Zwitser, is zijn *Heimweh* gerechtvaardigd, en niemand heeft dat gevoel krachtiger uitgedrukt dan Homeros, toen hij bij Odysseus' bezoek aan het Rijk der schimmen, aldus den gestorven Achilles liet grommen: ‘graag ruil ik mijn koningschap in het Rijk der dooden, voor op aarde, in het volle daglicht, het lot van een daglooner, in dienst van den armsten boer!’

Gij kent dien contadino en zijn armelijke hulp: de

bracciante, en weet hoe hard en hoe onbenijdbaar - voor een levende - dat bestaan is. Maar alles wil Achilles, de trotsche, voor niemand zich buigende krijgsheld lijden, elke vernedering is hem goed, mits hij maar weer moge genieten in zonneschijn die heerlijke aarde. 't Is waar, Sicilië was zoo veel rijker dan nu, in den tijd waarin Homeros zong!

Want ik heb u enkel rondgeleid langs de kust en op de hellingen van dien, niet enkel geografisch, maar ook orologisch alleenstaanden Etna. Van zijn hoogen kalen top storten de regens niet af in alles verwoestende modderstroomen: de zeer poreuze hellingen zuigen het water op, en ondergronds langzaam afdalend, vormt het water lageraf bronnen en bekkens, waaruit de landbouwer in tijden van groote hitte de droogte kan bestrijden. Al is dan ook niet meer, zooals oudtijds, de Etna tot aan de sneeuwlijn bedekt met bosschen - ten deele verwoest door de gloeiende lavastroomen, ten deele door menschenhanden gesloopt - terecht is die berg het waarteeken van Sicilië, want hij heeft niet opgehouden een weldaad te zijn voor het land, en nergens woont een zoo dichte bevolking als aan zijnen voet.

Maar geheel anders en schrikkelijk zijn de gevolgen der ontbossching in het binnenland van Sicilië. Sporende dwars door het eiland, van het paradijs om Catania op den zuidoostelijken oever, naar het paradijs om Palermo op de noordelijke kust, is de lange dagreis als een rit door de troostelоosheid der hel. Geen boom, geen beek, geen huis, geen mensch. In den zomer mogen de hellingen van het dal, waarin de trein langzaam voortkruipt, bedekt zijn met een goudgeel graantapijt, nu, in den winter, zijn die door regenstroomen doorploegde dorre velden erger dan Dante's verschrikking; een rijk der zwijgende eenzaamheid. Achteloos hoort gij de stationsnamen afroepen, zonder op te zien: er zijn toch, zoo ver het oog reikt, geen bouwwerken te bekennen! Want de stadjes liggen ver weg; wel hoog, maar geheel verborgen achter die kale, den horizon afsluitende heuvels.

Slechts éénmaal, halverwege, wordt de reiziger getroffen. Als een arendsnest, de troostelooze vlakte beheerschend, ligt Castrogiovanni op een steile, kale rots, als een verbanningsoord voor eeuwig-verdoemden.

Nergens is het verschil tusschen eertijds en thans zóó scherp geteekend. Hier, op deze achthonderd meter hooge steilte stond eenmaal het altaar van Demeter-Kora, de meest gevierde godheid der oer-bevolking. Zoo ver het oog schouwen kon, golfden bosschen. En murmelende beekjes, afgewisseld door meertjes, maakten het heele landschap tot één tuin, zóó vol geurende bloemen, dat de jachthonden den reuk verloren en 't spoor bijster werden van het wild. Honderdvoudig gaf de gouden aar het graan weder, door den landman aan de aarde toevertrouwd.

En nu brengt de boom- en waterlooze vlakte om het oude Enna nauwelijks genoeg koren op om de tot een hoopje geslonken bevolking te voeden! Waarlijk, in zulke, eenmaal door de natuur te zeer gezegende landen vraagt men zich verbijsterd af: is de mensch geschapen naar het beeld Gods, of is hij een geesel der Schepping?...

Doch de morgen breekt reeds aan in die duisternis; 't is wel nog slechts een lage, smalle, nauwelijks lichtende streep, maar toch verkondigend de nadering van een hellichtenden dag. Daarvan wil ik verhalen in het volgend opstel, waarin tevens gewezen zal worden op een verschijnsel, dat zoo al in Sicilië, dank zij het amerikaansche goud en de amerikaansche discipline, zich krachtiger openbaart dan elders, toch ook op het vasteland van Italië bezig is de maatschappij geheel van aanzien te doen veranderen. Nergens ter wereld is de landelijke bevolking zoo roerig als in dat koningrijk. Doch ook alleen zóó kan er verbetering komen. Want vangen revoluties aan in de kringen der stedenbevolking, zegenbrengende, duurzame hervormingen moeten wortelen in het land.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Verzen.

I.
Lente.

Nu neemt de blonde zonnegod,
Uit meelij met mijn donker lot,
  Zijn kleuren en penseelen
En verft de velde' in groenen dos
En laat er duizend vogels los,
    Die liefdeliedjes kweelen.

Nu neemt de blanke manegod,
Uit meelij met mijn tranenlot,
  Zijn teêre zilverwazen
En toovert sproke-heerlijk om
De lentelaan in hoogen dom,
    De landen, in oasen.

O zonnegod! o manegod!
't Is of gij met de tranen spot,
  Die vloeien uit mijn oogen,
Alsof ze, omdat er bloemen veel
Aan struik ontluiken en struweel,
    Niet langer weenen mogen.

Ik wend mij van uw bloeiïng af,
Herdenkend wien zoo roekloos gaf
Mijn oogen ál die tranen
En bang, in kamer-schemer vlucht
Ik voor uw blauwe weelde-lucht
En voor uw groene lanen.

Ik 'hoor niet in uw wonne-woud:
'k Zou manezilvr en zonnegoud
Bederven met mijn tranen.
Nu wacht ik maar, gedwee en stil,
Of me in zijn armen nemen wil
De god, die stelpt de tranen.

II.
Wonderbron.

Mijn dichterziel gelijkt de wonderbron,
Waar bloem en blad, zoo teêr van kleure' en lijnen,
Hun schoon vereeuwige' en verkristallijnen,
Zoodat hun deren meer kan wind noch zon.

Veel uren broos, gedoemd tot vlug verdwijnen,
Heb ik gedompeld in die wel: - zoo kon,
Wijl die 't bederf van 't sterflijke overwon,
't Verleden nooit verwelken, doch verreinen.

'k Leg bloem en loover droomend stil bijeen,
Naast roode rozen blanke bloesemtwijgen,
Vergeet-mij-niet bij madelieven kleen.

Hoe star versteend, zij blijven toch mijn eigen,
Gezameld saam, in zalig liefde-zwijgen,
Gezameld saam met hem, die liet me alleen.

III.
Bloemen.

Hij bracht mij lentebloemen blauw.
En maagdepalm en mannetrouw
  Verwelkten in mijn handen.
Hij bracht mij lischbloem en sering
En 't bloemken van erinnering
    Aan hemels droomenlanden.

Hij bracht mij zomerrozen rood.
De rozen vlamden me in den schoot
  En schroeiden mij de handen.
Hij bracht mij zonnebloemen goud
En najaarsblaadren, die in 't woud
    Van purpren passie branden.

Maar zonbloem, lisch en Mei-sering
En rozen dunkten mij gering,
  Wijl ik verlangde een lelie.
Ik weende en kloeg, de liefste vroeg:
- 'En breng ik bloemen niet genoeg?'
      Doch ik verlangde een lelie.

Een lelie wel als Gabriël
Maria bracht, een blanke wel

Van hemelsche genade,
Albasten kelk vol lafenis,
Waar, wijl zij nog van de aardë is,
Mijn liefde rein zich bade.

Doch meidoorn bracht hij en jasmijn,
Bedwelmend zoet als zware wijn
En giftige tijloozen
En orchideeë' aromenzwoel,
Die geurden naar een donkren poel,
En bleeke tuberozen;

Ook, tot bedwelming van mijn pijn,
Papavers, die als kelken zijn
Vol slaap en doffe droomen.
Van de orchideeën werd ik krank,
Ik dronk papavers loome drank,
Liet komen wat zou komen.

En nu mijn lief mij laat alleen,
Van ál die bloemen rond mij heen
Bleef enkel de allerkleinste,
Blauw bloemken zonder weelde-aroom,
Als kindervroom een hemeldroom,
De kleinste - en de állerreinste.

Hoe bleef mij trouw vergeet-mij-niet,
Terwijl de liefste mij verliet,
Die langde mij geen lelie? -
Ik weet het niet, 'k begrijp het niet,
Maar blauw zal 't bloeien in mijn lied,
Zoolang ik vind geen lelie.

IV.
Hoon.

't Is me of ik hoor uw stem der booze dagen
Mij vleiend-valsch, met wreeden haatlach, hoonen:
- ‘Is 't u niet wél, bij ruischend woud te wonen,
Ombloeid van meidoorn en van rozenhagen?

Bij koele schaduw, zoete vogeltonen,
Azuur en zon, hoe kan uw lied nu klagen,
Ver van de stad vol zonde en vrouwen-lagen,
Van listen ver, die lachende u onttronen?’

Ach! onverzeld door velden gaande en lanen,
Kan mijn verlangen vreugd noch vrede vinden,
Van rozen morgen tot de zon gaat tanen,
Hoor 'k louter klacht in zang van voogle' en winden.
Mijn oogen branden in een mist van tranen,
Die mij voor 't mooi van heeml en aard verblinden.

V.
Weerschijn.

Nog kleurt de weerschijn van mijn eigen haard,
Door ontrouw plots verraderlijk gebluscht,
Mijn aanschijn, lang door vlammengloed gekust,
Gelijk het rood van de avondzon bewaart
Nog laat de hemel. - Was 't bewaken waard
De haard, dien 'k heilig waande? Zonder rust
Voedde ik het vuur en 't bleef me een droeve lust,
Hoe eenzaam ook, mijn veil'gste vreugde op aard.

Werd de Vestaalsche Maagd, die 't vuur vergat,
Gedoemd tot sterve' in folteringen wreed,
Hoe ze om vergeving en genade bad,
Ik, die zoo trouw mijn tempeldienst toch deed,
Die voedde 't vuur met àl wat ik bezat,
Werd, levend nog, begraven in mijn leed.

VI.
Te laat.

'k Voorvoel het wel: in wanhoop zult gij weenen,
Wanneer ten lest mijn moegeklaagde mond
In aarde koel voor eeuwig is verdwenen,
Wijl hij geen kus en liefdelach meer vond.

Dan zult gij schreien: - ‘Wee mij! ik dreef henen
Die zachte ziel, die nooit mijn wil weerstond,
Dat warme hart, dat wist wat tranen meenen,
Ik reet vanéen wat haar aan 't leven bond’.

In bang verlangen zult gij handen-wringen
En ál de kussen, die mijn liefde u gaf,
Zulle' u doorvlijmen, ál de erinneringen
Aan d'eigen ondank strieme' uw hart, tot straf,
Mijn liefde groot, vergevende álle dingen,
Zult dán gij roepen, maar die zonk in 't graf.

VII.
Gelijk een doode.

Gelijk een doode wil ik u herdenken.
Als, loom getreden uit haar huis van rouw,
In 't zwarte kleed, de bleeke weduwvrouw,
Wil ik mijn doode louter bloemen schenken.

De blauwe bloemen van geloof en trouw,
De rozeroode, die met honing drenken,
De slanke blanke, die ten hemel wenken,
De zonnegele uit liefde's Mei-landouw.

Ik laat mijn bloemen, vroom en droomend, vallen
Op 't eenzaam graf, waarin mijn doode rust.
Kapellen zweven, nachtegalen schallen
En tortels klagen, droef van liefdelust.
Slaap, doode, slaap! benijd er géen van allen.
Zóo koel is de aard dat ze álle vlammen bluscht.

VIII.
Verdwenen ster.

Gelijk, bij nacht, een eenzaam wandelaar
De hoog-geheimvol-blanke schoonheid looft
Van ver een ster, op zijn geheven hoofd
Voelt hij Gods liefdezegen wonderbaar;

En, blij gesterkt door wat hij waar gelooft,
Voelt hij zijn moeheid wegen minder zwaar,
En zingt, niet wetend dat die afglans klaar
Komt van een ster, al honderd jaar gedoofd.

Zoo toog ik, zingend, langs mijn donker pad,
  Getroost door 't glanzen van uw liefde-trouw,
Mijn late ster en de één'ge, die ik had,
  Mijn troost, mijn vreugd, na bange reis vol rouw,
Niet droomend dat de ster, die 'k vroom aanbad,
  Dreef als een doode in 't zwartend nachte-blauw.

HÉLÈNE SWARTH.

Uit de jongste Noorweegsche litteratuur.

(Voortzetting.)

Wat aan het slot van het eerste gedeelte van dit opstel van *Livet ivold* gezegd werd, geldt ook van de één jaar vroeger verschenen vertelling: *En Vandrer spiller med Sordin.* (Een Wandelaar speelt met Sordine). Ook hier speelt de gedachte van het minder worden een groote rol, maar het is toch niet de hoofdgedachte van het boek. In ieder opzicht vormt dit werk een diametrale tegenstelling met het jongere tooneelstuk. Al wat de dichter aan lyriek en aan vertelkunst bezit, is hier in een wonderlijke harmonie vereenigd. En in plaats van brutaal is de toon hier gedempt; de dichter zelf gebruikt de sordine. Lyrisch is vooral de inkleeding, in zooverre als alles verteld wordt als eigen ervaring. Maar als de ervaring van iemand, die midden in de gebeurtenissen staat, maar er toch geen deel aan heeft, die de dingen van nabij ziet geschieden, aan alles zijn geheele belangstelling geeft, maar niet of nauwelijks ingrijpt, doch reflecteert. Zoo zien wij een diep tragische gebeurtenis als op een afstand, door den bril van een anderen beschouwer. Het is niet de eerste maal, dat Hamsun deze vertelwijze kiest. Vertellingen in de eerste persoon heeft hij van den beginne af geschreven. Hiertoe behooren reeds Sult (Honger), Pan, en andere verhalen. Maar hier is de verteller tevens de held. In een paar reeksen korte verhalen van 1897 en 1905 treedt hij in zeer verschillende rollen op, als visscher,

als landlooper, als tramconducteur, en vertelt zijn ondervindingen, en reeds hier komt het herhaaldelijk voor, dat hij slechts getuige der gebeurtenissen is - niet meer, - maar een getuige, die aan zijn toevallige positie een bijzonderen kijk op de dingen ontleent. Een aanleiding tot het kiezen dezer rollen zijn ongetwijfeld de ervaringen van des dichters aan avonturen zoo rijk leven. Maar deze stukjes zijn tevens oefeningen geweest voor latere breedere werken. In 1906 schreef Hamsun een boekje, getiteld *Under Höststjernen* (Onder de Najaarsster), waarin hij vertelt, hoe hij eenmaal het stadsleven ontvlood, tot den stand der grondwerkers en knechten van buiten wonende menschen, waarmee hij vroeger zooveel had omgegaan - hij is van boerenafkomst - terugkeerde en zich ook inderdaad achtereenvolgens bij twee families als knecht verhuurde. Hij zelf is hier nog een belangrijk persoon; wel wordt uit die families veel verteld, wel toont hij reeds een bijzonder talent, om de heeren met de oogen der knechten te bezien, maar de hoofdzaak draait toch nog om een zotte romantische liefde, die hij voor zijn meesteres opvat, en die hem natuurlijk niets dan teleurstelling baart. Bij dit boek sluit het nieuwe werk *En Vandrer spiller med Sordin* aan; na eenige jaren besluit de schrijver die familie nog eens op te zoeken; het gelukt hem opnieuw, als knecht te worden aangenomen, maar nu speelt hij zijn rol beter; zijne gelijken zitten in de keuken, en met de bedienden is hij intiem, - maar van zijn romantische liefde voor de vrouw des huizes is slechts een innige belangstelling, althans een volkomen in bedwang gehouden sentiment, overgebleven, en zoo is hij nu als deelnemend knecht getuige van wat er tusschen de echtelieden voorvalt. Het is een droevige geschiedenis van een vergeefsche poging, om een breuk te lijmen. Man en vrouw zijn van elkander verwijderd geraakt; zij trachten elkander terug te winnen door jalousie op te wekken, maar voor de vrouw wordt dit spel ernst; zij wordt het slachtoffer van een hartstocht. Zij verlaat haar man, maar vindt geen voldoening en keert op zijn uitnoodiging terug. Doch het gelukt den echtgenooten niet, de vroegere vertrouwelijkheid te herstellen; door alles, wat zij zeggen, klinkt een valsche toon; zij kunnen den weg tot elkanders hart niet meer vinden, en de arme vrouw wordt door haar

onrust tot zelfmoord gedreven. Deze heele treurige geschiedenis vernemen wij nu uit den mond van den knecht, maar van een knecht, die tot tweeërlei volksklasse behoort, den ontwikkelden man, den dichter, die de rol van knecht speelt. Wij leven de reflexen mee, die de gebeurtenissen in salon en slaapkamer, in de keuken en in den stal werpen, de zenuwachtige spanning daar achter, wanneer daar vóór een scène aan den gang is, het meegevoel der bedienden met het lijden der tegenover het personeel niet onvriendelijke en dan ook beminde meesters. De gesprekken tusschen man en vrouw hooren wij door bemiddeling van het dienstmeisje, dat altijd aan de deur luistert; dit kan zij niet laten, en zij is er in geoefend, daar Mevrouw haar ook gebruikt heeft, om Mijnheer te spionneeren, maar zij en de knechten gebruiken de zóó verkregen kennis, om, voor zoover dat in hun macht staat, onheil te voorkomen. Daar worden fijne trekken van tact en meegevoel verteld, anders dan wij ze van de gewone dienstboden der litteratuur gewend zijn. Tot de moeilijke punten tusschen de echtelieden behoort ook dit, dat de vrouw niet besluiten kan, een portret van den minnaar, boeken met zijn naam, zakdoeken, die van hem geweest zijn, te vernietigen. Maar als tijdens een afwezigheid van Mijnheer Mevrouw vertrekt, om, zooals reeds gevreesd wordt, niet terug te keeren, dan zoekt het dienstmeisje die dingen bijeen en verbrandt ze. En nu heeft de catostrophe plaats. Mevrouw is naar de plaats gereisd, waar haar minnaar woont, en komt daar in het ijs om. En als Mijnheer van de begrafenis thuis komt, wenschen de bedienden te weten, of hij haar nog levend gevonden heeft. Hij geeft een korte inlichting en verzoekt hen, heen te gaan, - maar dan houdt hij Ragnhild terug en vraagt: ‘Ben jij het, die eenige photografieën van den vleugel hebt weggenomen? Ik weet niet waar zij gebleven zijn.’

‘Toen werd Ragnhild weer flink en schitterend en antwoordde zij - en God zegene haar voor haar leugen: Ik? Neen, dat heeft Mevrouw op een keer gedaan.

Zoo? Ja, ja. Ik begreep alleen niet, hoe ze weg kwamen.

Het verlichtte, - verlichtte den kaptein, deze inlichting te krijgen.’

Zulke trekken zijn er zeer vele in het boekje. Laat ik nog noemen, hoe de dichter-knecht zelf zich gedraagt op

een avond, als hij Mevrouw met den ingenieur in den tuin ziet wandelen en naar een koepeltje gaan, waar het ergste staat te gebeuren, hoe hij, voor hij tijd heeft, na te denken, uit zijn dakkamertje een leege flesch op het dak van het koepeltje slingert, als om hen te waarschuwen. Zij schrikken en vluchten, en het ongeluk is voor ditmaal verhoed.

En naast deze zorg voor het wel en wee van heer en meester leeren wij dan de blijdschap in den arbeid kennen, het vroege opstaan, het ploegen van het land, het maaien en oogsten, het schilderen van het huis, het aanleggen van een waterleiding, allemaal werkzaamheden, die in zichzelf hun waarde hebben en nu tevens dienen, om de bezorgde gedachten over dat, wat er in huis omgaat, weg te nemen. Het is een idylle, die de tragedie omspant.

De hoofdknecht is een man, die weinig zegt, maar zijn eer in zijn werk stelt. Als hij echter zijn mond open doet, blijkt het, hoe goed hij alles verstaat, wat er gebeurt. Op een goeden dag zegt hij:

'De arme vrouw. Ze is dien misstap van van den zomer zeker niet goed te boven gekomen, ze heeft er schade bij geleden. Ik kan het niet anders zien, er zijn sommigen, die over een val heen komen, ze kunnen verder het leven doorgaan met blauwe en gele plekken. Maar anderen kunnen niet weer opstaan.'

'Het zag er dan toch uit, alsof ze het een beetje licht opnam', zei ik, om den knecht nader te leeren kennen.

'Dat weten wij niet; ik vind, dat ze daarna den heelen tijd van streek geweest is', antwoordde hij.

'Ze moet natuurlijk leven, maar ze heeft misschien geen harmonie meer over. Ik heb er geen verstand van, maar het is harmonie, die ik bedoel. O neen, ze kan wel eten en lachen en slapen, maar ik heb er pas zoo een naar het graf gebracht', zei Nils.

Toen was ik niet langer stijf en wijs, maar dom en beschaamd; ik zei maar:

'Heb je dat? Is zij gestorven?'

'Ja, dat wilde zij het liefst.' Plotseling zegt Niels: 'Ja, ploeg nu verder, jij en Lars ook. Nu hebben wij niet zoo heel veel meer te doen.'

Daarmee ging hij zijn weg en ik den mijnen. Ik dacht:

‘dan was het misschien een zuster, waar het verkeerd mee gegaan was, en die hij heeft gaan begraven. Och lieve God, er zijn er, die het niet klaar spelen, het schudt ze in hun diepsten grond, het is een revolutie. Het is de vraag, hoe ruw zij zijn! Blauwe en gele plekken, zei Niels -.’ Toen kwam een gedachte in mij op en ik bleef op de plek staan: ‘het was misschien niet zijn zuster, maar zijn meisje!’

Wat een menschelijkheid in zoo'n stukje! Hoe wordt het lijden van den enkelen mensch een deel van het lijden der menschheid.

En dat is een grondstemming. Dat is als de toon, waarin het stuk geschilderd is, en die overal aanwezig is. Ziehier een volzin, waarin de dichter een kameraad beschrijft, die oud wordt: ‘Maar Grindhusen, hij was nu zoo meegaande geworden en was niet eens flink boos op eenig mensch. Hij wilde misschien nog eens gaan werken bij den inspecteur der vlotten, voor twee kronen per dag, en hem mooi naar den mond praten. De ouderdom, de tijd had hem ingehaald.

Die haalt ons allen in -.’

Zoo is het niet te veel gezegd, dat het geheele stuk met sordine gespeeld is. Maar toch geeft de dichter ons in een naschrift nog een nader uitleg van den titel. En met recht. De titel betreft niet alleen den toon van het boek, maar het oordeel over het leven en zijn waarde, en hier komt de man weer aan het woord, die op de grens van de jeugd vraagt naar de bedoeling van het bestaan. En het antwoord is niet gelijk aan dat van Schopenhauer, noch aan dat van Nietzsche noch van Tolstoi, - het is dat van een dichter, die weet, dat het wereldraadsel niet op te lossen is, maar die toch blijvende waarden erkent en daarom tot voorzichtigheid in het oordeel vermaant. Ziehier het antwoord van Hamsun:

‘Een wandelaar speelt met sordine, wanneer hij vijftig jaar wordt. Dan speelt hij met sordine.

Ik kan het ook zóó uitdrukken:

Komt hij in het najaar te laat naar het bessenbosch, dan is hij er te laat gekomen, en als hij zich op een goeden dag niet langer in staat ziet, vroolijk te zijn en het uit te gillen van pleizier over het leven, dan is het wel, omdat hij oud is; maak hem daarvan geen verwijt. Er is overigens geen twijfel

aan, dat er een zekere graad van leegheid van hersenen noodig is, om altijd door met zich zelf en alles tevreden te kunnen zijn. Maar blijde uren hebben allen. Een gevangene zit op zijn kar en rijdt naar het schavot, een spijker prikt hem in zijn dij, hij gaat verzitten en voelt het aangenamer.

Het is dwaas van een kaptein, God te bidden, hem te vergeven - gelijk hij God vergeven heeft. Dat is niets dan theater. Een wandelaar, die niet iederen dag eten en drinken, kleeren, schoenen, onderkomen voor zijn behoefte klaar vindt staan, hij voelt accuraat een beetje gemis, als al deze heerlijkheden uitblijven. Gaat het eene niet, dan gaat het andere. Maar gaat ook het andere niet, dan gaat men niet God vergeven, maar men neemt zelf de verantwoording. Men zet zijn schouder tegen het lot, dat wil zeggen, men buigt er zijn rug voor. Dit doet een beetje pijn voor vleesch en bloed, het maakt het haar leelijk grijs; maar een wandelaar, hij dankt God voor het leven, het was aardig te leven!

Zóó kon ik het uitdrukken.

Waartoe immers al die groote eischen? Wat heeft men verdiend? Al die doosjes met suikergoed, die zoo'n lekkerbek kan verlangen? Goed! Maar zag men dan niet iederen dag de wereld en hoorde men niet het suizen in het bosch? Er is geen heerlijkheid als het suizen in het bosch.

Er was een geur van jasmijnen in een syringenbosch, en er beefde een vreugde door iemand, dien ik ken, niet ter wille van de jasmijnen, maar voor alles, een raam met licht er in, een herinnering, het heele leven. Maar toen hij werd weggeroepen van het syringenbosch, had hij reeds betaling vooruit gekregen voor deze onpleizierigheid. En zoo is het: de eenvoudige genade, dat men het leven krijgt, is de betaling bij voorbaat voor alle ellendigheden van het leven, alle zonder onderscheid.'

Welk een wijze woorden. En welk een taal! Maar wie had zulk een harmonie gewacht van den dichter van Sult, van Redacteur Lynge, van Munken Vendt, ja van Benoni en Rosa?

Het drama *Den sidste Giest* (De laatste Gast) van Hans E. Kinck heb ik het belangrijkste dichtwerk hooren noemen, dat in de laatste jaren in Noorwegen verschenen is. En ik kan

dat oordeel begrijpen en tot op zekere hoogte onderschrijven. Er is een enorme studie en een zeer groot vormtalent noodig, om de stof, die hier behandeld wordt, meester te worden, en Kinck heeft deze stof op een machtige wijze behandeld. Maar toch zal het aantal van degenen, die dit oordeel naspreken, grooter zijn dan van hen, wier diepere overtuiging het is, want het boek is zeer moeilijk te lezen. Het is overladen met zeldzame woorden, die ook voor den landgenoot niet zonder meer alle duidelijk zijn, met stof, met toespelingen, zoowel op vroegere plaatsen in het werk als op historische personen. De zwaarheid van den stijl, een karaktereigenschap van Kinck, is echter voor een zoo monumentaal werk van waarde; slechts dient men het meer dan éénmaal te lezen, en er vrede mee te nemen, indien er vele raadselen overblijven.

Reeds de keuze van de stof toont een eigenaardige en ongemeene geestesrichting. De hoofdpersoon, die bijna altijd op het tooneel is, is niemand anders dan Pietro Aretino, die wonderlijke figuur uit de renaissance, die zonder eigen gaven, zonder eigen kunst, het zoo ver heeft weten te brengen, dat niemand zijn deur voorbij durfde gaan, dat dichters en schilders om strijd hem hun vriend noemden, dat vorsten hem gezanten zonden en hem met geschenken huldigden. Het psychisch proces, dat den ondergang van dezen grootspreker veroorzaakt en begeleidt, is het onderwerp van het dramatisch gedicht.

Hoe heeft Kinck dezen man gezien? Hij ziet in hem een usurpator in het leven en in de kunst, een leege ziel, die slechts leven kan van grootspreken en liegen, wiens roem afhankelijk is van zijn vermogen, om anderen zijn eigen grootheid voor te praten, maar wiens geloof aan zich zelf - de voorwaarde, om zijn omgeving te biologeeren - gebonden is aan de hulde, die hij dagelijks ontvangt. Dit leven en paradeeren in het publiek houdt hem er van terug, in zich zelf te gaan. Maar zoodra de gebeurtenis plaats heeft, die hem tot zelfbeschouwing noopt, ontwaart hij de leegte, die daarbinnen is, en te gelijk beginnen de gasten hem te verlaten. Die leegte overweldigt hem en voert hem tot razernij.

Er is in het stuk aanhoudend sprake van ‘angst voor de vlakte.’ Dit is een beeld, dat Aretino gebruikt, om de ge-

moedsgesteldheid van den gewonen mensch aan te duiden. Deze is als de dieren, die overal schuilplaatsen zoeken, om aan gevaren te ontkomen; op de vlakte wagen zij zich niet, uit vrees, gejaagd te worden. Daarom leeft de massa der menschen ook haar inwendig leven. Maar de groote geesten zoeken expansie, zij leven naar buiten; de vlakte is de plaats, waar zijns gelijken zich bewegen. Op die vlakte gedraagt Aretino zich dan ook als een roofdier; wie niet tot hem komt, dien vervolgt hij met laster, tot de ongelukkige ineenzinkt en sterft. Zoo is het met den dichter Broccardo gegaan; zoo zal het nu gaan met Bernardo Tasso, den dichter, die zich in Venetië heeft opgehouden, zonder Aretino te bezoeken. Alleen ten opzichte van Michel Angelo, die op alle brieven van Aretino geen woord heeft geantwoord, volgt hij een onzekere tactiek; om de beurt beschimpt hij het werk van den kunstenaar en beweert hij, een schets van hem ontvangen te hebben. Maar die vlakte, waar Aretino zich beweegt, is feitelijk een schuilplaats, een plek, waar hij in groote woorden, in drukte van menschen, in de sport van menschenjacht zich zelf vergeet. Als deze dingen hem ontvallen, dan blijkt het, dat juist het leven naar buiten de schuilplaats, het leven naar binnen de vlakte is, en nu hij op het inwendige wordt aangewezen, overvalt hem de ruimteangst. Die ruimte is de laatste gast; haar vreest hij, en deze vrees vindt de duidelijkste uiting in zijn laatste woorden: ‘Neen, is het de ruimte zelf, die op bezoek komt?’

Deze ontwikkeling heeft op de volgende wijze plaats. In het eerste bedrijf ontvangt Aretino onder vele anderen bezoek van twee personen, door wie zijn verder lot bepaald wordt. De eene is de Dominicaner monnik Doni, die naar Venetië gekomen is, om met den grooten man te spreken over den twijfel, waardoor hij geschokt wordt. De hervorming, de ketterjacht, de politieke gebeurtenissen hebben dien twijfel gewekt, en Doni wil weten, wat de waarheid is. Is er goed en kwaad? Wordt de mensch gered door zijn eigen geloof of door het geloof der kerk? Aretino geeft zich geen moeite om op die vragen in te gaan; hij imponeert den monnik, door hem van de leer naar het leven te wijzen, en het leven, zegt hij, is één; de smaken zijn verschillend, maar er is niet anders dan smaak, dan egoïsme; kwaad is een woord, dat dient om een

achtergrond te geven aan deugd, waarmee men een ander geld afpersen wil, en twijfel is ruimtevrees. Aretino houdt den monnik den nacht over bij zich, zendt hem een lichte vrouw tot gezelschap, dooft zijn twijfel in zingenot en maakt hem tot een vurig aanhanger van zijn persoon en zijn leer van het egoïsme.

Maar denzelfden avond ontvangt Aretino bezoek van een moeder met haar jonge dochter. Het meisje heeft een zwakke borst, en de bede der moeder is, dat hij haar door zijn arts zal laten onderzoeken. Aretino wil het meisje behandelen gelijk de andere lichte deernen, die in zijn huis zijn, maar na weinige replieken bemerkt hij, dat zij nog onbedorven is, dat haar zinnen nog niet gewekt zijn, en eensktaps vervalt hij in een bewondering, die zich uit in de woorden: ‘Maar zij slaapt.’ Deze bewondering echter is voor hem niet een reden om haar ongemoeid te laten; integendeel, door zijn gewone brusque middelen weet hij haar verloofde, een eenvoudigen visscher, te verwijderen, weet hij haar te imponeeren, en bereikt hij, dat haar zinnen gewekt worden en zich op hem richten. Niettemin gevoelt hij voor dit meisje, wat hij vroeger nooit gevoeld heeft, en wat verderop genoemd wordt: ‘liefde voor ééne’; hij wordt romantisch gestemd, hij wil haar op de handen dragen; hij zal haar niet bezoedelen, maar haar naar een gezonde plaats zenden, vanwaar zij als zijn bruid terug zal keeren. Maar Perina's ziel *is* reeds door hem bezoedeld, zij wenscht van hem geen romantiek maar zinnelijkheid. Een deel obscoene verhalen van Aretino, door Doni aan Perina meegegeven, voltooien haar opvoeding, en als Aretino na een jaar haar tegemoet reist en in een landelijke herberg op haar zit te wachten, verneemt hij, dat zij daar langs gereden is met vreemde ridders, die om de lichtekooi met elkander vechten.

Maar vóór Aretino dit verneemt, ontvangt hij in de herberg bezoek van Doni, die in dit jaar de belangen van den meester heeft waargenomen, en in diens geest. Hij is den dichter Bernardo overal nagereisd, en heeft door zijn laster hem op alle plaatsen onmogelijk gemaakt. Ten slotte heeft hij uitgevonden, dat Bernardo de Antichrist is. Met zulke berichten wil hij Aretino verheugen, maar onder invloed van zijn hartstocht is de meester week gestemd, onverschillig

voor eer, vergevensgezind tegenover vijanden; het roofdier op de vlakte is een lam geworden. En nu wordt het door Doni gejaagd, onverbiddelijk, zonder genade: Meester, is het leven niet één? Meester, is er geen goed en kwaad? Ik vraag het maar, omdat ik het leven beschrijf van den grooten meester, van divus Petrus, - wat dunkt u, wat staat hooger, het geloof van het eigen gemoed of dat van de kerk? - Maar Aretino kromt zich in verlegenheid en ellende; hij heeft geen antwoord, hij heeft geen grootheid; hij heeft maar één gedachte, de gedachte aan Perina, voor wie hij een slaapkamertje gehuurd heeft, wier bed hij met rozen versierd heeft; - maar hij zal niet tot haar gaan, tenzij geroepen; van dwang wil hij niet weten. Dan wordt de Venetiaansche ridder binnengedragen, die zich vervloekt, dat hij het leven verliest voor een lichtekooi. Hij haalt een boekje voor den dag, in groen fluweel gebonden, en roept: 'Verbrand het boek! Het was van de hoer. Verbrand het! - Satan!' Maar Doni stuurt een meisje met het boekje naar boven en laat vragen, of de meester dat boekje ook kent. Het zijn Aretino's vertellingen.

Dit is het begin van het einde. Aretino keert naar Venetië terug, maar zijn zelfvertrouwen is in den wortel geknakt. Wel leeft hij nog van grootspraak en laster, maar beide klinken meer grotesk dan vroeger, en steeds minder menschen zijn gezind, hem aan te hooren. Ook kan het gebeuren, dat hij midden in blijft steken, dat hij naar adem snakt, als iemand, die dreigt te stikken, dat hij dwaasheden zegt. En Doni volgt hem nu als zijn booze geest. De bewonderende adept, die zich in den meester bedrogen heeft, is tot een bitteren hater geworden, die hem op de meest ongelegen oogenblikken zijn inconsequenties voor de voeten werpt. Zoo komt dan de dag, waarop hij zal triomfeeren over Bernardo. Overal vervolgd, overal teruggewezen, is deze eindelijk in Venetië aangekomen, en ook hier heeft Aretino door omkooping weten te bewerken, dat niemand hem ontvangt. En nu komt hij dan meester Pietro bezoeken. Hij is een bescheiden man van zacht voorkomen en stille manieren. Hij weet, dat hij vervolgd is, maar niet of nauwelijks, door wien. Hij leeft in de meening, dat Pietro een groot man is; hij komt hem als hulde de helft van zijn inkomsten brengen. Maar Aretino heeft besloten, hem te

vernederen, zóó diep, dat hij niet meer kàn opstaan; van wanhoop en schaamte zal hij sterven. En hij tast hem dan ook op de vreeselijkste wijze aan, verwijt hem al, wat hij zelf gedaan heeft, dat hij een mededinger vervolgt en belastert, dat hij gemeene epigrammen schrijft, dat hij litterairen diefstal pleegt, dat hij noch talent noch karakter heeft; hij laat den ander niet aan het woord komen, en wanneer deze toch een enkel woord zegt, verdraait hij dat woord en maakt er een nieuw wapen tegen hem van. En Bernardo zwijgt, verstaat niet, geeft toe - tot Pietro uitgeraasd heeft, in het imbécile overslaat en vriendelijke dingen begint te zeggen, over zijn vriendschap spreekt, zeer bijzonder hartelijke groeten aan Bernardo's vrouw opdraagt. Maar Bernardo trekt zich terug, - beleefd, gelijk hij gekomen was. En Doni vraagt: hoorde je, wat zijn hart nu op het laatst mompelde? ‘De man is krankzinnig!’

Nu wordt een straatmeid binnengedragen, om in het nest, waar zij thuis hoort, te sterven. Die straatmeid is Perina. Maar terwijl Aretino bij de baar rhetorische phrases staat uit te kramen, en weldra geen woorden kan vinden, zegt Doni op hoonenden toon: ‘De ruimte’. Doni haalt een manuscript voor den dag; het is het eerste deel van *Divi Petri Vita.* In de opdracht wordt Aretino zelf als de Antichrist aangesproken. En daarbij krijgt hij deze toelichting: ‘De vernietiging - deze zelf is Antichrist. - En de ruimte, dat is de sfeer van Antichrist, waar gij in leegheidskrankzinnigheid u beweegt, zoo door Satan bezeten, dat gij ten slotte uw eigen leugens gelooft. De leugenachtigheid, die zich zelf gelooft, zie! dat is Antichrist.’

Van diepe beteekenis is het volgend verwijt, dat Doni verderop in het gesprek Pietro doet: ‘Hoor! Je kunt in het gemoed van een mensch het net van reine eerste liefde verscheuren, - en je kunt het vermogen om te vertrouwen uit zijn boezem rukken, - en je kunt hem de gave van het blinde geloof ontwringen; - en dat alles vergeten wij, en alles groeit weer dicht; maar hij, die bij jonge monniken den twijfel verstikt in het vuil van wellust, is aan eeuwige wraak vervallen, - vooral in een tijd, die den nood van groote ontwrichting kent, wanneer deze twijfel de eenige en laatste schat wordt’.

In het laatste bedrijf zijn wij getuigen van den afloop. Sedert tien dagen is Aretino niet uit de kleeren geweest, hij blijft wakker en houdt het feest gaande, en hij wil niet, dat iemand heen zal gaan, want hij vreest de eenzaamheid. Maar de gasten worden het moe. Reeds zijn de gezanten niet meer bereid te komen, en in hun plaats zitten de secretarissen in de feestzaal. En als iemand weggaat, tracht de gastheer hen terug te houden, en waar dat niet lukt, worden anderen, minderen, binnengehaald. Men leeft in een doorgaanden roes; reeds neemt allerlei gemeen deel aan het feest; voor het huis liggen drie gondels van koppelaars, die de dronken gasten in hun kamertjes lokken. Maar eindelijk is het niet langer mogelijk, de secretarissen terug te houden, en bij hun vertrek komt Aretino tot een laatste uitbarsting, waarin hij hen en hun heeren zoo zwaar beleedigt, dat de breuk onherstelbaar is, en dat zelfs een welgezinde als Tizian, die slechts uit medelijden het tot het laatst heeft uitgehouden, te kennen geeft, dat men in een huis, waar zulke dingen gesproken worden, niet blijven kan. Als nu de gasten vertrokken zijn, beveelt Aretino een koppelaarster, den geest van Bernardo op te roepen. De koppelaarster maakt eenige mystieke bewegingen, maar geen Bernardo verschijnt, en een der laatste getrouwen, de boekdrukker Marcolini, maakt de opmerking, dat Bernardo niet dood is. Doch Aretino is overtuigd, dat er iemand op bezoek is - het is de ruimte.

Knechten dragen Aretino naar een binnenvertrek. Maar Marcolini en de dokter Elias houden een nabetrachting over de beteekenis van den doode. En voor de laatste maal herinnert de dokter aan de beeldspraak, die door het geheele boek gaat, waar hij zegt: ‘Hij was een eenzaam mensch onder de menschen. Zoo eenzaam als een dier onder de menschen is’.

Het boek van Kinck is een schitterende poging, om een man, die niet door deugden uitblonk, ja eer zich onderscheidde door het gemis van dat, wat men zedelijke drijfveeren noemt, verstaanbaar te maken. De heer Anders Krogvig zegt hierover in een opstel in Samtiden (1910, p. 663) niet zonder recht: ‘De schildering, die in Hans E. Kinck's drama vervat is, is dan ook geen poging tot een “ehrenrettung”, maar het beeld, dat dit boek geeft, wijkt toch in veel opzichten

van de traditioneele abstractie van menschelijke laagheid en boosheid af. Wij behouden na de lezing een rijken en eindeloos samengestelden indruk van deze alleenstaande figuur'.

En ter wille van dezen indruk mogen wij ons wat arbeid getroosten.

Halve en heele wilden zijn zulke figuren als Juliane Gihle en Pietro Aretino. Men ontmoet dit type veel in telkens nieuwe variaties bij de schrijvers van de generatie, waartoe Hamsun en Kinck behooren. Tot deze generatie behoort ook Nils Collett Vogt, een der eerste Noorweegsche lyrici dezer dagen, die een reeks bundels poëzie en verscheidene vertellingen heeft uitgegeven, en in 1910 met twee tooneelstukken is voor den dag gekomen, onder den gemeenschappelijken titel: 'Gespannen Gemoederen'. De helden en heldinnen zijn gedeclasseerden, die zich in de maatschappij niet kunnen schikken en toch het leven willen genieten. Ook bij hen treft de volslagen minachting voor alle overgeleverde moraal, waartegenover als eenige moreele drijfveer een hooge trots staat, die tot gevaarlijke explosies leidt, maar waaraan wij zekere bewondering niet kunnen ontzeggen. In beide stukken staat een vrouwenfiguur in het middelpunt en drijft deze een man, die wel aspiraties maar geen wilskracht heeft, daarheen, waarheen haar hartstocht streeft. Het meest consequent is deze actie doorgevoerd in het eerste stuk 'Ingrid'. Het is een meisje van 19 jaar, de dochter van een vrouw, die in haar jeugd een 'moderne vrouw' was, die vrije liefde predikte, een minnaar hield en van haar man scheidde. De dochter geeft haar moeder niets toe; slechts is zij minder romantisch gestemd; zij wil genieten, en alleen. Tusschen moeder en dochter ontwikkelt zich een ontzettende afgunst, en het is half om de moeder te plagen, dat het meisje zich overgeeft aan een karakterloos schilder, met wien zij echter niets dan den lichamelijken omgang gemeen heeft, en dien zij met uitgezochte minachting behandelt. Onder zulke omstandigheden is de lucht van heftig onweer zwanger, en nu verschijnt de vroegere minnaar der moeder, Gabriel Utbö, op het tooneel. Hij komt zijn vroegere minnares om een dienst vragen. Een jong man heeft zich van het leven beroofd, en het is bekend, dat zijn laatste bezoek bij Gabriel Utbö geweest is. Maar

Gabriel Utbö is om zijn anarchistische denkbeelden en zijn leven naar eigen goedvinden algemeen gehaat, en thans keert zich de publieke opinie tegen hem: men ziet hem voor den man aan, die den jongeling in den dood gedreven heeft; men gaat ook zijn verleden onderzoeken, en daaruit wordt een gevangenisstraf, die hij in zijn jeugd onderging, opgediept. Er bestaat alle gevaar, dat dit in de courant zal komen, en dan kan Gabriel Utbö niet langer leven. Nu moet zijn oude minnares trachten, den redacteur te bewegen, dat hij dat stuk niet laat verschijnen. En Mevrouw Vagel belooft dat. Doch Ingrid krijgt den man in handen, en zij plaatst haar invloed tegenover dien van de moeder. Zij zegt, dat indien de redacteur zwijgt, hij afhankelijk wordt, zoowel van den redacteur als van haar moeder en van haar. Maar een trotsch man *wil* niet leven in afhankelijkheid en in vrees. Hij moet zelf zijn oude misdaad bekend maken, op de aanvallen, die volgen zullen, antwoorden, en de blikken der menschen verdragen. *Dan* zal zij met hem over de straat gaan. Als echter ook deze uitweg afgesneden wordt door de openbaring der vroegere verhouding van Gabriel Utbö tot haar moeder, als het onmogelijk wordt, dat Ingrid met hem zal samenleven, dan herinnert zij hem alleen nog aan haar woord, dat een vrij man niet in angst wil leven. En Gabriel Utbö gaat heen en schiet zich dood.

Er is in de verhouding van deze Ingrid tot Gabriel Utbö iets, dat aan die van Hedda Gabler tot Ejlert Lövborg herinnert; de vrouw, die wanneer de liefde in haar ontwaakt, tot walkyre, tot doodsgodin wordt, die beschikt over den man, dien zij liefheeft, en voor hem den dood kiest boven een leven in omstandigheden, die voor haar de waarde aan het leven zouden ontnemen. Een karakter, wier liefde den dood brengt, dat het leven met een boos oog aanziet, dat niet lachen kan noch juichen, maar dat in zijn sterke heelheid betoovert.

Van gelijke natuur maar minder consequent is de heldin in het tweede stuk ‘Het Kind’. En voor die geringere consequentie bestaat reden, want het geldt een geringere zaak, en eigenlijk is de heroïsche handeling hier een vergissing. De heer Darre is door speculaties van zijn zoon verarmd; zijn huis is verkocht en in handen gekomen van ingenieur

Heltzen. De dochter van Darre kan niet verdragen, dat de vader niet op zijn eigen goed zal sterven, en zij wil het terugwinnen. Zij knoopt een betrekking met den ingenieur aan, en haar doel is, hem te nopen, dat hij zijn vrouw verstoot en haar huwt. Maar als zij dit doel bereikt heeft, blijkt het, dat haar psychologie te kort schiet. De vader, hoorende dat zijn dochter de minnares van een getrouwd man is, krijgt een beroerte, vloekt haar en sterft; de vrouw van den ingenieur verlaat haar man vrijwillig en neemt slechts haar kind mee; de man staat verslagen over het onheil, dat hij aangericht heeft, en nog meer hierover, dat hij slechts het instrument van Alvhilde geweest is, die met hem een doel wilde bereiken, en voor Alvhilde zelf is met den dood van den vader de geheele illusie gebroken; zij trekt nu haar hart van den ingenieur af en neemt op zich, alléén voor het kind te zorgen, waarvan zij zwanger is.

Vergelijken wij deze stukken met de vroeger besprokene, dan laat het zich niet ontkennen, dat in de vinding iets meer gewilds is. Vooral het laatste stuk heeft iets van een studie. De bewonderenswaardige noodzakelijkheid, die in een stuk als ‘Livet Ivold’ heerscht, is hier niet aanwezig, en ook niet het veelzijdige licht, dat Kinck over zijn hoofdpersoon werpt. Maar wat er uitgedrukt moet worden, is voortreffelijk uitgedrukt; de karakters, vooral in het eerste stuk, zijn zeldzaam duidelijk en uit één stuk, de dialoog is voortreffelijk gevoerd, en geen onnoodige scenes houden de handeling op. Er is spanning, of beter overspanning, van het begin tot het einde. Dat is voor deze stukken de atmospheer, de grondtoon. Men ziet, dat men met een geoefend kunstenaar te doen heeft, die weet, wat hij wil, en dat kan uitvoeren ook. Zoo leveren deze stukken al weer een proeve van de buitengewone litteraire vruchtbaarheid, van den smaak en het vormtalent van het Noorweegsche volk.

Ik zou zoo kunnen voortzetten; er ligt nog een heele stapel boeken voor mij. Maar ik moet rekening houden met de aandacht van den lezer, voor wien referaten een dorder lectuur zijn dan de origineele werken voor den referent. Laat mij dan slechts nog enkele namen noemen. Daar ligt een boek van Peter Egge, ‘De Keten’, - een huwelijks-

roman, waarin het huwelijk de keten is, die ditmaal wel heftig knelt, maar niet barst; een frisch geschreven boek van een schrijver, die tot een iets jonger generatie dan de vorigen behoort - hij is in 1869 geboren, - en, - of het nu daarmee samenhangt of niet, - het leven met meer verzoenende oogen aanziet. Een ander van een dame uit de hoogere kringen, die schrijft onder den pseudonym Helene Dickmar. In een tamelijk langen roman ‘De Gouden Beker’ vertelt zij van aanrakingen tusschen personen uit haar kring en de individualistische en anarchistische litteraire bohème. Het is een ernstige poging, om het leven in andere kringen te verstaan, ofschoon de sympathie aan de zijde der haren blijft; men leest het met genoegen, ofschoon de manier wat ouderwetsch is. De hoofdpersoon koestert allerlei illusies, die niet verwezenlijkt kunnen worden, begint eene revolte, maar schikt zich ten slotte; zij heeft geleerd ‘dat de mensch zijn dorst aan de bron van het leven kan lesschen, - zelfs als de verkwikkende drank hem niet in den “gouden beker” van het geluk gereikt wordt’. Die moraal, hoe voortreffelijk ook voor het leven, is voor hedendaagsche lezers toch wat al te eenvoudig als quintessens van een heel boek. Van veel grooter beteekenis zijn de twee laatste vertellingen van Jacob B. Bull, over wiens Folkelivsbilleder (Beelden uit het Volksleven) ik bij eene vroegere gelegenheid mededeelingen gedaan heb. Het laatste van de twee, Knut Veum (een eigennaam), sluit de interessante reeks; het eerste, ofschoon ongeveer van gelijken omvang, is er niet in opgenomen, vermoedelijk omdat het niet in onzen tijd speelt. Ik vind dit het belangrijkste van de twee, als vertelling hoog staande, maar ook van beteekenis voor de kennis van toestanden en bevolkingselementen. Het heet ‘Jutulskaret’, wat men het best vertalen kan door ‘De Duivelskloof’, en houdt de geschiedenis in van een roover van Tatergeslacht, zooals zij nog in Noorwegen voorkomen, ofschoon ze thans door politiemaatregelen meer in bedwang gehouden worden dan vroeger. Maar wie zich Gerd in Ibsen's Brand in Fante-Tomas en zijn zoon Carolus Magnus in Garborg's Vrede herinnert, kent het type. Doch zoowel Ibsen als Garborg staan, hoe objectief zij de Taters ook schilderen, toch aan de zijde der ordelijke menschen, en de rol der Taters bestaat bij hen in

den invloed, dien zij op het leven van boeren en anderen hebben. In de vertelling van Bull is de Tater de hoofdpersoon; zijn vijandschap tegen den maatschappelijken mensch, die geheel andere deugden en ondeugden heeft dan hij, zoodat van geen onderling verstaan sprake kan zijn, vormt den inhoud van het boek, en zoo is het dan een vertelling van wilde hartstochten, in de eerste plaats van haat en afschuw geworden. Een wonderlijke tooverglans ligt over het verhaal; het leven op de bergen, de mystieke heidensche gebruiken, de wildheid in liefde, de onderlinge trouw en hulp, die zoo eigenaardig tegen de onbetrouwbaarheid in de maatschappij afsteekt, aan het slot de jacht op den boosdoener, waarbij de boeren met honden en geweren uitgaan, zooals men op de berenjacht gaat, om den Tater te schieten. In dit boekje heeft Jacob B. Bull een zijner hoogtepunten bereikt.

In vergelijking met dezen rijkdom ziet dat, wat in de laatste jaren in het *landsmăl* verschenen is, er eenigszins poover uit. En in zeker opzicht kan dit niet verwonderen. Het landsmăl heeft eenige groote mannen gehad; Ivar Aasen, den dichter-geleerde, die een spraakkunst en een woordenboek schreef, maar ook gedichten, den schepper van deze taal, voor wien zij dus een deel van hem zelf was; Aasmund Vinje den man, die uit den stand der boerenknechten zich verheft tot denker en dichter, en voor wien het gebruik van deze taal, die hij het eerst met groote virtuositeit hanteert, behoort tot de in hem zoo sterk werkende standsreactie; Arne Garborg, insgelijks tot den boerenstand behoorend, door bijzondere omstandigheden een vurig adept, en geworden tot een propagator van deze taal. Maar de opkomst van zulke mannen als deze drie kan men uit den kring van belanghebbenden bij het landsmăl niet iederen dag wachten.[1)] En wel om meer dan

1) Over eenige zeer goede werken in het landsmål heb ik in mijne in dit tijdschrift verschenen ‘Reisherinneringen uit Noorwegen’ mededeelingen gedaan. Maar de laatste jaren leeren, hoe spoedig de hekken verhangen kunnen worden. Dit is vooral het geval, waar men afhankelijk is van enkele geniale menschen. In een taal, die de draagster is eener oude cultuur, en waarin dus niet alleen belletrie maar ook wetenschappelijke werken en nog zooveel meer geschreven wordt, is men niet zoo spoedig aan het einde. Hier verliest men een man, maar ginds staat er weer een op. - Inderdaad schrijven enkele geleerden boeken in landsmål, maar wie wenscht gelezen te worden, gaat er niet licht toe over. Onlangs las ik in Samtiden (1911 p. 388) een aankondiging van een boek van Halvdan Koht over ‘Geldmacht en Arbeid in Amerika’. Het wordt zeer geprezen, maar - zegt de schrijver der aankondiging - gelezen wordt het weinig. En als oorzaak daarvan noemt hij de taal. Zoo wendt de schrijver zich eigenlijk tot een ander publiek dan dat, waarvan hij verwachten kan, dat het nut van zijn boek kan hebben.

één reden. Vooreerst is de rijkstaal nu eenmaal de taal der intellectueelen, en hebben zij, die er gebruik van maken, van nature een breederen horizon. Wanneer een man als Vinje dien horizon ook had, dan is niet te vergeten, dat hij de helft van zijn leven heeft moeten besteden, om het zoo ver te brengen - en dat doen weinigen hem na. Maar dan, - het landsmăl is nu eenmaal niemands natuurlijke taal. Het is eene gemaakte taal, en wie het gebruiken wil, moet het leeren, en al moge dit een deel der bewoners, - die van het Westland, waarop het voornamelijk gebaseerd is, - niet veel moeite kosten, des te zwaarder is het voor de bewoners van het Oost- en Noordland, die dus veel gemakkelijker de rijkstaal gebruiken, welke aan allen bekend is, al is zij ook niet voor allen de dagelijksche omgangstaal. Wel is waar is het nu een leus geworden, dat het landsmăl de eenige Noorweegsche taal is, maar voor hen, die dat het eerst zeiden, was deze leus een deel van hun innigste, uit hen zelf voortgekomen overtuiging, terwijl de velen, die het nu zeggen, voor een groot deel napraters zijn, en napraters zijn niet altijd de meest origineele menschen. Zoo komt het dan, dat niettegenstaande de politieke macht der partij, die doorgedreven heeft, dat de twee talen gelijkgesteld zijn en beide in de scholen onderwezen worden, de productie in het landsmăl zoo niet in omvang, dan toch in beteekenis achteruitgaat. Het is bijna een standenkwestie geworden. Maar waar menschen van geringe ontwikkeling het landsmăl gaan gebruiken, daar kan het niet anders, of zij mengen hun eigen dialect er in, en de leiders zullen heel wat moeite hebben, om hun nieuwe universeele taal van dezen invloed vrij te houden.[1)] Tot nog toe bekommeren zij zich weinig daarom, als het maar niet

1) In de boeken in landsmål, die ik dezen zomer heb meegebracht, komt dan ook heel wat voor, wat niet in den code staat.

de gehate stadstaal is, die zij gewend zijn, Deensch te noemen. Want al wat in het land zelf ontstaan is, zij het ook in een achterbuurt, is goed ‘norsk’ en dus beter dan dat, wat ook wel van ouds ‘norsk’ geweest is, maar wat óók in het Deensch gezegd kan worden.

Tot de schrijvers, die zich van landsmål bedienen, behooren Kristofer Uppdal, eerst een boerenknecht, daarna mechanisch werkman, Oskar Braaten, een fabrieksarbeider; anderen zijn Olav Duun, Ove Ansteinsson. Het is in elk geval een interessant verschijnsel, menschen uit een klasse, waarvan men zou vermoeden, dat zij maar zelden een boek lazen, als schrijvers van romans en novellen te zien optreden; er blijkt uit, hoe diep het litteraire leven in dat land wortel schiet. En men moet erkennen, dat in het meeste stijl is, al is het geen groote stijl, en zekere smaak, al is het niet altijd een fijne. Talent van vertellen hebben deze menschen allen.[1)] En dat zij allen van armoede en ellende te vertellen hebben, - wie is er, die dat niet begrijpen kan? Eene sociale beteekenis hebben die boeken zeker. Maar wanneer men er kennis van neemt, begrijpt men toch de uitspraak van Torp in een opstel over de taalkwestie in ‘Samtiden’ (1910 p. 618), waarin hij wijst op de gevolgen, die het uitsluiten der rijkstaal uit de school, wanneer het eenmaal zoover komt, voor de jeugd zal hebben. ‘Verstaan zullen ze haar nog wel’, zegt hij, ‘daar zorgt het leven zelf voor door ieder nieuw middel van verkeer, dat op het platte land geschapen wordt; maar aan den geschreven vorm ontwennen zij; men leest dien moeilijk en ongaarne en wordt dan aangewezen op het geestesvoedsel, dat de landsmăllitteratuur kan aanbieden, en ik geloof, dat dat magere kost mag genoemd worden.’

Het is merkwaardig, zulk een achteruitgang in gedachten-inhoud dezer litteratuur te zien op hetzelfde oogenblik, dat de taal in het Storting groote overwinningen behaalt, en haar aanhangers meenen, dat de volledige overwinning nog maar een kwestie van tijd is. Het Noorweegsche volk staat hier voor een crisis, die een belangrijk deel van zijn cultuur

1) Het belangrijkste van deze boeken schijnt mij de roman ‘Ener Tuve’ van Ove Ansteinsson. Het is breeder van opzet en schildert de karakters goed. Maar nieuw land wordt niet ontdekt.

bedreigt. Algemeen stemrecht is een goede zaak, en in oeconomische vragen kan het misschien het zijne bijdragen, om te zorgen voor een rechtvaardiger verdeeling van dien rijkdom, die in goud en eten en kleeren bestaat. Maar waar het de geestelijke belangen van een volk geldt, is het toch zeer de vraag, of het wel wijs is, aan ieder gelijk recht van spreken toe te kennen, en waar het om het voertuig der gedachten te doen is, is het gevaarlijk, de geestes-aristocratie terzijde te schuiven en ze zelfs buiten de volksgemeenschap te willen plaatsen. Tot deze behoorde ook niemand minder dan Sophus Bugge, van wien Torp de uitspraak aanhaalt, dat, wanneer hij op den weg der măl-menschen een mogelijkheid van overwinning voor het nationale in de taal gezien had, hij măl-man zou zijn geweest.

Het is echter mogelijk, dat de beweging, wanneer zij niet alles overstroomt en wegvaagt, wat niet voor heden alleen gebouwd is, aan de rijkstaal ten goede komt. Reeds nu is deze door de wendingen en woorden, die de măl-mannen uit de dialecten putten en gaan gebruiken, ontzaglijk verrijkt, en het voorbeeld eener taal, wier uitdrukking naiever en veelal poëtischer is, kan voor haar een bron van eeuwige jeugd blijven. Wel is waar heeft men daarvoor niet een tweede landstaal noodig, die toch maar op papier bestaat, maar zijn de dialecten voldoende, maar zoolang er van tijd tot tijd mannen opstaan, die haar met de grootste virtuositeit hanteeren, - en Garborg leeft nog -, kan zij een taak vervullen, die aan de tongvallen van een kleiner gebied minder goed toevertrouwd is.

Maar wanneer die mannen uitblijven?

R.C. BOER.

Het gelaat des dichters.[1)]

‘En droef en fel’.
Vondel.

VIII.

De tuinen galmen in de walmen van den herfst...

- o Gij, die 't Leven aan uw lippen hebt geperst
zóó, dat uw rijpe mond van de eigen tanden bloedde:
thans is de tijd voorbij der godlijk-schoone woeden
die woelden door uw leên bij 't worstlen, dag aan dag,
met al de vreugden die een mensch benijden mag,
met al de rijke koortsen die een mensch mag lijden...

- Thans gaat gij door den tuin. De Stilte is aan uw zijde.
Bezie ze niet: zij is noch goed, noch schoon vandaag...
- De dag is doof; het uur is gouden-mat, en vaag;
de tijd is luistrend...

En het wordt, of 't oude lijden,
of 't kloppen van uw hart zich plots uit u gaat breiden,
gaat maatlijk wegen in die doofheid, wís en tráag,
en, schriklijk ijl in 't lange en banglijk-durend talmen,
gaat wanken door 't gedein der herfstelijke walmen...

- De tuinen liggen doof, die van uw harte galmen.

1) Zie: *De Gids*, December-aflevering 1911.

IX.

Vermits géen dag me ooit wekt en nog deze oogen open'
voor de veroovring van een nieuwen vreugde-buit;
vermits dit streng gelaat, van avond-vaalt' beslopen,
slechts in zich-zelven nog het beeld ziet van zijn hope,
en - dit gelaat zijne oogen sluit;

vermits ik van mijn bedel-tocht slechts meê zou krijgen
de ijlte in dit voorhoofd, en de koorts in deze hand;
vermits ik weêr in éenzaamheid ben aangeland,
sluit ik mijn hart, sluit ik de ramen op het dreigen
van winter-koude en zomer-brand.

En zie: tháns is de dag mij schóon; mij, koelen smader,
wiens eigen leven eindlijk buiten 't Leven staat,
thans is me weêr de herfst een vrede-plegend vader,
en weêr een vader-zoen mijn bloed dat zoelt ten ader
die maatlijk aan mijn slapen slaat.

Want de akkers zijn verwijd, waar 't deinen van géen koren
de zekerheid van onbewogen einders breekt.
Niet langer twijfelt 't brein; en heeft de hand verloren
de klamme vreugde om eene vrucht, ten dag geboren:
ik heb een mond, die wísheid spreekt.

De wagens zijn gelost van de oogsten. Zie, 't en wegen
geen schoven, dan alleen de veil'ge schuren borgt;
de schoonste zonne is véeg die vaagt de gele wegen,
maar 'k heb genoeg in 't bijten van haar brand gelegen,
dat zij voor 't winter-dulden zorgt.

De beesten zijn gestald; de driften zijn geweken;
en iedre peer is zwaar gelijk een ernst in mij.
Geen morren nog, dat meer dan zélf-verzaken teeken':
mijn dagen zijn een zee waar stil ter branding breken
na de eendere ebbe een zelfde tij.

En 'k worde, waar geen oog in 't mijne een twijfel rade,
en zonder één gebaar dat tot geen ruste dwing',
bij glim-lach van mijn kind, bij vrage mijner gade,
den droeven schoone, die uit de eêlste herfst-cieraden
zich-zelven weeft vereeuwiging.

Zoo ruste ik dan, de hand ter zoele vacht der haren,
en rood gelijk een bloem mijn mond die wéet en zwíjgt...
- Wat rijst gij dan aan mij? Ik zal niet áan u staren,
ijdele Erinnring, gij die van 't gevecht der jaren
nóg in den woel'gen boezem hijgt.

Want 'k heb mij in mijn wil als in een keurs geregen;
en zoo de stalen band door 't weeke vleesch me snijdt:
weet dat ik-zelf de wond' steeds weder open-rijt,
daar 'k in héur diept' bewaar, door de eigen spot gedegen,
de weelde van mijn zékerheid.

X.

'k Hadde u gewijd mijn meest-geliefde logen;
'k hadde u mijn eêlste' en schoonsten schijn gewijd;
en, zéker meer dan gìj van schroom bewogen,
o gij die duister en die zuiver zijt,
hadde mijn vrees, bij 't vragen uwer oogen,
hadde mijn wroegend kommeren gewogen
in 't smeeken van mijn teederheid.

De vrome wanen die mijn brein bewonen;
de spijt'ge vreugd van een verleden jaar;
en mijn arm hopen, welk'ge roze-krone
wier 'k dalend-trage blaêren zorglijk gaêr:
'k hadde u vertrouwd dees mijne liefde-zonen,
- vervreemde kindren die mijn plegen loonen
met wendend oog en weer-gebaar.

'k Hadde u getoond de duister-rijke schrijnen
van de oude weelden, die 't gedenken heelt
en, onder 't kleed van drift en trots en pijnen,
gelijk een stervens-moeden vogel streelt.
En 'k hadde in u, waar mij zou tegen-schijnen
uw blik, en door uw borst verlangen deinen,
herkend 't vergeten eigen-beeld.

En 'k hadde u, late troost... - Maar neen: vergéten
is 't eenig heul voor wie door de' avond schrijdt,
en die den mantel van zijn stugge weten
voor de onvermijdb're reis ter schoudren smijt.
- Wat bate nog, dat hij bemind zich wete?:
hem ligt zijn schaâuw vóor de oogen uitgesmeten,
ál ijler naar de nacht hem beidt.

Want hij die minde en de eigen min zag tanen;
hij die zelfs smart niets dan een vreugde weet;
hij die, de will'ge meester van zijn wanen,
zijn eigen trots-gestalte aan stukken smeet:
hem leid' geen nuk door nieuwe liefde-lanen,
waar dorre blaêren aan zijn voeten manen
dat iedre stap wat jeugd vertreedt...

Ga heen dan, kind, ga heen; en, wàt gebeure,
en loos geen zucht, en laat geen traan om mij...
o Kinder-min, o roos, vergaande geuren
die 'k in vergeten boek te drogen lei...
- En leidde uw leve' u ooit langs de oude deure:
en stal, mijn kind, waar smeekend oog mocht treuren;
sluit de ooge', en ga míjn blik voorbij.

XI.

De dag is moede en stil, en de uren gaan verbleeken.
Waarom dan zijt gij niet als de andren heen-gegaan?
Ik zal niet meer tot ú de wankle woorden spreken
dan 'k tot de hope van uw zustren heb gedaan...

- Gij blijft; gij legt uw witte hand op mijnen schouder...
Helaas, de dag is blank omdat hij duistren moet;
en mijn gelaat is schoon misschien, dewijl het ouder,
dewijl het hooploos-ouder weet mijn wrang gemoed...

Ga heen, vóor mijn gesmeek gaat schroeien aan uw smeeken;
vóor míjn ervaren vaalt ten schroom van úw gelaat...
- De dag is moede en stil, en de uren gaan verbleeken,
en mijn gezicht verbleekt wijl gíj niet heen en gaat.

XII.
In memoriam Renée Vivien.

Ik heb u niet gekend dan in dees nieuwe vreeze;
ik heb u niet dan aan mijn bleek gelaat gekend;
waar huivert in mijn hoofd, waar wentelt door mijn wezen
deze ongewacht-gekomen lent'.

'k En hadde u niet verwacht ten drempel mijner droomen;
mijn blik en hadde in de eigen wijdte úw blik gezien,
en waar' deze onverlangde en wrange lent gekomen
door 't angstig-prangend hart me vliên...

- Ik lag. De koorts ontvonkte een vuur in mijne vuisten;
mijn bang-gestooten aêm doorvoer den neerschen nacht;
en, waar nieuw leven kropte en aan mijn slapen druischte,
heb ik, o doode, aan u gedacht.

En 'k heb aan u gedacht dees heelen dag, gesleten
in de aangedeinde laai die om ons leden zengt
en niets ter schaal van ons verlangen laat, dan 't weten
dat ze ons alleen wat assche brengt.

Den heelen dag heeft dit verwelkt, dit wassen harte
dat leeft van de' eigen brand, dat sterft van de eigen klaart',
dat flikkert en dat smelt ter vlam van de eigen smarte,
gesmookt, geflakkert úwentwaart,

o kleine, o verre doode, en die mijn angst komt doopen
in droeve zekerheid dat gíj niet lijden zult;
die, helend binnen de oogen-schaal het licht der hope,
uw korte jaren hebt vervuld.

- Want gij zijt heen-gegaan vóor ge aan verdorden monde
den zengend-zwoelen zoen der zatheid hebt gesmaakt;
vóor de' eeuw'gen kreet, waarin de in smart-volvoerde zonde
hare eigen ijlte tegen-slaakt.

Gij zijt gestorven in de sluiers van het wanen
dat elk bereiken loont en alle min verrijkt;
dat alle bangen wordt gesust in vreugde-tranen
en elk genake' een hoop gelijkt.

Gij hebt de reize aanvaard, wél bleek van uw begeeren,
wél spijtig om een schroom die noodloos heeft gehijgd,
maar met den troost, geen treurend oog te zullen keeren
naar een oud leed, dat wacht en zwijgt.

En stierft gij, met in 't smeekend oog de vrees'ge wake,
met op den mond de vraag der huiverende maagd:
de schaamte bleef gespaard aan uwe zuivre kake,
en spijt dewíjl gij hadt gevraagd...

Zóo gingt gij heen, o zalige arme. En wij, die bléven,
weêr staan we in 't wassend vuur dat ons niet loutren zal;
weêr blijven wij, bij 't stuwend tij van 't lente-streven,
in onze bittre wijsheid pal.

Want wij, die elke vrucht ter branke-zelve smaken,
wij weten welken dorst de beste pere laat;
wij weten, waar we in trots 't geboôn genot verzaken,
welk leed in ons te wrokken staat.

Wij, arm en naakt in onze zatheid, en die weten
dat elk begeeren weêr door zatheid wordt geboet;
dat geene vreugde waakt die, smartlijk te' eind gesleten,
geen hopeloos verlangen voedt;

die eens als gij om onbevredigd hunkren treurden,
maar kweeken thans in 't hart een onverzaad'bre spijt;
die dragen in ons lijf den vloek van steeds verscheurde,
van steeds herschapen maagdlijkheid;

- o maagd die henen gingt, bleek van uw schoon begeeren,
spijtig om de' eêlen schroom die noodloos heeft gehijgd:
thans staan we in 't strakke kleed van 't opgelegd ontberen,
met de' angst om 't hunkeren, dat dreigt.

En wij benijden u, o schoone en schaemle doode
die nooit het wrange van de zatheid hebt gekend, -
waar huivert door ons hoofd dees bralle en ongenoode
en pijnlijk-overmacht'ge lent'.

XIII.

Gij zult mij allen, allen kennen,
maar 'k zal voor allen duister zijn;
want slechts wie 'k van mijn spot zal schennen
zal lichtend van mijn luister zijn.

Slechts wie, na de eêlste weelde-spijzen,
zal hongren naar mijn schampren smaad,
draagt eens vóor 't aangezicht der wijzen
den plooi der wijsheid in 't gelaat.

Maar hem, die mij níet heeft bekeken,
doch voor mijn hoogmoed heeft gebe'ên:
hem zullen eens de voeten leken
van mijn geween.

KAREL VAN DE WOESTIJNE.

Heilig vuur.

Mr. W. van der Vlugt. Zedelijkheid en Kunst. - Onze Eeuw, Maart 1912.

H.P. Bremmer, Vincent van Gogh. Inleidende Beschouwingen. - Amsterdam, W. Versluys.

'La vérité? Elle est si près de vos yeux qu'ils ne la voient pas'. - Zoo heeft pas de heer Jules Romains me geleerd. *Manuel de Déification* heet zijn boek. In een handleiding tot dergelijke bergbeklimming des geestes moet men op aanwijzingen van des stervelings onvolkomenheid voorbereid zijn. De heer Romains bedoelt trouwens geenszins, iets onaangenaams over onze oogen te zeggen. Hem is de waarheid iets als een huisdier. 'La vérité? je vous assure qu'elle est chez vous, dans votre maison'. Doch hij eischt met dat al, dat wij de oogen sluiten zullen. 'Fermez vos yeux. Vous la sentirez avec vos paupières'. Welk figuur slaan hierbij de kijkers!

Ook bij de heeren Loke en Van der Vlugt hebben niet de oogen het gedaan. Gansch Nederland weet, wat de eerste ontdekt heeft. Hij haalt millioenen, milliarden de lucht uit. Ook voordat de luchtvaart het uitzicht bedierf, heeft niemand ooit ze opgemerkt. Dewijl alles, dus ook afstand, betrekkelijk is, kan men van deze luchtschatten - van hoe luttele waarde blijft, dáármee vergeleken, een luchtkasteel! - kan men van wat daar hangt in de lucht, eveneens met gerustheid verklaren: het is zóó dicht bij de oogen, dat deze stakkers het niet kunnen zien.

En nu weer die vinding in *Onze Eeuw!* 'Vous la sen-

tirez', naar het woord van Romains, doch ditmaal met de oogleden niet. De gewaarwording kan bij een sluiten der oogen ongetwijfeld slechts worden versterkt. Echter zal een, niet vóór, maar onder het gezichtsorgaan geplaatst gelaatsdeel het werk moeten doen. 'La vérité?... Vous la sentirez'..

Wat hebt gij, kunstvriend, daar aan den wand? Koeien van Willem Maris of slechts van Van Ingen? Varkentjes van De Zwart of van Bastert? Toch niet Allebé's dooden hond of een kopie van Rembrandt's dito mensch.... Of louter een bokking van Floris Verster? 'Fermez vos yeux'. - Wat gaat er nu om 'in het wolken koekkoeksheim (met 4 k's) Uwer begrippen?' Ik stel u de vraag in de eigen woorden van hem, die u hier de waarheid ontdekt. Met den heer Van der Vlugt neem ik aan, dat gij louter meesterstukken bezit. Ook bij zulke stukken echter acht de hoogleeraar het mogelijk, dat de maker 'zich noodlottig vergist (heeft) in de keus zijner verf, eene soort genomen, die mettertijd een' bij toeneming ondraaglijken reuk (is) gaan verspreiden'. Gij hebt de oogen goed dicht, nietwaar? 'La vérité?... Vous la sentirez'. Nu ge koeien noch keuen noch bokking aanschouwt - of verkoost juist gij een, dier- of menschkundige, anatomische les? -, herinnert u even schielijk een ànder zintuig, wat gij in uw huis gehaald hebt. Dit is de nieuwste triomf van de kunst. Open thans gerust de oogen. 'Wat de éene dier gewaarwordingen en wat de andere wekt, laat nu éenmaal niet zich scheiden, zoo min als in den aanschouwer scheiding mogelijk is tusschen de gewaarwordingen zelve'. Gij blijkt, om nogmaals te citeeren, de eigenaar van een 'stinkend meubel'.

De heer Van der Vlugt brengt deze zijne ontdekking van eene a g g l o m e r a t i e d e r k u n s t e n met Jacob Maris in verband; doch we kunnen natuurlijk met evenveel recht vóór uwen wand Willem Maris of Allebé als een meubelmaker eeren. En zoo dit u even wat vreemd mocht zijn, hoe gretig gáát gij ook in dit nieuwe de 'eenheid vinden': - de eenheid van het 'evenwichtig maathouden' tusschen reuk en gezicht!

Met een objectiviteit, welke ons van den hoogleeraar niet verwondert en welke bovendien de kracht zijner uiteenzetting slechts nog scherper doet gevoelen, daar hij aan ons de

gevolgtrekking laat, dat met zijn vinding méér te doen is; heeft hij, de idealist, zich laten vinden tot het stellen van een onidealistisch voorbeeld. Als effect van contrasten, overigens, schóón: een 'stinkend meubel', 'heerlijk van toon en kleur'; Jaap Maris, met kwalijk-riekende verf... Doch ligt de conclusie niet voor de hand? Eenmaal *het beginsel* aanvaardend van verf, 'bij toeneming ondraaglijken reuk verspreidend', handelen we beslist naar den geest van den vinder, indien we, vasthoudend aan de gedachte der reuk-verspreiding met continuïteit en progressieve werking, vaststellen, dat de lucht daarbij niet ondraaglijk behòeft te blijven. Integendeel! het is hier toch kunst!? Laten er schilders zijn, behept met wat Professor Van der Vlugt zoo treffend kenschetst als 'hartstocht voor het naakte feit', die een dooden hond bijvoorbeeld... de pen weigert, de àndere 'Anatomie' nu te noemen... die een dooden hond zouden schilderen willen, met verf, 'ondraaglijk' riekend. Laat een De Zwart of een andere meubelmaker het in zijn hoofd krijgen, een Koeienmarkt op doek te malen, even forsch van geur als van kleur. Wenden wij onze reuk- en gezichtsorganen niet liever naar welgevalliger werk? Tot wat al resultaten komt men! Wordt het, wanneer we bescheiden beginnen, niet al dadelijk mogelijk, honiggeur te doen verspreiden door de bloempjes, die Jan Voerman Jr. voor de reclame-albums aquarelleert der koekfabriek van zijn ooms Verkade? En - om nòg iets praktisch' te noemen - zou het den behendigsten schilderijendief niet onmogelijk zijn gebleken, met de *Gioconda* te vluchten, als Leonardo Mona Lisa geschilderd had met den geur der parfums van de renaissance?

In idealistischer sferen ziet de kunstliefhebber met de stoute vinding van Van der Vlugt zich een wereld ontsloten van gansch nieuw genot. Wat de geleerde kunstkenner op pag. 439 van *Onze Eeuw* constateert, duldt beslist geen tegenspraak: 'landschappen en stilleven, stilleven en landschappen, ziedaar den eeuwigen deun, die het kunstenaarswerk van een geslacht' (waartoe de Marissen hebben behoord) 'toch onbevredigend en ééntonig maakt'. Bevrédiging thàns, vééltonigheid! Zelfs in letterlijken zin. Want waarom zou, nu de verf gaat 'geuren', zij niet tevens geluid kun-

nen geven? Waarom ook zouden, wanneer wij, uit de twee eminenties, door den heer Van der Vlugt ten voorbeeld gesteld, den even geestigen als levendigen Jean Paul Laurens pikken, de kunstenaars-van-morgen, die, ‘op linnen of panneel’, weder zùllen laten l à c h e n , op diens meesters voetspoor doormarcheerend, niet voor een *Fondation des Jeux Floraux* nòg lachwekkender figuranten uit het Théâtre Clichy als troubadours-modellen gebruiken?

Doch in elk geval komt er geur.

Men kent het procédé van Mancini. Onder meer plakt deze verftubes tusschen de verfmoppen vast op het doek. Wellicht zou, voor het geval, dat de progressieve continuïteit bij de schilderijen-reuk-verspreiding even weinig voorspoedig moest blijken als bij Nederland's belasting, een stelsel van geurspuitende tubes, die bijgevuld kunnen, eenige aanbeveling verdienen.

Dit is louter een zaak van praktijk. Het beginsel, dàt is gevonden. En met dit beginsel een bron van geneugt. Lijkt het thans nog onwaarschijnlijk, dat een Hugo von Hofmannsthal of een Richard Strauss (de arme Wilde is overleden, dus: zèlfs van hem ‘de mortibus...’) de familiariteit zouden waard zijn, hun uit de verte hier voorgespiegeld; voor een kunstgenot als hun eenmaal kan wachten, stàppen zij uit hun ‘vlegel’-jaren en ijlings in den D-trein naar Leiden, zonder ‘weerzinwekkend gedoe’ als bagage, en zeker met een behoorlijken zakdoek. Het snuiten in de servetten heeft uit, nu ook de neus door Kunst beschaafd wordt.

‘La vérité? Elle est si près’... Inderdaad, het ei van Columbus.[1)]

1) Voor hen, die nog geene vaste lezers van *Onze Eeuw* mochten zijn, schrijf ik hier eenige zinnen over. *Ik* zal nu en dan cursiveeren.
Pag. 435 *O.E.*: ‘Sinds Coenraad Busken Huet, *ik meen: in het woord-vooraf ter inleiding in zijn beruchten roman* “Lidewijde”, de kunst vrijpleitte van het dienstwerk, olie aan te brengen op de lamp der deugd, is het herhalen dier gedachte in andere en liefst in de dartelste, de overmoedigste, de uitdagendste termen eene gezochte bezigheid van jongeren gebleven. En geen wonder. Dat *wachtwoord aan te heffen*, het was zoo'n kostelijk middel om bekend te worden....’ Pag. 438 en 439: ‘Bezoek tegenwoordig eene tentoonstelling van schilderijen en herinner u zoo'n zelfde feest der oogen een dertig, veertig jaar geleden. Maak dan eene vergelijking tusschen toen en nu. Welk een verschil! Ik spreek hier niet van het soortelijk verschil tusschen de oudere en de nieuwere kunst als *handwerk;* bij de oudere *tot zekere hoogte eene vaststaande manier*, *aanleerbaar*, *mits Ge aan vlijt ten minste een weinigje begaafdheid paardet*, maar dan ook voor wie tot het gild behooren wilde niet te ontberen; thans allerwege *een zoeken*, rusteloos tasten, nooit voldaan probeeren, *kortom: eene regelloosheid*, die verrassend schoone vruchten geeft, doch tevens, elke grens verdoezelend tusschen meester en beginner, den *belangstellende* af en toe verbijsterd mompelen doet: ‘Zoo? Wil dit tegenwoordig ook “al kunst heeten?!” Veel liever doel ik op het onderscheid der stof, die destijds onder schilders vóorkeur had en die zij heden kiezen. Hoe groot is dat vooral! Wat rijke keus van onderwerpen toen! Wat zichtbare inkrimping dier keuze, hoe *bittere armoede thans!* Eertijds, naast het liefdevolle zich verdiepen in de dingen, een even sterke trek ook naar den handelenden mensch. Tegenwoordig: die mensch wel meestal uitgeschakeld en slechts gebleven het ding. Van bijbelsche tafreelen zwijg ik. Welk kunstenaar, die “meêleeft met zijn' tijd”, wil naar dien “ouden santekraam” terug? Doch de ongewijde geschiedenis ligt nauwelijks minder braak. Wie werd in Frankrijk de erfgenaam van Jean Paul Laurens? *Waar vindt Ge thans in Nederland iets*, *wat terug doet denken aan Charles Rochussen's pakkende* sepia- en waterverf*teekeningen?* zijne voorlezing ten hove van Karel den Groote? zijn' lijkstoet van graaf Floris? zijne overgave van Den Bosch? *Zelfs* het “genre” kwijnt. Nu ja, wij zijn nog steeds *behept met* onze brave *visschersvrouwen.* Ze gaan, in olieverf haast trouwer dan in vleesch en bloed, maar altijd voort met breien, mijmeren, zogen; slechts *lachen*, neen, dat *mogen ze* op linnen of panneel *nooit van haar leven.* Ook wordt, onder “sociaal” gevoelende schilders, de werkman, held van den dag en morgen koning, wel

* * *

Het is den contemplatieven mensch een weelde en een dierbaar genot, zich den geest als te laten wiegen op botsende

gaarne met zijn lijden en zijn zwoegen, somtijds ook met zijne schemerige verwachtingen op het doek gebracht. Maar het is dan éenerzijds “zijn lijden en zijn zwoegen”, het is de onvrijwillige slaaf, de ding geworden mensch, die daar ons aangrijnst. Of, zoo hij in zijn hoopvol voorwaartsstaren ons vertoond wordt, dan is het pas recht als ding, dat hij daar voorttreedt, immers als éenling in een' drom, die, waar hij meent te schuiven, wordt geschoven naar het onbekende, dat het betere heet. Van doen in de beteekenis eener handeling, die eerst persoonlijk is gewild, geen spoor, noch bij het éene, noch bij het andere. De kunstsoort, die ons nog de meeste mènschen geeft te zien, is het portret. Doch spreekt ook dat niet uit zijn' aard veel meer van schouwen, zinnen, staren, in elk geval: van rusten, dan van eene scheppende, eene ingrijpende daad? Voor het overige: *landschappen en stilleven*, *stilleven en landschappen*, *ziedaar den eeuwigen deun*, *die het kunstenaarswerk van een geslacht*, *waaraan de kijk op heden en verleden als galerij van* “*gesta Dei per homines*” *vreemd bleef*, *trots alle gaven*, *alle ernstig streven*, *toch onbevredigend en eentonig maakt*’.
Pag. 451: ‘Met dat al, het bleek reeds uit het gezegde: zoo hartelijk als ik *een' man van Zola's kaliber* waardeer juist om den durf van zijn' levensernst, even beslist veroordeel ik *zijne kunst* daar, *waar* zij plat, *gemeen is*, *om gemeen te zijn*, althans om met haar' durf te koop te loopen.’

Pag. 451 en 452: ‘Bestaat er tusschen mooi en goed verknochtheid meer dan tusschen hetgeen ik zie en hetgeen ik ruik? Heeft de kunstenaar, *als zoodanig*, met moraal te maken? Ik weet het niet, en het is mij ook te éenen male onverschillig... Want het “concrete”, het ervaarbare leven, - en daarom is het ons ten slotte toch te doen, - weet van die schimmige afgetrokkenheden niets. Daar heb ik zelden iets gezien, of het kon tevens, hetzij wel, hetzij kwalijk, rieken. Zelfs was ik er nooit van eenig “liefde”-betoon de, min of meer met zijne figuur verlegene, getuige, waar niet “het paar” eene kleur vertoonde, wel nooit, het zij zoo! groen of blauw, maar eerder kersenrood. En, wat, ten slotte, den *kunstenaar als zoodanig* aangaat, hem kwam ik er nergens tegen. Gesteld dan nu eens: Jacob Maris had, bij het schilderen van een zijner meesterstukken, zich noodlottig vergist in de keus zijner verf, eene soort genomen, die mettertijd een' bij toeneming ondraaglijken reuk was gaan verspreiden. Nu mocht Ge mij honderdmaal beduiden, hoe, in het wolkenkoekkoeksheim Uwer begrippen, de vraag, of een gezichtsbeeld streelend is voor het oog, niets heeft te maken met deze andere, of een geur ongenoeglijk is voor den neus. Al Uwe vertoogen zullen toch dit niet wegnemen: in de onderstelde schilderij laat dat, wat de éene dier gewaarwordingen en wat de andere wekt, nu éenmaal niet zich scheiden, zoo min als in den aanschouwer scheiding mogelijk is tusschen de gewaarwordingen zelve; en ik heb dus groot gelijk met voor het stinkend meubel, hoe heerlijk ook van toon en kleur, te passen. Iets dergelijks *ontmoet ons* in ieder zedeloos kunstwerk.’
Pag. 453: ‘Mij past te hunnen aanzien (van Wilde en Hofmannsthal) het oordeel niet. Legt me iemand in den mond, dat men, om met het bereiden van zoo'n kost bij voorkeur zich onledig te houden, om met zijne opdiening de zielen te willen laven, in het gunstigste geval wel “min of meer een vlegel” moet zijn, ik wraak zoo'n slotsom, ik ken de heeren geen van beiden. Maar wel richt ik mij met het gezegde tot mijne tijd- en landgenooten, het Nederlandsch publiek, dat zulke dingen toejuicht, en ik vraag hun: Ziet toch eens even, waartoe Ge U laat vinden. Verbeeldt U, die Mijnheer bevond zich bij geval onder de gasten aan Uw' familiedisch; en daar vermat hij zich, het onderwerp van zijn gedicht ter sprake te brengen, den zielstoestand, dien ik nog maar aanduidde, te gaan schilderen in kleuren en geuren. Ge zoudt op spelden zitten. Ge kreegt, wil ik wedden, een gevoel, of een onrein dier uit Uw bloemstuk in het midden kwam voortgekropen over het tafellinnen. Ge zwoert U zelven: “dat nooit weêr!” even stellig, als had hij zijn' neus gesnoten in Uw servet’.

gewaarwordingen en tegenstrijdige waarheden. Dies heeft het mij allerminst verontrust, veeleer een zoete voldoening geschonken, onmiddellijk na de verzekering van den heer Romains, dat men *de* Waarheid niet ver moet zoeken; in mijn eigen taal te lezen: ‘Niets wordt ons direct geopenbaard en ieder nieuw inzicht eischt een langen tijd van voorbereiding.’

Merkwaardige coïncidentie! Was 't het Lot of wel de Logos: ten bewijze van Romains' bewering lag daar Van der Vlugt's schoone vinding, mij verklaard in een studie van nauwelijks twintig bladzijden druks; en vlak ernaast kwam het boek te liggen, dat, brengend een stelling, zelf haar bewijst. Daar geniale bondigheid, want eigenlijk is de vinding vervat, niet

in het *Onze-Eeuw*-artikel, doch in vijftien regels ervan (regel 8 v.v. op pag. 452); hier eene uitvoerigheid, waarvan *dit juist* het bijzondere is, of ook hier mag ik schrijven: het geniale, *dat* zij het tegendeel van beknopt is.

De heer Bremmer is een rusteloos dienaar in den bloeienden wijngaard der kunst. Moest ik, nu zijn geschrift kwam te liggen naast dat van een hoogleeraar uit Leiden, hem met een der lichten uit zijn geboortestad vergelijken, het zou, reeds om de alliteratie, eer met Professor Bolland zijn. Door eenzelfden drang gedreven, zijn zij beiden hagepreekers, wien ongetwijfeld de huifkar volstaan zou, als onze tijd van kilometerboekjes niet, behalve het reizen, ook het spreken makkelijk maakte. Vlamingen hebben pas gejuicht, toen de heer Bolland, zich bewust dat de taal gansch het volk is, juist als het woord dat iemand spreekt de man, het Fransch heeft gekenschetst als de taal der *maîtresse.* Zeker zou hij erbij gevoegd hebben, dat het tevens die van den *bon ton* is en zelfs die van het *savoir-vivre*, hadde hij daarbij niet moeten duchten, dat zijn gehoor hem niet meer begreep. Wie ten onzent hem begrijpen, prijzen gretig al wat hij leert. En evenzoo doen het Bremmer's hoorders.

Men zegt, dat de tijd de zeden verandert. Nochtans niet het karakter van deze. Wij zullen weldra het eeuwfeest vieren van haar, die heur volk den *Delftschen Wonderdokter* wijdde. Zou dit niet in het besef gedaan zijn, dat wel de eeuwen komen-en-gaan, doch de wonderdokters blijven? - Ook in

't geestelijke leven. In zooverre zijn de zeden veranderd, dat naast den Godsdienst de Kunst kwam te staan. De oude behoefte aan 'leering' bleef. Het is een onuitroeibare trek van ons volk. Wat de broeders des gemeenen levens bijeenbracht, leeft bij zusters nu even dierbaar. Even is meer dan even te zwak. Vrouwen leven in alles geestelijk sterker. Godsdienstpredikers hebben dit ten allen tijde ondervonden, zelfs in een periode van ongeloof, als door Wolff en Deken beschreven. Bremmer ervaart het als leeraar der kunst. Het woord is in hem vleesch geworden. Hij predikt de schoonheid der beeldende kunst, hare schoonheid doet hij aanschouwen; doch wat zouden de zusteren, die zijne leerlingen zijn, waarnemen met het lichamelijk oog aan de prentjes als krantuitknipsels, welke, o, Avondmaals-soberheid, rondgaan aan den disch zijner leering, zoo zijn woord ze niet vergrootte, zijn tooverwoord niet tot doeken ze omschiep?

Ik schrijf 'zijn woord', zooals men 'sneeuw' zegt. Men telt geen sneeuwvlokken, zien doet men snééuw. Onder den sneeuwval van Bremmer's spreken, hoort men hèt wóórd. Aan den heiligen woordval der synagoge, aan de plechtigheid die 'het notulen-lezen' in een raadsvergadering is, doet het praten van Bremmer denken. Vroeger heeft hij zelf geschilderd, doch toen is hem Goethe verschenen, en diens: 'De dwaling wordt aanhoudend in de daden herhaald, daarom moet men de waarheid onvermoeid herhalen met woorden', heeft beslist over Bremmer's leven.

Dit boek is als zijn gestolde spreken. Men zou er een metronoom bij behoeven, die het tempo van Bremmer's tonggebruik aangaf. Want bij den overvloed der woorden, wint het Woord bij een snelleren maatgang, als de kou der sneeuwvlokken bij felleren val. - In de collectie Hidde Nijland is een teekening van een jongen, geknield voor arbeid op het land. Hij is blootshoofds en in hemdsmouwen. 'Meeleven' - schrijft de heer Bremmer, en het is waarlijk, of we hem hooren - 'meeleven gaat men met dezen jongen man in den zin van een blijheid om het bestaan van zoo'n soort mensch als Vincent daarin voelde'. Laat dat werkwoord 'meeleven in den zin van een blijheid om het bestaan' eenen schoolmeester even doen fronsen, wij verstaan! En wij doen dit beter nog, wanneer de sprekende-schrijver onmiddellijk voortgaat: 'De

zekere ingetogenheid van doen, die zich in dit hoofd uitdrukt, vindt men in al het overige terug. Daar is in de eerste plaats de wijze, waarop zoo iemand zijn vest om het lijf heeft zitten; met een zin voor schrijnend scherp waarnemen zet Vincent dit alles hard plastisch in elkaar. Zoo zit de kraag om den hals op een manier, die anders is dan een luchtig omschrijvende roode lijn; en zóó, als die daar plat op dat kleedingsstuk ligt, *kan het niet anders, of we moeten het besef krijgen*, *dat daar een bepaalde zin aan verbonden is.*'

Schoon mij bewust, het karakter van Bremmer's voordracht aan te randen, bij welke immers juist nergens klemtonen vallen, heb ik het laatste zinsdeel onderstreept. Want ziedaar een kenschets van heel het boek, ziedaar het geheim van heel deze leer. We mòeten 'het besef' krijgen; de heer Bremmer houdt niet op met spreken: het besef, we moeten het krijgen. En welk besef? Dat van een bepaalden zin. Een bepaalde zin, ergens aan verbonden. Eigenlijk doet het er niet toe, wááraan, want àlles heeft een bepaalden zin. Om dien te vinden en nog eens te vinden, om al den tijd nieuwe bepaaldezinnen te vinden, zijn wij bijeen. Begrijpt gij nu, wat gij vernaamt bij de tweede teekening, die een zoom van een bosch te zien geeft: 'In weinig woorden is dit gezegd, maar vele zullen er noodig zijn om dit te verantwoorden'? En hij, die deze in voorraad heeft, die ze als sneeuwvlokken over ons uitstort, beseft niettemin: 'Men mag over kunst schrijven, zooveel men wil, het blijft toch maar een benaderen; het intacte leven daarvan kan alleen in het gemoed van den aanschouwer ondergaan worden.'

Dat ontmoedigt hem niet! Lees maar, enkele bladzijden verder, hoe hij het i n t a c t e l e v e n v a n e e n i j z e r e n t u i n s t o e l als met woorden ìn ons giet. De teekening stelt een tuin voor. Er is niemand in. Onder een lattenprieel staan een bank en een tafel. Buiten het prieel staat het ijzeren stoeltje. De pagina dáárover, precies één van de 276, waaruit het boek bestaat, neem ik de vrijheid over te schrijven.

> 'De ijzeren tuinstoel links, zou menigeen, als te nuchter en te hard, ongeschikt voor een poëtische uitbeelding vinden. Maar wat het rijkste en diepste is ligt ìn den mensch en niet buiten hem, en door het inzicht van Vincent wordt in zoo'n object de gemoedsdiepte uitgedrukt, waardoor zooiets waarde voor ons krijgt. In een bepaalde gestemdheid is niets te

> hoog of te laag, te hard of te week, te koud of te warm; eerst wanneer de gloed van de verbeelding er doorheen straalt, wordt het tot een levend iets voor ons. En wat een grootheid van voorstelling zit er aan dien stoel. Er zijn er meer die zulke zaken breed en ook geniaal teekenen, maar hoe anders; bij hen is het vermogen tot uitdrukken van visueele dingen de ondergrond van hun groote voordracht; hier missen wij die virtuositeit, maar met wat een volheid van overtuiging (ik onderstreep weer, J.d.M.) hebben we daarentegen te doen. Daarom associeeren wij zooiets ook weer op een geheel andere wijze dan een stoel, die, om bij de genialen te blijven, door Isaac Israëls of Degas gegeven kan zijn. Zelfs waar bij dezen van Vincent de leuning slechts schetsmatig en de zitting ook niet heel scherp uitgebeeld is, heeft het geheel toch een dieper bekoring voor ons, dan zoo'n stoel van een der bovengenoemden, omdat het wonder van een bepaalde verbeelding hierachter leeft.'

Ondergaat gij het wonder? Associeer u! Op associatie komt het aan! Dat herinnert gij u nog wel uit wat een oudere B. u geleerd heeft, - Bolland niet, doch de Franschman Bellac: 'l' accouplement de deux âmes et leur envolement loin des fanges terrestres... dans l'infini bleu de l'idéal'.

Ziehier een stoel, dien gij bijkans niet zaagt. De leuning is 'schetsmatig', de zitting 'niet heel scherp', nu, en dit in een werk van Vincent: véél is daar dus niet van een ijzeren tuinstoel. Zèlfs achttet gij hem aanvankelijk niet 'hard'. Doch denk toch aan het rijkste en diepste! Dat zit niet aan zoo'n vod van een platten stoel zelf. Hoe zou hij diep zijn en waarin rijk? Het rijkste en diepste ligt in den mensch. Nu, en het lag zeer zeker in Vincent. En doordien hij (mèt dat diepe en rijke) toevallig dezen tuin heeft gezien en geteekend en toen dat stoeltje niet vergeten, dáárdoor 'wordt in zoo'n object de gemoedsdiepte uitgedrukt, waardoor zooiets waarde voor ons krijgt'.

Wat krijgt er niet al waarde voor ons, zóó we ons maar associeeren! Envolement loin des fanges terrestres; gij kunt onmogelijk zijn vergeten, welken indruk die woorden maakten in het salon der gravin de Céran. Hier zijn het 'twee lichte tipjes van vetergaten op den hoek van elke schachtpunt' aan een paar oude werkmansschoenen, welke Vincent, en dus ook ons, 'iets te zeggen gehad hebben'; daar hangt nog een los stuk veter, dat 'een machtige uiting is, waarin de bochten en frommels door den schilder als krachten begrepen zijn' - stille krachten ongetwijfeld. Elders is, met permissie, een

broek. Vincent heeft het ‘trekken van de plooien in het bovenstuk naar de knieën krachtig gesignaleerd’. Weet gij, waaròm hij 't gedaan heeft? Associeer u, dan wordt het u helder. ‘Dit heeft hij meer gedaan uit overweging, dat dit op deze wijze uitdrukte wat hij wilde zeggen, dan dat hij dit alles in détails zóó waargenomen zal hebben, toch voelt men wel den bouw erin’. Krachtig gesignaleerd, alweder.

Ik op mijn beurt kan slechts enkele dingen signaleeren. Gij voelt, hier brandt het heilige vuur. Laat er iets geknetterd hebben bij professor Van der Vlugt, hier is de vlam, die geen ongeloof bluscht. Menigeen heeft van Vincent genoten. Gij, nietwaar? Ik ook, sedert jaren. Ik besefte sedert lang wel de buitengewoonheid. Doch hier worden alle windselen afgewikkeld. Nogmaals wijs ik u op een stoel. Nu een stoel, die gansch alleen staat. Vincent heeft ook dien stoel geteekend. Een teekening van niets dan een stoel. Doch niet den stoel - de idee stoel. Waarom dit en waarom zoo? ‘Hij doet dit omdat hij niet anders kan; het is de noodwendigheid van zijn persoon, het diepste van zijn overtuiging is er mede gemoeid, en daar moeten wij eerbied voor hebben’. Zoudt gij er soms géén eerbied voor hebben? Hoor dan den heer Bremmer nog maar eens aan.

> ‘Men zou evengoed kunnen vragen, waarom Luther op den rijksdag te Worms ook maar niet liever gezegd had wat zijn rechters graag wilden. De diepere gronden mogen ons onverklaarbaar zijn, wij moeten niet groote kunstenaars tot ons niveau willen neerhalen, maar probeeren, tot hun hoogte op te klimmen. Er kunnen toestanden zijn in menschen, die als zoo'n klare lichtendheid en zoo'n rustige overtuiging in hen leven, dat wij ze stil te aanvaarden hebben, en ons te doordringen van de schoonheid, die hierin is.
> Om tot een doorbeelding als deze te komen is het niet voldoende, uit een zekere neiging tot genialiteit zooiets te willen maken; daar is meer noodig, zooals wij reeds zeiden; hier is het vooral de vrome stilte waarvan iemand vervuld moet zijn, wanneer hij in de geheele kristallisatie van zoo'n inzicht is; daarnaast hebben wij niets te zeggen of te verklaren, alleen te voelen, dat Vincent het wonder van het leven, zooals hij dat als openbaring in zich heeft, in dit geval tot uitdrukking brengt, niet, dat hij verbaasd staat over wat hij aan dezen stoel en diens omgeving waarneemt. In onzen tijd, waarin men zoo den mond vol heeft van de wonderen der natuur, zal men moeite hebben dit alles te begrijpen. Wat men in dien zin voor wonderen aanziet, blijft dat alleen maar, zoolang het tekort van ons inzicht duurt; naarmate de wetenschap voortschrijdt, worden al die wonderen verklaard als oorzaak en gevolg.

> Er is maar één wonder, en dat is het leven zelf, het leven in zijn diepsten zin, en niet de wisselende vormen, waarin wij het door onze zintuigen kennen. Zóó is het waargenomen feit van zoo'n stoel geheel onverschillig in verhouding tot de idee van het algemeene, dat deze schilder hierin geeft. Dat, wat ons langs den weg van de zinnelijke verbeeldingen tot de notie van het eeuwige voert, staat hooger dan wat ons tot de tijdelijkheid beperkt. De ondergrond (niet van den stoel natuurlijk, J.d.M.) is hier dus religieus; zijn geheele wereld-waarneming centraliseert hij in deze periode altijd in één punt, alles is hem de openbaring van één Al van het Al-ééne. Schilders, die zoo'n stoel tot iets maken door dezen in rapport te brengen tot hun verschillende visueele waarnemingen, zijn poëten; in hen leeft de zin om een veelheid van beschouwingen tot een eenheid te binden, die bij hen ontstaat, door een verband van buiten-af. Maar bij Vincent komt die eenheid van binnen uit, omdat het geloof daaraan levend in hem is, hij geeft ze direct, en dit maakt dan zoo'n kunst tot een openbaring. Proselieten voor dit inzicht winnen is hier mijn doel niet. Ik weet te goed, dat wie er vóór zijn tijd toe nadert, toch niet veel meer doet dan zich een rad voor de oogen draaien. Men moet zelf het oogenblik trachten te bereiken, dat men over de waarheid van deze dingen niet meer redeneert, maar dat men die waarheid zelf leeft. Dan eerst zal men in gemeenschap komen met den geest van hem, die zich in dit werk uitspreekt, en de heerlijkheid van rust daarin gaan voelen'.

M.a.w.: de stoel zal, zij het in hoogere sferen van associatie en contemplatie, aan zijn eenvoudige, oorspronkelijke bestemming beantwoorden.

Zal dit, na dezen, ooit nog gezegd kunnen worden van het werk van Vincent van Gogh?...

J. DE MEESTER.

Het ontwerp voor een nieuwe auteurswet.

Men heeft hier sinds enkele jaren een waren omkeer in de publieke opinie kunnen waarnemen ten aanzien van het auteursrecht. Tot dusver was aan dit recht weinig aandacht geschonken. Terwijl in andere landen in de laatste dertig, veertig jaar belangrijke hervormingen in de wetgeving op dit punt waren aangebracht en door de Berner Conventie reeds in 1886 eene doeltreffende internationale regeling tot stand was gekomen, die achtereenvolgens te Parijs (in 1896) en te Berlijn (in 1908) nog belangrijk - in overeenstemming met de hervormingen van de nationale wetten der aangesloten landen - verbeterd werd, bleef men hier te lande betrekkelijk tevreden leven onder een gebrekkige en verouderde wet, dateerende van 1881, die de auteurs karig bedeelt en zelfs heele categorieën eenvoudig overslaat, en - wat de internationa leerkenning van auteursrecht betreft - met slechts twee uiterst weinig beteekenende tractaten (met België en Frankrijk).

Dat hierin nu verbetering gaat komen, is niet te danken aan veranderde feitelijke omstandigheden, maar uitsluitend aan meerdere belangstelling en juistere inzichten. De letterkundigen en kunstenaars, die eigenlijk veel te lang in den bestaanden toestand hadden berust, zijn wakker geworden en voor hunne rechten gaan opkomen, en langzaam maar zeker zagen zij het aantal hunner medestanders zich uitbreiden, dat der tegenstanders inkrimpen. Wanneer precies de meerderheid, die zich nog tegen onze aansluiting bij de Berner Conventie bleef

verzetten, in eene minderheid is verkeerd, is moeilijk te zeggen, en kan ons, welbeschouwd, ook koud laten. Doch het is wel eigenaardig dat, terwijl nog voor enkele jaren (o.a. in 1904 in de Memorie van Antwoord betreffende de begrooting van Buitenlandsche Zaken) door de Regeering werd verklaard, dat zij nog geen voldoenden grond aanwezig achtte om het tot dusver ingenomen standpunt in zake de Berner Conventie te verlaten, er nu, gelukkig, aan het bestaan van dien 'voldoenden grond' niet meer getwijfeld behoeft te worden.

Het is nu bijna vier jaar geleden, dat door de Regeering, zeer behoedzaam, een eerste stap werd gewaagd in de door velen gewenschte richting. De uitnoodiging n.l. om op de in het najaar van 1908 te Berlijn te houden herzieningsconferentie van de Berner Conventie zich te laten vertegenwoordigen, werd ditmaal niet afgeslagen. Een viertal Nederlandsche gedelegeerden, bekende mannen op dit gebied en besliste voorstanders van onze aansluiting, werden naar Berlijn afgevaardigd, zonder volmacht weliswaar om de herziene Conventie te onderteekenen, maar met de opdracht, de beraadslagingen der Conferentie te volgen en zoo mogelijk te voorkomen, dat door àl te ver gaande herziening eene eventueele toetreding van ons land bemoeilijkt zou worden.

Bijna twee jaar nadat de Regeering aldus door eene voorposten-patrouille het terrein had doen verkennen en zooveel mogelijk van gevaren had doen zuiveren, deed zij een tweeden meer beslissenden stap door de indiening (in Augustus 1910) van een wetsontwerp, strekkende om aan de Kroon de bevoegdheid voor te behouden, Nederland en zijne koloniën tot de Conventie te doen toetreden. Toen bleek, dat de 'omkeer in de publieke opinie', waarvan hierboven sprake was, werkelijk had plaats gehad. Want wel werden door enkele verstokte tegenstanders de oude argumenten tegen de aansluiting, speciaal tegen het uitsluitend vertalingsrecht, nog eens te berde gebracht, maar hunne vroegere kracht bleken zij verloren te hebben, en het wetsontwerp werd achtereenvolgens in de beide Kamers zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd.

Weer volgde eene periode van afwachten; want de Minister van Buitenlandsche Zaken had in de Eerste Kamer verklaard, dat de Regeering van de verkregen bevoegdheid

om Nederland tot de Conventie te doen toetreden, eerst zou gebruik maken zes maanden nadat het ontwerp voor een nieuwe auteurswet zou zijn ingediend.

Eindelijk is, nu onlangs, ook te dezen aanzien ons geduld beloond: bij Koninklijke Boodschap van 9 Februari jl. is bij de Tweede Kamer ingediend een ‘ontwerp van wet houdende eene nieuwe regeling van het auteursrecht’. En het schijnt dat wat nu nog te doen blijft om de lang gewenschte hervorming te voltooien in een sneller tempo zal worden afgedaan. In de memorie van toelichting van het wetsontwerp wordt met nadruk gewezen op het dringende en spoedeischende der voorgestelde herziening; de Tweede Kamer denkt er blijkbaar evenzoo over, heeft althans terstond met het onderzoek in de afdeelingen een aanvang gemaakt. Met belangstelling wordt nu zeker door velen het verder verloop van dezen wetgevenden arbeid gevolgd; eene belangstelling, waaraan ook in dit opstel getracht zal worden uiting te geven.

In vergelijking met de tegenwoordige wet op het auteursrecht van 1881 brengt het ontwerp zóó belangrijke verbeteringen, het zal, eenmaal wet geworden, ons zùlk een sprong voorwaarts doen maken (zoo iets als een overgang van patent-olie tot electrisch licht, van trekschuit tot automobiel), dat het niet meer dan redelijk is, vóórdat eenige kritische opmerking wordt gemaakt, met dank en hulde aan de ontwerpers en voorstellers, op deze verbeteringen het volle licht te doen vallen.

Als voornaamste eischen, die aan een goede auteurswet gesteld moeten worden, zou men kunnen noemen: in de eerste plaats dat zij volledig zij, zoowel wat betreft de werken waarover zij hare bescherming uitstrekt als wat betreft de rechten, die zij den auteur waarborgt; verder dat zij aan deze rechten een redelijk-langen tijdsduur verleent; dat zij de uitoefening ervan niet bemoeilijkt door er lastige voorwaarden of formaliteiten aan te verbinden, en eindelijk dat zij doeltreffende middelen aanbiedt tot handhaving van het recht. Op ál deze punten nu brengt het ontwerp belangrijke verbeteringen.

De tegenwoordige wet is alleen toepasselijk op geschriften, muziekwerken, tooneelstukken, mondelinge voordrachten en

plaat- en kaartwerken; het ontwerp tevens op álle voortbrengsels van beeldende kunst, dus schilder-, teeken-, beeldhouwkunst, grafische kunst, en van bouwkunst; op werken van op nijverheid toegepaste kunst, kinematografie en fotografie, en in het algemeen op 'ieder voortbrengsel op het gebied van letterkunde, wetenschap of kunst, welke ook de wijze of de vorm van voortbrenging zij'.

Naast deze belangrijke uitbreiding van de objecten van het recht staat een niet minder belangrijke verruiming van de grenzen van het recht, d.w.z. de bescherming strekt zich niet alleen over meerdere objecten uit, maar ook ten aanzien van elk object over meer exploitatie-wijzen. Terwijl de tegenwoordige wet alleen aan de auteurs geeft het uitsluitend recht om 'door den druk gemeen te maken', en slechts voor tooneelstukken, opera's en operettes nog een zéér beperkt recht van uit- of opvoering, omvat het ontwerp welhaast alle exploitatie-wijzen nl.: het verveelvuldigen, niet alleen door den druk, maar ook op andere wijzen, het opvoeren en uitvoeren (ook voor àlle andere dan dramatische muziekstukken), het voordragen, het reproduceeren door kinematograaf, fotograaf en mechanische muziekinstrumenten als b.v. pianola; het tentoonstellen (natuurlijk alleen voor werken van beeldende en aanverwante kunsten) en dit alles niet alleen van het werk in zijn oorspronkelijken vorm, maar ook ten aanzien van bewerkingen van het werk in een anderen vorm (zooals b.v. pianouittreksel van een orkest-partituur en omgekeerd; omwerking van roman tot tooneelstuk, ets naar een schilderij enz. enz.).

Aan al deze rechten geeft het ontwerp een zoodanigen tijdsduur, dat de auteur en na zijn dood zijne kinderen in de volle gelegenheid worden gesteld de voordeelen, die de exploitatie van het werk oplevert, te genieten. Voorgesteld wordt n.l. een duur van vijftig jaar na den dood des auteurs, en als deze niet bekend is of als een juridisch persoon als auteur wordt beschouwd vijftig jaar na de eerste publicatie van het werk, voor àlle rechten (dus afschaffing van de afzonderlijke korte termijntjes van de tegenwoordige wet voor op- en uitvoeringsrecht).

Alleen voor het vertalingsrecht is nog een beperking gehandhaafd: het vervalt n.l. tien jaar na de uitgave, indien niet een vertaling vanwege den auteur binnen dien termijn is

verschenen. Hier is ontegenzeggelijk de zwakke plek van het wetsontwerp. Voorloopig valt hiertegen echter weinig te doen, daar deze vraag reeds is uitgemaakt door de wet, die onze toetreding tot de Conventie regelt. De nieuwe, in 1908 te Berlijn gemaakte bepaling der Conventie, die het vertalingsrecht onvoorwaardelijk volkomen gelijk stelt met alle andere auteursrecht, is n.l. door Nederland niet aanvaard; ons land houdt zich aan de regeling in 1896 te Parijs vastgesteld. Dat nu deze zelfde regeling, nu zij eenmaal voor de internationale verhoudingen is aanvaard, ook in de wet wordt opgenomen, om dus ook voor de Hollandsche werken te gelden, is niet meer dan natuurlijk. Van eenig practisch belang is dit trouwens niet, want in het land zelf zullen de Hollandsche auteurs niet veel hebben aan het uitsluitend vertalingsrecht.

Doch de regeling zelf - het is goed dat hier telkens op worde gewezen - is alleen te aanvaarden als overgangsmaatregel. Het vertalingsrecht, men bedenke dit wel, is het *eenige* recht waaraan de Hollandsche schrijvers iets hebben buiten de grenzen van ons land, omdat nergens ter wereld (behalve in België en Zuid-Afrika) hunne werken in de oorspronkelijke taal zullen worden gedrukt, opgevoerd of voorgedragen.

Binnen tien jaar nadat hun werk in het Hollandsch is uitgekomen, zullen zij dus hebben te zorgen voor eene vertaling in de taal van elk land, waar zij beschermd willen zijn. Dat dit voor de groote meerderheid van geschriften een onmogelijke eisch is, behoeft zeker niet te worden aangetoond. De schrijver heeft het niet in zijne hand, vertalingen te doen verschijnen op elk gewild tijdstip.

Wel zijn er natuurlijk boeken, die zoodanig de aandacht trekken (reclame doet in deze ook veel!), dat al heel spoedig na het eerste verschijnen aanbiedingen inkomen voor vertalingen; maar er zijn er ook, waarvan de waarde eerst langzamerhand tot een grooter publiek doordringt; en het komt mij voor dat de beste werken van de tegenwoordige Hollandsche litteratuur meerendeels tot de laatste soort behooren.

Intusschen - zooals gezegd - in dit wetsontwerp kon moeilijk een andere bepaling op het vertalingsrecht verwacht worden. Men heeft er zich bij neer te leggen, zich troostend met de gedachte dat zij spoedig plaats zal maken voor de regeling van art. 8 van het Berlijnsche tractaat.

Na deze kleine uitweiding keer ik terug tot het wetsontwerp, waarvan alle goede eigenschappen nog niet zijn opgesomd.

Het beschermt, hebben wij gezien, alle werken van kunst en letterkunde en heeft betrekking op alle exploitatiewijzen die daarvoor in aanmerking komen, het verleent deze bescherming tot vijftig jaar na den dood des auteurs. Van groot practisch belang is voorts, dat deze bescherming *niet* meer van *voorwaarden* of *formaliteiten* afhankelijk wordt gesteld. Volgens de tegenwoordige wet vervalt het auteursrecht, indien niet binnen een maand na de uitgave twee exemplaren worden ingezonden aan het Departement van Justitie met eene verklaring van den drukker, dat het werk op zijne in het Rijk gevestigde drukkerij is gedrukt. Verder vervallen het vertalingsrecht en het op- en uitvoeringsrecht, indien deze rechten niet bij de uitgave van het werk uitdrukkelijk worden voorbehouden. Deze, vrijwel geheel doellooze en voor de uitgevers en auteurs zeer lastige bepalingen komen gelukkig in het ontwerp niet meer voor. Het zal dus niet meer kunnen geschieden dat een auteur wegens een verzuim, waaraan hijzelf wel zelden schuld zal hebben, voor altijd alle rechten op zijn werk verliest. Dat aan het Departement van Justitie geen registers meer zullen bestaan, waarin belanghebbenden kunnen zien, of eenig werk al dan niet is ingezonden, zal voor niemand een bezwaar opleveren, daar immers uit die registers niet viel te leeren, wie de rechthebbende op het auteursrecht was, ja zelfs geen zekerheid was te krijgen, dat op het ingezonden werk eenig auteursrecht bestond. Er is intusschen één belanghebbende, die van afschaffing der bedoelde bepaling schade zal ondervinden, nl. de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage. Deze ontving tot nu toe, dank zij die bepaling, een groot aantal Nederlandsche werken gratis. In een ingezonden stuk in het *Alg. Handelsblad* (Avondbl. 1 Maart en 6 Maart) betoogt de heer A.B. van der Vies, dat dit belang zóó gewichtig is, dat het behoud van de verplichte inzending van exemplaren rechtvaardigt. Daarbij wordt Engeland tot voorbeeld genomen, waar de nieuwe wet op het auteursrecht (Copy right bill 1911) voorschrijft inzending van een exemplaar, niet alleen aan het Britsch Museum, maar ook - doch alleen als er om gevraagd

wordt - aan een vijftal andere bibliotheken. Dit is dus een nóg zwaardere last dan die welken onze auteurswet oplegt. Er is echter een groot verschil tusschen de Engelsche en onze bepaling. Verzuim der inzending heeft in Engeland niet tengevolge dat het auteursrecht op het werk vervalt; de eenige sanctie is een boete, bedragende hoogstens 5 pond meer dan de waarde van het boek, dat ingezonden had moeten worden. (Art. 15 no. 6.) Of het nu wenschelijk is eene bepaling als deze in onze wet op te nemen, laat ik geheel in het midden; ik kom slechts op tegen het onrechtvaardige beginsel, dat de Staat, ten voordeele van een zijner - hetzij toegegeven: hoogst nuttige en zelfs onmisbare - instellingen, als dwangmiddel gebruikt de ontneming van een recht, dat met de overtreden bepaling in geenerlei verband staat en waarvan de rechthebbende meestal aan de overtreding geen schuld heeft. Het auteursrecht - dit is nu in vrijwel alle landen de regel - moet niet afhankelijk zijn van de vervulling van bijzondere voorwaarden of formaliteiten. Het is zeer te hopen, dat het ontwerp op dit punt onveranderd zal blijven en dat men het niet zal ontsieren door eene bepaling, die - op straffe van verval van het auteursrecht - inzending van een of meer exemplaren voorschrijft. Des te onbillijker zou een dergelijke bepaling voor onze auteurs en uitgevers zijn, omdat krachtens de Berner Conventie de bescherming van werken uit andere landen volkomen onafhankelijk is gesteld van de vervulling van eenige voorwaarde of formaliteit.

Ten slotte heb ik als vereischte voor een goede auteurswet genoemd, dat zij doeltreffende bepalingen inhoudt tot *handhaving* van het recht. Ook in dit opzicht brengt het ontwerp verbetering. Ik laat nu daar, dat de strafmaxima op opzettelijke inbreuk op auteursrecht een aanzienlijke verhooging ondergaan. Van meer practisch belang voor de auteurs is de bepaling van artikel 25 van het ontwerp, die de bevoegdheid geeft in beslag te nemen, niet alleen voorwerpen in strijd met het auteursrecht vervaardigd of verspreid, maar ook het bedrag der toegangsgelden, betaald voor een voordracht, op- of uitvoering, waardoor inbreuk op het auteursrecht wordt gepleegd. Men herinnert zich de klachten (o.a. van Heijermans) over het ontbreken van eene dergelijke bepaling in de tegenwoordige wet, waardoor het in

sommige gevallen onmogelijk bleek, zelfs al had men een rechterlijk vonnis, eenige schadevergoeding van hem, die den inbreuk op het auteursrecht pleegde, binnen te krijgen. Voor dergelijke klachten zal nu geen reden meer bestaan.

Uit het voorgaande moge men eenig denkbeeld hebben gekregen van de belangrijke verbeteringen, die het ontwerp inhoudt; verbeteringen welke van dien aard zijn, dat in de M.v.T. terecht kan worden gesproken van een *geheel nieuw nationaal recht,* dat hierbij in het leven wordt geroepen.

De belanghebbenden, en in de eerste plaats de schrijvers en kunstenaars, die als 'makers' door dit ontwerp worden beschermd, kunnen zonder twijfel tevreden zijn met deze verbeteringen. Voor uitbundige vreugde, voor geestdriftige huldebetuigingen aan de beide ministers die het ontwerp indienden, bestaat intusschen geen reden. Want met dankbare erkenning van al het goede dat het ontwerp brengt, moet toch worden gezegd: iets minder goeds werd niet verwacht; er was gegronde reden om op deze verbeteringen te *rekenen.*

Toen eenmaal het besluit was genomen, dat Nederland zich bij de Berner Conventie zou aansluiten, sloot dit vanzelf in, dat ook onze interne wetgeving op peil zou worden gebracht; op het peil nl. dat vrijwel alle beschaafde staten bij zich hebben bereikt en dat door de Conventie als eisch wordt gesteld.

Weliswaar kon - mede door de keus die de Conventie aan toetredende staten vrijlaat tusschen hare oudere en nieuwe bepalingen - de herziening onzer wetgeving breed en minder breed worden opgevat, doch hierover was al door de wet die onze toetreding tot de Conventie regelt beslist, die slechts op twee punten: het, belangrijke, vertalingsrecht en het zoogenaamde 'journalistieke auteursrecht' de oude bepalingen had gekozen. Toen deze wet was aangenomen, was derhalve niet alleen het lot beslist van onze auteurswet van 1881, maar ook reeds in hoofdzaak de inhoud bepaald van de nieuwe wet, die haar zou vervangen.

Voor het vaststellen van dit ontwerp had dus onze Regeering een leiddraad, waarvan, wat de meeste hoofdpunten betreft, niet afgeweken kòn worden. Dat zij zich daarvan alleszins bewust is geweest, blijkt duidelijk uit de M.v.T., waarin

telkens naar de Berner Conventie[1)] verwezen wordt, en waarin deze zelfs wordt genoemd de *fons et origo* der gansche wetsvoordracht (p. 6). Deze omstandigheid heeft, als alles op deze aarde, hare licht- en hare schaduwzijde gehad.

De lichtzijde is, dat men... wel naar een slechter model dan de Berner Conventie te werk had kunnen gaan. In de Conventie, zooals zij in 1908 te Berlijn opnieuw is vastgesteld, zijn de voornaamste beginselen der moderne auteurswetten, onafhankelijk van afwijkende inzichten, die hier en daar plaatselijk nog mochten voorkomen, belichaamd. Zij is een modelwet in dien zin, dat datgene erin is opgenomen, wat na lange studie en ervaring in meerdere staten als practisch, billijk en rechtvaardig is erkend. Het was dus niet zoo kwaad, dat men min of meer gedwongen is geweest, dit voorbeeld te volgen, vooral daar men hier betrekkelijk vreemd tegenover het lang verwaarloosde onderwerp moest staan. Ware men volkomen vrij geweest, dan zou wellicht de regeling niet zoo volledig en up to date zijn uitgevallen.

Heeft dus in dit opzicht het feit dat de Conventie moest worden gevolgd, ongetwijfeld een goeden invloed op het ontwerp gehad, aan den anderen kant heeft ditzelfde feit m.i. ook schuld aan enkele minder goede eigenschappen er van.

Men krijgt bij het doorlezen van het wetsontwerp, en vooral ook van de memorie van toelichting, den indruk, dat de samenstellers wat ál te zeer de aandacht gevestigd hebben gehouden op het model, dat zij hadden te volgen; dat zij het zich, met hun model voor oogen, wel wat ál te gemakkelijk hebben gemaakt en dat zij vele bepalingen eenvoudig hebben overgenomen, zonder een zelfstandig onderzoek naar het hoe en waarom noodzakelijk te achten. De geheele memorie van toelichting is uiterst lakoniek; juridische theorieën betreffende het auteursrecht, algemeene beginselen, waarop het recht moet worden gebaseerd, vindt men er zelfs niet in genoemd. Ze gaat op geen enkele strijdvraag (die

1) Ik blijf mij van de gebruikelijke benaming ‘Berner Conventie’ bedienen, hoewel men, wegens de belangrijke herziening, die de oorspronkelijke in 1886 te Bern gesloten Conventie, in 1908 te Berlijn heeft ondergaan, met evenveel recht van ‘het Berlijnsche tractaat’ kan spreken, zooals de M.v.T. doet.

toch zoo talrijk zijn in deze materie) in en volstaat meestal, tot motiveering eener voorgestelde bepaling, met eene verwijzing naar de Conventie. Nu is dit op zichzelf niet afkeurenswaardig. Kortheid en eenvoud zijn in stukken als dit verre te verkiezen boven omhaal van geleerde beschouwingen. Wél echter mag als eisch worden gesteld, dat uit de bepalingen zelf duidelijk blijke, dat de materie grondig is bestudeerd en met zorg is overdacht en verwerkt. Dat het ontwerp ook in dit opzicht aan de hoogste eischen voldoet, kan niet zoo grif worden toegegeven.

De Berner Conventie, die wat haar inhoud betreft een navolgenswaardig model is, is dit niet zoozeer wat den vorm, de juiste en duidelijke formuleering der bepalingen, betreft. Dit is blijkbaar aan de samenstellers van het ontwerp ontgaan, daar zij geen poging hebben gedaan om minder juiste formuleeringen te verbeteren. En de bepalingen, die niet aan de Berner Conventie konden worden ontleend, munten al evenmin uit door juiste en duidelijke redactie. Ook heeft men zich blijkbaar niet altijd ten volle rekenschap gegeven van de beteekenis en de gevolgen der ontworpen bepalingen.

Er zijn dus wel vlekjes aan te wijzen - onduidelijk gestelde en daardoor moeilijk begrijpelijke bepalingen; kleine inconsequenties; bepalingen die tot onbillijke verhoudingen aanleiding geven - vlekjes die weliswaar in vergelijking met de goede eigenschappen van weinig beteekenis zijn, maar die toch het ontwerp ontsieren, en die wellicht bij een nog grondiger bestudeering der materie vermeden hadden kunnen worden.

Nemen wij, om dit nader aan te toonen, als uitgangspunt het eerste artikel van het ontwerp, dat de definitie van het auteursrecht inhoudt. Het luidt aldus: ‘Het auteursrecht is het uitsluitend recht van den maker van een werk van letterkunde, wetenschap of kunst, of van diens rechtverkrijgenden, om dit openbaar te maken en te verveelvoudigen, behoudens de beperkingen, bij de wet gesteld’.

Men heeft, blijkens de M.v.T., in dit artikel willen leggen ‘de fundeering der regeling’; het geeft de karakteristieke eigenschappen van het subjectieve recht weer, die in de volgende wetsbepalingen nader worden uitgewerkt en omschreven. In het eerste hoofdstuk (waarvan de

logische bouw niet kan worden ontkend) vinden wij nu achtereenvolgens nadere bepalingen over: ‘den maker van het werk’ (§ 2); ‘de werken, waarop auteursrecht bestaat’ (§ 3); ‘het openbaar maken’ (§ 4); ‘het verveelvoudigen’ (§ 5) en ‘de beperkingen van het auteursrecht’ (§ 6).

Al dadelijk valt op, dat de tot nu toe gebruikelijke term ‘auteur’ is vervangen door ‘maker’. Een afdoende reden voor deze verandering wordt m.i. niet gegeven. Het is waar: ‘auteur’ klinkt uitheemscher en is ook niet het woord, waarmede men in het gewone spraakgebruik een schilder, architect, ontwerper van kunstvoorwerpen enz. aanduidt. Maar daartegenover staat dat het woord ‘auteur’ op dit gebied zijne geijkte, internationale beteekenis heeft. En in het gewone spraakgebruik is b.v. ook de ‘maker’ van een kast niet hij die het meubel heeft ontworpen, maar... de meubel*maker*. Bovendien gebruikt het ontwerp, zooals wij zoo aanstonds zullen zien, wel meer woorden in eene geheel andere beteekenis dan die welke zij in het gewone spraakgebruik hebben.

De zaak is intusschen op zichzelf niet van groot gewicht, en ik zou er ook niet bij stilstaan, indien het onomstootelijk vaststond, dat de samenstellers van het ontwerp zich overal een juist en scherp omlijnd begrip hadden gevormd van den ‘maker’ en van het object van zijn recht: het ‘werk’ dat hij heeft gemaakt.

Het woord maken wordt meestal gebruikt in den zin van: vervaardigen van materieele voorwerpen. De auteur van een werk van kunst of letterkunde is meestal ook de maker van een of meer materieele voorwerpen, waardoor dat werk ons waarneembaar wordt gemaakt.

De letterkundige maakt kopie door letters op het papier te zetten; de schilder maakt, van verf en doek, een schilderij; de beeldhouwer van klei zijn beeld. Door dít maken wordt echter geen auteursrecht gevestigd; het is slechts eene bijkomende omstandigheid, die noodig is om het geestesproduct voor anderen waarneembaar te maken. Niet de maker van het handschrift (hij kan hebben opgeschreven wat een ander hem dicteerde), evenmin de maker van het schilderij (zijn maaksel kan een kopie zijn), maar de *auteur* van het geestesproduct, van de (uit den aard der zaak onlichamelijke) kunstschepping, is degeen wien het auteursrecht toekomt. Deze

eenvoudige waarheid zal door niemand worden tegengesproken, en zeker niet door de samenstellers van het ontwerp, die in de M.v.T. (ad art. 5 pp. 4 en 5) toevallig gelegenheid vonden, zich over dit punt uit te spreken. Hieruit volgt, dat het object van auteursrecht, 'het werk van kunst of letterkunde' nooit is het voorwerp, waarin de schepping van den auteur is belichaamd, maar de onlichamelijke schepping zelf. Of nu ook deze waarheid den samenstellers van het ontwerp steeds helder voor den geest heeft gestaan? - Er zijn wel eenige aanwijzingen, die dit doen betwijfelen.

In verschillende artikelen van het ontwerp wordt het woord 'werk' (van kunst en letterkunde) gebruikt in den materieelen zin. Zoo bepaalt b.v. art. 3, dat behoudens bewijs van het tegendeel, voor den maker wordt gehouden 'hij die *op of in het werk* als zoodanig is aangeduid'. Art. 21 verklaart den '*eigenaar van een teeken-*, *schilder-*, *bouw- of beeldhouwwerk*' gerechtigd *dat werk* in het openbaar tentoon te stellen met het oogmerk het te kunnen verkoopen.' Art. 23 (eerste lid) verbiedt het aanbrengen van wijzigingen 'in eenig werk' en in het derde lid van hetzelfde artikel wordt gesproken van 'wijzigingen, welke het noodzakelijk gevolg zijn van veranderingen in de bestemming of het gebruik van het werk of van *eenige zaak*, *waarvan het werk deel uitmaakt*'. Ook in de strafbepalingen vindt men hetzelfde. Een nieuw artikel 349 *quinquies* Wetb. v. Strafr. wordt voorgesteld (art. 41 van het ontwerp) dat aldus begint:

'Hij die opzettelijk in eenig werk van letterkunde, wetenschap of kunst, waarop auteursrecht bestaat... eenige wijziging aanbrengt enz.'; en in hetzelfde artikel: 'Het *werk* kan, indien het den veroordeelde toebehoort, worden verbeurd verklaard.' Een nieuw artikel 326bis Wetb. v. Strafr. stelt o.a. strafbaaar het valschelijk plaatsen van eenig naamteeken enz. 'op of in een werk van letterkunde, wetenschap of kunst.'

Men ziet het, in al deze bepalingen is 'het werk' niet de schepping, die object van auteursrecht is, zooals in artikel 1; maar het materieele voorwerp. Deze onnauwkeurigheid in de formuleering, een gevolg m.i. hiervan dat de samenstellers zich niet genoeg in de materie hebben ingedacht, maakt de betreffende bepalingen minder duidelijk en doet bij sommige twijfel ontstaan over de bedoeling.

‘Op of in een werk’ in art. 3 zal wel beteekenen: op de exemplaren, als het een geschrift of muziekstuk is dat in druk is uitgekomen; op het negatieve cliché van een fotografie, op het, door den auteur geschilderde, schilderij enz. enz. Doch hoe bij werken van op nijverheid toegepaste kunst. Moet ook hier elk exemplaar (van een kast, van een tapijt enz.) den naam van den auteur dragen; of is het voldoende als die op het ontwerp voorkomt? - En wat is de bedoeling van art. 23, waar verboden wordt wijzigingen ‘in eenig werk’ aan te brengen?

Denkt men zich de zaak goed in, dan komt men tot de conclusie, dat het aanbrengen van wijzigingen in het werk zelf - in de geestelijke schepping - een onmogelijkheid is. De schepping bestaat eens en voor al. Wat wèl mogelijk is, is het publiceeren van het werk, hetzij door exemplaren te verbreiden, hetzij door het geven van op- of uitvoeringen, met wijzigingen, die de auteur niet heeft gewild.

Dit te verbieden is natuurlijk de bedoeling der bepaling, maar het is eene bedoeling, waar men naar moet raden. Eene betere redactie ware geweest, te verbieden (om overigens in de terminologie van het wetsontwerp te blijven): ‘het verveelvoudigen of openbaar maken van een werk, met wijzigingen enz.’ En zoo zou men ook de andere hierbovengenoemde bepalingen, door kleine redactie-wijzigingen in denzelfden zin, aan juistheid en duidelijkheid kunnen doen winnen.

In de definitie van artikel 1 komen nog twee woorden voor, die men evenals ‘maker’ en ‘werk’ telkens in het ontwerp terugvindt. Het zijn de woorden ‘openbaar maken’ en ‘verveelvoudigen’. Zij spelen een zéér belangrijke rol in het ontwerp, want zij moeten dienen om álle bevoegdheden aan te duiden, die den maker op zijn werk toekomen. Het is dus van belang dat hunne beteekenis nauwkeurig vaststa.

De M.v.T. zegt ten aanzien van de natuurlijke beteekenis (in tegenstelling met de beteekenis die het ontwerp zelf, door uitbreiding, er aan geeft) van ‘openbaar maken’:

‘Bij letterkundige en wetenschappelijke werken, die in een geschrift bestaan, beteekent het: in druk doen verschijnen en voor het publiek verkrijgbaar stellen, uitgeven’...

‘Bij schilderijen en beeldhouwwerken, het inzenden op eene tentoonstelling, voor het publiek toegankelijk. Bij voor-

werpen van kunstnijverheid, het in den handel brengen'.

En over het 'verveelvoudigen':

'Ook hier is eene oorspronkelijke beteekenis, copiëeren, nadrukken, het vervaardigen van een of meer gelijke exemplaren enz'.

Men ziet hieruit al, dat de twee begrippen 'openbaar maken' en 'verveelvoudigen' in elkaar loopen. Het vervaardigen van exemplaren is verveelvoudigen; en het 'in druk doen verschijnen en voor het publiek verkrijgbaar stellen' (waartoe toch ook het vervaardigen van exemplaren behoort) is 'openbaar maken'.

Naast deze oorspronkelijke, natuurlijke beteekenis, krijgen wij nu nog de beteekenis, die het ontwerp zelf, door uitbreiding, aan elk der beide woorden geeft. De desbetreffende bepalingen zijn te vinden in de artikelen 11, 12 en 13.

Al dadelijk komt in art. 11, 1° de eenigszins verbijsterende mededeeling, dat onder 'openbaarmaking' mede verstaan wordt 'de openbaarmaking van eene verveelvoudiging', en verder (2° en 3°): de verbreiding, de voordracht, op- of uitvoering of voorstelling in het openbaar van het werk zelf, een gedeelte daarvan, of eene verveelvoudiging daarvan.

Dit maakt het begrijpen van de bedoeling niet gemakkelijker. Doch nog ingewikkelder wordt de zaak na het lezen van de artt. 12 en 13, die het begrip 'verveelvoudiging' uitbreiden tot: 'vertaling, muziekschikking of tooneelbewerking en in het algemeen iedere geheele of gedeeltelijke bewerking of nabootsing in gewijzigden vorm, welke niet eene zoodanige vrije navolging van het werk is, dat zij als een nieuw, oorspronkelijk werk moet worden aangemerkt'; en - voor werken, die door middel van het gehoor kunnen worden waargenomen - tot 'het doen opnemen van het geheel of een gedeelte van het werk door een toestel, bestemd om langs mechanischen weg geluiden na te bootsen of muziekinstrumenten te bespelen.'

Wanneer men nu deze artikelen (nl. artt. 11, 12 en 13 in verband met art. 1), geholpen door de toelichting die erbij gegeven wordt (en deze hulp is niet overbodig!), analyseert, dan vindt men weliswaar alle rechten, die den auteurs volgens de tegenwoordige opvattingen toekomen, en die in het begin van dit artikel reeds grootendeels zijn genoemd, toegekend,

maar men vraagt zich af, of dit alles niet in duidelijker vorm had kunnen worden uitgedrukt en waarom al die bevoegdheden per se óf verveelvoudigen óf openbaarmaken moesten heeten? Van iemand die geen speciale studie van auteursrecht heeft gemaakt (en van allen die deze wet zullen hebben toe te passen kan dit toch niet worden verlangd) is niet te verwachten dat hij uit de besproken artikelen van het Ontwerp, zonder de memorie van toelichting te lezen, een helder beeld krijgt van den omvang der den auteur toegekende rechten. Nemen wij b.v. het volgende geval: zonder toestemming van den componist wordt een wals uit zijne operette door een fonograaf elken avond in het openbaar ten gehoore gebracht. De wals is geschreven voor orkest, doch de fonograaf geeft ze weer, gespeeld op een piano. Is dit volgens het ontwerp een inbreuk op het auteursrecht? Eerst na lange bestudeering der bepalingen zal men tot de conclusie komen, dat dit wel het geval is. De bedoelde handeling is n.l.: eene *openbaarmaking* (uitvoering in het openbaar art. 11, 3°) van eene *verveelvoudiging* (het opnemen van het geheel of een gedeelte van het werk in een toestel enz. art. 13) van een *verveelvoudiging* (‘muziekschikking’ in casu piano-arrangement, art. 12) van het werk. Het is al even moeilijk, dezen zin zonder stotteren uit te spreken, als zich de beteekenis ervan helder voor den geest te stellen.

Het is, om van het overige te zwijgen, werkelijk niet in te zien waartoe het dient, eene vertaling, eene muziekschikking, tooneelbewerking of dergelijke te noemen *verveelvoudiging*; en het komt mij voor, dat het Ontwerp al veel aan duidelijkheid en verstaanbaarheid zou winnen, indien dat woord ‘verveelvoudiging’, als men het wil handhaven (naar ik meen is ‘verveelvuldiging’ of ‘vermenigvuldiging’ beter Hollandsch), alleen werd gebruikt voor het vervaardigen van voorwerpen, waarin het werk van letterkunde enz., op welke wijze dan ook, is vastgelegd (dus geschreven of gedrukte exemplaren, fonograaf-rollen, reproducties van werken van beeldende kunst, voorwerpen van kunstnijverheid enz.).

In plaats van, zooals in art. 12 van het ontwerp wordt gedaan, de vertaling, muziekschikking enz. verveelvoudigingen te noemen, zou eenvoudig kunnen worden voorgeschreven:

‘tot het uitsluitend recht van den maker behoort niet alleen de openbaarmaking en verveelvoudiging van het werk in zijn oorspronkelijken vorm, maar ook die van eene vertaling, muziekschikking, tooneelbewerking of andere geheele of gedeeltelijk bewerking, enz.’.

Deze bepaling is m.i. duidelijker, beter verstaanbaar, en zij doet de taal geen geweld aan. Bovendien, het vertalen op zich zelf, voor eigen oefening, of met de bedoeling later van den auteur toestemming te vragen de vertaling uit te geven of te doen opvoeren, is niet onrechtmatig. Alleen het exploiteeren, dus het verveelvoudigen of openbaar maken, levert een inbreuk op het auteursrecht op. Toen de samenstellers van het ontwerp in art. 12 de vertaling, muziekschikking enz. verveelvoudiging noemden, bedoelden zij blijkbaar niet: het *maken* van de vertaling, muziekschikking enz., maar het *in druk uitgeven* van de vertaling enz. enz.

Dezelfde onnauwkeurigheid van uitdrukking vindt men in art. 31, waar de duur van het vertalingsrecht is geregeld. Dit artikel begint aldus: ‘Het uitsluitend recht om een in druk verschenen werk te *vertalen* vervalt door verloop van... enz’. Het tweede lid van het artikel luidt als volgt: ‘Het uitsluitend recht om in het openbaar voordrachten te houden of voorstellingen, op- of uitvoeringen van eenig werk te geven in een andere taal dan die van het oorspronkelijke, duurt even lang als het uitsluitend vertalingsrecht’.[1)]

Wat is nu het ‘uitsluitend vertalingsrecht’ volgens dit artikel? Niet het uitsluitend recht om het werk te *vertalen*, zooals men uit het eerste lid zou opmaken, maar: het uitsluitend recht vertalingen van het werk in *druk uit te geven.* Een betere redactie voor artikel 31 zou dus zijn:

‘Het uitsluitend recht om van een in druk verschenen werk *vertalingen te verveelvoudigen en openbaar te maken* vervalt... enz.’

Er zouden nog meer voorbeelden van onnauwkeurig geformuleerde bepalingen in het ontwerp zijn aan te wijzen.

1) Het artikel is overgenomen uit de Berner Conventie. Dit is echter, zooals boven reeds werd opgemerkt, geen bewijs voor de deugdelijkheid der redactie.

Ik meen echter dat met de reeds genoemde kan worden volstaan. Al is eene juiste en duidelijke formuleering zeker een belangrijk ding voor eene wet; van meer practisch belang is tenslotte toch, wàt de bepalingen - goed of minder goed geredigeerd - inhouden. In de volgende regelen wensch ik dus nog enkele artikelen - daar eene behandeling van alle vier en veertig te veel ruimte zou vorderen - op hun *inhoud* te keuren.

In artikel 2 (tweede lid) is geregeld de *overdracht* van het auteursrecht. De tegenwoordige wet bevat daaromtrent geen bepaling, met het gevolg dat het een betwiste vraag is, of daarop al dan niet toepasselijk is art. 668 B.W. dat voor de levering van schuldvorderingen, niet aan toonder luidende, *en andere onlichamelijke zaken*, eene authentieke of onderhandsche akte eischt. Het ontwerp wil aan dezen twijfel een einde maken; de bedoelde bepaling luidt: 'De overdracht van het auteursrecht in zijn geheel kan niet anders geschieden dan bij geschrifte'. Hieruit volgt, dat *gedeeltelijke* overdracht aan geen vorm is gebonden. Deze zal dus ook bij mondelinge afspraak, zelfs - de M.v.T. zegt uitdrukkelijk dat dit de bedoeling is - stilzwijgend kunnen geschieden.

Deze groote gemakkelijkheid om het recht over te dragen is voor de auteurs niet zonder gevaar. Indien alle schrijvers en kunstenaars, alvorens eenig werk te publiceeren, een grondige studie van de auteurswet plachten te maken, en door eigen ervaring of die van anderen geleerd, zich volkomen van de gevolgen van de overdracht van hun recht rekenschap plachten te geven, dan zou dit gevaar geen beteekenis hebben. Zij zouden zich dan wel tweemaal bedenken, alvorens voor een willekeurigen, dikwijls veel te lagen prijs (er is wellicht niets zoo moeilijk te schatten als de waarde van een auteursrecht) afstand te doen van een recht, dat zij uit den aard der zaak hebben te beschouwen als hun kapitaal, hun door de wet gewaarborgd met de bedoeling, dat zij en hunne nakomelingen daarvan de rente zullen trekken.

Daar echter van de meeste schrijvers en kunstenaars - en in het bijzonder van de pasbeginnende - dit inzicht en deze kennis der wet niet kan worden verwacht, is het

gewenscht, dat de wet zelf hen zooveel mogelijk tegen eene ondoordachte overdracht van hunne rechten beschermt, en wel door voor elke overdracht (ook die van een gedeelte van hun auteursrecht) eene schriftelijke akte te eischen.

Nu is het wel mogelijk, dat - zooals in de M.v.T. wordt opgemerkt - in sommige gevallen, ten aanzien van het auteursrecht van *fotografen*, overdracht van auteursrecht in de bedoeling van partijen ligt, zonder dat daarvoor telkens eene schriftelijke overeenkomst kan worden opgemaakt. Maar het gaat te ver op deze omstandigheid een algemeenen regel te bouwen, die niet alleen voor fotografen, maar ook voor al het andere, veel meer belangrijke, auteursrecht van schrijvers, componisten, beeldende kunstenaars enz. geldt.

Overdracht van het auteursrecht in zijn geheel behoort eigenlijk nooit, of slechts in hoogst enkele gevallen, voor te komen. Ik laat nu daar, dat er bevoegdheden zijn, die niet kúnnen worden overgedragen, als b.v. het recht zich te verzetten tegen het misbruik maken van den auteursnaam, of tegen het publiceeren van het werk met wijzigingen, die de auteur niet heeft gewild. Rechten van dezen aard zijn eigenlijk geen bestanddeelen van het auteursrecht en zij vallen ook niet onder de definitie van artikel 1. Intusschen - dit zij hier terloops opgemerkt - mag tenzeerste worden gewaardeerd, dat het Ontwerp (in artikel 23) ook aan deze rechten zijn aandacht schenkt en dat in dit - overigens niet onberispelijk geredigeerde - artikel duidelijk is aangegeven, dat de bedoelde rechten niet met het auteursrecht kunnen worden overgedragen.

Ook als men deze, van den persoon des auteurs niet te scheiden, rechten buiten beschouwing laat en dus onder *auteursrecht* alleen verstaat: het uitsluitend recht tot exploitatie, kan men volhouden, dat overdracht van het auteursrecht in zijn geheel in den regel ongewenscht en onnoodig is. Ongewenscht, omdat, zooals boven reeds werd opgemerkt, de rechten van den auteur op zijn oeuvre zijn kapitaal uitmaken, waarvan niet een ander, maar hijzelf en zijne nakomelingen de vruchten behooren te plukken. Onnoodig, omdat bij algeheele overdracht wel altijd rechten zullen worden overgedragen, die de verkrijger niet van plan is, zelfs niet in staat is, zelf te exploiteeren. Nemen wij als voorbeeld een

roman. Wat beteekent overdracht van het geheele auteursrecht daarop? - Dat de schrijver aan één persoon prijs geeft: zijn recht om het werk in druk te doen verschijnen, hetzij als boek te doen uitkomen, hetzij in een tijdschrift of als feuilleton in een courant te doen verschijnen, en dit niet alleen in de oorspronkelijke taal, maar ook vertaald in alle mogelijke talen. Bovendien, het recht om het werk, vertaald of onvertaald, voor te dragen; het recht om een tooneelstuk uit den roman getrokken, onverschillig weer in welke taal, uit te geven, in dagblad of tijdschrift te doen opnemen, op te voeren, geheel of gedeeltelijk door kinematograaf te doen reproduceeren en vertoonen. Natuurlijk behoort het tot de groote uitzonderingen, dat een werk op al deze verschillende wijzen en in al die verschillende vormen geëxploiteerd zal worden. Waarom zou de auteur al die rechten, zonder dat zelfs bekend is, of zij ooit zullen worden uitgeoefend, op eenmaal van de hand doen? Het geschrift dat het ontwerp eischt voor overdracht van het auteursrecht in zijn geheel, behoeft volgens de M.v.T. geen contract te zijn: ‘ieder geschrift waaruit van de bedoeling van partijen tot overdracht kan blijken’ is voldoende. Indien dus de schrijver - zooals in de practijk wel voorkomt - bij de uitgave van zijn boek een quittantie teekent, waarin hij verklaart ‘voor het auteursrecht’ van zijn werk een zeker bedrag ontvangen te hebben, zal hij daarmede al zijn bovengenoemde rechten aan den uitgever hebben overgedragen.

Dat gedeeltelijke overdracht zonder eenig geschrift kan geschieden is nog gevaarlijker. Het ‘gedeelte’ dat op die wijze wordt overgedragen, kan zéér belangrijk zijn, is wellicht het éénige gedeelte, dat iets waard is.

Nu de M.v.T. uitdrukkelijk zegt, dat ook een stilzwijgende overdracht mogelijk is, schijnt mij het gevaar niet denkbeeldig, dat als zoodanig zal worden opgevat het overgeven van het handschrift, en bij werken van beeldende kunsten de overdracht van het (materieele) kunstwerk. Vooral de hierboven besproken omstandigheid, dat het ontwerp van ‘werk’ als object van auteursrecht, spreekt zoowel in lichamelijken als onlichamelijken zin, zou aan een dergelijke uitlegging voedsel kunnen geven. Het is te hopen dat dit, hetzij door een verklaring der Regeering bij de behandeling

van het wetsontwerp, hetzij door het opnemen van een uitdrukkelijke bepaling in de wet zelf, zal worden voorkomen. De rechten op het materieele voorwerp, het zij een handschrift, of een schilderij, zelfs een cliché, dat kan dienen om verdere afdrukken te maken, moeten scherp gescheiden worden gehouden van het auteursrecht - d.i. het recht op de kunstschepping. Wie zijn handschrift verkoopt, verkoopt daarmede nog niet stilzwijgend het recht op het geestesproduct, dat daarin belichaamd is. Hoogstens kan, in sommige gevallen, uit dien verkoop worden afgeleid, dat de kooper toestemming krijgt (dit is nog iets anders dan het *uitsluitend* recht) om het op een of andere wijze te reproduceeren.

Nu hier eene wettelijke regeling van het uitgave-contract ontbreekt (in Duitschland heeft men een 'Gesetz über das Verlagsrecht' van 1901 dat in 50 artikelen deze materie uitvoerig regelt), zou het niet overbodig zijn in de nieuwe auteurs-wet enkele bepalingen op te nemen, die de auteurs tegen de gevaren, die hierboven zijn geschetst, eenigermate beschermen. Artikel 2 van het Ontwerp zou daarvoor de geschikte plaats zijn. Indien dit artikel zoodanig werd gewijzigd, dat voor *elke* overdracht van auteursrecht een schriftelijke overeenkomst geëischt wordt, en indien daaraan de bepaling werd toegevoegd, dat alleen die rechten geacht worden in de overdracht te zijn begrepen, die óf met name in de overeenkomst zijn genoemd, óf noodzakelijk uit den aard der overeenkomst voortvloeien, dan zou er al veel zijn gewonnen.

Ik sla de nu volgende artikelen, die nader bepalen wie als 'maker' van een werk moet worden beschouwd, over, om even stil te staan bij artikel 9, waarin de werken zijn genoemd, waarop auteursrecht bestaat. Dit artikel is grootendeels eene vertaling van art. 2 der Berner Conventie; doch er is met opzet eene wijziging in de redactie gebracht, waardoor ook die 'geschriften', welke niet geacht kunnen worden te zijn een 'werk van letterkunde of wetenschap', de bescherming van het ontwerp deelachtig zullen kunnen worden. Men wil dus - het wordt in de M.v.T. uitdrukkelijk erkend - predikbeurtenlijsten, feestwijzers,

schouwburgprogramma's en dergelijke, die volgens de heerschende opvatting door de tegenwoordige wet beschermd zijn, ook in het vervolg als objecten van auteursrecht blijven beschouwen. Dat dergelijke werken geen geestesproducten zijn, dat zij eigenlijk geen auteur, geen 'maker' hebben, en dat zij daarom in een auteurs-wet feitelijk niet thuis behooren, zal, dunkt mij, door niemand worden ontkend. Juridisch is dan ook het nadrukken van geschriften van dezen aard niet een inbreuk op het auteursrecht, maar - althans in sommige gevallen - een daad van deloyale concurrentie. Nu men echter eenmaal alles wat zich leent om geschreven of gedrukt te worden onder de bescherming van het auteursrecht wil stellen, had men ook consequent moeten zijn en ook in artikel 14 van het ontwerp, dat nadere bepalingen geeft op het auteursrecht van den inhoud van nieuwsbladen en tijdschriften, de '*nieuwstijdingen en gemengde berichten*' niet van alle bescherming moeten uitsluiten. Als ergens sprake kan zijn van deloyale concurrentie, dan is het juist hier; men denke b.v. aan het overnemen van Reutertelegrammen uit een dagblad, dat deze slechts ten koste van een duur abonnement heeft kunnen opnemen.

De Berner Conventie en de auteurswetten van verreweg de meeste landen bemoeien zich niet met deze soort van geschriften en bepalen zich uitsluitend tot wat werkelijk den naam auteursrecht verdient. Vandaar dat zij het overnemen van nieuwstijdingen en gemengde berichten geheel vrij laten. Nu men hier een ander systeem wil volgen, schijnt het onredelijk, eene vergadering van predikanten wél het monopolie te geven om bekend te maken, waar zij den volgenden Zondag zullen preeken, daarentegen het overnemen van nieuwsberichten uit dagbladen vrij te laten.

Een andere opmerking waartoe artikel 9 aanleiding geeft, betreft de zoogenaamde 'kinematografische werken'.

Deze worden in één adem genoemd met de fotografieën, en wel omdat 'er geen gegronde aanleiding bestaat om eenig onderscheid te maken tusschen fotografische en kinematografische werken, welke laatste trouwens technisch onder de eerstgenoemde zijn begrepen' (M.v.T. p. 7).

Door deze woorden, en trouwens door de geheele toelichting die gegeven wordt op het stuk der kinematografie,

hebben de samenstellers van het ontwerp bewezen de bepaling van art. 14 der Berner Conventie, waaraan die van het ontwerp is ontleend, niet te hebben begrepen.

In het genoemde art. 14 der Conventie worden twee soorten ‘kinematografische werken’ genoemd, nl. ‘les productions cinématographiques’ en ‘la reproduction par la cinématographie d'une oeuvre littéraire, scientifique ou artistique’. Wat met deze woorden wordt bedoeld is - het moet worden toegegeven - niet zoo dadelijk in te zien; voor wie echter de toelichting heeft gelezen (Actes de la Conférence de Berlin de 1908 pp. 265, 266) die erbij wordt gegeven, moet het duidelijk zijn, dat wat anders wordt bedoeld dan bescherming van de kinematografie als fotografie.

De ‘productions cinématographiques’ zijn de stukken, drama's of kluchten zonder woorden, speciaal voor reproductie door den kinematograaf in elkaar gezet, zooals men ze dagelijks in de bioscope-theaters kan zien vertoonen.

De ‘reproductions cinématographiques d'une oeuvre littéraire, scientifique ou artistique’ zijn dezelfde stukken, indien zij niet geheel oorspronkelijk zijn, maar bewerkt naar een bestaand werk, bv. een tooneelstuk, een opera of roman. Evenals eene ‘tooneelbewerking’ voor het gewone tooneel, is nu ook deze bewerking aan den eenen kant een reproductie (‘verveelvoudiging’ zou het ontwerp zeggen) van een werk van letterkunde, maar aan den anderen kant komt den ‘bewerker’, den maker van het kinematografische stuk, een zelfstandig auteursrecht toe.

Men ziet hieruit, dat het auteursrecht op ‘kinematografische werken’ een geheel ander karakter heeft dan dat op fotografieën. Object van het recht is niet de serie beelden, die in de films zijn vastgelegd, maar de verschillende door den auteur ontworpen tafereelen, waaruit het stuk bestaat. Hieruit volgt, dat inbreuk op dit auteursrecht niet alleen gepleegd wordt door hem die de bestaande films ‘verveelvoudigt’, maar dat ook als inbreuk moet worden beschouwd het reproduceeren van het stuk door het opnieuw, 't zij door dezelfde, 't zij door andere acteurs vertoond, door den kinematograaf te doen opnemen.

Zooals de kinematografische werken nú in het ontwerp behandeld zijn - vooral ook in verband met hetgeen de

M.v.T. daaromtrent bevat - is het de vraag of deze bescherming wel voldoende verzekerd is. En met het oog op artikel 14 der Conventie, dat deze bescherming eischt, én met het oog op de belanghebbende 'makers', die, sinds kort, ook hier te lande de gelegenheid hebben gekregen kinematografische werken voort te brengen, zullen daarom een aanvulling en verduidelijking van art. 9, 10° in den aangegeven zin zeer gewenscht zijn.

De laatste paragraaf van Hoofdst. I heeft tot opschrift: 'De beperkingen van het auteursrecht'.

Die beperkingen bestaan hierin, dat voor verschillende handelingen, die volgens den algemeenen regel een inbreuk op het auteursrecht zouden zijn, eene uitzondering wordt gemaakt. Zoo wordt achtereenvolgens veroorloofd verklaard: het overnemen, onder zekere voorwaarden, door dagbladen en tijdschriften onder elkaar, van artikelen (art. 14); het aanhalen van werken in beoordeelingen of aankondigingen en het overnemen van fragmenten of van kleine werken in hun geheel in bloemlezingen (art. 15); het maken tot eigen oefening, studie of gebruik van slechts weinige exemplaren (art. 16); het maken van afbeeldingen van kunstwerken, die blijvend op of aan den openbaren weg zichtbaar zijn gesteld (art. 17.)

De artt. 18 en 19 behandelen vervolgens de rechten van personen die op een portret zijn afgebeeld; art. 20 zorgt er voor dat de justitie tot bereiking van haar doel niet in de publicatie van afbeeldingen wordt belemmerd; art. 21 beperkt het uitsluitend recht tot tentoonstelling ten gerieve van den eigenaar van het kunstwerk, die het wenscht te verkoopen, en art. 22 geeft den schilder de bevoegdheid, al heeft hij zijn auteursrecht overgedragen, 'gelijke schilderwerken te vervaardigen'. Artikel 23 eindelijk, het laatste van de paragraaf, houdt geen beperking van het auteursrecht in, maar geeft den auteur nog een bijzonder recht, door hem n.l. te beschermen tegen het aanbrengen door anderen zonder zijn toestemming van wijzigingen in zijn werk, in den naam van het werk en in de aanduiding van den auteur.

Verscheidene dezer bepalingen lokken uit tot een bespreking; zoo die welke vrijlaat het opnemen van stukken in bloemlezingen (wat door de tegenwoordige wet, m.i.

terecht, verboden is); zoo die, welke betrekking hebben op de interessante en hier te lande nog weinig behandelde vragen, waartoe de publiceering van portretten aanleiding geeft; zoo ook die van artikel 23, een artikel op welks redactie veel is aan te merken, maar dat toejuiching verdient om het beginsel hetwelk er in is uitgedrukt, dat n.l. de auteur, ook al is het auteursrecht overgedragen, toch het recht behoudt dat zijn werk in ongeschonden staat, zonder wijzigingen, die hij zelf niet heeft goedgekeurd, gepubliceerd wordt.

Daar ik mij echter dien te beperken, wil ik het bij deze enkele korte opmerkingen laten en, met voorbijgaan van de overige artikelen van het ontwerp, die trouwens niet zooveel stof tot bespreking geven, nog slechts voor één vraag, van groot practisch belang, de aandacht vragen. De vraag n.l. in hoeverre de meerdere bescherming, die dit ontwerp geeft, ook ten goede zal komen aan de werken, die vóórdat het ontwerp als wet in werking treedt, al bestonden. Deze vraag - men voelt het - is van het grootste gewicht voor alle auteurs van dezen tijd; want wat zou hun eene bescherming baten, die eerst eene volgende generatie ten volle zal genieten?

Den hoofdregel vindt men in artikel 36, waarvan het eerste lid als volgt luidt:

'Onverminderd hetgeen bij tractaat is bepaald is deze wet van toepassing op alle werken van letterkunde, wetenschap of kunst, welke hetzij vóór, hetzij na haar in werking treden voor de eerste maal door of vanwege den maker zijn uitgegeven in het Rijk in Europa of in Nederlandsch-Indië, alsmede op alle zoodanige niet uitgegeven werken, welker makers zijn Nederlanders of Nederlandsche onderdanen'[1].

1) Het artikel behandelt, zooals men ziet, niet alleen de vraag, die ons nu bezighoudt, maar beperkt tevens de toepasselijkheid van het ontwerp tot de werken die in Nederland of Nederlandsch-Indië zijn uitgegeven, of, indien zij niet zijn uitgegeven, Nederlanders of Nederlandsche onderdanen tot auteur hebben. Krachtens de artt. 4, 5 en 6 der Berner Conventie zal het ontwerp, eenmaal wet geworden, ook toepasselijk zijn op de werken uit een der andere aangesloten landen afkomstig. Het ligt blijkens de M.v.T. (ad art. 42 p. 18) in de bedoeling der Regeering, niet alleen Nederlandsch-Indië, maar ook de kolonies Suriname en Curaçao, in de toetreding tot de Berner Conventie te begrijpen. In verband hiermee ware het m.i. wenschelijk geweest, dat het ontwerp ook in die kolonies verbindend werd verklaard (in art. 42). Doch in elk geval dient het ontwerp van toepassing te zijn op de werken, uit die kolonies afkomstig; dit nu kan nergens anders dan in het ontwerp zelf worden bepaald, want de Berner Conventie slaat alleen op werken uit *andere Verbondstaten.* Het is dus noodig, wil men niet gedwongen worden, later daarvoor een afzonderlijk wetje te maken, dat in artikel 36 van het ontwerp worden ingevoegd de werken, die voor het eerst in Suriname of Curaçao zijn uitgegeven.

Volgens dezen regel zouden dus alle werken, ten aanzien waarvan de termijn die het ontwerp zelf stelt niet is verstreken, de bescherming die het geeft deelachtig worden.

Er volgt echter op dit ruim gestelde artikel 36 een artikel 37, dat belangrijke uitzonderingen op dien regel maakt. Het luidt:

'Deze wet erkent geen auteursrecht op werken, waarop het auteursrecht op het tijdstip van haar in werking treden krachtens een der artikelen 13 of 14 der wet van 28 Juni 1881 (*Staatsbl.* No. 124), tot regeling van het auteursrecht, was vervallen.

Hetzelfde geldt ten opzichte van de bevoegdheden, bedoeld bij de artikelen 15 en 16 van genoemde wet'.

Men is hierbij uitgegaan van het beginsel, hetwelk ook in de Berner Conventie (art. 18) toepassing heeft gevonden, dat een recht, dat eenmaal door het verstrijken van zijn wettelijken duur is geëindigd, niet weer kan herleven door het in werking treden van eene nieuwe wet.

In het algemeen is er iets voor dezen regel te zeggen. Maar in dit geval leidt de toepassing tot de grootste onbillijkheden.

De artt. 13 en 14 van de auteurswet van 1881 geven een duur aan het auteursrecht op door den druk gemeen gemaakte werken van 'vijftig jaren na de eerste uitgave, *te rekenen van de dagteekening van het bewijs van ontvangst*, *vermeld in art. 11*'; en op 'niet door den druk gemeen gemaakte werken van dertig jaren na den dood des auteurs. Nu zijn deze termijnen op zich zelf niet bijzonder kort; wie vijftig jaar lang auteursrecht heeft genoten, heeft geen reden ál te luid te klagen. Maar men moet letten op de door mij gecursiveerde woorden: 'te rekenen van de dagteekening

van het bewijs van ontvangst, vermeld in art. 11'. Dit bewijs van ontvangst betreft de, boven reeds besproken, inzending van twee exemplaren met verklaring van den drukker enz. Is deze inzending achterwege gebleven bij de uitgave, dan is ook het auteursrecht vervallen. Dit staat weliswaar niet met zooveel woorden in art. 13, maar in de artt. 10 en 11, welke laatste artikelen niet genoemd worden in art. 37 van het Ontwerp, maar het komt mij voor, dat de bepaling toch ook die werken treft, die weliswaar korter dan vijftig jaar geleden zijn uitgegeven, maar bij wier uitgave de inzending is verzuimd.

Het verzuimen der inzending is - er werd al op gewezen - meestal niet de schuld van den auteur. Er zijn ook gevallen, waarin de inzending niet kón geschieden, omdat aan de voorwaarde, dat het werk op eene hier te lande gevestigde drukkerij moet worden gedrukt, niet kon worden voldaan. Speciaal met muziekwerken is dit wel eens het geval. Men liet dan de inzending na, wetende dat daardoor het auteursrecht zou vervallen; maar dit offer was niet groot, omdat het auteursrecht op muziekwerken van de wet van 1881 weinig beteekent, daar het uitvoeringsrecht er niet onder valt. Is het nu niet onbillijk dat deze werken, nu er een nieuwe wet komt die de onredelijke voorwaarden en formaliteiten afschaft, toch op grond van die oude bepalingen van bescherming verstoken zullen blijven? En klemt dit niet te meer, wanneer men bedenkt, dat krachtens de Berner Conventie de bescherming, die een werk uit het eene land in het andere geniet, *nooit* afhankelijk is van eenige voorwaarde of formaliteit (art. 4 tweede lid,) zoodat: eenerzijds de bovenbedoelde Hollandsche werken in alle andere landen van het verbond wél beschermd zullen zijn; en anderzijds hier te lande buitenlandsche werken van denzelfden aard en uit denzelfden tijd eveneens beschermd zullen zijn, zonder dat naar de vervulling van eenige voorwaarde of formaliteit gevraagd zal mogen worden?

Een nóg grooter onbillijkheid houdt de regel van het tweede lid van artikel 37 in. Hier wordt verwezen naar de artt. 15 en 16 van de wet van 1881. Het laatstgenoemde art., dat uitsluitend het vertalingsrecht betreft, kan buiten beschouwing blijven, daar het vertalingsrecht alleen in de inter-

nationale betrekkingen van practisch belang is. Art. 15 bepaalt, dat het opvoeringsrecht van dramatisch-muzikale werken of tooneelwerken bij de uitgave in druk vervalt, indien het niet uitdrukkelijk is voorbehouden. Is het wél voorbehouden, dan duurt het tien jaren na de uitgave, te rekenen, weer, van de dagteekening van het bewijs van ontvangst, vermeld in art. 11. Ingevolge art. 37 tweede lid van het ontwerp zal dus het opvoeringsrecht, dat door deze bepaling is vervallen, voor goed vervallen zijn.

Om de onbillijkheid dezer bepaling aan te toonen, zal het voldoende zijn een enkel voorbeeld te noemen van hetgeen er het gevolg van zal zijn. Gesteld een ‘dramatisch-muzikaal werk’, opera, operette of oratorium is uitgegeven in het jaar 1900. Het uitvoeringsrecht is, krachtens art. 11 van de wet van 1881, vervallen en wordt dus ook door de nieuwe wet niet erkend. In hetzelfde jaar zijn uitgegeven een symphonie, een bundel liederen, strijkkwartetten enz. Er heeft geen uitvoeringsrecht op deze werken bestaan, omdat de wet van 1881 dit voor niet-dramatische muziekwerken niet verleent; er is dus geen uitvoeringsrecht *vervallen*, en daarom erkent de nieuwe wet hier het uitvoeringsrecht wél. En eene vergelijking met de buitenlandsche auteurs valt voor de Nederlandsche schrijvers van opera's en tooneelstukken al even onvoordeelig uit. Buitenlandsche stukken uit de vorige eeuw kunnen hier nog opvoeringsrecht genieten (in het Hollandsch alleen indien de auteur binnen 10 jaar na de uitgave een vertaling heeft doen verschijnen); maar alle Nederlandsche tooneelstukken, die vóór 1902 in druk zijn uitgekomen, zijn onherroepelijk van deze bescherming uitgesloten.

Het is dus voor onze schrijvers en componisten, die niet tot de állerjongste behooren, zéér te hopen, dat artikel 37 van het Ontwerp wordt geschrapt. De schilders, grafische kunstenaars, architecten, nijverheidskunstenaars en fotografen worden, zéér terecht, terstond in het volle genot van het auteursrecht, ook op hunne vroeger verschenen werken, gesteld. Hetzelfde geldt voor alle buitenlandsche auteurs, voorzoover zij behooren tot een der bij de Berner Conventie aangesloten landen. Het zou voor de Nederlandsche schrijvers en componisten wél hard zijn, bij deze hunne mede-auteurs zoozeer te worden achtergesteld, en dat uitsluitend als gevolg

van het feit, dat zij geleefd hebben en werken hebben voortgebracht onder een wet, die hen onvoldoende beschermde.

Tegen weglating van artikel 37 behoeft des te minder bezwaar te worden gemaakt, nu het Ontwerp in artikel 39 eene overgangsbepaling heeft, die tegemoetkomt aan de belangen van hen, die zich met de - nú geoorloofde, maar door het Ontwerp verboden - exploitatie van werken van kunst en letterkunde hebben beziggehouden. Wie nl. voordat het ontwerp als wet in werking treedt, een werk heeft uitgegeven, of uitgevoerd, voorgedragen of op eenige andere manier heeft 'verveelvoudigd' of 'openbaar gemaakt' zal daarmee nog drie jaren onder de nieuwe wet mogen doorgaan. Deze termijn van drie jaar is zeker lang genoeg (in menig opzicht m.i. veel te lang) om allen die hun bedrijf min of meer gebaseerd hadden op den tegenwoordigen toestand, in de gelegenheid te stellen zich aan den nieuwen staat van zaken aan te passen. Drie jaar mag er nog gezondigd worden; maar moge het daarna dan ook voor goed uit zijn!

De spoed, die blijkbaar én door de Regeering én door de Kamers bij de behandeling van dit wetsontwerp zal worden betracht, kan door hen die zich reeds zoo lang op deze hervorming gespitst hebben, slechts toegejuicht worden. Het is zeker de wensch van velen, dat deze eerste volledige Nederlandsche regeling van het auteursrecht, die op royale wijze aan de eischen der Berner Conventie voldoet, en die onze schrijvers en kunstenaars eindelijk in staat zal stellen onder dezelfde voorwaarden als de buitenlandsche auteurs zich de rechtmatige vruchten van hun scheppenden arbeid te verzekeren, spoedig kracht van wet krijge. Er zijn intusschen, zooals ook uit dit opstel moge zijn gebleken, nog wel eenige verbeteringen in het ontwerp aan te brengen.

Indien men de redactie nog eens nauwkeurig wilde herzien, speciaal van die artikelen, waarin het woord 'werk', dat in het ontwerp overal de beteekenis moest hebben van (onlichamelijke) kunstschepping, verkeerd is gebruikt, en van de artikelen 11-13, die ten koste van de duidelijkheid ál te veel samenvatten onder de begrippen 'verveelvoudigen' en 'openbaarmaken'; indien verder de overdracht van het

recht in den boven aangegeven zin kon worden geregeld; en - om nu nog maar alleen de voornaamste der overblijvende wenschen te noemen - indien artikel 37 kon worden geschrapt, zoodat de tegenwoordige generatie van letterkundigen en componisten nog ten volle de zegeningen van deze hervorming zou genieten, dan zouden wij, nog wel geen volmaakte auteurswet krijgen, maar toch eene, die de vergelijking met vele buitenlandsche schitterend zou doorstaan.

H.L. DE BEAUFORT.

Aan Oscar Wilde.

Reading: schrei niet, hier is het wreed gebouw
Waar een Dichter in den tredmolen liep,
Dorst leed, honger, op een plankenbed sliep
Teedre handen stuktrok aan 't geteerd touw.

In een tredmolen: loop, dat niet de grond
Uw voeten breekt, die onder uw voet wijkt;
Kramp vast uw handen, als uw kracht bezwijkt
Slaan wentlende treden uw voeten wond.

Honger en dorst, altijd de strenge cel
Enge beklemming om uw hijgen heen,
Muur noch deur wijkt voor uw gesmoord geween
En waanzin wenkt naar zijn glimlachend spel.

Wat is hier hemel? Achter 't matte raam
Een grauwe plek, eender of de zon straalt
In lente, in zomer, één of 't najaar vaalt.
Wat is hier dag? Verneedring zonder naam.

Wat is hier nacht? Schrijnende erinnering
Of droom, die nog wreeder 't verleden peilt.
Wat morgen? Tijd, dat gij de celvloer dweilt.
Wat avond? Angst voor nacht en schemering.

Wie leed als Gij? Maar toch, door Londen dwalend
Avond van dien dag, Holborn, Oxfordstreet
Strand, Piccadilly, waar de weelde stralend
Van heel een wereld mijn hart duister liet,

Dacht ik: dees dag, die aan den matten morgen
Een moeden avond bindt, wat gaf hij meer
Dan nieuw verlangen en al nieuwe zorgen
Om rijker kans en winst uit elken keer?

En iedre nacht, die donker overbrugt
Huivrende diepte tusschen dag en dag
Wat liet hij, droom of waak, dat bij zijn vlucht
Niet ijdel blijkt, wreedpijnend winstbejag?

Dichter van Reading, die vorstlijk beschikte
Over schatten van weelde en winst, vóór 't lot
Uw wegen wendde waar geen mensch het wikte
Dat gij zoudt gaan, schamel, beschreid, bespot,

Ik heb u zóó beklaagd, maar was 't geen waan?
Is één stad rijker dan uw starre cel,
Mijn leven meer dan tredmolen, die fel
Raakslaat wanneer de voeten moeder gaan?

Mijn rondte begint voor de morgen schijnt,
Jacht naar weelde en winst drijft door uur en uur
En hart en voeten in rustlooze duur
Later dan 't licht boven Londen verdwijnt.

Is niet beter 't lot van wie in zijn cel
Al de ijdelheid zag van zijn bont bestaan
En heeft met machtge handen afgedaan
Wat kort bekoort en laat rustloos gekwel?

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Een Instituut der Kunsten.

Professor Derkinderen heeft in zijn artikel, dat in het December-nummer van dit tijdschrift verscheen, rechtstreeks aangedrongen op de wederinstelling van een instituut der kunsten, dat bij voorkomende gevallen de regeering zoowel als de stedelijke overheid van raad zou kunnen dienen. En voorzeker een ieder, die zijn belangrijk artikel heeft gelezen, zal moeten erkennen, dat de door hem aangevoerde argumenten in hooge mate het groeiend besef moeten versterkt hebben, hoe dringend noodig de instelling van een zoodanig adviseerend lichaam is. Immers thans reeds, en ook professor Derkinderen komt dit getuigen, kan zoomin 's Lands regeering als de stedelijke overheid uitkomen zonder advies, wanneer het om belangrijke kunstaangelegenheden gaat, en zoolang een erkend adviseerend lichaam niet bestaat, is het onafwendbaar dat, ondanks alle goede en strikte bedoelingen, vastheid en klaarheid van handelen blijft ontbreken en de invloed van gansch toevallige persoonlijke relaties, zoowel als die, door intrigue verkregen, nimmer geheel buitengesloten kunnen worden. Recente voorbeelden hiervan liggen helaas voor het grijpen.

Het is echter niet het doel van dit schrijven, de noodzakelijkheid van een dergelijk instituut te bepleiten, door de gevolgen van die recente misvattingen nader aan te toonen.

Trouwens, zij zijn bekend en werden reeds elders besproken; daarenboven, wanneer ik wel ingelicht ben, werd de behoefte aan een adviseerend instituut reeds in Regeeringskringen, zoowel als in de kringen der kunstenaars gevoeld, lang voor dat deze misvattingen werden begaan.

Alles zal echter afhangen van de wijze waarop eventueel dit kunst-instituut zal worden samengesteld, of het vruchtbaar en met wijd inzicht voor de groote kunstbelangen zal kunnen werkzaam zijn, en ik acht het zeer wel mogelijk dat wij, welbezien, oprecht verheugd hebben te zijn, dat 's lands regee-

ring het de laatste zestig jaren zonder een dergelijk instituut heeft gesteld.

Daardoor staan wij thans voor een nieuw feit, onbelemmerd door oude en verouderde tradities, en zal de oplossing van dit vraagstuk gezocht moeten worden met volle erkenning van onze moderne inzichten, en niet slechts als de voortzetting van een oude regeling zonder meer. En dit toch is alleen dan mogelijk, wanneer duidelijk vooropgesteld wordt dat een instelling als de hierbedoelde, hoewel permanent als lichaam, in hare bestanddeelen vlottend zal moeten blijven, met andere woorden: dat de personen die er deel van zullen uitmaken nimmer voor het leven zullen worden benoemd.

Dit toch is wel een allereerste eisch, en zonder de vervulling daarvan zou mijns inziens de tegenwoordige toestand, hoe bedenkelijk hij ook is, verre te verkiezen zijn boven de instelling van een instituut, dat onvermijdelijk mettertijd een reactionaire en belemmerende macht zou uitoefenen.

Een benoeming voor het leven van de leden voor dit adviseerend lichaam zou beteekenen, dat wij een instelling gingen vestigen, waartegen iedere jonge generatie op nieuw zou hebben te strijden en die nimmer het vertrouwen zou hebben van de kunstenaars, wier belangen zij zou heeten voor te staan.

Nemen wij één voorbeeld, en bij voorkeur als voorbeeld juist een beginsel waar professor Derkinderen zelf in de eerste rijen voor strijdt al sinds jaren, - de reorganisatie van het gansche kunstonderwijs. Alleen een volkomen reorganisatie zal in staat zijn een einde te maken aan den tegenwoordigen, redeloozen toestand, waarbij het kunstonderwijs verstoken blijft van het ambacht, en het ambachtsonderwijs verstoken blijft van de kunst; waardoor een scheiding van schoonheid en noodzakelijkheid bestendigd wordt, die de kunst gestadig tot verwildering moet drijven en het ambacht gestadig doet verdorren, en aldus die twee elementen gescheiden houdt, van wier samengaan juist de cultuur der beeldende kunsten geheel afhankelijk is.

Men denke zich nu de voorbereiding van een dergelijk moeilijk vraagstuk, opgedragen aan een adviseerend lichaam dat voor een groot deel zou bestaan uit de overlevenden van vroegere generaties, voor wie dit gansche kunstonderwijsvraagstuk nimmer een punt van overweging heeft uitgemaakt.

Men denke zich eens, om 't nog precieser te zeggen, hoe deze adviespudding zou uitvallen wanneer hij bereid werd door de sommiteiten van de Haagsche schildersschool of hun directe volgelingen, gesteund door enkele voorgangers der literaire beweging van '80, artiesten allen, voor wie de kunst nimmer anders dan een buiten-maatschappelijke beteekenis heeft gehad.

Wanneer een instituut als waarvoor wij pleiten in deze tijden vruchtbaar zal kunnen werken, zal dit alleen dàn mogelijk zijn indien bij de samenstelling voluit rekening wordt gehouden met de bewegelijkheid der inzichten, en die bewegelijkheid voortdurend in dit college vrijelijk toe kan vloeien, en iedere samenstelling vermeden wordt die tot overheersching van gestolten meeningen moet voeren, geuit door persoonlijkheden, voor wie het verleden meer dan de toekomst beteekenis heeft.

Een dergelijk adviseerend lichaam samengesteld uit voor het leven benoemden zou een voortdurende belemmering worden, en een bron van noodeloozen strijd en krachtsverspilling, waartegen tijdig te waarschuwen plicht is.

Te meer daar de juiste grondslagen voor de samenstelling van een instituut der kunsten in deze tijden duidelijk zijn, thans, nu het beginsel van organisatie zoo sterk bij de kunstenaars op den voorgrond is getreden, en het zeker op den weg van het bestaande Verbond der kunstenaars-organisaties is gelegen, die personen aan te wijzen telkens voor een zekeren termijn, waaruit de regeering het haar adviseerend lichaam telkens opnieuw zou kunnen kiezen.

Dat professor Derkinderen voor de instelling van een instituut der kunsten heeft gepleit, een instelling die wij zoozeer van noode hebben, is een verheugend feit; maar wij moeten verder gaan, en er ook voor waken, dat een dergelijk instituut niet tot stand komt, wanneer het niet alle waarborgen geeft, dat het nimmer kan worden een reactionair en achterlijk element in het kunstleven, maar immer zal blijven de heldere spiegel van het levende, bewegende en groeiende kunstinzicht.

R.N. ROLAND HOLST.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Paleis-Raadhuis.

Op wien rust de plicht, de Koningin der Nederlanden in hare hoofdstad een hof te bouwen, op het Rijk of op de stad?

Toen Amsterdam hoofdstad werd, onder koning Lodewijk, werd de plicht van het Rijk, om daar een koninklijk paleis te stichten, niet ontkend. De Koning nam het Raadhuis slechts in bruikleen, ‘jusqu'au moment où quelques années de paix et la restauration des finances permettront au trésor public de faire construire un nouveau palais en remplacement de celui de La Haye.’ Hij hield, bij decreet van 27 April 1808, ‘het doen van een nadere voordragt aan het Wetgevend Ligchaam in advijs, met betrekking tot het in gereedheid brengen van een paleis voor de residentie in onze goede stad Amsterdam.’ Aan zijn minister Twent draagt hij 12 Jan. 1809 een rapport op omtrent te Amsterdam uit te voeren groote Rijkswerken, die de stad eerst het uiterlijk van een werkelijke hoofdstad zullen kunnen geven; een van de hoofdzaken die Twent te onderzoeken heeft, is de keus van ‘le meilleur emplacement pour le palais royal.’ De eenige koning die zich werkelijk voorstelde te Amsterdam te zullen blijven resideeren, wist dus zeer goed dat hij niet ten eeuwigen dage in het Raadhuis zou kunnen blijven. Eerst Napoleon legt de hand op het gebouw als keizerlijk eigendom.

Daarna 1813-1814. Men kent, uit de brochure-De Stuers, de teksten. De Prins, door Gijsbert Karel geïnstrueerd, geeft 2 December 1813 het gebouw aan de stad terug, ‘hoezeer

echter te kennen gevende, voor het vervolg, bij een eventueel verblijf binnen deze stad, wel eenige appartementen in hetzelve te willen occuperen'. De stad, in eene deliberatie van 28 Jan. 1814, noemt het gebouw dan ook 'het (wederom aan haar) *gecedeerde* paleis'; overweegt echter 'dat het approprieren van dat gebouw tot een Stadhuis met zeer aanmerkelijke kosten zoude gepaard gaan, welke, voor het tegenwoordige, niet dan ten uiterste bezwarend voor de stad-cas zouden zijn', dat bovendien de commissie uit de regeering, welke 'in deze week' naar de vorstelijke familie is gedeputeerd geweest, teruggekomen is met het bericht, dat het blijde vooruitzicht bestaat van een verblijf van het vorstelijk gezin in de stad; - redenen welke de stad er toe brengen, bij brief van 5 Februari het provisioneel gebruik van het gebouw aan te bieden, 'vermits zich binnen dezelve *vooralsnog* geen geschikt lokaal bevindt om H.K.H. en de vorstelijke familie overeenkomstig derzelver hoogen rang en waardigheid te ontvangen en te huisvesten'. De Vorst schrijft 7 Februari terug, en bepaalt 'dat *het groote Raadhuis van Amsterdam* vooreerst nog zal blijven op den tegenwoordigen voet, en behoorlijk ingericht ter huisvesting van mij en de mijnen, zoo dikwijls de omstandigheden veroorloven zullen dat ik mij in uw midden ophoude'.

Men moet zich bij de beoordeeling dezer teksten goed te binnen brengen, dat het begrip 'Amsterdam hoofdstad' toen alles behalve een ijdele klank was. Amsterdam had den Prins tot Souverein uitgeroepen, en de Hagenaars, die het een dag eerder hadden kunnen doen zoo zij wilden, hadden opzettelijk Amsterdam laten voorgaan. 'De beëediging van den Souvereinen Vorst, en de inhuldiging bij de Staten-Generaal, zullen plaats hebben in de stad Amsterdam, als de Hoofdstad,' zal eerlang de Grondwet verkondigen; - een artikel door een Hagenaar (Repelaer) voorgesteld, door een ander Hagenaar (van Maanen) 'ten sterksten geappuyeerd, als politiquement zeer noodzaaklijk'. De fusie van patriot en oranje die ons koningschap eerst zijn fundament gaf, kon niet zichtbaar worden in den Haag het meest: beter, voor het geheele land overtuigender, te Amsterdam. Als er dan ook spraak is, in December '13 en Januari '14, van een verblijf van de vorstelijke familie aldaar, wordt door velen

aan iets anders gedacht dan aan de ééne Koninginneweek van thans. Wat stelde zich de commissie uit de stadsregeering voor, die in Januari 1814 naar den Vorst vertrok? Wij hoorden met welk bericht zij thuis kwam; maar met welke boodschap was zij gegaan?

Ik was, voor eenige jaren, in de gelegenheid hieromtrent uit de correspondentie van den Engelschen gezant bij den Souvereinen Vorst, Lord Clancarty, met zijne regeering, het een en ander op te teekenen, dat mij op het oogenblik wel actueel voorkomt.

Lord Clancarty was met den Prins uit Engeland gekomen, met den Prins te Scheveningen aan wal gestapt. Hij was getuige van de ontvangst in den Haag, en bij de overleggingen aanwezig, die daar den 30sten November in den avond plaats hadden. Het onderwerp was: de souvereiniteit; wanneer en waar deze uit te roepen, en onder welken titel. Er gingen stemmen op voor eene uitroeping tot Koning, in den Haag, aanstonds den volgenden mcrgen; de Prins zelf begeerde vooralsnog geen anderen titel dan dien van Souvereinen Vorst, en deelde dit aan Clancarty mede. ‘In answer’, schrijft hij:

> In answer to H.S.H.'s communication, I took the liberty of suggesting (and in this I trust your Lordship will not conceive I have gone too far) that the hasty step of a proclamation here, the day after his arrival, without any communication with Amsterdam where the revolution had commenced, although in the moment of enthusiasm it might be followed by a similar expression of the public sentiment in that city, might also have the effect of giving offence, and of preventing perhaps the object he had in view. His Highness seemed struck with this consideration, and later in the evening stated his intention of proceeding to Amsetrdam to-morrow, and requested me to accompany him thither.

Dit bericht, in den morgen van 1 December afgezonden, is 4 December in handen van Lord Castlereagh te Londen, die tenzelven dage antwoordt:

> Your suggestion of the inexpediency of any step being

taken on such a point till H.S.H. should have arrived at Amsterdam was highly judicious, and I have to reques that your Excellency wil submit for H.S.H.'s consideration whether the best effects might not be expected to result from an intimation being given, that H.S.H. intended to pass some portion of each year in that city, which from its wealth and consideration must possess the most important influence over the opinions of the whole nation. I trust the attachment to the family may render this precaution for the moment of less consequence, but even now this measure appears to the British government calculated to consolidate the revolution which has been so happily brought about in favor of the legitimate family.

Lord Clancarty antwoordt, 8 December:

I took advantage of a moment in which the disposition of the people of that city was adverted to by H.S.H., to impress upon him the necessity of taking advantage of the earliest occasion to signify the intentions which I stated myself to have little doubt of his having formed, of residing for some portion of each year at Amsterdam. This was a subject upon which some persons had before spoken to me, during our short stay there, intimating to me that it would be expected. His Highness did not seem to me to be so much impressed with the necessity of such residence as I should have wished, and stating that having restored the Hotel de Ville to the city, his residence there might rather be productive of inconvenience than of pleasure to that capital, which besides was merely a great commercial city, that neither had been accustomed, or perhaps was desirous of having a court established in it. I did not think it advisable to press the subject farther at the moment, but aware of its importance, shall take the earliest opportunity of renewing it.

De gezant vervolgt, 14 December:

I yesterday took occasion to resume with the Prince

of Orange the subject of his residence at Amsterdam during a part of each year, and strongly urged to him the necessity of this measure as one the best calculated to promote his interests in that rich and populous capital of his dominions, whose influence in his favour it was of so much importance to his government to maintain and strengthen. I found the Prince much more disposed to comply with the proposition than when it was first submitted to him. He stated it to be his intention of proceeding to Amsterdam, there to remain for a short time, as soon as ever his presence could be spared hence from the organisation of his government. I therefore pressed him to give some indication of his intention, not only of going there as soon as he could be spared from hence, *but of annually passing some months in that capital*, and suggested that he might make his intention known by dispatching thither some of his household for the purpose of purchasing for him a permanent residence in that city. He answered that there was no necessity for this, as when he, as the first act of his Sovereignty, restored the Hotel de Ville (which Louis Bonaparte had appropriated to himself and furnished magnificently as a palace) to the town, he concluded that a residence would always be reserved for him therein. To this I replied that as he gave up the Hotel de Ville without condition, the best way of eliciting from the people of Amsterdam a token of their attachment to him by a free offer on their part of a residence in their Town House, would be to declare his intention of passing some part of each year among them, and sending proper people with this view to purchase a fit residence there for his Family.
The conversation concluded here, and although it went no farther, it was not difficult to perceive that he was much more impressed with the necessity of compliance with your Lordship's wishes in this respect, than when I first addressed him upon it, in so much that I have little doubt of his ultimately fulfilling the views of H.M.'s Government upon it.

Den 1sten Januari 1814, na een zeer hartelijke verwelko-

ming van den zooeven uit Spanje aangekomen Erfprins te Amsterdam, schrijft Lord Clancarty:

> H.R.H. the Prince speaking to me this evening with considerable emotion upon the reception of his son at Amsterdam, and observing that it would not be unfit from time to time to cultivate this good disposition of the inhabitants of that capital towards his family, I thought this a very desirable opportunity to press upon H.R.H. the good policy of making arrangements for residing a portion of each year at Amsterdam, in obedience to your Lordship's direction contained in your dispatch N°. 4.[1)]
> H.R.H. immediately observed that he had more than once considered this subject, and latterly had made up his mind upon the good policy of it, in so much as that measures had already been taken to procure a residence for him, and that in the mean time lodgings would be provided for him in the Hotel de Ville whenever he could spare himself to go there.

Ten slotte een bericht van Lord Clancarty van 29 Jan. 1814, na de ontvangt der Amsterdamsche deputatie door den Prins:

> Referring to your Lordship's dispatch marked N°. 4 of the last year, I have the pleasure to acquaint you that having frequently revived the object of the occasional residence of H.R.H. the Prince of Orange during a part of the year at Amsterdam, in pursuance of the instructions conveyed by the said dispatch, H.R.H. on Thursday last acquainted me, that he had received a deputation from that city representing that the Hotel de Ville (which had been fitted up by Louis Buonaparte as a palace, and restored by the Prince of Orange to the town as the first act of his sovereignty) should be maintained in the same state for the reception of H.R.H. and his family, and expressing the wish of the principal people of that capital that he would occasionally honor the city of Amsterdam with his presence.

1) De aangehaalde dépêche van 4 Dec. 1813.

> That in answer to the deputation he had assured them of the gratification he felt in acceding to their wishes, and that as soon as ever the pressure of public business would permit, he did intend, and should not fail to execute that intention, to proceed to Amsterdam, not less in compliance with theirs than with his own wishes.

Het is dus de wensch van Amsterdam geweest, dat de koninklijke familie van tijd tot tijd in hare stad zou verblijven. *Maar even goed is het de wensch geweest van den Vorst en van het Land.* Ware de deputatie *niet* met haar aanbod verschenen, er zoude naar andere middelen zijn omgezien om den Vorst een passend verblijf binnen de hoofdstad te verzekeren, *en zonder eenigen twijfel op Rijkskosten.*

Wat doet thans de regeering? Zij herinnert er Amsterdam aan, dat de traditie van bijna een eeuw niet kan worden prijs gegeven, ‘zonder dat Amsterdam haar karakter als hoofdstad verliest’. Dit karakter wordt dus door de regeering als bestaande erkend. Nog altijd hecht zij er waarde aan, dat de Koningin van tijd tot tijd te Amsterdam verblijve, dat dáár de plechtigste regeeringshandelingen zullen worden verricht, de talrijkste en de hoogste gasten zullen worden ontvangen; dat dáár, op den Dam, de Vorstin haar volk in de oogen zal zien en van haar volk gezien zal worden.

Mij dunkt, zij spreekt, dit zeggende, namens heel de natie. De Koningin mag en kan niet uit Amsterdam worden weggewerkt. Het zou tegelijk Haar eigen leven, dat van ons volk en dat van de stad verarmen. De Landsvrouwe moet zich en ons meer zijn, dan châtelaine van het Loo of van het Haagsche woonpaleisje. Zij moet, minstens eens in het jaar, te Amsterdam ons verschijnen, in een koninklijke omgeving. Dit is de *eerste* eisch, van hooger orde dan de locaal-Amsterdamsche kwestie der behuizing van het stadsbestuur, immers zij raakt de natie, die meer is dan de stad.

Het zou plichtmatig en verstandig zijn, op het paleisraadhuis-vraagstuk, dat in onderscheiden vraagstukken uiteenvalt, den regel van goed beleid toe te passen, die voorschrijft *de sérier les questions.* De eerste kwestie is er eene niet voor de Stad, maar voor het Land. Wenscht dit koninklijke

luister te zien ten toon gespreid te Amsterdam, mag het die dan van een onwillige leenen, of moet het die zelf betalen?

Het Rijk speelt leentjebuur. Daaraan doet het feit niets af, dat de regeering thans het raadhuis Rijkseigendom verklaart. Welke acte heeft zij te produceeren? De machtspreuk van Napoleon? Eene andere is, meen ik, nimmer bekend gemaakt. Maar al toonde het Rijk (wat het, meen ik, niet kan) eene definitieve overdracht in forma, die het effect der mondelinge teruggave op 2 December 1813 blijvend zou hebben te niet gedaan, dan zou nòg het feit blijven bestaan dat het Rijk, voor eene moderne *nationale* functie, de behuizing der haar hoogste representatieplichten vervullende Koningin, gebruik maakt van een tot bewoning geheel ongeschikt oud *stedelijk* gebouw.

Zoo iets kon in 1808, in 1814, wegens tijdelijke noodzaak, provisioneel, vooralsnog. Maar die het in 1912 verdedigt als iets dat voor alle tijden is, reikt zich een brevet van financieel en geestelijk onvermogen uit. Het is niet te vroeg, na een eeuw van nationaal koningschap zich af te vragen, wat wij aan den rang van dat koningschap verschuldigd zijn. *Wij*, niet Amsterdam.

Het regeeringsantwoord maakt de zaak dan ook niet uit; het opent die eigenlijk pas. De regeering ziet de uitgaaf enkel als ‘last’, niet als ‘plicht’. Plichten om te doopen in lasten, is een kenmerk van zwakkelingen en berooiden. Zwak en berooid waren wij in 1808, in 1814. Zijn wij het nog?

Het zal vermoedelijk blijken, als men probeert het oude praalhuis eener stadsrepubliek voor de behoeften eener moderne gemeente-administratie in te richten, dat een dergelijke poging evenzeer faalt als die, om er een geriefelijk koningslogies van te maken. Even ongaarne als door Rijks-, zal de kunst- en historievereerder het monument door gemeentelijke lapmiddelen zien verknoeid. Doch wat is er tegen, het gebouw te bestemmen niet tot werk- of woon-, maar uitsluitend tot pronk-, feest- en gedachtenishuis, zoowel voor Staat als voor Stad? Niets dan dat èn Amsterdam, èn het Rijk in den zak zullen hebben te tasten, de een voor een behoorlijk werklokaal van haar bestuur, het ander voor een behoorlijk logies voor de Koningin en hare gasten. De

verschijning van Hare Majesteit voor de vensters aan de Damzijde, om dáár den groet te ontvangen van haar volk, zal immers geen minder indruk maken, wanneer het gebouw daarachter niet langer door al het ingeplakte noodbehelp van 1808 is ontsierd? wanneer er niet meer van mocht worden verlangd, dat het de Koningin en haar gevolg ook een nachtverblijf verschaffe? En omgekeerd: aan billijke Amsterdamsche verlangens wordt toch voldaan, wanneer het monument van Stads oude glorie èn ongerept is èn open staat, en de stad er vrijelijk bezoek kan wachten? Zij zal de bezoekers toch niet rondleiden met minder trots, omdat het gebouw niet tevens de klerken van 1912 en hunne schrijfmachines herbergt?

In de kerken en hallen van het voorgeslacht kunnen wij nog bijeenkomen, maar onze werk- en woonvertrekken bouwen wij zelf.

De zaak is niet uit. Het oude eert en conserveert men alleen, door daarnaast gedurig weer het nieuwe te scheppen. Noch Amsterdam, noch de Regeering hebben hiervan het juiste begrip getoond. Er ligt hier een taak voor beide, maar voor de Regeering niet het minst. De kwestie is onoplosbaar zonder haar initiatief, en zij is er Regeering voor om er een te hebben.

H.T. COLENBRANDER.

De jaartallen bij het nagelaten werk van Adriaan van Oordt.

- De uitgever C.A.J. van Dishoeck zendt mij eene nieuwe inhoudsopgave van het werk, dat ik in mijn laatste ‘Overzicht’ besprak, een inhoudsopgave, waarop de jaartallen, die ik in het boek zoo ongaarne miste, wèl voorkomen. Uit die jaartallen nu blijkt, dat inderdaad het fragment uit Floris de Zwarte van de laatste jaren is (1907), maar dat óók, en zelfs uit den allerlaatsten tijd van Van Oordts leven zijn: ‘Een Liefde in Limburg’ en ‘In de kroeg’. Het ‘vriendelijk novelletje’ wordt er niet minder vriendelijk om, nu wij het de verpoozing van een zieke weten. Het stuk

‘In de kroeg’ is als een bijna-laatste werk niet veel minder dan tragisch te noemen. Het is dus een poging geweest, ook het verwordenste moderne leven stijlvol te zien; en dat is voorzeker - denk bijv. aan de ‘Dansen en Rhythmen’ van Erens - geenszins onmogelijk; Van Oordt echter zag het, bij vleugen, middeneeuwsch. - Maar dít is wel voor ieder duidelijk, dat, voegt men dan nu bij dit zonderlingvizioenaire stuk het jaartal 1910, een zóódanig ‘verdwalen’ - als het dat zijn zou - zeker *niets* afdoet aan de grootheid dezer nagedachtenis.

Het Roman-begin blijft zijn laatste werk. De veel zeggende correctie van het oudste dezer stukken ‘Een Benedictijner Abdijkerk’, het allerlaatste.

C.S.

Dramatisch overzicht.

Jubilé's en hun nasleep. - Het Nederlandsch Tooneel: Het huwelijk van Figaro, tooneelspel in 5 bedrijven van Beaumarchais. - Hollandsche Schouwburg: Solidariteit, tooneelspel in 4 bedrijven van Mr. Willem Kalma.

O, die jubilé's op onze Nederlandsche schouwburgen! Zij zijn een ziekte geworden - en geen onschuldige. Een ziekte met een nasleep.

Vooreerst zijn de jubilarissen in den regel niet gelukkig in de keus van stukken, waarmeê zij hun jubilé vieren. Alleen Royaards met *Jonkvrouwe de la Seiglière* maakte een uitzondering. Maar waarom moest mevrouw Mann, onovertroffen in karakterrollen als vrouw Henschel, volstrekt een Fransche salondame als Suzanne d'Ange representeeren? Wat bewoog mevrouw Holtrop om een oud ding van Halm te kiezen, dat zelfs van het Duitsche repertoire zoo goed als verdwenen is? Is Nora soms een rol, waarin het talent van mevrouw Van der Horst het best tot zijn recht komt? En wat te zeggen van de keus van Chrispijn: *Le mariage de Figaro* van Beaumarchais?

Nog meer hebben de jubilé's op hun rekening. Zij dreigen niet alleen, zooals bij ‘Het Tooneel’, dat nu maanden achtereen, van stad tot stad, *Violiers* en *Seiglière*, *Seiglière* en *Violiers* vertoont, het repertoire in de war te brengen, maar zij doen het ook de humeuren van de jubilarissen.

Gaf niet mevrouw Holtrop in den Haag aan hare ontstemming over een minder talrijke opkomst lucht door de afwezigen, met een citaat uit Staring, bij eikenschors te vergelijken? En vierde niet Royaards te Groningen, door gebaar en woord, aan zijn humeur den teugel tegenover een

publiek, dat in grooten getale opgekomen was om hem te huldigen?

Ons Hollandsch publiek neemt zulke dingen gelukkig niet al te hoog op. In Parijs zou het, bij zulke voorvallen, bankjes - wel te verstaan: *des banquettes* - geregend hebben.

Om al deze dingen prijs ik het speelseizoen gelukkig, waarin geen jubilé's gevierd worden. En toch - tien tegen één, dat, op het oogenblik dat ik dit schrijf, meer dan één lid van onze tooneelgezelschappen reeds zit uit te rekenen, of het niet, in 1913, 10 of 12½ of 20 jaar geleden zal zijn, dat hij voor het eerst met bevende handen en knikkende knieën een brief binnenbracht, of, aan Badeloch's schoot gevlijd, in onvervalscht Amsterdamsch:

> Wat schrèt ge, moederlief, zèt ge bedroefd om fader? heeft gestameld....

De keus van den heer Chrispijn was zeker goed bedoeld. *Le mariage de Figaro ou la folle journée* heeft in de gegeschiedenis der tooneelletterkunde een beroemden naam. Daarbij komt dat het stuk in het Hollandsch voor het thans levend geslacht nog nooit vertoond werd, en dat het den regisseur Chrispijn gelegenheid kon bieden, in de regeling van kleine optochten als in het vierde, en van ingewikkelde tooneelen als in het vijfde bedrijf, zijn regietalent te ontplooien.

Daar staat echter het volgende tegenover.

Le mariage de Figaro is een politieke satire, geschreven met het oog op een bepaalden politieken toestand in het Frankrijk van vóór de groote Revolutie. Het was met het stuk gegaan als met *Tartufe* onder Lodewijk XIV: verboden, vrijgelaten, weer verboden, weer vrijgelaten. ‘J'ai dû vaincre lions et tigres pour faire jouer ma comédie’, schreef Beaumarchais. Want men kende den schrijver van *Le barbier de Séville*, en men wist dat datgene wat hij in zijn vorige comédie slechts had aangeduid in frazes als: ‘Aux vertus, qu'on exige d'un domestique, Votre Excellence connaît-elle beaucoup de maîtres qui fussent dignes d'être valets?’ in zijn nieuw stuk zou worden onderstreept, breeder uitgewerkt. Beaumarchais had in *Le barbier* het terrein verkend; nu zou de groote veldslag geleverd worden.

De Koning, Lodewijk XVI, bleek, toen hem het stuk werd voorgelezen, te gevoelen, dat de vertooning ervan een gevaarlijk spel zou wezen; het was vooral de groote monoloog die hem bewoog de opvoering te verbieden. Maar de meesten uit 's Konings omgeving, met Marie Antoinette aan het hoofd, en de dames en heeren van de Parijsche groote wereld, die de lezing in verschillende salons hadden bijgewoond, zagen er enkel een gelegenheid in om zich te amuseeren met iets pikanters dan in de stukken van den dag te genieten viel.

Noch de Koning, noch de censuur bleken ten slotte bestand tegen den algemeenen wensch om Beaumarchais' komedie, die intusschen reeds, in klein comité, voor genoodigden was gespeeld, op het groote tooneel gebracht te zien. De groote meerderheid zag er geen kwaad in.

En toch, hoe vijandig stelde Beaumarchais zich in dit stuk tegen al de instellingen en ideeën van zijn tijd! Hoe geeselt hij de privilegiën en den kastengeest, waaronder Figaro en zijns gelijken gebukt gingen; de dwaze verouderde vormen van de justitie en hare bespottelijke pretenties, zooals hij ze in den stotterenden rechter Brid'oison en zijn helpers aan de kaak stelde! In zijn grooten monoloog van de vijfde acte raapt hij al zijn grieven te zamen en het klettert er hagelslagen tegen de groote heeren als Graaf Almaviva, die enkel ‘s'est donné la peine de naître’, tegen de onvrijheid van de drukpers, tegen de ‘puissants de jour’, en tegen al die ‘petits hommes’, de eenigen voor wie ‘les petits écrits’ gevaarlijk zijn.

Het liep er den 27^{en} April 1784 storm in de ‘Comédie francaise’, toen sedert twee jaar gevestigd in het faubourg St. Germain, op de plaats van het oude hôtel de Condé. Van acht uur in den morgen had men voor de plaatsloketten queue gemaakt, en toen de deuren open gingen, werd om de plaatsen gevochten. Groote dames hadden dien middag in de loges van de actrices gedineerd, om toch maar zeker te zijn, de vertooning niet te zullen missen. En van dien dag af tot het einde van het jaar beleefde *Le Mariage de Figaro* tachtig voorstellingen, een buitengewoon aantal voor dien tijd, toen de beste nieuwe stukken het nauwelijks tot de helft brachten. Er was zelfs een herleving van de geestdrift, die het stuk gewekt had, toen na de vier-en-zestigste voorstelling de reeks vertooningen acht dagen gestaakt was, omdat Beaumar-

chais, zonder vorm van proces, in St. Lazare achter slot en grendel gezet was, naar het heette om zijn antwoord aan een anonymen schrijver die de graaf van Provence, de latere Lodewijk XVIII, moet geweest zijn, in welk antwoord hij gesproken had van de 'lions et tigres' die hij had moeten overwinnen. Daarmede - zoo stookte men - kon niet anders dan de Koning zelf bedoeld zijn. De gewelddaad was echter, ook voor dien tijd waarin men aan heel wat willekeurige ongerechtigheid gewoon was, al te kras. De openbare meening kwam in verzet. Beaumarchais moest na enkele dagen worden vrijgelaten. En toen daarna *Le Mariage de Figaro* weer vertoond werd en men, in den beroemden monoloog van het vijfde bedrijf, genaderd was tot de woorden: 'Ne pouvant avilir l'esprit, on s'en venge en le maltraitant', toen kende de opgewondenheid geen grenzen: het werd een demonstratie waaraan geen einde scheen te komen. Nu zou men de verdere voorstellingen zeker wel hebben willen verbieden, - maar het was te laat. *Le Mariage de Figaro* zou zijn triomfantelijke loopbaan voortzetten, voorbereidend en brandstof opeenhoopend voor de groote gebeurtenissen die komen zouden...

Voor Frankrijk blijft het stuk zeker zijn historisch belang behouden. De Franschen van allerlei rang en allerlei leeftijd, die in onzen tijd een voorstelling ervan in het Théâtre français bijwonen, al hebben zij de ingewikkelde intrige, die Grimm beweerde niet volkomen te hebben kunnen volgen, sedert in honderden comédies en vaudevilles van later tijd in tallooze variatiën teruggevonden, genieten nog wel van het levendig spel, van den geestigen, snedigen dialoog, maar het is toch vooral de historische achtergrond, het zijn de bekende, als tot muntstukken geslagen gezegden, welke zij er als oude kennissen opzoeken en in 't voorbijgaan groeten, die hun belangstelling wekken.

Toch is ook die waardeering in Frankrijk niet onverdeeld. Reeds in 1883 durfde Paul de Saint Victor[1)] het uitspreken: 'De tout le *Mariage de Figaro* c'est le marié qui a le plus vieilli. Agréable dans le *Barbier*, Figaro devient presque

1) *Les deux masques.* Tome III. Paris, Calmann Lévy.

insupportable'. Hij is type geworden - zegt de Saint Victor - en weet dat hij het is, en geurt er drie bedrijven lang mee... Welk een aansteller! 'Quel accoucheur de montagnes en mal de souris et que de pédanterie sous sa pétulance apparente!'

Vijf jaar later zou Jules Lemaître[1)] ook zijn reserves maken. De 'audaces' van *Le Mariage de Figaro*, waarvan men zulk een ophef maakt, heeft Lemaître teruggevonden bij Pascal, la Bruyère, Montesquieu, Marivaux, Voltaire, Diderot, Rousseau. Beaumarchais komt enkel de eer toe, ze opgeraapt, er een snijdenden agressieven vorm aan gegeven te hebben, en ze op het rechte oogenblik te hebben weten te gebruiken. In den dialoog van *Le Mariage* vindt Lemaître te veel 'manier', te veel vulsel, en de hooggeroemde intrige noemt hij gekunsteld en conventioneel....

Zoo denken in Frankrijk waarschijnlijk nog anderen; en alleen een vertooning door de keur der artisten van de Comédie française zal, naar ik mij voorstel, dergelijke bezwaren tijdelijk op den achtergrond dringen.

Wat kan nu een stuk als dit voor ons Nederlanders van de twintigste eeuw nog voor aantrekkelijks hebben?

De personages - op een enkele na: de verrukkelijke Chérubin - zijn minder frisch en natuurlijk-amusant dan die in de *Barbier uit Sevilla*, waarvan Royaards ons zulk een aardige vertooning gaf; in de handeling zit minder gang (het 3e en 4e bedrijf slepen), en de aardigste tooneelen kennen wij reeds sinds lang uit Mozart's *Figaro's Hochzeit*, waarvan de goddelijke, van geest tintelende muziek ze voor ons tot zulke intieme bekenden gemaakt heeft, dat wij - althans zoo gaat het mij - ze ons zonder die muziek haast niet meer denken kunnen, en er toe komen om Figaro en de zijnen liever te hooren zingen in Mozart's muziek dan ze te hooren praten in de taal van Beaumarchais.

Alleen een voortreffelijke rolbezetting en een superieure vertolking - ik denk alweer aan een vertooning met Royaards en onder zijn leiding - zou het stuk, ook vertaald, misschien nog genietbaar maken. Maar dat er, bij een

1) *Impressions de théâtre*, 3ième série, naar aanleiding van een conférence van Larroumet over *Le Mariage de Figaro*.

rolverdeeling gelijk de heer Chrispijn die voor deze voorstelling van *Het huwelijk van Figaro* gemaakt had, op een paar uitzonderingen na, van Beaumarchais' komedie niet veel terecht zou komen, was te voorzien.

Welk een graaf Almaviva! Welk een Bazile! Welk een gravin! En vooral, welk een Chérubin! Chérubin is een van de oorspronkelijkste en bekoorlijkste scheppingen van de tooneel-literatuur. ‘Cela est d'une sensualité fine et légère’, zegt Lemaître, ‘et, par endroits, d'une perversité toute printanière et toute fraîche’. En al die lichte zinnelijkheid, die groene perversiteit, die guitige dartelheid gaan gepaard met een eenvoud, een teederheid, een gratie, een poëzie, zooals men er misschien enkel nog vindt in sommige figuren van de Musset (Fortunio, Camille).

Wie zou in ons land die allerbekoorlijkste rol bij benadering kunnen vertolken? Misschien, bij ‘Het Nederlandsch’, mevrouw Lobo-Braakensiek, misschien mevrouw Royaards, misschien Tilly Lus. Maar zeker niet een tooneelspeelster gelijk men er hier een voor had uitgezocht: mevrouw Chrispijn-van Meeteren. Zij maakte er eenvoudig niets van. Vermoord werd Beaumarchais' heerlijke creatie. En dit was wel het ergerlijkste van deze tot veel ergernis aanleiding gevende voorstelling.

En Figaro? Ware de vrijer van Suzanne een *pincesans-rire*, een die geestige en ondeugende dingen leuk, langs zijn neus weg, weet te zeggen, dan zou de heer Chrispijn met zijn doffe, weinig buigzame stem, als intelligent zegger, daarvoor misschien de geschikte man wezen. Maar zoo iemand is Figaro niet. Hij moge, gelijk Paul de Saint Victor beweert, sedert den *Barbier de Séville* verouderd zijn, hij blijft in zijn onbesuisdheid en mooi-praterij de spreekbuis, beter nog (want hij moet een luiden, helderen klank geven): de spreektrompet van Beaumarchais. Hij gooit er alles uit wat die onstuimige geest hem in den mond legt, er kome van wat wil. En zulk een Figaro gaf Chrispijn ons niet te zien, kon hij, met zijn middelen, ons niet te zien geven.

Had hij nu nog maar, als regisseur, de teugels in handen houdend en de zweep hanteerend, voor een goed ensemble, een vlug en vlot gespeeld en goed sluitend geheel gezorgd! Maar er werd gespeeld in het gewone, langzame Leidsche-

plein-tempo en, den avond dat ik de voorstelling bijwoonde (Zondag 17 Maart), met een slordigheid: haperingen, vergissingen en dergelijke, waarvoor een gezelschap als dat van de Koninklijke Vereeniging zich zou moeten schamen.

De eenige, die op de hoogte van haar rol en er voortdurend *in* bleek te zijn, was mevrouw de Vos-Poolman, die, als Suzanne levendig en geestig, door haar spel de tooneelen waarin zij optrad genietbaar wist te maken.

Laat ik ten slotte constateeren dat de toeschouwers van dien Zondagavond, die het stuk niet schenen te kennen, ook niet in den vorm van Mozart's opera (wanneer zal ons land eindelijk eens een Duitsche Opera rijk worden?), in de koddige situaties dolle pret hadden en tevreden bleken met de wijze waarop er gespeeld werd.

De gelegenheid om Louis Bouwmeester in een nieuwe, waarschijnlijk wel opzettelijk voor hem geschreven rol te zien en kennis te maken met het eerstelingswerk op dramatisch gebied van een jong schrijver, heb ik gaarne aangegrepen.

Solidariteit, het tooneelspel in vier bedrijven van Mr. Willem Kalma, behandelt een geval uit den strijd tusschen patroon en arbeider. Hauptmann's *Die Weber* is het, nog niet overtroffen, prototype van een dergelijk drama. Het is begrijpelijk, dat wie na den Duitschen tooneelschrijver zulk een onderwerp tracht te dramatiseeren, dezelfde of soortgelijke tooneelen voor het voetlicht brengt als hij deed. Ook in *Solidariteit* vinden wij de moeilijk te varieeren klachten en verwenschingen van de arbeiders tegen den onrechtvaardigen en hardvochtigen patroon; het tooneel van den armen werkman, die, tot staken gedwongen, zijn gezin honger ziet lijden; wij vinden er den oproer-prediker in (Duursma), de vrouw die als een furie de stakers tot volhouden aanzet (Luise bij Hauptmann, Francien Peters bij Kalma); wij hooren er het lied van den proletariër (‘Het heilig ideaal’) meer uitbrullen dan zingen, zooals in *Die Weber* het Wraaklied; den geloovige, berusting predikende, bij Hauptmann den ouden Hilse, vinden wij (*mutatis mutandis*) in de oude Betje terug...

Stoffel Hendriks, de hoofdpersoon van *Solidariteit* heeft om het, naar hij en zijn medearbeiders meenen, aan een van

hunne makkers door den patroon gepleegd onrecht, met anderen het werk neergelegd. Maar, wanneer hij ziet dat zijn gezin honger lijdt en dat zijn zwak dochtertje, dat ziek is en versterkende middelen noodig heeft, sterven zal, zoo er geen hulp van buiten komt, besluit hij, na een hevigen gemoedsstrijd, zich weer aan de fabriek te melden om het werk te hervatten. Hij wordt weer aangenomen en vele zijner kameraads met hem. Maar dan, als hij weer volop werk heeft en zijn dochtertje genezen is, krijgt hij wroeging. Hij heeft het nu goed, maar daar zijn er nog die door den patroon blijven buitengesloten - het bestuur van de vakvereeniging, de belhamels - en die nu honger lijden, naar hij zichzelf verwijt, door zijn verraad, door zijn schending van de solidariteit. Hij kan dat niet dulden, en aan den ondragelijken toestand, waarin hij zich bevindt, moet een einde komen. Hij zal tot den patroon gaan en eischen dat ook de anderen worden teruggenomen. De fabrikant weigert en dreigt hem, met zijn brutalen eisch, door de politie de deur uit te laten zetten. Stoffel Hendriks is zich zelf niet meer meester, hij vliegt zijn patroon naar de keel en worgt hem...

De heer Kalma heeft, toen hij, voor zijn eersteling, zich aan dit onderwerp waagde, zijn krachten overschat. Hij had niet genoeg phantasie om het gekozen motief uit te werken, te varieeren, met andere motieven aan te vullen en te ondersteunen, zoodat de toeschouwer geboeid werd en geboeid bleef. Reeds het eerste bedrijf is vol onbeteekenend vulsel; het is een eentonig, zich steeds herhalend klagen, schelden, verwenschen, en ditzelfde treft men, in anderen vorm, in de andere bedrijven aan. Ik zou het een gemis aan dramatisch draagvermogen bij den nog onervaren tooneelschrijver willen noemen. Toch toont de heer Kalma, op sommige plaatsen, dat hij voelt wat ‘tooneel’ is. Zoo reeds aanstonds in het begin van het eerste bedrijf, wanneer Hendriks' dochtertje op den schoot van haar vader hem iets zit te vertellen en hij met zijn gedachten elders is. Enkele gedeelten in de gesprekken van den fabrieksarbeider met zijn vrouw - o.a. als hij haar vraagt of zij aan een God gelooft - en de figuren van vrouw Hendriks, van de femelende Betje, van gekken Dries (overigens een wel wat al te banale tooneelfiguur), en de episodische figuur van den Joodschen marskramer, zijn

even goed getroffen als zij door de spelers (mevr. Marie Smits, mevr. Betty de Vries, Rafaël Bouwmeester en Maurits de Vries) werden weergegeven.

Maar toch meen ik dat het stuk door de gebreken, die ik noemde, slechts ‘matige waardeering’ zou hebben gevonden - zoo vertaalt het Woordenboek van Gallas het Fransche *succès d'estime* -, had niet Louis Bouwmeester er zijn stevige schouders onder gezet. Stoffel Hendriks is een rol bij uitnemendheid voor hem geschikt, maar ook een die hem licht had kunnen verleiden om ‘het er dik op te leggen’. Welnu, wat mij bij deze gelegenheid in Louis Bouwmeester heeft verrast en getroffen, is het sobere van zijn goed doordachte en diep gevoelde creatie, die, ook door kleine trekjes stil spel, aangaf, aanvulde, voltooide wat de schrijver had verzuimd te zeggen of gebrekkig gezegd had. De bejaarde kunstenaar heeft in *Solidariteit* een staaltje van zijn kunnen gegeven, waarvoor men eerbied hebben moet.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

De internationale beweging op muzikaal gebied - Mahler's achtste symphonie.

Van de berichten over concerten en opera-uitvoeringen, die mij in den laatsten tijd onder de oogen kwamen, waren er twee, die meer in het bijzonder mijn aandacht trokken.

Het eene kondigde voor Mei en Juni e.k. opvoeringen aan van Wagner's *Tristan*, *Meistersinger* en *Ring des Nibelungen* in de Groote Opera te Parijs, onder leiding van beroemde Duitsche dirigenten, en een cyclus van Italiaansche operavoorstellingen in die zelfde stad; het andere hield in, dat bij de directie van het Hoftheater te Schwerin het voornemen bestaat om in de maand October van dit jaar in twee opera-opvoeringen, een symphonie- en een koorconcert, alsmede een of twee kamermuziek-matinées een overzicht te geven van de moderne Fransche muziek.

Beide mededeelingen bevestigen weder eens voor de zooveelste maal het reeds jaren lang geconstateerde feit, dat ‘de internationale beweging’, die algemeene karaktertrek van onzen tijd, zich ook op het gebied der toonkunst doet gelden.

Wij zouden geen sterker voorbeelden van dit verschijnsel kunnen aanhalen dan uit Duitschland en Frankrijk, - voorbeelden die des te meer opvallen, omdat in deze landen de *nationale* kunst zeer sterk op den voorgrond trad en dit trouwens ook thans nog doet. Het zijn dan ook uitsluitend deze beide landen, die in dit overzicht tot onderwerp van bespreking zijn gekozen.

Er is een tijd geweest, dat men in Duitschland op muzikaal

gebied den roem met een buitenlandsche macht moest deelen. Dit was in het meer dan honderdjarig tijdperk, toen de Italianen in dat land met hun Opera de heerschappij uitoefenden, en dit bleven doen trots de pogingen die in Hamburg en andere steden een tijd lang gedaan werden om tegenover die Iitaliaansche Opera een Duitsche te stellen. Laatstgenoemde dramatisch-muzikale instelling ging echter na verloop van ongeveer zestig jaren te niet, en van dit oogenblik af bleven de Italianen nog tot in de negentiende eeuw meester van het terrein.

Maar voordat de vreemde indringers er den baas kwamen spelen, had het muzikale Duitschland op een ander gebied der toonkunst eene groote daad verricht. De protestantsche kerkmuziek had zich, op de basis der muzikale hervorming van de Florentijnen der zestiende eeuw - bestaande in het losmaken der *monodie* (het eenstemmig gezang) uit de banden, waarmede een geraffineerde contrapuntiek haar omstrengeld hield, van de katholieke kerkmuziek afgescheiden en zoo een werkelijk *nationale* kunst in het leven geroepen, die later door Johann Sebastian Bach tot een bewonderenswaardige hoogte werd opgevoerd.

En nog meer. In Bach's tijd, en in zijn land naar alle waarschijnlijkheid het eerst door hem, begon de ontwikkeling van den modernen vrijen instrumentaalstijl, die later door Haydn, Mozart en Beethoven een zoo grooten luister aan de Duitsche toonkunst zou verschaffen. De heerschappij der Italiaansche Opera verminderde toen ook gaandeweg in Duitschland, hoewel deze instelling, zooals hierboven gezegd is, daar in de eerste jaren der negentiende eeuw nog niet verdwenen was. In Dresden verdween zij zelfs eerst in 1841, met den dood van den kapelmeester Morlacchi.

Intusschen was men in Duitschland langs andere wegen van lieverlede weder tot de nationale Opera teruggekeerd. In de denkbeelden ten opzichte van het wezen der dramatisch-muzikale kunst waren wijzigingen gekomen; en wat in het bijzonder Duitschland betreft, had Mozart, die in zijne jongere jaren aan de mode geofferd en in het genre der *Opera seria* verscheidene werken gecomponeerd had, op de terreinen van de *Opera buffa* en het Duitsche *Singspiel*, dat zich sedert 1766 zelfstandig was gaan ontwikkelen, zijne

meesterstukken *Le Nozze di Figaro*, *Don Giovanni* en *Die Zauberflöte* voortgebracht, waarbij hij echter noch aan het wezen, noch aan den vorm van die kunstsoorten iets veranderde.

Het Duitsche zangspel geraakte tegen het einde der 18de eeuw in verval. Nadat het grooten invloed had uitgeoefend op de hervorming van het Duitsche *lied*, verviel het tot de *klucht*, waaruit het dan ook eigenlijk ontstaan was. In Weenen vooral kwam het op een laag peil te staan en werd een *volksstuk* met al zijn eigenaardigheden. Niettemin had dit toch ook in zooverre zijn goede zijde, dat het door de onderwerpen, die er in behandeld werden (toovergeschiedenissen en in het algemeen de geheele kraam van Duitsche sprookjes en *Sagen*, meestal echter in een allerwonderlijksten vorm), het ontstaan der *Romantische Opera* voorbereidde.

Immers, juist door die kluchten kwam men later op de gedachte om met uitschakeling van de komische elementen, het *mystieke* element van deze onderwerpen van de Opera te gebruiken, en bovendien had reeds Mozart door zijn *Zauberflöte* den weg aangewezen om Zangspel en Groote Opera met elkander te verbinden. De eerste proeve van zulk een nieuwe kunstsoort gaf Ludwig Spohr met zijn opera *Faust* (1816). Beslissend voor het voortbestaan van deze 'Romantische Opera' werd evenwel Weber's *Freischütz*, die in 1821 voor de eerste maal in Berlijn werd opgevoerd.

In Dresden verscheen deze opera eerst in 1822; en wel niettegenstaande Weber reeds vier jaren te voren aldaar tot Koninklijk Saksisch Hofkapelmeester was aangesteld, voornamelijk met de opdracht om er een *Duitsche* Opera in het leven te roepen en te kweeken. Aanvankelijk hadden zijne pogingen tot verheffing van die instelling echter geen gunstig gevolg gehad. De zin voor Italiaansche muziek was bij het publiek nog te sterk, dan dat hij terstond kans van slagen had kunnen hebben. En daarbij kwam, dat niet alleen de Italiaansche partij, met Weber's collega Morlacchi aan het hoofd, maar ook Ludwig Tieck, die destijds deel uitmaakte van het Dresdener schouwburgbestuur en de Opera als een gevaarlijke mededingster van het gesproken drama beschouwde, den Duitschen meester vijandig was. Dit waren dan ook de redenen, waarom het Weber eerst gelukte, zijn opera *Der Frei-*

schütz in Dresden ten tooneele te brengen, toen het werk met bijzonder grooten bijval in Berlijn en Weenen gegeven was. Maar met de eerste voorstelling in Dresden won Weber ook daar de sympathie van het publiek; en van dit oogenblik af was zijn roem gevestigd.

Bekend is het, dat op Weber's *Freischütz* nog zijne romantische opera's *Euryanthe* en *Oberon* gevolgd zijn. In eerstgenoemd werk heeft Weber zich op het terrein der Groote Opera gewaagd en daarin den dialoog door recitatieven vervangen. Zijn voorbeeld heeft echter bij zijne landgenooten toen geen navolging gevonden, wat misschien daaraan is toe te schrijven, dat de *Euryanthe* op verre na niet met evenveel bijval is begroet, als de op Duitsche wijze (d.i. in den vorm van *Singspiel*) vervaardigde *Freischütz.* Zelfs Marschner volgde in dat opzicht zijn voorganger niet, maar bepaalde zich tot den destijds in Duitschland gebruikelijken operavorm, bestaande in afzonderlijke muziekstukken, als aria's, duetten, terzetten enz., evenals in de Fransche ‘opera comique’ door dialoog met elkander verbonden.

In de richting, door Weber in zijn *Freischütz* aangegeven en door Marschner gevolgd, werd door anderen voortgebouwd. Ook door Wagner in *Die Feen*, een opera zijner jonge jaren, die hij, in navolging van Weber en Marschner, ‘Romantische Oper’ noemde. Met de partituur van dit werk keerde hij in 1834 uit Würzburg naar Leipzig terug en bood hier zijn opera den directeur van den Stadsschouwburg aan, doch moest dezelfde treurige ervaring opdoen als zijn toenmalige collega's: door de Fransche en de Italiaansche operacomponisten, wier werken, in slecht Duitsch vertaald, voor steeds volle zalen gegeven werden, waren de Duitschers uit de opera verdreven.

Uit de laatste opmerking blijkt, dat het Duitschland der negentiende eeuw geen *rancune* heeft gehad tegen de vreemdelingen, die daar in vroegeren tijd een zoo voorname rol op dramatisch-muzikaal gebied gespeeld en de nationale kunst zoo lang verdrongen hadden.

En dat is ook merkbaar in het volgende. Nauwlijks waren de Italianen verdwenen, of het was wederom een vreemdeling - in zijne composities half Italiaan, half Franschman - die de aandacht van Duitschland trok en daar zeer gevierd werd. In Berlijn toch werd in April van het jaar

1800 de opera *Medea* van Luigi Cherubini opgevoerd, reeds drie maanden na de allereerste voorstelling van dit werk in Parijs. En in Weenen, waar men Cherubini in 1805 had uitgenoodigd, eenige zijner opera's te komen dirigeeren, was hij bij het publiek zeer gezien en had hij meer dan eens Beethoven onder zijn gehoor.

En hoe dikwerf heeft men in de Germaansche landen ook later - en dikwijls met geestdrift - Rossini, Bellini, Donizetti, Verdi toegejuicht! Hunne werken waren er steeds welkom, en zelfs is er in onze dagen een kort tijdperk geweest, waarin men op operagebied bijna niets anders wilde hooren dan de muziek van Mascagni en zijne navolgers.

Het was onder den indruk eener opera als *La Muette de Portici* van Auber, - 'waarin geen spoor te ontdekken was van de stijfheid en den valschen pathos die de "groote" Opera ontsierde, waarin aria's en duetten in den gewonen zin van het woord niet voorkwamen, het eene tooneel onmiddellijk in het andere overging en de handeling onophoulijk voorwaarts schreed' - dat Wagner in de *Zeitung für die Elegante Welt* een artikel over de Duitsche opera schreef, die, naar het hem voorkwam, dringend hervorming noodig had, en waarvan de duidelijke bedoeling was, dat hij zijne landgenooten wilde aansporen, zich van de gelukkig gekozen middelen der Franschen en Italianen meester te maken, om daarna, geholpen door eigen ernst en degelijkheid, die volken in de kunst te overtreffen.

Zóó was, in korte trekken medegedeeld, het beeld, dat het muzikale Duitschland in internationaal opzicht vroeger vertoonde.

En hoe was het in Frankrijk?

Ook hier hebben de Italianen een groote rol gespeeld, maar naast hun Opera stond steeds een goede en dikwijls voortreffelijke *nationale* Opera.

Aanvankelijk verscheen de eerstgenoemde slechts sporadisch. Het allereerst als fantasie van den kardinaal Mazarin, die, zoowel uit eerzucht, om als beschermer van letteren en kunst op te treden, als om aan de Koningin-Regentes aangenaam te zijn, in 1645 een operatroep uit Italië liet komen. Nog eenige keeren trachtten Italiaansche opera-ondernemingen daarna vasten voet in de hoofdstad des rijks te verkrijgen,

wat echter evenmin gelukte aan den troep, die in 1752 *La serva padrona* van Pergolese en andere producten der *Opera buffa* kwam opvoeren, als aan het operagezelschap, dat twee en twintig jaren later door de aanhangers der muziek van Piccini naar Parijs werd ontboden om het goed recht van den meester tegenover de Gluckisten te bewijzen. Ook laatstgemelde troep bracht het echter slechts tot een kortstondig verblijf op vreemden bodem.

In 1789 werd er een poging gedaan om in Parijs voor goed een Italiaansche Opera-instelling te vestigen, en werd er zelfs een nieuw theater voor gebouwd; maar de troebelen der Revolutie maakten reeds in 1793 de voortzetting van die onderneming onmogelijk. Onder het Consulaat (1801) werd dit theater evenwel weder geopend en braken er betere tijden voor de Italiaansche Opera aan, die wij nu in dertig jaren tijds naast de Fransche tot steeds hoogere ontwikkeling zien komen en waarvan het meest glansrijke tijdperk tusschen de jaren 1825 en 1840 ligt. Daarna werden de voorstellingen met afwisselend geluk voortgezet tot 1870, toen de oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland dit verder onmogelijk maakte en het *Théâtre Italien* tot sluiting gedwongen werd. En toen het in 1874 weder werd geopend, verloor het al spoedig zijn karakter van ‘instelling’. (Ook in dezen zin dat het niet meer aan een vast lokaal verbonden was.) Blijvende belangstelling vermocht het bij het publiek niet meer op te wekken; en wie voortaan naar Italiaansche muziek verlangde, kon zijn verlangen slechts bevredigd zien door de opvoering, die Italiaansche impressarii nu en dan in Parijs kwamen geven.

Tegenover die ultramontaansche kunst nu hebben de Franschen zich te allen tijde mogen beroemen op hun *nationale* Opera, die meer dan twee eeuwen lang een schitterende rol op dit terrein der Muziek gespeeld heeft, ofschoon hierbij niet onopgemerkt mag blijven, dat zij die eer zeer dikwijls te danken hadden aan componisten van vreemde afkomst, die in Frankrijk het burgerrecht verkregen of zich daar tijdelijk gevestigd hadden. (Voorbeelden zijn o.a. Lully, Gluck, Cherubini, Spontini, Meyerbeer).

Op ander muzikaal gebied - op dat der symphonische muziek namelijk - hebben de Fransche toonkunstenaars zich

daarentegen eerst veel later onderscheiden en waren de Duitschers hun belangrijk veel voor.

In de eerste helft der negentiende eeuw had datgene, wat men onder ‘symphonische muziek’ verstaat, in Frankrijk nog maar zeer weinig aanhangers. Het publiek althans was nog te zeer gewend aan de muziek van een Rossini, een Bellini, een Donizetti, en aan den bekoorlijken zang van hare vertolkers, om aan iets anders te denken dan aan de *melodie*, of, beter gezegd: het *muzikale motief*, dat zich gemakkelijk in het geheugen laat prenten; en slechts een betrekkelijk kleine kring van toonkunstenaars en muziekliefhebbers, die de muziek om haar zelve en niet alleen om hare verbinding met het tooneel vereerden, bewonderde in stilte Haydn, Mozart, Beethoven, en zelfs tot op zekere hoogte de muziek van Bach en Händel. Buiten de ‘Société des Concerts du Conservatoire’ en ook een paar kleine vereenigingen van kamermuziek, die slechts door de ingewijden bezoçht werden, zou het een onbegonnen werk geweest zijn, een symphonie, een trio, een kwartet te laten uitvoeren; de toehoorders zouden er voor gezeten hebben als voor een met zeven zegels gesloten boek.

De Opera was toen nog alles. En dat zagen de toenmalige componisten wel in. Wilden zij op ander gebied ‘carrière’ maken, dan was de Vereeniging der Conservatoire-concerten de eenige instelling van beteekenis, tot welke zij zich konden wenden. Maar ongelukkigerwijze was de deur daar in den regel voor moderne werken gesloten, zoodat voor de componisten niets anders overbleef dan het theaterterrein, en de weg daarheen was een pad vol distels en doornen.

Het scheen, dat slechts een bijzondere gebeurtenis in zulk een toestand verandering kon brengen; en twintig jaren later kwam die ook. De rampen van den oorlog met Duitschland, wel verre van verslapping bij het jongere componistengeslacht te weeg te brengen, maakten het sterker, en opgewekt door de voortvarendsten onder hen, vereenigden zij zich.

Er komt een nieuwe beweging op muzikaal gebied. Den 15en Februari van het jaar 1871 wordt de *Société Nationale* gesticht, die het *Ars gallica* tot devies kiest en zich ten doel stelt, elken winter concerten in gesloten kring te geven en daar uitsluitend toonstukken van nog levende kunstenaars

te doen uitvoeren. Het eerste concert van die vereeniging had plaats op 17 November 1871 in de 'Salle Pleyel', en de uitslag daarvan was zoo bevredigend, dat reeds in de daarop volgende maand nog twee zoodanige uitvoeringen volgden.

Het belangrijkste resultaat dezer gebeurtenis was evenwel, dat Pasdeloup, de ondernemer en tevens dirigent der 'Concerts populaires', de toonstukken, die door de genoemde vereeniging voor den dag waren gebracht, ter uitvoering op zijne concerten aannam, en zoodoende ook het publiek in de gelegenheid stelde om kennis te maken met hetgeen een jongere generatie van componisten op het terrein der Concertmuziek wist te presteeren. Een der eerste uitverkorenen was Saint-Saëns, wiens 'Marche héroïque' den 10den December 1871 aldus in het openbaar ten gehoore werd gebracht.

De Colonne- en Lamoureux-concerten (die thans, sedert den dood der beide stichters, door Pierné en Chevillard gedirigeerd worden) hebben het werk van Pasdeloup voortgezet en, rekening houdende met den geest des tijds, aan de dramatisch-muzikale kunst een telkens grootere plaats ingeruimd. Ook de beoefening der Kamermuziek, in haar meest uitgebreiden zin, heeft sedert 1870 in Frankrijk een steeds hoogere vlucht genomen, zoodat men daar thans ook op *dit* gebied, evenals op dat der symphonie, met Duitschland kan wedijveren, al behoudt dit land door zijn grootsch verleden, uitgedrukt in de namen Bach, Haydn, Mozart, Beethoven, ook thans nog zijn superioriteit.

Zóó ongeveer stonden de genoemde landen tegenover elkander, toen de groote internationale beweging begon, waarvan in den aanvang van dit overzicht is gewaagd.

Natuurlijk kon er bij de Franschen tegenover Duitschland moeilijk sprake zijn van een *entente cordiale* op muziekgebied, zoolang zij nog te zeer onder den indruk waren van de in den oorlog geleden nederlagen.

Wanneer dit een keer nam, is niet precies aan te geven, maar er is een bewijs van, dat in de tachtiger jaren der vorige eeuw zulk een muzikale verbroedering nog niet mogelijk scheen. Ik bedoel hier de *question Lohengrin.*

Ofschoon het zeer gewaagd was, kort na den oorlog in Parijs iets van Wagner of van andere Duitsche componisten ten gehoore te brengen, probeerde Pasdeloup het toch en

liet hij, in het seizoen 1873-74 op zijne concerten weder, evenals vóór den krijg, veel van den Bayreuther meester spelen. Ook in 1876, maar toen verschenen er in de dagbladpers zulke aanvallen op hem en zijn Duitschgezindheid, dat hij zijne experimenten staakte en het eerst in 1879 weder waagde, werken van Wagner op zijne programma's te plaatsen. En daar dit geen verzet meer uit lokte, ging hij er mede door tot Februari 1883, toen hij, reeds bejaard zijnde, en niet meer opgewassen tegen de concurrentie (Colonne en Lamoureux), den dirigeerstok voor goed neerlegde.

Colonne en Lamoureux hadden toen het voorbeeld van hun ouderen collega ten opzichte van de Wagnerpropaganda reeds gevolgd en zijn hiermede ongehinderd blijven voortgaan, zoodat het kon schijnen, dat de Duitsche antipathieën in Parijs niet zoo sterk meer waren als vroeger. Misschien heeft dat laatste Angelo Neumann 1881 op de gedachte gebracht, het eens met een tooneelopvoering van een der Wagnersche werken in Parijs te wagen. Hij vertelt althans in zijne *Erinnerungen*, dat hij in voornoemd jaar het voornemen had opgevat om met een Duitsch operagezelschap naar de Fransche hoofdstad te gaan en daar in Februari 1882 in het 'Théâtre des Nations' *Lohengrin* in het Duitsch te geven. Maar van dat plan is niets gekomen. Volgens Neumann had de chauvinistische pers zulke heftige artikelen tegen zijn voornemen geschreven, dat zelfs de dagbladen, die hem aanvankelijk welgezind waren, het niet durfden wagen, hem nog verder te steunen.

Pogingen om de genoemde opera in Parijs op te voeren, zijn in de daaropvolgende jaren nog dikwijls gedaan, en eens zelfs is het door de zorgen van Lamoureux tot een werkelijke voorstelling gekomen (April 1887 in het Eden-theater). Maar bij die ééne bleef het voorloopig; want het gouvernement, verschrikt door een opstootje van omgekochte straatjongens, beval, dat het werk niet meer mocht gegeven worden.

Eerst in September 1891 deed *Lohengrin* zijn eigenlijke intrede in Parijs, namelijk in de Groote Opera. Van dit oogenblik af namen de tooneelopvoeringen van Wagner's werken in Frankrijk gedurig toe. Na Lohengrin werd *Tannhäuser* door genoemde instelling weder in genade aangenomen. Twee jaren vroeger was daar echter reeds de

Walküre opgevoerd; in 1897 volgden *les Maîtres Chanteurs*, daarna kwamen *Siegfried*, *Tristan*, *Rheingold*, *Götterdämmerung*, en eindelijk werd het geheele *Ring*-drama er 'à la Bayreuth', d.i. in kort op elkander volgende voorstellingen, meer dan eens opgevoerd.

Op het gebied der concertmuziek is de neiging tot sterker aansluiting met Duitschland nog veel meer te bespeuren. Doordien de Fransche toonkunstenaars zich veel meer dan vroeger met de symphonische muziek bezig hielden en zoowel hun eigen werken als die van vreemden oorsprong aan hunne landgenooten trachtten bekend te maken, breidde het aantal concerten zich zeer uit. In het begin van het vorige jaar kon de Parijsche correspondent van een muziektijdschrift in Duitschland aan den redacteur melden: Die Hauptsaison des Pariser Musiklebens ist in vollem Gange, Paris scheint auf dem besten Weg zu sein, auch für das Konzertleben ein internationales Zentrum von der Bedeutung Berlins und Londons zu werden.'

Aan dat concertleven wordt trouwens een nog sterker internationale kleur gegeven, doordat zeer dikwijls Duitsche kapelmeesters worden uitgenoodigd, hetzij hun eigen werken, hetzij die der Duitsche Klassieken te komen dirigeeren. Ten opzichte van Beethoven is dit in de laatste jaren meermalen het geval geweest met Felix Weingartner, die in Parijs als dirigent een *persona gratissima* schijnt te zijn. Zoo had in de maand Juni van het vorige jaar in het 'Théâtre du Châtelet' een vier avonden omvattend Beethovenfeest onder zijn leiding plaats, bij welke gelegenheid al de symphonieën, het vioolconcert en het Es dur-concert van den meester ten gehoore werden gebracht. Uitvoerenden waren het Colonneorkest, de violist Enesco en de pianist Emil Saur, en bij de negende Symphonie een koor van meer dan 800 stemmen en een solisten-kwartet, bestaande uit Franschen.

Het was een zoo groot succes, dat aan het feest een vijfde concert (C moll-symphonie en de negende) moest worden toegevoegd. Deze uitvoeringen werden over het algemeen zeer gunstig beoordeeld; alleen werd van meer dan één zijde de opmerking gemaakt, dat het vocale element niet in verhouding stond tot het voortreffelijke, dat de instrumentisten te hooren gaven. Bovendien werd door een enkele de vraag

opgeworpen, of een feest als het hier vermelde wel noodig was, daar men toch gedurende het geheele muziekseizoen die zelfde werken te Parijs op meer dan één plaats kon hooren uitvoeren.

Maar niet alleen Weingartner, ook vele andere Duitsche dirigenten werden uitgenoodigd, in de concertzaal of in den schouwburg klassieke of moderne voortbrengselen der Duitsche toonkunst, of wel hun eigen werken bij het Parijsche publiek in te leiden. Zoo was dit o.a. het geval met Nikisch, met Mottl, met Richard Strauss, wiens *Salomé* en *Elektra* in de Fransche hoofdstad werden opgevoerd, en met Gustaaf Mahler, die er in het voorjaar van 1910 zijn tweede symphonie drigeerde.

De werken van Mahler en Bruckner (wiens zevende symphonie onder leiding van Chevillard op een der Lamoureux-concerten werd uitgevoerd) vonden een zeer goed onthaal bij de toehoorders, wat intusschen nog geen bewijs is van werkelijke waardeering, want er loopt veel snobisme onder die uiterlijke teekenen van geestdrift. Voor Brahms was er in Parijs aanvankelijk nog weinig sympathie, maar in het vorige jaar schijnt daarin verbetering te zijn gekomen. Wel wekte de uitvoering van het *Parzengesang* van dezen meester in een der Conservatoire-concerten de geestdrift niet op, maar in een Colonne-concert, gedirigeerd door Pierné, was het anders. Toen kwamen de *Variationen über ein Haydnsches Thema* en het D moll-klavierconcert (gespeeld door Risler) ter uitvoering en werden zeer gunstig ontvangen. Althans zegt de correspondent van een der Duitsche muziektijdschriften: ‘Der begeisterte Applaus seitens dieses empfänglicheren und geistig beweglicheren Publikums lässt hoffen, dass die Zeit für Brahms auch in Frankreich gekommen ist.’

Kwamen de Duitschers in Parijs, en ook in enkele andere steden van Frankrijk, de Fransche toonkunstenaars lieten in de laatste jaren niet na, bezoeken aan Duitschland te brengen. Een bijzonder eigenaardig voorbeeld hiervan is het *Festival Français* dat van 18 tot 20 September 1910 in de Nieuwe Muziekzaal van het Tentoonstellingsterrein te München plaats had en waarbij een reeks Fransche composities ten gehoore werd gebracht (een soort van overzicht over de ontwikkeling

der muzikale compositie in Frankrijk). De uitvoerenden waren over het algemeen Franschen, en onder hen bevonden zich toonkunstenaars als Saint-Saëns, Fauré, Widor, Gustave Bret, Dukas, Cortot enz.; de ensemble-stukken werden echter hoofdzakelijk door Duitsche krachten ten gehoore gebracht (de Münchener Madrigal-Vereeniging en het Münchener Tonkünstler-Orchester). In Duitschland beschouwde men dit feest als een soort van *propaganda* voor de moderne Fransche kunst en vroeg men zich af, of hetgeen in München een ontwijfelbaar succes was geweest, door Duitschland ook niet eens in het belang der eigen kunst te Parijs kon worden ondernomen. Alsof daar thans niet reeds genoeg Duitsche muziek ten gehoore wordt gebracht!

Deze Fransche onderneming in München had ruim een jaar vroeger reeds een voorgangster gehad in de concerten, die in Berlijn gegeven werden en onder bescherming stonden van den Franschen gezant aldaar. Ook deze hadden ten doel, den band tusschen de Duitsche en de Fransche muziekwereld nauwer aan te halen.

Berlijn was vooral in dien tijd een zeer internationale muziekstad, en wel voornamelijk wat de operamuziek betrof. Er kwam een Monte Carlo-opera, een Russisch operagezelschap, een Russisch ballet, en de dramatisch-muzikale producten van Franschen en Italianen waren schering en inslag der nationale opera-ondernemingen van de Rijks-hoofdstad.

Naar den smaak van vele Duitschers was dit alles veel te internationaal. Ook naar dien van den heer Paul Marsop, die in de ‘Allgemeine Muzikzeitung’ een artikel over dien toestand schreef en, niet ten onrechte, opmerkte, dat zeker veel van hetgeen die vreemdelingen leverden, den toets der crietiek niet kon doorstaan. ‘Besonders schlimm sieht es auf unseren Opernbühnen aus, - zegt hij. - Sie zeigen sich zum ansehnlichen Theil kosmopolitisch verwurzelt. Vom Reformwerke des Bayreuther Meisters ist Vieles bereits zerstäubt; ungeheure geistige Anstrengungen müssen heute als verpufft gelten’. En dan klaagt hij, dat men van die vreemde kunst veelal nog het moderne minderwaardige kiest en zijn aandacht zoo weinig vestigt op hetgeen zij in vroegeren tijd heeft voortgebracht.

In de laatste jaren schijnt die toestand, ten minste wat

Berlijn betreft, er niet beter op te zijn geworden. Immers, in den Rijksdag werd het door een der afgevaardigden zeer afgekeurd, dat de Koninklijke Opera te Berlijn nog zoo dikwerf onbeteekenende dramatische producten uit het buitenland opvoerde. Dat heeft toen veel stof opgeworpen, maar de toestanden schijnen daardoor noch in Berlijn, noch in andere Hofopera's veel veranderd te zijn. Er wordt ten minste in Duitschland nog steeds over geklaagd, dat de werken van degelijke nationale componisten worden veronachtzaamd ten voordeele van Fransche of Italiaansche van middelmatig of soms slecht gehalte.

De zangvereeniging der afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst gaf in het begin der vorige maand twee uitvoeringen van Gustav Mahler's achtste symphonie en oogstte daarmede buitengewonen bijval.

Die blijken van hooge tevredenheid waren ongetwijfeld ten volle verdiend, want het was geen kleinigheid, een werk, dat een zoo groot aantal uitvoerenden vereischt en van hen in menig opzicht zooveel vordert, op een zoo voortreffelijke wijze ten gehoore te brengen, als hier het geval is geweest.

De twee gemengde koren, het jongenskoor, de zeven solisten en het versterkte Concertgebouworkest met zijn aanhangsel van bijzondere instrumenten, als: orgel, harmonium, klavier, celesta, enz. vormden een indrukwekkend geheel, dat ten volle voor zijn taak berekend toonde te zijn. De eenige aanmerking, die zou kunnen gemaakt worden, is, dat op sommige oogenblikken de concertzaal wel wat te klein scheen voor de uitingen van deze enorme vocale en instrumentale massa.

Wat de toejuichingen bij gelegenheden als deze betreft, blijft het steeds moeilijk uit te maken, of zij alleen de uitvoering dan wel tevens het uitgevoerde werk betreffen; er kunnen onder zulk gejubel zoo vele motieven verscholen zijn. Mijnerzijds wil ik wel bekennen, dat mijn bewondering in casu alleen de uitvoering betrof, en de groote ophef, die zoowel hier als in Duitschland van deze compositie is gemaakt, mij weinig verklaarbaar voorkomt. En menigmaal kwam de vraag bij mij op: ‘Is het werk al de moeite, die men zich daar vóór mij op het concertpodium geeft, wel waard?’

Ja zeker, de componist Mahler was een buitengewoon talent. Zijn meesterschap over de techniek - die sterkste zijde van de hedendaagsche componisten - is verbazend en treedt ook in zijn hier besproken werk op tal van plaatsen voor den dag. Maar zijn compositie wekte bij de uitvoering geen sympathie bij mij op, en meer dan eens vroeg ik mijzelven af, wat de schepper van dit tweeslachtige werk toch eigenlijk gewild heeft. Een verklaring van zijne bedoelingen heeft Mahler niet gegeven; naar men zegt, hield hij niet van zulke uitleggingen. Toch zou het wel wenschelijk geweest zijn, dat hij ten opzichte van *deze* compositie, waarin het vocale element een grootere rol heeft dan het instrumentale, een uitzondering op den regel had gemaakt; vooral omdat de titel 'Symphonie', die hij aan dit werk geeft, ons nog meer in de war brengt!

Wat heeft eigenlijk na al de veranderingen, die de muzikale compositie gedurende tal van jaren heeft ondergaan, een 'symphonie' in onzen tijd nog te beteekenen? Vooral wanneer zij van den ouden vorm zoozeer afwijkt als deze? Beethoven heeft ook een symphonie gecomponeerd, waarin gezongen wordt, doch daar heeft het vocale element alleen de taak om aan het slot van het geheel een bijzondere verheffing te geven. Bij Mahler echter wordt de zang reeds van den aanvang af aangewend en beheerscht hij, om zoo te zeggen, het geheele toonstuk. Toch is deze compositie noch een cantate noch een oratorium - maar ook, wat haar *wezen* betreft, geen symphonie. Of is het soms de symphonie der toekomst, zooals Mahler zich die heeft gedacht? Dan is het niet te hopen, dat zijn droom uitkomt; maar in elk geval zou hij dan *modern* zijn, en dat is hij, afgezien van zijne technische verrichtingen, in zijn achtste symphonie zeker *niet.* Dat merken wij o.a. aan de eindelooze tekstherhalingen, die zoowel in het eerste als in het tweede deel van dit werk voorkomen en die men nu eindelijk ook bij de koorcomposities hoopte kwijt te zijn. En van tekst gesproken: wat beteekent die verbinding van een ouden kerkelijken lofzang met Goethe's *Faust*, van een latijnschen en een duitschen tekst? Het zijn allegaar raadselen, die men ons ter oplossing voorlegt.

Een der beoordeelaars van Mahler's symphonie zegt: Man

kann sich des Eindrucks nicht verwehren, dass, trotz der grossen Massen, nicht alles so zum Ausdruck kommt, wie es sich Mahler gedacht haben mag, und ebenso oft kommt man leider zur Ansicht, dass - nämlich im Orchesterpart - nur der *Effekt* (Wirkung ohne zureichende Ursache) gesucht und gefunden wurde. Es gibt Stellen darin, die sich weder rein musikalisch noch poetisch erklären lassen; und diese sind selbst wenn man von der ungoethischen Deklamation und der ungoethischen Stimmung des 2ten Theils absehen will, so viele, dass man nicht dazu gelangt, die Symphonie allzu hoch einzuschätzen'.

De schrijver geeft dan den raad om bij het aanhooren van dit werk, of bij de studie van klavieruittreksel of partituur Goethe zooveel mogelijk te vergeten - wat echter gemakkelijker gezegd is dan gedaan. Overigens ben ik het volkomen met hem eens.

Een zeer opvallend iets in deze compositie is het weinig oorspronkelijke en niet zelden triviale van de melodieën, die er in voorkomen en die menigmaal aan de Italiaansche Opera, soms aan de Operette doen denken. Dit is vooral op te merken in de muzikale behandeling van het tweede deel, waar deze ook in ander opzicht te wenschen overlaat.

Nemen wij als voorbeeld van dit laatste het moment, waar Dr. Marianus (Faust) op het tooneel der handeling treedt met de woorden:

> Hier ist die Aussicht frei,
> Der Geist erhoben.
> Dort ziehen Frauen vorbei,
> Schwebend nach oben;
> Die Herrliche mittenin
> Im Sternenkranze,
> Die Himmelskönigin,
> Ich seh's am Glanze. etc.

Men zou zoo denken, dat de componist Dr. Marianus hier *alleen* aan het woord liet, om de woorden van Goethe, die toch ook waard zijn gehoord te worden, des te beter te doen uitkomen. Maar neen; de componist laat deze alleenspraak *fortissimo* begeleiden, gedeeltelijk door den zang der jongere engelen, gedeeltelijk door dien van de 'Selige Knaben', en schrijft daarbij aan Dr. Marianus voor, *piano*

te zingen. Maar, afgescheiden hiervan, past ook de melodie van het ‘Freudig empfangen wir Diesen im Puppenstand’ der knapen, dat in het tempo *Allegro deciso* moet gezongen worden, volstrekt niet bij den tekst. Alles gaat hier ‘Au galop’.

De zang van Dr. Marianus, aanvangende met de woorden ‘Höchste Herrscherin der Welt!’ is niet van banaliteit vrij te pleiten, en deze wijze van extase zou zeker de goedkeuring van den dichter niet hebben weggedragen.

En dan krijgen wij de banale melodie te hooren, die eerst in het orkest wordt aangeheven, die zich verder in de solo - zoowel als in de Koorstemmen geheel of motiefgewijze (d.i. bij fragmenten) doet hooren en ons tot het einde van dit deel (d.i. 62 bladzijden van het klavieruittreksel lang) bijna niet meer loslaat.

Ook Gretchen (door Goethe hier aangeduid als *Una Poenitentium*) zingt die melodie op haar smeekbede:

Neige, neige
Du Ohnegleiche,
Du Strahlenreiche,
Dein Antlitz gnädig meinem Glück!
Der früh Geliebte
Nicht mehr Getrübte,
Er kommt zurück.

Het laatste deel van Schumann's *Faustszenen* is, in zijn geheel genomen, zeker geen meesterstuk, maar nu vergelijke men eens de melodie, die hij voor de hier aangehaalde woorden schreef, en men zal, dunkt mij, tot de overtuiging moeten komen, dat Schumann den toon voor deze smeekbede veel beter getroffen heeft dan Mahler. En zoo zouden er nog meer vergelijkingen kunnen gemaakt worden, die niet in het voordeel van laatstgenoemde uitvallen.

Wanneer de bloemen, die thans op Mahler's graf gestrooid worden, verwelkt zijn; wanneer de wierook, die aan zijne nagedachtenis wordt toegezwaaid, opgetrokken is; wanneer men dan deze achtste symphonie toetst aan de werken der groote voorgangers, dan zal het onbeneveld oordeel van zeer velen over dit werk vermoedelijk anders luiden, dan nu het geval is geweest.

HENRI VOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Bethmann-Hollweg. - Militaria. - Balfour.
26 Maart 1912.

Algemeen wordt geloofd, dat de positie van den Duitschen Rijkskanselier er niet op verbeterd is. Met spanning wordt de ‘week van Kiel’ afgewacht, berucht als de ministerieele slachttijd. Waar de Keizer dan zijn kanselier vandaan zal halen?

Het tegenwoordige regime is even weinig zuinig met ministers als het parlementaire zijn zou; - maar het parlementaire heeft het voordeel, vanzelf de menschen aan te wijzen die moeten durven opvolgen wie ze hebben ten val gebracht. Er heeft in het parlementaire leven eene selectie plaats, die de op ieder gegeven oogenblik ministrabelen aanwijst en bereid houdt. De Keizer, en, op lager standpunt, de kanselier, beschikken over zulk eene reserve niet. Zij moeten menschen uit de bureaux halen van wie op geen stukken na te zeggen is hoe zij zullen uitvallen, en die zelf - en dit is het ergste - ook niet weten waarvoor zij worden geroepen, wat zij zullen te verdedigen hebben, welken koers zij zullen mogen houden, wat voor hunne levenstaak kiezen, waarvoor zij rust en vrede opofferen, welk hoog einddoel hen zal mogen troosten en moeten bezielen, waarvoor zij te staan hebben en waarvoor te vallen. De Duitsche rijksministers tasten in den blinde. De positie trekt talent en karakter hoe langer hoe minder aan.

Onder Bethmann is het al bijzonder erg geweest. Eerst liet hij Dernburg gaan, toen Lindequist, nu Wermuth. En

waaraan worden zij geofferd? Heeft de kanselier zelf eene politiek die menschenoffers vragen mag?

De regeering boven de partijen. Het mocht wat. Deze regeering is de oogendienares van bepaalde partijen, en ontheft ze alleen van de taak, zelf de verantwoordelijkheid voor de uitvoering harer partijbesluiten te dragen.

Het centrum heef tzijn stem aan de 'Wehrvorlage' toegezegd op voorwaarde dat de 'Erbanfallsteuer' in den doofpot zal blijven, en de linker-meerderheid van den Rijksdag, eene meerderheid wier bestaan zelf de veroordeeling door het volk beteekent van de verwerping dier belasting eenige jaren geleden, met de schrapping der 'Liebesgabe' aan de brandewijn-stokers genoegen zal moeten nemen, een maatregel die natuurlijk op de liberale stemmen rekenen kan, maar nimmer van die zijde als den eenigen tot verder redres der Rijksfinanciën is verlangd, en die nog geen vierde dekt van de nieuwe uitgaven voor militaire doeleinden welke worden voorgeslagen.

Waarom neemt de Rijksregeering zulk een pactum uit de handen van het centrum aan? Omdat zij de 110 sociaaldemocraten buiten de gemeenschap sluit, en een meerderheid uit de burgerlijke partijen alleen kan vinden door zich aan het centrum over te leveren. Ten minste, zoo meent zij.

Bülow heeft voor dezelfde moeilijkheid gestaan, en toen het centrum aangedurfd en het overwonnen. Maar slechts voor een oogenblik. Met het blok, uit anti-centrums- en anti-Bebelcandidaten van alle kleur gevormd, viel niet te regeeren. Zoodra Bülow een financieele hervorming voorsloeg die ook (lang niet uitsluitend) met liberale wenschen rekening hield, verrieden hem de conservatieven en liepen met pak en zak tot het centrum over. Dàt is de geboorte van het kanselierschap van Bethmann-Hollweg geweest, en aan de gevolgen van die geboorte ontkomt het niet.

Het kiezerscorps heeft over de financieele politiek der zwartblauwen vonnis gestreken. Het heeft een anti-zwartblauwe meerderheid naar den Rijksdag gestuurd die enkel ten gevolge eener verouderde districtenindeeling zoo klein mogelijk is: in het volk is zij zeer groot. Nu van tweeën één: óf die meerderheid moet worden gehoorzaamd, òf de wig moet er in gedreven en een nieuwe meerderheid gevormd.

Moet de wil der linker-meerderheid worden gehoorzaamd?

Maar heeft zij dan, anders dan in het ontkennende (de veroordeeling der zwartblauwe belastingpolitiek) een collectieven wil? Zij vereenigt elementen in zich zoo hemelsbreed onderscheiden als de volgelingen van Bebel en den rechtervleugel der nationaal-liberalen. Zelfs niet over de benoeming van een presidium konden die het eens worden, en dan over maatregelen van wetgeving en vraagstukken van regeeringsbeleid?

Neen, nog niet, en zeker niet onder het tegenwoordig kanselierschap, dat immers den moed niet vinden zal tot een hervormingswerk van zooveel belofte dat geen der linkergroepen het wagen zou de regeering te verzaken. Zulk een politiek is anders wel denkbaar, maar alleen, als men op kiesrechthervorming in Pruisen en herziening der districtenindeeling voor de Rijksdagsverkiezingen aanstuurt. Op dàt program mag den kanselier in de vergadering, door afval van een deel der nationaal-liberalen, eene nederlaag worden toegebracht, maar wordt de slag bij ontbinding licht gewonnen voor de kiezers.

Wil de kanselier dien kant niet uit (en daar is nimmer de geringste kans op geweest), dan heeft hij geen andere keus dan voort te gaan ‘zich boven de partijen te houden’, d.w.z. die fractie van welke de meerderheidsvorming voor een bepaald wetsontwerp afhangt, naar de oogen te zien en hare conditiën aan te nemen. Voor de ‘Wehrvorlage’ was dat nu het centrum; - straks zullen het voor iets anders de conservatieven, dan weer de nationaal-liberalen zijn. Dan blijft de Duitsche rijkspolitiek klein, weerzinwekkend werk; - immers een politiek van kracht, adem en toekomst in anti-liberale richting te voeren wil of vermag deze rijkskanselier ook niet. De moeilijkheden zouden trouwens in dat geval vooral niet minder groot zijn dan wanneer eene radicaallinksche politiek werd gevolgd. Ook in de blauwzwarte gemeenschap ontbreekt het niet aan innerlijke tegenspraak. Wat die partijen gemeenschappelijk willen, is bepaalde maatregelen tegenhouden, maar tot constructief werk zijn zij weinig geschikt.

Of de reis van Haldane nog invloed op de maritieme helft der ‘Wehrvorlage’ gehad heeft? Zij gaat minder ver dan verlangd werd door de vloot-enthusiasten, maar toch

nog ver genoeg, om den Duitschen belastingbetaler met angst te vervullen voor het belastingbiljet der toekomst, vooral ook, omdat het deel dat op de landmacht betrekking heeft, grooter uitbreiding voorstelt dan waarop menigeen verdacht was geweest. Intusschen heeft Engeland nogmaals *urbi et orbi* verkondigd dat het den wedstrijd nimmer op zal geven. Er is eigenlijk nog geen straal van licht in deze zaak te zien.

Zonderling was de tusschenkomst van Balfour in het debat over het wetsontwerp omtrent het minimum-loon voor mijnwerkers in het Engelsche Lagerhuis, dat ten slotte met een meerderheid zoo groot als waarop maar eenigermate kon worden gerekend (348 tegen 225) is aangenomen. Niet alleen al de Ieren, maar, wat niet verwacht was, ook al de arbeiders-afgevaardigden zijn Asquith trouw gebleven.

Wat beteekende het, dat Balfour, zoo kort na zijne abdicatie, Bonar Law de leiding uit de handen nam? Moest er beproefd worden of de arbeiders bereid zouden worden bevonden met Balfour te zamen de liberale regeering ten val te brengen? Zoo ja, dan is de ontgoocheling onmiddellijk gevolgd. Het optreden van Balfour was voldoende, om de arbeiders zonder verwijl hun vrede te doen sluiten met den premier. Zij begrepen zeer goed, dat geen tory-regeering hun zóóver te gemoet zou hebben *kunnen* komen, als Asquith het deed met deze gedurfde wet.

C.

Bibliographie.

H.T. Colenbrander, Schimmelpenninck en Koning Lodewijk. Nederlandsche Historische Bibliotheek V. Amsterdam, Meulenhoff & Co. 1911.

Meegesleept te worden in een wereldstrijd is het natuurlijk deel van kleine staten; het staat ons mogelijk opnieuw te wachten. Doch het lot van Nederland voor honderd jaren is erger geweest. Het zag zich niet geketend aan de grootheid van den Machtige, maar aan zijn dwaasheid. Aan Napoleon's ijdele hersenschim van de landing in Engeland eerst, vervolgens aan de verwatenheid der reusachtige verkeersstremming is ons staats- en volksbestaan een tiental jaren overgeleverd. Kort en duidelijk laat de schrijver het ons zien: bij den aanval op Engeland kon een zelfstandige Bataafsche republiek diensten bewijzen, en wij kregen Schimmelpenninck; in het systeem na Trafalgar paste de raadpensionaris niet meer, en wij kregen Lodewijk.

Naar de personen is het boek genoemd, en hoe zou het anders? Men kan een werk voor den algemeenen lezer niet volschrijven over Gogel's belastingpolitiek en de onderwijsregeling, noch over het kruitschip en Bilderdijk. Dus treden de personen der ‘Haupt- und Staatsaktionen’ naar voren, en spelen hun rol. Hun rol, ja, en meermalen een pijnlijk komische. O heengaan van Schimmelpenninck, o bijgedraaide Orangisten! Het strenge gelaat van den auteur wil ons het lachen verbieden, maar hijzelf maakt het ernaar. ‘De koning begon te regeeren met een ijver die hemzelven en anderen zenuwachtig maakte’ (p. 89).

Nu is het komische een bij uitstek onhistorische gewaarwording. Waar de geschiedenis onzen lach wekt, hebben wij haar niet begrepen. Ik geloof zeer stellig, dat de schrijver den Bataafschen mensch wèl begrijpt. Maar van mijzelven wil ik gaarne bekennen: ik begrijp mijn landgenooten van 1800 volstrekt niet: Bilderdijk niet en Gijsbert Karel niet, en de rest nog veel minder. En wat bedenkelijker is: Niebuhr's oordeel over de Nederlanders begrijp ik wel (uittreksels in Gedenkstukken V, Inleiding). Trouwens de Duitsche tijdgenoot in 't algemeen staat ons nader, terwijl het beeld van den Bataaf zoo

rammelig blijft als de armzalige ordeketen der Unie (p. 135), zoo onwezenlijk vieux-neuf als hun staatsiepakken van gedistingeerde tooneel-roovers. Op zijn best bespeur ik den drogen, ijlen geur van een oud latafeltje met brieven, melankoliek en knus.....

Niet minder dan drie omvangrijke boeken dragen des schrijvers naam met het jaartal 1911. Twee ervan zijn wetenschappelijke uitgaven: een deel Gedenkstukken en een reisverhaal voor de Linschoten-Vereeniging. Dit derde werk schijnt tusschen den zwaren arbeid door als een lichte schets neergeschreven: zeer vlot, zeer raak vol geestige bijzonderheden. Toch begeeft hem ook hier niet geheel dat lapidaire, dat Colenbrander's ware stijl is. In korte stroeve zinnen mensch of volk te oordeelen, hij is er meester in. Hij moet zichzelf beheerschen, om niet heele bladzijden in sententiën in plaats van zinnen te schrijven, sententiën, om zóó in de granieten sokkels te griffelen, die onze groote mannen dragen, om geëncadreerd in aanhalingsteekens er mee te pronken in onze tweedehandsche peroraties.

De illustrator van een werk over deze periode heeft een lastige taak. Of misschien maakt hij zich die zonder noodzaak moeilijk. Waarom moet elke illustratie slaan op een bepaald woord van den tekst, waaraan wij hier portretten van den Keizer, Nelson, Murat, Talleyrand etc. danken? Ik haat die verschaalde politieke caricaturen (al zijn ze ook van Rowlandson) met tot onleesbaar wordens verkleinde bijschriften. Waarom niet een ietwat willekeuriger illustratie, die de noodige portretten en in prent gebrachte historische feiten aanvult met kleederdrachten, huisraad, binnenhuizen, stad- en landgezichten, en zoodoende wezenlijk het beeld kleurt? - Eenmaal, vermoed ik haast, heeft de schrijver een zinsnede opgenomen terwille van een werkelijk zeer aardige prent, de teekening van Gerrit Lamberts (drukfout Lauberts) op p. 152. ‘Amsterdamsche harten bloedden, zegt hij op p. 150, toen het sierlijk waaggebouwtje vallen moest, omdat het den koning het uitzicht uit zijne vensters benam’. - Het is het eenige punt, waarop ik den schrijver weiger te gelooven. Waar een Amsterdamsch hart in het jaar 1808 om bloeden kon, niet om een gesloopt stuk renaissance. En bovendien, zooals ik onlangs toevallig uit de reproductie van een prent van 1787 leerde: het waaggebouwtje was niet sierlijk meer, het was (men kan dit aan den half afgebroken toestand op Lamberts' prent niet zien) door een laat-achttiendeëeuwsche restauratie verminkt, en een notoir misbaksel geworden.

J.H.

De zonde in het deftige dorp.[1)]

I.

In de huiver-druiling dier donkere dagen droop de influenza de lucht uit. Stork was zelf even besmet: moeë oogen in holle, pijn-omrande kassen, rare rillingen boven de dijen, scheuten als raakte hij toe aan de jicht, en dat ellendige duizelig-loome..... Toen had hij tegen heug en meug sterk ontbeten: een groot bord porridge, spek en eieren, rhum in de thee; en op zijn oudste fiets, zijn taaiert, de stroeve knarser die maar niet stuk wou, was hij heen en weer naar de stad gesjouwrend, zeven en dertig minuten heen, elf de wallen om, niet gestopt, acht en dertig en een halve terug. De stad lag op 10½ K.M. afstand. Daarop in het bad dat gereed stond; douche na; en terstond er op uit, achter-langs naar den tuinman op Veldheim. - Nu liep hij weer blootshoofds bij de honden.

De goeierts, je kon het terstond aan ze merken, wanneer hij één dag zich niet met hen bemoeid had. Ze kropen, verlegen, bedelachtig, ze vleiden infaam als arme lui, bij wie een rijke oom op bezoek komt. Nero keek of hij ziek was geweest!

- Ritsj! d'er uit en allemaal mee! Jullie mag niet doen als schooiers! Gentlemen ben j'altijd! Verstaan? - Terwijl hij ze toesprak, commandeerend, brak een kriebel van heesch-

1) Een gedeelte van deze vertelling is, onder een anderen titel, gepubliceerd in het, niet meer bestaand, tijdschrift *Europa.* - Hier verschijnt zij herzien en voltooid.

heid zijn stem. Hij slikte diep en slikte mist in, zag heel de plaats vóór den stal als een stoombad - wolken tegen de aarde gezakt. Kilstijf staken de staven der hekken dun-hoog op in den witten damp, droef ging het klamme takkengewar in de wazige dichtheid verloren. Stork rilde. Maar Bruno sprong lomp tegen hem op en hij gréép het dier, hield het overeind, van hem af.

- Nero hier! Beroerde hond, mot Cornelia weer brommen? Jullie hèbt niet het huis in te gluipen.... Marsch!....

Hij armzwaaide als met een zweep.

Nooit ze te slaan, was hem vaste regel. Drie Ulmer doggen, vier St. Bernard's en een Colli vormden de veelbespotte kolonie. Vrij liet hij ze blaffen, janken en door den tuin rennen. Maar bij ongehoorzaamheid werd zijn stem zwaar van gezag en op de gebiedendheid van zijn gebaar kwàm de schuldige, onderworpen. Slechts eenmaal was hij géén baas gebleven. Zeus had een jonge geit doodgebeten. Deze ruwheid van Zeus had drie gulden gekost en een eindeloos dorpsgepraat. Nu was men aan de honden gewend en ging hij dagelijks met ze den weg op, soms met alle acht tegelijk.

- Dokter met z'en kostjongetjes, luidde de vaste, geduldige grap, en er bestond een prentbriefkaart: 't omboomde grasveld vóór de kerk midden in den zomer, en daarover, als diagonaal, hij op de fiets en de honden er achter; met hun negenen in de rij vulden ze juist de lengte van 't pad, dat, van één hoek naar den tegenovergestelden, recht heenging door het hooge gras.

Jedes Thierchen hat sein Plaisierchen, en deze beestjes waren het zijne. De menschenteelt kwam er voorloopig zonder hem, maar die van de honden zòu hij hervormen. Merkwaardig: een dorp vol aristocraten en zoo'n volslagen wansmaak in honden. Iedereen joeg er of liep met een jachthond, maar wat waren het voor kennels! Hij had hier den eersten hond gebracht, what you call hond, een dier van famielje. Nu hield de jonker op Veldheim stamboek: behalve zijn eigen, er een voor zijn hokken. Ja, er was nu wat liefhebberij, een honden-haute-volée was ontstaan, dank zij óók Nero en Zeus en Hec, in hun kloeke mannelijkheid.

Stork keek rond in twee van de hokken en riep geduldig de bende terug. De knecht kwam uit den tuin

geloopen, handenwrijvend: - Meneer, wa's 't frischjes!

- Zeuren! Als een mensch maar niet luiert. 'k Ga nu. Nero mag mee en De Staart.

- Jongens, hier! En niet van 't erf af!

Dan bleven die twee wel binnen het hek. Zoo kon hij bij mevrouw Enschedé doen en bij de freules Van den Bergh. Maar op Lommerlust, bij de Hovinks, was die ellendige keffer-en-bijter van een pincher, die, na zijn opspelen tegen De Staart en Nero, zijn baas reden zou geven om onrechtvaardig te mopperen, dat de honden van den dokter het grind omwoelden. Daarom liep Stork hier maar eerst even verder, bracht het tweetal in den leegen fietsenstal van Café Bellevue en ging daarna den pols voelen van grootmoeder Hovink. Nu informeerde de Heer van Lommerlust natuurlijk met minzaamheid, waar Dokter zijn honden zoo gauw had gelaten, en mevrouw beklaagde de arme beesten, en Emmy vroeg voor de vijfde maal, of ze Dokter's kennel mocht zien. Al welke drukke voorkomendheid afbotste tegen droge leukheid. Dat zij veel te weinig zorg besteedden aan het gebrekkige oude mensch boven, trachtten de wee-burgerlijke leegloopers zelfs voor hem nog te verbergen.

En deze zelfde dorre deern was hem, toen hij in het dorp kwam wonen, aangeprezen als mooie partij!

- Ik had gehoord, dat u ziek was, Dokter?

- O, juffrouw Hovink, u is tè goed! Ik ziek? Maar dan verloor ik toch alle vertrouwen. Een dokter, die nog niet eens zich-zelf op de been weet te houden....

- Burgemeester zei gisteravond, dat de influenza ook jou had te pakken, verernstigde papa den toon.

- Heelemaal vrij ben ik niet gebleven. Maar ik heb een pracht van een fiets, Burger, bijna zes jaar oud. Grand prix in een oud-roest-uitstalling.....

- U? En u hadt pas een nieuwe fiets!

- O, juffrouw Hovink!.... Ik heb vier fietsen. Zoo nu en dan spaar ik voor een nieuwe, maar dan doe ik de ou'e net weg.... je krijgt er toch zoo weinig voor.... Mijn alleroudste is favoriet. Bij zoo'n kleine griep-verrassing doet het trouwe ding wonderen met me. Toen ik vanmorgen wakker werd, excusez le détail, wàs er de influenza. Maar in

zeven en dertig minuten is die brave oudroest met me naar de stad geknarst, en toen ik thuiskwam, was ik weer beter.

- Wat! in zeven-en-dertig minuten en op een ou'e fiets? Ik doe er meer dan een uur over, Dokter!

Och goeie goden, welke smakeloosheid had hij nu uitgehaald! Nawerking van de pijn om de oogen! Te braniën tegen Emmy Hovink! Gemelijk grappigde hij nog: - ‘'t Was bij wijze van drankje’; vond hierin den overgang tot een aanbeveling in ernst om grootmama niet van haar poeders te spenen, gaf handjes en verdween.

Gewoonlijk sprak hij bij patienten onvriendelijk-weinig. Niet praktisch: onnoodig vijanden-scheppend. Maar alles beter dan zulk een gesprek! Hij had gewoon staan koketteeren. In drie dagen niet naar de ou'e mevrouw. Zou toch haar zoon nog maar kort tot last zijn: met of zonder morfinepoeder.

Emmy Hovink als niet-meer-kwijt-te-raken-huisvrouw.... Om met al de rillingen der influenza voor goed behept te blijven. Eerbiedig dien schoonvader aan te hooren bij zijn nooit maatkennende zelfvoldaanheid wegens de gunst van het stomme geluk, dat hem in tien jaar heeft rijk getabakt; eerbiedig te zwijgen, wanneer ma bij de jongelui op bezoek komt en met dochterlief praat over modeplaten, welke die dochter, althans vóór haar trouwen, toch maar nóóit hebben kunnen leeren, iets dat mooi was aan te trekken, iets dat een man zijn influenza-landziekigheid zou doen vergeten...; eerbiedig mee te ijveren in het zenuwachtig-, angstig-, ziek-makend verlangen om óók deftig te doen: deftig als iederéén hier in het dorp, deftig, want rijk en van goede familie, of, zóó parvenu als in casu, rijk toch, dùs chic.....

Stork floot en viel tegen Nero uit. - Beroerde hond, hou jij je fatsoen; dat je baas geen vormen heeft, is ommers erg genoeg!

Er hing een fijne wazigheid, droomerig stemmend, als rest-van-den-nevel tusschen de boomen. Nu eens één morgen niet aldoor aan weerszijden van den straatweg dat doodsche welonderhoudene te hebben van steeds dezelfde nette, lage, onschuldige ijzeren punthekken; geen symmetrische, smalle optrekjes- en buitens-paden met treuzelig bijeengeharkte hoopjes dor-blad; niet die, nooit ook maar eens éven uit den band springende, preciesheid vol vriendelijkheid en

fatsoen van een heelemaal bijgeharkte natuur.... Nu in de duinen, per fiets het strand langs..... Ach, welke hemelsche geneuchten onthield hem het niet ontfermende gerecht!

- Dag koetsier. Zijn de freules wel? Je hadt, hoop ik, geen boodschap voor me?
- Vr' 'eskuus, Dokter. Geen boodschap voor u!

Hoeveel jaren zou die ou'e man nu al iederen morgen aantikken aan de ontbijtkamer der hoogwelgeboren jonkvrouwen Van Lakervelde, om vervolgens met dezelfde deftige kalmte, waarmee hij het na de koffie de dikke bruine paarden deed, zijn eigen beenen af te stappen! Maar hij, Doctor Johan Frans Stork: - hoevele jaren van eigenlijk hetzelfde, van althans niet véél belangrijkers doen, lagen er hier voor hem in het vet! Dat trage eentonigs van 't deftige dorp!.....

Stork kwam aan den draai van den straatweg. Nu hij in de verte het dorpsplein zag, gleed de tegenzin tegen zijn woonplaats weg. Daar lag nòg zijns grootvaders dorp! In even twintig jaar was een ander er omheengebouwd; een gordel van park-villa's en grootere buitens; alles óók deftig dòend en ouderwetsch; benepen van angstig, jaloersch fatsoen; vroom, als noodzakelijk bij aanzien. Maar de aangeboren, de van zelf sprekende, de beminnelijke vroomheid, de aartsvaderlijk-landelijke deftigheid, was alléén, was wonderbaarlijkerwijze gebléven, dáár, in die *kom*, waar de beide straatwegen met nieuwe landgoederen op uitliepen; waar alles school onder hoog geboomte; waar op regenachtige zomerdagen het kleine vertier van een vroeger-eeuwsch boerengedoe: het wit-aangestreken, zwaar gedakte logement met een huifkar vóór de deur en het zakkenbiljart erachter; het uitrondende venster met flesschen suikerboonen der heel den dag brood uitgeurende bakkerij; de vuurvlak uit de meest-van-al donkere smidse; geheimzinnig-bescheiden gekropen leek onder de almacht van linden en beuken, boomen die bóven den kerktoren reikten - uit welke op den achtergrond, die niets was dan een dicht scherm van loover, enkel de spits rees van het kasteel, zonbeglansd flikkerend met het Wapen. Nu, door het kale hout, zag men meer: muren, de gracht, de hooge brug, reeds op een afstand zag men

grauwrood; en meer als erbijhoorend lag nu de dorpskom, niet zoo weggescholen klein thans. De kom leek méér; het kasteel een ruïne.... Maar toch, Stork onderging de poëzie dezer oude voornaamheid, juist als wanneer hij, knaap, hier logeerde, 's zomers in groen en met kerstmis in stilte. En nu hij recht toestapte op dat beminds, dat hem twee jaar geleden naar 't dorp had getrokken, hoewel hij wist wat er was veranderd; nu zakte de ergernis van zijn aanvankelijke wandeling weg, als heel zijn influenza.

Juist had hij omgekeken naar De Staart, die daar rechts, op de groote boerderij van het kasteel, een bijzonderen vijand had zitten, toen hij, doorloopend, een dienstmeid den straatweg schuin oversteken en op zich afkomen zag. Dina uit de pastorie! Ze naderde blozend, blijkbaar verlegen. Niet 'er beau jour, de mooie deern!

- Dokter, neem u nie' kwalek. 'k Was juis' op weg naar dokters huis. Mevrouw verzocht of dokter 'es kwam....
- Zeker! Maar is er 'en zieke, Dina?
- Dokter, Jopie hoest weer zoo.
- Jopie? Och alweer! Zoo'n deugniet.... Ik kom, hoor.... Hé! amice. Aan den wandel?

En zich langs de terzijde vóór hem staande dienstmeid heen wendend naar den man die op hem toegestapt kwam, stak Stork de hand uit naar Berkemeier. Zij tutoyeerden elkander sinds den bevallingsnacht van mevrouw. Toen had de wee-en-dee-moeds-demon den grooten schrijver te pakken gekregen. Bekentenissen van heb-ik-jou-daar, blaadjes zuivere zelfontleding, in die uren van druk naar de laagte, bij grog uit het levensboek gevallen, waar ie heel zijn leven aan componeerde, waarover ie natuurlijk ook nu dacht.....

- Ellendig weêr, hè? gromde Berkemeier verkouden.
- Vréése lijk! Zeker druk aan het werk?
- Aan 't werk? Ik? Och... ik werk aldoor, hè?
- Juist. Ik hou' je niet op. Adieu.

Stork was nijdiger op zichzelf dan op Berkemeier. Zoo'n aterling, die daar nog invloog: hij, werken! Twee jaar lang had ie komedie-gespeeld, het sensitiefjen uitgehangen, dat te zacht was voor deze aarde, onmogelijk op een kantoor kon blijven; en blijkbaar Mies Hovink niet aangekeken onder 't beweren dat ie haar liefhad. Deze geduldige moed; zijn

fluweeloogen, die nu al deerlijk verdoften; en het besef, dat Mies, met haar neus en schelvisch-gezichts-organen, zonder Berkemeiertje waarschijnlijk nooit tot mevrouw het zou brengen; hadden de ouders doen berusten; - nu Mies met de baker zat, deden pa en ma Hovink blij. Als nù ook de inspiratie maar kwam! Moeilijk: - in een dorp als dit; Mies-met-den -neus in de rol van muze, en bij wijze van geestelijk fonds niets dan een staâg met jezelf vervuld zijn! Hè, de vlerk zou hem weer een vlaag van influenza bezorgen. Lammeling, die hijzelf geweest was! Want enkel door verlegenheid tegenover de mooie Dina, had hij zich tot amikaliteit jegens Berkie laten verleiden. Pratende tegen haar, had hij gedacht: kàn ik meeloopen met de meid? staat dat? of zal ik hier het boerenerf even op draven om De Staart van zijn vijand te scheiden? En meteen had de ontmoeting met Berkie een uitkomst geleken, en hij zich naar den vent gedraaid, zonder van haar meer notitie te nemen. D'invloed, waarachtig, van 't deftige dorp, stands-influenza, fatsoens-bacil.

Daar ging zij. Twintig passen vóór hem. Zij hadden denzelfden weg te doen. Ginds, in de woning, sprak hij haar vaak. Waarom liepen zij nu niet samen? Prachtige meid - die oogen, die neus! Maar het mooist d'er figuur, het gehéél. Wie in het dorp was een dáme als Dina! De dagen, toen hij in de pastorie logeerde, had ze met dat zedig-vroolijke van een lach, welke het heele gezicht deed glanzen, hem bijna van de wijs gebracht. In de voorkamer, te zijner beschikking gesteld voor het noodzakelijke, onmiddellijk dagelijks gehouden spreekuur, was het - eerst een prettige afleiding geweest onder het wachten op patienten die niet kwamen, doch de laatste dagen van zijn verblijf een telkens spannender genot, om, terzij van het venster, haar na te oogen, wanneer ze, met den witten poedel naast-vóór zich, stapte door het middag-straatlicht, in den linkerarm het teenen mandje, waar niets dan de Haarlemsche krant in lag, die zij, na dankbare lezing door de pastorie, terug had te brengen op het kasteel. Zij droeg altijd japonnen van grijs katoen; dat kleedde haar ook verrukkelijk; en Stork had naar den plooienval van den rok, ritselbewegend over de rustige, voornaam-gelijkmatige beweging van haar mooi-hooge beenen, bewonderend gekeken en weer gekeken, als naar de schoon-

heid van plooiingslijnen op het oude houten beeld, dat zijn kunstlievende, rijke makker Van der Burgh op zijn studentekamer staan had.

In den eersten schrik over het benepen-ordentelijke, het vréése lijk conventioneel-afgepaste van de kleine dorpsmaatschappij, waar hij nu zijn *carrière* moest maken, waar men hem te benijden vond, omdat hij, als kleinzoon van den eertijds zoo beminden dominee Stork en neef van den tegenwoordigen predikant, uit vélen tot gemeente-geneesheer was gekozen; - in dat zich vreemd, gansch onthuis voelen, ook bij 'neef', den wel goedigen neef en diens kinderlijkvroom gezin; was Dina hem een verleiding geweest, een blijdschap over w a t m o o i s v a n h e t l e v e n, en had hij tevens iets van gemeenzaamheid voor haar gevoeld, omdat zij maar een eenvoudige meid was, die toch, in het loopen en al haar doen, zoo iets heerlijk welbewusts toonde.

Hij was volkomen correct gebleven; niets, niets had hij haar doen blijken. En dezelfde angst om zich te verraden, had nu hem er toe gebracht, bruusk-heerachtig zich van haar af te wenden en dien misselijken Berkemeier te begroeten als amice. Thans wroette weer de vraag in hem: als zoo'n meisje werkelijk wilde; als het, met heel veel geduldigen takt van flink zijn en kalm je wensch haar toonen, mogelijk zou blijken, dàt ze van je ging houden, dat ze niet maar zich trouwen liet om mevrouw te worden en voor-haar-doenrijk - wat was er dan tégen zoo'n huwelijk? Kon een man aan den hevigsten natuurdrang, aan dien sterksten, dien hoogsten lust, beter, eerlijker toegeven dan door het recht te krijgen om zoo'n verrukkelijk schepsel als zijn vrouw te beschouwen? - Doch ook werkte weer het besef van het krankzinnige waagstuk, dat hij doen zou: òmdat hij, eenzaamling geweest als student zonder geld; daarna jaren gevangen op de hei tusschen boerinnen, die schraal waren als heur geboortegrond; nu pas dames kennen leerde, en alleen Emmy Hovink uit al de deftigheid en den rijkdom een gepaste partij voor hem leek, zou hij als schoonzoon komen te verkeeren bij den tuinknecht Gijs van Rooien!....

Hij stak het grasveld vóór de kerk over: een ongezellige open-plek, thans, tusschen de bijkans kale boomen. Op het smalle diagonaal-pad liepen niemand dan hij en zij. En nu...

ja, ze had ook nu weer een fijn-grijze japon aan, van dat zoo flatteerende, 't lichaam als omgoten meidenkatoen, dat alle vrouwen dragen zouden, indien ze wisten wat waarlijk mooi staat; maar het was Stork, of hij opeens een anderen kijk op de meid kreeg: - ze liep niet mooi nu, niet fraai was haar rijzigheid; hij vond thans, dat ze iets plomps had, zoo van achteren, volstrekt geen *démarche de femme reine*...

Door het tuinhekje ging zij en, om het huis heen, achter binnen. Hij belde aan de voordeur en even later deed zij hem met een zacht-lachend: - 'O... e, Dokter' open.

- Mevrouw achter? vroeg hij en liep door.

De honden speelden op het kerkplein, waar nevelslieren, als afgescheurd, treuzelend bengelden tusschen de boomen, het klamglinsterende, bijna naakte, knoestig oude hout.

II.

- O, zie je, kerel, ik haat me land!

- Zóó! spotlachte Stork op, grappig verrast. En smuigend, in vriendschappelijk plagen: - 't Land aan je land, da's 'en ernstig geval!

- Jij vindt me mal. Maar begrijp je me? Artiesten zijn met zichzelf vervuld, roekeloos, gèk, àldoor met zichzelf. 't Noodzakelijk, natuurlijk gevolg van hun gaaf en behoefte, om alle dingen van buiten op zich te laten inwerken, zóó sterk als voor kunst-maken noodig is. Door met die gretigheid alle aandoeningen op de gevoelige-plaat van hun innerlijkwezen op te vangen, gaan ze zich een middelpunt voelen, onopzettelijk, onbewust: - het een gebeurt even onwillekeurig als het ander, ten gevolge van hun kunst-instinct. Met volle zieleteugen nemen ze de wereld in zich op en omgekeerd bevolken ze de wereld met zichzelf. Ken je *Noodlot* van Couperus? Daar zijn twee jonge-mannen in, twee typen, tegenstellingen. Ik heb 'es 'en stukje van Netscher gelezen, die Couperus goed gekend heeft, waarin duidelijk werd uitgelegd, hoe het scheppen van twee zulke roman-figuren eenvoudig de consequentie was van het kunstenaarsbesef in den schrijver, dat in hèm twee tegengestelde neigingen vochten als die Bertie en die Frank nu voor den lezer belichamen. Oordeelen is vergelijken. Menschen vergelijk je

onderling, maar het begin, het uitgangspunt van je kritiek is vergelijking met jezelf, het vaak onbewust tegenoverstellen van wat jij bent, voelt en wilt, met wat die ander toont te zijn. Menschen bestudeeren is niets dan een jezelf voortdurend als tegenwicht gebruiken op de weegschaal van je ethische en verdere opvattingen. Daarnet heb jij, na een paar trekjes, me plezier willen doen door dàt een goeie sigaar te noemen. 't Is trouwens 'en Lommerlust-merk, 't compliment komt Papa ten goede. Was het meer dan een vriendelijkheid, dan heb je dit oordeel alleen kunnen krijgen, doordat je tong deze sigaar vergeleek met je eigen sigaren. Als je nu uit dit geredeneer afleidt, dat ik een egoïst ben, beteekent het, dat jij, als je stondt in mijn levensomstandigheden, wenschen zou anders te zijn en te denken dan ik doe. Over anderen denken is dùs over jezelf denken. Door dat bezigzijn met onszelf, krijgen wij, artiesten, of we komedie-spelen of romans-schrijven, iets ziekelijk impressionabels. Une sorte d'écorché moral, à force de s'étudier, heeft Goncourt zich genoemd. En wie er nu zoo met zichzelf vervuld is, wat vindt die, vraag ik je, in Holland? Wat krijgt ie hier, hoe moet ie zich voelen, hoe wordt ie er aangekeken, behandeld? Zeg zèlf, wat ìs een schrijver bij ons!?

Van den lagen, met bonte lappen bedekten, eigengemaakten-divan, waarop Berkemeier zich had laten neervallen, onmiddellijk nadat hij zijn gast, bij de koffie, door de meid gebracht, een kelk groene-chartreuse ingeschonken en het kistje met sigaren voorgezet had, richtte hij half zich op, en, steunend op de uitgespreide linkerhand, keek hij Stork aan met oogen, die trachtten de zelfvoldaanheid achter deemoeds-verdoffing te verbergen.

In den dokter stak het misnoegen.

- ‘Ellendige acteur, dacht hij, hoe vaak zou'en die zinnetjes, waarschijnlijk nèt naar een kunstblad gestuurd, zijn overgeschreven en overgelezen, voordat je op mij het effect probeert! Zóó kort na den bevallingsnacht!’ - Derwijze kropte de wrevel in hem, dat hij, om niet uit te barsten, niets te zeggen vermocht dan:

- Nòu...

en gulzig een trek deed aan de sigaar.

Berkemeier zag daar verlegenheid in, het schuchtere

voorbehoud voorwenden van wie beseft dat de ander gelijk heeft.

Er ging een schittering door zijn oogen; toen keek hij den blauw-en-witten rook na, vlug opkrinkelend boven zijn gast.

- Wàt, nou? Overdrijf ik soms? Gisteravond, in de soos, zag ik toevallig de *Figaro* in. Coppée, de Fransche dichter, is ziek. Hij dee' z'en heele leven niet anders. Maar nou schijnt ie d'er slecht aan toe. Reden voor de Fransche kranten, om 'en bulletin op te nemen, door twee dokters onderteekend, net als hier, als de Koningin wat mankeert! Voor een dichter, stel je voor! Laat Kloos 'es ziek zijn, of, vroeger, Ten Kate. De eenige, die bij ons ooit als een beetje meer is beschouwd, is Beets geweest. Die leek indertijd te moeten beladen worden met het ontzag, dat heel het land voor alle levende dichters en schrijvers samen bij mekaar kon brengen, net als vroeger bij de joden een bok met de zonden van 't gansche volk. Voor de andere schrijvers schiet over, dat, wanneer ze héél beroemd zijn, autogrammen verzamelende juffrouwen hun d'er album toesturen en vergeten postzegels in te sluiten.

- Berkie, nu spreek je uit ondervinding!

- Nee, 't is mij nog maar eens gebeurd en nog met 'en nichtje van Mies. Emmy vond het toen zóó 'n eer, dat zij voor de frankeering wou zorgen.

- Zie je wel, da's toch al wat. Je hebt toch ook pas twee boeken geschreven.

- Och hoepel op, jij! je wilt niet begrijpen!

Terwijl Berkemeier sprak van de autogrammen, was zijn vrouw binnengekomen: gretig had Stork er een aanleiding in gevonden om met het plagerijtje aan het gesprek de wending te geven.

Berkie kon nu tevreden zijn! Vóór het eten, onder de, overigens prijzenswaardige, Lommerlust-vermouth: niets dan letteren en kunst; aan den feestdisch, vanwege de Lommerlust-keuken met blanke, gaaf van de graat loslatende schelvisch verrijkt: boeken, schrijvers, en nog eens boeken; en nu, bij de pousse café: deze oratio pro domo. Vermakelijk was het geweest, aan tafel Mies te hooren. Een jaar getrouwd en ook een oordeel. Mooi, wat ging in de lijn van Berkie: de *Nagelaten Bekentenis* hemelhoog door Miesje geprezen, omdat de helden uit Berkie's boeken allen kleine Vermeertjes waren; Emants lief aan een dochter Hovink's. De liefde

leidt en leidt in tot alles. En verliefd was Miesje beslist. Ook gelukkig? Bij de vrouw kent de liefde geduld. En Miesje's kindje groeide flink. Overigens, hoe te deksel verliefd geduld krasser op de proef te stellen dan in het alle dagen, ochtenden, middagen en avonden terugkeerend huwelijksleven met dezen man, écorché... wat zei-d-ie ook? Het zijn niet de minst-erge zieken, die precies hun kwalen kennen!...

... - Slaapt-ie zóó lekker? lachte Stork de blij-vertellende moeder tegen.

Een knik van verstandhouding kreeg hij tot antwoord.

Zelfs uit een Miesje Hovink wist de fee De Moederliefde nog iets van een lieve verschijning te maken.

- As-t-ie 's nàchts maar doorslapen wou!

Berkemeier, in lievelingshouding gezakt, de slappe handen tusschen de wijdbeensche knieën gevouwen, hoogdik den rug alsof hij een bult had - en het gezicht van souffre-douleur. Slachtoffer van zijn vaderschap, nu al. De toon was van zijn zeggen het naarste: dat echt-gemeende van klacht over last. Een sarrend bespotten van 't moedergeluk zou, voelde Stork, minder venijnige tegenslag op de gulle vreugde van het nu juist zeven weken uit het kraambed herrezen jongvrouwtje geweest zijn dan deze gemeend-nijdige nuchterheid.

Schuw had Mies snel naar haar man gekeken, er was in haar gelaat iets vergleden. Toen, glimlachen willend:

- Dokter, nog koffie?

- Dànk u, Mevrouw!... Ze was wel héél lekker!

- Hè, en u weigert...

Half zich wendend, vooroverreikend, beweging van gastvrouwen vaak zoo bevallig, stak zij de hand uit naar Stork's kopje, waar hij schielijk de zijne vóór hield. Nu lachte zij gul:

- Dan gauw de thee!

Toen de portière van nagemaakt-Turksch, achter haar plooiend, tot rust terugzonk, was het, als liet zij het zwijgen achter tusschen die, straks druk pratende mannen, in die kleine, doorrookte kamer, waaraan de bonte doeken en lappen met de warmgele kap der zacht lichtende petroleumlamp voor Stork's gewaarwording iets zonderlings, alkoofachtigs gaven, dat hem voor een werkkamer ongeschikt leek. Mies was, daarnet, wèl gewoon geweest. Máár

leelijk.... In een wrevel-van-meelij dacht Stork aan het wreed-noodlottige voor zoo'n vrouwtje, dat, vol liefderijk, moedig geluksbegeeren, haar best deed om aan haar man te behagen, met hem meepratend, trachtend met hem mee te voelen; maar dat in haar streven om een liefdeloozen zwakkeling te boeien, werd tegengewerkt, gestadig gehinderd, door de hopelooze onbevalligheid van haar lichaam. Toch voelde, kende ze de bekoring van innemende bewegingen: - de manier, waarop zij daareven, met een gemeenzaam slechts half zich omkeeren, over de tafel hier, naar dat kopje had gebogen, het wàs de huiselijkheid brengende kalmte vol vriendelijkheid eener volmaakte gastvrouw. Maar haar hand was te groot en haar arm zoo dun, haar lichaam miste alle proportie, haar lachen was allerliefst bedoeld, maar de klank was onaangenaam, en het gezicht stootte, ook bij een lach, door te grove leelijkheid af.

Peinzend, had Stork de oogen op een prent aan den muur gericht. Hij voelde, dat zijn gastheer hem begluurde. Daarom zei hij:

- Een mooie plaat, zeg!

- Een ets van Zilcken naar Jaap Maris.... Dit is mooi, van Thijs, *The Walk.*

Vlug was Berkemeier opgerezen en had van den wand de plaat genomen, die hij Stork nu voorhield.

- 'k Zie niet wat het voorstelt, bekende deze.

- 't Is maar een prent uit een tijdschrift gescheurd. Maar wat komt dàt er in Gòds naam op aan?.... 't Is prachtig!

- Ja, je weet, ik ben maar een leek.

Berkemeier zweeg en hing de plaat op. Dat ‘prachtig’, vond Stork, was er zèlfs niet schoolmeesterig uitgekomen. Berkie had argeloos-plotseling toegegeven aan een lust tot overbluffen en, waarschijnlijk al toen hij met de prent vóór hem stond, moeten denken: neen, bij Stork gaan die dingen niet op. Stork wist van Matthijs Maris niet veel, had het opstel van Van Deyssel gelezen en vroeg zich af, waarom de schrijver van *Euthanasia* anderen zou wenschen op te dringen, dat hij voor teere droomen veel voelde.

Toen hoorde hij tot zijn schrik:

- Om nog even terug te komen op schrijverij.....

En er volgde een aanval op een aan Stork volslagen onbe-

kende bewering van Berkemeier's vriend, den dichter Kleestra, drager van den schuilnaam Endymion. Deze bleek het schrijven een eerewerk te vinden, nam honorarium slechts aan uit noodzaak en stelde zich gelijk met burgemeesters, rechters en dergelijke dienaren van het rijk, die, wanneer ze hun betrekking kiezen, weten slecht bezoldigd te zullen worden.

- Ik heb hem gevraagd, spotte Berkemeier, wat de kleinste gemeente was van ons land. Hij wist het niet. Ik heb hem verzekerd, dat de burgemeester van die schoone plaats, al ging hij er maar een week logeeren, hem met z'en collegialiteit in eerebaantjes wel anders zou leeren. Schrijven is bij ons heelemáál geen baantje! En dat zit 'em alléén in het geld... Hadden we maar de Berner Conventie!

Verveeld vroeg Stork:

- Zou dat helpen, geloof je?

Hij dacht aan de thee, die Mies had beloofd.

Berkemeier was blijkbaar verheugd, over de waarde der Berner Conventie een leek te kunnen inlichten. Nu meende Stork hem te begrijpen. De subsidie van Lommerlust plaagde of moest althans worden goedgepraat. 't Kwam zoo ronduit mogelijk:

- Vrinden hebben me verweten, dat ik een vrouw met geld heb getrouwd. 't Verwijt zou misschien opgaan, of... eerder opgaan, als ik Mies òm d'er geld had genomen. Maar zelfs als ik heelemaal niet van d'er hield, zou voor mij eenvoudig de vraag zijn: wat is beter, te leven met een betrekking waar je niets voor voelt of met een vrouw waar je niets voor voelt. Mariage de raison, fi donc! Maar een betrekking de raison? Voor de gemeenschap toch ook niet voordeelig, en voor jezelf? als je àldoor je opvreet, omdat je nooit, nooit iets doet met plezier, integendeel dagelijks doen mòet met weerzin?

Stork aarzelde of hij de kwestie zou rekken door bescheiden aan te voeren, dat er nog wel een tusschenweg was, maar juist werd er geklopt op de deur en eindelijk bracht de meid de uitnoodiging, of de heeren kwamen theedrinken.

Door het nauwe kleine gangetje met het Turksche lampje van rooden schijn, dat Stork de avonden van de bevallings-

week had geërgerd als opzettelijk-artistiek en als onpraktisch, daar het onvoldoend licht gaf en stonk of het drupte, kwamen zij in de achterkamer terug, waar zij straks gegeten hadden, de eenige ruime kamer van het ouderwetsche, verdiepinglooze huisje. Die kamer, 's zomers verrukkelijk, daar men door de twee raamdeuren over het kleine eigen tuintje in het groen van het kasteel keek, was nu nog feestelijker dan onder den maaltijd, want behalve de lamp boven de middentafel brandde er een hooge staande met groote kap, en daarvoor stond in een hoek de theetafel, waarbij de wel zeer behagelijke leunstoel was aangeschoven voor den gast.

Stork leefde op, nu was het gezellig; en om het gesprek vooral van de literatuur af te houden, begon hij schielijk over de deugden dezer kamer, die hij in den langen nacht van Maurits' geboorte onvoldoende had kunnen waardeeren: natuurlijk, doordat Mevrouw ontbrak.

- Doordat deze lamp niet gevuld was! lachte Mies.

Haar man zei:

- Wat ben jij toch complimenteus.

Stork bleef de kamer en het uitzicht prijzen; betoogde, dat een ouderwetsche gezelligheid, als hier 's zomers bekoorde, enkel mogelijk was in de *kom*, in het echte oude dorp; en bracht zoo het onderhoud op het kasteel.

- 'k Heb nog altijd geen kaart, klaagde Berkemeier.

In de bevallingsdagen had Stork hem beloofd, den rentmeester een kaart tot vrije wandeling in het bosch te zullen vragen. Maar de Baron zelf teekende die dingen tegenwoordig af en was er nu eenmaal moeilijk mee, in zijn toorn over de verandering van het dorp, waar hij nooit voordeel van had getrokken, daar grondspeculanten hem de bosschen en akkers hadden afgekocht, voordat hij bedacht raakte op een villa-park.

- Nu wil hij den last van de drukte niet hebben.
- Papa is zelf een kaart gaan vragen, ijverigde Mies.
- Maar heeft er evenmin een gekregen!
- Ik zeg u, hij geeft ze bijna aan niemand.

Van den rentmeester wist Stork, hoe juist het aanmatigende bezoek van den indringerigen Hovink den ouden edelman had gestijfd in zijn halsstarrig verzet. Zoo'n parvenu, met spekuleeren meneer geworden: het dòrp zou hij hem hebben ontzegd, als het nog in zijne macht stond!

Alsof Berkemeier Stork's gedachten had gevolgd en zich nu met de Hovink's mee beleedigd voelde, begon hij af te geven op den pauvre gentilhomme, die met middeleeuwsche begrippen een gevangenisleven sleet in dat tochtgat van een ruïne, net als de burchtheer uit *Les Bouffons*, het stuk van Sarah Bernhardt, dat Mies en hij op hun huwelijksreis te Parijs hadden gezien.

Mies lachte vermaakt, maar niet spotlust wekte haar vroolijkheid: het was de vreugde, dat Berkie dacht aan dìen tijd...

- Tochtgat?... Zóó erg is 't niet, hoor.

- Beg your pardon, o huisvriend van adellijke hanzen!... ik heb het maar van hooren zeggen!

- Maar Mànnie!... U komt er als dokter, hé?

- Net als de slager en de barbier.

- Is 't er rijk? Zijn er mooie dingen?

- Mooie dingen? Ja zeker, een massa. Rijk? Och kijk, niet rijk voor hen. Je ziet, dat de boel niet wordt onderhouden. Maar vergeet u ook niet, dat zou schatten kosten.

- Waarom blijft de vent er dan wonen?

Stork voelde toorn: de aterling! Die straks zelf den aristocraat uithing, den schrijver-Uebermensch naar Het Woord Nietzsche; en die niets bleek te voelen, nu, voor de hoogheid, den in zijn hardnekkigheid prachtigen trots van zulk een, nooit anders dan van verarming geweten hebbenden, edelman. De eenige kans om het adellijk vermogen wat te herstellen: de zeer voordeelige verkoop van tot park bestemden grond, was den Baron door de kortzichtigheid of iets ergers van den vorigen rentmeester, sedert in zijn Heer en Heiland ontslapen, ontgaan; en nu bleef de hooghartige heldhaftig veinzen, niets te zien van al de nieuwerwetsche weelde, door villa's- en buitens-eigenaren, als verre beneden hem staanden bijna allen door hem genegeerd, in een aldoor nauwer aangetrokken gordel om den verweerden steenklomp van zijn Ahnenschloss tentoongespreid.

- Ga 't hem eens vragen! antwoordde Stork op Berkie's uitval en stond op.

- Hè, gaat u weg? Het is net zoo gezellig!

- Mevrouwtje: uw gast denkt precies als u; maar uw dokter stuurt u naar bed.

- Blijft u dan met me man nog wat praten.

- En de gezelligheid?.... Bovendien, het huis is gehoorig, dan waren we u hiernaast nog tot last.

- Die nacht hebt u toch ook niet gezwegen?

- Ik? meest wel. Uw man heeft gepraat. Maar och hemel, zoo zacht en voorzichtig, de vent was onder een hoedje te vangen!

- Jammer, dat het zoo kort geduurd heeft!

- Dat ligt aan u! U verwent hem te veel.... Maar dat doet u hem niet alleen.....

En met een complimenteus bedankje voor de gulle ontvangst nam Stork afscheid.

Berkemeier wilde hem naar huis brengen. Hij deed 's avonds graag nog een loopje.

- Mies, ga jij dan vast naar bed....

De dorpskom lag in volle-maan-glans, was licht, nu met de kale boomen, gezellig-diep onder het hooggespreide netwerk van takken. Vettig druilde lichtschijn door de ruiten der bakkerij; uit de gelagkamer bij Westrik botsten losse geluiden naar buiten; op den straatweg links knarste een rad: vast de voerman uit de stad - dan kreeg men zijn goed alweer pas morgen.

Een enkel zeggen en beamen, dat het lekker in de lucht was, en de mannen zwegen, daar alles zweeg. Maar vóór de pastorie stonden menschen - een man en een vrouw dicht tegen elkander.

- Gòeienavond, groette Stork.

Doorloopend naast hem, aan den buitenkant, keek Berkemeier nog eens om.

- Zoo? heeft de mooie Dina 'en vrijer!....

- Och kerel, 'et is d'er vader.

Stork zei het nijdig. Die Berkemeier! Wat ging het hèm aan, of die meid een vrijer had.

En nu begon hij waarachtig weer over literatuur. Een confidentie: waar hij aan werkte. Dat hij gráág schrijven zou voor het tooneel. Want het tooneel.....

Stork liet hem praten. Beklaagde zich over zijn avond toch niet. Lang genoeg had hij geweigerd. Ook laatst nog, voor het ‘famieljediner’: hij met de Lommerlustelingen. Maar Miesjes hartelijkheid had gewonnen. 't Vrouwtje was

zóó blij met haar kind, daarom moest Dokter per se getrakteerd. Nu, 't had gesmaakt en hij mocht die Mies wel. Arm kind, zou ze nu naar dìen man verlangen? In het maanlicht keek Stork zijn gezel er op aan.

III.

Ds. Wedelaar schreef zijn preeken, hij had volgehouden het te doen - bijkans dertig jaar was hij predikant. Des Maandagsmorgens begon hij veelal; na zich des Zondags verweten te hebben, dit.... en dat.... te hebben verzuimd in de voor- of namiddagpreek, repte hij van het ontbijt zich weg in een ijver van verlichting, daar de rustdag was geeindigd en hij thans aan den arbeid kon, een tekortkoming goed ging maken met zijn preek voor de volgende week. Om elf uur had hij katechisatie: twee uren restten hem, die hij niet prijs gaf, tenzij voor bezoek bij een ernstigen zieke. Eerst schreef hij de punten, hem den vorigen dag door het hoofd gegaan, vluchtig op, met een angstige haast die zijn geest ontlastte: waarna hij in peinskwelling zocht: is dit alles? Want opgeschreven, viel het niet mee, bleek voor de gehouden preek ongeschikt, voor een nieuwe weinig belangrijk, zelden stof op zichzelf te gebruiken, nooit grondslag tot een gansche rede. Of, starende op zijn aanteekening, herinnerde Ds. Wedelaar zich: een schrijver, die hetzelfde betoogd had, iets soortgelijks, maar dan veel beter.... En, schoon gekrenkte eigenliefde dezen deemoedige niet kòn plagen; hij ook geen bezwaar er in zag, ten bate van het werk in den Wijngaard, bij ‘de getuigenis van zijn geweten’, naar Paulus' woord aan die van Corinthe, eens anders gedachte mede te deelen, ‘die God (dezen) gegeven heeft, om zijnen dienstknechten te toonen’, gelijk het heet in de Openbaring; - na het zelfverwijt van den Zondag, zat hij ontnuchterd, ontmoedigd vaak neer, daar zijn predikersgeweten hem weder noodeloos zorg gebaard had, maar tevens uitzicht geopend op iets, waarmede hij stichten zou of vermanen. Veelal liet hij daarna zich gaan, voortlezend in een der opgeslagen boeken; bij de stichting van deze lectuur, de belangstelling in eenig godgeleerd vraagstuk, door een meester daar behandeld, de nieuwe teleurstelling van eigen

geringheid vergetend..... totdat hij, soms eerst op den klokslag, dacht aan de katechisatie van elven.

Onder het vele, door en in zijn tweede huwelijk om hem heen en voor hem veranderd, was het verloop van den Maandagmorgen. Tot het hooge geluk van het eerste jaar met zijne innig beminde Aleida behoorden de wandelingen op Zondag tusschen de namiddag-kerk en het eten. Zij had hem daartoe overgehaald. De predikant 's Zondags wandelen, ging dat? Lachende had zij voor hem beslist. Samensprekende over de preek, zeide zij vrijmoedig haar oordeel, maakte hij haar deelgenoot van wat hem bezwaarde als straks vergeten. Haar blijmoedigheid praatte zijn kommer vaak weg. Meermalen ook had zij een gedachte. En 's Maandags kwam hij daarop terug, na het lezen met de boden, terwijl Aleid de ontbijtkopjes wiesch. Het was hem zùlk een ander leven dan de achttien jaar van zijn weduwnaarschap: een nooit voorziene bloei van geluksvreugd, somtijds bijna overstelpend.... Jopie's geboorte had wéér veranderd, àlles in 't huiselijk leven gewijzigd, hem voerende tot een weeldegevoel, waar hij zijn God nooit genoeg voor dankte, maar dat hem somtijds kleinmoedig maakte, als drukte de last zijner jaren te zeer. In alles was er verschil met vroeger. Nu - dit dorp; deze pastorie; en zijne lieve, fijne Aleid, beide, domineesvrouw en moeder, uitmuntend, maar tevens haars ondanks blijvende de adellijke-jonkvrouw, opgegroeid, wel niet bij aardschen overvloed, maar toch in een van-zelfsprekende omgeving van verzorging door het, op eigen gezag de huishouding bestierende, dienstpersoneel. Vroeger - een gemeente van louter boeren; een vervallen pastorie met zolderkamertjes als verdieping en een witgemuurde studeerkamer vlak naast de keuken; maar zijn kloeke, gezonde Kathrien, huishoudster sedert de kinderjaren, schenkend hem.. alles ging toen zoo van zelf, twee knapen, rond en frisch als hun moeder - slachtoffer, plots'ling, zij ook, van de ziekte, die het dorp had uitgemoord. De Heere had hem de kracht gegeven een vader voor de twee halve-weezen te zijn; achttien jaren was hij gesterkt om het eenzame leven te gaan, onder de dikwijls moeilijke luimen zijner goed-willende, maar nu eenmaal weinig opgevoede, stijfhoofdige, dadelijk dwarse juffrouw Wilmerdink; doch deze tijd had hem vroeg ver-

ouderd, dat werd hij zich wel vaak gewaar. En wanneer nu zijn blonde prachtjongen met het engelekopje, bleek of roodgezwollen van hoest, hulpbehoevend neerlag in het bevallige, witijzeren bedje, kwam er over hem een bezorgdheid, welke hij vroeger nooit had gekend, een angst, waar hij in ootmoed vergiffenis voor vroeg aan den Vader daarboven, maar die hem niet losliet trots allen strijd; hem vervolgend onder zijn herderlijk werk, gansche dagen, in de gemeente; hem folterend in het studeervertrek, nadat hij zich aan zijn preek gezet had.

De gewoonte der wandeling 's Zondags-namiddags poogde Aleida in eere te houden. Slechts dorst zij op de uitgangsbeurten van Dina de kinderen, althans wanneer er een niet wel was, noode aan Neeltje overlaten. Haast beschroomd trok hij dan alleen.

Maar van het napraten 's Maandagsmorgens kon helaas nooit meer sprake zijn. Het huishouden druk.... gesukkel van kinders.... Leida zelf ongesteld of te-moe.... want sterk was zij niet, zijne dierbare vrouw, hoe zij zich ophield en anders wilde!....

Ook nu was Leida gansch niet in orde. En Joop had bijna chronisch bronchitis. Het werd een bange lange winter.

Ruggekromd was Dominee als weggeslopen van den eenzamen ontbijtdisch, terwijl Dina met kiesche bewegingen omwiesch en wegredderde. De *Haarlemmer* van Zaterdagavond, een half uur geleden aangereikt, had hij maar even geopend gehouden, met de onverschilligheid van wie in gedachten over het gedrukte heenziet. Er waren twee brieven, daar sloop hij mee weg - den eenen had Dina zoo graag gelezen, zij had hem gekeerd en bevoeld en tegen het licht gehouden, toen zij hem in de gang uit de bus nam.

Zuchtend schoof Ds. Wedelaar den stoel voor zijn schrijftafel achteruit. Wat zijn lieve veeljarige vriendin freule Constance van Lakervelde schreef over hare bereidvaardigheid om den nood van het gezin Polsbroek te lenigen, verblijdde zijn herderlijk gevoel; maar als prediker bleef hij peinzend staren op wat zij in een postscriptum meende van zijn preek van gisterenochtend: zeer vriendelijk, maar niet wel begrepen, want hij had waarlijk het anders bedoeld. Dus was hij onvoldoend helder geweest, daar deze wellicht

best-verstaande uit zijn gehoor aan zijn zeggen een onjuiste uitlegging gaf. Hij wist het: de *vorm*, altijd de *vorm*, Aleid placht schalks hem er mede te plagen: 'Jou eindelooze boekezinnen, heusch, de menschen begrijpen je niet...' Nu dus wéér niet eenvoudig genoeg, afgedwaald was hij naar de geleerdheid; ach, die geleerdheid, die - droom van zijn jeugd...

Zenuwachtig zijn bril verschuivend en daarna den duim zettend aan den linkerslaap, tikte Ds. Wedelaar met de toppen van wijs- en middenvinger, twee blanke, slanke, maar stijve vingers, tegen het niet hooge maar rechte voorhoofd, als drukte hij gedachten terug. Tusschen de vingers bleef de diepe voor, die het hoofd over de gansche breedte doorgroefde. 'Herman Wedelaar, Godgeleerde'... Hoe vurig had hij dat gehoopt!... Het was lang geleden. Er was veel gebeurd. De Heer had hem langs andere wegen geleid. Doch nu was daar op eenmaal die spanning, of *iets* van dit er nog zou wezen met zijnen zoon! Zijn eerstgeborene, weder een Herman, Herman Wedelaar Jr. Maar - werd dit anders dan ijdelheid? O! bij deze dingen voelde hij nu ook vrees voor zichzelven. Want er was een aanvechting in hem om toe te geven aan het dringen van den jongen - niet enkel uit zwakheid van vaderliefde, en nog minder, helaas, uit de eenige overtuiging, die hem het recht zou hebben geschonken toe te stemmen. Zijn oudste toch nog theologant! Die wiegewensch, tot zijn smart niet vervuld, nu alsnog verwezenlijkt!... Maar het kon, het mocht niet zijn - hij moest blijven stremmen, tegenhouden, wat onmogelijk zóó opeens ernstig begeerd werd, uit beproefden innigsten aandrang der ziel. En niettemin, zoo het wel Gods weg was?...

Schuin voor zijn schrijftafel gezeten, het lijf voorover, met den arm van de hand, die den brief hield, leunende op het tafelvlak, liet de vader het gesloten couvert nu met dezen, dan met dien hoek nederkomen, en bestaarde het adres, keek in gedachten naar den buitenlandschen postzegel, maar kon niet besluiten den brief te lezen.

Na een uiterst onrustigen nacht, daar hij, om zijn Aleida te sparen, telkens opgestaan was bij Jopie en voor den inademtoestel gezorgd had, die stoomrazend vuurvlamde, juist

in zijn oog, tot Aleida te raden wist: ‘trek er het scherm voor’; had hij het slaapvertrek verlaten, niet onbekommerd, want het ventje bleek bij het ontwaken wéér koortsig en Aleid zag er zéér moe uit. Het mocht niet langer, dat zij den hoester in hunne kamer hielden; Aleida deed geen oog 's nachts toe; met het scherm om Jopie's bedje, zouden Loes en Wim er wel doorheen slapen en Dina was gewillig genoeg; desnoods kon zij den wekker zetten, om wakker te worden voor het bijvullen van den inhaleur.

Beneden den brief van Herman vindend, had hij het besef gekregen, dat er over de kleinere zorgen, als een rukwind over een bries, plotseling schokkend een angstgevoel heenviel, voor iets van veel ernstiger aard. Zijne beide jongens konden hem niet verwijten, tengevolge van zijn hertrouwen aan vaderliefde te kort te schieten. Doch zijn hand lag niet meer over hen. Lichamelijk waren beiden volwassen; die zorg van innige huiselijkheid, noodig hier voor zijn nieuwe nestje, behoefden zij maar zelden meer. Maar nu vroeg Herman den ernstigsten bijstand! Was hij niet bij machte zijn zoon nu te helpen? God wilde misschien hen beiden beproeven. En hij aarzelde, hij was bang, terwijl zijn kind zijn hulp behoefde...

Een oogenblik sloot Ds. Wedelaar achter de glimmenddikke brilleglazen de oogleden. Toen richtte hij met beslistheid uit de gebogen houding zich op, een vinger plukte door het couvert heen, hij ontvouwde den brief: - zeven zijdjes! en dat de derde in ééne week!

Met den benedenrug zwaar tegen de ronde leuning van zijn schrijfstoel steunend, den brief in de opgeheven linkerhand vóór het gelaat, las Ds. Wedelaar. Nu en dan hield hij even op en keek in gedachten langs het papier heen. Bezorgd zuchtende, herbegon hij. Toen hij de lezing had voleìndigd, hield hij lang de hand vóór de oogen. Hij begréép zijn kind niet meer! Weder nam hij den brief van de tafel, doch toen hij nogmaals lezen wilde, bemerkte hij vocht vóór het brilleglas. Hij nam den bril van het gezicht weg, en terwijl hij de glazen droogwreef, waren de ontbloote oogen, die plots den glans der bedeksels misten, in een als ontstoken omranding, van een deerniswaardige zwakte. Vooruitschuivend op den stoel en vooroverbuigend, ontsloot hij met een

sleuteltje uit zijn vestzak een zijlaadje van het bovenstuk zijner schrijftafel en nam daar twee brieven uit.

Nu ging hij uit de drie vergelijken. Ze sloten niet! in deze ééne week sprak de jongen zich herhaaldelijk tegen! Wel doorleefde zijn Herman een crisis! Stond er niet in hetzelfde hoofdstuk der Klaagliederen van Jeremia: ‘Het is goed voor eenen man dat hij het juk in zijne jeugd draagt. Hij zitte eenzaam, en zwijge stil, omdat Hij het hem opgelegd heeft’. En: ‘De Heere is goed dengenen, die Hem verwachten, der ziele, die Hem zoekt’? Ach ja, *zoeken* deed Herman wel... maar toch... de vader dorst niet gelooven. Er was hier ook een licht overtuigd zijn, een plotselinge heftigheid, een ijver die slechts een stroovuur kon blijken. Want gelijk Herman nu zich voordeed, was hij nooit geweest. Bedrog was daar niet in - maar zelfbedrog? In de groote vacantie moest de jongen al iets vreemds over zich gehad hebben. Hem, den vader, was 't niet gebleken; slechts had hij met leedwezen opgemerkt, dat de verhouding tusschen zijn twee oudste zoons nog minder innig dan vroeger geweest was. Doch Aleid, met wie hij, na de ontvangst van den tweeden brief, eergisteren over Herman's nieuwe plannen had gesproken, had toen bekend reeds in Augustus over zijn doen zich te hebben verwonderd. Toen waren, al spoedig na den terugkeer naar Edinburg, de ontmoedigde brieven gekomen: dat de studie toch veel te zwaar was, dat hij niet hoopte er ooit te komen. Daarop een periode van bijna geen tijding: de wekelijksche brief, geschreven klaarblijkelijk enkel als plichtsvervulling, zonder ooit een woord uit het hart, zonder eenig zieleleven. En nu op eenmaal: Vader, ik vraag u vergeving, maar ik deug niet voor medische studie; wat ik begeer, is de theologie. - O, ware hier niets aan voorafgegaan! Geen moedeloos de medicijnen verwenschen, geen klachten: ik kom niet door het examen. Want al zou, na het star, stelselmatig verzet uit den knapetijd tegen elk voorzichtig voorstel, elken zachten raad om theologant te worden, de plotseling blijkende begeerte om nog voor predikant te beginnen, ook dan voor den vader een beangstigende verrassing gebleven zijn; die schrikkelijke gedachte, die vrees, waarmee hij het teerste, het heiligste in de zieleroerselen van zijn eigen kind kon kwetsen: dat luiheid,

oppervlakkigheid Her' van een nieuwe studie deed spreken om af te zijn van de medicijnen - deze hartepijn zou der vaderliefde bespaard zijn gebleven.

Met den derden brief vond hij zich niets gevorderd - integendeel. Hier was ongeduld, dat zich verontwaardigde, dat tóórnde tegen vaderlijke bedachtzaamheid, tegen den eisch eens vaders, die beraad verlangde tot zulk een stap; die smeeken dorst: mijn zoon, keer in tot uwe binnenkamer en laat niet af in het gebed en keer uw gedachten om en om, opdat gij weten zult wat recht is in de oogen des Heeren. En nog verontrustte niet het opbruisende in enkele passages den vader het meest. Daar waren, onder aan het vijfde zijdje, in een wijder uiteen, naar het leek niet onmiddellijk na het voorafgaande, geschreven gedeelte, twee zinnen: - hij had ze gelezen, en de rechterhand die op de ronde stoelleuning lag, had, als bij een onverwachte lichaamspijn, het houten uiteinde omknepen; en bij het herlezen van gedeelten uit den brief had hij, midden aan het vijfde zijdje gekomen, schielijk omgeslagen; doch nu hij zich dwong tot nogmaals lezen, den brief met de linkerhand op de knie, bleef hij peinsstaren, hoofdgekromd.

'En ik, die hoopte U te verblijden, niet alleen uwe Christenziel, omdat ik begeerte gevoel te getuigen, maar, Vader, ook uw vaderhart! Want U, die eens met zooveel vreugde en dankbaarheid in de pastorie van uw Grootvader zijt gekomen, U hebt het immers vurig gewenscht, dat uw oudste zoon predikant zou worden, en nu kan ik het worden in een tijd van nieuwe hope, onder hòeveel gisting, voor ons Hollandsch Christenvolk'.

Vergiste hij zich ten eenenmale of stond daar beleden wat hij vreesde? Die laatste woorden, bevestigden zij niet, wat Aleida in het gesprek over den tweeden brief aarzelend bekend had, de drijfveer tot Herman's besluit te achten? 'Nieuwe hope, onder hòeveel gisting'.... De jongen had vrienden aan de Vrije Universiteit, hij was voor eigen rekening geabonneerd op de *Standaard*, aan tafel was hij in de vacantie telkens over de politiek begonnen en Aleid had zich een gesprek herinnerd op een avond van katechisatie. Het was aan de thee onder de veranda; Herman en Leonard hadden aldoor gekibbeld, en, zooals Aleid zich nu geestig had

uitgedrukt, het was haar bij het aanhooren van de twee broers geweest, of zij beurtelings in de *Standaard* en in de *Stemmen* las.

Indien wereldsche eerzucht Herman dreef!.... Ja, Aleida had gelijk: hij deed dan beter, terug te keeren uit Schotland en hier in de rechten te studeeren. Dan lag een staatkundige loopbaan vrij. Ach! indien het dat wáárlijk was.....

Ds. Wedelaar voelde zich gegriefd in zijn eerbiedigste ambtstoewijding. Zijn heerlijk ambt, zijn heilig ambt! Dat hem inderdaad zoo mógelijk nòg dierbaarder was, omdat het, in ditzelfde dorp, twee-en-veertig jaren lang was bekleed door zijn diep vereerden grootvader, omdat twee ooms Stork predikant geweest waren, omdat in het midden der achttiende eeuw een Wedelaar, zoon van een Amersfoortsch bedienaar des Woords, als predikant gestaan had te Amsterdam. Maar dat hij rein gehouden wilde in zuiver geestelijke waarde. En nu zou zijn zoon, zijn eigen zoon, zóó slecht zijns vaders begeeren begrijpen, de roeping, den drang van zijns vaders leven, dat hij wereldsche eerzucht vermoed zou hebben achter dien wensch, een zoon te bezitten, aan den Heiligen Dienst zich wijdend?.....

Ach, de roerselen dezer dagen, die zijn arme kind onderging! Want deze denkbeelden en opvattingen waren hem van buiten bijgebracht. Zeker gaf hij om wereldsche dingen en hij had de oppervlakkigheid van den opbruisende, die schielijk toornt maar ook gemakkelijk zich laat winnen. Doch een karakter, dat in staat is het geestelijke te ontheiligen door het te misbruiken voor aardsche bedoelingen, neen, dat had zijn Herman niet. En zoo zou hij moeten zijn, om, gedreven door een eerzucht als Aleida in hem onderstelde, het predikambt te wenschen voor de wereldsche invloeden, die men er aan ontleenen kan. Zijn lieve Aleida zag daarin *te* zwart. Gelijk zij, ijverige lezeres der *Stemmen* en te Utrecht opgevoed, te gereedelijk in den levensloop van een Kuyper of een Talma opzettelijke zwenking zag naar een wereldsche bestemming. Ongetwijfeld was er onheiligs in de drijfveeren tot openbare actie onder ons christenvolk. Maar moest men ook achter deze dingen niet zoeken naar den vinger Gods? En ging het dàn aan, zùlk arglistig overleg, als de gedachte wezen zou, uit staatkundige eerzucht predikant

te willen worden, te onderstellen bij een student? Toch mòest het Herman alles geschreven. Zelfs indien de politieke hartstocht in de taal van een *Standaard* hem mocht hebben opgewonden, de vreugde van Vrije-Universiteits-discipelen over de zege van Kuyper's ideeën op hem van invloed geweest moest zijn, tot een opzettelijke verontheiliging was zijn zoon niet in staat. Tenzij.... O, Ds. Wedelaar sloeg in droefheid zich de uitgespreide hand voor het gelaat; deze twijfelzucht! deze kleinmoedigheid! - en toch gebóód zijn plicht als vader, elke mogelijkheid te doorzoeken.... tenzij *daarginds* iets was van dien aard, dat zijn jongen kon hebben veranderd.

Nu voelde Ds. Wedelaar wroeging. Nu priemde in zijn geweten de vraag, of niet het geluk, in zijn tweede gezin gevonden, hem te weinig bevreesd gemaakt had voor de bezwaren en gevaren, aan een wegzending van zijn zoon naar het vreemde land verbonden. Aleida's neef Van Woest van Laren had hem op het idee gebracht. Diens jongen had het te Edinburg, in het eigenaardige tehuis, dat de studenten er zich door samenwoning weten te scheppen, zoo aangenaam en goed gehad. Van Woest had ook voor Herman geschreven, feitelijk alles in dezen beredderd. Had Ds. Wedelaar het niet te veel overgelaten? Maar de degelijke Van Woest! - en freule Constance had immers ook nog geïnformeerd bij haar vriendin Lady Arran in Den Haag..... .....'Niets wordt lichter miskend dan de aandoeningen, die een vroom hart in de wijdingsure van heilige geestdrift vervullen'.

Ontroerd was Wedelaar opgestaan. Wat bracht hem plotseling dit vriendelijke woord van Dräseke te binnen? Wàs de heilige geestdrift bij Herman? Boven zijn brief had de jongen 'Hand. IX, 6 en 15' geschreven! Als het Herman's Damaskus-reize wàs..... Had hij, de vader, niet als Abraham de hand uitgestrekt om zijnen zoon te slachten?...

Verwezen bleef Ds. Wedelaar staan. Hij staarde den tuin in, op een hulststruik, aan welks bladerpuntjes droppels glinsterden in het licht. Hij was zijn gedachtenloop niet meester. Voelde slechts zich van een druk ontlast.

Daar was opeens een getik aan zijn deur.

- Binnen, riep hij.

Het was Dina.

- Domenee, denkt Domenee an de katechesatie, 't zal dadelik ellef uur slaan.
- E.... ja Dina. - Ik dank je wel.

Die Dina, zóó attent tegenwoordig. Het was waar, hij moest nu gaan. Zijn bril was weer vochtig, nog van zooeven - Dina zou 't wel niet hebben bemerkt: - Ach, zijn jongen, zijn lieve jongen!....

Terwijl hij de glazen een voor een droogwreef, bedacht hij, hoe Joop den bril dezer dagen in zijn kleine knuistjes had gehouden en deze glinsterschijven, zoo aardig, ‘ijs’ genoemd. Een gansch ander kind dan Herman eens - ook de moeders verschilden zóóveel.... Wat zou er uit dàt jongske worden? Welk een tijd nog, eer die groot was.. Een rijkdom, het vader-zijn, maar als men oud wordt....

Daar sloeg de kerkklok. Elf uur! Hij had freule Constance nog willen antwoorden. Dan moest dat maar in den namiddag. Het zou voldoende zijn, de freule te vragen Mattheus XIII, 44, den tekst, te vergelijken met Filippensen III, 7. Daarmee bleek zijn bedoeling vanzelf. Dina kon het briefje dan even bij Westrik brengen, voor den koetsier, wanneer die langs kwam.

Ds. Wedelaar schoof het raam aan den tuinkant op en wilde zich nu naar beneden reppen, den tuin door, naar de katechisatie. Doch toen hij de kamerdeur opende, botste hij bijkans op tegen Stork.

- Ho!.... Neem me niet kwalijk! lachte deze. Moet je weg?
- Ik heb katechisatie.
- O.... Nou, dan een andere keer....
- Hadt je iets?
- Het heeft geen haast.... Joop heeft nog koorts, maar de hoest is iets losser.
- Dank je.... knikte Dominee in hartelijke verstandhouding.

IV.

- Het is een vréémde man, zei langzaam en met voornaam-geringe mondopening freule Clara van Lakervelde,

terwijl zij, behoedzaam het hoofd langs het overgordijn heenbuigend, zag, hoe dokter Stork, juist als de slagersjongen te doen placht, zijn fiets, die tegen een der colonnes van de portiek had gestaan, naast zich voortduwde tot een vaartje om terstond er op te springen, doch zich bedacht en, onhandig inhoudend, eerst even den hoed oplichtte.

Haar gezegde was een beaming van de klacht harer zuster, dat deze Stork nu letterlijk in niets herinnerde aan zijn waardigen grootvader dominee Stork en evenmin eenige familiegelijkenis toonde met den braven Wedelaar.

- 't Is jammer, dat Wedelaar, weer te goedig, het dorp met hem heeft opgescheept!

Freule Constance veroorloofde zich, met deze scherpe franchise het fonds van hare gedachten te geven, daar het doktersbezoek haar dezen ochtend bijzonder onvoldaan had gelaten. Omdat zij den vorigen dag in de kerk blijkbaar weder had kou gevat, was er vroeg om den dokter gezonden; Mijntje, de kamenier, was er vóór het ontbijt nog heengegaan. Toch was Stork eerst na elven gekomen en hij had zich weer zóó onverschillig getoond! Die man was altijd in de contramine; klaagde een patiënt, hij behandelde het geval en bagatelle; durfde een zieke optimist zijn, Stork deed zijn best om neer te drukken. Maar dezen keer scheen hij met zijn gedachten mijlen ver af. Alleen toen freule Constance over vrouw Polsbroek was begonnen, kwam hij bij en maakte zich warm, hoewel er nu toch voor die menschen gezorgd werd. Soms kon hij juist als een socialist spreken en dan weer hard, op het cynische af, over de nooden van het volk oordeelen. Clara had gelijk: hij was vooral vreemd, meer vreemd dan onaangenaam; maar wèlk een verschil met den vroegeren dokter, dien hartelijken, en toch óók kundigen Slinkers!.....

Stork trapte zijn wiel voort op den straatweg, traag, onvast, als aarzelde hij, waarheen het te richten. Hij had weer zijn dag van dorpshaterij. Die freule met 'er tics en migraines, die minzaam sprak van ‘uw grootvader Stork’, op een toon, als wilde ze doen beseffen: om hem duld ik nu jou in mijn huis!.... Verwijterig vol van de hemelsche dingen en bij het minste kouvatten bàng!.... 't Was Huize Beuk-en-Beek

goed wonen, al deden de talrijke bonte teksten, Engelsch, Duitsch, ook Fransch, geen Hollandsch, aan reclames in een Bodéga denken. Beter wonen dan in vrouw Polsbroek d'er heihut. Ach, die zelfvoldane *hulp*, waar het wijf d'er zoon niet mee weerkreeg, den *wilddief*, soldaat uit baloorigheid nu, zoodat het dorp hem tijdelijk kwijt was, wàt eenige christen-liefde verdiende. Ze leken gepikeerd, de freules, toen hij van 'robuusten knaap' had gesproken. Incompatibilité d'humeur.....

Zoon Polsbroek en Het Deftige Dorp: - de tegenstelling was al te vierkant! Hoe had de vent durven ademen? 'Natuurlijke zoon', steeds in àlles.... *natuur*, verpersoonlijkte hij een reactie op het bijgeharkt fatsoen dezer omhekte buitenplaatsen, met als bewoners 'heeren-jagers', die, dom, zìjn *hulp* noch zijn onderricht vroegen.

Daar kwam Van Laer juist, ook al zoo'n nimrod; groette 'den dokter' hààst als gelijke: zoo hij giste, wat hier op de fiets overlegd werd!....

Stork trapte opeens met beslistheid voort. Hij kòn nu niet naar Lommerlust gaan, zou wel tijd maken in den namiddag. Lommerlust was het allerergste.

Met den tuinman op Veldheim was hij den dag begonnen. Toen naar zijn kleine typhuspatiëntje, de eenige, nu, die hem waarlijk kon schelen. 't Kind lag verlaten in 't groote huis, schoon een verpleegster de kamenier hielp: droef telgje van overwerkt geslacht, van ouders, beiden zenuwlijders, nu éven in hun lusteloos niets-doen, reactie op beider grootvaders en beider vaders overijverig geldgeschraap, opgeschrikt door den angst voor den dood, maar lui: te laf, te week-zelfzuchtig, om zelf nog iets aan hun kind te verrichten, om bij het wicht te durven toeven, den korten tijd dat het er nog zijn zou.

Overgestoken naar Bloemenheuvel: naar Jhr. Mr. van Wanderen Renck, eigenaardigerwijs gewoon, zoowel des winters als des zomers een katoenen huisjasje van roode en witte streepjes te dragen, blijkbaar verheven boven de vrees, voor den huisknecht te worden gehouden. 't Zelfde onschendbaarheidsbesef had Renck de dochter van een zijner boeren doen trouwen, eenmaal zeker een struische meid, nu een ruïne, kribbig en.... hoog, kinderlooze Hoogwelgeboren Vrouwe.

Het paleis, waar de kleine Adeline geen vreugde gekend had en nu ging sterven; en het naargeestige Bloemenheuvel, waarop uit de verte steil-vrome erven van den, in zijn mésalliance door God gestraften, edelman met strakke nauwlettendheid toezicht hielden, waren de eenige ook 's winters bewoonde villa's dezer wijk, midden in een lange rij buitens, welke, dichtgesloten, weinig somberder in 't bladerlooze hout stonden dan die twee, met hun, zomer en winter enkel op deftigheid berekende, openbaring van leven.

Schielijk was Stork van Bloemenheuvel naar de kom getrapt. Even het geloovig geduld der oude freule Sitsen bewonderd; bij den bakker om frissche lucht gevraagd in het rookerige hokje, waar het hoestende meisje lag; toen naar Jopie Wedelaar....

Toen *dàt*.....

Hij wist het - hij was zich niet meer goed meester. Freule Constance zou waarschijnlijk den dag door weeklagen over het verlies van Slinkers. Doch het besef, het bij die weer verkorven te hebben, lei hem nog de vuurproef der Hovink's niet op! 't Was bij twaalven: achter De Horst om, zou hij kwart over twaalven thuis zijn. Zooveel verre patiënten waren er niet, of er schoot in den namiddag nog wel een half uur voor Lommerlust over.

Even moest hij zich vertreden. Nu beslist niet denken aan *dat.* Ritje voor plezier! Door het dorp! Door zijn veelgehate woonplaats, waar hij, laf-praktisch, niet uittrekken dorst.

Stork was het nooit met zichzelven eens, wanneer hij het Deftige Dorp minder onaangenaam vond, met of zonder de zomervogels. 't Was, 't bleef stijf: o! bijgeharkt - hij kende daar geen beter woord voor. Het slaafsch-geduldig treuzelen van een harkenden tuinjongen over een saai-recht voetpad tusschen rechtstandig afgesneden grasvelden, achter de duldelooze vervelendheid der stijve, glimmend-zwart ijzeren hekken, verzinnebeeldde hier de landelijke bedrijvigheid, als het forsch-vast-langzame van boerenarbeid die in echte dorpen. De boodschappen-loopende koetsiers met livreipet kenschetsten den loondienst even zuiver; zij waren 's winters wat minder talrijk. Een typeerings-vreugd, enkel van 's zomers, van dagen, dat er bijna geen nacht is, met wolklooze luchten, maar wolken van stof tusschen al het gerij op den straat-

weg, was de vader der smidse, Egberts. Dokteren deed de oude niet meer, ongeneeslijk wist hij zijn jicht; hij duchtte sedert jaren den dood, bewegingloos kromgedrukt in den leunstoel, welke, in de opkamer der smederij, tegen den schoorsteenwand stond gedrongen; waar hij klagen bleef over kou, doch onder alle pijn nijdig beluisterde elk geluid, dat verried of er wel gewerkt werd. Zijn bonte zakdoek, het kwispe-door, zijn pijp met de lucifers en de bijbel moesten steeds op de tafel onder zijn bereik blijven. De twee kleine vensters mochten nooit opgeschoven. Maar in den midzomer zat Egberts plotseling buiten, onder de opkamervensters op stoep, naast de zwarte gaping met roode vuurvlakken der smidse. Een bank, waar nooit een ander op plaats nam; den zakdoek bij zich, de pijp in gebruik meest, zonder het kwispedoor en den bijbel. Eindelooze hitte-middagen zat hij daar, weliswaar onder het dichte looverdak der hooge boomen, doch met de smederij-gloeiing naast, en onmiddellijk vóór zich de stofplaag der vele rijtuigen, aan- en afrijdend bij Westrik of in volle stuiving voorbijgaand. Op zijn gezicht, als vastgehaakt, het lachje van den goedigen, in God geloovenden oude. Maar dan de sport van den jichtlijder Egberts! Hij groette alle dorpelingen. En elke groet was een standsbepaling. Sprekend groeten bleef uitzondering, bewaard voor ‘Dokter’, ‘Daumenee’. Standgenooten kregen een hoofdknik; dienstmeisjes van klanten, jonge kinderen van klanten, een beweging der stramme hand, halfweg van de knie tot de pet. Egberts' dorpsbesef, zijn overtuiging en zijn vernuft, uitten zich in de feilende noch ooit falende, toch uiterst fijn berekende schakeering of graduatie zijner petgroeten. Het minste was een tik aan de pet. Het meeste was, dat Egberts, met van een jichtlijder verwonderlijke vlugheid, opstond van de bank en de pet deed dalen met statigen armzwaai, langzaam doch verrassend behendig. Hoe dringend sommig hekwerk van het kasteel vernieuwing noodig had, dit suprême huldebetoon was langen tijd uitsluitend voorbehouden aan den heer van het dorp, Baron van der Waele. Burgemeester Klincker van Garderen, niet van adel, wel met een freule gehuwd, had zich met een opstaan en de pet afnemen moeten tevreden stellen, totdat zijn zoon het pleegkind en de volle nicht van Baron van der Waele had ge-

trouwd. De wijziging in Egberts' groet bewees, dat voor het dorpsbewustzijn met dat huwelijk der fortuinlooze freule, de van elders gekomen Klincker's tot bij het hoogste aanzien gestegen waren. Door den duur van zijn opstaan, de diepte van zijn pet-afnemen, wist Egberts in de groeten voor zijn luisterrijkste cliënten nog allerhand maten uit te drukken. Dan kwamen de menschen, voor wie hij bleef zitten. Tal van toch nog zeer deftige lieden. Maar sommigen zagen een krenking er in. Dat de tegenwoordige eigenaar van het, een halve eeuw lang door Amsterdamsche patriciërs bewoonde, Lommerlust, toen hij geuren wilde en de mooi-dichte beukenhaag onmiddellijk na den aankoop door een ijzeren hek deed vervangen, zóó gesteld op het, trouwens pas gewonnen, geld zich toonde, dat hij de karwei aanbesteedde had hem de, nu niet meer te boven te komen, geringschatting van Egberts berokkend; al gingen de knechts er voor de kachels en telkens voor allerhand reparatie, de smid dàcht 's zomers aan geen opstaan, wanneer de heer Hovink zijn bank voorbijreed. Zoolang Berkemeier op de secretarie werkte, kreeg hij de handbeweging, iets hooger dan voor dienstmeisjes, welke op een grijpen naar de pet leek, dat op het laatste moment een handwuiving zou zijn geworden; den groet, waar ook de candidaat-notaris, de inspecteur van politie en het hoofd der school mee naar hun stand verwezen werden; en nu hij die leelijke meid van Hovink om d'er centen had genomen, kwelde de smid den kwajongen met graagte, door van onder de ouderwetsche petklep, het hoofd als altijd in den verstijfden nek iets gebogen, hem doordringend aan te kijken en enkel met een knik te groeten.

Ha-ha, Stork, die den smid had zitten begluren in de spreekuurs-verveling van zijn logeeren bij Wedelaar, had later den groet voor Berkie opgemerkt en verheugde zich daar nu kwaadaardig in, terwijl hij, de armen gekruist, over het hard-zand-pad gleed, lekker in de langzame ronding van den achterweg om De Horst heen.

Dorpstype, overlei hij, was ook de stationschef. Wel veel minder uniek dan de smid. Maar sympathieker, want met den schijn tegen. Egberts toonde niet anders karakter, dan door, naar het verheven voorbeeld der van der Waele's, voor een Hovink slechts minachting over te hebben. De

chef toonde weliswaar eigenlijk in het geheel geen karakter, maar verdienen aan de besalueerde deftigheid, als Egberts, deed hij niet. Hij zag er steeds zoo keurig uit, als aan een stationschef in een deftig dorp past; leed daarvoor nog iets méér armoe dan hij toch al zou moeten doen bij een salaris als op dit ambt staat; kreeg misschien op een winter één haas cadeau van iemand die er zeer vaak verzond; had van de deftigheid verder geen voordeel, maar diende, vleide, eerde haar, met een nooit verslappenden ijver van gentlemanlike buigingen en scherpschuttersachtige petsaluten, waarbij nog de fijne attenties kwamen, van plotseling vooruit te schieten om een portier te openen, of een pakjen aan te nemen, of een zakenman, die zich op zijn zomervilla had verslapen, toch nog met den trein mee te helpen. Hij was waard het station in Den Haag te krijgen, de gentleman-chef van het Deftige Dorp!

Zich dwingend tot de afleiding van dergelijk ironisch denken, trapte Stork genoegelijk voort over den eenzamen achterweg. Van het 's winters stille dorp, dat dan in zijn geheel geleek op een ruime woning, waar de menschen uit zijn, doch de dienstboden in de keuken, was dit de buurt der volkomen verlatenheid. Een meisje achter een kruiwagen met haar jongere zusje naast zich, waren de eenige levende wezens die hij ontmoette. Totdat hij op den bestraten Oosterweg kwam, waar de bierbrouwerij van Geerkens indertijd beproefd had vertier te brengen; waar in anderhalve rij aaneengebouwde arbeiderswoningen het minst deftige leven koloniseerde: de enkele overgebleven werklieden van Geerkens, ambachts- en tuinknechts, daglooners. Stork moest hier 's namiddags nog heen, hij had er o.a. een kankerpatient, een verversknecht, en een vrouw die misschien zou geopereerd worden. Toen hij op zijn nadering de dochter der laatste van terzij de woning zag komen, blijkbaar in de meening dat hij zou afstappen, schudde hij het hoofd en riep in het voorbijgaan: - ‘Van middag!’ Hij zei hier goeden dag, groette daar met het hoofd, maakte een cirkel om spelende kinders, en kreeg opeens als een por in zijn denken, toen hij, een daglooner ziende die een kruiwagen plaggen langs zijn woning naar het schuurtje duwde, bedacht, dat daar Gijs van Rooien gewoond had, in het voorjaar naar den Schenkelweg achter het kasteel verhuisd.

Die meid, ze wou maar niet uit zijn hersens! O, die vervloekte Berkemeier! Als het wáár was.... Maar wat wist hij! Hij vermoedde - op grond van wat? Hij verdacht het ploertje, omdat hij, uit de pastorie komend, Dina en Berkie achter elkaar had zien loopen! Omdat het toevallig zoo had getroffen, dat hij, den tuin doorgegaan om zijn fiets te krijgen, terwijl hij het stroeve hek opentrok, beide menschen in het oog kreeg - Dina op de stoep van het huis en, vlak bij aan den anderen kant, Berkie! Dáárdoor was het hem in het hoofd geschoten: - Berkie, de vader van Dina's kind?... Maar och, neen, er was wel meer. Wat kon die zonderlinge verwondering van Berkie, den avond dat hij bij hem had gegeten, toen de vent haar vader voor een vrijer aanzag, anders zijn geweest dan afgunst, omdat er iets tusschen hen bestond?.... Ofschoon.... Hij leek waarachtig gek, combinaties voor een spionnetjes-juf! Toch.... neen, hij wàs niet verliefd, wézenlijk geweest geen dag, al ‘zag ie 'r geern,’ de heerlijke deern, zooals een Vlaam, die een meisje vraagt, zegt. Er was geen reden voor jaloezie, al hinderde het geval hem geweldig.

Zou hij nu met Berkie spreken? En als de kerel dan geen schuld had, er niets tusschen hem en Dina bestond? God, hij raakte gewoon aan het malen! Straks, bij de freules Van Lakervelde, had hij de grootste moeite gehad om zijn gedachten bij de migraine van zijn malade imaginaire te houden, zóó had de blijdschap in hem gebonkt over de vriendelijkheid van het toeval, dat hem even te voren had verhinderd, zijn zekerheid over Dina's toestand onmiddellijk aan Wedelaar te klikken; en nu zou hij wel riskeeren, Dina's geheim aan een vent te verklappen, die misschien er niets mee te maken had, en het dan zeker niet vóór zich zou houden?

Een onderhoud met Dina zelve; ja, dat was het eenige! Dat kon hij, moest hij vragen, als dokter. Ze wist, dat hìj wist, daaraan geen twijfel! Zielig was ook dit voor de meid. Hòeveel angst, hoeveel wanhoopsgepeins zou het haar al hebben gekost, dat willen verbergen, zoo lang als ze kon! En dan opeens aan den dokter te merken: hij weet het, hij heeft het toch aan me gezien. In den haak kon de zaak niet zijn - anders verdween ze om weldra te trouwen. Hier in

het dorp zou ook dat al erg zijn. Maar dat ze bleef, zoolang mogelijk bleef, deed vreezen, dat er geen trouwen zou volgen. Vreemd, zoo'n pracht, dat die daartoe kwam.... God, *als* het Berkie was!.... Arme Mies!.....

Stork omklemde de stuurstangeinden vast. Even deed hij het voorwiel zwikken. Hij zou dien vent dooreen willen schudden!.... Maar zijn honden blaften een welkom, daar hij het grind opreed van zijn erf.

Een korte poos toefde hij voor de hokken, afleiding zoekend, willend - niet vindend.

Toen liep hij korzelig zijn huis in. Het was hem, als stelde hij zich aan, als zag hij zich in een spiegel mal doen.... Was hij verliefd? Op Dina verliefd! Meelij was er in hem, een opstand.... en toch óók iets, als was hij bedrogen, daar zij niets om zijn sympathie gaf. Maar toen zag zijn gedachte haar weer, zoo als ze dien morgen had gestaan: luisterend bij het ledikantje van Jopie, naar wat dokter zei van het kind... en opeens, met geelrood gezicht, achter het witte ijzeren netwerk als weggekropen, daar hij haar aangezien, onverwacht, en gesproken had met de oogen.

Hij verweet het zich niet, maar toch.... Nu zag zij in hem haar ergsten vijand, en hij.... *Als* ze toch maar spreken wou.....

V.

- ..... E male
Al vivo sfolgorar di quegli sguardi
Spera l'uomo ingannato, e mal richiede
Sensi profondi, sconosciuti, e molto
Più che virili, in chi dell'uomo al tutto
Da natura è minor.....

De armen slap neer in de gaping tusschen de beenen, die wijduit gestrekt lagen over den breeden divan; de rug hoog gekromd; het hoofd stijf hangend, of hij pijn in den nek had; liet Berkemeier de verswoorden als druppelen uit moeën mond. Alles aan hem was vadsigheid. Zelfs de divan, waarop hij zat gelijk een zieke die te ellendig is om zich te leggen, leek, matras op lage bank, bij de ongeredderdheid van de

grofplooiende deken en van bonte lappen, los op de kussens, zinnebeeld-mee van slapheid en zwakte. Naast hem stond vinnig de potkachel rood. En hier door het venster, waartegen Stork een stoel had gedrongen, lokte de zon van een wintermorgen, zoel, als werd het vóór Kerstmis lente.

- Italiaansch versta ik helaas niet, zei Stork met nauwmerkbaren spot van deemoed.

- Leopardi, liet Kleestra vallen, het spel van zijn onverschilligheid brekend.

Even hooghartig, besluiteloos zwijgen.

Toen verwaardigde zich Berkie, de beteekenis der woorden te zeggen, gelijk een onderwijzer welwillend; en eraan toe te voegen, dat Leopardi in *Aspasia* vrijwel hetzelfde beweert, als wat Kleestra straks betoogd had, namelijk, dat een man, in een vrouw teleurgesteld, ten onrechte haar verwijten doet, dat zij zich niet heeft weten te verheffen tot het ideale beeld, in de zinsverbijstering van zijn verlangen ontstaan.

Stork dacht met deernis aan de Hovink's. Dat Italiaansch van Berkemeier -- met kinderlijken ijver was er onhandigvaak van gesproken, toen vader Hovink, in de societeit, en de dames, bij dorpsbezoeken, over den aanstaanden schoonzoon nu juist niet met warm ontzag hoorden oordeelen. Hij schréék en wìst veel: kende Italiaansch!.... Om den eenige, die naar Mies had gedongen, toch maar tot het ideale beeld van een betamelijk vrijer te verheffen. En nu diende die groote geleerdheid tot gemelijk geuren met vrouwenverguizing.

- Ik houd niet van Leopardi's verzen, wel van zijn proza, zei Kleestra, zich rekkend.

In zijn pak van bruin katoenfluweel, met laag den hals bloot latend sporthemd, de kleeding, welke hij zomer en winter scheen te dragen en waar hij nooit een jas over aantrok, had hij, de bewoner der Blaricumsche heihut, door welker voegen, volgens Berkemeier's verhalen, de winterwind der vlakte placht te striemen, al den tijd van hun praten geachteloosd om en soms half op het met zijn groote laarzen gedrukte en bijna uit de pijp geduwde potkacheltje; doch nu stapte hij naar het venster, trok het raam omhoog en hurkte neer in de opening.

Berkie, bedenkelijk kijkend, stond op en ging achter zijn schrijftafel zitten. Blijkbaar dorst hij zich niet ver-

zetten. Een golf van frischheid doorvleugde de kamer.

Stork vond de zonderlinge gedragingen van dit vriendenpaar een goede afleiding. Van de pastorie was hij hier binnen geloopen om Mies te vertellen, dat Maurits wat in de zon moest rijden; het zorgzame moedertje bleek al met den wagen weg, doch haar man had hem binnengeroepen, en zoo zat hij tusschen de vrienden, natuurlijk om wederom wijsheid te hooren over *het leven*, afdeeling *vrouw.*

Kleestra had het onderwerp ingeleid, door een kort gesprek tusschen Berkie en Stork, over het uit zijn van Mauritsje, af te breken met:

- U is ongetrouwd, nietwaar?

op een toon van gezaghebbende goedkeuring.

De dokter was er ingeloopen. Zijn met een béétje nijdigheid gegeven antwoord: - 'Ja, tot me spijt', was den vrienden het gretig aanvaarde voorwendsel geweest tot een beurtzang van pessimistischen vrouwenafkeer. Hij, een oogenblik geërgerd, vond er nu genoegen in. Hun praten leek hem zoo'n grappig mengsel van literair-aangeleerd geloof in de nietswaardigheid van heel het bestaan en van kinderlijk-openhartige zelfingenomenheid. Den kinbaard tot twee vlerken gesplitst, koonen en bovenlip baardeloos, het dichtgolvende hoofdhaar in lange lokken tot een helm, toonde Kleestra's blonde kop met den forschen neus werkelijk eenige overeenkomst met Perk's gezicht van voorin de *Gedichten*, waarop Berkie eens verteld had, dat Endymion verheugd was te gelijken. Wat geel, goor-geel, een verarmde Perk, in dat waarschijnlijk lang dienende sporthemd... Met oogen, onverschillig-dof... Hoe zou hij leven op zijn hei? Waar kreeg-ie de lange dagen mee stuk? Familie zond, scheen het, schaarsche subsidie... Wat dreef den jongen tot zulk bestaan? Willoosheid... gedeeltelijk. IJdelheid meer. Maar toch... de praktijk! om dat leventje vol te houden! Alles went, dacht Stork, ook dit; maar ik werd toch liever matroos. Kleestra was vast meer dan Berkie, die niets dan ijdelheid tot stut had en ook daar weinig kracht meer uit haalde, want het was juist de droefheid van Mies, dat er niets, geen novelletjen, afkwam. Zou de lamstraal zichzelf bedotten, werkelijk zich verbeelden waar te zijn, wanneer hij klaagde over het vrouwelijk verlangen naar

moederschap? Mèt Mauritsje was ie juist pas binnen! Mies kon nooit meer van hem af, nu...

Het openen van het raam had stagnatie in het gesprek veroorzaakt.

- Waarom hou je niet van de verzen? vroeg Berkie op ietwat laatdunkenden toon. Blijkbaar verweet hij zich de lijdelijkheid, waarmee hij in December versche lucht tot zijn kamer toeliet.

Kleestra gaf niet onmiddellijk antwoord. Met den rug beproefde hij het raam nog een weinig naar boven te krijgen. Toen, op een toon, alsof nu zijn aandacht eerst kwam tot de vraag:

- Die verzen? Zuiver een kwestie van technische appreciatie, mijn waarde!

De dichter, troevend wie proza schreef... Maar Berkie scheen niet te willen voelen.

- 'k Heb, leidde hij af, laatst toevallig een merkwaardig verhaal gelezen van De Vogüé. 'n Tendenzroman, braaf bedoeld. Betoogend, dat als het menschdom niet langer aan plicht hechtte, de vrouw eerst recht almachtig zou worden...

Triomfantelijk als iemand die wat geheimzinnigs oplossen zal, keek hij van Stork naar Kleestra. Toen:

- Is er geen plicht meer, enkel genot, dan héérscht de vrouw als vreugdegeefster.

Kleestra richtte zich op uit het venster; het sluitend, wijsgeerigde hij:

- Och ja. Iets daarvan is zeker waar. L'homme désire la femme, la femme désire l'enfant - ontneem 'er het kind en je géét 'er niets. Dus kan ze dan eischen wat ze wil.

- Dat is juist het afschuwelijke, barstte Berkie gretig uit. De man loopt de vrouw na, de vrouw'het kind - twee nalooperijen als van zon en maan. De man is middel, niet meer, voor de vrouw. 'k Zie het zoo aan Miesje, hè? Een ander mensch, sinds het kind er is. Dat is het doel en ik ben middel. Twee-eenheid is niet mogelijk.

- Dat wist je toch... sarde Kleestra.

- Wist? Niks wist ik. Men weet door ervaring. En dan is het te laat natuurlijk.

- Nooit te laat, maar... zeur die je bent, je hadt het vroeger altijd over getrouwd-zijn.

- Zeker! Ik droomde van een twee-eenheid.

- Zeg égoïsme à deux, dat is juister. Wie dat wil, moet voorzichtig zoeken! De vrouwen willen geen dilettant zijn. Het Genesis-verhaal van de verleidende slang, die Adam het paradijs heeft gekost, zoodat ie in het zweet van zijn aanschijn moest werken, kan niet door een vrouw zijn bedacht. De vrouw wil, ook geestelijk, wat de natuur wil. Wat jij wenschte, zijn serre-verlangens. Tegen-natuurlijk. Dus uitzondering.

- En jijzelf?

- Ik leef alleen. Juist daarom. Met me poes en me boeken. Jij begeert veel te veel van het leven. 't Is wel te krijgen, maar - tegen betaling. Dokter, heb ik geen gelijk?

- Meneer Kleestra, zei Stork, ik geloof inderdaad, dat u uw levensideaal beter trouw blijft dan de vader van dat snoezige kind daar.

En hij stond op: Mies duwde den wagen voorbij het venster.

- Dokter!?...

- Ja, ik kwam om u. Maar u hadt me raad niet noodig. 't Is uitstekend, dat u geprofiteerd hebt. Winterweer als vandaag is goud waard. Wat ziet ie d'er uit! Me compliment!

Hij stond, bij de open voordeur, gebogen over den wagen, waar, in een wollerige weelde van rose bij wit, het, door de moeder juist uit den sluier ontbloote, forsche ronde kopje lachte met mond en oogen - de groote fluweeloogen van Berkie, nu al!...

De vader en zijn vriend waren in de warme kamer gebleven. De meid stond op de stoep om met den wagen te helpen. Stork lichtte den hoed op en stak het moedertje de hand toe.

- Hè, gaat u dadelijk weg?

- Ik heb al zoo lang zitten praten!

- Waarom blijft u geen koffiedrinken?

- Heusch niet. Het zou voor u ook te druk zijn.

- Te druk? Ik ben blij als ik 'es iemand spreek.

- Nu, u hebt nu meneer Kleestra.

- O, die praat alleen met me man. Die heeft zoo'n dom vrouwtje niets te vertellen.

Stork vond niet dadelijk een antwoord: in den toon kropte teleurstelling op. Hij stotterde iets van spijt en geen tijd, keek nog eens naar het kind en liep weg.

Stommeling, afleiding was dat toch niet, wat hij bij dit vrijwillige oponthoud had gevonden! Integendeel, zij ergerden hem, zij hinderden hem, die twee. En het werkte, het tobde weer in hem, dat Berkie misschien wèl de schuldige zijn kon. Nadat hij, in de pastorie, het korte onderhoud met Dina had gevoerd, was alle gedachte aan Berkie van hem af geweest: zoo rustig had zij hem geantwoord, zonder iets van vertwijfeling, en juist dat had hem getroffen, het hàd hem ontroerd of hij wist niet wat; en in die onklaarheid, het besef, dat hij toch niet zeker was van zijn gevoel, had hij, om niet met verward hoofd bij een patient te komen, bedacht, dat hij even bij de Berkemeier's kon aanloopen, om het jonge moedertje opmerkzaam te maken op het zachte weer, om zich door de poëzie van haar moedergeluk in beter stemming te laten brengen. Toen zij uit bleek, haú hij ook een kwartiertje met Kleestra zich als een afleiding voorgesteld. En nu wrokte en wroette het toch: martelde de mogelijkheid, dat een aterling als Berkie, juist door de kracht van zijn gewetenloosheid, het onheil voor iemand als Dina kon zijn. Stork wist van gevallen, die niet minder onverklaarbaar waren. Wanneer een man zich den tijd er toe geeft - en Berkie had tijd, den godganschen dag -, wanneer hij de overredingskunst kent - en kletsmeiertje kon praten als Brugman -, dan luistert een meisje goedig, gevleid. Wie weet, welke verhalen hij op te disschen wist over ongelukkig-getrouwd-zijn, of wat ook. In de oogen van een dienstmeid gaf het schoonzoonschap van Lommerlust een aureool van deftigheid. Uit het raam van zijn ‘studeer’-kamer had de vadsigert, over het Dorpsplein heen, uitzicht op de pastorie. Berkie's fluweeloogen oefenden invloed: Mies had hem volstrekt niet als noodhulp genomen; nog altijd leek zij sterk verliefd, hoeveel ze van zijn humeur moest dulden en in weerwil van zijn niets-doen, dat haar blijkbaar angstig maakte. God nog 'es toe, als het dan toch zoo was!

Stork stapte voort met grimmigen pas. Het flitste door zijn wrok-gedachten, dat heel zijn beschuldiging van Berkie op niets wezenlijks berustte en, integendeel, door Dina's houding van dezen morgen nog onwaarschijnlijker was geworden. Ook vinnigde er in hem iets als nijdige spot met zichzelf, omdat zijn belangstelling in Dina's ongeluk voort-

kwam uit een halve-verliefdheid, waar hij zich nu vooral voor moest schamen. Doch het zat er, hij kon niet anders, en met angstig verlangen dacht hij aan den avond, wanneer zij bij hem aan huis zou komen

Zij kon er omstreeks half acht zijn. Op haar uitgaansavond hielp Leida meestal met het uitkleeden; dat wist Stork uit de weken van het logeeren. Op de fiets ging hij na den eten nog naar ééne zieke. Daarna had hij niets meer te doen. Aan de meid-huishoudster zeide hij, dat Dina uit de pastorie hem moest spreken en nu in den avond zou komen, omdat zij overdag geen tijd had.

Vóór zijn schrijftafel, met de courant, wachtte hij af. Hij las.... en las over.... werd boos om zijn zwakheid, maar wist zijn gedachten niet te beheerschen.

Het eenige, dat hem tevreden liet, was de manier, waarop hij des morgens met Dina had gesproken. In de ontbijtkamer, waar zij alleen was. Op den toon van den dokter, bloedverwant van haar meester; maar tevens vriendelijk-medelijdend.

- Je weet, dat ik je geheim nu ken. Met niemand zal ik er over spreken, voordat ik je zelf heb gesproken. Hier kan dat niet. Heb je 's Woensdags niet je vrijen avond? Kom dan van avond even bij mij.

Dat háár toon hem had verrast, had zij onmogelijk kunnen bemerken.

Ook straks zou hij zich wel beheerschen. 't Was al erg genoeg, dat hij nu zijn gedachten niet meester bleef.... Hij liep nog even naar de honden. Bij dat lawaai, vóór die bewegelijkheid, voelde hij altijd zich flinker.

- Geboren dierentemmer, had Van der Burgh gespot, toen hij hier logeerde.....

Met de stallantaren voor zich uit lichtend, keek hij enkele dingen na. Toen hij de huisbel hoorde, bleef hij lanteren op het plaatsje in de koude duisternis. Tot Cornelia het hoofd om de achterdeur stak: dat daar het meisje was uit de pastorie.

Zij stond in zijn kamer bij de deur. In een zwarte japon en met mantel en hoed. Haar oogen keken nu wel vreemd.

- Dag Dina.... en hij noodde tot zitten. - Het doet me genoegen, dat je bent gekomen. Je begrijpt.... wij dokters, we zien wel eens dingen, die men ons nog niet wilde

zeggen. Ik heb er eigenlijk niet mee te maken, zoolang jijzelf mijn hulp niet vraagt. Maar.... gegeven mijn verhouding tot Dominee en Mevrouw, wist ik toch ook niet, of ik mocht zwijgen. Daarom verzocht ik je hier te komen. Dat kàn ook in jou eigen belang zijn. Want goed, gezond is het niet wat je doet.

Eerst zweeg ze en keek even, angstig, hem aan. Toen vroeg ze met iets waarlijk-verwonderds:

- Wat ik doe, Dokter?

- Ja, zooals je je kleedt. Blijkbaar zoo, dat men het nog niet veel aan je ziet.

Nu bloosde ze en nu was ze prachtig.

- Weten je ouders al van de zaak?

Droef keek ze op en schudde van neen.

- Weten ze niets? Ook je moeder niet. Hoe kun je het zoo geheim houden, meid? Maar.... waarom hou je het geheim?

Zij zweeg. Met de hand veegde zij, zenuwachtig, langs mond en wang. Zij was veel minder op haar gemak, dan toen ze, in hun korte onderhoud van 's morgens, zich bereid had verklaard naar hem toe te komen.

- Ik vroeg je daar meer dan ik hoef te weten. Eigenlijk, omdat ik je graag zou helpen. Samen met je een oplossing zoeken. Maar.... dit mòet ik weten: hoe lang ben je zwanger?

Aarzelend zei ze zeer zacht:

- Augustus.....

En nu kwam weer de hand aan de wang, de andere tastte naar haar zakdoek. - Ze schreide.

- O, ik dacht dat het langer was.

Ze keek hem aan en schudde ontkennend. En sprak opeens luider:

- As u wachte wou tot Kers'mis. Met Kers'mis magge m'en ou'ers 'et weten en Mevrouw en Domenee.

Dat was weer de toon van 's morgens. Over twaalf dagen dus?.... Wat kon dat zijn? Nìet Berkemeier. Want het wilde iets zeggen van trouwen. Een huwelijk waar dàn van kon gesproken.

- Best Dina, dáár heb ik natuurlijk niets tegen. Alleen raad ik je dringend aan: wees voorzichtig in je bewegingen, met optillen van zware dingen en zoo. En vooral, rijg je niet

sterk in. Heusch, dat is heel slecht.... voor later.... 't Beste.

En hij stak haar de hand toe. Belde. Cornelia liet haar uit.

Dus - ze trouwde. Er was wel een vader. Hij met zijn Berkemeier-nonsens! Een patsertje, maar niet zóó'n Don Juan. Ze trouwde.... een palfrenier of zoo, of een soldaat, die met Kerstmis thuis kwam. Nu, 't was goed zoo.....

Hij belde om thee, en stak een sigaar op.... en voelde iets schrijnen van afgunst - van leegte.

VI.

Het sneeuwde, almaar bleef het sneeuwen. 't Was of het dorp werd ingesneeuwd. Er was geen uitspansel meer, geen ruimte; de sneeuw, en altijd door de sneeuw, daalde, drukte, warrelbenauwing, dreigde, netwerk ondoorzichtbaar, met eindelooze veelheid van vlokken de lucht te verstoppen, het dorp te bedekken.

't Maakte Jopie Wedelaar bang. Hij keek er naar in de kinderkamer, telkens weer liep-ie weg van zijn speelgoed en bleef vóór het venster staren naar boven, naar die grijsheid van wit gewemel, die hem duizelig maakte en bang.

- Kom nou Joop, had Dina gezegd, omdat Loes zich verveelde, wanneer hij niet meedeed.

Maar Dina zelf speelde evenmin mee. Straks was ze schreiend naar de wieg van slapenden Wim, in de andere kamer, geloopen, zoodat Loes, die Goudhaartje Zondagsche kleertjes wilde aandoen, de ontkleede pop zóó maar op 't poppewiegje gelegd had en met oogen van bedenkelijk vragen zwijgend vóór Joop was komen staan. Joop had boos tegen haar geknikt, met de hand haar afgewezen:

- Welke jurk doe je Goudhaartje aan? Kind, dat is een zomerjurk, had hij gezegd, zoo, dat Dina zou hooren.

Zij mochten immers niets laten merken, nu Dina 't blijkbaar niet weten wilde, dat zij ieder oogenblik moest huilen. Maar 't was geen prettige Kerstmorgen! Moes en Leonard naar de kerk om Papa te hooren preeken, zij alleen thuis met Dina die huilde, en buiten die angstig-makende sneeuw, waardoor je nu zelfs de kerk niet zien kon.

Joop hoopte maar, dat zij van-middag toch naar den kerstboom op Beuk-en-Beek zouden mogen. Freule Constance

had gisteren met Moes afgesproken, dat zij om half twee het rijtuig zou sturen; maar nu het zóó sneeuwde, zou het nu mogen? Dina leek er niet gerust op; straks zei ze:
- Als het maar mag, ik weet niet.....

- Dien, we gáán va' middag toch?.....

Onder de vraag zich omgekeerd hebbend, was Joop verbaasd de meid niet te zien. Loes, die al aan Dina's huilen gewend was, zat midden in al het poppengoed, nu met Erica op schoot, en wees met het hoofd naar de tusschendeur, die tot Joop's ergernis was gesloten.

- Dien! riep hij plagerig.

Maar nu berispte Loesje hèm. Als Dina liever alleen wou zijn. Omdat ze elke' keer moest huilen.

- Och, zei Joop. Hij verveelde zich. Nee, 't was niets geen prettige morgen. Hij had zich zóó op vandaag verheugd. Moes had gisteren heerlijk verteld van Onze' Lieve' Heer's geboorte. 't Was toch een feestdag, maar hè, van morgen... In prentenboeken had hij geen lust, hij gooide op tafel een blokkendoos om, maar daar waren twee blokken van weg, hij wist niet waar hij ze had gelaten, dus kwam hij naar Loes en haar poppengoed, om maar weer met haar mee te spelen.

Maar nu verscheen Dina met Wim op den arm en zei, dat net de kerk gedaan was, en bijna dadelijk werd er gebeld. Dien zette Wim in zijn tafelstoel en repte zich weg naar benee, naar de huisdeur. Even later stond Moes in de deur. Met hoed en mantel, maar heel niet besneeuwd. Moes had de sneeuw al afgeschud. Zij vroeg van alles en Dina gaf antwoord. Dina huilde niet meer; zij lachte, toen Wim Moe's mooien hoed wat scheef trok.

Joop vroeg, slim: ‘Moes, *hoe laat* gaan we?’ En Moes zei: ‘Na de koffie’ - dus wèl!.....

Met Leo's binnenkomst werd het volmaakt. Leo was Joop's lievelingsbroer; Joop was vol bewondering voor hem, omdat hij knap was en ook erg sterk. Onbegrijpelijk sterk was Leo. Uit de breede vensterbank in de eetkamer legde Leo het kussen weg, boog zich, steunde met de handen op den rand van de vensterbank en hief zich dan op, beide beenen in de lucht. Lang kon Leo zoo omgekeerd blijven en nog nooit was hij met een voet in een ruit gekomen, waar

Moes zoo bang voor was elken keer. Hoe knap Leo was, wist Joop van Papa, die altijd zei: als jij ook zóó knap wordt. Herman was toch ook heel knap, maar Joop hield niet zooveel van Herman, die nooit met hem stoeide, geen lekkers meebracht en hem nog maar één keer op zijn fiets had laten zitten, terwijl Dien er bij had moeten loopen en Joop van twee kanten was vastgehouden. Nu zijn vroolijke, vriendelijke broer Leo, die nooit zoo bang deed en hem wel liet staan op zijn schouders, al meer dan een week over was uit Delft, kon het Joop niet heel veel schelen, dat Her', tegen de vroegere afspraak, met de Kerstvacantie in Edinburg was gebleven. 't Speet hem enkel voor Papa, die, zooals Dien hun had verteld, het erg naar vond, dat Her' niet kwam. Papa keek toch al zoo vaak bedroefd, om menschen in 't dorp die zondig deden. Joop' had medelij met Papa, die juist zoo had verlangd naar Her'.... Maar nu met Leo in de kamer.... Leo die van de sneeuw vertelde, hoe de kerk er had uitgezien, door wat de menschen mee binnen brachten; hoe de koetsier op het rijtuig van het kasteel een sneeuwen pelskraag had gedragen; en hoe de koster had gejammerd, omdat ze met z'en drieën hadden moeten trekken, toen er maar geen geluid uit de klok kwam.

Dina was naar beneden gegaan om voor de koffietafel te zorgen; na mantel en hoed te hebben afgelegd, zat Moes bij Wim zijn tafelstoel..... daar kwam Leo, die even was weggeweest, de kamer in, heel vreemd, voorzichtig.... en Loes, die juist keek of Goudhaartje nog sliep, werd heerlijk ingezeept met sneeuw. Wim kraaide van pret en riep: ‘'neeuw, 'neeuw’, hij kon nog de meeste woorden niet zeggen; Joop vond het van Leo een prachtig idee, maar stond er wat beteuterd bij: hij had wel heel graag *meegedaan,* was dolgraag ook wat sneeuw gaan halen, maar ja, hij wist wel, dat het niet mocht, hij kwam bij geen open ramen 's winters, omdat hij da'lijk verkouden werd.... Loes, die eerst boos was, omdat de sneeuw op Erica en Goudhaartje was gevallen die sliepen, vond Leo ook een dol-aardigen broer, en toen hij naar zijn kamer gegaan was, raapte ze, met Joop, de plokjes sneeuw bijeen, en die twee ravotten daarmee, tot Moes het ten slotte méénens verbood. Moesje beknorde gelukkig niet erg. Goudhaartje's prachtige zijden haren leken wel een beetje bedorven.

- Waar blijft Dina toch, zei Moes. Het was ook al laat, er moest koffiegedronken, juist vandaag wat vroeg om den kerstboom.

- Loe, let jij eens even op Wim. Zal Wimmie zoet zijn, zoet blijven zitten?

Moes wilde zelve naar benee' gaan, ze was bij de deur, maar daar ging die open en neef Stork stond op den drempel.

Neen maar, wat zag die er mal uit! Hooge waterlaarzen droeg hij en in zijn haren zat nog sneeuw.

- Mag ik binnen komen, zoo nat? Ik kom even naar de kinderen kijken en je gelukkige Kerstmis wenschen. Wat een sneeuw, hè?.....

Neef vertelde, dat hij, te voet, naar het Veld geweest was, om een vrouw, die daar erg ziek lag.

- Blijf je koffiedrinken? vroeg Moes.

- Zoo uitgedost? In de pastorie! Nee, ik kom maar even kijken, omdat je man me heeft binnengeroepen.

Moes zei, dat ze gauw naar beneden moest; 't was toch al laat voor het koffiedrinken, omdat straks het rijtuig kwam voor den kerstboom.

- Blijf toch...

Nu goed, Neef zou blijven.

- Herman zal wel dadelijk komen. Hij rust even, na de preek.

- Ja, ik heb hem al gesproken. Maar ik heb het hier goed bij de jeugd...

Neef viel, naast Wim, op den stoel van Moes neer, en liet zich door Loes van de sneeuwpret vertellen. Achter hem, tegen de tafel aan, stond Joop en drong zich dichter op en vulde Loes' berichten aan; Neef, zich omkeerend, zag de blokken, en begon er een poort van te bouwen, waar hij al gauw voor te kort kwam.

Toen kwam Dina de kamer binnen en Neef stond op.

- Gauw voortmaken, commandeerde Dina de kinderen, maar ze liep tegen de poppenwieg aan, die omviel met de poppen er uit.

Dina deed toch zoo raar, vanmorgen. Zij had nu een erge roode kleur en je zag aan haar oogen, dat zij gehuild had. Daarom zei Loes ook maar niets van de poppen, die hard op den zeilvloer waren gevallen.

- Voortmaken, zei Dina, barsch, nog eens.
Neef was al vast naar beneden gegaan.

Ook Stork had de meid in de oogen gezien. En plotseling zich herinnerd: Kerstmis!

Den eersten tijd van zijn verblijf in het dorp zou hij op een dag als dezen de pastorie gemeden hebben. Wedelaar had zich gegriefd getoond, omdat Stork nooit naar de kerk ging. Eens op een avond, bij Stork aan huis, was het tot explicatie gekomen; daarna had lang vervreemding gedreigd, vooral ook Aleida had koel gedaan - totdat een ziekte van Jopie de natuurlijke aanleiding werd tot dagelijksche gemeenzaamheid, de bron van nieuwe wederzijdsche hartelijkheid. Nu was de verhouding, zooals zij zijn moest. Toch zou Stork niet juist op Kerstmorgen, onmiddellijk na den dienst, besneeuwd en bemodderd hebben aangebeld, als Wedelaar, voor het straatraam van zijn studeerkamer staande, niet zelf hem gewenkt had, binnen te komen. Inderhaast had hij verteld van vrouw Helmos in Het Veld, die wellicht niet den nacht zou halen; en was daarna, opdat Wedelaar rusten kon, naar de kinderkamer overgestoken.

Toen Dina hem de deur open deed, had hij het, met sneeuw afstampen op de mat, te druk gehad om op haar te letten; maar nu wist hij: vandaag zou het zijn - en ze had oogen, rood van het schreien.

Zijn neef en nicht waren merkwaardige menschen. Wedelaar, met zijn sterken bril, zag zóó weinig van het aardsche; en Aleida bleef, moeder van drie kinderen, zelf zoo argeloos als een kind, of eigenlijk nog argeloozer. Dat er aan die meid met 'er behuilde oogen iets haperen kon - geen van beiden vermoedde het! Toch had Dina met die zwarte japon, die haar veel te nauw werd, allerminst een gewoon figuur. Goed vertrouwen doet zoo veel - 't heele dorp had al lang kunnen *zien*, máár de meid uit de pastorie, wie zou die van iets raars verdenken!.....

De haast verontrustte de koffietafel. Stork had er al van gemerkt op de trap, toen Leo met haakbeenen langs hem heen schoof, om zijn vader te vragen toch gauw te komen.

- Waar blijft Wedelaar nu! klaagde Aleida.

Naast haar stoel staand en telkens zich omwendend naar het dressoir, beredderde zij, niet zeer handig, de bijzonderheden van den disch, maakte bordjes voor de kinderen klaar, telde gesneden boterhammen.

- Ga toch zitten, noodde zij Stork, die uit bescheidenheid keek naar het sneeuwen. - Als Dina nu maar kwam! klaagde toen weer, kinderlijk, haar ongeduld. En als vond zij verontschuldiging noodig: - We hebben natuurlijk maar ééne meid thuis....

- Kan ik hèlpen? lachte Stork.

Doch 't rumoerde in de gang: Loesje duwde tegen de kamerdeur, zoodat het slot opensprong, en achter haar aan kwam Leo met Joop op den rug.

- Moes, ik ben zóó de trap afgedragen!

- O Leo, wees toch voorzichtig! En komt Papa nu nog niet?

Toen Dominee, even later, gebogenshoofds, stil binnentrad, was er achter hem, grooter, ook in het zwart, doch met de witvlak van Wim voor zich uit, Dina, die niet haar *démarche de reine* had, die ook het hoofd gebogen hield en zich in het neteldoek der kinderjurk scheen te verbergen.

De zenuwachtigheid harer mevrouw bespeurend, zei ze zacht, als om zich over wegblijven te verontschuldigen, dat het goed voor Joop en Loes was klaargelegd.

- Ja, maar, help ze nu, schenk jij eens melk in, ongeduldigde Aleida.

Stork besefte dat zijn tegenwoordigheid de arme meid verlegener maakte. Had hij zich rekenschap van haar toestand gegeven, vóórdat Aleida hem noodde te blijven, hij zou zich aan zijn aanvankelijke weigering gehouden hebben. Dat die Aleida zoo slecht huishouden kon. Een lunch van krentenbroodjes en witbrood met koek of rookvleesch, voor de volwassenen koffie, voor de kinderen melk - en een huismoeder, wie daarbij haar taak te zwaar was! De botervloo bleek niet bijgevuld; Wedelaar had, met kippige oogen, wat er nog in was bijeengeschraapt om onvoldoende zijn broodje te smeren, en Dina moest naar de kelderplank, opdat Aleida zelve kon eten.

- Als de kinderen maar klaar zijn, zei ze moederlijk onbaatzuchtig.

Doch terwijl ze sprak, stootte Wim met zijn bord tegen de kroes die op het blad van zijn tafelstoel stond, en van de gestorte melk kwam er een scheut over Loesje's tabouret.

Het meisje wipte van haar kruk en keek pruilend, of ze zou huilen.

- Och, nu dat nog! je nieuwe jurk! klaagde demoeder.

Stork stond al bij het kind. Hij tilde haar boezelaar op, hield die van het rokje af, 't meeste was op den boezelaar gevallen; het lichtblauwe rokje was alleen aan den rand een beetje bemorst.

- Geef 'es 'en doek!

Leo liep naar den hoek, waar de theedoeken hingen. Doch nu kwam Dina met de boter, en als was ze verheugd zich verdienstelijk te kunnen maken, knielde ze bij Loesje neder en ontdeed haar handig van den druipenden boezelaar en begon toen hard te wrijven met den doek, door jongeheer Leo haar toegereikt. Na een oogenblik trok ze het rokje in plooi:

- Nie' erg, besloot ze; je zie 'et háást niet.

- Maar geeft melk geen vlekken? vroeg Leo.

- Het is flanel, hij kan gewasschen.

Terwijl ze den jongeheer antwoordde, keek Dina op en haar oogen ontmoetten die van Stork. Snel bukte ze zich weer over Loes heen.

- Kàn ze hem aanhouden? vroeg de moeder.

- Jawel, Mevrouw, ziet u maar. En Dina draaide het meisje zoo, dat Mevrouw den kant van de bemorste plek zag. - Eet, onder de hand! zei ze tegen Loesje.

- Hè ja, ben je nog niet kláár? beaamde de moeder zenuwachtig. - Stork, een broodje? bood zij den bak.

De aanbieding volgde zoo grillig op het verwijt aan het kind, dat Stork lachend met een knik bedankte.

- Maar wat heb je zelf gegeten? Niets....

- Jawel, een beschuit. Genoeg! lachte zij, niet beleedigd, terug. En daar ook Wedelaar en Leo bedankten: - Willen we danken? Dan ga ik naar boven.

Hoewel Loesje nog met een stuk boterham zat, zeiden zij en Jopie hun dankgebedjes en men stond van tafel op. Alleen Dina bleef, tusschen Loes en Wim, zitten.

- Zorg jij voor jezelf? Klee' je Joop en Loes maar vast

aan? En dan breng je Wim naar bed hè? Spreek je goed met Neeltje af?

Toen keek ze op de klok. 't Bleek twaalf minuten over eenen.

- Ik moet me haasten. Man, maak jij je klaar?

Wedelaar stond bij het raam, een tractaatje in de hand.

Leo bood neef Stork een sigaar en nam er zelf een.

- Ga jij niet mee naar den kerstboom?

Leo knikte glimlachend van neen.

- Je zou ook niet meer in het rijtuig kunnen, bemoeide Jopie zich gewichtig.

- Kleine aap, als jij dan 'es thuisbleef. Zullen wij dat heer 's jonassen, Neef?

Joop wilde vluchten, doch liep aan tegen Dina, die juist was opgestaan. En Stork, die het kind grijpen wilde, zag weder de meid recht in de oogen en weer wendde zij verschrikt zich af. Zij duchtte hem nu als haar aanklager! En hij voelde slechts medelij. Nog een, die voor haar domheid ging boeten. Hoe haar te helpen? - Eerst moest hij *weten.* Als ze nu spreken wou, zou hij zien. - Hoe haar vandaag alleen te spreken? Ze had haar uitgaansdag. Zou hij haar zeggen?...

Daar kwam Aleida binnengedribbeld in zondagsstatie van domineesvrouw; haar deftigheid verklaarde de onrust der koffietafel; Aleida ging uit; met de kinderen uit; als domineesvrouw zou zij, met man en kinderen, op Beuk-en-Beek vooraanzitten bij het christenfeest der liefdadigheid voor jeugdige arme zondagsscholieren; zij, zelve freule geboren, maar arm, nu de ega van een gansch onadellijken weleerwaarde, naast de rijke freules Van Lakervelde. Sterk moest zij haar maatschappelijke minderheid beseffen, daar het aanzien dezer oude jonkvrouwen dermate werkte op haar ontzag, dat zij, uit louter angstvallig hunkeren naar dit kerstboomfuifje met onderdanige tuinknechts- en andere christenvolkskinderen, het vadsig-hobbezakkerige van haar daagsche wezen werkelijk onder den invloed van een feeststemming scheen kwijtgeraakt. Wel een figuur voor dit deftige dorp: - mindere adel, uitgehuwelijkt aan de geestelijkheid, welwillend tot den hoofddisch genoodigd, wanneer voorname adel hof hoorigen een feest bereidt. Voorname adel, oftewel

Amsterdamsche neringdoenden uit de *gouden* eeuw, toen tien jaar fortuinlijk reedens de ijdelheid van een ambachtsheerlijkheid in 't vrijgevochten gemeenebest mogelijk maakte - voortlevend in twee migraine-patienten. Aleid één dag niet moe van dikte; Aleid één keer op haar *qui vive* - doch voor de geheime moederschapswanhoop der vrouw, die dag en nacht moest klaarstaan om aan te vullen wat haar zwakte aan moederzorgen te kort schoot, stekeblind, als een mol in het zonlicht.

Stork betrapte er zich op, dat hij van ergernis op de vensterruit tikkerde en, onmiddellijk zich omwendend, gaf hij de schuld maar aan het weer en beklaagde Aleid, dat zij daar nu door moest.

- Het rijtuig van de freules komt, Neef! wijsneuzigde Joop, terwijl Dina hem in zijn jasje stak.

- Zoo, jongen!

Kind uit het Deftige Dorp! Spottend zag Stork op het knaapje neer en toen hij opkeek, zag hij in Dina's oogen, die hem wat minder schuw leken, nu. Of... was wat hij meende te zien, verbeelding?

- Jij treft het ook niet voor je uitgaansdag, zei hij, glimlachend, met iets opzettelijk gewoons en kalms in zijn stem.

Zij trachtte te glimlachen, verbleekte, en bukte zich over Mevrouw haar handschoen, dien deze op den grond liet vallen.

Had zij zijn bedoeling begrepen? Ze zou hem toch niet van wreedheid verdenken!?... Stork verweet zich, dat hij uit half-verliefderig medelijden met die knappe meid dreigde sentimenteel te worden. Gelukkig kwam juist Wedelaar binnen. Hij zou nu maar afscheid nemen. Morgen liep hij wel eens aan en kon dan beproeven met Dina te spreken.

- Wil je niet meerijden dat eind? vroeg Wedelaar.

- Och nee, dank je, dan zitten jelui te nauw... Dank je wel! vriendelijkte hij er nog op. Herman was toch altijd goedig.

Toen hij in de gang, eenigszins voorzichtig om er geen vuilen boel te maken, zijn nog druipenden jekker omsloeg, vleugde er achter hem een gerucht aan en een fluisterstem angstigde:

- Dokter!...

Dina stond bij hem.

- Ik sméék u, Dokter, zegt u het nog niet, hier in huis... De dokter wil ik alles wel zeggen... Maar ik smeek u...

Zij stokte in tranen.

- Kalm! verraad jezelf nu niet! Ik zwijg, dat belóóf ik je.

Vol dankbaarheid zag zij hem aan.

- Zòu ik Dokter 'es magge spreke?

- Wil je straks? Ik ben thuis van middag.

Hij dacht: De sneeuw, een vèr eind om. Maar ze liep immers toch naar haar ouders...

Met een knik gaf zij het antwoord. Buiten rinkinkten paardebellen, was gedreun en getrappel, gedempt door de sneeuw. Stork opende de huisdeur, terwijl hij aan het stemmengeluid achter zich bespeurde, dat de wachtende feestgangers het rijtuig hadden gehoord.

(Wordt vervolgd).

J. DE MEESTER.

Wat Goethe niet zag in Sicilië.

II.
Het morgengloren van een nieuwen dag.

Wie slechts verpoozing zoekt voor ledige uren, sla de volgende bladzijden over. Want hij zal aanhooren vele klachten, getuige zijn van veel ellende, om eerst heel tegen het einde een juichtoon te vernemen.

Evenals het eerste bedrijf van Puccini's *Tosca* gebouwd is op vier kerkkloktonen, die - in den aanvang - luchtig zwevend boven de muziek, weldra er zich onheilspellend indringen steeds krachtiger en krachtiger zang en handeling voortstuwen naar de catastrofe, om eindelijk orkest en stemmen mede te sleepen in een oorverdoovend fortissimo, zoo ook is het geheele sociaal-economische leven in Sicilië gebonden aan een viertal verschijnselen: *latifondo*, wanbestuur, armoede en emigratie.

In elke andere volgorde kan men drie dezer woorden schikken, mits slechts het laatste: emigratie, onveranderlijk latende op zijne plaats. Want dit is het tooverwoord, dat Sicilië uit dien wanhoopscirkel zal verlossen. Maar de overige kunnen naar willekeur verplaatst worden, zóózeer oefenen zij op elkander wisselwerking uit. De latifondo - het groot-grondbezit - deed zoowel de armoede toenemen, als deze op hare beurt groeien deed de latifondo. En het wanbestuur - ten deele een gevolg van armoede en latifondo - heeft beide bevorderd.

Sommigen zullen er wellicht nog bij willen voegen de *mafia*; een verschijnsel evenzeer siciliaansch, als de *camorra* napoli-

taansch. Doch de mafia, al is haar invloed geenszins onbeteekenend, is slechts het gevolg van een gevolg, geen primair verschijnsel, en kan dus eerst behandeld worden, als al het overige is verklaard.

I.

't Zoude verkeerd zijn om - zich herinnerend het beruchte gezegde: dat de ondergang van het romeinsche rijk is toe te schrijven aan het groot-grondbezit - ook aan den siciliaanschen latifondo een zoo noodlottigen invloed toe te kennen. Feitelijk is het groot-grondbezit op dit eiland niet zoo héél groot, kan geenszins in vergelijking komen met het romeinsche; ja, is zelfs zéér bescheiden, vergeleken met wat heden ten dage in andere europeesche landen enkele personen of geslachten bezitten. Zoo heeft de oostenrijksche vorst Schwarzenberg in Boheme landgoederen in eigendom ter oppervlakte van 178.000 hectare; in Pruisen de prins van Pless 70.000 hectare, en alleen in de oostelijke provinciën van dat koninkrijk bezitten 43 grondeigenaren ieder meer dan 10.000 hectare. En hoe uitgestrekt zijn niet de eigendommen van sommige leden van den britschen adel!

Aangezien de grondstatistiek in Italië nog in de kinderjaren verkeert - *disgraziamente manca in Italia*, schrijft de delegato tecnico, prof. Lorenzoni - kan ik geen nauwkeurige cijfers geven; doch neemt men als kleinste afmeting der latifondi een landgoed aan ter grootte van 200 hectare, dan blijkt, dat er 1400 latifondi worden gevonden op Sicilië. Deze beslaan te zamen 718.000 hectare - ongeveer ⅓ der geheele oppervlakte van het eiland. Gemiddeld derhalve is een latifondo niet grooter dan 500 h.a., al is op een dergelijk middelen Stieltjes' geestige opmerking toepasselijk: dat even verre schoten links en rechts van de roos, te zamen nog geen treffers maken![1)]

Trouwens, niet zoozeer de afmetingen, als wel het karakter van den latifondo is het eigenlijke criterium. Op den tocht

1) Soms behooren meerdere latifondi aan eenzelfden eigenaar of (bijv. door versterf) aan eenzelfde groep van eigenaren. De 1400 latifondi zijn zoodoende de eigendom van 787 personen en groepen -, gelijk uit de navolgende tabel blijkt, welke is opgemaakt uit gegevens verstrekt door de ontvangers der directe belastingen.

Afmetingen der latifondi	**Aantal eigenaren.**	**Totale oppervlakte.**
200 tot 1000 ha.	614	335.000 ha.
1000 tot 2000 ha.	103	140.500 ha.
2000 tot 4000 ha.	51	132.500 ha.
4000 en meer	19	110.000 ha.
	787	718.000 ha.

van Catania naar Palermo, door het binnenland, zijt gij zonder het te bemerken, door reeksen latifondi gespoord; want dáár overheerscht het groot-grondbezit; de vruchtbare kustlanden, die ook een geheel andere, intensievere bewerking vorderen, zijn daarentegen in vele kleine eigendommen gesplitst. Maar in die boom- en waterlooze vlakte is slechts één cultuur mogelijk, en wel de graanbouw. En deze kan, zoowel wegens de gebrekkige middelen waarover de landbouwer beschikt, als omdat niemand voortdurend in die troostelooze eenzaamheid kan en wil wonen, slechts op een bepaalde wijze gedreven worden. Daaruit heeft zich de latifondo ontwikkeld.

Het eigenlijke kenmerk van de latifondo ligt in de wijze van bebouwing: den wisselbouw. Beurtelings brengt zulk land graan voort of ligt braak en dient als stoppelweide; eerst in den lateren tijd worden ook peulvruchten geteeld en klaver gezaaid. Vanzelf kunnen landgoederen, waarop een dergelijke wisselbouw gedreven wordt, niet al te geringe afmetingen bezitten; van daar dat bij het statistisch overzicht 200 hectare inderdaad als minimum kon worden aangenomen. En even noodwendig is een éénhoofdig bestuur. Beide zijn zóó zeer bestaansvoorwaarden, dat wanneer een latifondo aan verschillende erfgenamen vervalt, het landgoed niet gesplitst wordt, doch een hunner tot beheerder wordt aangesteld en gezamenlijk de vruchten worden genoten.

Uit den trein gezien, schijnt het geheele binnenland één onmetelijk latifondo: geen wegen, geen heiningen, niets wat op eenige scheiding gelijkt. Slechts hier en daar een steenklomp, welke bij scherper beschouwing blijkt door menschenhanden gemaakt te zijn. Doch de nauwelijks in kleur en materie van den grond te onderscheiden muren hebben geen vensters. En geen tuintje, geen hegje, geen boompje, geenerlei beweging er om heen, verraadt bewoning.

Van dichterbij gezien, is die *baglio* of *casamento:* 'het Huis', een gesloten vierkant; een soort fort, gebouwd om een open hof, waarin zich een waterput bevindt. De voorzijde dient tot woning van den *padrone*, de andere zijden worden ingenomen door de stallen en de magazijnen, alsmede door de verblijven van het zeer kleine vaste personeel en een groote keuken - welke minder voor het bereiden van eten dan wel voor de kaasmakerij dient.

Vertaal niet *padrone* door landheer! De landheer zou waarlijk niet in zoo'n schamel verblijf willen huizen. Al naarmate zijne gegoedheid, woont hij ergens op een feodaal kasteel, of anders in een paleis in stad. - En is hij héél rijk: te Rome. Sommigen hebben hunne bezittingen zelfs nooit gezien! Bezoekt zoo'n heer een enkele maal zijn goederen, dan is dat een heele gebeurtenis. Een groote schare gewapende mannen te paard wacht hem op aan 't spoorweg-station. Is hij héél deftig, dan zijn zij allen in zijn livrei gestoken. - Zoo eischt het de feudale traditie en... de veiligheid. Dan stijgt de landheer zelf te paard - want de wegen zijn meerendeels ongeschikt voor voertuigen - en zoo trekt de schilderachtige troep naar het huis, waar de boeren den heer opwachten, gunsten vragen, hem hunne geschillen blootleggen - en natuurlijk breed uitweiden over hunne grieven tegen hunnen eigenlijken dwingeland: den *gabelotto,* den groot-pachter.

Want de landeigenaar exploiteert hoogst zelden zelf of door een rentmeester. De gewoonlijke tusschenman is de groot-pachter. Deze trekt in het landhuis, drijft zelf den bouw of verpacht opnieuw, doch nu in onderdeelen, aan de boeren: de *contadini.* De deftigsten dezer zijn de *borgesi*, de afstammelingen der oude allodiale boeren, die nog een stukje land bezitten en een paar trekossen of muildieren. Maar grooter in getal zijn de *mezzadri* of *metatieri*, die voor halve rekening den grond bebouwen.

Alle dezen hebben echter hulp noodig bij het bewerken van den grond en het inhalen van den oogst. Zoodoende maken de daglooners, de *giornalieri*, de grootste helft uit van de landbouwende bevolking van Sicilië.

Meermalen wordt nog een tusschenschakel aangetroffen: de groot-ondernemer, *lo speculante*, die twee of drie latifondi

huurt voor eenige jaren en deze dadelijk aan kleinere *gabelotti* afstaat. Hij heeft dan verder niets te doen dan te zorgen dat zijne huren inkomen, opdat hij op zijne beurt zelf intijds zijn pacht kunne afdragen,[1)]

En geheel op dezelfde wijze handelen de kleinere grondbezitters, wier eigendommen noodzakelijk nabij de kust zijn gelegen: de *borghesi* of 'stadbewoners'. (Niet te verwarren met de borgesi, hierboven genoemd). Deze, door den Siciliaan zeer eigenaardig betiteld: *capeddi* - hoeddragers - hebben slechts één ideaal: den heer spelen en te lanterfanten. Hun voornaamste bezigheid is te hokken op de societeit, er kranten te lezen, te spelen, en vooral te politiseeren.

Ten tijde dat de latifondo bewerkt moet worden, ziet men om het landhuis een menigte stroohutten verrijzen. Eenige staken in een kring in den grond gestoken, aan den top samengebonden en met stroo afgedekt - ziedaar het zomerverblijf van den daglooner-stadmensch. Deze hutvorm, welke aan die der nomadenstammen herinnert, is vóórhistorisch - evenals de wijze van bewerking van den grond. Met den stokploeg: *aratro perticale* - ook wel spijker-ploeg genoemd - wordt die min of meer opengekrabbeld.

Zulk een ploeg bestaat uit een langen boom, waaraan de ossen of muildieren trekken. Aan het andere einde is een dwarshout bevestigd, dat eindigt in een ijzer, hetwelk eenige overeenkomst vertoont met een bout of zwaren spijker.

Een dergelijk ploegijzer kunt gij zien in de Louvre, in de galerij der Cariatiden. Voor de voeten van een marmeren halfgod of held, die bezig is zijn schoenriem aan te binden, ligt een op den eersten aanblik raadselachtig voorwerp: een reusachtige peilspits, in werkelijkheid een ploegschaar.

1) Professor Passalacqua, landbouw-wandelleeraar, die de provincie Trapani nauwkeurig bestudeerde, geeft eenige sprekende cijfers, ontleend aan 59 latifondi. De gemiddelde huurprijs, welken de gabelotto aan den eigenaar betaalde, bedroeg 44,16 lire per h.a. De kleine boer huurde dien grond van den gabelotto voor 58,26 lire; wat bij een gemiddelde afmeting der latifondi van 320 h.a. een provisie uitmaakt van 4512 lire. Vele speculanti hebben 3 latifondi in huur; wat een bruto winst geeft van 13536 lire per jaar. De administratiekosten (pachtinning enz.) zijn op 2400 lire te schatten, en de zuivere winst bedraagt derhalve ongeveer 11000 lire. - Bij 50 latifondi, door de eigenaars zelf aan de boeren in kleine perceelen verpacht, maakten zij 57,54 lire huur per hectare.

Voor het doel is die ploeg weinig geschikt. Hoogstens wordt de grond er 16 à 19 centimeter mede omgekrabd. En niet eens de geheele oppervlakte, want begrijpelijker wijze is het niet mogelijk zulke voren dicht naast elkander te trekken. Wel geeft de omgeworpen aarde aan den oningewijde den indruk van eene volledige bewerking, doch zelfs een eenigszins diep wortelend onkruid blijft onaangetast.

't Eenige wat ietwat helpt, is dat driemaal aldus de grond wordt omgeploegd. Eerst in Januari, dan in Maart, eindelijk nog eens in Mei. Wie heel ijverig is, ploegt ook nog een vierde maal: in Juli. - Natuurlijk wordt het werk steeds gemakkelijker; want dieper gaat men niet. Eindelijk, in September, wordt het land gewied, dan bezaaid, en ten slotte beëgd met hetzelfde primitieve toestel, - alleen is nu het ploegijzer vervangen door een kortere pen.

Een jaar lang is op deze wijze het land onder bewerking (*maggese*). Het volgend jaar draagt het land vruchten. In het derde jaar laat men den akker braak liggen, en vormt zoo eene weide voor de weinig kieskeurige kudde. Dan vangt de cirkelgang opnieuw aan.

Toch beteekent dit driejarig stelsel een groote vooruitgang. Vroeger lag het land om 't andere jaar braak, en werd om het andere jaar geoogst. Doch toen was de opbrengst veel geringer, want het bewerken in maggese vermeerdert de vruchtbaarheid van het land. Natuurlijk wordt nu, ten einde mensch en dier voortdurend aan 't werk te houden, de latifondo in drie deelen gesplitst, evenals vroeger in twee. Om beurten ligt één derde deel der oppervlakte braak, is één derde deel in bewerking (*maggese*) en draagt één derde deel vruchten.

Vanzelf spreekt dat wijzigingen voorkomen. Vooral sedert de aanstelling van landbouw-wandelleeraren dringt de wetenschap meer door, en worden thans in wisselbeurt naast het graan, ook boonen en voedergewassen (sulla, trigonella) verbouwd. Doch boonen eischen kunstmest, en daarvoor is kapitaal noodig, - wat ontbreekt. En meerdere handen, - en deze zijn, sedert de emigratie zoo is toegenomen, moeilijk te krijgen en duurder.[1)] Hoe uitkomst is gevonden, zal later worden uiteengezet, thans echter eischen andere onderwerpen onze aandacht.

1) Veelvuldig wordt tegenwoordig het landgoed in vijf deelen gesplitst: zoo kan op hetzelfde stuk twee jaar lang achter elkander graan verbouwd worden, het 3e en 4e jaar blijft het dan als stoppelweide liggen, terwijl het 5e jaar het land in *maggese* bewerkt wordt. Op deze wijze kan men met veel minder trekvee volstaan. Door het minder braakliggen als stoppelland is ook de veestapel verminderd, en ziet men niet meer zoovele kudden als ten tijde van Goethe.

II.

Al is in 't binnenland van Sicilië, wegens de volkomen afwezigheid van al wat het verkeer kan storen, langs de spoor eigenlijk geen bewaking noodig, toch ontbreken natuurlijk niet op bepaalde afstanden de wachterswoningen. Maar hoe treurig en verlaten staan zij daar! Geen boom die den bewoners schaduw, geen tuintje dat hun afleiding kan geven. Zij zijn als kleine steenen gevangenissen, en dat gevangenisachtige wordt nog versterkt doordien alle vensters, - en is er eenig uitstek of veranda, ook deze - zorgvuldig met donkergekleurd gaas zijn afgesloten. Waartoe zulks dient, zou een Hollander te huis dadelijk begrijpen, en mocht hij hier, in dit land zonder slooten en plassen, nog twijfelen, de reclameborden aan de stations geven hem bescheid. Daar hangen - in deze streken bijna de eenige advertentie - reusachtige afbeeldingen van muggen, muggen als door een mikroskoop gezien, bijna zoo groot als een mensch, met griezelig behaarde pooten, eindigende in venijnig gekromde klauwen, vampyrs met olifantssnuiten, wel geschikt om alle toeristen tot een overhaaste vlucht te bewegen. Boven de afbeelding het woord *esanofele*, en daar beneden de aanprijzing van eenig middel tegen de malaria. Doch hoe is deze ziekte in dit droge land inheemsch geworden? Het antwoord is eenvoudig, doch zal bevreemden: door het ontbosschen der hoogten.

Bij het ontbreken van alle middelen om den grond meer vruchtdragend te maken[1)], bleef er bij het groeien der bevolking slechts één weg open om meerdere voedingsmiddelen voort te brengen: het uitbreiden der bebouwde oppervlakten ten koste van het de bergen bedekkende woud. En dit was maar al te gemakkelijk mogelijk en gaf in 't eerst verrassende uitkomsten.

1) In de vlakte brengt het land 10 à 11 voudig het zaaizaad op, in heuvelachtig terrein 7 à 9 voudig, in de hooger gelegen, meer bergachtige gedeelten slechts 5 à 6 voudig.

Sicilië is, hoewel het terrein zéér golft, toch geen bergland zooals de Nederlander zich berglanden voorstelt, daar hij dan altijd aan hoog-Zwitserland denkt. Slechts één zesde van het eiland ligt meer dan 1000 meter boven den zeespiegel; geen berg - behalve de alleenstaande Etna - reikt tot meer dan 2000 m., en de meeste bergketenen blijven ver beneden dit peil.

En het milde klimaat maakt het mogelijk tot genoegzaam de grootste hoogte graan te verbouwen[1].

Om plaats te maken voor het graan, werden dus de boschen omgehakt. En daar in dien maagdelijken grond het zaad een natuurlijke bemesting vond, overtrof de opbrengst in den eersten tijd verre die op de oudere velden. Dit, en de voordeelen van den houtverkoop vuurden dus krachtig den lust tot ontbossching aan.

Maar eenmaal de bosschen geveld, droogden de beken op, en de regen, wel verre van lafenis te brengen, werd tot een nieuwe ramp.

Want niettegenstaande de ontbossching, bleef het in Sicilië regenen! De hoeveelheid water, welke er valt, is zelfs ongeveer even zoo groot als ten onzent, doch anders verdeeld over 't jaar. Veel valt in het tijdperk December-Februari; weinig in het voorjaar; later - in den zomer - genoegzaam niets. Wel zijn alle winden vochtig welke over Sicilië waaien, (want uit welke richting zij aanzetten, steeds zijn het zeewinden,) maar alleen 's winters, uit het zuiden en zuidwesten komende, zijn zij warmer dan het bergland. Door de betrekkelijke koude condenseert dan plotseling het water, en onder bliksemslagen valt het in stroomen neder. Die donderbuien duren echter kort, en dadelijk daarna breekt de zon weer door. Het is waarlijk geen overdrijving wanneer Cicero zegt dat in Sicilië geen dag zonloos is! - Zomers daarentegen overheerschen de noordelijke winden, en dan is het door geen bosschen beschermde, oververhitte land warmer dan de zee, en vindt dus geen condensatie plaats.

1) Ongeveer 85 % van de geheele oppervlakte van het eiland ligt meer dan 100 meter boven den zeespiegel. Hiervan ligt twee derde hooger dan 300 m., een derde hooger dan 500 m. Graan kan in den regel in Sicilië tot op 1200 m. hoogte geteeld worden; om den Etna gierst zelfs tot 1680 m.

De regen welke in den winter zoo plotseling neervalt, gutst langs de onbeschermde, door de brandende zon sterk verweerde berghellingen, en voert de teelaarde mede. Waar het water, bij minder helling, sijpelen kan door den mullen ondergrond, vormt het een soort onderaardsche rivier. Deze onderaardsche stroomen zijn van groot belang voor den landbouw, want daarop worden de putten geslagen, welke het water leveren ter besproeiing van de citroenbosschen en andere vruchtenteelten. Maar wegens de groote oneffenheden van het terrein komt dat water hier en daar weer aan de oppervlakte en vormt dan kleine stilstaande plassen en moerasachtige plekken. Zoo vindt de koortsmug tallooze broedplaatsen en teelt lustig voort.

Vandaar dat dit schijnbaar waterlooze land, terwijl het zóó zucht onder watergebrek, tevens zoozeer door koortsen geplaagd wordt. In de provincie Caltanisetta bijvoorbeeld, de provincie welke het midden van 't eiland beslaande, zich tevens zuidwaarts uitstrekt tot zee, is geen enkele gemeente vrij van malaria. Niet veel gunstiger is de toestand in de provinciën Palermo en Siracusa. 't Ergste is het met de koorts gesteld in de provincie Trapani; daar is genoegzaam de geheele oppervlakte één ziekte-haard. Het meest vrij van koortsen is de provincie Messina: een lange, smalle landstreek langs de noordkust van 't eiland.[1)]

Zoo de vreemdeling ongestraft Sicilië doortrekt, is dat enkel te danken aan het feit dat hij een wintervogel is. De heete voorjaarszon jaagt hem weer naar 't Noorden, en de malaria vangt eerst aan in Juni, om in December te eindigen.

Doodelijk is trouwens de ziekte niet. Want in de provincie Caltanisetta, waar 48000 personen leven in de eigenlijke ziekte-zône, werden tijdens de epidemie van 1907 ongeveer 17000 aangetast, doch slechts een honderdtal stierven. Maar

1) Waar men de poelen kan doen afwateren, heeft dit middel natuurlijk baat gegeven. Zoo kwamen te Mondello, een plaatsje van 3000 inwoners, in 1891 niet minder dan 2352 gevallen van malaria voor, in 1899 slechts vier, dank zij de werken uitgevoerd door den prins van Scalea. Ook het met muggengaas afsluiten der (in dit land van droogte) in groote hoeveelheid aanwezige waterreservoirs helpt, evenals het met petroleum begieten van plassen.

de koortsen verzwakken en ondermijnen het gestel, en de slepende gevolgen zijn verreweg de ergste.

De italiaansche regeering heeft op hare wijze getracht het euvel te bestrijden: de werkgevers zijn verplicht kosteloos hunnen arbeiders quinine te verstrekken, en onvermogenden kunnen dat koortswerend middel eveneens gratis bekomen aan het gemeentehuis. En de gemeentebesturen zijn verplicht bij den Staat - welke het monopolie heeft van den quinine-verkoop - bij *vooruitbetaling* (de Staat is ietwat terecht wantrouwend!) zich den noodigen voorraad aan te schaffen. *Viene le lege*, *viene l'inganno*, zegt de al te slimme Italiaan, en hoe handig de gemeentebesturen de bepalingen der wet weten te ontduiken, leert het rapport der Palermitaansche Roode-Kruis-afdeeling, dat professor Lorenzoni in zijn verslag heeft ingelascht.

Slechts schoorvoetend gaan de gemeentebesturen er toe over zeker bedrag voor het aanschaffen van quinine op de begrooting te zetten. Want vergeet niet: dat bestuur is in handen der grondbezitters; de kosten zijn dus op henzelf te verhalen! Daarom vragen zij liefst de quinine te laat aan, in te kleine hoeveelheden, en stellen de kostelooze afgifte open op uren, waarop niemand in stad is. Want zooals reeds vroeger werd medegedeeld, de Siciliaan werkt ver weg op 't land; dikwijls zomers in andere, afgelegen gemeenten. Zijnerzijds is de arbeider huiverig quinine te gebruiken: hij beweert dat die hem maag en ingewanden verbrandt; waarbij nog komt zijn ingeboren vrees voor vergiftiging van staatswege. En de apothekers, die hem liever geheimmiddelen verkoopen, doen natuurlijk geen moeite om hem in te lichten. Wee, waar - gelijk in enkele plaatsen het geval is - de apotheker gemeenteraadslid is, en deze zooveel mogelijk den verkoop van staatsquinine tegenhoudt om eigen nering niet te schaden![1)]

Arbeidt de daglooner op een landgoed in de malaria-streek, (waar dus de werkgever verplicht is een voorraad quinine gratis ter uitdeeling aanwezig te hebben), dan wordt dit voorschrift gewoonlijk aldus opgevat, dat de pachter of de opzichter

1) In de voornaamste steden van het eiland hebben zich in later jaren vereenigingen gevormd die trachten het vooroordeel tegen quinine weg te nemen; óók ten plattelande.

van den altijd afwezigen landheer de helft van het hem ter hand gestelde voor eigen gezin gebruikt of verkoopt, en de wederhelft zorgvuldig opgeborgen houdt ten einde te allen tijde den geneeskundigen inspecteur te kunnen bewijzen dat hij inderdaad aan de wet voldoet en het geneesmiddel in voorraad heeft.

Nog aangenamer is het natuurlijk, wanneer het door politieke invloeden gelukt landgoederen, welke in een malaria-zône liggen, onbesmet te doen verklaren. De eigenaren doen daartoe een beroep op het lokaal-patriotisme: Besmetverklaring zoude immers de arbeiders van elders afschrikken om te komen werken, en het vreemdelingenverkeer zoude er door belemmerd worden? Oordeel niet te hard, lezer; óók in Nederland wordt wel eens zoo geargumenteerd als het badplaatsbelangen betreft.

Maar verzaken dan gemeente-geneesheer en plaatselijke gezondheids-inspecteur hun plicht? Het Roode-Kruis-comité is in verband hiermede zoo verstandig er aan te herinneren dat de gemeente-geneesheer is een gemeente-ambtenaar, en dat de plaatselijke inspecteur der volksgezondheid - hoewel een regeeringsbeambte, betaald wordt uit de gemeentekas.[1)] *Ed allora? Non sono essi in mano dell' Administrazione comunale, e non è conveniente per loro d'invecchiare?* Inderdaad, die heeren hebben gelijk: wanneer men afhankelijk is van hen, op wie men moet toezien, is 't beste het zich gemakkelijk te maken als een oude heer, ‘te verouderen’ zooals hierboven zoo schilderachtig juist wordt gezegd. Gouden regel voor alle ambtenaren; en bedenk het wel: gij die jong en ijverig, u aan Staat of Gemeente wilt wijden! Uwe meerderen zijn allen ouder; worden niet gaarne in hunnen gedachtengang gestoord; elke door u voorgestelde nieuwigheid is onwillekeurig een kritiek op *hunnen* arbeid. Wilt gij in den dienst vergrijzen, dan kunt gij dus niet beter doen dan er als oude heer in te gaan! En dat hebben de siciliaansche ambtenaren begrepen.

Maar dan de provinciale inspecteurs? Want natuurlijk heeft Italië, gelijk iedere beschaafde staat, een hiërarchisch

1) Men bedenke bij de beoordeeling van de taak dezer titularissen dat de siciliaansche gemeenten heel wat grooter zijn dan de nederlandsche. Geheel Sicilië is in slechts 357 gemeenten verdeeld, Nederland in 1121.

georganiseerd beambtenleger. Maar ook op deze vraag heeft het Roode-Kruis-comité haar antwoord gereed: *Tutta la lora energia ha corso o finisco secondo gli umori del gabinetto del Prefetto*, *dal quale dipendono.* Ook dit, vermoed ik, vraagt geen vertaling: van lieverlede is Nederland voldoende politiek geschoold om de parlementaire taal van alle volkeren der wereld zonder woordentolk te kunnen verstaan. Doch twijfelt gij nog eenigszins omtrent de energie, welke mannen kunnen betoonen, die geheel afhangen van de willekeur van hun prefect, dan kan ik niet beter doen dan de woorden aan te halen van professor Emanuele Carnevale, van wien een even openhartige als doorwrochte studie als bijlage tot Lorenzoni's rapport is opgenomen. Zie hier hoe deze kenschetst het streven en werken van een italiaansch Commissaris des Konings: ‘Het is algemeen bekend, dat onze Prefecten - behalve voor zooveel het de openbare veiligheid betreft - niet anders zijn dan binnenlandsche gezanten, geaccrediteerd bij de personen en groepen van invloed in hunne provincie.[1)] Zij moeten - zoo deze vriendjes zijn van de Regeering - hen in goed humeur houden. Zijn zij vijanden, dan zorgen dat ze verwijderd worden uit gemeenteraad en provinciale staten. Dit alles natuurlijk met het oog op de eerstkomende Kamerverkiezingen. Zij hebben lust noch tijd om zich de werkelijke belangen der bevolking aan te trekken.....’

‘Parlementairisme’, dááraan ziekt derhalve Italië in 't algemeen en Sicilië in 't bijzonder. Ieder volk kent die kwaal

1) Hoe veelvuldig dan ook Prefecten, met het oog op hunne meerdere of mindere geschiktheid als verkiezingsagenten, verplaatst worden, bewijst de in Italië gebruikelijke uitdrukking der plaatsverandering: *il ballo dei prefetti*, de prefectendans.
Bolton King deelt in zijn reeds aangehaald werk vele staaltjes mede van de verkiezingstoestanden op Sicilië, die inderdaad alle hollandsch begrip te boven gaan. In 1895, toen Crispi wrak stond, werd - ten einde bij de verkiezing te Alcamo den gewenschten ministrieelen candidaat te doen zegevieren, - zekere Saladino uit de hechtenis ontslagen, waarin deze zich bevond, beschuldigd van moord en valschheid in geschrifte. Het geschiedde op voorwaarde dat hij - een man van véél invloed - den candidaat er door zou helpen! En aldus geschiedde. - In het district Corleone ging bij een volgende verkiezing de politie op bevel van den Prefect rond in de dorpen, ten einde de bewoners te dreigen met gevangenis indien de ministerieele candidaat mocht vallen.

thans min of meer, en geneesmiddelen zijn nog niet gevonden. De eenige raad, welke steeds wordt gegeven, is: doorzieken. Of echter het organisme er op den langen duur tegen bestand zal blijken?

III.

Intusschen steekt de malaria-mug lustig voort, en al weet zelfs de kleinste jongen het redmiddel, geeft ieder toerist ongevraagd gratis advies, groot noch klein kan het geld vinden noodig om het kwaad te stuiten. Wil men de poelen en moerassen doen verdwijnen en aan Sicilië hare beken en stroomende wateren teruggeven, dan is tot herbossching over te gaan. Doch dit is een reuzenwerk. Eerst zijn de mulle hellingen vast te leggen en aan het nu vrijelijk heren derwaarts afstroomend regenwater vaste geulen aan te wijzen. En is dat geschied, dan zijn de zorgen nog niet voorbij. Dikwijls is de inplanting drie of vier malen te vernieuwen, daar telkens een droog voorjaar de stekken verhindert wortel te vatten, en dan de eerstvolgende winter-slagregen de geheele plantage wegspoelt.

Begrijpelijk is dat zoo iets den ijver niet aanvuurt, en zoo zijn dan ook op Sicilië in twintig jaren tijds niet meer dan 426 hectare herboscht. Dit vorderde 400.000 lire, derhalve bijna duizend lire per hectare. - Zeer hoog is dit gemiddelde, ook vergeleken met de kosten der herbosching op 't vaste land van Italië. Daar werden in 41 jaren (1867-1908) 29500 hectaren geplant voor 10½ millioen lire; derhalve waren per hectare 360 lire uit te geven.

Maar 't gemiddelde zij hoog of laag, de totaalsommen bewijzen wel dat het werk niet krachtig ter hand werd genomen, en de finantieele toestand van Italië doet geen sneller voortgang profeteeren. En behield men slechts zorgvuldig wat nog te behouden valt!

Wel werd in 1877 een wet uitgevaardigd welke paal en perk zoude stellen aan de uitroeiing, doch deze wet werkt gebrekkig, daar zij zonder schadevergoeding de eigenaars van bosschen aan banden legt.

Die wet geeft algemeene regels voor het uithakken (lichten) en het inplanten van die boschen, welker behoud een alge-

meen belang wordt geacht. Doch van de uitwerking zal men wel niet veel verwachten als men weet dat in Sicilië slechts 5 % van de geheele oppervlakte aan de wettelijke voorschriften is onderworpen (129.000 h.a.) en dat hiervan volgens de tabellen bijna de helft is *nuda* d.i. onbeplant!

De inspecteur van het boschwezen verklaart trouwens onomwonden dat zijn veel te klein troepje boschwachters te slecht betaald wordt om onafhankelijk te kunnen blijven. Hun maandgeld bedraagt maar 60 lire (weinig jaren geleden slechts 41 lire!) en zij ontvangen geen reisgeld, noch kunnen zij vervoermiddelen in rekening brengen. Geen wonder dat velen daarbuiten enkel leven op water en brood! En de plaatselijke Commissies van Toezicht bestaan uit land-eigenaren.....[1].

Wat nog bedenkelijker is: de regeering heeft de eenige maal dat haar de gelegenheid werd gegeven bosschen voor het nageslacht te behouden, deze op de meest lichtvaardige wijze verzuimd. Toen in 1866 de geestelijke goederen tot staatseigendom werden verklaard, kwamen meer dan 230.000 h.a. (ongeveer 1/10 deel van 't eiland) in hare handen. Omtrent 40.000 h.a. daarvan waren bosch, zorgvuldig door de monniken onderhouden. De Staat had slechts in hunne voetstappen te treden. Maar de nooden der schraal voorziene schatkist en de aandrang van vele landhongerigen deden besluiten tot verkoop van al wat maar eenigszins verkoopbaar was, in de hoop zoodoende de goederen van de doode hand te brengen onder het bereik van de boerenbevolking. En even natuurlijk is dat de uitkomst de verwachtingen beschaamde. Bij de landbouw-enquête van 1880/85 werd nagegaan aan wie 92000 hectaren der in Sicilië verkochte geestelijke goederen verbleven waren. En nu bleek dat het groot-grondbezit eigenaar was geworden van meer dan de helft, veertig percent was in handen van het middelbaar landbezit geraakt, en nauwelijks een zevende was ten goede gekomen aan den kleinen man! En dat niettegenstaande men zooveel mogelijk de gronden gesplitst had in

1) Niettegenstaande de wet, is dan ook de toestand op Sicilië steeds ongunstiger geworden. In 1880 waren nog 85000 h.a. der aan de wet onderworpen oppervlakten beboscht, in 1906 was dit slechts met 61000 h.a. het geval!

stukken van 10 hectaren en de betaling in termijnen had gesteld.

Maar de aanzienlijken en die 't heft in handen hadden, waren dan ook niet kieskeurig geweest in hunne middelen om de boertjes af te schrikken een bod te doen. Zoo noodig, werd zelfs met den geestelijken ban gedreigd! En dorst er een toch te bieden, dan dreef een kongsie den prijs zóó zeer op, dat de man niet verder kon hoogen. Werd de kongsie dan eigenaar, zulks deerde haar niet. Want een strooman werd als kooper opgegeven; een arme drommel, die zich haastte alles om te hakken, ten einde uit de opbrengst den eersten termijn te kunnen voldoen. Lijdelijk moest de Staat toezien, want eerst als twee jaar lang geen verdere betalingen geschiedden, kon het goed teruggevorderd worden, tenzij het bewijs werd geleverd - altijd zéér moeilijk te leveren - dat de kooper het land niet als een goed huisvader beheerde.

Toch ontbrak het in dezen de regeering niet aan bittere ervaring, want zij had in de erfenis der Bourbons een reeks zeer netelige landbouw-vraagstukken gevonden. En deze - zoo zij 't nog niet wist - hadden haar volkomen moeten overtuigen, dat de kleine man op Sicilië geenszins in staat is zijne belangen te verdedigen tegen zijne meerderen in stand en rijkdom.

Trouwens zelfs nu nog heerschen in Sicilië feudale verhoudingen, al brengt ook hierin het Americanisme verandering. Zie hier een voorbeeld. Onlangs werden muilezel en karretje van een boer aangereden door een automobiel. De schade was zeer gering; de eigenaar van den automobiel biedt met het vorstelijk gebaar van den Siciliaan van hooge geboorte, vijftig lire vergoeding. De boer wordt boos, windt zich op, niet over de som, maar: omdat de heer hem met ‘jij’ heeft aangesproken! Daar fluistert men hem in wie zijn beleediger is: de drager van een der grootste namen op 't eiland. Onmidde!lijk bedaart de toorn; de boer - en 't was toch waarlijk geen arme drommel - neemt eerbiedig zijn muts af en zegt: Uwe Excellentie heeft het recht mij met ‘jij’ aan te spreken’, en weigert alle schadevergoeding.

Die voor ons onbegrijpelijke eerbied en dat feudalisme dagteekenen van bijna duizend jaren her, uit den tijd der nor-

mandische overheersching. Die vorsten van franschen oorsprong voerden natuurlijk het ten hunnent bestaande leenstelsel in. Ten deele konden hunne fransche volgelingen en de machtige Sicilianen, die zij te vriend moesten houden, tevreden gesteld worden met de goederen der verjaagde Saraceenen; doch voor 't meerendeel moesten Vorst en vazallen zich behelpen met leengoederen, waarop reeds van oudsher gemeene rechten kleefden, rechten welke onvervreemdbaar waren en te eerbiedigen, wilde men niet gevaar loopen dat de bevolking, ten einde raad, het handjevol vreemdelingen verjoeg.

Want men moet niet vergeten dat het verjagen der Saraceenen niet gepaard ging met een eigenlijke verovering. De normandische avonturiers gingen slechts zitten op den stoel der Afrikaansche dito's; de storm ging over de hoofden der oer-bevolking heen, welke slechts van heer veranderde... en van godsdienst. - Want van Mahomedanen werden de Sicilianen opnieuw Christenen, en de grieksche tempels, welke in den loop der tijden eerst kerken, toen moskeën waren geworden, werden nu opnieuw tot christelijke bedehuizen gewijd.

De gemeene rechten welke op den grond kleefden, waren natuurlijk vele, en zeer onderscheiden in aard. De kleinere bestonden in het sprokkelen van hout voor eigen behoefte of het doen grazen van enkele stukken vee. Maar op vele landen waren de gemeene rechten van meer beteekenis; zóó zeer zelfs, dat zij een soort mede-eigendom der gemeente vormden: zoo het houtzamelen ook voor ander dan eigen gebruik, het bijeengaren der gevallen eikels, het weiden van groote kudden, het graven en branden van kalk voor den verkoop. In sommige gevallen kon aanspraak gemaakt worden op een deel van de opbrengst; zelfs hadden gemeenten medezeggenschap omtrent het beheer. Zóó algemeen zijn in Sicilië zulke grootere en kleinere rechten, dat aldaar als regel geldt: *ove son feudi*, *ivi son usi civici* - geen leengoed zonder gemeene rechten.

Begrijpelijkerwijze verhinderde in vele gevallen het uitoefenen van dergelijke rechten een voordeeliger en betere wijze van bebouwing der daarmede belaste landen, en reeds in de achttiende eeuw besloten de Bourbons, zoover dit zonder bezwaar kon geschieden, die rechten af te schaffen

tegen billijke vergoeding.[1)] Doch de politieke beroeringen der laatste helft van de 18_{de} en der eerste jaren van de 19_{de} eeuw waren oorzaak dat de maatregel een doode letter bleef.

Toen echter Engeland (dat feitelijk Sicilië regeerde ten tijde dat Murat in Napels heerschte) aan 't eiland een constitutie schonk, was een der eerste daden van 't nieuwbakken Parlement om de feudaliteit af te schaffen. In de haast werd echter vergeten duidelijk te omschrijven wat eigenlijk werd bedoeld, en, zooals altijd in Sicilië, had ook nu deze maatregel het omgekeerde gevolg van wat beoogd werd. Wie zich in de handen wreven: de feudalen; want die afschaffing was een goede gelegenheid om de rechten der gemeentenaren op hunne bezitttingen te besnoeien of geheel te ontkennen!

Doch ook een andere en nog ernstiger fout werd begaan. Vele gemeenten waren zelf eigenaressen van groote oppervlakten lands, en deze kwamen vooral den armeren ten goede. Ook hierin moest volgens ‘den geest der eeuw’ verandering komen.

En toen in rustiger tijden, in 1825, door de Bourbons besloten werd tot uitvoering van het decreet van 1817, waarbij de verdeeling dier gemeentegronden werd bevolen, kwam de kleine man eerst recht in 't gedrang. Want wel was hierbij voorgeschreven eene splitsing der te verdeelen gronden in kleine stukken, en was bepaald dat allereerst de armsten deze in erfpacht konden nemen, maar van lieverlede kwamen al die landen wederom in handen van kleinere en grootere kapitalisten. Vooral werden zij eigendom van dien middelstand, welke zich in den loop der tijden onder en naast den feudalen adel vormde, en meer dan deze, den kleinen man uitbuitte. Want het is een bekend verschijnsel, en wordt in onzen tijd, waarin te zeer de aandacht gevestigd wordt op de bijzonder groote vermogens, wel eens vergeten: dat men in den regel weinig last of

1) Tevens moge hieruit blijken dat de Bourbons der 18e eeuw niet zoo zwart waren als de 19e hen afschilderde. Wee den wolf, die in een kwaad gerucht staat, kan men van hen zeggen. - Misschien vindt menig Nederlander het niet onbelangrijk te vernemen dat ook Philips II van Spanje, die eveneens over dat eiland regeerde, er - volgens onverdachte geschiedschrijvers - een gunstigen roep had, al werd hij er niet, zooals in Spanje, Philips de Groote genoemd.

ongerief ondervindt van wie zéér hoog boven ons staan. Zij, die slechts weinig van ons verschillen, kennen beter onze ongelegenheid, en kunnen er dus eerder profijt van trekken. En zoo wist ook in Sicilië de middenstand, ter plaatse wonende en in voortdurende aanraking met den kleinen man, gebruik te maken van diens onbedrevenheid in den landbouw, gebrek aan werkkapitaal, geldnood door ziekte, om zich diens goedje toe te eigenen. Als dit tenminste den aankoop waard was! Maar niet altijd was zulks het geval, en er zijn vele voorbeelden dat gronden eenvoudig door den eigenaar werden verlaten. Alleen te Paternò, aan den voet van den Etna, lagen zoo 669 hectaren onbeheerd![1)]

Het eenige tastbare gevolg van het onverstandige doordrijven der regeering is dan ook geweest het zoo mogelijk nog meer in de war sturen der gemeente-financiën. Want de lage erfpachtsrechten op de verdeelde gronden gevestigd, wegen niet op tegen de vroeger genoten vergoedingen voor het gebruik der gemeentegronden. Daarenboven worden zij dik wijls niet betaald. Doch 't ergste zijn er de armen aan toe: zij hebben hun gemeentelijk erfdeel verloren, en deze verdeeling is feitelijk een berooving der toekomstige behoeftigen geweest

1) Om eenig denkbeeld te geven van de groote belangen, welke met deze maatregelen gemoeid waren, diene dat tot 1907 aldus over 652000 hectaren de gemeene rechten (*usi civici*) opgeheven werden en 341.000 h.a. gemeentegronden werden verdeeld. Natuurlijk hadden vele grondbezitters van lieverlede gemeene gronden in eigen bezit overgebracht; over niet minder dan 198.000 hectare zijn hieromtrent dadingen aangegaan. Dat bij het bepalen der schadeloosstellingen de gemeente dikwijls aan het korte eind trok, blijkt bijvoorbeeld uit een geding van de gemeente Biscari tegen den prins van Biscari. De waarde der gemeene rechten werd op 1/5 van de geheele aanzienlijke bezitting geschat, doch de stad heeft slechts een derde van die geschatte som gekregen.
Nog op 85.000 h.a. ex-feudi kleven heden ten dage gemeene rechten, terwijl over 57.000 h.a. nog dadingen zijn aan te gaan met de bezitters. Ook zijn nog groote oppervlakten gemeente gronden aanwezig (in Catania alléén 26.000 h.a.); doch veel ervan is slecht bebouwbaar. Een voorbeeld van bijtijdschen inkeer levert Niscemi. In 1898 kwam de verplichte verdeeling van 700 h.a. gemeentegrond tot stand. Ruim ¼ dezer oppervlakte was met kurkeiken beplant; een zeer waardevol bezit. Eenmaal bijv. had de gemeente hiervan 80.000 lire getrokken. De exploitatie door de nieuwe eigenaars was zóó gebrekkig en bracht hun zóó weinig voordeel aan, dat in 1906 met algemeene toestemming der erfpachters de verdeeling wederom is te niet gedaan, en nu de gemeente zelf exploiteert.

ten bate der toen levenden. Het ontbrak den hervormers, zooal niet aan goede bedoelingen, dan toch zeker aan historischen zin en nuchtere kennis der toestanden. Zoo is ten slotte voor Sicilië de verlichte negentiende eeuw rampzaliger geworden dan de donkere tijden waren, welke vooraf gingen![1)]

IV.

Waar zoo de Siciliaan der lagere klassen aan zichzelf is overgelaten en (niet geheel ten onrechte) aldus in ieder gezeten burger, in ieder ambtenaar, hoog of laag geplaatst, een vijand en onderdrukker zag, moest hij wel, op zelfbehoud bedacht, zich meer aansluiten aan zijns gelijken. Zoo ontstond noodzakelijker wijze de *mafia.*

Doch deze mafia berust op hare beurt op iets wat allen menschen is ingeboren, en welbeschouwd ook thans nog de geheele maatschappij in alle landen regeert: de *omertà.*

Die omertà: de mannelijkheid, het zelfbewustzijn, leeft ook in u, lezer. Herinner u slechts hoe gij op school liever onverdiend gestraft werd, dan uw kameraad te verklikken, die het kattekwaad had bedreven, waarvan de scholarch u beschuldigde. Later, toen de klas uit was, hebt gij het uw vriendje wel betaald gezet! En iets ouder geworden, leerdet gij in de fransche les: *il faut laver son linge sale en famille.* Op rijper leeftijd past dan ook iedereen in het sociale leven, in den handel, in de politiek dat voorschrift zooveel mogelijk toe. Ieder is zijn eigen rechter, en men kan met grond beweren, dat wel verre er van dat de justitiëele macht het monopolie der rechtspraak zoude hebben, zij enkel leeft van de brokken, welke de omertà haar toewerpt van den al te rijk voorzienen disch der onderlinge twisten.

Omertà trekt gelijkgezinden aan, en wordt zoo tot kameraadschap. Ook in ons land is *camaraderie* geenszins onbe-

1) Billijkheidshalve is te wijzen op de wet van 15 Juli 1906, welke de collectieve erfpacht wil bevorderen en voordeden toekent aan vereenigingen, die gronden aankoopen tot gezanmelijke exploitatie. Ook het ontwerp van Rava, dat de gebruikers van gemeenschapsrechten en gemeentegronden wil vereenigen tot coöperatieve vennootschappen, verdient de aandacht. Doch in Sicilië, niet minder dan elders, zijn jonge wetten en ontwerp-wetten groene vruchten. En de tijd moet leeren of zij zullen rijpen of wel verdrogen. Daarenboven: het eens vervloogne keert niet weer!

kend. Te allen tijde was zij sterk ontwikkeld bij de militairen, en bij dezen ook het meest noodig, omdat de soldaat in de ure des gevaars op zijn wapenbroeder moet kunnen rekenen. Soms gaat het kameraadschap wel eens te ver. Zoo zullen ouderen van dagen zich herinneren hoe geheel Nederland in beroering kwam door den moord te 's-Gravenhage gepleegd door een onderofficier op een schooljongen, eenigen zoon van rijke ouders uit Indië. De brief waarin de ellendeling den vader een losprijs vroeg, werd in alle dagbladen in *fac-simile* overgenomen, en het handschrift zoodoende herkend door een ander militair. Dit voerde gelukkig tot ontdekking en veroordeeling; maar hoezeer heeft niet deswege de aangever te lijden gehad van zijne kameraden!

Doch ook bij alle andere meer of minder gesloten corporaties wordt camaraderie waargenomen, en zij neemt toe naarmate aanval van buiten dwingt tot inwendigen weerstand. In de jongste tijden ontwikkelt zij zich dan ook sterk in alle rangen en standen der maatschappij; zelfs - men denke aan de Papendrechtsche strafzaak - achten velen er de rechtelijke macht niet vrij van.

Zoo ik - zij het ook ongaarne - hier nederlandsche voorbeelden aanhaal, is dat enkel om duidelijk te maken, dat de siciliaansche criminaliteit geenszins aan den aard der bewoners alleen mag worden toegeschreven, maar in hoofdzaak een gevolg is der omstandigheden. De mafia is een uitvloeisel der camaraderie, en deze moest zich op dat eiland wel krachtig ontwikkelen tijdens de eeuwen en eeuwen lange overheersching door vreemden. *L'ennemi*, *c'est notre maître*, leerden van lieverlede de Sikulers te hunnen koste; zij, die achtereenvolgens dienen moesten Grieken, Pheniciers, Romeinen, Vandalen, Saraceenen, Franschen, Germanen en Spanjaarden. Hoe rechters te vertrouwen die een andere taal spreken, andere gewoonten hebben, anders gevoelen, en daarenboven hun stamgenooten voortrekken? Zoo moest wel bij de onderdrukten het gevoel van samenhoorigheid ontstaan, en zoo deze tot mafia werd, is dat enkel omdat overal waar de omstandigheden dwingen in het geheim te werken, de slechte elementen de overhand krijgen. De mafia is niet anders dan: verzuurde, beschimmelde camaraderie.

Na het bovenstaande is het wel te begrijpen dat de mafia geen eigenlijke organisatie noodig heeft. Een zoo eeuwen lang onderdrukt volk is door de ellende voldoende gedisciplineerd, en dit siciliaansche euvel is dan ook niet in één adem te noemen met de napolitaansche camorra, welke een grootestadsziekte is, een soort Tammany-gekonkel, gelijk ook duidelijk blijkt uit het nog steeds loopende proces te Viterbo. Wel bestaan er, en bestonden er in Sicilië, kleine, min of meer aaneengesloten groepen mafiosi, vooral in de laatste jaren der Bourbonsche regeering, toen de politie hoog en laag tot samenzweren drong, maar in den regel heeft camaraderie geen scherp omschreven wetten noodig. En omdat de mafia op camaraderie berust, wordt zij dan ook niet in de diepste lagen der maatschappij gevonden: er is zekere ontwikkeling, eenig begrip van aanhankelijkheid voor noodig, en zoo treft men dan ook hare aanhangers voornamelijk in de siciliaansche middenklasse aan, die welke staat tusschen den grondeigenaar en het volk: het zijn de kleinere gabellotti - de grondverpachters - de opzichters, werkbazen, de kleinere graan- of vruchten-opkoopers, in de grootere steden ook de kleine nijveren en de winkeliers.

De boer, de boerenarbeider en de daglooner zijn geen mafiosi, maar worden door hunne meerderen dikwijls gedwongen tot medeplichtigheid, daar zij anders slachtoffer worden. Alleen de geitenhoeders zijn ijverige mafiosen - een bewijs dat muziek de wildheid niet temt: want zij fantaseeren overheerlijk op hun rietfluit. Deze geitenhoeders, wier bedrijf het medebrengt steeds op den uitkijk te zitten, dienen als gemeen soldaat in het leger der booswichten - want natuurlijk hebben de officieren minderen noodig ter uitvoering van hunne orders.

In de hoogere klassen vindt de mafia steun bij de eerzuchtigen. Wie vooruit wil komen in politiek of administratie ('t is eenerlei) sluit zich bij de mafia aan, evenals ten onzent bij een kiesvereeniging. De mafia neemt zulken steun gretig aan, want mannen van maatschappelijken invloed kunnen veel dienst bewijzen - vooral als het noodig is de justitie te ontglippen.

In de eerste plaats zorgt de mafia voor de vriendjes. Is bij een grondeigenaar de betrekking van opzichter, werkbaas

of veehoeder opengevallen, dan haasten de mafiosi een hunner aan te bevelen voor dat baantje, en zetten desnoods hun smeeken nadruk bij door kleine diefstallen te plegen, vruchtboomen te schenden, bergen stroo in brand te steken, om zoodoende werkelijk te bewijzen dat de eigenaar het niet langer zonder zoo'n pronkjuweel kan stellen. Of wel weten zij hem een pachter op te dringen, die minder huur betaalt dan den landheer lief is. In de gemeente-administratie verdeelen zij onderling de baantjes, werken bij verkiezingen ijverig voor hun beschermer of diens vrienden of volgelingen; bij processen trachten zij invloed uit te oefenen op getuigen en jury; in één woord: het zijn slechte menschen maar volmaakte vrienden. En ook de autoriteiten weten zulke vriendendiensten ten zeerste te waardeeren.

Slechts in den uitersten nood gaat de mafia over tot handtastelijkheden. Een beleediging, een verraad wordt natuurlijk bloedig gewroken, en soms moet ook een weerbarstig slachtoffer als vogelverschrikker dienst doen.

De meest gebruikelijke wijze om zich geld te verschaffen, is per dreigbrief. Doch niet alle dreigbrieven gaan van de mafia uit. Minwaardige individuen schrijven zulke epistels ook op eigen houtje. Maar deze herkent men gemakkelijk aan den barschen toon. Ook worden zulke dreigementen herhaald, als er geen gevolg aan wordt gegeven.

De echte dreigbrief daarentegen is in hoffelijken toon gesteld. Immers de mafia is zeker van hare zaak. Nooit wordt dan ook een duplicaat gezonden. Maar wie doof blijft, vindt bijv. op zekeren morgen eenige honderdtallen wijnstokken afgehakt, of zijn vruchtboomen beschadigd, of zijn vee geroofd. Soms fluit een kogel langs zijn hoofd of langs dat van een familielid of onderhoorige. De geadresseerde haast zich dan of de gevraagde som te betalen, of - *avec le diable il y a des accomodements* - aan een wederzijdschen vriend een onderhandeling op te dragen, ten einde afslag te verkrijgen. Hoogst gevaarlijk zoude het echter zijn de hulp der justitie in te roepen.

Minder aangenaam voor den patiënt, doch niet ongebruikelijk, is de ontvoering. Drie of vier gemaskerden wachten hun slachtoffer af op eenige min of meer afgelegen plaats, waar zij weten dat hij voorbij zal komen. Zij springen dan

bij zijne nadering plotseling te voorschijn en richten den tromp van geweer of revolver op het gezelschap (want gewoonlijk gaat zoo iemand niet alleen uit). Allen worden gedwongen te gaan liggen met het gelaat tegen den grond, en ontwapend. Hun slachtoffer wordt vervolgens geblinddoekt weggevoerd, terwijl aan de anderen een schrijven wordt medegegeven waarin de losprijs wordt genoemd. Bij het naar huis gaan worden deze langen tijd gevolgd, opdat zij niet trachten na te sporen waarheen de buit vervoerd wordt. Ook nu weer laat de familie de justitie buiten spel en tracht door een wederzijdschen vriend afslag op het rantsoen te bekomen, wat gewoonlijk gelukt.

Uwe haren rijzen te berge en gij zweert nooit Sicilië te betreden. Doch vrees niets: de vreemdeling loopt geen gevaar. De mafia weet dat indien een buitenlander werd opgelicht, plotseling alle autoriteiten hun ijver zouden betoonen. Daarenboven is bij den Siciliaan het oude ridderlijke gevoel der gastvrijheid niet verdoofd. En ten slotte: de mafia is zéér voorzichtig; richt hare aanslagen alleen tegen personen wier gangen zij nauwkeurig kan nagaan, zoodat de juiste gelegenheid voor den aanslag veilig kan uitgekozen worden.

In alle geval zult gij geen last hebben van het derde dreigmiddel: het stelen van vee. Zooals straks werd medegedeeld, wordt bij den graanbouw het stoppelland als weide gebezigd. De steeds heen en weer gedreven kudden hebben geen stallen, doch blijven 's nachts op 't veld onder de hoede van enkele veedrijvers. Geheel Sicilië nu is doorsneden door *trazzere*: koeiendriften, daar het vroeger - bij den grooteren veestapel - gewoonte was, de kudden, die zomers op de hoogten geen voedsel meer vonden, te drijven naar lagere landen. Officieel moeten deze wegen 37½ meter breed zijn, daar het vee onderweg op de grasbermen den leeftocht zoekt. Doch nu de groote veetrek voorbij is, hebben de aanliggende eigenaren grond ingenomen en zijn die driften op sommige plaatsen tot □ der oorspronkelijke breedte samengekrompen.

Maar in alle geval zijn de afmetingen voldoende voor het doel der mafia. Op zekeren nacht worden de veehoeders gekneveld en geblinddoekt en een deel der kudde wegge-

voerd; soms heel ver weg, naar de andere zijde van 't eiland. Natuurlijk eischt dit eene goede verstandhouding met de mafia elders, want voorzichtigheidshalve wordt alleen 's nachts gereisd en overdag tijdelijk het vee gemengd onder de kudde van bevriende koeienhoeders. Verlangt de landheer zijn eigendom terug, dan moet hij losgeld betalen, anders wordt het geslacht. En ook nu wordt de hulp der politie niet ingeroepen. Deze is aan arrondissements- en provinciale grenzen gebonden; de dieven zijn daarentegen intercommuniaal georganiseerd. Daarenboven, wie wil getuigen?

Gij begrijpt dus dat het verstandigste wat een Siciliaan kan doen, is de mafia te vriend te houden en aan dit zelfbestuur geregeld belasting te betalen. Die belasting is niet gering: er zijn landheeren aan wie de mafia evenveel kost als de grondbelasting met hare opcenten. Maar in alle geval krijgen zij waar voor hun geld, want de mafia zorgt er voor dat niemand hun loonheer lastig valt. Zij vormt een ideaal-politie!

Maar niet ieder neemt de zaak zoo gelaten op, en om deze reden wonen de meeste grondeigenaren liever in stad. Niet ieder heeft lust, om - zooals een der heereboeren - alle openingen van zijn landhuis met ijzeren platen af te sluiten en zelfs zijn dak met ijzer te beslaan! En hoe ongeregeld de toestand is, blijkt uit een onderzoek van den landbouw-wandelleeraar professor Pasalacqua omtrent de veiligheid op de latifondi in de provincie Trapani. Van 253 landgoederen kunnen slechts 23 zich veilig noemen; op 139 was de toestand slecht, op 84 zeer slecht, op 2 allerslechtst. - En het ontbreekt mij helaas aan de voor Sicilië noodige superlativen: op 5 nóg erger[1)]! Heel verbaasd zult gij dus ook niet wezen te vernemen dat slechts op 69 latifondi de wegen behoorlijk worden onderhouden, dat op 125 de malaria heerscht, en op nog veel meer de woningen onvoldoende zijn.

Niet alle misdaden op Sicilië zijn echter toe te schrijven aan de mafia. Er zijn nog virtuozen die op eigen houtje stelen, al staan de meeste boeven wel op een of andere wijze

1) De latifondi beslaan in de provincie Trapani eene oppervlakte van 93600 h.a. - ruim ⅓ van 't geheel.

in verband met de mafia. Maar vooral sedert de carabinieri - onze maréchaussée - de plaatselijke politie steunt, is in dit opzicht de toestand veel beter geworden. Voor die - in ons oog te operette-achtig uitgedoste mannen met steken, en Zondags met pluimen - zijn de booswichten bang, want zij vormen inderdaad een keurkorps. Maar hun aantal is te gering.

Daarenboven zouden vele misdaden zelfs niet door het aanzienlijkste machtsvertoon voorkomen kunnen worden. Want hoe gewillig, zachtzinnig, vlijtig, zuinig en sober ook in 't algemeen de Siciliaan is - en al deze voortreffelijke hoedanigheden zijn inderdaad volgens onverdachte getuigen den Siciliaan eigen - toch woelt het bloed anders door zuidelijke aderen dan bij bewoners van koelere landen. Een jongen steelt wat vijgen of druiven, laat vee loopen op andermans gras: een kogel int de boete. Maar ook bij meer beschaafden speelt de revolver een rol. Gedurende mijn verblijf te Palermo kregen in de opera tijdens de pauze twee leden van 't orkest woorden over een geldzaak. Professor Oliveri geeft professor Profeta een klap in 't aangezicht. Terug gekomen in de zaal, bemerkt deze daarbij zijn bril te hebben verloren, en heel kippig zijnde, moet hij uit 't hoofd spelen. Hij hoort hoe de andere professor daarover lachend spot met een derde lid van 't orkest, en woedend, zet hij zijn violoncel ter zijde en schiet op goed geluk in de richting van zijn terger. Vier revolschoten klinken door de zaal; professor Oliveri en een ander collega worden zoodanig gewond, dat zij wel een maand lang hun taak niet kunnen waarnemen. Wilt gij weten hoe het vonnis luidde? De officier van justitie eischte 20 maanden en 5 dagen gevangenisstraf, de rechtbank gaf zes maanden.... doch met opschortende werking. En zóó zeer was het talrijke publiek verheugd over deze vaderlijke uitspraak, dat velen over de balie klommen om den voorzitter de hand te drukken. Natuurlijk waren de muziekprofessors al lang met elkaar verzoend en werd dan ook geen eisch tot schadevergoeding ingesteld.

Een andermaal kregen twee half-heeren twist op straat; de een vlucht op het achterbalkon van een voorbijrijdende tram, de ander - niet zoo vlug ter been - neemt zijn revolver en raakt natuurlijk een paar medepassagiers. Dat

een ceremoniemeester op een bal wordt doodgeschoten, omdat hij een paar jongelui belette vóór hun beurt te dansen, is na dit alles niet zoo vreemd. En dat ongeveer tezelfder tijd een cavalerie-officier van hoogen siciliaanschen adel te Rome een hofdame doodde bij een rendez-vous, omdat deze weigerde langer zijne schulden te betalen, bewijst dat tot in de hoogste kringen de zuidelijke heftigheid zich niet verloochent. Maar tevens - en hierop wil ik bijzonder de aandacht vestigen - dat men niet al zulke verschijnselen mag toeschrijven aan het analphabetisme, noch denken dat de school ook in Sicilië de panacee voor alle kwalen zou zijn.

Ook de mafia zal geenszins verdwijnen door meer onderricht. Is zij trouwens - welbeschouwd - specifiek siciliaansch? Is niet de fransche *sabotage* aan haar verwant? En is ook niet de *terrorisatie* der amerikaansche Labor-union-mannen een soort mafia? Het komt mij voor dat de mafia een wereld-verschijnsel is, en zich overal zal openbaren, waar een min of meer georganiseerd *langdurig* verzet plaats vindt tegen vermeende of werkelijke onderdrukking. Zij zal in Sicilië evenmin als elders verdwijnen, zoolang de openbare meening in alle lagen der maatschappij er zich niet krachtig tegen kant. Volstrekte rechtvaardigheid is het eenige geneesmiddel... en zéér snelle berechting.[1)]

1) De volgende statistische gegevens, betrekking hebbende op het tijdperk 1902-1906, mogen aantoonen dat inderdaad de Siciliaan hooger staat dan vele zijner stamgenooten. Op het geheele eiland worden per jaar slechts 357 personen vervolgd wegens openbare dronkenschap, en 168 wegens bedelarij. - Terwijl in overig Italië per 100.000 inwoners 924 vervolgingen werden ingesteld wegens het overtreden van wetten, besluiten en verordeningen, is dit in Sicilië slechts met 494 het geval. Het verbod betreffende het dragen van wapenen wordt er slechts zelden overtreden... maar dat komt omdat men zeer vrijgevig is met het verleenen van het vereischte verlof. Het is een teeken dat men fatsoenlijk man is, en wordt dan ook alleen aan politieke tegenstanders onthouden. Wat de zwaardere vergrijpen betreft, waarbij hartstocht in 't spel komt, heeft Sicilië echter terecht een slechten roep (de cijfers tusschen haakjes hebben betrekking op geheel Italië en alle zijn berekend per jaar per 100.000 zielen). Vergrijpen tegen de goede zeden en huisvredebreuk 54 (25), doodslag en poging daartoe 22 (9), verwonding 355 (276). Wat diefstallen betreft, haalt Sicilië daarentegen maar even het gemiddelde. De verschillende provinciën van het eiland leveren echter zeer verschillende cijfers. In Messina en Siracusa komen weinig misdaden voor; Trapani en Palermo zijn daarentegen zeer zwart te kleuren. De bevolking is echter in 't oosten en 't zuiden een andere dan in 't westelijk deel. Dáár vestigden zich de Grieken, hier de Pheniciërs. - Ook het bedrijf oefent invloed uit. Bij Girgenti liggen de meeste zwavelmijnen; daar alleen, onder de mijnwerkers, heerscht dronkenschap. Wat de vergrijpen tegen de goede zeden betreft, in zuidelijke oogen zijn die niet zoo heel erg. Vele huwelijken worden nl. niet gesloten dan na ontvoering der (gewillige) bruid. De onderhandelingen omtrent den bruidschat spelen daarbij een groote rol, en worden zoodoende tot een sneller einde gebracht. Opmerkelijk is dat men in Italië het betrouwbaarder vindt bij de criminieele statistiek niet op het aantal veroordeelingen, maar op het aantal vervolgingen te letten. Het schijnt dat bewijsmateriaal moeielijk te leveren is wegens de camaraderie der getuigen.

V.

Na zooveel treurnis, is het een verademing wederom den siciliaanschen emigrant te ontmoeten, nu thuisgekomen, aan den eindpaal zijner wenschen. Gelijk bij ieder die reist, 't zij als toerist of als zakenman, is ook zijn horizon verruimd. Want al hokken de Italianen over zee te veel bij elkander om ten volle den invloed der nieuwe wereld te ondervinden, toch filteren van lieverlede andere, zuiverder denkbeelden in hunne hersenen, en komen zij tot het besef dat een geheel andere maatschappij mogelijk is, dan die waarin zij tot nu toe leefden. Reeds aan de woning van den teruggekeerde is zulks bemerkbaar. Zoo mogelijk bouwt zich de ex-Amerikaan een eigen huisje, helder wit gepleisterd, en is hem dit te duur, zoodat een bestaande woning is te kiezen, dan worden toch in alle geval woonvertrek en stal nu scherp gescheiden, de vloer geplaveid of minstens met leem vastgestampt, de wanden gewit, het huisraad vernieuwd. En over het groote bed ligt een heldere sprei.

Ik zag er zoo eenige..... zonder de deur te openen of door 't venster te gluren. De aardbeving bespaarde die moeite door den voorwand weg te nemen. En de echtgenooten kwamen niet terug om hun schatten te bergen... In één moeite door had de bevende aarde hen op hunne vlucht te pletter geslagen.

Niet alleen de mensch betoont in Sicilië weinig naastenliefde, ook de natuur kent er geen medelijden. Zonderling is het hier den noordeling te moede, die thuis leeft in een atmosfeer van zóó algemeene menschen- en dierenmin, vredes-

betoogingen en natuurbescherming, dat hij geenszins verrast zal staan indien op zekeren dag borden worden aangebracht op de hoeken der straten met het opschrift: behandel de groenten met zachtheid!

Maar gelukkig zijn niet alle emigranten verzwolgen, en de overlevenden sluiten de bressen welke de natuur maakt. Wie hunner niet veel spaarde, huurt wat grond en wordt boer of halfpachter met een paar eigen gekochte koeien. Dat beteekent reeds een groote stap vooruit voor den voormaligen daglooner. Maar ieders eerzucht is: grondeigenaar te worden.

Helaas, dat is dikwijls maar een tijdelijk geluk. 't Is begrijpelijk dat waar de emigrant meerendeels uit de kuststreken kwam, hij ook dáár 't liefst grond zoekt. Trouwens alleen daar is de grond sterk verdeeld; in het binnenland, waar de graanbouw overheerscht, is de bodem in handen van groote landheeren, die niet verkoopen. Maar in de kustvlakte is eerder iets van zijne gading te vinden, want de grond behoort daar aan kleine burgers, die vroeger leven konden van de pachten en hun tijd in ledigheid doorbrachten. Doch door de duurdere levenswijze, de mindere opbrengst van hun goedje en door het stijgen der arbeidsloonen zijn hunne inkomsten onvoldoende geworden. Zoo wordt ten einde raad het grondbezit verkocht en voeding aan de staatsruif gezocht. Dientengevolge wemelt het dan ook in gansch Italië van zuidelijke en vooral siciliaansche beambten. De mannen van het bedrijvige en bloeiende noorden houden zich daarentegen aan handel en industrie.

Het is begrijpelijk dat bij zoo groote landvraag, de prijzen stijgen en de Amerikaan veel te duur koopt. En waar hij gewoonlijk al zijn spaarpenningen - zoo groot is zijn landhonger - steekt in den grond, houdt hij onvoldoende werkkapitaal over, en zijn enkele jaren van misgewas, van droogte of zwaren regen voldoende om hem tot den bedelstaf te brengen. Daarop aast de burger, die hem den grond verkocht, en dikwijls krijgt die voor een spotprijs het stukje land terug, waaraan zooveel zweetdroppels kleven. En de arme drommel trekt weer naar het goudland, om opnieuw den cirkelgang te gaan. Doch al doende leert de emigrant, en van lieverlede verbeteren de kansen.

Toch zijn de grootste voordeelen der emigratie geheel andere, en wel tweeërlei. Het duurder worden van de arbeidskrachten heeft ten eerste het gabelotto-stelsel een knauw gegeven, den landheer gedwongen zelf de leiding in handen te nemen om door een meer rationeele, intensieve bebouwing de opbrengst zijner goederen te vergrooten. En ten tweede is de kleine man geholpen, omdat hij wegens dat schaarscher worden der arbeidskrachten, eischen kan stellen. En het amerikaansche goud en de amerikaansche discipline veroorloven hem den eenigen vorm van landbouw-exploitatie te kiezen, welke in die graanstreken slagen kan: de coöperatie. Met zulke kapitaal-krachtige coöperatieve vereenigingen kan de landheer onderhandelen; zij geven hem betere waarborgen dan de vroegere gabelotto.

Daarbij komt gelukkigerwijze dat ook ongeveer tezelfder tijd de derde siciliaansche grootmacht is wakker geschud. De spoliatie der kerkelijke goederen is ten slotte toch tot zegen geworden. De priesterstand is er door gelouterd; van slaafsche volgelingen der koningen zijn de geestelijken geworden tot voorgangers van het volk. Zij zijn nu het zuurdeesem der coöperatie.

Zoo werken thans adel, volk en geestelijkheid - het klinkt middeneeuwsch, doch het is zeer modern - samen om Sicilië wederom te maken tot wat het eenmaal was: het kostbaarst kleinood van de Middellandsche zee.

Laat ik u, om het bovenstaande door voorbeelden te verduidelijken, eerst voeren naar het ex-feudo Canzirotta, een latifondo in de u bekende gemeente Mussomeli. Het goed is 376 hectare groot en behoort aan prins Francesco Lanza di Scalea. Het ligt op de helling van een berg, op gemiddeld 500 meter boven zee, langs een stroom, welke in den zomer droog, in den winter soms ondoorwaadbaar is. Gelijk in dit land vanzelf spreekt, ontbreken bruggen, zoo-ook wegen voor karren of andere voortuigen geschikt. Mussomeli zelf ligt 13 kilometer verwijderd, andere plaatsen zijn nog moeilijker te bereiken. Het water uit de putten is ondrinkbaar voor den mensch, brak en zwavelig; men moet zich behelpen met het regenwater uit de dakgoten. Betrekkelijk veel waarde heeft dit landgoed dan ook niet, de vorige gabelotto betaalde den eigenaar 21 lire huur per hectare.

De prins - gij zult goed doen u hem niet voor te stellen in een gouden harnas met wuivende pluimen op den helm - begon met eenige woningen te bouwen, daar hij, nu hij den gabelotto den bons gaf, wel een deel van het goed zelf in handen nam, doch het overige aan kolonisten in pacht wilde geven. Deze kolonisten-woningen werden natuurlijk niet over 't goed verspreid: de Siciliaan is gewoon in steden te leven, en ook de veiligheid maakte het meer geraden die huizen aan elkander om een gesloten plein te bouwen, met de openingen aan de pleinzijde, zoodat het geheel een fort gelijkt. Een achttal zulke woningen, ieder bestaande uit een kamer, keukentje, magazijn en stal; een vijftal zonder stal, voor boeren die slechts tijdelijk op 't goed verblijf houden; een groot lokaal voor de daglooners die den oogst binnen halen; een gemeenschappelijke bakkersoven; een gemeenschappelijke gelegenheid om boter en kaas te maken en een piepsklein kerkje, ziedaar het kasteelplein voltooid. Het kerkje dient tevens tot school: na afloop van den Zondagdienst, geeft daar de geestelijke - voor dien dag overgekomen - den kinderen onderwijs. Het woonhuis van den heer steunt tegen het fort. Een andere kleine sterkte, het oude fort genoemd, bergt nog een vijftal kolonisten met hun huisgezin.

Een deel van den grond, daartoe geschikt bevonden, werd met wijnstokken en amandelboomen beplant; het grootste deel bleef echter graanland. Een zesjarige rotatie werd ingevoerd; behalve graan ook boonen en voedergewassen geteeld. Natuurlijk met behulp van kunstmest en zorgvuldige bewerking. De kolonisten ontvangen voor de hun toegewezen perceelen het zaad en den kunstmest; de opbrengst wordt met den heer half om half gedeeld, terwijl tevens een onder-[1)]

1) Meerdere bijzonderheden kunnen natuurlijk hier niet gegeven worden. Wie in deze landbouw-exploitatie belang stelt, worde verwezen naar het rapport van S. Mazzarella op het internationale landbouwcongres te Rome, gehouden in 1903. Hier is alleen nog aan te teekenen dat een kolonist, die met drie zonen zijn deel bewerkte - ongeveer 22½ hectare - bijna 2600 lire besomde uit de door hem verbouwde gewassen. Met inbegrip van de eigen arbeiders van den landheer, is in normale tijden de kolonie honderd zielen groot. Een zeventigtal stuks vee worden door de boeren gehouden. De prins is voornemens ook zijne aan dit goed grenzende ex-feudi op dezelfde wijze te exploiteeren.

linge coöperatieve veevereeniging is ingesteld, voornamelijk ten einde meer stalmest te bekomen.

En nu de uitkomst? De landheer trekt op deze wijze - met inbegrip van de netto-opbrengst van zijn eigen bedrijf - ruim ⅓ meer van zijn landgoed dan vroeger. Voor al zijn moeite en persoonlijke toewijding derhalve vijftienhonderd gulden. Inderdaad geen prinselijke belooning!

Maar deze is dan ook meer te zoeken in het bewustzijn zijn plicht te hebben gedaan tegenover het vaderland en een voorbeeld te hebben gegeven aan zijn standgenooten.

Nu wil ik u even brengen op land, dat op geheel andere wijze wordt geëxploiteerd: door een boeren-landbouwvereeniging. De *Societa agricola coöperativa di monte San Giuliano* (in de provincie Trapani), in 1902 opgericht door 518 leden met een kapitaal van 13.086 lire, telde, aanvang 1909, 2010 leden met een gestort kapitaal van 57.508 lire. De reserve bedraagt 22.134 lire.

Geen groote sommen voorwaar; doch de kracht van een dergelijke landbouwvereeniging ligt niet in het geld, maar in den arbeid en in het crediet, dat men haar waardig acht. En ziehier het bewijs: De coöperatie heeft 28 landgoederen gepacht, ter gezamenlijke grootte van 5057 hectaren, en betaalt daarvoor jaarlijks aan de landheeren 219.092 lire. De administratie kost 25,000 lire 's jaars.

Sommige dier bezittingen konden voor langeren tijd gepacht worden: 20 à 30 jaren. Een dezer bijv., 28 hectaren groot, werd, als daartoe geschikt bevonden, met wijnstokken beplant. Honderd zestien duizend stekken werden door honderd zestien leden der coöperatie gepoot. Ieder hunner moet 1/116 deel van den noodigen arbeid verrichten, en geniet dan ook in diezelfde evenredigheid van de opbrengst.

Het grootste deel van het gepachte wordt echter - gelijk bij de meeste siciliaansche landbouw-coöperaties - onder de leden verdeeld. Daarbij tracht men te bereiken dat ieder lot zooveel mogelijk bij gelijke krachtsinspanning een gelijke opbrengst geeft. De perceelen zijn dus niet alle even groot; somwijlen zelfs, als de aard der gronden dit medebrengt, bestaat een lot uit twee uit elkander gelegen deelen: het eene stuk bijv., minder vruchtbaar, is op den heuvel gelegen, het

andere, betere, in de vlakte of bij water of weg. Aangezien natuurlijk volkomen gelijkheid niet te bereiken is, worden ten slotte de gebruikers door loting aangewezen. En zelfs is het niet altijd praktisch mogelijk een land in zoovele deelen te verdeelen als de vereeniging leden telt. Die ledig uitgingen, komen dan het eerst in aanmerking bij verdere pachting, en de coöperatie acht dit zelfs een voordeel. Want zoodoende blijven er altijd leden die aansporen tot het huren van meer grond.

De verlote stukken, meestal 1½ à 3 h.a. groot, blijven tijdens den geheelen duur der pacht ter beschikking van denzelfden persoon. Deze kan den grond bebouwen naar eigen believen en betaalt zijn deel der pacht, vermeerderd met 5 % voor administratiekosten. Kunstmest wordt gezamelijk ingeslagen, somwijlen ook gezamenlijk landbouwwerktuigen gekocht. En aan wie zulks verlangt, wordt zaaizaad tegen vergoeding gegeven.

Begrijpelijkerwijze moet een dergelijke vereeniging over crediet kunnen beschikken, zoowel om de pacht te voldoen in de gebruikelijke driemaandelijksche termijnen (welke daarenboven vooraf zijn te betalen) als wegens de gemeenschappelijke aankoopen. De Banco di Sicilia (eene staatsinstelling) geeft in dezen uitkomst. In 1906-07 leende zij bijv. aan de leden dezer coöperatie niet minder dan 113.416 lire.

Een staatsbank als geldschieter is een voordeel en een gevaar tevens. De te groote gemakkelijkheid waarmede in der tijd aan de Sicilianen geld verschaft werd, toen door het woeden der phyloxera de fransche wijnbouw te gronde dreigde te gaan, en dus aanplant van wijnbergen op 't eiland groot voordeel beloofde, was, toen later de crisis kwam, velen duur te staan gekomen. En het mag geen nadeel heeten voor het eiland dat eerst betrekkelijk laat de Banco di Sicilia tot het geven van landbouwcrediet is overgegaan. Wel was reeds bij wet van 23 Januari 1887 de Bank gerechtigd voor dit doel 2 millioen lire aan te wenden, doch den geldnemer werd door het eischen van vele en omslachtige waarborgen het leenen zoo moeilijk gemaakt, dat slechts weinig geld op deze wijze werd ondergebracht.

Intusschen wist het volk zich zelf te helpen, dank zij het uit Amerika invloeiend geld, dat de spaarkassen vulde. Slechts ontbrak de leidende hand. Doch nu trad de geeste-

lijkheid op, die door eigen jammer geleerd, meer ging gevoelen voor de nooden van den kleinen man. Allerwege werden onder hare leiding landbouwkassen opgericht (Casse rurale). Deze verschaften niet enkel aan de leden het noodige kapitaal tegen matige rente, maar breidden weldra hare taak uit, zoowel door het oprichten van coöperatieve verbruiks- en verkoopsvereenigingen (soms gepaard aan ziektekassen), als door hare leden in de gelegenheid te stellen gezamenlijk gronden te pachten.

Deze landbouwkassen hebben ontegenzeggelijk veel tot het verheffen van den kleinen boerenstand bijgedragen. Maar aangezien het crediet dezer coöperatieve vereenigingen berust op de onbeperkte aansprakelijkheid harer leden, spreekt vanzelf dat zij geen geheel onbemiddelden kunnen opnemen.

Ten einde echter ook de armsten te helpen, besloot de regeering de voorwaarden waarop de Banco di Sicilia voorschotten verleende, minder bezwarend te maken. Angst voor al te grooten bloei der katholieke *Casse* schijnt eveneens aan dit besluit niet vreemd te zijn geweest, en dit is dan ook wel de reden waarom die landbouwkassen in den eersten tijd niet wilden gebruik maken van het bankcrediet, dat ook voor haar open stond. Met dat al blijven de katholieke landbouwkassen een voorsprong behouden, gelijk alle in Sicilië op katholieken grondslag gevestigde vereenigingen. Want begrijpelijkerwijze hebben de landheeren liever met corporaties te doen welker leden niet enkele stoffelijke maar ook geestelijke belangen behartigen. De hierboven genoemde vrije coöperatieve landbouwvereeniging van Monte Giuliano ziet zich zelfs dientengevolge b.v. verschillende pachtverlengingen weigeren.[1)]

1) Ik heb gemeend mij in het bovenstaande uitsluitend tot de latifondi te moeten bepalen Toch is nog even hier te wijzen op een regeeringsmaatregel, welke vooral voor de kustlanden van belang is, waar - zooals reeds werd opgemerkt - zuidvruchten, hoofdzakelijk citroenen, verbouwd worden *(agrumi)*. In 1908 is een *Camera agrumaria* opgericht, welke te Messina gevestigd, haar werkkring over geheel Sicilië en Calabrië uitbreidt, en in de eerste plaats beoogt de producenten in directe verbinding te brengen met de buitenlandsche markten, ten einde zoodoende de opkoopers te ontgaan. Vooral sedert de concurrentie in Amerika verscherpt is door den sterken aanplant van citroenen in Californië (waarbij de amerikaansche regeering hare landgenooten door een tariefverhooging steunt) is het noodig geworden zooveel mogelijk den export naar elders te bevorderen, en tevens de toch al geringe ondernemerswinst niet door de tusschenhand nog kleiner te maken. Ook belast zich de Kamer met den verkoop van kalkcitraat. Want, zonderling genoeg, in geheel Italië bestaan geen fabrieken van citroenzuur; het uitgeperste citroensap wordt in tallooze kleine, hoogst primitieve inrichtingen (welke op 't eiland allerwege worden gevonden) met kalk vermengd gekookt, en zoo tot een reuk- en smaakloos grijs poeder vervormd. In Engeland en Duitschland wordt dan daaruit het scherpe citroenzuur bereid.
De Kamer is tevens bevoegd voorschotten te verleenen aan de producenten op onderpand van hun citraat. Hare geldmiddelen bestaan uit 1° een door den Staat verstrekt stamkapitaal, groot 200,000 lire, 2° de *tassa camerale,* een recht dat de Kamer heft voor het analyseeren van kalkcitraat. (Zonder een door haar af te geven certificaat, vermeldend het citroengehalte, mag namelijk geen kalkcitraat vervoerd worden of in magazijn worden opgeslagen). 3° een provisie op het door bemiddeling der Kamer verkochte kalkcitraat.
De verhouding van de Kamer tot de Staatsbanken inzake wisseldisconteering, is voor eerstgenoemde op zeer voordeelige wijze geregeld.
Te wenschen is dat deze maatregelen niet enkel den producenten, maar ook den arbeiders in de citraatfabrieken ten goede komen. Wat zoude een Nederlander wel zeggen van een arbeid, welke 's nachts om half drie aanvangt, om eerst namiddags tegen 5 uur te eindigen! En zoo wordt een vijftal maanden in 't jaar gewerkt! En toch zien die vrouwen en mannen, jongens en meisjes er frisscher uit bij hun mager loon, dan onze textiel-arbeiders. Wel een bewijs hoe krachtig dat ras is, en hoezeer zon en klimaat goed maken wat de mensch misdoet.

VI.

Toch moet uit het bovenstaande niet worden afgeleid dat het socialisme op het eiland vasten voet heeft gekregen. Integendeel, nog op het congres der italiaansche socialisten, verleden jaar te Milaan gehouden, werd door den afgevaardigde van de siciliaansche geestverwanten: Seb. Cammareri Scurli erkend dat het oude siciliaansche socialisme dood is, en wel ten gevolge van de amerikaansche emigratie. Die heeft het volk tot kapitalisten gemaakt; en alleen wie niet heeft, deelt gaarne met anderen.

Maar de hoogere klassen herinneren zich nog te goed de gebeurtenissen van een twintig jaar geleden, dan dat zij veel neiging gevoelen om een volksbeweging aan te moedigen, welke allicht verkeerde banen kan inslaan.

De beroeringen, welke toenmaals het eiland een zeer ongunstigen roep verschaften, waren middellijk een gevolg van het totstandkomen van het koninkrijk Italië. Van Sicilië

was weliswaar de viktorie uitgegaan, dáár werd eigenlijk het koninkrijk geboren, maar toch voelden de eilandbewoners zich geenszins één met hunne stamverwanten van het vasteland. Niet minder dan Nederland door de taal, is Sicilië door de omspoelende zeeën afgezonderd, en leefde haar eigen leven. Vanzelf was dit - waar geen centrale krachten sterk genoeg waren om alles tot zich te trekken - een provinciaal leven. Messina bleef steeds mokken omdat de zetel der regeering in overoude tijden naar Palermo was overgebracht; Catania bemoeide zich met geen van beide. Voor de toenmalige heerschers had zulks het voordeel, dat opstanden zich niet licht buiten een provincie verspreidden en derhalve gemakkelijker te onderdrukken waren. Daarbij kwam dat de vrijheid liefhebbende Siciliaan, afkeerig van den krijgsdienst, voorzichtigheidshalve niet door zijne meesters tot militaire diensten werd gedwongen. Dezen vonden in dat anti-militairisme een welkom voorwendsel om vreemde huurtroepen in dienst te nemen, en menig nazaat van Willem Tell heeft dan ook op Sicilië de dwinglandij helpen bevestigen.

Maar toen het koninkrijk Italië den algemeenen dienstplicht invoerde, was het uit met dat privilegie van den Siciliaan. Dit trok hem tevens uit zijne afzondering. Want 't vasteland was hem geheel vreemd. Vooral de noordelijke helft en de Povlakte, waar mensch en natuur geheel andere zijn. Die militaire school leerde den Siciliaan discipline, zindelijkheid, lezen, schrijven - en tevens nadenken over het geziene. Het was als een inlandsche emigratie. Evenals later de amerikaansche emigrant, kwam ook hij weer thuis; doch niet met goud, maar met socialistische hersenschimmen. En in Sicilië vond zijne ontevredenheid over het bestaande weerklank. Want ieder, hoog en laag, was teleurgesteld. De belastingdruk was veel zwaarder geworden dan tijdens de Bourbonsche dwingelandij. Men is nu eenmaal geen grootmacht zonder groot-budget! Wat vooral diep gevoeld werd: het grootste deel van de opbrengst der belastingen werd buiten het eiland besteed.[1)]

1) In het reeds aangehaalde werk '*en Sicile*', onder leiding van dr. Olivier uitgegeven, wordt berekend dat de Siciliaan in evenredigheid meer dan eens zooveel belasting betaalt als de Franschman. Dat de belastingen niet zonder bezwaar worden opgebracht, wordt bewezen door het feit dat in het tijdperk 1886-1899 niet minder dan 18073 executoriale verkoopingen plaats vonden wegens 400.000 Lire verschuldigde belasting. Betreffende een groot landbezit, aan eene familie gezamenlijk toebehoorende, wordt de volgende berekening medegedeeld: Bruto opbrengst van het land 80.000 franken. In handen der tusschenpersonen blijven echter 35000 franken. Van de overige 45000 franken is 15000 franken grondbelasting af te trekken en 3600 franken personeele belasting. De gronden brengen dus ten slotte 26400 franken op. *Les vendre* - aldus eindigt *le conseiller du commerce extérieur*: burggraaf de Lestrade de schrijver der Fransche studie - *ne serait pas un remède*, *car encore faudrait-il trouver l'acheteur.* En zulks is te meer begrijpelijk, wanneer men weet dat.. er nog een 6 % hypotheek ter grootte van 300.000 franken op die gronden rustte! Van de bruto opbrengst komt dus ten slotte tien percent den eigenaaars te goede!
In hetzelfde werk berekent de *professeur à l'école supérieure des sciences et lettres d'Alger*, G. Yver, dat van de 125 millioen franken, welke jaarlijks op 't eiland worden geheven aan belastingen, er slechts 45 millioen franken in Sicilië blijven.

De hooge adel koesterde daarenboven bijzondere grieven. Sedert eeuwen was Palermo een hofstad geweest. Of de koning óf een onderkoning hield er staat. Nu werd men eerst uit Florence, later uit Rome geregeerd. 't Is waar, dikwijls waren de hoogste italiaansche staats-ambtenaren van siciliaansche afkomst; maar om die afkomst te doen vergeten, werden zij romeiner dan de Romeinen zelf, en deden dat dubbel hunne eilandgenooten gevoelen.

Allerwegen vormden zich *Fasci* (fascio: bundel) *dei Lavatori.* En gelijk begrijpelijk is in een land waar de politiek alles beheerscht, trachtte iedere partij den invloed der Fasci te haren voordeele te gebruiken. Werkstakingen en daden van geweld waren aan de orde van den dag; de rechtbanken spraken vrij, - ook de rechters waren niet onvaderlandslievend, - en de opstand dreigde in een revolutie en algeheele afscheiding te eindigen. Toen ook naar het vaste land de vlam oversloeg, en de vrees voor een socialistische republiek geenszins meer denkbeeldig was, greep eindelijk de regeering met vaste hand in. Het eiland werd in militaire kringen verdeeld en onderverdeeld; een geheele legermacht werd er heen gezonden, en niet zonder bloedstorting kwam Sicilië eindelijk tot rust (1894).

Doch sedert de amerikaansche emigratie-immigratie koestert de Siciliaan andere idealen, gemakkelijker te verwezenlijken

en dichter bij den grond. De *Fasci* zijn vervangen door *Leghe di resistenza e di miglioramento*, wat nog 't beste is weer te geven door: Bonden voor loonsverhooging, verbetering der pachtvoorwaarden en in 't algemeen tot verhooging van het maatschappelijk peil der leden.

Een zoo lange omschrijving is wel noodig omdat - en ook hierin openbaart zich het provincialisme - bijna elke Lega andere doeleinden nastreeft. Het eenige wat de meesten - zoo niet alle - gemeen hebben, is de groote verscheidenheid in den stand der leden. Kleine grondeigenaars, kleine pachters, halfpachters, derde- en kwartpachters *(coloni a mezzadria*, *terzeria*, *qaarteria)*, opzichters, werkbazen en daggelders nemen broederlijk op de banken van het vereenigingslokaal plaats. Dat de belangen niet altijd dezelfde zijn, schijnt niet te deren, en heeft het voordeel dat niet eenzijdig één klasse wordt voorgetrokken.[1)]

Wat de politieke richting betreft, werd een deel der Leghe onder socialistische invloeden opgericht, een ander deel is neutraal, weer een ander constitutioneel: d.w.z. stelt voorop aanhankelijkheid aan het Huis van Savoye. Ten slotte zijn er ook vele Leghe, welke de Encycliek Rerum Novarum als richtsnoer erkennen.

Doch terwijl de eene Lega voorschrijft den 1^{en} Mei te vieren, andere de leden verplichten te stemmen bij politieke verkiezingen gelijk het bestuur beslist, weer andere in de lokalen van den bond alle staatkundige gesprekken verbieden, vindt men in aller statuten bepalingen betreffende het begraven der leden. Men zoude bijna geneigd zijn te denken dat in Sicilië het begraven de belangrijkste levensfunctie is. Alle leden van een bond zijn verplicht den lijkstoet te volgen, en nauwkeurig zijn de eerbewijzen omschreven. Drie dagen lang hangt een omfloersde vlag uit het bondsgebouw; de kist - door den bond verschaft - wordt met het bondslaken behangen. En

1) Volgens een statistiek over 1906 bestonden er 142 Leghe met 43736 leden. Van dit ledental waren 33 pCt. kleine grondeigenaren, 36 pCt. losse boerenarbeiders. In 1908 was het getal der Leghe geklommen tot 161 met 58920 leden; in 1909 gedaald tot 113 met 36195 leden. - Naar het schijnt trachten de *Camere di lavoro* - Kamers van arbeid - de daglooners uit die Leghe te trekken, met het doel natuurlijk een aaneengesloten arbeidersleger te vormen.

nauwkeurig, als gold het een vorstelijke begrafenis, is aangegeven welke eereplaatsen toekomen aan echtgenoote, ouders en kinderen van den overledene. Doch ook het nuttige wordt niet vergeten. Aan de weduwe of de minderjarige kinderen wordt eene ondersteuning uitgekeerd. Veelvuldig wordt ook ziektegeld gegeven, ja in meerdere bonden zijn zelfs de leden verplicht beurtelings bij den zieke te waken of in diens plaats zijn arbeid te verrichten. Ook invaliditeits en ouderdoms-uitkeeringen staan in veler program.

Dat een hoog-zedelijk bewustzijn in de bonden leeft, bewijst het feit dat genoegzaam alle statuten eischen een onberispelijken levenswandel. Zeer vele verbieden het bezoeken van herbergen en beruchte huizen; ook wordt het lid uitgestooten dat zijnen ouders geen eerbied betoont of zonder *geldige* reden zijn vrouw slaat. Natuurlijk wordt ook strengelijk verboden zich tot den rechter te wenden bij onderlinge twisten, alvorens den verzoeningsraad te hebben ingeroepen. En de straf: uitsluiting, is geen ijdel woord. In die kleine gemeentekringen staat uitsluiting gelijk met den zedelijken dood. Niemand spreekt meer tot den veroordeelde of helpt hem.

Ook het schoolwezen maakt een voorwerp uit van de aanhoudende zorg der Leghe, en hierin is eveneens de invloed der emigratie te herkennen. Van uit Amerika schrijven de Sicilianen aan hunne vrouwen (of juister gezegd: *laten* schrijven, want weinigen kunnen de pen hanteeren) de kinderen toch trouw de school te doen bezoeken, opdat hunne brieven thuis kunnen gelezen en beantwoord worden zonder tusschenkomst van derden. En wat de leerplicht niet kon teweegbrengen, deed dit mannenwoord. Sedert vier jaren is het schoolbezoek met ⅓ toegenomen.

Geen wonder dus dat ook de Leghe hierop toezien, en de leden verplichten hunne kinderen naar school te zenden. Verscheidene bonden zijn zelfs behulpzaam bij de aanschaffing van boeken... en van kleeren. En wanneer men nu weet dat siciliaansche kleuters altijd blootshoofds en blootsvoets gaan, en ook verder geen overbodige kleedingstukken dragen, kunt gij u voorstellen hoe een arme siciliaansche jongen er uit moet zien, wiens kleedij hem niet veroorlooft de school te bezoeken.

Trouwens in een zondagspak moet hij er in geen geval

heengaan. Dat ware een wanklank in die harmonie van vuil! De slechtste scholen zijn nog niet die, welke in opgeheven kloosters zijn ondergebracht. Niet dat men voor leerlokalen beschikbaar stelt de luchtige, groote voormalige eet- en kapittelzalen! Deze heeft de gemeente-administratie natuurlijk zelf in gebruik genomen. Ons gezegde: dat voor het kind niets goed genoeg is, is op Sicilië nog onbekend.

Maar in alle gevallen is de kloosterafval beter dan de gehuurde woning, waarin meestentijds de gemeenteschool is ondergebracht. Wel kan iedere gemeente voor den bouw van nieuwe scholen een rijkssubsidie ontvangen ten bedrage van ⅓ der bouwkosten, en schiet de Staat het overige voor tegen een jaarlijksche rente van 1 à 1½ %, maar waarom zoo'n aanbod aan te nemen, als de vriendjes van de bovendrijvende partij in den gemeenteraad door verhuring een zoo mooie rente van slechte panden kunnen maken? Zoo behoeft men dan ook niet vreemd op te zien, als de rapporten der school-inspecteurs den neus dicht doen houden. En niet enkel klagen deze - men zoude hen nog kunnen verdenken te hooge eischen te stellen, - maar ook de leden der parlementaire landbouwcommissie vergelijken de scholen met varkenskrotten. *Brutissimi locali*, *locali pessimi*, *indecenti*, *sporchissimi*, *possono paragonarsi ad un porcile*, schrijven zij in die kleurrijke sonore taal, welke zelfs het uitschelden een genot maakt voor den schuldige.[1)]

Echter te meer is de zorg der Leghe te waardeeren, en het is geen kleine triomf dat terwijl in 1872 nog 85 % der Sicilianen lezen noch schrijven kon, in 1901 dit percentage tot 71 was geslonken![2)]

1) Zeventig kinderen in één klasse is geen zeldzaamheid, en de overbevolking is zóó groot, dat velen moeten weggestuurd worden, of om beurten een halven dag op school komen. - En er zijn niet eens voor allen zitplaatsen aanwezig!
2) Deze percentage's hebben betrekking op de geheele bevolking boven de 6 jaren. De onderstaande cijfers geven echter een juister beeld van den toestand.

	1872.	**1901.**
Mannelijke analphabeten, 21 jaar oud en ouder	78 %.	65 %.
Vrouwelijke analphabeten, 21 jaar oud en ouder	92 %.	81 %.
Analphabetische miliciens	79 %.	53 %.
Analphabetische bruidegoms	79 %.	56 %.
Analphabetische bruiden	91 %.	70 %.

Toch zij uw glimlach niet al te meewarig! Analphabet is in 't Zuiden geen brandmerk. De mannen voor wie Homeros zong, waren grootendeels, wellicht allen, ongeletterden. Misschien was hij 't wel zelf! En nog heden ten dage kunt gij in de romeinsche Campagna herders aantreffen, die niet kunnen lezen of schrijven, doch met fijn gevoel, in statigen val, geheele zangen van Dante's Inferno opzeggen, ja - nog sterker - u kunnen vergasten op Vergilius' herderszangen... in het latijn![1)]

Vergeet nooit, dat zoo in onze duistere nevellanden de zwarte drukinkt een onontbeerlijke factor van verlichting is, die bevoorrechten daarginder hebben de bron van alle leven: de zon, de ZON!

Maar in alle geval: heden is de school gesloten; 't is vacantie, en vroolijk klepperen de kerkklokken! Klepperen, niet: bim-bammen, want de levendige Siciliaan is niet tevreden met ons statig klokgebrom, afgemeten en ernstig als een witgedaste dominé. Alle rhythmus moet bij hem vlug en vroolijk zijn; dies klimt hij in den toren en slaat met zijn hamer op den bronzen kerkmond, alsof 't een aanbeeld ware. En een metalen tarentella huppelt door de lucht en drijft het toch al snelle bloed der hoorders als razend door de aderen.

Feest is het dan ook vandaag, een feest der feesten: een kerkelijk feest! In den Dom zal weder voor 't eerst sedert maanden de mis worden opgedragen, 't Is eigenlijk maar een kleine kerk, heel oud, nog uit den tijd der Normandiërs, een zwart gebouw met grimmige kanteelen - een bewijs dat dit huis des vredes oudtijds ook tot vesting moest dienen. Bouwvalligheid was reden van tijdelijke sluiting, doch Paus en Aartsbisschop hebben uit eigen beurs het herstel bekostigd, en de ingezetenen - met de vreemdelingen - zorgden

1) Mijn zegsman, een thans te Rome gevestigd, welbekend landgenoot, deelde mij tevens mede, dat die herjers, al kennen zij geen latijn, toch door overlevering den zin der woorden begrijpen. George Borrow, wiens boeiend reisverhaal: *The Bible in Spain*, ik allen Gidslezers aanbeveel, is op gelijke wijze in hooge bewondering voor de Portugeesche analphabeten.

gezamenlijk voor een nieuw plaveisel. Vermoedelijk is onder die weldadige buitenlanders een Hollandsche geweest, want nog nooit zag ik in Italië een zoo frisch geboende, helder gewitte kerk!

De aartsbisschop van Messina is overgekomen voor de plechtigheid. Opgewacht aan 't station door honderden parochianen, is hij van daar, na veel handengedruk, in de eenige equipage van 't stadje gereden naar de poort, om van daar in plechtigen optocht door de hoofdstraat te worden gevoerd naar het heiligdom.

Tallooze kinderen, allen in 't wit gekleed, - ik wist niet dat het anders zoo stille Taormina zoovele kleintjes rijk was! - stonden aan de poort reikhalzend uit te kijken naar het rijtuig. Nu gaan zij twee aan twee den stoet vooraf, begeleid door eenige nonnetjes, eveneens in 't wit. De kleinsten heel vooraan, elk haar voorgangstertje vasthoudend aan een slip van de jurk, evenals op bewaarschooltjes, om den juisten afstand te behouden. Dan de bruidjes - 't is tevens confirmatie, - een vaandel, wat dignitarissen met hooge en lage hoeden, eenige geestelijken, en eindelijk, onder een baldakijn, de hoogepriester in klein ornaat. Een krachtige figuur, met stierennek, niet door het noodlot ter neer te slaan. *Impavidum feriunt ruinae* ontglipt onwillekeurig aan de lippen bij het zien van dien priester, wien te Messina, na de aardbeving, de arme stakker toeriep: gij, die met God spreekt!

Vlak achter den prelaat: blaasmuziek. Eenige mannen in een fantasie-uniform, blijkbaar een fanfarecorps, en dat alleen vroolijke wijsjes: dansmuziek en serenade-marschen kent. Geen grooter contrast denkbaar dan die ernstig voortschrijdende geestelijke, op den voet gevolgd door dien kermistroep. En dit komt nog sterker uit, als straks, wanneer de blazers zwijgen, de trom met een krachtig bom! bom! hun taak overneemt, nu en dan ondersteund door een rinkelenden bekkenslag. 't Lijkt wel een circus-optocht!

Maar de diepe ernst van alle ommestanders neemt het dwaze weg. En wat bij dit anders zoo beweeglijk volkje bijzonder treft: de volkomen stilte waaronder de processie voortschrijdt. Alles: jong en oud, zwijgt. De straat is als een kerk: geen geluid komt uit de menigte, welke, zoover de blik reikt, de lange huizengeul vult. Eerbiedig gaan

hoeden en petten af naarmate de stoet zich voortbeweegt, en enkel een zwijgende, doch hoogst sierlijke hulde wordt den kerkvorst gebracht, welsprekend juist door die algemeene stilte. Want van alle balkons, uit alle bovenvensters, fladderen - door vrouwenhanden losgelaten - langzaam naar beneden roode, groene, gele en witte strookjes papier, als een soort kleurige regen, en spreiden zich uit voor de voeten van den hoogepriester, op het baldakijn, op de schouders der hem omstuwende geestelijken. Op elke snipper is een huldebetuiging gedrukt: Leve onze milddadige Paus! Leve de beschermengel van ons diocees! Leve de apostel der liefde! Op sommige ook: Leve de martelaar van zijn plicht!

Zoo wordt de lange, smalle hoofdstraat doorgetrokken, waar allerwegen de italiaansche vlag is uitgestoken. (Opmerkelijk voor een Hollander: de pauselijke kleuren ontbreken geheel.) Eindelijk bereikt de stoet den Dom, welks hoofddeur aan het plein, en beide zijdeuren aan de straten, - alle drie hoog en wijd als schuurdeuren, - geheel openstaan, licht en zon inlatende, evenals de met onbeschilderd glas voorziene groote vensters. Achter het altaar, met vele rijen kaarsen en kunstbloemen fleurig versierd, hangt - reusachtig groot - vanaf de zoldering een wit doek, waarop het aartsbisschoppelijke wapen.

Ter zijde, in het schip, tegen een pilaar, is een kleine verhevenheid aangebracht, op elleboogshoogte, en met een hel gebloemd tapijt bedekt. Een groote vergulde stoel staat er op; een klein trapje voert er henen. Bij het naderen van den stoet vult zich de kerk, en alles - als door een magneet aangetrokken - dringt zich om dit podium. Zelfs het trapje wordt bezet, en slechts met moeite, als straks de prelaat onder razend klokgeklepper de kerk binnen treedt, wordt hem een smalle doorgang en optred vrijgemaakt. Dadelijk daarna sluit zich weer de menschenring om het podium.

Door een toeval ben ik ter zijde tegen die verhevenheid gedrongen, bijna naast den bisschopszetel, en daarvan slechts gescheiden door een op het podium, rechts van den hoogepriester staand geestelijke. Zoo is het alsof ik aan de plechtigheid deelneem, en zie ik in al die donkere oogen, welke den kerkvorst aanstaren alsof het eene verschijning ware uit den Hemel. Opgespalkte, onbeweeglijke oogen, om nooit te ver-

geten. Naast mij heeft een oude man zijn kleindochtertje dood familiaar op het podium gezet, bijna aan de voeten van den kerkvorst, en van alle kanten rusten ellebogen op den rand. Een andere man - blijkens het ruige schaapsvel, dat hij heeft omgeslagen - een herder, heeft ver zijn armen over 't podium geschoven, recht tegenover den aartsbisschop, en staart deze aan met de handen onder 't hoofd. Wat verder af - kaarsrecht en hoog uitstekend boven de menigte - in grooten mantel gehuld, een oude man met grijzen stoppelbaard en apostelkop, gretig indrinkend de priesterlijke woorden. Het is alsof voor mij levend is geworden eene *Santa Conversazione*, een dier schilderijen der Renaissance waarop heiligen in peinzende samenspraak zijn afgebeeld.

Aan de andere zijde van den bisschoppelijken stoel, dicht bij het altaar, troont onder een gouden baldakijn een heiligenbeeld: St. Joseph. Bij zoo'n feest toch mag de meest populaire der heiligen niet ontbreken! Dus heeft men zijn beeld uit de kerk, waar het anders staat, tijdelijk naar den Dom gebracht en de eereplaats gegeven. In de linkerhand houdt de Heilige een bloeienden lelietak, de rechter is geslagen om den pols van een naast hem staand Jezuskindje. Met een rood bandje zijn om de hand van dat kindje gebonden twee eenvoudige ijzeren boerenhorloges; over diens anderen arm hangt een fineerzaag - blijkbaar giften van vrome eenvoudigen. De beide horloges loopen, en wijzen juist den tijd aan.

Neergezeten, spreekt de aartsbisschop langen tijd zonder verheffing van stem tot de ademloos luisterende schare; zijne toespraak inleidende met den parabel van Christus als de goede herder. En onderwijl blijven de drie groote deuren altijd door openstaan, en vermengd zich zoodoende het straatgeluid met zijne woorden. Ook in de kerk is het verre van rustig: voortdurend wordt in- en uitgeloopen; vooral veel kinderen komen of gaan heen. Een klein meisje met een allerliefst hondje onder den arm, spits snoetje, lange hangende ooren, zijdeachtig haar, komt voorzichtig de trappen af, welke van de zijstraat voeren in den Dom. Zij heeft een nog kleiner zusje aan de hand, half zoo hoog als de kolonet waarop de ruime wijwaterschaal rust. Vastberaden kloutert het kleine ding op het voetstuk, gaat op de teenen

staan, klemt met de eene hand krampachtig den schaalrand vast en reikt met haar anderen arm ver vooruit tot in het wijwater. Veilig op den beganen grond terug, bekruist zij zich met diepen ernst. - Veel kindergeschrei van zuigelingen, wier moeders de toespraak niet willen missen en hunne jongstgeborenen niet thuis kunnen laten.

Van lieverlede wordt het donker. Een langgerekt bewonderend hè stijgt op uit de overigens aandachtig luisterende schare, als plotseling de electrische stroom gaat door de lampjes welke aan den triomfboog zijn aangebracht, zoodat deze als in stralenkrans glanst. En nog eens klinkt zoo'n hè, als vervolgens de groote kroon (een heel kleine!) wordt ontstoken. Blijkbaar hebben die eenvoudigen nooit zoo iets moois gezien.

Na de toespraak een korte dienst, en ten slotte worden de nieuwe witzijden goudbestikte gordijntjes opgeslagen, welke den tabernakel op 't altaar verbergen. Hel glanst de blauwzijden voering; een sleutel met breed afhangende blauwe linten wordt in 't slot gestoken, en achter de nu geopende deurtjes fonkelt de monstrans. Voorzichtig door een priester uitgenomen, wordt deze opgeheven en het Hoog-heilige den Volke vertoond. Allen vallen in aanbidding neder; de organist haalt zijn zwaarste registers uit en doet alle pijpen tierelieren, terwijl het fanfarecorps, dat steeds buiten was gebleven voor de geopende hoofddeur, tegelijkertijd met volle kracht invalt met het vroolijkst deuntje van het repertoire.

Oorverdoovende kakofonie!

En toch: nimmer greep mij een godsdienstige plechtigheid zoo in 't hart, nooit deelde ik zóó in de algemeene feeststemming. Dit was niet het Huis des Heeren, maar beter, véél beter: het Huis des Vaders! Van *Onzen* Vader! Alléén in een ouderlijk huis gaat men zoo kinderlijk onbevangen in en uit, alléén in dat huis kan zóó kinderlijk feest gevierd worden zonder zich af te vragen: wat zal een ander er van denken? Wat maakte het uit dat de tonen niet samenklonken! Gaven die armzalige dorpsmuzikanten en die organist niet het beste wat zij hadden, en wat hadden Bach of Palestrina meer kunnen geven? Al zag ik dan ook - van andere belijdenis - in dat Hoog-heilige slechts een symbool, toch voelde ik mij één met die neergeknielde schare, gelijk zij

daar - de gansche buitenwereld vergetend - zich verzonk in hare gemeenschap met God.

Evenmin werd met tandengeknars en geweeklaag vóór negentien eeuwen het Evangelie, die blijde Boodschap, door de eenvoudigen van harte ontvangen! En het was mij alsof hoog boven al die klanken uit, door de helgewitte, onversierde ruimte - even blank, even sober als onze Nederlandsche kerken, - ruischte dat meest juichende onzer Evangelische gezangen, welks eerste vers in dit met aardbevingen beproefde eiland zulk een onbeschrijfelijken indruk maakt:

Woord, waarop wij bouwen,
Daar wij op vertrouwen,
  Evangeliewoord.
Bergen mogen wijken,
Gij zult nimmer wijken,
Want gij zijt Gods woord!

In zulk een Vaderhuis zijn kerkeknechten overbodig om orde te houden, en inderdaad zag ik er geen. Voor zooveel noodig, zorgde het volk, met de aan zuidelijken ingeboren takt, zelf voor wat betamelijkheid eischt. Zoo ook later, op straat, toen - voor de groote menigte - het eigenlijke feest begon. Want denk slechts: Sint Joseph was naar huis te begeleiden! En zoo iets kan niet zonder veel lawaai, veel bengaalsch vuur, zevenklappers, donderbussen en vuurpijlen. De Heilige moet duidelijk zien, hooren en ruiken dat men hem eer bewijst!

Buiten de hoofddeur van den Dom wachten al de in 't wit gekleede kindertjes, weer netjes twee aan twee opgesteld. Doch nu voorafgegaan door jongetjes, ieder met een waskaars in de hand. De lange stoet is geordend in een sierlijken boog van de kerk af, over 't marktplein tot in de hoofdstraat ter zijde van 't gebouw. Maar 't bleek een vergissing te zijn: de tegenovergestelde weg was te nemen, en nu moest de lange stoet omzwaaien. En 't merkwaardigste was dat zulks midden door de dicht opeengepakte menigte, *zonder* eenig politievertoon, stil en zonder gestoot geschiedde, op enkel aanwijzing van de begeleidende witte nonnetjes.

Dáár komen de gebruinde broeders van 't Sint-Josephgilde met lange waskaarsen in de handen. Ook heelemaal in 't

wit; in lange het hoofd bedekkende burnous, waaruit de donkere koppen echt Arabisch uitkijken. Het gilde-vaandel wordt vooruit gedragen.

De broeders gaan de kerk in: een heftig rinkelen van zilveren schelletjes kondigt aan dat er daar binnen iets gewichtigs voorvalt; eenige oogenblikken later komen zij weder buiten met - op een draagbaar - het beeld, aan welks voeten nu tal van kaarsjes branden.

Dadelijk valt de blaasmuziek in met een opwekkenden serenade-marsch, zwermpotten en vuurpijlen sissen door de lucht, zevenklappers spatten uiteen onder de dichte menigte, welke met donderende Viva's den populairen Heilige begroet. De kerkklokken klepperen als bezeten, terwijl de stoet langzaam de hoofdstraat intrekt. Bengaalsch vuur omgeeft met rossigen lichtschijn het glanzende beeld, dat statig deinend boven de hoofdenmassa, bij elken neerzwaai als 't ware zegent met den lelietak. Een met korten stoot uitgegild *Viva!* leidt de aandacht op een ouden uitgeteerden man, die zich aandringt tegen de beelddragers. Den rimpeligen kop opwaarts geheven, speurt hij, al voortloopend, met zoekend oog naar eenig teeken van belangstelling op het gelaat van den Heilige. En om meer diens aandacht te trekken, werpt hij - telkens als hij met vaste tusschenpoos zijn doordringenden kreet herhaalt, - de muts omhoog, zoodanig dat deze voor de oogen van den Sint op en neer flikkert. Maar onbeweeglijk blijven diens trekken, en het beeldenoog staart over de menschenmassa heen, als iets zoekend in de duisternis voor hem uit.

Verder en verder weg, kleiner en zwakker, flitsen telkens de bengaalsche-vuurpotten, en wijzen aan hoe de stoet vordert in de lange rechte straat. Van lieverlede verdooft ook het gewoel, totdat eindelijk, bij het inslaan van een zijstraat, alles verstomt....

Nu is het doodstil op het plein. Alleen uit de diepte, ver weg, klinkt dof omhoog het slaan van de golf op het steile, steenige strand aan den voet van de rots waarop het stadje is gebouwd. Langzaam, regelmatig - als het rustig ademhalen van een slapende.

De maan, opstijgend uit zee, ontsluiert de eenzaamheid der eindelooze watervlakte. Maar de oude Noormannenstad doet zij herleven. Dreigend rijzen wederom omhoog de uit donkere lava-brokken opgetrokken stadsmuren, die overdag zoo vervallen en weerloos schijnen. En in de verlaten paleizen glanzen als nieuw gepolijst, de ragfijne, witmarmeren kolonetten, welke de spitse vensterbogen stutten en verdeelen. Op de ver weg wijkende berghellingen en in de diepe dalen vervaagt daarentegen al het menschengedoe, en enkel de eeuwig onveranderlijke hoofdvormen van het landschap blijven over. Het is alsof in dit maagdelijke licht de natuur terugkeert tot haar oorspronkelijken, ongerepten staat.

Zoo, in de stilte des nachts, moet ook Goethe Sicilië gekend hebben. Maar overdag! Welk een onderscheid tusschen het Sicilië van ruim honderd jaar geleden en thans! Nu, het geknechte eiland mèt Italië in eere hersteld, en het volk ontwaakt uit wat toen scheen een doodslaap!

Wat zal, wie over wéér honderd jaren Sicilië bereist, dan van dat eiland kunnen getuigen? Want groote veranderingen staan weer te wachten. De koloniseering van Tripoli zal Sicilië van uithoek maken tot geografisch middenpunt van Italië, en opnieuw de taak opdragen van middelaarster tusschen Afrika en Europa. Zoodoende èn krijgskundig èn uit een handelsoogpunt tot een levensfactor geworden van het koninkrijk, zal dit zich Sicilië's belangen meer moeten aantrekken, en voorzien in de vele dringende nooden, welke tot nu toe te zeer als vooze klachten werden aangemerkt.[1)]

Wel zal de toevoeging van het tripolitaansch gebied tot het koninkrijk, in 't eerst althans, niet enkel een voordeel zijn voor Sicilië. Want vele eilandbewoners, die tijdelijk naar

1) Volgens matige schatting (welke wegens het stijgen der prijzen van arbeidsloon en bouwstoffen thans zeker met ⅓ is te verhoogen) zijn voor verbetering der havens nog 38 millioen lire te voegen bij de reeds in den laatsten tijd bestede 15 millioen. (Nu nog zelfs zag ik bij storm de groote stoomschepen de haven van Palermo verlaten, ten einde buiten, op de reede, een veiliger ligplaats te zoeken!) Voor aanleg en verbetering der gewone wegen zijn 36 millioen lire noodig, voor spoorwegen 30 millioen, voor verbetering der afwatering 15 millioen, voor normaliseering der waterloopen 36 millioen. En hoevele millioenen zal niet de herbossching eischen, om niet te gewagen van uitgaven voor het onderwijs

Amerika verhuisden, zullen voortaan zich in het meer verwante Afrika blijvend vestigen. Immers reeds vóór dat Turkije, het onvermijdelijke voorziende, de italiaansche landverhuizing bemoeilijkte, trokken velen naar Tripoli. Zoodoende zal Sicilië niet enkel menschen verliezen, maar ook minder amerikaansch goud zien instroomen. En zullen nieuwe oorlogslasten zich niet voegen bij de reeds nu zoo zware jaarlijksche geldoffers?

Toch is die oorlog, welbeschouwd, een zege voor Italië; en misschien kon het jubeljaar geen betere gave brengen. Want de italiaansche eenheid was niet gecementeerd in bloed, en velen droomden nog van een statenbond. Sicilië koesterde zelfs den geheimen wensch, haar naam gekoppeld te zien aan dien van het koninkrijk. De *Mille* deden de zwakke tirannen wel als stof verstuiven voor den stormwind, maar zij hadden het volk van Noord-Italië niet nader gebracht tot de mannen van den Mezzogiorno. Eerst nu maakt het gemeenschappelijk lijden der vrouwen, het gemeenschappelijk overwinnen der mannen, beide naties tot één.

Niet alsof van nu af aan geen tegenslagen meer te duchten zijn en Italiës ster steeds regelmatig hooger zal klimmen en heerlijker zal glanzen! Verre vandaar, en geen Italiaan heeft dit beter begrepen dan de tegenwoordige drager van de kroon. Hij alleen deed de stem van het gezond verstand hooren, te midden van al die bombastische redevoeringen, waarmede het vijftigjarig bestaan van het koninkrijk werd opgedirkt. ‘Vergeten wij nooit’ - aldus sprak de Koning - ‘als wij ons ergeren over de traagheid waarmede onze idealen worden verwezenlijkt, dat niet in enkele oogenblikken de gevolgen weggenomen kunnen worden van eeuwenlange onderlinge verdeeldheid en slavernij’.

Dit wijze woord houde steeds in gedachte wie zich ergerde aan hetgeen het onderzoek omtrent siciliaansche toestanden verkeerds en schandelijks openbaarde. En des te meer verheuge men zich dat onder zulke verstandige leiding verzekerd is de toekomst van het door den mensch meest geplaagde, door de natuur rijkst beschonken eiland der Middellandsche zee.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Godenland.

‘Der Goden is het eiland Bali, het rijstveld, de palmgaarde, de voedende rivieren, de bergen waar vandaan de wolken komen en de regen, der Goden’.

Ida Bagoes spreekt, de landbouwer van priesterlijke kaste. In den ingang zittende van zijn gevlochten vezelen huis, dat doorschijnend is voor nachtzwart en daggeschitter, open voor zwervende geuren, alle lichtste gerucht, den wind die komt en gaat, zien wij den jongen dag opengaan aan den heuvel.

Van het purper dat opstijgt boven de Oostelijke bergen zijn de vloeiende rijstveldterrassen, van de heuvelhoogten af tot ver in het dal, diep ontgloeid. De wittereigervlucht, uit den dommel tusschen riet en hoog moeras-groen wakker geschenen, die wijdwieks opwaarts zwenkt, het ruime in zeilt van de lucht, is rood beschenen tegen borst en wieken aan; zij zwemmen op het morgenrood, de schoone witte vogels. Vol mistig rood geraken de holten en donkerheden in den luchten looverheuvel van den grooten tjempakaboom aan den ingang van het erf, die vannacht zijn bloesems open heeft gedaan. De muren en daken van het leemen dorpje gloren als de rozen langs de lichte ledige straat. In het klare gekraai van een haan, die op een muurtje recht in den schijn zijn groen en gouden vlerken uitslaat, in de tokkelende huppelmaat van stampers in het rijstblok opklinkend van hier en ginder, in een vrouwestem die roept en een jongensstem die antwoordt, is dezelfde lavende zuiverheid, koel en droppelklaar, die in de loutere lucht is en in het rood van den dageraad.

Een kleine jongen, naakt en bruin als de grond waarover hij loopt, is te voorschijn gekomen uit een der vele smalle poortjes langs den dorpsweg. Licht als een hertje op zijn fijne beenen waar zilveren enkel-banden aan glanzen, komt hij op den bloeienden tjempakaboom aangeloopen, staat een oogenblik stil, van onder schaduwende hand omhoog turend naar een tak die geheel oversprankeld staat van bloemen, en is al verdwenen in het gebladerte dat even schudt en weer stil hangt. Boven een holte van glanzigen rooden mist komt hij te voorschijn, in de vork zittend van den grooten tak, die, ver uit, zijn bloemen strekt naar het licht. De glans is op zijn gezicht en lijf, hij is geheel gouden. Zijn hoofd en zijn armen steekt hij in den bloesem: de wittige kelken fladderen naar beneden.

Met de eerste die hij opraapt uit het gras maakt hij zich mooi: hij bindt haar vast in een strengetje van de eene lange haarlok die van de kruin van zijn rondom kaalgeschoren blauwig-zwarten, kleinen kop naar voren valt; als een sterretje schijnt de blanke bloem boven zijn oogen. Maar voor de anderen maakt hij van een blad dat hij uit het breedlooverig struikgewas langs den weg is gaan plukken en met dorens in fatsoen hecht, een mooi rond schaaltje, waarin hij ze tot een gladden halfbol bijeen schikt, en naar huis draagt, behoedzaam, in beide handen.

Ida Bagoes ziet hem welgevallig na.

‘Zie toch den kleinen Tjoplok! Zijn vader Nan-Tjoplok begint vandaag zijn rijstveld te ploegen; nu heeft hij bloemen gehaald voor het offer. Er is geen boom zoo hoog op Bali of hij klimt er in, de durf-al!’

- ‘Aan welken God, Ida, zal het offer zijn waarmee de Vader-van-Tjoplok zijn arbeidsbegin gaat wijden?’

‘Hoe kan ik het zeggen? Er zijn vele goden! Aan zijn huisgod misschien, of aan den “vriend dorpelwachter” in zijn nis naast den ingang van het erf. Allicht ook aan den God van het stroomende water dat die zijn velden bevruchte, en aan de goede godin, aan Dewi Sri, die in de rijst leeft’.

‘Leeft dan een godin in rijstaren?’

‘Zij leeft daarin, in waarheid! Dewi Sri is in het ontspruiten van de rijst, en in het bloeien, en in het zetten van de vrucht’.

‘En de watergod, is die in de rivier?’

‘Hoe anders? In alle ding leeft een God. Door den God bestaat het, is het schoon, en geeft het vreugde’.

‘In alle dingen, zegt ge? Maar hoe dan met dingen, die dood zijn?’

De Ida ziet mij aan. Dan vraagt hij.

‘Welke dingen zijn doode?’

Ik zoek om mij heen, in die woning van vezel en blad die, flauw, den glans nog heeft en den zachten reuk van het woud, en die, 's nachts als alles stil is, kan ruischen en knersen als bamboestammen doen in den buigenden wind. Zou zelfs de vloer niet groen worden weer en als een kleine wei vol bloemen staan, wanneer maar eenigen tijd de voelen niet heen en weer gingen die hem vlak drukken en kaal? En in de vensteropeningen is geen glas, enkel maar bamboe-spijlen, waar ranken omheen zijn gegroeid van de groote kalebas-plant, wier bloemen al geler beginnen te blinken uit het nog dofbedauwde bladerengroen.

Maar op de tafel ligt het boek dat ik er gisterenavond heb vergeten, toen de Ida en zijn zacht-blikkende vrouw mij verhaalden van hun dagelijksch zijn, hoe het op den akker gaat, en hoe in het huis; en lachend half en half in meenens zeg ik:

‘Een boek is een dood ding’.

Ida Bagoes opent het boek met een gebaar dat tegelijk vertrouwelijk is en eerbiedig, en streelt den vinger langs de regels druk.

‘Het letterschrift is Dewi Saraswati’.

‘Hoe? Doode letters zijn een godin?’

‘Lieden van elders zeggen het zijn “letters” ’, antwoordt de Brahmaan en herhaalt niet dat woord ‘doode’. ‘Wij lieden van Bali zeggen, “het is Dewi Saraswati”. Zij is in alle geschriften, geschriften op lontarbladen, of geschriften op papier. Verleden was het feest van haar geboorte’.

‘Dus ook van een godin is geboorte?’

‘Hoe anders? Daar is immers een geboorte van alle dingen, en van de geheele wereld waarin de dingen zijn? - De laatste maal dat het volle maan was, hebben wij het geboortefeest van Dewi Saraswati gevierd, den dag waarop zij uit haar moeder kwam. Overal op Bali zijn toen optochten gehouden naar de tempels, en liederen gezongen om haar te prijzen’.

‘Ik heb den optocht gezien’, antwoord ik; en ik denk aan den stoet van mannen en vrouwen in feestkleedij dien ik een schaduwigen landweg langs heb zien gaan waar spits, grijs-en-rood, de poort van een tempel opsteekt uit het ronde boomengroen. Zij droegen blinkende koperen en zilveren schalen vol bloemen. Vrouwen hadden purperen korfjes op het hoofd met vruchten uit haar tuin hoog gestapeld en met zoetigheid zorgvuldig bereid voor het feest der godin. Om het miniatuur-tempeltje, gebeeldhouwd en verguld, dat de middelsten in den stoet droegen en waarachter zingende priesters en tempeldienaren gingen, lieten zij aan lange buigende bamboe-halmen bonte vaandeltjes wapperen. Hun kinderen liepen mee, bekranst en stil-blijd. Liefelijk dien nacht was de dans der sluier-wuivende jonge meisjes in den maanlichten tempelhof, her- en derwaart spelende tusschen grijze steenen wachterbeelden die haast levend werden van de schaduwen der ijle danseressen en den witten manelichtglimp. En uit het duister der diepe middelpoort, lans dragend en schild, rezen schoon de jonge mannen te voorschijn, de met uitstralenden bloemenhelm getooiden, toen zij op de maat van den gamelan zich hieven ten statigen wapendans.

‘Ik heb den schoonen optocht gezien’ antwoord ik, ‘en het nachtelijke feest in den tempel’.

‘Vele optochten ziet wie op Bali wil leven en vele schoone feesten’, zegt de Ida, die zijn hand laat rusten op het open boek. ‘Zooals wij om Dewi Saraswati de geboorte vieren van alle geschriften, zoo, om andere goden, die in hen een woonstede hebben, vieren wij de geboorte van onze vruchtboomen en ons vee. En van den gamelan waarop wij muziek maken de feestnachten door. En van het weefraam der vrouwen en de kunst van het batikwerk; van het huis- en veldgereedschap ook, en alle behoef van het dagelijksche leven. Want niet in de edele en schoone dingen alleen, neen, ook in de geringe, waarop wij maar weinig acht slaan, leeft een God’.

De Ida zwijgt en blijft stille. Met een behoedzame beweging strijkt hij van het dichtgelegde boek een rupsje weg, dat uit de bladeren van het dak omlaag is komen vallen en, bang, zich dood houdt.

De zon is boven de bergen gestegen. Tegen den hemel

blinken blauwe toppen. In het landschap blinken de menschen.

Een lange rij vrouwen komt er aan op het voetpad dat door de blankstaande velden slingert. Van rijp-rood ooft, van gouden maiskolven en rijst in overhangende gouden aren, zijn de korven vol die zij, luchtig tredende, naar de markt dragen, op het rechtgeheven hoofd. Uit het slagschaduwtje van den last blikken glans-oogig hun kinderlijk-ronde gezichten, zij blinken den zonneschijn tegen met hun rijke borst. Heen en weer langs de lange rij, wier spiegelbeeld, gelouterd in waterklaarte, den oever bont maakt van het veld, gaat in vraag en antwoord het heldere geluid van hun stemmen.

Over het vijver-veld dat overloopt van water en van zonneschijn, drijven de ploegers hun goudgele stierenspannen. De spreidende rimpelingen rond om hen heen schommelen het blauw der verre bergen, het paarsig rood en groen der omkransende heuvelkling, bruine huisjes naast een palmgaarde, waar de losse wind schaduw en schittering door blaast, den grooten blauwen zonnehemel en al de blinkende wolken. Door louter licht gaan de ploegers, door louter licht gaan de draagsters van purperen en gouden vrucht. Het is of zij den lichten hemel zelven openleggen met hun kouter, dat uit de voor van lucht en wolken hemelsch gewas moog kiemen. Het is of zij vruchten in hemelgaarden gerijpt, mild in die volle korven, dragen. Het lijken mij hemelingen, die daar, zoo schoon, schijnende gaan door den zonneschijn.

O mijn gelukkig hart, o mijn gelukkig hart! begint g' een hemelsch leven?

AUGUSTA DE WIT.

Tuchteloosheid en hare bestrijding.[1)]

Men verwachte hier geen wetenschappelijke verhandeling, nog minder de ontwikkeling van een stelsel, allerminst - en hierop meen ik bepaaldelijk de aandacht te moeten vestigen - eenig reageeren mijnerzijds tegen het streven van anderen, die in dezelfde richting werkzaam willen zijn, zij 't ook met eenigszins andere middelen. De eigenaardigheid van ons volk om steeds en in de eerste plaats te zoeken naar wat ons verdeelt, in plaats van zich gretig aan te sluiten om hetgeen ons vereenigen kan, acht ik-zelf zoozeer uit den booze, dat ik niet gaarne in dezelfde fout zou willen vervallen.

Wat ik te geven heb zijn enkel eenige algemeene beschouwingen, aan de ervaring van mijn tegenwoordig ambt ontleend; in het gunstigste geval het aangeven van een richting, waarin de volksopvoeding zou kunnen worden geleid en de ondeugd der tuchteloosheid bestreden. Dit laatste vooral door preventieve middelen en te beginnen bij de jeugd, waardoor dan ook de gestie der leiders van het openbare leven zich ontwikkele in dezelfde richting als waarin zich tegenwoordig de geneeskundige wetenschap beweegt: er nòg hooger prijs op stellen ziekten te voorkomen dan ze later, door welke schitterende kunstverrichtingen ook, te genezen.

Ik vrees wel geen tegenspraak indien ik voorop stel dat wij ons bij beschouwingen over tuchteloosheid in hoofdzaak

1) Rede, uitgesproken in de jaarvergadering der Vereeniging ‘Pro Juventute’ te Amsterdam, voor de publiceering in dit tijdschrift nog met enkele gegevens, voornamelijk cijfer-gegevens, vermeerderd.

kunnen bepalen tot de steden, waar zich toch de grootere en kleinere ondeugden des volks het levendigst plegen te manifesteeren. Onze steden nu hebben, op een enkele uitzondering na, nog zoo echt het karakter van volksstad. Geen onzer steden heeft zich nog kunnen ontwikkelen tot een bepaalde wereldstad, waar het internationaal element een zeker cosmopolitisch cachet op heeft gedrukt. Enkele onzer steden, Den Haag en Arnhem bijv., zouden we luxe-steden kunnen noemen door het betrekkelijk groot contingent ambtenaren, gepensionneerden, renteniers en andere meer gegoeden, die er wonen. Maar de rest, althans de steden van eenigen omvang, zijn, ik herhaal het, nog zulke echte volkssteden en daaronder staat Rotterdam, waarover uiteraard mijn waarnemingen het scherpst zijn gegaan en dus mijn beschouwingen dikwijls zullen loopen, weêr bovenaan. Om een denkbeeld te geven in welke mate Rotterdam volksstad is, heb ik eens approximatief nagegaan welk percentage der bevolking behoort tot de zoogenaamde volksklasse, waaronder ik dan versta die personen, die voor hun levensonderhoud uitsluitend zijn aangewezen op hun dagelijksch loon, waarvan het totaal bedrag in het jaar bijv. een cijfer van duizend gulden niet te boven gaat. Langs de statistiek der belastingaanslagen kom ik dan tot ongeveer 75 %.[1)] Dit cijfer langs een anderen weg nog eens controleerende - langs de cijfers der woningstatistiek, uitgaande van een maximum-huur van *f* 3.50 per week en een gemiddelde gezinssterke van 5 personen - kom ik ook tot ± 75 %.[2)] Ik heb redenen om aan te nemen dat dit cijfer nog

1) Langs de volgende berekening: in 1910 waren er 21.519 aanslagen boven *f* 1000. De gemiddelde gezinssterkte op 5 stellende geven deze 107.595 inwoners. Het totale inwonertal in 1910 (426.888) met dit getal verminderende, blijft: 319.293 of 74.77 %.
2) Langs de volgende berekening:

het aantal weekwoningen tot hoogstens *f* 2.50 bedraagt	35.286
het aantal maandwoningen tot hoogstens *f* 16.- (*f* 3.50 per week) bedraagt	28.962
Totaal	64.248

5 × 64.284 = 321.240 of 75.25 %. - Geheel juist zijn de bovenstaande berekeningen niet, ook al omdat in beide gevallen het begrip gezinssterkte niet volkomen hetzelfde is. Voor ons doel zijn zij echter voldoende nauwkeurig.

eer te laag dan te hoog is, zoodat ik niet overdrijf als ik zeg dat 75 à 80 % van de bevolking van Rotterdam behoort tot de zoogenaamde volksklasse.

Juist het feit nu dat onze groote steden nog zulke echte volkssteden zijn, helpt ons in het onderkennen van de deugden en ondeugden van de bevolking. Want het is natuurlijk dat juist de volksklasse het best bewaart de algemeene eigenaardigheden van het volk, omdat zij, met geringe verplaatsing, opgroeit op de plek waar zij geboren werd, in tegenstelling met de hoogere standen, die door opvoeding, door herhaalde reizen of verblijven buiten 's lands, altijd iets meer cosmopolitisch getint zijn.

Laat mij het nu ronduit mogen zeggen, nu ik in een ambt werkzaam ben dat mij zoo ruimschoots in de gelegenheid stelt al de eigenaardigheden en vooral de minder goede kanten van ons volks-karakter te leeren kennen: het is mij ontzettend meêgevallen. Het karakter van ons volk vertoont overeenkomst met onze bodemgesteldheid en ons klimaat, waarvan het op den duur ook stellig den invloed moet hebben ondergaan: het mist uitersten. Zooals ons land vlak is, zooals onze rivieren langzaam vlieten, zoo heeft ook ons volkskarakter iets effens; het biedt weinig of geen scherpe verhevenheden. Het altijd turen over vlakke velden naar wijde horizonten, schijnt iets kalmeerends, iets nivelleerends te hebben. Wij hebben geen groote hartstochten; wellicht geen groote deugden, maar stellig geen groote ondeugden. Den *grand criminel* kennen we niet.

Maar wij hebben één groote eigenaardigheid: we hebben een sterke neiging tot zelfcritiek, tot snelle beoordeeling en spoedige veroordeeling van eigen toestanden, die ons hier meermalen doen afkeuren wat we elders toelaten of prijzen.

Wij overdrijven in het beoordeelen van onze eigen tekortkomingen. Wij overdrijven ook in het klagen over onze eigen tuchteloosheid.

Omdat alle waardeering vergelijkend is - absolute waardeering bestaat nu eenmaal niet - heb ik naast de cijfers voor Liverpool, die ik reeds elders meêdeelde[1)], ook nog

1) In mijn opstel: ‘Snellere berechting als middel tegen tuchteloosheid’ in de N.R. Ct. van 6 Dec. 1911. Volledigheidshalve voeg ik de daar medegedeelde cijfers voor Liverpool ook hier weder bij.

eens nagegaan de cijfers voor Antwerpen en Manchester.

Antwerpen vooral is in aard en wezen te vergelijken met Rotterdam, Manchester minder omdat het wel een handelsdoch geen havenstad is, maar juist daarom zou een vergelijking met Rotterdam niet te haren ongunste mogen uitvallen.

Wat zeggen nu de cijfers? Ik kies weer de rubrieken, die wijzen op tuchteloosheid der bevolking: weerspannigheid tegen en mishandeling van de politie; geweldpleging en bedreiging; bedelarij en landlooperij; openbare dronkenschap, en baldadigheid. Aangaande deze rubrieken vind ik nu de volgende cijfers, alle per 1000 inwoners:

1908.

Aard der delicten	**Rotterdam**	**Antwerpen**	**Liverpool**	**Manchester**
Weerspannigheid en verzet tegen de politie	0.186	1.839	1.294	0.431
Geweldpleging en bedreiging	1.150	-[1)]	2.090	1.690
Bedelarij en landlooperij	0.017	0.878	2.759	5.607
Openbare dronkenschap	12.745	6.631	12.551	12.499
Baldadigheid	0.519	1.312	0.337	0.357

1909.

Aard der delicten	**Rotterdam**	**Antwerpen**	**Liverpool**	**Manchester**
Weerspannigheid en verzet tegen de politie	0.117	2.221	0.843	0.418

1) Niet afzonderlijk gerubriceerd.

Geweldpleging en bedreiging	-[1)]	-[1)]	2.043	1.502
Bedelarij en landlooperij	0.038	2.200	2.510	4.735
Openbare dronkenschap	9.275	7.194	11.705	11.641
Baldadigheid	0.696	0.986	0.365	0.331

1) Niet afzonderlijk gerubriceerd.
1) Niet afzonderlijk gerubriceerd.

1910.

Aard der delicten	Rotterdam	Antwerpen	Liverpool	Manchester
Weerspannigheid en verzet tegen de politie	0.086	2.362	0.901	0.343
Geweldpleging en bedreiging	-[1)]	-[1)]	1.968	1.210
Bedelarij en landlooperij	0.014	1.196	2.363	3.983
Openbare dronkenschap	7.568	6.451	11.799	9.478
Baldadigheid	0.829	1.342	0.282	0.229

Uit die cijfers blijkt dat bijna alle rubrieken in de drie buitenlandsche steden hooger zijn dan te Rotterdam, sommige zelfs belangrijk hooger. Weerspannigheid is o.a. te Antwerpen 20 tot 30 maal zoo groot als te Rotterdam; in Liverpool 7 tot 10 maal, in Manchester 2 tot 4 maal zoo groot. Hetzelfde geldt, in nog veel sterkere mate, van bedelarij en landlooperij[2)]. Ook geweldpleging en bedreiging zijn in de beide Engelsche steden hooger dan hier. Zelfs baldadigheid is te Antwerpen niet onbelangrijk hooger dan bij ons; in de beide Engelsche steden echter lager. Dronkenschap is, althans in vergelijking met Antwerpen, te Rotterdam hooger; de Maasstad spant aanvankelijk zelfs de kroon ten opzichte van Liverpool en Manchester, waarvan eerstgenoemde, door de aanwezigheid van een groot contingent Ieren, geen gunstigen roep heeft op dit punt. Maar gelukkig vertoont Rotterdam in de laatste jaren een verblijdenden teruggang: in 1909 is het cijfer voor dronkenschap al een eind gedaald beneden dat van Liverpool en Manchester; in 1910 nadert het zelfs sterk dat van Antwerpen.

Nog juister laten wij de cijfers spreken indien wij ze niet eenvoudig naast elkander plaatsen, maar berekenen het per-

1) Niet afzonderlijk gerubriceerd.
1) Niet afzonderlijk gerubriceerd.
2) Wie het openbare leven in de groote Engelsche steden kent, weet dat de bedelarij dáár een geheel ander karakter heeft dan bij ons. Hier veelal, naar het uiterlijk althans, oude of gebrekkige lieden, die, indien zij geen hinder of aanstoot geven, oogluikend worden toegelaten als zij niet tot werken in staat zijn; ginds meermalen rissen jonge kwanten, te lui om te werken, brutaal in hun optreden, dikwijls een gevaar voor de veiligheid van het publiek, echte werkhuiscandidaten.

centage, dat de gevallen van tuchteloosheid vormen in het geheele aantal geconstateerde delicten. De vergelijking tusschen de verschillende steden wordt dan objectiever. Invloeden als activiteit van de politie, zelfs sterkte van het politiekorps,[1)] schakelen wij dan uit, want meerdere of mindere activiteit en grootere getalsterkte werken natuurlijk over de geheele lijn en de verhouding tusschen de feiten van tuchteloosheid en alle andere te zamen moet natuurlijk dezelfde blijven.

Wat leeren dan de cijfers? Dat in de jaren 1908-1910 de verhouding van de gevallen van tuchteloosheid tot alle andere delicten, door de politie geconstateerd, was:

	1908	**1909**	**1910**
Rotterdam	22.4 %	18.4 %	14.8 %

1) Deze beide loopen in de groote steden trouwens niet zoo sterk uiteen als men oppervlakkig zou meenen, hetgeen o.a. kan blijken uit het volgende staatje:

	Sterkte van het politiekorps	**Sterkte van de politie per 1000 inwoners.**	**Aantal geconstateerde delicten per 1000 inwoners.**	**Aantal delicten per 1000 inw. per politieambt.**
Rotterdam 1908	883	2.145	59.813	27.884
Rotterdam 1909	890	2.130	55. -	25.821
Rotterdam 1910	913	2.138	56.955	26.636
Antwerpen 1908	832	2.568	71.221	27.734
Antwerpen 1909	832	2.549	83.633	32.829
Antwerpen 1910	832	2.539	76.507	30.128
Liverpool 1908	1991	2.643	62.717	23.729
Liverpool 1909	1998	2.627	57.909	22.043
Liverpool 1910	2073	2.699	57.334	21.242
Manchester 1908	1185	1.826	41.442	22.695
Manchester 1909	1265	1.930	37.395	19.375
Manchester 1910	1265	1.766	33.237	18.820

Antwerpen	15.1 %	15.0 %	14.8 %
Liverpool	27.0 %	26.6 %	26.7 %
Manchester	45.5 %	45.7 %	42.2 %

Rotterdam maakt in dit staatje, vooral ten opzichte van de beide Engelsche steden, geen slecht figuur.

Deze cijfers kloppen geheel met mijne persoonlijke waarneming bij het bezoek aan vreemde steden. Vergelijken wij de houding van ons volk bij groote volksmanifestaties: onze 1 Mei-optochten; onze manifestaties voor algemeen kiesrecht - zoowel de manifestanten als de kijkers - bij die in het buitenland, in het bizonder bijv. met het optreden der suffragettes in Engeland; ons Parlement met sommige Parlementen elders; de houding van ons volk bij volksfeesten, bij politieke verkiezingen, bij werkstakingen - waarbij excessen als plunderen, brandstichten, etc., toch zelden voorkomen - met het optreden van het straatpubliek elders, dan behoeft vergelijkenderwijs het oordeel niet ten ongunste van ons volk uit te vallen.

Werkelijk, ons volk is niet zoo onvolgzaam als velen meenen. Het is uit zich zelf kalm en zelfs ordelijk als het een doel heeft.

Als het een doel heeft.... Juist in verband hiermede wil ik hier eens dadelijk deze vraag stellen: zijn onze steden, volkssteden als zij nu eenmaal zijn, wel geoutilleerd op de werkelijke behoeften van het volk en kan misschien het minder geacheveerde, het tekort aan afleiding dat onze steden bieden, ook medewerken dat ons straatpubliek wel eens vervalt tot brooddronkenheid en bandeloosheid?

Aan een stad moet men nu eenmaal, evenals aan een huis zekere eischen stellen, wil men althans, in overeenstemming met de uitdrukking ‘geriefelijke woning’, van een geriefelijke of bewoonbare stad kunnen spreken. Voor de stad kunnen en moeten die eischen zelfs hooger zijn, want wat niet elk particulier kan hebben, kan de gemeenschap inrichten voor allen.

Nu behooren tegenwoordig tot de eischen, die men aan een geriefelijke woning kan stellen: het bezit van een tuin, van behoorlijk ruime gangen en kamers; van een studeerkamer; van een speelkamer of speelplaats voor de kinderen; van een badkamer, enz. Die eischen overbrengende op de stad - eigenlijk niet meer dan een woning voor velen - zouden wij ook dáár moeten aantreffen parken, in oppervlak evenredig aan de grootte der bevolking; behoorlijke verkeerswegen en pleinen; vereenigingsgebouwen; volksbibliotheken;

speelplaatsen voor de kinderen; sportterreinen voor de ouderen; bad- en zwemgelegenheden, enz. Hoeveel ontbreekt op dit punt echter in vele onzer steden nog aan bescheiden eischen. De meeste van onze steden missen nog flinke verkeerswegen, waarin men thans gelukkig bezig is overal verbetering te brengen. De straten zijn nauw; men loopt er elkander tegen het lijf, wat aanleiding geeft tot handtastelijkheid en ongebondenheid. Parken en speelplaatsen zijn schaarsch. Rotterdam bijv. heeft aan parken 92 H.A. tegen een oppervlakte van bijna 6000 H.A. Voor Liverpool en Manchester, die niet zoo heel veel grooter zijn dan Rotterdam (resp. 6725 en 8760 H.A.) zijn die cijfers ruim 400 en 500 H.A. Aan openbaar speelterrein is te Rotterdam voorhanden één speeltuin van 40 M. breedte en 45 M. diepte, tegen bijv. een schoolbevolking, alleen van de lagere scholen, van ruim 66.000 kinderen. Sportterreinen zijn door de aanwezigheid van veel nog ongebruikten bouwgrond vrij ruim aanwezig. Maar ten aanzien van andere eischen, die men aan een goed geoutilleerde stad moet stellen: flinke verkeers- en wandelwegen, goede vereenigingsgebouwen, openbare bibliotheken, volksbaden, enz. is zij nog gebrekkig uitgerust. Zonder overeenkomstige gegevens te bezitten ten aanzien van de hoofdstad zou ik ook omtrent haar op sommige punten niet erg gerust zijn. Voor Rotterdam ligt de reden hierin dat men jaren achtereen, in den tijd van zijn opkomst als groote internationale haven, voor weinig anders aandacht had dan voor schepen en havens en wel wat al te veel vergat dat er om die havens toch ook een paar honderd-duizend menschen woonden. Gelukkig is den laatsten tijd bij het gemeentebestuur een geheel andere opvatting zeer merkbaar; groote plannen zijn aanhangig en voor een deel reeds in uitvoering, wat voor de toekomst veel goeds belooft. Maar met een variatie op het bekende: *les sociétés ont les criminels qu'elles méritent*, zon ik in dit verband bijna durven zeggen: *nos cités ont les habitants qu'elles produisent.*

Vooral de speelgelegenheid voor de kinderen, dat bewegelijkste deel onzer grootestadspopulaties, is in al onze steden nog veel te klein. Ik wijs daar nog eens afzonderlijk op omdat baldadigheid, voor velen een der hinderlijkste vormen van tuchteloosheid, eigenlijk zoo'n relatief begrip is.

Tollen, ballen, sneeuwballen gooien en zoo tal van andere spelen meer, heeten toch zoo spoedig baldadigheid, indien ze in onze nauwe straten plaats hebben en een tol of een bal of een stuiter verbrijzelt een ruit of vliegt een geopende winkeldeur binnen. Maar zoodra diezelfde spelen buiten gespeeld worden, op een plaats waar ze niemand hinderen of geen schade kunnen aanrichten, zijn ze de heerlijkste kindersport die er bestaat.

Uit die eenvoudige redeneering volgt met zekere logische noodwendigheid dat, indien men het kind maar een gevaarlooze plaats aanwijst, waar het naar hartelust kan spelen zonder hinder of schade aan te richten, de baldadigheid zal afnemen, zonder dat men het spel behoeft te onderdrukken.

Want - en dit vergeten wij wel eens - het kind *moet* spelen. Het spel is een noodzakelijk deel van zijn opvoeding, niet het minst belangrijke zelfs, want het helpt zoo het karakter vormen. In het methodische spel leert het kind op de beste wijze orde, overleg en dus tucht. In het vrije spel krijgt het moed en gewent zich toch aan den anderen kant aan zelfbeperking. Want de vreesachtigen leeren zich weren tegen de plaagzieken en de haantjes-de-voorsten worden ingetoomd. Juist omdat de kindercritiek zoo oprecht en somtijds zoo meedoogenloos is, bestrijdt de ongedwongen kinderomgang tijdens het spel valschheid en veinzerij.

Als we nagaan onder hoe onzegbaar ongunstige omstandigheden een zeer groot deel van onze volkskinderen opgroeit door onwil of onvermogen van de ouders, door slechte woning-toestanden en andere oorzaken, en we nemen aan den anderen kant waar, hoeveel er ten slotte van terecht komt, dan is dat zeker voor een deel te danken aan de onderlinge slijping, eerst in de kindermaatschappij, daarna in den lateren omgang met de ouderen, die in de volksklasse nu eenmaal oprechter en ongegeneerder is dan onder de hoogere standen.

Ik herhaal dus: het kind *moet* spelen. Maar waar kan het spelen? Tuintjes hebben onze volkswoningen niet. Groote binnenplaatsen - *Höfe* - zooals ik die in het buitenland, in Oostenrijk bijv., wel gezien heb, kennen onze huur-kazernes niet. In de één-, twee-kamerwoningen onzer volksgezinnen, waar alles moet gedaan worden: geslapen, gewasschen, gekookt, gekleed; waar de zieken ziek liggen en

de gebrekkigen hokken, dáár is geen plaats voor het kinderspel. Op straat dan? En daar mag het niet. - Geef het kind speelplaatsen, al is het maar op de daken[1)], en een deel van onze baldadigheid, althans in een vorm, hinderlijk voor anderen, zal van zelf verdwijnen.

Ik kan niet nalaten, hier het een en ander aan te halen uit een toespraak, door den bekenden, voormaligen Gouverneur van den staat New-York, Charles E. Hughes, gehouden bij de opening van een congres voor de inrichting van speeltuinen in Amerika. Niet alleen om de diepe waarheden die het bevat maar ook om het heerlijke optimisme dat er uit spreekt, is het een merkwaardig stuk. En het feit dat een man als Hughes, destijds gouverneur van een der voornaamste staten der Unie, zich op deze wijze uitlaat over de noodzakelijkheid van speeltuinen, teekent al het verschil van opvatting op dit punt tusschen hier en ginds.

> We want play - simply play, for the children of our great cities. Those who are fortunate enough to live in the country have in their own homes the playground. The orchard, the meadow, the brook, the swimming pool, the nearby wood, constitute the never-failing source for gratifying the appetites, the normal appetites, of childhood in the country. And with what feeling akin to despair do we look upon the growing thousands teeming in the congested quarters of our cities, with the slight opportunities of the roadway to take the place of the open country!
>
> We want playgrounds for children in order that we may conserve the health of our people....
> .... We want to save the health of our children, so that we may nurture a strong, well-favored community. That is the surest way to stamp out disease.
> We want playgrounds for children to conserve the morals of the people....
>
> My opinion is that the average boy is a good boy and the average girl is a good girl. I believe that the

1) Sommige scholen te Amsterdam hebben thans speelplaatsen op het dak.

> average man and woman would rather do right than wrong; I have a profound confidence in the capacity of human nature to seize that which is good, to hold true to its ideals with a progress that is spiral, but none the less onward, always pressing to humanity's goal....
> The best way to train a boy to do right is not to lecture him into tears about his wrongdoing, but to show him the delight of an honorable and happy boyhood. It is to give him opportunity to prove what is in him in good works. And the good will always, in the main, with exceptions that only prove the rule, prove to be the greater attraction. Boyhood and girlhood must have a vent in play. It is natural; it is right....

Het is met de grooteren tot zekere hoogte net als met de kleinen. Het meestal zorgelijke bestaan van de volksklasse biedt zoo weinig afwisseling. Wanneer de vrije uren aanbreken is afleiding zoo hoog noodig, en zoo dikwijls denk ik, als ik door onze drukke straten de troepen volk zie loopen, eigenlijk doelloos, maar heen- en weerslenterend omdat zij niet anders weten te doen, langzamerhand rumoeriger en bandeloozer wordende: ligt dat niet aan te weinig afleiding? Sedert die gelegenheid tot afleiding en bezig zijn buiten het veelal eentonige werk van den dag in den laatsten tijd ruimer is geworden, is de openbare dronkenschap en de ongebondenheid op straat afgenomen. Ik denk hier niet alleen aan sport, volksconcerten en dergelijke, onder nuttige vermakelijkheden te rangschikken zaken, maar ook aan het bezoeken van openbare bibliotheken, vereenigings-lokalen e.d. Ik was onlangs nog op een avond in *Ons Huis* te Rotterdam op het uur waarop de avondlessen aan den gang waren. Verschillende leerzalen werden bezet. Een tentoonstelling trok bezoek. Een vereenigingszaal voor een 400-tal hoorders, waar een voordracht over electriciteit zou worden gehouden, liep vol, bijna allen lieden uit den werkmansstand. En ik kon op dat oogenblik de gedachte niet weerhouden: wat is dat toch veel krachtiger beschavingswerk - want tuchteloosheid bestrijden is eenvoudig beschavingswerk - en dus welk een krachtiger bestrijdingsmiddel tegen tuchteloosheid is dit toch dan snel recht en de politiestok.

Ik hoor al zeggen: maar er zijn toch ook opzettelijkbaldadigen, tuchteloozen in den vorm van onhandelbaren, onverbeterlijken, zelfs tot misdaad neigenden, zoowel onder de grooten als onder de kinderen.

Hiertegen behooren uiteraard maatregelen te worden genomen van anderen aard dan de tot dusver besprokene. Voor de volwassenen, op wie de algemeen-educatieve middelen, waarop we tot dusver doelden, geen vat hebben, is werkzaam optreden van de organen, die belast zijn met het handhaven der openbare orde, een der eerste middelen.

Hier komt dan het vraagstuk van snel recht bij te pas, door de voorstanders ervan, naar ik hoop, ook zeker bedoeld in den stijl van den Engelschen judge, met die vrijmoedigheid in het toepassen van de wet, die het kenmerk is van de Engelsche rechtspraak.

Hoe meer ik over dit vraagstuk heb nagedacht, hoe meer ik tot de overtuiging ben gekomen dat we er langs den weg van verscherping van tuchtmiddelen als snel recht en zwaardere straffen niet komen en dat de eenige weg tot verbetering is en blijft: volksopvoeding. Snel recht lijkt mij door de voorstanders ervan te veel bedoeld als een bloote kastijding, die soms, maar lang niet *altijd*, doeltreffend is. Als laatste, als uiterste middel, heeft het stellig waarde, maar niet dan nadat andere middelen, van hoogere orde, die ook werkzaam kunnen zijn, zijn uitgeput. Juist het feit dat het in Engeland met zijn ongetwijfeld veel ruwere volkszeden, evenals de geeselstraf, nog onmisbaar schijnt, doet mij invoering van dit Engelsche tuchtmiddel eer vinden een stap terug dan een vooruit.

Uit een opvoedkundig oogpunt ben ik ook zoo vreeselijk bang voor de eerste officieele kennismaking met het gerecht. In den mond van het volk geldt de uitdrukking: ‘nog nooit met politie of justitie in aanraking geweest’ als het etiquet van officieel-zedelijke blankheid. Dat etiquet zou ik zoo lang mogelijk ongerept willen laten, omdat de eerste aanraking met de justitie - of erger - in zedelijken zin toch een ontmaagding is; dikwijls bij lieden met anti-sociale neigingen de wrok tegen het gezag verscherpt en zoo onverschillig maakt voor recidive. Men regeert nu eenmaal in den tegenwoordigen tijd een mensch niet meer met dwang en houdt

hem volgzaam en braaf met geweld. Geldt het ook in vele gevallen bij de gewone opvoeding niet als een bewijs van liefdeloosheid, zelfs van geestelijke armoede en paedagogisch onvermogen als men onnoodig of te spoedig grijpt naar tuchtroede of strafopsluiting?

Na het voorafgaande zal het niet verwonderen dat mijn denkbeelden zich dan ook in andere richting bewegen dan naar snel recht als verscherpt tuchtmiddel. Zij gaan eigenlijk den geheel anderen kant uit. Voor de volwassenen naar de voorwaardelijke veroordeeling of zelfs, voor een eerste bestraffing van sommige vergrijpen, naar de *vermaning*, zoo noodig echter met de zeer duidelijk uitgesproken toevoeging dat bij recidive bij de dan te verwachten straf ook het eerste feit in zijn volle zwaarte zal medewegen. Voor het kind naar speciale kinderrechtbanken waar de rechter zich niet allereerst meer zal hebben af te vragen: welk artikel van de wet heeft dit kind, dat als beklaagde voor mij staat, overtreden, en in welke mate moet ik het daarvoor verantwoordelijk houden? Maar wel: wat moet er met dit kind gebeuren om het uit den staat van verwaarloozing waarin het blijkbaar verkeert, op te heffen en nog tot een nuttig burger van den Staat te maken?

Eerst bij recidive, bij blijkbare ongevoeligheid, bij reeds ingetreden criminaliteit kan snel en streng worden gestraft. Wanneer de hand kastijdend wordt opgeheven, *moet* zij zelfs gevoelig neerdalen. Zonder dat is de kastijding niet alleen doelloos maar doet ze eer kwaad dan goed. Er zijn nu eenmaal in de maatschappij genoeg individuen, die aldus moeten worden aangevat, omdat zij zachtheid niet anders beschouwen dan als zwakheid. Deze zijn niet anders in te toomen dan door strengheid en hardhandigheid.

Voor het kind behooren uiteraard nog andere middelen te worden toegepast, waarbij het zedelijk vormende en opvoedkundige element nóg meer op den voorgrond moet staan. Wie het kinderleven in de groote stad bij ervaring kent, weet hoe groot de verleiding dáár is; op zijn weg door het jonge leven zijn er zoo ontelbaar veel oorzaken, die het volkskind kunnen doen derailleeren. Kindersocieteiten; opkoopers; roomijswagentjes; markten, vooral vruchtenmarkten;

warenhuizen met vrij entree; open handelsterreinen; de havens met hun langs de kaden opgestapelde waren, die alle en nog veel andere meer, zijn oorden van verzoeking, eerst tot het verzuimen van de school, daarna tot het zóo frequent verzuimen dat het kind tot de zoogenaamde beroepsspijbelaars gaat behooren; vervolgens of reeds gelijktijdig tot het plegen van kleine oneerlijkheden, in elk geval tot het zich gewennen aan een leven zonder ernstige plichten waarbij men zich toch het noodige kan verschaffen; eindelijk tot het worden van dat lanterfantende type van opgeschoten jongen of jeugdigen boef, dat de kanker is van onze volksbuurten.

Gaan jongens met dit luie leventje door tot hun 16e, 17e jaar, dan zijn zij in vele gevallen ongeneeslijk geworden; het niets doen en toch aan den kost komen is al zóó ingeleefd dat het een onuitroeibaar bestanddeel van hun bestaan is geworden.

Wat hiertegen te doen? Onze kinderwetten geven, gelijk bekend is, bij verwaarloozing of bij onmacht van de ouders de gelegenheid tot het plaatsen van een kind in een andere omgeving, in het ergste geval tot dwangopvoeding. Behalve die gelegenheid, door den Rijkswetgever in het leven geroepen, is men ook in de meeste groote steden thans bezig het vraagstuk van gemeentelijke strengere of tuchtscholen onder de oogen te zien. Het is nu echter de kunst zóó tijdig in te grijpen dat, op het hellende vlak dat zooeven werd geschetst, de snelheid al niet zóo groot geworden is dat er geen stuiten meer aan is. Hier is een nieuw en zeer bijzonder arbeidsveld voor de politie, waarbij zij nu al naar haar beste krachten helpt, maar waarop zij toch nog niet voldoende gespecialiseerd is. Hier is plaats voor een bepaalde *kinderpolitie*; een klein korps mannen, half politieman, half paedagoog, zedelijk hoog staande en van alleszins voldoende intellectueele ontwikkeling, met liefde voor het bijzondere en teere werk dat hun wordt opgedragen, onder superieure leiding, die hen weet te bezielen bij hun taak, die juist door haar preventieve werking van zoo groot belang is voor de maatschappij.

Men zou zoo'n korps als een nieuw instituut naast de gewone politie in het leven kunnen roepen, maar ik zou er verre de voorkeur aan geven het deel te doen uitmaken van de rijks- of gemeentepolitie, omdat ik voor niets zoo

bang ben als voor specialiseeren buiten grooter verband. Hoe licht vergist men zich niet in de keuze van sommige personen; hoe vaak verliezen anderen niet hunne bijzondere geschiktheid, ook al doordat altijddoor hetzelfde werk doen, hoe mooi ook op zichzelf, zoo licht leidt tot sleur en degeneratie. Een groot verband nu geeft voortdurend gelegenheid tot verfrissching van personeel door wisseling van werkkring en tot het plaatsen van de meest geschikten in het speciale en moeilijkste werk.

De organisatie der zoogenaamde Kinderbrigade (een mooi woord voor een eenvoudige zaak), gedacht bijv. in het kader van de gemeentepolitie (art. 28 van de Leerplichtwet wijst al naar de gemeentepolitie heen), zou erg eenvoudig kunnen zijn: aanvankelijk één ot twee mannen per politie-afdeeling, die hunne werkzaamheid beperken tot die afdeeling om daarin volkomen locale bekendheid te krijgen. De leiding van het geheel zou moeten berusten bij een ambtenaar van hooge qualiteiten, bijgestaan door een of meer assistenten, waaronder voor de vrouwelijke jeugd een vrouwelijke assistente.

Hoe stel ik mij nu de taak van die speciale kinderpolitie voor? Een bepaald gedetailleerd werkprogramma is uiteraard nog niet te geven en behoort ook in algemeene beschouwingen, die meer bedoelen een richting aan te geven dan met concrete voorstellen te komen, niet thuis. Toch is de werkzaamheid der kinderpolitie in hare beginselen zeer duidelijk aan te geven; de uitvoering moet zich dan voor elke gemeente aanpassen aan de practijk en de locale behoefte.

Ik zou dan de werkzaamheid van de kinderpolitie willen verdeelen in de volgende hoofdgroepen:

1. het nagaan en bestudeeren van maatschappelijke toestanden en locale eigenaardigheden, die van nadeeligen invloed kunnen zijn op het kinderleven; voor Rotterdam b.v. de toestanden aan de havens, op de handels- en spoorwegterreinen, op markten e.d., allen natuurlijk uit het oogpunt van verleiding tot criminaliteit; de kindersocieteiten, opkoopers, ijswagentjes, bioscopen, enz.;
2. toezicht houden op alle inrichtingen en particuliere personen, die om geldelijk voordeel kinderverpleging uitoefenen: kinderbewaarplaatsen, uitbestede kinderen, ook zuigelingen (denk aan z.g. engeltjesmakerij);

3. contact zoeken met alle vereenigingen, commissiën, bepaalde personen, die zich met kinderzorg of toezicht op kinderen bezighouden; het wederzijds steunen in elkanders taak en het verstrekken van gegevens en inlichtingen;
4. toezicht houden, mede door contact te zoeken met hoofden van scholen, op de spijbelaars en vooral trachten te voorkomen, dat van huis uit weinig toezicht hebbende kinderen, vervallen in het regelmatig schoolverzuim;
5. het behandelen van kinderzaken voor de justitie, de voogdijraden, enz.;
6. het individueel toezicht op die jeugdige patiënten, die reeds eenmaal in behandeling zijn geweest, om na te gaan of zij vervallen tot recidive en te kunnen constateeren of de aangewende middelen doeftreffend zijn geweest;
7. het administratieve werk: ontwerpen van voorstellen, die uit ontdekte misstanden voortvloeien; aanteekening houden van de behandelde gevallen en alle vermeldenswaardigheden; het zich verschaffen van zooveel mogelijk gegevens omtrent personen en toestanden en daardoor het centrale punt, van waaruit de werkzaamheden worden geleid, maken tot het alwetende centrum, dat de hulp en de vraagbaak wordt voor allen, die die hulp of voorlichting noodig hebben.

   Ik denk mij deze zelfs zoo ruim als maar eenigszins mogelijk is zonder in bepaalde philantropie te vervallen of zekere ambtelijke grenzen te overschrijden. Vooral elke gelegenheid aangrijpen niet alleen om de kinderen te bereiken over de ouders, maar ook de ouders over de kinderen.

Men ziet: werk genoeg, zoowel in omvang als in verscheidenheid en dat de moeite van het aanvatten waard is. Ik verwacht van dit werk, met toewijdig gedaan, in samenwerking met andere maatregelen van opvoeding, *waaronder in de allereerste plaats het scheppen van een zoo ruim mogelijke speelgelegenheid voor de jeugd,* meer heil voor het volkskind dan van snel recht en strengheid en hardhandigheid, tenzij in bijzondere gevallen.

Met deze uiteenzetting van de taak der kinderpolitie aan het einde van mijne korte beschouwingen gekomen, hoor ik mij al toeroepen: Gij gaat ver! En ik antwoord in volle over-

tuiging: Inderdaad, ik ga ver, maar daar *moeten* wij heen. Geen enkel overheidsorgaan kan zich in dezen tijd, naar mijn stellige meening, meer onttrekken aan de alles doordringende idee van sociale hulp. De politie zeker allerminst: zij, die het best van alle bewerktuigd is in het vinden van de schipbreukelingen des levens of van hen, die het dreigen te worden; voor wie, fijn vertakt uitgespreid als zij ligt over de groote lichamen onzer steden, de maatschappij geen enkel geheim meer behoeft te hebben, hoe ondoorgrondelijk zij in sommige lagen ook schijnt en welke verbijsterende toestanden zij, bij doordringen daarin, ook dikwerf te aanschouwen geeft.

Maar bovendien, die uitbreiding van haar emplooi zal haar zelve ten goede komen. Haar arbeid komt er door op een hooger plan te staan en krijgt een nóg breederen ideëelen kant. Haar populariteit zal toenemen, niet dat soort van valsch gehalte, dat gekocht wordt door toegevendheid of quasi-vriendelijkheid, maar een populariteit, die voortspruit uit werkelijke waardeering van haar werk en van de resultaten voor de maatschappij die het oplevert. Eindelijk, van hoe hooger gehalte haar werk, hoe meer zij haar gelederen, althans die harer hoogere ambtenaren, zal zien versterkt door mannen van breeden geestelijken bouw; met socialen zin; werkelijke leiders en voorgangers in de maatschappij, waarin zij zulk een belangrijke plaats innemen en ten aanzien van wie zij zooveel macht kunnen uitoefenen: mannen van wie door eigen, hooge, zedelijke waarde een veredelende invloed kan uitgaan op de zeer talrijken, met wie zij elken dag in aanraking komen.

In dien zin denk ik mij, afgezien nog van een speciale kinder- en zedenpolitie, ook in het algemeen de evolutie der politie in een, naar ik hoop, niet eens verre toekomst. Kort saamgevat deze: niet alleen zijn de sterke arm, maar ook de helpende hand, en daardoor bij al haar verrichtingen, van de eenvoudigste af tot in haar hoogste functies toe, de schoone gedachte tot levende werkelijkheid maken: dat zij niet is de vijandin, maar de beste vriendin van de maatschappij, de meest toegewijde behartigster van haar belangen, dat zij er is voor de maatschappij, en niet de maatschappij voor haar.

TH.M. ROEST VAN LIMBURG.

Modernisme van onverdachten huize.

> De tijd drijft de geesten voor zich henen, en ook zij die in de achterhoede bleven moeten, als het er op aankomt, erkennen dat de oude belijdenis heeft afgedaan, en dat de belijdenis in het algemeen een feilbaar en tijdelijk karakter draagt.
> Dr. C.B. Hylkema, Oud- en Nieuw-Calvinisme, blz. 162.

Modernisme is een Katholiek begrip. Men duidt er het standpunt mede aan van hen die - als hunne vaderen vóór hen - zich in geloofszaken buigen voor uitwendig gezag, dat gehoorzaam door allen aanvaard behoort te worden; maar die tevens - als heel de moderne menschheid aangegrepen door onweerstaanbaren drang naar vrij onderzoek - toegeven aan dezen drang, en die zoo, naar het oordeel van behoudenden en vrijzinnigen, de grondslagen van hun gezagsgeloof ondermijnen, ook al zijn zij zelven van oordeel dat zij nieuwen steun bijbrengen aan het oude geloof.

Men vindt dit modernisme in de Roomsche Kerk, men vindt het bij iederen vorm van confessioneel Protestantisme, men vindt het in ons vaderland ook bij de streng Gereformeerden en hunne orthodoxie van onverdachten huize.

't Modernisme mag een eere heeten voor de orthodoxie; het is een teeken van haar levenskracht en van haar moed. Een godsdienstige richting die zich tevreden stelt met nadere uitwerking en omschrijving van het eenmaal gegeven dogma moge in de dorheid van scholastische bespiegeling behoud zoeken - waar leven is, vreest men niet voor zijn

behoud en zorgt er niet voor, maar leeft, verandert, ontwikkelt, vernieuwt zich, worstelt ten doode en sterft om herboren te worden. Dat de godsdienstvormen verdwijnen bij het standhouden van den godsdienst, dat godsdienstige beginselen en godgeleerde denkbeelden mede aan de wet van alle leven onderworpen zijn, behoeft in het land van Tiele niet uiteengezet te worden, als ware 't iets onbekends. Dat bijv. de moderne richting ten onzent, van de tweede helft der vorige eeuw, en heel het vrijzinnig Christendom onzer dagen, internationaal, een bepaalden vorm van den Christelijken godsdienst vertegenwoordigt, wordt in moderne kringen even grif toegegeven als hier erkend wordt dat de moderne richting zelve nu reeds aan vervorming en ontwikkeling, straks aan verandering en ontbinding in andere vormen van geestesleven onderworpen is. Modernisme is dus in onze oogen een eervol teeken van geloof en levenskracht bij de orthodoxie.

Hare aanhangers denken er evenwel zelven meest anders over. Dat hun geloof een cultuurvorm is en niet het volle, ware Christendom, dat hun geloofsleer mede onderworpen is aan de wet van al het aardsche, wordt van die zijde ongaarne erkend; overal staan eminente leidslieden met hun volgzame scharen gereed om te getuigen - niet slechts dat de Eeuwige zich aan ons openbaart (dat beseft iedere geloovige) maar - dat de geijkte formule, het leerstuk, het stelsel, waarin geloovige menschen uit vroeger eeuw hun geloofservaring hebben uitgedrukt de onveranderlijke Waarheid behelst, en misschien nader te omschrijven is, maar nimmer te verzaken. Dat wij de Waarheid dus kennen, niet alleen in persoonlijke ervaring maar als objectief historisch gegeven. Men wordt in die kringen hoogelijk geërgerd, zoodra dezerzijds, met een beroep op de rede en verwijzing naar de geschiedenis, over het betrekkelijke van alle geloofsbegrippen gesproken wordt en men brengt daartegen woorden in 't veld, die er zeer gevaarlijk uitzien, temeer wanneer men ze gewapend heeft met krachtige adjectieven, en zoo den staf breekt over die ‘bodemlooze hypercritiek’ der ‘naturalistische modernen’ en hun ‘niets-ontziend relativisme en subjectivisme’....

Toch zijn de orthodoxe leidslieden geen dompers die zich met 'n grimmig machtspreukje zouden willen afmaken van de verplichting tot kennisname der moderne wetenschap met

haar beproefde methoden en vaste resultaten. Al is de houding gereserveerd, men neemt toch ‘met beide voeten positie in dezen tijd’; al gunt men zich bij tijd en wijle het genoegen van den conservatief, die (meegaande) telkens toch ‘zoo hard niet’ roept, men gaat toch mee; ‘want wij zijn kinderen van dezen tijd, en nemen dankbaar elke goede gave aan, welke de Vader der lichten in deze eeuw ons schenkt.’

Zoodra de waarheidszin den orthodoxe drijft tot onderzoek ook van de verschijnselen des godsdienstigen levens, tracht hij toch één gebied vrij te houden, gereserveerd met de waarschuwing, dat hier het gebied is der bizondere openbaring. Al zijn voorhof en portaal toegankelijk, de woonvertrekken blijven gesloten. Hier laat men geen onderzoek toe, met een beroep op de onvermijdelijke subjectiviteit van den onderzoekenden geest, het gebod van 's menschen noodgevoel en verlossingsbehoefte, en verwijzing naar 't vluchtige van onze intuïtie,.... om 't even wàt, maar altijd blijft dat eene terrein, waar men vooral toe naderen wou, gesloten: daar ligt de Waarheid, de zuivere godsdienst, onveranderlijk en onverderfelijk; de Openbaring Gods, het Woord vleeschgeworden.

Men kan gemakkelijker algemeene termen noemen dan in één woord aanduiden wat voor de orthodoxie tot het gebied der bizondere openbaring, hun objectief beloofsbezit, behoort. Voor sommigen schijnt nog de geheele Bijbel (zonder de Apocriefen) Gods Woord te zijn, anderen onderscheiden de Openbaring in den Bijbel van de H. Schrift zelve. Voor dezen zijn ‘de Formulieren van eenheid’, de onveranderlijke grondslag, voor anderen weer, vager, de ‘Gereformeerde beginselen’. Voor allen is het de Christus, maar ook hier weer ontmoeten wij in één naam heel verschillenden geloofsinhoud. En bijna overal is de opmerking gewettigd dat het gebied der Openbaring, waarin de orthodoxe zijn vastigheid en de voor critiek ontoegankelijke uitdrukking van zijn geloof zoekt, ingekrompen is, soms tot zoo kleine ruimte dat het slechts formeele beteekenis houdt, als wilde men zeggen: *ik moge modernist zijn, ik ben toch niet modern.*

Nu, dat is ontwijfelbaar. Al valt het lichter de diepgaande verschillen tusschen de ouderwetsche en de modernistische orthodoxen, dan die tusschen hen en de modernen aan te

wijzen, dit verschil bestaat toch en laat zich gevoelen, ook als men het nauwelijks beredeneeren kan. De moderne polemiek tegen de orthodoxie, naar aanleiding van de modernistische verschijnselen, leidt ook nergens tot de gevolgtrekking: ‘gij zijt eigenlijk modernen’, maar slechts tot deze, niet minder gewichtige: ‘evenmin als wij modernen er over denken te poseeren als bezitters eener absolute uitdrukking van de Waarheid, hebt gij daar het recht toe - krachtens uw eigen levend en wakker modernisme. Gij en wij zoeken gelijkelijk naar zoo zuiver mogelijk begrip van het werk Gods, dat wij beleven; wij gevoelen ons daarbij meer kinderen van onzen tijd, gij daarentegen leeft bij voorkeur uit de traditie, en bedient u gaarne van haar formules. Wij staan ver genoeg in geloofsuitdrukking van elkaar af, maar dat uw geloof sóórtelijk verschillen zou van ieder ander wederspreekt uw hedendaagsche theologie zelve’.

Dat zij dit niet toegeeft houdt de modernistische orthodoxie - orthodox. Vele principieele verschillen tusschen modern en orthodox zijn vervaagd, veel grensduidingen verdwenen, maar de scheiding zelve is niet opgeheven. Voor menigeen is 't raadselachtig, voor velen ergerlijk, sommigen doet het zeer, te zien dat men zich hier èn daar gescheiden blijft weten en zich houdt aan de ‘partij’, of, zoo men tot de anderen moest overgaan, dit dan beschouwt als een gewichtigen overgang - al lagen de oude grenssteenen, die men passeerde, omver. Zou heden ten dage het principieele onderscheid tusschen de hoofdrichtingen, dat men van moderne zijde schijnt te zoeken zonder te vinden en bij de orthodoxie schijnt te kennen zonder te zoeken, niet hier liggen, dat modernen bereid zijn het relatieve van iederen godsdienstvorm en van alle godskennis te erkennen, de orthodoxe echter niet, althans niet wanneer 't eigen geloof geldt? Hoe het zij, allerwegen zoeken modernen naar losmaking van het geloof uit de feiten der geschiedenis en de formuleering van het overgeleverd dogma, terwijl over de geheele linie de zg. orthodoxen ongeneigd zijn de constante waarde der historische heilsfeiten en de belijdenis der vaderen prijs te geven.

Over de geheele linie. Het gaat niet aan om, van wege haar beginsel of haar gaven van historische critiek, de ethische

orthodoxie van haar verwanten af te zonderen. Ofschoon zij onder de leuze ‘van het leven tot de leer’, aanvankelijk anti-confessioneel, weigert voor het objectieve gezag van de normata fidei te bukken, schijnt zij dit te mogen doen onder stilzwijgende conditie dat zij deze normen toch als slotsom van haar geloofservaring straks in eer herstellen zal, en toont zij haar recht op den partijnaam door vurigen ijver in de prediking der dogmatische formules die zij - ja, wij weten: niet tot uitgangspunt nam maar ten leste tòch - aanvaardde en als constante uitdrukking der waarheid leerde belijden. Zelfs schijnt onder sommige jongere ethischen dit poneeren der geijkte waarheid tot een hartstocht geworden en toonen zij zich even afkeerig van de erkenning van het relatieve der geloofservaring als de Gereformeerden zelven. Daarbij schijnen de meest vooruitstrevenden het begeerigst zoo nadrukkelijk mogelijk orthodox te spreken; wat zielkundig verklaarbaar is, maar toch bevreemdt. Men herinnere zich de verbazing in den lande over de straf-orthodoxe bespiegelingen in de toespraak van Dr. Gerretsen bij den doop van het prinsesje, en de belangstelling die Dr. de Hartog gaande maakte door zijn beweringen, waar hij o.a. den Bijbel ‘niet feilloos maar onfeilbaar’ noemde; of was het omgekeerd ‘niet onfeilbaar maar feilloos’? Genoeg; wie 't verst gaan onder de ethische theologen, die proclameeren ook het luidst de objectiviteit der Openbaring. Wellicht in besef dat het bij hun bespiegeling het meest nóódig is de goegemeente gerust te stellen? Radikalen spreken conservatief, tamelijk conservatieven radikaal. Bijbelonderzoekers die op moderne wateren zeilen roepen luide: hier is Gods Woord! Ethischen daarentegen die hun critische neigingen overluid verkondigen, geven in ‘kritische preeken’ - apologetiek!

Over de geheele linie handhaaft dus de orthodoxie de Openbaring. Toch is er verschil en mag men spreken van orthodoxie die sinds meer dan een menschenleeftijd onder verdenking ligt en eene tot voor kort - van onverdachten huize. Zeker zal de ethische theoloog zich in stelligheid niet kunnen meten bijv. met het absolutisme van Prof. Bavinck, die in zijn rectorale rede over *Modernisme en Orthodoxie* ten eenenmale den pas afsnijdt aan de symbolische uitlegging der dogmatische formules. Wil men den spreker aan zijn

woorden houden, dan drukt zelfs volgens hem iedere bijbelsche naam van het Opperwezen de realiteit getrouwelijk uit zonder tusschenkomst van symboliek. Immers, na een gulle opsomming van allerlei beeldsprakige namen voor de godheid, zegt hij van hun duiding als beeldspraak *(Mod. en Orth.* blz. 30): ‘Er is geen lange redeneering voor noodig, dat alle godsdienstige voorstellingen op die wijze haar waarde verliezen en dat hare handhaving bij deze symbolisten tot een bedenkelijk en op den duur onverdraaglijk dualisme leidt.’ Wij zouden gaarne de redeneering vernemen - 't zij lang of kort - waarmede dit bewezen werd; wij vreezen dat zelfs een boekdeel ons niet veranderen zou in de overtuiging dat Israelietische namen voor God, als ‘herder, geneesmeester, pottenbakker’ - de voorbeelden zijn van den auteur - en algemeen bijbelsche als zelfs de vadernaam, iets anders zijn dan symboliek. Wij zijn er ook ver vandaan te meenen dat het besef van 't strikt beeldsprakige en reeds daarom ontoereikende iets aan de waarde dezer symbolen ontnemen zou. En het doet ons vreemd aan thans van déze zijde de waarschuwing te vernemen tegen het onverdraaglijk dualisme, waarop Dr. Bavinck doelt.

Maar om 't even; zelfs al nemen wij - gedachtig ook aan andere bladzijden uit zijn toespraak - den redenaar niet bij 't woord, dan blijkt uit deze passage op het minst toch dat de waarde der godsdienstige voorstellingen en bepaaldelijk die van het dogma gezocht wordt in haar absolute, in haar volmaakte en onveranderlijke waarheid. Het is bekend dat de Gereformeerden van verschillende richting zich gelijkelijk als handhavers van de geopenbaarde waarheid beschouwen, en zoo menige treffende uitdrukking van den grootredenaar der antirevolutionaire staatspartij getuigt dat de politieke Christenen en vooral de kerkelijke Gereformeerden *Pro Rege*, voor 't absoluut gezag van Jezus' naam en van de Gereformeerde beginselen, begeeren te strijden.

Wat te zeggen, als wij zelfs hier - en hier niet het minst - de pest van het modernisme (onze woordenkeus moet wel Roomsch worden) aantreffen? En toch is dit bewezen, niet in een verkiezingsrede, een strijdschrift, een krantenartikel, maar in het klare betoog van een breed opgezette studie, t.w. Dr. C.B. Hylkema's *Oud- en Nieuw-Calvinisme.*

Dr. Hylkema heeft in zijn boek[1)] aangetoond - wij mogen dit aan een overzicht van den inhoud wel laten voorafgaan, want de schrijver heeft zelf zijn conclusies vooropgesteld - dat het hedendaagsch Calvinisme, de Gereformeerde theologie, niet slechts in enkele onderdeelen afgeweken is van haar staat van rechtheid, niet slechts een aantal modernistische stoutigheden vertoont, maar met fier zelfgevoel het gansche geloofsstelsel op nieuwen grondslag opgebouwd, nieuwe leerstukken geformuleerd, oude geloofsvoorstellingen ter zijde gesteld heeft. Daarbij ‘vertoont zich ook het opmerkelijke feit, dat het nieuwe, waarvan men zou mogen verwachten, dat het vooral in gereformeerde kringen zijn goed recht met eenige bescheidenheid en gematigdheid zou bepleiten, verbluffend autoritair en magistraal naar voren treedt. Allerminst schuchter of aarzelend, is het in zijn optreden integendeel zeldzaam vrijmoedig’ (*Oud- en Nieuw-Calv.* blz. 18). En met dat al treedt het Calvinisme in Kerk en Staat op als de geestelijke macht die bij uitnemendheid de roeping heeft onzen twijfelzwaren tijd terug te brengen tot de Openbaring, de Revolutie door de Revelatie te bekampen. Het schijnt vermetel van deze geestelijke macht te beweren, dat zij berust op een nieuwe leer, waarvan de grondgedachten eerst uit de negentiende eeuw dagteekenen. Toch heeft Dr. Hylkema aan het bewijzen van deze stelling niet vruchteloos zijn betoog gewijd.

Zelfs voor een studiewerk als het zijne, in rustige afzondering geschreven, is het niet onbelangrijk in welke tijdsomstandigheden het verschijnt. Reeds voor tien jaren had het geschreven kunnen zijn, maar zeker had het dan niet zoozeer de aandacht getrokken als in deze dagen, nu de gedachtenwisseling over het modernistisch karakter der orthodoxie aan de orde van den dag is. Nu geeft de lectuur van dit wetenschappelijk boek ongemeene bekoring tusschen al het drukke gedoe van partijstrijd, krantenpolemiek en uitwisseling van brochures. Nu voelen wij het als een voorrecht Dr. Hylkema's boek, ofschoon nog niet verjaard, toch reeds te kunnen plaatsen ‘in de lijst van zijn tijd’.

Een kort overzicht van de geschiedenis van den dag moge

1) Haarlem, Tjeenk Willink, 1911.

volstaan om te toonen wat het laatste jaar vóór en ná de verschijning van ‘Oud- en Nieuw-Calvinisme’ aan bestrijding van het orthodox modernisme bracht[1)].

Ach, met een minnelijken vredewensch is de strijd ingezegend! In September 1910 hield Ds. M. Beversluis in de predikantenvergadering van de provincie Groningen een referaat over ‘de onzuiverheid der hedendaagsche partijverhoudingen op godsdienstig gebied’. Deze rede is, na den bijval dien zij vond, met een aanbeveling van 46 theologen van verschillende richting in druk gegeven. In April 1911 kwam daarop een vergadering van diverse voorstanders der zg. eenheidsbeweging bijeen; vriendschappelijk werd overlegd en toenadering gezocht. Maar 't was stilte voor den storm; sedert is de verwijdering grooter dan te voren, en is de eenheidsbeweging... gesplitst!

Ds. Beversluis had aangetoond, dat de oude partijnamen bij de bestaande verhoudingen niet meer passen, dat er groot verschil is bij wie samen modern, evangelisch, orthodox heeten en dat er daarentegen nauwe verwantschap bestaat tusschen sommige aanhangers van verschillende richting. Hoe vredelievend de bedoeling van dit betoog was, toch kon men in dit woord den dogmatischen strijd reeds voorvoelen. Inzonderheid waar hij van een groot deel der orthodoxie aangetoond had, dat zij verschoven was naar vroeger kettersch geacht standpunt. Op de vergadering schijnt dit stilzwijgend toegegeven te zijn door hen die 't gold; de eenheidsbeweging was geboren.

Aan den voorspoed dezer beweging heeft het geruchtmakend optreden van Dr. B.D. Eerdmans geen goed gedaaa. Zijn brochure ‘“Moderne” Orthodoxie of “Orthodox” Modernisme’ spreekt in den hedendaagschen strijd het luidst. Reeds voordat zij (najaar 1910) verscheen, had Dr. Eerdmans in tal van lezingen de Calvinistische staatkunde en theologie bestreden, de theologie ook in een referaat ter vergadering van moderne theologen. In twee artikelen van het Theolo-

1) Voor uitvoeriger overzicht van de hedendaagsche partijverhoudingen mag ik hier verwijzen naar mijn *Godsdienstig leven in Nederland*, dezer dagen bij J.W. Boissevain & Co. te Haarlem verschenen.

gisch Tijdschrift 'Bijzondere Openbaring' en 'De theologie van Dr. A. Kuyper' vindt men hiervan den neerslag. Nu viel hij in de genoemde brochure de rechtzinnigen van alle schakeering aan om hun dubbelzinnigheid en pseudo-orthodoxie. Zij zijn de modernen op hun banen gevolgd, hebben met de oude wereldbeschouwing en het gezag der Schrift gebroken, maar zonder eerlijk hun aanspraken op rechtzinnigheid prijs te geven. De Gereformeerden zoowel als de Ethischen dragen een principieel gewijzigde theologie voor en hun tegenstand jegens de modernen mist allen wezenlijken grond. 'Daar is iets door en door onwaars in den tegenwoordigen toestand; het is geen beginselstrijd die de menschen scheidt. Al het getwist (in het godgeleerd Nederland onzer dagen) maakt bij nader onderzoek den weinig verheffenden indruk van onwerkelijk vertoon.'

Deze brochure, die aan stelligheid zeker niet te wenschen overliet en waarin de beschuldiging van modernisme zooveel mogelijk aangescherpt was, lokte verzet en verweer uit. Dr. W.J. Aalders schreef eenige uitvoerige artikelen over deze zaak in de Nederlandsche Kerkbode, onder den titel: 'Een misverstand'; Dr. H.M. van Nes gaf een verweerschrift 'Modern of orthodox'. Dr. Eerdmans op zijn beurt repliceerde in het Theologisch Tijdschrift onder den titel '"Orthodox" verweer' en preciseerde zijn beschuldiging: 'ik weet zeer wel dat de orthodoxen niet modern zijn, maar ik heb beweerd dat zij niet orthodox mogen heeten. En daarin heeft men mij zelfs niet getracht te weerleggen'; aldus de korte inhoud.

Intusschen had een der meest individualistische orthodoxen, Dr. A.H. de Hartog, door zijn eigenaardig optreden aanleiding gegeven tot een kleine maar drukke gedachtenwisseling tusschen de aanhangers van beide partijen. Naar aanleiding van een rede met debat over 'Modern en orthodox', door hem te Amsterdam en te Haarlem gehouden, ontstond een pennestrijd in 'de Hervorming', 'Nieuwe Rotterdamsche Courant' en 'Algemeen Handelsblad', waarin zich ook ijverige aanhangers van Dr. de Hartog mengden; duidelijker dan ergens kwam hier aan den dag met welk een vrijmoedigheid door dezen geleerde het historisch gezag prijsgegeven wordt, om het echter onvoorziens weer in te halen. Eigenaardig overigens dat Dr. de Hartog, die in zijn gering-

schatting voor historische gegevens van alle orthodoxen het verst gaat, maar tevens in zijn bespiegeling kracht vindt om zich te blijven scharen bij de strenge orthodoxie, tot heden nog de minst bestreden van alle modernisten is. Komt dat doordat men in hem, den eenling, niet den vertegenwoordiger van een richting ziet? of voelt men zich niet opgewassen tegen de kronkelingen zijner filosofische welbespraaktheid? Dr. de Hartog verdient, om de kracht van zijn woord en de gulheid zijner productie, ernstige aandacht en zakelijke bestrijding. Zou die niet op den weg liggen van zijn ambtgenoot en Hegelschen geestverwant Dr. van den Bergh van Eysinga?

In het voorjaar strijd om den persoon van Dr. de Hartog; in den zomer de verschijning van Dr. Hylkema's boek (waarover meer); in het najaar hevige beweging om een geschrift van Ds. Hulsman, ‘Het ethisch beginsel en de ethische richting’. Van hetzelfde Groningen, waar in 't begin de vruchtelooze vredewensch klonk, kwam tot heden het laatste geluid. Daar ligt een tragische symboliek in de handelingen van de provinciale predikantenvereeniging daar ter stede. In de September-vergadering van 1911, waar Dr. Is. van Dijk een verhandeling zou geven over de ethische richting, verlieten de modernen om een onrecht, waardoor zij hun richting in haar eer getast achtten, de zaal,... de geboorteplaats der eenheidsbeweging.

In de volgende maand hield Ds. G. Hulsman in de gescheiden vergaderingen van modernen en evangelischen een rede, onder den reeds genoemden titel in 't licht gegeven, weder - evenals de brochure-Beversluis - geflankeerd door een eeregeleide, maar waaraan ditmaal de namen van ethische collega's ontbraken. Want in deze rede had de spreker, sinds jaren zelf ethisch, zich van zijn partij losgemaakt, en onverbloemd, als een die 't uit ervaring kon zeggen, aan de ethische orthodoxie de onhoudbare dubbelzinnigheid van haar modernistisch standpunt verweten.

De bestredenen hebben deze brochure niet beantwoord; de spijtig-hooghartige stukjes, waarmee men zich in hun pers van den plicht van aankondiging heeft afgemaakt, de onwaardige beschimping, waardoor zelfs één beoordeelaar, gebruik makend van dwaze versjes die de auteur voor jaren had gepubliceerd, het publiek te zijner koste aan 't

lachen heeft trachten te brengen, hebben een ronduit pijnlijken indruk teweeg gebracht. In den ganschen strijd, waarvan hier een overzicht werd gegeven, schijnt niets zoo aangrijpend en veelzeggend als de stille vijandigheid waarmede Ds. Hulsmans ‘De ethische richting en het ethische beginsel’ - gewetenskreet van een vroegeren vriend - ontvangen en doodgezwegen is[1]. Zou waarlijk de ethische orthodoxie bij dit zwijgen volharden? het zou haar wellicht op hooger prijs te staan komen dan zij kan betalen.

Het doet prettig aan dat heele stapeltje kranten, overdrukjes en brochures op zij te kunnen schuiven en nu ruimte te hebben voor het boek van Dr. Hylkema.

Een kloek deel, goed gedrukt; een ouderwetsch rustig betoog in meer dan 300 bladzijden, statig begeleid door nog een honderdtal, met aanteekeningen dichtbedrukt, waarvan verscheidene tot zelfstandige verhandelingetjes zijn uitgegroeid. Een academische verkwikking na heftig dispunt.

Toch ontbreekt de kruiderij hier geenszins; de portretten van Johannes Calvijn en Dr. A. Kuyper, vooringeplaatst als zonderlinge pendanten, dwingen reeds een glimlach af. Zoo ligt er een glimlach over dit geheele boek en voelt men den humor van het wonderlijke samengaan van zoo verschillende theologie, uit 16e en uit 19e eeuw. Maar, al trof hem het lichtelijk humoristische, 't is niet in ironische hooghartigheid dat Dr. Hylkema zijn onderwerp beschouwde. Al is hijzelf leeraar bij de Mennisten, zoo heeft hij den arbeid toch in kennelijken eerbied voor het groote geesteswerk van

1) NASCHRIFT. Intusschen is reeds de tweede druk van Ds. Hulsmans brochure verschenen. In de *Ned. Kerkbode* van 2 Maart is deze kort maar zakelijk besproken door Dr. W.J. Aalders, die de onheusche ontvangst van het geschrift overigens ten volle erkent en betreurt. Ook verscheen een afzonderlijke brochure, van den ethischen Dr. K. Sonies, getiteld: ‘Is het standpunt der ethischen onhoudbaar?’ t.a.p. door Dr. Aalders besproken en gekwalificeerd als ‘jong werk’, maar in de hoofdzaak waarom het gaat ‘verblijdend duidelijk’. Dat het bovengeschrevene door 't een en andere niet tenietgedaan wordt, blijkt echter overvloedig uit het aanhangsel van Ds. Hulsmans brochure in haar tweeden druk. Dit aanhangsel ‘In de Distelen en de Doornen’ is ook afzonderlijk verkrijgbaar en kan wien 't lust volledig op de hoogte brengen van de polemiek die tegen den schrijver gevoerd is.
medio Maart.

het Calvinisme ondernomen en daarvoor willig het offer gebracht van de lezing en nauwkeurige bestudeering van zooveel honderden bladzijden vol verouderd betoog. Dr. Hylkema heeft oog voor Calvijn's genialiteit en voor de aan 't geniale grenzende talenten van den stichter van het Nieuw-Calvinisme. Wel meenen wij te bespeuren dat de invloed van Calvijns theologie op des schrijvers geest gaandeweg verminderd is; in Dr. Kuypers Calvinisme las hij tusschen de regels de moderne critiek en, waar hij er de geldigheid van gevoelde, was de bekoring van het oude tenietgedaan en restte slechts verwondering over het gemak waarmede deze nieuwe partijleider, wiens stelsel het geantiqueerde wereld- en levens-beeld van Calvijn vervangen kwam, den Geneefschen Hervormer zijn dienst bood en het Calvinisme meer dan ooit op den voorgrond stelde en naam gaf, zonder evenwel nadrukkelijk te vermelden dat hij een niéuw Calvinisme predikte.

Dr. Hylkema stelt niet de Gereformeerde theologie der zestiende en der negentiende eeuw in haar geheel tegenover elkander, niet de oude belijdenisschriften en de theologie der Vrije Universiteit, maar de stelsels van de twee invloedrijkste vertegenwoordigers, en zet deze uiteen, wederom niet volgens uitspraken uit hun gansche levenswerk, maar aan de hand telkens van één representatief boek: Calvijn's *Institutie* (aangehaald in een antieke Nederlandsche vertaling die den ouderwetschen stijl goed doet uitkomen) tegenover Kuyper's (Stonelectures over) *het Calvinisme.* Een dergelijke keus heeft haar vóór en tégen, maakt de vergelijking minder omvattend, maar laat door de afdaling in détails een inniger indringen in de behandelde stof toe. En, al heeft Dr. Hylkema mogelijk wel eens voorbijgezien dat de twee klassieke boeken zijner keus niet den geheelen Calvijn veel min den geheelen Kuyper laten kennen, laat staan de geheele Gereformeerde theologie in verschillende eeuwen, hij heeft over het algemeen er zich wel degelijk toe bepaald de twee invloedrijke Gereformeerde leiders in hun hoofdwerk te vergelijken en hij is erin geslaagd het karakter van hun werk aanschouwelijk voor te stellen. Daar komt bij dat Dr. Hylkema op menige bladzijde toont goed vertrouwd te zijn met oude en nieuwe Gereformeerde werken, die hij buiten bespreking liet, en dat hij de Kerk-A-ers en Kerk-B-ers van onzen tijd met hun voorgangers uit eigen

omgeving toont te kennen. De Gereformeerde beweging is léven in zijn geest, en zijn kennis blijft niet beperkt tot het werk van een enkel theoloog of van een enkel boek; niet uit armoede maar uit verlangen naar intensiteit blijkt zijn zelfbeperking voortgekomen te zijn. Daarom schijnt het op het minst ongerechtvaardigd, als Dr. Bavinck in zijn meervermelde oratie met een onverschillig schouderophalen Dr. Hylkema voorbijgaat; zoo toch doet het aan wanneer wij hier lezen (*Mod. en Orth.*, blz. 27): 'Niets is gemakkelijker, dan om eenige teksten der H. Schrift... te leggen naast uitspraken van oudere en nieuwere theologen... En evenzoo is het een lichte zaak, om Calvijns Institutie te vergelijken met Kuypers lezingen over het Calvinisme en dan op een soortgelijke tegenstrijdigheid te wijzen.' Een studiewerk wil nu eenmaal anders behandeld worden dan een Dageraadspamflet over tegenstrijdige bijbelplaatsen, en men vraagt zich af of de redenaar werkelijk meent met zoo goedkoope geringschatting aan een hem onaangenaam boek te kunnen voorbijgaan, als ware het een anoniem schotschrift.

Met verwijzing naar de geschriften van Dr. Eerdmans, weert Dr. Hylkema die methode af, welke de *echtheid* van het hedendaagsche Calvinisme door vergelijking met het zestiend'eeuwsche tracht te keuren. De vraag die hij stelt 'is niet, of de hedendaagsche gereformeerden nog gereformeerd zijn, maar hoe het erkend verschil tusschen hen en het voorgeslacht uit het verschil van den tijd moet worden verklaard' (*Oud- en Nieuw-Calv.*, blz. 29). Deze beschouwing laat beide vormen van Calvinisme in hun waarde en begint in zekeren zin, waar die van den polemicus eindigt, nl. bij de erkenning van het te maken onderscheid. Rijst aanstonds naast de historische waardeering de dogmatische vraag, hoe het voor een nieuwe richting mogelijk is zich met oude namen te tooien en met beroep op het geloof der vaderen den schijn aan te nemen als handhaafde men in zijn nieuwe stelsel juist het van ouds geopenbaard Gezag - aan den strijdvaardigen dogmaticus is het déze vragen te stellen, de geschiedvorscher beschouwt met wetenschappelijke belangstelling de verschijnselen zijner dagen en vergenoegt zich ermee ze te beschrijven.

Uitvoerig en stelselmatig teekent Dr. Hylkema het

karakter van Kuypers theologie, met de woorden van den auteur zelve er het typisch, moderne naturalisme van aantoonende. Hij kon geen beter voorwerp van onderzoek gekozen hebben dan juist deze uitheemsche voordrachten, die het Calvinisme heeten te beschrijven, maar in de zwierigheid van hun betoog meer van het partijhoofd Kuyper dan van den Hervormer spreken. Ieder die Kuyper's boek met nuchteren geest las, zonder zich blindelings gewonnen te geven aan zijn weidsche overzichten, zijn luchtig hanteeren van de modernste theorieën en hypothesen, weet, hoe hier de nieuwe wetenschap in dienst gesteld is van de bewering, als zou het Calvinisme dat stelsel, die levensrichting zijn, welke door de goedheid van God, de kracht van zijn leider, de dienstbare medewerking der natuurkrachten, tot taak gehad heeft de eere Gods in een van God vervreemde wereld hoog te houden en straks, tegen Revolutie en Paganisme in, de Openbaring te verdedigen. Het Calvinisme - 'in zijn diepste gedachte reeds door Augustinus gegrepen, was reeds lang voor Augustinus in datzelfde Rome door den apostel in zijn brief aan de Romeinen geproclameerd, en gaat van Paulus terug tot op Israël en zijn profeten, ja tot in de tenten der patriarchen.' Aldus Dr. Kuyper op blz. 26 van den eersten druk zijner Stone lezingen. Het Calvinisme tot den wortel geschouwd is de bewaarster der Openbaring; in omgekeerde richting, opwaarts ziende, leeren wij het kennen als Haar draagster door de latere eeuwen: 'Niemand betwist het feit, dat de hooge ontwikkeling waartoe sinds ons geslacht opklom.... in de 16^{e} eeuw zeer beslist uitging van Nederland en Engeland, de landen van het Calvinisme. Vandaar is het naar Amerika overgebracht en is onze hoogere ontwikkeling steeds meer westwaarts getogen, aan het strand der stille Zuidzee eerbiediglijk wachtend wat verderen loop God haar besteld heeft. Doch in welke mysteriën de toekomst ook gehuld zij, vast staat... dat hetgeen thans zoo in Europa als in Amerika de geesten in spanning doet worstelen, is de principieele tegenstelling tusschen de energie van het Calvinisme, dat van God uitging, in Gods Woord de bron van zijne kracht vond en in heel ons menschelijk leven de eere Gods hoog hield, en anderzijds zijn Zerrbild in de Fransche Revolutie....'

Tegenover deze grandiose beschouwing, die straks in gedétailleerde behandeling van de stof overgaat (de verhouding tusschen Calvinisme en religie, staatkunde, wetenschap en kunst) - om te besluiten met een blik in de toekomst, stelt Dr. Hylkema.... Calvijn zelven; hij vraagt zich af èn of het geschetste beeld van het Calvinisme historisch juist is èn welke levens- en wereldbeschouwing van den schrijver uit de weidsche vertoogen openbaar wordt. Dan komt het hem voor als zou de oude Calvijn zijn modernen vereerder ongetwijfeld als een ergen ketter bestreden hebben, en dan leidt hem de vergelijking tusschen wat bij Kuyper en wat in het hoofdwerk van Calvijn geleerd wordt tot deze slotsom: 'Aan elk van beide vormen van Calvinisme ligt een eigen wereldbeschouwing ten grondslag, aan het oud-Calvinisme de supranaturalistische, aan het nieuw-Calvinisme de naturalistische wereldbeschouwing' *(Oud- en Nieuw-Calv.* blz. 29*)*.

Ziehier, ook volgens getuigenis van den auteur, de leidende gedachte van zijn boek.

Naturalisme.... dat is toch wat Dr. Kuyper zelf tallooze malen zijn tegenstanders verweten heeft te prediken en te bevorderen? het is zoo. Maar met kunsttermen als deze wordt al te licht en al te vaak een spel gespeeld. Daarom moge hier de beteekenis van de woorden, waarmede Dr. Hylkema Calvijns en Kuypers stelsel karakteriseert, nader aangeduid worden. Voor den lezer van zijn boek is deze beteekenis evident, ter aankondiging van 'Oud- en Nieuw-Calvinisme' behoort echter aanstonds gezegd te worden wat de schrijver bedoelt met de woorden zijner stelling, aan wier bewijs zijn gansche werk gewijd is.

Met het woord 'naturalisme' wordt geen oogenblik bedoeld Dr. Kuyper ervan te beschuldigen dat in zijn stelsel een verkapt materialisme zou voorgedragen zijn, als werd daar Gods boven de natuur verheven macht geloochend; het woord duidt slechts aan door welke bemiddeling en langs welken weg volgens den modernen geloovige en ook volgens den modernistischen Gereformeerde God zich openbaart. Terwijl de supranaturalist Gods openbaring zoekt in het boven- en tegen-natuurlijke, in het wonder, erkent de naturalist juist in het natuurlijke de openbaring van hoogere macht, wil en liefde.

Dit is - ook al rijzen nevenvragen - naar ik meen af-

doende ter verklaring dezer begrippen in het hedendaagsch wetenschappelijk spraakgebruik en bij de beschrijving van het godsdienstig leven onzer dagen; voor wie 't niet mocht hebben verstaan en onder deze termen iets anders begrepen mocht hebben, is Dr. Hylkema's boek een ondubbelzinnige getuige. Haast iedere bladzijde geeft sprekende voorbeelden van de beteekenis, aan de woorden naturalisme en supranaturalisme gehecht. Evenzoo was het in de polemische geschriften van Dr. Eerdmans, die ook reeds over ‘de breuk met het supranaturalisme der orthodoxie’ het zijne gezegd had, voor den onbevooroordeelden lezer zonneklaar dat hiermede nòch aan de orthodoxen verwerping van Gods boven de natuur verheven macht verweten werd, nòch door den bestrijder zelf pantheïstisch of materialistisch werd gedacht. Niet het bovennatuurlijk karakter der macht Gods en onzer ervaring Gods werd geloochend, maar de supra- (eigenlijk: contra-) natureele bemiddeling, waardoor God zich zou hebben geopenbaard en waarop onze kennis Gods berusten zou; Dr. Eerdmans had reeds kortweg er de orthodoxie van beticht, dat zij evenzoo deze bemiddeling verwierp, Dr. Hylkema heeft het thans in den breede betoogd, naar aanleiding van Dr. Kuypers lezingen en ander werk van hem en zijn geestverwanten.

Het is noodig deze beteekenis der tegenstelling ‘naturalistisch: supranaturalistisch’ hier dus voorop te stellen, daar in de polemiek van orthodoxe zijde met deze begrippen op onverklaarbare wijze gegoocheld wordt. Zoo heeft Dr. Bavinck in zijn oratie bij de bespreking van dit onderwerp de keuze gesteld tusschen tweeërlei beteekenis, die z.i. aan het woord supranaturalisme gehecht kan worden: *historisch*, ter aanduiding van een achttiend' eeuwsche theologie, waaraan hij noch wij hier denken, en *etymologisch* ter aanduiding van de geloovige belijdenis ‘van een persoonlijk God, van de natuur in wezen onderscheiden, hoewel in haar tegenwoordig en door zijne voorzienigheid werkzaam’ *(Mod. en Orth.* blz. 21). In dit verband doet de minzame verzekering dat niet alle modernen over één kam geschoren mogen worden *(ald.* blz. 21) en dat zelfs Dr. Eerdmans het supranaturalisme nog niet ten eenenmale overwonnen heeft (*ald.* blz. 50) lichtelijk malicieus aan; immers, in dezen zin is haast alle geloofs-

leven supranatureel en staan heusch niet de conservatieven onder de modernen (blz. 50) alleen in hunne richting! Dr. Bavinck, die zich vertrouwd toonde met de moderne literatuur, weet het zoo goed als wij. Maar wie hecht aan dat woord deze beteekenis?

Welnu, Dr. Hylkema gebruikt de begrippen althans in anderen, bovenaangeduiden, zin en adstrueert op de meest ondubbelzinnige wijze met reeks aan reeks van bewijsplaatsen op verschillend gebied van theologisch denken, dat het Nieuw-Calvinisme van Dr. Kuyper in merg en been naturalistisch moet heeten. Terwijl voor den ouden Gereformeerde, als wiens representant Calvijn is gekozen, juist het wonderdadig ingrijpen Gods in natuur en menschenwereld het ware kenmerk van hoogere Openbaring en de waarborg der Genade was, ziet de nieuwere, in Dr. Kuyper gerepresenteerd, met alle modernen en modernisten Gods verheven werkzaamheid in schepping, geschiedenis en menschenziel als een proces dat zich op deels naspeurlijke, deels voor ons onnaspeurlijke wijze voltrekt, maar - voorzoover gekend - volgens vaste wet en op natuurlijke wijze, niet mechanisch maar organisch, niet thaumaturgisch maar evolutionistisch (deze vreemde woorden zijn kennelijk eigendom van Dr. Kuyper), niet wonderdadig maar natuurlijk. Een natuurlijk gebeuren - dat het Goddelijke daarom echter niet omlaaghaalt en voor den gevoelige bij zijne aanschouwing van de werkingen in natuur en geest het verwonderlijk-wonderbare in de plaats van een bot en plomp wonder stelt. Het woord naturalisme wijst dus bij Dr. Kuyper zoomin als bij de modernen op de negatie van de hoogere kracht, maar op de negatie van tegen-natuurlijke openbaring. Iedere bladzijde van Dr. Hylkema's boek stelt dit in het licht, één beeldsprakig citaat ter kenschetsing van oud en nieuw zij hier slechts naar voren gebracht *(Oud- en Nieuw-Calv.* blz. 139): ‘Terwijl bij Calvijn de geloofswaarheden ten opzichte van het leven der menschheid zijn als de versierselen van den kerstboom, van buitenaf aangebracht, zijn zij bij het nieuw-calvinisme de vruchten, die natuurlijkerwijs uit den wortel te voorschijn komen.’ De schrijver voegt er, in overeenstemming met het boven-gezegde, aan toe: ‘Ook bij deze laatste voorstelling kan men spreken van “Gods werk”, maar deze uitdrukking is dan niet meer als oudtijds in tegenstelling

met “uit de natuur”, valt in tegendeel daarmede samen. “Uit de natuur”, “volgens vaste wetten”, ziedaar wat voor Calvijn de omverwerping beteekende van alle religie, maar wat het nieuw-calvinisme met zijn “gestadige ontwikkeling” tot gronddenkbeeld van alle openbaringsgeloof maakt.’

Het voornaamste van Dr. Hylkema's boek is hiermede gezegd. Voorbeelden van zijn betoog te geven zou te veel op zijpaden leiden; daarbij, 't gaat toch bezwaarlijk zijn aanhalingen uit Calvijn en Kuyper in tweedehandsch citaat over te brengen? Zij zijn er ook te uitvoerig voor; den schrijver moet het echter een wetenschappelijk genoegen geweest zijn telkens de tegenstrijdige uitspraken - beide echter éven stellig - uit de bronnen aan 't licht te brengen, terwijl zijn literaire lust gewekt en geprikkeld werd door de aardige contrasten die 't kruimig oud-Hollandsch der Institutie vormde tegenover de zwierige bevalligheid der Stone-lectures. De lezer bladert nog eens terug naar de portretten en vermaakt zich met de tegenstelling, zoo treffend doordat de twee contrasteerende leiders beiden mannen zijn van zoo praegnante beteekenis.

Slechts een kort woord tot overzicht van den inhoud en de stofverdeeling in ‘Oud- en Nieuw-Calvinisme’. In drie hoofdstukken heeft de schrijver achtereenvolgens het theologisch, het anthropologisch en het soteriologisch deel der beide stelsels vergeleken. De titels duiden dit aan:

Het Albestuur (God en de Wereld);
De Openbaring (God en de Waarheid);
De Genade (God en de Mensch).

Tot welke conclusies hij in elk hoofdstuk komt, moge uit het vorige reeds te denken zijn. Waar de Openbaring Gods in de wereld volgens Calvijn en volgens Kuyper vergeleken wordt, blijkt voor het ingrijpen der voorzienigheid, waarin volgens den Hervormer het Albestuur openbaar werd (waardoor in zijn beschouwing bijv. dobbelen werd tot een ‘tergen van den Heer’ die het lot bestuurt) een gansch andere beschouwing in de plaats getreden; voor willekeur: begrip van wetmatigheid, voor het mirakel: het admirabile. In een van begin tot einde ondoorgrondelijk wereldplan gelooft Calvijn; Kuyper richt zich echter op de vaste wetten en regelen, van welker

erkenning Calvijn (*O.e.N.C.* blz. 91) niet wilde weten, en die niet pasten in heel zijn wereldbeschouwing met haar wonder- en duivelengeloof (*O.e.N.C.* blz. 100 vv.). Of in het Nieuw-Calvinisme, als bij de verdere modernistische orthodoxie, al pro memorie een post voor wonderen uitgetrokken is, doet bij dit verschil niet ter zake.

Bij de beschouwing over onze kennis van de Waarheid - Gods Openbaring - treedt voor de mechanische mededeeling - volgens Calvijn heeft God zijn wil uit den Hemel af-gedonderd - begrip van psychologische bemiddeling in de plaats. De Openbaring is niet aan enkele personen noch aan tijd of plaats gebonden, maar erkend en aangetoond als eeuwige kracht. Het begrip van ontwikkeling heeft hier in 't Calvinisme van deze dagen voor 't eerst een plaats gekregen, al is voorzeker ‘een evolutie die zich in 't oneindige verliest’ en die niet alleen den ontwikkelingsgang en groei, maar ook het wezen onzer kennis tracht te doorgronden en verklaren, door Dr. Kuyper evenzeer als door de moderngodsdienstigen verworpen (*O.e.N.C.* blz. 138). In het algemeen kan gezegd worden dat de met vermetelheid gestelde keus tusschen ‘rede’ en ‘openbaring’ feitelijk slechts beteekent te vragen of men de rede buiten God om kiest te verklaren, dan wel als gave van God eerbiedig ontvangt (*O.e.N.C.* blz. 142 vv.) Of hiermee het geduchte geloof aan inspiratie ook tot een onschuldig modern geloofsbegrip herleid werd?![1)]

In het hoofdstuk over de Genade, waar de heilsleer van Calvijn en van Kuyper vergeleken worden, blijkt de wijziging niet minder intensief. Ook hier zoovele redeneeringen en historisch-filosofische fantasieën bij den modernist, die ‘veelal slechts de strekking hebben om aan nieuwe opvattingen een schijn van oudheid te geven, of iets aanstootelijks in de oude leer om te scheppen in zijn tegendeel....’ (*O.e.N.C.* blz. 229). Dr. Hylkema toont aan dat hier feitelijk een geheel

1) Opmerkelijk in dezen, dat Dr. Bavinck in zijn meervermelde rede, aan de tegenstelling tusschen orthodox en modern gewijd nog wel, in 't geheel niet repte van het gezag der openbaring in Schrift en Confessie en daarentegen - natuurlijk met behoud van den geijkten naam ‘bijzondere openbaring’ - een geheel modern openbaringsbegrip als specifiek orthodox voordroeg!
Zie mijn: *Wij Modernen en de Openbaring*, Hollandia-Drukkerij, Baarn.

nieuw leerstuk - slechts met bedrieglijk ouden klank - is binnengesmokkeld, om het optimisme van den modernist en zijn verbloemde vrijzinnigheid, althans in naam, bij het pessimisme van Calvijn te laten aansluiten. Bedoeld is: het leerstuk der ‘gemeene gratie’, dat van de algemeene genade, 'twelk ‘meer dan nieuw, ultra-radikaal zelfs, een totale omzetting van de voornaamste stukken der religie, zooals Calvijn ze begreep, in zijn gevolg heeft’ (*O.e.N.C.* blz. 213). Dit wordt toegelicht met voorbeelden die aantoonen hoe verschillend van Calvijn Kuypers universalistisch oordeel is over de niet-christelijke volken, beschouwd van historisch, ethisch en religieus standpunt. De voornaamste leerstukken zijn dientengevolge gewijzigd; 't begrip van Erfzonde is vervluchtigd, de Christologie gemoderniseerd, zelfs het leerstuk der Uitverkiezing verliest hier ‘al het ergerlijke dat zij had’ (*O.e.N.C.* blz. 249) in de optimistische beschouwingen van de uitverkiezing bij den hedendaagschen redenaar en zijne, als altoos verwonderlijk handige, omzetting van het geloof in de onveranderlijkheid der raadsbesluiten Gods, die ons wel en wee bepalen, in geloof aangaande de onveranderlijkheid van zijne natuurwet, waaronder wij verkeeren, tot leven of ten doode (*O.e.N.C.* blz. 251 v.v.).

Verbijsterend werkt de kennisname van deze stelselmatige, radikale vernieuwing op het geheele gebied van godsdienstig denken. Hoe dit alles te verklaren, hoe dit gedurfd modernisme te rijmen met de pretentie van orthodoxie? Tenzij men hier denkt aan het werk van den falsaris, die uit baatzucht alleen namaak voor oud verkoopt, een baatzucht, waaraan Dr. Chantepie de la Saussaye blijkbaar denkt, als hij het Neo-Calvinisme van Dr. Kuyper van zich afzet, met een bits ‘het is geen stelsel - het is een onderneming’[1]. Maar.... wij zeggen met Dr. Hylkema - ziende, welk een stuwkracht er van het Nieuw Calvinisme is uitgegaan - ‘Uit slim bedrog en overleg pleegt geen kracht te worden geboren’ (*O.e.N.C.* blz. 45).

Wij stellen de vraag, maar een antwoord vernemen wij niet. Niet van de zijde der Calvinisten. Dr. Hylkema merkt

1) *Onze Eeuw* XI 12

ergens op: ‘Voorzeker zijn onze gereformeerde tijdgenooten van de gave des onderscheids niet misdeeld, zij scheppen er echter geen bizonder behagen in, er anderen mee te dienen. Hoeveel verwarring hebben hun uiteenzettingen niet gesticht in de hoofden der lezers, daar met uitwissching van alle historische merk- en scheidsteekenen voor antiek wordt uitgegeven hetgeen pas uit den smeltkroes te voorschijn kwam’. (*O.e.N.C.* blz. 7). Van deze zijde geen licht.

Dr. Hylkema heeft het zelf trachten te ontsteken. Maar hier voor 't eerst voelen wij ons in zijn voorlichtingen teleurgesteld. Na al de verrassingen, die de opstapeling en deskundige groepeering van het bewijsmateriaal in de vorige hoofdstukken bracht, is zijn slothoofdstuk, dat een oplossing beproeft, mat van toon en weinig overtuigend. In dit hoofdstuk, ‘Eenheid in Veranderlijkheid’ getiteld, zoekt hij den samenhang tusschen de twee stelsels en daarmede de verklaring hoe 't zielkundig mogelijk en practisch uitvoerbaar was, het een voor het ander in de plaats te stellen en met kracht en klem als de oude en welbeproefde waarheid der vaderen te prediken. Hij vindt deze betrekkelijke eenheid der Gereformeerden in hun gezamenlijke erkenning van menschelijk onvermogen, en hun gelijke aantrekkelijkheid voor de schare in 't besef van zedelijke onmacht bij zoo groot deel van de oprecht geloovigen.

Edoch! na de schets van Dr. Kuypers universeel optimisme hadden wij dit niet verwacht; is daarmede overeen te brengen overheerschend gevoel van onmacht en van 's menschen nietigheid? en is dit gevoel in de Gereformeerde theologie wederom niet... tot klanken vervaagd, hoe oude en geliefde klanken dan ook? Mocht men opmerken dat met optimisme toch kan samengaan besef van onmacht tegenover het Opperwezen; dan zij dit ten volle erkend, maar dan is hiermee een element van alle godsdienstig bewustzijn, geenszins iets uitsluitend Calvinistisch, genoemd.

De moeielijkheid blijft, hoe de opgewektheid van het hedendaagsche Gereformeerde leven te verklaren bij de erkende onsaamhoorigheid van zijn orthodoxe pretentie en zijn modernistisch geloofsstelsel.

Men bedenke evenwel eene zaak, die ik ten slotte noemen

moet en die diene tot het welverstaan niet alleen van het ‘modernisme van onverdachten huize’, maar van het Protestantsch modernisme in zijn geheel. Wanneer wij ingeleid zijn in de theologie van Dr. Kuyper treft hier wel op het sterkst de wonderlijke vermenging van modernisme en calvinisme; dit is een wetenschappelijke controvers. Daarnaast bestaat een kerkelijk-godsdienstige tusschen orthodox en modern. Het een dekt het ander niet geheel. De orthodoxie van ethischen en gereformeerden huize moge zich wetenschappelijk geheel vernieuwen, dit is het werk der theologen; de gemeente neemt er tot zekere hoogte kennis van, maar staat er toch in haar kerkelijk-godsdienstig leven naast. En zij is 't die absolute waardebepalingen van haar leiders vraagt en die, wat er met of zonder haar goedvinden getheoretiseerd moge worden, ten slotte den eisch stelt dat haar predikanten - wat ze als theoloog ook leeren - den vollen Raad Gods zullen prediken. Zij is het, die de klove tusschen orthodox en modern even diep en onoverkomelijk houdt. Er bestaat in ons land, waar toch ieder kerkganger een dilettant theoloog heet, tegenwoordig een merkwaardige incongruentie tusschen theologisch en kerkelijk leven. De orthodoxe theologie is geheel gemoderniseerd en heeft de Openbaring tot een relatief openbaringsbesef herleid; de gemeente is nog orthodox. Dr. Hylkema moge vertellen van Doleerenden (Kerk-B-ers), die hij ontmoet heeft, en die teekenen gaven van eenzelfde moderniseering van hun geloofsleven als hij bij den leider opmerkte, ongetwijfeld staat hier een grooter deel geestverwanten, die zich van de nieuwe theologie geenszins bewust en daarentegen ouderwetsch-Gereformeerd en oud-bijbelsch zijn. En in de Hervormde kerk zijn de confessioneelen en z.g. ‘gereformeerden’ vaak bekrompener orthodox dan de Gereformeerden zelven. Een opmerkelijke incongruentie tusschen theologie en kerkelijk leven. De verklaring van deze te zoeken in een opzettelijk verbergen van gevoelens bij de voormannen is zeker ontoereikend. Daar moge voor velen dezer Protestanten een breuk zijn tusschen hun wetenschap en hun geloof, die 't hun gemakkelijker maakt de eerste bij het gemeentewerk ter zijde te stellen en er moge bij de nieuwere orthodoxen, van Dr. Kuyper tot Dr. Gerretsen, een zonderlinge neiging te bespeuren zijn tot maskeradespel in antieke

kleedij - de gepopulariseerde wetenschap is tegenwoordig gemeengoed, en ieder orthodox gemeentelid van eenige ontwikkeling kan, zoo hij wil, op de hoogte zijn van het godgeleerde standpunt zijner geestelijke leidslieden. Deze boeit hem echter niet en hunne ketterij deert hem niet, mits zij de handhavers blijven - niet van eeuwige waarheid, want die zoeken en belijden alle geloovigen op hunne wijze, maar - van de vaste leer, de geijkte formule. En daartoe is heel de orthodoxie bereid.... tot heden. Heel de orthodoxie, hoezeer ook gemoderniseerd.

C.E. HOOYKAAS.

Over doofstommenopleiding.[1)]

Het schijnt vermetel voor mij, die bij het doofstommenonderwijs nooit praktisch ben werkzaam geweest, over dit onderwerp meeningen te verkondigen en kritiek uit te oefenen op bestaande toestanden. Deze vermetelheid moge haar verschooning vinden in mijn hartelijke belangstelling in het lot dezer misdeelden, met wie ik sinds twintig jaren, als oorarts, telkens in aanraking kom. Het is trouwens niet in mij opgekomen, te willen oordeelen over technische onderwijsvragen. De doofstommenopleiding heeft niet alleen een opvoedkundigen, maar eveneens een belangrijken maatschappelijken en een geneeskundigen kant. Deze geven, naar ik meen, ook aan anderen dan de opvoeders alleen, het recht hun stem te laten hooren.

Doel der doofstommenopleiding is ten allen tijde geweest, deze ongelukkigen uit hun geestelijke afzondering te bevrijden, voedsel te geven aan hun verstand en aan hun hart en, zoo mogelijk, hen te wapenen voor den strijd om het bestaan. De middelen, voor dit doel aangewend, de beginselen, waarnaar zich het opvoedingsstelsel richtte, zijn van den aanvang af zeer verschillende geweest. De l'Epée en gansch een schaar van navolgers hielden de gebarentaal voor den van nature aangewezen weg, waarlangs de doofstomme aan zijn gedachten uiting kan geven. Het doof geboren kind immers schept zich zelf, met behulp van zijn omgeving, in mimiek en gebaren, een middel om zijn wenschen en begeerten, de stemmingen van zijn gemoed, zijn goed- en afkeuring op duidelijke wijze kenbaar te maken. Inderdaad het lag voor de hand, deze natuurlijke gebarentaal te beschouwen als voor

1) Voordracht, gehouden in den Geneeskundigen Kring te Amsterdam. 23 Januari 1912.

den doofstomme aangewezen. De menschelijke spraak daarentegen, de klanktaal, zoo duidelijk bestemd om door het oor te worden verstaan, scheen allerminst een logisch middel van verkeer voor menschen, die geen gehoor bezitten.

Van dit standpunt uitgaande heeft zich het zgn. Fransche onderwijsstelsel voor doofstommen ontwikkeld. De natuurlijke gebaren waren de grondslag; zij werden met een zéér groot aantal zuiver conventioneele zgn. 'kunstmatige' gebaren aangevuld tot een taal, die het mogelijk maakte, niet alleen concrete zaken uit het dagelijksch leven, maar tot zekere hoogte ook abstracte denkbeelden tot uitdrukking te brengen. Daarbij voegden zich de schrift en het vingeralphabet, die den wel onderwezen doofstomme het pad openen voor een hoogere geestelijke ontwikkeling, dan waartoe de gebarentaal alleen in staat stelt.

Hoe vernuftig dit stelsel ook is, en welk een zegen het ook heeft gebracht aan duizenden dezer ongelukkigen, zijn minderwaardigheid ligt voor elk beschouwer open. Wel beurt het den doofstomme op uit zijn geestelijke eenzaamheid en schenkt hem een zekere mate van ontwikkeling. Evenwel het brengt hem niet in de groote maatschappij van hoorende menschen, die hij niet kan verstaan en die zijn gebaren niet begrijpen. Voor zijn geheele leven blijft hij gebannen binnen het kleine wereldje zijner lotgenooten, een kring, waarvan het geestelijk peil uit den aard niet hoog staat. Men bedenke, dat voor doofstommen de opleiding veel later aanvangt dan voor hoorende kinderen, dat zij een groot deel van hun leertijd zoek brengen met het uiterst moeizaam aanleeren van begrippen, die hoorenden, in de jaren vóór den schoolleeftijd, reeds spelenderwijs in zich hebben opgenomen, dat de gang van het onderwijs schrikkelijk langzaam is en dat woordenbezit en taalbegrip betrekkelijk zeer beperkt blijven. In dit wereldje voelen zich ongetwijfeld vele doofstommen gelukkig; niet weinigen huwen er met lotgenooten en brengen, veel meer dan normale menschen, nieuwe dooven ter wereld.

Evenwel men heeft zich af te vragen, of niet een groot deel van deze laag gehouden geesten langs anderen weg tot een hooger levensdoel waren te brengen geweest. De vraag is, twee eeuwen geleden reeds, door den Amsterdamschen geneesheer Johan Conrad Amman gesteld en bevestigend

beantwoord. Het onderwijsstelsel van Amman, dat honderd jaar later als de 'Duitsche methode' is ingevoerd, streeft er naar, den doove te 'ontstommen', hem te leeren, in de klanktaal te spreken en bij anderen het gesprokene van het gelaat af te lezen. Amman reeds had met de feiten bewezen, dat bij volslagen dooven dit resultaat inderdaad bereikbaar is.

Van de dagen van De l'Epée af hebben de Duitsche en Fransche stelsels strijd gevoerd en schoon deze strijd nog niet is volstreden, is de zege niet twijfelachtig. De klankspraakmethode, het zg. 'orale' stelsel, wint gestadig terrein. Wat ons land betreft, is het alom met eere bekende instituut te Groningen, waar onder de heeren Guyot, vader en zoons, een gemengd stelsel van onderwijs werd toegepast, in 1865 geheel tot de orale methode overgegaan. Evenzoo deed het, aanvankelijk naar zuiver Fransch model ingerichte, katholieke instituut te Sint Michiels Gestel. Bij het bezoek, dat ik, een jaar geleden, het genoegen had aan deze thans gemoderniseerde inrichting te brengen, vond ik de uitstervende gebarentaal nog alleen in de allerhoogste klasse; overal elders was zij reeds door de orale methode verdrongen.

In het buitenland is nog op vele plaatsen een zgn. 'gemengd stelsel' van onderwijs in gebruik, waarin zoowel de gebaren als de klankspraak plaats vinden. Theoretisch schijnt het alleszins juist, alle hulpmiddelen te baat te nemen, en in het gebruik ervan eclectisch te werk te gaan. Maar de praktijk leert anders. In Amerika, waar dit stelsel in vele instituten wordt gehuldigd, is de indruk van deskundige bezoekers uit Europa bijna eenparig deze, dat bij deze gemengde methode de klankspraak en het lippenlezen er zeer slecht afkomen. Het schijnt niet wel mogelijk de aandacht der leerlingen op gelijke wijze op de gebaren en op de spraak te richten, en ook daarginder heeft meer dan een instituut, door gelijke ervaring als die van Groningen geleid, zij het ook niet zonder weemoed, de gebarentaal uit de schoollokalen verbannen.[1)]

Vraagt men thans of de resultaten van de zegevierende, orale onderwijs-methode in alle opzichten bevredigend zijn,

1) Van alle Noord-Amerikaansche doofstommeninrichtingen tezamen werden in 1893 25 pCt., in 1903 50 pCt., in 1911 65 pCt. der leerlingen naar de klankspraakmethode onderwezen.

dan kan toch het antwoord niet onverdeeld gunstig luiden. Het einddoel van het onderwijs: in de klankspraak aan de doofstommen een middel van gedachtenwisseling te geven, dat na het verlaten der school steeds tot hun dienst is, dit doel wordt in een deel der gevallen niet bereikt. In vele 'orale' instituten zijn, in het onderling verkeer der verpleegden buiten de lesuren, gebaar en vingeralphabet de eenige middelen van gedachtenwisseling, en vele leerlingen maken zich de klankspraak zóó weinig eigen, dat deze, na hun ontslag uit het instituut, geheel in vergetelheid geraakt. Dr. Macleod Yearsley[1)], geneeskundig inspecteur der Londensche doofstommenscholen, erkent, aan de hand van een door hem opgemaakte statistiek, dat het ginds toegepaste, orale stelsel een betrekkelijke mislukking (a comparative failure) moet worden genoemd. Met name geldt dit voor die kinderen, welke bij hun komst op school in het geheel niets konden spreken; terwijl bij hen, die, in de eerste kinderjaren doof geworden, nog over eenige spraak beschikten, de resultaten veel beter waren[2)].

Bij de beoordeeling van deze ongunstige cijfers moet in aanmerking worden genomen, dat het orale stelsel nog niet zoo heel lang het uitsluitend gebezigde is in de scholen van den Londenschen County Council. Eerst sedert 7 of 8 jaar zijn de zwakzinnige dooven en anderen, die er geen baat

1) *Macleod Yearsley.* The Lancet, February 25, 1911.

2) Zie hier cijfers: Voor wat betreft *het van de lippen lezen*, was het resultaat van het onderwijs, bij de kinderen zonder eenige spraak, *goed* in ongeveer 57%, *onvoldoende* daarentegen bij 43% der kinderen. Bij de kinderen met eenige spraak waren de resultaten *goed* in ongeveer 74% der gevallen; onvoldoende in 26%. Deze uitkomst toont aan, hoezeer het bezit van eenige spraak, d.w.z. van motorische spraakherinnering, behulpzaam is bij het aanleeren van de kunst van de lippen te lezen, d.i. het waardeeren van de spraakbewegingen bij anderen. Wat de resultaten van het leeren der *klankspraak* betreft, zoo waren deze, bij de kinderen zonder eenige spraak, *goed* in 42%; *onvoldoende* daarentegen in ongeveer 58% der gevallen; als *geheele mislukking* moesten niet minder dan 30% worden geboekt, d.w.z. kinderen, aan wie het orale stelsel in gebreke was gebleven spraak te geven. Geheel anders waren de resultaten bij die kinderen, die bij hun komst op school nog over eenige spraak beschikten. Hier was de uitkomst van het spraakonderwijs *goed* in bijna 95% der gevallen, in de meeste zelfs *zeer goed*; onvoldoende slechts in ruim 5%.

konden vinden, van de gewone doofstommenscholen verwijderd. Veel beter waren de uitkomsten van de kleine bijzondere Fitzroy Square oral School, waar de gemiddelde leeftijd, waarop de kinderen ter school komen, veel lager is dan het geval was op de openbare scholen.

De Fitzroy Square School is de oudste orale school in Engeland. Hier werd de klankspraakmethode ingevoerd door den onderwijzer der Rotterdamsche school Willem van Praagh, wiens naam er nog in hooge eer wordt gehouden. Hier heeft het zuiver orale stelsel veertig jaren lang gewerkt en is aan heel het personeel in hart en bloed gevaren. Aan de County Council-scholen is dit stelsel veel jonger, en van het personeel hebben verscheidenen nog andere stelsels gekend.

Welke zijn nu de oorzaken van de onvoldoende uitkomsten van het klankspraakstelsel in Londen en op vele plaatsen elders? Zij zijn, in hetgeen ik zeide, voor een deel reeds aangeduid: I. - Ongeschikte onderwijskrachten; II. - Onvoldoende classificatie der scholieren; III. - Te korte duur en te laat begin van het onderwijs.

I. Over het eerste punt kan ik kort zijn. Buiten al de eischen, die aan een goed onderwijzer moeten worden gesteld, zij hier afzonderlijk vermeld, dat alleen dan gunstige uitkomsten zijn te verwachten, wanneer de leeraar een geestdriftig oralist is. Twijfelt hij zelf aan de macht zijner methode, dan zullen noodzakelijkerwijze de vruchten van zijn onderwijs mager zijn.
II. Onvoldoende classificatie der scholieren. - Twee voorwaarden moeten vervuld zijn, wil men op een gunstigen uitslag hopen: het verstand van het kind moet goed zijn en eveneens zijn gezichtsorganen. Zwakzinnige dooven moeten tot geen prijs met de anderen in één klas, ja liefst niet in dezelfde school worden onderwezen. Zij werken storend op den gang van het onderricht en zijn door hun voorbeeld van groot nadeel voor de normale kinderen. Voor hen zelven deugt het klankspraakstelsel in den regel niet. Het zelfde geldt, helaas, ook voor de zeer slecht zienden, die de gezichtsbeelden der spraak niet met voldoende duidelijkheid kunnen waarnemen. Ook voor hun onderricht zijn de grovere ge-

baren van handen en armen beter toegankelijk. Als navolgenswaardig voorbeeld diene wat de Londensche County Council te dezen heeft gedaan, door het inrichten van een afzonderlijke school (gedeeltelijk internaat), waar de blind-dooven, de geestelijk achterlijken en enkele anderen, die de klankspraak niet kunnen leeren, met verschillende hulpmiddelen, in hoofdzaak met gebaren, worden onderwezen.

III. Te korte duur en te laat begin van den leertijd. - Een doof geborene, aan wiens ontwikkeling thuis geen bijzondere zorg is besteed, staat, wanneer hij op zijn zevende of achtste jaar de doofstommenschool binnentreedt, wat zijn verstandelijke ontwikkeling betreft, in menig opzicht gelijk met het hoorende kind van twee of drie jaar. Van de eenvoudigste begrippen, die normale kinderen door den voortdurenden met hun omgeving in toenemende mate in zich hebben opgenomen en verwerkt, zijn hem de meeste nog vreemd. Van het gansche gebouw der taal, dat hoorenden kinderen op dien leeftijd reeds lang ten dienste staat, en waar dezen, door het voortdurend wisselen van vraag en antwoord, reeds een overvloed van leering hebben ontvangen, van dit gebouw moeten voor hem de grondslagen nog worden gelegd. Is het voor den hoorende als van zelf uit den grond verrezen, voor hem moet, op den uiterst ongunstigen bodem, paal bij paal worden geheid, en neemt het bevestigen der fundamenten, d.i. het aanleeren der spraakklanken en klankverbindingen, de eerste twee leerjaren grootendeels in beslag. Ook in de hoogere klassen is de mindere volkomenheid van de spraak als voertuig van onderwijs voor doofstommen, en de noodzakelijkheid om steeds toezicht te blijven houden op een scherpe uitspraak, een dubbele rem bij het onderwijs.

Uit dit alles volgt zonder meer, dat voor doofstommen de duur van den leertijd zeker niet kleiner mag zijn, neen dat hij belangrijk grooter behoort te wezen dan voor normaalhoorende kinderen. Merkwaardigerwijs hebben daarentegen de eerste meesters van het doofstommen-onderricht gemeend, dat deze gebrekkigen met vrucht eerst konden worden onderwezen op een leeftijd, waarop bij normale kinderen het leeren veelal eindigt; en dat een leerduur van slechts enkele jaren voldoende zou zijn, om hun alle noodige kennis bij te

brengen. Met de toeneming van het klankspraakonderwijs is de duur van den leertijd gaandeweg grooter geworden. Thans bedraagt hij in de Europeesche instituten van zes tot negen jaar, waarin meestal het ambachtsonderwijs is begrepen. In Engeland en Amerika is de strooming naar een verlenging van den onderrichtsduur zeer sterk. Thans reeds is deze in de meeste Amerikaansche instituten tien jaar of langer.

Hier te lande worden in de groote instituten te Groningen en Sint Michiels Gestel de leerlingen op zevenjarigen leeftijd aangenomen. Door verschillende oorzaken, waarop ik thans niet wil ingaan, komen vele kinderen eerst op later leeftijd aan, zoodat de gemiddelde tijd, waarop in deze beide internaten het onderwijs aanvangt, op ruim acht jaar moet worden gesteld. In Rotterdam en Dordrecht zijn de verhoudingen gunstiger en bedraagt de gemiddelde leeftijd der scholieren bij het begin van het onderwijs ongeveer zeven jaar.[1)]

Schijnt het ons thans haast ongeloofelijk, dat er een tijd is geweest, waarin men uit beginsel aan doofstommen niets leerde voordat zij twaalf jaar oud waren geworden, de overtuiging dringt steeds krachtiger door, dat ook een leeftijd van zeven of acht jaar te laat is en dat aldus voor deze kinderen kostbare levensjaren op jammerlijke wijze verloren gaan. De stemmen worden steeds luider, die het verwaarloozen van deze jaren beschouwen als een ernstige fout, die later niet meer kan worden goedgemaakt. Als afstammeling van ontelbare geslachten van sprekende voorouders brengt het doove, maar overigens normale kind dezelfde neiging

1) In een in 1910 verschenen boekje: P. Roorda, Het doove kind in het huisgezin, staat vermeld, dat ‘in Nederland’ doofstommen op zevenjarigen leeftijd naar een inrichting voor doofstommen-onderwijs kunnen worden gezonden. ‘In Nederland’ moet zijn: ‘in Groningen’. Immers blijkt uit de in 1911 verschenen jaarverslagen, dat in Groningen van 184 leerlingen, bij hun opneming slechts 10, d.i. 5.3%, den leeftijd van zeven jaar nog niet hadden bereikt. In Sint Michiels Gestel waren dit er, van 182 leerlingen, 36, d.i. 19.8%; in Rotterdam van 149 leerlingen 93, d.i. 62.4%; en in Dordrecht van 39 leerlingen 24, d.i. 61.5%. Hiervan waren *beneden de zes* jaar: in Groningen 0, in Sint Michiels Gestel 5, in Rotterdam 4 en in Dordrecht 8. De gemiddelde leeftijd der leerlingen in deze verslagen genoemd, bedroeg bij de opneming: in Groningen 8 jaar 4 maand, in Sint Michiels Gestel 8 jaar 5 maand, in Rotterdam 7 jaar 3 maand, in Dordrecht 6 jaar 8 maand.

tot Spreken mee ter wereld als hoorende kinderen. (Wundt). Geheel op dezelfde wijze als dezen maakt het al de zachte geluidjes der zuigelingen, die ongedwongen als een voorbereiding der spraak-organen voor hun latere functie kunnen worden opgevat. Bij het hoorende kind komt dan een factor meewerken, die bij het doove ontbreekt: het gehoor. Dit maakt hem allereerst op zijn eigen natuurklanken opmerkzaam en geeft aan deze, door zelfnabootsing, vorm en richting. Waarschijnlijk ook houdt het zelf waarnemen zijner geluiden de belangstelling van den zuigeling gaande, zoodat hij zich uren lang in zijn eigen articulatie-concert kan vermeien.[1)] Dan echter grijpt de omgeving in, op een voor de spraakvorming van het kind uiterst belangrijke wijze. Alle huisgenooten spreken het kind diens eigen klanken en dan ook nieuwe onophoudelijk voor en, door nabootsing, ontwikkelt zich bij den kleine een schat van klanken, die aanvankelijk zonder beteekenis zijn, maar waaraan zich geleidelijk spraakbegrip gaat paren. Zoo ontwikkelen zich, onder samenwerking van aangeboren aanleg en van buiten voortdurend inwerkende invloeden, spraak en taal.

Bij het doove kind zijn de aangeboren neigingen geheel dezelfde: de drang om zich te uiten, en de neiging om dit te doen door middel van de spraak. Maar ook de perifere spraakwerktuigen, met hun zenuwbanen, zijn normaal aangelegd en wachten op de physiologische prikkels, die hen tot werkzaamheid zullen oproepen. Edoch zij wachten vergeefs; de prikkels blijven achterwege, en het onvermijdelijk gevolg zal zijn verslapping, gestadige waardevermindering, en ten slotte op grond van onaantastbare biologische wetten, uithongering door niet-gebruik van die zenuwelementen, op welker normalen gezonden staat het beginsel van het orale onderwijsstelsel berust.

De ontvankelijkheid voor indrukken van buiten is niet even groot in alle jaren der jeugd. De natuur heeft bij normale kinderen den tijd tusschen twee en vijf jaar bestemd voor spraak- en taalvorming. Zijn wij niet gedwongen aan te nemen, dat op dezen leeftijd de kinderhersenen het meest

1) *E. Villiger*, Sprachentwicklung und Sprachstörungen beim Kinde, Leipzig, 1911.

geschikt zijn voor dit werk? Zeker is op geen anderen leeftijd het nabootsingsvermogen zóó groot. Wie leert in later jaren een vreemde taal ooit zóó spreken, als die welke men als klein kind al spelend heeft aangeleerd? Ook is de zucht naar weten een kenmerkende eigenschap van deze jaren.

Zoowel dr. Kerr Love,[1] de groote stuwkracht in zake doofstommenopleiding in het hedendaagsche Engeland, als Dr. Macleod Yearsley, wiens statistiek der Londensche scholen ik u mededeelde, zien in het te late begin van het spraakonderwijs een der voornaamste oorzaken van de onbevredigende uitkomsten van het orale stelsel.

Gaat men nu na, wat de reden is, dat de instituten, althans in Europa, de kinderen zelden vroeger dan met zeven jaar toelaten, dan geeft het bekende handboek van Walther[2] daarvoor de volgende twee gronden op. Op nòg jonger leeftijd dan zeven hebben de kleinen in den regel de moederlijke zorg nog te zeer van noode, dan dat men hen ver van huis naar een instituut zou kunnen zenden. In de tweede plaats zijn de kinderen, ten gevolge van hun stomheid, niet voldoende verstandelijk ontwikkeld om het onderwijs te kunnen volgen, dat aan hun lichamelijke en geestelijke krachten zulke hooge eischen stelt.

Het is duidelijk, dat de eerste grond er een is van opportuniteit en niet van beginsel. Hij vervalt, zoodra er in de woonplaats van het doove kind een inrichting voor doofstommenonderwijs bestaat. Maar ook de tweede grond is, als beginsel, niet houdbaar. Hij gaat uit van de veronderstelling, dat het doove kind onwetend is gebleven, als een hoorend van twee of drie jaar, en dat alle taalbegrip hem nog vreemd is. Wel, Walther's boek is uit het jaar 1895. Sedert heeft de ervaring gesproken, onmiskenbaar voor ieder, die bekeerd wil zijn.

Hoe muurvast opvoedkundige begrippen in 's opvoeders geest kunnen wortelen, en hoe de bekeering kan komen door de welsprekendheid van toevallige feiten, moge blijken uit het eenvoudig verhaal, dat een der meest geziene, oude doof-

1) *J. Ken Love*,, The deaf child, Bristol, 1911. p. 146.
2) *E. Walther*, Handbuch der Taubstummenbildung, Berlin 1895, S. 8.

stommenonderwijzers der Vereenigde Staten, Dr. Gillett, deed in de eerste zomervergadering der Amerikaansche Vereeniging tot bevordering van het spreekonderwijs aan dooven.[1] 'Ik ben opgevoed, zoo sprak hij, in de leer, dat een doof kind niet tot de school behoort te worden toegelaten vóór den leeftijd van twaalf jaren. Later is mijn geest ten dezen opzichte zoodanig veranderd, dat ik voelde, dat tien jaar een passende leeftijd was, en nog later acht jaar, en daarbij ongeveer bleef het. Maar ik ben sedert nog een weinig vooruitgegaan. Eenige jaren geleden deed ik een zeer belangrijke ervaring op: Een heer bracht een klein jongentje van vijf jaar naar onze school. Hij had reeds een dochtertje op school en bracht het zoontje nu ook. Ik zei hem, dat het geen nut had, dat knaapje bij ons te laten. Hij antwoordde, dat de moeder van het ventje dien zomer was gestorven, dat hij niet wist, wat met hem aan te vangen en er buitengemeen op gesteld was, hem bij ons te laten. Ik herhaalde, dat zoo hij dit deed, wij beslist niet in staat zouden zijn, hem iets te leeren, dat hij hem echter mocht laten en ik de proef met hem zou nemen, en zien, of hij iets leeren kon. Zoo ja, dan was het goed; anders zou hij hem terug moeten nemen. Ik had dat jaar 65 nieuwe leerlingen, verdeeld in drie groepen ('A, B and C grades'). Deze kleine man kreeg de eerste plaats in de A groep van al de vijf en zestig, en hij heeft die plaats gehandhaafd in elke klas, waarin hij opklom, tot op dezen dag. Hij is nu ongeveer vijftien; hij is nog een klein ventje; maar in school en werkplaats en bij de gymnastiek is hij zoo voorbeeldig als ik er zelden een zag. 'Well, I have undergone a change of heart over that little fellow. I think I should have made a sad mistake if I had persistently refused to give him a trial.' Verder deelde de spreker mee, dat het verscheidene malen was voorgekomen, dat kinderen waren aangenomen, wier leeftijd verkeerd was opgegeven en waar later bleek, dat zij verscheidene jaren jonger waren dan gemeld was. Ook deze kinderen waren zeer wel geslaagd. Hij herinnerde zich geen enkele met normale geestvermogens,

1) Amer. Assoc. to promote teaching of speech to the deaf. Report of Proceedings of de First Summer Meeting, held at Lake George, N.Y., 1891. Rochester N.Y., 1892.

die niet goed geslaagd was. Sinds eenige jaren zijn de regelen van zijn instituut[1)] gewijzigd en worden daar thans kinderen van vijf jaar toegelaten.

De bekeering van dezen veteraan staat niet alleen. Vele doofstommenscholen hebben hun deuren voor kinderen van vijf jaar geopend. Engeland en Amerika gaan in dezen opvoedkundigen vooruitgang vooraan. In Londen, waar de schoolplicht voor doofstommen begint met zeven jaar, worden thans op de County Council-scholen de kinderen bij voorkeur reeds op vijfjarigen leeftijd opgenomen, en men is daar, naar ik mij persoonlijk heb kunnen overtuigen, met de resultaten dezer voorbereidende klassen zeer ingenomen. In 1904 sprak de vergadering van hoofden van doofstommenscholen in Engeland de wenschelijkheid uit, dat voor doove kinderen het speciale onderwijs zal aanvangen tegen den leeftijd van vijf jaar, en onlangs heeft, door de gunstige uitkomsten geleid, de Britsche Vereeniging van hoofden van dagscholen voor dooven met algemeene stemmen besloten, stappen te doen, om het begin van den leerplicht voor doofstommen verlaagd te krijgen van zeven tot vijf jaar.

Is de verlaging van de benedenste leergrens van zeven of acht op vijf of zes jaar ongetwijfeld een stap van belang in de goede richting, het einddoel is daarmee nog geenszins bereikt. Dat ook de nòg jongere jaren voor de ontwikkeling van deze misdeelden niet verloren behoeven te gaan, ook daaromtrent bestaat reeds genoegzame ondervinding. Om deze toe te lichten vermeld ik een dergelijk onwillekeurig experiment als dat van Dr. Gillett. Het werd in dezelfde vergadering medegedeeld door den heer Westervelt, den bekenden directeur der Rochester school voor dooven. Een half jaar geleden kwam een klein meisje van drie jaar haar broertje in de school bezoeken en, daar zij een aardig kind was, vroegen hem de onderwijzeressen haar te laten blijven; en zoo gebeurde het. Zij werd louter als gast en speelmakkertje der kinderen gehouden. Daar het evenwel bleek, dat zij wat leerde, had men haar, eenige maanden geleden in de klasse gebracht. Zij nam de taal aan (she picked up language) door te zien hoe de andere die ge-

1) Illinois Institution for the Education of the Deaf and Dumb.

bruikten, en maakte haar wenschen kenbaar door met de vingertjes te draaien. In de Rochesterschool wordt het vingeralphabet gebruikt en op deze wijze leerde het kind een goed aantal woorden. Geen enkel woord leerde zij door het spellen der afzonderlijke letters, maar door de eigenaardige vingerbeweging, die het geheele woord voorstelt. Zij kon ook schrijven op papier; ook werd zij in de klankspraak onderwezen en verkreeg reeds eenig gemak in het bewegen der lippen en het maken der mondstanden van eenvoudige klanken.[1)] De heer Westervelt had nog enkele andere kleine kinders op school gehad, zij het ook niet zóó jong als het pas genoemde meisje. Zij werden in de froebelklas geplaatst, waar zij beter waren dan thuis, en allen hadden het goed gemaakt. Spreker was steeds blij, kleine kinderen te kunnen opnemen en achtte het voor dezen een voordeel, zoo vroeg mogelijk op school te komen en daar zoo lang mogelijk te blijven.

Is het wonder, bij zulke ervaringen, dat, gelijk Kerr Love vast stelt, het middelpunt der belangstelling in de doofstommenopleiding zich verplaatst van het kind in de schooljaren naar het zeer jonge kind!

Vóór ik nu de vraag ga behandelen, wat praktisch te doen is om de jonge kinderjaren op de meest voordeelige wijze dienstbaar te maken aan de ontwikkeling der doove kinderen, wil ik wederom met een paar Amerikaansche voorbeelden, doen zien, welke mate van ontwikkeling aan geheel doove kinderen op dezen leeftijd kan worden bijgebracht.

Ruim tien jaren geleden werd door de dames Emma en Mary Garret te Philadelphia een ‘Tehuis voor doove kinderen vóór den schoolleeftijd’ geopend. Zij gingen van het denkbeeld uit, dat doof geboren kinderen den zelfden aanleg tot spreken mee ter wereld brengen als hoorenden en dat het mogelijk is, hun door middel van het gezicht de spraak bij te brengen, even goed als normale kinderen die langs

1) Twee dergelijke gevallen, driejarige kinderen betreffend, vermeldt *Macleod Yearsly* (The Lancet, March 11, 1911).

den weg van het gehoor verwerven. Dit moet niet geschieden door het stelselmatig instudeeren der afzonderlijke spraakklanken, gelijk in de articulatieklasse der doofstommenscholen gebeurt, maar onbewust, gelijk hoorenden in het bezit der spraak komen, daardoor, dat ouders, broers, zusters voortdurend tot hen spreken, alsof zij konden hooren. Aldus dwingen zij hen, steeds naar de lippen der sprekers te kijken. Dit is de zgn. 'mondelinge methode', waarbij zóó lang, met geduld en volharding, woorden en zinnen worden gezegd, tot de kleine doove hier en daar klanken en woorden gaat weergeven. Miss Garrett is overtuigd, dat doove kinderen alleen daarom niet leeren spreken, wijl het hun niet wordt geleerd. Het Tehuis, thans staatsinstelling van Pennsylvania, bevat ruim zestig kleinen, die op drie-, ja op tweejarigen leeftijd worden opgenomen. Het opvoedend personeel is zeer talrijk, zoodat elk van haar slechts enkele kinderen onder haar zorg heeft, die zij bij de les, bij de talrijke spelen en bij de maaltijden leiding geven. De geheele dagtaak is een voortdurend spreken door de onderwijzeressen en een voortdurend van de lippen lezen door de kinderen. De kinderen blijven zes tot acht jaar in de inrichting en beheerschen de spraak en het van de lippen lezen dan in die mate, dat zij *de gewone school voor hoorenden* kunnen bezoeken. Volgens de verslagen van het Tehuis zou dit ongeloofelijk resultaat bij de meesten der scholieren worden bereikt. Het tiende jaarverslag der inrichting (1910) bevat een aantal schitterende getuigschriften, meestal van onderwijzers der volksschool, omtrent, de verdere ontwikkeling van een en dertig vroegere leerlingen. Dat zulke resultaten niet bij alle leerlingen worden bereikt, spreekt wel van zelf. Hansen, directeur der doofstommenschool te Nyborg, vond in het instituut te Mt. Airy zeven en dertig vroegere leerlingen van Miss Garrett, die òf dadelijk uit haar inrichting, òf na een mislukte proef op een volksschool, waren opgenomen. Uit de verte beschouwd moest het haast wel ongeloofelijk schijnen, dat dooven, hoe bedreven ook in de kunst van aflezen, het onderwijs in een gewone school met vrucht zouden kunnen volgen. Klassikaal onderwijs immers maakt het noodig, niet alleen den onderwijzer, maar tevens al de medescholieren te verstaan, en ook te hooren wat de meester

zegt, wanneer hij, over zijn boek gebogen of voor het bord staande, spreekt. Ongetwijfeld is het juist, wat Josef Schara,[1] na zijn bezoek bij Miss Garrett, opmerkt, dat deze een te hoog doel nastreeft. Evenwel, van dit doel afgezien, is hetgeen in dit Home wordt tot stand gebracht, in hooge mate belangwekkend en bewonderenswaardig. Zoo oordeelen allen, die het hebben bezocht. Schara deelt mede, dat hem een der kinderen vroeg, hoe veel verdiepingen de doofstommenschool te Weenen had en hoe veel leerlingen daar waren. Nelson, directeur van het instituut te Manchester, die niet anders gedacht had, of de berichten omtrent de inrichting zouden sterk overdreven zijn geweest, spreekt zijn verbazing er over uit, dat heel kleine doove kinderen hem vroegen, of hij brood, zout enz. wilde hebben, waar hij vandaan kwam en hoe Amerika hem beviel. Schara en ook Hansen waren over de spraak der meeste kinderen niet zeer tevreden, hoewel die bij enkelen uitstekend was. Daarentegen was het van de lippen lezen voortreffelijk en ook het taalbegrip merkwaardig. Kerr Love vond de kinderen uiterst begeerig om met hem te praten; zij spraken zeer goed en lazen zeer goed af.

Behalve te Philadelphia, zijn er in de Vereenigde Staten nog een aantal andere, meer beperkte internaten voor kleine doofstommen, zoo te Chicago en te West Medford bij Boston. Omtrent deze laatste inrichting staan mij de uitvoerigste berichten ten dienste. Zij werd in 1888 door Miss Sarah Fuller, de verdienstelijke leidster der Horace Mann School te Boston, georganiseerd, die in de reeds vermelde zomervergadering in 1891 te Lake George daaromtrent voor het eerst uitvoerige mededeelingen deed. Het is een modelschool voor hoogstens vijftien doove kindertjes, die reeds op twee en een half-jarigen leeftijd kunnen worden opgenomen. Zij worden aangemoedigd, hun stemmen te gebruiken en hun natuurgeluiden te ontwikkelen tot spraak. Het eerst leeren zij de namen van huiselijke voorwerpen; daarna kleine zinnetjes, om hun begeerten kenbaar te maken. Voordat zij ze zelf kunnen zeggen raken zij met de gezichtsbeelden van deze woorden en zinnetjes op het gelaat der onderwijzeres ver-

1) *J. Schara*, Monatsschr. für Ohrenheilkunde, 1911, S. 15.

trouwd. De volgende stap is de verbinding van deze woorden met hun geschreven vormen. Eenmaal de belangstelling van het kind opgewekt door de wetenschap, dat de dingen namen hebben, wil het gaarne zijn woordenschat uitbreiden. Op de meubels en op het speelgoed zijn papiertjes bevestigd, waarop de namen der voorwerpen staan geschreven; aan tafel krijgt hij kaartjes met de geschreven namen der verschillende spijzen. Daaruit kan hij zijn keus doen, nog vóór dat hij kan praten.[1)] Overigens worden het spreken, het aflezen en de geschreven taal voor een goed deel geleerd bij de verschillende spelen en bij bezigheden, bestemd om oog en hand te oefenen en het begrip te ontwikkelen.

In deze inrichting blijven de kleinen van hun tweede of derde jaar tot het voleindigde vijfde levensjaar, waarop zij naar de Horace Mann dagschool te Boston overgaan. Ook omtrent dit Sarah Fuller-Home luiden de berichten van deskundige bezoekers zonder uitzondering gunstig. Ik bepaal mij tot deze aanhaling van Schara:[2)] 'De inrichting is een voortreffelijke voorbereidingsschool voor de doofstommenschool. Terwijl de meeste doofstommen anders bijna tabula rasa in de school aankomen, brengen de kinders van deze inrichting vele begrippen en ook verscheidene klanken mee ter school en zijn zij reeds aan het schoolleven gewend.'

Tegen dergelijke internaten voor doofstomme bewaarschoolkindertjes bestaan zeer ernstige bedenkingen: Ten eerste de hooge kosten. In de tweede plaats is het, in het algemeen gesproken, allerminst aanbevelenswaard, op een zoo teederen leeftijd als twee of drie jaar, kinderen uit het ouderlijk huis en van de moederlijke zorg te verwijderen. Maar hoe dit ook zij, de ginds bereikte resultaten bewijzen de ontvankelijkheid van kleine, doove kindertjes voor verstandelijke ontwikkeling zóó onafwijsbaar dat de ouderwetsche argumenten tegen een vervroegd begin der doofstommen-opleiding niet langer houdbaar zijn. Uitwendige omstandigheden mogen voor velen van deze ongelukkigen het ideaal eener doelmatige opleiding onbereikbaar maken, men kome niet meer

1) Dit hulpmiddel is het eerst aangegeven door den beroemden *Alexander Graham Bell.* American Annals, 1883.

2) *J. Schara*, t.a.p.

met het van ouds beproefd, maar thans verouderd beginsel aandragen, dat de zevenjarige leeftijd de meest passende zou zijn voor het begin der speciale doofstommen-opvoeding. Niets is vergankelijker dan opvoedkundige beginselen. De tijd is voorbij, waarin de hersenen der kinderen werden beschouwd als een receptaculum, dat door den opvoeder naar believen met nuttige kennis kon worden gevuld, of als een vel papier, dat hij naar zijn wensch kon volschrijven. Deze beelden zijn niet nieuw, maar zij zijn sprekend. In zulk een tijd, was er geen enkel beginselbezwaar, dat belette, bij doove kinderen dit werk uit te stellen tot zij groot genoeg zouden zijn geworden om van huis te kunnen worden gestuurd. Thans heeft men zich met ernst af te vragen, op welke wijze voor zoo veel mogelijk kleine dooven ook de eerste levensjaren nutgevend kunnen worden gemaakt.

De ouders en de verdere omgeving van het doove kleintje kunnen meer voor diens ontwikkeling doen dan zij gewoonlijk zelf denken. Voornaamste plicht - Van Praagh drukte er reeds op in zijn 'Deaf babies'[1] - is, dat men den kleine zijn gebrek niet late gevoelen; dat men hem geheel op de zelfde wijze behandele als de andere kinderen, en dat men met name voortdurend tot hem prate, alsof hij niet doof ware, daarbij steeds zorg dragend, dat hij den mond der sprekers goed kan zien. Verder moet hij worden bezig gehouden met spelen en oefeningen, die het gezicht en het gevoel - voor hem de twee hoogste zintuigen - scherpen. Op den zin voor kleur en vorm volgt het begrip van getal; dan de aanvang van het taalbegrip en meerdere ontwikkeling door de schrift, naast het gesproken woord.

Het behoeft nauwelijks gezegd, dat dit alles veel verder gaat dan de ouders vermogen. Sommige moeders, het is waar, zijn geboren opvoedsters; men vindt ze niet alleen of bij voorkeur in de hoogere standen der maatschappij. Dezer dagen bracht een eenvoudige vrouw uit het volk een geheel doof kindje van drie jaar tot mij, dat de namen van al de huisgenooten zeer gebroken kon zeggen en nog enkele zaken meer, en dat aardig wat van moeders mond kon aflezen. 'Zij kon niets praten,' zeide de vrouw, 'maar wij leeren het

1) *W. van Praagh*, Nursing Notes, 1 Sept. 1892.

haar.' Zulk een moeder echter is zeldzaam, en zeker is het een groote uitzondering, wanneer zij in het onderwijzen van een doof kindje met een goed geschoolde onderwijzeres kan wedijveren. Alleen dàn, zegt Yearsley, wanneer zij zelf een geoefende doofstommenonderwijzeres is.

Maar ook - en dit is praktisch een afdoend argument - ontbreekt aan de overgroote meerderheid der huismoeders de noodige tijd, om aan de verstandelijke opvoeding van haar doove kleintje eenigermate recht te doen wedervaren. Welk een zegen is over het menschdom gebracht door het bewaarschool-onderwijs, sinds dit door den geest van Froebel wordt geleid! Hij heeft ingezien, dat het kind inderdaad niet is het velletje schrijfpapier, waarvan ik sprak, maar - om alweder het oude beeld te bezigen - een plant, die groeit en zich ontwikkelt volgens eigen wet, en die hetgeen zij ontvangt assimileert en vervormt tot knop en bloem en vrucht. Het is de taak van den opvoeder voor dit ontwikkelingsproces de meest gunstige omstandigheden te scheppen. Elk kind behoort voor den opvoeder een voorwerp van studie te zijn en zijn eigen gedragslijn moet in elk bijzonder geval door de uitkomsten van deze studie worden bepaald. Hand in hand gaande ontwikkeling van lichaam, hart en verstand, dat was het doel van den grooten opvoeder wiens naam voor alle tijden verbonden blijft aan een stelsel van opleiding, dat spel en onderricht vereenigt in gelukkige harmonie en dat, reeds voor de eerste kinderjaren, het leven inderdaad maakt tot een nuttige leerschool, op welker resultaten de latere, schoolsche opleiding een stevigen grondslag vindt.

Het groote nut van dit voorbereidend onderwijs erkennend, vraagt nu de doofstommen-onderwijzeres Gault[1)], waarom de ongelukkige doove nòg meer moet worden achtergesteld bij hoorende kinderen, waarom zijn geest onontwikkeld moet blijven gedurende jaren, terwijl de lichamelijke ontwikkeling voortgaat, en een steeds grooter wanverhouding ontstaat tusschen lichaam en geest. Ook Yearsley vraagt, waarom voor dooven, die toch geen idioten zijn, de 'mental babyhood'

1) *Bertha H. Gault.* Amer. Assoc. to promote etc., Fourth Summer Meeting, 1894.

moet worden verlengd tot op den leeftijd van zeven jaren.

Nu kunnen ook doove kindertjes de gewone bewaarschool bezoeken en dit bezoek zal voor hen niet zonder nut zijn. Zij raken er gewend aan den omgang met hoorenden en scheppen gewoonlijk veel vermaak in de sierlijke handwerkjes der froebel-les. Onbevredigend blijft echter voor hun vorming dit bezoek om een dubbelen reden. Het ontbreken van een voldoend middel van verkeer met de juffrouw en met de medescholieren, en het onvermogen om zich vrij te uiten, maken dat voor hen de opvoedkundige waarde van dit onderwijs grootendeels verloren gaat. In de tweede plaats wordt op een bewaarschool voor hoorende kinderen niets van beteekenis gedaan voor de vorming van de spraak van een enkelen doove, den eenige onder het vroolijk gezelschap, tot wien de geest van Froebel niet spreekt. *Speciale scholen voor doove kindertjes in de jaren vóór den eigenlijken schoolleeftijd zijn een dringende eisch des tijds.*

Ik keer thans andermaal tot Amerika terug, want ofschoon ook daar niet alles rooskleurig is op het gebied der doofstommen-opvoeding, toch wordt daar krachtiger dan elders gestreefd naar verbetering der bestaande onderwijsstelsels, met behulp van onderzoek en proefneming. Zoo zijn de Vereenigde Staten het eenige land ter wereld, waar voor hooger onderwijs aan doofstommen is gezorgd. Evenzoo is men daar, in zake voorbereidend onderricht aan kleine dooven, de oude wereld een heel eind vooruit.

Het voorbeeld van Chicago en West Medford heeft er ook in dien zin navolging gevonden, dat op verscheidene plaatsen voorbereidende dag-scholen voor doove kinderen zijn opgericht. Mij is geen opgaaf van hun aantal bekend, maar telkens vindt men de uitingen van hun nuttig bestaan. Zoo geeft Frances L. Glenn[1)] een geestdriftige beschrijving van het groote, jaarlijksche buitenfeest der bewaarscholen van Idianopolis in 1910. Niet zonder verbazing, zegt zij, heeft menig toeschouwer vernomen, dat er onder die menigte van kinderen ook dooven waren, zoo goed deden onze zestig

1) *Frances L. Glenn*, Volta Review, Oct. 1910.

leerlingen van de Indiana-school met de anderen mee en zoo natuurlijk en gemakkelijk waren al hun bewegingen. Alle aanwijzingen werden door de onderwijzeressen mondeling gegeven; geen teeken werd gebruikt, en de behoefte aan teekens kwam bij de kleintjes ook geen oogenblik op.

In ons werelddeel is, zoo ver ik weet, het eerst in Berlijn een 'Kindergarten' voor dooven gesticht. Later ontstonden soortgelijke inrichtingen te Moskau en te Göteborg in Zweden, terwijl aan eenige doofstommeninrichtingen *voorbereidende klassen* werden verbonden, met name te Bordeaux, te Dijon, aan de stedelijke doofstommenschool te Berlijn, en aan de reeds genoemde Fitzroy Square School te Londen, die in 1909 een dergelijke klas opende. Bij mijn bezoek aan deze modelinrichting in 1910, is het mij ten volle duidelijk geworden, dat de maatschappij een betreurenswaardig verzuim pleegt jegens de kleine dooven, wier belang het, op een voor hun latere ontwikkeling zóó gewichtigen leeftijd, veronachtzaamt.

Ons land bezit sedert een jaar een dergelijke klasse aan de school der jonge Vereeniging voor doofstommenonderwijs te Amsterdam. Twee beginselen hebben bij de oprichting dezer vereeniging voorgezeten: 1. Bezoek der doofstommen-school, waar dat mogelijk is, van het ouderlijk huis uit; 2. Begin van het onderwijs op veel jonger leeftijd dan tot nu toe mogelijk was. Zoo werd een bekwame bewaarschool-onderwijzeres aan de school verbonden, en van den aanvang af een voorbereidende klasse geopend, aanvankelijk met zeven leerlingen, wier aantal in den loop des jaars tot vijftien is aangegroeid. Onze ervaring is dus nog te kort om daarop een beslissend oordeel te kunnen gronden, maar, evenals het bestuur der Fitzroy Square School, kunnen ook wij thans reeds met overtuiging verklaren, dat 'het karakter van het werk, dat hier verricht wordt, de nieuwe inrichting ten volle rechtvaardigt, en het geloof versterkt, dat deze een zeer hoog doel dient.'

Wat nu verder mede te deelen over den aard der voorbereidende school voor dooven? In hoofdtrekken zal zij gelijken op een gewone froebelschool.

Voor doove kleinen van bijzonder belang is, dat zij hier den omgang leeren met anderen. Wie, op grond van hun

gebrek, thuis verwaarloosd, of integendeel verwend zijn, worden hier terug gebracht tot natuurlijke verhoudingen. Opgenomen in den familiekring der froebelschool heeft het doove kindje zich naar de wetten en gebruiken van zijn nieuwe omgeving te voegen. Het leert inschikkelijkheid, vriendelijkheid, verdraagzaamheid. Het krijgt begrip van het mijn en dijn en moet rekening houden met de rechten van anderen, Wonderwel voelen de kleinen zich spoedig in deze vriendelijke en rechtvaardige omgeving thuis. Zeer juist zegt het Edward Rider:[1] Het kind moge thuis op de schromelijkste wijze ontzien en verwend zijn, hier wordt hij weldra een lid der kleine maatschappij, en vindt beter voldoening en meer waarachtig geluk onder de nieuwe omstandigheden.

Principieel onderscheidt zich de voorbereidende school voor dooven van de gewoone bewaarschool, doordat de aandacht der onderwijzeres vóór alles er op gericht is den kinderen spraak en begrip van taal bij te brengen. Dit gaat grootendeels spelenderwijs, doordat alle in de les en bij het spel voorkomende kleine bevelen mondeling worden gegeven en bij alles wat er gedaan wordt stelselmatig wordt gepraat.

Steeds meer leeren aldus de kinders van het gelaat aflezen, en na korter of langer tijd gaan de kinderlipjes de mondbewegingen namaken. Altijd echter, komt het begrijpen veel vroeger dan het zelf zeggen, evenals dat bij hoorende kinderen met de klankspraak het geval is. Maar ook al zouden de kinderen zelf voorloopig niets gaan zeggen, zoo is met het leeren aflezen alleen reeds een rijke winst behaald. Het is in de doofstommenschool dikwijls veel moeilijker de leerlingen tot tamelijke aflezers dan tot goede praters te maken. Het in de froebelschool spelenderwijs begonnen afleesonder-richt belooft schitterende uitkomsten. Over dit punt waren in de reeds eenige malen aangehaalde discussie te Lake George alle sprekers het eens.

Gelijk ik vroeger mededeelde, acht Miss Garrett te Philadelphia alle opzettelijk articulatie-onderwijs overbodig. De groote meerderheid der deskundigen evenwel zijn het hierin

1) Edward C. Rider, The (Americ.) Assoc. Review, Oct. 1899.

niet met haar eens, en ik herinner eraan, dat vreemde bezoekers harer inrichting, hoe vol lof overigens over haar kweekelingen, juist hun uitspraak het minst roemden. Bijna allen houden het voor uitermate nuttig, in de voorbereidende klas, naast het min of meer terloopsche of toevallige onderricht, ook met stelselmatige aflees-en articulatie-oefeningen te beginnen. Het articulatie-onderwijs bepaalt zich tot de gemakkelijk af te lezen en weer te geven klanken. Kan men in ernst meenen, dat voor dit elementair onderwijs de hersenen van doove, maar verstandelijk normale kinderen eerst op zeven-of acht-jarigen leeftijd toegankelijk zijn? Ja, alleen dan wanneer tot dien leeftijd de kinderen van alle onderwijs en geestelijke ontwikkeling verstoken zijn gebleven. De froebelschool moet hen komen bewaren voor deze intellectueele gevangenschap.

Het bezwaar is vaak geopperd, dat doove kinderen, die te vroeg beginnen met spreken, zich daarbij een zoodanig verkeerde uitspraak zouden eigen maken, dat het later groote moeite zou kosten, hun die af te leeren. Hiernaar vroeg ook de heer Booth in de meergemelde discussie. ‘Integendeel,’ antwoordde hem Miss Mc Cowen, hoofd der doove kleintjes-school te Chicago, ‘de slechte gewoonten, die de kinderen thuis hebben geleerd, zijn veel moeilijker uit te roeien dan welke verkeerde uitspraak ook, die zij op school zouden kunnen opdoen.’ Inderdaad, indien het zoo gevaarlijk is, dat een doof kind, in het eerste tijdperk van spraakvorming, de klanken niet dadelijk volmaakt zuiver weergeeft, dan moet het verwondering baren, dat dit zelfde gevaar blijkbaar niet wordt gevreesd bij hoorende kleintjes, die ook niet dan door een tijdperk van groteske taalverminking tot een juiste uitspraak geraken. Hoofdzaak is, dat bij de dooven een deskundig onderwijzer deze elementaire spreekpogingen leidt en langzamerhand in een goed spoor voert.

Ook tegenover de ouders heeft de froebelschool voor doofstommen een gewichtige taak te vervullen. Niet alleen de kinders, ook de ouders moeten door haar worden opgevoed, wederom in het belang der kinderen. Het is niet voldoende, zoo hun wordt uitgelegd, hoe zij zich thuis tegenover de kleinen hebben te gedragen. Zij moeten de onderwijzeres aan het werk zien en daarvoor af en toe tot bijwoning der les worden uitgenoodigd. Een uur in de klas doorgebracht,

zal niet alleen hun hart met vreugde vervullen, gelijk het dat doet bij elk warm voelend bezoeker, maar zij zullen er voor maanden leering opdoen, ten nutte van hun kind.

Een indirect voordeel van niet te onderschatten waarde biedt de voorbereidende doofstommenschool voor al die afwijkende kinderen, wier gebrek moeilijk met juistheid is te onderkennen. Het is lang niet altijd gemakkelijk vast te stellen, uit welken hoofde een klein kind zich vreemd gedraagt en niet gaat spreken. Een korter of langer verblijf in de voorbereidende klas veroorlooft een juiste classificatie, en wijst daarmee vroegtijdig den weg, dien men in het belang van zulk een kind heeft in te slaan. Ik denk hierbij aan hoorend-stommen, stamelaars, intellectueel-achterlijken. Maar ook aan dooven, wier gebrek voor verbetering vatbaar is. Een jongetje, dat doof heette en daarom veroordeeld was, in onkunde te wachten tot het klassieke zevende jaar, werd, naar aanleiding van zijn aanmelding voor de Amsterdamsche school, onder oorheelkundige behandeling gesteld en kon naar de gewone school worden verwezen.

Voor twee groepen van dooven zou het bestaan van voorbereidende onderwijs-inrichtingen in bijzondere mate ten zegen zijn. In de eerste plaats voor die kinderen, die aanvankelijk goed konden hooren, maar op een leeftijd van drie, vier of vijf jaren, door ziekte, het gehoor verliezen. Zonder bijzondere zorg gaat bij deze ongelukkigen de reeds aanwezige spraak onvermijdelijk weer verloren. Worden zij onmiddellijk in een school voor kleine doofstommen geplaatst, dan kan dit anders onherstelbaar verlies worden voorkomen. Onherstelbaar, want wacht men in zoo'n geval tot het achtste levensjaar is ingetreden, dan is in dien tijd de spraak zóó volkomen verdwenen, dat, evenals bij doof geborenen, en met geheel de zelfde moeiten, de A, de P en zoo vervolgens alle spraakklanken en klankverbindingen één voor één moeten worden ingestudeerd, en het succes, ook in het gunstigste geval, niet lijkt op wat het had kunnen zijn.

De tweede groep, die met de eerste gedeeltelijk samenvalt, wordt gevormd door hen, die wel zóó doof zijn, dat zij niet hebben leeren praten, maar die toch een meer of minder

belangrijke gehoorrest bezitten. Worden zulke kinderen in een speciale inrichting zoo jong mogelijk opgenomen, dan zal daar niet alleen worden getracht, de bestaande gehoorrest door stelselmatige oefening verder te ontwikkelen, maar tevens zal van deze rest gebruik worden gemaakt als hulpmiddel bij het aflees- en spreekonderwijs. Deze kinderen met gehoorresten, die ook thans de paradepaardjes der doofstommenscholen zijn, zullen dan ongetwijfeld veel sneller vorderingen maken. Hun spraak zal het gekunstelde en stroeve verliezen, dat het spreken van doofstommen kenmerkt. Ook zal, daar zij op jeugdiger leeftijd spraak en taal leeren gebruiken, hun geestelijke ontwikkeling er wel bij varen.

Het blijft helaas een onvervulbare wensch, dat alle kleine dooven den zegen van zulk vroegtijdig onderwijs ooit zullen kunnen deelachtig worden. Uit den aard zal alleen in steden van eenigen omvang een inrichting, als hiervoor noodig is, kunnen verrijzen. Ik bereken, dat in ons land ongeveer één doofstom kind van drie tot zes jaar voorkomt op veertig-tot vijftigduizend inwoners. Behalve Amsterdam zouden dus voorloopig alleen in Rotterdam en den Haag zulke inrichtingen op haar plaats zijn. Vooral in Rotterdam, waar een uitnemende school voor doofstommenonderwijs bestaat. Veel betere resultaten zijn te verwachten van voorbereidende klassen aan een volledige doofstommeninrichting dan van een afzonderlijk schooltje, buiten den voortdurenden invloed, de opwekking en de leering van de logisch daarbij aansluitende doofstommenschool. Dat de Berlijnsche ‘Kindergarten’ voor dooven is uitgedroogd en nooit een rol van beteekenis heeft gespeeld, is wellicht een gevolg van haar afgezonderd bestaan. Daarentegen zijn de internaten voor kleine doofstommen in Amerika, ingericht en bezield door eersterangs doofstommen-onderwijzeressen, alle tot blijvenden bloei geraakt.

Een gelukkige omstandigheid maakt, dat het nut van een paar inrichtingen in groote steden véél verder kan reiken dan aanvankelijk schijnt. Juist in die plaatsen is op elk gebied bijna steeds werk te vinden. Tal van ouders van doove kinderen hebben zich met de jaren in Rotterdam ge-

vestigd, om hun kinderen passend onderricht te doen genieten, zonder hen voor den geheelen leertijd weg te hoeven zenden naar een verwijderd instituut. Ook de voorbereidende klasse te Amsterdam telt reeds twee kleine leerlingen, wier ouders, voor de opvoeding dezer kinderen, naar hier zijn verhuisd. Mogen de hier weergegeven opvattingen over de opleiding van jeugdige doofstommen algemeene verbreiding vinden, het zal op de aangeduide wijze aan vele misdeelde kinderen ten zegen kunnen worden.

De inrichting eener voorbereidende klasse voor zeer jonge doove kinderen door de Vereeniging voor Doofstommenonderwijs te Amsterdam is voor ons land een proefneming, die uit een oogpunt van opvoeding en armenzorg, naar ik meen, alle belangstelling verdient. Wat de uitkomst van deze proef zal zijn, is voor mij aan geen twijfel onderhevig De resultaten van het hedendaagsche doofstommen-onderwijs beantwoorden zeker niet ten volle aan de reusachtige moeiten en niet genoeg te danken toewijding, die er aan worden ten koste gelegd. Dat een der voornaamste oorzaken van dit betrekkelijk wansucces moet worden gezocht in de verwaarloozing der vroege kinderjaren, dit hoop ik op niet al te zwakke gronden te hebben aangetoond.

Mocht onze proefneming met gunstigen uitslag worden bekroond, dan kan het niet anders of ons voorbeeld zal toejuiching en navolging vinden, toejuiching ongetwijfeld allermeest bij hen, die zich thans reeds op zoo verdienstelijke wijze aan de opleiding der dooven wijden. Mogen velen in het bovenstaande de rechtvaardiging vinden van het optimisme, waarmee ik mij thans reeds in deze toekomst verheug.

H. BURGER.

Uit ‘Immortellen’.

I.
De kaarsen.

De gouden, de gulden flambouwen,
de blonde, de gulden flambouwen,
de kaarsen
branden zacht.

De wind ruischt er nauw doorhenen,
door de kamer, dagelichtblind;
een gordijn ruischt en ruischt alleene
bewogen door suizlenden wind.

De doode, de teedere doode,
in de pracht van haar glanzig zwart haar,
ligt vreemd, als droomde ze bloode,
op de bloemenomdolven baar.

De zachtblanke, de teedere handen
liggen samen als baden ze zacht
en als boden ze weer de guirlanden,
de witten, haar lieflijk gebracht.

O leven, zoo vroeg mij verloren
in uw bloeiende lieflijkheid,
wie zal nu mijn leefuur mij schoren,
wie wordt nu mijn adem gewijd?

En het leven, 't zachtteedre leven,
dat nu klaagt om de melk uit uw borst
dat gedije zijn leven, uw leven,
en nu roept u, en jammert van dorst...

De gouden, de gulden flambouwen,
de blonde, de gulden flambouwen,
de kaarsen
dooven zacht.

II.
Mijn liefste.

Mijn liefste waar zal ik
slapen
vannacht?

De nacht is zoo zwart
en de winden gieren
en voor mijn voet, bange geesten,
slieren
tak en takken, in knakken
verward.

Mijn liefste waar zal ik
slapen
vannacht?

Als een lam, moegedwaald
van de kudde verlaten,
dat dwaalt en dwaalt,
jammerend loopt te blaten,
zoo dwaal ik, en donker
donker zwart is rondom;
de winden gieren,
vallend lof ritselt om.

Mijn liefste
uw armen zijn van mij gegaan
uw oogen gesloten, uw adem ruischt niet
als een teeder moederlijk sluimerlied
zacht tegen mijn voorhoofd aan.

En uw boezem, een kussen
zoo zacht, voor mij.
is nu koud en ver, ver heen,
in de plaats van uw monklenden
ochtendlach
vind ik tranen
en kermend gesteen.

Mijn liefste
waar zal ik nu
slapen
vannacht?

Zoo moe is mijn hart
en het kan niet rusten,
wijl uw lippen mij altijd
te slapen kusten,
en uw lippen zijn weg nu
en ach... hoe zwart.

Mijn liefste
waar zal ik
slapen vannacht?

O een droom! van nog eenmaal
met u te zijn:
in uw harenvacht
in uw oogenschijn;
en dan niets meer te weten
en te sterven, zacht.

III.
De dragers.

De dragers, de dragers treden zoo hard.
Hoe vaak droeg ik u in mijn sterke armen
als een vogel verschrikt, in netten verward,
met bang fluiten en schriklijk allarmen.

Nu, vreemdige kerels, voor een slok en een munt
sjorren, sjokken, en stappen hoogluid,
als slagers versjouwen gespleten rund
en dragen 't de slachtplaats uit.

Wee! dat mij niet blijft nu, dit zacht kleinood,
dat zacht voorhoofd, die doode oogen,
blanke handen, met als een kleen vlamke, rood,
den ring, nauw aanvaard, diep bewogen...

Zoo zwart is de wereld nu buiten voor u
zoo zwart en donker en koud:
en ik ga bukkend en ween om u,
mijn hart is droef en oud.

S. Bonn.

Oude kunst voor 't nieuwe leven.

De Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst. Geïllustreerde beschrijving vanwege de Rijkscommissie voor de Monumenten. Eerste deel, le aflev.: de voormalige baronie van Breda, door J. Kalf.-Utrecht, Oosthoek. 1912.

Er komt beweging in Nederland! Op elk gebied. Geen twijfel of de pas aangevangen twintigste eeuw zal ons een geheel ander vaderland brengen dan de negentiende eeuw achterliet. Het Nederland van vóór het koningschap komt weer tot eere.

Want dat negentiende-eeuwsche Nederland was wèl beschouwd, slechts het Nederland van Napoleon. Hij, - en niemand anders, - had er den stempel op gedrukt. Zijn geest waarde door onze wetgeving; hij had onze administratie georganiseerd, en zelfs onze groote wegen aangelegd of ten minste ontworpen. En als *zijn* monument stond daar - de geheele eeuw door - het leege Paleis op den Dam, de ramen beplakt met grijs papier, als om duidelijk te doen uitkomen dat de eigenaar op reis was. Eigenlijk een steenen Gessler's hoed - allen Amsterdammers, Nederlanders en vreemdelingen een marktteeken van onze vernedering, van de Napoleontische overheersching, welke onze burgers zóó ontmande, dat zij in hunne kleinheid beefden, te zetelen in het huis hunner voorvaderen, de monarchen van hunnen tijd.

't Lijkt er niet naar, dat dit gebouw zoude zijn geworden tot een koninklijk verblijf der Oranjes! Treedt slechts binnen, en gij zult dadelijk zien, wie - nà de Amster-

damsche vroedschap - er de werkelijke bewoner van is! Alle vertrekken zijn nog gemeubeld in den strengen Empirestijl; morgen kunnen Napoleon of Louis er weder intrekken zonder iets gewijzigd te vinden. Zeker, gij ziet er een later gestoffeerde troonzaal; maar zóó burgerlijk, zoo klaterig versierd, dat die aan de overhaaste aankleeding van spoorwegwachtkamers herinnert, welke plaatselijke behangers voor tijdelijk hoog bezoek opdirken met stoffig, halfsleetsch fluweel. En even tijdelijk, even stationsachtig zijn de roode lappen met gouden franje, welke bij het week-verblijf der Koningin aan een paar tooneelspeeren voor de façade worden uitgehangen.

Nu echter, na een eeuw, staat de smet te worden uitgewischt, en daagt er bevrijding van het Napoleontische juk! En niet enkel in Amsterdam, maar overal in Nederland ontwaakt bouwkundig zelfsbesef. Het lijvige en... zéér zware boekdeel, hierboven vermeld, is er getuige van, al herinnert ons de buitengewoon langdradige titel nog te veel aan de omslachtige slaperigheid der 19e eeuw. Want ik heb hierboven dien titel maar zéér verkort weergegeven; de commissie heet: 'Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, ingesteld bij koninklijk besluit van 7 Juli 1903, No. 44'.

Mijn titel is korter en krachtiger - doch ik wil eerlijk bekennen: ook meer omvattend. Want let eens op, hoe voorzichtig de officieele phrase luidt: opmaken, uitgeven en beschrijven. Dat wil zeggen: overigens handen thuis! De zorg voor de monumenten gaat uwe commissie niet aan! - IJdel verbod! Op den duur moet het er toch van komen, want kunst wordt van lieverlede weer regeeringszaak, en ik ben dus alleen met mijn titel wat vooruitgeloopen.

Maar misschien herinnerde men zich nog in de ministeriëele bureelen met schrik en beven de zéér beruchte commissie, wier secretaris Jhr. Mr. Victor de Stuers was en naast welker eerste - tevens eenige - dunne papieren kind, nu dees dikke halfbroer op mijn boekenplank plaats neemt.[1)] Merkwaardiger wijze liet ook dat unicum ons een Brabantsch

1) Omtrent de tragisch-komische vóórgeschiedenis dezer commissie en hare verdere lotgevallen verwijs ik den lezer naar mijn Gidsartikel 'Sprekende steenen, II,' in het Aprilnummer 1901.

monument zien: het s' Hertogenbossche kruithuis. Is er reden dat ook thans weer met het Zuiden van ons land wordt aangevangen? In alle geval is toe te juichen dat wij zoodoende kennis maken met een landstreek, welke - misschien zelfs bij de bewoners - geheel onbekend is. Slechts vraagt men zich af, niet zonder eenige bezorgdheid: hoeveel kilo's zullen wel de deelen wegen, waarin provinciën te beschrijven zijn, in welke nog andere monumenten dan kerken de hoofdaandacht vragen, en ook de wonderwerken der 17^{e} en 18$_{e}$ eeuw op den voet van gelijkwaardigheid zijn te behandelen? Want gelukkig, het ostracisme, eertijds door onze oudheidkenners op de latere eeuwen toegepast, heeft thans plaats gemaakt voor waardeering; de achttiende-eeuwsche kamerbetimmering uit Breda, in Kalf's boek in groote afbeelding opgenomen, is hiervan een bewijs.

Ook dit laatste toont dat inderdaad Nederland herleeft. Want is het niet een bewijs van kracht, dat *durven* terugzien naar hetgeen onze onmiddellijke voorvaderen wrochten, zonder te vreezen daardoor eigen oorspronkelijkheid in te boeten? Er is een tijd geweest, - nog niet zoo ver achter ons gelegen - dat men zich vooral hoedde om van ouderen te leeren. Alsof ooit eenige kunst het tot volkomenheid had gebracht zonder geduldig voortbouwen op wat een vorig geslacht verwezenlijkte! Wie Paestum bezoekt, kan er uit de overblijfselen der drie tempels leeren, hoe vele eeuwen voorbij moesten gaan vóórdat eindelijk de Attische zuil tot volmaaktheid geraakte. En indien Rafaël altijd te Perugia gehokt had, hoe zoude hij ooit zijne Romeinsche meesterwerken hebben geschapen, uitvloeisels van een nauwkeurige studie der oudheid?

Geen stijl is dood; elke stijl wacht slechts op dengene die nieuw leven zal geven aan de oude vormen. Geen slaafsch copieeren wordt gevraagd, - al vernedert ook dat nog geenszins den waren kunstenaar. Indien Giulio Romano en Francesco Penni niet zóó in den geest van Rafaël waren doorgedrongen dat zij na diens dood zijne Transfiguratie konden voltooien, de wereld ware een meesterwerk armer gebleven; en zoo nu nog bij sommige schilderijen getwijfeld wordt tusschen Rafaël en Sebastiano del Piombo, bewijst zulks hoe zelfs groote geniën zich niet schaamden van elkanders

kunst te leeren, en die desnoods geheel over te nemen.

En wat bazelt men toch van de uitbundige vrijheid welke de werkgever in oude tijden den kunstenaar liet? Integendeel, voormaals was ieder bouwheer kunstkenner, leefde met den kunstenaar mede. Wie opdrachten gaf, gaf tevens bevelen, en oefende onder de uitvoering onbarmhartig kritiek uit. Meette Lodewijk XIV niet op Trianon een raam na, en heeft het koninklijk ongenoegen over de toen gebleken fout niet geleid tot een oorlog, die geheel Europa zette in vuur en vlam? Zulke Maecenassen waren waarlijk geen lammeren op kunstgebied, gelijk onze parvenu's, die geheel onkundig, bij den een of anderen artiest willenloos een huis of binnenbetimmering bestellen, alsof 't een broodje ware bij den bakker. En die dan ook later, als zij hun gelukkig bezit vertoonen, u onwillekeurig dringen tot deze bede: Toe, ga nu uit dit huis of deze kamer, opdat ik die ten volle kunne genieten. Want gij behoort daar niet, en vormt er een wanklank; de architect, die dit alles ontwierp en ordende, van vloerkleed tot lichtkroon toe, die is de eigenlijke huisheer; gij zijt slechts... een indringer!

Neen, de ware kunstenaar moet wederom nederig worden als de geniën uit den voor-tijd, die juist in ondergeschiktheid meesterschap betoonden.[1)] Geen studie daartoe zoo nuttig, zoo ontnuchterend en tevens zóó bezielend, als die van ons eigen verleden; en daarom is hoogelijk te prijzen Kalf's arbeid, welke zich zoo waardig aansluit aan het werk van Weissman, Muller, Hoefer en Peters, om slechts enkelen te noemen die in later tijd Oud-Nederland deden herleven in woord en

1) Een merkwaardig voorbeeld van dat zich weten te voegen, levert de beroemde kapel van Versailles. Vele kunstenaars hebben daaraan gearbeid, die elders zeer hunne persoonlijkheid lieten spreken, hier zich echter onderwierpen aan den hoogeren eisch van eenheid van stijl. Hoe is daarentegen het Pantheon bedorven, dat geniale schilders door gebrek aan discipline, maakten tot een kleurencacophonie! Waar wij in eigen land, op Damrak en Singel ook reeds zulke treurige voorbeelden hebben van niets ontziend individualisme, is dubbele hulde te brengen aan Dr. Cuypers, die bij het ontwerpen van het hoofdgebouw der Amsterdamsche Politie zich zóó wist te temperen, dat daardoor de naaststaande fraaie oude gevel van het voormalige Spinhuis er des te beter door uitkomt. Een jongeling zoude eigen kuiken Koning hebben doen kraaien!

beeld. Vooral aan laatstgenoemde zij hier een eeresaluut gebracht! Met een uitvoerige studie over Oud-Groningerland, zeer onlangs verschenen in het Tijdschrift der Maatschappij ter bevordering der Bouwkunst, vervolgt de onvermoeibare Rijksbouwmeester zijne belangrijke onderzoekingen omtrent de architectuur onzer noordelijke provinciën. Een arbeid te meer te waardeeren, omdat die zonder officieelen steun, enkel uit liefde tot den geboortegrond werd ondernomen.

Alleen door zulk studiemateriaal wordt het mogelijk voort te arbeiden in die geenszins doode stijlen, en zoo, deze vernieuwend, ons Heden wederom tot een logisch vervolg te maken van ons Verleden. Dan zal ook niet meer die namaak van Hollandsche vroeg- of laat-renaissance ontstaan, welke het oog zeer doet, en enkel bewijst de onkunde van den maker. Geenszins geïnspireerd door de te weinige voorbeelden, welke hem ter beschikking staan, en zonder degelijke voorstudie, meent zulk een armzalig architect door onoordeelkundig samenplakken van oude motieven het Hollandsch karakter te kunnen weergeven, terwijl hij in waarheid enkel zijn eigen leegheid ten toon stelt.

Is het óók niet een bewijs van nieuw leven in Nederland, dat een oude Universiteit als de Utrechtsche, den samensteller van het hier aangekondigd werk den doktershoed heeft waardig gekeurd? Men had wellicht zulk een eerbetuiging van de nieuwe Technische Hoogeschool verwacht; doch ook hier wordt bewaarheid wat de ondervinding zoo dikwijls leerde: dat bejaarden scherper zien dan jeugdigen, en dat men oud moet zijn om jong te voelen.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Onze schrijfwijze.

Daar ik eenige wijzigingen heb gebracht in de spelling onzer taal, en bemerk dat deze spellingskwestie gewigtig gevonden wordt, wensch ik zoo kort moogelijk mijn veranderingen te motiveeren.

Waarschijnlijk zou ik niet zoover zijn gegaan als ik deed, en het bij enkele zeer kleine wijzigingen hebben gelaten - b.v. ‘verfraaying’, ‘glooying’, in plaats van ‘verfraaiing’ en ‘glooiing’ - wanneer de spelling-beweeging van Dr. Kollewijn er niet ware geweest.

Het beste en mooiste van deeze zoogenaamde ‘vereenvoudiging’ -beweeging acht ik de handhaving der individueele vrijheid, het leevend houden zoowel van taal als van schrijfwijze.

Dat Dr. Kollewijn zich verzet heeft tegen de officieele spellingsdwang en gebrooken heeft met de spelling van de Vries en te Winkel acht ik een zeer goede daad en een reeden tot dankbaarheid.

Krachtens zijn eigen beginselen echter verzet ik mij weederom teegen wat hij ‘vereenvoudiging’ noemt, en vooral teegen het opdringen en propagandeeren van een spelling die mij leelijk en onpraktisch voorkomt.

De taal is als een orgaan, waarvan de hoofdzaak is de *functie*, niet de *structuur*.

Wie de taal wil ‘vereenvoudigen’ moet wèl onderscheiden *wat* hij vereenvoudigt, structuur of functie.

Want op de functie komt het aan, en het vereenvoudigen van de structuur maakt vaak de functie moeilijker en slechter. Terwijl men om de functie te vereenvoudigen de structuur dikwijls meer samengesteld moet maken.

Zoo is de schrijfmachine een heel wat samengestelder

werktuig dan de pen, maar de functie, het schrijven, is bij een schrijfmachine eenvoudiger en beeter.

De vereenvoudigers der spelling willen zooveel moogelijk ooverboodige letters afschaffen, alsof het schrijven van minder letters verbeetering van de taalfunctie beteekende, en alsof hierdoor het aanleeren der taal gemakkelijk werd. Maar dit loopt natuurlijk uit op verminken van de taal, en de vereenvoudiging van structuur heeft ten gevolge bemoeielijken van de functie, slechter functionneeren.

Het eenige waarop men bij wijziging in spelling te letten heeft is de *praktische werking*, de *duidelijkheid.*

Het gemak van een letter meer of minder te schrijven komt daarbij in 't geheel niet in aanmerking. Wie de taal liefheeft zal trachten haar te *verrijken* en te *verfijnen*, en haar functie te verbeeteren.

Het is zeer verklaarbaar dat een taal-leeraar de onreegelmatige manier waarop men tot heeden de lange ee beurtelings met één en met twee ee's spelt, onpraktisch vindt bij zijn onderricht. Het is uitsteekend, daarin eenheid en consequentie te brengen.

Ik herinner me dat wij op school op de vraag ‘waarom spelt men “Vrede” met één e?’ altijd maar op goed geluk antwoordden: ‘omdat het in 't Duitsch is ‘Friede’. ‘Waarom heeft “loover” twee oo's?’ ‘Omdat het komt van het Duitsche “Laub!” En zoo voort.

Dat een leeraar aan zulke tamelijk zinlooze reegels een eind wil maken zal niemand kunnen afkeuren.

Maar nu daarom het onderscheid in schrijfwijze tusschen lange en korte klinkers te laten vervallen is juist de verkeerde weg. Daarmeede schaadt men de functie en verminkt men de structuur der taal.

Niemand kan mij teegenspreeken dat de schrijfwijze: “meededeelen”, beveelen, geleedingen’, enz. duidelijker is dan ‘mededelen, bevelen, geledingen’. En de praktijk vraagt duidelijkheid vóór alles.

Het kind dat leert schrijven en de vreemdeling die onze taal leert zal praktisch niet gebaat zijn door woorden als ‘zeegenen’ ‘degeenen’ ‘verveelen’ ‘geleegen’ ‘beteekenen’ ‘bereekenen’ op deeze wijze te schrijven ‘zegenen, degenen, ‘vervelen’ ‘gelegen’ ‘betekenen’, ‘berekenen’.

Dit ligt zóó voor de hand dat het bijna onbegrijpelijk is, hoe niet alleen leeraren, maar zelfs schrijvers zulk een wijziging grif hebben overgenomen.

Hoe weinig Dr. Kollewijn zich om de praktijk, om de duidelijkheid bekommerde, blijkt wel daaruit, dat hij bij het wijzigen van de Vries en te Winkel's spelling, toen hij er alle vrijheid toe had, het zoo nuttige onderscheid tusschen ‘ligt’ en ‘licht’, ‘verdigting’ en ‘verdichting’ niet heeft hersteld.

En ik vraag: wat heeft spellings-wijziging te beteekenen wanneer ze niet de duidelijkheid bevordert?

De wijzigingen die ik aanbreng hebben alle dus hetzelfde, eenvoudige motief: *verduidelijking.* En dit acht ik het eenige motief dat in de schrijfwijze gelden mag.

Mijn schrijfwijze wil dus zijn *pragmatisch*, en strekken tot verfijning en verrijking der taal.

Ik ken verscheiden vreemdelingen die onze schoone taal leeren, ook zonder dat ze die hoorden spreeken. De spelling onzer taal is betrekkelijk eenvoudig en rationeel. We kunnen haar zeer goed verbeeteren en de reegels vereenvoudigen, zonder haar kracht te verzwakken.

Ik stel mij als reegel de lange ee altijd met twee ee's te schrijven, uitgezonderd de gevallen waarin de duidelijkheid er door geschaad worden zou.

Ik schrijf ‘éven’, als bedoeld wordt een kort moment, ‘eeven’ als bedoeld wordt: ‘gelijk’. Het schijnt mij praktisch eeven nuttig deeze twee woorden te onderscheiden, als de woordjes ‘nog’ en ‘noch’. Hetzelfde geldt van ‘géne’ (gindsche) en ‘geene’. Om dezelfde reeden zal ik de getallen ‘zéven’ en ‘négen’ anders schrijven als de woorden ‘zeeven’ (mv. van zeef) en ‘neegen’ (van het wkw. neigen).

Voorts laat ik eigennamen en uitheemsche woorden zooveel moogelijk onveranderd. Het opneemen van vreemde woorden in een taal is noodwendig. Wat zou er van een taal ooverblijven als men er alle uitheemsche woorden uit weerde. Maar wie een eigennaam of uitheemsch woord gebruikt weet ook meestal wel hoe de uitspraak is, en het schijnt mij niet wenschelijk, meer te veranderen dan hoog noodig is als praktische consequentie,

Om deeze laatste reeden laat ik ook de lange a klank onverdubbeld, behalve in sommige woorden, zooals ‘daa-

veren' en 'klaateren', die sterk klank-nabootsend zijn.

Bij de oo en de uu breng ik ook de dubbele klinker aan als reegel. De uitzonderingen volgen uit dezelfde motieven als bij de ee.

Ik onderscheid dus ook 'wigt' en 'wicht', 'digt' en 'dicht', 'ligt' en 'licht' met alle daarvan afgeleide woorden.

Ik spel 'waereld', 'kaerel', 'blaauw' en 'naauw' - om daarmee duidelijk aan te geeven hoe ik de klank dier woorden bedoel.

Men beweert dat dit archaïsme is, en dat deeze klanken in 't Neerlandsch niet meer bestaan. Ik ontken dit, er zijn dialecten waarin die klanken nog bestaan, en menschen die het onderscheid tusschen 'naauw' en 'nou' zeer goed laten hooren. Ik meen dat het zaak is dit onderscheid ook in de schrijfwijze te bestendigen. Als een taal door slordigheid afslijt in de conversatie, dan is de schrijftaal dáár om de fijnheid te bewaren.

Het 'leeven' van een taal doet zich kennen door voort-duurende wijziging, maar wijziging kan verfijning en verrijking zijn, of verslapping en verminking.

De spreektaal zal somtijds neigen tot het laatste, maar schrijvers en dichters zijn geneigd tot het eerste, en hebben recht hun gevoelen te handhaven teegenoover de onverschilligheid der menigte.

Van gewild of gezocht archaïsme kan men in dit geval niet spreeken. In elk tijdperk van herleeving kwam terugkeer vóór, tot bizonderheeden uit een voorig tijdperk van bloei.

Als ik op zijn Vondelsch: 'suycker' ging schrijven of 'buyck', dan had men recht van gezocht archaïsme te spreeken.

Maar het klank-onderscheid tusschen 'naauw' en 'nou' is van praktische waarde, evenals het behoud van de mooie ae klank in 'waereld'. De dichter voelt deeze dingen het best.

Men zou het eevengoed archaïsme kunnen noemen dat men de oude zetting van het Wilhelmus weer in eere heeft gebracht, of dat de nieuwere bouwstijl zijn motieven meer aan de zestiende en zéventiende eeuw ontleent, dan aan de décadente periode der négentiende.

Ten slotte wensch ik nog op te merken dat de door mij aangebrachte wijzigingen volstrekt niet de pretensie hebben

van een systeem, zooals dat door Dr. Kollewijn en zijn volgelingen wordt gepropageerd. Het zijn poogingen tot verduidelijking, waarvan ieder kan ooverneemen en waaraan ieder kan toevoegen wat hem goed dunkt. Ze zijn zooals ik zeide alleen pragmatisch, en ik zal er aan veranderen wat mij door de praktijk wenschelijk blijkt.

De taal moet een leevend organisme blijven, vatbaar voor gestadige wijziging.

Voor de taalleer, de grammatica heb ik de hoogste achting, als weetenschap, maar ik acht mij geheel en al vrij van haar autoriteit. Wij die spreeken en schrijven *maken* de grammatica, die later door de taalgeleerden wordt geboekstaafd. Tot haar reegels moogen wij hen verwijzen die onze taal wenschen te leeren, maar onze scheppende behoefte tot meededeeling en expressie is er niet aan onderworpen.

Met de geslachten der woorden spring ik daarom geheel willekeurig om, al naar de aanwijzing van mijn gevoel. Ik zal niet in een woordenboek gaan nazien of een woord als ‘kant’ of ‘schijn’ vrouwelijk of mannelijk is, ik zal schrijven ‘aan den kant’ of ‘van de schijn’, al naar duidelijkheid of welluidendheid er mij door gebaat schijnen. Maar ik zal daarom niet weeder een doode reegel er van maken en alle buigingen en geslachten plompweg afschaffen, - alleen omdat de slordige, spraakmakende gemeente dat doet. Het kunnen nuttige onderscheidingsteekenen zijn, die ik niet missen wil.

In de kwestie der schrijfwijze behoud ik mij volkomen vrijheid voor, maar ik zal dan ook die van anderen niet bedreigen, ook niet door propaganda, door brochures, bonden of ‘organen’.

Mijn streeven is zoo duidelijk moogelijk mij uit te drukken, of anderen mij daarin willen volgen en hoe, dat staat aan hun beleefdheid.

Als een volgeling van Dr. Kollewijn mij schriftelijk verzoekt of hij bij mij mag koomen bedelen, er bij voegend dat hij mij anders zal negeren, - dan zal ik een nadere toelichting moeten vragen eer ik definitief kan antwoorden. Mij die moeite te besparen acht ik een kwestie van hoffelijkheid, geen zeedelijke of maatschappelijke verplichting.

FREDERIK VAN EEDEN.

De heer Bolland en het Frans.

G.J.P.J. Bolland, Het Nederlandsch als taal voor hoogere aan gelegenheden des geestes. Brussel, 1912.

Is het de moeite waard deze, blijkbaar in een toestand van hevige opwinding geschreven, rede aan een gezet onderzoek te onderwerpen?

Zeker niet, voor zover zij tegen de zogenaamde ‘wuftheid’ van het Frans en de Fransen te keer gaat, zoals onze voorouders van eeuwen her dat gedaan hebben, als zij in brallende verzen hun vaderlandsliefde luchtten. Wie heeft die verwensingen van de ‘zwierige Gal’ ooit voor ernst opgenomen?

Evenmin, wat betreft de beschuldiging van ‘onzedelikheid’, het gehele Franse volk naar het hoofd geslingerd, en die alleen te verklaren is uit een te vast vertrouwen op de gegevens van Franse romans en Franse komedies en uit algehele onbekendheid met de Franse natie.

Maar wèl, misschien, kan het zijn nut hebben, met zeer enkele woorden aan te tonen dat de taalopvattingen van de heer Bolland vele, vele jaren ten achteren zijn. Immers, ongelukkigerwijze zijn deze verouderde begrippen onder het grote publiek nog zeer verspreid, en het gevaar bestaat dus dat sommige zijner lezers er enige wetenschappelike waarde aan zouden toekennen.

Als men terzijde laat al wat niet in direkt verband met 's heren Bollands taalbeschouwing staat - zijn publiek te Brussel

of te Antwerpen moge zelf de niet malse termen beoordelen waarin deze Savonarola hun allerlei leliks voor de voeten werpt - dan komt zijn redevoering hierop neer: ‘O Belgen, gij doet verkeerd door niet met alle kracht het Frans tegen te gaan, want de Franse taal is de mindere van de Nederlandse; alleen toch deze is in staat de waarheden uit te drukken van de zuivere rede, zoals die in Leiden wordt gepredikt’.[1)]

Het is dus een diatribe tegen het Frans; de heer Bolland, om zijn eigen termen te gebruiken, ‘vaart tegen het Frans uit’; trouwens, ook tegen het Engels en het Italiaans. Weliswaar is hij bereid ‘om bij gelegenheid ook het mooie in de Fransche taal te doen uitschijnen’; ‘hij is niet tegen het Fransch’; ‘hij heeft niet gezegd dat er aan het Fransch niets te prijzen viel’, en wij nemen gaarne nota van deze geruststellende verzekeringen, vooral omdat hij ‘het Fransch heeft bestudeerd van de Straatsburger eeden af’. Maar het is niettemin waar dat, in deze rede, het Frans er al heel slecht afkomt: het is ‘voor de wijsheid veel te onbeholpen en te armoedig’.

Laten wij trachten deze beweringen ernstig op te nemen en laten wij niet vrezen enige, voor taalbeoefenaars banale, waarheden daartegenover te stellen.

De methode - het woord is wel wat weids - door de heer Bolland gevolgd om zijn uitlatingen toe te lichten, bestaat hierin dat hij enige, liefst zeer ingewikkelde, zinnen uit zijn

1) Men zou kunnen menen dat ik scherts; daarom geef ik een paar letterlike aanhalingen: ‘Het Nederlandsch is in hoogsten aanleg inderdaad zonder wedergade, of althans onovertroffen. Want het hoogste, of zeggen wij het zuiverst menschelijke, het goddelijkst menschelijke, in onze menschelijke kennis, het is de wijsheid, en in onze eigene dagen wordt die van Leiden uit in het Nederlandsch werkelijk en metterdaad onderwezen... Wie zich laat zeggen dat hij, ingeval hij wat ongewoons en hoogers leeren wil, zijne eigene taal daarvoor moet laten varen, omdat die niet, zooals het fijner beschaafde en meer zwierige Fransch, voor zulke hoogere doeleinden werkelijk geschikt is, hij laat zich daarom de meest vernederende... van alle beleedigingen welgevallen’ (p. 14). ‘Het Fransch zou te arm blijken om daarin gelijkwaardige bewoordingen en woordverbindingen te bedenken voor den rijkdom en de diepte van de Nederlandsche rede, zooals die van Leiden uit metterdaad wordt geleerd’ (p. 26).

kollegediktaten of zijn geschriften aanhaalt, en triomferend uitroept: ‘Vertaal me dat eens in het Frans’.

Nu heeft hij evenwel zijn voorzorgen genomen. In de eerste plaats maakt hij, meer dan eens, onderscheid tussen ‘omschrijving’ en ‘benaming’; alleen de laatste heeft voor hem waarde; de eerste is maar een hulpmiddeltje. Zodra dus het Frans in twee of drie woorden uitdrukt een begrip waarvoor in het Nederlands een samengesteld woord bestaat, dan is het Frans volgens hem de mindere. Zo vraagt hij met enige ophef: ‘Hoe luiden de beide woorden voor *nieuwsgierigheid* en *weetgierigheid?*’ En zonder twijfel zou hij aan degeen die daar eenvoudig op antwoordde: *curiosité* en *besoin de savoir*, zegevierend zeggen dat dit laatste niet één woord is maar drie woorden. Hij is hier echter het slachtoffer van een zeer vaak voorkomende dwaling, die hem het schriftbeeld doet verwarren met het door klanken uitgedrukte begrip. En daar taal op zichzelf niets is, zonder het begrip dat erdoor wordt uitgedrukt, moet bij taalontleding het begrip voorop staan. Om nu uit te maken of een groep van woorden als een eenheid wordt gevoeld, is iemand die, zoals de heer Bolland zelf verklaart, als Noord-Nederlander ‘hooger staat dan de Belgen omdat hij zooveel slechter Fransch spreekt’, al zeer weinig geschikt. Hier geldt alleen het on- of altans onderbewuste taalgevoel, dat men eigenlik alleen ten opzichte van zijn moedertaal bezit, en voor een vreemde taal door lange studie slechts in zekere mate kan krijgen. Dat *tout de suite*, *tout à l'heure*, *auf der Stelle*, *in een ogenblik* één begrip vertegenwoordigen, evengoed als *immédiatement*, *sofort*, *dadelik*, wie die het niet inziet? Maar er zijn ‘grensgevallen waarin men niet met zekerheid kan uitmaken of men te doen heeft met losse woorden of met samenkoppelingen[1)], en, ik herhaal, de heer Bolland lijkt mij niet de aangewezen persoon om dit voor Franse woordgroepen uit te maken. Trouwens, heeft hij wel bedacht dat het Duits, nog veel meer dan het Nederlands, gemak heeft om woorden saam te voegen *(Generalprobe*, *Klassikerausgabe)*, en dat het Frans van zijn kant heel wat termen heeft die bij ons slechts door meer dan één woord zijn

1) Dr. K. Holtvast, *Beknopte Nederlandsche Spraakkunst*, p. 103. Vgl. Ch. Bally, *Traité de Stylistique*, § 88 en vlgg.

weer te geven? Ik noem er enige voor de vuist weg: *ballotage*, *dépayser*, *impressionnisme*, *marivaudage, mémoriser, militarisme*, *objectivité*, *spécialité*, *tutoyer*, *vivoter.* En is *differentiaal,* dat de schrijver op p. 24 wel verplicht is te gebruiken, niet een Franse term, door ons overgenomen?

Ik ontken dus dat hij het recht heeft de vertaling van een term in het Frans af te wijzen, alleen omdat daarvoor, in plaats van één aaneengeschreven lettergroep, afzonderlik geschreven woorden nodig zijn.

Een tweede, voor hem nog gevaarliker, middel om zich reeds vooraf te vrijwaren, bestaat hierin dat hij aan Franse, uit het Grieks of Latijn overgenomen, woorden het burgerrecht in het Frans ontzegt. Eigenlik is volgens hem geen enkel Frans woord echt, daar deze taal door de Romeinse troepen in Gallië is gebracht. Deze verrassende vondst doet hem vergeten dat, toen de Franken in Holland kwamen, hier Friezen woonden, die ook hun taal hebben laten varen voor het Frankies. Wanneer zal de legende van zogenaamd 'zuivere' talen nu eens eindelik als zodanig worden erkend? Doch, laten we aannemen dat dit slechts een boutade was (is eigenlik alles in dit geschrift niet boutade?), en bepalen wij ons tot woorden als *essence*, *existence*, *phénomène*, die niet-Frans zouden zijn, omdat zij niet uit Franse bestanddelen zijn gevormd en dus niet tot de 'eigen middelen' behoren van die taal, die 'meer woorden in haar woordenboek heeft dan het van rechtswege bezit', waaruit logies volgt dat die woorden 'voor het Fransche oor niet verstaanbaar zijn' en dat 'geen Franschman zonder geleerdheid zelfs het allergewoonste in zijn taal kan begrijpen'. Wat hierop te antwoorden? Er zijn van die beweringen die zó zonderling zijn dat men niet weet hoe ze aan te pakken; het is alsof men iemand vóór zich heeft die allerlei gekke bokkesprongen maakt. Dat een Fransman niet zou weten wat *actualité* betekent, kan men toch niet voor ernst opnemen. Laat ik dan alleen het volgende opmerken. Voor het begrijpen en gevoelen van een woord is de etymologie vaak een gevaar, veeleer dan een hulpmiddel: vandaar dat het feit dat een woord uit een andere taal is overgenomen in het geheel geen beletsel is om het in al zijn nuances te verstaan, en dat het onderscheiden van de samenstellende

delen van een woord het zich bewust worden van de betekenis ervan eerder in de weg staat. De heer Bally, van wie ik daareven een uitnemend werk aanhaalde, heeft een Franse jongen gekend die, toen hij voor het eerst *assiéger* in de les tegenkwam, dacht dat dit betekende 'mettre sur un siège'. En wat zou men zeggen van een Hollandse leerling die meende dat een *behangsel* werkelik 'hangt' en dat een *ouderling* het tegengestelde is van een *jongeling*? De betekenis van een woord is het eindpunt van een evolutie die wèl haar uitgangspunt heeft in het grondwoord, maar in de loop der tijden haar eigen weg is gegaan, en het zal geen taalbeoefenaar in de gedachte komen te zeggen: 'de betekenis van dit woord is zus of zo, omdat het in een vroeger stadium van zijn bestaan dit of dat beduidde'. De waarheid is dat, om een term in al zijn schakeringen te verstaan en na te voelen, men moet beginnen de etymologie er van te vergeten. De zogenaamde woordfamilies, waarvoor de heer Bolland op p. 38 een lans breekt, zijn reeds sedert lang uit het onderwijs verdwenen; zij zijn verderfelik; men bedenke eens wat er van terecht moet komen als iemand de betekenissen van de leden der 'familie' van *maken* door de etymologie wilde leren kennen (*makelaar*, *gemak*, *mak*, *makker*, enz.). Voor de Leidse hoogleraar staat het vast dat iemand die de term *deugd* gebruikt, daarbij denkt aan *deugen;* en hij vergeet dat de betekenis en de gevoelswaarde dezer woorden geheel verschillend zijn. *Deugd* is een verheven woord, met een godsdienstige, ethiese *bijgedachte*, *deugen* is een term van de dagelikse omgang. *Dit werk deugt niet* wil toch niet zeggen dat het 'geen deugd heeft'. Trouwens, wie denkt aan *deugen* als hij *deugd* zegt? *Cimetière* zou minder sprekend zijn dan *kerkhof;* maar niemand die dit woord gebruikt, brengt het in verband met *kerk* en met *hof;* dit is zó waar dat, in Groningen, waar het 'hof van de A-kerk' wordt tot het *A-kerkhof*, niemand daarbij meer aan de 'A-kerk' denkt, maar onbewust het woord ontleedt in 'kerkhof van de A'.

Juist omdat de etymologie een beletsel is voor het begrijpen van een woord, leent het Frans zich zeer goed voor de wijsbegeerte. Hier hebben de woorden een zo streng omschreven betekenis, omdat zij zoveel cohesie bezitten.

Misschien maakt de heer Bolland zich illusie dat alle

woorden die hij gebruikt ook een precies omschreven zin hebben. Maar waarom is hij dan verplicht om de woorden *gevoel, verstand* en *rede* toe te lichten door de woorden: 'Wij voor ons bedoelen hier met het gevoel, enz. enz.'. En stelt hij niet *gemoed*, tegen het Nederlandse spraakgebruik in, gelijk met *inborst*, hetgeen toch niet een model van fijne onderscheiding is?[1)]

Terugkomende op het punt van uitgang, konstateer ik dus dat woorden als *essence*, *phénomène,* wel verre van minder geschikt te zijn voor de taal der wijsbegeerte dan de overeenkomstige Germaanse termen, zich eer beter daartoe lenen. Zodat de heer Bolland zich niet meer achter zijn bordpapieren schild kan verbergen: woorden als *weten*, *schijn*, *verschijnsel*, *doorschijnendheid, werkelikheid, waarheid* zijn wèl in het Frans te vertalen.

Evenwel, van de voorbeelden van 'zuivere rede' die de heer Bolland aanhaalt, zijn sommige inderdaad moeilik over te zetten, niet alleen in het Frans, maar in elke andere taal. En hiermede komen wij tot de kern van zijn betoog: het Frans is minderwaardig, omdat het niet geschikt is de denkbeelden van de wijsgeer uit Leiden weer te geven.

Een linguïst weet dat taal en gedachte onafscheidelik zijn verbonden; de woorden zijn één met het begrip dat zij uitdrukken; hij bij wie een denkbeeld over de drempel van het bewustzijn treedt kan het alleen vasthouden als hij het noemen kan, en het woord dat hij bezigt past volkomen op dat denkbeeld; de behoefte die zich in de nijverheid doet gevoelen om aan een nieuwe uitvinding een naam te geven, doet zich ook gelden bij het abstrakte denken. Vandaar dat elke wetenschap en elke nijverheid in haar terminologie de stempel draagt van de natie die haar vooral beoefent. Men denke aan het ontzaglike aantal germanismen dat ten onzent in de taalwetenschap wordt gebezigd en aan de Franse benamingen voor de onderdelen van een automobiel. Wat wonder dat op de ongetemde, elkaar verdringende gedachten van de heer Bolland wèl de terminologie past die, van het ogenblik af waarop die gedachten zijn ontstaan, één er mede is geweest,

1) De zin (p. 23) is niet duidelik: '...een taal, die, wanneer van iemands inborst sprake is, geen woord heeft voor *het gemoed*'.

en niet een Franse of andere vreemde taal? Laat de heer Bolland eens een tegenproef nemen; hij vertale enige bladzijden van de heer Bergson in het Nederlands; ik ben overtuigd dat dit hem heel wat inspanning zou kosten, en waarschijnlik niet zou gelukken.

Maar moet ik nu het Nederlands ‘hoger’ of ‘beter’ noemen dan alle andere talen, alleen omdat de heer Bolland die taal het gemakkelikst spreekt en omdat zij het voertuig van zijn gedachten is? Op gevaar af van hem erg boos te maken, moet ik bekennen dat ik hiertoe niet kan besluiten.

Waarlik, was het wel de moeite waard de aanvallen van de heer Bolland voor ernst op te nemen?

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

Buitenlandsch overzicht.

Militaria. - Dardanellen. - Home Rule.
26 April 1912.

De grijze apostel Stead rust in de kille baren. Verdween hij, om het bankroet van zijn Barnum-pacifisme niet te hoeven aan te zien?

Een nieuwe Stead zal niet zoo licht hetzelfde gehoor meer vinden. De wereld is alweer iets ouder geworden, en gelooft niet langer in ontwapening langs den korten weg.

De lange dan - o, zoo lang!

Het zijn kanonschoten hier en toerustingen daar, en de mogendheden wier toenadering alleen ontspanning zou kunnen brengen zijn elkander niet genaderd; geen duim breed.

De reis van Haldane blijft een episodetje, wordt geen groote dagteekening. Over en weer blijven de regeeringen wantrouwend, omdat de volken het zijn waar zij uit voort komen en waaraan zij gehoorzamen.

Duitschland, dat het teeken had kunnen geven tot een werkelijke ontspanning, brengt - een ‘Wehrvorlage’, en niet zonder verband daarmede, hebben de speeches te Nice en Cannes de reeds een klein weinig uit de voegen geraakte ‘entente cordiale’ opnieuw bevestigd. Het blijft, bij nieuwe verbittering, de oude constellatie.

Het loont de moeite, als gij 't zij Engeland 't zij Duitschland bezoekt, de opinie uit te lokken van den man op straat, den man op kantoor, den man in de club of aan de biertafel.

Eigenlijk is het geen moeite, want te lokken hoeft gij niet eens. Ongevraagd verzekeren meer dan negentig van de honderd u dat de afrekening onvermijdelijk is, dat zij komen zal; en vijftig van die negentig voegen er bij: ‘dan maar liefst spoedig’.

Het zijn sterke hoofden die aan zulke massale suggestie weerstand bieden, en er zijn meer zwakke hoofden dan sterke, ook in regeeringskringen.

En toch, *de weerstand is mogelijk.* Men herinnert zich den tijd dat de algemeene afrekening tusschen Engeland en Rusland op dezelfde wijze als aanstaande voorspeld werd. De voorspelling is niet uitgekomen.

Maar, als de weerstand nog doel zal treffen, wordt het wel hoog tijd. Wordt er niet eerlang in Duitschland eene regeering aangetroffen die zeggen durft: ‘de maat van zekerheid waarop de Duitsche belangen aanspraak kunnen maken *is thans bereikt*, en voortaan kan ik mijn wapening uitsluitend richten naar die van den concurrent’, dan vreet zich het wedstrijd-idee zóó in, dat het de daardoor bezeten volken vroeg of laat tot rampzalige dwaasheden zal verleiden: Engeland, om den slag te slaan zoolang het nog de numerieke meerderheid heeft, - Duitschland, om te bouwen boven zijn geld- en boven zijn menschenkrachten. Goede scheepsbemanningen stampt men niet uit den grond; er bestaat een zeker natuurlijk verband tusschen de talrijkheid der zeebouwende bevolking van een land en zijne oorlogsmarine, een verband dat geen regeering straffeloos verkrachten zal. Engeland te overbouwen, zal Duitschlands fiinancieele *en maritieme* ruïne zijn: het zal de vloot, op het dan éénmaal dank zij koortsachtige inspanning bereikte groottepunt, niet kunnen *handhaven* eenige menschengeslachten lang. Ziet niemand in, dat terugval tot minder oneindig gevaarlijker voor Duitschlands toekomst zal zijn, dan tijdig intoomen?

Het is Duitschland dat steeds luide verkondigd heeft: ‘mijne vlootbouwplannen zijn onafhankelijk van die van welk ander volk ook, zij hebben haar doel in zichzelf’. Welk doel nu is zonder maat? Men mag, zonder onbescheidenheid, naar die maat vragen. ‘Doe haar kennen’, vraagt Engeland, ‘en ik overleg met u aanstonds de mijne, want mijne bouwplannen zijn *niet* onafhankelijk van die van u, zij worden zelfs enkel en alleen nog door de uwe bepaald’. Hierop

alle antwoord bestendig uit den weg te gaan, beteekent wedstrijd, en onbepaalde voorzetting van den wedstrijd beteekent catastrophe. De vernielingwerktuigen, zoo klaarblijkelijk alleen nog tegen één bepaalden vijand aangeschaft, zullen eindelijk tegen dien vijand worden gebruikt. Het zal een zeer zware slag zijn die dan valt, zwaar voor Engeland, maar zeker voor Duitschland even zwaar, al mocht het op het vasteland overwinningen behalen op Engelands bondgenooten. Engeland en Duitschland zouden vermoedelijk beide na de groote vernieling eene marine weer hebben op te bouwen, maar zou dit Engeland, dat eiland blijft, niet gemakkelijker vallen dan Duitschland, dat zich na nieuwe Düppel's en Sedan's te land zal hebben te wapenen op een nu nog niet gedroomde schaal?

Waar is de Keizer, waar de kanselier, die durft en kan stilstaan op de noodlottige helling?

Bethmann-Hollweg is die kanselier niet. Het is althans niet gebleken, dat hij in deze aangelegenheid tegenover Tirpitz een eigen wil heeft.

Terwijl Engeland en Duitschland zich tegen elkander blijven wapenen, laten zij den Italiaansch-Turkschen oorlog op zijn vervelend en ergerlijk beloop.

Wat hebben de Italianen voor? De Dardanellen te forceeren om, met het geschut op Konstantinopel gericht, den vrede te kunnen afdwingen? Zoo ja, dan hebben zij het verkeerd aangevat. Waarom dan eerst de beschieting van Beiroet en zooveel andere plaatsen, waar Turkije zooveel minder kwetsbaar is? Waarom dan niet aanstonds alle macht op de Dardanellen geconcentreerd? De schoten op Beiroet hebben de Turken wakker gemaakt, ook aan de Dardanellen, die eenige maanden geleden, naar men wil, tamelijk onbeschermd waren, in vertrouwen op Italië's ontzag voor de waarschuwing der mogendheden, in het begin van den oorlog gedaan, om de vijandelijkheden niet naar Europa te verleggen, en den Balkan in rust te laten.

Thans is de Italiaansche vloot voor de Dardanellen verschenen, heeft die zwaar versperd gevonden, en is na eene beschieting der forten weer afgedeinsd; desniettemin maakt de Italiaansche regeering bekend, ‘dat het doel der demonstratie

geheel bereikt is'. Is dit doel dan geweest, de Turken tot de sluiting der Dardanellen voor het scheepsverkeer der neutralen te noodzaken? De Turken hebben mijnen gestrooid en de Dardanellen metterdaad gesloten moeten verklaren. Natuurlijk volgt nu aandrang der mogendheden tot de wederopenstelling, even natuurlijk door Turkije beantwoord met den eisch dat dan de mogendheden Italië van een herhaling der vlootdemonstratie terug zullen houden. Italië zal dit weer beantwoorden met den tegeneisch dat de mogendheden Turkije zullen bewegen tot erkenning der door Italië uitgesproken inlijving van Tripolis, eene vordering juist opnieuw door Turkije krachtig afgewezen, en waartoe ook nog niet de geringste noodzaak is, want van Tripolis is metterdaad nog niets meer ingelijfd dan een schamel deel. Er komt dus in de heele zaak nog niet het geringste schot, men draait in een cirkel rond en zal dit blijven doen - tot moeilijkheden op het Balkan-schiereiland ontstaan? Tot dusver bleef de rust er gehandhaafd, maar de begeerlijkheden van dezen en gene zijn groot en worden sterk geprikkeld.

Het werd een oogenblik gevreesd, dat Italië het met Rusland eens was geworden, en dit de gelegenheid gebruiken zou om ten aanzien der Dardanellen zijn bekenden wil door te zetten, hetgeen niet geschieden kan zonder groote verwikkelingen in Europa te doen ontstaan. De toon van een deel der Russische pers bewijst dat het gevaar wezenlijk bestaat; of het evenwel zeer nabij is, mag worden betwijfeld, want elke energieke actie van de zijde der Russische diplomatie te Konstantinopel bleef uit.

Het uitzicht op Home Rule voor Ierland staat niet slecht. Wat Gladstone's pogingen indertijd verijdeld heeft, was de afval van een deel der liberalen. Ook onder Asquith's volgelingen zijn er, die niet dan door den nood gedrongen, zonder eenige sympathie, hunne toestemming zullen geven. Maar de nood dringt. Men kàn de quaestie niet langer open laten, zonder de geheele regelmatige ontwikkeling van het Vereenigd Koninkrijk voor lange jaren in gevaar te brengen. Gladstone krijgt van de geschiedenis gelijk.

Zullen de sombere voorspellingen der Ulstermen bewaarheid worden? Zal een zichzelf besturend Ierland Engeland

willen verraden? Waarom? Het zal van de betrekking tot het Rijk voortaan niets dan voordeel ondervinden. Het is niet in te zien, waarom de toepassing der liberale principes, die Engelands wereldrijk alleen mogelijk hebben gemaakt en onlangs in Zuid-Afrika nog zoo schitterend de proef bestonden, in het geval van Ierland op teleurstelling zouden moeten uitloopen. Het Vereenigd Koninkrijk zal winnen, niet verliezen aan kracht. Het zal uitkomen wat Sir Wilfrid Laurier aan Asquith telegrafeerde: 'Behandel de Ieren maar eerst evenals de Canadeezen, en de oude verbittering zal weldra tot de geschiedenis behooren'.

Zeer zeker wordt verwacht dat de Lords de bill verwerpen zullen, ten eersten en ten tweeden male, en dat zij eerst na in een derde jaar opnieuw door het Lagerhuis te zijn aangenomen, kracht van wet zal verkrijgen. De Unionisten zullen dus het onmogelijke doen, om de regeering vóór het derde jaar ten val te brengen. Onvoorziene omstandigheden kunnen hen misschien daarin doen slagen, maar de omstandigheden die te voorzien zijn, niet. De Ieren blijven natuurlijk thans Asquith onbepaald trouw, en de pogingen der unionisten zullen er dus voornamelijk op gericht zijn, de arbeiderspartij van hem afvallig te maken. Eer de arbeiders evenwel in de kaart der door hun maatschappelijke tegenstanders geheel beheerschte conservatieve partij gaan spelen, zal er veel moeten gebeuren. Liever zullen zij van de voor hen exceptioneel gunstige conjunctuur gebruik maken om de liberalen gedurig nieuwe maatregelen in het arbeidersbelang af te dwingen, wat hun onlangs bij de mijnen-loonwet zoo wel gelukt is. Komt Asquith ten val, dan zal het misschien door den rechtervleugel der liberalen zijn, als dezen van oordeel mochten worden, dat hij te veel buigingen naar links maakt, en een conservatief bewind dan nog in 's hemels naam boven het zijne te verkiezen is. Maar de tariefpolitiek maakt, dat juist deze elementen der liberalen, met hun groote vrijhandelsbelangen, zeer moeilijk tot de conservatieven zullen overloopen. Asquith krijgt zeker moeilijke jaren, maar hij heeft reeds getoond dat hij voor heete vuren kan staan zonder zich het lijf te zengen.

C

Bibliographie.

Pieter van der Meer de Walcheren. Uit Italië. Reisindrukken. Amsterdam, W. Versluys.

Wij kenden Pieter van der Meer als den schrijver, eerst van enkele jeugdig-brutale, socialistisch-getinte, en, op voorbeeld van zijn vriend Steynen, sterk anti-roomsche romans, dan, alweer met Steynen mee, van Poe'sche, doch bij hem nogal goedig uitvallende, luguberigheden. Nu is Pieter van der Meer de Walcheren (zoo heet hij op reis....) in Italië geweest, en hij is ervan weergekeerd met een terloopsch woord over Michel Angiolo en Rafaël, en.... dwépend met den Paus. Een met kinderlijke ophemeling beschreven plechtigheid in den Sint Pieter is de apotheose van het boek. De antieke beelden van het Vatikaan en het Nationale Museum ‘ontroeren (hem) niet’, erkent hij zelf, ja, zij ‘laten (hem) volmaakt onverschillig’. Wat hij van Rome meebrengt, dat is de gedachte aan den Paus en de pieuze waardeering van enkele oude kerkjes (ze zíjn mooi) en van enkele oud-christelijke mozaïeken (waarvan hij de állermooiste, meen ik, niet gezien heeft).

Dit alles is wel een klein beetje zielig. En het boek, dat voelt ge al wel, heeft volstrekt geen waarde als kunst-historisch of -critisch werk, en zelfs niet als causerie over kunst; hoeveel moeite de schrijver zich ook gegeven heeft, zich van historie en kunst beiden terdege op de hoogte te stellen.

En toch is dit een beminnelijk boek, en Pieter van der Meer een uitermate goede en trouwhartige vriend, ernstig en gevoelig en zelden sentimenteel. Het ware te wenschen, dat alle Heeren en Dames, die Italië bezochten, het deden in zoo een móóie zielsgesteldheid.

Aan die warmte, aan zijn ontvankelijkheid o.a. voor stemming en licht en atmosfeer, dankt het boek menige leesbare, soms

bijna mooie bladzijde. Doch om de kunst van Hellas en Rome, van Middeleeuwen en Renaissance te omvatten, is nog iets ànders noodig. De schrijver is daartoe te weinig ruim van geest, te bevooroordeeld. Hij wil van geen kunst weten dan die hem een innige vroomheid te gevoelen geeft. En ten slotte heeft hij maar één afgod: Giotto. Hier ziet gij hem in zijn zwakheid en in zijn kracht tegelijk. Wij hebben niet te doen met een Angelico- of een Botticelli-hystericus (zulke lieden, het spreekt vanzelf, begrijpen nòch Botticelli nòch Angelico!) - Van der Meer, al begrijpt ook hij, naar mij voorkomen wil, zijn lievelings-meester niet geheel, toont zijn ernst en zijn onweeklijkheid aan, met boven allen den machtigen Giótto te vereeren.

Is dit ‘Uit Italië’ dus wel allerminst een leerzaam boek - heel wat z.g. leerzame boeken (en ach! die leerzaamheid van compilatie-werk ‘zonder fouten’!) heb ik met minder genoegen gelezen dan de ‘reisindrukken’ van dezen te spoedig zich gansch onderwerpenden, maar eerlijken en gevoeligen man.

Een groot aantal, deels zeer wel geslaagde, plaatjes komen het boek ten goede.

C.S.

Voor twee levens, door Anna van Gogh-Kaulbach. L.J. Veen. Amsterdam.

Er was eens, op een afgelegen Geldersch dorp, een wat oppervlakkige, behaagzieke en nogal kribbige Mevrouw, die getrouwd was met den notaris van het oord. De notaris, volgens de schrijfster nogal ‘slap in al zijn gevoelens’, zat natuurlijk bij zijn vrouw onder de plak.

Maar deze twee menschen nu hadden een dochter, die een ‘artiste’ was, een schilderes.

Ze hadden ook een zoon, een ‘goede, gulle jongen’, zonder meer, maar die zoon had weer een vriend, die een geniáál musicus was, al begreep Frans, de bollebuis, ook niets, volgens de schrijfster alweer, van Rudolfs onrustige, zoekende kunstenaarsnatuur.

Ik nu echter begrijp van deze heele constellatie van ‘roman-figuren’ niet bijster veel. Waarom in 's hemels naam hebben die bekrompen-coquette Mevrouw Warstek en die goeie notaris Warstek een dochter-met-een-Levensdoel, dat nog wel ‘haar Kunst’ is? En wat verschafte aan den besten Frans, die zich in 't eerste hoofdstuk al met de allerbanaalst-frivole (volgens de schrijfster altijd) Lina engageert, de vriendschap van dien virtuoos

en componist Ru? Gij gelooft dat allemaal zoo grif maar niet? Ik evenmin.

Doch, eenmaal die bokkesprongen van natuur en leven aanvaard, - heeft de schrijfster ons verder deze Ada als een groote of zelfs maar als een werkelijke kunstenares doen gevoelen? O, al die zoogenaamde geniale beeldhouwers en schilderessen, waarvan onze en zoovele andere litteraturen gewemeld hebben en nog wemelen...

Ada, volgens het recept, vecht zich vrij uit het conventioneele ouderlijk huis ('t geen nogal mak van stapel loopt, in één avondgesprekje, met toezegging van een flink maandgeld), ze gaat in Amsterdam wonen (leiding of zoo zoekt ze schijnbaar niet meer, ze is ook al 21!); volgens het recept voor alle ware artisten, werkt ze altijd, is altijd ontevreden en wanhoopt altijd, er te komen; ze exposeert en verkoopt dadelijk twee doeken. Ze gaat zelfs een vrij huwelijk aan met Ru en heeft vrije opvattingen over alle verhoudingen.

Maar, och arme, in den grond der zaak is Ada... een Geldersch kostschoolmeisje met niet veel temperament, zoo een ‘ernstige’, die voor drie kwart altijd een bakvisch blijft.

Haar ‘man’ Ru, na een kunstreis vol triomfen in 't buitenland, wordt thuis verwacht. Vóór de afreis was de stemming niet al te rooskleurig geweest, - en geen wonder, met een vrouw, die tusschen zich en 's minnaars liefkoozingen altijd palet en penseelen ophoudt! - Een derde, Loes, met wie Ru later het ware geluk gaat vinden, moet op de gedachte komen, de kamer van den terugkeerende met bloemen te versieren.

Ru: ‘Wat een pracht van bloemen!’ bewonderde hij. ‘Heb jij die hier gebracht?’

‘Ja...’ Ze aarzelde even. ‘Met Loes’.

‘O!... was 't een idee van haar?’

Ada zweeg even. ‘Ja’, antwoordde ze toen moeilijk, ‘*maar ik deed direct mee*’.

Is dat geen geniale vondst om een bakvisch te teekenen?

De auteurs, die het bestaan, ‘groote artisten’ in hun werken uit te beelden, stellen zichzelven een gevaarlijken toets-steen.

Maar ik hield, na ‘Moeder’ en ‘Getijden’, Mevrouw Kaulbach toch in elk geval voor een ‘ernstige’ artiste.

Zijn er nu werkelijk nòg geen ‘romannetjes’ genoeg?

C.S.

Felix Timmermans en Frans Thiry. Bagijnhof-sproken. Keurboekjes der Maatsch. v. Goede en Goedk. Lectuur. Amsterdam.

Als de honderdduizend Bagijntjes-van-alle-gezindten, die de bovenhuizen en de benedenhuizen van Hollands steden bewonen, deze ‘Bagijnhof-sproken’ lazen, zouden ze, den bril op 't voorhoofd geschoven, of wel bits over hun knijpertje loerend, vragen ‘wat dit nu toch weer voor rare en akelige verhaaltjes zijn’.

En werkelijk, ze zijn heel akelig en raar, de Bagijnhof-sproken van Felix Timmermans en Frans Thiry. En allerverschrikkelijkst aardig.

Maar, al moet ik het, volgens de schrijvers, ‘mijnen neuze wijten’, ik ruik niet al te veel van den ‘aangenamen meloenengeur’, die ‘een doode heilige’ als een Bagijnhof heeft, en dien de schrijvers ‘heel devoot’ in dit boeksken hebben neergelegd.

Zíen echter doe ik een heeleboel, zóó karakteristiek en raak geteekend vóór mij, dat ik zeker weet, het niet weer te zullen vergeten. Ik zie de exquise griezel-vertooning uit de Gothische letters der ‘Bekoring van Sint-Antonius’ opdansen; ik zie de bange best Cicielken hangen aan het zwengelend klokketouw, dat ze niet los kan laten en niet meer meester is.

Het is werkelijk voortreffelijk, het is voortreffelijk als de teekeningen van Rackham. Doch zooals diens zwierige fantasie, hoe kranig ook en fijn, voor mij den geur mist van... Shakespeare, dien hij verlucht, - zoo mis ik dikwijls den meloenschen heiligen-geur in dit jolig knapknetterend spook-gedoe, dat voor ‘honderdduizend kwezels’ een voorproefje mocht zijn van het ‘Vagevuur’, waartoe volgens een oud Vlaamsch liedje Lucifer zelf hen doemt.

C.S.

De zonde in het deftige dorp.

VII.

- Zeus! bulderde Stork.

Maar Zeus deed doof. En Stork lachte om eigen onmacht. Hij had zijn volk aan den gang gemaakt, en 't kon geen kwaad, de weg bleef eenzaam. Het was zoo innig vermakelijk, die onbeholpen, dikharige reuzedieren zich te zien inkrimpen om uit te schieten, tegen den dichten sneeuwval in, stuivend den geworpen bal na.

- Nee! Koesjt!.... Nou, daar dan....

Hector galoppeerde weg, de richting uit, waar de baas gegooid had.

- Zeus!

Bliksemsche hond, hij moest daar wat hebben, achter die heg.

Stork ging schuin den straatweg over; de sneeuw plette en zoog onder zijn treden; hij moest zijn houten pijpstompje even in de hand nemen, omdat hij tegen den dwarrel inliep; toen, bij de beschutting van het lage hout achter de heg van *Mariënhof* gekomen, ademde hij op, stak het pijpje weer in den mond en gluurde, gebogenshoofds, wat Zeus deed. Maar hij zag slechts zijn achterrug; er was daar een greppel, waar de hond in stond.

Hij liep iets verder, zag hem niet beter, doch stond nu met den wind naar hem toe. Diep uit de borst riep hij kortaf:

- Hier!

De hond bewoog, trok ook het achterlijf de greppel in, zoodat hij geheel onzichtbaar werd.

- Zeus, riep Stork boos-beslist.

Nu was er geschuif en takkenbeweging; met bukken en kleine zetten wrong de hond door de takkendichtheid zich heen. Maar achter de heg bleef hij, kop omlaag, staan.

- Zal je hier komme?

Aan den hoek van de plaats bleek een gat in de heg; even later stond Zeus bij zijn meester. Waarachtig, hij had bloed aan den snoet!

- Baasje, jij begrijpt, daar staat straf op. En je bederft het spel voor de rest. - Méé! barschte Stork.

Gedwee sjokte het geweldige dier achter zijn meester aan. Hector kwam er ook bij loopen. De Staart en Nero ravotten om het rhododendronbed in den tuin voor het huis: - waar was Bruno nu weer gebleven? Stork nam zijn hondenfluitje, maar terwijl hij het in den mond stak, overlegde hij, dat de sneeuwval het geluid zou dempen.

- Waar is Bruno? Hec! Zoek Bruno.

Zeus stak den kop op, gereed om te helpen.

- Hier jij! Heb ik jou wat gevraagd? Naar je hok ga je. Hec, zoek Bruno.

En Stork liep zijn erf op, door Zeus gevolgd.

Cornelia was bezig in de open achterdeur.

- Is Bruno hier niet?

- Bruno, Dokter? Is Bruno weg?

- Ga! barschte Stork tegen den schuldigen hond en hield het hek van zijn hok voor hem open. - Weg? och nee, maar hij is toch de weg op, antwoordde hij de huishoudster en repte zich terug naar voren, want met die sneeuw, àls ze dan een spoor vonden, Bruun' was wel Zeus niet, maar om de buren moest hun baas wat voorzichtig zijn.

Stork schrikte, toen hij, voor zijn huis gekomen, geen van de vier dieren meer zag. De sneeuwval was bijna ondoorzichtbaar; de overkant van den straatweg stond in een wirrelenden schemer. Fluiten? ja, ze lieten hem fluiten! Hij had stom gedaan door ze niet in den achtertuin te houden; de buren waren toch al zoo slecht over ‘de kolonie’ te spreken....

Wat? ja, daar blafte er een; de Staart of Hec; die

drommelsche kerels, dan zaten ze in het spoor van Zeus. Stork repte zich terug naar de plek, waar hij den eenen hond gevonden had, doch toen hij, zijn tuinhek uitstappend, den straatweg opkeek, zag hij Dina, de meid van Wedelaar, vlak bij zich.

- O! Ja!.... Ga je maar vast naar binnen? Ik moet even mijn honden zoeken.

Och, wat zag mooie Dina er uit! Was het de indruk, dien zij op hem maakte, doordat hij *wist;* of wàs ze verminderd, verleelijkt; had de schaamte haar al te pakken, innerlijk en uiterlijk, die zooveel vrouwenteerheid verwelkt?

- Hier! riep zijn stem en was zwaar van gezag. Naderbij tredend, zag hij, door de dichte sneeuwwarreling, beweging achter-onder het hout, dicht bij de plek, waar Zeus had gezeten.

- Hier! bulderde hij, nogmaals, driftig.

En, niet door het struikgewas, blijkbaar langs de achterheg van *Mariënhof*, kwamen ze, de een na den ander, stil en zacht, alle vier, met de koppen omlaag.

- Rakkers! nijdigde hij en gaf Bruno een trap tegen een achterpoot. Met een jank week de hond achteruit.

- Mee! bromde Stork, nu boos op zichzelf. 't Was hem stellige regel, nooit ze te slaan of te schoppen. Dit had hij in drift gedaan. Maar wat was 't ook voor treiteren, nu hij ze eens op den weg had gelaten, dadelijk met zijn allen achter wat heen te zitten. Vond de tuinman van *Mariënhof* de resten, tien tegen een verdacht hij de honden.

Zonder, als naar gewoonte, ze toe te spreken, voerde hij de dieren naar de hokken. Hù, wat een weêr! hij keelschraapte, of hij verkouden moest worden. Zijn pijpje was uitgegaan, hij verlangde naar binnen.... en daar wachtten hem de confidenties van Dina.

- Ja, 'k weet er van! korzeligde hij, kortaf, de huishoudster tegemoet, die, altijd volijverig, het ongewone bezoek wilde melden; en legde haar den jekker, dien hij op het plaatsje wat had afgeschud, over den arm, opdat zij het ding te drogen zou hangen. Maar toen hij, op een stoel in zijn slaapkamer, de hand al aan zijn waterlaars had om die uit te trekken, bedacht hij, dat de andere honden, die met den knecht waren uitgeweest, niet hoefden te lijden

onder de schuld van zijn vijftal. Een gewone overjas los omslaand, liep hij naar de kennel terug en haalde ze alle drie te voorschijn, Turco, Uil, met zijn steeds triesten kop, en Zoogdier. Er was een algemeen geblaf en springgeschim in de hokken geweest bij zijn onverwacht verschijnen; er volgde nu een kort zenuwjanken, om hem heen dansen en kruipen van de vrijgelatenen. Eerst daarna werden ze den zwaren sneeuwval gewaar, aarzelden even, blijkbaar verschrikt, wilden toen, wild, den tuin in hollen. Doch hun meester riep hen terug.

- Hier! En.... Uiltje, voeten vegen!

De reusachtige Sint Bernhard, met zijn diephangende bakwangen en innig-trieste staaroogen, liet op den huisdrempel Turco, die achter hem liep, langs zich heen gaan en trok met gehoorzaam geduld de vier pooten over de vloermat.

Lachend keek Cornelia toe. Zij had er zich in leeren schikken, dat Dokter zijn dieren, waar hij zoo gek op was - wat had de eenzame man ook anders? - weêr of geen weêr het huis in haalde; en zoo ze die vervloekte sneeuw al bijster ongewenscht voor haar zondagsreinheid vond, het zonderlinge bezoek van die meid van Domenee had haar meer begroot dan de binnenkomst der honden; en nu Dokter, blijkbaar om haar te gerieven, Uil zijn kostelijke grap had laten verrichten, die zij nooit te vaak zag herhalen, slofte zij heen om een klontje voor 't beest.

- Geen suiker, Kee, 't is heusch zoo verderfelijk voor z'en maag!

Kee! als Dokter Kee zei, bleef Cornelia nooit boos.

Ze grinnikte behaagzuchtig: - Hè, Dokter, maar trok zich in de keuken terug. De honden, welgedresseerd, waren vóór de open slaapkamerdeur blijven wachten.

- Kom! riep de baas, die zich verschoeid had, en ging naar de spreekkamer door de tusschendeur, in welker opening de honden achter hem opdrongen.

Vóór den, schuin naast zijn schrijftafel geplaatsten stoel staande, knikte Dina beschroomd tot groet.

- Dina, zei hij zacht-vriendelijk en ging zitten. Doch ziende, dat de gangdeur op een kier was gelaten, stond hij op om die te sluiten.

- Zóó, willen wij nu eens heel vertrouwelijk samen praten? Ik heb je vertrouwen, jij mijn belofte; misschien, dat ik je van dienst kan zijn.

De hand vóór het gelaat, snikte Dina, dat haar schouders ervan schokten.

- Je treft het niet, vandaag, met die sneeuw, trachtte Stork af te leiden.

Daarna wachtte hij, tot zij zou spreken.

- 't Is - soo - freesseluk, hikte zij eindelijk uit.

- Hou je van 'em? vroeg Stork, zeer meewarig, en staarde haar aan.

Weer zweeg Dina, nu zachter snikkend. Toen, met de blootgemaakte hand langs het linkeroog wrijvend, keek zij den Dokter éven aan, sloeg bedeesd de oogen neer en schuchterde bijna toonloos:

- A's ik Dokter seg, wie it is.

Zij zuchtte diep.

- Meid, dat moet je zelf beslissen.... of het goed is, dat je dat zegt.

Weer snikte zij, heftiger nu dan te voren, en riep opeens, als een weeklacht:

- Herman!

Stork's denken schoot naar de kamerdeur: of Cornelia daar misschien achter zou staan; uit de stilte van het stokkende onderhoud was die naam Herman als opgesprongen. Daarna gaf hij zich rekenschap.

- Herman wie? vroeg hij angstig, diep uit de keel.

- Herman Wedelaar, zei Dina, nu gelaten-strak.

Door Stork's brein weerlichtte het besef der ònmogelijkheid, dat zij den predikant bedoelde; daarover viel de verbijstering, dat het dus de kwajongen zijn zou....

Nooit noemden Stork's gedachten dien Herman anders. Hij gedacht zijn neefje niet dan met haat. Haat tegen de soort van het wezen. Van het exemplaar had hij afkeer. Doch wanneer hij zich het type voorstelde van *het* domineeszoontje; type, gelijkwaardig aan, en toch zooveel verschillende van, bijvoorbeeld, het burgemeesterszoontje, het zoontje van den heereboer, of van den circusdirecteur; - het domineeszoontje, dat *erfelijk belast* lijkt met alle menschelijke ondeugden, welke zijn, zóó vaak wáárlijk eerwaarden, vader

als gevaren hebben omringd: verregaande verwatenheid; 't besef van een altijd-durend, overal-bijblijvend anders-dan-andere-menschen-zijn, anders-dan-anderen-moeten-zijn; een gevoel, als een prins, die incognito reist, maar op prinselijke égards gesteld blijft; het domineeszoontje, dat onder zijns vaders vroomste preeken in de kerk rondkijkt met een: wat zeg je d'er van? dat, grootgebracht in de orthodoxie als met de moedermelk, de kerk wel noemt, en ook wel weet, het Huis Gods, maar haar betreedt als het huis van zijn vader; het domineeszoontje, katechisant honoris causa, candidaat tot den Heiligen Dienst in de wieg, en, eenmaal student, traag opschietend van louter degelijkheid; het domineeszoontje, dat te teren schijnt op zijns vaders surplus aan braafheid: dat daardoor geniepig kan zijn, onoprecht; graag alleen, want dan het veiligst, doch aanmatigend in gezelschap en het liefst tusschen oude dames, die in alles van hem zijn pa zien; het domineeszoontje, bedorven altijd, vaak verdorven, meest een mispunt: - wanneer Johan Frans Stork, als student ook met theologanten omgegaan hebbend, bevriend met menigen predikant, zelf voortgekomen uit een domineesgeslacht, dat hij in zijn neef Wedelaar eerde: - telken male, wanneer hij aan het type van den onuitstaanbaren domineeszoon kwam te denken, zàg zijn brein den jongen Herman.

En die aap zou deze vrouw...?

Nu zuchtte ook hij. Toen zei hij ontroerd:

- Dina, hou je me niet voor de gek?

Haar oogen schuwden tot hem op, haar groote, als van een hond mooie oogen: onderworpen, als bij zoo'n dier.

En weer op dien gelatenheidstoon, dat in wanhopigen deemoed berusten:

- Ik heb schuld, maar.... de jongeheer ook wel.

Het laatste kwam, na aarzeling, snel; snel als een zucht, angstig geloosd.

Stork had een zenuwachtige nektrilling en beet de tanden diep in de onderlip. Hij hield in, wat hem voor den mond kwam; wist niet, wat hij nu zou zeggen. Zijn haat! maar als zij den kwajongen liefhad....

Eindelijk vond hij dit, dat kon:

- Is Herman dáárom weggebleven?

Dina's hoofd en lijf begonnen te gelijk te schudden. Ze drong haar zakdoek aan het gelaat, het was of ze hem in den mond zou proppen. Maar deze tranenvloed verlichtte.

Stork zat haar aan te kijken. Zij was vrijwel ongedeerd uit de bui gekomen, zondagsch-netjes, alsof het mooi weer was, maar op haar hoed, op den eenen schouder en onder aan den rok restten toch stukjes sneeuw, en tusschen het lint van den hoed, aan haar kraag, op de mouwen, parelden watervlekken. Al het zwart, dienst-boden-zedigheid van het Deftige Dorp, gaf haar het voorkomen van iemand in rouw. Maar, in weerwil daarvan en bij het schreiend vooroverbuigen - wat was zij een prachtig brok sterke jeugd! Haar gezicht had het forsche vleesch, dat aan de glanzende massiefheid van sommige zware vruchten doet denken; niettegenstaande het wat gezwollen-roode, door huilen veroorzaakt, was de tint van diep-fonkelende gezondheid; alles aan dat gelaat was mooi van gaafheid, van krachtige volkomenheid. Maar bovendien was het prachtig gesneden; voornaam door de welving van den neus, de ligging der groote donkerblauwe oogen, de rechtheid van het fijne, door blonde harenweelde omkranste voorhoofd.

Stork voelde tegelijk een hunkerende bewondering voor hare schoonheid en een wrevel van zelfverwijt, omdat ook in deze omstandigheid haar bekoring hem nog zoo trof. Hij zag, dat het schreien haar verlichtte; hij zei zich, dat hij kalm moest blijven; als dokter had hij immers geleerd, hoeveel geduld ondervragen vordert; doch hij wàs zenuwachtig, woedend; hij voelde zich geen zuiveren raadsman.

Herman haar minnaar! Als het Leo nog geweest was, de prettige Leo, die lenige jongen met zijn niet onknap gezicht. Als een jonker haar met mooie maniertjes of een duur cadeau gepaaid had. Als de natuur in dit gezonde lichaam had gewerkt en zij naar de zeden van minder deftige dorpen zich gegeven had aan een kerel van haar stand, die haar nu liet zitten. Maar Herman, die nare leelijkerd! In zijn nijdigheid vond Stork er voldoening in zich te zeggen, dat dit avontuur onwaarschijnlijk was van zonderlingheid. Doch tevens voelde hij het verlangen knijpen naar de verklaring ervan. Terwijl hij zijn best deed, van zijn gezicht alle uitdrukking af te houden, opdat Dina, zoo zij hem aankijken

mocht, niet schrikken zou, zat hij haar te bespieden met een wangunstige behoefte om het karakter van dat mooie schepsel, dat daar machteloos in zijn onmiddellijke nabijheid zat en over wie hij niets geen macht had, te doorgronden. Was Dina dan een dom blok mooi vleesch, dat zich dom had gedragen tegenover een geniepigerd? Kon perversiteit haar gedreven hebben, een lust in heimelijke zonde? Of zou zij beredeneerd hebben gehandeld, vermoedende dat een braaf man als dominee Wedelaar zijn zoon met haar zou laten trouwen?

- Ik kan 't nog niet begrijpen, Dina....

Ach, daar begon zij opnieuw te schreien. Het was een dom gezegde van hem. Wat kon 't haar schelen, of... hij begreep! Hulp verwachtte ze...

- Weet je moeder nog van niets?

- Vader.... niet....

Ze zuchtte de woorden uit, bijna toonloos. Doch het was vooral door haar schuw even-opkijken, dat Stork haar angst besefte. De moeder, bondgenoot al, vergevend; maar beide vrouwen bevreesd voor den vader - de eeuwige slaafschheid der vrouw tegenover den man, zoodra zij aan een man heeft toegegeven.

- Wil ik eens met je vader spreken?

Weer boog het hoofd en onder nieuwe tranen:

- Moeder zou 'et 'em zeggen....

- Och hemel, dus wacht je dat bij de thuiskomst. Arme meid, ik heb met je te doen, hoor. Ik kom 'es gauw met je ou'ers spreken. Nee, dat meen ik niet.... duidde hij met de hand, daar zij een beweging maakte om op te staan. - Veel te bepraten valt er wel niet.... Ik zal er Dominee over spreken.... (Zij schokte, verschrikt) maar eerst met je vader, en wees maar gerust, Dominee zal het verschrikkelijk vinden, maar ook hij zal zeker begrijpen, dat zijn zoon de meeste schuld heeft. Dat is niet het ergste, Dina. Het moeilijke komt niet nu, maar later.... Heeft Herman beloofd met je te trouwen?

Moedeloos hem aanziend, trok ze de schouders op.

- Ik weet 'et niet, zuchtte ze.

- Wéét je dat niet?

- Ik weet nie', wat ik van 'um mot denke...

- Maar meid, hoe dan?

- Hij had gezeid, dat ie nou mit Kersmis zou komme.

- O! Ja.... En nu kwam ie niet.... Enfin, dat behandel ik wel met z'en vader. Maak jij je vooral niet te veel overstuur. Dat is nadeelig voor jou en je kindje en 't baat niets, het ìs nu gebeurd. Zeg aan je ou'ers, dat ik voor je doen zal, wat ik kan. Deze week nog kom ik 's avonds 'es praten en daarná zal ik het in de pastorie meêdeelen. Vin' je 't zoo goed?

Nu stond zij op, hij deed hetzelfde, en toen zij, vóór hem, met gewone stem zei:

- Dan moet ik dokter voor zijn goedheid bedanken, trof hem de andere toon, het manieren-hebben der dienstmeid, voelde hij daaronder de zelfbeheersching, en tegelijk doorflitste hem de gedachte: wat let me, je in m'en armen te drukken?

Met een vertoon van moedgevende goedigheid gaf hij haar de hand en beval nogmaals aan:

- Niet je overstuur maken, hoor!

Toen ging hij haar voor tot de deur en riep Cornelia, dat die haar zou uitlaten.

Neuriënd stapte hij door de eenzaamheid van zijn kamer terug. Neuriën deed hij graag en vaak, doch nu ergerde hij zich over zijn doen, en toen hij de honden toesprak, die niet eens de koppen oplichtten, troffen die opgewekte stemklanken hem als valsch. Hij was toch geen man om komedie met zichzelf te spelen? Had hij het met Dina gedaan? Niet meer dan met iedere vrouw, die, begeerd, door het onverwacht uitspreken daarvan beleedigd zou zijn. Of voelde hij voor Dina meer? Wat een pracht van een don-Quichot-rol kon hij zich nu opdringen: hij goedmakend, wat Herremannetje had misdreven.... Dus speelde hij wel met zichzelf komedie?.... Zijn pijpje.... ja, zijn pijp was echt. Dina ook. Wat was daar komedie? Dom was de meid misschien, luchthartig, maar verder?.... Mogelijk was het heele geval niets dan een onvoorzichtigheid, zooals dienstmeiden er vele begaan. Wellicht de eerste niet van Dina.... Geloofde hij dit? 't Vervloekte spel! verliefd was ie! niet? nou, zuiver evenmin! En zóó slecht had hij komedie-gespeeld tegen Dina, dat hij, bij al zijn inspanning om kalm te lijken, de meid niets onttroggeld had van haar

geheim, niet de minste aanduiding van wàt haar zoo onvoorzichtig gemaakt had. Helpen mocht hij nu, voor haar praten, maar zichzelf had hij slecht geholpen; want in zijn hart wàs hij vuil jaloersch op Herman. - Niet jaloersch? zònder begeerte? En toen ze vóór hem stond, die gedachte? Daar was óók meêlij in, e-del-moedigs!...

Omdat zijn pijpje niet gepakt had, klopte hij de tabak er uit, maakte het nogmaals schoon, schrapend met lust. O, dat ellendige dualisme in elk gevoelen voor een vrouw! Hij drong zich gemeene bedoelingen op, omdat het hem niet lukte, objectief over Dina's toestand te denken, werkelijk *heelendal* onzelfzuchtig te zijn. - Herman!... Wat had haar kùnnen bewegen?.... Zie je, daar begon hij al weer... Hij overlegde, dat Herman's kamer naast de kinder-slaapkamer was, waar Dina sliep. Zelfs was er een verbindingsdeur, door Herman, hier in het dorp meer student dan hij ooit te Utrecht geweest was, met studenten-attributen behangen. Onbruikbaar gemaakt hadden die dingen de deur blijkbaar niet! En Aleida had nooit iets vermoed of bevroed. Haar onschuld hielp haar gemakzucht aan vertrouwen.

- Ach!....

Stork stond op om licht te ontsteken, 't Was te donker om zoo nog te lezen. Hij bladerde in het *Medisch Tijdschrift*, drong zijn gedachten naar zijn lectuur. Maar toen hij hoorde bellen, wenschte hij, dat men hem kwam halen voor een zieke.

- Dokter, meheer Berkemeier.

- Zoo?..... Laat binnen!

Berkie scheen, verwonderd, te voelen, dat hij vriendelijk werd verwelkomd. Bij de laatste ontmoetingen was de toon anders geweest.

- Ik kom, zei hij, met een..... wat malle boodschap. 't Is een verzinsel van me vrouw.... Kun je mee, kom je bij ons eten? We hadden Kleestra vandaag verwacht en nu heeft Mies allerlei lekkers. Leverantie van Lommerlust. Of je helpt om het op te maken. Kleestra heeft ons laten zitten; ik heb niets van hem gehoord.

Met ongeveinsde gretigheid nam Stork aan. Na den eten moest hij eventjes uit op ziekenbezoek, maar verder liet hij zich graag heenhelpen door de Kerstmis-eenzaamheid. Vlug

bezorgde hij de honden, troostte Cornelia met een grap, verkleedde zich en volgde Berkie het huis uit.

VIII.

- Ja, hoor 'es, ik zeg geen nee'..... Gulzig?

- Och toe.... je doet me juist zoo'n plezier.

- Je zit er voor om het op te maken!

Dat, dacht Stork, is nu van Berkie weer net op de grens. Maar het gastvrouwtje was allerliefst, een wezentje om bevriend mee te zijn, oprecht-eenvoudig en hartelijk. Toen zij hem straks had gevraagd, haar voortaan bij den naam te noemen, was hij even teruggeschrikt: - zóóveel gemeenzaamheid met de vrouw van Berkie?.... Maar onder de gulle gezelligheid van den maaltijd had opeens het zelfverwijt gestoken, om de onbillijke vermoedens, waarmee zijn gedachten Miesje's man hadden achtervolgd, weken lang. Hij was er even stil van geworden; had gevoeld, dat zij keek, ontsteld. En in een warme behoefte om goed te maken, om bij haar vriendelijkheid niet achter te blijven, was hij los geschoten in grappen en verhalen, en zij had hem met het schrikbewind van zijn huishoudster en zijn honden-manie geplaagd, en Berkie had meegedaan, zonder aan literatuur te denken. Bij de binnenkomst van de eendvogels was zelfs de meid in de vroolijkheid opgenomen, al had Berkie ontevreden gekeken. En terwijl Stork nu zat te kerven en te plukken aan zijn tweeden bout en den wildsmaak afwisselde met de verfrissching van het appelmoes en nu en dan een teug uit zijn wijnglas nam, verheugde hem de schittering van het kristal en het zilver der tafel. Miesje had al haar moois uitgestald; hij genoot van het welverzorgde in deze gezelligheid, hij vond het bijzonder plezierig eens een keer niet alleen te eten; en toen Berkie een onaangenaamheidje over Lommerlust zei, wist hij er een draai aan te geven, zoodat het een complimentje kon lijken.

Juist zou de meid geroepen worden om af te dekken voor het nagerecht, toen het huisbelletje klepte. Mies keek haar man aan:

- Wat kan dat zijn?

- Als 't maar niet voor mij is, zei Stork, werkelijk beducht.

De meid tikte, kwam binnen, sloot de deur:

- Daar is menheer Kleestra....

- Wat?

- Meneer Kleestra!? Domkop, laat dan toch binnen!

En Berkemeier schoot naar de deur.

- Willem, waar blijf je? Kom toch hier! Heerlijk, dat we je toch nog zien!

De gastvrouw en Stork waren opgerezen; hij begluurde haar van ter zijde; zij scheen het bezoek niet zoo heerlijk te vinden! Doch haar ontstemming week voor een schaterlach, daar Berkie met wijden zwaai de kamerdeur had opengetrokken en in een raam van flauw ganglicht de blonde dichter Endymion stond, zijn rosse kop met welig winterhaar en zijn trouwe complet van katoenfluweel onder den schijn der twee kamerlampen blinkend, fonkelend, schitterende edelgesteenten van sneeuw afdruipend.

Hij verzekerde zich zooveel mogelijk te hebben afgeschud.

- Mag ik binnen? Mies, je kamer!

- Je kunt toch niet in de gang blijven. Wacht....

En handig-vlug verlegde Mies een kleedje van vóór de vensterdeur bij de kachel en schoof er een vierkant stoeltje met matten zitting bij.

- Heb je gegeten? - Hoe verschijn je zoo laat? - Waar kom je van daan?....

De dichter vond het vragen blijkbaar wat druk; met een zucht op het stoeltje vallend, dat kraakte onder zijn gewicht, verklaarde hij van een inbraak te komen: ingebroken op drie leege buitens, maar nergens een beurs gevonden.

- Anders hadt je me hier niet gezien!

- Dank je, je bent wel vriendelijk! durfde Mies.

- Vriendelijk? Ik ben oprecht. Liever was ik niet gekomen.

- Hè, was u dan maar weggebleven! zei Stork op een toon, zoo volkomen ernstig, dat Berkie, die bewonderend vóór den ontsneeuwenden dichter stond, ontstemd zich omwendde.

- De dokter heeft zeker lekker gegeten.

- Voortreffelijk, Dichter, verrukkelijk!

- Heeft? Maar Kleestra, we zijn nog niet klaar....

- Zou jij nu niet eens voor Willem zorgen?

Berkie's oogen bevalen en Mies repte zich naar de keuken.

De meid kwam afdekken en zette tevens een couvert voor den nieuwen gast. Berkie bleek nieuwsgierig gebleven.

- Ben je van stad komen loopen? vroeg hij.

Kleestra antwoordde niet dadelijk. Hij keek even hooghartig op naar zijn gastheer, bezichtigde vervolgens zijn laarzen, en, opstaand, stampte hij nog wat sneeuw af. Toen vroeg hij nonchalant, waarom Berkemeier hem van iets zóó krankzinnigs verdacht.

- Waar heb je dan gezeten? D'er is nu toch geen trein...

- Op villa.... hoe heet het ding, met die gekke veranda d'er voor, en toen op het buiten ernaast met de leeuwen aan het hek.

- Aardig.

- Nou, wat zanik je dan?

- Uw gastheer had zeker vergeten u te schrijven hoe laat het diner was.

- Och, Dokter, ik kom hier niet voor het eerst.... We hadden immers al het genoegen!.... snaakschte hij nijdig. Zoo het u, als psychiater, misschien kan schelen, wil ik het u in geheim wel vertellen. Ik had maar half lust om te komen. Als de telegraaf open was geweest, had ik het afgeseind. En toen ik hier het station uitkwam, ben ik in dat kroegje gevlucht, je weet wel, Berkemeier, op de hoek van het straatje achter de spoorlijn.

Terwijl hij het laatste zei, kwam de gastvrouw binnen, een koket één-persoon's-soepterrienetje goedig vóór zich uitdragend. Kleestra scheen niet op haar te letten, kaarsrecht zat hij te turen naar den hoek van het lage plafond.

- Ik had straks ook naar het station moeten gaan; om één uur ben 'k er geweest, besloot Berkemeier deemoedig.

Mies zuchtte. Zij vreesde Kleestra's invloed op Mannie. De stemming aan tafel was juist zoo prettig. Stork meende, dat hij wel mocht doorvragen.

- Dus hebt u den heelen avond bij Meulemans gezeten?

- Och, Doktertje, maar een kleine twee uur. 'k Ben om half vijf aangekomen.

Wat kon de poëet in vredes naam twee uren lang in dat benauwde vertrek, waar een oud biljart bijna de volle ruimte nam, hebben uitgevoerd...?

Mies had de meid gelast, met het verdere opdienen te

wachten, en ontredderd zaten de drie menschen toe te zien, dat Kleestra soep at. Het zwijgen drukte op de tafel.

- Ik geef je last, Mies.

- Och nee....

- We vinden het prettig, dat je nog bent gekomen.

- Is het heel erg onbeleefd? U kunt je dat zeker niet voorstellen, hè Dokter? dat tegenopzien, dat iemand lam slaat. Gisteren is het al begonnen, van ochtend kon ik m'en bed haast niet uit.

- Ik dacht juist dat u met dit weer graag van de hei zou zijn weggevlucht.

- De hei? Ik woon nu in Amersfoort....

Mies haastte zich aan te vullen. Kleestra was de wintermaanden bij zijn getrouwde zuster. Stork dacht over de rol van den zwager....

Terwijl de dichter nu ossenhaas at en Brusselsche spruitjes, zetten de anderen den maaltijd voort met het nagerecht. Stork merkte de kalmte op, waarmee Kleestra zijn gang ging, zonder iets van beschaamdheid te toonen over de stoornis, in dit huiselijk-leven veroorzaakt.

Miesje was zenuwachtig geworden; van de tafel ging minder gerucht dan straks, toen de gezelligheid elk aan den praat hield; toch keek ze telkens naar de porte brisée, waarachter Maurits' wieg stond, blijkbaar bang, dat het kind te vroeg zou ontwaken.

Ook Berkie waakte: - over zijn gast, zijn verheven gast, dien hij dan toch nog ten zijnent mocht hebben!

- Drink eens leeg!.... - Zeg, heb je wel pikante saus?

En Kleestra dronk en nam méér saus.

Terwijl Berkie zich een peertje schilde, zag Stork, dat hij telkens den dichter begluurde, als iemand die verlangt iets te vragen.

Kleestra schoof zijn bord iets naar voren en wipte met zijn stoel achteruit, wat gemakkelijk te verstaan gaf, dat hij van deze spijs was verzadigd.

Een bevelsblik van Berkie naar Mies, die belde. De eendvogels-rest kwam, keurig opgediend met wat moes nog en aardappelkruim, kleine schaaltjes voor kleine porties - slechts de geur kon hun, die het nagerecht binnen hadden, een gewaarwording van overtolligheid geven.

Berkie had nog een peer genomen: het was zijn derde; Stork had bedankt. De sigaar en de koffie lieten zich wachten.

Stork deed kiesche pogingen om het gesprek met Mies aan den gang te houden, daar Kleestra, zonder zich te haasten, zijn tijd behoefde om in te halen, en Berkie louter aandacht voor hem was.

- Wat slaapt ie, hè? zei Mies met een zucht van ontspanning, terwijl de oogen naar de voorkamer wezen.

- Je geeft hem een patente opvoeding.

- Hè, waarom zeg je nu niet, dat hij zoet is!

- Omdat ik de cause finale prijs.

- Begrijp niet.....

Hij knikte lachend van wel.

Nu dorst Berkie eindelijk vragen:

- Je hebt het *Heldendicht* ontvangen?

Met een volkomen gemak, dat Stork eer bij den aan jacht doenden bewoner van een Gooisch landgoed dan bij den man der Blaricumsche heihut verwacht zou hebben, had Kleestra de beste boutjes uit het schaaltje keurig opgepeuzeld: - de dokter voelde toch wel iets als eerbied voor dat vermogen, om met huttemenu's genoegen te nemen, wanneer de tong zóó goed den wildsmaak verdraagt.

- Zeg Mies, dat is heel lekker, zei Kleestra, zonder op Berkemeier te letten, terwijl hij ietwat onbehoorlijk het appelmoes-schaaltje leeg schraapte met den lepel.

Berkie die, voorover, al den tijd naar den illustere had zitten kijken, kwam met een ruk rechtop te zitten.

- Vin je? zei Mies, zacht, wat verlegen.

- Ik scharrel altijd met jams. Het laatst heb ik ze van Sipkens gehad. Ken je die? Die is nogal goed. Maar ze haalt toch niet bij kòmpot, van die zalige Duitsche kòmpot... Heerlijk, hè? Ja, daar houd ik veel van.... Heb je nu misschien een sigaar?.... Pudding? nee, och liever niet zeg.... Vruchten? ja, liever van avond. Zoo onmiddellijk na dat moes.... Ik heb ruimschoots genoeg gehad, besloot hij met prachtig-hooge goedigheid tegen Mies.

Stork kon zich niet inhouden, luidop te lachen.

Berkie repte zich weg om sigaren, maar nu vroeg Mies, of de heeren niet liever naar de studeerkamer zouden gaan, dan kon hier worden afgenomen.

- En moet de jongen ook niet geholpen?

- Ook! beaamde zij, dankbaar lachend.

- Dan ga ik nu eerst naar mijn zieken. - Liever straks, wees Stork de sigaar af, die Berkie, teruggekeerd, aanbood.

Even later, alleen in den, het warm-volle lichaam plotseling striemenden sneeuw-wind, overdacht Stork met blijmoedigen spotlust, dat Berkie's onderdanigheid op dit oogenblik eenige kans kreeg, beloond te worden met een antwoord over het *Heldendicht.* Wat was het menschdom toch prettig interessant! Hij, Stork, zocht het in zijn vrije uren veel te hokvast bij zijn honden alleen! Doodsch rijden hier de huizen langs den weg, als graven dichtgesloten nu, maar achter de blinden, in het licht, speelde overal de komedie! Berkie en Kleestra uitzonderingen? Hier in het Deftige Dorp konden ze misplaatst lijken. Maar... het was hier immers niet allemáál adel! Stork zag er het kasteel op aan, in weerwil van de sneeuw donker opschonkend tusschen den zwart-en-witten takkenwirwar. Daar zat ten minste iets feodaals! Ach, hoeveel ergernis, ook, plaagde de menschen daar, om wat voor hen bederf van 't dorp was! Vader Hovink was wel de ergste, maar lang niet de eenige parvenu. En hóórde nu bij zoo'n type niet òf een den boel opmakende zoon òf een schoonzoon genre Berkie? De kunst gaf het ventje nog wat bijzonders, iets als aroma, al was het niet fijn. En de late gast Endymion was met zijn poëtische onbeschaamdheid een prachtfiguur in der Hovinken hofstoet. Schooier... naar den trant van zoon Polsbroek: even brutaal èn even trotsch! Moest hier eigenlijk komen wónen: afdeeling literatuur, met Berkie; Nietzsche-achtige geestes-aristocratie in bombazijn en op de fiets, tusschen de orthodoxe, christelijk-historische en Hovinkachtig méédoende equipages en tuffen van 't Deftige Dorp...

Stork bekende zich, dat, voor een dokter op weg naar zieken, zijn overpeinzingen wat veel beïnvloed leken door de Lommerlust-Cantemerle, die Berkie, vooral na de komst van Kleestra, met vlugge hand geschonken had. Nevermind, hij wist wat hij deed! Juffrouw Lichtenbelt zou niets merken. 't Was al mooi, dat hij er nog door kwam!

* * *

Aanvankelijk was het wat pijnlijk geweest. Rozig van het snelle loopen door den, met ijzige vaart voortgedreven, dunner geworden sneeuwval, was Stork bij de Berkemeiers teruggekomen met het dankbare verlangen naar een gezellige theetafel, en den stoel der huisvrouw had hij leeg gevonden.

- Och, het kind wil weer niet slapen! had Berkemeier gemelijk uitgelegd. Verder was er een norsch zwijgen. Naast hen het geregelde doffe geluid van iemand die met langzame stappen heen en weer loopt, en toen de, over het stuursch gedragen der mannen ontroerend heenvallende, liefheid van zacht vrouwegezang: Mies, die Maurits in slaap neuriede.

Naast de eettafel, recht op zijn stoel zonder zijleuningen, zat Kleestra, de lange beenen langs de tafel ver vooruit, de linkerhand onder den rechter elleboog, de rechterhand gereed om telkens de sigaar uit den mond te nemen. De lustelooze oogen strak naar een bovenhoek der kamer gericht, rookte hij met langzame trekken. Van hem kwam het hooghartige zwijgen, waarin Berkie, onderworpen, zich schikte. Toen er naast hen een gedempte dreuning klonk, als van een zwaar voorwerp dat verplaatst wordt, verschoof Kleestra op zijn stoel en Berkie zuchtte ongeduldig.

- Wil je thee? vroeg hij Stork en stond op met een ontevreden gezicht.

Terwijl hij bezig was, kwam Mies binnen.

- Eindelijk! glunderde zij, doch, de twee norsche mannen ziende, legde zij uit op een toon van verontschuldigenwillen, dat het kind overstuur was geraakt, doordat het later was geholpen.

- Ik zal nieuwe zetten, zei ze, toen Berkie met de oogen hare aandacht vestigde op wat hij in een kopje had geschonken. Doch het water bleek van de kook en de gastheer stelde voor, dan maar liever grog te schenken.

Het was, of de vriendelijke bedrijvigheid der gastvrouw de kamer plotseling vulde en veranderde. Even duchtte Stork van haar, dat zij een onbehendigheid deed, toen zij, den dichter het glas voorzettend, zei, dat alleen zoo'n lekker grogje de reis van Amersfoort wel waard was en hiermee bleek te doelen op een huiswet van Kleestra's zwager, die geen alcohol in zijn woning duldde. Doch de

vroolijke hartelijkheid, die uit haar toon klonk, bleek ook Kleestra beter te stemmen en lachend vertelde hij bijzonderheden, uit welke Stork haar zeggen begreep.

- Dat de man me geen borreltje gunt, is tot daar aan toe. Ook te Blaricum drink ik háást nooit iets. Maar de gewichtigheid bij zijn afschafferij-drukte is niet zoo makkelijk te verdragen. Die behoefte om proselieten te maken!...

- Wat is uw zwager? vroeg Stork; voor Mies was hij blij, dat er een gesprek ontstond.

En Endymion vertelde. Zijn zuster had een leeraar in de plant- en dierkunde getrouwd, wiens hartstocht het vergaderen was.

- Zeer Hollandsch! viel Stork bij.

- Zeker. En nuttig. Telkens moet hij 's avonds de deur uit. Afschaffing, Nut, Nederlandsch Verbond... zijn poëzie heet vergadering.

- Prettig, dat uw zuster u heeft!

- Ja... voor haar... ik zit liever boven...

- Nee', Willem, dàt meen je niet. Zijn zuster, Dokter, is juist de éénige mensch op aarde, waar meneer Kleestra wat om geeft.

- Beste Mies, nu overdrijf je.

- Geeft u dus om nog minder menschen?

- Geestig, Doktertje! Daar ga je! Trouwens, als ik zeggen mag, heelemaal afkeerig van de eenzaamheid lijkt u me ook niet.

Blij-lachende instemming van de gastvrouw, en ook Berkie grinnikte mee. Stork moest zich even geweld aandoen om zijn gelaat te houden in de onernstige plooi, welke paste bij dit gesprek. Want op de lange wandeling van juffrouw Lichtenbelt hierheen had een krankzinnige gedachte zijn gaan door den sneeuwwind nog moeilijker gemaakt: - Dina! als hij Dina trouwde, en zij deden, of het kind van hem was!.... Hij had zich vies-sentimenteel gevonden, dat dit in hem opkomen kon. Maar nu hier, bij den grooten invloed, door Mies op het te voren stuursch-ongezellige tweetal geoefend, had hij juist overlegd: wat ìs 'toch de vrouw! de vrouw als zoodanig - want Miesje was dom, leelijk was zij en beslist dom - niets was er bijzonder aan haar, waardoor zij iemand als den eenzelvigen dichter

Kleestra kon boeien - en toch dwong zij nu ook hem tot spreken: tot een banaal-luchtige behandeling van dingen, waar de misanthroop zich zeker vaak vreeselijk over ergerde. Beleefdheid was zijn mee-praten niet; Endymion deed nooit iets om wellevend te lijken! Hoe kwam *de* vrouw aan deze macht? Wat werkte er zoo krachtig in haar? Enkel het vrouwzijn, iets van de sekse, waar stands-beschaving niet bij in het spel kwam.

Met een banaal grapje had Stork op de plagerij geantwoord en de aandacht van zich afgeleid. Toen hoorde hij even niet toe, mijmerend in zijn grogglas roerend. Tot hij met schrik Kleestra hoorde zeggen:

- Natuur!.... Kunst, nabootsing van de natuur!.... Ellendig, al dat wanbegrip! - De tong tegen de tanden duwend voor de tweede lettergreep van ‘natuur’, stootte de dichter zijn geringschatting uit.

Berkie meesmuilde tot eerbiedige instemming.

- Wat is kunst voor u? vroeg Stork.

- Voor mij!.... Kùnst ìs, wat de verbeelding bekoort, een bevrediging van de behoefte aan vrijheid.... Ik weet niet, of u me begrijpt....

- Stork heeft je verzen gelezen, voorkwam Berkemeier.

- O.

Even hokte het gesprek. De dichter scheen weer weg te droomen.

- Mag ik... begon Stork in een, plaaglustig overdreven, met aarzelen bescheiden-doen. - U noemt: vrijheid, bekoring en verbeelding. Verbeelding begrijp ik, bekoring nog beter; alleen... ik dacht juist dikwijls te lezen, dat kunst niet meer behoeft te bekoren.... Maar vrijheid - hóórt de vrijheid erbij? En hoort die niet bij alle denken?

- Ik noemde het begrip, omdat we spraken van kunst en natuur, naar aanleiding van dat opstel over realisme, waar Berkemeier het over had. Kunst ontstaat in een vogelvlucht, gaat bóven de willekeur en de toevallighedens van de natuur.

- Dus, zooals alle menschelijk denken.

-.... Ja, maar het is toch wat anders. Meer dan het denken is hier het gevoel. 't Gevoel van het luchtruim.... Vaak tegen het logische denken in, òm maar vrij te zijn boven alles. Het leven drukt, het zinnelijke beschouwen

verwart, en zit dan ook de gedachte vast, dan heeft de kunstenaar nog zijn verbeelding.

- Ik vind u zoo nog al optimistisch.
- Wel, dat doet me plezier voor u! U bent zelf zoo'n aartsoptimist.
- Meent u?
- Wat meende u van mij?
- Dat u het niet was.
- Och, beste Dokter, ik... vecht - als u wilt! - voor één ding, de vrijheid. Optimist, pessimist - weet ik veel! Net als de kwestie van democratie. In Blaricum heb ik visites gehad van socialisten en anarchisten. Natuurlijk zou anarchie het ideaal zijn, dat erkende zelfs Zola, toen ie van zijn vier Evangelies verlost werd. Maar ideaal, alléén goed voor het denken. In de praktijk is iedereen, naar mijn heilige overtuiging, even dikwijls verslaafd aristocraat als verontwaardigd democraat, tenminste wie een béétje mensch is. En de praktijk doet de menschen *zijn.* Juist daarom houd ik me buiten alles, leef ik arm en alleen op de hei. 'k Hou' zelfs geen hond, om geen slaaf te hebben.
- En Poes dan? vroeg Mies.
- Poes... is een voorbeeld van vrijheidsliefde. Hecht zich *bijna* niet.... Magnifiek! Van zoo'n kat kun je dagelijks leeren. Trouwens, van een massa dieren. Maar dan zie je meteen, wat de behoudzucht vernielt en bederft. En dat stemt je dan niet optimistisch.
- Nog één grogje? dorst Mies vragen, terwijl ze reikte naar het glas van den dokter, die bedankte.

Misschien bedoelde de dichter bestraffing:

- De leelijkste uitvinding van de behoudzucht is het huwelijk, zei hij met wreed-rustigen ernst.
- Hè? riep Mies, Kleestra's glas in de hand.
- Present company excepted, verwaardigde de dichter zich goedig te zijn, meteen knikkend, dat hij nog wel een grog wou.

Hij zweeg en Stork wilde opstaan, daar hij niet onmiddellijk een wending wist te vinden voor het gesprek, dat gevaarlijk dreigde te worden. Maar Kleestra had nu pleizier in het praten.

- Dokter, hebt u wel eens wat van professor Forel gelezen?

- Niet de eer.

- August Forel. Een naam als een ander. Forellen zijn aristocratische beestjes. Deze Forel is een oude geleerde, jong genoeg om zich te verbeelden, dat hij iets tegen het huwelijk zou vermogen. Hij beschuldigt de beschaving, dat ze de natuurlijke conflicten, waar Amor in zijn tijd al voor had gezorgd, met een lange rij heeft vermeerderd, die best te vermijden waren geweest.... Mies, hij vecht voor de rechtsgelijkheid der vrouw.

- Och, wat een lieve man, zei Mies, doch haar aandacht was bij den grog voor den haren.

- U lijkt me vanavond heusch meer anarchist dan pessimist, lachte Stork.

- Effect van de Lommerlust-wijn en de grogjes... Mies, dit keer maakte je 't een béétje te sterk. Ik weet van die Duitsche professor niets, heb alleen pas een brochure gelezen en die leek me voor Duitschland wel frisch. De man vecht tegen de achterstelling van buiten-echt geboren kinderen en houdt daar conférences over voor een select publiek, in de Singakademie te Berlijn.

- Dan moeten we hem ook 'es naar Holland halen! grappigde Berkie. Ik zie hem al hier, op societeit of in Bellevue.

- 't Zou nog al iets voor hier zijn, vond Mies. - Hè, Doktertje, waarom ga je nu weg?

Stork zei maar zoo wat vriendelijk-grappigs. Hij had stierlijk het land aan zichzelf. Ontschoot hem dan àlle zelf beheersching, dat nu Dina wéér in hem spookte, alleen doordat Kleestra wat vertelde van een Duitschen prof, die met brutale propaganda het snobisme te Berlijn plezier deed? Hij hoorde, in verwarde zelf-ergernis, Berkie zwaarwichtig betoogen, dat rechtsgelijkheid van de vrouw het onechte kind niet veel baten zou, omdat de vrouwen veel heftiger tegen buiten-echtelijken geslachtsomgang te keer gaan dan de mannen; Mies zei lachend: - Dat is maar goed ook; nogmaals protesteerde zij tegen Stork's vertrek; toen handdrukken, een fooigroet met de meid - en een snerpende wind omijzigde hem buiten.

IX.

Was die vervloekte hond er nu toch weer van door?

- Staart!

Maar de eenzame duisternis bleef strak-stil. Gelukkig, dat de ou'e boschwachter op een avond van noord-oosten-wind na sneeuw strooperswerk ondoenlijk dacht! Stork grabbelde diep in zijn jaszak en, staan blijvend, floot hij, lang. Tot hij beweging schimmen zag, achter het bouwland, tegen het akkermaalshout. Werkelijk kwam de hond, dwars over de hobbeligheid van het land, zonder zich te haasten, telkens met één poot doorzakkend in de bevroren sneeuw.

- Zou je bij me willen blijven? Anders komt de riem, vriend.

Het weêr was te mooi voor straf en boosheid. Als Van Rooien dat straks ook maar besefte! Veerkrachtig stapte Stork voort. Het verheugde hem, dat hij naar Cornelia geluisterd en de fiets had thuisgelaten. Je aangewezen wandelweêr! Hij ging veel te zelden te voet. Slachtoffer van den mekaniek-tijd! Een mensch op een fiets tróónt, als op een paard. Hier in het dorp genoten de menschen van de natuur nooit anders dan op tronen. En nog maar, zoover hier natuur wàs. Al dat omrasterde, bijgeharkte! Maar nu, onder den uitgesneeuwden, zachtstralenden eerste-kwartiers-hemel, lag zelfs dit te deftige dorp devoot; eenzelfde sneeuwkorst dekte alles; eenzelfde fijne duistering doezelde hekken en schuttingen weg; 't was nu veel meer één landelijkheid: het leek tegelijk grooter dan anders, want meer een gehéél, en kleiner van stille liefelijkheid. Niemand genoot daarvan, rijk noch arm. Men woonde buiten, maar opgesloten. Tegen vieren hadden de menschen huiverend zich voortgerept, om lijven en zielen weg te bergen. In de societeit, waar langer geplakt was, had Waenders gezegd: - Geef mij nog een tikje port, ik zie er tegen op om er door te gaan. Later, buiten, tegen hem: - Dokter, ga je nù op de fiets!? En toen Stork mee was opgeloopen, was dat ook weêr mis geweest; hij wist wel, het stond niet: een heer naast zijn fiets, zoo iets mocht enkel de slagersjongen!

Met den avond lag al de kleinzieligheid veilig gegrendeld in de huizen. Behalve den slungeligen brievenbesteller en een paar niet herkenden, die van den trein gestapt

kwamen, had Stork op heel zijn weg niemand ontmoet. Hij wist zich ongeneeslijk eenzelvig. En toch... Aan Kleestra, die bij de Berkemeiers was blijven hangen, dit nest toch boven Amersfoort en den blauwe-knoopszwager verkiezend, had hij nu al twee keer een medewandelaar gehad bij ver ziekebezoek. In de societeit verscheen hij haast elken namiddag. Beleefdheidsvisites verzuimde hij nooit. Wat moest hij meer ondernemen tegen de stijfheid? Hij kon het Deftige Dorp niet hervormen! Lief werd het hem weer op momenten als nu. Van dezen open veldweg gezien, die om het kasteel en de kom heen boog, lag het vriendelijk, stil en eenvoudig, zoo gemoedelijk rustig en klein, met al dat wit, dat de Kerstmis gebracht had, dat huiveren deed en toch ook een dek was, nu vergrauwd en verblauwd in het maanlicht, waaronder de daken, in ongeregelde hoogterij, zich als schuine vlakken van gedoezelden glans leken bloot te leggen.

Bij een kronkel van den weg eindigde de openheid. Daglooners-erfjes aan weerskanten. Vrouw Lamper, die juist haar deur zou ingaan, draalde, wenschte dokter g'en avent, bleef staan kijken naar wie hij ging. De buurt zou er weldra alles van weten! Toen hij het erf van Van Rooien opstapte, sloeg de hond van een buurman aan.

- Hier Staart! beval hij, zachter sprekend.

Het beest, dat zich verveelde, lobbesde gedwee na.

Op Stork's tikken kwam vrouw Van Rooien. Het verschrikte achteruitwijken en handen aan den boezelaar wrijven kende Stork van de zieken-bezoeken.

- Kan ik Van Rooien een oogenblik spreken?

- Me man is thuis, Dokter. - En de vrouw zuchtte. Zijn bezoek gaf evenveel beklemming, alsof er een ernstige zieke was. Stuursch keek Dina's broer naar hem op; die dacht wellicht: waar bemoei jij je mee? Van Rooien was opgestaan, pet in de hand. Op een wenk der moeder verdween de jongen in de duisternis van het achterhuis. Op de tafel, onder de lamp, kromrugde poes en blies naar De Staart. Stork greep den hond in zijn halsband.

- 'k Heb weer een van me kinderen bij me...

Heel het dorp was gewend aan die honden-bezoeken. Stork maakte er toch een paar grapjes over, tot afleiding in de verlegen triestheid.

Hij zat nu tusschen de ouders. De Staart lag naast hem uitgestrekt; de broer had van moeder de kat overgenomen. Het lamplicht druilde over de armelijke gezelligheid der avondkoffie op de klaptafel, werd weerkaatst in het visschenglas, deed het blad van een bloemlooze azalea glimmen en stolpen fonkelen op een lage kast, waarachter fotografietjes hingen: - Dina was daar zeker bij, de dochter op verschillenden leeftijd...

Stork wilde volstrekt geen aandoening of ook maar verlegenheid laten blijken. Bij het binnentreden, toen hij dien broer zag, had hij een glimp van schaamte gevoeld over zijn verliefdheidsvlagen; maar nu was hij geheel de dokter, de heer die raadgeven wilde en helpen.

- Je weet, waarom ik hier kom, Van Rooien.

- Dokter... ik mot 'et wel zoowat denke.

IJverig viel de moeder in, dat dokter zoo bezonder vriendelijk Dina had te woord gestaan. De meid was zooveel goedheid nie' waard.

- Moeder, moeder, dáár meen je niks van. Dina heeft dom gedaan, vréése lijk dom. Wat ik niet van 'er begrijp, is die domheid. Maar de schuld, de slechtheid ligt bij d'er verleider. Dat zal de Dominee zéker eens zijn.

Stork had met gulle grifheid gesproken, snel - en nu duurde een pijnlijk zwijgen. Juist wilde hij nog wat zeggen, toen Van Rooien langzaam sprak:

- Daumenee zal d'er nie' g'leuve.

- Wat! niet gelooven? Maar man, ben je dwaas!.... Je denkt toch niet, dat de jongen het loochenen zal?

- Daumenee zal 'et nie' kunne g'leuve.

Wat wilde de vent met dit starre praten, dit herhalen, dat als een formule klonk? Had hij zich deze opgedrongen, wantrouwde hij ook Stork, als bloedverwant? Of was het een domme manier van te klagen? Of de nederigheid van den arme in het deftige gezagsdorp?

Stork werd er kregelig onder.

- Kijk 'es, Van Rooien, je neemt daarmee aan, dat Herman Wedelaar, de verleider, het je dochter zal heeten liegen. Ja, als ie dàt deed, ofschoon.... dan nog.... Maar dat zal dan toch eerst moeten blijken. En voor zóó slecht houd ik Herman niet. Wàt ie deed, is al ellendig genoeg!

- Och dokter...., griende de moeder.

Stork zat van zijn stuk gebracht. Wat dachten, wat wilden deze menschen? Speelden ze misschien komedie, bang dat een woord te veel tegen hem Dina nog maar tot nadeel zou kunnen zijn in de pastorie? Of.... loog Dina en wisten zij dat? Met weerzin gaf Stork toe aan deze gedachte, doch het kon van goed beleid zijn, haar onbewimpeld uit te spreken.

- Kijk 'es, jullie gelooft je kind toch? Ik heb geen oogenblik getwijfeld, of Dina heeft me de waarheid gezegd. In dat geloof ben ik naar jullie toe gekomen om samen te overleggen. Wat ik op 't oog heb, is Dina's belang. Ik acht het me plicht, de meid te helpen, maar ik wou natuurlijk niets doen buiten d'er ou'ers om.

Soebatterig-huilerig kwam weer de moeder:

- As se nou mot thuiskomme, net mit de winterdag....

Was het dat? Vrees louter voor het ontdekt-worden nù? Niet verder gingen de berekeningen der ouders!.... Stork had al zooveel gezien in zijn armen-praktijk, maar dergelijke stompe domheid....

Hij stond op. Dat was hem te kras. Hij zou dan wel zien. Er wàs ook nog tijd.

- Ik zal dan nog eerst eens met Dina spreken.
- As Dokter zoo goed wou zijn, asteblieft.
- Dan motte we de dokter bedanke....
- Volstrekt geen dank, Van Rooien, g'en-avent!

Buiten zag hij de schim van den broer, die scheen gepraat te hebben met een deern bij de buren en ter zij van het huis zich onzichtbaar maakte.

In Stork kneep een verward gevoel van ergernis en van zelfverwijt. Waar had hij zich toch ook mee bemoeid! Zijn ijver wàs niet volkomen zuiver. Eenige naijver kwam er bij. Hadden die menschen dat begrepen?

- ‘Laat jij d'er met rust!’ had de vader bedoeld en het hem vernuftig doen voelen. Dina had immers ook zoo gedacht. Niets anders had zij hem verzocht dan haar geheim toch niet te verraden. Dus dacht zelfs Dina voorloopig niet verder?.... Och, misschien hóópte ze nog op Herman!... In elk geval, hij, de belangstellende dokter, had van die arme-lui moeten leeren, dat ongevraagde diensten onwelkom kunnen zijn.

X.

Weer lagen er velen ziek in het dorp. Met den dooi was de influenza teruggekomen, die had longontsteking veroorzaakt, en toen was de diphteritis begonnen - twee kinderen aan den Oosterweg eerst, Dinsdags hun zuster, die bij den gemeente-secretaris diende, het laatst de jonge Zwartjes, de zoon van den grooten boer tegenover het kasteel. Gelukkig bleek het serum doeltreffend. Nu het goed ging met zijn patienten, staalde belangstelling in zijn vak Stork's wel even bedreigde geestkracht. Trouw trapte hij zijn rijwiel voort; - de knecht moest alleen voor de honden zorgen; met de drukte mocht er geen mee. Ontroerd had hij bij het sterven gestaan van de kleine Adeline, zijn typhuspatientje in 't groote huis, wier lijden door rijke verzorging gerekt was en die beweend werd met zenuwschokken der vertwijfeld zich beklagende moeder. De oude mevrouw Hovink bleef, verwonderlijk taai, in leven; terwijl Emmy en haar moeder, belangwekkend zich wetend van influenza-hoestjes en -pijntjes, nog minder zorg dan anders besteedden aan de oude gebrekkige boven, luisterde deze met een verrukkingslachje naar Dokter's veelvuldige berichten over haar achter-kleinzoon.

Bijna dagelijks kwam Stork Mies met den kinderwagen tegen, maar sedert hij daar in de buurt een diphterie-patiënt had aan den jongen Zwartjes, hield hij voorzichtig de overzij van den straatweg en fietste, lachend gehaast doend, voorbij.

Toen verscheen, op een ochtend, terwijl hij ontbeet, Kleestra vóór zijn huiskamer-raam: Mies en Berkie hadden allebei influenza, of hij vooral dien morgen aankwam. Den dichter zond hij naar Lommerlust: Emmy was nu wel hersteld, Mauritsje mocht geen buitenlucht derven. Mies bleek koortsig en voelde zich blijkbaar zieker dan haar man, doch Stork was niet gerust over diens hoesten.

- Het spijt me het meest voor Kleestra, zei Mies.

- Je mamá moet hem vragen, drong Berkie bits aan.

De dichter zelf had, bij het scheiden, tegen Stork geklaagd:

- Het treft zoo ellendig, ik kan niet weg, met al die diphteritis hier. Daar màg ik het gezin van me zuster niet aan blootstellen.

Stork had geglimlacht en deed dat nu weer, doch vroeg Kleestra bij zich te logeeren.

Zoo kreeg hij plotseling een gast, tot luidkeelsche woede in 't hondenhok en tot een in zwijgend zuur-kijken zich openbarende ontstemming van Cornelia.

- Blijf van m'en instrumenten af, maar doe verder precies wat je wilt, zei hij na het koffiemaal.

De dichter bleek vol belangstelling voor de medische boekenkast. In zijn luttele bagage had hij een deeltje van Nietzsche en een bundel verzen van Lenau. Berkie had hem Boutens meegegeven. De drie boeken kwamen op een tafeltje in de huiskamer en bleven er. Maar de kanapee in de huiskamer lag des namiddags vol dikke medische werken, uit de studeerkamer het een na het ander daarheen gehaald. Een grauwpapieren zak met tabak lag er tusschen, opengegaan. Hoewel een raam hoog stond opgeschoven, hing er stinkende rook in de kamer. Toen Cornelia kwam dekken, begon zij met ostensief het raam te sluiten, als iemand die dáár niet tegen kan, en ging vervolgens krampachtig hoesten. Kleestra scheen het niet op te merken. Diep in een lagen stoel gedoken, met den rug naar de gedekte tafel, waarboven de gaslamp suisde, las hij, zonder gestoord te worden door het snuivend binnenstuiven van Hector of door den avondgroet van den knecht, die op den drempel was blijven staan. Ook toen Stork kwam, bleef hij zitten, langzaam keek hij om bij diens groet, doch toen de gastheer voorstelde de kamer vóór het eten nog even flink te laten luchten, stond hij onmiddellijk op. Hoofdschuddend oogde Cornelia hem na en bleef, een stapel borden in de armronding, den blik naar de kanapee, wachten op wat haar meester zou zeggen. Deze vroeg vriendelijk of er niemand voor hem was geweest en liep fluitend naar de honden.

's Avonds moest Stork nog geruimen tijd uit, maar toen hij eindelijk, wel moe, thuis kwam, was het gezellig, in de studeerkamer zijn gast te vinden, die nu in het geheel niet gerookt had. Stork haastte zich, goede sigaren op tafel te brengen, doch Kleestra weigerde. Ook wilde hij niets meer eten; maar, met de wijnflesch tusschen hen in, bleven de mannen geruimen tijd praten. Kleestra had op de brochures-

tafel een aflevering der *Grenzfragen* gevonden, welke het hypnotisch ondergaan van muziek-invloeden door Mme. Magdeleine behandelde; en Stork vertelde van mevrouw Harte, de weeklagende moeder van het gestorven Adelientje, die Beethoven speelde om haar smart te uiten en volgens haar man altijd saaie muziek koos. Zou óók gauw zijn te hypnotiseeren. Maar over de gevolgtrekkingen, die Kleestra waagde, sprak Stork heen: dat dreigde dilettantisch-lichtvaardig. Hij vertelde van andere zieken; van mevrouw Van Wanderen Renck, de Vrouwe van Den Bloemenheuvel: in werkelijkheid een gulzige, vadsige boerenmeid, die haar kloeke lichaam aan een pieterigen jonker had verkocht; kinderachtig-hoovaardig genoeg om aan ontrouw niet te dènken, maar verdord en uitgedroogd, in een haat tegen haar bloedeloozen ouderen man, in een stugge onvoldaanheid; en zoo, uit algemeenen menschenhaat, de vrek geworden, die de schrik was van haar keuken, die zelfs haar verwanten alle hulp weigerde, wat zijn familie ten goede zou komen...

Stork wist, tot wien hij sprak. Berkemeier zou in de mededeelingen dadelijk ‘kopy’ hebben gezien; Endymion telde het ‘proza des levens’ enkel als verzachting of bevestiging van zijn stemmingen en had een aangeboren slag om toe te hooren, zoo, dat wie tegen hem praatte, nooit wist of hij luisterde, dan wel ver weg dreef op eigen gedachten. Tijdens hunne wandelingen was Stork daaraan gewend geraakt. Hij gunde den eigenaardigen man het meerderheidsbesef, dat hem tot zulk gedragen in staat stelde, zooals het heel zijn leven regelde. Er was vastheid in, dat behaagde Stork. Nu verraste het hem, dat Kleestra opeens zei:

- Wat een Balzacsche romanstof zit er toch in één zoo'n dorp! En wat een menigte nieuwe dingen!.... De critici foeteren tegen tendenz. Ook in die grief zijn ze oppervlakkig. De gróótste boeken zijn vol tendenz. Als je maar wezenlijk wat hebt te zeggen... Ik weet wel, het is inkonsekwent van me, maar soms krijg ik zoo'n fèl verlangen om toch ook nog mee te doen....

Lachend keek Stork hem aan met een zwijgend verklaring-vragen.

- Ik meen.... Wat ik nu maak, ligt buiten het leven, is tegen het leven of er boven. En poëzie moet nu ook

zoo zijn. Vroeger niet, in deze tijd wel. Deze tijd levert uitsluitend epiek in proza; die, geloof ik, zoo mooi als ooit.

- O, dus zou je romans willen schrijven?

- Willen? 'k denk niet, dat ik het kan. Maar ik zie een massa stof. De wetenschap verandert het inzicht in zóóveel menschelijke dingen. Een poos, onder de invloed van Taine, hebben de Fransche romans daar eenigszins rekening mee gehouden. Maar wat komt er nu nog uit Frankrijk? En bij ons doen ze niets dan beschrijven.... enkel uiterlijks beschrijven; ze werken als schilders en méér doen ze niet!

- Cher Maître, ik sta versteld....

- Niet noodig, ook als aardigheid niet. 't Komt uit je eigen boekenkast, Dokter. Het heele inzicht in menschelijk organisme, in *de* natuur, en dus bijna in alles, wordt onderstboven gegooid in die nieuwe medische boeken. En toen jij daarnet van de moeder van dat gestorven meisje vertelde, was de conclusie nog al natuurlijk: wáár wordt zulke kennis gebruikt voor de ontleding van vrouwekarakters?.... Och ja, mijn terrein is het niet. Ik zeg het eìgenlijk enkel uit reactie op het zeurig en peuterig doen van Berkie, die zich verbeeldt naar ‘documenten’ te werken, wanneer ie enkele details heeft opgeteekend over menschen die hij kent. Daar verdoet ie dan dágen aan!

- Hij heeft de tijd, hè?

- Ja, helaas. Jammer, dat ie van de secretarie af is. Ik heb het er nog met hem over gehad....

- Zóó! En is ie niet woedend geworden?

- Nee.... Och, hij voelt het zelf ook wel. Hij verveelt zich, is boos op zichzelf, omdat ie niet voortkomt.... maar hij kan niet. Hij héét niks te zeggen - schrijf dàn eens raak!

- Hoe leef jij toch op je hei?

- Ik?.... Met mij is het wat anders. Ik ben volstrekt niet vol begeerte naar een rolletje in de maatschappij. Integendeel houd ik me liefst er buiten, dat is mijn eenige hobby. Toen ik zeventien was, heb ik het precies geweten. Me zuster was toen nog ongetrouwd. Ik heb haar voorgesteld om samen buiten te gaan wonen van de kleine rente uit vaders versterf. Ik had hevige ruzie met me stiefvader. Me zuster vond dat akelig, om me moeder. Ze wist dat hij

heel boos zou zijn; misschien het verbieden; hij potte voor ons. Daarom heeft ze geweigerd. Toen de ruzie was bijgelegd, raakte zij verliefd en trouwde. Ik heb toen gedacht: dan óók maar het leven in en ben aan die krant in Amsterdam gekomen. Dat is een hellejaar geweest. Je weet niet, wat het is, zoo'n krant. Toch was ik bijna er in gebleven. Om toch maar wil te hebben van dat zuurverdiende geld, wou ik trouwen! Tegenover m'en kamer, op de Singel, woonde een mooie, forsche dienstmeid. Daar werd ik vleeschelijk verliefd op. Ik vroeg er, in alle plechtstatigheid. En ze wees me even plechtstatig af, nadat ze me een avond had meegenomen naar d'er getrouwde zuster, waarschijnlijk om bij die te geuren met d'er heer van 'en krant. De meid was verstandiger dan ik. Stel je voor, dat ik dáármee getrouwd was, en daardoor dat werk moest doen aan die krant.... Gelukkig was ik er gauw overheen en toen heb ik de knoop doorgehakt: in het leven en dan een vrouw? was het bezit van een vrouw me dàt bestaan waard? nee'? dan ook in eens er uit... Ik heb nog even gedacht over Walden, maar ook daar was men niet vrij. Nu heb ik tenminste acht of negen maanden van het jaar het leven, dat me het best lijkt. Ben ik daar uit, dan voel ik me vreemd en ga verlangen naar allerlei dingen, waar ik thuis niet aan zou denken. Zoo nu aan die romanschrijverij.....

Er was een kloeke oprechtheid in Kleestra's spreken. Stork onderging de bekoring ervan. De Dichter werd hem veel minder antipathiek. Zij bleven nog een tijdlang praten. Toen Stork alleen in zijn slaapkamer was, dacht hij na over wat Kleestra verteld had, en de eigenaardige uitdrukking ‘vleeschelijk verliefd’ ging door zijn brein. Zijn gevoel voor Dina immers?... Had Kleestra, hooghartig, zelfgenoegzaam, gelijk? ‘Stel je voor, dat ik dáármee getrouwd was!’.....

XI.

- Je neef, de dominee, is er geweest, zei Kleestra met spottende gewichtigheid, toen Stork eindelijk verscheen aan de koffietafel, bij welke zijn gast - weer een stapel boeken om zich op de kanapee - geduldig had zitten wachten. - Wist ie niet, dat ìk hier logeer? Hij keek, of ie'en inbreker snapte.

- Voor een vroom man als hij ben jij veel erger dan een inbreker.

- Hij heeft gevraagd, of je 'es aankwam, d'er waren zieken.

Toen Cornelia, even later, het macaroni-en-ham-schoteltje binnenbracht en meteen van tusschen bovenarm en borst het leitje nam met de opgeteekende boodschappen, bleek ook daar, dat de pastorie den geneesheer behoefde.

Voortgaand met het grapjes wisselen over die plotselinge ontmoeting van Endymion met Ds. Wedelaar, verborg Stork onder een overdrijven van de ergernis, welke het den predikant gegeven moest hebben, dézen gast bij zijn neef aan te treffen, het gevoel van weerzin, dat hemzelf nu al veertien dagen de pastorie had doen mijden en dat hem weder sterk vervulde.

In zijn behoefte aan geestelijke gezondheid, deed hij, nu het dwaasheid zijn zou, een voordeelige praktijk in een welvarend en gezond dorp voor een verandering naar het onbekende weg te gooien, aldoor en in alles zijn best, de gemeente te aanvaarden, zooals zij was. Zonder ooit ergens te huichelen, spande hij gestadig zich in om aan de eigenaardigheden van het dorp te wennen; zijn werk verrichtte hij ijverig; hij bracht, zoover het noodig was, andere dan dokters-visites; op de societeit en bij toevallige ontmoetingen schikte hij, met het gemak van zijn opgewekten aard, zich zooveel mogelijk naar de menschen - maar toch, men vònd hem een zonderling: hier hoorde òf een ouderwetsch geneesheer-huisvriend, òf een Streber, die mee aan de deftigheid deed; en bij dat nooit hem verlatend besef van niet in zìjn omgeving te passen, drukte de tegenwoordigheid der Wedelaar's hem het meest. Zij waren niet alleen bloedverwanten; in hen leefde tevens, wat hem door afkomst bond aan het dorp; maar.... het was juist, wat hem verdroot: zijn eenvoudige, zijn *gewone* grootvader was een *ander mensch* geweest dan Wedelaar, al heette toch ook hij *vroom* in zijn tijd. Ook toen woonden hier rijke menschen, ook toen zag men hier deftig-doen. Maar de strakke uiterlijkheid van een alles beheerschend fatsoen was hier toen zoo min algemeen als de rechte ijzeren hekken, welke, nu er zoovele villa's en kleinere buitenplaatsen bijgekomen waren, al wat eens aangename

natuur was, verdeelden en omrasterden. Zijn hooge tweedehuwelijk had Wedelaar, die vroeger, als niet voor geleerde geslaagd, zich altijd wat misplaatst gevoeld had, meer in aanzien en tegelijk in anderen zin nader tot de deftigheid gebracht. Aleida hoorde hier waarlijk thuis; zij verpersoonlijkte de hier van zelf sprekende vrome-deftigheid in alle gemoedelijke aanmatiging en domme minzaamheid. Háár invloed had de groote verandering bij Wedelaar teweeggebracht, met welke Stork onvoldoende rekening had gehouden, toen hij besloot zich hier te vestigen en voor het begin de gastvrijheid der pastorie aanvaardde. En het fatale geval met Dina verwijderde hem nu nog verder van zijn verwanten. Want hoe dat ook uit mocht loopen, in hem zat de wrok erover. Den jongen gluiper, die zich aan Dina had weten op te dringen, haatte hij. Maar zijn hekel aan Aleid was verergerd, nu hij haar verwijten moest, vroeger niets bemerkt te hebben en thans niets te vermoeden. Dina zelf.... o, het hinderde hem, als iets voor dit dorp kenschetsends, dat haar domheid niets verders vreesde dan gauw te worden weggestuurd. Dom-onderdanig was hier het volk!

Toen hij, vrij laat in den namiddag, aanbelde aan de pastorie, deed de keukenmeid hem open. Hij dacht onmiddellijk aan de mogelijkheid van een miskraam. Weliswaar gebeurde het meer, dat niet Dina aan de deur kwam. Maar snel ging het door zijn gedachten: het weer was slecht, de kinderen waren zeker thuis, en Leida vond het nooit comme il faut, wanneer ná de koffie de keukenmeid nog opendeed....

- Neeltje, wie is er ziek hier in huis? vroeg hij.

Het bleek, dat Loesje buikpijn had. De moeder, met Wim op schoot, was bij haar. Stork stelde haar spoedig gerust. Het had niets te beteekenen. Een paar dagen thuis houden, niet in bed.

- Ik dacht het wel, loomlievigde Leida; we zouden je niet hebben lastig gevallen; maar Dina, onze meid, is ook ziek; ze heeft keelpijn en je begrijpt.... met ál die diphteriegevallen....

- Zeker, zeker, zei Stork kort-af. Het schraapte in zijn eigen keel.

Leida zag hem kijken naar het groote-mensche-bed, dat tegenover de kinder-ledikantjes stond.

- Neeltje slaapt nu hier, haastte zij zich in te lichten. We durfden gisteravond niet anders....

Stork moest de zoldertrap op. Tegenover de zolderdeur was die van de meidenkamer, een breed maar laag, slechtverlicht vertrek. Daar vond hij Dina in de bedsteê, waarin gewoonlijk haar kameraad sliep. Leida was mee naar boven gewaggeld.

De meid had koorts, dat zag hij terstond. Ze was van een gelige opgeblazenheid, die grauw-verbleekte, zoodra zij hem gewaar werd. Met wat luidruchtige bonhomie stelde hij haar gerust over zijn bedoelingen, door dadelijk van keelpijn te spreken. Wat hij zag, het was niet *dat.* Hij vroeg om licht; Leida stak de kaars aan in een soort van stallantaarn, toen schouwde hij Dina's keel. Nauwelijks dik en geen sprake van diphterie.

- Je hebt influenza, Dina. Je weet, dat hebben er zooveel. 't Is niets, àls je maar oppast. Je moet dus voorzichtig zijn.

Stork zei de laatste woorden met nadruk en keek haar strak aan. De groote glanzende oogen verdoften. Natuurlijk begreep ze hem. Om haar mogelijke vrees, dat mevrouw argwaan zou kunnen krijgen, te voorkomen, zei Stork nog, haar pols in de hand:

- Ja, je hebt een beetje koorts, en je weet, uit influenza kán allerlei akeligs ontstaan. Bronchitis en ik weet al niet wat, enkel door onvoorzichtigheid. Je krijgt wat poeders en opgepast, hè?

Een vriendelijke blik van verstandhouding en hij verliet haar.

Was Leida hem niet gevolgd, hij zou met haar gesproken hebben, haar hebben gewaarschuwd, misschien gevraagd, of hij het thans aan mevrouw zou zeggen. Nu werd de bekentenis wéér uitgesteld. Zij daarboven tobde voort, hield den ganschen langen dag, om in eenzaamheid te piekeren en met angst vervuld te zijn. Hij had aan véél droeviger bedden van ongehuwde moeders gestaan. Zijn medelijden met haar was bij zijn bezoek aan hare ouders verminderd. En toch... ze bleef de mooie Dina.... En ook bleven de domheid en de conventie van dit huis, de geniepigheid van Herman....

Terwijl hij Leida geruststelde, dat er geen sprake van diphterie was, maakte hij de ongesteldheid wat erger.

- Laat ze voorzichtig zijn, hooge koorts....

Het gaf hem eenige voldoening, Dina rust te kunnen bezorgen.

Leida gewichtigde dadelijk tegen:

- Gelukkig dat ik zelf zoo goed ben, je begrijpt, Neeltje bij de kinderen.... Jopie is nu op Beuk-en-Beek. Freule Constance is hem zelf komen halen, hij wordt met rijtuig thuisgebracht, de freule is altijd zóó lief voor ons....

- Kwebbel! dacht Stork, en toen Leida vroeg, of hij niet op Wedelaar bleef wachten, die elk oogenblik uit de katechisatie kon komen, verontschuldigde hij zich om bezigheden en repte zich weg - naar de societeit.

XII.

Bij het binnenkomen bespeurde hij onmiddellijk, dat men hem bijzonder aanzag, zoowel uit den wijden lage-stoelenkring rondom het haardvuur, als van de tafeltjes bij de ramen, waar drie kleine groepen over spelen zaten gebogen. Er werd opgekeken, gemompeld.... Stork kreeg de vaste gewaarwording van iets ongewoons. Hij groette kalm, stapte bedaard voort, hoewel ietwat ontsteld zich zeggend: hier is iets. Toen, op den drempel van de achterzaal gekomen, zag hij de verklaring vóór zich. Aan de groote groene leestafel, van couranten, illustraties, sport- en andere weekbladen, zaten niemand dan de kleine, magere, oude heer Van Wanderen Renck en.... Willem Kleestra.

't Was zulk een zonderlinge verrassing, dat Stork zich niet weerhouden kon, met een luiden lachkreet: hè?! te roepen. De dichter, verdiept in een illustratie, hoorde het niet. Zich schrijlings op den rand van een leunstoel zettend, tikte Stork hem op den schouder.

- Hoe kom jij hier?

- Dag.... Ik wou wel eens wat prentjes kijken. - Verwondering op Stork's gezicht ziend: - Je hebt laatst gezegd, dat als ik eens lust had....

Och ja, Stork herinnerde zich. Hij had het als een grapje bedoeld. Dichters kunnen zeer naïef zijn....

Hij bemerkte, dat het magere, kleine oude heertje Van Wanderen Renck naar hem keek en, toen hij op eens hem in het gelaat zag, schielijk zich bukte en weerzin toonde, door angstig twee, drie, vier glanzigharde illustratie-portefeuilles op elkander te stapelen. Een lust in maldoen bekroop Stork.

- Meneer Renck! zei hij over de tafel, dag meneer Renck! Och, u hebt daar, meen ik, de *Punch.* U leest hem niet? Mag ik hem dan even?

Het was aardig, het driftige manneke, dat thuis den ganschen dag van zijn boerin had te lijden, aristocratisch te zien aarzelen, of hij zèggen zou: 'straks', of toch maar géven.... Hij gaf. En Stork, bedankend, zei plechtig-kalm:

- Kennen de heeren elkaar? Meneer Van Wanderen Renck, meneer Kleestra van Blaricum. Het klonk als een mooie dubbele naam! Het oude heertje was opgerezen, boog, weinig, stijf, maar toch, hij boog; en ná hem rees ook Kleestra op en boog even houterig.

In de andere zaal meende Stork onderdrukt gelach te hooren. Even bladerde hij in het weekblad, toen stond hij op, legde *Punch* op het stapeltje vóór Renck en zei plagerig-hoffelijk:

- Dank u zeer, meneer Renck. Wat gaat die *Punch* achteruit, vindt u niet?

Bedaard en met een spottend gezicht, stapte hij van de leestafel weg, de andere zaal in.

- Dokter, zijn er nog altijd veel zieken?
- De keel-epidemie schijnt gedaan, hè?
- Dokter, warm je bij het vuur.

Aan een leunstoel bij den haard werd geschoven. Men was uiterst minzaam, vandaag. Hij zou niet onderdoen.

Wel kwam er even stagnatie van gesprek, toen hij in den lagen leunstoel was nedergevallen. De heeren keken naar elkander, dan trachtte ieder gewoon te zijn. Stork zag en zag niet; met een spottend gelaat keek hij naar twee vuurtongetjes, die om de beurt te voorschijn hupten, plagend toefden, en plots weer verdwenen achter het middenblok in den haard.

Toen zag hij Van Loodijck zich overbuigen. Jhr. Mr. Jan van Loodijck was mede-directeur der in de stad gevestigde

Brandwaarborg-Maatschappij, die hier de gansche streek had verzekerd. Van Amsterdamsch patriciaat, maar verarmd, had de vader van jonker Jan, na bij een Kroondomein gerentmeesterd te hebben, zich verbonden met den candidaatnotaris Ingel, een geboren zakenman, die het Deftige Dorp, heel de streek begreep. Die nu oude Ingel leefde nog, dééd het kantoor met zijn zoon Mr. Ingel; de stichter Van Loodijck was lang ter ziele; de zoon Van Loodijck had het ouderlijk huis in de stad verhuurd en woonde hier buiten op *Eikenhorst* met twee broeders, die zelfs in naam beroepsloos waren.

Er ontstond nooit brand in het dorp. Maar wel vielen er ongevallen voor, als van door brandvlekken bedorven tapijtbanen en van tafelkleeden die brandgaten kregen. Bij de freules Van Lakervelde op *Beuk-en-Beek* had anthraciet, bij het knallen spattend, brandvlekken veroorzaakt juist op de grenzen van twee groote banen. Aan deze zaak had Jhr. Mr. Jan van Loodijck zijn persoonlijke directeurszorg besteed met fijn-nauwlettende welwillendheid. Hij had de freules er driemaal voor bezocht. En toen er eens bij Westrik in de koffiekamer een gat in het biljartlaken was gebrand, had hij den herbergier twee keer minzaam ten zijnent ontvangen. Overigens prezen inzonderheid de betrekkelijk talrijke ongehuwde dames van verschillenden stand en dikwijls niet zeer ruime beurzen zich gelukkig in het medeburgerschap van Jhr. Jan: hij was heur schutspatroon tegen het vuur.

Wethouder was Jonkheer Jan van Loodijck en commissaris der societeit. Zoo ooit, bij de wisselvalligheid der fondsenmarkt van tegenwoordig, door iemand in het dorp aan de degelijkheid zijner Brandwaarborg-Maatschappij had kunnen getwijfeld worden, het minutieuze, scrupuleuze, nooit in nauwgezetheid verflauwende beheer der Societeit zou iedereen hebben gerustgesteld; een zaak, door jonker Jan medebestuurd, kon onmogelijk anders zijn dan solide.

Van Loodijck boog zich over naar Stork.

- Mag ik je straks ééne minuut plagen?

Het was gewoonte, ter societeit, dat de jongere-heeren elkaar met ‘je’ aanspraken. De leeftijdsomgrenzing was daarbij vaag. En Stork en Van Loodijck scheelden niet

veel. De eerste had een flauwe herinnering, dat Loodijck in zijn laatste jaar was, een bedaard lid van de deftigste club, toen hij als groen vele kamers afliep. Nooit had hij hem daarover gesproken. Toen Gijs, de jongste der broeders van Loodijck, longontsteking dreigde te krijgen, was Stork elken ochtend op *Eikenhorst* geweest en telkens had Jan hem een pas de conduite gegeven tot bij de vestibule-glasdeur, welke de huisknecht open hield. Eens, na een bezoek van Wedelaar aan den zieke, had Jonker Jan zich minzaam herinnerd, dat Dominee fâmielje was van den dokter. Vertrouwelijker werden zij niet. Doch in de 'soos' was het 'je', zelfs 'jou'. Ongedwongenheid hóórt bij een societeit. Vandaar juist, dat men niet onvoorzichtig mocht zijn bij het aanvaarden van nieuwe leden. Dat men had te overleggen, *wie* dit sans-gêne zouden aanschouwen en het recht verkrijgen eveneens zich gemeenzaam te gedragen. Het bleef een delicate zaak. Te streng kon men ook weer niet zijn. Iets van het gemoedelijk *dorps*-karakter moest de societeit behouden. Er was er immers ook maar één. Wilde men wèrkelijk lètten op *stand*, dan kon de societeit niet bestaan. De afscheiding werd toch ook wel gehandhaafd.

Toen Van Loodijck uit zijn hoekje aan het einde van den haardvuurkring, waar hij elken middag zat, waar het hem ongetwijfeld een fijn-overwogen voldoening was, zijn eenvoudige en toch bijzondere vaste-plaats te hebben, als secretaris-commissaris, als de heer, dien men telkens, om alles raadpleegt; toen hij uit dit hoekje zijn gladgeschoren kop voorover naar den dokter boog en welwillend-gemeenzaam hem toesprak; begreep Stork onmiddellijk, dat zorg voor de societeit den commissaris spreken deed. Vriendelijk zei hij:

- Heel graag, Van Loodijck.

Doch de dikke oude Cruyss brak het geheimzinnigheidsspel:

- De dokter moet de introductie van die meneer nog waar-maken.

Plof! Het enfant terrible der societeit zeide weer te veel! De, ook al ongehuwde, adellijke rijkaard, die soms op klompen de zaal binnenkwam, overtuigd dat een Baron Cruyss alles kan doen. Kreetjes, beweginkjes in den kring. En nu was Van Loodijck bewonderenswaardig. Onmiddellijk was hij opgestaan en, ter zijde van Stork's stoel komend, zei hij:

- De ou'e heer is weer eens geestig. Nee, de kwestie is alleen, of je zoo goed wilt zijn, je gast voort even in te schrijven.

- Och, natuurlijk!... Pardon, Van Loodijck!

Stork was al overeind. Hij had aan dat schriftelijk introduceeren heelemaal niet gedacht. Hij ging naar het boek, vulde in en teekende... En onder het schrijven vroeg hij zich af, of werkelijk dit verzuim de leeg-hoofden zou hebben beziggehouden. Neen, waarschijnlijk kwam alles bijeen. ‘De dichter’ was natuurlijk opgemerkt in het dorp. En nu was hij hier binnengedrongen, alleen, nog niet geïntroduceerd. Stork ging weer naar zijn plaats en zei, zoo innemend als hij maar kon:

- Mijn excuses, Van Loodijck, ik had het al deze dagen vergeten.

Men keek hem aan. Er werd gezwegen. Blijkbaar bleef men ontevreden.

- Een logee? vroeg Cruyss.

Wilde men zijn gast critiseeren? Stork voelde het verzet in zich gisten, doch bedacht, dat de heeren tot verwijt eenig recht hadden, omdat Kleestra zoo maar, alleen, was binnengedrongen en zich waarschijnlijk niet voorgesteld had. Met een spotlachje Cruyss aankijkend, zei hij:

- Ja, 't is een misverstand geweest. Ik ben opgehouden, bij een patient. Waarschijnlijk is mijn introducee nog niet voorgesteld aan de heeren... Kleestra!

Hij liep tot den drempel, riep nog eens: Kleestra. Wenkte met het hoofd. Traag stond de dichter op.

Nu kon er worden voorgesteld. Van Loodijck was dadelijk toegeschoten. Enkelen in den kring toonden onwil door een gezicht te zetten, als gebeurde iets onverwachts. Cruyss vond het opstaan overbodig; de handen op de leuningen van zijn stoel, knikte hij even met zijwaarts gebogen hoofd en keek, toen Kleestra alweer aan een ander werd voorgesteld, met vinnig oog op, om dien man, die zoo gekleed hier binnen dorst komen, te monsteren.

Van een der dam-tafeltjes kwam papa Hovink.

- Zoo, Dichter...

De betiteling ging onmiddellijk verder.

- Is meneer dichter?

- Hòe heet meneer?

- Kleestra...

En Van Beeckesteyn, die den naam gevraagd had, schudde het hoofd: nooit van een dèchter Claistra gehoord.

Hovink wou pronken met de relatie, zei zachter, maar zóó dat ieder het hoorde: - Endymion.

Kleestra's blonde kop stak boven allen uit. Zijn gelaat was uitdrukkingloos. De toestand liet hem volmaakt onverschillig. Maar terwijl Stork met baron van Beeckesteyn sprak over een zieke dochter van diens koetsier, legde de dichter de hand op den schouder van zijn gastheer en vroeg:

- Willen we heengaan?

Stork vond het laconisme heerlijk. Jammer, dacht hij, niet nog wat te blijven.

- En we zouden biljarten? antwoordde hij.

- Als je wilt...

Het eene biljart was onbezet. Stork zelf speelde middelmatig, nooit tijd en geld gehad voor spel, doch hij wist het, zijn gast was een meester. Begeerden er al geene leden een lesje, een goed speler maakt in een societeit nooit een mal figuur.

Werkelijk keken enkelen toe. Kleestra maakte serie op serie. Ook Hovink was erbij blijven staan. En plotseling ging diens patois door de zaal:

- Heire! nei, kum nô tuch 'es kaike! Mattedoorspel, wàt 'k je seg.

Baron Cruyss kwam aangewaggeld.

- Hè, meneer Hovink, wat kunt u schreeuwen. U staat hier toch niet op de kermis!

Hovink scheen niet in het minst getroffen. - O, o, doktertje, seg us! riep hij bij een erg slechten stoot.

- Meneer Hovink, zei Kleestra rustig, ù speelt, geloof me, nog véél slechter.

Kalm maakte hij prachtige ballen.

Toen het spel, al spoedig, geëindigd was, kreeg hij enkele complimentjes.

* * *

Aan tafel was Kleestra ongewoon stil. Somber staarde hij,

at in gedachten. Stork beproefde hem op te wekken, door over het biljart te beginnen.

- Verwonderlijk, dat jij dat zoo kent....

- Schaken ken ik ook, zei de ander, zelfbewust maar onverschillig.

- In Blaricum zul je toch niet veel spelen!....

- Schaken wel, ik volg de matches in schaakrubrieken. 'k Speel 's zomers elke dag - met Poes.

- Poes?

- Die zit over me, met het geduld van een wijsgeer. Voor biljarten heb ik als jongen al een hartstocht gehad, 't was de troost in de ellenden van m'en Amsterdamsche tijd; 'k doe het nog graag, waar ik maar kan....

- Je weet de weg nu, hier op de soos.... - Verliezen doe je er toch niet! dacht Stork.

Met een zet drong Kleestra zijn stoel achteruit en liet het lange bovenlichaam lager over de tafel heen vallen, zijn houding van gezelligheid.

- Ik heb me die aristocratische heeren anders voorgesteld.

Glimlachend-vragend keek Stork hem aan.

- Ik hàd iets als geestverwantschap vermoed.

- Geestverwantschap? Hoe? Met wie?

- Met mezelf natuurlijk.

Door des dokters brein flitste de herinnering der episoden van den middag: Jhr. van Wanderen Renck, in het stapelen van illustraties gestoord voor de kennismaking met meneer Kleestra van Blaricum; Baron Cruyss, altijd zelfgenoegzaam, nu, zonder in zijn stoel te verwrikken, het uit- en afzakkende, veel-geplette, vuilbevlekte bombazijn van den societeitsgast schouwend; de Baron van Beeckesteyn, op het woord dichter denkend aan Beets of Ter Haar of Ten Kate en met nadrukkelijke geringschatting verzekerend, van een Kleestra nooit te hebben gehoord... Wat te drommel voor verwantschap kon Endymion's verbeelding met dezulken vindiceeren?

- Ik wil er toch nog wel eens naar toe. Ik zag er een paar curieuze menschen. Maar wat ik verwacht had, was er niet. Misschien is daar iets in Den Haag van te vinden. Misschien ook niet... Ik meen het soort adel, in Amersfoort heb ik er een Duitsche roman over gelezen, dat geestelijk-

moe is van deftigheid, energieloos van ou'e beschaving, het tegendeel van jong, frisch bloed...

- Geen heel prettige familie!

- Familie?

- Ja, je sprak van verwantschap.

- Aardig! 't Is niet zóó mal als het lijkt. En ook heelemaal niet tragisch. Ik draag me niet-jong-geweest-zijn gelaten. Zoo dacht ik me ook een aristocraat. Die jonkers radbraken het Hollandsch deftig, even afschuwelijk als de oude Hovink het doet in plat-Amsterdamsch. Maar verder spreken of doen ze niets deftig! Als plebejers zoo druk van belangstellerij.

- Druk? Hier op de soos doen ze druk?

- Betrekkelijk ja. Niemand sprak er gedempt, met dat loome van lusteloosheid, dat ik me voorstel als inherent aan de telgen uit oude geslachten... Vin' je me mal? brak Kleestra af, na Stork te hebben aangekeken.

Het gepraat hàd den dokter wat kregel gemaakt. Hij vond het kinderachtig-gezocht. De dichter, die veel had gedacht en gelezen, aan wiens eigenaardigheden Stork in deze dagen makkelijk was gewend geraakt, kon zonderling voor den dag komen, op een manier, dat zijn gastheer weer twijfelde aan zijn ernst.

- Ik vraag me af, zei hij droog, waarom je toegeeft aan de neiging om tegenover jezelf met je pessimisme te koketteeren. God in den hemel, wat een verzinsel, die makkelijk levende rijkaards van de buitens hier, enkel omdat ze jonker zijn, meest van twee eeuwen oude famieljes, te willen voorstellen als van zóó'n verre komaf, dat al het levensplezier er uit is. Het komt natuurlijk dikwijls voor, dat je uitputting in een geslacht kunt waarnemen, maar daar is geen ou'e famielje voor noodig. Een krachtsmensch uit het volk, die er komt, die een gezin van parvenu's vormt, heeft vaak de volledige verslapping al in zijn kleinkinderen. Soms ook in zijn kinderen; een kleinzoon haalt het dan wel weer eens op. Jij denkt aan de bloedverarming in vorstengeslachten. En dáár haal je dan jezelf bij! Hoor 'es, een jacht op geestverwanten, die me van zoo'n hermiet als jij bent verwondert, en die ik enkel kan verklaren uit een vrij beroerde behoefte om aldoor bezig te zijn met jezelf.

- Die behoefte beheerscht me leven. Ik kan me daar-

tegen willen verzetten, afleiding zoeken, als een zieke tegen pijnen, maar - laat het een kwaal zijn, niet het genezen. Een zieke weet ook wel: ik ben niet gezond. Als ik jou in je dagelijksch doen zie, je kalmte, dat opgaan in je werk, heb ik, zooals vanzelf spreekt, momenten, dat ik denk: wàs ik toch ook zoo! Maar ik ben nu eenmaal anders en daarom komt zoo'n gelegenheidswensch ook niet voort uit me wezenlijke wil. Ik ben het kind van een te oud getrouwde moeder, die véél te oud nog van mij, d'er jongste, is bevallen. Is het dan zóó dwaas, doktertje, me te vergelijken met een zoon uit een te lang beschaafd geslacht?

- O nee. Maar dat je voor het genoegen van die vergelijking naar onze soos bent getogen!...

- Ik zie zulke menschen nooit van nabij. Ik dacht belangwekkender typen te vinden.

- Alle excuus voor me dorpsgenooten!

Weer viel het zwijgen over den disch. Toen de huishoudster het nagerecht bracht, wisselde Stork enkele woorden met haar over verzorging van een paar honden. De koffie na tafel dronken de heeren in de studeerkamer. Kleestra had er zich meester gemaakt van het *Medisch Weekblad.* De dokter schreef zijn patiëntenboek bij. Onverwacht kwam Berkemeier. ‘Om de epidemie’, naar Kleestra tegen Stork gezegd had, was de dichter zelden bij Berkie geweest; herhaaldelijk had deze geklaagd, bij bezoeken van den dokter. Sinds den vorigen dag mocht Berkie weer uit en daar kwam hij door den avond!

- Dàt had ik nog maar niet gedaan, berispte de dokter.

Inderdaad gaf de kamerwarmte een hoestbui.

Maar Berkie hàd wat, hij kwam zich verbazen:

- Willem, ben jij op de sóós geweest?!

- Mocht het niet? onverschilligde Kleestra.

- Me schoonvader zei het. Ik wou 't niet gelóóven!

- Wat is dàt toch een burgerman!

- Wie?

- Je schoonvader.

- O!.... Ja.... Och....

Berkie was al weer getemd. Hij begon terstond over verzen. Den *Mercure* had hij in den zak.

- 'k Heb hier anders genoeg te lezen, zei de dichter

lakoniek en toonde zijn vriend het *Medisch Weekblad.*

- Een sigaar krijg je niet. Wil je koffie? vroeg Stork, opstaand, om af te leiden.

Even later nam hij Berkie mee. Hij moest nog zelf naar de *kom* voor zieken. Kleestra verklaarde werk te hebben en bleef in de medische literatuur.

XIII.

Achterover in den leunstoel, het hoofd naar de borst gezakt, den wijsvinger aan den neus, staarde Dominee Wedelaar over zijn bril naar benee in den tuin. Dit was de filozofische houding, in het aannemen waarvan zijn begeerte om een geleerde te zijn, kinderlijk máár ijdellijk voldoening had gevonden, toen hij een jongeling - toen hij zoo oud was als Herman nu. Tot een gewoonte bij het nadenken was zij hem geworden.... ach, hij dacht zich nu allerminst een geleerde, hij zat neer als een angstig vader, een vader vol onrust en zelfverwijt. Want de Heere beproefde hem in zijn zoon. Hij besefte, dat hij als vader te kort kwam. Hij wist niet meer, *hoe* dezen jongen te leiden....

Had hij, tegenover Herman, zijne opvoederstaak verwaarloosd? Er viel veel te overleggen en te bewerkstelligen voor de gemeente, veel herderlijk werk van raad en gebed; en zijn jonge gezin hield hem dikwijls bezig, hoe gerust hij op Aleida vertrouwde. Was hij hierdoor een onvoldoende raadsman geworden voor dat kind van zóóveel gebed, dat, oogappel van zijne goede Kathrien, wel haar dierste nalatenschap heeten mocht?....

Neef Stork had hem straks doen ontstellen. Zij waren elkander tegengekomen vóór de smidse; kort hadden zij over den ouden Egberts gesproken, die misschien den nacht niet zou halen; en op het oogenblik, dat Ds. Wedelaar de woning van den smid wilde ingaan, hoofd en hart vervuld van den zieke, dien ietwat zonderlingen, doch achtenswaardigen en vromen dorpsgenoot zóóveler jaren, had Stork, inderhaast, op een vreemden toon, gevraagd:

- Kan ik je vandaag nog spreken? 'k Ben straks vergeefs aan je huis geweest....
- Mij spreken?

- Graag ja.... Over Herman....

Het was bijna wreed van Stork geweest, hem als vader zóó te doen schrikken. Waarom die toevoeging ‘over Herman’, zoo het geene waarschuwing was? Maar wat kon hij, *hij* met den jongen, die met Neef nóóit gemeenzaam geweest was?.... De tegenwoordigheid van Mijntje Egberts, de oogen roodgekreten om haren grootvader, had het vragen van elke uitlegging onmogelijk gemaakt. Stork moest dit hebben begrepen. Maar juist daarom kon de toevoeging niet anders dan opzettelijk zijn geweest: een voorbereiding....

Ach, een voorbereiding waarop? Herman's gedrag was zóó ontrustend! Van zijn wegblijven in de kerstvacantie had hij geen steekhoudende verklaring vermogen te geven en over de hartelijkheid van den nieuwjaarsbrief had het gedwongene in een nietszeggend, nader zinnetje betreffende dat verletsel een schaduw van onoprechtheid geworpen. Na drie brieven ín ééne week over den wensch om van studie te verwisselen; nadat zijn vader hem had gewezen op wat er in deze brieven niet klopte; had hij van een verlangen naar het predikambt zelfs niet meer gerept. De laatste weken schreef hij niet.... of enkele regels vluchtige zinnen.... neen! het was met den jongen niet goed.... Zou er iets zijn, iets stoffelijks, waarover hij niet had dùrven schrijven, weshalve hij nu Neef te hulp riep? Een kwestie van geld, misschien schulden gemaakt? Herman was wel gaarne niet zuinig....

Ds. Wedelaar overlegde, dat dit hem nog het minst zou smarten. Wel zat hijzelf ook thans weder eenigermate in geldzorgen; zijn lieve Aleid was het zuinig-zijn niet gewoon en bij hare zwakte bleef er veel aan de dienstboden overgelaten, telkens bleken er uitgaven onvoorzien; maar goede vrienden hielpen hen gaarne; en indien eenige ondoordachte handeling van Herman een buitengewone tegemoetkoming noodig moest maken, dan zou - hij wist het - een enkel woord daarover aan de lieve Van Lakerveldjes volstaan. Nochtans griefde het den vader, dat zijn zoon niet meer onmiddellijk tot hèm dorst komen. Zijn twee oudsten hadden hun moeder ontheerd: was hij te weinig voor hen geweest in die achttien eenzame jaren, dien langen tijd van zijn weduwnaarschap en hun geregeerd-worden door de

goedwillende, maar wel weinig taktvolle juffrouw Wilmerdink? Ach, somtijds besloop hem een vrees, dat althans Herman - Leo niet, maar wel dat Herman der stiefmoeder niet welgezind was. En dan lag de schuld bij de moeder toch niet. Ontzaglijk moeilijk was voor Aleida de verhouding geweest tot die twee, welhaast volwassen jongelingen, die haar Moeder hadden te noemen. Doch haar hart, dat vol was van liefde, had haar geleerd, hoe zich in die kiesche taak met volkomen toewijding te gedragen. De liefderijkheid zelve was zij geweest en zij was het gebleven, toen eigen kinderkens onmiddellijker zorg van haar vroegen. Leo bleek het ook wel te beseffen, zijn verhouding tot haar liet niets te wenschen. Maar het scheen.... ach, hij, de vader, had het niet bespeurd, zulke dingen ontgingen hem.... het scheen, dat in de zomer-vacantie Herman's toon Aleid gegriefd had. De goede, zij had zich nimmer beklaagd; eerst nu in den laatsten tijd, nu Herman's verandering aan den vader was gebleken, had zij van van-den-zomer verteld....

De kamerklok tikte. Zich half omwendend over den leunstoel, zag Dominee Wedelaar met schrik, dat het al half drie was. - ‘Na tweeën’, had Stork gezegd. Om drie uur was er katechisatie. Zóózeer had Stork's mededeeling, dat deze ‘over Herman’ kwam spreken, hem ontsteld, dat hij er Aleid niet van had durven reppen. Na het heilige, lieve geheim, dat zijn dierbare vrouw hem de vorige week had toevertrouwd, moest hij haar in alles sparen. Zij vergde toch al te veel van zichzelve. De kinderen eischten zóóveel zorg! Dina deed wel trouw haar best, maar bij de laatste ziekte van Jopie had die zich blijkbaar te veel vermoeid en 's nachts kougevat met opstaan. Bovendien was er geschil in de keuken ontstaan en die ruzie met haar kameraad trok de goedaardige Dina zich blijkbaar aan. Dina was niet, die ze geweest was, en het werk moest toch gedaan, dus kwam het op Aleida neer. Op dit oogenblik zou zij, zoo hoopte hij, rusten.... Ach, maar daar hoorde hij Loesje roepen, vlakbij op de bovengang: als 't kind Aleida wakker maakte...

Schielijk trad hij naar de deur, en suste op den drempel met gesis en gebaar, wenkend naar waar Moesje sliep. Loes kwam naar hem toegeloopen.

- Paatje, Dien moet kome, da'lek, voor Wim!
- Waar is Dina?
- Beneden, Paatje.

Ds. Wedelaar boog zich over de trapleuning en... daar zag hij Stork met haar. Zij fluisterden en Dina weende.

- Dina!
- We komen, antwoordde Stork.
- Wim heeft je noodig, Dina.
- Ja, ze komt! zei Stork weer.

Verwonderd bleef Wedelaar staan op de gang. Loesje was naast hem.

- Ga gauw naar Wim, hoor, Dina komt....

En het kind ging heen. Stork en Dina kwamen de trap op.

- Mag ik binnengaan?

Stork ging Wedelaar voor. Hij bleef naar de deur gewend staan, totdat Wedelaar haar had gesloten.

- Dina zei, dat Aleida slaapt?
- Ik hoop, dat Loes haar niet wakker gemaakt heeft.
- Ik had graag ook gesproken met haar, maar misschien is het beter, dat jij het eerst doet.... Je zag me daar met de huilende Dina. Over haar kom ik jullie spreken.
- Over.... Dina?
- Ja. Over Dina. Heb jullie niets aan haar gemerkt?
- Gemerkt? Hoe meen je?
- Wel, mijn hemel, Wedelaar. Je keukenmeid heeft me er veertien daag geleden al over aangesproken, omdat Dina zich op mij had beroepen, dat ik het wel aan mevrouw zou zeggen. Nu praat men in het dorp er van.... En jij en je vrouw vermoeden nog niets. Dina kan hier niet lang meer blijven. Want ze is zwanger sedert Augustus.
- Dina!?

Ds. Wedelaar had de handen gevouwen. Hij hield, knijpend, ze vóór de borst.

- Die arme! Wie had dat gedacht van háár!
- Ja.... Maar nu moet ik je nòg wat zeggen. Al een tijdje geleden heb ik het aan 'er waargenomen, op mijn interpellatie heeft ze bekend, ze heeft me in 'er angst 'er hééle vertrouwen gegeven en gezegd wie de vader is. Ik gelóóf, dat ze waarheid spreekt, al kost het me veel om dàt te gelooven.... Wees nu sterk, mijn waarde, ik mòet

het je zeggen, hòeveel leed ik je daarmee doe.... Dina verzekert, dat Herman....

- Her....!

Zij zeiden den naam bijna tegelijk. Stork had nadruk gelegd op het woord ‘verzekert’ en sprak den naam zacht, met gedempte stem; doch metéén kwam de kreet van den vader.

Alleen verwonderd was hij geweest, toen Stork, in plaats van over Herman, over Dina was begonnen. Maar onder de mededeeling van haar zwangerschap had het noemen van de maand Augustus in Wedelaar een angst doen ontstaan, een angst, een niet bewust-verklaarden, dóór het leed heen der teleurstelling om het meisje. En onder Stork's verdere spreken was die angst verhevigd, klaarder geworden.... en Wedelaar voelde zich overtuigd.

Dit was het dan.

Deze vreeselijke zonde. Zij was gevallen over zijn huis...

- Mijn God! mijn God!

De knijpend saamgevouwen handen waren lager vaneen gezakt en, terwijl het hoofd schuin werd opgeheven, sloten zich de oogen. De houding vond Stork antipathiek, doch in de stem was een droef-ontroerd-zijn, dat den niet-geloovige trof.

Hij stond op en legde een hand op den schouder van zijn neef.

- Ik moest het je nu eindelijk zeggen. Je begrijpt wel, wat het me kost. Ik merk aan je, dat je Dina's verzekering niet in twijfel trekt. Ik ben haar ook gaan gelooven.

Wedelaar wilde opstaan.

- Ik zal haar roepen.

- Och nee', doe dat niet dadelijk. Ze weet dat ik hier ben om 't je te zeggen. Ze is nu met de kinderen bezig. Kom jij eerst wat tot jezelf. Je stuurt haar toch zoo ineens niet weg. Dat hoeft niet....

- Ja, maar....

- Toe, luister naar mij. In haar belang en in dat van Aleida. Vertel het die, met voorzichtigheid, want ze is erg op Dina gesteld. En houd de meid vandaag zéker nog bij je, of, wil je mijn raad, nog een dag of veertien, tot je een noodhulp hebt voor de kinders. Er is niets geen gevaar

voor te vroege bevalling, mits ze zich wat mag ontzien.

Drie slagen tikten.

- Ik heb katechisatie!

Wedelaar riep het en sprong op. En meteen bracht hij een hand voor de oogen, bedenkend, dat anders Dina telkens kwam om hem aan het uur van katechisatie te herinneren. Nu bleef zij weg. En Herman.... Herman....

- Vaarwel, ik dank je. Ik zal doen naar je raad.

Voordat hij de pastorie verliet, ging Stork even de keuken binnen, om de naijverige kameraad gerust te stellen, dat Dominee *het* nu wist en Mevrouw het weten zou.

XIV.

Aleida verzette zich met beslistheid. Een meisje, dat zij volkomen vertrouwd had! Zij duldde haar geen nacht meer in huis. Althans niet in de kinderkamer. *Die* nog een nacht bij haar lievelingen..

- Beste, oordeel je niet te hard?....

Vermoeid had Wedelaar het gevraagd. Hij was gebroken, wist niet wat te doen. De katechisatie had hij, te laat binnengekomen, na een half uur doen eindigen.

- Meisjes, het spijt mij, ik heb zoo'n hoofdpijn.

Die goede Lena Janssen had hem nog eau-de-cologne opgedrongen. Hij hield volstrekt niet van den geur. En nu thuis, daar hij dikwijls den neus snoot, rook hij telkens weer eau-de-cologne en hij kwam niet op de gedachte, Aleida een anderen zakdoek te vragen.

- We moeten toch ook denken aan Neeltje! was haar tegen-argument, toen hij bemiddelend voorstelde, Dina dan niet bij de kinderen te laten, doch evenmin het huis uit te zenden, maar in de bodenkamer te doen slapen.

- Dan zal ik het Neeltje verzoeken, zeide Wedelaar en stond op.

Dina was met de kinderen boven. Natuurlijk bleef zij nu nog bij hen. Aleida was naar hen toe gegaan en had verteld, dat zij niet beneden mochten komen, omdat paatje hoofdpijn had.

- Dina heeft ook al hoofdpijn! had Joop gemokt. Hij als oudste kon toch wel naar beneden! Hij zat stil en hinderde niemand. Wim, nu ja, en Loes misschien ook....

maar dat *hij* hier boven moest blijven, en dan met Dina, die aldoor huilde en óók over hoofdpijn klaagde!.... Geergerd knipte hij plakplaatjes stuk, totdat Loes, verontwaardigd, háár schaartje opeischte.

Door het stille benedenhuis schuifelde Wedelaar naar de keuken. Aleid had Neeltje willen bellen, dat zij zou binnen komen, doch Wedelaar gevoelde het als een verdeemoediging, dat hij zijn dienstbode het verzoek om Dina den nacht bij zich te dulden, zelf in de keuken ging doen. Verdeemoedigen *moest* hij zich. Hij, de vader, hoofd van het huis....

Zorgvuldig sloot hij de deur der keuken. De meid keek verbaasd om van vaten-wasschen, toen Dominee een stoel bij het aanrecht plaatste, naast de plek waar zij stond, en ging zitten.

- Ik zal er maar even bij plaats nemen.... Dominee deed zijn best tot een glimlachje. Plotseling wist hij niet wat hij moest vragen.... O ja, van Dina, de bodenbedstee....

- Hebt gij er op tegen, Neeltje? Het zou maar voor kort zijn.... misschien voor één nacht....

De keukenmeid bleek hem niet te begrijpen. Wantrouwig liet zij haar vatenboel staan. Dominee dwong zich tot uitweidingen. - De bedstee wàs voor twee personen. Vroeger hadden er altijd twee meisjes in geslapen. Nochtans, zijn vraag wàs slechts een verzoek.

- En as ze dan bove' bij mijn bevalt?

De toon van Neeltje's bezwaar was het ergste. Zóó had Dominee dit meisje nooit hooren spreken. Doch hij besefte: zij was in haar recht.... Niet de predikant sprak nu tot haar. Des deelde hij haar ter geruststelling mede, wat dokter Stork hem over het waarschijnlijke tijdstip der bevalling gezegd had. Stuursch wendde Neeltje zich weer tot haar vaten, baloorig stiet zij een bord in de teil.

- En hoe mot 'et dan 's nachts mit de kinders?

- Daar zal mevrouw nu zelf voor zorgen.

- Och....

De borden botsten gevaarlijk.

Dominee overlegde, dat zijn behoefte aan verdeemoediging hem gedrongen had tot een huishoudelijke bedisseling, welke hij beter had overgelaten aan zijn goede vrouw. Hij snoot zich en rook weder eau-de-cologne.

- Laat mevrouw mijn dan bij de kinders legge....

Wedelaar hoorde: die toon was anders. Rustig wreef Neeltje nu een bord droog. Het voorstel leek hem een oplossing.

- Ik zal het aan mevrouw vragen, Neeltje....

Hij kon nu opstaan, gereed met zijn boodschap. Doch er was iets, dat hem vasthield. Een behoefte om te spreken. Om, na wat hem hards en hoovaardigs had getroffen in den toon van dit meisje, als predikant haar gemoed te verzachten, door woorden van ootmoed te spreken als heer van den huize. Zij, huisgenoote in de Pastorie, mocht nu van hem zulke woorden verwachten.

- Gods straffende hand ligt op mij, Neeltje. Althans, indien Dina de waarheid spreekt. In dit mijn huis zou zwaar zijn gezondigd. Ik zal mij verdeemoedigen tegenover de gansche gemeente, als dit in de Pastorie is gebeurd. Nu doe ik dat reeds tegenover jou. Mijn katechisante, mijn huisgenoote. Ik begrijp, hoezeer deze dingen je maagdelijke gevoelens van eerbaarheid moeten kwetsen. Maar wat je kameraad betreft, denk aan het: Oordeel niet, opdat gij niet geoordeeld wordt. Hebt medelij met de gevallene, Neeltje.

Wedelaar voelde iets als een ontspanning, bijna was het een zwakke verlichting, toen hij na deze woorden opstond. Hij stak de hand naar Neeltje uit. De meid wreef de hare gauw droog aan haar schort. Verwezen voelde zij Domenee's hand.

Aleida vond de regeling goed. Het zou voor haar wel vermoeiend geweest zijn, bij de kinderen te slapen. Zij belde Dina en zei 't haar kortaf.

- En maak dan wat voort, dan kun je nu dadelijk even naar huis gaan, want je weet, ik mòet met je moeder spreken.

Dit verlangen, met Dina's moeder te spreken, had zij haar al vóór het eten gezegd. Aleida was, na de katechisatie, onder Wedelaar's weinig beleidvolle, onvoorbereide mededeeling zeer rood geworden. Plotseling was zij opgestaan en had zich een glas water geschonken. Diep ontroerd had hij haar hand op zijn schouder gevoeld, terwijl zij, achter hem staande, het glas ledigde.

- Arme goeie man, had zij gefluisterd en hem op het voorhoofd gekust.

Daarop was haar houding veranderd; rumoerig liep zij, om de tafel, naar haar stoel en schel was haar stem, terwijl zij haar teleurstelling over Dina uitte. Zoo'n meid, die zij zoozeer in alles vertrouwd had!....

Driftig had zij om Dina gebeld en niets anders gezegd, dan dat zij, na de ontzettende dingen, nu pas gehoord, haar natuurlijk in huis niet kon houden, doch vóór alles met hare moeder moest spreken.

Om deze te halen, ging de meid nu. Neeltje had er haar uitgaansavond voor verzet.

Wedelaar trok zich terug in zijn kamer. Vóór den nacht moest hij misschien nog naar Egberts. Een katechisatie van drie jongelieden, die bij hem aan huis plachten te komen, liet hij aan de deur afzeggen. Dominee was op eenmaal verhinderd. Hij moest thans aan Herman schrijven.

J. DE MEESTER.

(*Wordt vervolgd.*)

De oude en de nieuwe historische roman in Nederland.

I.

De historische roman is een verschijnsel van na het midden der 18de eeuw; hij behoort tot de tweede Renaissance. Dat kon ook moeilijk anders, daar eerst in deze periode de historische wetenschap tot haar volle ontwikkeling komt. En zonder deze geen historische roman, een zoodanige namelijk, waaraan de eisch kan gesteld worden: Hij make gansch een tijdperk uit het verleden weer levend, in den vollen rijkdom van al wat er in omging, idealen en vooroordeelen, zeden en gebruiken; hij geve voor een oogenblik de illusie, dat we tijdgenooten zijn van een voorbijgegaan leven, van een vergeten beschaving.[1)]

Dit is niet te bereiken enkel met dichterlijk gevoel, met het pure beeldend en componeerend vermogen; daarvoor is grondige, wel bewuste kennis noodig, die de kunstenaar in den regel wel niet langs eigen wegen zal gaan opsporen, maar bij den historicus zoeken en vinden moet.

Scherp kritisch onderzoek van al wat maar tot het juiste begrip van personen en toestanden kan bijdragen, gepaard met voorzichtig ontleden, wikkend en wegend samenstellen, geleid door diep psychologisch inzicht, moeten aarzelend brengen tot den wederopbouw van het in puin gestorte, ver-

1) Louis Maigron, Le roman historique à l'époque romantique, essai sur l'influence de Walter Scott. Paris, 1898, p. 311.

gane leven, waarvan de brokstukken vaak naar de vier hemelstreken verstrooid en onder stof en struiken verborgen zijn. En is de restauratie eenmaal volbracht, dan zal ook de meest kundige bouwmeester steeds blijven twijfelen, of hij zich niet heeft vergist, of sommige onderdeelen niet anders in elkaar hebben gezeten dan zijn vlijtig zoeken, zijn speurend vernuft hem ingaven; ook dan nog zullen er steeds vakken openblijven, waarbij een eerlijk niet-weten weigert met de fantasie aan te vullen, wat het niet volkomen verantwoorden kan.

Mogen sommige historie-schrijvers der eerste Renaissance, groote Italianen en Duitschers, in beginsel de eenige juistheid en noodzakelijkheid van deze methode ingezien en betoogd hebben, zelfs naar een enkele loffelijke toepassing in de practijk hebben gestreefd, eerst in de laatste helft der achttiende eeuw zijn deze beginselen tot volkomen rijpheid gekomen in de West-Europeesche wetenschap; met de hernieuwde studie der Oudheid gaat gepaard een alom krachtig practisch werken in ieder onderdeel van het verleden in de eenige goede richting, een oordeelkundig verzamelen en systematisch ordenen van bouwstoffen, maar vooral ook de weeropbouw zelf. Wij, Hollanders, moesten wachten tot de dagen van Groen en Bakhuizen, eer ook wij, lang na Duitschland Frankrijk en Engeland, onze groote kritische historische architecten konden aanwijzen.

Alleen het werk van zulke historici levert de bruikbare stof voor den historischen roman, die aanvult met de verbeelding, wat de nauwgezette man der wetenschap niet of slechts aarzelend durft uitspreken, die fijn detailleerend uitwerkt tot een groot bevredigend geheel, waar de wetenschap slechts eenige vaste punten met zekerheid kon aangeven, of die met vastheid en zelfvertrouwen breeduit schildert de tafereelen, waartoe hem het welbewuste kennen en begrijpen van den geschiedschrijver heeft geïnspireerd.

Dit neemt niet weg, dat eeuwen en eeuwen vroeger reeds gansche rijen van verdichtingen ontstonden, waarin historische zaken en personen zijn verwerkt, dat van de oudste tijden af de fantastische geest der menschheid in onbezorgden beeldingsdrang greep naar de heroïsche figuren van het verleden, zonder zich te bekommeren om de absolute waarheid

en betrouwbaarheid van wat de traditie bood, dat de dichters van alle tijden in hun lust tot fabuleeren hun eigen levensbeschouwing, denk- en gevoelssfeer hebben verlucht met quasi-historische personen en toestanden. Zoo opgevat zijn de Ilias en verschillende boeken der Hebreeuwsche letterkunde reeds historische romans en de weg is lang en vermoeiend tusschen deze en onzen Ary Prins of Van Oordt, doorkronkelend de gansche wereldlitteratuur.

De bedoeling van dit opstel kan slechts zijn in eenige hoofdlijnen het verschil te doen uitkomen tusschen onzen Nederlandschen historischen roman van de eerste helft der negentiende eeuw en dien, welke uit de omwenteling, die men gewoon is de beweging van '80 te noemen, van zelf is gegroeid. Het zij mij echter veroorloofd vooraf met eenige lijnen de wordingsgeschiedenis van den eersten als algemeen Europeesch verschijnsel aan te geven. Door in hoofdtrekken - enkele meest typeerende natuurlijk slechts, bij een zoo omvangrijke stof - te bepalen, wat de beteekenis was van den Engelschen historischen roman van Scott en daarnaast van den Franschen van Hugo en Flaubert, zullen we trouwens reeds in hoofdzaak het karakter kennen van den onzen in wat hij was of niet zijn kon. Immers ook op dit gebied zijn wij vrij wel geheel afhankelijk van de krachten die de wereldlitteratuur beheerschten.

De toekomst blijft de mysterieuze onbekende, en wie verstandig is, heeft daarin leeren berusten. Maar het verleden beschouwt de menschheid als haar eigendom; overal waar zij komt tot eenig bewust maatschappelijk leven, voelt ze zich in dat verleden vastgegroeid; zij wil zijn geheimen doorvorschen; ze wil begrijpen, hoe geworden is, wat ze om zich ziet; ze wil haar genealogie vaststellen. Doch uiterst langzaam groeit het besef van de voortdurende verandering, die leven en ontwikkelen heet.

'Stel u voor', zegt Multatuli, 'dat een jongen een drama schreef - *Moeders geboorte* b.v. - wees verzekerd dat-i de baker zou laten zeggen: 'Mag ik zoo vrij wezen, mevrouw 'n schoone luur aan te doen?'[1)] Net zooals een kind zich de dingen uit het verleden niet anders kan voorstellen dan

1) Idee 1060a.

in de vormen uit zijn eigen omgeving en uit zijn eigen denksfeer, zoo kan ook eenig deel der menschheid, dat een gemeenschappelijken ontwikkelingsgang doormaakt, in de periode van haar kind-zijn zich van het verleden slechts kinderlijke voorstellingen maken.

In den Heliand treden Christus en zijn apostelen op als een Vorst, als een Keizer Karel met zijn genooten.

Zoo is het Rolandslied, heel de schat van Frankische, Oostersche, Klassieke romans slechts fantastische ineenvlechting van vage tradities in de levenssfeer van hen, wier bestaan ze bestemd waren te veraangenamen. Schildert Breughel niet den kindermoord van Herodes in een Vlaamsch dorp onder de sneeuw, met Vlaamsche hellebardiers? Geeft de Renaissance niet een voorstelling van het huwelijk van Jozef en Maria, ingezegend door een paus? Zoo iets komt natuurlijk niet steeds uit absolute onwetendheid voort. Doch men had eenvoudig geen behoefte aan historische waarheid, voelde geen drang naar correct weten en begrijpen.

Uiterst langzaam groeit het vermogen der menschheid om in te dringen in de toestanden der voorbijgegane tijden, om door nadenken en vergelijken, steunend ten slotte op diepgaande historische en archaeologische studie, te komen tot het zien van verdwenen werelden, tot het scheppen van pure schoonheid eindelijk in den herbouw van het verleden. Aanvankelijk is het, of op den weg, dien zij zich door het levenswoud kappen moet, de struiken en struweelen zich onmiddellijk achter haar weer sluiten; aanvankelijk is het verleden even duister als de toekomst. Eerst na eeuwen van ontwikkeling leert zij den door haar afgelegden weg behoorlijk overzien en met eenige nauwkeurigheid in kaart brengen.

En hoeveel moeilijker dan het verbeelden der oude vormen, is het grijpen van den geest der oude tijden. Hoe waar blijft het vaak geciteerde woord van Faust tot zijn famulus:

> Mein Freund, die Zeiten der Vergangenheit
> Sind uns ein Buch mit sieben Siegeln.
> Was ihr den Geist der Zeiten heisst,
> Das ist im Grund der Herren eigner Geist.

Werd zoo Goethe's eigen visie van de wereld der Antieken niet beheerscht door zijn eigen geest, zijn eigen

drang naar vernuft en klaarheid, onder den invloed van Winckelmann? Ook hem gelukte het niet den geest der Ouden in geheel zijn omvang machtig te omvatten. Het hartstochtelijke en kleurrijke, het realistische en bacchantische van het Grieksche leven sprak niet tot zijn gevoel, omdat vooral in later jaren zijn eigen persoonlijkheid bij voorkeur leefde in het strenge rijk van schoon logisch en harmonisch beredeneeren, en in de behandeling van eenzelfde Grieksche tragische stof, bij het streven naar eenzelfde Grieksch ideaal, blijft Goethe evenzeer de Noordsche estheticus als Racine, de Fransche salondichter.[1)] Hoeveel sterker moet dit alles telkens uitkomen bij de zooveel minder groote meesters van den historischen roman. Hooren we niet in Wielands klassiek-romantisch werk meermalen de zoete melodische fluit der Fransche herders? Wat wordt er van Hugo's middeleeuwen onder zijn behoefte aan geweldige, verpletterende antithesen? Spreekt in de Indische wereld van Akbar niet onophoudelijk de Hollandsche strijdbare ras-liberaal? Komen in Van Oordt's Irmenlo, in de wereld der krachtige natuurmenschen, niet al te zeer de slapheid en weifelzucht, die een deel van het hedendaagsch geslacht kenmerken, tot uiting? Maar waar zou ik eindigen, als ik hier aan het opsommen bleef, wat er op te sommen is!

Toch, boven gansch dien tragen, langzamen groei van de oudste tijden af, dat kinderlijk pogen in stof en in geest, boven alle historie-studie en archaeologie, alle moeizaam zwoegen, alle persoonlijke invloeden gloeit nu en dan voor een enkele het schitterend licht.

Als der Herren eigner Geist maar de geest van het Genie is, dan is alles goed, dan kan de Geist der Zeiten, voor zoover hij uit uiterlijkheden spreekt, niet schaden, dan zal er altijd de geest van opperste schoonheid leven en zuiver begrip van het algemeen menschelijke.

Wat zijn Rembrandt archaeologische juistheid, couleur locale en couleur morale, waar hij u b.v. een voorstelling van het Christuskind in den tempel in een ongeveer

1) Dit is uitstekend beredeneerd door Brandes, Hauptströmungen, I, p. 201 vlg. (Leipzig, Veit, 1900).

Gothische kerk schildert? Heeft hij den geest van dit feit niet in al zijn grootsche heerlijkheid uitgebeeld? Zie in het Rembrandthuis, hoe een paar inktstrepen Hagar's afscheid in zijn diepe, algemeen menschelijke tragiek van afgunst en schrijnende wanhoop uitdrukken. Geen Alma Tadema met al zijn weten, met al zijn angstvallige zorg voor historie, kan bereiken, wat Rembrandt en Shakespeare bereikten, al hebben ze honderden malen tegen de couleur locale en al wat daarbij behoort, gezondigd. Wie maakt er Shakespeare een grief van, dat hij schepen laat stranden op de kusten van Hongarije, en van honderden oogenschijnlijke dwaasheden meer? Wie heeft beter dan hij het menschelijk hart onder alle levensomstandigheden, onder den drang van allerlei passies doorgrond en uitgebeeld? Shakespeare kon zijn Julius Caesar zonder Niebuhr of Mommsen verheffen tot wereldkunst voor alle tijden. Het is een gave van het genie, het algemeen menschelijke, het grootsche en geweldige, zoowel als de teerste gevoelstrillingen in de tragedie humaine onder welke vormen, in welke tijden ook, te voelen, te zien, te grijpen en uit te beelden met middelen die altijd treffen, die altijd leven van innerlijke waarheid.

En ook dan zelfs wanneer Dionysische verblinding den genialen geest belet de waarheid met ontroebele oogen te aanschouwen, wanneer hij slechts zijn heerlijke overdrijving uitschatert, kan er schoonheid geboren worden en vlammende pracht oplaaien. Zal Hugo's schildering der middeleeuwen niet immer bewondering wekken?

En daarna komen de vele stoere talenten, die steunend op de ervaring en den geestelijken groei van het voorgeslacht, met hun gaven woekeren en bereiken een rustige, vaste schoonheid, die het hart hunner tijdgenooten verovert, talenten, die door hun zeldzame kracht misschien zelfs een tijdlang hun invloed ver doen gevoelen, maar ten slotte na korter of langer tijd toch enkel hun waarde behouden voor den kunstkenner en kunsthistoricus.

Voor den historischen roman is Walter Scott de eerste, wien het gelukt is in dien zin het verleden te doen herleven, het drama van het menschelijk leven te zien midden in zijn eigen omgeving, in zeden en instellingen, die niet meer bestaan. Zijn invloed op heel de West-Europeesche litteratuur

is misschien grooter en stellig onmiddellijker geweest, dan die van vele andere groote figuren, die in geschiedenis der letterkundige kunst naar voren komen. Naast hem heb ik u slechts de namen van De Vigny, Manzoni, Van Lennep te noemen om in uw herinnering te doen oprijzen gansche rijen van boeiende romans en verhalen, die het gevoel en de verbeelding van een paar geslachten hebben beheerscht, hun kennis en smaak mede hebben gevormd, en ook thans nog, hoe zeer ook andere en hoogere eischen aan de kunst gesteld worden, door de jongeren wel niet geheel worden versmaad.

Ging die machtige invloed van Schotland uit, toch is ook de wordingsgeschiedenis van den historischen roman vóór Scott wel voornamelijk in Frankrijk te zoeken.

Waar we bij ons vóór 1800 zoo goed als niets vinden, wat op een historischen roman in den gewonen zin lijkt (onze Arkadia's toch met haar droge opvulsels van historie en archaeologie kunnen hier wel niet in aanmerking komen), kan men in Frankrijk, meer nog dan in Engeland, van de zestiende eeuw af de langzame wording aanwijzen van den roman met historische legende of traditie tot den roman *om* de historie. Om van de middeleeuwen maar niet te spreken, d'Urfé ‘fut le premier qui tira les romans de la barbarie et les remit dans les règles en son incomparable Astrée’ (1610). Dit oordeel van den bisschop Huet in 1670 is door Sainte Beuve met volle instemming onderschreven. En speelt deze idyllische herdergeschiedenis niet in lang vervlogen eeuwen onder de eerste Fransche koningen, toen er in het Forez-gebergte, aan de landelijke oevers der Lignon nog vreedzame, lieflijke rust heerschte?[1)]

Heel deze eerste strooming is idealistisch en heroïsch, mede onder den invloed der klassieke tragedie. Er is een vage begeerte naar de poëzie van het verledene; meestal te goeder trouw worden de meest dwaze voorstellingen ingeweven in de fantasiën, die de uiting zijn van een vormelijke, gekunstelde hofbeschaving, en dikwijls achten de schrijvers

1) Körtung, Geschichte des Französischen Romans im XVII. Jahrhundert, 1885, I, p. 89 vlg.

zich volkomen verantwoord, als ze in een noot met geleerde plechtstatigheid een of ander onbetrouwbaar auteur der Oudheid aanhalen om te bevestigen, dat de zaken heusch zoo gebeurd zijn, als zij het voorstellen.

De 17de-eeuwsche herderromans zitten vol historie. Cyrus, Clovis, Pharamond zijn er zuivere galante boudoirherders. Childeric, de Frankenvorst, was er ‘d'humeur amoureuse et d'agréable entretien parmi les dames’.[1] De eenige zorg van Pharamond is ‘de plaire aux beaux yeux et de fléchir la rigueur de la cruelle Rosamonde’.[2]

Baudricour heeft Jeanne d'Arc in haar ‘hermitage’ bezocht en haar over liefde gesproken, is hardvochtiglijk afgewezen met een ‘Retirez-vous, profane, ou craignez les châtiments d'un Dieu puissant et irrité’,[3] maar na eenigen tijd thuis komende, na een wandeling in haar ‘park’ vindt ze de omheining van haar ‘hut’ versierd met leliën en rozen, heeft een minnend hart haar verblijf in de liefelijkste bergerie herschapen.

Een vaas van doorschijnende stof overdekt haar ontstoken bougie, en bij dat licht ontdekt ze een schat van smaakvolle herderinnen-toiletten, twintig geurzakjes, die van de fijnste bloemenpracht doen droomen enz. En terwijl ze na bewondering van al die exquise wereldsche heerlijkheid, zich gereed maakt om den nacht in gebeden door te brengen, hoort ze in haar park plotseling een muziek ‘d'une excellente harmonie’ en eindelijk een enkele stem, ‘accompagnée d'un luth’:

> Dormez adorable Bergère,
> Fermez ces yeux qui causent tous mes maux, etc.

Na het eerste couplet sluimert ze in, maar als ze 's morgens zich weer naar buiten begeeft, werpt zich haar aanbidder in herderscostume aan hare voeten:

‘Tuez-moi’, roept hij uit, ‘avec le fer de votre houlète, ce fer qui vous a tant fait vaincre de loups; ils n'en veulent qu'à vos troupeaux ces loups, et moi j'en veux à votre coeur:

1) Mézeray, Galeries des rois de France.
2) Calprenède, Faramond.
3) Mémoires secrets de la cour de Charles VII.

si c'est une témérité impardonnable, hêtez-vous de m'ôter la vie, je ne cesserai jamais de vous aimer'.

'Le ciel ne permet pas cette violence', antwoordt ze geruststellend. Ziedaar den toon waarin deze romans geschreven waren.

Na de idealistisch heroïsche strooming komt er een meer realistische. Legendarische helden en heldinnen uit een ver verleden verdwijnen; de Fransche en Engelsche geschiedenis van hoogstens een eeuw terug wordt de stof van den historischen roman, zelfs de histoire contemporaine. De fijne spot van Molière, de bittere satire van Boileau hadden den smaak gedood voor lange exotische verhalen als van een Scudéry, waarbij de lezer aan kon geven, hoe ver hij reeds in zijn lectuur gevorderd was door mee te deelen, 'j'en suis au huitième enlèvement.' Ook thans krijgen we wel geen absolute waarheid in de vaak memoire-achtige verdichtsels; het blijft de geschiedenis gezien door een temperament, het temperament van den futielen, lichtzinnigen hofjonker, den joligen, geestigen abbé, den gevoeligen wijsgeer, maar er is toch vaak een vrij getrouwe echo van de belangen en passies, die de menschen in beweging brachten; de tijden, waarin de helden leefden lagen te dichtbij in het verleden, om te sterke afwijking van de waarheid toe te laten. La Princesse de Clèves van Mme de Lafayette (1678), dat ons voert in de dagen van Hendrik II, is in deze strooming misschien het meesterstuk. Het hofleven van een goede honderd jaar in het verleden terug, is er vol geest en aanschouwelijkheid geschilderd.

En na de realistische strooming komt de pittoreske, waarvan Chateaubriand de hoofdfiguur is.[1)]

In den regel wordt in de ontwikkelingsgeschiedenis van den historischen roman, wanneer de Romantiek zich in haar volle kracht openbaart, de drang naar het levende nationale tegenover den afkeer van een verstarde, doode klassieke mythologie aangewezen als de oorzaak, dat het genre plotseling en alom zich in betrekkelijk volmaakten vorm vertoont. Zeer stellig is deze de groote voedende kracht geweest.

1) Zeer leerzame dingen over deze drie stroomingen in den historischen roman vóór Scott, bij Maigron, t.a.p. p. 2-72, waaraan ik hier enkele trekken ontleende.

Maar men ziet een belangrijke strooming over het hoofd.

Wie de Romantiek en daarmee de wording van den Scottschen historischen roman zal begrijpen, moet uitgaan van de tweede Renaissance, die komt in het midden der 18de eeuw en als belichaamd is in Rousseau en Lessing. Dezelfde afkeer van de pedante leegheid, waartoe de eerste Renaissance ten slotte verloopen was, drijft den een in een wereld van gevoel, zoekend naar natuur, realiteit, waarheid, het nationale; dwingt den ander tot een nieuw, frisch onderzoeken, vergelijken, begrijpen, een aarzelend en voorzichtig kritisch opbouwen van wat het leven en de geest der Oudheid met de grootst mogelijke waarschijnlijkheid moet geweest zijn; dit mag niet altijd zijn gelukt, mag zelfs een onmogelijkheid blijken; het streven was er toch en men bereikte oneindig veel meer dan ooit bereikt was.

En nu vergeet men, dat de historische roman zijn eerste vastheid en waardigheid dankt juist aan die hernieuwde klassieke studiën, waaraan een Diderot, Winckelmann, Hemsterhuis den stoot gaven.

Reeds in 1767 schrijft Wieland, de grondlegger van den Duitschen roman, zijn Agathon, een klassiek-historischen, die ons nu wel niet meer in geestdrift brengen kan, ons zelfs menigen glimlach ontlokt, maar toch mijlen ver van het weeë gebazel der 17de-eeuwsche Franschen af staat. Hier is voor het eerst het zuiver oprechte streven, om zoo eerlijk en trouw mogelijk te geven een beeld van het Grieksche leven, van daden en denken, van wijsgeerig denken vooral, als in dien tijd gegeven kon worden.

Hij zegt, dat hij de historische waarheid zoekt[1)], en inderdaad alles geeft ons den indruk, dat hij daarnaar ook ernstig heeft gestreefd, al komen we telkens voor de zonderlingste verrassingen te staan.

Een passage als deze b.v.

1) O.a. p. 82 der Hempel-editie, dl. I: ‘Da wir uns zum unverbrüchlichen Gesetze gemacht haben, in dieser Geschichte Alles sorgfältig zu vermeiden, was gegen die historische Wahrheit derselben einigen gerechten Verdacht erwecken könnte’ etc. Men zie ook vooral: ‘Ueber das Historische im Agathon’, dat hij zijn boek vooraf liet gaan: Lebensart, Ergetzungen, Beschäftigungen und Spiele, Alles ist griechisch’ enz.

‘Er überliess sich der Begeisterung, in welche dieses majestätische Schauspiel (een zonsondergang n.l.) empfindliche Seelen zu setzen pflegt, ohne sich eine Zeit lang seiner dringendsten Bedürfnisse zu erinnern. Endlich weckte ihn das Rauschen einer Quelle, die nicht weit von ihm aus einem Felsen hervorsprudelte, aus dem angenehmen Staunen, worin er sich selbst vergessen hatte; er stand auf und schöpfte mit der hohlen Hand von diesem Wasser, dessen fliessenden Krystall, seiner Einbildung nach, eine wohlthätige Nymphe ihm aus ihrem Marmorkrug entgegen goss; und, anstatt die von Cyprischem Weine sprudelnden Becher der gewohnten Athenischen Gastmähler zu vermissen, däuchte ihm, dass er niemals angenehmer getrunken habe. Er legte sich wieder nieder, entschlief unter dem sanft betäubenden Gemurmel der Quelle und träumte, dass er seine geliebte Psyche wiedergefunden habe, deren Verlust das Einzige war, was ihm von Zeit zu Zeit einige Seufzer auspresste’.

Die murmelende bron, dat vlietend kristal, die nimf met haar marmorkrug, die lieflijke idyllische rust, is het niet of ge een achttiende-eeuwsch bevallig Fransch decoratief behang, een gevoelige herderscène voor u ziet?

Er is ook de zuivere Duitsche sentimentaliteit, de ‘Wollust der Thränen’, Hippias is ‘lauter Seele’, de ‘Mondschein’ wordt met de teederste gevoelens begroet.

Wieland heeft in dezen roman zijn eigen Duitsche sentimenteele ziel, die met Fransche pastorale is geparfumeerd, uitgesproken; voor den bouw van zijn werk leerde hij veel van Fielding en Richardson, die groote leermeesters van Europa, maar toch, hij tracht eerlijk het Grieksche leven op te bouwen uit wat hij weet van gastmalen, toestanden van slaven, optreden van zeeroovers enz., en bovenal, hij geeft de werkelijke wijsgeerige ideeën uit de Grieksche Oudheid, en dit vooral geeft aan zijn boek soms een zweem van realiteit.

Hierbij sluit zich in Frankrijk aan de Voyage du jeune Anacharsis en Grèce van Barthélémy (1788), een schildering van heel het Grieksche leven der oudheid, naar de hernieuwde kennis dier dagen, een schildering, die geheel den indruk geeft van de chose vue tot in de kleinste détails van het huiselijk leven. Men zag het toilet eener elegante dame, woonde zittingen van Academies, optochten van de Panatheneën

bij, hoorde Plato te midden van zijn leerlingen, bezocht Xenophon, waar hij op later leeftijd den heereboer speelt, vernam, wat de gerst kostte en hoeveel de belastingen bedroegen. Dit mag eigenlijk meer een werk van zuivere wetenschap geweest zijn, er is toch een licht romantisch kleed en de invloed op latere, vooral klassiek-historische romans moet groot geweest zijn.

Chateaubriand vormt den overgang tusschen den klassiek-historischen roman en den nationaal-historischen. Zijn Martyrs (1809) schildert zoowel de wereld der Oudheid van Hellenen en Romeinen als die der Franken met hun wichelares Velleda: een verheerlijking van het Christendom boven de leer der Ouden. Eudorus, de Grieksche Christen, die van Rome uit een tocht tegen de Franken gemaakt heeft, tracht vergeefs zijn bruid Cymadocée tot zijn geloof te bekeeren. Zijn huwelijk naar beider ritus gesloten, bezorgt hem de straf van als martelaar voor de gedeeltelijke verzaking van zijn geloof te vallen onder Diocletianus.

Het boek is onsamenhangend en soms zeer onreëel, maar onder de bekoring der verrukkelijke schoonheden in de prachtige breede schildering, van de suggestieve kleurrijke taal, vergeten we onzen nuchteren drang naar de eenvoudige historische waarheid, die door den dichter wel gezocht en nu en dan gevonden is, maar nog vaak onder de pompeuze vormen verdwijnt. Toch kan ik u pagina's uit zijn werk voorleggen, die bewijzen, dat in Chateaubriand de komst van Scott voor de West-Europeesche litteratuur geleidelijk is voorbereid. Hoe rijk en aanschouwelijk is b.v. deze Franken-legerschare geteekend: ‘Parés de la dépouille des ours, des veaux marins, des urochs et des sangliers, les Francs se montraient de loin comme un troupeau de bêtes féroces. Une tunique courte et serrée laissait voir toute la hauteur de leur taille et ne leur cachait pas le genou. Les yeux de ces Barbares ont la couleur d'une mer orageuse; leurs chevelure blonde, ramenée en avant sur leur poitrine, et teinte d'une liqueur rouge, est semblable à du sang et à du feu. La plupart ne laissent croître leur barbe qu'au-dessus de la bouche, afin de donner à leurs lèvres plus de ressemblance avec le mufle des dogues et des loups. Les uns chargent leur main droite d'une longue framée, et leur main gauche d'un bouclier qu'ils tournent comme une roue rapide;

d'autres, au lieu de ce bouclier, tiennent une espèce de javelot nommé angon, où s'enfoncent deux fers recourbés; mais tous ont à la ceinture la redoutable francisque, espèce de hache à deux tranchants, dont le manche est recouvert d'un dur acier: arme funeste que le Franc jette en poussant un cri de mort et qui manque rarement de frapper le but qu'un oeil intrépide a marqué. - Les cavaliers francs en face de la cavalerie romaine, couvraient les deux côtés de leur infanterie: à leurs casques en forme de gueules ouvertes, ombragées de deux ailes de vautour, à leurs corselets de fer, à leurs boucliers blancs, on les eût pris pour de fantômes, ou pour ces figures bizarres que l'on aperçoit au milieu des nuages pendant une tempête'.

Wat druk en overladen zal men zeggen. Men kan het strakker en soberder wenschen, maar men kan niet ontkennen dat hier een gelukkige poging tot het bereiken van historische waarheid in de schildering van het uiterlijke is gewaagd. Na Chateaubriand zijn de tijden rijp voor Scott's verschijning.

Chateaubriand schrijft ter verheerlijking van het Christendom, Scott is de eerste, die den historischen roman schrijft om de historie zelve. Wat vroeger tot versiering strekte, wordt bij hem de kern, waar het om te doen is.

Dit was het nieuwe in het eerste kwart der negentiende eeuw. Hij is de man, wiens naam gegeven mag worden aan een der hoofdstroomen van de Romantiek. Hij heeft den onbestemden drang naar natuur, naar waarheid, naar gloed en hartstochtelijkheid in eenigszins vaste banen gevoerd. De eerste historische-romanschrijver in Engeland is hij niet. Miss Edgeworth was er vóór hem al vrij goed in geslaagd een milieu uit het verleden te teekenen, en Jane Porter had vóór hem, zelfs oude Schotsche motieven in haar roman behandeld, om anderen maar niet te noemen.[1] Doch zijn groote beteekenis voor de Europeesche litteratuur is, dat hij mee het eerst welbewust wist, dat het zieleleven van zijn historische helden anders moet zijn, dan dat van

1) Zie Wilhelm Dibelius, Englische Romankunst. Die Technik des englischen Romans im achtzehnten und zu Anfang des neunzehnten Jahrhunderts. Berlin, 1910, deel II p. 114.

zijn tijdgenooten en naar die wetenschap heeft hij gewerkt, al verwijt hem een zijner jongste rechters, dat hem dit alleen dan gelukt is, wanneer hij dat karakter in zijn geschiedkundige bronnen reeds voldoende geteekend vond[1)].

Scott was rustig en vast van aard, vroom van zin, bij al zijn liefde voor het romantische der middeleeuwen geen spoor vertoonende van die zucht naar het ziekelijke en unheimische, dat elders hoog oplaait, volmaakt koud voor het schrikwekkend fantastische. Ging hij niet in een dorpsherberg rustig slapen in de eenig opengebleven kamer, waar reeds een lijk stond? Laat dat eens aan een Feith of Hofmann overkomen!

Scott was een geboren verteller. Scott leefde enkel in het verleden. Alles wat er in zijn tijd te weten was van de historie en oudheidkunde van zijn land, van Frankrijk, van den middeleeuwschen Orient was zijn onbetwistbaar eigendom.

Vóór zijn tiende jaar had hij reeds een verzameling oude Schotsche liederen en balladen aangelegd. Een groep oude boomen boeide zijn aandacht niet zoozeer om zichzelf. Maar als hij wist, dat onder die boomen Karel II had uitgerust, dat er een herinnering aan Maria Stuart aan verbonden was, sneed hij er een paar takjes van af, om ze als relieken te bewaren. Nog jong, doorkruist hij reeds de Hooglanden in alle richtingen. Daar maakt hij buiten, als een toekomstig historieschilder, zijn studies van het landschap, die hem later te pas kunnen komen. Hij noteert de ligging der bergen, den vorm der bosschen, de bloemen en struiken, die er groeien, het karakter der wolkenmassa's die er zich in een bepaald moment boven groepeeren. De intrige in zijn romans is hem bijzaak. Wel wordt ze met zorg in elkaar gezet, maar ze is hem toch eenvoudig het middel om leven te geven aan zijn historische stof. Het is hem in Kenilworth niet te doen om u het treurig lot van Amy Robsart, hoe belangwekkend en diep tragisch op zich zelf ook, te teekenen. Dat is slechts de lijst, die het grootsch historisch tafereel van Elisabeth tegenover Leicester omsluit.

1) ‘Er bringt einen Childe Haroldcharakter als Templer an den Hof König Johanns, und eine schöne Seele des 18. Jahrhunderts in das Ghetto von York; sein Ivanhoe ist ein moderner Grandison, dem alle mittelalterlichen Züge fehlen.’ Dibelius, t.a.p. p. 115.

Daarom voelen we ons dan ook volstrekt niet ontnuchterd als Dibelius bewijst, dat Scott èn wat den bouw van zijn werk èn wat de teekening van zijn karakter aangaat, geheel zit vastgegroeid in den roman van avonturen. Met Duitsche volledigheid, verzamelwoede en indeelingsdrift heeft genoemde geleerde de stof bijeengebracht en overzien, de motieven geordend.[1)] Het grondplan van de meeste Scottsche romans is: de held trekt de wereld in, beleeft komische of tragische avonturen en sluit in het eind zijn bruid in de armen. Dit geldt voor Waverley, Old Mortality, Abbot, Fortunes of Nigel, Peveril of the Peak, Quentin Durward, Rob Roy en meer andere; de avonturen zijn meestal die van den oorlog en van de politiek, alles zooals we ze in hoofdtrekken ook aantreffen in de romans van Defoe, Fielding en Smolett. En naast dit hoofdtype spreekt dikwijls de sensatieroman van Radcliffe in de geheimzinnige verwikkelingen, het duistere mysterie, dat den lezer tot het eind in spanning houdt.

't Is of men een wandeling maakt door een natuurkundig kabinet, waar alles netjes in bakken met vakjes, onder glas bij zijn soort is ingedeeld met de overgangsvormen op hun juiste plaats, uiterst leerzaam en overzichtelijk, als men bij Dibelius, wiens groote belezenheid en ordeningsvermogen men moet bewonderen, de indeeling en rangschikking der Scottsche motieven doorloopt. Bij ieder motief is nauwkeurig aangegeven waar het voorkomt en waar Scott het vandaan heeft; dit is in Tom Jones, dat andere in Grandison te vinden; zoo zit het aan Shakespeare vast en op die manier aan den De Calprenède. Ik heb tot op zekere hoogte eerbied voor dergelijk werk en het blijft een zegen voor de Europeesche wetenschap, dat we onze Duitschers steeds voor dezen koelie-arbeid bereid vinden. Alles wordt met de meest mogelijke volledigheid, systematisch meegedeeld met afkortingen van titels en namen, dat men zich soms tusschen scheikundige formules verdwaald waant; dat alles wordt meegedeeld met een bewuste zekerheid, waarbij elke twijfel misdadig schijnt te zijn.

In ieder geval, we krijgen op die manier de feiten voor ons liggen. Ieder kan er nu het zijne van denken en er uit leeren, wat hij er uit te leeren vindt. Voor zoo'n Duitschen

1) Dibelius, t.a.p. 118 vlg.

geleerde schijnt de mogelijkheid uitgesloten, dat er een volkomen toevallige overeenkomst bestaat, dus dat in dit geval Scott geheel zelfstandig, zonder ooit de boeken, waarin de elementen ervan zouden voorkomen, in handen gehad te hebben, een verhaal fantaseert. Dat lijkt me toch waarachtig zoo'n heksentoer niet voor iemand, die nu eenmaal met de gave van vertellen rijkelijk gezegend is, en dat bij de enorme massa van motieven. Alles moet bewust of onbewust reminiscentie zijn van vroegere lectuur. En dit nu betwijfel ik in hooge mate bij al dergelijke studies.

Doch laat dit slechts voor een vierde waar zijn bij de feiten, die Dibelius noteert, ook dan nog moet men toestemmen, dat Scott stevig vast zit in de achttiende-eeuwsche tradities. En wanneer hij de rest er met zijn eigen fantasie bijmaakte en die rest blijkt geheel te passen in de sfeer van de achttiende eeuw, dan bewijst dit ten slotte eenvoudig, dat Scott, wat den bouw zijner romans en de teekening zijner karakters betreft, een achttiende-eeuwsche geest was. Ook in de teekening zijner karakters, en dit is nog van meer gewicht. Het overnemen van een dor geraamte, het schema van een oud verhaal heeft nimmer iets aan de koninklijke oorspronkelijkheid en frischheid van Shakespeare's werk geschaad. Maar bij Scott leeft inderdaad de achttiende-eeuwsche geest voort.

Dibelius toont aan, dat er nauwelijks één typische held bij Scott voorkomt, of hij is een afstammeling uit het geslacht van Tom Jones en Grandison. ‘Am häufigsten begegnet eine Mischung beider, die von Tom Jones das leicht aufbrausende Temperament geerbt hat, von Grandison die Festigkeit gegenüber allen irgendwie ernstlichen Versuchungen’[1]. Leicester is de Lovelace etc. etc.

Voor de vrouwen is de Clarissa-type het model geweest: heldhaftige deugd, mannelijke vastberadenheid, vrouwelijke fijnheid zijn er in vereenigd. Flora Mac Ivor bemint Waverley, maar haar plicht, waaraan ze als Clarissa geheel is overgegeven, verbiedt haar aan liefde te denken, vóór de heilige zaak der Stuarts heeft gezegepraald; zij brengt haar hart aan politieken hartstocht ten offer enz. Zoodat ik op slot van rekening weinig tegen de conclusies van Dibelius heb in te brengen.

1) Dibelius t.a.p. pag. 133.

Hij ontneemt Scott het recht om oorspronkelijk te heeten niet geheel. Hij wijst op de figuren der Puriteinen, op sommige zuiver Schotsche typen (lang niet allen echter), op de boeren, bedelaars, zigeuners. Dit alles is van Scott zelf. Maar bij de laatste categorie kan hij niet nalaten nog eens te insinueeren, dat wel weer de lyriek van Burns Scott tot de plastische uitbeelding van zoo levende, krachtige menschen-gestalten zal hebben geïnspireerd.

Er zou weinig van Scott overblijven, als tegenover al het bovenstaande geen goede hoedanigheden waren te stellen. Dibelius erkent het: wat onbeholpen en stug voorkwam in de achttiende-eeuwsche romanlitteratuur, wordt door Scott gekneed als was; hij beheerscht de techniek volkomen; beschikt er over als een volleerd meester, al kon hij dit dan ook niet bereiken zonder de traditie zijner voorgangers. Dibelius prijst hem evenzeer om zijn groote objectiviteit, tegenover al zijn achttiende-eeuwsche voorgangers, om zijn prachtige schildering van détails, om zijn vlotten dialoog, om het kiezen van den juisten spreektoon in overeenstemming met het karakter der personen (ook de ruime toepassing van dialect was in deze richting iets nieuws), maar vooral om het streven naar zuiver historische waarheid niet alleen, maar ook naar waarheid in de voorstelling van personen, feiten en toestanden. Als hij u midden in den donkeren nacht bij een kasteel brengt, zult gij van dit kasteel niet meer te zien krijgen, dan er bij die duisternis van te zien valt; komt hij eenige pagina's verder tot een uitvoeriger beschrijving, hij zal niet nalaten erbij op te merken, dat intusschen de volle maan is opgekomen.

Scott is veel minder didaktisch dan later bij ons Drost, Potgieter of Toussaint. De gewone didaktiek der achttiende eeuw is bij hem verdwenen; hij mag hier en daar wat moraliseeren, hij schreef zijn werk niet met het doel godsdienst, zedelijkheid of wat ook van dien aard te bevorderen en van felle satire om verkeerdheden te geeselen, is geen sprake; zijn streven is wel voornamelijk door zijn kleurrijke, soliede composities aan den lezer esthetisch genot te verschaffen.

Eén didaktisch element blijft daar naast echter in volle kracht bestaan; het aanbrengen van historiekennis, niet zoo zeer tot leering en waarschuwing voor toekomstige geslachten, als wel

uitsluitend om het hebben van die kennis zelve, het wekken van liefde en belangstelling voor het verleden. Die tendenz spreekt duidelijk uit de lange inleidingen, de geleerde noten bij den tekst, de ophelderingen en citaten aan het slot, de historische uitwijdingen in de romans zelve.

Zijn we eindelijk de Duitsche snijkamer ontvlucht, hebben we ons bevrijd van de benauwende en pijnlijke indrukken die het lospeuteren en definieeren van ieder spiertje en vezeltje van den eenmaal machtig en groot levende meebrengt, dan komt er toch weer voor onze verbeelding geest en bezieling in die trekken, dat oog fonkelt weer, die hand maakt weer het levendig gebaar, de uitdrukking van heel dat gelaat doet ons gansche wezen meetrillen in hoop en vrees, in mysterie en uitkomst; we zien weer voor onze oogen die machtige tafereelen van veldslagen en steekspelen, van rechtzaken en gevangenissen, van stormnachten en konings-hoven. En wij, die in onze jonge jaren mede zijn boeken nog verslonden hebben, kunnen ons zoo levendig voorstellen, hoe dit alles eenmaal, gloednieuw, moet geweest zijn voor heel de West-Europeesche wereld een openbaring van ongekende schoonheid en glans, hoe er een geestdriftige vereering en aanbidding moet zijn ontsproten, hoe zijn invloed jaren lang in de wereld der letterkundige kunst moet hebben geheerscht.

En toch, wie eenmaal van den boom der kennisse gegeten heeft... En toch wanneer ook die droom der herinnering is weggevaagd, wanneer we kalm de rekening trachten op te maken, dan kunnen we het ons thans wel verklaren, dat Scott steeds meer voor het jonger geslacht tot de litteratuur-geschiedenis gaat behooren. Een genie, dat werkte voor alle tijden, is hij niet geweest. Hij zit te zeer vast aan de traditie. Hij mist grootmachtig heerschende zelfstandigheid. Uit het beste zijner voorgangers heeft hij zijn eigen persoonlijkheid opgebouwd. ‘Er besass alle Eigenschaften zum Herold der modernen Bewegung, aber er schaute nach rückwärts - nicht nur in dem Sinne der Stoffwahl’, zegt Dibelius terecht. En dat is het hem juist, ‘nicht nur in dem Sinne der Stoffwahl.’ Zijn geest wortelt nog grootendeels in de achttiende eeuw. Zoo was het ook mogelijk, dat hij, zonder zich dit bepaald tot taak gesteld te hebben, het woest revolutionnaire, het geniaal losbandige der Romantiek min of meer heeft beteugeld, aan

den toomloozen bergstroom in een enkele richting ten minste een meer vaste en rustige bedding heeft gegeven. In Hugo zou de ongetemde Dionysische waan in volle verblindende vlammenpracht oplaaien; door de rustige vlam van Scott ontploft het vuurwerk van Hugo: wentelende raketten, bundels knallende vuurpijlen, kleurwisselende vuurvallen tegen een achtergrond van grillig verlichte rookwolken. Hugo schept den Franschen historischen roman naast en tegenover den Engelschen. Rechtstreeksche navolging was hierbij ondenkbaar; doch hij dwong een volgend geslacht tot volmaking, tot bereiking van het hoogste, en dit is gekomen in Flaubert.

't Is wel niet noodig hier opnieuw te schetsen, wat reeds elders zoo vaak in den breede is geteekend, hoe in het midden der achttiende eeuw, na een periode van verslapping en inzinking, toen steeds meer bleek, dat het aanvankelijk inzicht in de oude beschaving niet gegeven had, wat de besten hadden gehoopt: een krachtig, eigen, zelfstandig scheppen van een aan de Oudheid gelijkwaardig schoonheidsleven, weer ontwaakt die honger naar een groote, levende, oorspronkelijke kunst, een door geen tradities belemmerd wijsgeerig denken; hoe Rousseau schreeuwt om natuur en eenvoud, hoe hij veracht al de krachten en gaven eener vroegere beschaving; hoe sommigen inzien, dat alleen van het juiste begrip van voorbijgegane kracht en grootheid vastheid voor de toekomst te wachten is; hoe anderen leven in vlottende idealen, in het wilde grijpend naar voedsel voor gevoel en verbeelding, vergeefs zoekend naar vasten grond onder de voeten om op te bouwen den nieuwen schoonheidstempel naar nieuwe riten voor altijd denzelfden, onveranderlijken God. Walgend van de verdorde klassiek, het tot dogma verstarde geloof, zocht men bevrediging in het mysterieuze kleurrijke Katholiek Christendom, droomde men zich een middeleeuw van grootsche edelmoedige daden en verheven strijd voor nobele idealen; het opgraven van wat ‘de nacht der eeuwen’ in zijn schoot verborg, beloofde de Romantische ziel een zoete melancholische streeling. De vergane klassiek - men zag nauwelijks, dat er een nieuwe levende, eveneens sedert het midden der vorige eeuw, was opgebloeid, wier meest gave uiting in Frankrijk het werk van André Chenier en De Guérin

was - de vergane klassiek gaf vage idealen, algemeenheden, dorre geraamten; men snakte naar frischheid, naar kleur, naar leven, naar individualiteit en karakter, naar menschen.

Toen stond daar opeens Scott in zijn rustige kracht, hij, de sterke, gegroeid uit voor een deel althans, dezelfde ideeën, die Frankrijk in beroering brachten, ideeën, die daarginds in Engeland gedurende de achttiende eeuw betrekkelijk rustig hun gistingsproces hadden doorgemaakt. Is het wonder, dat Maigron van den jongen Hugo kon getuigen: 'Le génie de Scott emplit le jeune poête d'une sorte de stupeur qu'il avoue avec une candeur juvénile.'?

Une sorte de stupeur. - En als we dan denken aan onze eigen Romantiek van 30-40-50. Van Lennep? Une sorte de stupeur? - Zelfs Potgieter en Bakhuizen, de grooten: une sorte de stupeur? Zoo'n enkel woord laat het ons zoo direct in zijn vollen omvang voelen, hoe geheel - anders wij tegenover de groote beweging hebben gestaan.

Reeds in 1823 schreef Hugo recensies over het werk van Scott in La Muse française, een tijdschrift van de 'jongeren' dier dagen. Hoor naar aanleiding van Quentin Durward den twintigjarige zijn luidklinkende zinnen smeden[1]: 'Walter Scott wist een onbekend genre te putten uit de bronnen van natuur en waarheid. Hij is nieuw, doordat hij zich zoo oud maakt als hij wil. Zijn composities vereenigen in zich de minutieuze nauwkeurigheid van kronieken, de majestueuze grootheid der historie en de boeiende belangwekkendheid van den roman. Hij is een machtig en zeldzaam genie, dat het verleden raadt, een schilder, die een waar en trouw portret schept naar een vagen omtrek en ons dwingt de juistheid te erkennen van wat we zelf niet hebben gezien, buigzame en soliede geest, die in zich opneemt als weeke was het cachet van iedere eeuw en van ieder land en dezen indruk voor de nakomelingschap bewaart als onvernielbaar brons'.[2]

1) La Muse française, in den herdruk van de Société des textes français modernes, I, p. 27.
2) Die woorden hebben blijkbaar ook op onze jonge garde van '35 indruk gemaakt. In de eerste aflevering van De Muzen (p. 94) staan ze apart op een bladzij gedrukt, enkel met den naam Victor Hugo er onder.

Welk een verheerlijking Scott in den kring der Parijsche romantici ten deel viel, daarvan kon zich, toen vooral, geen eerzame Hollandsche ziel eenig denkbeeld maken.[1] Zijn werk wordt direct na de verschijning vertaald; ieder zwaait hem lof toe: 'Portrait physique, portrait moral, habitudes et manies, rien, n'est oublié de ce qui peut satisfaire une curiosité que l'on devine insatiable.'[2] Men gaat hem in Schotland persoonlijk hulde brengen. Zijn buste wordt in den handel gebracht. De lyriek begroet hem met brallende verzen.

> Il vient! je suis saisi d'une estime profonde!
> Un homme de génie est citoyen du monde, etc.

Zijn romans leveren teksten voor de opera; zijn dood is 'un événement, on pourrait presque dire un deuil public'.

Maar er is meer en beter gebeurd. Scott's werk is in Frankrijk verdienstelijk nagevolgd en onder die talrijke navolgingen neemt Cinq Mars van Alfred de Vigny (1826) in tijdsorde en innerlijke waarde een eerste plaats in, sterk van compositie, historisch waar, al kon de royalistische auteur Richelieu niet op zijn juiste waarde schatten, oneindig veel rijker en fijner in de natuurschildering dan Scott. Daar is in die natuurschildering een symbolische kracht, die Scott nooit heeft gekend[3] en die zijn oorsprong dan ook vindt in Frankrijk zelf, rechtstreeks in De Vigny's voorganger, Chateaubriand.

Daarna zijn gekomen Mérimée met zijn Chronique de Charles IX, Balzac met zijn Chouans. Maar we mogen ons niet laten verleiden hier verder aan de hand van Maigron Scott's invloed in Frankrijk te schetsen. Alleen moet mij

1) Trouwens, ook te Berlijn werd zijn werk verslonden en vond hij aanbidders. Heine schrijft in Maart 1822 uit Berlijn: (Von Scott) musz ich jetzt sprechen weil ganz Berlin davon spricht, weil (seine Werke) der 'Jungferncranz' der Lesewelt sind, weil man sie überall liest, bewundert, bekrittelt, herunterreiszt und wieder liest. Von der Gräfin bis zum Nähmädchen, vom Grafen bis zum Laufjungen liest alles die Romane des groszen Schotten; besonders unsre gefühlvollen Damen. Diese liegen sich nieder mit 'Waverley', stehen auf mit 'Robin dem Roten' und haben den ganzen Tag den 'Zwerg' in den Fingern. Der Roman 'Kenilworth' hat gar besonders Furore gemacht'. etc. Briefe aus Berlin II, Werke, Berlin, Grote, 1893, VIII p. 31.
2) Maigron, t.a.p., p. 115.
3) Mooie voorbeelden hiervan bij Maigron, t.a.p., p. 263 vlg.

hier van 't hart een protest tegen de dwaze voorstelling van Maigron, als zou met Hugo's Notre Dame de décadence van den historischen roman beginnen[1]. Met Hugo de décadence! Hij, de schepper, al deed Scott ook op hem zijn invloed gevoelen, van den zuiver Franschen historischen roman tegenover dien van Scott. Maigron zoekt de pure didaktiek, hij moet leeren, zonder wijsheid is hij niet tevreden. 'Certes, le spectacle du *Bon jugement de madame la Vierge Marie*, la description de la place forte des Truands, celle de la procession grotesque, dont Quasimodo est le héros difforme, sont des pages incomparables de netteté et de relief et d'admirables eaux-fortes'. Maar nu komt het: 'En pénétrez-vous plus profondement dans l'âme des personnages? Connaissez-vous mieux leurs sentiments? Avez-vous une intelligence plus nette de ces énormes bouffonneries que devait alors tolérer l'Eglise? et si vous savez plus exactement ce dont les truands peuvent être capables, savez-vous avec la même exactitude ce que c'est qu'un truand et comment on le devient?' Maar wie mag van den historischen roman eischen, dat hij een handleiding zij, om truand te worden! Heeft Hugo niet met genialen greep de massa's geschilderd in hun krioelend en woelend leven, die massa's in beweging gezet tot reuzendaden? En is dit niet genoeg om een kunstwerk te bezielen?

'Dans Notre-Dame de Paris, la Cathédrale n'est plus faite pour abriter les fidèles. Au milieu des tours massives, les cloches bourdonnent ou sonnent à toutes volées joyeuses, mais les chrétiens du XVe siècle restent sourds à leur incessant appel: les nefs de l'immense édifice sont toujours désertes et on n'entend murmurer sous les hautes voûtes aucun chuchotement de prière'.[2] in een kerk hooren biddende menschen, daar hoort traditioneele vroomheid! Maigron voelt niet, dat Hugo die Kerk zelf tot een machtig symbool van het onveranderlijke rotsvaste, van het eeuwig goddelijke gemaakt heeft. En al zou hij er iets van merken, dan valt een dergelijke verbeelding buiten zijn burgelijke denk- en gevoelsfeer.

1) Décadence is er, als men wil, bij Dumas in de spannende en daardoor ontspannende fantasieën op historische thema's, maar niemand dwingt ons dergelijk werk nog als historische romans te beschouwen.
2) Maigron, t.a.p. 343.

't Is opvallend, hoe in de laatste jaren bij verschillende wetenschappelijk gevormde Franschen een miskenning van eigen grootsche cultuur heerscht, hoe de officieele wetenschap zich met de meest poenerige pedanterie tegenover de kunst plaatst. Tal van goed gecomponeerde letterkundige studies verschijnen, waarin het materiaal uitstekend wordt beheerscht, het terrein in alle richtingen is verkend; doch alle ware kritische geest ontbreekt. Kunst wordt niet beoordeeld als zuivere uiting van schoonheidsdrang, maar als middel tot zedelijke vorming van de schare. Al wat als idée niet past binnen de burgermans-moraal, in vorm zich niet stoort aan schoolmeesterswijsheid, wordt omlaag gerukt en als misdadig of minderwaardig gesignaleerd.[1)]

Dit is het groote punt van verschil tusschen Hugo en Scott, hierdoor staat de eerste voor alle eeuwen boven den laatste, dat hij niet vast zit in een traditie, dat zijn zeer aparte persoonlijkheid grootsch en vrij een eigen weg gezocht en gevonden heeft.

Hugo's roman is aangevallen, wordt tot op den huidigen dag fel bestreden, met passie naar omlaag gerukt, net zooals Shakespeare's werk door Voltaire o.a. voor de zotste razernij is verklaard. Is er beter bewijs, dat er iets hoogers en krachtigers in zit dan in Scott; een werk dat nu nog na een kleine honderd jaar de hartstochten in beweging zet, zal ook in de toekomst niet vergeten worden.

Hugo heeft het zelf geformuleerd, dat hij wat anders en hoogers zocht, in een later invoegsel bij de reeds genoemde recensie: ‘Na den schilderachtigen maar prozaïschen roman van Scott is het nu aan ons om te scheppen een anderen roman, schooner en volledіger. Het is de roman, die tegelijkertijd drama en heldendicht zal zijn: schilderachtig, maar

1) Ik denk hier natuurlijk niet in de eerste plaats aan aristocratische geesten als Brunetière, die een persoonlijkheid was, maar aan letterprofessoren als Laserre, Estève, Faguet, Maigron (vooral deze laatste, ook in zijn overigens zeer belangrijk werk Le Romantisme et les moeurs, zie De boekzaal, 1911, p. 191). Is nog zeer onlangs niet een zekere heer Brunot ‘van de Sorbonne’ ons land rond getrokken, om ons op de meest plompe manier uit te leggen, dat Verlaine en Mallarmé eigenlijk klungels waren en op de meest vlegelachtige wijze te insinueeren, dat vooral de eerste zoo'n bijzonder ‘slecht mensch’ was! Geen der groote Hollandsche bladen heeft geprotesteerd.

poëtisch, reëel, maar ideaal, waar, maar grootsch, die Scott zal opnemen in Homerus.' Dit is geworden het drama en epos, waarvan de Notre Dame de Homerische held is.

Zeker, in zijn jacht naar den humor, zooals die in verpletterende tegenstellingen vlamde door zijn titanenziel, naderde hij menigmaal de grenzen van het groteske, waar hij greep naar het allerhoogste; maar dit neemt niet weg, dat tegenover den correcten burgerlijken Scott zijn werk is van een kleuren-fonkelende overweldigende pracht. Wie met kalme logica gewapend zich aan het analyseeren zet, beredeneert met het grootste gemak, dat het een opeenstapeling is van dwaasheid, onkunde, wanbegrip, overdrijving, immoraliteit. Ik geef toe, het mist rustige evenwichtige kracht en bezonkenheid. We kunnen begrijpen, dat de grijze Goethe er over toornde. Maar toch is het van een glorieuze heerlijkheid, een verblindend, aangrijpend vuurwerk, waaruit ons de verterende gloed van den schoonheidshartstocht tegenslaat, blijft het door alle geslachten heen een type, de meest volmaakte uiting van den woesten, genialen scheppingsdrang, die in een bepaalde periode der litteratuur-geschiedenis de Fransche kunstenaars doortrilde.

De teere, gracieuse Esmeralda dartelt in naieve speelschheid als door een luguber, romantisch oerwoud, door onheilvolle rotskloven, waar demonen haar bedreigen en ten slotte in de diepte sleuren, zij, de dochter dier récluse, aan wie zigeuners haar als kind ontroofden, door die moeder zelve als bohémienne met bliksemenden afschuw gehaat.

Om die Esmeralda de macht, die de wereld schijnt te beheerschen, de liefde: in den schuwen dichter van moraliteiten Gringoire, wien zij het leven redt; in den vluchtigen vlinder, den lokkenden Phoebus, wiens schitterende verschijning haar in het verderf stort; in het zedelijk monster, den geweldigen priester Claude de Frollo; in het lichamelijk monster Quasimodo, met zijn grootsche menschelijkheid. Een flikkerend dooreenschieten van daden, begeerten, passies en boven dat alles de sombere fataliteit, die het al beheerscht en verplet, doet wegkrimpen in grillige stuiptrekking onder zijn looden tred.

Boven in zijn cel, in den toren der Notre Dame, heeft Claude bezoek van maître Jacques, den procureur du roi.

Claude luistert niet naar zijn woorden. Zijn blik dwaalt af naar de onbezonnen vlieg, die, zoekend de voorjaarszon, zich wierp in het spinneweb, dat voor het lucarn der cel gespannen is. Bij de trilling van het web slingert zich de enorme spin met een bruusken zwaai uit haar schuilplaats, dan met een sprong werpt ze zich op de vlieg, die ze in tweeën vouwt met haar sprieten, terwijl haar afzichtelijke zuigsnuit den kop bevoelt. ‘Arme vlieg’, zei de procureur du roi, en hief de hand op om ze te redden. De aartsdiaken, als door een schok wakker geschrikt, hield zijn arm terug met krampachtige heftigheid.

‘Maître Jacques, schreeuwde hij, ‘laat de fataliteit haar weg gaan!’

De procureur keerde zich ontsteld om: 't Was of een ijzeren tang zijn arm omkneld hield.

De blik van den priester was woest en brandend, en bleef vast gericht op de kleine, verschrikkelijke groep, de vlieg en de spin.

‘Ja’, ging de priester voort met holle stem, ‘daar is het symbool van alles. Ze vliegt, ze is blij, ze is pas geboren, ze zoekt de lente, de open lucht, de vrijheid. - Maar ze stoot zich aan de noodlottige rozet, de spin komt aan, de afzichtelijke spin.

Arme danseres, arme voorbeschikte vlieg. Maître Jacques, laat ze begaan. Het is de fataliteit.

Helaas Claude, gij zelf zijt de vlieg. Je vloog naar de wetenschap, naar het licht, naar de zon; de vrije lucht was je eenige begeerte, de vrije lucht van de eeuwige waarheid. Maar terwijl je je haastte naar het verblindend lucarn, naar de andere wereld, naar de wereld van klaarheid, van begrip, van wetenschap, blinde vlieg, dwaze doctor, heb je dat teere weefsel van de spin niet gezien, gespannen door het lot tusschen het licht en je zelf, je hebt je er hals over kop in gegooid, ellendige dwaas, en nu spartel je tusschen de ijzeren voetsprieten van het fatum! Maître Jacques, laat die spin begaan.

Ziedaar de grond-idee van dit boek. En dan later, waar de misdadige priester smeekend zich wringt voor zijn slachtoffer, Esmeralda, en het jammerend uitgilt: ‘O, heb meelij met me. Ge denkt, dat gij ongelukkig zijt, maar weet niet

wat ongeluk is. Een vrouw lief te hebben en priester te zijn; gehaat te worden en haar te beminnen met al de woede zijner ziel; te voelen, dat men voor den minsten glimlach geven zou zijn bloed, zijn ingewanden, zijn naam, zijn heil, zijn onsterfelijkheid, de eeuwigheid, het leven hier en hiernamaals, te bejammeren geen koning, genie, keizer, aartsengel, god te zijn om als een grootere slaaf onder hare voeten te kunnen liggen. Haar nacht en dag in zijn verbeelding en droomen aan de borst te drukken en haar verliefd te zien op een soldatenpak, en niets te hebben om haar aan te bieden dan zijn vuile soutane, waarvoor ze bang is en walgt.'

En daar tegenover de teere, gracieuse Esmeralda. die met haar 'O, mon Phoebus' hem snijdt door de ziel, die slechts leeft in haar blind kinderlijk vertrouwen op haar eerste en eenige blinkende liefde, die haar in het verderf rukken zal.

Dan de gezichten op Parijs bij avond en zonsopgang, in voor- en najaar, aankondigend de grootsche panorama's van Zola.

En om de hoofdfiguren heen de beweging en het leven in de massa's. Die belegering van de Notre Dame, die verdediging door Quasimodo alleen, onder reusachtige muurbrokken de wriemelende menschenhoopen vermorzelend, ze verschroeiend onder zijn gesmolten lood. En dat al - om niets. De redding van Esmeralda, waarom al die krachten in beweging komen, is niet meer mogelijk; ze is weg uit den toren. Alles, alles om niets - het ijle niets. En dan tegenover die razende, felbewogen menschenzee, aan den overkant der stad, in de Bastille, de vrekkige, laaghartige wreedaard Lodewijk XI, heerscher over die allen, knibbelend op een penning in zijn rekeningen. Welk een grootsche antithese.

En weer een andere aan het slot: Die moeder, de récluse, die onwetend haar kind omknelt en dat kind zelf in fellen wreeden haat haar 'Rends-moi mon enfant!' toekrijscht. Dat enkele moment van zalige herkenning en moedervreugde vernietigd door de blinde passie van Esmeralda voor haar eersten en eenigen Phoebus. Dat roepen in de ijle leegte, waar ze een rots dacht te vinden, een stralenden held, die haar redden zou in alles vergetende en alles vermogende liefde.

Zoo is gansch dit boek opgebouwd uit duizelingwekkende tegenstellingen. En hoog boven alles en allen de machtige reuzengestalte, de Notre Dame, levend, onwankelbaar, een symbool van het eeuwige, neerblikkend op de zwoegende, wriemelende menschheid, die vertrapt wordt door de geheimzinnige □*να*γ□*η*, de blinde fataliteit.

Wat in Frankrijk met Hugo begon, bereikte zijn toppunt in Flauberts Salammbo. De kleurenrijkdom, de gloeiende fantasie, de hybris van Hugo zijn ook in hem, maar Hugo's lyrische dronkenschap is getemperd door Flauberts vaste zelfbeheersching, die haar kracht vindt in het exacte weten, vrucht van onverpoosde waarneming en rusteloos onderzoek. Flaubert brengt in zichzelf het Dionysische en Apollinische weer tot harmonisch evenwicht.

Doch we mogen de verdere ontwikkeling van den Franschen historischen roman niet volgen. Het is tijd, dat we den blik op Holland richten.

II.

Van Lennep, Oltmans, Toussaint, Schimmel. Wat een schat van romans en novellen, gelezen, genoten, verslonden soms, met den blos der verontwaardiging, het bleek der vreeze, den gloed der geestdrift op het gelaat, de tinteling van het begrip, het vertrouwen van het geloof, de verteedering der liefde in het oog, door duizenden, oud en jong, arm en rijk, geleerd en ongeleerd.

Men mag smalen op onze vaderlandsche Romantiek - in den traditioneelen zin van het woord - zooveel men wil, het moet erkend, dat de historische roman er een toonbaar figuur in heeft gemaakt. Ik geef toe, dat was geen kunst voor alle tijden en volken; dat was mode en navolging, bij sommigen bijna uitsluitend, bij anderen met een sprekend eigen karakter. Veel van dit werk is thans reeds voor goed verouderd en vergeten. Maar ook thans nog is er menig boek uit die periode, waarover we den achttienjarige met spanning gebogen zien, waarvan we hem met geestdrift hooren gewagen; thans is ook ons de herinnering aan menig werk nog zoet, kan een toevallig niet betreden terrein uit dit verleden ons ongekende verrassingen bieden.

Het zegt iets in drie decenniën een bibliotheek te hebben voortgebracht, die de kennis verrijkt, de fantasie geboeid, het hart warm heeft doen kloppen van een paar menschengeslachten, binnen de grenzen van ons kleine taalgebied.

Dekama en Huyck, Lauernesse en de Wonderdokter, de Schaapherder en Sinjeur Semeyns, de Hollander die, al is het na eeuwen, de cultuur van zijn land wil begrijpen, zal er kennis van behooren te nemen, zal het met smaak en genoegen doen, als hij zich eenmaal de onmisbare vaardigheid verworven heeft om zich vlug in de inzichten en bedoelingen van vorige geslachten te verplaatsen.

Hoe is hij te verklaren, die bloei van den historischen roman ten onzent tusschen 35 en 65, om een paar ronde cijfers te noemen, een bloei, die bij wat Duitschland en Engeland bood, in verhouding niet behoeft achter te staan? Was het de zucht van den ouderdom en de aftakeling om te leven in de fleurige herinneringen van de krachtvolle jeugd? Potgieter zou het u misschien gaarne toegestemd hebben, en wat deert het ons thans te erkennen, dat hij in de goede richting zocht, waar bleek, dat die aftakeling slechts een periode van afmatting is geweest, waarna hernieuwde energie ontwaken kon? Zeker is, dat in dit tijdperk van slapheid en gebrek aan zelfvertrouwen bij een volkskarakter als het onze, waar steeds de kunst, niet als de bloem van het geestesleven, maar als een aangename verpoozing was beschouwd, juist datgene uit de schatten der naburen moest trekken en wekken tot navolging, waarbij een basis van ernstige, grondige studie aanwezig was. Men kon de kunst den mantel der strenge wetenschap omhangen, waaraan zij eenige waardigheid ontleenen mocht, waardoor ze kon imponeeren hen, die haar anders als een te weinig deftigen gast uit hun kring zouden hebben geweerd.

En wat was er anders voor de Hollanders in eerzame gemoedsrust na te volgen, dan juist de historische roman van Scott in het bijzonder. Daaraan kon men zich zonder blos op de deugdzame kaken openlijk voor ieder, geheel, zonder vrees voor blaam of verwijt, met verstand en hart overgeven; daar, bij den Scottschen historischen roman, was geen schrik en ontsteltenis voor hemelbestormende ideeën, voor zin- en zielverbijsterend vuurwerk te vreezen. Scott had immers een deel van den woesten bergstroom der Ro-

mantiek een vaste richting weten te geven en in onze lage landen vond die rustige, breede, statige stroom een kalme en ruime bedding.

Het is ons doel niet, thans de geschiedenis van den Nederlandschen historischen roman te schetsen, we zoeken enkel het karakter van dien van vóór 80. En wie Scott zegt, heeft in hoofdzaak dat karakter reeds aangegeven Toch blijft het wenschelijk te trachten om ten minste de hoofdlijnen dier geschiedenis nader vast te stellen. Alleen dan kan uitkomen, wat er oorspronkelijks en eigens was in al die navolging.

De nationale historische tradities in het bijzonder waren in onze letterkunde nooit verwaarloosd; naast die der Oudheid hebben ze steeds stof tot vertellen en dramatiseeren, tot bespiegeling of ontboezeming, tot leering of bezieling gegeven. Gebruikten niet reeds Hooft en Vondel, wat de middeleeuwsche kronieken of volksliederen hun boden, om het dienstbaar te maken aan hun politieke of artistieke neigingen, of om er een opkomenden koopmansstand een Ahnen-galerij uit te fantaseeren. De achttiende eeuw verheerlijkt in drama, heldendicht of lierzang de dagen van den opstand of van onze wereldbeheerschende grootheid, wisselend van toon naar gelang het besef van verslapping en achteruitgang behoefte wekt aan grootsche herinneringen of moderne ideeën stof zoeken voor vrijheidsidealen. Van Haren zingt zijn Geuzen, Bellamy zijn Vaderlandsche zangen, Bilderdijk zijn romances en hij buit de historie uit om zijn politieke en religieuze passies bot te vieren. In de dagen der verdrukking vlamt de herinnering op aan de glorierijke, geweldige daden van ontembaren mannenmoed. Loots en Helmers steken hun krijgsklaroen. En dan ook komen onze eerste historische romans. Adriaan Loosjes schrijft zijn Maurits Lijnslager, beeld van onzen zeventiende-eeuwschen roem, om enkel dien eenen, nu bij name nog bekenden, te noemen.

Mocht een Duitscher zich ooit geroepen achten in bijzonderheden na te pluizen, hoe de romanschrijver Loosjes geworden is, wat hij was, hij zou u naast vaderlandsche invloeden als van Wolff en Deken, ongetwijfeld ook van Richardson gewagen - op welken roman uit die dagen heeft deze geen invloed gehad? - en misschien van andere Engelschen of van Franschen; Loosjes is hier geworden als Scott in Engeland,

doch hij miste diens gaven, diens fantasie, diens componeerend vermogen. Dit is zeker, hij is hier de vertegenwoordiger van den historischen roman vóór Scott; zijn Maurits Lijnslager verscheen in 1814, het jaar van de Waverley, Scott's eersteling, en zijn invloed en populariteit zijn groot geweest. Is dit alleen de oorzaak, dat de roman van Scott hier eerst betrekkelijk laat zijn kracht doet gevoelen? Of enkel het algemeen verschijnsel, dat wij wel alle modes navolgden, maar traag, maar eerst dan, wanneer ze elders bijna weer verouderd waren? David van Lennep is hier de eerste vertegenwoordiger van het internationale streven. Hij dringt het eerst aan op navolging van Scott.[1]. Wie hoorde niet van zijn voorlezing over het belangrijke van Hollands grond en oudheden voor gevoel en verbeelding (1826), wie kent niet zijn Hollandschen Duinzang? In hem is iets van den geest van Scott.

Maar hoe hier langzaam de belangstelling voor Scott is gegroeid, moet nog onderzocht worden. We zagen, hoe, gelijktijdig met het verschijnen van zijn werken, voor hem in Frankrijk en Duitschland een vereering, een enthousiasme ontstonden, die bij ons ondenkbaar zijn. In hetzelfde jaar dat een werk van hem verscheen, werden vertalingen ervan in het Fransch en Duitsch uitgegeven, verschenen gloedvolle recensies. En Manzoni's Promessi sposi is van 1825. Een systematisch overzicht van vertalingen en recensies van Scott's werken in Holland uit dien eersten tijd ontbreekt geheel. Men zou de tijdschriften van tusschen 1810 en 1832 moeten doorsnuffelen om die voorgeschiedenis te kunnen schrijven.[2] Of heeft misschien een dergelijke voor-geschiedenis nooit bestaan? Als Scott hier in Nijmegen, terug van zijn laatste reis naar het Zuiden, een paar maanden voor zijn dood, bijna stervend aan wal stapt,[3] dan eerst zijn er duidelijke teekenen van kalme, ernstige waardeering, en gaan de eerste romans, onder Scott's invloed geschreven,

1) Zie o.a. Bakhuizen, Studiën en schetsen, IV, p. 370.

2) Wat Jan ten Brink hierover gaf (o.a. Gesch. der Noord-Nederl. Letteren in de XIXe eeuw, I, 171) is volmaakt waardeloos of onjuist. Kalff in het zevende deel zijner Geschiedenis wijst geen sporen van Scott's invloed vóór 1821 aan. Zie p. 109 en 261.

3) H.D.J. van Schevichaven, Penschetsen uit Nijmegen's verleden, I, p. 235.

ter perse. Tot luidruchtige betoogingen is het hier nimmer gekomen. Ik zal u de citaten uit Drost, Potgieter, Bakhuizen, Toussaint en anderen sparen. Ze zouden spreken van rustigen eerbied, warme bewondering, gegrond op weloverwogen kennis, die gunstig afsteken bij de excessen in het buitenland.

In het vorig hoofdstuk zagen we, hoe er in de Europeesche litteratuur twee stroomingen ontstonden, die aanvankelijk vrijwel parallel liepen en zich later geheel zullen vereenigen, de klassiek-historische roman en de nationaal-historische, dezen laatste in ruimen zin genomen; Scott zoowel als onze Toussaint b.v. behandelden wel eens een stof, die tot de middeleeuwsche of nieuwe geschiedenis behoorde van een ander land dan Engeland of Holland. Beide stroomingen, als algemeen Europeesch verschijnsel beschouwd, openbaren zich hier ongeveer gelijktijdig. Toen in 1831 de Groningsche hoogleeraar Petrus van Limburg Brouwer zijn Griekschen roman Charicles en Euphoreon, een verhaal van Clearchus den Cyprier, uitgaf, lag De Pleegzoon al op een uitgever te wachten, zou spoedig Drost's Hermingard het licht zien.

In zijn Grieksche romans, die hier hun voorloopers misschien al hadden in werk van Hemsterhuis, De Perponcher en Loosjes, plaatst Brouwer zich bepaald buiten Scott's invloed. Waarom, vraagt hij in de voorrede van zijn een paar jaar later verschenen Diophanes, zou de kennismaking met de zeden en gewoonten der Grieken minder belangrijk en aangenaam zijn, dan die met eenig Europeesch volk in de twaalfde of dertiende eeuw, van de volksplanters van Noord-Amerika of van de Schotsche zeeroovers? De luchtige Grieksche meisjes op haar feesten, in haar rijk versierde badkamers zijn minstens even interessant als die in stijve keurzen geregen jonkvrouwen der adellijke ridderkasteelen. Athene en Corinthe waren steden als Amsterdam en Parijs. ‘En wat het vreemde en belangwekkende aangaat, zeker is al wat tot het leven in de Grieksche gemeenebesten en Grieksche huisgezinnen behoort, alleen daarom veel geschikter om de nieuwsgierigheid op te wekken, omdat het minder bekend en meer van onze zeden afwijkend is. Immers, we zijn nu al tamelijk wel onderricht omtrent hetgeen de middeleeuwen en de latere geschiedenis ons te dien opzichte kunnen leveren.

Daarvoor heeft Sir Walter Scott met zijn ontelbare navolgers gezorgd. Dat sombere, dat akelige van kloosters en oude kerkgebouwen, neen, dat levert de Grieksche wereld zeker niet op, maar anders, als het er op gezet was om akeligheden te vertoonen, dan voorwaar zouden we hier ook niet zeer verlegen behoeven te wezen. De lezers zullen ten minste al aanstonds in dit werk zien, dat de Grieken ook onderaardsche holen en gangen hadden, evenals de kloosters der middeleeuwen. Maar ik heb te goede gedachte van den smaak van ons Nederlandsch publiek, om te gelooven, dat het van zijne schrijvers de horreurs zou vorderen, waar vele Fransche romanschrijvers hunne lezers op onthalen.'

Diophanes is van 1838. Herderlijk sentimenteel als Wieland is deze roman niet. 't Mag zijn, dat hij naar 'den toenmaligen stand der wetenschap' een trouw beeld geeft van zeden, gewoonten en toestanden in het oude Hellas, daarin komt hij de Voyage du jeune Anarcharsis misschien nabij, doch de toon van goedmoedige Hollandsche gezelligheid en moppigheid ontneemt zoo alle Helleensche saveur, dat er van het zien van het Grieksche leven geen sprake kan zijn. De held van het verhaal is met een vriend in een onderaardschen doolhof verdwaald; ze ontmoeten daar een jonge dame, die hun een uitweg wijst; de man begint zich nu verliefd te gevoelen en in zijn zoete overpeinzingen zegt hij o.a. tot zich zelf: 'Maar welk meisje zou zoo alleen in die gewelven rondloopen. Welke vader, welke moeder zou dat toelaten, fatsoenlijke (!) menschen namelijk. En dat zoo dunnetjes gekleed, zoo met armen en beenen bloot, met een opgegord kleed. En dan met twee honden! Groote goôn, als het eens een boerenof jagersmeid geweest is, die met ons beiden den draak gestoken heeft!' Mij dunkt die eene zin zegt genoeg. Van der Herren eigner Geist gesproken, we hooren hier toch wel enkel den nuchteren Hollandschen professor uit de eerste helft der negentiende eeuw. Dat het boek netjes binnen de perken van het negentiende-eeuwsche Hollandsche fatsoen blijft, spreekt van zelf. De liefhebber van pikante lectuur moet zich geen illusies maken van die luchtige meisjes in 'rijk versierde badkamertjes'.

Een enkele mag hier omstreeks '35 meenen zich aan Scott's invloed te kunnen onttrekken, in het algemeen mogen we

veilig aannemen, dat alle historische romans hier tusschen de jaren '30 en '80 geschreven, diens inwerking min of meer hebben ondergaan. Iets anders is het met Brouwers ‘gedachte van den smaak’ bij ons publiek en evenzeer bij onze schrijvers ten opzichte van de Fransche ‘horreurs’.

Het behoeft hier wel geen verder betoog: de zin voor het grootsche en geweldige, voor het rijk bewogen, schilderachtig leven der massa's, zooals Hugo's stoutmoedige, wel weinig diepgaande, maar veel omvattende kunstenaarsblik het zag, ontbrak onze Hollandsche romanschrijvers ten eenenmale, al evenzeer als Flauberts liefde voor de volheid van het leven, zijn drang om al het menschelijke te verheffen in de straling der kunst, den moed om het te peilen tot in de diepste diepten, de macht om het uit te beelden in een taal zoo zorgvol gekweekt, om in soepele schildering uit te drukken de felste pijnigingen als de fijnste trillingen der ziel, de teerste kleurenharmonie, als de meest ruwe en op zich zelf stuitende realiteit. Onze romanschrijvers waren te weinig kunstenaar van beroep om met die natuurlijke onbevangenheid, dat wegwerpen van alle burgerlijke vooroordeelen zich zoo, volkomen vrij, te wijden in den dienst der machtige souvereine.

De meesten hunner hebben het werk der groote Franschen wel gelezen, in stilte bewonderd en genoten misschien,[1)] maar het stond buiten hun persoonlijkheid en ze kenden bovendien hun publiek genoeg om zich niet aan wat uitspattingen zou genoemd worden, te wagen. Eenige motieven hebben ze er aan ontleend. Lodewijk Mulder zal bij zijn rederijkersvoorstelling in Jan Faessen allicht aan de moralité van Gringoire gedacht hebben, en zoo is er nog wel meer,[2)] bij Schimmel vooral, aan te wijzen. Schimmel

1) Drost spreekt met groote ingenomenheid van ‘Louis Lambert door den Heer De Balzac’, in De Augustusdagen. Schetsen en Verhalen, p. 87.

2) Drost's belezenheid tikt Van Lennep leuk op de vingers. Van Lennep laat in De Pleegzoon Maurits zeggen: ‘Indien mijn hemd achter mijn geheimen kwam, smeet ik het op het vuur.’ V.L. zou dit zes jaar voor het verschijnen van De Pleegzoon geschreven hebben. ‘Zonderling toch’, zegt Drost, ‘dat dan een weinig later Victor Hugo op den inval gekomen is, om in zijne Notre Dame Lodewijk den XI volkomen hetzelfde te laten zeggen.’ De Vriend des Vaderlands, VII, p. 590 (1833).
Tevens alweer een bewijs, dat de jonge Drost ook de Notre Dame goed gelezen had.

is trouwens de eenige geweest, die zijn liefde voor de Franschen niet onder stoelen of banken heeft gestoken. Het sterkst spreekt dit in zijn drama's, waarin de invloed van Hugo zeer merkbaar is.

Den invloed van Scott echter hebben allen ondergaan. Van van Lennep af, die hem in al zijn allures volgt, tot Potgieter en Bakhuizen toe, die van den kunstenaar vóór alles zelfstandigheid en oorspronkelijkheid eischen. Hier getuigt heel de bouw van een werk, elders een beschrijving of allerlei kleine trucjes van naijverige bewondering. Er was een schat van motieven, die altijd weer eenigszins anders konden gecombineerd worden, en Scott's blijven binnen de perken van de burgermans begrippen van goed en kwaad, recht en plicht, traditioneele ridderlijkheid, paste zoo geheel in de sfeer van ons publiek in die jaren, dat bovendien in Scott, - een factor, die bij de Fransche geestdrift ontbrak - in hem den algemeen Protestantsch Christelijken geest kon meevoelen.

Doch bij alle waardeering en ijverige navolging openbaart zich direct bij het verschijnen van den eersten onder Scott's invloed geschreven roman een verdeeling in twee kampen. Van Lennep, Oltmans, en later Lodewijk Mulder komen te staan tegenover Drost, Potgieter, Bakhuizen en later in hoofdzaak Toussaint.[1)] Bij de eerste uitvoerige beoordeeling van den eersten Scott'schen historischen roman van beteekenis komt dit reeds aan het licht, waar Aernout Drost spreekt over Van Lenneps Pleegzoon in De Vriend des Vaderlands van 1833.[2)] Die recensie is een gewichtig document in onze litteratuur-geschiedenis.

Na u over den historischen grondslag te hebben ingelicht, zal Drost u met den aard van den roman zelve bekend maken. ‘Over het geheel kan ieder Roman uit twee oogpunten behandeld worden. Uit het eene, onderwerpt de Romanschrijver de personen, die hij gekozen heeft, aan de omstandigheden; hij stelt eene geheele reeks toevallige gebeurtenissen daar, en onderwerpt de werkzaamheid zijner karakters aan deze toevalligheden; de intrigues worden daardoor uiterst ingewikkeld, de ontknoopingen verrassend, de

1) Ik kan in deze schets natuurlijk slechts over de meest op den voorgrond tredende schrijvers spreken.
2) De Vriend des Vaderlands, VII, p. 584 vlg.

belangstelling in de gebeurtenis bij den lezer over het geheel grooter dan de belangstelling in den held: zulk eene wijze van voorstelling is gegrond op de meer zinnelijke beschouwing der natuur en maatschappij, als van eene aaneengeschakelde reeks van kleine oorzaken en gevolgen, die in toevallige verbintenissen zamenloopen. Deze trant, die den Franschen, en over het geheel der Romantieke school, meest eigen is, geeft aan den Roman eene oneindige actie, aan de voorstellingen levendigheid en belangrijkheid, en vormt het geheel tot een bont tooneel van gevoel en avontuurlijkheid. Het andere standpunt is hooger en wijsgeeriger; vandaar beschouwt de schrijver de natuur en hare werkingen als ondergeschikt aan den mensch; de maatschappelijke instellingen, niet als kluisters en grenzen der individu's, maar als uit derzelver boezem voortkomende. Hij huldigt in zijn schepping de werking van eenen verborgenen, maar alles doordringenden tijdgeest. Hij wijzigt wel de karakters zijner helden naar opvoeding en omstandigheden, maar erkent in derzelver grondbeginsel iets oorspronkelijks dat zich gestadig en onafgebroken in alle vormen der omstandigheden ontwikkelt. Hij levert meer idealen, minder gewone personen, grooter helden en minder kinderen der fortuin.'

Men behoeft niet te vragen aan welke zijde Drost Van Lennep een plaats aanwijst en waar hij zelf wenscht te staan.[1)] Hij luidt hiermee een bepaalde richting in den historischen roman ten onzent in. Als Drost het zwaard ontvalt, staat Potgieter aan zijn zijde, hij neemt het over, en weet Toussaint op te wekken om naast hem te strijden voor dezelfde idealen.

Vóór eenigen tijd mocht ik in dit tijdschrift betoogen, dat in de groote letterkundige beweging van 1750, de tweede Renaissance, het Dionysische en Apollinische, in Rousseau en Lessing getypeerd, zich beide krachtig naast elkander voortbewegen, de lyrische roes naast den rustig wijsgeerig in schoonheid bouwenden ernst. Vinden we beide uitingen in de zoo scherpe en klare antithese van Drost niet terug?

Inderdaad, beide richtingen hebben zich ook in onzen

1) De Pleegzoon 'heeft over het geheel de deugden en gebreken van de eerstgemelde soort'. 'Over het geheel mangelt het de onderscheiden karakters aan diepte en oorspronkelijkheid in denken en handelen' etc. t.a.p.

historischen roman geopenbaard. Alleen in die, waarin Drost zijn heil zocht, meer theoretisch misschien dan practisch - het was hem niet gegeven tot volle rijpheid te komen -, die waarvoor ook Potgieter en Bakhuizen in hun kritieken gestreden hebben, is werk voortgebracht van, voor den Nederlander ten minste, blijvende waarde. Hier plukte ook mevrouw Bosboom Toussaint haar lauweren.

Natuurlijk, als in alle geestelijke zaken, zijn de grenzen ook in deze materie der fantasie niet scherp te trekken. Ook Toussaint heeft haar verrassende losbandigheden, haar hyperromantische tooneelen, haar vernuftig en kunstig in elkaar gezette intriges, maar ieder die den geest van haar werk kent, zal haar een plaats moeten geven in dat gebied, dat hier door Drost als hooger en wijsgeeriger wordt gekenschetst. Wie zijn definitie leest, vindt daarin gansch haar werk gekarakteriseerd en als met profetischen blik voorzien.

Zoo krijgen we dus als schema voor de historie van den Nederlandschen geschiedkundigen roman: Loosjes, in den aanvang der negentiende eeuw de schepper van het genre buiten invloed van Scott's romans. Kort na '30, gelijktijdig de klassiek-historische roman à la Barthélemy-Wieland en de nationaal-historische à la Scott. En hierbij direct de splitsing in een romantischen en een klassieken naar den *geest.*

(*Wordt voortgezet*).

J. PRINSEN JLZ.

Organisatie en taak eener internationale politie en het programma der derde Vredesconferentie.

In den laatsten tijd is het gewichtige volkenrechtelijke vraagstuk der internationale politie herhaaldelijk ter sprake gebracht. De Leidsche hoogleeraar C. van Vollenhoven[1)] gaf het evenwel een bijzondere beteekenis door te wijzen op de belangrijke rol die het kleine Nederland bij de oplossing van dit groote probleem zou kunnen spelen. Van Vollenhoven bepleitte de instelling eener internationale politiemacht welke, *op verzoek der betrokken partij* of partijen, de nakoming van een verplichting uit een volkenrechtelijk vonnis voortvloeiend, zou kunnen afdwingen en in geval van oorlog tusschen twee staten de neutraliteit der anderen zou kunnen beschermen. Tot een voorstel dienaangaande zou de Nederlandsche regeering het initiatief moeten nemen en zich daarbij tevens bereid moeten verklaren haar eigen strijdmacht, en wel met name haar zeemacht, als kern dier politie beschikbaar te stellen. Hetzelfde denkbeeld werd daarna ook door anderen besproken. H.T. Colenbrander[2)] betoogde de wenschelijkheid dat Nederland ter derde Vredesconferentie met zakelijke, rijpe en realiseerbare voorstellen voor den dag zou komen en beval het plan van van Vollenhoven als zoodanig bij de Nederlandsche diplomatie aan. W.J.M. van

1) Prof. Mr. C. van Vollenhoven. Roeping van Holland. Gids 1910, afl. 11. Revue de droit international et de législation comparée 1911. ‘Les préparatifs de la troisième conférence de la paix.
2) Dr. H.T. Colenbrander. Nederland en de derde Vredesconferentie. Gids 1911, afl. 4

Eysinga[1] verklaarde zich eveneens voor het voorstel, terwijl de marine-luitenant H.E. van Asbeck[2] eenige beschouwingen omtrent de wenschelijke organisatie dier politie publiceerde. Verder werd de kwestie nog in verschillende tijdschriften en dagbladen behandeld, al welke besprekingen, te zamen met de genoemde artikelen, onlangs in één bundel werden uitgegeven vanwege het Algemeen Nederlandsch Verbond.[3]

Het denkbeeld eener internationale politie heeft dus ontegenzeggelijk in ruimer kring de aandacht getrokken, een bewijs dat de tijd inderdaad rijp is om met de verwerkelijking er van nu of in afzienbaren tijd een aanvang te maken. Nochtans komt het mij voor dat die aandacht zich te éénzijdig op één punt heeft geconcentreerd en dat, waar van internationale politie gesproken wordt, slechts een gedeelte dier politie wordt bedoeld, terwijl een ander gedeelte, dat bij den huidigen stand van het rechtsbewustzijn evengoed voor een begin van verwerkelijking vatbaar ware, wordt over het hoofd gezien. De volgende verhandeling nu heeft ten doel op dit verwaarloosde gedeelte der taak eener internationale politie te wijzen, waarbij dan tevens een enkele opmerking omtrent de wijze harer organisatie op haar plaats schijnt.

I.

Tot voor betrekkelijk korten tijd kon het ontbreken van een dwingende macht, boven de verschillende staten gesteld, nog niet als een gemis in de praktijk worden gevoeld. De omvang der internationale rechtsordening was nog gering en haar instandhouding, zoo niet volkomen, dan toch vrij afdoende gewaarborgd door de oude comitas gentium eenerzijds, door het nationale eergevoel, of wil men liever de publieke opinie, anderzijds. In het bijzonder werden volkenrechtelijke vonnissen met stipte trouw nagekomen. Geen wonder, waar zij toch

1) Jhr. Mr. W.J.M. van Eysinga. La police internationale. Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht 1911.
2) H.E. baron van Asbeck. Een wereldstrijdmacht ter zee. Gids 1911, afl. 8.
3) In 't zicht der derde Vredesconferentie, bewerkt door Jhr. Mr. Dr. B. de Jong van Beek en Donk. 1911. Een aantal aanhalingen in deze verhandeling zijn aan deze verzameling ontleend in plaats van aan de oorspronkelijke geschriften.

steeds op speciale overeenkomsten berustten en meestal slechts betrekking hadden op kwesties voor wier beslechting men a priori een oorlog een te kras middel achtte. 'Nous savons par expérience', zegt Duplessix[1], 'que les gouvernements n'acceptent l'arbitrage facultatif que dans les cas seulement où l'intérêt en litige est secondaire, où ils ne veulent pas faire la guerre et où ils ont le sincère désir d'étouffer un incident malencontreux tout en sauvegardant pour le mieux leur amour propre et leur intérêt. Il est donc naturel que dans ces conditions ils acceptent d'avance la sentence demandée par eux'.

Hierdoor bleef de strijdvraag of het volkenrecht nu eigenlijk wel als positief recht beschouwd mocht worden, van vrijwel zuiver doctrinaire beteekenis. In de praktijk toch wèrd het feitelijk, blijkens deze voorbeeldige gehoorzaamheid en ook blijkens telkens herhaalde verklaringen der rechtscheppende staten zelf, alsmede door de houding van nationale rechters, als zoodanig erkend. Vandaar dan ook dat tal van schrijvers op het gebied van het volkenrecht in het ontbreken van den dwang volstrekt geen argument zien tegen de rechtsnatuur dier vrijwillig nageleefde regels en uitspraken, ja zelfs iederen dwang te dien opzichte onvereenigbaar zouden achten met het karakter eener overeenkomst tusschen autonome staten en de invoering er van, met name voor zoover het de tenuitvoerlegging van arbitrale vonnissen betreft, niet alleen niet wenschen, maar zelfs als beslist nadeelig voor de ontwikkeling der internationale rechtspraak zouden beschouwen.[2]

Evenwel, de positie van het moderne volkenrecht is niet onbelangrijk gewijzigd en daarmede heeft tevens het vraagstuk, niet van zijn rechtsnatuur, maar van zijn concrete handhaving, een wel degelijk praktische beteekenis gekregen. De transformatie van tal van oude gewoonteregelen tot ge-

1) E. Duplessix. L'Organisation internationale, 1909. pg. 77.
2) Zie de polemiek tusschen Prof. C. van Vollenhoven en Jhr. Mr. Dr. H.A. van Karnebeek in de Nieuwe Courant van 14 en 16 November 1910 en in het Weekblad van het Recht van 25 Nov. en 2 Dec 1910.
Verder Dr. Hans Wehberg in de Nieuwe Courant van 12 Nov. 1910 en in zijn werk 'Commentar zu dem Haager Abkommen betreffend die friedliche Erledigung internationaler Streitigkeiten. 1911. pg. 52 e.v.

codificeerd recht, de gelijktijdige schepping van een groot aantal nieuwe rechtsregelen en het vooruitzicht hunner voortdurende toename, tenslotte de groote feitelijke en nog grootere te verwachten uitbreiding der internationale rechtspraak, zoowel door het Hof van Arbitrage en het Prijzenhof als door andere, meer tot bijzondere gebieden beperkte colleges, tengevolge waarvan voortaan niet alleen in steeds talrijker, maar vooral ook in steeds *belangrijker* kwesties zal worden gevonnisd; al deze nieuwe momenten kunnen terecht twijfel doen ontstaan of de oude beleefdheid en het oude eergevoel wel bij voortduring hun oude functies zullen blijven vervullen en of het niet veeleer te vreezen is dat op een gegeven oogenblik het Arbitrage-Hof in den Haag zal worden verlaagd tot, zooals Clémenceau het uitdrukt:[1] 'rien qu'un magnifique décor de tromperie'; ja zelfs dat het geheele volkenrecht een chimaire zal blijken, een kunstig rag van schoone beloften en plechtige verzekeringen dat één enkele trouwelooze en ruwe hand kan wegvagen en vernietigen.

De bekende volkenrechtsleeraar O. Nippold zegt,[2] dat zij die om een dwingende macht roepen grootendeels 'mit dem Völkerrecht keine nähere Bekanntschaft haben', daar zij anders 'wohl kaum auf den Gedanken kommen würden etwas zu vermissen'. Niettemin schrijft hij eenige pagina's verder: 'Man darf die Sanktionsfrage unbedenklich *vorläufig* ruhen lassen'. Hoelang nog? Wanneer slaat die onbedenkelijke rust om in een bedenkelijk verzuim? Ook van andere zijden wordt telkens weer herhaald dat toch de zoo overtalrijke vonnissen (immers thans reeds ver over de 200) nagenoeg alle uit vrijen wil zijn gehoorzaamd, zelfs die meer belangrijke vonnissen welker strijdpunten misschien vroeger aanleiding tot de bloedigste oorlogen gegeven zouden hebben. Men wijst dan op het Alabama-conflict in 1872 tusschen Engeland en Amerika, het geschil tusschen dezelfde staten over Venezuela in 1896 en tusschen Engeland en Rusland naar aanleiding van het Doggersbank-incident in 1905 etc., terwijl men de

1) Clémenceau, in L'Aurore 4 Dec. 1903.
2) O. Nippold. Die Fortbildung des Verfahrens in völkerrechtlichen Streitigkeiten. 1907 pg. 375.

enkele gevallen van niet-opvolging van een vonnis voldoende door bijzondere omstandigheden weet te verontschuldigen.[1)]

Toegegeven. Maar dat het gevaar dreigt dat bij nog omvangrijker internationale rechtspraak deze 'moraliteit' der staten wel eens kon gaan verflauwen, valt niet te ontkennen. Zoowel tegen- als voorstanders eener uitgebreide arbitrage wijzen er op. Von Stengel vreest dat bij een algemeen verdrag tot verplichte arbitrage de neiging tot gehoorzamen zou afnemen, vooral wanneer de vonnissen door permanente rechters werden geveld inplaats van door arbiters door de partijen zelf aangewezen. 'Es kann dann leicht geschehen, dass die Streitteile, weil sie den Streit für ein Schiedsverfahren nicht geeignet halten, wenn sie nicht von vornherein zur Selbsthilfe greifen, sich aus irgend einem Grunde weigern, den gefällten Schiedsspruch zu vollziehen, insbesondere, wenn sie an der vollkommenen Unparteilichkeit des Schiedsgerichts oder an der Richtigkeit seiner Entscheidung zweifeln.'[2)] En Duplessix[3)]: 'La situation sera fort différente quand la justice internationale, aujourd'hui facultative, sera devenue obligatoire; quand il s'agira de faire comparaître, malgré eux, devant cette justice les États qui auront violé la loi, qui auront tenté de réaliser des rèves de conquête et d'hégemonie, ou qui, poussés par l'appât du lucre, auront lésé les autres États dans l'exercice de leur droit au travail, de leur droit à la richesse, de leur droit à la vie'. Beide aanhalingen stellen in het licht dat uitbreiding van rechtspraak gevaarlijk is wanneer niet tevens haar handhaving wordt gewaarborgd.

Maar bovendien, zij die alleen op grond van de algemeene gehoorzaamheid aan scheidsrechtelijke uitspraken de noodzakelijkheid eener internationale politie ontkennen, vergeten dat het volkenrecht toch volstrekt niet alléén, nog zelfs in hoofdzaak in deze uitspraken zich openbaart. Al is het gehoorzamen aan vonnissen, althans op het oogenblik nog, gebruikelijk; het schenden van overeenkomsten, hetzij van bijzondere

1) Dr. Hans Wehberg noemt in het boven reeds genoemde 'Kommentar' drie van dergelijke gevallen op (pg. 53) en zegt er van: 'In allen Fällen aber lag irgend ein bedeutsamer Grund vor, der für die Nichtigkeit des Schiedsurteils sprach'.
2) Von Stengel. Weltstaat und Friedensproblem 1908- pg. 81.
3) Duplessix. L'Organisation internationale, pg. 78.

traktaten of van meer algemeene conventies, behoort geenszins tot de zeldzame uitzonderingen. Zien wij niet diezelfde zoo 'moreele' staten die zich gelaten en met nobel gebaar schikken in hun scheidsrechtelijke veroordeeling, op de meest perfide wijze gedane beloften, ja geteekende verdragen schenden waar zij er kans toe zien, al of desnoods zelfs niet met een beroep op het als het ware voor trouwbreuk uitgegevonden 'rebus sic stantibus'? En verder: levert niet iedere moderne oorlog een beschamend aantal voorbeelden van de meest barbaarsche overtredingen der in het oorlogsrecht vastgelegde humaniseeringsbeginselen? Maar wordt dan, zou ik willen vragen, de rechtsnatuur van het volkenrecht door déze straffelooze schending *niet* in gevaar gebracht? Zelfs indien moest worden toegegeven dat tot handhaving der vonnissen een dwingende macht niet of nog niet noodig is; ofschoon ik dan nog met van Eysinga zou willen zeggen: 'Il est toujours prudent d'introduire des nouveautés juridiques là, où elles ne font que consolider des faits acquis et reconnus par tous'[1], zelfs dan nog zou zij terwille van het overige deel van het volkenrecht wenschelijk, ja noodzakelijk zijn. De tijd schijnt daarom rijp om den theoretischen eisch eener bovengeordende dwingende macht een praktische urgentie toe te kennen.

Het schril contrast dat thans nog zoo dikwijls tusschen woorden en daden der regeeringen bestaat, behoeft ons volstrekt niet aan de eindelijke zegepraal der rationeele rechtsidee te doen vertwijfelen. Maar wel mag in allen ernst worden overwogen of die zegepraal niet aanmerkelijk en onnoodig vertraagd wordt door het nog maar steeds bij de woorden te laten zonder hun effekt daadwerkelijk te waarborgen. Het is zeker billijk, noch verstandig aan bepaalde staten hun trouweloosheid, roofzucht en barbaarschheid te verwijten; welke natie zou den eersten steen mogen werpen? Veeleer moet het feit der internationale rechtsschending beschouwd en begrepen worden als een dikwijls te moeilijk vermijdbaar gevolg van historisch gegroeide omstandigheden, als een uitvloeisel van een niet zonder schade onbenut te laten gelegenheid of van een niet te beteugelen massale opwinding.

1) Jhr. Mr. W.J.M. van Eysinga. La police internationale. Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht. 1911.

Ook behoeft men er zich niet al te zeer in te verdiepen in welke mate de ‘achterlijkheid’ van regeeringsvormen of regeerende standen, de ‘misdadige’ pers of de ‘domme en suggestibele’ menigte schuld zijn aan dien chaos van tegenstrijdigheden die de wordende volkenrechtsgemeenschap nog omdwarrelt. Het is voldoende te erkennen dàt die chaos bezig is zich te ordenen. De internationale rechtsordening, althans een begin, een flink begin er van, bestaat en groeit voortdurend. En onloochenbaar bestaat en groeit zij omdat zij voor de zich ontwikkelende wereldekonomie even onmisbaar is als eens stamrecht, stadrecht of landrecht waren voor deze beperkter ekonomische eenheden. Daarom moet ook niet in een toenemende ‘moraliteit’ der onafhankelijke staten of hunner regeerders de drijfkracht van en de eindelijke waarborg voor het volkenrecht gezocht worden; doch in het welbegrepen, nuchtere en gezonde eigenbelang der afhankelijke deelen van de wordende nieuwe gemeenschap. Er is dus alle reden om nuchter-logisch en zakelijk-systematisch met den opbouw dier rechtsordening voort te gaan, trots al de schijnbare tegenstrijdigheden die zich daarbij kunnen en zullen voordoen en die steeds weer opnieuw de kleingeloovigen zullen doen twijfelen en de twijfelaars aanleiding geven tot goedkoopen spot en smaad. Het stadium der min of meer onbewuste, toevallige rechtsschepping, wanneer een of andere bijzondere gebeurtenis er aanleiding toe gaf, is voorbij; er zijn genoeg materiaal en ervaring verzameld en er is voldoende inzicht in het praktisch voordeel eener wereldrechtsordening om den opbouw van een logisch systeem doelbewust te kunnen nastreven. In zulk een logisch systeem nu is de internationale politie een factor die niet ontbreken mag en zonder gevaar voor een algeheele ineenstorting op den duur ook niet ontbreken kàn. Schrijvers als van Vollenhoven, van Eysinga, Duplessix en staatslieden als Clémenceau, Sir Edward Grey, Roosevelt, graaf Apponyi e.a. hebben dit terecht erkend. Rechtszekerheid is inderdaad het eerst en meest noodige voor elke waarachtige samenleving en zonder zoogenaamden dwang, juister, zonder opoffering van eenige ‘individueele willekeur’ is zij niet te bereiken. Ergo. En al verzet zich nog menig gekroond, besterd of getogaad souvereiniteitsfanaticus tegen de eenig mogelijke conclusie, het zal weinig baten. De autonome

staten, die terwille van hun ekonomisch belang feitelijk reeds zooveel van hun denkbeeldige souvereiniteit opofferden, zullen niet aarzelen ook formeel hun overbodige individueele eigenrichting prijs te geven zoodra hun het praktisch voordeel er van blijkt. Voor moderne regeeringen, die wèl hun eigen en vreemde *burgers* in alle opzichten als rechtssubjekten erkennen, kan het tenslotte niet zoo heel moeilijk vallen ook elkaar onderling als zoodanig te beschouwen en hun verhoudingen te laten beheerschen door het moderne rechtsbewustzijn inplaats van door een oer-menschelijk civitas civitati lupus. Hebben wij dan niet te doen met staten: 'reconnaissant la solidarité qui unit les membres de la société des nations civilisées' en 'voulant étendre l'empire du droit et fortifier le sentiment de la justice internationale'?[1)]

Er zijn, om dit 'teere' punt der souvereiniteit toch vooral niet te kwetsen, andere middelen dan een internationale politie bedacht om de rechtszekerheid tusschen staten te versterken. Ik zeg versterken en niet waarborgen, laat staan handhaven. Men heeft gemeend dat een nationale burgerrechtelijke sanctie van internationale vonnissen in vele gevallen het gewenschte effekt zou hebben. Zoo betoogt prof. J. Kosters[2)] dat, *althans voorloopig*, nationale wetten de nakoming van arbitrale uitspraken zouden kunnen garandeeren doordat zij een vonnis, door den internationalen rechter gewezen tegen een bepaalden staat of diens burgers, executoir verklaarden zonder tusschenkomst van den nationalen rechter. Bij niet-nakoming zou de internationale rechtsbreker dan tevens de eigen nationale wet schenden. Ik geloof dat dergelijke wetten weliswaar hun nut zouden hebben als evenzoovele uitingen van het zich bevestigende internationale rechtsbewustzijn, doch ontken toch hunne afdoendheid. Althans tegenover staten die om de een of andere reden nu eenmaal per se niet willen gehoorzamen en in dien onwil misschien gestijfd worden door eene opgezweepte en oorlogszuchtige bevolking waarvoor de regeering haar onrechtmatige daad verbergt achter frases over noodzakelijkheid, natio-

1) Inleiding der 'Convention pour le règlement pacifique des conflits internationaux', gesloten 18 Oct. 1907.

2) Prof. Mr. J. Kosters. Wat kan Nederland op dit oogenblik voor de zaak der internationale rechtspraak doen? in 'In 't zicht der derde Vredesconferentie' 1911 pg. 69 e.v.

nale eer, levensbelangen etc. En verder, belooft een dergelijke executoir verklaring van internationale uitspraken niet eigenlijk slechts kans op succes bij vonnissen tot betaling van geldsommen? Ook Mr. Kosters erkent dat bij andere vonnissen, b.v. omtrent afstand of ontruiming van grondgebied, de moeilijkheden veel grooter zouden zijn; moeilijkheden die tenslotte toch alleen door een internationale politie zouden zijn op te lossen. Zoo eischt J. Dumas, die eveneens een burgerrechtelijke en ook strafrechtelijke sanktie bepleit, in de laatstgenoemde gevallen een sequestratie van het litigeuze gebied, d.w.z. zijn vreedzame bezetting door een of andere gewapende macht, een... politie dus toch, die voor zulk een geval speciaal door het Hof van Arbitrage zou moeten worden aangewezen.[1)]

Duplessix noemt als een sterke moreele sanctie der internationale rechtsordening de ‘uitstooting uit de volkerengemeenschap’. Ook F. von Liszt[2)] beschouwt de gevaarlijkheid van een uittreden uit deze ‘Staatengenossenschaft’, en dus ook de vrees voor uitstooting, als haar hechtsten waarborg. ‘Der mächtigste Staat, wollte er heute erklären dass er die von ihm geschlossenen Verträge nicht halten und neue nicht schliessen wolle, würde Morgen schon darüber klar sein, dass diese Erklärung einer Selbtvernichtung gleichkäme’. Dit is ongetwijfeld waar, doch het komt mij voor dat noch vrijwillige uittreding noch uitstooting ooit te verwachten is. Duplessix verspreekt zich allerzonderlingst waar hij omtrent een uitstooting uit de ‘société des nations’ zegt: ‘Cette dernière solution serait d'une application simple et facile, puisqu'elle se traduirait par des mesures d'abstention et ne comporterait aucun acte de force. Elle serait, en outre, très efficace, car tout gouvernement hésiterait à faire mettre son pays au ban des nations civilisées et à le priver des précieuses garanties de sécurité et de justice assurées par la société internationale à tous ses membres’.[3)] Immers, deze burgerlijke doodverklaring blijft een doode verklaring zoolang zij niet door een effektieven ekonomischen boycott wordt bekrachtigd. En wat nu mag men van zulk een boycott of van een zoogenaamde ekonomische blokkade

1) J. Dumas. Les sanctions de l'arbitrage international. 1905.
2) F. von Liszt. Das Völkerrecht. 5te Aufl. 1907, pg. 10.
3) Duplessix. L'Organisation internationale, pg. 77.

verwachten? De ekonomische blokkade, waaronder wordt verstaan een boycott van waren, beurspapieren en personen, een maatregel reeds in 1891 door M.W.H. Blijmijer[1)] voorgesteld en ook door J. Dumas[2)] en generaal Pédoya[3)] aanbevolen, ware zeer zeker, zoo zij kon gelukken, een afdoend middel om ongehoorzame en weerspannige staten te dwingen. Maar om te kùnnen lukken, moeten de dwingende staten eensgezind bereid zijn zich zelf ekonomisch te benadeelen, zoo niet te zelfmoorden! Men overwege dat in een rechtsstrijd of zelfs in oorlog zich bevindende staten zelden tot een algeheelen boycott of tot uitwijzing der vijandelijke burgers overgaan. Maar hoe zouden dan zulke maatregelen te verwachten zijn van buitenstaanders die slechts een min of meer ideëel, althans een minder direct belang bij de zaak hebben? Men verbanne eens alle burgers van de te straffen staat of roepe zijn eigen burgers uit het geboycotte land terug, zooals Blijmijer dit zou wenschen! Een staat trachte eens, zooals Columbia voorstelde, ‘zooveel mogelijk’ zijn burgers ‘te beletten’ geld te leenen aan een rechtsbreker die hun een hooge rente aanbiedt! En een algeheele boycott van waren? Men zal haar misschien zonder veel schade, maar dan ook zonder veel succes kunnen toepassen op Andorra, Montenegro en dergelijke toch al niet bijster gevaarlijke weerspannigen. Doch men passe haar eens toe op Engeland met een in- en uitvoercijfer van 15 milliard gulden, of op Duitschland waarvoor dit cijfer 9 milliard bedraagt! Op staten kortom wier kapitaal over de geheele wereld verspreid is, wier burgers over de geheele wereld een belangrijke rol spelen in het zakenleven der landen waar zij zijn gevestigd! En bovendien, hoe ware een dergelijke blokkade effektief te maken zonder een geweldige... politiemacht? Duplessix zegt het zelf terecht: ‘Le blocus économique est donc un procédé coercitif qui ne pourrait être utilisé d'une façon pratique que par l'autorité internationale, après le désarmement des nations et à la condition que cette autorité se serve uniquement pour rendre le blocus effectif des forces de police

1) Zie Courrier de la Conférence de la Paix. 1907. Nr. 109, 20 Oct.
2) J. Dumas. Les sanctions de l'arbitrage international.
3) Pédoya. Les conférences de la Haye 1907, pg. 122.

internationale mises d'une façon permanente à sa disposition'.[1] Doch hiermede ontneemt hij tevens alle kracht aan zijn sterkste 'sanction d'ordre moral, l'exclusion de la société des nations'. Zal ooit een uitstooting plaats hebben, zoo moet de uit-te-stooten staat niet eens of tweemalen, maar bij iedere gelegenheid zich volkomen onbetrouwbaar en onhandelbaar hebben betoond en zelfs dan nog zal alleen een groote politiemacht instaat zijn het vonnis te voltrekken. Inderdaad, welke middelen tot waarborging der rechtszekerheid men ook bedenke, steeds blijkt tenslotte een goed-geordende politie noodzakelijk om hen naar behooren toe te passen.

De urgentie eener internationale politie blijkt echter wel het duidelijkst wanneer men haar beschouwt in haar verband met datgene wat door de hedendaagsche menschheid wel als het zwaarste juk wordt gevoeld: de nationale bewapening. Ontwapening, geheel of beperkt, is de noodkreet en smeekbede die van alle kanten wordt vernomen. En toch, geen ontwapening, geen beperking der bewapening zelfs, is mogelijk, - von Bethmann Hollweg heeft het in den rijksdag[2] met overtuigende helderheid betoogd - zonder dat *eerst* een voldoende waarborg van rechtszekerheid *bestaat.* En al verklaart de filosofische kanselier in zijn zeer onwijsgeerige eindfrase het vraagstuk der ontwapening voor 'unlösbar, so lange Menschen Menschen und die Staten Staten sind', toch meen ik dat men in de internationale politie een instelling mag zien die op den duur, d.w.z. nadat zij haar recht van bestaan praktisch hadde bewezen, een basis zou kunnen opleveren voor een algemeene beperking der bewapening, ja, zelfs voor een nagenoeg volkomen ontwapening. Niet volgens een of andere overeen te komen verhouding. Men zal Duplessix[3], Norman Angell[4] e.a. moeten toegeven dat zulk een 'verhouding' uit geen enkele der bij haar beoordeeling in aanmerking komende factoren, zooals: oogenblikkelijke macht, grootte van land of bevolking etc., op rationeele wijze

1) Duplessix. Le programme pacifiste et l'organisation internationale, in het officieel rapport van het 17de Universeele Vredescongres. Londen 1908 pag. 433.
2) Rede in den rijksdag van 30 Maart 1911.
3) Duplessix. L'Organisation de l'internationalisme, pag. 89 e.v.
4) Norman Angell. De groote Illuzie. 1910, pag. 151 e.v.

zou kunnen worden afgeleid. Vandaar de zonderling tegenstrijdige en dubbelzinnige houding, na het ontijdige ontwapeningsvoorstel van den Tsaar aangenomen door regeeringen of staatslieden die scheeloogend naar elkaar nu eens om het hardst verklaren er o zoo veel voor te voelen - wanneer een ander maar het voorbeeld geeft - en dan weer in den ouden deun vervallen door ontwapening kort en goed een utopistisch of onmannelijk droombeeld te noemen. Deze twijfelachtige tweeslachtigheid is geenszins onverklaarbaar wanneer men overweegt dat inderdaad nooit een rationeel concreet voorstel in zake de ontwapening is te berde gebracht en ook logisch nooit te berde gebracht kàn worden, zoolang die andere, primaire kwestie: de handhaving der *rechts-zekerheid*, niet is opgelost. Als er één noodzakelijk kwaad in de wereld bestaat, dan is het de bewapening. Gelukkig is haar noodzakelijkheid relatief en voorloopig. Maar zooals Fried[1)] zegt: 'Es ist dilettantenhaft, ein Uebel symptomatisch heilen zu wollen, statt den Ursachen nach zu spüren und diese zu beseitigen.' Zeer juist betoogt hij dan ook dat een mechanische vermindering der bewapening, zonder opheffing van de bestaande onzekerheid en het bestaande wantrouwen, het oorlogsgevaar juist zou *vergrooten*, want 'Nur, das Hemmnis das jetzt in den übergrossen Rüstungen mit ihrem Risico für den Fall der Anwendung liegt, würde geschwächt werden'.

Een ontwapening bij onderlinge afspraak is dus in de tegenwoordige omstandigheden onaannemelijk. Maar wel is, na instelling eener internationale politie, beperking der bewapeningen te verwachten volgens het eigen initiatief en oordeel der afzonderlijke staten zelf en wel een beperking des te sneller en radikaler naarmate de internationale politie zich voor haar taak berekend hadde getoond en naarmate, mede door invloed dier politie, het aantal verdragen tot verplichte arbitrage zou zijn toegenomen en de internationale rechtsordening zich hadde uitgebreid. Daarom is ook geen tegenwerping minder juist dan die van Dr. Wehberg[2)] e.a., dat de internationale politie aan de zaak der arbitrage afbreuk

1) A.H. Fried. Die moderne Friedensbewegung. 1905, pag. 59.
2) Dr. H. Wehberg. Kommentar zu dem Haager Abkommen, pag. 54.

zou doen. Integendeel, zoodra de staten ondervinden dat de internationale politie haar taak kan vervullen, moet ook vanzelf de neiging tot arbitrage toenemen, vooral wanneer de staten zich verplichten bij een tegen hen gepleegde rechtsschennis ook werkelijk de hulp dier internationale politie in te roepen of te gedoogen, ook al zouden zij zelf best in staat zijn zich recht te verschaffen. Niet alleen de uitbreiding der rechts*mogelijkheid* door instelling van verplichte arbitrage of permanent gerechtshof, maar ook de bevestiging der rechts*heerschappij* behoort een hoofdpunt van behandeling te zijn voor de derde Vredesconferentie. Het is tijd dat de theoretische wetenschap, die (het zij gezegd zonder eenige miskenning van den invloed dien verschillende geleerden en lichamen als het Institut de droit international of de Inter-parlementaire Unie op de denkbeelden en daden der diplomaten hebben gehad) zich tot dusver in hoofdzaak bepaalde tot een vrij onwetenschappelijk registreeren van wat door de praktische staatslieden werd verricht, een waardiger houding aanneme door hen profetisch aan te wijzen wat zij in het Rechtsbelang der Menschheid *behooren* te doen. En dit is te meer mogelijk, waar reeds zoovele en zoo eminente staatslieden niet langer meer de oogen voor de werkelijke behoeften hunner volkeren gesloten houden.

II.

Professor van Vollenhoven verlangt dat de Nederlandsche regeering zich verbinde om wanneer door een andere mogendheid tenuitvoerlegging met den sterken arm verzocht wordt van een of ander volkenrechtelijk vonnis, of wanneer bescherming wordt ingeroepen tegen schending der neutraliteit, voor deze wapenactie een zoodanig deel van de Nederlandsche vloot beschikbaar te zullen stellen als, *desnoods* in samenwerking met andere vloten, voor een prompte executie noodzakelijk is. Voorts dat zij zich tevens verplichte voor de internationale politievloot alle havens en reeden in moederland en koloniën als operatie-basis en steunpunt open te stellen. ‘Als andere mogendheden’, zegt hij, ‘het voornemen van Holland volgden, hetzij met alle havens en reeden in het moederland of in waardevolle koloniën, hetzij althans, als daar geschikte steunpunten zijn, met die verloren posten, die

îlots perdus, die alleen waarde hebben voor het nationale eergevoel (Fransch-Indië, Portugeesch Timor, het Deensche St. Thomas), dan zou men al spoedig over den aardbol een heel web kunnen krijgen van zulke als internationale vlootstations beschikbare nationale havens en reeden'.[1)]

Wat het eerste punt aangaat: de beschikbaarstelling van een deel der Nederlandsche vloot, die, desnoods in samenwerking met vreemde vloten, als een internationale politie zou kunnen optreden; het komt mij voor dat een dergelijke monopoliseering in een zoo belangrijke internationale kwestie niet gewenscht is. Integendeel, ik zou veeleer willen eischen dat *steeds* ook de andere nationaliteiten in zulk een wapenactie betrokken werden.[2)] Een zoo bij uitstek algemeen belang toch als een internationale politiemacht behoort ook geheel internationaal te zijn georganiseerd. Evenals de nationale polities uit vaste corpsen bestaan, die slechts in buitengewone omstandigheden door andere organisaties worden aangevuld, is het ook voor de internationale politie om geheel de zelfde redenen gewenscht dat zij niet bij elk speciaal geval geheel opnieuw worde gerekruteerd of met telkens andere krachten worde versterkt, ofschoon zij natuurlijk, *zoo noodig*, gerugsteund moet kunnen worden door de gezamelijke strijdmachten der verbonden mogendheden. Maar al is het noodig noch wenschelijk dat de internationale vloot gevormd worde op de wijze die T.W. Kinkaid[3)] voorstelt, waarbij twaalf der 'leidende' naties ieder twaalf eerste-klas slagschepen, twaalf torpedobootjagers en drie verkenners (scouts) zouden contribueeren, het lijkt mij niettemin een organisatorische eisch, dat de internationale vloot althans uit een voor de eenvoudigste doeleinden genoegzaam sterke permanente kern besta, een kern zóó groot dat zij niet per se voor iedere actie behoeft te worden aangevuld en dat zij, indien zulk een aanvulling noodig is, niet geheel en al in de telkens wisselende aanvullende elementen ondergaat. Alleen zoo is het mogelijk tegemoet te komen aan die eigenaardige moeilijkheid die ligt in de bevelvoering over een zoo heterogene

1) Prof. Mr. C. van Vollenhoven. Roeping van Holland. Gids, Afl. 11. 1910, pag. 196.
2) Vgl. ook Duplessix. L'Organisation internationale, pag. 104.
3) United States Naval Institute Proceedings 1911, pag. 91.

strijdmacht, een moeilijkheid waarop terecht door L. Brender à Brandis[1] en W.D.H. van Asbeck[2] werd gewezen.

Of de Nederlandsche zeemacht alléén nu wel in staat is zulk een kern van voldoenden omvang te vormen, mag op zich zelf reeds worden betwijfeld. Doch ook om een andere reden is het hoogst wenschelijk dat reeds die permanente kern uit contingenten van *alle* naties worde samengesteld. Want eerst dan kan van een waarlijk internationale vloot of leger gesproken worden wanneer de naties allen het bewustzijn hebben werkelijk en voortdurend er aan deel te nemen. Eerst dan is het mogelijk dat men zich leert gewennen aan dezen eigenaardigen vorm van internationale samenwerking, die, hoewel niet geheel en al zonder voorbeeld (men denke aan het gemeenschappelijk optreden der groote mogendheden in China 1900, aan de blokkade en bezetting van Creta in 1897 en de blokkade van Venezuela in 1902), toch nog verre van algemeen is. Eerst dan ook zal men, door het gehoorzamen aan het internationaal commando, allengs leeren nationalen trots en naijver terwille van de internationale gemeenschap ter zijde te stellen en kan zich een nieuwe militaire beroepseer ontwikkelen van vrij wat hooger orde dan de tegenwoordige, wijl ontdaan van een verwaten en ridicuul nationaal chauvinisme. Zoodoende zou de permanente kern der internationale politie niet alleen den besten waarborg bieden voor de zoo noodige beslistheid en eenheid van handelen, maar tegelijk een kweekplaats en oefenschool vormen voor het ontluikende internationale gemeenschapschapsgevoel. Tevens wordt door een dergelijke, waarlijk internationale organisatie de door sommigen geuite vrees dat het bestaan der internationale politie zelf wel eens averechts kon werken door juist den algemeenen oorlog, dien men wil vermijden te ontketenen, van zijn grond ontbloot. Op zich zelf is het reeds niet zeer waarschijnlijk dat een staat zich op den duur en dan nog wel gewelddadig tegen de internationale politie zou verzetten, omdat zulk een verzet in nog veel hooger mate op den weerspannigen staat het stempel van immoraliteit en onbeschaafdheid zou drukken

1) L. Brender à Brandis. Schadelijke Propaganda. Vragen des Tijds. 1910, pag. 336.
2) W.D.H. Baron van Asbeck. Marineblad. 1910/11, laatste aflevering.

dan de thans, immers toch reeds zoo zelden, voorkomende weigering aan een vonnis te gehoorzamen. Bij het bestaan evenwel van een kern, groot genoeg om onmiddellijk waarschuwend of dreigend te kunnen optreden, is zulk een verzet wel haast ondenkbaar, vooral waar de betrokken staat weet dat die op zich zelf reeds min of meer vreesbare kern ieder oogenblik door alle strijdkrachten van alle andere naties kan worden versterkt.

Een belangrijk òverwegen van ééne nationaliteit, zelfs van een ongevreesde zooals de Nederlandsche, zou bovendien naar alle waarschijnlijkheid niet kunnen nalaten den naijver, zoo niet de achterdocht der andere naties op te wekken. Want al is het misschien waar dat onder de tegenwoordige politieke omstandigheden de grootere mogendheden bezwaarlijk het initiatief tot de stichting der internationale politie kunnen nemen, (toch wèrd er reeds van Amerikaansche zijde over gerept) en daarom Nederland hiertoe bij uitstek schijnt aangewezen; zéker is het dat die groote mogendheden, indien de politie er eenmaal *is*, op wiens initiatief dan ook tot stand gekomen, niet gaarne een ondergeschikte of zelfs maar schijnbaar ondergeschikte rol bij haar organisatie en functioneering zullen willen spelen. En achterdocht? Ware het niet mogelijk dat het aanbod der Nederlandsche regeering om alléén voor die kern te zorgen, werd opgevat, vooral in verband met haar gelijktijdig aanbod haar grondgebied en havens ten dienste der politie beschikbaar te stellen, als een poging om Nederland, dat volgens sommigen met België voorbestemd is het slagveld te worden bij een toekomstige botsing tusschen Engeland en Duitschland, voor zulk een ramp te vrijwaren door het op deze wijze als het ware voorgoed te neutraliseeren? Ware het niet mogelijk dat het buitenland de geestdriftige edelmoedigheid van Nederland spotlachend beschouwde als, gelijk H.E. van Asbeck het uitdrukt: ‘een doorzichtige poging van de Chineezen van Europa om, zonder een premie te betalen, eene verzekering te sluiten tegen het verlies van 's lands onafhankelijkheid?’[1)] Nederland kan het *initiatief* nemen tot de instelling der internationale politie en

1) H.E. baron van Asbeck. Een wereldstrijdmacht ter zee. Gids 1911, No. 8.

het kan daarbij, ter aanwakkering der overige staten, de meest ver-strekkende mededeelingen doen omtrent alle militaire of juridische maatregelen waartoe het zelf bereid is, het kan desnoods reeds van te voren bij wijze van manifestatie dergelijke maatregelen ten uitvoer brengen; doch verder dan het geven van zulk een aansporing en voorbeeld kan het niet gaan. Doch ook dit reeds ware een schoone en roemrijke daad die de overige mogendheden even zeker zullen waardeeren als zij een poging om de organisatie en practische leiding der politie in uitsluitend Nederlandsche handen te brengen, zullen afkeuren.

Stelt men zich op het hier ingenomen standpunt, zoo verandert ook het vraagstuk der stationeering der internationale politie eenigszins van aanzien. Het geldt thans een, zij het dan ook niet zoo héél omvangrijke, permanente vloot en eveneens een betrekkelijk klein, doch permanent landleger te stationeeren. Bieden de Nederlandsche havens en het Nederlandsche grondgebied daartoe bij voortduring de noodige ruimte? En zoo ja, zullen dan de andere mogendheden ons land inderdaad de meest gewenschte standplaats voor hun internationale strijdmacht oordeelen? Ja, indien er in Nederland een haven permanent beschikbaar ware of ware te maken, en indien er uitzicht bestond dat de andere mogendheden tot deze keuze besloten, des te beter; wie zou niet gaarne zien dat Nederland ook in dit opzicht zijn internationale beteekenis versterkt. Maar raadzaam lijkt het niettemin om de hierboven reeds opgesomde redenen, dezen wensch niet al te zeer op den voorgrond te schuiven. Immers er is nog een andere oplossing denkbaar, die bij geen der andere mogendheden eenigen naijver of achterdocht zou behoeven te verwekken: het *scheppen* van een voor allen gelijkelijk neutraal centraalstation op een of ander daartoe geschikt en door den bezitter absoluut en onvoorwaardelijk afgestaan eiland. Of, wat nog aantrekkelijker lijkt: het bouwen van zulk een haven en station in dit van ouds en bij uitstek neutrale gebied: de open zee![1)]

1) Ik stel er prijs op hier mede te deelen dat dit denkbeeld van een openzee-haven afkomstig is van Mr. A.J. van den Broek, welke ook in de uitwerking der hierachter nog te ontwikkelen denkbeelden een werkzaam aandeel nam.

‘Ilots perdus’ zijn niet zoo héél gemakkelijk aan te wijzen en zeker zullen zij niet door hun bezitters als zoodanig beschouwd of liever openlijk erkend worden. Wat is het criterium van zulk een verloren eiland? Wanneer is althans de hoop dat het ééns een bezit van beteekenis kan worden ongerechtvaardigd? Van Vollenhoven noemde ‘het Deensche St. Thomas’. Misschien had hij gelijk in November 1910. Maar thans (Februari 1912) heeft dit verloren eilandje in de oogen van geheel Denemarken een ongekende beteekenis gekregen door zijn gunstige ligging ten opzichte van het Panamakanaal; thans voert men een nationale propaganda om het, ten koste van millioenen kronen, te herscheppen in een stapelplaats voor het toekomstig transitoverkeer.

Is dit denkbeeld van een openzeehaven utopisch? Men oordeele. De Noordzee heeft bij een gedeelte der Doggersbank en evenzoo bij andere platen groote uitgestrektheden van slechts 13 à 20 meter diepte. Deze diepte nu maakt bij de moderne haventechniek den aanleg van zulk een hier bedoeld station niet principieel onmogelijk. Reeds thans worden voor havens, zooals bijvoorbeeld voor de havens van Soerabaja en Makassar, betonblokken van 12 meter hoogte gebruikt en een vergrooting van deze afmetingen tot zelfs 20 meter is niet uitgesloten. Natuurlijk zijn ook de andere moeilijkheden die zich zullen voordoen, zooals deining, het bouwen in open zee, verzanding, bescherming tegen stormen etc., niet gering te schatten, doch principieel onmogelijk maken zij den aanleg niet. Het is slechts een kwestie van technische bekwaamheid, durf en kapitaal. En dat Nederland, met zijn groote ondervinding op dit gebied en zijn bekwame waterbouwkundigen, de aangewezen macht is om een dergelijk voorstel te doen en uit te werken, spreekt wel van zelf. En zeer zeker zou, indien de Nederlandsche regeering zich bereid kon verklaren zulk een technisch reuzenwerk ten bate der internationale gemeenschap voor te bereiden of uit te voeren, de indruk niet geringer zijn dan wanneer zij een eigen reeds bestaande haven beschikbaar stelde.

Overigens zouden de kosten van den bouw geen onoverkomelijk bezwaar kunnen zijn. Volgens deskundige verklaringen zou bijvoorbeeld een openzeehaven van 3/4 K.M.

breedte bij 5 K.M. lengte, ruimte biedend voor tien Dreadnoughts en met een beganen grond van ongeveer 2 kwadraat Kilometer nog geen 100,000,000 gulden behoeven te kosten, alle bijbehoorende gebouwen inbegrepen. Een bedrag dat slechts een fractie voorstelt van den gezamenlijken prijs der schepen die de haven zou moeten bergen.

III.

Reeds terloops werd er op gewezen, dat bij de beoordeeling van de wenschelijkheid der instelling eener internationale politie steeds slechts sprake is van een politie als *dwingende* macht, die de uitvoering van een *vonnis* verzekert, terwijl toch ontegenzeggelijk de taak eener politie niet alleen dwang of bestraffing bij woordbreuk, maar bovenal *preventie* in alle mogelijke gevallen van rechtsschending in het algemeen omvat. Waar nu ook voor de nationale politie de preventieve zijde harer taak zeker van niet minder belang is dan de repressieve, lijkt het mij onlogisch, en dus onpraktisch, bij de te scheppen internationale politie hiermede niet reeds van aanvang af rekening te houden. Evenals bij de nationale rechtsordening toch is het bij de internationale van het hoogste gewicht dat niet alleen overtredingen worden gestraft of nakoming van een aanvaarde verplichting worde afgedwongen, maar dat òòk en zooveel mogelijk kwaad worde voorkomen. Er werd reeds opgemerkt dat een directe uitoefening van dwang en een met geweld van wapenen breken van verzet waarschijnlijk maar hoogst zelden zullen noodig zijn, daar immers het bloote bestaan der internationale politie als symbool der internationale rechtszekerheid in dit opzicht reeds een voldoende waarschuwende kracht zou bezitten. Waarlijk, de internationale politie zal het niet druk hebben met straffen en dwingen. (Wat natuurlijk allerminst tegen haar reden van bestaan pleit). Welnu, men breide haar taak uit door haar in zekere, streng omschreven mate, de bevoegdheid tot verbod en tot preventief ingrijpen te verleenen. Weliswaar geldt ook hier dezelfde argumentatie als voor haar tenuitvoerlegging van vonnissen werd gebezigd, dat n.l. in het bestaan der politie op zichzelf reeds een indirecte waarborg òòk voor voorkoming van kwaad ligt, doch dit feit maakt een meer

directe voorkoming krachtens een dergelijke bevoegdheid geenszins overbodig. Men geve de internationale politie werk te doen en liefst van aanvang af; des te eerder zal de overtuiging van haar nut, ja van haar onmisbaarheid zich vestigen.

Uit den aard der zaak is een internationale politie niet zonder meer met een nationale politie vergelijkbaar en mag de taak der eerste dus niet naar bloote analogie met die der laatste worden vastgesteld. De leden der volkenrechtsgemeenschap vindiceeren voor zichzelf nog steeds een veel grooter mate van individueele vrijheid dan aan de leden der staatsgemeenschappen binnen hun eigen kring wordt toegestaan. Een controleerend algemeen politietoezicht, laat staan een daadwerkelijk ingrijpen dier politie anders dan ‘op verzoek’ zal daarom, ik erken het gaarne, ook moeilijker ingang vinden bij deze dan bij gene. Maar al is die invoering moeilijker, zij is daarom niet minder noodzakelijk en des te klemmender is de urgentie om er, waar het kàn, zoo spoedig mogelijk een aanvang mede te maken opdat men langzaam en geleidelijk aan het denkbeeld gewenne. Ook souvereine bondsstaten onderwerpen zich regelmatig aan de algemeene Rijkspolitie en waarborgen wederkeerig haar handhaving. En nu moge men desnoods ontkennen dat de huidige volkenrechtsgemeenschap een voorstadium is van een toekomstigen Wereld-Bondstaat of zelfs maar van een toekomstigen Wereld-Statenbond; dat er een inniger en hechter associatie tusschen de staten bezig is zich te ontwikkelen, kan niet worden ontkend, al weet men den aard en het wezen dier associatie misschien nog niet goed in het gangbare systeempje van juridische termen te rangschikken. En evenmin kan worden ontkend dat van deze nieuwe associatie - Duplessix ziet in haar een analogon der handelsgenootschap - beknotting van individueele willekeur, van de quasi-souvereiniteit, ten bate van het algemeener belang een wezenlijk kenmerk uitmaakt.[1)]

Zooals gezegd, voorkomen van kwaad is het verreweg belangrijkste deel van de taak eener politie, ook eener internationale. Zelfs schijnt het mij toe dat voor de internationale rechtsordening, althans voor een zeker gedeelte er van, een pre-

1) Duplessix. L'Organisation internationale, pg. 52.

ventieve politie nog noodzakelijker is dan voor de nationale. Gedoeld wordt hier, het behoeft nauwelijks gezegd, allereerst op de taak die de internationale politie zou kunnen vervullen bij een strijd met de wapenen tusschen verschillende staten, een dier omstandigheden waarbij tevens het verschil tusschen nationale en internationale politie het duidelijkst aan den dag treedt. Waar immers de nationale politie elken strijd en iedere handtastelijkheid tusschen burgers, waar het haar slechts mogelijk is, onmiddellijk zal verhinderen, is dit bij den tegenwoordigen stand van het volkenrecht voor de internationale politie nog vrijwel ondenkbaar. Tegen een zòò ver strekkende inmenging, hoezeer deze ook overigens aan het reeds thans bestaande rechtsbewustzijn zou beantwoorden, is het souvereiniteitsdogma voorloopig nog wel bestand. Een absolute preventieve macht zou dus ook voorloopig niet aan de internationale politie kunnen worden toegekend. Doch deze onmogelijkheid juist verleent des te meer klem aan den eisch eener gedeeltelijke, beperkte preventieve macht. Zal in geval van oorlog tusschen twee of meer tot de volkenrechtsgemeenschap behoorende staten de internationale politie werkeloos blijven wachten totdat een hunner na eenig ondubbelzinnig vergrijp der tegenpartij tegen het volkenrecht, haar hulp inroept? Zal bv., indien een der partijen een onbeschermde kustplaats plat schiet, de internationale politie eerst optreden wanneer de beleedigde partij deze schending van het volkenrecht ev. voor het Hof van Abitrage heeft gebracht, dit na een langdurig proces den rechtsverkrachter heeft veroordeeld tot het betalen eener schadevergoeding en ten slottede schuldige ev. weigert deze schuld te voldoen? Het ware, dunkt mij, noch logisch noch wenschelijk. Neen, bij zulk een conflict zou de internationale politie op het oorlogstooneel zelf aanwezig moeten zijn, niet natuurlijk om den oorlogvoerenden allen strijd te beletten, maar om althans er voor te waken dat geen van hen het erkende oorlogsrecht schendt, hetzij tegenover de tegenpartij, hetzij tegenover neutralen. Kan zij het duel zelf niet verhoeden, wèl kan zij daarbij de rol van een neutraal secondant vervullen die een eerlijken strijd waarborgt en overbodige wreedheid voorkomt. Op deze wijze zou de internationale politie niet alleen veel onnoodig geprocedeer uitschakelen, maar bovendien ontzaglijk veel

kunnen bijdragen tot de daadwerkelijke humaniseering van den oorlog, waarin nog maar al te vaak het geweld de grenzen van het noodzakelijke verre overschrijdt.

Met dit bij conflikten ter plaatse aanwezig zijn der internationale politie wordt hier niet bedoeld de aanwezigheid eener effektief voldoende politiemacht, maar slechts die van het haar vertegenwoordigende gezag, d.w.z. van een of enkele commissarissen met een beperkt gevolg. Het is duidelijk dat de concrete poliemacht bezwaarlijk aanwezig zal kùnnen zijn; misschien bij een zee-oorlog, maar bij een oorlog te land zeker wel heel zelden. De aanwezigheid van politie-commissarissen bij beide partijen evenwel levert geen bezwaar op. Dergelijke commissarissen nu zouden alleen reeds door hun waarschuwend gezag vele overtredingen van het oorlogsrecht kunnen voorkomen. Zij zouden echter de bevoegdheid moeten hebben om, indien overtredingen voorvielen, deze in eerste instantie te berechten, de gevolgen voor zoover mogelijk ongedaan te maken en herhaling te verhinderen. Men denke hierbij b.v. aan inbeslagname der corpora delicti (aeroplanen waaruit bommen werden geworpen, kanonnen of schepen waarmede onversterkte plaatsen of verboden gebouwen en voorwerpen zooals musea, roodekruiswagens etc. beschoten werden etc.) of aan arrestatie van personen, die zich aan plundering, sluipmoord, mishandeling van gewonden of gevangenen, gebruik van verboden wapenen, misbruik van de witte vlag etc. hebben schuldig gemaakt.

Doch niet alleen verboden barbaarschheid, maar in vele gevallen ook niet-verboden en toch overbodige wreedheden van den oorlog zullen door de internationale politie kunnen worden voorkomen. Een enkel voorbeeld uit den zeeoorlog, waarbij zooals men weet, de ‘humaniseering’ nog het minst ver gevorderd is.

Niet het vernietigen van zooveel mogelijk menschenlevens, doch alleen het buiten gevecht stellen van schepen en hun onbruikbaarmaking voor het transporteeren of doen landen van troepen is bij den zeeoorlog het cardinale punt. De matrozen van een oorlogsschip zijn eigenlijk meer arbeiders in een groote vernielingsmachine, dan zooals vroeger soldaten, die ook man tegen man moeten vechten. Is de machine zelf vernield zoo is ook tevens de bemanning machteloos en

onschadelijk en haar totale vernietiging even doelloos en barbaarsch als het vermoorden van hulpelooze gewonden. Toch worden in den zeeoorlog herhaaldelijk schepen, die feitelijk reeds zijn overwonnen, bij hun uiterste verzet tegen een verovering, die immers de vijandelijke vloot zou versterken, in den grond geboord. Hadde nu de internationale politie de bevoegdheid om in zulk een geval, zoodra een schip zich door een of ander afgesproken teeken overwonnen of weerloos verklaarde, tusschen beide te komen en door sequestratie van het betrokken schip de reden tot zijn vernietiging op te heffen, zoo ware in de eerste plaats een noodelooze wreedheid, in de tweede plaats een noodelooze verspilling van materiaal voorkomen. De bemanning toch zou aan den vijand kunnen worden overgeleverd om als gewone gevangenen de bescherming van het volkenrecht te genieten; het in bewaring genomen schip zou na afloop van den oorlog onder zekere voorwaarden aan den overwonneling kunnen worden gerestitueerd.

Het spreekt vanzelf dat de hierbedoelde commissarissen er verder voor hadden te waken, dat bij bezetting van vijandelijk gebied de opwonenden inderdaad werden behandeld volgens de betreffende bepalingen in het op de beide Vredesconferenties vastgestelde Reglement. Tenslotte zou het ook tot hun taak behooren de schending der neutraliteit, in de eerste plaats door de oorlogvoerende partijen zelf, maar eveneens door de neutrale machten, te verhinderen en anderzijds te helpen bevorderen dat de neutralen zoo weinig mogelijk last van den oorlog ondervinden. Zoo zouden b.v neutrale schepen desgewenscht door de internationale politie kunnen worden gevisiteerd om dan door haar te worden voorzien van een bepaalde vlag, die baar van verdere visitatie door de oorlogvoerende partijen bevrijdde. Dat een dergelijke maatregel wenschelijk is, werd nog onlangs ad oculos gedemonstreerd door de aanhouding der Fransche schepen Carthage en Manoeba door Italiaansche oorlogsbodems. De scherpe conflicten hieruit voortgevloeid bewijzen voldoende hoe gevaarlijk het recht van visiteering voor oorlogvoerenden kan zijn. Het krachtens de Londensche Zeerechtdeclaratie van 1909 bestaande recht van vernietiging van een neutraal schip dat ‘ernstige hulp’ heeft geboden

aan de tegenpartij, zoude alweer kunnen worden vervangen door een in-beslagname door de internationale politie met daarop volgende overlevering aan het Prijzenhof.

Zooals reeds werd opgemerkt, de aanwezigheid ter plaatse van deze commissarissen, tevens politierechters, ware zonder twijfel in de meeste gevallen reeds voldoende om het gewenschte effekt te bereiken. Eerst bij een verzet zou door hen de werkelijke politiemacht òf ter plaatse moeten worden ontboden, òf indien de omstandigheden dit niet toelieten, bevel moeten ontvangen elders repressaille-maatregelen tegen den weerspannigen staat toe te passen. In de meeste gevallen zal daartoe de internationale vloot het geschikte werktuig zijn.

De instelling van commissarissen met de hier in grove lijnen aangeduide controleerende, voorkomende en bestraffende bevoegdheden, is welbeschouwd niet iets geheel en al nieuws. Reeds thans wordt een controleerende politie uitgeoefend in zake den slavenhandel, den zeeroof, de openzee-visscherij en de telegraafkabel-bescherming. Weliswaar zijn het hier de oorlogsschepen der afzonderlijke staten zelf, die de functie der politie op zich nemen, doch het is niet in te zien waarom dit toezicht niet evengoed aan een speciale politie zou kunnen worden opgedragen en evenmin waarom het niet zou kunnen worden uitgebreid tot alle onderwerpen en verdragen die zich daartoe leenen. Immers in andere takken van verkeerspolitie bestáán reeds speciale internationale politie-ambtenaren, tendeele zelfs bekleed met strafbevoegdheid. Zoo de internationale stroomcommissies, de gezondheidscommissies en het centraalbureau voor spoorvrachtverkeer te Bern. Een *principieel* bezwaar tegen een vermeerdering en centralisatie dier commissies, en een ev. uitbreiding hunner bevoegdheden kan dus moeilijk worden aangevoerd zoomin wat de politie in vredes- als in oorlogstijd betreft. Want ofschoon in het bovenstaande voornamelijk de taak der internationale politie bij een gewapend conflikt tusschen staten besproken werd, is het toch duidelijk, dat zij in het vreedzaam verkeer der volken een niet minder belangrijke rol zou spelen indien zij slechts centraal ware georganiseerd en met voldoende bevoegdheden toegerust. Ja zelfs zou op den duur, naar mate n.l. de wereldvrede standvastiger werd, haar taak zich meer en meer uitsluitend tot

dit vreedzaam verkeer, zijn regeling en beveiliging, bepalen. Duplessix[1] wijst in het bijzonder op de belangrijke maatregelen, die b.v. nog waren te nemen ten opzichte van den internationalen gezondheidsdienst (serumbereiding) en de reglementeering van het verkeer ter zee (volmaking van kaarten, kustverlichting, reddingsstations), maar het behoeft geen betoog, dat eigenlijk overal waar zich internationale belangen voordoen, die internationaal zijn geregeld of kunnen worden geregeld, een goed geordende politie nuttig is en noodig kan worden.

IV.

Doch niet alleen op deze directe wijze, door toezicht en ingrijpen, zou de internationale politie haar preventieve taak kunnen vervullen. Zij zou haar werkzaamheid nog belangrijk kunnen uitbreiden door niet alleen te waken voor de instandhouding van het bestaande politierecht, doch door tevens het tot stand komen van het toekomstige te helpen voorbereiden. Wat mij met het oog op deze mogelijkheid gewenscht lijkt, is de instelling, naast en in samenwerking met de uitvoerende politie, eener permanente, wetenschappelijke studiecommissie, ev. in het vereischte aantal afdeelingen gesplitst, wier taak het ware de *mogelijke* volmaking, en wat van niet minder gewicht is, ook de door nieuwe toestanden of uitvindingen noodzakelijk geworden aanvullingen, van het politierecht in den meest uitgebreiden zin te bestudeeren en hun invoering voor te bereiden. Een commissie dus, geheel analoog aan die welke ook reeds voor de doeltreffende ontwikkeling en voorbereiding van het internationale privaatrecht wordt verlangd. Wellicht dat deze wensch bij sommigen eenige verwondering zal wekken. En inderdaad, bij een nationale politie ware voor zulk een universeele en speciale commissie misschien geen plaats. Maar hier bedenke men dat, zooals reeds enkele malen hierboven werd opgemerkt, de werkingswijze der internationale politie, zooniet in wezen dan toch voorloopig praktisch, een andere zijn moet dan die der nationale. Bij de

1) Duplessix. L'Organisation internationale, pag. 99 en 100.

nationale politie toch zijn het de permanente regeering en de permanente wetgeving zelf die de gewenschte uitbreidingen, verbeteringen of aanvullingen voorzien en tot stand brengen, daarin geadviseerd door een reeds bestaand leger van deskundige ambtenaren. Voor de internationale politie nu is, bij ontstentenis van een permanent centraal gezag en wetgeving, althans een permanente voorzienigheid dubbel noodig. Zeker, de internationale wetgever, de statenconferenfie, zal, waar verbetering of aanvulling noodig is, deze ook inderdaad wel aanbrengen. Maar... te zijner tijd, d.w.z. later, veel later dikwijls dan mogelijk geweest ware indien de betrokken kwestie tijdig door een kundig en speciaal daartoe aangewezen permanent college ware voorzien en voorbereid. En hierin ligt, vooral bij de nog zoo langzame werking der internationale wetgeving, een gevaar dat niet te onderschatten valt. Reeds thans, nog enkele jaren vóór de derde Vredesconferentie, beginnen nationale commissies met de voorbereiding der eigenlijke internationale commissie-van-voorbereiding, welker tijdige bijeenkomst reeds op de tweede Vredesconferentie zelf uitdrukkelijk werd gewenscht. Wel een bewijs dat grondig onderzoek der eventueele voorstellen allerwegen als noodzakelijk wordt beschouwd. Hoeveel nut evenwel zou een internationale commissie-van-voorbereiding, toch hoofdzakelijk uit diplomaten bestaande, niet kunnen hebben indien zij van het advies en den bijstand gebruik kon maken eener commissie als hier door mij wordt bedoeld! Is het niet te verwachten dat het objektieve en zakelijke oordeel van wetenschappelijke mannen tot een moediger, waardiger en vooral praktischer internationale politiek zal leiden dan het tegelijkertijd angstvallige en brutale en altijd onbetrouwbare optreden der hedendaagsche beroepsdiplomatie, wier kwasi ‘reëele politiek’ in de meeste gevallen niet anders is dan een onwetenschappelijk, onredelijk en dus onpraktisch toegeven aan eigen of volksvooroordeelen en wenschen? Bij de wèl-willende samenwerking en samen-studie van de voortreffelijkste mannen aller naties zou zonder twijfel de mogelijkheid en praktische uitvoerbaarheid blijken van tal van maatregelen en instellingen die uit kortzichtigheid of kleingeloovigheid door zoogenaamde mannen van de praktijk als utopisch worden gebrandmerkt.

De internationale rechtsordening is nog zeer onvolledig en dus ook dat deel er van dat wij het internationale politierecht zouden kunnen noemen. Dit beteekent evenwel niets anders dan dat tal van handelingen die, zoo zij plaats grepen, het moderne rechtsbesef zeer zeker zouden kwetsen of als voor het algemeen belang schadelijk zouden worden beschouwd, niettemin, bij gebrek aan een desbetreffende rechtsof politieregel ongestraft of onverhoedbaar zouden blijven. Onze studiecommissie nu zou, door haar speciale studie eenerzijds, door haar onmiddellijke aanraking met de praktische politiehandhaving anderzijds, in vele gevallen ongetwijfeld de internationale wetgeving kunnen bespoedigen, in alle gevallen haar de juiste richting kunnen aanwijzen. Door haar permanent karakter zou zij ontegenzeggelijk veel vruchtbaarder kunnen zijn dan voor elk speciaal onderwerp tijdelijk benoemde commissies; immers zij zou arbeiden naar eigen initiatief en haar onderzoek onbegrensd kunnen uitbreiden. Wat natuurlijk niet uitsluit dat haar ook bepaalde onderwerpen ter studie of voorbereiding zouden kunnen worden aanbevolen of opgedragen. Alleen een permanente commissie is in staat tot een voortdurend op-den-voet-volgen van al die wetenschappelijke en technische vindingen die nieuwe perspektieven zouden kunnen openen hetzij ten goede, zooals b.v. voor de bestrijding van epidemieën, hetzij ten kwade, zooals b.v. voor de oorlogvoering en de vermeerdering harer gruwelen. Dat hier, wat dit laatste betreft, niet op een denkbeeldig gevaar wordt gewezen, zij aangetoond door een enkel voorbeeld, waarbij ik mij wederom tot den zeeoorlog bepaal. Eerst echter een opmerking ter waarschuwing van hen die mochten meenen dat mijn voorbeeld den vasten bodem der realiteit verlaat en hen naar een fantastische toekomst verplaatst.

Nauwelijks acht jaar zijn verstreken sinds de eerste onbeholpen vliegpogingen plaats hadden en reeds vliegen, met volkomen zekerheid, de militaire aeroplanen boven de vijandelijke legers. Nog onlangs verrastten ons de broeders Wright met een nieuwe, geheel onverwachte uitvinding, de motorlooze vliegmachine, die zich niet alleen op en neer beweegt, maar zelfs langen tijd onbewegelijk in de lucht kan blijven stilstaan. En voortdurend hooren wij van nieuwe vormen,

waarbij, door toepassing van het tolbeginsel of andere technische verbeteringen, de stabiliteit der machines wordt vergroot. Toch is, zooals de bovengenoemde geniale uitvinders zelf verklaren, het probleem van het vliegen nog lang niet opgelost.

Welke ontzettende vernielingsmogelijkheden liggen er niet in deze snelle ontwikkeling der vliegkunst besloten! Maar is het niet eigenlijk een toeval dat de eerste Vredesconferentie juist viel in een tijd waarin de groote toekomst der bestuurbare ballons en luchtschepen reeds in voldoende mate algemeen was erkend om het gevaar dat in hun volmaking en tevens ook in de latere volmaking der vliegmachines lag te kunnen opheffen door de verklaring: 'De verdragsluitende mogendheden zijn overeengekomen dat het werpen van projectielen en explosiefstoffen uit luchtschepen of op andere *dergelijke* nieuwe methoden voor den duur van vijf jaar verboden is'?[1)] Ware deze verklaring niet toen tot stand gekomen en op de tweede Vredesconferentie verlengd, zoo zouden bij het plegen van den gewraakten gruwel door onderteekenaars dier verklaring de rechtsvrienden machteloos moeten zwijgen inplaats van zooals thans er tegen te kunnen protesteeren. Misschien even machteloos. Maar waar met een beroep op het *recht* geprotesteerd kan worden, is althans, zij het dikwijls eerst op den duur, verbetering te verwachten.

Geen oningewijde kan de draagwijdte eener nieuwe technische ontdekking voorzien of de snelheid van haar ontwikkeling ook maar vermoeden. En toch kan het te laat inzien van de beteekenis eener uitvinding noodlottige gevolgen hebben. Wie zal zeggen, en hier kom ik tot mijn voorbeeld, hoe de laatste nieuweling onder de groote uitvindingen (of is zij alreeds door een jongere zuster gevolgd?) de 'Fernlenkboot', zich zal ontwikkelen en welke mogelijkheden ten opzichte der oorlogvoering hierdoor zullen worden geopend? Voor enkele maanden konden wij in een dagblad lezen[2)] 'Gestern Nachmittag fand in Wien in Anwesenheit des Kriegsministers die erste Vorführung des Wirthschen Fernlenkbootes auf der alten Donau statt. Der Kriegsminister nam mit dem Erfinder in dem Boot Platz, wo er eine halbe

1) Eerste verklaring der slotacte der eerste Vredesconferentie 1899
2) Münchener neueste Nachrichten. 3 Nov. 1911.

Stunde während der wohlgelungenen Bewegungen verweilte'. Zal over dit halfuursche pleiziertochtje van den Oostenrijkschen minister na honderd jaar slechts een geleerde snuffelaar nog kunnen gewagen, of zullen binnen tien jaar tijds alle slagschepen hervormd zijn tot centrale stuurstations voor geheele vloten van *onbemande*, met dynamiet, melaniet of welke andere modernere ontplofbare stof gevulde Fernlenkbooten? Wij kunnen het niet weten, maar wij zullen het zien als het wellicht reeds te laat is om tot tijdigen afweer van een noodelooze barbaarschheid, die alle daartegenover staande humaniseeringspogingen tot een paskwil zou maken, de langzame internationale wetgeving in werking te brengen.

Is, om een andere mogelijkheid te noemen, het denkbeeld ongerijmd dat men eerlang, en wie zou zeggen binnen hoe korten tijd, den sleutel vindt waarmee men de geweldige intra-atomistische energie zal kunnen ontkluisteren? Allerminst. Maar wie voorziet dit oogenblik en waarschuwt tijdig tegen het misbruik dat van zulk een gevaarlijke macht gemaakt zou kunnen worden?

Noodig is een voortdurend volgen van elke nieuwe uitvinding of instelling, een doordenken en uitwerken van alle mogelijkheden die zij in zich bergen. En dat wel door mannen die, door hun wetenschappelijke vorming in de eerste rijen staande, tegelijk door hun humanitaire zienswijze gedreven. worden deze mogelijkheden in het belang der menschheid en niet tot haar schade te ontwikkelen. Zulk een studiecommissie zou, het werd reeds gezegd, een hoogst gunstigen invloed kunnen uitoefenen op de rechtsregeling door het centrale statengezag dat zich tijdelijk in Vredes- en andere conferenties belichaamt. Ja meer, zij zou een voorlooper, een wegbereider zijn voor een *permanente* commissie-van-voorbereiding voor dergelijke statenconferenties en als zoodanig ook van een eindelijke permanent georganiseerde wereldwetgeving zelf.

Conclusie.

In het voorgaande werd in hoofdzaak slechts gesproken over een internationale politie. Evenwel is het duidelijk dat, afgezien van de moeilijkheid een scherpe grens tusschen

eigenlijke politie en het overige administratieve recht te trekken, de op dit gebied gewenschte studiecommissie evenzeer recht van bestaan heeft op elk ander gebied van het geheele internationale recht. Waar de internationale politie bovendien werd voorgesteld als een uitvloeisel van de toename der internationale rechtspraak en der internationale rechtsregeling in het algemeen, ligt m.i. in het behandelde het schema van een volledig programma der derde Vredesconferentie besloten. In het kort resumeerende kom ik tot de volgende conclusie:

Het is wenschelijk dat de derde Vredesconferentie besluite:

1. tot vergrooting der rechts*mogelijkheid* door instelling eener permanente internationale rechtspraak of invoering der verplichte arbitrage in alle gevallen.
2. tot handhaving der internationale rechts*zekerheid* door instelling eener internationale politie:
    - *a.* samengesteld uit contingenten van alle staten,
    - *b.* bevoegd tot repressief en preventief optreden en politierechtelijke jurisdictie in nader te omschrijven gevallen.

3. tot systematische ontwikkeling der internationale rechts*ordening* door instelling eener permanente studiecommissie ter voorbereiding der wetgevende internationale conferenties.

Naschrift.

Sinds het bovenstaande werd geschreven hebben er twee gebeurtenissen plaats gegrepen die het pleidooi voor de volmaking der internationale politie, zoowel in oorlog als in vrede, kunnen versterken. Het in de lucht vliegen van het Amerikaansche schip ‘Texas’ in de haven van Smirna, tengevolge van het loopen op een drijvende mijn (of tengevolge van beschieting door de Turken), een ramp waarbij een groot aantal personen, die met den oorlog niets uitstaande hadden, het leven verloor, heeft opnieuw bewezen dat de beveiliging der neutralen in het hedendaagsche oorlogsrecht nog te wenschen overlaat. En wat de tweede gebeurtenis aangaat: de ondergang der ‘Titanic’, het is zeker toe te juichen dat na de schipbreuk, en met een zoo ongewonen spoed, het plan tot het houden eener internationale conferentie over de maatregelen ter voorkoming van dergelijke rampen is opgekomen. Dit feit bewijst dat de behoefte

aan een internationale sociale wetgeving en politie diep wordt gevoeld. En als deze tragische ondergang aanleiding mocht zijn tot een levendiger bewustzijn van de gelijke levensbelangen aller naties, zal ook hij, trots de vele slachtoffers, nog zijn nut hebben gehad in de geschiedenis der menschheid. Maar zou een permanente commissie, als door mij werd bedoeld, zich steunend op een goed georganiseerde internationale verkeerspolitie, niet waarschijnlijk van te voren hebben kunnen waarschuwen tegen de onvoldoendheid van het reddingswezen in de hedendaagsche scheepvaart en daardoor onnoemelijk veel leed hebben kunnen voorkomen?

N. VAN SUCHTELEN.

Gedichten.

Klacht van Oisin.[1)]

Hoor! De wind roept mij en de wereld duistert,
De bleeke schuimen roepen aan de kust,
En om mijn voeten is de dood en fluistert
Rits'lend het najaar de eeuw'ge waan van rust.

Er is geen rust, er waait en waart een weemoed
Altijd en overal - ik ben niets meer
Dan een dor blad in scheem'ring, en in deemoed
Neigt mijn bleek hoofd naar de aloude aarde neer.

Maar o, die roep - ik moet uit in het duister,
Ik kom, gij, die ik altijd heb bemind,
En eens verloor en nooit meer vond - ik luister,
Ik kom, een ding van schemering en wind.

1) Oisin was de held en de dichter der Fianna, het krijgersvolk welks daden en avonturen de tweede heldencyclus van Ierland vormen. Hij overleefde den ondergang der zijnen in den slag van Gabhra meer dan twee eeuwen en dwaalde als een oud, gebroken man over de vlakten en heuvelen van Ierland in de dagen toen St. Patrick er het christendom predikte. Hij zwerft en herdenkt de langvervlogen tijden toen het leven met zijn strijdmakkers sterk was en vol, en het vreemde eiland dat op vier bronzen voeten ver in den westelijken oceaan is, en waar hij lang en gelukkig leefde en de liefde der Goden kende.

Oud als de wereld, eeuwig als het rijzen
   En breken van de schuimen van haar zee,
Mijn zang een ritseling in de oude wijzen
   Die duistrend waaien om haar neigend wee.

Ik kom - allen die levend om mij waren
   Zijn heen - ik kom door de waaiende val
Der blâren - in mijn ooge' en door mijn haren
   Waait weemoed van wat nimmer sterven zal.

Ik wil weer in uw oude blijheid wonen
   O, Koningen, en dwalend komen staan,
En zingen voor de steilten van uw tronen,
   En gaan de wegen die uw zwaarden gaan.

En voor de hooge, zachte koninginnen
   Zingen de liefden die een zwerver vindt,
In weemoed lachen, met een lach beminnen,
   En zwijgen bij het zingen van den wind.

Als eens wil ik weer treden in uw zalen
   Koningen, krijg'ren, vrouwen - toen mijn woord
Voor 't rossig haardvuur bracht de oude verhalen
   En geen van u de nachtstorm heeft gehoord.

Als eens wil ik weer spreken, en uw oogen
Zullen weer wijd worden en staren gaan,
En zien achter de vlammen de bewogen
Ruischende wijdheden der oceaan.

En gij zult hooren hoe het sneeuwen schuimen
Door de kristallen tijden stijgt, opslaat,
En weer uiteendreunt waar de stille, ruime
Rust van vier bronzen voeten glinstrend staat.

En glinsterend door de open tijden dragen
Zij 't eiland van volkomen zaligheid,
Het eiland waar door alle klare dagen
Elk uur is een kristal van eeuwigheid.

Daar leven zij die als de golven leven
Der zeeën om hun lange stranden heen,
Hun blijde liefde rijst en is verheven
En vloeit in 't volle leven weer uiteen.

't Zilveren lachen van hun rein verblijden,
Sprenkelt door 't hooge stralen van hun vreê,
En de ongebroken helderheid der tijden
Ruischt om hun leven in het lied der zee.

Daar leven zij die leven als de wolken
   Waarmee de wind droomend door 't voorjaar gaat,
Ver zingt de zee rondom die blijde volken,
   Zij droomen 't leven en hun droom is daad.

Hun leven zingt wanneer mijn weemoed luistert,
   Ergens achter de steilten van den wind,
Van de aarde die rondom mijn zwerven duistert
   Blijft niets - en de eindlooze eenzaamheid begint -

Begint als 't eigen spel van daad en droomen
   Uit mij verwaaid is in de duisternis,
Als de eeuw'ge scheem'ring over mij gekomen
   En in de wijdheid van mijn oogen is.

Dan weet ik - o, nu weet ik, dat gij allen
   Koningen, vrouwen, lang verdwenen zijt,
Zingende varend over de kristallen
   Wateren, heen van de aarde en van den tijd.

Varend het Westen in totdat uw zangen
   Tezamenruischten met de jubeling
Van hen die gastvrij en vol blij verlangen
   Zingend uitzagen naar uw nadering.

En nu leeft gij bij hen die als de wolken
Leven waarmee de wind door 't voorjaar zweeft,
De golven zingen waar gij met die volken
Het leven droomt en droomend daden leeft.

Daar wordt uw liefde als heldre golf geheven
Hoog uit de vrije volten van den tijd,
En vloeit er weer in neer, en in uw leven
Is elk uur een kristal van eeuwigheid.

En ik naar wien gij vroeger hebt geluisterd
Toen nog mijn droom uw daden laven kon
Dwaal nog op de aarde die rondom mij duistert
En eeuwig is de weemoed die ik won,

En altijd zingt de wind weer de oude wijzen,
En altijd lokt weer de oude waan mij mee
Oud als de wereld, eeuwig als het rijzen
En breken van de schuimen van haar zee.

Leven en lied.

Leven! Bedolven
Onder uw stroomen,
Mijn waken, droomen,
Hart en gelaat,
Is aad'men bidden,
En in het midden
Van uwe golven
Is zingen daad.

Leven! Ik min u,
En van verlangen
Worden mijn zangen
Meer dan ik ben -
Want schoon zij groeien
Uit mij, zij bloeien
Door u en in u
En gij in hen.

Tijdlijk bewogen
Mee met de zegen
Van uw bewegen
Dat eeuwig is -
Tot zij weer zwijgen
En zacht wegzijgen
In uw betogen
Geheimenis -

Maar als mijn minnen
Zal zijn vergeten, -
Als geen meer weten
Zal wie ik was,
Zal, wat mijn leven
Bewoog, nog beven
In ziel, in zinnen,
In zon, in gras -

Beven in bloemen,
Op winden zweven,
Deel van het weven
Van uw geheim -
Laat dan mijn dorsten
Naar ruimer borsten
Vlîen, en u roemen
In grooter rijm.

Uw dood is vinden
Van nieuwe lijnen -
Alle verdwijnen
In donkren grond
Is een zacht onder-
Gaan in uw wonder -
Een nieuw ontbinden,
Een nieuwe bond.

Troosten.

Zij die beminnen
En eenzaam zijn,
Die niets meer winnen
Dan liefde's pijn,
Ga waar zij neigen
En neig uw eigen
Hart bij hun zwijgen -
Omdat zij minnen
En eenzaam zijn.

Gij, die zoo jong zijt
En toch zóó zacht
Dat weemoed deemoed
Wordt als gij lacht,
Gij kunt hen helpen
En 't moede bloeden
Van hun hart stelpen,
Wijl gij zoo jong zijt
En toch zoo zacht.

Maar gij moet léven
Ver van den dood
Om soms te geven
Troost aan hun nood -
Kom zacht maar blijde
Dan uit uw wijde
Vreugd naar hun lijden -
Want slechts het leven
Vertroost den dood.

Het licht van de lente.

O, de bloeiende macht
Die begint!
Zie, de dag die de nacht
Overwint!
Voel de mildheid die zweeft
Om de droom die herleeft,
En de zon die zich geeft
Aan den wind.

O, Liefde, o, gij bron
Die ik noem
Als ik zwijg in de zon,
Gij, wier roem
Ik bezing - o, ik ken
Al uw streelingen, en
Nu het meest, nu ik ben
Als een bloem.

O, de lust waar ik rust
Op den grond,
Waar de warmte mij kust
En doorzont!
En mijn oogen zijn dicht
In mijn duizlend gezicht,
O, de mond van het licht
Op mijn mond,

En de vlam van haar hand,
   En 't gelek
Van haar lokken dat brandt
   Om mijn nek!
En mijn lust, o, mijn groot
Vuur, dat waaiend en rood
Uit haar sidd'rende schoot
   Ik verwek

Als een leven dat blonk
   Uit een uur,
Als een vuur uit de vonk
   Van een vuur,
Als een golf uit de stroom,
Die ik zwemmend betoom,
Als een droom uit de droom
   Der natuur!

A. ROLAND HOLST.

Verzen.

I.
Liedje.

Kind, gij kunt gelukkig zijn,
Morgen en àl verd're dagen....
Droom u eenen schoonen schijn
Zonder veel waarom te vragen:

Even ver en eeuwig vreemd
Als de sterren van u wijken,
Staan de bloemen van de beemd,
Die uw lage handen strijken.

Al wat om ons henen leeft,
Is een wonder, nooit te weten....
Wat de dag u heden geeft,
Moet gij morgen weer vergeten:

Maak uw dagelijksche taak
't Vluchtige□oogenblik te vieren;
Smuk het naar uw eêlsten smaak
Met uw rijkste, schoonste cieren.

Die zoo zeer te mijm'ren mint,
Bouw verhaaltjes rond de dingen,
Waar uw jeugd haar vreugde□aan vindt;
Doe de bange stilten zingen.

Wen door zilv'ren morgendauw
Treden uw tevreden voeten,
Laat àl bloemen van den ouw
Neigend uwen lach begroeten.

Pluk de starren van den nacht
Met uw kleine, roze ving'ren;
Laat hun snoeren door de pracht
Van uw vlosse haren sling'ren.

Droom u heel in blijden schijn
Naar uw souverein behagen....
Kind, gij zult gelukkig zijn,
Morgen, en àl verd're dagen.

II.
Blind de mensch....

Blind de mensch, wiens schaamlë oogen
Zien der dingen kleur en lijn,
Zonder ooit te schouwen mogen
Schoonheids heerlijker festijn.

Doof de mensch, die maar kan hooren
Harde dade□en woorden luid,
Onbewust der zilv'ren koren,
Die de stilte lacht en schreit.

Want het werkelijke leven
- 't Schoon bewegen van ons hart -
Zullen enkel kunnen geven
Inkeers koele vreugde□en smart.

Wand'lend aan den rand van 't wonder
Gaan wij dan ons held're pad:
Iets terzijde raden we□onder
Nieùwe zon een nieùwe stad.

III.
De nacht is nader....

De nacht is nader dan de dag
Tot Gods omdroomde, lichte heerlijkheid -
Verloren glorie uit een verren tijd,
Toen ziel den Vader nader lag....

Al moog' de morgen zalig zijn
Van zilv'ren dauw en vogelengezing,
En zoet des middags loome mijmering,
En schoonst de gouden avondschijn,

Op ied're blijde bloem valt wreed
De schaûw van donk'ren, naderenden dood;
Geen lach heeft ooit tot wederlach genood,
Die niet verstierf ten eenzaam leed. -

Maar in ùw luisterrijke woon,
O nacht, vergaat àl smart en vreugdigheid
- Het blinde jagen van den fellen tijd -
Voor diepe rust om eind'loos schoon.

En toch - de luchters, die uw wand
Verlichten met hun stralen flonkering;
De nev'len-ijle, verre schemering
Van uw opalen hemelband;

'Al schoonheid van uw starrig huis
Is Goddelijk zaad, gevange□in donk're voor:
Zoo bergt een bonte schelp voor 't luist'rend oor
Schuimender zeeën groot geruisch.

P. OTTEN.

De jager.

De jager en zijn bediende, de blanke heer en de bruine knecht, die op de jacht kameraden zijn geworden, wachten op wild, aan den zoom van de kleine weide midden in het woud. Het is hun om het even wat er komt, altijd immers zal het een sterk dier zijn of een vlug, een dat kracht heeft om aan te vallen of kracht om te ontkomen, altijd iets om te dooden.

Zooals zij nu wachten aan den zoom van de woudweide zoo wachten zij altijd, op alle plekken, waar zij zijn. Aan den woudrand waar de harde, onwrikbare boomenlijnen zoo dicht niet meer op elkander gedrongen staan met struiken en doornig slingergewas ertusschen, of zachte haastige dierenlijven kunnen er doorheenglippen; en aan het bergmeer, 's nachts, als veel dorstigen bukkend komen slurpen en, gelaafd, blijven staan, roerloos een wijle tegen de lucht, terwijl droppels als vloeibare maanlichtvonken afleken van de neusgaten waar de adem als een zilverig nevelwolkje om hem staat; en in het manshooge wildernis-gras, alang-alang en glagak, het gevaarlijke, dat vervolger en vervolgde voor elkander verbergt, zoodat de een van den ander nooit weet, en van zich zelven niet, of hij vervolger of vervolgde is; en ook op hun eigen erf wachten zij, in hun eigen glad blank huis.

Als andere menschen woont de jager in een huis en doet de dingen die binnen huismuren onder een huisdak worden gedaan, gemakkelijke dingen, zonder hartstocht, waarbij het lichaam traagweg gedijt, en zonder hartstocht ook moeilijke

dingen, die dienen voor zulk gedijen in de toekomst. Hij eet velerlei spijs die een ander voor hem bereid heeft en gereed gezet op een met linnen bedekte tafel, hij doet dunne koele kleeren aan, heeft een gladden vloer onder de voeten zit op een gemakkelijken stoel en gaat slapen op een effen gespreid bed: het kan hem eender zijn of het stortregent en stormt, of dat de barre zon brandt; het is droog onder zijn dak, koel tusschen zijn muren. En hij leest, denkt na en schrijft om zekerheid in de toekomst van altijd datzelfde wel-beschutte wel-gevoede leven; geen ander doel noch wensch heeft hij daarmee. Maar terwijl hij in zijn gladde blanke huis zit, al die dingen zonder hartstocht doende, uit gewoonte en uit noodzaak, wacht ongedurig en fel het groote verlangen naar zijn waarachtig leven. Hij denkt aan het land vol dieren daar buiten, buiten de muren boven het dak, rond en rondalom, het gras, het water, het bosch, de bergen, de lucht vol dieren. Dan begint hij te sidderen van begeerte en ongeduld. Terwijl zijn oogen lezen, zijn vingers schrijven, terwijl zijn mond eet, terwijl zijn lichaam uitgestrekt ligt, zit zijn binnenste gedachte op den loer, spiedend naar dieren om te dooden. Omdat zijn eigen oogen blind en zijn eigen ooren doof gemaakt worden, zoo dikwijls en zoo lang achtereen in het besluitende huis, heeft hij oogen en ooren in andere menschen die overal rondspeuren te allen tijd. Des avonds verneemt hij hun vonden.

Als het klare lichtgroen, dat na zonsondergang effen meren breidt rondom gouden en purperen wolken-eilandjes, in het Westen ebbend vertroebelt en verdoft, als de boomen op het erf ontzaggelijk gaan groeien, de breedte in, de hoogte in, van uitwademende duisternis, en voor de binnenspoelende vloeden van den nacht de gladde, blanke dingen in het huis verzinken en vergaan, zit hij achter de hooge pilaren der voorgalerij als achter hooge, gladde stammen aan den boschrand te wachten. Als een lok-lichtje glimt zijn sigaar naar het duistere van den landweg. De Inlanders zien het van verre, zij komen af op dat roode lichtje, waarachter zij zilvergeld weten te liggen. Uit het donker mompelen stemmen:

‘Ik vraag verlof!’

Weltevreden antwoordt de jager:

‘Kom tot mij!’

Op de onderste trede van den opgang hurken onduidelijke gestalten; stemmen verhalen.

‘Groote Heer! elken nacht komen herten drinken uit de beek die langs het bamboeboschje stroomt.’

‘Een kudde wilde zwijnen is door alle omheiningen heengebroken tot in mijn ketellah-aanplant! Ach, alles hebben zij omgewroet en afgevreten!’

‘Rondom de bergdessa, Groote Heer, sluipt een tijger. Wij hebben zijn spoor gevonden dicht bij de buffelkraal.’

Het hart van den jager begint te bonzen. Hij vraagt naar het uur en de plek, naar de gewende gangen van het dier. Vroolijk bevoelt de Inlander het stukje zilvergeld in zijn palm. Vroolijk roept de jager zijn kameraad.

‘Djongola! Djongola!’

Djongola staat al achter hem. Hij heeft in de donkerte naast het huis gezeten, ook wachtend, óok op de jacht al, en zijn fijnere ooren hebben de naakte voetstappen gehoord al van den landweg af.

‘Djongola! zorg voor de geweren! zorg voor rijst in een gevlochten zakje van versche pisangbladreepen, voor water in een bamboe-koker! Wij gaan jagen morgen voor het aanlichten van den dag.’

Nu mag de lamp wel aangestoken boven de schrijftafel. Het is niets, al liggen daar nog zoovele, nog zoo hooge stapels papieren. Fluitend zet de jager zich in zijn stoel. En door den eentonigen arbeid heen hoort hij de muziek van het lichte klikken der geweren in de handen van Djongola, de muziek van zijn voetstappen en zijn stem bij de voorraadskamer en de keuken. Als hij zich uitstrekt over het gladde laken van zijn bed denkt hij:

‘Morgennacht lig ik op droge bladers, en ik zie den schijn van het wachtvuur heen en weer spelen in de boomen boven mijn hoofd!’

De kameraden zijn al halverwege het woud als de morgenster nog boordevol licht hangt aan den duisteren hemel.

Zwijgend en zeker gaan zij door de zwoele donkerte van het woud, nacht om hun voeten, nacht tegen hun aangezicht en dauw-kille volte van bladeren. Boven opziende oogen eindeloos hoog stijgt, zwart-onderwolkt van boomtoppen, een aangloeiende roode welving op. Het ruikt naar leven. Waar

de reuk dof is en stil ligt, als een donkere, platte poel, daar is het roerlooze leven van aarde en gesteente. Zooals in een donkeren platten poel, heimelijk, uit zwarten modder-bodem op, bij kleinste bollinkjes wel levend water opgeklommen komt, zooals wel ergens tusschen het oeverdras een smalste uitloop wegsiepelt, zoo drijft, uit den doffen stillen reuk van aard en steenen, even bespeurbaar maar, de reuk van beginnend leven in mos en paddestoelen omhoog, zoo vloeit er de reuk van heengaand leven uit rottende bladeren en molmend hout van weg. Waar reuken scherp zijn en vluchtig, als lichtstralen, daar zijn de snelle levens geweest van dieren. Was het een vogel, warm uit het nachtelijk nest? Een roodoogde eekhoorn met een zwiependen sprong het dichtste ingevlogen van de takken? Misschien is wel een wilde koe voorbij gekomen met haar kalf, dat onder 't voortgaan zijn neus in den vollen uier drukte. Misschien is die scherpe reuk opgewademd uit den donker-natten rug van een hert, het meer overgezwommen naar de hinde die liep te weiden in het oevergras der overzij. De twee mannen ademen en ruiken. Zij snuiven al dat vele leven op. Hun eigen wordt er sterker van en wilder. Hun oogen staan fel. Sluipend zetten zij hun voeten neer. Zij waarschuwen elkander sprakeloos, met de oogen en met de handen.

Om hen heen, over hen heen is het woud als een bladerengebergte, en zij bewegen langs de haast onzichtbare voet-paden van kolenbranders en zoekers naar palmsuiker als langs mollengangetjes in het gedegen groen gewroet. Dikwijls moeten zij ook zelf hun eigen wegen maken; met hun korte breede messen kappen zij in struiken en jong geboomte en door de warnis heen van doornigen rottan die met gehaakte zweepen naar hen striemt. De bloedzuigers die uit het schuddende gebladert op hen neerregenen boren zoo scherp en diep, dat hun kleeren rood zien van hun eigen bloed. Zij letten er niet op. Zij jagen. Violen-paars en goud-door-groen fladdert een bosch-haan; een tijgerkat zit te blazen met geel-flonkerende oogen; huilend van angst springt een troep apen door de takken van een boomgroep, waarlangs de zwarte, roodachtig geplekte panter sluipt. En zoo dikwijls als de jager, onbewegelijk een wijle en wel verborgen, mikt, valt, gebroken en bloedig, met scherpen schreeuw een dier.

In het manshooge wildernis-gras, dat de hellingen bleekgrauw maakt, daar heeft de tijger zijn leger. Als een slang door de hooge halmen sluipend valt hij bliksemend in de hertekudde die de jonge spruitsels afweidt, op den wilde-zwijnen-troep aan het wroeten naar de zoete wortels. Zat en log van zoet zwaar bloed ligt hij te slapen in het bamboe-boschje dat steil boven de grauwe graszee opsteekt. In de takken komen pauwen zitten, zijn volgelingen, die leven van zijn afval; als een donkere regenboog groen-blauw en gouden glanst hun afhangende staart tusschen de wolken van het drijvende bamboegroen. Hun scherpe kop met het blauwe aren-kroontje er boven schittert als zij hals-rekkend omlaag gluren, of tusschen het geel en zwart van zonnestraal en schaduwstrepen zich ànder geel en zwart begint te bewegen, of het niet rekkend zich opricht, en een bloedroode muil geeuwend opengaat onder het geglim van felle oogen. Flikkerend in de middagzon opgevlogen schreeuwen zij van vreugd. In de alang-alang wildernis hooren het de herten, en vluchten met veerende sprongen, hooren het de zwarte wilde zwijnen en galoppeeren, dat de grond onder hun hamers van hoeven trilt. Op de magere bergrijst-velden hooren het de mannen, en werpen houweel en kapmes weg in den ren naar de dorpspoort, smal in de omheining van spits bekapte stammen. In de gevlochten hutten van het gehucht hooren het de vrouwen en ijlen naar buiten om hun kind. Aan den woudzoom hoort de jager het. De jager verheugt zich.

Terwijl de kameraad de vreesachtige mannen aanvoert in wijden half-kring den alang-alang in, om met geschreeuw uit volle borst en luid gegalm uit bekkens en holle hout-blokken den tijger op te jagen naar den zoom van het woud, staat hij te wachten, tegen een boom zich bergend, ruggelings naar het beest. Achter zich hoort hij een schurende schuifeling al nader en nader komen. Hij staat roerloos, strak gespannen van zijn hoofd dat luistert en denkt, tot zijn vinger die aan den trekker is. Takken breken onder een zachten zwaren tred, een vergiftige ademstank, bloed en rotting, gaat langs hem heen, hij ziet de loom-schokkende geel-en-zwarte schonken. Op de plek die hij gekozen heeft, dertig pas ver, slaat zijn kogel den tijger in den nek. Als het vreeselijke beest, brullend, opspringt, als het zich omwendt, en die

vlammende kop komt op hem toe, treft hij in het leven.

De kameraad bukt zich over den open bloedenden muil om de snorharen uit te trekken die hij onder zijn hoofddoek bergt, voor talisman. De mannen uit het gehucht komen toeloopen; zij weten dat de jager hun zijn buit laat om het loon dat toegezegd is aan wie een tijger doodt. Met hun achten dragen zij het ontzaggelijke lichaam aan een bamboestam, die knersend doorbuigt. Het wit van buik en keel, zoo fijn gegroeid voor de schaduw en de koele groen en bruine opschijningen van den boschgrond, hangt naar boven gekeerd in het felle zonnelicht; de kop bengelt, geknakt, dat de neus en de goudig-glazen oogen, het groote voorhoofd, bonken tegen de steenen en wortelknobbels. De jager wendt de oogen af.

Als de kameraden het woud door, langs het ravijn de hellingen over, een spoor volgen, en zij geven het niet op, zij achterhalen het hert en den gevaarlijken, door de kudde uitgestooten wilden stier op zijn eenzame gangen, dan zijn zij wegen en uren vergeten. Wanneer de hitte van den middag al begint te minderen, en al verder van hen af loopen tusschen struiken en steenklompen, en plotseling hoog tegen stammen op, als een paar ijle zwarte beestjes de twee schaduwen van hun hoofden, staan zij ergens in het onbekende, waar geen menschen zijn. De kameraad begint te speuren. Aan den stam van een aren-palm, gekerfd met een ladder van diepe keepen, aan een zwart-geschroeid stuk hout op den grond of een haast onmerkbare rook-lucht op den wind, weet hij het pad te vinden naar de hut van den zwervenden palmsuiker-zoeker, naar de kolenbranders aan den zoom van het woud. Maar de jager schuwt als een gevangenis alle huis, zelfs een dat van vezels en bladeren is gevlochten als een vogelnest, en waar de wind doorhenen speelt en het licht van den hemel. Hij verlangt de wijdte om zich heen van de grenzenlooze wereld, vrijuit vloeiend en stijgend, alle verten in, alle hoogten in, zóó, als zij is om alle wezens, behalve om den mensch alleen. Op een luchte hoogte ontsteekt hij het wachtvuur: het vlammenschijnsel zal de dunne dansende muur wezen rondom zijn weerloozen slaap in den nacht.

De kameraad koestert zich aan het vuur, hij droogt zijn

druipende kleeren en zijn kille huid, hij zoekt splinters en dorens die diep ingeboord zitten in zijn voeten en rukt de zwarte dik gezwollen bloedzuigers af, terwijl hij den roosterenden bout in het oog houdt waar het sap van afdruppelt met gesis. Na den maaltijd is hij dronken van verzadiging, welbehagen slaap. En als de jager ziet hoe hij geen wil meer heeft over zijn oogen en zijn hoofd, het niet kan beletten dat zij omvallen en blijven hangen als bloemen voor het verwelken, zegt hij met een glimlach dat de kameraad moet gaan slapen, hij zelf zal waken dat het vuur niet uitgaat, hun bescherming in den nacht.

Nu is hij alleen; hij wil graag zoo wezen. En om hem is de nacht als een zwarte zee, golvend op den wind wemelend van verborgen leven, als de zee.

Hij zit stil. Boven zijn hoofd zijn de hooge sterren, een wolk die langzaam trekt. Het hangende gebladerte, daar de vlammenschijn in speelt. Nergens grenzen, nergens nauwheden. Hij voelt de groote bewegingen die altijd door gaan, nergens te stuiten, nooit. In de kilte van den zwarten grond in de sterrestraling, in den wind die waait door de bruisende boomen en weer stil ligt, in de lichte geruchten her en der, in zijn eigen ademhalen voelt hij den nimmer eindigenden gang van het leven, den nimmer eindigenden gang van geboorte en van dood. Als golven, als de groote golven van de zee, die altijd weer komen en altijd weer gaan, die op elkander zich werpen en elkander neerslaan en verzwelgen, dat de eene zwelt en geweldig wordt van het ingulpen der overweldigde, maar zij zelve stort van haar overwinnende hoogte ter neder en wordt een holte en is vervloeid: zoo altijd door komen en altijd door gaan de ongetelde levens, de snelle sterke verzwelgende levens, die toornig zich werpen op elkander, elk grooter op elk geringer, en van de vele zwakkeren wordt het eene sterkere allersterkst, tot van zijn hoogste hoogte het neerstort en niets meer is, de vlammende oogen, de klauw die neersloeg en vasthield, de verscheurende muil die zooveel leven openrukte en uitdronk, niets meer. Niets meer. Alles weer. Een volgend leven rijst waar een vorig viel. Er is geen minder van eenig verdwijnen, ooit, er is geen meer van eenig verschijnen, ooit. Wat van den beginne geweest is, dat is nu nog. Wat is dat dan als iemand

spreekt: Ik? Wat is dan datgene wat geboorte lijkt, en wat, in waarheid, ligt onder den schijn van sterven?

De vlammen worden klein, gedachteloos werpt de jager er rijs op en dorre bladeren. Om een tak, half levend nog, groen, sputteren in damp en rook de vlammen. De kameraad beweegt en mompelt in zijn slaap. Wat was dat geluid, vlak bij? en nu die kreet? De jager steekt het hoofd op, scherp luisterend. In den donker ziet zijne gedachte. Hij weet hoe de slang in bochten opgeloopen is tegen den boom en den kleinen aap heeft gepakt in een kronkeling die hem de ribben brak, hij volgt den loewak die met druipenden muil het woudduivennest vol jonkjes uitkomt, en kan wel raden waar de panther het hert besprong. Hij werpt nog meer hout op 't vuur, en trekt dieper den lichtkring in wat nog overbleef van den buit, een koppel bronsgroen gevlerkte wilde eenden misschien, die hij schoot zooals zij opfladderden uit het rivierrietzwart tegen de roode avondlucht, of een langbeenigen reiger die wijdwieks dreef boven zijn wittige spiegelbeeld in het moeras. Hij luistert, zijn neusvleugels staan gespannen, zijn mond is even open in den grauwen baard. Is daar nog meer leven, nog meer felle dood? En hij houdt den adem in om te beter te hooren, plotseling, maar verre weg, het hooge, schorre geloei van den neushoorn.

In een steil dal tusschen de bergen die hoog opstaan boven de zee - de rivieren die daar afstorten hangen in watervallen, verstuivend wit boven het opvliegende wit van de branding -, in het steile dal tusschen de rotsen waaroverheen hij zijn weg heeft uitgehold, den steen wegslijpend met zijn sleependen buik, daar staat het geweldige stierbeest, zwarter dan de zwarte nacht rondom, een gebalde duisternis. Onwrikbaar staat hij en zwaar, een heuvel van kracht. Hij brult van toorn, van driftige begeerte om tegen een anderen even geweldige, tegen een anderen zwarten daverenden heuvel van hitte en kracht aan te schokken. Hij stampt dat het dal er van dreunt. Hij snuift de lucht op waar hij zijn vijand in ruikt: het wit van den verschrikkelijken hoorn schemert door den nacht als hij zijn gebukten kop met een ruk omhoog werpt. De jager ziet het als met oogen, hij balt de vuisten van spijt dat hij door den blinden nacht niet heen kan. En de kameraad, die wakker geworden is, richt

zich op - wonderlijk vertrokken staat zijn gezicht met de uitspringende jukbeenderen en de wijkende kin in den vlammenschijn - en verhaalt hoe Inlanders den neushoorn dooden, buiten alle gevaar om, dat al te zeker en te verschrikkelijk dreigt van dit sterkste en moedigste aller beesten in het bosch: in den hol-geslepen weg over de rotsen steken zij immers een puntig mes, het heft in den grond gegraven, het lemmet naar boven, dat de sleepende hangbuik zich open vlijmt daartegen. Maar de jager antwoordt niet eens. Misschien heeft hij ook niet gehoord wat daar gezegd werd van veiligheid en gemakkelijken buit, hij die van het diepe van het hart tot aan den uitersten rand der zinnen vol is van die ééne drift naar leven en naar dood, die elken sterke op elken anderen sterke aanhitst.

Zoo lang is die drift in hem, den eenzaam levende die oud begint te worden, al geweest, dat hij niet anders meer weet of hij was er altijd. Zoo groot en sterk is hij geworden in de vele jachtjaren, zoo zeer de allergrootste, allersterkste dat hij niet beter weet of zij is de eenige in hem. Daarom was de verwarring zoo groot, toen, plotseling, in een uur, dat toch niet anders was dan alle andere uren, terwijl hij op den loer zat in het bosch naar eenig dier om te dooden, en om het even was het hem wat daar kwam, toen in dat oogenblik een gevoel in hem oprees waarvoor dat groote, sterke wegdook, en henensloop. En nog begrijpt hij niet goed wat in dat oogenblik hem is gebeurd.

Hij zat aan den rand van een klare weide, midden in het woud, wel verborgen met zijn spiedende oogen, en wel verborgen zat niet ver van hem zijn kameraad. Zij hielden den dood van vele dieren in hun handen: welgemoed wachtten zij om hem los te laten, op eenig sterk wild leven. De weide lag lichtgroen onder vroegsten zonneschijn, de roode bloemen van het vele kruidje-roer-mij-niet stonden te gloren boven de nog dichte van dauw witte bladerkransen.

Plotseling kraakte heftig het kreupelhout. Bijna tegelijk sprongen twee dieren, een bruinig, een zwartgestreept geel, uit het dichte groen de opene en zonlichte weide in.

Een seconde lang stonden zij stil, schrikkend tegen den schellen dag. Maar toen, los, zooals de wind uitloopt door het gebladerte, ijlde het eene weg, ijlde het andere na, be-

gonnen zij dwars door de bloeiende weide en rondom in snelle kringen een spelletje van dartel jagen en vluchten. Die spelend joeg was een jong reetje, die spelend vluchtte een klein tijgerjong.

Het reekalfje liep op hooge houterige beenen, het hield zijn fijn-neusden kop nukkig op zij, en als het deed of het naar zijn speelnoot stooten wilde met dat ronde, zacht-kroezige voorhoofd, maakte het opeens, dwarsweg, alle vier de hoefjes tegelijk van den grond, een sprong, waar het zelf niet op verdacht geweest was, en stond als verbijsterd.

Het tijgertje had een dikken, zachten kop, dikke, zachte pooten, een buikje dat heelenal rond en volgezogen stond. Het wit langs zijn kleinen muil leek wel afgelekte melk. En het liep wat het loopen kon, het trok zijn ooren plat naar achteren, met een vaart schoot het door het gras, dook in elkaar, gluurde naar zijn makker, en wierp zich plat op zijn flank om hem af te wachten. Daar lag het, als zoo een plekje zonneschijn, en zijn zwarte strepen leken wel de schaduwen van grashalmen en kruidje-roer-me-niet stengels.

Het reetje kwam voorzichtig, stijfbeens, aanstappen, den kop scheef. Het stond stil, en zag er uit als een bruine kluit boschgrond, waar blank zonnevlekken op vallen door het roerloos hangende loof. Plat tegen den grond kwam de kleine tijger op hem toe-gekropen, zijn schouderbladen staken smal en hoekig uit op zijn rug, zijn korte, stompe staart beefde. Het kromp ineen of het springen wou: maar juist toen sprong het ree en in zijn vaart over het tijgertje heen, en een heel eind de wei in voor het zich in kon houden. De kleine tijger was al weg eer de ander tot staan kwam. Hij rende. En het ree hem achterna, door het gras en de bloemen, dat de dauw sprenkelde. Als de wind in golvige halmen liep het tijgertje, als de wind door struiken en knikkend varenkruid sprong het jonge ree, als zonnestralen glansde de geel-gestreepte speelnoot, als zonnevlekken de gespikkeldbruine.

En ineens, zoo plots als wind en zonneglanzen weg kunnen zijn, waren zij, beide tegelijk, weg uit de wei.

Eerst toen de kameraad mompelde, dat zij nu wel niet meer terug zouden komen, begreep de jager dat hij een poos lang had gewacht. Had hij daar zoo stil gezeten in het groen,

zijn geweer vergeten, glimlachend? En hij zag dat ook de kameraad glimlachend keek.

Hij ging langzaam naar huis, zonder te spreken.

Dien avond, toen de Inlanders kwamen met jagertijding, gaf hij hun het zilverstukje wel van altijd, maar hij deed geen vragen, en hij riep ook naar den kameraad niet.

Met zich zelven zat hij als met een vreemde lang nog in den donker, terwijl in het gebladerte de krekels begonnen te tjilpen en de sterren aangingen aan den hemel; zoo louter; zoo stil.

Er was een klank dien hij nooit vernomen had nog in het krekelgetjilp, fijn vroolijk, zoo heel zacht. Kwam het van het sterrelicht? hij moest al maar denken aan de oogen van zijn jonge moeder, gestorven toen hij nog een kind was.

AUGUSTA DE WIT.

In memoriam
Mr. Jerôme Alexander Sillem.

De mede-oprichter van het Concertgebouw, van het Burgerziekenhuis, het lid van Gedeputeerde Staten, de onbekrompen ondersteuner van een groot aantal instellingen van kunstzorg en weldadigheid, de goede burger; - in al die hoedanigheden zal Mr. Sillem te Amsterdam en daarbuiten niet licht vergeten worden. De hoofdstad is eene figuur armer; - een stille was de heer Sillem, in den zin dat hij geenszins luidruchtig was; maar hij was een stille *werker*, en zulken zijn er nooit te veel. Van zijne stoffelijke gaven heeft hij een voortreffelijk, en van zijne geestelijke gaven een goed gebruik gemaakt.

De Gids herdenkt hem als lid harer redactie, waartoe hij van 1871 tot 1894 behoorde. Uit persoonlijke herinnering kan ik van dien tijd niet spreken; ik heb den heer Sillem slechts in de allerlaatste jaren, en in een anderen kring, ontmoet. Wel weet ik, dat de Nestor der tegenwoordige redactie, Sillem's en tegelijk nog onze tijdgenoot, in hem een goed vriend ten grave droeg.

Zoo ik toch bij zijne baar het woord neem, is het omdat Sillem's *Gids*-bijdragen in de eerste plaats die van een historicus waren[1)], en drie uitgebreide geschriften hem ook buiten *De Gids* als historicus hebben doen kennen; - bijdragen en personen die voornamelijk zich bezig houden met personen uit den Nederlandschen revolutietijd.

Niet dat Sillem's belangstelling zich hetzij tot dat tijdperk, hetzij tot de Nederlandsche geschiedenis bepaalde. De breede grondslag van zijn kennis - hij genoot zijn opleiding te Noorthey - zijne vertrouwdheid met de Europeesche letterkunde blijken uit al wat hij schreef. Men treft van hem

1) De humoristische schetsen onder den pseudoniem H. Drilman in *De Gids* van 1872 en 1874 zijn bovendien van Sillem's hand.

opstellen aan over Edgar Quinet[1)], over Carlyle[2)] over Taine[3)], over Holland en Westfriesland op het einde der Middeleeuwen[4)], over Frederik den Groote[5)], over de Pruisische neutraliteitspolitiek van 1795-1806[6)], over de geschiedenis van het prinsdom Oranje[7)]. Maar zijn hoofdstudie was die van den Bataafschen en Franschen tijd onzer eigen geschiedenis. Hij had dit veld aanstonds betreden met zijn academisch proefschrift over Gogel (1864), en keerde er met zijn Gidsartikel over Blauw (1875) en met zijn boeken over Valckenaer (1876) en Dirk van Hogendorp (1890) op terug, onderwijl ook publicaties van anderen op hetzelfde gebied met zijne aandacht begeleidende, blijkens zijne bespreking van Hora Siccama's *Ambtsbrieven van A.R. Falck*[8)], van van Akerlaken's *Hendrik van Stralen*[9)], en de uitgebreide studie over Capellen van de Poll, welke hij schreef[10)] naar aanleiding van de Beaufort's uitgave van diens correspondentie, eene uitgave waarop hij bovendien nog een aanvulling in het licht gaf in de werken van het Historisch Genootschap.

Velerlei arbeid dus, en arbeid steeds van een goed gehalte. Sillem bezat uitnemende kwaliteiten. Zijn proefschrift reeds steekt hoog uit boven het meeste wat onder dien titel de geduldige pers verlaat. Het was het eerste en is tegelijk het eenige gebleven wat over leven en werkzaamheid van Gogel, in hun geheel beschouwd, van eenige waarde geschreven is. Het toonde des jongen schrijvers bekwaamheid aan, in een groot geheel van stukken (de nalatenschap van Gogel is zéér omvangrijk) door te dringen en er het belangrijke uit aan te

1) *Gids* 1869, III, 68.
2) *Gids* 1871, III, 193.
3) *Gids* 1885, I, 359.
4) *Gids* 1877, I, 512 (naar aanleiding der Enqueste en Informacie).
5) *Gids* 1880, II, 193, 474.
6) *Gids* 1877, IV, 259, 456.
7) *Gids* 1893, I, 46, 296. - Nog plaatste hij in den tijd van zijn Gidsredacteurschap reisbeschrijvingen ‘In de Alpen’; ‘De Dolomiten’, en opstellen over Beethoven en Verhulst, benevens eene aankondiging van Blok's *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* (*Gids* 1894, III, 90).
8) *Gids* 1878, III, 98.
9) *Gids* 1879, I, 99.
10) *Gids* 1882, IV, 204, 401.

vatten. Het was niet kwalijk geschreven, niet slecht geproportionneerd. Het was eene belofte; - of die geheel gehouden is? Sillem heeft na dien niets geschreven waarover hij zich te schamen had, maar tot een zegevierend meesterschap heeft hij het niet gebracht. Huet, in eene van die fantasiën die even kenmerkend zijn voor zijn groote kracht als voor zijn (vooral niet minder) groote zwakte, is hem om zijn hoofdwerk, den *Valckenaer*, zeer hard gevallen[1)], heeft het 'tergend langdradig en mythologisch onbeduidend' genoemd. Langdradig is Huet's fantasie zeker niet; zij is zelfs zeer onderhoudend. Zij doet op Sillem's hoofd slagen nederkomen, die eigenlijk op Valckenaer, en in hem op eene geheele periode in de geschiedenis van het Nederlandsche volk gemikt zijn. Sillem, meent hij, heeft zich niet hoog genoeg boven de Jacobijnsche voorvaderen gesteld; hij 'behandelt hunne zotheden, aan welke zelfs de dubbelzinnige lof niet toekomt misdadig geweest te zijn, alsof het eene ernstige zaak gold.' Dat hij, Huet, de Nederlandsche Jacobijnen *niet* in ernst neemt, is duidelijk genoeg. Hij meent wat met hen te sollen, maar wat hij uitstalt is eigenlijk niets dan zichzelf en zijn eigen *esprit*, dat hij niettemin, 'tergend' onbescheiden, 'een overzigt, ten behoeve van het nu levend geslacht, der gaping tusschen 1795 en 1813' noemt. 'Elk ander verhaal [dan het zijne, maar hij *verhaalt* juist niets] beweegt den lezer een rad voor de oogen...'

'De leergierige jeugd', voorspelt Huet, zal oordeelen dat Sillem's werken haar slechts 'ongeduldig maken'. Huet's boutades doen dat in nog hoogere mate. De leergierige jeugd verlangt in de eerste plaats onderricht. Zij verlangt dat haar onderwijzer zoo hoog mogelijk boven het onderwerp ga staan, *na er eerst zoo diep mogelijk in te zijn doorgedrongen.* Zij heeft een ruim hart en besluit er gaarne den groothandelaar in onverbeterlijke 'zetten' in, maar vindt daarnaast nog plaats voor den bescheiden leverancier van meer bezonken kennis. Tuk genoeg op een vuurwerk van tijd tot tijd, houdt zij het voor de gewone verlichting van haar avonduren bij de studeerlamp.

De geschiedenis moet doen begrijpen, moet aan het leven

1) Litt. Fant. 4e reeks, 5e deel, 79.

van thans openbaren wat eenmaal leven was. Huet verhaalt niets en verklaart van den Bataafschen tijd zeer weinig, omdat hij er weinig van kent. Sillem kent er veel meer van, verhaalt wat hij weet, maar verklaart het slechts gebrekkig, omdat hij (in zoover heeft Huet gelijk) het veel te geïsoleerd beschouwt. Valckenaer (anders geen ondankbaar object voor een levend boek) heeft niet genoeg achtergrond gekregen, staat niet genoeg in de historische ruimte. De auteur heeft veel naar hem gekeken (en dit is deugd), maar te veel naar hem alléén. Hij heeft zijne ironie (die hem toch niet ontbrak!) te weinig ruimte gelaten, heeft zich te veel aan Valckenaer's schrifturen overgegeven, terwijl bij iemand als Valckenaer minstens even gewichtig is wat hij niet, als wat hij al schrijft. Niet dat hij zijn onderwerp voor een ernstige zaak, maar dat hij het niet voor nòg ernstiger zaak heeft gehouden, is zijne fout. Het boek is niet voldragen; er is ook niet genoeg aan gepolijst. Geheele partijen, met name van het eerste deel, hadden verdiend, verscheurd en met meer inspanning van oordeels- en beeldingskracht herschreven te worden. Het boek staat als kunstwerk niet hoog. Dat over Dirk van Hogendorp, kleiner van omvang en minder hoog van eisch, is veel beter geslaagd.

Stelt zijn grootste boek in compositie, in aanschouwelijkheid, in levensadem te leur, in sommig kleiner werk bereikt Sillem eene wezenlijke harmonie. De essay ging hem goed af, en waarschijnlijk is de mindere volkomenheid van den *Valckenaer* voor een deel hieraan te wijten, dat hij aan dit breed opgezette boek niet al den tijd heeft kunnen geven dien de behoorlijke afwerking zou hebben vereischt.

De schrijver placht zijn tijd te verdeelen tusschen kantoor, philanthropische en andere vergaderingen, en de studeerkamer; het zou kunnen zijn, dat de laatste wel eens is tekort gekomen. Uitnemende gaven had Sillem wèl. Het opstel over Carlyle spreekt van verbeelding en vernuft, het levendig geschreven begin van de Capellen-biografie (die, hoewel niet afzonderlijk verschenen, een klein boekje is) van kunstvaardigheid, de ontmaskering van van Stralen's braafheidsvertoon van geest en waarheidszin; - en dan is er de mij zeer sympathieke waardeering (echte waardeering, noch eenzijdige bewondering, noch dito veroordeeling) van Taine's

derde deel der *Origines*, een oordeel van groote bezonkenheid en kracht, dat men te hooger stellen gaat omdat het werd uitgesproken in 1885, onmiddellijk na de verschijning van 'Le Gouvernement Révolutionnaire'. Tien jaar na de verschijning van zijn *Valckenaer* toonde daarmede Sillem voor den wijderen samenhang, waarin men dat boek gaarne opgeheven had gezien, een uitnemend scherp oog te hebben. Had het leven er hem toe gebracht uitsluitend historicus te zijn, hij zou die functie dunkt mij niet kwalijk hebben vervuld. Thans zal hij in herinnering blijven als een amateur van distinctie, beminnelijkheid en verdienste.

H.T. COLENBRANDER.

De schilderkunst op de Amsterdamsche Vierjaarlijksche.

Er wordt waarlijk te groot gewicht gehecht aan het tentoonstellingswezen in verband met het eigenlijke leven der kunst. Ik wil mij beperken en nu alleen maar van de schilderkunst spreken. Zeker staat ook deze thans in het teeken van het expositie-bedrijf. Maar innerlijk voordeel brengt dit haar niet. Het beste leven der schilderkunst lag en ligt buiten het wel en wee der groote kunstbazaars. Om van het werk der oude Meesters te zwijgen, is in de negentiende eeuw de kunst der Duitsche Nazareners, de kunst der Fransche Barbizon-school, de kunst der Engelsche prerafaëlieten, de kunst der Fransche impressionisten, en eigenlijk ook de kunst onzer eigen Haagsche school, in stiller sfeer dan die van de groote salons ontstaan en tot bloei gekomen. En de parade-schilders, die zich naar de ophitsende eischen der omvangrijke kunst-shows hebben weten te richten, de voorgangers in de Salons van Parijs, Londen of München, zij hebben, door den onvermijdelijken drang naar schitteren, naar aandacht trekken, naar overbluffen, hun eigen talent te gronde gericht en den smaak van een groot publiek helpen bederven.

Men heeft vaak aan de bestaansreden zelve van het tableau de chevalet getornd. Maar al is zijn tyrannie over andere kunsten verderfelijk, zijn eigen geschiedenis heeft te vele en te roemrijke overwinningen aan te wijzen, om in vollen ernst zijn groote beteekenis te mogen betwijfelen. Wat werkelijk uit onverdachten schilderslust geboren is, vindt op den duur zijn goed recht in eigen deugd. Maar hoe te denken over die vele picturale producten, wier eenige bestemming ligt in het tentoongesteld worden tusschen een groot

aantal voor het meerendeel met geen andere bedoeling ontstane schildersprestatiën? Het lijkt wel alsof de exposities er niet meer zijn om werkelijke kunst te laten zien, maar of de kunst er nog slechts is om de expositiezalen te behangen, en het kijkgrage publiek wat afleiding of prikkel te bezorgen. Werkelijk heb ik in het buitenland herhaaldelijk tentoonstellingen gezien, die geheel als een publieke vermakelijkheid worden geëxploiteerd. De menschen gaan er op zomer-namiddagen heen om er te dineeren en daarna misschien ook nog wel eens in een paar zalen rond te kijken, hetzij dan naar de bezoekers of naar de schilderijen. Er is een goede dosis verblinding toe noodig om te meenen, dat de kunst in zulk een tingeltangelsfeer gedijen zal.

Zoo erg hebben de inrichters der huidige Vierjaarlijksche te Amsterdam, al zochten zij ook het meer grootscheepsche, het echter heelemaal niet gemaakt. En vergeleken b.v. bij wat de drie Parijsche voorjaarsalons plegen aan te bieden, is een totaal van 1539 nummers zelfs nog bescheiden te noemen. Met de traditioneele Vierjaarlijksche, die inderdaad bedenkelijk duf placht te zijn, wilde men niet doorgaan, maar men meende dat gedeeltelijk anders-doen boven niet-meerdoen te prefereeren was. Blijkbaar heeft de commissie zich nu tot taak gesteld, aan haar show het meer willekeurige te ontnemen, door er een instructief overzicht aan te verbinden van wat de beeldende kunst in verschillende landen op het oogenblik vermag. De commissie bepaalde zich daarbij niet tot afwachten van wat een aantal binnen- en buitenlandsche kunstenaars haar op den gewonen rondschrijf-brief zouden toezenden, maar zij richtte met meer of minder nadruk persoonlijke uitnoodigingen aan een paar honderd artiesten van talent, of van naam.

Hier lag een betere weg. Maar men is dien weg wat wild betreden, zonder genoegzaam te beseffen waar men meer bepaaldelijk wilde aankomen. Wie een gastmaal aanricht, dient zin voor compositie te toonen. De commissie deed dit niet. Ben ik wel ingelicht, dan gaf eenvoudig elk der leden een lijstje van invité's op, zonder dat er onderling werd beraadslaagd over wat men zich eigenlijk te doel stelde. Het is duidelijk dat het willekeurige en verwarrende op die wijze

allerminst vermeden kon worden, en dat men zoodoende in geen enkel opzicht een meer gebonden geheel zou saambrengen. Het goede van een invitatie-tentoonstelling schiet er op die manier bij in, want enkel door het ordeloos binnenroepen van velerlei krijgt men nog geen stichtelijker geheel. De werkzaamheid der commissie had op rijper overleg gebaseerd moeten geweest zijn en in wat zij zocht te manifesteeren had zij zich behooren te beperken. Dan was er iets mooiers voor den dag gekomen.

Schilders van naam inviteeren, schilders van naam tot inzenden krijgen zelfs, is nog niet genoeg om het gehalte eener expositie te verzekeren. Het duidelijkste bewijs hiervan levert het Fransche contingent. Besnard is een schilder van verve en brio, maar leert men hem kennen door een slechte carte de visite? De schilderijtjes van Cottet zijn goed voor wie met zijn werk al vertrouwd is, maar kan men den pootigen schilder hieruit voldoende verstaan? En de verfijnde rhytmiek van Maurice Denis, blijkt zij uit dit schrale stukje? Vermogen de drie kleinere doeken van Claude Monet een denkbeeld te geven van zijn buitengewone kracht? De Redons, de Rafaëllis, de Vébers, de Signacs, de le Sidaner, de d'Espagnat, de twee portretstukken van Blanche, misschien ook de la Touche, mogen meêtellen en het heerlijk dooradelde portret van Felix Bracquemond van 1860, evenals dat voortreffelijke, stil voorname, in zelfvergeten verdieptheid geschilderde groote jeugdwerk van Renoir (1866) gunnen oogenblikken van hoog genot. Maar toch geven de honderd-en-tien uit Frankrijk aangekomen schilderijen nog geenerlei voorstelling van de tegenwoordige Fransche schilderkunst, zelfs niet van een groep daarvan. Niet alleen omdat zij, wat heel verkeerd is, tusschen de andere schilderijen verspreid hangen, of om de vele onverschillige of erger dingen die er onder door loopen, maar vooral doordat men niets van den vollen stroom te voelen krijgt, die de beste Fransche schilderkunst van dezen tijd bewogen heeft of nog beweegt. Of daar dan in een expositie iets van ware saam te vatten? Ik meen stellig van wel. Om maar eens een enkele verzameling bij name te noemen, moet een ieder die ooit de privé-collectie van Durand-Ruel in Parijs ziet, een machtigen indruk krijgen van het Fransche impressio-

nisme, met onder de levenden Degas, Renoir en Monet als hoofdfiguren. En ik heb meer dan eens een andere verzameling gezien, waar op bescheidener wijze een diergelijk beeld in was vastgelegd. Door een met oordeel saamgebrachte loan-exhibition is zulk een beeld ongetwijfeld te geven, maar dan moet men over de noodige kennis, het noodige overleg en vooral ook het noodige prestige beschikken om haar bijeen te krijgen. Bezit men deze niet in voldoende mate, dan is het arrangeeren van een overzicht-tentoonstelling, zooals de commissie van de Vierjaarlijksche die beoogde, een nutteloos werk. Juist dezer dagen hoorde ik een voorbeeld van het besef van zulke verantwoordelijkheid. Een wel zeer der zake kundig Amsterdammer was uitgenoodigd in een buitenlandsche stad een keuze-tentoonstelling in te richten van Hollandsche schilderkunst. Hij was bereid op het verzoek in te gaan, maakte zijn plan, toog er op uit, en kreeg een aantal toezeggingen. Toen hij echter zag, wat hij nu als verzameling bijeen kon brengen, bleek deze hem toch nog geen voornaam overzicht van de beste kwaliteit te geven, en hij trok zich terug, voelende dat voor de eer onzer kunst niet-doen hier beter was dan niet goed genoeg doen.

Voor mij, ik had op deze Vierjaarlijksche desnoods de heele Fransche schilderkunst nog wel willen missen, als men er door zulke beperking een andere schilderkunst op waardige wijze werkelijk verhelderend gerepresenteerd had mogen vinden. Een officiëele commissie kan nu eenmaal soms meer bereiken dan een particulier, maar men zou al tevreden mogen zijn, wanneer elken keer dat zulk een expositie komen moest, er een bizondere afdeeling als hoofdschotel in geboden werd, die dan van de eene of andere kunst een werkelijk mooi overzicht gaf. Nu kreeg men, door het veel te veel hooi op den vork laden, allerlei nationaliteiten binnengehaald, waarvan de meesten te ver beneden eigen peil bleven. De Duitschers zijn talrijk maar, trots Liebermann, Slevogt, Corinth en Kalckreuth, onvoldoende vertegenwoordigd. De Belgen zijn maar matig. Van de Denen, die over uitstekende krachten beschikken, onder welke b.v. Hammershoi bij ons reeds zeer bekend is, van de Zwitsers, die den grooten Hodler hebben, van de Russen, die op den precieuzen Somof mogen bogen, van de Amerikanen, die zich op Sargent beroemen, van de

Noren die den goeden Werenskiold hebben, kwam, bij afwezigheid van deze vooropstaande meesters, al heel weinig tot zijn recht. En de Japansche sectie verhief zich nauwelijks boven het gehalte van beschaafde winkelwaar. De Engelschen daarentegen brachten - ik denk vooral aan den fraaien Sims en niet aan den ten onrechte veel bewonderden Philpot - aangename verrassingen. Van groote beteekenis inderdaad, en men mag de commissie hiervoor oprechtelijk dankbaar zijn, was de inzending der Spanjaarden. Den voortreffelijken Zuloaga kent men in Holland reeds door een tentoonstelling van zijn werk te Rotterdam, maar zijn *Spinsters* zijn van een prachtigen ernst. De in de laatste jaren zoo beroemd geworden virtuoos Sorolla zond iets meer goedkoops. Maar Rodrigues Acosta vertoont een sterk talent, Torres met zijn Greco-Goya-ader is boeiend, en afgezien van zijn grove bravour is Lopez-Mesquita een schilder die veel kan.

Maar wat voor verfrisschend oorspronkelijke kerels zijn Chicharro, Hermoso Martinez en de beide Zubiaurres: zoo heelemaal buiten het meer tooneelmatige van den overigens bekwamen Marti Garces! Hun kunst is klakkeloos, maar er spreekt een wonderlijk mengsel uit van ruwe volkskracht en natuurlijke grandezza. Vreemd: deze schilders, die kakelbonte kleêren en het ingewikkeldste stilleven zoo verbazend goed weten te schilderen, zij zien de dingen eigenlijk juist naakt, direkt, zonder opgemaaktheid. De figuren staan als neergesmakt voor onze oogen en toch is er in dit werk niets ruws, niets gewilds, niets ook van een nawijsbare formule. Men ziet hier een kleurige werkelijkheid, zonder opzet, krasobjectief, doordringend en ten volle overtuigend weergegeven, en ik weet ook niet of deze schilderijen nu mooi of niet mooi mogen genoemd worden, maar ik weet wel, dat hun jonge, gezonde kracht verblijdend en sterkend is.

Het is intusschen bizonder jammer dat deze Spanjaarden weer niet bij elkaar hangen. Met een gedeelte van de Italianen heeft men dit wel gedaan. Niet met Boldini en Mancini, waarvan de eerste, al maakte hij sterker dingen, hier wel zeer zijn eigen accent toont en waarvan de tweede, al is zijn Dame in roccoco-kostuum verbluffend goed, in het Museum-Mesdag toch meer kan worden gewaardeerd. Maar de volgelingen van Segantini, van welke men door den kunsthandelaar

Grubicy een aantal schilderijen kreeg, zijn in één zaal geplaatst, en men ziet daar duidelijk, hoeveel waardiger en rustiger een bepaald streven in zulk een afzonderlijke kleine loan-exhibition aan het woord komt. Ook de Hongaarsche stukken, die men van het museum te Buda-Pest in leen mocht verkrijgen, werden bijeen gehouden. Dat men vooraf meende deze museum-inzending als een keur-kollektie te mogen aanvaarden is misschien begrijpelijk. Toch is zij te omvangrijk en niet select genoeg, en mist zij te zeer werken van heel groote eigenschappen. Van Munkacsy is het jammer dat men juist een portret kreeg. Hoe fraai hij ook kon schilderen, over uitdrukking beschikt hij weinig en zelfs de salon-achtige Laszlo is hem hierin de baas. Zeer opzichzelfstaand zijn de bij allen eenvoud welsprekende portretten van Rippl-Ronai, die waarlijk even aan Philip Otto Runge doet denken. Wat het geheel betreft, door een intiem kenner der Hollandsche schilderkunst werd met reden de opmerking gemaakt, hoe men in veel van deze Hongaarsche schilderijen toch bloedverwantschap kan opmerken met de kunst van onze Marissen, wier grootvader uit Oostenrijk afkomstig was.

Maar terwijl men nu bij de proef der Italiaansche divisionisten en in de Hongaarsche sectie zien kan, hoe er toch in het groote tentoonstellingswezen nog wel iets minder verwarrends, iets meer overzichtelijks en instructiefs te bereiken is, valt het dubbel op, hoe onvoldoende de Nederlandsche schilderkunst hier vertegenwoordigd is. Toch ware, het spreekt van zelf, juist in Amsterdam een loan-exhibition van edeler vaderlandsche kunst niet moeilijk bijeen te brengen geweest, en bij zulk een internationale geschiedenis had men zeker aan de Hollandsche kunst dubbele zorg moeten besteden. En als men bij de buitenlanders verschillende werken van reeds overledenen en andere zeer oude schilderijen van nog levenden toeliet, had men te meer het recht en den plicht gehad, bij onze eigen kunst iets min of meer retrospectiefs te geven en de Haagsche school in vollen glans te doen schijnen. Zooals het er nu toe ligt, moeten de vreemdelingen die dezen kunst-show komen zien, al een heel verkeerd begrip van de waarde der moderne Hollandsche schilderkunst krijgen. En dit bezwaar moet hier met te stelliger nadruk gelden, omdat voor het inrichten dezer expositie de kunst-

zalen van het Suasso-museum geheel in gebruik werden genomen, en de schilderijen die er thuishooren, eenvoudig voor den duur der tentoonstelling werden opgeborgen. Zoo ergens, blijkt het hier, hoe overdreven een gewicht men aan het tentoonstellingsbedrijf kan hechten, en hoezeer de kunst zelve dan in het nauw komt. En dit tijdelijk verdonkeremanen van veel van het beste wat wij den vreemdeling aan vaderlandsche kunst kunnen vertoonen, lijkt mij dan ook ten eenen male onvergefelijk.

Het klinkt wel heel fataal, maar veel lijkt het er op, of de stad Amsterdam, niet enkel op het punt van stedenschoon, daar waar zij zich aan wereldstad-Streberei vergaapt, juist het beste wat zij van eigen aard te toonen heeft, meent te mogen prijsgeven.

JAN VETH.

Gouden regen.

Fijn-gouden lipjes, luchtig saamgeregen,
Benglen als duizend klokjes aan de losse,
Wiegende twijgen, waar de jonge mosschen
Op spelemeien in fluweel bewegen.

Zoo straalt gij, zon-doorvonkte gouden regen,
Aan een festoen gelijk van dartle trossen,
Uw toppen wimpelend als vederbossen,
In glinsterspel van geluw licht mij tegen.

Maar ach, reeds kruimen bleek verflenste vlagjes
In 't wachtend gras, als uitgebloeide lachjes...
Dra zal die blij gewiekte pracht vergaan.

Ai toèf nu Lente, vièr nog Uw victorie,
En laat dat rank festijn van goud en glorie,
Een wijle als Uw trofee in 't zonlicht staan!

JAN VETH.

Dramatisch overzicht.

N.V. Het Tooneel: Sirocco, tooneelspel in 3 bedrijven van Betty Ranucci-Beckman.

Es war ein alter König,
Sein Herz war schwer, sein Haupt war grau;
Der arme alte König,
Er nahm eine junge Frau.

Es war ein schöner Page,
Blond war sein Haupt, leicht war sein Sinn;
Er trug die seidne Schleppe
Der jungen Königin.

Kennst du das alte Liedchen?
Es klingt so süss, es klingt so trüb!
Sie mussten beide sterben,
Sie hatten sich viel zu lieb.

Het geval, door Heine gememoreerd, heeft zich, met tal van variatieën in den stand en de omgeving der handelende en lijdende personen, telkens en telkens weer herhaald. De Fransche volksdeun van ‘Le Sire de Framboisy’ herinnert er aan:

A jeune femme
il faut jeune mari.

Molière in *L'école des femmes*, Casimir Delavigne in *L'école des vieillards*, Pailleron in *La souris*, Willem Schürmann in *Veertig*, hebben het onderwerp, elk op zijn wijs, behandeld.

In *Sirocco*, het eerstelingswerk van een jonge tooneel-

speelster, mevrouw Ranucci-Beckman, heeft de schrijfster zich aan hetzelfde motief gewaagd. Hier echter is het verschil in leeftijd tusschen de echtgenooten niet zóó groot, dat daardoor de aanwezigheid in hun huis van een sympathieken, dwependen jongen man een direct gevaar zou met zich brengen. Ook het temperament van den man maakt met dat van zijn jonge vrouw geen den toeschouwer opvallend contrast. Integendeel. Wanneer, in den aanvang van het stuk, Karel en Louise zich verdiept hebben in herinneringen aan hun eersten huwelijkstijd en aan de moeielijke dagen die zij hebben doorgemaakt, aan hun samenwerken, waarbij het ‘dapper vrouwtje’ haar man krachtig heeft ter zijde gestaan, maar ook aan de liefkoozingen, waarmee de vrije oogenblikken werden gevuld en opgefleurd, dan blijkt het al spoedig, dat die liefkoozingen van beide kanten nog steeds niet versmaad worden, maar met onverflauwden ijver worden voortgezet; en wanneer de jonge neef Robert, hun huisgenoot, binnen komt en Louise ziet zitten op Karel's knie en met den arm om zijn hals, dan tracht de jonge vrouw Rob, die bang is onbescheiden te zijn, gerust te stellen met de verzekering: ‘Je geneert niet. Je zult aan dergelijke hevige tooneelen moeten wennen. Wij zijn wat je noemt: een gelukkig stel.’

Na wat wij hoorden en zagen, gelooven wij dat op dit oogenblik gaarne. Maar om te begrijpen en aan te nemen wat er nu volgt, zouden wij iets anders hebben moeten zien en hooren; zou een grooter verschil in leeftijd, in temperament, in levensopvatting, of in wat essentieels dan ook, ons hebben moeten voorbereiden op het gevaar dat dreigt. Hier geen begeerte naar liefde die niet bevredigd wordt, geen oude man die zich niet meer weet te vinden in de behoeften en de gevoelens van zijn jonge vrouw.

De eenigszins onhandig voorgedragen expositie, waarin elk op zijn beurt met een ‘weet je nog dat wij...?’ en ‘herinner je je nog hoe ik...?’, wel wat al te opzettelijk, de voorgeschiedenis verhaalt, doet ons niets voorgevoelen van de dingen die komen zullen.

Maar dan, in ditzelfde bedrijf, wanneer Karel het huis verlaten heeft en Louise met Robert alleen gebleven is, wanneer de dwepende jongen, zich aan haar voeten vlijend, tegen haar knie geleund, haar hand neemt en kust, terwijl zij

zijn haar streelt en, haar hand rustend op zijn hoofd, uit *Mei* van Gorter begint te lezen van ‘een nieuwe lente en een nieuw geluid’, - dan, al doet Louise nog zoo haar best, hem als kleinen jongen te behandelen, is het toch iets meer dan een onschuldig kinderspel dat hier een aanvang neemt...

Het drietal, geflankeerd door Marie van Woerden, een coquette weduwe, vriendin des huizes, die alles weet van de liefde, de onschuldige en de andere, en die van de verhouding tusschen Louise en Robert het hare denkt, trekt naar Venetië, waar Karel een congres moet bijwonen. Daar vinden wij hen in het tweede bedrijf.

Allereerst krijgen wij een staaltje van Robert's jongensachtige lichtzinnigheid in zijn *flirt* met het Italiaansch-Hollandsch kamermeisje, en van mevrouw van Woerden's coquetterie als ze Robert betrapt en hem dreigt, alles aan ‘tante Loes’ te zullen vertellen. Een bijzonder aardig tooneeltje, aardig van opzet, van beloop, van dialoog, en waarin - gelijk voorts in dit geheele bedrijf - Pine Belder de rol van grande coquette vervult zoo fijn genuanceerd en zoo pittig, met zooveel zeggingskracht, als op dit oogenblik in ons land geen enkele tooneelspeelster in staat is haar na te doen.

Het briesje van verliefdheid, dat in Holland was begonnen te waaien, is onder den Italiaanschen hemel tot een warmen Italiaanschen wind aangewakkerd, tot een Sirocco, die Louise nerveus en Robert ondernemend maakt. Karel, die nog altijd dol veel houdt van zijn ‘dapper vrouwtje’, zooals hij haar blijft noemen, merkt niets; en als hij naar Holland terug moet, aarzelt hij dan ook niet, zijn vrouw aan Robert toe te vertrouwen, die met haar nog eenigen tijd in Italië achterblijft. Dan geschiedt het onherstelbare: Louise, zooals de ‘korte inhoud’ die aan het programma toegevoegd is, in een voor zulk een résumé wel wat al te mooie taal, het uitdrukt, ‘buigt zich tot het jonge leven dat naast haar trilt’....

Een veel te gerekt gesprek tusschen Karel en Robert maakt het bedrijf noodeloos lang en bederft veel van den indruk, dien dit overigens handig in elkaar gezet en boeiend gedeelte van het stuk maakt. Een goede vondst was het, deze acte, die aanving met Robert's *flirt* met het kamermeisje, te besluiten met een vergeefsche poging van datzelfde coquette ding om Robert tot een da capo te verlokken.

Het laatste bedrijf speelt weer in Holland, in de woning van Karel en Louise. Eerst wanneer allen uit Italië zijn teruggekeerd komt de catastrofe. Bij Robert is de vlaag van verliefdheid op 'tante Loes' aan het luwen, bij Louise woedt de verschroeiende Sirocco nog in al zijn kracht. In een plotselinge opwelling van jaloezie, door Marie van Woerden's flirten met Robert uitgelokt - was het van Marie enkel plaagzucht, of was het haar te doen om, tot aller bestwil, een einde aan de verhouding tusschen deze beiden te maken? de schrijfster laat ons hieromtrent in het onzekere, - schreeuwt Louise het uit, en verwijt zij Robert, dat hij, met zijn mooie, groote liefde, genoeg van haar heeft, een ander liefheeft, vrij wil zijn.... En op dat oogenblik komt Karel binnen, die nu opeens het besef krijgt van het groote ongeluk dat hem trof: Loes hem bedriegend met Rob. Hij heeft er niets van vermoed en weet nu alles. Nu is dan ook alles uit, nu moeten zij van elkaar. Louise smeekt hem, haar niet alleen te laten: zij heeft nu niemand dan hem, hij alleen nog kan haar redden. En Karel - de overgang is ook hier weer heel bruusk en daardoor weinig aannemelijk - wil het probeeren, ter wille van hun vroegere liefde: wie weet, wanneer zij weer samen arbeiden als vroeger, of zij in dat werk niet de kracht putten om het geleden leed te vergeten....

Hier had het stuk kunnen eindigen. Mevrouw Ranucci echter heeft het niet over zich kunnen verkrijgen, Louise niet nog de gelegenheid te geven, van Rob afscheid te nemen. En dit tooneel, in zijn zuivere menschelijkheid, vormt een roerend slot van het stuk.

Toen de heer Royaards, met het deel van zijn gezelschap, waarvan hij zelf de spil is, uit den treure voortgaande Eduard Violier en Kunegunde de la Seiglière te vertoonen, aan het eind van het seizoen aan het andere deel, dat onder de leiding van den heer Van der Horst staat, vergund had *Sirocco* op te voeren, was er, vreemd genoeg, eenige aandrang van buiten noodig om te bewerken dat dit oorspronkelijk stuk niet na enkele voorstellingen weer van het repertoire verdween, maar althans nog een paar maal in en buiten de hoofdstad werd vertoond.

Duister zijn vaak de wegen eener tooneeldirectie!

Niet dat wij hier met een meesterstuk te doen hebben. Er is in dit eerstelingswerk nog veel onbeholpens. De sentimenteele verhouding tusschen tante en neef is, vooral in het eerste bedrijf, op het weeïge af; de sententieuze redeneeringen van Marie van Woerden: ‘iemand lief te hebben, dat is....’, een oogenblik later: ‘vacantie nemen, dat is...’, en, in het laatste bedrijf, wanneer de catastrofe nadert en het allerminst het oogenblik is voor lange redenaties, het symbolische verhaal van den man die voor het eerst in de speelzaal komt, eerst grof wint, dan niet meer kan uitscheiden met spelen en eindelijk alles verliest, - dit zijn onhandige en hinderlijke dingen. Erger is, in datzelfde derde bedrijf, het tooneel, waarin Marie van Woerden en Jan van den Heuvel, in het bijzijn van derden, de geschiedenis van hun mislukte liefde oprakelen en uitpluizen. Dit is pijnlijk van grofheid en had geschrapt moeten worden...

Maar een vertoonbaar Nederlandsch stuk is zulk een zeldzaamheid en er is, naast de genoemde gebreken, in *Sirocco* zooveel jongs en frisch', zooveel ‘tooneel’ in den goeden zin, dat aan de jonge schrijfster aanmoediging niet mag worden onthouden. Dat zijzelve, die den moed had, de hoofdrol voor hare rekening te nemen, niet over een klankvoller stem te beschikken heeft en ook in ander opzicht tegen de moeilijke Louise-rol niet is opgewassen, haar niet beheerscht, is jammer. Erger is het dat Pierre Mols volstrekt de man niet is voor de rol van Rob en er dan ook nagenoeg niets van terecht brengt. Wat zou Reule van ‘Het Nederlandsch Tooneel’ daarvan hebben weten te maken! De rol schijnt als voor hem geschreven.

Een stuk, dat, ondanks in het oog vallende gebreken en een onvoldoende vertolking, het nog zoo ‘doet’, wekt verwachtingen op. Moge de schrijfster van *Sirocco* in staat blijken, die verwachtingen te vervullen!

J.N. VAN HALL.

Buitenlandsch overzicht.

Rhodos. - Marschall. - Straatsburg. - Rijksdag. - Deschanel. - Taft-Roosevelt.
24 Mei 1912.

De Italiaansch-Turksche oorlog is een nieuwe phase ingetreden. De Dardanellen zijn opgegeven en worden weer voor het handelsverkeer geopend; - Italië zal nu Turksche eilanden gaan bezetten, om een object te hebben, dat in ruil kan worden geboden voor de verlangde erkenning der inlijving van Tripoli. De Turksche regeering blijft echter na de bezetting van Rhodos tot dusver even standvastig in haar weigering, als daarvóór.

In Tripoli zelf geen nieuws. De achtste maand van den oorlog! Heette het eerst nog, dat op de bezetting van Ain-Zara (4 December 1911) een verder voortrukken naar het binnenland zou volgen, thans wordt daarvan niet meer gerept, en beperkt Italië zich tot de versterking der nederzettingen aan de kust, en tot de betere afsluiting van de kust zoowel naar de zijde van Tunis als naar die van Egypte. De versterking der hoofdplaatsen is langzamerhand zoo geducht geworden, dat het in de hoogste mate onwaarschijnlijk moet heeten dat de Italianen er nog ooit weer met geweld zullen kunnen worden uitgedreven, althans niet van het binnenland van Tripoli uit. Iets anders is, of het andere doel: het binnenland van toevoer te versteken, ooit geheel zal kunnen worden bereikt.

De Turken en de Arabieren van het binnenland hebben

den tegenstand niet opgegeven. Zij wenschen niets liever dan dat de Italianen uit hunne verschansingen de woestijn in zullen trekken, waaraan dezen zich wijselijk niet wagen. Intusschen noodzaken zij de Italianen tot een afmattenden wachtdienst van dag en nacht. Een algemeenen aanval op hunne stellingen schijnen zij niet meer in den zin te hebben. Het is in de verte niet te zeggen hoe lang deze toestand nog duren kan. Italië zal het er voor over moeten hebben, eene aanzienlijke macht zich maand in, maand uit, achter wallen te laten verkniezen.

Er is weer wat gaande onder de mogendheden, van Russische zijde uit, maar flauwtjes. Rusland heeft de hoop niet opgegeven, dat van eene bemiddelaarsrol eenig particulier profijt voor den bemiddelaar zal afdruipen. Het schijnt evenwel, dat het op bezwaren stuit bij Frankrijk, dat nog meer naar de Theems dan naar de Newa ziet. Buitendien zijn de aanvankelijke genoegens van het protektoraat over Marokko zoo problematiek, heeft Frankrijk zoozeer zijn aandacht noodig voor zijn onwillige beschermelingen, dat het den algemeenen staatkundigen toestand van Europa hoogst ongaarne verder helpt compliceeren. Het wil blijkbaar op den Balkan liefst volstrekte rust.

En de Marokko-onderhandeling met Spanje vlot nog maar steeds niet. Men herhaalt *te* dikwijls te Parijs, dat het nu op een kleinigheid na gereed is, om geen twijfel te wekken aan de waarschijnlijkheid van een spoedige afkomst.

De Duitsche regeering zendt haar besten diplomaat naar Londen. De positie van baron Marschall von Bieberstein te Konstantinopel was zóó eigenaardig, zijn invloed op de Turksche regeering scheen zóózeer tegen alle schokken bestand, dat men zich niet voorstelde die bekende figuur ooit de plaats van zijn met zooveel gevolg bekroonde werkzaamheid te zullen zien ruimen. Zeker niet, zoolang de Turksch-Italiaansche oorlog duurde.

Dat het tòch gebeurt, is opmerkelijk en verblijdend. Het bewijst, niet wàt, doch dàt men iets te Londen wil gaan doen.

De wereld verkeerde onder den beangstigenden indruk, dat Duitschland en Engeland hun onderling misverstand liever gedurig nieuw voedsel gaven dan met ernst naar een

verbetering te zoeken. De benoeming van von Marschall is te Londen bijzonder goed opgenomen. Als er gesproken moet worden, heeft men liefst met een heelen man te doen.

En Haldane voor de tweede maal naar Duitschland. Er is iets gaande, en het kan alleen iets goeds zijn. Men wil zich althans niet langer voor elkander verstoppen.

Wat het zijn zal? Verwacht alles, lieve vrienden, behalve eene aanstaande vlootreductie. Daar lijkt het niet naar. Integendeel: Churchill heeft juist weer te verstaan gegeven, dat hij de 'Wehrvorlage' (die al geen 'Vorlage' meer, maar reeds *perfecta lex* is) met bouwbespoediging zal moeten beantwoorden.

Wat thans beproefd wordt, zal, als het lukt, eerst werken op heel langen termijn. Maar men zal althans het onwaardig schouwspel niet langer beleven, dat twee staten als Engeland en Duitschland het voor de som der wijsheid aanzagen, elkander te bespionneeren, en den moed niet vonden elkander in de oogen te zien.

Door de schuld der sociaal-democraten is het Bethmann-Hollweg gemakkelijk gevallen, zich uit eene situatie te redden die bedenkelijk had kunnen zijn als hij met verstandiger Rijksdagsleden te doen had gehad. De Keizer had aangerand, en nu maakte Scheidemann te onzaliger uur hem tot den aangerande, en kon de kanselier om de leelijke zaak heen praten.

Want leelijk wàs de zaak in hooge mate. Wat beteekent de constitutie, aan Elzas-Lotharingen verleend, wanneer een wettig gebruik der constitutioneele rechten met de bedreiging der inlijving bij Pruisen mag worden beantwoord?

De ongeloofelijke loslippigheid des Keizers heeft het den Elzas-Lotharingers, als zij het vergeten mochten zijn, nog weer eens goed duidelijk gemaakt wat hen van Pruisen scheidt en scheiden blijft. De indruk in het Rijksland is zeer diep. Men brult er niet op zijn Scheidemann'sch, men antwoordt met groote waardigheid, maar met die trilling in de stem die bewijst dat het hart geraakt is.

Een mooie geste: na zoo plompe bedreiging het besluit tot het aannemen eener eigen landsvlag.

De Rijksdag is uiteen. Het groote politieke vraagstuk der

zitting, de ‘Deckungsfrage’, is onopgelost. Waaruit zullen de kosten der nieuwe militaire toerustingen worden gevonden? Men weet dat de geheele linkerzijde nieuwe verteringsbelastingen verwerpt, en dat zij hieraan haar meerderheid bij de verkiezingen te danken heeft.

De regeering wil deze meerderheid in zoover ontzien, dat zij inderdaad geen nieuwe verteringsbelastingen zal voorstellen. Echter wil zij ook niet tot wederindiening der vroeger door de zwartblauwen verworpen ‘Erbschaftssteuer’ gedwongen worden door eene meerderheid waarvan de sociaal-democraten deel uitmaken. Zij heeft zich tot de gematigden van links en van rechts gewend en dezen bereid gevonden tot een compromis, uitgedrukt in een voorstel Bassermann-Erzberger: tot dekking aan te wijzen eene niet nader gepreciseerde ‘belasting op het bezit’. Hieronder kan men de Rijkssuccessiebelasting verstaan; men kan er ook heel wat anders onder verstaan: zuiver reactionnaire belastingsmaatregelen naar het hart der agrariërs, uitsluitend drukkende op het mobiele kapitaal. De vrijzinnigen deden dus niet mede, maar handhaafden hun eigen voorstel: het verzoek tot wederindiening der Rijkssuccessiebelasting. Het gevolg is dat *beide* voorstellen zijn aangenomen: dat van Bassermann-Erzberger met de stemmen van sociaal-democraten, vrijzinnigen en Polen tegen; dat van de vrijzinnigen met de zwartblauwe stemmen tegen. De meerderheid voor het voorstel der middenpartijen is dus aanzienlijk grooter geweest.

Blijkens hunne stem voor het voorstel der vrijzinnigen, blijven ook de nationaal-liberalen de successiebelasting wenschen. Maar zij weten heel goed dat die er nooit komen kan zonder de stemmen der sociaal-democraten, en dat de regeering haar uit die handen niet verkiest aan te nemen; en daar zij nu alles liever willen dan het voorgoed met de regeering te verkerven, houden zij tegelijk het achterdeurtje open waardoor deze ontsnappen kan. Een meer gedemoraliseerde partij dan die der Duitsche nationaal-liberalen laat zich kwalijk denken. Zij durven evenmin in te gaan tegen den volkswensch als tegen de ‘allerhöchste Stelle’.

Paul Deschanel op den stoel van Brisson. Hij dankt het aan de stemmen der socialisten, die een gematigde die zich voor

de evenredige vertegenwoordiging vastgelegd heeft, verkiezen boven een radicaal-*arrondissementier.* De radicale partij takelt af in Frankrijk. Poincaré ministerpresident, Deschanel Kamer-president, wie zou in den Combes-tijd hebben voorspeld dat men dit zoo spoedig zou beleven? De natie zwenkt naar rechts, omdat zij geschrokken is van de in duizend symptomen aan den dag tredende innerlijke verwording van het radicale bewind.

De Joconde, de *Liberté*, Bonnot.... il faut que ça soit fini.

De actiën van Taft dalen, zonder dat die van Roosevelt met beslissende zekerheid rijzen. Komen de Democraten meteen goeden candidaat, dan hebben zij geen kwade kans.

Men bedroeft zich intusschen voor Amerika wegens de onsmakelijkheid van den personenstrijd in de Republikeinsche partij, waarbij allen in onze oogen verliezen: èn Roosevelt, èn Taft, èn de Republikeinen, èn Amerika. Wij Europeanen kunnen ons in die zeden maar moeilijk verplaatsen. Beentje lichten is bij ons wel bekend, maar het is een diminutief, dat wij noodig hebben om die zaak aan te duiden. Wij helpen elkander binnenskamers om hals, zooals nu juist Thomson het Delcassé gedaan heeft. Maar dáár gebeurt alles op de markt, en met welk een spanning van de stembanden! In onze geniepigheid kan men met goeden wil althans nog eenige verlegen hulde aan zedelijkheid en fatsoen vermoeden, maar hoe iets ter verontschuldiging te vinden van zooveel boosheid gepleegd met zulk luid geweld?

C.

Bibliographie.

C. Gerretson: Prolegomena der Sociologie. Tjeenk Willink & Zoon. 1911.

Eindelijk weer eens eene Nederlandsche studie over de beginselen der Sociologie!

Na de beschouwingen van mij en die van den heer Anema meer dan tien jaren geleden verscheen niets van dien aard. Ik begroet het boekje van den heer Gerretson dus met vreugde en sympathie. In die jaren is heel wat van den schrik voor deze wetenschap verdwenen, in het buitenland ten minste en dus ook bij ons. Men is aan het woord gewend geraakt, men heeft gemerkt, dat vele problemen nu eenmaal onafwijsbaar zijn en nergens zoo goed ondergebracht kunnen worden als onder de Sociologie! Daarmee is het pleit eigenlijk gewonnen.

Zooals men van een jeugdigen schrijver, een nieuweling in het vak, en dan nog wel in onzen tijd, verwachten moet, is het heele boekje zeer philosophisch. De auteur schreef het alvorens zelf in het vak gewerkt te hebben en dus interesseeren hem de vóór-problemen ook veel meer dan de eigenlijke werkmoeilijkheden. Groot en wijd zijn zijne opvattingen, heel diep wil hij alles aanvatten, dat blijkt in ieder der zeer vele paragraphen, maar wij blijven, naar mij dunkt, wat al te veel vóór de wetenschap staan, zoo recht er in brengt ons dit boekje niet.

De schrijver acht het beter niet de grenzen van het vak te zoeken, maar de kern aan te wijzen; historisch-kritisch zal hij uit de vele meeningen omtrent wat als het sociaal phenomenon aanvaard is het wezenlijke schiften, - een heel goed idee als men maar weet, wat de maatstaf van den schrijver hierbij is, maar dien vernemen wij niet. Wel vertelt hij ons eensklaps en terloops, dat het geheel aller sociale studiën niet den inhoud

der Sociologie uitmaakt, dat deze alleen kan zijn het sociaal phenomenon in den meest integralen vorm. Had de auteur ons nu maar eens verteld, wat dit integrale sociale phenomeen eigenlijk omvat, dan waren wij heel wat verder geweest! In plaats hiervan wordt de verdienste van Plato voor de Sociologie besproken, daarna die van Aristoteles als eersten vergelijkenden sociograaph. Ook voor den nieuweren tijd beperkt de bespreking zich tot de wijsgeeren, hoewel die toch slechts algemeene, onwetenschappelijke beschouwingen hielden over sociale verschijnselen, terwijl zij die werkelijk waarnamen, wetten zochten en verklaarden, de eigenlijke mannen, genegeerd worden. Het integralisme maakt hunne beschouwingen even onvruchtbaar als het zelf steeds was, niet philosophen moesten wij hier hooren, maar sociologen! Zeer aangenaam doen hier echter eenige hartige woorden omtrent den veel overschatten Comte ons aan, terecht verwijt de schrijver hem de verwaarloozing der feiten, want eerst met hunne studie begon de wetenschappelijke sociologie, en niet met integrale praatjes.

Omtrent het kenkritische hoofdstuk zal ik niets zeggen, het voert zoo heel ver van het doel af. Het derde bespreekt het object der Sociologie, het ietwat magere resultaat is de beperking onzer wetenschap tot ‘de doelbewuste sociale reacties of betrekkingen tusschen menschen en menschgroepen’ (p. 57).

Gelukkig bedoelt de schrijver niets anders dan de uitsluiting van de dierlijke samenlevingen uit deze studiën, hoogstens mogen zij de praesociologie van Fiamingo vormen.

Hier nu, op p. 57, beginnen de eigenlijke beschouwingen van den jeugdigen schrijver. In het voorafgaande is mij de bewijsvoering niet gebleken, dat deze wetenschap een ander object zou hebben dan het geheel der sociale wetenschappen. Hadde de auteur dit toch eens wat positief betoogd en tevens duidelijk aangewezen, wat dan wel de speciale feiten en problemen der eigenlijke Sociologie volgens hem kunnen en moeten en ook volgens de praktijk der wetenschap tot dusver zouden geweest zijn! Het enkele woord ‘socialiteit qua talis’ op p. 58 is toch geene voldoende aanwijzing! De schrijver beschouwt de Ethnologie als het best bewerkte deel der Sociologie, toch behandelt de Ethnologie alle verschijnselen, die de objecten der bizondere sociale wetenschappen uitmaken, als vormend een samenhangend geheel, wat de heer Gerretson dan zou moeten afkeuren! Ik acht het een ernstig bezwaar tegen het werkje van dezen heer, dat hij ons niet duidelijk en klaar aantoont, wat dan toch het bizondere gebied van den Socioloog zal zijn, en dat hij evenmin betoogt, hoe de speciale sociale wetenschappen afzonderlijk bestaan kunnen. Hunne problemen raken elkander immers niet nu en

dan, maar voortdurend en ten zeerste! Hoe wil men, om een enkel voorbeeld te nemen, een verschijnsel als den oorlog van uit eene enkele sociale wetenschap behandelen? Op het gebied van verscheidene dezer vakken moest zich Sombart bewegen om de rol der Joden op oeconomisch terrein duidelijk te maken. De sociale feiten hangen nu eenmaal zoo innig samen; wat de natuur vereent, mag de wetenschap niet scheiden, zal zij er iets van begrijpen!

De heer Gerretson erkent de inductie als de eenige methode in de Sociologie, en bestrijdt de deductie met alle kracht. Ik zal de laatste zijn om de groote waarde der inductie te loochenen, maar toch komt het mij voor, dat de schrijver aan de deductie op dit gebied geen recht laat weervaren. Beide methoden gaan voortdurend samen in het feitelijk onderzoek, iedere geslaagde inductie wordt door deductie vruchtbaar gemaakt, iedere deductie moet door inductie gecontroleerd worden.

De rol der eigen waarneming wordt door den schrijver, dunkt mij, overschat. Vergelijkende volkenkunde op eigen waarneming gegrond zou onmogelijk zijn of onmogelijk oppervlakkig moeten blijven; de gegevens der officieele statistiek noemt de heer G. de beste, maar niets is dan toch verder van eigen waarneming verwijderd!

De schrijver zegt vele wijze en behartigenswaardige dingen over de voorwaarde der Sociologie, de verhouding van statiek en kinetiek, en vooral over de Sociosophie en de praktische Sociologie. Volkomen gelijk heeft hij, wanneer hij de bloot juristische opleiding van hen, die zich aan de publieke zaak wijden, afkeurt. Maakt het romeinsche recht goed, dat zij slechts ééne sociale wetenschap oppervlakkig leeren kennen?

Ik wensch den heer Gerretson alle succes toe als medestrijder voor het goede recht der Sociologie, en vooral als positief werker op dit gebied. Wanneer hij eens vele jaren kok geweest is, zal zijn kookboek wel heel anders uitvallen, maar zijne voorloopige ontboezemingen verdienen toch wel degelijk reeds onze belangstelling.

S.R. STEINMETZ.

De Noodzakelijkheid der Arbeidersbeweging, door Is. P. de Vooys w.i. Overdruk uit 'De Beweging'. Uitgave van de Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten. Amsterdam, Amsterdamsche Boekhandel (Koole en Messchaert), 1912.

'Een frisscheren kijk op de arbeidersbeweging' wenscht de vereeniging, die de afzonderlijke uitgaaf van dit tijdschriftartikel,

oorspronkelijk een rede voor delftsche studenten, bezorgde, ‘velen anderen intellectueelen’ toe. En ze hoopt, hun dien met dit boekje te bezorgen.

Daar is alle kans op.

Er bestaat inderdaad onder ‘intellectueelen’ een goede dosis onfrischheid, bevangenheid en benepenheid in hun kijk op de dingen, waarvan prof. de Vooys hier spreekt. Gevolg van misen onverstand, en voor de ontwikkeling onzer maatschappelijke verhoudingen niet zonder wezenlijk gevaar.

Daartegenover heeft het zijn onbetwistbaar nut, nuchter en helder uiteen te zetten dat en waarom de arbeidersbeweging door de ontwikkeling van het verleden aan het heden is opgedrongen en voor afzienbare toekomst blijven zal. Dit is: haar ‘noodzakelijkheid’ te betoogen.

Deze titel laat echter te raden. Wat valt hier onder ‘noodzakelijkheid’ te verstaan? Zooiets als een fataliteit, waarin men gedwongen is te berusten? Dan zou, weinig troostrijk en heel niet bemoedigend als deze gedachte is, het geschrift zijn doel vrij zeker missen. De heer de Vooys beoogde dan ook iets anders: de arbeidersbeweging te teekenen, zeker, als het natuurlijk gevolg van natuurlijke oorzaken, dat uit het feit van zijn bestaan zijn recht en reden tot bestaan ontleent, maar tevens als een voorloopig ontwikkelingsresultaat, dat nu reeds, zuiver ethisch, waardeering, zoo niet bewondering, vergt en beloften inhoudt voor de toekomst van verder strekking en grooter schoonheid.

Nu laat zich echter de arbeidersbeweging, ook door wie met graagte haar aanvaarden, opvatten in zeer verschillenden zin: de sociaal-democraat ziet haar anders dan de syndicalist, de vrijzinnige anders dan de roomsch-katholiek, en denkelijk zijn er ‘democratische ingenieurs en architecten’ benevens andere intellectueelen van democratischen bloede, geestverwanten dus in ruimeren of engeren zin van den heer de Vooys, wier kijk, bij nadere uitwerking van wat dit twintigtal bladzijden schetsmatig biedt, zou blijken af te wijken van den zijne.

Deze overweging wijst het zwakke punt van zijn voordracht aan. Maar tevens karakteriseert ze haar waarschijnlijke (en uitnemend verwezenlijkte) bedoeling: de grootste gemeene deeler, zonder meer, te zijn van velerlei modern sociaal inzicht.

v.B.

Maurice Vauthier, Essais de philosophie sociale. Bruxelles, H. Lamertin; Paris, F. Alcan; 1912.

De brusselsche studenten in de rechtsgeleerdheid zullen het zichzelf te wijten hebben als zij hun universiteit verlaten zonder

te weten, dat het recht niet is een complex van regelen, aan de maatschappij door een of anderen wetgever naar zijn welbehagen opgelegd van buitenaf, maar een manifestatie van maatschappelijk leven zelf, niet een reeks doode formules maar een ontwikkelingsproduct dat geen stilstand kent; dat de rechtswetenschap niet een afgezonderd gebouw betrok, al heeft ze haar eigen taak, maar huist in een woning met open muren naar allen kant; dat geen jurist zijn titel verdient die niet den samenhang van zijn studievak met wijsbegeerte, met ethica, met economie, zooal niet ten volle doordacht dan toch gevoeld en in beginsel begrepen heeft.

Deze bundel opstellen is het werk van een fijnen, evenwichtigen en nuchteren geest; van een modern man met eigen standpunt en vaste overtuiging; van een liberaal die de democratie kent, ook in haar zwakheden, maar ze liefheeft om haar overwegende deugden, die gelooft in de kracht van ideeën, in de macht van den wil, den volkswil inbegrepen, doch wiens studeerkamer uitzicht heeft naar alle windrichtingen en die mitsdien behoed is gebleven voor een eenzijdigheid als welke bijvoorbeeld weigeren zou aan een verschijnsel als de duitsche monarchie typisch moderne eigenschappen te ontzeggen.

Elk der ‘essais’ van den belgischen hoogleeraar zou bespreking waard zijn. De keus is te moeilijk. Men zoeke zelf.

v.B.

[Derde deel]

De zonde in het deftige dorp.

XV.

- Maer waerom heb jij ons niet gewaarschuwd? vroeg Aleida.

Terwijl Stork sprak, was haar blik, bij het luisteren naar zóóveel penibels verdoft, niet af geweest van het waxinelichtje, dat stemmig op de theetafel gloorde, welke schuins naast haar leunstoel stond.

Onder de vraag wendde het hoofd, en de beweging was traag als het spreken. Het hoofd ging, wendende, iets overeind. De blik gleed Stork langs in de hoogte. Aleida deed als een zeer jong meisje. Ook haar stem bootste blankheid der jeugd na. Daarbij aardden haar aa's naar den è-klank. Het ‘jij’ kreeg veel j's en een Fransch ai voor ij. Zij sprak het woord met iets van wanhoop, gerekt en in den hoogsten toon, terwijl de opgeheven oogen te draaien leken en half loken.

Stork, die haar gestadig beschouwde, diepte weg in Wedelaar's stoel. Deze hoorde tot den cosey corner. De voldoening van haar *hoekje* had zij ook op dezen avond der ontsteltenis niet prijs gegeven. 't Bezit van dit luttele moderniteitje, dat slechts vrij grove nabootsing was, behoorde tot de beuzelarijen, die de *jongere-vrouw* bevredigen moesten, waar Wedelaar vroeger wel voor geschrikt was. Gezusters van Lakervelde, ‘*de* freules’, bedisselaarsters van Leida's trouwen, hadden beide stoelen geschonken - Leida zelve had mogen kiezen: - den lagen, breeden, geheel met groen trijp bekleeden, waar vier statieuze kwasten bij hingen, aan welke de brave Wedelaar nog telkens bleek niet te kunnen gewennen; en den hoogeren,

met rondende zwarthouten leuning, welke voor Leida te licht gebouwd was, niet breed en niet diep, niet gemak'lijk genoeg, doch waar zij met kinderbehagen op troonde. Ook de theetafel was van ‘de freules’, met de bouilloire, welke, nooit gebruikt, altijd onder op de theetafel glansde. Doch het theeservies, Leida's trots, was ‘uit mijn fâmille’ - ze zei het zóó gaarne...

Nadat Mijntje Egberts hem Domenee's belofte verteld had van vast terug te zullen komen, als het met Grootvader af zou loopen, was Stork hier even aangegaan om de geruststelling te brengen eener duidelijke verlichting in de benauwdheden van den oude. Hij begreep, dat Wedelaar dezen avond liever thuis bleef en had al aan de deur van Neeltje vernomen, dat Domenee boven was en niet gestoord mocht. Toen had hij maar naar mevrouw gevraagd en haar bij den grooten, met filigraan loover getooiden, oud-zilveren pot te vol slappe thee, en in statige ontstemming gevonden. Zelfs over hem bleek ze ontevreden. Waarom hij niet eer had gewaarschuwd...

- Ik had aan de moeder beloofd nog te wachten.

- Vondt je je daertoe verplicht?

- Ja kijk eens, als ik er éénig nadeel voor jullie in had gezien... Maar Dina kan minstens nog twee maanden zonder gevaar mee en je hebt er een beste meid aan.

- Een bè... Maer Stork!

- Ik bedoel: een goede bediening. Ik kom toch op meer kinderkamers. Die zul je niet licht beter krijgen, een, waar je je kinderen zóó aan kunt toevertrouwen.

- Ik heb haar maar al te veel vertrouwd.

- Ja, met Herman hadt je haar niet moeten vertrouwen!

De woorden waren nauw zijn mond uit, of Stork betreurde de grofheid ervan. Doch toen Leida, of zij onpasselijk werd, tweemaal het hoofd heen-en-weer bewoog en de te poezele hand langs haar neusje deed slaan, als verjoeg ze een wintermug, kreeg hij pret in zijn uitflapperijtje.

Zij gaf geen kamp; na een zucht herbegon ze:

- Nu hebben de menschen erover gesproken, voordat wij er iets van wisten!

- Dat moet een streek van Neeltje zijn. Tenzij men het Dina heeft aangezien. Onmogelijk is dit volstrekt niet. Van

een meid uit de pastorie zal men het niet zoo gauw dùrven gelooven, maar aan te zien was het haar ongetwijfeld en... ja, nu wij erover spreken..... het héèft me verwonderd, dat je niets vermoed hebt.

- Maer Stòrk; hoe khùn je zoo iets zeggen. Wie denkt er nu aan zoo iets verschrik'leks! In déze geméénte. En in mìjn dienst.

- Ik sprak van het haar aanzien, Aleida. Ook ik heb mijn oogen niet kunnen gelooven. Jij, die 'r in al haar bewegingen zaagt..... Heb je daar nooit iets vreemds aan gevonden of gezien dat haar zwarte japon niet meer paste?

- Och, ik meen, dat ik genoeg doe, wanneer ik me overtuig, dat mijn bojen netjes gekleed gaan en niet opzichtig.

Hij voelde zich driftig worden. Haar ‘bhauj’ - maar in haar huis was die niet veilig. Christelijke naastenliefde.....

- Voor haar kameraad kon Dina 't natuurlijk het moeilijkst van allemaal verbergen, al hebben ze niet dezelfde kamer. Neeltje had me beloofd, haar mond te houden, totdat ik het jullie zou zeggen. Waarschijnlijk heeft ze toen haar babbelzucht buitenshuis schadeloos gesteld. Vanmorgen hoorde ik ervan praten, daarom heb ik je man gewaarschuwd.

- Wáér hoorde je?.....

- Vin je dat het er iets toe doet? Het bleek van ochtend geen geheim meer. Dus moesten jullie het weten. Vrouw van Rooien had me zóó dringend verzocht, te zwijgen tot het niet langer kon.

- Ik begrijp niets van die vrouw!

Stork zag Aleida vragend aan.

- We zijn altijd goed voor Dina geweest. Háár heb ik een tijd als werkvrouw gehad en heel dikwijls iets toegestopt, ook later nog. Dina kreeg telkens klieken mee. Dat die moeder niet met me is komen spreken!.....

- Ja, zei Stork uit den grond van zijn hart, dat heeft ook mij verwonderd.

- Die menschen hadden toch moeten begrijpen, wat het voor me zijn zou, als ik zoo iets van anderen hoorde. Mijn kindermeisje in die toestand! En de moeder die haar stil bij me laat! We riskeerden, dat hier dingen gebeurden... En dat in de pastorie....

- Het ìs in de pastorie gebeurd.....

- Hoe meen je?

Weer had Stork zich niet beheerscht. Te giftig spookte zijn ergernis. Hij mòest daar even meppen met spot. Doch de koorts bleek alweer gezakt! Die vrouw was ook te nuchterdom. De jonge-meisjes-blik was natuur. Blijkbaar had zij er niets van gehoord, dat hij het woordje pastorie met haar ò-klank en zalvend had uitgesproken. Ze begreep zijn zeggen niet, speurde wat vreemds..... Wat baatte verklaring?.... Doch behoefte aan rechtvaardigheid dreef.....

- Ja, zie je, ik heb je gewaarschuwd, en verder met de zaak niet te maken. Dina's bekentenis aan me, als dokter, moest ik beschouwen als ambtsgeheim. Omdat de moeder geheimhouding vroeg, heb ik zoo lang mogelijk gezwegen. Ik kwam nu, om het te zeggen van Egberts. Maar we zijn aan het praten geraakt!... Toen je daarnet je verwondering zei, dat vrouw Van Rooien niet met je is komen spreken, dacht ik, dat je het anders bedoelde. Mij heeft het ook in die vrouw gehinderd, dat ze, enkel vervuld van de vrees Dina dadelijk thuis te krijgen, geen behoefte toonde naar jullie te gaan, dadelijk hier haar hart uit te storten over wat er tusschen haar kind en een zoon van dit huis was gebeurd.

- Máér Stork!

- Wat?

- Je..... (Aleida zocht naar woorden). Het is een vreeselijke beschuldiging tegen Herman. Jij neemt die maar zoo klakkeloos áán.....

- Niet zóó onmiddellijk als je man. Hij heeft geen moment getwijfeld. Nu ben ik natuurlijk ook overtuigd.

- Het is een ontzettende beproeving voor Wedelaar. Of liever, voor ons allemael..... Wil je misschien eens boven gaan kijken? Me man heeft wel gezegd, dat hij niet gestoord wilde worden. Maar omdat hij met jou er al over gesproken héèft.....

Glimlachend opgestaan, keek Stork haar nog even aan. Zóóveel oppervlakkigheid!.... Kathrien was wel een andere vrouw! - - En toch, zoo overdacht hij, naar boven stappend, door de ganglicht-schemerigheid, toch heeft Kathrien's zoon dit gedaan. Het éénige excuus voor Herman: dàt hij zijn moeder heeft gemist.

Zacht klopte Stork aan de kamerdeur en had meteen de hand aan den knop. Doch daar hij niets hoorde, tikte hij luider. Wederom niets. Nu ging hij binnen, uit de bijna-duisternis van het portaaleinde in het zedige licht der studeerkamer. Wedelaar zat te schrijven. Eerst toen Stork naast de schrijftafel stond, werd hij diens binnenkomen gewaar.

- Ben jij daar? zei hij met klanklooze stem en keelschraapte om het geluid te herstellen. Vóór hem op het tafelblad lagen, als in een kring, uitgelegd of ze nog niet droog waren, drie velletjes postpapier, dicht met zijn kriebelschrift beschreven. Op een vierde was hij bezig.

- Ik kwam je even zeggen, dat Egberts vanavond minder benauwd is. Het zal nog niet afloopen. Je hoeft er niet meer heen.

- Dank je. Ik zou ook moeilijk kunnen. Ik lijd weer aan de oude hoofdpijn.

Hij was in de schrijfhouding gebleven. De linkerhand omklemde een zakdoek, die vochtig leek. Nu richtte, terwijl de rug gekromd bleef, het hoofd zich schuin omhoog en onbedekt keken de zachte, moeë oogen, achter de, in den gaslichtschijn glansbonkende, brilglazen uit, naar Stork op.

- Ik schrijf aan hem.

Zacht, als een bekentenis, werd het gezegd.

- Dat begreep ik.

Even zwijgen. Toen:

- Het valt zwaar.....

Het hoofd was gezakt; droef keek hij vóór zich. De linkerhand kneep den zakdoek onzichtbaar. Zonder te antwoorden, bleef Stork hem aanzien. De plof eener kolenverschuiving in de kachel doorschokte de stilte. Wedelaar vouwde de briefblaadjes vóór zich dicht en legde ze bijeen.

- Ik had een langen brief voltooid, maar nu ben ik een tweeden begonnen. Al mijn smart had ik hem gezegd, maar onder het schrijven heb ik geweifeld. Hij mocht eens valschelijk zijn beschuldigd! Zóó die jongelingsziel nog rein waar'? Welk een knakkende beproeving zou dan vaders verdenking zijn! Ben je het niet met mij eens? Dat mag ik niet op het spel zetten!

Hij hield op, als verwachtte hij antwoord. Meelij belette Stork iets te zeggen.

- Zoo droevig als het schrijven van den eersten brief was, zoo moeilijk valt me deze. Want wezenlijk aan zijn onschuld gelooven, doe ik niet meer. Nochtans màg mijn brief niet doen blijken, dat ik door den wreedsten twijfel verteerd word.

Uit het donkere hoekje naast den lessenaar had Stork een tabouret getrokken. Dit vierkante, met tapisserie bekleede, ouderwetsche stoeltje was eenmaal een ‘eigen handwerk’ van freule Constance van Lakervelde geweest. Stork wist, dat het dienst deed voor catechisantjes, die afzonderlijk in verhoor genomen moesten. Hij had er kleine grapjes over gehoord in de huiskamer, van Leo en zelfs van Aleida. Nu hij, om niet aldoor te staan, zijn zware lichaam er op liet zakken, vonkte even de spot over deze houding door zijn meegevoel met den argelooze, niet kinderachtig, zooals zijn vrouw, maar kinderlijk, die met preekende brieven zijn beest van een zoon ter verantwoording riep, en dan nog bang was, den aap te kwetsen.

- Waarom bespreek je niet liever àlles?

- Bespreken?

- Je laat Herman toch overkomen?

Wedelaar had den zakdoek losgelaten; die lag nu op den rand van het vlak der schrijftafel. Zijn linkerhand omklemde de rechter tot vuist. Gebogenshoofds, de oogen over den bril heen starend, dacht hij na. Blijkbaar was die overkomst niet iets, dat voor hem van zelf sprak.

- Ik had daar nog niet aan gedacht. Je hebt gelijk, het zal noodig zijn... Verzuimen zal Her' er ook niet veel door. Hij schiet toch niet goed op, zoolang hij nog aarzelt, of hij in de medicijnen zal blijven.

Stork wilde antwoorden: - Zijn gedachten zullen wel meestal hier zijn! doch vond de pijniging te wreed. Wedelaar peinsstaarde, ruggekromd. Hij had den zakdoek weer in de hand genomen.

- Wil je ook rooken? vroeg hij verschrikt, terwijl hij zich oprichtte en met de rechterhand naar een lade tastte.

- Och nee, dankje, laat toch! stelde Stork gerust.

Wedelaar zuchtte, verschoof zijn stoel. Blijkbaar weifelend, zei hij, haast schuw:

- Voordat ik dien brief verzend, had ik vrouw Van Rooien nog gaarne gesproken.

- Ze zou komen. Vanavond. Aleid wou haar spreken.

- Ja. Ik moet óók beslist met haar spreken. Ik bedoel... voor meer zekerheid...

- O... Sein je Herman, dat ie komt?

- Seinen? - Wedelaar schrikte weder. Angstig keek hij Stork aan. - Her' zal van een telegram zoo ontstellen! Denken, dat een van ons ernstig ziek is...

Daar hij in Stork's oogen geen instemming las, ging hij zenuwachtiger voort:

- Maar ik zal het aan Leida vragen. Ik moet het haar nog van zijn overkomst zeggen.

- Doe dat! zeide Stork gelaten. Ik moet nu weg. - En hij stond op.

- Ga je al heen? - Langzaam, als zwaar, stond ook Wedelaar op, en met beide handen Stork's rechter omvattend:

- Ik dànk je! Dànk voor je deelneming.

- Maar Herman!...

Stork wist niet, wat te zeggen. Waarvoor kreeg hij opeens dit bedankje? In niets kon hij werkelijk voelen als deze menschen, ook niet als deze vader, al had hij medelijden met hem. Hij beantwoordde den handdruk en hoewel hij nog onder het spreken besefte, een gevoel aan te roeren dat beter bleef rusten, liet hij zich ontvallen:

- Als Kathrien het had moeten beleven!...

- Kathrien!? - Ach!...

Stork stond onthutst van de smartelijke ontsteltenis, door het noemen van dien naam veroorzaakt. Een trilling doorschokte Wedelaar's lichaam. De handen sloeg hij voor het gelaat, dat zich boog met diepe ruggekromming.

- Kathrien, in alles de gulle oprechtheid! Háár jongen zou mij dit hebben verzwegen!

Even bleef hij staan, de hand aan het voorhoofd. De pendule sloeg acht uur, puntig hamerden de fijne metaalklanken door de ontroering van beider zwijgen.

- Ik kan het ook nog niet gelooven! Hoe zou hij tot deze zonde gebracht zijn! Hij is te Edinburg in zóó'n goeden kring!... Toch had ik hem misschien beter hier gehouden!... O, als je wist, hoe die wroeging me foltert! Dat Edinburg, die verre afstand; al deze weken drukt me

het zelfverwijt, dat ik hem van me heb laten heen gaan!

- Al deze weken? Hoe dan?

- Och ja, je weet dat nog niet. Ik heb er alleen met Aleid over gesproken. Half December heeft hij me plotseling vergunning verzocht, de medicijnen te laten varen en over te gaan in de theologie. Ik heb het hem niet durven toestaan. Althans niet dan na rijp beraad. Ik vreesde zoozeer, dat die wensch om te veranderen niet kwam uit een heiligen drang, een innig oprecht verlangen der ziel. Aan eerzucht heb ik gedacht en aan lust tot veranderen uit oppervlakkigheid, uit luiheid. Dan weer vond ik mezelf hard en onrechtvaardig. Als ik hem miskende, als het de heilige geestdrift der wijdingsure was?... Toch bleef het plotselinge van Herman's wensch me pijnigen als iets raadselachtigs, dat me vreesachtig maakte. En daarin zoek ik de verklaring van de smartelijke spontaneïteit, waarmee ik vanmiddag de gedachte aan zijn schuld als heb vastgegrepen ter verklaring van het vreemde in zijn houding. Nu martelt me mijn achterdocht. Een vader, die zóó licht zijn kind verdenkt! Mijn angst heeft me aan een verband doen gelooven, waar logisch geoordeeld geen grond voor zijn kan.

- Hoe bedoel je dat?

- Wat zou den jongen kunnen bewegen, mij over iets zóó gewichtigs als dìe verandering van zijn loopbaan te onderhouden, terwijl zulk een misslag zijn geweten bezwaart?

- 't Zou moeten zijn, dat hij zoo maar wat schreef, in de hoop je vergevingsgezind te stemmen. 't Is immers altijd je wensch geweest, dat hij predikant zou worden...

- Och neen, dat kan niet, dàt kan zoo niet zijn! Nu zie je mijn jongen al te zwart! Wat grùwelijk bedrog zou dat wezen!

Er viel een moment een loodzwaar zwijgen. Ter weerszijden van de kachel, Wedelaar met den rug naar het gaslicht, dat gestadig zacht suisde boven zijn lessenaar, hadden de twee mannen gestaan. De mededeeling van Herman's zoogenaamden wensch had Stork's hekel slechts versterkt.

Hoe onsympathiek de domineeswoorden hem waren, die gewrongen taal voor gedwongen twijfel, de klank van Wedelaar's stem was zoo innig treurig, heel zijn houding zoo ootmoedig-bedroefd, dat Stork hem gaarne had getroost.

Doch wat baatte het, over den ellendigen jongen te spreken met onoprechte zachtheid?

- Ik wou, dat je gelijk hadt, Herman. Waarom zullen we er veel over praten? Zijn rechtvaardiging zou hij zelf moeten brengen... Ga je mee, naar beneden?

- Ja. Of... ga jij maar. Ik volg spoedig.

- Dan neem ik hier afscheid. Tot ziens. En sterkte.

Zij drukten elkander de hand. Moedeloos verliet Stork de kamer. En zijn wrevel vinnigde op, toen hij, de trap afgaand, vrouwestemmen beneden hoorde, en nog juist den rug zag van vrouw Van Rooien, door Neeltje de huiskamer binnengelaten. Want nu schoot het hem te binnen, dat boven, bij alle wroeging en droefheid, over het lot der verleide geen woord van medelij was gesproken.

XVI.

Neeltje Klaver was nooit bezonder gesteld geweest op haar kameraad Dina. Ze hield niet van die mooie menieren. Ook had zij haar wel eens wereldsch genoemd. Geruzied hadden de twee maar zelden, doch er mokte een stille wrok. Buiten de deur klaagde Neeltje gaarne, dat ze het anders gewoon geweest was. Dan begreep men: gemoedelijker. Dan bedacht de baas uit het boter- en kaaswinkeltje, waar Neeltje gretig te babbelen placht met de vrouw, die altijd naast haar op Lidmaten zat, dat de korte, dikke, pokdalige Neel om te zien toch ook heel geen partuur was voor Dina.

Nadat Herman Dina teleurgesteld had, door met Kerstmis niet over te komen, en eerst dit bedrog haar het klare besef gaf van haar troebele verhouding tot hem, maakten haar behuilde oogen Neeltje achtereenvolgens nieuwsgierig, zenuwachtig - beurtelings ietwat boosaardig-verheugd en korzelig -, doch ten slotte achterdochtig. Toen ging ze opletten, zag ze, begreep. Oneenigheid brak licht uit bij die spanning en bij een gekibbel smeet ze haar het vermoeden als een zekerheid voor de voeten. Dina hoonde ontkennend terug, vluchtte naar de kinderkamer, had een avond en nacht van angst voor verklikken; dacht, met de haar eigen luchthartigheid, Neeltje, die den volgenden morgen gewoon-deed, door haar loochening overtuigd; kreeg twee dagen later te hooren: ‘als jij het

niet zeit, moet ik het doen, ik heb er met moeder over gesproken’; beriep zich toen op dokter Stork, dat die beloofd had mevrouw in te lichten; liep 's avonds naar vrouw Klaver, en ontving daar genadig belofte van uitstel; tot opeens de dokter kwam zeggen, dat men het nu toch wist in het dorp.

Wat Neeltje niet begreep, dien dag, was, wat Domenee haar in de keuken kwam zeggen. Zij trachtte zijn woorden te verklaren uit een verregaand verantwoordelijkheidsgevoel van den vromen man en minachtte Dina er slechts des te meer om, daar Domenee er zich een verwijt van maakte, dat hij van haar toestand nog niets had gemerkt. Aan meneer Herman had Neeltje niet gedacht en dacht zij nog niet. Hoe nederig Dina bij Neeltje's moeder had zitten soebatten, om haar niet bij Mevrouw aan te brengen, daar zoo min als in de keuken had de gevallene haar verleider genoemd. Neeltje had niet willen vragen. De verhouding was vijandig gebleven: - Dina, altoos grootsch, bleef stug doen, ook terwijl ze van Neeltje afhing. Wel brandde de vraag Neeltje op de tong. Zij verdacht er een palfrenier van, den vorigen zomer meegekomen met Amsterdamsche menschen, die een pasgebouwd huis hadden bewoond. Pietje, het meisje van de dames Van Eerde, had Dina gezien met den tuinjongen van Bloemenheuvel, die ook dikwijls met Dina's broer liep; en Pietje's vraag, of er wat zijn kon tusschen die twee, had Neeltje gebracht tot toespelingen, welke bij Pietje gebotst waren op een zoo beslist ongeloof, dat Neeltje, uit baloorigheid, alles wat ze wist, was komen te vertellen, in weerwil der belofte van nog te zwijgen.

Voor het bewustzijn van Neeltje Klaver, de altijd wat stuursche, zeer eerzame Neeltje, was haar kameraad een gevallene, die zich over haar zonde nog meer had te schamen, daar zij diende in de pastorie. Toen dus in den avond de bel gegaan was, en Neeltje bij het openen van de huisdeur vrouw van Rooien vóór zich zag, beredderde zij onmiddellijk:

- Je zou hier maar effe' wachten, en liet de vrouw op de mat in de gang, hoewel de meisjes bij mevrouw Wedelaar verlof hadden, haar moeders en zusters bij zich in de keuken te laten. Al had Mevrouw haar niets gezegd, nu, Neeltje meende in de veranderde omstandigheden een reden te hebben om zoo te doen op eigen gezag. Dina, onthutst, bleef ook even

staan, doch glipte schielijk om Neeltje heen en was vóór haar in de keuken. Daar dronk zij, verward en angstig, snel aan de pomp uit een kopje. Toen Neeltje vrouw van Rooien bij mevrouw had gelaten, kwam ook zij in de keuken en ging, met haar stoel stommelend op het plankier, in norsch zwijgen zitten kousen stoppen. Even draalde Dina, besluiteloos, wachtend of haar niet gezegd werd, dat ook zij bij Mevrouw moest komen. Daarop waggelde zij in ontstelling naar boven. Neeltje al stoppende, luisterde scherp. Ging Dina naar de kinderkamer? Zij zou daar slapen! Doch ze bedacht, dat Dina er nog van alles te doen had, dat Dina's goed er was.... en ze stopte, nijdig-ijverig rukte en trok ze, de naald en de onwillige wol door de steken, over de aangeduwde vuist, beluisterend elk geluidje in huis.

Ook Dina luisterde, boven in donker, vóór de deur der kinderkamer. Terwijl ze in de keuken was, had ze iemand de trap hooren afkomen en de huisdeur uitgaan. Dominee bleek het niet te zijn, die kuchte en liep heen-en-weer op zijn kamer. Dina, duizelig in het duister, steunde met de hand op den deurknop.

* * *

Toen de jonge mevrouw Klincker van Garderen - Van der Waele, na de verrassing der vroege benoeming van haar man tot burgemeester in een Veluwsch dorp, van hier zou vertrekken, en haar kindermeid Dina van Rooien weigerde met haar mede te gaan, betoonde Aleida zich bij de pinken. Zij maakte een visite op het kasteel en de oude mevrouw Van der Waele zelve wilde wel zoo vriendelijk zijn, nog eens bij hare pleegdochter te informeeren. Het bleek, dat Dina beslist niet meeging. De jonge mevrouw Klincker zelve sprak Dina over den dienst bij Aleida. Zulk een keurig meisje van goede manieren was, juist bij de kinderen, dubbel veel waard. Als domineesvrouw in dit dure dorp had Aleida met de dienstboden déboires gehad. Zij was aan deftiger boden gewoon dan er voor de pastorie hier bereikbaar bleken. Een meisje als Neeltje, hoe gewillig, was van eene soort, met welke het Aleida moeilijk viel, te huishouden, te leven. Deze Dina was als de bojen te Utrecht. Wedelaar schrikte

even op, toen Aleida hem als een blij nieuwtje vertelde, nu *dat* meisje te kunnen krijgen. Onder juffrouw Wilmerdink waren er dienstmeisjes in zijn huis geweest, heel wat eenvoudiger nog dan Neeltje. Zou die Dina bij hèn kunnen wennen, na een dienst als bij de jonge Klincker's, in die villa en met zoovéél personeel? Bezwaren tegen het meisje had hij niet. Zij was een zijner katechisanten. Voor de Lidmaten had zij zich nooit aangemeld. Doch zij kwam uit een braaf, fatsoenlijk gezin en hare grootmoeder, de oude weduwe Van Rooien, die met haar dochter de weduwe Plaat aan den Schijfweg woonde, was eene innig godvruchtige vrouw, bij wie Dominee gaarne een bezoek bracht. Dina kwam en wende wel, Aleida kon haar, ook in de huiskamer, veel meer overlaten dan ooit aan de grove, heusch slordige Heintje, wie zij den dienst al had opgezegd, nog voordat zij van Dina hoorde. Dominee prees Dina eveneens; zij was zeer attent, zorgde voor zijn ontbijt, wanneer Aleid, moe, nog wat boven moest blijven; waarschuwde hem dikwijls voor katechisatie, wanneer hij de klok dreigde te vergeten.

Nu had zij hem zóó teleurgesteld...

- Gaat daar 'es zitten, zei Mevrouw tegen Dina's moeder.

Vrouw Van Rooien zat op de punt van een stoel. En hoorde Mevrouw haar verwijten aan. Schandelijk was het van Dina geweest, haar toestand voor Mevrouw te verzwijgen. En diep verklaarde Mevrouw zich gegriefd, doordat zij, vrouw Van Rooien, er evenmin over was komen spreken.

In het huisje aan den Schenkelweg was over dit onderhoud weken te voren gedacht en gesproken, telkens weer en telkens meer, veel gesproken en meer gedacht. Het onderhoud, dat vader met Domenee zou hebben; het onderhoud, dat moeder met Domenee òf met Mevrouw zou hebben. Waarin de zaak zou worden geschikt. Het woord *schikking* was van moeder. Uit hare gedachten was het lot van haar dochter niet weg geweest sinds den Zondagnamiddag in 't keukentje, toen vader naar zijn moeder was en Piet met zijn meisje de deur uit. Toen had vrouw Van Rooien een schrik, als een slag op het hoofd, gekregen. Om te grienen vond ze geen tijd. Vader, bij grootmoeder, bleef nog wel weg. Doch het motregende: Piet kon elk oogenblik d'er in komen. Met Mijn natuurlijk. En Mijn was de eerste,

tegenover wie de moeder schaamte over haar kind moest voelen. Want Mijn mocht aan aanpakken een hekel hebben. als thuisgehouden dochter verwend zijn, fesoenlijk was ze, daar niet van. Niet moeder had haar voor Piet gekozen; doch toen vader, zijn jongen betrappend op een gezegde van ongeduld om het weekgeld, dat hij afdroeg in huis, 's avonds tegen moeder gezegd had: ‘d'er is toch niks aan de hand met Mijn?’ had moeder verzekerd, wat ze vàst wist, dat met die meid zóó iets nooit zou gebeuren. Er was natuurlijk ook niets gebeurd, Piet en Mijn bleven eerlijk verkeeren: - - aan moeders oogen mocht Mijn het niet zien, wat Dina haar daarnet bekend had.

Haar schrik, haar smart, haar wrok, moeder had ze dien eigensten middag weg moeten dringen, eerst voor Mijn en toen voor vader. Dien avond dorst ze het vader niet zeggen. 't Was toch ook iets om niet te gelóóven: Dien uit de pasterie in de kraam. Als de deern niet dat purtretje getoond had, waarop sting geschreven: ‘voor Dientje van Herman’ en die briefjes met verzen en andere fratsen, zou moeder geen oogenblik hebben getwijfeld, of Dien hield stil van wie' het kind was.

Dinsdagsavonds sprak moeder met vader, dat die zou weten, wanneer Dien Vrijdag's, op Kerstdag, kwam. Het had over de meid gedreund en gekraakt. Maar geslagen had vader niet. Wel gedreigd en netuurlek gescholden, geraasd, véél gevloekt ook, maar niet geslagen. Daar was moeder voor doende geweest, Dinsdagsavonds, ook làng nog in bed. Zelf had ze de klok van tweeën gehoord. Al maar leggen prakkezeeren. Daar hèm in de vroegte nog wat van gezeid, opdat ie makkelijker berustte. En sedert er telkens met hem van gepraat en er aldoor over gepiekerd.

Hoe Dina, háár knàppe Dina, die de vader van Mijn en andere buren voor de lol wel ‘de dame’ noemden; zóó oliedom had willen wezen - moeder kòn het nog niet begrijpen. Telkens, ook, brieschte het in haar op, dat het niet waar was, dat de meid loog, onder apenkool de waarheid verborg. Telkens, ook, moest moeder weer denken aan dien knappen palfrenier uit de nieuwe fiella op den hoek van de Molenlaan. Hem, met zijn groote-stads-manieren, moeder had hem nooit veel vertrouwd. Hij had om Dien

heen gedraaid, heel den zomer. Met den winter was-t-ie verdwenen, dan woonden z'en menschen in Amsterdam; 't zou moeder benieuwen, of men hem weerzag. Als het van die' was... Dien wou d'er niet van weten; zei, dat ze nooit niks om den vent had gegeven; hield straf en als-maar vol: van Herman. Zou ze misschien uit baloorigheid 't met den jongeheer hebben aangelegen?... De achterdocht bléef wroeten in moeder. Nooit gaf ze aan haar dochter een kans, dat die kon denken: moeder gelooft het. Op elke uitlegging en verzekering en herhaling deed moeder norsch het zwijgen toe. Toen Dina onder snikkend bezweren, dat ze de waarheid sprak, dat hìj het was, dat ze dol was geweest op den jongen, dat ie gezeid had d'er te trouwen, in een stukje krant uit d'er zak de briefjes gehaald had en het purtretje, had moeder de schouders opgehaald, lang alles bekeken zonder een wóórd, maar de dingies genomen en weggesloten, in de la van het kastje weg en op slot. O, dat straffen, dat moeder Dien deed, met te zwijgen; het elke vleug van nieuw vertrouwen bot afsnijdende, angstigmakende, bedroefd-norsche zwijgen!...

Alleen met vader sprak moeder wel. Dan was Dina weer naar d'er dienst, en Piet was uit of naar zijn bed. Bij vader drong moeder haar achterdocht weg. Dan niets geen twijfel: de jonge meheer, die gesmoesd had en bij Dien in de kamer geweest was, door de, altoos afgesloten gehouden, maar 's avonds stiekem ontsloten tusschendeur, nadat de gochemert het slot had gesmeerd met het oliespuitje van zijn fiets. Al dergelijke kleinigheden waren moeder bekend. - Met jou drift bereik je niks, had ze vader overtuigend verweten. Moeder hoorde geduldig Dien uit. En besprak met haar man ‘de schikking’.

- ‘Schikking?’ had vader verwonderd gevraagd, toen moeder opeens zoo'n ongewoon woord wist. - ‘Wat dach' ìe den?’ was 't antwoord geweest; - ‘ze zelle-n-'er zoo tuch nie' late sitte.’ - ‘Meen ie 'et zoo?’ had vader gelijzigd, na de driftbuien gauw bij de pakken neer. Haar stoel bij dien van haar man geschoven, bijna fluisterend snel sprekend, de handen, de polsen, de halve armen omwringend met den schoot van haar schort, de oogen starende afgewend, rekende moeder alles voor. Was 't 'en rijkelui's-zoon van de buitens geweest, d'er zou misschien méér hebben

aangezeten; je zag soms, dat 'en heer wou zorgen voor 't kind, dat ie 'en vast jaargeld toestond. Trouwen deed 'er bekans nooit een; nooit hoorde je dáár van 'en motje praten, als bij d'erlui menschen. Trouwen dee' zoo'n heer alleen, als-t-ie nie' meer buiten de meid kos, dan mosten ze samen hebben geléefd. Dit was kinderspul, van effen. - ‘En hij heb zóó gezeit van trouwen!’ - ‘Och!’ - Een nijdig schouderophalen van moeder, een langzaam, als aarzelend boezelwringen, een gauwe blik naar d'er man, die een rouwgezicht trok, en, na een stoot aan d'er stoel, op een listiger toon, de uiteenzetting van wat moeder getroost hield: dat de vader 'en jonk uut de pasterie was, de eigen zoon van Domenee. - ‘No' ja...’ - ‘O. Hai sait: no' ja.’ Moeder zag het anders in, hoor! Dien had misschien nog zoo stom niet gedaan. Zóó'n smots was heurlui Dien toch ook niet, om d'er eiges te vergooien met niks geen kans. Moeder hoopte vast op een *schikking.* Wat Domenee zeggen zou als-ie 'et hoorde, de vrome man van z'en oudste zoontje, en wat de trotsche medam van d'er stiefzoon... En dan bleven d'er nog de praatjes, wat 'et durp zou hooren-en-zeggen, soo ie's bleif tuch nie' gehaim!.... Maar de menschen mosten niet tégen Dien raken en vooral ook niet tegen haarlui. In 'et beklag bij de vrome raikdom, dan waren ze-n-allegaar lekker veilig. Vader mocht geen rusie maken, mit Domenee niet, mit Mevrouw niet, mit niemand. Nederig zijn, niet schelden, klagen; klagen, dat Dien zich had kennen vergeten; klagen ook voor Domenee. Nederig afwachten, niks overhaast doen, misschien liep 'et zakie dan nog gezond.

Gijs van Rooien hoorde zijn vrouw aan en dacht: - ‘'k heb toch een pienter wief’. Sloome duikelaar, dat ie zelf was, aan al-dat had ie nou nooit-niet gedacht. Volgens hare voorschriften ontving hij den dokter, toen die de eerste maal over Dina kwam spreken. Hij zei zoowat niks en moeder vroeg enkel, of Dokter 't asseblief toch nog niet wou vertellen. Nederiger kon alvast niet.

Nederig bleven ze tegen den dokter, nooit een wóórd over Domenee's zoon.

Nederig wachtte moeder Van Rooien tot Mevrouw haar zou laten roepen.

Nederig zat z'op de punt van den stoel. De handen had zij kruiselings over elkander tegen de borst aan gelegd, tegen den strakgespannen omslagdoek, welke, hare schouders afrondend, den smallen romp als verschuchterde; in droeven deemoed hing het hoofd scheef voorover onder het zwartwollen kapje van grof fabrieksgebrei. Een enkele maal had zij als in ontroering met den rug der linkerhand onderlangs den neus geveegd en, of de aandoening haar te sterk werd, levendig het vleesch om den mond bewogen. Eens flitste even haar blik naar Mevrouw op en ook trok de mond, zich verbreedend, soms neer, waarbij de rimpels in het tanige, oude gelaat plotseling felle haken geleken.

Op de verwijten, haar gedaan, had vrouw Van Rooien enkel met een treurig: - ‘Uch Mefrouw!’... geantwoord, dat tweemaal ootmoedige droefheid verklankt had onder 't wrevelig berispen der, in den hooghartigen toorn, minder dan gewoonlijk slepende stem.

Vrouw Van Rooien meende iets meer nu te kunnen durven en zei met een huilstem, haast fluisterend:

- 't Fiel Dina soo moeiluk, Mefrouw, om te spreken, Mefrouw begrijp' toch: ook foor Mefrouw.....

- We moeten onze zonden belijden, vrouw Van Rooien, ook voor de menschen moeten wij ze belijden. Door te zwijgen, heeft Dina haar schuld maar verergerd.

‘Nou jij’, had vrouw Van Rooien gedacht na haar spreken, en haar hoofd was nog meer voorover gegaan, terwijl haar hand streek langs de oogen. Wat Mevrouw antwoordde, viel tegen. In vredesnaam nòg d'er 'es op gedoeld, hoe voorzichtig ze ook wou blijven.

- Dina heef' niet alléén schuld, Mefrouw...

- Wat wil je dáármee zeggen?

- Se sag d'er sóó tegen op dat te seggen. Mefrouw heef' haar zóófeel welgedaan.

Mevrouw bespeurde plotseling, dat het waxine-lichtje nog altijd brandde onder den trekpot. Doortastend nam zij dezen op, blies, blies nog eens - het lichtje was uit.

Vrouw Van Rooien slaakte een diepen zucht. Ze scheen, onder smart of wroeging gebogen, niet te bemerken, wat Mevrouw deed. Nu had Mevrouw de spraak terug.

- Als, zoo sprak ze waardig-kalm, mijn stiefzoon deze

zonde werkelijk heeft bedreven, dan neem ik aan, dat het Dina nog moeilijker viel dan anders om ons alles te zeggen. Maar voor haar moeder was er dan dubbele reden geweest om mij te waarschuwen. Nu heeft Dominee het van de Dokter moeten hooren, die op jullie verzoek zoo lang heeft gezwegen.

- Dokter is sóó goed voor Dina gewees'.

En vrouw Van Rooien begon te schreien. Deze openbaring van droefheid had niet de verwachte uitwerking. De toon van Mevrouw bleef grootsch en hard.

- Dina moet haar beschuldiging waarmaken. Je begrijpt, dat ik, na al haar bedrog, nu allerminst reden heb, haar hierin maar dadelijk te vertrouwen.

- Uch, Mefrouw....

Weer zuchtte de vrouw. Haar toon was die van in-smartberusten.

- De zaak is ongeloofelijk. Mijn stiefzoon heeft zich nooit misdragen.

'Mijn dochter ook niet', dacht vrouw Van Rooien, doch ze zei:

- Uch, Mefrouw, hoe ken Mefrouw denke!.... Sou Dien' soo ie's kenne liege.

Ze waagde het, eenige vertrouwelijkheid door haar stem te doen klinken.

Op dit oogenblik ging, zonder dat er was geklopt, de deur open.... Domenee stapte langs haar heen.

- Goedenavond vrouw Van Rooien, zei hij.

De stem klonk gesmoord, doch volstrekt niet onvriendelijk. Vrouw Van Rooien vond, dat Domenee juist van pas kwam.

- Vrouw Van Rooien houdt vol, dat Herman zich met haar dochter zou hebben vergeten.

Met deze woorden voerde Mevrouw Domenee dadelijk in het gesprek in.

- Uch-gu's, Mefrouw, volhouden is toch het woord nie'. Mefrouw wenscht, dat ik alles sel segge, Domenee. Mefrouw had gewild, da' me froeger soue hebbe gesproke....

- Ja, zei Domenee met verstikte stem, een stem, als was hij zwaar verkouden; - dat ware beter geweest.

Vrouw Van Rooien keek even naar Mevrouw, die ongeduldig op haar stoel verschoof; Domenee zei het zoo onver-

schillig; het leek of hij met zijn gedachten ver weg was. Hij was tegenover Mevrouw in zijn leunstoel gaan zitten en had den bril van het gezicht genomen en wreef de glazen met een slip van zijn jas. Mevrouw scheumde tusschen het gerei op haar theetafeltje. Het hoofd deemoedig gebogen houdend, begluurde vrouw Van Rooien beiden. Zij schrikte, toen Domenee, vlugger dan zij vermoedde den bril opgezet hebbend, haar aanzag, en zeide:

- Gods hand rust zwaar op je huis, vrouw Van Rooien. Maar denk aan wat Job tot zijn huisvrouw gezegd heeft: ‘Zouden wij het goede van God ontvangen en het kwade niet ontvangen?’ Dina heeft gezondigd tegen u en tegen haar vader; het meest heeft zij tegen God gezondigd. Ik had dit nooit van haar gedacht. Het smart mij diep van mijn katechisante. Het grieft mij meer dan ik kan zeggen. Natuurlijk zal ik vaak met haar komen spreken. De Heer zal mij sterken, dat mijn woord iets op haar vermag.

Vrouw Van Rooien had zich gebukt tot den tip van haar bonte schort en wreef snikkend zich met die punt in de oogen.

- Domenee en Mefrou sijn altoos goed voor Dina gewees', zei ze, tusschen de woorden snikkend.

- Ze heeft ons wel slecht beloond, zei Mevrouw.

Weer kwam er een zwijgen, waaronder vrouw Van Rooien zich afvroeg, wat het haar kon brengen; overtuigd, dat zij wijs deed, nederig den mond te houden. - Zou'e se 't er um doen? dacht zij nijdig. Doch ze zag Domenee met den zakdoek werken, hij humde, bewoog heel het bovenlijf in den breeden, diepen leunstoel; toen, weer met een vreemdverstikte stem, zei hij:

- Ik behoef wel niet te zeggen, wat het voor ons zijn zou, Mevrouw en mij, als Dina nu werkelijk waarheid spreekt en zij haar zonde bedreven moest hebben, hier, onder ons dak en met mijn zoon.

Domenee's stem was haast onverstaanbaar geworden; het was een fluisteren van heeschen klank. Even hield hij den zakdoek voor het gelaat. Toen ging hij voort:

- Op het oogenblik kan ik er niet meer van zeggen. Ik mag dat niet. Eerst moet ik mijn zoon in het verhoor nemen. Hij heeft mij nooit reden tot wantrouwen gegeven en dus mag ik hem een zonde als deze niet aanwrijven,

louter op het zeggen van Dina, die ik trouwens nog niet heb gesproken.

Met wrok, met een moederleed, dat over de ontsteltenis nooit was heengeraakt, dat troost had gezocht in slimheid van baatzucht, was vrouw Van Rooien, na weken wachtens, met haar dochter meegekomen - het verbeide, in alle kansen van uitslag overdachte, het als becijferde bezoek. En nijdig, met al den haat van standsverschil, van de arme, bij rijken geroepen, en daar uit de hoogte, zonder achting, zonder inschikkelijkheid berispt, had zij naar Mevrouw geluisterd. Het aanhooren was waken geweest, een afwachten met opdringend ongeduld. Dominee's eerste woorden hadden het wantrouwen aangescherpt, daar ze, onbegrijpelijk voor haar, te onpas kwamen. Doch nu zat zij gerust-gesteld: - *ze waren d'er*, *Domenee sprak d'ervan;* en nu trof haar Dominee's toon: - die man, ja chut, hai kos et niet helpe, je mos mit 'um te doen hebbe-n-ook, soo sjagrijnig as-t-ie et sai, wel most die proate fen Job en s'en frauw. Omdat, dus, Dominee verklaard had, op het oogenblik nog niks te kunnen zeggen, meende vrouw Van Rooien te moeten gerust stellen omtrent de mate van haar geduld en ze zei met bedeesd-zachte stem:

- D'er is tuch cheen haas' bai, Daumenee.

Doch nu begreep Aleida verkeerd en schrikte.

- Wel bij het vertrèk van Dina, snibbigde zij en keek haar man aan, die, op zijn beurt vrouw Van Rooien aanziend, kalmeerend uitlegde, dat Mevrouw, in haar eerste ontsteltenis, Dina al dadelijk van-nacht haar huis had willen ontzeggen, doch dat de zaak geschikt was met Neeltje, dat Neeltje nu bij de kinderen sliep....

- Och ja, Man, wenkte Aleid ongeduldig.

- 't Is bes' sau, Daumenee, teemde vrouw Van Rooien gemoedelijk. An hum, dacht ze, sal 'et nie' legge'; ze had mit de goeje man te doen. Kinderen, je kos d'er wa' mee doormoake... Vrouw Van Rooien zuchtte bij deze gedachte. Toen, terwijl haar blik langs Domenee en Mevrouw ging, bukte ze zich, om beleefd op te staan en vroeg, of zij dan nu maar gaan zou. In goede verstandhouding, meende zij, was het afscheid. Toch voelde zij, buiten de kamer gekomen, even onder haar schort, in den rok, naar het harde pakje

in haar zak, - het waren de briefjes en het purtretje. 't Was venavent nie' noodig gewees', ze durlui te toonen, en ze zaten d'er veilig nog...

Haar dochter niet aantreffend in de keuken, vroeg zij vriendelijk aan Neeltje, of Dina boven wezen zou. Neeltje antwoordde stuursch het niet te weten, liet haar lompweg staan, en vroeg eerst na een oogenblikje, of ze Dina nog spreken wou. Nog vriendelijker antwoordde vrouw Van Rooien, dat ze haar graag even genacht gezegd had en op de mat aan de huisdeur bleef ze fluisteren, tot Dina, op een belruk uit de huiskamer, verschrikt haastte:

- 'k Mot na binne, Moeder.

XVII.

Beider zenuwspanning had een verschil van meening tusschen Wedelaar en zijn vrouw even verheftigd. Het was een ijlings-beraadslagen geweest, met de bitsheid van snelgezegde tegenwerpingen door haar en den droeven angst van radelooze weifelingen bij hem.

Tegen Stork had Aleida een antipathie, in den loop der jaren, bij zijn oplettendheid voor de kinderen, niet te boven gekomen. Uiten deed zij dien weerzin niet anders dan met kleine woorden of met gebaartjes van instemming, wanneer bijvoorbeeld freule Constance klaagde over dien man zijn vreemde mânieren. Aan Wedelaar deed zij er zelden van blijken. Stork's gedrag in deze vreeselijke zaak van Dina had den ouden afkeer aangebitst met een ergenis over verongelijking, daar een eigen fâmieljelid, uit voor haar onverklaarbare beweegreden, voor die Van Rooien's geporteerd scheen. Toen zij alleen bij haar theetafel was gebleven, nadat zij hem naar Wedelaar had gezonden, was deze aanstoot de verhitting van hare gepeinzen geweest. En nu had Wedelaar, zoodra vrouw Van Rooien de kamer uit was, haar gesproken van wat hem geheel vervulde, dat Herman dadelijk over moest komen, dat dit den jongen misschien moest geseind - dat Stork het zoo had voorgesteld.

- Wat?! Máér, Man!

Al haar saamgeperste trots van in een burgerfamielje getrouwde jonkvrouw, was door haar wrevel heengevaren,

toen ze met dezen uitroep van verbolgen verbazing de bemoeizucht van Stork en het verregaande van zijn ijver spottend wraakte.

En onmiddellijk was zij praktisch geworden en had over de mogelijkheid van Herman's schuld onverholen gesproken met schielijke woorden, in termen, onverbloemd en nuchter, zooals zij nooit anders zou hebben gebruikt, die nu uit haar waren geprest door het besef, dat haar huis in gevaar, haar lieve eigen gezin in gedrang kwam. Opgewonden had zij 't waarschijnlijk genoemd, dat Dina, nu hier binnengeroepen, wel blijken zou de schromelijke beschuldiging niet te kunnen volhouden. En de onrustvoren ziende op Wedelaar's gelaat, had zij haar vertrouwen opgedreven en als een zekerheid voorspeld, dat Dina door de mand zou vallen, vanavond nog haar verleider zou noemen, om de aanklacht tegen Herman geheel terug te nemen. Meteen had zij driftig om Dina gebeld. Wedelaar, koortsig van angst en wroeging, had op het laatst verwezen gezwegen, in half bewustzijn zijne lieve hooren spreken, even die uitkomst zien schemeren, hoewel zijn diep besef er niet meer aan geloofde.

En nu stond Dina ter zijde vóór hem, in het midden der kamer, naast de tafel, lange gestalte achter den stoel, waarop haar moeder daarnet had gezeten.

- Dina... begon Dominee. Het klonk als een aanroep, een kreet van leed. Er volgde niets op den heesch-flauwen klank. Dominee had haar niet aangezien, wel even het hoofd iets opgeheven. Nu zat hij weer diep gekromd en snikte.

- Je ziet, hoe Dominee lijdt. De afdwaling van een katechisante is op zichzelf al genoeg geweest om Dominee diep te schokken. Maar je hebt de jonge-meneer genoemd als je medeschuldige. Nu zie je, wat dat is voor zijn vader. Als niet alle goede gevoelens in je dood zijn, zul je ons nu de waarheid zeggen.

Dina sprak niet, haar lippen bewogen, terwijl zij strak Mevrouw aankeek, met doffe, doch groot-open oogen. Daarna week haar blik en zonk. Zij zag niet naar Dominee; zij wist zijn smart, die had zij al boven gehoord.

- Ga daar zitten, beval Mevrouw.

Onhandig trok Dina den stoel van de tafel en viel erop neer, plots haar moeheid gevoelend.

- Zeg ons nu de volle waarheid.

Zacht, bijna gefluisterd, doch vast achter elkander kwamen de woorden:

- Mevrouw en Domenee weten alles.

- Nee, heftigde Aleida op, zoo kom je niet van me af. - Je bènt dus... zwànger, nietwaar?

- Ja, Mevrouw.

- Zeg me na: Mevrouw, ik ben zwanger.

Dina's schouders schokten, zij sloeg de handen vóór het gelaat.

- Wil je nu je schuld belijden?

Even een luid uitsnikken, terwijl hoofd en bovenlijf in smarttrekkingen bewogen; toen, van achter de handen, met een huilstem:

- 'k Ben zwanger, Mevrouw.

En onmiddellijk een luider schreien.

- Sedert wanneer?

Uitgesnikt werd:

- Augustus, Mevrouw.

Wedelaar's lijf voer op tot een rechtheid; het hoofd heffend, de oogen sluitend, zuchtte hij met open mond.

- En nu, Dina, denk aan het behoud van je ziel! Bezwaar je gemoed niet met nog een zonde. Als je het niet doet om ons, uit medelijden met Dominee, bedenk dan, dat God de leugen zwaar straft. Wie is de vader van je kind?

Dina sloeg de hand aan den tafelrand tot een steun. Dominee had het hoofd naar haar toegewend. Met haar groot-open oogen zag zij Dominee aan. En prevelend zei ze 't aan den vader:

- Her... de jongenéér... Herman...

Wedelaar's hoofd zonk op zijn hand.

Doch Aleida gaf het niet op.

- Je begrijpt, dat Dominee vanavond nog naar Edinburg schrijft en dat meneer Herman, als je onwaarheid spreekt, desnoods hierheen zal komen om ons van zijn onschuld te overtuigen...

Droef, weemoedig haast, kwam het antwoord:

- Dat kan niet, Mevrouw. Hij zou me trouwen. Hij heeft 'et me genoeg gezeid en geschreven.

- Geschreven? Kreeg je brieven van hem?

- Niet meer na z'en vertrek, maar hier, in de fekansie, schreef ie briefjes... Moeder zou ze Domenee geve.

- Heeft je moeder die? Waarom heeft ze ze ons dan niet laten zien?

Nog verzwaarde dreiging den vraagtoon. Wel was ook Aleida de moed ontzonken. Doch zij wilde de schuld niet aanvaarden - niet, uit liefde voor Wedelaar; niet, uit moederlijk zelfbehoud. Hierom dròng ze zich wantrouwen op. Als de moeder briefjes had kunnen toonen, dan was zij daar straks wel mee aangekomen. Maar, het was waar, er was daar geen aanleiding toe geweest! Zij noch Wedelaar had gedacht aan het vragen naar eenig bewijs. Eigenlijk hadden zij heelemaal verzuimd, aan die vrouw, wat ook, te vragen! Op haar last was vrouw van Rooien gekomen en zelve was zij schuld, dat het gesprek niets had opgeleverd. Een onmachtswoede vervulde Aleida...

Dina had bescheiden geantwoord, niet te weten, waarom Moeder de briefjes had achtergehouden. Wel schrikte zij van Mevrouw haar dreigtoon:

- Je begrijpt, dat we je zóó maar niet gelooven! Dominee zal natuurlijk schrijven en we willen die briefjes zien. Je kunt nu gaan. Je blijft dus vannacht nog hier in huis. Maar je weet: Neeltje slaapt bij de kinderen. Is de verschikking van het beddegoed klaar?

- Ja, Mevrouw.

- Dan kun je gaan.

* * *

Als gevonnisten bleven de ouders.

- Ja, nu moet je Herman schrijven. Ik begin ook wel te vreezen, dat Dina de waarheid spreekt... Maar natuurlijk komt hij niet over.

- Nìet over?

- Neen. Natuurlijk niet. Ik kan Dina niet dadelijk missen. En het is ook beter, haar niet zoo opééns te laten gaan... Het zou wat wreed zijn, liet zij, Wedelaar aanziend, bedachtzaam volgen... Ik dacht zoo, over een groote week... In die tijd kan Herman natùùrlijk niet komen! Stel je voor, dat hij haar hier vond! Bovendien zou het immers voet geven aan de praatjes in het dorp, zoo de menschen opeens hem

zagen. Schrijf hem een flinke brief, dan zal hij evenmin tegen de waarheid durven ingaan, als in een gesprek... Maar ik zou niet te lang wachten met die brief.

- Vanavond nog! leefde Wedelaar op. In doffe radeloosheid had hij naar zijn vrouw geluisterd. De lieve, zij dacht altijd verstandig... Doch haar overreden kwam nu toch slechts schijnbaar uit kalmte voort. En in hem dròng het: Herman mòest komen... Maar ja, als Dina nog hier in huis bleef... Aleid kon niet zonder hulp blijven. Ook was het wreed tegenover het meisje, haar als het ware het huis uit te zetten. Arme gevallene, wat zou van haar worden?... Herman kon altijd nog komen... Dus eerst schrijven? Was het voldoende?

Daar Aleid er op aandrong, dat hij spoedig zou schrijven, kon Wedelaar eindigen, met zijn vrouw ook nu gelijk te geven. Hij mòest zich uitspreken tegen zijn jongen. God zou hem steunen. Ach, als het zoo was...

XVIII.

Aleida belde Neeltje en liet deze opruimen. Wedelaar keerde terug naar zijn kamer. Dina, die omtreuzelde in de kinderkamer, daar ze wist, dat Neel binnen bezig was en ook nog moest sluiten, hoorde Domenee komen. Ze hield zich stil, toen hij voorbijging. Loesje had zich weer blootgewoeld. Zij trok de dekentjes los en nam ze aan het voeteneind iets minder ruim, om beter te kunnen instoppen achter het kind haar ruggetje. Neel zou er zich niet druk om maken, of de kinderen bloot lagen. Even trantelde zij nog achter de bedjes. Toen ging ze maar, sloop de zoldertrap op. Het was zoo vreemd: ze had geen werk meer! ze dorst niet anders, dan alles nu maar op Neel laten aankomen, minder nog uit angst voor Mevrouw dan uit voorzorg om niet weer herrie met Neel te krijgen.

Bovengekomen in duisternis, bedacht ze, dat de lantaren, waar Neel mee naar bed placht te gaan, in de keuken onder het aanrecht stond. Ze kon niet besluiten, terug te keeren. Ook in donker vond ze 't wel. Het was trouwens niet heelemaal duister - de maan scheen. Trap- en kamerdeur liet ze op een kier. Ze trachtte geruchtloos alles te doen, om uit stilte te luisteren. In verstikkend hunkeren spande ze haar gehoor, tot een waarnemen van elk geluidje beneden.

Zij luisterde het laatste stommelen af in de slaapkamer van Mevrouw; zij hoorde Neel zwaar-loopen door het leege benedenhuis, rukken aan dingen en schuiven met luiken; de voordeur sluiten: het nachtslot eerst, den ketting dan; plofstappen terug door de gang, de plaatsdeur doen knarsen bij 't opendoen, even later bij het sluiten; toen dáár het nachtslot, nog keukengestommel - eindelijk kwam ze naar boven gestomperd. Nu wilde Dina nog stiller zijn, bang dat Neel, met wat voorwendsel ook, naar zolder zou komen om haar te pesten. Zij bedwong een drang tot kuchen, rillend zat zij op in de kilheid van het ongewone zolderleger. Haar afgunst verkroppend, trachtte ze Neel te hooren doen bij de kinderen. Tot het eindelijk alles stil was. Ook van de straat kwam geen enkel geluid meer. Toen wist ze Domenee nog in zijn kamer. Ze wist het: - aldoor bezig aan hèm.

Dat de jongen maar niks liet hooren! Dat dat kòn! Nou 't um bekend was, dat ze hier wisten. Want haar brieven wáren terecht. Vroeger had ze kunnen denken van niet. Zooals zij schreef en die Engelsche namen. Maar al op de brief van 28 December had ze het adres gezet: ‘G. van Rooien’ en ‘Schenkelweg’; en moeder had nou nog 'es nagevraagd: onbestelbare brieven met een adres achterop kwámen terug. Moeder had gewild, dat ze die van laa'st zou 'anteekenen; maar ze had het niet over haar hart verkregen; - 'anteekenen, een brief met háár schrift, bij de heeren van de post... Wat gaf het ook - a's hij nie' wou! Nie' dorst of nie' wou, da' bleef 'etzelfde. Moeder zei alsmaar: nóóit he' 't ie gewild. Of ze-n-'et dan zou hebben gedaan! Wat had ie niet alles verteld van d' Oost, bij die platen uit dat boek! Ze zag ze nog vóór zich: zoo zouwe zij wonen!... feranda, grooter a's op Veldheim. Zwarte meiden en knech's, en zooveul a's je wou - de mevrouwen dee'en nooit niks. Deli heette-n-'et land, en ‘deli’, had Her d'er geleerd, was 'et om daar te wonen. Hij leek 'er toe' zóó op verlekkerd. De rijke neef van Mevrouw, meheer Van Woest, had mee over dat land te zeggen, die 'et vroeger klaargespeuld had, dat Her' in Edeburg stedeerde. Hum zou Her' vragen om 'en betrekking, zeggen dat 'et nie' ging mit stedeeren, dat ie graag z'en kos' wou verdienen. Mit die' z'en voorspraak wier' je dat. Bezworen had Her'

'et 'er, dat ie zou vragen; maar meheer Van Woest was op reis, mit de femilie weg tot October - dan had Her' beloofd te schrijven, tegelijk 'an die' meheer en na' huis, 'an z'en vader: dat ie geen dokter meer wou worden, dat ie ‘stikte in al die botten’...

God-nog-'es-toe, a's zij toe' niet...

Maar ze hadden d'er gek gemaakt, heel de' zomer! De mooie Dina, waar ze liep. Net of iedereen d'er wou trouwen. En die niet trouwden, waren nog erger. Nette menieren in zoo'n vroom dorp. Dien engert van 'en Berkemeier, die de leelijke dochter van Hovink getrouwd had, nog wel 'en buurman - hij keek d'er àn!... Meheer Van Sieten, die halve-nikker van Den Engelenburg, nam eens midden in de dorpsstraat z'en stroohoedjen af voor Dina de meid. De sjosjeteit kon ze 's middags mit Wim niet voorbij. Toch kon je nie' strakker kijken a's zij dee'. Nooit was d'er wat op 'er loopen te zeggen. Nooit had ze gelachen bij ie's van de heeren. En geen dorpsjongen had z' ook maar dàt toegegeven. Chris!... ja hum had ze graag mogge' lij'e'! A's die van 't zomer d'er nie' geweest was!... En a's moeder dat nie' zoo had tege'-gewerkt. Want Chris had 'er zeker getrouwd. A's moeder d'er op had 'angedrongen, was 'ie deuze-n-eige'ste winter al nie' meer mit z'en menschen teruggegaan naar Amsterdam. Stalknecht bij Westrik was-t-ie geworden en zij was nou juffrouw Plet. 'En aardige, knappe jongen was-t-ie. En hij hàd sjenie in haar. Maar moeder had 'um baloorig gemaakt. A's moeder dwars was, dee' ze stuursch. Kale bluf, zei moeder maar. Omdat ie nou graag sjiek voor de' dag kwam. Da' mot je toch, a's palfrenier. En dan in Amsterdam gewoon. Piek-fijne vent was-t-ie, o, dàt jonk... Nou was háár kans wel verkeken. Kon beters vinden a's een'-met-'en-kind...

Woelend, wentelend, dat de zijplank der bedsteê telkens wipte en zij op den stoot van schrik verkromp, onderging zij de ontroering van den dag in een heethoofdig vlotten van haar gedachten, een koortsige lichtheid van denken-en voelen, waarbij indrukken en herinneringen warrelden en toch helder-volledig waren. Zoovéél jongens hadden al om 'er geloopen! Op één had zij het lang gezet, van dat z' een kind van elf was af. Als Evert Polsbroek had willen

deugen!... Wat had moeder geraasd en gekeven! Vader was bij vrouw Polsbroek gaan dreigen. Later kreeg z' en afkeer van 'em. Ruziemaker, telke's dronken. Maar wel had ze vaak nog van 'em gedroomd: van toe' ze veertien was, hij twintig, en hij fluitend achter d'er 'ankwam. Fluiten kon-d-ie, a's 'en vogel!... Her' was niks-om-te-zien, grauwbleek! En mager, akelig-magere handen. Maar as-t-ie d'er 'ankeek, hàd ie ie's: 'en goudgele schijn in z'en lichtbruine oogen, 'en glans die versprong, maar d'er telke's weer was, net of d'er kleine paljetjes in hinge... Ze bleef d'er na' kijken, as-t-ie d'er 'ankeek...

Vreemd was 'et tusschen hullie gegaan, zoo mal-opéén, na lang nooit-niks. Opéén was-t-ie beginnen te kijken. Eerst zonder spreken en nooit 'en lach. Toen was-t-ie boven, zenuwachtig-fluisterend, met veel woorden begonnen: over een, toch maar klein, standje, dat zij onder 't eten van Mevrouw had gekregen. Of ze dat zoo maar verdroeg. Verschrikt was ze afgedeinsd: - Gut, Meheer!... Doch toen de kinders in bed waren, was ie, in de eetkamer, weer begonnen. Dat Vader zulk berispen niet goed vond, maar nu eenmaal nooit opdorst tegen z'en vrouw. Dat 'et vroeger in huis heel anders toeging: - vroeger, vóórdat Vader hertrouwd was... En almaar had ie haar angekeken en voor het eerst had ook zij gekeken, in die oogen, waar je diep-in-zag... De volgende avond had ie haar opgewacht op de Schenkelweg: onvoorzichtig, want dik'els brachten Vader of Piet 'er weg na een uitgaansavent en 'et was dien-avent maan... - ‘Dien! meid! ik hou' zooveel van je!’ - En weer, dat-ie 'et niet kon hooren, a's Mevrouw tegen haar uit de hoogte dee'. Het was het eerste geweest, wat ze met mekaar hadden meegevoeld: hekel aan ‘de dikke mama’. Zooa's-t-ie dat kon zeggen: Màmmá, net a's 'en pop en dan weer a's 'en liplap. Màmma of de Freule van me Pàppa... 't Grapje, waar-ie d'er mee dee' lachen, waardoor ze ook meelij met 'em kreeg, omdat ie zich niet meer thuis kon voelen in het huis van z'en eigen vader. - ‘Ik ben democraat! *De Freule* vergiftigt ons huis en me' vader. O, Dien, a's ik weg kon, weg met jou!’ - De drift waarmeed-ie zoo-ie's zei!... Het was alles zoo gauw gegaan! - Doordat ie zoo ernstig in al z'en doen was, nooit vroolijk en

uitgelaten als Leo, had ze vast gedacht dat het meenens was bij 'em. Zijn afgunst was zéker meenens geweest. Op alles van 't *nieuwe hier* was-t-ie jaloersch. Haten dee' ie Loes en Jopie. Haar had dat ellendig gemaakt, in 't begin. Ze was nou eenmaal dol op kinders. Juist door 't verzorgen van die hier, doordat Mevrouw 't zoo overliet; veel meer overliet a's mevrouw Klincker. Zóó verzot was ze geworden op kinders, dat ze gezeten had met verlangen naar eigen. En als Her' van zijn moeder vertelde hoeveel d-ie had verloren aan die; dan voelde ze ook wel meelij met 'um; en dan wond de jongen zich op - 'en kind van haar, wat zou-ie d'er van hou'en... Als ie niet zukke dingen gezeid had, altoos ernstig en met zoo'n warmte. Van 'en vriend had ie verteld, 'en vriend die te Utrecht op studie lag. Die ook kennis had 'an 'en burgermeissie, waar ie 's Zondags mee wandelen ging. Eens in 'et bosch had zij gezeid: - 'Zou je me trouwen, a's ik 'en kind kreeg?' En toe' had die jongen 'et da'lek geweten, eerlijk had ie gezeid: - nee' nooit; en daarna hadden ze nie' meer gewandeld. Her' had dat met opzet verteld. Hij wou d'er mee zeggen: - me vriend was eerlijk, hij zei nee, a's ik nou ja zeg, ben ik net zoo eerlijk a's hij. O, ze had 'em wel begrepen! En als-t-ie dan alles van Indië zei! Die vastheid, waarmee-d-ie dat voorstelde!.... Van ieder ander, van z'en eigen broer Leo, had ze nog kunnen denken: praatjes. Maar Her', die zóó ernstig was, nèt z'en vader, nooit dach' je bij hem: wat is-t-ie nog jong. Toen die zei: 'zonder jou kan ik niet leven, Dien'... wie zou dà' toe' nie' hebbe' geloofd!...

Diep onder het dek verborgen, de schouders hoog tot een stut getrokken, schuin het hoofd naar boven gewend, lag zij roerloos, met open oogen, starend in duister, in ondoorzichtbaars. De moeheid spande strak over haar hoofd. Haar oogen brandden en zij moest kijken. Telkens dwong zij de leden tot sluiten, doch dan voelde zij erger vermoeidheid. Het eenige dat zij wist, was onmacht. Al haar prakkezeeren gaf niets. Als ze maar iemand had om te vertrouwen. Even dacht zij aan bidden - ze kon niet. Wat moeder zei, wat vader zei, wat iedereen zei - - en zij wou het niet zeggen. Verstikkend kropte dat: *ongelijk.* Eén ding wàs d'er, ja dat, ach, dat!... Nooit zou ze toegeven, dat dìe jongen van de zomer haar had

belogen met wat ie zei. Als zij zich maar was blijven verzetten. Net die ééne laatste nacht. Als die deur d'er maar niet was geweest. Drie avonden had z' em weggestuurd, telkens de tusschendeur 's avonds gesloten - toen... zoo ellendig as-t-ie daar sting, al die triestigheid in z'en oogen, waar het nachtlichtje met zilverpikjes in spiegelde. Hoe woest blies-t-ie het nachtlicht uit, toe' Joop maar even verschoof in z'en bedje...

Was zij toen maar niet angstig geworden. Maar het was haar immers gebeurd, dat Joop wakker werd van géén nachtlicht. En dan die vrees voor gerucht in donker! Zoo licht was er ergens tegen gestooten... In 'er schrik had ze nie' meer geweten...

Zòù ze zich zóó in hem hebben vergist?

Aan Domenee had ie wàt geschreven. Al die brieven, net vóór Ker'smis, ze had het aan Domenee wel kunnen merken, dat was *iets ervan* wel geweest. Maar wat en hoe? 't Leek niet over haar. Ze was het anders zeker gewaar geworden! Nooit een woord, geen blik, nooit niks. Ze was *de meid,* niks meer voor die menschen, tot nou de Dokter alles verteld had.

Als Domenee wat had vermoed of geweten, was de mededeeling van Dokter niet zoo als een donderslag neergevallen.

Nee', Her' had vàst van haar niet gerept. Dat dorst ie niet, dat wou-d-ie niet, daarom bleef-t-ie weg met Kers'mis, gaf-'ie geen asem op al wat ze schreef.

Meheer Van Woest was ook nooit gekomen. Die was zeker Domenee komen bezoeken, als Her' 'um om 'en betrekking verzocht had. *Her' had zich bedacht...* en liet haar met het kind... Och nee. God, ze geloofde' 't niet! Die jongen, in z'en eenzaamheid! Hij was bang, hij dorst 'et niet zeggen; want hij hield in z'en hart van z'en vader. Maar nou die 'et wist, nòu zou Her' spreke...

Door haar ijlhoofdigheid suizelden weldoend zinnetjes van zijn zelfbeklag en zelfbehagen, waarmee hij haar goedgeloof had gevleid. Dat geen meisje nog hem lief had; dat hij nooit had gegeven om stand; dat Vader wel een eenvoudig man was, maar de *Freule* het huis had bedorven... ‘Leo huilt met de wolven mee, die is bij de Màmma in kas, die brengt flikjes mee voor Jopie’... Dan, opeens, stond Her' daar als een engert, met zijn zwartdoorspikkelden stompneus, zijn zware kaken met magere wangen. Verschrikt,

geërgerd, lag ze méér wakker. En meteen verscherpte haar denken tot het troostend overleg, dat Her' ook tegenover haar opééns was losgekomen. Hij bereidde nooit iemand voor. Wachtte zijn tijd af en deed opééns... Toen voelde ze zacht alle dingen verloomen, zag ze nog, vaag, een ruime veranda... Met zwaren adem droomde zij voort. Tot, plotseling, wat? had zij geslapen? Ze keek in duisternis, ze wist niet. Luisterend, zat zij half overeind. Ze had iets gehoord, en ze meende, vlak bij haar. Was daar iemand?... Zij hoorde het weer! Het klonk - of er manslui mompelden... Toen, of iemand, hevig verkouden, zich snoot. God! het kwam van beneê: de Domenee! - Domenee was nog altijd op. Zij trachtte te gissen, hoe laat het zijn kon. Vlak onder haar, in zijn kamer, was hij. Aanvankelijk dorst zij niet verroeren, bang zich te doen hooren, hem te storen. Toen dreef een warmtedrang van ontzag, van medelijden, van zelfverwijt, van gemeenschapsgevoel haar de bedsteê uit. Zij beproefde lenig te doen en zich licht te maken. Even schrikte zij van een kort, licht kraken in de reeds verlaten bedstee. Geruchtloos bewogen de bloote voeten. voorzichtig over den matten vloer, geruchtloos verwijdde zij de opening der kamerdeur en achter de op een kier staande zolderdeur luisterde zij en keek. Volslagen donker was het beneden en alles lag stil. Zwaar tikte de overloopsklok haar maatslag. Kon ze van Domenee gedroomd en gemeend hebben hem te hooren? Zij verkromp van schrik, daar de torenklok sloeg - één slag, als vlak boven haar; een geluid, dat hoorbaar zich loswikkelde en meteen, loodzwaar bonsdeneer. Vermoeiend raadselde door haar gedachten, wat die eene slag wezen zou: half-wàt? het zou toch niet al één uur zijn?... Wat kwam er van haar nachtrust terecht! Dokter had vermaand: goed slapen. De gangklok tergde met rustigen tikgang. Ze bedacht, dat die altijd wat achterliep - nog tot ergernis van Her' in Augustus. Leo en Her' hadden zelfs gekeven, omdat Her' had geklaagd: - nooit deugt er een klok, hier. - Den klokslag afwachtend, bleef ze staan, schoudertrekkend van verkleuming. Daar sloeg-t-ie, eens! en meteen, in de kamer, hoorde zij stommelen, stoelverschuiven. Het was dus geen droom geweest, Domenee was d'er. Eén slag - dus één uur of hàlf-een. Nooit zat

Domenee zóó laat op. Verleje' zomer, toen-ie te Utrecht moest preeken, had Mevrouw juist geklaagd, dat het 's avonds zoo laat werd - bijna twáálf uur, had ze gezeid...

Hij had aan Herman zitten schrijven. Tot één-uur-in-de-nacht een brief. Een verlangen gulpte: kon 'k 'um leze'... Doch meteen dook ze saam, want de deur ging open, ze zag den weerschijn van een kaarslicht. Ze dorst zich niet verroeren om hem te zien gaan. Ze hoorde zijn pantoffelstappen, het slurven van het slaapkamerslot, den doffen knars van het slot, toen het dichtschoot. Daarna was het haar, of ze nog kind was, en, thuis, naar haar bedje onder de pannen gestuurd, daaruitgeslopen luisterde, bij het thuiskomen van moeder of vader of Piet. Hetzelfde bedeesdangstige deed haar zich als lichamelijk klein-gevoelen en zwak, terwijl zij rillend tippelde naar de bedsteê.

Stijf van koude lag zij even en bibberend in moede triestheid. Toen, de overspanning te boven, vond haar gezonde natuur den slaap.

XIX.

Achter op de eerste verdieping, in de vierkant-ruime, schemerverlichte, zwaarstille kamer, door vrienden bij het hertrouwen nieuw en naar Aleida's smaak gemeubeld, hunkerde Ds. Wedelaar vergeefs naar rust. Hij dwong zich tot bewegingloos liggen, uit vrees dat Aleida ontwaken zou. Door de stilteverbreking van zijn binnenkomen en uitkleeden had zij heengeslapen. Zijn horloge had hij nog in de studeerkamer opgewonden en de deur der slaapkamer had hij eerst geopend, toen de uitgeblazen kaars niets geen nawalm af gaf. Alvorens, zoo geruchteloos als zijner stramheid mogelijk was, zich behoedzaam te vlijen in het lit-jumeau, had hij, staande, in een ootmoedssmeeking, zijn gemoed uitgezucht naar zijnen God. Geknield bij den stoel naast zijn bed was hij niet. Heel de avond met den voornacht was één aanroepen geweest om ontferming. Nu lag Ds. Wedelaar ietwat onthutst. In de eenzaamheid der nachtelijk-stille studeerkamer had hij niets geweten dan nooddruft naar de goddelijke lankmoedigheid en smartelijke liefde voor den afgedwaalde. Niets van buiten was tusschen zijn denken en bidden in gekomen. Hier omgaf hem nu ander leven. Hij lette angstvallig op,

of de slaap van Aleida geregeld was. De schrikkelijke tijding had de lieve zóó droef doen ontstellen. Nu door Gods goedheid een tweede wezen meegenoot van hare rust, was het onwaardeerbare evenwicht van haar gestel hem een geruststelling, waar hij niet dankbaar genoeg voor zijn kon. Uit de kamer der kinderen deed een vreemd geluid hem schrikken. Angstig luisterwachtte hij, bevreesd voor een nieuwe verkoudheid van Jopie. Doch nu hoorde hij: het was snorken, en herinnerde zich de klacht van Aleida, tijdens Dina's ziekte, toen Neeltje ook hier sliep, dat deze wel ronkte. Als het Jopie maar niet hinderde! er was zoo weinig noodig om dien te doen wakkerschrikken. De engelachtige, teere knaap! zoo fijngevoelig, in alles zoo fijn. Wat mocht er in Gods raadsbesluiten voor hem staan geschreven? Ach, die ontzettende valstrikken der zonde, waarin de jongelingen geraken. ‘Meer liefhebbers der wellusten dan liefhebbers Gods’. Her' wàs rein en godvreezend geweest. Wat al kwaad kwam niet voort uit onkuischheid! Hoe had onder haren druk de leugen zich opgetast in dit jonge gemoed! O, Wedelaar wist het nu - hier stond Satan. Karakter, geweten, kinderhart, door zinnelijke zonde tot lompen verscheurd. De zonde, welke zelfs de heidenen zonde noemden. Welke geestelijke zonden waren ook bij Her' niet voortgekomen uit deze! De menschelijke natuur laat niet toe, geruimen tijd anderen te bedriegen, zonder ook zichzelf te bedriegen. Ook de Farizeeën bedrogen zoowel zichzelf als anderen. Zij wisten niet, dat zij huichelaars waren. En zoo was het mogelijk, dat Her' zich als had ingespind in de leugen. Een andere verklaring voor de brieven van December wist de vader niet te vinden. Het menschenhart is zoo bedriegelijk. Van wat al vermag het zichzelf te overreden! Toen de gruwelijkheid en de vloek der zonde Her' in wanhoop, in doodsangst brachten, toen kon hij hebben gedacht, het nog, of nog weêr, ‘goed te maken’, door aan den Heiligen Dienst zich te wijden; en kon hij zelfs daarbij hebben vergeten, dat met verheimelijken en liegen de lijst zijner zonden slechts langer werd. Hoe anders het onberaden verzoek in zijn niet verheelde, doldriftige plotselingheid uit te leggen? De wanhoop had het ingegeven. Had Her' met het plan vertrouwd gemaakt, als met een mogelijke uitkomst. Want neen, neen,

dat het àlles opzettelijke, welbewuste leugen, louter een schijnverzoek geweest was, deze schanddaad was niet aan te nemen. De afgedwaalde ligt neder met ketenen aan de hielen. Hij heeft oogen van glas en handen van hout. Zijn beneveld verstand tobt zich af in blindheid omtrent zichzelf en omtrent de werkelijkheid van alles rondom hem. Doch tot de domme slechtheid van zoo met het heilige te spotten, enkel om, in de benauwing der schuld, zijn vader een rad voor de oogen te draaien, dáártoe kon Her' niet zijn gekomen. Het bijoogmerk was bedroevend genoeg! Wat lage, armzalige, zelfzuchtige beweegreden! Het berouw te paaien met een goedmakende daad - het hoogheerlijke, hoogheilige slechts als een zoenoffer te begeeren!... Ach!... Doch eronder schóól het berouw. Zoo dit nu maar duurzaam mocht zijn gebleken...

Een zelfverwijtende gedachte vlijmde weder het vaderhart. Als om een pijn sloeg Ds. Wedelaar, onder het dek, de hand aan de borst. Het berouw had niet geduurd, doch Her' was ook aan zichzelf overgelaten! Het verlof om met Kerstmis weg te blijven, was een droeve vergissing, was onvoorzichtig, nalatig geweest.

Ds. Wedelaar gevoelde een benauwing van zijn vaderlijke zwakheid. Zij had hem dezen lijdensdag telkens gefolterd, gelijk in de weken van Herman's brieven, doch nu met het besef van den slechten rentmeester, die het hem toevertrouwde zeker verloren weet. Hij had eene ziel veronachtzaamd en het was de ziel van zijn kind! ‘Mijn zoon Absolom, mijn zoon!’... schreide het door zijn gemoed. Hij voelde zich koud, lichamelijk onmachtig nederliggen. Wel hadden de verschrikkingen Gods zich tegen hem gericht. O, hij verwierp de kastijding des Almachtigen niet. Doch hij, de herder van de gemeente, nalatig in zorg, juist voor dit schaap?... Als zoovele vonnissen daverden de berispingen des Bijbels op het schuldbesef van den vader in. ‘Wee den herderen, die de schapen mijner weide ombrengen en verstrooien! spreekt de Heere’. ‘Wee den nietigen herder, den verlater der kudde!’ Ach, de woorden des Heeren uit Ezechiël: ‘Ik zal ze redden uit al de plaatsen, waarhenen zij verstrooid zijn, ten dage der wolke en der donkerheid. Ik zal ze uitvoeren van de volken, en zal ze vergaderen uit

de landen, en brengen ze in hun land'... Daartegenover het droeve woord van Nahum: 'Uwe herders zullen sluimeren'... En Jezus' ontferming, uit Mattheus en Markus, met 'schapen, die geenen herder hebben'.... Ertusschen kreunde telkens het klaagwoord: 'Mijn zoon Absolom, mijn zoon!'

Over den pastorietuin, van den hoogen, kwamen slagen der torenklok door den nacht. Ds. Wedelaar hoorde ze niet. Evenmin sloeg hij acht op het, als een uurwerk regelmatige, ademen naast hem van zijne Aleida; noch op het, als onregelmatiger stooten den kamerwand doordringende snorkgeluid der dienstmeid. Ruggekromd, peinsde hij starende voort, en wist zich in donkeren winternacht, en voorzag voor dit leed geenen dageraad. Hoe zou God zijnen toorn afkeeren?....

XX.

Langzaam, opzettelijk treuzelend, had Herman Wedelaar met Asal, den Egyptenaar, om en door Edinburgh Castle geslenterd. Beiden liepen den tijd te dooden en stelden nog weer het naar-huis-gaan uit. Asal was meegegaan om te praten en Herman hoorde het praten aan, omdat hij niet alleen wilde loopen. Zij waren gekomen langs Grassmarket, door die buurt met nog geestige dingen van oudheid en waar vlak boven, rauw opééns, de rots opsteekt, met den burcht, geweldig. Asal had, zacht, verteld en betoogd; geheimzinnig, zoo zacht, en altijd harmonisch; vrij zuiver, zijn Engelsch, en dan zoo welluidend. Nochtans luisterde Herman verveeld. En toen zij op de esplanade waren aangekomen, plotseling op die hooge ruimheid, zorgde Herman voor eenigen afstand. De toeschouwersgroep was klein, vandaag. Het was geen weêr om te zien exerceeren. Een ietwat verhavende reverend stond, met twee beslist anti-modieuze gezellinnen, te midden van volkskinders, een paar giegeljufjes, die men zelfs in Schotland heeft, en eenige mannen: één vasten getrouwe: stram, gekromd oudje, dat blijkbaar nooit één dag verzuimde, de oefeningen der highlanders aan te zien. Die reverend was werkelijk grappig en het plein was als altijd mooi en de uniformen déden het steeds; al die rijen pronkfiguurtjes stonden op de wintersche grijsheid

van het oude hofplein even keurig-recht en grillig-kleurend, als Herman zich de velden bloeiende tulpen herinnerde in wintersch voorjaar bij ons om Haarlem. Kranige kerels waren er onder, al kwamen de meesten niet uit het hoogland; doch zij waren vooral kostuums, en hun onschuldig staan-en-verplaatsen had Herman, terwijl hij even geeuwde, doen denken aan Jopie's belegeringsspel.

Toen het te koud werd, was hij doorgeloopen en had Asal nog meegekregen, de glibberige trappen, voorbij Argyll Tower, op naar de bovenste batterij, waar een, toch al bejaarde, highlander, het kleine mutsje koket scheef op, de armen gekruist, bij Mons Meg, het oude kanon, zat niets te doen op de borstwering, luchtig en op zijn gemak, of het volstrekt geen winter was. Even hadden zij daar getalmd. Mist beet de stad haar vormen af, de stâge ellende van Edinburg, die flarden nevel, die alle genieten van vergezichten onmogelijk maakten. Herman hield van dit staan op een hoogte. Hoe lang hij nu al in Schotland toefde, klimmen en vóór verschieten komen, het gaf hem nog altijd voldoening, verruiming. Doch vandaag was het troosteloos, heel de prachtstad lag in één vies-grauwen damp.

Rillend, op eenmaal van koude bevangen, wendde Herman zich om en keek in de gazellenoogen van den Egyptenaar, die geduldig wachtte. Dezen zei die stad niets, ook niet bij zonlicht. Herman maakte een schimpscheut op het weder; hij haastte zich weg: nu naar beneden! en gedwee voegde Asal zich opnieuw naar zijn wensch, door zwijgend te volgen, wel begrijpend, dat de Hollander nu toch niet luisteren zou. Zij liepen snel, om warm te worden. Herman hield van deze buurt. Hij had dolgraag een onderdak gevonden, daar, in de stichting van Patrick Geddes; doch meneer Van Woest had hem in dat pension van Mrs. Knight gestopt en hij was er nu eenmaal gebleven.... O, hij moest er niet aan denken. Al die armelijke triestheid. Wat lag University Hall heerlijk open. En hun pension in die doode straat...

Onwillekeurig verlangzaamde hij zijn gang en onmiddellijk schikte Asal zich ook daarnaar. Vriendelijk lachten de fonkeloogen den metgezel nu even toe. En voorzichtig begon Asal weer te praten. Zijn cape los om zich geplooid als een boernoes, liep hij, met zijn welluidende stem, zacht van het

Verzet te vertellen, in zinnen, die aandeden als litanieën, waar woorden van abstract-vage hevigheid iets onbestemdgevaarlijks aan gaven, een ongewisse kleurigheid, als steenen van onzekere waarde aan een oude metalen keten. Herman vond het soms interessant. Zijn omgang met den Egyptenaar was eigenlijk van de laatste weken. Asal woonde sinds het begin van den cursus in hetzelfde pension met hem, doch lang gewandeld hadden zij nooit en evenmin thuis zich afgescheiden. Herman had vaak opgemerkt, dat er onder de andere studenten van het pension waren, die lange gesprekken met Asal voerden. Deze wist zooveel, van zoo velerlei; hij nam in door zijn zacht welluidend spreken; hij behoorde tot een andere wereld en boeide met een eigen beschaving, welke innerlijk en uiterlijk van de Europeesche verschilde en nochtans telkens trof door gansch onverwacht overeenkomstigs. Ook aan de Schotten en Engelschen verborg hij zijn dwepend verlangen niet naar een eigen, vrij Egypte. Zijn grootvader was gesneuveld in den oorlog met de Turken en zijn oudste broeder gaf te Parijs een anti-Engelsch maandblad uit. Herman, die in den zomer, toen zijn hekel aan de medische studie hem onder anderen vervuld had met een avontuurlijk verlangen naar Indië, voor het eerst Multatuli was gaan lezen, dweepte gretig mee voor Egypte en overtrof zijn kameraad in het afgeven op de Engelschen. De telkens weer opgevatte gesprekken waren hem een welkome afleiding; hij kon er zich gemakkelijk bij opwinden en had zelfs Asal verrast, toen de heugenis van een boek, in Vaders studeerkamer doorgekeken, hem bijzonderheden te pas deed brengen uit toestanden van het heel oude Egypte.

Dezen middag luisterde hij met moeite. Asal lette op geen omgevends, zoodra hij, sprekende, hardop kon droomen; en Herman werd daar kregel onder. Wat hem den dag te voren gevleid had: dat voorbijgangers den jongen man, die zoo vreemd zijn mantel droeg, nakeken, ergerde hem nu; en toen Asal, al maar met zachte stem voortredeneerend, zonder groeten vlak langs studenten heen liep, viel Herman hatelijk uit.

Hij kon dat met-één-ding-vervuld-zijn niet dulden. Al op het gymnasium was hem verweten, dat hij zijn aandacht zoo moeilijk bijeenhield. En nu... o, hij verwenschte Asal! Want nu kon hij, die zich altijd zóó gemakkelijk liet afleiden,

evenmin nalaten telkens aan hetzelfde te denken. In woedende wanhoop benijdde hij den Egyptenaar diens hooggestemdheid, daar hij nu even afgetrokken, doch bezig was met iets ellendigs. Eerst op het college, nu met een lange wandeling, had hij vergeefs getracht, zijn gedachten tot rust te brengen: - af van dat ééne, ellendigs, *den brief*.

Dien ochtend had de brief er gelegen. Onmiddellijk wist hij zeker: *de* brief. Wat had hij al niet verwacht sedert maanden! Eens had hij, thuiskomend, gevraagd, of er geen telegram voor hem lag, enkel omdat hij den nacht te voren, half wakende, half nog in den droom, met een telegram achtervolgd was. Gestadig voelde hij zich onveilig als een gevonniste, wien inhechtenisneming bedreigt. Hij had zich voorgesteld, dat Vader plotseling vóór hem zou staan, of meneer Van Woest zou komen, of er was aan den Lord Rector geschreven. Studenten met hooge beren hadden iets van zijn angst gekend, doch niet die diepe vrees-en-wroeging, dat radeloos vragen: wat zou er gebeuren? De eerste brief van Dina, met het onmogelijk-wanstaltig adres, had vóór de bezorging zóó gezworven, dat Mistress Knight om het couvert verzocht had, voor haar neefje, die een verzameling aanlei. En onmiddellijk had hij begrepen: van haar. Van wie anders kon dat zijn! Maar dat zij schrijven dorst! Naar hier!.... Hij had er gauw om moeten liegen: 't Kwam van een nicht, die niet wel bij het hoofd was. Glimlachend had hij den brief doorgezien met een gevoel, of hij weg zou zinken..... Dina was zwanger en schreef over trouwen.... Lachend had hij hem in den zak gestoken en nog zoo iets gezegd van: ‘droevig, kinderpraat van een volwassen meisje’.... Later had hij zich verwonderd over zijn handig komediespel. Maar de dàg, en de nàcht, met dat eerste briefje! Met voor het eerst die bonk op het lijf. En de nachten, de dagen erna. Al de plannen en al de angst. Toen haar brief kwam met haars vaders adres achterop, had hij begrepen: nu gaat ze dreigen. Hij wilde hem ongelezen verbranden en angstig had hij hem toch geopend. Ze dreigde niet, schreef net als vroeger, dat nederig, klagerig verzoeken, stijve zinnetjes hanepooten - het was wel goedig, máár ze hield aan, en het had hem nog radeloozer gemaakt, dat ze goedig deed en bescheiden. Elke brief van huis was een

kwelling en telkens kreeg hij hem juist aan den lunch. Telkens het onverschilligheidsspel, een glad of blij gezicht bij het lezen - en telkens de foltering: wat zou er in staan? De brief, die komen moest - over dat eene. Geen gezwam als over zijn theologieplan; het konden enkele regels zijn....

Nu dien zwaren dikkert ontvangend, had hij toch terstond begrepen. Hij had hem in den zak gestoken. Dàt met een effen, tevreden gezicht. Onverschillig gepraat, tot hij weg kon. Daarmee was één ding gedáán: het ontvangen. Hij was er, *de* brief, hier in zijn colbert, het ellendige ding was gekomen: wat hij zoo lang had verwacht en als bijna-zeker vooruitgeweten, het was niet weggebleven, God had het hem niet bespaard, het was er. Als iets doodelijks was dit besef. Langzaam was hij de trap op gegaan. Hij voelde licht en moe tegelijk. De deur van zijn kamer had hij laten aanstaan, doorloopend tot aan het venster. Toen hij den brief uit den zak had genomen, had hij bedacht, dat de deur nog aanstond. Toen hij de deur dicht deed, bij dien plof en den knars van het slot, was het, als werd er aan hem iets gesloten, iets dat nu dicht was, voor altijd dicht. In een plots'ling verzet, als tot zelfbehoud, had zijn tegenzin deze uitvlucht gevonden, dat hij met lezen zou wachten tot 's avonds; dat de schrik der ontvangst genoeg was voor nu. Gegooid had hij het ding in de kast, nog nagevoeld: ja, goed gesloten, en toen gevlucht uit het huis, naar college.

Doch daar had hij niets begrepen, en naar Asal, nu op de wandeling, had hij nauwelijks geluisterd. Hij hunkerde eind'lijk naar huis - om te weten! De uitval tegen zijn metgezel, omdat deze een paar lui niet gezien had, was een uit ongeduld bruskeeren. Asal vroeg, of hij liever naar huis wou. Voor den dweper beteekende de wandeling, beteekende heel de omgang niet veel anders dan een gelegenheid om over Egypte te spreken, over het verzet, de vrijheid. Nu het Herman niet interesseerde, deden ze beter thuis te gaan werken. Vlak bij Princes Street draaide Asal af, of het vanzelf sprak dat zij keerden. Deze toegevendheid maakte Herman verlegen. Hij wilde iets doen om goed te maken. Openhartigheid, meende hij, was een middel. En zich inbeeldend, dat hij oprecht deed, gaf hij toe aan den drang om *er van* te spreken, zei dat er een brief van huis was

gekomen, een brief om een *question*, een *question of love.*

Toen hij het woord, uit eigen mond, hoorde, hinderde hem de valsche klank.

* * *

Onder den dinner sprak hij haast niet. Asal zag hem een paar maal aan, wat hem niet ontging. Die dacht nu natuurlijk onjuiste dingen, sprak er misschien met anderen over. En hij had alwéér gelogen. Het was onnoodig geweest, iets te zeggen, en althans verkeerd, Asal dit te zeggen. Hij werkte zich telkens in nieuwe moeilijkheden en dat ééne was erg genoeg... Wat zou Vader schrijven? Ook vóór het eten, bij het wasschen voor dinner, had de moed om den brief te lezen hem ontbroken. En het moest toch - ja, nu moest het.

Verwezen snelde hij naar boven, zoodra de maaltijd was afgeloopen. De kamerdeur deed hij op slot. Toen gauw licht gemaakt, open de kast - hij las. Vaders kriebelschrift, zes zijdjes. Even oogde hij hier, en daar; toen begon hij aan het begin. Ja, Vader was erg bedroefd. Het was ook vreeselijk voor Vader. ‘Al te licht toegegeven aan lusten’. Al te licht? Vader begreep dat niet; hij had zoo'n ander temperament. ‘Bedrogen?’ wie bedrogen? Vader? Het theologieplan bedrog tegen Vader?... Herman schrikte. Neen, gelukkig, Vader geloofde dat toch zelf niet. Het zou voorzichtiger geweest zijn, Vader daar niet zoo gauw in te kennen; van den lust om naar de Oost te gaan, had hij hem evenmin iets laten merken....

Rustiger las Herman voort. Vader was meer bedroefd dan boos. Hij had zondig gedaan - dat wist hij. Vader verweet het niet eens zoo hard. Schuldbewust, las Herman bezwaard. Hij besefte sinds lang, wat dit zijn zou voor *thuis.* Als hij het niet-gebeurd kon maken....

Beschaamd onderging hij het bedroefde berispen. Doch toen hij halverweg het vierde zijdje was gekomen, hield hij even op. In angstig-gespannen nieuwsgierigheid liet hij schielijk de oogen gaan - eerst over het slot van den brief, toen over de rest van het zesde zijdje, toen over heel het vijfde; zenuwachtig vertrok hij zijn stoel, las nu de rest van het vierde zijdje, sneller en sneller nog het vijfde, zijn blik gleed,

regels-langs, heen en weer... tot bij het slot: daar langzamer; - Vaders hand was daar onzeker, of de letters waren later iets gevlekt door vocht.... toch was het te lezen.... en neen! er stond niets!....

In een nog-niet-durven-gelooven bleef Herman over den brief heen staren. En nogmaals overzag hij den brief, zijdje voor zijdje, zinsnee voor zinsnee; niet alles lezend, hij wist wat er stond, nu; dooroogend voor laatste zekerheid.

Nergens schreef Vader iets over trouwen!

Nergens iets over wat moest gebeuren... Zelfs niet, dat Her' moest overkomen... Niets over Dien...

Herman zuchtte, verwonderd. Het was zóó vreemd. Hij dorst niet gelooven, o God! als het toch eens niet hoefde, niet hoefde!...

Beide handen in de zakken, ijsbeerde hij door de kleine kamer. Telkens bleef hij even staan, telkens woelde de hand door het haar. Als iets onbeteekenends lag nu de brief. Dat hij dien een heelen dag niet had durven openen! Dat hij maanden lang daar bang voor geweest was. Dat die vrees hem had gehinderd, juist, nu hij weer aan het hengsten wilde.

Die goeiige vader! Hij had hem miskend, toen Vader, tegen Kerstmis, al die lange bezwaren schreef tegen het plan van theologant. Hij had toen al aan boosheid gedacht. Wat moest het idee niet voor Vader geweest zijn. Juist wat hij altijd voor hem gewenscht had... Zelfs nu was er geen boosheid in Vader. Enkel bedroefdheid. Arme Vader. 't Was verschrikkelijk voor hem. Wat zouden ze spotten en schelden in 't dorp, laf, gemeen, achter Vaders rug. Vol Schadenfreude zouden de liberalen zijn. Dominee's zoon, die zóó iets gedaan had. Vader doelde daar zelfs niet op. En o, dat Vader *het* niet eischte!...

Herman griste de blaadjes bijeen en hield ze, dankbaar getroffen, vóór zich. Er vleugde een drang in hem aan om God te danken... doch dat kon niet - zijn zonde bleef. O, als God het hem kon vergeven... Weer folterde 't schuldbesef in hem op. Die geschiedenis van Amnon, waar hij telkens aan gedacht had. Amnon, bij wien ‘de haat, waarmede hij Thamar haatte, grooter was dan de liefde, waarmede hij haar had liefgehad.’ Juist zoo voelde hij, sinds maanden. Maar tevens voelde hij mee: ‘want zij was eene maagd,

zoodat het in Amnons oogen zwaar was, haar iets te doen.'

Maar dat Vader schreef: 'licht toegegeven aan lusten'... Als Vader met zijn strijd-van-jaren bekend was!... Vader kon nooit zoo geweest zijn. Vader had evenwicht in zijn natuur. Dan is 't niet zoo moeilijk, rein te blijven. 'Die van Christus zijn, hebben het vleesch gekruist'. Ach, hij hàd gestreden, gesmeekt. Onverhoord was zijn smeeken gebleven. Zijn gebed was geweest als Kaïns offer, doordat de zonde aan de deur lag. Dat had hij Vader moeten belijden, wat een obsessie die zonde hem was. Hij had niet gedurfd, niet gekund, al de jaren, juist doordat Vader zoo was en zoo deed, of hij nooit aan de moog'lijkheid dacht van een overmacht in die dingen. Zelfs aan Leo had Herman niets durven bekennen, nadat die hem tegen Cor had gewaarschuwd. Hij was van hen beiden de oudste - en hij was de zwakke. Dat had hem verlegen gemaakt en wrokkig. Hij had zich in stilte beklaagd, omdat hij zich moest beschuldigen; en van Leo had hij tegen de jongens gezegd, dat die klikte. Toen, voor het eerst, had hij zich voelen vervreemden van *thuis*. Omdat daar niemand iets vermoedde; de Juffrouw natuurlijk niet; maar ook Vader nooit en zelfs niet Leo. Ze gaven niet om hem. Ze zagen het hem niet aan, wanneer hij sterk was gebleven, en zoo min thuis als op school merkte iemand het op, wanneer hij weer had gezondigd. Ook van God had juist dat hem vervreemd. O, hij had er Cor de Bruyn om gehaat! Doch wanneer hij, bij George in de leerkamer, met hem en Cor op de katechisatie zich voorbereidde en Cor zei: 'Zeg, laten we nog eens wat opzoeken', dan voelde hij soms even ergernis, omdat die rijkelui's-zoontjes dat dorsten doen, terwijl ze te leeren hadden voor zijn Vader; maar hij deed mee, en ze lazen 't, en smoesden...

Met de obsessie tot de verboden daad, was de kwellende lust gebleven om over deze dingen te lezen. Ook hier, te Edinburg, vooral ook hier, althans in den eersten studietijd. En aldoor met het bewustzijn, dat het ongezond was. Hij maakte zich wijs, dat hij onderzocht, om te weten; doch telkens besefte hij aan zijn opwinding, wat een prikkel dit snuffelen was. Andere medische studenten studeerden over ziekten en gingen zich onder het lezen verbeelden, verschijnselen ervan bij zich te hebben waargenomen. Zoover was

zijn studie nog lang niet. En hier behoefde hij niets van te weten. Het was een zenuwachtig vooruitloopen, een zoeken naar dingen die hem nog niet aangingen, uit ongezond verlangen om over die dingen bezig te zijn. En dat hier in Schotland, waar het vele gezonde van den eersten dag af afgunst, maar ook verlangen gewekt had. Hoe had dat verhaal hem getroffen van Birrell, die een oudsten broer had van bijna veertig, getrouwd met een prachtvrouw, vader, man-van-positie, rijk, en voor wien, naar Birrell als iets dood-natuurlijks verteld had, cricket de grootste vreugde, *de* passie, het eenige dat hij niet laten kon, was. Hem ging alle sport zóó slecht af, hij vond het tijdverlies, moeite-voor-niets, hij bleef het zóó voelen, wat hij er nu ook van wist en nog hoorde.

Zou meneer Van Woest hem indertijd doorzien hebben, toen die met zoo'n nadruk zei: te Edinburg is alles gezondheid?

Hij had die ook hier niet gevonden. En toch had hij zijn best gedaan. Den grooten, woedenden lust-in-lezen, dien had hij zich toch hier bezorgd. Wel, aanvankelijk, veel over *dat*... Maar was dit toch ook niet het gewone eerste-jaar's-plezier geweest, om nu en dan over de vervelende dingen van het studiebegin heen te springen? De belangstelling in het sexueele vraagstuk, als een zoo gewichtig element van het leven, was maar een déél van zijn Sturm und Drang naar kennis, begrip... Die wilde drang was de crisis geweest. Zonder Multatuli, niet dat mee'lij' met alle ‘misdeelden’ en niet die roes van dweperijtjes, waarin hij de mooie Dien een slachtoffer... en een vrouw-voor-zich had gevonden. O, dat ellendige impulsieve, waarmee hij zich zóóveel al wijs had gemaakt. Het was geen trek van de Wedelaar's. Hij moest het van zijn Moeder hebben. Als die was blijven leven... hòe anders! Maar thuis, met al dat adellijke... Ja, hij wist: hij was jaloersch. Ook daartegen had hij gestreden, gebeden. Maar hij was toch ook de oudste. Joop' had het ook al, van zijn *clan* primus in de kinderkamer! En iedereen gaf het meest om Leo. Vroeger niet, maar sedert ‘Mama’. Zijn hekel aan die... ja, Dien wist handig te intrigeeren. Alles had samengewerkt naar *dat.* Als professor Maudsley vlak vóór de vacantie niet zoo onhebbelijk was geweest, zou hij niet zoo moedeloos zijn thuis gekomen.

Zonder dat schwärmen met de *Ideën*, zouden de chicdoenerij thuis en in het heele dorp hem niet zoo hevig hebben geërgerd. En zonder de *Max Havelaar* had hij niet zoo vastgehouden aan het idee van Indië. Alles had hij zich wijs gemaakt. En nadat hij het zichzelf op de mouw had gespeld, was hij er mee bij Dientje gekomen, die zich gretig had láten spelden, omdat ze zoo dolgraag Mevrouw genoemd was... Ach, die meid! Het was nu zoo. Hij had haar toch wel veel te danken. Zijn obsessie was hij kwijt. Tot welken prijs! o, als hij doordacht... Hij herinnerde zich, hoe afgrijselijk cynisch hij het had gevonden, toen Van der Waarden te Utrecht, na een trip naar Amsterdam, op verwijten, omdat hij, een geloovig student, den nacht in een gemeen-huis had geslapen, had geantwoord: ‘die vrouwen willen het zoo, nooit zal ik een eerbaar meisje iets vragen’. Toen had *hij* nog zijn recht van kritiek. Toen alleen nog gezondigd tegen zich-zelf. 't Was verschrikkelijk, dat hij *dit* had gedaan. Hij voelde nu zijn schuld ten volle. Juist nu, doordat Vader geen huwelijk eischte. - Hoe had hij zich dat voorgesteld, al deze weken! Ook Vader zou het onmoog'lijke voelen. Dina was voor hem noodig geweest. Ze vond wel een man. Zoo'n mooie vrouw! In haar stand; een vent, die haar dit zou vergeven. Een band had de brief van hem afgenomen. Nu voelde hij zuiver: medelij, schuld. Sedert haar brieven was 't haat-van-angst. De omgang met haar had hem verlost van zijn obsessie. O, dat besef van zijn macht over haar! Dat had hem gegeven macht-over-zichzelf. Wat anderen hebben uit zichzelf - de meesten, doordat ze kalm van aard zijn en niet zoo erg veel hoeven te strijden, maar toch ook veel jongelui, doordat ze van-huis-uit kracht tot zelfbeheersching bezitten. Heel zijn jongenstijd zag hij zwart. En op den bodem van het zwarte lag dat obsedeerend verlangen. Toen zijn geloof nog kinderlijk was, wroette die obsessie als *de* verleiding om iets te doen, dat God niet goed vond. Later, in de verharding, had de obsessie het meest hem van alle godsvrucht vervreemd. Toch was toen wèl angst voor Gods straf gebleven. O, hij wist het zeker, al zou hij heelemaal ongeloovig zijn geworden, iets van dien angst, d.w.z. van het besef van Gods macht, zou hij altijd hebben gehouden. Zoo'n gevoel-waarin-men-is-opgegroeid blijft een mensch zijn leven

lang bij. Godloochenaars, die uit een kalvinistisch gezin geboortig zijn, houden vaak in hun levensbeschouwing de strengheid van het kalvinisme. Voor de predestinatie stellen ze het determinisme. Hij dacht aan wat Lewis, als praktische Amerikaan, verleden zomer tegen hem had gezegd: ‘Als God niet bestaat, nu, wat heb je dan minder gehad in het leven, jij, die een ernstig intellects-bestaan wilt, door aan Hem te gelooven? En als God wel bestaat, dan beslist het geloof over je eeuwigheid.’ Dat had hem geërgerd als kwetsendpraktisch, hoewel hij toen meende, niets meer te gelooven. O, wel was hij ver heen geweest! Een-en-al ontevredenheid, opstand. De vrienden uit Amsterdam, van de Vrije, hadden zich van hem losgewikkeld. Kalfsleven alleen was blijven schrijven. Had hem gesmeekt: zeg mij, wat je hebt. Dat de hartstocht alles zwart-en-rood voor hem maakte, bij al wat hij zag tusschen hem en het geziene in stond - hij had het ook dezen vriend niet beleden. Nooit had hij het aan iemand bekend. De obsessie had alles voor hem tot iets ongelukkigs gemaakt. Nergens had hij geluk gezien. Want wat had hij voor in een leven-der-zinnen? Hij was niet vroolijk, geen prettige prater, niet lenig van lichaam en hij was leelijk; en het ergerde hem, dat hij leelijk was, zooals het hem vroeger op school had gehinderd, dat hij te stijf, te onhandig en niet sterk genoeg was, om flink mee te doen bij de spelen. Hij herinnerde zich, dat Leo eens van freule Constance had gezegd: ‘Gek, ze is zoo leelijk, en toch kijkt ze vaak in den spiegel’; en dat hij met verbeten wrok had bedacht: ook leelijk te zijn en ook telkens in den spiegel te kijken - met de hoop, dat hij één keer zich mee mocht vallen. Dien avond had hij half gehuild, om het besef, hoeveel waarde het uiterlijk heeft, juist in al het streven en dingen, in den vreeselijken *struggle,* naar de bevrediging van het verlangen, dat hem kwelde sedert zijn elfde jaar.

Van den zomer was hij er van *verlost.* Dina's gewilligheid *had* hem verlost. Het was niet haar toegeven, toen, dien nacht. Het was hun heele verhouding geweest, 't Besef, bij haar geen weerstand te vinden - èn geen weerstand èn geen weerzin. Zijn energie was opgelaaid, zoowel in die dagen, tot het middelen-vinden om haar te trekken; als erna, van stille voldaanheid. Een wrevel was van hem afgevallen,

een trieste zwaarte van zijn gemoed, een vooringenomenheid uit zijn geestesgesteldheid geschoten. Hij had blijheid gevoeld, de vreugd-van-het-leven, hij was een ander mensch geweest, doordat dit hem toeviel. O, wat had hij het wel begrepen, dat de Franschen dit noemen une bonne fortune... Tot - niet als dagelijksche kwelling, maar wel als bewustzijn zijn schuld er weer was. Ontlast voelde hij zich van een obsessie, doch belast met een schuld, vooral ook voor God...

Nu wist hij - ook dat was *bevlieging* geweest. Zelfs hier in het pension stond hij bekend als de man der impulsies! Maar de behoefte om een ander mensch te worden, na die zoete zonde, nu tòch bedreven, had hem tot het theologieplan gevoerd, veel meer dan de hekel aan medische studie. En Vader, die had kunnen gelooven...

Enfin, daar moest hij nu niet aan denken. Vader was waarlijk niet streng tegen hem! Te minste, als niet een tweede brief... Och neen, dan had Vader er nu *iets* van geschreven... Of... zou Vader er nog niet aan hebben gedacht?! De goeiert was zoo weinig praktisch! Zou Mama... neen, die kon het niet willen - niets voor haar, zoo'n mesalliance, die mochten enkel baronnen doen. Toch moest hij rekenen met Mama. Hij zou... ja zeker, zoo was 't het beste...

In gedachten neergezeten, had hij niet gelet op de koude. Nu hij opstond om postpapier te krijgen, rilde hij en overlegde, of hij zijn brief beneden zou schrijven.

Juist werd er geklopt. Het was Asal. Of hij narigheid had... met dien brief en die *question...*

- Neen, zei Herman, integendeel. Ik geloof, dat de boel heel goed voor mekaar komt. Dank je wel, knikte hij Asal nog na.

Het was toch maar beter hier even te schrijven. Kort. Het moest, het mocht niet lang zijn. Ja... Zoo... En hij schreef: 'Lieve Ouders!' - Dan kreeg hij Mama misschien op zijn hand. En toen, als begin van den brief, uit Lukas, de bekentenis van den verloren zoon: 'Vader! ik heb gezondigd tegen den hemel en voor u en ben niet meer waardig uw zoon genaamd te worden'...

J. DE MEESTER.

(*Wordt vervolgd).*

Sonnetten.

I.

Hoe kon uw zelfzucht, honingdronken bij,
Uit ál de bittre bloemen van mijn leed,
Die in den tuin mijns harten bloeien deed
Uw eigen boosheid, honing zuigen blij?

De dauw, die fonkelt op haar somber kleed,
Proeft ge er het zilt niet van mijn tranen bij?
En wen uw zelfzucht wégzoemt ver van mij,
Geurt wrang de zeem niet, die gij smartvol weet?

Mijn smart te kweeken tot uw honingwel,
Werd dit alleen mijn armlijk levenswit?

Verblind door liefde, geeft een moeder wel
Haar zoon, haar eenige, ál wat zij bezit,
Niets houdende over dan een leege cel,
Waarin zij trouw voor hem, die heentoog, bidt.

II.

Nu ben ik arm, 'k heb álles u gegeven,
Uw vrijheid ook - nu zijn mijn handen leeg,
Nu zal ik lichter loopen door het leven,
Nu 'k ál omlaag liet en mijn leven steeg.

Doch ook mijn leeftocht is omlaag gebleven
En 't wordt mij bang, om de ééne stem, die zweeg.
En elk geritsel doet van schrik mij beven
En elke schaduw maakt mijn aanschijn veeg.

Neen, 'k wil niet stijgen, 'k wil in deemoed leven,
In de enge woon, in 't klein, maar veilig dal,
Waar, rijke ruil voor liefde hém gegeven,
Mijn lief mij trouw zijn liefde geven zal.
't Was maar een droom dat hij mij had verdreven.
Lief, roep mij wakker, zeg: - ‘Mijn lief, mijn Al!’

III.

Gelijk de onzichtbre lucht, waarin wij baden,
Die ons geduldig draagt en laaft en voedt
En drijft het levend purper van ons bloed -
Wij bouwden nooit haar tempels en aanbaden
Haar als een godheid, lovend haar als goed,
In deemoed knielend voor haar liefdedaden:
- 'O Lucht! ik weet dat, zonder uw genaden,
Ik niet kan leven, doch ik sterven moet!'

Zoo baadde ik eens in atmosfeer van liefde
En argloos dacht ik, 't was voor levenslang.
Weende ik toen nog wen leed mijn ziel doorkliefde
En loofde ik niet uw liefde in zang bij zang?
Ach! was het schijn van ondank, die u griefde,
Uw wraak was wreed, ontbering is zoo bang.

IV.

Ach! had je stil, met vaderlijk vermaan,
Je sterke hand, die booze pijn verdooft,
Beschermend kalm geleid mij op het hoofd
En zacht gezeid welk kwaad ik had gedaan,
Terwijl ik schreide om liefde mij beloofd,
Als 't koppig kindje krijtende om de maan,
Mijn arme lief, 'k was toch wel heengegaan,
Maar 'k wist waarom ik werd van heil beroofd.

Nu lijkt mij eenzaamheid te zware straf
Voor kleine zonde, niet mijn ziel bewust.
Wel weende ik veel en 'k weet, dat leek je laf,
Doch wie deed zóo mij weenen? - Ongekust
Weenen mijn oogen tot mijn eenzaam graf
En mijn verschrikte liefde vindt geen rust.

V.

Wel moet gij zijn in alchimie volleerd
Dat van mijn smart gij 't doffe grauwe lood
En 't bleeke zilt der tranen, die 'k vergoot,
In louter goud van eigen heil verkeert.

Werp ze in uw smeltkroes, blaas de vlammen rood,
Terwijl nog bloedt mijn hart, door u bezeerd,
Dit arme hart, dat elke vreugde ontbeert,
Terwijl ik eet mijn eenzaam balling-brood.

Mijn harteleed, mijn tranen ongewischt
Door liefde's lippen, 'k gaf ze u willig, won
Uw ziel er vrede mee, maar, alchimist,
't Is toovergoud, 't zal niet weerstaan de zon
Van uw geweten - zie, aleer gij 't wist,
Werd elke traan voor u een tranenbron.

VI.

Gelijk het eeuwig Paradijs-genot,
Dat, ál herhaald, gewoon leek en gering,
Verfijnd gekruid wordt voor den hemelling
Door 't foltren der verdoemden zien, die God
Verwierp - de Zaalgen vorme' een dichten kring
Rondom den afgrond, waar het Duivlen-rot
De zond'ge zielen martelt en bespot,
En drinke' als wijn 't gekerm der pijniging; -

Zoo mengt mijn wee in 't zeemzoet van uw lust
Een bittre prikkel, frisch en ongemeen.
't Verstoort met wroeging niet uw blijde rust,
Maar smelt harmonisch met uw vreugde inéen.
En vroolijk buigt ge u, wreed en wélbewust,
Over mijn hel van knarstande' en geween.

VII.

De regen weent, de herrefstwinden kreunen,
De weg wordt donker, waar ik daal berg-áf.
De donder gromt, ik hoor de rotsen dreunen.
Voor welke zonde lijd ik déze straf?

De sterke hand, die, levenslang, wou steunen,
Die wendde zich vijandig van mij af.
De krachtige arm, waar 'k veilig op zou leunen,
Laat mij alleen gaan naar mijn eenzaam graf.

Eéns schrikt uw naam, in zwarten nacht, u wakker.
- ‘Háar stem! - een noodroep - en een stervenskreet!
Nog éens en nóg eens, verder al en zwakker.
Zou zij nu sterven?’
'k Sterf dan aan mijn leed.
't Is wél mijn stem, óntrouwe levensmakker,
't Is wél mijn schim, die langs uw peluw gleed.

VIII.

Zal ik Griseldis náleve' in geduld,
Vol slavedeemoed, zonder wrok, de hand,
Die lang mij folterde en ten lest mij bant,
Weer kussen, wen de tijden zijn vervuld
En ik u wederzie in Eeuwig Land,
Waar gij zult bitter weenen om uw schuld,
Terwijl ge uw naakte ziel in nevel hult
En zoekt vergeefs te koelen wroegings brand? -

Neen, vond Griseldis eindlijk liefdeloon,
Na wreed beproeven van haar vrouwetrouw,
Gij vraagt mij niet vergeving voor uw hoon
En kust mijn kleed, met tranen van berouw.
Ik blijf alleen, in leege hemelwoon,
Waar 'k eenzaam ween gelijk een weduwvrouw.

IX.

In Land der Zielen zal ik u ontmoeten.
Zal dan mijn ziel zóo rein zijn en verheven
Dat ze al haar lijden kalm u zal vergeven
En niet uw ziel doe voor die zonde boeten?

Of zal uw ziel voor mijn verwijt zoo beven
Dat bang zij wégschuilt achter blanke stoeten
Bevrijde zielen, die elkaar begroeten
En, blij verwonderd, door den hemel zweven?

Ontvlied mij niet! Ik heb mijn toorn bedwongen,
Getemde leeuw, die lámzacht lekt mijn voeten.
Ziet gij een ziel, van vogelen omzongen,
Zoo is 't de mijne, schroom niet, haar te ontmoeten.
Zij zal meewarig zeggen: - ‘Arme jongen,
Die mij op aard liet voor uw zonde boeten!’

X.

Van ál de tranen, die mijn wanhoop schreide,
Zijn de allerdroefste voor mijzelve niet,
Doch voor uw ziel, die gij zoo laf misleidde,
Uw arme ziel, die gij zoo valsch verriedt.

Gelijk een lam, dat, in een wilgenweide,
Tevreden graast, tot lokt een fluitelied
Van herders vijand naar de zompe-zijde
En 't lam zinkt weg, verraden door het riet; -

Zoo liet ge uw ziel door de eigen lust verlokken
Uit liefde's weide, waar 't zoo veilig was.
Dede' u de wilgen van mijn weemoed wrokken,
Vol teedre bloemen geurde er 't welig gras.
En zoetjes droeg, wen luidden de avondklokken,
Haar wel de herder vér van 't zwart moeras.

HÉLÈNE SWARTH.

De oude en de nieuwe historische roman in Nederland.

III.

Laten wij thans een enkelen blik werpen over den verderen loop dier drie stroomingen.

Een klassiek-historischen roman heeft onze litteratuur na het werk van Brouwer niet voortgebracht; we hebben niets, wat ook maar in de verte de waarde en beteekenis van Bulwer's Last days of Kingley's Hypatia, Flaubert's Salammbo of zelfs Thaïs van France en Aspasia van Hamerling nabij komt. Toch kunnen we desnoods, nu we toch eenmaal aan het indeelen zijn, in deze rubriek Akbar van Limburg Brouwers zoon en Vosmaers Amazone onder dak brengen. Al speelt het eerste in wat wij in West-Europa gewoon zijn de Nieuwe Geschiedenis te noemen, in de Indische wereld leven nog de oude tradities voort en het is een verdienste van de tweede Renaissance Indië in de rij onzer geestelijke voorouders naast Hellas en Rome zijne plaats te hebben aangewezen. Het boek van Vosmaer brengt ons in een kring van kunstenaars en kunstliefhebbers in het moderne Rome, doch is er enkel op aangelegd om ons in de kunst- en ideeën-wereld der Ouden in te wijden.

Wie durft echter beweren, dat met deze beide ons figuur tegenover onze naburen gered is?

Is het boek van Brouwer meer dan goed bedoeld, zuiver didactisch amateurswerk? Hier spreekt de geleerde, die kent, met zijn verstand heeft verwerkt de wijsheid van het Oosten en tegelijkertijd leeft en strijdt in het perk van het

liberale denken van zijn tijd en zijn land. Zijn kennis dier oude wijsheid heeft hij gewrongen in een kunstig in elkaar gepeuterd wereldje, dat geheel vreemd is aan alle Oostersch leven, maar waarin overal wat toepasselijks te leeren valt voor het politieke en ethische leven van zijn tijd.

Hoor den heer Feizi: ‘Wat latere wetenschap misschien na verre eeuwen nog tot ontraadseling zal bijdragen, laat zich heden zelfs in de verte niet vermoeden. Maar zouden wij nu voorloopig ons niet tevreden kunnen stellen met de overtuiging, die door alle ware wijzen van vroeger en later dagen wordt gedeeld, en door den een in meer, door den ander in minder duidelijke bewoordingen is uitgedrukt, dat er een eeuwig en onbegonnen oorspronkelijk leven is in het heelal, waaruit en waardoor alles in zijn noodwendig oorzakelijk verband wordt samengehouden?’ Is dit niet gegrepen uit het hart van den Hollander, die in '60, 70, 80 met zijn tijd meeleeft, mee de H.B.S. heeft opgericht?

Priesterinvloed? ‘Tot wat de godsdienst al niet leiden kan! Hoe hij van anders goede en onbedorven lieden soms misdadigers en moordenaars en krankzinnigen weet te maken! - - Maar die huichelaars, die eervergeten schelmen, als die Gorakh, die zulke onnoozele zielen tot werktuig voor hunne vloekwaardige ondernemingen gebruiken!’

Akbar ziet reeds als in een vaag visioen het menschdom ter stembus optrekken. En volksonderwijs, openbaar en neutraal, daar moet hij het van hebben. Ook de Javaan moet beschaafd worden, zei immers de Javaannutter al en Rammelslag klewetterde hem na. ‘Vóór alles volksonderwijs! Ziedaar het eenige, maar ook volkomen zekere middel. Het werkt langzaam, 't is waar; en wie op groote schaal het begint toe te passen, ziet zelf niet licht de uitkomst; maar deze is niettemin onmisbaar op den duur, terwijl elke verkondiging van eene meer of min met zinnebeelden getooide leer, 't zij dan met of zonder openbaringsgezag, wel voor een tijd kan bloeien, doch in 't einde steeds weer verbastert, of, zoo dit al niet gebeurt, toch weer ophoudt aan de geestelijke en zedelijke behoeften der menschen te voldoen’[1].

1) Zie p. 215, 235, 256, 223 van den 7den druk van Akbar, den Haag, Nijhoff, 1907.

Ik heb natuurlijk niet de minste antipathie tegen de ideeën zelve in dit boek verkondigd; mijn bedoeling is alleen aan te toonen, hoe heel dit Oostersch leven en die Oostersche wijsheid dienen moeten om het vooruitstrevend leven onzer Hollandsche negentiende eeuw te weerkaatsen en daardoor te versterken.

De helden van dit poppenspel debatteeren in de meest platburgerlijke dorre boekentaal van 1870. ‘Maar ik weiger toch nooit de klachten mijner onderdanen aan te hooren - zei Akbar - en als ze billijk zijn, toon ik mij immers ook steeds bereid om herstel aan te brengen voor zoover het in mijne macht staat.

- Als ze billijk zijn! - herhaalde Aboel Fazl - ja, maar wie beoordeelt dat? De Keizer zelf met zijne raadslieden.

- Maar wat zoudt ge dan willen? We hebben hier wel van staten en volken in andere wereldstreken gehoord, waar dat anders ging (hij las zeker zoo nu en dan de Rotterdammer); maar de toestanden van die volken zijn of waren ook gansch andere. Hoe willen wij hier met al die verschillende rijken en stammen, die aan ons gebied zijn onderworpen, eenigen wezenlijken invloed op het bestuur aan het volk zelf verleenen? Daargelaten nog of het volkskarakter en 's lands zeden en gewoonten het mogelijk zouden maken’.

Is dit niet de zoetsappige toon, die volkomen past voor een gemoedelijken, in-fatsoenlijken, door-netten chef de bureau van het gouvernement in een of ander Hollandsch provinciestadje?

En dan de Oostersche vrouwen! Over Irawati durf ik niets zeggen na Kern's oordeel.[1)] Maar geldt dit oordeel niet enkel den theoretischen opzet? Staat zij als een werkelijk levende Indische vrouw voor onze verbeelding? Rezia is in aanleg hoogstens de wat intrigeerende vriendin van een Franschen achttiende-eeuwschen hoveling. En de ‘schoone Rembha’, het demimondainetje, dat zoo knus over haar toekomst spreekt met Siddha, dat door een harer

1) Ned. Spectator, 1873, p. 59: ‘Zij die vertrouwd zijn met de Indische letterkunde, zullen erkennen, dat de meest poëtische gestalte in den Akbar, Irawati, eene vrouw is van het geslacht der Sâwitrî's en Sîtâ's; anderen mogen zich overtuigd houden, dat die romantische figuur even oorspronkelijk is, wat de individueele trekken aangaat, als in aard gelijkende op de grootsche vrouwen-karakters, waaraan èn de sage èn de geschiedenis van Indië zoo rijk is’.

‘begunstigers’ aan het tooneel is geholpen, maar, eenmaal oud en leelijk, zich nog niet zal behoeven te verlagen om ‘anderen aan avonturen te helpen’, daar men haar wel de gelegenheid zal bezorgen ‘om hier of daar in een tempel het toezicht te krijgen over de zangeressen en dansmeisjes, die de priesters voor hunne ceremoniën er op nahouden’. Gouvernante dus.

Wat Brouwer ons daar vertelt, kan nu alles historisch, ethnografisch en weet ik hoe nog meer, waar zijn. Maar dat alles moest anders gezegd en anders voorgesteld wezen. De onbeholpen manier van voorstellen, de duffe zegging maken, dat zich voortdurend, ondanks ons zelven zotte vergelijkingen voor onze verbeelding dringen.

Huet heeft van dit boek gezegd: ‘De vorm is die van een roman; het wezen een strijdschrift. Doch het strijdschrift mist geest en de roman is alledaagsch. Het is alsof de schrijver, door het samenstellen van dit boek, een ongenoemd vraagstuk heeft willen oplossen. Doch, welke gissing men ook wage, het ware probleem houdt zich schuil en de toetssteen der oplossing ontbreekt’. Ik krijg niet den indruk, dat naar het stellen noch het oplossen van een probleem is gestreefd. Ik zie enkel den onhandigen, ietwat Dageraadachtigen liberalen propagandist, die zich gewaagd heeft aan iets, wat ver boven zijn krachten lag.

Limburg had gepreekt over liberale politiek, ethiek en religie, Vosmaer zou het doen over esthetiek en Hellenisme. Limburg leeraarde over wat hier al een vast eigen leven had. Vosmaer stond er anders voor.

Amazone was een mooi boek voor het Holland van 1880. Dat was iets ongekends. Dat was university-extension van een university, die destijds in Holland niet bestond of tenminste zeer onvoldoende tot haar recht kwam. Daar waren nieuwe ideeën en beschouwingen, die een air van aristocratische hoogheid aannamen, waardoor de lezer iets als de wijding in een nieuwen cultus onderging. Daar werd gewekt belangstelling en eerbied voor schoonheidsidealen, waarvan men tot nog toe, noch in de predikanten-poëzie, noch in den historischen roman, had gedroomd. Dit boek was een prachtig boek, doch - enkel voor wie niet beter wist.

Een van de zeer weinige Hollanders, die in die dagen

beter wisten, was Busken Huet in Parijs, en hij heeft het zijn tijd- en landgenooten hardhandig aan het verstand gebracht. Ook wat Amazone betreft. Dit was zeer stellig zijn recht. Ik stel er bovendien prijs op hier te verklaren, dat ik bij nader inzien in het algemeen aan zijn oprechtheid en zuivere bedoelingen hierin gaarne geloof.[1)] Voor hem, die de wereldlitteratuur overzag, die Flaubert's Salammbo kende en waardeerde, die zooveel wat er in Engeland en Duitschland over de oudheid geschreven en gedicht was, had gelezen, moet dit boek fade en pedant zijn geweest. Hij zag achter dit boek het leugenachtige en aanstellerige. Inderdaad van een ruimer standpunt doet het zonderling aan de oppervlakkige, romantische natuur van Vosmaer met zijn Multatuliaansche bevliegingen als heer en gebieder te zien stappen door den ideeëntempel der oudheid, zooals die door Lessing en Goethe vooral was opgebouwd. Het kon van belang zijn de aanrakingspunten van Vosmaers werk met de derde akt van Faust's tweede deel aan te wijzen. Eerst dan zou zijn armoede en benepenheid behoorlijk aan den dag komen.

Iets anders is, of wij niet van den kritikus hadden mogen verlangen, dat hij ook eenigszins de waarde van dit boek voor de Hollandsche maatschappij, waarin het was ontstaan, had ingezien en gewaardeerd. Want daar heeft het zeer zeker een weldadigen invloed gehad, den zeer engen gezichtskring verruimd, vrijgemaakt van duffe tradities, bij een jonger geslacht ongekende sensaties gewekt en het mede voorbereid voor het zuiverder schoonheidsbesef, dat komen ging.

1) In de April-afl. p. 90 van den vorigen jaargang van dit tijdschrift heb ik beweerd, dat Huet onbillijk en kleinzielig kon zijn als hem zelf niet de noodige lof werd toegezwaaid. Als voorbeeld gaf ik zijn uiterst ongunstig oordeel over Vosmaer's Amazone, in verband met enkele aanvallen van Vosmaer op Huet. Dr. G. Busken Huet heeft hiertegen geprotesteerd in De Amsterdammer van 30 April 1911, en aangetoond, dat Huet meermalen na bedoelde aanvallen Vosmaer's werk heeft geprezen, waar hij prijzen kon. Die uiteenzetting heeft mij overtuigd, dat ik de Amazone-kritiek niet als bewijs had mogen aanvoeren. Trouwens ik ben er reeds jaren van doordrongen, dat Huet in hoofdzaak van *zijn* standpunt gelijk had. Doch was het niet wenschelijk geweest de zaak ook eens als Hollander onder de Hollanderen te bekijken? Door zijn eenzijdigheid, door zijn hoog-staan als men wil, liet hij zich verleiden tot soms onbillijke spotternij.

‘De roman blijft een tractaatje in den vorm, en zijn inhoud een schoolboek’ zegt Huet. Best, dat is zoo. Maar dit schoolboek kwam hier juist van pas.

Wie blind is geweest, mag na een operatie niet plotseling in het felle licht worden gezet. Potgieter en Huet waren de knappe, doortastende operateurs, die jaren lang aan de oogen van den Hollandschen lijder gewerkt hebben. Vosmaers boek is onbewust de kunstmatig ingerichte halfdonkere binnenkamer geweest, een van de overgangen, die den tot het licht komende voorbereidt op de zuivere straling van de zon over de ruime velden. Het was een fout van den knappen medicus, dat hij dit zelf niet inzag.

Ik geloof, dat we daarom goed doen een dankbare herinnering aan Vosmaers Amazone in de geschiedenis van onze geestelijke cultuur te blijven bewaren.

Ik heb den lezer zien meesmuilen bij onze indeeling: Van Lennep bij den Dionysischen waan, den romantischen roes! Laten we dit aldus begrijpen: die waan, die roes of hoe we het benaderen mochten, is in Scott gekristaliseerd. Van dit kristal is Van Lennep de grove namaak in ordinair vensterglas. Zoo zullen we elkaar beter verstaan.

Men behoeft zich maar een oogenblik terug te denken onder de bekoring van de zoo verheerlijkte en geliefde romans van Scott, in Ivanhoe, Kenilworth, Old Mortality en andere, om een gansche reeks van typische eigenaardigheden voor zich te zien: In een guren Novembernacht reed een jong krijgsman op den weg... It was on a delightful summerevening that a stranger... Wie hoort er niet den honderden malen gevarieerden aanhef in van een belangwekkende scène? Wie kan ze niet droomen die typische wendingen: We moeten thans een schrede teruggaan in onze geschiedenis, of - onzen held overlaten aan zijn verkwikkenden slaap? Wie kent het foefje niet van een nagelaten of gevonden handschrift, waarbij de auteur als tusschenpersoon fungeert. Welke romanverslindster heeft niet wrevelig die antiquarische uitweidingen overgeslagen, om met begeerigen blik eenige bladzijden verder te speuren naar het vervolg van het verhaal, uitweidingen, waarbij de schrijver b.v. niet spreken kon over zekeren plaid, zonder u te vertellen, welke Acts of Assembly tegen het

dragen ervan in vroeger of later tijd gericht waren; halve capita soms, die even goed in een zuiver historisch werk op hun plaats zouden zijn. Wie heeft zich niet met ontembaren lust op een volgend hoofdstuk geworpen, nadat hem de schrijver aan het slot van het vorige met al de vaardigheid zijner smakelijke kunst in een spanning had gebracht, die hem het ophouden tot een onmogelijkheid maakte? Waart ge er niet al te zeer aan gewoon geraakt, om u nog beleedigd te gevoelen, als de schrijver, na in eenige bladzijden een ongenoemd persoon te hebben laten optreden, een beroep doet op uw perspicaciteit in dezen vorm: De scherpzinnige lezer zal gemerkt hebben, dat de stoutmoedige ridder graaf Die-en-die was, terwijl ge van den aanvang af het opzet hebt doorzien?

Hoe waart ge gewend aan dien archaïstischen toon. Hoe weinig hinderde u dat soms onwezenlijke in de gesprekken, die er blijkbaar voor een groot deel meer op ingericht waren om u, laatgeborene, in te lichten over vroegere levensverhoudingen, dan om de gedachtenwisseling tusschen de helden zelf tot stand te brengen. Wie heeft niet genoten of zich verveeld, naarmate hij meer of minder kunstzinnig van natuur was, bij de uitvoerige schildering van landschap of bouwwerk?

Wie heeft niet een band van gezellige vertrouwelijkheid gevoeld tusschen zich zelf en den schrijver, als deze zijn verhaal een oogenblik in den steek liet om het woord tot u te richten, u achter de schermen van zijn métier een blik te gunnen of uw oordeel in te roepen over recht en billijkheid in het pleit zijner historische helden.

Hebt ge u in het begin dier verhalen niet menigmaal laten aangrijpen door een enkele geheimzinnige daad, een raadselachtigen persoon, waarmee de kunstenaar u wist vast te houden, tot de laatste bladzijden toe in gloeiende spanning, steeds de zaak geheimzinniger en raadselachtiger makend, stapelend verrassing op verrassing, altijd zijn hoogste troeven bewarend, tot in het eind de oplossing toch nog iets onverwachts bood?

Wie zich de moeite geven wil de uitvoerige motieven-indeeling van Scott's werk, bij Dibelius al zijn loopjes en trucjes, zijn typeering en karakterteekening, zijn eigenaardige manier om een boek of hoofdstuk te beginnen, een gewichtige

scène voor te bereiden, een geheimzinnig punt te ontsluieren, allerlei kleine kenteekenen in bouw en techniek na te gaan, om daarna zich het werk van Van Lennep in dit schema te denken, zal moeten erkennen, dat bij den laatste al zeer weinig oorspronkelijks overblijft. Het beetje dat er rest, is slechts een zekere Hollandsche, soms lamlendige, soms goedmoedige breedsprakigheid en een evenzeer Hollandsche, ordinaire neiging tot laag-bij-de-grondsche moppigheid. Die breedsprakigheid: 'Het voegt ons dus, te dezer plaatse, waar de geschiedenis, die wij beschrijven, eigentlijk een aanvang neemt, den Lezer dank te zeggen voor het geduld, betoond in het ten einde brengen onzer vrij lange inleiding, die hij misschien bij zichzelven reeds zal vergeleken hebben met den Brijberg, waar men moest door eten, alvorens men in Luilekkerland aankwam, afgebeeld op het oude prentje, in mijne kindsheid voor de som van een oortje alom verkrijgbaar, en thans, nu er geene oortjes meer afgepast kunnen worden en de kinderen veel te verstandig zijn, dan dat zij zich met Luilekkerland, Jan de Wasscher en dergelijke grollen zouden bezighouden, wellicht niet meer te bekomen. Men wane echter niet, dat ik, mijne inleiding bij den Brijberg vergelijkende, de gelijkenis verder zoû willen trekken en het verhaal zelf voor Luilekkerland laten doorgaan. Hiertoe ben ik, ik zal niet zeggen te nederig (want die verontschuldiging is afgezaagd), maar te trotsch; want ik wil uit zekere trotschheid nimmer iets beloven, dat ik vooruit zeker weet niet te kunnen houden.'

Dat gaat nog een gansche bladzij in dien toon door. Is er iets denkbaar om het geduld van den lezer meer te tergen, nadert hier de spreedsprakigheid niet tot wat men vulgo wel kletsmeieren pleegt te noemen? Hoe ver staan wij thans van dergelijk werk af, hoe dreigt het steeds meer in het oordeel van hen, die tot oordeelen bevoegd zijn, te verzinken onder het niveau der middelmatigheid. Noem eens enkele namen uit het verleden: Wolf en Deken, Justus van Effen. Hoeveel fijner en aristocratischer is die kunst. Zal het zich daarnaast ooit in algemeene waarde een plaats kunnen verzekeren? Men moet afdalen tot Heinsius' schelmenroman, om iets gelijkwaardigs te vinden, dat nog in de litteratuur genoemd wordt. Hoe grof en plomp doet het aan tegenover werk van

Simon Gorter, van Thym b.v., zelfs van den Ouden Heer Smits.

Klinkt een bladzijde[1] als de volgende niet als een parodie op een hedendaagschen rooverroman, die tot dienstbode-lectuur langs de deuren wordt gevent: ‘Graaf, zeide de Jezuiet, terwijl hij met de rechterhand zijn boezem ontblootte, ‘hoor naar mij en beschouw dit lidteeken: het is dat van de wonde, mij door u toegebracht in die noodlottige nacht. - Dacht gij dat men zulke beleedigingen vergeten konde?’

‘Wreek u; doch op mij alleen: spaar het leven van een ongelukkig onnoozel kind. Geef het terug aan zijn moeder.’

- ‘Dwaas! als of uw dood mij wraak genoeg verschaffen kon? Gij zijt een krijgsman: gij kunt den dood niet vreezen. Van dien kant kan ik u niet deeren; doch gij hebt een vaderhart en dat weet ik te treffen; dat vaderhart moet van een gereten worden. Ziedaar een wraak, mijner waardig’.

‘IJselijk mensch!... doch bedenk, hoe gij u zult verantwoorden. Dat bevelschrift geeft u alleen volmacht over mij’.

‘Wien de koe behoort, behoort ook het kalf’, zeide Eugenio grijnzende.

‘Al wat ik bezit, al wat mij overbleef is het uwe: doch spaar mijn kind!’

‘Zoo is het! Zoo moest ik u doen smeeken; maar neen; de dood van het knaapje is besloten; en voor de muren van uw slot zult gij het met het water zien spartelen.’

‘Onmensch! ik bezweer u’.

‘Vruchteloos!’

‘Welnu! zie mij vernederd: ik werp mij voor u in 't stof; doch spaar mijn kind!

Heerlijk, verrukkelijk schouwspel! De trotsche Graaf van Falckenstein, de hoogmoedige vijand van Rome en Madrid, voor den armen Jezuiet in het zand geknield’.

En toch, ook zonder statistiek mogen we gerust aannemen, dat de romans van Van Lennep onder alle andere historische romans het meest gelezen en geliefd zijn geweest bij het Nederlandsche volk. Met wat een warmte konden onze moeders van zijn boeken spreken. Er was een tijd, dat het verschijnen van een nieuwen roman van Van Lennep als een événement werd beschouwd. Zijn werk is verslonden in alle

1) Vijfde hoofdstuk van De Pleegzoon.

edities en formaten en dit zal in ieder geval een verschijnsel blijven, dat men in de geschiedenis van onze letterkunde, van onze geestelijke cultuur heeft te verklaren. Is er zelfs niet een periode geweest, dat de zoete naam van ‘vader’ Van Lennep lang niet ongewoon klonk? Maar dan is hij toch een stiefvader geweest. Zijn werk was niet van ons geslachte, als dat van dien anderen letterkundigen vader, die zoo echt Hollander was in hart en nieren. Van Lennep's werk is geheel en al Scott en wat Scott zijn succes bezorgde, bezorgde wel in hoofdzaak Van Lennep zijn succes bij de groote massa. Zijn breedsprakigheid en moppigheid heeft haar tot de vaderlijke vergissing verleid.

Er zou een boek saam te stellen zijn over Van Lennep, zoo als Dibelius er een over Scott heeft geschreven. Maar is dit eigenlijk wel noodig? Wie onzer heeft ten minste in zijn jeugd niet eenige werken van beiden gelezen. De inwerking van Scott is te opvallend bladzij na bladzij, en is Van Lennep niet reeds genoeg gesignaleerd als letterkundig chevalier d'industrie op ieder gebied? Met den nagemaakten Scott heeft Van Lennep de Hollandsche harten veroverd.

En wie zal ten slotte ontkennen, dat er eenige gezellige, onderhoudende passages in zijn boeken zijn aan te wijzen, dat in het bijzonder zijn Ferdinand Huyck, al zit ook dit vol Scottsche motieven, een alleraardigst Hollandsch boek blijft, waarbij men voelt, dat de auteur de periode, die hij beschreef, volkomen begreep, dat zijn verbeelding er met innige gehechtheid in leefde?

Wat wilde Van Lennep met zijn boeken? Vermaken, gezellig onderhouden, zich zelf door schrijven, anderen door lezen.

Bijna een l'art pour l'art! Maar daarnaast had hij, als Scott, toch wel het streven om te leeren, om bij zijn landgenooten belangstelling voor 's lands historie te wekken.

Hoe hij zich echter tegenover de historische waarheid kon plaatsen heeft Fruin aangetoond in verband met Elisabeth Musch. Zij, de vrouw van Buat, is een zedelijk minderwaardig individu geweest. Dat is historisch bewezen. ‘De dichtkunst heeft haar eischen’, betoogt Fruin[1)], ‘waaraan de kun-

1) Coenraet Droste, Overblijfsels van Geheugchenis, II, p. 407.

stenaar voldoen moet, zij het ook ten koste der historische waarheid. Toen Van Lennep het ongelukkige lot van Buat tot onderwerp van een roman gekozen had, was hij in de noodzakelijkheid om de beide echtgenooten zoo te schilderen als hij gedaan heeft. Had hij ze voorgesteld in het karakter en in de onderlinge verhouding, waarin het historisch onderzoek ze plaatst, zijn gedicht zou aan de eischen der tragedie niet beantwoord en het gemoed der lezers niet voldaan hebben. De daad van Buat en de uitkomst, waartoe zij hem en zijn echtgenoot brengt, zouden een geheel andere en ondichterlijke beteekenis aangenomen hebben. De dichter was daarom verplicht van Elizabeth Musch een zachte, liefhebbende, onervarene en reine figuur te maken. Maar aan den anderen kant was hij aan de nagedachtenis der historische personen verplicht, nauwlettend toe te zien, dat hun daden, waarnaar hun karakter beoordeeld wordt, blijven schijnen wat zij waarlijk geweest zijn, en niet misvormd worden tot misdaden, nu ze gericht worden tegen schepselen der verbeelding, die met de werkelijke personen slechts de namen gemeen hebben'. Daardoor is de figuur van Jan de Witt in dezen roman misdadig verwrongen. 'Het kan niet anders of die velen, die hun historische kennis hoofdzakelijk uit romans putten, en zich De Witt voorstellen gelijk zij zich in zijn gedrag jegens Elisabeth Musch en haar echtgenoot betoont, moeten een ongunstig oordeel over hem vellen tegen de historische waarheid in'. De rest van dit betoog leze men t.a.p. Ik citeerde het bovenstaande nog te liever, omdat het ons tevens iets leert aangaande de eischen, die Fruin aan den historischen roman stelt, de vrijheden, die hij hem toestaat, aangaande Fruins opinie over den historischen roman in het algemeen.

Tegen de richting van Van Lennep in de historische-romankunst hebben Potgieter en de zijnen zich krachtig verzet, niet alleen omdat zij zich het karakter van den roman in het algemeen anders dachten, maar ook voornamelijk, omdat ze van den Hollandschen historischen roman meer en betere didactiek verlangden, aan den Hollandschen historischen roman den eisch stelden, dat hij vóór alles Hollands glorietijd zou uitbeelden en daardoor zou opwekken tot nieuwe energie. Beide motieven zijn door Drost reeds aangegeven,

vóór Potgieter en Bakhuizen nog gesproken hadden. Met het eerste maakten we reeds kennis, toen we zijn merkwaardige Pleegzoon-recensie ter sprake brachten; maar in ditzelfde betoog maakt hij er Van Lennep evenzeer een verwijt van, dat een groot deel van de handeling afgespeeld wordt niet in het hartje van Holland, maar in Kleefsland en in de buurt van Tiel, dat Maurits in zijn sombere nadagen wordt ten tooneele gevoerd, niet in de dagen zijner kracht en glorie, niet de Maurits van Nieuwpoort; dat er geen schildering is gegeven van de 'eendragtige krachtontwikkeling der natie ter zee en te land', maar van een verdeeld volk, 'welks geest versnipperd is door kerkelijke en politieke twisten en dat lage aanslagen beraamt'. Dit is de groote grief van Drost tegen Van Lenneps boek: 'Nergens toch geeft de Roman ons een denkbeeld van de veerkracht, die onze natie over het geheel ten dien tijde kenmerkte; nergens van de heldere en verlichte begrippen, die dezelve den fakkel aan het overig Europa deden voordragen; nergens van de vlijt en koopmansgeest die dezelve kenmerkte; nergens van de kloekheid en geestkracht onzer oude regenten, alsof niet tegen eenen Mom, duizenden Van der Werven en Hildebrands, niet tegen eenen De Vlaere duizend kundiger en braver regters hadden overgestaan'.

Het is een groote verdienste van Albert Verwey, dat hij ons de waarde van Drost voor onze litteratuurontwikkeling heeft geschilderd, Drosts invloed op de vorming van Potgieter heeft aangetoond.[1)] Behoeft het ons te verbazen, dat de laatste met vaste hand in de richting, door zijn geestdriftigen en voortvarenden vriend aangegeven, heeft voortgewerkt? Wie herinnert zich niet uit de Galama-bespreking de diepte en rijkdom van

1) Het Leven van Potgieter, p. 149-155; De Beweging, 1907, IV., 39 vlg.; in zijn Inleiding op de Pestilentie van Katwijk (Amsterdam 1906), p. 14. Op deze laatste plaats toont hij met eenige voorbeelden aan, dat de stijl van Drost vormend op Potgieter gewerkt heeft en die voorbeelden waren nog met talrijke te vermeerderen. Pestilentie 84: 'Mijn voet etc., 89: 'Waarom zouden wij etc., 205 bovenaan. 207 'Kennen? etc., 211 'Terwijl ge 't bevel' etc., en zoo zijn er nog tal van wendingen, alle Potgieteriaansch vóór Potgieter. En dan als motief het zingen van Scheepspraet in een kroeg, dat Potgieter, hoewel meer geidealiseerd, in het Rijksmuseum gebruikt.

kennen en kunnen, die hij zoowel voor de uitbeelding der karakters, als voor de teekening der toestanden van den historischen-romanschrijver eischt?

Hoe verheft hij Loots, omdat deze in zijn zangen den roem der vaderen tot prikkel voor het heden maakt, Loots, die ‘beurtelings, in meesterlijke trekken, het laffe tegenwoordige met het schitterend verleden vergeleek en, van de heiligheid zijner roeping doordrongen, niet aarzelde zijnen tijd te verwijten:

> En nog, o Neerland! juicht ge, in armoê neêrgezonken.
> Voegt dan aan 't ongeluk het lagchend feestgebaar?
> Verhef uw vlaggen dan, als ze op de scheepskampanje
> Van 't onverwonnen hoofd, dat uwe vloot gebiedt
> Weêr wappren langs de zee, in 't aanzien van Brittanje,
> Maar toon uwe ongevreesde, ontsierde wimpels niet.’

Dien geest verlangde Potgieter in den historischen roman, die geest spreekt uit zijn eigen korte historische novellen, maar meer nog uit heel den schat van zijn kritische en historische studiën. In die richting wenscht hij het ontluikend talent van mejuffrouw Toussaint te leiden, en hij maakt er Van Lennep een verwijt van, dat hij zich bepaalt tot laffe navolging van Scott, tot fantastische verhalen, waarvan geen kracht voor de toekomst uitgaat. Het werk van den laatste stelt hij beneden Maurits Lynslager: ‘Er is niets dwazer, niets honender voor het waarachtig talent, dat van Lennep bezit, dan hem bij alle gelegenheden den Nederlandschen Walter Scott te heeten’. Hij betreurt het, dat Van Lennep ‘in plaats der legenden en der romans in den trant van Sir Walter Scott (geen) verhalen en gedichten schonk even Hollandsch van onderwerp, als Hollandsch van behandeling, van geest als van stof. Indien hij zich de helft der studie, welke hij der middeleeuwen wijdde, voor onze zeehelden, onze wereldhandelaars, onze Staats- en Prinsgezinden getroost had, hoeveel verdienstelijker zoude zijne populariteit, hoeveel duurzamer de vermaardheid zijner schriften zijn!’[1] Hij prijst Toussaint, hij moedigt haar aan, voorspelt haar een schoone toekomst, doch niet zonder de vraag te stellen: ‘Dat de lauwer, die het hoofd zal omkransen van wie de poëzij,

1) Kritische studiën, I, 269.

welke er in onze eenvoudiger toestanden ligt, aanschouwelijk zal weten te maken, niet frisscher, benijdenswaardiger, duurzamer zal zijn dan de lof voor een aardig tafereel van riddermoed of hofintrigue, vaak en aan velen bedeeld: wie loochent het?'[1] En diezelfde toon bij Bakhuizen. Wat zijn ons, Hollanders, adeltrots en ridderlijke avonturen! 'Ons vaderland moge al geen riddertijden gemist hebben, het heeft er alle herinneringen van verloren; en de Watergeus op de Zuiderzee, de wereldontdekker op den Oceaan, de burgerlijke staatsman, die Europa's vrede of oorlog in den zak draagt, vindt meer nationale belangstelling dan de volmaaktste ridder of het schitterendst tournooi.'[2]

Aan deze zijde nu heeft mevrouw Bosboom - Toussaint gestaan. Ze heeft veel van Scott geleerd; ze had zin voor het fantastische en ridderlijke als hij, in den bouw van haar werk verraadt zij telkens zijn invloed, doch haar aanleg was rijker, de blik, dien zij in het leven geworpen had, was zooveel dieper en veel-omvattender; van haar menschen zien we niet enkel den buitenkant; we kijken hen door de ziel, we leven hun smarten en triumfen mee, niet in het uiterlijke, maar we zien die worden met onverbiddelijke noodzakelijkheid; we voelen de geestelijke krachten op elkaar inwerken, we doorschouwen de geheimste roerselen der harten. Haar helden zijn niet de speelbal van toevallig uitgedachte romantische avonturen, het zijn menschen met eigen wil en karakter, waarmee ze den loop der omstandigheden beheerschen en achter hen staat alleen de groote leidende geheimzinnige macht, haar Christengod, zooals zij dien kent uit den haar dierbaren Bijbel.

Wanneer we ons de definities der beide romansoorten, die Drost vóór zich zag, herinneren, zullen we niet aarzelen haar werk in de tweede categorie een plaats te geven en het alzoo te stellen tegenover dat van Scott en Van Lennep. Daar behoort het ook door zijn inhoud en de strekking der gekozen stof. Of geven haar beste historische romans, Lauernesse, De Wonderdokter, de Leicester-cyclus, niet een beeld van dien door Drost, Potgieter en Bakhuizen verheerlijkten glorie-

1) T.a.p. p. 270.
2) Studiën en schetsen, III, p. 36 in de bekende aankondiging van De Roos van Dekama.

tijd? Zij mag van de ontwaking van haar volk tot nieuwe geestdrift en dadendrang, eenige andere idealen gekoesterd hebben dan haar mannelijke kunstbroeders, ook zij verwachtte van diezelfde periode de bezieling tot een zegenrijke wedergeboorte.

Wie, zooals ik, bij Toussaint lang op jeugdherinneringen heeft geteerd, kan zich door op rijper leeftijd naar sommige van haar werken te grijpen, de meest aangename verrassingen bereiden. We zijn ingedommeld onder de stille beschermende goedkeuring van Kloos en anderen wat de litterarische waarde van haar werk aangaat. Zeker, we wisten het wel: de generatie van voor '80, dat is Potgieter en Huet, Multatuli en Van Vloten en dan nog Toussaint, och ja, die mag er ook wezen. Dat was om de weerga nog zoo min niet. Ingedommeld onder de warme waardeering van Groen en Fruin wat het historisch wetenschappelijke aangaat. Wie den hervormingstijd of de jaren van Leicesters verblijf hier bestudeert, die moet vooral ook het werk van Toussaint lezen, want heusch, dat zijn wel romans, maar ze geven toch een uitstekend inzicht in den tijd, als je ze met voorzichtigheid en overleg leest. En nu wisten we haar werk daar rustig geborgen in het pakhuis, gereedliggend materiaal voor het geval we eens een achtergrond noodig hadden bij eigen studie.

Doch wie dan bij toeval eens aan den Leicester-cyclus begint, schrikt op in blijde bewondering. 't Is of hij onder den vloer, waarop hij jaren rustig heeft zitten werken plotseling een kostbaren schat van oud kunstig gedreven zilver voor den dag haalt. Vooral in die drie deelen ‘Leycester in Nederland’ zijn uit den koelen grond van het historisch politiek leven van den tijd prachtig en rijk gemouvementeerd de menschen-figuren gehoogd tot een pakkend levend geheel, dat onze verbeelding in spanning houdt.

Het mysterieuse en onverwachte verschijnen en verdwijnen van Barbara Boots met Jacoba te Utrecht[1)], dat bezoek van Leycester bij Reingoud aan huis, het plotseling betreden van die geheimzinnige luxueuse vertrekken in die burgerlijke woning, het schenken van dien gouden beker met het beeld van Maria Stuart aan Leycester[2)], dat onverwacht en toch

1) Leycester in Nederland, II, 149, van de eerste uitgave, 1845.
2) III, 191.

zoo juist berekend verschijnen van Marguérite de Laguillaire bij Reingoud[1]; die toevalligheid onder de zoovele andere toevalligheden, dat de in spanning verkeerende Jacoba de zoo ongewenschte ontmoeting met die vrouw heeft,[2] ja, waar zouden we eindigen, als we al de Scottsche motieven en Scottsche trucs in dit werk moesten opsommen! Scott zelf zit vastgegroeid in zijn achttiende-eeuwsche voorgangers, tegen de feiten van Dibelius is weinig in te brengen; maar met dat al blijft Scott toch Scott. Zoo is Toussaint steeds Toussaint gebleven. Wat hindert het ons, dat zoo'n samentreffen tusschen Reingoud en Leycester ons doet denken aan motieven van anderen, als de schrijfster ons bij dat zelfde vertrouwelijk samenzijn van mensch tegenover mensch, een dieper blik in het hart harer lezers doet slaan dan ooit aan Scott gelukt is. Wat een voorzichtig tasten in de teerste, fijnste menschelijke gevoelens gaan aan die verschijning van Laguillaire, in een gesprek van Jacoba, Gideon en Reingoud vooraf; hoe verre staat dit boven wat Scott ooit in deze richting heeft kunnen voortbrengen.

Men klaagt over historische uitweidingen, die alle illusie benemen, bij Scott, over uiteenzetting van politieke toestanden bladzijden lang, die de eenheid van het kunstwerk verbreken, over beschrijvingen, die de verbeelding afmatten, de belangstelling in het geheel verdooven, over het verbreken der zoo hoog verheven objectiviteit door persoonlijk het woord te richten tot den lezer. Al die gebreken van Scott heeft Toussaint in veel hoogere mate. Halve hoofdstukken zijn zuiver historische lectuur. Zij ziet er niet het minste bezwaar in om binnen de grenzen van haar kunstwerk u over een bepaald punt in te lichten door meedeeling van wat drie verschillende groepen van historieschrijvers er over hebben beweerd.[3] Waar blijft de zoete illusie, als de schrijfster zelf u meedeelt, dat haar heldin den inhoud van een gesprek, dat beginnen gaat, zoo goed als woordelijk zelf heeft laten drukken?[4] Een pop met echt haar! Om het uiterlijk van een rechtzinnig predikant te teekenen, heeft ze volle zes pagina's noodig,[5] maar wat een juweeltje is dan

1) III, 215.
2) III, 296.
3) I, 473.
4) Historische Novellen, 1857, p. 254.
5) I, 245-250.

ook zoo'n portret b.v. dat portret van Barbara Boots[1], Lessing's Laocoon ten spijt.

Dat vallen uit de epische rol, ik weet het, het wordt door den kunstrechter strengelijk gegispt. Ik geef toe, dat het een radeloos komischen indruk zou maken, als Flaubert zijn verhaal afbrak met de opmerking: dat vond ik nou toch niet netjes van Matho, of door te informeeren naar 's lezers opinie over het nut van olifanten in den oorlog. Zoo iets is eenvoudig ondenkbaar.

Bij Toussaint is dat heel wat anders. Zij kan niet nalaten voortdurend in conversatie met hare lezers te zijn. Zij schetst u het zedelijk leven van de prinses de Chimay, beschuldigt haar van een niet wel te verantwoorden laisser-aller, en kan dan met geen mogelijkheid een preekje tot haar zusters van 1850 binnen houden:[2] 'Hoewel men mij heeft gezegd, dat schoone dames in allerlei toestanden, zelfs in onzen tijd, waarin men toch zooveel en zoo gaarne rekent, er niet van houden om zoo diep na te rekenen, moet ik haar bij deze gelegenheid toch waarschuwen, dat die wijze van voortleven, zonder overweging van plichten en krachten, de allergevaarlijkste is, die er zijn kan, en dat ik ze in ieder geval liever zoude raden, een deeltje van Eugène Sue minder te lezen, of een half uur korter toilet te maken, of zelfs eene soirée minder bij te wonen, en die tijdwinst te besteden tot eene rechte kennis van zich zelve en van hare omgeving.' Dat 'men heeft mij gezegd' vooral is kostelijk.

Er wordt een klooster geplunderd en ge krijgt drie bladzijden lyriek over de kloosters in het algemeen, 'stille gewijde wijkplaatsen in de warme geestdrift der eerste christeneeuwen uitgedacht.'[3] Leycester bidt na afloop van een druk, officieel feestmaal te Amsterdam, de schrijfster moet even verklaren, dat dit niet te pas kwam.[4] Na een lange beschrijving en uiteenzetting: 'En nu, mijne lezers! hebt gij een goed oog op den intogt van Leycester? - ik wilde weten, of ik u nu gebragt heb op een standpunt van waar gij op uw gemak en met niet te veel inspanning de gebeurte-

1) I, 74-77.
2) De vrouwen van het Leycestersch tijdvak, editie Ewings, I, p. 80.
3) Leyc. in Ned. II, 199.
4) II, 280.

nissen kunt zien afspelen, die ik voor u ga ontrollen; en als dat zoo is, dan wensch ik u geluk en mij zelve, want dan kunnen wij aanvangen met den roman.'[1)]

Wat elders hindert, wat in abstracto een fout is, hindert mij ten minste in haar werk niet, geeft in tegendeel in de soms voor den general reader vooral, wel wat al te vermoeiende brokken beschrijving en betoog, een zekere aangename levendigheid, een warm rustig vertrouwelijk verkeer, waarbij de schrijfster toch uitstekend het decorum weet te bewaren.

Maar haar groote aparte persoonlijkheid spreekt het sterkst uit haar scherp psychologisch inzicht en hare prachtige, innig vrome godsdienstige overtuiging. Hoe zeldzaam schoon en rijk in kennis van den menschelijken geest en het menschelijk gemoed is b.v. in dit opzicht het gesprek van den jongen Leoninus met Jacoba, ingeleid door het gesprek tusschen Jacoba en Barbara Boots,[2)] waar we langzaam, stap voor stap het schuwe, wantrouwende, fel katholieke meisje zien komen tot rust en ontspanning, tot rijper inzicht en vertrouwen, zoodat ze in het eind begrijpt, dat ook een avondmaal in de kerk van Duifhuis een heilige wijding hebben kan. Welk een geestig tooneel, waar Leycester zelf den theoloog zonder menschenkennis, Gideon, en den hoveling, beiden nog jong en onervaren, den ernstigen geloofsheld en den minnaar van avonturen, tegenover elkaar stelt en tegenover elkaar tot klaarheid en besef brengt van hun verhouding tot de luchthartige Ivonnette.[3)]

En dan het leven van Reingoud zelf, dat geweldige, tergende raadsel, die mysterieuse mengeling van goed en kwaad, die hopelooze worsteling van engel en duivel. Dat diep ingrijpen met vaste hand in het geestes- en gemoedsleven van dien man door den jeugdigen, overbiddelijken Gideon, die met opoffering van zijn eigen geheime idealen van huiselijk geluk en liefde, waar hem de liefde van Jacoba geboden wordt, weigert en gaat, omdat Reingoud zich nog altijd 'op menschen betrouwt.'[4)]

1) I, 71, zegge 71.
2) II 385 vlg., II 369 vlg.
3) III, 149.
4) III, 573.

't Is hier de plaats niet om den ganschen roman te ontleden, maar laten we erkennen: daar gaat een zwoegende, heete levensadem door dit boek; in dit drama van zijn held, den gefolterden geest van Reingoud, is daar een tegenstelling van karakters, zoo vast en klaar ontleed, een rijkdom van sentimenten en levensbeschouwingen, zoo scherp geteekend, als we slechts in het beste van de wereldlitteratuur aantreffen. Jammer dat dit alles door eenige stellig voor de groote massa van lezers hinderlijke eigenaardigheden wordt omfloerst.

Het betrouwen op haar God is voor Toussaint in haar eigen zieleleven, in haar kunstenaarsleven het hoogste en eenige geweest. Daaruit spruit haar machtige, schoone energie. De zelfzucht, de botte geestelijke en moreele onhandigheid van een Fraxinus en Modet zijn haar een gruwel. Helmichius en Gideon, in hun klaar begrip, in de eerlijke, machtige liefde voor hun levenstaak, zijn de mannen van haar hart. Zij is de fiere Protestante in haar afkeer van elk nieuw Pausdom, van inquisitie en censuur, van tucht en discipline, waar liefde alleen spreken moet. De lugubere politiek, die in haar dagen opkwam en in het Christendom heette te wortelen, vervulde haar met walging.[1)] Haar God is niet een eeuwig straffende dwingeland. ‘Daar is maar één name van den hemel gegeven om zalig te worden, de name Christi; en bedenkt doch, bedenkt doch! Diens hoogste gebod is de liefde. Hebben wij niet het kruis der hope om op te rigten, en den standaard der liefde om ons rond te scharen? En wat gaat gij dan aan, met de pijlen van partijdigen ijver elkander te kwetsen?’

Dit was het machtig ideaal, waarvan haar bezieling uitging.

Haar werk is echt en eerlijk, geboren uit den drang naar schoonheid, maar een schoonheid dienares van haar geloof. Dit vormt de groote didactiek van heel haar werk. Zoo kan zij haar voltooiden arbeid dankend en biddend opdragen aan haar God.

1) Het is een van de verdiensten van Dyserinck's boek weer eens opnieuw de aandacht gevestigd te hebben op haar Inleidingen en Naredenen. Wat een krachtige overtuiging spreekt er b.v. uit dat woord, dat aan de Historische Novellen (1857) voorafgaat; wat is haar taal daar soepel en raak.

Haar beste romans zijn nooit populair geweest en ze zullen het nooit worden. Van de bibliotheek-exemplaren van den Leycester-cyclus is alleen het eerste deel beduimeld. De Wonderdokter werd slechts matig genoten. En hoevelen vonden het enkel mooi onder suggestie. Lauernesse was geliefd, vooral om de ‘stichting’. Wat doet het er toe. Aristocratische kunst als de hare kan het applaus der menigte missen. Haar werk is ook lang niet gelijkwaardig. Maar het beste mag in techniek beneden Scott staan, in begrip van het menschelijk hart, in de krachtige teekening van de fijnste teerheid van gevoel, staat het er ver boven.

Ten slotte deze vraag. Er zijn eenige boekenkasten vol historische romans geschreven tusschen '33 en '80; bijna alle onder den invloed van Scott; sommige zeer sterk, andere minder; enkele onder een zwakke inwerking van Hugo. De tijdgenooten hebben aan de meeste gesmuld en ook een volgend geslacht heeft ze nog genoten. Zullen ze in het algemeen blijvende waarde hebben èn voor de bevordering van de kennis onzer historie, die ze alle beoogden, èn als werken van kunst? Kan thans het genre nog bestaan zooals het tusschen '30 en '80 bloeide? Wat de waarde voor de historie betreft, is reeds in 1857 door Bakhuizen een bevredigend antwoord gegeven: ‘Wij zijn den historischen roman niet ongenegen’, schrijft hij naar aanleiding van Een Haagsche Joffer en Jan Faessen, ‘ofschoon het geslacht met ons oud wordt’ (is het niet of hij toen al zich een beetje voldaan begon te voelen?), ‘maar in het hoogste paroxysme onzer vriendschap hebben wij er nimmer vordering van gewacht voor de geschiedenis als wetenschap.’[1)] Hij mag bij de groote massa eenige belangstelling voor de historie wekken, een enkele brengen tot verdere wetenschappelijke studie, waar hij zich bepaalt tot door de historie gekende en begrepen persoonlijkheden, zullen de eischen der compositie al licht verwringing der erkende waarheid noodzakelijk maken.

Er blijft één taak over voor den historischen roman: ‘gebeurtenissen die (door de historische wetenschap) niet geschreven en niet kunnen geschreven worden, toestanden

1) Studiën en Schetsen, III, p. 387.

en handelingen van het dagelijksch leven, welke met hunne namelooze en ongenoemde lijders en bedrijvers voorbijgegaan zijn, in verband te brengen met de groote gebeurtenissen en de groote personen, waaraan het tijdvak zijn naam ontleent'. Dit is zeer juist gezien. Hier ligt immers een terrein, waar de fantasie tot op zekere hoogte vrij spel heeft, als ze zich laat leiden door behoorlijke kennis en psychologisch inzicht. Dit terrein zal dan ook onder de wisselingen van den letterkundigen smaak wel steeds van tijd tot tijd zijn bewerkers blijven vinden.

En wat de kunstwaarde betreft? De Scottsche historische roman is een mode geweest. Toen de crinoline mode was, vond ieder zijn liefste aanbiddelijk in die kleedij. Thans meent de massa het onnatuurlijke en smakelooze dier mode in te zien. Wie heeft de zekerheid, dat een nieuwe mode, die zij zich als gracieus en natuurlijk heeft laten suggereeren, niet even dwaas is. Ik geloof echter niet, dat dit thans met ons groote publiek het geval is. Ik ben vrij wel overtuigd, dat het op kunstgebied inderdaad wel *iets* in goeden smaak en in schoonheids- en natuurlijkheidsbesef is vooruitgegaan en dat het terecht niet veel meer voelt voor de vergeten mode van den historischen roman.

Er zijn altijd museumsbezoekers, die aan Pienemans' Slag van Waterloo in verrukking gekluisterd staan en bij een Thijs Maris vragen, waar nu eigenlijk de schilderij is. Zoo zullen er ook steeds lezers gevonden worden, die De Roos van Dekama en het slot Loevesteijn verslinden, maar geen pagina van Ary Prins of van Van Oordt ten einde kunnen lezen. En aan den anderen kan: de kunstkenner, de kunsthistoricus, die geleerd heeft de essence van iedere periode te proeven, die geleerd heeft het eerlijke, goede en knappe in alle tijden te waardeeren, zal met welgevallen dralen voor menigen Pieneman, Scheffer of Rochussen, vastgehouden worden door menige pagina uit onze historische romans, bewonderend het kennen en kunnen, de vaste techniek en vaardige ordonnantie, ook het goede zien in De Roos en het Slot.

Maar dat alles neemt niet weg, dat de historische roman van '30 tot '80 een voorbijgegane mode is. En zijn dood is geweest juist, dat hij een mode werd, een slaafsch navolgen, een altijd maar weer eenigszins anders varieeren van

dezelfde motieven, dezelfde trucjes, omdat anderen er zoo'n succes mee hadden gehad.

In den berg dier zeer vele boeken zullen telkens, zoolang de Hollandsche litteratuur bestaat, stel ik me voor nog weer eens schatgravers met succes aan het werk gaan, gansche werken of hoofdstukken uit de diepe schachten moeizaam voor den dag halend: ze triomfantelijk toonend aan een publiek, hunkerend naar de nieuwheid van het oude. Er zal zich ook een zekere traditie vormen. En heel dikwijls is er voor een traditie een goede grond. En die traditie zal vermoedelijk na eenige eeuwen wel zijn: in het midden der negentiende eeuw 'bloeide' ook in Holland de historische roman à la Scott en Mevrouw Bosboom-Toussaint is hier onbetwistbaar de mooiste figuur. Maar ik ben er vast van overtuigd, dat Toussaint dezen roem bij onze naneven niet verdiend heeft door haar navolging van Scott, ook zelfs niet door haar zeer grondige kennis der historie en het handig toepassen daarvan, maar door haar eigen persoonlijken kunstenaarsgeest, door haar begrip van al het menschelijke van alle tijden, haar genialen aanleg, waarmee ze ons dit menschelijke in een pakkend geheel, in juiste verhouding en treffende tegenstellingen wist uit te beelden. Dien roem had ze zich evenzeer kunnen verwerven buiten den historischen roman à la Scott.

De oude historische roman is dood. Ook hier hebben we Van Deyssel de doodsklok hooren luiden in dreunende verpletterende galmen, doorslingerd van kort, nijdig geklep, doorgierd van een satanischen lach, in die bekende recensie,[1] ook met een motto als zoovele historische romans:

> Amalia bemint gij den Graaf?
> Wis-en-bliksems, papa.
>
> Hoe druipt uw degen zoo van bloed.
> O, Eduard mijn zoon?

Kon beter het leege, het bombasterige, het leugenachtige, slaafsche, schablonenachtige voor goed vernietigd worden?

En Koopmans heeft voor kort in De Beweging[2] den

1) Verzamelde Opstellen, I, 270.
2) Derde jaargang, I, 188, in een interessant artikel over Drost.

historischen roman vergeleken bij die eigenaardige soort van publieke vermakelijkheden, die zich in de laatste jaren als aanhangsel van tentoonstellingen, onder den naam van Oud-Antwerpen, Oud-Dordt, Oud-Holland en wat niet al heeft voorgedaan. Een oudheidkundige en een architect zetten zich aan het werk; oude prenten worden geraadpleegd, en oude kaartboeken en werken over meubels en kostuumkunde opgeslagen en daar verrijst na wat passen en meten, wat ‘woekeren met de ruimte’ een marktpleintje met een straatje en een grachtje, overschaduwd door vierjarige iepen, alles opgebouwd uit pleister, paklinnen, riet en bordpapier. Een vroegere keukenmeid komt er u misschien als oud-Hollandsche kellnerin een potje peuzelaar uit Heineken's brouwerij brengen.

Ge krijgt een oogenblik een gezellige illusie, maar dat is het frissche rijke leven niet. Gij houdt ten slotte het besef, dat alles maar komedie en aanstellerij is, midden in de moderne maatschappij. Achter gindsche schutting, die het raadhuis voorstelt, snort de electrische tram voorbij.

Het doorvoeren van een dergelijke vergelijking zou zeer zeker onbillijk zijn. Er zijn historische romans geschreven door Scott en zijn volgers, die ons de moderne werkelijkheid doen vergeten. De menschen zijn geen maskerade-poppen, maar levende wezens, wier strijd we in hun eigen levensomstandigheden meeleven. En dit behoeft ons niet te verwonderen. Een historische roman kan de schepping zijn van een waar kunstenaar met zijn eigen emoties, zijn eigen zieleleven, die enkel met het woord zich richt tot onze verbeelding. Hier kon iets oneindig subtieler ontstaan dan welke tentoonstellingsclou ook. Maar toch, er is iets waars in de vergelijking en ze velt een onherroepelijk doodvonnis over verreweg de meeste historische romans uit de oude school. Lees nu nog eens voor de aardigheid het eerste hoofdstuk van De Vrouwen van het Leycestersche tijdvak van diezelfde Toussaint, die scène in den boekwinkel, en ik vraag u, of ge ook maar een oogenblik de gedachte aan een ‘Oudt-Utrecht’ van u afzetten kunt. Dat is alles karton en pleister, allen zijn onhandige figuranten, die niet leven in hun tooneelpak.

Het nieuwe geslacht is gaan voelen het gewilde, onechte,

leugenachtige, den namaak zonder ziel. Wij zijn gaan begrijpen, wat Taine in 1864 al zegt van den Scottschen historischen roman, dat al die herlevingen noodzakelijk onvolmaakt moeten blijven, dat alle imitatie pastiche is, dat het moderne accent door alles heendringt. Iedere zedeschilder moet zich bepalen tot zijn eigen tijd en omgeving. Wij hebben ingezien, dat we de zedeschilderingen uit het verleden het best vinden bij de schrijvers uit het verleden zelf.

Zoo moest in het algemeen bij ons de oude historische roman wijken voor de kronieken en mémoires uit de oudheid zelve[1].

IV.

En toch, ook nu nog bloeit de historische-romankunst. Maar het is een andere dan vóór '80. Zij heeft zich andere grenzen gesteld, heeft zich vrijgemaakt van de oude traditie, werkt met nieuwe middelen en heeft een ander doel.

Om dit nader te doen uitkomen, wil ik thans het voornaamste werk van Aernout Drost leggen naast dat van Adriaan van Oordt. Ik kies Drost, omdat we in zijn Pestilentie te Katwijk een volkomen gaaf kunstwerk bezitten, dat duidelijk alle deugden en gebreken der soort vertoont, naast en tegenover Warhold, omdat èn de Pestilentie èn Warhold, hoe gaaf ook en de volmaaktheid nabij komend, toch nog de belofte van hoogere volkomenheid in zich sloten en de vroege dood alleen beide kunstenaars belet heeft die volkomenheid te bereiken. Dat Potgieter en Toussaint thans de meerderen zijn van Drost, danken zij, ik ben er vast van overtuigd, enkel aan het feit, dat het grillige lot hun vergund heeft tot volledige ontwikkeling te komen.

Drost en Van Oordt. Er is veel overeenkomst. Beiden geboren kunstenaars, zoekend en speurend naar de hoogste volmaking hunner kunst, zonder streven naar ijdele populariteit; beiden jong gestorven, maar nalatend een kostbaren schat in hun werk, beiden in hun eersten grooten roman een zelfde stof behandelend, beiden mede de opperste uiting van het rijke geestesleven hunner meest hoog staande tijd- en landgenooten.

1) Taine, Histoire de la littérature anglaise, 2iême édition, 1866, IV, p. 289.

Maar er is ook een voornaam punt van verschil. In Drost kiemde naast den zeer persoonlijken kunstenaar, - Verwey heeft het zoo uitstekend aangetoond - de leider eener groote letterkundige beweging, de scherpzinnige onvermurwbare kritische geest, de beleidvolle veldheer, die volgens een welberekend plan met zijn staf van knappe generaals de schare zou hebben aangevoerd. Van Oordt is geweest enkel de groote artist met zijn scheppende kracht, die leefde binnen de grenzen zijner eigen kunst, rustig en onverdroten werkte aan de cultuur van zijn eigen schoonheidsbegrip.

Het uiterlijke van Drost's korte, rijke leven is in weinig woorden saam te vatten. Hij studeerde te Amsterdam, waar hij de voorlezingen van David van Lennep volgde, waar hij in den winter van '30 op '31 Da Costa moet gehoord hebben in zijn voordrachten over historie en Christendom, een der groote mannen van het Réveil, die ‘de geestelijke wapenrusting aantrokken in de overtuiging, dat het geloof het gansche leven beheerschen moet.’ Hij studeerde te Leiden, waar we in '31 op zijn kamer Bakhuizen en Potgieter het eerst vereenigd vinden,[1)] de twee, van wie, met hem als derde, het nieuwe letterkundig leven zou uitgaan, een leven, waarvan de vier-en-twintig-jarige Drost slechts de ochtendschemering in het tijdschrift De Muzen aanschouwen mocht, welks volle dageraad in De Gids reeds over zijn graf zou stralen. Hij is de Perk van de Gidsbeweging van 1835, veelzijdiger dan Perk. Wie zijn werk leest, wordt telkens weer opnieuw getroffen door een belezenheid in, een kennis en begrip van de oude en nieuwe litteratuur en van historie, die bij een jongeman van een twintig jaar aan het ongelooflijke grenzen. Dat juiste begrip van kunst heeft hem doordrongen van dien eersten en voornaamsten eisch voor iederen kunstenaar: het streven naar zich zelf te zijn, oorspronkelijk te zijn, eigen karakter en persoonlijkheid in zijn werk uit te drukken. ‘Ondertusschen eerbiedig ik in het algemeen Jean Paul van ganscher harte, en las hem met hooge belangstelling; wie oorspronkelijk is, boeit mij; ik leerde spoedig zijne gebreken verdragen en acht dubbel zijne voortreffelijk-

1) Zie voor een en ander Potgieter, Het Leven van Bakhuizen in diens Studiën en Schetsen, II o.a.p. LXXXI, CLVIII, CCLXII; CCLXXXIX, CCCIV, CCCIX en Bakhuizen, Studiën, IV, 370.

heden', zegt de jonge predikant in de onvoltooide novelle De Augustusdagen. En een oogenblik later dezelfde, in wien we onwillekeurig den auteur zelf hooren spreken: 'Ach! dat men toch eindigde met dat gedurig vergelijken! Men vinde in onze letterkundigen, oorspronkelijke, vaderlandsche letterkundigen, geen Hollandsche Walter Scotts, geen Irvings, geene Claudiussen, geene Hugo's'.[1)]

Die oorspronkelijkheid heeft hij bereikt, al zijn natuurlijk ook bij hem de sporen aan te wijzen van zijn studie; ieder ernstig kunstenaar zal immers moeten leeren van het weten en de ervaring zijner voorgangers, moet zijn voordeel doen met hun technische kennis, hun begrip van compositie.

Zijn eerste roman, Hermingard van de Eikenterpen, verscheen in 1833; zijn Schetsen en verhalen, waaronder De Pestilentie te Katwijk het eenige groote volledige stuk is, zouden eerst na zijn dood door de zorg zijner vrienden het licht zien.

De inhoud van Hermingard is de bekeering tot het Christendom van een jonge Germaansche uit het begin der vierde eeuw, door den grijzen anachoreet Caelestius, die zich in de wouden der Veluwe verborgen houdt.

Tegenover het Christelijk element staan de Germaansche priester Welf en de wichelares Gertruud. Marcella, een Romeinsche in den dienst van Hermingard, omhelst met haar meesteres het Christendom. Siegbert, een jong Germaansch vorst, dien men gesneuveld waande in een slag tegen de Romeinen, komt later terug met Paulinus, den zoon van Marcella. Als het verhaal op twee gelukkige huwelijken zal uitloopen, doodt Welf, de heidenpriester, Siegbert met een speerworp, die bestemd was voor de gehate Christin Hermingard. Ziedaar het dor geraamte van dezen roman.

'Onderwijs was niet mijn hoofdoogmerk', verklaart de schrijver in zijn voorbericht. Het ridicule van de 'schoolmeesterlijke waardigheid' schrikt hem blijkbaar af, maar dit neemt niet weg: de roman mag niet 'van leering ontbloot zijn.' Hij moet niet alleen 'voedsel voor het verstand' bieden, 'ook den godsdienstigen en zedelijken zin zijner lezers te verheffen en te roeren zal des schrijvers oogmerk zijn.'

1) Schetsen en Verhalen, p. 130, 132.

Dit laatste is wel de hoofdzaak voor hem geweest: de verheerlijking van zijn grootsch geloof, dat hem bestemd scheen gansch het leven der menschheid te beheerschen.

Over Scott zegt de inleiding geen woord: enkel Richardson wordt genoemd als de man, die de romantische verdichting uit haar staat van verachting heeft opgeheven tot opvoedster in zedelijkheid en deugd. Toch blijkt voldoende, dat Drost Scott waardeerde en genoot, dat, hij zijn techniek grondig had bestudeerd. Geheel Scottiaansch is b.v. een aanhef als deze:

'Het was een gure avond op het einde van den jare 326, toen op den wilden terp eene hooge gestalte onbewegelijk op de stevige speer rustte, en het oog naar den noordelijken gezigtseinder gevestigd hield, waar zich, van tijd tot tijd, ligte glanzen vertoonden, die nu eens in sierlijke bogen over den hemel golfden, dan weder in gloeijende strepen, vol schitterend kleurgewissel, over het uitspansel vlogen, of in helder damplicht, aan de kimmen tintelden.

"Wees gegroet Usipeter! van waar dat bloedig licht?" vraagde een man, die ondertusschen den heuvel genaderd was en een' pas geschoten reebok op den grond wierp.

De Usipeter keerde zich tot den spreker, zag hem aan, maar sloeg toen, zonder te antwoorden, de oogen weder naar den hemel; het bloedkleurig licht was reeds weder tot eenen geelachtigen tint overgegaan, en deze verzwakte van oogenblik tot oogenblik.

"De Noordsche morgen licht aan," antwoordde hij nu, "de Goden verkondigen den zeeman storm. Ha! mogt het mij een genadig voorteeken zijn!" Met een fonkelend oog sloeg de spreker zijne hand aan de dagge, welke in zijnen gordel hing.

"Grijze Welf! heeft de tijd u nog niet kunnen verzoenen?" vroeg de jager.

"Bloed verzoent mij slechts," antwoordde Welf.'[1)]

En zoo staat er meer onder Scotts invloed. Maar oudere

1) Begin van K. XXI. Drost heeft de overeenkomst gevoeld. Een eind verder heet het van Welf: 'Deze stond op den heuvel, een' held van den Schotschen dichter gelijk, wien, op het heideveld, de geesten zijner voorvaderen in dampnevelen verschijnen en de stormwind met stalen wieken omruischt.' Hermingard, p. 288.

stroomingen van de Romantiek hebben toch den algemeenen toon van dit boek bepaald, het sentimenteele van Feith, de geestdriftige vervoering van het Réveil, de kleurrijke ontboezemingen van Chateaubriand en Lamartine.

De geest van Le Génie du Christianisme en van Les Martyrs, dat is eigenlijk de geest van dit boek. In een beurtelings liefelijken of verheven toon den lof van het Christendom, van den vrede, die er in te vinden is, te zingen, daartoe drijven Drost zijn hart en zijn innig geloofsvertrouwen. Ofschoon het boek in kracht en volheid, in rijkdom van afwisseling, in schilderende woordpracht het Fransche werk niet nabij komt, zijn toch de Anklänge met Chateaubriand oneindig sterker dan met Scott. Ik zou te groote brokken moeten citeeren om dit te bewijzen, doch men leze het tooneel, waar Hermingard met Marcella, na een nachtelijk bezoek bij Caelestius, hun boot, die door den heidenpriester Welf is weggehaald, vergeefs zoeken, om naar huis terug te keeren en dan eindelijk door Gisela, sedert het verdwijnen van Paulinus, 'in sombere aan waanzin grenzende droefheid' rondzwervend, in het geheimzinnig duister gered worden en in haar vaartuig over den Rijn gevoerd[1)], naast de verschijning van Velléda in het negende boek van Chateaubriand, en de beschrijving van den slag tusschen de Germanen onder vorst Siegbert en de Romeinen[2)] naast den Frankenslag in De Martyrs (6e boek).

Trouwens het schema van Hermingard komt in hoofdzaak overeen met dat van De Martyrs. Ook dit voert ons in de heidensche en Christelijke wereld aan het eind der derde eeuw. Eudore, de Christenjongeling, bemint de heidensche Cymadoceé en als Siegbert, verlaat hij haar, vindt haar na lange omzwervingen eerst terug, tracht haar vergeefs tot het Christendom te bekeeren, sluit ten slotte een huwelijk met haar naar christelijken en heidenschen rytus, maar dit huwelijk is niet gelukkig; tot straf valt Eudore als martelaar onder Diocletianus te Rome. In Hermingard is de vrouw de vurige christin en Siegbert de heiden, die gehecht blijft aan oude gebruiken en de straf komt plotselinger, onmiddellijk na het huwelijk. Er is in de détails natuurlijk enorm veel verschil,

1) Hermingard, 190 vlg.
2) Hermingard, 126 vlg.

maar de hoofdlijn - en het kan best bij toeval wezen of zonder dat Drost er zich zelf rekenschap van gaf - is in beide boeken gelijk.

Door die nauwere verwantschap met een aan Scott voorafgaande periode staat het boek van Drost ook meer buiten de oppervlakkige historische getrouwheid, weet het de zoogenaamde couleur locale minder goed te treffen. Wat te denken b.v. van het feit, dat in de vierde eeuw, op de Veluwe twee jonge vrouwen een jaar lang elken nacht ongemerkt haar dorp verlaten, om diep in het woud bij vader Caelestius - ze worden daar aangesproken met ‘Geliefde zusters in den Heer’ - gesprekken te gaan voeren over het Christendom, waarbij behalve den Bijbel geregeld ook Plato, Aristoteles en verschillende Kerkvaders in het vuur gebracht worden; alles bekroond door den geheimen doop der vrouwen naar plechtigen rytus.

Het zou niemand eenige moeite kosten, dit boek aan een gierende bespotting over te leveren. En toch is het mij liever dan menige roman uit later tijd, waaruit grondiger historische kennis spreekt en oneindig grooter gemak, om vlot een algemeen verheerlijkt model na te volgen, omdat ik er iets teers en echts in voel en den zuiveren, machtigen drang bij den schrijver, om groot en krachtig uit te zeggen wat zijn gemoed vervult, zijn tijdgenooten te doordringen van dat zelfde zaligende, eerbiedvolle gevoel, dat hem zelf en zijn helden kracht geeft zoowel tot strijd als tot berusting.

't Is bijna een psychologisch raadsel, hoe de jonge Drost, zoo kort na Hermingard, in De Pestilentie te Katwijk een werk kon voortbrengen zoozeer verschillend in karakter van het eerste, zooveel rijker en dieper van toon, zooveel meer waar van voorstelling.

Aelbrecht Jansz. is op aandringen van zijn oom, Harmen de Doodt, den geheimzinnigen booswicht, oud-vrijbuiter van de vloot van Lumey, op een kaperschip gekomen. Zijn eerlijk hart drijft hem vandaar naar Indië, waar hij zich opwerkt tot een gewaardeerd en gezeten burger.

Bij zijn terugkomst in zijn geboorte-dorp Katwijk vindt hij zijn vroegere liefde, Hechtje, getrouwd met een ruwen, hebzuchtigen speler Orbert en zijn dorp geteisterd door de vreeselijke plage, de pest.

Een moordaanslag op Orbert, bewerkt door Harmen de

Doodt, brengt Aelbrecht, nadat hij eerst de schijndoode Hechtje uit haar graf heeft gered, in de macht van den Leidschen schout, den Remonstrantenhater De Bondt. Hechtje weet zijn bevrijding te bewerken door tusschenkomst van verschillende hooge personnage's. Orbert is intusschen dood. Een gelukkig huwelijk met het veeuwtje besluit het verhaal, dat ook hier weer van ondergeschikt belang is.

Immers Drost wou levend voor uw oogen stellen heel het Holland in de dagen van zijn geweldige, forsche krachtuitingen. Hij wou u schilderen onzen godsdienst in zijn zoeken naar waarheid en eenvoudige vroomheid, in zijn gebreken en afdwalingen; in de vervolgingen, waaraan hij bloot stond. Daarom moest Aelbrecht zich aansluiten bij de Rijnsburger collegianten, waar hij den zachtmoedigen Kamphuyzen, den als wild opgejaagden Paschier de Fijne ontmoet.

Hij wou u onze vestiging in Indië met hare eischen van energie en volharding, maar ook met haar gevaren voor karakter en eerlijken naam laten zien. Daarom laat hij u de gesprekken tusschen Aelbrecht en den lateren Gouverneur-Generaal van Diemen onder palmen en bananen afluisteren. Hij zal u het lagere volk in zijn leven en bedrijf toonen, daarom voert hij Aelbrecht in de boerenherberg, waar het lied van Prince Mouringh wordt gezongen, waar wordt gedronken en gespeeld; schetst hij u een tooneel, dat hij van Brouwer of Teniers heeft afgekeken. Hij wou u onze rechtspraak en ons gevangeniswezen voor oogen stellen; daarom brengt hij Aelbrecht in de macht van Willem de Bondt, op het Leidsche Gravensteen.

Hij wou u aan de glorie onzer schilderkunst en wetenschap herinneren. Daarom legt hij het lot van zijn held mede in handen van Casper van Baerle, van Jacob Wyts, die geschilderd wordt door Miereveld, van Wyts, die onder het vervelend poseeren, roemt van zijn veldslagen en triomfen. En hij eindigt met u te voeren in den kring der Renaissancecultuur op het hooge huis van Muyden, waar de roem onzer Letteren Hooft en Vondel en de bevallige Eleonoor met belangstelling het einde van Aelbrechts lotgevallen uit den mond van hun aller vriend van Baerle aanhooren.

Verreweg de meerderheid van de personen, die in deze novelle optreden, zijn bekende historische figuren. Ze spreken

een taal, die bijna woordelijk uit Hooft, Breero en anderen is overgenomen. Zoo bij eenig werk, dan is hier de herinnering aan een Oud-Dordt niet ongewenscht. Met het grootste vernuft, den meest vindingrijken geest zijn allerlei oude brokjes voorzichtig in elkaar gepast, tot ze een tafereel van het stoere Holland uit den aanvang der 17e eeuw vormden. Maar men bedenke wel, het is geen waardeloos pleister en linnen, dat hier gebruikt is. 't Zijn de brokken van het leven der Oudheid zelve, die Drost kunstig in elkaar voegde.

Deze novelle voldoet geheel aan den eisch, dien we in het begin dezer studie aan den Scottschen historischen roman hoorden stellen. Zij maakt inderdaad gansch een tijdperk uit het verleden weer levend, geeft ons een oogenblik de illusie, dat we verkeeren onder onze krachtige, veelzijdige voorzaten in levenden lijve.

En door dat tooneel vol forsche realiteit heengeweven, wat een schitterende romantiek. Romantiek in het landschap: ‘Het was nacht. Fluitend streek de wind langs de ranke popelboomen, wier stammen tegen den half vervallen muur van het kerkhof te Katwijk-binnen leunden. Donker samengepakte wolken bedekten den hemel. Van tijd tot tijd joeg de storm de wolken uiteen; maar eer het bleeke licht der maan de weifelende schaduwen der beide kerktorentjes scherper had doen uitkomen, waren deze opnieuw in het duister verborgen. Soms deed een gonzend geluid voor een oogenblik de drukkende lucht trillen, alsof ze door een paar groote vleugels in snelle vaart doorkliefd werd; meest echter heerschte er diepe stilte. Het was eene stilte, die wèl overeenkwam met de treurige plek, waarop de dood in korten tijd zulk een rijken oogst verzameld had, dat de aarde onwillig scheen dien te bergen - - - Dáár schemerde een helroode gloed over den muur; de houten deur der kerkhof-poort knarste met schril geluid op hare roestige hengsels’.[1)]

Romantiek, luguber, in den angst van Orbert voor de vreeselijke ziekte, als hij zijn heil zoekt bij de tooverkol Entje-moer in de duinen. ‘De doodelijkste stilte heerschte in de hut. De duinen weerkaatsten het geroep. Orbert gevoelde zich hier vreeselijk verlaten. Aan alle zijden barre

1) Pestilentie, editie Verwey 137.

duinen, die zich in het uchtendgrauw verloren; op het donker moeras wiegelden verdroogde riethalmen'. Als had Satan zelf hem in den nek gegrepen, wordt Orbert gestraft voor zijn zonder oorlof binnentreden door de klauwen van de geweldige kat en als hij zich beklaagt, dat Entje-moer hem niet de deur geopend heeft op zijn kloppen: 'Niet open' murmelde het wijf op een smalenden toon; 'Heer! wat ge een door zijt, Orbert! Dacht ge, dat mijne oude vingers zoo seldrements lang waren? Ik hoorde u wel, zou ik meenen, maar ik was wijd, zeer wijd van hier. Ik was nijver in de weer, om de pestilentie te begraven bij Ter Heide. En de groote bruidegom tilde het duin voor mij op. "Hoor dij wel", zei hij, Entje-moêr! hoe de rijke Orbert voor dijne deur ligt te baren?' En met dat hij 't zeide, lachte Heintje-man, dat het klonk. Hebt ge hem niet hooren lachen?'[1)]

En als Harmen de Doodt komt in het eenzaam verblijf van den nu vroom zich gebarenden Orbert, Harmen, die het noodig vindt Orbert op te ruimen, daar hij hem gevaarlijk worden kan, Harmen die zijn radeloozen angst opzwiept tot bezetenheid: 'Dij schuwt de pestilentie', sprak zij, Orbert strak aanziende; 'de dood is een kwade grijnzerd voor kinderen, die zich de groote voijagie met psalmzingen meenen te korten. Een man moet de levenskracht in zich zelven hebben, als hij den bleeken beenderkoning den weg zal opdelven. Een zot mensch zoekt eerst zijn troost bij de Duivelskonstenarij, en als hem dat mislukt, verwandelt hij als de lichte wind tot eene ijdele godvruchtigheid. Meent dij, dat de dood den monnink de kap niet kan aftrekken, om aan zijne tronie te zien, of hij den rechten man voor heeft?'

Orbert verbleekte. ''t Staat boven de levensstreep uwer hand,' vervolgde Harmen, 'dat dijne uren voorbij gaan met de vaart van een kogel, en desalniettemin houdt ge u aan het vlotgras, terwijl de wal ontgaat. Maar het ijdele volk zoekt zijn troost bij God of bij den Booze. Wie de vrees van beiden gansch en gaar uit de ziel gebannen heeft, zal ook niet sterven. De wijsheid alleen, die de geheimenissen der Natuur proeft, geeft geen kwak, als men haar om eene medecijn aangaat'.

1) T.a.p. p. 96.

‘Gij zijt een Athëist, een goddelooze Arminiaan!’ riep Orbert; ‘al spreekt ge als door een wolk, ik zie duidelijk, dat dijne biecht mij niet ter zaligheid gedijen zal. Vreest ge niet, dat het helsche vuur u aan lichaam en ziel straffen zal?’

‘Het helsche vuur?’ hervatte Harmen, op een sarrenden, temenden toon. ‘Voor die God noch Duivel vreest is er geen helsch vuur. Het helsche vuur huist in de kwade conscientie, en het is niet anders dan de zenuwen, die den armen zondaar schudden en schokken, en eene goede brug leggen voor het pestvuur. Maar een wijze geest heeft den drank des levens en deze jaagt met uitgenomen krachtigheid het booze gift uit het lijf. 't Is niet een van die laffe dranken, die de dolle heksen van bloed en maankop koken; maar een eêl vernuft heeft de ingewanden der aarde doorkropen om het uit te vinden’.[1)]

De dwepende toon, het sentimenteel gekweel, de fantastische lotswissel van Chateaubriand of Feith zijn hier voor goed verdwenen. Forsch klinkt het geluid, reëel is de schildering, waar de voorstelling. Ieder wijst hier bij een eerste lezing allerlei kleine Scottsche invloeden aan, in verrassende ontmoetingen, toevallige samentreffingen. De beide tooneelen, waarvan ik daareven een brokje aanhaalde, ze zijn Scottiaansch van bouw. De samenkomst der Collegianten en het uiteenjagen door de schoutendienaars met de vervolging, ze herinneren u aan de preek der Covenanters, verstoord door hun vijanden.[2)] Maar dit is geen slaafsch nateekenen van ridders, steekspelen, belegeringen, verraad, complotten, veldslagen met Hollandsche namen en Hollandsche historie, zoodat men er de overeenkomstige figuren bij Scott overal mee bedekken kan. Bij Drost spreekt uit alles de oorspronkelijke kunstenaar, die enkel bij zijn voorgangers techniek heeft geleerd.

In de Pestilentie voelen we bovendien voortdurend achter dien oorspronkelijken kunstenaar, den man van uitgebreide kennis en belezenheid, die al wat er maar van het behandelde tijdperk te weten is, weet en kent, gretig alles heeft verzameld en met zorg in elkaar gepast. Toch blijft het een werk van groote schoonheid. Heel het oeuvre van den

1) T.a.p. p. 133.
2) Old mortality, hoofdstuk LXXI.

gemoedelijken, breedsprakigen Van Lennep verbleekt tegenover dit glorieuse pakkend tooneel, dat, trots allerlei gebreken, beheerscht wordt door de geweldige visie van nationale kracht en grootheid. Bibliotheeklucht noch modezucht hebben het kunnen schaden. Het blijft.

Doch sedert zijn de tijden veranderd. Het geslacht, dat na '80 tot zijn volle kracht kwam, ik bedoel het geslacht niet bepaald van kunstenaars, maar van bewuste genieters van kunst, die onbegrensde en ongelijksoortige schaar van menschen, die door studie en aanleg, laten we maar zeggen het betere deel van het publiek vormt, dit geslacht heeft mede van Huet, Multatuli, Pierson, Vosmaer, later door de mannen van De Nieuwe Gids, door tentoonstellingen van Fransche, Engelsche, Japansche kunst, een gezond internationalisme leeren kennen. Het zelfgenoegzame van voor vijftig jaar is verdwenen. Potgieters aanvallen op het heden, zijn verheerlijking van het verleden vooral hadden hoofdzakelijk gewerkt als een zoete wellustige prikkeling op zijn trage tijdgenooten, die nog altijd het best hun beeld vonden in de ganzen, wier voorouders het Kapitool hadden gered. Het nieuwe geslacht ging inzien, dat ze een kleine groep vormden tusschen de groote massa gelijkwaardige strijders, waarvan ze slechts door zwakke grenzen waren gescheiden, dat het oude onherroepelijk voorbij was, een genot om naar te kijken, een bezielend voorbeeld voor algemeene energie misschien, maar dan gekend in zijn volle realiteit zooals de historische wetenschap het bieden kon, niet als een opzettelijk didactisch poppenspel; ging begrijpen, dat er met nieuwe kracht en nieuwe middelen uit den schat, die internationaal eigendom was, meegestreden moest worden in het groote leger der menschheid.

Kon in zulk een sfeer nog een kunst bloeien, die het verleden zag als een leerschool van deugd, moed, ondernemingsgeest en geloof? De echte vaderlandsliefde werd een practische, die rekening hield met het heden, dat zooveel nieuws en grootsch bood, waarin anderen ons zoover vooruit waren. Er moest gewerkt worden om op gelijke kracht te komen met hen, die langs tal van nieuwe wegen den zege hadden behaald in handel en industrie, kunst en wetenschap. En de beste leerschool was het heden en de practijk.

Naast dit ruimere, vrije inzicht in de moderne tijden, in het nieuwe Europeesche gemeenschapsleven waren er andere belangen, die het stelselmatig aankweeken van een kunstmatige vaderlandsliefde tot een soort inwendige zending verhieven. Werd hierdoor niet te meer de historische roman uit de oude school gestempeld met het merk, dat nu eenmaal aan tractaatjesarbeid verbonden is?

De nieuwe historische roman zou er niet een zijn om te leeren in den gewonen zin, zou zich niet langer bepalen tot het bijzondere in het leven en bedrijf van eenige min of meer bekende persoonlijkheden uit de historie, wier karakter en handelingen gebonden waren aan eenige historische feiten waarop men nu eenmaal gaarne het volle licht liet vallen. Trouwens we zagen het, Bakhuizen reeds, meer nog misschien als wachter bij de historische wetenschap dan als kunstenaar, had het als met profetischen blik voorzien, had er als een zorgvolle gids heen gewezen: het algemeen menschelijke, daar lag het ruime terrein, waarop de historische roman zich bewegen kon, daar vond de kunst de haar onmisbare vrijheid, daar kon de fantasie onbelemmerd scheppen.

En zoo past de historische-romankunst ook volkomen in het spoor der groote beweging van '80. Het schoonheidsbegeeren, de passie om pure schoonheid te scheppen, om te wekken de zuivere schoonheidsontroering overheerscht al het andere. Er mag van die schoonheid onwillekeurig tegelijkertijd een reinigende ethische werking uitgaan, het zij. In dien zin zal goede kunst misschien van nature altijd didactisch zijn. Maar de schoonheid is het hoogste, het eenige.

Dit feit bepaalt eigenlijk *het* punt van verschil tusschen den ouden en den nieuwen historischen roman. Als Ary Prins zijn proza dicht, doet hij dit niet uit de aandrift om de menschen eens te laten zien, hoe b.v. een koning was in overoude tijden en om hen te laten genieten van dit historisch aspect. Hij zoekt schoonheid, die openbaart zich aan hem in wat hij droomt en weet van oude tijden. Die schoonheid grijpt hij, beeldt hij uit. Die schoonheid krijgt enkel een eigenaardigen glans en bekoring van het oude en vergane.

Dit is de lijn van de historische romankunst na '80. Sterk sprekende algemeene invloeden van vreemde kunst, zooals

die van Scott en anderen vóór '80, zijn daarin niet aan te wijzen. Men mag zoo nu en dan eens een naam noemen, een Flaubert, een Villiers de l'Isle-Adam, een ook maar eenigszins slaaflijke afhankelijkheid komt niet voor. Kan zuivere schoonheid leven buiten oorspronkelijkheid en persoonlijkheid?

De beide hoofdwerken van Van Oordt, Irmenlo en Warhold, bevestigen dit nader, Irmenlo, dat eerste onzekere rondtasten als bij Drost in zijn Hermingard, Warhold met zijn sterke, vaste klimming in de eenmaal ingeslagen richting, het meesterwerk. Van Oordt en Drost beiden hebben zich verlustigd in dat machtig probleem der historie van de Westersche menschheid, dien overgang, dat op elkaar botsen van Christendom en Natuurdienst. Voor Drost wordt dit ten slotte enkel een verheerlijking van, een bezieling tot zijn eigen Réveil-geloof. Van Oordt bepaalt zich alleen tot de schoonheid in dien strijd zelve. 't Is alsof de strijd van zijn eigen tijd tusschen de begeerte naar een leven in en voor de natuur en de cultuur en verfijning der moderne tijden hem onbewust teruggevoerd heeft tot dien oerstrijd, diep in de middeleeuwen.

Grondige kennis van zeden en gewoonten, van rechten en gebruiken, van heel het duister leven dier dagen was ook voor hem onverbiddelijk noodig. Hij heeft den stoeren arbeid, dien dit van hem eischte, niet geschuwd. Zijn boeken zijn in hoofdzaak geheel ‘op de hoogte van de historische wetenschap’. Maar wat hem aandreef was enkel de schoonheid, de dramatiek der worsteling. Niet de lust om een zoo getrouw en conscientieus mogelijk beeld te ontwerpen van maatschappelijk en godsdienstig leven. Dat was hem bijzaak, een bijzaak, die echter zijn volle belangstelling had, en behoorlijk tot haar recht moest komen.

Dit ééne principieele verschil met zijn voorgangers openbaarde zich natuurlijk in allerlei richtingen, in heel den bouw van zijn werk. Van Oordt spreekt niet over historie en historische feiten. Hij begint niet met u voorzichtig in te wijden, u uit te noodigen u zooveel en zooveel eeuwen terug te denken, toen alles zoo geheel anders was dan nu, met tal van pagina's vol te schrijven, die evengoed in een zuiver historische studie konden staan.

Hij zet u eenvoudig direct midden in het oude leven, of

het ons eigen leven was; laat alles gebeuren of het nog dagelijks zoo om ons heen gebeurde, zonder eenige zinspeling op verschil met het heden. Den tijd, waarin zijn verhaal precies ‘speelt’, laat hij u zelf maar bepalen, als gij er belang in stelt. Historische persoonlijkheden hebben nauwelijks deel aan de handeling. Even verschijnt een machtige keizer en Van Oordt vindt het niet noodig u te verbergen, dat het Karel de Groote is; een enkele bisschop, een Rixfried, een Boudewijn. Welke? Gij moet er uw boeken op naslaan, als ge het bepaald weten wilt. De moderne historische-romankunst veronderstelt, dat ge uw historie kent en dat een enkele toespeling genoeg is, om u in den tijd te verplaatsen en wie ze niet kent, moet aan die enkele toespeling maar genoeg hebben om zich het noodige decor te fantaseeren. Van Oordt denkt er niet over, oude woorden of archaïstische wendingen te gebruiken - tenzij een ding enkel met een ouden naam kan worden aangeduid. Hij blijft de moderne artist met zijn rijke, plastische moderne taal, zijn moderne stijltechniek, is soms zelfs lichtelijk precieus.

Door deze manier van doen bereikt hij, dat al het historische hier aandoet als een van zelf sprekende bijzaak. Niemand krijgt ook maar een oogenblik den indruk van een angstig zoeken naar de zoogenaamde min of meer beruchte couleur locale. We leven het reëele leven mee, gezien in zijn algemeene menschelijkheid door een modernen mensch en kunstenaar, die zich als zoodanig geen oogenblik verbergen wil.

Dat hij ons daardoor, vooral in het nog zoo onvaste Irmenlo wel eens sensaties en denkingen uitbeeldt, waarvan we wel mogen aannemen, dat ze bij de menschen dier oertijden niet tot volledig bewustzijn kwamen (met name Gonda in Irmenlo is te zeer een moderne vrouw) valt niet te loochenen. Maar we blijven daardoor ook behoed voor het onaangename gevoel een nagemaakte wereld voor ons te hebben.

Van Oordt staat tot Drost en Bosboom Toussaint als de klare heerlijkheid van Der Kinderen's Processie tot b.v. een oud historiestuk als de Israëls van 1855: Margaretha van Parma en Willem van Oranje.

Hoe Van Oordt de historische werkelijkheid uitbeeldt, zien we b.v. uitstekend uit een bladzijde als deze:

‘In 't Hornlosche woud tusschen Irmenlo en Telgud werd de ding gehouden, een geboden ding, waarvoor de markt-genooten door Brunar, den dingbode, waren opgeroepen. Tusschen begroeide heuvelen lag de maalstede, een groote kuil, waar de mannen zich schaarden om de dingplaats, omheind door met koorden verbonden hazelroeden, 't aan Wodan gewijde hout.

Tegen den westelijken heuvel, aan den voet eener linde, zat de schout als rechter, den ontschilden rechterstaf in de hand, den rechtervoet over den linker, onbewegelijk, hoog verheven, 't gelaat naar 't Oosten, van waar het licht kwam. En beneden hem waren de oldermans in hun zetels van zand. Den mantel trotsch over schouders en armen, staarden ze over den ommestand heen, zooals sedert onheugelijke tijden hun vaderen gedaan hadden, van vader op zoon de wijsheid overdragend, die thans in hen leefde als water eener altijd wellende bron.

Aan de Zuidzijde, aan den ingang stonden Warnef en achter hem de Kerkheer als bruidswerver met zijn twaalf getuigen. De gelaatstrekken bleek-gespannen, de gebaren onberispelijk afgemeten, bracht Warnef zijn klachten omhoog.’

Ge kunt er gerust de nieuwste werken over naslaan[1)]. Zoo was het bij een rechtspleging der oude Germanen. Maar Van Oordt geeft u dit niet als historie. Hij zet het u eenvoudig voor zooals hij u een zitting van het kantongerecht zou geven.

Tegenover het Christendom en Heidendom staat hij vrij en onbevooroordeeld, beide zijn hem verschijnselen in het leven der menschheid. Al de gebreken en zwakheden van het Christendom zijn in zijn boek reeds aangewezen. De weelde der kerkpracht had Alkwert geslagen met hulpeloosheid en hem, in zijn hart nog heiden, doen hangen naar het Christendom. Hij laat in die oude tijden de kiem reeds werken, die het Christendom tot een koud sociaal instituut maken zou. De mysterieuse, reine Natuurdienst komt telkens krachtig en waardig uit tegenover het nieuwe. Maar toch van het werk van den fijneren geest, van het zuiverder gevoel gaat tegenover de brute oerkracht een onweerstaanbare aantrek-

1) Zie o.a. Paul's Grundriss der Germanischen Philologie, III^2, p. 206.

king uit. Alkwert, de zwakkeling, in zijn weifelen, wordt er krankzinnig onder en de fiere Woonfred zelfs, de hoog heer schende heidenpriester, hij *moet* er heen, hij *wil* met eigen oogen dat kamp van den Christenkeizer zien. ‘Armoedig naar de zwaar belaste boomtoppen starend, ging hij met armoedig-bedachtzamen tred tot in der woudbewanding stemmige schemering, waar hij zijn lijf ter ruste leunde tegen een stam, terugdringend zijn waakzaam leven, een gedachte-smeulen, ontstoken tot een siddervlam, een siddervreezen voor de stil opklachtende zangen der Christenen en hun eendrachtelijke kracht, die den verspreiden moed der zijnen zou dooden en Irmenlo doen branden tot een reuzentoorts.’ En als hij gezien heeft, *moet* hij in het kamp tot den keizer, waar hij zijn dood vindt als heiden, die niet bukt, in starren onwil zich schrap zettend tegen de lokkende slavernij.

Pakkend komt Van Oordt's realisme uit o.a. in deze doopscène: De kerkheer vindt voor de kerk een man, die vraagt om Christen te worden. ‘Maar de kerkheer zag hem toornig aan: ‘Heb ik de doopvont niet buiten de kerk laten plaatsen, omdat ge u schaamt gekerstend te worden ten aanschijn der vromen? - In plaats van onder kerktijd te komen, sluipt ge hierheen in uw binnenste voordeelen beramend. Ik zie 't! Ge denkt 't eeuwige leven te stelen. Dieven, Dieven! Waar zijn de tienden, die ge de kerke schuldig zijt? Ik ontving ze nooit. Ga heen, ontheilig deze plaatse niet. De aarde brandt onder mijn voeten.’

Zijn gestalte had zich hoog dreigend opgericht. Zijn arm was uitgestrekt, bevelend, dat de Irmenloër heen zou gaan.

Maar deze bleef halsstarrig in de doopvont staren: ‘Heer, ik wil gedoopt worden, zooals de anderen, in naam des Alvaders. De tienden zal ik brengen en ook een mud tarwe van de beste, die ik heb’.

Zich over den Irmenloër buigend, keek hij naar de uitdrukking van zijn gelaat en dan sprak hij: ‘Ge liegt en bedriegt me!’ Maar de Irmenloër, steeds in geknielde houding schudde langzaam 't hoofd: ‘Heer, ik wil Christen worden. Ik zweer 't bij Wodan, Donar en Fraho!

‘Zwijg, zwijg! Ik kan die duivelsnamen niet hooren. Morgen wacht ik de tienden. Gij bezit een hoeve met om-

liggende velden. Gij hoort 't. Ik weet alles. Kleed je uit'. En zich omkeerend, liep hij naar zijn kamer, waar hij de deur der kerk opende en luide riep: 'Brunar, Brunar, water, gewijd water!'

Een bezem in de hand kwam Brunar uit de kerk aanslenteren.

'Water, water', riep de kerkheer.

Hij wierp den bezem weg en snelde heen, terugkomend met een emmer, dien hij in de doopvont leegde.

'Stap in', riep de kerkheer ongeduldig. De Irmenloër stapte bibberend in de doopvont, de armen tegen 't lijf, de handen voor zijn oogen, in afwachting van 't wonder, dat hem wasschen zou tot Christen.

De kerkheer deed 't water over 't hoofd van den man afdruipen, driemaal, driemaal roepend met een vrome zwelling in de stem: 'Ik doop u tot Christen - in nomine patris - et filii - et spiritus sancti. -'

De plechtigheid volbracht, ging hij naar binnen en zette zich neer, de armen over de knieën, 't hoofd schuddend over menschen, die vroegen naar den doop en dan heengingen, zonder te denken aan den kerkheer. Dorstig geworden, nam hij een kruik op, schepte er mee in een ketel, waarin zijn arm verdween. De kruik schraapte langs den bodem. De ketel was leeg en zich mistroostig neerzettend, mompelde hij: 'Geen bier!'[1)]

Zet daar nu tegenover die andere doopscène uit Hermingard in haar fijne sentimenteele romantiek en beter dan door alle redeneering voelt ge den afstand, die tusschen beide ligt.

'Nu ging men tot de eigenlijke plegtigheid over: de armen om elkanders hals geslagen, traden de vrouwen naar de kleine beek; Thimotheus geleidde zijn' blinden voedstervader derwaarts. Nog eens stelde Caelestius aan de doopelingen levendig al de gewigtvolle verpligtingen voor, die zij, in dezen ure, op zich zouden nemen, en vraagde het haar ernstig af, of zij zich, onder het oog des Alwetenden, plegtiglijk voornamen, het beledene onwankelbaar vast te houden; en toen nu de vrouwen, van heilige aandoening vervuld, haar toestemmend ja geantwoord hadden, toen zij, tot de enkelen in het water gedaald waren en het gebogene hoofd

1) Irmenlo I, p. 124 vlg.

ten westen gekeerd, tranen van zaligheid en van ootmoed storteden, toen rigtte Caelestius zich plegtstatig op, doopte de hand in het vaatwerk, hetwelk Timotheus hem aanbood; driemaal sprenkelde hij het water op hare lokken, en driemaal schitterden de heldere druppen, als zacht vonkelende parelen, terwijl de grijsaard de wijdingswoorden, in den gewonen vorm, uitsprak.

Op hetzelfde oogenblik verlichtte een flauw weêrlicht de lucht, langzaam en statig rolde in het verschiet de donder en loste zich in het dof weergalmen van talrijke echo's op. De boomen ruischten en toch bewoog geen ademtogt van den wind het gebladerte. Godsdienstige huivering, als omzweefde hen de Godheid, vervulde aller boezem. Onbewegelijk hielden de gedoopten elkander omarmd. Zegenend spreidde Caelestius zijne handen over haar uit. Timotheus was op de knieën gezonken, geen hunner die niet bad; dat was een oogenblik van zaligheid'.[1)]

Men heeft Van Oordt om zijn realisme en de zorgvuldige cultuur van zijn taal meermalen naast Flaubert genoemd. En terecht.

In Warhold vooral is in volle klaarheid en eenvoud de werkelijkheid in haar teere schittering of felle opvlamming, haar kalm kabbelende rust of brandende verschroeiing gezien en uitgebeeld, zonder eenige romantische versiering, zonder eenige poging om haar te dwingen onder welke wet ook, verklankt in een taal als van Flaubert, wel-overwogen, gaaf en onaantastbaar, kleurrijk en zwellend in pure rythmen[2)].

1) Hermingard, p. 185. Zoo leze men het huwelijksfeest van Siegbert en Hermingard, naast dat van Woonfred en Gonda in Irmenlo.

2) Men heeft nogal wat aan te merken gehad op de taal van Toussaint; men sprak van slordig en ondoordacht en soms met reden. En toch heeft ze prachtige bladzijden geschreven, rustig in zachte arceeringen. 't Was mij meermalen, of ik bij Van Oordt Anklänge vond aan haar taal. Waar het in zit is uiterst moeilijk te definieeren. Ik kan mij vergissen, maar mag ik als voorbeeld een bladzijde afschrijven: 'Eilieve, me jonkvrouw! Gij ziet toch niet bij toeval aan mij een slipje kardinaals-purper, noch dit, dat ik in verstrooiing den voet heb gestoken in een bisschopspantoffel? Ik heb het nog niet verder gebragt dan tot den graad van doctor in de Godkunde; maar ziet gij, de allerhoogste rang in onze kerk, daartoe ik hoop te komen, is die van leeraar en kerkdienaar, die geener-lei wereldsche eerbewijzing mag wenschen of aannemen, en die zich door niets behoeft te onderscheiden van de leeken, dan dat hij, niet met schijn van woorden, maar met daad van hulpe, zich aller dienaar en gewillige toevlugt betoont
Met gunst, me jonkvrouw! ik zou u ootmoedig de handen kussen, als andere jongelieden, zoo ik niet' - en hij verbleekte een weinig, 'op dit punt - *mijne* opinie had, die intusschen voor geen ander behoeft te gelden!' En, ziende dat zij terugtrad, met een diepen blos, sprak hij zacht, terwijl zijn bewegelijk gelaat den zweem van ironie wisselde voor een uitdrukking van weemoedigen ernst: 'Gij moet wat toegevelijk geduld met mij hebben; ik zal zeventigmaal zeven keeren zondigen tegen de gewone wetten der beleefdheid. Vergeef, zoo ik u krenkte; doch weet gij? ik kan niet zien zonder spijt en bedroefdheid, eene jonkvrouw van zóó hooge geestgaven en zóó rijke kennis, zich zóó bekrompen vasthechtende aan zekere uiterlijkheden, die de eerste helft dezer Christelijke eeuw reeds heeft trachten te niet te doen, en die tot heden nog niet zijn uitgerukt uit de harten der Christenen' (Leyc. in Ned. III, 212). Een dergelijke lichte invloed van studie zou natuurlijk niets afdoen aan Van Oordt's oorspronkelijkheid. Merkten we niet hetzelfde op bij Drost en Potgieter.

Hoe geweldig is de schildering van den forschen, naieven beestmensch Kostijn van Buchorst, die ongevoelig voor 's bisschops vermaningen door een ingetogen leven in een klooster tot inkeer komen moet:

‘Hij opende het raam. En wijduit gingen zijn blikken. Hij zag de wolken als schuim van pas gemolken melk aandrijven over den heuvel en beneden de dennenboomen, slank uitgegroeid met een zachten boog, wijkend voor den wil van den wind, achter elkaar aanrijen, het naaldenloof bewogen tot een suizing, die als een oud verhaal van levensdaden ontroerde.

Hij drong zijn hoofd naar buiten en zoog de versche lucht als een ongekende heerlijkheid binnen. Hij proefde het geurig scherpe hars der boomen, het broeiig rotte van doode bladeren en de voedzame stooflucht der aarde, der goede aarde, die den mensch leven deed, die alles voor den mensch voortbracht, brood en vruchten, van alles wat hem te stade kwam ook dat waarvan men het bier kon brouwen. En een heete dorst verdroogde zijn verhemelte. Hij rekte zijn hoofd verder naar buiten en de wezenloos versneden lippen openend, stak hij de tong uit, likkend aan de lucht.

Rood dooraderde zijn oogen, strak aan spanden de trekken over zijn gelaat en het hoofd neer, hangend over het venster, lag het daar levenloos als een afgehouwen kop.

Maar dan weer oplevend, werkte hij zich met de schouders en armen naar buiten en zijn bovenlijf uithalend, schreeuwde hij, dat hij drinkende nog niet gedronken had, dat de duivel hem bezocht, hem kwelde. Hij verlangde naar bier en zijn gelaat hoog uit, schreeuwde hij om bier, bier, geen water, geen verachtelijk, kil koud water, maar bier, bier! Zijn stem zwol aan tot een daverend geluid en na een stilte steeg ze tot noodkreten, kreten van lang beheerschten nood, die uit dien grooten kloostersteen, die steenen doodkist, klonken als hulpgeroep van een daarin levend begravene'[1)].

Dit is niet enkel de zuivere, trouw uitgebeelde werkelijkheid zonder meer. Ik vergeleek Van Oordt bij Derkinderen. Zooals deze de strakke soliede realiteit zijner menschen en dingen omzweeft met de verinniging van zijn gevoel, omhuift met het waas zijner dichterlijke aandoening, zoo ook Van Oordt. Zie hier in deze ontmoeting tusschen Warhold en Janne, de dochter van Kostijn:

'Groetend zette hij zich tegenover haar neer en zag zwijgend, hoe uit het schemerpaars gewaad, zoo vouwenrijk om haar gelegerd, haar leest uithalmde in wit satijn, doorvloeid van paarse leliën, wier bloemenbladeren lipten naar den hang harer haren, en hoe daarboven tusschen verschrompelde takken, de witte bloesems wijduit, gereed waren weg te vlinderen naar den blauwen hemel. En toen hij nog steeds haar hoofd bijzijden neigen zag, reisde een vreemd gevoel over hem heen, zijn zwakte rafelde uiteen, een licht ging in hem op, een klare herinnering, dat hij het beeld van haar zóó in een machtig levenden droom in de Sint Salvatorkerk had gezien. En bewogen riep hij:

Jonkvrouw, wat zijt ge in uw zwaarmoedige schoonheid als een manestraal tusschen wolken verdiept?'

'De vouwen van haar gewaad, die als versteend om haar lagen, bewogen zich, haar leest wiegde zorgelijk voorover en toen ze 't hoofd ophief, klokte het in haar keel, sprongen tranen uit haar oogen; en terwijl ze haar weenen in kleine slokjes uitbracht, met de bleekzijden handen de tranen hel-

1) Ik had alleen de uitgave in De XXe eeuw ter beschikking, aldaar 12e jrg. II, p. 84.

pend, kwam er een licht gesuis, een windgerucht door de gaarde. De boomen stuifden, en ook de boom, waaronder zij zat, loosde zijn bloesems, die zachtjes om Jannes hoofd en schouders dobberden en dan vergingen in de vouwengolvingen van haar paarsig gewaad.

Bij haar door den bloesemregen verreinde schoonheid en het gelui harer smart voelde Warhold zich van alle banden ontheven en zacht gedreven door den zucht, zijn gevoel aan haar droefheid te paren, vroeg hij haar op heimelijken toon, waarom ze weende?

Haar gelaat in de handen, liet ze zich voorover gaan al stamelend: 'Nu eerst, na zooveel nachten hoor ik uw stem weer liefelijk gaan en daarom kan ik de klacht mijner ziel niet inne houden en pleng mijn vreugdetranen.'[1)]

Dit nu is het mysterie van Van Oordt's kunst, dat in zoo'n tooneel volkomen de teere schoonheid leeft der primitieven, dat deze schildering een ontroering wekt, als die van een Van Eyck uitgaat, dat hij de zuivere sensatie van een sproke van Beatrys nabijkomt, zonder dat hij ook maar *één* oogenblik zijn moderne mensch-zijn heeft verloochend, ook maar *één* oogenblik zijn rijke, plastische, verfijnde taal van modern kunstenaar heeft verwrongen tot namaak van een vroeger idioom, zonder dat hij ook maar de minste historische reminiscensen opzettelijk behoeft wakker te roepen, of door eenige verklaring of opheldering den indruk behoeft te storen. Daarvoor is een diep inleven in den geest der oudheid noodig geweest, maar wie het dan uitbeelden kan als hij, is een groot kunstenaar.

In Warhold staan dezelfde beide machten tegenover elkaar als in Irmenlo, Christendom en Natuurdienst, maar in Warhold vier eeuwen later. Beide bruter, minder naïef; de strijd om de macht en om de stoffelijke belangen, die daaruit voortvloeien, is sterker gepronunceerd; het lage egoïstische treedt feller naar voren. Alles draait om de tienden en nog eens de tienden. Maar waar Van Oordt den strijd der partijen bruter maakt, verinnigt en verfijnt hij hem in twee individuen, in Warhold met zijn Christelijke idealen, in Janne met haar zuiver natuurleven als vrouw.

1) XX^{ste} eeuw, 12de jrg., I, p. 150.

Warhold, de schout, gaat mee met de zending van den Utrechtschen bisschop om de oproerige en weerbarstige heeren der Veluwe gedwee te maken, want, zegt hij, tot zijn liefste, de dochter van den wever Hubertus: ‘boven alles ben ik uitgelezen, in wijder velden mijne krachten te pooten, want, Ursula, ik voel hier aan mijn hart den brand van een nooit uitgewaaide vlam, die ik nu liefde noemen zal. Liefde tot alles, tot den mensch, tot dier en boom, tot alles, wat, door de schepping heilig, zich wederom aan deze liefde heiligt.’[1)]

Hij gaat met zijn rijken dadendrang, zijn alomvattende liefde, zijn mysterieus geloof, dat zijn zinnen streelt en hem bij wijlen in extatische verrukking brengt. Hij gaat en valt, valt steeds dieper. De machten der aarde rukken hem neer, binden zijn zinnen. Eerst Janne, die hem in onderdanige liefde verheerlijkt, dan Machteld, die hem voor zich doet krimpen in geilen lust, dan Elsebeen, die hem bespot en die hij veracht, sleuren hem weg van zijn idealen in een leven van beurtelings zoete of fel schroeiende zinnelijkheid. En als hij ten slotte terugkeert tot Janne, na woeste omdoolingen, hysterischen strijd, in haar ten minste een schoone aardsche, zinnelijke liefde vindt, dan laat zijn brandend erotisch begeeren hem nog steeds niet los:

‘Bij elke ademing steeg een heete begeerte in hem op en dreef hem voort, menschen en dingen ziende als door een waas, naar boven tot de spinster, bij wie hij zijn door Janne opgewekte liefdesbegeerte in knellende omarmingen, in felle ontginning van wederliefde voldeed.’[2)] En als Janne hem in de armen harer spinster vindt, dan dat koel berekend betoog, schijnbaar te modern, maar toch geheel geworteld in de oude Germaansche wet, dat voor den man geen echtbreuk bestaat, maar enkel voor de vrouw:[3)]

‘Ge moet hierover niet denken, want denken graaft rimpels in het gelaat en argwaan in het hart en het brengt valsche beelden in de gedachte. Ge moet u zelve ongekrenkt en ongekreukt in mij weten en de spinsters

1) T.a. p I, p. 6.
2) T a.p. II, p. 214.
3) Paul's Grundriss, III^2, p. 161.

ongemoeid aan haar arbeid laten. Ze hebben geen schuld aan de uitwerking dezer wet, een wet voor allen.'

Warhold twijfelend aanziende, voegde ze haar handen te zamen en dan als in een droom prevelde ze: 'Ik zal het niet doen.' - - En onder een langzaam loomen zwaai harer hand ontging ze haar droomerij en met een matten glimlach, minnelijk groetend bezijden over haar schouders heen, verliet ze de zaal[1)].

En ze kwijnt weg, tot ze haar dood gevonden heeft in de gracht.

Warhold zinkt steeds dieper, verschroeid en verteerd door zijn erotische visioenen, telkens weer opgezwiept tot hysterische daden, plundering en moord in woeste passievaart, tot hij, ook lichamelijk vernietigd, terugkomt in zijn stad, waar hij verder gesloopt wordt, zoowel door zijn godsdienstige extase, zijn visioenen, door erotiek ontheiligd, als door een leven in de laagste ontucht.

En tot zijn laatste dagen toe, als hij hulpeloos opgenomen is door dienzelfden Hubertus, den wever, klinkt het met zwakke stem tot Ursula, zijn eerste liefde: 'Zie, Ursula, hier in mijn hart voel ik een nimmer uitgedoofde vlam, die ik nu liefde noemen zal, liefde tot alles'..... Strevend en hoopvol willend tot het laatste, tot de wederopneming in het kerkelijk verbond, de genade in den Sint Salvator, waar hij zijn eerste visioenen aanschouwd heeft en waar hij ten slotte sterft. Die opneming in de genade der kerk is voor Van Oordt wel enkel een symbool van de genade, voor zoover die denkbaar is in welken vorm dan ook voor ieder, die tot het uiterste, het hoogste gewild heeft, al is hij ook door onmacht bezweken in den strijd.

Dit boek Warhold is een machtig en rijk boek, waarvan ieder woord moet geproefd worden, waarvan we, voorzichtig speurend, eerst langzaam den vollen rijkdom leeren voelen en begrijpen. Hier wees ik slechts op dat wat voor ons doel de hoofdzaak is; ik wilde laten zien, hoe deze historische roman geeft het leven, het algemeen menschelijke, dat van alle tijden is, het grootsche drama van de ziel, die, door een geweldigen drang naar het goede gedreven, snakkend naar

1) XX^{ste} eeuw, 12de jrg. II, p. 216.

de hoogste en heiligste liefde, torsend het opperste geluk voor allen en alles, wordt gerukt in het slijk, gesleurd door de krachten der aarde in de diepste vernedering en hulpelooze verootmoediging.

Dit drama kan in alle tijden, in alle levensverhoudingen, ook de meest moderne, gedacht worden. Maar men gevoelt, hoe, juist in dit meer primitieve leven der middeleeuwen, in die zooveel minder gecompliceerde maatschappij, waarin nog niet alles is vervlakt en vervaagd, waarin men nog niet twijfelt, of zonde wel zonde is, waar plaats is voor groote spontane daden, waarin nog een kerk en een geloof heerschen met zooveel meer imponeerende universeele macht tegenover den zwakken sterveling, die zich in haar voelt opgenomen, dit drama zooveel puurder en forscher moet uitkomen.

Zoo werd Warhold niet een historische roman om de historie, om deugd of om geloof, doch deze roman, dit zoeken naar schoonheid, werd noodwendig een historische roman, omdat hij dan zooveel schooner en rijker tot zijn recht kon komen.

Wanneer we dit goed inzien, behoeven we ons niet te verbazen - zooals sommigen zich hebben verbaasd naar aanleiding van Van Oordt's werk, - dat in een oud vergeten genre nog weer iets schoons werd voortgebracht. Dit is geen *nabloei* van een oud genre, zooals sommigen het hebben genoemd. Ten Brink's aardige novellen uit de letterkundige historie zijn een nabloei, als men wil.

In Van Oordt is het nieuwe tegenover het oude.

Zooals de stand van zaken thans is, zou ik bijna willen beweren, dat de historische roman moeilijk meer een genre apart kan genoemd worden. Het is een roman als elke andere, een greep uit het leven, het algemeen menschelijke in schoonheid gezien en uitgebeeld, om esthetische motieven gedacht en gevoeld in oude tijden en verhoudingen. De historische romanschrijver is niet langer de soms weerspannige slaaf der historie; de historie is zijn dienares geworden, die onderdanig en hulpvaardig, zich op den achtergrond houdend, aanbrengt, wat tot kennis van de economische, sociale, maatschappelijke toestanden, waarin de helden van 's kunstenaars verbeelding leven, ter beschikking moet zijn. Een half historisch, half legendarisch vorst met zijn omgeving, een Romeinsch keizer,

een Egyptische pharao, of een dichter zelfs mag ook thans nog de belichaming worden van een schoonheidsdroom, over het algemeen zijn de groote acteurs van de wereldtragedie, wier doen en laten in archieven en bibliotheken, uit kronieken en tractaten, pamfletten en verslagen, protocollen en brievenverzamelingen door het koele verstand kan worden gewikt en gewogen en met eenig vertrouwen van de waarheid zoo dicht mogelijk nabij te komen, kan worden beredeneerd, het uitsluitend eigendom der historische wetenschap geworden en aan den beoefenaar van deze stelt ook de kunst hare eischen.

't Was enkel mijn bedoeling dit nieuwe tegenover het oude te doen uitkomen, niet de moderne historische-romankunst in Nederland in haar geheel te overzien. Dat deze met liefde en toewijding wordt beoefend, zeggen ons ook de namen van Ary Prins en Couperus, Van Moerkerken en Van Schendel. Bevat de prachtige, teere novelle van den laatsten, die voor eenige maanden de lezers van De Gids te genieten kregen, niet alle eigenschappen om bovenstaand betoog kracht bij te zetten?

J. PRINSEN JLz.

De nieuwe koers in het Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.

De studie der volkenkunde, nl. der minder ontwikkelde rassen buiten Europa, in de vorige eeuw wetenschappelijk aangevangen met de stichting van het Fransche genootschap voor ethnologie te Parijs in 1839, heeft sinds dien een belangrijke uitbreiding verkregen, vooral na de stichting van ethnographische musea, met Kopenhagen vooraan in 1849, waar het gewonnen materiaal gerangschikt en bewerkt kan worden.

Vóór dien bestonden hier en daar kabinetten van zeldzaamheden oftewel rariteiten, aanhangels van kleine dierentuinen, meestal vorstelijke liefhebberijen. Naast de wilde beesten kon men er het werk der wilde volken zien en met voorliefde werd daarbij het griezelige op den voorgrond gesteld. Een herinnering aan dien ouden tijd van misverstand bieden nog de drie dierentuinen in Nederland met hun kleinere of grootere ethnologische verzamelingen, een souvenir, dat spoedig verdwijnen moge!

Want terecht is ingezien, dat men die gekleurde stammen onrecht, grievend onrecht aandoet met te spreken van *wilde* volken! Dat is het belangrijkst resultaat op ethnologisch gebied, een volkomen positieverandering, die eerst in den loop van vele jaren plaats gevonden heeft. Het kan niet ontkend worden, dat het fatum der oude beschouwing, het pedante standpunt tegenover nieuwe verschijnselen, de voorkeur voor griezelige dingen velen der ethnologen te lang heeft beheerscht. Hoe anders is het te verklaren, dat bijv. onze koloniale literatuur slechts uitvoerig is, waar het volken

geldt in den slechten roep staande van kannibalen of koppensnellers te zijn! Over Batak's, Dajak's en Papoea's is het allermeest geschreven, terwijl andere even belangrijke rassen met enkele tijdschriftartikels tevreden moeten zijn. Over huwelijksgebruiken, besnijding en sexueele dingen is heel wat te vinden, een overvloed, die ergerlijk stemt, omdat het merkwaardige op geestelijk gebied even volmaakt vergeten is.

Die oude tijd is gelukkig voorbij! Er is een meer degelijke, een dieper gaande belangstelling gekomen. De periode van expedities à la Stanley met zwaar bewapend geleide en verwoeste dorpen is verdwenen en het vervult ons hart met trots, dat Nederlanders op dit gebied zijn voorgegaan. Snouck Hurgronje als oelema in Atjeh, Nieuwenhuis als medicijnman in Borneo hebben het beruchte volk ontbolsterd, het menschelijke, het mooi-menschelijke in Atjehers en Dajak's doen kennen.

In ander opzicht moet nog een ‘Klärung’ komen. Een kundig ethnoloog, de Keulsche directeur Dr. Foy, schrijft in zijn bekenden Katalogus: ‘Der Hauptwert der Völkerkunde liegt darin, dass sie ein unschätzbares, ja, man kann wohl sagen, das wichtigste Material für die Aufhellung der *Geschichte aller aussereuropäischen und ausserorientalischen Völker* liefert, insbesondere soweit diese noch ohne jede Kenntniss der Schrift und ohne schriftliche Überlieferungen dahinleben (wie die Südseevölker und Neger).’ En men zou van verscheidene ethnologische schrijvers citaten kunnen verzamelen, die bij voorkeur spreken van de studie der natuurvolken als doelpunt der ethnologische wetenschap. En toch vindt men in het Keulsch en het Leidsch Ethnographisch Museum afdeelingen uit China en Japan, die men allerminst als van minontwikkelde als van natuurvolken beschouwen mag. Arabische afdeelingen, notabene van onze geestelijke voorzaten, ontbreken in geen ethnographisch museum.

Sterker nog! Prof. Wilken heeft het jaren geleden uitvoerig betoogd, hoe die schijnbaar barbaarsche gewoonten van de ‘blauwe’ menschen in Insulinde óók voorkomen in.... Nederland. Prof. Speyer heeft het onlangs nog in een feuilleton in de *Nieuwe Rott. Courant* beschreven, hoe vele *onzer* gewoonten bij rouwplechtigheden uit de vrees voor den boozen invloed der geesten te verklaren zijn en wie denkt

daarbij niet aan dezelfde ‘coutumes’ in Indië! Voeg nog daarbij den Duitschen ‘Polterabend’, het daarbij gebruikelijk breken van steenen en glazen voorwerpen, en men zal een teleurstellende gelijkenis vinden met de rassen, die men als natuurvolken gering schat. Is men nog niet overtuigd, pronkt men met onzen vooruitgang op velerlei gebied, dan is het voldoende een bezoek te brengen aan het Museum voor Folklore te Antwerpen om tot de conclusie te komen, dat de ethnologie eenvoudig de studie van het menschdom omvat èn moet omvatten, dat niet alleen de volksgewoonten van bijv. Melanesië in een ethnographisch Museum door voldoende materiaal moeten zijn vastgelegd, doch ook die van het eigen land.

Eigenaardig toch! Jaren her is men uitgegaan om ginds in verre gewesten zich te verbazen over fetischdienst, over satanismus of ander bijgeloof en als in cirkelgang is men teruggekomen om veel dier verschijnselen, uit overoud volksleven stammend, in het eigen land terug te vinden!

Dat een zoodanige ommekeer heeft plaats kunnen vinden, is tevens het allerbeste bewijs voor het goed recht dezer ethnologische studie. Men bestudeert de flora en fauna, de geologie, waarom ook niet het menschdom, zooals het zich vertoont, ontdaan van hoogere kultuurvormen?

Voor Nederland als groote koloniale mogendheid is dit niet alleen wenschelijk, het is tevens plicht, ook een welbegrepen eigenbelang. Wie vreemde volken besturen wil, moet niet alleen hun taal kennen, doch ook de volkseigenaardigheden, het up and down in hun bestaan. Na de uitgebreide taalstudie moet rechtens de volksstudie komen.

Kennis van het volk is meer waard dan sterke garnizoenen en het beste bewijs levert weder het vooraf genoemde Borneo, welks binnenlanden voor Europeesch bestuur geopend zijn door de reizen van één Hollandsen geleerde, sinds dien met enkele ambtenaren en weinige politiesoldaten onder blijvend bestuur gebracht.

Kennis, goede kennis van de overzeesche volken is broodnoodig en men mag met vreugde wijzen op een koloniale literatuur met enkele lichtpunten als bijv. het werk van Matthes, Kruyt en Adriani op Celebes, het reisverslag der expeditie in Midden-Sumatra, het meesterlijke werk van wijlen

Van der Sande over zijn reis op Nieuw-Guinea, naast de reeds vermelde werken van Snouck Hurgronje en Nieuwenhuis over Atjeh en Borneo, e.a. Daarnevens een groot aantal opstellen in tal van tijdschriften en last not least onze Encyclopaedie van Ned. Indië, die veel van de uiterst verspreide literatuur in een viertal kloeke deelen heeft saamgevat en verwerkt.

Doch tevens moet erkend worden, dat onze kennis van Indië zeer, zeer ‘lückenhaft’ is. Over enkele rassen en landen is veel geschreven, over andere haast heelemaal niet. De kundige leiding, die bijv. op het gebied der Indische taalstudie dankbaar gevoeld werd, moest op volkenkundig gebied worden gemist. Hier werd te veel aan het toeval overgelaten en met groote, weinig doordachte sprongen ging het door den Archipel. Eerst Batak's, Atjehers en Gajo's op Sumatra, dan Makassaren en Boegineezen op Celebes, ‘nebenher’ Java, daarna Borneo. Na vele jaren is men eindelijk tot Nieuw-Guinea, den oostelijken uithoek, genaderd, dat nu aller aandacht in beslag neemt. De arbeid in dien uithoek is zeer verdienstelijk, maar biedt één gevaarlijke zijde: veelal wordt gedacht, dat daarmee de exploratie van onze Indische bezittingen kan afgesloten worden.

Of dit juist is?.... Daar is allereerst Java, zooveel jaren in aanraking met Holland. Dit groote eiland, met zijn meer dan 24 millioen inwoners, moet tevreden zijn met het groote, doch kompilatorische werk van Veth, de later vermeerderde uitgave en de beide werken van Mayer, die in geheel omvattende behandeling bijv. niet te vergelijken zijn bij het werk van Ling Roth over Serawak en Britsch Noord-Borneo. En al kunnen bij deze boekdeelen een aantal tijdschriftartikels gevoegd worden, de woorden van Dr. Hazeu in 1903 blijven waar, dat Java in ethnographisch opzicht minder, veel minder bekend is dan menig deel van onzen Archipel, als bijv. Atjeh of Midden-Celebes.

Wat weten we eigenlijk van de zoo interessante Lampong's en Bengkoelen op Sumatra? Beide moeten tevreden zijn met een dertiental opstelletjes. Palembang, sinds 1617 in aanraking met de O.I. Kompagnie, kan op een vijftal artikels wijzen. Madoera, dat groote eiland, onder den rook van Java, wordt ‘beschreven’ in ongeveer vier opstellen. Men

zie verder na, wat er bijv. over Bima en Soembawa, Roti, Savoe en Soemba geschreven is, om slechts enkele eilanden te noemen! En *wat* is dan nog in vele dier artikels te vinden!.....

Neen, op dit volkenkundig gebied is nog veel, zeer veel zelfs te doen en deze gapende leemte is te onbegrijpelijker, omdat onze ambtenaren in Indië toch het door hen bestuurde land moeten kennen. Nu komen zij er veelal als een kat in een vreemd pakhuis, oriënteeren zich in de papieren van hun voorganger. Den begaafden onder hen gelukt het in enkele jaren zich in het gewest in te werken om dan weer, na overplaatsing, in een geheel vreemd gebied opnieuw te beginnen. Hoeveel schade deze onkunde reeds aan den lande gekost heeft, behoeft niet gezegd te worden; menige bloed- en geldverspilling had door meerdere plaatselijke kennis bespaard kunnen blijven. Welken indruk krijgt bijv. de toekomstige bestuurder van Madoera, als hij uit de karige literatuur verneemt, dat de Madoerees veel zelfstandiger is dan de Javaan, een zelfstandigheid, die zich niet zelden in een soort van ruwheid of grofheid openbaart, dat hij zeer wraakgierig is en veel verwondingen, moorden, branden en vergiftigingen daaraan toe te schrijven zijn. Doux pays, al wordt tevens ook vermeld, dat de buste der Madoereesche vrouwen schooner gevormd is dan die der Javaansche!

Maar wie denkt hierbij niet aan de allerslechtste reputatie, die de Dajak's jaren en jaren berucht gemaakt hebben, totdat het Nieuwenhuis gelukte de ‘Harmlosigkeit’ dezer lieden in het helderste licht te stellen.

In dit opzicht is een goed beschrijvend werk een schat van buitengewone waarde, die in praktisch opzicht èn voor de besturende ambtenaren èn voor het bestuurde volk van groote zegen kan zijn.

Belangrijke bijdragen tot dit gebied, zoo noodig voor een goed, koloniaal beleid, kan een kundig geleid ethnographisch Museum leveren.

Het kan allereerst het zoo noodige centrum worden, van waar uit systematisch aan de volksbeschrijving van Indië gearbeid wordt. Het kan, mits voorzien van voldoende fondsen, aan dat onderzoek de zoo noodige leiding geven; de eerste stap in die richting is reeds gedaan, toen onder

den vorigen Directeur de reis van den teekenaar Nieuwenkamp naar Bali en Lombok mogelijk gemaakt werd.

Ook zonder dat denken wij hier het allereerst aan dit Leidsche Museum, omdat het in zijn uitgebreide verzamelingen een zoo krachtige basis heeft. Het bezit in zijn collecties talrijke voorwerpen van ouderen datum, die in Indië reeds lang verdwenen zijn, zoodat ook de plaatselijke onderzoeker verplicht is, dit Museum te raadplegen.

De ethnographische studie vindt hier zooveel hulpmiddelen, als Indië zelf, met uitzondering van Batavia, niet kan aanbieden. Wie bijv. zich in Indië wil oriënteeren over inheemsche weefkunst en door vergelijking het meest waardevolle wil vaststellen, is verplicht, daarvoor langdurige, kostbare reizen te doen. Moeilijkheden van allerlei aard staan den man in den weg. De inlander, van nature wantrouwend, begrijpt die belangstelling van den blanke voor een weefsel niet; hij zoekt er allerlei achter. De weefster vreest belasting-verhooging en houdt dus liever de ware produktie geheim. Oude stukken, zoo ze bij de bevolking hooggeschat worden, houdt men verborgen, uit vrees dat ze geannexeerd zullen worden. Bij aankoop worden soms overdreven sommen gevraagd en veelal moet men hooge voorschotten voor garens geven om na een jaar wachten een slecht weefsel te zien arriveeren. En dikwijls blijft het bestelde heelemaal uit!

Zijn er stukken in het bezit van inlandsche potentaatjes, dan kost het soms enkele dagen tijd, die te zien te krijgen. Het zou n.l. zeer onbehoorlijk zijn op den eersten bezoekdag dadelijk naar het doel van het bezoek te vragen; den tweeden dag wordt er toevallig van gerept en eerst den derden dag komen de stukken in kwestie te voorschijn, wier waarde dan nog dikwijls opgeschroefd is.

Welnu, in het Museum gaat men van de eene kast naar de andere om te leeren, wat de Batak's weven, de Atjehers, Padangers, Lampongers, enz. Zelfs oude meesterstukjes, in het Indische gewest heel niet bekend, diept men uit den kastenvoorraad op en door die vondst in Nederland gelukt het dan wel eens in Indië nieuwe, onbekende voorwerpen te verkrijgen. Zoo bijv. toen het enkele staal van oude weefkunst van Bengkoelen uit dit Museum gepubliceerd werd, gelukte het der Rotterdamsche instelling een waar prachtstuk

van deze vergeten weverij te verkrijgen, dat zonder dezen museumarbeid stellig verloren was gegaan.

Zoo kon dan ook door voorwerpenstudie in de verzamelingen van Europa het belangrijk verschijnsel in de weverij, het ikatten in Indië vastgesteld worden, dat vóór dien slechts met enkele nauw vindbare regels in de groote, koloniale literatuur werd aangeduid. Het bleek verrassend, hoe ginds in de geminachte, vergeten weverij een aloude techniek bloeide, welker ontdekking weer van belang was voor de kennis der Europeesche textieltechniek, waarin het chineeren tot nog toe onbegrijpelijk voorkwam. En met behulp dier vondsten kon weer in Indië verder gearbeid worden, door feiten uit het volksleven verrijkt.

Het mag eveneens betwijfeld worden, of het bewijs eener belangrijke, nog levende, Indische sierkunst zoo uitvoerig had geleverd kunnen worden zonder deze vroeger zoo vergeten museumstudie. Welke ambtenaar of reiziger op Timor heeft kunnen vermoeden, dat in den vuilen sirih-zak de sporen te vinden waren eener aloude sierkunst? Eerst een aantal dezer tibaq's, toevallig op verschillende reizen saamgekocht en dank zij de aanwezigheid van het Leidsche Museum bewaard, deed dit merkwaardig bamboe-ornament in volle waarde uitkomen. Welk ambtenaar in Bengkoelen en de Lampong's heeft kunnen denken, dat simpele sirihmandjes ware problemen met zich voerden, n.l. versieringen, die uit in drieën gedeelde vierkanten bestaan, geometrische raadsels, die aan belangrijkheid wonnen door gegevens, elders in den Archipel en dank zij deze museumcollecties te vinden?

Met deze schijnbaar dorre voorwerpenstudie is de kennis van het gindsche volksleven bevorderd. Er is hierdoor aangetoond, dat ook de stammen, zonder geschreven literatuur, wien vroeger *alle geestelijk bezit* werd ontzegd, in hun sierkunst op velerlei materiaal een eigen vorm van geestelijk leven bezitten, een arbeid van vele geslachten, die ook voor ons, hooger ontwikkelden, bron van genot, zelfs van leering, kan zijn.

Het waarnemen van belangrijke feiten in het Indische volksleven zelf is daarom zoo moeilijk, omdat dit zoo gekompliceerd is; het is eenerzijds rijk en veelvuldig, den

toeschouwer verbluffend, anderzijds weer schijnbaar droog en eentonig. Veel klatergoud schittert er onder den bedrieglijken gloed eener tropische zon; veel, dat meer aandacht waard zou zijn, verdwijnt ongezien en eerst in den koelen, nuchteren museumsfeer komt alles in de ware verhoudingen te voorschijn, biedt teleurstelling, doch ook verrassing.

Daarom is het volkomen te begrijpen, dat er op dit ethnographisch museumgebied nieuwe, levendiger belangstelling komt. Er wordt in binnen- en buitenland begrepen, dat het niet langer aangaat, deze kostbare collecties saam te hoopen, in kasten op te bergen. Voor een grooter publiek moeten deze musea te bezichtigen zijn. Op oudheidkundig en op schilderkundig gebied heeft men sinds lang de hoogste eischen gesteld en het hier geëxposeerde brengt rijke rente door het steeds stijgend aantal bezoekers, door de dieper gaande belangstelling.

Hoe anders zag het er in ethnographische musea uit! Volle, overvolle kasten! Geen bijschriften, die den leekenbezoeker konden inlichten. Tal van dingen, haast vodden gelijk, alleen interessant als amuletten voor een miniem aantal vakgeleerden. Modellen van huizen, van stellages, onbegrijpelijk voor dengene, die nauwelijks wist, waar het betreffende volk woont. We zijn zelfs in een museum geweest, waar door de bewaarders voor ons gevoel aanstootelijke, houten beelden op den voorgrond geplaatst werden om de lastige bezoekers maar af te schrikken. Waarlijk, het werd tijd, dat hier verandering kwam!

In Duitschland ging men vooraan. In 1906 werd het Rautenstrauch-Joest-Museum ingewijd, gehuisvest in mooie, ruime zalen met zorgvuldige expositie der voorwerpen.

Het ethnographisch Museum te Dresden zal evenzeer binnenkort in waardiger lokaliteiten ondergebracht worden. Het overvolle Museum van Volkenkunde te Berlijn, het grootste op dit gebied, verkrijgt spoedig een meer passend gebouw.

Nederland staat ditmaal niet achter. De kleine, Delftsche, Indische collectie, sinds jaren in kisten opgeborgen, is eindelijk te voorschijn gehaald en tamelijk zichtbaar in een zaal van het Prinsenhof uitgestald, jammer genoeg zonder deskundige medewerking.

De collectie van het Koloniaal Museum en die van het

genootschap Natura Artis Magistra te Amsterdam zullen in de nieuwe gebouwen van het Koloniaal Instituut een meer passende huisvesting vinden.

Rotterdam - stad ten onrechte berucht - spant de kroon met de geheele verbouwing van zijn Museum voor Landen Volkenkunde. Onder de deskundige èn artistieke leiding van zijn directeur Snelleman is een kleín, maar mooi Museum verkregen, dat in vele opzìchten voorbeeldig mag genoemd worden. In het Keulsche Museum is bijv. als grondkleur voor de kasten de kleur van het vertegenwoordigde volk genomen. Theoretisch goed gevonden, doch onder den killen schijn onzer Noorderzon teleurstelling biedend. De vele donkerhouten voorwerpen uit Melanesië komen bijv. op den donkeren achtergrond niet uit, en terecht heeft daarom Snelleman een meer willekeurige fondkleur genomen, die bij elke kastengroep past. Zoo is een mooie indeeling verkregen, die zijn hoogtepunt vindt in de koperkast met blauw fond. Beschrijvingen en foto's kunnen den bezoeker inlichting geven en door het bij elkaar ophangen van verwante voorwerpen is beproefd op het belangrijke te wijzen. Weefsels en batik's, deze stiefkinderen in haast elk museum, hebben terecht een eigen zaal ingenomen, waar men ze ongestoord bezichtigen kan. Velerlei weeftoestellen met foto's en uittreksels uit opstellen, stukken batik en plangi in bewerking, vertellen den bezoeker allerlei over de anders onbegrijpelijke techniek.

In het Leidsch Museum is onder den nieuwen Directeur, Dr. H.H. Juynboll, een nieuwe koers ingeslagen, daarmee waardig het werk zijner voorgangers aanvullend, van Mr. L. Serrurier en Dr. J.D.E. Schmeltz.

Met een kundigen staf van konservatoren, van Dr. M.W. de Visser, den heer H.W. Fischer en den heer J.P.B. de Josselin de Jong kon met de reorganisatie van dit Museum aangevangen worden.

Onder de vorige directies waren kostbare verzamelingen tezamengebracht, nu gold het deze te bewerken, het merkwaardige daaronder zoo te exposeeren, dat ze gezien kunnen worden. Kortom, het doode organismus moest tot nieuw leven gebracht worden.

Een gelukkig omen voor deze moeilijke en ondankbare taak is de samenstelling van dezen museumstaf.

Daar is allereerst de directeur Dr. H.H. Juynboll, een onzer eerste Javanici, een taalgeleerde, die zich merkwaardig ingewerkt heeft op ethnographisch gebied, blijkens zijn voortreffelijken katalogusarbeid en andere publicaties. Onder zijn hoede staan, behalve de administratie en leiding van het Museum, Java (met inbegrip der archaeologische afdeeling), Bali, Lombok, Borneo, Voor-Indië, Tibet en Arabië.

Zijn kennis van het Oud-Javaansch nevens Sanskrit, van het Hindoeïsme, dat eeuwen lang een groot deel van Indië heeft beheerscht en geestelijk vermooid, maakt hem den aangewezen man, den leider dezer afdeelingen.

Voeg daarbij de opmerkelijke eigenschap, dat deze kundige geleerde tevens een hartelijke belangstelling koestert voor al datgene, wat buiten de enge, wetenschappelijke sfeer geschiedt, als leider van dit Museum een verrassende werkzaamheid weet te ontvouwen, - en men zal ons mooi Leidsch Museum van harte geluk kunnen wenschen!

De andere afdeelingen staan onder de leiding van specialiteiten, die niet alleen door studie maar ook door eigen reizen het gindsche land kennen. Japan, China en Korea onder Dr. M.W. de Visser, Amerika onder den heer J.P.B. de Josselin de Jong, de Indische Archipel onder den heer H.W. Fischer.

Van dezen museumstaf gaat een merkwaardige kracht uit.

Wanneer men sinds jaren dit Rijks Ethnographisch Museum kent, zooals weinige der geringe bezoekers, dan bespeurt men tot zijn hartelijke verbazing een vooruitgang, die haast onnatuurlijk schijnt. Voor ons gevoel was dit Museum steeds een doode kolos, een geweldige massa, die nimmer tot ontwikkeling te brengen zijn zoude!

En nu de feiten!

De katalogi der afdeeling Borneo, bewerkt door den Directeur, reeds in de jaarverslagen van *1900* aangekondigd, verschijnen plotseling in 1910 in twee deelen. Vooraf zijn gegaan de katalogus der eilanden om Sumatra, bewerkt door den Conservator, den heer H.W. Fischer, de katalogus der Bibliotheek, saamgesteld door den assistent, den heer J.C.E. Schmeltz, en de katalogus der Javaansche oudheden, bewerkt door den Directeur, vijf kloeke deelen!

In dit jaar 1912 zullen waarschijnlijk deel VI (Atjeh, Gajo-

en Alaslanden), bewerkt door den heer H.W. Fischer, en deel VII (Bali en Lombok) door den Directeur verschijnen. Deel VIII (Bataklanden), beschreven door den heer Fischer, en deel IX (Java I), door den Directeur, liggen persklaar. Andere zijn in voorbereiding.

Dit is een quantum arbeid, waarvoor men eerbied moet hebben! Zorgvuldige beschrijving der voorwerpen zonder schoolmeesterachtig afdalen in futiliteiten, dat wel geleerd doet, doch slechts geschikt is om de meest eenvoudige dingen onbegrijpelijk te maken. Daarnevens verwijzingen naar literatuur van elders, die deze katalogi een waar arsenaal van den ethnograaf doen zijn.

Slechts de eerste deelen worden ontsierd door overblijfselen uit een vroegere periode, door ‘excursen’, die in een wetenschappelijk standaardwerk niet thuis behooren en ook niet voor rekening der tegenwoordige Directie komen. Van de overige Museum-uitgaven worde nog vermeld, dat de langverwachte slotaflevering van Rouffaer's Batikmonographie waarschijnlijk spoedig verschijnen zal.

En alsof deze publicatie-arbeid nog niet voldoende is, komen daarnevens de groote veranderingen in het Museum zelf aangebracht.

In het gebouw Rapenburg werden onder de persoonlijke leiding van den Directeur de Javaansche Oudheden, Tibet, Arabië, Perzië, Turkije, Noord-Europa en Noord-Azië gerangschikt. Door den heer Fischer Nieuw-Guinea en de Philippijnen. Eveneens geheel gereorganiseerd zijn de afdeelingen Japan, China en Korea door Dr. De Visser en de oude afdeelingen Voor- en Achter-Indië door den Directeur persoonlijk.

In het gebouw Hoogewoerd zijn nieuwe zalen ingericht, o.a. Kleine Soenda-eilanden beoosten Lombok en Zuidwester- en Zuidooster-eilanden onder leiding van den heer Fischer, en West-Borneo onder leiding van den Directeur.

Van de andere afdeelingen zijn Sumatra en omliggende eilanden, Celebes, Molukken en Zuidzee-Archipel, Zuid- en Oost-Borneo, Bali, Lombok en Java door den Directeur en den heer Fischer opnieuw gerangschikt.

Het gebouw Heerengracht is eveneens van onder tot boven nagezien en vooral de afdeeling Amerika ís door den heer De Josselin de Jong gereorganiseerd.

Al lezend denkt men daarbij aan de boeken, die men op een goeden achtermiddag op de planken, netjes in orde, gerangschikt naar kategorieën plaatst.

Doch hier was meer te doen! Een zuivering was ook noodig. Onder de godenfiguren uit Zuid-Aziatische godsdienststelsels heerschte een geweldige verwarring. Heele verzamelingen, o.a. uit Perzië en de Philippijnen, kwamen uit kisten te voorschijn. De groote massa voorwerpen van West-, Zuid- en Oost-Borneo moest gescheiden worden in twee zalen. In Amerika heerschte een verwarring als bij een prairie-brand.

Wij grijpen slechts enkele feiten uit de massa gegevens, die ons bij het bezoek dezer Museumgebouwen opvielen, en herinneren ons daarbij het vroegere vinden van Batak'sche ragi-doep's onder de weefsels van *Timor*, van Keboemen'sche doeken in *Bengkoelen*, die trots verbetering steeds in de kasten bleven liggen.

Het behoeft toch geen uitvoerig betoog, dat de rangschikking in een ethnographisch Museum vertrouwbaar moet zijn en geen ‘Verschleppungen’ den bezoeker op een dwaalspoor mogen leiden.

Deze rangschikking is tevens bevorderd door het plaatsen van uitvoerige etiquetten, die den bezoeker over het tentoongestelde kunnen inlichten. En daarmede niet tevreden, zijn aan de kasten en vitrines handig en beknopt gestelde bijschriften geplaatst, ook weer met het doel den bezoeker verder in te lichten. Zoo vinden wij, om twee verschillende voorbeelden aan te voeren, in Zuid-Azië korte, doch veelzeggende notities over de ingewikkelde godsdienststelsels, in Amerika aanwijzingen over de vertegenwoordigde Indiaansche stammen.

De groote Hindoe-beelden, sinds jaren in den tuin geplaatst, aan den verderfelijken invloed van weer en wind prijsgegeven, worden nu door houten afdekking beter beschut. Jammer genoeg ontbreekt de plaatsruimte om deze zoo allermerkwaardigste plastiek geheel onder dak te brengen. Deze beelden zijn zoo bizonder fijn bewerkt, bijv. de kleederen en sieraden, dat het zonde en jammer zou zijn, indien het lavatrachiet door vorst en regen aangetast werd. Ook om hare buitengewone opvatting - men denke aan het grillige Ganeça-beeld, de stoere Nandi - verdient deze beeldhouwkunst een zeer bizondere plaats.

De rijkdom van dit Museum aan Hindoe-oudheden komt vooral uit, nu alles in twee zalen zorgvuldig gerangschikt is. De donker-blauwe wandbedekking verlevendigt het stemmig grauw van het lavatrachiet, doet de eigenaardige figuren uit het Hindoe-Pantheon beter uitkomen. Vele bronzen gebruiksvoorwerpen zijn interessante stalen der toenmalige gietkunst, die nu nog in geelgieterij op Java voortleeft.

De schitterende Prajna-paramita, de volmaakte wijsheid, het schoonste beeld der Hindoe-plastiek, dat vroeger in een gang geplaatst was, heeft terecht een eereplaats in deze zaal gekregen.

Over het algemeen valt het op, dat, waar mogelijk, getracht is naar een smaakvolle expositie door goede kleurenkeuze van den achtergrond en een mooi neerzetten der voorwerpen. Vooral in China en Japan is veel gelukkigs op te merken. Daar is bijv. een kast, waarin het flonkerend weeldekleed van een Chineeschen generaal is opgesteld. Kostbaar gewaad van goud brokaatweefsel met het geborduurde, blauwe wapen op de borst, over de schouders afhangend de gulden drakenmantel. Andere brokaatweefsels en geborduurde mandarijnensieraden prijken rond dit beeld uit Oud-China en vormen een festijn van weeldestoffen en kleuren.

Ook in ander opzicht wordt voortgewerkt. Evenals onder den vorigen Directeur worden in de kollegezaal in het gebouw Hoogewoerd tijdens de vakanties tijdelijke tentoonstellingen georganiseerd. Onder deze trok vooral die der batikkunst de aandacht en weinigen zullen dezen rijkdom aan Javaansche waskunst hier vermoed hebben.

Zulke kleinere tentoonstellingen zijn van bizonder belang. Terecht wees de eerste Directeur in zijn laatste brochure op de immobiliteit der voorwerpen in musea. Nieuwe aanwinsten verdwijnen tusschen de oude en voor den gewonen bezoeker is het, alsof alles bij het oude blijft. Het herhaald bezoeken wordt daardoor allesbehalve aangemoedigd.

Met kleine tentoonstellingen, die een bepaald thema behandelen, trekt men nieuwe bezoekers, wordt de zoo noodige belangstelling verkregen.

Zulk een permanent tentoonstellingszaaltje voor Japansche houtsneeprenten en schermen is ook in het gebouw Rapenburg ingericht door Dr. De Visser. Een intiem zaaltje, helder

en licht, met een aantal voorwerpen, de techniek van de houtsnede verduidelijkend. Aan de zijwanden is plaats gevonden om telkens twee der kostbare Japansche kamerschermen te exposeeren.

Dit Museum is nl. bizonder rijk aan Japansche houtsneeprenten, daaronder vele, die reeds aan het vroegere Kabinet van Zeldzaamheden behoord hebben. Deze prenten en boekwerken zijn door Dr. De Visser naar meesters en scholen gerangschikt en groepsgewijze gedurende eenigen tijd geëxposeerd. Geïllustreerde opstellen van Dr. De Visser in Elseviers Maandschrift begeleiden deze tentoonstellingen, veel voor den leek verklarend. De eerste tentoonstelling was aan de oudere meesters Matabei, Moronoboe, Masanoboe, de Torii, Haroenoboe, Koryoesai en Haroeshige gewijd; de tweede aan de Kitao's, Shoenman, Toyonoboe en Shoensho, de derde aan Katsoegawa Shoensho's leerlingen, de vierde nog geopende aan Ippitsoesai Boencho en Kitagawa Oetamaro.

Het behoeft geen betoog, dat het een buitenkansje van den eersten rang is, zoo gerangschikte collecties te kunnen zien. Door zijn goede kennis van de Japansche taal en Japan behoort Dr. De Visser tot de zeer weinigen, die in staat zijn in dit verwarde gebied der Japansche kunst deskundig werkzaam te zijn, iets, dat zelfs den eigen Japanners menig hoofdbreken kost. Zijn aangeboren goede smaak stelt hem tevens in staat ook het artistieke element tot zijn recht te doen komen, wat even belangrijk voordeel oplevert. Onder de Japansche houtsneeprenten zijn nl. verscheidene minderwaardige nadrukken in omloop - ook onder de latere aankoopen in dit Museum - en hier kan alleen een artistiek kenner het kaf van het koren scheiden.

Zoo is en wordt er in dit Museum in velerlei richting gewerkt. Er heerscht een oprecht streven deze lang vergeten verzamelingen bruikbaar en genietbaar te maken, uit het doode museum een levende organisatie te vormen, gul bereid ook studie van hen, die buiten den engen museumkring staan, naar mogelijkheid te bevorderen. Scherpe tegenstelling met vroeger, toen het hatelijke ‘vroeg en verkreeg inlichtingen’, jaar in, jaar uit in de Jaarverslagen voorkomend, op minder aangename opvattingen wees.

En deze levendige arbeid moet te meer geappreciëerd

worden, omdat ze plaats vindt onder de meest ongunstige verhoudingen. Museumarbeid te verrichten in gebouwen, die allesbehalve daartoe geschikt zijn, is wel het ondankbaarste, wat men zich denken kan. De *Nieuwe Rotterd. Courant* bracht onlangs[1)] twee uitvoerige artikels, die, hulde brengend aan het nieuwe leven in dit Rijks Ethnographisch Museum, tevens het onvoldoende, het *onwaardige* van deze 'Museumgebouwen' op den voorgrond stelden. Een klacht, die al zoo dikwijls geuit is, te beginnen met de beide brochures van den eersten Directeur en steeds doove ooren vindt!

Onbegrijpelijk feit! In de universiteitssteden verrijzen zoovele nieuwe gebouwen, prachtige inrichtingen, aan de hoogste eischen voldoende, en dit Rijks Ethnographisch Museum blijft, zooals het is, door den slechten toestand bezoekers eer afschrikkend dan uitlokkend, een beleediging voor ons nationaal gevoel, een spot voor het buitenland.

Het is een treurig, niet te veranderen feit, dat Nederland als maritieme mogendheid teruggedrongen is tot den minsten rang. Maar dat het ook op museumgebied achter landen als *Portugal* moet figureeren, is nog bitterder. Men zie in Lissabon de ruime zalen van het Aardrijkskundig Genootschap, goed verlicht, brandvrij ingericht, waar de koloniale bezittingen waardig vertegenwoordigd zijn in heuschelijke museumzalen; en als men ginds dit lichtpunt in het overigens zoo ontredderde Portugal ontdekt, dan schaamt men zich bij de herinnering aan de donkere, Leidsche museumkamers en kamertjes, die zooveel grootere verzamelingen opgestapeld bevatten.

En toch blijft alles, zooals het is. De ijverige arbeid van dezen museumstaf is veroordeeld in donkere, onbruikbare gebouwen voort te gaan met het niet aanlokkelijk bewustzijn, dat de cellulaire gevangenen in Nederland beter gehuisvest zijn dan de tempelschatten uit Japan, China en Tibet, dan de tallooze voorwerpen van kunst uit diezelfde landen, die het buitenland met Japan vooraan ons benijdt.

We herhalen, het is een onbegrijpelijk raadsel! In Amsterdam kostelijk ingerichte Rijksmuseumgebouwen, die terecht de

1) 23 Maart, Avondblad B, en 25 Maart, Avondblad B, 1912.

bewondering van den vreemdeling opwekken, in Leiden sinds jaren een hopelooze toestand in chronischen vorm.

Voldeed dit Museum slechts aan de eerste bestaansvoorwaarde! Door het aannemen van zoovele verzamelingen heeft de Regeering dure verplichtingen op zich genomen, afgezien van de sommen, die sinds jaren voor aankoop besteed zijn. En dit *bewaren*, het eerste en gewichtigste doel van elk Museum, daarmee staat het hachelijk gesteld!

De kleinste winkelier in manufacturen weet, dat de invloed van het licht een voortdurend gevaar voor zijn etalage vormt. Hier in de donkere vertrekken - het gebied van 's Rijks pijpenladen, zooals de *N. Rott. Ct.* smalend zei - is men verplicht zooveel mogelijk aan de vensterzijde te exposeeren, omdat dit de eenige gelegenheid is, wat te laten zien. Er is geen andere uitweg mogelijk!

Waarschuwend zij gewezen op het geheel verbleekte harnachement in de Japansche afdeeling, dat eenmaal door zijn mooi-roode kleur en kostelijke bewerking een sieraad is geweest. Hoe zullen bijv. na korten tijd de rood omrande kralenwerken uit Borneo er uitzien, de prachtstukjes, met zooveel vreugde na de expedities van Dr. A.W. Nieuwenhuis begroet!

Het museumpersoneel staat voor het onoplosbaar dilemna de toevertrouwde schatten op te bergen, ongenietbaar voor elken bezoeker òf deze door te scherpe belichting aan spoedig en zeker verval prijs te geven.

Een ander gevaar is niet minder urgent: het brandgevaar. We nemen uit de bewuste artikels der *N. Rott. Ct.* het volgende citaat over. ‘In het gebouw Hoogewoerd bijv. wordt de gebruikelijke schoorsteen vervangen door een ijzeren pijp, die midden door verzamelingen en zolders naar het dak stijgt. Wordt zoo'n pijp slecht en niet voortdurend gecontroleerd, dan is het natuurlijk gevolg, dat er vonken door het lek in het Museum vallen; de trekking door de ijzeren roosters rond deze pijp en de aanwezigheid van deze roosters zullen een eventueelen brand bizonder bevorderen.

Voor museumgebouwen stelt men gemeenlijk als eerste voorwaarde, dat ze vrij staan, om brandgevaar uit naburige woningen te voorkomen. Kan dit niet, dan beproeft men door brandvrije muren dit gevaar te verminderen. Nu

heerscht in het gebouw Hoogewoerd de volgende, ideale toestand. Rechts van het Museum is een kruidenierswinkel, links een koperslagerij en alsof dit niet meer dan voldoende ware, grenst onmiddellijk aan de achterzijde, slechts gescheiden door een smal plaatsje, een groote bergplaats van... *brandstoffen*, waar dikwijls 's avonds gewerkt wordt.'

Op deze artikels is tegenspraak van eenige officieele zijde uitgebleven, dit gevaar is daarmede openlijk erkend en de Regeering, die dezen dreigenden toestand gedoogt, neemt een ernstige verantwoording op zich.

Zeer te hopen is dus, dat eindelijk met ernst over het lot van dit Museum worde beslist. Met deze instelling is steeds geschipperd en gelaveerd. Burgerhuizen gekocht, waarvan men te voren kon weten, dat ze absoluut onbruikbaar waren. Het geld voor de metamorphose in 'Museumgebouwen' eenvoudig in het water geworpen.

En 't is ongeloof'lijk, doch waar, men wil op dien weg doorgaan! Als er eens een nieuw Akademisch Ziekenhuis in Leiden komt, dan... ja, dan zal het Rijks Ethnographisch Museum een passende huisvesting vinden. De proef met burgerhuizen is mislukt ten koste van vele duizenden, welnu, men neemt nieuwe proeven en gaat een *verouderd ziekenhuis* met vele bijgebouwtjes, voor laboratoria enz. ingericht, voor Rijks Ethnographisch Museum pasklaar maken.

't Is waar, er zijn verscheidene ruime zalen in dit Akademisch Ziekenhuis, doch is het eigenlijk geen spelen met 's Lands middelen?

Men moet dan, evenals in de oude gebouwen, zich bij de huisvesting der collecties richten naar de voorhanden zijnde lokaliteiten. Van een meer wetenschappelijke indeeling, van een geographische plaatsing kan moeilijk sprake zijn.

Bij een modern ingericht Museum worden de zalen met voorliefde rondom een 'Lichthof' geplaatst, zoodat aan twee zijden licht kan binnendringen.

In goed verlichte zalen is men niet genoodzaakt nabij de vensters te exposeeren, kan men voor licht gevoelige voorwerpen in het middengedeelte onderbrengen. Door het matglazen dak van den 'Lichthof' wordt de gevaarlijke zonneschijn vermeden. Of dit alles in het Ziekenhuis-gebouw mogelijk zal zijn, mag terecht betwijfeld

worden en de zoo gewichtige licht-kwestie wordt absoluut niet opgelost.

En het kan nu reeds voorspeld worden, dat men, na duizenden verspild te hebben, na jaren tot de overtuiging zal komen, dat van burgerwoningen of Ziekenhuis geen Rijks Ethnographisch Museum te maken is, geen Museum, dat in overeenstemming is met onzen rang als koloniale mogendheid en in staat de voor wetenschap en kunst zoo belangrijke collecties waardig te huisvesten.

J.A. LOEBÈR JR.

Mijn overleden vriend Alexander Sillem. 1840-1912.

I.

> I knew him, a fellow of most excellent fancy.
> S h a k s p e r e (Hamlet).

Naast de uit haar aard beknopte necrologie, die de heer Colenbrander aan den historicus mr. J.A. Sillem heeft gewijd, waag ik het, met vergunning der Redactie, enkele persoonlijke herinneringen op te teekenen van den *vriend* met wien ik zooveel jaren vertrouwelijk en haast broederlijk heb geleefd.

Hij was zulk een eigenaardige, oorspronkelijke en toch eenvoudige figuur in ons Amsterdam, een type dat allengs in onze hoofdstad verdwijnt.

Zijn uitgangspunt, tegelijk zijn eigenlijke atmosfeer, was de kring der Hope's en der Borski's, dus der zeer rijke, aanzienlijke geslachten der stad. Zijn vader was lange jaren de chef van Hope, het oudste en machtigste bankiershuis in Amsterdam. De zusters van dien vader waren er gehuwd, ééne met den heer Jan Borski, de andere met den heer Melvil, schoonvader van graaf R.J. Schimmelpenninck. In die omgeving, een bijna aristocratische omgeving in onze burgerlijke stad, werd hij opgevoed. De vader had een der deftigste woningen in de bocht der Heerengracht en woonde zomers op het aanzienlijk buitengoed Watervliet, thans door het kanaal

Holland op zijn Smalst verzwolgen. Het kantoor der Hope's had zijn vaste relaties met het Russisch Keizershuis, dat de grootvorsten van tijd tot tijd bezochten, en waar alle buitenlandsche bankiers en vreemdelingen van naam hun opwachting deden, zooals Swedenborg, in de 18de eeuw, er zijn geldzaken afwikkelde tijdens zijn eenigszins langdurig verblijf in Amsterdam in 1768 en 1769. De oude heer Sillem had zelfs - zóó luidde het gerucht - evenals onze minister van buitenlandsche zaken, een vast tafelgeld van het kantoor, om al de gasten op hoffelijke wijze behoorlijk te ontvangen. De Borski's, het rijke geslacht dat nù uitgestorven is, waren verwant aan allerlei buitenlandsche huizen van naam. Bij Mevrouw Melvil ontmoette men steeds verwanten uit Parijs. Wij noemen de Cavaignac's, de Benouvilles. Ook Paul Dubois, de groote beeldhouwer en tot aan zijn dood in 1905 directeur der Parijsche Academie van Beeldende Kunsten, was door de Cavaignac's - daar een zijner zoons met de dochter van Cavaignac huwde - een goede bekende, en zond op Bloemenheuvel, het bevallige buiten van Mevrouw Melvil, bij Haarlem, jaarlijks kennissen en schilders uit Parijs, onder wie Emile Michel het meest aantrok. Kortom men leefde in dien kring grootsteeds, min of meer internationaal, in een atmosfeer van goeden toon en smaak. Bij Mevrouw Melvil ging de dagelijksche samenspraak bijna altijd in het Fransch over. Bij mijn vriend Alexander aan huis was de toon meer Duitsch. Zijn moeder was een Russin uit Lijfland, een eenigszins strenge niet altijd toeschietelijke vrouw, die met groote orde en vastheid het drukke huishouden bestierde. Zij zat, als er gasten kwamen, eenigszins statig, niet al te spraakzaam, aan het hoofd der tafel. Het ging alles bij haar op de klok. 's Ochtends vroeg zat zij aan het ontbijt, en liet zij zich bedienen, al was geen der kinderen of der logés verschenen. De ontbijt-tafel bleef den ochtend staan, voor de komende en gaande familieleden of huisgenooten. Dat herhaalde zich 's middags en bij het diner. De moeder zat altijd recht-op in haar vasten stoel.

Van haar drie zonen kwam de oudste, John, in het kantoor der Hope's, dat achter het woonhuis der Sillem's - gescheiden door een grooten tuin - gevestigd was. De tweede zoon, Alexander, zou studeeren. Hij was met zorg onderwezen op de bekende school van Noordhey bij Voorburg,

en behield van daaruit zijn oude vrienden, vooral den heer Harinxma thoe Slooten, den bekenden oud-commissaris der Koningin in Friesland. In zijn studenten-tijd bewoog hij zich in allerlei kringen, los, gemakkelijk, beminnelijk. Half en half voornaam met democratische beginselen. Hij werkte goed en grondig. Zijn meester, tot wien hij eerbiedig opzag, was in den eersten tijd Martinus des Amorie van der Hoeven. Overigens was hij wel niet luidruchtig, maar onder goede vormen bij uitstek vroolijk, met lichte tint van humor. Hij werd een strict dienaar der strenge wetenschap, vooral op historisch terrein, doch toonde zich dadelijk tegelijk een hoffelijk vriend der Muzen: een scholier der Muzen-kunst. Hij teekende veel, speelde goed klavier, en danste uitnemend. Dat alles ging gepaard met groote heerschappij over zich-zelf en met volmaakte orde en regel in zijn werk. De formeel kerkelijke tint van zijn Luthersche moeder had hij niet overgenomen, maar een religieuse drang bleef hem altijd bezielen, hij schertste nooit over het Heilige, en toen hij stierf handelden zijn achtergebleven zuster en nichten in zijn geest, toen zij - terwijl zijn baar naar het kerkhof werd gebracht - het hoofdstuk van Paulus 1 Corinthe 13 zich lieten voorlezen. Weldadigheid voor armen, chariteit, was trouwens regel in het huis zijner ouders, weldadigheid, die door den oudsten zoon als tot den hoogsten trap werd opgevoerd. Overigens week in Alexander's studenten-tijd de lach niet van zijn lippen. Hij richtte zelfs met anderen een lustig studenten-muziekgezelschap op: het bekende Tadderasjing. Trouwens zorgen kende hij niet. Zijn vader was juist overleden, toen hij zijn studie-tijd aanvaardde. Hij was dus in zekeren zin dadelijk zijn eigen meester. Een kring van zeer goede vrienden uit allerlei omgeving drong zich om hem heên. Zelf kende ik in den aanvang hem weinig. Ik was op het einde van mijn studie-tijd, hij aan het begin. Toch leerden wij elkander, ik weet niet hoe, allengs vrij-goed kennen. Toen de jongere studenten uit Amsterdam, als in groep, naar een maskerade-feest te Leiden togen - het was in het jaar 1860 - ging ik met hen allen mede, wandelde met allen, na het zeer uitbundig feestgewoel, van uit Leiden des nachts naar Scheveningen, om daar ‘quasi’ de zon te zien opkomen, en hechtte mij in 't bizonder toen

aan Alexander Sillem. Zijn uit- en invallen op den door maan en sterren beschenen donkeren weg flikkerden mij als vonken van vuurwerk. Toen ik in 1861 secretaris der Kamer van Koophandel in Amsterdam was geworden, leerde ik hem van den besten kant kennen in het huis van mijn vriend Buys, die destijds hoogleeraar te Amsterdam was geworden, en die van al zijn Amsterdamsche leerlingen Sillem het hoogst stelde. Ik had later het voorrecht hem op Gogel te wijzen, als waardig onderwerp van een dissertatie, en woonde zijn promotie-feest in het Keizershof in den Haag bij, toen ik in dien tusschentijd secretaris der Staatsspoorwegen-Maatschappij was geworden. Dat feest was het vroolijkste en uitbundigste van dien aard wat ik ooit heb bijgewoond. Tegelijk het eerlijkste feest, want men zeide elkander schertsend, joelend, scherp de volle waarheid. Mijn oudste vriend Nicolaas de Tex logeerde voor dat feest op mijn kamers te 's Hage. Jubelend traden wij allen het leven in. Buys, de promotor van Sillem, hield een van zijn pittigste tafelredenen, waarin hij ons zelfs toeriep onze beginselen boven nationaliteit of vaderlandsliefde te stellen, en allen meenden wij, dat nu het begin van een nieuwe wereld in aantocht was. Wij dweepten met vrijheid en hadden broederschap op den tong. Met zeker ontzag zagen wij intusschen, dat de oude heeren Borski en Melvil, die mede aan tafel aanzaten, een extra-trein, voor zich alléén, deden rijden naar hun voorname buitenplaatsen boven Haarlem. Wat zou de meer dan eenvoudige revolutionnair Gogel wel gedacht hebben van zulk een weelde! Waar bleef de gelijkheid op aarde...

II.

Thuis gekomen in het ouderlijk huis te Amsterdam bakende Alexander zijn levensweg voor zich zelven af. Hij was geen redenaar, sprak zelfs, als hij wat langer zijn volzinnen moest doen hooren, eenigszins hortend en stootend! Hij had geen redenaars-klank in zijn stem. Hij begreep dus geen advocaat te moeten worden. Daarentegen stelde hij zoo klaar en helder mogelijk, met zijn duidelijk handschrift; en was in zijn schik, wanneer hij administratief een eenigszins duistere questie kon ontwarren. Het kwam

hem voor, dat hij niet ongeschikt zou wezen, om bijvoorbeeld bij den Raad van State naar een plaats van commies van Staat te dingen. Zulk een positie werd eerst verleend na een betrekkelijk moeilijk examen in het Nederlandsch staats- en administratief-recht. In den zomer van 1865 meldde hij zich te 's Hage daartoe aan. Hij was bij mij het meest op mijn kamers. Hij slaagde in dat examen, doch werd niet benoemd, daar aan twee andere candidaten - de H.H. mrs. Tak van Poortvliet en W.A. Baron van Verschuer - de voorkeur door de Regeering werd gegeven. Sillem nam het oordeel goedmoedig en berustend op, en ging nu in het ouderlijk huis, voor zijn levenstaak en studie, zich inrichten. De oude vrienden van Amsterdam kwamen hem telkens in zijn groote gezellige beneden-zijkamer van het huis op de Heerengracht opzoeken, en des avonds zat hij met hen het liefst in een bekend en geliefd bierhuis in de Warmoesstraat (Pulsers later Polman) zijn ‘godendrank’ te drinken. Het was voor mij - zóó schreef hij later in 1872 in zijn novelle ‘Verhuizing’ - ‘een genot aan eene der kleine tafels neêr te zitten, die de beide lange wanden versierden van het bierhuis in de Warmoesstraat’. Hij zit dáár - in die novelle - met een ouden ook mij bekenden vriend, die, uit het buitenland na een zwerversleven teruggekomen, het eerst van allen hem heeft opgezocht, en met wien hij de gelofte wisselt vrienden te zijn en te blijven tot in den dood. Het wordt ons alles zóó duidelijk en frisch in die novelle verteld, zoo prettig en aanschouwelijk voorgesteld, dat het mij nog altijd vreemd is, dat deze en nog andere humoristische schetsen - die hij onder den naam van H. Drilman in ‘De Gids’ plaatste - zoo weinig de aandacht van het publiek raakten. Sillem trok zich echter weinig aan van die onverschilligheid der lezers, schreef en studeerde voort, nam reeds enkele kleine betrekkingen van filantropischen aard in zijn vaderstad aan, en des zomers trok hij elk jaar met uitverkoren vrienden naar de Alpen of Dolomieten. Van die tochten verhaalde hij later in ‘De Gids’, en zijn beschrijvingen werden reisroutes voor vrienden en vriendinnen, die derwaarts konden gaan. Met mij werd de verhouding hoe langer hoe inniger. Ik was in 1868 professor te Utrecht geworden en had mij dáár met mijn vrouw in een vriendelijk klein huis ingericht. Dáár zocht hij ons

herhaaldelijk op. Telkens en telkens kwam hij te Utrecht bij ons, altijd opgewekt van aard en gezellig ons van alles vertellend. Zijn zuster kwam bij ons logeeren, en wij-zelven togen 's winters tegen Kerstmis naar zijn moeder, waar wij dàn soms een tweetal weken als het ware zijn gasten waren. Heerlijke oogenblikken heeft hij ons daar bereid, want hij was een voortreffelijk gastheer, met manieren aan het 'ancien régime' ontleend.

Zijn studiën hadden intusschen meer en meer den historischen loop genomen. Vooral het tijdstip der eerste bevestiging van ons vaderland, na het verlaten van ons land door den stadhouder Willem V, trok hem aan. Zijn eigenlijk doel, dat hij reeds, tegen het jaar 1870, zich voorstelde, heeft hij niet kunnen bereiken. Het was namelijk zijn liefste wensch een goede biografie van A.R. Falck te kunnen leveren. Dit was het karakter dat hem het meest in zijn leven had aangetrokken. De eenvoudige, schrandere, sympathieke, vèrziende en altijd glimlachende hoedanigheden van dien staatsman waren hem een lust en liefde. Als goed teekenaar zocht hij dat model te portretteeren. Doch hij wilde het niet doen, als hij hem niet in al de jaren van zijn politiek leven had kunnen bespieden. En, helaas, aan de papieren, die Falck had nagelaten, was niet te komen. De erfgenamen moesten rekening houden met de nagelaten beschikking van den doode. Sillem stuurde mij telkens naar Jhr. Hora Siccama, zelf naderde hij persoonlijk den achtergebleven neef en naamgenoot, doch er was geen verwikken aan hun besluit. Sillem moest zijn plan opgeven. Dat was - als ik het zoo mag uitdrukken - zijn groote droefheid. Iets wat hem voortdurend hinderde. Doch hij zette nu andere historische studiën op touw, die als het ware in den niet al te verren omtrek stonden van zijn geliefden held. Zóó ontstonden de grondig bewerkte boeken over Valckenaer en later van Dirk van Hogendorp. Hij naderde in de verte tot Robert Fruin.

In de redactie van 'De Gids', waarvan ik sinds 1863 medelid was, zat, sinds 1865, juist die Robert Fruin. Hij had reeds kennis genomen van enkele opstellen van mijn vriend, bijv. het artikel van Edgar Quinet, en ik stelde hem voor, Sillem in onze Redactie op te nemen, een wensch die ook uit het hart van Buys kwam. Alzoo geschiedde het,

dat Sillem in 1871 redacteur van ‘De Gids’ werd. In dat tijdschrift heeft hij vele en uitnemende artikelen geleverd. Meestal op vaderlandsch historisch gebied. Ik noem zijn opstel over mr. Johan Valckenaer en de uitgewekenen in Artois, 1787-1795; dat over Jacob Blauw en zijn Memorie van instructie, naar aanleiding van Th. Jorissen en de patriotten te Amsterdam in 1794; zijn stuk over de Pruisische Neutraliteitspolitiek in 1795-1805; zijn opstel over de ambtsbrieven van A.R. Falck; zijn geschrift over Hendrik van Stralen; en voorts zijn breed opgezette en schoone studiën over Joan Derck van der Capelle tot den Pol. Al deze stukken over ons land, op het einde der 18de eeuw, werden dan begeleid door ‘essais’ over ‘de klaagliederen van Thomas Carlyle’, over Thomas Carlyle's leerjaren, over de Jacobijnen, over Frederik den Groote, enz. Vele dezer artikelen werden in ‘de Gids’ geschreven, toen Robert Fruin reeds de redactie verlaten had, want Fruin bleef slechts in de Redactie van 1865 tot 1875. Doch al dien tijd, dat Sillem redacteur was, en later tot aan Fruin's dood, is Sillem met onverbrekelijke banden aan Fruin gehecht geweest. Fruins onpartijdigheid en wellicht te groote afwezigheid van elken hartstochtelijken drang was voor Sillem het ideaal van den geschiedschrijver. Op de maandelijksche redactie-vergaderingen, waar, sinds Potgieter's en Huet's vertrek, Buys en Fruin den toon aangaven, was hij, in zekeren zin, zelfs een der figuren van beteekenis. Geheel zijn natuurlijke aanleg, zijn zin voor humor, zijn manier van lachend de waarheid te zeggen, zijn voorkeur om steeds wat men noemt ‘een tweede viool’ te bespelen, zijn vaste soms doctrinaire oordeelvellingen kwamen hier in den kring der Gids-redactie tot volle ontplooiing. Hij gevoelde zich in den kring der toen oudere heeren volkomen op zijn gemak. Hij bracht zijn losse wereldwijze manieren in die groep van geleerden. Zelden heb ik hem zoo vroolijk gezien als in die omgeving. Voor zijn kwinkslagen bukte zelfs soms Schneevoogt. Hoewel van natuur eenigszins systematisch aangelegd, las hij boeken, die hij recenseeren moest, nooit met een ‘esprit de système’. Zijn kritiek over die boeken was zuiver onbevooroordeeld. Allen waren het er over ééns, dat Buys den spijker op den kop sloeg, toen hij als zijn oordeel zeide ‘il ne pose jamais’. Ik

was misschien de éénige in den kring, die betreurde dat Sillem te weinig in zijn historische stukken de persoonlijke noot liet hooren. Hem goed kennende en vooral zeer waardeerende, deed het mij soms leed, dat hij in zijn uitspraken over de geschiedenis niet soms den toon liet hooren, dien bijvoorbeeld in latere jaren Byvanck in zijn ‘essai’ over Doris' Droefheid liet klinken. Maar Sillem was als historisch auteur wie hij was, lette vooral op zijn hoog voorbeeld Robert Fruin, en bedwong bijna elken vluchtigen of luchtigen inval. De doctrine der geschiedschrijving achtte hij iets zeer ernstigs en strengs. Zelfs tegen zekeren zweem van droogheid zag hij niet op: hij, die in zijn studententijd een ‘charmeur’ was geweest. De bekooring, die op een Redactie-vergadering van hem uitging, was in mijn oog niet altijd zichtbaar in zijn geschiedkundige vertoogen, hoe volledig en afgerond zij ook waren. De volmaakte distinctie en de stricte onpartijdigheid bleven ongerept. Maar de zekere vlam der meêslependheid ontbrak wel eens. De auteur was en bleef in den regel gedesinteresseerd bij wat zijn figuren deden of spraken. Het vóór- en tegendeel werd nauwlettend overwogen, maar er is een nuance van onderscheid tusschen begrijpen, meêvoelen en oordeelen. Een lichte tint van humor of ironie kan, als een zonneschijntje bij sombere wolken, ook in de zwaarwichtigste historische overwegingen, tintelend, soms tusschentijds doorbreken - meer dan Sillem zich dat veroorloofde.

De Koninklijke Academie van Wetenschappen, die hem sinds 1892 onder haar leden had te tellen - ik had het voorrecht onder de oude bedeeling hem daarvoor aan den toenmaligen secretaris Boot voor te stellen en zijn verdiensten uit te meten - nam hem op als historicus. Hij las dáár onder andere zijn hoogelijk gewaardeerde bijdrage over de prijzen in de 15e eeuw, een uit allerlei archieven bijéengegaarde studie.

Zijn lidmaatschap der Commissie van hen, die de ter diplomatie zich aanmeldende candidaten moet examineeren, kwam langs dezelfde lijn. Hij ondervroeg de heeren naar hun kennis van de historische ontwikkeling der staten-stelsels met het oog op ons Vaderland.

Aan de Universiteit van Leiden had men hem willen verbinden als professor in de Historia Diplomatica, maar dit vereerend aanbod sloeg hij af.

III.

Behalve in het gareel der strenge wetenschap had Sillem zich ook gesteld in den zachten dienst der Muzen. In tweeërlei opzicht toonde hij zich aldus. Als lid der commissie van de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten en als oprichter van het overal bekende Concertgebouw in Amsterdam. Alléén over het eerste deel kan ik meêspreken, daar ik zelf lid en voorzitter van die commissie twintig jaren ben geweest. Altijd te zamen met Sillem, die in de eerste jaren onzer samenwerking secretaris dier commissie was. Het was voor Sillem evenals voor mij een onzer liefste werkkringen. De omgang in het midden van die Kunst-School was hem een lust en een vreugde. Wij bemoeiden ons slechts in de uiterste noodzakelijkheid met den geest en inhoud van het onderwijs zelf. Slechts was het onze taak de inrichting en hulpmiddelen van dat onderwijs voor den Directeur en de Hoogleeraren te verschaffen of te vergemakkelijken. Met de regeling der jaarlijksche prijskampen, met de benoeming van nieuwe hoogleeraren, als de oude stierven of aftraden, met het voorbereiden en doen vaststellen van een nieuw regeerings-reglement voor de werkzaamheden der Academie, met de discussie over de plaats die de Bouwkunst in de rij der schoone kunsten moest innemen, met het aantoonen dat ons gebouw ongeschikt was, ook uit het oogpunt der verzameling onzer pleisterbeelden, hielden wij ons daarentegen steeds bezig.

Doch de kroon op ons werk waren de maandelijksche vergaderingen met onzen directeur August Allebé. Hij was bezig een jonge Amsterdamsche school van schilders en kunstenaars te vormen, evenwijdig zich bewegende naast de kunstenaars der Haagsche Schilderschool, en Sillem trachtte hem op alle wijzen te steunen. Dit was niet zoo gemakkelijk als het leek. Want van tijd tot tijd scheen Allebé als kunstenaar te aarzelen. Toch was dat aarzelen slechts schijnbaar. Een uiting, een trek, die hem als 't ware te schielijk van de lippen of vingeren was gegleden, nam hij voorzichtig dàn terug. Hij corrigeerde al peinzend voortdurend zich zelf: zich inhoudend, zich intoomend, zich te-recht wijzend, speelde hij haast een drama in eigen boezem af. Met zijn fijn verstand zocht en zocht hij altijd-door,

viel hij zichzelven hard, en verviel dan tot een soort van zelfkwelling. Iets droevigs kwam er dan in zijn uitdrukkingsvolle trekken. Sillem was nu de man, die hem steeds tot evenwicht wist te brengen, of liever hem in evenwicht hield. Aan den steun van Sillem is Allebé en de Academie ten hoogste verplicht geweest. Zijn goed humeur, zijn luchtige scherts, zijn vroolijke zetten hadden op Allebé den indruk van een stevigen bries: en na korte gesprekken met Sillem toonde Allebé zich 'de meester' die hij werkelijk was. Let wèl, dat die invloed van Sillem niet als met opzet gebeurde. Sillem's vriendschap voor Allebé uitte zich, als ik mij zóó uitdrukken mag, onbewust. Maar het was ons allen zeer duidelijk, dat het effect werd bereikt. Sillem, die in den regel niet veel tijd had, en ons dikwijls te pas en te onpas wegjoeg, omdat hij zooveel werk te leveren had, zooals hij zeide, had voor Allebé altijd tijd te over! Al de bezwaren, die het voorhoofd van den kunstenaar soms fronsten, wist hij schertsend te effenen.

Het was voor ons leden der Commissie haast een aanschouwelijke les. Zoo als altijd ontveinsde zich Sillem de weldadige kracht, die ook hier van hem uitging. Hij wilde van zijn invloed op Allebé niet weten. Hij werd zelfs boos, als wij er te-veel nadruk oplegden, maar op de vergaderingen zelven met den Directeur, kon hij wel opmerken, dat wij gelijk hadden gehad.

Sillem had in deze werkzaamheid aan de Rijks-Academie nog een andere aantrekkelijke taak. Hij bleef in voortdurend contact met de beste der leerlingen. Als zij arm waren steunde hij hen met geld, als zij soms vertwijfelden in den kamp van het leven gaf hij hun levensmoed. Ik mag hier niet uitweiden. Slechts kan ik misschien, zonder de grens der bescheidenheid te overschrijden, de namen noemen van den schilder van Looy en van den beeldhouwer Pier Pander, die door de Academie vrienden van Sillem zijn geworden en gebleven. Deze namen zijn slechts voorbeelden die mij voorzweven, uitzonderingen. Want aan geheel de schilderswereld en die der beeldende kunst van ons land bleef hij zijn belangstelling wijden. De stad Amsterdam koos hem tot lid en ondervoorzitter der commissie van toezicht en advies voor de schilderijen der Gemeente, en tevens tot lid

en commissie van toezicht op het Stedelijk Museum. Hij was voorzitter der Vereeniging tot het vormen van een openbare verzameling van hedendaagsche kunst: ondervoorzitter der vereeniging ‘Rembrandt’ tot behoud in Nederland van kunstschatten. Hij was voorzitter ten slotte (van Rijkswege) van de Commissie van Toezicht op het Rijks-Museum. De Muzen lachten hem hier overal vriendelijk toe.

Over het tweede punt, de oprichting van het Concertgebouw, een der belangrijkste daden van mijn vriend, kan ik persoonlijk niet veel medespreken. Het geviel na den ondergang en opheffing van het genootschap Felix Meritis. Dit genootschap, overblijfsel der 18e eeuw, had in zijn oprichting en bloei iets zeer eigenaardigs gehad. Het was in zijn opkomst een uiting geweest van den encyclopedischen geest, die in het midden der achttiende eeuw door Europa voer. De Fransche encyclopedisten, kranige figuren, wier oogen blonken als vuur, wier gebaren bijna hartstochtelijk waren - men denke aan Diderot - hadden hun parool overal doen klinken. Men moest, volgens hen, aan verlichting arbeiden en vooruitgang bewijzen, door alle wetenschappen en kunsten tot één middenpunt te vereenigen, voorts zulke complete manifestaties van geestelijke universiteit op vele plaatsen tegelijk vestigen. Amsterdam, altijd zeer gevoelig voor den stoot, dien Frankrijk's beschaving gaf, deed daaraan mede. Vooral, toen de patriotten de leiding van de meerderheid in Amsterdam allengs in handen kregen. Zóó ontstond door hun inspanning het genootschap, dat reeds dadelijk het 18e-eeuwsche opschrift Felix Meritis boven den gevel van zijn vorstelijke woning op de Keizersgracht beitelde. Het geheel der inrichting werd gesplitst in evenredige afdeelingen, die, te zamen verbonden, haar kracht op al de leden der vereeniging zouden uitoefenen. De afdeelingen natuurkunde, algemeene wetenschap, letterkunde, koophandel, muziek en teeken- of schilderkunst gaven elkander hier de hand. Een bundel van lichtstralen op elk gebied van wetenschap en kunst. Aldus heeft het een kleine eeuw bestaan. Maar allengs, in den loop der tijden, verslapten de werkzaamheid en samenhang van al die verschillende afdeelingen. Het encyclopedisch karakter ging te loor. Slechts de afdeelìng muziek, onder leiding van Johannes Verhulst, handhaafde een deel van den ouden roem,

doch als het ware op zich-zelf. Toen Verhulst stierf, werd het slechts te duidelijk, dat Felix Meritis, ook wat de uitvoeringen der muziek betrof, geheel ten achteren was. De nieuwere muziek-uitvoeringen eischten grooter orkest dan Felix Meritis in zijn zaal kon omvatten of bekostigen. Toen het Bestuur van dit alles - ik zelf was voorzitter toen ter tijde - zich goed daarvan bewust was, ontbond het in Juni 1889 het genootschap. Op dat oogenblik gordde zich nu Alexander Sillem aan - geholpen door enkele vrienden, van wie wij alleen de heeren H.J. de Marez Oyens, P.A.L. van Ogtrop, R. van Rees noemen - om in Amsterdam een waarachtigen, aan alle eischen van den modernen tijd voldoenden, kunsttempel der muziek op te richten in het 'Concertgebouw'. Meer dan vijf en twintig jaren heeft hij zijn krachten aan de belangen van dat Concertgebouw gewijd, allerlei geldelijke offers zich getroost, en in den heer Mengelberg den uitnemenden leider en bezieler gevonden van het zeer talrijke concert-personeel. Hij was dáár de onvermoeide strijder, die, zonder zich op den vóórgrond te dringen, steeds werkzaam was om de uit te voeren muziek tot haar hoogste en verhevenste peil op te voeren.

Zijn uitgangspunt was Beethoven, over wien hij meermalen in 'De Gids' had geschreven, zijn liefde was Bach, zijn mijlpaal op de wegen naar boven was Brahms. Brahms bezocht Sillem altijd wanneer hij naar Holland kwam, woonde bij hem aan huis, en schonk hem zijn fraai portret, waaraan hijzelf den lauwerkrans met linten hechtte, die hij bij een eerste uitvoering zijner derde symphonie in Holland had verkregen. Dat portret van Brahms hing altijd in Sillem's studeerkamer.

Voor alle uitingen der moderne muziek had Sillem een open zin. Het laatst hoorde ik hem uitbundig Mahler prijzen. Trouwens hij was jaren-lang de voorzitter van het bestuur der afdeeling Amsterdam van de maatschappij tot bevordering der Toonkunst: voorzitter ook van het Conservatorium. De Amsterdamsche musici omringden hem steeds: in de eerste plaats Julius Röntgen. Sillem zorgde altijd dat met Paschen Bach's Matthaeus-Passion werd ingestudeerd en opgevoerd. Doch voor Wagner had hij zelfs geen oor. De muziek van Wagner werkte zelfs een zeker gevoel van weerzin bij hem op. Hij verstond ze niet, zeide hij. Als wij

met Pinksteren meestal te zamen met mijn vrouw naar Wiesbaden trokken, en dáár ook in het Opera-Huis genoten van de voorstellingen door de beste zang-krachten van Duitschland gegeven, wijl de Keizer er op dien tijd steeds vertoefde, stond Wagner op het program. Wij deden ons best hem te overreden ééns met ons ten minste de 'Meistersinger' te gaan hooren. Met een goede vriendin en met andere dischgenooten togen wij naar de opvoering. Sillem had onder de voorstelling heên en weêr geschoven op zijn plaats. In het derde bedrijf werd hij rustiger. Ik was blijde en meende een opkomende ontvankelijkheid te vermoeden, doch onze vriendin stootte mij zachtkens aan, want te midden der meest luide muziek, begeleidende uitzetting der stemmen van de koren, was Sillem rustig en kalm ingeslapen. Die muziek had geen greep op hem.

Tot den omgang met de Muzen rekende Sillem ook zijn dagelijksche lectuur in Shakspere. Des avonds, vóórdat hij zich ter ruste legde, las hij eerst nog een fragment uit de drama's van dien dichter.

IV.

Al wat ik heb aangestipt - zijn indrukken van het ouderlijk huis, zijn wetenschappelijke kennis, zijn dienst der muzen - was in zekeren zin voor hem het geleidelijk voertuig tot, neen, de uitdrukking van zijn menschenliefde.

Hij kon zich zijn taak op aarde niet anders denken dan in een vaste geregelde werkzaamheid, om ook voor de minderbedeelden in onze maatschappij in persoon te arbeiden. Hij zou het nooit bij woorden laten. Zijn oudste broeder was in dit opzicht zijn voorbeeld. Nimmer zou ook hij zich op den vóórgrond stellen, doch altijd stil onafgebroken in die richting dienend zich inspannen: als ware het dagelijksch werk. Ik spreek nu niet van zijn geldelijke giften aan zeer velen, op het voetspoor van dien oudsten broeder. Doch al spoedig kon men hem opmerken als lid der commissie van toezicht op de Woningmaatschappij, zag men hem persoonlijk steeds bezig in de afdeeling kosthuizen der Maatschappij van den Werkende Stand, las men in de dagbladen zijn naam onder de bestuurders en uitdeelers van het Waternoodsfonds, en later ook onder de beheerders van het Vondelpark.

Doch de kroon op het werk zette hij door de oprichting met Berns van het Burger-Ziekenhuis.

Hij heeft dit in zijn laatste geschrift - *Eigen Haard* van 2 December 1911 als bijschrift ter herdenking van dr. A. W.C. Berns - zelf uitéengezet. Er waren - zóó schreef hij - tegen de 80 jaren der vorige eeuw in Amsterdam toestanden overgebleven, die dringend om verbetering riepen, en die toch niet verbeterd werden, al keurde niemand ze goed. Daartoe behoorde de gemeentelijke zieken-verpleging in Amsterdam's binnen- en buiten-gasthuis. Het probleem was gecompliceerd. Aan de oplossing van dit vraagstuk heeft hij in den Gemeenteraad met Berns ijverig gearbeid. Doch het meest trof hem, evenals Berns, dat er te Amsterdam, buiten de twee gasthuizen, wier impopulariteit met den dag toenam, geen gelegenheid bestond om zich buiten's huis te laten verplegen. Men wist eigenlijk niet wat een goede ziekenverpleging eischte en beteekende. Een zieken-verpleging op goede grondslagen was wel op de Prinsengracht opgericht, maar was nagenoeg alleen voor welgestelden toegankelijk. Toen ontwierp Berns het plan tot oprichting van een ‘Burger-ziekenhuis’, zooals hij het noemde, voor de opneming van patienten à *f* 1.50 per verpleeg-dag. Hij begon in het jaar 1879 met de oprichting daarvan op de Keizersgracht tegenover de Westermarkt. Weldra bleek het, dat die instelling veel te klein was voor de behoeften van Amsterdam. Reeds in 1883 ontgroeide de dienst aan de huisvesting op de Keizersgracht. Van dat oogenblik dagteekent een consequent arbeiden van Berns, om de overplaatsing der geheele organisatie mogelijk te maken naar een grooter ziekenhuis, dat tevens kon strekken als practisch voorbeeld van hetgeen zulk een inrichting naar moderne begrippen behoorde te zijn. Ontembaar was de energie, die Berns en zijn echtgenoote daarvoor gingen aanwenden. Grootsch de geldelijke hulpmiddelen die zij daarvoor offerden. Doch het Burger-ziekenhuis aan de Linnaeusstraat kon dan ook 18 Maart 1891 voor de ziekenverpleging worden opengesteld. Het had één millioen gulden gekost. Het was een monument van het doorzettings-vermogen van den stichter, doch ook van de milddadigheid der Amsterdamsche burgerij. En in beide die opzichten was Sillem de meest getrouwe bondgenoot geweest, dien Berns zich slechts wenschen

kon. Zijn rijke bloedverwanten, de Borski's enz., wist hij het hart te roeren en de beurs te doen openen. Hij was en bleef de jaloersche Penningmeester van het Burger-ziekenhuis, de raadsman van den stichter, ‘l'éminence grise’ van den soms al te onstuimigen bouwheer.

V.

De stad Amsterdam koos hem natuurlijk tot lid van den gemeente-raad, straks tot lid der Provinciale Staten, waarna die Staten hem een plaats gaven in het College van Gedeputeerde Staten.

Over de vervulling van die waardigheden door mijn vriend kan ik niet spreken. Al zijn ambtgenooten hadden niets dan lof over voor zijn werkzaamheid en nauwgezetheid.

Mag ik nog aanstippen, dat, toen ik in het jaar 1886 mijn artikel schreef over ‘Sociale Rechtvaardigheid’, - waarin ik, bij het drijven der verschillende politieke partijen, durfde formuleeren iets dat allen konden en moesten behartigen - door Sillem goed werd begrepen. Al mijn zoogenaamde vrienden, mijn kennissen in mijn dagelijkschen arbeid, waren over mijn opstel niet malsch in hun oordeel. Sillem, de loyauteit in persoon, en wat de vormen betreft man der traditie, doch in het wezen der zaak bij het radicale af, gaf mij vast en stil de hand. Trouwens later, bij de beoordeeling van Tak's wet der kieswethervorming, trokken wij samen één lijn.

De totaal-indruk van zijn bedrijf is voor mij een leven van plichtgevoel op deze aarde, met zachte herinnering aan de eeuwigheid, uit welke wij voortkomen, en tot welke wij allen weder ingaan. Hij had niet veel illusiën: trouwens die illusiën zijn dikwijls het kleed van ons verdriet of van onzen spijt. Men wil dàn loopen naar het geluk dat ons ontvlucht, niet nadenkend dat dit geluk in ons eigen hart reeds is vastgelegd. Hij voor zich genoot van de minste kleine offers die hij kon aanbieden of ontvangen, want in die offers was liefde besloten. Een zeldzame bekooring ging uit van zijn persoon. En zijn bloedverwanten vergolden hem de liefde, die hij hun toedroeg. Zij droegen hem allen als op de handen, en zagen slechts met bekommering, dat de vallende ouderdom aan zijn kleine lenige gestalte iets van haar vlug-

heid in het loopen en wandelen ontnam: een vlugheid van beweging waarin hij vroeger zóózeer uitmuntte. Zijn laatste feest, dat hij vierde, was een feest aan de kinderen van zijn broeder, zusters, en aan al de kleinkinderen van dien broeder en die zusters (honderd in getal) toegewijd. Een feest dat hij met de meest hoffelijke zorgvuldigheid had ingericht. Hij stierf plotseling eenige dagen later, des nachts, stil en eenzaam, want hij was ongehuwd gebleven. Misschien zijn, voor zijn reeds gebroken blikken, toen, nog even, een oogwenk, vóór zijn laatsten doodsnik, heêngetrokken de kleine geliefde kinderen, fluisterend of jubelend, die hij op zijn feest-avond rondom zijn knieën had zien spelen en had omarmd.

11 Juni 1912
H.P.G. QUACK.

Mijlpalen.

Hoewel het bezwaarlijk gaat nu nog onze voorvaderen kwalijk te nemen dat zij de vreemde overheersching juist afschudden in 't jaar dertien, zoude het toch ongetwijfeld aan het tegenwoordige geslacht veel gelegener zijn gekomen, indien zij daarmede een jaartje hadden kunnen wachten.

Want 1913 moge ons wellicht in 't najaar de inwijding van een internationaal vredes-paleis brengen, zéér zeker zal in voorjaar en zomer de inlandsche verkiezingsstrijd in vollen gang zijn; zóó zeer zelfs, dat een hospitaal voor gewonden een meer passend Carnegie-geschenk ware geweest. En hoe de verkiezingen ook afloopen, bij ongeveer de helft der bevolking - links of rechts - zal een meer bittere dan opgewekte stemming heerschen het heele jaar door.

Maar ‘il faut faire bonne mine à mauvais jeu’, en nu er eenmaal niets meer aan 1813 te veranderen valt, *moet* er wel in 1913 gejubeld worden! En aan den begaafden secretaris van de Maatschappij van Nijverheid is het te danken, dat zulks geschieden kan door het *geheele* nederlandsche volk. Want... niet *wij* zullen het gelag betalen, maar de vreemdeling! Door het feestjaar te zetten in het teeken van het vreemdelingenverkeer, heeft de heer G.S. de Clercq onze houding gered. Hoe hard er ook gekeven worde tusschen man en vrouw, broers en zusters in de achterkamer van het winkelhuis, nauwelijks klinkt het schelletje dat het binnenkomen van een klant verraadt, of alle veten zijn vergeten, en met het bloemzoetst lachje stormt het gansche huisgezin het magazijn binnen om den begeerden gast te bedienen.

Merkwaardig herdenken! Omdat men ons in 1813 van den vreemdeling verloste, zullen wij hem met de groote trom in 1913 binnenlokken. Niet minder dan *f* 110.000 wil zelfs de regeering - blijkens het dezer dagen aangeboden wetsontwerp tot aanvulling en verhooging van het 10e hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1912 - aan de Commissie voor plan 1913 beschikbaar stellen ten behoeve der reclame. En van dit bedrag is alléén voor aanplakbilletten, sluitzegels en boekenleggers een som van ruim tienduizend gulden bestemd! Laten wij hopen dat ten minste het zwitsersche berglandschap voor onzen reclame-aanval beveiligd blijve: het heeft reeds genoeg geleden onder die voor de Brusselsche tentoonstelling... Trouwens, de som moge groot schijnen, voor een wereld-reclame is zij inderdaad nog zeer gering!

Uit deze verzuchting zal men wellicht afleiden, dat schrijver dezes niet geestdriftig gestemd is voor plan 1913. Ten onrechte echter, want het opzet heeft mijne volle sympathie... zij het ook om geheel andere redenen, dan waarom de meesten het steunen. *Sursum corda!* Mijnentwege kome geen enkele vreemdeling in 't land; en zelfs indien ik een buitenlander een goeden raad hadde te geven, zoude die luiden: stel uw bezoek af tot rustiger tijden, ga ons liever zien in 't dagelijksch pak. Dat staat ons verreweg het best, want wij zijn nu eenmaal een nuchter volk, en dat kan ook moeielijk anders voor wie als wij, onder of vlak boven zeepeil wonen. Maar het stemt mij hoogst dankbaar dat zoodoende uitdrukkelijk en voor ieder verstaanbaar, door dit feestvieren een einde 'wordt gemaakt aan een honderdjarig tijdperk dat Nederland deed ineenschrompelen tot een lilliput keizerrijk, geregeerd van uit den Haag. ‘L'Empire c'est moi’, Nederland was Holland! Moest een museum worden opgericht, was een nieuwe tak van staatsdienst in te stellen, een onderwijsinrichting noodig, alleen de moerassige hollandsche bodem scheen tot bouwgrond geschikt te zijn.

Dit alles wordt anders. Ons volksbewustzijn ontwaakt. Overal gist het. Voor de hiërarchisch geordende maatschappij treden bonden en vakvereenigingen in de plaats. Gemeenteraden staan op tegen het centraal gezag, en zelfs - wie had

zulks na Thorbecke's slaapmiddel durven droomen, - de Provinciale Staten raken uit den dut!

Deze verschijnselen zijn natuurlijk niet uitsluitend nederlandsche. Allerwegen blaast de tijdgeest. Zelfs in Frankrijk, dat reeds zoo lang en sterk gecentraliseerde land, dat ons een onverbreekbaar geheel toeschijnt, - zoo vele eeuwen reeds hadden machtige vuisten de verschillende elementen te zamen gekneed, - is thans een andere richting aan 't opkomen. Parijs zuigt niet langer alle levenssappen op, en sedert de *ville-lumière* - nu geen zorgzame hand de lampen voedt met nieuwe olie - meer en meer verbleekt tot *ville-veilleuse*, ziet men allerwegen in de provincie lichten schitteren. Al zal het nog lang duren vóór Gallië wordt tot een zwitsersch gemeenebest, toch bespeurt wie Frankrijk doortrekt, den krachtigen opbloei van wat men dáár noemt het *regionalisme*, die wonderen werkende liefde voor eigen landstreek, voor eigen stad, welke het fundament is van een krachtig nationaal bewustzijn. Wel moge de wandelaar treuren als een statige eik valt, onder wiens lommer hij zoo gaarne rustte; de houtvester juicht, als hij op de te zeer gemonopoliseerde plek, waar de zware schaduw allen groei doodde, een krachtig woud van jonge boomen ziet opschieten.

Een mijlpaal op den weg der ontwikkeling van het nederlandsch gemeenebest zal dan ook plan 1913 wezen. Niet Den Haag of Amsterdam, maar heel Nederland zal feestvierend zich rekenschap geven van wat het in die honderd jaren heeft tot stand gebracht... of verzuimd. Want nog véél grooter zou de oogst zijn, indien reeds vroeger allerwegen ware gezaaid. Maar daarom niet getreurd! Het is toch al reeds een verblijdend teeken, dat zes en twintig steden en stadjes zelfbewust een mijlpaal durven stellen; een voorbeeld dat - zoo alle geruchten niet bedriegen - door nog velen zal gevolgd worden.

En welk een schoone gelegenheid om eigen land te leeren kennen! Ons eigen mooie land, dat toch eigenlijk wij alleen naar waarde kunnen schatten, geschoold als ons oog is voor stille kleurharmonieën. De verbetering van verkeersmiddelen hier te lande - het organiseeren van motorboot- of automobieldiensten in nog weinig bezochte streken (waarvoor de tienduizend gulden zullen dienen, welke door de regeering

bòven de ton gouds zijn aangevraagd) - zal zeer zeker ook nederlandsche zwervers ten goede komen. Kent gij Giethoorn, Vollenhoven, Staphorst - drie paradijzen... voor wie er niet behoeft te wonen, doch er slechts komt om te genieten van natuurschoon? Wonderen van waterplassen, van zeegezichten, van landwegen! Kent gij den oosthoek van Overijssel, den westhoek van Staats-Vlaanderen? De Drentsche en Groninger heide en bosschen; Gaasterland en oostelijk Brabant? Naar Limburg behoef ik u niet te wijzen; ieder kent Valkenburg. Maar de eilanden ten Noorden? Vlieland - welks baai aan die van Napels herinnert; Wieringen, dat als van Engelands zuidkust schijnt losgescheurd? Waart gij ooit op Schouwen, met deftig Zierikzee en stemmig Brouwershaven, of op Voorne en Putten? Waartoe dient het dat schoolmeesters u al die namen tot vervelens toe hebben ingeprent, als gij er nooit den voet wilt zetten?

't Jaar dertien worde dus een binnenlandsch reisjaar. Ook het hotelwezen, dat de Commissie - en zeer terecht - wil verbeteren, kan daar slechts goed bij varen. Want behalve in zeer internationale landen, hangt het hotelwezen af van den binnenlandschen reiziger. Naar diens eischen richt zich de hotelhouder. En zoo het nederlandsche hotel - op zeer enkele uitzonderingen na - niet voldoet aan wat de Nederlander uit de betere standen verwacht, is zulks in hoofdzaak een gevolg van het feit dat deze zoo weinig in eigen land reist. Natuurlijk komt hierbij dat ieder overal in den lande familie of kennissen vindt, die voedsel en dekking hem gastvrij aanbieden. Dàt is het voordeel van een klein land te zijn! Maar toch, eerst bij meer bezoek van landgenooten, zal Baedekers beschamende waarschuwing omtrent het nederlandsch hotelwezen kunnen vervallen.

Maar zoo geraakt ook dit opstel van lieverlede in het teeken van het verkeer. En dit wil ik niet. Trouwens al bleef zelfs ieder Nederlander thuis, dit zal hem althans duidelijk worden door de feestviering in 't volgend jaar: dat Nederland is een groot complex van kleine plaatsen - een geheel met vele deelen, welke alle gelijkwaardig zijn. Het is ten zeerste noodig dit bewustzijn vooral den Hollanders in te hameren. Want nog niet zoo lang geleden waren de meesten van meening dat zoo slechts de vesting Holland voldoende

verdedigd werd, ons vaderland veilig ware. Doch de jongste jaren hebben geleerd, dat de landen aan de Dollard, en die in 't zuiden - van Vlissingen tot de oostelijke grens toe - nog meer de buitenlandsche begeerte opwekken. De waarde dier landen zal het jaar dertien ons zonneklaar bewijzen en tevens doen beseffen de juistheid van Dom Basile's lijfspreuk: ‘Ce qui est bon à prendre... est bon à garder’. - En voor dat vasthouden zullen alsdan de daartoe noodige maatregelen genomen kunnen worden vóór het te laat is. Ook in dit opzicht kan plan 1913 een mijlpaal worden, en de rijksbijdrage is dan ook ten volle gerechtvaardigd.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XXVII.
De nieuwe roman van Is. Querido.

Amsterdamsch Epos. De Jordaan I, Roman van Is. Querido. (Nieuwe Romans. Mij. voor Goede en Goedk. Lectuur).

‘Ach, het is alweer geen román!’ zucht de romanzuchtige recensent bij den nieuwen ‘nieuwen roman’, den ‘Roman’ van Is. Querido, *De Jordaan.*

‘En dat niettegenstaande.... ja, stáát er “Roman” of staat het er niet? Het staat er twéémaal zelfs, een roman in 't quadraat, nietwaar?’ - hij kijkt mij verbijsterd aan en wischt zich 't voorhoofd - ‘Ik vraag niet eens naar een intrige, meneer, zóó ouderwetsch ben ik niet, ik vraag naar een hàndeling! Mag ik niet vragen naar een handeling? En waar, in dezen *in duplo* zich zoo-noemenden “roman”, ìs de handeling, vraag ik u! Of noemt gij 't een handeling, dat Neel, aan 't begin van het boek zwanger van haar tiende kind, aan 't eind, tengevolge van de mis-handeling van haar man, een zeer moeilijke bevalling en ook moeite met het zoogen heeft? En: *dit is alles!* “Mooie Karel” is aan 't eind van 't boek nog net zoo ver als in 't begin, en Corrie dito, en Da en Dien en Nel en Lien van 't zelfde. Van Lien zijn we aan 't eind zelfs weer vergeten, dat ze in 't begin óók zwanger was... Meneer, het heeft eenvoudig nìets van een roman!’

‘En dat niettegenstaande’, begint mijn verbitterde recensent opnieuw, ‘en dat niettegenstaande Querido-zelf den laatsten tijd de duisterste bedreigingen uitte aangaande den eeniggoeden “roman-bouw”, waaromtrent hij ons binnenkort de verschrikkelijke waarheid zou openbaren, om daarna den tegenwoordig (dat vindt u toch ook?) ten onrechte versmeten Zola, den geweldigen roman-bouwer, nog op de valreep hartstochtelijk te gaan verdedigen! Ja, was het niet als onder de handoplegging van diens bloedig-rookende schim, dat hij aan dit zijn “Amsterdamsch epos” uitdrukkelijk den eeretitel van “roman” medegaf? - En waar blijft hij nu met zijn “roman-bouw”? Het is enkel een eindelooze reeks uitvoerige beschrijvingen van straten en menschen.....’

Zoo sputtert het gefolterd recensenten-hoofd boven dit boek van ruim 450 blz. zonder eenige ‘handeling’... en waaruit de schrijver hem wil doen lééren, wat en hoe een roman zijn mòet!

Hier heb ik echter een fraai-geslepen lantaarn van beproefde licht-sterkte. Veroorloof mij daarmee een oogenblik bij te lichten. Het is een klein opstel ‘Le Roman’, dat Guy de Maupassant als voorwoord gaf bij zijne novelle ‘Pierre et Jean’.

‘Je ne suis pas le seul’, zegt hij, ‘à qui le même reproche soit adressé par les mêmes critiques, chaque fois que paraît un livre nouveau.

‘Au milieu de phrases élogieuses, je trouve régulièrement celle-ci:

- Le plus grand défaut de cette oeuvre c'est qu'elle n'est pas un roman à proprement parler.

‘On pourrait répondre par le même argument:

- Le plus grand défaut de l'écrivain qui me fait l'honneur de me juger, c'est qu'il n'est pas un critique.

‘Quels sont en effet les caractères essentiels du critique?

Il faut que, sans parti pris, sans opinions préconçues, sans idées d'école, sans attache avec aucune famille d'artistes, il comprenne, distingue et explique toutes les tendances les plus opposées, les tempéraments les plus contraires, et admette les recherches d'art les plus diverses.

Or, le critique qui, après *Manon Lescaut*, *Paul et Virginie*, *Don Quichotte*, *Werther*, *Emile*, *René*, *Les Trois Mousquetaires*, *Le Père Goriot*, *Loe Cousine Bette*, *Colomba*,

Le Rouge et le Noir, *Notre-Dame de Paris*, *Salammbô*, *Madame Bovary, Adolphe, l'Assommoir* etc. ose encore écrire: “ceci est un roman et cela n'en est pas un”, me paraît doué d'une perspicacité qui ressemble fort à de l'incompétence.

Généralement ce critique entend par roman une aventure plus ou moins vraisemblable, arrangée à la façon d'une pièce de théâtre en trois actes dont le premier contient l'exposition, le second l'action et le troisième le dénouement.

Cette manière de composer est absolument admissible à la condition qu'on acceptera également toutes les autres!

Existe-t-il des règles pour faire un roman, en dehors desquelles une histoire écrite devrait porter un autre nom?

Si *Don Quichotte* est un roman, le *Rouge et le Noir* en est-il un autre? Si *Monte-Christo* est un roman, *l'Assommoir* en est-il un? Peut-on établir une comparaison entre les *Affinités électives* de Goethe, *les Trois Mousquetaires* de Dumas, *Madame Bovary* de Flaubert, et *Germinal* de M. Zola? Laquelle de ces oeuvres est un roman? Quelles sont ces fameuses règles? D'où viennent-elles? Qui les a établies? En vertu de quel principe, de quelle autorité et de quels raisonnements?

Il semble cependant que ces critiques savent d'une façon certaine, indubitable, ce qui constitue un roman et ce qui le distingue d'un autre qui n'en est pas un.

Or, le critique qui prétend définir le Roman suivant l'idée qu'il s'en fait d'après les romans qu'il aime, et établir certaines règles invariables de composition, *luttera toujours contre un tempérament d'artiste apportant une manière nouvelle.*

Mais la plupart des critiques ne sont, en somme, que des lecteurs (De Maupassant is optimist! C.S.) d'où il résulte qu'ils nous gourmandent presque toujours à faux ou qu'ils nous complimentent sans réserve et sans mesure.

Seuls, quelques esprits d'élite demandent à l'artiste:

- *Faites-moi quelque chose de beau*, *dans la forme qui vous conviendra le mieux*, *suivant votre tempérament.*

Le critique ne doit apprécier le résultat que *suivant la nature de l'effort.*

Cela a été écrit déjà mille fois. Il faudra toujours le répéter.’

Waartoe ik dan ook de vrijheid genomen heb.

Is nu dus, indien men ‘alle manieren van componeeren te aanvaarden heeft’, elke compositie goed?

Zeker neen! Want bestaan er al geen regels, volgens welke een roman moet worden samengesteld, aan de zachte maar onverbiddelijke regels der *schoonheid* kan geen nòg zoo vrije compositie ontkomen!

De hoofdvereischte blijft, dat het kunstwerk zij ‘quelque chose de beau’, dat het, *volgens zijn eigene natuur*, *schoon zij!*

Want de schoonheid ligt niet vast in onbuigzame begrippen of voorschriften; zij is een *natuurwet*, die zich dus schikt naar èlke natuur, maar ook aan èlke natuur haar eigene onoverschrijdbare grenzen stelt.

Een prachtige roodhuid is even schoon als een Apollo, en een Apollo niet mooier dan een zedige Oostersche prins, maar een roodhuid met een waterhoofd is onverbiddelijk leelijk en een Oostersche prins met een hangbuik evenzoo.

Omdat de *natuur* van Oosterling noch Roodhuid *misvormdheid* wezen kan.

De criticus heeft dus allereerst op te sporen, wat van een te beoordeelen boek de ingeboren natuur is, om vervolgens alleenlijk na te gaan, of het, naar deze zijne natuur, schoon en harmonisch is omhoog gegroeid.

De natuur nu van den roman ‘De Jordaan’ is: een machtige evocatie te zijn van een stuk wereldstad, een tot nog toe weinig bekende landstreek.... in het hart van Amsterdam, een gansche samenleving, verrottend door armoe, vervuiling en ontaarding, - maar daarbovenuit een hooge viering der levens-instincten die niet sterven kunnen, die juist uit dat verwilderend natuurleven telkens weer oersterk zich verheffen, de eeuwige ras-krachten, vleesch geworden in enkele hoofdfiguren, levensgroot levend voor het volkswoelend verschiet: - het pronken en de zinnenlust van het fraai en veerkrachtig mannelijk mensch-dier ‘mooie Karel’; de trotsche behaagzucht of het brandende smachten van het koele of heete vrouwelijk mensch-dier, Corrie of Lien; de zoete en woeste overgave en de heldenmoed van het moeder-

dier, Neel; en van Stijn, den ontaarden man, de zelf-inkeer en de verteedering, waar hij vader gaat worden, vader ìs.

Aldus is de grootsche natuur van dit boek. Wie zal het 't recht betwisten, zóó, en niet anders, te zijn? En toch ziet ieder dadelijk in, dat er niet dan de allereen voudigste en voor sommige figuren zelfs géén 'geschiedenis' noodig zal blijken, om deze menschen te laten *leven* te midden van hun volk.

En kijk nu hoe logisch ieder kunstwerk, dat dien naam verdient, zich naar zijn eigene natuur *voltrekt.*

Twee oorzaken bestemden Neel en Stijn ertoe, de voorgrondgestalten te worden van het boek. Vooreerst zijn de ouderlijke impulsen in hunne zelfverloochening de schóónste der genoemde natuurkrachten; ten tweede zijn het de heldendaden der moeder en de inkeer van den vader, die niet ontstaan kunnen zonder dat er iets *gebeurende* is dat ertoe leidt. Bij de natuurlijke 'helden' van den roman behoorde dus vanzelf de 'handeling', hoe eenvoudig die ook wezen mocht. En organisch had zich nu maar, rond de simpele en geweldige feiten, welke mijn goede recensent hierboven niet voldoende achtte, dit moderne 'epos' te ontwikkelen, dat, ondanks al zijn gebreken, van groot genoeg ras is, om inderdaad een 'heldendicht van nietige menschen' te mogen heeten.

Het boek opent zich op een onvergeetlijken aanblik, de nachtelijke Aalmarkt:

'Meinacht, even na twee, was de Amsterdamsche aalmarkt al in vollen gang. - Over het IJ bleekte een violette hemelschijn en 't water klotste zoetjes in het zomerig duister, tegen steigers, sloepen, botters en wallenkant aan. Het volk wroette en wemelde dooréén op de donkere kaai en uit de schommelende vletjes klonk geschreeuw en zangerig waar-geroep òp van kooplui naar venters en vroeg-waaksche burgers, belust op versche aal.

De hemel, als violet porselein doorvonkt van sterren, stolpte een wijde stilte rondom het nachtelijk marktgewoel uit. Over het water spiegelde een glinster-groene weerschijn, purper-blauwig, doorvlekt van kleurig oliedrijfsel'.

Ik noem het een meesterlijke greep, zóó een boek aan te vangen. Het is verrassend als, in den schouwburg, het

opgaan van het scherm zou wezen voor een tooneel van vreemde schoonheid; het is zoo schoon en mysterieus als het op eenmaal ruischend *begonnen zijn* van muziek.

En is het niet verwonderend, dit gansche vizioenaire hoofdstuk, dit rauw- en geheimzinnig-levend, diep-atmosferisch tafereel, dat, een belangrijk centrum van Amsterdamsch volksbedrijf, geen half uur van uw huis jaar in jaar uit te zien is en door niemand werd ontdekt, - is het niet boeiendonbekender voor ons dan een bloemen-toovertuin in Yokohama of een slachting in Tripoli?

Het is verwonderend, en ontroerend. Hoort gij wel hoe de zinnen zíngen, gedempt, hoe het rumoer er dobbert in melodieën? Zelfs de 'vroeg-waaksche burgers, belust op versche aal' doen volstrekt niet ontnuchterend aan, want die lieve vrienden zijn zoo beminnelijk-nuchter en zij mogen bij dit rijk en geheim kleuren-feest tegenwoordig zijn en weten het niet. Het is het leven, dat hier bestaat, en het water, het vloeiende water lééft: er spiegelt overheen een glinstergroene weerschijn, welke - dat kan alléén met dít woord: weerschijn! - tegelijk purperblauwig is, en doorvlekt, nièt van 'kleurige olie', maar - het water leeft en vloeit aldoor - van 'kleurig olie*drijfsel*'.

Indien de schriftuur overal van déze voortreffelijkheid gebléven ware, dán... maar laat ons beginnen dankbaar te zijn met wat het boek ons biedt, want dat is niet weinig!

Hier op deze nachtelijke aalmarkt ontmoeten wij Stijn in zijn gewoonlijke doening. Wij zien hem, schuw en stomp en zich bedrinkend bij tegenslag, wij zien hem staan, groot aan de eerste schemerlucht, op het eind van den steiger. - Wij zien ook 'mooie Karel', zijn broer, en door de duistere markt-bedrijvigheid zwalkt dan de liederlijke stoet, dien de Zeedijksche Zaterdagnacht-orgiën in jammerlijken nalol uitbraken; het komt tot een dierlijke vechtpartij (zeer fraai zijn hierbij de rechts-instincten der massa en haar afschuw voor de spelbrekende politie); dan bloedt de nacht-markt langzaam uit, tot over het Y en de leege kaden de gouden Zondagmorgen staat.

Na Stijn temidden zijner wereld in het eerste, vinden wij in het tweede hoofdstuk Neel in haar neringkje, waar het heete, Jordaansche dág-leven binnenspoelt als in een fuik,

door den schrijver daar uitgezet, en waar in het warm-lichte winkel-binnen de vele figuren en stemmen, beurtelings in verenkeling en samengroeping, worden gevangen.

Het is lang niet zóó mooi geworden als het eerste hoofdstuk, maar fel is toch bijv. het brok van het ziedende, konkelende kwaadspreken; fel van visie als deze twee heete gelaten: ‘Daatje zette oogen alsof ze profetische vuurteekens zag en Bet keek zwart als een nachtwaker’; fel ook van massa-gevoel: ‘O! ze kenden allen zoo van nabij, den donkeren gloed van 't bloed, de koude flikkering van het mes, den fonkel van den borrel’. - De gesprekken houden te lang wel aan misschien, maar hoe mooi is dan het binnenkomen van dien gebruinden matroos die ‘iets zonnigs openlei in hun hart, als zomervruchten in een ziekekamer’.

Er volgt het intermezzo van zangerige Lien, Neels meid, haar sombere vroolijkheid heenzingend in haar weenend lied. Lien is een der drie mooiste creatie's uit het boek, omdat men in haar leert kennen de dompe hartstochtelijkheid, de tranig-smakende vreugden en de tot een wreed genot opgedreven pijnen der benarde volksziel. Wòrdt deze sfeer eenmaal aangedaan, - dan is het of een doedelzak doordringend neurt, óver zijn troebel gewoel van neuzeltonen heen; of oogen, waarvan het wit tot geel versmeulde, smartelijk lonken. De verbeestelijkte wellust, die uit een ranzig draaiorgel jammert, die weet hij te doen broeien in zijn proza, zóó, dat de smart van den beschrijver de beschrijving van het verwordenste adelt.

En weer zien wij Neel, nu in den snoepwinkel van haar schoonzuster, goedgeefsche Nel, waar opnieuw het Jordaan-leven binnenslibt. Het hoort wel eenigszins eenvormig aan, de buurtpraat bij Nel na de buurtpraat bij Neel, en men voelt het procédé, waarmee de schrijver de verschillende typen als 't ware langs ons defileeren laat. - Maar het is overigens de lichte ontstemming overwaard... Hoe innig wordt ons Neels snoepwinkeltje gepenseeld; hoe een voortreffelijk ‘nummer’ is de oude vader Scheendert met zijn puilende portemonnaie vol gruwel-krantuitknipsels; hoe een zwierig ‘couplet’ is de passage over Corrie's ‘chic’, met telkens den tong-klakker ‘fijn!’ achterna; maar hoe een héérlijke figuur - mede een der drie mooiste uit het werk - is de aandoenlijk-gelaten, wijsgeerige zwerver, in zijn pientere

oudemannetjes-oolijkheid, Huib Strien, het ‘Kilometerboekje’!

Na deze twee hoofdstukken van even breede als gedétailleerde Jordaan-schildering, die tevens de gansche levens-atmosfeer geeft van Stijn en van Neel, volgen twee hoofdstukken, waarin dier leven-zelf ons wordt verhaald en ontleed. - De ineenzetting van Neels hoofdstuk, het derde, is echter weer wat on-lenig... Neel ligt in bed; stemmingvol verluidt het sta-òp van den porder: ‘“Eeuwige Jezus, was 't al vier uur?” *joeg* 't in Neel’, maar ze blijft liggen denken, en ze denkt in drie en twintig bladzijden haar heele leven af, zoodat het, vrees ik, hoog tijd voor haar wordt, om op te staan... Dat levensverhaal trouwens, wat zoetelijk over haar eersten man, en wat zeurig over haar later getob, maakt niet veel indruk. Des te meer de furieus-geschreven ruzie met Stijns familie!

Is echter het derde over 't geheel wat minder, in het vierde hoofdstuk heeft Querido het beste bereikt wat hij bereiken kan, en zijn fraaiste gestalte geschapen. Het gecompliceerde karakter van Stijn wordt met zóó een hevige scherpte uitgeschreven, dat het in zijne schijnbaar onvereenigbare tegenstrijdigheden niet slechts verkláárd wordt, maar als zóó-en-niet-anders voelbaar gemaakt.

Men is er in 't geheel niet verwonderd over, dat in zijn jeugd deze schuwe maar eerlijke en in den grond niet kwade knaap zich het best thuis gevoelde bij het gemeenste dievenpak; en de vereeniging in één persoon van een stoutmoedigen zwemmer en kinderenredder, een lafaard en een sufferd in den winkel, den onverzettelijkst-stoeren kolenwerker, een wilden vechter in dronkenschap, ja, een vreeselijken krankzinnige, die nog maar één stap van den moordenaar af is, en den teêrsten vader, het lijkt ons géén goocheltoer, maar een simpel feit. Dat heele stuk is buitendien niet eenmaal zoo bijster knáp geschréven - er zou vrijwat op af te dingen zijn - maar het is geschreven in het heerlijk-sterk doorvoelen, in het heftig begrijpen, en met de vervaarlijke temperaments-kracht van een waarachtigen menschen-schepper.[1)]

En vanuit deze machtige karakteristiek vlot dan een episode

1) Van Hulzen heeft een dergelijke pracht-figuur gegeven in ‘De man uit de Slop’. Ik heb die indertijd zeer gewaardeerd, maar toch, voel ik nu, niet genoeg.

los, die in epische kracht het eerste hoofdstuk evenaart, zoo niet overtreft: het nachtelijk roeien op de Zuiderzee om koopwaar-buit. Daarin leeft, bij eene even atmosferische verplaatsing in den plassenden zeenacht, een felheid van instincten als in het aalmarkt-fragment nauwelijks wordt aangetroffen.

Het vijfde en zesde hoofdstuk vervolgens, pogen nog weer dieper het Jordaan-leven ons in te voeren; het vijfde diepstneêr in den duistersten afgrond van ellende en verwording, de ‘Wijde Gang’; het zesde hoog-òp in het Jordaansche hoogfeest, den Hartjesdag, met den woesten natuur-dans van Mooie Karel en Kee Spek.

Dan keeren de laatste drie hoofdstukken tot Stijn en Neel terug. Het zevende brengt den rampspoed van Stijns dronken waanzin, waarbij hij zwangere Neel een trap in den buik geeft; het achtste den angstigen tijd vóór de bevalling en Stijns berouw; het negende de bevalling zelve en de zwoelgoede verteederings-stemming daarna; als een - wel wat verlaat - intermezzo weer het kostelijk verhaal van Lien; en ten slotte opeens het moeilijk zoogen en, en tegen 's dokters dreigen met blindheid in, Neels heroïek besluit, tòch zelf haar kind de borst te geven: ‘Dan maar blind!’ Zij wordt voor haar heldhaftigheid beloond: ‘Neel Burk had overwonnen.’

* * *

Ik heb u, in enkele korte trekken, een klaar-geconstrueerd en in meer dan één opzicht prachtig boek *doen vermoeden.*

Maar als gij nu meendet, dat het zóó schoon is geworden als het in aanleg was en naar zijne natuur had kunnen zijn, dan hebt gij.... buiten den waard gerekend, buiten den schrijver nml. en zijn tuchteloos temperament, dat zich, op den duur althands, niet wil of kan beheerschen en aldus in zijn *anarchisme* de eerste wet der schoonheid schendt, die Beheersching heet.

De schrijver heeft zijn boek waarlijk geniaal gezien en doorvoeld, hij heeft het geniaal ingezet, maar hoewel ook op menige plaats verderop het heerlijk binnenlicht aan den dag welt, ja, hoewel gansche fragmenten er innig van gloeien of vurig van laaien, - in zijn telkens-weer al te toomeloos

voortschrijven heeft hij niet zelden de woorden aan woorden, de bladzijden aan bladzijden, de halve hoofdstukken, metderdaad *ver*schreven. Hij ziet dan niet, in zijn koortsige jacht, hoe afzichtelijke plagen zijn proza teisteren, hoe sommige bladzijden wemelen van woorden, door een soort pokdaligheid of verzwering verminkt; hij jaagt de woorden en beelden na en als hij ze niet inhaalt, vergenoegt hij zich met de flarden; zijn volzinnen laat hij in verwarring achter. Hij zegt, in die oogenblikken, alles tien maal, maar tevens direct zoo hevig hij maar kan, zoodat hij àl hooger en hooger moet schreeuwen en eindelijk machteloos ineenzakt. Bij dat alles ontgaan hem de gewichtigste motieven van zijn werk; plotseling ontdekt hij er een en past er inderhaast een mouw aan, of wel, hij exploiteert het voor 't vervolg met tè opzichtigen ijver. Voor de heftig doorwroete personen vergeet hij de familie-verhoudingen, die dikwijls allerzonderlingst zijn, ja, de innerlijke fundamenten zijner wereld blijken soms opeens te ontbreken. En de schijnbaar zoo evenredige compositie is in werkelijkheid pijnlijk uit de voegen getrokken.

Dat desondanks de grootheid van het geheel, wel zéér beschadigd, doch geenszins ten onder gegaan is, - dat getuigt voor die grootheid sprekender dan de meest lyrische lofspraak. - Doch men zou dit bitter bewijs-uit-'t-ongerijmde zoo gaarne hebben gemist!

Ik zal Querido's proza niet, naar 't in de Wet heet, ‘hinderlijk volgen’, zooals hij-zelf dat met anderer werk pleegt te doen. Het is niet zoo heel moeilijk, bijv. bij dat zesjarig jongetje, ‘dat kloek een bultig-dikken wortel *met zijn klein gebitje* liep te beknabbelen’, een Q-tje te laten informeeren, of hij soms ‘met iets anders dan met zijn gebitje knabbelen kon’, en of ‘hij inderdaad een *klein* gebitje en geen paardengebit had’, - of, waar Neel de lamp aanstak, ‘met onrustigen angst *in haar*’: (toch niet in haar grootmoeder? Q.), - of bij die ‘rood-*papieren* aflevering van een colportage-roman’, die Mientje voor zich had: (ei, geen rood-*houten* aflevering dus? Q.) - de lezer begrijpt dat ik put, hier als overal in 't vervolg, uit een voorraad van ‘twee om een dubbeltje, pak weg drie’. - Er is, zeg ik, geen kunst aan, en gewoonlijk zijn zulke droogstoppel-

vragen nog dom bovendien, want dat ‘klein gebitje’ (‘kleine tandjes’ was misschien nòg mooier geweest) werkt bijv. heel plastisch, en ook de ‘rood-papieren aflevering’ suggereert voortreffelijk het flodderige van zoo'n aflevering.

Evenmin zal ik Querido een al te hoog verwijt maken van een kwaal, waaraan hij slechts in een wat heviger mate dan de meeste andere, en van de beste, schrijvers laboreert: onophoudelijk dezelfde woorden te gebruiken. - Het staat weliswaar niet oververzorgd, en het klinkt vooral niet al te fraai, en misschien ook kon het van beelding rijker, - maar een principieele *fout* is het natuurlijk niet.

Wij zijn er bij dezen schrijver nu eenmaal aan gewend, en men weet dan ook terdege wat hij wil:

‘*In een volle maand* was er geen *regen* gevallen; *in ruim dertig dagen* had er geen *zomerbui* van den hemel gezongen. *De heele stad* hunkerde naar een dampigen, *koel*-drenkenden *zomer-regen*, die 't groen druppel-zilverig beglinsteren, en alle *schroeiende droogte* en stikkende stoffigheid van huizen en straten *af- en wegspoelen* kon. Een zwoele, van menschenzweet en *hitte-rotting* doorzuurde stad, zonder *koeling* en zonder wind,... 't leek een oud-testamentische plaag, wrekende straf van een gekrenkten Allvader. Het *gouden* koren *vlamde* grauw op de heete, *uitgedroogde* aarde; de landen leien *gezengd;* het walmende water broeide; de straten verstonken *rottende* stoffen; *de heele stad* lag verstoofd en verzwijmd in een warmte-benauwenis die de oudste Jordaan-bewoners zich niet heugden ooit te hebben *meegemaakt.* (“Zoo'n warmte had vader Burk zijn leven lang niet *meegemaakt*”, staat een halve blz. verder.) De hemel zelf leek een *sidderlooze*, blauwe vuur-koepel, waaruit *gouden* zonne-*vlammen windeloos* neerblakerden als een ruischende *licht-brand*, de dingen *om en aan-vretend.* Zon in de Jordaan; *schroeiend*-hel *licht* met een geur van roodgesmeed ijzer; een ziedend-stille, *gouden brand*, gevels, stoepen en straatkeien in *hitte*-golven *verzengend.* -’

Een ‘volle maand’ zou ‘ruim dertig dagen’ zijn.... er is waarlijk niets tegen in te brengen; ofschoon het toch wel jammer is van het mooie tweede gedeelte van den tweeden zin, dat er niet eenvoudig gestaan heeft:

‘In een volle maand had er geen zomerbui van den

hemel gezongen. De heele stad hunkerde naar een dampigen, koel-drenkenden regen.....' Doch waar is het eind bij dézen overvloed, waar even later wéér van de ontbrekende 'koeling' gesproken wordt, waar *hitte-rotting* en *rottende stoffen* en *hitte*-golven, *gezengd* en *verzengend*, *gouden* zonne-*vlammen*, *gouden brand*, *licht-brand*, *schroeiend*-hel *licht* en *schroeiende droogte* elkaar verdringen en in het gedrang eensklaps zelfs het *gouden* koren op zijn uitge*droog*de aarde midden in den zonne-Jordaan te *vlammen* komt!?

In dergelijk proza is het nutteloos de leelijkheid van een praat-woord als 'meegemaakt' te gaan aantoonen of de betwijfelbare zuiverheid der visie van die 'zonne-vlammen'. Volkomen onbeheerscht, heeft het in al zijn onbeheerschtheid niettemin een zekere *werking.* Het klinkt wel heesch en schel, maar geenszins onecht. En men voelt hoe bij dien aemechtigen uitroep 'Zon in de Jordaan', de schrijver-zelf als buiten schrijf-adem is, van de hitte die hij verbeeldt.

Ik-voor-mij vind, bij mijn lectuur, naast de machtige diepere qualiteiten van dezen auteur, eigenaardigheden van dit soort zeer wel te overkomen; maar, zij zijn geenszins ongeváárlijk, omdat het nu reeds populaire boek veel oordeellooze bewondering zal wekken en waarschijnlijk enthousiaste navolging bij hen, die in de tuchteloosheid alreeds de genialiteit zien, een genialiteit, dubbel aanlokkelijk, wijl zíj niet zoo geheel onbereikbaar moet lijken.... Het gangbare proza van heden verkeert tòch al in een zoodanigen toestand van verwaarloozing, dat ik er niet graag óók nog de besmettelijke ziekten op zou over zien slaan, die in Querido's proza woeden.

Kent gij de *ver*-epidemie al? In den Jordaan-zelf schijnt Q. haar opgedaan te hebben, want ook in het gesproken woord vind ik bijv.: 'Sau f'r trippele se 't op 't teneil nie!' (Zoo vertrippelen ze 't op 't tooneel niet!) - Dit *ver*, spaarzaam aangewend, kàn een verrassende aanwinst zijn onder 't *smeed*-materiaal onzer taal; er is een onverwachte verlevendiging mee te bereiken. Het is het kostbare *ver* van 'verschuiven', verwerken', 'verdoen', 'verbruiken', enz., - zoo kostbaar voor *leven* verbeeldend proza, omdat het eene *beweging* in haar *duur* opvangt.

'Neel stond weer zorgelijk en beduusd in een klein vuil kasboekje rekensommetjes te vermompelen.'

‘Vermompelen’ is hier mooier dan ‘mompelen’, aangezien men er het mompelen wegstervend én voortgaand in verneemt.

Maar gewoonlijk heeft bij Querido het voorvoegsel deze fijne functie reeds gansch verloren en is in een doode manie ontaard. Iedereen ‘verkakelt’ en ‘verpruttelt’, ‘verkwettert’ en ‘verlacht’, ‘verzingt’ en ‘verklaagt’ en ‘verbuldert’ zijn verzegsels; men ‘verleunt een deuntje tegen de raampost’; ‘vlaggen *verwaaien* een kleurig wapperende drukte’, waarmee de schrijver het tegenovergestelde uitdrukt van wat hij zich voorstelt, want als de vlaggen inderdaad zoo gek waren, dan zouden zij die zekere kleurige drukte (die zij zelve zijn) uiteen en wèg waaien! (Vrgl. de wind verwaait de bladeren). Wanneer elders de zon ‘over de uitstallingen een teisterend lichtspel *verstak*’ (voor ontstak), is men geneigd te vragen, of het niet ònder de uitstallingen was..... En waar de schrijver wat zonne-atmosfeer noodig heeft, daar worden de dingen cliché-matig ‘verdompeld’ (verontschuldig den vloek) in zijn onveranderlijken ‘gouden damp’.

Alom woekert de *ver*-bacil; als ongedierte kruipt zij de bladzijden over; ook werkwoorden, die reeds hun voorvoegsels hadden, worden geïnfecteerd: ‘op(ver)zwiepen’, ‘voor(ver)kauwen’, ‘uit(ver)wrokken’, zijn de niet zeer frissche gezwellen, die deze ziekte doet ontstaan.

Naast de *ver*-epidemie, verduft de *ig*-schimmel, maar gelukkig niet zóó aanhoudend, heele reeksen van adjectieven. In vier regels beschrijving bijv. (blz. 47), waar reeds ‘peervormig’, ‘vetkuilig’, ‘rooderig’ en ‘groenzeepig’ waren bijeengekropen, wordt ook nog ‘ros’ zonder eenige noodzaak ‘rossig’ en ‘stoer’ zelfs ‘stoerig’! En is het niet jammer, waar de kop van Rooie Griet er overigens zoo fraai en karakteristiek geschilderd staat: ‘En toch verkoesterde (waarom niet “koesterde”?) ze de Jordaansche traditie der chique. Groote koralen bellen hingen als zware bloeddroppels, *peervormig* uitgeloopen, den *vetkuiligen* hals in. Het *rossige* haar leek met margarine ingesmeerd, zoo glansde en plakte 't om haar slapen, als *rooderig*-versmolten ijzersteen. De *stoerige* kop was *groenzeepig* uitgewreven’.... Vier regels verder is weer haar boezelaar ‘Jordanig’ bewerkt. - Zoo leest men op blz. 18, in een omgeving van ‘kalkerig’, ‘drollig’, ‘hitsig’, ‘gretig’, ‘lollig’, ‘beverig’, ‘luidruchtig’,

‘schooierig’, ‘weeig’ en ‘blerrig’ een zinsbrok als dit: ‘in 't bleekige en krijt-blauwi*ge* *ge*nevel zag òpgroeien uit het donkere *ge*raas van de nachtmarkt’. Een geluk, dat Q. dit regelpaar niet ‘klank-plastisch’ te ‘ontleden’ zal krijgen!

Zooals de roest een grootsche ijzerconstructie niet minder indrukwekkend zou maken, doch onderwijl verraderlijk aanvreten, - zoo verhinderen deze tallooze vlekjes niet, het groote in dit boek te zien, o neen, maar zij laten toch ook het proza niet onaangetast! En daarmee is eigenlijk al gezegd, dat dus ook des schrijvers geest is aangetast door eigenschappen, die de ongetwijfeld breede spanning van dien geest bedreigen. Men kan nu wel alles op de tuchteloosheid, de hartstochtelijke haast en de aanwensels gooien, maar ook die tuchteloosheid en die haast en die aanwensels, getuigen van... zwakheid, van verslaafdheid, van neiging tot het maniakke. Er is zoowel aan de oppervlakte als in de diepte van dezen soms genialen man veel zwaks, veel kleins, en veel troebels. - Wij zullen het verderop ervaren in groote en diepgaande fouten, doch reeds *de mismaakte volzin*, *het enkele kromme woord*, kan een symptoom zijn van dezelfde ziels-defecten.

Bij elken schrijver vindt men de kleine flaters en vergissingen, die niets beduiden: ‘zelf overlegde ze nooit 'n cent’, voor ‘zelf legde ze nooit een cent over’, of een tegenspraak als ‘*loodrechte slinger*trapjes’, en zoo meer; doch er is iets ongezonds in den geest, die een woord gelijk ‘verliefdenis’ uitdenkt of het verschrikkelijke ‘onheimelijk’, dat niet ‘openbaar’ maar ‘unheimisch’ beteekent. Er komt ik-weet-niet-wat voor weeïgs boven in zinnetjes als ‘Geen woord meer verkibbelde 't klusje over de woeste vechternij’ (voor ‘vechtpartij’), of ‘want beiden floten zoete deuntjes als jaloersch lijf-schut om haar heen-wakend’. Er ontbreekt iets aan den geest, waaruit deze geheel kaduke volzin losweekt:

‘In het donker-duf alkoof*je*, achter het zwoelte-verwalmend winkel*tje*, was kleine Sien*tje* op den grond in slaap gedommeld, midden in haar eenzaam spelle*tje* met leege koektrommels, overrompeld door de verstikkende zomermiddaghitte die Neel's woning*tje* doorbroeide; al 'n week lang achtereen, regenloos, den heelen Jordaan stofdampig uitdorde; al de

buurten, met hun heetbloedige bewoners, puffend en vermarteld van onmenschelijke warmte, liet zwijmen in benauwing, zonder dat een rimpel wind den hemel beroeren kwam....'

De verkleinwoorden[1)] zijn maar penneglippertjes, een gemakkelijk aanzettend soort roet, dat de pot den ketel niet verwijten zal; mooi is zelfs ineens die 'rimpel wind'; doch hoe wanstaltig tevens hangt aan het zinnetje over Sientje áángehaakt de onsleepbare bijwagen, van drommen woorden volgeladen, die met het heele Sientje niets meer te maken heeft.

De geest is niet klaar en zuiver, die twee tegengestelde gedachten op de volgende wijze onlosmaakbaar dooreen knoeien kan: 'Ze hadden in het liederlijke en in 't kleinburgerfatsoenlijke, het wellustigste en het betamelijkste genot'. Die zin (men kent het draaierige genre uit zijn kritieken) heeft een brutale stelligheid, die bedriegelijk is; maar het gevoel mag zich in de onmooglijkste bochten wringen, het slaagt er niet in den zin, zóóals hij is, in zich op te nemen. Men moet hem verstandelijk ontleden. Stond er nog 'ze hadden in het liederlijke het wellustigste, en in 't klein-burgerfatsoenlijke het betamelijkste genot', dan zou het óók onartistiek, doch enkel oudbakken zijn geweest, als bijv. deze andere constructie: 'naast haar aankruipenden hartstocht *voor* en smartelijke jalouzie *om* Mooie Karel'. Even oudbakken, maar slechter weer (men ziet er niets bij) is: 'vrouwen, *half en heel* opgedirkt'. En geheel valsch van visie blijkt bijv. dit nieuwbakkene, schijnbaar zoo aardig: 'Frisch keek ze in haar hel-witte jak als 'n mandje kersen uit groen'.

Men zij zoo vriendelijk op te merken, dat ik bijna alle diepere doorproeving achterwege laat. Reeds bij de oppervlakkigste weging wordt dit proza gewoonlijk te... zwaar bevonden. Bij nader onderzoek zou men ervaren, dat welhaast geen enkele volzin zonder kleinere of grootere innerlijke onzuiverheden is, doch tevens zou men ontdekken, hoe zelfs de mismaaktste nog altijd wel een vonk bergt, een trilling, of een klankrijkheid, waar het schóóne van dezen geest voor

1) Het voorbeeld is verre van geïsoleerd. Ik noem bijv. de alinea, beginnend onderaan blz. 429, waar het winkelbellet*je* geen enkel klank*je* meer uitschudt (aardig gezegd!), terwijl Stijn in het neringt*je* zijn slaap*je* deed; dan keek Neel naar het linnenkast*je* met zijn zuilt*jes*, waarop bekert*jes* en bloemen onder stolp*jes*.

even in weerechoot of vergloeit. Want er is binnen in zijn proza dikwijls een van-diep-uit opwellend alt-geluid, een bijna vrouwelijk smachten in welig-jodelende muziek, wreedelijk door het heete geschetter van zijn ‘titanisch’ orkest verschroeid.

Zoo is het ook weer met het verbijsterend impressionisme van blz. 322 en 323. Daar vind ik bijv.: ‘Groen en okergloed, vermiljoen, blauwgeel(!) en beschilderd schitterend wit (zou het wit, ‘beschilderd’, nog wel zoo schitteren?) stoeiden in 't zonnegoud dooréén en omtintelden het *veroniese* water...

Het ‘veroniese’ water, welk een vondst! Elders, waar hij eveneens geen raad meer weet met zijn kleuren, noemt hij een zeker ‘poortjes-licht’, ‘heiligend-droef, *magdala*-rood’. Niet alle lezers zullen weten, dat ‘veronies’ de kleur is van de z.g. ‘veroniesche aarde’, een soort groen bij Verona te vinden; maar welke lezer kan mij zeggen, wat magdalarood is? (bedoelt hij het rood van het gewaad van Maria Magdalena, eigenl. Maria van Magdala?)

En te denken, dat die geheele beschrijving van de Prinsengracht met de Westerkerk, die nu één razernij van kleuren en ‘omdompelende gouddampen’ is, waarbij de Westertoren zoowaar ‘Gothische(!) *lijnkanten*’ krijgt, - te denken, dat die geheele beschrijving, in welke de heerlijkste visies verloren liggen van waterspiegelingen en sferigheden, den grootsten Hollandschen meesters waardig, misschien nòg mooier had kunnen worden dan het geheimzinnig-glanzend tafereel, waarmee het boek aanvangt.

Nog maar een enkele maal hervindt men een aantal volzinnen achtereen die de overál door zijn werk vervlottende mooie aanvoeling en zangerigheid opvangen in een schoon en zuiver proza. Toch is zijn stijl over 't algemeen, hoe bandeloos die soms nog zijn moge, bij vroeger wel wat verkalmd... Het komt mij zelfs voor, dat er in ‘De Jordaan’ reeds een bewust trachten is waar te nemen naar beheersching van het materiaal.

Zij 't mij dan vergund, nogmaals het opstel te citeeren, waarmee ik daarstraks Querido's *roman* verdedigd heb. Misschien kan het helder inzicht van den Franschman ditmaal juist den *schrijver* bijlichten; - en indien hemzelf niet, dan, wil ik hopen, hen die hem te kwader ure zouden willen volgen in zijn gebreken.

‘Quelle que soit la chose qu'on veut dire, il n'y a qu'un mot pour l'exprimer, qu'un verbe pour l'animer et qu'un adjectif pour la qualifier. Il faut donc chercher, jusqu'à ce qu'on les ait découverts, ce mot, ce verbe et cet adjectif, et ne jamais se contenter de l'à peu près, *ne jamais avoir recours à des supercheries*, *même heureuses*, *à des clowneries de langage pour éviter la difficulté.*

Il n'est point besoin du vocabulaire bizarre, compliqué, nombreux et chinois qu'on nous impose aujourd'hui sous le nom d'écriture artiste, pour fixer toutes les nuances de la pensée; *mais il faut discerner avec une extrême lucidité toutes les modifications de la valeur d'un mot suivant la place qu'il occupe.* Ayons moins de noms, de verbes et d'adjectifs aux sens presque insaisissables, mais plus de phrases différentes, diversement construites, ingénieusement coupées, pleines de sonorités et de rythmes savants. Efforçonsnous d'être *des stylistes excellents* plutôt que des collectionneurs de termes rares.’

Dat Querido heel wat méér is dan een ‘verzamelaar van zeldzame woorden’, het behoeft niet te worden herhaald. En dat hij héέft in zijn stijl de zingende dóórklinkingen en een enkele maal zelfs de savante rhythmen, waarnaar de Maupassant vraagt, ook dáárop wees ik. Maar een ‘uitmuntend stylist’ is hij toch nog op verre na niet, en vóór hij dat is, schijnt menige les uit deze beide alinea's voor hem geschreven.

* ⁎ *

Beschouwen wij thands de *compositie* wat van naderbij. Wij zagen, dat de *opzet*, de verdeeling der hoofdstukken in verband met den inhoud, zeer logisch en fraai van verloop was: 1. Stijn in zijn nachtelijk bedrijf. 2. Neel in haar Jordaansche nering. 3. Neels leven. 4. Stijns leven. 5. de Jordaansche ontaarding. 6. het Jordaansche feest. 7. Stijns misdaad. 8. Stijns inkeer. 9 Neels heldenmoed.

Doch wij merkten reeds in 't voorbijgaan op, hoe in het tweede en derde hoofdstuk de *voordracht* eenigszins *onlenig* moest worden genoemd. De gansche compositie nu, in hare *verarbeiding*, wordt door deze onlenigheid gekenmerkt, die in den grond een *gebrek aan fantasie* is.

Het is vreemd misschien om te hooren, waar de schrijver juist door de óvermaat zijner beeldrijke fantasie te verbluffen pleegt, waar ook het *concipieeren* van groote figuren als Stijn en Lien ongetwijfeld een machtige verbeelding vordert, en toch is het waar: het mangelt den auteur aan díe fantasie, door middel van welke men, in een boek als dit, ook het groot aantal menschen buiten de hoofdpersonen tot *daadwerkelijk leven* brengt.

Hij mist blijkbaar de gave, zijne verbeeldingswereld zóó levendig *in haar warrelende beweging* te doorleven, dat hij daarin als voor zijne oogen de wisselende en in velerlei onderling verband staande toestanden en conflicten ontstaan ziet, die vanzelve de menschen, elk in hun eigen levensaard, *doen kennen.*

Querido, als een rooverhoofdman, laat één voor één zijn prooien vóórkomen, hij monstert ze van het hoofd tot de voeten en fouilleert tot de verborgenste binnenzakken van hun ziel; daarna mogen ze, als ze lust hebben, nog wat praten onder elkaar; en dan worden ze dóórgezonden.

De eerste maal, dat dit zoo gebeurt, in het tweede hoofdstuk, met Rooie Griet, teekent men aan: ‘het opstel over Rooie Griet puilt uit het geheel; zeker een oud fragment, hier ingelascht’; - doch al spoedig bemerkt men, dat op dezelfde wijze, met een plotseling heftig hen te lijf gaand stuk proza, nagenoeg alle bijfiguren worden ‘ingeleid’.

In het derde gedeelte van het tweede hoofdstuk krijgt zóó eerst Neels schoonzuster de ‘goedhartige en heerschzuchtige’ Nel van katoen, vervolgens, wat kalmer, ‘Kilometerboekje’ en ‘Vader Scheendert’, en eindelijk, het langdurigst, wordt Corrie, Nels dochter, onder handen genomen. In het vijfde en zesde hoofdstuk, met Dien, Neels ‘gierige en leugenachtige’ eigen zuster, met tante Antje de clairvoyante, met Vader Burk, met het ‘politoerdertje’, hetzelfde procédé.

In de meeste dier karakteristieken, die soms wel iets van mishandelingen hebben, worden de zielen tot op den bodem uitgeschud en leeggeplunderd, de lichamen met de felste woorden geranseld, de gelaten van alle kanten bekrabbeld en verwoest. En vooral Stijn-zelf wordt beurtelings geaaid en gekoesterd tot men hem bijna tè braaf en tè lief gaat vinden, beurtelings gestriemd en afgemarteld tot hij blauw ziet.

Het gevolg is, dat sommige dier figuren inderdaad iets hel-bovenwerkelijks verkrijgen, als een verschrikkelijke hallucinatie, maar ook wel eens iets karikaturigs, of zelfs... iets afgestompts en vaags. Zoo weet ik van Nel ten slotte alleen, dat ze lang was, goedhartig in haar ruwheid, en over haar sulligen man heerschzuchtig. Dien, de 'gierige en leugenachtige', zie ik beter, maar veel menschelijks heeft ze niet. Het is een charge: 'Dien was akelig-dunnetjes, knokelig en uitgerekt-mager. *Plat van borst*, *leek ze van kruin tot teen*, *'n plank (!)*. In haar bleek en kakig gezicht rolden een paar dolle, gejaagde zenuwoogen. Alles stak hoekig uit aan haar dor lijf. Vooral de ver naar vóren-puntende strotknobbel gaf haar wezen iets wilds en onvrouwelijks. Telkens befrommelde ze met haar groote, knobbelige handen haar afgeplatte dijen en borsten, in een zenuwachtig bedrijf van haar willooze aandacht(?)'

(Hoe dit hysterische monster aan een zoo flinken echtgenoot kwam, blijft een raadsel. Die 'strotknobbel' is een zeer plastische trek).

Tegenover deze, zijne personen teisterende karakteristieken, staan de gesprekken in een bedenkelijke neutraliteit.

Er zijn er een eindelooze hoeveelheid, alle bewonderenswaardig 'waar' neergezet. Worden ze niet zelden vermoeiend, nooit zijn zij valsch. Er zijn er vermakelijke bij, er zijn er ook treffende. Altijd zijn zij zeer karakteristiek... voor den Jordaan, doch niet altijd... voor de personen. Er is maar één man in het werk, dien men *uit zijn spreken* kènt, de heerlijke 'Kilometerboekje'. Maar zij ook tusschen andere personen de dialoog dikwijls zeer goed en zelfs beeldend - ik denk in 't bizonder aan Neel, aan Stijn, aan Lien - het is een veeg teeken, dat van de vele bijpersonen, die zonder 'opstel' zijn, ik er mij *geen enkele* individualiseeren kan, - tenzij misschien zekere 'typen', die uitmunten door een of andere 'komieke' eigenaardigheid: Lientje de Mosterdbak met haar 'Sau, o Sau... dèn hep ik niks geseit' of, al even zouteloos, Paard-in-de-Schout, die alle *dr*oorden om*w*aait.

Het zij hier in 't voorbijgaan gezegd: humor was nooit Querido's kracht. Hij kent niet de zoete wegen achter-omden-tuin, vanwaaruit men opeens het koddige ziet van het

zich onbespied wanende leven. - Van anderer humor pleegt hij niets te verstaan. Schildert gij bijv. een beetje fijn een sentimenteele juffrouw, hij houdt u-zelf voor sentimenteel... En zoo had zijn eigen humor of wat daarvoor door moest gaan, gewoonlijk dat dik-grappige, dat niet lachen doet, en zéker niet glimlachen!

Doch ditmaal heeft hij zichzelf overtroffen. De Jordaners hebben hem den humor geleerd. - Nog niet heeft hij eene figuur mèt humor *geteekend*, d.w.z. doen kennen dóór er zeer zacht een loopje mee te nemen; dat is een vorm van de liefde, die, in hun koddigheid, zich met de gebreken der menschen verzoent. - Maar hij heeft den teêren levenshumor vàn Kilometerboekje prachtig gevoeld en gevoelig weergegeven. Er is ook veel gezonde humor in Neel. En goede, rake humoristiek geven ook de scènetjes tusschen Lien en Mientje.

Van het gebrek aan *lenigheid* in zijn scheppend vermogen zijn, behalve de eenigszins stijve en eentonige voorvoering en uitbeelding der meeste bijfiguren, een menigte, soms van de naiefste, symptomen aan te wijzen. Kon ik u op die délicieuse en beminnelijke trekjes gaan onthalen! - Er moeten, helaas, vrijwat ernstiger zaken bloot gelegd, dan de booze geheimpjes uit de roman-brouwerij.

Daar zijn gebreken in de gansche conceptie, die niet slechts de gewrichten en de spieren betreffen, doch de innerlijke levenswaarheid van het boek.

Het is bij de karakteristiek van Corrie, de mooie en hartelooze deern, dat men opeens deze gapingen binnenziet.

Men vond het van een meid, die zóó brutaal en zóó zonder vrees of schaamte is, al eenigszins onwaarschijnlijk, dat zij, niet één avond, maar in daaglijksch ontmoeten de jaren dóór, stelselmatig den kerel, dien zij wil, trotsch zou negeeren. Karel, van zijn kant háár begeerend, negeert haar op zijn beurt. En zóó blijft de toestand, wel wat automatisch, het heele boek lang. (De uitbarsting wordt waarschijnlijk voor De Jordaan II bewaard).

Men geraakt, bij de koele bedachtheid van het geval, een weinig tot bezinning en men vraagt zich af: - maar hoe kwamen de goedhartige Nel en de sullige Frans toch aan

dit serpent van een dochter, gelijk de auteur ze ons afbeeldt? De moeder begrijpt het dan ook zelf niet en vindt alleen haar heerschzucht weer in de onhandelbare meid. - Het zijn de spelingen der natuur, die wij moeten aannemen....

Doch dan zien wij opeens, dat de gansche familie zoo zonderling in elkaar zit. Men voelt de goede, oolijke Neel, de gierige, jaloersche en leugenachtige Dien (het monster) en den onbenulligen Frans niet werkelijk als broers en zusters. Men voelt evenmin in den schuwen zuiplap Stijn en in den loszinnigen pracht-Karel het wettig zonen-paar van den streng-orthodoxen Burk en zijn zeer fatsoenlijke huisvrouw.

In dit boek van grootsche typen en volksmassa's ontbreekt soms wel wat het dieper-menschelijke van het familieverband.

Men vraagt zich ook af: - hoe komt in zulke stinkende vochtkelders, waar (bij Corrie in 't bizonder) het riool-water den menschen 's nachts in ‘d'r toet’ loopt, het geslacht zoo krachtig en mooi te zijn?

Het vuil en de stank worden hier op een nauwelijks door Zola geëvenaarde wijze en met een onuitputtelijke verscheidenheid opgehoopt, - maar die opeenhooping lijkt ietwat noodeloos, omdat de gevolgen van al die walgelijke smerigheid schijnen mee te vallen... Wel zuipen de kerels zich paars en sloven de vrouwen zich krom, en ook hebben de kinderen menigmaal ‘groen-uitgebleekte teringwangetjes’, maar de jonge meiden zijn sterke duivelinnen en de jonge kerels de prachtigste hengsten. - Van ontaarding en verbeestelijking wordt gespróken, men krijgt zelfs de sféér in sommige broeiende fragmenten, o.a. van Lien, voor een oogenblik sterk te gevoelen, doch (op een met animo vertelde, weerzinwekkend-komieke anecdote na) de lezer bemerkt er, in de praktijk van het boek, bij de vele personen, die hij leert kennen, al heel weinig van.

‘Diamantstad’ van Heijermans, tendenzieus, te fragmentarisch, en zeker ontoonbaarder geschreven, maakt niettemin in dit opzicht veel meer indruk. Daar ziet men, uít de woning-misère, de degeneratie groeien. Nooit vergeet ik het verschrikkelijk geheim, dat het meisje van Eleazar verwonderd openbaarde, omtrent haar en haar broer, den bleeken Jozef.... Dat wurgende stijgen van gevolg uit oorzaak, deze langzaam u besluipende en onafweerbare ontzetting, die blijft hier uit.

Het is een ongeloofelijke poel, houdt uw neus goed dicht, maar ga onderwijl met uw oogen te gast aan al deze levenslustige en fleurige typen; laten ze dan wat liederlijk zijn, ze mogen er wezen -; zóó is de totaal-indruk van het volksleven in 'De Jordaan', omdat tusschen de al even onmatige schilderingen van buurt en menschen (de menschen opgedreven in oerkracht, de buurt verpest tot één beerput) het oorzakelijk verband zoek raakt.

Ik meen wel te weten, hoe de schrijver het bedoeld heeft; hij heeft willen doen zien, zei ik in den aanvang, de heroïsche herrijzing der onsterfelijke instincten, in zekere personen gesymboliseerd, uít de algemeene ontaarding omhoog; en daarom kon naast de groot-gestyleerde figuren de naturalistische milieu-beschrijving niet worden gemist. Maar dan kon ook niet worden gemist een feller *werkelijkheid-worden* der ontaarding zelve in andere figuren of groepen. Al was er bijv. maar, bij de schildering der Wijde Gang, inplaats van de bovengenoemde anecdote der twee orgeldraaiers, één ontzettende, den lezer voorgoed knauwende inkijk gegeven in dat *menschelijk leven*, dat achter de stanken die men snuift, wordt verdorven en verminkt.

Is er veel gebrekkigs in het inwendig mechanisme zoowel als in de conceptie dezer schepping, - ook de uitwendige samenstelling, den stijl nog daargelaten, heeft niet zoo harmonisch mogen zijn als een korte schets der hoofdstukken het schijnt te voorspellen.

Het ontbreekt dit boek aan gáng, niet in den zin van handeling, maar in dien van groote beweging; het is niet, gelijk men gezien heeft dat het zijn wil, breed van aanzwelling en gedempt-krachtig uitklinken.

Het tweede hoofdstuk steekt nauwelijks van wal, en nog hebben wij 'Neeltje' pas één oogenblik gezien, of een zeer slecht geschreven fragment over de Pinksterdagen dat met Neeltje niets heeft uit te staan, wordt tusschen geschoven en op de meest zichtbare manier in het aldus reeds in zijn aanhef verstopte hoofdstuk geplakt. Een mooie bedoeling met bloemenplukkende kinderen vermag dat niet goed te maken.

Na het grootsche eerste hoofdstuk met 28 blz. maakt het

tweede, dat er 82 telt - een tè slordige maat van gesprekken vertalmt het - geen indruk van stijging. Het derde daalt nog meer, doch het vierde hoofdstuk haalt de schade in en gaat zelfs boven het eerste uit.

De eerste vier hoofdstukken in één blik overziende, ontwaart men iets van grooten stijl.

Maar dan volgt met het vijfde een jammerlijke inzakking. Dien verschijnt, om vooreerst niet te verdwijnen. Toch heeft zij, die er niets beleeft noch veroorzaakt, weinig, zou men zoo zeggen, in het boek te maken. Zelfs indien zij in den cyclus een rol te vervullen krijgt, dan is zij toch híer te zeer uitgewerkt. - De gesprekken in Neel's neringtje geven slechts een herhaling van Hoofdstuk II.

De wèl-noodzakelijke beschrijving van de Wijde Gang heeft, bij enkele mooie toetsen en kleurvegen, veel overbodigs. Prachtig is er, even, het gevoel van Lien in, als zij Mooie Karel aanroept uit 't raam. Maar de anecdote der orgeldraaiers is zeer misplaatst; wat mij hierbij vooràl hindert, het is, tegenover de zoo roerend gemaakte bevalling van Neel, het ontbreken van àlle menschelijk gevoel voor de twee doode kinderen van Aafje, die misschien niet zoo heel veel sympathie verdient, maar dan toch *moeder* was. Is déze moeder den schrijver nìets? Of heeft hij juist haar ontaarding willen toonen? Dat is dan volkomen mislukt, want hoe zij, eenmaal moeder, gevoelde, het blijft ons onbekend.

Het vijfde hoofdstuk is een compositieloos rommeltje. Dan nadert de fameuse Hartjesdag! - Laat mij al dadelijk constateeren, dat tegenover de 184 blz. der eerste vier hoofdstukken, die toch waarlijk niet geserreerd geschreven zijn, dit hoofdstuk alléén er 114 beslaat, terwijl, tegenover hun rijken inhoud - men overzie hem in gedachten! - dit eindeloos hoofdstuk niets anders bevat dan hoe Mooie Karel van 's morgens vroeg tot vóór in den avond (wat daarna volgt, wordt in enkele regels vermeld) door den Jordaan slentert, pooiert en - danst.

Men begrijpt alreeds, dat de ruimte, die een novelle zou kunnen bevatten, wordt ingenomen door beschrijvingen aan beschrijvingen van buurten en bijpersonen, en nog weer bijpersonen en andere buurten, en dat de bedoeling is, te geven een dier grootscheepsche feesten of kermissen, waarin

Querido heet uit te munten. Een verbijsterende hoeveelheid van losse tooneeltjes en stukjes beschrijving echter, al slenterend aaneengeregen, zonder dat, in welk opzicht dan ook, dit alles den geringsten invloed heeft op het leven van wie ook der personen, ik kan er met geen mooglijkheid iets ‘geweldigs’ in zien; er buiten gelaten de dans!

Al zijn sommige scènetjes (het billarten) aardig, zekere gespreks-stukjes zeer genietelijk, - andere scènes (op de markt, de evangelist) zijn allemanswerk, de stads-beschrijvingen zijn verdoovend, het elkaar negeeren van Karel en Corrie, die onderwijl niet te trotsch is, den heelen middag met zijn meiden-stoet mee te loopen, wordt àl onmogelijker, en de gang van het geheel is uiterst mat... tot aan den dans!

Tot aan den dans, kon ieder deugdelijk realist een Hartjesdag schrijven, die minstens evenveel zou waard zijn, terwijl voor het concipieeren van het eerste of het vierde hoofdstuk een geboren kunstenaar wordt vereischt.

Tot aan de 25 bladzijden van den dans - ik kom er straks op terug - is dit zesde hoofdstuk in niets een stijging, nog minder de top van een stijging.

Wel ‘teistert’ bijv., ‘schroeit’ en ‘vreet’, ‘vlamt’ en ‘martelt’ de hitte er naar believen, maar ook in het tweede hoofdstuk ‘brandde’, ‘martelde’ en ‘blakerde’ die al ‘in bloedwarmte’; in het vierde hoofdstuk ‘verstikte’ en ‘martelde’ ze, zooals men zich herinnert, ‘in ònmenschelijke warmte’; en in het vijfde hoofdstuk is het 110 graden. Als de schrijver ons dus in het zesde vertelt, dat de hitte de laatste weken ‘nòg zengender’ was geworden, dan kunnen wij het nauwelijks gelooven...

Alleen de stank van de Wijde Gang, díe wordt nog overtroefd in ‘het zwerend brok leven’ van de Tuinstraat, volgens den schrijver nu werkelijk *de* vuilste buurt van den Jordaan.

En ook brengt de Hartjesdag een nieuw motief: den Westertoren.

Een sprookje meldt, dat deze toren in den roman zooiets moois zou zijn, er het Jordaan-leven zou bewaken. Het is echter de dichter Charles Boissevain, die den Westertoren zoo schoon gezien heeft, als een macht, bij dag en nacht, óver den Jordaan. Eerst op blz. 256 van zijn boek ontdekt Querido hem ‘in de verte in de hoogte’. En

zeker, nadat hij hem eenmaal in de smiezen heeft, nu lusten wij van den Westertoren! Ieder oogenblik, door alle 'inkijken' en 'doorkijken', soms om den regel of wat, krijgen wij hem te zien - niet al te helder - en in de volgende hoofdstukken komt hij nog enkele malen terug.

Máár hij regeert den Jordaan niet, zooals hij het doet in de werkelijkheid. Het is zeer teekenend voor Querido's aard, dat hij wèl het klepelend carillon heert vernomen, maar niet *den slag!* Geen toren ter wereld heeft dìen slag, die doordringende zwarte davering.

Over de kleurig-woelende dagen gaat zijn statig vermanen te loor; maar in de eenzame nachten heerscht de slag als een onontwijkbare stem en ontstelt door zijn vervaarlijken ernst. Hij dringt met zijn donker-dreunende gestrengheid in de harten, en over het Jordaan-nachtleven breekt telkens zijn barnend gericht uit als de klacht van een God.

Dat Querido, éénmaal slechts, dien slag.... verschrijft als 'verbeier(en)de zijn klokkegalm', bewijst dat hij hem niet waarlijk heeft gehóórd. - De Westertoren had moeten oprijzen als een teeken, vóór in het boek. Den nu vervelenden wakkeren nacht van Neel (3e hoofdst.) had de zwarte oordeels-slag kunnen doordringen met zijne tragiek. Haar bange nachten vóór de bevalling zou hij vertroost hebben met zijne sonore goedheid; haar zwoel-weldadige nachten daarnà zou hij doortrild hebben met zijn zware vreugde.

De schrijver heeft, in het Hartjesdag-hoofdstuk, met zijn onophoudelijk wederkeerend toren-silhouet, ongetwijfeld iets dergelijks bedóeld. Ik moest echter aan de legende een eind maken, als zou hij er iets groots mee hebben bereikt.

Na de *114* blz. van den Hartjesdag volgt in de laatste *106* blz. de eigenlijke geschiedenis, wat men de 'handeling' en de 'ontknooping' zou kunnen noemen. Is dus, ook weer tegenover deze *drie* hoofdstukken, de omvang van den Hartjesdag werkelijk buiten àlle verhouding, - zij, opzichzelf beschouwd, zijn, het spreekt wel vanzelf, voorzeker niet te kort!; en er is veel moois in.

Het zevende hoofdstuk bevat de kapitale scène, de scène van Stijn, die in zijn tot wreeden waanzin verstarde dron-

kenschap zijn hoogst zwangere vrouw een schop in den buik geeft. - Alhoewel echter dat tooneel heel sterk geschreven is, het gaat, hoe 'erg' ook, nièt uit boven het nog veel fèllere verhaal óver zulke aanvallen, dat in het vierde hoofdstuk staat. Wat wederom uitblijft is: de stijging. Een zeer groot romancier had, in zijn saamgreep van het gehéél, de psychologische uitrafeling in IV gematigd en koeler gehouden, om dan hier, uít de angstige voor-wetenschap, de werkelijkheid in haar wilde verschrikking te doen over ons komen. - Wij zijn nu zóó door IV getroffen geweest, dat wij bij VII zeggen: o, daar komt het... En dit heeft twee nadeelen: ten eerste wonen wij nu eenigszins nuchter het gebeurende bij, en vervolgens bemerken wij, hoe de geheele analyse van IV, in haar woest-herhalende heftigheid, niet zoo spontaan was als zij wel leek. Wij moesten terdege voorbereid worden!

In het derde gedeelte van het laatste hoofdstuk dreigt de dokter Neel met blindheid, als zij in haar zenuwtoestand doorgaat, haar kind te zoogen; Neel volhardt en overwint. - Ik denk, dat deze laatste geschiedenis velen lezers en lezeressen het mooiste uit het boek zal schijnen. Het gegeven van het zelf-zoogen is uitderaard aandoenlijk. Een auteur van zeer veel minder kracht, Dekking bijv., had er toch iets van gemaakt, dat aandoenlijk zou hebben gewerkt. En misschien zelfs aandoenlijker. Want bij Querido doet mij, om de waarheid te zeggen, het geval tamelijk weinig.

De lezer, die tusschen de véle regels, in een opstel als dit helaas noodwendig, te lezen weet, heeft al wel bemerkt, dat ik niet veel spreek over Neel, *de* hoofdpersoon.

De figuur van Neel is inderdaad veel minder groot gedaan dan Stijn, Lien of Karel. Wij zien, zoo in haar winkel, een kostelijk mensch vol grappigheid. Haar 'nou al in de smauk, weet je broek d'r fèn?' tegen het jochie, dat een cigaret kwam koopen, zal ik niet licht vergeten. - Ook als moeder is ze dikwijls heel mooi, het is een mensch om veel van te houden.

Maar dan overvallen den auteur opeens verteederingen, welke ons de Neel die wij kennen, geheel doen kwijtraken! Dan spreekt hij over 'kleine Neel', haar 'dijtjes', haar

‘lijfje’ en haar ‘bedje’; en komt hij te praten over haar eerste huwelijk met Jan Gronjee, dan drijven wij af in een suikeren wereldje van poeteloerig-lieve knusheid. Dan zien wij haar in haar vroeger ‘woningtje’ tusschen haar ‘meubeltjes’ van rood peluche, of zij zit in haar ‘keukentje’ bij haar ‘fornuisje’ te huilen om Jans gezang en ‘mengt zijn lievelingsmaal’...

En bij Neels moederschap, ik kan 't niet helpen, moet ik telkens denken aan de zielige orgeldraaiers-Aafje, die niet dan koelen spot vindt over haar twee ‘frèchies’. Géène der vrouwen in dit boek, behalve Lien, is zoo sterk doorvoeld en breed uit-gebeeld als de mannen het zijn.

In de zoog-geschiedenis voel ik iets opgeschroefds en iets leegs. Het was mij niet warm-meesleepend, niet instinctief genoeg geschreven om het *roekelooze* van Neels daad zoo prachtig te kunnen vinden als de schrijver het wenscht. Neel denkt nu wel niet aan zichzelf, maar, vraagt men zich af, moet zij niet *hevig worstelen* met een ander stuk van haar gemoed en haar geweten: hoe de negen àndere kinderen het zullen maken, wanneer zij, terwille van het tiende blind geworden, als blinde moeder niets meer voor haar gezin kan zijn? - Haar aarzel-zinnetjes daaromtrent, *waar de dokter 't haar onder 't oog moet brengen*, zijn slap en banaal, en na het overvolle van Querido in álle omstandigheden, doen zij niets. - Heeft zij een plotselinge natuur-ingeving, een soort tweede gezicht gehad, in welk diepe vizioen zij het geweldige áán dorst? Ook daarover een nietszeggend zinnetje. - En ten slotte, heel nuchter, eindigt het geval... Zij wordt *niet* blind. Waarom? Ja, omdat... kracht van het instinct... enz. De dokter was verbluft... Gunst, zeggen we, dus ze werd gelukkig niet blind.

Van het prachtig gegeven is in dit poover en als afgeroffeld besluit bitter weinig terecht gekomen.

Onder al mijne bezwaren door heeft de lezer, hoop ik, voortdurend gevoeld mijn diepe waardeering voor het werkelijk groote in het boek. Ook in de laatste hoofdstukken zijn tal van héél mooie dingen: al dadelijk de bladzijde ná de dronkenschapscène, als Neel-zelf zoo aanbiddelijk Stijn verdedigt. Aardig, warm-mooi, is dan het smoezelig-zoele

kinder-gedoe in het begin van het achtste hoofdstuk. Prachtig, allerliefst, is de zachtheid van Stijn, als hij Sientje uitkleedt; daar heb ìk evenmin ‘van terug’ als Neel! Ook komt ‘Kilometerboekje’ nog eens Neels winkel binnen; en hoe ontroerend is er weer het oude kereltje! Hoor hem vertellen, waar hij 's nachts tegenwoordig slaapt: (men leze het dialect hardop, dan vertaalt het zich vanzelf).

‘- Goar gein kloage.... reiken moar fèn nul.... Ik hep me sloapkoamer op de Kaàsersgrècht.... Gunter.... hebbe... me.... de jonges ferjoagd.... Moar.... nou helpt.... maàn 'n pienter fintje.... 's Nechts.... legge we in ein.... schuyt.... Dèn springt hèi eirst fèn wèl.... en trek 't aufe fèl bei.... *Dèn seittie.... seittie.... nou.... selle we feur 't aufe felletje.... 'n sècht plènkie uytsoeke.... as héi d'r dèn auk 'n hoekte fen hebbe mèg.*’

In de figuur van ‘Kilometerboekje’, zoo zuinig uitgebeeld, en in Stijns vader-teederheid, heeft Querido veel en veel meer hàrt getoond dan in de geheele blindheids-historie.

Neels soezerige geluks-stemming echter, na de bevalling, die is óók heel warm en vol liefde gedaan. Maar toch nog niet gaaf en eenvoudig genoeg. - Wat is dít voor verstandelijkheid:

‘Zoo doorgloeide Neel een levensgeluk uit het onbewuste van haar sensitieve natuur dat alle levensgrauwheid om haar heen versmolt, *hoewel ze zich die sensitiviteit zelve niet bewust was.*’ Dan, na drie bladzijden omweving van dat ééne sentiment, steekt hij opnieuw van wal, onvermoeid: ‘Het was een stil, diep, toch onzelfzuchtig (!) geluksgevoel,’ - om met het volgend zinnetje de gansche stemming te verstoren: ‘Zij begeerde geen rijkdom en geen lijflijke genietingen.’

Ook keeren de grootheid van het eerste en vierde hoofdstuk niet weer... dán in den geweldigen Jordaanschen Dans! Dat is nu 'n ‘effetief astrant-fijn’ ‘reuzenummer’. Op blz. 326 begint de zon onder te gaan in ‘rood-goudige glansen’; op blz. 348 dampt de Noordermarkt in het laatste ‘avond-goudrood’. Die korte tijd duurt 22 bladzijden! Maar nú beklagen wij ons niet over deze woorden-orgiastiek, want die twee-en-twintig bladzijden bevatten een volkstafereel van waarlijk grandioze breedheid. En het is of het avondrood dat er zoo broeiend over vergloeit, er niet van scheiden kan.

De Dans, des levens hoogste vreugde-staat, sinds eeuwen verloren, leeft hier nog bij dit natuurvolk midden in de wereldstad. Bij hèn nog is het de wilde uitleving, in ongetemde natuur-pracht en -kracht, van àl hun hartstocht, hun teêrheid en hun scherts. Het dansen van Mooie Karel, eerst met de vurige hinde, Heintje, dan met het magnifiek oud wijf, Kee Spek, - dít is het oogenblik geweest, dat het boek mij 't diepst heeft ontroerd.[1)]

* * *

Uit deze beschouwingen volgen, dunkt mij, drie zekerheden: Querido is nog maar in sommige partijen van zijn werk waarlijk een groot kunstenaar-van-het-woord gebleken. Toch is hij als zoodanig gelukkiger geweest dan als ‘roman-bouwer’, - want van een alleen in groote trekken nawijsbaren harmonischen opzet, is in de uitwerking tè weinig overgebleven. En ondanks dit alles vertoont zijn roman qualiteiten, die in onze litteratuur al te zelden worden aangetroffen: het vermogen menschen te scheppen, groot-instinctief te doorvoelen en in heftige kleuren ons voor oogen te stellen; én het vermogen de natuur te zien op éven groote en diepe wijze, een vizioen vol geheim leven en atmosfeer.

Zijne kritiek is als zijn eigen werk. Waar hij zelf geen woord-kunstenaar of stylist bij uitnemendheid mag heeten, is zijne gaarne zoo genoemde ‘text-critische taal- en stijl-analyse’ gewoonlijk van twijfelachtige waarde. En voor 't

1) Over dezen, ook uit een ethnologisch oogpunt buitengewoon interessanten dans zal ik - in een opstel over Querido schijnt een Queridolijnsche belofte niet te onpas - mogelijk elders nog eens te spreken komen. Die dans gelijkt nml. in niets op den ‘cancan’ - dit woord wendt de schrijver telkens aan - doch heeft een frappante overeenkomst met den hartstochtelijken liefde-dans der Zuid-Italianen, de Tarantella. Ik ben benieuwd of de geleerden zullen kunnen uitdenken, hoe de Tarantella onder de Jordaners komt, omtrent wie Erens heeft opgemerkt, dat hunne gezichten somtijds gelijken op die van een of anderen wilden volksstam uit Azië of Australië. - Dat ook in dit fragment Q.'s eigenaardigheden in overvloed aanwezig zijn, behoeft geen betoog. Ik wil alleen het voorbehoud maken, dat sommige ‘figuren’ van den dans een tikje te verstandelijk beschreven zijn, als een superieur théater-verslag. Maar telkens herneemt het stuk dan weer zijn prachtige vaart.

overige beoordeelt hij, als de Maupassant's critici, de werken te vaak naar zijne vooropgezette ideeën. - Maar vindt hij een werk móói, vóelt hij 't, ziet hij 't, dan ontwaakt de geest, die zelf vizioenen vermag te zien en menschen leven te geven, en schenkt u een misschien overvolle maar dan ook prachtig-rijke *impressie* van het werk. Want zijne beste kritiek is eigenlijk geen kritiek, d.i. *onderscheidingskunst*, maar *impressionisme.*

De malen, dat zijn kritiek werkelijk kritiek wil zijn, beteekent die doorgaands weinig. Maar bewondert hij, - dan bewonder ik hem; dan is zijn kritiek een impressionistisch essay, dat méér is dan kritiek.

Kunnen wij dus nòch van den romancier nòch van den criticus leeren, hoe wij schrijven en componeeren moeten, wij kunnen beproeven van hem te leeren, hoe hij 't aanlegt, in zijn geniale buien, geniaal te zien en te voelen...

Ik wensch hem dus geen enkel navolger toe, want iedere leerling, die er niet in slaagde, hem dat geniale af te kijken, ware een miserabel scribent.

Bij hemzelf is er de fatale disharmonie tusschen zijn *voelen* en zijn *kunnen*; tusschen zijn prachtig kunstenaarstemperament en zijn soms weinig ontwikkelden smaak; tusschen zijn genie en een daaraan niet geëvenredigd talent, - een disharmonie, waarin alleen een onbarmhartige zelfherziening verbetering zou kunnen brengen. En waarlijk, díe dag zou voor onze letterkunde een schoone dag zijn, dat Querido de ziener werd van zijn eigene gebreken.

April. 1912.

CAREL SCHARTEN.

Avondtuin.

Diep tusschen hooge huizen en den hoog-opgaanden groei van weidsche tuinen lag het vierkante, vlakke tuintje weggezonken in de kleurlooze stilte van den avond. Het was als een bizonderlijk plekje, afgesloten van het leven rondom, roerloos in de rustigheid van eigen nauw-besloten afzondering. Erboven kleurde als een hoog, weidsch dakgewelf, van paars en violet doorschoten, het lichte blauw van den avondhemel. Rondom, langs drie zijden, overbladerde het lichte groen van hooge struiken, in dichten groei van late lente, een verweerde houten schutting, waarvan slechts hier en daar een bruin-grijs plekje, als een roestige vlek, diep tusschen de bladermassa's gewrongen zat. Boven dien groei breidde in breeden uitgroei een enkele kastanje zijn bladerenvolte. En daarboven weer strekten slanke populieren in gelijkmatige rij hun spichtige, dun-bebladerde stammen omhoog tot scherpen spits, waar een laatst, bewegelijk blaadje, als een donkere vlek, scheen te drijven tegen den lichten hemel.

Aan de vierde zijde omsloot de grijs-gepleisterde, door den regen nu donker-geplekte muur van een hoog huis het kleine tuintje. De ramen van het huis gaapten wijd open en erachter schemerde de heimelijke, fluweelige donkerte van rood-gemeubelde kamers, waarin ginds enkele witte bloemen uit donkere vaas fel opkleurden. Tegen den muur, naast de open gangdeur, op het smalle plaatsje van vierkante, geel- en roodgekleurde tegeltjes rechtte een groengeverfde bank haar strakke leuning. En op de bank, als een lichte spat op het donkere groen, kleurde een verlaten haakwerk.

Om de kleine perken van het tuintje glommen in de smalle paden de fijne kiezelsteenen van het pas gevallen nat. En in de perken tusschen het kortgeschoren gras stonden de rozen en geraniums nog besprenkeld met parelende regendruppels.

In een hoek van den tuin spetterden op het groen der andere struiken tusschen de hard-glimmende bladen van een rododendron tallooze roze bloempjes. In den anderen hoek boog een treur-esch gelaten zijn laag-afhangende takken over het dunne latwerk van een klein, open priëel. Daar bij het priëel naar den kant van het huis stond, als een kleurige koepel in het grijze licht van den avondlijken tuin, een klein tenger appelboompje, overbloeid van roze bloesems. Het rilde even, nauw-merkbaar, als een lichte windezucht het tuintje doorhuiverde. Dan beefde een zacht bladergeritsel door de geluidlooze stilte. En van de hooge popelbladen liet een enkele glanzige druppel los, die hoorbaar tikte op het lager gebladert.

In het huis knierde een deur open. Een lichte stap klikte even op het marmer van den gang en een zacht neuriën doorzoemde nauw-hoorbaar den tuin. Dan werd het weer stil.

Maar in een hoek van den tuin begonnen aan den ondersten rand van een vlierstruik de bladeren ritselend vaneen te kieren. Tusschen het lichte groen stak een spits snaveltje uit en in een vogelkopje gluurden twee puntige oogjes nieuwsgierig den tuin in. Een lijster sprong van tusschen het gebladert over den smallen grasrand en tripte verder over de verlaten kiezels, die zachtjes knerpten, als de dunne pootjes ze vaneenschoven.

Eensklaps stond de vogel stil midden op het pad en keerde behoedzaam het kopje naar het eenzame huis. In den helderlichten gang werd een zacht gerucht hoorbaar als van heel lichte schuifel-stapjes. En voor den drempel in de open deur kwam een klein meisje. Om het tengere, roze gezichtje, waaruit twee hel-blauwe oogjes verwonderd den verlaten tuin inkeken, glansden blonde krullen, die, schaduwend om den blanken hals, rondom als een gouden vacht neerhingen over het licht-blauwe jurkje.

Het kind stond even stil, klemde dan beide kleine knuistjes om den uitstekenden deurpost en stapte voorzichtig over den

hardsteenen drempel op het geel- en rood-bevloerde plaatsje. De lijster ginds op het pad bleef roerloos, de glundere, bewegelijke oogjes als vragend naar het blonde kindje. Als dat van het plaatsje op de kiezels stapte, wipte zij omhoog en klapwiekte, de vleugels strekkend, op tot in den top eene populier.

Het meisje bleef staan bij het gerucht en haar heldere oogen gingen zoekend den tuin rond. Dan glimlachte ze verwonderd, keek omhoog, dat haar dichte krullen het blauwe kleedje tot aan het middel met haar licht-goud overkleurden en liep langzaam verder, de licht-geschoeide voetjes schuivend over de knerpende steenen. Maar dicht bij het appelboompje bleef het staan midden op het pad en zag aarzelend rond zich in den verlaten tuin. Tot het zich bukte naar de bedruppelde rozen, wier zachte geur de vochtige lucht doorzeeg.

Tegen de lage bladeren van een nabijën kastanje tikte nu, dan hier dan daar, een lichtvonkje. In de bladeren-dichtheid begon zacht-aan een nauw-merkbare glans te huiveren en om den rand van een roerloos-neerhangend, uitstekend blad ging een mat-gouden schijn lichten. Het geheimzinnige licht gloeide langzaam aan, al breeder uittrillend over de roerlooze bladeren en de schaduwen wegdringend uit de stille verborgenheden van den boom. Hier en daar scheen tusschen het groen een gouden vonkje weg te spatten.

Maar om al meer bladen kartelde een feller goudlicht, als gloeide er achter een zacht vuur. Nu scheen wel het vuur de bladeren te doorlichten en heen te vlammen om den hel-lichten rand. Gloeiende lichtstrepen, die al breeder uitlekten naar allen kant, dooraderden de bladeren, tot elk blad een vuur-doorvlamd schijfje scheen, waarover nog een enkele donkere nerf, als kronkelend in den gloed, zich kromde. En telkens vlamde een nieuw blad aan tot een gloeiend lichtplekje, tot in de bladerenvolte van den kastanje een vuur te branden scheen, dat straks ging uitbreken in laaienden gloed.

Toen plotseling spoot uit den boom een breede goud-vlam, zwaar-vurig van kern, maar in al zachter gloed uitvloeiend, tot waar hij met het kleurlooze licht van den avond in een zacht-geel te versmelten scheen, den stillen tuin in, dien hij tot in de donkerste hoeken met de vreugde van zijn licht

doorhuiverde. De verre struiken werden als omsponnen van een bleek, aarzelend licht. Tegen den grijzen muur gloeide een mat-gouden schijn. Over het gras en de kiezels gleed een goud-gele damp. Op de bedruppelde rozen schenen glinsterende parels te fonkelen en het geraniumbed schroeide als een donker-roode vlam het goud-gele grasveld. Het bloeiend appelboompje brandde als een vurige bouquet van roze en wit. En dicht bij den licht-doorlaaiden kastanje gloeiden struiken als in goudvuur.

Midden op het pad stond in den gouden lichtvlam het blonde meisje. Het lichte blauw van haar kleedje was aangegloeid tot dieper innigheid. Haar roze gezichtje en de tengere hals schenen doorbloeid van vuur. En om haar hoofd brandde haar fijnblonde haar als gloeiend gouddraad.

Verbaasd draaide zij zich om naar den doorgloeiden kastanje. Dan tastte ze met haar handje in den breeden lichtvlam, kneep het tengere vuistje dicht, opende het langzaam weer, aandachtig toekijkend, en spreidde verwonderd-glimlachend het vlakke, vuur-doorschenen handje in het felle licht.

Maar plotseling boog zij het hoofd achterover, dat haar lichtende haar als een goud-geel vuur het blauw van haar kleedje overvlamde. Een zoete glimlach, blij en verwonderd, verzachtte het gloeiende gezichtje en bloeide in de hel-blauwe oogen, die zochten in de hoogte der populieren.

In de roerloosheid van den avond was een zacht, lokkend fluiten weggetrild. Nu huiverde een nieuwe toon op, zachtomsluierd, die, zich langzaam loswikkelend, in fijne klaarte uitscherpte, en tink'lend hooger steeg, hooger boven de tuinen en huizen, waar hij scheen uit te vloeien in de eindeloos-wijde ruimte van den avondhemel.

Maar een nieuwe toon was omhoog geschoten en nog een en nog een, als spoten zij op als klare droppels uit een licht-sprankelende fontein. Tot één breede straal scheen op te fonkelen in den goud-doorschenen avond en langzaam uiteen te sproeien tusschen de huizen en blonde tuinen.

Het kind, achterovergebogen, den gouden lichtval van haar haar over haar blauwe kleed, stond roerloos. Haar oogen zochten niet meer, maar luisterden. Hoog in den top der populieren floot de lijster.

WILLEM KALMA.

Bij een schilderij van Roelandt Savery.

In schaduw van een hoogen bouwval, dicht
Omvarend en bekropen door struweel,
Aan donkre beek, bij gruizend kapiteel,
Vreemd gegroepeerd een bonte kudde ligt.

Maar ginds - een rif, voor de eeuwen niet gezwicht -
Spookt op geribde rots het spits rondeel
Van een vóór lang verlaten wit kasteel:
Amberen burcht, gebleekt in manelicht!

En rundren, reigers, geiten, lammren, hinden,
Zien siddrend om zich heen als half ontzinden;
Vogelen jagen door de zwoele lucht...

Zoo flakkren koortsige verhevelingen,
Wanneer in 't barnend licht van revelingen,
Men 't plots verzwinden van vizioenen ducht.

JAN VETH.

In den kloosterhof.

Wanneer de zon is weggezonken,
En 't vesperkleppen is verklonken,
Dan dwalen in haar wijde waden
De nonnen langs de lentepaden.
Zij blijven in het licht der maan
Soms met een zachten glimlach staan
En reiken met haar vingertippen
De witte twijgen aan haar lippen.....

Tot in de duister-dichte struiken
De nachtegaal begint te tjuiken,
En ze in haar ruime sluierwaden
Teruggaan langs de sluimerpaden
Naar waar, verzilverd in den nacht,
De hooge kloosterpoort haar wacht.

HENDRIKA BOER.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Het rapport van de spellingcommissie.

- Het eerste van de voorstellen der Staatscommissie, bij Kon. Besluit van 22 Juni 1909 No. 26 ingesteld, luidt als volgt:

‘In zake de schrijfwijze der Landstaal heeft de Regeering geen regel te stellen, maar volge zij, voor zooveel zij zelve schrijft, doet of leert schrijven, het meer algemeen gebruik. Zij binde zich zelve, maar late schrijvers en drukkers vrij.’

Omtrent wat men te verstaan heeft onder het meer algemeen gebruik kan men volledige toelichting vinden op pag. 30-31 van het verslag, waar men leest:

‘Een nadere toelichting van wat hier onder “gebruik” te verstaan zij, kan niet overbodig worden geacht. Al aanstonds moet men hier onderscheiden tusschen particulier en openbaar gebruik. Zeer zelden zal men iemand vinden, die nooit schrijft. Men maakt aanteekeningen voor zich zelf, men correspondeert, men geeft schriftelijk orders, men dient verzoekschriften in, men plaatst advertentiën, en bedient zich voor allerlei doeleinden in het private leven van schrijfmateriaal. Hoe veelvuldig en uitgebreid dit gewone gebruik echter zij, het kan voor de Regeering ter bepaling harer gedragslijn niet meetellen, eenvoudig wijl de Regeering er geen kennis van draagt. De Regeering ontvangt wel verzoekschriften, maar zij zijn veelal door anderen dan de onderteekenaren gesteld, en bieden dus geen maatstaf. Als maatstaf kan de regeering alleen rekenen het publiek gebruik. Wat door het publiek in breeder of enger kring geschreven of gedrukt wordt, biedt de stof, die haar in staat stelt, de schaal van het ge-

bruik vast te stellen. Zelfs echter bij dit publieke gebruik is niet alles over één kam te scheren. Er bestaat publiek gebruik van een schrijfwijze onzer taal bij schrijvers die zich rekenschap geven van de spelling-methode, die zij gebruiken, maar er bestaat evenzoo publiek gebruik van onze taal in allerlei aankondigingen, circulaires, technische mededeelingen enz., waarbij de schrijfwijze der taal geheel bijzaak is, en deswege meestal de meer algemeen gebruikelijke orthographie gevolgd wordt. Hieruit volgt, dat het met name de schrijvers in hoogeren zin zijn, die op de keuze der schrijfwijze merkbaren invloed uitoefenen, en dat onder hen weer de letterkundigen op den voorgrond staan, niet alleen de prozaschrijvers, maar ten minste evenzeer de dichters, iets waarop zekere nadruk moet worden gelegd, omdat rythmus *(de Vries en te Winkel spellen* "*rhythmus*"*)* en rijm niet zelden zeer sterk uitgangen en vormen bestendigen, die, schreef men niet anders dan in het proza, allicht zouden zijn te loor gegaan. Van gewijzigde, maar niet minder gewichtige beteekenis is de periodieke pers in dag- en weekbladen, in maandschriften en allerlei vaste reeksen verschijnend. Op deze categorie van het gedrukte moet reeds daarom bijzonder de aandacht worden gevestigd, omdat ze in quantiteit alle overige producten zeer verre overtreft, maar toch weer niet *alleen* met het oog op de hoeveelheid. Onze periodieke geschriften, althans buiten de journalistieke pers, dragen toch veelal bovendien een letterkundig karakter. Soms zelfs zijn ze op letterkundig gebied leidend.'

Om nu uit te maken welke spelling in 1908 meer algemeen gebruikt werd, heeft de commissie statistieken gemaakt waaruit het volgende blijkt:

Bij uitgevers verschenen in boekvorm enz.:			
	in de spelling de Vr. en te W.	208887	bladzijden.
	in de Vereenvoudigde spelling.	2580	bladzijden.
In tijdschriften:			
	in de spelling de Vr. en te W.	122056[5]	bladzijden.
	in de Vereenvoudigde spelling.	1731[5]	bladzijden.
In dag-, week- en maandbladen:			
	in de spelling de Vr. en te W.	906903	bladzijden.
	in de Vereenvoudigde spelling.	2588	bladzijden.

Beschouwen wij deze cijfers in verband met voorstel I dan is de conclusie niet moeilijk te trekken:

op grond van deze cijfers besluit de regeering zèlf te schrijven, *te doen en te leeren schrijven volgens het systeem* '*De Vries en Te Winkel.*'

'Op grond van deze cijfers'; dus de schrijvers beslissen voortaan hoè er geschreven zal worden. Maar de schrijvers hebben te maken met redacties en uitgevers, deze zijn het tenslotte misschien wel die eischen kunnen stellen.

Nu kan uit de gegevens van het verslag gemakkelijk becijferd worden, dat een absolute meerderheid van aantal bladzijden in een bepaalde, door redacties en uitgevers vastgestelde spelling zou kunnen verkregen worden door een samenwerking van

12 uitgevers.
45 tijdschrift-redacties.
31 dagblad-redacties.

Deze zéér kleine groep van personen (in vele gevallen zal in redacties de invloed van één persoon beslissen) heeft zich slechts te verstaan met de schrijvers (of de schrijvers eenvoudig de wet voor te schrijven) en kan dan iedere spellingverandering, die zij wenscht, doorvoeren, indien zij maar niet te groote sprongen maakt, en daardoor het publiek afstoot. Kleinere sprongen merkt het publiek niet eens op.

De Regeering verklaart, indien zij de voorstellen van de Commissie aanneemt, bij voorbaat, dat zij trouw en gewillig de spellingvoorschriften, door die kleine groep gegeven, zal opvolgen, en die opvolging ook eischen van Rechterlijke macht, notariaat en onderwijs.

Nu zouden wel-is-waar uitgevers, redacties en schrijvers samenwerkend ook zonder een dergelijke regeeringsverklaring een machtigen invloed op de schrijfwijze kunnen uitoefenen, maar, vraagt men zich af, is het noodzakelijk, dat de regeering indien er eens een strijd ontstond van te voren zich gewonnen gaf, haar professoren, haar doctoren in de letteren etc., van te voren *onmondig* verklaarde, en *een Staatscommissie alleen benoemde tot het maken van ..... een optelsom?*

Is dat een gedragslijn, een houding der Regeering waardig?

Het zal zoo'n vaart niet loopen, schrijvers, redacties en uitgevers zijn immers niet georganiseerd!!!

Moet het ontbreken eener organisatie van enkele honderden personen, die op gebied van taal en spelling stellig niet voor een tiende autoriteiten zijn, de regeering voor een treurig figuur behoeden?

De Regeering volge het meer algemeen gebruik.

Dat is een à priori erkennen van een bedenkelijk recht van den sterkste; de stem van een Professor in de Nederlandsche letteren dient toch zwaarder te wegen dan die van een onbeduidend, veel en maar-raak-schrijvend journalistje; toch kan het gebeuren dat die professor geen letter laat drukken, dat journalistje honderden bladzijden, die als even zoovele honderden tellen bij de groote optelling!

Moet de Regeering dan niet zijn als een verstandige moeder? Er is twist onder de kinderen, enkele staan tegenover zeer vele. Zij wil graag haar troepje bij één houden. Goed! Maar is het daarvoor noodig, dat zij die enkele, die misschien de verstandigste zijn, dwingt om de andere te believen. Zoo doet de luie moeder, die geen belang stelt in haar kinderen. Maar de verstandige moeder:

Zij laat de kinderen voor zich komen en hun zaak bepleiten.

Niemand wil naar rede luisteren, ieder dwingt om zijn zin te hebben.

De moeder denkt na; zij zet helder uiteen het groote belang van eenheid; zij toont aan den een de billijkheid van de wenschen van den ander, van zijn standpunt; zij eischt van beiden wat toe te geven, zij dwìngt desnoods.

Zou werkelijk in een spellingkwestie van een vergelijk geen sprake kunnen zijn?

In zoo'n spellingkwestie is bijna dat leelijke spreekwoord wel waar: ‘Men noemt geen koe bont of ze heeft wel een vlekje’. Is er één
De-Vries-en-Te-Winkel-voorstander, plus royaliste que le roi, die niet erkennen moet, dat Prof. Dr. A. Kluyver, *oud-redacteur v.h. Woordenboek*, *bezorgen van de latere uitgaven van de Woordenlijst van De Vries en Te Winkel,* gelijk heeft, waar hij schrijft:

‘Wanneer men aanneemt, dat op een bepaald oogenblik een bepaald stelsel door de meerderheid der beschaafde Nederlanders wordt gevolgd, dan zal men daarbij moeten

nagaan, of niet soms verschillende regels van dat stelsel door velen worden verwaarloosd of inconsequent worden toegepast, doordat zij te moeilijk in het gebruik zijn.

Het is niet onnatuurlijk, dat men tegenover een gebruikelijk stelsel een ander ontwerpt, ook om aan zulke moeilijkheden te ontkomen. Door ten opzichte daarvan toegevend te zijn, zou de Regeering de meerderheid ontheffen van iets dat deze vaak als een last beschouwt, en tevens handelen in den geest der minderheid, zij het ook niet volgens haar uitdrukkelijken wensch.

De ondergeteekende veroorlooft zich de hoop uit te spreken, dat de Regeering moge bereid zijn in dien zin maatregelen te nemen, en telkens Hare voorschriften te doen afleiden uit wat *inderdaad*[1)] voor de practijk der meerderheid moet worden gehouden.'

En welke hartstochtelijke vereenvoudiger zou niet graag zijn likken voorloopig nalaten, zijn mensen weer tot menschen maken, zijn tee weer als thee drinken, wanneer hij morgen aan de jongens op school kon vertellen:

'Jongens, de woordgeslachten mannelijk en vrouwelijk zijn afgeschaft, schrijf "den" waar je "den" hoort, en anders niet, maar stel je nu niet aan door maar overal "de" te schrijven, want dát hebben de vereenvoudigers ook in 't felst van den strijd nòoit gedaan! - En dan met die e's en o's, ja jongens, dat is nog niet alles, maar zie je we hebben nou houvast, er is een lijstje gemaakt van een paar honderd woorden met één e en o en een dito met twee e's en o's, maar de meeste daarvan ken jelui al door 't gebruik, de vijftig overige leer je in één week; en je kunt er op aan, dat er nooit een woord buiten dat lijstje gevraagd of fout gerekend zal worden op welk examen ook, want dat heeft de minister eenvoudig verboden!'

En welke De-Vries-en-te-Winkelaar zou dat nu zoo heel, heel erg vinden; de practijk is immers nu al zoo; alleen als we ons Zondagsche jasje aantrekken, schrijven een officieel stuk, of iets 'voor de krant', pakken de meesten van ons immers dat grappige, gele boekje om te snuffelen naar M. of Vr. Kunt ge met uw hand op uw hart verklaren, dat

1) Ik cursiveer. De J.

ge 't wel eens doet, als ge schrijft aan vrouw of kind of vriend?

Weet ge al die M.'s en Vr.'s uit uw hoofd?

Of zoekt ge voor uw pleizier er naar? Dan zou ik werkelijk denken, dat ge met uw tijd geen raad wist of dat ge een ondeugend, klein jongetje waart!

J.C. DE JOODE.

Naschrift.

Als bemiddelingsvoorstel zijn de woorden op de vorige pagina, die een leeraar wel eens tegen een klasse zou kunnen zeggen, natuurlijk allerminst bedoeld. Toch, zou een kleine, algemeen-aanvaarde vereenvoudiging niet ieder welkom zijn? En gelden ook voor Nederland niet de woorden van een verklaring 18 Mei 1907 door 300 leden van de Russische Rijksdoema geteekend, waarin met nadruk gezegd wordt dat naar het oordeel der onderteekenaars spelling-vereenvoudiging in hooge mate urgent is, daar vooral op de lagere school alle tijd, welke gewijd wordt aan het leeren der moedertaal, uitsluitend wordt besteed aan het aanleeren der uiterlijke vormen ten koste van den inhoud der taal!

Die verklaring eindigt met deze woorden:

'Het is tijd een einde te maken aan het volkomen nuttelooze verspillen van jonge krachten en duren tijd met het overwinnen van moeilijkheden van de orthographie, die dikwerf voor zwakkeren onoverwinbaar blijven en een hindernis vormen op hun verderen levensweg.'

Dit laatste ter overdenking voor verwoede De-Vries-en-te-Winkelaars!

Buitenlandsch overzicht.

België. - Poincaré. - Haldane. - Engelsch kiesrecht. - Roosevelt. 25 Juni 1912.

De uitslag der verkiezingen in België heeft de liberalen een groote teleurstelling gebracht. Zij geloofden zeker, ditmaal te zullen overwinnen en het had er allen schijn van dat de tegenstanders het eveneens verwachtten.

De clericale meerderheid was in de laatste jaren van 72 tot 6 stemmen verminderd, en nu ten gevolge van de toeneming der bevolking (die tot 7,400.000 was geklommen) het aantal Kamerzetels, laatstelijk 166 bedragende, op 186 moest worden gebracht, meende men dat het eerst recht gelukken zou, de meerderheid te verplaatsen, en aan het nu 28 jaar geduurd hebbende clericale bewind een einde te maken. Nog in October 1911 had de liberaal-socialistische coalitie bij de gemeenteraadsverkiezingen in de groote steden (Brussel, Gent, Antwerpen, Luik) zeer besliste overwinningen behaald. Aan de overeenstemming der liberale en socialistische verkiezingsleuzen scheen niets te ontbreken. Leekenonderwijs, leerplicht, algemeene dienstplicht, afschaffing van het meervoudig kiesrecht, daarvoor zou men in den strijd trekken. Het is op een débâcle uitgeloopen. Het clericale bewind is bevestigd en zit weer vaster dan te voren; het beschikt, in plaats van over 6, nu over 16 stemmen meerderheid.

De oorzaak? Een goed deel der nieuwe zetels kwam aan de Vlaamsche gewesten ten goede, waar het geboortecijfer hooger is dan in de Waalsche, en de geestelijkheid blijkt het

Vlaamsche landvolk nog zoo vast in de hand te hebben als ooit. Maar ook in de groote steden en in de Waalsche provinciën zelve is de uitkomst voor de liberalen ver beneden de verwachting gebleven.

Het is zeer moeilijk, met de stukken te bewijzen wat toch velen gelooven: dat de nederlaag in de eerste plaats aan den geheimen afval van liberale elementen is te wijten. De grootindustrie schijnt een overwicht der socialistische boven de liberale helft der coalitie gevreesd te hebben, en zich over de belasting-politiek die een liberaal-socialistische regeering zou gaan volgen, dermate te hebben verontrust, dat zij de voortduring van het clericale bewind het mindere kwaad achtte.

De clericale meerderheid, gelijk ook wel geschiedt, uitsluitend aan de werking van het meervoudig kiesrecht toe te schrijven, moet stellig onjuist zijn. Het is zeker waar, dat de meeste Vlaamsche boeren over meer dan ééne stem beschikken, en de meeste mijnwerkers en andere socialistísche industrie-arbeiders niet. Maar naarmate de welvaart der industrie-arbeiders is toegenomen, kunnen zij ook gemakkelijker aan de voorwaarden voldoen die op het bezit eener tweede stem recht geven, en wat de liberale kiezers betreft, dezen bezitten doorgaans twee of drie stemmen. De overgang tot het enkelvoudig algemeen kiesrecht zou zeker de socialisten in gunstiger conditie brengen, maar de liberalen stellig niet. Het staat te bezien of het een het ander niet ongeveer zou neutraliseeren, en de machtsverhouding der liberaal-socialistische coalitie, als geheel genomen, tegenover de clericale partij dus niet na invoering van het enkelvoudig kiesrecht ongeveer dezelfde zou blijven. De omstandigheid, dat binnen het liberaal-socialistisch verbond, waarvan de beide helften elkander thans nagenoeg opwegen, na zoodanige hervorming de positie van het socialistische bestanddeel niet weinig zou zijn versterkt, zou vermoedelijk nog meer conservatieven naar de clericalen doen overloopen dan thans reeds het geval was, en dus voor de clericalen het verlies der dubbele stem van hunne Vlaamsche plattelanders kunnen vergoeden.

Het moet worden afgewacht, of de clericale meerderheid thans na hare bevestiging een meer uitdagende politiek zal gaan volgen dan in het jaar dat aan de beslissing voorafging.

De onzekerheid der naaste toekomst scheen haar kracht verlamd te hebben; zij durfde de schoolwet-Schollaert niet doorzetten en offerde dien minister op. Wordt nu de zaak op de spits gedreven en het leekenonderwijs tegenover de clericale inderdaad in de ongunstige positie gebracht waarmede dat wetsontwerp het bedreigde, dan is zeker een energieke beweging in het zicht, wier zuigkracht de thans afvallige, maar in wezen toch liberale elementen voor de liberale candidaten der toekomst terug kan winnen.

Het ware voor het land zeker gewenscht, dat de proef met eene liberaal-socialistische regeering eens kon worden genomen. Zooals de zaken nu eenmaal staan, *kunnen* de clericalen niet in het bewind worden afgelost dan door eene coalitieregeering van liberalen en socialisten. Uit vrees die combinatie te verwerpen beteekent, zich aan de clericale overmacht voor eeuwig gewonnen te geven, en de regeering van het land zal er niet beter op worden. Geen enkele partij kan er tegen op den duur, dat zij onder alle omstandigheden van de meerderheid zeker is. Vreest men der socialisten onbekooktheid? Niets bekookt immers zoozeer, als de verantwoordelijkheid van een regeeringspost....

Het kiesrechtontwerp der Fransche regeering werd door de radicale partij met een tegenontwerp beantwoord, waarbij de belangen der radicale ‘arrondissementiers’ dermate werden ontzien, dat van evenredige vertegenwoordiging eigenlijk niets overbleef dan een naam. Poincaré heeft dit tegenontwerp (ontwerp-Augagneur) onaannemelijk verklaard, doch tevens verlangd, dat het door eene meerderheid van republikeinen zou worden verworpen, daar hij de E.V. niet uit de handen van de tegenstanders der Republiek wenschte aan te nemen. Het ontwerp-Augagneur haalde slechts 197 stemmen, en onder de 346 tegenstemmers kan de door Poincaré verlangde republikeinsche meerderheid begrepen worden geacht: de regeering verklaarde althans, er 217 van te kunnen erkennen als tot de republikeinsche partijen te behooren. Dat is dus juist de helft van de 434 stemmen, waarover de gezamenlijke republikeinsche partijen (de ‘unifiés’ inbegrepen) in de Kamer beschikken. Twintig republikeinen blijken afwezig te zijn geweest en zich (al of niet opzettelijk) van stemming te hebben

onthouden; hadden zij zich bij Augagneur gevoegd, de regeering zou hebben moeten heengaan. Zij kon nu blijven, en had het succes dat bij een volgende stemming, waarbij zij opnieuw de kabinetsquaestie had te stellen, de 197 tegenstanders tot 179 bleken te zijn ingekrompen. Maar gaat het onder alle omstandigheden aan, de geunifieerde socialisten tot de regeeringsmeerderheid te rekenen? Zij zijn er regelmatig bij geteld, als het ging om de verdediging der Republiek tegen de rechterzijde; - kunnen zij evenwel als regelmatig bestanddeel eener meerderheid tegen de radicalen worden aanvaard? Men ruimt hun daarmede een zeer groote macht in: en bescheidenheid is niet hun meest kenmerkende eigenschap. Echter zal voorloogig, tot de E.V. binnen is, deze uiterste linkervleugel de regeering wel trouw blijven. In ieder geval, de groote hervorming, die Briand niet goed aandorst, is nog nooit zoo nabij geweest als thans. Poincaré heeft er zijne schepen voor verbrand, en al heeft hij de eindelijke overwinning nog niet bevochten, den eersten aanval althans heeft hij afgeslagen.[1)]

Wat beteekent de overgang van Lord Haldane tot het Lordkanselierschap? Er zijn naar aanleiding daarvan een aantal vragen gesteld, die door het publiek niet eenstemmig, en door de regeering tot dusver in het geheel niet, worden beantwoord. Zijne tweede Duitsche reis, die zoo plotseling werd afgebroken, blijkt geen politieke beteekenis te hebben gehad. Ook aan de verheffing tot Lord-Kanselier wordt die door de regeeringsper ontzegd. Men weet dat de voorganger in dien post, Lord Loreburn, bij den radicalen vleugel der regeeringspartij geene *persona grata* was; - intusschen blijkt volstrekt niet, dat zijn aftreden door de regeering is geëischt. Ook is het zeer aannemelijk, dat in de verheffing van Lord Haldane inderdaad niets moet worden gezien, dan de belooning var een langen, inspannenden staatsdienst in

1) Naschrift bij de correctie: maar sindsdien op een niet onbelangrijk punt eene nederlaag geleden. Het ontwerp voegde groepen van departementen tot één kiesdistrict bijeen; een op 25 Juni met 297 tegen 261 aangenomen radicaal amendement-Javal wijst de departementen zelve als kiesdistricten aan. Poincaré had de kabinetsquaestie niet gesteld, doch het amendement met veel animo bestreden.

het militaire departement, dat door dezen minister geheel hervormd is, en waarin zijn geest zal blijven nawerken ook al is hij van den last der dagelijksche administratie voortaan ontheven. Een politieke achterafzetting beteekent de overgang tot het aanzienlijker en hooger bezoldigde, maar veel minder werk gevende ambt van Lord-Kanselier in dit geval zeker niet: de regeering heeft steeds getoond op Haldane's lidmaatschap van het kabinet hoogen prijs te stellen, en er is geen aanleiding tot het vermoeden dat in dit opzicht eene wezenlijke verandering kan hebben plaats gehad. Evenmin schijnt de gebeurtenis te beteekenen dat men aan het departement van oorlog een nieuwen koers gevolgd wil zien, en de zaken gestuurd wil hebben in de richting van den door de liberale partij steeds afgekeurden algemeenen dienstplicht, die met zooveel overtuiging door sommige militairen als Lord Roberts wordt voorgestaan, en dien de Fransche ententevrienden Engeland zoo gaarne zagen adopteeren. Dank zij de maatregelen van Lord Haldane bedraagt de *expeditionary force*, die Engeland acht dagen na eene oorlogsverklaring zal kunnen inschepen, thans ruim 150.000 man; - meer dan Engeland ooit tot dit doel gereed gehad heeft; veel meer b.v. dan beschikbaar waren bij het uitbreken van den Zuid-Afrikaanschen oorlog. De liberale regeering wijst niet zonder trots op dit resultaat, maar geeft tevens te kennen dat zij er niet boven uit wil gaan; zij is overtuigd, dat het streven, van Engelands landmacht iets als de gelijke van die van Frankrijk of Duitschland te willen maken, als overbodig en zeer gevaarlijk behoort te worden beschouwd. Overbodig, want voor zuiver Britsch-imperiale doeleinden is een grooter expeditionnaire macht niet noodig; zij zou slechts zin hebben als Engeland ooit aanvallend te werk zou willen gaan op het vasteland van Europa. Een verbond dat tot zoodanig aanvallend optreden zou kunnen noodzaken, wenscht de tegenwoordige regeering niet te sluiten, en men ziet nog zoo spoedig niet gebeuren dat ook de unionisten, kwamen zij weder aan het bewind, het zouden doen. Zeer gevaarlijk zou het onderhouden van een millioenenleger voor Engeland zijn, als het tegelijk de overweldigende meerderheid zou willen handhaven van zijne strijdkrachten ter zee. En daar het dit nu bovenal wil, wil het het andere

niet. Engelands zekerheid moet bestaan: primo in een sterke vloot; secundo in eene sterke organisatie tot bestrijding van een gelanden vijand. De sterke vloot is er en ook de liberale regeering houdt haar sterk. De *territorial army* is er dank zij Haldane ook; over den graad van geoefendheid wordt verschillend geoordeeld, maar ieder erkent, dat die snel toenemende is. Daarenboven nog een expeditionnaire macht te onderhouden die (in alle beteekenissen) in de millioenen zou loopen, - daaraan wil geen bezadigd Engelschman denken, tot welke politieke partij hij ook behoort. Zeker is het voorstel er toe niet te verwachten van den nieuwen minister Seely, die als onderstaatssecretaris lang de rechterhand van Haldane is geweest, en met talent en overtuiging sinds den overgang van zijn chef tot het Hoogerhuis diens maatregelen placht te verdedigen in het Huis der Gemeenten.

Van de 12,250,000 volwassen mannen in het Vereenigd Koninkrijk hebben 7,500,000 het kiesrecht voor het Lagerhuis en zijn 4,750,000 daarvan verstoken; een verhouding ongeveer, als in Nederland bestaat. De regeering stelt voor, tot het algemeen kiesrecht over te gaan, met uitsluiting enkel van misdadigers en in gestichten verpieegden. Wordt het voorstel wet, dan zal het kiezerscorps met ruim 60 % worden uitgebreid.

De kiesrechthervormingen van 1832, 1867, 1884 en 1885 hebben het algemeen kiesrecht voorbereid. Toch is men er nog ver van afgebleven, en niet alleen in numeriek opzicht. De thans voorgeslagen maatregel beduidt veel meer dan een simpele uitbreiding van het kiezerscorps: hij beduidt een principieelen omkeer. Men gaat van het attributieve kiesrecht tot het algemeene over. Alle nog bestaande privilegiën worden bij het voorstel afgeschaft: niemand zal voortaan in twee districten eene stem kunnen uitbrengen, en de vertegenwoordiging der universiteiten komt te vervallen. De verkiezingen kunnen en zullen dus nu in alle districten op denzelfden dag worden uitgeschreven. De districtenindeeling wordt geheel herzien, opdat iedere stem zooveel mogelijk gelijke waarde verkrijge Het kiesrecht zal m.a.w. in Engeland voortaan geregeld zijn als in eene moderne vastelandsche democratie. Als in Frankrijk sedert 1848.

En in Frankrijk wil men het nu juist weer gaan hervormen? Zeker, en ook de nieuwe Engelsche kieswet zal slechts schakel, geen eindpunt zijn; - maar wat de bedillers bij ons en elders steeds verzuimen aan te toonen, is, hoe die schakel met mogelijkheid zou kunnen worden gemist.

Eindpunt zal de nieuwe Engelsche kieswet reeds hierom niet zijn, wijl er geen woord in staat over het vrouwenkiesrecht. Het blijft een *manhood suffrage.* De regeering durft een algemeen vrouwenkiesrecht nog in de verste verte niet aan, en omtrent de mogelijkheid van een beperkt vrouwenkiesrecht zijn hare denkbeelden òf niet gevormd, òf zij acht het niet geraden eenigen maatregel te dien opzichte in *dit* wetsvoorstel op te nemen. Zij zal er zeker heel wat over moeten hooren (*en voelen*, voegen de waaierbezittende kiesrechtvrouwen er aan toe), maar vermoedelijk acht zij de gevaren die een voorstel tot toekenning van eenig vrouwenkiesrecht, welk ook, voor de geheele kiesrechthervorming zou doen ontstaan, op het oogenblik nog vrij wat grooter dan die, waaraan zij zich blootstelt door het vrouwenkiesrecht vooralsnog te ignoreeren. Zij heeft rekening te houden met de stemming, die ten aanzien van het vraagstuk in de volksvertegenwoordiging bestaat, eene stemming die er onlangs voor de vrouwen niet beter op schijnt geworden: voorstellen van kamerleden uitgegaan, brachten het nimmer tot de meerderheid. De strijdwijze der vrouwenvoorgangsters heeft aan de zaak van haar geheele geslacht, dat men ongaarne met de mevrouwen Pankhurst vereenzelvigt, maar dat toch schijnt te dulden dat dezen voor alle anderen niet slechts spreken, maar smijten en slaan, voorzeker geen goed gedaan.

De vrouwenzaak zal de beste kansen hebben, als zij op zichzelve wordt behandeld. Zij bevindt zich (zoodra de vrouwen zelve haar maar niet bederven) in een regelmatige ontwikkeling, waarvan zij de onvermijdelijke gevolgen met vertrouwen kunnen afwachten. De anomalie die er in opgesloten ligt aan alle vrouwen het stemrecht te onthouden, zal sterker dan ooit gevoeld worden zoodra het aan alle mannen is verleend. De toekomst, een nabije toekomst wellicht, zal zich genoopt zien voor het vrouwenkiesrechtvraagstuk eene oplossing te zoeken, die bezwaarlijk aanstonds eene definitieve kan zijn. Geen nood: het vraagstuk blijft aan de orde. Het

thans vast te knoopen aan eene mannenkiesrechtregeling die eene oudere reeks van verschijnselen op de natuurlijke wijze afsluit, zou onstaatkundig zijn en niet zonder gevaar voor die mannenkiesrechtregeling, en vooral niet zonder gevaar voor de kiesre htbelangen der vrouw. Het zal èn waardiger èn meer belovend zijn, haar den grooten strijd te laten winnen bij eene opzettelijke gelegenheid, wanneer hare zaak onvertroebeld zal kunnen worden gelaten en zij triomfeeren zal enkel omdat en in zooverre haar eigen deugd erkenning afdwingt.

Intusschen wacht de liberale regeering voor haar gedurfd ontwerp een zeer felle tegenstand. Men kan haar niet verwijten dat zij op dit en ander gebied hare beginselen verzaakt. Zij draagt ze in den strijd met een eerlijkheid, een overtuiging, een moed; - zij verdedigt ze met een hardnekkigheid en bekwaamheid; - zij past ze toe met een tact en bezadigdheid die haar, welke ook haar toekomstig lot moge zijn, nu reeds voor altijd eene groote en eervolle plaats in de staatkundige geschiedenis van het Vereenigd Koninkrijk verzekeren. Men mag Engeland zijn tegenwoordig regeeringspersoneel benijden.

Roosevelt schreeuwt om eene plaats. Hij hebbe ze; vermoedelijk zal hij ze niet lang meer hebben. Zijne boksermanieren worden zelfs den Amerikanen te machtig. Terwijl het publiek gedurende de eerste dagen van de conventie te Chicago nog één oog en oor was, begon het blijkbaar tegen het einde van dat kabaal meer dan genoeg te krijgen. Roosevelt was naar Chicago gekomen in de stellige verwachting, de conventie te zullen overdonderen (er is geen ander woord); nu hem dit mislukt is, beproeft hij, met nog grooter uitzetting der stemmiddelen, het de natie te doen. Maar zelfs Stentor kan zich overschreeuwen.

Men ontworstelt zich niet aan den indruk dat Roosevelt's programma's rooder worden, naarmate hij zekerder is het te zullen moeten stellen buiten den steun der georganiseerde republikeinsche partij. Hij kan misschien alleen nog kans maken, als het ook bij de democraten tot eene scheuring komt, en de meerderheid der conventie van Baltimore evenals van die te Chicago aan de meer behoudende elementen der

partij blijft. Dan is er mogelijkheid dat hij een aantal democratische kiezers voor zijne nieuwe progressistisch-republikeinsche formatie werft. Maar de democraten zullen zich tweemaal bedenken eer zij door oneenigheid hunne kans, die in geen jaren zoo goed was als thans, verspelen.

Het kan er misschien van komen, dat in November noch Roosevelt, noch Taft, noch de democraat de absolute meerderheid der stemmen haalt. Dan kiest volgens de constitutie het Huis van Afgevaardigden, maar niet bij hoofdelijke stemming, doch naar staten. Van de 48 staten zijn er 23 in meerderheid democratisch, 22 in meerderheid republikeinsch vertegenwoordigd, terwijl voor 3 staten (Maine, Nebraska en Rhode Island) juist zooveel democraten als republikeinen zitting hebben, en daar de constitutie geen halve stemmen telt, zouden deze drie staten dus zijn weg te cijferen en het aantal democratische stemmen niet boven de 23 komen, of twee beneden de volstrekte meerderheid. Doet dit geval zich voor, dan treedt, alweder volgens de constitutie, op 4 Maart 1913 de tegenwoordige vice-president automatisch als president op, en wijst de (in meerderheid republikeinsche) Senaat een nieuwen vice-president aan. Het kan dus zoo vreemd niet loopen, of de constitutie heeft in alles voorzien.

Mag men naar de Amerikaansche pers oordeelen, dan is er weinig kans dat eene meerderheid der natie Roosevelt's duidelijkst verneembare leus: ‘we want Teddy’, tot de hare zal maken. Taft wekt evenmin geestdrift, maar hij heeft de republikeinsche partijmachine achter zich. Komt er een democratisch candidaat die tegelijk over de machine van *zijn* partij beschikt en vertrouwen wekt bij het niet verpolitiekte deel van het volk, dan zal men zoo een niet onwaarschijnlijk zien winnen. Komen er meer democratische candidaten, dan... Maar waartoe verder gegist? Ook deze zaak zal zich weder schikken. Ondertusschen heeft Roosevelt, zelfs als hij overwint, aan reputatie meer verloren dan een zóó verkregen ‘third term’ hem met mogelijkheid kan teruggeven.

C.

Bibliographie.

François Maury, Nos hommes d'Etat et l'oeuvre de la réforme. - Paris, Alcan, 1912.

Een verzameling studiën van den secretaris der *Revue Bleue* over menschen en dingen uit het politieke leven van den dag in Frankrijk.

Frankrijk weet nog altijd de aandacht der wereld te trekken. Niet het minst misschien, wanneer, en omdat, het zichzelf critiseert. Anderen *doen* misschien meer en beter, maar praten en schrijven er niet zooveel over, en vooral, niet zoo goed; niet zoo instructief ook voor derden. Of al de voortreffelijke schrijvers die b.v. eene revue als die *des Deux Mondes* vullen, veel bijdragen om Frankrijk te veranderen, te verjongen? Men twijfelt, maar wil grif erkennen, dat zij rijk voedsel aandragen voor den geest, niet van Frankrijk alleen.

Argute loqui, de Galliërs verstaan het nog altijd. Wat er sedert 1870 in het land is *gebeurd*, zal geen algemeene bewondering of goedkeuring kunnen wekken, maar hoe voortreffelijk is er voor en na door Franschen over *geschreven!*

Ook de heer Maury schrijft goed, in een glashelderen, nimmer verheven, maar ook nimmer platten stijl. En hij is een goed penteekenaar. Hij weet de hoofdpersonen, die op het politieke tooneel hun rol spelen, in hun eigenaardigheden te zien en te treffen. En vervalt daarbij nimmer in het caricaturale.

Over het Fransche parlementarisme is door Franschen en niet-Franschen meer bestraffends dan prijzends gezegd. De heer Maury is over de resultaten van het regime ook maar slecht te spreken. En niettemin, hoeveel onmiskenbare talenten heeft het aan den dag doen komen. ‘Le parlementarisme compte des leaders éminents. C'est l'une de ses caractéristiques singulières,

qu'ayant formé des hommes d'Etat d'une information étendue, d'une grande pénétration, d'un talent de parole parfois admirable, il subisse si faiblement leur influence... Il faut qu'une autorité plus forte soit dévolue à nos leaders; et pour cela il faut qu'ils la conquièrent. Sensibles à l'action dissolvante de notre époque, *ces grands politiques l'emportent en effet par l'intelligence plus que par le caractère;* leurs communes ambitions les divisent plutôt qu'elles ne les rapprochent'... Zullen zij zich niet verzamelen in het gezicht van het groote gevaar? Is het ministerie-Poincaré niet als een ernstige proef tot zoodanige verzameling te beschouwen?

Wat Frankrijk hoopt en Maury het toebidt, is 'une coalition des forces saines sous une direction éclairée'. Hij wil zijn boek beschouwd hebben als 'un livre d'exhortation politique'. - 'Quand un régime a pour lui de grands politiques, un nombreux concours de bons vouloirs et jusqu'à la complicité des circonstances: il doit accomplir un effort de régénération'.

Nu passeeren die 'grands politiques' één voor één de lens, en vervolgens worden de vragen gepeild waarvoor zij zich zien gesteld.

Poincaré, een koning van het verstand. Meer begaafd tot de analyse dan tot de synthese. Een scherp criticus, maar niets van een profeet. Hij zal maat weten te houden in alles; - zal hij den krachtigen stoot weten te geven?

Briand, de gepersonifieerde *souplesse.* Welk een weg heeft hij, sedert zijn opkomst uit het syndicalisme, afgelegd! Met hoeveel handigheid weet hij krasse dingen te doen: denk aan de scheiding van Kerk en Staat. Welk een volstrekte afwezigheid van doctrinarisme; ook van beginselen? 'Il semble qu'il craigne d'être la dupe des idées. Il se contente de les utiliser, sans y croire beaucoup, prompt à les rejeter ensuite... Des attitudes lassées, qu'accentuent un scepticisme et un dédain marqués. Il est vrai que sous ces manières de dilettante se dissimule un ressort singulier'...

Deschanel, 'un prince de Sagan... démocratique et républicain. Mais en régime populaire, l'élégance est une faiblesse, une cause de sourdes jalousies, de rancunes inavouées... Ses manières détonnent à la Chambre, où règne le bon-garçonnisme... Forcer le consentement des assemblées et des foules ne paraît point son fait. En régime populaire, un homme d'Etat n'a point seulement à discerner les orientations justes, celles qui assurent l'ordre dans le présent et préparent l'avenir: il a à propager ses idées, à les faire admettre, à les faire triompher. Visiblement, M. Paul Deschanel est mieux doué pour la première de ces tâches que pour la seconde... Il expose ses desseins dans des

discours qui sont des chefs-d'oeuvre de clarté. Il ne va pas au delà'...

Men ziet, de critiek wordt niet gespaard. Doet zij niet iets algemeens opmerken? Dat in de hoofden minder het licht ontbreekt, dan in de harten de warmte?

En de taak ligt daar even moeilijk als onafwijsbaar, die om warmte van overgave vraagt bovenal.

Er is een ontbinding, die moet worden tegengegaan. Een ontbinding van haast den heelen publieken dienst en van de maatschappij tegelijkertijd. De staaltjes van geldverspilling, van inefficaciteit van het Staatsgezag die Maury (en niet hij alleen of in het bijzonder) weet aan te halen, zijn op het ongeloofelijke af. Honend verheft zich nevens den verlamden Staat de macht van het revolutionnaire syndicalisme, dat te regeeren zoekt met 'assommades' en 'sabotage'. Is het uur niet gekomen, dat de Fransche bourgeoisie òf handelen, òf sterven moet?

De eenige wezenlijke hervorming is, dat zij zichzelf herziet. Dit zegt ons boekje zonder ophef, maar ook zonder omwegen. En de ernst van haar wil zal moeten blijken uit de kracht waarmede zij de verbetering aanvat van haar regeeringswerktuig: het algemeen kiesrecht. Zonder evenredige vertegenwoordiging zal ook volgens dezen schrijver het land nimmer aan de heerschappij der middelmatigheid ontkomen. 'Il est urgent que la nation accepte une discipline civique, et qu'elle rende aux leaders, organes des idées, des intérêts généraux, leur autorité... Un grand peuple ne peut sans péril maintenir dans l'ordre politique une sorte de sélection à rebours, qui place à sa tête les médiocres, sinon les pires. Si l'on rejette l'aristocratie, recrutée par hérédité, et la faction révolutionnaire imposée par la violence: c'est parce qu'elles apparaissent comme de pseudo-élites, non fondées en droit, étrangères à la nation, inaptes au gouvernement; c'est pour que puisse se dégager, des rangs des citoyens, par une organisation électorale entendue, une véritable élite élective'.

Of men het spoedig zien zal? Een voordeel der E.V., heeft Ribot gezegd, is dat zij de partijen dwingt tot discipline en organisatie. Maar daarnaast denkt men aan een woord van Piou: 'S'organiser, c'est la chose qui répugne le plus au caractère français'...

C.

De zonde in het deftige dorp.

XXI.

De freules van Lakervelde waren met rijtuig naar stad geweest. Dien rit deden zij elken winter tweemaal, na er verscheidene weken te voren samen over te hebben gesproken, en na een veertien dagen te voren over den dag en de dagverdeeling meer dan één briefje te hebben geschreven. Hun neef, de oudste zoon van hun overleden broeder, was er luitenant-kolonel bij de veld-artillerie. Bij hem kon altijd worden gestald.

Hugo was in zijn huwelijk niet gelukkig. Pauline was een zeer overspannen vrouw. Hugo had haar willen en moeten hebben. Zij heette een beauté, als jong-meisje. Zij had schandelijk met hem gecòquêtteerd. Er waren âffreuze dingen gebeurd, die Hugo's vader, in het laatst van zijn leven, zich ontzettend had aangetrokken. Een duel met iemand van de Portugeesche ambassade, die Pauline te Scheveningen had leeren kennen, was door het bedekte intermédiair van den minister van buitenlandsche zaken, een germain neef van Pauline's moeder, op het laatste moment gelukkig verhinderd. Die Portugeesche meneer had ons land moeten verlaten. Maar sommige menschen hadden gestookt en er was in Den Haag, schandelijkerwijze, een uitlegging gecolporteerd, althans éénigszins in het nadeel van Hugo. Zijn vijanden, of zijn mededingers, hadden hem daarmede weten te contrarieeren aan het hof - hij was geen ordonnance geworden. Vooral zijn eerzucht had geleden - het was ook beslist onrechtvaardig geweest, maar zoo iets ondervindt men wel meer

in het leger. Toch zou, naar de overtuiging zijner tantes de frivole omgeving van Den Haag voor zijn huwelijksleven nog fâcheuzer gevolgen hebben gehad. In de kalmere provinciesteden had Pauline zich moeilijk geschikt. Nu ging zij telkens buitenslands en bleef hun goede neef alleen. Hij had een niet gemakkelijk leven. En helaas waren de troostgronden van het Evangelie nog altijd niet tot hem doorgedrongen. Daarbij had hij geldzorgen gekend. Om te kunnen voldoen aan de enorme eischen van hun train de vie, met die vele diners en de dure reizen van Pauline, had hij zich laten vinden tot speculaties. Eén zomer waren de freules een volle twee maanden te Interlaken gebleven en was hij met zijn gezin op *Beuk-en-Beek* gekomen; - hij moest dagelijks heen-en-weer gaan. Jan van Loodijck had toen raad gegeven en hem in kennis gebracht met meneer Ingel, die wel geen bankierskantoor had, maar bijzonder au courant was van alle fondsen. Door den dood van Pauline's moeder was de précaire toestand geëindigd. Hugo kon zich ruim bewegen. En zijn geluk vond hij bij zijn Claartje, het lieve petekind der freule. Van Paul, die in de rechten studeerde, had Hugo niet zooveel plezier. In dien jongen stak helaas de natuur van zijn moeder. Claartje kwam nu en dan logeeren. Zij had de Genade nog niet gevonden, haar principes waren wel wankel, maar toch had zij beslist iets serieus'.

De tantes waren nu opgeschrikt door een kort, lief briefje van Claartje: of zij op *Beuk-en-Beek* gewacht kon; Mama ging naar Nice, Papa zou haar brengen. Juist hadden de tantes samen gesproken over een winterbezoek aan de stad. Zij hadden nog aan niemand geschreven. Doch Claartje's brief had hun onrust gegeven; zij wilden Hugo beslist nog spreken, vóór dit plotseling vertrek. Daarom hadden zij geantwoord, dat zij Claartje in stad zouden halen met rijtuig en gaarne kwamen dejeuneeren.

Het moest erg à l'improviste gebeuren. En freule Constance wàs reeds verkouden. Doch ook Hugo's reisplan was onverwacht, en de tantes wilden zich informeeren, hoe dat nu weer was opgekomen. Zoo waren zij naar stad gereden, doch hadden Hugo maar even gesproken; hij kon er niet zijn aan het dejeuner; door zijn aanstaand verlof was zijn

tijd zeer bezet. Om half drie was freule Clara in den coupé van Hugo haar boodschapjes gaan doen met Claartje; en hun lieve vriendin mevrouw Kruisdoorn, de weduwe van Dominee Kruisdoorn, die de freules anders nooit nalieten in haar huisje aan den Gedempten Burgwal te bezoeken, had, nog vóór het dejeuner door een briefje van Claartje gewaarschuwd, wel naar Hugo's huis willen komen; - freule Constance had haar met een vigelantje laten terugbrengen.

Hoewel zij zich, dus, in de stad niet vermoeid had, was de dag te inspannend geweest voor freule Constance. Ook had zij er zich nerveus gemaakt. De reis naar Nice was werkelijk niets dan een doordrijven van Pauline gebleken; Hugo was genoodzaakt verlof te nemen, of zijn vrouw zou weder alleen moeten gaan. Zij reisden samen met de Geelvinks, die menschen op wie hij niets gesteld was. En Paul ging ook, de volgende week. Te Nice kwamen feesten, van Carnaval... Pauline was nog altijd even frivole; haar gezegden écoeureerden de tantes. Het was hun een troost, dat Claartje er niet naar taalde om mede te gaan. Och, die spottende manier, waarop Pauline gezegd had, dat sommige jonge meisjes tegenwoordig veel te verstandig waren voor Nice; en die trieste blik van verstandhouding, waarmee Hugo daarbij zijn dochter aanzag...

Nu freule Constance, huiverig en met hevige hoofdpijn thuisgekomen, al twee dagen hare kamers hield, was het Claartje nooit te veel haar gezelschap te houden. Telkens kwam zij uit zichzelve, allerliefst lachend, bij Tante binnen. Ook dezen ochtend zat ze op haar vaste plaatsje aan het voeteneind der chaise longue, waar Mijntje de freule uit de slaapkamer had heengeleid. De freule wachtte nu den dokter; Hendrik was om hem gezonden, daar zij ontwaakt was, heesch en met keelpijn. Claartje's gezelschap was een heerlijke afleiding. Nu en dan een teugje nemend uit het glas melk met water, dat Claartje, heel lief, van beneden had meegebracht, luisterde tante Constance naar haar, terwijl zij, met haar mooie stem - in stad nam zij geregeld zangles - voorlas uit het boek van Atwater Mason, dat juffrouw Kuyper heeft vertaald: *De Lelie van ons Vorstenhuis*. Het boek was heel intéressant. Over de vrouw van onzen Zwijger, Charlotte van Bourbon, een van de edelste vorstinnen

uit het Huis van Oranje. Die geschiedenis te Meaux, de verraderlijke ontmoeting van Valeria met Norbert, werd werkelijk op boeiende wijze verteld... Het was kras, dat dokter Stork nu wéér laat kwam. Zijn weg naar het dorp ging langs *Beuk-en-Beek.* Waarom was hij er nog al niet? Waarschijnlijk liep die man met zijn honden; de zieken nam hij en bagatelle. Of hij zorgde weer éérst voor zijn armenpraktijk. De menschen op Het Veld gingen bij hem vóór! Slinkers was een andere dokter geweest. Stork zou hier niet kunnen blijven, hij deed waarlijk te nonchalant. Misschien was dan Herman Wedelaar klaar, dan zou die hem kunnen vervangen - een voldoening zou dat zijn voor zijn goeden vader; - als de liberalen in den raad maar niet weer de parti pris waren...

'Doodt den verrader! Scheurt den tijger in stukken! A bas le Cardinal!' las Claartje, met iets veranderde stem, doch zij brak af, om aan Tante te zeggen, dat dit het begin was van een nieuw hoofdstuk, 'Zonsopgang onderweg' getiteld.

- Ik vergat die titel; lachte zij lief. Aardig, zooals Claartje er in was! Nu las zij weer, rustig opgewekt: 'Dwars door een waanzinnige, woedende menigte'... Doch meteen werd de kalmte om hen beiden verstoord door het opengaan van de deur. Het was Tante Clara. Zij was er na het ontbijt al geweest. Zij wist, dat Claartje hier zat en voorlas. Zelve had zij haar bezigheidjes beneden. Wat bewoog haar, nu te te komen...

Claartje had dadelijk opgehouden met lezen en zag de binnengekomene lief glimlachend aan.

- Ik stoor, bekende freule Clara. Zusje, leest men je niet heerlijk voor? Ik ben toch blij, dat de dokter komt. Het is zoo guur. Hier is het lekker... Kind, richtte zij zich tot haar nichtje; vindt je het heel erg, als ik je vraag... Heb je misschien iets te doen in je kamer? Mijntje zou je kunnen helpen. Ik zou gaarne even met Tante spreken...

- ...Wat is er? vroeg Constance verschrikt, zoodra Claartje de kamer had verlaten.

- Ja, wel iets droevigs, maar houd je bedaard! Het betreft een van de bojen van Aleid. Zij heeft mij niets ervan laten weten. Maar nu komt Hendrik uit het dorp

met een vreemde, treurige boodschap. Dina, dat meisje bij Aleid, zou zich hebben misdragen, zij zou er opeens weg moeten...

En de freule vertelde nader, wat de koetsier, eerst in de keuken en daarna, op raad van Mijntje, aan zijn meesteres had overgebracht, als hem door meer dan één in het dorp verzekerd. Haar zuster vond het een ongeloofelijk praatje, doch Clara verzekerde, dat Hendrik pertinent geweest was: 'het heele dorp sprak er schande van'.

- Afschuwelijk voor de lieve Aleid, klaagde nu freule Constance, en zij was het eens met hare zuster, dat die, dezen zelfden middag nog, een vizietje in de pâstòrie moest brengen - natuurlijk, in deze pénible omstandigheid, zonder Claartje, hoewel het meisje haar opwachting bij Aleid nog had te maken.

Terwijl de zusters beraadslaagden, kwam Jan, de huisknecht, den dokter aandienen.

- Eindelijk! zei Constance op vinnigen toon.

Doch het bezoek was aanvankelijk aangenaam. Stork toonde dezen keer nu eens werkelijk eenige belangstelling. Hij erkende, dat men met de keel voorzichtig moest zijn. Mijntje moest een eetlepel van beneden brengen voor zijn onderzoek. Onderwijl vertelde hij, van zevenen tot bij tienen aan een kraambed te hebben gezeten, wat zijn late komst verklaarde. Hij schreef niets voor, hij deed het zelden; wat emser was uitstekend en de freule moest de kamer maar houden.

- Nu, vindt u goed: tot overmorgen?

- Dokter, begon thans freule Constance, onder den invloed eener prettiger stemming toegevend aan haar nieuwsgierigheid. Weet ù iets van dat dienstmeisje in de pâstòrie?

Na den avond met Herman's ouders had Stork zich voorgenomen, alle dorpsgesprekken over Dina af te snijden. Hij antwoordde korzelig, wel te begrijpen, wat de freule waarschijnlijk bedoelde.

- Dus is het zoo?... We weten het alleen nog van de koetsier.

- Ja, Freule, het is helaas zoo.

- Hoe naer voor uw neef en nicht, dokter! Dat dat meisje zich zoo kon misdragen!

- Het is zeker heel droevig, Freule. Maar als u alle omstandigheden kent...

Wat wilde die onaangename man daar nu weer mee zeggen? Men kon met hem nooit in harmonie blijven. Moest de misstap soms goedgepraat worden?

- Ik vrees, dat zonde zonde blijft, dokter.

- Ik bedoelde alleen, Freule, dat men bij de veroordeeling van een verleid meisje, weten moet, wie er met haar heeft gezondigd - als ik uw woord mag overnemen... Dus, tot overmorgen, nietwaar?

En met een glimlach, dien freule Constance alleronaangenaamst vond, verliet de dokter de kamer. Freule Clara was hem voorgegaan en hield hem staande in de vestibule, om over hare zuster te spreken. Juist kwam Claartje door de tuindeur het huis in.

- Dag, Dokter. Prettig, dat ik u tref. Mag ik nu deze keer uw honden zien? U weet, uw belofte verleden jaar?...

Dat eenvoudige, gezonde meisje, met haar niet mooi, maar regelmatig en prettig gezicht en haar natuurlijke distinctie, was wel een héél veel ‘jonger geslacht’, tusschen haar spoken van oud-tantes in! Blijken van belangstelling in zijn legendarisch geworden kennel placht Stork kribbig af te wijzen; wezens als Emmy Hovink hadden hem daar te lang mee vervolgd; doch dit aardige freuletje wilde hij gaarne ter wille zijn, en aan de mededeeling, dat zij, op elk uur van den dag, òf zijn tuinknecht òf de huishoudster kon treffen, die haar bij de honden zouden brengen, verbond hij het voorstel haar zelf te ontvangen, indien zij kon komen wanneer hij thuis was. De regeling bleek zoo gemakkelijk niet. De dokter was thuis op zóó lastige uren...

- Komt u, wanneer u wilt, freule. De kolonie zal u op ieder uur verwelkomen.

- De kolonie?

- Zoo betitelt het dorp mijn beestjes.

- O!...

En lachend gaf freule Claartje ongedwongen den dokter de hand. Het gezicht der tante was strak gebleven. - Die zal toch niet bang zijn? spotten Stork's gedachten. Met eenige deernis dacht hij, in zijn vrijheidlievendheid, aan het vergulde-kooitjes-bestaan van zoo'n, toch ‘mondig’, deftig meisje.

XXII.

Toen Jan, de huisknecht der freules Van Lakervelde, dienst doende als palfrenier, dien namiddag aan de pastorie had gebeld, verzette hij, die toch wist wat deftig geduld is, vijf malen het, in een glanzig geribde schaftlaars gevatte, rechterbeen van het trottoir op de stoeptree en van de stoeptree op het trottoir; en twee malen lichtte hij de, op den rug in de linker rustende, rechter glacé hand tot op een derde van de hoogte der huisbel, voordat hij, bij een derden aandrang, werkelijk voor den tweeden keer belde. Telkens zag hij de' kop van de freule loeren door de natte portierruit.

Na den tweeden bel werd er wel opengedaan, maar zoodra die korte prop van een keukenmeid hem onder de groote paraplu zag en het rijtuig achter hem, draaide ze zonder hooren of spreken zich op 'er sloffende 'toffels om, de huisdeur wagenwijd open latend.

Ongeveer twee minuten later hadden Hendrik en Jan op den bok der langzaam wegrijdende equipage gelegenheid, de onaangenaamheid van den kouden regen te vergeten onder een kritisch-fantastische voorstelling der waarschijnlijke keukentoestanden in de pastorie, nu mooie Dien nie' meer voor de' dag kwam.

Neeltje had de freule in de selon moeten laten, doch nauwelijks was de gangdeur achter de freule dicht of de porte brisée ging open en Aleida Wedelaar maakte zich tot den verpersoonlijkten deemoed, toen zij aan hare lieve vriendin verzocht, de huiskamer voor lief te nemen... - Als u weet, Freule, hoe het hier is...

- Lieve, daarvoor kom ik juist.

Dus wisten ook de Freules reeds! Hoe kon het anders, nu iederéén wist. Voor haar lieve oudere vriendin behoefde Aleid zich niet te beheerschen. Den zakdoek, dien ze in de hand hield, toen zij de Freule tegemoetging in de voorkamer, bracht zij, naast haar neerzittend, aan het gelaat.

- Het is zóó vreeselijk voor ons...

Nu schrikte ook Freule Clara. Wat maakte dat vrouwtje zich overstuur. Natuurlijk was het heel droevig, zoo'n meisje; en voor Aleid zelve was het lastig, zij moest opeens naar een ander zoeken; maar zij had toch ook vrouw

Rietgors, die immers tweemaal in de week kwam. Ach, neen een huishoudster was zij nog niet...

- Vertel me eens, heb je al het oog op een noodhulp?

- Och, Freule, dáár heb ik nog niet aan gedacht. U begrijpt, we zijn zóó terneergeslagen...

- Lieve, overdrijf je niet wat? Ik begrijp heel goed, het is een van je bojen, en alleen al uit christelijke naastenliefde heb je medelij' met de verdoolde, maer...

- O, Freule, ik zie wel, u weet niet het ergste!

De freule bleek *dat* inderdaad niet te weten. Op Aleid's mededeeling, onder tranen in het Fransch gefluisterd, volgde, na een verschrikt: - Oh, fi donc! der freule, een gedrukt zwijgen.

- Is het wel zeker? vroeg toen de freule.

En Aleida vertelde. Wedelaar had terstond aan Herman geschreven en den vorigen middag was het antwoord gekomen: een bekentenis, kort en droef, wel vol berouw - maar Dina had dus géén onwaarheid gesproken.

- Wedelaar hield nog hoop, tot het laatst...

En weder begon Aleida te schreien.

- Het is een zware beproeving voor jullie. Och, wat zal Constance bedroefd zijn. Zij vond Herman altijd zoo sympâthique. Je weet, zij had hem op Zondagsschool... Lieve, nee, heusch, je mòet wat bedaard zijn. Meer dan ooit heeft je man je nu noodig. De vrouw zij haren man tot een hulpe. Als jij je nu zóó nerveus maakt... Is het meisje naar haar ouders?

De freule vond het wel bezwaarlijk, dat Aleid het meisje nog wilde houden. Kon zij het onmogelijk af met Neeltje, ook als vrouw Rietgors iederen dag kwam?

Toen beleed Aleid haar het zoete geheim, dat tot nu alleen Wedelaar kende.

- O, kindje...

In het jonkvrouwelijk gemoed der bejaarde freule schokte een schrik, die ook een verzet was. Zij dacht aan den vader, al zóó bejaard... Door haar geest warden schuchterend weerzin, berisping... welke zich uitten in een zucht. Doch tevens besefte zij, dat het nu háár plicht was te helpen. Háár christenplicht was, hier door te tasten. Hierom verzocht zij, dat Neeltje naar het rijtuig zou uitkijken en Hendrik

uit haar naam gelasten, even van den bok te komen. Jan kon zoo lang den teugel houden. Aleid vond wel goed, dat de man even hier kwam? In de gang was het licht gehoorig. De freule zou haar koetsier verzoeken, zijn oudste meisje af te staan. Die hielp haar sukkelende moeder in de huishouding, maar kon voor een paar weken best gemist. Aleid kreeg dan tijd om een noodhulp te zoeken en Dina moest hier vandaag nog weg.

- Lijkt deze regeling je niet beter?

- O, nâtuurlijk!

Aleid stond al op, om Neeltje te bellen. De freule hield met een wenk haar bij zich. Hare hand vattend, zei ze, opziend naar de vóór haar staande:

- Nog iets... Zij had hare stem gedempt, doch uit voorzichtigheid ging zij voort: - Il faudra secourir la fille, comme elle rentre chez ses parents dans cette position. Vous lui payerez ses gages. Tout le trimestre, il vaut mieux. Mais quant au secours pour les parents, laissez-moi m'en charger, n'est-ce pas?...

- Lieve Freule, wat bent u toch goed!

De freule glimlachte bemin'lijk.

- Leeft de vader van Dina ook nog? O. Nu, laat hij dan, of béter de moeder, zich Woensdag tusschen tien en elf op *Beuk-en-Beek* aanmelden. Je weet, aan de deur van de oranjerie. Zeg dat aan Dina en stuur haar dan wat vroeg naar huis. Wil je nu Neeltje vragen van het rijtuig?

- Ja!

Er klonk verluchtiging door den klank van dit ja. Zoo dik als ze was, en zoo nauw de doorgang tusschen kanapee en stoel, keerde Aleid zich om met de veerkracht van een jong-meisje, wier bezorgdheid een tante heeft weggenomen. En toen zij twee passen had gedaan, kwam zij naar freule Clara terug en boog zich om een kus op de voile te drukken, welke de freule in de ontsteltenis vergeten had omhoog te schuiven. Neeltje, in de gang, bij de op een kier gehouden kamerdeur, moest tweemaal de boodschap hooren, voordat zij begreep, wat ze had te zeggen. En toen liet ze den koetsier nog staan op de mat, totdat mevrouw belde en vroeg of het rijtuig nu nog niet vóór was. Hendrik ging binnen, de kamerdeur sloot zich... In de achtergang treuzelde

Neeltje om, vol hoop, dat zij, door toe te schieten, zoodra de koetsier de kamer uitkwam, vernemen zou, wat dàt wel beduid had. En op de bovengang bij de trap, draalde Dina, angstig, verwezen - zòu het soms iets zijn over haar...

XXIII.

Nagezien door de, bij gebogen houding, even schuins opkijkende knechts der smidse; door de praehistorische bakkersvrouw, achter suikerboon- en koekjesflesschen; en door Berkemeier, van zijn divan, waar hij zich boos maakte op *Den Gulden Winckel*, die zijn novelle in *Nederland* doodzweeg; verwijderde het statige rijtuig met de twee onbewegelijke livreibedienden langzaam zich uit de kom van het dorp, toen Ds. Wedelaar, nog meer dan gewoonlijk het hoofd gebogen, de natte parapluie dwars onder den rechterarm, over het smalle kerkhof-pad op zijn woning kwam aangewandeld. Hij had een moeilijken gang volbracht. Aan ouderlingen van de gemeente was hij de zonde zijns zoons gaan belijden. Want zijn oudste hàd deze zonde bedreven. ‘Ik ben niet waardig uw zoon genaamd te worden’, had hij zijnen vader geschreven. Aleid had het eerst den brief gelezen. Lief had zij op den besteller gewacht, in den niet eens verwarmden salon, opdat zij den vader kon voorbereiden, indien de jongen schuldig moest blijken. Her's brief was kort, doch vol berouw; valsche schaamte scheen geenszins zijn hart te verharden; doch niet tegenover zijn aardschen vader voornamelijk moest zijne schuld hem doen buigen in 't stof. De zonde is als een inktvlak, die het schrift onzer ziel verduistert. En het: ‘ik heb gezondigd tegen den Heere’, dat David, na zijn overspel, sprak tot Nathan den profeet, het ontbrak in Herman's brief. De zonde verstoort alle verzekerdheid en er zijn zondaren, die niet verstaan, hoe zij tot de rechte kennis van hun zondelast moeten komen. Ach, het: ‘tegen U, U alleen heb ik gezondigd, o, God! ontferm U mijner!’ - mòcht de jongen het kunnen bidden...

Van zijne droeve overpeinzingen geheel vervuld, tastte Ds. Wedelaar, op de stoep van zijn huis door den herbeginnenden regen meedoogenloos gestriemd, in beide broekzakken naar

den sleutel, vaordat hij, zóóvele jaren aan een ouderwetschen grooten gewoon, uit zijn vestzak den kleinen nam, van het tegenwoordige slot, waar Aleid den Kerkeraad om verzocht had, toen de heeren op een Pastorie-avond waren. Kindergehuil deed hem licht ontstellen, doch juist kwam Aleid van boven terug; het was Joop, die niet ophield met schreien, omdat Dina vanavond zou weggaan.

- Vanavond, lieve? En ik meende...

Met een wenk, dat hij zwijgen zou, ging Aleid hem in de huiskamer voor. Daar verhaalde zij van de oplossing, welke freule Clara zooeven had bedacht.

- Dina kan hier niet langer blijven; er wordt te veel over haar gesproken.

- Ach...

De verdoolde moest hij dus overgeven. De gedachte sneed Ds. Wedelaar door de ziel. Hij bracht de hand aan het hoofd, dat nog klam was van den regen.

- Ik wil toch nog eerst met haar spreken.

- Ja, ijverigde Aleid, het plan der freule met dankbare gretigheid uitvoerend, het is beter, dat jij het haar zegt. Ze krijgt haar volle loon van ons, over drie maanden; het is ook nog maar tien dagen; maar bovendien wil de freule haar wat ondersteunen. De moeder mag Woensdagmorgen aan de oranjerie komen. Tusschen tien en elf. Zeg jij dat aan Dina en betaal haar dan uit.

- O. Ja. - Ds. Wedelaar had aan deze dingen nog gansch niet gedacht. - Ik bedoelde, als herder met haar te spreken.

- Vindt je het moeilijk, haar meteen te betalen?...

Aleid begreep: het kon niet goed tegelijk. Wedelaar ging trouwens nooit over geld. Zelfs onder juffrouw Wilmerdink had hij er zich bijna niet mede bemoeid.

- Het is voor na den eten, deelde zij haar man nog mee. Mina Krook kan dan de kinderen uitkleeden, daar ik bij ben.

- Juist. - Het leek Ds. Wedelaar met beleid geregeld. - Ik wacht nu Van Loodijck, lichtte hij in.

- Loodijck? komt die hier?

- Toen ik bij Dormser had aangebeld, ging hij voorbij. Ik vraagde hem, of ik hem vanmiddag nog kon bezoeken, maar hij stond er op, bij mij te komen.

Aleida keerde zich naar de bel. Neeltje moest dan gauw gaan zien, of de kachel op Dominee's kamer wel brandde.

- Zal ik thee zenden?

- Och neen, liever niet.... Ik kan het Loodijck altijd vragen. Dan bel ik wel.

Aan het gebruik van namiddag-thee wende Ds. Wedelaar moeilijk, doch om zijn lieve vrouw niet te grieven, haastte hij zich, de beslistheid van zijn aanvankelijke weigering te verzachten.

Daar hij, boven komend, dien gevoeligen kleinen Joop nog met een huilstemmetje hoorde praten, liep hij even de kinderkamer in, en deelde meteen fluisterend aan Dina zijn verlangen mede, haar vóór haar vertrek nog bij zich te zien in de studeerkamer. - Hoè vaak, dacht hij, deze deur intredend, heeft zij hier niet aangetikt, om mij te waarschuwen voor katechisatie. Zij was zoo attent. Had ook verder véél goeds. Ach, het is toch zoo innig-droevig!

Even later tikte Neeltje. Zij moest zeggen, dat meheer Van Loodijck d'er was... Doch reeds kwam Aleid, den bezoeker geleidend. In de kamer vroeg zij zelve meteen van de thee. Van Loodijck bedankte met vriend'lijke woorden.

En toen, alleen met hem gebleven, deed Ds. Wedelaar ook aan dit jongste lid van den Kerkeraad de bekentenis, waartoe hij dezen namiddag - wetend, dat Baron van der Waele, de president-kerkvoogd, van huis was - eerst broeder Dormser, daarna zijn veeljarigen broeder en vriend Lovink Halster, en vervolgens broeder Smalt, in het kantoortje achter diens schilderswerkplaats, bezocht had. Het waren nog slechts de eerste bezoeken. Tot de opzieners der gemeente in de eerste plaats, hoewel tot hen geenszins alleen, moest de vader het van zijn zoon, doch ook de bewoner der pastorie het van dit huis, èn de herder het van zijn verwaarloozing der schapen gaan belijden; zooals hij daarna zich zou verdeemoedigen, door zijn schuld uit te spreken tegenover de gemeente.

Jan van Loodijck erkende, iets over het geval van dat meisje te hebben vernomen. Nu zij in de pastòrie diende, trok het geval vanzelf veel meer de aandacht. Maar niets was hem ter ooren gekomen over Dominee's zoon. En hoewel hij de bedoelingen van Ds. Wedelaar zeer respecteerde,

wilde hij toch vragen, of het noodig was, dat deze zelf medewerkte aan het ruchtbaar-maken van dat... détail: - het woord, gaf hij toe, was niet gelukkig gekozen, maar was het noodig, was het nuttig, de médisance vóór te zijn? Bovendien, als Dominee, - niet de vader, maar de predikant - het rechtvaardig vond, van deze verleiding een zaak van kerkelijke tucht te maken, dan kon dit altijd nog gebeuren; het meisje was immers nog niet bevallen. Maar... Van Loodijck was niet zeker, of hij Dominee misschien minder goed had begrepen - nú had hij den indruk, dat Dominee er iets als een zelfbeschuldiging op bazeeren wilde - en waarlijk, hierin ging zijn verantwoordelijkheidsgevoel te ver: niemand zou er aan kunnen denken, hem, den vader, eenigszins aansprakelijk te stellen, moreel ook maar in het minst medeplichtig, omdat zijn zoon zich onder vaders dak, mèt haar goedvinden, aan de dienstbode had vergrepen.

Terwijl Jhr. Jan van Loodijck sprak - in den leunstoel, vóór de kachel, evenwijdig met den schoorsteen, de lange beenen, zonder plooi in de knieën, vooruit, den eenen voet licht op den anderen, beide armen plat over de leuningen: recht en deftig-hoog van gestalte; terwijl hij, met zachte stem, doch beslist, omdat Dominee's stemming hem gevaarlijk voorkwam: gevaarlijk voor het prestige der Kerk; zijn verwondering uitte en zijn bezwaren, was het Wedelaar onmogelijk geworden te blijven zitten; staande had hij aangehoord, en, de handen aan het voorhoofd, had hij enkele stappen gedaan, zoodat hij nu den rug naar den spreker gekeerd had.

Dominee's opwinding, welke den goeden man alle vormen deed verwaarloozen, maakte Van Loodijck nog angstiger. Het vaderleed voerde tot fânâtisme... Doch nu stond de predikant weer vóór hem. En Jan van Loodijck, Wedelaar aanziend, werd getroffen en wel ietwat anders gestemd door de zachte warmte in die innig droeve oogen, door de smartelijke overtuiging in die stem.

- Ik mag niet anders doen dan ik doe. Zelfs stoffelijk hoort dit huis de gemeente. Waar, eer dan hier, kan de gemeente vorderen, dat de geboden worden onderhouden? Ik ben de herder van de gemeente, zou ik het dan niet zijn van mijn zoon, die tot deze gemeente hoort, en van Dina, mijn katechisante? Voor beiden ben ik een onacht-

zaam herder geweest en ontucht is er gepleegd in dit huis. Zou ik mij daarover niet verdeemoedigen tegenover de gemeente? Ik zou geen rust hebben, zoo ik het naliet!

Nu was ook Jan van Loodijck opgeschrikt uit zijn rustige houding. Hij had de beenen ingetrokken en gebogenrugs dacht hij na. Dominee zag het alles verkeerd in. De eerwaardige man was natuurlijk verschrikt en geschokt door dat leelijke gedrag van zijn zoon. Maar men kon niet aannemen, dat iemand in huis daar ook maar in het minst medeplichtig aan was.

- Zegt u me eerlijk, Dominee, uw zelfverwijt brengt me tot die vraag; heeft iemand in de pastorie zich eenige nonchalance te verwijten, waardoor het Herman gemakkelijk is gemaakt, omgang met de dienstbode te hebben?

- Nonchalance? Neen! Hoe meent u?

- Ik meen dit. Er is toch natúúrlijk, ik kan het niet anders aannemen, in uw huis een kamerinrichting, een leefregel, zoo, dat niets kon doen vermoeden, wat uw zoon in het geniep gedaan heeft.

Verwezen knikte Wedelaar. Hij begreep maar half, wat Van Loodijck bedoelde.

- Waarom vindt u zich dan erger verantwoordelijk voor deze wandaad van uw zoon, dan indien hij zich aan hetzelfde had schuldig gemaakt te Edinburg? Uw smart als vader, ja! die begrijp ik. Ik neem aan, dat uw jongen verwend is, of op andere wijze zijn opvoeding u eenig zelfverwijt laat. (Loodijck zag Wedelaar's trekken verwringen). Ik beschuldig u niet! ik weet er niets van. Doch toegegeven dat dit zoo was - en gesteld, dat de jongen nu had gestolen of eenig soortgelijk misdrijf gepleegd - dan kan ik me in uw wroeging indenken, u zou dan uzelf verwijten moeten, in de vadertaak te zijn te kort geschoten; maar als predikant heeft u zich dan toch niet te beschuldigen van medeplichtigheid aan diefstal...

Loodijck lachte Dominee toe. Hij meende te bespeuren, dat zijn woorden indruk maakten. Hij stond op en legde de hand op Wedelaar's schouder.

- U is diep geschokt, als vader, en, al ben ik ongehuwd, wat dit voor u is, als vader, ik voel het mee, met al de sympâthie die ik, zooals iedereen in het dorp, voor u

koester. Maar in uw geschoktheid verwart u de dingen. En nu spreek ik als ouderling tot u. Dat is niet zonder gevaar, Dominee. Als u opeens uzelf beschuldigt, zullen de vijanden van de kerk niet antwoorden, dat u volmaakt onschuldig zijt. Daarom bid ik u, wees toch voorzichtig. Denk aan de waardigheid van uw ambt. Ik zeg nog eens: wilt u de kerkelijke tucht op uw zoon zien toegepast, het is mogelijk, dat daar reden voor is. De bepalingen daarover staan mij niet dadelijk voor den geest. Maar ú kan de gemeente niet anders dan beklagen. Beschuldigen kan zij u van niets. En onze tijden van ongeloof en anarchie zijn er waarlijk niet naar, dat mannen, met éénig gezag bekleed, zonder schade aan dat gezag te doen, zich verantwoordelijk kunnen stellen voor dingen, waar zij geen schuld aan hebben. Hierom verzòek ik u, ga niet zoo voort. Althans, niet zonder de Kerkeraad; zonder dat er eerst is vergaderd. Hebt u meneer Van der Waele gesproken?

- Hij is op reis...

- Och ja, dat is waar. En de anderen? Bij wie is u geweest?

Ds. Wedelaar gaf verslag van zijn namiddagbezoeken en verklaarde, dat geen dezer broeders hem had geantwoord in Van Loodijck's geest. Alle drie hadden hem hartelijke deelneming betoond; dien goeden broeder Lovink Halster waren de tranen in de oogen gesprongen; doch tegen zijn voornemen om zich te verdeemoedigen tegenover de gemeente, had geen hunner zich verzet.

- Dan is de portée ervan niet begrepen. Ik zal er dadelijk werk van maken. Morgenmiddag hoort u iets. Tot zoo lang bid ik u, niets e doen.

Jan van Loodijck stond niet toe, dat Ds. Wedelaar hem uitgeleide deed buiten de kamer. Op de bovengang kwam hij een dienstbode tegen, die er vreemd uitzag, of zij geschreid had; en hij meende zich wel te herinneren, dat dit het kindermeisje moest zijn. Hij vroeg zich af, of hij niet goeddeed terug te gaan en dien braven man den raad te geven, dit compromettante gezelschap zoo schielijk mogelijk uit de pastorie weg te zenden. Doch hij had niet het recht, zich daarin te mengen. Het was hem aangenaam, dat Mevrouw zich niet weder zien liet. Door fellen regen repte

hij zich naar de societeit waar zijn rijtuig hem zou halen.

Ds. Wedelaar was geknield bij zijn leunstoel.

XXIV.

Kleestra was op een rijwiel van Stork heen en weer gefietst naar zijn heihut. Op een dag, die, met vleugjes van lente-zoelheid, hem even had doen verlangen naar ‘buiten’. Dit dorp, toch, had daar heelemaal niets van; het was erger dan een stad. 's Avonds wist hij zich weer in den winter. Doch daar alle diphteritis-gevaar geweken, en er zelfs geen voorwendsel meer te bedenken was voor de verlenging van zijn verblijf, kondigde hij zijn voornemen aan, naar Amersfoort terug te keeren.

- Zooals je wilt, zei Stork kalm-oprecht. De dichter was geenszins tegengevallen, doch waartoe langer nog hem te houden.

Een week bleef alle bericht van hem weg. Toen kregen Mies Berkemeier een prentbriefkaart met Amersfoort's Kei en Stork een brief op schoolschriftpapier, drie blaadjes aan beide kanten beschreven, wel levendige stemmingsuiting. Stork nam zich voor, Berkie en zijn vrouw het genoegen van de lezing te geven, doch hield den brief twee dagen in den zak; en toen hij hem den derden ochtend ging brengen, beantwoordde Mies, die alleen met haar kind zat aan den ontbijtdisch, het vertoonen met een:

- We wachten Kleestra van-middag hier!

Het bleek niet meer te gaan tusschen den dichter en zijn zwager. - Hij is verwend bij jou! lachte Mies; en daarom had Berkie den vorigen dag, na een klaagbrief hem bij zich genoodigd.

- Je weet, het zijn zulke oude vrienden...

Stork moest denken aan Kleestra's poes, door den dichter geprezen als een voorbeeld van vrijheidsliefde, omdat ze zich *bijna* niet aan hem hechtte; dat *bijna* had toen veel nadruk gekregen; nu viel op een *bijna* de volle klemtoon.

Doch Mies toonde zich verheugd voor haar man.

- Hij heeft hier in het dorp zoo weinig. Niemand om over kunst te spreken.

Stork ontmoette de vrienden het eerst, in de nabijheid van

het station, toen hij van patienten kwam; zij bleken te hebben biljart-gespeeld in het kroegje van Meulemans. De dokter herinnerde zich het kerstdiner, toen de Dichter twee volle uren in die herberg had verdaan.

- De biljarten op de societeit zijn beter! erkende de groote liefhebber nu.

De bedoeling was duidelijk, doch Stork kon het niet over zich verkrijgen, hem introductie te beloven. De gemelijke grappen na Kleestra's vertrek waren al te duidelijk en - niet onverdiend geweest.

Den guren regennamiddag, toen Jan van Loodijck, na zijn bezoek aan de pastorie, in het, aan de zalen grenzende, bestuurskamertje een rekening kwam nakijken en er enkele orders gaf, terwijl hij wachtte op zijn rijtuig, had de dokter in de soos ontspanning gezocht, na vermoeiend veel ziekenbezoek; en was hij niet weinig verrast geweest, bij een der biljarten, met Van Sieten en Van Laer, meneer Hovink te vinden en Willem Kleestra. De schoonvader had geïntroduceerd; Berkie, geen lid, mocht nu eenmaal niet mee.

Het spel bleek feitelijk te gaan tusschen den dichter en Van Sieten, die beschouwd werd als matador van de soos.

Hij was een sinjo van achter in de twintig en woonde op Den Engelenburg, het goed met de vijvers en breede beken, waar vele bruggen over lagen, sierlijk-licht, als louter guirlandes; het geel-witte huis, één balcon-en-veranda, en waar een reeks van stallen bij aansloot, welke nog gestadig vergroot werd. Hij woonde daar met zijn hooghartigen vader, die in Indië planter geweest was; zijn, zich nooit vertoonende, moeder; en vele blanke en gekleurde bedienden. Zijn broeder was lid van den Raad van Indië: een vroegere ster van de Academie te Leiden, wiens vlugge geest daar ieder verbaasd had. Hijzelf was sedert acht jaar student, doch hield nu meest zijn vader gezelschap, meêbazende op den Engelenburg, waar tuin- en stalknechts kwamen en gingen. Toch had hij nog zijn kamers te Leiden en ook was hij veel op reis met zijn vader. Kleestra had hem bij zijn vorige societeitsbezoeken niet aangetroffen, doch papa Hovink, die den rijkaard gretig vleide, had er den Dichter op voorbereid: ‘als hij er is, als ge met hem kunt spelen...’ Van Sieten deed rustigjes uit de hoogte, in zijn manieren

even stipt als in elk detail van zijn kleeding. Hij was een knappe, slanke man, met oogen die stadig dof fonkelden, als verlegen over hun glans. Spreken deed hij nu weinig en eigenlijk uitsluitend, in gemakkelijke kameraadschappelijkheid, met den veel ouderen Van Laer. Kleestra was, met hem, aldoor bezig; Hovink stond er verlaten bij. Hij was de oudste en op hem lette niemand. Getemd, dacht Stork; die zag, hoe hij, in zenuwachtig ongeduld, telkens nog maar wat krijt aan zijn keu wreef.

Even later zat de dokter tegenover Van Linschooten, den gemeente-secretaris, achter dominosteenen. Hun tafeltje was het eene der twee, aan den binnenmuur van het stuk doorloop, waar onmiddellijk het buffet bij aansloot, dat in den hoek der groote zaal stond. Er was daar een kleine zijdeur, die toegang gaf tot het gangetje, waardoor men in de achterruimten van het buffet en in het kamertje van het bestuur kwam. De lichten waren ontstoken, doch de gordijnen der zalen nog niet gesloten en als vreemde gaten in de gezelligheid stonden de dofglanzige vakken der hooge, breede spiegelramen, vóór de gure duisternis buiten.

- Hè, hè, kwam Hovink plotseling naast de dominotafel, schouders en middenlijf spannende, als iemand die zich druk geweerd heeft.

- Fortuinlijk gespeeld, meneer Hovink? spotte Van Linschooten.

- Is de partij uit? nuchterde Stork er overheen, om den onsnuggere een antwoord op de plagerij te besparen.

Slecht werd hij hiervoor beloond. De vraag met een knik beantwoordend, bond Hovink, aangemoedigd, aan:

- Sjeg, doktertje, wet is me det 'en nette gesgiedenis in de pesterie. Wait jai d'ur mair fen?

- Nee', beet Stork af.

Doch Linschooten, wien het domineeren verdroot - Dokter rekende alles zoo uit! - nam met gretige leukheid het antwoord over:

- De meid was de zonde waard, meneer Hovink! - En daar Van Laer langs hun tafeltje ging: - Vraag daar onze Nimrod maar naar.

- Waarnaar? viel Van Laer bij.

- Naar edel wild, dat in de klem zit!

Van Laer had nadere uitlegging noodig. Hij bleek, trouwens, nog volslagen onkundig.

- Wat? die dot van 'en kindermeid?

- Dezelfde!

Van Sieten, die bij het biljart had getalmd, daar Kleestra moeilijke stooten beproefde, kwam aan, door dezen gevolgd, en bleef vóór den luidruchtigen spottoon staan. Ook van het naaste speeltafeltje kwamen uitroepen over die snoes en dat prachtkind. - Van Sieten kent 'er wel! plaagde Geerkens, en zelfs de oude Van Wanderen Renck illumineerde zijn kwipsch Chineezehoofdje met oogen die flikkerden als bij een rat, terwijl hij, opkijkend naar den sinjo, dorst meepretmaken: - 'Zoo'n lion!'

Stork wierp met een armveeg zijn steenen omver en stond, nijdig zijn stoel stootend, op, Hovink wegduwend om er doorheen te kunnen. Dat was voor den Heer van Lommerlust een gelegenheid tot een kleine succesrol. Hij deed verbaasd en wreef den arm, dien de dokter aangeraakt had; en, het hoofd schuddend met getrokken mond, den lachglans zijner oogen verdoffend, zei hij:

- Heiregut, den dokter is baus!... Die sel d'ur tuch nie' mair fen waite?!

Een begeerig spotgelach daverde op. Die Hovink! hoe kon die!... Doch men zag Stork na. 't Was waar, het gesprek had hem blijkbaar geërgerd. Van Wanderen Renck, nu opgestaan - het werd bepaeld gezellig, vond hij - wist ter verklaring:

- Hij is immers een neef van de' dominee?

Maar Van Linschooten, wien het gebeurde aanging: - Stork zat met hem midden in een partijtje - vond dat heelemaal geen reden: - als je je nu ook al moest warm maken voor de dienstbojen van je famielje!....

- Nai m'ar, kwam nu Hovink weer - het gaf een pracht van een middag voor 'em - nau sek ik je wet anders segge. D'er goat 'en proatje, 'k seg nie' det 'et woar es, moar d'er wurt fertelt in 't durp, det 'et kind sain sau.. ja, roa-j-'es fen wie!... Fen daumanai's aige sauntje, Hermen..

- Nee'ë...!?

Een algemeene ongeloofskreet.

Gewichtig gluurde Hovink om, hoever Stork zich had verwijderd. De geheimzinnigheid in grappigheidspret over-

drijvend, maakte de grove dikkert buitensporige arm- en handbewegingen om een nauwer gehoorskring te krijgen, en verklaarde, dat, zoo hij loog, dit gedaan werd in commissie: - zijn schoonzoon had hem dien ochtend verteld, wat zijn dochter pas uit de keuken gehoord had, maar, men moest niet vergeten: ze waren buren, ze keken om zoo 'es te zeggen, òp de pasterie; nou, de meid dan had verteld, dat Dina en het medisch studentje...

Iemand kuchte, vlak achter den kring, een kort, droog kuchen, opzettelijk luid. Het deed Renck en Hovink tegelijk omzien. Jan van Loodijck stond in het deurtje. Hovink zweeg, als een schooljongen, die zich betrapt ziet.

- Meneeren, groette Jan van Loodijck beleefd. - Hé, dag van Sieten, ben je terug?

De kring was verbroken; Van Linschooten keek met afgunstigen hoon naar het onthutste, stomme gezicht van dien tabaksploert van Lommerlust.

Terwijl Van Loodijck belangstellend informeerde naar de gezondheid van den ouden heer Van Sieten en zich vertellen liet, hoe amusant de *christmas* geweest was in de Engelsche club te Kaïro, overlei hij, of het tactvol zijn zou, dien meneer Hovink over het ergerlijke van zijn onbescheiden gepraat te ouderhouden. Hij begreep, er niets mee te kunnen voorkomen; doch gaf zich tevens rekenschap, dat de zaak niet meer was geheim te houden.

XXV.

Vrouw Telders, de moeder van Mijn, had gepraat. Een mensch is nou eenmaal ze'n eiges het naast. Mijn was maar niks over-stuur geweest, die Zondagmorgen, toen Piet het verteld had. 't Kind van Cor Witjes, d'er vriendin, wier' gedoopt - maar Mijn had gosonmogeluk naar de middagkerk gekund, puur uit sjagrijnigheid over Dien. Het werd dan toch ook zooveul als d'er zuster, en dat van haar, die geen eigen zus had en tegen Dina altijd opzag. ‘De dame’, had Telders de meid wel genoemd - en niet zoo zeer, omdat ze wat grootsch dee'. Een dametje-van-plezier leek 'et nou wel. Nou, Piet had d'er ook veel weet van gehad. Zóóver was 'et jonk, heel fesoenlek, gegaan, van Mijn d'er woord terug te geven. Zelf wist-ie toen nog niet hoe-of-wat,

door het stiekum-doen van z'en moeder. Hij meende, dat 'et kind van Chris Plet was, die pallefernier van verleje zomer, die zoo druk om Dien heen had gedraaid. - ‘A's ik 'um hier had, as-t-ie terugkomp!’ - ‘Dan doe jij niks en dan mot-ie trouwen,’ had Telders heel verstandig geantwoord.

Vrouw van Rooien zelvers liet zich niet zien. Telders was, de Zondagmiddag, dat Piet het geval aan Mijn verteld had, tegen Gijs van Rooien durover begonnen. Ze stingen, als buurlui, elk op z'en erf, en Gijs had gekeken, of-t-ie verwachtte, dat Telders 'um naar z'en tortels zou vragen. En na die' middag, geen woord meer, nooit niks. Wat most dat nou, tusschen naaste buurlui en die in de parremetasie komme'? Mijn d'er doen beviel moeder ook niet. Wel niet da' ze dacht - maar je ko' nie' wete... Moeder had-t-er 'et mes op de keel gezet en onder nieuwe tranen had Mijn gezeid, dat Piet z'en moeder toch zoo roar dee' Nou, dàt was vrouw Telders te kras geweest en in-eene was ze, zoo van d'er wasch, handen droogvegend naar buurvrouw geloopen, m'ar, och-heere-got, wat e'n kouwe reis, die wou nog opspelen over Mijn, dat ze nie' beter d'er bek had gehou'en. Maar moeder Telders had 'er gediend, en, nog had ze geen twéé stukkies gewasschen, daar was vrouw Van Rooien bij haarlee' op 't erf, da' ze 't zoo nou nie' gemeend had en dat 'et met Mijn toch 'an mo'st blijve', da' je Piet toch niks zeggen kon van weges z'en zuster...

- Doen ik da' dan? had vrouw Telders gegierd. Het had 'er eerst tot dáár gezeten. Die Griet mitter groo'schheid op ‘onze Dina’, nou zag ze, hoogmoed komt vóór de val.

Maar nee', Piet, nee', da' was een jongen, waar niks, nie' dat op viel te zeggen. En Mijn had nou al zoo lang verkeering. Piet kon blijven kommen, hij hield Mijn d'er woord.

- Nou, wel bedankt dan, had Griet geantwoord.

Moeder Telders had heel goed gezien - Griet keek, of ze nog wat op d'er hart had, maar na dat stiekum-doen al die maanden, ging vrouw Telders niet vragen: ‘Zeg Griet, hei-je nog wat?’ Dien eigensten avond was Piet gekommen. Moeder liet vragen, dat ze d'er asseblief nie' van moche spreke, maar dat Dien van de jonge meheer in de kraam most. - ‘Geet mijn da' wat 'an? had vrouw Telders geantwoord. Da' geet òns toch nie' 'an!’ En d'er was nie' meer over gepraat.

Maar ja! hoe gaat het met zukke dingen? Het eene woord lokt het andere uit. En toen ze d'er zóóveel over most hooren, van alderlei menschen aan de' weg, en Telders 's morgens op de winkel, en telke's d'er bij: ‘de zuster van Piet, die verkeering met jullie Mijn he't’; toen had ze 't kort-en-goed gezeid: dat je Dina óók most beklagen, want dat ze schandelijk was verleid, door de zoon uit het huis waar ze diende, de stedent, die d'er was overvallen, 's nachts, mit 'en sleutel die-d-ie gesmeerd had mit de oliespuit van z'e fiets. En Dina kwàm d'er mee in beklag, en voor Mijn was 't nie' zoo erg meer, juist omdat die nooit gediend had. Schele Piet, de schildersknecht, die altijd op het rijwiel langs kwam, was, daar Geurtsen, de veldwachter, en Telders zelvers bijstingen, afgestapt van z'e fiets, om Gijs van Rooien d'er wat van te zeggen.

- Je geeft je dochters bij de rijkdom, had-ie gezeid, en je hoop' maar dat 'et vertrouwd is, m'ar ze bin in 'en pasterie nog nie' veilig!

Had vrouw Telders dáár nou verkeerd aan gedaan? Och Heere God, wat was Griet kommen razen. Nou, toen mo's 'et dan maar uit zijn. Aan het langste geduld is een end, net zoo goed as an knuppelkoek. Nou griende Mijn, den godganschen dag, om half twaalf in de nacht had moeder d'er hooren zuchten en steunen, en Piet was komen soebatten bij Telders aan de winkel. Maar a's Dien temet thuis kwam en daar maanden lang over de vloer was in afwachting, had Mijn daar niet zóó'n mooi voorbeeld aan, dat moeder nog op de verkeering gesteld was. Mijn most nog drie-en-twintig worden en d'er waren meer jongens in 't dorp. Griet van Rooien kon d'er uit leeren, dat ieder mensch wel een bek op kan zetten, maar dat het altijd nog beter is je mond 'es 'en keer voorbij te praten, als met je mond vol tanden te staan bij een bezoek van de Ooievaar aan je ongetrouwde dochter. Die draaierijtjes en slimsigheidjes, waar Piet van gezeid had, dat moeder hoopte den Domenee d'er mee op d'er hand te krijgen, vrouw Telders most d'er van kotsen, dáár! Een moeder die zoo d'er dochter thuis krijgt en over niks piekert a's: hoe krijg ik centen? Nee', haar Mijn moest d'er nie' meer heen. En zij zelf zou zich nie' sjeneeren, het dorp mocht weten wat er gebeurd was...

Zoo wist het dorp het van Dina èn Herman.

Dina was nog in de pastorie, toen de baas uit het winkeltje, waar Neeltje háár boter en kaas-voor-de-keuken placht te halen, bezorgd haar aanziend, vroeg of dàt waar was.

- Man, behoed je tong tegen laster! had Neeltje verschrikt hem toegebitst, met een grafstem van bijbelsche zeggingskracht. En in het voortgezette gesprek, had zij kunnen verzekeren - Neeltje zou nooit iets hebben bezworen - van deze vreeselijke dingen werkelijk niets te hebben vernomen. Doch onder het spreken was dit-en-dat haar minder onverklaarbaar geworden.

- Hoe weet je-n-'et? had zij ten slotte gevraagd, met nog altijd de schrik in haar stem.

Ja, hoe wist men zulke dingen! De baas had het ook weer van hooren zeggen. Hier in de winkel was het verteld. Wie? Dat kon-d-ie niet dadelijk zeggen. Maar wat kwam het er op aan? Als het niet waar was, zou 't hem een plicht zijn, tegen iedereen het tegen te spreken. In gepeinzen het hoofd schuddend, stak Neeltje, haar mand stevig in de armronding geduwd, het smalle zijstraatje schuin over, naar het kerkplein. Hoe moest ze dat nou aanleggen? Zòu ze Mevrouw waarschouwen? Een oogenblikjen aan Domenee vragen? Zij hèm iets, waar hij onkundig van was, openbaren: ‘Domenee, ze zeggen in 't dorp?’... 't Verlangen tintelde aan in Neeltje. Doch de christenplicht schreef voor, dat ze het Domenee niet moch' aandoen. Daarentegen besefte ze sterk, de verontwaardiging toornde in heilige drift, dat *die meid* onder Domenee's dak, het huis van de leeraar, niet blijven moch'; daarom moest zij Mevrouw alles zeggen.

Dien middag kwam de frulle Lakervelde, voordat Neeltje haar boodschap had durven doen: - Mevrouw was geen mensch, dat je zoo maar aansprak, Neeltje wier' met Mevrouw nooit eige'.

XXVI.

Vrouw Van Rooien zat verslagen, scheef op haar stoel, gekromd, moe hijgend. De vingers der linkerhand hadden gekrabd en geplukt aan den blooten rechterarm; nu bewogen

die niet meer; trager, lichter werd haar hijgen. Boven de klaptafel druilde de lamp, de schijn weerkaatste in een plas koffie.

Opvarend uit de verwezenheid harer ontsteltenis, den rug rechtend met een krimpen der schouders, omgreep vrouw Van Rooien den rechterarm en zag rond en besefte, dat zij alleen was.

Nou liep haarlui alles tegen. Bet, de zuster van Gijs, had hem in den regen staan opwachten bij het achterhekje, toen hij van de plaats kwam: - of d'er wat aan de hand was met Dina, de menschen aan de Schijfweg zeiden... Daarom was Gijs nou zelf naar zijn moeder; tranen van spijt waren den vent uit de oogen gesprongen bij de gedachte aan wat het zou geven as-t-ie dàt aan zijn ouwetje zei. Piet was d'er ook uit. Mijn gaf-t-ie niet op, nou liep-t-ie de meid d'er broers achterop. En Dina, jawel, moeder hoorde d'er huilen.

Dat krijg je dan zoomaar 'es thuisgestuurd. As een brief van de post: aan vrouw Van Rooien. As een pakjen op Sinterklaasavond. Afzender - nee, onbekend was-t-ie niet! maar je hoefde n'em niks te bedanken. Groote got, voor geen halve cent. En zoo'n meid, die d'er wegsturen laat. Die nie' gekikt had van: en me centen? Daar leie ze op tafel, drie maanden loon. Een schat. Om 't kind van groot te brengen. Jongen of meissie - misschien allebei! Misschien gaf Herreman d'er 'en tweeling. Zoo'n gulle femilie, die laat zich nie' kennen. Die hebben d'er menschen, bestejen 'et uit - 't kind bij van Rooien in 't arbeijershuissie en den *onderstand* van de frulles. Daar mochten de menschen uit het arbeijershuissie een week of wat d'er aalmoes halen, de meid zelf met 'er zwangere lijf of de moeder van de meid - die liet d'er boeltje dan maar slonzen, wat kwam 't 'er in 't arbeijershuissie op 'an.

Dat was nou de wraak van de rijkdom. Dat had vrouw van Rooien nou vierkant te danken aan dat kwebbelvenijn van Telders. Duidelijk was het, nee', a's glas: je hebt gepraat, hier hei'je je dochter. De medam dacht aan wegsturen niet. Liet zich veuls te graag bedienen. Dien eersten avond, van moeders bezoek, in den eersten schrik, toen mocht Dientje opeens niks meer doen. Toen sliep dikke Neel bij de kinders. Maar de volgende morgen wier' d'er geroepen, of Dina nou nòg niet

van zolder kon kommen, de kinders mosten toch 'angekleed. En 't ging alles net of d'er niks gebeurd was, alleen moch' ze niet uit en niet na' de bel. Mevrouw Aleida, die altijd ‘zoo moe’ was, wou wel diensten hebben van Dientje, maar 't mocht niet gezien van de menschen. 't Had best nog weken zoo kenne duren. Maar toe' most hier dat sartuig praten. Zeggen wat ze wist in geheim. Doordat d'er dochter van de femilie zou worden. Nadat d'er nederig verzocht was: houd u asseblief uw bek. En zoo kwam de klikkerij van dat rotsmoel in de ooren van frulle van Lakerveld, en nou sting Dien zonder centen op straat.

Naar de bedeeling van Beuk-en-Beek! Wonder, dat er niet bijgezegd was: 'et soepblikje eige's meebrengen, vrouwtje. - Is u de moeder van dat gevallen meisje? - Jawel, Frulle. - Zwaar gezondigd voor God en de menschen. - Jawel, Frulle, mit meheer Wedelaar. - Nou, hier heb je twee gulden vijftig, kom de volgende week maar eens weer...

Met een weerzinsruk van hoofd en schouders stond vrouw van Rooien op en, de binnendeur aan een kier trekkend, barstte ze uit naar boven:

- Dina!

Kort te voren had ze haar weggekreschen:

- 'k Wee je nie' meer sien! Uut m'en auge! Slet!

En misselijk van vrees en schaamte, had Dina zich het donkere, korte kraaktrapje, smal en steilstaand als een ladder, opgeheschen, treê voor treê. Snel kwam ze nu, toch angstig, terug. - Roep-ie? - Ze was naar boven gegaan, nog met hoed en mantel. Nu stond ze achter het wijdopen deurtje in onderkleeding, met scheef uitgezakte haarwrong; een losgevlokte lok hing, gedeeltelijk krullend, in dichte zijigheid over den nek. Het grijs tricot onderlijfje sloot nauwer af, nu de borsten zwollen, zoodat de knoopsgaten, wijdgetrokken, wit uitpersten. De schouderrondingen en de halve bovenarmen waren glad omvat. Haar blauwbaaien rok, stijf en strak gespannen om haar breed gevuld onderlijf, puilde uit en wipte van onder op met een plooi.

Den blik gramstorig vast op die plooi, snauwde Moeder verdrietig haar toe:

- Ik verdrei 't, ik gee nie', Woensdag.

Onthutst vraag-zwijgend, zag Dina haar aan.

- Hoe zee mefrauw it? Woarum moste we komme?

Nu werd Dina duidelijk, dat Moeder nog wrokte om die boodschap over Woensdag. En gretig deed ze nogeens haar verhaal. Het was alles opeens gebeurd en zóó gauw was het gegaan. Vóór den eten was Mevrouw in de kinderkamer gekomen en had niks anders gezeid as: - 'Dina, ik kan Mina Krook krijgen, de dochter van de koetsier van freule van Lakervelde, nu is 't maar beter dat jij toch gaat, reken dus voor na den eten.' Joop - dien Dina al voorbereid had: - 'Wat zou je zeggen, als ik wegmoest?' - had erbij gestaan en was uitgebarsten, en Dina had zich bemoeid met dat kind. Later was het wéér huilen gewees', maar ze had de kinders niet eens meer magge uitkleejen; met een strak gezicht had die uitgestreken meid van Krook d'er bij gestaan, en het goed, dat nog van d'er in de kinderkamer hing, had ze in tweeën gebracht naar zolder; en toen was Neel daar binnengeklost: - Mevrouw vroeg, of ze nog niet klaar was. - D'er in gesmeten had ze d'er bullen, maar Mevrouw dee' liefies benee: ''k Wou niet, dat je laat bij je moeder aankwam'. Toch had ze nog weer naar boven gemoeten om die toespraak van Domenee; en ja, toe' benee', had Mevrouw gezeid: - 'Nou, ik zie je natuurlijk nog wel 'es, ik kom ook wel 'es bij je moeder; hier is je loon, de drie maanden uit. Jullie moet deze tijd wat geholpen worden. Dat wil freule Van Lakervelde doen...' En daarmee de boodschap voor Woensdagmorgen.

- Meer niks? vroeg Moeder, uitvorschend haar aanziend.

Het werd Dina weer bang en aarzelend knikte ze: - Neeë... nee, anders niks. Dat vader of Piet me goed zou halen.

- Mit geen woord, datter in het dorp gekiest is?

Nu kon Dina stelliger zijn:

- Nee, moeder, niks.

Toch was moeder vast overtuigd, dat het enkeld daarom was. Zoo iets vergeeft de rijkdom niet. Moeders klacht trof Dina vreemd. Ze begreep d'er eigenlijk niks van. Moeder had straks ook d'er iets van gezeid. Maar toen deed ze zoo fel tegen haar. Toen was het niks als tieren en schelden, slet en sloerie, van haar en vrouw Telders. Toen had ze d'er alleen van begrepen, dat moeder om haar had ruzie

gemaakt met de vader en moeder van Mijn. Wat was dat eigenlijk allemaal? Vrouw Telders had Herman z'en naam genoemd. Daar was moeder razend over. Dus wou moeder Herman sparen? Dacht ze, dat ie nog om d'er zou kommen?.. Het gaf Dina een voldoening vol angst. Ze dorst niet meer hopen, dat Moeder gelijk had. Nu de ouders haar hadden het huis uit gezet. Nu de Domenee bij zijn toespraak, in die stedeerkamer, waar ze had moeten neerzitten, net als een vreemde, met mantel en hoed; wel treffend over d'er ziel had gesproken en hartelijk over het leed van O'moe; maar met geen woord, geen woord over Herman - - 't zou net zoo gegaan zijn, als 't kind van Chris was. En Herman hàd aan z'en vader geschreven. Ze wist van twee brieven kort op mekaar. Den eersten had ze zelf boven gebracht. Neel, die moest open-doen, had de post op de bank in de gang laten liggen. Toen zij melk voor Wim ging halen, had zij 't uit de verte gezien: *Het Oosten*, nog een krant, en twéé brieven... Haar hand had net gebeefd, of ze ziek was. Op de trap had ze juist dìe brief laten vallen, en toen ze bukte om op te rapen, was ze over d'er rok gestruikeld. Ook gisteren was d'er een brief gekommen. Ze wist niet, wie 'm in huis had gebracht. Maar toen ze de Kinderbijbel met prenten, die Loesje van freule Constance had gekregen, van de etesjere in de selon was wezen halen, lag daar... 'en brief,... och, 'en leeg kevert, maar ànders het adres geschreven as op de brief die zij bovengebracht had. Domenee hàd 'um die zaak verweten. 'Um verweten a's groote zonde. Domenee vond 'et dus zeker niet niks. A's Her' 'et goedmaken wou met haar, zou z'en vader misschien veel bezwaren hebben; maar dan had ie háár daarvan gesproken; dan had ie d'er niet a's een vreemde behandeld, echt a's *de meid*, die z'en katechisant was en van wie d-ie nou weet dat ze is *verleid.* Dien' most d'er niet an denken - maar zooa's ze dáár uit huis was geraakt... En dat Moeder nou leek te meenen van tòch nog...

Met nijdige slofstappen af en aan loopend, rukkend aan 't houtwerk, het aardengerei ruw neersmijtend, had Moeder de tafelschoon geveegd en het avondeten gezet. In droef verwonderd peinzen was Dina in een hoek op een stoel gevallen. Moeder liet haar zitten. Soms bromde ze wat onverstaanbaars.

Terwijl Moeder achter was, kwam Piet.

- Hoe kom jij nou? Wat zit je d'ar zóó?

Moeder, die juist aankwam, had de vraag gehoord. Dat most Piet noodzakelijk vragen. Was het soms al weer 'an mit Mijn? Nou maar, zoo lang Mevrouw Wedelaar Dien niet meer in d'er huis wou hebben, omdat ze boos was door de schuld van vrouw Telders, zoo lang kwam Mijn hier niet over de vloer.

- Och wa' roaskal je nou tuch, Moeder...

- Hoe zeg ie dat? Wat doet je moeder?

In verwoed dreigen drong de kleine, verschrompelde vrouw op tegen haar goedigen reus van een zoon. Schouderophalend wendde hij af. Dina was opgesprongen, ontsteld. Ze stond daar in den donkeren hoek met starre oogen en open mond. Van moeders boosheid begreep ze niets meer. Zij was weggestuurd uit d'er dienst - waarom moest Piet daar een standje voor krijgen; wat in go's naam dee' Mijn d'er bij? In een verschrikt medelijden dat niet begrijpt, keek ze Piet aan. En in diens blik was deernis met haar. Hij was wel boos geweest op Dien, maar och heere, zooals ze daar sting, bleek en ontdaan, met dat rondende buikje, wat was zoo'n meid toch gauw na' de bliksem... In haat dacht hij: ‘Die Wedelaars!’ en zuchtend ging hij de tortels verzorgen.

Zuchtend sleepte zich Dina naar boven. Vader zou komen - zoo kon ze niet blijven. Ze was er nog bezig, toen ze hem hoorde. Even later weer Moeder's ruziestem, waar Vader's brommen tusschen door ging. Gelukkig werd hij dit keer niet driftig. Nu kraakte de trap - Piet kwam naar boven. Hij zag Dien in den schijn van het kleine lampje, en genoegelijk deed het hem aan, dat ze, met een jak en het haar in orde, toch weer vrij gewoon er uitzag. Zij wenkte en achter het deurtje van het afgeschoten hokje, waar zij vroeger altijd had geslapen, waar tegenwoordig een grooter kermisbed lag, stonden zij tegen elkander en praatten. Zij fluisterde, hij dompte zijn mansstem. Wat moeder toch wou, Dien begreep d'er niks van. Hij legde uit, wat moeder bedoeld had: met Dien in beklag bij de rijkdom te kommen, en dat ze nou bang was dat Domenee, of dat te minste Dien d'er mevrouw, het hun aanwrijven zou van Mijn d'er moeder, dat die gezeid had van wie' het kind was...

- Nee'?... Och jong' toch!... Meent ze dàt?...

Diep doorhuiverde haar schaamte met een leegtegevoel van woedende onmacht. Er drong tegelijk een verlangen naar gemeenzaamheid met haar broer, als den eenigen jongere in huis en dien ze beklaagde met schuldbewustzijn, daar alles met vrouw Telders gebeurd was om haar; en er tintelde een hoogmoedig besef, dat ze ook hem van zich af moest houden, daar ook hij niet meevoelde voor Herman. Wel werd haar fierheid gedrukt, geknauwd, door die wanhoop-van-weten, dat het vàst-uìt was; doch des te feller verzette, in hooghartige verontwaardiging, haar fatsoen zich, met den trots op haar schoonheid, tegen zoo'n geniepige vuilheid van moeder. Het drong alles in haar, verward doch fel. Het rukte haar gevoel tot verzet op en het sloeg haar ellendig neer. Zij was nu opeens voor moeder niet bang meer. Doch tevens viel het haar moeilijker, nu nog naar beneden te gaan - daar in het dompig woonvertrek te komen, bij vader en bij moeder. En het uitgedreven-zijn uit de pastorie smartte haar tegelijk als een schamper-botte onrechtvaardigheid en als de laatste verellendiging van haar levensomstandigheden, omdat ze voortaan hier moest wonen, niet meer in de prettige kinderkamer en 's avonds niet meer in de ruime keuken. Ze hunkerde terug naar dat huis, naar de kinders, naar alles-van-daar; terwijl, in een verwoedsmadenden haat tegen Mevrouw, de onbillijkheid der ruwplotselinge wegzending haar op eenmaal dermate benauwde, dat ze hapte naar adem, terwijl tranen haar in de oogen sprongen.

Piet bemerkte het niet. Hij zat, voorovergebogen, zacht door te praten: - dat het toch zoo bedonderd voor Mijn was, dat ze tegen d'er moeder niet opkon, dat Kees, d'er broêr, straks ook gezeid had... Toen klonk barsch de stem van vader: of Dina ook soms d'er af zou komme.

XXVII.

In het kantoortje tusschen den boekwinkel en de drukkerij zat de heer Lovink Halster de proef van het, door hemzelf geschreven, Buitenland voor het *Weekblad* van dit zijn dorp en de omstreken, na te zien; en juist had hij in Koenen

zich overtuigd, dat het woord Skoeptsjina met tsj moet; toen de telefoon hem opschrikte. Haastig legde hij de pen op het bakje van uitgesneden hout, dat op den smallen, vlakken bovenrand van zijn hellenden lessenaar stond, wipte van zijn hooge kruk en hinkte naar den hoek, waar het toestel hing. Hij bleek te spreken met meneer Jan van Loodijck. Hij verzekerde Lovink Halster te zijn. Op hetzelfde oogenblik ging de helft der glazen deur van den winkel open en de bediende bleef in de opening staan. Ontsteld wenkte de heer Lovink Halster, dat hij alleen gelaten moest worden. De bewegende hand sloeg tegen het toestel en het boek-der-aangeslotenen viel op den grond. Zenuwachtig schoof hij zijn bril vóór het voorhoofd. Meneer Van Loodijck bleek uit het kantoortje van Smalt met meneer Lovink Halster te spreken, en verzocht of hij, Loodijck, mèt broeder Smalt, voor een kort onderhoud geen belet deed.

- O, wel zeker niet, meneer Van Loodijck, ik ben tot uw dienst. Maar zal ik niet liever naar u toe komen?

Neen, de broeders kwamen naar hem. Dan was het voortmaken, nu, begreep hij. Hij repte zich hinkend den winkel in... Dìe doozen post'? - was er géén meer voorradig? Hij knikte den knecht van Lommerlust toe. - Wist Benaar zeker, dat er daar achter in de kast, op de tweede plank, geen meer stond?... Zie je wel! Ja, eenvijftig de doos... Hij repte zich weg om den zetters te zeggen, dat de pagina nog niet kon opgemaakt, er was in het Buitenland nog correctie en hij kreeg onverwacht bezoek. Toen de gangdeur door, naar boven... Wàt, werd de mooie kamer gedaan?

- Mina!...

Van streek strompelde hij naar achter, doch bedacht meteen, hoe onraadzaam de kleinste schrik voor zijn zuster was, en beproefde dus kalm te zeggen, welk bezoek hem dadelijk wachtte: of hij de broeders hier kon ontvangen. Ontsteld wendde mejuffrouw Lovink Halster, die bij het tuinvenster met een linnenmand zat, het hoofd naar den kamerhoek bij de porte-brisée, waar de theetafel met porseleinen servies en de mooie theestoof en de bloemenmand uit het salon tijdelijk waren neergezet. Jonkheer Van Loodijck! Die kòn niet in 't kantoortje achter den winkel worden ontvangen. Resoluut

stond juffrouw Halster op en pakte haar mand en schoof met den voet haar warme stoof van onder den voet van den guéridon weg onder de groote tafel, en had nog de tegenwoordigheid van geest, den antimacassar recht te trekken op den rug van den leunstoel, door haar gebruikt. Haar broeder August was ontredderd blijven staan; zij moest hem aansporen: - 'Maak nu voort... moet je geen ander jasje aantrekken?' doch toen zij de kamerdeur opendeed, hoorde zij gerucht in de gang beneden en klepte de bel van de winkeldeur.. Dat waren de broeders! Er rolde een rijtuig. Meneer Van Loodijck was met rijtuig gekomen... Grietje, de meid, naar beneden gezonden, botste op de laatste tree bijkans vlak tegen Benaar op... Die moest de heeren verzoeken om boven te komen..

Buigend, zoodra hij hoeden zag, en, de handen ineen, bij herhaling wéér buigend, wachtte de heer Lovink Halster meneer Van Loodijck en broeder Smalt, die achter meneer Van Loodijck aankwam, aan de trap, en verzocht hen binnen.

De met een verlegenheidsglimlach gemaakte verontschuldigingen over de ontvangst in deze, nog niet eens opgeredderde huiskamer, sneed de heer Van Loodijck af met de verklaring, dat hij zijn excuses zou dienen te maken over een zoo vroegtijdig bezoek, indien er geen ernstige redenen waren...

Mòest Dominee zich in de zonde betrekken, door zijn zoon met de meid gepleegd?

De broeders waren er voor gaan zitten. Jhr. Jan van Loodijck in den hooggerugden leunstoel, zooeven door Mina Halster verlaten; broeder Smalt in een leunstoel van het ameublement: zwart fluweel met mahoniehout; - hij zat dicht bij het tweede venster, daarvan door de vogelkooi gescheiden; - de heer des huizes tusschen hen in, op een stoel zonder leuning, schuins vóór de middentafel.

Zonder in bijzonderheden te treden tegenover deze mannenbroeders, die natuurlijk geen lid waren der societeit, vertelde Jan van Loodijck oprecht, hoe hij uit een paar gezegden, daar gisternamiddag opgevangen, ervaren had, dat in het dorp bekend was, *wie* met dat dienstmeisje had gezondigd. Zijn aanvankelijk bezwaar, dat onze vrome predikant, in christelijken verdeemoedigingsijver, zou medewerken om openbaar te maken, wat veel beter verzwegen bleef, gold helaas alreeds niet meer. Doch wel bleef hij bij

zijn zienswijs, dat Dominee geheel verkeerd deed, door zich medeplichtig te voelen èn - let wel, meneeren - èn dit schuldbesef, dat hem misschien als vader kon drukken, ook als predikant te dragen, zelfs als zoodanig te willen belijden tegenover de gemeente.

- Wat denken de broeders ervan?

- Jj... a..., zei broeder Smalt; en strak den blik vestigend op die schoone plaat *Ecce Homo*, aan den wand achter broeder van Loodijck, beperkte hij zich tot dit bescheid.

Lovink Halster ging zenuwachtig verzitten. Zòu hij gewagen van dat gedicht? Het was weliswaar een redactiegeheim, doch natuurlijk zou hij niets naders zeggen, al had hij het schrift van den schrijver herkend... Het versterkte den indruk der ruchtbaarheid... Ook gaf het, ongezocht, een blijk van wat men al van het *Weekblad* verwachtte.

- Ik mag - zoo tastte hij dus maar door: het gold hier de ruchtbaarheid te beseffen - natuurlijk van de broeders verwachten, dat, wat ik meedeel, onder ons blijft. Maar ten bewijze, dat het droeve geval wel in het dorp besproken wordt, allerminst meer een geheim is, kan ik - onder gemaakte reserve, ik verklap een redactiegeheim - vertellen, dat het *Weekblad* een gedicht heeft ontvangen... of, laat ik zeggen: een ingezonden stuk op rijm, dat in spottende, hatelijke termen over het geval handelt en Dominee's zoon belachelijk maakt.

- En? vroeg broeder Smalt nieuwsgierig.

- En niets. Ik heb het infame stuk weggeborgen. Van opname is vanzelf geen sprake. Het is mij anoniem gezonden. En ik spreek er de broeders alleen van, om ook van mijn kant te erkennen, dat van een geheim blijven dezer zonde geen sprake meer is.

- Volkomen juist... zei broeder Van Loodijck, en misschien moet er overwogen, of op Herman Wedelaar de kerkelijke tucht van toepassing is.

Broeder Lovink Halster schudde het hoofd. Hij wist dadelijk twee gevallen. Broeder Smalt zou ze zich herinneren. Dat van Jan Ring, dien metselaarsknecht, die de voordochter van zijn vrouw verleid had - natuurlijk volgde ook toen een trouwen - en...

- Ik heb in ernst al hooren vragen, viel broeder Smalt,

ietwat plomp, in de rede, of Herman Wedelaar het meisje zel trouwen.

- Dat kan toch niet ernstig bedoeld zijn! vond broeder Lovink Halster.

- Nou, ernstig bedoeld was het zeker wel. Maar men moet weten, wie de vraag deed. Het was die rooje knecht van mijn, u kent hem misschien wel, schele Piet, ongelukkig genoeg mijn beste werkman...

- Ik vrees, dat het huwelijk niet gelukkig zou zijn, zei Jan van Loodijck schielijk en op drogen toon. Máár, Meneeren, wij dwalen af. Ik herhaal: het zou mògelijk wezen, dat de kwestie aan de orde kwam, of de bepalingen van kerkelijke tucht op den jongen Wedelaar moeten toegepast worden. Nu echter is er heel iets anders. Zijn vader heeft mij gisteren medegedeeld, en ik weet: ook aan de broeders, dat hij voornemens is, over het gebeurde te spreken in de gemeente; heb ik hem goed begrepen: te spreken van den kansel; ten einde zich te verdeemoedigen, omdat dit gebeurd is met zijn zoon en onder zijn dak. Dat, nu, zou ik beslist betreuren.

- Hij heeft me verzekerd, dat hij het doen moèst, zei Lovink Halster. Tegenover den stelligen toon van den zooveel jongeren broeder, het jongste lid uit den Kerkeraad, meende hij, als aller oudste, als veeljarig vriend van den bejaarden leeraar, aan zijn opmerking eenigen nadruk wel te mogen geven.

- Ja, mijn ook, stemde broeder Smalt toe, evenwel met een opzettelijke onverschilligheid, omdat hij volstrekt nog niet kon gissen, waar het met de beraadslaging heen moest.

- Maar déélen de broeders zijn overtuiging?

Het gesprek prikkelde Van Loodijck. Het hooge bovenlijf ietwat voorover, de ellebogen op de leuningen, liet hij drie vingers der rechterhand zenuwachtig den zegelring heen en weer trekken over den ringvinger der linker.

- Gaat deze zaak niet Dominee zelf alleen aan? vroeg Lovink Halster, geenszins verwijtend, maar nochtans zoo, dat broeder Smalt schrikte. De schildersbaas was gevleid geweest, toen Jonkheer van Loodijck hem uit zijn werkplaats had gehaald; - gelukkig stond hij juist met de jas aan, om uit te gaan; - doch nu werd dit samenzijn-met-zijn-drieën hem wel een beetje hachelijk.

Broeder Van Loodijck had den ring plotseling stil gelaten. Hij zat weer recht. En glimlachend zei hij, met de minzaamste correctheid:

- Ik geloof, waarde Broeder, dat u mij niet begrijpt. De rechten van onzen predikant zijn ons allen even heilig. Maar zoo hij deze zaak beschouwde, als alieen door hemzelf uit te maken, zou hij er ons immers niet van te voren over gesproken hebben.

Broeder Lovink Halster werd gewaar, dat zijn slapen zwollen. Voor de belangen der Kerk had hij veel over. Geschiedenissen der Martelaren waren in zijn jongenstijd, een halve eeuw geleden, de lectuur zijner voorkeur geweest. En Wedelaar had hij eerbiedig lief. Hij mòcht zich rekenen tot zijn vrienden. En hij gevoelde hier met hem mede. De vader vond zich bezwaard. Bezwaard als herder over twee schapen, verdoold, hòe dicht onder zijne hoede. Mocht hij zich hierover niet verootmoedigen bij de gemeente?... Jonkheer van Loodijck, echt juristisch, maakte vertoon met een schijnargument. Lovink Halster zat neder in drukking des geestes: zòu hij antwoorden: - 'Dominee heeft u het gebeurde medegedeeld èn zijn voornemen heeft hij u medegedeeld. Geraadpleegd daarover heeft hij u niet...'? Zoù hij dit zeggen aan Broeder van Loodijck?...

Er werd getikt aan de kamerdeur. Broeder Lovink Halster kuchte en verslikte zich, toen hij roepen wilde: - Binnen. Het was Grietje met drie kopjes koffie. Een zéér goede attentie van Mina. Broeder Lovink Halster méénde op te merken, dat Jhr. Van Loodijck deed, alsof hij verwonderd was... Dan maar driest ook daartegen in.

- Het is een oude Hollandsche gewoonte. 's Morgens om elf uur een kopje koffie. (En, daar de kamerklok juist half-twaalf sloeg:) Wij zijn ditmaal iets te laat.

- Dat is door ons lastig bezoek, lachte Broeder van Loodijck om bij te leggen. Het kopje koffie had hij genomen. En daar hij, proevende ietwat vreemd keek, maakte de gastheer hem opmerkzaam: - Klontjes liggen er op het schoteltje.

- O! Dank u! Pardon! zeide Jan van Loodijck. En met zijn lange, blanke hand één klontje, twee klontjes, in 't kopje werpend, dat ter zij vóór hem op den guéridon stond, ging hij voort:

- Zouden de broeders er tegen hebben, dat wij onzen predikant verzochten, nù hij ons hierin heeft gekend, de zaak met hem te mogen bespreken? Het ligt geenszins in mijn bedoeling, pressie op hem te oefenen. Dit zal te minder het geval zijn, nu de invloed van broeder Lovink Halster zeker tegen den mijnen zou ingaan. Ik vind de zaak van zóóveel belang, dat ik al het voor en tegen gaarne met hem zelf zou bespreken.

Broeder Lovink Halster voelde iets als een prik. Doch tevens voelde hij voldoening. Jonkheer Van Loodijck miskende de waarde van zijn meening niet. En daar de broeder vooropgesteld had: geen pressie zal er geoefend worden, was er tegen dit onderhoud geen bezwaar.

Daar ook broeder Smalt zich volgaarne met het voorstel vereenigde, werd besloten, dat broeder Lovink Halster den predikant zou bezoeken en de broeders telefonisch berichten.

XXVIII.

- Vròuw van Rooien? bevreemdde Mevrouw zich.

Neeltje hoorde het heel goed: mevrouw haar toon was niet weinig ontstemd. Zij knikte en trachtte met de oogen te zeggen, dat ook zij van dit morgenbezoek niets begreep.

Dina's vader òf Piet, haar broeder, zou komen: zoo had Mevrouw aan Dina gelast, met een kruiwagen voor het goed.

- Nu, laat de vrouw dan maar even hier, zei Mevrouw.

Aleida bereidde zich voor op klachten. Misschien begon dat mensch een *scène.* Het was maar goed, dat Wedelaar uit was. Als het noodig werd, zou zij haar doen gevoelen, dat de belofte van freule Van Lakervelde bij ongepast gedrag kon worden ingetrokken. Rustig ging zij voort met het afwasschen van de ontbijtkopjes - dan zag vrouw Van Rooien meteen, wat een last het vertrek van Dina gaf, daar Mevrouw nu werk van de meid deed, omdat zij van Krookje niet alles kon vergen.

- Goede morche, Mefrau....

De toon was netjes. Mevrouw zei, dat de vrouw kon gaan zitten en sprak daarbij haar bevreemding uit, dat niet Dina's vader of haar broer was gekomen.

Maar het was niet voor 't goed, dat de moeder kwam.

Mevrouw moest haar niet kwalijk nemen, ze had niet anders gekend dan zelvers even gaan, want ze moest het Mevrouw toch 'es zeggen, hoe veraltereerd ze geweest was, dat vrouw Telders de ruch'baarheid had feroorzaakt.

- Vrouw Telders? De wat?

- De ruch'baarheid fan Dina en... hier meheir, Mefrau.

Mevrouw Wedelaar ving het kopje, dat aan den theedoek bijna ontviel, op haar schoot in een punt van den doek. Toen vroeg ze met strakke, koele bevreemding:

- Hoe... breng je vrouw Telders daarbij te pas?

- Vr'eskuus, Mefrau, dat is het net. Ze had d'er eiges d'er buite motte houwe. Ik zelf bin het nog epspres weze zegge. Ze wist d'er van, door Mijn, d'er dochter. Mefrau is seker niet onkundig, dat die ferkeiring heef' mè' me saun. Zoo wis' frauw Telders fan Dien en meheir hier. Dat hebbe me nie' kènne belette. Maar het was slecht van d'ur, da' se-n-et sei. Se weit, da' wai' 'et onredeluk finde! 't Is hard genog foor Piet me jonge. Mijn he't nou de ferkeiring ferbroke. Se liepe-n-al jare same. M'ar me man sting d'er up, da' Mefrau sau wete, dat 'et 'an ons nie' gelege he't. Griet, zei-d-ie, laup jai d'ur sellef 'es hein. Omda'k onderlaa'st bij Mefrau geweist bin...

Even was Aleida ontsteld. Ze kòn iets als ‘Dina en hier meheir’ niet hooren. Het was, of die vrouw haar sarren wilde. Juist als bij dat andere bezoek, dien avond, toen Wedelaar zóó bedroefd was. Doch verder meende zij te begrijpen, dat vrouw van Rooien excuses maakte. Dus had dat vrouwtje Telders gebabbeld. En de van Rooien's wilden van alle aansprakelijkheid voor de praatjes af zijn. Nu, er bleek goede gezindheid uit. Klagen kwam de vrouw blijkbaar niet.

- Ik vind... goed... dat je dit even komt zeggen. Dominee en ik hebben niet getwijfeld, of jullie zult je ordentelijk gedragen in deze droevige zaak. Daarom ook doet het me genoegen, dat mijn vriendin freule van Lakervelde je wat te hulp zal komen. Wat verder die praatjes betreft, er wordt nu eenmaal altijd gebabbeld.

- M'ar me hadde gehaup', dat 'et stil sau blaife, ik en me man. An ons he't 'et nie' gelege, Mefrau...

- Och, maak je daar nu maar niet bezorgd over. Trou-

wens, onze zonden moeten wij belijden, vrouw van Rooien. Ook voor de menschen. Ik weet, dat Dominee over de zonde van zijn zoon de Kerkeraad al heeft onderhouden. Natuurlijk tevens over Dina. Als zij zich nu vooral maar verootmoedigt voor De Heer. Hij alleen kan haar vergeven. Dominee komt eens gauw met haar spreken.

- O, da 'r sel ze blai mee wese, Mefrau. Mag ik 'ut 'er al segge, Mefrau? Se he't sau geweind toe' se gister thuys kwam.

Met te zeggen: ‘thuis’ en dat Dina ‘geweend’ had, meende vrouw Van Rooien er in te slagen, gepaste woorden te bezigen. Zij had in vroeger jaren toch ook in goeje huizen gediend. Oppassen, dacht ze, is hier de boodschap. Want begrijpen deed ze er niets van. Mòest er juust wel over worden gekle'st?! Haar 'en biet, van Dien wiste' ze-n-'et toch! Wat kon dat met die kerkeraad geven? Affijn, 'et jonk was d'arbij, mèt Dien. A's de kerkeraad Dien maar niet alleen nam. Domenee, die 'et rondvertelde! Vrouw Van Rooien kos d'er nie' bij! Daar had ze nou mot om gemaakt met vrouw Telders! Wie had zóó ie's kunnen voorzien! En dat mevrouw, in deze gezindheid, Dien' in-eene' d'er uit gestuurd had, leek toch ook niet redelijk. Affijn, 't was niet mit nieuwe ruussie. Maar zij kon nou best zeggen van die' Woensdag. Ze zag wel, Mevrouw dacht: ga je nog niet? Maar daar zou ze 't nog over hebben! Ze moest het netjes, nederig vragen.

- Dan mo't 'ek Mefrau bedanke, zei ze, en stond langzaam op en bleef, wat gebogen, naast den stoel staan.

- Dag, vrouw Van Rooien, zei, koeltjes. Mevrouw.

Groo'sche medam! wrokte vrouw Van Rooien. Doch even aarzelen deed ze wel. Het wrong in haar, wat dat Woensdag zou wezen, daar in die glazen kast te staan wachten, op geld dat haarlee' rechtens toekwam, waar die kale medam' hier voor most bedanken... En ze vroeg het met droevig lachje: Mevrouw moest het haar niet kwalijk nemen, wat ze verzoeken dorst was om haar man; ze waren nooit-nergens nog van een bedeeling; Van Rooien had ook fe'soenlijk z'en brood, al was het een zware bestraffing van God, met de winterdag een kind thuis te krijgen, zonder loon en zonder kostgeld - daar lei vrouw Van Rooien een zachten druk op -; maar nou als het ware dien aalmoes

te halen, net op de frulle d'er armendag; haar maakte-n-et niks, het was voor d'er dochter, wat doet een moeder niet graag voor d'er kind. Maar Van Rooien had daar nou zóóveul op tegen... als Mevrouw, met haar grooten invloed... het was een verzoek...

- Wat wilde je dan! - Mevrouw deed de vraag, of zij wel bijzonder verbaasd was. - 'Smakker, dacht vrouw Van Rooien, haal jij ze!' - Ze was, bescheiden, een pas genaderd. En vroeg rondweg: *een anderen dag* - als Dien op een anderen dag mocht komen, als het niet te veul overlast gaf voor de frulle, dat *Dien d'er kostgeld* niet 's Woensdags haalde. Ze keek nu pertaai de Mevrouw in de oogen, ze dacht: nau mòt het, dáár ga 'k niet van of, *als kostgeld zalle ze-n-et betale.*

Mevrouw keek boos. Met een booze beweging had ze den theedoek op tafel gelegd. Het zou erg lastig zijn voor de freules. Een christen strijdt tegen valsche schaamte. Maar Mevrouw zòu er over spreken. Van Rooien, of de zoon: wie het goed kwam halen, hoorde dan wel, wat de freule gezegd had.

Toch onvoldaan over eigen beleid, verliet vrouw Van Rooien de pastorie.

XXIX.

- Als ik mag werken, had Kleestra gezegd. Anders kon hij niet blijven logeeren. Hij verminderde weliswaar de kracht der voorwaarde, door haar te stellen, toen hij vóór Berkie in diens huis stond; en Mies had er eerst niet veel van geloofd; doch ditmaal bleek het den dichter ernst. Zelfs aan voorstellen tot biljarten gaf hij volstrekt niet altijd gevolg.

Het maakte zijn gastheer wat zenuwachtig. Wel zette ook Berkie zich tot schrijven: hij had zijn roman, en die nieuwe novelle, en vooral, vooral zijn tooneelstuk; doch telkens moest hij even naar Willem - tot Willem plomp de kamerdeur afsloot. Mies had vriendelijk geschikt. De huiskamer, haar lievelingsruimte, was dagelijks tot aan het eten voor Kleestra. Het gaf wat gesjouw met boeken en schriften. Maar in het kleine logeerkamertje, van den zolder afgeschoten, kon hij nu onmogelijk zitten; en in Berkie's kamer

- dat ging niet. Kleestra had het gezegd: het kon niet. Mies wist: het stelde haar man te leur. Hij had zijn schrijftafel leeggeruimd en Kleestra ging daar 's avonds aan zitten. Overdag zat niemand er aan. De gastheer werkte op den divan, aan de kleine bibbertafel. Vergeefs schreef hij voort aan zijn tweede bedrijf. Wel had Willem het eerste gelezen en verklaard: ‘ik vind er veel goeds in’ - veel! ook Lommerlust wist dit nu -; maar het bléef de moeilijke kwestie: hoever kon Berkie met goed fatsoen gaan? *Parvenu's* toch was de historie der Hovink's. Papa, Mama, zelfs Grootmama. - ‘De figuren leven, ze lijken!’ zei Willem. Doch het eerste bedrijf gaf enkel den opzet. Nu in II moest de handeling komen: mocht hij daar Oom Gerrit in brengen? Zonder den strijd van Papa met Oom: - de broers, die elkaar het rijk-worden misgunnen, die elkaar weg-bijten bij de Zaak, als twee rekels bij een wijfje - wàs er geen handeling - en hoe dan?... De vreugde over Willem's oordeel had Berkie één dag van werk-koorts gegeven. Mies had hem 's nachts in den slaap hooren praten. De *kwestie* had den moed doen zakken. Had hij maar nooit van zijn stuk gesproken, dan gaf hij het uit onder pseudoniem en kon met allen en alles zijn gang gaan. Maar òmdat Mies zoo dikwijls zeurde en zijn schoonvader telkens spottend verweet: schrijvertje zijn, dat is rentenieren, had hij het onvoorzichtig verteld, daags, nadat hij bedacht had: een drama! of ten minste een goed tooneelspel, het vinnig gevecht van Gebroeders Hovink. Iedereen wist nu: hij schreef voor tooneel. Niemand dan Willem wist iets van den inhoud. Hij dorst, hij kon niet alles schrijven, juist zooals het Papa gegaan was. En hij miste talent van verzinnen. Dat was nu eenmaal zoo... nou ja, misschien een bewijs, dat zijn kunst oprecht was...

Over Willem's werk sprak deze geen woord. Zat maar, las, schreef... lette op niemand, terwijl zijn gastheer telkens opvloog, juist doordat hij moest denken aan Willem... Toen was opeens dat fortuintje gekomen, die werkelijkheid, zóó, lillend vóór hem: Herman Wedelaar, Mooi Dientje. Daar kon hij wel met Papa over spreken! Ruiterlijk had hij geroepen: dat maak ik! Satirisch Blijspel in drie bedrijven. Het kwam nu alleen op het materiaal aan: dat hij alles precies

kwam te weten. Dan moest het goed worden: vlak naar het leven...

Hovink had ongeloovig geglimlacht. Die jongen begon, of sprak van beginnen, maar voltooien deed hij nooit wat. Dat ééne schetsje in *Nederland*, nu... Maar dit keer leek het waarlijk meenens. Met dat vorige tooneelstuk, waar Miesje telkens op had gezinspeeld, had hij zóó geheimzinnig gedaan: 't leek of ie een staats-stuk schreef, zoo gewichtig! Natuurlijk, doordat er niets van terecht kwam. Nù hoefde je hem er niet eens naar te vragen. Vader Hovink kreeg er schik in.

Hij had zich met rijtuig uit de soos laten halen en was bij de jongelui aangereden: ze zouden op Lommerlust komen eten. Doch hij vond Mies alleen met Maukie, wachtend: - haar man en haar gast waren uit... Hoewel gekleed, wou zij liever wachten. Dus stuurde Papa het rijtuig terug, toen moest het nog wachten... en 't drietal verscheen, daar de soep al stond op tafel.

- Waar wáren jullie?

- Verbeeld u, Papa, ze hebben bij Meulemans gebiljart!

Mies zei dat natuurlijk niet om te klikken. Zij bedoelde het als iets grappigs. De meid was goddank juist de kamer uit. Doch nu kreeg Papa de verklaring. Berkie had er geinterviewd! Naar Meulemans was het tweetal gegaan, omdat Berkie op de soos niet kon komen en beiden verkozen nu eenmaal dat kroegje boven Westrik of *Bellevue.* Doch met den Zaterdagmiddag was er, terwijl zij speelden, allerhand volk gekomen en je hoorde toen over niets anders dan Dina, dat rare geval van Mooie Dientje, het kindje van Herman Wedelaar...

- Stil! brak Hovink af. La bònn'...

Doch Berkie liet zich niet tegenhouden. Opgetogen vertelde hij. Die volkshumor was eenig, heerlijk! Dina - zoo had er één vent geweten - was zonder een cent naar d'er ou'ers gestuurd. Het kindje - had een tweede gespot - kwam in het Heilige-Geest-Weeshuis. Vader Hovink verslikte zich in zijn tarbot - zoo geweldig goed vond hij die. Berkie bleek nou wel echt op zijn praatstoel. De jongen was waarachtig geestig. Die Kleestra zat er lijzig bij. Die dacht natuurlijk weer aan wat ‘hoogers’. Voor zijn ‘Khunst’

waren zulke dingen te laag. Nou maar, Hovink hield het dàn liever op Berkie. Hij vond Berkie's geestdrift voor dezen ‘dichter’ overdreven en eigenlijk dom. Het werd ommers klaplooperij, niet anders. Affijn, als Berkie nu dit keer te-minste maar eens doorzette met zijn werk.

Een kemedie van die Gesjiechte! Terwijl zijn schoonzoon, uitverteld, zich repte aan zijn mootje tarbot, en Emmy vermakelijk Kleestra plaagde met diens hartstocht voor biljarten, knikte Hovink Miesje toe. Dat kind genoot. Was zot op d'er mannie! Had blijkbaar in de penarie gezeten, wat Papa en Mama zouden zeggen, daar Mannie zich zóó had verlaat in die kroeg. En nu had Mannie Papa laten lachen. Nu, Papa gaf zich graag gewonnen. Hij wist heel goed, wat de menschen vertelden. Berkemeier had de... niet-mooie dochter van Hovink enkel om 'er centen getrouwd, en die parvenu was al blij geweest dat-ie dezen schoonzoon van nette familie, dank zij zijn geld, had opgedoken. Het jonge gezin teerde op zijn zak... Och, daar hadden de menschen gelijk aan. Gelukkig kon het er nog wel af. Van schrijverij kan haast niemand leven. ‘Kunst-bescherming’, dat wou men toch? Hij beschermde de kunst van zijn schoonzoon. En al die kwezels hier in het dorp, al die trotsche fijne beschuiten, die te hoog in d'er afkomst zaten om zich te verwaardigen tot ook maar één beleefdheidsvisite op Lommerlust, ze zouden nu nog wel eens aan ‘maineer Hôvink’ denken. Loodijck, die tegen iedereen ‘je’ zei, maar die hem als een ouden vent bleef ‘maineeren’!... Hovink wist het zeker: voornamelijk Loodijck had verleden najaar zijn candidatuur voor den Raad geketst, hoewel hij als gemátigd liberaal was aanbevolen. Dormser, den meubelmaker, hadden ze verkozen boven hem. Natuurlijk: iemand, die van hen afhing. Van dat liberalisme, dat zoet den mond houdt. En dan - lid van den Kerkeraad. Ze wisten nu wel, dat Hovink niet kerksch was! Zijn dames gingen nu en dan, en de eerste jaren was hij bijvoorbeeld op oudejaar gegaan. Maar als wezenlijk kerksch had hij nooit zich voorgedaan en nu moest de vroomheid het dan maar eens hooren: er waren wetten van zedelijkheid, waar de vroomheid zich óók aan moest houden en anders zouden dorpsgenooten, die geen schijnheilige snuiten trokken, hun die wetten even leeren.

- Pa, riep Berkie over de tafel.

Krisje gaf juist schoone borden.

- Pa! drong Berkie aan, ongeduldig.

- Ja, jongen, ik hoor.

Berkie had Landman gesproken, den ondermeester van de Openbare, en die had beweerd, dat Herman Wedelaar strafrechtelijk kon vervolgd worden wegens verleiding van een loontrekkende in het huis van haar dienst.

- Och... ongeduldigde mevrouw Hovink. Aldoor die onkiesche zaak en dat terwijl Krisje binnen was.

- Laten we nu eens over wat anders spreken, viel Emmy haar moeder bij.

Mies bloosde en keek gebelgd làngs haar zuster. Mocht het weer niet? Was Em' weer jaloersch? Em' was tòch geen vrouw voor Kleestra. Stel je voor, die uit zijn heihut!...

Goedig, met even een blik naar de meid, vertrouwelijkte Hovink naar Berkie - hij zei het met wat gedempte stem -, dat hij om de wettenkennis van dien schoolvos geen oortje gaf.

Het gesprek liep voort over andere dingen. Doch na den eten, onder de pousse, begon Berkie weer over de pastorie. In de groene rotondekamer, ‘Pa's kamer’, waar diepe leeren stoelen in het halfrond vóór de gordijn-vrije vensters stonden. Daar zaten de heeren, uitgestrekt, met de ruggen naar de lichten, welke, door groene franje-kappen gedempt, in het vierkante gedeelte der kamer boven de groote schrijftafel hingen.

Of dat werkelijk waar zou wezen, dat die meid zou zijn weggestuurd zonder schadeloosstelling. Meneer Hovink geloofde er niets van. Zóó dom zou Dominee niet doen. Zijn zoon zou tòch al over de tong gaan!

- Vraag het 'es, aan de vader of zoo... De meid is ommers na d'er ouwers...

Toen reikte zijn schoonzoon hem een papier toe.

- Leest u dat eens.

Hovink, vadsig, kon niets onderscheiden, had geen lust er voor op te staan, Berkie gaf een draai aan zijn stoel, nam het papier en deed, of hij las. Doch wat daar stond, kende hij van buiten. Hij zei het op met gedempte stem, wel verlegen voor Willem Kleestra, bescheiden, of als iets

dat geheim is. Hovink luisterde belangstellend, hij lachte telkens genoegelijk.

- Goed, zeg! Nei! Verduiveld aardig... Vin' je niet, Kleestra?

Er kwam geen antwoord. Kleestra sliep.

- Een prettig mensch, zei Hovink luid.

Verschrikt stootte zijn schoonzoon hem aan.

- Vindt u het goed? Ik heb het hier naar het *Weekblad* gestuurd.

- Naar Lovink Halster?!... Toch niet met je naam?...

Berkie knikte ontkennend.

- De vent neemt het toch niet... Z'en blad ken er al wese... Bel maar 'is, dat Kris het brengt.

- Got ja! 't is Zaterdagavond.

Berkemeier liep snel naar den belknop. Het papier lei hij op de schrijftafel. Hovink, opgestaan, nam het in handen. Hij las:

> Mooi Dientje diende vroom en vlijtig
> Niet in de kerk, maar vlak er naast,
> Totdat zij - ach, mooi kind! hoe spijtig -
> De pastorie verliet met haast.
>
> 'Vermenigvuldig!' - Vroomheid telt niet
> Steeds 't uur van 's Heeren Raadsbesluit.
> 't Gebod, dat Sarai onvervuld liet,
> Maakt Dina moeder, eer dan bruid.

- Wie is dat, Sarai? brak Hovink de lezing af.

- De vrouw van aartsvader Abraham.

- O. - Hé. - Hovink begreep niet. - Maar dat 'gebod' is toch: 'vermenigvuldig'. En je zegt, dat zij het onvervuld liet?...

- Sarai, ja. Nadat ze op 'er ouwe dag moeder geworden was, heette ze Sara.

- O! lachte Hovink. Dat vond hij grappig. - Ik kan toch zien, dat je uit een vroom nest ben'!

- Zeg, je moest dat naar *Asmodee* sturen, kwam er uit den rotondestoel.

- Stik, zei Berkemeier boos.

Dit flinke antwoord deed Hovink plezier. Er werd getikt, de meid bracht het *Weekblad.* Het gedicht bleek niet geplaatst.

- Dat dach' ik wel, zei Hovink schamper.

Doch zijn schoonzoon bitste terug:

- Dan stuur 'k het naar stad, naar de *Volksbanier!*

XXX.

Toen, 's Zondags, ging door het dorp de mare: Wedelaar had *erover* gepreekt!

Het werd, zacht, of schuchter, of met ontroerdheid, in de huizen der trouwste volgelingen meegedeeld aan wie daar niet naar de kerk geweest waren. Het werd besproken in de equipages, welke wegreden van de kerk naar de buitens, en reeds in de vestibules der groote huizen, zoowel als aan lunchtafels, waar geene kinderen mee aanzaten, werd nog gefluisterd of met reserve gesproken over *dat* in de ochtendpreek. Vrome en onverschillige kerkbezoekers hielden kennissen aan op den weg, want ze moesten het even vertellen. Een kwartier na het uitgaan der kerk was 't in het kroegje van Meulemans, en van de eerste twee societeitsbezoekers begon, laat in den namiddag, de een: - Heb je gehoord van de preek van-morgen?

Er hadden hoorderessen gesnikt. Mevrouw Wedelaar had gezeten, doodsbleek, een zakdoek in de hand, doch zij had hem niet gebruikt. Freule Constance van Lakervelde had men de tranen van de wangen zien druppen. De oude freule Sitsen had juffrouw Lovink Halster, die naast haar zat, den eau-de-cologne-flacon toegereikt, daar zij zag, dat die niet-wel werd. Geërgerd had men zich aan een vrouw, die bij navraag na de kerk de moeder bleek van het meisje, dat door Herman Wedelaar verleid was: het mensch had luid zitten snuffen en grienen.

Lang bleef de Kerkeraad bijeen. Geurtsen, de veldwachter, die al den tijd met den koster had staan praten, berekende: bekans drie kwartier. Het rijtuig van het kasteel, dat eerst de Barones had weggebracht, moest terugkomen voor den Baron en het wachten was een groot hallef uur geweest. Hoèveel maal het rijtuig het kerkhof wel omreed, viel niet te zeggen. Doch de koster had tegen Geurtsen gezeid: - 'Heije gezien, de Beron zat niet in z'en bank.' - Met den Kerkeraad had hij gezeten.

Dit was het werk geweest van Jan van Loodijck. Tijdens

de bijeenkomst op Dominee's kamer had hij in diens plan berust. De ou'e heer Lovink Halster had Van Loodijck een paar maal geïrriteerd, doch tegen den geloofsijver van den diep geschokten predikant had hij zich niet willen of kunnen verzetten. Alleen had hij aan hef eind met aandrang verzocht, dat Dominee nu over niets meer zou spreken, noch tegen de andere kerkeraadsleden, noch tegen iemand van de gemeente. Dominee had er op gestaan, een uitzondering te mogen maken voor de weduwe Van Rooien, de grootmoeder van het gevallen meisje, en Van Loodijck had erkend: dat was heel iets anders; slechts drong hij er op aan, dat Dominee ook tegen die vrouw niets zou zeggen van zijn voornemens voor den Zondagmorgen.

- En, zoo was Van Loodijck geëindigd, dan heb ik nog een verzoek. Ik zou namelijk ook zelf een uitzondering willen maken. Morgen komt Meneer Van der Waele terug. Onze president moet, dunkt mij, ingelicht worden.

Broeder Smalt knikte terstond goedkeurend. Dominee verklaarde zich bereid tot een bezoek op het kasteel, doch Van Loodijck wenschte den predikant deze moeite te besparen; hij zou met meneer Van der Waele gaan spreken. Het gevolg van deze beraadslaging was, dat mevrouw Van der Waele, met de jonge mevrouw Klincker, die de pleegouders bij den terugkeer had opgewacht, plaats nam in de bank van het kasteel; doch Baron Van der Waele te zitten kwam tusschen de broeders Smalt en Van Loodijck, in de bank van den Kerkeraad.

In de consistoriekamer hield de president-kerkvoogd een korte toespraak. Allen stonden, doch op aandringen van Broeder Van Loodijck was Ds. Wedelaar gaan zitten.

- Wel gaarne, had de geschokte man met moeite er uit uit gebracht. De broeders zagen zijn rechterhand beven op de stoelleuning. Broeder Smalt had Z. Eerw. een glas water willen inschenken, doch met een hoofdknik bedankte deze.

Broeder Van der Waele sprak hartelijk. Hij vroeg verlof met een persoonlijk woord te beginnen en getuigde van de ontsteltenis, welke de mededeeling van Broeder Van Loodijck hem den vorigen dag had gegeven. Hij had moeite gehad aan diens woord te gelooven. ‘Een kind uit onze pastorie, een zoon van onzen Ds. Wedelaar’. Daarna had het ook

hem wat gekost, eenig verband te leggen tusschen de afdwaling van den zoon en de verantwoordelijkheid van den vader àls herder en leeraar. Doch Broeder van Loodijck had hem verzekerd: Dominee wenschte zijn gemoed te ontlasten. Naar dien wensch had de Kerkeraad zich te schikken. En nu Dominee had gesproken, nu getuigden zeker de andere leden van den Kerkeraad mèt hem: te rade gaande naar eigen gemoed, hebben we een woord gehoord tot de gemeente, dat diep heeft getroffen, dat elken vader de hand zal doen steken in eigen boezem, en dat niet slechts de dankbare liefde, maar ook het eerbiedige vertrouwen in den man, dien God gesteld heeft tot een voorganger van de gemeente, slechts kan versterken en vergrooten.

Er was een klein gemompel van instemming.

Ds. Wedelaar zat sprakeloos neer. Zijn lichaam schokte. Tranen vielen op zijn toga.

Broeder Lovink Halster trachtte afleiding te geven, door in den kring van zwijgende mannen met broeder Nagelbloem, den diaken, een gesprek aan te vangen over den tekst, welke zoo gelukkig was gekozen. Die enkele woorden uit Filémon: ‘de gemeente, die te uwen huize is’. Hoe duidelijk drukte zij dadelijk uit het gevoel, waarmede hier een herder kwam tot zijn gemeente; dat besef van gemeenzaamheid, van vertrouwelijksten omgang, dien innigen gemeenschapszin, als verzinnebeeld in de toestanden onder de eerste Christenen, volgens dezen tekst en volgens de woorden uit Colossensen en uit Romeinen, bijeenkomend in het huis van den voorganger, een ‘medearbeider’ van den Apostel.

De kring van broeders luisterde toe. Ds. Wedelaar zat als verwezen.

- Ja, zei broeder Nagelbloem, ik heb eerlijk gesproken eerst later begrepen, waar Dominee heen wilde... Ik wist wel van...

Broeder Van Loodijck bracht snel een vinger vóór den mond, dat broeder Nagelbloem zich niet zou verpraten.

Nu stond Dominee langzaam op. Het hoofd heffend, hapte hij naar adem, de oogen onder den bril gesloten.

- Wilt mij verontschuldigen! sprak hij. Ik heb ook nu uw broederlijke toegevendheid noodig. Ik had mijn krachten misschien overschat. De Heer is mij genadig geweest. Doch nu schiet de kracht te kort om u te danken, u, voor al die

lieve woorden - hij drukte Broeder Van der Waele de hand - en u allen voor wat gij in dit uur voor mij waart. - Dominee drukte de handen der andere broeders.

Bij het naar huis gaan met nog twee broeders herhaalde broeder Nagelbloem, dat hij Dominee aanvankelijk volstrekt niet had begrepen.

- O, je wist er niet van? zei broeder Dormser.

Wisten de andere broeders dan wel van de preek? Broeder Nagelbloem had al zoo iets meenen te bemerken, uit hetgeen Baron Van der Waele zeide...

Even bleef men staan in een kring. Ook Broeder Meertens keek verwonderd, dat enkele leden wel, anderen niet in het plan gekend bleken.

Broeder Van Loodijck was meegereden naar het kasteel.

* * *

Een briefje van freule Constance had Aleida 's Maandagsmorgens gewaarschuwd; schielijk was vrouw Rietgors ontboden, die gelukkig geen ander werkhuis had; en Neeltje ging nu in japon naar de bel.

Het eerst kwam de oude freule Sitsen. Uit haar zeggen begreep Aleida, wat haar onduidelijk was gebleven in het briefje van freule Constance. *Men* zou haar vandaag bezoeken. Jan van Loodijck was zelf bij de oude freule Sitsen geweest om haar te verzoeken, ook te gaan.

- Je begrijpt, lieve, ik kom met opzet wat vroeg. Het zou anders te druk zijn voor mijn hoofd.

Freule Sitsen was in een vigelantje van Westrik gekomen, doch terwijl dit wachtte vóór de deur, reed de equipage der freules Van Lakervelde aan: - freule Constance kwam alleen, haar zuster zou later komen met het nichtje.

- Ik blijf wat langer, lachte freule Constance tegen de oude Freule op de kanapee, die vriendelijk antwoordde: - U bent zóó de vriendin van den huize.

- Je geeft straks wel een kopje thee? informeerde freule Constance.

- Ja, Freule, met een Haagsch beschuitje. Toch niet nog iets, van port of zoo?

- O, nee!... verwierp freule Constance.

De auto van den Engelenburg reed voor. Nu stonden er drie rijtuigen vóór de pastorie. In de Kom begon men te kijken. Al was grootvader Egberts ter ziele, de smidse lette zóó iets wel op. En desgelijks de bakkersvrouw, en een enkele bezoeker bij Westrik, en Berkemeier op zijn divan - hij riep er Mies bij en ook Kleestra.

De beide heeren Van Sieten kwamen. Zij waren niet in de kerk geweest, verschenen daar eigenlijk zeer zelden. Doch Loodijck had den jongen Van Sieten opgebeld, die niet dadelijk had begrepen; hij dacht eerst, dat er iemand dood was; hield, na betere uitlegging, aan het begrip condoleantie-bezoek vast, wat Van Loodijck ongepast vond; was echter dadelijk zelf bereid en bepraatte den ouden heer: - het was nóódig voor het geklets in het dorp...

De oude heer Van Sieten betuigde zijn deelneming, moeilijke dagen voor mevrouw Wedelaar... Aleida vergemakkelijkte de situatie niet, toen zij vroeg naar mevrouw Van Sieten.

- Dank u, heel wel, da's te zeggen: u weet, àltijd die ellendige kwaal. - Anders was mevrouw mee gekomen. Aleida moest haar excuseeren. - Dominee wel?

Ja, dàt was juist het zóó fâcheuse! Die goede man was op ziekenbezoek. Een verversknecht aan den Oosterweg, een kankerpatient, die op sterven lag. Aleid had zóó gezegd: doe het morgen. Ze had hem het briefje der freule doen lezen. Maar soms was Wedelaar zóó koppig. En nu, zie je wel, kwamen er hééren...

De heer en mejuffrouw Lovink Halster vervingen freule Sitsen en de beeren Van Sieten, die tegelijk weg gingen. Oude vrienden van Wedelaar. Aleida vond beiden *iets* arrogant. Het waren toch maar burgermenschen. Natuurlijk kwamen zij te voet. De hooge hoed van Lovink was nat. Aleida belde nu maar om theewater. Het was wel nog vroeg. maar je wist niet, wie er zoo dadelijk kwam. Nu, met de Lovinks, had ze gelegenheid. Freule Constance praatte met hen. Over de preek en Dominee's zielskracht: De Heer had den armen man wel gesterkt.

Weder hield er een rijtuig stil. Aleida was te ontsteld om te kijken: nog altijd immers geen Wedelaar! Doch aan de kamerdeur kwam gepraat: Jan van Loodijck drong Dominee binnen, die mòcht zich niet eerst gaan verkleeden: droeg hij

niet het eerekleed van den ijverigen zieleherder, die nooit let op regen of wind?... Jan van Loodijck bracht een lach op het triest-ernstige gelaat. En achter Jan van Loodijck kwam zijn broeder Gijs. Het was diens eerste bezoek in de pastorie.

- U moet me mijn onbeleefdheid ten goede houden, Mevrouw Wedelaar. Het is een onvergefelijk verzuim. Ik had u al zóó lang mijn opwachting dienen te maken. Nu echter kòn ik niet wegblijven. De bezoeken van uw man, indertijd, toen ik ziek was, zijn me zóóveel waard geweest.

Aleida voelde vocht in de oogen. Het was zoo druk en zoo vreemd - maar ook heerlijk. Al die liefde en waardeering. En zóó markant, na die preek van gister...

- Wat héèft uw man de gemeente ontroerd, betuigde Jan van Loodijck haar. Zij stelde die woorden op hoogen prijs, daar zij wist, dat hij deze preek niet gewenscht had.

Freule Constance hielp met de thee. Juist zat Aleid even, daar iedereen hàd, toen ze zag: het rijtuig van Klincker... De burgemeester en mevrouw. Zij waren niet in de kerk geweest. Waren altijd lauw, dacht Aleida. Doch Burgemeester zei het ronduit: hij had niet zelf de preek gehoord, doch hij had over de preek gehoord, ieders mond was er immers vol van. En zoo sprak het vanzelf, dat hij, als hoofd der burgerlijke gemeente, behoefte had Ds. Wedelaar in deze verdrietelijke omstandigheden zijn sympathie en achting, zijn hóóge achting te betuigen.

- Ik dank u, zei Ds. Wedelaar zacht. Hij had nog bijna geen woord gesproken. Ook Gijs van Loodijck, naast hem, was stil. Het was nu een zeer groote kring geworden, waar men praatte, als groepsgewijs. Aleid dacht: had ik dit kunnen voorzien! Dan had zij Krookje beneden genomen, al die kopjes, zij kon 't haast niet af...

De dames Van Eerde vervingen de Lovinks, op wier weggaan weinig gelet was; en toen ook de Loodijcks waren vertrokken, reed het rijtuig van het kasteel voor. Aleida voelde bepaald een sensatie. Het groote rijtuig, met de twee schimmels. En zooals die palfrenier van den bok gleed... Mevrouw Van der Waele gaf haar een zoen. Aleida voelde zich zeer ontroerd.

- Ik heb moeite gehad om hierheen te komen, zeide mevrouw van der Waele.

- O, Mevrouw...

- Nee, lieve, je begrijpt me verkéérd. Het moeilijke was, mijn dochter wilde mee, maar dàt vond ik te druk voor jullie...

Aleida verzekerde, dat zij de jonge mevrouw Klincker juist erg graag ontvangen zou hebben. Onderwijl sprak de Baron met juffrouw Van Eerde. Freule Constance was, bij het overreiken van theekopjes, uit haar hoekje bij het raam gekomen en zat op den stoel van Gijs van Loodijck, naast Wedelaar. Zij vond den goeden man onrustwekkend stil en afgetrokken. Het aardige idee van Jan van Loodijck, dat *men* hier vandaag een vizietje zou brengen, had freule Constance vooral beschouwd als wat moedgevend voor Herman's vader; doch al deze hartelijkheid scheen Wedelaar niet zóó verblijdend te treffen, als zij had verwacht en gehoopt. Daarom sprak zij hem er nu over. Met zachte stem: òf hij het niet waardeerde. Zóóveel liefdebetoon der gemeente...

Het trof hem, méér dan hij zeggen kon, zei hij. Doch de freule zag wel; de vader lééd... Haar zuster Clara kwam, vond zij, laat. Er was des morgens lang beraadslaagd, of het comme il faut was, dat Claartje mee ging, bij dit bezoek. Wel wist het meisje, dat Dominee's zoon zich droef had misdragen, maar toch... De overweging, dat de zaak zelf natuurlijk door niemand zou aangeroerd worden, had de tantes doen besluiten, dat Claartje wèl mee kon. En nu trof hun nichtje het aardig: juist toen zij en tante Clara er, eindelijk, waren, reed de auto der Van Beeckesteyn's voor, en Claartje kreeg een denkbeeld van de achting, welke Dominee Wedelaar in het dorp genoot, toen ze meneer Van Beeckesteyn hoorde vertellen, dat hij, als lid der Staten, een conferentie had gehad met Gedeputeerden, doch die bijeenkomst een paar uur vervroegd had gekregen en nu zeer gelukkig was, Dominee de hand te drukken.

Het was zeker het treffendst moment van den middag. Aleida gaf het grif de freule toe, nadat alle anderen waren vertrokken en die lieve vriendinnen Van Lakervelde nog een oogenblik napraatten. Een troostrijke middag was het geworden. Zééveel sympâthie... algeméén...

- Je neef Stork is er niet geweest, viel freule Constance plotseling uit.
- Och, Stork!... smaalde Aleida.
- Hij heeft het erg druk, er zijn weer vele zieken, zei Wedelaar.

De vrouwen zagen elkander aan: wanneer nam die man iets kwalijk!

J. DE MEESTER.

(Slot volgt.)

Medusa.

Mistrouwt het fablen van der kleinen haat.
Haar aangezicht, voor lokken slang-omward,
duister en hel, als bliksemstraal door nacht,
versteende van ontzetting elk die 't zag?
Gelooft het niet: zij was volkomen schoon.
Zij droeg de schoonheid van een sterrenbeeld,
dat in den winternacht aan stalen hemel
staat onverwrikbaar in zijn eigen glans,
adembenemend strak en hoog en stil,
vreemd aan het leven, dat de kleine mensch
juichend en weenend in zijn boezem draagt.
In haar was alles stil: dat was de doem,
dien toornend haar Athene had gesproken,
toen zij zich zelf schoon prees als de godin.
‘Schoon zijt ge als ik? Neen, gij zult schooner zijn,
gij zult geheel in schoonheid ondergaan:
uw levenswarme ziel zal gansch verstarren,
zich offrend aan uw ijdlen schoonheidsdroom,
gekluisterd in de vormen uwer leden,
die gij niet durft bewegen, daar beweging
de strakheid van de zuivre lijnen breekt
en u, onsterflijk beeld, een stervling toont.
Vorm zonder wezen, schoonheid zonder ziel,
draagt gij door eeuwen last van leegen schijn
en nimmer wordt gij stervende verlost,
voor één, niet door uw eigen glans verblind,
in u te schouwen waant wat gij niet zijt,
in u de schoonheid ziet, die mijne blijft’.

Zoo de godin. Medusa lachte luid,
maar weldra bleef dat luide lachen stom.
Zij voelde, of 't leven van haar eigenst zelf
naar buiten groeide en haar gelaat, haar leden,
haar gansche lichaam tot een wonder wrochtte,
volle verschijning van haar diepsten wil:
de schoonheid òm de schoonheid. In den ban
van die beweging, die geen uiting was,
bleef toen haar wil gelijk een vloeistof staan,
die, 't enge vat gevuld, niet verder kan,
en 't vreemde werk, haar heerlijk lichaam, woog
als ijskorst op dien dooden stroom, haar ziel.
Als zij de leden van dat lichaam roerde,
was 't of haar wezen wreed werd omgewoeld
en onderging in chaos, daarom bleef
zij als in nimmer eindigende extase
om eigen schoonheid roerloos als een beeld,
een onbewogen, overschoone Vorm,
in schijn onsterfelijk, der goden één,
zij, die toch sterflijk was. Den eersten tijd
vervulde 't vale vlak, het ijle ruim,
dat hare ziel bleef, toen het murmlen zweeg
der bronnen, waaruit elken levende
het levend water borrelt uit de diepten,
waar woont de Groote Moeder en haar zegen
zendt aan elk hart, dat dorstig daarnaar hijgt,
vervulde heel haar wortel-doode ziel
een schelle schijn van vreugde, wijl haar schoonheid
nu was gestegen boven goden uit.
Dit was geen licht, dat eeuwig duren kon,
't ging onder in een vale schemering
en zonk in nacht en door haar oogen vloeide,
kil uit haar dooden-oogen zonk die nacht
op 't heilloos land, waar zij haar woonsteê had.
Staâg in 't ontzielde duister groeide sneller
met elken langen dag de moede last
van haren schoonheidsban. Lang vóór haar faam
de woningen der menschen had bereikt,
leefde in haar nog alleen een bleek verlangen,
dat enkel haar den leugen van haar staat

hernieuwen kon, zelf zonder inhoud was
van beelden licht en hoopvol, daar haar ziel
van liefde en drang, van al wat wezen heeft,
heel 't lichte leven en den goeden dood,
zelfs geen herinnering behouden had.

De maar van haar onmenschlijk schoon liep rond
en waar ook immer in de duistre dorpen
een knapenhart feller dan andre sloeg,
een oog zich minder lijdlijk aan 't onschoon
des levens wennen kon, een dieper ziel
dieper verlangen, dieper nooden kende,
daar sprak die knaap, tot jongeling volgroeid,
een stillen avond heimlijk tot zich zelf:
Medusa! en met één slag viel de wereld
rondom hem, die hem zoo lang boeide, in puin,
en niets bestond meer dan dat lichte woord,
dat lokkend beeld, en zonder afscheid ging
hij heen, en keerde niet, want velen vond
het noodlot reeds op langen, langen weg
en zwaarder noodlot, wie het einde zag.

Zij kwamen moe, maar blijde als kinderen,
als kinderen vertrouwend, en hun hart
open als bloesemkelken, zij, de minnaars
der Schoonheid. Nimmermeer had hen verschrikt
de doodsche stilte en schemering rondom:
zij hoorden naar hun eigen hart alleen,
zij zagen enkel naar het eenig Beeld,
dat hun van ver, een baak in duister, scheen,
als ving het alle stralen in zich zelf,
zoodat al schemer bleef wat Zij niet was.
Zij naderden, zij vlogen in dat licht
vol blinden drang, en zegen overmand
van vreugde siddrend voor haar voeten neer,
voor haar, die niet bewoog. Maar velen hieven
al aanstonds 't hoofd: kindren, die enkel kwamen
om oogendorst te lesschen aan een dronk
als de aard' geen tweeden gaf: zij staarden stil,

spraakloos, zooals een kleine vogel staart
naar een gevaar, maar niet in angst en vrees,
maar in een zwijgende verbijstering,
dat dit bestond; zij staarden onverwrikt,
bevredigd voor hun leven, want zij voelden
of in de aanschouwing van haar heerlijkheid
al hun verlangen, al hun willen smolt
en stil hun ziel als ééne vloeibaarheid
het beeld omvloot. Zoo lagen zij geboeid
met gouden ketens aan het schoon gelaat,
stil en tevreden, want wat enkel was
een uiterlijke binding nam 't gemoed
voor een vereeniging van ziel en zin.
Hun dood was licht, want zalig in hun waan
vergaten zij het leven en zijn nood,
welkten als bloesems in den heeten gloed
en spoedig speelde met hun asch de wind.

In andren gloeide en drong een rijker bloed.
Zij bleven lang aandachtig neergeknield,
want als zij eindlijk daar gebogen lagen,
dan ging een spel aan in hun stoute ziel
van veel herdenken en van nieuwe drangen
in 't morgenrood van de bevrediging.
Dat hield hen lang in aarzeling gebonden,
tot zich hun wil hervond en rechtte tot
het plukken van de rijpgeworden daad.
Maar als zij dan de smeekende oogen beurden,
bleven ook zij nog tijden sprakeloos,
geslagen door het wonder, wachtend... wachtend...
Medusa zag niet, roerde niet, noch sprak.
Dan eindlijk spraken zij: ‘Medusa, zie,
o, zie uw slaaf, hij kwam zoo ver, zoo ver,
geef hem één blik, één teeken, dat uw ziel
zijn roepen hoort en om zijn roep niet toornt’.
Medusa roerde niet, maar even wendde
zij 't oog, dat altijd staarde in vage verte,
één oogwenk drong zij haar versteenden blik
hun in de ziel, een blik, zoo duizel-diep
van eindelooze doode ledigheid,

dat het hun was of plots een afgrond gaapte.
En de eene ziel deed in ontzetting daadlijk
den sprong omlaag en viel verpletterd neer,
wanhoop-gebroken, andren werden wild
van wanhoopswoede en sloegen haar met vuisten,
te zien of zij niet leefde, maar zij wondden
zich zelf alleen en lieten spoedig af
in een vermoeienis, die niet meer week,
en werden klein en stil en kwijnden weg.

Marteling langzaam schrijnend, zonder eind,
was voor die weinigen, die eerbied hield
zoo lang en diep gebogen, dat hun ziel,
vóór 't oog zich hief, van al hun liefde en hoop,
van alles, wat zij leden en verlangden,
van al hun weten van het wonder, dat
slaapt op der zielen donkren ondergrond,
van heel hun eigen wezen een verbeelding
geschapen had van wat de hoogste schoonheid,
van wat Medusa was. In 't vol vertrouwen
van hunnen jeugd-waan waren zij gekomen
alleen om in aanbidding op te zien
naar 't wonder van het hoogste leven, hier
volmaakt verschenen aan het menschenoog,
en wachtten in een deemoed-vollen schroom
het loon dier liefde. Dan doorliep wel soms
een vreemde trilling de verstarde leden
en even scheen te smelten 't ijzig oog,
maar 't was een korte dooi, want geen van allen
geloofde zoo volstrekt in eigen zelf,
dat eindlijk niet het zielsbeeld, dat zij zagen,
verbleekte en week en plaats liet aan het beeld,
dat werklijk voor hun lijflijke oogen stond
en langzaam, langzaam doordrong tot hun ziel,
haar hoop neerplettend onder 't zwaar gewicht
van langer lijden dan een mensch verdraagt.
Al dieper voelden zij die marmerkoude
neerzinken in hun eigen warme borst
en 't leven daar vertragen en verstijven
en gansch verkillen, tot zij, aan Medusa

gelijk, niet meer bewogen, nimmermeer.

Zoo kwam een ieder, die om schoonheid kwam,
op onderscheiden wijs tot één verderf;
géén brak den doem, tot eindelijk één mensch,
een godenkind, van godd'lijk leven vol,
gelijk een bij-korf gonzend innerlijk,
zóó in zijn leven opgaand, dat hij nooit
uitzag naar 't Andre, dat hij zelf niet was,
naar schoonheid, die zijn eigen leven niet
voller en sterker bloeien deed, tot haar
gekomen is, niet wijl zij schoon was, maar
om in haar handen, die hij machtig dacht,
zijn jonge ziel te leggen, dat zij schiep
den vorm en de orde van zijn wilden geest.

Zoo dan kwam eindelijk de lang voorspelde,
Perseus, de zoon van Zeus en Danaë.
Toen zij gebonde' in 's vaders kerker lag
met ongebonden geest, vervolgde zij
de stille dagen door met stille vreugd
den gouden stroom van 't goddlijk zonnelicht,
door 't hooge venster heel haar somber hol
in breeden bundel van groot-macht'ge stralen
doortijgend staag in vast-bepaalde baan,
en op haars harten grond, in eenzaamheid
braakliggend, schoot onder die koestring op
een oogst van liefde, liefde voor de zon,
voor 't leven en voor Zeus, des levens heer.
En ééns, toen vol de gulden venster-val
haar leên bestroomde, werd zij opgenomen
en gloeide en smolt in zulk een heerlijkheid,
dat zij niets bleef dan licht en hemelsch vuur
en duizlend zwijmde. Maar, ontwaakt, gewaarde
zij aan den glans, die overal nog hing,
dat er een god geweest was in haar cel,
Zeus-zelf, de lichtende, zijn wezen stortend
in 't hare, tot een kind van licht en gloed,
dat zij hem baren mocht. Akrisius,
haar vader, dreef toen, zinneloos van vrees,

haar weg van zich, want in de sterren stond
dat hem het noodlot dreigde van haar zoon.
Zij zwierven samen over zee en land,
door alle goôn beschermd, en Perseus wies,
vlug als een vogel, vroolijk als een lam,
licht-lokkig, stralend, aller knapen vriend
en aller maagden heimelijkste droom.
Maar soms gebeurde 't, wen hij ouder werd,
dat bij het spel zijn altijd rappe hand
aarzelend poosde en zijn verstilde blik
een oogwenk in zich zelf te keeren scheen.
Wat hij dan zag, hij wist het zelf nog niet,
maar als hij zich weer tot zijn makkers dwong,
was er een vreemde moeite in zijn bewegen
en heel 't gebeuren sloeg, gelijk een wolk,
die langs de zon trekt en zijn schaduw doet
versombren 't helle land, de vreugde neer
en deed zijn vaag-verschrokken makkers voelen,
dat hij, die jaren lang hun makker was,
te groot werd voor zijn deel aan hun vermaak.
En Perseus zelf moest eindelijk beseffen,
dat in hem opstond, wat hem scheiden ging
van allen, die hij liefhad; dat hem prangde
de wasdom van zijn eigen groote ziel,
die eenzaam op de hoogten leven moest.

En peinzend zwierf hij rond, want in zijn hart
voelde hij diep-gapende holten groeien
van honger en een ongekend rumoer
van warre strijden, wijl de blinde drang
naar grootheid, die in hem te leven ging,
hem gansch doorsidderend van zaalge pijn,
hem alle kinderlijke vreugd benam.

O zware dagen van de rijpre jeugd,
hoe woogt ge op 't kind, waarin het heldenzaad
zich roeren ging en kiemen, dreef en drong!
Hoe was de wereld plotseling zoo zwart,
die hem met licht en zang en dartel spel
nog gistren lokte en boeide, wat verrees

daar voor een vreemde, nevelroode zon
aan de' einder van zijn ziel, zoo dreigend groot,
nog scheemrig, maar door de' allervroegsten straal
verdoovend heel het blijde wereldlicht,
dat nog door grootscher glans niet werd gevolgd!
Hoe tastte hij in vale nevels om
op doelverloren wegen in zich zelf
en in de wereld; geen van al zijn makkers,
die hem kon helpen; geen van alle maagden,
bij wie hij soms wel voor zich zelven vlood,
die hem begreep, die niet zijn vorig zelf
hief hoog boven het donker aangezicht,
waarmee hij thans hun lichte vreugden hoonde.

Hij was alleen en leefde in woud en kloof
en sliep op bergen, hoog, den goden na.
Toen sprak Athene tot hem in een droom:
‘o kind van Zeus, kind van de lichte Kracht
en Ordenaar van 't al, mijns vaders kind,
vindt alle kracht niet in zichzelf na gisting
en kamp den regel, die zijn wezen is,
den vorm, waarin dat weezen leven kan;
sprong zoo ik zelf niet uit Zeus' barend brein,
godin van orde en wezensvollen vorm,
toen hij zijn godenstrijd gestreden had?
Strijd gij den uwen thans. Ik zal een taak
u zetten, die uw krachten binden zal
en samen-binden tot een grooter macht:
ver, ver voorbij den ondergang der zon
verwijlt de maagd Medusa, van wier schoon
de heemlen spreken; velen hebben haar
gezocht, maar niet gewonnen: zoek haar woon,
werf om haar min, maar blijf u zelf getrouw’.

Zoo sprak Athene, in onwaren schijn
liefdrijk en wijs, want eindlijk was, haar toorn
verzadigd, voor Medusa 't einde na
en Perseus, wist zij, kon dat einde zijn,
zijn eigen leven tot een nieuw begin.

Maar zelfs háár blik, zoo vast, scheen dan te mildren,
haar hooge, onbuigbre wil één oogenblik,
menschelijk zwak, in meelij te vergaan,
toen zij, na 't spreken, hem in de oogen schouwde,
zoo jong nog en zoo droef, schoon kamp-bereid.
Zij vlijde stil hem in haar sterken arm
en dacht wat alles hem aan lange pijn,
aan diepen waan en wrange ontgoocheling
de toekomst borg, noodzaaklijk toch, zoo hij
zou groeien tot het wezen van zijn hoop.
Zij sprak tot hem: ‘mijn kind, het doel is ver
en zwaar de strijd, maar luister: wie gelooft
is onverwinnelijk, wiens diepste wil
eenvoudig is en recht, die breekt noch buigt,
ga gij vol moed den weg, dien ik u heet,
en zoudt gij ook in glorievollen waan
deuren der hel aanzien voor hemelpoorten,
Pluto voor Zeus, ga voort en zie niet om,
zoo 't hart nog zuiver is, de wil nog recht,
zal 't blind vertrouwen, dwars door loge' en schijn,
die gij doorboord en ledig achterlaat,
u voeren recht aan 't hart van de ééne waarheid,
die in der ed'len waan verholen woont:
ga waar ze u trekt, vrees niet, geloof alleen’.

Toen ging zij. Perseus voelde, ontwaakt, zich vol
en warm zijn van haar woorden, broedend als
een klokhen over dien heiligen schat,
waaruit zijn daad zou breken en zijn heil.
De morgenzon zag hem tot gaan gereed.

Maar moeizaam was de weg en hij zoo klein,
zoo menschlijk nog, zoo gretig en zoo wild;
het godenwoord, dat hem gegeven was,
diep in hem levend als onbreekbre steun,
verzwond welhaast in wilde warreling
van alles, wat zijn menschelijke ziel
aan ruige drift en vuig begeeren borg,
en elke kracht, gestaâg aan andre brekend,
vormde tot draaikolk, wat een stroom kon zijn.

Zoo kwam hij eindlijk, innerlijk ontbonden,
terend alleen op kracht van het bevel,
aan de' oever van den grooten Oceaan,
waarachter 't land lag, dat Medusa borg.
Daar vonden hem de Nymfen vast in slaap,
toen Helios ver aan den horizont
rood in de golven dook. Zij wisten wel
zijn afkomst en zijn doel en wachtten stil
tot hij ontwaakte. Dan sprak een van haar:
‘o zoon van Danaë, zoo menigmaal
kwam hier een schoone en sterke jongeling
en smeekte ons hem te voeren over 't vlak
des Oceaans tot waar aan de' overkant
in halve duisternis Medusa troont.
Wij deden zoo, gebonden door ons ambt,
maar met een zwaar gemoed, want weet, hoe velen
er gingen, geen is immer weergekeerd.
Nu gij komt, breekt ons hart. O, vraag ons niet’.
Zij wonden zacht hem in de omstrengeling
van lieflijke armen, schemerig en koel,
en trachtten hem te houden, maar de held
gedacht Athene's woorden en hij sprak:
‘ik kan niet anders, komt, vreest niet voor mij,
vertrouwt het woord, dat een godin mij gaf’.

Zij weenden lang, nog schreiend zagen zij
hoe zich een nevelsluier om hem wond.
Een wind stak op en droeg dien over zee.
Toen hij aan land kwam, week de nevel niet,
maar ging met hem. Medusa zag hij eerst,
toen vlak nabij zij doemde door den mist
en hem deed deinzen door haar dreigend schoon.
Zij zag hem niet, zij zag een witte wolk,
een ijle damp, een niets, dat voor haar week,
maar uit dien damp kwam toen een sterke stem,
die haar deed sidderen: ‘o machtig wezen,
Medusa, zie mijn diepen jammer aan:
een zoon van licht en vuur ga ik hier om,
in ongevormde nevelen gehuld,
maalstroom van leven, kolk van bonten drang,

mijn goddlijk wezen door den damp gedoofd,
een ongebonden ziel, die binding zoekt'.
Medusa stond en sidderde en zweeg.
Dan sprak de stem: 'voor mijn omneveld oog
vertroebelt wel de glans van uw gelaat,
vagen de lijnen van uw edle lijf,
maar ook door nevlen gloort gij met een gloed,
heilspellend als verlossings dageraad.
Gij, die 't afgrondlijk blaken van de ziel,
den chaos van het eigen wezen zóó
vol-sterk doorleeft heb, dat gij groeien kondt
tot deze hooge en koele zekerheid,
tot zulk een rijkdom van bedwongen leven,
gij zijt voorwaar van schoone wijsheid vol,
uw ziel flonkert van scheemrige geheimen,
gij hebt der goden hoogen raad verstaan,
geef mij het woord, dat mij uw leven schenkt.'
Medusa huiverde. De bitterheid
van haar verloren leven, lang vergeten,
proefde zij weer. Het ijs van eeuwen brak,
zij kreunde in zich, maar zweeg.
Dan klonk het weer:
'gij zwijgt, Medusa, steegt gij dan zoo hoog,
dat u geen klacht van sterveling meer deert?
Ai, laat de zon van uw gezaligd oog
het nevelheer verdrijven, zie mij aan:
een smeekeling, een beedlaar sta ik hier,
maar in mij leeft het licht, het wacht alleen
op de verlossing van uw liefde-woord,
op 't huwlijk met uw wezen, dat zichzelf
zóó schoon te leven leerde'.

Uit Medusa
steeg toen een kreet, of de aard' zich opende,
maar in dien jammervollen vreugdekreet
hoorde de held, wat hem verhooring scheen,
en blijde sprak hij: 'eindlooze oceaan,
waarin mijn ziel, die troeble bergbeek, snel
den breeden stroom, de zuiverheid zal vinden,
zoo gij mij opneemt in uw diepen schoot;
o wijd gespannen, wolkelooze hemel,

hoe stijg ik als een waasverhulde maan
steeds hooger in uw klare helderheid,
die mij als water wascht en smetteloos
en immer smetteloozer stralen doet,
ontheven aan de dampen van de kim;
o zon, die met uw ongerepten glans
de diepst verborgen holen mijner ziel
doordringen zult en, heffend in uw licht
al wat daar aan de wanden grimm'lend schuilt,
het schuw en schichtig broedsel van den nacht
verjagen zult en loovers overal
en bloemen slingren om de grauwe kloven,
waar vochtig mos en schimmel woekeren;
o warme geurige onbewogen lucht,
ik ben een knop door ongedurigheid
van schralen wind en kou in 't ruw getij
verkleumd, verschrompeld, maar door mijn gevouwen
bloemblaren trilt een nieuwe, zoete drang,
die doet ze zwellen en de windsels breken,
dat zich de bloem ontplooie en tot haar hart
de streeling doordring' van de zoele lucht;
o wees om mij, één diepe zekerheid,
één zachte, windloos heldere atmosfeer,
waarin ik leef en aêm uw leven in'.

Medusa, in de warmte van die stem,
smolt als een sneeuwlaag in de volle zon;
haar schijn, die veler wezen had verschroeid,
de zwakste thans, verschrompelde in den gloed
van 't sterke wezen, dat zijn eigen hoop
verwerklijkt schouwde in haar, die niet meer was
dan doode spiegel van zijn levend hart.
Zij wankelde, zij kromp inéén van pijn,
toen eindlijk haar vereeuwde starheid brak,
zij wilde spreken, maar boog zwijgend 't hoofd,
haar ongewende tong ontging de taal,
doch machtig hief zich in haar matte ziel
het leeg en bleek verlangen, kleurde zich
met nieuwen gloed en baarde nieuwe beelden:
nog eenmaal, eenmaal weer, als deze, jong

en levensvol en sterk en vrij te zijn,
met hem te dartlen over 't lachend vlak
der bloeiende aard, van schoonheids ban bevrijd.
Haar lang bevrozen bloed vloog stormig om,
bang bonsde 't hart en flauwde, of 't breken ging,
zij duizelde; duizelend wist ze opeens:
het was te laat, te laat, en 't eind nabij.
Maar 't eind, zoo lang verbeid, gaf nú geen vreugd:
zij boog zich tot hem over door den nevel,
als zocht zij steun, haar schoone lippen raakten
zijn voorhoofd aan: zij waren koud en stijf,
hij schokte en week terug en fluisterde:
'Athene, help!' Dat oogenblik, die naam
verbrijzelden al wat in haar nog zwak
naar leven rekte en riep. Zij viel en stierf.
Als een gebroken beeld, verweerd en grauw,
lag ze aan zijn voeten, thans voor eeuwig stil.

Maar in hem rees 't ontzaggelijk tumult
der ziel, die, plotsling van haar waan beroofd,
haar schaamle naaktheid niet voor 't eigen oog
meer bergen kan en siddert voor dien blik.
En alle duistre machten, dood en hel,
ontboeid nu, joegen gierend op hem aan,
maar de godin, die hem beschermde, droeg
in snelle vaart hem over naar dat land,
waar alle dingen, in een teeder licht
van zon noch maan, maar als uit stille droomen,
de kleuren dragen der herinnering.
Daar in dien milden wondertuin, gesloten
voor Boreas, leeft een gelukkig volk
van schoone kinderen in overvloed
van gouden vruchten. In die zoele rust
legde de storm zich in zijn wezen ook
en wilde smart verging in droevig diep
herdenken en betrachten. Heel zijn ziel
was warm en stil gelijk dat wonderland,
toen eindlijk weer zijn droom Athene zag.
Zij sprak: 'gij hebt mij in uw ziel gevloekt
in 't hachlijk uur, dat ik u leven deed,

toch was ik 't, ik alleen, die bij u was
en u gered heb van het wreede lot
dat alle minnaars van Medusa trof.
Gij hebt mijn woord gevolgd, gij hebt in haar
u zelf gezocht en mij, die in u leef,
die waarheid heeft haar wreeden schijn verstoord;
thans weet uw kamp-gesterkte ziel voor eeuwig,
dat Vorm niet redden kan, dat Vorm niet leeft
dan door het Leven dat hem zelf zich schiep,
dat, wat gij mist, u niemand geven zal,
daar eigen Vorm, daar eigen Schoonheid enkel,
in lang geduld verbeid, van zelf ontstaan,
uit eigen leven moeilijk stijgen kan
en dan eerst Vorm is, die het Leven bant
en Leven vormt en mildlijk Leven schenkt.
Zoo leef en strijd, u wacht nog strijd genoeg,
maar in uw ziel leef ik en ga u voor,
het eind zal vrede en diepe Schoonheid zijn.
Ziet ge mijn schild? Medusa's machtig hoofd
heb ik in 't midden van zijn vlak geplant:
al wie tot mij zal komen, niet als gij
uit vollen drang des harten, maar in mij
Medusa zoekend, ijdle schittering
van schoonheid, die geen levensschoonheid is,
dien zal ik weren met mijn strenge schild,
zijn oog zal altijd nog Medusa zien,
't lot der Medusa-minnaars 't zijne zijn’.

TH. VAN AMEIDE.

De Nederlandsche sinologie.

The Religious System of China. Its ancient Forms, Evolution, History and Present Aspect. Manners, Customs and Social Institutions connected therewith, by J.J.M. de Groot Ph.D. Leiden, late E.J. Brill (1892-1911).

Indien de strooming dezer nieuwe tijden in het Oosten niet medebracht, dat op China de eerstvolgende tientallen van jaren de blik der gansche wereld gericht zal blijven, en indien voor Nederland met zijne koloniën een helder begrip omtrent China en de Chineezen niet zoo urgent noodig ware, zoo zou dit artikel, dat mij reeds jaren en jaren in de pen brandde, ongepubliceerd zijn gebleven. Thans, nu de tijden vol zijn, voel ik, dat ik het neer moet schrijven.

Reeds ongeveer twintig jaren lang is een nederlandsch professor bezig aan een nimmer eindigend werk van folio's op dikke folio's, dienende, om China in de oogen der geheele wereld te verkleinen, en om onjuiste, uit wanbegrip mis-geboren voorstellingen te verspreiden omtrent het chineesche volk.

Vroeger kon dit zooveel kwaad niet. Zulk een werk werd enkel gelezen binnen een klein kringetje vakgeleerden. Thans echter, nu heel de wereld luistert naar de groote geluiden, die in China opklinken, grijpt het groote publiek naar boeken over China en de Chineezen, en kan de invloed van zoogenaamde standaardwerken als het hierboven aangehaalde van Prof. de Groot noodlottig worden. Zulke werken zaaien minachting, haat en wanbegrip en, zooals ik in een vorig Gidsartikel[1] reeds aantoonde, uit wanbegrip en min-

1) ‘De Nieuwe Banen der Sinologie’. De Gids, November 1911.

achting tusschen Oost en West kunnen in de toekomst de noodlottigste conflicten worden geboren.

Professor de Groot's omvangrijke serie dikke folio's heeft tot schoonen titel '*The Religious System of China*'. Wie den godsdienst van een volk kent, kent de ziel van dat volk tot in haar diepste roerselen.

Om den godsdienst van een groot, oud volk, zooals bijvoorbeeld de Egyptenaren, de Hindoes, de Grieken, de Chineezen, te begrijpen zijn allereerst noodig: geestelijk inzicht, wijsgeerige aanleg, en intuïtie. Taalkennis is daarbij een onontbeerlijk, kostbaar hulpmiddel, maar met taalkennis alléén komt men er niet. Het is als een soort vloek geweest, rustende op de wetenschap der oude godsdiensten, dat al te veel taal-geleerden, enkel door hun groote kennis van oude talen, maar zonder wijsgeerige ontwikkeling, meenden, de filosofie en den godsdienst van oostersche volken te kunnen doorgronden. Professor De Groot is daar een treffend voorbeeld van. Met een kennis van de chineesche taal, zooals maar een héél enkele sinoloog naast hem bezit, met eene taalgeleerdheid, waarvoor ik den diepsten eerbied heb, maar met een in alle opzichten volmaakt gebrek aan wat de engelschen noemen: 'spiritual insight' heeft deze geleerde zich als levenstaak gesteld het schrijven van een als standaardwerk bedoelde serie folianten over chineeschen godsdienst, die een werkelijk kostbaren schat aan ethnografische bizonderheden bevatten, maar overal, waar zij over eigenlijken godsdienst, over filosofie en over metaphysica handelen, den eenigszins wijsgeerig aangelegden en met andere oostersche godsdiensten geestelijk bekenden lezer, hoogstens een glimlach van medelijden ontlokken over zóó groote onkunde en hulpeloosheid. Een eminent taal-geleerde stamelt er in als een kind over religie en filosofie.

Door een ontstellend gemis aan geestelijk inzicht en filosofische intuïtie, en een absolute onvatbaarheid voor symboliek, heeft Prof. de Groot alles wat hij aan menschen en dingen, en godsdienst en ritus in China zag, dat niet zuiver 'matter-of-fact'-achtig, of wel materialistisch verklaard kon worden, aangezien met de verbazing van den burgerman voor 't ongewone, en het bestempeld met de etiketten bijgeloof, tooverij en barbaarsch fetichisme. Het chineesche

volk, de chineesche godsdienst, de chineesche filosofie zijn door Prof. de Groot op ongehoorde wijze bespottelijk gemaakt en verkleineerd, en aan de meest sereene uitingen van Wijsheid, aan de meest magnifieke monumenten van schoonheid is hij achteloos voorbijgegaan zonder een vage intuïtie van hun hoogheid. Om een voorbeeld te noemen, dat tevens zijne geheele methode van werken karakteriseert: ondanks machtige kunstwerken als b.v. het Hemel-Altaar te Peking, de Stûpa in den Gelen Tempel, de Tempel der vijf Pagoda's, de vele schitterende Ph'ai Lou's, den ganschen giganten-bouw van steden, als Nanking en Peking, beweert deze geleerde zonder blikken of blozen, dat de Chineezen niet veel verstand van architectuur en beeldhouwkunst hebben, en van een der grandioze monolithen langs de geestenalléé naar de Ming-graven heeft hij wat stukjes uit barsten afgeschraapt, om ons toch vooral uit den droom te helpen, dat marmer als materiaal zou gebruikt zijn, aangezien hem, na chemische analyse, bleek.... dat het kalksteen was van de formule 3 Ca Co_3 2 Mg. Co_3![1)]

Van welke chemische formule zou de Venus van Milo toch wel zijn, en zou er ook bij analyse misschien veel Ca Co_3 zijn te ontdekken, en niet te vergeten Mg. Co_3 in de onsterfelijke werken van Pheidias en Praxiteles? En dan de zuiver chemische analysen van de oliën in de verven van Rembrandt!

En zóó heeft deze geleerde ook van China's sublieme wijsheid en religieuze symboliek, alléén geestelijk te aanschouwen en te doorgronden, telkens en telkens stukjes afgeschraapt voor zijn orientale scheikundige analyse, waarin de essence direct vervloog.

In de Inleiding tot zijn werk zegt de schrijver: ‘The reader wil be soon aware that, *as with semi-civilised people in general*[2)], so in China religious ideas and usages pervade sociale life to its inmost recesses, that these are, so to say, the backbone of the manners and customs, of the domestic and political institutions of the nation, and to a large extent of its legislation.’

1) The Religious System of China. Vol. II, Book I, p. 818.
2) Ik cursiveer. H.B.

Wie glimlacht hier niet medelijdend? Wie namelijk, die wel eens gehoord heeft van de wetten van Manu, van de godsdiensten der oude Egyptenaren, der oude Perzen, der oude Grieken? Waren de oude Egyptenaren, waren de oude Grieken ‘semi-civilised people’? Moet de godsdienst ìn of buìten het leven staan, moet hij ingeweven zijn in àl ons doen en laten, in onze geheele maatschappij, dan wel: is religie een buitenissigheid, voor Zon- en feestdagen? Is 't niet ontstellend, zulk eene enormiteit in een standaardwerk over een' ouden, oosterschen godsdienst?

Een ander voorbeeld: In zijne ‘Introduction’ tot Book I zegt de schrijver: ‘*As in the case of many, if not most barbarous and semi-civilised peoples*, the human soul is in China the original form of all beings of higher order.’

De éénigszins wijsgeerig-ontwikkelde lezer glimlacht hier al weder, maar heusch, het stáát er, zwart op wit. De oude Hindoes, de oude Brahmanen, de oude Egyptenaren, àlle groote, oude volken, met eene beschaving, waarvan Europa's eerbiedwaardigste geleerden thans eerst tot het volle besef komen, waren: ‘barbarous, semi-civilised people’, want zij hadden allen dit geloof met de Chineezen gemeen.

Trouwens overal waar Prof. de Groot het in zijn werk over ‘the soul’ heeft (nergens vinden wij de onderscheiding van soul en spirit) wordt de verwarring hopeloos. Hij blijkt alleen de bekrompen westersche tegenstelling van ‘ziel’ en ‘lichaam’ te kennen, maar geen enkele der oostersche subtiele onderscheidingen van ziel en geest, in allerfijnste onder-verdeelingen. Maar zelfs al ware hem het geheele Brahmanisme en Hindoeïsme onbekend, zelfs al kende hij enkel maar uit zijn Homeros de onderscheiding van ‘thúmos’ en ‘noũs’, dan nóg zou hij in zijn werk niet met zulk een kinderlijke verbazing en goedkoopen spot zich vroolijk hebben gemaakt over wat hij durft betitelen chineesch ‘bijgeloof’ omtrent het hoogere, geestelijke principe in den mensch, dat niet sterft na den lichamelijken dood.

Iets verder lezen we: ‘The Chinese therefore, *far from regarding death as a reality*’, en hij vindt het erg dom van de Chineezen dat ze, ondanks de ‘accumulated experiences of ages’ nog altijd maar niet hebben ‘a notion of the reality of death’.

Dit is iets, hooggeschatte Professor, wat de chineezen met de beste christenen gemeen hebben, en wat men gewoonlijk het geloof in de onsterfelijkheid der ziel (juister: van den Geest) noemt. Het zou bijkans naïef zijn, hier nog nader over uit te weiden, tenzij een standpunt innemend van atheïsme en materialisme.

Prof. de Groot schrijft verder: ‘Many rites and practises still flourish amongst the Chinese, *which one would scarcely expect to find anywhere, except amongst savages in a low state of culture*’. Hij schijnt er géén gewicht aan te hechten, dat wij de meeste dier ritueelen en gebruiken bij alle oude volken terugvinden, en zelfs gedeeltelijk bij thans nog bestaande. Telkens en telkens bij 't lezen zijner beschrijvingen herinneren we ons, van dergelijke ritueelen en gebruiken te hebben gehoord bij de oude Egyptenaren b.v.; en de liturgiën en dooden-missen, als door Prof. de Groot beschreven van het chineesche boeddhisme, zijn zéér na verwant aan ritueel van de Katholieke Kerk, om nog niet eens van 't plaatsen van brandende kaarsen bij een doode te spreken, dat de moderne Katholiek met den ouden Egyptenaar gemeen heeft. Het zijn de spot en de laatdunkende geringschatting, waarmede Prof. de Groot voortdurend over chineesche ritueelen en sacramenten en gebruiken schrijft, die zijn groote werk op vele plaatsen zoo onwetenschappelijk maken.

Een chinees zou op denzelfden spottenden, sarcastischen toon over sacramenten en ritueelen der christelijke Kerken kunnen schrijven, b.v. over den Doop, de Communie, het Avondmaal, het maken van het Kruis-teeken, het gebruik van wijwater, enz. enz., en dan, evenals in Prof. de Groot's methode, geheele stapels klassieken, kerkvaders, bijbels enz. kunnen aanhalen, om zijn minachtend betoog waarde bij te zetten.

Hetgeen èn aan Prof. de Groot's werk èn aan dat eventueel te schrijven werk van dien chinees ontbreekt, is in beide gevallen hetzelfde, n.l. het gebrek aan eerbied, het gebrek aan begrip van de innerlijke beteekenis der symbolen, die aan de sacramenten en ritueelen de wijding geeft. Zonder reverentie, die een soort liefde is, en zonder ‘spiritual insight’ is geen enkele godsdienst, noch oostersche, noch westersche, te begrijpen, al is men nòg zoo'n bolleboos in de taal. Vooral niet in China, waar, in de metaphysische

filosofie de ideografische karakterteekens, naast hun gewone, nog een gansch aparte, mystieke beteekenis hebben.

Aan het slot zijner 'General Preface' zegt Prof. de Groot nog: 'This book is intended less as a scientific production than *as a store-house of facts*, carefully gleaned from actual life and expounded by data collected from the literary relics of bygone ages'.

De titel van zijn werk komt hier niet zuinig door in 't gedrang. Een 'store-house of facts', verkregen door 'gleaning', en.... een 'Religious System', dat alleen door diep, geestelijk inzicht en filosofische bespiegeling doorgrond kan worden! Dáár, waar de 'facts' ophouden, begint de hoogere bespiegeling van elken ouden godsdienst immers pas, en dat, wat de oostersche filosofie de 'buddhische bewustheid' noemt, in hoogere geestelijke gebieden, hoe zou het ooit zijn op te stapelen in een 'store-house of facts!' - Dit 'store-house' kan hóógstens iets van de uitwendige verschijnselen van een godsdienst bevatten, maar nooit iets van het mystieke, innerlijke wezen. Prof. de Groot's dikke folianten, die werkelijk een reusachtig 'store-house of facts' zijn, vormen een hoogelijk te waardeeren schat van informatie omtrent allerlei ethnografische, en hier en daar ook juridische en sociale wetenswaardigheden over de chineezen, maar, uit een filosofisch en religieus oogpunt is het een rommelkamer, waar niet de minste wijsheid of Gods-kennis in is te vinden. Voor hooge wijsheid, voor nadering tot bewustzijn van God ware een statige tempel noodig geweest, maar nimmer een 'store-house of facts'.

'Full of information, but disappointing' noemt een mij onbekende criticus in 'the Theosophist'[1] (een tijdschrift, waarmede ik overigens niet gaarne door dik en dun zou gaan) het kleinere, beknopte amerikaansche werk van Prof. de Groot[2] over den chineeschen godsdienst, en ook op het hier besproken grootere werk zijn de verdere regelen toepasselijk: 'Results of careful observation and study put forward, *but there is an unfortunate lack of understanding and appreciating an old-world religion in spite of its laterday*

1) The Theosophist. December 1911.
2) The Religion of the Chinese, by J.J.M. de Groot. Ph.D. The Macmillan cy, New-York. 1911.

accretions and superstitions... It is curious that such a person as a professor of ethnography in a European University, like our author, should not be in possession of such adequate elementary knowledge of various eastern lores as would enable him to comprehend the true spirit of such terms as “shen” and “kwei”, “yang” and “yin”’.

Verder zegt de criticus terecht: ‘The study of a religion is really fruitful when one tries to understand it *in the spirit in which its true followers understand it*, and for this a learner has to feel *the spirit of the faith* and not only observe the doings of their modern votaries, and think over fragments of their existing books.’

Dit komt precies overeen met wat een chineesch literator mij onlangs schreef: We want sinologues in Europe, who understand *the spirit of China's culture*, not only the literalism of its books.’

Prof. de Groot, zooals ik reeds zeide, bespot en hoont China voortdurend in zijne heiligste goederen: zijn godsdienst, zijn kunst, zijn filosofie. Van China's groote wijzen en denkers (ik noem hier de bekende namen Confucius, Mencius, Lao Tsz', Choe Hie b.v.) schrijft de professor: ‘Thus the position of the ancients has been strengthened, so as to render it impregnable, *but in the mountains of reasonings not a single grain of common sense is to he found*, and though these sages have obtained places of worship for themselves in the Government-temples to Confucius and the great disciples of its school of learning, thus gaining the highest laurels ever conferred in their country on the human intellect, *not one of them has ever enriched the Empire with the simplest rudiments of real*, *useful knowledge*.[1)]

Aldus het oordeel van den hoogleeraar, die aan Leidens Universiteit de literatuur van een groot, oud volk als de Chineezen doçeerde, over China's onsterfelijke Wijzen! Ware de chineesche filosofie zoo bekend geweest als b.v. de grieksche, welk een storm van verontwaardiging zou na deze heiligschennis over geheel de wereld zijn opgegaan! En dan, men vraagt zich af: ‘Wat moeten ontwikkelde, geletterde chineezen van zulk een hoogleeraar in de sinologie denken?’

1) T.a.p. Book I. Part III, p. 1051.

Is het wonder, dat een mijner chineesche literaire vrienden, een bekend chineesch geleerde, en gedelegeerde van China op het laatste Rassen-Congres te Londen, mij kregel over dezen europeeschen sinoloog schreef: 'His voluminous works are padded with a lot of rubbish', en dat hij, na Prof. de Groots collectie van boeddhistische en taoïstische z.g. 'goden' in het 'Musée Guimet' te hebben gezien, mij verontwaardigd schreef over deze 'terrible collection af puerilities in the name of chinese religion?'

Tio Siao Hun, de oude chineesche leermeester van Prof. de Groot, die later ook jarenlang mijn oude leermeester is geweest, karakteriseerde de studie-methode van zijn vroegeren leerling altijd hiermede, dat deze méér hield van 'siao shwoh' dan van Literatuur (die in China ook de Filosofie is). Prof. de Groot zelf zegt in het eerste zijner laatste drie folianten (1901, 1907 en 1910) dat hij zal: 'acquaint the reader with a broad class of literary products, called, since the Han dynasty, "siao shwoh" or *minor informations*, according to the chinese, *of a lower order*' - En met deze 'minor informations of a lower order' heeft de schrijver in drie dikke deelen, te zamen 9 jaar arbeids samenstellende ver over de 1000 blz. gevuld! Een chineeschen ontwikkelden literator zouden hiervan de haren te bergen rijzen. Inderdaad, vooral deze laatste drie folianten zijn een 'sky-scraper'-pakhuis vol ethnografische bizonderheden van groote waarde, maar, *uit een filosofisch en religieus oogpunt*, krioelen ze van zulk een ontzettende massa 'siao shwoh' onbeduidendheden en kinderachtigheden, dat een ernstig chineesch literator er geen half uur aandacht voor zou over hebben. Ik heb eens geproheerd, die drie deelen door literair ontwikkelde chineezen te doen inzien (die de chineesche teksten, kwistig er in geciteerd, konden lezen), en om der goede vormen wille kan ik niet weergeven, wat ze er van zeiden. Parlementair uitgedrukt kwam het hier op neer: 'Hoe is 't mogelijk dat een "poh sz'" (professor) jaren en jaren arbeid wijdt aan zulken nonsens, waar hij, met zijn groote taalkennis, zooveel beter werk zou hebben verricht, door onze literatuur en filosofie aan Europa duidelijk te maken!'

Deze drie deelen wemelen van dingen, zooals de straatvertellers op de hoeken van straten vertellen, en zooals volksverhaaltjes luiden in populaire boekjes voor Jan en Alleman,

om te vertellen aan koelies en half-ontwikkelden, met allerlei legenden over weêrtijgers, weêrwolven, enz., maar met het ‘Religious System’ van ontwikkeld China hebben ze niets te maken, en iedere serieuze chineesche literator trekt voor zulke lectuur zijn neus op. Men zou dergelijke werken óók kunnen schrijven b.v. over bijgeloof van boeren in Zwaben, of in Normandië, of in Ierland, of in Calabrië, en die zouden zeker, evenals de Groots werk, zéér kostbare ethnografische bizonderheden bevatten. Alleen, men zou zulke werken niet ‘Religious System’ kunnen betitelen en er niet even, terloops in kunnen opmerken dat Shakespeare een prul, en Dante een rijmelaar, en Goethe een idioot waren, die nooit ‘the simplest rudiments of real, useful knowledge’ hebben medegedeeld.

Verder is er nog iets zéér ernstigs aan te merken, speciaal op het láátste, in 1910 verschenen deel (Book II Vol. VI Part IV. The War against spectres. Part V The Priests of Animism). Iedere China-kenner weet, hoe enorm veel de laatste jaren in China veranderd is,[1)] hoe de goden de tempels uitgezet zijn om de wetenschap er in te halen, hoe 't bijgeloof van ‘Fung Shui'’ aan 't verdwijnen is, hoe het onderwijs naar westersch model gereörganiseerd is, enz. enz. Wat ware billijker geweest dan hier, in 1910, bij 't verschijnen van zijn laatste foliant, vreugdevol op te wijzen? Maar neen, Prof. de Groot gaf zijn laatst verschenen deel, krioelend van allerlei folk-lore over hocus-pocus en toovenarij uit, nog steeds, onder de vlag van ‘Present Aspect’, alsof in al de jaren, dat hij zich begroef in volksboekjes-nonsens over hekserij en weêrwolverij, China had stilgestaan, en er daar niets gebeurd was, waar thans, nu de gevolgen zich manifesteeren, de gansche wereld van opziet! Hardnekkig is deze sinoloog in 't China van 20, 25 jaar geleden blijven dóórleven, alsof de tijden - en wèlke tijden, nietwaar? - intusschen hadden stilgestaan.

Maar zelfs in diè tijden, van 25 jaar geleden, was China géénszins beantwoordend aan het wanstaltig verwrongen beeld, dat Prof. de Groot er ons van vertoonde. Voor de élite van China's hoog-ontwikkelden en literatoren waren er ook in

1) Ik verwijs hier naar mijn artikel in ‘De Gids’ van November 1911 en naar mijn onlangs verschenen artikel in ‘Onze Eeuw’, over het moderne chineesche onderwijs.

die oude tijden eene Wijsheid en eene Schoonheid, waarvan deze taalgeleerde nooit de flauwste ‘Ahnung’ heeft gehad, al heeft hij hier en daar schilfers er afgeschraapt, om ze mentaal-scheikundig te analyseeren. De hoogheid van Confucius, van Mencius, van Lao Tsz', van Choe Hie, van Chwang Tsz' bleef voor hem gesloten, en de wondere symboliek van de Yih-King, die basis van alle filosofie en metaphysische wetenschap sinds eeuwen en eeuwen, was ten slotte slechts een primitieve collectie voor hem van bijgeloof en hocus-pocus en zonderlinge cirkels en streepjes, waar hij hier en daar niet zuinig den spot mede heeft gedreven. Hij is er niet in geslaagd, door de latere verwordingen en verwarringen heen, rustig door te dringen tot de oorspronkelijke, zuivere symboliek van de ‘Yih King’, die niets anders is dan eene titanische menschen-poging om door grafische symbolen de gansche openbaring van de Godheid in 't Heelal, de openbaring van Eenheid in Veelheid, van 't eerste mystieke gebeuren af, weêr te geven. Het schijnt hem ook niet opgevallen te zijn, hoe verrassend veel punten de filosofie der ‘Yih King’ met die der oude Brahmanen en Hindoes gemeen heeft, voor wie ooren heeft om te hooren, en oogen om te zien. De taal der mystieke symbolen is dan ook eene universeele over de geheele wereld en enkele kennis van de Chineesche taal geeft tot deze universeele geenszins den sleutel.

Zelfs in de uiterlijk enkel bijgeloovige en hocus pocus-achtige theoriën der ‘Fung Shui’ en der Chineesche wichelarij zou de professor, als hij er maar diep genoeg in doorgedrongen ware, nog wel zuivere schatten van wijsheid en mystiek verborgen hebben gevonden. Ik denk hier aan de schoone woorden van Prof. Max Müller: ‘But, as we slowly wind our way through the dreary prisons, our eyes seem to expend, and we perceive a glimmer of light, where all was darkness at first’[1]. De studie der oude godsdiensten ware ook wel wat ál te gemakkelijk, indien we met burgermans spot en verbazing voor de uiterlijke verwordingen mochten blijven stilstaan. De moeilijke, maar o! hoe innig loonende studie begint eigenlijk pas, wanneer wij,

1) Uit Prof. Max Müller's ‘Lecture on the Vedas’.

door het duister van bijgeloof en ontaarding heen, voorzichtig afdalend, in de diepe mijnen daaronder naar de verborgen schatten gaan zoeken. Zonder de beteekenis te voelen der symbolen, waarin ze gehuld liggen, blijft het echter tòch onbegonnen werk. Wie het 'Sesam, opent u!' niet kent, waarvoor een dicht gesloten symbool zich opent als een bloem, zal nooit de schatten van oude wijsheid vinden.

Het is verwonderlijk, dat Prof. De Groot, àldoor maar nieuwe zonderlingheden en 'curios' van bijgeloof en onkunde, als van een 'semi-civilised, barbarous people' aan de kaak stellende, zich nooit eens heeft afgevraagd: 'Hoe is het mogelijk dat een volk, zóó dom, zóó bijgeloovig, zóó onwetend, wiens grootste mannen zelfs nooit "the simplest rudiments of real, useful knowledge" hebben neêrgeschreven zooveel duizenden jaren is blijven bestaan, en dat het Troje, Athene, Carthago en Rome heeft zien ondergaan, en nù weder op weg is, een groote mogendheid gaat worden!'

Men zou zoo zeggen: 'dan moet het toch eene groote kracht in zich bezeten hebben, al is die eenige eeuwen latent gebleven'.

Ziehier Prof. de Groots oordeel over dit groote volk: '*Even though it were granted that Chinese race is not for ever stamped with the total incapacity to rise to a higher level of mental culture*, a complete overthrow and reorganisation of its religion, philosophy, literature, customs and social forms would be required to uproot Fung Shui. In other words: Fung Shui will bear the supreme sway in China as long as China is China, and the Chinese are Chinese'.

Welnu, we schrijven thans 1912. China is China gebleven, de Chineezen zijn méér dan ooit in hart en nieren Chineezen gebleven, en door één groot nationalistisch Eénheidsverband verbonden, al dragen ze geen haarvlechten meer voor 't grootste deel, maar.... Fung Shui is zoo goed als verjaagd, door de moderne wetenschap, en de moderne ideeën. Zonder Fung Shui, zonder haarvlecht, zonder bijna alles, wat Prof. de Groot ten onrechte aanzag als onafscheidelijk aan het Chinees-zijn verbonden, is de moderne Chinees nog een even innige, echte, hartgrondige Chinees in zijn ziel als vroeger. Zijn innerlijk is niet veranderd, enkel zijn uiterlijk, dàt, wat meer dan één taal-sinoloog altijd ten onrechte voor zijn innerlijk heeft gehouden.

Als men in het Musée Guimet te Parijs komt, vindt men onder ‘Religion de la Chine’ gecatalogiseerd, een wonderbaar Pantheon van taoïstische en buddhistische ‘goden’, door Prof. de Groot indertijd verzameld. Ik ken de wordingsgeschiedenis dezer collectie, die voor een groot deel op bestelling gemaakt is. Als men geïllustreerde volks-boekjes (zéér ‘siao shwoh’) bezit over goden en boemans, zooals b.v. de ‘Shen Shen Ki’ dan zijn er in China beeldsnijders genoeg, die daar reproducties van kunnen snijden (ik herinner mij b.v. Ngo Sik te Amoy, die een der leveranciers van Prof. de Groot was), maar dan volgt daar volstrekt nog niet uit, dat zij nu de ‘Religion de la Chine’ hebben aanschouwelijk gemaakt, doch enkel het volks-bijgeloof der lagere klassen. Een zeer groot deel dier z.g. ‘goden’ is bovendien lokaal. Zóó had b.v. mijn schrijver uit Peking nooit zelfs maar den naam gehoord van zekeren boeman Sing Ong Kong, waar onontwikkeld volk uit de Hokkienprovincie vroeger erg bang voor was, en die in de ‘Religion de la Chine’ als een ‘divinité’ prijkt.

Uit het geheele werk van Prof. de Groot blijkt duidelijk, dat hij meer met het mindere volk, en wel vooral dat van de Hokkien (Fukkien) provincie schijnt te hebben omgegaan, dan met China's élite. Daar Prof. de Groot, tijdens hij in China reisde, slechts enkele zuidelijke dialecten machtig was, door een zeer klein percentage van het groote chineesche volk gesproken, maar niet het mandarijn-chineesch, de universeele taal der geleerden en ontwikkelde literatoren (zooals b.v. het latijn de universeele taal der ontwikkelde katholieke geestelijken over de geheele wereld is), zoo is het ook àl te onwaarschijnlijk, dat hij, toen hij de notities in China zelf maakte voor zijn werk, met China's literaire en filosofische élite in aanraking is geweest. In de Hokkienprovincie, waar Prof. de Groot vroeger hoofdzakelijk woonde en werkte, is die élite toevallig zeer dun gezaaid, en de informaties van kooplieden, lagere boedhistiesche monniken en schoolmeesters, die in die streken te krijgen is, is van zeer ordinairen en populairen aard, gelijk ik bij ondervinding weet. Reizen in andere, vooral Noordelijker provinciën zijn zeker van veel nut, maar als men de taal der officieele en geleerde wereld, het mandarijn-chineesch (thans genoemd ‘kuô yü = Rijkstaal)

er niet bij verstaat, is de informatie die men daar kan krijgen, van zeer primitieve natuur.

Prof. de Groots dikke folianten bevatten inderdaad een ‘store-house of facts’ van onschatbare ethnografische waarde, zooals vóór hem door geen enkel sinoloog, met zulk eene uitvoerige bronnen-studie, is opgebouwd. Het past elken sinoloog, ook elk ander wetenschappelijk man, dien arbeid met den grootst mogelijken eerbied te beschouwen, uit een linguïstisch en ethnografisch oogpunt.

Waar Prof. de Groot echter op de meest krenkende en onrechtvaardige wijze een groot, oud volk als de chineezen bespot en hoont in zijn heiligste goederen, waar hij den godsdienst, de filosofie, de kunst van dit volk afbreekt en belachelijk maakt, zonder dat hij blijken geeft van geestelijk inzicht om er het oorspronkelijke innerlijke wezen van te begrijpen, daar past, naast en ondanks het eeresaluut aan den ethnograaf en den taalgeleerde, een ernstig woord van protest.

China en Europa moeten elkaar wederzijds leeren begrijpen, om weldadig op elkaar te kunnen inwerken, tot nut der gansche menschheid. Het werk van Prof. de Groot staat aan dit wederzijdsch begrijpen in den weg, en zaait minachting en misverstand. Bovendien is het, zooals een mijner collega's mij onlangs terecht schreef: ‘hopelessly out of date’ geworden, en wel door des auteurs eigen schuld. Hij had de evolutie en de hervorming van China dan maar moeten volgen, in stede van zich in te blijven graven in het oude. Zijn werk geeft niet meer ‘Present Aspect’, maar reeds voor een groot gedeelte: ‘Past Aspect’.

Ik hoop later nog eens te schrijven over een ander onderwerp, naast China's Wijsheid zijn schoonste schat, namelijk over China's kunst, over schilderkunst, porseleinen, bronzen, lakwerk, zijdeweefsels, ivoorsnijkunst enz., en dit zal dan, zonder het te willen, het vervolg zijn op, en wellicht de beste argumentatie inhouden van mijn artikel van heden. Immers, hoe kan een volk, dat barbaarsch is en halfbeschaafd, en met een totale onvatbaarheid voor mentale cultuur, de superbe kunst voortbrengen, die ons door China is gegeven, sinds eeuwen en eeuwen?

HENRI BOREL.

Collectieve psychologie.

De Psyche der Menigte, bijdrage tot de studie der collectief-psychologische verschijnselen door Mr. H.L.A. Visser. Haarlem H.D. Tjeenk Willink en Zoon, 1911.

Ik behoor niet tot hen, die meenen, dat een recensent tot eersten plicht heeft, de zwakke zijden van een werk op te zoeken, en eerst dan, wanneer hij daar vruchteloos naar heeft gezocht of er over uitgepraat is, zijn aandacht behoort te geven aan de goede qualiteiten. Dus begin ik te zeggen, dat het hierbovengenoemde boek in 232 bladzijden heel wat lezenswaardigs en wetenswaardigs bevat, dat, met een vlotte pen beschreven, gemakkelijk door den lezer wordt opgenomen. Ook prijs ik des schrijvers zin voor studie, en waardeer ik zijn streven om in ons land de kennis der collectief-psychologische verschijnselen te verspreiden en daarvoor de belangstelling te wekken, die deze onbetwistbaar verdienen. En zijn boek - reeds het enkele feit dat hij dit werk ondernam, maar daarenboven de inhoud van menige bladzijde - getuigt er van, dat hij zelf die belangstelling heeft, en dat hij de taak, die hij zich oplei, met liefde vervulde. Hij zocht wat het verleden over zijn onderwerp leerde, beschreef den huidigen stand der ideeën, gaf, als vrucht van eigen nadenken, een schema voor verdere ontwikkeling van de studie der collectief-psychologische verschijnselen, en schonk, als toegift, een tweetal omvangrijke hoofdstukken, over welker inhoud straks nader.

Bij al het wetenswaardigs dat dit boek bevat, is het niet

gemakkelijk te zeggen wat er eigenlijk de grondgedachte van is. De ‘psyche der menigte’ is eigenlijk een zeer concreet en beperkt onderwerp. Onder menigte verstaat men een door grooten omvang en door de toevalligheid van het samenzijn van andere groepen zich onderscheidende agglomeratie van menschen. Dat menigten dikwijls daden plegen, die door een bijzonder - vaak minderwaardig - karakter worden gekenmerkt (oproer, lynchen), is ook den leek bekend. En het handelen als één man van honderden en duizenden moest daarbij wel de aandacht trekken. Men heeft verklaringen voor een en ander gezocht, gewezen op den machtigen invloed van suggestie op de massa, en is er toe gekomen, te spreken van een ziel der menigte, als een zelfstandige eenheid beschouwd, waarin de individualiteit van wie de menigte vormen, verloren gaat. De eigenschappen der menigte zijn niet de eigenschappen van A + die van B + die van C enzoovoorts, maar hebben een eigen karakter, of, gelijk Sighele het uitdrukt: ‘le résultat d'une réunion d'hommes n'est pas une somme, mais bien un produit’.

Maar de behoefte aan onderscheiding doet zich gevoelen. Niet iedere vereeniging van menschen is een menigte. Er vormen zich tal van groepen, verschillend naar omvang, naar de mate van ontwikkeling en naar soort en gelijksoortigheid harer leden, naar den duur, de reden en het doel van het samenzijn, naar organisatie en zoo meer, bij welke men eveneens aparte psychische verschijnselen meent waar te nemen. Eene, misschien wel te ver gedreven, classificatie (van de la Grasserie) vindt men op bl. 67 en volgende van Mr. Visser's boek. In die onderscheiden groepen zal zich op min of meer verschillende wijzen doen gevoelen de invloed dien het samenzijn van menschen op hunne uitingen heeft.

Hiermee nu gaan we ver buiten de grens die de titel van dit boek: ‘de psyche der menigte’, trekt. De ondertitel: ‘bijdrage tot de studie der collectief-psychologische verschijnselen’, dekt beter den inhoud. Want de schrijver spreekt inderdaad ook over andere groepen dan de menigte, ja, hij gaat nog veel verder. Stellen we eerst de vraag, of er nu sprake is van een zelfstandige en afgebakende wetenschap, die zich met de studie van deze verschijnselen bezighoudt. Waar zijn dan hare grenzen?

Zulk een wetenschap bestaat nog niet, zegt Mr. Visser: ‘Door veler medewerking en naar verschillende zijden is die ontwikkeling in het Buitenland nu voortgeschreden. Niet in dien zin, dat men thans eerder dan vroeger van een scherp afgebakend gebied eener collectief-psychologische w e t e n s c h a p zou mogen spreken. Over de vraag of haar eene afzonderlijke plaats tusschen de sociologie eenerzijds en de psychologie anderzijds toekomt en zoo ja, welke, dan wel, of zij haar domicilie op het gebied van een dezer wetenschappen blijft behouden, bestaat nog verre van eenstemmigheid. En hoe meer, van die beide grenzen uit, de studie verdiept wordt, des te sterker komt vooralsnog dit ontbreken van eenstemmigheid uit’ (bl. XII der Inleiding). En verderop, nadat hij de voorgeschiedenis, de denkbeelden van het driemanschap Tarde, Sighele en Le Bon, en die van andere ‘voormannen’ heeft beschreven, spreekt hij de meening uit, dat zelfs nog niet een weg gebaand is: ‘Lettende op de groote verscheidenheid daarbij, zoowel van terminologie als van omvang van het onderzoek, meenen wij die wegbaning nog verre van geëindigd te mogen noemen. Benamingen als collectieve psychologie en sociale psychologie worden toch nu eens als eensluidend, dan weer als aan elkaar tegengesteld gebruikt. Sociale psychologie staat volgens den een tegenover de individueele psychologie, volgens den ander is het er een deel van; nu eens wel, dan eens niet is ze identiek aan psychologische sociologie, of een deel van de interpsychologie; tot het collectief-psychologisch gebied rekent de een de abnormale, voorbijgaande verhoudingen tusschen menschen, terwijl een ander die verschijnselen juist een statisch karakter toeschrijft. Om... nu nog daar te laten, dat nu eens òf de zuiver criminologische, òf de zuiver politieke, òf de sociologische zijde uitsluitend hel belicht, dan weer een en ander uit een meer algemeen gezichtspunt wordt bezien’ (bl. 78, 79). Ziedaar een diversiteit van opvattingen, waartusschen men kwalijk een duidelijken weg vindt. Ik vraag mij af, wat hare oorzaak mag zijn en hare beteekenis.

Hoe denkt Mr. Visser zelf er over? Wel schijnt hij te droomen van een ‘sociale psychologie als aparte wetenschap’, die ‘op het oogenblik nog eerder een desideratum dan een realiteit (dus dan toch een desideratum) is’. (bl. 79). Maar

dat die droom verwezenlijkt zal worden, kan ik voorshands nog niet aannemen.

Gaan we eens na, welke de groepen zijn, wier uitingen het onderwerp dezer aparte wetenschap zouden moeten vormen. Naast de ‘menigte’ allereerst bijvoorbeeld het college, de vereeniging, de vergadering. Maar, plaatselijk samenzijn is niet noodig; een band kan bestaan ook onder menschen, die over verschillende plaatsen verspreid zijn. Daar zijn middelen van communicatie in overvloed. Zoo noemt Mr. Visser dan ook nog andere groepen: beroep, school, kerk (de grenzen der ‘aparte’ wetenschap worden steeds wijder), horde, stam, volk (bl. 81). Dus welhaast elke, al dan niet aan plaatselijk samenzijn gebonden gemeenschap tusschen menschen. Ook zegt de schrijver, nopens de richting van de studie der sociaalpsychische verschijnselen, dat zij zich zal hebben uit te strekken ‘over het geheele gebied van geestelijk-sociale wisselwerkingen tusschen individuen’. (bl. 85).

Inderdaad, nu gaan de grenzen toch wel heelemaal verloren, en lost die aparte wetenschap zich geheel en al op in andere wetenschappen. Als collectieve of sociale psychologie zou die aparte wetenschap moeten staan in zekeren zin tegenover, doch in elk geval naast de individueele psychologie. Zuiver individueele psychologie nu ware de psychologie van Robinson Crusoë, en Mr. Visser schrijft het zelf, ‘de mensch is nu eenmaal geen Robinson Crusoë, maar gewoon en bestemd om onder andere menschen, in groepen, te leven’. (bl. 81). Zij zou als aparte wetenschap moeten verschillen van een niet-psychologisch gedachte sociologie. Maar hoe moet men zich dit verschil denken? Reserveert men het collectief-psychologische voor die aparte wetenschap, dan zou de sociologie in eigenlijken zin zich moeten bezighouden met de uiterlijke verhoudingen tusschen de menschen, en de persoonlijke eigenschappen en haar invloed op die verhoudingen moeten wegcijferen, gelijk een van ‘collectieve’ smetten bevrijde psychologie den invloed van samenzijn en gemeenschap op de individuen zou moeten negeeren.

Dat zou ook Mr. Visser niet wenschen, want op bl. 74 vangt hij zijn omtrekken eener systematiek aldus aan: ‘... Eenerzijds zijn langzamerhand de meeste sociologen van de waarheid doordrongen, dat voor het begrijpen van samen-

stelling, werking en ontwikkeling eener maatschappij, kennis van de geestelijke gesteldheid der haar samenstellende individuen gewenscht is. Daarbij verschilt men zeer zeker in de mate van waardeering van den psychologischen factor naast andere factoren, maar dat bij sociologisch onderzoek psychologische gegevens waarde hebben, wordt zoo goed als niet meer ontkend. En haast algemeen wordt van de psychologie belangrijke hulp voor de sociologie verwacht. Maar aan den anderen kant valt evenmin de invloed der sociologie op de psychologie te miskennen. Indien de geestelijke verschijnselen van den individu moeten dienen ter verklaring van het geheel dat de individuen omvat, het is niet minder waar, dat dit geheel daarbij hunne geestelijke eigenschappen niet over het hoofd ziet. Is de maatschappij slechts begrijpelijk door den individu, de in het collectieve leven opgenomen individu kan slechts door de maatschappij worden begrepen. De psychologie moet derhalve, na de sociologie te hebben helpen vormen, zich op haar beurt tot de sociologie wenden met de vraag om kennis en verklaring van zekere voorwaarden, waaronder de menschelijke geest zich ontwikkelt' (bl. 74, 75).

Kort gezegd: de psychologie moet sociologisch zijn, de sociologie moet psychologisch zijn. Want er bestaat nu eenmaal geen mensch die niet in gemeenschap met andere menschen leeft en er is geen gemeenschap denkbaar zonder menschen waartusschen zij bestaat. Dit komt dus neer niet op een nieuwe aparte wetenschap naast of tusschen psychologie en sociologie, maar op een nauweren band tusschen deze beide wetenschappen.

En nu is het wel eigenaardig dat men, het boek van Mr. Visser lezend, moeite heeft zich er in te denken, dat men zich zou bevinden op het gebied eener zelfstandige wetenschap; nu eens zegt men: dit is psychologie, dan weer: dit is sociologie. Men mag ook in de verwarring en in de tegenspraak, die nopens de collectieve psychologie heerschen, wel een aanwijzing zien, dat een passende woonstee voor wat sommigen tot een afzonderlijke wetenschap zouden willen maken (Mr. Visser spreekt van een tusschen sociologie en psychologie gelegen 'middenterrein' (bl. 79)) kwalijk te vinden is.

Met het bovenstaande is natuurlijk niet de mogelijkheid, noch het bestaansrecht ontkend van aparte studies nopens de bij groepen van menschen waar te nemen geestelijke verschijnselen. Daarbij zal het dan aanbeveling verdienen, zich te bepalen tot concrete groepen (menigte, vergadering, college e.a.m.) die zich gereedelijk leenen voor de bestudeering van wat men zonder bezwaar kan noemen collectief-psychologische verschijnselen. Ook psychische infecties, waaraan Mr. Visser een volgend hoofdstuk wijdde, kunnen zich daartoe leenen. Wil men nu in dezen zin spreken van een aparte wetenschap, de collectieve psychologie, dan kan daar desnoods in worden berust. Maar eigenlijk hebben we dan toch meer te doen met een apart studie-onderwerp, en daarmee is toch niet afgebakend een ‘middenterrein’ tusschen - dus naast - psychologie en sociologie, evenmin als bijvoorbeeld de psychologie van de vrouw of die van het kind, hoewel zich voor afzonderlijke behandeling leenend, liggen op een eigen terrein naast de psychologie.

Dit komt mij voor, meer te zijn dan een louter formeele zaak. Ik kom meer en meer tot de overtuiging, dat een andere tak van studie, die, welke zich bezighoudt met de misdadige uitingen der menschen, de z.g.n. crimineele aetiologie, schade heeft geleden, doordat zij wel eens te zeer zich heeft willen terugtrekken op een eigen gebied. Moge het der collectieve psychologie niet zoo vergaan.

Zoo Mr. Visser zich meer geconcentreerd had tot de geestelijke verschijnselen bij zulke concrete menschengroepen, dan zou hij, geloof ik, iets beters hebben kunnen geven, meer uit één stuk, origineeler wellicht ook, dan wat zijn boek nu is geworden. Wij vinden er van alles wat in; het is niet streng van systeem en mist evenwicht. In het begin gaat, tenminste in den vorm, alles goed. Na een Inleiding behandelt de schrijver achtereenvolgens de voorloopers - van heinde en ver bijeengeroepen - de grondleggers, wier denkbeelden homogeniteit missen, en de latere voormannen van deze wetenschap, die met dat al ‘nog eerder een desideratum dan een realiteit is’.

Krijgt men in deze hoofdstukken reeds van alles te lezen, zoodat men niet gemakkelijk een vasten grond vindt, ook het volgende hoofdstuk, waarin Mr. Visser de omtrekken

eener systematiek geeft, heeft mij in dit opzicht niet volkomen bevredigd. Ook hier bleef mij het gevoel, dat ik nog niet goed wist, waar het nu eigenlijk om gaat. Hierop volgt nu een overmatig lang hoofdstuk, waarin een overzicht wordt gegeven van de denkbeelden van den Züricher ethnoloog, Otto Stoll, nopens suggestie van de massa. Als ik zeg overmatig lang, bedoel ik niet dat dit hoofdstuk langdradig is. Integendeel, het is misschien het meest boeiende gedeelte van het boek, vooreerst omdat de grootste wereldgebeurtenissen er in besproken worden, waarover men gaarne leest, ten tweede omdat de verklaring, die Stoll daarvan geeft, zeer eenzijdig is, en er niets is, dat men zoo glad opneemt, als eenzijdige theorieën. Maar juist om die eenzijdigheid, het alles en alles toeschrijven aan massale suggestie, meen ik - hiermee ontken ik geenszins de groote macht der suggestie - dat dit gedeelte, waarin de denkbeelden van een enkelen geleerde zijn weergegeven, een naar verhouding veel te groote plaats in dit boek bekleedt. Wel belooft de schrijver in den aanvang van het hoofdstuk een tegengif, en dient hij dat ook werkelijk toe, maar de dosis is veel te slap, want terwijl Stoll wereldgebeurtenissen behandelt als de wonderdaden van Christus, de Kruistochten, de Fransche revolutie, en men verwacht, omtrent deze zelfde gebeurtenissen nu een beschouwing onder ander gezichtspunt te zullen krijgen, bestaat het tegengif in eenige veel beknoptere beschouwingen van den psychiater Weygandt, vastgeknoopt slechts aan twee pathologische gevallen. Liever ware het mij geweest, zoo de schrijver, in plaats van dit lange hoofdstuk, iets van hem zelf had gegeven, vruchten van eigen onderzoek in bovenaangewezen richting.

Zooals ik schreef, is opgemerkt, dat de uitingen van de menigte dikwijls minderwaardig zijn. Sommigen hebben ook wel op goede uitingen gewezen. Maar, en dit is iets dat men van de lezing van Mr. Visser's boek inderdaad als winst overhoudt, de menigte is tot veel in staat, en wordt zij in slechte richting geleid, dan kan daaruit een groot gevaar ontstaan. In onzen tijd pleegt aan het constateeren van een sociaal gevaar of van een socialen misstand onmiddellijk de begeerte zich vast te knoopen om daartegen een remedie voor te schrijven. Zoo heeft ook Mr. Visser in een laatste hoofdstuk een therapie, of liever - gelijk hij het noemt -

een prophylaxe gegeven, ofschoon men zou kunnen vragen of daarvoor de tijd reeds is aangebroken, nu, naar des schrijvers eigen bekentenis, zelfs de wegbaning voor de collectieve of sociale psychologie nog niet is geëindigd.

Wat de schrijver in dit hoofdstuk bespreekt, zijn trouwens in hoofdzaak maatregelen van volksopvoeding, alleszins aanbevelenswaardig voorzoover wij thans beoordeelen kunnen, en waarvan verschillende dan ook reeds in toepassing of in voorbereiding zijn, zonder dat eerst de tijd behoefde te worden afgewacht, waarin de collectieve psychologie als aparte wetenschap een realiteit zal zijn.

J.R.B. DE ROOS.

François Hemsterhuis.

Eene Prinses en een Dichter in een Duitsch vorstelijk paleis, de ons onbekende aesthetische nalatenschap van een Nederlander dagenlang bewonderend, - klinkt dat niet wonderlijk? Wordt het niet nog wonderlijker, als men daarbij bedenkt, dat die Dichter niemand minder was dan Johann Wolfgang von Goethe, en de Vorstin, volgens veler getuigenis, een der geestrijkste vrouwen van haren tijd, - terwijl de Nederlander, dien beiden het een eer beschouwden persoonlijk gekend te hebben, nu zelfs aan geletterden nauwelijks bij name bekend is?

Het is misschien niet zoo heel vreemd, dat de laatste wetenschappelijke uitgever zijner werken[1)], die tevens zijne levensgeschiedenis te boek stelde, in 1850 niet wist te vertellen waar de verzameling antieke gesneden gesteenten gebleven was, door dien Nederlander nagelaten, - terwijl hij bij Goethe had kunnen naslaan[2)], dat ze, na in Duitschland

1) OEuvres philosophiques de François Hemsterhuis. Nouvelle édition etc. par L.S.P. Meyboom, docteur en théologie, à Leeuwarde. W. Eekhout, 1846 (I en II) en 1850 (III). Cf. III. 146.

2) Goethe's Werke. 'Campagne in Frankreich' en 'Ferneres über Kunst.' Uitg. C. Ziegler IV. 682 v.v. en V. 577 v.v. O.m.: 'Die Fürstin (äusserte sich) heiter und einfach, sie sei geneigt, mir die Sammlung mit Zu geben, damit ich solche zu Hause mit Freunden und Kennern studieren, und mich in diesem bedeutenden Zweige der bildenden Kunst, mit Zuziehung von Schwefel und Glaspasten, umsehen und bestärken möchte' (IV. 682). 'Ein sehr kleiner Raum fasste die leicht transportablen Schätze' (IV. 683). In verband met bovenstaande: 'Von dem Aufenthalte zu Münster berichtete ich umständlich und machte besonders bemerklich, wie eine von Hemsterhuis hinterlassene Gemmensammlung den geistig-ästhetisch Mittelpunkt verlieh, um welchen sich Freunde, übrigens im Denken und Empfinden nicht ganz übereinstimmend, mehrere Tage gern vereinten' (V. 577). 'Jener Schatz blieb noch einige Jahre in meinen Händen, bis er wieder an die Fürstliche Freundin und zuletzt an den Grafen Friedrich Leopold von Stolberg gelangte, nach dessen Hinscheiden ich den Wunsch nicht unterdrücken konnte, zu erfahren, wie nunmehr das theure, so genau geprüfte Pfand befindlich sei.' Men berichtte hem, 'dass gedachte Sammlung unzertrennt unter den Schätzen Ihrer Majestät des Königs der Niederlände einen vorzüglichen Platz einnehme' (V. 578). Uit eene 'Notice sur le Cabinet des Médailles et des Pierres gravées de sa Majesté le Roi des Pays-Bas' (par J.C. de Jonge, Directeur, à la Haye 1823) vertaalde Goethe nog o.m. het volgende: 'Die königliche Sammlung vermehrte sich von Tag zu Tage; unter dem Angeschafften zeichnen sich aus: I. Eine herrliche Sammlung tiefgeschnittenen Steine, mit sorgfalt vereinigt durch den vorzüglichen Franz Hemsterhuis.'

door geen andere dan vorstelijke, dichterlijke een wijsgeerige oogen bewonderd te zijn geweest, ten slotte in het bezit kwamen onzer koninklijke familie. Maar wien zal 't niet verbazen, als hij verneemt dat de onlangs in de dagbladen als een '*vergeten wijsgeer*' vermelde Nederlander, door Herder den 'grössten Philosophen seit Plato'[1] werd geprezen; terwijl hij door den kenner onzer geschiedenis en letterkunde N.G. van Kampen in zijne 'Vaderlandsche Karakterkunde' in 1828 geroemd werd als 'misschien de grootste theoretische Wijsgeer, dien Nederland heeft voortgebracht!' Men mag, zoo meent deze, hem 'zeer gerust tegen de Locke's, de Condillac's, de Hume's en Kant's (onzer) naburen overstellen, om niet eens van de Fichte's en Schelling's te spreken.'[2] En als de lofredenaar van 1834 P.H. Tydeman, rector der Latijnsche scholen te Tiel, die zijne rede opdroeg aan den bekenden Hoogleeraar Ph.W. van Heusde, 'den vereerder van Fr. Hemsterhuis',[3] zijne landgenooten toeroept: 'Nooit moge Holland vergeten, welk een wijsgeer het in Hemsterhuis bezat!' - daarbij zijne 'onsterfelijke' werken een 'gedenkteeken' noemende, hetwelk hij

1) Volgens Eugen Meyer geciteerd, 'Der Philosoph Franz Hemsterhuis' p. 18, die het woord van Herder geeft zonder plaatsaanwijzing. Er zijn talrijke prijzende oordeelen van groote buitenlanders aan te halen, doch geen is zoo bondig en veelbeteekenend als dit van Herder. Ook door Max Schasler geciteerd (Gesch. d. Aesth. p. 333) zonder plaatsaanwijzing.
2) N.G. van Kampen. 'Vaderlandsche Karakterkunde.' II. 791 v.
3) P.H. Tydeman. 'Proeve eener Lofrede op Fr. Hemsterhuis'. 59.

zichzelven had opgericht, - klinkt dan dat woord der nieuwsbladen van onzen tijd niet als een bittere spot?[1)]

Het schijnt dus, dat noch dat geestelijke ‘gedenkteeken’, noch de genoemde en andere bewonderaars, waaronder mannen als Herder, Jacobi, Goethe, Novalis en de Schlegels, onzen wijsgeer hebben kunnen ontrukken aan de vergetelheid. Hoeveel lezers en bewonderaars moet een schrijver wel hebben en hoe hoog moeten deze staan, opdat hij niet vergeten worde? - Wanneer een schrijver roem en onsterfelijkheid te danken zou moeten hebben vooral aan de hoedanigheid zijner bewonderende lezers, dan zouden weinigen daarin François Hemsterhuis evenaren. Groot is het aantal zijner lezers wel nooit geweest; doch zij hebben zich altijd door een eigenaardige zelfkeur onderscheiden van de groote menigte der gewone lezers. Het zou weinig moeite kosten een groote reeks schitterende namen te noemen van zijne lezers en hunne prijzende oordeelen aan te halen, als de bewijzen van zijne grootheid; doch de roep drong weinig door tot de breedere kringen der intellectueelen, en van het volk bleef hij zeer ver. Als Hemsterhuis had kunnen voorzien, dat hij weldra na zijnen dood zou worden vergeten - vooral door zijne landgenooten -, wellicht had de geestesaristocraat, die hij was, zich getroost met het trotsche woord, dat het in de hoogte eenzaam moet zijn. Dat hij zijne werken en brieven, op eene enkele uitzondering na, in 't Fransch schreef, moge men den Hagenaar geworden Fries[2)], aan het eind der 18^{e} eeuw, die in staats-

1) Zelf heb ik mij niets te verwijten, die sedert een 10-tal jaren zijn werken ken, zelfs zijne nog niet uitgegeven brieven las en excerpeerde.

2) Franciscus Hemsterhuis, zoon van den bekenden philoloog en mathematicus Tiberius Hemsterhuis, werd den 27n December 1721 te Franeker geboren. De naam Hemsterhuis heeft denzelfden wortel als andere Friesche namen, b.v. Heemstra of Hiemstra. Hem, Heem of meestal Hiem (ie lang uitgesproken) beteekent een door een haag, heining, dijk of sloot omsloten stuk grond, waarop het woonhuis en alle bijbehoorende gebouwen staan, dus ongeveer hetzelfde als erf of hof. De woorden ‘huus en hiem’ (huis en erf, huis en hof) behooren bij elkaar.
Het geslacht Hemsterhuis is, zoover als men kan nagaan, afkomstig uit de buurt van Sneek. In die streek vindt men de Hemdijk en andere namen met Heem of Hiem. Vermoedelijk heeft het geslacht Hemsterhuis aan de Hemdijk een boerderij gehad, waarop de symboliek van het familie-wapen nog zou kunnen duiden. De Friesche uitspraak van den naam is Heemsterhuus of Hiemsterhuus. In het register der trouwakten van 1654 te Leeuwarden leest men ‘Hemsterhuis of Hemsterhuys’, in het jaarboek der Hoogeschool Franeker van 1674 ‘Heemsterhuis’. Elders leest men ook Hemsterhuisz. De wijsgeer en commies van den Raad van State teekende altijd Hemsterhuis, terwijl hij zijn voornaam, teekenend genoeg, verfranschte tot François.
De eerste Hemsterhuis, die met zekerheid opgespoord is kunnen worden, heette Tiberius en woonde te Sneek. Mogelijk is Tiberius de verlatijnsching van Tjibbe. Deze had 2 zonen, Sibold en Franciscus Beiden studeerden te Franeker en Leiden, S. in de medicijnen, zich later als dokter te Leeuwarden vestigend, Fr. bovendien te Groningen en Padua in de medicijnen en philosophie, zich later als dokter te Groningen vestigend. Fr. had 2 zonen; een ervan is de Tiberius, vader van onzen wijsgeer François, achtereenvolgens Professor in de philosophie en mathematica te Amsterdam (van 1705), in het Grieksch te Franeker (van 1717) en te Leiden (van 1740), waar hij 1766 overleed. Hij had een grooten naam vooral als Grieksch philoloog. Zijne vrouw was Cornelia Maria de Wilde, van wie bekend is, dat zij eene mooie verzameling antieke gesteenten had. Onze Franciscus is hun eenige zoon, in 1721 te Franeker geboren.
Franciscus genoot eene voorbeeldige opvoeding, in 't bijzonder onder leiding van zijn vader, die hem al zeer vroeg, spelenderwijs, kunstzinnig en wetenschappelijk ontwikkelde, door met name zijn smaak en kennis te oefenen door middel van oude munten en penningen. De

en gezantschapskringen veel met vreemdelingen verkeerde, niet al te euvel duiden, wel heeft het hem van zijn volk

namen der Romeinsche keizers leerde hij zoo b.v. tegelijk met de beginselen der beeldende kunst. Dat hij ook vroeg de Oudheid leerde kennen en de wiskunde beoefende spreekt met zoo'n vader van zelf. Al deze sporen kan men in François' later leven blijven volgen. Zijne verzameling antieke gesneden gesteenten schijnt eene voortzetting van het werk zijner moeder. In 1747 werd hij student te Leiden, waar zijn vader toen Professor in 't Grieksch was, en waar hij bevriend werd met Valckenaer, die aan zag komen dat de roem van den vader op den zoon zou overgaan. Nog inniger was hij bevriend met Ruhnkenius, dle hem zijn tien Idyllen van Theocritus opdroeg. En hoewel François Hemsterhuis geen academischen graad behaalde, was zijn kennis gelijkwaardig aan die van een Hoogleeraar. Toen dan ook in 1755 P. Camper, Professor in de philosophie en medicijnen in Franeker, naar Amsterdam vertrok, plaatste de Senaat François Hemsterhuis op de voordracht voor Professor in de philosophie. Het is zeker jammer, dat de leerstoel vervuld werd door zijn mededinger, wiens naam wij nu niet eens meer wenschen te weten, terwijl die van onzen wijsgeer zulk een steun niet van noode had om, gedurende zijn leven althans, en nu wederom, gelijk wij hopen, met grooten luister te schijnen, zelfs tot ver buiten de landsgrenzen. Toch is het de vraag of een Hoogleeraarschap zijne werkzaamheid niet veel meer zou hebben aangezet; zijne beteekenis voor ons volk zou er stellig veel grooter door geworden zijn en zijn invloed op den volksgeest dieper, uitgebreider en langduriger. - Den 23 Dec. 1755 werd hij benoemd tot commies van den Raad van State, een eervolle, doch ondergeschikte betrekking, die vooral dit bezwaar had, dat zij door hare veeleischende werkzaamheden hem weinig tijd gunde voor meer geestelijk leven, in kunst en wijsbegeerte. Den 9 Nov. 1780 werd hij op zeer eervolle wijze van zijn betrekking als 1e commies ontheven in verband met zijne zwakke gezondheid, daarbij in het genot blijvende van zijn vol inkomen: ‘blijvende jouisseeren van alle zijne gages en emolumenten’ volgens den ontslagbrief. Den 7 Juli 1790 overleed hij te 's-Gravenhage. (Cf. Meyboom. III. 110-222).

vervreemd, en het is zeker dat ook daarin eenige verklaring te vinden is van zijn weinige bekendheid, zelfs bij geletterden. Ook voor de Fransche letterkunde bleef hij, om zijn persoon, een vreemdeling, terwijl hij de betrekkelijk groote bekendheid, die hij aan 't eind van zijn leven en korten tijd na zijn dood in Duitschland genoot, gedeeltelijk te danken had aan de persoonlijke vrienden, die hij gedurende zijn jaarlijksche bezoeken aan Münster verwierf, onder wie vooral Herder, Jacobi en Goethe.

Dewijl door den bijna onoverkomelijken taaldrempel eene voortdurende verstandhouding tusschen den wijsgeer en zijn volk niet mogelijk bleek, bestond er ook weinig wisselwerking tusschen zijn werk en den algemeenen volksgeest. Wel werden zijne 'OEuvres' binnen onze ruimere landspalen tweemaal uitgegeven,[2)] doch geestelijk eigendom van ons volk werden zij daarmee nog geenszins. Mogelijk dat eerst door eene vertaling zijner 'OEuvres' in het Nederlandsch ons volk zijn wijsgeer leert verstaan. Misschien zal het zijn wijsgeerige taal dan zelfs nooit meer verleeren. Zoo groot is het aantal onzer wijsgeeren niet, dat wij niet op één meer trotsch zouden mogen zijn. Hemsterhuis' ideeën hebben intusschen in de wereldliteratuur een invloed uitgeoefend, onvergelijkelijk veel grooter dan de mate zijner bekendheid ten onzent. Zijn geest was zoo universeel aangelegd, dat hij voor zichzelf den steun eener bepaald Nederlandsche letterkunde niet zoozeer van noode had.

2) Silvain van de Weyer in 1825-1826 te Leuven en L.S.P. Meyboom in 1846-1850 te Leeuwarden. De eerste uitgave bezorgde Jansen in 1792 te Parijs, 2e druk in 1809 ook te Parijs. Eene Duitsche vertaling verscheen 1782-97 te Leipzig.

Willen wij Franciscus Hemsterhuis op zijn best zien, dan moeten wij hem beschouwen van universeel standpunt. Wij zullen hem volgen in eene omgeving, waarin b.v. ook Goethe hem zag. Daarna zullen wij zijne werken beschouwen om zijne beteekenis voor de wereldliteratuur te beoordeelen.

'Wundersam war jene Zeit, die man sich kaum wieder vergegenwärtigen könnte', verklaart Goethe in zijne 'Campagne in Frankreich', in zijne levensgeschiedenis herdenkend het verblijf te Pempelfort in November 1792. Goethe herdenkt den vriendenkring, waarin vooral Jacobi schitterde. Daarin zou ook Hemsterhuis verschijnen. De wijsgeer Jacobi, wonende in het landelijke Pempelfort, nabij Düsseldorf, vereenigde daar sedert jaren dikwijls zijne vrienden om zich, en meer dan eens was François Hemsterhuis, wiens geschriften hij bewonderde, doch dien hij nog niet persoonlijk kende, het onderwerp der gesprekken geweest. Wie trouwens der Europeesche geesten werd niet in dat, zonder twijfel schitterend, spel van woord en wederwoord betrokken! Want er heerschte geenszins de overeenstemming van gelijkgestemden, waar b.v. Hamann en Goethe, Herder en Jacobi elkaar ontmoetten, in een kring waarin Rousseau's beginselen voor een meer natuurlijk leven, scherp ingaande tegen den geest eener al te gekunstelde eeuw, evenzeer besproken werden als Voltaire's strijd tegen de dogma's en het fijne spel zijner oververstandelijke ironie. Met zijn toen zeer hartstochtelijke natuur sprak Goethe vrijmoedig zijn oordeel over personen en beginselen uit, zoodat hij, volgens eigen getuigenis, 'tegelijk onverdragelijk en beminnenswaardig kon zijn' (Ib.). Op één gebied echter kon men zich over meer overeenstemming verheugen: de Westersche, in het bijzonder Fransche, literatuur, - die ook in ons land overheerschte. 'Jacobi', zoo verhaalt Goethe verder, 'nam, terwijl hij zijn eigen weg bewandelde, toch kennis van al het belangrijke (uit die literatuur), en de nabuurschap der Nederlanden droeg er veel toe bij, hem niet alleen literair, maar ook persoonlijk binnen dien kring te trekken' (Ib.). En dan noemt Goethe, naast Voltaire, naast Diderot en Rousseau, - ook Hemsterhuis.

Geen van allen uit dien Pempelfortschen kring had Hemsterhuis nog ontmoet, toen enkele zijner werken er reeds bekend waren. Zijn geschriften waren er van hand tot hand

gegaan en zijn ideeën vonden er veel instemming. Wij zullen dan ook later merken, dat hij een toon aansloeg, die in vele Duitsche, in 't bijzonder romantische, geesten natrilde en zoo nog langen tijd door de Duitsche literatuur heenklonk.

François Hemsterhuis werd door Vorstin van Gallitzin, in wier geest zijn ideeën het eerst weerklank hadden gevonden en aan wie hij enkele zijner geschriften had opgedragen, dien kring binnengeleid. De roep was hem reeds lang voorgegaan en vooral Jacobi en Herder waren met zijne ideeën vertrouwd. Voor Jacobi was hij in het bijzonder de Diocles, die in den, ook aan de Vorstin, ‘sage et sacrée Diotime’ - het is de Socraticus die spreekt - opgedragen dialoog ‘Aristée ou de la Divinité’ (1779), eene nieuwe theodicee of verdediging van God, ten aanzien van het kwaad der wereld, had voorgedragen. In 1781 was Hemsterhuis eenige weken de gast der Vorstin te Münster en van daaruit maakten beiden een tocht naar Düsseldorf. In een zijner brieven gedenkt hij dien tocht: ‘Dusseldorf me sera à jamais précieux’, - in tweeërlei opzicht: ‘niet zoozeer nog door de prachtige voortbrengselen der kunst, welke er zich bevinden, als wel door de kennis, gemaakt met de persoon en de familie van Jacobi, waarbij alles belangwekkend is’. Jacobi en Hemsterhuis hadden elkander sedert jaren wenschen te ontmoeten. En zinspelend op bovengenoemden dialoog kenschetste hij de ontmoeting aldus: ‘Stel u de verrassing van dien man voor, toen hij, zonder aankondiging en zonder dat hij de mogelijkheid van zulk een bezoek kon vermoeden, zijn vertrek zag binnentreden Diotima en Diocles’. ‘Ce furent des cris d'allégresse par toute la maison, et depuis ce moment nous ne nous quittions plus’. Er werd een band gelegd van meer dan tijdelijken duur, ook in dien zin, dat Jacobi hem verbond met de Duitsche literatuur. Door Jacobi's bemiddeling leerde b.v. Lessing de geschriften van den Nederlandschen wijsgeer kennen en bewonderen, waarna de bewondering oversloeg op andere groote Duitschers, waarvan de sporen in de Duitsche letteren, vooral der Romantiek, zijn weer te vinden. Wij noemen slechts Hamann, Novalis, Tieck en Hölderlin. Wij weten reeds hoe hoog Herder hem stelde. Ook in Schiller klonk zijn woord na en zelfs Goethe, de onwrikbaarste van allen, was hij geenszins

onverschillig. Het is juist voor een zuivere beoordeeling van Hemsterhuis van veel waarde te weten hoe Goethe over zijn tijdgenoot dacht.

Toen dan Goethe in December 1792 Vorstin van Gallitzin in haar paleis te Münster bezocht en er enkele dagen vertoefde, vormde Hemsterhuis' kunstzinnige nalatenschap het middelpunt hunner aandacht. De gesneden gesteenten met hun antieke symbolen schonken aan de gesprekken in haren kring gloed en kleur. De zinnebeeldige Amor zou Goethe zelfs, zooals wij zullen zien, tot een gedicht inspireeren.

De Nederlandsche aestheticus was twee jaren te voren gestorven (1790), maar nog heerschte zijn geest in deze vorstelijke woning, waar hij na 1780 telken jare eenigen tijd had doorgebracht, en waar nu Goethe, na de Campagne in Frankrijk, die zooveel teleurstelling gebracht had, binnentrad. Hij was zich bewust, dat hij ‘in einen frommen sittlichen Kreis hereintrat’. Het was er uiterlijk eenvoudig, doch innerlijk, d.i. geestelijk, rijk. Bij eene moderne Rousseau'sche levensbeschouwing, waarmee ook Hemsterhuis had gesympathiseerd, en welke door hem verrijkt was met classieke ideeën, had het Catholicisme de laatste jaren zijne religieuze symboliek gevoegd.

Denk u in die verlichte woning, waar zooveel verscheidenheid tot eene schoone eenheid was opgeklaard, ook Goethe als een welkomen gast, gelijk Hemsterhuis eertijds. Wel schroomde Goethe er met zijn naturalisme voor den dag te komen, met zijne ‘natuurbeschouwingen’, ‘die (hij), dewijl te dezer plaatse daarvoor niet veel goeds te hopen was, liever verheimelijkte’. Dat behoefde ook niet zoozeer; want, al kwam even zijne ‘Studie der Osteologie’ ter sprake - men achtte de ‘Knochenlehre’ een voor een dichter zeer ongeschikt vak -, Hemsterhuis, dien ook Goethe persoonlijk gekend had, en zijne beeldrijke gemmen-verzameling, deden van schoonheid en kunst de gesprekken overvloeien. Goethe kwam hier ‘auf ein ganz frisches Feld’, waar hij zich ‘höchst bedeutend angesprochen (fühlte)’.

Het was dus de geest van François Hemsterhuis, in zijn eigen land weldra vergeten, die Duitschlands grootsten dichter ten huize der Vorstin, die zijne herinnering en zijne

aesthetische nalatenschap als een meer dan aardschen schat bewaarde, te gemoet kwam. Welke voorstelling vormde Goethe zich wel van den Nederlandschen aestheticus? Hij had hem persoonlijk gekend en hij kende zijne kunstleer. Zijne levensgeschiedenis opteekenend herdacht hij den aestheticus, zijn Griekschen schoonheidszin en in het bijzonder met voorliefde de verzameling antieke gesneden gesteenten, die hij zelf vele jaren in zijn bezit had. Hij herdacht ook zijne eerste ontmoeting met den wijsgeer. De Vorstin had hem met Hemsterhuis en Fürstenberg te Weimar bezocht: 'Von Fürstenberg und Hemsterhuis, zwei vorzügliche Männer'... In zulk een gezelschap 'war das Gute so wie das Schöne immerfort wirksam und unterhaltend. Letzterer war indessen gestorben,' - Goethe dateert zijn bezoek December 1792. In zijne herdenking van dat bezoek en de gesprekken, eene 'geistreiche, herzliche Unterhaltung, ernsthaft, durch Philosophie vermittelt, heiter durch Kunst...', kwam eerst Hamann hem voor den geest, wiens grafteeken hij daar, van zijne plaats af in een hoek van den ontloofden tuin kon zien, Hamann, de ook door Hemsterhuis sterk beïnvloede romanticus; daarna kwam het gesprek op Rousseau en zijne maximen, die in het leven van de Vorstin en van Hemsterhuis eene belangrijke rol hadden gespeeld; daarna op onzen wijsgeer zelf. Hoe nu herdacht Goethe hem?

'Hemsterhuis, Niederländer, fein gesinnt, zu den Alten von Jugend auf gebildet...' Zoo verscheen hij Goethe. Met een enkelen trek is zijn beeld alvast aangeduid. Nog enkele fijnscherpe lijnen zal hij trekken. Een voltooid beeld krijgen wij wel is waar niet te zien; doch is het althans niet veelbeteekenend, dat Goethe zijne herinneringen aan December 1792 opluistert met het aandenken aan den twee jaar te voren overleden Nederlander? Zoo leeft dus Hemsterhuis' geest ook voor hem voort. 'Mit eigener scharfsinniger Zartheit wurde dieser schätzenswerthe Mann dem Geistigsittlichen, so wie dem Sittlich-aesthetischen unermüdet nachzustreben geleitet.' Dan schetst Goethe de beteekenis van Hemsterhuis' verzameling antieke gesneden gesteenten, 'ein schöner Sammlung von etwa siebenzig Stücken', welke de Vorstin bezat, 'als Nachlass eines abgeschiedenen Freundes, der in diesen Schätzen immer als gegenwärtig erschien'...

Zoo werd Goethe's verblijf te Münster dus als 't ware opgeluisterd door de tegenwoordigheid van den geest van den Nederlandschen aestheticus; de oogen verlustigen zich aan het edel-gesteente, edel in den hoogeren zin vooral eener aesthetische symboliek; de gesprekken verlevendigen zich door zijne philosophische kunstleer. Zinrijk fonkelen de Grieksche zinnebeelden, waarbij Eros zulk een betooverend schoone rol speelt, hun toe. Zij waren zich zeker wel bewust, hoe juist het Grieksche ‘beeld’ Hemsterhuis' aesthetica beheerschte, en tevens hoe het begrip der ‘liefde’ het voornaamste beginsel zijner wijsbegeerte was.

En dan bedenkt Goethe hoe die schoonheid van beelden, welke zinne-beelden zijn, het zinnelijke in den mensch streelt, terwijl daarentegen de zuiverste religie allen zinnenschijn tracht af te weren; - hij doordenkt een tweespalt. Was hij zich ook bewust, dat het beeld van Amor en alle kunst van het beeld-schoon heidendom der Grieken de Christelijke religie voorafging, - en nochtans daar samenwoonden in die verlichte woning? Wist hij welke van geestelijke liefde schitterende rol Eros, de Eros van Plato's Symposion, zinnebeeldig de daimon van het verlangen naar volmaaktheid, wijsheid of gelukzaligheid, gespeeld had in het leven van Prinses van Gallitzin-Diotima en Hemsterhuis-Socrates?

Wat Goethe ontwaarde was nog slechts de tweespalt tusschen de zuivere Christelijke religie en de Grieksche kunst, en hij overwoog wat wondere spanning tusschen ‘reinste Religion’ en deze ‘bildende Kunst’, met al haar zinnenschijn, daar ontstaan was. In dien geest schreef hij, wellicht met het schitterende beeld van Eros in een van Hemsterhuis' antieke intaglio's of cameeën voor oogen, het volgende gedicht:

‘Amor, nicht aber das Kind, der Jüngling, der Psychen verführte,
Sah im Olympus sich um, frech und der Siege gewohnt;
Eine Göttin erblickte'er, vor allen die herrlichste Schöne,
Venus Urania war's, und er entbrannte für sie.
Ach! und die Heilige selbst, sie widerstand nicht dem Werben,
Und der Verwegene hielt fäst sie im Arme bestrickt.
Da entstand aus ihnen ein neuer lieblicher Amor,
Der dem Vater den Sinn, Sitte der Mutter verdankt.
Immer findest du ihn in holder Musen Gesellschaft,
Und sein reizender Pfeil stiftet die Liebe der Kunst’.

De liefde tot de kunst.... èn tot de wijsheid was voor Hemsterhuis het ideaal, waarachter het beeld zijner Diotima school. Als hij zijne van geestelijke vriendschap of liefde getuigende brieven aan de Prinses van Gallitzin onderteekende met ‘Socrates’, - met welken naam ook zij hem steeds noemde, - zag hij in haar de wederverschijning van die ‘gewijde en wijze’ Diotima, bloeiende in de 82e Olympiade, aan wie de ware Socrates alles te danken had wat hij wist van het wezen der ‘vriendschap’.[1)] De herrezen ‘sage et sacrée Diotime’ (I. 8. pass.) wijst hem den weg naar het ‘Goddelijke’, waarin alle zinnelijkheid is vervluchtigd. Al bereikt hij dat einddoel nimmer - daarvoor is zijne wijsbegeerte, zelfs in den dialoog ‘Over de Goddelijkheid’, nog veel te zinnelijk en zinnebeeldig, - toch staat het hem voor den geest als het hoogstmenschelijke, waarheen de wijsheid alleen den menschengeest kan opvoeren. Opvoeren door eene ‘harmonie parfaite des facultés’, ‘au point qu'une ombre même de la Puissance Divine paroît s'y manifester’ (II. 73).

Machtig is zeker het principe der liefde, in den zin van Hemsterhuis. Nergens zal hij het in zijne wijsbegeerte verloochenen. Het beginsel der liefde is menschelijk, maar tegelijk goddelijk. Een als 't ware in het Grieksch denkend wijsgeer als Hemsterhuis heeft het goddelijke spel der liefde in de mythologie en kunst-religie der Oudheid dagelijks aanschouwd en er tegelijk den eeuwigen zin van begrepen.

Doch stellen wij de (Grieksche) Kunst als het *eerste* en de (Christelijke) Religie als het *tweede*, dan is het *derde*, als de hoogere eenheid van beiden: de (moderne) Philosophie. Zóó kunnen Oudheid, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd in hunne hoogste categorieën doordacht worden.

Waar Goethe bij de beschouwing van Hemsterhuis' antieke steenen, welker beeldschoon hem toeflonkerde, en waar hij, het gedicht in zich voelende opklinken, een ‘nieuwen lieflijken Amor’ zag verschijnen, waarbij hij het voorstelde dat deze Amor den vader zijnen ‘zin’ en der moeder zijne ‘zede’ te danken had, uit wier vereeniging de ‘liefde der kunst’ ontstond, - daar hebben wij het ons eenigszins anders ver-

1) Cf. Hemsterhuis, ‘Avertissement’ en opdracht van ‘Aristée’ (I. 6, 7 en 8), en overigens zijne andere opdrachten, talrijke brieven enz.

beeld, door den herrezen Eros ons voor te stellen als van den vader de Grieksche ‘schoonheidszin’ en van de moeder de Christelijke ‘religie’ ontvangen te hebben, uit welker eenheid, niet de ‘liefde der kunst’ - want dit zou slechts eene herhaling beteekenen -, maar de ‘liefde tot de wijsheid’ of Philosophie is ontstaan. Deze nieuwe Eros, als de herrezene of geestelijk wedergeborene, is de nieuwe daimon of de geest der Nieuwe Wijsbegeerte, waarin de liefde voor de wijsheid als ‘philosophia’ is opgeklaard in de ware werkelijkheid van het begrip der wijsheid.

Deze nieuwe Philosophie zien wij aanschemeren in René Descartes, in Baruch de Spinoza en, juist vóór het begin der groote 19de eeuw, in Franciscus Hemsterhuis. Zoo verkrijgt men ook eene voorstelling van Hemsterhuis' geestelijk streven op zijn best. In het groot gezien is zijn verlangen naar menschelijke volmaking het verlangen naar wijsheid. De liefde, van zinnelijken ‘aanleg’, doch met den ‘toeleg’ om zich met het hoogst geestelijke te vereenigen, is het wezen zijner wijsbegeerte.

Geen andere letterkunde is zoo doorweven met Hemsterhuis' ideeën als de Duitsche. Vindt men in de Nederlandsche en Fransche met moeite een enkel spoor van zijn verbeelden en denken terug, in de Duitsche kan men zijn denkbeelden op talrijke plaatsen herkennen. Zijn ideeën kan men als gouden draden zien schitteren door de geheele romantische periode en hier en daar vormen zij zelfs in het uiterst samengestelde weefsel schoone tafereelen. Wij kunnen b.v. zien hoe zijn ideeën fonkelen zoowel in het proza van Herder als in de poëzie van Novalis. Wij zullen, straks Hemsterhuis' werken zelf nader beschouwende, enkele voorbeelden dier nawerking toonen.

Wij weten reeds, dat Jacobi een geestdriftig bewonderaar van Hemsterhuis's geschriften was. Deze bewondering mengde zich later met een persoonlijke vriendschap van een zeer innig karakter. Door Jacobi's bemiddeling leerde ook Lessing de geschriften van den Nederlandschen wijsgeer kennen[1] over wiens ‘Aristée ou de la Divinité’, waarin hij een Spino-

1) Eerst als aestheticus door ‘Lettre sur la sculpture’, daarna tevens als psycholoog, ethicus en metaphysicus door ‘Lettre sur l'Homme et ses Rapports’, ‘Sophyle’ en ‘Aristée’.

zistische kern meende te ontdekken, hij zoo verrukt was, dat hij besloten was het te vertalen. Ook Herder stelde buitengewoon belang in Hemsterhuis' leer, in die mate zelfs dat hij in eene verhandeling over ‘Liebe und Selbstheit’ als 't ware een vervolg schreef op Hemsterhuis' ‘Lettre sur les Désirs’, hetwelk deze zelf had beloofd te geven, doch waarin hij door andere werkzaamheden en overdenkingen verhinderd was. Herder heeft niet, als Lessing, gezocht naar een Spinozistischen inhoud, maar in het begrip der liefde het beginsel van zijn eigen leer begrepen en verder ontwikkeld.

Heeft Herder in beginsel den inhoud van Hemsterhuis' leer aangeduid, Goethe vatte in meer formeelen zin die leer samen in enkele woorden, ze in zijn ‘eigen’ zin schikkende: ‘Hemsterhuis' Philosophie, die Fundamente derselben, seinen Ideengang konnt' ich mir nicht anders zu eigen machen, als wenn ich sie in meine Sprache übersetzte. Das Schöne und das an demselben Erfreuliche sei, so sprach er sich aus, wenn wir die grösste Menge von Vorstellungen in *einem* Moment bequem erblicken und fassen; ich aber musste sagen, das Schöne sei, wenn wir das gesetzmässig Lebendige in seiner grössten Thätigkeit und Vollkommenheit schauen, wodurch wir, zur Reproduction gereizt, uns gleichfalls lebendig und in höchste Thätigkeit versetzt fühlen’[1]. Goethe voegt er aan toe: ‘Genau betrachtet ist eins uns ebendasselbe gesagt’. Het is zoo. Gaf Herder het beginsel der leer weer, Goethe gaf in enkele woorden den vorm aan, en zoo is de leer reeds aangeduid in den meest abstracten zin.

Wij zullen nu in meer concreten zin Hemsterhuis' leer weergeven. Na Hemsterhuis dus te midden zijner groote tijdgenooten in universeelen kring getoond te hebben, zullen wij eenigszins uitvoerig zijn werk leeren kennen, om dan, alles saamvattend, hem te beoordeelen in het licht der algemeene wereldwijsheid.

De werken van François Hemsterhuis[2] bestaan in hoofd-

1) Campagne in Frankreich. IV. 681.

2)
- I. Lettre sur une pierre antique (1762).
- II. Lettre sur la Sculpture (1765). Meyboom's opgave 1762 (I. Préf. p. 9) is eene vergissing.
- III. Lettre sur les Désirs (1770).
- IV. Lettre sur l'Homme et ses Rapports (1773).
- V. Sophyle ou de la Philosophie (1778).
- VI. Aristée ou de la Divinité (1779).
- VII. Simon ou des Facultés de l'Ame (1787).
- VIII. Alexis ou de l'Age d'Or (1787).

Verder eene ‘Description philosophique du caractère de feu Mr. F. Fagel’ (1773), en een groot aantal brieven, waarvan eenige fragmenten gepubliceerd zijn. De meeste brieven zijn nog niet gepubliceerd en berusten in de Kon. Bibliotheek, waar ik ze door de welwillendheid van den Directeur (enkele jaren geleden reeds) heb mogen raadplegen, en waaruit ik het philosophisch belangrijke excerpeerde.
Het ethische geschrift ‘Ariste ou le vrai Ami’ werd door Meyboom ook aan Hemsterhuis toegeschreven en in deel III opgenomen. Anderen betwisten de authenticiteit. Ik heb mij nog geen beslist oordeel gevormd.

zaak uit vier Brieven en vier Dialogen. Deze Brieven, hoewel aan bepaalde personen gericht, de eerste drie aan Théodore de Smeth, de vierde aan F. Fagel, hebben eene algemeene aesthetische en psychologische strekking. De eerste Brief 'Sur une pierre antique', in 1762 geschreven, doch eerst in 1792[1], twee jaar na den dood van den wijsgeer, in druk verschenen, is slechts van beteekenis om zijn fijnen critischen schoonheidszin en als bewijs van zijne kunsthistorische kennis der antieke beeldende kunst, in 't bijzonder van gesneden steenen met hun eigenaardige symboliek. Hij beschrijft daarin hoofdzakelijk een fijn gesneden amethyst, waarop een vrouwenfiguur, een zee-paard met hasta en een dolfijn, behoorende tot de collectie van Théodore de Smeth[2], later gevoegd bij het cabinet van Koning Willem I. Zijne aesthetische beginselen heeft hij in dezen Brief nog niet ontwikkeld, al blijken zij, achteraf beschouwd, wel uit enkele trekjes.

De grootere Brief 'Sur la Sculpture', reeds meer den vorm eener aesthetische beschouwing hebbende, is in 1765 geschreven, zeer waarschijnlijk onder den indruk van het, in 1764 in het Duitsch en 1765 in het Fransch verschenen, werk van Winckelmann over de geschiedenis van de Kunst der Oudheid.

1) Meyboom geeft op 1790. Vgl. evenwel Émile Grucker p. 17.
2) Cf. Goethe. 'Ferneres über Kust' (V. 579). ('Notice' van De Jonge) O.a. 'Derselbe, an welchen Franz Hemsterhuis den bedeutenden Brief schrieb über einen alten geschnittenen Stein, vorstellend eine Meernymphe an einem Meerpferd hersturmend, von herlicher Kunst'.

In 1769 verscheen deze Brief in druk. De wijsgeer geeft hier, na een vluchtig overzicht over de geschiedenis der beeldende kunst, zijne beginselverklaring. Het beginsel van alle kunst acht Hemsterhuis tweeledig: I. ‘imiter la nature’ en II. ‘renchérir sur la nature’ of ‘la surpasser’ (I. 14). Het Platonisch-Aristotelische beginsel der ‘navolging’ (mimesis) wordt dus door hem aangevuld met het zoo veelbeteekenende beginsel van de ‘vermeerdering’ of ‘verhooging’ der natuur. In dit ‘renchérir’ of ‘surpasser’ ligt, zooals wij later zullen zien, een rijkdom van beteekenis verborgen, die den meesten ontgaat. Hemsterhuis duidde die beteekenis althans aan, doch beschouwde haar nog te eenzijdig, n.l. slechts van den ‘idealen’ kant, terwijl toch als 't ware alle schoonheidscategorieën zich daarin openbaren.

Na den grondslag zijner aesthetica aldus aangestipt te hebben, beschouwt Hemsterhuis in vogelvlucht de geschiedenis der beeldende kunst, of eigenlijk, in engeren zin, der beeldhouwkunst met de dicht bij haar staande keramische en andere decoratieve kunsten. In meer principieelen zin merkt hij op, dat de navolging der werkelijkheid het volmaaktst kan geschieden in de beeldhouwkunst, - waarbij hij slechts den vorm voor oogen heeft. ‘Uniquement (le) contour’ en ‘la couleur n'est qu'une qualité accessoire’ (I. 16) zijn twee voor zijne kunstleer, die in hoofdzaak de plastiek beschouwt, kenschetsende woorden. Wij weten intusschen, dat de Grieksche beeldhouwkunst zeer rijk aan kleuren was, al geven wij in zuiver aesthetischen zin toe, dat de beeldhouwkunst en in 't bijzonder de Grieksche, ‘vormschoon’ is, in vormschoon zelfs het ‘ideale’ beteekent, terwijl de kleur meer toekomt aan de latere romantische kunst, waarin de werkelijkheid ‘geschilderd’ zal worden.

‘Il faut l'imitation de tous les contours, ce qui n'appartient qu'à la sculpture’ (I. 16). Dit is de eisch volgens het eerste beginsel. Het tweede beginsel, ‘surpasser la nature par l'art’ (Ib.), wordt verwerkelijkt, waar de voorhanden vormen veredeld verschijnen, opgevoerd worden tot de volmaaktheid, d.i. den idealen vorm. De natuur op zichzelf vermag niet te voldoen aan den vorm der volmaaktheid, dien de kunstenaar zich voorstelt. Ver blijft de natuur in dat opzicht ten achter bij de kunst. De vorm der volmaaktheid is voor den kunstenaar

eene ideale voorstelling of ‘idée’, waaraan het kunstwerk moet beantwoorden. Hoe volmaakter het beeld dus wordt, hoe eerder de aanschouwer zich de idee van het voorgestelde vermag te vormen. Proefondervindelijk bewijst Hemsterhuis den regel - twee voor de proef geschikte, in zeker opzicht op elkaar gelijkende, doch verschillend versierde vazen, worden een aesthetisch ondeskundige, en wel een hoogleeraar der wiskunde, vertoond -, dat ‘de ziel het schoonste oordeelt, waarvan ze zich een denkbeeld (une idée) kan vormen in het kleinste tijdsbestek (dans le plus petit espace de temps)’ (1. 18).[1)] In het algemeen zal ‘eene gezonde en rustige ziel’ de voorkeur geven aan het beeld, dat haar ‘het grootste aantal ideeën tegelijk geeft’ (I. 19).

Men merke wel op, dat Hemsterhuis blijft binnen het psychologische gebied, voor zoover hij niet spreekt van den vorm en de idee der volmaaktheid, waarmee hij het ‘ideale’ blijkt te bedoelen. Psychologisch is de grond zijner geheele kunstleer.

‘De ziel toch wil natuurlijk een groot aantal denkbeelden (idées) hebben in den kortst mogelijken tijd’ (I. 19). Aan dien regel moet elke versiering voldoen: ‘zonder dat zou elke versiering (ornement) eene nuttelooze overtolligheid (hors d'oeuvre inutile) zijn, hinderlijk voor het gebruik, den goeden smaak en de natuur’ (Ib.). Daarom ‘houden wij’, in overeenstemming met dat beginsel, ‘van groote accoorden in de muziek en van goede klinkdichten (sonnets) in de dichtkunst’ (I. 20). De ziel verbindt bij de aanschouwing de opeenvolgende deelen van het beeld tot een geheel, zoo mogelijk in één oogenblik. ‘Wat wij groot noemen, verheven en van goeden smaak, zijn groote geheelen, welker deelen zoo kunstig samengesteld zijn, dat de ziel ze oogenblikkelijk en zonder moeite kan vereenigen’ (I. 21).

Hiermee is in formeel opzicht de kern blootgelegd van Hemsterhuis' aesthetica. Een belangrijk punt, niet het centrum vormende zijner leer, maar toch innig ermee samenhangend, mag niet voorbij gezien worden: het z.g. ‘moreele’ stand-

1) Vgl. ‘Lettre sur des Désirs’: ‘L'âme cherche toujours le plus grand nombre d'idées possible dans le plus petit espace de temps possible’ (I. 53). Vgl. ‘Remarque générale’ hierop (II. 71. regel 3 en 4).

punt, doch dat wij liever het ‘psychologische’ standpunt zouden willen noemen. Dat komt in de gevallen, die hij stelt, vanzelf aan 't licht. Iemand, die zelf schipbreuk heeft geleden, wordt door de schilderij van een schipbreuk meer getroffen dan een ander. Toen Cicero in zijne rede (pro Ligario), bij zijne verdediging van Ligarius iedereen tot bewondering dwong, was het Caesar, die van ontroering beefde en verbleekte, een zeker teeken, dat hij bij de woorden Pompeï en Pharsalië een grooter aantal geconcentreerde en coëxistente ideeën had dan de anderen.

Wij gaan met de opmerking, dat in deze gevallen slechts *psychologische* en nog geenszins *aesthetische* factoren betrokken zijn, dit punt voorloopig voorbij, om over te gaan tot de zeer belangrijke stelling betreffende de eenheid in verscheidenheid van deelen ten aanzien eener ideale voorstelling. Hij neemt als voorbeeld de voorstelling van Venus. Bij een slecht schilder zouden hoofd, armen en beenen kunnen toebehooren aan evenveel verschillende Venussen, terwijl bij een kunstenaar van genie eenzelfde idee uit alle deelen spreekt (Cf. I. 26).

Hemsterhuis duidt de stelling slechts aan, dat de schoonheid niet bestaat in het bijzondere en van elkaar verschillende, maar in de algemeene idee, die de *eenheid* van de verscheidenheìd vormt, ten aanzien van het ‘ideaal’. Hij gewaagt wel van ‘ééne groote idée’ in ‘alle deelen’, waarbij hij zich een Venus van Raphaël voorstelt, doch het woord ‘ideaal van schoonheid’, dat hier het middelpunt der beschouwing zou moeten zijn, noemt hij niet; terwijl het ook bevreemdt, dat juist hij, wiens aesthetica toch vooral op de beeldhouwkunst gericht was, hier spreekt van de schilderkunst, van een geschilderde Venus, - waar toch het ‘beeld’ der Godin voor de kunstzinnige verbeelding het paradigma zou zijn van hetgeen hij eigenlijk bedoelde: de idee der eenheid ten aanzien der schoone kunst, d.i. de ideale schoonheid. Men bedenke, dat het kenmerk der classieke beeldende kunst niet bestaat in een veelheid van bijzondere en toevallige schoonheden, maar in het tot beeld worden van de idee der schoonheid zelf. In de beeldhouwkunst beoogt men vooral en bovenal den idealen vorm der schoonheid. Het wezen der beeldhouwkunst is het ideaal schoone, zooals het vooral in

het classieke tijdperk tot verschijning kwam, - al zal ook in een lateren, romantischen, tijd, waarin allereerst de schilderkunst bloeit, ook de beeldhouwkunst een meer romantisch, d.i. schilderachtig, en in hoogere vergeestelijking, zelfs een poëtisch, karakter kunnen aannemen.

Wat is verder de aantrekkelijkheid van ‘ontwerpen en schetsen’ van geniale kunstenaars, waarvan Hemsterhuis met voorliefde gewag maakt (I. 26), anders dan het door die aanduiding opgewekte verlangen naar die buitengewone schoonheid, die iets ‘eenigs’ beteekent te midden van de veelheid van vormen, die zich voor ons oog of onze verbeelding bewegen!

Een eenige schoonheid dus ligt daar aangeduid vóór ons, door 's kunstenaars hand, die in teekenen zijn schoone aanschouwing weergaf: ‘la premiére idée dìstincte et bien conçue’ (Ib.). 't Is het geheim om met zoo weinig mogelijk middelen zooveel mogelijk ‘idée’ uit te drukken. Het is de kunst veelbeteekenend te zijn voor den verbeeldingrijken beschouwer. ‘Ce sont les premières esquises qui plaisent le plus à l'homme de génie et au vrai connoisseur.’ Ten eerste: ‘parce qu'elles tiennent beaucoup plus de cette divine vivacité de la première idée conçue’; ten tweede: ‘parce qu'elles mettent en mouvement la faculté poétique et reproductive de l'ame, qui, à l'instant, finit et achève ce qui n'étoit qu'ébauché en effet’ (I. 26, 27). Dit met zoo weinig mogelijk middelen zooveel mogelijk uitdrukken van idee of ideeën, komt, al wijst hij er ter plaatse zelf niet op, zuiver overeen met Hemsterhuis' principe: een maximum van ideeën in een minimum van tijd.

Teekenend in dit opzicht is ook het trekje, waarmede hij op de schoonheid van sonnetten duidt (I. 20). In dramatischen zin wijst hij op de beteekenis van ‘een stilte, welsprekender dan de schoonste verzen’ (I. 28). Hij zoekt bevestiging van zijn principe in de letterkunde, noemt o.m. Homerus, Demosthenes en Cicero, geeft enkele citaten en paraphraseert deze in den zin zijner theorie. Hij had een schitterend voorbeeld te meer kunnen aanhalen in Homerus' aanduiding van Helena's schoonheid; de dichter toch schildert niet al hare schoonheden in woorden, - maar door slechts te gewagen van de verbazing der edele grijsaards bij hare

aanschouwing, zette hij de verbeelding der Grieken aan tot het hoogste. De veelheid van trekken zou slechts schaden aan de unieke of voorbeeldige schoonheid. Eenig is immers de schoonheid van de verbeelding, die als de hoogste schoonheid of als ideaal voorgesteld wordt.

Zoo werkt ‘la faculté poétique et reproductive de l'âme’ (1.27). De kunst bestaat in het samenvatten van het grootst aantal voorstellingen in het kleinste bestek. Als zooveel andere aesthetici beschouwt Hemsterhuis het doel der kunst het teweeg brengen van een ‘optimum’ van ontroering (Cf. I. 29, 31). Dit optimum wordt bereikt door een ‘maximum van het aantal der voorstellingen’ te doen ontstaan in een ‘minimum van tijd’ (1.29).

Na zijn geschiedkundige schets van de beeldende kunst, die geen buitengewone gezichtspunten aanbiedt, en waarin hij zijn beginsel slechts weinig toelicht, komt hij nog eens terug op de ‘eenheid’, in één adem genoemd met de ‘eenvoud’ (l'unité ou la simplicité), als noodzakelijk principe, vooral voor de beeldhouwkunst; waarna hij, aan het slot van zijn betoog, ook nog eens wijst op de groote beteekenis van zijn beginsel van het tijdsminimum, om zich eene zuivere voorstelling van een kunstwerk te maken. Zijn raad om zich meer toe te leggen op het bereiken van een minimum van tijd door de zuiverheid van de omtrekken, dan op een maximum van ideeën door de volmaakte weergave der handelingen en hartstochten (I. 45), toont wel het *classieke* karakter zijner kunstleer aan, waarin de categorie der ideale schoonheid heerscht. Vreemd genoeg gewaagt hij nergens van het ‘ideaal’ in die beteekenis. Toch wordt niets anders bedoeld, als hij spreekt van ‘le repos et la majesté’, welke de beeldhouwkunst kenmerken (Ib.). Hetzelfde bedoelt hij met ‘l'unité ou la simplicité’, herhaaldelijk door hem genoemd (Ib.), en met ‘analogue ou conforme à l'idée’ (Ib.), als de noodzakelijke kenmerken der plastische kunst. Dan wordt het ook duidelijk, waarom bekleeding of omhulling der vormen in de zuivere beeldhouwkunst hinderlijk zijn; zij zouden de eenheid verstoren van het beeld, waarvoor juist de volmaaktheid van vorm alles is. De volmaakte vorm van het beeld blinke uit in onomhulde schoonheid. Het kleed, als van te plaatselijke en tijdelijke beteekenis, zou de eeuwige beteekenis der ideale schoonheid slechts verduisteren.

In ‘Simon’, het wijsgeerig gesprek over de ‘vermogens der ziel’, zijn psychologie en aesthetica wonderlijk door elkaar gemengd. Hemsterhuis laat de fictie zeggen (II. 82), dat Diocles en Diotima den dialoog vonden bij het altaar, dat Charmus gewijd had aan de *Liefde.* Wij zullen er, met het oog op den inhoud van het gesprek, moeten bijvoegen: en aan de *Schoonheid.* Een bronsgroep van Mnesargus is de aanleiding tot den dialoog. Hij wil in het uiterlijk de zekere teekenen herkennen van wat in het innerlijk van den mensch omgaat. Doch men vraagt zich af of niet veel voor het oog verborgen blijft. Socrates maakt zich en anderen duidelijk, dat er in de diepten der menschelijke ziel werkingen gebeuren, die niet naar buiten blijken en die ook de kunst niet zal kunnen openbaren.

Dan laat Hemsterhuis een Scyth zijne kunstleer voordragen, waarin wij evenwel, in half mythologische vermomming, de leer van den Nederlandschen aestheticus herkennen. Hij stelt zich de werkzaamheid der kunst voor langs twee wegen. De kunst is er voor ‘het nut, het gebruik en de veraangenaming’ ‘der ziel’ en ‘des lichaams’ (II. 117). Zij bedoelt de ‘verrijking’ ‘zoowel van de ziel als van het lichaam’, om zoo tot hoogere ‘volmaking’ te komen. Typisch Hemsterhuisiaansch, in verband met zijne bekende aesthetische stelling, is de opmerking, dat het doel dezer hoogere volmaking is ‘de produire le plus d'effet dans le plus court espace de temps’ (Ib.). Even typisch voor hem, doch veel belangrijker, is het streven zelf naar menschelijke volmaking, waarop hij aan 't einde van dezen dialoog uitvoeriger terugkomt.

De kunst is daartoe een heerlijk middel, dat op tweeërlei wijze werkt: 1^{e} door ons ‘de objecten der ideeën zelf’ voor te stellen, 2e door ons de ideeën zelf te doen vormen door ‘teekens’ (II. 118). Hier wordt eene belangrijke aesthetische verhouding aangeduid, die Hemsterhuis evenwel nog niet helder voor den geest staat. Hij duidt op de verhouding der aesthetische categorieën ‘symbool’ en ‘ideaal’. ‘L'objet même de l'idée’ is wel is waar niet precies het beeld of de vorm der idee zelf, dien wij het ideaal noemen, doch voorzoover in het kunstvoorwerp reeds het concrete slechts vorm of schijn is, kunnen wij het object als de vorm of

schijn zelf der idee of voorstelling beschouwen. En waar ook Hemsterhuis vooral de Grieksche beeldhouwkunst op 't oog heeft, staat ook hem de vorm der idee als classieke schoonheidsvorm voor den geest, - en wat is die vorm der schoonheid zelf anders dan het ideaal?

Wat de tweede categorie betreft is met het ons zelf vormen der idee ‘par les signes’ niets anders bedoeld dan de symboliek der kunsten. Merkwaardigerwijze ziet Hemsterhuis deze zinnebeeldigheid met name in de poëzie en de rhetorica, terwijl hij in 't geheel niet denkt aan de architectuur, die er nochtans vol van is, noch aan de bijbehoorende decoratieve kunsten, die er van overvloeien. Het symbool is het eigenlijke ‘wezen’, is dé categorie, dezer kunsten. Als nu Hemsterhuis de zinnebeeldigheid, der dichtkunst b.v., opmerkt, dan heeft hij in die hoogere of meer omvattende geestelijke kunst slechts een harer momenten of factoren opgmerkt. Naast het symbool is in haar ook het ideaal als moment aanwezig, waar haar wezen als 't ware alle categorieën der schoonheid in zich bevat. Met meer recht had Hemsterhuis, in plaats van de poëzie, de muziek aan de zijde der symbolische kunsten kunnen plaatsen, omdat de toonkunst meer analogie met de bouwkunst vertoont; terwijl bij haar zeer moeilijk van ‘l'objet même de l'idée’ of het ideaal sprake kan zijn, is juist hare zinnebeeldigheid voor iedereen duidelijk.

In welk opzicht ook onderling verschillend, hebben alle kunsten ‘hetzelfde beginsel en hetzelfde doel’ (II 118). Verschil van inzicht blijkt alleen als men den oorsprong of de afkomst der kunst buiten het menschelijke plaatst. Spreekt Socrates in den geest van Hemsterhuis van eene ‘goddelijke begeestering’, de Scyth noemt elke kunst ‘bastaard van een God’ (II. 120), waarbij hij zich verliest in mythologie, waar geen wijsgeer hem volgen zal, - ook Hemsterhuis niet. Wel is de Socrates van den nieuwen tijd het met den mythologiseerenden Scyth eens - zij het niet als het liefdesverkeer tusschen menschen en Olympische of Aardsche Goden en Godinnen -, dat de ‘werkzame ziel’ een ‘erotisch verlangen’ heeft (II. 121). Mogen voor de verbeelding schoone zielen hun geliefden tusschen de hemelsche Goden vinden en slechte zielen bij die aan de oevers van

Cocytus en Styx, - de wijsbegeerte verlangt door dien kleurigen dampkring der phantasie het zonnelicht des geestes helder te zien heenschijnen, om in dat licht tot het zuivere begrip der dingen te komen. Droomen hebben te wijken voor het heldere licht des denkens. Als Diotima dan Socrates en ons, helderder dan de Scyth het vermocht, zal inlichten, heet het, dat de ziel vooreerst twee vermogens heeft, het voelen en het handelen. Daarvoor heeft zij hare organen of zintuigen, om de van buiten komende gewaarwordingen en denkbeelden op te vangen, waarvoor zij dan beschikt over de verbeelding, de bewaarplaats (récervoir) van al die gewaarwordingen en denkbeelden (perceptions et idées), waarover dan het verstand (l'intellect) heerscht, ze ordenend, gebruikend, vergelijkend en samenstellend (Cf. II. 126). - Merkwaardig is in deze psychologie van de wijze Diotima, de zuiver Lockiaansche beschouwingswijze![1)]

Boven al deze vermogens heeft de mensch - en dan spreekt Diotima volkomen in den geest van Hemsterhuis - nog een vonk van hemelsche liefde ontvangen, die de eenheid of harmonische verhouding zijner hoogste eigenschappen zal vormen: ‘un tout harmonieux ensemble’ (II. 136). Het is de wil om ‘volmaakt’ te worden en ‘gelukzalig’ meteen. ‘La perfection ou l'homme peut parvenir par ses propres forces’... ‘Sa perfection et son bonheur est l'harmonie dont je vous parle’ (Ib.). Als Diotima, aan het eind van den dialoog ‘Simon’, bij monde van Socrates-Hemsterhuis, zoo spreekt over het Goddelijke verlangen naar volmaaktheid, wordt zij wélsprekend. De schoonste taak van den mensch in geestelijk opzicht is: op de zon te gelijken, zich te ontdoen van alle omhulsels en zoo te schitteren in eigen helderheid. Die Goddelijke hoogte bereikt de mensch, waar de ziel het heelal niet ziet ‘in God’, maar ‘op de wijze van God’. (Cf. II. 138).

Om onzen wijsgeer op zijn best te doen zien willen we hem, aan het einde van dezen Socratischen dialoog ‘Simon’,

1) Vgl. vooral het van buiten in de ziel komen der gewaarwordingen en voorstellingen: ‘qui y entrent’ (I. 123), ‘qui viennent de dehors’ (II. 128). Typisch Hemsterhuisiaansch echter is: ‘de produire le plus d'effet dans le plus court espace de temps’ (II. 117).

toonen naast de wijze Diotima, die ‘menschelijk van gestalte’, maar ‘goddelijk van geest’, zich tot Socrates wendt en spreekt: ‘Quant à nous autres devins, qui paroissons plus élevés que le reste des mortels, sachez que nous-mêmes n'avons pas d'autre échelle pour monter à la hauteur où vous nous contemplez. Nous sommes montés plus vîte, et voilà tout notre avantage; mais cet avantage est grand. Il faut pour l'obtenir le courage et la volonté d'entreprendre un grand travail, de la constance pour le soutenir, et de la force pour l'exécuter. C'est avec des ailes semblables que quelques âmes heureuses s'élèvent. Elles se livrent tout entières au soin de se perfectioner... C'est alors que le brillant spectacle des richesses de l'âme humaine se montre à découvert, et c'est alors, enfin, que, voyant les rapports des effets à leurs causes, nous pénétrons dans l'avenir, et obtenons de ceux qui nous sentent, sans pouvoir nous comprendre, le titre mystique de devins. - Mon cher Socrate, l'astre du jour qui ne voit que ce qu'il éclaire, n'a pas été toujours si brillant et si beau. A sa naissance, il fut enveloppé dans une croûte opaque noire et épaisse; mais la violence de ses feux internes, et l'énergie qu'il portoit dans son sein, l'ont dégagé de ces croûtes dans la suite des temps et des siècles, et l'univers s'est déployé à ses yeux. C'est là le plus parfait symbole de l'âme, au moment qu'elle dérive de l'activité de son auguste cause. Le plus beau travail de l'homme, Socrate, c'est d'imiter le soleil, et de se débarrasser de ces enveloppes dans aussi peu de siècles qu'il est possible; et lorsque l'âme est toute dégagée elle devient toute organe. L'intervalle qui sépare le visible du sonore est rempli par d'autres sensations. Toutes les sensations se lient et font corps ensemble, et l'âme voit l'univers non en dieux, mais à la façon des dieux’... (II. 137-138).

Is dit niet dichterlijk en wijsgeerig tegelijk, en toont Hemsterhuis zich niet een echt neo-Platonicus? Wij kunnen ons voorstellen, dat degenen die dit woord van Socrates- Hemsterhuis vernamen, uiting moesten geven aan hunne bewondering, hetzij door de zeer verstandige opmerking van Damon, dat ‘Diotima gelijk had met de volmaaktheid te stellen in de Harmonie’, hetzij omdat men als Cebes ‘een

groot licht' ontwaarde, dat de beelden der phantasie omglansde met den helderen schijn der wijsheid.

Het is zeker, dat onze Neo-Platonicus zich uit in een 'verbeeldingsdenken', hetwelk eene dichterlijke Dionysische vervoering vereenigt met een wijsgeerige Apollinische helderheid. Had niet Agathon hiervan een vaag besef, toen hij, vol bewondering voor het gehoorde, vroeg: 'vindt gij niet dat er veel overeenkomst bestaat tusschen de taal der philosophie en de dithyrambe?' - 'Veel', antwoordde Socrates-Hemsterhuis. - Dit zuivere begrip van eigen woord is wel merkwaardig! Twijfelde Hemsterhuis nochtans aan zijn woord, zoo dat hij moest trachten zich in eigen en anderer oogen schitterend te rechtvaardigen door de verklaring dat de god der wijsheid een ándere is dan Dionysus? Dan staat hij door dien twijfel nóg hooger dan het hoogtepunt van dezen dialoog. Zeker, beide - dithyrambe en philosophie - zijn 'ingegeven door de goden', 'maar de dithyrambe is geïnspireerd door den god des wijns, en de philosophie door den god der wijsheid' (II. 138).

Tot het ideaal der schoonheid, dat hetzelfde is als het ideaal der volmaaktheid, voert volgens Hemsterhuis maar één weg: de liefde, het verlangen naar eenheid van wezen, in den hoogsten vorm met het Goddelijke. In zijn 'Lettre sur les Désirs' is dat beginsel het concreetst aangegeven; 'Le but absolu de l'âame, lorsqu'elle désire, est l'union la plus intime et la plus parfaite de son essence avec celle de l'objet désiré' (I. 54). In de sexueele verhouding (I. 58) en in de liefde en vriendschap der Grieken (I. 62) werkt eenzelfde beginsel, dat als 'l'amour de Dieu' het hoogste en volmaaktste bereikt (Cf. I. 55).

Nergens heeft zijn sensualisme vaster wetenschappelijken grondslag dan in zijn 'Lettre sur l'Homme et ses Rapports' en 'Sophyle ou de la Philosophie', doch nergens toont hij zich ook zoo duidelijk leerling van John Locke. Zijne aesthetica ontvangt echter weinig licht uit die verhandelingen, die vooral als psychologie belangrijk zijn. In ' Aristée' en 'Simon' reikt zijne leer weer in het gebied de metaphysica. Op modern sensualistischen bodem zich ontwikkelend, ontvangt zijn beginsel, alzijdig uitgroeiend, het schoonste licht uit de algemeene wereldwijsheid.

Zoo ergens dan heeft in Hemsterhuis' Aristée, den dialoog over de goddelijkheid, de ‘liefde’, als het Grieksche zinnebeeld ‘Eros’, zich in de Christelijke idee der ‘geestelijke’ liefde verheven. Het verlangen is daarin vergeestelijkt tot den wil om één met het Goddelijke te worden. De eenheid (l'homogénéité) van mensch en God acht hij te bestaan in het vermogen van de wil, in den zedelijken zin (l'organe moral) en in het denken. Dan komt hij tot een hoogte van ‘oordeel’, waarin hij boven het eigenlijk menschelijke verheven is, en waarin is ‘ni action ni passion’: ‘C'est l'effet immédiat de la nature de nos âmes éternelles’ (II. 71), ‘de leur attraction vers leurs semblables, vers le grand, vers le beau, vers la Divinité’ (II. 72). En toch is die ‘attraction’ niets anders dan de ‘liefde’, de liefde in haar hoogsten vorm, de alle wezens immanente macht van Goddelijken oorsprong. Zij is beginsel en doel tegelijk van Hemsterhuis' philosophie. En zoo besluit dan Diocles zijn betoog: dat van onze zielsvermogens de liefde het is, die ons doet gelijken op het Goddelijke. ‘C'est à cette attraction que Jupiter et l'Amour doivent les premiers autels que les hommes leur érigèrnt’ (II. 72).

François Hemsterhuis heeft zijn leven lang in Plato gelezen, doch zeker heeft hij den hoogst geestelijken en dialectischen ‘Parmenides’ niet zoozeer bewonderd als die dialogen, waarin, gelijk met name in het ‘Symposion’, Eros als het Grieksche beeld der liefde verschijnt; - de ‘daimon’ of geestelijke macht, die de menschenziel louterde, haar opvoerend tot het volmaakt goede of de gelukzaligheid; doch tevens de macht, verzinnelijkt in die jeugdgestalte, die de menschen door liefde betoovert, en als zuiver Grieksch ideaal, hoe ook vergeestelijkt of vergoddelijkt, toch vol zinnelijkheid blijft. Dit Grieksche ideaal der liefde heeft Hemsterhuis meer bekoord, zooals uit zijne aesthetische en psychologische beschouwingen blijkt, dan de latere meer Christelijke idee der liefde, waarin alle zinnelijkheid en verbeelding is opgeheven in eene hoogere categorie, - al is hij in zijne beschouwing ‘Sur les Désirs’ zich helder bewust van een gradueel verschil tusschen de liefde voor een ‘mooi beeld’, een ‘vriend’, eene ‘beminde’ en ‘het hoogste Wezen’ (I. 54).

‘Het volstrekte doel der ziel, die verlangt, is de innigste en volmaaktste vereeniging van haar wezen met dat van het

begeerde voorwerp' (Ib.), - ziehier de grondstelling zijner psychologie en aesthetica in het bijzonder, doch tegelijk de grondslag waarop zijne geheele wereldbeschouwing rust. De liefde is voor Hemsterhuis eene werkelijke, alles beheerschende, macht, die de wereld bijeenhoudt. Newton's verklaring van het wereldstelsel, dat hij zich denkt als samengesteld uit de tegenstelling van middelpunt-zoekende en -vliedende kracht, brengt Hemsterhuis over op algemeen menschelijk gebied, als hij in gelijken zin spreekt van de tegenstelling van liefde en egoïsme, - zooals in de Oudheid reeds een Empedocles gewaagde van de werkzaamheid van twee beginselen, liefde en haat, de vereenigende en de afstootende of -scheidende macht. Hemsterhuis' door de macht der liefde tezamen gehouden wereld is de vernieuwing van oude voorstellingen, zooals die van Empedocles' goddelijken sphairos; - en was ook Eros bij Hesiodos niet een der oudste Goden, die bij het ontstaan der wereld het uit elkaar liggende van den chaos tot eenheid vormde?

De tegenstelling werd door Herder, die verrukt was over Hemsterhuis' ideeën, voortgezet in het antagonisme van 'Liebe und Selbstheit'[1)], waarin ook hij de wereld aanschouwde, evenals Friedrich Schlegel, die de religie kenschetste als 'die centripetale und centrifugale Kraft im menschlichen Geiste und was beide verbindet', en 'alle Harmonie' 'ein Geschenk der Liebe' noemde[2)]. Vooral zien wij Hemsterhuis' beginsel der liefde, in dien alomvattenden zin van een wereldbeheerschende macht, romantisch en dichterlijk Schiller's woord doorgloeien, als hij b.v. in zijne 'Phantasie an Laura' zingt van eene het heelal doordringende 'Harmonie':

> 'Sphären in einander lenkt die Liebe,
> Weltsysteme dauern nur durch sie'...,

waarna de romanticus Hölderlin dien klank weer opvangt

1) Het eerst verschenen in den 'Deutschen Mercur' van November 1781, later opgenomen in het eerste deel van de vertaling van Hemsterhuis' werken, in 1792 te Leipzig verschenen. Ook in latere uitgaven der 'OEuvres', in 't Fransch vertaald, opgenomen.
2) I. 148, II. 292 (Minor).

en, in zijne ‘Lieder der Liebe’, overal als een spherenmuziek verneemt

‘Überall der Liebe Flügel,
Wonnerauschend überall...’

Ook Novalis wordt alom die allesbeheerschende macht gewaar, doch in zijn ‘Hymnen’ verschijnt zij náást den dood, aan de nachtzijde des levens, waar de droom beider zinnebeeld is: ‘Zur Hochzeit ruft der Tod...’, tot den droom van bovenaardsche liefde:

‘Die Lieb' ist frei gegeben,
Und keine Trennung mehr.
Es wogt das volle Leben
Wie ein unendlich Meer.
Nur eine Nacht der Wonne,
Ein ewiges Gedicht!’

Doch zulk een dichterdroom is slechts een hooggespannen verbeelding. Zoo werkt ook de mythologiseerende verbeeldingskracht in de werken van Hemsterhuis, gelijk in die van Plato, zelfs ten aanzien der natuur. Hemsterhuis met innige overgave zijner ziel lezend, moet Novalis vooral het symbolische karakter dier wijsbegeerte geboeid hebben. Heeft ook Novalis zelf niet alles willen symboliseeren, zelfs de natuurleer, en heeft hij met eene symbolische physica een Schelling niet willen overvleugelen? - Doch wij weten hoe de poëzie in hem de wetenschap overwon, terwijl in zijne poëzie slechts de symboliek der liefde zinnen en geest beheerschte.

De liefde is dus voor Hemsterhuis allereerst eene zinnelijke macht, die onweerstaanbaar alles doordringt; maar voorts ook de macht die tot kennis drijft. Het pathos van oorspronkelijk Goddelijken aard voert den mensch in zijn streven naar volmaking tot de vereeniging met het schoone, goede en wijze. Liefde is het beginsel der vereeniging en de vereeniging met het Goddelijke het einddoel van alle streven. Verstand, wil, verbeelding en zedelijk gevoel - ‘l'organe moral’, te vergelijken met ‘the moral sense’ der Engelschen - zijn de menschelijke machten, die tot de volmaking zullen voeren. En in een heroïsch zelfbesef, een hoogpriesterlijk

zelfvertrouwen, vindt ook in hem weerklank, nadat gewezen is op de ‘distances prodigieuses’ tusschen menschen en menschen, het verheven woord: ‘Quant à nous autres devins qui parroissons plus élevés que le reste des mortels, sachez que nous-mêmes n'avons pas d'autre échelle pour monter à la hauteur où vous nous contemplez’. Hier is de bij uitstek ‘romantische’ levenswording, en het verheven en toch ingehouden, immers zelfbewuste, pathos van een zich vergoddelijkenden menschengeest. Niet de mensch in zijn gewonen staat mag zoo spreken, maar wel de in zijn geest tot schoonheid, goedheid en wijsheid gestegen mensch, dewijl hij in zijn geest het Goddelijke verwerkelijkt. Hoe zou het Goddelijke zich anders kunnen verwerkelijken dan in den verheven menschengeest!

Geen wonder, dat zulke woorden ook weerklank vonden in de Duitsche Romantiek. Zoo is François Hemsterhuis een voorganger geworden der romantische dichters en denkers. Dit blijkt uit de talrijke naklanken in de Duitsche literatuur,[1)] die men achterna herkent als te zijn ontsprongen aan Hemsterhuis' geschriften ‘Lettre sur les Désirs’, ‘Lettre sur l'Homme et ses Rapports’, ‘Sophyle’, ‘Aristée,’ ‘Simon’ en ‘Alexis, ou de l'Age d'Or’. Dit innerlijke bewijs van overeenstemming wordt ook nog uiterlijk versterkt door Hemsterhuis' jaarlijksche bezoeken van 1780 tot '90 aan Duitschland en den vriendschapskring, dien hij daar vond, en die zelf dicht bij of zelfs in het teeken der Romantiek stond.

Dan denken wij aan de vraag van Diocles in den dialoog ‘Alexis, ou de l'Age d'Or’: ‘Denkt gij dat Socrates geen dichter was en dat Orpheus, Hesiodus en Homerus geen philosophen waren?’ Waarop dan Alexis antwoordt, dat de dichters ‘ons enkele oogenblikken vermaken, doch dat men bij hen niets dan leugens en fabels vindt’ (II. 144). Alexis meent, dat ‘de schoone waarheid’ geen omhulsels van noode heeft. Toch klinkt ‘la belle vérité’ van dezen wijsgeerigen Alexis anders dan Boileau's bekend ‘le vrai est le beau’, waarin een dichter al zeer verstandelijk spreekt voor een ‘homme de sentiment’, die hij metterdaad heeft te zijn. Zoo

1) Cf. Ferdinand Bulle. ‘Franziskus Hemsterhuis und der Deutsche Irrationalismus des 18 Jahrhunderts.’

‘verkeert’ alles in verhouding, en kan zelfs een wijsgeer dichterlijker zijn dan een dichter, als hij, gelijk Hemsterhuis, ‘l'âge d'or’, den grootsten aller dichterdroomen, wijsgeerig tracht te doordenken. ‘Herinnert gij u de schildering van de gouden eeuw door Hesiodus, toen hij ons voordroeg: dat onder de regeering van Saturnus de menschen leefden als Goden....’ ‘Zij genoten gelijkelijk van de feesten hunner onderlinge liefde’.... (II. 146). Toen evenwel de Maan satelliet der Aarde werd, gebeurden er groote omwentelingen en kwam er veel ellende over de menschen. Wil men den Egyptischen priester Hypsicles gelooven, dan verloren zoo de menschen hun eersten, door Hesiodus beschreven, geluksstaat. ‘In de gouden eeuw van Hesiodus en Hypsicles was de mensch absoluut volmaakt’ (II. 194). Was het eigenlijk niet de ‘zilveren eeuw’, de geluksstaat van Saturnus of van de Maan? Was het niet ook de staat van ‘volstrekte onwetendheid’ (II. 175), niet alleen onwetendheid van het ‘ongeluk’, maar ook van alle kennis? - Die staat der onschuld, spreekt het niet van zelf, ligt in het verleden.

Doch er zijn nog andere gouden eeuwen: zij liggen in de toekomst. Gelooft niet alleen de priesters, gelooft ook de dichters. Historie, philosophie en poëzie zijn de drie machtige zuilen, waarop alle menschelijke kennis rust. Het beginsel der vervolmaking in alle wezens aangeboren. Het eerste gevoel van ieder bezield wezen is de liefde, welk gevoel innig met het streven naar volmaking is verbonden. Het hoogste streven is gericht naar een staat van volmaakt geluk. Boven het instinct en de hartstochten, waarbij van geen vrijheid sprake kan zijn, heerschen de ideeën, waardoor de mensch eerst zich vrij gevoelt en den vrijen wil toont zich te vervolmaken. Gelooft de dichters, - want ‘de waarheid is de grond der poëzie’ (II. 185). De poëzie ontstaat door de zuivere werkzaamheid der ziel, ‘bij machte van het genie of voortgebracht door een Goddelijken zucht’ (II. 186). Om ‘het ware, het schoone en het verhevene’ (III. 187, pass.) te vernemen behoeft de mensch slechts de nabijheid der ideeën. Daartoe brengt ons het ‘enthousiasme’ (II. 188). Ten slotte geschiedt de nadering der ideeën ‘zonder werkzaamheid en moeite’, en dat is dan de ‘inspiratie’, waarin de Goddelijkheid zich

in ons openbaart (Ib.). Zoo worden ons de verwijderde waarheden nabij gebracht en treden wij een nieuwen geluksstaat binnen en bevinden we ons in een nieuwe gouden eeuw. Doch ook als eens de menschheid, zich ten slotte verrijkend met alle kennis en staande in het licht der wijsheid, dien hoogen staat weet te vereenigen met den eenvoud van den eersten - ons door Hesiodus en Hypsicles geschilderden - staat van eenvoud en geluk, ook dan is de gouden eeuw voor haar verschenen. Nog een andere gouden eeuw voorspelt onze wijsgeer den mensch na dit leven, als in een droom.

Het doel dezer wijsbegeerte is dus geen wijsheid, maar gelukzaligheid, ook al blijkt deze slechts in de verbeelding bereikbaar. Hemsterhuis' wijsbegeerte is eudemonisne, en dit is het hoogtepunt waartoe het 18e eeuwsche sensualisme dichters en denkers kon voeren. Niet zonder geestelijk heroïsme wordt deze overwinning van gevoel en verbeelding over de wereld verkregen. - Blijkt Hemsterhuis intusschen niet in te stemmen met Spinoza's eenheid van virtus en beatitudo? Vindt ook niet in hem de antieke eenheid van deugd en geluk weerklank; en heeft in het algemeen het Grieksche ideaal der kalokagathie wel ooit zooveel bewonderaars gehad als aan het einde der 18e eeuw en in de Romantiek, van Shaftesbury en Rousseau af tot Schiller en Novalis toe? - Het sensualisme heeft vooral in Hemsterhuis' leer de oude metaphysica tot nieuwen bloei gebracht. Wij weten echter hoe juist ándere machten in het sensualisme schuilden, machten die zelfs in onzen tijd nog doorwerken.

Locke's naturalistisch sensualisme, overgaand in Hume's psychologisch scepticisme, weldra gevolgd door de machtige lichtvlaag van Kant's criticisme, had ook het deïsme uit zijn laatste schuilhoeken verdreven. Wel is waar zijn, behalve veel spinnewebben van achterlijken godsdienst, ook een aantal weefsels van reiner religieuze verbeelding weggevaagd. Geheele vernieuwing van het leven zou alleen gebracht kunnen worden door een heroïsch streven, dat zinnelijkheid en geestelijkheid, gevoel en verstand, in het licht der nieuwe natuurwetenschap en zielkunde, opnieuw in overeenstemming met elkaar wist te brengen, en zulks niet weer door geloofsphantasieën en dogma's, maar door zuivere waarheid. Dit

zou slechts mogelijk zijn in enkele hoogstaande geesten, die de verbeelding door zuivere rede hebben kunnen verhelderen.

Niet alle heroïsme evenwel voert tot deze schoone overwinning van den geest over de omstandigheden. Ook het geestelijke heroïsme is nooit zonder zijne dramatische spanningen en tegenstellingen. Bij velen had het romantische heroïsme zelfs tragische momenten; bij enkelen, met name bij Hölderlin en Tieck, was het einde zelfs zeer tragisch. Bij de twee verwante geesten Hemsterhuis en Novalis kreeg de romantiek, door hunne neiging naar het idyllische, een meer weemoedige stemming. Allen hadden hun' droom, dien zij boven de werkelijkheid uitspanden. Grieksche Oudheid en Christelijke Middeleeuwen konden niet zonder een tijdperk van 'Sturm und Drang' overgaan in de moderne wetenschap en wijsbegeerte. Het romantische drama van 'Sturm und Drang' speelde zich af in het gevoel en de verbeelding, vóór het in den geest der wijsheid werd opgeklaard. Grieksche Oudheid en Christelijke Middeleeuwen werden tot eene gevoelvolle verbeelding, zich welvend boven het werkelijke leven als een droom. Hoe sterk moest men wel staan, om met zulk eene verbeelding in het leven niet te wankelen!

Hemsterhuis kon zich staande houden, omdat hij stond boven zijn leven, boven zijn werkkring, en in zijn neo-Platonisme het bewustzijn had, dat de eigenlijke waarde van zijn geesteswerk evenzeer in de verbeelding als in de rede school. Novalis onderging het leven meer, omdat hij meer dichter dan wijsgeer was, wetende dat zijne verbeelding slechts waarde had als poëzie. Hemsterhuis en Novalis... Het is niet toevallig, dat zij samen genoemd werden. Het is ook niet alleen door eene toevallige aanteekening van Friedrich Schlegel, dat wij weten, hoe Novalis naast Plato niemand liever las dan Hemsterhuis: 'Seine Lieblingsschriftsteller sind Plato und Hemsterhuis' (Briefe p. 34). Zooals Hemsterhuis leerling van Plato was, zoo was Novalis leerling van Hemsterhuis. Hemsterhuis was niet slechts als de oudere, maar ook als wijsgeer, de leermeester van Novalis, zooals hij dat ook van Jacobi was. Hemsterhuis en Novalis kwamen evenwel vooral met elkaar overeen als de twee romantici, wier geesteshouding het meest van allen gewend was naar de schoonheden van het verleden. Zij kleurden hunne verbeelding met

die schoonheden en trachten den kleurigen schijn daarvan over het leven om hen heen en zelfs in de toekomst uit te breiden.

Zij verschilden slechts in dit opzicht, dat Novalis de wijsbegeerte alleen gebruikte om zijne kleurige verbeelding met haar helder licht nog te verlevendigen, zonder uit den droom ‘tot rede’ te komen; - terwijl Hemsterhuis door de verbeelding heen, met het klare bewustzijn, dat zijn droomen geen werkelijkheid omspanden, trachtte te komen tot helderheid van ‘zuivere rede’. De verbeelding was voor Novalis doel, voor Hemsterhuis slechts middel, gelijk de wijsbegeerte voor Novalis middel en voor Hemsterhuis alleen doel was. Dat doel trachtte Hemsterhuis te bereiken door hetgeen wij met één woord zijn ‘verbeeldingsdenken’ noemen. Veel meer dan een trachten was het wel is waar niet; van een werkelijk bereiken mag men over 't algemeen, zijn gansche levenswerk overziend, spreken in zoover zulk verbeeldingsdenken tot de wijsbegeerte behoort. Wie zal echter geheel loochenen, dat het daartoe behoort, erkennende, dat het beeld moment van alle denken is, en ook het wijsgeerigste denken zich niet zonder beelden verwerkelijkt, en dikwijls zich slechts in beelden voortbeweegt. Doch dan blijve de verbeelding steeds ondergeschikt aan het ware denken en late zij zich leiden door werkelijke wijsbegeerte van zuivere rede. Wij weten toch, dat er eene wijsbegeerte is, die meer dan een begeeren naar wijsheid, de ‘wetenschap’ der wijsheid is, als die ‘zuivere rede’, waarin het beeld wel meedoet als moment, maar in het begrip der waarheid opgeheven. In Hemsterhuis' wijsbegeerte speelt de verbeelding echter een te voorname rol, beheerscht het beeld, ook in den vorm van het ‘droombeeld’, te veel de situatie. Daarom vooral las Novalis hem naast Plato het liefst: hij vond veel dichterlijks in zijne wijsbegeerte, en kon in een verbeeldingsdenken met hem overeenstemmen, waarin het verleden zich zoo schoon spiegelde en waaruit zulk een heerlijk verschiet - de romantische droom van geestelijke volmaaktheid - hem tegenblonk. Zij behooren dus bij elkaar, niet slechts om hun hangen aan het kunstzinnig verleden, maar ook om hun verlangen naar een toekomst, - waarin de wijsgeerigste hunner den dichterlijksten aller droomen ontwaarde: ‘de gouden eeuw’. De droom, die ons voortoovert zelfs meer dan het Paradijsachtige ver-

leden van ‘onschuld’, verheven tot een toekomst van ‘wijsheid’, blinkt in het ‘zuiverste licht’ al onzer wijsheid, zooals ‘les couleurs de l'Iris se confondent au foyer d'un cristal’ (II. 195). Hier is de verbeelding zoo machtig, dat zij den droom aan zich ondergeschikt maakt en de wijsbegeerte tot een waan vervluchtigt.

In het groot gezien hebben alle romantici, met François Hemsterhuis als hun voorganger, en al dien bijsleep van irrationalisten, aan wier hoofd Hamann, de ‘Magus aus Norden’ stond, gedwaald in hun streven naar eene hoogere synthese. Zij hebben ten slotte allen naar het ideaal misgetast. Zij hebben gefaald door eene innerlijke tweespalt in hun geestelijk wezen, waardoor zij de ware eenheid van gevoel en verstand, van verbeelding en werkelijkheid, van droom en leven, niet konden verwerkelijken. Wat beteekent Hemsterhuis' tasten naar de symbolen en idealen der Oudheid anders dan de afwezigheid van het geestelijk bevredigende in zijn eigen tijd en leven, - vooral van eene ware wijsbegeerte? Waarheid van wijsbegeerte ligt alleen in de wetenschap van zuivere rede, die de eenheid van alles vormt, die dus alzijdig met de werkelijkheid in verband staat en waarin al het verleden als opgeheven is begrepen in eene hoogere synthese.

François Hemsterhuis is een hoogst belangrijke figuur uit een overgangstijdperk. Hij houdt zich staande door zijn verhevenheidsbesef en zijn streven naar geestelijke volmaaktheid. Maar hij staat niet vast in de werkelijkheid. Hij hangt aan het verleden; hij grijpt het niet aan om het te gebruiken als moment van hoogere bewustwording. Hij verlangt naar een toekomst van volmaaktheid, doch er een droombeeld van makende, vermag hij ze niet te verwerkelijken. Zoo staat hij wankel tusschen verleden en toekomst. Door een verkeerd zoeken, niet door zuivere rede geleid in al zijne verbeeldingen, dwaalt hij af in de richtingen van het irrationalisme en tast hij mis naar de ideeën en idealen. - Groot blijft evenwel de beteekenis van zijn streven naar geestelijke volmaaktheid. Een werkelijke en onvergankelijke waarde ligt in zijn trachten naar de eenheid van ‘le beau, le vrai et le sublime’ (II. 186 pass.), dat men door al zijne werken heen ziet. De werkelijkheid van dat streven heeft zich voortgezet, vooral in de Duitsche letterkunde en wijsbegeerte.

Hemsterhuis heeft mede de Duitsche XIX-eeuwsche wijsbegeerte voorspeld. Is hij zelf te dikwijls afgedwaald, ná hem zou de zuivere rede het streven naar de volmaakte synthese, die de ware wijsbegeerte is, in de juiste banen leiden naar het doel. Deze wijsbegeerte is het encyclopaedische stelsel der algemeene veeleenige waarheid, waarin alle bijzondere waarheden zijn terug te vinden langs het spoor der zuivere rede. Hemsterhuis en al de na hem komende romantici en irrationalisten, wier voorganger hij was, zagen het hooge doel slechts in een droom. - De werkelijkheid van hun streven naar geestelijke volmaaktheid echter heeft blijvende waarde, omdat het zich voortzette door alle verdere wijsbegeerte. Maar zelf werkten zij niet voort aan de wetenschap en wijsbegeerte van hun tijd, aan die geestelijke werkelijkheid alles, ook het beste van het verleden, ondergeschikt makende. Dikwijls scheen het, dat zij van een anderen tijd waren, van een ver verleden of een verre toekomst. Zij wérkten niet in hun' tijd; zij droomden. Zij waren overgangsgeesten, en zoo wellicht van állen tijd, al was het ook in hunne verbeelding. Zooals bij voorbeeld Novalis vertoefde in den droom en de nachtzijde des levens zijner Hymnen, zoo vertoefde Hemsterhuis in het schimmenrijk der Oudheid, waarin hij waande te wandelen met Socrates en Plato. In Hemsterhuis' ‘gouden eeuw’ zou ook Novalis' ‘blauwe bloem’ kunnen aarden, welke anders, afgewaaid van den steel, nergens met de werkelijkheid in aanraking zou kunnen komen, zonder te verwelken.

Zoover dwaalt de verbeelding af, die de werkelijkheid verlaat en zich door geen rede laat leiden. In een overgangstijdperk is het, te midden van den verwarden strijd tusschen oud en nieuw, zeer moeilijk den juisten weg te vinden, vooral als men zich te veel overgeeft aan de phantasie. Hemsterhuis staat aan het eeuweind, waarin de verstandsmacht der ‘Aufklärung’, zich zeker achtend van de overwinning, in strijd geraakt met een herlevend sensualisme en idealisme, daardoor in twijfel verkeert, en eindigt met zichzelf critisch te herzien. Met het rationalisme in strijd verkeerend, doch in dien strijd zelf sterker wordend aan verstandsmacht en critischen zin, gaat het empirische sensualisme van Locke over in Hume's scepticisme, om te

eindigen in eene algemeene zelfcritiek der rede. Kant's critieken maken een einde aan alle metaphysica in ouderwetschen zin en vormen het begin eener wijsbegeerte, die in de groote periode van Kant tot Hegel zich tot een encyclopaedisch stelsel ontwikkelt, waarin een machtige poging gedaan wordt alles in zuivere wetenschap samen te snoeren. Deze wijsbegeerte voert dan tot een werkelijke overwinning van den geest over de wereld, omdat voor het eerst gevoel en verstand in zuivere rede tot hun hoogere eenheid worden opgeheven, zoodat de geest volledig beschikt over al zijne machten, die in haar zuivere werkzaamheid de waarheid der wereld openbaart.

Tegen het einde der XVIIIe eeuw was François Hemsterhuis een der belangwekkendste geesten, die, zij het ook te vergeefs, eene vereeniging trachtten te vormen van wereld en geestelijkheid, van realiteit en idealiteit. Te vergeefs, omdat de geestelijkheid slechts in de gevoelvolle verbeelding bestond, waartegen zelfs de ook in hem, in wiskundigen zin werkende, verstandsmacht niet bestand bleek. De Nederlandsche ‘Socrates’ kon in zijn dialogen slechts onvolkomen de taal van den nieuwen tijd spreken, omdat hij zich niet voortdurend liet leiden door zuivere rede. L'Age d'Or, door hem in zijn gevoelvolle verbeelding als eene luchtspiegeling gezien, had hij in eigen leven en werken kunnen beleven en verwerkelijken, als hij gevoel en verstand, sensualisme en rationalisme, had kunnen vereenigen en louteren tot zuivere rede, om zoo den waren zin der volledige werkelijkheid te leeren verstaan. Nu stelde hij zich de Gouden Eeuw slechts voor in het verleden van het Paradijs, in de toekomst eener dichterlijke Abstractie en in den waan des Doods. Wij kunnen in zijne ‘philosophie éclairée’ (II 195) ten minste niets anders vermoeden dan eene bovenzinnelijke verheveling zonder werkelijkheid, waarin Hemsterhuis zelf ook niets anders zag dan de weerspiegeling van zijn hoop of droom en waarvan het beste van zijn werk slechts een vage aanduiding kon zijn.

Wat is ‘l'âge d'or d'Hésiode en d'Hypsicles’ (II. 194) voor den eind-achtiende-eeuwer en voor ons anders dan een spel der verbeelding! Opgevat als zinnebeeld, is die voorstelling van het Paradijs onder verschillende hemelstreken,

niets anders dan de schijn van den staat der onschuld, - in werkelijkheid echter der natuurlijkheid-zonder-meer, die men niet zonder reden ‘beestachtig’ zou kunnen noemen. De natuurlijkheid van eene geïdealizeerde dierentuin zich voorstellen als eene volmaaktheid is, ook voor een dichterlijk wijsgeer, zeer kinderlijk. Doch is ook ‘l'âge d'or de l'homme après cette vie’ iets anders dan een zinsbedriegelijke luchtspiegeling boven het land der verbeelding; of beduidt het prophetische gebaar, dat onze wijsgeer maakt, iets anders dan het den met doodsvrees behepten mensch voorzetten van een tooverglas, waardoor een hemelsch vizioen ontstaat in de plaats van het schrikbeeld achter het crypt des natuurlijken doods? Heeft Jacobi hem daarvoor bekeerd tot het eeuwige leven?

Neen, de ware gouden eeuw en de ware eeuwigheid, die Hemsterhuis zelf in zijn helderste oogenblikken aanwees in den staat der wijsheid, zal, daar zij niet buiten de waarheid valt, zich in de waarheid zelf hebben te verwerkelijken; m.a.w. de waarheid is te begrijpen in haar eeuwige werkelijkheid. Het denkend werkzaam zijn in die waarheid is het ware beleven dier eeuwigheid in het tijdelijke. Met de verbeelding alleen komt men zoo ver niet; met gevoel en verstand, welke niet ‘tot rede’ gebracht zijn, bereikt men ook nog niet de waarheid, die bedoeld wordt; en waar gevoel en verstand met elkaar strijden wordt zelfs de waarheid geheel uit het oog verloren.

JULIUS DE BOER.

Rekenwijze voor de praktijk van evenredige vertegenwoordiging.

In het *Gids*-artikel van 1 Nov. '11: 'De verdeeling der zetels over de verschillende partijgroepen bij evenredige vertegenwoordiging' trof mij de opmerking op pag. 336: 'Maar m.i. bewijzen die wiskundige betoogen weinig meer, dan dat de wiskunde in deze zaak geen uitspraak kan doen.'

Zóó opgevat, als zoude aan de wiskunde *alléén* in dezen niet het eerste en het laatste woord zijn, zou ik de juistheid dezer uitspraak niet durven betwisten, echter, gelijk ze daar staat in verband met wat de schrijver van de toepassing der wiskunde op het vraagstuk meêdeelt, doet zij onwillekeurig de vraag rijzen: kan het ook zijn, dat bij *die* 'wiskundige betoogen' de wiskunde even weinig betrokken is, als bij de in het artikel beschreven stelsels van Fruin, D' Hondt e.a.?

Laatstgenoemde rekenwijzen toch verdienen den naam *wiskundige*-oplossing al even weinig als zoovéél in de praktijk gebruikelijke loopjes en kunstjes ter oplossing van reken- of meetkundige vraagstukken zoo goed en zoo kwaad als het gaat *zonder* toepassing van wiskundige beschouwing en berekening.

Als voorwaarde voor *evenredige* vertegenwoordiging behoort te worden gesteld deze, dat de *verhouding* van het aantal kiezers tot dat der vertegenwoordigers voor alle groepen zoo na mogelijk *dezelfde* zij.

De schrijver van bovengenoemd artikel stelt de vraag, welker oplossing deze voorwaarde eischt, volkomen op dezelfde wijze (pag. 336).

Zoo na mogelijk dezelfde zij: immers, daar aan iedere groep slechts een geheel aantal zetels, geen onderdeel daar-

van, kan worden toegewezen, is *volkomen* evenredigheid in het algemeen onbereikbaar.

De fouten - noodzakelijke derhalve -, welke bij de verdeeling gemaakt worden, worden gemeten *niet* door de fraktie van een' zetel, welke eenige partij *in vergelijking met eene andere* te veel of te weinig ontvangt, maar door de verhouding van die fraktie tot het aantal zetels - in het algemeen geen geheel getal dus - dat haar *in vergelijking met die andere partij* toekomt. M.a.w. die fout wordt bepaald door *het gedeelte (het percentage*) *van het haar - in vergelijking met wat aan een andere partij wordt toegewezen - toekomende*, *dat elke partij te veel of te weinig ontvangt.*

Gesteld aan eene partij met 3000 kiezers worden 3 zetels toegewezen, aan eene andere 6400 stemmen uitbrengende - welke dus naar evenredigheid op 6,4 zetels aanspraak heeft - 6 zetels, aan een derde 2400 kiezers tellende - *in vergelijking met de eerste* dus recht hebbende op 2,4 zetels - 2 zetels, zoo worden beide laatste partijen door haar dien 0,4 zetel te onthouden niet in gelijke mate te kort gedaan, de eene toch voor 1/16 de andere daarentegen voor □ van het haar toekomende; *evenredig* vertegenwoordigd waren zij, ten opzichte van elkaar wel te verstaan, wanneer beiden *een zelfde deel* van haar door haar getalsterkte aangewezen aandeel werd onthouden, zoo, wanneer eene partij recht hebbende op 6,75 zetels 6, eene andere, welke op 2,25 zetels aanspraak maakt, 2 zetels erlangt.

In andere bewoordingen is het zwaartepunt van de quaestie als volgt aan te duiden: de verhouding in getalsterkte der partijen moet in de verhouding van het aantal vertegenwoordigers van elk dier partijen tot uitdrukking komen, en nu is het duidelijk, dat dit in *mindere* mate het geval zal zijn, wanneer de *zwakste* partij een fraktie van een' zetel moet derven, dan wanneer der *sterkste* partij een *zelfde* fraktie wordt gekort.

De vraag wordt dus: het aantal zetels zoodanig te verdeelen, dat het percentage, hetwelk de minst begunstigde partij in vergelijking met de ruimst bedeelde te kort komt, zoo gering mogelijk zij.

Een eenvoudige wiskundige formule ter oplossing van het

vraagstuk is niet te geven, doch het zal niet veel hoofdbreken kosten, om in ieder voorkomend geval de oplossing tastenderwijze te vinden, zooals uit de toepassing op een enkel voorbeeld kan blijken. Bovendien is de vraag eenig en alleen welke verdeeling de juiste is, niet: welke wijze van verdeeling den minsten arbeid vordert.

Onderzoeken we, hoe de verdeeling behoort te geschieden in het geval in boven aangehaald artikel ondersteld.

Partijen	*A.*	*B.*	*C.*	*D.*	*E.*	Totaal
Stemmen	500	370	220	120	70	1280
Theor. verdeeling	3,12	2,31	1,38	0,75	0,44	8 zetels
Prakt. verdeeling	3	2	2	1	0	8 zetels
Proc. te-veel	÷ 12/312 ÷ 31/231 + 62/138 + 25/75 ÷ 44/44					

Partij *C* wordt dus bij deze verdeeling der zetels het meest bevoordeeld: voor 62/138 = 0,45, partij *B* - *E* buiten beschouwing gelaten - het sterkst benadeeld: voor 31/231 = 0,13.

Eerstgenoemde krijgt 1 zetel op 110 kiezers toegewezen, naar evenredigheid heeft dus *B* aanspraak op 370/110 × 1 of 3,36 zetel, komt dus in vergelijking met *C* 1,36 zetel of 1,36/3,36 van het haar toekomende d.i. *0,41* te kort, welke maximumwaarde voor het procentsgewijze te kort van eenige partij in vergelijking met eene andere we kortheidshalve *de fout* noemen, voluit: de grootste betrekkelijke procentsgewijze fout in de verdeeling.

Werd onderstaande verdeeling gevolgd:

Partijen	*A.*	*B.*	*C.*	*D.*	*E.*
Prakt. verdeeling	3	3	1	1	0
Proc. te veel	÷ 12/312 + 69/231 ÷ 38/138 + 25/75 ÷ 44/44				

zoo werd - afgezien weer van het aandeel van *E* - partij *C* de meest benadeelde en wel voor 0,28, met een ruim tweemaal zoo groot tekort dus als *B* bij de vorige verdeeling, terzelfder tijd echter werd de meest begunstigde partij - thans *D* - met een kleiner bedrag bevoordeeld dan de ruimst bedeelde bij de eerst gekozen verdeeling n.l. met 0,33, het zou dus kunnen zijn, dat de fout kleiner geworden en de laatste verdeeling de juiste was, de fout blijkt echter grooter geworden

$= \frac{\frac{2}{1}\frac{3}{2}\frac{0}{0} \times 1 - 1}{\frac{2}{1}\frac{3}{2}\frac{0}{0} \times 1} = 1 - \frac{1}{2}\frac{2}{2}\frac{0}{0} = 0{,}45$ de eerste verdeeling is dus de aangewezene.

We lieten partij *E* buiten beschouwing; brengen we ook haar tekort in rekening, zoo wordt de fout bij beide verdeelingen gelijk 1, onafhankelijk dus van de verdeeling der zetels over de andere partijen, onafhankelijk ook van de waarde door de theoretische verdeeling voor *E* aangewezen; de waarde van de fout *voor E* in de verdeeling, in het algemeen voor een partij, welke geen zetel ontvangt, kan dus zonder meer geen maatstaf zijn ter beöordeeling van de meerdere of mindere juistheid der verdeeling.

We hebben echter te onderzoeken, wat de fout *voor E* wordt, wanneer haar een zetel wordt toegekend, dan ontvangt zij méér dan het dubbele van het haar in vergelijking met andere partijen toekomende, meer dan 100 % te veel, de fout *voor E* is dan grooter dan 1, *grooter* dan de waarde van die fout - in tegengestelden zin -, wanneer *E* geen zetel bekomt, in welk geval die fout tevens de maximumfout in de verdeeling is; aan partij *E* - en in het algemeen aan een partij, welke theoretisch op *minder dan de helft van een zetel* aanspraak maakt - behoort dus geen zetel te worden toegewezen.[1)]

Bij de eerst beschouwde verdeeling - welke derhalve de praktisch-juiste is gebleken - wordt voor de verschillende

1) De vraag kan worden gesteld, of het inderdaad minder juist is *E* met meer dan 1/1 of zelfs 2/1 of meer van het haar toekomende te bevoordeelen dan haar 1/1 van het haar toekomende te kort te doen, in het eerste geval ontvangt zij ruim 2/1 of 3/1 enz. van haar rechtmatig aandeel, in het laatste geval 0/1 daarvan, in het eerste geval verhoudt zich dus haar werkelijk aandeel tot haar rechtmatig als 1 tot omstreeks ½ of ⅓ enz., in het laatste geval als 1 tot *oneindig groot.* Zonder daarop verder in te gaan zij opgemerkt, dat de moeielijkheid waarschijnlijk slechts te ondervangen is door elke partij minstens één zetel doch aan de stemmen van *afgevaardigden ter vergadering* van verschillende partijen ongelijke waarden toe te kennen. Gesteld een partij, welke theoretisch op 0,1 zetel aanspraak maakt, kon zich door 1 afgevaardige doen vertegenwoordigen, terwijl eene andere, wie de theoretische verdeeling 3,6 zetels toewijst, slechts met 3 zetels werd bedeeld, zoo zou aan de stem van eerstbedoelden afgevaardigde slechts de waarde 0,1 behooren te worden toegekend, aan die van *elk* der laatstgenoemden de waarde 3,6/3 = 1,2. Het gevaar, dat bij eene dergelijke regeling het aantal partijen gelijk aan dat der kiezers werd, is niet denkbeeldig.

partijen het getal kiezers door één afgevaardigde vertegenwoordigd als volgt:

Partij	*A.*	*B.*	*C.*	*D.*
Aantal kiezers voor één afgev.	167	185	110	120

Deze getallen - in het *Gids*-artikel van den heer H. Onnen Sr. *partijquotiënten* geheeten - verhouden zich onderling gunstiger dan bij eenige wijze van verdeeling in dat artikel beschreven, *noodzakelijkerwijze*: immers de voorwaarde, dat de verhouding der partijquotiënten zoo na mogelijk gelijk 1 zij, is de voorwaarde, dat de verhouding van het aantal kiezers tot dat hunner vertegenwoordigers zoo na mogelijk voor alle partijen dezelfde zij, in anderen vorm gesteld, - is identiek met deze, dat het aantal zetels, dat eenige partij in vergelijking met een andere naar haar getalsterkte beoordeeld procentsgewijze te kort komt, zoo gering mogelijk zij.

Ter onderlinge vergelijking volgen hier in een tabel vereenigd de cijfers berekend volgens de door den heer Onnen beschreven stelsels en de boven bepaalde, door *K.F.* (methode der kleinste fout) aangeduid.

Stemmen	500	370	220	120	70
Zetels volgens { Gr.R.	3	2	1	1	1
Zetels volgens { D.' H.	4	3	1	0	0
Zetels volgens { S.L.	3	3	1	1	0
Zetels volgens { K.F.	3	2	2	1	0

Bepalen we de verdeeling der zetels nog voor een geval uit de praktijk gekozen: de Belgische verkiezingen van 1900. We laten daarbij de verdeeling in kiesdistrikten ter zijde, zoodat de sterkte der partijen over het gansche land gemeten inderdaad door het aantal harer vertegenwoordigers in de Kamer zoo goed mogelijk wordt uitgedrukt.

In totaal werden daarbij uitgebracht:

Katholieken	995066 stemmen,
Christen-dem.^{n}	55737 stemmen,
Liberalen	465264 stemmen,

Progressisten (Rad.^{n}).	33840 stemmen,
Socialisten	467350 stemmen,

behalve de stemmen van eenige andere frakties, die om hun gering aantal buiten beschouwing kunnen blijven, en beschikten partijen te zamen over 152 zetels.

Groepeeren we de cijfers in onderstaande tabel.

	A.	*B.*	*C.*	*D.*	*E.*
Part.n	Kath.n	Chr.-dem.n	Lib.n	Prog.n	Soc.n
Stemmen	995066	55737	465264	33840	467350
Theor. verd.	74,98	4,20	35,06	2,55	35,21
Prakt. verd.	75	4	35	3	35
Proc. te-veel	+ 2/7498 ÷ 20/420 ÷ 6/3506 + 45/255 ÷ 21/3521				

Partijen *D* en *B* zijn de resp. meest en minst begunstigde bij deze verdeeling en wel voor + 3/17 en ÷ 1/21, de fout is derhalve:

$$\frac{\frac{1}{21} + \frac{3}{17}}{1 + \frac{3}{17}} \text{ 1)} = 0{,}19$$

1) = 0,19 ruim.

Verdeelen we daarentegen de zetels als in de navolgende tabel:

Part.n	*A.*	*B.*	*C.*	*D.*	*E.*
Theor. verd.	74,98	4,20	35,06	2,55	35,21
Prakt. verd.	74	5	35	3	35
Proc. te-veel	÷ 98/7498 + 180/420 ÷ 6/3506 + 45/255 ÷ 21/5321,				

zoo wordt *B* de meest bevoorrechte met een *grooter* te-veel dan de meest bevoorrechte partij (*D*) bij de vorige verdeeling, het grootste tekort is thans echter aanzienlijk *verminderd* en wel tot 49/3749 (bij *A*) tegen 1/21 te voren, wellicht zal dus deze verdeeling gunstiger en derhalve de juiste blijken.

De fout wordt thans $\frac{\frac{49}{3749} + \frac{4}{21}}{1 + \frac{4}{21}} = 0{,}17$ ruim, inderdaad kleiner dan te voren, de laatste verdeeling behoort dus te worden gevolgd.

De uitkomsten, die we in dit geval door toepassing der in het artikel van den heer Onnen verklaarde stelsels verkrijgen, wijken allen van de hier berekende af. Om het overzicht te vergemakkelijken, zijn ze met de laatste in onderstaande tabel samengevat:

1) Hoe men tot deze uitdrukking voor de fout komt, zal den lezer òf duidelijk òf onverschillig zijn.

Stemmen...	**995066**	**55737**	**465264**	**33840**	**467350**
Zetels volgens {Gr.R.	75	4	35	3	35
Zetels volgens {D.'H.	76	4	35	2	35
Zetels volgens {S.L..	75	4	35	3	35
Zetels volgens {K.F.	74	5	35	3	35

De uitslag dier Belgische verkiezingen volgens het bestaande kiesstelsel was:

Partijen	**Kat.^{n}**	**Chr.-dem.^{n}**	**Lib.^{n}**	**Progr.^{n}**	**Soc.^{n}**
Zetels.	86	1	32	2	31,

zoodat de regeeringspartij met 86 leden tegen 66 van de andere partijen, de oppositie, *in de meerderheid* bleef, terwijl zij naar haar getalsterkte gerekend met 4 stemmen *in de minderheid* had behooren te zijn: 74-78 (K.F.). Bij de verdeeling van het land in provinciale kiesdistrikten ware met toepassing van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging de uitslag geweest, dat de regeering *eene meerderheid* van 2 stemmen had verkregen: 77-75, - een voorbeeld, hoe de verdeeling in distrikten - ook bij een overigens juiste toepassing van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging - tot gevolg hebben kan, dat de samenstelling der vertegenwoordiging een volkomen onjuist beeld geeft van de werkelijke partijverhoudingen: de meerderheid aan de zwakste partij kan verzekeren.

H.J.C.G. EILBRACHT.

Naschrift.

Gaarne maak ik gebruik van de mij aangeboden gelegenheid, om naar aanleiding van de door den heer Eilbracht voorgestelde rekenwijze eene enkele opmerking te maken.

De schrijver acht het blijkbaar van zelf sprekend, dat, wanneer twee partijen van ongelijke sterkte hetzelfde breukdeel van een zetel te kort komen, de zwakkere partij meer benadeeld wordt, dan de sterkere. Dit geven echter de voorstanders van de methode der grootste resten niet toe, en de pennestrijd tusschen de heeren La Chesnais en Macquart in de *Revue Rose* is wel een bewijs, dat noch vertoogen, noch voorbeelden, noch wiskundige beschouwingen in staat zijn aan een dezer twee opvattingen de zege te bezorgen.

Ik herinner nog eens aan het gezegde van Sainte Laguë: ‘c'est un argument de sentiment, et non pas de logique, qui nous conduit à adopter l'un des systèmes plutôt que l'autre’.

Overigens heeft de redeneering van den heer Eilbracht, dunkt mij, veel aantrekkelijks. Men overtuigt zich gemakkelijk, dat, wat de schrijver ‘de fout’ noemt, niets anders is, dan hetgeen de verhouding van het kleinste partijquotiënt tot het grootste minder is dan de eenheid, zoodat volgens hem die verdeeling der zetels voor de beste gehouden moet worden, waarbij de verhouding tusschen het grootste en het kleinste partijquotiënt het gunstigst is.

Volgens de methode-d'Hondt moet de verdeeling der zetels zoo plaats hebben, dat het partijquotiënt van de meest bevoorrechte partij grooter is, dan het voor elke andere partij worden zou, wanneer deze er één zetel bij kreeg; terwijl in het systeem van Sainte-Laguë de fouten in de kieskrachten tot een minimum worden teruggebracht.

Is de schrijver er in geslaagd, overtuigend aan te toonen, dat zijne zienswijze inderdaad juister is, dan die van d'Hondt en van Sainte-Laguë? Of moet men ook hier aan het ‘argument de sentiment’ een overwegenden invloed toekennen? Ik geloof het laatste. Men kan van elke methode het vóór en tegen zoo scherp mogelijk in het licht stellen; maar welke betrekkelijke waarde men aan de verschillende vóór- en nadeelen gehecht wil hebben, is een kwestie van persoonlijke opvatting.

Bij de rekenwijze van den heer Eilbracht staat tegenover het voordeel van de gunstige verhouding tusschen het grootste en het kleinste partijquotiënt o.a. het nadeel, dat hare toepassing een inspannenden en tijdroovenden arbeid eischt. Wie zich hiervan eenig denkbeeld wil vormen, beproeve eens 32 zetels volgens de theorie van den heer E. te verdeelen over 5 partijen met resp. 8000, 6000, 5050, 2950 en 1000 stemmen. Er is heel wat gecijfer noodig, om tot de slotsom te komen, dat ‘de fout’ niet kleiner gemaakt kan worden dan ⅓ en dat er *drie* verschillende verdeelingswijzen zijn, waarbij zij deze minimumwaarde heeft.

H. Onnen Sr.

Prof. Kuiper's Atheensch jongensleven.

Zwaar dreunt een klokkegalm door het leven onzer jongens: School! School! Was het immer zoo? Bereiken onze scholen meer dan die der Ouden? Wij vragen slechts.

Ook de toppen der onderwijsboomen groeien niet den hemel in! Het mogen geen cypressen zijn, die wel hoog opschieten doch geen ‘vruchten’ dragen. Derhalve gaat al spoedig het hakmes in de kruin en worden wijdvertakte, breeduitstaande boomen gekweekt, die de massa kunnen beschaduwen; op rijen geschaard worden zij tot alleeën beschuttend tegen te veel licht, te veel warmte, doch biedende eene gelegenheid aan velen om vooruit te komen, langs een goed geëffend pad. Wel roept bijwijlen eene waarschuwende stem, dat men den pijnboom doodt zoo de top er uit wordt gesneden, doch wat nood? Steeds gaat de nieuwe aanplant voort, formeert men boschjes van bescheiden bloeiende variteiten, zoekt door kruising en oculeering naar nieuwe vormen: geen woud van gelijke stammen, geen imponeering door eeuwenheugende tronken, doch een afwisselend arboretum, waarin veel is gebogen, veel is geknot en tot priëelen saamgebonden, opdat de minst sterken, de meest verslapten nog een bankje zouden vinden onder een dwergeikje. Want de onderwijstuin is zóózeer ingericht voor allen, van elken aanleg, van elke energie, dat vaak de forschen beklemd raakten in de schaar der elkander stuttende en steunende zwakkelingen en een, die sneller kon en wilde gaan, zijn weg door krukken zag versperd.

Het einddoel? ‘Bruikbaarheid in het gemeene leven’! De maatstaf van geschiktheid? De average standard! Het verlangde? Kennis, die den bezitter in staat stelt mede te helpen

aan de verplaatsing van de zooveel millioenen kilogrammen materie, die dagelijks over den wereldbol moeten worden verschoven, worden verwisseld, worden ‘omgezet’, opdat... aller monden worden gevuld, aller lichamen gedekt, het corporeele voortbestaan der soort verzekerd. Want de maatschappij is praktisch en de wensch van allen: een gulden praktijk in de samenleving. Technisch gewapend zal men zijn, d.i. naar het woord, tot stoffelijke productie geschikt. Het droomen in een hoekje, het lispelen met jongeren, in plaats van op de wereldmarkt een stout en manlijk woord te doen klinken, is naieveteit: alleen als men om te rusten een tijdlang in andere streken het rusteloos gejaag van iederen dag voortzet, als men reist, dan wil het wel eens gebeuren, dat op een dag zoo'n niet-gejaagde, rustig starende zuiderling in zijne apathische armoede voornamer lijkt, van fijnere besnaring, dan the man of busy life, en men komt terug als Alfius, de horatiaansche woekeraar, die onder een loflied op het landleven en met eene boerderij als ideaal voor oogen, haastig zijne uitstaande posten int om er den volgenden dag... de oude affaire mede voort te zetten.

‘Real Politik’ ook in onderwijs, is de leus. Was zij het niet altijd? ‘Wat het leven vordert’, ‘wat van meer belang dan brood en spelen is’, ziet daar de beide slingerpunten waartusschen men heen en weder schommelt. Het publiek is nog als in de dagen van den molenaar, zijn zoon en den ezel: wie zich maar op den ezel te rijden zet staat bloot aan vinnige kritiek; ook deugt het niet als de ezel onbereden voort mag stappen; en als het tweetal in wanhoop den ezel dragen gaat, heeten zij krankzinnig. En terecht! Niet wijl zij een ezel droegen, doch wijl zij de publieke opinie ooit meenden te zullen bevredigen. En dan in eene materie, waarin een ieder zich bevoegd rekent!

Waarom jouwen de Atheners den bakker uit, die raad komt geven, wanneer over schepenbouw wordt beraadslaagd, en den timmerman, die in het openbaar over broodbereiding uitweidt; doch waarom honen zij die beide mannen niet, als deze het spreekgestoelte beklimmen om in staatsaangelegenheden van advies te dienen? Omdat in politiek een ieder van Godeswege deskundige is. Zal het mededraaiend rad niet weten hoe en in welk tempo de gansche machine

draaien moet? Immers in *zijn* tempo. Welnu, zoo zou elke ouder op grond van het feit, dat hij ouder is, de beste geneesheer voor het kind zijn, indien niet de natuur bijwijlen halsstarrig geliefde te weigeren die waarheid te erkennen en daardoor den vader onder protest naar den dokter joeg. Doch in onderwijszaken behoudt het ouderenverstand steeds recht, indien men de gul geboden theorieën slechts wil aanvaarden en omzetten in praktijk. Dan verzet zich zelfs de natuur niet: immers de pooversten blijken rijken naar den geest; 'zij komen er door, slagen!' Kwestie van methode! dus voor verandering vatbaar. Zoo de natuur aan distels geen vijgen laat wassen, moet zij dit maar weten; doch dit mag den mensch niet beletten zijne broeikassen te verbeteren, opdat de physische producten hybridisch worden.

Modern jongensleven - antiek jongensleven, ge kunt en zult zeker niet in uw eigenlijke wezen zoover uiteen hebben gestaan. Volgen wij de rationeele indeeling: een jongen is thuis, op school, of op straat. In alle drie fazen zal natuurlijk van invloed zijn geweest hoe huis, school, straat waren georganiseerd, doch wáár ter wereld maar het huiselijk leven een jongen gelegenheid gaf te laveeren tusschen vaders gestrengheid en moeders lichter gewonnen bescherming, wáár de meester maar geweest en gebleven is iemand, die zich verbeeldt je van nut te zijn en voor wiens geregelden bloedsomloop kleine plagerijen uittermate bevorderlijk zijn, wáár de straat, naar de volkomen te beamen uiting van Sam Wellers vader, ooit maar was de meest practische leerschool tot het aanleeren van alle die kleinere ondeugden waardoor een jongen rijst boven het peil van den braven Hendrik - vindt ge Sam niet een patenten kerel? -, dáár is het jongensleven van dezelfde aandoeningen vol geweest en heeft de levensboot op even jolige wijze geschommeld op de golven der gebeurlijkheden. Met andere woorden: dat Socrates zoo aardig met jongens opschoot, is voor hem, wien ook heden het jongensgeslacht, misschien meer nog om zijne ondeugden dan zijne deugden, een aantrekkelijk volkje is, een bewijs, dat Atheensche boys naar aard en wezen van de onzen niet veel verschilden en dat wie met hen verkeert kans heeft het langst jeugdig te blijven. Want waarlijk Socrates had, naar de juiste opmerking van een zeer bejaard-jeugdigen moder-

nen schrijver: a really deep sympathy with the temptations of his pupils, terwijl Plato was an old bachelor and estimated children accordingly. Natuurlijk heeft een staat als Sparta, die de moeder uitschakelde uit het jongste kinderleven en de voorkeur gaf aan een staats-weeshuissysteem, vrij wat aandoenlijks weggesneden en wellicht velen der jongens een der grootste voordeelen benomen: opgevoed te worden door eene verstandige geheel-medelevende vrouw. Het ras zal wat harder er door geworden zijn; aan den anderen kant zal het aantal troetelkinderen geringer zijn geweest en menige jongen aan het gevaar zijn ontkomen door ouderen-eerzucht te worden gedreven op te gladde banen, nu een vreemde hem, zij het ook welwillend, doch in ieder geval objectief bekeek. Hier lag de weg geprojecteerd naar den ideaalstaat, die zelf beslist wat er van elken jeugdigen burger worden moet, wijl de rechtmatigheid, de basis van elke goede staatsorganisatie, hierin bestaat, dat elk de plaats inneemt, waartoe gaven en ontwikkeling hem bestemmen. Athene ging dezen weg niet op en wij hebben reden om aan te nemen, dat ook dáár wel eens een jongmensch met meer talenten dan talent college ging ‘loopen’; in welk geval een vrij staand docent door geen administratieve regeling verhinderd werd zich voorloopig of voor goed aan dit onvruchtbaar samenzijn te onttrekken.

Kindervreugde en kinderleed worden in het jongensleven niet sterk gewijzigd door het feit, of de maatschappij op christelijken dan wel heidenschen grond is opgetrokken. Dat zelfs het geheele huiselijke leven, waarin de jongen opgroeide, in de heidensche maatschappij een anderen stempel zou hebben gedragen, dat het in de verhouding tot de kinderen een zwakker percentage teederheid zou hebben gemengd, dat de innigheid van het gemeenschapsgevoel tusschen echtgenooten geringer zou zijn geweest, dat de Atheners ‘van goeden huize’ weinig voorstelling hadden van hetgeen wij onder huwelijkstrouw verstaan, wij kunnen het den talentvollen schrijver van ‘Atheensch Jongensleven’ moeilijk nazeggen. Hierover te discussieeren is mogelijk, zelfs als men ter vereenvoudiging op hetzelfde ethisch-religieuse standpunt gaat staan, dat Prof. Kuiper bij de beschouwing onzer maatschappij inneemt. Zeker is het, dat zuidelijker volken - ook de Christelijke - anders oordeelen over sexueele

en pathologische aangelegenheden dan wij Hyperboreï dit doen. Zeker is het, dat het slavenelement een gevaarlijk ferment kan zijn geweest in de antieke huishouding; niet het minst voor de kinderen; gelijk de gevaren der gekleurde bediening in Indië leeren. Ook mag als zeker worden aangenomen, dat de ‘romantiek’ de antieke letteren niet heeft overheerscht. Doch zou er minder romantiek zijn geweest dan thans in eene jonge liefde, minder innigheid in een jong huwelijk, minder vertrouwelijkheid in een door vreugde en leed geconsolideerde verbinding? Kom! alsof de wijste en oolijkste aller moederen, de Natuur, zich zou storen aan 's menschen metaphysische overwegingen! Is het noodig grafmonumenten in steen en klei moeizaam uit Musea te sleepen om bewijzen aan te brengen voor antieke teederheid, innigheid? Doch de lagere ontwikkeling der vrouw, met zich voerende ‘de onmogelijkheid van geestelijke gemeenschap’! O leuzen! Julia dan toch nog door Romeo afgewezen wijl zij geen einddiploma naast het zijne kon leggen! Philemon Baucis verstootende wijl zij geen inzicht krijgen kan in de politieke constellatie! Kuiper's knap en eerlijk boek schroomt anders niet te constateeren, hoe dun het stramien van het klassieke weten op vele plaatsen is, hoeveel onze synthetische historieschrijvers juist daar het drukst borduren, waar de grootste losheid van draad moest worden gemaskeerd. Nu dan, wat geeft ons recht over de onzekerheid der antieke huwelijksverhoudingen te spreken? Of moet het fransche burgerleven beoordeeld worden naar de producten van het Boulevard-theater, naar een journal amusant, naar de lectuur eener spoorwegkiosk, naar een handvol schandaalprocessen? En te Athene zou het wettig geboren kind min of meer als exceptie ‘gelukskind’ mogen heeten en de olijftak aan de voordeur slechts aanleiding tot sceptischen spot hebben gegeven aan klassieke roués?

De Atheensche jongen zal in huis en op straat al niet veel anders hebben doorleefd dan een burgerzoon in eene Italiaansche provinciestad. ‘Waar was de vader’? vraagt onze schrijver, als hij den jongen samen ziet met zijn gouverneur, niet met zijn natuurlijken raadsman. Wie wat dichter treedt tot het leven onzer jongens, stelt vaak dezelfde vraag, te meer als er van gouverneurs geen sprake zelfs is. De

jongeheer te midden van een slavenpersoneel zal wat eerder een heertje zijn geweest, zijn optreden meer zelfbewust. Hij zal eerder rijp, misschien wel vroegrijp zijn geweest, daar het leven meer in glazen huizen woonde; toch zij men niet te naief in zijne opiniën over onze grootsteedsche lagereschool-jeugd. Zijn spelen - aardig door Kuiper behandeld - zijn vogels, honden, planten namen ook in zijn wereld breede plaatsen in; zal ook hem de onderzoekingslust wel op expeditie hebben gedreven langs de havens, langs Ilissos en Kephissos, toen nog, naar wij voor de wandelaars hopen, goed beschaduwde paden met hoogen monnikspeper en meer dan één plataan? Of belette dit nu ten eenenmale de paedagoog, die passe-partout voor kinderjuffrouw, huisknecht, oppasser, huisonderwijzer en lijfjager? Nu, een echte jongen beschikt onder andere over eene diplomatie, waardoor hij aan menschen rollen toebedeelt, waarvoor zij oorspronkelijk niet waren bestemd, evenals dat hij van vele voorwerpen een gebruik weet te maken, waaraan de schrandere octrooinemende uitvinder zijn levensdagen niet had gedacht. Zoo zal de paedagoog in vele gevallen wel de intieme ingewijde zijn geweest, al marcheert hij op de vazenafbeelding à distance achteraan. Niet waar, wij zien er, vooral als wij jongen zijn, zoo geheel anders uit wanneer ons portret wordt ‘gemaakt’.

Zou dan ook - en hier komen wij op het terrein van onderscheid tusschen oud en nieuw jongensleven - de meerdere vrije tijd niet door de antieke jongens zijn uitgebuit? Want de ouders onzer gymnasiasten en hoogereburgers, die Dr. Kuiper's uitnemend en boeiend overzicht van school-, college-, en ephebentijd doorlezen (en wij hopen dat dit velen zullen doen), moeten wel in stilte vergelijkingen maken tusschen het tegenwoordige overvolle schoolprogramma en dat antieke. Kan het eenvoudiger, dit schema van elementair onderwijs met incidenteele behandeling van historische en geographische wetenswaardigheden, van lichaamsoefening en muziek? En hoe gunstiger is nog de vergelijking van het voortgezet middelbaar en voorbereidend-hooger onderwijs met het dialectisch-rhetorisch-philosophische onderricht, dat den jongeling geschikt maakte voor spreekgestoelte en balie. De oudheid heeft veel, wellicht te veel waarde toegekend aan beoefening der rhetorische welbespraaktheid; onze tijd

hecht er misschien te weinig waarde aan. De schare onzer eloquente redenaars mocht grooter zijn: het voor de vuist in welgekozen woorden een logisch betoog voor te dragen is en blijft onwederlegbaar eene macht, die telkens weder in raadszaal en vergadering de zege wegdraagt. De Hollander zal zijn ‘weerzin tegen woordenrijke uiteenzettingen’ bij het lezen van menigen antieken dialoog voelen opwellen, hij zal naar kariger trant vragen. Onder dien redelijken wensch mag zich echter niet verbergen de kort-stamelende verlegenheid, het kind van onbeholpenheid in het preciseeren van gedachten en te weinig moed om zichzelf te zijn; waartegen de antieke school waakte door reeds vroeg den leerling voor het front te laten voordragen, al dan niet onder begeleiding van snarenspel. Het reciteeren eischte memoriseeren, wederom een onschuldig beladen zondebok, die de woestijn in moest, opdat hij niet in de paedagogische oase knabbelen zou aan het veelgekoesterde boompje van het ‘alles-begrijpen’. Ja, nu er niet meer wordt van buiten geleerd, de hoofden vrij worden gehouden van parate kennis, is het dan ook een lust geworden te zien, hoe de logos met lichtende fakkels loopt en, o wonder, zelfs vuren worden ontstoken van staatsmanswijsheid en linguistische filosofie in de jeugdigste hoofden. Wagner kan nogmaals tegenover Faust tevreden glimlachen!

Mogen wij verder gaan in het trekken van parallellen? Er liggen toch werkelijk in die antieke systemen wel aanleidingen tot overweging voor iemand, die allerminst ons huidig gymnasiaal onderwijs voor afbraak zou willen van de hand doen. Integendeel, als men zoo om zich heen ziet, is het nog het kwaadste niet. Doch het oude régime om veel wetenswaardigs meer occasioneel te behandelen; niet van elk onderdeel van kennis direct weer een vak te maken, onderwezen door een specialiteit, in zooveel uren per week, er ligt Salomo's wijsheid in. Onze tijd acht het - ondanks ervaring van vroegere geslachten - toch wel absoluut onmogelijk, dat iemand van iets kennis zou erlangen, indien hij niet speciaal les er in heeft gehad, niet een wettig bepaald urental er voor op een houten bank heeft gezeten en die wijsheid niet heeft genoten uit de hand van den x + 1^{en} docent. Het opwekkende dat in het incidenteele ligt ging te loor, toen de opzettelijkheid er beslag op legde. Is die be-

reiding van het diner door zoovele koks wel hygiënisch?

Voorts de methode! Terecht wijst de heer Kuiper er op, dat blijkens teruggevonden schoolleien uit de eerste eeuwen na Christus de conjugatie-, declinatie-, dictaatmethoden in den loop van ettelijke honderden jaren te Athene niet gewijzigd schijnen te zijn. Nu waren die methoden zóó, om een voorstander van modern taalonderwijs tot een paroxysme van afgrijzen te vervoeren. Hoe kwam de lieve jeugd dàt te boven? Och, blijkens de resultaten heel goed. De schrijvers en schrijfsters van bundels grieksche correspondentie blijken al niet meer zich aan de orthographie en stijlleer te bezondigen dan de redelijke lezer verwacht had. Al die kleinere beambten, pachters, militairen, handelaars schijnen hun weg behoorlijk te hebben gevonden. En de overheid wist wel, dat elke methode zooveel waard is, als de man die haar hanteert. Het zijn niet de reglementen, waardoor er meer schoten in de roos vallen!

Doch reeds lang, o lezer, zag ik de vraag in uw oogen: Hoe stond het met de Ueberbürdung, met de Examina! Crates de Cynicus, ijverig leerling van den bekenden Diogenes, keurde de geheele schooleducatie af en spotte met de overlading van vakken (pag. 144); bleekneuzen worden het die bij Socrates samenhokken, sinistere vleermuizentronies; zoo klinkt het ten minste bij den spotdichter. ‘Quousque tandem!’ hoor ik u zuchten, hoewel het u naar Seneca's woord tot troost strekt, dat ook anderen met u lijden. Degenen echter, die de Ueberbürdung het minst tragisch opnemen zijn de patiënten zelf. ‘Het is niet alleen met den hemel, dat er schikkingen te treffen zijn’, denken onze jeugdige diplomaten, ‘een weinig takt en ge speelt het ook met de machten der onderwereld klaar!’ Zoo zal het wel immer zijn gegaan; en in de toekomst evenzoo.

‘Maar de examens?’ Juich nu en stem uw vloekzang tegen al wat Grieksch heet om tot een jubelenden lofhymnus: de examina hadden niets om het lijf! Lokt u dit om een boek over Grieksche opvoeding te lezen? Neem dan Kuipers werk ter hand en verheug u met mij, dat Holland zulk een goed geschreven boek rijk werd.

J. VÜRTHEIM.

Een leerzaam boek over China.

J.O.P. Bland and E. Backhouse, China under the Empress Dowager. - London, Heinemann, 1911.

Langer dan oirbaar is dit boek van 525 bladzijden royaal octavo onaangekondigd op mijn schrijftafel blijven liggen. Zijn belang schijnt mij volkomen geëvenredigd aan zijn omvang.

Hier wordt, door twee personen die in de gelegenheid geweest zijn China van binnen te leeren kennen, de intieme geschiedenis der regeering van het Hemelsche Rijk gedurende het leven der befaamde Keizerin-Weduwe verhaald, en niet in hun eigen woorden, maar in een reeks door hen in het Engelsch vertaalde en van een verbindenden tekst voorziene Chineesche documenten van velerhande herkomst (dagboeken, brieven en regeeringsstukken), waarvan het oudste van 1860 en het jongste van 1909 dagteekent.

Het boek is geschreven en verschenen vóór de jongste revolutie; het is dus geen gelegenheidsgeschrift, maar mag wel gelegenheidslectuur worden voor ieder die naar aanleiding van die gebeurtenis zich een denkbeeld vormen wil van wat er in de laatste halve eeuw in China is omgegaan.

Die vijftig jaar hebben er geweldig veel ontbonden. Er zijn schellen van de oogen gevallen; China ziet de westersche wereld anders aan dan te voren.

Hoe enorm is de afstand tusschen de opvattingen van thans en die van 1860, tijdens de eerste inneming van Peking door Europeesche troepen! Een in die dagen gehouden dagboek van een geleerd lid der Hanlin-akademie, waarmede

de verzameling der heeren Bland en Backhouse aanvangt, doet zoo goed voelen dat men toen eigenlijk nog niets anders gewaar werd dan eene vreemde bezoeking, iets als een hagelslag of een sprinkhanenzwerm. Men liet het over zich heen gaan en bleef dezelfde; - wat de schrijver bovenal opmerkt en doet opmerken is dat hij door het rumoer bemoeilijkt wordt in de rustige bijzetting van zijns moeders lijk, die hij als goed zoon volgens overgeleverden ritus moest wenschen te verrichten. Hoe geheel anders is reeds de weerslag der nederlagen tegen Japan, en dan die van de tweede bezetting van Peking na de Bokser-episode!

De kern van het boek is de geschiedenis der veelbewogen jaren van 1898 tot 1902, van den reactionnairen staatsgreep der Keizerin-Weduwe tegen Keizer Kwang Hsu tot haar terugkeer te Peking na den vrede met de Europeesche mogendheden. Die jaren (de Bokseropstand met wat er onmiddellijk aan voorafging en onmiddellijk op volgde) zijn eene crisis geweest voor oud-China, een beslissend keerpunt. In 1898 en vervolgens de poging, het invretende nieuwe uit te snijden met geweld; na 1902 de zekerheid, dat het nieuwe niet meer te keeren is: dat men het nederbuigend omvamen moet, om het althans nog te kunnen leiden.

Alles groepeert zich om de figuur van Tzu Hsi, de Keizerin-Weduwe, die men in Europeesche boeken van een vijftien, twintig jaar geleden altijd kortweg als een zedelijk monster vindt voorgesteld, hetgeen het gemakkelijkste was voor de schrijvers. Hier wordt zij nu aan ons voor de kennis der Chineesche ziel noodzakelijk nog kort begrip althans een weinig nader gebracht, al blijven er ook nog genoeg raadselen over.

Eerst een China, dat òns begrijpt, zal òns China geheel kunnen verklaren. Onderwijl moeten wij dankbaar zijn reeds voor het schemerlicht. Moge het eerlang blijken, den dag te hebben aangekondigd.

Tzu Hsi, aanvankelijk niet meer dan één der vrouwen van den zwakken wellusteling, Keizer Hsien Feng, kwam in 1856 tot aanzien als moeder van diens eenigen zoon. Van dat oogenblik af snel aan invloed winnend, wordt zij in

1861, als de Keizer gestorven is, na wonderen van overleg en energie in den strijd tegen eene haar vijandige paleiskabaal, erkend als mederegentes van het Rijk, en overvleugelt weldra geheel de andere regentes, Tzu An, die de eerste in rang van Hsien Feng's vrouwen was geweest. Ook nadat haar eigen ziekelijke zoon in 1872 zijn kortstondige regeering aanvaard heeft, blijft zij de feitelijke heerscheres, en bij diens dood in 1875 regelt zij eigenmachtig de successie: zij doet een driejarig kind (dat niet de beste rechten had) tot opvolger aanwijzen, om zelf zooveel te langer aan het roer te kunnen blijven. Bij de meerderjarigheid van dien opvolger, in 1887, treedt zij voor de leus in het private leven terug, in de stellige verwachting den jongen Keizer (Kwang Hsu) geheel te zullen blijven beheerschen. Als haar dit niet gelukt; als, met name sedert den ongelukkigen oorlog tegen Japan (1894), de Keizer het werktuig wordt van een groep avonturiers die het oude China onderstboven willen keeren, neemt zij bij den stouten staatsgreep van 1898 het gezag zelf weder in handen, en weet het tot haar dood toe in 1908 te behouden.

Wij weten thans dat die staatsgreep den val der Mandsjoe-dynastie slechts wat vertraagd heeft; dat alleen de persoonlijke populariteit van Tzu Hsi een verrot gebouw nog schraagde, 't welk zeer kort na haar dood geheel in puin is gevallen. Eigenlijk heeft de reactionnaire richting, die in 1898 meende het oude China te hebben gered, de nederlaag geleden reeds bij haar leven, en is Tzu Hsi geëindigd met dingen toe te laten en zelf te doen die lijnrecht moeten hebben ingedruischt tegen haar voorkeur en overtuiging. De nieuwe tijd is haar sterken wil toch te machtig geweest.

Welk een vorstenleven! het reikt van het midden der 19de tot een eind in de 20ste eeuw; een regeering zoo lang als die van Lodewijk XIV, en waarin nog veel grooter veranderingen zijn voorgevallen dan in het Frankrijk van den Zonnekoning.

De Mandsjoe-dynastie, die op het eind der 18de eeuw nog een groot Keizer had voortgebracht, was in de eerste helft der 19de in diep verval geraakt. De levenssappen schenen in het vorstelijk huis te zijn opgedroogd, en de naaste omgeving van het paleis wordt aangetast door een niet te bedwingen corruptie. Het is een wereld van bederf, bedrog en

misdaad, waarin de levensgeschiedenis van Tzu Hsi ons binnenleidt; met zeer veel misdadigs is zij zelve bezoedeld. Zij blijft echter belangstelling wekken omdat haar misdaden grootsch zijn en die van de anderen klein. Zij is de voor niets terugdeinzende heerscheres, maar zij verstaat het heerschen; - haar vijanden zijn even misdadig, maar zij maakt ze bovendien verachtelijk, immers haar kruipende slaven. Zij steekt torenhoog uit boven de prinsen en grooten van het keizerlijk huis die in haar leven een rol spelen. Niet in 'verlichting' voorwaar (bij den Bokseropstand in 1900 blijkt dat zij zoo diep als iemand steekt in het grofste bijgeloof), maar in kracht van karakter heeft zij uitgemunt. Nu de dynastie aan mannen slechts gedegenereerden schijnt op te leveren, schuift zij de mannen op zij, weet ze te doen verdwijnen als het haar noodig is, en vult zelf hunne plaats.

Hoe heeft zij zich nu tegenover die machtige buitenwereld gesteld, die tijdens haar bewind op China aandrong, er op invrat, de aandacht ook van het meest eigengerechtigde volk op aarde wist af te dwingen?

De gebeurtenissen van 1860 zijn haar nog geene les geweest; hebben niets bij haar wakker geroepen dan minachtende vijandschap. Zij is daarin de representante van de volksmassa zelve, die evenzoo voelde, en dit is zeker een der oorzaken van haar merkwaardige populariteit. Met de 'intellectuels' is zij al haar leven op slechten voet geweest. Maar die krijgen invloed bij den in 1887 aan de regeering gekomen Keizer, in het bijzonder sedert den oorlog tegen Japan, die op de Chineesche verbeelding een veel dieper indruk gemaakt heeft, dan de Engelsch-Fransche wapenfeiten van dertig jaar vroeger. De nederlaag te moeten lijden tegen een 'dwergen'-volk, welks heele beschaving eeuwen lang door de Chineezen als een slecht geslaagde, altijd bespottelijk gebleven nabootsing van hunne eigene was beschouwd! En waardoor had het kleine Japan kunnen overwinnen? Die in den oorlog waren geweest, wisten het: door zijn moderne legerinrichting en bewapening, door alles wat het van Europa had afgezien. Ook China moest dien weg op, als het in de zoozeer veranderde wereld ooit weer tot aanzien zou komen. Hoe machteloos was het thans! Van alle zijden drongen de vreemdelingen in: Japan nam Formosa, Rusland Port Arthur,

Duitschland Kiaotsjou, Engeland Wei-hai-wei, Frankrijk bedreigde het Zuiden. ‘The break-up of China’ werd een gevleugeld woord.

Moest men nu het gevaar bezweren door zelf het vreemde in te halen en er zich van te bedienen, of kon het nog eens vooral worden afgeweerd en uitgeroeid? Moest China hervormd worden naar westersch model, of integendeel terugkeeren tot de oorspronkelijke zuiverheid van nationale vormen en traditiën?

De raadgevers van den Keizer rieden tot het eerste, en in het jaar 1898 kregen zij hem geheel in de hand. Het regende voor korten tijd hervormingsdecreten. De beweging was ook in het bijzonder tegen den geheimen invloed der Keizerin-Weduwe gericht, van welker persoon de hervormers, om blijvend over den Keizer te kunnen beschikken, zich wenschten te ontdoen. Het geheele land kwam in trilling; men voelde dat er een groote beslissing op til was. Op eens kwam toen Tzu Hsi haar belagers voor. Zij wist zich te verzekeren van het werktuig zelf dat haar ten val zou brengen (geen ander dan den tegenwoordigen president Joeantsikai), en hem over te halen liever haar te dienen tegen den Keizer, dien zij op het onverwachtst liet gevangen nemen, terwijl zij zelve bij een op naam van den gevangen Keizer uitgevaardigd decreet in het bezit der regeermacht werd hersteld (21 Sept. 1898). De reactionnaire richting scheen hiermee te hebben gezegevierd; - maar wat bij de gansche gebeurtenis toch wel het meest eigenaardig voorkomt, is dat de Keizerin alleen hierom zoo gemakkelijk overwon, wijl zij zich zeker houden mocht van de eenige troepenafdeeling die reeds op zijn Europeesch gedrild en bewapend was. Feitelijk gaf dus toch het moderne geweer, niet de nationale traditie, den doorslag.

De coup van 1898 had onder het volk een weerklank nog sterker dan de Keizerin had vermoed, en een zoodanigen als zij kwalijk kan hebben begeerd. De Bokseropstand brak uit en werd spoedig zóó ernstig en algemeen dat de regeering geen keus overbleef dan zich òf in verbond met de bedreigde Europeanen tegen het eigen volk te weer te stellen (op gevaar af van, bij overwinning, geheel in de macht der ‘vreemde duivels’ te geraken), òf zich bij de opstandelingen geheel

aan te sluiten, met het vooruitzicht, na de verdrijving der vreemdelingen de strijdkrachten van vereenigd Europa te zullen moeten weerstaan. De Keizerin is een oogenblik meegesleept geworden, heeft in de heilige roeping en wonderdadige kracht der Boksers geloofd en hen feitelijk begunstigd, maar herhaaldelijk blijkt toch ook (en in de meest critieke oogenblikken) van een aarzeling, een vrees, een zorg om zich de andere deur dan die waardoor de Boksers binnendringen, niet gesloten te zien. Het is weer een dagboek van een hooggeplaatst Mandsjoe die in de beslissende dagen dicht aan hare zijde heeft gestaan, dat ons toelaat in haar wisselende overwegingen en stemmingen een blik te slaan. Wat opnieuw opvalt is het hooge gewicht der partijkeuze van den bevelhebber der Europeesch gedrilde troepenmacht, Jung Lu, die weigert zich bij de Boksers aan te sluiten. Het vernielen der legatiegebouwen, waarschuwt hij, beteekent licht het eind van de Mandsjoe-dynastie. En op het laatst geeft de Keizerin hem gehoor en houdt de hand der Boksers van de belegerde gezanten terug.

Het is de hoogste tijd; reeds rukken Europeesche ontzettingstroepen, in allerijl naar China uitgezonden, op de hoofdstad aan. Het blijkt nu dat de Boksers niet onkwetsbaar zijn; dat zij geslacht worden als schapen, voor zoover zij niet reeds in wilde vlucht uit elkander gestoven zijn. De Keizerin verlaat Peking; zij wijst alle verantwoordelijkheid voor het gebeurde af, onderschrijft al wat de mogendheden haar voorleggen. En als zij na ruim een jaar in haar paleis terugkeert, is zij één buiging en goedertierenheid voor de vreemdelingen. Niet het minst merkwaardige uit het geheele boek is de inlichting omtrent de wijze, waarop zij de mogendheden heeft trachten in slaap te sussen en hun onderlingen naijver op te wekken. Het zelfgevoel is nog onverminderd, maar het uit zich in andere vormen. Had zij niet reeds in Juli 1900, op de vraag van Jung Lu wat zij dacht te doen als de vreemdelingen de Boksers versloegen, een antwoord gegeven, dat ons het geheim van haar lieftalligheid tegenover de vrouw van den Amerikaanschen gezant (Mrs. Conger) en zooveel anderen ontsluiert? ‘In reply’, lezen wij, ‘she quoted to him the words of Chia Yi, a sophist of the Han dynasty (omstreeks het begin der Christelijke

jaartelling), in reference to the Court's diplomatic dealings with the Khan of the Hans:

> 'If the Emperor wishes to gain the allegiance of other countries, he can only do so by convincing their rulers that he possesses the three cardinal virtues of government, and by displaying the five allurements.
> These allurements are: 1°. presents of chariots and rich robes, to tempt the eye; 2°. rich food and banquets, to tempt the palate; 3°. musical maidens, to tempt the ear; 4°. fine houses and beautiful women, to tempt the instinct of luxury; and 5°. the presence of the Emperor at the table of the foreign ruler, to tempt his pride.
> The three cardinal virtues of government are: 1°. to simulate affection; 2°. to express honeyed sentiments; and 3°. to treat one's inferiors as equals.'.

De kanselarijstukken van de laatste periode, na 1902, zijn vol van die 'honeyed sentiments', die hun oogenblikkelijke uitwerking niet misten, maar op den duur de Europeesche meening omtrent China toch niet kunnen misleiden. Het is te duidelijk dat wij, ondanks al, voor de Chineezen toch de barbaren zijn gebleven, die men leidt met list als men niet langer beschikt over geweld. Men leze b.v. in dit boek het reisverslag van prins Chun die de bekende missie naar Berlijn vervulde om verontschuldigingen aan te bieden over den moord op von Ketteler. De regeling van het ceremonieel gaf moeilijkheden; Keizer Wilhelm begeerde er meer deemoed in gesymboliseerd te zien dan waartoe prins Chun zich verstaan wilde. 'Wat zal Duitschland er bij winnen', is zijn argument, 'als het er op aandringen blijft dat de missie in knielende houding voor den Keizer zal verschijnen, en ik dus heengaan moet om onverrichter zake terug te keeren van zoo lange reis? Het zal zich in de oogen van Europa belachelijk hebben gemaakt.' De Chinees wint het pleit en houdt (in zijn verslag) een soort triumftocht, waarbij hij zich zelfs nauwelijks bevrijden kan van de al te opdringende oplettendheden die men hem te bewijzen tracht. Of hij niet ook het Tuighuis zien wil, en de vloot? De prins verontschuldigt zich beleefdelijk. 'Thanks to the glo-

rious prestige of our Empire, matters have thus been satisfactorily settled...'

Wat er veranderd is, is toch eigenlijk enkel nog dit: dat men (evenals Japan zooveel vroeger) tot het inzicht gekomen is dat de Europeesche beschaving tal van zaken oplevert die de moeite van het overnemen waard zijn, en zonder overneming waarvan men tegen de Europeanen machteloos zal staan. Maar moderne bewerktuiging van het Oostersche beteekent geen fusie met het Westersche. Integendeel, dergelijke reformbewegingen zijn altijd tegelijk sterk nationalistisch. Men heeft het gezien in Japan; het heeft zich herhaald bij de Jong-Turken; China levert thans een derde voorbeeld op. Omdat het de Mansjoe-dynastie op zijde heeft gezet en Europeesche regeeringsvormen invoert, is het Chineesche volk ons in sentiment niet nader getreden. Alleen zijn allengs meer voorwaarden vervuld voor een nauwkeuriger kennis van China door Europa, en omgekeerd. Dit is veel, als men maar niet meent dat het alles is; dat alle aanleiding tot botsing tusschen Chineesch en Europeesch sentiment voortaan uit de wereld zal zijn gebannen. De betere kennis zal echter hier en ginder allengs meer het gevoel kunnen gaan leiden, het intoomen voor zoover kennis dat vermag. Tot die betere kennis is het boek der heeren Bland en Backhouse een m.i. kostelijke bijdrage, omdat het zoo heelemaal niet westersch geleerd en westersch neuswijs is; ook niet (ook dit komt dikwijls genoeg voor) in westersch snobisme het vreemde ophemelt omdat het zoo vreemd is. De auteurs bezaten in hun blijkbaar met geduld en zorg samengestelde portefeuille een groot stuk modern China en laten het voor zichzelve spreken. Het komt mij voor dat wij kunnen luisteren met vrucht en vermaak, als wij het laatste maar niet in den platten zin begrijpen.

H.T. COLENBRANDER.

Buitenlandsche letterkunde.

Rachilde. Son printemps. Roman. Paris, Mercure de France 1912.

Tot nu toe kende ik Rachilde alleen uit de voortreffelijke kleine stukjes, waarmede zij, in de *Mercure de France*, waarvan haar man, Alfred Valette, de bestuurder is, elke veertien dagen de nieuwe Fransche romans inluidt en uitluidt, met veel intelligentie, veel geest, veel tact, en met een oprechtheid en een sans-gêne, die hoffelijkheid niet buitensluiten.

Maar nu weet ik meer van haar, zoowel uit hetgeen Camille Mauclair, die haar goed schijnt te kennen, over haar geschreven heeft, als uit haar laatsten roman *Son printemps*, een werk, vrucht van een strenge driejarige afzondering als romanschrijfster (1909-1912 staat onder de laatste bladzijde), waarin, wanneer men Charles-Henry Hirsch mag gelooven, haar talent ‘son expression totale’ gevonden heeft.

Rachilde debuteerde in de letteren, toen vrouwelijke schrijfsters in Frankrijk nog tot de zeldzaamheden behoorden. Zij was toen een buitensporig, opgewonden jong meisje, dat, na in de provincie hare romantische en phantastische droomen gekweekt te hebben, naar Parijs kwam, dat zij dacht verbaasd te doen staan door een zeer gewaagden roman, waarvoor niemand minder dan Maurice Barrès zich bereid verklaard had, een voorrede te schrijven. De roman werd ‘pervers’ bevonden en de jonge schrijfster werd er gerechtelijk om vervolgd. Rachilde echter, hoe ook in haar trots gekrenkt, liet er zich niet door afschrikken. Zij bleef werken, schreef roman op roman, naar de faam wil al even phantastisch en gewaagd als haar eersteling, maar waarvan Mauclair zegt: ‘Aucun n'est indifférent, les plus inégaux révèlent des pages

surprenantes, tous ont sa marque, et il y en a une dizaine qui sont de premier ordre.' Van Rachilde zegt de Fransche criticus verder: 'Elle est insurgée et pensive, elle rit de toute facticité et adore les chimères, elle déteste la pose et exalte les grandes attitudes... Et tout vient tellement chez elle d'une frénésie d'imagination que les pages les plus osées sont candides... C'est de la pure candeur cérébrale auprès des impudeurs sournoises et alambiquées de nos récentes poétesses et romancières.'

Ik heb de verzekeringen van Camille Mauclair niet kunnen verifieeren. Maar ik ben geneigd, alles goeds van mevrouw Rachilde als schrijfster aan te nemen, na het lezen van haar laatste boek. *Son printemps*, dat zij zelf in de Mercure van 1 Juli 1912 inluidt met deze regels:

> Om een eind te maken aan de legende die mij voor een 'auteur léger' uitmaakt, ziehier een geschiedenisje, dat ernstiger is dan men wel denken zal. Het dagteekent niet van gisteren... het werd geleefd toen ik vijftien jaar was en zijne heldin tot intieme vriendin had. Ik heb ongelijk gehad, al mijn andere geschiedenissen niet met dit te beginnen, maar men is altijd te laat eenvoudig. (En als u soms meent, dat het zoo makkelijk is, te midden van dat duivelsche leven van parijsche winters, de lente te vertellen van een jong meisje uit de provincie!) Enfin, ik geef u dit voor hetgeen het waard is: 3 fr. 50, en gij zijt niet verplicht het te koopen... daar gij toch meer houdt van die andere geschiedenissen, welke mij, dank zij u, waarde lezers, zulk een slechte reputatie bezorgd hebben!
> R a c h i l d e .

Moet men uit het bovenstaande opmaken, dat, behoudens het tragisch einde van de heldin, het haar eigen jeugd is, die Rachilde hier vertelt? Het is mij om het even in elk geval moet zij, om het zoo te kunnen vertellen en zoo te kunnen ontleden, het hebben meegeleefd, dat leven van een vijftienjarige in een van de achterlijkste provinciën van Frankrijk.

Het is het gewest, zuidelijk van Bordeaux, waar enkel de marskramer, 'le marchand d'épingles', de verbinding vormt met de groote centra van beschaving: Bordeaux, als

het naastbijgelegene, Lyon, Parijs; de klank van welke namen voor Miane (Marie-Anne) Leforest-Janiou is als hield zij een zeeschelp tegen het oor, waarin zij het gegons hoort van dien verren oceaan met zijn geheimzinnige stemmen, waarvan zij niet weet wat zij haar eigenlijk te vertellen hebben.

Want Miane, de ouderlooze, hoe levendig ook van geest, wordt door de grootmoeder, bij wie zij inwoont, klein gehouden en onkundig van de dingen dezer wereld... op één na. Die grootmoeder, die haar man, haar zoon en haar schoondochter kort na elkander heeft zien sterven, zonder dat het haar veel geschokt heeft, leeft, hoewel zij voortdurend over den dood spreekt en de geesten der afgestorvenen om zich heen voelt, als had zij het eeuwige leven hier op aarde. 'Notre dame', zooals haar pachters, die haar meer vreezen dan liefhebben, haar noemen, bestiert zelf haar bezittingen, houdt haar boeken, niet op het papier maar in het geheugen, en weet, op een centime na, wat de zakken graan moeten opbrengen.

Voor Miane zijn de spelletjes met een paar boerekinderen, die tegen de 'Demoiselle' opzien en haar bewonderen, en de dienst in de dorpskerk, waar zij haar verbeelding vrij spel kan geven, de eenige afleiding in haar eentonig bestaan in gezelschap van haar lastige grootmoeder, die haar aan het verstand brengt dat jonge meisjes van goeden huize, die haar plaats in de wereld willen innemen, niets anders te doen hebben dan den 'prince Charmant' af te wachten.

Miane laat het zich gezeggen en denkt er het hare van. De geheimzinnige 'prince Charmant' laat haar niet meer met rust. Zij ziet hem onder allerlei vormen: in dien van den rijken Engelschman harer verbeelding zoowel als in dien van den blonden koorknaap, die den pastoor in zijn dienst bijstaat.

Na een ontmoeting met den 'marchand d'épingles', op wien de oude mevrouw Leforest-Janiou den waakhond loslaat zoodra hij in de buurt van het huis gesignaleerd wordt, als wist zij welk gevaar voor haar kleindochter hij in zijn mars voert, zal het beeld van den bewusten Prins haar nog levendiger voor den geest komen te staan. Op een hoog plekje, waar Miane zich met haar makkertjes genesteld heeft, weet de marskramer de meisjes te vinden, en pakt hij zijn spulletjes: glazen spelden, paardenharen ringetjes, halsdoeken, oude

gekleurde prenten voor haar uit. En onder de prenten is er een, uit een of ander boek gescheurd, die Miane doet opspringen, en waarnaar zij, met een hooge kleur, koortsig grijpt: een blonde knaap met krullend haar, geleund op een terras (waardoor enkel het naakte bovenlijf zichtbaar is), een ledigen pijlkoker op den rug, een boog in de hand. De marskramer verklaart haar dat het Cupido is, de jonge god van de Liefde. Maar Miane heeft er haar blonden koorknaap in herkend, grabbelt al haar centen bij elkaar, koopt de waardelooze prent en ijlt er mee naar huis waar zij haar zorgvuldig wegbergt.

Intusschen blijft zij voortspinnen aan haar droomen. Nu eens wil zij een heilige worden, dan weer voelt zij berouw over fouten die zij niet begaan heeft en onderwijl is het of diep in haar binnenste een schelle lach klinkt. Haar grootmoeder heeft een zuster gehad die jong gestorven is en wier mooi portret den salon versiert. Dat jong sterven vindt Miane interessant. Zij zou ook jong willen sterven, en haar grootmoeder, die altijd over den dood spreekt, houdt dien wensch bij haar levendig.

Haar biechtvader, de jonge pastoor Bourliac, een boerenzoon met gezond verstand, maar wien ook de dingen dezer wereld vreemd zijn, vindt iets opstandigs in dezen jongen geest, die zoo afwijkt van dien van zijn gewone biechtelingen, bij wie weinig of niets pleegt om te gaan. En eens brengt zij den braven man, een oogenblik, geheel van streek. Het is als zij bij hem komt, niet om te biechten, maar om raad te vragen. Er is op het kasteel iets vreeselijks gebeurd, waarvan zij toevallig getuige geweest is, zonder eigenlijk te begrijpen wat het was.

Fantille, de eenige boerendienstbode van mevrouw Leforest-Janiou, ‘à fauté’ - en het gevolg is niet uitgebleven. De oude mevrouw heeft haar ‘perle’, zooals zij Fantille in haar goede buien noemde, en die zij op den stang placht te rijden om haar in het rechte spoor te houden, naar het gasthuis laten brengen, maar om haar niet meer terug te nemen. Miane nu wil van den pastoor weten, wat dit alles is, of dit alles maar zoo mag... En nu geeft de priester haar, in eenvoudige oprechtheid, de ‘fameuse leçon de choses’, die zij vroeg of laat moest ontvangen, maar die haar grootmoeder

haar stelselmatig onthield. En als hij gesproken heeft.... ‘Mlle Marie-Anne Leforest - Janiou bondit, électrisée. La petite fille, en effet, devenait femme.’

Dat alles en wat er, tot haar tragisch einde, verder voorvalt in deze lente eener vijftienjarige geeft Rachilde ons te zien met een teerheid van toets, met een rijkdom van fijn waargenomen bijzonderheden, die de figuur van haar, die eens der schijfster intieme vriendin geweest is, voor ons doen leven, zoodat zij geen oogenblik uit onze gedachte is, ook niet, lang nadat wij het boek, waaruit zij tot ons spreekt, uit de hand hebben gelegd. En dat geldt niet enkel voor Miane zelf. Al de personen, die om haar en mevrouw Caroline Leforest - Janiou zich bewegen en deel uitmaken van die kleine achterlijke wereld, daar in een uithoek van het Zuiden van Frankrijk, staan vóór ons in hun grove, maar sprekende trekken, welke ons soms doen denken aan de Baskische typen, de huismeester en zijn meesteres, en de boeren en boerinnen, der Zubiaurre's, die ons op de Vierjaarlijksche hebben getroffen.

Dat Rachilde beter gedaan zou hebben, met *Son printemps* haar schrijfstersloopbaan te beginnen, gelijk zij beweert, zou ik haar niet durven nazeggen. Er is alle kans dat zij onder den nog verschen indruk van het beleefde en geleefde er niet iets zoo in psychologische bijzonderheden doordachts en toch zoo sobers van gemaakt zou hebben als dit mooie boek thans geworden is.

Zulk een boek schrijft men slechts eens in zijn leven en ik wensch van de schrijfster geen ander te bezitten.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Nederlandsch Muziekfeest en Congres. - Engeland en de Philharmonic Society.

In welke mate de muzikale compositie tegenwoordig bij ons te lande beoefend wordt, heeft men eenigszins kunnen opmaken uit het algemeene programma van het Muziekfeest, dat onlangs (25 Juni-1 Juli) door de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst in Amsterdam is gegeven.

Ik zeg: *eenigszins*; omdat het uitvoerend comité natuurlijk wel verplicht was, uit de toonscheppingen, die op zijn uitnoodiging voor bovengemeld doel waren ingezonden, een keuze te doen; en bovendien konden, zooals uit het voorbericht van den officieelen feestgids blijkt, een aantal van die werken, welke anders wèl in aanmerking zouden zijn gekomen, wegens bezwaren van praktischen aard niet uitgevoerd worden. Niettemin is het aantal gekozen stukken, gevoegd bij eenige aan het publiek reeds bekende werken, zoo groot geworden, dat er *zeven* achtereenvolgende dagen noodig waren om het programma af te wikkelen.

De poging om de Nederlandsche componisten in de gelegenheid te stellen, hunne werken te hooren uitvoeren verdient - in het algemeen gesproken - alleszins toejuiching -; de Nederlandsche Toonkunstenaarsvereeniging heeft dit al zeven en dertig jaar lang gedaan. Wat echter door deze vereeniging telkens in twee of drie dagen geschiedde, is bij de hierboven genoemde gelegenheid tot een feest-*week* uitgedijd en heeft, gelijk bij mij, ook bij vele anderen tot de overtuiging geleid, dat het zeer gewenscht zou geweest zijn, de Neder-

landsche componisten niet in zoo groot aantal tegelijk voor het publiek te brengen (er waren er, meen ik, twee en dertig), maar hunne werken over de programma's van verscheidene jaren te verdeelen. Dat het ‘te veel’ ook een zeer langen duur van enkele muziek-avonden en middagen tengevolge had, was mede een bezwaar, dat, naar het blijkt, nogal sterk gevoeld werd.

Door bijzondere omstandigheden was het mij niet mogelijk het Muziekfeest met bijbehoorend Congres bij te wonen, zoodat van een en ander hier slechts in algemeene termen gewag kan worden gemaakt; maar over de muziekuitvoeringen heb ik veel goeds gehoord. Wat mij bij het doorzien van de programma's reeds getroffen had, was, dat bij deze gelegenheid - ook bij vergelijking met soortgelijke muziekfeesten in andere landen - een naar verhouding groote plaats aan den *Kinderzang* was ingeruimd. Deels bekende, deels nog onbekende liederen van Catharina van Rennes zouden door een koor van hare leerlingen (kleinen en grooten) en onder hare directie gezongen worden; koren van jongens en meisjes der vereeniging tot verbetering van den Volkszang zouden onder de energieke leiding van den heer Den Hertog een keur van liederen uit den ‘Gedenckklanck’ van Valerius en uit onzen tijd (van Bernard Zweers, Kor Kuiler, Philip Loots) voordragen, en op den laatsten avond zou in den Stadsschouwburg een kinder-operette (‘De drie Kaboutertjes’) van Hendrika van Tusschenbroek opgevoerd worden. Dit alles nu moet voortreffelijk geslaagd zijn en een sterken indruk op het publiek gemaakt hebben. Het was zeker goed gezien, ook dezen Kinderzang op het programma te plaatsen, want er werd door bewezen, hoeveel degelijks er in de laatste jaren met betrekking tot het elementaire zangonderwijs is verricht; hoe voortreffelijk de leiding van zulke zangkoren soms is, en hoe de Nederlandsche toonkunstenaars van onzen tijd zich beijveren, door hunne composities de gelegenheid te geven om dien zang tot uiting te doen komen. Waarbij dan nog komt, dat de toon van goed geschoolde kinderkoren steeds haar eigenaardige bekoorlijkheid heeft, die op het gemoed van den toehoorder diepen indruk maakt. Dit blijkt ook hier weder het geval te zijn geweest.

Aan verscheidenheid was er op dit muziekfeest zeker geen

gebrek. Het ving aan met een opvoering van Vondel's treurspel *Gijsbrecht van Amstel*, die door de Koninklijke familie werd bijgewoond. Bij deze gelegenheid werd gebruik gemaakt van de muziek, die door den heer Alphons Diepenbrock voor dit tooneelstuk gecomponeerd is en veel bijval heeft gevonden. Deze muziek is deels een omwerking van de vroeger door hem gecomponeerde reizangen, waarvan fragmenten in de concertzaal ten gehoore zijn gebracht, doch de componist heeft er nu een instrumentaal voorspel en een melodrama aan het eind van het stuk aan toegevoegd. Door een keur van Nederlandsche zangeressen en zangers en door een voortreffelijk orkest werd dit een en ander in het schoonste licht gesteld.

Een sterk contrast met dit treurspel vormt Johan Wagenaar's quasi-ernstige opera: *De Doge van Venetië*, die deze zeven daagsche gebeurtenis afsloot en onder leiding van den componist op hoogst verdienstelijke wijze werd vertolkt door solisten als Hendrik C. van Oort, Johan Schmier, Rudolf van Schaik, Emmy Denijs - Kruyt, Hendrik Kubbinga, een koor van den Muzikalen Kring te Utrecht en het Concertgebouworkest.

Deze vermakelijk-satirische schets is een vrije bewerking van de klucht ‘Proeve eener groote opera met ballet enz. in drie bedrijven’, die ‘De oude heer Smits’ (Lindo) in den Nederlandschen Spectator van 1856 schreef; - een soort van satire op de opera-teksten. De eerste voorstelling van Wagenaar's werk had plaats in 1901, te Utrecht; maar sedert dit tijdstip blijken er in dit stuk eenige wijzigingen door hem te zijn aangebracht, en wel van zoodanige beteekenis, dat er uit de quasi-ernstige opera van 1856 bijna een zelfstandig Wagenaarsch werk is ontstaan. Wij weten reeds lang, waartoe deze componist op een terrein als dit in staat is; in zijn muzikale illustratie van *De Schipbreuk*, die proeve van epische poëzie van ‘De Schoolmeester’, heeft hij het o.a. bewezen. Er zit *karakter* in zijn muziek; en dat kan men van menig hedendaagsch componist niet zeggen.

Tusschen de hier genoemde tooneelvoorstellingen nu (Gijsbrecht van Amstel en De Doge van Venetië plus De drie Kaboutertjes), die de aanvangs- en eindpunten van het muziekfeest vormden, lag, behalve de reeds vermelde kinder-

zang, nog een zee van andere muziekuitvoeringen. Op het gebied der kamermuziek kreeg men te hooren: ensemblestukken voor blaasinstrumenten, voor klavier en strijkinstrumenten, strijkkwartet- en klaviervoordrachten, een sonate voor piano en viool en liederen; in de groote concertzaal kon men hooren uitvoeren: symphonieën, werken op oratoriumgebied, 'een symphonische phantasie', een 'Suite voor orkest', 'Symphonische Skizzen', een Declamatorium met muziekbegeleiding enz., welke droge opsomming, naar mij dunkt, al voldoende is om aan te toonen, dat onze componisten zich op velerlei gebied bewegen. Dat Duitsche invloeden in deze muziek veel te bespeuren zijn, laat zich begrijpen; onze muziek is aan die van Duitschland steeds nauw verwant geweest, en onder de Nederlandsche toonkunstenaars zijn er, die hunne voornaamste studiën in Duitschland volbracht hebben en zelfs zich daar later vestigden. Maar het heeft toch de aandacht getrokken, dat er onder hen zijn, wier toonscheppingen eenigszins naar de modernste Fransche manier (die van Debussy bijvoorbeeld) overhellen.

Dit alles, wat hierboven gezegd is, heeft betrekking op het Muziekfeest. - Maar er was met dit feest ook een *Congres* verbonden; het eerste van dien aard in ons land, en waar verschillende met de Muziek in verband staande onderwerpen aan de orde van bespreking werden gesteld.

Het begon niet zeer gelukkig. Het onderwerp 'Over de beteekenis van het Volkslied' kwam het eerst aan de beurt en werd ingeleid door Dr. H.F. Wirth, *lector* in de Nederlandsche literatuur aan de Universiteit te Berlijn, die, zooals de verslagen mededeelen, het een en ander vertelde omtrent het vroegere muzikale Nederland, den toestand van den tegenwoordigen volkszang hier te lande en het hoogere standpunt, dat Duitschland op dit laatste gebied steeds heeft ingenomen - dingen, die wij al lang weten. Daarbij liet hij het echter niet; hij meende ook te moeten opmerken, dat, gelijk bij ons, ook in het latere Duitschland datgene, wat hij 'hoogtekunst' gelieft te noemen (blijkbaar daarmede bedoelende de ingewikkelde muziek als tegenstelling met het eenvoudige volkslied) geen voeling vond met het volk. En in plaats van dit te wijten aan de maatschappelijke toestanden, geeft

hij de schuld daarvan aan die ‘hoogte-kunst’ zelve. Liszt en Wagner werden daarbij scherp gecritiseerd en van de kunst van laatstgenoemde werd gezegd, dat zij is: *decadent* en *niet-Duitsch* (!). - Wie nog in onzen tijd in staat is, zulk een enormiteit in het openbaar uit te spreken, deed beter, maar te zwijgen. Gelukkig is reeds op het congres zelf tegen deze ketterij geprotesteerd.

Op deze rede volgde een zeer geanimeerd debat over de elementaire muziekleer op de lagere scholen - namelijk over de vraag, wat hier de voorkeur verdient: het gebruik van *noten*, of dat van *cijfers*.

Het bleek daarbij, dat de meeningen over deze kwestie zeer verdeeld zijn. De heer Ary Belinfante, die het eerst over dit onderwerp sprak, wees op de nadeelen van dit cijferschrift en was van oordeel, dat het slecht paste voor onderwijs aan kinderen. Op de lagere scholen althans keurde hij de toepassing der Chevé-methode af. Onder de leden van het Muziekpaedagogisch Verbond, waarvan hij voorzitter is, was een ‘enquête’ gehouden, die den volgenden uitslag had: 85 antwoorden kwamen op de door het Bestuur gestelde vragen in; 79 daarvan waren vóór het gebruik van het notenschrift, 2 vóór dat van cijferschrift en 4 verklaarden zich vóór het cijferschrift op de lagere scholen en vóór het notenschrift op de hoogere scholen.

De districts-schoolopziener Dr. J.H. Gunning Wz. besprak eveneens dit onderwerp. Hij zette uiteen, dat er voldoende grond is om te mogen zeggen, dat in de onderwijzerswereld de overtuigde aanhangers van de zuivere notenmethode (vaste toonhoogte) in de minderheid zijn, en dat een vermoedelijk groot aantal is voor cijfers zonder meer; voornamelijk zij, die meenen, dat de belangen der school vóórgaan en dat de school hare leerlingen het best dient door hen zoo ver mogelijk te brengen in het zingen en in het kennen van een aantal geschikte liederen. Een aanzienlijk deel echter, en daaronder zeker niet de minst bewusten, wenschen de kinderen ook met het *notenschrift* bekend te maken, maar met toepassing van het transpositie-systeem (relatieve toonhoogte). Vermoedelijk achten de meesten de cijfers een geschikte *inleiding:* zij willen dus *beginnen* met de cijfers om te *eindigen* met den notenbalk.

De voordrachten van de heeren Gunning en Belinfante lokten een zeer uitvoerig debat uit, waaraan ook door enkele onderwijzers werd deelgenomen, die hunne ervaringen op dit gebied mededeelden. De heer Den Hertog wenschte het cijferschrift (de Chevé-methode, die indertijd door den heer Daniël de Lange hier is ingevoerd) te beschouwen als een 'hulpmiddel' voor hen, die niet zoo spoedig komen tot het lezen der noten; als zoodanig heeft het op de school al veel goed gedaan. Ik geloof, dat dit wel de beste oplossing der kwestie zou zijn.

De repliek van een der inleiders van dit onderwerp (den heer Belinfante) gaf aanleiding tot een zekere rumoerigheid in de vergadering, en nadat die gestild was, stelde Dr. Gunning in het licht, dat het zangonderwijs op de volksschool steeds beter wordt, *dank zij de cijfers*, en dat het z.i. beter zal zijn om daar, waar op die school nog geen cijfers gebruikt worden, deze in te voeren.

Daarna werd het debat over dit onderwerp - een der belangrijkste van de onderwerpen, die op dit congres werden behandeld - door den waarnemenden voorzitter, den heer van Milligen, gesloten en werd op voorstel van den voorzitter der Maatschappij tot bevordering der Toonkunst door de vergadering goedgekeurd, dat de kwestie 'cijfers of noten' en die van de betere opleiding van den onderwijzer wat aangaat het 'zangonderwijs' in studie genomen zal worden door een te benoemen commissie, welke bij de Regeering deze zaak zal kunnen voorstaan.

Tot de onderwerpen, die op dit congres nog verder aan de beurt van bespreking kwamen, behoorden: Het onderwijs in de elementaire muziekleer, volgens het systeem van pater L. de Sonnaville; een nieuw systeem van elementair muziekonderwijs van den heer A.D. Loman jr.; de ontwikkeling van het muzikale gevoel bij het kind (voordracht van mej. Berdenis van Berlekom); muziekonderwijs aan kinderen, in verband gebracht met het innerlijk wezen der muzikale kunst (voordracht van den heer Dan. de Lange); het spreek- en zangonderwijs aan kweek- en normaalscholen (Joh. Oostveen); combinatie van symphonie- en harmonie-orkest (Peter van Anrooy); Bach- en Beethoven-onderwijs (Wouter Hutschenruyter); de zang als basis der muzikale ontwikkeling (Herman

Rutters); de akoustiek der concertzalen (architect Jan de Meyer); over het eventueel te organiseeren muziekonderwijs aan middelbare scholen en gymnasia (S. van Milligen); de Sirene (voordracht van Dr. H.A. Naber). - Deze voordrachten gaven bijna alle in meerdere of mindere mate aanleiding tot discussie.

Een buitengewoon iets was de eveneens bij de werkzaamheden van het Congres ingedeelde en aan het slot daarvan gehouden ‘Demonstratie der rhythmische gymnastiek, systeem Dalcroze’ door Catharina van Rennes met hare leerlingen in den Hollandschen Schouwburg; denzelfden schouwburg, waar drie jaar geleden de uitvinder zijn systeem kwam introduceeren. En zeker niet minder dan toen zijn thans de belangstelling en de geestdrift van het publiek voor deze nieuwe verschijning in de toonkunstwereld geweest.

Begon destijds Dalcroze met een verklaring te geven van zijn methode, thans hield ook Catharina van Rennes een causerie, waarin zij de bijzonderheden van Dalcroze's theorieën en de voordeelen van hare toepassing in het licht stelde. En evenals toen kreeg men ook thans na die causerie een plastische toepassing der verschillende détails van het systeem te zien. Met fraaie bewegingen en veel karakter hebben de leerlingen van Mej. Van Rennes - de dames, de jonge meisjes en de kleintjes - de verschillende proeven van toepassing der leer afgelegd, terwijl hare leermeesteres aan de piano begeleidde; het moet een lust voor de oogen zijn geweest.

Wat de uitwerking dezer nog jonge leer op de ontwikkeling der uitvoerende toonkunst zal zijn, kan men nu nog niet zeggen; dat zal de toekomst wel uitwijzen. Hier te lande blijkt er reeds van den aanvang af veel sympathie voor deze leer te hebben bestaan; vooral bij de dames. In Duitschland schijnt men er met zijn sympathie niet zoo gauw bij geweest te zijn; althans was er op het ‘Musikpädagogisch Kongress’, dat in 1908 te Berlijn werd gehouden, zóó weinig animo voor die methode, dat een verslaggever in de ‘Allgemeine Musikzeitung’ daarvan zeggen kon: ‘Die Ablehnung der Methode seitens der Versammlung für eine musikalische Erziehung war so energisch, dass sie sich danach kaum einbürgern dürfte.’

Later schijnt echter de toestand veranderd te zijn, want de Zwitsersche paedagoog en componist kreeg zoo vasten voet in Duitschland, dat hij met behulp van eenige kunstvrienden in Hellerau bij Dresden een instituut in het leven kon roepen, waar hem alles wat hij voor zijn onderricht noodig heeft op de zoo best mogelijke wijze ter beschikking staat. Daar zijn onlangs feesten gegeven, waarvan in dagbladen en tijdschriften nogal ophef is gemaakt.

Hoe verschillend het oordeel over de verrichtingen op het in de vorige regelen besproken Muziekfeest ook moge luiden, dáárin zal met het, dunkt mij, wel eens zijn, dat zij over het algemeen een zeer gunstige getuigenis hebben afgelegd omtrent het muzikaal talent der Nederlanders.

Er is vele eeuwen geleden een tijd geweest, dat wij op dit gebied zelfs *beroemd* waren, en er een ‘Nederlandsche school’ bestond, die andere landen ten voorbeeld strekte. Daarna echter is onze beteekenis in de Muziek sterk gedaald, en eerst in de negentiende eeuw begon zij zich langzamerhand weer te verheffen, om eindelijk tot het hoogtepunt te komen, dat zij thans bereikt heeft.

Dit alles behoeft hier wel niet nader uiteengezet te worden; doch minder bekend is het, hoezeer onze muziekhistorie in bedoeld opzicht op die van Engeland gelijkt. En nu ik toch iets wilde mededeelen over de *Philharmonic Society* te Londen, die dit jaar het feest van haar honderdjarig bestaan vierde, kwam het mij niet ondienstig voor, daaraan iets over de ontwikkeling der toonkunst in genoemd land vast te knoopen.

Ook het tegenwoordige Engeland kan, wat de toonkunst betreft, op een grootsch verleden bogen. Het heeft zelfs een tijd lang een leidende rol in de vocale en instrumentale muziek gespeeld en invloed uitgeoefend op de muziek van andere landen. Reeds ten tijde van Shakespeare, en vroeger nog, heeft Groot-Brittanië zijn eigen muziek gehad; namelijk: een schoon volkslied, dat daar echter in den loop der tijden verdween, in Schotland en Wales evenwel nog in leven is; en daarnaast een kerkelijke en wereldlijke kunstmuziek van groote waarde, die evenzeer als de toenmalige architectuur en poëzie, het kenmerk van Koningin Elisabeth's

tijd droeg. Laatstgenoemde muziek is tot op den huidigen dag blijven leven. De koorzangen van een Thomas Tallis en Orlando Gibbons (16de eeuw) zijn nog thans in de kerken te hooren en de mede uit dien tijd afkomstige *Madrigalen* (meerstemmige liederen) van Thomas Morley, Dowland, Wilbye worden op sommige plaatsen nog veel gezongen.

Vooral op *wereldlijk* gebied heeft Engeland zich tijdens de regeering van Koningin Elisabeth onderscheiden. De totale omkeer van het maatschappelijk leven in dat tijdperk, de verhooging van Engeland's standpunt tegenover het buitenland en het toenemen der weelde voerden in het algemeen de kunst omhoog en maakten vooral de *wereldlijke* muziek tot een middelpunt der algemeene belangstelling. Het *Madrigaal* vooral werd het gezelschapslied van dien tijd, en de levendige en gracieuse toonscheppingen van een Morley vooral waren destijds ook buiten Engeland zeer geliefd.

Later geraakte dit Madrigaal bij de Britsche muziekliefhebbers uit de gunst, maar in de achttiende eeuw begon men aan deze soort van werken meer aandacht te schenken, hetgeen o.a. blijkt uit de stichting van de *Academy of ancient music* (1710) en de *Madrigal-Society* (1741). Thans bestaat er te Londen een *Oriana Madrigal Society*, die in het jaar 1904 is opgericht met het doel om de belangstelling in de Engelsche Madrigalen van de zestiende en de zeventiende eeuw in breederen kring te doen ontwaken. Zij tracht dit te bereiken door tweemaal per jaar stukken van dien aard te publiceeren, gelijk o.a. blijkt uit de jaarlijksche ‘Mittheilungen der Musikalienhandlung Breitkopf und Härtel’ te Leipzig, die er herhaaldelijk gewag van maken.

Maar ook de *instrumentale* muziek was in den tijd, waarvan hierboven gesproken is, een groote factor in het Engelsche muziekleven. Reeds was daar de zin voor deze soort van muzikale kunst eenige eeuwen te voren ontwaakt; eerst thans echter werd de beoefening daarvan tot een groote hoogte opgevoerd, evenals ook de instrumentale *compositie* in belangrijkheid toenam. Orgel en klavier waren in dit tijdperk in Engeland, evenals elders, nog de eenige voorname instrumenten, en vooral het laatstgenoemde mocht zich verheugen in de gunst van componisten en uitvoerenden.

De klaviermuziek ontwikkelde zich als zelfstandige kunst-

soort het eerst in de tweede helft der zestiende eeuw in Engeland; en wel omstreeks den tijd, toen in Antwerpen de familie Ruckers door haar voortreffelijke en vooral naar Londen geëxporteerde klavieren beroemd werd (sedert 1575). Daarbij kwam nog, dat verscheidene meesters op het klavier (zooals Dr. John Bull en Peter Philipps) om geloofsredenen (zij bleven katholiek) in de Nederlanden toen verblijf hielden. Tot de beroemdste vertegenwoordigers der compositie voor klavier in Engeland, waar dit instrument *virginaal* genoemd werd, behoorden toonkunstenaars als William Byrd, de reeds genoemde Thomas Tallis, Thomas Morley, John Dowland, Orlando Gibbons e.a.

Deze eerstelingen der klaviermuziek (de 'zelfstandige' wel te verstaan) zijn in een aantal zoogenaamde 'Virginal-Books' (in handschrift) voor het nageslacht bewaard gebleven. Zij zijn afkomstig uit het begin der zeventiende eeuw. Eenige stukken van Byrd, Bull en Gibbons werden in 1611 gedrukt, onder den naam van *Parthenia or the first music ever printed for the Virginals.* Het grootste der 'Virginal books', vroeger verkeerdelijk dat van Koningin Elisabeth genoemd, is als *The Fitzwilliam-Virginalbook* in de laatste jaren der negentiende eeuw uitgegeven.

Uit vele berichten weet men, dat het virginaalspel in het toenmalige Engeland zeer verbreid was. Aan het Hof waren klaviervirtuozen aangesteld, in gezelschappen en op muziekfeesten werd virginaalmuziek gespeeld, dilettanten zoowel als kunstenaars traden in de voorname kringen op en het virginaal werd ten slotte *huisinstrument.*

Doch de tijden veranderden. De dagen der Puriteinen kwamen, en met hen de terechtstelling van Koning Karel I en de regeering van den protector Olivier Cromwell. De groote omwenteling, door de Italiaansche *monodie* en *opera* op muzikaal gebied te weeg gebracht, bleef ook in Engeland niet zonder uitwerking en bracht de nationale muziek op den achtergrond. (Aan hetgeen de Engelsche componisten op dat nieuwe gebied gepresteerd hebben, wordt geen groote waarde gehecht.) En de aanvaarding der regeering door Koning Karel II (1660) bracht hierin geen verandering; het bleef alles Fransch en Italiaansch. Alleen ontwaren wij in Engeland's muziekgeschiedenis van dien tijd de sporadische verschijning

van Henry Purcell, die in genoemd land voor den geniaalsten vertegenwoordiger der nationale kunst wordt gehouden en daar ook thans nog ‘de Britsche Orpheus’ wordt genoemd. Zijne koorwerken: een *Te Deum* en een *Caecilia-ode*, worden nog in onze dagen in Engeland jaarlijks ten gehoore gebracht. Dat Purcell niet zonder invloed op Händel, zijn grooten opvolger, is geweest, mag wel worden aangenomen; het monumentale in zijne koren brengt althans den beroemden Duitschen toonkunstenaar in herinnering.

Met den dood van Purcell (1695) nam de groote beteekenis der Engelsche componisten een einde; vreemde invloeden kregen meer en meer de overhand. Het begon met Händel, die in 1710 en 1712 korten tijd in Engeland vertoefde, doch in het jaar 1718 zich daar voor goed vestigde, - eerst als kapelmeester van den hertog van Chandos, op diens kasteel Cannons, en twee jaren later als ondernemer van Italiaansche operavoorstellingen te Londen, welke laatste hem echter meer kwellingen en financieele nadeelen bezorgden dan roem. De Engelschen trachtten zijn invloed eerst op allerlei wijze te weren; doch later, toen zijn indrukwekkende *oratoria* verschenen, beschouwden zij hem als een der hunnen en eerden zij zijn nagedachtenis door het stichten van oratoriumkoren door gedenkfeesten en door uitgaven van zijne werken.

Händel's optreden was voor de nationale compositie in Engeland het begin eener zeer lange periode van onzelfstandigheid. Daarentegen nam het Engelsche concertwezen na den dood van dien meester een telkens hoogere vlucht en het kenmerk van die beweging was, dat er langzamerhand een buitengewone toenadering ontstond tot alles, wat het vasteland van Europa in muzikaal opzicht voortbracht. Engeland beijverde zich, niet alleen de virtuozen tot zich te trekken, maar ook de componisten en hunne werken. Billijkheidshalve moet echter ook gezegd worden, dat van den anderen kant de toonkunstenaars van het vasteland niet nalieten, reeds uit eigen beweging (deels *pecuniae causa*) Engeland te bezoeken of er zich te vestigen. Christiaan Bach o.a. kwam in het jaar 1759 in Londen en was daar tot aan zijn dood werkzaam als operadirecteur en componist.

Ook Jozef Haydn bezocht Engeland; en wel tweemaal. Hij kwam er voor het eerst in het begin van 1791, op aan-

sporing van den violist Johann Peter Salomon. De Engelschen schonken den Duitschen componist een schitterend onthaal, en Haydn vergold hun dit door het componeeren van zes groote symphonieën, sonaten voor klavier en een menigte andere stukken. Tijdens dit eerste verblijf ontving hij van de Universiteit van Oxford het diploma van 'Doctor in de Muziek'. In 1794/95 bezocht Haydn weder de gastvrije Engelsche hoofdstad, waar zijn succes nog toenam door de uitvoering van zes nieuwe symphonieën, die hij beloofd had te zullen schrijven. De financieele voordeelen, die hij uit zijn tweemalig verblijf in Engeland getrokken had, stelden hem in staat om in zijn vaderland verder zorgeloos te leven, maar ook *roem* had hij met zijn twee reizen ingeoogst. 'In Engeland ben ik eerst beroemd geworden', placht hij wel eens gekscherend te zeggen.

Toen Haydn in Londen kwam, stond het concertwezen daar nog geenszins op een vaste basis; en nu is het niet onwaarschijnlijk, dat zijne toonscheppingen en de uitvoering daarvan onder zijn leiding het verlangen naar kennismaking met de Duitsche toonscheppingen van dien tijd bij de Engelsche musici en muziekliefhebbers heeft doen toenemen, maar niet minder het besef, dat dan het concertwezen op een beteren grondslag zou moeten gevestigd worden. Eerst in het jaar 1812 echter kwam dit denkbeeld tot verwezenlijking. Toen werd namelijk in Londen de *Philharmonic Society* in het leven geroepen, die jaren lang in het belang der toonkunst van het land gewerkt heeft en waarvan de oprichters o.a. waren de beroemde klaviervirtuoos Clementi, Johann Baptist Cramer, die naam gemaakt heeft door zijne klavierstudiën, de reeds genoemde violist Salomon, Henry Bishop, componist en muziekleeraar aan verschillende Engelsche universiteiten, en George Thomas Smart, dirigent, organist en componist. Het doel dezer vereeniging was: de uitvoering van klassieke muziek te bevorderen, maar tevens acht te slaan op de nieuwe richtingen, die zich in de muzikale compositie vertoonden.

Aanvankelijk waren de programma's van de concerten dezer vereeniging van gemengden aard - in zooverre namelijk, dat naast ouvertures, symphonieën en operafragmenten daarop ook kamermuziek voorkwam. Later echter, na de oprichting eener bijzondere vereeniging voor laatstgenoemde soort van

muziek, bepaalde men zich tot orkeststukken en virtuozenvoordrachten. Van de overleden meesters werden Mozart's en Haydn's werken veel uitgevoerd, en van Beethoven, die nog tot de levenden behoorde, werd reeds op het eerste concert een symphonie uitgevoerd.

Het is echter bekend, dat de Philharmonic Society ook nog op andere wijze blijk heeft gegeven van haar achting voor den grooten meester. Toen hij in geldnood verkeerde, bood zij aan, hem in de gelegenheid te stellen om door het geven van concerten in Londen - en wel onder zijn leiding - zijne nieuwe werken bekend te maken en daardoor groote financieele voordeelen te behalen. Beethoven's doofheid en de toen reeds zwakke staat zijner gezondheid waren echter destijds onoverkomelijke hinderpalen om dit aanbod te aanvaarden. De nobele wijze echter, waarop men hem van Engelsche zijde te gemoet kwam, vergat hij niet. Nog kòrt voor zijn dood, toen weder financieele zorgen hem kwelden, wendde hij zich (in brieven van Februari en Maart 1827) tot Moscheles en George Smart te Londen, ten einde door hun bemiddeling van de philharmonische vereeniging een ondersteuning te erlangen, en wel door het geven van een concert te zijnen voordeele. Werkelijk zond de vereeniging hem een bedrag van honderd pond sterling, met bereidverklaring tot verdere ondersteuning. Die was echter niet meer noodig, want drie weken later stierf de meester.

Er zou belangrijk meer dan een bestek als dit noodig zijn om slechts eenigermate een overzicht te geven van de virtuozen, dirigenten en componisten, die in de voornoemde vereeniging zijn opgetreden. Engeland wilde hoe langer hoe meer zijn deel hebben van hetgeen er op het vasteland van Europa op muzikaal gebied voorviel; en om aan dat verlangen te voldoen, was al spoedig in een stad als Londen één vereeniging niet meer voldoende. Achtereenvolgens kwamen er meer, en daaronder enkele, die de Philharmonic Society overvleugelden. Niettemin is zij blijven bestaan en wordt zij beschouwd als de vereeniging op muzikaal gebied, die de wisselingen der fortuin het best verdragen kan.

Dat de Engelschen een muzieklievend volk zijn, valt niet te betwijfelen. Daarvoor behoeft men maar eens na te gaan wat er in de *seasons* van één jaar op dit punt in Londen

al zoo voorvalt. Er zijn hier goede, zelfs voortreffelijke orkesten, en de vreemde virtuozen, alsook de uit het vasteland geïmporteerde toonscheppingen worden er met geestdrift, of althans met belangstelling, ontvangen. En wat hier van Londen gezegd wordt is ook op andere voorname steden van het Britsche rijk toepasselijk.

Dertig jaar geleden kon een Duitsche toonkunstenaar, te Londen woonachtig, met recht zeggen: 'Die Musik in England glänzt wie der Morgen eines neuen Tags. In der That sind die Veränderungen, welche rücksichtlich der Beziehung der Musik zu der Zivilisation in England stattfinden, viel grösser und ausgedehnter als man gewöhnlich annimmt'. En dan zegt hij verder: 'Wel hoort men in de kerken en concertzalen ook soms veel geestlooze en in theaters en *Music halls* hier en daar zelfs gemeene muziek, maar dat zijn elementen, die onvermijdelijk schijnen te zijn en ook in andere landen voorkomen. Het haastige grijpen der menigte naar alles wat maar muziek heet (of dit goed, minderwaardig of slecht is), is een kwaad, doch daar weegt in Engeland toch tegen op, dat van het eene einde van het land tot het andere ook de "degelijke muziek" met ijver wordt beoefend en - wat niet het minste is - dat onder de jongere Engelsche componisten meer en meer een streven merkbaar wordt om de aansporingen te volgen, die zij, wat hunne kunst betreft, uit andere landen ontvingen'. Hun geestelijke horizont werd ruimer; zij bleven niet meer, zooals hij zegt, *blos Musiker*, en mettertijd zou dit uit hunne toonscheppingen wel blijken.

Nu, die voorspelling is zeker uitgekomen. In de laatste jaren der vorige, maar vooral in onze nog jonge eeuw hebben de Engelsche componisten veel van zich doen spreken en van enkelen hunner is de faam reeds tot het buitenland doorgedrongen. De namen Frederick Delius, Granville Bantock, Edward Elgar zijn als die van vooruitstrevende componisten reeds lang buiten hun land bekend, maar de meest bekende in ons muziekleven is, geloof ik, toch Elgar, aan wien in Engeland in het algemeen de eerste plaats onder de hedendaagsche nationale componisten wordt toegekend.

Enkele zijner werken zijn bij ons te lande uitgevoerd; o.a. zijne orkestvariatiën en zijn oratorium '*The dream of Gerontius*' (in duitsche vertaling).

Elgar werd in 1857 geboren te Broadheath (4 mijlen van Worcester). Zijn vader, die daar zeven en dertig jaar lang het ambt van organist aan de Katholieke St. George-kerk bekleedde en tevens een goed violist was, wist bij den knaap al spoedig liefde voor de muziek op te wekken; en wel met dit gevolg, dat de jonge Elgar reeds spoedig in staat was, zijn vader, zoo noodig, bij den kerkdienst te vervangen.

Overigens was Elgar, wat zijn muzikale ontwikkeling betreft, een *self-made-man;* de onderrichtingen op de school, alsmede eenige vioollessen bij een muziekmeester in Londen waren voor die ontwikkeling van geenerlei beteekenis. Zijn uit boeken gehaalde theoretische kennis wilde hij door studie in Duitschland aanvullen, maar financieele bezwaren maakten dit vooralsnog onmogelijk. Toch wilde hij zich aan de muziek, en vooral aan het vioolspel, blijven wijden, en hij bracht het zoo ver, dat hij niet alleen een engagement bij het 'Worcester Philharmonic Society-orkest' kon aannemen, maar ook als solist kon optreden. In 1882 bezocht hij Leipzig en bleef drie weken in deze oude muziekstad, waar hij groote indrukken van de muzikale kunst ontving, en, in Engeland teruggekeerd, werd hij al spoedig leider van de sedert 1810 bestaande 'Worcester Glee-club', een vereeniging van muziekliefhebbers waarvan hij te voren al lid was geweest en waar hij grondige kennis van de oud-engelsche zangmuziek had opgedaan. (Onder *Glee* verstaat men een compositie van drie of meer solo-mannenstemmen zonder begeleiding. Het woord is afgeleid van het angelsaksische *gleo*, dat 'vreugde' beteekent.) Voor de programma's der uitvoeringen van deze vereeniging schreef Elgar veelal verklaringen der toonstukken. Tevens werd hij opvolger van zijn vader als organist aan de reeds genoemde kerk en overigens componeerde hij vlijtig.

In 1883 werd in Birmingham door een orkest, waarin Elgar een tijd lang violist was geweest, voor het eerst in het openbaar een compositie van hem ten gehoore gebracht, doch met weinig succes; en ook toen hij zes jaren later zich in Londen gevestigd had, in de hoop hier nu eindelijk begrip van zijne toonscheppingen te zullen vinden, was dit een misrekening. Eindelijk echter sloeg ook voor hem het uur van triomf. Een uitvoering van zijn cantate *King Olaf*, bij gelegenheid van het 'Hanley Festival' in 1896, maakte hem

in Engeland beroemd, en sedert dat oogenblik is hij er meer en meer in aanzien gestegen. In het jaar 1904 verhief koning Edward hem in den adelstand (hij is nu *Sir* Edward Elgar) en in hetzelfde jaar werd hij tot professor in de muziek te Birmingham benoemd, waar hij met Granville-Bantock de directie over het 'Mitland-Institute' heeft.

Elgar is een 'persoonlijkheid', die voor den vooruitgang in de Engelsche Muziek van groote beteekenis kan zijn. Nu reeds beschouwt men hem in zijn land als de 'leider' der muzikale beweging - wellicht ook dáárom, wijl hij het bij meer dan één gelegenheid ook in het openbaar heeft uitgesproken, dat hij met vreugde den tijd zou zien aanbreken, waarin op Engelsche concertprogramma's voornamelijk Engelsche muziek zou kunnen prijken.

Misschien is ook wel van Elgar het initiatief uitgegaan tot de stichting der *Musical League*, die vier jaar geleden in het leven werd geroepen en ongeveer hetzelfde doel heeft als de 'Allgemeine Deutsche Musikverein'. Een harer doeleinden is, jaarlijks, en telkens in een andere stad, een Muziekfeest te geven, waarop hoofdzakelijk nieuwe en nog onbekende werken (ook van niet-Engelschen) uitgevoerd worden. Het eerste muziekfeest van dien aard had plaats in September 1909 te Liverpool.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Turksche zaken. - Middellandsche Zee. - Daling der Staatsschuldbrieven.

24 Juli 1912.

Over de ontmoeting van Keizer en Tsaar is weinig te berichten. Het officieele communiqué geeft te kennen, dat over ‘alle vragen van den dag’ gesproken is, dus zeker ook over den Turksch-Italiaanschen oorlog; dat de tusschen Duitschland en Rusland bestaande vriendschappelijke verhouding bevestigd is; dat een verandering in de groepeering der Europeesche mogendheden door geen van beiden werd beoogd en dus ook niet moet worden verwacht; dat geen bijzondere afspraken gemaakt zijn, ‘waartoe ook geene aanleiding bestond’.

Dit laatste kan men betwisten. Zoolang de vrede tusschen Turkije en Italië niet hersteld is, bestaat er zeker aanleiding tot overleg omtrent de beste wijze waarop men tot die herstelling werkzaam kan zijn. Het is niet aan te nemen dat deze zaak niet zou zijn aangeroerd; wèl, dat de onmogelijkheid is vastgesteld, eene Europeesche diplomatieke actie tot herstel van den vrede op dit oogenblik in te leiden.

Ook Sir Edward Grey, in zijn groote budgetrede, is den Italiaansch-Turkschen oorlog zorgvuldig ontweken. De moeilijkheid voor de triple-entente, om zich in deze zaak te doen gelden, is o.a. gelegen in het verschil tusschen Engelsche en Russische inzichten ten aanzien der Dardanellenkwestie; - de moeilijkheid voor Duitschland in de omstandigheid, dat dit

land nòch zijne betrekkingen tot Turkije geheel wil opgeven, nòch die tot Italië in gevaar brengen. Eerst als er door de oorlogvoerenden zelf eenig initiatief tot bijlegging van den strijd wordt genomen, zal Europa zich opmaken om goede diensten te bewijzen; - maar zoover is het nog niet.

In Tripoli geen nieuws. Eene nieuwe Italiaansche poging om door een vlootaanval de Turken tot sluiting der Dardanellen te bewegen en daarmede het ongeduld van Europa gaande te maken, is mislukt. De versterkingen daar moeten toch blijkbaar in beter staat zijn, dan de Italianen weten willen. Zij richten er met hunne maritieme overmacht merkwaardig weinig uit.

Het heet dat er tusschen Turksche emissarissen en de Italiaansche regeering eenige voeling heeft plaats gehad omtrent de voorwaarden waarop een vrede zou zijn te verkrijgen. Van Italiaansche zijde is ten antwoord gegeven: afstand van Tripoli en Cyrenaïca onder waarborging der rechten van den Sultan als Khalief, en aanbieding eener vergoeding in geld. Saïd Pasja heeft die voorwaarden onaannemelijk verklaard. Ook dit is niets nieuws: reeds honderdmaal heeft Italië iets dergelijks verkondigd en de Turksche regeering er hetzelfde op geantwoord.

Nieuws is er alleen in de binnenlandsche zaken van Turkije zelf. Het kabinet-Saïd is gestruikeld over den opstand in Albanië, dien het niet de baas worden kon, en die een gevolg is van de strenge centralisatie der Jong-Turken. Hun systeem heeft in zooverre bankroet geleden, dat thans gebleken is dat de steun van het leger (het machtige werktuig dat de Jong-Turksche revolutie gemaakt heeft), niet onvoorwaardelijk meer voor de politiek van ‘Eenheid en Vooruitgang’ ter beschikking staat. Het was te voorzien dat er in Turkije vroeg of laat eene ontspanning plaats moest hebben: de voortdurende heerschappij van een (zij het nog zoo verdienstelijke en knappe) minderheid als de Comitépartij, was te onnatuurlijk. Het bewind begon te duidelijk de nadeelen eener kliek-regeering te vertoonen, en zonder de omstandigheid van den buitenlandschen oorlog, die eene omverwerping der bestaande regeering tot een onvaderlandslievend bedrijf scheen te moeten stempelen, ware het ministerie wel reeds eerder gevallen. De eischen van Italië

blijven afslaan, kan op den duur alleen, wie Albanië bevredigd heeft, en Albanië is niet te bevredigen zonder concessies die het een zekere mate van autonomie verleenen. De nieuwe kabinetsformateur is reeds dadelijk begonnen, aan een Albaniër (Ferid Pasja) de portefeuille van binnenlandsche zaken aan te bieden.

De budgetrede van Sir Edward Grey, die over den Turksch-Italiaanschen oorlog zweeg, roerde wel een der vraagstukken aan, die dit zwijgen kunnen verklaren. Het is het vraagstuk der Middellandsche Zee.

Het valt Engeland moeilijk, tegelijk imposant te blijven in de Noordzee en in de Middellandsche Zee. Sedert de opkomst der Duitsche marine is de aandacht meest op de Noordzee gevestigd geweest. Nu hebben waarschuwende stemmen geklaagd dat men de Middellandsche Zee veronachtzaamd had, wat minder dan ooit kan worden toegelaten sedert Italië zich in zijn Tripoli-avontuur heeft begeven, en voortaan oorlogshavens zal hebben *aan weerszijden* van den Engelschen vaarweg naar Egypte. Kitchener is er van oost, Asquith en Churchill zijn er van west, voor naar Malta gekomen; men heeft de zaak ter plaatse zelf kunnen bespreken. Het resultaat werd bij monde van Grey aangekondigd: men beschouwt zich nog steeds als een der eerste zeemachten ook in de Middellandsche Zee, en zal zorg dragen dat ook de anderen reden hebben Engeland daarvoor te blijven beschouwen.

Waarin die zorg voorloopig zal bestaan, heeft zooeven Churchill medegedeeld, bij de behandeling van het ontwerp waarmede de Engelsche regeering de jongste Duitsche vlootwet beantwoord heeft: in plaats van vier slagschepen zullen er acht te Gibraltar worden gestationneerd.

Die heele rede van Churchill was belangwekkend; vooral ook, omdat er zooveel in was voor de galerij: voor die galerij namelijk, waar de premier van Canada, de heer Borden, was gezeten. (En voor de onzichtbare heel in de verte, waar Bethmann-Hollweg luisterde.)

‘Ik vraag een aanvullingscrediet van 990.000 pond als eerste, *kleinste* deel van de nieuwe eischen, die ik na de laatste Duitsche vlootwet moet stellen. Om Duitschland voor

te blijven, is het noodig het getal der volledig uitgeruste, ieder oogenblik tot het gevecht gereedliggende schepen aanzienlijk en snel te vermeerderen [volgen de getallen]. Wat de Middellandsche Zee betreft, daar hebben gewichtige veranderingen plaats. Op het oogenblik zijn er nòch Oostenrijksche nòch Italiaansche superdreadnought's in werkelijken dienst, maar in 1915 zullen er vier Oostenrijksche en vijf of zes Italiaansche beschikbaar zijn. Wij nemen niet aan, dat deze vloten zich tot een niet geprovoceerden aanval op Britsche schepen of bezittingen ooit vereenigen zullen. Wij stellen dus niet voor, de Britsche strijdmacht in de Middellandsche Zee tot boven de som der Oostenrijksche en Italiaansche op te voeren. Wij houden ons tevreden, daar eene macht te onderhouden, die in vereeniging met de Fransche vloot sterker is dan alle andere mogelijke combinaties. Wij wenschen de suprematie over de Middellandsche Zee niet na te jagen als een bijzonder doel, afgescheiden gedacht van de suprematie ter zee in het algemeen. Dat zou niet alleen een slechte strategie zijn, maar zelfs een slechte politiek. Het doel der Admiraliteit blijft het verzekeren van de suprematie ter zee in het algemeen. De koloniën hebben de ernstige begeerte, tot dit doel mede te werken. In het bijzonder met de Canadeesche regeering vindt daaromtrent een levendig overleg plaats, dat eerst tot resultaten kan leiden wanneer de Canadeesche ministers, thans hier op bezoek, in hun land zullen zijn teruggekeerd.'

Terwijl dus voor het oogenblik het Middellandsche Zee-eskader versterkt wordt, geeft men tevens te kennen, dat men *op den duur* de Middellandsche Zee zal moeten gaan beschouwen als een belang van de tweede orde. In de eerste plaats zal het er om te doen zijn, Duitschland de baas te blijven in de Noordzee. In de Middellandsche Zee zal Engeland krachtig, doch niet overweldigend sterk vertegenwoordigd blijven. Tegen het onwaarschijnlijk geval eener gecombineerde Oostenrijksch-Italiaansche vlootactie van aanvallend karakter acht men zich door de zekerheid van de dan natuurlijk beschikbare Fransche hulp voldoende gedekt. Voor het groote doel in zijn ruimste omschrijving echter, de heerschappij over de wereldzee, heeft men de medewerking der koloniën noodig, en men verlangt vurig dat zij nu eens

eindelijk tot bindende toezeggingen zich zullen laten vinden.

Er is in den jongsten tijd tusschen Engeland en Frankrijk ten aanzien der Middellandsche Zee en den aanwas der strijdkrachten van het Drievoudig Verbond aldaar, bepaald iets gaande geweest; besprekingen waaromtrent min of meer wilde geruchten tot het publiek zijn doorgedrongen. Soms namen zij dezen vorm aan, dat de bescherming der Engelsche belangen in de Middellandsche Zee voortaan aan de Fransche vloot zou worden overgelaten. Hiervan is natuurlijk geen woord aan en Asquith heeft met veel nadruk in het Lagerhuis gezegd, dat geen Britsch staatsman zoo iets in zijn hoofd zou kunnen halen. Maar in dat hoofd blijkt toch volle ruimte te zijn voor eene berekening die Frankrijk niet tot plaatsvervanger, maar tot vasten, *noodzakelijken* bondgenoot der Britsche strijdmacht in de Middellandsche Zee promoveert. Dat is wel degelijk iets nieuws en iets belangrijks. Voor een tiental jaren zou er nog geen sprake van geweest zijn, en het is de ontwikkeling der Duitsche marine alleen, die deze verandering heeft bewerkt.

Lucien Wolf, de bekende publicist van de *Daily Graphic*, meende te mogen verzekeren dat Engeland de overige Middellandsche Zee-mogendheden heeft opgewekt tot het sluiten eener Middellandsche Zee-garantie in den geest van het bekende Noordzeeverdrag. Het klinkt niet onwaarschijnlijk dat Engeland dit zou wenschen en Frankrijk er vrede mee heeft, maar wèl onwaarschijnlijk is het, dat men zou trachten zulk eene zaak door te zetten op het huidige oogenblik. Immers zulk een verdrag is voor Engeland waardeloos zonder de toetreding van Italië, dat stellig niet toetreden zal tenzij het zich het bezit van Tripoli gewaarborgd ziet; - en dit thans reeds aan Italië te waarborgen, is Engeland geheel onmogelijk. Het zou er alles door verspelen, wat het sedert het uitbreken van den Italiaansch-Turkschen oorlog te Konstantinopel op Duitschland gewonnen heeft, en dat is niet weinig. Duitschlands betrekkingen met de Porte hebben er natuurlijk sterk onder geleden, dat Turkije zich eerst heeft moeten zien berooven door den eenen, en nu zich in oorlog bevindt tegen den anderen bondgenoot van Keizer Wilhelm, zonder dat deze, in het eene geval als in het andere, bij machte blijkt iets hoegenaamd in het voordeel van Turkije te doen. De jongste

ministerswisseling in Turkije heeft onder meer ook deze beteekenis, dat men zich aan den Gouden Hoorn weer nauwer aan Engeland wenscht gesloten te houden. En Konstantinopel blijft voor Engeland, om zijn Perzische Golf-belangen, een punt van enorm gewicht. Het mag nimmer geheel uit het oog worden verloren. Het is een wachtpost tegelijk tegen Duitschland en tegen Rusland.

Om tot Churchill terug te keeren. Wie zijn berekening volgt, erkent inderdaad dat de 990.000 pond slechts een allereerste begin zijn, maar de zaak op een veel grooter kostenvermeerdering in de toekomst neerkomt. Vijf eskaders te onderhouden van de door Churchill genoemde sterkte, *waarvan vier steeds volledig bemand*, het zal millioenen vorderen boven de reusachtige som die thans reeds wordt uitgegeven. En of de millioenen ook uit Canada, Zuid-Afrika, Australië, in de vereischte ruimte zoo spoedig zullen gaan vloeien? Gelooft Churchill het zelf? Voor locale verdediging zeker, in bepaalde door locale omstandigheden aangewezen mate. Maar voor 'de suprematie over de wereldzee'?

Waar gaat men heen? Men moet het zich gedurig angstiger afvragen. De credieten gaan er èn in Duitschland èn in Engeland nog met vlag en wimpel door; ook dit laatste weer, met 291 tegen 42 stemmen (de arbeiderspartij tegen). Maar wordt niet de financieele grens aanstonds bereikt? Het publiek weigert meer en meer, de staatsschuldbrieven van laag rentetype te slikken. Letterlijk overal loopen ze hollend achteruit, en die van de groote mogendheden het hardst. De Engelsche consols (2½ %) zijn sedert 1896 teruggeloopen van 114 tot 74.25, het Fransche 3% fonds van 105.28 tot 92.20, het Duitsche Rijksfonds van gelijk type van 100.30 tot 80.10. Dit zijn alle fondsen die milliarden waarde omvatten. Het verlies op de Engelsche consols sedert 1896 wordt besomd op 224 millioen pond, een derde van het kapitaal! Haar koers van thans *is de laagste sedert 86 jaar.* Een goede financieele politiek zou de menschen eens eenige tientallen van jaren met rust laten opdat zij het blijkbaar reeds overmatige bedrag der bestaande Staatsschulden zouden kunnen verzwelgen. Wat zullen de gevolgen zijn, als er steeds maar nieuwe schuld wordt gecreëerd? Zeker zijn er oorzaken van strikt econo-

mischen aard, die het verschijnsel van de daling der staatsschuldbrieven voor een deel verklaren: de industrie vraagt in deze jaren van ‘Hochkonjunktur’ zeer veel; meer dan de spaarkousen bevatten, en zij biedt zulke gunstige voorwaarden, dat zij een deel der in staatsschuld belegde kapitalen aan die belegging onttrekt; - maar zouden oorzaken van politieken aard daarnaast ontbreken? Wie die het gelooft? Er is een politieke depressie die óók de markt neerdrukt: de vrees dat de staten in hun wapeningswedijver boven hun kracht zullen gaan; het verminderde vertrouwen op de absolute zekerheid der aangeboden waarborgen. De kapitalisten beginnen het hoofd te schudden; als zij verder gaan en hun fondsen resoluut terughouden, *moeten* de staten luisteren. In ieder geval, tegen den stroom oproeien kunnen zij niet. Hebben zij nieuwe milliarden noodig, zij zullen ze niet meer op de oude voorwaarden verkrijgen. Niet alleen dat zij door hun wapeningen gedurig een nieuw beroep op de kapitalisten zullen moeten doen, maar het geleende geld zal hun steeds duurder worden aangerekend.

C.

Bibliographie.

Mythologie der Grieken. Handboekje door Dr. J. Vürtheim. 2e verm. Druk. Rotterdam, W.L. en J. Brusse.

Op een mythologie *à l'usage des gens du monde* gelijkt dit werkje al zeer weinig, al heeft het menig mooi en smakelijk plaatje. In een ander beknopt geschrift zoekt Dr. V. alleen het geloofs- en gevoelsleven der Grieksche religie, doch ook hier waart Rohde's machtige geest rond, en deze snel gekomen tweede druk bewijst bij hoevelen het verlangen ontstaan is om den diepsten grond der Grieksche godenvereering te bereiken, en men niet meer vreê neemt met boeiende vertellingen alleen en een kenmerking der goden met enkele wel omschreven attributen en functies.

Een *verlangen* naar begrijpen. En daar zal men het nog lang meê moeten doen. Die zoekt, die vindt; maar die zoekt in de duistere onder-lagen der Grieksche godenvereering, die vindt vooral - problemen. Dit te doen gevoelen is zeker een der deugden van dezen geleerden schrijver, want al geeft hij menig beginsel tot oplossing, de vragen klinken luider vaak dan de door hun algemeenheid zwakkere antwoorden. Toch brengt hij menigmaal licht, en zijn opmerking over de slinking in het *aantal* goden (6, 8) verklaart wel, hoe menig god aan zulk een ratjetoe van werkzaamheden kwam, zoodat zelfs de moordzuchtige Ares in Boeötië vooral als god van den landbouw vereerd werd.

Het werkje kwam in korten tijd tot tweeden druk. De leeraars verlangen er dus naar, naar deze nieuwe en ernstige behandeling, en voor hun leerlingen verlangen zij ze blijkbaar óók. Toch hoopt men hier voor de jongelieden, dat Dr V. de hand over het hart zal strijken als hij zijn broeders helpt met het door

hem reeds overwogen deeltje over de sagen, en de kinderlijke versnapering niet geheel verachten: gymnasiasten, ook uit de hoogste klasse, zijn nog geen geleerden; vertellingen, zooals Dr. V. er nu reeds een gaf over Hermes, zullen hun niet tegenstaan, en als de schrijver, zoo fraai als hij het nu deed met Pandoora, ook andere slecht begrepen sagen restaureert, zal hij den man zoowel als het kind in den mensch bevredigen.

Met een geleerde als Dr. V. kibbelt men liever niet. Hier wordt dan ook enkel bescheidenlijk gevraagd, waarom hij den Nemeïschen Leeuw tot de *zeven* werken van Herakles brengt (24); bij wien Hektor zoon van Zeus heet (36); hoe men het aanlegt om zich *schijnbaar* te *verkleeden* (47); of inderdaad *palladium* een grieksch woord is (53); waarom Dr. V. nu eens Oceanus en dan weer Okeanos schrijft, en wel Ouranos doch niet Dioskouren; of Apollo waarlijk iedere maand *jarig* was (57); waarom hij Prometheus eerst een god (123) en later een Titan (127), en eindelijk, waarom hij iemand Rhea noemt, die gewoonlijk als Ma werd aangeduid (108)?

CH.M.v.D.

De zonde in het deftige dorp.

XXXI.

- Mevrouw, zei Neeltje des Donderdagsmorgens, nou benne ze nog van Van Rooien het goed nie' weze' hale'...

- Wàt zeg je?!

Neeltje schrikte d'ervan, zooals Mevrouw uitviel. Beteuterd nam ze haar leitje van tafel, dat Mevrouw net had nagerekend. Ze zag Mevrouw voortgaan met kopjes-wasschen, doch toen zij zich omdraaide, gromde Mevrouw:

- Waarom zeg je me dat vandaag pas? Ik wil dat goed niet langer in huis hebben. Loop dadelijk even naar de baas van het kasteel, en vraag, of die aan Van Rooien wil zeggen, dat hij om twaalf uur met een kruiwagen langs komt. Vandaag!

Die akelige vrouw Van Rooien, wat wilde ze, dat ze het goed hier liet! - Het maakte Aleida zenuwachtig. Zij had toch al zeer moeilijke dagen. Haar beste man bleef zóó neerslachtig. Hij trok het zich vréése lijk aan van Herman. Daarom had zij naar Leo geschreven, dat die een paar dagen over zou komen. Hij moest toch ook weten, wat er gebeurd was; Wedelaar had al tweemaal gezegd, dat hij schrijven wilde aan Leo; doch de arme man kwam in huis tot niets; volijveriger dan ooit deed hij alles, wat er aan herderlijk werk te doen viel; Maandag, na dien vermoeienden middag, gaf hij nog twee uren katechisatie; maar thuis kon hij neerzitten als geslagen - Loesje had gisteravond geschreid, doordat ze dacht, dat Paatje boos was. En nu Jopie weer verkouden! Aleida wilde niet sturen om Stork. Doch zoo gaf

het háár nòg meer drukte. Krookje was een heel goed meisje, maar men kon niets aan haar overlaten. Zelf mat Aleida Jopie op; Krookje had een thermometer gebroken; bovendien moest het zéér nauwkeurig gebeuren, indien zij Stork er buiten zou houden. Deze oude koortsmeter deugde nog wel, maar men moest er telkens twee streepjes aftrekken - dat kon Krookje toch niet doen. Zoo kwam er allerlei neer op háár, en dat, terwijl zij zich moest sparen. Wel gaf De Heer haar kracht naar kruis, doch zij voelde maar al te dikwijls, niet meer de vrouw te zijn van toen Wim kwam.

Neen, zij was er volstrekt niet zeker van, dat die Van Rooien's niet iets in het schild voerden. De bedoeling kon wel geen andere zijn dan Wedelaar wat geld af te persen, en dit zou het ergste niet wezen; maar hèm zou de houding dier menschen grieven en het gebeurde bedroefde hem toch zoo. Hier had de vrouw zich correct gedragen, maar men wist tegenwoordig niet meer, het volk trad op, het durfde dingen, waar men vroeger niet van hoorde. De luidruchtigheid der vrouw in de kerk was beslist komediespel geweest, een onheilige poging om zich te doen opmerken. Anders gaat iemand niet zóó te keer. Gode zij dank, had Wedelaar er niets van gemerkt, uitsluitend vervuld van zijn preek, dat hij was; maar freule Constance had het geïndigneerd, toen Aleida haar zeide, wie zoo had zitten snikken en zuchten. Freule Clara zou er het mensch over onderhouden...

In Aleida's gepeinzen kwam bruusk een breuk. Zij herinnerde zich de belofte, die zij aan vrouw Van Rooien gedaan had! Het was vandaag al Donderdag, de vrouw moest dus gisteren op *Beuk-en-Beek* geweest zijn, als zij ten minste ook dat niet verzuimd had... Ach, dat zìj dit had kunnen vergeten, maar zij had ook zóóveel aan het hoofd, en àldit-met-Dina, zij gruwde er van, het was een schrikkelijke beproeving, zóó iets in háár huis voorgevallen.

Neeltje kwam berichten, dat de tuinbaas beloofd had, Gijs van Rooien te zullen zenden; en daar Aleida alles had omgewasschen, verzocht zij de meid het op te bergen, zij moest nu weer naar Jopie gaan zien.

* * *

Drie uur later zat zij aan de koffietafel en wachtte er,

wachtte... De kinderen, die, nu Krookje er was, ook op weekdagen beneden kwamen voor het tweede ontbijt, waren al weder naar boven, spelen of slapen; doch Aleida wilde niet opstaan, haar man had vast beloofd thuis te komen. Zij las *De Lelie van ons Vorstenhuis*, een wel mooi boek, dat Claartje Lakervelde den vorigen dag was komen brengen - de tantes hadden het ook pas genoten. Aleida werd er door geboeid, doch telkens keek zij op de klok, dreven haar gedachten af. Zij kon niet hebben, dat Wedelaar laat kwam, het maakte haar onrustig, angstig. Hij moest eens wat krijgen, bij al dat loopen; al die bezoeken, dikwijls zoo ver. Wedelaar was immers niet jong meer; zij was met een òuderen man getrouwd; het was haar plicht, als vrouw en moeder, daarmede rekening te houden.

Nu meende zij Joop te hooren hoesten; ook aan tafel had hij een bui gehad; gelukkig was er nog altijd geen koorts; 36.5 van ochtend, òf 6, dit wist zij niet heel zeker. Het boek had zij naast haar bord geschoven, overleggende, of zij naar 't kind zou gaan kijken; toen ze blij van de huisbel schrikte - eindelijk zou daar Wedelaar zijn. Doch vreemde luidruchtigheid klonk door de gang... Leo! Wedelaar nòg niet, Leo. Hij maakte altijd grapjes met Neeltje, zóó aardig was hij met burgermenschen.

- Moeder, daar ben ik! maar Vader komt niet. Hij was opgepikt door meneer Van Beeckesteyn, de dochter van die zijn koetsier ligt op sterven; ze reden hier heen om het u te zeggen en kwamen me bij het station achterop.

Leo kuste zijn stiefmoeder op het voorhoofd; toen, met haar hand nog in de zijne, zei hij op een toon, waar al de gewilde opgewektheid der binnenkomst uit was:

- Moeder, wat is dat ellèndig van Her'!

Bedrukt keek zij naar hem op en knikte.

- Vader zag zoo bleek, zoo oud...

Hij trok aan een stoel, als om te gaan zitten, doch bedacht zich, vroeg zenuwachtig:

- Is Her' boven?

- Boven? Her'? Welnee!...

- Hij is toch niet al weer terug naar Edinburg?

- Hij is heelemaal niet over geweest. - En we laten hem ook niet komen, voegde Alida, na even wachten, er bits met stelligheid aan toe.

Nu was Leo gaan zitten. Hij keek onthutst.

- Zoo, zei hij. Hé. - En bleef starend zwijgen. Doch niet lang; hij had behoefte te vragen, te weten.

- Hoe was Vader?

Aleida vertelde van Vaders droefheid, van de verbijstering in huis, en dat Vader even neerslachtig bléef, ook na al de deelneming, hem Maandag betoond door de eerste fâmieljes, de Van der Waele's, de Klincker's, Van Beeckesteyn... Ook repte zij van een brief aan Her', waar Vader een halven nacht aan was blijven doorschrijven.

- Maar, ik begrijp niet, begon weer Leo. Is Her' dan niet noodig, hier?

- Wat zou hij hier doen?! stoof de stiefmoeder op. Voel je dan niet, hoe pijnlijk het zijn zou? En waar zou zijn komst toe dienen? 't Zou het gepraat in het dorp maar verergeren.

Leo's gelaat vertrok van angst. Hij aarzelde, iets te vragen - hij moest.

- Gelooft u... dat hij van Dina heeft gehouden, Moeder? Aleida zag Leo aan, ontstemd en verwonderd.

- Wat bedoel je? vroeg zij.

- Heeft ie haar willen trouwen, Moeder?

- Maar, jongen... hoe zou Her' nu trouwen! En dan met iemand als Dina. Hij heeft gezondigd... doordat hij zich heeft laten meesleepen door zijn hartstocht. Móge de Heer het hem vergeven!

Leo versprong op zijn stoel van pijnlijke opwinding.

- Wàs er hartstocht? Weet u dat zeker? Heeft hij haar daarom van trouwen gesproken? Of heeft ie bewust haar voorgelogen?

- Jongen, wat een pénibele vragen. Zijn zonde blijft immers dezelfde. En daarvoor zal God hem ter verantwoording roepen.

- Nee', Moeder, het blijft niet hetzelfde! Natuurlijk heeft hij verkeerd gedaan. Maar het is toch heel iets anders, of hij te goeder trouw geweest is, of gewoon haar met leugens verleid heeft.

- Jij moet wat bedaren, Leo. Als Vader voort thuis komt! Ik heb je juist voor hem geschreven.

- Hoe meent u?

- Dat jou gezelschap hem wat af zou leiden.

- Maar, Moeder, hoe wilt u... Her' is toch mijn broer!

- Je begrijpt me verkeerd. Het spreekt vanzelf, dat ook jij bedroefd bent. 't Zou treurig zijn, als de zonde van je broer je onverschillig liet. Maar je opwinding moet je beheerschen, om Vader niet nog bedroefder te maken.

Met een ruk trok Leo iets uit zijn jaszak. Een kleine courant. Hij vouwde haar open.

- Weet u, of Váder dit heeft gelezen?

Hooghartig en wantrouwend keek Aleida en vroeg:

- Wat is dat?

- De *Volksbanier*, het weekblad van de socialisten. Ik had in stad een klein uur tijd. Daarom liep ik naar Dolf van Woest. Terwijl ik er zat, kwam Kalfsleven oploopen, u weet wel, die vriend van Her', van de Vrije. Wist u, dat hij geëngageerd is met Betsie Kruisdoorn? Hij is een gróóte vrind van Dolf en deed gegêneerd, toen hij mij daar zag. Hierom begòn ik. Dat Dolf en ik juist over Her' zaten te praten. Of Her' hèm er van had geschreven. Toen kwam hij los. Her' liet nooit meer van zich hooren. Maar nu had hij, wel niet de naam, maar tòch een maar al te verstaanbare aanduiding van zijn vroegeren vriend moeten vinden in het blad van de socialisten... 't Is afschuwelijk! ‘Uit een zeer welvarend dorp in den omtrek’ wordt aan de redactie bericht...

- Ja, Leo, spaar me dat, nietwaar? Socialistentaal wensch ik niet te hooren.

- Maar, Moeder, het betreft ons huis! ‘Een gebeurtenis in de pastorie, waar het heele dorp schande van spreekt.’ Zoo staat er.

- Juist. En als Kalfsleven Maandag in die pastorie was geweest, zou hij een andere taal gehoord hebben. Ik begrijp niet, dat iemand, die zijn opleiding aan de Vrije Universiteit heeft genoten, zulke bladen leest. Of is hij soms christensocialist?

- Och, wat komt dat er op aan, Moeder. Wat hem zeer deed, en mij ook, was, dat wat hier over Herman staat, het feitelijke, begrijpt u wel, niet kan worden tegengesproken...

Weer klonk de huisbel. Nu ontstelde Aleida. Meer met handbeweging dan woorden zeggend, gaf zij gejaagd te kennen, dat Vader het blaadje vooral niet zien mocht.

Doch weder was het Wedelaar niet.

Neeltje kwam als weifelend op Mevrouw toe met de zacht mee-gedeelde boodschap, dat daar vrouw Van Rooien was: of ze Mevrouw alsteblief een klein oogenblikje mocht spreken.

Aleida werd woedend.

- Vròuw Van Rooien? Is de man er nu toch niet geweest?

- Jawel, Mefrouw. Vóór hallef een, nog.

Het stemde Aleida wel iets kalmer. Nochtans vinnigde zij tegen:

- En wat wil de vrouw dan nu?

- Dat hep se main nie geseid, Mefrouw.

- Ja, ik kan haar nu niet ontvangen.

- Moeder... wilde Leo zich mengen in het gesprek. Doch op een boozen blik van haar zweeg hij.

- Laat haar dan maar even in het jassenkamertje, zei Aleida. Zij dacht aan de vergeten belofte: het leek haar werkelijk veiliger, die vrouw toch maar een oogenblik te woord te staan. Echter verzocht zij Leo snibbig, zoodra Neeltje de kamer uit was, zich niet te mengen in gesprekken met de bojen.

- Ik dacht, dat u de vrouw niet wilde ontvangen, omdat ik er ben, zei Leo deemoedig.

* * *

Vrouw Van Rooien vroeg wel freskuus, dat zij Mevrouw dorst lastig vallen. Maar haar Dina had er zoo'n spijt van, dat Vader en Piet d'er alsmaar niet aan waren toegekomen om het goed te halen. Elken morgen had Dina gevraagd: Vader, ga je het goed nou halen? Dina was nog zóó met al d'er gedachten in de pasterie...

- Ik heb, zoo brak met waardige kalmte Aleida het radde praten af, tot mijn spijt vergeten de freule Van Lakervelde over je verzoek te spreken. Wie van jullie is bij de freule geweest?

- Me moste nau wel wachte, Mefrau... Omdat Mefrau toch beleufd had, zei ze sneller, ten einde een aanmerking van Mevrouw te voorkomen. En toen plotseling vastberaden: - 't Steikt ook nie' op één waik, Mefrau, nau me m'ar waite, da' me-n-et kos'geld uutbetoald kriege.

Bevangen vroeg Aleida zich af, of zij de vrouw hierop antwoorden, hoe zij haar behandelen zou. Het best was misschien, de duidelijke toespeling onbegrepen te laten en alleen te beloven, dat zij nu het verzoek zou overbrengen. 't Mensch stond daar niet arrogant... Aleida wilde haar belofte herhalen, toen de deur van het kamertje op een kier werd geopend en Ds. Wedelaar daar doorheen keek. Binnen gekomen, zei hij vrouw Van Rooien vriendelijk goeden-dag en vroeg naar haar man en de kinderen.

- Ben je niet koud. Man? Wat kom je laat!

Neen, Dominee was in het warme rijtuig van meneer van Beeckesteyn teruggebracht.

- Dat meisje zal vandaag wel sterven.

- Och... zei Aleida. - Nu, dàg vrouw Van Rooien, liet zij, op anderen toon, met duidelijke bedoeling, volgen. En verliet het kamertje, om de vrouw vóór te gaan. Doch deze maakte van de gelegenheid gebruik. Zich omkeerend naar Domenee, die in den hoek zijn overjas ophing, zei ze zacht en zoetelijk:

- Daumenee, wat heif' Daumenee me in de siel geroerd, 'en Sondag...

- Man, Leo is er! riep Aleid uit de gang.

- Ja?... Ja? zei Wedelaar - één ja naar de gang en één tot de vrouw, hier. Het verheugde hem, juist van Dina's moeder, dat zijn prediking doel had getroffen. De toon der twee ja's verschilde weinig.

* * *

Het was nu half vier, Leo was twee uren thuis, en nog had hij niet met zijn Vader gesproken. Dit ongeduld was een foltering, een nieuwe ergernis, onverwacht, bij de gegriefdheid over Her'! Vandaag, wezenlijk voor het eerst, voelde Leo, wat telkens de klacht van Her' geweest was: ‘Moeder, tusschen Vader en ons in.’ Hij was gekomen, gekrenkt door Her', vreeselijk in hem teleurgesteld; en de angst, dat Her' als een ploert had gehandeld, was door het te-weinige, hier nog gehoord, helaas versterkt; doch, al had het er niets mee te maken, hij voelde tegelijk iets als meelij' met Her', een drang om hem dáárin gelijk te geven: het

was hier niet meer geheel hun *thuis*, dat volkomen-veilige bleek nu ook hem van Vader's huis af. Hij was gekomen, om met Vader te spreken, en eerst vond hij zijn stiefmoeder, die met snibbige pruderie alle inlichting over het doen van zijn eigen broer hem weigerde; die eigenlijk alleen maar bang scheen; bang ook was, bang en vijandig tegen Dina en haar ouders; en nu hij náást zijn Vader zat, nu was daar, aan den anderen kant, nòg weer die vrouw, die hij Moeder noemde, en belette elke vraag aan Vader. Dien Tsaar, van wien hij pas had gelezen, daar leek het hier op! dien konden zijn moeder, zijn broers en zusters, en zelfs zijn voordochter niet bereiken, doordat àltijd de níeuwe Tsaritsa er was...

- Vertel Vader nu liever iets van jezelf! Zóu je van den zomer examen doen?...

O God, die ellendige, die gemeene schijn-hartelijkheid in zoo een vraag! Natuurlijk deed hij immers examen. Dat wist Moeder zoo goed als Vader. Komedie - thuis - op dit moment! Vader leek waarachtig versuft. In die korte weken, jaren verouderd. En Moeder omspinde hem met een vertoon van opgewektheid, met een vroolijke lief-doenerij, waar Vader van voelen móest, dat het spel was - voor zijn bestwil, nu ja, natuurlijk; Moeder hield heel veel van Vader; maar ze liet hem niet toe, zich uit te spreken, uit te leven zijn groote leed.

Hij, Leo, was toch gekomen voor *dat!* En er mocht nier meer van gerept. Moeder was anders nooit zoo spraakzaam. Nu ratelde ze, telkens wat anders; en Vader zat daar, moe in zijn leunstoel, en gaf op alles een goedig, kort antwoord; maar al zijn voelen-en-denken was elders.

Men hoorde, in de achterkamer, een rijtuig vóór het huis stilhouden en meteen werd er gebeld. Moeder was dadelijk één agitatie. Neeltje kwam zeggen: de frulle Lakervelde. Toen stoof Moeder op, naar de porte brisée. Leo wipte weg, naar de gangdeur; wel fluisterde zij hem snel nog toe, te blijven; doch hij wilde eerst eens naar boven; hij had de kinderen nog niet gezien: bij zijn aankomst, straks, werd er geslapen.

Hij meende een flinken tijd boven te blijven: die ouwe neuten van *Beuk-en-Beek*!... doch hij schrikte, zooals Joop er uitzag: Moeder, anders zoo angstig voor Joop, telde nu

zelfs dit ziek-zijn licht. De jongen had koorts, dat zag Leo zóó wel; hij kreeg met den zwakken peuter te doen; wat een onnoozel wicht, dat ‘Krookje’, zooals Moeder prettig vond, van haar te spreken; daar was de kinderkamer mee uit! Maar Joop had wat verzorging noodig.

Glimlachend, slechts weinig sprekend, stond Leo vóór het bedje, een handje van zijn broer in de zijne; en suste het drukke gebabbel van Loes, die af en aan liep tusschen de speelkamer en deze; en moest aan Joop vertellen van de Maskerade-feesten, waarvoor hij in het bestuur zat; en had een beklemming van weemoed en wrevel, omdat deze lieve jongen zoo teer was, en omdat Moeder het toch blijkbaar wel goed bedoelde met Vader, daar ze nu bezorgder op den ouden man lette dan op Joop; en omdat hij, Leo, nochtans vervreemd zich voelde van thuis, vervreemd, zelfs hier bij de kinderen, en terwijl die iets overgelatens hadden, iets hulpbehoevends, bij zóó weinig toezicht - - anders dan onder die knappe Dina, een-en-al flinke reddering. - Dat Her' niet van haar was afgebleven! Her', de oudste! Her', die nooit los kwam!...

- Hebbie hoof'pijn, Lé?

- Ik? Welnee' vent! O, omdat ik over mijn hoofd wreef? Nee hoor! Zeg...

En Leo vertelde, dat hij straks uitging. Hij was zoo opeens uit Delft gekomen, daardoor had hij niets meegebracht; maar straks zou hij kijken bij Lovink Halster, die had zeker plakplaatjesbladen.

Zoo'n kleine baas! Dacht aldoor aan ziek-zijn... O, wat was het hier triest; waartoe was hij overgekomen; wat ging het hem aan, wat Her' gedaan had, daar het heele geval toch moest doodgezwegen!

Naar den trant van zijn jongensjaren, sprong Leo in drie zetten de trap af, telkens het bovenlijf zakken latend, de handen langs de leuningen, en zoo geruchtloos mogelijk op de punten der schoenen nederkomend. Hij griste zijn citybag van de gangbank en schoof haakbeenend diefachtig naar boven; Moeder zou wel niet om hem laten roepen! Hij wiesch zich, keerde manchetten om, treuzelde - - och, heeremensch, tòch Neeltje! Zeker, dadelijk kwam hij beneden.

Freule Constance... èn 't aardige nichtje. Ça tombait avec, voor het eerst van-middag! Vroolijke zus, wel, en niks-niet-groo'sch. - Leo moest van de maskerade vertellen. Freule Claartje zou komen kijken, was nu al door haar neef Eeze gevraagd.

- Is die niet van jou club? vroeg Moeder.

- Club? och, ja, als u club wilt zeggen. Maar we zijn nog al vaak met elkaar, ja.

Hè, die ijver altijd van Moeder! Omdat Eeze ook was van adel. Leo gooide er gauw maar een grap op: of hij misschien al een dans mocht noteeren - hij trok een dikke zakportefeuille.

Doch onder het spreken zag hij zijn vader - hoe die van niets hoorde, slap neerzat, verwezen.

En deernis gulpte in zijn gemoed op, omvattend beiden, dien vader, dat broertje - dat niet-gezond kind van dien ouden man.

Ik mòet alles uit kunnen spreken met Vader, zoo dacht hij, en als Moeder dat verhindert, ga ik van Delft via Londen naar Her! Dan zal die me de waarheid zeggen. 't Geld kan ik wel leenen. Misschien juist van Eeze!

Toen freule Constance opstond om heen te gaan, vroeg Moeder, of het niet te veel was gevergd, of de freule even met haar vooruitging, door de voorkamer, une minute. 't Was wat mal, dat wachten met Vader en Claartje. Doch toen die naar voren geroepen werd en Moeder meeging tot de voordeur, drong het Leo opeens naar zijn Vader, en snikkend viel hij neer bij diens leunstoel:

- Arme, lieve, goeje Vader.

Hij zag, dat het schokte door Vaders lijf:

- Toe, gaat u nu wat met me naar boven.

Een bevende hand streelde Leo's hoofd.

* * *

- Leo! had Moeder hem teruggeroepen, toen hij zijn vader volgde op de trap, met een telkens wachten op een trede. En achter de half open deur der huiskamer: - Laat je Vader dat blad niet zien?!

- Och, néé', Moeder.

Nu waren zij samen, eindelijk. Leo kon alles nu vragen en zeggen.

- Willen we samen bidden, mijn jongen?

Leo geloofde. Hij had God lief en den Bijbel. Te Delft deed hij zijn best, als een christen te leven. Doch dit voorstel van Vader bevreemdde hem. Vader bad voor Leo, dat die zijn pad mocht rein bewaren; en langer bad Vader voor Herman, dat dien zijn zonde mocht worden vergeven, om Jezus' wil; en ten slotte bad Vader voor zichzelven, dat de lankmoedige God den nalatigen herder genadig mocht zijn.

- Ik heb je gebed wel noodig, mijn jongen.

Wat bedoelde Vader? Leo begreep niet. En dit zei hij - eindelijk. Al wat hem dezen middag vreemd was voorgekomen, zei hij met de aandrift van zijn angstig verlangen naar eerlijkheid. En weder werd hij teleurgesteld. Vader begreep hem niet, het belang van zijn vragen ontging aan Vader; en hem bleef diens zelfverwijt onverklaarbaar. Of Her' ooit iets voor Dina gevoeld had, bleek ook Vader onverschillig. Hij praatte van ‘hun zonde’, ‘zijn zonde’: met ‘hun’ werden Her' en Dina bedoeld; doch zichzelf scheen hij te verwijten, dat hij niet beter had opgelet. Leo vond, dat zóó hier iemand nog iets kon verweten, het veeleer Moeder moest zijn, als bestuurster van het huis; doch toen hij in dezen zin voorzichtig iets zei, keek Vader verbouwereerd hem aan, als sprak hij opeens van heel andere dingen.

Door zijn deernis met Vader sneed twijfel. Hij werd hoe langer hoe moedeloozer. Een opstandsgevoel deed hem eenmaal denken: jullie loopt hier met molentjes; en toen hij beschaamd zijn vader aankeek, bevreesd, dat uit iets in zijn houding zijn oneerbiedigheid kon blijken, sprak Vader van herders, die sluimeren zullen, een woord, dat ergens in Nahum staan moest.

Leo dacht: nu maar recht op den man af, en vroeg, of Vader niet noodig vond, dat Her' zich hier rechtvaardigen kwam.

- Rechtvaardigen? Maar Leo! hoe zou hij zich rechtvaardigen kunnen?

- Och ja, Vader, ik druk me verkeerd uit. - Ellendig, dacht Leo, dat doe ik toch telkens! - Ik bedoel, ging hij voort, of Her' niet met Dina moet spreken.

- Wil jij die twee nog weer samenbrengen? Maar jongen!

- En als hij haar zou willen trouwen?

- Dáár heeft hij me niets van doen blijken!

- Maar, Vader! Hoe vreeselijk! Dan moet hij haar toch vergeving vragen!

- Beiden moeten vergeving vragen aan den Eenige, die hun vergeving kan schenken.

- Maar die meid is nu toch ongelukkig.

- Ook je broer voelt zich diep ongelukkig. Dat heeft hij, in meer dan één brief, me beleden.

Ik kom niets verder met Vader, dacht Leo. En even neep een toornige lust, nu toch de *Volksbanier* te toonen: daar stond het zoo nuchter, dat *andere* belang, waar Vader heel niet op leek te letten. Ontmoedigd hield hij zijn belofte: wrevelig en medelijdend beseffend, dat er een kant was aan deze zaak, een schuld van stoffelijk-aardschen aard, die voor zijn vader gewoon niet bestond, doordat hij uitsluitend dacht aan ‘de zonde’, aan wat Her' tegen God had misdreven.

Hun onderhoud treuzelde voort, verflauwd; ontredderd zat Leo in deze kamer, vroeger als heiligdom vereerd. En hij zon, of hij weg zou gaan; of het onhartelijk was, zoo hij opstond; toen Moeder binnen kwam, haastig, ontsteld, in de hand den koortsthermometer. - Jopie bleek hooge koorts te hebben.

Ds. Wedelaar schrikte en sprak van Stork. Zijn vrouw erkende: nu moest die wel komen. Maar hoe vond men hem nu het snelst? Leo stelde voor, te gaan zoeken. Dan vroeg hij bij Egberts een fiets te leen.

XXXII.

In stad had Hovink des ochtends een jongen van *De liggende Os*, waar hij placht te stallen, vijf exemplaren van *De Volksbanier* laten halen. Laat kwam hij op *Lommerlust* terug om te lunchen. Moeder - vertelde Em' - zat boven, aan het bed van O'ma, die wéér niet goed was; en terwijl zijn kind voor hem zorgde - hij had honger en nam twéé coteletjes - vertelde hij haar, dat hij van plan was, straks bij Miesje aan te rijden en Kleestra mee naar de soos te nemen.

- Waarom zoudt u het niet doen, Pa?

Ja, die meid zei dat nu zoo, maar de heeren op de soos waren maar heel matig op den dichter gesteld. Jonkheer Van Loodijck had zich, toen Kleestra bij Stork logeerde, tweemaal een aanmerking veroorloofd over zijn aschgemors op het biljart; en den tweeden keer, daar Stork bij stond, met een flauw lachje aan de klacht toegevoegd: - U begrijpt, een introducee kunnen we niet beboeten... Kleestra droeg confectie-goedje, waar men hem alle dagen in zag: 's morgens en 's avonds-aan-tafel hetzelfde streepjespakkie. Maar het bombazijn scheen ten minste versleten! Die onbeschofte Cruyss had van den winter, wetende, dat de Dichter een vriend was van Berkie, tegen Hovink gezegd: - Hebt ù geen liverei-jasje over?... Neen, Em' had gemakkelijk zeggen: - zij wist niet, hoe schamper men sprak over Kleestra. Maar vader zòu hem meenemen: de jongen had een hartstocht voor al wat biljart was...

Tien minuten over vieren hield de equipage voor Miesje's huis stil en kwam zij tikken: - Willem, of je meegaat?

- Wàt! zei Kleestra. - Nou... Och, ja. - Hij begreep niet, wat het beteekenen moest: meneer Hovink, die hem alweer, en nu met rijtuig, kwam afhalen voor de societeit. Doch hij had nog al goed gewerkt, en ja, dat ééne biljart liep prachtig...

Luidruchtig door vader Hovink begroet, zat ‘de Dichter’ nauwelijks in het rijtuig, of hij moest er alweer uit.

- Wij spelen ook eens samen, hoor!

- Best, Meneer Hovink.

Als Van Sieten er niet was, kon het Kleestra niemendal schelen, met wien hij speelde. Maar wat Hovink had? hij deed zoo ráár-rumoerig, vandaag!

Zenuwachtig inderdaad kwam deze, door zijn introducee gevolgd, de zalen binnen.

- Woù je biljarten? vroeg hij bij de deur.

- Als er iemand is, natuurlijk.

- Kom eerst een glaasje port met me drinken.

- Twee witte port! haastte hij zich tot den bediende, nog voordat hij gezeten was. Toen groette hij den kring om den haard en wees, vol zorg, Kleestra een stoel aan.

- Ah, daar is de Heer Van Lommerlust met zijn beroemde gast! riep Van Linschooten.

Met jou, dacht Hovink, pas ik op. Die brutale vlerk had de pik op hem. Hij deed wel anti-clericaal, maar als hij den ‘Heer van Lommerlust’ er bij kon lappen, zou hij het niet laten. De vent sloeg voor een gemeente-secretaris een véél te hoogen toon aan. Maar Klincker kon niet buiten hem; en daar hij de twee o's in zijn naam had, kon hij een potje breken, in 't dorp, en beklaagde de chic hem, dat hij te arm was geweest om te trouwen.

Nasmakkend op een eerste teug port en in zijn bollen kruienierskop den glans leggend van twee wateroogen, welke beproefden uitdagend te kijken, overlegde Hovink, wie in dezen kring hem waarschijnlijk zou bijvallen. En hij moest zich bekennen, op niemand te kunnen rekenen. God nog 'es toe, het was toch ook geen kleinigheid, wat hij had willen doen. Nu hij ervoor zat, nu hij hier wàs, te midden der heeren, kon hij van zichzelf niet begrijpen, hoe hij op het idee was gekomen. Hij greep in den zak naar die *Volksbanier's*. Hè?!... O, ja, hij had ze in den zak van zijn overjas gestopt. Daar zaten ze nog. En de jas hing op de gang. En de bedienden neusden wel. Als zij die *vijf* exemplaren vonden... Door Hovink ging een schok: hij had stom gedaan. Hij had zich laten opwinden door Berkie. Hij zou zich hier onmogelijk maken!... En vriendelijk sprak hij nu meneer Renck aan: of die vandaag geen partijtje maakte. Het drong in hem, schielijk zich *goed* voor te doen, opdat men hem niet vijandig gezind werd.

Toen hoorde hij tot zijn verbazing Van Laer, die naast Van Linschooten zat, spreken over *De Volksbanier*. Hij hoorde hem zeggen: het ding ligt hier; hem den knecht gelasten: zeg, geef eens dat blaadje. En Van Linschooten zag hij lezen...

- 't Is fraai! zei toen Van Linschooten schamper.

Hovink zat in den haard te turen. Bij een korten, onverschilligen hoofddraai, had hij gezien, dat Linschooten op de vierde pagina las: dus wel het vers.

- Wat is dat? nieuwsgierigde Van Wanderen Renck.
- Niets voor kinderen, plaagde Van Laer.
- Vuiligheid, verzekerde Linschooten met de grofheid van zijn harde stem.
- De vuiligheid uit de pastorie, zei een andere stem. Zij

kwam van achter den dikken, grooten Van Laer - het was de stem van Willem Kleestra. Ostensief-verwonderd draaide de groote, dikke Van Laer het lichaam, dat naar den secretaris gewend zat, om, en keek zwijgend even den dichter aan. Niemand zei daarna iets, er bleef een sprekende stilte hangen. Hovink voelde het haardvuur zengen. In hem warde de oude hekel aan dien lomperd, die te gast bij zijn dochter, dus daar levende-van-zijn-geld was, door het bewustzijn, dat, wat Kleestra gezegd had, gedáán had, een ongevraagde, onafgesproken, doch besliste uitvoering was van wat hij zelf had willen doen. Om daarbij zoo noodig zijn steun te verkrijgen, had hij Kleestra mee naar de soos gevraagd. Hij had er aan die deftige lui, die het schandaal van de pastorie wilden doodzwijgen, op eens tegelijk vijf exemplaren onder de oogen willen duwen van die krant, die men hier niet zag, en dan willen triumfeeren: nou, waar blijf je nou met de vroomheid. Hoe die *Volksbanier* zonder hem hier kwam, was Hovink een raadsel. Maar hij wilde er nu ook niet meer mee te doen hebben; met angst dacht hij aan zijn overjas: - 't was te gek, opeens naar de gang te loopen; bovendien, waar liet hij de dingen. Doch er moest wel iets gebeuren - met een ruk stond hij op, en welwillend, een beetje uit de hoogte, richtte hij zich naar Willem Kleestra:

- Nu, vriendlief, ons partijtje biljart?

- Goed, zei de Dichter.

Doch daar hij op een ledigen leunstoel naast Van Linschooten de *Volksbanier* onopgevouwen zag liggen, nam hij het blad op en zocht er even, en hield toen den gemeentesecretaris de correspondentie uit het dorp voor:

- Leest u dàt dan eens. Daar kunt u niet anders van zeggen, dan dat het precies vertelt, wat gebeurd is.

En leuk-rustig liep hij naar het biljart. God, wat ben ik begonnen! dacht Hovink. Met opzet had hij Kleestra niets van zijn *Volksbanier*-plan gezegd, en nu was 't, of de vent kon gedachten-lezen. Doch niet wist hij, dat Hovink er geen zin meer in had. Al die kwaadsprekerij van Berkie! En Miesje liep even warm als 'er man. Je hóórde van haar niet anders dan ‘Dina’. Door háár invloed had Kleestra het te pakken gekregen. Aanvankelijk was die onverschillig. Altijd uit-

sluitend vervuld van zijn khunst! Doch Miesje had hem warm gepraat. Ze had invloed op dien vent gekregen. Kon niet anders: zóó'n allerliefst vrouwtje! Eerst smaalde de Dichter: *Asmodee*, en, nu ja, op Berkie's verzen had hij het blijkbaar nòg niet voorzien; jalousie de métier; misschien wáren ze ook wel niet mooi; maar aan het tooneelstuk hielp hij mee, en de behandeling van de Van Rooien's maakte hem net even kwaad als Miesje. Hovink had den vorigen dag met plezier naar het tweetal zitten luisteren, terwijl ze Berkie opstookten en voor de grap allerhand malle tooneelen verzonnen, zoogezegd, om in het stuk te lasschen. Toen was ook het idee van de couranten bij hem opgekomen. Hij moest toch naar stad om met notaris Poortenaar over een hypotheek te spreken: hij zou wat *Volksbaniers* meebrengen en daarmee de lui aan het schrikken maken op de soos. Dan deed hij ook eens wat. De kinderen waren zoo aardig actief...

Het was een onbekookt plan geweest! Hij besefte het nu: dom en kinderachtig. En dat die bliksemsche dichter den mond niet kon houden... Nu had hij hem veilig bij het biljart.

Zij hadden nog maar kort gespeeld, toen Kleestra verheugd zei: - Daar is Stork!

En zonder op den stoot te letten, dien Hovink, nadat hij hem er een had voorgedaan, juist zou beproeven, ging hij den dokter te gemoet met de woorden:

- Heb jij de *Volksbanier* al gelezen?

Hovink's keu ketste over den bal, ontglipte zijn hand en klekte neer op het bandhout.

Stork bleek onkundig, wist zelfs niet terstond, wat dat was: de *Volksbanier*. Volijverig stapte Kleestra naar den haardkring, waar Van Laer, hem ziende aankomen, met duidelijken opzet een houding van verbaasdheid aannam. De Dichter merkte het niet op. Argeloos vroeg hij aan Geerkens naar 't blaadje. Deze bepaalde zich tot een schouder-ophalen; die vieze poëet, wat verbeeldde hij zich!

- Zou u ons nu niet met rust laten over die socialistenkrant? donderde plotseling Linschooten's stem.

- Is dat vers van u? dorst Van Wanderen Renck.

Kleestra stond wel even onthutst. Stork was naderbij gekomen.

- Wat ìs er? vroeg hij kalm, iets spottend.

- Ik had je iets willen laten lezen uit een blad, dat straks op de leestafel lag, maar het schijnt, dat een van de heeren het in zijn zak gestoken heeft...

- Meneer! vloog Van Laer op den Dichter af.

Hoog stak Kleestra's blondgehelmde kop boven hem en de anderen, die stonden, uit.

- Hebt ù het blaadje? vroeg hij kalm.

- U bent een ploert.

- U hoort hier niet thuis.

- Hier is die *Volksbanier*, galmde Van Linschooten en wierp het weekblad in den haard.

Met looden beenen was Hovink nader gekomen. De daad van dien vlerk van een secretaris zwiepte plotseling zijn drift op. Nu kon het hem ook geen bliksem meer schelen. Wat dachten ze wel... Hij repte zich weg. Zóó opgewonden was hij opeens, dat hij zich in de jassen vergiste en daarna zóó hard aan dat pak in zijn zak trok, dat het kleedingstuk over hem neerviel, van den hoogen knop op zijn hoofd.

- Hang eens op, gelastte hij den toegeschoten knecht en repte zich terug de zaal in.

- Asseblief, Dukter! krijschte hij en duwde Stork een exemplaar in de hand. Is-t-er nug iement, die het wil leise?...

- Wat is dat toch? Wat hebben jullie? verbaasde Stork zich.

- D'er ís, zei Van Laer, spottend-rustig, dat 'en schendblaadje een infaam vers heeft op het geval uit de pastorie en meneer Hovink zijn introducee, die de dichter ervan schijnt te zijn, er ons al een uur mee achtervolgt.

- Nietes! gelauge! 'et is nie' fan Kleistra. Die heif d'er niks mei te make.

- Waarom dringt hij het ons dan op? riep Geerkens.

- We willen hier geen socialistischen laster, galmde Van Linschooten.

Nu drong Kleestra zich uit het gedrang uit.

- Ik ben hier gast, zei hij, koninklijk-kalm. Dat weet ik heel goed. Maar ik meende onlangs gemerkt te hebben, dat juist meneer Van Laer, en meneer Van Linschooten, en meneer Geerkens, over het gebeurde in de pastorie éénigszins zoo dachten als wij. Van jou weet ik het zeker, Stork. En nu wilde ik je enkel het nuchtere, louter feitelijke, maar afdoende

bericht uit de *Volksbanier* over dat kalvinistisch schandaal laten lezen.

- Het Kalvinisme heeft er niets mee te maken, riep Van Laer.

- U hebt gezegd, dat een van ons het courantje gestolen had, heftigde de kleine Van Wanderen Renck onverhoeds tegen Kleestra op.

- Maar m'en God, Meneeren, houdt nu toch op! Wat er met me neefje gebeurd is, hoeft toch geen ruzie in onze societeit...

- Dokter, viel de oudste knecht Stork in de rede; hij trachtte te fluisteren, doch om zich in de herrie verstaanbaar te maken, sprak hij zóó, dat de anderen het eveneens hoorden: - Daar is de jonge meheer Wedelaar, die vraagt om de dokter te spreken.

- Wie?

- Wie?!... riep meer dan één stem. En toen ontlastte de ruziestemming in een daverend, dwaas gelach; een gegrinnik met gefluister en een telkens herbegonnen gelach.

- Meneer Wedelaar? vroeg Stork.

- Meneer Leonard Wedelaar, kwam de jongere knecht.

- O, die uit Delft...

- O... o... o...

Men toonde zich teleurgesteld.

Stork ging naar het portaal, om zijn neef.

De societeitsstorm was gaan liggen.

- Hebt u de bal nog gemaakt? vroeg Kleestra.

- Ik ga na huyss. Kum mee, zei Hovink.

Hij was woedend - op allen, ook op zichzelf.

XXXIII.

Stork bevond Jopie werkelijk ziek. Het teere ventje leek hem verwaarloosd. Waarom haalde men hem nu eerst? Anders stuurde Aleid zóó spoedig... Dina! dacht hij. Alles Dina. Een hummel was er voor haar werk. Hij zeide er niets van, schreef wat voor, maakte met opzet Aleida bang, door te waarschuwen tegen longontsteking. Het ging hem om Wedelaar aan het hart, maar bij een moeder als Aleida moest men soms wel licht overdrijven. In het kereltje was zóó weinig weerstandsvermogen.

Ook Leo had het woord gehoord. Hij was de kamer uitgeslopen. Toen Stork zou weggaan, stond hij beneden, beteuterd, bleek.

- Jongen, wat hèb je?

- Is ie zóó ziek?

- Zóó ziek? Hij is zwak. Heusch heel, heel zwak. En hij heeft beter verzorging noodig.

- Dan blijf ik. Dan zal ik mee oppassen, Neef!

- Als je dat kunt. Och ja, da's wel goed. Wat meer toezicht is zeker noodig.

- Mag 'k met u meegaan? Ik wou met u spreken.

Stork begreep terstond: wéér Dina! Weldra bleek zijn vermoeden hem juist. In Leo leefde Kathrien's natuur. Hij verzweeg niets van dezen namiddag. Hij moest het alles aan ìemand zeggen. Zij liepen op den nu stillen straatweg, aan den kant, waar de minste huizen waren, bijna louter achterkanten van buitens. Stork genoot van wat Leo zei. Toch één uit het huis, die natuurlijk voelde. Allerliefst hakkelde de jongen, wanneer hij sprak over Vader en Moeder. Alleen Her' kreeg hard er van langs, hoewel met vele: - Vindt u nu ook niet's en: - Zeg u nu zelf's. Doch daar kwamen voorzichtige, trage woordjes, waarop als uit schrik een zwijgen volgde, welke meer dan voldoende waren om den luisterende te doen beseffen, wat deze levenslustige, gezonde jongen, onverwacht uit zijn kalm maar prettig studenteleven naar huis gehaald, bij dit weerzien had geleden, tegelijk in twéé gevoelens gekwetst. Deze zoon van Kathrien had een veel te flink hart, om van een broer niet innig te houden. Als die broer nu maar van die meid had gehouden! Als het alles maar niet zoo geniepig gegaan was! Telkens weer kwam dat woord: geniepig en zelfs bij de klachten over Mama's doen bleef het krasse woord niet uit. Doch de hevige smàrt was om Vader. Stork gevoelde: hier moest hij troosten. Een vergode vader was tegengevallen. Een wezen uit hoogere sfeer bleek een stakker. En Stork moest jokken: hij is géén stakker. Hòe kwam die teleurstelling nu: éérst nu, bij een jongen van in de twintig? Ouders en kinderen leven dikwijls in een wáán voort en zien elkander bestendig in de mom van dien waan. Leo was naar huis gekomen, angstig over de eer van zijn broer. Kuisch, maar

gezond, dus volkomen beseffend, dat de hartstocht voor een bepaalde vrouw de toch al zóó moeilijke zelfbeheersching van den vrijgezel kan breken; mòest hij dàt weten: wàs er de hartstocht? hóe was de hartstocht: vervoerend, verblindend? had Her' althans tòen alles niets geacht bij den drang-tot-geluk naar die vrouw? hàd hij *bemind*, verlangd met de koorts, die let op stand, noch geld, noch leeftijd, zoodat hij, tòen, in zijn hart haar getrouwd had, in het diepst van zijn ziel genomen als vrouw? Dit had Leo gevraagd aan zijn vader. En zijn vader wist niets van een liefde. Er waren twee menschen, die hadden 'gezondigd'. Aan die starre abstractie viel niets te herstellen. En hierdoor had Her' niets aan Dina te doen. Het menschelijk-gevoel kon niet gelden. Er was immers niets dan: de zonde. Aan een huwelijk werd niet gedacht. Zelfs niet aan een schadeloosstelling voor de maatschappelijk en stoffelijk getroffene.[1)] De stiefmoeder, hard en gevoelloos door zelfzucht; de vader, door haar niet attent gemaakt, op wat hij niet telde, niet zag, niet wist, doordat hij over het aardsche heenkeek: zielzorger, lettend op hart noch lichaam! Met al de onstuimigheid van zijn jeugd had Leo's menschelijk-gevoel geruststelling voor zijn angst als broeder gezocht bij zijn goeden, vromen vader - en in den vader was niets van dien angst, ongevoelig leek de goedhartige man, uitsluitend vervuld met een zondebegrip, waarbij elk ander begrip verviel.

Dit trachtte Stork aan Leo te zeggen. Hij vergeleek diens vader bij een sterrekundige, die, loopend 's nachts op een modderweg, niet bemerkt, dat het slijk hoog tegen hem opspat. Doch Leo had onmiddellijk het derde in de vergelijking vast. De ongerustheid drong en dreef hem; al het vernuft van den student-debater doorwroette ongeduldig den toestand; toen Stork, dat 'derde' erkennend, zeide, dat wel niemand aan het altruisme van Ds. Wedelaar zou twijfelen, en sprak van een 'onpraktische vroomheid', antwoordde Leo: 'domme vroomheid': zijn geleerde vader, door vroomheid dom; en daar zijn besef dit niet aannemen kòn, kwam hij, hakkelend wéér, tot de vraag, of ook Vader misschien, onder

1) Deze vertelling is ontworpen en het verhaalde is gedacht te gebeuren vóór de wet van 16 Nov. 1909.

Moeder's invloed, onbewust meedeed aan 't egoïsme, dat de verantwoordelijkheid kalm wegschoof.

- Och, nee, Leo, hoe kun je dàt denken!

Stork zei het en hoorde 't zich zeggen en wist, dat zijn stem een valschen klank had. Want iets van de onderstelling was wel waar, ten minste.... maar wie kon dit zeker ontleden?

Het tweetal was bij Stork's woning gekomen.

- Ga nog even mee binnen, wil je?

Zwijgend liepen zij het erf op. In hun gesprek kwam een welkome rustpoos. Er kwam ook een lichte afleiding door het blaffen van de honden, en bij het begroeten van de huishoudster, en het neerzitten in de studeerkamer, waar Stork port bood en sigaren. Dit alles gaf wel even ontspanning. Maar Stork zag het: Leo bleef staren. Hoe moest hij troosten? Hij kon zoo slecht liegen. Maar was de werkelijkheid zóó erg?...

Dit zei hij: dat die toch niet zóó erg was.

- Je vader is een geboren geleerde. Ik zeg dit volstrekt niet om je te vleien. Want zoo'n geleerde stel ik niet hoog. Een geleerde, die niets heeft van een wijsgeer. Als mensch is je vader nog altijd een kind. Een kind waar niets geen boosheid in is. Tegenover de praktijk van het leven staat hij machteloos. En het is wel een kras bewijs van de eigenaardige invloed, die de godsdienstige formule, anders weet ik het niet te noemen, op de menschen oefent, dat diezelfde onpraktische man, altijd met diezelfde formule, zóóveel menschen, zooveel jaren in de moeilijkste oogenblikken van praktisch leven beslist tot steun is kunnen zijn. Nooit iets dan dat ééne recept - en toch vonden de menschen er baat bij. Hij is natuurlijk wel geraadpleegd over de praktische kant van dingen. Maar wat vroeg men daarbij van hem, wat verwachtte men? Je vader is een meegaand man. En het leven is hier rustig. Hij behoefde maar mee te gaan. Sanctie te geven aan wat zij zeiden. Als de een den ander wou overtuigen en hij kon dan zeggen: - Dominee zegt het ook, dan was hij er, dan had je vader gedaan wat hij doen moest... Je moet niet denken, dat ik spot. Ik zie zijn invloed als iets zéér reëels. Alleen... de levenspraktijk lag er buiten. Daar zorgden de menschen zelf wel voor. Hij had het enkel te beamen. En nu heeft hij natuurlijk in zijn eigen leven

moeilijke beslissingen te nemen gekregen. Denk maar eens aan de tijd na je Moeders dood. Maar deze zaak van Herman ligt te veel buiten de sfeer van wat zijn praktisch levensinzicht bevatten kan. Wat Herman gedaan heeft, is voor je brave vader iets onmogelijks. Hij kan het eenvoudig niet realiseeren. Hij kijkt er tegen op, of liever, hij zit er onder tegen aan als tegen een hooge zwarte muur. Hij heeft er maar één woord voor: zonde, en kan er niet verder over nadenken... Heb je vader lief, zooals hij is, Leo. De tijd van de kinderillusies is ook voor jou voorbij. Ik weet nog, toen ik de tuin terug zag, waar ik als kind altijd in gespeeld had: ik stelde me hem voor, zoo groot als een park, en het was toch maar een hoekje. Nu zie ik hem in mijn gedachten altijd als een hoekje, maar och, wat heb ik er pret gehad, wat was dat een zalige tijd met mijn ouders... Je vader is een innig braaf man. In zijn vroomheid volkomen oprecht. Zijn leven had den anderen kant uit gemoeten. Tegenover de praktische kant staat hij véél onpraktischer dan bijvoorbeeld die dichter Kleestra, die straks de soos heeft woedend gemaakt. En wat is hij toch niet voor jullie geweest. Het is misschien wel eens goed voor je, Leo. Je vader was een beetje je afgod. Heb hem nog even lief - maar als mensch...

Na een ruk aan zijn glas slokte Leo zijn port op. Toen bleef hij zitten, het glas in de hand. Stork zag tranen in zijn oogen. Hij ging op hem toe, en, de hand op zijn schouder:

- Kom, vent, flink. Denk aan je Moeder. Zij heeft zòòveel van je Vader gehouden. En zij was een praktische vrouw!... We moeten nu van wat anders praten. Jij blijft dus nog eenige dagen. Als je wilt en heen bent over je wrevel, kun je thuis nu zeker van nut zijn. Niet alleen voor Jopie. Er loopen allerlei praatjes in 't dorp over de manier, waarop Dina bij jullie is weggeraakt. Maak jij, dat die de kop ingedrukt kunnen. Onderzoek de toestand, spreek met je Moeder, houd mij zoo mogelijk er buiten - je Moeder is weinig op me gesteld en ik vind dat naar om je Vader -, maar heb je me noodig, dan hoor ik het wel.

- Ja! zei Leo. Dolgraag, Neef! - En in zijn toon was de lust van den ijver.

- Getroost, dacht Stork.

XXXIV.

Hovink zat vóór het bed van de Oude Mevrouw, die een rustiger nacht had gehad, toen Krisje, zacht sprekend om de zieke, hem naar de telefoon kwam roepen.

- Wie is 't? vroeg Hovink, ook wat zachter.

- Menheer Van Loodijck.

- O, zei Hovink luid. Een natuurlijk ‘o’ van voldaanheid, als voor iets, dat men wel zoo verwacht heeft. Moedertje mocht het ook wel weten. Hij zei 't, weer luid, dat hij even weg moest, want dat Jonkheer Van Loodijck voor hem aan de telefoon was. En met glunder gezicht ging hij Kris voorbij, die de deur openhield.

Doch hij was ontsteld en angstig. Dadelijk had hij gedacht: over gister'. Loodijck die zich d'er nou mee bemoeide. Het gebeurde had hem zijn avond vergald. Uit de soos, was hij mee met Kleestra gegaan en Mies had zóó gepraat en gezanikt, dat hij op het laatst, royaal, gezeid had: - ‘Nou, hier is dan een lapje van vijf-en-twintig, gaat er dat dan vanavond maar brengen.’ Affijn, daar had geen mensch mee te maken. Maar dat op de soos - stom had ie gedaan. Hij met Kleestra tegen allen! Wat kon dat geval van die meid hem bommen!

Hovink zou boozer op Kleestra geweest zijn, als hij niet telkens bedacht had: Miesje. De liefde voor haar was het zachte in hem. Hij hield van Em' en ook wel van z'en vrouw. Veel slechter had hij het kunnen treffen. Haar beetje kap'taal had in 't zaêl geholpen. O! 't was een peulschil, maar tòen was het veel. Hij was er gekomen en 't eerst met háár geldje. Daarvoor bléef hij zijn wijf altijd dankbaar. Em' verzuurde wat, nou ze geen man kreeg. Maar Mies - dat was de zon van zijn leven. Voor háár gaf ie Lommerlust dadelijk af. Altijd, als 't zijn zou: het één òf het ander. Zij met 'er Maukie: dàt was poëzie! Al dat gedonder van ‘hoogere khunst’! Maar z'en kind hàd eenmaal Berkie. En ze was dol en verzot op 'er vent. Daarom waardeerde zijn schoonvader hem. Of hij schreef of niet schreef, maakte niets uit. Hij porde hem aan, nu ja, om Miesje. En om het weeë geklets in het dorp: ‘die lanterfanter die leeft van jou centen.’ D'er lanterfanterden

d'er hier zoovéél! Toch moest de jongen wat doen - en nu dééd hij. Hij schreef iets, werkelijk ‘naar het leven’, dat de moeite van 't lezen waard was. Dat de lui hier zòuden lezen... Stom, dat hij, Hovink, niet had kunnen wachten. Maar Miesje had aldoor zóó'n drukte gemaakt. Je hóórde van haar niet anders dan: Dina. Die meid, nou ja, d'er ‘vallen’ d'er meer. Zoo'n knappert raakte nog best getrouwd. Maar hij had zich laten meenemen voor d'er En zoo was dat gebeurd op sjosjeteit. Jesses, zoo'n lamme geschiedenis toch. Ruussie, die niks had opgeleverd. Die niet eens was uitgevochten. Men was van mekaar gegaan - ja, hoe? Dat was nog het alderberoerdste. Hij wist niet, hoe hij sting met de heeren....

- Huysse Lommerlus', mit wie spreik ik?... Hofink. Ja, ik bin het self. Mor'ge meneer Fan Laudaick. Wàt seg' u?

Hovink keek gauw even om. De deur was dicht. Niemand kon hooren. Verdomd nog 'es toe. Nou moest hij zich toch gewoon een standje laten geven...

- Nei, purdon menheir Fan Laudaick. U was-t-er ummers nie' bai, nie' waar? Hai hep niks gesaid fan gestaule. Dat hebbe de heire d'er fangemaak... Dubbelsinnig... Au. Was 'et dubbelsinnig... Dat mot ik tuch beaurdeile, niet? Sau. Nau goed. Hij kwam um te biljarte. Góet, dan breng ik em nie' meir mei.... Dag menheir Laudaick.

Stik, honderd maal. Zoo'n jonker, wat verbeeldt ie zich. Vervloekte bemoeial. God, nog 'es toe...

Driftig had Hovink zich omgekeerd. Hij had zich een standje laten geven. Door iemand, jonger dan hij. En hij wist niets terug te doen. Ze hadden hem vast: in de klem de bunzing. Wat zou'en ze lachen, Van Linschooten, Geerkens. Ook Van Laer. En Van Wanderen Renck. Eigenlijk, eigenlijk allemaal. Allemaal zou'en ze lachen om hem. Om die parfenu, die ze háátten... Nou maar, hij, hij haatte ze-n- ook. O Heiregot, hij haatte se soo. Maar van hem zou niemand wat merken.

De handen op de dijen, stond Hovink midden in de kleine, weinig gemeubelde kamer. Het gesprek, zijn antwoord, had niemand gehoord. Een meid was bezig, daar in de gang, maar de deur was gesloten geweest. In zijn eigen huis was

hij veilig! Dit groote Lommerlust was van hem. Dit kleine jassen- en telefoonkamertje, grooter toch dan wat thuis-bijzijn-moeder als huiskamer dienst deed, was een van de zeventien kamers in het huis. Juist dàt misgunde Geerkens hem, omdat die slèchte zaken gedaan had. Hier in het dorp was die zaken begonnen! En Van Linschooten, ongetrouwd gebleven uit armoe, misgunde hem zijn rijkdom nog meer. En dien had hij nog 'es ten eten gevraagd, denkend, dat misschien met Em!... Zelfs een Loodijck was jeloersch. Allemaal. Het heele dorp. Hij wist het heel goed: men zag op hem neer. Hij was hun veel te gauw rijk geworden. Daarom gniffelden ze nou op de soos over wat er gister gebeurd was en begonnen ze met hem te pesten door dien manus-van-alles, Jonkheer van Loodijck, beleefd, correct, heel vriendelijk, minzaam, naar Lommerlust te laten telefoneeren, of meneer Hovink dien kennis van zijn schoonzoon, dien wat overspannen dichter, voortaan liever niet mee wou brengen...

- Verdomd, ik doe 't! zei Hovink luid tegen zichzelf.

Hij zou zich een biljart aanschaffen. Mies had vroeger al vaak gezeurd. In de rotonde-kamer was plaats. Zijn bureau was te klein voor 't midden. Het had even in hem gewrongen, of hij het bij Mies zou vertellen, van deze telefoon-boodschap. Niets zou hij zeggen. Kleestra zonder complementen nie' meer mee vragen. Maar de jongeluitjes over een dag of wat verrassen met de uitnoodiging: komen jullie op Lommerlust spelen.

Van hem, Hovink, had Loodijck niets gezegd. Natuurlijk niet - hij was toch lid. D'er was 'es even ruussie geweest; het kwam op elke sjosjeteit voor. Hij ging d'er van middag gewoon weer heen. Zou net doen, of d'er niks gebeurd was. Maar die Wedelaar's zou hij dienen!

XXXV.

Stork was op weg naar freule Sitsen. Ook wilde hij vóór de koffie naar Jopie. Gelukkig waren er niet vele zieken. Hij was moe van een moeilijke bevalling, geheel onverwacht in den voornacht gebeurd. Daarom liep hij voor deze visites. Bij de freule kon trouwens zijn fiets niet staan.

Het was een zoele dag, maar grijs. Hij dacht aan Claartje van Lakervelde. Juist, toen hij zijn erf af liep, was hij Hendrik tegengekomen, den altijd plechtigen stap-koetsier van *Beuk-en-Beek*, met een lichtpaars briefje voor hem: - zoo mogelijk op antwoord wachten. Mondeling had hij dit gegeven. Freule Claartje schreef over den kennel. Deze week ging ze naar stad terug. En het was een oude afspraak, dat ze Dokter's honden zien zou. Nu, hij kon de freule wachten. Zelf zou hij dienst doen als barnum. Hij verheugde zich op de ontmoeting. Het was een eenvoudig, frisch wezentje. Deze zelf-invitatie bij een ongetrouwden dokter, al was hij dan maar een burgerman, beteekende heel iets voor zoo'n meisje. Welk freuletje hier deed dat haar na! En wat zouden de Tantes hebben gezegd. Die lieve oude freule Sitsen was wel anders dan de spoken van *Beuk-en-Beek.*

Stork groette een slagersknecht, een fietsenden kruideniersjongen, een dienstmeid, die een hek uitkwam, en was even de ronding voorbij van den weg, toen een rijtuig daar achter hem aangedraaid kwam en hij meteen zich hoorde roepen. Het rijtuig stopte. 't Was dat der Hovinks. De Heer van Lommerlust riep hem tot zich: - het trof te mooi, hij moest even mee: - een enkel kwartiertje naar Mies en Berkie. Stork zag geen kans om te weigeren.

Hovink begon terstond over Dina. Of dàt nou toch geen nakend schandaal was en wat Stork zei van die heeren op soos. Zijn nieuwsgierigheid hield Stork's antwoord terug. Het intrigeerde hem, wat Hovink toch dreef. Deze werd onder het rijden bedachtzaam.

- Je komt ook nie' feil in de pasterie, hè?

- Elke dag, 't kleine ventje is ziek.

- Uch nei, ik mein gewaun, as neif. Want sie je, aupenhartig gesprauke, je neef s'en houding is misselijk.

Wat gaat jou dat toch aan? dacht Stork, maar zweeg nog.

Even later stond hij met den schoonvader in Berkie's studeerkamer. Onwillekeurig begon hij te lachen. Hij wist van de regeling in huis en herkende aan de buitengewone slordigheid van Berkie's schrijftafel de gewoonten van zijn eigen vroegeren gast. Berkie was opgestaan achter zijn kleine tafel. Miesje had de heeren binnengeleid.

- Heeft Mies u gezeid? We zijn er geweest, Pa.

- Sau. En... hoe was 't ur?

- Och, triest, armoedig. Uw geld was welkom.

Ja, dat wou Hovink graag gelooven; hij moest altoos de menschen nog vinden, waar zijn geld niet welkom was. Als opblazend van voldaan gegrinnik, legde Hovink aan Stork uit: Miesje en Berkie waren den vorigen avond uit naam van Papa een bezoekje gaan brengen bij Van Rooien...

- Ik niet, Kleestra is meegeweest, zei Mies.

- Den Dichter?! Wel! Die ferandert tuch sau, hè?

- Houd u maar stil, zei Berkie gewichtig.

- Hoe dassoo? W'ar is-t-ie?

Kleestra werkte. Maar Berkie geloofde met zekerheid, dat hij sonnetten schreef op Dina.

- Sennette? Ferze? Hahaha!

Hovink's lachen was uitbundig. Ook Stork had dáárin wel heel groot plezier. Hij dacht aan Weltschmerz, filozofie; Kleestra met wetenschaps-verlangens...

- We zullen zien, zei Berkie kalm.

En deed nu aan Hovink verslag. Het gebrachte was te meer welkom geweest, daar het gezin Van Rooien geen cent had ontvangen: niets uit de pastorie en niets van *Beuk- en-Beek.*

Dan had de *Volksbanier* gelijk! Wat een schandaal! En wat stom, wat stom!

Berkie wist nog ander nieuws. Het bericht in de *Volksbanier* was van een socialist, een knecht van schilder Smalt; de man had zelf de krant bij Van Rooien gebracht.

- En je fers?

Och, dat hadden ze daar blijkbaar niet zoo heel plezierig gevonden. Berkie had zich ook niet verraden. Eenvoudig de boodschap gedaan voor Papa.

- Nau, Duktertje, wa' sjeg je d'urfan?

Stork verklaarde, ervan te weten. Hij nam zijn familie niet in bescherming, maar wist, dat er een misverstand was en vertelde, dat Leo Wedelaar zeker werk van de zaak zou maken. Dina had recht op onderstand of op een zekere som ineens, die dan voor haar vastgezet moest.

- Laat die frulles tweiduusend gulde geife.

- U hakt er nog al in, meneer Hovink.

- Niks te feil, um 'en kind graut te bringe.

Scherp zag Berkemeier zijn schoonvader aan. Hij zweeg; dacht na.

Er werd doorgesproken over de beroering, die het geval in het dorp had veroorzaakt. Bij Meulemans hoorde je over niet anders. Het vers uit de *Volksbanier* was er op een spiegel geplakt. Men beweerde, dat dominee Wedelaar telkens onaangename briefjes in de bus vond. Daarentegen moest Smalt Schele Piet, zijn rooien knecht, hebben bedreigd met ontslag, indien bewezen werd, dat hij het bericht had ingezonden. Doch hoe viel dat te bewijzen? Landman had van Geurtsen gehoord, dat de burgemeester hem, Landman, verdacht.

- Hai is tuch ghein sjosjelist?

Neen, maar daarom kon hij dat stukje wel hebben ingestuurd.

- Ik ben evenmin socialist, zei Berkie.

- Da's j'auk m'ar geraje, dreigde zijn schoonvader.

Het werd Stork benauwd. Hij zei, dat hij weg moest; nog twee bezoeken vóór de koffie. - Ik kom er wel uit. - Doch Berkie liep mee. In het gangetje greep hij zijn fietspet. Tot zwijgen wenkend, verliet hij met Stork het huis.

- Nu moet je niet lachen, zei hij buiten. Ik moet je iets zeggen, als vriend van Willem. 'k Geloof, dat hij op Dina verliefd is.

Stork vergunde zich wel te lachen.

- Toe, wees nu ernstig. Is het zoo gek? Kleestra trouwt géén gewone vrouw. Maar hij kan niet altijd alleen blijven. Zijn ideeën verbieden hem procreatie. En toch is hij dol op kinders. Je moet hem 's morgens zien met Maukie...

- Och, houd op. Wat een vieze onzin!

- Vies? Wat vies? Dat het kind niet van hem is? Stork, ik meende, dat je ruimer dacht. Kleestra leeft prachtig. Zijn leven is een eenheid. Hij weet te leven naar den geest. Gedachte en daad zijn één bij hem. Daardoor zal hij nooit, nooit, versta je, afwijken van zijn beginselen. Toch zou hij een heel goed vader zijn.

- Met z'en heele famielje daar in die heihut!

- Nee. Dat kan niet. Maar 't hoeft ook niet. Hij kan best verdienen. Met schrijven. Met lessen. En als Dina nu twee duizend gulden krijgt...

- Ik moet hier in. Tot ziens. Stork gruwde.

XXXVI.

- Hebben uw ooren van ochtend niet getuit, Dokter?
- Omdat ik me had verslapen, meent u?
- O foei! Welneen. Omdat men u vleide.
- Mij, Freule? Niet mogelijk!
- Nog wel tegen tante Constance, die telkens op u heeft af te geven.
- Uw tante? O hemel! En wie was de vleister?
- Vleier...
- Hè, dat valt me tegen.
- Hoeft niet. Zijn lof zal u zeker plezier doen.
- Maakt u iemand zóó graag nieuwsgierig?
- Ik zeg het om u blij te maken, want het was de moeite waard. Als u tante Constance gezien hadt... Het was uw neef Leo Wedelaar. Tusschen haakjes, een aardige jongen. Nu, en hij vindt ù méér dan aardig. Neen maar, het was tout court dweperij.
- En dat tegen freule Constance... èn u!...
- U hebt niet het recht, dat zoo spottend te zeggen! Tante?... ja, dat was wel grappig. Want zij dweept veel meer met uw neef.
- Leo's vader! Ja, en met Slinkers!
- O ja juist, de vroègere dokter. Ja, zij vindt u... niet sympathiek. Maar Leo heeft u dapper gewroken!
- Mooi! En hòe bracht hij me op de proppen?... Hè maar, neemt u nu eerst zoo'n kopje bouillon.

Stork en Claartje Wedelaar zaten in zijn studeerkamer. De kennel was aandachtig bekeken. Freule Claartje bleek wel van honden te weten. Toch had ze verklaard, meer van paarden te houden. - ‘Als 't geen zonde was, bijna nog meer dan van menschen’. Uil vond zij een doddig dier. Nu lag de lobbes aan haar voeten en droomde van al de Haagsche beschuitjes, die zij hem daarnet gevoerd had.

- Leo kwam met een boodschap van u.
- Wàt zegt u?
- Ja, ik weet het niet heel zeker! Ik ben eerst later

binnengekomen. Nu, en toen had hij het druk over u. Allergrappigst, Tante's gezicht... Wordt u verlegen?

- Neen, Freule, 'k wor' bang. Dat Leo weinig tact getoond heeft.

- O, nee. Tante heeft erg met hem op. Ze moet alleen maar de zaak onderzoeken. Ja, ik weet er wel iets van, Dokter. 't Is over dat dienstmeisje, nietwaar?

Meisje, dacht Stork, nu kun jij helpen. En in kiesche termen zei hij haar alles. Wat een onpraktisch man die goeie dominee Wedelaar was, en dat zijn vrouw vaak erg onwijs deed, en hoe nu het gistte en wrokte in 't dorp. Freule Constance had belóófd te helpen, maar dan moest die hulp nu ook komen; de Van Rooien's moesten weten, waar zij aan toe waren...

- Ik zal met Tante naar hen toe gaan.

- U? En uw Tante? Dat doet Tante niet.

- Wel, als ik het verzoek, Dokter. En anders ga ik alleen. Maar nu moet ik weg...

* * *

Hondenrumoer stoorde Stork in den slaap; hij bedacht, dat het De Staart weer zijn moest; die ellendige Staart, wat had het dier toch; telkens begon hij 's nachts te janken en maakte de anderen onrustig. Stork dacht aan buren, die zouden klagen; toen loomde hij weg, in behoefte aan rust. Maar het was, of zijn hoofd hem pijn deed van zwaarte; of er iets drukte, dat te veel was; hij verlegde zich, trok het hoofd achterover; er kwam een verijling - toen was hij klaar-wakker en wist in-eens: een ellendig gedroom!.... Hij trok het hoofdkussen onderstboven, staarde de duisternis in... Och ja, hij, Stork, was ontsteld van een droom!

Vastberaden richtte hij zich op, ging het bed uit en stond blootbeens in de donkere nachtkou. Ook buiten was 't nog volslagen donker. Snel maakte hij licht, stapte in zijn pantoffels en ging naar zijn waschtafel om zich drinken in te schenken. Naast hem, door het hoogopen venster, dreef de buitenlucht aan als een scherpe omkilling. Ontnuchterd repte hij zich terug in bed. De kaars liet hij nog even branden.

Welke kinderachtige malligheid! Hij was boos op zichzelf.

Droomen zijn altijd een reactie op eenig voelen of denken: dus had hij hier iets van gedacht of gevoeld. Wat een leelijk-flauwe nonsens! Gedroomd had hij, dat hij kwam kijken naar Jopie. Jopie sliep. Maar achter Jopie's bed zat Dina van Rooien te fluisteren met Willem Kleestra. Toen Stork de kamer binnenkwam, keek de Dichter brutaal hem aan...

Stork had zich gruwelijk geërgerd aan die botte fantazieën van Berkemeier. Aan dat eerbiedig: ‘Kleestra leeft prachtig’, terwijl hij hem wilde doen azen op Dina's, nog te krijgen, geldje... Maar hoe kwam hij, Stork, nu jaloersch te droomen? Hij was toch niet meer verliefd op die meid. Goeie God, het was àl te zot; na een kraambedsnacht, zóó 'n droom... Hu, het was te koud in de kamer om overeind te zitten. Hij blies de kaars uit, kroop onder de dekens, maar voelde, dat hij niet spoedig zou slapen.

Als binnen-kou doorvloeide hem weemoed. Hij háátte neerslachtigheid, streed er steeds tegen, doch wat hij nu zag, was de werkelijkheid. Scherp doorzag hij haar in klaarheid. Op Dina was hij volstrekt niet verliefd. Waarlijk verliefd was hij nooit geweest. Maar in het dorp was geen vrouw of meisje, wier uiterlijk hem ooit zóó geboeid had. Die betoovering werkte nog na! Het was toch eigenlijk ellendig: zóó 'n macht-van-zinnen, waartegen je streed, maar die het lichaam beheerscht, den geest... Juist nu, na dat bezoek van Claartje! Zij... och nee, hij was niet verliefd! Maar wel had hij sterk de bekoring gevoeld van dat enkele ding: de distinctie-der-vrouw, bij eenvoud aangeboren beschaving. En toch deze droom! Die ellendige Berkie! Wat een walgelijk brein was dàt toch!

Hij dacht met sympathie aan Kleestra. Hij gevoelde iets als deernis met hem. Voordat Kleestra terugkeerde naar zijn heihut, kon hij ook hier nog wat logeeren. En die zaak met Dina moèst nu geregeld. 't Best was, dat hij naar *Beuk-en-Beek* ging, regelrecht in het hol van den leeuw en alles aan freule Constance verklaarde. Voor dorpspraatjes zou zij wel bang zijn. Ja hij zou *doen*: voor Dina en Kleestra. Niet zij samen, de vieze nonsens. Maar voor allebei wel wat doen. Zóó den mis'lijken droom overwinnen. Hij wist het: iets sentimenteels moèst erbij... En dan doèn... voor àlles het middel, zelfs voor zijn eigen ex-halve-verliefdheid...

Stork dacht, dat hij nu wel zou slapen.

XXXVII.

Van *Het leelijke jonge Eendje* las Leo Wedelaar voor aan zijn broertje. 't Was het prentenboekje van Hoytema. Leo zelf had het Joop gegeven. De jongen was er zuinig op, wat Leo plezier deed als blijk van smaak. Ook de platen vond Joop heel mooi, zelfs wel even mooi als het sprookje. Boos was hij straks op Loes geweest, toen die, gegaan om het boek te halen, binnenkomende het liet vallen. Rustig zaten ze nu met zijn beidjes: Joop in het bedje en Leo ervóór. God zij dank, het ging hem al beter; Leo vond hem zijn besten vent; en Joop zei zelf, dat hij ‘zeldzaam zoet’ was, omdat broer Leo voor hèm was gebleven...

Doch daar kwam Loes nu toch in de kamer. - Weg, ga nou weg! zei Joop, druk wenkend. Loes zei niets, maar gaf Leo een brief. Met schrik zàg deze, doch tevens zag hij den angst dat hij uitscheiden zou bij Leo. Den brief had hij snel in den zak gestoken.

- Lees eerst, zei Joop heel edelmoedig; wel was zijn stem niet volkomen vast. Leo knikte neen en zou lezen, toen Loes gewichtig zei: - Van Her'!

- Is 't van Her'?

- Ik weet waarover. Straks wel... En nu las hij door. Loesje was er bij blijven staan; Leo wenkte haar te gaan zitten. Moeilijk was het lezen niet en naar den brief ging al zijn denken. Hij las zoo nog een minuut of vijf, toen hij Joop, die, in kussens, aldoor had gezeten, een kussen zag wegtrekken om te gaan liggen.

- Nu weer eens rusten. Joop?

Joop liet zich koesteren. Hij zei enkel, dat het boek er moest blijven. Leo wenkte Loes heen te gaan en liep naar het raam, waar hij eind'lijk den brief las.

Onmiddellijk had Her' zijn schrijven beantwoord. Dat gaf hem een hoop, vermengd met angst. O, als Her' hem eens alles kwam zeggen, dat hij begrijpen kon, wat het geweest was. Zou Her' nóg liefhebben? Zou hij dat durven?

Hij las:

‘Waarde Leo, den heelen middag heb ik getennist bij, voor Edinburg, mooi weer. Je kon je verbeelden dat het voorjaar kwam. Trouwens, tennissen doen ze hier, weer of

geen weer. Het was in een club met heel aardige meisjes. Ik ben nog geen lid, maar denk het te worden. Muslin heeft me geïntroduceerd. Weet je al, dat ik daar dikwijls aan huis kom? Het is een allergezelligst gezin...'

Leo keek op de tweede bladzij. Niets... Doch hier, half de derde, kwam het:

'Je heele brief was over Dina. Ik weet dat ik heb gezondigd, Leo. Het drukt me meer dan ik je kan schrijven. Nachten lang heb ik wakker gelegen, dat ik daar aldoor aan moest denken, vooral ook om Vader, dien goeden Vader, die het zich zoo heeft aangetrokken. En natuurlijk ook om Dina.

Je vraagt me, hoe ik deze zonde heb kunnen doen. Ach, beste broeder, ik heb de verleiding, althans met vrouwen, altijd weerstand geboden, maar van den zomer ben ik bezweken. En nu bid ik God om vergeving. Bid jij ook voor mij.

Je schrijft over geld, dat ik Dina moest geven, en dat de Freules nu voor haar zorgen. Dit had Moeder me ook al geschreven. Ik kreeg van haar een heel lieven brief. Vindt je noodig, dat ik nu ook nog wat aan Dina doe? Maar je schrijft "je spaarbankboekje geven". Je wilt toch niet, dat ik alles geef wat daar op staat? Maar als jullie het noodig vindt, dan vind ik een gedeelte best. Vader heeft ons beider boekjes. Ik zou het papier voor de terugbetaling zelf moeten teekenen. Als dat te lastig is, wil jij het misschien van jou boekje nemen; dan verrekenen we, wanneer ik overkom. Of anders kan er misschien gebruikt worden uit mijn rentetjes. Het meeste van het spaarbankboekje is trouwens ook van moeders versterf. Enfin, regel jij het met Vader. Ik vertrouw jullie natuurlijk ten volle...'

Leo bleef uit het venster turen. De brief raakte in zijn greep verfrommeld. Een diepen zucht hield hij in en keek om. Joop sliep. Hij sloop snel de kamer uit. Alleen moest hij zijn, om dàt te verduwen... Doch op den overloop was Vader.

- Zoo... Heb jij een brief van Her'?

- Ja. Ik had hem iets gevraagd... Niets bijzonders... Ik kom vóórt bij u.

Weg was hij. Veilig, nu, in zijn kamer. Hij zat er neer op den rand van zijn bed, keek naar den brief, beproefde

te lezen... hij kon niet - hij wist immers nu, hoe Her' was. Her' aan de sport. Van *zijn* spaarbankboekje. Van eenig gevoel voor Dina geen spoor. ‘De verleiding’. Hij tuurde op dat woord. Dina had dus Her' verleid! Zoo knap als Jozef indertijd had ie zich toch niet weten te houden. Maar Her' liet de geld-regeling over. Goed, van *zijn* boekje zou hij het leenen. Drie... of liever vier-honderd gulden? Wat gaf dat? Om een kind op te voeden! Neen, hij zou eerst daar met Neef over spreken. Maar wel moest het gauw gebeuren. Meer dan een week was hij nu al hier. O, hij snakte naar Delft terug. Vader had de spaarbankboekjes. Hij mòest er dus ook hem in kennen. Trouwens - misschien, dat Vader begreep. Eén keer zou hij het flink alles zeggen. Nu?... Neen, eerst praktisch praten met Neef. Arme, goeje, onpraktische vader.

Mild doorvloeide deernis zijn denken: een wijde teerheid voor dien goede. In de teleurstelling over Her', was 't hem een, half bewuste, behoefte, zijn gevoel te verinnigen, voor Vader, die anders, maar óók leed onder Her'. Hij vouwde den verfrommelden brief recht, legde dien in zijn portefeuille en ging naar zijns vaders kamer. Iets moest hij doen tot vreugde van Vader. Hij wist niet wat, toen hij binnenkwam. Zijn liefdedrang dreef hem - hij zou wel wat vinden. Vader stond vóór de boekenkast, zoekend; open boeken lagen dooreengestapeld op de schrijftafel. Dadelijk schoot Leo iets in.

- Ben je daar?... Vader streek over het voorhoofd. Wat schrijft Her'?

- Och... niets belangrijks... Een brief over zaken. 'k Spreek daar nog wel met u over. Niets bijzonders... Maar u bent bezig...

Vader schudde het hoofd - een halve ontkenning...

- Ik ga weg, maar alleen even dit. Joop is God zij dank véél beter. Weet u, wat ik zoo aardig vind? Die drang naar boeken in dat kind. Vader, dat heeft hij beslist van u!

Glimlachend keek Vader over den bril heen.

- Gisteren vroeg ik, wat of ie wou worden. U hadt moeten hooren, háást verontwaardigd! Dat weet je toch, Leo: dominee!

- Ik hoop het, zei Ds. Wedelaar, en kuchte en draaide zich af, en nam een boek beet, doch onhandig liet hij het vallen.

Leo schoot toe en raapte het op.

- Dank je, zei Ds. Wedelaar. Ik dank je wel, lieve jongen.

XXXVIII.

Te midden van zijn groentebedden, genoot dokter Stork dien Zondagmiddag van de rust en van de lente, toen, na een plotseling hondenspektakel, Kleestra, zijn logé, hem riep.

- Kom je? Bezoek!

't Was juist zoo zalig eenzaam en stil. Cornelia had een vrijen middag, Piet was uit, de honden dutten, alleen de vogels tierden in struiken en boomen. Wie te drommel kon daar nu zijn!

Kleestra was op Stork blijven wachten.

- Me schoonmoeder is er weer, bromde hij.
- Wie?
- Juffrouw Van Rooien, om u te dienen.

Sedert Stork onder geheimhouding het griezelig idee van Berkie aan den dichter had oververteld, noemde deze Dina zijn vrouw. De grap van de schoonmoeder was nieuw. Ze kwam nog al eens, juffrouw Van Rooien. Blijkbaar woog het haar wel zwaar, dat Stork het fondsje voor Dina beheerde; maar nu zelfs op Zondagmiddag...

- Hoe komt ze binnen?
- Ik kwam er uit. De honden deden zóó krankzinnig.

De vrouw zag Stork's ontevredenheid. Dokter moest het niet kwalijk nemen. Maar Dokter zijn invloed was zoo verstrekkend. En ditmaal kwam zij voor heel wat anders. Niet om het geld en niet voor d'er eige's. Maar Dokter beschikte altijd zoo goedgunstig. Daarom kwam ze met dit verzoek. De plaats was fekant als knecht voor de honden bij de heeren Van Sieten op Engelenburg en dat zou krek wat zijn voor Evert.

- Voor wie?
- Dokter, foor Efert Polsbroek; Dokter weet tuch, dat ie t'rug is.

- O. Zoo. Maar waarom kom jij?...

- Den Dokter zel d'er fan stoan te kieke, onze Dien he't ferkeering mit um gekrege...

- Hè?

Ja, Dokter moest wel verrast zijn, het was er ook nog maar twee dagen door, Evert was pas in het dorp terug, maar Dina kende hem al jaren, eigenlijk van kindsbeen af. Hij had vroeger lang om 'er geloopen, toen was-t-ie aan den drank geraakt...

- Ja! En nu?

Dat was nu over. De dienst had hem wezenlijk goed gedaan. En fel was hij gesteld op Dina. Vrouw van Rooien begreep wel, het was astrant, dat ze alweer tot den Dokter dorst komen en dat nog wel op Zondagmiddag. Maar vanochtend was Evert geweest en had dat verteld van die plaats bij Van Sieten, en hij had geen te besten naam...

Neen, dat was ook een leelijk bezwaar! Stork trok er een zeer ernstig gezicht voor. Maar inwendig voelde hij pret. Evert Polsbroek had zijn sympathie. Hij was een stukje *natuur* in dit dorp. Een deugniet wel, maar een kloeke kerel; altijd goed geweest voor zijn moeder; wanneer die een vrouw kreeg, waar ie van hield...

- Hij komt toch niet op Dina d'er geld af?

Dat had vader Van Rooien ook al gevreesd. Maar de moeder had met Evert gesproken. Danig hem aan den tand gevoeld. De kerel had gewoon zitten grienen uit ou'e baloorigheid over Dien. Dat de meid dat was overkomen. Dat hij net uit het dorp geweest was. Maar het kon nu goedgemaakt. Hij nam Dina graag...

- Ja, en d'er centen.

Neen, het waren immers niet Dina d'er centen. Het geld stond vast, het was voor het kind. En als Dokter het wilde blijven beheeren. Evert wist dat en vond het best.

- Weet je dat zeker?... Stuur hem eens bij me.

O, als de Dokter zoo minzaam wou wezen. En als hij dan iets kon doen voor die plaats. D'er was wel haast bij...

- Toch niet op een dag! Laat Polsbroek morgen vóór achten komen. Dan zal ik zien en er werk van maken...

Poezerig vleiend verdween vrouw Van Rooien. Kleestra

liep in den tuin met Zeus. Lachend ging Stork den dichter vertellen, dat nu diens laatste kans was verkeken.

- Maar, zoo zei hij, ik vind het aardig. Als hij deugen wil, is er wat van hem te maken. En van Dina doet het me goèd! Ik wist niet, dat hij een vlam van d'er was. Maar ik heb me niet in 'er vergist. Dat ze houdt van een kerel als Evert Polsbroek, bewijst dat ze niet is, wat ik gevreesd heb, toen ik hoorde, dat ze zich af had gegeven met een mispunt als me neefje.
- Ik ga het straks aan Mies vertellen.
- Berkie zal woest zijn. Géén slot voor zijn drama.
- Hemel ja, 't is nu een drama!

De geur der grondwetsherziening.

> ‘Hoe weinig geur er aan zij...’ (De afgevaardigde van Sliedrecht over de grondwetsherziening van het kabinet-De Meester; Tweede Kamer, 13 November 1907).

Het rapport der jongste grondwetcommissie is wel geschikt, den man van links eenige oogenblikken van leedvermaak te bezorgen. De heer Heemskerk toch, wien de laffe kost der vorige koks zoo weinig mondde, staat thans zelf voor het aanrecht. Een eminent keukenpersoneel zette hem keur van ingrediënten gereed. Aan scherpe kruiden geen gebrek, maar zij vergaten het meel...

Is het niet kenmerkend (gaat mijn man van links voort), dat de coalitie zich onbezwaard voelt, nieuwe bepalingen omtrent kerk en onderwijs aan de hand te doen, maar dat zij met het kiesrecht geen raad weet? Eenstemmigheid zoo dikwijls het er op aankomt, van den Staat te trekken, onmacht, zoodra het geldt, den Staat iets te schenken. En dat de Staat een nieuw kiesrecht noodig heeft, is de eerste aanleiding tot deze grondwetsherziening. Als de coalitie op dit punt in gebreke blijft, mislukt de geheele onderneming, en gaat ook de winst te loor die zij zich van de herziening van andere hoofdstukken belooft. Het is wel gemakkelijk, zooals de commissie doet, aan het slot van haar kiesrechtparagraaf ‘de hoop uit te drukken, dat de Regeering er in moge slagen voor het moeilijke vraagstuk eene oplossing te vinden.’ Waarschijnlijk had de premier iets anders dan deze hoopuitdrukking gewenscht; - en als het hem gelukt ondanks dit ontmoedigend

begin de zaak tot een goed einde te brengen, mogen de partijen ter rechterzijde hem een zwaren lauwer vlechten, want hij zal hunne reputatie hebben gered.

De heer Heemskerk heeft als Kamerlid getoond een scherp maner te wezen. Hij mag zich nimmer over een lot beklagen, dat hem bewijs vraagt, een hoe goed betaler hij is. Hij is voor buitengemeen groote moeilijkheden geplaatst. Komt hij ze te boven, zijn naam in onze staatkundige geschiedenis zal voor altijd gevestigd zijn. En bezwijkt hij, het zal althans niet behoeven te zijn in een onbelangwekkenden strijd. Ook al mocht de naam Heemskerk niet opnieuw aan een perfect geworden grondwetsherziening verbonden raken, het bewind van den legenwoordigen premier behoeft daarom nog niet in de geschiedenis over te gaan als een van de vage perioden waarvan het nageslacht eigenlijk niet precies meer weet wat ook weer er in is gebeurd. De in liberalen sleutel geschreven Grondwet in Christelijken toonaard om te dichten, welk een taak! Hoe moet zij de beste krachten oproepen, waarover de partijen ter rechterzijde beschikken! *Nunc*, *aut nunquam.* Bescheiden begonnen, als een aaneensluiting van bedeesde gemoedsbezwaarden, vreemd aan de staatkundige wereld en haar bedrijf, hebben thans de protestpartijen van gisteren die wereld in hare macht gebracht. Wie zeide ook weer, in 1889, dat het om eenige broodkruimels, om de pacificatie van de schoolwet-Mackay, te doen was? Zij zijn niet gekomen om den vrede te brengen, maar het zwaard.

I.

Dat men met Grondwetsherzieningen zuinig behoort te wezen, volgt uit het begrip der Grondwet zelve. Ten onrechte, naar ik meen, heeft Thorbecke gezegd, dat men de Grondwet niet enkel te beschouwen had als een vorm, maar als eene kracht. De Grondwet kan nooit kracht zijn, noch belichaming van kracht. Zij wijst het bed aan, waarbinnen de nationale krachtstroom zich te bewegen hebbe. Is de stroom breed en sterk, een zooveel te ruimer bed zal hij behoeven. Grondwetsherzieningen behooren het karakter te behouden eener rivierbedverbetering. Aan de Grondwet de zorg, dat overal en ten allen tijde die perken aanwezig zijn, zonder welke de

stroom in het zand zou moeten verloopen en een moeras vormen. De Grondwet leidt den stroom; zij drijft dien niet zelve voort.

Veranderingen in de Grondwet kunnen tweeërlei rechtvaardiging hebben: politieke, en technische. Een artikel kan als verkeerd worden erkend, omdat het aan zijn doel niet beantwoordt; maar ook de inzichten omtrent het te bereiken doel zelve kunnen zich wijzigen. Disharmonie tusschen politieke volksovertuiging en grondwetstekst zal steeds krachtiger prikkel tot herziening blijken dan eenstemmigheid van geleerden omtrent de verwerpelijkheid van deze of gene redactie. Daarom behoeft aan de geleerden nog niet het zwijgen te worden opgelegd (zij zullen het zich trouwens niet laten opleggen), maar hun adviezen krijgen eerst gebruikswaarde, wanneer politieke drang eene herziening onvermijdelijk maakt.

Die politieke drang bestond in 1848, in 1887; zij bestaat ook thans, maar niet als de enkelvoudige kracht die in 1848 zoo snel en zoo gemakkelijk zegevierde.

Reeds in 1887 was de aandrang tot herziening een samengestelde. In 1848 natuurlijk ook, in zooverre de beide groepen die de herziening doordreven (de liberale burgerij, en de Nederlandsche Katholieken) een verschillend uitgangspunt, en verschillende doeleinden hadden. Maar voor het oogenblik konden de Katholieken zich toen geheel vereenigen met het liberale program, en ten aanzien der Grondwetsherziening bestond er dus eenheid van politieke actie.

In 1887 niet meer. Wel is het oude kiesrechtartikel ook met hulp van rechts gevallen, maar rechts had daarnaast een bijzonder doel: de herziening van het onderwijsartikel; - een doel dat het toen niet bereikt heeft.

Thans is het verschil van motief, waaruit Grondwetsherziening begeerd wordt, grooter dan ooit, en bijster moeilijk de taak van hem, die op eene herziening, welke ook, de meerderheid van ⅔ heeft te vereenigen. Niet alleen dat de motieven verschillen, maar ook de artikelen doen het, die men van links en van rechts in de herziening wenscht te betrekken. Terwijl de linkerzijde in hoofdzaak slechts art. 80 aanvalt, wil de rechterzijde, die dit artikel evenmin als definitief aanvaarden kan, daarnevens nog een gansche reeks andere artikelen gewijzigd zien in een zin die bij links

altijd ernstig en dikwijls onoverkomelijk bezwaar zal ontmoeten.

Vereenigingspunt schijnt in deze omstandigheden enkel de herziening van art. 80 te kunnen worden. Immers links begeert de herziening der andere artikelen (wij spreken van die waarmede politiek verschil gemoeid is) òf in het geheel niet, òf heeft ten aanzien harer zoodanige herziening waarmede liberalen zich zouden kunnen vereenigen, geen duidelijk waarneembare gemeenschappelijke wenschen. Daar nu (tenzij 1913 een uitslag mocht brengen zooals wel niemand dien verwacht), de Grondwetsherziening niet zonder althans eenige liberale stemmen tot stand kan komen, moeten er zulke gewonnen worden, en daar zij niet gratis ter beschikking zullen staan, moet het nieuwe art. 80 den koopprijs leveren. Het door minister Heemskerk te ontwerpen kiesrechtartikel moet voor (ten minste) een deel der linkerzijde zóó begeerlijk zijn, dat zij in ruil aan eenige van de bijzondere wenschen der rechterzijde ten aanzien van andere artikelen tegemoet zal kunnen komen. Aan *eenige*, wel te verstaan, en tegemoetkoming *een eindweegs.* Is het in het rapport der grondwetcommissie verlangde tegelijk het eerste en het laatste woord der rechterzijde, en wordt dus geen tegemoetkoming gewacht maar overgave, dan krijgt de minister, welk art. 80 hij ook ontwerpe, de liberale stemmen die hij noodig heeft, niet.

Rechts van zijn kant moet iets verwerven dat een koopprijs waard kan worden geacht, en tevens moet de prijs een zoodanige zijn dat het dien betalen kan zonder zijn politiek geweten te verkrachten.

Eerst van al, hoe men het wende of keere, is dus een art. 80 noodig waarop eene meerderheid van 2/8 zich vereenigen *kan*, in de onderstelling dat omtrent de andere wijzigingen van politieke strekking een vergelijk zal worden getroffen. Of zij zich dan werkelijk op dat nieuwe art. 80 vereenigen *zal*, moet er van afhangen, of het vergelijk omtrent de rest inderdaad mogelijk blijkt.

De grondwetcommissie heeft niet alleen het art. 80 dat liberale stemmen zal moeten werven nog niet gevonden, zij heeft niet eens het art. 80 weten te redigeeren waarop de rechterzijde zich zou vereenigen indien er geen linkerzijde bestond.

Er is dus zeer veel overgelaten aan de vindingrijkheid der regeering. In afwachting van wat zij ons voorstellen zal, volgen hier eenige beschouwingen over en naar aanleiding van den inhoud van het rapport der commissie door welke zij zich heeft doen voorlichten. Daarbij zal eerst de kiesrechtkwestie ter sprake komen, vervolgens de uit het rapport gebleken wenschen van rechts ten aanzien van andere zaken van politiek belang, terwijl ik voorshands alles voorbijga wat geacht kan worden in eene neutrale zône te liggen.

II.

De vorige regeering wenschte kiesrechtartikelen die 1°. geen belemmering inhielden tegen het verleenen van algemeen mannenkiesrecht, 2°. geen belemmering inhielden tegen het verleenen van kiesrecht aan vrouwen, 3°. geen belemmering inhielden tegen het invoeren van evenredige vertegenwoordiging.

De artikelen 80 en 81, door haar voorgesteld, voldeden aan dezen eisch. De tegenwoordige commissie laat het ontwerpen van een nieuw art. 80 aan de regeering over, doch stelt een art. 81 voor dat den wetgever ten aanzien van de invoering van evenredige vertegenwoordiging even groote vrijheid laat, als dat der vorige regeering. Men mag dus aannemen, dat het openzetten der deur, waardoor de evenredige vertegenwoordiging naar binnen kan, door links en rechts beide begeerd wordt. Art. 81 behoeft dus hier niet verder te worden besproken: het ligt in de neutrale zône.

Blijven dus over de vraagstukken van het algemeen mannenkiesrecht, en van het vrouwenkiesrecht.

Door onderscheiden groepen van links waren zeer verschillende oplossingen voorgesteld. Het verst ging het voorstel tot grondwetsherziening, in 1903 ingediend door de sociaal-democraten. Het bracht het algemeen mannen- en algemeen vrouwenkiesrecht in de Grondwet. De wet zou mogen uitsluiten, doch niet om redenen, rechtstreeks of middellijk voortvloeiende uit den maatschappelijken welstand. Minder ver ging het vrijzinnig-democratische voorstel van hetzelfde jaar. Het schreef het algemeen mannenkiesrecht in de Grondwet, en verwees voor het vrouwenkiesrecht naar de regelen,

door de kieswet te stellen. De kiesrechtcommissie eindelijk der Liberale Unie kwam met het blanco-artikel voor den dag (‘De leden der Tweede Kamer worden rechtstreeks gekozen door de kiezers die de wet aanwijst’), een artikel dat door het Kabinet-de Meester werd overgenomen, als geschikt, naar het meende alleen geschikt, om eene meerderheid van ⅔ te verwerven. Ieder kon er zich bij denken wat hij wilde. Het liet iedere krachtige overtuiging in zake kiesrecht de hoop, zich bij de totstandkoming der kieswet te kunnen doen gelden. Voorstanders van algemeen mannenkiesrecht met meer of minder uitsluitingen, van meer of minder beperkt vrouwenkiesrecht, van huismans- of gezinshoofdenkiesrecht, konden er zich gelijkelijk vóór verklaren, uit de overweging, dat voortaan de Grondwet aan de verwezenlijking hunner wenschen niet meer in den weg zou staan. Ziehier de (volkomen geoorloofde) berekening, waaraan de vorige regeering zich overgaf.

Het blanco-artikel is niet aan de vuurproef eener openbare beraadslaging onderworpen geworden: zeer kort na de indiening der herzieningsontwerpen is een andere regeering opgetreden, en zijn deze ontwerpen zelve ingetrokken. Desniettemin was reeds gebleken, dat het blanco-artikel weinig trok. De toon der algemeene beschouwingen bij de begrootingsdebatten van einde 1907 (de ontwerpen waren ingediend 11 October te voren) laat hieraan geen twijfel. De rechterzijde werd bij monde van den heer Heemskerk gewaarschuwd, ‘niet in den val te loopen’; de heer Troelstra zag beletsel om het blanco-artikel ‘als een serieus stuk van agitatie voor de arbeidende klasse voorop te stellen’; de heer Drucker aanvaardde zonder geestdrift: ‘wij hadden liever onzen wensch, het algemeen kiesrecht, bereikt langs directen weg’; de heer Tydeman achtte het bewezen, ‘dat het blanco-artikel “an und für sich”, als stuk van grondwetsherziening, door alle partijen, behoudens dan misschien door een gedeelte van de Liberale Unie, wordt gewraakt’; de heer Nolens wilde een duistere spreuk, hem in zake kiesrecht ontvallen, niet zóó verklaard hebben, ‘dat hij voor het blanco-artikel te vinden zou zijn’.

Dit slechte onthaal had een algemeene, en daarnevens een bijzondere oorzaak.

De algemeene oorzaak was blijkbaar deze. Die voor een groot beginsel vecht, stelt zich niet tevreden met een zegepraal op afrekening, die den eindelijken triumf verschuift. Hij wil in ééns overwinnen. Waartoe zal een Grondwet dienen, wanneer zij te zwijgen hebbe over het hoofdbeginsel waarnaar een volk de samenstelling zijner vertegenwoordiging geregeld wenscht te zien? En zoo over dat hoofdbeginsel strijd noodig is, hoe zal hij eerlijker, principieeler worden uitgevochten dan naar aanleiding der Grondwetsherziening zelve? Bestaat ook niet tusschen den inhoud van art. 80 en dien welken men aan sommige andere artikelen zal wenschen te geven, een innig verband? Een blanco-artikel 80 zal, wanneer de ingrijpende kiesrechthervorming waartoe het vrijheid laat werkelijk plaats zal hebben gehad, ten aanzien der redactie van andere artikelen wenschen doen ontstaan die alleen door Grondwetsherziening te bevredigen zijn. Waarom niet aanstonds het hoofdvraagstuk zelve en de nevenvraagstukken die er zich bij aansluiten in ééns bij één en dezelfde herziening beslist? Neemt men eenmaal de noodzakelijkheid eener Grondwet aan (en wij hebben ze in 1813 zoo noodig gehad als brood, en kunnen ze nòg niet missen), dan dient er een art. 80 in dat kleur bekent en richting geeft. Naast eene Grondwet behoort de kieswet inderdaad organiek te zijn, niet miede-fundamenteel. Het is dan ook zeer natuurlijk dat in tijden van sterken politieken drang het blanco-artikel 80 geen of uiterst weinig aanhangers vindt. In 1848 heeft men er niet van willen weten, en niet gerust voor het censuskiesrecht met duidelijke woorden in de Grondwet stond. Het blanco-artikel 80 is een verlegenheidsmaatregel en duidt op gemis aan krachtige politieke overtuiging bij wie het voorstelt. Het duikt op bij Buys aan het eind eener lange beschouwing over de moeilijkheid om art. 76 der grondwet van 1848 te herzien, zoodanig dat men het censuskiesrecht kwijtrake zonder in algemeen kiesrecht te vervallen. ‘Wat de Staatscommissie van 1848 van de indirecte verkiezingen zeide’, (schrijft hij)[1] ‘te weten dat men door die in te voeren “het zaad eener snelle vergankelijkheid” in de Grondwet zoude strooien, geldt voor

1) Grondwet I, 419.

elke regeling van het kiesrecht, welke men thans [1883] zou kunnen aannemen'; - en daarom stelt hij het blanco-artikel voor. *Welke men thans zou kunnen aannemen*; daar zit hem de kneep; want op de vorige bladzijden blijkt duidelijk, dat Buys de aanneming van het algemeen kiesrecht uitgesloten acht. Daar hij niettemin van het kiesrecht van 1848 af wil, moet hij 'datgene wat men zoekt [den "veiligen" kiezer namelijk] langs verschillende wegen opsporen en daar waar men onbedrieglijke kenmerken van beschaving en welvaart aantreft, de kiesbevoegdheid aan die kenmerken vastknoopen'. Het is deze kunst van het opsporen en vastknoopen, die hij aan den gewonen wetgever geheel wenscht te zien overgelaten, in het juiste voorgevoel, dat de kenmerken wel eens niet zoo 'onbedriegelijk' mochten blijken als hij ze daareven met een gelaten woord genoemd heeft, en dus het vinden er van voor den grondwetgever te moeilijk zal zijn. *Derhalve* zal het opnemen eener kiesrechtregeling het zaad eener snelle vergankelijkheid in de grondwet strooien, maar ook daarom alléén. Zoodra men tot de overtuiging is gekomen dat degenen 'wien de uitoefening van het kiesrecht veilig kan worden toevertrouwd' de gezamenlijke Nederlandsche burgers zijn, valt Buys' redeneering tegen den grond, en het doet vreemd aan haar te zien opgeraapt door wie, als het kabinet-de Meester, in één en dezelfde memorie van toelichting het blanco-artikel aanprijst en tegelijk de eigen voorkeur voor het algemeen kiesrecht duidelijk aan het licht doet komen.

Ook bij de Liberale Unie was het blanco-artikel een verlegenheidsproduct. Men zocht aansluiting bij een partij die de urgentie der invoering van het algemeen kiesrecht op den voorgrond stelde, en moest tot die aansluiting een lichaam bewegen dat tot het uitspreken dier urgentie nog niet had durven besluiten. Het blanco-artikel respecteerde het votum dat de vrijzinnig-demcoraten tot uittreding had genoopt; immers het voerde geen algemeen kiesrecht in. Het kon echter door de vrijzinnig-democraten op afrekening worden aanvaard: immers het verwijderde elk beletsel tegen algemeen kiesrecht uit de Grondwet.

Het blanco-artikel van het vorige kabinet heeft niet den indruk gemaakt van een mannendaad, maar van een slimmig-

heid. Het is begraven. De partij waaruit het te voorschijn kwam neemt het er niet meer voor op, en in de tegenwoordige grondwets-commissie heeft het één, zegge één stem verworven.

Behalve deze algemeene, was er nog een bijzondere reden waarom de Grondwetsherziening van het vorige kabinet in de Kamer van 1907 zulk een slecht onthaal vond. Het kabinet had lichtvaardig verwachtingen doen ontstaan waaraan het geenszins geneigd bleek tegemoet te komen, ja die het plotseling den bodem insloeg.

De verkiezingen van 1905, ter linkerzijde geleid zooals nu eenmaal was geschied, verplichtten de nieuw opgetreden regeering tot het voorstellen van het blanco-artikel. Zij kon het niet nalaten. Wat wèl nog aan hare keus stond, was de vraag of eene Grondwetsherziening te beperken zou zijn tot de artikelen 80, 127 en 143, dan wel of zij een meer algemeen karakter zou dragen.

De regeering koos het laatste, en voorzeker niet op losse gronden. Wordt eenmaal de moeite eener Grondwetsherziening genomen, dan zal de aandrang, om bij die gelegenheid de deugdelijkheid te beproeven van artikelen die buiten den politieken strijd van den dag liggen, maar aanleiding tot andere dan politieke gedachtenwisseling hebben gegeven, steeds moeilijk te weerstaan zijn. En ook uit zuiver politieke redenen moest het gewenscht zijn de kans op aanneming der Grondwetsherziening te verhoogen, door groepen of personen die voor het blanco-artikel niet warm liepen (en wie deed dat eigenlijk wèl?) iets in handen te geven dat hun òf absoluut begeerlijk leek te verkrijgen, òf strekken kon om hun tegenzin in het blanco-artikel te verminderen. Eigenlijk, om hun vrees voor de invoering van het algemeen kiesrecht te temperen; - want dat het hierop, bij aanneming van het blanco-artikel, aanging, voelde ieder, ook die het niet hardop zei. Welnu, de regeering wekte verwachtingen op. Zij benoemde eene commissie van zeer bekwame en bezadigde lieden, om haar van advies te dienen omtrent de vraag, ‘welke andere wijzigingen’ (behalve die der artt. 80, 127 en 143) ‘nog in de Grondwet moeten worden gebracht’, en noemde onder de onderwerpen, waaromtrent zij ‘beraad-

slagingen en voorstellen' tegemoet zag, o a. 'het al dan niet toekennen van het recht van amendement aan de Eerste Kamer.' Als eene *regeering* zoo iets vraagt, op hetzelfde oogenblik dat zij haar vaste voornemen aankondigt den dam tegen algemeen kiesrecht in de Grondwet door te steken, krijgt de vraag onvermijdelijk een politieken bijsmaak. De regeering schijnt zich dit te hebben ontveinsd; althans de toenmalige premier (*vir honestissimus* in de schatting van vriend en vijand) was later zeer beslist in de afwijzing van de zoo voor de hand liggende gevolgtrekkingen die men uit het feit der uidokking eerst, der terzijdelegging daarna van voorstellen omtrent het recht van amendement voor de Eerste Kamer had gemaakt. De heer Tydeman had in deze handelwijze het bewijs meenen te zien eener opschuiving naar links; - de heer Troelstra gesproken van vrees voor de conservatieve elementen, die de ruime opdracht aan de commissie zou hebben ingegeven. Neen, zeide de heer de Meester: als ik die elementen gevreesd had, zou ik ook de kiesrechtkwestie aan het oordeel der commissie hebben onderworpen, en die was er uitdrukkelijk aan onttrokken. Hij zag hierbij dunkt mij over het hoofd, dat eene politieke partij (de vrij-liberale) hare medewerking tot het blanco-artikel van het aanbrengen van een breidel voor het algemeen kiesrecht in den vorm van het amendeeringsrecht der Eerste Kamer afhankelijk stelde, en dat daarmede dit amendeeringsrecht tot een onderdeel der kiesrechtkwestie was gemaakt, zooals zij in die jaren bestond. Of het blanco-artikel de invoering van het algemeen kiesrecht bij de wet mogelijk zou maken, was aan de beoordeeling der commissie onttrokken; - niet, of het algemeen kiesrecht behoefte had aan een breidel. Men ontkomt, meen ik, niet aan het volgend dilemma: òf de regeering had het zich ontgeven, dat het vraagstuk van het amendeeringsrecht der Eerste Kamer in 1905 de politiek raakte, òf zij heeft aan de conservatieve elementen compensatiën in uitzicht gesteld, die zij later niet meer van zins bleek te verleenen. De onklaarheid op dit punt was de bijzondere oorzaak, die het kamerdebat van 1907 verbitterde. De heer Tydeman was bij die gelegenheid bijzonder duidelijk: de vrij-liberalen gingen nu met de plannen der regeering niet langer mee. 'Ik meen dat de afstand zoo

groot geworden is, dat overleg niet tot stand zal komen.'

Dat was 1907; wij hebben nu 1912. Staan de geestverwanten van den heer Tydeman nog op het oude standpunt? Een woord van den heer de Beaufort, van verleden jaar, doet vermoeden dat dit niet zonder uitzondering het geval is: dat er zijn die het onvermijdelijke van den overgang tot het algemeen kiesrecht beseffen, en van dit besef getuigenis afleggen zonder daarbij van een amendeeringsrecht der Eerste Kamer te gewagen.

Dit recht kan in de commissie van 1905 niet meer dan vier stemmen hebben gehaald, immers drie leden, de heeren Fokker, Willinge en Oppenheim, verklaarden er zich in bijzondere nota's tegen; de heeren Fokker en Willinge sloten zich aan bij het stuk, waarin de heer Oppenheim zijne bezwaren had ontvouwd.

Het rapport der commissie had het amendeeringsrecht aanbevolen op de bekende theoretische gronden, waartegen in theorie zeer weinig is in te brengen. Maar men schrijft constitutiën voor een bepaald land, en legt dan soms zijne theorie het zwijgen op. Is het amendeeringsrecht der Eerste Kamer gewenscht in Nederland? M.a.w. hebben wij hier twee levende representatie-organen, waarvan het onbillijk is er één gekortwiekt te houden door de niet-toekenning van een recht dat aan het vertegenwoordigend lichaam eigenaardig toekomt, het recht van amendement? Ik meen van niet.

In Nederland ontbreekt de stof voor een tweede levend representatie-orgaan naast de direct gekozen volkskamer. De aristocratie (of wat hier met dien naam bestempeld zou moeten worden) leidt te weinig een bestaan op zichzelve, dan dat zij traditiën en eigenschappen zou kunnen ontwikkelen die haar tot representatie *jure suo* geschikt en dus gerechtigd zouden kunnen maken. Het ontbreekt in ons politiek leven gelukkig nimmer aan uitstekende namen, en de diricte volkskeuze weet de dragers daarvan, zoo zij het verdienen, zeer wel uit te vinden; - maar wij zien naar die leden van onze *gentry* nimmer anders op dan naar eminente burgers; eene *nobility* met vastgelegd grootgrondbezit, eigen stamzetel, eigen zeden en eigen leven, hebben wij niet. Ook handels- en industriemagnaten, voor zoover zij zich bij ons vormen, treden weinig buiten de alge-

meene beweging van ons maatschappelijk leven, dat burgerlijk is in den besten zin. Voor een Heeren-huis is in zoo'n land geen plaats; al noemde de Grondwet eens zoo wat tot dusver Eerste Kamer heette, geen schepsel zou in de leden van zulk een lichaam onze Heeren zien.

De Eerste Kamer heeft een hoogst eigenaardige geschiedenis. De Grondwet van 1814 kende haar niet; wij danken ze aan de vereeniging met België. Er moest, meende men, iets gedaan worden ter wille van den Belgischen adel; wat er in de practijk van kwam was echter geenszins een levende adelsrepresentatie, maar werd niet onjuist bestempeld met den spotnaam van *la ménagerie du Roi.* In 1848 heeft men den gelukkigen greep gedaan, de keuze in handen te leggen van de Provinciale Staten. Ook weer een van die beslissingen waartegen in theorie bijzonder veel is in te brengen, maar die niettemin gelukkig is geweest omdat er niets anders te verzinnen is waartegen nog niet veel grooter bezwaren rijzen zouden. Deze wijze van verkiezing wordt thans nagenoeg algemeen (ik spreek van de overgroote meerderheid die eene Eerste Kamer behouden wil) als de best mogelijke erkend; en het eenige bezwaar dat men er nog tegen hoort inbrengen: dat zij de verkiezingen voor de Provinciale Staten aan de politiek onderwerpt, verliest alle kracht bij de overweging, dat de politiek reeds zoo veeleischend is geworden, om ook de gemeenteraadsverkiezingen te beheerschen: ontnam men aan de Provinciale Staten het kiesrecht voor de Eerste Kamer, de verkiezingen voor de provinciale vertegenwoordiging zouden plaats vinden onder volkomen dezelfde politieke invloeden die zich thans bij die voor de gemeentelijke vertegenwoordiging doen gelden. Wat gemeente en provincie te verrichten hebben gaat nu eenmaal niet meer buiten de politiek om, niet omdat de politiek slechter, maar omdat zij beter is geworden, immers voller en rijker: zij volgt het zich verbreedend openbare leven, dat binnen zijn kring gedurig nieuwe zaken trekt waarmede Staat en staatsdeelen zich vroeger niet bemoeiden. Wij hebben toch immers reeds ervaring op dit punt: de politieke invloed op de verkiezingen voor de Provinciale Staten dagteekent waarlijk niet van gisteren, en de onder dien invloed gekozen Staten hebben ons immers van een Eerste Kamer voorzien waarmede ge-

noegen kan worden genomen, omdat zij in gehalte volstrekt niet beneden datgene is gebleven wat redelijkerwijze kon worden verwacht; omdat zij voldoende is voor het gebruik. Haar verbetering (ook hieromtrent heeft zich blijkens het verslag der jongste commissie eene *communis opinio* gevormd), worde niet gezocht in ontneming der keus aan de Provinciale Staten, maar in verruiming der verkiesbaarheid, die aan geen andere beperkingen dan die voor de Tweede Kamer onderworpen behoort te wezen.

De eenstemmigheid op dit punt verdient terdege bekeken te worden; ik ben van meening dat zij zeer gewichtig is. Men wenscht algemeen het in 1887 reeds aangetast plutocratisch karakter, door de Grondwet van 1848 aan de Eerste Kamer gegeven, geheel te doen vervallen. Men erkent dus de noodzaak de leden der Eerste Kamer wel op een bijzondere wijze te kiezen, maar *uit het gansche volk*, uit precies dezelfde massa die in de Tweede Kamer direct wordt gerepresenteerd. Bevestigt dit niet dat men hier met geen levend representatie-orgaan naast de directe volksrepresentatie te doen heeft, maar enkel met een revisie-instituut?

Zal nu dit instituut nuttiger werken, wanneer het het recht van amendement wèl, dan wanneer het dit niet bezit? Ik geloof het geen oogenblik.

Wat is het doel van het instituut? De besluiten der Tweede Kamer, eer zij wet kunnen worden, aan het oordeel te onderwerpen van een lichaam niet uit directe volkskeuze geboren, en waarop de volksstrooming slechts werken kan in zoover zij krachtig en beslist zich jaren achtereen in dezelfde richting beweegt. Tot dit doel is de Eerste Kamer die wij bezitten bijna volkomen geschikt. Wat verdwijnen moet is de beperking der verkiesbaarheid; de zittingsduur van negen jaar en de aftreding van een derde gedeelte om de drie jaren zijn uitstekend; slechts behoorde een zoodanig lichaam onontbindbaar te zijn. De Eerste Kamer om te zetten met het oog op een bepaald te verkrijgen oogenblikkelijk resultaat, als Dr. Kuyper het gedaan heeft voor eenige jaren, denatureert de geheele instelling. De Eerste Kamer moet afhangen van den volkswil in den verwijderden, op tijd werkenden zin die door de wijze van verkiezing en aftreding gewaarborgd wordt. Blijft hare ontbindbaarheid bestaan dan

zal de aandrang toenemen ook die der Provinciale Staten te laten volgen: immers wie waarborgt dat op het oogenblik der ontbinding van de Eerste Kamer die Staten nog de *oogenblikkelijke* volksmeening afspiegelen? De ontbindbaarheid nu der Provinciale Staten komt mij voor niet minder dan eene ramp te zijn. Verkiezingen te vermenigvuldigen zonder dringende noodzakelijkheid moet een bron worden van onrust en bederf. Men verge van geen enkele machine overmatig werk, ook niet van de kiezers van eersten aanleg. Dit zou nu werkelijk een maatregel zijn die de Provinciale Staten moet denatureeren, veel meer dan de niet wel elders dan bij haar te plaatsen keuze van een derde der Eerste Kamer om de drie jaren het ooit zal vermogen te doen. Ook de Provinciale Staten moeten openliggen voor den volksinvloed, maar het is èn voor hun provinciale bestuurstaak èn voor het verkiezen der Eerste Kamer volkomen voldoende dat die ze geleidelijk doordringen kan. En wat zal men met deze gansche door een lid der commissie van 1905 bepleite hervorming bereiken? Eene Eerste Kamer die de meening van den dag - ook als het eerlang blijken zal een waan van den dag te zijn geweest - te volgen heeft als een weerhaan den wind. Dan is immers het geheele instituut onnoodig en zijn aanhouden een krankzinnigheid. Welk nut ter wereld kan het hebben hetzelfde kiezerscorps van eersten aanleg door het kiezen eener Tweede Kamer te laten zeggen wat het wil, en tegelijkertijd, bij middel van volmaakt door dezelfde invloeden beheerschte keuzen voor de Provinciale Staten die eene nieuwe Eerste Kamer zullen kiezen, datzelfde kiezerscorps nogmaals te laten zeggen wat het wil? Is één kiezersuitspraak souverein, dan kan zij uit den aard der zaak slechts enkelvoudig zijn. Uitbreiding der ontbindbaarheid tot de Provinciale Staten doodt dan ook met zekerheid op den duur de Eerste Kamer, omdat zij dan iets nameloos belachelijks wordt. En behoud harer ontbindbaarheid ook zonder ontbindbaarheid der Provinciale Staten is reeds voor haar nut en dientengevolge voor haar voortbestaan een zeer wezenlijk gevaar. Immers wat *is* het nut der Eerste Kamer. Dit, dat de Tweede weet dat hare macht eene grens heeft: dat zij niet zóó rauwelijks mag besluiten, of haar votum moet aannemelijk

kunnen worden gemaakt aan eene vergadering waarin meer de bezonken dan de oogenblikkelijk bovendrijvende inzichten en belangen zich doen gelden. De Eerste Kamer doet volkomen genoeg wanneer zij de tyrannie van een enkelvoudig volkshuis keert. Zij behoeft niet veel te spreken of druk te handelen; zij werkt reeds doordat zij *is*. Zij moet vooral niet te lang achtereen vergaderen: dan krijgt men er de leden niet meer voor die men er noodig heeft. Dat wij een orgaan als de Eerste Kamer bezitten is een groot geluk, en dat een overgroote meerderheid zich hiervan overtuigd houdt is niet twijfelachtig. Maar het is een teer orgaan. Te veel ontbindingen als die van Dr. Kuyper zullen het in den grond helpen, en de toekenning van het recht van amendement zal dit eerst recht.

Met klem en geluk heeft, meen ik, Mr. Oppenheim dit in het licht gesteld in zijne nota van 1906. Een Eerste Kamer, met recht van amendement toegerust, zal de wetsontwerpen met geheel andere oogen gaan bezien dan tot dusver. In plaats van op de algemeene strekking, zal zij gaan letten op bijzondere artikelen; zij zal een gedeelte van het werk der andere Kamer overdoen. De commissie van 1905 wil haar ‘tweestrijd besparen’. En nu is tweestrijd juist datgene wat haar *niet* moet worden bespaard. Zij is er juist om dien te gevoelen, en in ieder gegeven geval te overwegen wat zij met haar geweten overeen kan brengen. En hoe, wanneer de Tweede Kamer de wijzigingen door de Eerste verlangd, niet overneemt? Dan volgt eerst recht de tweestrijd, maar onnoodig verbitterd. Neemt de Tweede Kamer de wijzigingen wèl over, is dan, naar de verwachting der commissie van 1905, ‘de deugdelijkheid der wetgeving daardoor beter gewaarborgd’? Ik geloof zeer zeker van niet. Onze wetgeving lijdt stellig niet aan het euvel, dat te weinig lieden er de hand in steken. Het tegendeel is waar. De Tweede Kamer maakt van hare bevoegdheid tot onderzoeken, beschouwen, overwegen, herhalen, betuttelen, vertragen, een overmatig gebruik. Bijna ieder van de honderd leden heeft bij een groote wet wel ergens de hand in het werk. Het ligt in onzen volksaard, dat wij ‘niet licht iets opgeven’, en onze Kamerleden zijn in dit opzicht zoo uitnemende Nederlanders als men wenschen kan. Ik zal de laatste zijn op deze

eigenschap af te geven, die voortreffelijke zijden heeft; - maar minder voortreffelijke heeft zij ook. Dit individualisme ligt, zeg ik, in onzen aard, en moet dus tot uiting komen, waar onze natie direct vertegenwoordigd is: in de Tweede Kamer. Het heeft er ruim spel. Maar is nu, op de zware, afmattende manier die wij allen, makers en lezers der *Handelingen*, kennen, - is nu eenmaal de som van wat de Tweede Kamer in haar geheel, of althans in meerderheid wil, getrokken, zal dan de deugdelijkheid van de uitkomst bevorderd worden door die som nogmaals aan de verbeteringspogingen van eenige Nederlandsche individuen bloot te stellen? Want de leden van de Eerste Kamer zullen, geeft men hun het recht individueel inzicht omtrent onderdeelen in het spel te brengen, daarvan gebruik maken: daar zijn zij Nederlanders voor. Geeft de samenstelling der Eerste Kamer nu eenigen waarborg dat *dit* werk: het wegen van, vooral ook het onderhandelen over afzonderlijke bepalingen, beter door haar leden dan door die der Tweede Kamer zal worden verricht? In geenen deele. De Tweede Kamer is nimmer ontbloot gebleken van de talenten die zich aan dezen arbeid wagen kunnen; talenten dagelijks geslepen door de wrijving die in dat lichaam plaats heeft en er op hare plaats is. Elk denkbeeld dat met mogelijkheid in een Nederlandsch brein omtrent een der aanhangige onderwerpen van wetgeving opkomen kan, zal er in den regel reeds zijn voorgebracht en getoetst, heeft den bijval en de bestrijding gevonden waarvoor het vatbaar is. De Eerste Kamer heeft te oordeelen of het geheel, zooals het eindelijk uit de handen der Tweede komt, voor haar geweten kan bestaan. Zij zal dit veel onbevangener doen, wanneer zij in de onmogelijkheid is op hare beurt Tweede Kamer te spelen. Het gevaar ligt dunkt mij voor de hand, dat de aanwezigheid van maar een tiental hardnekkige verbeteraars de vergaderingen der Eerste Kamer tot een beproeving zullen maken voor eene meerderheid die van de taak van het orgaan een juister denkbeeld zal hebben bewaard, en dat ettelijke van de beste leden zich niet herkiesbaar zullen stellen. Dan krijgen politici van de Tweede Kamersoort ook in de Eerste de overhand. Ik zeg van die soort niets kwaads, maar zij blijve op haar terrein.

Het tegenwoordige grondwetrapport heeft den naam van

het amendementsrecht voor de Eerste Kamer niet gehandhaafd, maar zoekt de zaak te redden door toekenning van een recht van regres. De Eerste Kamer zal een wetsontwerp met een besluit tot wijziging aan de Tweede Kamer terug kunnen zenden, en wordt geacht tot verwerping te hebben besloten, wanneer de Tweede Kamer niet genegen blijkt wijziging (niet: *de* wijziging) aan te brengen. Tegen dit gemaskerd amendementsrecht rijzen dezelfde bezwaren als tegen het ongemaskerde. De commissieleden van Doorn, Drucker, Cort van der Linden en Oppenheim stellen zeer juist uiteen, dat in de practijk het recht van regres op het voorstel der commissie van 1905: het éénmaal uit te oefenen recht van amendement, nederkomt. Immers de guillotine werkt niet, zoodra de Tweede Kamer maar *iets* gewijzigd heeft, het komt er niet op aan, wat. Tenzij dus van weerszijden de bedoeling mocht bestaan een botsing tusschen beide huizen regelrecht uit te lokken, zal de Eerste Kamer zorg dragen ook een of meer onschuldige wijzigingen in haar besluit op te nemen, en de Tweede, eene onschuldige wijziging aan te brengen, om zich daardoor de kans op eindelijke aanneming van het geheele ontwerp althans nog open te houden, ook al neemt zij de wijzigingen waar het hare zuster vooral om te doen was, niet over. *Le tour est fait:* het in naam door de commissie uitgeworpen amendementsrecht is inderdaad hersteld, met al de nadeelen die er van mogen worden verwacht, en met de niet geringe zonde van onoprechtheid in de bewoordingen onzer hoogste Staatswet bovendien.

Welk kiesrecht voor de Tweede Kamer is het nu dat in zijne gevolgen door dit monstrum, waarvan in de wetgeving van geen land ter wereld de wedergade is te vinden, zal moeten worden gebreideld?

De commissie zegt het niet. Haar beslissingen zijn negatief. Slechts één stem op de negentien voor het behoud van het tegenwoordig art. 80; slechts één stem voor het blanco-artikel. Deze beide hebben dus afgedaan, maar daarmede houdt ook alle zekerheid op; - behalve het niet anders te verwachten resultaat, dat het gebiedend voorschrift van algemeen kiesrecht voor mannen *en* vrouwen slechts door één lid (den heer Troelstra) werd verlangd. Overigens werden

zeer onderscheiden oplossingen voorgestaan, waarvan hier met name het gezinshoofdenkiesrecht bespreking vordert.

Met het breedst mogelijk accoord wordt het door Dr. Kuyper ingeleid. *Maestoso*, maar doorgecomponeerd is het niet. Op het oogenblik dat de motieven hervat moeten worden om te doen blijken voor welke ontwikkeling zij vatbaar zijn, is het stuk uit.

Het algemeen mannenkiesrecht (aldus Dr. Kuyper) zal nimmer meer dan één vierde, het algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht nimmer meer dan de helft der individuen, waaruit een volk bestaat, tot de stembus toelaten. Het algemeen kiesrecht laat dus 't zij drie vierde, 't zij de helft buiten vertegenwoordiging, want ieder kiezer vertegenwoordigt alleen zichzelf. ‘Het begrip van *volk* blijft buiten aanmerking.’ Het volk formeert zich uit gezinnen, en daarin heeft men niet met individuen, doch met leden van een organisch geheel te doen. Geef aan het gezinshoofd kiesrecht, en heel het gezin is vertegenwoordigd in hem. De gezamenlijke gezinshoofden zouden, op een groot honderdduizendtal na dat niet in gezinsverband leeft, het geheele volk vertegenwoordigen.

Doch Dr. Kuyper erkent dat het volksleven zich niet in het gezinsleven alleen openbaart. In het leven der maatschappij ontstaan verhoudingen en betrekkingen, die niet door de banden van het gezin worden beheerscht. ‘Hieruit volgt dat het geheele volk alleen dan in de volheid van zijn leven vertegenwoordigd zal zijn, indien niet alleen de Gezinnen door hun hoofden worden gerepresenteerd, maar bijaldien ook het Maatschappelijk leven in zijn verschillende openbaringen aan het woord kan komen. Ook dit zou men zich organisch denken kunnen, *zoo voor al deze uitingen van het maatschappelijk leven reeds bij de wet organen waren aangewezen* en de evenredige invloed, die aan deze organen zou zijn toe te kennen, bepaald ware.’ Nu het nog niet zoover is of spoedig komen zal, kenne men daarom het kiesrecht behalve aan de gezinshoofden ‘evenzoo toe aan zoodanige ingezetenen, die als zelfstandige personen in het Maatschappelijk leven krachtens aanstelling of beroep optreden.’ De uitwerking van een en ander ‘kan in deze nota onbesproken blijven.’

In de commissie kon zij niet onbesproken blijven, en de commissie is bij de poging tot uitwerking vastgeloopen, hetgeen niet verwonderen kan.

Wat Dr. Kuyper eigenlijk verheerlijkt, is het organisch kiesrecht, maar daar hij verlegen zijn zou de organen aan te wijzen die kiesrechtdragend zouden moeten zijn, neemt hij een geheel ander stelsel te hulp, het capaciteitenkiesrecht.

Deze beide beginselen in de uitwerking te doen harmonieeren is een verbazend moeilijke, ja, naar der commissie bleek, een onmogelijke taak.

Wat blijft er ook eigenlijk voor onderscheid met het algemeen kiesrecht over, wanneer men (zooals men zich natuurlijk gedrongen zal vinden te doen) in de erkenning van het karakter van ‘zelfstandig in de maatschappij optredend persoon’ zeer ruim is? Van het kiesrecht zouden in hoofdzaak uitgesloten blijven eenige op moeders zak levende Dolfs van Brammen. Waar komt in de arbeidersklasse een dergelijk parasietenbestaan voor? Reeds eer de leeftijdsgrens voor de uitoefening van het kiesrecht bereikt is, hebben daar de kinderen eigen inkomsten.

Een groot aantal voorstanders is van de moeilijkheid, aan het gezinshoofdenkiesrecht een toonbare uitwerking te geven zóó doordrongen, dat zij dit kiesrecht loslaten als beginsel en het enkel nog behouden als beperking.

‘Eene sterke strooming,’ aldus het verslag, ‘viel waar te nemen ten gunste van een aan alle gezinshoofden toe te kennen kiesrecht, die echter *onmiddellijk* [dit woord is van groot gewicht, C.] in twee beddingen zich deelde. Een deel der voorstanders meende, dat het bezit van de hoedanigheid van mannelijk gezinshoofd als voorwaarde voor de toekenning daarvan moest worden gesteld, waarom zij bij voorkeur van gezinshoofden- of huismanskiesrecht spraken. Een ander deel schoof de stelling voorop, *dat het kiesrecht aan iedereen behoort te worden toegekend*, maar dat in één en hetzelfde gezin de uitoefening slechts dient te geschieden door hem, die, hetzij man of vrouw, als hoofd van het gezin is aan te merken.... De leden, die een aan alle gezinshoofden toe te kennen kiesrecht in den vorm eener beperking van het algemeen kiesrecht voorstonden, verdedigden dit met een beroep op de onmogelijkheid om in den tegenwoordigen

stand van zaken nog andere onderscheidingen tusschen kiezers en niet-kiezers te maken....'

Nu komt het mij voor dat wanneer de zaak zóó staat, dat 'een deel der voorstanders' *onmiddellijk* tot het inzicht komt 'bij voorkeur' niet van gezinshoofdenkiesrecht maar van algemeen kiesrecht (met eene beperking) te moeten spreken, en dit deel zóó talrijk is dat het eene meerderheid voor het gezinshoofdenkiesrecht verhinderen kan, dit anti-revolutionnair paradepaard metterdaad heeft afgedaan. Binnengehaald met groot geschal, wordt het uitgeleid onder een beklemd stilzwijgen.

Waaromtrent geen twijfel kan bestaan, is de stellige plicht der linkerzijde, met een kiesrecht op den door Dr. Kuyper aanbevolen grondslag geen genoegen te nemen. Zijn gezinshoofdenkiesrecht is verwerpelijk in beginsel, en plaatst den wetgever in de uitwerking voor zeker geen geringer moeilijkheden dan het thans algemeen veroordeelde art. 80 van 1887.

Verwerpelijk in beginsel, immers de betrekking tusschen individu en Staat wordt in het stelsel door tusschenschuiving van andere betrekkingen aan het oog onttrokken. Het is niet waar dat de plichten en rechten van het individu tegenover den Staat nog steeds uit die tegenover het gezin of de maatschappij zouden opwassen; dat publiek recht het aanhangsel, het toebehoor zou kunnen zijn eener private levensbetrekking. Dien staat van zaken hebben wij gekend en er een einde aan gemaakt, en geene coalitie is machtig genoeg ons in dit opzicht tot het verledene terug te voeren. Laat zij het beproeven, en zij zal de grenzen harer macht spoedig ontwaren.

De groote tijdstroomen staan voor het christelijk volksdeel niet stil; zij doorsijpelen alles wat weerstand poogt te bieden. De met zooveel ophef aangekondigde anti-revolutionnaire oplossing van het kiesrechtvraagstuk is niets dan de poging om met de democratie te pacteeren zonder den schijn eener onderwerping op zich te laden. Het staatsburgerschap heeft zich buiten en boven de andere levensbetrekkingen gevestigd, en gij haalt het niet weder neer tot de sfeer waaraan het is ontgroeid. Zie waartoe de poging u leidt: tot het ondermijnen van uw eigen gebouw, tot het openen van zoovele doorgangen in den scheidsmuur, dat de muur niet meer scheidt. Met of zonder uwe knutselarij is het

kiesrecht bestemd het deel te worden van allen, of zij gezinshoofd zijn of niet. Tot welke organisatiën kiezers zich zullen kunnen vereenigen, heeft de toekomst te beantwoorden, maar in ieder geval zullen het *kiezers*verbanden zijn: de kiezers zullen er eerst zijn en daarna pas het verband. Het heden levert geene organisatiën op waaraan kiesbevoegdheid met mogelijkheid is vast te knoopen.

Hoe onbruikbaar het gezinshoofdenkiesrecht is om richting te geven aan de oplossing van hedendaagsche levensvragen van het staatsburgerschap, blijkt uit niets beter dan uit de hulpeloosheid der grondwetcommissie tegenover het vraagstuk van het vrouwenkiesrecht. Is er van de heele bewering omtrent de noodzaak van het vertegenwoordigen der gezinnen als zoodanig ook maar iets aan, dan *moet* eene oplossing worden gevonden voor de gevallen waarin het gezinshoofd eene vrouw is. Dr. Kuyper ontwijkt althans deze consequentie niet geheel: het gemeen overleg, zegt hij, zal moeten uitwijzen, of men aan de vrouw-gezinshoofd de macht zal toekennen eenen man in hare plaats te laten stemmen. Is dit echter meer dan woordenspel? De bedoelde vrouw is volgerechtigd gezinshoofd of zij is het niet. In het eerste geval behoort in een systeem, dat het gezinshoofdenrecht tot den grondslag der vertegenwoordiging maakt, van overdracht geen sprake te zijn: immers overdracht laat inderdaad het gezin onvertegenwoordigd. De gedelegeerde zal toch niet het biljet invullen naar het bindend voorschrift der vrouw? Dan ware hare uitsluiting van de uitoefening van het kiesrecht niets dan eene beguicheling, en men zal dus moeten aannemen dat de gedelegeerde slechts in naam voor het gezin optreedt, doch inderdaad eene individueele stem uitbrengt: verzaking van het beginsel! Is de vrouw krachtens haar vrouw-zijn *niet* volgerechtigd, dan blijven een groot aantal dikwijls zeer levende en levenskrachtige gezinsverbanden als zoodanig buiten vertegenwoordiging.

De commissie heeft zich van de heele zaak van het actieve vrouwenkiesrecht mogen afmaken, nu zij het over het mannenkiesrecht niet eens was geworden. De regeering echter zal er niet over kunnen zwijgen. Het schijnt toch nauwelijks te verwachten dat kiesrechtartikelen nog met eene meerderheid van ⅔ in onze Kamers kunnen worden

aangenomen, die de mogelijkheid tot eene geleidelijk uit te breiden verleening van kiesbevoegdheid aan vrouwen zouden afsnijden? Van andere dan een geleidelijke verleening zal geen sprake kunnen zijn: het algemeen vrouwenkiesrecht in de Grondwet te brengen is zonder eenige kans van slagen. Derhalve zal het kiesrechtartikel op het punt van het vrouwenkiesrecht een blanco-artikel moeten zijn: het moet de belemmering voor den wetgever opheffen.

Eene nota der heeren Drucker en Oppenheim verlangt meer. Het is hun niet voldoende dat de wetgever de handen vrij krijgt: 'Neen, aan dezen moet de plicht worden opgelegd het vrouwenkiesrecht reeds dadelijk te regelen, maar met de noodige vrijheid om, terwijl het algemeen stemrecht ook voor de vrouw hem als einddoel voor oogen moet staan, deze kiesbevoegdheid geleidelijk te verleenen, of vooralsnog op ruimer voet voor het eene dan voor het andere vertegenwoordigende lichaam. Geleidelijke toekenning zal echter in geen geval zóó behooren te geschieden, dat de te stellen eischen aan het bezit van maatschappelijken welstand worden ontleend.' In gelijken geest de toelichting van het vrijzinnig-democratisch herzieningsvoorstel van 1903: 'Dat de wetgever, die het vrouwenkiesrecht zal hebben te regelen, daarbij een census, een capaciteiten-stelsel of eenig dergelijk, tot willekeurige scheiding en grove onbillijkheid leidend kenteeken zou invoeren, achten de ondergeteekenden uitgesloten'. Het zal dus moeten zijn wat het rapport der grondwetcommissie noemt 'een attributief kiesrecht voor vrouwen', doch zonder welstandsgrens.

Ik kan het niet helpen, maar dit alles lijkt mij nog buitengemeen vaag; te vaag voor een Grondwetsartikel van positieven inhoud. Geen census, geen capaciteiten, maar wat dan wel? Op deze vraag verneemt men geen antwoord, dan van den heer van der Feltz, die onmiddellijke verleening van het kiesrecht bij de Grondwet bepleit aan de ongehuwde vrouw, gescheiden vrouw of weduwe, die er om vraagt. De gewone wetgever zal dan voor het kiesrecht der gehuwde vrouw hebben te zorgen, en tot deze zorg door een imperatief grondwetsvoorschrift worden aangemaand, dat tevens een verbod zal inhouden tot het stellen van eischen, ontleend aan het bezit van maatschappelijken welstand.

Is de volksovertuiging omtrent de voorkeur, aan de ongehuwde vrouw toe te kennen, zóó rijp, dat de Grondwet haar zou kunnen bevestigen? Er is iets buitengemeen stuitends in, de vrouw, die zich aan een man heeft gegeven, te straffen met verlies van politieke rechten. Of zal het kiesrecht, door de ongehuwde vrouw verkregen, bij haar huwelijk niet te loor gaan? Leest men den heer van der Feltz, dan lijkt het soms, of ongehuwde en gehuwde vrouwen twee scherp onderscheiden kasten zijn. Alsof niet morgen dezelfde vrouw tot de afdeeling der gehuwden kan gaan behooren, die thans nog in die der ongehuwden wordt geplaatst. Laat men het door de ongehuwde verkregen kiesrecht na huwelijk in wezen, dan wordt een grove onbillijkheid begaan tegenover alle vrouwen die bij het passeeren van den kiesrechts-leeftijdsgrens reeds gehuwd waren. En laat men het niet in wezen, in 's hemels naam dan toch op welken grond? Schiet men zoodoende niet te kort èn in waardeering van de ontwikkeling der vrouw, èn in eerbied voor haar vrouw-zijn? De ontwikkeling, eenmaal aanwezig geacht, gaat toch door huwelijk niet verloren? En wij willen toch niet te kennen geven, dat de blauwkous een meer onmiddellijke betrekking zou hebben op Staat en staatsbelang, dan de huismoeder? Is de geheele onderscheiding houdbaar nu de tijd voorbij raakt, dat onderwezen en ongehuwd synoniemen waren? dat het een natuurlijk verschijnsel werd geacht, dat de verstandelijk ontwikkelde vrouw hare vrouwelijkheid verdorren liet? Moeten wij vaders van thans voor de keuze worden geplaatst onze dochters groot te brengen òf voor het kiesrecht òf voor het huwelijk? Deze geheele poging, in de vrouwenwereld van thans en van morgen eene klasse-verdeeling te willen invoeren naar den grondslag van het al of niet gehuwd zijn, lijkt mij eene monstruositeit. Het kan niet de ware vrouwen-emancipatie zijn, die begint met wat de vrouw het kostbaarst heeft, hare behoefte van overgave aan wat haar lief en heilig is, te beleedigen en te vertrappen.

De zeden wijzigen zich in eene richting, die het de zedelijk en verstandelijk vrijgemaakte vrouw mogelijk maakt haar waarde te handhaven ook in het huwelijk. De gehuwde vrouw van morgen zal niet méér slavin zijn dan zij zelve wil. Neemt men het artikel van den heer van der Feltz aan,

men kan er zeker van zijn ‘het zaad der vergankelijkheid in de Grondwet te hebben gestrooid.’

Aan de vergankelijkheid van elk artikel van positieven inhoud, dat men ten aanzien van het vrouwenkiesrecht thans in de Grondwet zal kunnen schrijven, ontkomt men nimmer. Het is niet erg. De Grondwet verga, als zij verouderd is. Iets anders is de vraag, of het verstandig heeten mag een artikel in de Grondwet te schrijven dat reeds zóó benepen voorkomen moet op den dag zijner aanneming, als dat van den heer van der Feltz.

De groote zaak is voorshands dat de belemmering worde opgeruimd. Daarna zal het vrouwenkiesrecht eene ontwikkeling moeten doorloopen gelijksoortig aan die, welke aan het mannenkiesrecht ten deel is gevallen. Geleidelijk zal het zich uitbreiden in de richting naar algemeen vrouwenkiesrecht. Langs welke étapes, ten koste van welke tijdelijk onvermijdelijke onvolkomenheden en ongerijmdheden, is bijkomstig.

Nagenoeg ieder is het er over eens, dat het niet mogelijk is bij de vrouwen met één sprong tot de uiterste grens te gaan. Laten wij nu den wetgever aard en tal zijner sprongen niet gaan voorschrijven. Het blanco-artikel, dat voor het mannenkiesrecht thans reeds een laffe, immers volmaakt overbodige uitvlucht is geworden, is voor het vrouwenkiesrecht nog toelaatbaar. Het zal kunnen dienen tot den dag toe, waarop het algemeen vrouwenkiesrecht in de Grondwet kan worden geschreven. Van geen enkel ander artikel dat men thans inzake vrouwenkiesrecht zou kunnen doen aannemen, kan, meen ik, hetzelfde worden getuigd.

Wat is de slotsom van onze kiesrechtbeschouwing? Dat de rechtsche meerderheid fiasco heeft gemaakt in haar poging, tegen het algemeen mannenkiesrecht een houdbaar systeem over te stellen. Van links is die poging niet eens meer beproefd. Noch van links noch van rechts is materiaal aangebracht tot een bruikbaar vrouwenkiesrechtartikel van attribueerenden inhoud, zoodat te dier zake het blanco-artikel (‘de vrouwen door de kieswet aan te wijzen’) het eenig mogelijke lijkt.

Links zal, tegen den zin van rechts, het algemeen mannenkiesrecht en de mogelijkheid van een zich geleidelijk uit-

breidend vrouwenkiesrecht niet kunnen doordrijven. Het nieuwe art. 80, indien het uit de handen van rechts moet worden aanvaard, zal vermoedelijk een onoprecht lapwerk worden, dat evenwel in de practijk het algemeen mannenkiesrecht zeer dicht nadert; zóó dicht, dat de tijd reeds te zien is, dat het daarvoor de vlag zal moeten strijken.

Hoe de uitkomst zal zijn, als in de Kamer van 1913 noch rechts noch links over de meerderheid van ⅔ beschikt? Links zal op kiesrechtgebied m.i. zeer moeilijk tot concessiën zijn te bewegen, tenzij de zaak gevonden worde bij het chapiter der uitsluitingen, eene B waaraan de commissie, nu zij het over de A niet eens kon worden, eigenlijk niet is toegekomen. Het vrijzinnig-democratisch artikel van 1903 kent de uitsluiting ‘wegens volkomen maatschappelijke onzelfstandigheid’. Zij is, blijkens de toelichting, op de doorloopend bedeelden gemunt. Is er iets van te maken tot uitsluiting ook der Dolfs van Brammen, der meerderjarigen zonder eigen inkomsten; - de eenige mannen eigenlijk die door het gezinshoofden-artikel van de rechterzijde, aangelengd als het is met tal van toevoegingsbepalingen, met uitsluiting worden getroffen? Maar wie die aanneemt dat de rechterzijde zich tevreden zal houden met deze tegemoetkoming bij de B, als zij eerst de gansche A zal moeten hebben opgeofferd? Want de rechtsche A krijgt van links nooit één stem. Ook niet de varieteit, die het gezinshoofdenkiesrecht enkel genoemd wil zien als beperking van het algemeen kiesrecht; die ‘de stelling vooropschuift, dat het kiesrecht aan iedereen behoort te worden toegekend, maar dat in één en hetzelfde gezin de uitoefening slechts dient te geschieden door hem, die, hetzij man of vrouw, als hoofd van het gezin is aan te merken.’ Immers de grondslag blijft voor de linkerzijde onaannemelijk; en dit zal zich altijd wreken, ook al levert de toepassing, die rechts toe wil laten, met die van het door de linkerzijde begeerd algemeen mannenkiesrecht weinig verschil. Immers het zóó gesteld artikel bederft in den grond de toekomstige ontwikkeling van het vrouwenkiesrecht. De gezinnen der toekomst dienen te worden gedacht als de samenleving van een man *en eene vrouw* die geschikt en gerechtigd zijn tot de uitoefening van het kiesrecht; - die geen van beiden door hun huwelijk de betrekking hebben opgegeven tot Staat en staatsbelang. De

rechterzijde moet zelf weten, in welke bochten zij zich wringen wil, om toe te kunnen geven aan de dringende eischen van onzen tijd. Aan de linkerzijde is de plicht opgelegd, toe te zien dat daarbij de grondslagen van het moderne staatsburgerschap, in fellen strijd ruim een eeuw geleden op de machten van het verleden veroverd, niet worden omvergehaald. Zij *kan* op dit punt niet capituleeren, en als het van haar mocht worden gevergd, late zij zonder een oogenblik van aarzeling, als het maar eenigszins in hare macht staat, deze gansche grondwetsherziening mislukken. Al wat die goeds kan brengen is voor *deze* opoffering te duur gekocht.

Het passieve vrouwenkiesrecht eindelijk zal door de linkerzijde zeker met denzelfden ijver als het actieve worden voorgestaan, ook al schijnt de hoop ijdel dat het bij deze herziening zal kunnen worden bevochten. Bedriegen de aanwijzingen van het verslag niet, dan heeft de rechterzijde er zich *en bloc* tegen verklaard.

III.

Van de andere wijzigingen van politieke strekking, door de rechterzijde verlangd, wenschen wij er drie te bespreken: die omtrent kerk en onderwijs, en de nieuwe omschrijving van de koninklijke macht.

De commissie wenscht het artikel, dat sedert 1815 de afdeeling ‘Van de Wetgevende Macht’ inleidt: ‘De wetgevende macht wordt gezamenlijk door den Koning en de Staten-Generaal uitgeoefend’, te schrappen, en aan den ingang der afdeeling ‘Van de macht des Konings’ het bestaande art. 55: ‘De uitvoerende macht berust bij den Koning’, dat van 1848 dagteekent, te vervangen door het volgende: ‘Bij den Koning berust de uitvoerende macht. Hij oefent de wetgevende macht uit in gemeen overleg met de Staten-Generaal. In naam des Konings wordt recht gesproken’. De toelichting rechtvaardigt dit aldus: ‘Aan den ingang van deze afdeeling, die de macht des Konings regelt, dient de erkenning te worden geplaatst, dat grondwettelijk bij hem de hoogste Staatsmacht berust. Dit geschiedt door omschrijving van de drieërlei richting waarin deze macht zich uit. Ten aanzien van de

wetgeving wordt, in meer juiste termen dan in het tegenwoordig art. 109 geschiedt, 's Konings wetgevende macht omschreven. Het behoeft voor het overige wel niet te worden gezegd, dat de uitdrukking “uitvoerende macht”, die eene vaststaande beteekenis heeft verkregen, veel meer omvat dan het uitvoeren van wetten; zij ziet op het regeeren, het voeren van het geheele Staatsbestuur binnen de grenzen van Grondwet en wet.’

Invoering dezer wijziging zal onze wetgevende en bestuurs-practijk, gelijk die zich gevestigd heeft onder vigeur der daarop betrekking hebbende voorschriften, waarin door de commissie geen wijziging wordt voorgesteld, in geen enkel opzicht doen veranderen. Is zij daarom onschuldig? Onschuldig ook de wijziging in het afkondigingsformulier der wetten, waarin voortaan de Koning zich, krachtens grondwettig voorschrift. Koning bij de gratie Gods zal hebben te noemen?

Wij zijn hier op het gebied eener phraseologie waarvan elke geschreven Grondwet noodzakelijk iets hebben moet, al zij het zoo weinig mogelijk. In het revolutionnaire tijdvak was men er guller mede. Wij glimlachen thans om al de sententiën die in eene grondwet als die van 1798 de eigenlijk gezegde staatsregeling voorafgaan. Als noch art. 55 noch art. 109 in de Grondwet stonden zouden de zaken er precies eender om loopen. Zij rieken, heeft Mr. Lohman terecht gezegd, naar de leer der trias politica die thans bij de beoefenaars van het staatsrecht lang heeft afgedaan.[1)] Inderdaad is het er ver van af dat de regeeringsmacht des Konings in haar vollen omvang door het bestaande art. 55 zou worden gedekt. Maar zij wordt het ook niet door het artikel dat de commissie in de plaats wenscht te stellen. Is het inderdaad noodig, aan den ingang der bewuste afdeeling de erkenning te plaatsen dat grondwettelijk bij den Koning de hoogste Staatsmacht berust, komt men dan niet verder door met het lid den heer van Citters te lezen: ‘De regeermacht berust bij den Koning’, en daarmede het artikel (wat de heer van Citters niet schijnt voor te stellen) te sluiten? Dan zal de commissie haar ‘erkenning’ hebben, en in bewoor-

1) Lohman, *Onze Constitutie*, 102 en 259.

dingen die van smetten uit de leer van de trias politica overgebleven, vrij zijn, wat van haar eigen artikel niet kan worden gezegd. De critiek, in Mr. Lohman's boek geoefend op het gebruik van termen als uitvoerende macht, wetgevende macht, richt zich precies even goed tegen het commissie-artikel als tegen de bestaande artikelen 55 en 109.

De wijziging moet echter bij de linkerzijde op verzet stuiten, omdat zij de blijkbare bedoeling heeft aan de Grondwet een schijn te geven waaraan de werkelijkheid, die ook de rechterzijde onmachtig is te veranderen, niet beantwoordt.

De werkelijkheid is deze, dat de wet 's Konings wil is, doch dat de Koning dezen wil niet bepalen kan zonder de medewerking der Staten-Generaal.

Wordt nu deze waarheid beter uitgedrukt door te zeggen, met het afkondigingsformulier, dat de Koning goedvindt en verstaat ‘met gemeen overleg der Staten-Generaal’, of door de woorden van art. 109, dat de wetgevende macht gezamenlijk door den koning en de Staten-Generaal wordt uitgeoefend?

Beide uitdrukkingen zijn verdedigbaar, doch de beste is zij, die de *verplichte* onderwerping der wetsvoorstellen aan de Staten-Generaal het scherpst doet uitkomen. Dit doet art. 109 nòg beter dan de door de commissie in art. 55 opgenomen uitdrukking van het afkondigingsformulier. Nu art. 109 aan den ingang der afdeeling die den loop der wetgeving regelt eenmaal bestaat, heeft de verwijdering eene strekking waarmede geen liberaal zich, dunkt mij, kan vereenigen. Te minder, nu bij de Grondwet de Koning gedwongen zal worden zich Koning bij de gratie Gods te noemen, hetgeen tot dusver aan 's Konings vrije verkiezing was overgelaten. Vrijwillig in 's Konings mond genomen, heeft die uitdrukking het karakter eener erkenning van de ootmoedige afhankelijkheid waarin Hij zich geplaatst voelt van Hooger Macht; - in de Grondwet voorgeschreven, moet zij eene formule voorstellen tot machtsbegronding, en machtsbegronding in grondwettelijken zin erkennen wij niet in eenige goddelijke gratie: wij erkennen ze in dien zin alleen voor zoover zij, het mag dan zijn niet voortvloeit uit, maar althans geregeld is door de grondwettelijke bepalingen zelve. Door de formule in de Grondwet op te nemen opent men althans de mogelijkheid dat er aanspraken aan zullen worden ontleend

welke evenzeer door ons zullen moeten worden bespot, als die welke een ander zou kunnen afleiden uit het adagium ‘que tous les pouvoirs émanent du peuple.’ Van alles wat de metaphysiek raakt houde de Grondwet zich vrij; en nu de formule niet in de Grondwet staat beduidt hare invoeging een achteruitgang.

Van groot gewicht is, wat de commissie voorstelt ten opzichte van de financieele verhouding van den Staat tot de Kerkgenootschappen. Het is een merkwaardig voorbeeld van de toenemende materialisatie der eenmaal zoo ideëele anti-revolutionnaire politiek.

Dat de bestaande regeling uiterst gebrekkig is, wordt door niemand ontkend. Zij is èn den Staat èn de Kerk onwaardig.

Nu een langdurige beraadslaging in 1887 tot niets had geleid, meende de commissie van 1905 het zesde hoofdstuk niet in de herziening te moeten betrekken. Dit was niet naar den zin van het lid Mr. de Louter, die in een klaar betoog de bezwaren tegen het bestaande hoofdstuk resumeerde en een weg ter verbetering aanwees. Allereerst wijzigde hij zeer gelukkig het bestaande art. 169, en ziet thans zijne lezing door de tegenwoordige commissie overgenomen. Zijne wijzigingspoging van art. 170 heeft invloed gehad op hetgeen de commissie ten aanzien der openbare godsdienstoefening voorstelt. Volle genade heeft zijn eenvoudig artikel (‘Alle openbare godsdienstoefening wordt toegelaten, behoudens de noodige maatregelen ter verzekering der openbare orde en rust’) in hare oogen niet gevonden. Zij verandert ‘wordt toegelaten’ in ‘is vrij’, hetgeen eene verbetering is; - maar zij behoudt het onderscheid tusschen godsdienstoefening binnen, en buiten gebouwen en besloten plaatsen, om de laatste aan maatregelen van preventieven aard ter verzekering van orde en rust onderworpen te kunnen laten. De noodzakelijkheid van dit behoud zal, eer men er toe besluit, nog wel eens ter dege mogen worden onderzocht. Is de mogelijkheid van repressie niet voldoende ook bij godsdienstoefeningen onder den blooten hemel? ‘De vrees voor ergernis’, had Mr. de Louter zoo terecht geschreven, ‘is langzamerhand verminderd en welhaast verdwenen.’ Wordt het artikel aangenomen, dan zullen godsdienstige betoogingen

buiten besloten plaatsen in de Grondwet gemerkt staan als meer gevaarlijk dan politieke of sociale betoogingen, en de rechtbanken zullen te haspelen krijgen zoowel met het begrip ‘godsdienstoefening’ als met dat van ‘besloten plaats’.

Het zeer gesenseerde voorstel van Mr. de Louter, om art. 173, als thans geheel onnoodig, uit de Grondwet te verwijderen, wordt door de commissie met stilzwijgen voorbijgegaan.

Thans *het* moeilijke artikel: 171. Mr. de Louter begint met eene herinnering aan de omstandigheden waaronder het moedeloos besluit der Tweede Kamer van 11 Mei 1887, om de voorgestelde wijzigingen in hoofdstuk VI niet te behandelen, werd genomen. Over den juisten zin der geldende grondwettige bepaling was toen de beslissing van de rechterlijke macht ingeroepen en werd met spanning verbeid. Die beslissing is nu lang gegeven, en heeft de schadelijkheid van het artikel zooals het luidt, duidelijker dan ooit aan het licht doen komen. ‘Het financieel verband tusschen den Staat en de godsdienstige gezindheden’ (aldus Mr. de Louter) ‘blijkt meer en meer een struikelblok voor de gezonde ontwikkeling van het kerkelijk en godsdienstig leven en dreigt steeds meer te worden een steen des aanstoots voor de minderheden.’

Hoevele malen ook de oorsprong van het artikel reeds in het licht werd gesteld, telkens weer hoort men de meening verkondigen dat het ‘aanspraken’ van de Kerk erkent, die ontstaan zouden zijn uit een in het revolutionnaire tijdperk door den Staat aan haar goed gepleegden roof. Deze voorstelling is, in hare algemeenheid, met de geschiedkundige feiten in strijd. De goederen, tijdens de Republiek bij de geestelijke kantoren in beheer, waren in verreweg de meeste gevallen geen eigendom der Kerk, maar door den Staat tot de voldoening van kerkelijke behoeften verbonden. De Staat was meester, er bij de constitutie van 1798 een andere bestemming aan te geven: die tot nationale opvoeding en armenzorg.

Van de volledige vrijheid tot zelfbestuur, welke de kerken in 1798 verkregen, heeft de voormaals heerschende kerk geen gebruik weten te maken. Het tijdperk van drie jaren, haar bij die constitutie toegestaan om in eigen behoeften te leeren voorzien, bleek veel te kort. Eeuwen lang geleund

hebbende op den Staat, was het haar onmogelijk, aanstonds op eigen beenen te staan; letterlijk als smeekelinge zeeg zij na het doorsnijden van den band aan de voeten van den gewezen voedsterheer neder. Zoo kwam deze in 1801 op het denkbeeld, de kerken te dwingen, vrij te zijn: ieder persoon, den ouderdom van veertien jaren bereikt hebbende, zou zich bij een kerkgenootschap moeten doen inschrijven; 'voor ieder kerkgenootschap wordt van de alzoo ingeschreven leden tot onderhoud van deszelfs dienaren en eigendommen eene jaarlijksche gift gevorderd, niet te boven gaande eene zekere bepaalde som, achtervolgens hetgene aangaande dit een en ander bij de wet nader zal worden vastgesteld.' Tot deze wet zou zijn tot stand gekomen, zouden de leeraren der voormaals heerschende kerk, die bij de aanneming der staatsregeling van 1801 in dienst waren, hunne tractementen nog uit 's lands kas genieten. De wet is nimmer tot stand gekomen, en daarna heeft het decreet van 1808, voorlooper van ons grondwetsartikel, de uitkeering der genoten traktementen aan de hervormde predikanten bevestigd, en daarnevens de mogelijkheid geopend, zoowel om deze uitkeeringen te vermeederen, als om ook aan geestelijken van andere gezindten in het vervolg een staatstraktement toe te leggen.

Deze wetgeving van 1808 had plaats in een tijd, waarin de Staat, geheel anders dan die van 1798, de volledige vrijheid der kerkgenootschappen niet meer wenschte, integendeel die op allerhande wijze aan banden legde. Past de wetgeving van 1808 nu nog langer in de omstandigheid die wij beleven: dat men tot de overtuiging der wenschelijkheid van een zoo groot mogelijke onafhankelijkheid der kerkgenootschappen reeds lang is teruggekeerd?

Neen, zij is met die overtuiging in flagranten strijd, en dat wij niettemin nog steeds met het ongelukkig art. 171 zitten opgescheept, is een zware aanklacht tegen ons wetgevend vermogen.

De royale uitweg is die der kapitalisatie, en het maakt weinig indruk, indien Mr. Lohman daartegen aanvoert, dat de verandering der uitkeering *e jure publico* in eene toekenning *jure privato* de bestaande onrechtvaardigheid nog zou verergeren[1]. Immers schadeloosstelling *jure privato* is

1) Lohman, *Onze Constitutie*, 329.

de eenige uitweg, zoo dikwijls rechten *e jure publico* genoten, en wier genot geldswaarde vertegenwoordigt, door den Staat moeten worden ingetrokken.

De Staat is meester, te bepalen in welke behoeften al dan niet *e jure publico* zal zijn te voorzien. Komt hij tot de overtuiging dat hij niet langer in kerkelijke behoeften kan voorzien zonder èn aan eigen waardigheid èn aan die der kerkgenootschappen te kort te doen, dan is al wat van hem kan worden verlangd, dit, dat hij de oude betrekking niet met ruwe en vijandige, doch met wijs en liefderijk bestuurde hand verbreke.

Zoo gemakkelijk als men in 1798 meende, gaat de zaak natuurlijk niet. Ook was de nationaalverklaring der geestelijke goederen gewis in dit opzicht bedenkelijk, dat aan de administratie der geestelijke kantoren niet *uitsluitend* goederen onderworpen waren waarop kerkelijke gemeenten geen burgerrechtelijke aanspraken konden doen gelden. Het is voldoende bewezen dat in sommige gevallen deze aanspraken wel degelijk bestonden. Eene scheiding te maken tusschen wat uit dezen hoofde al, en wat niet aan het hervormde kerkgenootschap zou moeten worden teruggegeven, is thans niet meer mogelijk. De Staat doet meer dan recht, doch sluit althans onrecht buiten, wanneer hij het volle kapitaal der thans verleende uitkeeringen aan de kerkgenootschappen toewijst.

Deze toewijzing plotseling te doen geschieden en dus op eens alle jaarlijksche uitkeerïng te doen ophouden, moet zeer ongewenschte gevolgen hebben. De gewezen Staatskerk, die in dit opzicht verreweg het meest achterlijk is, moet alsnog leeren wat zij in 1798 niet vermocht: op eigen wieken te drijven. Men late haar daartoe een ruimen tijd, die dan ook door de andere genootschappen die sedert 1808 in het genot van uitkeeringen zijn getreden, kan worden benut om zich voor te bereiden op eene toekomst waarin zij deze zullen moeten missen.

Is het niet mogelijk te bepalen: 1°. dat bij geene gelegenheid hoegenaamd het tegenwoordig bedrag der uitkeeringen, genoten uit hoofde 't zij van het eerste, 't zij van het tweede lid van art. 171, kan worden verhoogd, of nieuwe uitkeeringen kunnen worden toegestaan; 2°. dat het tegenwoordig bedrag, tot den geheelen afloop van het scheidingsproces toe, jaarlijks

op de begrooting wordt gebracht, doch slechts voor een trapsgewijs afloopend gedeelte zal worden bestemd voor de doeleinden, op de begrooting van 1912[1)] vermeld, terwijl het overschot, dus een trapsgewijs oploopend bedrag, jaarlijks in een fonds wordt gestort, waarvan het kerkgenootschap aanstonds de rente trekt, en dat in vollen eigendom aan het genootschap overgaat zoodra het gelijk is geworden aan het gekapitaliseerde bedrag der uitkeering van 1912? Stel dat de trapsgewijze afneming zóó wordt geregeld dat na 25 jaren voor de speciale doeleinden, in de begrooting van 1912 genoemd, niets meer aan de genootschappen wordt uitgekeerd, dan zal niettemin de staatsbegrooting nog gedurende zooveel jaren met het volle bedrag der uitkeeringen van 1912 belast blijven, als noodig is om het kapitaal dier uitkeeringen van 1912 vol te maken. Eene dergelijke regeling zou het voordeel hebben: 1°. dat de genootschappen zich geleidelijk op den nieuwen toestand kunnen voorbereiden; 2°. dat van stonde aan is vastgesteld dat in nieuw opkomende behoeften niet de Staat, maar het genootschap zelve zal hebben te voorzien; 3°. dat de genootschappen eene leerschool doormaken in het voor ieders doel verstandigste, doch in ieder geval volstrekt vrije gebruik van haar toevallende gelden, en wel van gelden tot een jaarlijks toenemend bedrag. Het noodlottige der tegenwoordige regeling is juist dat niet in tegenwoordig gevoelde, zich van jaar tot jaar wijzigende behoeften der genootschappen wordt voorzien, doch in een zeker deel der in 1815 gevoelde behoeften, en dat daarmede de vrije ontwikkeling van het kerkelijk leven belemmerd en zijn zelfbestuur ontadeld wordt.

Nu eenmaal het als misbruik erkende zóó langen tijd een grondwettelijken grondslag heeft gehad, schijnt het noodig ook de terzijdestelling van het misbruik grondwettelijk te waarborgen. De kerkgenootschappen moeten zekerheid verkrijgen dat de scheiding niet zal kunnen worden doorgevoerd in een aan haar vijandigen zin; maar even zeker moet het worden dat de scheiding plaats hebben zal. Ik kan mij dus minder goed vereenigen met het artikel van Mr. de Louter, dat vrijwel alles aan den gewonen wetgever overlaat. ‘De wet regelt de uitkeering van traktementen, pensioenen en

1) Bestemd om te worden vervangen door het jaar van inwerkingtreding der herziene Grondwet.

andere inkomsten tot dusver door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of hare leeraars genoten, met inachtneming zoowel van historische rechten als van nieuw opgekomen behoeften.' In dit artikel ontbreekt feitelijk wat zijn ontwerper zelf in de toelichting een noodzakelijk element noemt: 'de opleiding der kerkgenootschappen tot een financieele zelfstandigheid, waarbij de geldelijke ondersteuning van den Staat kan worden ontheerd.' Het stelt den Staat nog veel gebiedender dan het tegenwoordige artikel tot beoordeelaar en verzorger van nieuw opgekomen behoeften der kerkgenootschappen, en vergroot dus het gevaar dat Mr. de Louter zelf erkend heeft: van 'bederf van het innerlijk leven der Kerk.' Het artikel ontwapent noch voldoende eene in de toekomst mogelijke militant anti-clericale meerderheid; noch voorkomt het, dat voor zuiver clericale doeleinden, in onze maatschappij volkomen geoorloofd maar die voor zichzelf hebben te zorgen, een beroep op de Staatskas zal worden gedaan. Wij daarentegen wenschen eene toekomst, waarin het aan niemand dan de Kerk zelve zal staan, 'hare behoeften in acht te nemen.'

Nog veel minder dan het artikel van Mr. de Louter, voldoet ons dat der jongste commissie. Zij heeft uitgerekend, dat thans op iedere duizend leden der gezamenlijke bevoordeelde gezindheden dooreen eene jaarlijksche uitkeering valt van *f* 455. Elke tien jaren, te beginnen met 1921, zal nu eene gelijkmaking plaats hebben, zoodat de uitkeering aan iedere gezindheid met *f* 455 wordt verhoogd of verlaagd voor elk vol duizendtal, waarmede het aantal harer leden blijkt te zijn toe- of afgenomen. Zoolang, krachtens de voorloopig bestendigde bedragen van 1912, eene gezindheid voor elk vol duizendtal leden meer dan *f* 455 geniet, vindt geene verhooging, - zoolang zij minder dan *f* 455 geniet geene verlaging van de jaarlijksche uitkeering plaats. De uitkeeringen worden niet meer verbonden voor de thans in de begrooting genoemde speciale doeleinden, maar ten behoeve van iedere gezindheid afgedragen aan personen of colleges door haar daartoe aan te wijzen, opdat de gezindheid er over beschikke naar welgevallen. Aan de thans bij de regeering bekende gezindheden, welke tot dusver niets van Staatswege hebben genoten, wordt eveneens jaarlijks *f* 455 voor elk duizendtal leden toegelegd. Aan gezindheden, ontstaan door splitsing van een of meer

der thans bestaande, wordt dezelfde som 's jaars voor elke duizend leden toegelegd, ‘indien die gezindheden overigens voldoen aan de vereischten door eene algemeene wet te stellen’.

Deze regeling komt neer op een subsidiestelsel in den meest platten, mechanischen zin van het woord. De gezindheden zullen in volle vrijheid over eigen behoeften oordeelen; de Staat aanvaardt de verplichting, tot de vervulling dier niet te zijner beoordeeling staande behoeften tot zekere hoogte bij te dragen. Terwijl tot dusver de Staat de gezindheden in zekere mate bond, houden voortaan de gezindheden den Staat gebonden. Dit is geen scheiding, maar een band van een nieuwe soort. Kennen de kerken in waarheid zóó weinig eigen eer en eigen belang, dat zij op een dergelijk artikel een begeerig oog zulllen slaan? Wij hopen van beter.

Het opleggen van eenzijdige verplichtingen in een dergelijke verhouding als tusschen Staat en Kerk is een daad van onverstand die zich wreken zal eer de kerken het vermoeden. Het is ondoenlijk eene macht die, als de Staat, zijn zelfstandig levensbeginsel heeft, in alle eeuwigheid te verplichten tot diensten waar geen rechten tegenoverstaan. In het kapitalisatie-stelsel legt de Staat zich groote opofferingen op om uit een onzuiveren toestand te geraken die niet dan met geldelijke opofferingen zijnerzijds kan worden te niet gedaan zonder historische rechten te schenden. Hij weet, dat hij na een beperkt aantal jaren even vrij zal staan van de kerken als deze van hem. Geheel anders in het stelsel der commissie. Het historisch element is weggewerkt; motief der uitkeering wordt, ‘dat het kerkelijk leven geacht moet worden aan de maatschappij ten goede te komen.’ Vrage, welk kerkelijk leven, en in welke mate?

Subsidiabel zijn 1° de gezindheden die in 1912 reeds iets genoten; 2°. de aan de regeering bekende gezindheden die in 1912 nog niets genoten (m.a.w. de Gereformeerden); 3°. de gezindheden die in de toekomst, door splitsing van een of meer der gezindheden, in de beide vorige rubrieken genoemd, kunnen ontstaan, wanneer zij voldoen aan vereischten door eene algemeene wet te stellen. Hoe nu met eene gezindheid, die in de toekomst niet door splitsing eener bestaande gezindheid ontstaat, maar geheel zelfstandig nevens de andere zich vestigt? Is het den grondwetgever van thans of den wetgever

van aanstonds zoo in bijzonderheden bekend, in welke richting zich het godsdienstig leven der toekomst zal ontwikkelen, in welke vormen het zich zal uiten? Of dit steeds de vormen zullen zijn, thans als 'de kerkelijke' bekend? Komen reeds thans vereenigingen, die zich buiten het kerkverband met eenig deel der zedelijk-godsdienstige volksopvoeding belasten, niet evenzeer als de kerken 'aan de maatschappij ten goede'? Doet dit niet eene vereeniging als b.v. het Leger des Heils? De Protestantenbond?

Het artikel der commissie, dat in schijn den Staat enkel verplichtingen oplegt, stelt in zijn toekomstige werking den Staat onvermijdelijk tot keurmeester over het maatschappelijk nut van godsdienstige uitingen. Of het artikel, dat er van uitgaat op godsdienstig gebied ieder het zijne te willen geven, niet zeer wel ter bevordering van aan de regeering welgevallige uitingen zal zijn te denatureeren? Zoolang de Staat door menschen zal worden geregeerd met menschelijke gevoelens van voorkeur en afkeer, is het bevestigend antwoord op die vraag veel beter te verdedigen dan een ontkennend.

En welke macht die waarborg geeft, dat niet een volgend geslacht het maatschappelijk nut van het kerkelijk leven geheel anders zal waardeeren dan op *f* 455 per duizend leden; veel hooger of veel lager? Naarmate de geëgaliseerde uitkeering langer zal hebben bestaan, en ook de thans niet gesubsidieerde gezindheden daarin langer zullen hebben gedeeld, zal de herinnering aan den historischen oorsprong van dat bedrag verbleeken en eindelijk geheel verdwijnen. Het zal dan zeker aan de kerkgenootschappen invallen, dat haar maatschappelijk nut met die *f* 455 per duizend leden belachelijk laag, en aan haar vijanden, dat het met elk bedrag te hoog is aangeslagen. Het artikel, dat zegt vrede te willen brengen, voorspelt in de toekomst een bitteren strijd; een strijd die nimmer te ontkomen is, maar niet op het politiek terrein behoorde te worden uitgevochten. Uit gemakzucht zal zich de Staat in duizend lasten hebben gestoken. Hij krijgt al aanstonds te doen met vragen als wat eene godsdienstige gezindheid is, waardoor het lidmaatschap eener zoodanige gezindheid[1)] verworven wordt en hoe het te loor

1). Ik ben gedwongen te spreken in de terminologie van het art. 171 der commissie, die van geen kerkgenootschappen hooren wil. Het *lid*maatschap eener *gezindheid!*

gaat[1]; wie gerechtigd moet worden geacht de uitkeering in ontvangst te nemen[2]; m.a.w. met de inwendige organisatie der Kerk; - maar bovendien zal hij in de toekomst betrokken raken in strijdvragen van hooger orde, die gemoedsleven en gewetensovertuiging raken, en tot welker oplossing hem de handen geheel verkeerd staan.

Het schijnt uitgesloten dat voor dit artikel, tot welken prijs dan ook, één liberale stem zal kunnen worden gekocht. De liberale gedachte verlangt voor een land als het onze de vrije Kerk in den vrijen Staat, ook de vrije anti- of neven-Kerk in den vrijen Staat. Om dit doel te bereiken moet de nog bestaande financieele betrekking met sommige kerkgenootschappen worden afgewikkeld, niet plotseling afgebroken, maar vooral niet op gewijzigden voet bestendigd.

Delicaat blijft, in het stelsel van afwikkeling, de positie der Gereformeerden. Er is een tijd geweest dat zij in fierheid alle Staatshulp versmaadden, ze afkeurden in beginsel, ze afgeschaft wilden zien waar zij bestond, ze in geen geval zouden hebben willen opeischen voor zichzelven. Die tijd schijnt voorbij; althans een gereformeerd protest tegen het commissieartikel ontbreekt. In de oogen hunner duizendtallen schitteren een evenredig getal stapels van *f* 455, en zij wenden de oogen niet af. Zij moeten weten wat zij met hun geweten overeen kunnen brengen. Is het mogelijk in het stelsel van kapitalisatie een voet te vinden waarop hun een behoorlijk aandeel aan het aan de gewezen Staatskerk uit te keeren kapitaal kan worden verzekerd, dan zou eene liberale politiek de welwillende overweging van zulk een maatregel m.i. niet *per se* moeten afwijzen. De zeer bijzondere omstandigheden waaronder een zoo aanzienlijk deel der vroegere

1) Grondslag der egalisatie zal de volkstelling zijn. Daarbij geven zich tal van personen op als tot geen kerkgenootschap behoorende, ook al zijn zij gedoopt of aangenomen. De genootschappen zullen er voortaan geldelijk belang bij hebben, het aantal leden zoo groot mogelijk te doen voorkomen.
2) Bij toekomstige bestuursgeschillen in den boezem van kerkgenootschappen kunnen hieruit allerlei complicaties voor den Staat ontstaan. In de geheele periode van strijd die aan iedere kerkscheuring pleegt vooraf te gaan, zal de positie van den Staat een weinig benijdenswaardige zijn.

Hervormde Kerk zijn aanspraken op het in 1815 aan dat lichaam verzekerde of sedert door haar verworvene verloren heeft, maken het ondoenlijk zonder zedelijk onrecht bij eene afwikkeling voor altijd de Gereformeerde Kerken van thans geheel voorbij te gaan. De Staat zelf is aan de geboorte der Afscheiding niet onschuldig geweest. Het is voor een goed gedeelte de organisatie, door het Staatsgezag kort na 1815 aan de Hervormde Kerk gegeven, die de Separatisten genoopt heeft die kerk te verlaten, en hiermede rekening te houden past den Staat te meer, nu hij het voor de gepastheid zijner toenmalige inmenging stellig niet meer opneemt. Bij eene ontknooping van banden, die met de Gereformeerde Kerken als zoodanig nimmer zijn gelegd, op de belangen dier kerken niettemin te letten, is zeker moeilijk, maar dat het onuitvoerbaar is zou ik niet durven beweren.

Fel zal vermoedelijk de tegenstand zijn die van de liberale partij te wachten is tegen het door de commissie voorgeslagen onderwijsartikel; doch vergis ik mij niet, dan gaat zij zich daarmede begeven op een voor haar uiterst ongunstig gevechtsterrein. Wat ik haar toebid is, tegenover de clericale onderwijspolitiek niet haar eigen onderwijspolitiek van gisteren te gaan verdedigen, doch die van morgen te sauveeren.

Onze grondwetgevers, die van 1887 het laatst, stelden het openbaar onderwijs voorop, noemden het een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering. Sedert 1848 heeft daarnevens de vrijheid van onderwijs een grondwettelijken grondslag, doch tevens zijn in dat jaar bepalingen opgenomen, die ten doel hadden 1o. de bruikbaarheid van het openbaar onderwijs voor aanhangers van onderscheiden godsdienstige begrippen te verzekeren; 2o. het openbaar onderwijs een voorrang toe te kennen: ‘overal in het Rijk’ zou het van overheidswege in voldoende mate moeten worden gegeven.

De bruikbaarheid van het openbaar onderwijs voor allen zonder onderscheid is een droombeeld gebleken. Een groot gedeelte der bevolking is er niet van gediend en richt bijzondere scholen op, die thans in strijd niet met de letter, maar met den geest van het grondwetsartikel, van Staatswege worden gesubsidieerd, en voortaan in het totaal bedrag harer

kosten de openbare kassen willen laten voorzien, in volmaakt dezelfde mate waarin dit met de kosten van het openbaar onderwijs het geval is.

Tevens moet het openbaar onderwijs van zijn voorrang niet alleen worden teruggedrongen, maar uitdrukkelijk tot aanvulling van het bijzondere gedegradeerd. Slechts voor zoover zich eene behoefte aan ander onderwijs openbaart dan waarin door de ingezetenen wordt voorzien, zal dit andere onderwijs van overheidswege worden verstrekt, en dan onder eerbiediging van de godsdienstige gevoelens van de ouders der schoolgaande kinderen. In den aanhef van het artikel wordt nu niet langer het openbaar onderwijs, doch 'het onderwijs' een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering genoemd.

Let op het euphemisme, waarmede het onderwijs dat tot dusver het bijzondere heette, wordt aangeduid als dat 'waarin door de ingezetenen *wordt voorzien.*' Deze voorziening is al eene zeer eigenaardige: zij sluit geene voorziening in de kosten in zich, die op de openbare kassen worden afgewenteld.

Het systeem wordt dus nu, dat de Staat alleen geschikt is het onderwijs te betalen, en voorts nog het te verstrekken in zooverre de ingezetenen geene eigen scholen (die hun immers toch niets kosten) hebben opgericht.

Mij dunkt dat, als bij het kerkgenootschapsartikel, ook bij het onderwijsartikel de clericale partijen de maat van onderworpenheid, die op den duur van een lichaam als den Staat kan worden verwacht, veel te ruim hebben genomen. Zij zullen van het artikel geen ander dan aanvankelijk genoegen beleven. Die betaalt, wil, als hij meer is dan enkel kassier, als hij iemand is met zelfstandig gezag bekleed en met de middelen toegerust dat gezag te doen klemmen, op den duur ter dege weten, waarvóór. Onderwijs dat een voorwerp is van de aanhoudende zorg der Regeering, dat aan het toezicht der overheid en aan haar onderzoek naar de zedelijkheid en bekwaamheid van den onderwijzer is onderworpen, en dat de middelen laat afsterven om bij onttrekking van Rijkssteun in eigen bestaan te 'voorzien', is inderdaad openbaar onderwijs, en het systeem van het nieuwe art. 192 wordt de openbare secteschool, met de openbare neutrale school als aanvulling. De secte meent te zegevieren over de huma-

niteit, maar verkoopt zich onderwijl aan den Staat, dien zij niet blijvend in hare macht zal kunnen houden.

Wat moet de houding der liberale partij tegenover dit clericale onderwijsartikel zijn? Moet zij de inderdaad reeds verloren positie der neutrale staatsschool als de centrale, regelmatige, nog langer zoeken te verdedigen? Zij is van te voren van de nederlaag gewis. Met het stelsel der neutrale overheidsschool als regel is niet slechts dit nieuwe art. 192, maar zijn reeds de onderwijswetten waartoe de liberalen 't zij hebben medegewerkt 't zij ze hebben ondergaan, in vollen strijd. Hunne school, aangekondigd als bestemd voor allen, heeft op den duur alleen henzelven kunnen voldoen, en dit niet eens zonder uitzondering. Het is niet anders, en als zij zich laten verleiden om onder aanvoering der openbare onderwijzers de vijandelijke stelling in het front aan te vallen, zullen zij met bebloeden kop moeten afdeinzen. Zij moeten de stelling omtrekken, want aan de achterzijde ligt die geheel open.

Wij leven niet in een Staat, waarin kerkelijke richtingen vrijheden voor zich kunnen opeischen, die niet tevens aan anderen zouden moeten worden ingeruimd. Laat de kerkelijken aan de Staatsruif om er zich den dood aan te eten. Gebruik het oogenblik, waarop de tegenstanders van *hunne* offervaardigheid genoeg krijgen, om uwe eigene aan te kweeken. Zoek het niet in de neutrale overheidsschool; is het u dan nog niet gebleken welk een stomp strijdwapen die is? Richt, liberale ouders, uwe eigen schoolvereenigingen op, even vrij van kerkelijk gezag als van de louter negatieve, impotente neutraliteit van dien papieren paus, de schoolwet. Maak uwe eigen scholen tot het voorwerp *uwer* 'aanhoudende zorg', onderwerp ze aan *uw* toezicht, aan *uw* onderzoek naar de bekwaamheid, de zedelijkheid, de levende paedagogische kracht bovenal der onderwijzers; - *leg er*, behalve het minimum dat de Staat, 'volgens regels door de wet te stellen', krachtens het nieuwe art. 192 u zal hebben toe te leggen, *ook geld aan ten koste*, en de invloed uwer scholen zal dien der andere overwinnen, omdat de uwe de betere, de menschelijkere zullen zijn. Het zwakke punt der clericalen is dat zij zich thans veel meer met de vraag bezighouden, wie de school zal betalen, dan hoe de school zoo voortreffelijk mogelijk zal zijn. Laat hen vrij op scholen die juist aan de minimum-

eischen der wet zullen voldoen, kinderen te drillen die, wat men ook in art. 192 der Grondwet schrijve, toch niet aan hun invloed zouden zijn te ontrukken dan door de zuig- en trekkracht eener levende, eener ongeschreven humaniteit. Zorg dat de uwe trekken kan, en de zielen ook van de oud-leerlingen der kerkelijke scholen zullen voor uw invloed openliggen. Schrap de christelijke en maatschappelijke deugden gerust uit de wet, waarin zij ik weet niet wat voor armzalig, officieel vertoon maken: zij behooren in het leven.

De directe, zoo omvattend mogelijk bedoelde staatsbemoeiing met het lager onderwijs heeft in Nederland groote dingen gedaan; maar juist daarom kan zij zich thans terugtrekken. Meer dan de helft van ons volk, immers als wij de waarheid zullen zeggen ook niet weinigen van liberalen huize, heeft van de staatsschool genoeg. Eene regeling die de bevolking alom zich in het genot laat stellen van een aan wettelijke minimum-eischen voldoend, uit de openbare kassen te bekostigen lager onderwijs, dat de richting vertoont die door de ouders der schoolgaande kinderen wordt verlangd, kan dunkt mij door de liberale gedachte zeer wel worden aanvaard. Mits de aanwezigheid van deugdelijken waarborg tegen geldverspilling en geldonttrekking aan het onderwijsbelang zelve; - mits ook ieder in de gelegenheid zij aan zijne school zoodanige volmaking en inrichting te geven als hij om welke reden ook gewenscht zal achten, zonder de aanspraak op de vergoeding der wettelijke minimum-kosten, die aan de voldoening der wettelijke minimum-eischen beantwoordt, te verliezen.

De neutrale overheidsschool zal dan hoogstwaarschijnlijk worden de neutrale armenschool. Nog juister, de school voor de onbemiddelde *maar tevens onverschillige* liberalen. Immers zoo zij op de leiding eener school in hun eigen smaak eenigen prijs stellen, wat verhindert ook onbemiddelde liberalen eene schoolvereeniging op te richten die in de kosten van het door hen meest gewenscht geachte onderwijs de openbare kassen kan doen voorzien?

Het nieuwe art. 192 heeft dit zeer goede, dat het de taak van den Staat op een terrein waar deze niet langer met geluk direct werkzaam zijn kan, beperkt, en de werkzaamheid der ouders prikkelt. Ik geloof dat de nadeelen, welke

niemand ontkennen zal, van liberale zijde schromelijk worden overdreven. De nadeelen bestaan, maar zijn door het eigen initiatief der liberalen in te perken; en in hun aard lijken zij mij minder bezwaarlijk dan het behoud van den tegenwoordigen toestand zijn zou, die werkelijk toch door niemand als definitief kan worden aanvaard. Elk nieuw bouw- of ander wetteke dat aan de kerkelijke verlangens een nieuwe gedeeltelijke satisfactie zal komen geven en niet door ons zal kunnen worden tegengehouden, zal de bespotting van een ongewijzigd art. 192 nog erger maken dan die nu reeds is; - en het is, voor wie het artikel onbevangen herleest, toch waarlijk reeds erg genoeg.

De zes liberale commissieleden, die tegen het artikel der meerderheid eene nota hebben gesteld, ontkennen de noodzaak der wijziging van het bestaande artikel niet. Zij hebben er zelf een gesteld, dat zich op vele punten van dat der meerderheid onderscheidt: het geeft niet te kennen, dat het initiatief tot de oprichting van scholen in de eerste plaats van de ingezetenen wordt verwacht; het blijft het van Staatswege verstrekte onderwijs ‘openbaar onderwijs’ noemen, en kent daarnaast ‘bijzondere scholen’, ten behoeve waarvan, op voorwaarden door de wet te stellen, geldelijke bijdragen uit 's Rijks kas kunnen worden gegeven; het legt den Staat den plicht op, het openbaar lager onderwijs zoodanig in te richten, ‘dat nergens voor de ingezetenen de gelegenheid ontbreke om hunne kinderen in het genot te stellen van onderwijs, waarbij hunne godsdienstige overtuigingen worden geëerbiedigd’. Vergelijkt men hun artikel met het bestaande, dan merkt men eenige verschikking, en een wat omslachtiger redactie van het gebod tot de alomtegenwoordigheid van het neutraal openbaar onderwijs op; maar nieuws is er alleen de schrapping van het woord ‘openbaar’ in het eerste lid, en het nieuwe vijfde, dat de wet de voorwaarden vast laat stellen, waarop ten behoeve van bijzondere scholen geldelijke bijdragen uit 's-Rijks kas kunnen worden gegeven. M.a.w. hun artikel wijzigt wèl het bestaande art. 192, maar niet den feitelijk bestaanden toestand, die aan art. 192 volstrekt niet meer beantwoordde. ‘In dit voorstel is geen stelsel van schoolwetgeving neergelegd’, zeggen de onderteekenaars, ter aanbeveling. Inderdaad is hun voorstel even stelselloos als

de bestaande toestand het is, die de verwording te zien geeft van een systeem dat uitgediend heeft, en tegelijk de kiem heeft zien leggen van een nieuw dat groeit. Dit grondwettelijk fixeeren van het oogenblikkelijk stadium van een groeiproces dat ondanks zeer krachtigen tegenstand niet te stuiten bleek, is evenzeer in het voordeel der behoudspartij als in het nadeel der bewegingspartij op onderwijsgebied. Het voorstel is voor de rechterzijde dan ook volstrekt onaannemelijk. Is het billijk dat de bijzondere scholen zullen worden gesubsidieerd, waarom zal dat dan enkel uit 's Rijks kas, niet ook uit die der gemeenten, kunnen geschieden? Is het, omdat de bestaande wetten de voortgaande gelijkmaking der bestaansvoorwaarden van openbare en bijzondere scholen nog niet zóó ver hebben doen vorderen? Op deze wijze maakt men de gewone wetgeving van gisteren tot richtsnoer der Grondwet, in plaats van de Grondwet te stellen tot richtsnoer der gewone wetgeving van morgen.

De Grondwet van 1848 had in zake volksonderwijs een duidelijk program, dat gewerkt heeft en niet algemeen bevredigd. Wat doet het er toe? Het heeft *gewerkt*, het heeft leven gewekt zoowel door eigen uitvoering als door den tegenstand dien het opriep. Het art. 192 der tegenwoordige meerderheid houdt een ander program in, dat leven wekken zal in de omstandigheden van thans en van morgen. Het art. 192 echter der heeren van Doorn c.s. is een dood ding; het laat de quaestie precies op het thans bereikte punt. Het zal ons de voortzetting van den schoolstrijd niet besparen (dat kan niemand), maar het veroordeelt dien strijd een muisen kikvorschkrijg te blijven, een geknoei met ‘wettekes’, die de behoudspartij bij stukjes en beetjes het nog bestreken terrein zullen ontweldigen, terwijl het artikel der meerderheid de rechterzijde tot behoudspartij en òns tot bewegingspartij zal maken. Voor den in het goed recht en de eindelijke zegepraal der moderne levens- en wereldbeschouwing geloovige behoorde de keus geen oogenblik twijfelachtig te zijn.

Wat is de kracht der kerkelijken? Dat zij over oude, nog sterke organen beschikken, die den strijd tegen een door onkerkelijke invloeden beheerschten Staat konden opnemen. Het ruime kiesrecht heeft voor het oogenblik den Staat

omgekeerd onder kerkelijke invloeden gebracht; het nog ruimere, dat wij niet schromen maar wenschen, zal naar alle waarschijnlijkheid beginnen met die invloeden te bevestigen. Geen nood. Die overtuigd is dat de kerken machten zijn van het verleden, en zelf in de machten der toekomst gelooft, helpe deze sterken tot iets lenigs en strijdbaars. De vrijzinnigheid heeft het zich te gemakkelijk gemaakt. Zij is meer negatie geweest dan dat zij zelf heeft geponeerd. Zij moet de oude steunsels wegwerpen, en op verovering uit onder het volk. Waar is haar sociaal werk? Zij heeft er het logge Staatslichaam voor gespannen, maar haar wagen kan nu niet meer vooruit tenzij zij zelve zich gareelt. Laat de rechterzijde haar art. 192 hebben. Zij zal gecoaliseerd blijven tot zij het heeft, en ons verslaan zoolang wij zoo dom zijn haar af te wachten in de voor ons denkbaar ongunstigste stelling. Laat de rechter kindertjes hun A B C leeren, met den catechismus er bij, op door den Staat bekostigde scholen met onderwijzers wier bekwaamheid op Staatskeur staat; laten zelfs enkele kinderen van liberalen huize hier of daar genoodzaakt zijn dit onderwijs bij te wonen; - is de zelfbewuste vrijzinnigheid daar niet tegen bestand? Als *wij* maar zorgen dat die discipeltjes, van rechter- of linkerfamilie, die niet altijd op de schoolbanken zullen zitten maar eerlang in ruimer zin in de levensleer komen, daarbuiten *onze* voetsporen vinden, sporen die naar hoogten wijzen waar een reine lucht den adem bevrijdt, en de blik hangen blijft aan een gloeiend verschiet.

IV.

Het gezinshoofdenkiesrecht, het regresrecht der Eerste Kamer, het verbod van actief en passief vrouwenkiesrecht, de voorgeslagen wijziging van art. 55 in verband met de schrapping van art. 109 en de wijziging van art. 72 (afkondigingsformulier), het artikel betreffende de uitkeeringen aan kerkgenootschappen, zijn voor de liberale politiek m.i. onaannemelijk. Onder geen beding mogen zij worden aanvaard. Liberale eischen zullen m.i. moeten zijn die van algemeen mannenkiesrecht in de Grondwet en van mogelijkheid der geleidelijke toekenning van kiesrecht aan vrouwen bij

de wet; ook die van kapitalisatie der uitkeeringen aan de kerkgenootschappen, te bereiken onder waarborg tegen te plotselingen overgang, en met bijzondere voorziening ten behoeve der Gereformeerden; - en, als het naar mijn wensch mocht gaan, zou de groote liberale concessie bestaan in de aanbieding van een art. 192 dat van het door de rechterzijde voorgestelde niet wezenlijk verschilt, immers alleen in zooverre een andere redactie van het derde lid wellicht waarborg zou kunnen schenken dat de behoefte aan eene neutrale overheidsschool zal geacht worden zich te hebben geopenbaard, zoodra de ouders of voogden van een zeker aantal leerplichtige kinderen het verlangen tot het behoud of de oprichting eener zoodanige school zal hebben te kennen gegeven (welk getal dan het zoodanige behoort te zijn, waarmede de mogelijkheid van het bevolken eener aan de wettelijke minimum-eischen voldoende school gesteld wordt te zijn bereikt). Dat voorts de wettelijke voorwaarden waaraan de kostenvergoeding zal zijn onderworpen (vijfde lid), hechten waarborg zullen moeten opleveren tegen geldonttrekking aan het onderwijsbelang, en tevens volle vrijheid moeten laten om, zonder verlies der aanspraak op vergoeding der minimumkosten, in de inrichting der school boven het wettelijk minimum uit te gaan, zijn tevens eischen waarvan de liberale partij nimmer mag afgaan. Is het mogelijk ze in een nieuw lid van art. 192 te belichamen? Ik zou niet durven zeggen van niet. Mooier en korter zal het artikel er niet door worden, maar een mooi, kort onderwijsartikel is voor ongetelde jaren buiten alle mogelijkheid.

Ik vrees wel dat de rechterzijde den tegenstand tegen de liberale kiesrechteischen, de linkerzijde het verzet tegen het nieuwe art. 192, niet zal opgeven, en er dus van deze grondwetsherziening niets komt. Mocht dit toch nog het geval zijn, dan vindt men onder de overige voorstellen der commissie (die daarin van hare bekwame voorgangster van 1905 vrij wat heeft overgenomen) een aantal uitnemende zaken van niet-kittelige natuur, waarover geen heftige strijd zal behoeven te ontbranden, en wier kalme overweging wezenlijke verbeteringen in onze Grondwet zal kunnen doen aanbrengen.

Niet zoo gerust zou ik er op zijn, dat de regeling der troonopvolging nog geen ernstige moeilijkheden kan opleveren.

Ieder die de nota van het lid den heer van Doorn leest, moet, al kan hij niet onmiddellijk het gegronde van al diens bezwaren, één voor één beschouwd, toegeven, toch getroffen worden door de algemeene opmerking, dat het gevaarlijk is de successie van Koningin Wilhelmina ergens te verstoppen, op een oogenblik dat er geen mannelijke uit mannen gekomen nakomelingen van Koning Willem I meer bestaan. Waarvan wij regeling verlangen is voortaan uitsluitend de successie van Koningin Wilhelmina, en die regeling wordt ook in de voorstellen der jongste commissie zeker niet met kortheid en klaarheid uitgedrukt.

Sedert de commissie zich met dit hoofdstuk bezighield, is ook de laatste wettige mannelijke uit mannen gekomen nakomeling van Prinses Carolina overleden, zoodat art. 15 uit de Grondwet behoort te worden verwijderd. Naar eene successie te blijven verwijzen die in den grafkelder te Weilburg ligt en nimmer opstaan kan, ware een daad van sleur en onnoozelheid.

V.

Terwijl dit opstel geschreven werd, verscheen in de dagbladen het bericht dat voorstellen tot grondwetswijziging van minister Heemskerk den Raad van State hebben bereikt. De premier heeft dus weten te handelen met spoed, en spoed is met beleid volstrekt niet onvereenigbaar.

Mocht het den chef gelukt zijn, aan zijn gerecht den geur te onthouden, die uit het keukenvenster, zoolang dit geopend was, tot ons is opgestegen. Het rook naar de sakristij. Maar chefs hebben hunne geheimen, en behoeven niet alles in het eten te strooien, wat de koksjongens hadden gereedgezet.

H.T. COLENBRANDER.

Uit ‘Immortellen’.[1)]

Slaap, kindje, slaap!

‘Slaap, kindje, slaap,
daarbuiten loopt een schaap!’
je hartje tegen mijn harte aan
ik voel het kloppen, voel het slaan.
‘Slaap, kindje, slaap!’

Daarbuiten gaan geen menschen meer,
de huizenoogen loken neer,
de straatlichtjes zijn uitgedaan,
boven gingen de sterren aan
en 't is heel stil: alleen de wacht
trommelt, hol stappend, door den nacht:
... slaap... kindje... slaap!...

Je neusje zoo gebogen, fijn,
dringt zich of 't in mijn borst wil zijn,
je oortje, als een bloem ivoor,
drong zwarte lokjes door naar voor,
je hooge hoofdje in mijn arm
duikt zich en schut zich warm.

1) ‘Immortellen’ verschijnt bij C.A.J. van Dishoeck, Bussum.

Daar komt omhoog de witte maan
uit wolken zwart, en ziet mij aan
en kijkt mij door mijn oogen heen
en in mijn ziele, of ik ween!
als zij dan glanst op jou mijn kind,
is 't of je 'n zilv'ren kindje bent.

Die hooge maan die ziet zoo ver
en wijst daar aan die goudenster,
zoo blinkend op het glaskozijn,
waar of de doode menschen zijn:
de doode menschen zijn heel wijd,
nog verder dan de maanglans glijdt.

Daar zit in lichte nis een vrouw,
zoo mooi als jij en droomt van jou;
haar witte armen saamgevouwen
om een kindeke er in te houden,
lonkt ze en lacht en zingt dan teer
- haar teerte deinend heen en weer -:
... ‘slaap... kindje... slaap!’...

Hoe heerlijk tikkert in den slaap
je hartje slagjes op het mijne
en starend in het maneschijnen
zing ik van 't arme dwalend schaap,
... ‘slaap... kindje... slaap!’...

S. BONN.

Anna Louisa Geertruida Bosboom-Toussaint.

Den 16den September 1912 zal het honderd jaar geleden zijn dat Geertruida Toussaint te Alkmaar geboren werd.

Niet als een nationale gedenkdag zal die dag gevierd worden. De Nederlandsche natie pleegt zich nu eenmaal niet warm te maken voor haar dichters en prozaschrijvers, doode of levende. Maar in den kleinen kring van hen die de schrijfster van *Het Huis Lauernesse*, van de Leycester-romans en van *Majoor Frans* vereeren om wat Huet in haar roemde: haar groote verbeeldingskracht, haar groot boetseervermogen, haar groote visioenen en haar groote gevoelens, zal men dien dag mevrouw Bosboom-Toussaint dankbaar herdenken.

De Gids die in een door Potgieter in 1838 geschreven beoordeeling haar eerste afzonderlijk uitgegeven novelle *Almagro* begroette als werk waarvan ‘de stijl zich voordeelig onderscheidt boven dien onzer gewone romanschrijvers’ en voor wien zij haar laatste werk, de onvoltooid gebleven, na haar dood, in het nummer van December 1886, afgedrukte Herinneringen bestemde, brengt op dezen dag, behalve opstellen *over* haar en haar werk, *van* haarzelf een nog onbekende, fragment gebleven, schets uit haar eersten schrijvers-tijd,

en een aantal brieven door de schrijfster als Geertruida Toussaint of als mevrouw Bosboom-Toussaint gericht tot personen van naam, die zij haar vrienden mocht noemen.

Al was zij - volgens Huet - in ons land ‘le plus grand des écrivains qui ne savent pas écrire’, diezelfde Huet roemde de ‘charme’ van hare niet openbare brieven. Ook in de hier openbaar gemaakte geeft zij zich zonder terughouding, in al de oprechtheid en den ernst van haar eerlijk, onafhankelijk karakter; beginseltrouw, maar zonder *parti-pris*, waardeerend wat haar aantrok ook in wie in levensbeschouwing mijlen ver van haar afstonden, onmeedoogend hekelend ook in geestverwanten wat haar tegen de borst stuitte.

De literaire kunstenaar, die eens Geertruida Bosboom-Toussaint in beeld zal mogen brengen, niet in schets maar ten voeten uit, en die dus geen enkelen trek van haar karakter, geen enkel hoofdstuk uit haar levensboek zal mogen verwaarloozen, zal ongetwijfeld met het hier bijeengebrachte zijn voordeel kunnen doen.

DE REDACTIE.

De liefde in den Leycester-cyclus.

De Leycester-cyclus is een historische roman, een verdichting, die de geschiedvorscher niet mag versmaden, als hij een helder inzicht zoekt in de gebeurtenissen van 1585 tot '87. Groen en Fruin, beiden hebben het erkend. Maar daarnaast is hij het boek van de Liefde, de Liefde in al haar uitingen.

Wie den voor velen wel wat vermoeienden tocht door die elf deelen der editio princeps heeft afgelegd, ziet ze daar dolen, de paren, door het woeste woud van krijgsbedrijven en politiek, door het verwarrend kreupelhout van eer- en heerschzucht, kuiperij en samenzwering, Reingoud-Laguillaire, Sidney-Martina, Gideon-Ivonnette, Leoninus-Barbara de Hase, Reingoud-Jacoba, Fabian-Deliana, Douglas-Jacoba, Elias le Lion-Jacoba, Leycester-Margaret Douglas, Gideon-Jacoba, Elias le Lion-Ludovica van Meetkerke, Nicolaas de Maulde-de Princes van Chimay, Pescarengis-Katharina Rose. En nog altijd komen er nieuwe op, hartstochtelijk handenwringend, met blikken van haat en vertwijfeling, zoetelijk betoogend, met teederen, dwependen glimlach, schuchter of vertrouwelijk, vol ijdele behaagzucht of in stillen eenvoud, in stugge terughouding of speelsche uitgelatenheid. Al wat daar kookt en verschroeit, straalt en verkwikt, van het felle lijfsbegeeren tot de meest belanglooze opoffering, tot de reinste Christelijke wijding, is in die blikken en gebaren te lezen.

De klacht over gebrek aan eenheid, de klacht, dat het geheel niet met één blik is te omvatten, is verklaarbaar. En toch voor wie dit alles rustig tracht te overzien en te

groepeeren, is daar meer vastheid van opzet, stevigheid van bouw, dan de oppervlakkige lezer vermoedt, draagt juist een onwankelbaar begrip van het karakter en den aard der liefde gansch den zwaren last van dit forsche gevaarte. Voor hem is daar een punt te vinden, vanwaar uit wat aanvankelijk een wonderlijke doolhof leek, een wel geordend, volkomen harmonisch bouwwerk wordt.

Sidney en Martina: de Platonische liefde. Sidney de Engelsche edelman en hoveling, de hoofsche herder der Arcadia, de dichter van den sonnettenkrans Astrophel and Stella, de strijder voor het recht der poëzie, levend in de modeliteratuur der Renaissance, als Petrarca, naar Plato's droom verheerlijker der abstracte schoonheid, Sidney, de staatsman en krijgsoverste in het gevolg van Leycester, in den raad de man van het wijze, bezadigde woord, gezien bij het volk als bij zijn grafelijken oom, om zijn politiek beleid, zijn juist begrip van toestanden, zijn vaardigheid tot den strijd.

Martina, de zwaarmoedige, verwaarloosde vrouw van dien De Burchgrave, dien onbezonnen strever naar leege eer en aanzien, die hem blind maken voor al wat verder om hem heen gebeurt, Martina, de schoonheid ‘met een tinteling van fijn gevoel en een waas van zachte schranderheid, heenschemerend tusschen een nevel van lijden door,’ met haar vagen drang naar poëzie, haar behoefte aan teederheid, Martina de eenzame en verlatene, die geen vrede vindt in de dorre, benauwende dogmatiek van een Fraxinus, ‘wiens trotsche eigendunk niet begreep, dat de woorden, die *hij* sprak, en de toepassing, die *hij* uitdacht uit de letter van de schrift, schade kon doen bij wie hij een geloovige achtte.’

Met wat een diepe, rijke kennis van het zieleleven heeft Toussaint geschilderd, hoe zij bij de aanraking met Sidney klimt uit haar leegheid en matheid tot belangstelling, tot troost; hoe noodwendig hier ontgoocheling volgen moest; hoe ze daarna uit haar gewilde lichtzinnigheid eerst langzaam komt tot een toestand van berusting, die misschien eerst dan in kalme gemoedsrust overgaat, als Sidney's dood al het zinnelijke aan haar liefde heeft ontnomen.

Van het oogenblik, dat Sidney haar verrast verzonken in de sonnetten, die zij vond op den weg, gaat daar van hem

een zoete bekoring over haar uit.[1]. Als hij haar de verbeelding schildert als de ‘gevleugelde tooveres, in haar kleed van licht en leven, die met u is in de eenzaamheid, u vat bij de hand en voert naar haar tooverpaleizen, vol pracht en vol liefelijkheden, waar gij de armelijkheid en de bitterheid van het werkelijke door vergeet’; als hij haar spreekt van de macht der poëzie, ‘die waardij geeft aan het geringe, ziet wat ze wil, raadt wat ze wil, gevoelt wat ze wil’, van de smarten, waarin ‘zoetheden liggen, iets bitters, gemengd met iets liefelijks, iets als een weelde van weemoed’, hoe Martina dan smacht naar een leven in die sfeer, hoe ze opleeft in Sidney's uitspraak: ‘Dichterlijke zielen zijn van 't zelfde geslacht; wij zijn verwanten naar den geest’.

Hoe er een nieuwe wereld van geluk voor haar open ligt in het geheimzinnig verkeer met den haar onbekenden dichter, in de dichterlijke hulde, haar gebracht.

Treffend is ze geteekend, die schokkende ontroering, als het toeval Sidney, *haar* dichter, in haar huis voert, als het mysterie van het onmaterieele droomenland is verstoord, als de werkelijkheid in het gewone leven voor haar staat. ‘De luchtbeelden onzer fantasie zijn fijner en keuriger genietingen voor den geest dan de handtastelijke werkelijkheid, die ons wat koud en wat dor te voren komt.’

Doch met die realiteit moet ze zich verzoenen. Een nieuwe faze van haar geluk breekt aan. Sidney zal haar verder inleiden in het leven der schoonheid; hij zal ze gedichten voorlezen, ook van den ‘meester poëet, die klucht en ernst zoo vindingrijk weet te mengelen, en der menschen hart doorziet als 't klare kristal, en zulke heldere stralen van vernuft en diep gevoel weet zamen te paren, als u daar de ziele verwarmen.’

Voor een kunstenares als Toussaint mocht dit leven in de wereld van schoonheid, niet geheiligd door haar Christendom, geen voldoening geven aan de smachtende ziel, is er geen bevredigende oplossing denkbaar. Hoe wordt de taal der hoffelijke dichterlijke vereering Martina langzamerhand tot

1) Leycester in Nederland, I, 343. Van Leycester in Nederland en van Gideon Florensz. gebruikte ik de eerste uitgave. Van De vrouwen van het Leycestersch tijdvak de uitgave van Charles Ewings.

een kille onvoldaanheid[1], hoe verdwijnt haar laatste illusie, als zij onder zijn gloedvolle Defense of Poesy,[2] gericht tot den starren ijveraar Fraxinus, uit een nijdigen zet van den laatsten verneemt, dat Sidney gehuwd is; hoe voelt ze plotseling al die dwepende hoffelijkheid als slechts een dichterlijk spel, gelijk bij Petrarca en Tasso.

'Daar schrikten plotseling de beide mannen op; iets, als de knal van een musket, dat afging, trof hun het gehoor; een luide wilde lach van Martina vergezelde dien; in verstrooijing had zij de luite genomen, die Sidney had weggelegd, en zij was begonnen de snaren op te schroeven, al sterker en sterker, tot het hunne rekbaarheid had vermoeid; nu waren ze allen te gelijk gesprongen. De jonge vrouw zelve was ook opgestaan in schrik; de luit was gevallen.

Daar is meer gebroken dan de snaren, die gij ziet!' sprak Martina tot Sidney.[3]

En nu voelt ze ook, dat ze geen kunstenares is, dat ze ook in deze nieuwe wereld ronddoolt als een vreemdelinge. 'Zij was eene van die vrouwen, als Jean Paul zegt, meer bestemd om kunstwerken te zijn dan kunstenaressen; ze miste de kracht van ziel, - de kracht van hoofd, - het geniale scheppingsvermogen, - de objectiviteit, die zich buiten zich zelven kan denken, om in anderen te leven, - den vrijen kunstenaarsblik, die heerschappij geeft over de smarte, over het ongeluk, over de dwaling, om die moedig voor zich te stellen en te ontleden, en die dienstbaar te maken aan zijne kunst, alles in 't eind wat den echten kunstenaar vormt, wat hem meester maakt van zijne kunst, en niet den slaaf van zijn verbeelding of den weerhaan van zijn gevoel; - wat die echte, die bezielde kunst maakt, die waarachtige afleiding is in eene groote smart, en de rijke vervulling van een arm leven'.[4]

Deze woorden geven meer dan wat Martina was of niet was. Ze geven ons een blik in de ziel van de kunstenares, die haar schiep. Schrap het negatief teeken en ze kunnen

1) L. in N. II, 282 vlg.
2) L. in N. II, 307-8, 312-4.
3) L. in N. II, 309.
4) L. in N. II, 329.

een fragment zijn uit de biographie van de schrijfster zelve.

Breed en gevoelig schildert Toussaint de worsteling tegen wat in haar oog een schuldige hartstocht zijn moest in de ziel van Martina,[1] De vrouw, die lief heeft, heeft niet genoeg aan hoofsche vereering, aan ridderlijke en dichterlijke woorden; haar hart en haar lichaam eischen een geheel en volkomen bezit. Doch de hoffelijke dichter, die leeft in wijsgeerige schoonheidsdroomen begrijpt het niet, doorziet niet de diepte van het vrouwelijk hart. Eerst langzaam brengt Martina hem tot het besef van het kwaad dat hij heeft gesticht, brengt ze hem tot de erkenning: 'Ik, die u door de toovertoonen der poëterij te onbedacht heb opgewekt tot het leven des gevoels, dat in u sluimerde, dat wel strekken kan tot verhoogde genietingen der ziele, en der menschen natuur kan veredelen en opvoeden tot hooger' zin; maar dat, onbewaakt en niet door rede ingeteugeld, een verteerend vuur kan worden, dat ten laatste heur voedsel zoekt tot in de gevaarlijke woelingen der passiën. En alschoon de poëterije nevens zich heeft als een groot soelaas en eene groote kracht, zoo moet ook zij aan bedrevene hand zijn vertrouwd om, in dien strijd, een oorbaar wapen te zijn, wezende dit een jammerlijk blijk van onzen onvolmaakten staat, dat wij de reinste gaven en de eêlste krachten, door misbruik verkeeren in schadelijke elementen. Zoo had ook ik u niet tot beiden mogen verwekken, waar ik niet de verzekerdheid had, dat mijne hand u daarin altijd leiden kon en hoeden'.[2]

Maar ook in hem gaat het vuur van den hartstocht branden. Jaloezie spreekt naast bezorgdheid uit de wijze, waarop hij Martina waarschuwt voor de verleidelijke verschijning van Reingoud, waaraan ze in haar teleurgestelde liefde haar lichtzinnige behaagzucht botviert. In die jaloezie leeft zij op; daaruit spreekt immers iets van datgene waarnaar haar ziel dorst; dat werkt bevredigend en verzoenend en gewillig laat ze zich weer brengen onder de bekoring van den Platonischen droom, gretig dringen ze elkaar de zoete illusie op: 'En nu, Martina! Vriendin mijne! Philip Sidney had gebreken; het menschelijke was hem niet vreemd.

1) L. in N. III, 90-132.
2) L. in N. III, 122.

Vergeeft gij het hem, waar hij u leed bragt? Houd van hem een trouw en wel-eerlijk geheugenis! Onze vriendschap was eene reine; bewaar haar als iets heiligs in de diepte uwer zachte ziel! Zoo kan zij ons veel blijven'.

Zij glimlachte smartelijk, en toen verhelderde zich haar blik.

'Ja!' hernam hij; 'want zij kan veiligen tegen het booze, en opheffen tot het hoogere. Eene zulke vlam wil een rein altaar; zoo lang die brandt, zuivert zij; waartoe zoudt gij haar blusschen? De zielen hebben niet noodig zich te scheiden, waar tijd en plaatse de personen scheidt. Zij zoeken zich weder, en voegen zich zamen, en de goddelijke aanblazing, daaraan ze gehoorzaamden, elkander liefhebbende, is van te zuiveren oorsprong, dan dat zij straffelijk zoude zijn voor hemelsche of aardsche magt. Bewaren wij haar, slechts ontwijden wij haar niet!'[1)]

Al wat ik hier slechts met een enkele lijn kan na schetsen, is geschilderd met dat psychologische begrip, die diepe kennis van het menschelijk hart, waardoor Toussaint een aparte plaats inneemt tegenover haar tijdgenooten. Dit is de groote lofspraak die we telkens en telkens kunnen herhalen. In de fijne teekening van allerlei overgangen in gemoedstoestand, van groei en verkwijning van passiën, van langzame overwinning ook van den sterksten wil, lag haar groote kracht.

Waren Sidney en Martina inderdaad genezen? Bleef vriendschap hun genoeg?

Als Reingoud haar noodig heeft in zijn machinaties, als ze hem weerstaat, gedachtig aan haar belofte aan Sidney, voegt hij haar toe: 'Eilieve, me vrouwe! dus sterk? Zal ik u zeggen, waardoor u die sterkte toekomt? Gij teert op het geheugen eener dusgenoemde Platonische minne, daarvan men u geleerd heeft dat zij reine klare onschuld is, en daarvan *ik* u zeggen kan, dat ze alleenlijk een verfijnde wellust is, en eene genre van zinnelijkheid voor de ziele; schoon ik wel weet, dat deze onderscheidinge niet is van de competentie der lieden dezer eeuwe!'[2)]

Had de cynicus het ook bij het rechte eind? Slaan de

1) L. in N. III, 131.
2) L. in N. III, 226.

vlammen niet weer op uit den schijnbaar gedoofden brand? Als Sidney weet, dat Martina Reingoud heeft gehoorzaamd, de grenzen van dat gehoorzamen niet kan overzien, is hem dit een wreede foltering. En dan die opvlamming van toorn bij Martina, als ze hoort, dat bekende verhaal van Sidney's opoffering voor een stervenden krijgsmakker op het slagveld:

'O, mijn God! Dus edelmoedig voor anderen, en dus hard tegen mij! Met offfer van eigen behoefte, reikt hij laafdrank aan een' krijgsmakker, en mij, die hij, als deze, smachtende weet naar troost, mij laat hij verdorsten van zielesmart, waar niets dan zijn wil noodig is, om die te laven! Voor een' verwezene ter dood zou hij gratie vragen, en mij verwijst hij tot den langzamen dood van zielewee en vertwijfeldheid'.[1] En ten slotte de erkenning: 'Ja, ik had hem lief! Maar de Heer is hem genadig en mij; want een zulke ziele kon het hier niet wel zijn, en hij is nu met God!'

Zoo gaf de dood hier reiniging en rust. 'Zij hief het oog met zachte blijmoedigheid ten hemel op, en dankte, dat die strijd was afgestreden; - dat die christenheid, reeds zoo jong, ontslagen was van het zware leven, dat die schoone ziele vereenigd was met God; en vroolijker nog glansde haar oog, bij de gedachte aan zich zelve, bij de zekerheid, dat, waar zij van den doode was gescheiden voor het leven, als eens van den levende door het leven, daar een tijd zoude zijn, dat niets de vereeniging zou weerhouden van hare ziel met de zijne, niet voor een' tijd, maar voor eene eeuwigheid.'[2] Dit besef maakt haar Gideon's troost bijna overbodig.

Door Reingoud's mond heeft ook Toussaint haar veroordeeling uitgesproken. Tot wat in haar oog een bepaalde misdaad zou zijn geweest, laat zij de gelieven niet komen, maar zij heeft de onbevredigende schittering, het wanhopig ijle, het lokkend gevaar van een dergelijke Platonische vriendschap der zielen tusschen een jongen man en vrouw willen doen gevoelen.

'Het verledene, Mylord! zij het bij God vergeven, zij

1) L. in N. III, 444.
2) L. in N. III, 502.

het voor de menschen verborgen, is een keten, die de sterveling niet kan afschudden hier op aarde, die zich vast schakelt aan zijn tegenwoordig, aan zijne toekomst.'[1)]

Deze woorden van Gideon zijn de dreigende donderwolk boven Reingoud's hoofd. Reingoud is de man met het zwart verleden, Reingoud, raadselachtige mengeling van huichelarij en zelfmisleiding, brandende heerschzucht en weeke teerheid, grenzenlooze zelfzucht en blinde toewijding, snakkend naar gemoedsrust en toch in zijn ontembaren dadendrang zich telkens weer wringend in nieuwe kuiperij, die zijn rust vernietigt. De man met de 'wondre oogen, die niet zwart waren en niet bruin, maar van een groenachtig grijs, dat somwijlen de zwaarmoedige somberheid had van donkere zwarten, en waaruit somwijlen het wilde vuur lichtte, dat vlamt en verrast in het oog van den tijger.'[2)] De gefolterde zwoeger 'met onvervulde behoeften van geloof en vrede, gebrek aan harmonie en eenheid tusschen hoofd en hart, onzekerheid, die het gelooven evenzeer vreest als het ontkennen, een overwigt van verstand, eene meesterlijke zelfbeheersching en wilskracht, maar het eerste niet onderschikt aan hooger licht, de andere niet geheiligd door zedelijke bedoeling, en gebroken door weifelingen en woeling van hartstocht en stoffelijk belang.'[3)] De man 'gedeeld tusschen zelfverachting en toch zich de meerdere achtende van allen'.

Reingoud, de man met een grootsch politiek ideaal en daarin de rechtvaardiging van al zijne daden vindend: 'De daad van een' staatsman heeft geene andere regtvaardiging noodig, dan eene goede uitkomst. Reingoud brengt den Gouverneur-Generaal, waar hij staan moet, om de provinciën der Unie zamen te voegen tot een groot geheel, niet tot wingewesten van eene koopstad; en Reingoud heeft zijn verontschuldiging voor den tijdgenoot en nakomeling voor alle daden, die hij noodig had te plegen, om hinderpalen uit den weg te ruimen'.[4)]

Deze Reingoud wordt beheerscht door twee krachten spruitend uit zijn verleden: de reine liefde voor zijn klein-

1) Gideon Florensz., II, 138.
2) L. in N. III, 94.
3) L. in N. II, 159.
4) L. in N. III, 206.

dochter, de troebele misdadige voor vrouwe de Laguillaire. Jacoba verschijnt hem, als hij aan het begin staat van zijn nieuwe loopbaan hier in Holland, is hem aanvankelijk in den weg. ‘Nieuwe werkzaamheid; meesterschap; voldoening van eerzucht; rijkdom; alles wat afleiding geeft; alles wat de onrust van 't gemoed stillen kan... voor een wijle en de stemmen smoren, of overschreeuwen voor 't minst, die het daar binnen zoo bang maken, dat wanhoop en vertwijfeling u aangrijpen bij hun eersten kreet! En dat alles zou ik dus onberaden opgeven, om de minne van een kind?’[1)]

Hij stoot haar van zich, maar in hetzelfde oogenblik roept hij in wanhoop om de verstootene en ze wordt in zijn nieuw leven ‘het eenige wat hem heilig is’, de eenige reinigende kracht, die een schijn van wijding geeft aan dit nieuwe leven van verschroeiend begeeren: ‘Zie Mylord! ik heb de gewoonte, Jacoba niet te naderen, dan als ik mij rein voele, als ik harer waardig ben; het kind is mij iets geworden, dat ik te hoog houde om te mengen in mijn dagelijksch leven’.[2)]

Uit het verleden van Reingoud, uit Zuid-Nederland, waar het eerste deel van zijn veel bewogen leven zich afspeelt, klinken geheimzinnige kreten van wanhoop en vertwijfeling; daar kleeft bloed en schande aan dat verleden, al weten wij het ware er niet van. En die vroegere ‘par-amour’, die Marguerite Laguillaire, van wie hij zich bevrijd hoopte, wordt de engel der wraak. Ook zij zal door zijn harteloosheid in den dood gedreven worden, maar niet dan nadat hij zijn schuld reeds hier op aarde heeft geboet.

Als Reingoud staat op het toppunt van zijn macht, als hij zijn trotschen meester beheerscht, en feitelijk hij alleen de man is, die de Staten van Holland en hun leider Barneveld het hoofd biedt, dan verschijnt plotseling Marguerite.[3)] Hoe goed is het effect van haar verschijning berekend. We zijn met Leycester en Reingoud binnen getreden in die mysterieuze kostbare vertrekken van de eenvoudige burgerwoning, de vertrekken, die Reingoud alleen betreedt, ‘als de zinnelijke mensch zoo wat

1) L. in N. II, 158.
2) L. in N. III, 192. Zie ook III, 592.
3) Wie meer van haar als historische figuur wil weten, herinner ik aan de uitvoerige noot van Fruin. Geschriften, III, 184.

de overhand op hem verkrijgt en haar deel wil van aardsch genot.' Temidden van de betoovering dier Indische en Perzische weelde hebben we beide mannen in stille vertrouwelijkheid hooren spreken tot elkaar bijna als de vriend tot den vriend, hebben we gezien, hoe ze elkaar een blik gunden in het diepst hunner ziel. Daarna zijn we den grootvader gevolgd, waar hij nog een kus ging drukken op het voorhoofd zijner Jacoba, hebben we hem zorgvol zien speuren naar de wegen van haar toekomstig geluk. Dan staat zij daar plotseling voor hem, die vloek uit het verleden: 'Ik heb gezworen, dat gij mij regt zoudt doen, om mijner kinderen wil, of dat ik er het leven bij laten zou. Ik wete veel van uw vroeger leven, Nicase van der Clijde! Ik wete veel van uwen tegenwoordigen handel, heer Jacques Reingault. En ik zal niet vergeten en niets ontzien, als gij krijg wilt in plaats van vrede!' Ziedaar den machtigen zich zoo sterk wanenden tegenstander van Barneveld, den zich achter een mom van vroomheid en ingetogen levenswandel dekkenden wellusteling overgeleverd in de handen van een wanhopige vrouw, die een wilde furie worden zal, als haar hartstocht langer wordt getergd.

Met wat een satanische list, met wat een kennis van de vrouwenpsyche tracht hij haar te wringen naar zijn wil, tracht hij met de uiterste inspanning in de worsteling tegen zijn noodlot, tegen de straffe Gods nog te zegevieren. Maar de wraak komt, onafwendbaar. De onvermurwbare hardheid, waartoe zijn doorzettingsdrang, zijn grenzelooze heerschzucht hem dwingt, drijft die vrouw met zijn papieren, met de ontmaskering van zijn misdadig verleden vooral, in de handen zijner vijanden.[1)]

Dat is zijn ondergang, zijn onverbiddelijke val. Zijn misdadige liefde, de brand der eenmaal teugellooze passiën hebben dit leven vernietigd.

Ziedaar een andere liefde naast die van Sidney en Martina; naast de mat-bleeke, een liefde van bloedig purper.

Deze twee staan echter niet op zichzelf in dit groote drama van Leycester. Hoor Reingoud in bijtende luchthartigheid

1) L. in N. III, 406, 423-24, 434, 481-83.

tot zijn meester: ‘Wie telt dan ook eeden aan vrouwen? Bij eer en waarheid! ik heb ze nooit medegerekend; en hoe denkt uwe Doorluchtigheid, dat andere mannen daarin doen?’ Leycester kleurde sterk, en beet zich op de lippen’. Die blos van Leycester is een zelfde motief, door Reingoud zelf aangeslagen.

Is het leven van Leycester, zijn lot in Nederland niet een herhaling van dat van Reingoud? Dreigt in den somberen, stuggen taalmeester Fabian, dien we in het begin van De vrouwen van het Leycestersche tijdvak[1] reeds in den barbierswinkel van Mr. Christoffel leeren kennen als een fellen hater en vervolger van den Gouverneur-Generaal, dien we zich zien indringen in de woning van den eerzamen boekdrukker Jan Cornelisz - immers ‘alle stukken die Mylord de Graaf door den druk verspreiden wil, of die van wege Zijne Excellentie worden uitgegeven, staatsstukken zoowel als particuliere brieven en bescheiden, worden meester Cornelisz toevertrouwd, om die te prenten’[2] - dien we Deliana tot het blinde werktuig zijner wraak zien maken, dreigt in dezen luguberen Fabian niet voortdurend eenzelfde misdadig verleden boven het hoofd van Leycester als in Laguillaire boven Reingoud. Is beider val niet gelijk?

Mocht ik ze u hier naschetsen, die uitvoerige, fijne schildering van wat daar omgaat in die vrouwenziel van het oogenblik, dat we haar het eerst ontmoeten in Fabian bij den barbier tot het vreeselijk einde, dat geweldig poëem van haat geboren uit vernietigde liefde. Hoor haar in haar haat, waar ze nog in vermomming staat tegenover Barneveld, die het mysterie van haar naam en afkomst tracht te doorgronden: ‘Als wij zegepralen en als de graaf van Leycester ten val zal zijn gebracht, als hij bezweken zal zijn onder de zwaarte van eene taak, die hij niet heeft kunnen volbrengen en die hij in fiere vermetelheid durfde opvatten, als hij daar zal nederliggen, uitgeput, machteloos, het trotsche voorhoofd in 't stof der schande gebogen, en barmhartigheid zal vragen van u en van mij en die niet zal vinden, als ik dan de hindernissen zal optellen, door mij in den weg gelegd, de

1) Aldaar, I, 30 vlg.
2) Vrouwen, I 37.

strikken, door mij gespannen, de afgronden, door mij... door *mij* alleen voor zijn voet geopend, en die hem het voortgaan hebben belet, dan... dan zal het mijn tijd zijn om hem luid en schril, ten aanhoore van ieder, wie luisteren wil, mijn naam in de ooren te roepen, en ik zwere u, het zal hem geen balsem zijn in zijn leed'.

En dan dat woord van Barneveld, die scherp zag en wist wat er omgaat in 's menschen hart: 'Voorwaar, Mylord! God vergeve u zulken wellust! Maar mij dunkt, het is serpenten aard, aldus te haten, de haat eener vrouw veeleer dan die van een eerlijk man'.[1)]

En toch komt er in die vrouwenziel nog iets sterkers dan die haat. Toch komt er een oogenblik dat ze dien haat prijs geeft en dat de taalmeester Fabian Gideon toeroept: 'Ja, ik ben eene vrouw, ik ben de rampzalige Lady Margaret, die in de Koninkrijken van Groot-Brittannië en Schotland en overal, waar Elisabeth en Leycester macht houden, vervolgd wordt als een vogelvrije. Ik ben de beruchte Lady Margaret Douglas Sheffield, of liever de gemalin van het monster Robert Dudley, dien de Koningin Graaf van Leycester heeft gemaakt, toen hij genoeg misdaden had gepleegd, om harer waardig te zijn'[2)] En we hooren haar vreeselijke biecht van overspel en moord, we zien de geboorte harer wraakzucht. Daartoe had Leycester haar gebracht op haar twintigste jaar. 'Ik vrage u, of ik met waarheid kon klagen, dat Leycester mijn leven had verwoest en mijne ziel verdorven...?'

Ook hier dus de misdadige liefde, de teugellooze passiën, die Leycester's bestaan in de Nederlanden vernietigen.

Waar ze ten slotte zich zelf den dood geeft, waar ze stervend neerligt en een portefeuille van zich slingert met de woorden: 'Wie Fabian's wraak wil vervolgen, neme dit': daar staat die andere wraak gereed, daar staat Vrouwe van Hemert, dat andere misdadige in Leycesters verleden, en zij is het, die de gewichtige papieren in Barneveld's hand spelen zal.

Barneveld, de geslepen politicus, die strijdt voor de zelfstandigheid en hegemonie van zijn Holland, is de spin, die zit te loeren tot het noodlot, neen de onverbiddelijke trek

1) Vrouwen, II, 152.
2) Vrouwen, II, 250.

van het zich wrekend verleden, beide zijn machtige tegenstanders, Reingoud en Leycester, drijft in zijn kunstig gesponnen web.

Hoe treft ons dat tooneel, waar Leycester bij de ontdekking, dat Oldenbarneveld hem in zijn macht heeft, eerst den trouwen Gideon verdenkt.[1)] Hoe wil hij zijn nobelen vriend en raadsman zelf vrij pleiten: ‘Ik kan mij nu zelf wel voorstellen, hoe het zal toegegaan zijn. De Lady was zeer behendig, heeft u op eenige wijze eene belofte afgeperst, om de papieren, die zij u als een dierbaar pand zal hebben aanvertrouwd, aan Barneveld te doen toekomen en gij... hebt u in gemoede verpligt geacht de belofte na te komen.’

In droeve hoogheid wendt Gideon zich af van hem, in wiens volle vertrouwen hij meende te leven. Maar kon Leycester iets anders vermoeden, waar hij voor het feit dacht te staan, dat Gideon alleen bij Fabians zelfmoord tegenwoordig was, waar hij weet, ‘dat de Advocaat in 't bezit is van die papieren! dat hij zich onlangs beroemd heeft, als hebbende het middel in zijne hand om mijne populariteit te ruineeren in één dag, en, dat hij zich nu werkelijk van dat middel heeft bediend... en... dat het gewerkt moet hebben als hij meest wenschelijk kan achten’[1)].

Zoo was dan ook dit verleden gewroken. Als Leycester zich weer begeeft tusschen die Dordtenaren, die hem steeds omjubelden, dan ‘volgen de gewone jubelkreten te zijner eere niet; een schuw-somber zwijgen, een schichtig bijéénsteken der hoofden was het éénig onthaal, waarmeê de Dordtsche bevolking ditmaal zijne verschijning welkom heette; hier en daar werd langzaam en aarzelend een hoed of eene muts afgeligt... maar dat was ook het hoogste, waartoe de geestdrift der Dordtenaren ditmaal scheen te kunnen stijgen’.[2)] En waar hij tenslotte doorziet, hoe alles in zijn werk is gegaan, dit vaste besef: ‘O mijn God! nu begrijp ik alles; dit overkomt mij om mijne zonden!’

Hoe echter was Fabian er toe gebracht, haar geheim aan Gideon prijs te geven? Wat een prachtige vondst om Fabian, de onreine, te dwingen tot openbaring, door hare liefde voor

1) Flor. III, 272.
1) Flor. III, 272.
2) Flor. III, 285.

Gideon, den reine. Wat een pakkende tegenstelling. Die vrouw, vergiftigd door haat en wraakzucht, die geleefd heeft, zij het dan ook gedreven door de schuld van anderen, in een voortdurend haken naar dood en verderf, die vrouw, in haar stugge, satanische hoogheid, is getroffen door de zachte doch vaste en onwankelbare christelijke reinheid en christelijken moed van Gideon. Doch kon wat in zoo duister gemoed geboren werd, iets anders zijn dan misdadig begeeren? Is het ook maar een oogenblik denkbaar, dat Gideon haar meer dan de christelijke liefde, die zijn God hem voor allen in het hart had gelegd, bieden kan?

Hoe bliksemt de jaloezie door die ziel, waar Lady Margaret Gideon vol deernis ziet voor het lot der arme waanzinnige Deliana, waar zij met ‘wilde drift’ met ‘vlammenden blik’ vraagt: ‘Maar wat is u dan deze vrouw, dat gij u dus haar leed aantrekt...?’[1] Hoe hoort ze hem aan, waar de christen haar hare schuld voorhoudt, haar herinnert, hoe hij haar reeds vroeger vergeefs tot inkeer en boete heeft vermaand. ‘En toch is het in die ure geweest, dat ik voor u bewondering en eerbied heb opgevat, als mij nooit eenig wezen heeft afgedwongen.’[2]

Als Gideon met koele strengheid haar aan haar lot wil overlaten, die krampachtige laatste greep in het niet: ‘Gij durft mij zóó verlaten? Gij vreest dus niet mijne wanhoop, dat gij van mij gaat zonder een enkel woord van troost of... van liefde? Gij dwingt mij dus te vertwijfelen...?’

En weer begint Gideon over de ‘uiterste deernis der (christelijke) liefde die daar voor haar gloeit in zijn hart’, over de redding, die daar ook nog voor haar is in het bloed van Christus. Zoo sterft haar laatste hoop en met den schampersten spotlach der spijt koel en hoog, op snijdenden toon valt ze Gideon in de rede:

‘Verschoon mij, vrome heer! Gij hebt mij misverstaan, zeer zeker misverstaan; het was niet naar eene passiepreek, dat ik u vroeg...’

Dat was een doodende hagelslag op de schoone bloesem van Gideon's hope. Doodsbleek en met doffe, matte stem bracht hij uit:

1) Vrouwen, II, 255.
2) Vrouwen, II, 259.

'Ik vreeze zeer, dat wij ons eeuwig zullen misverstaan, mevrouwe!'

'Ik geloove dat mede,' viel Margaret in, op vreeselijken, kalmen toon, terwijl zij eenige schreden achterwaarts deed; 'en daar ik alles, wat ik van het leven wachtte, heb geofferd aan die ééne hersenschim: *door u verstaan te worden*, neem dan ook dat leven zelf! Ik sterf *door* u, ik sterf *voor* u!'[1)]

Zoo zien we hier den onheiligen hartstocht afstooten op de vaste strenge reinheid, op den onwankelbaren, christelijken moed.

Doch hiermee is in dit boek de schildering van de misdadige passiën niet ten einde.

Daar is die verlaten echtgenoote, de princesse van Chimay, de behoorlijke lichtzinnige, de lokkende zelfzuchtige. Naast en om haar de zwakkeling Nicolaas de Maulde, telkens begeerd en telkens weer verstooten, altijd weer in haar macht, de jonge hopman, met zooveel goede eigenschappen, maar zwak. Hij vertrapt zijn geluk, laat Ada Rueel in stille berusting haar leven van bitter liefdeleed lijden, om in telkens weer opvlammend brandend begeeren terug te keeren tot die ijdel stralende bloem, tot hij eindelijk gelaten aanvaardt de straf, die ook over hem de misdadige liefde brengt.

Diezelfde Ada wier hart hij heeft verscheurd, wier reine vrouwenziel tot de hoogste zelfopoffering in staat is, komt tot hem in de gevangenis, waar hem de dood wacht en biedt hem redding met toewijding van haar eigen zelf:

'Gij meent, dat de felle passie, die uw hart in vlammen zet, onbluschbaar is... maar gij vergist u. Zij verteert zich zelve; zij is van de vergankelijke dingen die ras voorbij gaan. En gij zult die zwakheid overwinnen. Uw hart is te kostelijk om het aan dat aardsche te geven. Dat zult gij eenmaal inzien; al is daar tijd, al is daar smart toe noodig, uwe volkomen genezing zal volgen. De Heer, die mijn gemoed doorgrondt, weet dat ik dit niet zeg uit dwaze ijverzucht op eene andere vrouw. God gave, dat zij het offer mogt brengen en het dan ook... wilde. Hoe dankbaar en gewillig zou ik terug treden, want dan zou hare liefde niet

1) Vrouwen, II, 261.

zondig zijn en de uwe niet schuldig. Maar nu, dit mag niet zijn, deze passie is u verderfelijk voor tijd en eeuwigheid; zij is een gruwel voor den heiligen God... Zij moet ganschelijk worden weggedaan en uitgerukt... en daartoe wil ik u helpen.'[1)]

Maar hij kent zijn zwakheid, hij meet den vollen omvang van de kracht zijner booze passiën. Hij wijst de redding af. 'Ik kan niet Ada! - Ik zou haar weêrzien, haar verachten en toch nogmaals vergiffenis schenken... altijd weer. - Is de dood geen verlossing? Is de dood geen rust? is de rust niet verkieselijk boven deze martelingen?'

En dan is er nog die Essex, als een luchtig doch schril motief van speelschen wellust, de zorgelooze vlinder. Essex, die beweert 'te veel conscientie te hebben om de verantwoording op zich te nemen van eens ander's levensgeluk, niet wetende, wat hij van zijn eigen maken zal',[2)] maar intusschen zonder gewetenswroeging allerlei onheil sticht en het levensgeluk van anderen verwoest.

Zoo staat ook naast de Platonische liefde van Sidney en Martina eene andere. De liefde van Deliana voor den taalmeester Fabian-Margaret is er eene, waarbij van den aanvang elke gewone maatschappelijke oplossing in een huwelijk, elk denkbeeld aan zinnelijk genot wordt uitgesloten. Zij mist het passieve dwepende van de verhouding tusschen Sidney en Martina; er is hier dwepende actie, blinde opoffering aan de zijde van Deliana; er is aanvankelijk pure zelfzucht bij Fabian, maar toch had deze ten slotte hunne verhouding als een rustige, vertrouwelijke vriendschap der zielen gedroomd.

Dit is het typeerende hier, dat zonder eenige bijgedachte zich toewijden, dat zich weggooien uit onberedeneerden, onweerstaanbaren drang, die het eenvoudige, onschuldige poorterskind rukt uit haar stille omgeving, uit de liefde harer zorgvolle ouders; die het drijft tot wanhoopsdaden van zelfopoffering, in avonturen, welke haar eer en leven vernietigen.

Misdadig is deze liefde tot op zekere hoogte niet, doch ook hier, al geldt het een absoluut ijdelen waan bij Deliana, heeft Toussaint willen uitdrukken, dat die hoogere vriendschap

1) Flor. IV. 473.
2) L. in N. III. 152.

tusschen man en vrouw, die toewijding zonder hoop op de wijding van een christelijk huwelijk, een spelen is met vuur.

Hoor, hoe Deliana's kinderlijk gemoed zich openbaart aan Gideon: ‘Allereerst zeg mij, of gij dat verstaat, die wondre toeneiging tot een mensche ons te voren vreemd, en die ons aankomt zonder dat men weet hoe, nocht het hinderen kan; maar die alevel dus heftig ons de ziele beweegt, dat zij ons als tot een ander wezen maakt, geheel het gemoed omkeert, ons lust en vreugde doet scheppen in 't geen voormaals meest ons tegen was, ons als een ander leven maakt, en als tegen wil dwingt, niet meer ons zelve te leven, maar den andere, den vreemde... Kent gij dat,meester Florensz.?’[1)]

Zoo was het haar een vreugde geweest, als kreeg ze zelf een kostbaren schat, aan Fabian haar Engelschen Bijbel, die haar zoo dierbaar was, te geven. Willig zou ze voor hem sterven, willig doorstaat ze doodsgevaren, geeft ze zich onder den naam van de vervolgde Margaret Douglas in de handen van Barneveld en den Engelschen gezant.[2)]

En als ze na al dien angst en ontzetting weer tot kalmte en rust komt, in het huis van Leoninus weer opleeft in haar aanhankelijkheid voor haar Fabian, komt plotseling die vreeselijke ontdekking uit den mond van haar afgod zelve: ‘Ik ben een vrouw; ik ben Lady Margaret’. Zij begreep op eenmaal, dat zij niets was geweest voor dat wezen, met zooveel aanbidding gediend, met zooveel zelfverloochening geliefd, dan een werktuig van de boosaardigste wraak.[3)] En toch Fabian had nog haar Platonische idealen, was getroffen door zooveel toewijding, Deliana was haar meer geworden dan een werktuig der wraak en ze verwijt Gideon: ‘Uw slachtoffer is ze, niet het mijne; zij was gelukkig in het leven zooals ik het haar had gemaakt; ik was besloten, niet meer van haar te scheiden; ik zou haar een levenslot bereid hebben, zooals geene vrouw het van den nobelsten der mannen kon verhopen, mengeling van ruste der passiën en teederheid des harten; ik wist de hare te leiden, te regelen, in te binden.’[4)]

1) Vrouwen, I, 338.
2) Vrouwen, II, 129, 167.
3) Vrouwen, II, 247.
4) Vrouwen, II, 253.

Er is nog een Platonische liefde in dit boek, een zuivere, een die kracht en troost geeft, maar het geldt ditmaal menschen wier leven gebroken is, wier hoogste idealen zijn vernietigd; 't is de hartelijke kameraadschap tusschen Katharine Rose en Cosmo Pascarengis, Katharina de dappere vrouwelijke hopman van Sluys, dat zij niet had mogen behouden en de stroeve geheimzinnige Cosmo, wien 'schrikkelijke hartstochten de ziel hebben geschokt', wiens duister verleden schuilgaat in folterende smart en schuld[1], Cosmo, die zijn trouwe kameraad, als ze met zorgvolle toewijding orde en aangename rust in zijn woning te Leiden brengt, als ze zijn goedheid met zachte woorden van vertrouwen waardeert, somber toesnauwt: 'Satan en de Serpent vleien, als ze bekoren willen, desgelijks ook de vrouw', maar toch zoo gauw weer is ingepakt door die hartelijke trouwe zorg: 'Begin maar niet weêr van Sluys op te halen, want voorwaar! dan verpraat ik al mijn tijd... uw zoete kout, de liefderijke zorge, waarmee gij mij omgeeft, heeft iets wel aangenaams, dat mij hier in mijn huis aanlokt en trekt; het maakt me al reede traag en gemakziek'.[2]

Hoe is het haar een eere om zijnentwille den smadelijken naam van bijzit te hooren uit den mond van den schoutendienaar, als zij zich in zijn nabijheid gewrongen heeft bij zijn laatsten gang. 'Kust elkaâr voor het laatst', zei de Schoutsdienaar, ziende dat hij zich naar mij heen bukte. 'Maar ik dacht niet, dat de Kapitein mij omarmen zou; want ik wist dat hij alle vrouwen in haat had genomen; toch zeide hij met een luide stem 'dat der vrouwen trouw groot was en mannenhaat overmogt, en daarop gaf hij mij zijnen zegen en kuste mij voor al 't volk, 't geen ik mij niet schame, want nooit martelaar ging met vromer moed tot den dood.'[3]

Tegenover die beide, de Platonische liefde en den 'brand der passiën', staat de zuivere reine liefde, geheiligd door het geloof, bezegeld door het Christelijk huwelijk, het mooist en volledigst vertegenwoordigd door de liefde tusschen Jacoba,

1) Flor. IV, 508. Zie ook Flor. II, 8.
2) Flor. IV, 132, 133.
3) Flor. IV, 525.

de kleindochter van Reingoud, en Gideon Florensz, den pleegzoon van Leoninus.

Het is eene verdienste van Toussaint, dat zij deze liefde niet heeft voorgesteld als een lieflijke idylle, als een toovertuin van rozegeur en maneschijn, dat ook hier is kortzichtigheid en teleurstelling, ijverzucht en verharding der harten, dat Jacoba en Gideon eerst door strijd en lijden komen tot een volkomen elkaar begrijpen, tot welbewust duurzaam geluk.

Ook haar beeld van het huwelijksleven zelf, het eenige vrijwel dat Toussaint gaf in den cyclus, dat van Leoninus en Barbara de Hase, is niet geïdealiseerd; de eerlijke Stoïcijn met zijn helderen blik in alle wereldsche zaken, zijn trouwe toewijding aan de belangen van zijn land, - zij heeft van dezen Humanist, 'zoo rein van alle eigenbaat, zoo eerlijk en billijk tot in zijn felste vijandschap toe, zoo rustig in zijn toorn, zoo boven alle zwakheid verheven in zijne liefde, en toch geen Christen,'[1] een der mooiste figuren van haar boek gemaakt - deze Leoninus heeft vaak al zijn zelfbeheersching noodig om het gepruttel, de onhandigheden en onbekookte uitvallen zijner vrouw met gelatenheid te verdragen en door een rustig welgekozen woord binnen zekere perken te houden.[2]

De teere Jacoba nu, wier geest schuchter rondtastend, uit het kloosterleven, uit het mysterie van het Katholicisme, komt in de wereld, wordt ruw aangedaan door het drukke en het fel bewogene, het schrijnend harde van het reëele leven; ze wordt geschokt door de liefde van Douglas, dien zij haat, 'want hij heeft haar het eerst afgetrokken van God'[3]; door de zachte broederlijke vriendschap, het kalme logisch betoog van Elias le Lion komt ze tot eenig gevoel van ruimte en rust, tot een - nog wel bezwaarlijk - zich thuis voelen en kunnen schikken in de nieuwe levensfeer. En dan ontbloeit in haar de hooge, heilige liefde voor Gideon, waarin haar geloof en de reinste stralingen van haar liefelijke vrouwenziel samensmelten. Doch deze liefde wordt eerst bereikt langs den weg van het lijden.

1) Flor. II, 56.
2) Zie o.a. L. in N., I, 225, 226, 234; II 102; Vrouwen, II 200, 203-5.
3) L. in N. III, 160.

Als de twintigjarige Gideon uit Genève terugkeert, waar hij tot verontwaardiging van zijn pleegvader Leoninus naast de rechten ook de theologie heeft gestudeerd, zelfs theologiae doctor is geworden, is er een zoete droom van nauw bewuste liefde in zijn ziel voor de vriendin zijner kinderjaren, de dartele dochter van den kanselier, Ivonnette. In blijden jok, in liefelijke herinneringen vinden de jongelui elkaar terug. ‘“Wat we op 't landhuis te Bommel een heerlijken tuin hadden!

- En hoe hoog een' schommel, hernam hij lagchend. Nog heugt mij, hoe gij mij een half uur lang aan die koorde trekken liet, met belofte, gij zoudt mij een uur ongekweld laten om uws heers vaders dictaten door te zien. Zoet herdenken! ik was toen zestien jaar. - En drie jaar mijn oudere, niet weinig trots op uwen ouderdom. - Niet zooveel als gij op uw mooi haar dat in het wilde hing op zijn oudtestaments. En toch mij dunkt, Ivonne, 't is nog zwarter en gladder geworden onder het sierlijke kanten mutsje. En het gansche kind zal ook wel in schalkheid zijn toegenomen, als in minnelijke zoetzedigheid en liefelijk schoon; mij wachten zware dagen, vreeze ik.” En de lach, waarmede hij zijn' diepen zucht verzelde, bewees hoezeer hij ze vreesde.’[1)]

Coornhert en Barneveld, die bij dit fluistergesprek mee aan tafel zitten, behoeven geen menschenkenners te zijn om te zien, wat daar omgaat. Met schalken lach vraagt de advocaat: ‘Zou 't noodig zijn de liefste uit Oost-Indië te halen?’ Gideon, die het verstaan had, glimlachte vroolijk, terwijl hij Barneveld groette met het opnemen van zijn glas.

En toch hij had niet zonder reden gezucht. Als de kanselier in de hoop, dat de jonge man niet tegen het vuur bestand zal zijn, straks langs zijn neus weg vertelt, dat Gideon dominee wenscht te worden, kijkt het kind verschrikt op en ‘barstte toen uit in een schaterend gelach’, kan moeder Barbara haar spijt en ergernis niet verkroppen.

Door het volgen van zijn roeping brengt Gideon zijn huwelijksdroomen en bovendien een groot fortuin in gevaar.[2)] Ivonnette is een goed kind, maar dartel en oppervlakkig, vol belangstelling voor uiterlijke praal. We hebben haar karakter leeren kennen, toen we haar sollen zagen met den

1) L. in N. II, 98.
2) L. in N. III, 16 volg.

onhandigen, stuggen Douglas, die maar met geen mogelijkheid vertellen kan, hoe het rijkleed der koningin er uitzag en Essex noemde als bekwaam in zulke zaken. ‘O dat mylord Essex dan hier ware!’ riep het ijdele kind.

Essex, de vlinder die van de eene bloem naar de andere dartelt, die ook al om de schoone Jacoba gefladderd heeft, is gekomen, heeft de onbezonnene bekoord met zijn luchtige scherts, zijn princelijke weelde, zijn hoffelijke manieren, heeft haar toegefluisterd, dat ‘zulk een handje welriekende handschoenen met een gravenkroon moet dragen’, heeft met haar gelachen om den ‘dominé met rood haar’ en Gideon is de ongeziene getuige geweest van dit voor hem ontzettend gebeuren.[1)]

En dan dat levendig, spannend tooneel, waar Essex en Gideon in tegenwoordigheid van Leycester tot klaarheid komen over hun verhouding tot Ivonnette, eindigend met het fiere woord van Gideon: ‘Ik pretendeere op zulke punten mijn eigen zaakverzorger te zijn, en ik kan niet de tweede wezen in een vrouwenhart; zelfs niet na den graaf van Essex.’[2)]

Ongevoelig voor persoonlijk geluk, gaat hij verder het leven in, met des te meer kracht zich wijdend aan zijn heerlijke taak, aan het prediken met woord en daad van de liefde, die Christus hem geleerd heeft, de liefde voor allen, die als een gouden draad door gansch dit grootsch tafereel loopt.

Die christelijke liefde dringt hem zelfs later tot een verloving met Ivonnette. Treffend is dan de worsteling tusschen zijn oude genegenheid, zijn bezoedelde idealen, zijn begeerte om zich op te offeren. ‘Mensch van fijne beschaving, had hij niet zijn hart verstompt, terwijl hij het hoofd had opgevuld; zijn hoog en innig godsdienstgevoel had hem te gelijk het hart opengehouden voor ieder veredeld en verfijnd gevoel, en zijne teêre kieschheid stuitte telkens tegen Essex, zijne levendige verbeelding zag altijd Essex oprijzende tusschen Ivonnette en hem. Hij had vergeven, o! vergeven met volkomene opregtheid der ziel; maar hij kon niet vergeten. Hij ook had vroeger geen huisselijk geluk begrepen, waarvan het

1) L. in N. III, 35.
2) L. in N. III, 154.

bevallige, het schalke, het kwelzieke kind was uitgesloten; nu begreep hij, dat hij met haar ongelukkig zou kunnen zijn, en waar dat schalke kind van vroeger nog onverdeeld en onverdrongen de plaats had behouden in zijn hart, daar kon hij de minnares van Essex, die zijne bruid zoude worden, niet die plaats afstaan, zonder pijn'.[1] Hoe moet hem dat los daarheen geworpen woord van zijn jongen aanstaanden zwager Conradus, dat de herinnering aan geparfumeerde handschoenen van Essex opwekt, door de ziel snijden.[2] Een prachtige vondst weer om hier die handschoenen te doen terugkeeren. Weer de wraak van het verleden over de liefde, die een lichtzinnig spel was geworden.

Ook aan Gideon's krachten waren grenzen. De kanselier weet tijdig in te grijpen en een eind aan de verloving zijner dochter te maken. Ivonnette vindt later nog wel een veilige haven.[3]

Goed heeft Toussaint ingezien, dat voor een man als Gideon de weg lang en moeilijk moet zijn om uit het droomenland der jeugd te komen tot het besef en de erkenning van den vollen rijkdom eener andere liefde, tot de overtuiging, dat ook voor hem, die zich in heiligen ijver en geheele overgave wijdt aan de zaak des Heeren, die zich tot heraut van de opperste liefde van Christus maakt, het aardsche leven eerst zijn hoogste voldoening krijgt in reine huwelijksliefde.

Jacoba komt tot ons uit een verleden, waarvan we uiterst weinig weten.[4] Als wij haar ontmoeten, schuwt ze de 'warreling der passiën'; ze huivert voor de aanraking der wereld en hare woelingen; zij kent slechts het 'ondenkelijk zoet der eenzaamheid' van de flonkering van haar Katholiek geloof, van den wellust in het mysterie van het misoffer.

Door den zoon van den Kanselier van Gelderland, Elias Leoninus, wordt zij rustig ingeleid in een sfeer van ruimer denken en voelen.[5] Elias is humanist als zijn vader, mist alle geestdrijverij kan haar gevoel begrijpen en waardeeren en

1) L. in N. III, 457.
2) L. in N. III, 466.
3) Vrouwen, II, 232.
4) Zie L. in N. III, 385, 603.
5) L. in N. II, 392 vlg.

zonder opdringen de mogelijkheid van een andere opvatting ontvouwen.

Zij acht Elias, voelt voor hem zusterlijke genegenheid, treurt om zijn onverschilligheid in godsdienstige zaken, maar de geheimzinnige siddering der liefde is er niet. Gideon heeft ze het eerst ontmoet en gehoord als predikant in de Minnebroeders-kerk te Utrecht. ‘Een zulke leeraar moet van den Hemel zelf zijn bezield en aangedreven, niet minder dan apostelen en heiligen’.[1)]

Uitstekend is weergegeven die langzame, onbewuste groei tot liefde. Ik zou veel te veel moeten citeeren om de fijnheid, het juiste begrip, het subtiele gevoel van onze kunstenares hierin aan te toonen.

Zie de verrassende ontwaking, bewustzijn is er nog niet, flauwe schemering, verbazing slechts over het raadselachtige, in die vraag: ‘Ik roomsch en hij gereformeerd; is het niet vreemd, grootvader! niet heel vreemd, dat we elkander toch ontmoetten in zoo menige gedachte, die hij uitte, en daarvan ik onderkende, dat ze mij uit de ziele was gegrepen?’ En die angst reeds van een ongunstigen indruk te hebben gemaakt: ‘Ligt dat hem de gaauwe en gewillige instemming mijns harten in zijne redenen wat achterdenken heeft gegeven in mijne openheid, of omtrent de ligtvaardigheid van mijnen geest, in 't wisselen van opiniën. Want sinds dien dag, grootvader! sinds dien eenigen dag, is hij niet wedergekeerd, en 't is, of mijner ziele ruste daarmede van mij is gegaan’.[2)]

Als hij terugkomt, is het om haar aan te kondigen, dat ze op last van Leycester de bruid is van Elias le Lion. ‘God kan niet van mij vragen, dat ik dus de wereld in het harte zal nemen, mijne vrijheid, mijn' wil, mij zelve gevangen gevende in de magt van den man, wien de wereld het naaste is, die Christus en zijne zaak het mindere acht en die mij van Hem zou aftrekken, dien ik eeniglijk wensch te behouden in 't harte’. En dan Gideon: ‘Men kan ook Christus dienen en zich Hem wijden in den echten staat, zonderling in een' zulken, daartoe men zich niet begeeft uit enkele passie, maar daartoe men gaat als tot een' pligt, en daarin

1) L. in N. II, 484.
2) L. in N. III, 211.

men zich draagt met dagelijksche verloochening van zijn' eigen wil'. Dit zal de drijfveer worden, die Gideon haar later doet huwen, de plicht.

Jacoba heeft Gideon lief en beiden weten het niet. Misschien is zelfs bij hem een onbewuste neiging. Maar hij kan en wil die zich zelf niet bekennen. Hij spreekt slechts van zijn smart en van zijn plicht, en Jacoba voelt een zoo hooge vereering voor Gideon, dat elke gedachte aan aardsche liefde haar een ontheiliging zou schijnen. Maar daar is toch nog een andere God in haar hart naast haren Heere. Zie slechts, hoe ze terstond bereid is haar godsdienstige beelden weg te ruimen bij de minste toespeling van Gideon. Hoor, hoe ze hangt aan zijn wil: 'Ik ben niet uit Rome gegaan, om tot een nieuw Rome in te keeren - of.. voegde zij er langzaam bij, "gij moest mij voor waar zeggen, dat dit eene werkelijke conditie was der zaligheid."[1)]

Maar tevens welk een bovenaardsche vereering spreekt uit haar vraag, als Gideon haar zegt: "Ik heb nooit van mijzelven gesproken, omdat ik daarbij anderen verwijt zoude moeten doen; maar ziet gij! eene vrouw kan eenen man *dus* laten lijden, dat hij er hard en koud onder wordt, zelfs, waar hij vergeven heeft."

O, mijn God! Men heeft u laten lijden? u? u? "O! Maar gij hebt dan bemind willen zijn als de anderen?" vroeg zij met verwondering. "Maar was dat dan geen zwakheid van u?"'[2)]

Hoe treffend is die langzame ontwikkeling geschilderd. En dan als Reingoud binnen komt en zich in het gesprek heeft gemengd, Reingoud, die reeds lang den toestand klaar inziet[3)] doch niets van het teere in die ontluiking voelt, in ruwe welmeenendheid uitroept: 'Wel dan, melieve! "Wie is het, dien ge zoudt kunnen minnen? Is het ook de jonge doctor hier?" - "O, God beware ons! Dat ware een gruwzaam onheil!" riep Gideon verbleekend als een doode! Neen heer Reingoud! Dat is niet! vervolgde hij snel, met zooveel forschheid, dat het bijna ruw klonk.

1) L. in N. III, 383.
2) L. in N. III, 387.
3) L. in N. III, 208, 215.

“Neen! dat is niet!” sprak Jacoba hem na. “Dat is immers onmogelijk; en toch...” en zij bragt de hand aan het voorhoofd, als wie uit een' droom opschrikt; “zoo dat zijn kon - en... mogt...” voegde zij er aarzelend achter.

“Het kan *niet* zijn!” riep Gideon op denzelfden toon. “Voor u ben ik *priester*!” en met een zekere heftigheid Reingoud ter zijde nemende zeide hij: “God vergeve 't u, heer Reingoud! dat gij dus onbedacht, met een enkel woord, eene zulke ure van zielestrijd ijdel hebt gemaakt. Zij had nooit zich zelf moeten begrijpen. Ik ben verloofd.”’[1)]

Zoo gaat hij voort in starre zelfsuggestie van plicht.

Jacoba ziet inderdaad later Gideon verloofd met Ivonnette ‘zonder spijt of ijverzucht, maar met wat pijnlijke bevreemding’.[2)] En als eenmaal de omstandigheden zich gewijzigd hebben, komt er een oogenblik, dat Reingoud Gideon smeekt zijn kleindochter te huwen[3)], doch hij blijft weigeren. Toch breekt het uur aan, dat zijn plicht hem gebiedt haar tot vrouw te vragen en hij aanvaardt het geschenk harer liefde met de woorden: ‘Wees gedankt voor uw vertrouwen, zuster.’[4)] In dit laatste woord ligt gansch zijn bijna hooghartig zelfbedrog uitgedrukt.

Zoo begint het huwelijksleven van Gideon en Jacoba. De echtelieden zien elkaar aanvankelijk slechts bij uitzondering. Gideon maakt het beleg van Sluys mee en is later aan de belangen van Leycester in Holland verbonden; Jacoba vindt gastvrijheid op West-Souburg bij Marnix.[5)] Met wat een geestige, goedronde hartelijkheid gaat Barbara, de vrouw van Leoninus, Gideon te lijf om te hooren, wat zij reeds geraden heeft aangaande zijn verhouding tot Jacoba. Gezond is deze weer. ‘Neen, mijn waardste, zoo ontkomt ge mij niet.’ Die beterschap is haar bekend. ‘Maar wat brieven niet melden, wat de tonge niet uitspreken kan, tegen anderen dan eene moederlijke vriendin, dat vraag ik u in dit eenzaam en vredig uur: is Jacoba gelukkig?’ En na alle aanvallen, alle

1) L. in N. II, 391.
2) L. in N. III, 454.
3) L. in N. III, 579.
4) L. in N. III, 602.
5) Flor. I, 181.

ontwijkingen: ‘Eene moeder mag vragen, maar leest het antwoord uit de oogen’, hernam hij.

‘Zwaarlijk als men ze nederslaat zooals gij op dit pas en nog daartoe het hoofd afwendt,’ en zij vatte zacht zijne hand.

‘Laat dit antwoord dan volstaan en vraag niet verder.’

‘Ook niet, zoo ik remedie had voor uwe kwaal?’

‘Ook dan niet; edelboortigen verbergen liefst hun nooddruft, al konden ze met klagen hulp verwerven.’[1)]

Liefde heeft hij in zijn huwelijk niet gezocht in de hartstochtelijke vereering, die Jacoba hem toedroeg, slechts de voortzetting gezien van de vereering, die zij vroeger voor haar heiligen koesterde. ‘Gideon, wiens harte gebroken was onder een' al te fellen schok in den gloed zijner jeugd, had de verpligting op zich genomen, met de overtuiging, dat deze vrouw, minder dan eenige andere, hem zou hinderlijk zijn in het volgen van den ongewonen weg, dien hij zich gekozen had’. - ‘Moest Gideon zich scheiden van Jacoba, zij droeg de scheiding met stille gelatenheid; het was een offer dat zij bragt aan zijne hooge roeping; en keerde hij, zij ontving hem met die ernstige, rustige blijdschap, die welligt een diepte van gevoel verborg, onpeilbaar zelfs voor Gideon.’[2)] Inderdaad zoo was het. Onpeilbaar voor Gideon. Zijn verblinding en zelfsmisleiding, ze waren geboren uit de teleurstelling zijner jeugd, maar versterkt en aangekweekt door wat we dan toch ook in hem wel mogen noemen den geestelijken hoogmoed, de suggestie van het huiselijk geluk niet noodig te hebben, van volkomen voldoening te vinden in zijn levenstaak tegenover zijn medemenschen in den kring, waarin hij zich bewoog.

Doch als hij gerukt is uit het gewoel en de onrust, waarin hem zijn passie om de menschen en in de eerste plaats Leycester te brengen tot zijn God, deed leven, als hij te Utrecht in den Plompen Toren gevangen zit, komt hij in de eenzaamheid van den kerker tot rustig nadenken, dan worden daar herinneringen voor hem wakker, die hem kwellingen worden, dan gaat hij zich indenken, hoe bij zijn laatste bezoek aan Souburg die zachte Jacoba een zoo geheel andere geworden was, hoe hij daar prikkelbaarheid en overspanning

1) Vrouwen, II, 234.
2) Flor. II, 9.

in plaats van stille overgave had gevonden, hoe hij met al zijn wijsheid, zijn scherpzinnigheid, zijn menschenkennis machteloos had gestaan om dit raadsel te doorgronden. ‘Hij vond niets uit, of liever, wat hij meende te vinden, benam hem den lust tot verder onderzoek. Hij vond meer bitsheid dan hij had gewacht, dat uit die ziel zou kunnen voortkomen; hij vond schuw terugtreden bij zijn welwillende toenadering; een mokkend pruilen, zijdelingsche verwijten en redelooze klagten bij zijn ter zijde gaan. Zenuwachtig schreijen zonder kenbare oorzaak of aanleiding, en overspannen belangstelling in zaken, die Gideon oordeelde voor haar van geene beteekenis te zijn.’[1)]

De schuchter zich ontplooiende kiem schoot vaster wortel, kwam tot volle, krachtige ontwikkeling.

‘Jacoba begon zich zelve te kennen; met smartelijke ontzetting had zij begrepen dat zij Gideon lief had, niet met de stille genegenheid der hoogachting en der dankbaarheid, niet met de dweepende aanbidding, die aan hare vroegere heiligen-vereering grensde, maar met die liefde, die zij als een' harttogt had leeren kennen en waarvan de uitdrukking bij anderen haar voormaals had verschrikt en ontrust.’[2)] Die kennis vervulde haar met schrik, omdat ze wist in welk een stugge afzondering de herinnering aan het verleden Gideon's hart hield. Die kwelling, die onrust, de vrees voor ontdekking van haar liefde zelfs verbitterde haar karakter, maakte, dat haar hart ineen kromp als ‘onder de folteringen der schuldigste en ongelukkigste liefde.’

‘De kreet harer ziel vroeg liefde, Gideon gaf haar - stichting. Dit verschrikkelijk misverstand moest zich wreken.’

Heel deze periode van het boek is weer een uiterst gevoelige psychologische ontleding.

In zijn verbeelding leeft Gideon weer door, die dagen op Souburg doorgebracht, dat bandelooze onberedeneerde, die uitbarstingen van verbittering en woede, waar hij met al zijn zachtheid, zijn onbewegelijke kalmte, zijn fiere strengheid absoluut machteloos tegenover staat. ‘En onder hare vermetele uittergingen had er zulk een zonderlinge gloed gelicht uit haar oogen, het was of zij ze tot gloeiende schichten had

1) Flor. IV, 308.
2) Flor. IV, 310.

willen gebruiken om er mee door te dringen tot in zijn harte... en in iedere harer bewegingen, in iedere harer uitdrukkingen had zij iets gelegd dat hem nu bij 't herdenken trof, mengeling van schalken moedwil en bittere zielesmart, iets dat hem aan de stoute levenslustige Ivonnette deed gedenken, maar dat hij in Jacoba nooit had gevonden. Zoo was dan Jacoba niet meer voor hem dat teedere aetherische wezen, dat hij zorgelijk voor iedere aanraking met de werkelijkheid had willen beveiligen, maar eene vrouw, eene vrouw als Ivonnette, eene vrouw, in opstand tegen alle hare pligten en die het aan hem was tot onderwerping te brengen.'[1)]

Zoo groeit langzaam en geleidelijk het besef van den waren toestand in het hart van Gideon. 'Soms door de magt der verbeelding weggesleept, zag hij zich als opnieuw verplaatst bij zijn laatste samenzijn met Jacoba. "Wel was zij Reingoud's kleindochter in die ure; zulk bloed kan niet liegen; ik ervoer het tot mijn schrik en verbazing. Het was of *zijn* wondere tooverblik mij toelichtte uit die oogen, die ze op mij hield gerigt, tot dat zij de booze passie der toorne in mij ontstoken had, tot dat ze mij verstaan deed, wat ik mij nooit volkomentlijk had verklaard, Cosmo's vrouwenhaat! Alle bitterheid harer ziele goot ze uit als in gloeiende droppelen op mijn hoofd en hart, en toch, vreemde uitwerking, als ik mij haar nu voorstel, zoo als ze toen voor mij stond, dan is het mij oft' mij het harte week wordt en ik den toorn niet kan vasthouden... Die drift stond haar goed; ik wist, dat Jacoba's uitnemende schoonheid door velen werd geroemd; ik had het nooit *gezien* voor dien oogenblik."

En zoo altijd mijmerend en zijn indrukken ontledend, komt hij eindelijk plotseling voor de vraag, die hem aanvankelijk verbijstert, maar zijn ziel wakker schudt en tot verdere klaarheid brengen zal: "Indien eens niet haat... indien eens gekrenkte liefde haar tegen mij in opstand bragt!" Een donkere gloed overdekte zijn gelaat, terwijl hij vervolgde met een onbeschrijfelijke uitdrukking van verwondering en smart: "Liefde! liefde! dat ik dit woord uitspreek, waar het mij geldt. Maar dat kan immers niet zijn, maar dat is toch ondenkbaar... Jacoba! Deze Jacoba zou mij liefhebben!..."'[2)]

1) Flor. IV, 320.
2) Flor. IV, 323.

Ik mag in dit opstel, dat slechts een eenvoudige hulde wil zijn aan de nagedachtenis der groote kunstenares, niet verder in détails nagaan, hoe beiden tot elkander zijn gebracht. Na de vraag, die we daareven voor Gideon's geschokten geest zagen flikkeren, behoeft het ons niet te verbazen, dat hij spoedig komen kan tot de smartelijke erkenning: ‘Ik heb geen vrouw! ik heb nooit eene vrouw gehad; zij, die mijn' naam draagt, is niets geweest en wil niets anders zijn dan Reingoud's kleindochter, die vrouw *haat* mij en ik weet *nu* dat ik haar liefheb’.[1)] En waar het zoover is, is de bevredigende oplossing niet moeilijk. Als Gideon zijn vrouw in de armen sluit, klinken de woorden: ‘Ik had geene vrijheid heel mijn leven te wijden aan anderen.. zij ook heeft daarop aansprake’.[2)] Ziedaar de tegenstelling met het einde van Martina's liefde, die alleen in de onherstelbare scheiding rust en vrede vinden kon.

Aarzelend spreek ik hier de gedachte uit, die zich onder het lezen van den Leycester cyclus meermalen aan mij opdrong: het liefdeleven van Gideon Florensz is dat van Toussaint zelf; onopzettelijk wellicht heeft zij aan het leed, dat haar eigen ziel trof, aan den strijd, dien zij te strijden had, aan het geluk, dat ten slotte haar deel werd in die jaren van 1845 tot 1855, gestalte gegeven in den held van haar roman.

In Gideon leeft Toussaint zelf. Zijn vroomheid is de hare, zijn afkeer van dorre dogmatiek, starre geestdrijverij, eigengerechtige verdoemenis is de hare; als Gideon staat zij buiten en boven partijen en toch is zij een christin, die van den geest der leer van Christus ook niet het minste zal verloochenen of gering achten. ‘Gideon wist Hem nabij; hij had gemeenschap met Hem; hij kon Hem zoeken; hij wist Hem te vinden ter ieder ure van zwakheid, van lijden; hij kon Hem smarte klagen; bij onregt, regt van Hem hopen, en als een kind aan de borst des vaders zich uitstorten over alle leed; want hij kende den Zoon, door Wien eeniglijk de Vader kan gekend zijn, als iets anders dan een vreemde; hij wist dat hij niet zou verstooten

1) Flor. IV, 597.
2) Flor. IV, 612.

worden'.[1] Zoo ook zij, die in de kracht van haar geloof een Reingoud en een Gideon, een Graswinckel en een Majoor Frans scheppen kon.

Wanneer we nu bedenken, dat Leycester in Nederland geconcipieerd is tijdens het verblijf van Bakhuizen in België, Duitschland en Oostenrijk, dat het is verschenen in 1846, dat zich in den loop van '45[2] steeds meer de zekerheid in haar gemoed geworteld moet hebben, dat haar liefdedroom was vernietigd; wanneer we mogen aannemen, dat zij in '45 misschien reeds iets geweten heeft van de gevoelens, die Bakhuizen voor Julie Simon koesterde, zouden we dan niet tot de veronderstelling mogen komen, dat in Gideons fiere smart iets van haar eigen liefdeleed spreekt, het leed van haar, die nog in 1872 verklaarde 'veel door de zwakheid van Bakhuizen te hebben geleden'?[3]

Gideon huwt Jacoba, doch naar hij meent uit plicht, en dat huwelijksleven is door heel de drie deelen van De Vrouwen van het Leycestersche tijdvak heen, die geschreven zijn vóór Toussaint's huwelijk met Bosboom (April 1851), een kleurloos kwijnen, van Gideon's zijde hoogstens een broederlijke vriendschap.

Is dit alles niet geheel in overeenstemming met Toussaint's uitspraak na het afbreken van hare verloving: 'Passie zal ik nooit meer gevoelen, voor niemand'.[4] In al die jaren was haar de kunst 'de waarachtige afleiding in een groote smart, de rijke vervulling van een arm leven.'

En als we dan bedenken, dat Toussaint Bosboom reeds in September 1846 te Alkmaar heeft leeren kennen en waardeeren, dat die kennismaking is voortgezet, dat het bemoeiziek publiek al spoedig van een verloving ging spreken, dat zij naar aanleiding daarvan schreef: 'Als het eens te pas komt spreek dan s.v.p. mijn engagement tegen. Het halve land is er vol van, hoé weet ik niet. 't Is

1) Flor. II, 57.
2) Immers de bekende brief van B. aan Bake is van Juni 1845. Zie No. 21 van Mullers uitgave der Brieven van Bakhuizen, 1 Oct. 1846 gaf zij Bakhuizen zijn woord terug. Dyserinck, A.L.G. Bosboom-Toussaint, p. 70.
3) Dyserinck, t.a.p. p. 72.
4) Dyserinck, t.a.p. p. 71.

voor mij particulier onaangenaam, die voorbarige indiscretie en voor B. niet minder. Ik zal nooit meer een engagement hebben. *Moet ik dan nog eenmaal trouwen* [cursiveering van mij. P.], dan zal het zijn tout d'un coup, maar dan zult gij er ook wel van hooren'[1]; dat eindelijk de Gideon Florensz in de eerste jaren van haar huwelijk is voltooid en dit boek eindigt met het volmaakte huwelijksgeluk van Gideon en Jacoba, dan.... ja, dan?

Zulke hypothesen zijn dikwijls uiterst gewaagd, maar ik achtte mij toch verplicht te erkennen, dat deze bij mij opkwam, en in verband hiermee op eenige data en feiten de aandacht te vestigen.

$$A\ A_1\ A_2 + B\ B_1\ B_2 + C\ C_1 \text{ etc.}$$

A = teugellooze passiën, B = Platonische liefde, C = oprechte huwelijksmin.

Zoo zou de ras-Pruis u een schema van den Leycester-cyclus opstellen.

We kunnen ons het boek echter ook denken als een symbolieke schilderij: Links de sombere paarsen doorflitst van valsch bleeke lichten, opgaande in murwe doodstinten, warreling van lijnen, gemartelde lijnen in pijnlijke windingen, kreten van sulfergeel, wringarmen in wanhoopsgebaar, visioenen van spookachtige helsche monsters in goor vaalgroene schubbige pantserhuid. Rechts stugge weerbarstige lijnbundels omslingerd door het koele, reine wit, omkronkeld door teere lichte groenen, het hoopvolle blauw, het stralend purperrood. En daaruit opstijgend, de bovenhelft in breeden zwaai overschitterend de jubelende cadmiums in harmonische neigingen van lijn en zinnebeelden van hemelsche reinheid. En in het midden, in een kleine ruimte het ver verschiet van een eentonig watervlak met een enkele perverse glimming en daarboven bleek violette tulpen en verbijsterende dwaallichten.

Doch laten we ons onthouden van beelden of vergelijkingen, die allicht niet in den smaak van mevrouw Bosboom-Toussaint waren gevallen.

Ik heb eenvoudig willen aantoonen, zooveel mogelijk met

1) Dyserinck, t.a.p. p. 81.

de woorden van den tekst zelf, hoe dit grootsche werk, dat haar zoo dierbaar was, hecht en sterk is gebouwd op haar begrip van de albeheerschende liefde, waarin haar persoonlijkheid tot een volkomen uiting komt.

De christelijke liefde en zelfopoffering ademt door het gansche boek, de drang tot eigen boetvaardige reiniging en heiliging in de liefde van Christus, de hartstocht om anderen te brengen tot verootmoediging en tot nederige overgave aan de genade Gods. Wat haar steeds en in alle vormen een misdadige liefde buiten de orde der maatschappij, buiten de wijding van het geloof moest zijn, een verwoestende woeling van drieste passiën, voert onverbiddelijk ten val, ontrukt hare beide helden, Reingoud en Leycester, aan datgene, wat zij hun hoogste en eenige levenstaak rekenden, aan de vervulling van hun opperste eer- en heerschzucht.

Daartegenover, niet in geïdealiseerde schittering, maar toch als het eenige, vaste, rustige aardsche geluk, dat met het aardsche leven geen einde neemt, de door het geloof geheiligde huwelijksliefde in Gideon en Jacoba, maar ook in anderen (ik heb me tot de schets van wat tusschen die beiden omgaat moeten beperken). En daar tusschen door de liefde die vriendschap heet, de Platonische, opgaand in idealen van schoonheid en toewijding buiten het geloof, buiten het huwelijk, in haar verleidelijk gevaar geschilderd, misschien in een enkelen zeer bijzonderen vorm een zachte troost enkel voor gebrokenen van hart. Ziedaar het grond-plan van dit boek.

Laten wij Toussaint dankbaar gedenken in wat zij geweest is en nog is, de groote kunstenares, die het menschelijk hart heeft doorzien, zijn hartstochten en woelingen heeft weten te ontleden, den groei van zijn begeerten in al hare wendingen heeft weten te volgen, het leven van gansch een maatschappij uit het verleden tot een grootsch geheel heeft weten saam te vatten.

En toch we mogen ons niet ontveinzen, haar werk is niet machtig heerschend voor alle tijden, het vertoont te zeer eenige typische eigenaardigheden van haar persoon, haar tijd en haar land. Een werk als de Leycester-cyclus pakt niet die massa van vaste romanlezers, die meenen, en soms niet ten onrechte, heusch wel eenigen letterkundigen smaak en

ontwikkeling te bezitten, die hun oppervlakkig vermaak vinden in Tolstoï en France, Björnson en De Meester, Ricarda Huch en Wells, om maar eens eenige heterogene elementen bij elkaar te grijpen.

Men moet door innerlijken drang kunstliefhebber zijn, bovendien begaafd met historischen zin, of kunstkenner, door grondige, veelzijdige studie van velerlei kunst in velerlei perioden; bij ervaring weten, dat wie kunst kennen en waardeeren wil, niet passief blijven mag, maar beginnen moet met zoeken en speuren, zich niet mag laten afschrikken door persoonlijke eigenaardigheden of gebreken van den tijd. Men moet zich tenslotte onbevangen, rustig er toe zetten om zich geheel aan de persoonlijkheid van de schrijfster over te geven, men moet zich kunnen inleven in haar denk- en gevoelssfeer, om langzaam onder den invloed te komen van het machtig gedragene, het diep menschelijk gevoelde, het grootsch gedachte in haar werk. Voor zoodanige lezers zal Toussaint altijd een verrassing en een genot blijven.

Haar geloof, haar idealen van kerk, van maatschappij, van kunst kunnen de onze niet meer zijn. Maar we kunnen die eerbiedig begrijpen en waardeeren als iets wat in onze moderne tijden in zijn eerlijke reinheid en fiere oprechtheid bijna niet denkbaar meer is. Doch zij treft ons bovenal door haar helder begrip van het algemeen menschelijke, haar durf om diepste geheimenis van het menschelijk hart te zien, haar kracht van tegenstellingen, haar scherp inzicht in maatschappelijke en politieke verhoudingen ook in een ver verleden, eigenschappen die den mensch tot een kunstenaar van groote beteekenis kunnen maken.

En nu is dit ten slotte een sprekend verschijnsel, dat naast den kleinen kring van lezers en bewonderaars van haar werk, dien ik me zooeven dacht, er vermoedelijk nog lang (dit hangt slechts af van de verstaanbaarheid van haar taal op den duur) eenige anderen zullen blijven, hier en daar onder die groote schare van laten we dan maar zeggen - minder ontwikkelden, eenvoudige geloovigen met een helder hoofd en een rein hart, die door haar werk worden geboeid, bij wie het hart spreekt tot het hart. Want in Toussaint's werk spreekt bovenal een goed, rein en groot hart.

J. PRINSEN J. LZ.

Over mevrouw Bosboom-Toussaint.

Het is niet oninteressant, wanneer een aantal schrijvers of artiesten, nadat honderd of meer jaren verliepen sinds de geboorte of dood van een hunner, te zamen komen, om als nageslacht hunne meening ieder afzonderlijk te zeggen. Wel is het eenigszins meedoogenloos iemand zoo voor de vierschaar te roepen, maar men zal niet betwisten, dat er aldus voor de litteratuurgeschiedenis een kostbaar document kan ontstaan. Deze ter beoordeeling geroepen menschen zijn immers niet, zooals die boeren in den Quichotte, welke Sancho Panza op een laken legden en hem met leedvermaak in de lucht lieten vliegen en weer opnamen in het door hun kring gespannen doek, maar zij zijn meestal welwillende, in ieder geval ernstige, somtijds ietwat gewichtig doende collega's, die zonder ijdele zelfverheffing den wil hebben om klaarte te brengen in de meeningen van anderen en zelf willen te weten komen of hunne opinie wel de juiste was. Er volgt dan eene schermutseling van meeningen en oordeelen, waardoor meer licht wordt ontstoken voor een nog verder verwijderd nageslacht.

Zijn wij nog enthousiasten van de in haar tijd zoo hoog geschatte romancière, Mevrouw Bosboom-Toussaint? Kan zij ons nog geven vandaag wat wij zoeken en waarvoor wij het opofferen van tijd ons getroosten, wanneer wij dien besteden aan het lezen van haar werk? Dat werk, dat nu eenmaal vast staat, dat niet meer kan veranderen, terwijl wij zelf nog tijd hebben te veranderen? Er ligt een zekere weemoed in deze herdenkingen. Zij zijn gewoonlijk de aanleiding er toe, dat wij ons bewust worden, dat hij of zij,

welke wij willen vieren voor goed dood is. En eerder dan aan een feest, moet men dan aan eene begrafenis denken. De terugkomst van de assche in ons midden wordt zelden eene apotheose, zooals dat bijna bij Rousseau onlangs het geval is geweest.

Ook is het zeer gevaarlijk een algemeen erkenden litterairen afgod uit vroegeren tijd voor waardeloos te verklaren, zooals Barbey d'Aurevilly met J.J. Rousseau en Goethe gedaan heeft, en Tolstoï met Shakespeare. Tegen het graniet van het algemeen en duurzaam erkende moet men zijn hoofd niet stooten en wijzer en hooghartiger doet men er koel aan voorbij te gaan, wanneer men geen ontzag voelt. Nu is Mevrouw Bosboom niet eene zoo algemeen erkende grootheid, dat iemand bij het verwoesten van hare romanpaleizen of het stuk slaan van hare beeldengalerij heiligschennis zou plegen, zooals dat bij het werk van Goethe en Shakespeare het geval zou wezen, maar toch is zij eene figuur in onze letterkunde, wier verdwijnen uit onze bibliotheken of huiskamers leed zou doen. Ik mag haar grootsch aangelegde natuur, haren wijd golvenden en breed stroomenden rustigen geest, die in zijn spiegel zoovele gestalten, mannen en vrouwen van allerlei slag, in zoo bonte wisseling van costumes en zulken rijkdom van gebaren liet voorbij trekken, zonder kunstmatig opgezweept lyrisme, maar in de kalme omvatting van eene hooge zekerheid. Want nog eens zij het gezegd, niet door schreeuwen en bulderen vestigt een auteur zijne eigen grootheid in de zielen der nageslachten, maar door dat geheimzinnige leven zijner volzinnen, die, ontgroeid aan den drang der noodzakelijkheid, een eigen leven begonnen vol spontane harmonie. De bloote kracht in de letterkunde is iets negatiefs en het leven is alles. Het is dan ook zeer onjuist, wanneer de kracht als een absoluut iets wordt geprezen in een werk. Zij is alleen een relatief begrip. De kracht in de litteratuur is niets anders dan de volkomen innerlijke natuurgetrouwheid. Wie de natuur het trouwst volgt, zich het best conformeert aan hare wetten, is de krachtigste schrijver. Meer nog dan het groote publiek zijn van de holle rethoriek de middelmatige schrijvers de schuld. Zij zijn het, die de instinctmatig juist voelende volksziel brengen op den dwaalweg.

* * *

Glansrijker dan van Lennep, Oltmans en Schimmel vertegenwoordigde Mevrouw Bosboom den historischen roman in onze litteratuur. Omvangrijker was haar arbeid niet alleen, maar zij won het van van Lennep door den dieperen wijsgeerigen zin, waarmede zij hare personen in beweging brengt. Hare volzinnen zijn van statiger allure en plechtiger van toon, dan die van Schimmel. Haar gedachtenrijkdom is grooter dan die van Oltmans, wiens fantasie misschien meer gloed had dan de hare. Toch is dit slechts een algemeene karakteristiek van haar oeuvre. Er is verschil bij hare producten onderling. Zoo is de ontvouwing der handeling en daardoor ook de toon in hare Leicester-romans anders dan in ‘Een kroon voor Karel den Stoute’. In dezen laatsten is hij plechtiger en hooger dan in den cyclus, waar hij kalmer en vrediger en meer verstandelijk klinkt. Ja, het breede op en neergaande rythme en de zwaarte van klank in haar ‘Een kroon voor Karel den Stoute’ stempelen dit tot een werkelijk kunstwerk. Scherper en afgemetener is hare stem b.v. in ‘De Prinses Orsini’, terwijl die toon van fijnere distinctie is in haar ‘Majoor Frans’. Hare celebriteit in ons land schijnt niettemin zich geheel te willen concentreeren in hare historische romans en het is alleen nog maar deze laatste roman, die daartegen met eenig succes wil protesteeren. Ik weet niet, wat het bij het nageslacht zal winnen, of het historische element of wel dat van haren eigen tijd. Voor mij hangen hare grootste trofeeën in het museum der historie.

De historische roman is een verschijnsel van den tijd der Romantiek en de Romantiek was niets anders dan de evocatie van het Verleden, waaruit dan voortvloeit eene groote vrijheid in het bewerken van de gekozen materie. Hij is in Europa lang in aanzien geweest, vooral door het prestige van Hugo's ‘Notre Dame de Paris’, totdat hij door Zola's toedoen naar de zolders der vergetelheid werd gebracht. Stuk slaan durfde men hem zelfs niet in den besten tijd van realisme en naturalisme. Flaubert kwam met zijn ‘Salambo’ voor den dag. Veel lezers bleven den historischen roman beschouwen als een niet al te vervelend leerboek van geschiedenis, waarbij men op aangename manier kon thuis raken in den ouden tijd. Als kunstwerk had hij nu twintig jaar geleden ook bij ons afgedaan en verhuisden stapels geschiedkundige

verhalen naar de magazijnen van Bolle. Op het oogenblik begint men de realiteit om ons heen, de dingen van heden wederom hier en daar moede te worden. Tot vervelens toe hebben wij gestaard op veel opzettelijk uitgevoerde grootdescripties van pleinen en straten, op den eentonigen wirwar van echtbreuk of dronkemanstooneelen. De neigingen van het publiek beginnen zich hier en daar te heffen boven de onmiddellijke omgeving en de schrijvers volgen die of gaan voor. Ook bij ons in Nederland hebben zich stemmen doen hooren, die nog maar de aanhef schijnen van den zang, die misschien zal volgen. Het is de heffing naar boven gevolgd door de vlucht naar het Verleden. Maar nog is het genre niet in eere hersteld; nog zijn er bij ons geen grootsche geschiedenistapijten in het litterair Pantheon opgehangen, zooals de ruw bewerkte, maar toch indrukwekkende gobelins van Mevrouw Bosboom-Toussaint.

Er zijn nog altijd menschen, waaronder letterkundigen, die beweren, dat de historische roman geen recht heeft van bestaan, m.a.w. een onding is, dat noch geschiedenis, noch kunst mag heeten. Ik ben het daarmede niet geheel eens, al moet ik erkennen, dat het eene volkomen verdedigbare meening is. Het is n.l. een onuitstaanbaar gevoel bij het lezen van een historischen roman, steeds in onzekerheid heen en weer te zweven of dit of dat feit werkelijk heeft plaats gegrepen en zij, die aan deze kwelling onderhevig zijn, moeten dan ook niet die boeken lezen, maar zich met ernstige handboeken van geschiedenis vergenoegen. Toch kan het zijn, dat tot roman bewerkte geschiedenissen van den ouden tijd zoo vol zijn en kleurrijk van beweging, dat zij de vraag naar het al of niet feitelijke volkomen onderdrukken en dat zij als onafhankelijke kunstwerken een eigen bestaan leiden. Dit is b.v. het geval met de ‘Princesse de Clèves’ van Madame Lafayette, met menig product van Walter Scott, niet te vergeten met ‘Notre Dame de Paris’ van Hugo. Hoe staat daarbij Mevrouw Bosboom-Toussaint? Naar mijne meening hebben hare werken voor het grootste gedeelte niet meer verdienste voor de kunst dan levendig geschreven geschiedboeken en ik lees liever Saint-Simon, dan de ‘Prinses Orsini’. De hertog heeft ten minste een overganklijken stijl. Niet op alles, wat Mevrouw Bosboom heeft geschreven is dit oordeel

toepasselijk. Er zijn bladzijden in grooten getale bij haar te vinden, die stralen van gloed en van kleur. Het getal harer lezers is bij de jongste generatie zeer afgenomen en daar zij in onze litteratuur werkelijk groote verdienste heeft, daar bij haar veel moois en uitstekends is te vinden, is nu de tijd gekomen, dat bij haar het kaf van het koren moest worden gescheiden. Het ware een goed werk nauwkeurig na te gaan, bij ieder harer producten aan te toonen, wat goed is of slecht, wat verouderd is of nog heden genietbaar. In de opinie van den tijdgenoot kan n.l. iets prachtig zijn geweest, wat wij niet meer bewonderen. Het werk van Mevrouw Bosboom is groot en verscheiden, van zeer ongelijke waarde en het roept om een gids.

* * *

Er zijn in onze litteratuurgeschiedenis twee opstellen over Mevrouw Bosboom, die voor een groot deel hare reputatie hebben gevestigd. Dat is dat van Potgieter over ‘Graaf Devonshire’ en dat van Huet in den tweeden bundel van zijn ‘Litterarische Fantasieën en Kritieken’. In de nog leesbare studie van Potgieter, die van een vooruitzienden geest getuigt, behandelt hij Mevrouw Bosboom's voorrede. Deze zegt daarin o.a.:

‘Doch waarom niet liever een onderwerp gekozen uit onze eigene vaderlandsche Geschiedenis? zal men vragen, alsof dat na *De Roos van Dekama*, na *De Pleegzoon* niet eene even groote vermetelheid ware als Scott na te volgen op zijn eigen grondgebied, alsof zulke krachtige voorbeelden een weifelend nawaggelen gedoogden.

En al had men de stoutheid daartoe, dan zou het goed zijn, als men zijn onderwerp gekozen had met overleg en na beraad, zooals eene huismoeder de stof voor eenen winterhoed, die twee jaar moet gedragen worden; maar al wie zoo koel kiest, zal zonder geestdrift beginnen, slechts flauw eindigen en, zoo mogelijk, zijne lezers nog kouder laten, dan hij het zelf was. Men moet getroffen zijn door den persoon, dien men tot held kiest, men moet hem groot voelen om hem groot te kunnen voorstellen. *Het onderwerp moet ons bezield hebben vóór men het koos en vóór men aan het schrijven dacht*’.

Op deze woorden zegt Potgieter:

'Deze plaats is merkwaardiger om het licht, dat zij over den aard van het talent van Mejuffrouw T. werpt, dan om hetgeen zij bewijzen moet en eigenlijk niet bewijst. De huismoeder, die eene kleur voor eenen winterhoed kiest, die niet in een jaar verschiet, kiest niet koel, maar met overleg en dus wijs, gelooven wij; de auteur die zich niet door zijn onderwerp laat wegslepen, maar ten koste van studie meester wil zijn, handelt *verstandig* en loopt daarom geen gevaar *vervelend* te worden.'

Omdat deze discussie tusschen twee der voornaamste vertegenwoordigers van een vervlogen tijd onzer litteratuur het ontstaan van een historischen roman in het algemeen raakt, is zij nog heden van eenig, ja zeer groot belang. Mijnsinziens is het gelijk hier ongetwijfeld aan de zijde van Mejuffrouw Toussaint en heeft Potgieter verzuimd genoeg acht te geven op dien laatsten zin, dien ik gecursiveerd heb en die den oorsprong aangeeft van ieder werkelijk geslaagd kunstwerk.

Een schrijver, die tot zich zelven zegt: 'Nu ga ik eens een historischen roman maken', en daarvoor zijne geschiedenisboeken gaat open slaan en daarin zoeken als in een woordenboek en na een personaadje te hebben gevonden, die nog zoo kwaad niet lijkt, aan het snijderen gaat en zien of de lappen van zijn litterair magazijn op den uitgekozene passen, die zal, meen ik, juist vervelend worden, terwijl de door een persoon of held te voren bezielde alle kans heeft iets goeds voort te brengen, ten minste niet zoo spoedig gevaar loopt in het vervelende te vervallen. Potgieters hardvochtige bedachtzaamheid komt in deze kritiek duidelijk naar voren. Mevrouw Bosboom, in den tijd dat zij den 'Devonshire' schreef nog Juffrouw Toussaint, verlangde te recht van hare historische personen, dat zij haar bewogen tot geestdrift. En dit is juist het zekere kenteeken, dat zij eene geroepene was, zooals niemand anders in ons land, het Verleden op te bouwen naar handeling en kleur.

Zij die, het zij in roman of drama, een vervlogen tijd willen doen herleven, staan voor twee wegen: De eene is die der feiten, het zich trouw houden aan het historisch bekende en daaruit psychologisch al het andere te ontwikkelen; de andere is de weg van het eigene zien en willekeur,

het zich niet storen aan het eenmaal vaststaand historisch karakter en een van de gewone geschiedopvatting afwijkend spoor volgen. De eerste is de meest moeilijke en ook de meest verdienstelijke weg, omdat de auteur hier meer gebonden is; doch de tweede is er een, dien de kunsthistoricus geen recht heeft aan den schrijver te betwisten. Het eenige wat hij kan vorderen is, dat de laatste niet in tegenspraak kome met den geest des tijds, geen locomotief b.v. laat rijden door een oud-Assyrisch landschap, doch het zal niet veel hinderen indien hij aan de oude Assyriërs b.v. een krom zwaard in handen geeft, zelfs indien de archeologie mocht hebben uitgemaakt, dat zij alleen rechte zwaarden gebruikten. Voor onzen tijd van nauwkeurig historisch weten is het alleen niet geraden te grof tegen de historie te zondigen. Shakespeare en Calderon hebben zich veel veroorloofd, wat geen enkele poëet op het oogenblik, al ware hij nog zoo groot, zou durven doen. Doch vóór alles, vóór historie en wetenschap moet er bij den dichter bezieling wezen, zooals Mevrouw Bosboom dat eischte. De geboorte van het kunstwerk kan alleen uit bezieling plaats hebben, wil dit levensvatbaar wezen. Is van te voren de bloote wil of het koele verstand in het spel geweest, dan kan alleen een dor geraamte ontstaan. Of zij zelve werkelijk altijd aan hare beginselen trouw is gebleven, zal ik niet wagen te beslissen.

Het andere en belangrijker opstel is van Conrad Busken Huet naar aanleiding van Mevrouw Bosboom's ‘Maria van Oosterwijk’ en ‘Het laatste bedrijf van een stormachtig leven’ geschreven, doch deze twee werken slechts zijdelings toelichtende. Het is daar, dat de scherpziende auteur, die Huet was, haar werk voor goed als een der meest artistieke uitingen van het génie du protestantisme ten onzent heeft gekarakteriseerd:

‘Het gemoed van Mevrouw Bosboom is door en door Protestantsch en ik verstout mij te herhalen, dat de schilderijen van haar echtgenoot, althans voor degenen, die haar alleen uit hare werken kennen, de volmaakte uitdrukking zijn van hare eigen denkwijze.

Doch verlies niet uit het oog, dat deze protestantsche

vergadering[1] hare gebeden uitstort in een oud-roomsch heiligdom. Het tooverachtig licht, dat door de antieke boogvensters naar beneden stroomt, is een licht van Katholieke afkomst. Rome heeft hem gebouwd, den tempel, waarin deze hervormden knielen.'

Ik zie niet juist waar Huet met deze woorden heen wil en vermoed, dat hij buiten Katholicisme en Protestantisme stelling wil nemen en vind er in ieder geval een merkwaardig getuigenis in voor den diepen zin van het Katholicisme, dat volgens Huet's meening ten slotte toch de wortel is van het Protestantisme. Ook weet ik niet of Mevrouw Bosboom wel zeer ingenomen was met deze zeer duidelijk uitgesproken waarheid, dat de schoonheid en de gloed van het Protestantisme hun licht ontsteken aan de vlam van het oude geloof. Zij blijft bij ons de auteur, die de meest duidelijke protestantsche tendenz volgende is. Haar werk lijkt een diep innerlijke niet alleen verdediging, maar apologie en illustratie van haar geloof. Dit is ook de meening van Huet, die met wonderbaarlijke juistheid haar werk heeft gekarakteriseerd. Dit heeft haar altijd verhinderd de gemoederen der Katholieken voor zich te winnen. Maar heeft het haar ook nadeel gedaan bij den onpartijdigen beoordeelaar van hare artistieke waarde? Dit is de vraag waar het op aankomt. Ik meen, dat eene zekere tendenz, zij zij dan religieus of economisch of wat ook, van de schoonheid van een kunstwerk iets afneemt. De tendenz doet de algemeene bewondering schade lijden. Dit valt het best te constateeren door twee voorbeelden: Dante en Calderon, beiden dichters van nagenoeg gelijke hoogte. Dante is door ieder onvoorwaardelijk bewonderd en Calderon door een veel kleiner aantal. De reden daarvan is, dat er bij Dante, die te dien opzichte in gelukkige tijdsomstandigheden leefde, niet het geringste spoor van tendenz of geloofsverdediging is te vinden, en bij Calderon zeer dikwijls valt waar te nemen, dat hij zijne meening *wil* verdedigen. Zoodra de lezer merkt, dat de dichter iets wil, is hij op zijne hoede, *al is hij zelf van een gelijke richting.* De groote bewondering voor Vondel ten onzent dateert dan ook pas sinds de laatste eeuw, toen er groote onverschilligheid in

1) De geloovigen die de kerken van Bosboom zouden kunnen vullen. F.E.

zake van religie was ontstaan. De socialistische tendenz van de beide groote dichters Gorter en Mevrouw Roland Holst doet aan hunne werken geen voordeel. Integendeel. Nu komt het mij voor, dat niettegenstaande Mevrouw Bosboom's protestantsche neigingen en bedekte vechterijen, deze toch door hare gave van ziening en uitbeelding worden overschaduwd en dat wij met gemak ons oog op het algemeen menschelijke kunnen richten, dat in haar werk met vollen luister straalt. Haarzelf, hare persoon stel ik mij voor, als weinig sympathiek. Eene dier scherpe vrouwen, die weinig gevoel willen weggeven, maar dat door innerlijke concentratie zoeken te vermeerderen, omdat zij vreezen hunne ziel te verliezen, wanneer zij er te gul mee zouden omspringen. Bij hare ontmoeting met J.A. Alberdingk Thijm, door A.J. zeer sprekend verteld in het boek over den grooten pionier van het Katholicisme, was haar gedrag misschien begrijpelijk voor enkelen, superieur of sympathiek zal het niemand aandoen. Thijm wilde namelijk in een gezelschap naar haar toegaan en haar gaan complimenteeren, maar zonder één woord te spreken, gaf zij hem een teeken, dat hij zich op een afstand moest houden. Het geval toont eene leegte of leemte in haar karakter aan en beduidt ons ook, dat wij bij een auteur zoo min mogelijk naar zijn persoon moeten zien en geheel naar zijn werk. Dit heeft eigenlijk niets uit te staan met de persoonlijkheid. Men zal goed doen zooveel mogelijk van de oude, tegenovergestelde meening terug te komen. De persoonlijkheid, zooals zij zich in het werk openbaart, is altijd eene geheel andere, dan die welke in den omgang zich vertoont. Hij, die oppervlakkig uitziet als een zwakke, hij, die zich gedraagt als een zachte, kan voor zijn schrijftafel een sterke, wreedaard of een genie zijn. Zoo ook Mevrouw Bosboom. In hare werkkamer rees hare lichamelijk kleine persoonlijkheid tot eene niet vermoede zielegrootheid. In haar was de vonk, de innerlijke gloed, die nooit uitdoofde, maar brandde met een fel licht. In hare herinneringen schreef zij zelve, sprekende over haar eerste werken te Alkmaar, toen nog wonende in haar ouderlijk huis:

‘In eigenlijken zin - niet in den zin van 't Evangelische lied was voor mij het “hier beneden is het niet!” waar geworden. De holle groote bovenkamer met den witten muur,

de groote antieke kast en schoorsteen was mijn oase, mijn Patmos. In het gezin ging ik rond als een slaapwandelaarster. Ik zag nog hoorde iets van 't geen mij vroeger had bedroefd en geërgerd. De Alkmaarders - ik was voor hen een mythe en zij voor mij niets, zooals ik *toen* meende. Zij konden mij niets geven, noch ontnemen. Ik had mijn schat in mijzelve.'

Zulke uitingen zijn van groot gewicht, zij duiden de begenadigde aan, wier geheele wezen was opgenomen in haar gedachtenstroom, van wie de ziel niet alleen was bewogen aan de oppervlakte, waar die tot in hare afgronden het woelen voelde van den scheppingsdrang. En al had zij niet den blik en de wezensruimte, die een Walter Scott heeft gehad, en waren bij haar de proporties kleiner, zij was eene geheele en geene halve. Zij was eene echte. Aan haar heeft het niet gelegen indien hare concepties haar te machtig bleken, zij door kleine schermutselingen en vinnigheden moest afleiding zoeken om haar prestige van grootheid te redden. Zij heeft dan ook als vrouw eene litteraire positie gehad, zooals geene na haar nog heeft bereikt. Langen tijd heeft zij als eene grootvorstin in ons land getroond, wanneer men let op het aanzien, dat zij genoot. Toch was hare gevoelssfeer, hoe vreemd het ook moge lijken, eene scherp begrensde. Er bloeien dan ook uit hare romans geene stemmingen op: Zij zijn niet omhangen door een dampkring van pessimisme, ook lacht er niet uit eene zon van humor. Er is iets kouds in haar werk. De warmte, die er nog in ligt, ontving zij uit haar geloof. Zelfs in de romans van Flaubert en Zola ligt eene stemming. De handelende personen daar krioelen dooreen tegen een somberen en onafzienbaren horizon. Zij hebben hunne eigene atmosfeer. In de romans van Mevrouw Bosboom voel ik er geene. Er ligt in haar verhaal eene lichte pedanterie, een didactisme, dat niet bekoort. Zij is geheel zielkundige: dat is hare kracht en grootheid. Haar stijl is volkomen onartistiek. Zij bekommert zich weinig of de sleep harer volzinnen stof en onkruid meevoert in zijn gang: zij heft hem niet op tot luchtigen tred. En toch is dit alles niet geheel juist. In 'Een kroon voor Karel den Stoute' is het of daar hare ziel ruimer kan ademen, alsof zij daar van hare dogmatische banden

is bevrijd. Wel een bewijs, dat zij haar propaganda-ijver niet noodig had, om tot het ontwikkelen harer artistieke faculteiten te geraken. Daar kan de lezer zich laten gaan op eene gestrekte en prachtig geleidende cadans en het zou mij niet verwonderen, indien juist dit werk zich boven de anderen zou weten te redden in den loop der tijden door zijn krachtige bewegingen van innerlijk rythme, een rythme, dat in zijn stroom de slecht gekozen uitdrukkingen en woorden wegsleurt en vernietigt, zoodat men er niet meer op let, maar meegaat in de volle beweging. Ook de overige romans van Mevrouw Bosboom zijn, wat men zou moeten noemen: interessant. Men komt er iets uit te weten, iets dat dienen kan om de Historie te begrijpen. Het Verleden begint te leven en men is eerder geneigd zich dat voor te stellen naar het beeld, dat zij er van heeft gegeven, dan naar dat van een strengen geschiedschrijver, waar de feiten niet in hunne omgeving zijn geplaatst en daarom in het geheugen niet zoo vast wortel vatten.

In ‘De Prinses Orsini’ zegt zij van François d'Aubigny:

‘Ondanks al zijne fouten, die wij niet verbloemd hebben, hopen wij toch, dat niemand hem verdacht heeft van een onbepaald welgevallen in zijn toestand, vooral niet van geluk onder die zegepralen eener gevleide ijdelheid.’

en eenige bladzijden verder:

‘Hij wilde ook zooveel mogelijk de poëzie des levens voor haar (zijne dochter) bewaren, die het allersnelst wegschrikt voor de kleine zorgen der bekrompenheid en onder de angstige berekening der spaarzaamheid.’

Een dergelijke taal moge psychologisch juist zijn, met goede kunst heeft zij weinig te maken.

In ‘De Vrouwen van het Leycestersche Tijdvak’ plaatst zij den lezer bij den aanhef in den winkel van den boekdrukker Jan Cornelisz. En dan zegt zij:

‘Verbeeldt u slechts, in den ruimen, hollen winkel, zouden wij bijna zeggen, want er was niet die kwistige overvloed van sierlijke boekwerken en fijne papeteries, die in onze tegenwoordige boekmagazijnen gevonden wordt. In die ruimte dan, tusschen de smalle eikenhouten toonbank en de zware beschotten in, waartegen de boekenplanken rustten, woelden eene menigte menschen dooreen op de navolgende

wijze: een troepje mannen, blijkbaar soldaten van de Engelsche bezetting, worstelen te zamen, nog gelukkig alleen maar door de kracht der vuisten, om de lijn door te breken van omtrent een gelijk aantal jongelieden, die de Utrechtenaar terstond zou hebben erkend als scholieren, dat wil zeggen, als jongelieden, die zich op eene der kapittelscholen voorbereidden tot de akademische studiën; dien aanval stonden deze jongelieden door met de onwrikbaarheid van een Russisch carré, zich intusschen niet enkel bepalende bij staan, maar zich ook het genoegen gevende van meer active defensie.'

Dit is, dunkt mij, een zeer onaangename wijze van schrijven. Waarom dat: *zouden wij bijna zeggen,* dat: *kwistige overvloed van fijne papeteries?* Waarom moeten wij er aan worden herinnerd, dat die in onze tegenwoordige boeken-magazijnen gevonden wordt? Deze tegenstelling verduidelijkt niets. *In die ruimte dan*, zoo gaat de schrijfster voort, alsof zij adem haalt na een val, *woelden eene menigte menschen dooreen op de navolgende wijze.* Dit *navolgende* is tastbare pedanterie, en het *gelukkig alleen* maakt den indruk van den schrik eener oude juffrouw. Zoo zou men door kunnen gaan, wanneer men wilde aantoonen welke afstand er ligt tusschen de kunst van onzen tijd en de hare.

Omdat zij in het algemeen als geschiedkundige niet tot onwaardige voorstellingen afdaalt, zal de katholiek haar steeds met zekeren eerbied blijven beschouwen, al zal zij weinig sympathie bij hem vinden, en dat, wijl zij niet royaal genoeg in het ontrollen van hare geschiedbladen is geweest. Zij had zich meer kunnen losmaken van eene onnoodig vastgesnoerde denkwijze. De bekende katholieke schrijfster Handel Mazetti is in dat opzicht b.v. in haar historischen roman 'Jesse und Maria' veel guller geweest, zoodat men haar juist van de zijde harer geloofsgenooten heeft verweten niet altijd de mooiste rol aan de Katholieken te hebben toebedeeld. Doch met dit al blijft Mevrouw Bosboom, al ware zij aan het Katholicisme nog meer vijandig geweest dan zij in werkelijkheid was, eene eervolle plaats in onze litteratuur innemen en als dusdanig heeft een litterair historicus háár alleen te beschouwen. Deze, hij zij dan katholiek of niet-katholiek, zal het anti-katholieke proza van Marnix moeten blijven prijzen. Zoo ook zal hij

de grootsche concepties van de schrijfster der Leicester-romans blijven erkennen. Doch één ding blijft zeker: Zuivere, groote kunst is die van Mevrouw Bosboom niet. Haar proza is grootendeels verouderd, zooals het meeste van haren tijd. Alleen hier en daar steekt nog een stuk toren, een poort, een groene boom boven de algemeene overstrooming des tijds uit. Met veel goeden wil kunnen wij nog menige kostbare vondst op deze ingezonken terreinen doen. Het gedicht in het algemeen heeft beter stand gehouden dan het proza; waarbij men eerder van den 'tand des tijds' zou kunnen spreken. Doch ook van het hare zoude ik eenige stukken uit hare beeldengalerij willen redden, beelden, die zij met zoo zekere hand heeft gehouwen in het marmer eener onvergankelijke menschelijkheid. Torso's zelfs kunnen nog mooi zijn, al zijn zij aan alle zijden afgebrokkeld, zooals de Victoire van Samothrace in het Louvre. Wij kunnen haar werk niet ontloopen en altijd, soms tegen onzen zin, komen wij terug in den carrefour, waarin deze brokstukken ons aanzien in hunne treurige, maar aangrijpende verlatenheid. Beter nog dan van levende beelden bij hare figuren te spreken, zou ik hare werken willen vergelijken met oude kunstig bewerkte gobelins, zooals ik boven reeds aanduidde. De gobelin is droger van voorstelling dan de schilderij en men mist in hem den gloed en het leven daarvan, daar en boven is de uitdrukking der gezichten en der gebaren daarin ietwat verwrongen, stijf en onbeholpen. Doch het geheel geeft den indruk eener deftige antiquiteit. Beschouw ik daarnaast een roman van Van Lennep, dan heeft deze nog meer van een schilderij dan een van Mevrouw Bosboom, al is hij dan oppervlakkiger en luchtiger van toon en ik vind, als ik wel toezie, hem minder verouderd, dan het werk van haar, die algemeen als zijn meerdere wordt geacht. Bij hem is meer stemming en atmosfeer en hij derft niet geheel het gevoel voor de groote natuur, dat, en dit is een zeer groot gebrek, bij Mevrouw Bosboom nagenoeg ontbreekt. Weifelend alleen zou men Huets uitspraak over haar kunnen onderschrijven: 'Mevrouw Bosboom', zegt hij, '*is* een auteur van den eersten rang, maar geenszins in allen deele. Zij is het alleen, voor zoover zij in niets doet denken aan eene middelmatigheid. Haar geest is grooter, dan hare kunst, hare

fantasie machtiger dan hare pen, haar raadvermogen sterker ontwikkeld, dan haar beeldend vermogen.' En verder: 'Mevrouw Bosboom is een ongeslepen diamant, maar een diamant, die door geen kenner ooit voor vensterglas zal aangezien worden. Zij is te onzent le plus grand des écrivains qui ne savent pas leur langue, doch dan ook le plus grand.' De waarde van dezen lof verliest veel door zijne restrictie en is heden nog verminderd in vergelijking met vroeger; m.a.w. de stijl is heden bij ons in grooter aanzien dan vroeger. Wij letten veel nauwkeuriger dan men vroeger deed op zijne qualiteiten en kunstgrepen.

Dat Mevrouw Bosboom voor den historischen roman op het oogenblik nog geen gelijkwaardigen opvolger heeft gevonden, doet hare waarde nog des te meer gevoelen. Wij missen haar nu meer dan twintig jaar geleden. Nu onze blik op de Historie zooveel juister is geworden door de ontginningen en opgravingen der geschiedschrijvers in den eigenlijken en overdrachtelijken zin, zijn onze verlangens meer dan ooit daar heen gericht, dat er kome een dichter, een ziener, die aan deze doode vondsten, aan deze verdorde beenderen kan inblazen den levensadem, opdat zij zich oprichten, heen en weer gaan door elkander, spreken en handelen naar de wetten van hunnen tijd.

FRANS ERENS.

De cornetjes.

Eenige maanden geleden werden wij verrast door de mededeeling van Dr. Johs. Dyserinck, den onvermoeiden padvinder op de terreinen der Nederlandsche Letterkunde, dat zich in de boekerij van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden het handschrift moest bevinden van een onvoltooid gebleven novelle van Geertruida Toussaint. Het stuk was, met andere papieren, in Januari 1892 door de familie Bosboom in den Haag ten geschenke gegeven aan genoemde boekerij. Dr. Dyserinck nam op zich, het over te schrijven en daarna, met vergunning van het Bestuur der Leidsche Maatschappij, te onzer beschikking te stellen ter publiceering. Wij maakten daarop kennis met het hier volgend fragment, dat thans voor het eerst wordt uitgegeven. Vast staat dat het dagteekent uit den Alkmaarschen tijd van Juffr. Toussaint, dus uit haar vroegste periode als schrijfster, uit de dagen van haar eerste schreden op het gebied der 'littérature facile', zooals zij de in het Nederlandsch Magazijn en De Gids opgenomen voortbrengselen uit de jaren 1837 tot 1839 noemde, welke zij in 1843 afzonderlijk uitgaf (Dr. Johs. Dyserinck, Anna Louisa Geertruida Bosboom-Toussaint: Levens- en karakterschets, blz. 32).

Zou de waarschijnlijk voor *De Gids* bestemde novelle, ook wanneer zij voltooid ware, onder de werken van Mevrouw Toussaint wel geen plaats van beteekenis hebben ingenomen, als karakteristiek jeugdwerk - vooral de inleiding is eigenaardig Toussaintsch - leek het geschrift ons aantrekkelijk genoeg om bij deze gelegenheid te worden afgedrukt.

Aan het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, dat ons de uitgaaf vergunde en aan Dr. Dyserinck, die er zich zooveel moeite voor gaf, brengen wij onzen dank.

DE REDACTIE.

De cornetjes.

Ik kan niet meer met de middeleeuwen terecht. De zware harnassen en helmen drukken mij wakend als nachtmerries in den slaap. Ik walg van fluweelen mantels, van vorstelijk hermelijn en van pauselijke prachtgewaden. Ik ben vermoeid van het staren op goudborduursel en met edelgesteenten bezette gravenkronen. Ik huiver van het ruischen der satijnen sleepjaponnen en het gewiegel der loshangende mouwen. Ik stoot mij aan de tootschoenen en huifkapsels. Pluimen, en veders en sjerpen en ligte sluyers hebben mij voor de oogen gedraaid tot mij hei hoofd ervan duizelt. Dwergen, narren, valkeniers, monniken worden mij onuitstaanbaar. Martelaren en nonnen zijn reeds tot hoofdvermoeijens toe gemarteld en gesluijerd geworden. Alchimisten en heidenen zijn niet meer in goed gezelschap te brengen. Ruwe lansknechten en ruwe leenheeren, gelauwerde minnezangers en fiere steekspelhelden, edelvrouwen en giftmengsters, mysteries en brandstapels, tornooijen en concilies, gildenhuizen en roof kasteelen, gevangenholen en hoofdkerken, pijnbanken en bidstoelen, dat alles heeft waarlijk zijn tijd gehad en verdient wel in een der magazijnen van Fokke's helicon te worden opgetast. En dan de toestanden... geschaakte maagden, gevangen ridders, pelgrims die juist terugkeeren als hunne bruiden gehuwd zijn of in een klooster, giftdranken die verwisseld worden, joden die men uitzuigt en die alles terecht helpen, misvormde wezens die wonderen doen, verraders die verraden uit alle mogelijke hartstochten, verloren kinderen die worden wedergevonden en huwelijksfeesten zonder echtelingen, lijkdiensten

voor levenden, graven waarin zich huwelijken sluiten, monniken die zonen hebben, bruiden die gehuwd zijn, getrouwde mannen zonder vrouwen, samenzweringen die ontdekt worden, en komplotten waarin men onschuldigen wikkelt, staatsmannen die aan de voeten liggen van jonge meisjes, en vorstinnen die knielen voor galante ridders, dat alles is reeds zoo onnoembaar vaak gebruikt, misbruikt, verhanseld, opgewarmd met meer of min prikkelende en lustwekkende sausen of met krachteloos langnat opgedischt, dat men er zeker reeds den eetlust door verloren heeft, ik althans durf het niet meer opzetten en toch mijne lezers en ik, wij zijn overeengekomen wederzijds niet veeleischend te zijn.

De fraks en de gele glacé-handschoenen zijn nog wel niet oud, maar het nieuwerwetse laken is zoo ondeugdzaam en het zachte glacéleer scheurt zoo ligt, dat men voorzichtig moet zijn om ze niet altijd te laten dragen. Wat blijft er dan nog anders over dan de rokken met lange panden, de damasten vesten, de geboorde punthoeden, de balijnen keurslijven met de hoepelrokken, de kanten lubben en de strikken dik en dicht als eene volbloeide provincieroos. En nu dan dat gebied verover ik. Ik grijp er naar als naar mijn eigendom, ik ben er de Columbus van, ik leg er de hand op en ik zie grimmig en gram, op wie er met een oog van begeerlijkheid naar ziet. En dan de negentigjarige correspondent[1)], roepen alle mijne lezers tegelijk, durft gij dien vergeten of voorbijzien. De hemel beware mij, ik heb veel te diepen eerbied voor zoo hoog eenen ouderdom of voor zoo diep eenen blik die voor ouderdom geldt, maar men weet immers dat het nu bewezen is hoe Columbus ook niet de eerste geweest is en daarenboven de allongepruikenwereld is wel het zijne, maar ik voere u naar een heel onbeduidend, heel niets *beteekenend* onbenijdbaar plekje daarvan, dat ik bebouwen wil, het zedige hoekje der cornetjes. En nog tot betere verontschuldiging, zoo ik met dit alles niet geheel waarheid gesproken

1) Dit moet slaan op den Schrijver van den ‘Brief van een negentigjarigen correspondent’ aan ‘de redactie van ons tegenwoordig tooneel’, *de Gids* van 1839 II. De pseudoniem *Bonifacius* is niemand anders dan R.C. Bakhuizen van den Brink. De novelle is dus geschreven in of ná 1839.

heb, dan was het slechts om er te komen, want ik weet de geschiedenis van een cornetje en ik brand van verlangen om haar te vertellen.

Toen ons bij de nalatenschap eener oudtante al de familieportretten ten deel vielen, was het een hard vonnis dat over hen geveld werd. 'Ze moeten maar naar de mangelkamer', was het bepaalde bevel dat ook werd uitgevoerd. Wel beschouwd werd hen toch niet een al te groot onrecht aangedaan; ze hingen er droog, buiten rook en ze waren uit den weg. En dat was te vergeven, dat ze uit den weg moesten. Wie kan zijn bet-over-grootvader met zijn broeders en hunne huisvrouwen enz. enz. levensgroot afgebeeld in olieverw en op doek ook plaats geven tegenover fijne engelsche platen of de gesteendrukte portretten van vreemde dichters en buitenlandsche muziekhelden, of tegenover de kostbaar ingelijste schilderstukken van hedendaagsche meesters, die op de tentoonstellingen hebben gepronkt?

En wat meer zegt, men kan de lieden die men dagelijks ziet toch niet in aanraking brengen met de menschen van de 18e eeuw, zij gelijken elkander zoo weinig! En ze begrijpen elkander nog minder.

Ik was niet zeer jong meer, toen dat gezelschap naar de mangelkamer gebannen werd, maar ik had er toch nog een kinderachtig vermaak in om ze uren achtereen te bekijken. En mijne verbeelding dichtte hen dan geschiedenissen toe, en ik bouwde roman op roman van wat ze gedaan konden hebben of ondervonden. Eén echter trok bijzonder mijne aandacht en van dit juist kon, noch wilde ik iets maken.

Ik had een voorgevoel dat de waarheid hier belangrijker zijn zoude dan mijne schepping. Het was een vrouweportret, dat van eene achternicht, en juist hetzelfde waarop mijne moeder nooit het oog sloeg zonder met iets geheimzinnigs in gelaat en stem te zeggen: 'Op haar een en twintigste jaar werd zij *serieus!*' Het heeft lang geduurd eer ik den zin van dat woord geraden heb, maar eindelijk wist ik dat daardoor verstaan werd die zekere boven alle andere Gereformeerde Christenen uitstekende vroomheid, die zich meer bijzonder in het uiterlijke openbaart, in het te kerk gaan b.v.: bij Dominé die en die, en niet bij een ander, in het houden van stichtelijke oefeningen en nabetrachtingen onder

het voorzitterschap van zuster N. of broeder D.: in eene zekere stemmigheid van kleeding, in het niet bezoeken van openbare vermaken in... in... maar ik zal er nog meer van kunnen spreken. Toen ik dat eerste woord had van het raadsel, kwam het mij zoo vreemd niet meer voor, dat nicht onder al die hoog gekapte en sierlijke, gepoederde en met bloemen en veeren bezette hoofden alleen een stemmig cornetje droeg met een onnoozel smal en heel fijn geplooid kantje, maar ik kreeg een vermoeden dat dit hooge, blanke voorhoofd wel door iets anders zoo vroegtijdig gegroefd kon zijn dan door diepzinnige godsdienstige overpeinzingen; de godsdienst maakt immers blijmoedig, en die strakke ernst van dat gelaat, bleek zoo als bijna geen levend mensch het zijn kan, en die smalle witte lippen bijna krampachtig samengetrokken, en een sprekend vuur dat nog heendrong van onder de nedergeslagene oogleden en dat wel waar moest geweest zijn, omdat geen schilder het gewaagd zoude hebben juist dit van het zijne er bij te doen, dit alles was mij, als de getuige dat het daarbinnen niet altijd rustig geweest was, en daarenboven het moest toch zeker eene belangrijke gebeurtenis geweest zijn, die eene zoo jonge vrouw genoopt had om zich door een ingetogen gewaad en een meer dan teruggetrokken levenswijze plotseling af te scheiden van alle hare jeugdige betrekkingen en de genoegens waarop zij nog aanspraak had. En toch een fijn randje van poeder was zoo coquet om een voorhoofd gelegd als om de blankheid daarvan te verhoogen, de keurige kanten halsdoek hing met zulke net gevouwen slippen over het gladde puntige lijfje dat bijna te omspannen was, en liet nog zooveel van de fraai gevormde hals zien, de rechterarm slechts tot over de elleboog bedekt door mouw en lubben, rustte zoo bevallig achteloos op een klavier naast een breiwerk, waaraan ze toen vast niet veel heeft gedacht en de andere lag zoo voordeelig in den schoot tusschen de ligtblauwe damastzijde der Camaar en die beide armen en handen waren ook zoo schilderachtig fraai gevuld en klein, en dat ligt blauw was zoo juist de kleur welke die onovertrefbare blankheid moest doen uitkomen, dat het wel ten hoogsten bevreemden moest, dat iemand die zoo goed partij wist te trekken van toevallige stoffelijke voordeelen, genoeg tegenzin had in het wereldsche om van al de aanspraken die zij haar

geven konden afstand te doen. Mijne nieuwsgierigheid om van dit alles de oplossing te hebben werd bijna hartstocht en ik plaagde mijne moeder zoo lang, tot ze mij eindelijk een paketje papieren in den schoot wierp; het papier had eene hoog gele tint gekregen, de inkt daarentegen had geene kleur meer, maar het gelukte mij toch te ontcijferen de geschiedenis van mijne nicht, dat wil zeggen de geschiedenis der catastrophe waardoor zij *serieus* werd. De geschiedenis is deze:

Wie juffrouw Jacoba van Duivenoorde gezien had op haar twintigste jaar zooals ze was te Delft, de wildste, de vroolijkste en bevalligste van dien ganschen kring wilde, vroolijke en bekoorlijke jonge lieden, wie haar gezien had [als] zij in de sierlijke rijkleeding luchtig te paard sprong om den draf aan te geven op een tochtje naar Den Haag of door Delfsland, wie haar gezien had als zij met verbeten ongeduld over de achtbare statigheid der menuet ter zijde af pirouettes maakte en daarbij een voetje vertoonde zooals er nog geen kleiner in een hooggehield schoentje was bespied, zoude het waarlijk niet geloofd hebben dat zij het origineel was van het zedige portret dat daar voor mij ligt en dat slechts een jaar later geschilderd werd. Maar als men weten zal wat er in dat tijdvak met haar gebeurd is, dan zal het misschien minder verwonderen, alleen hebben wij volstrekt noodig haar ook nog jonger te kennen. Als iemand een eerlijk en zaakkundig koopman wilde noemen, kon hij gerust spreken van Mijnheer Pieter van Duivenoorde zeehandelaar te Rotterdam. Maar ook was mijnheer Pieter van Duivenoorde koopman met lichaam en ziel. Zijne wereld dat was zijn kantoor, zijne heerschersstaf dat was zijne pen en waarlijk een scepter almachtig genoeg en die alles afdeed wat er met de meest soliede koopmanshandteekening afgedaan worden kan. Zijne belangrijkste reis was de dagelijksche tocht naar de Beurs, waar zijne komst bijna altijd iets besliste. Zijne toewijding aan zijnen handel was vooral uitsluitend geworden na den dood zijner zachte gade, die hem altijd eenigszins aan het huiselijke leven had weten te boeien. Mijnheer van Duivenoorde had wel eene eenige dochter, onze Jacoba, maar hij herinnerde zich harer wat al te dikwijls om zich te bedroeven dat zij geen zoon was, die de firma onder denzelfden naam konde voortzetten. Evenals de aarde tweëerlei bewegingen heeft

om de zon, zoo ook had Mijnheer van Duivenoorde tweeërlei periodieke herinneringen aan zijne dochter. Eene dagelijksche aan tafel na beurstijd, waarbij hij onder het nazien der effectenlijstjes naar haren welstand vroeg, en eene wekelijksche Zaterdagsmiddags vóór hij naar zijn collegie[1] ging, als hij haar het ruime speldegeld toetelde. Bijgevolg was hare opvoeding dus van haar 6de jaar af aan - het tijdstip waarop hare moeder stierf - toevertrouwd geweest aan juffrouw Wijntje, de huishoudster die er dan ook naar haar vermogen en naar het pedagogische licht dat haar gegeven was, zorg voor droeg. Dat dit nog niet bijzonder veel zeide, kan men beoordeelen zoo men juffrouw Wijntje kent als een oude vrijster, zoo oud dat ze zich niet meer in een jeugdig gemoed konde verplaatsen en indenken, die de psalmen nog altijd het liefst zong naar de berijming van Datheen, die Kamphuizens stichtelijke liederen ter goeder trouw verketterde als vervalschingen der Schrift, die bij ieder onweder zich met hare kweekeling in een donker vertrek opsloot, sprekende van de ongerechtigheden der menschen en van den onfeilbaren toorn Gods, zichtbaar in het woeden der elementen en die eindelijk de kleine des avonds op haren schoot in slaap wiegde met vertellingen uit den grooten prentebijbel, waarbij zij dan bij voorkeur tot tafereelen koos de groote slachtingen onder Israëlieten en Philistijnen, de tien plagen van Egypte of het in stukken houwen van heidensche koningen. Men denke zich van dit alles de uitwerking op de verbeeldingskracht van Jacoba, en dat was waarlijk eene levendige, gloeiende, ligt ontvlambare verbeeldingskracht. Een zenuwachtig, prikkelbaar gestel, een van die kinderen die met ingehouden adem luisteren, terwijl hunne kleine handjes van angst klam zijn, die zich tegen den drukkendsten slaap verzetten zouden, om toch niet alleen of in donker naar bed te gaan en die zelven gedrochtelijke verhalen wisten te dichten,[2] die slot noch zin hebben, maar die getuigen hoezeer reeds hunne denkkracht werkt, kinderen die men om een niets kan zien schreien en op hetzelfde

1) Sociëteit.
2) Oorspr. *op te stellen.* Stellen werd veranderd in dichten, zonder *op* te schrappen.

oogenblik tot stikkens toe kan doen lachen, en die trouwe ouders zoo veel zorg veroorzaken en die eene kans meer hebben dan anderen om onder onhandige opvoeders verloren te gaan.

Die eene dag van uitspanning de Zondag, die mijnheer van Duivenoorde buiten zijn kantoor doorbracht, stelde hem juist niet best in staat zulke opmerkingen te doen, en juffrouw Wijntje was immers zulk eene trouwe zorg en het kind was zoo gaarne bij haar, dat de goede man alle reden meende te hebben om gerust en tevreden te kunnen zijn. Evenwel liet hij later zijne aandacht gaan over het onderwijs zijner dochter; hij zorgde voor een goede rekenmeester, hij gaf haar zelfs eenen taalmeester voor het engelsch en als de huishoudster hem met een bedenkelijk gelaat naar de noodzakelijkheid van eene zoo buitengewone *geleerdheid* vroeg, antwoordde hij met een sluw lachje dat hij er zijne redenen voor had, en de juffrouw wist wel dat zij na zulk een argument zwijgen moest. Daarenboven leerde zij al het fransch dat er op de dagschool van Mademoiselle Ferillac te leeren was, had spoedig eene gemakkelijke hebbelijkheid in allerleij vrouwelijke handwerken, die Wijntje haar zooveel mogelijk als nuttelooze ijdelheden deed aanzien, waartegen zij spoedig de lessen van eenen eerzamen catheciseermeester overstelde, met wiens voorlichting zij dan ook in haar negentiende jaar tot volkomen genoegen van dominé Gerbensius[1)] en van juffrouw Wijntje zelve hare belijdenis aflegde als lidmate der Gereformeerde Kerk. Onder dat alles was Jacoba tot eene liefelijke maagd opgegroeid, die ondanks hare te sterke bloodheid[2)] vele aanbidders zoude gehad hebben zonder iets zwaks iets lijdends iets neêrgedrukt zelfs in geheel haar voorkomen dat de oppervlakkige bewonderaars van haar verwijderd hield; die zoo goed als anderen vriendinnen en kennissen zoude gehad hebben, ware zij niet algemeen voor een stijf nufje gehouden geworden. En wie kon er ook anders over denken; de dubbele kamerrijksche[3)] doek tot dicht aan den keel toe vastgespeld, de chitsen zak

1) Elders schrijft zij Gerbergius.
2) Er staat *blondheid.*
3) Er staat *Kamerdoeksche.*

zonder sleep en zonder falbala, de strakke elleboogsmouwen die de witte armen verborgen, de zwarte gebreide mofjes die niets dan de fijne vingertoppen lieten zien en de blonde ongepoederde haren ongekapt onder een stemmig hoedje, met één woord een verjongd miniatuur van juffrouw Wijntje was als de zekerheid dat het daarbinnen ook alles kleingeestig en dor en droog moest uitzien; het was toch niet te betwijfelen of die levenswijze moest eigene keus wezen, Mijnheer van Duivenoorde - dit wist men - bemoeide zich veel te weinig met zijne dochter om haar niet vrij te laten en het ontbrak haar niet aan de middelen om zich een ander leven te geven. En toch men vergiste zich met dat harde oordeel. De natuur had haar een fijn gevoel gegeven voor het schoone en vatbaarheid om te beminnen en de zucht naar levensgenot en vroolijkheid was brandende in haar, maar dat alles was als verstikt en gesmoord geworden onder de looden zwaarte der sombere indrukken in hare kindschheid ontvangen, en de vooroordeelen waren tot grondbeginselen versteend en zij had eenen gestadigen kamp te kampen tusschen de behoefte eener jeugdige ziel die genieten wil en zich uiten, en den doodsangst voor de aanlokselen en verstikkingen der zonde en de toorn van een streng straffend God, altijd gereed om de feilen en zwakheden zijner schepselen te wreken. Dat was eenen geheimen kommer die haar verteerde en kwijnen deed, die haar schuw maakte van de wereld en toch niet hechter verbond aan God, een dagelijksche strijd waarin zij noch overwon noch toegaf, en waarvoor zij in de oefeningen van juffrouw Wijntje en hare gezellinnen wel wapens zocht maar niet zulke die de overwinning gaven, wel troost zocht maar altijd slechts nieuwe onrust vond. Haren vader die ook het eerste recht had op haar vertrouwen was de laatste, wien zij hare bekommering openbaren kon, Wijntje immers en broeder Arnulphus en Dominé Gerbergius noemden hem een zwak en kleingeloovig Christen, de schrikwoorden Ariaan of Sociaan dorsten zij wel niet gebruiken tegenover haar, maar het was toch zeker dat [hij] Zondags maar ééns te kerk ging en dan nog wel heel dikwijls bij de Walen, die lichte troepen! en hij had zelfs geweigerd ouderling te worden, toen Dominé hem dat voorstelde. Wij weten niet hoe lang die treurige spanning voor de arme Jacoba zoude geduurd

hebben, noch waarop zij zoude uitgeloopen zijn, zoo niet een goed denkbeeld van haren vader zelf er een einde aan gemaakt had. Op zekeren dag na het eten zag hij haar opmerkzaam aan. Haar bleek gelaat, haar mat en kwijnend oog, haar gebogen hoofd gaf hem iets van hare zielsgesteldheid te raden, het instinkt van den vader zegevierde over de afgetrokkenheid van den koopman; hij schoof de brieven terug die de kantoorlooper hem gebracht had, bedacht een voorwendsel om juffrouw Wijntje lang buiten de kamer te houden, schoof digter bij zijne dochter en sprak haar toen aan: ‘Hoor eens Koosje, gij zijt niet als een ander meisje, er hapert iets aan met u, gij zijt jong en gezond en toch gij zit te suffen en te peinzen alsof men niet jong en gezond ware om vroolijk te zijn, ik hoor u nooit van vriendinnetjes spreken en ik geloof waarlijk dat gij nooit het oog geslagen hebt op de eene of andere knappe jongman; dat gezelschap van die oude vrijsters, van juffrouw Wijntje deugt niet voor u; en dat psalmzingen bij het klavecimbel is ook eene flauwe uitspanning voor een lief kind van 19 jaar; gij moet u wat opmonteren, gij zult anders nooit een frissche, vlugge huismoeder worden, 't is wel goed dat gij in den bijbel leest, maar lees je ook wel in Cats? Sla morgen zijne vrijster eens open en studeer wat in de bruid. Neen kindlief! kleur maar niet, want dat is de staat daar gij u nu op voorbereiden moet; ik zal u in niets dwingen als gij de een [of] andere koopmanszoon ontmoet dien gij wel lijden moogt en die zin heeft in u, zeg het dan maar vrij uit, ik zal niet op geld zien, als hij goed boek weet te houden en geen losbol is, maar ik zeg u: denk er eens over mij een schoonzoon te geven, want als gij zelf niet tot eene keus kunt komen, dan heb ik u beloofd aan den zoon van mijn correspondent te Londen, dat is een heele beste jongen, die niet leelijker is dan een ander, die de gansche Hollandsche correspondentie waarneemt en die zijn vader een boekhouder uitwint. Met de Rotterdamsche kermis zou hij hier komen, dan kunt gij hem leeren kennen, maar zoo gij of hij een ander liever hebt, dan zijn wij tot niets verbonden, zoo is de afspraak. Nu, wat antwoordt gij?’

Ja wat zou zij antwoorden de arme! In het begin van deze aanspraak, zoo ongewoon lang, en zoo ongewoon har-

telijk had [zij] moeite genoeg gehad om hare tranen te verkroppen, zij voelde wel dat haar vader gelijk had, dat haar iets ontbrak, dat zij een leven leefde zoo als het noch haar gestel, noch hare jaren goed was, maar zij durfde bijna niet luisteren, laat staan zich vertrouwend overgeven aan den raad van een man, die zoo zeer het behoud des lichaams bedacht zonder daarbij te letten op den welvaart der ziel. Zij herinnerde zich zeer wel somtijds gedachten gehad te hebben die beantwoordden aan de eischen die men haar nu deed, maar zij had die bewegingen des harten wel spoedig bekampt en onderdrukt als booze bedenkselen des vleesches, door geenen goeden geest toegezonden en zij was die dan ook zoo goed meester geworden, dat zij wel met waarheid had kunnen verzekeren nog niemand te hebben gezien, die eenigen blijvenden indruk op haar had gemaakt. Maar zij wachtte zich wel zich zoo verre in een antwoord uit te laten. En dan die jongeling, die men verwachtte, en die juist met de kermis zoude komen - dat moest wel eenen wereldling zijn; die ten minste, dat wist ze wel zeker, zoude nooit haar vriend worden. Het was echter nu het oogenblik niet om dit te zeggen. Ook bleef zij zwijgen met hoog roode wangen en neergeslagen oogen en het was haar alsof de baleinen van het stijf geregen keurslijfje zich nog enger rondom hare borst samensloten.

'Toe spreek dan kind!' hernam Van Duivenoorde, op zijn horloge ziende, 'ik heb tegen zessen eene bijeenkomst met mijnen makelaar.'

'"Maar vader! vader!"' antwoordde Jacoba, met moeite adem vindende voor die woorden; dat waarvan gij spreekt zijn zondige ijdelheden en dominé Gerbergius zegt'...

'Dat hij ook getrouwd is niet waar, en dat hij ook [student] geweest is en dat hij op de akademie niet met mantel en bef heeft geloopen. Weet gij wat, gij zijt nu aangenomen en gij hebt u niet meer aan dominé te storen en als hij hier komen wil met zijn vrouw en zijn zoon en zijne zuster om een glas wijn met ons te drinken of een haas te eten, dan is hij van harten welkom, maar als hij wil komen femelen met broeder Arnulphus en juffrouw Wijntje! dan kan hij een gesloten deur vinden, zeg hem dat en uit mijn naam!'

Toen barstte Koosje in schreijen los; zij had nu de zekerheid van den diepen val haars vaders.

'Foei meisje! schrei niet, ik zie wel dat dit alles niet beteren zal, voor gij eenen anderen zwaai van leven krijgt en zoo lang gij hier bij juffrouw Wijntje zijt zal het altijd wel bij het oude blijven. Juffrouw Wijntje kan niet weg, zij is ons [een] goede, trouwe huiszorg, en de sloof zou sterven als ze van hier moest, dus weet ik er niets beters op dan dat gij eens naar Delft gaat bij uw oom en tante Hoge[veen][1] en de nichtjes die hebben een ander leven, dat verzeker ik u, dat is alle dagen spelerijden en spelevaren, tochtjes naar Den Haag en naar den Leijdschen Dam of naar Moordrecht om baars te eten, maar ik waarschuw je voor de Haagsche heeren - voegde hij er glimlachende bij - want Delft is eigenlijk nog een staartje van Den Haag! En nu, geef er mij de hand op dat het met dat gezucht en geteem afgedaan zal zijn.' Het gebeurde niet heel dikwijls dat mijnheer Van Duivenoorde[2] den tijd had om woorden en bewijzen van genegenheid met zijne dochter te wisselen en juist dit ongewone greep haar geweldig aan; ook wist zij niet recht wat zij deed en wat zij gevoelde, noch wat zij beloofde toen zij zich snikkend aan zijne borst wierp. 'Kom geene kinderachtigheid' riep de oude heer, die ook een vocht in zijn oog voelde opkomen, dat hij gewoon was veel minder te verspillen dan zijn inkt. 'Geef mij liever mijn hoed, ik moet voort', en hij greep de rotting met de geëmailleerd porcelijnen knop, en hij was weg vóór het meisje nog recht van hare verschillende aandoeningen bekomen was. Er vielen nog tooneelen voor tusschen Wijntje en Juffer Jacoba, tusschen Wijntje en Mijnheer van Duivenoorde, die echter niet konden beletten dat het jonge meisje zich reeds een week daarna te Delft bevond in het midden van dien vroolijken kring waarin wij haar het eerst voorstelden, het is wel mogelijk dat wij een weinigje eenen langen weg genomen hebben om weder tot daar te komen, en het was zeker veel korter geweest zoo ik gezegd had: ze kwam van Rotterdam en ze logeerde nu sedert 5 maanden te Delft, maar men kan niet altijd zooals men

1) Onzeker.
2) Er staat *Duivenvoorde.*

wil en men diende Juffrouw Wijntje toch ook te kennen. Het zal wel niet noodig zijn te zeggen dat Jacoba in den beginne vreemdelinge was in het huis van haren oom den schatrijken burgemeester van Delft en dat zij zich onder de lustige nichtjes en hare gespelen niet op haar gemak gevoelde; zij werd zelfs wel een weinigje uitgelachen -

A.L.G. TOUSSAINT.

Hoe Paulus Buys zijn koffer terugkreeg.

Mr. Paulus Buys speelt in het drama van Reingoud's val een gewichtige rol; hij blijft wel op den achtergrond, doch eigenlijk beheerscht hij den ganschen gang van zaken. Immers hij is het, die in zijn schaakspel met den Zuid-Nederlandschen avonturier op het juiste moment naar voren brengt die vrouwe de Laguillaire, in wie het zich wrekend verleden van Reingoud is verpersoonlijkt, het verleden, dat hem omlaag rukken zal.[1)]

Toussaint heeft Buys geschilderd als een man zonder karakter, niet bepaald Hollandsch gezind, door Barneveld gehaat en gewantrouwd, behoorend tot geen der partijen, maar door zijn spoedig beleedigde ijdelheid, zijn door niets gemotiveerde eerzucht tegen de verwachting van Leicester in, een lastig element in den Staatsraad, dat zich niet wil laten gebruiken als werktuig van Reingoud, zooals De Burghgrave, Nieuwenaer en anderen; lastig en gevaarlijk door zijn onbekookte kritiek, zijn onbezonnen doorslaan over de verhouding van Leycester tot Elisabeth, zijn onvoorzichtige loslippigheid, zijn ‘gezwets van een opgewonden drinker’; verslaafd niet enkel aan losbandig feestgenot, maar bovendien aan ver strekkend succes bij de vrouwen. Ook deze bijfiguur, die van den onbestemden strever, die alle zelfbeheersching mist, is met groote psychologische juistheid geteekend.

Reeds in den aanvang van het drama zien we Buys het hof maken aan Martina, de vrouw van De Burchgrave, dien de jacht naar een aanzienlijk ambt blind maakt voor de gevaren van zijn huwelijkseer. Later vinden we hem in den

1) Leycester in Nederland, III, 218.

Staatsraad, waar hij niet bukt voor Reingoud's almacht.

Als Leycester den hoogst gevaarlijken raad van dezen heeft gevolgd, als de Kamer van financiën is opgericht met Reingoud aan het hoofd, met Buys als commies, barst de bom. Dan klinkt dat schijnbaar zoo fiere woord in Leycester's ooren: ‘Ik achte mij niet bekwaam voor de financiën; maar zóó ik het ware, zou ik dien Reingoud niet tot commies begeeren *onder mij;* zóó verre is het er af, dat ik op die wijze zal dienen onder hem.’ En als de in zijn hoogheid beleedigde Leycester den ‘vilanous knave’ met ingehouden toorn de deur wijst, moet hij de tartende woorden vol ironie hooren: ‘Doorluchtigheid! ik zal mij simpelijk tevreden houden met dit eene: lid van uwen Staatsraad.’ Leycester moet en zal satisfactie hebben, voor zijn demonisch heerschenden dienaar, die alle passiën in eigen ziel kent, een aanlokkelijk spel. Leycester vertrekt naar Den Haag, de Staatsraad met hem, maar Buys *moet* achterblijven en hij blijft achter.

Een briefje, Martina afgedwongen, lokt Buys in de val, houdt hem voor den volgenden dag in Utrecht. Den nacht brengt hij door in een drinkgelag ‘een woelig en wulpsch banket’, waar Engelsche spionnen hem opnieuw gevaarlijke dingen laten zeggen. Na dien nacht vinden we hem in zijn slaapkamer. Die uit zijn roes ontwakende Buys is met een realisme geschilderd, zooals men het nauwelijks bij Toussaint verwachten zou. Daar is ingehouden kracht in, die niets toelaat wat de teergevoeligen van 1850 kwetsen kon, maar toch de koele werkelijkheid geeft.

‘Zijn slaap was zoo vast, dat het bijna een onnatuurlijke scheen. Het was ook een onnatuurlijke, in zoover men ten minsten de diepe doffe verdooving, waartoe de mensch vervalt, na een onmatige overprikkeling in drank en zinnelijk genot, onnatuurlijk kan noemen. Alle trekken van zijn gelaat droegen er den stempel van in een loodkleurig bleek, in eene flauwe fletschheid, die walgelijk was om aan te zien, en zijn slaap zelve had zich dus eigenaardig gekenmerkt. Nu wakker wordende, hief hij zich half op, en zijn eerste greep was naar de zilveren schenkkan, met water gevuld, die hij met bevende hand aan den mond bragt, en met de begeerlijke graagte van een' brandenden dorst meer dan ter helfte leêgde.

Daardoor tot zich zelven gekomen, bleef hij eene wijle mijmerend, het hoofd gesteund met de hand, en binnensmonds sprekende tot zich zelven.' Hij mijmert over het feest van den vorigen avond. Maar plotseling schiet hem het onderhoud met Martina in de gedachte, dat hem wacht en met hulp van de Vrouwe van Nieuwenaer Reingoud's ondergang voorspiegelt, doch meer en beter nog: 'Bylo! Zoete vrouwkens! Dat ik nog wat over u peinze, eer ik rijze!' Hoe worden opeens die zoete fantasieën ruw verstoord door de verschijning van Webbes en De Pottere met de wacht om hem gevangen te nemen, een onwettige daad, door Leicester niet bevolen, maar toch zijn wil

Als Buys den ruwen hopman Jan van Kuilenburg, een hevig Reingoudist, met uitgetogen degen voor zijn bed ziet en de kamer vol krijgslieden, slaat hem de schrik om het hart. 'Hij sprong op. Zoo dat niet een gruwzame droom was, moest hij zekerheid hebben. Hij liep voort naar de gebeeldwerkte houten kist, die zijne papieren bevatte; men was bezig die te bezegelen. - 'O God! Mijne papieren! Mijne papieren!' barstte hij uit met een' schrillen kreet. 'Ik ben een verloren man!'

Voor die kist vraag ik thans slechts een oogenblik uwe aandacht. Die kist is terug gevonden.

We laten Paulus zelf maanden lang in zijn Utrechtschen kerker zuchten. We laten in het midden, of Martina dan wel de Vrouwe van Nieuwenaer de kist, die in beslag genomen werd, beroofde van stukken, die Buys in gevaar konden brengen, om hem te redden[1)]; dan wel of misschien Leycester zelf de dief was. We laten in het midden, of de Leidsche curator misschien comedie speelde voor den Engelschen dienaar, toen hij zijn verontwaardiging lucht gaf over het verdwijnen van gewichtige documenten. Ik wil enkel even werkelijkheid en fantasie in elkaar doen grijpen, door u aanschouwelijk voor oogen te stellen, hoe Buys zijn kist terug ontving een kleine anderhalf jaar na zijn gevangenneming. Ze is hem te Leiden thuis bezorgd. Zie hier de acte.[2)]

1) Zie Leycester in Nederland, III, p. 320-329 van de eerste uitgave.
2) Uit het protocol van notaris Salomon Lenaertzn van der Wuert, in het deel, gemerkt 'Leiden 17' en aldaar No. 308. Het protocol berust in het Leidsch archief.

Op huyden, den XV^en^ Novembris, anno XV^c^ zeven ende tachtich, sy ick, notaris publyck, ontboden geweest ten huyse vanden Heere Mr. Pauwels Buys, staende binnen der Stadt van Leyden op Rapenburch, alwaer my byden voorsz Mr. Pauwels Buys ter presentie van den naebescreven getuygen verthoont werde zeeckere reyscoffer, dat hy, Buys (zoe hy verclaerde) tot Utrecht gebracht ende hem aldaer affhandich gemaeckt was, ten tyde hy aldaer in Julio LXXXVI laetstleeden, buyten alle forme van rechten ende jegens alle reedenen, geweldelyck gedetineert ende in bewaernisse gestelt werde. Omme de restitutie van welcke hy onlancx aenden grave van Leycester gescreven hebbende, was op huyden tzelfde coffer deur een dienaer van joncheer Alexander Dyer, Engels collonel, genaempt Gomes van Triere doen brengen ten huyse van hem Mr. Pauwels, gelyck de voorsz Gomes (aldaer present zynde) voor my notario voorn. ende den nabescreven getuygen oick verclaerde, verthoonende daer beneffens d'voorn. Buys, als ick notario oick gesyen ende bevonden hebbe, dat voorsz coffer open ende ongeslooten was geweest, weesende de slooten van tzelffde coffer zoot scheen, affgeslagen, ende sonder eenyghe sloten daer aen te zyn, maer alleenlycken ter plaetsse, daer dzelffde slooten gestaen hadden, toegebonden met lange zyde, taineete[1)] gecoleurde, gevlochte nestelingen, daer op eenigh roodt wassch by maniere van cassetten ofte zegellen waeren gedruckt, sonder nochtans dat zegel ofte wapenen daer inne bekent was, verclaerende de voorsz. Gomes van Triere tzelffde coffer sulcx ontfangen te hebben ende hem gelast te zyn aenden voorn. Buys over te brengen. Waernaer tzelffde coffer in myn ende de voorn. getuygen jegenwoordicheyt geopent zynde, is daerinne bevonden een zwart zyden satynen wambaes mit verscheyden papieren, die verstroyt ende over hoop lagen ende was tzelve coffer in zulcker gesteltenisse (zoe de voorsz Gomes verclaerde) van Utrecht gecoomen. Voorts verclaerde de voorsz Mr. Pauwels Buys, dat

1) Bruingeel. Zie het Mnl. Wb. op *taneet.*

hy tvoorsz coffer nyet anders hadde aengevaert nochte en aenvaerde dan onder expresse protestatie ende onvermindert en behouden zyn recht ende actie van iniurie, costen, schaden ende interesten jegens dengeenen, by de welcken tvoorsz coffer hem affgenoomen, geopent off gedaen openen mochte zyn ofte andersints, sulcx hy te raede vinden zoude. Te meer dat hy alsnu int openen van tzelffde coffer ter eerster inspectie ende summier oversyen van de pampieren bemercte ende bevonde (zoe hy affirmeerde) veele ende verscheyden papieren ende brieven, oick daer aen hem grootelicks gelegen was, daer vuyt genoomen ende hem affhandich gemaeckt te zyn. Van all twelcke versochte de voorsz Mr. Pauwels Buys te hebben acte omme hem te diennen in tyden ende wylen daer ende alsoot behoort ofte van noode moegen weesen zoude in zyn goedt recht, tot conservatie van tzelffde ingererende zyne voorsz ende alle andere zyne voorgaende protestatien.
Aldus gedaen ten huyse voorsz ten dage ende jaere als boven ter presentie van Foy van Brouchoven, dycgrave ende bailliu van Rynlandt, ende Adryaen Andrieszoon Bruyn, diener vanden voorsz Brouchoven, als getuygen hier toe versocht zynde.
PRINSEN.

Brieven van A.L.G. Toussaint aan Potgieter.

Op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam berust een verzameling van 280 brieven, tusschen 1838 en 1874 door Mejuffrouw A.L.G. Toussaint, de latere Mevrouw Bosboom-Toussaint, aan E.J. Potgieter geschreven.

Hier volgt een overzicht van den inhoud, kenschetsend, zoo hopen wij, voor de verhouding waarin zij, die toen bij voorkeur de schrijfster van Lauernesse genoemd werd, tot E.J. Potgieter heeft gestaan.

Daar de brieven van dezen aan haar nagenoeg alle zijn vernietigd, is de verhouding slechts te bezien van ééne zijde, maar aan die zijde bestond groote openhartigheid, en het schijnt van belang samen te lezen, al wat blijk geeft van den steun, door Potgieter der schrijfster geboden en verleend. Men zal zien, welken invloed hij op haar gehad heeft, welk een vriend hij voor haar is geweest, hoeveel trouw hij haar heeft betoond.

In een eersten brief uit de laatste dagen van September 1838 bedankt de schrijfster Potgieter voor haar toegezonden werkjes en voor het bevallige *Tesselschade*[1]; zij had dus reeds eerder kennis met hem gemaakt; uit den toon van den brief zou men meenen, nog niet persoonlijk; doch Potgieter had haar eerste verhaal, *Almagro*, in *De Gids* van 1838 beoordeeld, in datzelfde jaar *De Graaf van Devonshire*, en het tijdschrift had reeds van haar opgenomen: *Het*

1) *Tesselschade*, jaarboekje van 1838-40, verschenen onder redactie van E.J. Potgieter.

blijspel van de markiezin de Caumartin. Zij schrijft: ‘Ik ben gereed met een onderwerp voor mijn stukje en aanvankelijk begonnen het uit te werken. Uwe welwillendheid gaat zoover mij eene belooning aan te bieden, doch voor mijne onbeduidende bijdrage begeer ik geene andere dan de eer van in zoo goed gezelschap gezien te worden als Tesselschade's naamregister aanwijst.’ In een onderschrift zegt zij nog: ‘dat zij het stukje gaarne inzenden wil indien de plaatsing niet de minste moeite geeft... het zoude voor het publiek eene al te slechte ruiling zijn van uwe bekende hand iets te moeten missen voor de weinige flauwe regels, die ik had kunnen leveren.’

Eenzelfde bescheidenheid blijkt uit een brief van 1 October 1838, vol bewondering voor de novelle *Te Laat* van Elisabeth Hasebroek.

Evenwel, het stukje voor *Tesselschade* werd niet opgenomen en... zij was daardoor teleurgesteld, vooral daar men het eerst gewenscht had; zij schrijft op 20 October: ‘mijne eigenliefde was een weinigje gewond, mijne ijdelheid had een paar speldeprikken meer ontvangen en ik had toenmaals zoo gaarne een half woord van troost gehad bij mijn klagten over Yntema[1)] - in een vorigen brief - die nu voor vast gedecideerd heeft dat Zijn E. tijdschrift niet zal misbruikt worden om mijn werk aan te kondigen’ (De Graaf van Devonshire).

Nam *Tesselschade* haar stukje niet op, niet zonder fierheid luidt het in denzelfden brief: ‘de redacteur van *T.* houde het mij ten goede, dat ik hoewel altijd gereed voor het volgend jaar te leveren eerst door eene aanvrage wensch overtuigd te zijn, dat mijn bijdrage geen overdaad zal zijn.’

In November ontvangt zij *Tesselschade*, is verheugd, dat Potgieter nog de moeite nam zich harer te herinneren en laat zich dan aldus uit: ‘ik geloof, dat Uw E. gissen kunt, welke bladzijden ik het eerst opsloeg: Poëzy en Geschiedenis, die schoone vereeniging van wat het welluidendst spreekt tot het gevoel en het meest de aandacht trekt van het verstand.’ Had Potgieter haar misschien kunnen vergeten, zij houdt de herinnering levendig en zendt hem op 2 Januari 1839 ‘Het Magazijn van Romantische Verhalen’, waarin *Almagro*, met

1) Uitgever van: de Vaderlandsche Letteroefeningen.

de woorden: ‘eene bleeke nachtlamp aan een fakkel’. Ook drukt zij daar haar vreugde uit, dat zij kennis heeft gemaakt met de bewoners der pastorie te Heilo - Hasebroek en zijn zuster - en wel op deze wijze: ‘ik die zoo arm was aan vriendschap, dat ik mijn armoede niet eens gevoelde en die geen hooger gezellig genot kende dan vier witte kamermuren en mijn boeken, ik ben plotseling rijk geworden in de vriendschap van Betsy en in de welwillendheid van Jonathan... en al die aangename oogenblikken (in de pastorie gesleten) heb ik u te danken, want ik weet het, het is uw vriendelijk woord dat mij de woning der pastorij heeft geopend en de bewoners voor mij heeft gestemd.’

In een brief van 25 Februari wekt zij Potgieter op: ‘in de pastorie te komen en onder de hooge frissche kastanjelaan eens ruimer adem te halen.’ Maar alsof zij hierin al te veel gezegd heeft, noemt zij zich zelve een dwergje tegenover hem, die van zijn eigen minderheid schijnt gesproken te hebben en ‘wel iets goeds heeft willen zeggen’ van *De Echtgenooten van Turijn* (in Januari 1838 verschenen). ‘Gij wilt zien - gaat zij voort - hoeveel vleijerij eene auteursziel voor waarheid kan aannemen, als zij in het zwakke vat *de vrouw* gehuist is.’ En dan van zichzelve: ‘waarlijk te Heilo weet men het best hoe weinig ik ben, en hoeveel ten achteren bij ieder hunner, en geen wonder waarlijk, wat heb ik gehad om mij te vormen, Harlingen en de lessen van jufvrouw Herbig en bij toeval een weinig buitenlandsche lektuur; van daar mijn zucht voor het vreemde door U E. zijdelings gegispt’...

In een volgend schrijven (18 Mei 1839) moet zij weder zich verontschuldigen geen Hollandsch sujet gekozen te hebben, maar zij kon niets anders geven dan zij biedt en zegt dat ze: ‘dat weinige nog altijd slechts zonder eenige zelfvoldoening doet, omdat ze alle zelfvertrouwen mist en wanhoopt aan de mogelijkheid om ooit iets goeds te leveren; vroeger was ik moedig en vrij, nu ben ik aarzelende en vol mistrouwen.’

Intusschen had zij al een grooter werk opgezet *(Het Huis Lauernesse)*. Potgieter is zoo goed er naar te vragen. Had zij in Maart tegen den heer Robidé van der Aa geklaagd, dat zij belemmerd werd door gebrek aan bronnen, thans, in

Juli, vertelt zij: ‘en als ik U nu eens zeide: sinds een paar weken gaat het er goed meê, zoudt Gij mij gelooven? Goed wil zeggen redelijk gaauw, niet mooi, ik zal wel *nooit iets moois schrijven* en zeker wel ditmaal niet, daar Ypey en Dermout (Geschiedenis der Hervormde Kerk in Nederland) en allerleij dergelijke naarheden mij telkens lam maken, daar ik aan alle kanten tusschen texten en geschiedenis zit ingesloten, maar het zal nu toch eenmaal afkomen; als ik nog maar 3 weken wel mag blijven, dan drijf ik al die boeken de deur uit en de pen aan 't andere eind van de kamer en de Reformatie is af en ik wil nooit den naam van Luther meer hooren noemen.’

Met een uiting van verlangen naar Amsterdam en naar de geestige ‘toespraak’ (bedoeld schijnt: het geestige onderhoud) van Potgieter, eindigt deze brief, waarna zij in een volgenden schrijft wel te begrijpen, dat haar *Doopzusters*[1] geen genade hebben gevonden in Potgieters oogen. Deze - zij vernam het door Hasebroek - wenschte iets beters voor *Tesselschade*, evenwel: ‘te willen is nog iets anders dan te kunnen en ik vreeze UwE. slechts de gelegenheid te laten van uit twee kwaden de beste te kiezen door UwE. nu weder het nevensgaande[2] te zenden’.

Zij acht die tweede minder dan de *Doopzusters*, hoopt evenwel, dat het zal voldoen: ‘want, klaagt zij, het is mij onmogelijk bepaald kleine stukjes, met eenig oordeel te ontwerpen of met eenige geestdrift af te werken. Ik ben als verlamd en zonder leven. Vooral als ik weet voor wie(n) ik werk en als groote namen mij nog daarenboven schrik aanjagen..., daarbij word ik moedeloos onder al die verijdelde pogingen. Ik begrijp volkomen wat dégoût littéraire zijn moet, en ik begin ernstig te wenschen nooit te zijn begonnen... en zoo het UwE. toeschijnt dat het stukje hier, even slecht, of nog slechter is als 't voorgaande, werp ze dan beide in 't vuur, ik kan ze niet meer terugzien en ik blijf dan, hoe hard het mij ook valle, nog weder vreemdelinge in Uw lief jaarboekje’.

Na haar bewondering te hebben uitgesproken, in denzelfden

1) Twee Doopzusters, 1472-90, opgenomen in *De Gids* 1839.
2) De Operazanger, opgenomen in *De Gids* 1840.

brief, voor *Elize* door de schrijfster van *Te Laat*, valt zij op eens uit: ‘Zoo UwE. de Talisman kent die Mijnheer van den Brinks (Bakhuizen van den Brink's) Bibliotheek opent, smeek ik die voor mij te willen aanwenden, reeds zoo lang zucht ik om boeken, die mij half beloofd werden, en om welke ik mij tot niemand weet te wenden. Sedert langen tijd ga ik gebukt onder een werk van langen adem[1)], dat mij veel inspanning kost en dat mij ook wel een weinig belet, aan de kleinere stukjes, die onderwijl voorkomen, al die soins te geven, die ze zeker vereischen, daarom te meer wenschte ik er een eind aan te zien’.

Hoe zij aan Potgieter's oordeel hecht, bewijst nog een vraag onderaan den brief: ‘wat is toch de groote fout in de *Doopzusters?*’

Zij biedt hem *Engelschen te Rome* aan, als ‘een groote vermetelheid, met verzoek het haar niet te misduiden en de arme vreemdelingen met goedige verschooning te willen inzien’.

Bakhuizen van den Brink beoordeelt daarop *De Engelschen* in *De Gids* en spreekt van ‘de al te nederige verklaringen der schrijfster in de voorrede’.

Zij biedt *De Operazanger De Gids* aan, omdat zij zich schaamt zoo lang als medewerkster te hebben gestaan zonder iets te geven en: ‘als mijn refer. (Lauernesse) af is, denk ik in geen jaar meer aan werken’.

Bij al haar twijfel dus aan zichzelf of hare nederigheid, wil zij toch haar werk gedrukt, geplaatst hebben, en verklaart ronduit: ‘que c'est un besoin de me voir imprimée’.

Ging het in Juli '39 goed met *Lauernesse*, in Februari '40 begint zij te klagen met deze woorden: ‘aan de beloofde novelle (altijd voor *Tesselschade*) wil, noch kan ik denken voor mijne Reformatie af is, en met de laatste gaat het slecht, zeer slecht, ik heb geen lust, geen hoofd, geene gezondheid en nog slechts een eerste hoofdstuk van het tweede deel... Vindt Ge Tomasio (de *Operazanger*) goed, dan is hij geheel tot uwe dienst, ik wenschte, dat ik beter had, dat ik slechts de zekerheid had iets te kunnen leveren uwe keurige verzameling meer waardig, mij zelve minder ongevallig, maar ik zoude mij in de stemming, waarin ik nu ben, verdeeld tusschen mijn

1) *Het Huis Lauernesse.*

groote werk, alleen afmatten in wanhopige pogingen om te bereiken hetgeen ik voel de eischen te zijn van uw jaarboekje zonder eenigen goeden uitslag.'

Tesselschade zou intusschen reeds in datzelfde jaar ophouden te bestaan, de gedachte voor dat jaarboekje te leveren zou haar dus niet meer kwellen; hoe zij evenwel nog blijft worstelen, blijkt uit deze woorden: 'Ik had besloten lof uit zulk eene ontstemde en wanklinkende trompet niet aan te nemen en daar ik toch wel zeker de hoop opgegeven heb ooit een goed boek te schrijven...' toen de Letteroefeningen haar begonnen te prijzen[1]. Dus steeds moedeloos, en wel zoo dat zij aan het einde van een langen brief zegt: - 'daarbij schrijf (ik) een boek, zoo ziek als ik zelve (ben) en moge al het hooggeschat oordeel van Mr v.d.B. (Bakhuizen v.d. Brink) mij in der tijd voor het eerste deel[2] wat moed gegeven hebben, alleen het eind kroont het werk, en nog, ware er slechts een eind, hoe ook?...' Doch in October daaraanvolgende raadpleegt zij Potgieter over een kleinigheid in de uitvoering bij het drukken van Lauernesse. Ze is dus verder gekomen en beter geworden onder het werken, zal naar Amsterdam gaan. 'Waarschijnlijk zult Ge mij eerder zien dan mijn boek': (dat toch eerder kwam dan zij gedacht had, 9 November had zij het thuis) en zij besluit: 'U zal ik maar goed noch kwaad zeggen van het boek, het laatste zult Ge zelf maar al te spoedig zien, het eerste zal uw beleefdheid misschien willen vinden.'

In diezelfde maand gaat zij naar Amsterdam, blijft daar eenigen tijd en bedankt nog 21 December uit Alkmaar voor de hartelijkheid gedurende haar verblijf door Potgieter haar betoond, 'zij is een weinig uit den gewonen plooi geraakt' en 'weet nog niet regt hoe er weder in te komen': 'ook was het mij onmogelijk aan Amsterdam te denken en niet te gelijk aan menig genoegelijk uur in huisselijke gezelligheid met U en Uwe lieve Tante genoten.'

Zij blijkt werkelijk uit den plooi geraakt, zij heeft al een paar keer den naam 'Van den Brink' genoemd; zulke genoegelijke uren heeft zij bij Potgieter doorgebracht, dat

1) Over 'Engelschen te Rome'.
2) Van Lauernesse.

men de onderstelling kan wagen: de band met Bakhuizen was in stilte geknoopt, terwijl zij te Amsterdam logeerde. Ik word in deze onderstelling bevestigd door een brief van 23 Januari 1841, waarin zij Potgieter ‘hartelijken dank (zegt) voor zijne vriendschappelijke wenschen, alleen ik vreeze dat het geen profetiën zijn, ik verwacht van 't jaar 41 niets beters dan van zijn broeders, en zal reeds dankbaar genoeg zijn zoo het mij niets ontneemt van wat mij nu dierbaar is. - Le secret d'être heureux est celui d'être content - ik ben het, helaas, niet altijd, maar toch wil ik het worden.’

De geheele brief is met opgewektheid geschreven, zij klaagt ditmaal niet, en zegt, dat zij sinds hare thuiskomst nog niets, volstrekt niets verricht heeft, dan een weinig in Philippe de Commines snuffelen en een kostuum kiezen en maken om te gebruiken voor een gemaskerd bal.

‘Zeer natuurlijk is het bij dat alles niet aan Karel den Stoute toegekomen, en ik zou nu wel wenschen plotseling voor hem geïnspireerd te kunnen zijn, te meer daar Van Kampen in zijn nieuwe *Gids* regt heeft op een stukje’.

Zij is blijkbaar tijdens haar verblijf te Amsterdam opgewekt, na studie van Ph. de Commines iets over Karel den Stoute te leveren, en geeft hieraan uiting: ‘Ja, zoo is het, ik moet altijd iets hebben, dat mij eerst heeft getroffen, zal ik het anderen kunnen schetsen... Toen ik UEd. mijn laatsten brief schreef had ik onder mijne ontwerpen een dat mij meer dan de anderen bleef aantrekken, schoon ik het ook verwierp, en later in afwachting van bronnen voor Karel den Stoute toch weer opvatte. Ge moogt mij uitlagchen en mij dwaas vinden, want ik heb het verdiend en ook als het slecht uitvalt of Ge raadt het mij af, dan houd ik het in portefeuille, maar schrijven wilde ik het toch, al ware het alleen om mij weer eens warm te maken voor iets beters. Ik schets dan Alba! den Hertog van Toledo, lijdende, vernederd, gevallen, zuchtend onder de ondankbaarheid van een meester, dien hij après tout trouw diende. Alba getroffen in een zoon... 't is weer Oltmans, die mij lagchende op het idée heeft gebragt... men zegt, want gelezen heb ik het werk niet, dat Bilderdijk ook in des Landvoogds voordeel spreekt, zou men mij kunnen verdenken van napraterij, die pronkt met oorspronkelijkheid!’ Maar nu heeft de schrijfster nog andere

bronnen o.a. Barante ontvangen voor Karel den Stoute, zoodat zij zegt: ‘Me voilà au grand complet met Karel en als Alba mij nu alvast uit de gedachten is, dan ga ik den Bourgondischen vorst van alle kanten bezien en doorzoeken om te weten s'il était de son âge.’

Zij ging door met Karel en in *De Gids* van 1841 verscheen dan ook *Eene kroon voor Karel den Stoute.* Inmiddels werd *Het Huis Lauernesse* druk gelezen en zelfs al in dat jaar herdrukt.

Uit een brief van dien tijd is het volgende interressant: ‘Ik ontving deze week uit Heemstede (van N. Beets) een brief over Lauernesse, 't was mooi, mooi, mooi! maar uit voorzigtigheid moet ik er niet te veel van gelooven, het mogt eens tot zelfbewondering leiden; en daarbij moet ik UwE. bekennen, dat veel lof mij werkelijk ter neder slaat en angstig maakt. Als het waar is, dat mijn werk goed is, dat het zóó goed is, hoe zal ik dan voortaan iets geven, dat ook goed, dat beter is en zoo ik niet kan vooruitgaan dan wenschte ik veel liever op te houden, en zoo twijfelende aan mij zelve als in deze dagen nu ik weêr iets denk te ondernemen was ik nog nimmer, ik zie altijd achteruitgang met groote letters op mijn papier en dat maakt mij zoo aarzelende, zoo schuchter, zoo zonder zelfvertrouwen, dat ik tegenwoordig schijn te schrijven om te *verscheuren*, en ik weet niet hoeveel ontwerpen ik niet reeds al ter zijde heb gesteld, die met drift waren opgevat. Het: “wat zal die er van zeggen, dat kan deze niet goedkeuren, dit zal gene hinderen,” drukt(?)[1] mij als zoovele cauchemars elke veerkracht neder, ik *durf* niet meer kiezen, ziedaar de waarheid en het resultaat van mijn getob, dat U intusschen reeds moet verveeld hebben: mogt ik maar weêr overvliegen op vreemd terrein, of was er slechts eene bonne âme, die mij wees “daarheen en met dat doel”; alleen dan werk ik met lust en moed als ik wete dat ik voor iets goeds moeite doe. Als ik er over nadenk, vind ik dat ik nooit gelukkig ben geweest in het kiezen mijner onderwerpen. Lauernesse is het idée van een boekverkooper en het slaagt! Wat moet ik daarbij van eigen smaak denken?’

1) Onleesbaar.

Zij was dus nog verre van die zelfbewondering waar zij zoo voor vreesde, en waar Potgieter blijkbaar haar oordeel gevraagd heeft over zijn *Albert*[1], antwoordt zij: ‘Ge doet niet voorzichtig met mijne pedanterie uit te lokken’.

Van haar *Karel den Stoute* zijn 42 pagina's af, ze laat *Alba* niet los, ze is recht gelukkig dat Potgieter haar plan goedkeurt. ‘'t Is een beeld, daar ik uit mij zelve niet op gekomen zou zijn, nu toch wil ik zeker nader kennis er mede maken... In waarheid, ik houd van studie en toch kost zij mij altijd physieke pijn. Mijn gek zwak hoofd! Negen pagina's schrijven vermoeijen mij niet zooals vier, die ik leze met doel om te onthouden. En al ware het alleen voor vermaak las ik zoo graag den ganschen Chronique van Commines door. Ge raadt mij de lectuur onzer ouden. Wie toch? Hadden wij oude romanciers? Van Vondel heb ik gelezen wat ik heb kunnen grijpen en vangen, zoo ook van Huygens, en het was, helaas, niet veel. Hooft's Nederlandsche beroerten heb ik een korten tijd in mijne magt gehad, anders zag ik van dezen nimmer. Op welk een armoede betrapt Ge mij hier. Maar de vriend die mij met dat alles diende is dood, ik (was) toenmaals nog te weinig gevormd om anders te apprecieren dan op het woord af. Sedert ben ik in de Fransche romantiek vervallen. Zij heeft toch ook hare goede zijde; heeft ze niet? Maar ik wil mij bekeeren. Ik lees nu Willem Leevend. Ik weet zelve niet hoe ik den moed had te ondernemen.’

Zij zal een bijdrage voor de *Aurora* leveren; haar is gevraagd een onderwerp voor een plaatje van Hollandsche kunst om de Engelsche te vervangen, waarmede men het tot dusverre deed, en zij vraagt: ‘Was Leycester goed?’ Deze held van een later groot werk is haar dus al in den geest verschenen, en, zooals uit een volgenden brief blijkt, is het Bakhuizen van den Brink, die haar op 't idee van Leycester heeft gebracht.

In de *Aurora* van 1842 verschijnt: *Leycester te Alkmaar.* Zij verantwoordt zich op deze wijze tegenover Potgieter: ‘Ik wil u mijn leed uitdrukken dat ik Leycester te Amsterdam niet heb gekozen schoon vroeger Mr. v.d. Brink er mij een

1) Een studie in *De Gids.*

woord van zeide, dat er mij toen reeds lust toe gaf, en waarvan ik niet begrijp, dat ik het vergeten konde. Het was nu een inval om een straat van Alkmaar geschetst te zien, ik heb geen ander thema dan de zekerheid uit Hooft, dat de Lord zich daar korten tijd heeft opgehouden, ik kan daar alles op bouwen wat ik wil.'

Nog eens terugkomende op *Lauernesse*, vertelt zij dat Van Lennep het prijst, zij spot een beetje met Ds. Prins, die: 'een standje tegen mij heeft gemaakt in een maandschrift over de Mariedienst, die ik volgens hem invoeren wilde, naar een los daarheen geworpen uitval in mijn boek'[1]. Maar dan moet zij weêr klagen, dat zij een ganschen winter bijna niets gedaan heeft (dit is op 25 April): 'nadat men goede verwachting van mij is gaan koesteren; als ik er aan denk word ik zoo verdrietig en zoo ter neêrgeslagen, dat ik alles in 't vuur zou willen werpen, zoo ik niet de noodzakelijkheid had ingezien van eindelijk iets te leveren voor een tijdschrift, dat mij de eere doet mij onder deszelfs medewerkers op te nemen. Ach, ik bid u, zeg mij toch eens hoe Ge het vindt, het is geenszins uit ijdelheid maar uit waarachtige onrust, dat ik het U vrage'.

Toch proponeerde Beijerinck in Mei daaraanvolgende haar al een herdruk van *Lauernesse* en van verstrooide stukjes. Dezen laatsten ried Potgieter haar af, en zij begreep ook zelve: 'dat zij die eerstelingen eener verbeelding door zoo weinig oordeel geleid niet op nieuw voor de oogen van het publiek moest brengen.' Echter had de 'propositie van de finantieele zijde voordeelen, waarvoor - schrijft zij - ik niet onverschillig kan zijn *sinds ik mij op dat punt geheel onafhankelijk gesteld heb van mijne familie*, maar toch ben ik niet zoozeer de slavin van mijn belang om er niet over heen te zien. Zoo mij verzekerd wordt, wat ik zelve onduidelijk gevoel, dat er iets onpassends in ligt, als het ware op de goede ontvangst van een laatste werk te speculeren...'

Zij werkt liever aan Karel den Stoute voort en wel zoo, dat zij een maand later schrijven kan: 'de la Manche en Commines en Barante komt er de eenige verdienste van toe, want dat kan ik zeggen, ik ben eerlijk geweest en heb

1) *Het Huis Lauernesse* XVII.

hen altijd bij de hand gehouden, ook ben ik ze dankbaar boven alles en de vriendelijke bezitters, die ze mij afstonden, hebben mij er meer dienst mee gedaan, dan ik kan uitdrukken'.

Ze zou de boeken wel terugzenden maar: 'er is nog zooveel dat ik tot mijn eigen genoegen nasnuffelen wilde en waartoe ik tot hiertoe mij niet wilde laten verleiden.'

Is *Lauernesse* al herdrukt, de brieven lezende, voelt men, dat het succes van dat boek de schrijfster niet met rust heeft gelaten. Doch er komt andere onrust bij: 'Verbeeld u - schrijft zij - dat B(eijerinck) mij daar verschrikt met zijn vermoeden, dat *De Gids Lauernesse* met geene beoordeeling zal vereeren, dit zou toch hard zijn. En moest ik niet uit Uw vorige het tegendeel hopen?'

Nu had Potgieter wel geschreven, dat Ds. Prins van zijn aanval berouw zou gevoelen; maar zij, verlangende naar een beoordeeling van Lauernesse in *De Gids*, gaat voort:

'Zonder nu juist voor hem te gloeijen in die christelijke liefde, die in mij wel eens koel wordt, tegenover zulke harkstijve dominésachtigheid, heb ik toch nu wel medelijden met hem omdat ik toch geloove, dat hij het zoo kwaad niet gemeend had; zou hij wel? Intusschen moet ik bekennen, dankbaar te zijn aan de ridderlijke hand, die voor mij den handschoen opvatte; dit was het dus wat Ge bedoeld hadt, en wat ik mij dwaasselijk inbeeldde de recensie van L(auernesse) te zijn, die toch wel komen zal, nietwaar, al is het na jaar en dag; want ondanks het gepraat van Beijerinck, de kritiek zal mij niet loslaten, omdat ik ongelukkig hem tot uitgever heb... Mijn hoofdstuk over Karel van Gelder m'a valu een hulde van Nijhoff en een cadeau in 3 deelen van zijn Geldersch archief.'

Het blijft haar ergeren, dat *De Gids Lauernesse* onbehandeld laat en zij klaagt, 'dat *De Gids* (zeldzame gewaarwording) mij deze maand heeft teleurgesteld, dat hij mij vergeet, dat Beijerinck gelijk heeft dat *Lauernesse* de aandacht der kritiek niet verdient, niet zooals Klikspaan[1)] ten minsten, die later gekomen is, die mij voorgaat, een lange magere student mijn mooije Paul en eene dame te desavouëren voor een student! Zou Klikje dat gepredikt hebben of is hij zoo 19e-eeuwsch en fransch

1) Studenten-Typen, door Klikspaan, beoordeeld in *De Gids* van 1841.

dat hij het “honneur aux dames” nonsense rekent en vooruit dringt repoussant des coudes, alles wat achter gaat. En voilà de l'impatience, zult Ge zeggen en lacht mij uit, maar het is toch ook zoo naar dat ik nog geen fatsoenlijk woordje over mijn boek heb gedrukt gezien.’

Terwijl *Eene Kroon voor Karel den Stoute* in *De Gids* verschijnt, zal zij in den zomer van 1841 te Velzen bij Willem de Clercq logeeren, nadat zij in December te voren te Amsterdam met hem heeft kennis gemaakt. ‘In de hoop den moed te zullen hebben alleen een spoortocht te wagen’, gaat zij er heen. Zij laat zich over de familie De Clercq aldus uit: ‘de naauwere kennis(making) heeft aan onze wederzijdsche toegenegenheid geen schade gedaan, als 't niet te pedant gezegd is, van mijn kant ten minsten, ik heb in mevrouw een allerbeminnelijkste vriendin gevonden, en ik zou niet kunnen zeggen of ik mr. (mijnheer) meer bewonder dan liefheb. Hij is in zijn huisgezin zoo goedig, zoo zonder pretenties, zoo toegefelijk voor een ander en toch zoo streng voor zich zelf. Zoo opregt en werkdadig vroom en toch zijn overtuiging niet opdringende aan anderen, zelfs niet aan hen, die hij het regt had te leiden, dat het onmogelijk is niet van hem te houden, zelfs al deelt men menige van zijn gevoelens niet.’

Bij de familie De Clercq interesseert haar vooral de jong Gerrit, dien zij Potgieter aanbeveelt; Gerrit heeft gevraagd dezen een brief van haar te mogen overhandigen. Gerrit wenscht den dichter van *Het Noorden* van aangezicht tot aangezicht te zien en zij beveelt hem aan met deze woorden: ‘als het niet al te vermetel geoordeeld is, geloof ik, dat zoo iemand, hij het waard is; zoo iemand, hij het is, die het zal apprecieren. Hij zal u niet komen lastig vallen met slechte verzen, hij heeft de goede smaak van ze niet te maken, maar slechts de schoonheid van der anderen waarachtige poëzie te genieten. Als ik mijn eigen oordeel durfde vertrouwen zou ik zeggen, dat het zijne zoo helder en juist is als ik niet dacht, dat het op zoo jeugdigen leeftijd reeds kon zijn bij zooveel geestdrift en zooveel imaginatie als de zijne is. Het zou mij zeer verwonderen als Ge hem niet een weinigje uwer belangstelling waardig vondt’...

Daar Gerrit Potgieter op de Korenbeurs te vergeefs zocht en hij hem niet in zijn huis durfde lastig vallen, had de

kennismaking niet zoo spoedig plaats; doch bekend is, dat Potgieter later (in 1845) den meer dan tien jaren jongeren De Clercq zelf opgezocht en aangeboden heeft in de redactie van *De Gids* te treden.

Bij de familie De Clercq werd de aandacht der schrijfster door een medelogée voor de eerste maal op Goethe gevestigd: ‘daar ik niets van wist en die (de dame) mij toen doodsloeg met mijne aanhaling uit dien autheur in de voorrede van de “Engelschen”, waar ik genoeg mee in de engte geraakte, zoodat ik speelde daar geen brillante rol; maar troostte mij door met den Leidschen spes patriae voor Victor Hugo en de Fransche vrienden aan onze bewondering lucht te geven; in ruiling waarvan hij mij vertelde van zijn vriend Kneppelhout en van de Guêpes van A. Karr (en hoe vindt gij mij nu, ik wed, dat ik op eenmaal tien voet bij u zink) neen, maar ik wil mij zelve nu ook niet zoo heel zwart maken, en de geestige jongeling nog minder. Ik verzeker u dat hij ook Hollandsch leest en dat we ook over Hollandsche litteratuur spraken.’

Over Hollandsch wil hier zeggen over ‘Hooft en Vondel’, die Potgieter blijkbaar haar ernstig aanried te bestudeeren; hij heeft die beiden haar toegezonden, ze zijn goed overgekomen en: ‘uit beide, schrijft zij, hoop ik veel licht te scheppen voor het grootere werk waartoe ik lust heb alle krachten in te spannen’ (Leycester).

Weer terug in Alkmaar, krijgt zij een bezoek van Beets, die: ‘une chose étonnante! une chose inouie! une chose impossible!’ - Potgieter had het haar al voorspeld, dat zij voor de *Muzen* zou gebruikt worden - haar komt vragen om een bijdrage voor zijn jaarboekje.

Intusschen heeft de heer Nijhoff te Arnhem haar te logeeren gevraagd. Zij neemt zijn gastvrijheid aan. Zij gaat over Amsterdam op reis, waar zij bij Pieneman poseert voor haar portret voor den Muzen-Almanak. Te Arnhem werkt zij voor dat jaarboekje en komt na allerlei andere plannen er toe Ximenes, ‘een mooije, forsche figuur’, te teekenen, die haar evenwel ‘weer alle genoegens zal bederven, omdat (zij) werken moet, terwijl de heer Nijhoff haar van de Geldersche natuurtooneelen wil doen genieten.’

In September is zij gereed en schrijft: ‘Ik heb zoo wat

den heelen Ximenes gegeven du commencement jusqu' à la fin ten goeden verstande van alle lezeressen. 't Heeft mij moeite gekost om mij naar 't cadre te schikken, mogt niemand er dit slechts aan bemerken. Uwe wenken hadden mij zeker belangrijk kunnen zijn, maar toen ik u schreef wist ik nog niet *hoe* ik hem geven zou. Nu is hij reeds in de magt van I(mmerzeel) en die steen mij van 't hart gewenteld.'

Hoe zij tot Ximenes gekomen is blijkt niet. Met den heer Nijhoff komt zij overeen een feit uit de Geldersche Geschiedenis als roman te bewerken. 'Deze (de heer Nijhoff) heeft oneindig vele en allerpleizierigste bronnen voor mijn aanstaanden Leycester. Brieven en Bescheiden over Leoninus, den Graaf van Nieuwenaar, Jonkh. van Hemert etc., die hij mij alle met de meeste gulheid aanbood, zonder een woord over de uitgave te reppen, maar al zwijgt zijn kiesheid op dit punt, mij dunkt, ik mag, en zeker ik wil, mij die bronnen niet toeeigenen, zoo hij die ze mij geeft niet tegelijk mijn uitgever wordt... Zoudt Gij dan mijn onderhandelaar willen wezen als het zoover was?'

Potgieter, die haar al vroeger 'raad en voorlichting in auteurszaken had toegezegd' zou zeker bereid bevonden zijn dezen wensch te vervullen; het is evenwel niet noodig geweest, daar van een uitgaaf door den heer Nijhoff niet is gekomen. In November (op den elfden) is zij weder in Alkmaar terug, na nog in Amsterdam te hebben vertoefd, logeerende bij haar neef Rocquette; en op dit verblijf terugziende, vraagt zij: 'Kwam ik ook te veel, ik kwam zoo vaak à des heures indues. Uwe hoffelijkheid heeft het mij nooit laten raden, Uwe gulle Tante verzekerde mij altijd het tegendeel, maar mijn eigen geweten beschuldigt mij er nog over en het moet gelijk hebben, want het spreekt luider dan alle mijne vindingrijkheid tot zelfontschuldiging. En hoe ik u geërgerd heb met mijn - geen verstand - die uitvlugt, zoo vaak mijn ondoordacht heen spreken mij in de eene of andere engte had gebragt, die uitvlugt bij alles, waarover ik noch konde, noch durfde mijn idée zeggen, hoewel het eene onpleizierige waarheid is, dat ik heel veel dingen beter voel dan weet uit te drukken vooral in tegenwoordigheid van zulke scherpziende en goed hoorende vrienden als Gij en mr. v.d.B., die, dunkt mij, altijd door over mij moeten lagchen of de schouders ophalen..

‘En nu ben ik weer thuis, weer op mijn rotse der verbanninge met geene andere troosteres om mij dan de Aurora, om mij te ergeren over t.K. (ten Kate's) flaauwheid en mijn eigen mislukten Leycester, *een bloesem*, *die kwade vruchten belooft*, Aurora en de Bedevaartgangers[1], die mij ergeren om duizend redenen...

“Ik zit hier dus wel regt als een visch op het drooge...”[2]

Ik heb toch ook altijd iets, dat mij van nutte gedachten aftrekt; in plaats dat ik studeer op Leoninus, maak ik mij boos over de autheur der Bedevaartgangers, die mij ronduit schrijft dat mijn Lauernesse haar zoo levendig voor den geest stond bij het schrijven, dat zij mijn stijl van tijd tot tijd had gecopieerd. Een blijk van vriendschappelijke admiratie, daar ik niet hoog mee loop. Haar stijl was immers juist de geschiktste voor den Roman intime, waarom mag niemand dus zich zelve zijn, waarom moet ieder altijd elk nadoen,... waarom moet Josua een vader zien sterven, als Aernoud bij het sterfbed eener moeder binnentreedt, waarom dit - waarom? ik zou een lange reeks kunnen vinden zoo het niet voor u vervelend werd en voor mij droevig!’

Zij erkent, dat zij vroeger blind is geweest voor de zwakheden van Betsy's werk; thans is zij er zoo door ontstemd, dat zij schrijft: ‘ik word bitter, ik word boos op mijzelve omdat ik mijn verdriet, mijne bitterheid niet beter in mijne magt heb. Aan wien zal, aan wien mag ik ook klagen dan aan U, qui a vu se dérouler tout cela en toch heeft die vriendschap in opregtheid mijn geluk van deze laatste jaren uitgemaakt; zal dat verder nog zoo kunnen zijn? Zal het niet een amitié de convenance worden als al het overige? Ik wenschte zoo innig het tegendeel.’

Nog iets anders moet haar leed gedaan hebben, iets met de Hasebroeks en ook iets met Potgieter; althans een brief van 10 Februari '42 vangt aldus aan:

‘Als men begint met uitstellen, zij het ook (van) onze liefste bezigheid, die men zou terzijde zetten, zij wordt afstel als men niet maakt, dat de omstandigheden er zich niet tusschen plaatsen. Dat bezwaar drukt mij sinds ik een brief van u

1) Roman van Elisabeth Hasebroek.
2) Toespeling op een bijdrage van Potgieter in *De Gids*.

heb liggen, die niet beantwoord werd en die niet beantwoord kan worden... en was mij dat (het schrijven aan Potgieter) voormaals de zoetste en interessantste bezigheid, die ik kende, ik zie niet waarom ik haar zou moeten opgeven, nu ik U nog zoo veel nader sta door mijne betrekking op Uw intimen vriend. Ik hoop ten minsten dat Gij dit met mij eens zult zijn en in die hoop durve ik voortgaan totdat Gij mij het tegendeel toeroept.

En dat zult Gij niet doen; Uw laatste brief zeide mij het tegendeel, hij verzekerde mij dat Gij dezelfde voor ons wilt blijven al hadt Gijl. ook voorgenomen elkander genoeg te zijn, en schoon ik geen wensch liever verhoord zie dan dezen, toch kan het niet schaden zoo een vriend als Gij mij een weinig helpen wilt om hem gelukkig te maken. Est-ce convenu? Van werken komt dezer dagen niet veel, - beter gezegd - niets. Het is mij zoo aangenaam om een tijdlang geheel vrouw te kunnen zijn, en geene andere dan vrouwelijke bemoeijingen noodig te hebben, maar *als* het mij wêer mogelijk is met eenige rust aan schrijven te denken dan zal ik zien of ik Alva in 't leven kan roepen.'

Zij was nu verloofd met Bakhuizen van den Brink en onverdeelde instemming schijnt haar engagement bij haar vrienden niet gevonden te hebben.

Nog in 1865 sprak Potgieter in een brief aan Busken Huet in een terugblik bij den dood van Bakhuizen 'over de dwaasheden der declaratie'; en dat er tusschen de schrijfster en Potgieter iets was voorgevallen, al blijkt niet juist *wat*, wordt duidelijk uit een fragment van een brief van 25 Februari, waarin ik lees: 'Lauernesse een jaar nog smeekende om kritiek, Ximenes overgelaten aan de pruiken-kritiek van S. en door niemand mijner vrienden gereleveerd, (B.v.d.B. kon nu een bepaalde reden hebben om het niet te doen) waren ook grieven van mijn kant, die ik nu alleen maar noemen wil om niets tusschen ons te laten, dat Gij niet zoudt weten; ik lach nu zelve om mijn bouderen daarover, geen boek ter wereld en alle kardinalen te zamen zijn mij zooveel waard als een vriend als Gij. Mag ik dus oprecht en hartelijk U de hand bieden en herhalen als bij het oude? daarbij wederzijds beloovende geen ontevredenheid te smoren opdat zij niet tot eene sourde verbittering verergeren moge.

‘Wat zal v.d. B(rink) gelukkig zijn als hij dit hoort, hetzij van U, hetzij van mij. Gij weet zeker dat hij mij den Maandagavond zal geven. Hij brengt dan Alba mede, maar niet den man des bloeds, hij speelt hier eene ondergeschikte rol... Het (verhaal) is nog niet af, er moet zelfs zeer veel aan gewerkt, maar na overleg met v.d.B. heb ik er geene veranderingen in te doen dan alleen zoowat in de proeven...’

Hoe zij toen gestemd was, blijkt verder: ‘gelukkig zie ik aan mijn boomen en in mijn warme zon iets voorjaarsachtigs, dat kunstgenot en kunstlijden gaat verjagen door natuurschoon, en mijn hart is zoo zomerachtig gestemd, dat ik naar het laatste meer verlange dan 't andere regretteere. Zal ik het te Amsterdam genieten? Ik hoop het schoon ik het niet wete...’

Na in Amsterdam geweest te zijn waar zij met Potgieter een onderhoud heeft gehad, doet zij in een schrijven van 1 April al haar best om alle misverstand uit den weg te ruimen en geheel vrede te sluiten, in de volgende bewoordingen:

‘Ik weet niet beter uit te drukken het genoegen dat Uwe letteren mij veroorzaakten dan door ze zoo spoedig te beantwoorden als mij mogelijk is, te meer daar veel daarin mij tot antwoorden uitlokt.

Vooreerst omdat niets mij zoo zeer verheugt dan uw gul avoueren van Uwe grieven tegen mij, want nu kan ik ze of wegruimen of er berouw over toonen, opdat ze geene traces overlaten mogen en de verzoening er te opregter en te volkomener om zij. Want ook ik acht U te hoog, stel te veel waarachtig belang in Uwe vriendschap om tegenover U te kunnen aannemen die amitié de convenance of liever die diplomatieke vijandschap, die ik, helaas, heb moeten accepteren tegenover lieden, die ik vroeger liefhad en die ik heb leeren wantrouwen en kleinachten. Nu mag ik mij even verdedigen niet waar? en wel vooral op die kleiner nuances van vriendschap, die zoo ongelukkig mijn hand ontgleden zijn om door u te worden opgevat, zooals ik met al mijne divinationsgabe niet had kunnen raden, dat mogelijk zou zijn. Ik bedoelde er niets mede dan dit: met Beets (in tegenoverstelling van Hasebroek, van Mr. F. - oreest -) heb ik nooit op dien voet van vriendschap geleefd, die mij regt geeft op eene

andere dan koel beleefde felicitatie. Hoe kon dat op U passen? Op U van wien ik de hartelijkste en innigste gelukwenschen had ontvangen, die ik nog had gehad of later gekregen. Van U de eenigste mijner vrienden van wien ik vooruit wist, dat ik hem *niet* zou verliezen, dat hij mij meer zou worden door deze verloving. Dat ongelukkige nuanceren!... maar misschien is mij in den loop van dien ochtend (toen zij te Amsterdam was) wel het een of ander woord ontvallen, dat mijn ongeduld en verdriet te kennen gaf, want ik weet zeer goed, ik was lusteloos en irritabel op dien dag. Couwenberg (de schilder, die haar portret teekende) verveelde mij, en ik kon niet uitstaan dat nieuwe kritiek mij nog langere séances op den hals haalde. En zoo daaronder iets mag geweest zijn, dat U heeft kunnen wonden (schoon ik het mij in ernst niet herinner) dan bid ik U het mij te vergeven, als ik U zeg dat ik ongelijk had en er zoo min rancune van te houden, als ik het doen zal van uwe mindere verschooning voor eene liefde, die zich misschien meer gepassioneerd en minder ernstig uitte dan Ge hadt kunnen verwachten van Uw geleerden vriend en van een tant soit peu blue stocking als ik. Maar juist de vrees om dit laatste te *veel* te schijnen doet mij welligt in uitersten vervallen, die zeer ligt stootend kunnen zijn voor wie mij niet ziet met het zachte oog der liefde. En nu belooft Uwe vriendschap mij een weinig van die goedheid. Is het noodig te zeggen: que j'accepte. Wat het overige aangaat, ik ben ligtzinnig in het uitwerpen van phrasen, waarvan ik niet vooruit al de consequentie heb bedacht, dat is eene groote fout vooral als men met menschen van fijn vernuft en verbeelding wil omgaan, een fout waardoor ik ligter kwets dan ik het zelve wil of weet; maar waarvan ik mij zal trachten te beteren zoo zeker ik er het schadelijke van inzie'... Na deze strofe schijnt er een stuk weg te zijn en dan vervolgt zij weer: 'In Lauernesse meende ik in waarheid van het beginsel te zijn uitgegaan: Christus sterker dan de hartstogten. Mijne lieden onderschikken er de hunne aan, Aernoud tot zelfs zijn rang en heerschzucht toe, Ottelijne, die de zwakste had kunnen zijn, overwint de hare en blijft leven, gezond en gelukkig leven zelfs de anderen... maar Gij gaat denken dat ik nog met alle autheurswarmte aan de

poppen hang, die ik eens heb laten opdansen. En waarvoor de anderen de sympathie reeds lang verloren hebben. - Welnu, wat zou ik er bij verliezen zoo Gij mij deedt inzien, dat ik in Ximenes advocaat van de slechte zaak was geweest. Zou ik er niet veeleer bij winnen ook van eene andere zijde te leeren zien wat ik eerst met sympathie anders had bekeken. Ik zou er niets tegen hebben U partij te zien kiezen voor de Hollanders, voor allen, die X. tegenstaan. Du choc des opinions renaît la vérité. Nu kan het een winteravonddiscours geven, - als ik spreken kon, want Gij zoudt mij toestaan een weinig voor den kardinaal te strijden eer ik hem à merci gaf...

Naar mijn idee moet men alleen zien op het werk, en de persoon der schrijfster à côté laten, die eene slechte kunstenares moest zijn als ze zoodanige kritiek niet begreep, en, ware die ook hard, niet eerbiedigde. Gij hebt het anders geoordeeld - welligt wijzer, soit - laten alle mijne L's en X's in zoet geloof aan hunne volmaaktheid sluimeren blijven en vergeten worden mits slechts v.d.B. eene dissertatie levere, die de aandacht van alle kritici verdiene en opwekke. Vous voyez la vanité y est toujours, slechts heeft zij een andere loop genomen.

En, niet waar, de dissertatie komt wel zeker, enkel de twee paaschdagen heeft mijn vriend mij van zijn tijd geofferd en Uw raad was wel wijs, en ik zal hem opvolgen, waar het in mijne magt is - maar Gij hebt wel gelijk, het is niet die van een die liefheeft - want anders een maand langer geen Dr. voor zijn naam of een dag hem niet zien, meent Gij dat de keuze ligt zou zijn? En dit aan U, den vriend, die mij niet slechts voor mij maar zelfs voor de kunst behoedzaamheid toewenscht tegen de hartstogten. Maar ik zeg U, als men mij die afneemt, c'est me briser les ailes, tot ik waggelend op den grond moet rondfladderen. Als ik nu weet, dat (mag ik dat woord nu maar eens gebruiken) mijn talent daarin ligt, moet ik ze dan afleggen om wegen in te slaan, waarop anderen wel goed voort kunnen, maar waarop ik hinken zoude?

Ik heb van schaakspelers hooren zeggen, dat sommigen sterker met de paarden werken, anderen met de kasteelen, anderen weer door een eenvoudige raadsheer hun spel weten

te winnen. Mag men in de kunst niet ook desgelijks zijne wapenen kiezen? Ik hoop dus niet dat v.d.B. mij tot de rust der antieken bekeeren zal.

Maar rust?...'

Uit het bovenstaande blijkt wel dat zij geen rust had, al schreef de geneesheer haar die voor. In een kort briefje van 29 Juni, waarbij zij 'Eene Kroon' 2en druk aanbiedt, spreekt zij van haar 'voorgenomen togtje naar Leijden'. Of zij dit voornemen heeft uitgevoerd blijkt niet, maar 't is begrijpelijk dat zij bij de promotie van Bakhuizen van den Brink, die den 1*en* Juli plaats vond, tegenwoordig wilde zijn. Van datzelfde jaar zijn er geen brieven meer tot, 20 December, een uit Leeuwarden, aldus aanvangende:

'Nu durf ik bijna niet meer schrijven, Hoog Geachte Vriend, zoo aanstaande is mijn vertrek van hier, zoo nabij de dag, dat ik U zelve zal zeggen hoe zeer mij Uw laatste, hoezeer veel van U mij goed gedaan heeft in mijne zelfgekozen ballingschap, maar omdat Gij het wenschtet, dat ik nog eens schreef, omdat ik er behoefte aan had het te doen en omdat ik zoo weinig zeker ben van mijn tijd te Amsterdam, schrijve ik nu, want ziet Ge, als ik mijn fantasie volg, als ik den dringenden wensch mijner ouders gehoor geve, dan *moet* en *zal* ik ditmaal den oudejaarsavond met hen vieren, verleden jaar offerde ik dien dag aan mevr. v.d.B., ditmaal moet het offer aan dien kant zijn, en daarenboven ik moet naar huis, naar mijn eigen kamer om te werken, ik kan die ledigheid niet langer uitstaan...'

Zij is in een deftig gezin, waar zeven kinderen zijn, gelogeerd, heeft nauwelijks tijd haar liefste correspondentie af te doen, en het beste wat zij doet is:... 'beter worden naar het lichaam en par conséquence ook naar den geest, en waarlijk, dat had ik noodig!' zucht zij. In dien brief komt verder nog voor: 'v.d.B. schreef veel en allerliefst, wij hadden op en omstreeks van 24 November daagjes als van ouds met elkander doorgebragt,... zoodat Leeuwarden is mij om duizend redenen lief geworden en ik zal het met weemoed verlaten, weet ik *wat* mij elders wacht? Het is lief van Uwe Tante dikwijls aan mij te denken en somwijlen van mij te spreken en ik dank U, dat Gij het mij mededeelt. Gij schrijft mij juist de dingen, die mij het meest aangenaam

zijn te hooren, v.d.B. dikwijls met U, het is zonderling, komt het door onze eerste kennismaking, komt het daardoor, dat ik altijd de zoetste avondjes in Amsterdam aan Uw huis heb doorgebragt, maar ik denk mij v.d.B. noode, gescheiden van U, daar is geen kamer in de gansche stad mij zoo waard, mij zoo heilig, zou ik haast zeggen als de Uwe, en dus, hoe heel graag had ik ook St. Nicolaasavond daar geweest...'

Voor het einde van het jaar keerde zij dus naar Alkmaar terug, wij moeten wel gelooven naar lichaam en geest veel beter dan zij te Leeuwarden gekomen was, maar ook nog steeds in onzekerheid omtrent haar naaste toekomst. Bekend is het, dat noch het engagement, noch de promotie keerpunten werden in het leven van Bakhuizen en zoo teekent zich teleurstelling opnieuw af in een brief van 4 April (ik moet stellen: 1843, al heeft zij zelve het jaartal er niet op gesteld). Na geklaagd te hebben dat zij van 29 December tot 4 April zonder een enkel lettertje van Potgieter is gebleven zegt zij: 'dat kan niet goed zijn, dat kan ik tenminste niet langer dragen' en verder: 'En nu, zal ik beginnen met u van mij zelve te spreken? Zoo het een journaal moest zijn, zou het, even als dat van wijlen Lodewijk XVI menigen dag met "niets, niets" kunnen aangevuld worden, maar wat toch, iets is een groote zegen, zelfs ik ben vrij gezond geweest (schoon het voorjaar mij weer een oude kennis brengt) en vrij kalm en rustig, dat veel, veel is niet waar? Daarbij wordt ons verschiet nu toch langzamerhand meer helder, al is het dan ook niet zoo plotseling dag geworden als wij ons een oogenblik verbeeldden. De lezingen (over het nut der wijsbegeerte en hare beoefening), de satisfactie, die v.d.B. zelf daarbij schijnt te ondervinden, en zoo ik mij niet vergis, ook die van zijn publiek zijn mij als zoovele gestalten, waaronder hoop en bemoediging zich voordoen, en ondanks alle stemmen, die zich beijveren om het tegendeel uit te roepen, is mij gebleven, wat ik boven alles wenschen zou te behouden, de liefde van v.d.B., en die korte dagen van zijn hierzijn, die onze scheiding moesten vergoeden, hebben altijd gestrekt om mij weer kracht te geven en moed voor het vervolg - zoodat - maar Gij eischt geen biecht en toch verbeelde ik mij, dat Gij na een zoolang zwijgen wel een blik zoudt mogen ( )[1] willen werpen op

1) Onleesbaar.

mijne zielsgesteldheid. Daarenboven schrijve ik weêr en hoe slecht het dan ook gaan moge, het is eene goede afleiding voor alles. Mijne pen heeft mij voorheen het hoofd helpen omhoog houden en die kracht heeft zij nog niet verloren. Intusschen Ge hebt reeds een leelijke proeve van slecht schrift en wie weet nog hoeveel slechter compositie onder de oogen gehad, zoo al niet ingezien; weet dat er nog wel tweemaal zooveel papier vermoord moet worden eer ik met de prinses des Ursins heb afgedaan, die, hoezeer eene schitterende, toch altijd geene beminnelijke figuur is...'

Ik kan hier afbreken. Wij weten van haar zelve, zij schreef er nog over jaren later aan Busken Huet, dat Bakhuizen de *Orsini* soms bij 24 pagina's voor *De Gids* kwam afhalen en 'als (zij) er hem van voorlas (haar) menigmaal met een welgevallig knikje en met een "bravo" loonde.'

De *Prinses Orsini* verscheen in 1843 in *De Gids*, en zou haar laatste arbeid zijn, die onder de oogen van Bakhuizen zou ontstaan. In het najaar van dat jaar moest hij plotseling, tot ontsteltenis zijner vrienden en bewonderaars, voor zijne schuldeischers over de grenzen vluchten. De brieven aan Potgieter spreken over dit feit niet en zooals gebleken is uit die van Bakhuizen v.d.B. (door Mr. S. Muller Fz. medegedeeld) ontstond er een verwijdering tusschen Bakhuizen en Potgieter, waarbij Juffrouw Toussaint de zijde van den eerste meende te moeten houden. Hoe ook door Bakhuizen gewond, - 25 Juni 1842 had zij al geklaagd over verwaarloozing zijnerzijds - verklaarde zij: 'dat de bemoeijingen verbonden aan de ontknooping van dien band haar te zwaar vielen,' waar zij nog op volgen liet: 'het valsche licht, dat dit aanhouden op mij werpt, zal ik dus nog wat dragen.'

Reeds voor zijn vertrek naar het buitenland, had de correspondentie met Potgieter opgehouden. Van de jaren '43 en '44 zijn er geen brieven, maar in dien tijd vatte de schrijfster de groote studie op van het Leycestersche tijdperk, zij werd - naar haar eigen verklaring - er kalmer en sterker onder, en de vrucht van die studie was de roman, dien zij als haar hoofdwerk heeft beschouwd.

Bij dit rustpunt in de correspondentie wensch ik dit overzicht te staken.

J. BOSBOOM Nzn.

Drie brieven van juffrouw Toussaint aan Willem de Clercq.

In haar ‘Een en Ander naar aanleiding van de feestelijke hulde Nicolaas Beets aan te bieden op 13 September 1884’, voorkomende in *De Gids* van September 1884, wijdt mevrouw Bosboom-Toussaint een gansche bladzijde aan Willem de Clercq, ‘met zijn kinderlijk gemoed, zijne rijke kennis, zijn veel omvattend verstand, in wiens vriendschap’ - zoo schrijft zij - ‘ook ik heb gedeeld, wien ik in zijn huiselijk leven heb leeren kennen en vereeren.’

Uit de brieven aan Potgieter, waarvan de heer J. Bosboom Nz. een overzicht geeft, blijkt haar groote sympathie voor de familie de Clercq.

En in den brief van juffrouw Toussaint aan Isaac da Costa, door Dr. Dyserinck in dit Gidsnummer meegedeeld, lezen wij hoezeer de vroege dood van den eerst negenen veertigjarigen Willem de Clercq haar trof. En daar was reden voor. De sympathie was wederkeerig geweest. Sedert juffrouw Toussaint den 14den December 1840, tijdens een verblijf te Amsterdam, met den beminnelijken man had mogen kennismaken, had hij voor haar werk en haar persoon steeds de meest vriendschappelijke belangstelling getoond.

In de Clercq's Dagboek staat, onder dagteekening van 9 December 1840: ‘*Het Huis Lauernesse* met veel deelneming gelezen’[1].

1) Willem de Clercq naar zijn Dagboek door A. Pierson en de Clercq's jongste kleindochter. 2e deel. Haarlem 1888. blz. 274.
Aan de vriendelijkheid van de Clercq's jongste kleindochter, mevrouw E. Kluit - de Clercq, dank ik de vergunning om uit de onder haar berustende brieven van juffrouw Toussaint aan haren grootvader het een en ander te mogen afdrukken.

De schrijfster was in die dagen te Amsterdam gelogeerd bij haar nicht Roquette.

De Clercq had haar van zijn belangstelling in haar boek doen blijken en tegelijk den wensch te kennen gegeven, hare kennis te maken. De kennismaking had kort daarop, den 14en December, plaats ten huize van de Clercq (Prinsen-gracht over de Noorderkerk). Na dit bezoek schrijft de Clercq in zijn dagboek:

'Belangrijk was de dag ook door de kennis van juffrouw Toussaint, die bij ons koffiedronk. Een nietig menschje op het oog, maar waarlijk veel genie. Wat had zij niet al met weinig materialen uitgevoerd. Zelfs van Luther wist zij zeer weinig en was getroffen van hetgeen ik haar daarvan toonde.'

Kort daarop schrijft hij nog over de schrijfster van *Lauernesse:*

'Aan zulke vogels de vleugels af te knippen en ze in een kooi te zetten is geene kunst, maar ze zoover te brengen dat ze zelven uit de hand komen eten, dat is wat anders. Het menschelijke, het huiselijke moet haar eerst treffen, meer dan direkte verkondiging. Zulk eene ziel haar eenigen aardschen troost af te nemen en uit de verbeeldingswereld weg te jagen, eer zij Christus nog heeft, dat kan ik niet, dat kan alleen Zijne liefde.'

Waarop mag dit gedoeld hebben? Had wellicht da Costa, die in zijn 'Vijfentwintig jaren' spreekt van de 'romannen', die

> 'gezondheid beide en schaamt' van maagdenwangen bannen,'

haar trachten te bewegen, met het roman-schrijven niet voort te gaan, voordat zij gekomen was tot den Christus, zooals hij dien beleed?

Op Wien de Clercq hier ook het oog gehad moge hebben, hij zelf wilde haar niet wegjagen uit de verbeeldingswereld, maar liever er toe medewerken om hare verbeelding te doen steunen op degelijke kennis. Ten einde de leemten in hare kennis, in het bijzonder wat de mannen der Hervorming aanging, aan te vullen, gaf hij haar boeken te leen, voor wier toezending zij hem dankt in den hier volgenden brief, gedagteekend: Alkmaar, 14 Maart 1841.

[Alkmaar, 14 Maart 1841.]

WelEdel Geboren Heer.

Het vriendelijk billet bij de toezending van d'Aubigné's Réformateurs [?] onthief mij van de onzekerheid waarin ik verkeerde of UWEG. misschien ook de andere werken vooraf terugverwachtte en toch ik had dezen winter zooals veel gebeurt meer lust dan gelegenheid voor lectuur die een meer dan gewone aandacht vereischt. Zoodat ik had uit het deeltje van Luthers Werke en dat zijner geschiedenis nog niet alles tot mij genomen wat ik wenschte en bleef altijd aarzelen met de terugzending. En nu zoo UWEG. goedvindt dat ik zoolang gebruik maak van uw goedheid, zou ik de drie boeken wel te gelijk willen retourneeren. Ik voeg hiernevens Elize, een werk van mijn vriendin Hasebroek, waarin ik meen dat Mevrouw de Clercq eenige belangstelling had getoond. Ik durfde er geen afzonderlijk envoy van te maken, nu moest ik UWEG. toch met een billet lastig vallen. Het deed mij regt genoegen voor zeker te weten dat UWEG. en familie in goeden welstand, *(sic)* Van het vertrek uws Broeders had ik gehoord; zulk een slag moet zwaar treffen en ook er moet nog bitterder oudersmart zijn naar ik gis. Ligt er ijdelheid in te bekennen dat uw woord over Lauernesse mij een aangenaam nieuws was? Ik hoop niet te veel, daar ik tegelijk overtuigd ben dat nationaliteit en gemoedelijkheid mijne lezers verschoonend maken voor het gebrekkige van 't werk. En dat UWEG. vooral er vele zwakke punten in opmerkt begrijp ik duidelijk en verwondert mij niet. Ik zou ook daarom een nadere kennismaking op hoogen prijs stellen omdat ik hoop dat UWEG. sprekende zou willen ophelderen wat ik verkeerd zag. Ik ben bijna al te gelukkig met het vooruitzigt van langer dan de korte oogenblikken uit een vlugtig bezoek met u te kunnen zijn en tegelijk welligt uw hoogvereerden en belangwekkenden vriend[1)] te zien. O! ik las dezen winter zijne poëzy. Ik las ook zijn jongste gedicht[2)]. Ik mag er niet bijvoegen, het

1) Is. da Costa.
2) Waarschijnlijk: ‘Vijfentwintig jaren. Een Lied in 1840’.

is niet aan mij te zeggen, hoe veelzijdige bewondering en vereering het eischen mag.

Weinig werkte ik dezen zomer en niets de eere van uw aandacht waard. Mijn gewone winterplaag, de binnenkoorts, heeft mij altijd verzeld en ontneemt mij wel eens den lust. Ik hoop alles van zachter jaargetijde ook het genoegen UWEG. en Mevrouw uwe Echgenoot zelve te zeggen hoezeer ik mij met de opregtste hoogachting noeme

Van UWEG. de dv. dienares en vriendin,

A.L.G. TOUSSAINT.

Het vooruitzicht, waarmee juffrouw Toussaint zich 'bijna al te gelukkig' verklaarde, was dat van in den zomer van 1841 bij de de Clercqs op Meerzicht onder Velzen te komen logeeren. Den 31^{en} Mei van dat jaar zouden zij elkander nog bij Hasebroek te Heilo ontmoeten. In het begin van Juli volgde het logeeren op Meerzicht.

Daarover vinden wij in de Clercq's Dagboek o.a. het volgende aangeteekend.

'*6 Juli.* Met juffrouw Toussaint werd de kennis intiemer; zij kwam meer tehuis in ons gezin, en tegen het einde van den tweeden dag hadden wij inderdaad reeds een zeer belangrijk gesprek te zamen. Hare letterkundige vrienden en de eenvoudigheid en hupschheid waarmede zij zich over alles uitlaat, maken de gesprekken met Gerrit ook recht aangenaam.

Mijn afzijn had hier weder ruimte tot allerlei gesprekken gelaten. Gerrit kon zich nu geheel aan Toussaint openen en deze staat versteld over zijne inzichten en de bijzondere duidelijkheid waarmede hij ze ontwikkelt.'

Gerrit de Clercq, de latere Secretaris der Nederlandsche Handelmaatschappij, waarvan, in dezen tijd, zijn vader Willem de Clercq een der Directeuren was, was, toen juffrouw Toussaint hem in het ouderlijk huis voor het eerst ontmoette, twintig jaar - hij werd 9 November 1821 geboren - en student te Leiden.

De jonge man, die reeds op de Latijnsche school door zijn ongemeene begaafdheid boven allen uitmuntte, die, als

student, de eerste onder zijn medestudenten bleef en elk die met hem in aanraking kwam ‘imponeerde’, zooals zijn vader van hem aanteekende - men leze er het opstel van Quack in *De Gids* van December 1886 nog eens op na - moest op juffrouw Toussaint al aanstonds een grooten indruk maken.

‘Gerrit kan zich nu geheel aan Toussaint openen’; die woorden zijn teekenend. Gerrit de Clercq toch placht zich niet voor zijn vader te ‘openen’: hunne levensbeschouwingen liepen te veel uiteen, beiden stonden te scherp tegenover elkander dan dat er tusschen hen van een wisseling van gedachten over de groote levensvragen sprake kon zijn. Maar al mocht ook Toussaint de zeer gevestigde meeningen van dezen *modernen* jongen man niet deelen, hij interesseerde haar in hooge mate; zijn geest, zijn talent van spreken boeiden, zijn ‘elegantie’ bekoorde haar. In een harer brieven aan Potgieter (in het opstel van den heer Bosboom aangehaald) spreekt zij met groote ingenomenheid van Gerrit de Clercq en beveelt hem Potgieter warm aan. In den hier volgenden brief van 30 November 1841 aan Willem de Clerq, spreekt zij, als was zij bezorgd voor den eersten indruk dien de on-elegante Bakhuizen op den Leidschen student zou maken, van dezen als van ‘uw elegante oudste zoon.’

Het Dagboek vervolgt:

‘'s Avonds begon Toussaintje te denken en het beeld van Ulrich von Hutten aan te grijpen. Toen kon men waarlijk wel zien dat het iemand van genie is. Al hare omgevingen zijn moeilijk, en weinigen, die haar apprecieeren in Alkmaar, tenzij de arme dichter Hofdijk die geheel in verrukking voor haar is.’

‘Weinigen die haar apprecieeren in Alkmaar.’ Vijf en veertig jaar later zou mevrouw Bosboom-Toussaint, in hare voor *De Gids* geschreven ‘Herinneringen’ den Alkmaarschen tijd herdenkend, de Clercq's aanteekening bevestigen, waar zij schrijft: ‘De Alkmaarders - ik was voor hen een mythe en zij voor mij niets, zooals ik *toen* meende. Zij konden mij niets geven noch ontnemen. Ik had mijn schat in mijzelve...’

Den 10^{den} Juli schrijft de Clercq in zijn Dagboek:

‘Het was alleraardigst haar 's avonds te zien werken met die ontzettende vlugheid, waarop zij als het ware over het

papier vliegt, zoodat het niet te verwonderen is, dat zij geen gebruik van stalen pennen kan maken.'

In het najaar van 1841 volgt juffrouw Toussaint's verloving met Bakhuizen van den Brink, den jongen geleerde, dien zij bij Potgieter had leeren kennen en die zich in *De Gids* van 1840 over haar *Engelschen te Rome* zoo gunstig had uitgelaten. In den volgenden brief, gedagteekend: Alkmaar 30 November 1841, deelt zij de groote gebeurtenis aan de Clercq mede:

[Alkmaar, 30 November 1841.]

WelEdele Heer Hoog Geachte Vriend!

Weinig dacht ik toen ik u laatst klaagde over den strijd in en om mij, dat die zoo spoedig beslist zoude zijn, schoon ik reeds toen wel voorzag aan welke zijde de zege zoude overhellen, een vooruitzien dat mij angst gaf voor het behoud van een deel mijner vrienden: want de pastorie zoo van Heemstede[1)] als van Heilo[2)] staan Litterarisch tegenover mijn Amsterdammer côterie en een uit deze mr. Bakhuizen van den Brink is sinds Zondag met mij verloofd.

Mijne ouders en zijne moeder gaven gaarne en met blijdschap hunne toestemming tot die voorloopige verbintenis en met hoe innige dankbaarheid ik dien dag God dankte voor deze ongedachte wending in mijn lot laat ik uwe fijnvoelende vroome ziel en uw deelnemend hart voor mij raden. Ik beschrijf u mijne gewaarwordingen niet. Hij is hoogst gelukkig en geheel tot een nieuw leven opgewekt. Binnen twee maanden zal hij promoveeren en zoo zal de liefde een man als deze nog gered hebben uit zijn indolentie, voor het vaderland, voor de letteren - voor waar niet voor? Kent men de wegen Gods? Van die God die hem tot mij bragt nadat ik even te voren nog mijn lot, mijn inwendige strijd met ootmoed en vertrouwen aan Zijne Hand had opgedragen. Zijne Voorzienigheid heeft mij door veel bitters en moeilijks heengevoerd - nu zie ik rust en geluk voor mij. Ik voel dat het geluk vroom maakt, nooit voelde ik het beter dan nu.

1) Beets.
2) Hasebroek.

Niet waar gij neemt deel aan mijn geluk? Wilt Gij mijn vriend zien, mag ik hem aan U voorstellen? Welhaast zal ik het kunnen. Zijne moeder wenscht zoozeer mij te zien, dat ik heb moeten toegeven om Vrijdag weer voor eenige dagen bij mijn nicht Roquette te komen doorbrengen.

Nog heb ik vele brieven over dit onderwerp te schrijven ook vooral aan uwe lieve Echtgenoot. Vergeef mij daarom dat ik eindig met de hartelijke verzekering der hoogste achting en de opregtste vriendschap

van UwEG. dienstw. Dienares en Vriendin

A.L.G. TOUSSAINT.

Uw elegante oudste zoon zal zeker meer op hebben met den geest van mijn vriend dan met zijn uiterlijk. Verheug mij eens met een lettertje aan het huis mijner nicht R., Keizersgracht bij de Westermarkt. De distancies in Amsterdam maken dat ik u welligt niet spoedig zien zal.

Mag ik vele groeten verzoeken aan alle vrienden, vooral aan....[1)] Pauli?

In een briefje van 11 Januari 1842 schrijft juffrouw Toussaint, dat zij ‘gaarne nevens (haar) verloofde (zijn) invitatie’ aanneemt. Maar over de Clercq's kennismaking met Bakhuizen vind ik in hetgeen er van zijn Dagboek is uitgegeven niets. Wel schrijft de Clercq naar aanleiding van zijn kennismaking met Potgieter (Januari 1842):

‘'s Avonds kwam Potgieter. Geheel anders was het dan met Bakhuizen; er waren geen punten van aanraking ontbrekende.’

Moet hieruit afgeleid worden dat het tusschen hem en Bakhuizen niet had willen vlotten?

De laatste, bewaard gebleven, brief van juffrouw Toussaint aan Willem de Clercq is van 14 Januari 1843. Bakhuizen had kort te voren, om aan zijn schuldeischers te ontkomen, het land verlaten. Ik geef dit treffend document, waarmede ik dit stuk besluit, zonder commentaar.

1) Onleesbaar.

[14 Januari 1843.]

Hooggeachte Vriend!

Hoe lang ook Uw brief uitbleef ik verdacht Uwe welwillende gezindheid tot mij geenszins. Ik wist waarom wie het meest lief hadden zwegen. En alleen de nooddrang heeft mij kunnen doen besluiten dit zwijgen te doen eindigen bij sommigen. Zoo pijnlijk vallen zelfs woorden van deelneming mij op de ziel. Het allerliefst spreek en schrijf ik met mijne vrienden alsof er niets ware voorgevallen - en U dank ik innig en hartelijk dat Ge den man aan wien ik verbonden blijf liever ongelukkig hebt willen noemen dan met sommigen...[1] woorden van veroordeeling spreken die mij allersmadelijkst vallen. Mijne naauwste vrienden zijn daarin het wreedst geweest. Betsy, mijne verwanten, mijn vader! van allen sta ik verder af dan ooit. - Beets die mij met waarachtige woorden van troost en opwekking is nabij geweest, Mr. da Costa die wist te verschoonen terwijl hij vermaande, en Gij die ook niet hard wilt zijn, voel ik mij nader dan immer. Dat ik handel zooals ik doe is in de oogen der wereld welligt onvoorzigtig en onverantwoordelijk. Maar ik handel dus omdat ik het pligt geloof omdat de liefde onvergankelijk is en sterk genoeg om te vergeven, omdat ik den innerlijken v.d.B. ken en apprecieer met onderscheiding van zwakheden en dwalingen, omdat zijn *hart* het mijne is geweest en gebleven, omdat hij zich inniger aan mij hecht dan ooit. Omdat ook voor hem deze schok louterend kan zijn. Deze woorden, geachte vriend, meende ik U verschuldigd te zijn, omdat ik op uwe achting den hoogsten prijs (stel) en nu mag ik van dit chapiter afbreken niet waar. Een zware pligt ga ik wel haast vervullen, ik ga mevr. v.d.B. in haar vele verdriet[2]. Ik blijf slechts twee dagen, ik zal niet uitgaan en waarschijnlijk niemand zien. Wie kan ik ook zien, wiens aanblik mij geen smarte geeft. In die dagen is het ook Uw geboortefeest. Wees hartelijk gelukgewenscht en gezegend met alle de Uwen! Dat Uw zoon G. zich geëtablisseerd heeft en het hem wel

1) Onleesbaar.
2) Hier ontbreekt een woord.

gaat verheugt mij zeer om Uwent en Zijnent wil. Mr. de Lange vertelde mij dat hij reeds een zaak heeft gehad.

Wat zal ik U antwoorden op Uwe vraag naar mijn Leycester! Weet ik dan zelve wat er van het boek worden zal. Moeijelijk is het zeker zich te plaatsen boven dat alles, maar wij zijn er ver genoeg af om nu toch een standpunt te vinden van waar men het kalm kan overzien. Het zal zeker voldoende levendig worden, want ik neem er van alles in op, en ik omvat, als ik bij mijn plan blijf, het geheele Regentschap. Gelukkig ben ik nu au grand complet met mijne bronnen, alleen voor costuum en huisraad zou ik nog wel wat meerder wenschen dan ik nu heb aan de verh(andeling) van Streso. Ik zal er zeker lang over werken moeten. Ik voel al het gewigt, al de vermetelheid van mijne onderneming, maar da Costa heeft immers gezegd: Gevoel, Verbeelding, Heldenmoed. De twee eerste kwaliteiten bezit ik meer dan voor mijn dagelijks genoegen dienstig is - de laatste wil ik nu eens oefenen - maar deze drie zijn niet de eenige krachten die mijn werk eischen. Maar ik reken het eerst op de ondersteuning van Hem die alles kan regeeren en die weet *waarom* en *hoe* ik schrijf. - Ja ik vind veel troost en versterking in de Evangelieverkondiging van Oosterzee; welke leerstellingen hij aankleeft kan ik niet onderscheiden, omdat ik van geene stelsels weten wil voor mijzelve, maar ik weet wel dat Christus mij dierbaarder wordt onder zijne prediking, dat het aardsche mij kleiner wordt en dat ik meer getroost alles wil en kan overgeven dan ooit voorheen.

Sinds mijn laatsten aan mr. da Costa is hij mij komen zien en nu - wij zijn vrienden geworden, durf ik zeggen. In het gewone leven geeft hij mij iets terug van Hasebroek en toch is hij een geheel ander mensch. O, Gods barmhartigheid is groot! te midden van de smarte die over mij is gekomen, te midden van die eenzaamheid van dat *alleen....*

[*hier ontbreekt blijkbaar een bladzijde of meer*].... belasten met een achtingvolle groete voor Mevrouw en Mevrouw Pauly. - Ik had zooveel hoofdpijn, dat ik

bij het nalezen van dezen brief mij schaam over stijl en schrift. Ware de posttijd niet zoo nabij en mijn geest beter gestemd, ik verscheurde, nu wil ik toch, al is het op deze wijze, bewijzen dat ik aan U denk, doch laat Uw zoon Gerrit geen tipje, geen lettertje van dat billet onder de oogen krijgen. Ik zie reeds van hier zijn satyrieke lach; intusschen ik lach zelve zoo gaarne, en hij doet het zoo geestig, dat ik het hem gaarne vergaf. Mag ik U herhalen dat ik mij noeme met de opregtste hoogachtende vriendschap

Alkmaar, 14 Jan. 1843.
Uwe dienares en vriendin,
A.L.G. TOUSSAINT.

J.N. VAN HALL.

Uit de brieven van mevrouw Bosboom-Toussaint aan Mr. Is. da Costa, mevr. Elise van Calcar-Schiötling, Ds. O.G. Heldring en Mr. G. Groen van Prinsterer.

Door voortgezette studie, na de uitgaaf mijner levens- en karakterschets van mevrouw Bosboom-Toussaint, werd ik in staat gesteld om uit tal van brieven, die mij later ter inzage of ten geschenke werden gegeven, vele tot hiertoe onbekende bijzonderheden aan het licht te brengen. Den toekomstigen biograaf van onze grootste Nederlandsche romanschrijfster moge deze bijdrage, ter gelegenheid van het eeuwfeest harer geboorte, ten goede komen. Behalve de brieven aan Mr. Isaac da Costa en diens familie-archief door den kleinzoon A.J. da Costa, lid van den voogdijraad te Amsterdam, mij toevertrouwd, waren het brieven aan mevr. Elise van Calcar, geb. Schiötling, Ds. O.G. Heldring, van Zetten en Mr. G. Groen van Prinsterer, waarvan ik een dankbaar gebruik kon maken.

I.

Aan Mej. Toussaint's brieven aan eerstgenoemde uit den jare '44 ontleen ik allereerst hetgeen zij hem schreef bij den onverwachten dood van beider vriend Willem de Clercq, 4 Februari: ‘Ik ben zoo ontzet en geschokt door de plotselinge en verschrikkelijke tijding van dezen morgen, dat ik aan niets anders denken of van niets dan dat spreken kan, en ik voel, Hooggeeerde vriend! dat na de edele weduwe en

de kinderen van den grooten overledene er niemand zijn kan, die hem nader stond en die meer in hem verliest dan gij. Ik begrijp iets van de innigheid en diepte der betrekking, die er bestond tusschen u en hem, en ik voel al het smartelijke en schokkende van zulk een plotseling losscheuren van den band op aarde zooveel een ander dan gij zelve het voelen kan. Wat voor hem het heengaan was uit het midden van het leven in de rust van den dood zonder den strijd en de smart van een ziekbed, mij dunkt het was het heengaan van Henoch, de bekroning van zijn leven en aanvang van zaligheid; alleen van wie het "Christus leeft in mij" zoo waar was kon zulk een afsterven niet schrikwekkend heeten, maar verblijdend; maar zij die blijven: pijnlijk krimpt mijn hart samen aan het denken voor hen aan zulk een verlies en, zoo zonder voorbereid te zijn op dien schok. God geve dat zij allen gesterkt mogen worden en gij vooral Hooggeachte vriend, wiens lichaamskrachten niet altijd de zielesterkte evenaart. Zoo min ik het gewaagd heb mevrouw de Clercq te troosten, zoo weinig zou ik de woorden vinden die u iets zeiden wat gij zelve niet beter en warmer hadt gezegd. Davids dichterlijke ziel beweende wel zijn Jonathan in een verheven rouwklacht, maar daarna ook verhief zich zijn vrome geest het eerst weer tot God den Heer. Wie eerder dan gij zou desgelijks doen, wie meer dan gij kan macht hebben over de rouwe. Slechts dit wilde ik u zeggen dat ik innig deelneem ook in uw verlies dat ik er zelve mijn deel aan heb, want had ik niet het recht op zijne vriendschap in die mate als gij die zijn broeder waart naar de ziel: ik deelde in zijne belangstelling en ik ondervond er blijken van, en ik had hem lief met eerbiedige bewondering en zijne teerheid voor mij had (vooral in vroeger dagen) iets vaderlijks, dat mij onuitsprekelijk aan hem hechtte'.

In October van hetzelfde jaar moest zij haren vriend van Oosterzee als Hervormd predikant uit Alkmaar naar Rotterdam zien vertrekken en schreef zij aan da C. 'Het is zeer hard voor de gemeente, het is zeer hard voor mij, maar nu eerst voele ik hoeveel goed hij mij gedaan heeft'.

Als in éénen adem laat zij volgen 'Betsy Hasebroek werkt niet, waar ik haar over knor, schoon het niet helpt. Ik knor op dat punt de halve wereld, want ik vind dat er een

akelige dorheid en schraalte heerscht in onze literarische producten en geen mensch doet zijn best om er in te voorzien. Waarom geeft Potgieter niet eens een boek, in plaats van alles aan *de Gids* te geven? Maar licht zegt men van mij, dat ik te veel werk of althans beter deed het te laten, dan zooals ik dit jaar heb moeten doen aan jaarboekjes chiffons te geven, die heeren gebruiken om hunne sigaren aan op te steken, terwijl dames, zoo de uitgevers niet zoo dringend waren, er in gerustheid des harten papillotten van zouden knippen; het is treurig maar gij kent het ook, is het zoo niet?'

Belangrijkst van alles zijn uit later jaren 1856,57 de brieven door mevr. Bosboom-Toussaint en da Costa gewisseld naar aanleiding van een voorgenomen novelle over de Portugeesch Joodsche synagoge in Amsterdam voor den almanak 'Het Schoone en Goede' en het plan van een uitvoerigen roman 'de Portugeesche Joden in Nederland'. De aanleiding tot het eerstgenoemde was een teekening, door Bosboom voor iemand in Amsterdam gemaakt, waarnaar een gravure zou worden vervaardigd voor genoemd jaarboekje van 1857. 'De eenige dichter' - schreef Mw. Bosboom-Toussaint aan da Costa - 'die daarbij met gloed en waarheid zou kunnen schrijven, zou als van zelf spreekt Mr. I.d.C. zijn, wien zoo ik meen 't Portugeesch-Israëlitisch bloed in de aderen vloeit, maar *dat vrage* ik niet; men zal zich met proza moeten vergenoegen en dat proza wensch ik te geven. Nu weet ik niets, niets dan het volstrekt algemeen bekende van de Portugeesche Israëlieten en hunne geschiedenis, vooral met betrekking tot hun komen en zijn in Holland en toch is het uit dit of dat tijdperk dat ik mijn sujet zou willen kiezen. Ik ben zelfs onbekend met de bronnen, waaruit ik zou kunnen putten om er meer van te weten, en dus is mijn verzoek of het u mogelijk zou zijn mij eenige dier bronnen op te geven, die snelst en zeker mij eenig licht kunnen verschaffen'.

Da Costa voldeed hieraan met de meeste bereidwilligheid, deelde haar allerlei bijzonderheden betreffende den ritus in de Synagoge mede en herinnerde onder meer het bij overlevering bekend bezoek van den Stadhouder Willem III, Koning van Engeland, aan de synagoge en diens logies bij den aan-

zienlijken Portugeeschen Jood Mozes Curiel da Costa. Natuurlijk greep onze romanschrijfster beide laatste punten met belangstelling aan om ze met haar rijke fantasie te verwerken.

Aanvankelijk bleef zij zich bepalen op genoemd bezoek en logies en deed aan da Costa de vraag: 'Mag ik daarom groepeeren desverkiezende behalve mijne hoofdpersonen, die *niet* historisch zullen zijn, de dames Isabella Henriquez enz. of leefde hij te vroeg of te laat voor dat moment? En welke is toch eigenlijk het deel der vrouwen in den Joodschen godsdienst? Heerschte er ook afzondering in de huizen als in de synagogen? Is het een fabel dat de Israëlitische mannen God moeten danken in hun gebed *geen* vrouwen te zijn?[1)] Met de kleeding ben ik wel klaar.'

Al spoedig echter bleek haar, dat deze stof te veel omvatte voor een eenvoudige novelle in haar almanak, en zoo rijpte in haar het plan om een roman te schrijven over de Portugeesche Joden in Nederland. 'Het ongeluk van de Joden met Willem III voor mij is' - luidt haar brief - 'dat ik er te veel stof in zie voor een uitgebreid werk om het tot eene kleine of groote novelle te verbrokkelen; anders ware er reeds partij getrokken van alles wat gij de moeite hebt gedaan voor mij bijeen te brengen.' In de conceptie eener liefdeshistorie tusschen een Christen - naar ik vermoed behoorende tot het gevolg van Willem III - en een Jodin, met al den aankleve van onverdraagzaamheid en godsdiensthaat van Joodsche zijde, bij de mogelijkheid van een huwelijk, zou mevr. B.T. hare verbeelding kunnen botvieren. Voor de kennis van die vijandschap had zij als bron hoofdzakelijk gebruikt de geschriften van Grace Aquilar met hare 'Women of Israel', 'Jewish Faith, its consolation'. 'Deze Vrouw' - luidt haar brief aan da Costa - 'is zeer geschikt om mij een idee te geven hoe Israëlieten spreken, die vaststaan op hun geloof en felle vijandschap voelen tegen het Christendom al is het onder hoffelijke vormen. Maar zij doet mij verdriet en pijn, juist omdat zij zoo hoog staat en soms ingrijpende uitdrukkingen bezigt. Intusschen bleef

1) Naar de letter komt in het Joodsche gebedenboek voor: Geloofd zijt Gij Eeuwige onze God! Koning der wereld, die mij niet tot vrouw gemaakt heeft.

ik met mijne felle Israëlitin vechten, totdat ik het besluit nam maar aan Paulus te vragen, die zelf Israëliet geen Christen in den steek zou laten bij zoodanigen strijd en ik bevond dat ik wel gedaan had. Ik kreeg antwoord genoeg uit zijn brief aan de Hebreën. In dit arsenaal kan men wel wapens vinden tegen de aanvallen eener Israëlitin, hoe gescherpt ook voor den strijd.'

Wat de voorgenomen karakterteekening van den Stadhouder-Koning betreft, schreef zij aan da Costa: 'Ik kan nu Willem III invoeren, zonder hem de rol toe te bedeelen van Hamlets vader in dat treurspel, maar ik zal liever niet vooruitzeggen wat ik al niet wil, uit vreeze dat ik niet zou *kunnen* al wat ik gewild had en u teleurstellen.'

Helaas heb ik geen kennis kunnen nemen van een brief van zekeren Spaanschen vriend van den huize, den heer Cordova, die aan den zoon van da Costa over Willem III en zijn bezoek had geschreven. 'Ik ben verlegen' - schreef mevr. B.T. aan den vader - 'met hetgeen in den brief staat. Het komt hier voor mij aan niet op gissen maar op zeker weten wat er staat en daartoe ontbreekt mij Spaansch!! Ik doe alzoo den brief hierbij terug met het verzoek dat uwe welwillendheid of de zijne zich nu nog uitstrekke tot eene vertaling voor mij - er is al den tijd mee.' Eigenaardig is het volgend slot van mevr. Bosbooms epistel: 'Hiernevens neem ik de vrijheid te voegen een kleine reliek, die u misschien bij uwe Joodsche verzameling aangenaam zal zijn, hoewel ik wel weet dat gij niet hangt aan de *steenen* van het oude Jeruzalem - daar gij het nieuwe verwacht, maar toch het is zoo echt mogelijk en door den heer van Senden onder meer voor mij meegebracht. Hij noemt het een tessara of vierkant steentje, te voorschijn gekomen uit den grond van Zion en uitgemaakt hebbende een gedeelte der vloer in een der huizen of paleizen van het oud Jeruzalem, de stad waar geen steen op den anderen zou gelaten worden - tot zulke puin vermorseld. Het hart zou er bij samenkrimpen van weedom, als het zich niet tevens ophief van blijdschap over de onloochenbare uitspraken van het Woord der Waarheid.'

Uwe hoogschattende en liefhebbende
B.T.

Nog had da Costa aan zijne vriendin voor haar werk eene studie van den grooten d'Israëli - den bekeerden Jood - gezonden en ontving van haar na lezing ten antwoord: ‘Met groote belangstelling heb ik het stuk gelezen, maar hoewel ik hem altijd bewonder in de diepte en grootheid zijner inzichten en opvattingen en ook veel saillants mij trof, dat mij bijblijft en dat ik hoop te utiliseeren, toch is het mij onmogelijk alles aan te nemen wat hij zoo stout verzekert. Want het is of hij spreekt met verwerping van sommige profetiën en van de voorzeggingen des Heeren zelf. Hij schijnt een Christen, maar hij is vermoedelijk een al te groot staatsman en rechtsgeleerde om een volkomen geloovig Christen te zijn, die zijn verstand gevangen geeft onder den wille en de uitspraken van God. Zou hij ook wel niet eens onwaarheden zeggen? Volgens hem zou er nooit een Jood op een schavot zijn gestorven of het moest zijn om auto da fé te wezen! Ik wil niets zeggen tegen de hoogere moraliteit der Israëlieten, maar ik verbeeld mij dat de ordinaire rechtspleging hem zou kunnen logenstraffen, tenzij ze het geheim hebben door meerder slimheid en overleg de verdiende straf te ontduiken. Doch genoeg om u te bewijzen dat ik niet blindelings alles zal aannemen wat hij zegt. Liever put ik het mijne uit uwe *vijfentwintig stellingen*, voor welke belangrijke toezending zeer hartelijk dank!’

Ter toelichting van laatstgenoemd geschrift zij hier in 't voorbijgaan herinnerd dat de inhoud ervan ‘De nationale wederoprichting van Israël’ gold, en, ‘de wederkomst van den Heer Jezus Christus in heerlijkheid’; da Costa had zijne stellingen, die zoowel in het Nederlandsch als in het Fransch verschenen, ter bespreking aangeboden aan de Vergadering van Evangelische Christenen te Parijs, in hunne zitting van 30 Augustus 1855.[1)]

Indien nu al het bovenstaande, dat voor mevr. Bosboom-Toussaint een deel der stof bevatte voor haar eventueele novelle of een voorgenomen roman, de verwachting van den belangstellenden lezer min of meer in spanning heeft gebracht, dan kan het niet anders of de slotsom moet teleur-

1) Van beide berust nog een exemplaar in het familie-archief van da Costa.

stellend zijn, daar van geen van beide plannen der schrijfster iets gekomen is. Zeker werd destijds dit negatief resultaat door niemand meer betreurd dan door Isaac da Costa zelf. Hoeveel moeite had hij zich niet gegeven om de noodige bronnen voor haar onderzoek op te sporen. Was zelfs niet een groot deel van zijn kostbaar familie-archief aan haar ten gebruike afgestaan? En gevoelde zij zich niet bitter verlegen bij den uiterst tragen voortgang van haren arbeid? Ten laatste schreef zij door den nood gedrongen: 'Verdenk mij niet van *opgeven* (tegen hoop en verwachting werk ik dezer dagen niet aan mijne Joodsche plannen). Ik geef niet op wat ik mij eens heb voorgenomen. Het is mij nu ook of ik niet beginnen kan, voordat ik zekerheid heb omtrent de maand, zooal niet *den dag*, zekerheid, vooral omtrent de waarheid van Willems bezoek, doch hoe zal men in de "Archives" vinden sporen van een bezoek dat zeker niet officiëel heeft plaats gevonden.'

Trots het herhaald aandringen van mevr. Bosboom-Toussaint heeft da Costa haar niet kunnen voorlichten betreffende den datum van het bezoek van den Stadhouder-Koning aan de synagoge en het logies bij Nunez Curiel da Costa.[1)]

Dienaangaande bleef zij dus evenals haar vriend in het onzekere. 'Kon ik u maar uit de onzekerheid helpen omtrent Willems bezoek te A.' - schreef zij hem - 'maar in trouwe, daar weet ik geen raad op; als u zegt alles te hebben nagezien en zulke strenge informaties hebt genomen, waar zal *ik* dan aankloppen, waar iets vinden dat er niet staat?' Zóó 'viel er voor de schrijfster te veel in het water.' En toch, al had zij uit historisch oogpunt geen vasten grond onder zich, 'als romancière' - luidde haar openhartige verklaring aan de Costa - 'ben ik meer

1) 'Is het bekend' - vroeg mevr. B.T. aan da Costa - waar Mr. Mozes Curiel of Nunez d.C. gewoond heeft? Met hem op de Joden Heeregracht langs den Amstel te laten wonen kan ik immers geen kwaad aan? Ik verbeeld mij dat zoo iemand in dien tijd van statelijkheid en weelde een groote stoet van bedienden, paarden en carossen moest hebben; mogen er onder de eersten ook niet Christenen zijn?' (23 Febr. '56.) Een afbeelding van het Heerenhuis berust in de bibl. Rosenthaliana te Amsterdam.

in mijn schik met een *onzekerheid* die mij de vrijheid laat een datum te kiezen, die mij conveniëert en Willem bij een van zijn tochten van of naar het Loo Amsterdam te laten passeeren en er zich ophouden (voor een bezoek aan de Portugeesch-Joodsche synagoge en het logies), dan een *zekerheid* die mij in een of ander moment of oogmerk mijne helden belemmeren zou. Ziehier het verschil als *zuivere historie* met den *roman.* U plaagt een datum dien niemand weet - mij zou die plagen als anderen hem wisten en ik niet.' 'Bovendien' - schreef zij een ander maal - 'komt een incognito mij ook kostelijk in de hand; als alles publiek moet zijn en in al de vormen der etiquette, zie ik niet hoe ik mijn volkje rondom hem groepen zal en met hem zich bewegen of spreken!' Zij had ook nog door de derde hand R.C. Bakhuizen van den Brink eens laten vragen of er ook op het Rijksarchief iets was te ontdekken omtrent de verhouding van Willem III tot Nunez da Costa; 'misschien' - schreef zij - 'komen we zoo tot de gewenschte zekerheid omtrent den tijd van zijn bezoek te Amsterdam.' Dit onderzoek heeft zeker niets opgeleverd.

Met deze onzekerheid raken wij het hart der kwestie van het altijd weder verschuiven en ten laatste opgeven van novelle en roman beiden.

Eindelijk besloot zij de relieken van het verleden der familie da Costa terug te zenden en schreef zij daarbij aan haren vriend: 'Geloof dat ik met een bloedend hart deze mij afgestane bronnen ongebruikt terugzend. Gij vergeeft het mij, hoop ik, dat ik u vergeefsche moeite en overlast heb aangedaan, vergeefs althans voor 't moment, want wat Bosboom er ook van zeggen moge, ik zie er niet van af dit eens gekozen sujet eenmaal te behandelen. Ik ben er te veel in geweest om het niet weer eens op te vatten. 't Is alleen een kwestie van tijd en van omstandigheden.' Maar noch de novelle bij Bosbooms gravure is in den almanak voor het Schoone en Goede van 1857 verschenen - in plaats hiervan schreef zij 'Oude Kennissen' bij eene teekening van den heer Van Ingen - noch zag de roman het licht; alléén de inleiding tot laatstgenoemd werk was door haar geschreven, getuige de brief der schrijfster aan Da Costa in antwoord op al die inlichtingen: 'Zonder u eenigs-

zins na te praten of na te schrijven zal ik, hoop ik, toch *in uwen geest* spreken, want al is 't dat gij mij bezielt tot deze taak, toch hoop ik dat God mij kracht zal geven het uwe zoo tot het mijne te maken dat ik het van mij zelve kan geven. Niet om uw zeggens wil, maar omdat ik zelve gevoeld en geloofd heb, zal ik deze dingen kunnen aanvaarden. Had ik het geluk u nog eens rustig te zien en te spreken, ik zou u *mijne inleiding* toonen en gedeeltelijk *voorlezen*, want *leesbaar* is zij nu *niet* en hoewel ik die nu ga omwerken en verbruiken op andere wijze, toch zou u er uit kunnen zien hoe ik meen te moeten schrijven. Duizendmaal dank voor de nieuwe mededeelingen.'

Onvolledig zou intusschen mijne herinnering zijn betreffende het niet tot stand komen van beide genoemde werken der zoo onvermoeid werkzame schrijfster, indien ik niet ter nadere verklaring en ook ter verontschuldiging er aan toevoegde dat 1° zij juist in de jaren '57, '58 nog met een ander grootsch plan vervuld is geweest, dat haar noodzakelijk moest afleiden van hare Joden, het plan namelijk om een contra-remonstrantschen roman te schrijven 'over den strijd tusschen Maurits en Oldenbarneveld' of 'een werk volbrengen waarin zij het onrecht en de vervolging den ouden Contra-remonstranten aangedaan hoopte te schetsen';

en 2°. dat hare gezondheid in dienzelfden tijd veel te wenschen overliet, getuige haar brief aan da Costa: 'Ik werk tegenwoordig nooit meer met gemak, hetzij dat het komt omdat ik niet weet wat ik wil of moet willen en minder tevreden met mijn werk er niet in rusten kan, of wel dat ik afgestompt of afgemat ben, dat durf ik niet beslissen, maar ik weet dat ik na eenige dagen werken en zonder veel te hebben verricht uitscheiden moet, dan eens omdat onwelzijn er mij toe dringt. Somma - zooals de oudjes zeggen: de Joden zijn nog altijd in de verte - hoewel zij voortdurend mij voor den geest blijven.'

Ten slotte moet ik er op wijzen, dat Willem III als Stadhouder wel in 1672 de oude Portugeesch-Joodsche synagoge te Amsterdam heeft bezocht; maar dit bezoek worde niet vereenzelvigd met een later gevolgd, alleen *bij overlevering* bekend bezoek aan het nieuwe in 1675 gebouwde heiligdom, waarvan Bosboom een teekening heeft gemaakt. Ik herhaal

bij overlevering, omdat de in het Spaansch geschreven aanteekening van David Franco Mendes No. 1769 - berustende in het Portugeesch-Joodsch archief - dat Willem III in 1691 de Synagoge heeft bezocht en drie dagen de doorluchtige gast is geweest van Curiel da Costa, lijnrecht in strijd is met het onweersprekelijk feit, dat Engelands koning in genoemd jaar geen voet in Amsterdam heeft gezet.

II.

Na de correspondentie met da Costa volge een en ander uit de hiertoe onbekende brieven aan mevr. Elise van Calcar-Schiötling.[1)] Verreweg het grootste deel ervan is helaas vernietigd; het weinige dat overbleef worde er te hooger om gewaardeerd. Het bevat herinneringen aan het oordeel van mevr. Bosboom-Toussaint over de predikanten van haren tijd in 't algemeen, aan het armelijk kunstleven in 't midden der voorgaande eeuw en het niet zeer hooge peil van ontwikkeling onder den deftigen stand in de Hofstad en aan een paar werken door haar zelve geschreven.

Om met het eerstgenoemde te beginnen: mevrouw van Calcar had aan hare vriendin een present-exemplaar gezonden van haar bekenden roman ‘De dertiende’ en ontving ten antwoord dat het boek ‘haar belangstelling had geboeid.’ ‘Wat hebt gij’ - vervolgt zij - ‘een goed oog op kinderen en hunne wenschen en behoeften! En die dominé en zijn vrouw, mij dunkt, ik ken ze ook zoo, zijne excentriciteiten daargelaten. En dan de natuurvriend met zijn morsige huid en dan die arme Tertius met zijn vinnige Sophie! Hoeveel Tertiussen zijn er niet, die hunne Sophies hebben, niet waar? Ik ken er menigeen, maar ik zeg niet dat ik ze zoo goed zou hebben weergegeven, want het is zonderling hoe weinig mijne contemporains mij aanlachen om weer te geven. Ik zou aarzelen of onredelijk worden. Of er nu wel niet hier en daar eens een knorrige lip over u getrokken zal worden in de eene of andere pastorie, daarop zou ik niet durven zweren, maar de lachers hebt ge aan uwe zijde en de waarheid ook, wat wil men meer?’ (31 Maart 1857.)

1) Deze brieven ontving ik ten geschenke door vriendelijke bemiddeling van den heer J. Sikemeier in 's Gravenhage.

In een later gevolgd epistel schrijft zij aan Elise: ‘Ja, de dominés zijn prulkerels (j'excepte les exceptions) en nauwelijks waard dat men zooveel moeite voor hen neemt om ze tot hoofdpersonen te maken.’ Opmerkelijk dat Geertruida Toussaint reeds vroeger voor haar ongunstig oordeel een geestverwant had gevonden in da Costa, aan wien zij in '50 uit Alkmaar schreef: ‘Stuart[1)] heeft een poging gedaan om u weer te zien; dat is ook een goed en getrouw hart, die ik durf aanbevelen, ofschoon een dominé, ik zeg *ofschoon*, want werkelijk, gij hebt gelijk: *het is een boos ras* en 't is of ze in de drie punten van hun hoed niet, als van Schaick zegt, geloof hoop en liefde symboliseeren, maar alle duivelen der zelfzucht, hoogmoed en afgunst weten te huizen. Ik zou er hier weer allerliefste staaltjes van kunnen aanwijzen. Eerst haatten zij Oosterzee om zijn schitterend talent en maakten dit verdacht; nu is weer Stuart het voorwerp van hunne tegenwerking en afgunst; die toch *schittert* niet, maar trekt meer en meer Christenen, die het hartelijk meenen en die graag een warm en levendig geloof zien uitgedrukt in 't leven en op den kansel verkondigen.’

Ter verklaring van het ongunstig oordeel over predikanten bedenke men wel dat in de eerste helft der voorgaande eeuw - de uitzonderingen daargelaten - de predikgaven veel te wenschen overlieten, zooals mij door oudere tijdgenooten van mejuffrouw Toussaint met name in Alkmaar bevestigd werd. In '44 schreef Geertruida aan da Costa: ‘Ik die weinig ter kerk ga omdat ik veeleer ontsticht word dan er stichting vind, dank God voor den troost en de kracht die mij van v. Oosterzee gewordt. Het is balsem op mijne wonde. Hij spreekt zooals wij het te Alkmaar nooit hebben gehoord en zonder hem niet zouden hooren.’ Tot de ‘excepties’ door Geertruida gemaakt behoorden in die dagen natuurlijk ook des Amorie van der Hoeven, vader en zoon, te Rotterdam en te Utrecht - met laatstgenoemde dweepte zij - terwijl Dermout als hofprediker in den Haag schitterde en Nicolaas Beets na zijn bundel preeken zijne ‘Stichtelijke Uren’ uitgaf. En men denke ook aan Mensinga, in het niet ver van Medemblik gelegen Sybecarspel, den

1) Dr. M. Cohen Stuart, predikant bij de Herv. Gemeente.

scherpzinnigen geleerde, bekend door zijne studiën in *De Gids* op het gebied van godsdienstwetenschap en kunst. Over hem schreef zij aan da Costa: ‘Met vreugde hoor ik van mijn vriend dat hij uwe kennis had gemaakt, waarnaar hij zoo innig verlangde. Welk een interessant mensch hij zelf, niet waar? Welk een kennis, welk een vroom gemoed, welk een diep gevoelend hart. Met hoog genot heb ik een week in zijne eenvoudige pastory doorgebracht en er geleefd, zooals ik wel zou wenschen altijd te leven; licht echter zou mijn zwak gestel zooveel verhoogd zieleleven niet kunnen verdragen op den duur. Somtijds was ik half dood van fatigue. En die man is dertien jaar op een N.-Hollandsch dorp verborgen gebleven, terwijl er in groote kerken op zoo menigen kansel zooveel armoede te prijken staat, door zooveel blinkende lompen bedekt. Niet dat ik voor hem een groote stad wensche; beter dan iemand weet ik wat van Oosterzee mist, sinds hij wat de menschen noemen promotie heeft gemaakt.’

‘De domine's zijn prulkerels’ - gaat bij zulk een eenzijdig en daardoor onrechtvaardig oordeel alle zachtmoedigheid schuil, dan houde men, ter verontschuldiging van de schrijfster, er wel bij in het oog dat zij die naar eigen getuigenis zich weinig getrokken voelde tot haar tijdgenooten onder den geestelijken stand, wel dweepte met de mannen van karakter uit het tijdperk der Hervorming en voor zich zelve een hoog en heilig ideaal van den Christenleeraar had gevormd en later in beeld gebracht in de figuur van Gideon Florensz in haren Leycester-trits en naar dat ideaal beoordeelde wat de werkelijkheid haar te zien gaf.

Blijkbaar heeft zij zich wel eens onvoorzichtig in 't openbaar over predikanten uitgelaten. Dit verklaart mij ten minste hetgeen zij in 't voorjaar van '61 aan Elise van Calcar schreef: ‘Allerliefste! - ik - ik heb maar ééne specialiteit en daarbij moet ik het laten. Mijn emploi is - schrijfster - niets dan schrijfster, schrijfster geheel machine à écrire, niet precies zooals een naaimachine, maar toch even noodwendig tot fabriceeren gevormd als deze tot het doen van *steken.* Ik *steek* dan ook wel eens, zooals gij zelve weet, dat onvermijdelijk is, als men een fijn gepunte pen in handen heeft, al is het dan ook maar op dominé's! 't geen men natuurlijk zoo min ongestraft kan doen als een bijenkorf verstoren.

80 domine's en ik daar midden in! Ik wist het en toch - ik marcheerde en avant, met dit gevolg dat men mij wel graag naar de achterhoede had geboegseerd, ja, daarin werkelijk heeft geplaatst, “qu'importe... chantons!” En die goede Gunning[1)] stelde zich tot mijn loyalen kampioen, mits het hem niet opbreke. En - Beets komt niet. *Et tous les désespoirs des dames de la Cour!* Kunt gij u denken' *Ik* ben niet tot wanhoop gekomen. Ik draag den slag met gelatenheid, wat ons dan nu ook wacht!’

Deze brief is niet gedateerd, maar moet vóór Maart van bovengenoemd jaar geschreven zijn, daar de schrijfster het aangehaalde gedeelte laat voorafgaan door deze herinnering: ‘De winter was stil en wel wat triest door mijn aanhoudend onwelzijn sinds het begin van Januari, afgewisseld door de verplichting van een stukje dat ik aan *de Gids* beloofd had [De triomf van Pisani] om gloeiende kolen te werpen op het hoofd van Bern. Koster [Hij - Joh. C. Zimmerman - had in 't najaar van 1860 haar Graaf Pepoli beoordeeld] en eerst nu die belofte is vervuld, herleef ik en word waarlijk weer een mensch als een ander, ik ga zelfs uit!’

Betreffende het armelijk kunstleven in den Haag herinner ik dat mevr. Bosboom-Toussaint aan hare vriendin schreef: ‘Gij verbeeldt u, dat wij hier in het centrum zijn van kunst en poëzie en wetenschap en alles wat liefelijk is en welluidt, maar of het komt dat de Zuidbinnensingel [waar Bosboom woonde] de buitenste omtrek is van den cirkel en dus op den verst mogelijken afstand van het centrum ligt, of wel dat die schatten zoo dun zijn als bladgoud en vervliegen terwijl ze tot ons overwaaien - ik zal het niet beslissen waar 't aan ligt, maar zeker is het dat wij hier zeer weinig te genieten krijgen van die kostelijkheden, waarnaar gij smacht en waarin gij acht dat wij zwemmen!! Och, geloof mij het is altijd vetpot in eens anders schotel. Hadden wij, mijn man en ik, geen foyertje op onze eigene hand in ons eigen huis ter verwarming voor ons kunstgevoel - wij waren allang verkleumd en van koude gestorven. Neen waarlijk, kom het hier niet *zoeken*, als gij het niet in u zelve hebt. Litteraire pretensies zult gij vinden te over, maar of gij aan

1) In 't najaar van 1861 werd hij in Den Haag beroepen.

het *would-be* genoeg zult hebben?! *Oef!* zou Potgieter zeggen: blijf gij op uw eiland[1)], 't is er zoo aardig; alles wat ik er van hoor, doet mij uitroepen: ‘ik had er ook wel eens ingevroren willen zijn’. Wat is waarlijk meer poëtisch als uwe familiefeesten op Middelharnis. En gij zelve, hoe hebt gij ze weten te kleuren en op te luisteren:

> ‘Ein erhabner Sinn
> Legt das Schöne in das Leben
> Und er sucht es nicht darin’,

zegt Schiller met waarheid, en gij wist het wel toen gij het deedt. Wat is prettiger en meer eigen dan *uwe* litterarische nutavonden. Als ik zoo huiselijk en zoo zonder geganteerd, gecorsetteerd en gemaniereerd te moeten zijn, eens redevoeringen kon bijwonen - zeker - ik hield er mij niet zoo vreemd aan als nu aan de luisterrijke bijeenkomsten in ons Diligentia, waar onze groote mannen (onze illustre dominé's moest ik zeggen) beurtelings hunne gaven laten hooren à l'ébahissement van een publiek dat misschien niet precies begrijpt - maar toch du haut de sa grandeur wil goed- of afkeuren. Eindelijk wat is prettiger dan uwe sledevaarten bij maanlicht door de sneeuw, waar ik voor mij alle vigilantes, rijtuigen en arren voor zou laten staan. Gij ziet het: ook hier geldt het ‘“vetpot in eens anders ketel”’.

Wat aangaat het laatstgenoemde punt, mevrouw Bosbooms toelichtingen bij een paar harer eigene werken: onder den indruk der beide kritieken van haren ‘Graaf Pepoli’ door Joh. C. Zimmerman in *de Gids* en door P.A.S. van Limburg Brouwer in het *Zondagsblad* van A.C. Kruseman - het derde deel kon in hun oog geen genade vinden - schreef zij aan Elise v.C.: ‘Blij ben ik dat gij mijn armen Pepoli zulk een goed hart toedraagt. Aardig is het dat ik zooveel pleizier beleef van dit stiefkind, want waarlijk: het is zeven jaar lang van den eenen hoek naar den anderen gerold en verschopt, en 't is waarlijk een mirakel dat hij ten laatste toch nog ordentelijk voor den dag gekomen is onder de menschen. Gij hoort en leest wat ze van hem maken! Maar dat derde deel, dat arme derde deel schijnt het gedaan

1) Overflakkee.

te hebben. Dat moest er niet zijn volgens de uitspraak van de hoogwijze Heeren. Voor mijn gevoel was het zoo noodig als een duim aan de hand, maar wat zal men er tegen doen? Aardig zou het zijn als Thieme eens een tweeden druk moest geven van de eerste twee deelen en niet van het derde! Maar ik vrees zoo iets niet. Het publiek laat zich zoo devotelijk niet leiden door de kritiek. Ik vind wel aardig dat gij zoo op v.L.B. wilt aanvallen [hij vergeleek deel III met een "bijwagen"], maar maak u toch geen kwade vrienden om mijnent wille. Ik ben nog al tevreden als ze mij maar eenig recht doen en ik had zelfs niet gedacht, dat ze in den Gids voor mij zoo beleefd zouden geweest zijn, als ze nu werkelijk blijken. Wat *de bijwagen* van L.B. betreft: mijne zuster Bet[1)], die bij ons was toen wij die lazen, vond dat bijwagens soms zoo noodig waren en ik geef haar gelijk; in elk geval is de bijwagen van PEPOLI niet gevuld met zulk slordig en onfatsoenlijk gezelschap als de Jan Pleizier, waar Schimmel Mary Hollis in laat rijden'.

'Als kunstprodukt' - liet onze schrijfster volgen - 'vind ik de *Haagsche joffer* nog mooier, maar laat ons Schimmel niet hard vallen, hij moet veel werken voor een kleintje. Want vriend Thieme is voorwaar de scheutigste niet, zooals gij bemerken zult als gij met hem te doen krijgt in 't geval van uw Savonarola'. Het slot van den brief luidt: 'En de lezingen in den Haag hebben weer een aanvang genomen sous les auspices de la baronne de W[assenaar]. Onze aristocratie gaat zich waarlijk tot de Hollandsche literatuur bekeeren, als dat zoo voortgaat. Il lui faut un peu de tout in die hooge regionen - een kleurtje, een tintje van alles, van kennis, van kunst, van religie, van philantropie- maar ik vrees, dat men ze in dit alles kan toeroepen met Victor Hugo: "Vous n'allez pas au fond!" En dat oppervlakkige geeft maar aanstellerij en pedanterie. J'excepte les exceptions, cela va sans dire'.

Behalve over den roman *Graaf Pepoli* schreef zij aan Elize van Calcar nog over de bekende 'Historische novellen': 'Van mij zult gij ook welhaast een literarisch visitekaartje ontvangen (zooals da Costa zulke cadeaux noemt) in de gedaante van mijne oude "Historische novellen" bijeengevoegd

1) Elizabeth Bosboom.

en met eene voorrede enz. geïllustreerd, die misschien voor velen ook een steen der ergenis zal zijn - maar men kan niet met alle menschen vrede houden en te gelijk met zich zelven tevreden zijn. Ik had nu eens behoefte om een en ander te zeggen dat mij op het hart lag - *advienne que pourra* - ik geloof echter niet dat gij onder de geërgerden zult behooren (31 Maart 1857)'.

Aan da Costa schreef zij: 'Ik heb alle reden te wachten dat de uitgaaf der novellen zekere antipathie op mij zal vestigen, maar het zij - ik had al zoo lang een innerlijken aandrang om mij over sommige punten eens uit te spreken, dat ik het nu eens doen moest - ware het alleen pour faire un de ces pas qu'on ne fait pas pour reculer'.

De belangstellende lezer moge zich hierbij herinneren hetgeen ik vroeger over de novellen zelven schreef. Naar mijn oordeel behoort de voorrede bij Krusemans oorspronkelijke uitgaaf (I-XI) tot het belangrijkste dat op het gebied van den historischen roman uit de pen der schrijfster vloeide. Maar men beschouwe haar in onafscheidelijk verband met de gelijktijdig geschreven 'Aanteekeningen (bl. 269-284), die op onverantwoordelijke wijze bij den herdruk van mevrouw Bosbooms gezamenlijke werken eenvoudig zijn weggelaten. De bekende novelle 'Jan Woutersz van Cuyck', die als het slachtoffer van Romes kettergericht op den brandstapel het leven liet, eindigde met de herinnering dat de regeering van Dordrecht het noodig achtte voor hare eer en dienstig voor hare veiligheid de processtukken betreffende deze rechtszaak te vernietigen, 'opdat daarvan geen getuigenisse meer overblijven zoude'. 'Maar' - zegt onze schrijfster - 'men vernietigt papieren, men verduistert geen feit dat men zelf door de vlammen der houtmijt heeft toegelicht. Het volk wist te onthouden; nog in den loop van den zomer stak *het Tempeest* op, brak het onweder los over de hoofden der Regeering, over de geestdrijvende Dienaren der Kerke, en Dordrecht wrong zich los uit de Spaansche boei'. Zoo behoorde wel de historische novelle van den schilder-martelaar Jan Woutersz van Cuyck tot de dingen, die '*men moest voortzeggen*'. Maar hiertegen had de kritiek van Roomsch-Katholieke zijde zich gekant, oordeelend dat het niet was van de dingen die *voortgezegd* moesten worden. En nu

verdedigt de schrijfster zich met een beroep op den onpartijdigen vreemdeling, Mr. Lothrop Motley. Deze laat in zijn bekend werk ‘The rise of the Dutch republic’ na zijne uitvoerige voorstelling van de ijzingwekkende gruwelen en gruweldaden tegen personen, die zich niet aan conscientiedwang wilden onderwerpen, volgen: ‘Worden deze dingen alleen verhaald om nutteloos afgrijzen te wekken? Is het lijden van deze weinig bekende Christenen beneden de waardigheid der geschiedenis? Is het niet beter met moord en verdrukking in het algemeene te handelen, zonder in triviale bijzonderheden te treden?’ Het antwoord is ‘dat deze dingen zijn de geschiedenis der Nederlanden in dat tijdperk; dat die afgrijselijke bijzonderheden de oorzaak vormen van die machtige beweging, waaruit een groote republiek geboren werd en een oude dwingelandij verstoord’. En onze Nederlandsche schrijfster vervolgt: ‘Zoo moet het ons Hollanders dan toch wel geoorloofd zijn van zulke bijzonderheden gebruik te maken, ter aanschouwelijke voorstelling in den roman, in de poëzij, in de schilderkunst, vooral dan, als zij kunnen strekken tot opwekking en versterking van den oud-Vaderlandschen zin en geest, en al moge men aanmerken, dat deze stof tot zulk einde reeds veel is gebruikt en misbruikt wellicht - bij de pogingen, die men ziet aanwenden van een partij in ons vaderland om diezelfde geschiedenis te falsifiëeren en te ignoreeren ten oorbaar van zekere intentiën, te bekend om nader aan te duiden; bij die pogingen heeft het zeker zijn nut als zijn recht, dat men deze geschiedenis in hare bijzonderheden van tijd tot tijd doe herleven en als opfrissche in de herinnering van het nageslacht dergenen, die deze dingen hebben gedragen, geleden en gedaan niet alleen voor zich zelven, maar ook voor hun nakroost. En al mochten er dan onder mijne landgenooten zijn, die mijne pogingen laakten, ik zou mij beroepen op zulke vreemden [als Motley] die uit een diepe en ernstige studie onzer geschiedenis belangstelling hebben geput voor zulke lijders en eerbied voor de helden, die zich hebben opgemaakt ter verlossing’.

Na de verschijning van ‘van Cuyck’ had da Costa der schrijfster zijne waardeering betuigd en haar een woord van vriendschap en versterking geschreven, omdat hij haar gegriefd achtte door ‘*koudbloedige recensenten*, die, als het

zekere personen en zekere gebeurtenissen betreft, zich verschansen achter het stalen schild der kunst, in wier naam zij heeten te strijden'. 'Ik ben' - antwoordde mevrouw Bosboom-Toussaint aan da Costa - 'niet in 't allerminst moeielijk over hun oordeel. Ik wist vooruit, dat zij mijn van Cuyck niet anders konden, niet anders zouden zien, hoe scherpziende zij ook meenen te zijn; dus van dezen wachtte ik niets, maar wel van hen, die ik in anderen zin mijne vrienden noeme en bij wie ik eerst en meest sympathie hoopte te vinden voor mijn werk van dezen zomer, doch de bewijzen daarvan bleven uit en zijn uitgebleven; gij waart de eenige onder hen en dan juist *gij*, zoo kunt ge denken hoe dankbaar ik was voor 't geen ik van U ontving. Niet uwe lofspraak; alleen dat gij mij begrepen hebt in 't geen *ik wilde*'.

Eindelijk vraagt de roman 'Gideon Florensz' onze aandacht. Mevrouw van Calcar had in de Vaderlandsche Letteroefeningen dit werk aangekondigd. Daarop schreef mevrouw Bosboom-Toussaint: 'Ik wensch u den dank te brengen, dien ik u schuldig ben, niet slechts omdat gij mijn boek met warmte hebt aanbevolen en met zooveel tact er de gunstige zijde van in 't licht hebt gesteld, maar ook omdat gij mij dáár hebt begrepen, verstaan en medegevoeld, waar ik het liefst begrepen en onderkend wilde zijn en datgene op prijs wist te stellen wat mij ook het hoogste is geweest. Het historische recht of onrecht van mijne Leycester-Romans zal wel niet spoedig beslist worden, omdat het afhangt van het standpunt dat de beschouwer aanneemt, maar *dit* recht hebt gij mij gedaan - gij en mijnheer Gunning - dat mijn voorname doel is geweest te werken op de conscienties - en mocht het eenmaal waarheid blijken wat gij zegt te gelooven, dat ik hier en daar dit doel heb bereikt, dan heb ik ook waarlijk niet te klagen over gering loon, al is het ook dat dit boek mij nog wat anders heeft gekost dan tijd en studie, gezondheid en zoodanige offers, hetzij van sociale genoegens, hetzij van oude vriendschap of nieuwe kennismakingen als er gevergd worden voor dat isolement, dat ik noodig had om genoegzame rust te winnen tot het afdoen van zoo langdurigen arbeid. Ik wilde dit vooral *U* zeggen, omdat gij onder hen zijt geweest, die ik ter dier tijde heb moeten terugstooten. Dit was niet goed, ik erken het en ik hoop te eenigen tijd van U zelve te hooren

dat gij het mij vergeeft, mais... que vous dirai-je - in een groote stad wordt men zoo licht slachtoffer van de menschen als men zich niet streng buiten hun bereik houdt. Voortdurende onzekerheid van physiek welzijn en de rust, die ik nog altijd noodig heb, dwingen mij bij dit systeem van afsluiting te volharden, maar.... men kan excepties maken, niet waar? en dat wensch ik te mogen doen *persoonlijk* voor U, als gij met deze explicatie genoegen neemt en U lust en gelegenheid daartoe vond zoo gij opnieuws Den Haag komt bezoeken. Neem intusschen deze letteren als bewijs mijner erkentelijkheid voor de welwillende gevoelens die gij jegens mij hebt geuit en geloof mij met oprechte hoogachting.

A.L.G. BOSBOOM-TOUSSAINT.

'*s-Hage*, 15 October 1856.

III.

De oudste brief van mevr. Bosboom-Toussaint aan Ds. Heldring[1)] dagteekent van 1861 (30 Nov.) waarin zij schrijft:

'Nog te Alkmaar wonende (dus voor 1851) had ik reeds voorgenomen de jeugd van Willem III (den Stadhouder) te geven; met de weinige kennis en bronnen die ik *toen* had zou ik het brutaal weg gewaagd hebben. En later - hoe verder ik kwam, hoe minder ik zoo iets durfde. Intusschen heeft Schimmel zich van hem meester gemaakt, en toch is *hij* de man niet om Willem III te begrijpen, want hij ziet er bloot de fijne, listige politieke man in, die droog en koel anderen uithoort om zelf niets los te laten. Zóó mag hij niet meer gegeven worden, niet waar? Al is het ook dat de "aimables causeries" niet precies tot zijn karakter behooren. Jammer dat er niet een brief in dit deel is van zijn Maria. Aandoenlijk vond ik die herhaalde uitdrukking van bekommering voor zijne dochter door die rampzalige James - met het oog op hetgeen komen mocht.'

Tien jaar later - 15 Mei 1871 - schreef zij over haar Delftschen wonderdokter aan Ds. Heldring:

1) Hare brieven aan den waardigen predikant van Zetten ontving ik van mijn vriend Dr. L. Heldring te Amsterdam.

‘Hooggeachte heer en vriend!

Van uitstel komt afstel, en daarom wil ik *niet* uitstellen U hartelijk dank te zeggen en zooals gij verlangt in gedachte de hand te drukken voor uw innigen door mij zeer gewaardeerden brief. Ja, het was mij een voorrecht zoolang met dezen Christelijken philantroop [Jacob Graswinckel] om te gaan, met een man die zich zoo geheel aan God had gewijd in volle vrijheid. Als *U* was *hij* mij al lang lief en jaren reeds ging ik met het voornemen om hem in zulke gedaante te doen optreden, die hem ook aantrekkelijk maakte voor de menschen en God heeft mij gegeven dit eindelijk te kunnen doen. Ja, het *is* Gods gave, daarom mag ik met dankbaarheid het goede woord aannemen, dat een vriend er mij over wil zeggen. In die zware, booze dagen, waarin ook mijn hart werd verscheurd van smart en afgrijzen bij alles wat men uit de verte hoorde, [de Fransch-Duitsche oorlog] waarin het niet minder beangst werd door alles wat er door ziekte en dood in ons eigen land en stad [de cholera] werd ter neergelegd, mocht *ik* een mate van gezondheid genieten, die het mij mogelijk maakte dit werk te voltooien (ja, de Heer zij geloofd, het *is* nu voltooid) en ook mijn beste man, die zich in niets ontzag, schoon in andere vormen *toch een Graswinckel in zijn hart* werd gespaard van den jammer, die zoo velen trof. Al was het met inspanning, al moest ik mij zelve soms geweld aandoen om de aandacht, door zooveel naar elders heengetrokken, bij mijne romantische scheppingen te bepalen, toch ging het, toch kon ik werken en kreeg alle licht en kracht, die mij noodig was. Het is mijn vreugd als mijn plicht, daarvoor Hem, die het deed, eere en dank toe te brengen, waar het pas geeft. Ik begrijp mij zoo, dat gij dezen Jacob Jansz. liefhebt... zoo meevoelt, daar gij zelf, schoon weer op gansche andere wijze in ruimeren kring een gelijken weg gaat, al wat neerligt in de zonde en ellende de reddende hand toestekend en *in* het leven scheppend wat ik helaas slechts in de verbeelding daarstel. Toch kan de Heer dat ook zegenen en zal het geen ijdel werk zijn. Ja, ik weet dat er in de familie Graswinckel ook van onzen tijd iemand moet geweest zijn, die men mij als een panier percé heeft beschreven, maar ik wist niet dat gij het instrument waart

geworden van zijne behoudenis? Zoo God geven moge. Mijn goede man kreeg uw brief het eerst in handen en las mij dien voor; hij is U ook zoo dankbaar voor uw goed woord en voor *die* opvatting van mijn werk. Zonderling dat de intiemste vrienden aan wie men zich verplicht rekende het boek het eerst aan te bieden (als Beets b.v.! en Stuart) zich niet eens verplicht rekenen, neen, laat ik het anders zeggen, niet eens warmte van hart genoeg hebben om mij staande den arbeid met een goed woord over dien arbeid daaronder te steunen! - dat zij dood bedaard het III^{de} deel afwachten om dan hunne kalme kritiek over het àl of niet slagen van het boek uit te spreken! O, die hollandsche lauwheid - o dat kalme doen - door - laten.[1)] Wat verscheelt het toch veel van dien gloed, dien drang der Christelijke liefde die U spreken deed. Wees er dubbel voor gedankt en gewaardeerd. Eén lezer en lezeres heb ik hier, die mij wel steunden met hunne liefde; behoef ik den naam te noemen [?] De uitgever der Archives en zijne edele vrouw, eene *wonderdoenster* naar het hart van Jacob Jansz staan U immers terstond voor den geest? Ik voeg hierbij voor de curiositeit een overdrukje uit de Utrechtsche courant van een stukje dat ik in 1848 schreef. Bij de woelingen der Internationale kwam het mij niet kwaad voor dat nog eens te laten herdrukken. Nu schrijf ik nooit meer geen [?] kleine stukjes - de invallen, de improvisaties van 't oogenblik. Ik ben wel wat moe nu deel III af is en hoop dat de zomer mij eenige liefelijke rust zal brengen; nu *gedaan hebben* is reeds rust!

Met hoogachting en vriendschap
A.L.G. Bosboom-Toussaint.

Een brief van 23 December 1874 bevat wetenswaardige bijzonderheden betreffende mevrouw Bosboom-Toussaints roman ‘Majoor Frans’. Duidelijk blijkt uit dit epistel hoe het der schrijfster is gegaan als weleer Nicolaas Beets met zijne familie Stastok. Welke bewoner der Kenaustad uit den jare

1) Over datzelfde ‘doen door laten’ van Beets beklaagde zij zich in een brief van 19 April 1870, waar het zijne verhouding gold tot Mr. G. Groen van Prinsterer.

1839 zag daarin geen portretten, terwijl Hildebrand ‘in gemoede kon verklaren, dat zijn Camera argeloos geplaatst werd; dat hij er niet aan wendde of keerde en nooit eenige beweging wilde maken om haar op eene onbescheidene wijze te pointeeren.’

‘Hooggeachte Vriend!’ -

schreef mevrouw Bosboom-Toussaint aan den predikant van Hemmen -

‘In gedachte (mogelijk ook wel op papier) heb *ik U* al zoo lang als een vriend beschouwd en dus genoemd, dat het mij niet dan natuurlijk voorkomt zoo gij mij met den titel van uwe *vriendin* vereert. Ik zal nu maar geen reciprociteit van complimenten maken en zeggen hoe zeer ik U vereer en bewonder niet slechts om alles wat gij gedaan hebt en daargesteld, maar bovenal om hetgeen gij zelf *zijt* - want op dat punt ben ik het eens met Majoor Fr. dat ik niet van banaliteiten houd en liefst niet herhaal wat door zoovelen en op zoo velerlei wijze reeds gezegd is. Ik wilde U alleen bedanken voor uwe belangstelling in mijne laatste novelle, die ik waarlijk niet had durven verwachten, omdat ja! - wat zal ik zeggen, ik had het toch *moeten* verwachten, want gij zijt van hen die zeggen: ‘niets wat menschelijk is is mij vreemd.’ En dat mijn Majoor *mensch* moet zijn in den waren zin des woords begin ik zelve hoe langer hoe meer te begrijpen, want al is Frans een creatie en volstrekt geen photographie van deze of gene, toch krijg ik telkens en van zeer verschillende, zeer uiteenloopende personen het bericht niet slechts dat zij met heel veel genoegen hare kennis maakten, maar ook dat zij eene dame kennen die er precies op lijkt; dezen morgen kreeg ik zulke mededeeling en nu was er eene Duitsche zeer gedistingueerde jonkvrouw mee in 't spel, dat kón *uwe* origineele jonkvrouw *niet* zijn, maar het verheugt mij toch telkens als ik er van hoor - want vooreerst bewijst het mij dat zij iets levends moet zijn - en niet tot de onmogelijkheden behoort en vervolgens dat er ook vele jonge en - ook niet meer jonge dames zijn, die familietrekken met haar hebben. Hetgeen wezenlijk geen schade en schande is - want bij al hare ruwheid in de vormen heeft zij iets dat

ik zeer appreciëer overal waar ik het vind. Eerlijkheid, zucht naar waarheid, haat aan schijn en sociale valschheid, en hoe meer dat alles onder de dames en liefst ook onder de Heeren in zwang komt, hoe meer het mij zal verheugen, en hoe meer echt christelijk het zal worden in de samenleving, want *waarheid* spreken en *waar zijn* is toch, dunkt mij, onder welken vorm dan ook een der eerste christelijke eischen. *Hij* ons Hoofd en Heer was zelf DE waarheid, *is* - moest ik zeggen, want Goddank, Hij leeft nog voor ons en bidt voor ons en heeft macht over ons om ons te bewaren *in* de waarheid - en de Satan was een leugenaar van den beginne en ik geloof niet, dat er, na de gierigheid, die de wortel des kwaads wordt genoemd, een zonde is die zoozeer de oprechte hernieuwing in den mensch tegenstaat als onoprechtheid, list en leugen. Gij, die de gevallen en ook de opgerichte menschenziel onder zoo vele gedaanten hebt kunnen bestudeeren, gij zult mij dat zeker toestemmen.

En daarom houd ik zelf van mijn Majoor en ben ik er blij mee dat hij zoo veel gunst vindt in de oogen der menschen. Uw schrijven heeft mij opgewekt om mijn exemplaar toch aan den Heer Groen te zenden - hoewel ik met mevrouw zoo goed als afgesproken was om het maar niet te doen, daar het noch historie, noch iets rechtstreeks stichtelijks bevatte. Ik vreesde dat het voor hem te onbelangrijk zou zijn; maar gij hebt gelijk: juist zoo iemand als hij moet zich soms door lectuur ontspannen en daarvoor is volgens getuigenis van twee zeer uiteenloopende personen, Busken Huet en Dr. Schaepman, Majoor Frans zeer geschikt, terwijl uwe verzekering dat het boek niet beneden zijne aandacht is, den doorslag geeft.

Gij spreekt van uwen leeftijd, maar mij dunkt gij zijt toch van hen, die niet verouden; er is eene belofte in den Psalm: 'Die uwe jeugd vernieuwt, enz.'[1)], welke aan u wordt vervuld. Ik ook mag door Godes gunst roemen dat hart en geest nog niet verouden, al klimmen de jaren met verbazende snelheid. Alleen als ik omkijk en tellen ga, weet ik oud te zijn.

De eeuwige jeugd in hooger heiliger luchtstreek, waar

1) 'Als eens arends' Psalm CIII: 5.

men geen woorden zal noodig hebben om elkaâr te verstaan, waar sympathiën niet gescheiden worden door distanties of côteriën, zal het toch beter zijn. Dahin! Dahin! Mocht de geest maar niet te veel aan 't stof kleven. Eén ding hoop ik niet te beleven dat de lijkenverbranding in algemeene usantie komt, want dat's een afschuwelijk denkbeeld. Men moet modernen zijn om zoo iets te bedenken of - heidenen. Mijn beste man is tegenwoordig weer heel wel en lustig werkzaam, maar hij heeft zware tijden gehad van onwelzijn en onlust; gelukkig dat ik in zulke tijden toch nog werken kon, want anders... maar daarvoor zorgt onzen goeden Heer dat ons beiden de moed niet geheel ontzinkt.

Nogmaals met hartelijken dank voor uw schrijven, met een handdruk van B. en de verzekering mijner oprechte hoogachting en waardeering.

A.L.G. BOSBOOM TOUSSAINT.

In verband met dezen brief, waarin de schrijfster laat zien waarom zij er een gewetensbezwaar van maakt om ‘Majoor Frans’ aan Groen te zenden, brengt een ander lettertje van hare hand aan mevrouw Groen ons het welkom einde van den strijd. Mevrouw Bosboom-Toussaint schreef: ‘Gisteravond kreeg ik een woordje van den heer Heldring dat mij besluiten deed om *Majoor Frans* toch maar voor U en Mijnheer te zenden. H. schreef: “Onze waarde Heer Groen v. Pr. voelde zich 's avonds zoo dof en moede. Dàn leze de Edele man zulk een boek als het uwe.” En daarom gaat de Majoor hiernevens met al zijne gebreken en deugden.’

IV.

Aan de mij bekende briefwisseling met Mr. G. Groen van Prinsterer wensch ik onder meer te ontleenen hetgeen als het meest karakteristieke voor de kennis van de Alkmaarsche familie betrekking heeft op mevrouw Bosboom-Toussaints eenigen broeder, den pharmaceut. Dit voert ons terug tot het jaar 1864, toen door de Regeering haar nieuwe Wet op de Geneeskunde aan de orde werd gesteld. Daarin kwam het artikel voor, dat de apothekers voortaan alleen geneesmiddelen mochten afleveren op het recept van een

medicus.[1)] Werd dit aangenomen, dan was de finantiëele ondergang van Toussaint onvermijdelijk, daar hij met vrouw en drie kinderen van enkel doctersrecepten niet leven kon. Reden waarom zijne gehuwde zuster in den Haag aan Mr. Groen van Prinsterer als lid der Tweede Kamer schreef dat genoemd artikel niet minder dan ‘eene levenskwestie’ was voor het Alkmaarsch gezin. Zij voegde er het dringend verzoek aan toe, dat de Afgevaardigde voor Zuid-Holland er *tegen* mocht stemmen. ‘Mijn broer’ - luidt haar brief - ‘meende zijne apotheek nu, terwijl nog niets beslist was, aan een vermogend jongmensch die het wagen durfde te verkoopen, en zelf zich te verbinden als tooneelspeler bij den Amsterdamschen Schouwburg. Hij kwam alleen maar ons er vooraf kennis van geven, want hij was al in onderhandeling en zou nog vóór nieuwjaar [1864] moeten decideeren! Hij heeft wel een uur met Bosboom gepraat, die vergeefs poogde hem af te brengen van zijn plan. Ik behoef u niet te zeggen welk een schrik ons dit toebrengt. Een zwaard van schande en spot hangt ons boven het hoofd. Het beroep op zich zelf is vernietigend voor alle godsvrucht en zedelijkheid, maar mijn broeder, hoewel hij zich altijd goed heeft gedragen, is zeker voor die verlokking niet bestand. Ongelukkig heeft hij werkelijk aanleg tot dat verschrikkelijk vak. Ter gelegenheid der Novemberfeesten heeft hij in de Rederijkerskamer een rol vervuld en is door velen met zijn succes gefeliciteerd. Het schijnt dat er behoefte is in zijn genre, en nota bene hij zelf en zijne vrouw verbeelden zich dat zij een gouden toekomst voor zich hebben als dat gebeurt!’

Gelukkig waren er uit verschillende gemeenten petities tegen de Wet tot de Regeering gericht; een enkele, zooals Rotterdam, had in hare petitie er zich vóór verklaard.

1) Artikel 11 van de afdeeling, regelende de uitoefening der artsenijbereidkunst luidde: ‘De apotheker mag geene geneesmiddelen afle veren dan op recept of die met bepaalde aanduiding van het verlangde geneesmiddel gevraagd worden.’ Het werd aangenomen met 45 stemmen vóór en 13 tegen (27 Maart 1865). Mr. Groen van Prinsterer was gedurende de discussiën over het ontwerp der nieuwe Wet regelende de uitoefening der Geneeskunst in het voorjaar van '65 niet tegenwoordig en nam reeds den 6den April zijn ontslag als lid der Tweede Kamer, ‘ook om redenen van gezondheid’, zooals hij zelf bij de indiening schreef.

‘Maar’ - vroeg onze schrijfster aan Mr. Groen van Prinsterer - ‘schuilt daar ook partijgeest achter of is voorliefde voor al 't geen van des heeren Thorbeckes hand komt er de oorzaak van? In Alkmaar was de petitie *tegen* ook geteekend door een Roomschen apotheker, maar later was de man door den pastoor overgehaald om zijn naam terug te nemen.’

Intusschen heeft Geertruida's broeder, Johan Daniel Toussaint, toch in later dagen zijne apotheek laten varen en is hij met vrouw en kroost naar Utrecht verhuisd. Eene merkwaardige herinnering hiervan bleef bewaard in een der brieven, welke Hendrik Toussaint, zoon van den gewezen Alkmaarschen pharmaceut, van zijne tante Bosboom-Toussaint ontving, dato 1 Sept. 1879. Daaraan worden deze regelen ontleend: ‘Cij hebt mij te 's Hage zijnde gevraagd, Hendrik, waarom Uw vader de apotheek had opgegeven. Helaas! omdat die geheel verloopen was en waardoor? Uw vader had zich ook toegegeven aan allerlei liefhebberijen, nu eens deze, dan eens gene. Ook van zangvereenigingen en rederijkerskamer, mede van concerten enz. was hij lid en medewerker en *daarvoor* en *daardoor* liet hij de apotheek die zij was; de klanten werden niet op hun tijd bediend en zoo sprak het van zelf dat bij de vele concurrentie die zaak verliep. Wie een bedrijf heeft moet er zich geheel aan wijden en indien niet: de achteloosheid straft zich zelve. Had ik niet door mijn invloed uw vader het postje bij de spoorwegadministratie bezorgd - en ware uw Oom niet zoo edelmoedig geweest jaarlijks dat kleine tractementje door de vaste bijdrage van 300 gulden te verbeteren - mijn ongelukkige broeder en zijn gezin waren tot de diepste armoede vervallen.’

In verband met mevrouw Bosboom-Toussaints diep gewortelden afkeer van het beroep van tooneelspeler moet het bevreemding wekken zoowel dat zij zelve, zooals bekend is, wel eens naar den schouwburg ging, als dat zij voor het tooneel een uitnemende vertolking bewerkte van Scribes bekend blijspel *Le verre d'eau* (1847)[1]. In 't voorbijgaan

1) Te 's-Gravenhage bij K. Fuhri. Nog berust onder mijne Toussaint-adversaria deze aanhaling uit een brief van Busken Huet aan haar, dato 25 Maart 1877: ‘Uit het Handelsblad zie ik, dat men Scribes Verre d'Eau gaat vertoonen, vertaald door mevrouw Bosboom-Toussaint. Ik wist niet dat er van Uwe hand eene vertaling van dat stuk bestond en ben verlangend er kennis mede te maken. U zoudt een voortreffelijk voorbeeld stellen door het geven van een oorspronkelijk stuk’.

wordt hier herinnerd dat er reeds een vertaling bestond van de hand des heeren Carl Alexander van Ray.[1)]

Een andere brief aan Mr. Groen van Prinsterer, - om met dezen te besluiten, - gold diens uitgaaf van de brieven van Mr. Isaac da Costa[2)].

Den 9^{en} Januari 1872 schreef zij aan haren vriend:

'Ik wil mijne toevlucht nemen tot de pen om iets uit te drukken van het vele dat in mij omging bij het eerste doorlezen reeds van deze uitstortingen des harten over een innig vertrouwd vriend en broeder in 't geloof door den edelen, genialen man, den christelijken strijder en lijder die bij zoo veel gaven van "gevoel, verbeelding, heldenmoed" ook zoo veelzijdige kennis, zooveel helderheid van verstand, zooveel juistheid van oordeel paarde, en die zoo rusteloos, zoo conscientieus bezig was om de som zijner kennis, den schat zijner geleerdheid te vermeerderen, al zou het ook telkens zich zelf en anderen zeggen en betuigen door daden dat hij dit alles als niets achtte tegenover de eene groote kennisse Gods. Mijne eerste gewaarwording bij 't lezen was eene diepe, weemoedige aandoening van vernieuwden eerbied en liefde; bewondering is niet het juiste woord voor den vriend, dien wij missen en toch nog zóó weerkrijgen. Het moet u veel gekost hebben, al hebt gij er ook veel bij genoten, deze brieven te doorlezen en als opnieuw de natrilling te voelen van 't geen uw gemoed bij de eerste ontvangst bewoog. Het was als een doorleven van uw eigen krachtvolle, werkzame jeugd met haar strijd en hare triomfen - uwe wording als ik het zoo eens noemen mag tot Leidsman van den kring, waarin da Costa als met den gloed van een Oostersch profeet, met de gave van een Ziener optrad.

Het verwondert mij niet dat Marnix met zijn Bijenkorf *hem* zoo aantrok en dat hij diens kritiek zoutig en zalvend noemt. Hij zelf was als een Marnix, terwijl gij meer de voorzienige Staatswijze aanvoerder gelijkt, dien ik u niet

1) Amsterdam, J.C. van Kesteren 1841, Zie over van Ray G. van Rijn in het Amsterdamsch Jaarboekje voor 1898.
2) Utrecht Kemink.

behoef te noemen. Wat tal van belangrijke onderwerpen worden hier behandeld en in hoe gewichtige oogenblikken! Welk een eenheid van doel en beginsel bij zoo kennelijke verscheidenheid van toestand en levensopvatting, tusschen u en hem. Wat moet het lezen van deze brieven een zonderlingen indruk maken op de tegenpartij! Zij kan nu zien, hoe ernstig, hoe conscientieus men te werk ging tegenover hunnen grilligen, roekeloozen, dikwerf onwaardigen tegenstand. O! als ik het niet reeds wist, wat al diepgaand zielelijden, wat al teleurstellingen onzen geliefden vriend hebben geschokt en gelouterd, eer hij - zooals Potgieter heeft getuigd - zegende die hij het felst had bestreên - ik zou het met diepen weemoed uit deze bladeren leeren. God geve u de voldoening te aanschouwen dat velen, hem nog vreemd of slechts als dichter kennend, nader tot hem komen, nu zij in die groote, geniale ziel, in dat diep en fijn voelend hart zoo helder kunnen zien.'

Is het niet een brief, die een ets van Rembrandt gelijkt!

Dr. JOH. DYSERINCK.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Een valsche Toussaint.

- Van geen Nederlandsch letterkundige uit de XIX^{de} eeuw zijn zoovele werken in het Hoogduitsch vertaald als van onze grootste romanschrijfster, hetzij in tijdschrift verscholen of in boekvorm verschenen. Van enkele romans bestaat meer dan één overzetting, zooals Das Haus Lauernesse von J.D. von Betaz, Die Engländer in Rom, die Engländer in Utrecht, Graf Leicester und die Engländer in Holland; Gesammelte Novellen, übersetzt von Dr. L.T. Moseler; Herzog Alba in Spanien; Almagro, Eine Krone Karls des Kühnen; Mutterfreuden und Mutterleiden; kleine Novellen; die Princessin Orsini; Erzählungen, aus dem Holl von E.G.; Major Franz von Stephan Born; der Delfter Wunderdokter von M. Karstens; eine Nacht im Lehnstuhl und einige andere Erzählungen; Major Frank, translated from the Dutch by James Akeroyd; idem: Pocket Edition New-York Price 20 cents; Le Major Frans, réduction par Albert Réville enz. enz. Vele ervan zijn in mijn bezit.

Sedert geruimen tijd vond ik nog in een Duitschen catalogus ‘Rochus Menuwssohn. Original roman von A.L.G. Toussaint. Kl. 8vo 3 Theile.’ In den eigennaam school natuurlijk een drukfout voor Rochus Meeuwszoon, den Brielschen stadstimmerman, die 1 April 1572 de Nieuwelandssluis vernielde, waardoor het omliggend land onder water werd gezet en de Spanjaarden zich door de vlucht moesten

redden.[1)] Daar er geen oorspronkelijk werk van Mejuffrouw Toussaint onder dien titel bekend was, kon er alleen sprake zijn van de vertaling van een anderen Hollandschen roman door een anonymus en door het Verlags Comptoir in Grimma bedriegelijk als ‘Original Roman von Fräulein T.’ in de wereld gezonden. Doch wie was dan de oorspronkelijke Hollandsche auteur? De heer Been, Brielle's archivaris, bracht mij op het spoor. In MDCCCXLII verscheen te Amsterdam bij J.M. E. Meijer ‘Rochus Meeuwszoon, 1572. Een verhaal door A. van Linde’, 2 dln., elk met afzonderlijk gegraveerde titelplaat. A. van Linde is een pseudoniem voor M.J. Lelyvelt, Rotterdamsch boekverkooper, schrijver van ‘Broederhaat en wraakzucht of de belegering van Rotterdam 1488-1489.’ 3 dln. 1841. De heer B.D.G. Mullaard te Arnhem was zoo vriendelijk als eigenaar van ‘Rochus Meeuwszoon’ het spoorloos verdwenen werk tijdelijk aan mij af te staan. Maar de Duitsche vertaling zocht ik te vergeefs, totdat door welwillende tusschenkomst van den heer G.A. Evers, bureau-chef der Utrechtsche Universiteitsbibliotheek, de directeur der Königliche Bibliothek te Berlijn de drie deeltjes klein 8vo ter inzage zond aan de Stichtsche boekerij.

Door vergelijking is mij gebleken dat de vertaling over 't algemeen goed geslaagd is; aan de overzetting der 35 dichterlijke motto's boven elk der XXXV hoofdst. heeft de Hoogduitsche letterkundige zich niet gewaagd; met de drieklank in Meeuws heeft hij geen raad geweten en den naam verminkt in *Menuwssohn*, zelfs op den rugtitel van het bandje. Andere eigennamen laten te wenschen over: Baljuw Sandijck werd Balley Sandeck of Sandrick; vrouw Koppelstok werd Frau Koppelstadt; de foutieve Latijnsche aanhalingen van den Hollander werden gelukkig door den deskundigen vertaler verbeterd en verstaanbaar gemaakt. Opmerkelijk nog dat de laatste twee bladzijden van den Hollandschen roman onvertaald bleven. Blijkbaar kon het tendentieus karakter ervan de sympathie van den Germaan niet wekken. De oor-

1) Door bijdragen van leerlingen van Gymnasia en H.B.S. uit verschillende deelen van ons land is in een der gerestaureerde ramen van de Sinte-Catharinakerk te Brielle een medaillon van gebrand glas aangebracht, voorstellende Rochus M., die het Nieuwelandsche sluisje openhakt, met onderschrift: ‘Aan Rochus Meeuwszoon door het Jonge Nederland. 1911’.

spronkelijke schrijver herinnert ten slotte ‘dat er op den weg van de belaging der onschuld en der deugd geen levensheil bloeit; en dat hij - Rochus M. - die God vreest en zijne geboden houdt zich een hemel op aarde bereidt, al moete hij denzelven ook door eene woestijn binnen treden.’

Dr. JOHS. DYSERINCK.

P.S.

Van G. Gensels Verlag u. Antiquariat Grimma ontving ik 29 Dec. 1911 bericht dat vele in vroeger tijd bij deze firma verschenen vertalingen uit het Hollandsch in het Hoogduitsch in den loop der jaren in vreemde, onbekende handen zijn overgegaan. ‘Vermuthlich sind sie (etwa 1859) von Amerikanern erstanden worden, die sie in ihrer Heimat mit anderen Titeln neu herausgegeben haben.’

Bibliographie.

Verspreide novellen en geschriften van A.L.G. Bosboom-Toussaint. Voor de eerste maal herdrukt ter gelegenheid van het eeuwfeest harer geboorte. 1812 - 16 September - 1912. Ingeleid door Dr. Johs. Dyserinck. Met 4 platen. Rotterdam, D. Bolle.

In een brief aan da Costa, door Dr. Dyserinck in dit *Gids*-nummer openbaar gemaakt, spreekt juffrouw Toussaint van ‘chiffons’, die zij soms aan Jaarboekjes geeft; en in het opstel van den heer Erens wordt de meening uitgesproken, dat de tijd gekomen is om bij mevrouw Bosboom-Toussaint het kaf van het koren te scheiden, het verouderde van het nog heden genietbare. Opdat nu die schifting kunne geschieden en ook de ‘chiffonnier’, die onder ‘chiffons’ soms nog dingen van waarde ontdekt, zijn werk kunne verrichten, is het wenschelijk, dat alles openbaar gemaakt worde wat door de begaafde schrijfster in den loop der jaren werd geschreven in tijdschriften of jaarboekjes, en sedert niet werd herdrukt.

Dat heeft ongetwijfeld Dr. Dyserinck bewogen, in overleg met Prof. G. Kalff, ‘de voornaamste der nooit herdrukte geschriften te verzamelen tot één bundel’. De verzamelaar heeft natuurlijk geweten dat er onder de door hem gekozen geschriften - het ‘Uit de dagen der jeugd’ uit *De Gids* van December 1886 werd wèl reeds herdrukt, nl. in de ‘Nederlandsche Bibliotheek’ Nrs. XIII-XIV - voorkomen, die den roem van mejuffrouw Toussaint als schrijfster niet zullen verhoogen, al zag ook de Gids-redactie van *die* dagen, tusschen 1837 en 1848, een tijd van schaarschte op het gebied der novelle, er geen bezwaar in, het werk van de aankomende schrijfster in haar tijdschrift op te nemen. Inderdaad waard om herdrukt en herlezen of voor het eerst gelezen te worden lijken mij vooral de merkwaardige Inleiding voor den

derden druk van ‘De Delftsche Wonderdokter’, waarin de geloovige zeventigjarige stelling neemt zoowel ten opzichte van de Antirevolutionnairen als tegenover de Socialisten en een hartig en hartelijk woord spreekt tot het Nederlandsche Volk; en dan het, twee jaar later geschreven, ‘Een en ander naar aanleiding van de feestelijke hulde Nicolaas Beets aan te bieden op 13 September 1884.’

v.H.

Bloesem, door Ina Boudier-Bakker. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Het uit den aard zoo zeldzame en bijzondere genot, dat ‘het volkomene’ geeft in kunst, het organisch volkomene, zij 't dan 't volkomene van het kleine, wordt ons door dit boekje van Mevrouw Ina Boudier-Bakker bijkans onvermengd gegund. Deze Kinder-schetsen - het is nu reeds de derde bundel, en onweersprekelijk is deze de beste van de drie - zij zijn en blijven klein werk, maar dit kleine werk heeft de verrukkelijke eigenschap van meesterlijk te zijn.

Het is merkwaardig te bemerken, dat, hoe meer een kunstwerk of kunstsoort de volgroeidheid nadert, hoe meer dit kunstwerk wint aan, als 't ware, symbolisch karakter. De anecdote valt weg terwille van de algemeene beteekenis van deze anecdote. Het realisme bij voorbeeld van Flauberts Madame Bovary, kan den hardnekkigsten idealist, zoo hij slechts door oppervlakten heen weet te zien, bevredigen, en dit wel omdat dit realisme volkomen is. Emma Bovary, die door een kortzichtiger kunstenaar aangezien, een ietwat onrustige en zenuwkranke dame zou geworden zijn, wordt dank zij Flauberts gansch doordringend, alomvattend oog, door de volkomenheid der afbeelding van haar wezen, een symbool van het algemeen menschelijke onverzadiglijke verlangen. En om van groote kunst naar kleine kunst weerom te keeren: al blijft Ina Boudier-Bakker gewetensvol op het plan van kinderpsychologie, al bepaalt zij zich tot *kinder*-vreugden en kindersmarten, doordat zij hare kinderen zoo zeer breed en zuiver en in de atmosfeer van hun wezens heeft gezien, daardoor worden zij voor onze oogen symbolen van het groote menschenleven in zijn droeve en komische verwikkelingen. Er is zooveel algemeen menschelijks in haar kinderzielen aanwezig, dat het ons in staat stelt, verzuiverd en versimpeld welis-

waar, *levenswetten* te zien werken. En is het motto toegevoegd aan dit boek

> The child's sob in the silence curses deeper than the strong man in his wrath,

niet het teeken eener bedoeling, voorzeker geen vooropgezette bedoeling, maar de bewuste heenwijzing naar deze tegenstelling van *groot* leed in *kleine* zielen?

Hoe dit ook zij, de eerste en voornaamste novelle 'Illusie' - het bijna belachelijk geringe conflict tusschen twee schoolmeisjes, waarvan het eene een frisch en gewoon burgermeisje, het andere een aristocratisch wezentje van koele verfijning is - zij zou de tragedie-in het-klein kunnen heeten, van de wetten van aantrekking en afstooting in het menschenleven. Het eene meisje smacht naar de vriendschap van de andere, de andere wordt door deze smachting zelf afgestooten en verveeld. Liefde die zich bevend biedt, en onbegrepen wordt teruggeworpen. De fascinatie ook van het *verfijnde* op wat levensvoller, doch gewoner is, de fascinatie die lager standen naar hooger standen trekt, en die de standen dwingt, zich afwerend op te sluiten ieder in hun eigen sfeer. En dit alles niet bewust geworden, maar met de zuiverheid der instincten werkend. Men leze zelf hoezeer dit alles kinderlijk is gebleven, hoe dit conflict leeft en groeit in de atmosfeer van het kind, hoe eenvoudig en ongerept de 'levensbloesem' er desniettemin in bloeit! Citeeren kan hier niet baten om een indruk te vestigen. Toch een enkele trek voor vele:

'Maar Fietje wou zoo graag, dat Lou nu eindelijk ook eens belang stelde in iets van háár - en ze troonde Lou mee naar haar kastje, vertelde haar van allerlei dingen, kleine bijzonderheidjes - maar Lou was weer onverschillig als te voren.

"Vindt je deze niet snoezig?" vroeg Fietje, op de drie poezen wijzend.

Nu lachte Lou toch.

"O wat leuk" - zei ze, 't inktlapje nader bekijkend.

Fietje streed een strijd. "Zou ze Lou de poezen geven, waar ze zóó dol op was? Als ze dàt nou deed, zou dàn niet Lou het meest van háár houden - meer dan van meneer Boer?"

"Wil *jij* ze?" vroeg ze, en onbewust klemde ze haar schat vaster', - 'ik wil ze aan niemand geven dan aan jou. Hèbben?'

'Och' - zei Lou schouderophalend, en ze keek verwonderd.[1)]

De vreugdevolle verwachting zonk weg uit Fietje's gezicht.

1) Spatieering van mij. D. C.

Ze zijn zoo zuiver en klaar als water, deze regels! De heele droeve kinder- en menschentragedie ligt erin weerspiegeld.

Een vrouw wellicht alleen kon deze schetsen schrijven, kon zichzelf zoozeer vergeten in de liefde voor deze kleine wereld. En deze liefde of sympathie sluit niets uit. Wij voelen dat de schrijfster met het teleurgestelde kind treurt, en desniettemin het andere meisje in haar stille koele gratie bewondert. Doch zij bedroeft zich mede en bewondert, enkel door hen beiden volkomen zuiver weer te geven zooals zij zijn en moesten zijn.

Er bleef maar weinig, dus - nog iets te wenschen, bij dit boekje, zoo duidden wij in het begin hier aan. Dit iets, het is eenvoudigweg: méér nog van deze schetsen! De kinderwereld bergt nog schatten voor onze schrijvers. Een eigen wereld ligt daar voor hen, met eigen nuances en allures, en met een verbazenden voorraad ontroerende menschelijkheid. Wat wordt er niet geleden, gevreesd en gedroomd, en dat in volkomen overgave, die overgave die het kenmerk is van het kind, en het tot voorbeeld maakt der menschen. Men heeft zich slechts te *herinneren* om het te weten! Willen de moderne menschen weder kinderen worden - en dit is een groote drang onzer dagen - zoo moeten zij allereerst bij de kinderen in de leer gaan.

DIRK COSTER.

[Vierde deel]

Grondwetsherziening.

[I Inleiding. II Onderwijsartikel. III Koninklijke macht. IV Kiesrecht. V Subsidieering Kerkgenootschappen. VI Wijze van verandering der Grondwet.]

I.

In een plaatselijke courant ten plattelande stond, kort na de verschijning van het rapport der Grondwetscommissie, een overzicht der voorgestelde wijzigingen, aan het slot waarvan den lezer werd te verstaan gegeven, dat gewichtige gebeurtenissen op staatkundig terrein nu te verwachten waren. Er zijn redenen te over om die verwachting te koesteren. Uitgezochte politieke personen hadden in die commissie zitting en voorname staatkundige vraagstukken zijn in het rapport dier commissie in grootendeels nieuwe formules tot nadere oplossing gesteld of te rusten gelegd; de gedane voorstellen betreffen de herziening van een wet die, vervuld als zij is van haar eigen beteekenis, voorschrijft dat hare wijzigingen een ‘plegtige’ afkondiging behoeven en dus de legende levendig houdt, dat in die wet de fundamenten onzer rechts- en staatsordening zijn te vinden; twee jaren hebben de leden tijd, en soms ook geest, aan het werk ten koste gelegd; en eindelijk is, misschien als merkteeken van waarachtigen ernst, de naam van Thorbecke aan de herziening verbonden, door in het secretariaat dier commissie aan diens kleinzoon zitting te verschaffen. Zal dus in afzienbaren tijd de Regeering, op den grondslag van het rapport, een aantal wetsontwerpen tot herziening der Grondwet ter Tweede Kamer doen nederleggen, dan mag terecht worden vermoed,

gelijk ons provincieblad eerbiedig verwachtte, dat gewichtige politieke gebeurtenissen op til zijn.

Er is echter een kleine minderheid onder onze volksgenooten, zoo klein in aantal dat zij misschien niet moest meetellen, welke, vóór de kennisneming van het gestyleerde rapport, van oordeel was, dat van allen politieken arbeid het werk aan een grondwetsherziening besteed de minste vruchten opleverde, omdat, naar zij meende, een honderdjarige ervaring aan het licht had gebracht, dat het werkelijk fundamenteele in de ordening, waarnaar wij ons voegen, door geen wetgever kan worden uitgevaardigd en dat het hem zelfs niet mogelijk is om dat fundamenteele te beschrijven en vastteleggen, zonder zeer spoedig reeds te ondervinden, dat daaraan de werkelijkheid ontrouw is geworden.

De hierbedoelde minderheid heeft echter, ná de kennisneming van het rapport, moeten ervaren, dat zij gedwaald heeft. Het is haar duidelijk geworden, dat deze grondwetsherziening op hoofdpunten volstrekt niet bedoelde een stuk werkelijk leven te scheppen of te beschrijven, maar slechts den schijn daarvan ten tooneele te voeren, zoodat haar tegenwerping op deze herziening geen vat had. Het hoofddeel, zoo kwam het haar voor, is in opzet en uitwerking gelijk aan een maskerade, zooals om de vijf jaar in enkele academiesteden nog als van ouds in de straten rondtrekt. Echt is daaraan niets, behalve de schijn, maar deze dan ook tot in de perfectie doorgevoerd. De harnachementen, de wambuizen, de helmen, schilden, mutsen, veeren, sporen, degens, beugels, - het is alles echt goud, echt zilver, echt fluweel, echt leer, echte zijde, echt in den vorm. De dragers van al dat moois zijn echter geen koningen, graven, ridders, schildknapen, jonkvrouwen, maar poppen, waarvan het mechaniek tot zulk een graad van verfijning is gebracht, dat zij kunnen spreken in de taal van het tijdvak dat zij moeten uitschijnen.

Een navolging van zulk een maskerade zou ons dus wachten als straks de voorstellen der grondwetscommissie in wetsvoorstellen worden omgezet en de leden der Staten-Generaal gewichtig gaan doen over levenlooze staatkunde. De Kuypers, de Lohmans, de de Beauforts, de Druckers, de Treubs, de Troelstra's, de Borgesiussen, de Nolensen zal men dan kunnen zien, niet zooals zij, twintig-eeuwsche-

menschen, werkelijk zijn, maar voorstellende de politieke personen van honderd jaar geleden: van Hogendorp, Raepsaet, Elout, Roëll, van Maanen, Repelaer, van Lynden, Aylva en hoe zij verder mogen heeten. Zij zullen zich tooien met het staatkundig vocabulair dezer gestorvenen en men zal hen hooren spreken over de Overheid van Gods genade, over de verhouding van Kerk en Staat, over de historische beteekenis van het Koningschap, over het nut eener Eerste Kamer, over de ministerieele verantwoordelijkheid. En als dat alles zal zijn afgeloopen, als de menigte zich moede zal hebben vergaapt aan het politieke tournooi op het Binnenhof, als de vrucht eener academische discussie misschien zal zijn bijgezet in de niet geheel betrouwbare kluis der Grondwet, dan - dàn herneemt ieder zijn maatschappelijk werk, dan zullen ook de Generale Staten, verlost van den roes dien zij zich aan woorden hebben gedronken, terugkeeren tot vruchtdragenden arbeid en de Grondwet zal blijven wat zij was: een steen des aanstoots om noodige hervormingen tegen te houden, of een monument van verwelkte beginselen, dat men achteloos voorbijgaat.

Heeft de kleine minderheid, in haar vergelijking van de aanstaande grondwetsherziening op hoofdpunten met een maskerade, wellicht den spijker op den kop geslagen? Of heeft ons provinciaal nieuwsblad, dat, met optrekking van zijn wenkbrauwen, gewichtige politieke gebeurtenissen voorspelde, het rechte einde gevat? Mogelijk echter is ook: het een *en* het ander. Wij willen dat eens onderzoeken door die hoofdpunten van het rapport te toetsen, met name het onderwijsartikel, de macht des Konings, de kiesrechtkwestie, de subsidieering der kerkgenootschappen en de nieuwe procedure voor grondwetsverandering.

II.

Voor het minst mag van het constitutioneele recht, waar dat in een Grondwet is vervat, worden verwacht, dat de staats- en rechtsordening zich hebben ontwikkeld in de door die wet voorgeschreven richting. Is dat hier te lande het geval met de regeling van het volksonderwijs? Heeft onze Grondwet in dat opzicht de krachtproef doorstaan?

Neen.

In een nota van zes leden der staatscommissie wordt geconstateerd, dat de toestanden op onderwijsgebied in ons land zich hebben ontwikkeld ‘in eene richting, *welke kwalijk is overeen te brengen met den geest die bij het tot stand brengen der bepalingen van de Grondwet in 1848 op dit stuk heerschte*’. Na 1887 is de wetgever met de gewijzigde inzichten en stroomingen rekening gaan houden, ‘zoodat er eene *onmiskenbare kloof* is ontstaan tusschen de wetgeving en den geest der Grondwet’. Het op ruime schaal subsidieeren der bijzondere scholen kan ‘*bezwaarlijk als in overeenstemming met de bedoeling der Grondwet beschouwd worden*’.

Een ontdekking is dit geenszins. De heeren de Geer van Jutfaas en de Savornin Lohman gaven in hun nota op het verslag der Grondwetscommissie van 1887 reeds te kennen, dat volgens eene zeer constante uitlegging de Grondwet *niet* gewild heeft, dat openbare en bijzondere scholen van regeeringswege zooveel mogelijk op gelijken voet worden behandeld. Buys oordeelde een rechtstreeksche geldelijke ondersteuning van het bijzonder onderwijs met de stellige en duidelijk uitgesproken bedoeling van de Grondwet *in lijnrechten strijd.* De wetgever heeft intusschen - toen in 1887 de formule voor eene wijziging der Grondwet in de richting van de vrije volksschool niet kon worden gevonden - wil en bedoeling der Grondwet van 1848 niet meer geteld en steeds meer gestreefd naar gelijk recht voor openbaar en bijzonder onderwijs.

Thans komt de Grondwetscommissie in 1912 met het voorstel, in de Grondwet aan het bijzonder onderwijs de plaats toe te wijzen ‘welke daaraan, ook *krachtens de macht der feiten*, toekomt’. Wie kan daartegen eenig redelijk bezwaar hebben? Een van beiden toch: òf in de Grondwet wordt neergeschreven de richting waarin nu sinds jaar en dag de wetgever werkzaam was - en dan beteekent de herziening der Grondwet op dit punt niets anders dan een machtiging, om een handwijzer te plaatsen op een weg, dien de wandelaar sinds lang achter den rug heeft; òf er ligt in het nieuwe grondwetsartikel een voorschrift van verder strekkenden aard besloten, en dan beteekent de grondwets-

herziening op dit punt evenmin iets wanneer de ‘macht der feiten’, gelijk tot dusver, dat voorschrift werkeloos kan maken. In beide gevallen heeft men te doen met eene vertooning, omdat nu eenmaal in aangelegenheden waar rechtsovertuigingen zich krachtig doen gelden, de Grondwet den wetgever niet tot een andere rechtsvorming vermag te nopen dan welke met die overtuigingen rekening houdt. Onbegrijpelijk is het daarom, dat de zes leden, die, zooals uit het hierboven geciteerde blijkt, de *kloof* tusschen de wetgeving en den geest der tegenwoordige Grondwet zoo onomwonden bloot legden, in een lange nota zich vermoeiden om het voorstel der staatscommissie te bestrijden. Zorgt er voor, zou men hun willen toeroepen, dat hetgeen gij in 's-lands belang acht, hoofd en hart der bevolking vervult, maar ziet af van een poging om te heerschen met behulp eener Grondwet die, naar de ervaring leert, immers levenloos blijft als haar normen ingaan tegen het rechtsbesef der natie. Zóó hebben de rechtsche staatkundige partijen het begrepen en daarnaar gehandeld. Twee jaar nadat bij de grondwetsherziening van 1887 geen voorstel tot wijziging van het onderwijsartikel de vereischte meerderheid kon verkrijgen, en het dus den schijn had dat die partijen het juk van de bevoorrechting der openbare school nog jaren lang zouden moeten torsen - twee jaar daarna komen zij, krachtig bewust dat daarmee tot uiting komt een levende rechtsovertuiging van een groot deel der bevolking, aandragen met een voorstel dat, tegen geest en bedoeling der Grondwet in, den eersten stap zet op den weg naar de gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs en dus den dood van de in de Grondwet neergeschreven bepalingen constateert. En na dien tijd, nadat het voorstel het Staatsblad bereikte, heeft niemand naar het grondwettelijke onderwijsartikel meer omgezien dan om, onder vertoon van dat artikel, duidelijk voor oogen te stellen, dat het imperatieve karakter van een rechtsnorm door geen grondwet of wet kan worden gewaarborgd, maar staande alleen kan blijven zoolang zij wortelt in het rechtsbewustzijn der menschen.

Van den aanvang af zullen dus de beraadslagingen over het onderwijs alle praktische, althans alle legislatief-praktische beteekenis missen; en op dit punt zal dus de maskerade volkomen zijn.

III.

De tweede niet minder wijde ‘kloof’ tusschen recht en grondwet vinden wij in de verhouding waarin Kroon en Parlement zich tegenover elkander bevinden.

De Grondwet denkt zich die verhouding als een leven op voet van gelijkheid; het rechtsbewustzijn van een afstammeling uit het Huis van Oranje-Nassau als gelijkwaardig met de rechtsovertuiging van het Parlement. De Koning dus bevoegd, zijn sanctie aan een door de Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstel te geven of te onthouden, gelijk de Staten-Generaal bevoegd zijn een wetsvoorstel des Konings goed te keuren of te verwerpen. De Koning bevoegd - met medewerking van Ministers, doch die, als raadslieden der Kroon, hij ‘naar welgevallen’ vermag te ontslaan - de regeering te voeren; de Staten-Generaal bevoegd het beleid dier regeering te toetsen aan hetgeen zij als norm van 's lands belang vaststellen en naar de uitkomst daarvan dat beleid te steunen of te veroordeelen.

Zóó denkt zich de Grondwet de verhouding tusschen Kroon en Parlement, maar zoo *is* die verhouding niet. Het levende constitutioneele recht kent geen bevoegdheid des Konings om sanctie aan door de Staten-Generaal aangenomen wetsontwerpen te weigeren; van zijn sanctierecht is praktisch alleen overgebleven de plaatsing van zijn handteekening, tot het stellen waarvan hij rechtens verplicht is. Evenmin kent dat constitutioneele recht de bevoegdheid des Konings Ministers naar welgevallen te ontslaan en te benoemen; rechtens is hij bij ontslag en benoeming verplicht volledig rekening te houden met de politiek, welke door de meerderheid van de Tweede Kamer gesteund wordt. Deze nieuwe buiten de Grondwet liggende verhouding tusschen Kroon en Parlement, welke onder den naam van parlementair stelsel bekend staat, is huidig constitutioneel recht. Dat de Koning zich behoort te gedragen zooals dat stelsel medebrengt, is een opvatting die leeft in de rechtsovertuiging van het volk en daardoor den rang van geldend recht bezit. De bepalingen der Grondwet, welke van een andere opvatting uitgaan, hebben sinds lang haar rechtskracht verloren.

Dit zoo zijnde, staan wij voor de vraag: hoe te oordeelen over

de voorstellen der staatscommissie welke die verhouding tusschen Kroon en Parlement raken. In die voorstellen is een onmiskenbare toeleg waar te nemen, om in die verhouding veranderingen ten gunste van de Kroon aan te brengen. De bepaling van art. 109 vervalt en daarmede dus het voorschrift dat de wetgevende macht gezamenlijk door den Koning en de Staten-Generaal wordt uitgeoefend. In de plaats daarvan wordt in de Grondwet ingelascht de bepaling: de Koning oefent de wetgevende macht uit in gemeen overleg met de Staten-Generaal. Met deze wijziging wil men te kennen geven, dat de wetgevende macht door den Koning alléén wordt uitgeoefend en niet, zooals de Grondwet thans nog zegt, gezamenlijk door den Koning en de Staten-Generaal. Het praktisch belang van deze formule-wisseling is nihil, want al moge dan voortaan gesproken worden van een door den Koning-alléén uitteoefenen wetgevende macht, die uitoefening moet blijven plaats grijpen ‘in gemeen overleg met de Staten-Generaal’. - Voorts: het in de Grondwet opgenomen model van het formulier van afkondiging van wetten zal worden verrijkt met achter ‘Wij enz.’ te voegen ‘bij de gratie Gods’. Het praktisch belang dezer toevoeging is alweer nihil. Een eeuw lang heeft, zonder grondwettelijke machtiging, het hoofd van den Staat aan zijn positie altijd de in die woorden liggende wijding gegeven. - Dan, wordt angstvallig zorg gedragen, dat 's Konings aandeel in de wetgevende macht overal worde genoemd ‘bekrachtigen’ van een wetsontwerp, terwijl het aandeel der Staten-Generaal in die macht wordt aangeduid met het woord ‘aannemen’. Hiermee bedoelt men de opvatting te doen postvatten, dat de wet haar verbindende kracht uitsluitend aan den Koning ontleent. Dit is fictie, naar den trant als tot dusver nog slechts in eenige Duitsche Staten en in Japan onder officieelen druk ingang vond. De Hollander doorziet haar. Als er twee accoord moeten gaan omtrent een wettelijke regeling, dan is het votum van den een voor de verbindende kracht al even onmisbaar als het votum van den ander. Ook hier moet dus, als praktisch facit der voorgestelde wijziging, een nihil worden opgeschreven. - En eindelijk heeft de staatscommissie zich verstout art. 77 zóó te redigeeren, dat de Koning niet alleen bij het ontslag van Ministers maar ook ten aanzien van hunne benoeming

'naar welgevallen' vermag te handelen. 'Al moge de Kroon - zoo wordt deze wijziging toegelicht - niet zonder rekening te houden met de partijverhoudingen in de Staten-Generaal hare raadslieden kunnen benoemen, de keuze der personen blijft bij haar.' Men lette op het '*kunnen* benoemen', waarmee aan de onder het parlementair stelsel bestaande verplichting van den Koning, om zijn politiek aan die der Staten-Generaal ondergeschikt te maken, uitdrukking wordt gegeven. Het nieuwe moet dus liggen in 's Konings vrijheid van keuze van personen. Niemand zal echter ontkennen dat die vrijheid ook thans bestaat. Onthouden echter de Staten-Generaal aan een Minister hun steun, dan zal de Koning, rekening moetende houden met de partijverhoudingen in de Staten-Generaal, deze zijne keuze behooren te herzien. Andermaal boekende het praktische resultaat der voorgestelde wijziging, komt ook nu de nota het nulcijfer niet te boven.

Staande voor al deze praktisch niets beteekenende wijzigingen, is het mij een raadsel hoe staatsraad Oppenheim, blijkens zijn afzonderlijke nota, in dit alles kan zien eene 'ingrijpende verandering van stelsel'. Het constitutioneele recht, waaronder wij leven, blijft geheel onaangetast! En is dat niet de hoofdzaak? Gewis, door de in de Grondwet aan te brengen wijzigingen wordt haar een dogmatisch kleed aangedaan. Maar wordt dáárvan gevreesd dat 'eene tegenstelling aan den dag zal komen tusschen het recht en de feiten'? Die tegenstelling bestaat immers onder de tegenwoordige Grondwet reeds bijna een halve eeuw, hetgeen wil zeggen, dat weldra vijftig jaren lang het grondwettelijke recht dood en begraven is en dat even lang een ander, een ongeschreven constitutioneel recht, de verhouding van Kroon tot Parlement hier te lande beheerscht. Kan men in ernst meenen, dat dit springlevende recht plotseling ineenzakt door een woordenspel met eenige grondwettelijke terminologiën? Neen, niet waar? Wat men zou kunnen eischen en wat nieuwlichters wellicht zouden wenschen is dit, dat in de grondwet het werkelijk heerschende recht werd opgenomen, ten einde de Grondwet van den smaad te bevrijden, dat zij op hoofdpunten van staatsrecht een historisch uitgeleefd constitutioneel recht bevat en dat het haar - de 'plechtige' wet - blijvend ontzegd is te zijn, waarop de minste verordening kan

bogen, een heerschende macht. Maar dien smaad moet zij blijven dragen; het geldende recht kan niet in de Grondwet worden opgenomen; en al kón het, het zou niet geraden zijn dat te doen. Want stellen wij ons voor, dat in de Grondwet de werking van het parlementaire stelsel beschreven stond, zou de monarchie daartegen bestand zijn? Er zijn waarheden die men doorleven kan, maar die uitgesproken, de grootste ontreddering teweeg brengen. De waarheid omtrent den regeeringsvorm in vollen omvang aan het licht te brengen, levert op zich zelf reeds onoverkomelijke moeielijkheden op, vooral dan als oude historische instellingen, zooals het Koningschap, daarin een rol spelen en dientengevolge onzekerheid heerscht, welke resten van vroeger gezag nog aanwezig zijn. Voor zoover dit echter geschieden kan, is het beter die waarheid te doen kennen door gedragingen dan door woorden, omdat gedragingen, ook in de staatkunde, veel fijner de heerschende ideeën tot uitdrukking kunnen brengen en aanpassing aan veranderde omstandigheden bevorderen. M.a.w. men moet ook bij het constitutioneele recht niet naar codificatie streven, maar als ongeschreven recht het laten voortbestaan. Langs dien weg kan men verkrijgen en heeft men reeds ten onzent verkregen een historisch staatsrecht. En slechts dan als men met dat historische staatsrecht breken en nieuwe rationalistische instellingen in de plaats daarvan stellen wil, is er aanleiding met woord en schrift den regeeringsvorm duidelijk te teekenen. In dien toestand verkeerde het vasteland van Europa aan het einde der 18e eeuw; toen hadden de geschreven constituties alle recht van bestaan. Maar men heeft van die grondwetten meer verwacht dan zij konden geven. Verwacht heeft men van haar, dat zij zouden wezen een nationale kracht, in staat de Regeering en vertegenwoordiging te leiden en in een bepaalde richting te doen samenwerken. En zeer natuurlijk dat men dit in de 18e eeuw van de grondwet verwachtte, waar toch te dier tijde, en vele decenniën na dien, aan een ‘wet’ magische kracht werd toegedicht. Van dien waan is men thans genezen. Dat het op een bepaald tijdstip uit het rechtsbewustzijn van een volk voortgekomen recht onverzwakt voor een reeks van jaren blijft gelden als men het slechts in een ‘wet’ encadreert - er is niemand die daaraan meer

gelooft en de ervaring heeft dan ook anders geleerd. Het constitutioneele recht der Grondwet met name heeft zijn heerschappij hier meer, daar minder verloren, en onafhankelijk daarvan heeft zich een orde van zaken ontwikkeld, welke, als ongeschreven recht, het staatkundig leven van het volk thans regelt. Welken zin heeft het nu in die ontwikkeling in te grijpen en op nieuw in de Grondwet constitutioneele normen neer te leggen, waar de tijden nog gansch en al niet rijp zijn voor een principieele rationalistische reformatie, in den geest der staatscommissie of in anderen geest. Wij kunnen voorshands niet beter doen dan het ongeschreven recht zijn eigen gang te laten gaan en in zijn veranderingen niet te belemmeren door brokstukken daarvan te codificeeren, aldus afwachtende de tijden, die komen zullen, dat met het historisch gewordene principieel moet worden gebroken, waarvan dan de geschreven wet acte kan nemen om het bewustzijn der dan levende generatie te vervullen van het nieuwe geluid der nieuwe tijden.

Er is in het rapport der staatscommissie niets te vinden dat op zoodanige ontwikkeling van ons constitutioneel recht heenwijst en dus ook niets dat de registratie eener nieuwe constitutie op dit punt zou kunnen rechtvaardigen. Toch worden, zooals wij zagen, eenige artikelen, rakende onzen regeeringsvorm, aangeroerd; sommige verplaatst, andere terminologisch veranderd. Al is nu van dat alles geen enkel praktisch resultaat te verwachten, bedoeld heeft men met de leerstelligheid, welke in die wijzigingen verscholen ligt, wel iets, nl. te getuigen, dat bij den Koning ‘de hoogste staatsmacht berust’. De toelichting zegt het met zooveel woorden. Het is werkelijk niet ironisch bedoeld; ernst heeft hier niet ontbroken, zooals ook blijkt uit de woorden ‘bij de gratie Gods’, welke in het formulier van afkondiging der wetten zal worden opgenomen en waarin, volgens de toelichting, de erkenning ligt besloten ‘dat alle macht van God afkomstig is’, hetgeen dus, in verband met de bepaling dat de Koning de wetgevende macht uitoefent, beteekent dat de Koning die macht, de ‘hoogste’ macht, aan God ontleent. Geloovige mannen zijn hier aan het woord geweest; betwijfelen mag men of diezelfde mannen, toen zij dat neerschreven, zich bewust waren tot staatsrechtelijk werk geroepen te zijn. Vast

staat in elk geval dat het tittel noch jota verandering brengt in ons geldend staatsrecht. Het eenige wat met de opneming van bedoelde doctrine wordt bereikt, is - Prof. Oppenheim spreekt het nadrukkelijk uit - dat de wijziging er toe zal meewerken in de Grondwet, meer dan tot dusver het geval was, ‘een onwaar beeld van ons staatsrecht te geven’. Daarin ligt de comble. Herhaaldelijk draagt de commissie wijzigingen voor ‘ter wettiging van hetgeen de praktijk blijkt te vorderen’, of, zooals het elders heet, om een grondwettelijke bepaling ‘in harmonie te brengen met de toepassing daaraan gegeven’, of, meer euphemistisch uitgedrukt, om aan een wetsartikel ‘grondwettelijken steun’ te verleenen, of eindelijk - doch dit moet den steller van het rapport in een onbewaakt oogenblik uit de pen zijn gevloeid - wordt een grondwetswijzing aanbevolen met den term: ‘wil de Grondwet.... niet ten achter blijven’! Maar hier maakt de commissie het zich druk om de tegenstelling tusschen wet en praktijk te verscherpen. Er is een rechtens welgevestigde praktijk van jaren her, waar de partijen van elke staatkundige richting zich trouw aan houden, en welke medebrengt dat de politiek, ten gunste waarvan de meerderheid der kiezers zich periodiek uitspreekt, richtsnoer voor Koning en Parlement behoort te wezen en ook werkelijk is. De tegenwoordige Grondwet, ofschoon hare bedoeling geheel anders is, laat naar haar woorden aan die praktijk althans ruimte. Maar als de Grondwet in den geest der staatscommissie gewijzigd zal zijn, dan komt die praktijk in zulk een schelle tegenstelling met haar, dat ook het hardste verstand door de grove onwaarheid der Grondwet zal worden getroffen, een onwaarheid die te pijnlijker zal aandoen, waar zij onder aanroeping van de ‘gratie Gods’ wordt afgekondigd.

Maar dit alles verdient eigenlijk niet de breede belangstelling die daaraan reeds is ten deel gevallen. Een fictie meer of minder, à la bonne heure. Wel echter staat men ontsteld over het gemis aan moed bij de politieke mannen, die deze pompeuze veranderingen voordroegen. Zij hebben den strijd tegen het parlementaire stelsel niet dùrven aanbinden en zich vergenoegd met voor te schrijven eenige in het monarchale stelsel passende woorden, waarvan de volksregeering zich voortaan zal hebben te bedienen. Het budgetrecht der Staten-

Generaal, waarmee immers het parlementaire stelsel in zijn hart kan worden getroffen, is onaangeroerd gelaten. Met schijn heeft men zich tevreden gesteld; de volksregeering is in een ouderwetsch costuum gestoken; een nieuw 'plan 1913' heeft het licht gezien!

Maar wat ter wereld gaf de commissie het recht ons volk als de Chineezen van Europa te behandelen? Helaas, wij moeten constateeren, dat dat volk althans, waaraan de kerkelijke partijen haar meerderheid in de Staten-Generaal ten deele te danken hebben, deze behandeling ten volle verdient. Het heeft zich, jaar in jaar uit, laten welgevallen een staatkundig diëet, waarvan men wel dik maar ook slap wordt. Wijde woorden heeft men het leeren spreken; de minste der broederen weet zich te bedienen van slaande termen als Overheid, paganist, organisch; theologische voorstellingen van gemeene en particuliere gratie, drieëenigheid enz. zijn hun dag aan dag voorgezet en hebben hun een metaphysiek gegeven, welke met vaste formules het antwoord op de diepste levensvragen gereed heeft. Groote vastheid heeft daardoor zijn innerlijk leven verkregen, een voordeel op zich zelf niet gering te schatten, maar dat vooral van groote beteekenis is als de macht, welke dientengevolge over dat innerlijk leven kan worden uitgeoefend, aan politieke doeleinden dienstbaar wordt gemaakt. Dat dit hier te lande is geschied en met succes is geschied, weten wij allen. De horden zijn eenvormig gestemd en reageeren bij verkiezingen op de bekende strijdkreten met nooit missende zekerheid. Voor dit volk is het rapport der staatscommissie op dit punt berekend. Zij vinden daarin de belijdenis terug, waarmee zij vertrouwd zijn gemaakt, en zullen zich ten volle bevredigd gevoelen door de formules, welke het hun verkondigde dogma huldigen.

Maar de leiders die dit teweeg hebben gebracht en hun scharen aldus hebben gevormd, zij zullen mettertijd de gevolgen ondervinden van een opvoeding, welke geestelijke armoede kweekt door staatkundige voorstellingen bij te brengen, die met het werkelijke leven in volmaakte tegenspraak zich bevinden. Op den duur kan die tweespalt niet worden verdragen. Komt het uur dat de broederen zich dit bewust worden, dan zullen zij voelen al de kwelling van den leugen waaronder men hen heeft laten leven, met het

onvermijdelijke gevolg, dat zij uit de macht hunner geestelijke heerschers zich losmaken, maar dan ook, verbijsterd als zij zullen staan tegenover de werkelijkheid, onberekenbaar worden, hetgeen heel wat meer gevaar in zich bergt dan hetgeen Prof. Oppenheim signaleert als een teloorgaan van den eerbied voor het Koningschap. Deze toekomst is voorbereid; doorgaande op den weg, dien de kerkelijke partijen nu ook in het rapport hebben betreden, wordt zij verhaast.

IV.

Zal het met het kiesrechtartikel der tegenwoordige Grondwet (art. 80) gaan als met het onderwijsartikel?

Onder het ministerie Tak - Tienhoven is een poging gedaan om een kiesrechtregeling tot stand te brengen, welke een algemeen kiesrecht tengevolge zou hebben gehad. Het ontwerp is natuurlijk bestreden wegens strijd met de Grondwet, maar de tegenstand uit dien hoofde werd sterk gevoed door de ongeneigdheid om het algemeen kiesrecht te aanvaarden. Thans wordt, als hoofdpunt der in uitzicht gestelde grondwetsherziening, genoemd een zoodanige wijziging van art. 80, dat het algemeen kiesrecht in den een of anderen vorm kan worden ingevoerd. De staatscommissie is er niet in geslaagd eenige daarvoor passende formule te vinden. Het is nu niet onwaarschijnlijk dat het ook der Regeering niet zal gelukken een artikel te ontwerpen, dat twee derden der Kamerleden bevredigt. Blijft dientengevolge art. 80 onveranderd, dan mag de prognose worden gewaagd, dat men op art. 80 een zelfde licht zal doen vallen als op het onderwijsartikel, toen dat, onveranderd in de Grondwet van 1887 overgaande, aan een gelijkstelling van de bijzondere met de openbare school niet meer in den weg mocht staan. Een welgevestigde rechtsovertuiging vermag in een grondwetsartikel heel wat meer te lezen dan den ontwerper voor den geest stond; en zoo is het niet onmogelijk, dat hetgeen Tak met zijn kiesrechtontwerp beoogde maar niet verkreeg, toch nog onder vigueur van het tegenwoordige art. 80 bereikt wordt, als men de ongrondwettigheid van zoodanig voorstel weet te bezweren.

Daarvoor nu is niets anders noodig, dan dat men de

interpretatie van Buys aanvaardt. Men brenge zich diens uitlegging nog eens te binnen. ‘Thans’ - zegt hij in het derde deel zijner Grondwet - ‘bindt de Grondwet de uitoefening van het kiesrecht aan kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijken welstand. Maar welke? Die welke de wetgever zelf zal aanwijzen. Met andere woorden *de grondwet houdt hier op te heerschen over den wil van den wetgever* en stelt hem geen andere perken dan die welke zij evengoed onvermeld had kunnen laten. Immers, daar het slechts de zoodanige zijn van welker noodzakelijkheid hij zelf doordrongen is, zoo mag men aannemen dat de wetgever die wel altijd uit eigen beweging zou hebben in het oog gehouden. Zeker hij moet kenteekenen aannemen en grenzen stellen, maar hij is bevoegd vrede te hebben met een muur waar een kind overheen stapt. Hij mag niet kortweg algemeen stemrecht voorschrijven, *maar hij mag wel de kenteekenen zoo inrichten*, *dat het algemeen stemrecht feitelijk bestaat.* En nu zegge men niet dat hij door zoover te gaan de gedachte van den grondwetgever zou miskennen, want die bewering is volkomen onjuist. De grondwetgever - ik zeg niet de Minister Heemskerk - heeft van geenerlei voorkeur voor dit of dat stelsel blijk gegeven; hij verlangt dat hier de beslissing worde gelaten aan den wil van den wetgever, zoodat deze slechts het bestaan van dien wil heeft te openbaren om zeker te zijn, dat hij getrouw blijft aan den geest van de grondwet.’

Deze constructie van art. 80 der Grondwet zal hoe langer hoe meer de aandacht gaan trekken, naar gelang duidelijker in het licht treedt, dat geen voldoende meerderheid in de Kamers voor een nieuw kiesrechtartikel zal zijn te vinden. Het ééne lid, dat door de staatscommissie wordt tentoongesteld met de mededeeling: ‘Slechts ééne stem verklaarde zich voor behoud van het tegenwoordige artikel 80’, zou per slot van rekening wel eens zijn zin kunnen krijgen. Want met de onmacht om 67 Kamerleden voor dezelfde redactie te winnen, treedt van zelf de waarde van het geldende art. 80 naar voren, dat immers, naar de interpretatie van Buys, bijna reeds alles schenkt waarnaar verlangd wordt.

Het ontbreken in het rapport van een voorstel tot wijziging van art. 80 kan ons dus koel laten; het algemeen kiesrecht

zal met of zonder grondwetsherziening komen. Alleen het vrouwenkiesrecht niet. Blijft art. 80 onveranderd, dan zal het bij mannenkiesrecht voorloopig moeten blijven. Maar is eenmaal dit kiesrecht algemeen gegeven, dan kan met eenige waarschijnlijkheid worden verwacht, dat daarop spoedig een grondwetsherziening zal volgen, welke in niets anders behoeft te bestaan dan in schrapping uit art. 80 van het woord ‘mannelijke’. Ja de vraag rijst, of, aanvaardende de uitlegging die Buys aan art. 80 heeft gegeven, niet reeds thans voor deze wijziging een meerderheid van twee derden zou zijn te vinden. Omtrent het vrouwenkiesrecht wordt dan niets beslist, met name niet omtrent den omvang waarin het moet worden toegekend. De wetgever kan in volle vrijheid zijn kenteekenen kiezen en dus bepaaldelijk bij de uitwerking van den eisch der ‘geschiktheid’ tusschen mannen en vrouwen een onderscheid maken, terwijl dit niet noodig is bij het formuleeren van een welstandsteeken, waarvoor hij bij allen, mannen en vrouwen, met hetzelfde kenteeken kan volstaan.

Als dus de uitkomst van de beraadslagingen over voorstellen tot wijziging van art. 80 behoud van dat artikel mocht zijn, en die beraadslagingen den toekomstigen wetgever een steun hebben verschaft om met art. 80 te handelen zooals in 1889 met het onderwijsartikel, dan kan er uit een oogpunt van praktische politiek reden tot voorloopige tevredenheid zijn. Doch ook als een redactie kan worden gesmeed, waarbij twee derden in elke Kamer zich kunnen neerleggen, dan zal dat toch waarschijnlijk, om die reden, een formule wezen van even onbestemden inhoud als ons tegenwoordig art. 80; en dan zal aan dit nieuwe grondwetsartikel wel eveneens een zoodanige uitlegging ten deel vallen, dat wij precies die kiesrechtregeling verkrijgen waaraan, naar de dan heerschende rechtsovertuiging, de natie behoefte heeft.

Ook de beschouwing over de wijziging van art. 80 brengt ons tot de slotsom, dat de in uitzicht gestelde grondwetsherziening mede op dit punt geen ander praktisch resultaat zal opleveren dan ook zonder haar ware te verkrijgen, tenzij door die herziening het vrouwenkiesrecht zijn intrede kon doen - maar daarover heeft de staatscommissie zich alweer niet kunnen uitspreken.

V.

Vijf-en-veertig en een halve cent per hoofd der kerkelijke bevolking zal voortaan, als het voorstel der staatscommissie wet mocht worden, aan de thans bij de Regeering bekende kerkgenootschappen en aan die welke door splitsing daaruit voortkomen voor hunnen eeredienst worden uitgekeerd, voorzoover deze niet, krachtens bestaand recht, meer ontvangen. Deze uitkeering vangt eerst aan, zoodra een kerkgenootschap duizend leden telt en wordt om de tien jaren, naar het dan blijkende aantal leden der kerk, herzien.

Het principieele van dit voorstel ligt natuurlijk niet in zijn financieelen kant, ofschoon, waar hier wellicht millioenen mee gemoeid zijn, deze partieele omzetting van de verdeeling van het maatschappelijk inkomen zeer belangrijk is. Het principieele betreft de behoefte aan wier bevrediging zich de Staat laat gelegen liggen. Het kerkelijk leven moet geacht worden aan de maatschappij ten goede te komen, heet het in de Toelichting, en waarom zouden nu alleen die kerken in haar invloed op de maatschappij door den Staat worden gesteund welke van ouds financieele voordeden verkregen en niet ook andere gezindheden? De vraag stellen is haar beantwoorden; de billijkheid gebiedt, zegt het rapport terecht, zoodanige uitkeering toe te leggen aan thans bij de Regeering bekende gezindheden, welke geen uitkeering uit 's Rijks kas genieten. Zoodra men echter de vraag opwerpt, of geldelijke ondersteuning uit 's Rijks kas, aan welke gezindheid ook, te rechtvaardigen is, dan kan deze vraag wèl er toe leiden om aan den thans bestaanden financieelen band tusschen Kerk en Staat een einde te maken, niet om dien ook met nog andere gezindheden te knoopen. En deze vraag moet worden opgeworpen, is honderde malen gesteld. Dit is de principieele kant der zaak. Het rapport bewaart hierover het stilzwijgen. Als ik echter de beginselkwestie op den voorgrond breng, dan geschiedt dat niet om opnieuw de historische aanspraken der thans gesubsidieerde kerkgenootschappen te onderzoeken of over het abstract gestelde adagium van scheiding van Kerk en Staat de oude beschouwingen te herhalen, maar om onder de oogen te zien de veranderde omstandigheden van onzen tijd, waarin splitsing van gods-

dienstige belijdenis toeneemt en de afvalligen jaarlijks vermeerderen.

Om het beginsel van subsidie aan godsdienstige gezindheden te aanvaarden, moet de exceptioneele positie der kerken in het maatschappelijk leven ook voor den tegenwoordigen tijd vaststaan. Deze veronderstelling nu acht ik onjuist. Er is niet het minste bezwaar om incidenteel kerkgenootschappen uit 's Rijks kas te ondersteunen, hetzij ter restauratie van gebouwen, hetzij tot oprichting van een kerk in een zich uitbreidende gemeente, maar er is voor den tegenwoordigen tijd principieel bezwaar godsdienstige gezindheden als zoodanig in een blijvende bevoorrechte positie te houden of te brengen, waar over de beteekenis, die de onderscheidene kerkgenootschappen voor volksontwikkeling en volkswelvaart bezitten, tegenwoordig zoo verschillend wordt geoordeeld en het dus geenszins vaststaat, dat, zooals het rapport zegt, het kerkelijk leven van elke gezindheid geacht moet worden aan de maatschappij ten goede te komen. Een groot deel der protestantsche bevolking ontkent dat met beslistheid ten aanzien van den invloed die van de Roomsch Catholieke Kerk uitgaat. Zie, als voorbeeld hiervan, hoe Bronsveld, in een zijner laatste kronieken, de protestanten wijst op het gevaar, dat ‘de protestantsche opvatting van recht en zedelijkheid (zal) terugwijken voor de rechtsbegrippen en de moraal der jezuïten’. En in den boezem van het protestantisme staan kerken in zulk een vijandige bestrijding tegenover elkaar, dat zij onmogelijk de meening van de staatscommissie omtrent den gunstigen invloed van elkanders kerkelijk leven op de maatschappij kunnen onderschrijven. Houdt men dit in het oog, dan mag reeds daarom niet een invloed, over welks heilzame werking zoo groote onvastheid bestaat, worden versterkt.

Er is een tweede reden om tegen het voorstel stelling te nemen, als men bedenkt, dat alleen die godsdienstige gezindheden subsidie zullen ontvangen, welke thans bij de Regeering bekend zijn of later, door splitsing, uit deze voortkomen. Bij elke volkstelling wordt nl. geboekstaafd een vermeerdering van het aantal van hen, die buiten verband met bedoelde kerken leven, hetgeen aan het licht brengt, dat de zielsbehoefte aan godsvereering, althans in de oude historische vormen der kerkgenootschappen, aanzienlijk aan het ver-

minderen is. Daartegenover staat een stijgend aantal personen die òf de bevrediging dier zielsbehoefte niet meer in gemeenschap zoeken, òf zich vereenigen op andere godsdienstige grondslagen dan die der ‘thans bij de Regeering bekende gezindheden’, òf in uitsluitend ethische genootschappen zich te zamen vinden. De maatschappelijke beteekenis der bedoelde kerken is dus sterk afnemende. En terwijl nu dit proces gaande is, komt de staatscommissie, tegen dit natuurlijk verval in, staatssteun voorstellen, waarmede dus bepaalde belijdenissen kunstmatig op de been zullen worden gehouden.

De beide hier genoemde redenen maken de voorstellen der staatscommissie onaannemelijk. Niet wel denkbaar is dan ook, dat er 67 leden der Tweede Kamer voor de verwezenlijking van dien toeleg te vinden zullen zijn, zoodat dit bijzonderlijk voor de gereformeerde kerk in een lang artikel uitgesponnen denkbeeld tot niets anders kan leiden dan tot het openen der gelegenheid, om voor de ‘Kinderen des Verbonds’ den ‘vollen Raad Gods te verkondigen’ in die bekende termen en grove voorstellingen, waarmee het geestelijk leven bij de menigte wordt gaande gehouden.

Of is er meer? Kan het zijn dat ons hier de handschoen wordt toegeworpen?

Op kerkelijk terrein heeft de Staat zich tot dusver vrij wel neutraal gedragen en het is geraden die neutraliteit zoo lang mogelijk te betrachten. Niet omdat, zooals het oude liberalisme verkondigde, het wezen of het doel van den Staat neutraliteit vordert, maar omdat op geestelijk terrein vrijheid van richting om zich te doen gelden, het meest bevordelijk is aan wekking en versterking van persoonlijk leven. Is het nu de bedoeling van de meerderheid der staatscommissie den eersten stap te zetten op den weg, die den Staat er toe brengt partij te kiezen voor bepaalde geestelijke stroomingen, dan is, met schending der neutraliteit, het oorlogsrecht ingetreden.

Ik ontken geenszins het recht tot dien oorlog. Die op een gegeven oogenblik verantwoordelijk is voor de toekomst van een volk, mag toetasten met de volle staatsmacht waarover hij te beschikken heeft. Op de voorstelling van die toekomst komt het echter hier aan. Ziet men groot heil tegemoet van uitbreiding van het godsdienstig leven, zooals dat in de historische kerkgenootschappen gekoesterd wordt, dan kan

de staatsmacht, die immers een ethische macht is, worden gebruikt om die godsdienstige gezindheden in haar streven te steunen. Anders staat de zaak voor hen, welke die verwachting van den heilzamen invloed der oude kerkgenootschappen niet deelen. Zij meenen - en in de geschiedenis zelfs van den dag vindt men hiervan de bevestiging - dat in die kerkgenootschappen het geestelijk leven der natie menigmaal gedrukt wordt door leeringen en praktijken, welke aan het kweeken van een *persoonlijk* leven in den weg staan. En waar zij het hoogste goed in zulk een persoonlijk leven gelegen achten, zou er voor dezen, rustte op hèn de verantwoordelijkheid voor de toekomst der natie, het volste recht bestaan om met behulp der staatsmacht den invloed dier kerkgenootschappen te breidelen. Maar in de geschiedenis doet zich een krachtig waarschuwende stem vernemen, om dien weg niet dan in den uitersten nood te betreden en om af te wachten, of niet van uit de maatschappij, in vrijheid dus, de invloed dier kerkgenootschappen kan worden tegengegaan. Dit proces nu *is* in de maatschappij gaande en doet zich in een steeds toenemend aantal vereenigingen, stichtingen en genootschappen, ook die van praktisch christendom, kennen. Wij laten dus den Staat zich onthouden uit taktiek. Doch die taktiek van neutraliteit kan alleen worden volgehouden, als de strijd der geestelijke stroomingen tegen elkander op voet van gelijkheid worde gestreden en niet de historische en gekerkte belijdenissen door den Staat worden gesteund, terwijl de andere, welke van dien band afkeerig zijn, haar taak zonder die hulp volbrengen. Van vrijzinnige zijde kan dus het voorstel der staatscommissie niet worden aanvaard. En mocht het ooit het Staatsblad bereiken, dan worde ook de taktiek van lijdzaamheid vaarwel gezegd, zoodra dat onder een parlementsregeering als de onze mogelijk is.

De staatkundige strijd, die daarvan het gevolg zal zijn, schatte men niet licht noch gering. Heftiger zal hij wezen dan die welke op economisch terrein wordt gevoerd. Hier moge men ach en wee roepen over den klassenstrijd, de verbittering welke hij kweekt vervloeken, in geen vergelijking staat zijn felheid met die, waarmee op geestelijk gebied om of tegen kerkelijke hegemonie zal worden gestreden. Want men vergete het niet: het geestelijke

vervult den mensch altijd meer dan het stoffelijke, treft hem althans dieper; en daarom zal de strijd hier heviger en in breederen kring zich voordoen, dan waar men den Staat dienstbaar wil maken aan een omzetting der bestaande goederenverdeeling. Wél mogen dus de kerkelijke partijen zich tot bewustzijn brengen wat uit het zaad van tweedracht, dat zij met hun voorstel zouden zaaien, kan voortkomen. Want hèn zal treffen de verantwoordelijkheid voor een toestand, die de saamhoorigheid onzer natie op een zware proef zal stellen.

VI.

Het laatste onderwerp van algemeen belang dat onze aandacht noodig heeft, betreft de wijziging die in art. 195, handelende over de wijze van verandering der Grondwet, wordt aangebracht. De tweede lezing, welke volgens de geldende bepalingen in elke Kamer afzonderlijk geschiedt, zal, zóó wordt voorgesteld, nu plaats grijpen in vereenigde vergadering, terwijl in die vergadering niet meer een meerderheid van twee derden, maar de absolute meerderheid van het geheele getal leden, waaruit Tweede en Eerste Kamer is samengesteld, vereischt zal wezen. Een wijziging der Grondwet zal dan met 76 stemmen kunnen tot stand komen. Het verschil tusschen wet en grondwet, wat aangaat de wijze van totstandkoming, zal dan voortaan hierin liggen, dat een grondwetsherziening altijd kamerontbinding noodig maakt, dat de tweede lezing plaats grijpt in vereenigde vergadering en dat de beslissende meerderheid niet berekend wordt naar het aantal stemmende leden, maar naar het aantal van 150.

Met dezen stap in de richting naar uitwissching van het verschil tusschen grondwet en wet, zal een voorname grief tegen de bestaande bepalingen, welke een versterkte meerderheid van twee derden der stemmen in elke Kamer eischen, vervallen. De ernst van deze grief behoeft hier niet opnieuw te worden aangetoond. De ontzegging door de generatie van nu aan de generatie van later om een rechtsovertuiging der meerderheid tot gelding te brengen, is een usurpatie van macht zoo groot en geeft aan zwakke tegenover

sterke sociale krachten zulk een door niets te rechtvaardigen voorsprong, dat in het artikel der Grondwet, 't welk die versterkte meerderheid voorschrijft, onrecht is gelegen. Zoodra dit echter erkend wordt, gaat het niet meer aan om, als aan een herziening der Grondwet behoefte bestaat, al de noodig geachte wijzigingen nog eens voor het laatst de vuurproef der versterkte meerderheid te doen doorstaan en dus voor die herziening te blijven stellen een eisch, waarvan de onredelijkheid in confesso is. Vóór alles dient dus de Grondwet op dit ééne punt te worden veranderd, want dit raakt het geheele karakter der Grondwet en is dus een afzonderlijke herziening ten volle waard. Wordt de grondwetsherziening in 1913 daartoe beperkt, dan ook is het mogelijk de voor de herziening der Grondwet noodige ontbinding der Kamers met de periodieke verkiezingen te doen samenvallen, hetgeen bezwaarlijk zal gaan als de Regeering den ganschen opzet der staatscommissie aanhangig maakt.

Doch wat zal zijn bereikt als deze weg gevolgd wordt en het voorstel der staatscommissie tot wijziging van art. 195 kracht van wet verkrijgt? De hoofdzaak niet. In stand zal blijven de *Grond*wet en verlost zullen wij niet worden van dit schoolsche product van achttiende-eeuwsch rationalisme. Overschatting van menschelijk kunnen en mogen is het geweest, toen men zich in staat en gerechtigd achtte de staatkundige ontwikkeling van een volk voor reeksen van jaren te beheerschen door politieke beginselen als richtsnoer te stellen. Frankrijk, dat op het continent zich het eerst aan dergelijk werk heeft gewaagd; Frankrijk, welks nationale geest het meest overhelt naar een politiek op den grondslag van abstracte ideeën - ook dit land is zich van het ijdele van zulk een legislatieven arbeid bewust geworden en heeft sinds 1875 zich er toe bepaald, in eenige op zeer eenvoudige wijze te herziene wetten, enkele technische bepalingen over samenstelling en werking van het gouvernement op te nemen. Bravourachtige grondwetsherzieningen, zooals men in ons kleine land periodiek schijnt te willen opvoeren, nemen dáár den nationalen tijd niet meer in beslag. Ook in Pruisen, waar nog een volledig uitgeruste Grondwet bestaat, voelt men de behoefte niet aan breed opgezette grondwetsherzieningen. Blijkt de Grondwet aan eenigen wettelijken maatregel in den

weg te staan, op dat punt kan dan de Grondwet, met toepassing van een aan de gewone wetgeving bijna gelijkvormig proces, worden gewijzigd.

Maar wij, de natie met aspiraties die in de binnenlandsche politiek van den dag weinig bevrediging vinden en in de buitenlandsche politiek tot verheerlijking der vredesidee gedoemd worden - wij hebben zoo af en toe, voor staatkundige verlevendiging, een élan noodig om in onze armstoelen niet te versuffen, tot oprijzen te worden genoopt en althans het breede gebaar te vertoonen, waarmede onze armoede op menig gebied van politiek wat minder zichtbaar kan worden gemaakt. Wij behoeven doctrines, maar vooral woorden; en beiden worden overvloedig opgediend, als onze Staten-Generaal aan deze algemeene herziening der Grondwet gezet worden. Een voorproef van hetgeen ons te wachten staat, geeft de nota-Kuyper, waarin door den anti-revolutionairen kerkvader op de bekende dialektische wijze breed over het begrip vertegenwoordiging verhandeld wordt. En hoe denkt u over het vrouwenkiesrecht - niet om het in te voeren, maar zoo in abstracto? Is er ook niet veel te zeggen voor het proportioneele stelsel van vertegenwoordiging - niet om het in te voeren, maar zoo in abstracto? Zou stemplicht niet moeten worden voorgeschreven - niet nu en dadelijk, maar in de toekomst? Een nota van een ander lid opent over dat alles wijde vèrgezichten. Principieel is natuurlijk ook de vraag of wij, met het onaf hankelijkheidsjaar 1913, het eindelijk niet eens kunnen stellen zonder de oude trias politica. In dat geval moet de ‘uitvoerende macht’ uit de Grondwet verdwijnen en plaats maken voor de uitdrukking: ‘regeermacht’! Een ernstige nota is hierover door een der leden aan het verslag toegevoegd. En de regeling der troonopvolging! Men herinnert zich hoe bij de grondwetsherziening van 1887 van alle zijden getracht werd licht te verspreiden over het systeem, dat aan de erfopvolging ten grondslag lag of moest worden gelegd. Een onderhoudende puzzle was daarmee in het leven geroepen, en nog altijd blijft zij aantrekkelijk. Gesteld eens bijv. ‘dat H.K.H. Prinses *Juliana* tot de Kroon komt en uit Haar verschillende lijnen geboren worden en de oudste dezer lijnen uitsterft, terwijl de andere lijnen nog niet zijn uit-

gestorven, welke zal dan de toestand zijn'? Ja, welke zal dàn de toestand zijn? Die hier met de handen in het haar zit en tevens belang stelt in de oplossing, kan wellicht geholpen worden door de nota van een lid, dat 's lands belang bij dit verre toekomst-vraagstuk niet afwezig acht. En hoe spannend kan het debat worden, als beslist zal moeten worden, niet over de invoering van leekenrechtspraak - dit zou praktische politiek zijn - maar over de mògelijkheid om haar in te voeren! Is het ook niet waarschijnlijk dat, als de verhouding tusschen Kerk en Staat aan de orde komt, de tegenspraak in het gevoelen van Groen van Prinsterer daaromtrent opnieuw een onderzoek zijner onsamenhangende geschriften noodig maakt? O neen, men zegge niet dat de aanstaande grondwetsherziening niet uiterst leerzaam zal zijn. Reeds van het verhandelde in den boezem der staatscommissie is uitgelekt, hoe interessant de beraadslagingen over de stand- en oogpunten geweest zijn. Tot welk een hoog intellectueel genot zal het volgen der beraadslagingen voeren, als deze straks in het openbaar worden gehouden en ook den gemeenen man toegang wordt verschaft tot de regionen eener abstracte politiek! Want ziet, dit zal juist aan het schouwspel zijn grootste bekoring geven, dat onze Staten-Generaal spreken zullen vrij-uit, zonder grond onder de voeten, onbelemmerd door het verantwoordelijkheidsgevoel dat bij praktische wetgeving aan de vlucht der idealen zoo snood een einde maakt. Zoo zullen wij dus het tijdperk der academische politiek met blijdschap zien naderen, hopende op de vruchten die zij zal afwerpen - voor de gehoorzalen onzer universiteiten.

Wij richten nu het oog naar Engeland. Is dáár in het Parlement ooit de politiek tot het onderwerp eener ijle gedachtenwisseling gemaakt? Heeft men dáár zich gewaagd aan het formuleeren van beginselen waarnaar de toekomstige wetgever bij de rechtsvorming zich had te richten? Hoe zou dáár een nota als die van den leider der anti-revolutionaire staatspartij, waarin uit het *begrip* van volk en vertegenwoordiging een stelsel van kiesrecht wordt afgeleid, zijn ontvangen? Is dáár de schoolwetgeving ontsprongen uit een precieserige opsomming van de taak van den Staat tegenover het onderwijs? Heeft men in dat land, bij de losmaking van de banden die

Kerk en Staat verbonden, de schoolsche wijsheid van Cavour's adagium tot uitgangspunt genomen? Zijn ginds beginselen uitgedacht waarnaar de Huizen van het Parlement bij de rechtsvorming hadden samen te werken?

Neen, niets van dat alles. De grootste hervormingen zijn, naar praktische staatkunde gebood, doorgevoerd met volledige kennis van de feitelijke omstandigheden waarin moest worden ingegrepen en dus onder het gevoel van verantwoordelijkheid voor hetgeen onmiddellijk recht zou worden. En men kon dat doen, omdat dáár de rechtsvorming nimmer onder de tuteel van een overwijzen grondwetgever is gesteld. De weelde echter eener staatkunde, die eerst abstracte beginselen stelt en daarna tot praktische wetgeving overgaat, schijnt een klein land als het onze zich te kunnen veroorloven. Stonden nu Grondwet en wet in heerschappij gelijk en mocht dus de gewone wetgever die beginselen onmiddellijk ter zijde stellen, zooals in Pruisen bijv. re vera het geval is, als 's lands belang dat vorderde, men zou in de zonderlingheid dezer omslachtige rechtsvorming desnoods kunnen berusten. Maar dit is niet het geval; aan die beginselen wil men den wetgever binden. Twijfel aan het geoorloofde van zulk een band openbaart zich intusschen steeds duidelijker. De versterkte meerderheid, aanvankelijk gesteld op drie vierden, slinkt in 1848 tot twee derden en zal nu, als het voorstel der staatscommissie ingang vindt, nog slechts verscholen liggen in den eisch, dat afwezige leden der vergadering geacht worden tegen te hebben gestemd. Want dit is de ware zin van het voorschrift, dat grondwetswijziging de stemmen van de helft van het volle aantal leden, waaruit de Staten-Generaal is samengesteld, behoeft, zoodat bij een onvoltallige vergadering - en dat zal de regel wel zijn - nog altijd een minderheid een meerderheid kan dwingen te blijven leven onder een rechtsorde, waarvan gebleken is dat zij in de rechtsovertuiging dier meerderheid niet meer wortelt. Voeg nu hierbij: de voor elke grondwetsherziening noodige ontbinding der Staten-Generaal, hetgeen op zich zelf reeds de stemming voor het ter hand nemen van zulk een herziening ongunstig maakt, en voorts: den eisch eener vereenigde vergadering der Staten-Generaal, waardoor de eigenlijke volksvertegenwoordiging, de Tweede Kamer, van haar vollen

invloed wordt beroofd, dan zal door een en ander een onnatuurlijke, kunstmatige heerschappij in stand worden gehouden, hetgeen tevens het zoo bedenkelijke gevolg medebrengt, dat die heerschappij zich noodzakelijk van abstracte normen zal moeten bedienen. Immers zoodra de Grondwet het abstracte terrein verlaat en onmiddellijk bindende voorschriften gaat geven, moet zij de mogelijkheid van dispensaties voor den gewonen wetgever openen en dus, een regel stellende, dadelijk daaraan toevoegen: tenzij de wet anders bepaalt. In toenemende mate is bij elke grondwetsherziening de knellende band, welken concrete grondwettelijke bepalingen aanlegden, op die wijze los gemaakt, waarmee dus nog alleen de schijn eener voogdij behouden bleef.

De wezenlijke beteekenis eener Grondwet ligt dus in de instructies welke zij aan den gewonen wetgever verstrekt, en deze kunnen nooit anders dan van abstracten aard zijn. Welnu, waar dit nu eenmaal niet anders kan, waar de Grondwet, zooals bij kiesrecht en onderwijs, slechts grondslagen en beginselen vermag te formuleeren naar welke de gewone wetgever zich moet gedragen, kunnen de Staten-Generaal zich slechts een vage voorstelling maken van de wijze, waarop die grondslagen en beginselen in concrete rechtsvoorschriften zullen worden omgezet, en zijn zij dus, door hunne abstracte formules, genoodzaakt de verantwoordelijkheid voor die rechtsvoorschriften van zich af te schuiven en daarmee een toekomstige Staten-Generaal te belasten. Op hoofdpunten van staatsbeleid wordt daardoor de grondwetsherziening een vertooning, waarbij men, onder den schijn van eensgezindheid, elkander in de armen valt. Het beruchte art. 80 onzer tegenwoordige Grondwet is van zulk een vertooning het libretto geweest.

Met deze verplaatsing der verantwoordelijkheid hangt nu op het allernauwst samen het herhaaldelijk geconstateerde feit, dat de wetten zoo dikwijls van inhoud en bedoeling der Grondwet afwijken. Die afwijking is alleszins te verklaren, ja schijnt zelfs te rechtvaardigen, als men in het oog houdt, dat de Staten-Generaal, welke de wetten ter uitvoering van de Grondwet moeten maken, niet zijn en allerminst zich voelen de mandatarissen der vroegere Staten-Generaal, maar, uit krachte van hun representatief karakter, een *eigen* rechts-

overtuiging belichamen. Voor het doen doorwerken in wetgeving en bestuur dezer nú levende overtuiging zijn zij in de eerste plaats geroepen. En zóózeer zijn zij van deze op hen rustende verantwoordelijkheid doordrongen, dat, naar de geschiedenis der onderwijs-wetgeving voldingend bewijst, er niet de minste schroom bestaat om, met voorbijgang van geest en bedoeling der Grondwet, te doen wat, naar het hoogste recht, trouwe Staten-Generaal schuldig zijn te doen t.w. het rechtsbewustzijn der natie te maken tot een heerschende macht in het maatschappelijk leven.

Van welke zijde onze Grondwet ook worde bezien, wij kùnnen tot geen andere slotsom komen dan dat ook hier te lande het constitutioneele recht moet worden gereinigd; gereinigd van voorschriften, die als dwingend recht zich aandienen en machteloos zijn; van formules waarin politieke wijsheid wordt aangeboden aan een nageslacht, dat haar niet kan gebruiken. Op geen andere wijze kan die reiniging worden volbracht dan door aan de heerschappij der Grondwet hetzelfde steunpunt te geven, als voor de heerschappij der wet bestaat. De wil om dien weg op te gaan is, blijkens de rapporten van 1905 en 1912, onmiskenbaar aanwezig; maar losgelaten wordt de idee eener Grondwet niet. En daardoor toch alleen kan ons constitutioneel recht levend en gezond worden gemaakt. Zoolang wij de heerschappij onzer Grondwet niet tot een normale, gelijk aan die welke van alle andere wetten uitgaat, hebben teruggebracht, houdt men een macht in stand welke, ook dan als zij in strijd komt met de rechtsovertuiging van de meerderheid des volks en dus haar rechtskarakter verloren is gegaan, op gelding blijft aanspraak maken, terwijl daardoor tevens de Staten-Generaal naar het terrein eener abstracte staatkunde worden gedreven. In vernietiging van zulke buiten het recht gelegen machten en in het zich afkeeren van theoretische politiek openbaart zich de staatkundige ontwikkeling van alle beschaafde volken. Zal óns land aan die staatkundige ontwikkeling vreemd blijven?

Als ik let op den reactionairen geest die uit de voorgedragen wijzigingen in de omschrijving van de macht des Konings voor den dag treedt, dan is het antwoord niet twijfelachtig. Die geest is echter *niet* de geest van het Nederlandsche volk maar van

een groep; en deze weet langs andere wegen, dan door het wekken eener rechtsovertuiging, macht te doen gelden. Zij kan dat door haar economisch overwicht; zij kan dat ook door van den invloed der Kerk voor politieke doeleinden gebruik te maken. Naarmate deze middelen haar ontvallen en de vrijwording van het volk in beiderlei richting veld wint, verdwijnt deze sociale macht, en zal de geest des volks getuigen op een wijze, die ondubbelzinnig ook dit politieke programma der staatscommissie veroordeelt. Inmiddels moge de Grondwet standhouden en misschien nog eenige malen worden herzien - waar zij niet in staat is kracht en bezieling te doen uitgaan maar integendeel altijd is aangegrepen om noodzakelijke hervormingen tegen te houden, zal het onvruchtbare politieke bedrijf, dat ons wacht, worden afgespeeld zonder eenige belangstelling van de zijde van dàt volk, 'twelk daden, geen woorden vraagt.

H. KRABBE.

Heleen.
Fragmenten van een roman.

Voor Frans Coenen.

I.

Het huis, waarin Heleen was geboren en waarin ze den geheelen duur van haar jeugd verbleef, stond afgezonderd aan de bocht van een breede rivier, waarvan het water traag tusschen vlakke oevers voortstroomde. Rietland en bosch lagen tusschen plassen aan de overzijde verderop, daarachter de bleeke, vochtige weien.

Wanneer Heleen in later jaren haar huis herdacht, de blanke plassen, het riet en de weien, dan scheen het aan de beelden van haar verbeelding, alsof het daar altijd late herfst en komende winter was geweest. Op het koude water van de rivier dekten de bonte bladeren het wazig spiegelbeeld van een hooge, bonte lucht, bleeke nevels dreven zwak en onvast tusschen wolken en water, in het vochtig bosch stond damp om elken stam, daar lag de zomerpracht vergaan en de bedroefde roep der late vogels klonk hol als in koude zalen. In de druipende takken wiegden nesten verlaten, het grauwe huis schreide ziltig vocht, bleek onkruid wies uit de spleten en het vervallen hek voelde van groenen uitslag glibberig en kil. Voor-langs het huis, in de bocht van den weg, waar regen het grind gestadig nat en donker hield, zuchtten smartelijk en onvast de oude boomen -, hun duistere kruinen lagen zwaar op de knoestige, korte stammen, en beneden dien weg lagen achter een sloot de wijde, grijze akkers tusschen smalle greppels; kraaien pikten het winter-

zaad uit de verwoelde klei, schichtige spreeuwen hipten over de kluiten, schreeuwden met gerekten hals en repten zich weg. Een kruiwagen omgestort bij afgedankt gereedschap, leek aan de aarde vastgekorst, huisjes en boompjes verderop stonden in ijle, blauwe wazen gevat.

Binnen in het hol en donker najaarshuis bewoonden Heleen en de haren maar enkele kamers, de andere stonden leeg, bij gebrek aan meubels. Boven, onder het dak, lagen bloote, grauwe vloeren tusschen koude wanden, leege kasten kierden en klemden en het rook er kil naar rag en vochtig stof. De wind joeg door de scheuren in het dak regen als het herfst en sneeuw als het winter was, het koude stuifsel sloeg in dunne plakken tegen balk en bint -, dan drong ook een starre klaarte naar binnen, die den schemer verjoeg en de geheimenissen openbaarde der zwammen die teer en bleek daar groeiden uit vocht en donkerte van den nazomer af tot in de Mei. Beneden aan de voorzijde was hun woonkamer, ruim maar laag, stoffig en bedompt. Het ruige en halfvergane kleed scheen met den vloer, de meubels met het vloerkleed saamgegroeid. Alles in die kamer was duister en zwaar, er waren geen bloemen en geen lichte gordijnen, geen spiegelend meubel en geen luchtige snuisterij. Portretten van grootouders hingen aan de wanden en schenen als de klok daarmee vergroeid.

Wat haar vader deed en waarvan ze leefden in huis wist Heleen niet, er werd daarover nooit gesproken, zij vroeg er niet naar. Uit haar moeders verhalen, waarvan ze in later jaren wel geloofde, dat zij ze maar gedroomd of gelezen had, wist ze dat haar moeders familie rijk en aanzienlijk was geweest en daarna door onverstand tot armoe vervallen, en dat er vele kleine broertjes en zusjes waren gekomen en weer gegaan, zoodat zij nu nog maar met drie anderen overig was, de kleine broertjes en de oudere zuster. Zij drieën waren slank en bleek met blonde haren, maar de zuster kort en plomp, ze ging niet naar school en bij dag het huis niet uit, tegen den avond nam vader haar mee en wandelde met haar langs de rivier. Soms zat ze een volslagen dag in een hoek van den zolder op den grond, knaagde aan haar handen en bewoog grommend het lijf in bochten. Al haar vingers waren van het knagen geschonden; - somwijlen

vertelde ze Heleen lange vertelsels zonder zin of samenhang, waarnaar Heleen peinzend luisterde, pogend te begrijpen; doch ze had ook haar booze dagen, dan was haar heele gezicht geslonken van nijd, beet ze zichzelf fel tot bloedens toe in den duim en kneep Heleen en de beide broertjes met klein-genepen oogen. Heleen dacht aanvankelijk over die vreemde gewoonten van haar zuster weinig na, ze wist niet beter of het behoorde zoo als een deel van huis en leven, en ze vermoedde niet voor veel later uit wat anderen in schimp en giftige scherts haar toebeten, dat die zuster krankzinnig was.

Heleen's moeder was tenger, druk en bleek, ze zong met een schrille stem treurige Fransche liedjes, die ze als klein kind van haar grootmoeder had geleerd, doch waarvan ze den zin vergeten of nimmer geweten had, ook Heleen begreep ze dus niet, maar het deerde haar weinig; met het gelaat naar grootmoeders portret, luisterde ze peinzend en indachtig, onthield ze op den klank en neuriede ze bij zichzelf, zoovaak ze alleen was, net zoo lang tot ze een weekheid in zich voelde als gegraven en schreien moest. De ontroering en het schreien wilden niet altijd komen. Toen ze later de beteekenis van die liedjes wist, stelden ze haar teleur en kon ze er niet meer om schreien, het was of een diepte in haar voorgoed geëffend was -, ze had ze zich donker en woest als rotsen en ravijnen gedacht.

Heleen's vader was forsch en stil, zijn handen alleen waren smal en zacht, hij lachte zelden, maar als hij lachte, deed die lach Heleen goed tot in haar hart en ze lachte mee, met vochtige oogen, doch ze hield niet van haar moeders drukke vroolijkheid, die maakte haar schichtig en stil en doofde gemeenlijk in dagenlange neerslachtigheid uit.

Over dingen als braaf oppassen, plicht-doen en vooruitkomen werd in huis nagenoeg niet gesproken. Heleen dacht er uit zichzelf nimmer over na. Ze was van aard meegaande, fel en onverzettelijk alleen tegen geringschatting en dwang, van aanleg bevattelijk; het schoolleven deerde haar dus niet, straf was iets dat daarbij uitteraard behoorde en dat ze gedachteloos onderging, evenals het preeken en praten vooraf en daarna. Wanneer ze haar vader haar rapporten van de school toonde, lette hij weinig op de waardeeringen voor vlijt en goed

gedrag en Heleen nam gauw genoeg die geringschatting voor het een en het ander over, zonder dat dit evenwel van invloed op haar doen en laten werd. Belooning of bijzondere lof voor hooge cijfers kwam niet voor, zoodat Heleen-zelf ook daaraan weinig waarde hechtte.

In de klas had ze geen vriendinnetje, doch speelde met elkeen die haar vroeg zonder bijzondere voorkeur, ze plaagde niemand en deed in wreedheid jegens dieren en gebrekkigen niet mee, doch verzette zich evenmin tegen het doen der anderen. Ze hield van de menschen in haar huis, niet omdat ze vader, moeder en broertjes waren, maar omdat ze bij haar in het huis behoorden. Van het huis-zelf en de oude meubels hield ze bijkans evenzeer. Ze hield van wat bij haar-zelf hoorde en verlangde geen nieuws. Ze hechtte zich snel en sterk aan wie op haar vertrouwd of haar deernis ingeroepen hadden, die waren dan ook niet langer vreemd maar eigen, ze leed weken om het hondje, dat in den regen met haar mee naar huis geloopen was, dat ze weenend van deernis gevoed en getroost had, en dat haar vader had voortgejaagd in donker avond omdat het ziek was en vuil; ze schreide in de nachten daarna, zich radeloos afvragend waar het wel dolen zou, en in de avonden, dat het stormde, dacht ze aan de arme zeelui met trillingen van smart. Deernis, angst en pijn was in al haar genegenheid, voor het levenloos huisraad bijkans evenzeer als voor mensch en dier, om den ouden stoel die jaren lang naast den haard had gestaan en gebroken naar den zolder werd gebannen, deernis, die vaak zonder dat ze wist waardoor of waarvoor, als een benauwdheid in haar aanzwol, deernis als bloedende pijn, die gejaagd en radeloos maakte en elk goed ding verbitterde, zoodat ze veel en vaak schreide -, doch ze verborg dit alles voor haar omgeving. Elkeen zag haar als een willig, gehard en goedlachsch kind, sterk opgaand in spel, afkeerig van twist, de waarheid sprekend van nature, maar liegend zonder blozen als de nood het gebood. In school bezon ze zich nooit opzettelijk op kwaad, maar deed grif mee in rumoer of plagerij, want nooit kwam het in haar op, dat dit den meester deren of verdrieten kon. Hij bulderde en strafte en bleef daarbij de baas, de strijd tusschen kind en meester lag in de natuurlijke orde der dingen, Heleen had het nooit anders gezien.

II.

Heleen ging op school in een kleine, oude stad, een half uur gaans ver van haar huis. Ze kwam er langs den grindweg met de boomen, die liep van den rivierkant af, met holle bochten, de laagte in en tusschen de akkers door. Ze ging graag alleen en verveelde zich nimmer, maar keek neuriend om zich heen en peinsde over de dingen, die ze zag. Ze keek naar het zwoegen der boeren tusschen koren en koolzaad in de trillende hitte van den zomer en benijdde hun ruime en onbetwiste vrijheid, ze ademde in de vochtige winden van lente en herfst met open mond en halfgesloten oogen en begreep niet recht wat haar daaruit aanwoei en beving met zoete benauwdheid, ze staarde naar de gouden misten in September en October in eenzelfde heerlijke zwaarmoedigheid, - die ze niet begreep, doch waaraan ze zich gelukzalig overgaf, - doch ook de winter bekoorde haar nog met zijn zachte, onvaste dagen, de neveldagen vóór de Kerstvacantie, als er damp welt uit het warme land en bevend opstaat om de boomen. Het eenige, dat ze niet verdroeg, was het wreede, harde vorstgetij, het klare, koude winterweer, het open verschiet, het verstarde akkerland -, en op haar weg naar school schreide ze van koude en van rampzaligheid.

In het stadje ging ze altijd denzelfden weg naar school. Ze wist en zocht er geen anderen; stond ze bij toeval in een vreemde straat dan voelde ze zich verdwaald en verloren, het aangezicht der huizen vijandig. Haar weg leidde dwars over een smal grachtje, waarvan het water roerloos en met troebele glanzen als van bezonken zeepsop tusschen de vooze schoeiingen der oude achterhuizen lag. Op het platte bruggetje bleef Heleen vaak staan, hing over de leuning en staarde zacht-ademend tegen die huizen aan. Daar was ook een koffiebranderij met deur en schutting tegen den walkant aan. Stond de deur open, dan rook Heleen den scherpen geur van het branden en in het witte licht tusschen schutting en muur stond op de binnenplaats een kleine man in bruin gekleed en draaide gestadig aan een groot rad. Heleen noemde hem in haar gedachten ‘De Slaaf’ en behield haar leven lang uit

dat woord niet zoozeer de voorstelling van een klein, krom mannetje op een binnenplaats, als wel den reuk van koffie en het licht van een regendag. Zoo dikwijls Heleen hem daar mocht zien, nooit vroeg ze anderen, waarom hij er stond en wat hij er deed. Ze vroeg weinig naar de dingen, die ze zag, schoon ze veel opmerkte en nimmer iets vergat van wat ze eenmaal had gezien. Doch ze had voor zichzelf volkomen genoeg aan wat haar uit aanschouwing, klank en geur aanwoei en beving, herdacht dat in eenzaamheid, klonk aan elk ding een vreemd en vluchtig beeld uit haar fantasie en bewaarde ding en beeld gezamenlijk in één enkele voorstelling, die eigenlijk een aandoening en geheel en al haar eigendom was.

Was Heleen het bruggetje over, dan moest ze een smal ingekneld huisje voorbij, waar een oud, halfblind dametje een leesbibliotheekje hield. In een engen uitbouw lagen op een hellende plank de opengeslagen boeken ten toon gespreid. Bijkans eiken dag stond Heleen daar en zag er dezelfde boeken. Van sommige kende ze alleen het vergeelde titelblad, volbedrukt met ijle trekletters en het zwarte prentje er tegenover, van andere twee bladzijden ergens middenin. Weken aaneen lag dat alles daar onveranderd, dan las Heleen op een dag plotseling nieuwe dingen, zag onbekende prentjes, maar verheugde zich niet. Ze had zich aan de bekende prentjes gehecht en voelde zich vervreemd en tekort gedaan. Maanden achter elkaar zag Heleen in den benedenhoek van de toonplank, vlak tegen het raam, het prentje en den titel van een boek, dat ‘De Fonkelende sterren’ heette. Een heer in een ouderwetsche jas, een bedroefde dame met sluier en sleep stonden daar hand aan hand onder den nachtelijken hemel; de heer hief de vrije hand naar de sterren omhoog. In den bleeken achtergrond van streepjes en veegjes meende Heleen tengere boomen, van nachtwind bewogen en verder daarachter nog donkere heuvelen te zien. Als Heleen daarnaar keek, beving haar een vreemd gevoel, van niet weg te kunnen, maar ook niet weg te willen, omdat het blijven en peinzen zoo zoet was. Ze stond zacht ademend vlak tegen het raam en gevoelde zich ver weg, maar als het lachen en joelen der voorbijtrekkende kinderen achter haar, haar beduidde dat het schooltijd werd, maakte zij zich los en ging gewillig naar school. Nimmer kwam het in haar op, zich ook maar

voor eenen dag aan de strenge wet van het schoolgaan te onttrekken. Heleen was in geen enkel ding lichtvaardig.

Eens op een dag waren de heer en de dame van 'De Fonkelende sterren' verdwenen, en lag een ander boek in hun plaats. Heleen schrok van haar eigen bedroefdheid, het scheen haar, als was haar een stuk van haar leven ontscheurd, ze kon dien dag op school niet leeren en zag de maten en gewichten op de kast voor het eerst in hun hatelijkheid. Schemer en stoflucht thuis leken haar ondraaglijk, en toen ze dien avond bezwaard en traag naar haar bed toe ging, bezon ze zich plotseling op een nieuw begrip en zei tot zichzelf: nu weet ik precies wat de menschen bedoelen als ze zeggen, dat iemand iets op het hart heeft. Ik heb iets op het hart.

Een paar jaren later kreeg Heleen wel eens wat geld van haar vader en besteedde dat om boeken te leenen uit het oude winkeltje. Ze was klein en bloode en reikte maar even boven de toonbank uit, waarachter het tengere dametje zich in de nauwte tusschen de boekenplanken keerde en wendde. Dat dametje was vriendelijk en fijn; als ze zich over de toonbank heenboog en Heleen toesprak, trilde er iets in het kind en dreef als verteedering naar haar oogen. Eens vroeg ze haar in de woonkamer te komen en Heleen beschouwde dat als een uitgezochte eer. De trijpen meubeltjes en het glimmende koperen stoofje vond ze prachtig en deftig, ze mocht bij de tafel zitten en prentjes zien. Aan den eenen wand hingen tusschen de oude groote schilderijen witte strookjes papier, met zwarte silhouetjes. Op elk stond een kruisje geteekend. Het oude dametje wees Heleen hoe ze veertig tellen lang zonder met haar oogen te knippen naar dat kruisje staren en dan de oogen sluiten moest -, dan zou ze iets aardigs zien. Heleen vond het gewichtig en geheimzinnig, vatte er een in het oog, telde met kloppend hart haar veertig tellen en hield de oogen opengesperd, als gold het een bezwering, die door het geringste lijden kan. Toen sloot ze de oogen en zag plotseling het poppetje, doch nu groot, week en blinkend wit in de donkerte voor zich uit zweven. Ze schrok heftig en werd bang, liep weg en hield wijd de oogen open, om niet te zien, doch kon het toch niet nalaten ze telkens weer te sluiten, ten einde te

weten of het er nog zou zijn. Het verscheen telkenmale trager en flauwer en bleef ten leste weg, doch Heleen wilde daarna niet meer bij het oude dametje in de kamer met de poppetjes komen.

Thuis las ze met haar moeder de gehuurde boeken en tezamen bespraken ze de karakters, lotgevallen en wederwaardigheden der personen als betrof het werkelijke menschen. De meeste van die boeken waren vertaalde, Engelsche romans die van het leven op kasteelen verhaalden, van graven en gravinnen, jachtpartijen en liefdezaken, die Heleen half begreep, half uit haar verbeelding aanvulde en voltooide, tot haar geheele bevrediging. Zoodoende werd dat leven in die boeken voor haar de echte werkelijkheid, waartegen het weinige, dat ze thuis en op school vernam, in belangrijkheid niet opwegen kon en dat zich naar zijn aard zuiverder aansloot bij haar vluchtige ontroeringen uit kleur, geur en geluid dan de kleine gebeurtenissen van het dagelijksche leven. De beelden die lezend in haar verbeelding waren gerezen, bleven daar voor immer behouden en met hen bevolkte ze de ledigheid van wat haar op school werd medegedeeld. Ze ging eenmaal voorbij het winkeltje en las op de smalle strook van een boek, dat onder een ander uitstak, niet meer dan deze enkele regels:

'De storm loeide, de golven sloegen tegen de rotsen met een ijselijk geweld, de ramen van de onbeschutte herberg trilden, doch de zeeman vernam het niet. Hij sliep en droomde. Maar plotseling zag hij in zijn droom een bleeke hand, die met opgeheven vinger naar een witte grafzerk wees. Hij las: "Gedenk Valentin Jernam, oud 31 jaar". Met een schreeuw werd de zeeman wakker. Hij had zijn eigen graf gezien.'

Er was geen prentje bij, en Heleen had bij haar weten nimmer een zoodanige voorstelling aanschouwd. Doch toen ze, wit en tot in haar hart ontsteld, opkeek uit het boek, zag ze die kust en die rollende golven, de hooge herberg tusschen gespleten, woeste boomen, ze hoorde des zeemans schreeuw en zag hem opgericht in zijn bed, zijn oogen verknijpend tegen den gruwel, dien hij in den droom had gezien.

Over die dingen sprak ze met niemand, doch ze bleven dagenlang haar nabij en gingen nooit geheel uit haar weg.

Toen ze grooter werd, moest ze op school van vreemde landen leeren en van die landen kaarten teekenen. Ze kreeg dan evenals de andere kinderen een groot vel papier op haar lessenaar geprikt en trok met weifelend potlood de omtrekken na. Tot Engeland voelde ze zich meest aangetrokken, de plaatsnamen hadden uit haar boeken een bekenden klank, het was alsof ze er meermalen was geweest. Ze trok de blauwe lijntjes der rivieren, schetste de bergen bruin, zette zwarte stippen voor de steden, en zag de bonte bewegelijkheid der jachtstoeten onder herfstloof in een gouden mist, rook den fijnen geur van welkend loof en hoorde het diepe mischen van den wind uit de holten van het bosch, waar klank van hoef en voet teloorging in de dichte massa's van week blad... tusschen de stammen blonk het blank kasteel in een bonten band van laatbloeiende perken en bedauwde vijvers. Hier was het Schotsche Hoogland en mannen op steigerende paarden en met zwarte, wapperende mantels joegen over toppen en kloven voort in den nacht -, wolken stormden, spelonken gaapten, waar Rob Roy in school met de zijnen, edele Rob Roy, uit de wereld verstooten en met zijn groot hart tot rooverij gedoemd... naar het Zuiden toe vloeide milde zonnigheid over heuvelland en wei, de horizon was wazig en wijd, en gefladder in zoete lucht van goud-blond haar en speelschen lach der jonge edelvrouwen en haar kinderen, doch heel onderaan op de kaart hing een zware nachtlucht, lagen de kleiën wolken gelegerd, van donder gebeukt, van bliksem stil en spits gespleten, over een donkere, booze zee woei opgejaagd schuim als een bleeke sluier. Daar sliep de zeeman alleen in een herberg op rotsen en droomde van zijn eigen graf.

Werd Heleen wakker uit deze zoet-bedroefde droomerijen, dan vernam ze tot haar verbazing en pijnlijke schaamte, dat er niets deugde aan haar kaart. Die werd voor haar schande te pronk naast het bord geprikt en ieder kind lachte haar uit.

III.

Des Zondags mocht Heleen graag naar het stadje dwalen en onopgelet zwerven tusschen de menschen, die te kerk

gingen, in een weelderigen geur van stervend loof, terwijl het zonlicht, uit de spleten der wolken gebroken, langs het loof van de bruine beukenboomen stoof en daartusschen zwervend roodgouden lichtjes ontstak. Ze was graag bij de Luthersche kerk, een sterk en blank gebouw met een slanke spits en een gouden zwaan boven in den hoogen gevel. Binnen het hek was een ruim plein met een heldergeel plaveisel, daar stonden kastanjeboomen in plekken schaduw en strooiden rozerood neer in de vroege lente. Heleen bleef voor het hek tot de kerk was begonnen, drentelde dan het plein op, liep er neuriend heen en weer met de handen op den rug en wachtte op het orgelspel. Zoodra dat aanving, zocht ze haar plekje achter een nis, drukte zich met den rug ertegenaan en sloot de oogen. Dan vloeide een zoete droefgeestigheid uit de kern van haar hart vandaan en trilde in kringen door haar leden heen, zooals water, wegtrillend uit het midden van een meer, zich wijder en wijder breidt en ten leste ook het oevergroen vangt en meevoert in zijn golving; haar dwalend gepeins stond stil, ze leek in eigen roerloosheid kwijnend op te gaan en te verdwijnen. Ze dacht nog aan het meisje met den mooien naam, dat den verloofde van haar gebrekkige zuster zoozeer liefhad, dat ze zonder hem niet verder wilde leven, doch evenmin wilde ze haar zusters weelde stelen tot haar eigen geluk. Dus ging ze, in wit gekleed, tegen den avond met haar rank roeibootje tot midden in het blauwe, koele meer, waar haar schoon, blank woonhuis stond, liet zich over den rand naar buiten glijden en verzonk. Het laatste dat ze zag, was een kerk met slanke spits boven het verduisterd groen van popels en cypressen en hoe de laatste kleuren van de dalende zon vervloeiden over het blauwe, blankwazige meer. Op den dag, dat Heleen dat zeldzaam ontroerende verhaal, 't welk in Italië voorviel, teneinde toe gelezen had, was ze zwaar van peinzen langs de kerk gekomen en had het orgelspel gehoord. En van nu af aan was die witte kerk met slanke spits en gouden zwaan en het gele plein met de goudloof strooiende kastanjes een plek van een vreemd land, van het land Italië. Des Zondags was het, alsof ze daar naar toe afgereisd was, ze schreide om het meisje en om veel andere dingen, die ze gevoelen, maar niet benoemen kon, doch sprak er met niemand over.

Toen het in school tijd werd, een kaart van Italië te teekenen, kleurde Heleen, terwijl van teedere deernis haar vingers beefden, de plekken der meren zacht en wazig blauw -, ze boog het hoofd vlak op het papier en waagde het, het orgelspel uit de Luthersche kerk stil en zacht na te neuriën, toen zwol haar hart van zalig-smartelijk medeleed, haar stem brak, en in haar oogen rezen tranen, zoo verblindend en heet, dat ze zich niet verroeren dorst. Want ze was bang haar kaart te bevlekken.

Mooie namen bekoorden haar zeer en wekten gedachten aan ruimte en schittering in haar op. Eens was ze op een winternamiddag, dat het vroor, naar den strengen meester van een hoogere klas gezonden, waar ze met het gelaat tegen den muur in een hoek bij de kachel moest staan. De kinderen van die klas leerden in donker aardrijkskunde en plotseling hoorde Heleen den naam Rio de la Plata noemen. Daar ging voor haar oogen een dobberen van blankgezeilde scheepjes aan op een ruime, diep blauwe, koele zee. Groene kusten breidden naar alle zijden open, schuim vlijde zich in roomige zoomen erlangs, zijdezachte schapen graasden en blaatten. Het duurde maar even, toen verzonk het weer. Heleen staarde opnieuw tegen den grauwen muur, doch nu niet meer rampzalig, maar stil-verrukt, alsof het zomer was. Ze trok krasjes in de verf met de nagel van haar pink en had gedurig nog een kleine rilling van geheime behagelijkheid.

Dicht bij de school stond de bouwval van een oud, kerksch weeshuis, een ingezakt grauw brok muur met hoopen puin en stof achter de gapende ramen. Twee fijne berkjes met bast als zilveren tijgerhuid aan weerszijden van de toegespijkerde deur. Dagelijks ging Heleen langs dien muur zonder er acht op te slaan of er iets bij te gevoelen. Ze zou de kleur van de steenen en het aantal ramen niet hebben kunnen zeggen. Maar eens in een avond van April, de lucht was porceleinig bleek en blauw met koele, strak gepenseelde vegen, de verre sterren blonken nog maar flauw, ze was met haar moeder uit geweest en keerde zwijgend aan haar hand naar huis terug, zag Heleen het woeste kartelen van dien muur, en in de witte wijdte van de lucht de zilverbleeke teederheid der trillende berkjes. Het bang en zoet bevangende, dat ze kende, maar niet

verstond, woei haar plotseling hevig en vol uit dit alles aan. Ze had jaren geleden in een reisverhaal over den grooten Muur van China gelezen, doch er nimmer een voorstelling van gezien. Dit was de groote muur van China en uit de porceleine wazigheid der lucht en het parelmoer van de kimmen vormden zich beelden en gestalten, vluchtig doch tegelijkertijd sterk, zooals geur vluchtig en sterk is, en bevolkten de ruimte achter den muur, die zich wijkend verbreedde en eindeloos werd. Sedert dien bleef dat zoo, doch niet anders dan wanneer de lucht porceleinig bleek en blauw was en de berkjes trilden in het zilverig licht van de vroege schemering.

Vaak in die jaren had Heleen het gevoel, als vloog haar op het onverwachtst een vogel voorbij, dien ze grijpen wou, maar niet grijpen kon en die in het voorbijwieken een spoor van benauwdheid en bedroefdheid achterliet, hetwelk geest en leden gelijkelijk met machteloosheid sloeg, een gevoel, als vernam ze, temidden van spel en werk, een klank van ver, die ze kende of herkende, doch wilde ze luisteren dan was het weer stil.

Het was eenmaal geweest op den landweg onder de boomen, in de schemering van een vroeg-winterschen dag, toen het grommen van den wind naar donder klonk. Heleen speelde met haar broertjes en wat vreemde kinderen, hier en daar uit een boerderij voor den dag gekomen, versteken tusschen de boomen en op haar beurt moest ze de oogen sluiten en wachten op hun roep. Ze stond onder een boom, drukte de vingers in de oogen, ademde zacht lachend in de palmen van haar handen, geest en leden op vangen en grijpen gespitst en vaardig, maar niemand riep en niemand kwam. Toen ze de handen liet vallen en verwezen om zich keek, zag ze den weg verlaten en vernam geen gerucht dan den wind in de boomen boven haar hoofd. Daarheen was in willooze bevangenheid haar blik gerezen, ze had de wolken zien trekken op de lokfluit van den wind, het was geweest, als werden haar voeten zacht aan de plek waar ze stond, in de aarde vastgeklonken, zooals wanneer ze voor het boekenhuisje stond, ze ademde stil en snel, haar gedachten verstoven in ijl en zoet-vreemd gepeins, de vogel wiekte aan, en ze wilde hem grijpen en meende dat ze het ditmaal kon, daar sprongen de kinderen achter de stammen

vandaan, haar geduldigheid moede, en stietten haar speelsch weg van de plek, waar ze zich meende vastgeklonken. En een woeste drift was als wervelwind in haar opgestoken, ze wilde beuken, ze wilde bijten, ze zette wit en snikkend de lachende kinders na, totdat plotseling haar woede brak en ze ook lachen moest en trillend stilstaand, zich de ijle tranen van de wangen wischte. Wel had ze daarna weer meegedaan in het spel, maar dien ganschen avond bleef het gevoel, als was haar iets van bijzondere waarde juist voor ze 't grijpen wou, ontrukt. Bij poozen huiverde ze van onbehagen en onverklaarbaren tegenzin, haar kaken verkrompen, alsof ze onpasselijk worden zou.

Het was een andere dag geweest, dat Heleen in den stillen namiddag in het bosch was gedrongen en met de kin op de opgetrokken knieën tusschen de boomen zat en zonder dat ze wist hoe ze aan die gedachte kwam, starende overdenken ging, wat er nog zou bestaan, als er niets bestond van alles dat ze tastte en zag. Toen was het geweest, alsof binnen in haar en buiten om haar muren weken en geruischloos ineenvallend tot niets, een zwarte ruimte lieten aan allen kant, alsof zijzelf zonder geluid en zonder pijn, maar vredig en zacht van alles dat was werd losgetrokken en in roerloosheid opging en verdween; vormen versmolten, kleuren vervlogen, licht verging, doch er kwam geen duister, de grond verzonk, een dak trok omhoog en liet eindelooze ruimten onder zich. Eén seconde duurde het, dat Heleen wist, dat ze nu voor zichzelf niet bestond, en dat de wereld voor haar niet bestond, - toen knapte een tak en er ruischte een boom, een verschrokken vogel riep en een blad viel neer aan haar voeten. Heleen ontwaakte en haar hart klopte vreemd en vol om wat ze had ervaren. Vaak sloop ze naar dienzelfden boom terug, duwde haar kin tusschen haar knieën en staarde en spande zich in, de keel als gesnoerd van spanning en benauwdheid, - nimmermeer kwam die seconde terug, ze worstelde om los te komen, doch vermocht het niet. Wilde ze of wilde ze niet, haar aandacht hechtte zich aan de boomen, de lucht, stemmen van ver of het schuifelen van haar eigen adem.

Het eerste boek, dat Heleen beetgreep met een heet verlangen naar redden en helpen, zoodat ze haar onmacht leed als een marteling, was het boek ‘Alleen op de wereld’.

Weken achtereen leefde ze bevende mede met den zachtaardigen, ouden man en den bleeken, teederen knaap. Ze zag ze met hun wezenloos en trouwhartig dierengebroedje over de barre bergen trekken en barrevoets langs de wegen gaan, waar de avond viel en de barsche hofhonden knarsend blaften uit ongure behuizingen, waar het regende en woei. Daar sjokten ze, zwijgend en gelaten, smeekend maar niet verhoord, waar ze licht zagen vragend, maar in donker verstooten en ten leste snikkend in elkaars armen met de zacht-klagende hondjes, de stille, trillende aapjes om hen heen op den natten weg en naar hen opziend. Doch ziedaar, aan den duisteren kruisweg, die zich eindeloos in het land verloor, achter dien koolzwarten woesten olm, daar stond nog een huis en in dat huis woonde zij, Heleen. Daar klopten ze nu zwak en weifelend, bij voorbaat al in weigering en hardvochtigheid gelaten en zijzelf deed blijde de deur wijd open en liet ze allen in en sloot de deur, dat kilte en donkerte niet meekomen konden. De storm mocht nu vrijelijk woeden in den nacht, die kwam, licht en vuur bleven ontstoken, de dieren werden gekoesterd in zachte mandjes rondom den haard, de oude man en het jonge kind kregen soep en brood en bed. Heleen zorgde voor allen en gunde zich geen rust, doch ze leed het sterkst haar deernis om den ouden man.

Het was winter, overal lag sneeuw, de lucht hing er zwaar van en de wegen waren verlaten. De oude man en het kind zwierven over de aarde en misten wederom brood en bed. O, had zij er ook nu mogen zijn, dat hij niet in de steengroeve had behoeven te sterven, had ze in gindsche donkere stad mogen zijn en de jongetjes waren niet in een onder-grondsch gewelf gemarteld en mishandeld door den boozen padrone, zij immers had alles uitgebracht en hulp gehaald en rechters geroepen en menschen overreed om de jongetjes bij zich op te nemen. De boosaard van een padrone zou zwaar worden gestraft.... Maar stil -, nu is hij alleen in zijn koud en duister kelderhol, zie in zijn oogen, hij wacht trillend zijn vonnis, hoor naar zijn stamelen, hij heeft berouw. Plotseling is ook hij oud en een verkommerde stumper, snijdt de touwen door, waarmee hij is gebonden, laat hem los, laat hem vrij. Hij wil een goed mensch worden en wij kunnen niet vrij-uit juichen, zoolang als hij in boeien ligt.

Zoo droomde Heleen over het boek en liet haar tranen vrijelijk stroomen. Hoe knauwde haar dan de werkelijkheid, als ze tot bezinning kwam.

Schoon Heleen bij voorkeur vredige en zachtaardige boeken las, was ze geenszins afkeerig van die verhalen, waarin van dapperheid en heldenfeiten werd gewaagd. Boven moed en dapperheid stelde ze echter edelmoedigheid. Edelmoedigheid was en bleef het hoogste.

Leed de edelmoedige door zijn edelmoedigheid, dan voelde ze niets voor hem van haar gewone snel opgewekte deernis, daar ze hem rijkelijk beloond achtte door het blijde besef van wat hij had verricht. Hij had macht om te dooden en schonk leven, macht om te wreken en vergaf, de hulde en de bewondering der anderen en de voldaanheid over zichzelf vooral maakten hem in Heleen's oog wel zoo rijk dat elk beklag overbodig was.

De verhalen, die haar zoodanig in verzet en in beroering brachten, dat ze soms niet ten einde toe lezen kon en in den telkens hernomen kamp tusschen weerzin en benieuwdheid de laatste het toch afleggen moest -, waren die, waarin plomp onrecht en redelooze onderdrukking zegevierden. Ze werd dan bleek en knarste haar tanden, balde haar vuisten tegen de beulen, die onschuldigen lieten zuchten in een donker hol, tusschen padden en geraamten, en rilde van een onbehagen, dat sterker was dan haar drift.

Dat onbehagen zwol tot walging, een gruwel, haar lijf en ziel te zamen aangedaan, wanneer er van smaad, mishandeling en foltering sprake was, en ze ondervond datzelfde later, als een jongen op straat haar en andere meisjes leelijke woorden naschreeuwde, doch veel erger dien keer, toen een vreemde man in een oploop haar aanraken wilde, en het allerergst toen ze zag hoe een heer, zwijgend en met opeengeklemde lippen, zijn jammerlijk-jankenden hond, een gladden, zwarten hond, afranselde met zware, rake zweepslagen, terwijl hij hem met de knie op den nek tegen de straat hield gedrukt. Ze vloog op den man aan en balde trillend de vuisten, met een gevoel of deze ondraaglijke smaad haarzelf was aangedaan, doch week geslagen voor zijn smalenden lach en schreide van onlust en van afschuw, die niet wijken wilden uit haar lijf, nog uren daarna, en haar met schok en plotse rilling verontrustten.

Sinds Heleen had gelezen, dat Zigeuners kinderen rooven en wegvoeren en opbrengen tot een jammerlijk leven, ging ze niet uit huis en tuin vandaan, als er in het stadje of in de naburige dorpen kermis werd gevierd. Ze bewaakte dan haar kleine broertjes, dat niemand ze rooven en wegvoeren zou. Mannen met orgels en jongens met apen kwamen afgedwaald tot voorbij haar huis; ze keek ze onbevreesd in de donkere oogen; zoolang zij maar in huis was, konden ze loeren, zooveel ze wilden. Doch hadden ze geen boosheid in den zin, dan mochten ze ook binnenkomen en haar gasten zijn, om te verhalen van de landen, waaruit ze afkomstig waren.

Aldus leefde Heleen haar eerste levensjaren en schiep zich in haar eenzaamheid uit klanken, geur en kleur een eigen wereld en niemand voerde haar daaruit weg. Want in en uit huis ging en kwam ze ongestoord, ze zwierf uren ver weg, verlaten en frank als een Zigeuner en geen mensch ondervroeg haar naar wat ze had ervaren. Het schoolgaan had evenmin vat op haar; in een klas van bijna vijftig kinderen ging ze verloren en droomde vaak uren ongestoord, terwijl de meester sloofde met de dommen. De zon scheen, en de wind woei, slanke takken zwierden groen en goud de ramen langs, van ver klonk het fluiten van de stoomboot op de rivier, een dubbele stoot van ongelijke hoogte, als wit en geel tegen elkaar. De rivier was blauw en breed tusschen heuvelen en glooiende groene dalen: de Garonne. Lichtspikkels dansten fel tusschen flarden schuim, kleurige meisjes spoelden goed en leien het naast zich te bleeken in de lucht. Over den grindweg, in de verte, waar de huizen lagen in de trillende wazen hunner gaarden gevat, kwam Vitalis aan op zijn staf geleund en het kind ging klein en vlug aan zijn hand. Nog weer toeterde de boot, de gladde golven richtten zich op, rondden zich glanzende om en braken neer, spikkels dansten tusschen schuim, ze kwamen aan, ze gingen voorbij, ze trokken verder....

Buiten was het donker en in de schemering van de klas gonsde het gedempte rumoer, dat beter dan stilte de broosheid van droomen gedoogt. De vlagen rukten en sloegen den fijnen regen te pletter tot zilverloovers tegen de ruiten. Nu stonden ginder in het veld de rietlanden rondom den molen blank onder water.

De molen klepperde, de plassen rimpelden rillend in den wind, dorre pluimen wuifden, riemen plasten en sopten met het zoet, droefgeestig geluid, dat tot verlangen en mijmeren drijft, booten schuurden langs den dijk, mannen, zwaar gewapend, zwijgend, rezen hoog op, klommen naar boven, en bestormden den molen. Het waren de Watergeuzen. Het werd avond, het witte daglicht ging te loor, de plassen verzonken in grauw en zwart -, nu roeiden ze weer naar hun dorpen terug. Heleen was in die dorpen achter bosch en plassen nimmer geweest en verlangde er niet heen te gaan. Ze kende de spitsen der kerkjes, de omtrekken van het geboomte, somwijlen den rooden schijn der daken in avondzon en ze wist het voor zichzelf goed en wel, daar hadden de geweldige Watergeuzen gewoond, en daar bleef voor eeuwig alles voor hun geest vervuld.

Heleen luisterde graag naar draaiorgels en onthield gemakkelijk hun vleiende of droevige wijsjes. Neuriede ze die later op haar weg naar school, dan vloog er plotseling een vlucht van herinneringen in haar op, aan dingen gezien - en soms onbewust gezien - woorden gehoord en geruischen in de lucht vernomen op het oogenblik, dat ze voor de eerste maal door dat wijsje was getroffen geworden, doch alles blonk dan in een waas als van gedempte feestelijkheid. Ze bemerkte ook al gauw, dat melodieën haar hielpen in wat meer was dan onthouden en herinneren: het vastklinken, proevend bezinnen en daarin opnieuw en sterker beleven van het eens genotene of geledene.

Zoo ging ze bewust melodieën verbinden aan wat haar in verhalen en op haar zwerverijen blijde of droevig had ontroerd, zonder dat ze wist waarom, opdat ze het door middel van zijn eigen wijsje zoo vaak ze wilde zou kunnen oproepen en trachten te raden, wat het wel had beduid; zij vermoedde toen al wel vagelijk, dat achter elke aandoening een beduiden schuilt. Op deze wijze hield ze de kleinste gebeurtenissen en stemmingen jaren lang ongedeerd in haar geheugen en bracht ze in het licht, wanneer het haar behaagde of noodzakelijk scheen.

V.

Heleen werd twaalf jaar oud en kende van het woord

vertrouwelijkheid het wezen ziet, slechts den klank, er was nog nimmer vertrouwelijkheid naar haar toe gekomen of van haar uitgegaan.

Op school had ze nog altijd geen vaste vriendinnetjes, ze hechtte aan bezit van moois of lekkers weinig waarde, en kon er vooral dan licht van scheiden als maar haar deernis was opgewekt. Ze bezat noch den wil, noch het vermogen iets te weigeren, dat haar werd afgevleid en gevoelde zich edelmoedig gelijk de helden in haar romans, wanneer ze alles verdeeld, en niets voor zichzelf behouden had, doch de kinderen in de klas hielden haar voor suf, beroofden haar meedoogenloos, lachten haar daarna uit en lieten haar staan.

De begeerte naar kennis uit de tastbare werkelijkheid, bleef Heleen ook in die jaren ontbreken, ze wist van geen enkel voorwerp, hoe het in elkaar zat, had nog nooit iets uiteengenomen om er de werking van na te speuren en liep de ambachtsprenten tegen den muur achteloos voorbij, terwijl de tafereelen uit het menschelijk leven of uit de natuur, hoe innig ook bekend, haar altijd weer opnieuw boeien konden en altijd opnieuw wat nieuws vertelden. Daardoor bleef het aantal harer zakelijke voorstellingen ver beneden het aantal dat men bij kinderen uit het volk aantreft op hun twaalfde jaar, terwijl tegelijkertijd haar ervaringen uit boeken en vooral die uit eigen gevoel en eigen verbeelding zoodanig uitgroeiden en zich verdiepten, dat ze daaraan meer bezat dan veel kinderen en dan de meeste menschen.

Heleen's vader en moeder hadden geen vrienden en kwamen nooit bij vreemden aan huis, noch kwamen die bij hen. Een enkele maal zag ze haar oom en tante, stijve, koele menschen, mooi gekleed en in goeden doen. Heleen wist van hen alleen, dat ze hen hielpen om te leven en ze bemerkte, dat haar moeder schuw en gedrukt als een kind zonder zelfvertrouwen in hun bijzijn was.

Het groote leed van deze jaren kwam voor Heleen uit haar jammerlijke angsten en haar ellendige droomen. Er waren wel dagen, donkere dagen vol storm en regen in den herfst, als het heele huis kraakte en er overal getik van lekkende droppen viel te hooren, dat Heleen in geen enkele kamer en zelfs in den tuin bijkans niet alleen dorst zijn, huiverend voor valluiken en geheime deuren. Bevend en bang,

zich overal tusschen scherpgeklauwde spookselen verstooten wanend, zwierf ze af en aan, vermeed de gelige vochtplek op den muur achter de deur, vermeed het bovenal naar boven te gaan. Daar was een gemetselde schoorsteen van kantig ingebrokkelde roode steenen, met een klein, grijs, toegegrendeld deurtje erin, waarachter de gevangen wind soms gruwelijk te keer ging en het nooit geheel en al stil en richtig was. Als het kwam, datgene, waarvoor ze bevreesd was, moest het daaruit komen, en haar vrees was volmaakte zekerheid: éénmaal zou het komen. Eenmaal zou het onverwacht voor haar oogen staan, voordat ze die toeknijpen of afwenden kon. Wanneer Heleen in boekjes las van ‘spoken, kind'ren, zijn er niet’, dan geloofde ze dat geen seconde. Ze overwoog zelfs niet, of het misschien toch niet mogelijk kon wezen. Spoken waren er, eenmaal zou zij ze zien, hooren en voelen, het was zoo zeker, als dat ze dood zou gaan, en het kon elken dag op een plotseling uur gebeuren. Ze vreesde vooral ineens te worden aangeraakt en wel in de holte tusschen haar schouders. Daar zetelde haar angst als kilte en huiver voelbaar.

Heleen verborg in haar diepste wezen dit klein, gruwelijk geheim, dat ze bijwijlen bang was voor haar eigen moeder. Ze wilde in de avonden, dat er storm en wolken waaiden om het huis, niet met haar alleen gelaten wezen, maar ze had niet de macht en den moed om dat alleenzijn te weerhouden. Als ze dan tegen den avondschemer haar vader zag uitgaan, voelde ze alreeds haar onrust in aantocht als een koude damp, die van alle kanten op haar aftrok - er behoefde maar het geringste te geschieden en het zou zich verdichten en overal op haar vastzetten. Ze zette zich stijf van angst in haar stoel, nam een boek en wilde lezen, doch spiedde stil en schichtig boven de bladen uit met drogen mond naar moeder, die zacht-ademend staarde in de lamp. Hoe bleek leek ze, hoe fel en vast haar mond, de oogen leeg en ver, ze was heengegaan en had Heleen alleen gelaten, ze voelde het vast en bang, moeder was heen, zij was nu alleen, soms voelde ze het ook, alsof moeder dood was en ze haar hadden gelaten met haar lijk. Plotseling verkromp ze -, alles in de kamer begon stil en sidderend te leven, de vale grootouders aan den wand bewogen de oogen en

staarden haar aan, er waaiden schaduwen achter den haard, en onder de tafel het dwalend iets, dat zweeg en greep en beet, zij zelf ging op tot een damp van kouden angst, waarin haar razend hart bleef bonzen, elk oogenblik een knauw of killen beet aan haar lichaam verwachtend en machteloos tot vlucht of verweer, zooals in droomen. Haar voorhoofd was ijzig bezweet, in haar borst scheen haar hart te sterven en stervend te smeeken, dat het zoo niet blijven moest. Dan scheurde zich haar stem los uit haar keel en vroeg en drong, dat haar moeder hooren en weerkeeren zou en met haar bijzijn den rampzaligen angst verdrijven. En als moeder antwoordde, schor en hokkend, en opkeek en bekwam met herlevende oogen, dan zonk Heleen trillend in haar stoel terug. Al haar spieren ontspanden zich, haar hart bedaarde, wat onder tafel waarde week en verdween, damp trok op, aan den wand doofden oogen en gelaten, angst ging in ijlte heen, maar bleef, veraf loerend, om haar opnieuw te bezetten. Niet voordat vader inkwam en Heleen hem vleiend tegemoet vloog, was het huis opnieuw van hen alleen en veilig.

Doch gruwbaarder dan haar angsten waren nog de droomen, waartegen ze weerloos en van hulp verstoken alleen stond. Er waren dagen, dat ze uren vooraf tegen dat van slapen gaan opzag, en bij voorbaat beefde voor de benauwde martelingen, die haar van den komenden nacht te wachten konden staan. Menigmaal nam ze zich voor, zoo lang mogelijk wakker te blijven, lei zich bevend in bed en zoog gretig haar aandacht vast op het kleinste gerucht in huis. Zoolang ze haar vader nog hoorde en al haar gedachten samendrong op wat hij beneden deed, klok-opwinden, deurgrendelen, waterhalen, behield ze een betrekkelijke rust, waarachter toch alreeds de angst voelbaar gereed lei, om haar te bespringen. Doch werd het dan stil, en verslapte de spanning van luisteren en wachten, dan viel ze bevend in haar kussen terug en woelde bleek en zwak zuchtend, schreiend met een bitter verwrongen mond en niet wetend wat ze beproeven moest, slapen gaan of wakker blijven. Want sloeg ze de oogen open en keek ze op in het duister onder de binten, dan benauwden haar dolende vormen, deed zij ze toe, dan spookten uit de diepte rosse en fel witte schijnselen op haar af, vormloos, maar die vormen aannemen

konden en ze wentelde zich om en om en stortte eindelijk heftig schreiend haar angst uit mond en oogen in haar hoofdkussen neer, tot ze uitgeput insliep en droomde.

Wanneer kinderen op school met vroolijken ophef vertelden van wat ze in den nacht hadden gedroomd, grappige of gruwelijke verhalen, keek Heleen ze zwijgend en weifelend in de oogen, en geloofde ze niet in wat ze zeiden, want wie kon lachend over zijn droomen spreken? Haar droomen waren meestal onzegbaar gruwelijk en tot in de gewoonste dingen ontstellend vreemd. Ze kende gedroomde landschappen, die jaren lang bij poozen weerkeerden voor haar gezicht en haar verontrustten, zonder dat er in dien droom iets ergs of bijzonders was voorgevallen. Ook droomde ze wel van varen in de boot, van loopen door het land -, en zelfs dan schenen land en boot dat ontstellende als uit te zweeten, ze wilde dikwijls weten wat het was en ontwierp daarom bij het ontwaken naast het wijkend droombeeld snel het werkelijk beeld van die bekende dingen, doch bevond hun onderscheid wel sterk en beslist te gevoelen, doch niet te benoemen. Het ergste, dat haar overkomen kon, was eenzelfden droom twee keer achtereen te droomen, dan was ze den volgenden dag wild van onrust en vrees dat het wederom komen zou. Dat was geschied met den droom van de drie mannen, de droom, waarin de kamer beneden wijd werd tusschen de wijkende wanden, het licht in de lamp bleeker en geler en tienvoudig verspreid en elk ding in de kamer stond te trillen van een benauwd voorgevoel. Vader en moeder, de broertjes, de zuster en zijzelf, keken allen in éénzelfde seconde op en elkaar aan, sloegen één seconde later allen de oogen neer met sidderende lippen. De drie mannen zaten weer in hun midden, spraken niet, bewogen niet en keken toe. Ze zaten er avond aan avond, niemand wist van waar en hoe ze binnen kwamen. Doch erger dan hun bijzijn was het gruwelijk oogenspel, dat nu aanving. Heleen's oogen trachtten die van haar vader te naderen, om hem te smeeken, dat hij op zou staan en van buitenshuis hulp gaan halen, ze zag haar blik als een trillende zilverdraad naar haar vader uitgaan, doch halfweg werd die blik ondervangen en weggevoerd door de sterkere blikken der mannen. Niemand van hen kon de anderen met de oogen naderen en beduiden, over de tafel

trilden de blikken als zilveren draden, werden gevangen en weggevoerd.... de spanning steeg ondraaglijk, een suizen werd hoorbaar en alles stond op barsten -, tot Heleen wakker sloeg en zich heet zweetend alleen bevond in den nacht, met een roode hel van angst in haar hoofd. Dan dorst ze geen lid van haar lijf verroeren, in de stilte niet opstaan en niet krijten en leed haar marteling tot de dag door raam en reten drong, sprong het bed uit, stortte zich op den grond en strekte haar armen naar het licht.

Ten leste zwol de benauwdheid van hare angsten zoodanig in Heleen's wezen aan, dat ze elk ander gevoel uit haar verdrongen. Er waren dagen, dat ze niet dorst opzien naar het gelaat van de maan en de vormen der wolken, dat ze, in den schemer, van den weg af kwam aangedraafd, verward in haar adem en zich met sidderend lijf tegen de buitendeur stortte om die te grendelen en zich met voorwendsels en jokkens aan het gevaar, naar boven te moeten, zooveel mogelijk onttrok.

Toen Heleen's vader van die angsten begon te vermoeden, besloot hij er zijn wil rauwelijks tegen in te zetten tot Heleen's eigen baat; zijn minachtende woorden knauwden haar wel, maar ze gaf niet altijd toe. Doch eens in het schemeruur, ze zouden juist hun maal beginnen en Heleen zat reeds aan tafel, beval hij haar naar boven te gaan en een mandje te bergen in een kast. Heleen werd grauwbleek, maar ze zweeg en rees op en ging de kamer uit en klom bevend bij de duistere trap omhoog naar boven. Ze kwam de verlaten kamer in, binnen de stoffige ruiten hing het doodsche donker, koud klonk haar stap op den plankenvloer, de kast kierde en sloeg kelderlucht uit. Ze vermeed het naar het grendeldeurtje in den schoorsteen te kijken en beproefde het veilig beeld van de kamer beneden, met lamp en witgedekte tafel, voor haar oogen vast te houden. Ze sloot de kast, rilde in de kilte, en ging naar de trap terug. Doch toen ze voorbij het deurtje kwam, voelde ze zich plotseling beloerd, alsof gretige oogen zich verdrongen achter de reet om haar en het licht te zien. Lam van angst kwam ze bij de trap, zette wankelend haar voet op de bovenste trede, toen hoorde ze duidelijk achter zich den grendel knappen en dat het deurtje opensloeg. Een tocht streek haar langs

het gezicht, iemand stiet haar tusschen de schouderbladen aan en in het duistere trapgat neer naar beneden. Ze viel neer op haar gezicht, voelde een krimpen door haar lichaam en dat het bewustzijn haar ontvloeide.

VI.

Heleen had in den val haar been gebroken, ze werd opgenomen en in bed gelegd. De dokter kwam en ondervroeg haar, doch ze liet niets uit van wat haar was overkomen en verzette zich schreiend tegen het onderzoek, snikkend van drift om den smaad van zijn lachende kleinachting en zijn overmacht, die haar deed wijken. Er werd een bed voor haar gespreid in de warme woonkamer, en ze behoefde niet meer naar boven. Ze sluimerde veel tusschen lichte kille koortsen, maar de droomen bleven weg. Haar zuster sloop vaak naar haar bed en vertelde haar vertelsels; eens echter wilde ze het verband van haar been plukken, toen werd ze door vader de kamer uitgebracht en boven opgesloten. Haar schreeuwen en snikken kwelde Heleen zoo ellendig, dat ze meesnikte in haar bed. Tegen de lente ging de zuster het huis uit, er kwam 's morgens vroeg een rijtuig, vader stapte met haar in en ze reden weg. De broertjes kwamen, verschrokken van 't gekrijt, met ontstelde gezichten naar beneden; in de kamer bleven vergeten de gordijnen neer en het lamplicht vocht zwak en bleek tegen den zwellenden dag. De broertjes gingen naar school en Heleen bleef met moeder alleen en deze ging aan haar werk in den jachtigen draf en met den ijlen, afwezigen blik, die Heleen kende van haar benauwde avonden. Herhaaldelijk draafde ze haar bed, dat voor het raam stond, wezenloos voorbij, Heleen hoorde het schuifelen van haar adem, dat naar zacht steunen leek en voelde haar rokken langs zich wapperen. Ze wilde er niet aan denken, wendde zich af, keek in de frissche ijlten van blauw en wolken omhoog en verheugde zich, dat de boomen al knoppen zetten. Even brak de zon nog door, en Heleen sluimerde in en werd niet wakker, voor de broertjes weerkeerden van de school.

Een korten tijd daarna ging zijzelf ook weer naar school terug en kwam er in de hoogste klas. Een paar dagen

tevoren was haar oom thuis geweest en had met den vader over haar gesproken. Heleen zou onderwijzeres worden, was gezegd, omdat ze dan op haar achttiende jaar op een fatsoenlijke manier voor zichzelf kon zorgen. Heleen nam alles aan, wat over haar werd besloten. Het begrip: toekomst, gloorde bleek in haar aan. Ze zou voortaan niet langer van den eenen dag in den anderen leven. Dit bleef haar bij.

Het geleek Heleen later, als ze dit alles overdacht, of van toen af het schoolleven vat op haar ging krijgen en haar met bewuste indrukken vervulde. In den teederen, bleek-gouden Mei'schen morgen, dat Heleen voor het eerst weer schoolwaarts ging, speelde een orgel ‘Les pas des Patineurs’, de dartele blaadjes keerden en wendden zich aan de boomen, Heleen kon er haar blik niet van losmaken, haar zoete zwaarmoedigheid zwol in haar aan en maakte, met klank en wind en kleur tezamen, dit oogenblik onvergetelijk. En als ze het herdacht, dan scheen het haar tevens of ze juist op dienzelfden Maandag de school en de kinderen en de meesters met andere oogen was gaan bezien. Niet langer was schoolgaan de gedachteloos vervulde taak van elken dag, zonder verder verband met het overig leven, en de meesters waren meer dan het natuurlijk toebehooren van klas en school, zij ook waren menschen, die een eigen leven leidden en wenschen koesteren konden buiten de school. Het leek haar nu vreemd, dat ze dit niet eerder had geweten.

Haar eigen bestaan was niet langer, wat het was geweest, het verborgen leven van haar verbeelding, veilig binnen de kleine zorgelijkheden van school en huis -, dit scheen wel plotseling gedaan. Als uit een schuilhoek trad Heleen te voorschijn en de werkelijkheid tegemoet. Gestalten wonden zich los uit een omneveling, wonnen in scherpte en beduidenis, de kinderen, die voor en achter en naast haar in de banken zaten, waren afzonderlijke personen, die ieder op zichzelf eigenschappen bezaten en naar die eigenschappen beoordeeld konden worden, ook zijzelf zou door anderen gadegeslagen en beoordeeld worden. Zij voelde de begeerte een goed oordeel waardig te zijn en niets scheen haar natuurlijker dan dat de menschen haar zouden vragen, wat menschen in boeken elkander vroegen: eerlijk en trouw en edelmoedig te zijn.

In de klas kon nu haar gebrek aan zakelijke voorstellingen niet langer verborgen blijven en schoon ze wel eens geprezen werd om de wijze, waarop ze verhaalde van dingen die ze in boeken had gelezen en om al de vreemde namen en ongewone woorden, die ze tot haar beschikking had, vaker bulderde er gejuich uit de banken als ze domme antwoorden gaf of onbeholpen was. De handige en slimme volkskinderen waren haar met hun beperkte schranderheid in veel dingen vooruit en hoonden haar zonder deernis, en daar Heleen de dingen, die anderen wisten en konden, altijd moeilijker en bezwaarlijker vond, dan wat zijzelve wist en kon, achtte ze zichzelf onbruikbaar en dom en begon er over te tobben, hoe het op die manier met haar moest gaan. Pijnlijk gevoelde ze al wel, dat haar een ander leven dan dat in de boeken beschoren zou zijn.

In dit laatste leerjaar op de kinderschool kwam Heleens ontwakend bewustzijn met velerlei nieuwe dingen in aanraking en begon ze vagelijk van zichzelf rekenschap te verlangen van wat ze daaruit innerlijk ervoer -, tot nu toe was ze met die ervaringen-enkel meestal tevreden geweest.

Heleen had allang tot haar teleurstelling begrepen, hoe weinig edelmoedigen er waren onder de kinderen, die ze kende. En toen er nu op een middag een vreemde heer in de klas kwam en hem ter eer de rekenles werd gestaakt en uit een boekje gelezen, waarin een lesje stond van een braaf meisje, dat Jansje heette en zoo maar haar nieuwe verjaringsgulden aan een armen man weggaf, en toen nu die heer met een oolijken glimlach en een knipoog naar den meester den kinderen vroeg, wie er wel met zijn gulden evenals Jansje zou hebben gedaan en toen daarop al de kinderen den vinger opstaken en riepen en het bovenlijf uit de banken hieven om toch vooral maar opgemerkt te worden, toen kon Heleen het niet verdragen. De walging kroop in haar op met een vluchtige drift om den blik en den glimlach, die toch haar persoonlijk niet gold - eenzelfde drift als toen de dokter haar onderzoeken wilde en glimlachte om haar verzet - daar ze die kinderen kende in hun geniepige hebzucht, ze stortte bot en woest het hoofd in de armen op de bank en schreide toomeloos. Rondom haar werd gelachen, de meester maakte zich boos, de vreemde heer overreedde en onder-

vroeg met een stem waarin belangstelling bleekte tot verveling, maar Heleen antwoordde niet en hield met alle macht hoofd en armen op de bank gedrukt. Ten leste werd de meester ongeduldig en zond haar op de gang, daar stond ze vernederd met oogen en keel heet en gezwollen en rilde van rampzaligheid.

Maar in die rampzaligheid sloop langzaam-aan een bevreemding voor zichzelf. Wat had ze toch gedaan, wat had ze toch gewild? Waarom was haar walging geweest? Om het liegen dat zijzelf vaak genoeg zonder blozen deed, als ze van straf of dwang vrij wilde komen? Neen, ze voelde het onderscheid zonder eenigen twijfel fel, maar tastte vergeefs naar woorden om het zichzelf duidelijk te maken. Doch dit oogenblik vol innerlijke zekerheid en onzekerheid tegelijk ging niet meer heen uit haar geheugen.

Wanneer in dien tijd van haar leven Heleen las of luisterde, kwam vaak dat gevoel, alsof de dingen, die ze vernam, een dieperen, veelal bangeren zin hadden, dan hun schijn deed vermoeden. Ze onderging dat als beklemming, een benauwing, die even in haar opliep en in vage, nare mijmering vervloeide. Toen eens op een keer de meester van Indië vertelde, en hoe de bewoners er leven, zich tooien en eten, dat de Maleiers hun huizen beleggen met het loof van de nipah en de Boegineezen zich kleeden met schors, en toen hij plotseling opmerkte, dat dit alles niets te beduiden had en dat het volmaakt hetzelfde was een jas van wol of een jas van schors te dragen, naakt of gekleed te gaan, riet of nipah op daken te leggen, en dat alleen overdreven menschen van die dingen ophef maakten -, toen voelde Heleen plotseling die beklemming, alsof wat de meester daar zoo hupsch en nuchter vertelde, een dieperen en bangeren zin had. Ze werd bleek en onrustig. Had de meester gelijk en leek dat allemaal alleen maar zoo vreemd en ontroerend? En als de meester gelijk had, waarom moest dat dan zoo vreeselijk wezen, waarom voelde ze zich daarom plotseling zoo verlaten en ongetroost? Heleen wist het niet, draaide ongedurig in haar bank en zuchtte.

In dienzelfden tijd las Heleen buiten de school in een boek een versje, dat ongeveer aldus eindigde:

Wie die vogel kweekt en voedt
Wie die bloem verzorgt en hoedt
Wie zoo vroolijk zingen kan
Dat en is geen slechte man.

Dit bracht haar aan het denken over het verband tusschen de vroolijkheid en de deugd. Ze begon te verlangen, dit verband te zien en te begrijpen, niet omdat ze er aan twijfelde, of het wel bestond - want het tegendeel was waar en ze had deze en andere samenvoegingen, als drift en goedhartigheid, gestrengheid en rechtvaardigheid, geleerdheid en verstrooidheid al reeds meer hooren noemen en ook wel zelf opgemerkt, doch nu begeerde ze het waarom te vinden in een gezamenlijke oorzaak voor de beide dingen en zocht daar gestadig naar. Ze wilde weten, wat het grappige is in grappige dingen en het mooi in mooie, ze was niet meer tevreden met de zakelijke mededeelingen in de boekjes omtrent den gemoedsaard der verschillende volkeren en stammen en zou graag hebben willen weten, waarom juist een Gasconjer meer dan andere menschen liegt, zooals in het aardrijkskunde-boekje stond. Ze mijmerde over die vragen, welke soms in drommen op haar losstormden, - de wereld was vol van deze raadsels, elk moment ving zij ze op uit gesprekken... overdacht ze op haar zwerftochten, maar vond het antwoord niet.

Tegelijkertijd begon ze een behagen, dat haar zelf bevreemdde, in rekenen en meetkunde te vinden. Cijferen had altijd haar tegengestaan en evenzoo het omslachtig beredeneeren van willekeurig-gestelde gevallen, - maar het leeren kennen van vaste en altijd-geldende wetten, die dan uit elke vermomming vast en geldend te voorschijn traden, vervulde haar bijwijlen met iets van datzelfde gevoel van innerlijke verzoeting, dat haar een stille, zomersche avond schonk. Sommige kinderen lachten of morden, als eenvoudige eigenschappen van vlakken en getallen nog bewezen moesten worden, - Heleen kon hun bezwaren niet deelen, hun houding niet begrijpen: dit vaststellen en bewijzen schonk haar genot, dat ze weliswaar niet doorgronden kon, maar waaraan ze zich met vreugde overgaf.

VII.

Bloemen en dieren had Heleen niet, noch verlangde ze die te bezitten, knutselen en handwerken verstond ze niet en

beproefde ze niet en haar bijzondere onbeholpenheid was een van de dingen, waarom ze uitgelachen werd. Het tekort aan ervaring en begrip omtrent werkelijke zaken en haar volslagen gebrek aan zelfvertrouwen bleken immer pijnlijker en belemmerde haar omgang met anderen op de nieuwe school, waar ze het volgend jaar werd heengezonden. Hier was alles ijl en licht en ordelijk, geen rumoerigheid meer van een volle klas, waarbinnen elk kind zijn echte leven veilig kon bewaren. Deernisloos werd Heleen uit dit laatste bolwerk weggerukt en zat nu dagelijks in het zedig avondlicht van een blinkend en frisch lokaal met nog geen twintig andere meisjes, die al kleine juffertjes waren. Heleen kende ze geen van allen, maar velen van de anderen kenden elkaar onderling en waren tezamen van een andere, een voornamere school of uit de omliggende dorpen afkomstig. De dagen had Heleen nu vrij voor haar werk en haar lessen en ze moest tegen vijf uur naar school. Die lag achter een klein plein met poort en boomen, waar de meisjes in paren of groepjes drentelden, tot de meester voor het raam wenkte en de les begon. Het was April, toen ze er heen ging en de lente in aantocht. Ze beproefde niet, zich bij de andere meisjes aan te sluiten, want ze vreesde opdringerig te lijken en wachtte tot iemand om haar zou komen, maar niemand kwam en ze bleef alleen.

Met de handen op den rug tegen den muur geleund, stond ze stil, neuriede, peinsde, en liet den avondwind langs haar oogen gaan. Ze hield van den hemel in dat uur tusschen dag en avond; het blauw is nog blauw en tooit zich verbleekend met het zilver van vroege sterren; ze hield van het klapperend wieken en piepen, het snel en lustig heen en weder zwenken der vogels in de ijle boomen, dat ze door louter te luisteren en zonder opzien zag, en ze dacht aan de nieuwe dingen thuis, die haar vader voor enkele dagen van een verkooping had meegebracht, een dof bruin kastje met grillig koperbeslag, borden met poppetjes erop, een verweerde kleine spiegel en een gekleurde prent in een zwarte lijst. ‘De Ridder en zijn Bruid’ stond er onder in de smalle, dunne letters, die ze kende van de boeken. Sedert enkele dagen was die prent in huis en voortdurend weer liep Heleen er naar toe, stond er voor, keek er naar op. Nimmer

te voren had ze van zoo iets liefelijks gedroomd als van dit stille, witte kasteel. Nevel als ijle rook hing er om heen, lag zacht-wollig uit over de boomen, met kronen zwaar van rood en goud, om kolommen, bloeiend in kleurige festoenen, over vijvers blank en blauw tot ver naar achter, waar een witte brug vlak lag over water met zwanen. Nu Heleen alleen stond en dacht aan die prent, moest ze schreien als van deernis... en waarom toch? De zoete zwaarmoedigheid scherpte tot wanhoop aan... en waarom toch? Het was alles zoo rijk en zoo fijn en zoo blijde, de bruid in wit met goud van lokken, rozerood blozend en glimlach op het gezicht, de bruidegom goud, blauw en kastanjebruin, stralend in zijn fier geluk.

Was haar lijden dan benijding? Neen, ze leed een eigen pijn. Wat was het? Ze had den vorigen avond alleen in donker gezeten in het gras langs de rivier, in het water gestaard, zich niet verroerd en nagedacht. Binnen in haar was een deur gesloten, daarachter lagen de geheimen, die zijzelf niet verstond, het geheim van haar zwaarmoedigheid, van haar schreien om blijde dingen, van haar verlangen, haar vrees en haar bevangenheid, - zij had er den sleutel niet van.

Ze beproefde een voor een al haar kinderlijke wenschen, de stoutste mogelijkheden als sleutels, - maar het slot antwoordde niet, zij moest dien gesloten kerker in haar binnenste mededragen.

Heleen sloeg de oogen op, zuchtte en zag, dat zij alleen was. De donkerte dreef aan, hoe wonderbaarlijk zoet was nog dit laatste licht. Ze zag de meisjes in paartjes en bij drieën heen en weder langs zich gaan, het grind kraakte licht, er beet iets in haar keel, er rezen tranen, was ze nu echt bedroefd? Ze wreef in een onvaste smartelijkheid haar achterhoofd tegen den muur, kreunde even, sloot de oogen en ving haar tranen in haar open mond. Toen tikte de sleutel een kort bevel tegen de ruit, gordijnen ritsten neer, binnen ploften de lampen op; avond. En Heleen ging naar binnen.

Er gingen eenige weken voorbij en Heleen ervoer allerlei dingen, die ze nooit geweten of opgemerkt of gemist had. Onder de andere dit dat ze geen armbandjes, broche en horlogetje bezat of begeerde, dat ze niet dansen en niet

schaatsenrijden kon, nooit bij avond te kermis en binnen in een tent of op een partijtje was geweest.

En wat later vond Heleen op haar bank een blaadje papier uit een zakboekje getrokken met een potloodkrabbel erop, waarin ze met pijnlijke schaamte zichzelf moest herkennen.

Wat er onder stond: ‘dit is het rare kind met de rare jurk uit het rare huis’ en op den witten rand nog een lang mager lijf op stakebeenen en met onooglijk kopje. Een dartel potlood had daar snel met dansende letters door heen geschreven ‘en dit is haar gekke zuster’.

VIII.

Heleen kreeg haar onderricht van meesters, die onder het bijbrengen van kennis het bijbrengen van namen en feiten verstonden, omdat ze voor zichzelf daarvan geen ander begrip en geen andere behoefte hadden. Niets van wat zij op die school dus leerde, hechtte zich in haar vast, want niets sloot aan bij wat haar innerlijk vervulde, die duistere en verwarde wereld van vragen en zuchten en vermoeden bleef van iedere verbinding met de uitwendige wereld verstoken.

Ze leerde en begreep echter vlug en dit herstelde haar zelfvertrouwen, doch daar haar geest weigerde te vertoeven bij wat hij eenmaal begrepen had of bij wat geen dieper belang scheen te hebben, steeg haar afkeer tegen het eentonig huiswerk tot een onoverkomelijken weerzin, soortgelijk aan dien van haar lichaam tegen sommige spijzen. Vaak nam ze zich voor haar taak naar behooren te vervullen, om den meester tevreden te stellen, straf en onrust te ontgaan, maar kon niet, want plotseling stortte haar hart als barstend al zijn walging in haar uit, haar handen werden machteloos, haar bloed drong prikkelend naar haar huid en maakte haar heet en benauwd, ze balde de vuisten en wilde wegloopen, om dit ellendig leven te ontgaan, dat anderen haar opdrongen en waartegen zij machteloos was. Geen enkele les echter haalde in afgrijselijkheid bij de Woensdagsche les in breien en naaien. Die haatte ze zoodanig, dat ze er den vorigen avond alreeds in onrust en ongedurigheid onder leed. Rook ze op andere dagen de lucht van lijm en linnen en zag ze de doozen en mandjes in de open kast, dan keerde ze zich

om met een rilling van weerzin, en op den dag-zelf, op het oogenblik, dat ze die doodsche, slecht-verwarmde kamer met de lange, gladde tafels en de lange, groene kussens binnentrad, vereenigden zich haar geest en haar leden in een onverwinbaren onwil.

Het gebeurde wel, dat haar vingers en lippen plotseling kil en wit werden, haar oogen dof, zoodat het werk haar uit de handen viel. Haar lijf sloeg in een stuip van rauwe wanhoop achteruit tegen de bank, ze keek radeloos tegen de zoldering op. Al haar bloed raasde tegen dat peuteren op lapjes, ze klampte de handen, zette star de tanden opeen en weende kwaadaardig met heete keel, omdat iedereen baas was over haar en besliste wat zij doen en laten moest. Riep haar de juffrouw, die schempte en schold, terwijl ze de fouten verbeterde en haar werk de anderen liet zien, die in eigen ijdelheid en vermaak om anders vernedering gestreeld, grif medelachten, tot de harde stem ook hen bedwong, dan stond Heleen achter den stoel, de oogen half-toe, in de kortstondige verlossing als in luwte verademend, liet de woorden over zich heen gaan en dacht aan wat anders. Eens was ze zoozeer afwezig, dat ze neuriën ging, terwijl de juffrouw tot haar sprak, ze werd weggezonden en mocht zich drie dagen lang niet in school vertoonen.

Breien en naaien leerde Heleen dus van die juffrouw niet, doch wel kreeg ze van haar eenig inzicht in de voorwaarden, welke menschen en kinderen aan hunne waardeering en genegenheid verbinden. Het was op een dag, dat ze weer achter haar stoel stond en half luisterend door het open raam tuurde, maar plotseling opschrok en het gelaat naar de juffrouw keerde, om wat die zei van haar slordigheid en onverschilligheid en nalatigheid en hoe het haar om al die dingen niemendal verbaasde, dat geen der andere meisjes met Heleen wou zijn. Heleen keek de klas rond, alsof ze eenig weerwoord en verweer verwachtte, doch dat bleef uit. En eerlijkheid dan, en edelmoedigheid dan? Ze nam zich voor na de les te vragen of de juffrouw werkelijk gelijk had, doch toen dacht ze aan het prentje, zag dat alles plotseling in een nieuw licht, vond geen woorden en geen moed en ging alleen naar huis.

Korten tijd nadat Heleen zestien jaar was geworden, kwam er een nieuw meisje in de klas, een boerenkind uit een

andere streek van het land. Ze had een scherp, driekantig gezicht en droeg een bril met groote ronde glazen. Ze kreeg haar plaats naast Heleen in de bank, maar Heleen voelde zich niet tot Dieuwertje aangetrokken. Haar leergeld ontving ze als belooning voor vlijt en uitmuntend gedrag uit een fondsje in haar oude woonplaats, op het omslag van haar boeken stond een blauw stempel gedrukt. Dieuwertje was schuchter en schuw, want ze was ook op haar vorige school om het blauwe stempel veracht, maar ze was tegelijk wel geniepig, keek niet af, liet niet afkijken, hielp niemand en leende niets van het hare uit. Om al die dingen kon ze al even weinig als Heleen in de klasse aarden, maar er was dit verschil, dat de meesters Dieuwertje overmatig prezen om haar ijver en de goede orde van haar dingen met de bedoeling, dat de anderen haar tot de hunnen zouden rekenen. Doch de anderen bemerkten dat, wilden niet gedwongen wezen, en de gunst van de meesters deed Dieuwertje meer kwaad dan goed, zoodat ook zij afzonderlijk naar haar huis liep.

Enkele weken was ze op school, toen schoof ze Heleen op een keer een briefje toe over de bank: ‘Ik ben Zaterdag jarig, kom je Zondagavond?’ Heleen nam het briefje, aarzelde, schreef eronder ‘wie nog meer?’ Dieuwertje greep op haar beurt toe en krabbelde een enkel woord: ‘niemand’. Heleen verzonk in overleg met zichzelf en keek peinzend voor zich uit, totdat Dieuwertje haar aanstiet, zij keek opzij, hun oogen ontmoetten elkaar in een blik zonder genegenheid. Dieuwertje's oogen vroegen haar, dat ze niet weigeren zou, en Heleen, schoon vernederd in het scherp besef, dat zij enkel gevraagd werd, omdat zij ook een verschoppeling was en dat Dieuwertje eerder en liever anderen had gevraagd, had ze maar gedurfd, overwon haren weerzin, want ze wilde edelmoedig wezen en knikte dat ze komen zou.

Dien nacht in haar bed overlegde ze met zichzelf, waarover ze met Dieuwertje een geheelen avond zou kunnen spreken en vond geen enkel ding; dus zorgde ze benauwd tegen den komenden Zondag op.

Dieuwertje woonde bij een zuster, die man en kinderen had, in een klein huisje tegenover de gasfabriek. Daar werkte de man en daar was een rij van gelijke, baksteenen woninkjes

gebouwd voor hem en zijn kameraads. Dieuwertje verteerde in die schamele familie haar geldje en was er geëerd, ook om haar kunde en deftigen staat. Haar kamertje, waar ze werkte en sliep, pronkte met de beste meubels en al de snuisterijen.

Toen Heleen zich op dien killen Zondagavond met een bezwaard hart door het klamme gangetje gewrongen had, waar de kinderen dringerig tegen haar opstormden en de bleeke, beenige zuster in de volte, tegen de open kamerdeur leunde en Heleen vorschend van top tot teenen bekeek - er was nog nergens licht ontstoken, het huis stonk naar vocht en donkerte - en bij de enge trap omhoog geklommen was, werd ze door Dieuwertje stijf en plechtstatig ontvangen, want ze was nu bezoek, en ze had plotseling het benauwende gevoel, dat er nu allerlei, en ze wist niet wat, van haar werd verwacht, zonder dat ze er op gerekend of zich voorbereid had. Het was als in een droom: dat ze plotseling in een examenkamer gebracht werd en niets had geleerd. Ze had althans een geschenkje meegebracht, gaf dit Dieuwertje met haar gelukwensch, waarbij ze elkaar niet aankeken, liep traag naar het raam en keek naar buiten. Ze zag boven den grauwen muur tegenover het huis, den hoogen romp van een gashouder, strak en stoer tusschen lage daken en rijzige pijpen. Dit alles leek in de schemering alreeds volslagen zwart, maar uit hemel en lucht was nog niet alle licht geweken.

De fabriekspoort stond open, een zwart pad van modder en sintels voerde binnen in. Heleen staarde ernaar en plotseling voelde ze weer dat losgeraken uit de werkelijkheid, dat bevangende als van vreemde en verre dingen, dat willoos meegetrokken worden in ruimten van vaag gepeins.... o, wat was het toch?

Wat was er toch aan de dingen, te gevoelen, maar niet te noemen, aan alle dingen niet, doch wel aan de open poort en aan het sintelpad, nu, in dit uur? Wat kon het zijn, dat in haar aanzwol als een zwaarte, als ze naar den eenzamen vlierboom keek, op de aschvaalt over de rivier, of naar muziek luisterde, die van ver kwam en door wind was gebroken, en naar het snateren der bonte eenden in den laten herfst, wanneer de hemel bleek is, de slooten breed en blank en de landen dampen van nevel en mest? Aan al die dingen

was hetzelfde, dat haar ving, maar zichzelf niet vangen liet... doch wat was het? Ze wist het niet en zou ze het wel ooit te weten komen?

Ze zuchtte en hoorde Dieuwertjes stem, die haar tot zitten bij de tafel noodde. De lamp was aan en schudde nog zachtjes, het gebronsde ijzer glom van olie, de wollen bal was er vet van doortrokken. Dieuwertje ging achter haar om en liet de gordijnen neer en Heleen wilde spreken, maar ze vond geen woorden. Ook Dieuwertje sprak niet, en droeg haar geschenkjes aan en gaf Heleen een portrettenalbum in haar handen, Heleen sloeg gedwee de bladen om en keek neer op de stuursche, bleeke gezichten van boerenmannen en vrouwen, die ze niet kende, doch ze vroeg niets. Middelerwijl bereidde Dieuwertje de thee, schonk voor elk een kopje, ging zitten, en terwijl Heleen nog weer naar woorden zocht, begon de ander plotseling over de meisjes uit de klas te spreken en luchtte daarbij al de venijnige kwaadspraak, die ze in weken van wrok en zwijgend mokken had gekweekt. Ze vertelde van deze en gene, dat ze met jongens liepen en leelijke dingen deden, en Heleen luisterde, trillend van inwendigen weerzin, niet uit edelmoedigheid of genegenheid jegens die anderen, maar uit afkeer tegen de dingen, die Dieuwertje ruw en uitvoerig besprak en bovenal uit een plotseling krachtig in haar opzettenden onwil, met Dieuwertje gemeenzaam te wezen. Ze had, tot haar schrik, in eene maal heftig het gevoel, dat ze te goed was om Dieuwertje's gast en de vertrouwde van haar lage praat te zijn, doch ze liet dit niet blijken, schaamde zich zelfs een weinig, dronk zwijgend het koudgeworden, wrange kopje leeg, en ging kort daarna henen met de zekerheid, dat ze daar in huis niet terugkeeren zou.

Van dien tijd af verdichtte zich Heleen's begeerte om van die school en den dwang van het huiswerk los te komen, gestadig aan tot een dikken walm van grimmig verlangen, dat nimmer uit haar week. Daar ze toch met de anderen niet kon aarden en de meesters haar verstieten en de nieuwen bij voorbaat door waarschuwing tegen haar innamen, voelde ze zich dagelijks in onwil en verzet verslechteren. Alle tevredenheid was heen, de eenzaamheid, in vroeger jaren licht te dragen en zelfs begeerd, gewerd haar thans vaak

als een last, bij wijlen onverduwbaar. Soms dacht ze aan de oude jaren op het kinderschool, als was toen alles louter heerlijkheid geweest, ze sloot de oogen en zag haar plaats naast het raam, in zonnigheid of halfdonker, naar het uur van den dag en het wisselend getij, en proefde de dagen van zomer en winter in hun verschillenden smaak, herdacht schreiend haar verloren vrijheid en kermde tegen den dwang. Hoe zoet en lief'lijk scheen al dat voorbije -, had ze toen werkelijk geen verlet gehad?

En de droomen, de nare angsten? Het was nu herinnering; wat voorbij was, steeg op in een glans van teederheid en kon niet anders dan met dankbaarheid herdacht zijn. Een nieuw huis was neergezet op de plek van den Chineeschen muur, doch in de avonden van April, wanneer het bleekend blauw in zijn verval zich siert met den gloor van vroegbloeiende sterren, dan herleefde de dag, die nimmer sterven kon, met kleur en gezucht in het ruischen van den wind door de teedere berkenblaadjes en beving Heleen met een zoete zwaarmoedigheid.

Heleen wilde niets liever dan zoo maar altijd in nevel en bevangenheid vertoeven, waarin geen werkelijkheid haar deren kon, doch het leven rukte haar in het open licht en het open licht toonde haar de rauwe wonden van haar hart. Eenzaamheid, eenzaamheid -, het was een schoon bezit voor vrijen dag en avonduur, maar menschen leefden nu eenmaal tezamen op aarde, er moest toch ook een tezamenleven zijn. De anderen hadden het onderling gevonden, doch zij zag het middel niet. Een keten van sterke schakels, de einden hecht ineengesmeed, omspande hun gemeenschap, zij kon daar niet doorheen. Ze had alreeds geleerd, dat met eerlijkheid en edelmoedigheid niet veel te winnen is, doch waarmee wel, dat wist ze niet.

Doch in het begin van haar laatsten winter op school vielen er in de klas rumoerige tooneelen voor. Er was een nieuwe teekenmeester gekomen, die een buitensporigen hoed en lange haren droeg, en de oude zangmeester, reeds jaren aan de school, werd doover en stunteliger met het toenemen van zijn jaren. Een enkele door toeval gewekte balddadigheid ontaardde tot gewoonte en mode; die twee zouden het voortaan ontgelden. De jonge teekenmeester, die

ziek-prikkelbaar was, geen rumoer in de les verdroeg, leed felle zenuwschokken door het opzettelijk neerklappen der houten bankjes op den plankenvloer. Dit sarrend bedrijf en het hardnekkig voortgezet neerstrooien van knikkers en erwten, tot hij ze overal, waar hij liep, struikelend onder de voeten ontmoette, vervoerde hem ieder maal opnieuw tot hulpelooze woede, waarin hij sidderend rondliep en raasde en vloekte en de deur uitsmeet, die hij grijpen kon, onder een vervaarlijk lachen en joelen. Soms bloedde hij daarna uit zijn neus en hield zich wit en trillende vast aan zijn lessenaar. Bij den ouden meester ging het kalmer en tergender toe, hij was een beschaafd en zachtaardig grijsaard en koos zorgvuldig de zangstukjes voor zijn onderricht, maar de meisjes rijmden spotliederen op zijn doofheid, zijn pruik en zijn tanden en zongen die luidkeels in plaats van de rechte woorden, terwijl de oude man voor de klas met een zwierig genoegen zijn stokje zwaaide en links en rechts het bovenlijf boog en goedkeurend knikte om zijn tevredenheid te toonen en tegelijk hoe wèl hij alles verstond, een triesten doovemanslach om zijn zachten, geschoren mond. Somwijlen speurde hij het onraad in het verstolen lachen en het blinken der oogen, ving een klank en de lach stierf op zijn gelaat, wantrouwig luisterde hij, met boos-loerende oogen. Dan zongen de meisjes de richtige woorden, zetten effen gezichten en de lach herstelde zich, het stokje zwaaide en de pret begon van nieuws af aan.

Toen er nu eens een nieuw zangstukje was ingestudeerd, waarvan de val zich niet makkelijk tot rijmelen leende, kwamen er op een middag twee van de meisjes naar Heleen toe en vleiden haar en zeiden dat zij, die zulke mooie opstellen schreef en altijd precies de goede woorden vond bij de les in stijloefening, ook zeker wel een nieuw vers zou kunnen dichten op doofheid, pruik en valsche tanden. De heele klas drong vragend om haar heen, Heleen proefde plotseling in overmaat het zoete der vleierij. Ze aarzelde zelfs niet, ze lachte en knikte en beloofde met blinkende oogen en dacht in de les aan niets anders en ging daarna naar huis en dichtte zonder haperen in koortsige opgewektheid een wreed en fel spotgedicht. Het vond den bijval, dien zij verwachtte en zijzelf de belooning, die ze zocht, een plaats in den kring,

een schakel in de keten der broederschap. Van nu af had ze haar glorie als spotpoëet en hekelde alle meesters met een scherpe vaardigheid, die haar zelf verbaasde. Ook deed ze mee aan het sarren en tieren op teekenles en zangles.

In de zoetheid der toejuichingen van wie haar zoo lang hadden verstooten ging het bittere zelfverwijt, dat haar vooral om des ouden mans leed in avonden en nachten bevloog, geheel en al verloren.

IX.

Heleens meer dan vroeger deelnemen aan het leven in de klas had tot gevolg, dat ze in hetzelfde jaar, waarin ze achttien werd, door een van de meisjes tot een feestje met een danspartij werd meegenoodigd. Het meisje zei er echter bij, dat ze alleen wilde gaan met Heleen, als Heleen nu eens een echte, nieuwe jurk kreeg. Heleen was nog nimmer naar een feest geweest en bezat dus geen feestkleedij; tot nu toe had ze zonder verzet de kleeren van haar tante in goeden doen gedragen. Ze kreeg een kleur bij het beding en wendde zich pijnlijk en vernederd af, met weer dat gevoel, of ze te goed was voor 't geen ze zich liet welgevallen, maar haar kans hing er aan, ze voelde plotseling begeerte, ook eens naar een feest te gaan, dus bracht ze thuis die boodschap over en vroeg haar vader om geld. Hij en moeder overlegden en Heleen zou haar zin krijgen. Dien avond tobde ze in zichzelf over het aankoopen, het kiezen van stof en maaksel voor de jurk, en daar noch haar moeder, noch zijzelf, ervaring of bedrevenheid in die dingen had, ging Heleen ten leste met het geld in de hand naar school, bekende oprecht haar onverstand en vroeg het vriendinnetje haar hulp. Die was daarmee gevleid en vergezelde Heleen den volgenden dag naar een winkel, waar ze snibbig koos en keurde, zoodat Heleen zich vol schaamte afwendde en niet begreep, hoe iemand andere menschen zoo kon laten draven en uithalen en weer bergen zonder een enkel vriendelijk of verontschuldigend woord -, en zich daarna verweet, dat ze ondankbaar was, haar kameraadje onrecht deed. Uit den winkel gingen de meisjes tezamen naar een naaister, die liet Heleen haar jurk uitdoen om haar lengten en breedten

te meten. Heleen zag dat ze elkaar aankeken en toen allebei snuivend lachten; ze begreep ineens dat het om haar bruinen baaien onderrok was, en werd donkerrood van schaamte.

Op den dag van het feest kwam wit en stijf, rozerood bestrikt aan middel en schouders, Heleen in de klas, bang en blij, en ook wel wat pijnlijk en vernederd, want ze wist dat haar kameraadje in de heele klas had rondverteld, dat ze haar eigen jurk niet had kunnen koopen, weinig geld ervoor had gekregen en een baaien onderrok droeg.

Na de les gingen ze met haar tweeën, gejaagd stappend, naar de feestzaal toe, waar gezongen, comedie-gespeeld en gedanst zou worden. Het was al laat en het was al vol, achter gesloten rijen van Zondagsche jongens en meisjes en van oudere menschen in deftig zwart of kleurige feestkleedij vonden ze nog plaats op matten stoelen. Het meisje naast Heleen knikte links en rechts, hoofden wendden en keerden zich in de rijen voor hen, toen ging plotseling het zaallicht uit, het scherm schoof naar weerskanten opzij en in den fellen glans op het tooneel zag Heleen tot haar lichten schrik, want ze had het nog nooit meegemaakt en alles ging zoo gauw, een gewemel van menschen met hooggekleurde gezichten en bonte kleeren. Ze hoorde een roezemoes van praten en lachen, dat haar door zijn wezenloosheid deed denken aan het voorspel van de muziekdoos in de stationswachtkamer, als ze het deuntje nog niet herkend had, tot ze eindelijk wat begon te verstaan en bemerkte, dat het verkleede kinderen waren. Ze speelden een stukje vol zotte toestanden en verwarringen, die Heleen niet aardig kon vinden, doch daar iedereen lachte, meende ze dat de schuld wel bij haar zou liggen -, maar ze vermaakte zich buitengemeen met een oude tante, die alle woorden verkeerd gebruikte, overal inliep en elk ding uit de handen liet vallen.

Daarna werden er liedjes gezongen en de bedroefde wijsjes van het driestemmig koortje ontroerden Heleen zeer, rillingen slopen haar langs achterhoofd en rug, bij het lied van den herder in de bergweiden had ze moeite niet te schreien. Ze tuurde recht voor zich uit, het was of ze een lucht van verf en vernis rook. Een prentje van de blokkendoos, waarmee ze jaren geleden met haar broertje had

gespeeld, was plotseling van versleten herinnering tot een levend visioen geworden. Ze zag boven de Alpentoppen bont wolkenspel en vergat dit gezicht en dat oogenblik nimmermeer. Terwijl de jongens en meisjes op het tooneel radde en toonlooze voordrachten hielden, die ze maar half verstond en die haar niet boeiden, bleef haar gepeins bij den herder en de bergen vertoeven, de zoete bevangenheid van het verre en vreemde overkwam haar; ze was alleen, maar toch ook tusschen menschen en in hun samenzijn opgenomen, en in de tweeledige vreugde om eenzaamheid en samenzijn te zamen, vervloeiden haar gedachten in een zoete mijmerij.

Met alle anderen rees ze even later op, licht verschrokken in het tumult van handenklappen en stampen, dat plotseling losgebroken was. Het scherm vloog open en toe, er werd over en weer gewuifd en gewenkt, Heleen voelde zich achteruitgeduwd, stoelen werden weggerist, tegen de wanden opgestapeld, de gladde vloer kwam bloot, de zaal werd tot den dans bereid. Heleen voelde zich vreemd en stijf van onbeholpenheid, kilte woei om haar heen, de menschen weken, tocht trok door de open deuren de zwoele walmen weg; angst en onrust golfden Heleen door het lijf. Haar kameraadje was weg en praatte met de kinderen, die meegespeeld hadden en nu door een kleine zijdeur, waar geen ander doorheen mocht, trotsch-lachend en gewichtig een na een binnenkwamen. Heleen stond alleen. Ze keek naar de volwassenen op en hoopte dat een van hen haar iets vriendelijks zeggen of toelachen zou, maar in de glimmende, opgezette gezichten keken de oogen stuursch en verwaten, de toegenepen monden ontplooiden zich niet, de blikken wendden zich af na een seconde van koel neerzien. Heleen voelde zich verdrietig, wrevelig tegen elkeen en tegen zichzelf en ze had weer dat gevoel of ze jegens zichzelf zich misdroeg. Doch de muziek ving nu aan, luidruchtige stemmen riepen bazig om ruimte. Heleen werd weggeduwd en tusschen een man en een vrouw tegen een stapel stoelen gedrongen; huppelend in marschmaat trokken jongens en meisjes gepaard langs haar voorbij, ze bemerkte wel dat zij het eenige meisje tusschen de volwassenen was, doch gaf er zich geen rekenschap van, tot haar kameraadje haar beschermend

toeknikte aan den arm van een pronkerigen jongen; toen had ze moeite om niet in tranen uit te barsten. Na een korte poos zweeg de muziek, het kluwen ontwond zich, de paartjes, in de plotselinge stilte met lijf en ledematen verlegen, dreven lachend en links-buigend uiteen. Een jongen, die niet had gedanst, doch met de handen op den rug rondgeloopen en hooghartig glimlachend toegekeken, kwam voorbij Heleen, keek haar aan, keerde terug, keek haar weer aan en vroeg haar ten dans. Heleen bekende aarzelend en beschaamd, dat ze niet danste; het beteekende niets, ze zouden dan tezamen wat praten. Hij schikte in een hoek twee stoelen bij een tafeltje en stelde zich voor. Heleen noemde daarop alleen haar voornaam, alsof ze nog een kind was, omdat ze niet anders durfde, voelde terstond het verkeerde daarvan, doch miste den moed en het middel om dat te verbeteren. Ze zaten nog niet lang tezamen, toen had de jongen haar al verteld, dat hij pas student was geworden, dat hij zich den heelen avond geweldig had verveeld en alleen was gekomen om zijn zusje te begeleiden en dat eigenlijk gezegd de heele wereld en het gansche menschdom hem verveelde, omdat hij dichter was, de studie verachtte en zijn kunstenaarsschap het hoogste vond. Heleen was door dit alles wel wat overstelpt, maar ze vond het toch vooral heel ernstig en ontroerend en gewichtig en rekende zich niet weinig vereerd, dat haar dit alles zoo maar werd medegedeeld, temeer daar Fred haar verzekerde, dat hij die dingen waarlijk niet aan elkeen toevertrouwde. Maar hij had het gevoel, alsof ze elkaar al jaren lang kende, Heleen toch ook, nietwaar? Heleen nam dat gevoel in zichzelf niet waar en zei hem dit, schoon met tegenzin en vreezend hem te grieven, waarop de jongen lachte, zich tot haar overboog, haar in de oogen keek, zoodat het haar verwarde en zei dat ze van alle meisjes hier de mooiste en stellig ook de liefste was. Hij zou een liedje op haar oogen dichten, haar oogen, die als zachte, blauwe vlammen waren en op haar bekoorlijken glimlach. Heleen's hart beefde in haar borst, terwijl ze naar die vleiende woorden luisterde, ze ademde zacht en snel, ving de schittering van haar oogen in haar eigen blik, maar kon bijkans niet spreken.

Laat in den avond bracht de jongen haar naar huis en ze

liepen langzaam onder de boomen van de laan langs de rivier.

Heleen was nog nooit in dit uur van den nacht buitenshuis geweest en de nachtwind leek haar een vreemdeling, wiens gefluisterde taal ze niet verstond. Een machtige bekoring hield haar omvangen, - het ruischen en schuifelen door riet en takken, over de donkere akkers en langs het moede oevergroen drong haar borst binnen als een zaligheid, scherp en bijna smartelijk, want al te zwaar en niet begrepen. Haar knieën knikten en bijwijlen trilden haar voeten alsof ze niet voortgaan wilden. Zacht ademend keek ze om zich heen, haar oogen tuurden wijdgeopend, - alle dingen hadden in dit nachtelijk uur het zoet-zwaarmoedige, dat wat gevoeld en waar zacht en bang naar getast, maar wat niet gevat en niet genoemd kan wezen, het was in reuk en in gerucht; tot in het doffe bassen der waaksche honden toe. De jongen naast haar gaande sprak en lachte soms en drukte haar hand, doch Heleen zweeg, maar op eenmaal trilde haar adem uit haar borst, ze bleef plotseling staan en keek op naar haar nieuwen vriend.... 'Ik wil je iets vragen, - zei ze - je weet zoo veel... zou het werkelijk mogelijk zijn te leven, zooals het in de boeken staat...?' En zooals achter den klokkeslag nagalm zacht en zwak, wiegde in haar achter de vraag een andere, onvast en niet gesproken... waarom ze juist *dit*, en waarom ze dit juist *nu* wel vroeg...

De jongen naast haar was onthutst en keek even wezenloos op haar neer, maar al gauw brak zijn lach weer door en hij zei Heleen, dat het antwoord op die vraag afhing van de boeken die ze bedoelde en dat ze hem maar eens zeggen moest, welke boeken ze had gelezen.

Heleen nam dit als vollen ernst en vertelde hem en sprak plotseling snel en veel en vertrouwelijk, tot bij haar huis. Grauw en vervallen stond het in den nacht, en Heleen leed de vernedering van zijn blik, doch verbeet het en zweeg. Hij had het toch gemerkt en schertste en zei lieve dingen om het haar te doen vergeten. Toen sprak hij nog weer van het versje dat hij zenden zou en toen ze hem haar hand reikte, trok hij haar naar zich toe, bukte zich, nam haar hoofd tusschen zijn handen; ze liet hem half-willig begaan en ving de warmte van zijn lippen op haar open mond.

Schoon de morgen traag ontlook uit den nacht als een grauwe paddestoel uit den donkeren boschgrond, en troosteloozer dan zoo menig andere dag, want dit werd een dag van windstilte en vooze sneeuw, een dag als een moeras, en schoon het ontwaken in zulk een dag een last van zwarigheid placht te leggen op Heleen's borst, die daarvan niet week voor den avond -, leek het haar dezen morgen, alsof ze rondom in een lentezon lag, toen ze haar oogen opsloeg uit haar korten slaap. Ze glimlachte met mond en oogen de komende uren tegemoet en haalde vreugdevol den dag in als een aan droomen en blij herdenken gewijden. Niets kon haar deren, geen flauw besef van kilte of onbehagen drong tot haar door, toen ze opstond; een vergetelheid hield haar in luwe windselen omvangen, het ontging haar, dat haar bloote voeten den klammen kouden vloer betraden, ze liep heen en weer, neuriede, stond dan weer stil, peinsde, neuriede, vergat zich te kleeden en voelde toch geen kou. Ook beneden in de warmte, waar de lamp nog ontstoken was, bleef ze zich bewegen met die vreemde, teedere behoedzaamheid, alsof er overal stilte hing, die niet verstoord en geur, die niet verjaagd mocht wezen en alsof er overal rondom haar kostbaarheden stonden, die breken konden, maar niet breken mochten. Zoo bleef ze den heelen dag en zoo ging ze tegen den avond naar school en elk ding, dat ze in den schemer voorbijliep, scheen een ongekende ontroering op haar af te zenden, het geringste gerucht schrikte haar hart op en deed het stormend kloppen, haar borst stond vol met den reuk van zoete bloemen.

De les was nog niet begonnen, doch het was te koud om buiten te wachten, de deur stond open, de meisjes hadden zich in de gang onder de lamp, die rood scheen door den witten damp, verzameld en riepen haar met ongewone toeschietelijkheid in hun kring. Doch Heleen ontweek hen, en liep rechtstreeks het leege, lichte lokaal binnen, lei haar boeken op haar plaats en ging achter de banken bij de kachel staan. Peinzend hield ze de handen voor zich uit in den trillenden gloed, peinzend luisterde ze naar het zoetzangerig suizen der gasvlammen boven haar hoofd, zachtjes aan verdoofde ze.... Een zware stap schrok haar op, de vijandige meester kwam in en groette haar met een korten

grom. Er trok een wolk van drift en onbehagen langs haar hart, toen glimlachte ze in zichzelf en voelde haar wonderlijke zachtzinnigheid als een bloem openbreken ook naar hem; in een plotseling, ordeloos en verward voornemen hem dezen dag niet, en nimmermeer zoolang ze op school was, te hinderen. Hem niet, niemand.... De anderen traden binnen, ze ging van haar voornemen vol bij de kachel weg en zette zich stil in haar bank, nam gedwee haar leesboek en bladerde tot waar ze gebleven waren. Het was een fragment '*Het Album*' getiteld, uit het boek 'Waarheid en Droomen'. Ze streek de bladzij glad, keek op en wachtte, in een zeldzaam gevoel van gedweeë rust en zachtzinnige tevredenheid. Een meisje las, Heleen keek neer en las oplettend mee met de oogen, nog een ander las en daarna werd zij zelf genoemd. Ze voelde geen belangstelling voor het verhaal en begon duidelijk en koel:

'Hoe het zij, mijn grootmoeder bezat voor mij een groote aantrekkelijkheid en zoo, dat ik niet weet of ik haar meer vereerde of liefhad. Ik vroeg haar dus mijn gedenkboek der liefde en der vriendschap in te wijden. Zij deed dit op hare wijze, zij nam haar ouden Statenbijbel, sloeg dien open, en schreef daaruit met bevende hand op het eerste witte blad: Mattheus X:37. Die vader ofte moeder liefheeft boven Mij, en is Mijns niet weerdigh, en die sone ofte dochter liefheeft boven Mij, en is Mijns niet weerdigh....' Toen schrok ze stil en zweeg bevende. Ze keek op en zag alle oogen, ook die van den meester, naar zich toegekeerd, onder het suizen der lampen lag de klas doodstil. Ze hoorde den naklank van haar eigen stem, luid en bevend, in haar ooren. Een roode gloed rees op uit haar hart, een zuil van schaamte: ze had zich, bij vreemden, vergeten. Het raasde in haar hoofd, of de wereld een draaikolk was en zij daarin pijlsnel verzonk en verging. Plotseling werd haar het licht ondraaglijk, ze sprong haar bank uit, rende naar de deur, sleurde haar mantel mee uit de gang en liep snikkende weg in den witten winteravond.

X.

Heleen geraakte nu in dien leeftijd en in dien staat, dat

ze de scherts ging verachten als het deel der minderwaardigen en zich verbeeldde, dat ze een afkeer van vroolijk kermisvieren en van elke blijgeestigheid had, schoon ze als kind met al haar zwaarmoedigheid altijd goedlachsch om grappige dingen was geweest en zich al gauw had vermaakt met de dwaze teekeningen en onbeholpen spelfouten op winkeltjes en kermistenten. Haar afkeer echter kwam hieruit voort, dat ze uit haar omgeving alleen grove scherts, geestelooze grappigheid en ruw feestvieren kende, en niet vermoedde, dat ook hierin het edele en verhevene zich openbaren kan. Het had zich voor haar tot nu toe uitsluitend in den zwaarwichtigen, bijkans somberen romanvorm voorgedaan, en ze had het onwetend daarmee vereenzelvigd. Haar besluit, dat ze niemand meer hinderen en verdrieten zou, bracht mee, dat ze het schrijven van spotgedichten naliet -, ze verviel in de klas tot rust. Evenwel beschouwden de meisjes haar nu als een der hunnen, de gunst van een jongen had Heleen in hun oogen verheven en Dieuwertje alleen bleef achterafgezet. Heleen bemerkte het met eenige bevreemding en moest het wel begrijpen, maar het verheugde haar niet meer, ze ontweek toch hun gezelschap om de plagerijen, ze was overgevoelig, schreide gauw en wilde niet uitgelachen wezen.

Alle dingen behielden nu dagelijks het heerlijk-bevangende, dat wat niet te noemen, maar te gevoelen is, het hing over akkers en riet en water als onzichtbare damp, het trok met de wolken mee over de toppen der boomen en verzoette des avondwinds klacht tot een zacht geschrei van blijde pijn.

Alle neerslachtigheid vlood voor dien weemoed, er was geluk in iederen dag, geluk in iedere daad, in werken en denken, in ademen en in gaan.

Een volheid was in haar gekomen.... als was een onbekende en onuitgesproken wensch geheel vervuld, als had ze plotseling het antwoord op al haar smartelijke en onvaste vragen verkregen. Als ze alleen was, zat ze stil en peinsde met verwonderde oogen, hoe ze toch zoo lange jaren het leven zonder dit geluk had kunnen dragen en zuchtte van verrukking omdat ze het nu toch en zoo onverwacht en naar ze meende wel voor goed had binnengeoogst. Ze liep glimlachend onder de duistere binten en bespiedde den groei der bleeke zwammen, die ze als kind niet had durven gadeslaan. Ze

was voor het eerst van haar leven op den spokenzolder niet meer bang. Op een dag overdacht ze dit en herinnerde zich, dat eens haar deftige oom haar om dien angst had berispt en van een kwaad geweten had gesproken, als het eenige dat angst aanjagen kon, zonder dat ze hem toen begrepen had. Zou een goed geweten dan hetzelfde beduiden als gelukkig zijn? In sneeuwjacht en gierenden storm doolde ze door het bosch en langs de verlaten plassen, staarde in het water, dat troebel was van schuim en in de woeste vormen der wolken, laag aan den horizon, waar een bleeke lichtglans uit vandaan en over de golven heen verschoot. ledere gedachte stond dan stil, ieder gepeins was geëindigd, ze staarde en stond, liep weer verder, neuriede, stond weer, en staarde, ze was niets dan een trillende damp van geluk, warend waarheen ze gedreven werd, zonder richting of eigen wil.

Doch langzaam aan, onbemerkt en vaag in den aanvang, dan duidelijk en beangstigend, drong een benauwdheid haar vreugde binnen. Het was om een ding in haar zelf, dat ze leed, maar niet begreep, een vreemde prikkelbaarheid, een dwaze veeleischendheid. Zij, die met elkeen zonder morren tevreden was geweest, zooals ze zich voordeden, wat wilde ze toch van hem? Mocht hij niet lachen en schertsen en lichtvaardig babbelen, moest hij anders zijn dan de anderen, hij alleen? Waarom zweepte het geringste haar op tot schreien en verwijt, tot een sombere prikkelbaarheid, sloeg haar blijde stemmingen neer, zonder dat ze het weerhouden kon, zoodat zij pruilde en mokte, tot hij norsch er tegen in ging en ze boos van elkander wegliepen? Ze begreep zichzelf niet, het maakte haar bang en schuw en wond haar op tot wanhoop. Kwam ze na zulk een bedorven samenzijn terug in huis, dan wierp ze zich als een ziek dier in een hoek, kreunde van snijdende smart, antwoordde niet, verweerde zich niet, weigerde naar school te gaan en wenschte, de lange, nachtelijke uren door, dat ze den morgen niet halen zou, om het ontwaken te ontgaan, dat zulk een herinnering achter zich aan sleepte. Den volgenden dag was ze bleek, kon niet eten, liet haar werk liggen, opende geen enkel boek -, dan kwam in den middag een briefje van haar vriend met vluchtige woorden van teedere vleierij, en het leed lag geveld. Verbaasd uit haar tranen keek Heleen erop neer. Was het wel zóó erg

geweest? Maar een volgende maal leed ze weer even sterk en even fel, nadat dezelfde dingen voorafgegaan waren.

Ook deerde haar zeer het gepraat en geplaag op school, de verholen schimp van juffrouw en meesters, het bitse stoken van de meisjes. Het kameraadje van het feest meldde Heleen bijna dagelijks nieuw, lichtvaardig kwam dat ze van Fred vernomen had, hij was een echte meisjesgek, wandelde niet alleen met Heleen, maar ook wel met anderen in donkeravond en dichtte gedichtjes voor al zijn kennisjes. Heleen moest maar gaan kijken achter de kerk, als ze het niet geloofde. Heleen moest maar navragen bij deze en bij gene! Als ze dus gehoopt had op verloven en trouwen, en als het haar daarom te doen was, dan zou het haar tegenvallen, want Fred dacht daar niet over. Doch Heleen dacht nooit aan verloven en trouwen, ze had geen andere begeerte dan dat Fred haar echte vriend zou zijn en blijven en dat ze tezamen het leven uit de boeken, dat haar nog immer licht te verwezenlijken scheen, het oprechte, eenvoudige, vrije, heldhaftige, dat was als ruim, blauw water met opspattend schuim in de zon, zouden leven. En ze sloeg aan het kwaad geen geloof. Doch toen het kameraadje eenige dagen later inderdaad een blaadje papier meebracht met een versje op haar roode wangen, waarin Heleen woorden en regels herkende van het versje, dat hij haar enkele weken geleden had toegezonden en haar tegelijk vertelde, dat Fred alles wist - maar niet door haar - van Heleen's nieuwe jurk en haar baaien rok, en dat ze er samen om gelachen hadden, werd Heleen zoo teugelloos bedroefd, dat ze het niet verbergen kon. Ze leunde tegen den muur en schreide van pijn. Thuis schreef ze met afgewend hoofd en stroomende oogen een briefje en trilde in haar zelfbeklag. Was Fred haar vriend of van alle meisjes tezamen en had hij inderdaad voor alle meisjes de liefkoozingen, die zij bevende van hem ontving en als schatten bewaarde?

Fred schreef hierop een half-grappig briefje en beklaagde zich over Heleen's prikkelbaarheid en beloofde haar, dat hij haar van haar zwaarwichtigheid genezen en vroolijk maken zou.

In dienzelfden avond wachtte hij Heleen voor de schooldeur en ze liepen snel tezamen in donker heen. Onderweg vertelde hij Heleen, terwijl hij haar arm in den zijne hield gekneld, van een plan, dat hij had verzonnen, ze zouden te

kermis gaan in het dorp over de plassen, het dorp van de Watergeuzen, hij en Heleen en het vriendinnetje van het feest, maar Heleen zou zijn echte meisje zijn. Ze moesten beiden wegblijven uit de les en zich van thuis zien vrij te maken. Ze zouden in alle tenten binnen gaan en de dikke dame en den man met de wassebeelden zien. Wilde Heleen dat? Heleen zweeg en beefde, ze had hem willen beduiden, dat ze dit met hem niet wilde en dit met hem niet kon, maar ze vond geen woorden en ze vond geen moed. Het leek haar plotseling te zwaar, er lag al te veel tusschen hen in, een verschil, dat aanhoudend misverstand kweekte en waar geen baat voor was. Wat moesten woorden nog doen, als dit de eenige troost was die hij geven kon, na haar briefje? Daarom bedwong ze zich sterk tot kalmte, gaf haar hand, liet zich kussen en beloofde dat ze er over spreken en schrijven zou. Thuis schreef ze hem onmiddellijk, dat ze hem niet en nooit meer wilde zien, verzond dien brief, schreide niet, doch was roerloos, liep roerloos, praatte roerloos, lei zich roerloos in haar bed en waakte zonder klacht of tranen met gesloten lippen de donkere uren door. Iets als een voorgevoel, dat jegens anderen het zwijgen alleen haar overig zou blijven, kwam op haar af. Ze bleef drie dagen achtereen zwervend weg van de school, werd betrapt, voor enkele weken verjaagd, liet zich die weken niet zien en kwam daarna slap en stil en tam in de klas terug.

X.

Heleen zat nu in het naderend voorjaar dagelijks gebukt voor haar open boeken, prevelde namen, noteerde feiten en leerde tot donker avond. Dan leunde ze achteruit in haar stoel en tuurde strak naar de balken van de zoldering. Haar leven had ze in nevelen gesluierd, er was één enkele open plek, datgene, waarmee ze leeren moest voor haar examen. Ze pompte zich gewillig vol, ging prevelend door het huis en sloop in donker naar bed als ze klaar was. Ze zwierf niet langer rond, vermeed het bruggetje, de koffiebranderij en het bibliotheekje, las geen boeken en verstopte zich als een draaiorgel naderde. Want het zoete van vroeger gaf nu zoo ondraaglijke smarten af, dat ze het moest vermijden voor het

behoud van haar kracht en rust, doch toen de lente kwam, kon ze zon en wind niet mijden, niet het blinken der herleefde slooten en den geur van het jonge gras. Vaak rilde ze zonder zichtbare reden en schokte haar hart van pijn. Dan keek ze hulpeloos op en rond, maar was alleen in de kamer, waar ze om te leeren met rust gelaten werd, en bukte zich weer naar haar boeken. Dieuwertje kwam soms aan om met haar te leeren, in de klas was niet langer vertier, de keten der broederschap lag uiteengebroken, elkeen voor zich voelde het naderen der volwassenheid op een eigen manier, elkeen voor zich dacht aan examen en toekomst. Er hing een jachtigheid, ieder haastte zich huiswaarts na de les, de lange jaren, die geen eind schenen te hebben, de jaren van zwerven en plantenzoeken in lente en zomer en najaar, van snoepen in winkeltjes en studentikoos rumoer, waren plotseling voorbij, eerst nog het examen, dan daarna zouden ze voor altijd uiteengaan. Ze hadden het lang geweten, doch gingen het nu pas beseffen. Het naderend eind, dat tot de herinnering bereidde, verzoende Heleen alreeds met het geledene, leed had zich omgezet tot rust en verzoende haar met de menschen. Elkeen was oprecht en goed, het kon niet anders, zijzelf ook was oprecht en goed en wenschte voor haar deel niet meer dan daarmee sterk het leven in te gaan. Elk moest voor den ander verdraaglijk zijn.

Op haar beurt deed Heleen examen en kwam in den avond thuis, bleek en moe, bang en blijde. Ze sliep dien nacht gerust en zocht den volgenden avond naar gewoonte de meesters op om te vertellen hoe het haar was gegaan en wat haar was gevraagd. Ze had mooie punten behaald en de school niet tot schande gemaakt. Ze stond in de klas naast den lessenaar van den meester en praatte met hem onder het snuivend lamplicht. De nieuwe klas kwam in, Heleen keek angstig toe en zag hoe een ander meisje zich zette in haar bank, haar boeken uitlei en zich omkeerde naar haar buur. Zij had daar nu geen plaats meer, stond voor de banken en praatte met den meester in een zachte verblijding om de vriendschappelijkheid van zijn glimlach en zijn woorden. Deze man was hard voor haar geweest, had haar nimmer gespaard en dikwijls gestraft, doch dit was

voorbij en vergeten. Als een tinteling vloog door haar heen de drang om hem iets vriendelijks te zeggen, zij ook had immers haar deel van schuld gehad aan de gebetenheid tusschen hen beiden, maar de tinteling vervloeide in bedroefdheid, het was nu toch alles voorbij. Ze was groot en behoefde niet langer in de klas te zitten en ze mocht pratend voor de banken staan, terwijl anderen leerden. Dit was de vrijheid, naar welke ze had gedorst, komen mogen en gaan, wanneer ze verkoos. En was ze dan nu toch weer niet blijde? Ze was van school af, er zat een ander meisje in haar bank en de meester reikte haar de hand als een gelijke en liet haar beloven dat ze nog eens van zich zou doen hooren als ze een plaats gekregen had. Hoe gaarne was Heleen dien avond nog gebleven, maar ze kon het niet vragen, het leek te dwaas, ze treuzelde nog wat rond, maar de meester begon zijn les en Heleen ging in donker naar huis.

De geslaagde meisjes hielden onderling een feestje; Heleen nam daaraan deel, maar ze vermaakte zich niet. Ze had nog niet geleerd, zich met anderen te vermaken.

Korten tijd daarna kwam er een brief van Heleen's oom, haar verdere toekomst betreffende. Hij stelde voor, dat Heleen voorloopig onbetaald zou werken aan een stadsarmenschool in zijn woonplaats, waardoor het haar gemakkelijker zou vallen een bezoldigde plaats te krijgen. Hij en tante hadden goedgevonden, dat Heleen dien tijd bij hen aan huis zou komen en als wederdienst voor die gastvrijheid tusschen en na haar schooltijden helpen in de bezigheden voor het gezin. Zoo verliet Heleen dan nu alles, waartusschen ze lange jaren had geleefd, het oude huis aan de rivier, het holle bosch, de rietlanden en plassen, den hoogen molen, de dorpen der Watergeuzen, geurig van hooi en stroo en mest, de slooten met hun zoomen van riet en moerasbloemen, het bruggetje aan de gracht, waar ‘de Slaaf’ nog immer stond en draaide, en het oude bibliotheekje, waar het naar wortelen en koffie rook.

Ze ging naar de Luthersche kerk op een Maandag, dat er geen dienst was, drentelde over de boterbloemkleurige keitjes, liet den zoeten wind over haar gesloten oogen gaan en dacht aan het meisje met den mooien naam, het blauwe meer en het witte huis, en aan de voorbijë jaren. Ze was nu toch

wel blij met haar volle vrijheid, liep stil in de voorjaarszon naar het bibliotheekje en herdacht den heer en de dame uit ‘De Fonkelende Sterren’, Valentin Jernam, Rémy en Vitalis. Er lag een donker prentje van een kerkhof met treurwilgen en populieren. Heleen keek er naar en voelde de oude zoete zwaarmoedigheid vol en warm in zich aanzwellen. Het grachtje was stil, de scholen al aan, de jonge blaadjes trilden zoetjes in den voorjaarswind. Tegen den avond van dienzelfden dag zwierf ze de rivier langs en tusschen de ijlgroene akkers door naar het oude kinderschool, klom over het hek en liep heen en weer over het verlaten speelplein, waar blank regenwater lag samengevloeid in de kuiltjes rondom de lindeboomen. Ze klauterde met knieën en handen bij den ruwen muur omhoog en hing met de borst op de vensterbank gedrukt om in de ledige klas te kijken. Dof en doodsch stonden bord en banken verzonken in den schemer, het was als rook ze krijt en stof. Meesters stoel was onder zijn tafeltje geschoven, het scheen er al bijkans nacht binnen de halfneergelaten gordijnen, maar nu ze goed toekeek, onderscheidde ze toch nog de kleuren der prenten. Daar hing ‘Het Gezin’, dat ze zoo innig kende van zoovele jaren; in een trilling van leed en liefde, als waren het levende menschen, zag ze ze allen weer, den grootvader voor het raam, met zijn tevreden lach, in zijn ouderdom getroost, en het meisje op zijn knie, dat met gestrekten vinger en juichende oogen naar het heerlijke, ruime landschap buiten wees: koolzaad en blond zomerkoren, om de gedekte tafel heen de vader en de moeder, twee jongetjes en een grooter meisje, het dampend maal was opgezet, maar ieder wachtte en keek met teedere en eerbiedige toegeeflijkheid glimlachend, tot Grootvader zou komen aanzitten. Waar een zonnestraal viel op den rooden tegelvloer, lag een kleine, dikke kerel in den wieg. Aan den anderen kant hing ‘Appels plukken’, jongens met roode wangen drongen dansend rondom den boom, waar hun lachende vader omhoog tusschen de takken school en plukte en afwierp -, op den achtergrond stonden kleine huizen in een kring om het kerkje heen. Aan den overmuur waren vorm en kleuren al verder in donker verzonken, er blonk toch nog wat purper en wat groen. ‘Edelen bieden het Smeekschrift aan’. Stond de kachel nog? Er zou toch wel niet meer worden

gestookt. Daar had ze in den hoek gestaan, dien grijzen Vrijdagmiddag dat het zoo vroor. Rio de la Plata.... een kust bloeide open, scheepjes dobberden, blank op blauw, schapen graasden en blaatten. Hier ook had ze gezongen 'Naar het woud.... naar het woud', en nimmermeer het heerlijk gezicht verloren van eik en beuk, die 'elkaar met zwaaiende twijgen zwijgend begroeten'. Zij kende in de werkelijkheid geen ander bosch dan dennenbosch. Ze proefde en rook dien voorbijen koelen herfstdag, het late uur en het gezang, en trachtte dat lied te neuriën, maar haar stem brak, een rilling sloop haar over hoofd en rug, haar wang lag even op het koud arduin, ze liet zich naar beneden glijden, zonk aan den voet van den hoogen muur ineen en schreide tot ze geen tranen meer had.

Ze ging naar den verlaten zolder, en liep er onder de binten heen en weer, stond voor het stoffig raam en tuurde over de landen, ze snoof de lucht van rag en vochtig stof, trok de klemmende kasten open en staarde naar de ledige planken in een plotseling aanzwellende zoete zwaarmoedigheid. Doch toen ze langs het gegrendelde deurtje kwam, waarachter het weer zoo stil en richtig scheen, beving haar plotseling in een ijzige huivering de oude angst. Ze keerde zich snel om, voelde kilte tusschen haar schouderbladen en moest zich sterk bedwingen om kalm de trap af te gaan en niet nog eens naar beneden te storten.

Moeder en broertjes bleven achter, vader bracht haar naar de stad. Er werden geen wichtige woorden van afscheid gesproken, ze kreeg les noch vermaning mede, dan dat ze oom en tante moest gerieven en haar best doen voor een plaats. Heleen voelde niets van wat in de boekjes als 'Voor het eerst van huis' wordt beschreven. In de wachtkamer van het station zat ze met haar vader op de houten bank tegen den muur; het was vroege morgen, de landerijen blonken buiten de open deur over het water, bolle musschen pikten tusschen de zonnige keitjes. Een werkman wierp uit tijdverdrijf een cent in de speeldoos, het hoog en wezenloos tonenspel ving aan en Heleen zag plotseling kleur van pruiken en verf in fel licht en hoorde het radde ratelen der verbijsterde kinderen in hun grootemenschenkleeren. Ze dacht aan Fred, lei haar hoofd tegen den muur en wendde en keerde

het in onvaste smartelijkheid. Fred ging nu met het meisje van het feest. De trein kwam voor, opende zich, liet menschen uit, sloot zich en vertrok. In een laatsten blik vol heete tranen groette Heleen molen en slooten en de dorpen der Watergeuzen.

XII.

Heleen trok nu in bij haar oom en tante, een ordelijk gezin in een net huis. Er waren twee nichtjes, de een even oud, de ander iets ouder dan zijzelf. Ze ging dagelijks naar de armenschool, waar ze onbeteekenende werkjes kreeg buiten de klas, soms als hulp van de een naar de ander werd gezonden, zieken verving voor enkele dagen en weer afgedankt werd, als ze aan de kinderen en het werk begon te wennen. Heleen verlangde niet naar een betere plaats om het geld dat ze dan met haar werken zou verdienen, maar wel om een rustig leven in een eigen klas te hebben en door de anderen als gelijke te worden erkend. Ze kende nog steeds niet de begeerte naar pronk of opschik of persoonlijk bezit, ook niet nu ze in een gezin was, waar elk zeer sterk op het zijne stond en ze dagelijks op haar weg nàar school door de winkelstraten ging.

Ze gevoelde zich in het huis van haar oom niet gelukkig, daar ze dagelijks pijnlijker ervoer in hoevele dingen ze tekortschoot en over hoe weinig ze meepraten kon. Bij de huiselijke bezigheden of bij het maal aan tafel ontmoette ze voorwerpen, waarvan ze het gebruik niet kende en die ze dus niet naar behooren wist te hanteeren en ze bemerkte aan den bijtenden spot, hoe erg dit werd gevonden, ook ontging het haar niet, dat het in haar afwezigheid met anderen werd besproken.

De tante, die haar leeren en onderrichten zou, werd nimmer driftig of boos, doch ze toonde haar een koude minachting, die Heleen griefde en pijn deed, soms de witte drift in haar aanjoeg, maar meestentijds haar tot tranen bewoog, en na korten tijd verrichtte ze met dochters en dienstboden het werk weer zelf en werd Heleen niets meer opgedragen. Dan wilde Heleen soms smeeken, dat men haar toch weer eens iets zou toevertrouwen, maar ze durfde niet en berustte

in het besef, dat ieder in dat huis haar meerdere was.

Het oude tekort, dat aan gave voorstellingen en begrippen uit de tastbare werkelijkheid, aan den eenen kant voortkomend uit onvoldoende en ondoelmatig onderricht, bij gebrek aan natuurlijke belangstelling, aan den ouderen kant uit te weinig vertrouwelijke aanraking met anderen, werd hier scherper dan ooit opgemerkt, wreeder dan ooit gehoond. Heleen voelde zich als iemand, die buiten zijn wil in een felle feestzaal is gebracht tusschen frissche en fraai getooide menschen, zijn kleeren vaal en vol sleten weet en zweet van angst om het te verbergen. Eens trok ze snel haar hoofd uit het venster terug, toen ze er water uit de goot op voelde druppen en vertelde op een vraag van haar tante met bangen ernst, dat waterdruppen op het hoofd een mensch wel gek kon maken. Schaterend van lachen had haar tante gevraagd, wie haar dat had wijs gemaakt. Heleen had het in een boek gelezen, haar moeder het bevestigd. Dit zei Heleen. Terwijl haar tante zich afkeerde, had ze, niet langer lachend, maar barsch en boos, iets over Heleens moeder gemompeld, maar Heleen had het niet verstaan en vroeg er niet naar. Want een nieuwe overdenking greep haar beet, - dat verhaal van de waterdroppels was dus dwaasheid. Ze zonderde zich af om dit te overdenken, en om haar benauwdheid, haar pijn te overdenken. Zoo stond het dus, dat de dingen, die ze had gelezen, en die haar waren verteld en waarin ze zonder overleg onomstootelijk had geloofd, onwaarheid of dwaasheid konden wezen. Dit had ze nooit overdacht en dit was haar nu rauwelijks gezegd. Waar of onwaar.. het was zaak, geen enkel ding te zeggen, voordat ze het terdege had overdacht, wilde ze niet voortdurend uitgelachen worden. Dat iets in een boek stond, was geen bewijs. Maar hoe dan? Ze moest het voor elk ding afzonderlijk in zichzelf onderzoeken, voor zichzelf uitmaken. Ze wilde dit ernstig, - doch toen ze tot haar schrik bemerkte dat al de dingen, die ze wist, en al de meeningen die ze bezat, juist even goed waar als onwaar konden wezen, en hun ‘waarheid’ voor haar op niets berustte dan op haar eigen tot nu toe onaangetast en onomstootelijk geloof, ondervond ze voortdurend een onvast en wankelend gevoel, zoodat ze banger werd dan ooit om zich te uiten en angstvallig over niets sprak

dan over die alledaagsche zaken, waarin meeningverschil en dus de kans zich belachelijk te maken, uitgesloten was. Haar zelfvertrouwen, de laatste jaren op de school eenigszins herleefd, slonk weer weg in deze nieuwe, voorname en zelfbewuste omgeving, waar elkeen zoo twijfelloos zeker was van eigen waarde en eigen gelijk, dat Heleen, van nature alreeds weinig tot hoovaardij geneigd, in een volmaakten kleinheidswaan verviel.

Dikwijls kwam er bezoek, dan werd er wijn gedronken en kaartgespeeld, de beide nichtjes dienden de thee, schonken den wijn en deden zonder haperen mede in spel en in gesprek. Heleen sloeg het gade en bewonderde ze om het gemak, waarmee ze zich bewogen, om de wijze, waarop ze zich kleedden en het haar droegen, ze luisterde oplettend en trachtte naarstig zich den toon van hun gesprekken en hun omgangsvormen eigen te maken. Want ze wilde dat de menschen haar aardig zouden vinden en van haar houden, en ze benijdde heftig diegenen, wien dat geluk te beurt gevallen was, zonder dat ze het hadden nagejaagd. Vaak vroeg ze zich af, welke voorwaarden deze menschen toch wel aan het wegschenken van hun genegenheid verbinden mochten; dan zuchtte ze, beklemd en zwaar -, ze wist het eigenlijk niet, ze wist alleen, dat het haar wel heel moeilijk viel, die genegenheid te verwerven en ze dacht met een schrijnende teleurstelling aan haar oude droomen van dapperheid, oprechtheid en trouw. Hier was het weer hetzelfde als op den avond van haar eerste feest, dat ze de oogen opsloeg naar volwassen gezichten en niets ontmoette dan koele blikken en stroeve lippen. Dan greep een gevoel van schaamte haar beet, en nam ze zich voor die koelheid met koelheid te vergelden, maar ze kon het niet, en leed in eenzaamheid haar eenzaamheid en haar onmacht om altijd fier te wezen.

Ze had den nichtjes gevraagd om haar een kaartspel te leeren en niet gerust voor ze de ingewikkelde regels verstond en de bladen kon hanteeren, nu zat ze tusschen het bezoek in de verlichte en weelderige kamers, speelde mee en verbeeldde zich, dat ze gelukkig was en dat ze zich vermaakte, schoon een gestadig knagend gevoel van onlust en vage ongedurigheid binnen-in, haar zei dat ze niet gelukkig was en zich niet vermaakte. Werden de anderen vroolijk, dan trachtte

ze daarin te deelen, doch ze gevoelde zelf wel het averechtsche van haar pogingen. Ze was zoo bang, verkeerde dingen te zeggen en te doen, dat ze het telkens deed -, ze lachte te luid, eens stiet ze iets om en haar tante wenkte boos haar weg. Toen sloop ze stil naar de kamer van haar nichtjes boven, ontstak er de lamp en bekeek hun kleine eigendommen, de poppetjes en kleedjes en prentjes, ze nam de foto's van vriendinnetjes in de hand en vond elk dier meisjes mooier dan zichzelf. Aandachtig tuurde ze naar japonnen en kapsel, zóó dienden dus de kleeren, zóó het haar... Ze hield zich voor dat het gewichtig en moeilijk was, zich te kleeden en mooi te maken en voelde spijt, dat het haar niet was geleerd, zuchtend zette ze de portretten op hun plaats tusschen de vele kleine snuisterijen op de pronktafeltjes, behoedzaam zorg dragend niets te breken, draaide de lamp weer uit en ging met de oogen toe in een laag stoeltje zitten, het hoofd tegen den muur, zacht heen en weer het bewegend in de oude, onvaste smartelijkheid van den avond op het speelplein, van den dag, dat ze uit huis was gegaan.

Beneden werd intusschen muziek gemaakt, stemmen zongen schril en vroolijk boven de piano uit, handen klapten, voeten stampten de maat. Heleen drukte de handen tegen de borst en zuchtte -, maar het was niet van verlangen om in de vroolijkheid daarbeneden te deelen, het was heimwee naar het geheim dat ze in zich omdroeg en niet kennen mocht, heimwee als een stekende pijn....

Het was het van lange jaren bekende gevoel: verlangen en niet weten waarnaar... het zelfde, dat haar plotseling was aangewaaid uit de donkerte rondom de verlaten gasfabriek, uit het gesnater der bonte eenden ver in de wei, uit orgelmuziek, door den wind verdeeld en gebroken... maar zwaarder en smartelijker nu dan ooit.

Heleen kon noch zichzelf, noch anderen in die omgeving vermaken, noch konden anderen het haar, haar schuwheid nam toe, de rest van haar zelfvertrouwen slonk weg. Ze werd nog eens meegenomen naar een avondfeest en zag daar haar beide nichten in kleurige uitheemsche jurken, schitterend van loovers en met schoenen helderrood bestrikt, heel zwierig en losjes, een samenspraak uitvoeren, waarvan ze dagen lang werk hadden gemaakt, zoodat hun kamer al

dien tijd voor Heleen gesloten was geweest. Ook nu sloop Heleen tusschen de groepjes, haar tegenzin en verveling smorend in het besef, dat ze tevreden en blij behoorde te zijn, waar elkeen blij en tevreden was, ze voegde zich hier en daar bij jongens en meisjes, die praatten en lachten en wilde daaraan meedoen, maar ze voelde den lach star op haar gezicht, de onbeholpenheid zwaar door haar leden, ze wist al gauw niet wat ze zeggen moest en zweeg. De anderen vermaakten zich heimelijk om haar. Heleen bemerkte het, ze werd bloedrood van schaamte, sloop weg en verschool zich tusschen oudere menschen in een hoek.

Dagen lang daarna bleef een gevoel van innerlijke onvastheid haar bij. Ze benijdde den menschen in haar omgeving, hun altijd precies weten wat ze moesten zeggen en doen, hun zelfvertrouwen en twijfelloosheid. Hadden ze beginselen, hadden ze bedoelingen? Vele dingen mochten niet, en gaven geen pas, anderen mochten volstrekt niet nagelaten worden -, vaak genoeg hoorde Heleen de menschen, die zich aan het een of aan het ander vergrepen hadden, in hun afwezigheid scherp beschimpen -, ze wilde dus weten, wat van dit alles de bedoeling was. Ze vroeg en vorschte, maar ze kreeg verbaasde en vluchtig ontwijkende antwoorden, ze werd uitgelachen - niemand scheen de reden te weten van wat hijzelf deed en van anderen verlangde. En toch was dit samenstel van doen en laten hun gansche leven! Soms betrapte Heleen zich op de gedachte, dat dit alles dan toch niet meer zin had dan de willekeurige regels van het kaartspel, die eveneens met gelijken ernst en toewijding werden nageleefd en eveneens hun bitterheid en hun driften gaande maken konden -, angstig weerde ze die gedachte af. Het kon niet, het was niet mogelijk. Ze dacht aan de menschen, die ze kende, zoo geleerd en knap, zoo vol van eigendunk, zoo ervaren en bedreven in dingen, waar zijzelf niet het minste van af wist. Die menschen zouden op geen andere wijze met hun leven dan met hun kaartspel te werk gaan? Haar gansche wezen verzette zich bang en benauwd tegen de onderstelling, dat zoovele en zoo gewichtige menschen zoo gansch en al redeloos en zinneloos zouden leven. Het meerendeel der menschen redeloos levend! Het mocht niet, het kon niet. Ze vocht tegen haar bezwaren en gaf de schuld

van elk gevoeld tekort aan haar eigen tekort, ze noemde zich ontevreden, aanmatigend, ze was geen liefde en geen waardeering waard. Maar haar bezwaren lieten zich niet vellen, de klachten keerden; verdreven keerden ze weer en lieten haar niet met rust.

Toch bleef ze op alle wijzen moeite doen die menschen en hun liefde voor zich te winnen en hun bedoelingen te doorgronden, want ze hoopte nog altijd iets te vinden, dat haar aandacht was ontgaan, een eenheid in hun daden en gedragingen, bewustheid of wil of bedoeling, ze wist wel niet hoe ze het noemen moest, maar ze gevoelde scherp en nauwkeurig genoeg, wat ze in hen miste -, en omdat ze voor huiselijk werk niet bleek te deugen, bood ze zich aan voor verre en onaangename boodschappen, om haar goeden wil te toonen en trachtte zich dan door vlugheid te onderscheiden, om met lof beloond te zijn. Soms draafde ze zoo bar, dat ze op de stoep moest staan om uit te hijgen, dat ze het niet weten zouden, maar meestentijds werd het niet eens opgemerkt. Dit bracht dubbel leed, want dan keerden zich al haar bitterheid en haar schaamte tegen haarzelf, om haar zelf-vernedering.

En wat het andere betrof, hoe naarstig en met hoe goeden wil Heleen ook speurde, ze kon die eenheid in daad en in gedraging bij de menschen om haar heen niet ontdekken -, den eenen dag was hun oordeel anders dan den anderen, tegenover den eenen mensch anders dan tegenover den anderen, ze betrokken hun eigenliefde in elke zaak en deden de dingen, die ze anderen verweten, zoo kras en open zelf, dat het verbijsterend was. Zagen ze het niet? En was zij-zelf wellicht evenzoo? Hoe vreemd was dit alles... De knappe neef, die zoo lang wiskunde had gestudeerd en in het gewone leven niet meer dan de anderen aan grondslag en bewijs behoefte scheen te hebben. Ze had zich menschen, die knap in rekenen waren, als vanzelf open en oprecht en logisch gedacht. Wat beteekende het anders? Vroeg de oom, die in het recht gestudeerd had, zich af, of zijn hard en barsch oordeel over anderen gerechtigd was? En Heleen, onkundig en schuw, nog vol van eerbied voor hun knapheid, voelde zich daarbij zooals ééns voor lange jaren op school, toen ze een som, die moeilijk leek, eenvoudig had opgelost en klaar

was, terwijl de anderen nog wurmden op hun volgeknoeid papier met zenuwachtige vingers en hoofden van inspanning rood. Ze was geschrokken van de ingewikkelde becijferingen, die ze glurend om zich heen gewaar werd, en dorst met haar eenvoudige oplossing niet voor den dag te komen -, tot de meester, het wachten moede, zelf die oplossing aan de hand had gedaan. Toen had ze haastig meegedeeld dat die oplossing ook de hare was -, maar ze was gehoond en bijna gestraft voor haar hardnekkigheid, tot de meester haar ten leste wel gelooven moest. Maar daar mocht ze niet op vertrouwen, altijd kon het zoo niet gaan -, dit ernstig en ingewikkeld leven moest geheimen bevatten, die haaralleen ontgingen, ze had wel eens goed geraden, maar ook vaak misgetast... ze moest denken, altijd denken.

En ze dacht en tobde, uren lang. In den nacht lag ze wakker en overwoog... Oprechtheid, moed en bereidwilligheid... zulk een eenvoudige oplossing leek niet mogelijk, en wat aanhoudend belachen werd, moest wel belachelijk zijn, gewichtig, wat gewichtig werd geheeten.

Heleen werd bleek en stil, at weinig en haar tante bekeek haar somwijlen met deernis. Ze was toch ook willig en deed niemand overlast. De nichtjes moesten haar wat bezighouden, haar na de middagschool eens medenemen op haar wandeling. Dit deden ze somwijlen en Heleen schrok verblijd en voelde zich van hartelijke dankbaarheid warm en vol, als ze hen om vier uur voor de school zag staan. Daar gingen ze dan de straten door en bleven langen tijd pratend voor de verlichte winkels, vooral voor dien eenen, waar juweelen lagen te flonkeren op donker fluweel. Heleen keek en luisterde oplettend naar hun gesprekken, en plaatste nu en dan een zorgvuldig overwogen opmerking, waarbij ze bezorgd van de een naar de ander keek, vreezend dat ze toch nog iets mocht hebben miszegd, maar de nichtjes trokken met den mond, gingen er niet op in en spraken tezamen verder. Eens gelastten ze Heleen den winkel in te gaan en te vragen naar den prijs van voorwerpen, die ze niet koopen wilden en niet koopen konden; dit stond Heleen sterk tegen, maar ze deed het, zooals ze indertijd den ouden zangmeester had gekweld om valsche genegenheid te winnen, daar ze de stemming van hun vredig en naar den schijn innig samenwezen niet verstoren dorst.

De herfst was aangebroken en een hevig heimwee naar haar oude huis en naar de weien en plassen pijnde Heleen, zonder dat ze het uitsprak. In de namiddagen woei het, de wolken en de nevelen dreven hoog en snel boven de straten en de menschen, temidden waarvan Heleen met de beide anderen liep. Ze ging met het gelaat omhoog en haar borst stond vol als van een damp, die leed en lust was tezamen, een zalige smartelijkheid -, tot haar nicht haar aanstiet en het haar bleek dat ze een herhaalde vraag niet had verstaan. Nu wilden ze weten waarover ze had loopen denken. Ze vroegen het spottend, en wachtten geen antwoord, maar Heleen, die altijd meende op elke vraag een eerlijk bescheid schuldig te zijn, tastte naar woorden en zei, meer zichzelf dan de anderen ten antwoord... 'het was... dat ik zoo graag zou willen weten, waarom alles is... zooals het is...' En daarachter dan weer als de nadreun van een klokkeslag... de bevreemding om de woorden, die pas nu haar verlangen aan haarzelf schenen te openbaren. Een slapte gleed door haar leden, maakte plotseling haar beenen zwaar, ze had tegen iets dat zacht en week was willen leunen en dan schreien, maar ze wist niet waarom. En waarom lachten die beide anderen nu? Was dan alles, dat ze zeggen kon, misplaatst en dwaas? Wee en zoetheid waren heen, drift en angst en wanhoop voerden in haar hart een fellen kamp, krasten als raven... gejaagd en zwijgend, bitterheid en wrok als een brok in de keel, keerde ze huiswaarts... een vijandigheid, ook van háár uit, broeide nog dagen tusschen hen en ze gingen niet meer gedrieën uit. Nog sterker nam Heleen zich voor, niets meer van zichzelf los te laten, ten einde niet bespot te zijn.

Doch het hielp haar niet, dat ze zorgvuldig zich verborg en bedwong, schuw en zwijgend kwam en ging en zich zoo klein mogelijk maakte, ze vervreemdde onweerhoudbaar van het gezin waarin ze leefde en ook haar eigen verlangen die menschen en hun genegenheid te winnen, verslapte gaandeweg -, wrevel en weerzin traden in de plaats en daaruit vormden zich bepaalde en vaste grieven.

Daar was de bitse gierigheid der beide nichtjes en haar kille liefdeloosheid. Kibbelen en twisten deden ze weinig, doch van wat ze bezaten, gunden ze elkaar het geringste

niet om niet, alles moest precies geschat, geteld, verkocht en verkwanseld wezen. Ze liepen op straat de armen en ouden voorbij, onbewogen van hun hartbrekende blikken en heesch gesmeek. Toen Heleen het eens had gewaagd, daar ze het niet laten kon, een oude schooister in hun bijzijn en tegen hun bevel in, wat te geven, hadden ze den geheelen verderen dag niet tegen haar gesproken, aan tafel over haar heen gezien, haar vragen en blikken onbeantwoord gelaten, tot haar bitter verdriet. En ofschoon ze ditmaal niet twijfelde, maar zonder voorbehoud geloofde, dat zij gelijk had en de nichtjes ongelijk, waagde ze het toch nadien nimmermeer hen te trotseeren, maar in een benauwd voorgevoel vreesde ze het gevaar der zwakken, die naar liefde al te gretig zijn, dat ze, om anderen te believen, haar eigen hart verloochenend, altijd weer tot lafheid mocht vervallen, zooals ze al menigmaal tot lafheid vervallen was.

Doch scherper dan dit deerde Heleen op den duur de geringschatting voor haarzelf en voor haar gezin. Zoolang ze argeloos meende, dat die uitsluitend op haar onhandigheid en tekortkomingen was gericht, had ze niet gemord, doch ze leerde langzaam aan beter: die minachting betrof haar huis, den stand van haar vader, vooral zijn huwelijk met haar moeder. Vader was tante's eigen broer, doch zij was haar moeders kind. Ze herinnerde zich haar moeders schuwheid uit vroeger jaren, bij de bezoeken van den oom en de tante, haar schichtigen blik, haar pijnlijken mond; ze overpeinsde, voegde samen, lette op wat ze opving uit gesprekken, die langs haar heen slierden of bij haar binnenkomst werden afgebroken: met ‘het gekke schepsel’ werd haar moeder bedoeld. Toen ze dat voor de eerste maal in zijn volle hatelijkheid doorzag, rende ze de kamer uit, stortte zich op haar bed en weende toomeloos. Al de hartstochtelijke teederheid van haar hart offerde ze aan dat gesmade moederbeeld. Ze wilde terug naar die bleeke, die lieve, terug naar haar om haar te troosten, ze trilde van ingehouden blijdschap als het haar dag was en oom haar het reisgeld gaf om naar huis te gaan. Rechtstreeks uit de middagschool vertrok ze dan, liep luchtig onder het donkere perron heen en weer, snoof met genot de walmen van poetsolie en verbruikten stoom; het knarsen en knerpen der

rangeerende treinen was een zoet geluid, de staalblauwe rails snelden verglimmend de schemering in, roode en bleekgroene seinlichten gloorden hier en daar op in den vochtigen avondval. Ze ging weg, ze ging weg, ze zette zich neuriënd in den trein, ze zag de landen en de bosschen trillend door den dauw die haar oogen besloeg, de donkere, kloeke molen in het laatste licht, en kwam in den avond thuis. Hadden ze tezamen gegeten, dan ging Heleen eenzaam op pad en genoot de oude geneuchten in gerucht en geur. Ze zwierf in 't flakkerend lantaarnenlicht de stille straatjes door, stiet het snoepwinkeltje open, om het doffe belletje te hooren, en toefde even zacht-ademend in de mufte van turf, brandhout en suikergoed onder de vale, blikken lamp, vóór ze de oude vrouw uit het achterhuis tot zich riep. Ze tuurde door de deur, die ze openliet, haar woonkamer binnen, zag de zilveren ballen op de hooge kast, poes en sloffen en stoof over den grond en rook de verstane koffie, terwijl de vrouw het snoepgoed uitlei, dat ze kocht, zonder het te begeeren.

Ze sloop het schoolplein op en leunde luisterend tegen den muur met een heimwee, alsof ze daarbinnen geen leed had gekend, ze rekte haar lijf over het bruggetje bij het duistere grachtje, staarde naar de gesloten pakhuispoort en snikte in haar handen, ze stond voor het schrielverlichte toonkastje van het leesbibliotheekje, las de titels en dacht aan den heer en de dame uit ‘De Fonkelende Sterren’, en aan Valentin Jernam, oud 31 jaar; de wind voer door de kale takken met zuchten en zacht gekraak, op het grachtje ging geen sterveling meer, trillende in bange smarten leed Heleen de pijn om wat onbegrepen voor eeuwig is voorbijgegaan. In den laten avond wachtten ze haar nog thuis, was het niet al te donker, woei het niet al te bar, dan klom Heleen naar boven en zette zich op den hoop roodgrauwe aardappelen, daar eens haar bed had gestaan. Ze rook de oude luchten, ze hoorde de oude geruchten en voelde zich zwaar van tranen en van verzuchting. Dan trok ze weer heen, met een hart vol trouwen wil het leven in de stad en in het huis van haar oom tegemoet.

(Wordt voortgezet.)

CARRY VAN BRUGGEN.

Gedichten[1)]

De verlatene

Den ganschen dag, zoolang haar lage huis
Gedoken ligt in schaduw en het plein
Gelijk een woestenij van gloed zich strekt,
Gebiedt zij mat naar den beklemden weemoed
Der ongetroost bedroefde, die niet weent,
Haar ziel en haar gedachte en rept door de uren
Met zorg en arbeid om den doffen klop
Des harten niet te hooren, schoon te váák
De stilte die, waar één woont, mèt hem woont,
Haar weder aan haar eigen ziel verraadt.
Want 't is een land van 't Zuiden, vele zijn
De stonden, dat er de arbeid draalt en stilte
Het meer wordt, waar de wereld in verzinkt,
En àl te luid weeklaagt het eenzaam hart,
Als geen gerucht zijn bonzen overstemt.

Maar als dan de avond nadert, als haar hand
Zal rusten in haar schoot, waar dicht bij 't raam
Ze aan 't hoog kozijn zich leunend nederzit,
Wordt zij, de dagen door een zwerfster, die,
Schoon schijnbaar wakend, sluimert, de vermoeíde,
Die triest de bittere begoochling zoekt
Van droomen, waar haar leed in slapen kan.

1) Deze gedichten maken deel uit van den bundel verzen die in het najaar onder den titel *Uitzichten* zal verschijnen bij C.A.J. van Dishoeck, te Bussum.

Dan staart zij uit. Een zware manjaboom
Staat loom ter weerszij van haar woon. De zon
Bescheen haar vensters gansch den dag, als 't loof
Den gloed niet ving en zoelte leende aan 't huis.
Maar in den middag buigt de zon naar 't zuiden
En traag naar 't westen reeds, en schaduw strijkt
Van woonst en boomen over 't roerloos plein.
De schijn, die 't bruin omvat, wordt mat en diep
En trekt het troebel staren van haar blik
Naar 't glijden van de schaduws over 't zand.
Totdat zij niets meer ziet, dan 't langzaam gaan
Dier nauw gescheiden donkers, die van 't noorden
In 't lage, gouden licht naar 't oosten drijven,
Ernstig gestrekt. Zij ziet hen scherp begrensd,
Schier zwart: der stammen schuinsche, strakke baan
Wentelt zich noode rond der boomen voet,
Maar 't dubbel veld, dat van 't gebládert valt,
En dat bij 't gaan steeds breeder afstand scheidt,
Verwaast ter zoom bij 't welken van den schijn,
En breidt zich uit, daar 't verder glijdt van 't huis,
Recht voor haar raam, al verder en al grijzer,
Naar 't sluimren heen van 't gindsche loof, o pijn:
Haar wijkend eiland van vergetelheid,
Dat staag haar weer op stilte's vijver vliedt.
Want lang reeds smolten talmend deze schaduws
Met andre saam: die schaduws, die haar droom
Zoo overvol van weemoed dwalen doet
Langs 't huivren van haar Liefde's dorre hof.
En niets, niets weet zij, dan dit ééne leed:
Dat ééns haar hart heeft liefgehad, die ging,
Die nooit weer keert en dien zij niet gedenkt
Dan in den klem van wanhoops droge smart.
Zij weet één ding, zij vond dít wreed besef:
Een orde, een onweerstaanbre drang, die bloei
Tot rijpheid drijft, en 't schoonst geluk tot leed,
En 't leven tot den dood. Maar 't is geen troost,
Want nimmer heelt noodwendigheid van dood
De wonden, die zijn scherp in 't leven slaat.
Nu heeft zij slechts der schaduws zachte spel,
Die droefste trek om de aarde: 't dralend gaan

Van donkers, die de droom der Liefde werpt,
Die droom dan onbereikbaar, 't dalend licht
Het diepe licht, dat weldra sterven zal,
En 't zwart der schaûwe een trage schijn, die drijft...
En alles mat als duister goud, beladen
Met dooden lach, van zware smart verzaad.
Zij staart, en lijdt, en mijmert tot de nacht.
De laatste glans der zon week uit in 't groen
Der boomen ginds. Vergrijsd en moe van gloed
Duistert het plein. Dan dringt de wijde stilte
Haar weedom, dat zij rijst. Dan brandt de lamp
Tot de ure, dat de slaap haar mijmring dempt.

En eindlijk trok zij voort, omdat haar ziel
Zou sterven, zoo zij bleef, en toch een stem
Haar steeds nog maande, dat zij leven zou.
Zij vond de groote stad, en 't rap vertier
Der velen, 't ledig woord en meen'gen roes,
De stonde zelfs, die de oude smart vergat.
Maar altijd, of 't een deel was van haar hart,
Bij 't naadren van den avond, zonk een waas
Van loomen, donkren weemoed om haar ziel.
Dan zat zij ver, in 't Zuiden, weer aan 't raam,
Waar 't zwijgend plein, vermoeid van gloed, die trek
Der schaduws droeg: de streep der stammen strak,
Nog schuinsch, maar stadig glijdend, tot hun baan
Dan later loodrecht naar haar woning kwam;
En breeder zwart de nauw gescheiden velden
Die staag, bij 't gaan, een wijder, grijzer strook
Verdeelde en die de zware manjaboom
Ter weerszij voor haar huis, langs 't doovend zand
Deed tijgen, tot hun zoomen, doods verwaasd,
Vervloeide' in 't loof van 't schemerend verschiet.
Dan schreit opnieuw haar weedom naar omhoog,
En stil zich buigend over 't loome beeld
Van dat beklemd verleden, dat niet sterft,
Voedt zij haar smart en in haar oogen branden
De heete tranen, die zij toen niet vond.

II
Liedertroost

Mijn oude nostalgieën,
Mijn heimwee van weleer,
'k Hoor weeke melodieën:
Komt gij nog eenmaal wéér?
Ik hoor uw langzaam spreken,
Uw zang, dat droef geluid,
Door 't wazig scheemren leken
Van 't reegnen aan de ruit.

Ik wil zoo graag mijn leven
Aan uw gedempt verdriet
Dit uur tot herberg geven
Voor uw verlangde lied:
Want mijn gepeinzen neigen
Tot zoetsten zang het meest,
Wanneer de regens zijgen
En 't hart zijn zwijgen vreest.

O vreemde gloed der smarten,
O weemoed-delvend leed,
Om wie de droom des harten
Zijn lach van straks vergeet,
Vervul mijn bange stilte
Met wijzenrijk geruisch,
Ik huiver voor de kilte
Van 't melodieloos huis.

En als ik deze stonden
Dan waarlijk droef moet zijn,
Wijl mij uw klachten vonden
Met heugenis van pijn,
O wil mijn hart dan dringen,
Daar 't leed in stilte vliedt,
Die schoonste troost te zingen:
Een klaagzang om verdriet!

III
Liedje

Snerpend klagen
Felle vlagen
Heugenis van scherp verdriet,
Maar mijn ooren, die zich neigen
Over 's harten vredig zwijgen,
Breken voor dat machtloos hijgen
Hun ontroerende aandacht niet.

Want zij weten:
Volgemeten
Was de beker bitter leed,
Dien ik gansch had leeggedronken,
Toen mij, duizlend neergezonken,
't Oog van tranen overblonken,
Diepste droefheid weenen deed.

Zij beluistren
't Stille fluistren
Dat dan opruischt uit mijn hart,
Daar 't de bornput heeft gevonden,
Waar der liefde waatren bronden,
O, tot heul van heete wonden,
Tot vergetelheid van smart.

Zachte wijzen
Gaan nu rijzen,
Zang van vrede en dankbaarheid.
Want uit ùw gezegend minnen
Mocht mijn ziel de rust zich winnen,
Die mijn droom nog zal bezinnen,
Als de dood mijn leger spreidt.

En mijn juichen
Zal getuigen,
Dat uw liefde, voor ik zong,
't Van zijn leed vermoeide leven
Al zijn blijdschap heeft hergeven
En mijn hart van 't heilig beven
Uwer teederheid doordrong.

IV
Mijmering in den middag

En wat, wanneer ik thans ontwaak,
Daar 'k lang in 't boek des Dichters leefde,
En blij de zijden teerheid slaak,
Wier plooiend kleed mij reeds zoo vaak
Met vreugde's zilverwit ombeefde?

Ik waak en zie met stillen lach
Door blanke, zon-beschenen ruiten,
Als door een wazig-gulden rag
Het vredig blinken van den dag
Op straat en huizenkam daarbuiten.

Ik waak en hoor van tuin en plein,
Verschald door 't looverdons der hagen
Der blijde voogle' als middagschijn
Zoo welvend-hel en trillend-fijn
Gejubel tot mij opgedragen.

Dan tijgt, langs straat en pad, mijn droom
Naar 't groenig-fulpen goud der weiden,
Die laag, van glans verzaad en loom
Daar roerloos rijp den koelen doom
Des naderenden avonds beiden.

Maar verder zweeft mijn mijmring voort:
Voorbij den tragen boog der duinen
Weet iedre golf een eigen woord
Voor 't zingen, dat den zanden boord
Beschuimt in 't storten van de kruinen.

't Is schoonheid, schoonheid overal,
Zij houdt het wijde land betogen,
Zij windt zich door den duinen dal,
Zij juicht den helsten vogelschal,
Ik voel haar weerglans in mijn oogen.

En luister: is haar stem, haar toon
Dezelfde niet, die lange stonden
Mijn ooren binnen 't wisslend schoon
Der woorden, als haar kleurge woon,
In 't zwellend lied des Dichters vonden?

Dezelfde, die 't verbaasd gemoed,
Zoo vaak de grauwe dampen stegen,
Gehoord heeft, als zij streelenszoet
Te rijzen kwam op 't ruischend bloed
Uit diepe en ondergrondsche wegen?

Het lied des dichters niet alléén,
Mijn peinzen ook, 't gedruisch der golven:
Zoo is dan alles schoon en één?
Eén zon, die straks dit boek bescheen,
Houdt alles in haar gloed bedolven?

Daar rijst een diepe dankbaarheid
In 't hart, dat nimmer kon gelooven,
Dat ééns een dag zijn heet-beschreid
Besef van 's levens ledigheid
Gelijk een kleine vlam mocht dooven;

Een schaamte om wankelmoedig wee,
Waar thans een hecht en teer verbinden
Mij 't schoon van aarde en lucht en zee
En andrer liefde en de eigen vree
In één ontroering saâm doet binden.

Ontroering, die haar stroomend licht
Nog leenen mag aan al de dingen,
Waar zacht ze uit rees, om zonder wicht
Zóó zwevend, door dit stil gedicht
Een zang van rein geluk te zingen.

En de avond daalt reeds, draagt een tint
Van blauwe wazigheid om de aarde,
En vindt ook mij, die blijgezind,
Het licht begeert en 't deemstren mint,
Voor 't venster, waar 'k die blijdschap gaârde.

Ik blijf dan stil in 't scheemrend grijs
Nog lang aan 't raam in mijmring dralen,
En drink schier onbewust de peis
Die rijst uit stilte's lange wijs
Op 't vredig-langzaam ademhalen.

V
De vijver

Kom nu tot mij, waar ik eenzaam
Wacht en uitzie bij het veer,
Laat ons eindlijk weer geméénzaam
Roeien over 't rimplend meer.

Ginder schuilt ons hel verblijden
Als een vijver tusschen 't groen,
Veilig voor den storm der tijden
In een eeuwig bloei-seizoen.

Zie, wij landen reeds, wij treden
Langs dit bloembegeurde pad
Naar de geurge kleurigheden,
Die de weelge rand bevat.

Door het zelfde licht omvangen
Onder bronzen lommerhal,
Buigen zwijgend we in verlangen
Over 't spieglend glanskristal.

Beiden blijde om 't licht vereenen
Onzer liefde in 't roerloos beeld,
Dat de dag, door 't lommer henen,
Als een gouden lach omspeelt.

Beiden in dien droom bewogen,
Waar een kinderlach door stoeit,
Waar uit wijde kinderoogen
Glans van stil geluk door gloeit.

Droom die zacht en teeder blinkend
Rond ons hoofd zijn teerheid geeft,
Tot hij eens, geen dróóm meer, drinkend,
Sluimrend aan uw boezem léét.

Laat ons saam dan blíjven rusten
Aan dien kleurgen vijverzoom,
Zwelgend in zijn zoete lusten,
Hopend, hunkrend in dien droom.

VI
Winterlied om den zomer

O om nog eens in mijn vreugde te duiken
Als een kind in de branding der zomersche zee,
Diep onder de brekers mijn oogen te ontluiken,
Te duiken naar 't licht van de waatren beneê.

In de stijging omhoog met mijn hand reeds te reiken
Naar het schuim van den vloed, voor mijn arm het verstrooit,
Voor de pluimige kruinen der kruiven te wijken,
Te deine' en te drijve' op den golf, wijl hij glooit.

Het juweelt in mijn haar en het ruischt langs mijn leden,
Het sprankt om mijn lende en het glanst in mijn oog,
Als mijn voeten het zuigende zand weer betreden
En mijn blik weder uitgaat in 't rond en omhoog.

Want omhoog wijkt de ruimte en in 't rond bruist het wijde,
Waar mijn adem zijn gretig begeeren in baadt,
En de zwoelte des winds, die mij zeewaarts geleidde,
Proeft nu zilt op de tong en verzoelt langs 't gelaat.

En de lucht en het licht, dien geen winter meer heugde,
Maken dronken van lust, wien geen weemoed meer schort, -
O hemel, o zee, o heelal mijne vreugde,
Blijf het schuimende bad, waar mijn ziel zich in stort!

VII
Belofte

Weet gij, welke vreugdbelofte
Gij, o God, mijn kindsheid gaaft,
Als mijn weemoed haar verdofte,
Wijl mijn dorst niet werd gelaafd?

Weet gij, in uw verren hemel
Uit hoe zoeten droom een knaap
Naar uw blank-ontgloeid gewemel
Smachtte tusschen slaap en slaap?

'k Zie hem dwalen langs de bosschen,
Om in 't suizlend bladerlied
't Angstig harte te verlossen
Van zijn onverwacht verdriet.

Ging ter kim de dagzon dalen,
Bouwden, tintelend omblauwd,
Lage, late zonnestralen
Vuurge nesten druipend goud

In de ruige loovertoppen,
Hoor: een lijsterkeeltje floot
Midden uit dien gloed der droppen,
Die zich rond zijn zang vergoot.

En dat goud blonk in zijn oogen,
En dat lied sprankte in zijn ziel,
Niemand weet, hoeveel bewogen
Schijn haar scheemring binnenviel.

In zoo meenge top de toover
Van een drupplend lichtnest hing,
Zweefden droomen naar hem over,
Die hij juublend samenving.

Als de zon dan was gezonken
En fluweelig-zwart het bosch
Opstond tegen 't bleek-verblonken
Westerlicht, dat geel en ros

Dicht naar 't diepe zenith spreidde,
Tot het, als een adem zacht,
Stil vertintte in 't glanzig-wijde,
Ster-doorwiegde blauw der nacht,

Trad hij huiswaarts door de doomen,
Zwol zijn hart hem tot een trans,
Hadden al die schoone droomen
Zich versmolten tot één glans.

Als een verre, vage donder
Joeg een blijdschap door zijn bloed,
Want zijn hemel droeg het wonder
Van dien hoogen, wijden gloed,

Van die wazen, glans-betogen
Vreugd-belofte van 't heelal,
Aan zijn flikkerende bogen
Om den teedren schemerval.

Later lag de knaap in 't duister
Op zijn bed voor 't open raam
Nog te peinzen aan dien luister,
Wijl de nachtwind, God, ùw naam

Fluisterde in zijn suizende ooren
En in 't verre hemeldiep
Ruischend-zachte sterrekoren
Zachtjes zongen, tot hij sliep.

Als hij dan te morge' ontwaakte,
Uchtendkoelte- en zon-gekust,
Als hem 't licht den sluier slaakte,
Waar zijn ziel in had gerust,

Diep in 't oog een gouden genster,
's Hemels weerschijn in zijn lach,
Stond hij zwijgend aan zijn venster
Te aadmen naar den hellen dag.

P.N. VAN EYCK.

Lodewijk van Deyssel.

> ‘Zoodra de verbeelding ons waarlijk werkelijkheid wordt en de werkelijkheid verbeelding, - het is duidelijk, dat er dan geen grens is aan ons geluk en onze macht.’
> ‘De hemel spiegelt zich in den modderplas.’
> L.v.D.
> (*Uit het leven van Frank Rozelaar.*)

Toen mijn vrienden en ik nog schooljongens waren en langzamerhand ook van de vaderlandsche litteratuur wat moesten ‘weten’, toen voelden wij toch wel reeds de zangerige schoonheid mee van Hooft's sonnetten; en Potgieter's ‘Rijksmuseum’ begrepen wij wel als een prachtig bouwsel der verbeelding; - maar hoe anders nog, o hoe héérlijk anders ging het toe in ons hart toen we de verzen en het proza begonnen te lezen van Kloos en Van Deyssel, Perk en Verwey en Van Eeden!

Het werk der tijdgenooten heeft dit voor op al het historische, dat het zoo dadelijk tot ons dóórklinkt, dat we het zoo prettig voluit begrijpen en de bedoeling zelfs dáar verstaan, waar ze nog maar onvolkomen tot uiting kwam; terwijl het werk - en vooral juist het litteraire - der *vroegere* geslachten als omgeven is door een weefsel van gedachten en voorstellingen, welke door ons niet intuïtief meer worden begrepen. Maar juist die geestes-sfeer, waarin elke kunstschepping gehuld blijft en die den klaren blik op vroegeren

arbeid soms vertroebelt, doet de kunst van onzen eigen tijd dikwijls grooter en heller schijnen dan ze is; er zijn elementen, buiten de essentiëele waarde der schooonheids-uiting om, welke ze voor ons, de tijdgenooten, zeer versterken: elementen van sympathie.

Elke generatie ziet de gebeurtenissen van zijn tijd te groot. En laat dit maar liever zoo blijven! Láát men maar een poos heel gróót van de dingen denken, ze voelen als heel groot, - ook al moet daar dan later stilletjes-bedachtzaam op teruggekomen worden. Want het is geen schande verblind te zijn geweest van liefde of van geluk, maar wel zéker is 't een schande nooit de geestdrift te hebben gekend.

En hier nu, wat onze jonge veneratie betreft voor de dichters en schrijvers, die toen al een twintig jaar bezig waren ‘Holland groot te maken’, - was het niet vooral door hun jeugd en juist door hun geestdrift zelf, dat wij ons magisch tot hen aangetrokken voelden? Zij waren zoo verrukkelijk levend, zoo trotsch en absoluut! Zij konden zoo prachtig óp-stormen tegen de afgemeten en verstandelijke deftigheid, die ook óns, de schooljongens, ondragelijk leek. Er was zoo'n groot en schoon verlangen in hen en zoo'n onwankelbaar geloof in 't geen zij deden. - Maar daarenboven, en dit zagen wij niet of niet in zijn juiste beteekenis, - ze hadden een uiterst scherp ontwikkelde zelf-bewustheid.

Zij waren één geweest en krachtig door hun verzet en het had er allen schijn van, dat ze de verkondigers en dragers waren eener nieuwe cultuur. Maar wàs dit zoo? Of waren ze de heel verfijnde en heel woelige en rustelooze kinderen van een al tamelijk moe geslacht? O zeker: ze wenschten aan die nuchtere voldaanheid niet mee te doen, ze voelden er àfkeer van, ze wilden niet meer passen in het altijd burgerlijk gemoeds-leven van Holland, - ze wilden allereerst *artiest* zijn... maar wat was het positief nieuwe, het grootnieuwe, dat zij te brengen hadden? De kunst is van het leven een *uiting*, een uitdrukking, - en nooit historie meer zonder kunst-besef -; maar dat, wat men weer durft noemen ‘ideaal’, dat moet toch nog iets anders omvatten dan die fijnste en zuiverste afspiegeling alléén, dat moet toch, bedoel ik, de *idee*, d.i. het wezen zèlf, het Léven raken...

Ideëel hadden zij maar weinig aan de gedachte van 't

voorgeslacht toe te voegen. Wel iets, maar niet heel veel.

Sloten zij zich dan bij dat voorgeslacht aan?

Het kunstleven, hier te lande, had in den aanvang der 19de eeuw allerdroevigst gesukkeld en was anemisch weg gezwakt, zooals een jong-meisje in een schemerig achterkamertje soms dood kwijnt uit gebrek aan vroolijkheid alleen. Men voelde zich zoo'n beetje mee bewegen, zwakjes op de uitdeiningen van dien storm, die in andere, grootere landen de woeste Romantiek was. - Maar toen is een nieuw geslacht gekomen met weer een forscher wil in 't lijf en een warme liefde in het hart en een sprankelender zelfstandigheid in 't hoofd. De ‘Camera Obscura’ was verschenen met zijn frisch en fijn realisme en Potgieter's ‘Florence’ en De Génestet's vroolijke natuur-poëzie... Busken Huet, niet gezellig van aard, zonderde zich af in de koude hoogheid van zijn kritisch bewustzijn; Opzoomer, Pierson, Bakhuizen en Geel maakten de gedachte wakker, totáál wakker, en leidden haar in de lijn der Europeesche Beweging. Maar toen ook deze werkers ouder werden en wat traditioneel en droog en ze niet precies het groote hadden gedaan dat ze eens wellicht verwachtten, - toen, plotseling, stormde Multatuli de letterkundige vergaderzaal binnen en met breede gestes stootte hij de ramen wijd open, zoodat zon en wind zoo maar naar binnen sloegen; en er was een felle schittering in zijn oogen en met luid-klinkende stem zeide hij dat 't zoo muf hier was en dompig en dat ze hier zoo suffig deden, elkaar zoo suffig zaten aan te gapen; en dat ze droomden in plaats van te leven; en dat de poëzie maar larie was en de proza-kunst mooi-schrijverij; en of ze wel wisten dat God niet eens bestónd en dat de Javaan... Het Genie... het Genie... mompelde men; en eenigszins griezelend week men terzijde om hem ongehinderd dóór te laten...

Sloten de woord-kunstenaars, die omstreeks '80 volwassen werden, zich aan bij het voorgeslacht?

Ik meen, dat de geestelijke herleving der vorige generatie juist genoeg op hen in had gewerkt, om de droomende hartstochten en de helle verstands-ambities in hen vaardig te maken, die hen geheel òntevreden deden zijn met wat hier tot nu toe was bereikt. Het leven van hun gedachte en verbeelding was boven de burgerlijkheid van hun land uitge-

groeid. Had ‘Oome Huet’ zelf hen niet geleerd toch naar wat anders te kijken dan naar 't geploeter van de Vaderlanders?

En zij zochten en keken om zich heen: bij de goden! daar gebeurden grootsche dingen in de wereld! Een zwoele en ontzaglijke Romantiek had zich uitgevierd, vol schreiend gehunker naar natuur en naar eenvoud en vol vreemd genot in wat kunstmátig was en ingewikkeld... En in Engeland waren Dichter-genieën geweest - gróóter nog dan de aangebeden Byron - en die in melodische verrukking hun visioenen hadden uitgezongen van een nieuwe, een vrijer en menschelijker wereld. - Maar dat dwepend Romantisme en die extatische natuur-lyriek waren stukgeslagen tegen de onverzettelijkheid van het Feit, zooals dit door de analoge natuur-wetenschap werd gezien. Opgeschrikt uit den droom had men nu in niets willen gelooven, dan in de meest tastbare werkelijkheid: de bovennatuurlijke gevoelens en gouden wereld-idealen had men afgezworen of voor goed in zijn dieper zelf verborgen, om met een hart vol grimmigheid en een helder, koel hoofd, zich slechts aan het feitelijke en zekere te wijden: de natuur en den mensch had men zich tot een analytische studie gekozen; de som van ons geluk had men opgemaakt en met een enorm tekort was men uitgekomen... Maar was zelfs het somberste Weten niet meer waard dan de liefelijkste inbeelding? Was oude Wijsheid ook reeds niet: berusting in het Aardsche Niets, triompheering over 't Leven? Tenminste kon men nog zich als een màn gedragen!

En ziet, beloond werden hun energische onderworpenheid en eerlijkheid, want vanzelf, onder hun bezige handen, onder 't studeerend gekijk hunner aandachtige oogen, werd het werk van hun geest toch weeróm een glorificatie, een glorificatie van dat smartelijke, wreed-logische leven, dat daar straks hun nog één groote leegte was toegeschenen. Vanzelf; want *iets* vereeren móet de mensch.

En de jonge kunstenaars van ons land zagen, dat alles hier klein was van zelftevredenheid, dat niemand hier aan een ernstig realisme nog tóe was, dat de Gedachte hier theoretisch was en 't Gevoel verschrompeld, terwijl men daarginds, in de groote wereld, het leven breed concipieerde in een eindelijke samenwerking van wetenschap en verbeelding, en er zware of rag-fijne, maar altijd sterke kunst van wist te

maken. - Deze tegenstelling was hun tot een ergernis. En zij zwoeren, dat ze Holland zouden maken gróót! 'Wij willen,' schreef Van Deyssel, 'wij willen Holland hoog opstooten midden in de vaart der volken.'

En dan kwam er nog bij - en dát gold waarlijk niet voor Holland alleen - dat door de kentering der sociale verhoudingen, door de snelle opkomst der groot-industrie, door de verwarring en verlaging van heel 't cultuur-leven, onze 'beschaafde wereld', de dorpen en de steden met hun straten en huizen, de straten met hun trams en huurkoetsjes en spoor-viaducten en de huizen met de stijllooze saaiheid hunner gevels en met hun kamers vol krulle-meubels en staal-gravures en draperieën en met hun aangekleede menschpoppen, de dames en de beeren, - dat heel die wereld dan, sinds de tijden van Salomo en Homerus, nog nooit en nergens zùlk een uiterste van leelijkheid had bereikt. En niemand die daar verdriet om scheen te voelen. Als *schouw-tooneel* had de wereld zoo ontzaglijk verloren. En zoo kwam het, dat de idee der schoonheid - die toch waarlijk onsterfelijk is - nu opeens voor hem, wien dit leelijke griefde, iets wanhopig-verrukkends kreeg, een idee werd om zich dóód voor te vechten. Wat in een krachtigen beschavings-tijd der dichters allernatuurlijkste bezit is, een bezit waaraan zij nauwelijks meer dénken, dat moest door de moderne kunstenaars zóo bewust-wilskrachtig worden bestreefd en begeerd, dat alle andere elementen van hun mensch-zijn er vanzelf door verwaarloosd werden.[1)]

De jonge generatie dan, had de uiterste zelfbewustheid, de zelfbewustheid der nakomelingen. (Jacques Perk, die argeloos-jeugdige en prinselijke voorganger uitgezonderd; en ook de groote Guido Gezelle, die in zijn land van boeren en priesters vergeten bleef.)

Het was niet hun schuld slechts in felle bewustheid te

1) Ik weet wel dat ook in ons land, tusschen de jaren 1850 en '80, het begrip der 'schoonheid' zeer levendig befilosofeerd werd, maar als een bewijs hoe dit alles nog maar intellectueel bleef en niet spontaan ondervonden, moge gelden dat een toch wel ongewóon kunst-gevoelig gebleken beoefenaar der wetenschappelijke letterkunde bekend heeft eerst later, door Van Deyssel's werk, te hebben begrepen, dat ook de litteratuur ten slotte... kunst is!

kunnen leven, maar wel verzwaarde deze omstandigheid hun taak onnoemlijk. Ze hadden nu als het ware de keus zich één te bekennen met die wat droog en verstandelijk geworden en provinciaal gebleven voorgangers, - òf juist integendeel zich in heel hun doen en leven een heroïsch *verzet* te toonen tégen dat ouder geslacht, fanatisch de roode revolutie uit te roepen, te breken met alle tradities, zich te vervreemden van de menschen rondom. Maar dan ook, indien ze dat laatste deden, moesten zij de ontzaglijkheid aanvaarden niet alleen het vaderland, maar eigenlijk de *menschheid* een nieuwe kunst en levensvisie te toonen, althans die denkbaar te maken. Alleen hierdoor was hun houding van opstandigheid gewettigd. En dus hadden zij te doelen naar het waarachtig gróóte, dat is: het Geniale.

Ik vind 't mooi en zelfs verstandig dat zij den weg der revolutie kozen en ik vind het volstrekt niet verwaand van hen dat ze zeiden het Geniale te zullen doen, ook zelfs al is daar dan maar weinig van terecht gekomen. Want het is beter mooi te dwalen dan leelijk gelijk te hebben.

En overigens geloof ik, dat wij nog voortdurend van hun z.g.n. ‘overmoed’, hun ‘dwaling’, profiteeren, vooral nu men de ontnuchtering, die elke gewelddaad volgt, te boven is en nu de herinnering aan wat die jonge enthousiasten hebben gewild en eens zoo glorieus hebben gekúnd als een heldere gloed boven den horizon van ons geestelijk levens-veld uitvlamt. Wij mogen terugzien op enkele werken die wel van blijvende pracht zullen zijn en groot staan, groot-zelfstandig, naast het groote van het buitenland; - wij zien een jonger geslacht, dat, onder hun invloed opgegroeid, het werk der tachtigers wist voort te zetten; - wij zien onze litteraire kunst rijkelijk opbloeien van alle kant, en ten slotte, ja dít mag nu wel reeds worden gezegd: sinds de laatste dertig jaren leeft hier in Nederland een hooger schoonheids-besef, een vrijer en breeder geestes-leven, een vuriger wil: de intellects-scherpte der voorvaders heeft zich vereenigd met een hartstochtelijker menschelijkheid. En alleen juist in die *vereeniging* dunkt mij een krachtig kunst-leven denkbaar.

Van al de z.g.n. ‘Tachtigers’, komt het mij voor, dat

Van Deyssel de man is die het volledigst voorbeeld kan heeten van den auteur dier dagen, omdat hij, door zijn onverbreekbare oorspronkelijkheidskracht, 't karakteristiekst bleef in zijn groei; hij veranderde, maar zwenkte niet òm. En het is juist zijn laatste boek, zijn ‘Frank Rozelaar’, dat, niettegenstaande zijn schijnbare nieuwheid van richting, me dit het duidelijkst heeft doen inzien.

In deze standvastigheid is natuurlijk een zekere ‘grootheid’, ook al zou men het wellicht voor de vaderlandsche litteratuur ànders hebben gewenscht. De kunstenaars van '80 hebben allen, ieder op zijn tijd en op zijn wijs, een kritiek moment moeten doorstaan; en juist wel: een kritiek moment van *bezinning*. Het groote, dat zij bestreefden, gaven zij vooral zoolàng ze zich verzetten. Hun grootheid was het feit van den opstand. Op 't moment der overwinning waren zij in werkelijkheid overwonnen. En hetzelfde bewustzijn, dat hen tot een strijd voor de schoonheid vervoerd had, zou daarna bijna hun vernietigend element moeten worden.

Toen stonden zij zonder hulp en zonder heerlijk verlangen, vereenzaamd in een te wijde en te leege wereld. Onthutst zagen zij elkander aan: en zij voelden in elkanders blik niet meer die vastheid van overtuiging en niet die warmte meer van sympathie. Teleurgesteld wendden zij zich af: ieder ging ronddoolen in zijn eentje. Er waren er, die voor altijd uitgeput bleken, als was de krachts-expansie van hun stormige jeugd hun te machtig geweest; anderen verwilderden in een doelloos woelig-blijven en vonden rust noch eenvoud meer; een enkele ‘bekeerde’ zich en begon met liefdevolle aandacht het kleine en zuivere, dat in 't werk der voorgangers was geweest, te bestudeeren om dan op dien vasten bodem voort te bouwen; sommigen tenslotte verscherpten het element der opstandigheid zelf en werden nu ook in gedachte en idee fel-vijandig aan de beschaving en aan de klasse waaruit ze waren voortgekomen: ze sloten zich aan bij de praktischpositieve volksbeweging, die als een breede en onverzettelijke rivier Europa's geestesleven te doorstroomen begon. Het heil onzer litteratuur berustte van toen af reeds feitelijk bij een nieuw geslacht, dat toch in veel opzichten weer anders dacht en wilde.

Van Deyssel echter dunkt mij bijna de eenige, die zich

zuiver in eene richting ontwikkelen bleef. Hij is zeer soepel en van een levende bewegelijkheid: ...ja, we moeten ons niet verbazen wanneer de woeste beelden-stormer der burgerlijke samenleving een hoog voorbeeld wordt van epicuristisch dandyschap, en de extatische profeet van 't groot-naturalistisch epos later den goeden Hildebrand boven Zola gaat stellen, en wanneer de vlam-helle sensitivist tot een meditatieven middeleeuwer en dan weer tot een geduldig stilleven-schilder uitgroeit... De wereld is een maskerade en déze student van 't leven heeft heel een kast vol van de mooiste plunjes tot zijne beschikking...

Wij kunnen hem niet meer zoo liefhebben als vroeger, ach neen, en het is een weemoedige bezigheid eigenlijk zijn meening over hem te formuleeren: mèt onze liefde voor hem zijn ook eigen illusies ondergegaan... Maar blijft hij niet altijd een heel merkwaardig verschijnsel, een figuur van grillige en fijn-bekorende grootheid, is hij niet *mooi* zelfs? Als een groote, vreemd-roode bloem is hij geheimzinnig verbloeiend midden in de zoo wèl-verzorgde ordelijkheid van het Park der Hollandsche Kunst.

Er is er geen zoo absoluut gebleven als hij, geen dus ook zoo typeerend. En de ontwikkelingslijn, die hij tot nu toe doorliep, schijnt eenigszins den vorm aan te duiden van dat stukje gemoeds-bestaan, dat in ligt tusschen het vertwijfelend somber Verleden en de krachtige en vroolijke Toekomst.

Toen hij de kinderjaren achter zich had en zelfstandig het leven te ervaren begon, toen, tegelijk met 't geweldig besef van zijn eigen superioriteit, vond hij zich in een wereld die klein was, die zich zoo heel zelfgenoegzaam in die veilige kleinheid verheugde. En daarbuiten, buiten die kleine bent van vriendelijke letterkundigen, wat was er dáár aan de hand? Hij zag en zocht rondom zich, hij zag de menschen van den ‘beschaafden stand’ met hun peuterig begrip van 't leven en hun harde zelf-verheffing, hij zag de vale typen van de kleine burgerij, hij zag de ontreddering van het volk... hij volgde de menschen in hun plezieren en verdrietelijkheden, in hun ambities, hij hoorde hun meeningen aan... Maar die wereld daarbuiten was dóód! Die menschen, die hàdden niets waar ze vervuld van waren, die gelòòfden niets, hòòpten niets, dàchten niets...

En wat zou men ook hopen of denken? De godsdienst, verredelijkt, was tot een parodie geworden van vroeger extatisch geloof. Het etisch besef, het ernstig gewauwel over de deugd was van een weerzinwekkende bekrompenheid geworden; het begrip ‘goed mensch’ tot een belachelijkheid; het deftig gepronk met ‘idealen’ de zotte-kaps bekroning van alles wat groot deed en dom was. Want al wie den mond vol had van zulke dingen bewees, door zijn manier van praten zélf, dat hij er eigenlijk niets meer van meende.

In zoo ver men, de laatste kwart-eeuw, het Europeesche leven hier mee had geleefd, was dat juist in de richting der intellectueele kritiek geweest; maar, teruggeschrikt voor de consequenties toen men zóo veel heiligdommen tuimelen zag, had men zich gehaast van de reeds half kapot geslagen bouw-werken nog een zoowat bewoonbaar huisje saam te stellen... O, één ding was er maar waarin men nog geloofde: ‘fatsoen’; en dat eene ding was voor den artiest Van Deyssel het ergerlijkste en door-en-door onzinnigste, dat hij zich voorstellen kon!

Multatuli, die een wilde man was, maar bovendien enkele stukken van oratorischen zwier had geschreven, werd algemeen een wel slecht mensch genoemd, maar een verbazend kunstenaar toch. En Van Deyssel zei, dat Multatuli niets groots voor de Kunst of de Gedachte had gedaan, maar dat hij tenminste zoo'n heerlijk ménsch was geweest....

Daar had men dus een breuk. En Van Deyssel sloeg neer, zoo hard hij maar kon, al de scribentjes om hem heen (en enkelen, die toch beter waard waren, vielen bij ongeluk mee: men kan van een twintig-jarige geen strikte onpartijtigheid verwachten in een zaak die hem zóó aan het hart gaat). Hij deed dat, daar hij 't verschil tusschen 'tgeen hij wilde en 'tgeen zij hadden gedaan zoo groot zag. Maar nu, omdat hij 't verschil tusschen zichzelf en heel de maatschappij eveneens zag als groot, omdat hij zich een vreemde voelde in de wereld en een vijand van de samenleving, daarom stootte hij heel de menschheid van zich af. ‘En mijn liefde is voor geen god en geen wereld, want mijn god is mijn liefde en mijn wereld is in mij’... En: ‘ziet, daar in de leege wereld staat de kunstenaar en hij heeft niets dan zijn

passie in zijn hoofd en zijn willende handen, en hij bemint, en niet een vrouw, niet een kind, niets stoffelijks, maar hij bemint zijn liefde'...

Zoo eens heeft ook Flaubert gestaan, die groote eenzame, met zijn haat tegen de nuchtere, sombere en huichelachtige burger-maatschappij en met zijn hartstochtelijke liefde voor de kunst, zijn geloof in de waarheid en de alvermogendheid van de kunst. Maar Flaubert, de man uit Schopenhauer's denksfeer en met de grootheid der romantiek nog in het hart, hij leefde zelf midden *in* de vertwijfeling van zijn tijd en al verachtte hij dien tijd, hij voelde hem toch als belangrijk en hij bestudeerde de menschen met zijn analytisch verstand en overdroomde ze met zijn minnend gemoed; terwijl Van Deyssel, in den geest het weer forscher leven reeds omvattend van den nooit rustenden tijd, zich gedreven voelde naar nieuwere, verdere werelden, doch zonder er zich geheel vast te kunnen hechten. Flaubert was meer hopeloos ongelukkig, maar die ongelukkigheid was een groot en stellig ding, een vaste realiteit van ernst binnen in zijn hart; - Van Deyssel, vreugdevoller, stond minder waarachtig in de wereld en zeker nòg eenzamer. Flaubert heeft soms wel steen-harde en koude, maar altijd groote en sterke kunst kunnen maken; - Van Deyssel, met zijn brandender Toekomst-verlangen en met zijn warmer levens-liefde, zou toch zich machteloozer moeten voelen. Want beide hebben de kunst, de schoonheid van het woord, als laatste heerlijkheid overgehouden, maar Flaubert kon er een wereld mee beelden en Van Deyssel niet dan zichzelf.

Tegelijk met de ontwaking van zijn zelfbewustzijn en het volle besef van zijn zelfstandigheid begon hij Zola te lezen, Zola, die toen zoo heerlijk bezig was boek na boek de wereld in te stooten.

En Zola, die vond de wereld niet goed en niet slecht, niet leelijk en niet mooi, maar *groot*, groot als natuur-kracht, groot en ruig zooals hij zelf was groot. Als een reus stond hij met beî zijn beenen in de wriemelende baaierd der wereld; en hij zag de mensch-diertjes zwoegen door elkander, hij zag ze onder het hoog-zwijgend noodlots-gestarnte hun klein bestaantje uitleven van brokstukjes plezier en

eindeloos verdriet; hij zag het leven van de hartstochten, hij zag die menschen elkaar begeeren en elkaar rampzalig maken en kinderen krijgen en door die kinderen later weer vertrapt of bestolen worden wanneer ze zelf te oud waren om zich te doen gelden. Hij zag de proletariërs met hun holle oogen en magere wangen en begeerige handen, hij zag ze óprukken tegen de lachende zelfvoldaanheid der rijken, die veilig zaten op den berg van 't kapitaal en die met 'n enkel beweginkje die rumoerende drommen terug deden tuimelen in den poel; de beurskoningen zag hij en de klein-handelaars en de ambachtslui en de mijnwerkers en de boeren en de kunstenaars en de soldaten en de drankslaven en de prostituée's: een wereld van egoïsme en materie, een woelende wereld van wil onder een starre eeuwigheid van natuur-macht.

Wàt moraal en wàt cultuur en wàt 'edele gevoelens'? Maar er was de wetenschap, die koel analyseerend naar waarheid vroeg alléén, die den mensch zichzelf verklaarde, wetten bloot lei van de natuur, van het leven, en die de droomen van 't etisch besef, van den religieuzen plicht en van de duistere traditie verving door de stelligheid van het Feit. En er was de Kunst, die dit wreede, nietige, groot-kleine leven samenvatte en het ophief tot een tweede en een hoogere Waarheid. Want een gebeurtenis der werkelijkheid was nooit zoo treffend als de weergave ervan in de Kunst.

En Van Deyssel, met zijn groot en hevig gemoed, Van Deyssel die nooit het leven zag en ondervond zooals hij toch wist dat het moest zijn, - dóor de kunst van Zola bereikte hij dat leven, dat hem in zijn zichtbare concreetheid geheel onvoldaan liet. De boeken van Zola kwamen voor hem in plaats van het leven. Naar aanleiding van deze *boeken* schreef hij zijn kunst. En 't is zoo te begrijpen dat juist Zola de scheppings-kracht in hem levend maakte, en niet welk grooter dramaticus ook van vroegeren tijd, niet Shakespeare, niet Rembrandt, en niet een diepzinniger, fijner of meer gestijld auteur van zijn eigen eeuw, niet de wijsgeerige Balzac en niet de spitse Flaubert, maar juist de schrijver van 'La Terre', de man van rudimentaire, grof-waarachtige kunst, van een kunst die zelf was als een half-voltooide natuur-schepping. - Neen, nooit zou Van Deyssel de maker zijn van een heel breede epiek. In weemoed moet ook hij

zelf 't bekennen in den aanhef van zijn grandiooze fantasie op ‘La Terre’. - Maar zijn kunst van vreugdevolle lyriek en van sensitieve observatie en subtiele ontleding, hij zou haar oprichten boven op de werken van Zola, zooals de luchtige architectuur van een toren mooi kan staan op de kruin van een berg.

Dat was misschen nauwelijks kritiek, die hij schreef, maar ontboezemingen waren het, visioenen van schoonheid, dramatisch-lyrische visioenen van wat voor hem het ‘Leven’ was; fantasieën hoog zich heffend boven 't klein-reëele uit. - Hij overdreef, o buitensporig! hij zei, dat Homerus, Shakespeare, Goethe niets waren tegenover Zola, dat hij heel de Fransche litteratuur *kado* gaf voor Zola... Nietwaar, dat *is* geen oordeel meer! Maar dat hij overdreef doet hier weinig, neen *niets* ter zake. De direkte aanleiding tot zijn schrijven, dat boek van Zola, het kan wèg vallen: de groote levenshartstocht, die zijn ontboezeming doortrilt, blijft ongeschonden leven!

Want zóó schoon is er niet meer geschreven.

Er waren krachten in hem in woeling gekomen, krachten van gemoed en expressie, zóó groot, dat hij al wat hij had daaraan offeren wilde. Zooals hij woedend de kleine schrijvers om hem heen had neergedonderd en woedend het botte menschdom voor den kop gestooten en gesmaald op de wetenschap van zijn tijd en op de sociale neigingen van zijn tijd, zoo verhief hij tegelijk in allerhoogste afzondering de majesteit van 't kunstenaarsschap: *niets* had de verdere menschen-maatschappij met hem, den kunstenaar, gemeen!

Dit alles nu behoort reeds lang tot de historie... 't Begrip, dat Van Deyssel zich maakte van de triompheerende kunst, komt ons thans voor meer fel dan grootsch te zijn geweest. Want dat Kunst is Passie en niets dan Passie, lijkt van de waarheid maar de helft. Het is niet hoog gedacht, het kunstwerk slechts te aanvaarden als een zinnen-vervoerende overrompeling, als een orkaan van hartstocht. En boven Zola stáát Balzac; en hoog boven Balzac stáát Shakespeare. En de aanbidding van het woord wordt een verarming van de Ziel. - Goed! Het behoort dus alles tot de historie... Maar desniettegenstaande was toen heel Van Deyssel's doen groot, moedig en zeker. Wat een prachtig krachts-bewustzijn

moet er leven in den man, die zóó zijn tegenstanders aanrandt en zóó elke traditie omverstoot! En in de breede, rythmische bewogenheid en den zwaren en vreugdevollen klank zijner zinnen en perioden toonde die kracht zich tegelijk reeds *met der daad.*

Hij walgde van de burger-maatschappij. Dat was zijn recht: die maatschappij had voor hem geen grootheid en Holland vond hij een achterlijk district. Het was zijn recht zoo te denken en het was goed, dat dit hem griefde. En eenmaal zoo denkend kon hij niet mooier en eerlijker doen, dan die leelijke kleine wereld openlijk bestrijden en kon hij, als kunstenaar, niet beter doen dan haar bestrijden op een zoo mooi mogelijke manier.

In den grond berustte zijn haat op een verlangen naar een groot en hoog leven méér nog dan op een verlangen naar kunst. - 'De bourgeoisie', zegt hij ergens in zijn eersten bundel, 'is een leelijke etterpuist in het mooie lichaam der menschheid.' En hij sprak van den 'voortdurenden strijd in deze eeuw tusschen de menschheid en de beschaving'. - Die *menschheid* groot te maken, die te omarmen in zijn liefde, dat was toch waarachtig wel zijn heerlijk verlangen.

Doch er waren, van 't begin af aan, twee elementen in hem werkend: die van den hartstocht en die van de analyse. 'Zooals een chemist er genot van heeft een ongekend vocht te vormen door een nieuwe stofvermenging, zooals een botanicus met welbehagen een door hem geplant stekje ziet ontbotten, zoo leg ik de handen over elkaar en zie de krachten van mijn gemoed haten en liefhebben met innig genoegen.'

Dit over de subjectieve analyse, en deze in het groot overgezet, in de wereld daar buiten, bracht hij zich zóó tot bewustzijn: 'Na Indië, na Egypte, na Griekenland, na Rome eindelijk, na al de groote godsgezichten onzer Germaansche beschaving, na Dante en Milton, na de groote knielers voor de onbewuste godheid, na de vergoders der Idee en der wereldziel, na Goethe, Shelley en Hugo, komen wij, de getuigen van het leven, de zieners van de realiteit, de begeesterden van het feit, de geëxtasieerden der gewaarwording.'

En bijna geen, die den wil tot werkelijkheid zoo scherp heeft doorgevoerd, bijna geen in deze eeuw van worsteling uit de romantiek naar de werkelijkheid heen.

Van Deyssel wist in zich een heerlijk bloeiende wereld, die hij storten zou over de dorre vlakte van zijn land. Hij had voortaan zich maar aan zich zelf te wijden. Onuitputtetelijk waren de bronnen van zijn liefde en van zijn haat en van zijn vroolijken spot. Niet te bezoedelen was de zuiverheid van zijn verstand. En tegenover de glorie zijner kunst scheen heel de wereld vaal en de moeite van 't aanzien niet waard.

En kunst... 'Kunst is passie en passie zoo hevig, dat zij het heele leven van den haar gewijde in zich opneemt en hem om niets anders doet leven dan òm zijne kunst'... Boven het leven, los en bevrijd van het leven, staat de kunstenaar en deze mag alles doen en alles denken, omdat zijn passie alles omvat... hij gelooft in *alles* en hij gelooft in *niets*....

Maar wat ìs dat dan, 'kunst'? roept ge uit, wat voor macht, die zich zoo aan alle menschelijke beperking en menschelijke ernst en wil en weten onttrekt? Van Deyssel, altijd gaande tot het uiterste, herleidde de kunst, de litteratuur, tot den dienst van het woord. Hoe ruischt zijn verrukking nog na in ons hoofd: 'de taal, dat is het hoogste geluk, dat is een ontzaglijke wereld, waarin men zich vrij kan bewegen'. Vooral ook het voor altijd brandende, het vizionaire poëem van zijn liefde: 'Ik houd van het proza, dat als een man op mij toekomt, met schitterende oogen, met een luide stem, ademend, en met groote gebaren van handen. Ik wil den schrijver er in zien lachen en schreien'... en wat daar dan prachtig volgt.

Zóó een stuk schrijft men maar eens. En een geweld van overtuiging moet er geweest zijn in den man, die eens het schrijven kón. Maar dat juist dit, deze extatische taal-vervoering, het hoogte-moment moest worden in zijn arbeid, komt ons nu, een kwart eeuw later, bijna tragisch voor. In den aanvang van dit zelfde opstel, dit opstel tegen Netscher, waar telkens het eene deel opstaat weer boven het andere uit, tot het een monument, een pyramide van zijn geestdrift kan worden, in den aanhef dan van dit práchtige opstel zegt hij: 'Als ik er in kon slagen mijn onderwerp te verdrinken in een plas van aardige uitweidingen, die eigenlijk niets er meê te maken hadden, zoû ik mijzelf goedkeurend toeknikken'. Is dit niet een beetje bedenkelijk voor een jong en

hooggestemd auteur, die op het punt is de schoonste bladzijde te schrijven, die hij wellicht ooit schrijven zàl? De kwestie is, dat het leven zelf hem niet, hem nooit, tot de geestdrift bewegen kan, die hij toch zoozeer in stáát is te voelen. Dat, wat aan het proza zijner liefde dien klank moet geven van passie, waardoor het wórdt tot Kunst, tot schoonheid van ontroering, dat ontbreekt bijna geheel. En zijn mooiste Kunst zou hij schrijven daar, waar hij die Kunst-zèlf kan bezingen. Die almachtige Schoonheid, eenzaam zwevend over het leven heen en die niets wéét van goed of van kwaad, van waar of van leugen, van groot of van klein... aangebeden om haar zelf en ten koste van alles... zal ze niet als tot damp vervliegen onder de schittering van 't groote leven, zooals een gouden wolk vervliegt onder de zon? - Van Deyssel had gelijk: de Kunst staat boven het weten en denken der menschheid uit. Zeus is ten onder gegaan en Homerus blijft onsterfelijk. Maar de kunstenaar zelf kan alleen krachtens zijn menschelijke beperktheid de eeuwigheid der Idee bereiken; dit althans is zeker: indien Homerus niet *geloofd* had in zijn Zeus, of indien hij tegelijk in Zeus en in Jehova had geloofd, dan zou hij nooit die schoonheid hebben bereikt, die boven zijn goden en helden nu nog uitstraalt.

Toen Van Deyssel ‘Een Liefde’ had geschreven, dat boek van schoone gevoelsverheffingen en van uiterste leerstelligheid, van aandoenlijke vertederingen en van felle kleur-vizioenen en scherpe sensatie-notities, van vloeiende lyriek en van harde observatie... toen hij die zacht-tragische vrouwen-figuur had uitgebeeld, de vrouw voor wie liefde de zachte en sterke macht is, het alles-vervullende, alleen-bevredigende... en toen hij zijn groote droomen en verrukkingen en erge misnoegens had uitgezegd in zijn opstellen ‘Nieuw-Holland’ en ‘Over Litteratuur’; en zijn schaterend levens-geluk en zijn wereld-conceptie reeds gegeven had in de eerste zijner groot-impressionistische kritieken op Zola, - toen trok hij zich terug, feitelijk zooals hij 't naar den geest al gedaan had, weg uit zijn land, en van af een hoogen berg, in ongebroken eenzaamheid, schreef hij nu zijn ‘Kleine Republiek’: de breed-uitgeplande beschrijving van jongensleven in een groote Katholieke kost-school. Het schijnt of

de geest der eenzaamheid ook in dit boek gevaren is. Zoo star is het, zoo grijs, hard-grijs en ijsachtig, zoo precies, sterk en liefdeloos. Het is één lang, vast áangehouden stuk observatie, een zware massa plastiek, ondoordringbaar, egaal... ‘Alle détail-in-zich-trekkende observatie, voor wie geen kleur of lijn of beweging verloren gaat, passioneele zielsbeweging in hooggehouden rythmengang’... schreef Kloos. En ja, dit boek is onaantastbaar. Het is zwaar als een obsessie, om te zuchten zoo zwaar, maar onaantastbaar... Het wil niet meer dan het geeft en het geeft 't volkomen. Het visionaire, dweepachtige van ‘Een Liefde’ is hier geheel overwonnen. Dit is dan wérkelijk realisme... Al deze beelden van jongens-bestaan, ze zijn gezien op 't hoog-effen plan der objectieve observatie. Dit boek is als een stilte, waar geen snik en geen lach en geen zucht meer uit opklinkt. Als hij 't rumoer beschrijft der vecht-partijen en 't verdriet van heimwee en 't plezier om goed gelukte streken, - overal blijft de opperste stilte hangen over die bewogenheden heen, dempend en star, zooals een zware, grijze winterhemel uitstaat, sinister boven de stad-vol-rumoer. O, dit is wèl het zich stellen bóven 't leven. En ‘l'art pour l'art’, die groote uitspraak schijnbaar zonder doordenkbare wezenlijkheid, wordt in dit boek toch wel degelijk iets heel werkelijks. Maar dit boek ook is, in zijn wègschrappen van alle menschelijke moraliteit, in zijn ontmenschelijktheid, dit boek is als een groote, gesmoorde vertwijfeling. Het is een boek dat, trots zijn plastischen rijkdom, alle bloeiende levens-heerlijkheid dóód wurgt. Wanneer ge in de zware moeras-massa van dit ruimtelooze werk niet verstikt en er u bovenuit kunt bevrijden, dan ook voelt ge een woede in u opstormen tegen deze aanmatigende kunst, een woede als door geen rechtuit duivelsch werk in u teweeg wordt gebracht. De makaberste verzen van Baudelaire, de wreed-schitterende ‘Diaboliques’ van Barbey d'Aurevilly, de krankzinnige vizioenen van Lautréamont, zijn weldadig van menschelijkheid naast deze cynisçhe onbewogenheid. Laat er maar eens een komen, die ons een por geeft in onze ‘heiligste gevoelens’ en die ons slaat in ons vrome gezicht en die giert van plezier om onze ‘overtuiging’ en om onze ‘nobele bedoelingen’: de man die dat doet lééft! Zonder Mephisto was de wereld zoo veel

waard niet; - maar laat er niet een mensch tusschen ons in zijn als deze.

In het groot maakte Van Deyssel misschien de vertwijfeling door, die in zooveel 'moderne menschen' heeft gewoed. Hoe zwaar is het gemis aan innerlijke zekerheid. De veelheid der gedachten maakt dat geen enkele meer standvastig is. De verwikkeling der zelfbewustheid stremt de spontaniteit van ons mensch-zijn. Maar de levensdrang, die woelt in iedereen, doet hem zoeken ten einde toe naar één ding, één idee, om zich aan vast te klampen. En Van Deyssel hield voor zich, als een onontroofbare schat, als het hoogste dat men kent, de Schoonheid. - Maar de idee der schoonheid wordt in afzondering een leegte. Wie zoekt en jaagt naar schoonheid, die zal haar nimmer vinden!

Alles kan 'schoon' zijn, ook voor één mensch alleen, maar niet alles kan hem waar zijn of goed. En al staat de kunst boven het leven, dan nog staat ze er niet lós van. En al staat de kunst boven het leven, dan nog blijft de man, die deze kunst verwekt, een mènsch en staat de *kunstenaar* niet boven de *menschheid.*

In veel opzichten schijnt Van Deyssel's opstel tegen Netscher, dat hij zóó jong reeds schreef, zijn geheele persoonlijkheid, zooals die zich later voor ons ontwikkeld heeft, aan te duiden. Dáár al wist hij ten volle zijn hartstocht voor de kunst en dat hij die te begrijpen had als een hartstocht voor het woord - en tegelijk bracht hij dat weten in werking! - daar was die toon der teleurstelling in bij 't bemerken dat een, die toch wel eenigszins deed wat ook hij zelf zich voorstelde te doen, toch maar klein werk had geleverd; daar schaterde en dolde de vroolijkheid, het jonge, natuurlijke, bruisende van zijn gloed-nieuwe wezen en waardoor hij zoo een kleurig contrast zou blijven tot de afgemetenheid van bijna alle Nederlandsche proza-schrijvers uit vroeger tijd, ... maar daar was ook al een aanwijzing tot den fijnen zelf-inkeer, de gevoelige détail-ontleding, waardoor hij eens een groot criticus zou kunnen worden, groot in zijn eeuw van kritiek.

De analyse dunkt me soms het geneesmiddel van onzen tijd. Er is wel weer een groote drang naar dieper geestelijkheid in 't leven, maar die drang werd niet gesteund door

een werkelijk scheppend kùnnen. Er was een drang naar buiten, maar niet een macht om de krachten van 't gemoed weer terug te drijven tot het eigen centrum: er waren groote verlangens, groote ambities, maar te weinig groote karakters; er was een kunst van impressies en van fragmenten dus, niet een van geestelijke geordendheid. In die mate is ons bewustzijn verveelvuldigd en onze sensitieve ontvankelijkheid verfijnd, dat we ten slotte ons zelf niet meer terug vinden en niet meer weten wat òns is en wat niet. Al ruimer breidt zich de kring onzer appreciaties uit. En zich opzettelijk blind te houden voor zooveel uitingen, waarvoor we toch gevoelig zijn, schijnt een veel te moedwillige daad. Het is veel waard, àlles waard, karaktervol te zijn, maar wanneer we ons karaktervol wilden màken, door eigenmachtig de grens van onzen geest te bepalen, dan zeker niet zouden we 't worden.

Het type van den criticus, zooals we dat nu kennen en zooals men dat vroeger nauwlijks nog ooit in die stelligte en grootte heeft gezien, is een type van bedachtzaamheid, van passieve onpersoonlijkheid, van afwachting. De criticus vormt een overgang tusschen den impressionist, die zich verliest in de wereld der verschijnsels, en den synthetischen denker, die de verspreide deelen weer tot een eenheid herleidt. Hij heeft zich tot ontleding gezet, daar hij zijn gemoedsleven voelde verwilderen, maar hij wil niet kiezen, niet afweren, niet zich beperken. Hij zet zijn ziel maar open, opdat het leven er op inwerke en dan, met zijn waakzamen geest, keurt hij, rubriceert hij en zift hij de indrukken die hij ontving. Hij wil van 't veelvormige leven een verzuiverende spiegel zijn. Zelf wil hij niets afzonderlijks meer; hij gelooft niet het een ten koste van het ander. Het eenige dat hij begeert is zuiverheid van uiting; en in de onderscheiding hiervan bereikt hij dan ook een fijne stelligheid, die bijna aan wetenschap grenst. Dat wordt een opsporen der geestelijke beteekenis in détails van beschrijving, van den geest die de techniek vóórtbracht, van de bewegingen van 't gemoed die dadelijk een rimpeling in den volzin teweeg brachten. Maar dat wordt ook een verscherping der zelf-bewustheid en van 't aesthetisch geweten, die de spontaniteit der aandoening, dien eersten eisch voor elk scheppend werker, langzaam aan vernietigt. Het onmiddellijk fel herkennen van de *aanwezig-*

heid der aandoening en het vermogen er de *soort* ook dadelijk van te kunnen classificeeren, verijdelt haar rustig bezit juist op het moment dat zij een levende daad zou worden. De man die analyseert doet afstand van 't mooiste dat hij had: hij bemint niet meer, leeft niet meer. Want leven en beminnen, dat is *willen*, dat is exclusief-zijn, dat is het doen gelden van zijn eigen persoonlijkheid en van zijn eigen idee. De analyticus kan niet meer dan constateeren. - En dit is zóó waar, dat - om terug te komen op Van Deyssel - de breede kritiek, het ruimelijk uitzeggen van zijn gevoel voor een werk van kunst, langzamerhand bijna onmogelijk wordt en overgaat in de aandachtige studie van fragmentjes. Hij wil wéten de essentie, hij wil bewijzen, áántoonen... en al zijn indrukken zal hij ten slotte terug brengen op de bizondere eigenschap van een enkel, klein en positief onderdeel, op de samenstelling van een volzin, op den klank van een woord.

Hoe grootsch van conceptie was niet zijn La-Terre-kritiek! Wat was daar niet een dramatische opstorming van zijn verrukking in te hooren! een sterk getuigen dat meer bewijst dan 't teerste uit elkaar gerafel. Maar om zóó te schrijven moest hij vast gelooven, moest hij, meen ik, in zijn physisch-intellectueel bewust-zijn een krachtige gedachte hebben over dat, wat wij kort-weg noemen ‘het Leven’. Hij moest er een *profeten natuur* voor bezitten, zooals dan-ook, uit die bladzijden, wel degelijk een vaste overtuiging naar voren dringt. Het was ten slotte wellicht meer een overtuiging van zijn verstand en van zijn wil, dan wel een van zijn ziel... in den grond is hij misschien altijd meer een afwachtende geweest... ik spreek het niet tegen; maar met dat al en hoe dan ook: het wàs een overtuiging!

Die hevige en primitieve zekerheid bezat hij nu echter niet meer. Mèt zijn geloof in de *kunst* van Zola was ook zijn geloof in de *philosophie* van Zola vernietigd. En niet alleen van den enkelen Zola-figuur: maar heel het naturalisme, als kunstvorm, als wetenschap, als levens-begrip had zijn volle liefde niet meer, terwijl toch geen ander groot Idee hem dit verlies vergoedde.

Hij is nu niet tègen het naturalisme, maar hij is er niet zoo erg meer vóór.

Voor ieder ander zou deze houding van twijfel en studie een leelijke worden[1)]; Van Deyssel echter, die nooit half is of bijkomstig, heft de aarzeling zelve op tot iets schoons en.... absoluuts.

'Indien dus gevraagd wordt welke, na den voorbijgang der naturalistische, de overtuiging thands is, luidt het antwoord: geene'. Ik citeerde uit dat opstel van stil-bewogen en hoog-gestemde mijmering, dat hij 'Tot een Levensleer' noemde. In tegenstelling tot tijden van zekerheid en geestdrift, ziet hij nu er een naderen van afwachting en uitbreiding. 'Deze levenstijd heeft trouwens ook hare Eenheid. En het is er niet eene van stelsel streng, hoog opgaande in klare volledigheid, het is er niet eene als van architectuur; maar het is er eene van rijk en teêr gevoel, diep ingaande en zich spreidend als een verre levende beek, het is er eene als van muziek'. - En verder deze bekentenis: 'in den roes der aan de oppervlakte stormende lyriek van blijdschap over de ontdekte, vrije levensvlakte, hadden wij de twee grootste bestanddeelen der menschheid verwaarloosd, vergeten: het leven der ziel en de monumentale visie van het Leven'. En ook, al kunnen wij den hoogen bouw van dat leven in oude beschavingen terug zien, toch, zoo waarschuwt hij: *Geeft u niet over.* Niet immers door het oude te willen herstellen, maar alleen door te leven met dat, wat in die verschillende monumenten der oudheid aan elkander gelijk wordt; en door 'dat beste van vroeger' met het 'eigenlijke van heden' in verbinding te stellen, zal wellicht eens weer de overtuiging ontstaan. Er is aanschouwing en er is overtuiging... wat 'beter' is of hooger, valt niet te zeggen. En overigens, in zoover onze verhouding betreft tot de menschen om ons heen: 'Ik raad u', peinst hij voort, 'ik raad u, naar de oude leer, u gracelijk vriendelijk te gevoelen in de richting der menschen; maar de menschheid meer te betrachten dan hare afzonderlijke leden: de menschheid schoon te zien en haar te willen maken... schooner'.

Hoe anders is de toon geworden! en al hunkerde ik altijd wel juist naar 't 'overtuigde', hoe lief is dit mijmerend opstel mij van jongs af aan geweest! Een zachte lichtheid schijnt

1) V. D's Maeterlinck-studies!

uit over die rustige woorden; ze leven in een sfeer van vrede en wijze aandachtigheid.. Wie zoo zijn twijfel doormaakt, al is hij dan niet groot, al is het dan niet groot er geen verdriet om te voelen, - een innigheid is er in en een weemoed, een geluk bijna, evenveel waard, schijnt het soms wel, àls de heroïsche grootheid. Het is de zachte menschelijkheid, die deze regels hun beteekenis geeft, de menschelijkheid en de volkomen ernst. Hij zegt er:... 'zoo ben ik toch van meening, dat de hooger levende mensch, die thands zegt de middeleeuwsche overtuiging te hebben, een geestes-wandeling aanziet voor een zielevervoering'. Men kijkt onder 't lezen even op en 't is of men hem, die dit schreef, in de oogen ziet met een sympathie van begrijpen, om dan weer, stil, voort te lezen. - En deze ernst, die zoekt het diep-in waarachtige, is telkens, ook thans, nog in hem, maakt hem tot een dichter soms, tot een die verwant is aan Verlaine.

Kort daarop schreef hij zijn 'Zondag-ochtend', een eerste verwerkelijking van 't geen hij hier had aangegeven, misschien - zoo niet de volledigste - dan toch de mooiste verwerkelijking.

Dat eene opstel 'Tot een Levensleer', dunkt mij vol beteekenis voor zijn volgend leven voor zoover wij dat tot nu toe overzien: het geluk der onzekerheid en daardoor de liefde voor het ding, de aandacht voor het vele en niet te zeer het verlangen naar het Eene; en als laatste grootheid: het Individualisme.

De lyricus, zei ik, is overgegaan in den man van meditatie. Was Van Deyssel nu een minder wijd-aangelegde natuur geweest, dan zou hij beland zijn in de uitgestrekte terreinen der litteraire psychologie en der kunst-historie. Hij had, om een groot voorbeeld te noemen, hij had een Taine kunnen worden. Maar we hebben hier te doen met een, die in wezen poëet is. Ge kent zijn lyrisch fragment op 'den Wind' (in de 'Aeolie', 7e bundel) met dien vluggen, bewegelijken aanhef: 'Kent ge den wind? Bemint ge den wind? Ge zijt een beschaafd man, veronderstel ik, en kent véél. Hebt gij u met de voornaamste vroegere cultuur-historische tijdperken vertrouwd gemaakt en met de verschillende latere

en tegenwoordige nationale beschavingen? Behalve de staats- en krijgsgeschiedenis, kent ge ook de Gedachte en de Kunst van toen en van nu? Dat is alles edel en fraai, niet waar; maar kent ge ook den wind, den wind van Holland? Dat is een rappe en heerlijke makker!

'Hij is mooi, mooi van karakter, wat doet hij niet veel!

Mooi maakt de wind'... enz.

Ik herinner ook aan de fijne, heldere bespreking en ontleding van Van Looy's 'Feesten', waarin b.v. dit: 'Wat ziet gij liever, een mooie, jonge vrouw, uw zuster of uw bruid, of een... museum? Heil hem, die de voorkeur kan geven aan het oogenblik, dat zijn zuster 's ochtends binnenkomt voor het ontbijt, boven het latere ochtenduur, waarin hij in het museum zal studeeren'[1].

Zoo kon het zijn, dat de analyse, die voor de meesten het element, het soms heilzaam element is der leven-bestrijdende *bezinning*, voor hem de zachte en zekere macht werd om hem tot het leven terug te voeren. Als lyrisch schepper, als mensch van verbeelding heeft hij zich geen ruimte kunnen maken... hij kon niet anders, hij die voortdurend met zich zelf te verkeeren had, dan het beste wat hij wist, het geluk van zijn zoo aandachtig geworden geest, uit te schrijven, nu niet meer in de kleurige en zware taal van zijn hartstocht, maar in de zachtere en stillere der overpeinzing.

Evenwel, al veranderde hij van manier, in wezen bleef hij eender: een mensch van hartstocht. Hij bleef haten het stugge gelijk-hebberige redeneeren, zooals een schoolkind de grammatica haat. Zijn genie is altijd physisch geweest. Hij is als

1) Het is opvallend, in zijn kritieken, hoe hij 't heel stellig vermijdt de persoon van den schrijver uit het besproken werk te voorschijn te roepen, om hem als persoonlijkheid te keuren. Zoo kwam hij tot zijn vernietigend oordeel over Rousseau en Marie Bashkirtsef. Dat waren toch groote, tragische levens, menschen van zulk een hevig en spannend gemoeds-leven, dat het een onweerstaanbaar genoegen is er met zijn begrijpend gevoel in door te dringen... Maar dit alles laat hem hoogelijk onverschillig: de kwestie blijft voor hem uitsluitend, of de uiting zooals die *feitelijk* in het te behandelen werk staat verwoord, harmonisch en mooi werd, de vraag blijft: in hoever er *dichterlijkheid* verwerkelijkt is; en elk stukje literatuur blijft hij beoordeelen zooals men een muziekwerk beoordeelt. 'Onze bezigheid is niet: het aantoonen van rariteiten voor de menschkunde, maar het naspeuren van geestelijke bevalligheden'.

een gevoelig instrument, dat harmonisch ruischt in de milde wind-vlagen of zachte lente-ademing van het leven. Filosofeeren is vast-voortschrijdend, zoekend, rekenend, wetend, - de mathesis van de ziel; maar hèm voortaan: het blank aanschouwen, het bewonderend kijken, een gemoedstoestand aan religie verwant. Vinet zegt 't uitmuntend: ‘Croire c'est regarder; c'est un regard attentif, sérieux et prolongé, un regard plus simple que celui de l'observation, un regard qui regarde et rien de plus; regard naïf, regard d'enfant, regard où toute l'âme se porte, regard de l'âme et non de l'esprit, regard qui ne prétend pas décomposer son objet, mais le recevoir tout entier dans l'âme par les yeux’.

Maar die overtuiging, die Eenheid, die hooge vervoering, waarvan hij gezegd had, dat ze wèl schoon was, maar toch, ter bereiking der hoogste toppen van het geestes-leven, niet geheel ‘noodig’... ‘Thands’, had hij gezegd, ‘thands voldoe ons het besef, dat gratie des levens en smaak van gevoelen, schijnbaar van nature kleinere elementen, kunnen zwellen tot zachte machten wier rondingen en horizontale lijnen in wijde schoonheid evenaren wat de pyramidale òpstand der overtuiging hun vóór is in straffe kracht.’ - Daar stond hij nu met zijn ‘gratie des levens’ en ‘smaak van gevoelen’, daar stond hij geheel alleen en binnen in hem, sámen met 't besef van den ongeneeselijken twijfel, een onverzadigd verlangen naar grootheid en helden-geluk.

Ik geloof - en ik niet alléén - dat zulk een groote overtuiging, zulk een vast weten van de ziel, tot onze menschwording wel degelijk ‘noodig’ is; niet omdat wij allen geroepen zouden zijn ervan te gewagen, maar omdat zonder zulk een eenheid niets volledigs tot stand gebracht kan worden, niets groots, maar eigenlijk ook niets kleins, wil 't waarlijk zuiver blijven. Het komt mij voor, dat zoo een groot geloof elk onzer binnen-ervaringen beïnvloedt en voor ons geestelijk zelf als een bezielende zon is. Wanneer het niet straalt, dat licht, dan zullen ook die ‘kleinere elementen’ dof en troebel worden; want de gewone menschelijke ernst zal te dikwijls ontbreken. En dit zal dàn vooral zoo zijn, wanneer het gemis niet beschreid wordt maar eer nog gratievol genoten. Want de man die *rampzalig* is om zijn onzekerheid, voelt in zijn ziel het leven

juist heel zéker als een monumentale eenheid, ook al kan hij dan die Eenheid niet zien, noch met zijn verstand zich haar denken.

Een man als Van Deyssel is dáárom zoo veel voor ons waard, omdat hij zoo'n krachtig *voorbeeld* is. Want hij bereikt telkens, in zijn zwervende geestes-avonturen, een ongemeene hoogte.

Hoe is nu zijn houding in de groote stroomingen van onze eeuw? - De middeleeuwsche tijd, door de oppermacht der Katholieke Kerk en door de afbakening der leekenwereld in standen en gilden, is er een van geweldige organisatie geweest. Maar daarna heeft de Renaissance die stormen-bedwingende Eenheid verbroken, nieuwe humanistische en oude klassieke elementen aangebracht en in plaats van het vaste dogma de zoekende wetenschap gesteld en in plaats van den specialist den man van overzichtelijk weten, waarvan Goethe het laaste - ook wel laatst mógelijke - voorbeeld was. - Als een nieuwe en weer even sterke wereld-organisatie doet zich thans het Socialisme voor. Maar zij is er een van juist tegenovergesteld karakter: de middeleeuwsche drukte zich duidelijk uit in 't al-beheerschend Katholicisme met als pyramidaal ‘top-punt’ den onfeilbaren Paus; - die der socialisten streeft naar een bond van staten, die elk afzonderlijk weer geregeerd worden door vertegenwoordigers van heel het volk. Het middeleeuwsche ideaal, uit dit oogpunt beschouwd, kan men zich denken in het symbool van een opstaanden driehoek; het Socialistische als een cirkel.

Hoe nu is de houding van een Van Deyssel?

Het objectieve weten bestaat voor hem eigenlijk niet. De wetenschap is hem een gedachte-moment van eeuwen in den rollenden voortgang der geen eeuwen-kennende eindeloosheid. De wijsbegeerte wordt een hersenschim. Want er is niets dan onze *verbeelding* der dingen. En na de middeleeuwsche cultuur, met haar groote Gods-gedachte, haar Hel en haar Hemel, haar ziels-menschen en heel haar levensconceptie als een toren zoo vast en zoo hoog, - na dit tijdperk heeft de menschheid niet anders gedaan, dan te sukkelen achteruit, vallend van de eene verstandigheid naar

de andere, telkens lager en naarder, achteruit te sukkelen in begrip, in aanschouwing, in gevoel, in verbeeldings-macht, - steeds achteruit, tot men nu eindelijk beland is in de laagst mogelijke sfeer van geestelijkheid: het idee van gelijk-verdeeld geluk, van algeheele vereffening, dat van 't Socialisme. O, kon hij nog met een geweld van wil het armzalige menschen-geluk bijeen-zamelen en òphoopen, het maken tot een weelde voor enkelen, tot iets zeldzaams maar ontzaglijks! Geluk-voor-allen? Maar dat is iets lafs, dat is een geluk zonder grootheid, dat is ten slotte heelemáál geen geluk meer! En daarom, ook al moet hij haten de burgerij met haar klein verstand en laag gevoel en met haar akelig bedaarde verstandigheid, toch vindt hij déze nog beter dan de trieste ambitie der socialisten. Hij grijpt naar de laatste mogelijkheid, die hem is opengelaten. Ja, goed, hij zal dan zíjn burger; tot zelfs het burgerdom zal zijn kunstenaarsschap omvatten, hij zal zich verzoenen met de wereld zooals die is, hij zal trachten zelfs van den ‘meneer’ onzer dagen iets *moois* te maken!

Lukte het hem? Hoe stil is 't rondom hem geworden... ‘Ik kijk’, schrijft hij, ‘ik kijk wel eens vreemd op als ik de verhouding tusschen mij zelf en de menschheid naga, verwonderd over het voortdurend en halsstarrig ontbreken der betrekking. Want zelfs nu, nu ik dan met haar verzoend ben, nu ik in overeenstemming wensch te zijn in plaats van in tegenstelling, nu ik mij warm en aangedaan voel worden bij de gedachte iets voor haar te zullen zijn, - nu is eigenlijk de afstand tusschen mij en haar even groot als vroeger. Want ik lijk niet te beminnen de menschheid en mijn vereeniging met haar, maar ik bemin nu mijn fantasie van de menschheid en mijn fantasie van die vereeniging zooals ik vroeger beminde mijn fantasie van onze scheiding’.

De meeste ‘groote-mannen’ zijn eenzaam geweest. Maar over die eenzaamheid heen voelden zij een sfeer van gelijkheid met de wereld daar buiten. De duizend Grieken, die een treurspel van Sophocles zagen opvoeren, vormden een macht, aan wier oordeel de dichter hechtte. De middeleeuwsche Kathedralen - zelf het werk van honderden zelfstandige ambachts-lui - stonden daar, in het hart der steden, om heel het vòlk in haar wondervolle ruimten op te nemen;

Dante vervloekte zijn mede-menschen en slingerde ze met een groot gebaar in zijn hel... maar die menschen luisterden in ontzag naar zijn woord; en een Michel Angelo, al sloot hij zich op in zijn woeste grimmigheid, hij wist toch dat heel Italië zijn werk bewonderde en begreep.

Die eenheid is verloren gegaan. De kunstenaar schijnt uit de maatschappijen verbannen... Maar een man die groote, ernstige en eenvoudige kunst maakt, wordt ook nu toch meer en meer weer *gezien.* Een Rodin en een Van Gogh en een Berlage schéppen, herstéllen die eenheid. Iemand als Van Deyssel echter, die geeft het excentrieke, diepzinnig-bizarre (ook daar, waar hij juist den grootst mogelijken eenvoud bedoelt), voelt zich fataal van de menschheid afgeëbd, de groote, eenzame zee in van 't Heroïsch-Individualistische probleem.

Het warme gemeenschaps-gevoel, het gevoel der verbindende menschenliefde meen ik, dat wat van een kluizenaars-bestaan de heel levende bezieling kan zijn en bij een ‘volks-leider’ wel eens in 't geheel niet aanwezig kan blijken, die machtige aandoening is hem vreemd, ook al wenschte hij het anders; de volks-beweging dezer eeuw golft langs hem voorbij, onbegrepen; en omdat de natuur-liefde van onze nieuwe wereld niet te scheiden is van dat verlangen naar uitbreiding der menschelijke verhoudingen, daarom moest langzamerhand zijn kunst ook aan natuurlijkheid inboeten. De intuïtieve afkeer, die ‘rijk-en-arm’, dat is het breede volk, voelt bij de gedachte aan dezen vreemden, trotschen, zwijgenden man, is eenigszins rechtvaardig. Zijn stem kan niet doordringen tot de menschen. En ook hierin is hij ‘in eenzaamheid niet alleen’ geweest, waarlijk niet! Een eeuw lang was de wereld vol van geniale zonderlingen, die werden verfoeid door de massa. Doch ook een gedrochtelijk uitgegroeide boom kan mooi zijn om te zien!

En de menschen vergeten dat men zoo niet wordt uit ‘gril’ of lustige zelfgenoegzaamheid... Wat heeft er niet een woede nog in zijn hart gestormd, voor hij berustte in zijn vereenzaming. ‘Als ik niet zal zijn de eerste zoon van den nieuwen God, dan zal ik de laatste van den ouden zijn’. Lees ze zelf, die stukken, die razernij tegen Galileï, die ‘sprak de groote On-waarheid’, lees de daverende ‘Fantasie

van de Paarden', en lees de brokken beschrijvings-kunst, als dat van de 'Sneeuw', dat onleesbare, onbegrijpelijke en begrijp hoe 't moet toe gaan in een mensch, voor hij zulke woord-verwilderingen opeenhoopt in een hunkering naar nieuwe middelen van expressie, wanneer het eenige, dat nieuwe kunst wettigt, ontbreekt: een nieuw lévens-geloof.

Maar dit zijn nog maar korte rukken, heftige gebaren naar omhoog. Ik sprak er al van: het is de criticus, die den dichter heeft gered. De kritiek vernietigt tenslotte zich zelf; maar de criticus Van Deyssel is méér dan criticus alléén! Het stukje litteratuur, dat hij ontleedt, wordt voor hem een aanleiding om iets te toonen van het leven, van het beste in 't leven: van het Geluk of van de Waarheid die werden tot iets *moois*. Hij zegt in zijn Frank Rozelaar: 'Een boek-beoordeeling moet iets zijn, waarin een deel der Waarheid schoon wordt uitgedrukt. De schrijver en zijn boek kunnen alleen belangrijk zijn als praktisch voorbeeld'. Men gelieve hierbij niet aan improvisaties te denken! Zoo minutieus, zoo stelligovertuigend is nooit kritiek geschreven! Hij voert ons in het chemisch laboratorium der litteratuur.

O, het is geen *breede* kritiek, die hij schrijft, en het komt me wel eens voor, dat ze eigenlijk niet eens goed toe te passen ware op grooter gebouwde composities dan de moderne litteratuur gewoonlijk heeft gegeven, dat ze onvoldoende zou zijn tegenover een comedie van Molière b.v. Van Deyssel's plotseling fel uitvaren tegen Goethe's 'Faust' is er eigenlijk een bewijs van hoe zijn methode van 'technisch onderzoek' tenslotte drukkend werkt, niet verruimend. Maar de mooist geslaagde resultaten beschouwend, d.i. dus daar, waar hij hooger-realistisch of zuiver impressionistisch werk beoordeelt als de soms tot aan 't vizionaire zich verfijnende 'Feesten' van Van Looy, daar is dan ook iets bereikt, zoo mooi van toon, zoo teeder en hoog, zoo helder van aandachtigheid, dat alle theorie er voor te zwijgen heeft. Zooals hij zelf maar zit te zoeken naar het heerlijk-volledig samengaan van geest en beeld in het werk van den auteur, naar die plekken in 't verhaal waar de uiterlijk geziene wereld als doordròngen wordt van 't ziels-leven des kunstenaars en men het één niet meer kan scheiden van het ander, zoo ook heeft Van Deyssel zelf, al schrijvend, die hoogere

eenheid daar bereikt en leeft er een teer en hoog geluk in zijn woorden, leeft dit er zoo helder in, dat 't ons wel zekerheid wordt: òm dit geluk, om van dit geluk te getuigen, heeft hij zich tot kritiek-schrijven gezet. Dit is de analyse die hoegenaamd niets schennends meer heeft, omdat ze zelf al wordt: *scheppend*!

'In den kunstenaar', zegt hij, 'is iets wonderlijks en alles-beheerschends. Het zal dit zijn, wat men de ziel noemt. Fijne opmerkingen betreffende het gemoeds-, geestes- en zenuwgestel-leven, goeden smaak, encyclopedisch cultuurhistorische begrippen, heroïsche opvattingen, metaphisische gedachten, - het is alles interessant, velerlei zijn de aandoeningen, en de bekoring van het Leven, die der conversatie en die der eenzame overpeinzingen, is eindeloos genuanceerd en gegradueerd, - maar stil, daar is iets ànders, daar is iets wat dit alles níets doet schijnen, daar heeft een aanraking plaats gehad met iets dat als een onbeschrijfelijk zacht licht zoo helder en zacht en als een zee is zoo groot, - dit is de Ziel die heeft bewogen.'

In overeenstemming te leven met dát, met die diepe blijdschap die zoo heel gewoon en werkelijk moet zijn om waarde te hebben, dat is voortaan zijn grootst verlangen. Want dat eene, het is misschien de laatste, maar tenminste de heel stèllige rest van zijn schoonheids-geloof.

In de plaats van het grootsche is het innige gekomen. De lyriek, die de wereld der uiterlijkheden bijna ontkent, vergeet, schijnt weg te vallen. De symbolische kunst, die deze uiterlijkheden als schijn of hulsel slechts aanvaardt, hoe ook een liefde van zijn verstand, kan nooit worden een groote ervaring van zijn ziel. Maar in twee vormen was nu de litteraire kunst hem nog mogelijk: als dramatiek en als beschrijving.

Het dramatische is de volheid van 't leven, het geeft de woelende werkingen van 't leven en heft ze op tot de harmonie van den dichter. De dramaticus staat in het leven als een koning: al de krachten der menschheid dringen tot hem op en hij behéérscht ze. De dramaticus kan alleen in een sfeer van vrijheid en kracht bestaan; en de verbrokkeling van onzen tijd toont zich juist dáárin, dat de dramatische kunst zoo is vervallen. Wel geeft onze gevoelige weifeling

ons schijnbaar de aandachtige onpartijdigheid der dramatische aandoening, maar de rust, om de vele bonte deelen tot een eenheid op te voeren, ontbreekt en daardoor tegelijk het vermogen de aandoening gróót te voelen. Wanneer wij de romans, de goede, de litteraire meen ik, lezen van den laatsten tijd, dan is dat telkens wel opvallend hoe de verbeeldingssfeer van het boek te zwak is om zich tot een hoog plan op te kunnen heffen, zoodat die composities dan òf wegsmeulen in vaagheid en ontnuchterende ‘gewoonheid’ en men met een sneu gezicht over de laatste pagina heen blijft staren, - òf wel tegen het einde even plotseling als gewelddadig zich op werken tot een dramatiek, die tegen de kleinheid der geheele conceptie áánstoot, in den totaal-vorm van het werk als 't ware een deuk naar buiten stompend.

Toen Balzac zijn ‘Père Goriot’ schreef, wist hij het motief zèlf van zijn boek - 't verdriet der ouderliefde - te verdramatiseeren, de idee er van groot en hoog te houden, zoodat de heftigste gevoelens en meest-tragische gebeurtenissen van zijn verhaal nog altijd harmonisch in de samenstelling van 't geheel blijven passen; terwijl b.v. in Mevr. v. Gogh - Kaulbach's roman ‘Moeder’, ditzelfde motief angstig aan de kleine feitelijkheden onderworpen wordt gehouden: ach ja, zuchten we, zoo'n weduw-dame die een pension moet houden, dat is een triest bestaan... en wanneer dan later de tragedie van 't verhaal los zal breken (het verwaarloosde der kinderen en hun onaanhankelijkheid, juist ómdàt de moeder zich opofferde voor hen) dan schrikken we héftig bij de ontdekking dat een van de zoons - een schooljongen nog - daar plotseling een onzalig verleidelijke Cleopatra ontmoet en zich schiet voor den kop: we kunnen er niet recht aan gelooven, en in onze ontsteltenis vergeten we het vele aardige, juiste, gevoelige, dat de schrijfster ons elders toch had gegeven.

Een man als Van Deyssel zal zich nooit in 't minst belachelijk maken. De groote drama-stijl kan de zijne niet zijn... dan ook grijpt hij naar 't verst tegenovergestelde! Is het niet aan hem de vele stukjes werkelijkheid op te bouwen tot een monument van boven-werkelijke wáárheid, dan ook zal hij maken een groot mozaïek, dat als een breeduitgespreide weerspiegeling geeft der vele kleine dingen en

bewegingen van 't leven. Wanneer hij niet een Michel Angelo kan zijn, dan ook wil hij een stilleven-schilder blijven. Want kunst is ziels-uitstorting, en of deze plaats heeft in de bewogen tafreelen van elkaar bevechtende karakter-machten, dan wel in de hooge sfeer eener wijsgeerige levens-visie, òf eindelijk in den rustigen voortgang van beeldende contemplatie, dàt niet is allereerst de vraag. De term ‘beschrijvende kunst’ is niet een wezenlijke, niet een die het wezen ráákt.

Zoo kwam hij, die van de realiteit voor nimmer meer wijken wilde, en zich niet vertrouwen zou als hij zijn diepste wezen niet in de concreetste werkelijkheid kon uitdrukken, zoo kwam hij tot zijn ‘Proza-gedichten’, waar de wereld bekeken is als door de oogen van een kind, maar zóó, dat de lezer mèt die wereld tegelijk het kind ziet. Men heeft aan deze reeks van roze-kleurige woord-aquarellen den lichtelijk ironischen titel van ‘Adriaantjes’ gegeven, naar het jongetje dat er wordt afgebeeld.

Nauwkeurig vermijdt de schrijver alle excessiviteiten van gevoel. Ge hoort niet of deze Adriaan naar school gaat, of hij vriendjes heeft en wel eens speelt op straat of vecht, niet of hij wel eens heel erg opgewonden is of ontzettend verdrietig... Ge ziet hem maar stilletjes dwalen door het oude huis, dat mijmerzieke jochie met zijn blanke, bruine oogen. Ge ziet hem stilletjes zitten tusschen zijn ouders in, en een klein, lief apartje van verstandhouding hebben met zijn heel bescheiden moeder; ge ziet hem zachtjes-blij uit wandelen gaan met zijn vader, hij, het ‘eenig kind’, het oud-wijze, meisjesweeke ventje. In de ‘Kleine Republiek’ was dat jongensleven ontzettend veel ruwer en rumoeriger, maar de obsessie van dat boek hangt over deze effen bladzijden niet; want die obsessie werd in ons te weeg gebracht door de koude onbewogenheid, die stolpte over de rumoerige beelden heen, terwijl hier de stilte van den schrijver zacht is en licht en in geheele overeenstemming met de dingen die hij vertelt. Er ligt een mildheid over die stil-voortgaande zinnen gespreid, weldadig als een vroege lente-ochtend. Er is ook een fijn begrijpen in van wat het wézenlijkste misschien is bij kinderen: niet hun onuitputtelijkheid en hun spring-levend élan, maar hun stilte, hun gaan door de gewoonheid van 't

leven alsof ze gaan in een groot, open wonder. En wanneer we eens moe zijn van onrust en van vruchteloos voelen en ondergaan, zoo in een stemming dat de platte gedúchtheid van 't leven ons wel wálgelijk toeschijnt, dan is 't een weldaad te luisteren naar den fijn-tintelenden toon dezer bedaarde taal, die niet doet, dan de kleinste en meest dagelijksche en aller-huiselijkste dingen met liefde beschrijven. En of we dan ééne pagina lezen of honderd, dat is volkomen gelijk, want elk spoor van compositie ontbreekt: het begrip compositie is *niet te vereenigen* met het begrip van dit werk. Dit is als een meer zonder oevers, vlak onder de blanke zilverige lucht-koepel. Dit is daarom misschien geen ‘kunst’ meer... En er was naar aanleiding van die ‘Adriaantjes’ een studie te schrijven over de grenzen der litteraire kunst en over het intrensiek verschil dat blijft bestaan tusschen litteratuur en schilderkunst (de louter schilderende woordkunst bereikt misschien nimmer haar doel, is hálve woordkunst en hálve schilder-kunst en dus in beiderlei opzicht maar ten hálve ‘geslaagd’). En de man, die zulk een stilvervloeiend natuur-produkt van 't begin tot het einde in stage genieting ondergaat, die man zal waarschijnlijk nooit bestaan. Want de aandacht deint weg met de woorden, met de beelden die voorbijgaan. Het is de consequentie van een idee, die daardóór juist haar onbestaanbaarheid bewijst. Van Deyssel heeft die consequentie gewild en hij heeft willen zeggen (en hij zégt 't ook, hij tóónt 't ook): zoo te leven, als een kind, in een hoog-heldere liefde te midden der daagsche dingen, stil te zijn, stil van aandacht, stil in u zelven, dát is voor u ten slotte het werkelijk geluk.

Het geluk? Ja, zoo ook had hij zich al uitgedrukt in ‘Tot een Levens-leer’... Hier eindelijk zijn geest en ding vereenigd... Maar ach, het monumentale, het monumentale dat niet noodig was... Zooals de groote zekerheid der ziel hem nooit verscheen, zoo ook zou de groote eenheid nooit in werk worden bereikt: op 't moment dat schijnbaar deze eenheid ontstaat, vloeit de vorm weer uit in het wijde.

Wij verlangen naar ‘compositie’, dat is naar 't ‘monumentale’ in de kunst, omdat we begrijpen, dat onze géést een monumentaalheid moet zijn, omdat zonder dat monumentale niets compleets meer mogelijk is. Zijn leven te klein te voelen

voor zijn verbeelding en voor heel de innerlijke *bedoeling* er van... ik herhaal: Van Deyssel is de eenige niet, bij wiens verschijning men zulke dingen gaat voelen!

En dan is 't weer of hij zich los wil worstelen uit die kleinheid. Dan werkt hij fantaseerend en mijmerend zijn gedachten uit over de groote mensch-verschijningen, over den Heilige, die telkens, twijfeloos en vanzelf, kiest die gedachte of daad, welke zijn rust het best bestendigen; over den Heros, die àlles doet omdat hij alles durft; over Napoleon, die is de meester van zich zelf en daardoor de meester van de wereld; over Lodewijk de XIVe, die verbeeldt het koningsschap, die is de lichaam-geworden, léven-geworden idee van 't koningschap, wiens geheele doen en gratie-volle zijn de konings gedachte uitdrukt en dus méér is dan Racine, de *dichter* van het koningsschap, en, die alleen door te dénken, alleen in den geest, die hoogheid kan bereiken... Of hij bouwt ons de figuur op van een jongen man, die zich naar zijn innerlijk wezen een Caesar weet, een wereld-keizer, zoodat hij geheel de bonte wereld als geconcentreerd voelt in zíjn persoon. Hij staat hoog uit boven de gedachte aan goed en kwaad; de vreeselijkste misdrijven mag hij doen, omdat hij ze volledig kàn doen; zonder erkend te worden in zijn waren aard of ooit te verwerkelijken zijn dieper wezen, is hij toch opper-machtig, want in hem drukt het opperste geluk en het opperste leven zich uit; hij heeft slechts zich zelf te aanbidden; daar er geen goden meer bestaan kan hij zich zelf als een god zijn...

Heeft Van Deyssel's conceptie van den kunstenaar zich in dezen ‘Caesar’ verstelligd? Maar ziet, dóór al die fantasieën heen, tracht hij zijn maatschappelijk ik, zijn burgerschap te verheffen tot de hoogst-bereikbare mogelijkheid: hij schrijft het poëem van de verfijningen der omgangs vormen, het poëem van den dandy, van hem, die den vorm vergeestelijkt... Zooals voor hem in de litteratuur het woord de gestalte is van een natuurlijke gratie der ziel en hij in de kunst ‘bevalligheden van den geest’ tracht na te speuren, zoo ook probeert hij nu de synthese te toonen van den modernen mensch in zijn uiterlijke verschijning. Hoe die man zich zal kleeden, hoe hij eet, uit rijden gaat, avonturen beleeft of fantaseert, hoe hij zich beweegt door de

menigte, door de straten van de hoofdstad der wereld.

Indien het moderne leven goed is, de maatschappij ordelijk en het verzet dus onnoodig en leelijk, op welke wijze kan dan ons bestaan nog grootheid bevatten? Door zich te storten in die wereld, zooals een zwemmer zich stort in 't golvende, klaterende water? Misschien... maar mooier nog, zoo zal hij denken, door al de elementen der samenleving te vereenigen in zich alleen, door zelf te zíjn haar opperste verschijning, d.i.: door het mateloos Individualisme. - En al moet hij dan zonder macht zijn en passief... onaantastbaar zal hij blijven, onaantastbaar van gratieuze ironie, van uitzonderlijke en diepzinnige vréémdheid, onaantastbaar van vereenzaming.

O wonderlijke mijmeraar, man der buitensporigheden; laatste ridder van de sierlijke levens-kunst, ridder van het dandyschap, bleeke en peinzende monnik, die daar staat recht óp in den grauwen pij, waaronderuit echter, in plaats der naakte voeten in sandalen, fijn verlakte schoentjes te voren tippen... de tijden rollen voort en gij schijnt zoo ver te staan..., maar in de leegte, die u omringt, en tegen den witten glorie-hemel, staat uw silhouet in scherpe duidelijkheid... en wij zullen onze kinderen bezwéren nooit te smalen om u, want wij, die nu nog jong zijn, wij hebben u zoo ontzaglijk lief gehad. Maar deze fantasieën, deze heel bizondere, allermerkwaardigste fantasieën, die hebben ons bewonderend vertrouwen den eersten en harden stoot toegebracht. Want toen wij ‘de Kleine Republiek’, en het ‘Kind-Leven’ en heel veel andere pagina's in uw statig aangroeiende bundel-reeks nog niet begrepen, toen voelden wij de ‘Heroïsch-Individualistische Dagboekbladen’ wél, voelden wij die wél als hoogst merkwaardig, - maar wij zagen dat het was een spel, dat het u niet ernst was, dat niets er in u ernst was dan de betuiging uwer eigen superioriteit. En wat hebben wij noodig met iemands superioriteit, wanneer die ons niet rijker maakt? Uw aanranders werden opeens uw vrienden en zeiden dat dít nu werkelijk áárdig was... Maar wij, de door u geleiden, wij vroegen of het was *mooi;* en wij vroegen of dít was het leven?

De ironie van dat werk is er een waar niets tegenóver staat; het is niet de bittere, groote ironie, niet de weemoedige,

niet de menschelijke en vergevingsgezinde ironie. En het is niet de práchtige gratie, noch de kinderlijke - zooals Couperus die nu wel geeft - noch de wreede, noch de perverse zelfs. Het is alles kunstig, zeldzaam, talentvol, en toch eigenlijk is het *niets*. Want dat, wat hij hier beschrijft of bemijmert, dat heroïsche, *ziet* hij niet als iets heerlijks, maar het *amuseert* hem; *het is groot en het amuséért hem.*

Dit is de verspilde genialiteit en dit is de gedachte, die de ervaring vooruitsnelt om haar te vernielen. Dit is het individualisme, dat in de glorie harer zelf-verheerlijking uitgeput neerzakt.

Er klinkt geen klacht meer in zijn woorden, hij doorlijdt geen strijd meer, maar ook is deze vreedzame blijdschap zonder vroolijkheid en raakt zij ons daarom niet. Het is een blijdschap zonder triomph. Hij zegt dat de kunstenaar spelen màg omdat hij boven den ernst uit is. Moest hij dáárom zoo hoog verheven worden?

Hij gelooft in de kunst, maar de zijne is als een groote ijdelheid die zich zelve geniet. En ik houd meer van den mensch, die - zij 't dan zonder berusting - de vuisten balt omdat het leven hem zóó nietig schijnt, dan van een, die uit deze nietigheid zelf een sublieme vermakelijkheid schept.

Maar nog eens zou Van Deyssel zich oprichten in de volheid van zijn kunnen. - Het is daar waar hij zijn innigst besef in aanraking voelde met den machtigsten geest van Holland: zijn opstellen over Rembrandt.

O, ik geef toe, het kost hem eenige moeite zich zelf eerst te vergeten en zijn geest geheel óver te geven en het is jammer, dat de stukken mijmering en kritisch door-voelen en zacht en machtig aangolvende lyriek niet saamgeklonken zijn tot een groot, bronzen beeld van zijn eerbied, en òok moet ik bekennen dat er hier en daar naïeveteiten in staan die van den ‘leek’ zijn... maar dit alles is toch wèl onbelangrijk; want hoe mooi van groot begrijpen en van ingehouden ontroering is dit boek, hoe weet hij ons de ziel en de sfeer van Rembrandt's werk te doen voelen en in zijn geestes-leven dóór te dringen. Wie als hij ook heeft ons zoo diep en innig de verhouding duidelijk gemaakt tusschen den grooten somberen Rembrandt en de blonde Saskia, tusschen Rembrandt en den prinselijken Titus.

Groot en eenzaam rijst het geheimzinnige beeld van den wereld-droomer voor ons op, maar voortdurend toch blijven we hem zien, heel duidelijk, in zijn werkelijkheids-gestalte: de stille, stil-hartstochtelijke, de eenzame en door 't leven gehavende mensch, die in de schemering van zijn kamer in ongebroken aandacht over boog naar het werk van zijn geest.

Rembrandt ging uit van de aardsche werkelijkheid en doortuurde deze werkelijkheid met zijn vreemde, diepe oogen, tot ze hem een visioen van goddelijkheid werd. Hij is de man van hartstochtelijke óvergave, die niet zich geleid voelde door een ideëel principe, maar alleen zich verdiepte, zijn geest verzinken deed in de werkelijkheid, zooals die telkens anders zich hem vertoonde. Een man van hartstocht, een groot-gevoelige, die door de ontzagwekkende macht van zijn onbewuste Zelf, de eenheid telkens terugvond over de bontheid der beelden en sympathieën uit. De realist, de groot-romantische realist, die zich opgeheven voelde tot den mystischen droom der middeleeuwen. De vervoerde der luide kleur, die tot de grijze stilte der ziel zich concentreerde, maar heel zijn tragisch leven door een ontzaglijke wereld van menschelijkheid met zijn geest bleef omvatten.

En was zóó niet Van Deyssel's wezen ook? Was zijn tijdelijke vereering voor Zola niet eer een durende liefde voor dat, wat in Rembrandt zoo veel grootscher zich uitte? Was juist dat leven zonder vooropgestelde meening, dat zich laten leven in heroïsch vertrouwen, van hem zelf niet de blijvendste steun geweest? Was heel zijn doen, zijn heftig doen en zijn weifelig doen en zijn bedachtzaam doen, heel zijn doen in uitersten niet een rusteloos pogen geweest om te leven in de sfeer, die zoozéér die van Rembrandt geweest is? Had hij niet in den gouden licht-schijn op een menschengelaat als een hemel van schoonheid geopend gezien?

Zijn gedachten om Rembrandt heen vereenigend voelt Van Deyssel zich in een wereld, die hem eindelijk bevredigt. Zoo, zooals Rembrandt's ziels-leven geweest was, had het ook, naar diepste bedoeling, voor hem zelven moeten zijn. Vandaar, dat er een toon van liefde, van smartelijk geluk en van verlangen uit die woorden voor ons opklinkt. En vooral: vandaar dat het zoo'n boek werd van schéppingskracht, een boek dat inwerkt op onzen geest. Maar in de

losheid der gedachten zelf voelen wij hoe hij toch ver af gedreven is. Het was nu te laat. Zooals Van Deyssel hier denkt over Rembrandt, zoo eenigszins denkt een arme zondaar terug aan de onschuld van zijn jeugd...

En het bleef immers ook maar een genieten van wat een ànder had beleefd, genieten van de harmonische grootheid door een ànder bereikt... Hij voelt zich bijna verwant aan dezen Reus; maar ach... wèl wordt soms de kracht of de grootheid der uiting iets wezenlijks en wèl is er verschil tusschen het groote en het innige en tusschen beschrijvende en dramatische kunst en blijft er vooral een onoverkomelijke afstand gapen tusschen de kritiek en de geheel zelfstandige ervaring. De aandoening, door het leven zelf in ons teweeg gebracht, is zooveel beslissender dan die welke we de kunst danken. Schijnt, in de groote orde van 't menschen-leven, het doel der kunst juist niet te zijn: onze eigen ontvankelijkheid voor schoone ontroeringen te ontwikkelen? Komen wij niet zoo gaarne met kunst in aanraking om zèlf meer in staat te zijn tot het leven in die schoonheids-sfeer, om in ons zèlf den kunstenaar grooter te maken?

Welnu, als een sublieme poging, eindelijk, boven de kunst uit, d.i. onmiddellijk uit het leven zelf, zich een hoog bestaan van schoonheid te scheppen, een poging om in onmiddellijk contact te komen met dat, waarvan ook de kunst nog maar ‘uitdrukking’ is, met de ziel van 't leven zèlf, zoo wensch ik zijn ‘Frank Rozelaar’ te beschouwen, die mijmering van een jongen man, die, levend in den algemeensten toestand, (wij komen alleen van hem te weten, dat hij een vrouw heeft en een kind en dat hij woont in de natuur) een bepaalde bestaans-wijze nastreeft. Hier nl. wordt niet meer gedacht aan ‘sensitivisme’, of ‘heroïsche lyriek’ maar hier wordt gedacht hoe ten slotte ‘de waarheid’ het dichtst benaderd kan worden. Van Deyssel, de meesterlijke criticus, de diepzinnige, maar soms wat acrobatisch-speelsche denker, de groote stylist, de hartstochtelijk-artistieke, hij zal nu eens geheel zich een mènsch toonen, een *karakter*... En was het juist niet dat sterk mènschelijke, wat ons vroeger zoo bizonder lief in hem was?

Maar zal hij, die de overtuiging had dat géén overtuiging te hebben zijn heerlijk lot moest zijn, zal hij nu toch eene

bestaanswijze voor waar houden, ten koste dus van elke andere? Bedrieg u niet, ‘waarde lezer’, waarschuwt de auteur in zijn voorwoord. ‘Wel moet ik u eerlijk bekennen dat ik *zeer geneigd ben* het door dezen jongen man bewoonde denk-beeld voor de waarheid te houden, maar daar tegenover *weet* ik, dat men - om dit met eene vergelijking op te helderen - een anderen berg bestijgende, en verheugd door de nieuwe boschjes en vergezichten, niet meer geheel zeker over het mooye der vorige oordeelen kan. Wèl ben ik juist getroffen door de over-een-komst in het gehalte der luchtstreek, indien men, hetzij hier, hetzij daar, tot zekere hoogte stijgt’.

Ook dit boek van meditatie mag dus niet meer zijn dan een experiment, een ‘geestes-toer’ van den overbewuste. Is het in dit werk uitgesproken levensbesef dan inderdaad zoo absoluut, dat hij, die het schreef, zich voor goed zekere metaphysische verplichtingen oplei, zooals b.v. Spinoza, na de samenstelling van zijn Ethica, wel niet meer de overtuigingen van een Rabelais kon aanvaarden? Een ziels-verandering, een ‘bekeering’, is immers alleen in òp-waartsche, vergeestelijkende richting goed denkbaar... Zulk een werk schijnt de ‘Frank Rozelaar’ bij eerste kennismaking misschien te zijn, maar ik geloof toch - om straks te noemen redenen - dat dit niet veel méér is dan een schijn. En daarom - helaas juist daarom - komt het mij voor, dat we wel even den schrijver en zijn held mogen identifieeren.

De verbinding te vinden tusschen werkelijkheid en fantasie, tusschen object en subject, dit lijkt mij in een kunstenaarsfiguur als Van Deyssel de meest opvallende zorg, een zorg die een levensstrijd wordt. Al was zijn werk fijner en over-dachter geworden, dit innerlijk dualisme bleef voortbestaan. Het bracht hem tot zoo menig curieus avontuur van den geest, maar het leidde hem af van wat men noemt ‘de groote visies op het leven’ en deed hem meer en meer opgaan in een uiterste zorg voor 't détail, het woord en den klank, voor die middelen van expressie, waaruit dat Eene, Wezenlijke, dan toch eindelijk als een stellig beginsel te abstraheeren moest zijn. En alle uitersten, alle mogelijkheden beproefde hij. Het leek soms wel of juist zijn consequent-exclusief kunstenaars-

schap hem maakte tot een groot type van den Dilettant. Maar nu eindelijk, zooals hij telkens al in ‘dagboekbladen’ proeven had gegeven van fijnsten zelf-inkeer, nu als een résumé van zijn veelzijdig probeeren, als een hevige wilsinspanning om boven de ruïnes der tegenstrijdigheden uit zich een wereld van Eénheid te bouwen, schreef hij mij dat dikwijls prachtige en overal merkwaardige: ‘Uit het leven van Frank Rozelaar’.

Ons verbeeldings-leven is 't eenig positieve, dat wij bezitten, zegt hier en zei zoo lang reeds Van Deyssel. Laten wij dus vasthouden aan die verbeelding, welke ons het *gelukkigst* maakt. Galilei, die zei dat de aarde draait om de zon, is de groote *Leugenaar* geweest: wij zien, wij ondervinden het anders. - Men kan een jong meisje zich denken als een samenstel van beenderen, vel, zenuwen, bloed enz., maar ook kan men het zien eenvoudig: als een jong meisje. En de eerste denkwijze maakt ons niet gelukkig, is minder waar. In de ‘Frank Rozelaar’ staat: ‘De groote zienswijze, die dreigt verloren te gaan en die wij moeten redden en bestendigen, is die van het leven en de wereld te zien als zijnde iets schoons’. Houd dus vast aan het beeld dat gij zaagt ‘toen uw geestelijke vermogens in den besten toestand waren’. En ergens anders: ‘De wolken zijn allen in zooverre massaas waterdamp als het menschenleven een chemisch proces is. - Heeft het menschenleven een anderen aard of beteekenis, dan hebben de wolken ook een andere beteekenis of aard’.

Wij zagen hoe Van Deyssel opsteeg tot een sfeer van kristalachtig ijl geluk. Het was nog meer in den *klank* zijner stem dan in de dingen zelf die hij zei, dat we dit geluk aanwezig voelden. Maar nu zal hij heel een boek wijden aan dit geluk: hij zal het omschrijven, het verklaren en verdedigen, hij zal er zijn leven voor zetten (Frank Rozelaar n.l.!) ‘Ik zie mijn kunst als de aanteekening der schakeeringen van het Geluk’, zegt Frank Rozelaar.

‘Aanteekeningen’, ja! een opeenvolging van korte, tártend korte overdenkingen, die als een elektrische knettering van gedachten in verbijsterende scherpte aan ons voorbijgaan, zonder ooit saam te gloeien tot een stralend, warmend vlammenvuur. Want de harmonie, welke hij bereikt, blijft kunstmatig; de harmonie der deelen onderling, maar ook zelfs de harmonie

der zinnen afzonderlijk, die van de taal: dat is een ópstreven naar de hoogte der poëzie, terwijl toch het wezenlijk poëtische weg blijft; een hevig trachten naar eenvoud, waarin echter de hevigheid van het trachten zelf voelbaar blijft, zoodat de eenvoud maar zelden in waarheid aanwezig is. Het is een kort óp-rukken der gedachte, en niet een heerlijk vast zich handhaven in die hooge regionen. Het is een geflikker van den geest, telkens verrassend en nooit vervoerend. Dit is het verstand dat koel, strak, fel, dát uitzeggen wil, wat toch alleen zijn wezenlijke waarde krijgt indien ook de *ziel* er deel aan heeft. Maar zóó zuiver vergeestelijkt is dit verstand, dat het bijna tot iets van 't ziels-leven vervloeien gaat.

O, hij wéét zijn ontoereikendheid... telkens. ‘Ik voelde mij een verrader, die de diepste schending pleegt omdat hij uitspreken wil wat slechts in heiligheid en stilte kan leven’. Dat hij het weet en er verdriet om heeft, is misschien voor mij de liefste eigenschap van het boek. Indien hij het niet als een boek van Geluk had bedoeld, maar als een van Verlangen, hoe mooi had het dan kunnen zijn! Maar nu, zooals het in zijn geheel voor ons open ligt, lijkt de eenvoud er van meer gecompliceerd dan de grilligste wendingen van een de Goncourt en de Schoonheid armer dan de ruige en grove van Zola. De ‘Adriaantjes’, dat was heel klein, niet bevredigend, té klein, maar was niet de houding van den schrijver er eigenlijk hooger in?

Nu staat hij in het leven als in een kamer van spiegels: waar hij ook heen ziet, niet dan zijn eigen beeld staart hem tegen. Wordt niet het verbeeldings-despotisme, dat de idee is van dit boek, tenslotte een verkrachting van 't leven? En de liefde, die toch wel dit vreemde werk overschijnt, is geheel een intellects-liefde geworden, het licht er van als maanlicht koud en bleek.

De *mogelijkheid* van vereeniging, van eenvoud en eenheid, zou die echter in deze richting nooit te vinden zijn? Het is zielig en onvruchtbaar zoo op den loer te liggen van de schoonheid, heel den dag lang klaar te zijn om haar te ‘betrappen’, maar deze bedenkingen raken meer Frank Roselaar dan zijn idee. Die idee dan op zich zelf, is die niet *levend* te maken?

Van Deyssel zegt: ‘Er is alleen Verbeelding en die is

werkelijkheid. - Iemant, die in een boom een engel ziet, heeft alleen *in sterkere mate* een vizioen, dan iemant, die in een boom een boom ziet. - Alle zien is vizioen.' [Tot hiertoe dus nog maar de stellige uiteenzetting zijner grondgedachte.] Hij vervolgt: 'Iemant, die een boom mooi als een boom ziet, ziet echter meer engelachtigs in den boom dan iemant, die een boom leelijk als een engel ziet. - En iemant, die waarachtig een boom ziet, maar beweert dat hij een engel ziet, is òf krankzinnig, òf althans zoo gebrekkig dat hij zich geen rekenschap weet te geven van wat hij ziet of niet ziet.' - En nu besluit hij:

'Misschien is echter het allermooiste om in een boom een boom te zien, maar zóó als een engel een boom ziet'.

Makkelijk zou ik voort kunnen gaan, want telkens reikt hij omhoog hier heen. En ach, als ik dit opstel niet schreef om me de figuur Van Deyssel duidelijk te maken en alleen maar om te zeggen wat ik voel voor dit afzonderlijke boek, dan zou ik niet schrijven als ik nu doe: ik zou doen uitkomen, hoe er een rijkdom in is van roerend-aardige en treffend-precieze en prachtig-diepzinnige mijmeringen, - maar nu... Het is een boek van merkwaardige zelf-bezinning en dat opstijgt tot aan 't mystische toe, maar nooit er kómen kan.

Dit boek dunkt mij ook de afsluiting van een levensperiode, een hoogte-punt, een ongewilde biecht bijna, een zelf bekentenis. Wij mogen van een man als Van Deyssel altijd iets ongemeens verwachten, maar na de verschijning van dit werk stijgt de belangstelling, waarmee men zijn daden volgt, tot een werkelijke spánning![1)]

Er was een tijd dat Van Deyssel voor ons opstond, als een symbool van grootheid en kracht.

Toen wij, die bij de revolutionnaire oprichting der 'Nieuwe Gids' in onze wiegen lagen te spartelen en die, al onze kinderjaren door, toch niet dan met kalmen spot van deze 'beweging' hoorden praten, toen wij tot het late besef kwamen van 't geen er in Holland was voorgevallen, toen kende onze verbaasde bewondering geen grenzen. Het zwarte boekje met Perk's sonnetten, droegen wij met ons mee als een

1) Zijn laatst-verschenen bundel hoeft niet geteld te worden.

schat; Van Eeden's sprookje was ons zoo ongeveer tot een bijbel; Gorter's Mei onze zonnigbloeiende ziele-tuin, en heerlijker verzen dan die van Kloos geloofden wij niet dat ooit gedicht konden worden! Maar als mènsch hadden wij geen zoo lief als Van Deyssel, juist hij, die, meer dan alle anderen, de ‘verachting’ had te dragen van heel 't beschaafde Holland.

Doch wij duldden het niet, dat zijn naam oneerbiedig genoemd werd! Wij hadden het gevoel, alsof we de logge en dompige wereld zijn glorie toe moesten schreeuwen, het gevoel, als hing de redding der menschheid er van af of ze tot de erkenning van dit Genie zou komen! En met een glimlach van bewondering herhaalden wij elkaar zijn grandioos gestelde uitspraken. Zoo vol waren wij van de zware rythmen-pracht zijner Dionisische vervoeringen, dat we niet eens opletten hoe hij in dien tijd zich reeds heel anders uitte. Blind en doof waren wij voor den fijneren toon van zijn critisch mijmeren, beschrijvend verhalen en wijsgeerig fantaseeren.

Van Deyssel, dat was de groot-levende, de machtig gevoelende, de dramatisch omvattende. De hooge opstandeling was hij tegen de gemeenheid der wereld. In zijn oogen vlamde de gloed der vreugde en op zijn edel voorhoofd was als een glans van gedachte. Hoe heerschte er in dezen man een hartstocht voor 't leven, een groot begeeren naar het ontzaglijke, een stralend geloof in de schoonheid, in de kunst! Wat had hij gelijk en wat was het een mooie, trotsche daad het kunstenaarsschap weer op te heffen in volle glorie en wat was het niet een bewijs van zijn zekerheid, dat hij alles wat klein was zóo diep van zich af kon stooten. Hoe bloeide er niet een liefde zelfs, o neen: *juist* in het proza van zijn haat! Ja, wanneer wij eens door 't verdrietige, vruchteloosverlangende van ons jongens-bestaan moedeloos waren en verveeld en sentimenteel, dan immers was hìj het, die ons weer het bitter-laffe, flauwe leven als iets groots en rijks deed gevoelen.

En later, toen wij wel moesten inzien, dat die soort grootheid althans, waarvan Van Deyssel de profeet was geweest, nog niet verwacht mocht worden, omdat ook hij zelf wel zéér was veranderd, toen toch gaven wij hem niet op; wij

bleven luisteren. Het zou dan hetzelfde wel niet zijn, maar toch... Wat in stilte ontstaat, is dikwijls sterker dan het werk der luidruchtigheid. Er bleven mogelijkheden open als wenkende beloften.

Maar de tijd zou komen van onze zelfstandigheid. En pijnlijke verwondering gaf het sommige tegenstellingen te zien in zijn wezen, te groot om het vertrouwen in zijn leiding ongeschokt te laten... en de overweging, dat die tegenstellingen wel eens meer schijnbaar konden wezen, herstelde het vertrouwen niet. Wij vonden zijn houding tegenover de samenleving en de beweging van den tijd meer tragisch dan mooi. Ons scheen zijn 'Nieuwe Kunst' benauwd en toekomstloos. Hij gaf ons niet een groot stijl-gevoel meer; hij zuiverde wel ons aesthetisch bewustzijn, maar bouwde het niet hooger op; hij opende ons geen vergezichten en zijn bezinning was ons te weifelig. Wij meenden lacunes te zien in zijn eens zoo machtigen geest; wij zagen hem spelen met hooge ideeën, die hij toch te bewonderen scheen... Wij spraken met elkaar maar liever over Van Deyssel niet meer....

En nu: de tijd van groote geestdrift is voorbij, maar die van twijfel en subjectieve teleurstelling toch ook. Voor mij althans.

Wanneer ik mij zijn persoonlijkheid voor den geest breng, dan zie ik een vreemd maar toch mooi en volledig beeld.

Een mensch van hartstocht. Een mensch van grooten aanleg, geboren in een tijd van kleinheid, twijfel en stijlloosheid. Een type, meer nog dan een karakter. Een nadenkende, niet een denker. Een die, door de uiterste gevoeligheid van zijn wezen telkens zich voelt overgelaten aan de bekoring van 't moment, die, door de sterke zelfbewustheid van dat gevoel, de dingen telkens ten uiterste doordringt, - niet een heerschende Meester. Iemand die de verschillende werken van kunst kan laten inwerken op zijn gemoed en met een ongekende zekerheid er de impressie van teruggeeft, het zuivere er van scheidend van wat bijkomstig is of mislukt, - niet een om van het vlietende leven zelf een nieuw en krachtig geheel te scheppen, 't zij kritisch of beeldend, intellectueel of plastisch. Een lezer, een die leert hoe te lezen, meer dan zelf een actieve kracht. Een latent-poëtisch auteur, die, naar Frank Rozelaar's droevige

bekentenis, schrijft meer dan hij is, terwijl hij meer moest zijn dan schrijvende schijnen. Een aandachtig minnaar van het Woord, speurder naar de diepste roerselen van het Woord, nauwlettend luisteraar naar den klank, naar de zielsof geestes-bewegingen van het kunstvol neergeschreven Woord, - niet een ziener en een overtuigde van het Leven. Een meesterlijk stylist, niet een bouw-meester van den nieuwen Stijl. Een die al de droomerige, gecompliceerde, vereenzaamde elementen der romantieke egotisten en individualisten nog eens en voor het laatst in zich vereenigt, die het levende en wegstervende voorbeeld is van dàt, wat ons in deze woelige eeuw zoo verlamd heeft en geboeid.

Wanneer ik mij hem, den katholiek-geborene, verbeeld, dan is het mij of ik het ruischen hoor van koraal-zangen, de bedwelmende dampen inadem van wierook, of ik een priester zie in wit en goud, die - knielend en biddend en met wijd gebaar de in zijn kathedraal weggescholen menigte zegenend - zijn monotone litanieën doet galmen door de oude gewelven. Is daar niet de weemoeds-klacht in van een wereld-gedachte die langzaam sterft?

Donkerroode visioenen omdroomen zijn geest. De gemoeds-hevigheid en de innerlijke vereenzaming der middeleeuwen, ze leven nog in hem voort; en de vrouwelijkheid ook van geest, dat vrouwelijk behagen in subtiele onderscheidingen, rubriceeringen der innerlijke ervaring, het verlangen en het onophoudelijk verkeeren met zich zelf, het bestaren van zijn eigen gemoed, het koesteren van zijn eigen geluk, het bevend afwachten van 't sublieme extase-moment. Zijn wijsheid is doortrokken van een vrouwelijk-sensitieve levens-mystiek. Het is als een geur, onnaspeurbaar en even bedwelmend. Maar hij leefde het groote leven niet mee en de middeleeuwsche geloofskracht heeft hij verloren...

En omdat hij van nature vereeren móet, omdat hij zonder iets te vereeren niet kan léven, daarom vereert hij zijn innerlijke weifeling, welke hem immers in staat stelt nòg ruimer te waardeeren en zijn gemoed open te zetten voor àlle indrukken, àlle gedachten, àlle schoonheden...

Niets beperkender dan deze onbeperktheid.

En hij wordt dat gewaar aan de leege stilte, rondom hem. Maar dat wat hij héèft, zal hij maken tot iets buitengewoons.

En als hij de laatste burger moet zijn der oude maatschappij, dan zal hij dat burgerschap tot zijn hoogste mogelijkheid verfijnen en de poëzie schrijven van het dandyschap. En in hetzelfde boek, waarin hij zijn diepst besef van Rembrandt's wezen geschreven had, verscheen de beminnelijkgeestige verdediging van het 'Variété' met zijn gymnastische acrobaten. En als zijn leven van eenzaamheid geen dramatiek meer kan omvatten, dan zal hij de kunst geven van het anti-dramatische, de idylle dus, maar de idylle der reëelste wérkelijkheid. En als de kleinheid van die werkelijkheid hem beklemt, dan zal hij haar verruimen en haar ópheffen en in een soort van onpersoonlijk dagboek haar brengen op een plan zóó hoog dat de subliemste verbeelding met dit concrete zijn tezamen valt: een intellects-streven, meer dan een doorleefde ervaring...

In deze eeuw van experimenteeren schijnt soms geheel de Van Deyssel-figuur mij toe zelf een enorm en levend experiment te zijn: het experiment van 't individualisme, dat in telkens wisselende wijze zich te handhaven zoekt en tot zijn synthese tracht te komen.

JUST HAVELAAR.

Verzen.

I.

O vroeger, bleef hij van huis wat lang,
Zoo voelde ik verbleeken van vreeze mijn wang.

- ‘Hoe stort er de regen met dondergedruisch!
Waar zou hij nu schuilen? o kwam hij maar thuis!’

Maar ik wou mij niet toonen zoo droef, zoo bang
En ik zong mij weer moed in met zoeten zang.

Nu ben ik alleenig al lang, zoo lang
En weer voel ik van vreeze verbleeken mijn wang.

Maar al stort er de regen met dondergedruisch,
Ik hoef niet meer te wachten: nooit komt hij meer thuis.

En al zing ik mij moed in met zoeten zang,
Ik blijf zoo verlaten, zoo droef, zoo bang.

II.

Ik had u nog zóoveel te zeggen, lief,
Dat stelde ik álmaar uit, in waan: - Nog leit
Voor ons het leven, dáarna de eeuwigheid.
Hoe kon ik raden dat, gelijk een dief,
Verraderlijk vermomd als één die vleit
Om loon voor 't brengen van een blijden brief,
Doch loert hoe, sluw, hij 't weerloos hart doorklief,
Mijn Noodlot naderde? - Ik was niet bereid.

In 't warme goudlicht van de winterlamp
Of wen de schemer beeft van innigheid
En, blank besluierd van den herrefstdamp,
De ruiten buitensluiten zonde en strijd,
Wilde ik u zeggen - Als een wereldramp
Kwam plots mijn Noodlot.
Al bleef ongezeid.

III.

Nu wil ik staamlend biechten mijn berouwen:
Ik lijd zoo zeer, 'k heb zeker toch misdaan.
Doch welke ziel zal 'k geven mijn vertrouwen?
Wie zal mijn leed, mijn vreemd berouw verstaan?

Wie hooger leeft zal op mij nederschouwen
En ongetroost mij weder laten gaan.
Wie lager leeft zal lachen: - ‘Dwaze vrouwen,
Die, smartbevracht, zich wanen schuldbelaên!’

Doch, sloeg mij God zoo pijnlijk-diepe wonden,
Die laten niet van brande' en bloeden af,
Dat móet toch zijn kastijding van mijn zonden.
Ik bad om liefde en toen juist trof mij straf.
Heeft dan mijn God niet zwaar genoeg bevonden
De smartejaren, die zijn wraak mij gaf?

IV.

Had booze dood gescheurd u uit mijn armen,
Hoe zou ik, trouw, vergeten ál mijn grieven,
Herdenkend: - ‘Eéns toch waren wij gelieven,
Die wilden blij elkander steune' en warmen’.

Doch wijl uw hart den heilgen band wou klieven,
Wijl in uw ziel mijn ziel vond geen erbarmen,
Zie ik mijn schat van heugenis verarmen
Tot valsche munt, die nooit mij kan gerieven.

Mijn hart was wijd, als slaaplooze oogen, open,
Toen is de twijfel in mijn hart geslopen.
Hij vraagt: - ‘Wanneer begon zijn liefde-veinzen?’

Nu voel ik, bang, van afschuw mij bekropen,
Die voor 't verleden mij terug doet deinzen.
Waar vlucht ik nu? waar zal 'k die vraag ontloopen?

V.

Wen héel den nacht ik neerlig slapeloos
Of wakker schrik uit droomen van weleer,
Flitst door mijn ziel met stâgen wederkeer:
- ‘Ik ben alleen wijl hij een andre koos’.

Hij wist hoe zacht en zonder wraakbegeer
Mijn liefde bleef, al bleek zijn liefde voos,
Al loonde hij mij elke liefderoos
Met doorn van spot, hoe 'k liefhad, telkens weer.

O 'k móest hem haten, wijl ik door zijn schuld
Dit bitter leven eenzaam leven moet
En 'k weet dat nooit berouw hem zóo vervult
Dat om vergeving hij mij valt te voet.
Doch draag ik 't onverdiende in stil geduld.
Wie 'k liefde leeft en hem is 't leven zoet.

VI.

Dien eersten kus, toen wij elkander vonden
- Voor de eeuwigheid, zoo meenden wij te weten -
Dien eersten kus, dien zal ik nooit vergeten,
Waar we onder loof van Juli-boomen stonden.

Dien laatsten kus - Mijn hart lag wreed versmeten
En bloeddë uit door u geslagen wonden.
Het lag te sterven aan uw ontrouw-zonden,
In duistr en koû, alleen, vanéengereten.

Toen, voor het laatst, wijl luttel ge u bezeerde,
Kuste ik uw wang met trouwe liefdelippen.
Uw wang bleef stroef, uw mond bleef toegebeten.
En 'k voelde uw haat, die koel mij ván u weerde
En 't laatste pogen van mijn hart liet glippen.
Dien laatsten kus, dien zal ik nooit vergeten.

VII.

Hoe smeulde uw haat, bedolven onder asch
Van blankfluweelen broederkalmte-schijn!
Hoe, onder de aschlaag voelend gloed en pijn,
Waande ik dat vuur geen haat, maar liefde was!

En argloos hoopvol als een maagdelijn,
Troostte ik mijn ziel: - ‘Eén zucht van liefde en ras
Verstuift die asch, versmelt die hitte als was
En héel de woning zal vol vreugde zijn’.

Doch soms, terwijl ik droomend beidde, schoot
Uw haat een vlam zóo fel van hellerood,
Dat vrees voor d'eigen haard mijn ziel beving.

Tot plots de vlammen laaiden, wijd en zijd
En 'k zag de woning héel in asch geleid,
Waar éens gij me inleidde als uw lievling.

VIII.

Zooals een knaap met toorngebalde vuist
Den spiegel trouw, die weergeeft zijn gelaat
Gelijk het is, aan honderd scherven slaat
En waant vernield zijn beeld, wijl hij 't vergruist,

Doch stampvoet en van woede weet geen raad,
Wanneer in 't glas, dat hoonend hem verguist,
Zijn beeld, verkleind doch honderdvoudig, huist
En hij temidden booze knapen staat;

Zoo brak uw drift mijn hart, waar, trouw weerkaatst,
Uw beeld bij u in ongenâ verviel.
Doch áan bleef staren, rood van schaamte en schrik,
Uit elke scherf uw eigen beeld en 't laatst
Verlangen van uw bang vervreemde ziel
Was vlucht - vérweg van 't honderdvoudig Ik.

IX.

O blonde vrouw, wier duivenoogen ik bespaarde
De zware tranen, die mijn wanhoop weenen moet,
Memlinck-Maria! smeekend val ik u te voet,
De armen vol blanke leeljen uit mijn zielegaarde.

Mijn deernis met uw liefde was zoo engelgoed.
En toch verwierf zij nooit haar loon van lof, op aarde.
Nu is het mij te moede of zegen mij omwaarde,
De zegen van uw ziel, weemoedig zuivr en zoet.

Ik wilde u niet misdoen wat andren u misdeden.
Om andre vrouwen weent ge uw hemeloogen blind,
Vermoedend niet den strijd, met heldemoed volstreden.

O voel de luchten luw van zoelen zuchtenwind,
Nu 'k aan uw voeten kniel, nu 'k heb mijn leed beleden,
Maria-reine! bid voor Gods verlaten kind!

X.

Hoewel zoo diep ik moet door Liefde lijden,
Mijn leven lang, door zee van vlammen gaan,
Nooit zal mijn leed der vrouwen trots benijden,
Die drijven koel op barnende' oceaan.

Kwam Liefde zelf mijn harteharp niet wijden,
De schoone god, dien geen mag wederstaan?
Ik zocht een lied, dat kon mijzelv' bevrijden.
Kalm zag de god mijn machtloos pogen aan.

- 'Eens zal ik veilig d' oever wel betreden
Van 't Zalig Eiland, waar 'k van lijden rust,
Waar palme' omwuive' en lelieën omvreden
D' ontloken mond, door Liefde zelf gekust'.

Toen sloeg de god met vlammenroê mijn leden.
- 'Nooit zult gij landen op mijn weelde-kust'.

HÉLÈNE SWARTH.

Adama van Scheltema's Faustvertaling.

Goethe's Faust, eerste deel, in Nederlandsche verzen vertaald, ingeleid en toegelicht door C.S. Adama van Scheltema. Uitgegeven door de Maatschappij van Goede en Goedkoope lectuur. Amsterdam 1911.

De heer C.S. Adama van Scheltema heeft het groote waagstuk opnieuw aangedurfd: hij heeft een der moeilijkst vertaalbare poëmen uit een der moeilijkst vertaalbare talen in Nederlandsche verzen overgedicht. Wanneer nu hierbij, gelijk hier het geval is, een bekende en geëerde litteraire naam in 't spel komt, dan zou men kunnen ontstellen over den litterairen moed door deze daad zelf betoond.

Want het is niets minder dan een paradox, dat hoe nauwer twee talen onderling verbonden zijn, des te bezwaarlijker het wederzijdsche herscheppen en vertalen worden moet. Tusschen de Duitsche en de Hollandsche taal nu is deze verwantschap wel bijzonder nauw, en het is een verwantschap vol bedriegelijkheid voor den vertaler. Een ieder die eenmaal uit het Duitsch een werk van licht kwetsbare en eigen schoonheid heeft vertaald, herinnert zich zijn stille wanhoop tegenover duizendtallen als 't ware verholen aansluipende moeilijkheden. De vertaler heeft òf te weinig òf te veel speelruimte voor zijne Hollandsche woorden. Hij moet òf de slaaf òf de tyran worden van zijn origineel; er schijnt geen middenweg mogelijk. Want zeker gaat de verwantschap der beide talen van Germaanschen stam ver, - maar toch verder niet dan de begripsbeteekenis der woorden reikt. En de litteraire vertaler heeft met meer factoren te

strijden. Wil hij litteraire schoonheid wedergeven, zoo moet hij klank en wending wedergeven. Waar de begripsbeteekenis nu bij beide talen zóózeer overeenkomt, dat de vertaler haar meestentijds slaafs volgen moet, wil hij niet tot de gevaarvolle en hachelijke vrije vertaling vervallen, - daar is de klankbeteekenis bij woorden van denzelfden zin dikwerf oneindig verschillend. De klankkarakters van beide talen zijn anders tot in den grond. Het Duitsch is meer rhythmisch dan plastisch, het Nederlandsch is meer plastisch dan rhythmisch. Het Duitsch was steeds de taal vooral van het muzikale gevoel, de taal van den onbestemden droom, van de bijna niet meer werkelijke metaphysische bespiegeling, in wisselwerking met het volkskarakter. Het Nederlandsch is de taal bij uitstek van het sterke, als uit de klanken oprijzende beeld, van de zintuigelijke werklijkheid, van de heldere en bijna droge precisiteit, wederom in wisselwerking met het volkskarakter.

Deze twee-eenigheid van zin-verwantschap zonder klankverwantschap, is de moeilijkheid en de wanhoop van iederen werkelijk liefdevollen vertaler. Wat de Duitsche volzin en de Duitsche strophe dragen kan, wat versmelt en vervliedt in het rhythme, doet bij een letterlijke vertaling den Hollandschen volzin stooten en breken; de vele wendingen der ‘zuivere rede’, de onbestemde alomvattendheid die de Duitsche expressie kenmerkt, dit alles wordt zwaar en moeizaam en onbeholpen; wat in het Duitsche vers kortom de muziek der gedachte, muzikale idée is, schijnt dorre en krachtelooze philosophie in het Nederlandsch. Van zulke volzinnen en strophen zullen wij maar al te vele in Adama van Scheltema's vertaling aantreffen. Wil men echter deze voorloopige hypothese omtrent het karakter beider talen aanvaarden, zoo dient men daarbij wel te bedenken, dat het karakter eener taal in voortdurende wisselwerking met den geest des volks, den geest der litteratuur blijft staan. De talen, gelijk alles ter wereld, verbreeden en verdiepen, wijzigen hun karakter voortdurend. Het Duitsch wordt plastischer en het Nederlandsch wordt rhythmischer en leniger van abstracte uitdrukking. Zoo heeft men onder veel meer, in de Duitsche litteratuur van deze dagen, de zware plastiek van een Von Hoffmansthal, terwijl daarentegen wellicht nog nimmer

het Nederlandsch zoozeer rhythmisch, zoozeer ‘vliedend’ en enkel nuance, enkel zingende zinning was, als in het vers van P.C. Boutens.

Doch van het grondkarakter der Duitsche taal zooals die totnogtoe was, is het Goethiaansche vers de meest volkomen vertegenwoordiging. Dit doet voor den vertaler de moeilijkheden tot het toppunt stijgen. Adama van Scheltema zelf, in zijn belangrijke Inleiding, toont zich hiervan helder bewust. Goethe's vers toch - de vertaler zegt het mede - is het vers der gedachte vooral. Weliswaar zou de Faust I niet de verrukking der wereld zijn, zoo niet de plastiek ervan volkomen en volkomen-schoon was bij tijden. Talloos zijn de plaatsen van geweldige plastische kracht. Maar evenals het drama Faust toch allereerst het drama der metaphysische tweespalt is, het drama der idée, evenzoo is het Goethiaansche vers over 't algemeen genomen, het vers der speculeerende gedachte. Bij iederen dichter overheerscht steeds het een òf het ander: òf het beeld òf het rhythme. In de harmonische mengeling van plastiek en rhythme overheerscht in Goethe's vers het loutere rhythme der gedachte. En dan deze bijzondere denkwijze en gedachtenbeweging der latere 18de eeuw in Duitschland, toen het gevoel voor de werkelijkheid, vanaf Goethe reeds, meer en meer opging en verdween in de wijdste abstractie, om met Hegel en het fantastische idealisme der Romantische philosophen in enkel geest te vergaan.

Wij weten het nu reeds: de vertaler die van het Goethiaansche vers de trouwe vertaling geeft, zal dicht bij den zin der Faust blijven en min of meer ver van de levende schoonheid verwijderd. Hij zal een ontzielde of kwijnende Faust geven. Adama van Scheltema heeft een trouwe vertaling gegeven, - een werkelijk trouwhartige en uitermate talentvolle wedergave. De zin der Faust is ten naastenbij gered, en de schoonheid? Er ging zooveel verloren dat wij moeite hebben om ons te vergenoegen met wat overbleef, al is dit nog niet zoo weinig. Doch wie zal het hem verbeteren? Alles is hier eeuwig- en algemeen-menschelijk en tevens allereigenaardigst Duitsch! Welke vertaler zal deze elementen bijeenhoorend als ziel en lichaam, ontstrengelen en tot een nieuwe eenheid in een nieuwe taal te samen brengen? Het zou slechts langs den verren omweg der allervrijste

omwerking kunnen geschieden, en wie daartoe de macht zou hebben, een macht aan die van Goethe nabijkomend, schept zelve en vertaalt niet, althans niet met zijn beste krachten.

Nemen wij Adama van Scheltema's vertaling als een dichte benadering zonder groote eigen poëtische waarde, dan kan men haar als zoodanig welgeslaagd heeten. Want de mate van talent er in, is niet gering.

Een uitnemend Hollandsch schrijver echter heeft een andere meening gehad over deze kwestie. Allerminst tevreden over 's heeren Van Scheltema's arbeid, heeft Jac. van Looy in ‘de Nieuwe Gids’ van Februari fragmenten gepubliceerd van een verbeterde Faustvertaling. Er is iets in dit conflict tusschen den ouderen en jongeren schrijver dat wanklinkt. Adama van Scheltema heeft in zijn bekend werk over de Nieuwe Gids-beweging ook Jac. van Looy niet gespaard, en zijn heftige aanval was nóch scherp, nóch waardig. Van Looy heeft dit niet weten te vergeten, toen hij over dezen arbeid van zijn tegenstander schreef. Of liever: over dien arbeid zelf schrijft Van Looy niet; hij bewaart er een goedmoedig-baldadig zwijgen over. Hij geeft slechts zijn verbeterende proeven. Men moet erkennen dat de oudere dichter den jongere met deze proeven op de meeste plaatsen slaat, maar deze ‘verbetering’ is daarom nog geen critiek op de *gansche* vertaling van Adama van Scheltema. Want natuurlijkerwijze heeft Van Looy slechts *die* fragmenten vertaald, die hem onmiddellijk en dwingend aanspraken en die in de lijn van zijn wezen lagen. Maar deze onmiddellijk aansprekende stukken gelukken aan iederen taalkrachtigen vertaler het best; men leeft ze als 't ware direct in de eigen taal over. Doch de gansche stoet van kleine en groote bezwaren komt eerst met het gansche werk in al zijn op- en nedergangen aangeslopen.

Pijnlijker wordt het echter, wanneer Van Looy deze verholen kwade luim overbrengt van den vertaler op - den vertaalde, den eeuwigen Goethe, en dit doet op even oncritische wijze. Hier geeft Van Looy zich wel zeer onvoorzichtig bloot. Het is of hij het scherpe woord van Adama van Scheltema waar wil maken: de Nieuwe Gidsers begrepen Goethe nimmer. - Van Looy antwoordt daarop met welis-

waar gedekte termen: hij paste niet bij ons. - En het argument daarvoor? Het is het bekende verhaaltje van den servielen en buigenden Goethe, en den onverbiddelijk rechtstaanden, rechtuitblikkenden Beethoven. ‘Wie was hier de groote mensch?’ zoo ongeveer vraagt Van Looy hierop. Dit is een bitter kleine vraag. Het antwoord zou van onzen kant kunnen luiden: ‘begrijpen is hier rechtvaardigen’. Zoo Goethe werkelijk serviel gebogen heeft (gelijk de leugenachtige legende ons zegt), dan hebben wij deze houding te aanvaarden als een der doode en kille uitvloeisels van een inzichzelf groot en eerbiedwekkend levenssysteem: Goethe's groote gedachte der zelf-begrenzing, de gedachte van de aanvaarding des levens en zijne verhoudingen. Goethe was op dit historische oogenblik met evenveel overtuiging hoveling als hij in stille nachturen kunstenaar was. Iedere groote gedachte heeft zijne verkeerde uitvloeisels in de practijk des levens, ook de groote denker Goethe kon aan dit noodwendig gevolg niet ontkomen. En wie den Goethe dier legende haat, den stipten hoveling en den statigen staatsraad: hij ga hem voorbij en vinde den anderen Goethe, den Goethe van de hartstochtelijke jeugd, van de open klacht, van de volle waarachtigheid zonder welke geen groot schrijver en geen groote gedachte mogelijk is. En het is toch wel juist de eerste Faust, waaruit Jac. van Looy zelf zoo prachtig vertaalde, waarin men beide Goethe's, den hartstochtelijke en den wijze, te zamen leven vindt!...

* * *

Om tot Adama van Scheltema's vertaling terug te keeren: het is voor wie dezen dichter kent, licht te bevroeden, welke gedeelten van het Faustdrama uitstekend, welke minder zouden slagen onder zijne handen. Gansch het eerste gedeelte van het drama, tot aan Faust's verjonging toe, bestaat uit deze, zoogenaamde, hoofdzakelijk intellectueele verzen. Hartstochtelijke twijfel, metaphysische vervoering, edele en diepe bezinning, - de voortdurende drift en wending der zoekende gedachte is er het wezen en de adem van. Deze verzen hebben een lichten en heftigen wiekslag naar den hooge, die ons onnavolgbaar lijkt in welke taal ook.

Het was te verwachten dat hier de dichter Adama van Scheltema Goethe het minst kon volgen in die vlucht. Het eigen dichterstalent van Adama van Scheltema blijft ver van de sidderende geestelijke vervoering, die gansche strophenrijen in het Goethiaansche vers beheerscht. Het is vooral naar het concrete gericht, naar de eenvoudige werkelijkheid, verbeeld in bloeiende en vaste klanken. De klank van Van Scheltema's vers is vaak voorzeker fijn, maar het is vooral een zintuigelijke fijnheid, de fijnheid die men ook in het volkslied vindt. En in *dit* gedeelte van de 'Faust' leeft nog een andere fijnheid, de fijnheid der teerste spiritueele intuïtie. De metaphysische zin is in Adama van Scheltema betrekkelijk zwak; de zin voor wat buiten de werkelijkheid gaat en deze werkelijkheid in zich opneemt. Van deze gansche trotsche trits van verzen, waarin een geweldig mensch met het raadsel des levens worstelt, is in Adama van Scheltema's vertaling niet veel meer overgebleven. De zin ervan is er, maar dezen lichten onnavolgbaren wiekslag vindt men er niet in weer. Het zijn de groote gedachten van Goethe, niet meer hun muziek en vervoering. Alles is te helder en te duidelijk geworden, te nadruklijk van beteekenis, te traag van wending. Goethe was helder voorzeker, maar onder die helderheid was er steeds een schemervolle geheimzinnige diepte. Zijn vast en ontvouwend of afsluitend woord, heeft bijna altijd een suizelenden verren naklank, die boeit en betoovert, en meer betoovert naarmate men het meer beluistert. Ordenen en schikken is de bewegingswijze zelf van zijn geest, doch wij zien hem daarmêe bezig te midden van een geheimvol en geheimzinnig Heelal, gelijk trouwens alle grootste geesten. Herinneren wij ons dat Goethe èn van de Romantici èn van rationalisten als Heine en anderen de erkende meester kon zijn.

Vergelijken wij de volgende, toch niet onverdienstelijke, vertaling met het oorspronkelijke. Het is een dier hartstochtelijk smachtende vioolstreken der herinnering, die in de 'Faust' zoo dikwerf opleven:

> So gieb mir auch die Zeiten wieder,
> Da ich noch selbst im Werden war,
> Da sich ein Quell gedrängter Lieder
> Ununterbrochen neu gebar,

Da Nebel mir die Welt verhüllten,
Die Knospe Wunder noch versprach,
Da ich die tausend Blumen brach,
Die alle Thäler reichlich füllten!
Ich hatte nichts, und doch genug!
Den drang nach Wahrheit und die Lust am Trug.
Gieb ungebändigt jene Triebe,
Das tiefe schmerzenvolle Glück,
Des Hasses Kraft, die Macht der Liebe,
Gieb meine Jugend mir zurück!

En Adama van Scheltema:

Geef mij dan ook de dagen weder,
Toen ik nog zelf niet was volgroeid,
Toen onophoudelijk van mijn veder
Een bron van liedren kwam gevloeid,
Toen mij een mist de weerld verhulde,
Toen elke knop van wondren sprak,
Toen ik de duizend bloemen brak,
Die alle dalen rijklijk vulden.
Ik had genoeg, al was niets mijn
Dan drang naar waarheid en 't genot aan schijn.
Geef mij dat onbeteugeld streven,
Die diepe, smartelijke vreugd,
Die macht van haat- en liefde-leven,
Geef het mij weer, geef mij mijn jeugd!

Inderdaad: hieruit is veel verdwenen, ondanks de nauwkeurig aangegeven beteekenis. De smachtende, bijna onopvangbaar vliedende muzikale toon, de trillende toon der herinnering, is uit deze verdienstelijke verzen volkomen weggestorven. Klank en wending spreken in deze vertaling nog slechts zeer verzwakt. De weemoedsvolle uitroep: ‘Ich hatte nichts, und doch genug!’ zoo overvol van zingende wijsheid door de definitie die er op volgt, deze is tot een gewoon verloopende strophe teruggebracht. ‘Glück’ moest door het onbarmhartige rijm, ‘vreugd’ worden. Toch bedoelde Goethe bepaaldelijk hier ‘geluk’. Het doet den dieperen, dien *schemerigen* zin van dit fragment groote schade, dit vervangen van het weidschere begrip ‘geluk’ door het meer bepaalde en begrensde begrip ‘vreugde’. ‘Nebel’ wordt hier ‘mist’. Toch is hier het zachte ‘nebel’ bedoeld en dit alleen, - het hoort bij den

aard van het begrip ‘jeugd’, dat Goethe ons hier ontvouwt; het zijn de schoone nevels, het hemelsch waas dat de verwachting om de dingen hangt. In den derden en vierden regel wordt door den vertaler een ten eenen male valsch beeld tusschen geschoven. Van een ‘veder’ kan geen ‘bron’ van liederen vloeien, desnoods een stroom van liederen, al wordt dan het beeld er nog maar weinig zuiverder bij. En dit terwijl de Duitsche verzen zoo zuiver en volkomen zijn. De uitdrukking ‘gedrängter Lieder’ is weggevallen, en ook daarmede wordt het begrip geschonden; zij duidt zoo uitnemend de opgekroptheid van het jeugdgevoel aan. - En zoo voort.

Het is duidelijk dat hier twee bezwaren onoverwonnen zijn gebleven: het is ten eerste het eigenaardige karakter der Duitsche uitdrukking (b.v. hier: da ich noch selbst *im Werden* war) ontstaan uit het eigenaardig abstracte karakter van den Duitschen geest, het is ten tweede en vooral ook een zeker gemis aan fijne metaphysische onderscheiding, die voorzeker onmisbaar was om den ganschen omvang en diepte van het Goethiaansche jeugdgevoel te vertolken: het jeugdgevoel van den ideëelen mensch, het onbestemd oneindige ervan, het als 't ware geïrriteerde geestelijke oneindigheidsgevoel, dat zich mengt met de bloeikracht des lichaams. Niet straffeloos heeft de dichter en denker Adama van Scheltema de vele geestelijke waarden dezer ‘oude maatschappij’ als zieklijkheid en ontaarding verworpen.

Verzwarend, - ziehier het woord voor de werking van 's heeren Van Scheltema persoonlijkheid op Goethe's verzen. Dit houdt terzelfdertijd in, dat de sterk zintuigelijk-aangelegde dichter-vertaler menigmaal gelegenheid vermocht te vinden, om een plastisch détail, dat door Goethe slechts onachtzaam gegrepen en gebruikt werd, voller af te ronden en meer reliëf te geven. Men moet dit aan de andere zijde weder waardeeren:

> Wer schüttet alle schönen Frühlingsblüten
> Auf der Geliebten Pfade hin,...

hier weet Adama van Scheltema door zijn vertaling onmid dellijk een plastischen trek toe te voegen:

Wie strooit den allerschoonsten lentebloesem
Op 't pad voor der geliefde voet?...

Of:

Betrachte, wie in Abendsonne-Glut
Die grünumgebnen Hütten schimmern

en Adama van Scheltema vertaalt met blozender klank:

Aanschouw, hoe in het avondzonnevuur
De groen omloofde hutten gloren.

De beroemde monoloog, waarin deze laatste verzen voorkomen, de monoloog waarin Faust in den geest het scheidend zonlicht volgt, hoe het wegglijdt over de weeldevolle aarde, en de ziel schijnt mede te lokken naar gebieden van eindelooze vrijheid, - het is hier wederom het metaphysische heimwee dat zingt - zou overigens het meest eigenaardige vergelijkingsmateriaal kunnen bieden. - Want terwijl bij Goethe het rhythme van die geestelijke vlucht in Faust's woorden alles overheerscht, in steigerende strophe op strophe:

Doch scheint die Göttin endlich wegzusinken,
Allein der neue Trieb erwacht;
Ich eile fort, ihr ew'ges Licht zu trinken,
Vor mir den Tag und hinter mir die Nacht,...

is het in Adama van Scheltema's gelijkluidende vertaling vooral het visioen dier schoone aarde, der zeeën met hun ‘zon-beschenen bochten’ dat den lezer treft; de vlucht der verzen echter is vertraagd. Zoo bevestigt dit opnieuw de eenvoudige waarheid, dat het rhythme alles is in het schoone vers, dat het rhythme de oer-taal van het vers is.

Doch er is nog meer te waardeeren in Adama van Scheltema's vertaling. Er is een ruim gebied waar vertaler en vertaalde elkander geestelijk meer nabijkomen. Dit geschiedt in het eigenlijke Gretchen-drama. In het Gretchen-drama ligt een groot deel van Goethe's schoone jeugd. Voor altijd leeft erin zijn liefde voor het Duitsche volksbestaan, het

schoone oude volkslied vol heimwee, het volkskind van welige gracie, en vooral voor het Duitsche volksleven in den nevel van 't verleden; de Germaansche middeleeuwen, met hunne geheimzinnige verborgenheden van alchemie en occultisme.

In dit Gretchen-drama, waarin de boertigheid en kruidigheid voortdurend afwisselen met de geluiden van hoogste teederheid en eenvoudige menschelijkheid, had de persoonlijkheid van den vertaler grooter speelruimte om zichzelf te vinden. En ons Hollandsch, het Hollandsch van Bredero, en dat van Adama van Scheltema zelf, het is ervoor geschapen om dit alles weer te geven. Zoo dus had de dichter alle gelegenheid, om tal van gelukkige, vrij bewegende of bewogen verzen te schrijven, die een eigen leven leiden. Verzen zonder groote poëtische waarde op zich zelf, maar tolken van eenvoudige menschelijkheid en als zoodanig niet meer afhankelijk van het Duitsche voorbeeld. Hoore men deze regels, hoe Hollandsch en eigen ze geworden zijn:

> 't werd van mij.
> Op mijnen arm, in mijnen schoot
> Was 't lief, en spartelde, en werd groot.
>
> Maar 'k had ook moeilijke uren door te maken.
> Ik had haar wiegje opgemaakt
> Vlak aan mijn bed: het kon zich nauw bewegen,
> Of 'k was ontwaakt;
> Dan moest 't gevoed, dan had 't verkeerd gelegen,
> Dan, als 't niet zweeg, uit bed opstaan,
> Dodijnend door de kamer op en neder gaan,
> En 's morgens vroeg al aan de waschtob staan;
> Dan naar de markt en voor het koken zorgen,
> En altijd voort, vandaag als morgen.
> Ach, ziet ge, men verliest dan wel 's den moed;
> Maar 't eten en de rust doen dan ook goed.

Waar voor 't tooneel de nadruk geheel op het Gretchendrama valt, heeft daardoor de vertaling van 's heeren Adama van Scheltema tevens de groote verdienste, uitstekend spreekbaar, dus speelbaar te zijn. Zij beantwoordt dus aan haar doel.

Wat ten slotte het gansche werk betreft: niet spoedig

wellicht zal deze vertolking *in haar geheel* overtroffen kunnen worden. Zij staat op de hoogte ongeveer - zoo zou men kunnen zeggen - van het gemiddelde poëtische vermogen van het oogenblik in Nederland. Lofspraak ondertusschen, die niet heelenal onverdeeld wenscht te klinken.

DIRK COSTER.

De passeïsten.

‘ . . . . . .

't Balkon-hek, 't groene balkon-hek, 't krom-verdraaide scheel-groene balkon-hek.
En het roode paard, poote-spartelend door 't hekke-groen, 't trille-groen.
O! o! het paard-door-het-hek! Het hek is gek van het brokkelend paardepooten-rood, het róóde bruin-rood gebroken, en voorbij-brekende achter de blinde rug....
Maar o, de geel-vlagen
in de rood-baaierende dagen
als met spiesen óp-jagende en áán, óp uit de daverende ratelstraat!
De razende straat slaat óp in het hoofd!
o, de straat slaat heen door de spattende oogen,
en het huizen-paars en het huizen-geel, wee het donker blauw-paars, het moord-paars, en het groen oranje-geel, en het rood-geel -
zij zijn een kaakslag.
En de bloed-hitte, de straal-hitte,
als legioenen van lans-knechten in striemenden aanval,
de hitte, de dreigende hitte verwurgt mij!

Ineens.... wat?.... o! o! wat? ik wil... de huizen... de huizen breken, de huizen-sluizen duizelen open,
de geel-paarse wandingen stuiken terug
in een val, in een breuk....
in een wijde uiteen-breuk vallen zij brekende!

En de roode paarde-pooten spartelen door het hekke-groen, trappelen over de blinde rug,
in den dage-dood
in den schreeuw-rooden dage-dood
van den Tijd -
van den Tijd - -’

Dit is de ‘isographie’ van No. 1, Boccioni, ‘Het leven der straat dringt in het huis.’

* * *

‘ . . . . . .
Hihihi! hihihi! het lachen vaart als een dikke blaasbalgkapriool door de buiken, bij de flonkrende tink-glazen en het heffen en het spatspringen van licht-geflikker.
En het hoofd naar haar óp in een scheve smachting, en een hoog óverschenken van het schommelende geel-juweelen in 't lippen-vet.
En de lachbui, verslurpt, rolt weer los in een handen-gespreien een áán-gevlei aan borsten, hihihi, het absinth-groene lachen, als een rinkeling van billart-ballen met harlekijn-jasjes aan, als een jongleeren van bolle scherven muziek; een àl verschietend op-en-neer van joelende geuten en 't groene hupgekronkel door haar lijf...
De flesch, de Champagne-flesch, en het glas, het glas, het zilt-zeeënde glas, en de flesch-helling en het brieschen in een prikkelenden wiegel-dronk!
Hihi, 't lachen, 't gillige lachen in 't draai-lichte nacht-café, en 't achterovere lachlijf open voor de warrel-koppen...
En de zwarte lauw-golven woelende onder hen weg...’

Ziethier de ‘isographie’ van No. 2, Boccioni, ‘Het lachen.’

* * *

‘ . . . . . .
Nu Willem weer, de nachtstraat, lichtbanen blazend uit de ruiten, licht wit-gillend uit de balonnen neer over den wirwar en het lichtgekaats en het lichtgegil in de water-

straat, de helle-straat, de blauw-straat. De helle-vlagen wieken blazende om hem rond, het wagengeratel, het karregebonker... De helle-balonnen als een waanzinnige tent-nok in den nacht... de huizen...' lieve lezer, ik was bezig aan de 'isographie' van No. 5, Boccioni, 'De macht der straat', - wil, wat ik u bidden mag, mijn taak overnemen. Ik heb u doen zien, en dat is mij genoeg, wie deze Futuristen zijn...

Het zijn de spokende schimmen niet, het zijn de springlevende Milaansche neefjes van den L. van Deyssel van 'Jeugd', 'Menschen en Bergen', 'de Zwemschool', 'de Koning der Eeuwen', 'Sneeuw' enz., van Delang en andere vergetenen, van Gorter vooral in zijn eerste 'Verzen'.

Zie maar de 'Rustelooze Danseres' van Severini, lichter, bevalliger, met de expressieve oogen en de felle monden, in het voorbijschieten gevat; of de 'Modiste', met iets van lenig juffrouwe-gebuig tusschendoor linten-gefladder en veler hand gekleur, - dat is, nietwaar, in zijn warreligen zwier, een proza-gedicht van Erens, uit zijn 'Dansen en Rhythmen.'

'De stem van mijn kamer' - gaat u maar zitten, daar staat de inkt - lichtbruin, groen, geel, donkerbruin, en daarvan een 'symphonie' van niets-zien en enkel sensitiefondergaan, de sensatie van hoe? wat ook weer? het oppe en het wegge... Of de zwarte kater, de gele oogen.... 'het gevoel van ziekelijke beklemming na de lektuur van Edgar Allan Poe', accoord! accoord! - En het portret, dat het portret is, niet van uw vlakke buiten-facie, maar van 'den gemoedstoestand des kunstenaars', bekend, lieve vrienden, bekend! - 'De herinnering van een nacht,' ge kunt 't u al voorstellen, 'het alles-dooreene, en de oogen, de weenende vrouwe-oogen, en het donker weg-beenen....' En al de station-, tram-, rijtuig-sensatie's, en de infernale sensatie's van revolutie's en anarchistische begrafenissen of meisjes met blauwsel-oogen, - ach wij zijn er zoo diep mee vertrouwd geweest, lang, lang geleden, in onze dwepende jeugd!

Maar gij, vroolijke Italiaansche jongens-met-een-stuk-in-uw-kraag, gij zijt toch nog maar sensitivistische broekjes, vergeleken bij ònze sensitivisten van vijf en twintig jaren her! Ik kijk u genoegelijk aan in de ronde, heftige oogen, en ik herken u zoo goed! Wel zeker, vrienden, gij wilt niet de

banale impressie, gij wilt de Sensatie - uw oogen zijn tot gitzwart verkoold - wel zeker, gij wilt de Sensatie, gij wilt de onzegbare veelheid van trillingen en wonderen binnen-in u grijpen, grijpen! Ach, ik be-grijp het zoo wèl. Gij zijt volstrèkt geen fratsenverkoopers, gij zijt serieus, zwart- en groen-serieus zijt ge, beste Boccioni, en goede Carra, en brave Russolo, en fijne, soms schitterende Severini! Wat zegt men toch van u, wat zegt men van u hier in Holland, waar men zijn litteratuur niet kent en waar onlangs op een deftig congres een van onzen Prins geen kwaad wetende leeraar de goede menschen verbluffen en verschrikken kon met uw Hollandsch voorgeslacht, dat al een kwart eeuw is uit den tijd.

Want al het felle en duizelige, al het diepe en verbijsterende dat gij wilt, dat heeft men hier óók gewild, - en daarin heeft men hier óók gefaald. Maar als men gefaald heeft, dan is dat niet gebeurd zonder dat men, bij het heete tasten, méér heeft mogen bereiken dan gij.

Wij hebben hier visioenen gehad, heen door een zeker kaalhoofdig heerehoofd in het ‘zilver visschig-witte licht’, vizioenen zoo grootsch en zoo rood en zoo gouden, dat al uwe vizioenen er voor wegkrimpen en verbleeken. Onze woeste dansen waren gracieuser, onze klamme somberheden onmeetlijk veel beklemmender; onze vluchtige, wilde, sidderende oogenblikken waren oneindig veel vlijmender en lillender in hun tintelenden levens-rhytmus; en onze dwarrelverbeelding van het aldags-leven was veel zwáárder-wáár en veel donkerder doorklonken van ons gonzend bloed.

Art-nouveau-humbug, de Loïe-Füller-aardigheid van ‘Tina's haar’ (Russolo) lieten wij achterwege, want bij God, wij waren onverbiddelijk echt. Iets zoo onzuiver-gedachts als de gelijktijdige ervaringen van iemand *in* tram of rijtuig, én van den beschouwer daarbuiten, kwam niet voor; en tot reclameplaat-achtige bedenksels als ‘Revolutie’ (alweer van Russolo) verlaagde men zich niet.

Gij zijt nog maar beginners in het spookachtig gebied van het dagelijksch leven en van het moment. - En toch, ik moet u recht doen, voor één doek heb ik gezegd: ‘dit heeft Van Deyssel *niet* bereikt’! Het is Severini's ‘Pan-pan-dans bij Monico’, - ‘de indruk van de champagne-dronken menigte,

de perverse dans, het gelach en de kleuren rijkdom in het beroemde nacht-lokaal op Montmartre'. Want dit reusachtige doek is monumentaal tevens. Dat is de dronken verwarring van indrukken - immers dit is ultra-impressionisme, eerder dan sensitivisme - saamgevat in een evenwichtig èn kleur-wemelend, een zoowel verblindend als bijna bevrédigend geheel.

Is dat dan geen goede en dus blijvende, en dus in waarheid toekomst-kunst?

Het mocht wel zoo lijken, inderdaad. Het is ook zeker waar, dat in de zonderlingste letterkundige gewrochten van om den jare '90, vooral waar zij zeer sterk het karakter hadden hunner soort, iets blijvends is; - niet alleen in díen zin, dat iets schoons, ook zelfs wanneer het in later tijd niet meer te vatten mocht zijn in z'n verband, altijd een waas van schoonheid zal behouden; doch óók als staal eener merkwaardige schrijf-manier, van een merkwaardig stadium in de evolutie van den menschelijken geest.

Maar noch die voorbije prozastukken, noch deze schilderijen hebben iets toekomstigs aan zich in de beteekenis, dat zij naar de toekomst héén zouden wijzen!

Zij zijn bij ons een reeds tamelijk ver terug liggend verleden - wij leven zoo snel! - zij zijn in achterlijk Italië het koortsig heden. En men mag er zich ongetwijfeld over verheugen, dat er daarginder, op dat wonderschoone 'kerkhof' van de kunst van twintig eeuwen, nu dan toch werking is en nieuwe levensgisting.

Waarom hàd echter en héèft deze soort van kunst geen duurzaamheid?

Wat het proza aangaat, - herinnert gij u, hoe die toch waarlijk hoogst interessante stukken van Van Deyssel, als 'Jeugd' en 'Menschen en Bergen', onleesbaar vervelend waren? En hebt gij opgemerkt, hoe zelfs die paar kleine 'vertalingen', daareven, van Boccioni's schilderijen, die ik heusch niet zonder ernst en 'gevoel' geschreven heb, onmiddellijk u... de keel uit hingen? Mij-zelf al maakten zij ziek, nadat ik er twee had uit-gestaard en uit-gestuipt.

En ga nu eens de schilderijen na: die 'Pan-pan-dans', dat is goed voor één keer, het is ook werkelijk plezieriger om naar te kijken, zoo in-éénen; - maar hang eens twintig

van zulke stukken naast elkaar in een galerij, zooals men twintig Rembrandts of twintig Israëlsen te zaam zou hangen, - het ware immers niet om aan te zien? En stel u het vreeselijk lot voor, één zoodanig schilderij te moeten bezitten en het twintig achtereenvolgende jaren te moeten hébben in uw kamer!

Deze kunst vàn het 'oogenblik' is ook kunst vóór het oogenblik, allereerst... omdat er nòch in ons negentiger proza nòch in dit schilderwerk *hart* is. Het is enkel sensatieontleding, d.w.z. ontleding door de *hersenen* van de min of meer verfijnde ervaringen der *zintuigen.* Alle waarachtige *menschelijke bewogenheid* blijft er ten eenenmale buiten. Zoowel van Deyssels sensitivisme als het sensitivisme dezer schilders is zuiver *cerebraal.* En zuiver cerebrale kunst kan nooit blijvend voldoening geven noch een toekomst maken.

Niet kan de toekomst beheerschen, ten tweede, wat ongezond is. En deze cerebraliteit is ongezond, is overspannen, te zeer op de spits gedreven. Het waren, en het zijn ook hier, de kranke sensatie's van dronkenschappen, van obsessies, of van een fel-zoekend zich-bewust-maken van het duizelend Zelf, - de sensatie's van een, gewild of ongewild, maar altijd abnormaal, want altijd te *abstract* denk-voelen.

Ten leste werkten en werken deze kunstenaars buiten hun eigenlijk terrein. Reeds die Hollandsche prozaïsten en dichters hadden zich, met het ontleden van het schier onontleedbare onzer vliedende stemmingen, buiten de sfeer der letterkunde gewaagd. De zware menschelijke taal, die de veelsnarige orkesten der engelen-koren mist, deed stollen en verloggen tot iets ongenietbaars wat daar vloeit en versuizelt in de hemelsche wateren der muziek. - Doch waar zij ophoudt uit te spinnen en uit te spellen wat niet met afgemeten woorden-spinsel te zeggen is, maar *spreken* gaat en *zingen* gaat met haar schoone menschelijke stém, dáár kan de taal opeens, als door een goddelijk wonder, door het wonder der *suggestie,* tot éven fijne en ondoorgrondlijke diepten reiken.

Ook deze schilders willen meestal iets anders dan wat de schilderkunst kàn doen. Zij ontleden, zij talen en tasten naar dingen zóó vaag en onvatbaar, dat die, zooals ik aantoonde, misschien zelfs niet door het wóórd en alleen door de muziek tot eene harmonische schoonheid op te voeren zouden zijn.

Zij willen vooral, helden van hun tijd, ‘op het uiterste voorgebergte der eeuwen’, de ‘beweging’ vieren en de ‘snelheid’; - in het overbekende, zoo sympathiek-jonge en vermetele manifest wordt een razende automobiel schooner gëacht dan de Victorie van Samothrace. - Voortreffelijk! Schrijf er mij een hemelbestormenden lierzang over of een wervelende fuga voor vol orkest! Doch nu de snelheid op het doek!

Een loopend paard heeft geen vier pooten, zeggen zij, het heeft twintig pooten; zie maar een photographie van langer dan één oogwenk!

Maar dit bewijs, beste vrienden, is mis. Wij kunstenaars zijn geen dóód toestel, wij zijn een lévend toestel; en omdat wij niet rechtuit-glariën als de doode monocle van een camera, maar met onze lévende oogen het paard driftig volgen in zijn verrukkenden galop, zien wij aldoor een paard met *vier* pooten!

De ware ‘ligne force’ is niet een gedwarrel van camera-indrukken, maar de machtig-geschapen Lijn, die de SYNTHESE is der beweging.

De aard der beeldende kunst - Lessing zei het ons al - is immers niet: uit een analyse der wisselende oogenblikken en indrukken een beeld te geven van het geheel, maar één aanblik te geven, waarin de essentie van véle oogenblikken is saamgevat.

De beeldende kunst is de armste in middelen; zij kan niet wisselen van stemming, niet tot een storm aanzwellen als zij fijn en licht is, niet zilverig uitzingen als zij heftig brandt - maar zij wreekt zich over die onmacht door haar duurzame monumentaalheid en nooit falende trouw. De muziek sterft weg; het woord is zwaar te lezen; *zij* is altijd daar, bereid óver te gloeien, in éénen blik, van ziel tot ziel.

Het wezen der kunsten te miskennen is het kenmerk òf van ontaarding, - òf van een tijd, verward door inwendigen groei, - gelijk één die verliefd is of de lente voelt wegen, onzeker soms doet en vreemd.

Het is het kenmerk van den tijd, die nu alom in Europa voorbijtrekkende is, dat alle kunsten iets anders deden dan hunne natuur was.

Het zal het kenmerk eener zuiverder toekomst zijn, dat

alle kunsten zoo klaar en zoo hoog mogelijk uitgroeien en heerlijk bloeien gaan naar hunne *eigene* natuur. De muziek zal niet langer pogen te ‘schilderen’ en te ‘verhalen’, maar de onuitspreeklijke geheimen der ziel verklanken; de letterkunde zal niet langer *bij voorkeur* muziek maken of schilderen, maar al de uìtspreekbare schoonheden des harten en de wondere prachten der gedachte samensmelten tot de groote stem der menschheid; de beeldhouwkunst zal niet langer schilderen en de schilderkunst zal niet langer beeldhouwen of musiceeren in lijnen-stroomen, of sensitivistische litteratuur schrijven, maar beiden zullen zij in schoone Beelden toonen de smarten en de glorie dezer wereld.

En zoo is het dan, dat de ernstige en waarlijk niet onbelangrijke Italiaansche schilders, die nu in ons land exposeeren, geen ‘futuristen’ doch veeleer ‘passeïsten’ dienen te heeten.

CAREL SCHARTEN.

Aanteekeningen en opmerkingen.

De Alkmaarsche Gedachtenisviering.

- Wanneer een vreemdeling, in September van dit jaar ons land bereizende, toevallig den 16^{en} van die maand in Alkmaar was beland, het Noord-Hollandsche stadje met zijn fraai zestiende-eeuwsche stadhuis en niet minder fraaie stadswaag, waarop zijn Reisgids zijn aandacht had gevestigd, dan zou hij, ziende hoe de stad een feestelijk aanzien had, hoe de meeste huizen met vlaggen versierd waren en hoe de inwonenden, met de stadskleuren getooid, door de straten drentelden, niet anders hebben kunnen denken dan dat hier een of andere plaatselijke beroemdheid gehuldigd werd, misschien wel een nieuwe burgemeester zijn blijde intrede stond te houden. Op zijn reis toch, door het land, door de provincie, en zelfs bij het naderen van het stadje zou onze vreemdeling van iets als een feestviering, waarin ook door een ander deel van de Nederlandsche bevolking belang werd gesteld, niets hebben kunnen waarnemen. De treinen waren schaars bezet en bij het uitstappen aan het station Alkmaar was van eenige minder gewone drukte of van een zelfs maar matige levendigheid niets te bespeuren.

Indien inderdaad een of ander buitenlander den 16^{en} September Alkmaar bezocht, dan is het te hopen, dat hij zich bepaald heeft tot het bezichtigen van de hem gesignaleerde merkwaardigheden van de stad, en dat hij naar den aard van de feestelijkheid, die de burgers in zoo grooten getale op de been bracht en hen de vlaggen had doen uitsteken, niet heeft geïnformeerd.

Want had hij moeten hooren dat hier een Nederlandsche schrijfster zou gehuldigd worden, een kunstenares die een sieraad en een eere geweest is voor de letterkunde van haar land, een vrouw even eerbiedwaardig om haar talent als om haar karakter, dan zou hij zeker gevraagd hebben dat men hem de Nederlanders van naam mocht aanwijzen, de dichters en prozaschrijvers, de vertegenwoordigers van letterkundige maatschappijen, misschien wel van de Regeering, die hier bijeengekomen waren om aan deze Nederlandsche beroemdheid de eer te brengen die haar, naar men hem verzekerd had, toekwam.... En die Nederlanders warenden 16^{en} September te Alkmaar niet te vinden!

Geen van onze romanschrijvers of romanschrijfsters, geen van onze dichters of dichteressen hadden zich de moeite getroost daarheen te gaan; geen van onze letterkundige genootschappen, noch de maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, noch de Vereeniging van Nederlandsche Letterkundigen, was daar vertegenwoordigd. Van al de hoogleeraren in de Nederlandsche letterkunde aan onze Universiteiten was er slechts één opgekomen, die van de Amsterdamsche Universiteit. De groote dagbladen hadden het niet de moeite waard gevonden, een eigen verslaggever naar Alkmaar te zenden, maar gemeend zich tevreden te moeten stellen met hetgeen plaatselijke correspondenten hun zouden mededeelen.

Alleen de Nationale Vrouwenraad, de Wereld-Bibliotheek en De Gids deden van hunne belangstelling blijken, en dan - tot veler blijde verrassing! - de Koningin.

Bij gelegenheid van de troonsbestijging van Koningin Wilhelmina is in dit tijdschrift, in een opstel getiteld: ‘De letterkunde naast den troon’, de hoop uitgesproken dat de jonge Vorstin ‘zich niet (zou) vergenoegen met belang te stellen in hetgeen hare onmiddellijke omgeving belangstelling inboezemt, maar dat zij, door op hare wijze te genieten van de bloem der beschaving, welke kunst en letteren heet, naast de taak door de Grondwet der Vorstin voorgeschreven, ook die andere (zou) vervullen, die de natuur aan de vrouw heeft aangewezen’, als ‘draagster van het ideale’.

Sedert dit geschreven werd, zijn veertien jaar verloopen, en in dien tijd is van eenige belangstelling van onze Koningin

voor letteren en kunst naar buiten slechts een zeer enkele maal iets gebleken. Ik herinner aan het bezoek dat de Vorstin bracht aan de voorstelling van 'Gijsbrecht van Aemstel', waarmede in Juni j.l. het Nationaal Muziekfeest werd ingeleid. Daarop volgde nu de hulde aan de nagedachtenis van Mevrouw Bosboom-Toussaint.

Is het toevallig, dat deze beide gebeurtenissen elkaar met slechts enkele maanden tusschenpoozen zijn gevolgd, of wijzen zij wellicht op een herleefde belangstelling van Koningin Wilhelmina in onze kunst en in onze letterkunde, en zullen, nu Vondel en Toussaint daarvan genoten hebben, ook levende kunstenaars, dichters en prozaschrijvers er iets van ondervinden?

Zullen er op dit Alkmaarsche victorietje nog meer van dien aard volgen?

J.N.v.H.

Dr. Johannes Dyserinck.

- Een droevige naklank op de gedachtenisviering van den 16^{en} September is de dood van den vurigen Toussaint-vereerder: Dr. Johannes Dyserinck. Wat heeft de rusteloos werkende verzamelaar, die vond wat niemand wist te vinden en door de eene vondst weer op het spoor van andere merkwaardigheden wist te komen, die, ook op hoogen leeftijd, zijn gezondheid niet ontzag en geen vermoeienis te groot achtte, waar het gold zijne verzamelingen met iets in zijn oogen waardevols te verrijken of aan het licht te brengen wat tot dan in bibliotheek of particuliere verzameling verscholen lag, een som arbeids verricht in zijn zeven en zeventig levensjaren!

Bij hartstochtelijke verzamelaars dreigt de geest van kritiek, in den zin van onderscheid-maken tusschen het gewichtige en het minder gewichtige, soms verloren te gaan....

> et dans l'objet aimé t o u t leur devient aimable.

Ook Dyserinck ontsnapte niet steeds aan dat gevaar. Maar hij was er zich van bewust, en liever vulde hij zijn portefeuilles met vijf en twintig stukken van geene of van

geringe waarde dan dat één regel schrifts, waardoor een eigenaardigheid van zijn held of heldin aan den dag gebracht kon worden, hem ontging. Anderen na hem moesten dan maar het kaf van het koren schiften: koren was er in alle geval in hetgeen hij in zijn voorraadschuren borg.

Sic vos, *non vobis mellificatis* geldt ook voor deze nijvere bijen. Anderen zullen later zeker hun voordeel weten te doen met de vondsten en publicatiën van Dr. Johannes Dyserinck. Maar dat wat hij voor Wolff en Deken, door de uitgaaf en toelichting van hare brieven, voor Nicolaas Beets, door zijn boek over den schrijver en door zijn Herinneringen naar aanleiding van de door hem georganiseerde Beets-tentoonstelling, en nu het laatst voor Mevrouw Bosboom-Toussaint heeft gedaan, - zijn kunsthistorische studiën over ‘De Nachtwacht’ en ‘De Schuttersmaaltijd’ mogen hier ook vermeld worden - is van blijvende waarde. En zoo neemt hij in de geschiedenis onzer letterkunde als naarstig vorscher, wiens arbeid die geschiedenis ten goede is gekomen en nog verder komen zal, een eervolle plaats in.

J.N.v.H.

Buitenlandsch overzicht.[1)]

Poincaré. - Berchtold.
23 Aug. 1912.

Is het Poincaré gelukt, de alliantie met Rusland te versterken?

Heeft ze dat dan noodig? Noch Frankrijk noch Rusland dachten of denken er aan, ze te laten vervallen. Frankrijk heeft er al zijn betrekkingen op gegrond, en Rusland trekt uit het verbond aanhoudend dit voordeel, dat het Duitschland gestemd vindt Russische belangen te ontzien.

Men is dus over en weer vrij zeker van elkaar. Maar het haperde in den laatsten tijd aan geregeld overleg omtrent de gebeurtenissen van den dag. Het is niet alleen noodig dat het gewicht der alliantie in de schaal kunne vallen op een critisch oogenblik; - zij moet werken alle dag: zij moet ieder der bondgenooten het optreden in de wereld gemakkelijker maken. En daar nu Rusland, reeds om zijn ligging en grootte, altijd zich toch vrijer voelt van Frankrijk dan Frankrijk van Rusland, is het natuurlijk dat de pogingen, de alliantie ook in de dagelijksche uitwerking levendig te houden, vooral van Frankrijk uitgaan. In het bijzonder doen deze pogingen zich voor, zoodra weer eene ontmoeting tusschen den Tsaar en den Duitschen Keizer heeft plaats gehad. Men weet te Parijs dat die niet te ontgaan zijn; men is zelfs in zekeren zin van het nut dier ontmoetingen overtuigd; - maar men

1) Over twee maanden, daar in de September-aflevering wegens plaatsgebrek geen overzicht kon worden opgenomen.

is dan toch steeds belust op eene contra-betooging, die de wereld eraan herinneren zal, dat het met Duitschland verzekeringen van goede nabuurschap uitwisselende Rusland nog steeds Frankrijks bondgenoot is.

Ditmaal werd de ontmoeting van den Franschen premier met den Tsaar en zijne ministers met meer dan gewone belangstelling gevolgd. Kort vóór de reis toch dook het gerucht op dat tusschen Rusland en Frankrijk over een maritieme conventie werd onderhandeld.

Na den oorlog met Japan scheen Rusland er van te hebben afgezien, zeemacht te zijn van meer dan strikt locale beteekenis.

Ook thans is er geen aanwijzing, dat het aan den wedloop in het bouwen van groote aantallen reuzenschepen zal gaan mededoen. Het volgt zeer in de verte de ontwikkeling der moderne oorlogsvloten na. Desniettemin, het heeft eene zeemacht en breidt die weer langzaam uit, en die zeemacht zou als hulpvloot niet zonder eenig gewicht zijn in de Oostzee (waar zij een gedeelte der Duitsche vloot vast kan houden), terwijl hare verschijning in de Middellandsche Zee (als eenmaal de Dardanellen mochten zijn te passeeren) op de maritieme machtsverhoudingen aldaar een nog wezenlijker invloed zou hebben.

Als de Dardanellen mochten zijn te passeeren! Maar hiertegen verzet zich de traditioneele politiek van Engeland.

Het merkwaardigste van Poincaré's reis is voorzeker, dat aanstonds daarna een bezoek van den Russischen minister van buitenlandsche zaken te Londen wordt aangekondigd. Het Dardanellen-punt verhindert, dat de triple-entente de leiding neemt in de bijlegging van den Turksch-Italiaanschen strijd en in de regeling der Balkan-aangelegenheden in het algemeen. Eer zij iets beslissends kan doen, is nog dit onderhoud te Londen noodig, en er is weinig uitzicht dat Engeland thans toestaan zou wat het nog zoo korten tijd geleden met kracht verbood. Eene toestemming zou zeker het gewicht dat de triple-entente in de Middellandsche Zee tegenover het drievoudig verbond kan plaatsen belangrijk vergrooten, maar omgekeerd Engeland meer afhankelijk maken van Rusland dan het zijn wil. Mag Rusland gestationneerd blijven èn in de Zwarte èn in de Aegeïsche Zee, dan

oefent het zoodanigen druk op Turkije uit dat van eene particulier-Engelsche politiek ten aanzien van dat rijk eigenlijk geen sprake meer kan zijn.

De blijkbare verlegenheid waarin de triple-entente zich bevindt om tot de oplossing der hangende Middellandsche Zee- en Balkan-vraagstukken een krachtig initiatief te nemen, heeft er Oostenrijk toe gebracht zijnerzijds een stap te wagen.

De betrekkingen van Turkije tot Bulgarije, en tot Montenegro vooral, zijn in den laatsten tijd zeer gespannen geworden, terwijl Albanië trots den val der comité-regeering nog niet bevredigd is, en het ook in Macedonië weder spookt. Graaf Berchtold heeft nu de groote mogendheden uitgenoodigd zich omtrent eene gemeen-Europeesche diplomatieke actie ter verzekering van de rust op het Balkan-schiereiland onderling te verstaan. Het is voor de mogendheden moeilijk, neen te zeggen, maar het initiatief van eene mogendheid van het drievoudig verbond is de machten der triple-entente, - het initiatief van Oostenrijk is in het bijzonder Rusland onwelkom.

De voorslag van graaf Berchtold houdt in, dat *alle* Balkannationaliteiten tot rust zullen worden vermaand, en dat die rust gewaarborgd dient te worden door toenemende toepassing van het beginsel van decentralisatie. Dit klinkt dreigend tegenover de comité-politiek en in ieder geval onaangenaam voor Turkije; - het klinkt bemoedigend voor de kleine Balkan-staten en kleine christelijke bevolkingsgroepen of slavische en grieksche nationaliteiten. Rusland, dat zich steeds als den beschermer *par excellence* der Balkanslaven wenscht te zien aangemerkt, is vol wantrouwen in Oostenrijk's bedoelingen. Wil dit zich eene clientèle op het schiereiland verzekeren en zich zoo den weg naar Saloniki openen? In het bijzonder eene autonomie van Albanië lijkt Rusland bedenkelijk; zij kan in het westen van het schiereiland een politiek leven wekken dat reeds om geografische redenen eerder onder Oostenrijkschen dan onder Russischen invloed zal staan.

De Albaniërs zijn eene goed aaneengesloten, maar voor het overgroote deel tot den Islam behoorende nationaliteit. Zij wenschen ruime autonomie, maar geen loswikkeling uit het Turksche rijksverband.

Anders staat het in Macedonië. De verhoudingen daar zijn buitengemeen moeilijk. Er zijn vier christelijke nationaliteiten vertegenwoordigd, Bulgaren, Serviërs, Roemenen en Grieken, geografisch niet scherp gescheiden; vereenigd in vijandschap tegen het Turksche gezag, maar daarin ook alleen. Het nationaliteitenprinciep van graaf Berchtold geeft niet zoo dadelijk den sleutel tot de goede regeling van het Macedonisch probleem, die bovendien bemoelijkt wordt door begeerlijkheden van de naastbijgelegen christelijke Balkanstaten, die elk een stuk van Macedonië, in de toekomst althans, aan zich hopen te brengen.

Jong-Turkije had Europa met veel nadruk beduid, dat het zelf orde zou weten te stellen binnen de grenzen van wat op het Balkan-schiereiland van het Turksche rijk overbleef, en Europa heeft Jong-Turkije eenige jaren crediet gegeven. Maar de uitkomst heeft niet aan de verwachtingen beantwoord, en de traditioneele inmengings- en beschermingspolitiek staat te worden hervat, zoodra het gevoel van den gemeenschappelijken plicht bij de mogendheden over onderling wantrouwen weet te zegevieren.

Turkije zou zijne positie tegenover zulk eene gecombineerd-Europeesche actie versterken, wanneer het er in slagen kon, eer zij wordt ingeleid, een eervollen vrede met Italië te sluiten. Doch daarop is voorshands weinig uitzicht, al wordt de vrede veel ijveriger dan te voren gezocht. Dat Italië eilanden in de Aegeïsche Zee zou willen behouden, is niet aan te nemen, als het maar in Tripoli zijn zin krijgt. Maar hier ligt juist de moeilijkheid. Ware de annexatie niet uitgesproken, Italië zou allicht genoegen kunnen nemen met het protectoraat, dat Turkije thans schijnt aan te bieden. Maar zij *is* uitgesproken, met zoodanige fanfaronnade dat Italië niet terug kan zonder zich diep te vernederen. En zoo is het misschien nog eerder te gelooven dat de Balkan-moeilijkheden, waar Italië op wacht, den tegenstand van Turkije eindelijk zullen breken, dan dat een voorafgegane Turksch-Italiaansche vrede Turkije de handen ruim zal laten tegenover de nog niet begonnen, maar in een nabije toekomst zeer wel mogelijke gemeen-Europeesche Balkan-actie.

Perzië en China. - Middellandsche Zee.
23 Sept. 1912.

De Turksch-Italiaansche vrede komt nu inderdaad naderbij. De elkander eindeloos tegensprekende berichten stellen de belangstelling op de zwaarst mogelijke proef. Zooveel is zeker dat de Turksche tegenstand verslapt, en dat dit geschiedt omdat Turkije onrust voelt over wat er gebeuren kan op het Balkan-schiereiland, waar allerhande gisting toeneemt.

Een gemeen-Europeesche actie is onderwijl nog verre. De mogendheden hebben zich over den voorslag-Berchtold welwillend uitgelaten, maar alles bleef nog in het vage. Blijkbaar moest eerst Sasonow de Engelsche regeering ontmoeten.

Hij is in Engeland aangekomen. Waar men het nu vooral over hebben zal?

Over den vrede, over den Balkan, over de vlootproblemen; - maar over Azië niet minder.

Het zijn de Perzische en Chineesche vraagstukken, die oogenblikkelijke bespreking vorderen; - ja die beslissingen vereischen, welke even onafwijsbaar als voor Engeland onaangenaam zijn.

Bij de Engelsch-Russische overeenkomst omtrent Perzië in 1907 heeft Engeland zijn traditioneele staatkunde betreffende Indië en de Iranische landen aan de eischen der tegen Duitschland gerichte ententeverhouding opgeofferd. Het kan nu niet meer terug, en Perzië wordt het kind van de rekening. Eerlang zal vermoedelijk een Russisch gouverneur te Teheran tronen, en is het iets anders dan een schrale troost voor Engeland, dat het dan een Britschen gouverneur zal kunnen plaatsen te Sjiras? Wat Engeland de heele negentiende eeuw door heeft zoeken te verhinderen: een Engelsch-Russische landgrens in Azië, zal werkelijkheid zijn geworden. Vermoedelijk zal Sasonow ook wel over den Transiranischen spoorweg spreken, en Engeland beduiden dat het tracé langs de kust in Beloedsjistan, bestemd om den weg door het Engelsche scheepsgeschut bestreken te laten, voor Rusland onaannemelijk is.... Engeland heeft de Russische ‘vriendschap’ waarlijk niet voor niets, en de

liberale bladen meenen dat Sir Edward Grey op weg is er veel te veel voor te betalen.

Wat zal Rusland in ruil geven? Zijne toestemming tot eene Engelsche ‘doordringing’ van Thibet? Al wederom een niet onbedenkelijke winst voor Engeland, wanneer de ‘doordringing’ van Mongolië door Rusland (zooals men het te St.-Petersburg begrijpt) daar tegenover moet staan.

Wat China er van zeggen zal? Wat het ook zeggen moge, klem zal het aan zijn woord kwalijk vermogen bij te zetten. De zaken van dien kolos blijven ongeordend, bij gebrek aan geld, en de hand die uitgestoken wordt naar een Europeesche leening, kan niet tegelijk tot een vuist tegen Europa worden gebald.

China kan het geld niet krijgen dan op voorwaarden die voor het Chineesche zelfgevoel schier onverdraaglijk zijn: onmiddellijke Europeesche contrôle op zijn belastingwezen. Wil het zich hiervan ontslaan kunnen, dan moet het zelf een geordend financiewezen weten te scheppen. En hieraan ontbreekt nog alles. Zoolang het mogelijk is dat van een der middelen die nog niet onder Europeesch beheer staan, als de grondbelasting, van de 400 millioen taels 's jaars die volgens de bestaande grondslagen zouden moeten worden opgebracht (berekening van Sir Robert Hart), er inderdaad slechts 100 in de schatkist terecht komen, zal China zich vernederende voorwaarden moeten getroosten, zoo dikwijls het een beroep op het Europeesche kapitaal doet, dat zekerheid van rentebetaling en aflossing moet verlangen.

De beschikking der Fransche regeering, die het zoogenaamde ‘derde eskader’ (dat van Brest) naar Bizerte verplaatst, is een gevolg van het overleg, dat in den jongsten tijd tusschen Frankrijk en Engeland over marinezaken heeft plaats gehad. De taak, om de strijdmacht van het Drievoudig Verbond in het Noorden vast te houden, kan aan Engeland geheel worden overgelaten, mits Frankrijk op zich neemt, hetzelfde met de Italiaansche en Oostenrijksche vloten in de Middellandsche Zee te doen. De jongste Russisch-Fransche marine-conventie verplicht bovendien Rusland, door het uitzenden van zijn Baltisch eskader de algeheele concentratie

der Duitsche vloot in de Noordzee in het oorlogsgeval te verhinderen.

De maatregel wordt zeer druk besproken in Italië, en heeft een merkbare verbetering in de verhouding van dat land tot Oostenrijk ten gevolge. De meeste Italiaansche bladen verlangen reeds een bijzondere maritieme conventie met Oostenrijk, om den Franschen zet te beantwoorden.

C.

Een vergissing hersteld.

Ik moet een misvatting herstellen, waaraan ik mij schuldig gemaakt heb in het opstel ‘Drie brieven van Juffrouw Toussaint aan Willem de Clercq’, in *De Gids* van September, en waarop de heer P.A. Pijnappel mijne aandacht vestigde.

Al was het in goed gezelschap dat ik mij vergiste, toen ik, op het gezag van den kundigen biograaf van Mevrouw Bosboom-Toussaint, het voorstelde alsof Bakhuizen van den Brink in *1842* het land had moeten verlaten[1)], een schromelijke vergissing blijft het. De verloofde van Juffrouw Toussaint verliet het land eerst in October *1843* en de brief van Toussaint aan Willem de Clercq, waarvan ik het fragment mededeelde en waarin zij over dat vertrek spreekt en over de deelneming welke zij, bij die gelegenheid, van vele zijden ondervond, kan dus niet van 14 Januari 1843 geweest zijn. Het fragment, waaronder genoemde datum staat, moet bij een anderen brief behooren, waarvan een gedeelte is verloren geraakt. Dat Gerrit de Clercq zou hebben kunnen lachen over stijl en schrift van een brief van zoo ernstigen inhoud als die, welken zij schreef na het vertrek van haar verloofde, is bij Juffrouw Toussaint niet opgekomen.

Datgene wat in *De Gids* van September op blz. 554 en 555 werd afgedrukt en waaraan het slot ontbreekt, moet geschreven zijn na October 1843 en, daar de briefschrijfster spreekt van Willem de Clercq's aanstaanden verjaardag, waarschijnlijk niet eerder dan in de eerste helft van Januari 1844. De Clercq toch was 15 Januari jarig.

In dit fragment leze men voorts op blz. 554 reg. 12 v.b., in plaats van ‘allersmadelijkst’, ‘allersmartelijkst’, en reg. 6 v.o.: ‘Ik ga Mevrouw Van den Brink opzoeken in hare verlatenheid’.

J.N. VAN HALL.

1) Dr. Johs. Dyserinck. A.L.G. Bosboom-Toussaint. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, blz. 63.

Bibliographie.

Nederlaag, door Ed. Thorn Prikker. G.J. Slothouwer, Amersfoort.

De heer Ed. Thorn Prikker heeft als schrijver een niet zeer benijdenswaardig lot. Hij beweegt zich voortdurend om en bij de lijn, die, gelijk bekend is, het sublieme van het ridicule scheidt, maar hij beweegt er zich voortdurend naast, en ernaast aan de zijde waar het ridicule is.

De heer Ed. Thorn Prikker dan tracht levenskwesties van allerverste strekking in dikke romans uit te schrijven en op te lossen. Hij doet dit met veel emphase en een uiterst beperkt talent, met veel goeden wil wellicht en weinig gevolg. Dit maakt het pijnlijk tegenover zulke boeken gesteld te worden. Want men kan niet veel anders doen, dan persoonlijk 's schrijvers lange prëoccupatie met deze levensvragen waardeeren, maar deze dikke boeken zelf met hun zware pretentie komen dit telkens beletten. Want deze boeken, - wat nut doen zij, waartoe moeten zij gelezen worden, wat kan hun verwardheid anders dan verwarring stichten?

Zoo dan dat vorige boek van den heer Thorn Prikker, dat ‘Renaissance’ heette. Het moest de botsing van twee maatschappijen voorstellen, de oude en de nieuwe, de aesthetische en de industriëele maatschappij, oude individualistische en nieuwe gemeenschapskunst, of wat men voor sleutels meer wenscht op dit letterraadsel. En de symbolen, de g e w i l d e symbolen daarvan, het waren twee smidszonen van verschillende moeders, de een zwak en van Fransch bloed, de ander sterk en van Hollandsch bloed. Tot welke krachtsinspanning het leidde, deze symbolische smidszonen gaande te houden, hoe er met alle mogelijkheden gegoocheld moest worden om een vrijwel onontwikkelden smidszoon als typus van een ‘oude cultuur’ te hand-

haven, behoeft niet te worden gezegd. Het kan veilig vergeten blijven.

Maar nu zijn wij in de toekomst zelf, na misschien duizend of meer jaren. Deze roman is 'oorspronkelijk en fantastisch' en dat is erger. Wij wonen thans den worstelstrijd bij van een machtige koningin met een even machtige courtisane, die in Thorn Prikkers toekomststaat, tegen alle zedelijke toekomstidealen in, weer is heropgestaan. Het eindigt met een rijtuigbotsing, waarin de vorstin van het rijk de vorstin der schoonheid eigenhandig doorsteekt, welke laatste zich daartoe stijlvol de borst ontbloot. De strijd gaat om de macht en om een schoonen officier. Het duizelt ons, om dit conflict heen, van economische verwikkeling, van toekomststaatkunde en oproer, van technische wonderen waaraan wij nog niet gewend zijn, en ouderwetsche gebruiken waaraan wij weder moeten wennen. Wij hadden niet behoeven te duizelen, wanneer wij maar iets hadden mogen *zien*, iets meer dan nevels en schimmen. Maar de heer Thorn Prikker onderscheidt zich juist door een volkomen gebrek aan plastische kracht, en in deze toekomst-maatschappij, met al haar fantastische oorsponkelijkheid, zijn wij wel heelenal aan hem overgeleverd. Onze fantasie kan den schrijver niet te hulp komen. Het ontbreekt hem voorts evenzeer aan psychologisch vermogen, zoodat wij zelfs van de hoofdpersonen niet veel meer leeren weten, dan dat de één eerzuchtig is, de ander 'het kwade' wil, en de derde goed paardrijdt. Het beeld van dit boek is een ijlheid, en het eenige rhythme ervan is de amechtige onmacht van den schrijver.

De heer Thorn Prikker heeft een verregaande voorliefde voor alle bastaardwoorden onzer taal. Wanneer er daarvan niet genoeg voorhanden zijn, dan smeedt hij er zelf. Dit geeft dan, samen met een tegelijk week en overspannen Hollandsch, zulk een mengsel:

'Zij had in waanzinnige drift gesproken. Het gansche huis met de hoogglazen koepels boven het trappenhuis, diepe vertrekken en verre raamperspectieven luisterde, toen de hartstocht der meesteresse z o o t e m p e s t i s c h v o o r t r o l d e u i t h a a r k e e l'.[1)]

Drie talen in drie regels bijeen! Een Esperanto echter, dat wellicht in dezen toekomststaat tehuis behoort. Maar de heer Thorn Prikker had toch wellicht zijn gaven van geest en gemoed beter kunnen gebruiken, dan ze met het scheppen van toekomststaten te verspillen.

DIRK COSTER.

1) Spatieering van mij. D.C.

Liederen van Isoude

I

Wat is al 't verblijden
Van voorheen geweest
Dan een donker voorbereiden
Van dit onvoorziene feest?...

Stralend en juweelbehangen
Hield ik door de dagen wacht -
Nimmer werd ik bij Geluk ontvangen
Dan in heimelijken nacht.

Nimmer heb ik mij bewezen
Als zijn gouden bruid:
In den mantel van haar donkre vreezen
Sloop mijn liefde tot hem uit...

Al mijn vreezen liet ik, al mijn sieren,
In de dreiging van den dood:
Zonder sluier ga ik bruiloft vieren,
Zonder één kleinood...

Nu moet gij mij tooien,
Naaktheid, die geen schaduw weet,
In de glansdoorzichte plooien
Van uw simpel kleed:

Zie, de heemlen spannen als gordijnen
Onze stille tent,
Nu ik eindlijk kom verschijnen
Waar ik ben gekend.

II

Mijn oogen duizlen voor de naakte zon,
Mijn voeten wanklen door den wind te waên,
Mijn adem durft niet vol omvaên
De wijde luchten die hij won.

De ziel in mij verroert zich niet.
Heur groote vleuglen dekken loom
Haar oogen en hun ouden droom
Voor dit verblindend nieuw verschiet:

Dit wit geluk dat siddrend opengaat,
En dat als al geluk zal zijn -
Een hel verspiegelende schoone-schijn,
Eén lange dronk van ademlichten wijn,
Een dagelooze dageraad!

III

Een donzen dauwen,
Een blind vergeten,
Besluipt met grauwe
Wade mijn weten.

Jaren en dagen,
Alle verleden,
Voel ik vervagen
Tot wolkstil heden:

Wat lachen, wat weenen:
Een kleed dat afglijdt...
Daar blijft alleen een
Leêge matheid,

Een zoete moêheid,
Een lijdlijk haken
Naar rust die toezeit
Eén groot ontwaken.

IV

O armoê die ik nog niet wist,
Die tegelijk bezit en mist!

De liefde die de wereld tart,
Laat mij versmachten aan uw hart

In honger die zich niet verzaadt,
In heeten dorst die nauw verslaat,

In armoê die ik nimmer wist,
Die tegelijk bezit en mist!

V

Ik zal niet winnen
Wat ik wil:
Geluk dat ooit in
Rust verstill'.

Eén samen-sluimren
Altijd door,
In-zwijmen dat u
Niet verloor!

Hoe kan ik nooden
Die ons scheidt?
Hij laat mij niet slapen
Waar gij zijt.

Hij komt en rooft mij
Als een dief.
Hij wil mij voor zijn
Eigen lief.

Hij draagt al schooner
Droomenkleed:
Hij wil dat 'k u voor
Hem vergeet.

Hij lokt mij naar zijn
Open deur,
Tot donkre kamers
Zwoel van geur.

Dan, als ik niet wil
Binnengaan,
Schrikt hij met vreezen die
Niet bestaan.

Zijn armen grijpen mij
Sterk en teêr...
En in uw armen ontwaak
ik weêr...

Ik zal niet winnen
Wat ik wil:
Geluk dat ooit is
Rust verstill'.

VI

Daar slaapt een wel vergraven
Veel dieper dan geluk en leed:
Dien hare tranen laven,
Al andren dorst vergeet...

Ik lag in mijn liefs armen.
De nacht was zwart en stil en diep,
Eén blind en zwoel erbarmen:
Ik waakte wijl hij sliep.

Al liefdes hope en heugen
Werd vloeibre laafnis in mijn mond:
Ik dronk in lange teugen
Het leven tot den grond.

Ver als der ebbe branden
Murmlend de wereld verging.
Ik bleef op zoelen zande
Gelijk een drenkeling,

In roerelooze vreeze
Of de komende ademtocht
Leven of dood zoû wezen:
Zoo, zonder wil of macht,

Liet ik het leven glippen
Als een vervluchten droom.
Mijn adem stond op mijn lippen
Als het sap in een winterschen boom.

Buiten der zinnen sluizen
Aan mijnen koelen wang
Voelde ik het donker verruischen
Tot een allicht geklank.

In heimelijke zalen
Een stralend feest hief aan:
Daar sloegen de nachtegalen,
Daar rees de ronde maan.

Mijn lijf, een doffe wade,
Lag strak en zwaar gespreid.
Ik zonk naar ongepade
Duizle verlatenheid - -

Tot ergens diep ging zwellen
Een luttel donker zaad,
Van ondergrondsche wellen
Neurde het klein gepraat.

Door duur van uurloos zwijgen
Voelde mijn leêg geduld
Het leven in zich stijgen
Als een beker die wordt gevuld.

Tranen baadden te warmen
Mijn ijskoud aangezicht...
Ik waakte in mijn liefs armen.
De nacht was luid en licht...

Daar slaapt een wel vergraven
Veel dieper dan geluk en leed:
Dien hare tranen laven,
Al andren dorst vergeet.

VII

Ik zag de schemerlijven
Van zwanen op het huiverspel
Van sombren spiegel drijven -
Ik wist, ik stond voor Tintagel...

Een vreemde wil dreef mij gevangen,
En hief mij over 't steile diep.
Ik gleed door poort en gangen
Waar alle klank en echo sliep.

Ik trad mijn hooge kamers binnen,
Eén starre leêgheid wakensmoê.
Een bleeke vrouw in armlijk linnen
Zag uit het kwijnend zilver toe.

Ik talmde als een die komt te nemen
En niet weet wat hij nemen moet:
Gewaden, ringen, diademen,
Het leek mij onbegeerlijk goed.

Ik bleef in doelvergeten poozen
Gesteund aan 't schemerbleek kozijn...
Een flauwe geur van welke rozen
Leefde op den matten maneschijn.

Mijn handen beefden te vergâren
Al wat daar nog van mij verbleef,
Den geur der doode jonge jaren,
Die op den dooven luister dreef.

VIII

Hoort gij den luwen zomerregen
Zingend verruischen door dichte blâren -
Hoort gij den zoelen gestadigen regen
Van het onafgebroken geluk?...

Zalig de zuivren die kunnen zwijgen,
Saam zich in grondeloos zwijgen verliezen,
Wegverzinken in lavend luistren,
Luistren dat niet beluisteren wil...

Duizenden tongen van duizend droppen,
Duizenden stemmen van duizend lippen
Reppen zich in elkaêr te verdrinken -
Alle hooren is géen verstaan...

Achteloos door der goden handen
Glijden der uren oogenblikken:
Wat zijn der uren oogenblikken
Bij haar herdenkens eeuwigheid?...

Uit éenzelfde bedwelmende wonde,
Licht als muziek van zomerregen,
Vlieten de zwoele zwaar-voldragene
Donkere droppen hartebloed...

Hoort gij den luwen zomerregen
Zingend verruischen door dichte blâren -
Hoort gij den zoelen gestadigen regen
Van het onafgebroken geluk?

P.C. BOUTENS.

Heleen.
Fragmenten van een roman.
Tweede Gedeelte.

I.

Toen Heleen na enkele maanden een goede plaats kreeg aan een rustige school, en van nu af aan voor zichzelf kon zorgen, werd ze door bemiddeling van haar tante in een groot huis besteed, waar nog een aantal andere jonge meisjes woonden. Alzoo kwam aan het samenzijn met haar familie zonder openlijk ongenoegen een eind. Heleen's gedruktheid vervlood op slag voor de nieuwe verwachting en den nieuwen kans, want ze was nog niets van haar vertrouwen kwijt. Het oude leven had haar weliswaar geen rijkdom geschonken, doch het nieuwe leven hield dien zonder twijfel voor haar bewaard. Ze voelde ook nu noch wrok noch angst. Elkeen leefde in een band van broederschap, dit leven moest ook voor haar bestaan. Ze wilde voortaan onverdroten uitzien naar menschen om lief te hebben en die haar liefhebben zouden, menschen, die ze niet zou behoeven te winnen, door zich zorgvuldig te verbergen, doch voor wie ze daarentegen haar geheele hart openen kon, zonder dat ze haar krenkten en beschaamden. Ze zou die menschen vinden in haar nieuwe huis en op haar nieuwe school. Ze zou ze naderen en winnen met goeden wil en hartelijkheid, ze zou de oogen naar hen opslaan en de armen voor hen openen, ze wilde hun lasten dragen en hun tranen drogen, doch daarvoor moesten de anderen dan ook haar lasten dragen en haar tranen drogen, zoodat

elkeen door elk ander rijker en blijder dan tevoren zou zijn. Doch eenzaamheid, vernedering en onzekerheid hadden haar zelfvertrouwen geschonden, een vrees voor pijn trilde aanhoudend in haar wezen en onderving haar pogingen om anderen te gemoet te gaan. Ze keek nog immer naar de menschen op als dien avond van haar eerste feest en vroeg hunne genegenheid met verlangende oogen, doch ze wist niet, dat menschen in hun ijdelheid gevleid en in hun zwakheden gestreeld willen wezen, ze vergat altijd weer opnieuw, hoe menschen in elk zakelijk geschil hun eigenliefde betrekken, en oogstte niets. Wanneer er op school, in de pauzen en de vrije uren ondoordachte of onrechtvaardige dingen werden beweerd, dan zweeg ze niet altijd, maar stond voor haar meeningen of gevoelens en verweerde zich raak en sterk. Vrees en bloohartigheid waren dan verdwenen, doch ze miste de bedachtzaamheid om voorzichtige woorden te kiezen, ook voelde ze niet dat dit noodig was, omdat wat ze zeide, nooit tegen de menschen, maar uitsluitend tegen hun beweringen was gericht. Om diezelfde oorzaak hield ze geen rekening met den leeftijd van menschen, die zich daarop bij gebrek aan beter overwicht, sterk lieten voorstaan, en met haar dienstverhouding tot hen, en daar ze aan de school de jongste en sinds kort verbonden was, werden haar die uitingen als aanmatiging aangerekend en niet licht vergeven.

Doch het gebeurde ook wel eens, dat de mannen haar lachend aankeken, in de handen klapten en riepen ‘bravo’, terwijl de vrouwen zich dan nijdig en zwijgend afwendden, en Heleen geloofde hierdoor aanvankelijk, dat mannen redelijker, eerlijker, grooter en beter waren dan vrouwen en dat ze eene meening wisten te waardeeren, die ze even te voren bestreden hadden. Hierin werd ze versterkt door de vrouwen zelf, die haar in schimpscheuten verweten, dat het haar om den bijval van de mannen, doch niet om de zaak-zelf, waarbij ze immers geen enkel belang had, was te doen geweest. Heleen verzette zich daartegen, omdat het niet waar was en schreide bitter en boos, zooals ze als kind had gedaan wanneer de menschen haar niet geloofden, en dit vervreemdde haar meer dan al het andere van de anderen.

Toen Heleen echter bemerkte, wat ze wel bemerken moest, dat ze er inderdaad lichter in slaagde de vriendelijkheid en

de genegenheid der mannen dan die der vrouwen te winnen, ging haar dankbare wedergenegenheid als een warme en krachtige stroom naar hen uit. Het duurde niet lang, en toen wist ze al wel, dat een man met een glimlach veroverd en met een vriendelijk woord beloond is. Een verschiet van vreugde bloeide voor haar open, bestond er inderdaad iets blijders in de wereld om elkaar mee rijk te maken dan een glimlach en een vriendelijk woord? Ze gaf in overdaad van haar overdaad en ontving vleierijen als wedergave. Thuis overdacht ze die, proefde peinzend de woorden, die openlijk of bedekt haar lieflijkheid prezen, en ze herinnerde zich het eerste gedichtje van haar eerste vriendje,.. haar oogen als zachte, blauwe vlammen, haar glimlach bekoorlijk... Was dit alles zoo, was dit werkelijk zoo? Was ze niet leelijk en linksch en onaanzienlijk, zooals ze het had gewaand bij haar pronkerige nichtjes? En zouden de menschen en hun liefde dan dáármee te winnen zijn? Had ze misgetast hopend en misgetast wanhopend? Zou ze nog langer naar de menschen opzien met oogen, die edelmoedigheid en trouw beloofden, nu ze wist, wat met bekoorlijkheid te winnen is? Zoo groeide in Heleen het voornemen, zooveel mogelijk te bekoren, ten einde zooveel mogelijk genegenheid te winnen.

Het weinige geld, dat Heleen overhield, besteedde ze in vele kleine gaven aan ouden, armen en gebrekkigen, die ze kende van haar weg naar de school. Maar ze gaf nimmer iets weg, zonder er den glimlach van haar oogen bij weg te schenken. Het ontvangen van het geld was hun aandeel, maar het wegschenken van den glimlach het hare in de gemeenschappelijke vreugde. De schamele grijsaard, die in de schaduw van een kerk stond bij de school en die altijd het hoofd gebukt hield om het licht te weren van zijn tranende, verzwakte oogen, kende alreeds haar hand en hief verblijd en snel het hoofd omhoog, dat hij Heleen's glimlach zien en met knik en trillenden vreugdelach loonen zou. En Heleen voelde dat in dat oogenblik een band van zuivere menschenliefde haar aan dien bedelaar bond en dat hij haar natuurde, omdat haar oogen een lichtspoor van vreugde hadden gelaten in zijn oud en vertreden hart. Zoo mengde zich haar oude deernis met haar ontwakende behaagzucht tot een vol en blij gevoel.

Onder de menschen gaan, zich lieflijk tusschen hen bewegen, hen bekoren -, hierin zag Heleen plotseling een uitzicht op onuitputtelijke levensvreugd, en wel zoo zeer, dat ze niet twijfelde, of anderen moesten die begeerte met haar deelen en ook vóór alles bekoren willen, zoodat de beklagenswaardigste wezens de onbekoorlijken waren. Ze zocht dus anderen die fijne vreugde evenzoo te bereiden. Soms glimlachte ze vriendelijk tegen een leelijken, vreemden man, die tegenover haar in een tramwagen zat en dan verward en verblijd zijn oogen neersloeg en verder ging in de meening, dat ook hij eenmaal een meisje had bekoord en misschien toch niet geheel en al leelijk en onaanzienlijk was. Ze gevoelde ook wel den onweerhoudbaren lust, menschen die ze kende, verfijnde vleierijen te zeggen over hun uiterlijk, hun daden en hun werk, zonder die in hun beteekenis geheel en al te willen overzien, louter om de vreugde, voor haar om ze te mogen zeggen, voor hen om ze te mogen hooren. Ze had uit haar kinderjaren de liefde voor schoonklinkende woorden behouden en koos bij voorkeur de mooiste woorden voor de liefste dingen, als schroom haar niet weerhield. Ze ademde gaarne in den glanzend-warmen damp, opstijgend uit vleierijen, gezegd en aangehoord -, doch het grof misverstaan van de menschen, en hun domme ijdelheid, die meende dat ze, anderen vleiend, zichzelf verkleinde en haar kleinachtend zochten te behandelen, of die haar verdachten van vleien om te verkrijgen, joeg somwijlen een schuimenden drift in Heleen op en dwong haar die neiging in zichzelf te keeren. Soms was ze moedwillig heftig en hard jegens wie zich haar meerderen achtten, opdat niemand aan haar moed zou twijfelen, en altijd vriendelijk jegens zoogenaamde minderen, van wie ze derhalve niets te verwachten had dan de dankbaarheid van hun hart, die ze haar zonder achtergedachten konden geven. Doch bij lange na niet steeds handhaafde Heleen kieskeurigheid en zelfbedwang. Daar zijzelf zooveel had geleden onder misverstaan en verstooting, vreesde ze zéér dit anderen aan te doen, ze wees dus nimmer eenig mensch terug, die om vriendschap of hulp bij haar kwam. De liefde van de menschen en hun waardeering, reeds het enkele feit, dat ze haar opmerkten en zochten, dit alles zóó lang ontbeerd, leek haar zoodanig kostbaar, dat het gretig moest aanvaard en nimmer

teruggewezen mocht worden. Te bemerken, dat iemand haar aantrekkelijk vond, bewoog haar somwijlen tot tranen toe en de persoonlijke waarde van hen, die aldus vleiend tot haar kwamen, leek haar van gering belang. Daardoor verwierf ze te plotseling te veel en te losse vriendschap en bijtijden drong het alreeds pijnlijk tot haar door, dat de hare maar weinig werd gewaardeerd, omdat ze zoo licht was te winnen en dat zij-zelf vaak werd bejegend met een gemeenzaamheid, die dan meer geringschatting was dan vrije kameraadschap.

II.

Heleen leerde meer en meer zich op zichzelf bewust te bezinnen, naarmate zij scherper de verschillen tusschen zichzelf en anderen waarnam. Als kind had ze nooit over zichzelf gedacht, zich nimmer afgevraagd, waarom haar hart klopte en waarom boomen bloeiden en welkten, - daar ieder wezen een kloppend hart bezat en iedere boom een tijd van bloei en van dorheid kende, ze had zich zelfs nimmer afgevraagd, wat toch een klok deed tikken en slaan -, tot ze eens op een middag was thuis gekomen en plotseling had gemerkt, dat de klok zweeg. Ze herinnerde zich dat oogenblik nog zeer goed. Ze was onder de klok gaan staan met de handen op den rug en had naar hem opgezien in een vluchtige en bange verbazing - als wist ze nu pas, dat er voor een klok twee mogelijkheden zijn: tikken of stilstaan -, verbazing, die in vragensmijmerij verliep: ze wilde plotseling weten, waardoor de klok stilstond niet alleen, maar ook waardoor de klok tot nu toe altijd had geloopen. Dit bleef haar bij.

Toen ze een kind was en langs den dijk liep en karrevoerders had zien ploeteren met hun wagen tegen de hooge helling op, had ze helpen duwen met de borst, zonder erover na te denken, of er zich rekenschap van te geven dat ze het ook laten kon, ze had nooit een oud mensch of een zwak kind met een te zware vracht voor zich uit zien loopen of ze was gedachteloos toegeschoten en had ze dien last ontnomen, en daar al die dingen rechtstreeks voortkwamen uit haar onbewuste natuur, had ze er even weinig over gedacht als over het tikken van haar hart en het groeien van een boom. Stilzwijgend en zonder gezet overdenken had ze dit alles het

gemeenschappelijke in elk mensch, het tot zijn mensch-zijn van nature behoorende gewaand, totdat ze plotseling zag, dat het alles anders wezen kon. Dat er menschen waren, die niet meeduwden aan karren, anderen niet hielpen hun lasten te dragen en geen medelijden gevoelden met lijdenden, mensch of beest, het medelijden dat in haar als een immer-bloedende wond was van haar geboorte af.

Meer en meer drong dit alles tot haar door, maar in het huis van haar oom was het pas goed begonnen, daar viel niet anders dan verschil te zien, verschil tusschen haar en de anderen, verschil in elk woord, in elk gebaar, in elke gedraging. Hoe kwam het toch dat haar nichtjes geen belang stelden in de romans, waarmee zij zich lange jaren van haar leven had gevoed, dat ze het dwaas vonden te schreien bij mooie muziek en bij droefgeestige verhalen, bij alles dat schoon en treurig was, dat ze, haar heimwee naar buiten niet duldden en niet begrepen en niets begeerden dan tusschen menschen en winkels te drentelen en over haar kleeren te spreken? Er moest voor dat alles een oorzaak zijn. Vaag en onvast begon ze iets te vermoeden van verband tusschen wat in menschen schijnbaar los naast elkaar stond... van verwantschap in het naar het uiterlijk zoo geheel en al onverwante... van een gemeenschappelijke oorzaak... of beweegreden... een kern... de menschen noemden het met vage woorden: aard... aanleg... karakter... en daaruit, zonder dat ze het zelf beheerschten of wisten... of hoe was het?... al hun daden en al hun gedrag... de een zoo... de ander weer anders... haar kern een andere kern...? Hun kern een andere kern...? Maar waarom dan... en waaruit dan... de één zoo... en de ander anders... ik zóó... zij anders... maar sommigen meer zooals ik... en anderen gansch en al verschillend? Het kon toch voor wie altijd en ijverig zoekt, niet verborgen blijven... zou zij het eenmaal leeren kennen?... het geheim waarom menschen zijn, zooals zij zijn... en dan ook haar eigen geheim... haar eigen kern...

Dit tasten boven macht en krachten vermoeide Heleen weliswaar, maar het vervulde ook haar levensdagen met een sinds haar kinderjaren ongekende volheid en warmte. Niets kon haar meer verrukken dan het vooruitzicht, den kerker, die haar geheim verborg, te doen opengaan, haar kern te vinden - en

als haar voorgevoel dan waar was, dat uit die kern al haar daden, gevoelens en gedragingen voortkwamen, dan moest er in die daden, gevoelens en gedragingen een gemeenschappelijkheid zijn, iets als de familietrek van de kinderen uit één geslacht, als dezelfde smaak der vruchten van eenzelfden boom... Stond er ook niet geschreven: 'Aan de vruchten zal men ze kennen'. Waar had ze het ooit gelezen? O, het was op school geweest in die leesles van den Geldersman, die meereed op een boerenkar en telkens wilde raden of de voerman 'een fijne' was of niet... 'Aan de vruchten zal men ze kennen...' Daden van menschen waren als hun vruchten... daaraan konden hun redenen gekend zijn en zijzelven. Zij ook..

Heleen had in haar jeugd haar eenzaamheid geleden, ze was in weinig dingen onderricht en altijd op zichzelf aangewezen geweest. Ze had in haar herinnering een aantal momenten opgegaard en vastgehouden naar hunne indrukken - zooals dat van het plotseling stilstaan der klok -, dat waren de momenten, waarin haar angstig hart, dat leed en niet begreep, was beslopen door de voorgevoelens van wat het later bestormen en verontrusten zou, waarin ze doolde vol wensch en verlangen, zonder te weten, wat ze wenschte en waarnaar ze verlangde, of vol benauwdheid en vrees, zonder te weten, waarvoor ze benauwd en bevreesd was. Dan sloop ze sidderend om den kerker binnen in zich en betastte de wanden met bevende vingers en kon hem niet doen opengaan. En nu ze ouder werd, hervond ze diezelfde gevoelens van begeerte en wensch, deernis, angst en benauwdheid, die oorsprong noch doel schenen te hebben, in nieuwe ondervindingen en gebeurtenissen. Dan hief ze het hoofd op, als iemand, die uit de verte een gerucht hoort en plotseling een oude wijs herkent. Doch voordat hij zich proevend daarop bezonnen heeft, vloeien de geruischen des levens er weer overheen. Zooals ze haar moeders Fransche liedjes had onthouden op den klank en pas later losgerafeld uit haar geheugen en naar vorm en zin verstaan, zoo wilde ze nu al die ontroeringen en verschrikkingen, die ze door hun vreemdheid en hun scherpte had behouden, doch niet begrepen, losrafelen, onderzoeken en begrijpen voor wat het moest zijn. Het drong nog vaag, maar al dringender tot Heleen door als een vaste wet, waarin ze van nature leek

te moeten gelooven, dat elk ding zijn eigen beteekenis had en dus zijn eigen noodzakelijkheid, en op een geheimzinnige wijze aan elk ander ding vasthing en dat die dingen dan alle te zamen weer een andere, verdere gemeenschappelijke beteekenis hadden. Wat was er geweest, dien middag in het bosch, dien avond onder de boomen, toen de vogel voorbijvloog en een spoor van benauwdheid en bedroefdheid liet, dien middag op school, daar de meester vertelde, dat er aan vreemde zeden van vreemde landen niets wonderbaarlijks is? Waarom was ze in onrust en verwarring weggeslopen, toen ze met haar vader langs het water was gegaan en naar het diepe spiegelbeeld van de maan had gestaard en hij haar had verteld, dat het licht van de maan niet bestaat, daar de maan koud en duister is en evenwel de aarde bestraalt? En waarom had ze, jaren later, eenzelfde onrust en verwarring, trillend door geest en door leden gevoeld, toen ze onder een prentje las: *foto van een spiegelbeeld?*

Heleen haalde het verleden naar zich toe door veelvuldige herinnering en snoerde het aan het heden met gelijksoortige ervaring - zoodat de band tusschen het voorbije en het huidige nimmer verbroken werd en alles dat vervlogen leek, telkenmale in verwisselde gedaanten herleefde en opnieuw verscheen.

Zichzelve kennen... weten, wat ze had gehoopt, en tegen alle ervaring in, nog immer hoopte, weten waarop ze had gewacht en nog wachtte, weten wat haar het hart bevloog en de borst beklemde, weten wat haar van anderen scheidde en of die scheiding blijven en duren moest, en daartoe ook anderen kennen... en daarvoor ook hen gadeslaan, doorgronden in daad en reden... wellicht in een verborgen gemeenschappelijkheid een weg vinden om hen te naderen...

Het leven kennen in middel en doel. Het was vol raadselen, bij, drommen stormden ze op haar aan. Elk ding beduidde iets elk ding was tot elk ander ding benoodigd... zóó had ze het aan planten en aan dieren leeren zien en bewonderen... elk ding had bestemming, elk ding had zin... en daarom recht. Zij wilde het alles kennen en dan weten... waaruit, waarom en waartoe menschen zijn zooals zij zijn... de een zoo... en de ander weer anders...

In de weken, dat Heleen zich met deze overdenkingen

bezig hield, gevoelde ze zich, naar dat het weer of haar eigen stemming was, nu eens vreesachtig en als bij voorbaat gebukt onder zoo zwaar een taak, - dan weer dapper en blij in een plotseling doorschietend gevoel, dat het alles maar zoo ingewikkeld geleek, maar dat het wel heel eenvoudig wezen kon en dat ze er wel komen zou! Ze zag dan zichzelf als toen ze een kind was en in school zat tegenover het zwarte bord. Daar stond een eindeloos-lange rekensom, van de soort, die de meesters een vorm noemden, een warreling van cijfers en teekens, kruisen, halen, accoladen. Achter het teeken der gelijkheid moest de oplossing komen. Hoe duister en vervaarlijk leek dit alles! Doch Heleen wist het en elk der anderen evenzoo, het zag er erger uit dan het was; - wie geduld genoeg had en richtig werkte met de cijfers, geen schijnbare kleinigheid een kleinigheid heette en niets verwaarloosde, die vond de uitkomst wel. Het een viel tegen het ander weg en het eind was een klaar, enkelvoudig getal, en somwijlen een nul. Zoo zag Heleen de taak, die haar door het drijven en dringen van haar eigen hart in de onrust van een verward en tegenstrijdig leven, dat in niets overeenkwam met hare verwachtingen en droomen, doch daarom nog niet die droomen en verwachtingen afdoend logenstrafte, - werd opgelegd: zichzelf doorgronden, anderen doorgronden, klaarheid zoeken in het onklare, eenheid in het onsamenhangende, een weg banen door donker kreupelbosch, elk ding kennen in echten samenhang en echte gesteldheid. En ook hierin golden dezelfde eischen: geduld hebben en richtig werken met de cijfers. Eerlijk zoeken, eerlijk oplossen, eerlijk becijferen. Aldus greep Heleen naar de oprechtheid, niet als naar een willekeurig-gestelde deugd, maar als naar de eerste voorwaarde om het leven en het eigen hart te leeren kennen. Ze begreep nu ook haar weerzin tegen de onoprechtheid, dien middag in school met den vreemden heer: ze had zich uit haar instinct afgewend, niet van de bewuste, erkende leugen, die het eigen leven beveiligen kan, en derhalve moet, tegen brutalen dwang en drang van buiten, en die in zichzelf oprecht is, maar van het vervalschende, vleiende zelfbedrog, het verwarrende, het belemmerende. Ze wilde oprecht zijn jegens elkeen en vooral jegens zichzelf, om zich eerlijk te doen kennen en zich eerlijk te kennen, en noch zichzelf, noch anderen in

het onderzoek naar den aard van menschen en hun daden te bemoeilijken.

Heleen was, toen ze zich deze dingen voornam, naar aard en jaren nog een kind. Een enkele plek in haar was door overgroei tot ouderdom gerijpt. Dit werd de tweeledigheid van haar wezen.

III.

Jaren lang worstelde Heleen als een verdwaasde ridder om een ideaal, waarmee ze zichzelf niet helpen en anderen niet dienen kon. En al die jaren was ze in waarheid eenzaam tusschen de menschen en leed in eenzaamheid de sombere smarten en ontgoochelingen van het zelfonderzoek. Het had haar beet en liet haar niet meer los.

Ze kon in het leven der menschen niet deelen, want het voerde af van den rechten weg der waarheid, dien zij zocht. Wilde ze ooit iets van zichzelf, van anderen, van het leven en zijn raadselen leeren begrijpen, dan moest zij anders zijn. Een samenvattend nadenken over het verblijf in het huis van haar oom had haar de overtuiging gegeven, dat dien menschen daar alles ontging, omdat ze te veel van zich zelf vervuld, voortdurend door zichzelf belemmerd waren. Dat was de oplossing. Ze woonden daar als in een huis, dat nergens een ruim uitzicht biedt, want overal rondom staat een hooge schutting, die schutting waren zij-zelf. Waar zij keken, ze zagen zichzelf. Hun beeld van de wereld was als een foto, waar één enkel ding buitenmatig op den voorgrond is geschoven, tienvoudig vergroot, breekt het de verhoudingen, vernietigt het elke harmonie, - dat ding waren zij zelf. Heleen begreep dat ze moest zien om te kunnen leeren, dat ze vrij en onbelemmerd moest zijn om te kunnen zien, dat ze van zichzelf afstand moest doen, zichzelf moest verliezen, dat ze zichzelf maar in zooverre mocht behouden, als noodig was om zichzelf te zijn en zichzelf te kennen. Ze wilde dit, - ze nam zich dit voor, waarachtig en dapper. En hoe meer menschen ze leerde kennen, hoe meer ze begreep wat ze op die menschen voorhad, haar sobere, eenzame jeugd, vrij gebleven van dat kunstmatig inprenten van nooden en deugden en inzichten, dat men opvoeding heet. Ze gevoelde daarover een

klare, gave verheuging: ze was gewis vrijer dan de anderen en onbevangener tegenover wat ze zag, enkel en alleen omdat ze er niet zelf in betrokken was. En zoodra ze dat bemerkte, nam ze zich voor, er nu ook zoo weinig mogelijk in betrokken te geraken. Vóór alles wilde ze haar denkkracht ongerept behouden - en daar een der eerste en duidelijkste waarheden die ze voor zichzelve vond, deze was, dat menschen de dingen, waaraan hun belang of hun ijdelheid verbonden is, niet langer richtig en zuiver overdenken kunnen, nam zij zich voor, haar eigen belang en haar eigen ijdelheid aan zoo weinig mogelijk dingen te verbinden, ten einde veilig te zijn. Want waarom zou ze van nature sterker en beter dan anderen wezen? Ze wist alreeds te goed dat ze het niet was. Ze wist dat ze ietwat gelukkiger was, ietwat geschikter voor wat ze zocht, omdat haar alreeds was geleerd, nederig te zijn en te ontberen. Ze had haar geheele jeugd bewonderd helden en heldinnen in boeken, om hun dapperheid en hun zuivere deugd, hun edelmoedigheid bovenal, en zichzelf daarbij klein geacht, ze had haar heele jeugd alles ontbeerd, waar andere kinderen gretig naar zijn, omdat de ouderen hen gretig maken -, ze kende niet het genot van bezit, niet van onderscheiding, niet van aanzien in kleinen kring en begeerde het niet. Ze begeerde slechts één ding te winnen: liefde -, en als ze dacht aan wat ze had gedaan jegens den ouden zangmeester en in den juweelenwinkel, dan wist ze dat daar dan ook haar zwakheid lag en dat van dáár de gevaren dreigden -, en het verderf. En ze achtte zich niet beter dan anderen, niet onomkoopbaar, omdat háár prijs een andere was dan die der meesten.

Van overal kwam dezelfde waarschuwing af op Heleen, als zag ze het overal in woorden geschreven: dat ze niet begeeren zou. Ze begreep ten volle den zin van het ontberen en zelfonthouden, zooals heiligen en vromen dat gepredikt hebben. Begeerten waren het groote kwaad, het groote gevaar, ze maakten den mensch afhankelijk van zichzelf en van anderen, voor elke waarheid blind, klonken hem vast in de aarde, roofden hem zijn vrijheid en zijn innerlijke kracht. Daarom wilde ze sober leven.

Naarmate Heleen nu met de jaren de woeste wanordelijkheid gewaar werd, die in het innerlijk der afzonderlijke menschen

heerschte, leerde ze beseffen, hoe noodig het was, dat ze zichzelf en elkaar, althans wat het uiterlijk leven betrof met ontzegging en bevel tot regelmaat hadden gedwongen. Ze had het kaartspel van levensregelen, dat haar in haar ooms huis met gestrengheid was bijgebracht, willen verachten als nutteloos, omdat haar eenvoud zooveel innerlijke verwildering niet had kunnen voorzien. Regelmaat van zijn bleek echter wel noodig -, doch als ze overal in de wereld, in degene die ze zag en temidden waarvan ze leefde en in de werelden, waar een nieuw soort boeken haar binnenvoerden, de meerderheid zich woedend zag werpen op elken afzonderlijken mensch, die zich een eigen leven naar eigen vormen en met eigen regelmaat trachtte te scheppen en daarin onbedekt te werk ging, dan voelde ze scherp hoe dom en noodeloos wreed en buiten elke verhouding al die woede en al dat neervellen was.

Menschen hadden macht over anderen, om hen te besnoeien en te beperken, ze waren de handhavers van een ordening, die door den willekeur en de onbewustheid van elk afzonderlijk wel noodig scheen... wat zij vervulden, scheen derhalve goed, maar ze wisten zelf niet wat ze vervulden en handelden daarom in den wilde en verkeerd. Beperking was heilzaam, maar ze kenden geen onderscheid, ze lieten den een noodlottige vrijheden en legden den ander doodende beperkingen op, daarin gevoelde Heleen al gauw het heillooze. Ze waren als onkundige tuinlieden, vaag wetend dat een plaat besnoeid moet worden, maar niet beseffend hoe en waar, er in hun onkunde de hartstreng aan ontsnijdend, ze waren als kinderen met messen, hun wreedheden niet precies bedoelend, maar toch niet betreurend ook. De voortdurende botsingen tusschen de menschen gezamenlijk en den mensch afzonderlijk konden Heleen niet ontgaan en evenmin ontkwam ze aan het pijnlijke gevoel dat gemeenlijk de besten op die manier geofferd werden. Dit deed haar lijden. Elk ding had immers zijn reden en zijn doel. Moest dit dan ook zoo wezen... kon het noodwendig zijn... moesten de eenen overgeleverd zijn aan het misbruik der velen? Was het voor die eenen dan beter zich te onderwerpen om de ordening niet te verstoren, of was het beter zich te verzetten, om zich te handhaven en vrij te zijn?

Dagen lang en in vele nachtelijke uren overpeinsde Heleen

die pijnlijke raadselen, de klare vragen welke de een achter den ander als uit een kolk van verwarring en verblinding opschoten en een rustelooze angst beving haar dan -, ze werd bleek en prevelde half-luid in zichzelve, - ‘ik kom er niet uit... ik kom er niet uit... ik vind er nooit een weg in...’

En in andere uren betrapte ze zich op gevoelens van verachting en onwil en bitterheid jegens de menschen, die elkaar zoo laf en willekeurig het leven bemoeilijkten. Dan vreesde ze den hoogmoed, die haar denkkracht aantasten zou en keerde zich tegen zichzelf en verzon kinderachtige middelen om zich te redden en staande te houden. Ze schreef vermaningen tot zichzelf op strookjes papier... ‘pas toch op voor den hoogmoed’, ‘acht jezelf toch niet beter dan anderen, want er is geen enkele reden waarom je beter zou zijn’ -, en droeg die bij zich en plakte ze op de binnenzijde van haar boeken.

Ze trachtte in de verbijsterende veelheid der verschijnselen groepen te vormen en een aantal verschillende uitingen te verklaren uit een gemeenschappelijken grond en nam tot dit onderzoek vaak zichzelf te baat, zoodat ze leerde gevoelen, hoezeer menschenkennis en zelfkennis in wezen zijn verwant, meer dan eens ontdekte ze in wat ze onbewust deed iets als een smaak van gemeenschappelijkheid met andere handelingen en neigingen. Ze zag iemand, zichzelf of een ander een houding aannemen, een daad verrichten en wilde die begrijpen. Gauw ontwaarde ze, dat die handeling of die houding nimmer iets enkelvoudigs was, maar samengesteld bleek uit een geheel complex van onbewust en snel vermengde beweegredenen. Aldus moest ze die eerst uit elkaar scheiden. Met een volgende handeling of een volgende daad ging ze op dezelfde wijze te werk -, en wat ze dan in beide daden aan gemeenschappelijks ontdekte, hield ze vast. Want daarin lag dan de altijd werkende, de diepere en geen toevallige of bijkomstige beweegreden. Zoo vergeleek ze de daden der menschen onderling en die der menschen met elkaar - en was dit iets anders dan wat haar als kind bij het rekenen alreeds had geboeid, het zoeken van den gemeenen deeler -, het blij-verrassende, als groote, woeste, schijnbaar geheel verschillende getallen altijd uit dezelfde gekende, vertrouwde deelen samengesteld bleken en bij hun uiterlijk

onderscheid een zoo innige overeenkomst boden? Het was altijd hetzelfde gevoel van vrede en innerlijke verzoeting, dat ze toen al ervoer en toen niet begreep -, had ze dan als kind reeds heimelijk en duister beseft, dat voor háár de vrede en het geluk uit het eenheidsgevoel zou moeten komen en dat ze nimmer zou kunnen rusten bij den aanblik van doellooze verwarring, vijandschap, verwildering? Had ze ook niet vaak in haar vrije kwartiertjes met getallen van acht of van tien cijfers op blaadjes papier gewerkt om te zien hoeveel verschillende getallen met die weinige cijfers te vormen waren? Eindeloos voor haar kinderlijk begrip bleek de reeks, maar het verband, de samenhang en de kracht bleef behouden. En uit het beetje wiskunde en het ziertje meetkunde dat haar slechtweg en slordig, vluchtig en onverschillig was geleerd en dat zij onwillig en stug had opgenomen -, had ze ze toch óók gekend, de schaarsche uren van vreugde en plotselinge verheldering, het doorschietend licht, de innerlijke verzoeting, die ze niet begrepen, maar om de vreemde aandoening wel onthouden had. Iets gevoelen... iets begrijpen... een eeuwige wet in de eindeloosheid der openbaringswijzen. Wat was het toch geweest? Iets gevoelen.. of iets begrijpen? Heleen zag vreemd op... want plotseling welde er dit nieuwe weten in haar op, dat iets gevoelen en iets begrijpen eigenlijk geen innerlijk onderscheid inhield. Gevoel en begrip.. was er wel onderscheid? Gevoel bracht voor haar geen begrip met zich mee, - maar een echt begrip gaf wel altijd een gevoel, - tot in haar lichaam toe. Had ze iets nieuws begrepen, dan leek het haar, als zonk het ergens neer in een verborgen diepte van haar innerlijkheid en verteerde daar, zooals eten verteert, al het verschillende eten tot een enkel ding: bloed, en voedde haar van daar uit en drong zich in haar gansche doen en laten, zooals het sap uit den wortel dringt tot in de tippen der bloemeblaadjes van een plant, - en verandert de grond, zoo verandert elk deel van de plant - en deed haar alle dingen weer op een nieuwe wijze zien, - zoo leek het dat haar oog anders gericht stond dan den vorigen dag, en ze ondervond, dat het schijnbaar-kleinste dit kon bewerken en dat dus geen enkel ding gering is. Elk begrip bracht voor haar die aandoening, bracht '*de*' aandoening, want ze kende er maar één enkele,

het was altijd weer: de innerlijke verzoeting, het doorschietend licht, de aandoening, die zich onveranderd lijflijk openbaarde als een zacht om haar keel heen beetgegrepen worden, waardoor dan diep-binnenin als een gezwollenheid ontstond - dat geven van die zelfde aandoening was het gemeenschappelijke in de wijdst-verscheiden dingen, zoodra ze recht begrepen waren, maar toch... niet was er bij elke aandoening een begrip. Doch ze leerde dit zichzelf beseffen: het moest er dan in verborgen zijn. Aandoening was als een vleug, was de voorlooper, de aankondiging van een begrip... was een waarschuwing uit het Onbekende, dat er ergens iets leefde en bestond achter den zichtbaren schijn en dat naar dat 'iets' haar begrip moest streven. Zoo deed ze; - van toewijding en geestdrift gansch en al vervuld, versmaadde en vergat ze geen enkele dier heimelijke boden, en bewaarde die hare aandoeningen, die ze niet onmiddellijk begreep voor later, nu bewust wetend waartoe, zooals ze eenmaal het als kind wijsjes neuriend met bedauwde oogen, uit onbewustheid had gedaan.

IV.

Heleen leefde eenzaam en leed meer leed dan andere meisjes en jongens van haar jaren, die niet denken, maar genieten, en verder werken om hun leven te banen, doch ze kende ook in de momenten van innerlijke verzoeting een bijna woeste verrukking, die den meesten dier anderen ontgaat, en omdat ze jong was en bij al haar ijver nog maar weinig wist, liet ze zich door die verrukking misleiden tot de hoop dat ze 'de waarheid' wel eens vinden zou.

Ze bleef vreedzaam leven in het huis, waaruit ze anderen om kleine grieven en oneenigheid na korter of langer tijd zag vertrekken, ze had daar een kleine kamer voor zich alleen en was zeer gelukkig met die eigen plek. In de avonduren zat ze daar vaak alleen. Ze las en leerde vlijtig om de geringe kennis van haar jonge jaren aan te vullen en wijsheid en verheldering uit geschriften op te doen, die haar tot inzicht en daarna tot rust zouden voeren. En als ze zichzelf zoo ernstig en gedwee zag zitten onder haar lamp, dan kwam het haar voor, alsof ze nu pas tot werkelijk onderricht

was gerijpt en dat haar geest zich tegen het dorre schoolsche leeren, dat licht noch rust brengt, had verzet, zooals een beest op het land zich afkeert van schadelijke en onheilbrengende kruiden. Het verdroot haar sterk, dat ze zoo weinig wist, want ze was niet hoovaardig en onderschatte geenszins een ding, omdat ze het niet bezat en ze bleef rusteloos bezig en greep gretig naar wat onder haar bereik kwam. Gansche avonden bracht ze zoo door in een aangename rusteloosheid, een zachtkoortsig gevoel, als iemand die zich reppen moet, maar het gaarne doet voor een lokkend doel. Overal lonkten verschieten, overal wachtten haar openbaringen, ongelijkschijnende dingen gaven voor wie ze te doorgronden wist, plotseling verwantschap te zien -, meer en meer begreep Heleen wat den mensch, die leeren en groeien wilde, voor alle dingen te doen stond, onderscheiden en samenbinden, niet zich laten misleiden door een verlokkenden en troostenden schijn, doch moedig en koel tasten naar het echte wezen van de dingen en hun hoogere eenheid. Ze begeerde voor zichzelve waarheid, maar geen geluk.

Vele waren de avonden dat ze slapen ging met een klaar en kalm licht binnen in zich, een gevoel van gedragenheid en zachte kracht, dat zoo teeder was en haar zelf ontroerde, en ook altijd weer bevreemdde, omdat ze er een ander, oud gevoel in terugvond -, dat van den morgen dat ze was ontwaakt na den eersten avond met Fred. Somtijds dacht ze nog wel aan dien tijd en aan die ontgoocheling, doch zonder smart en zonder wrok, het was herinnering, en herinnering kon niet anders dan weemoedig en zoet in een blinkend waas van tranen gezien en herdacht zijn... zóó was alle herinnering in haar, aan wat blij was geweest, aan wat droef was geweest... gelijkelijk nu, niet meer blij, en niet meer droef, maar meer en dieper dan die beide tezamen... herinnering.

Wanneer Heleen haar geheelen avond door gewerkt en gepeinsd had, kon ze niet dadelijk slapen, maar bleef klaar wakker en stil met haar oogen open in donker. Dan tikte de klok en ze wist wel dat ze geheel eenzaam was en ze voelde ook al wel haar geluk uit haar wegvloeien voor een zachten weemoed, die verlangen geleek. Ze ondervroeg zichzelf... Wat wilde ze? Ze wist het niet... het leek wel... als drong er iets in haar haar te zeggen, dat ze zichzelf

wegschenken moest, tot haar eigen geluk, maar ze wist niet, wie of wat haar opvorderen zou. De bedoeling van haar nachtelijk gevoel ontging haar, ze nam slechts waar dat het er was en dat vreemde tranen haar oogen ontliepen, zonder dat ze leed had. De ontroering van haar geest deelde zich als altijd mede aan haar lichaam -, een trillende pijn trok door haar leden heen, die ze den volgenden dag bij 't ontwaken daar nog bevond en die soms door loopen of werken aanzwol tot een echte lijfelijke smart.

Smartelijker waren de nachten als de avond geen rust had geschonken, maar haar opgejaagd met vragen en raadsels, haar getergd en verontrust met het vertoon van het eindeloos vele onoplosbare in de wereld rondom en in haar eigen hart. Het in vorige avonden verkregene, beduidde niets, had geen zweem van eenheid, droeg nog niet de flauwe belofte van een oplossing...

Dan gloeide de oude angst, het oude heimwee naar haar eigen geheim, dat tegelijk het geheim van alle dingen tezamen moest zijn - tot een stekende pijn, een felle wanhoop, haar hart bonsde zwaar en bang, haar keel leek omsnoerd, heftig golfde het bloed naar haar polsen en het smartelijk verlangensgevoel dat uit diepten in haar aanzwol leek haar nu te zijn een begeerte, dat de kerker binnen-in haar, die ze niet langer meer meedragen kon, van waar uit ze te vaak en te zwaar werd verontrust en benauwd -, nu maar openbarsten zou en openbarstend haar gansche wezen uiteenslaan en vernielen. Een begeerte om van zichzelf verlost te zijn, die opschuimde tot doodsverlangen, waartegen haar wilde doodsvrees opstond, tot afmatting en slaap een eind maakte aan dien strijd. Dan rustte ze zwaar en werd met hoofdpijn wakker.

Andere avonden, vredig ingezet met boeken op tafel onder de zachte lamp, verging het haar weer geheel en al anders. Want plotseling schrok ze op en luisterde... de wind klopte aan haar raam, hijgde langs de muren, sloop en stommelde in den schoorsteen... de regen ruischte en zijn kreunen en klagen had een weemoedig-zoeten, bekenden klank...

Een wonderlijke weekheid greep haar aan... haar stemming sloeg om zoo plotseling, zoo geheel en al, als het weer op een Maartschen dag, ze zat niet langer stil als een gedweeë leerling, doch sprong op en liep heen en weer met de handen

op den rug, zooals ze het als kind had gedaan en peinsde vaag en onvast, en neuriede en rilde vluchtig en luisterde onrustig en kon niet meer tot rust geraken.

Ze dacht aan het oude leven in het oude huis, aan de zwerftochten door rietland en bosch, aan de avonden onder de boomen in de verlaten laan, aan haar sterke, benauwde droomen, aan de gedaanten, die ze in boeken had gekend en die in huis om haar hadden heengewaard. Indien dan nu waarlijk dit alles niet bestond, al datgene, waaraan ze een krachtiger geloof dan aan geschreven waarheden had geslagen, indien er nu niets anders was dan een wereld vol kwaadwillige menschen, die elkaar benijdden, beroofden en deernisloos knauwden, wat beduidden dan al de ontroeringen, alles wat niet te noemen, maar te gevoelen is, dat haar aanwoei uit wind en regen, uit de vormen der wolken, uit het gelaat van de maan, uit het kreunen der boomen en uit het suizen van het riet in het stervensuur van elken dag, maar ook uit een sombere aschvaalt, een sintelpad en een grauwe fabriek? Bestond het of bestond het niet, had het echte beduidenis of was het alles bedrog?

Heleen wist, dat ze met dit haar verlangen en deze haar smart niet alleen stond. Meer van het leven verwachten, meer van het leven begeeren dan het gaf, dan het verwezenlijkte - dit leek het deel van veel jonge menschen, levenden en langgestorvenen, ze had in velerlei gedaanten uit hun werken, een gelijke bewogenheid als in een smartelijke verbroedering ervaren en verstaan... moeten verwachten en moeten verlangen, om dan daarna in verwachting en in verlangen teleurgesteld te worden... het leek zoo wreed en vreemd en het leek toch wel een wet, voor velen de voorgeschreven levensloop. Als alles een doel had, een zin, een beduidenis, verborgen en versluierd, maar daarom niettemin aanwezig, waar was dan zin, doel, noodwendigheid van dat eeuwige verlangen, eeuwig gebroken en eeuwig teleurgesteld, maar eeuwig herlevend, onsterfelijk als het leven-zelf... wat was er van dat verlangen, dat verwachten, naar wonderen die niet bestonden, naar een heerlijkheid die nimmer verscheen? Dat wat jonge levens vervulde en opzwol tot ze trillend en warm opstegen de wijdte in..., niets dan een overgeleverd misverstand..., een holte, een leegte, een ongrijpbaar niets...?

O, het benauwde van alles te zijn en niets te begrijpen. Heleen kende al wel het verband tusschen begrijpen en zijn, wist al wel dat elke mensch alles was, wat hij begreep -, maar hoe smartelijk ervoer ze dat het háár althans niet was gegeven: te begrijpen alles wat ze was. Zoo te leven, leek ondraaglijk... wat aan te vangen met zichzelf? Elk moest voort, omdat hij niet kon blijven staan... maar waar naar toe en met wiens wil? Moest ze maar mee in die bijeengestuwde optocht, waarvan begin en eind zich in nevels verloor, dat zinnelooze gedrang, dat opneemt en meevoert te midden van krijten en krijschen, niemand weet waarvoor en niemand weet waarheen? Was er geen weg, voor wie een weg zocht, om kalm en alleen te gaan? Zij zelf, hier in haar kamer, hier in dit huis, hier op aarde, wat deed het er toe, dat ze er was of dat ze heden of morgen voorgoed verdween? Was er niemand meer en was er niets meer, wat deed het er toe? Mochten tijd en ruimte zelf neerstorten in den afgrond, die alles verslindt - en waarom niet?

Er waren dagen, en uren in den avond, dat dit wat ze toch altijd wist, haar plotseling als een rukwind uit donker bevloog, dat ze opgejaagd door de kamer liep en ten slotte neerzeeg in een hoek en de trillende handen samenwrong, dewijl ze nergens uitweg of uitkomst zag. Dan liet ze zich door den wind verlokken en die voerde haar mee tot ver naar buiten. Ze doolde in donker verloren, klein onder de zwarte lucht, stil en bleek in den barschen wind, ze ging willoos en doelloos, zwaar en koud sloeg de regen op haar neer, doch het worstelen van haar lichaam kon de klacht van haar hart niet bedaren, doch verscherpte de pijn van haar heimwee tot een brandende wanhoop. Vaak stond ze stil onder hooge boomen en hief gretig haar gelaat naar hen op en luisterde om uit hun zware kreunen, hun heesche fluisteren en hijgen eindelijk de geheimen te verstaan, die haar voor jaren, op den donkeren grindweg voor het oude huis, waren beloofd en toegezegd, doch ze verstond niets en kwam niets te weten en keerde uitgeput en ontredderd in een volslagen rampzaligheid naar haar huis terug.

Een enkele maal vond ze daar de oude vrouw die het huishouden bestierde. Ze voorzag de kachel en vroeg haar of ze iets noodig had en bleef ook wel eens even praten,

terwijl ze haar bezorgd in de oogen keek. Heleen merkte dit op en liet terstond haar warme dankbaarheid om die bezorgdheid naar de oude vrouw uitgaan. Ze zocht haar wel eens op in haar keuken en dan vertelde de oude, wat ze dien dag had verricht en hoe volhandig ze het had, maar dat nu alle dames ook tevreden waren, alle kamers bewoond, zoodat zijzelf er redelijk komen kon. Heleen zag haar nimmer anders dan behulpzaam en vroolijk, ofschoon ze met al haar werk en in het volle huis een eenzaam leven had. Op een dag vroeg Heleen haar plotseling, waarom ze altijd zoo vredig en gelijkmoedig kon wezen, niet zoozeer omdat ze uit het antwoord baat voor zichzelf verhoopte, maar om te weten, hoe die oude vrouw zichzelf en haar eigen aard verstond. Ze keek Heleen aan, alsof ze die vraag had verwacht, glimlachte en wees naar het gouden kruisje op de borst van haar zwarte japon.

Heleen keek toen ook even naar dat kruisje, een rilling trok haar over hoofd en rug, maar ze vroeg niet verder en ook de ander ging er niet op in. Doch van dien dag af groeide er een vriendschap tusschen haar en Heleen. Als Heleen uit school kwam en voordat ze daar heen ging, en tusschen de werkuren in, hielp ze de oude vrouw en liep boodschappen voor haar. Ze wilde niet langer dat ze haar bedienen zou en verrichtte alles voor zichzelf.

Soms bracht de oude van haar overhaaste boodschaptochten een handvol bloemen mee voor Heleen en een andermaal deed Heleen dat voor haar. Als het Zondag was, stond ze vroeg op om vlug gereed te zijn en de oude vrouw te helpen na haar kerkgang, opdat ze een echten rustdag hebben zou. Ze leerde Heleen allerlei bezigheid en beknorde haar als ze onhandig was, doch zonder geringschatting of hatelijkheid. Dan deed ze, als wilde ze haar het werk ontnemen en Heleen worstelde stoeiend om het te behouden. Nooit had ze zoo uitbundig gelachen als deze Zondagmorgenuren in de propere keuken bij de feestelijk gekleede vrouw, en wanneer ze tusschen de witte gordijntjes door, beneden in den tuin en boven in de lucht keek, dan zag ze de zwarte wanhoop van haar dagen en avonden als een ver en bleek spooksel vervreemd voor zich uit zweven. Was het ooit wel zoo erg geweest, als ze het somtijds waande? Doch de zon behoefde maar

te verdwijnen onder de sluipende wolken, die de namiddag opdreef uit de kim, zoodat het koper dof hing tegen den muur en het gouden kruisje niet langer blonk en sprong in een fonkeling en een waas van teere kleurtjes -, of in een rilling trok Heleen's blijgeestigheid uit haar weg, haar hart verbleekte en scheen als een ziek kind in een kil bed zich om en om te wentelen in haar borst. Moedeloos zat ze neer en had al haar kracht noodig om belangstelling te toonen in wat de oude vrouw haar vertelde uit haar jeugd op het land, toen de menschen nog eerlijk waren en alle etenswaar goedkoop. Weliswaar had Heleen eens beproefd, haar zwarigheden uit te zeggen en zich geheel te geven, doch de ander had geen troost dan het gouden kruisje. Heleen bestreed haar hierin niet, en luisterde met een hopeloozen glimlach toe -, maar er waren dagen, dat ze haar redelijkheid naar de diepste hel verwenschte.

V.

Iederen dag duidelijker moest Heleen het wreede onderscheid ervaren tusschen het leven dat ze zich eens had gedroomd en het leven zooals het zich onder haar oogen verwerkelijkte. Haar volwassen ervaringen stonden op tegen haar oude jeugddroomen en bestreden die fel en heftig, en konden ze nochtans niet ten onder brengen. Ze waren te sterk geweest, ze hadden te lang en te ongestoord op haar ingewerkt.

Alle dingen in haar jeugd hadden samengespannen om haar aandacht op haar eigen bestaan gericht te houden. Gedaanten, klanken, kleuren had zijzelf tot een wereld samengevoegd en van die wereld was zijzelf het middenpunt geweest; die wereld was in haar, die wereld was zij-zelf. Nu was ze tusschen de menschen gekomen en zag plotseling aan geen enkele dier gedroomde en waar-gewaande dingen vastheid en zekerheid meer.

Ze had zich gaarne met haar droomen vergenoegd, doch kon aan wat voortdurend haar oogen zagen niet ontsnappen. Ze moest het overdenken, wikken en proeven... ze wilde niet laf zijn. En al die jaren tusschen toen en nu had zij alleenig voortgetobd, tastend naar wat ze niet zag, verlangend

naar wat ze niet kende, strevend naar wat bestaanszekerheid miste en nochtans geloovend dat er een redelijk leven moest zijn, en dat het leven een redelijken grondslag moest hebben. Eenmaal had ze het zich eenvoudig genoeg gedacht: liefde als geestdrift, als toewijding, de kern van ieder ding, dapperheid, edelmoedigheid en trouw de schoone sieraden des levens. Dit was de eerste zekerheid geweest, die ze zich ongegrond uit wanen en illusies had gebouwd, een zekerheid als een muur om met den rug tegenaan te gaan staan en het leven met open oogen aan te zien, bereid het te dragen, zooals het zich geven en toonen zou. Wat had ze gezien? Een vuist, die opdook uit het donker, naderde, haar tegen de borst stiet en duwende drukte. De muur week en wankelde en viel en zijzelf was ruggelings neergestort in een afgrond, die bodem nòch wanden had en van licht nòch van duisternis, van koude nòch van warmte wist. Ze had zich weer opgericht en bouwde zich uit andere wanen en andere illusies een anderen muur. Recht en rede heette de nieuwe muur. En weer kwam de vuist, de muur, die vast en zeker had beloofd te zijn, wankelde en viel en weer stortte ze ruggelings naar beneden.

Een benauwde vrees greep haar beet... was die heerlijke droom van de eenheid aller dingen zoo goed als het andere een begoocheling, haar krachtigst voorgevoel bedrog. Verdiende geen enkele stem gehoor? Bestond er niets dan verwarring, misverstand en kwaadaardigheid?

Heleen wist nog zoo goed hoe ze als kind had geleden onder die boeken, waarin van onrecht en ongerechtigheid werd verhaald -, zoodat ze bijkans niet verder had kunnen lezen, - ze had op dit krachtige gevoel vertrouwd en er zich door laten leiden... en nu... het bleek haar meer en meer, hoe het leven zelf die ongerechtigheid kweekte, hoe bijkans elk handelen op onrecht berustte. Op elke bladzij van de geschiedenisboeken die ze las, stond het geschreven. Oorlog berustte op onrecht, rijkdom berustte op onrecht, elke ontwikkeling voltrok zich ten koste van anderen, eischte schuldeloozen ten offer. Het scheen niet mogelijk iemand te bestrijden zonder hem onrecht te doen door zijn bedoelingen te miskennen -, Heleen zag het om zich heen, menschen, groepen - elkaar bestrijden was elkaar belasteren en overladen

met verdachtmaking, het een scheen van het ander onafscheidelijk. Zuiver doordacht -, kon elke daad herleid worden tot een ongerechtigheid -, en een wereld zonder daden leek wel onbestaanbaar, dus was ongerechtigheid een bestaansvoorwaarde? Maar indien dit zoo was, waarom haakten en dorstten dan toch zoovelen en vooral juist kinderen en onbedorvenen van nature, naar recht, niet enkel naar recht voor zich zelf, maar naar recht voor elkeen, naar het recht als grondslag, als eenheid, als richtsnoer, naar het recht, zooals het zich in wiskunde voordeed. Wiskunde was ondenkbaar zonder dat altijd en overal geldende 'recht' -, waarom kon de menschheid bloeien en zich ontwikkelen in onrecht, zoo kras, dat het soms leek, alsof het onrecht meer dan het recht voor dien bloei en die ontwikkeling noodig was? Rechtvaardigen streden niet, want ze zagen het gelijk en het recht van hun tegenstander naast het hunne gelijkelijk en wierpen de wapens weg... en toch noemde men den strijd altijd het levenwekkende en opvoerende in de geschiedenis van menschheid en mensch. Waar was de Eenheid, de verzoetende, de verlichtende, die alle dingen binden zou en in den chaos ordening blazen?

Heleen had dat alles zoo lang overdacht, tot ze het overdenken niet meer nalaten kon. Koortsachtig zagen haar oogen het leven aan, ze sloop er om heen, beploos het, rukte het uit elkaar met bevende vingers. De drang, zichzelf en anderen te onderzoeken, ten einde de echte gesteldheid der dingen te kennen, de verschillen te vernietigen en de eenheid te veroveren, in rustiger tijden een levenbrengende, bevruchtende kracht, die tot denken en ernst stuurde, bezat haar thans als een razernij. Weken lang woedde het in haar hersens als een koorts, bij dag en bij nacht redetwistte ze met zichzelf, ook in de meest onbeteekenende en alledaagsche dingen, weerlegde alles dat ze dacht en zeide, onmiddellijk met het tegendeel en voelde zich wanhopig en als verlamd, wanneer ze bevond, dat het op deze wijze omvergeworpene evenveel recht van bestaan behield en eveneens verdedigbaar was. De heesche fluisterstem in haar hart, die iedere daad en ieder gebaar en iedere meening als onnoodig, onwaar en ongegrond ontzenuwde, die iedere bewijsvoering, hoe listig en fijn ook opgezet, met een plompe ontkenning omver-

wierp, zweeg geen oogenblik, zoodat er altijd een dubbelstroom van gedachten in haar gaande was, een vóór- en een tegenstander voortdurend tegelijk aan het woord en tegen elkander inpleitend, zoodat het rumoer haar verbijsterde. Ze luisterde in den beginne gretig naar menschen met systemen en meeningen, want hun deftige rust en zelfgenoegzame zekerheid vermocht altijd weer opnieuw haar te imponeeren en vertrouwen te geven, dat die voor zichzelf een waarheid veroverd hadden, en ze las alles wat men haar te lezen gaf, en ze vond het meeste van wat men zeide en van wat ze las evenzeer aannemelijk, en op dezelfde wijze aannemelijk als de regels van het kaartspel, dat haar was geleerd in het huis van haar oom, het een niet aannemelijker dan het ander, maar er was geen krachtig gevoel in haar, dat haar dreef, uit al dat scherpzinnig-bedachte en aannemelijke het een boven het ander voor zichzelf te kiezen en tot richtsnoer te behouden. Het scheen haar altijd dat ze dan precies even goed met de oude vrouw tezamen Roomsch had kunnen worden. Ze zag ook, hoe velen met systemen en levensbeschouwingen die alleen aanwendden in een bepaald gebied van hun leven en in de overige niet. Bijvoorbeeld op Zondag in de kerk, of in hun politiek leven, zooals de wiskundige neef van haar oom, die alleen voor de klas en in zijn werkkamer behoefte aan nauwkeurigheid had, en de dokter die microben niet, maar leugens en onjuistheden wel ‘kleinigheden’ noemde en de oude rechter, die zijn leven lang dagvaardingen had doen vernietigen om kleine onzuiverheden en geenszins begreep, dat kleine onzuiverheden niet slechts dagvaardingen, maar het geheele leven onbruikbaar maken.

Heleen verlangde voor zichzelf niet minder en wilde zich voor zichzelf met niet minder vergenoegen dan met een ‘levensbeschouwing’, die voor al haar dagen en uren, voor al haar vermogens, voor al haar daden en gedragingen, bron en richtsnoer tegelijk kon zijn. Waar die te vinden? Ze wilde haar leven als in een bepaalden toonaard stemmen en dan geen dissonanten meer hooren. Hoe was 't mogelijk dat anderen zich redden en het daarzonder stelden en gelukkig waren en rustig rondkeken met prettige oogen, niet alleen in hun jeugd, maar in hun geheele later leven? Er ging een weldadigheid van die tevredenen uit, die Heleen telkens weer misleidde en telkens

haar ook drong zich uit haar eenzaamheid bij hen te voegen. Want vaak was die eenzaamheid ondraaglijk, waarin haar de raadselen bestormden zonder rust, en vaak ook bevloog haar een andere, een gruwelijke angst - dan besefte ze scherp, dat die drang naar onderzoek omtrent de waarde en den zin van elk klein ding haar als een gedwongen handeling, als een nootlottige bezetenheid in zijn macht had, dat ze wankelde op den rand van dien schrikkelijken afgrond, waar verwarring en afgrijzen als een grijze walm uit opstijgt, de waanzin. Ze was veroordeeld zonder verpoozen in het verdoemde licht te gaan, dat maar bij vlagen verdraaglijk is, het licht dat door oogen en schedel heen de hersens binnendringt en waarin ieder ding zijn naakte nietigheid toont. Ze was in een eendenkooi gelokt en gevangen en van engte tot engte gedreven en kon nu nergens uit en meer heen. Wie had haar op dien gruwelijken dwaalweg gedreven, zoodat ze nu aan alle kanten was verstrikt? Wie haar uit de vredige schemering, waarin menschen leven, vandaan verleid? Ze was naakt in den nacht een barre heide opgejaagd, uit alle hoeken tegelijk woei de wind op haar aan. Nergens een vastheid om tegen te steunen -, ze greep met de handen om stut aan 't eigen lijf, har vingers omvatten damp en ijlte, naderden en ontmoetten elkaar en wrongen zich samen in hun wanhoop. Het gevoel van haar persoonlijkheid was haar ontvloeid, bijwijlen bestond ze niet langer voor zichzelf. Als klein meisje was ze eens met haar broertje tezamen tot een vreemde ontdekking gekomen... als ze een willekeurig woord bewust herhaaldelijk en voortdurend langzaam achtereen zeiden, dan verloor het zijn klank en zijn zin, werd kleurloos, toonloos, als doorschijnend. ‘Het is dan precies een krankzinnig woord’ had haar broertje gezegd en Heleen had die woorden en dat oogenblik onthouden. Elk ding, waarop ze bewust en herhaaldelijk en voortdurend en van dichtbij had gestaard om het grondig te kennen in zijn aard had, zooals een wolk tot mist uiteengezegen, kleur en vorm verloren, - ook op zichzelf had ze zoo lang en zoo bewust gestaard, tot ze zichzelf kleurloos en doorschijnend geleek. Buiten iedere mate verschrikkelijk was dat gevoel, als het haar in zijn volheid beving -, het kon haar doen snikken van angst en van afgrijzen... ze stortte zich op de knieën en bad verward om vergeving en om rust.

Ze beloofde boete voor haar hoovaardij, dat ze elk ding had willen weten, opdat ze uit de koorts van het vragen verlost mocht zijn. Maar zijzelf had het spook met zijn kruik uit de diepten der zee gevischt, het op zichzelf losgelaten en ze vermocht het niet, het weer in zijn eigen verblijf terug te drijven en weg te kurken.

Dit gevoel dat haar persoonlijk-zijn uit haar was weggevloeid, greep haar soms plotseling beet als ze op straat tusschen anderen ging. Ze wist dan in zichzelf van geen wil en geen bewustheid meer, in plaats daarvan slechts schijn en spokerij, van buiten af aangewaaide toevalligheden zonder samenhang of zin.

Zoo zagen anderen haar en noemden wat ze aan haar opmerkten met namen en onderscheidingen, gelijk zij, wat ze aan hen opmerkte, noemde en onderscheidde, maar ieder voor zichzelf wist ongetwijfeld dat in hem alles spokerij was en bedrog.

Het gevoel van elkaar op die wijze te misleiden en niet anders te kunnen en in de oprechtste momenten te moeten twijfelen aan eigen oprechtheid en toch niet buiten eigen omvang te kunnen uitzetten, niet boven eigen hoogte te kunnen stijgen, eeuwig gebonden te zijn aan zijn eigen beperktheid en tegelijk die beperktheid te zien en te voelen -, benauwde en knauwde Heleen en in dit benauwde gevoel herkende ze een nijpend angst-moment uit haar kinderjaren: het gevoel voor de ‘foto van een spiegelbeeld’. Toen al had het zich voorgedaan -, al de verwarringen uit het zijnde en het schijnende dat zich toch altijd weer in een tastbaren vorm - het prentje - die misleidend een werkelijkheid scheen, het vangen -, en nu, ze gevoelde zichzelf niet werkelijker dan een spiegelbeeld, maar de anderen zagen het prentje, noemden het met haar naam en achtten het een werkelijkheid.

Het eenige echt bestaande was hun verschil... En als Heleen bedacht hoe ze jaren geleden er op was uitgegaan om in het verwarrende der verschillen een eenheid te zoeken door de verschillen te vernietigen, dan ontstond daaruit weer een nieuwe verbijstering: nu overkwam het haar vaak dat haar verschil met anderen, met dezen en met genen vreemde, die ze ontmoette en gadesloeg op straat, haar het eenige bewijs leek voor haar zelfstandig bestaan. Was ze in een

cirkel gegaan, aanhoudend, aanhoudend, en van het duizelend rondrennen dol geworden? De eene ontzetting volgde de andere op, sinds lang was elk innerlijk evenwicht uit haar verdwenen.

Ze verloor het vermogen, ieder ding op zichzelf te beschouwen en afzonderlijk te lijden of te genieten. Wenschen, feiten, verschijnselen, aandoeningen, ook de geringste, de schijnbaar-kleinste, zag ze als de stukken van een eindelooze dooreengeworpen legkaart, háár was opgedragen die legkaart in elkaar te zetten. En ze wist zelfs niet zeker of er werkelijk een bestond. Het ontging haar geheel en al dat elk stuk afzonderlijk in zichzelf volledig en op zichzelf schoon en aangenaam en belangrijk kon zijn -, ze gunde zich geen tijd tot kijken, ze trachtte slechts te weten waar ze het passen en voegen moest. Ze jakkerde in een tredmolen, rust was uitgesloten, een drijver zat haar met den zweep achterna, joeg haar op van morgen tot avond, van avond tot morgen. Ze was een kind op school en had een vraagstuk op te lossen gekregen: '*wat is echt waar en wat is niet echt waar?*' Voordat het klaar was, mocht ze niet gaan slapen, en een fout kon overal schuilen, kon binnensluipen en alles bederven, ze moest voortdurend wakker en op haar hoede zijn.

Ze voelde zich als iemand die met te veel pakken te zwaar en te ongemakkelijk beladen is en zichzelf uitput en zijn zenuwen breekt in zijn zorg om er geen enkele te laten vallen of te verliezen. Bukt hij zich om een verlorene op te rapen, dan ontvallen hem van een anderen kant twee andere, zoodat zijn hoofd gloeit, zijn handen zweeten en beven en hij bijkans neerstort waar hij staat.

Heleen trachtte vaak anderen in haar innerlijke bekommeringen te doen deelen in hoop op hulp en verlichting, want ze kon bijwijlen dit alles alleen niet dragen, maar ze vond die niet. De oude vrouw had geen andere troost dan het gouden kruisje en elk der anderen leek volop tevreden met zijn eigen kaartspel en zei het haar voor, om er eveneens tevreden mee te zijn en liet daarbij niet na haar te waarschuwen voor andere menschen met andere kaartspelletjes, die ze bij voorbaat ondeugdelijk heetten of waarom ze schamper lachten, maar Heleen kwam er niet verder mee. Ook waren

er die haar aanrieden rust en vrije lucht te zoeken -, denkbeelden als de hare, waren onnatuurlijk, gevaarlijk, gevolg van overspanning en zouden door rust verdwijnen. Heleen waardeerde altijd de zorg en de trouwhartigheid die soms in hun woorden blonk, maar ze kon er geen vrede mee nemen.

Soms echter ontmoette Heleen menschen, die met een wijzen, zacht-hooghartigen glimlach naar haar luisterden. Zij ook wisten precies wat haar schortte, zij hadden immers datzelfde op eendere wijze doorgemaakt en zich ten slotte leeren troosten en vrede vinden in geschriften en in het aardsche leven-zelf, hoe ontoereikend dat dan ook wezen mocht.

Heleen keek die menschen aan, zooals ze het vroeger op school de kinderen had gedaan, wanneer die lachend en zorgeloos van hun droomen verhaalden, terwijl zij nog rilde van haar laatsten nacht en de schaduwen voelde loom en doodsch om zich heen, warmte werend, zonlicht verduisterend -, het was inderdaad weer dezelfde gelijkenis: evenals toen, spraken ze tezamen en schijnbaar over dezelfde, maar in waarheid over verschillende dingen. Er was geen spoor van leed, angst, wanhoop op de gezichten dier wereldwijzen en zelfgenoegzamen, die alles zoo natuurlijk vonden, geen verbazing kenden, hun ‘eenvoudige waarheden’ uit boekjes hadden en meelijdend op haar neerkeken, en daarom geloofde Heleen hen niet. Ze ervoer telkenmaal, ook anderszins, dat ze van juist niemand zóó ver afstond, als van die het met haar eens en haar gelijken heetten te zijn.

Wanneer Heleen zich uit haar eenzaamheid vergeten en zich bij menschen gevoegd en in een diepe openhartigheid van haar onrust en onvastheid had gewaagd, keerde ze onveranderd altijd met een bezwaarlijk gevoel naar huis terug. Dat gevoel was leegte door wat ze, het uitklagend, prijsgegeven en verloren had, en wroegende smart om wat ze, was het geschied, als lafheid en zelfvernedering proefde. Daaronder vlamde ook de oude, witte drift uit haar kinderjaren, wanneer, wat vaak voorkwam, iemand haar niet volop geloofde of twijfelde aan den ernst van wat ze had gezegd. Maar het sterkst bleef zelfverwijt. Zij, die alle dagen, alle uren met innige verwondering opnieuw en sterker ervoer hoe alle begrip zich van binnenuit en van daar alleen voltrekt, zoodat ook de eenvoudigste dingen - spreekwijzen, ver-

schijnselen, wetten, waarmee ze als elkeen van kind af aan in de gedachtelooze gewendheid, die men begrijpen heet, was omgegaan - dan pas haar eigen eigendom waren, wanneer ze zich uit de nevelen der onbewustheid hadden losgemaakt en zich in die klaarte begeven, waar haar verrukt bewustzijn hun eenheid met al 't andere aanschouwen mocht -, zij verlangde van vreemden, dat ze iets zouden gevoelen van haar zwak gestamel, haar ontoereikende woorden. Leeren was niets dan rijpen, een bewust worden van wat sluimerend altijd aanwezig was geweest -, dit had Heleen zuiverlijk uit haar eigen ervaring -, hoe kon zij dan anderen iets leeren, iets doen begrijpen, dat niet verontrustend, benauwend, tot wanhoop drijvend, in hen zelf aanwezig was? Dit medebegrip, dat dan ook troost en steun inhouden zou, mocht ze alleen verwachten van wie in een gelijksoortig lijden had geleden, van wie dezelfde last op de schouders droeg -, niet van wie het uit de verte en slechts bij name kende. En naast haar drang tot innerlijke kennis te geraken, rees, in den beginne nauwelijks bewust, in Heleen's verlaten hart een andere drang, dat ze dezulken eenmaal zien en tot haar troost bereiken zou.

VI.

In het gewone leven was Heleen zoo weinig slap en besluiteloos als een meisje van haar jaren maar wezen kan, - haar innerlijke zorgen namen haar geheel en al in beslag, daardoor kon ze ook gemakkelijk gewillig en inschikkelijk wezen - zoodat het haar hinderde, zich daarvoor te hooren prijzen - omdat de dingen, waarover de meisjes in haar huis, en de collega's op de school onderling krakeelden, haar maar weinig gewichtig schenen. Ze koos haar partij en besloot snel en zonder naberouw, want wat er met het een te winnen of met het ander te verliezen viel, trok haar niet aan en schrok haar niet af. Ze was gewillig en flink, zooals een soldaat, wien het niet schelen kan te sterven, dapper en onverschrokken is.

Met de jaren leerde Heleen vele en velerlei menschen kennen en ze sloeg ze allen aandachtig en naar beste kunnen onbevangen gade, niet om ze te beoordeelen, maar om ze

te kennen en te doorgronden. Zelfbewustheid in houding en daden imponeerde haar altijd gemakkelijk, omdat ze die zelf vrijwel geheel miste - en daardoor werd ze aanvankelijk sterk aangetrokken door de jongelieden, jongens en meisjes, die wereld en menschheid, wetenschap en deugd, beschimpten en met besliste verachting op dat alles neerzagen. Heleen benijdde hun levenswijze, zoo verschillend van de hare, meende dat ze voor zichzelf een nieuwe zekerheid hadden en begeerde gretig daarin te deelen. Doch dit bracht enkel teleurstelling, ze voelde gauw en goed genoeg, hoe weinig bewustheid en echte ernst er in hun levenswijze zat, dat ze niet veel meer deden dan tezamen in een hoekje een nieuw kaartspelletje ontwerpen en spelen, en schimpen op de menschen, die zich liever bij hun oude hielden - zonder dat het hunne iets meer was, - dat ze de wetenschap verachtten omdat ze niet rekenen konden, de gemeenschap omdat hun vadsigheid en zelfzucht elke beperking van lust en vrijheid afwees - dat ze bij voorkeur teerden op anderen en meenden zich van hun plicht te hebben gekweten door zich afzonderlijk en opzichtig te kleeden en te gedragen. Toen Heleen zag, dat ze zelfs in deze kinderachtige onderscheidingen elkander naäapten en in geen enkel ding een persoonlijk streven hadden uit te drukken, wendde ze zich van hen af, spijtig en ontdaan, dat ze zich ook ditmaal weer had laten vangen en misleiden. Toch leerde Heleen nimmer zich aan de suggestie der zelfbewustheid te onttrekken.

Heleens vermogen het werkelijke van het bijkomstige in de dingen te scheiden, door aanhoudend denken en ontleden gescherpt, had haar een groote vaardigheid gegeven in het snel en scherp doorzien, ze drukte zich goed en gemakkelijk uit en had, door gewoonte daarin goefend, altijd haar redenen en motieven gereed ter hand. Ze begaf zich somwijlen in twistgesprekken en maakte zich warm, doch meestal tegen de meeningen der anderen - zelden voor eigen meeningen, zoodat het soms scheen, dat ze den eenen dag voorstander, den anderen tegenstander in dezelfde zaak was - omdat het ondoordacht en oppervlakkig verwerpen van den een haar evenzeer tot verzet prikkelde als het soortgelijk aannemen van den ander. En plotseling, al sprekende, bemerkte ze dit, en hoe weinig de zaak-zelf haar nog ter harte ging, en

met hoe weinig en hoe zwakke banden zij aan de anderen en aan hun belangen, niet sterker ook aan zichzelf en aan haar eigen belangen gebonden was - hoe los en buiten alles ze stond - dan beving haar weer dat gevoel van leegte en verflauwing, dat ze van haar eenzame avonden kende en van het vertwijfeld tusschen menschen gaan op straat; het naar alle kanten van haar wegvloeien van haar persoonlijkheid, een door al te nauwe nabijheid verloren gaan van vorm en omtrek - lijfelijk en als zoodanig smartelijk en benauwd.

Heleen kon dat gevoel bijkans niet dragen, het was te rauw en raakte haar te diep en te scherp met zijn vertwijfeling, daarom zocht ze middelen om het te ontgaan. Ze verzamelde van alle kanten werk om haar tijd te dooden en haar gedachten te verdooven - en verder ontzegde ze zich alles wat ze aangenaam vond, niet omdat ze het zich niet langer gunde, maar om haar wil als een vastheid, een positief ding te gevoelen te midden van en tegenover al die onvastheid en vlottende leegten. Ze was een speelbal, een damp, door machten buiten haar om gedurig bestormd en bewogen, zonder richting of eigen wil - ze wist het, maar ze kon het vergeten. Ze kon het nalaten te eten, als ze verkoos: dan was ze met haar wil de macht van den honger meester -, ze kon een uur achtereen onbeweeglijk zitten, ze kon zes uur loopen als ze het zich voornam, ze kon koude lijden, ze leerde zonder kreten pijn doorstaan, hoewel ze van nature bijzonder kleinzeerig was -, en zonder dat iemand in haar geheele omgeving iets van dat verborgen doen bemerkte, gaf Heleen zich daaraan meer en meer over. Zij zelf wende gauw aan haar ontberingen en slaagde er in zich elk ding te beletten, anderen zagen haar als meer en meer eenvoudig, bescheiden en zelfbeheerscht, doch Heleen misleidde met dat al zichzelf niet, minder nog dan ooit vond ze in zichzelf verdienste, of deelde ze de illusie van den Vrijen Wil.

Heleen had diep in zichzelf getast en daar ze eenmaal zichzelf oprechtheid had opgelegd, niets van wat zij vond aan het licht onttrokken, al deed somwijlen de aanblik haar huiveren en verbleeken. Alles wat ze van misdaad en verderf had gelezen, had slechts deze ééne gedachte in haar gewekt, die altijd weer de gedaante van een ontzetting droeg: ‘dit is dus de

mensch, dit is het, wat van menschen worden kan, en van mij zoo goed als van elk ander -', ze was zoodanig vergroeid met haar in smart gewonnen overtuiging dat geen mensch iets menschelijks ontbreekt, dat ze iederen keer vreesde de sporen van eenig bederf of zwart kwaad in zichzelf aanwezig te vinden en dit vermeerderde nog haar gevoel van angt, onvastheid en onveiligheid. Van nature en door den aard van haar jeugdleven sterk geloovend in het onderscheid van edel en onedel, van verheven en laag, van boos en schoon -, moest ze nu die laatste vastheid prijsgeven, want ze zag nimmer het onwrikbaar innerlijk verschil tusschen zichzelf en den misdadigsten mensch -; het vloeide als uit haar handen weg, zoodra ze het wilde grijpen. Ze besefte nog niet dat juist die bewustheid haar beste bolwerk was en vreesde aanhoudend. Wat anderen had besmet, kon ook haar besmetten - beestachtige zelfzucht in tijden van nood, lafheid die tot verraad drijft, de rauwe drang naar lijfsbehoud, die niets-ontziend, om zich heen trapt en vermorzelt om zichzelf te sparen -, waarom anderen aldus en zij niet? O, als er brand kwam, als er beleg kwam, als er hongersnood woedde, zou zij ook trappen, vermorzelen, grijpen en vangen en als een beest op enkel lijfsbehoud bedacht zijn. Ze verweerde zich tegen die gedachte, door zich te oefenen in verloochening, maar het misleidde haar niet. Dat was dus de mensch... dat was de mensch... dat edele wezen uit haar oude boeken... als water in zijn natuurlijken staat geurloos en kleurloos, lauw en doorschijnend en gedreven door wat uit verten kwam, die hij niet kende, zonder eigen gedaante gedwongen in den vorm die hem omvatte.

Heleen verloor alzoo al hare oude illusies, 's werelds kleur en luister slonk en schrompelde tot onvaste vaalheid -, ze had alles, ook zichzelf gewillig geofferd aan den wreeden afgod, die ze waarheidsliefde en oprechtheid had genoemd -, ze leefde schuldeloos als een kind en ging gebukt onder den last der wroeging van een gansche wereld vol ontaarding en bederf -, haar geweten deerde haar om eens anders kwaad, haar medegevoel maakte haar daaraan als medeplichtig, ze zag dit als dwaasheid in en kon het toch niet van zich afzetten, het had haar als van achteren beklommen, ze wist zich niet te bevrijden -, doch ze won naar ze meende uit

storm en koorts toch dit eene ding, dat ze zich in haar erkende nietigheid redelijk en nederig voelde geworden. En toen ze dit als richtsnoer en formule goed en wel voor zichzelf had vastgesteld: elk-een behoorde jegens elk-ander in zijn erkende nietigheid redelijk en nederig te wezen -, toen leek het haar alsof ze dit nu tocht en leste zelf gevonden, zelf gebouwd en zelf vastgesteld had. Eindelijk dan haar levensbeschouwing, haar richtsnoer... Een enkele seconde stond toen die eeuwig wankelende balans in rust en Heleen genoot den zaligen voorsmaak van wat vrede is: luwte tusschen twee stormen, soulaas tusschen twee gevechten. Toen rees er een golf in haar op en stortte alles omver, een stem hoonde haar noodlottige woorden toe, die ze lang kende, gemeend had te vatten en nu pas begreep... '*du bist am Ende was du bist*'... en ze beleed het zichzelf, ze had niets zelf gedaan, niets zelf gebouwd, niet redelijk en nederig zou ze zijn omdat ze het verkoos, maar omdat ze daartoe was geboren en aangewezen, zonder te weten waarom en waartoe, door wie of door wat. Was ze dan ooit anders geweest? Was er iets nieuws uit haar geboren? Neen nog weer had ze in een kring geloopen... Nog weer dook de vuist voor haar op, stiet haar in de borst en stortte haar ruggelings in den afgrond. Ook ditmaal rukte het leven haar weer terug en tot zich. Wat ze toen zag, was de cirkel, waarbinnen ze voortaan dolen zou. Die cirkel was de nul achter haar rekensom.

* * *

Eenzamer dan ooit bleef Heleen leven als in een uitgestorven bosch en vaak nog herdacht zij in haar eenzaamheid de schoone dingen, die zich haar jeugd van mensch en wereld had gedroomd... en altijd weer opnieuw ondervroeg ze zichzelf met dezelfde vraag... wat toch had al dat droomen bedoeld, waarop was het gericht geweest en van waar had ze al haar verwachtingen ontvangen?

Nimmer had ze de vervulling, nergens de verwerkelijking gevonden, en menigmaal hield ze zich voor, wat haar in velerlei vorm op school was geleerd en wat menschen elkaar gestadig inprenten: hoe het gevoel met zijne influisteringen misleidend en ongeloofwaardig is. Dan ging ze tegen het

weekste en het lieflijkste in zichzelf te keer, lei haar gevoelens een bewijslast op en hoonde hun onmacht, kerfde zich opzettelijk met tergende felle woorden, die gebrandmerkt in haar stonden, sinds zij ze eens gelezen had ‘Het Kruis is geen argument’... maar daarna waren er ook ruime uren van zeldzame verhevenheid en rust vervuld als avondgang na storm, dat ze twijfelloos geloofde in haar eígen hart en zonder hoogmoed meende al die gedroomde schoonheid en heerlijkheid, die ze buiten zich nergens gevonden had, in zichzelve te kunnen en dies ook te moeten verwezenlijken... zoo troostte Heleen zich dan met schoonere woorden en leerde zichzelf deze betere waarheid... Binnen in U is Gods Koninkrijk...

CARRY VAN BRUGGEN.

(*Wordt voortgezet.*)

Zielsverhuizing en karma in het Indische volksgeloof.

I.

Dit opstel bevat in hoofdzaak den inhoud van eene lezing over dit onderwerp, op uitnoodiging van het bestuur van het Haagsche Genootschap Oefening kweekt Kennis, in den afgeloopen winter gehouden. De belangstelling, die in onze dagen meer dan vroeger aan de wereldbeschouwing van de Hindoes en de Buddhisten geschonken wordt, deed mij er toe besluiten het toen voorgedragene ook onder de aandacht te brengen van de lezers van *de Gids*.

Als uitgangspunt kies ik een terrein, dat menigen Gidslezer niet geheel onbekend zal zijn. Twee meesterstukken toch van de dramatische Muzen der Hindoes hebben verre buiten de kringen van specialisten en van litteratoren van professie algemeene bekendheid verkregen: de Çakuntalâ en Het Leemen Wagentje. Beide zijn reeds lang in de meeste Europeesche talen overgezet, ook in de onze. Aan onzen Kern danken wij de vertaling van Kâlidâsa's heerlijke schepping, het in de tweede plaats genoemde tooneelstuk van een onbekenden, grooten dichter, ongelijk aan Kâlidâsa, eer geestverwant van Shakespeare, heeft dr. J.Ph. Vogel verdietscht.[1)] Dat drama tintelt van geest en van kracht. Om zijne uitnemende karakterteekening, zijne frischheid en levendigheid, om de waarheid en echtheid van wie en wat

1) Kern's *Çakuntalâ* dagteekent van 1862, Vogel's *Leemen Wagentje* van 1897. Van het laatste tooneelstuk is in 1905 in de 'Harvard Oriental Series' - zie omtrent deze *de Gids* van Oct. 1908 - eene aanbevelenswaardige Engelsche vertaling verschenen van A.W. Ryder.

er ten tooneele wordt gevoerd, laat het een diepen en machtigen indruk achter bij wie het las.

Zooals alle in Sanskrit en Prakrit opgestelde tooneelstukken begint het met een voorspel, waarin de directeur van den troep in gesprek is met een uit zijn gezelschap. Hier komt onze directeur hongerig naar huis en wil dat moeder de vrouw hem wat te eten geeft. Tot zijne verbazing ontwaart hij dat de maaltijd niet gereed is, maar dat er toebereidselen gemaakt worden voor een buitengewonen disch, die nog moet gespreid worden. Hij begrijpt er niets van en vraagt wat dat te beduiden heeft. Wat krijgt hij nu te hooren? Mevrouw heeft op aanraden van een geestelijken raadsman een vastengelofte op zich genomen, en de goede afloop daarvan zal nu plechtiglijk en op de gebruikelijke wijze met den een of anderen Brahmaan tot gast gevierd worden. 'Met welk doel naamt ge die gelofte op u?' vraagt hij. 'Om een goeden man te krijgen'. Hoe nu? denkt hij, zij heeft hem toch, en hij herneemt: 'Een goeden man in dit leven - of is de bedoeling: in een volgend?' 'In een volgend leven'. 'Wel nu nog fraaier', zegt de directeur, 'dat *jij* je een goeden man in het *toekomstige* leven zult verwerven, moet *ik* daarvoor *nu* de kosten dragen!' En zij weder: 'Toe, wees niet boos. De gelofte werd gedaan om te maken dat jij zelf in het volgende leven mijn man zult wezen.'

Waar zulk een uit het leven gegrepen tafereel ons ter aanschouwing wordt gegeven, in die maatschappij moet het geloof aan de zielsverhuizing wel algemeen zijn! Aan trekken als deze gevoelen wij weder eens, hoe groot de afstand is, die onze denkwereld scheidt van die van het Verre Oosten. Christenen en Mohammedanen, zij mogen in nog zoovele opzichten verschillen, daarin komen zij overeen dat in hunne eschatologie de vergelding voor de daden, in dit leven hier verricht, in andere gewesten dan de aardsche wordt ondervonden. Voor eene reeks van herhaalde wedergeboorten in dit aardsche tranendal is daar geene plaats. Evenmin in de dogmatiek van het Joodsche geloof. In Voor-Indië en overal, waar de van daaruit geïmporteerde Buddhistische godsdienst een blijvenden invloed op de geesten verkregen heeft, houdt zich zoo goed als iedereen van de noodzakelijkheid en de onvermijdelijkheid van herhaalde wedergeboorten hier op

aarde overtuigd. Van klein kind af aan dat denkbeeld gewend, is hij er zoo mede vertrouwd, dat hij zich niet recht kan voorstellen, hoe men daarover anders zou kunnen denken. Het vreemdste schijnt wel dat dit geloof in de zielsverhuizing toch zeer goed samengaat met de verzekerdheid van het bestaan eener hemelsche belooning voor goede werken en van helsche straffen voor zondige handelingen. Hoe, zullen wij straks zien.

Als tegenhanger van het zoo even aangehaalde tafereeltje uit dat Shakespeareaansche Indische drama stel ik daartegenover een tooneel uit een blijspel van Shakespeare zelf, waar eveneens het dogma van de zielsverhuizing wordt aangeroerd. Het komt voor in *Twelfth Night or What you will.* De ingebeelde huismeester van gravin Olivia, die meent dat zijne meesteres verliefd op hem is, wordt door zijne huisgenooten leelijk beetgenomen en in den waan gebracht dat Olivia hem inderdaad bemint. Als hij nu, afgaande op een billet doux, dat kwansuis van haar komt en waarin haar handschrift is nagebootst, in eene allerdwaaste kleeding haar zijne opwachting maakt en zich tegenover zijne meesteres onbehoorlijk vrijpostig gedraagt, gelooft Olivia dat hij krankzinnig is geworden en laat hem opsluiten. Alweder eene aanleiding voor de anderen om den ijdelen Malvolio te plagen. De huisnar vermomt zich als de pastoor en komt in het donkere vertrek, waar Malvolio opgesloten is, om den staat van zijne geestvermogens te onderzoeken. Daartoe doet hij hem een paar vragen, die de ander natuurlijk zijn best doet zoo te beantwoorden, dat blijken zal dat hij wèl bij zijn verstand is. Een van de vragen is: 'Wat is de meening van Pythagoras op het stuk van gevogelte?' Antw. 'Dat de ziel van grootmoeder bij geval in een vogel kan huizen'. 'En wat denk jij omtrent die meening?' Antw. 'Van de ziel heb ik een hoogen dunk, en ik kan dat geenszins goedkeuren'. 'Zoo', zegt de nar, 'dan zeg ik je vaarwel; blijf jij maar in het donker zitten. Jij zult het met Pythagoras eens wezen, hoor, anders houd ik je niet voor bij je verstand, en je zult bang zijn, zeg ik je, een houtsnip dood te maken, om niet de zielerust van je grootmoeder te verstoren. Vaarwel!'

Is er sterker tegenstelling denkbaar? In Indië is de zielsverhuizing een algemeen erkend iets, een axioma boven

twijfel en bewijsvoering verheven, in het Engeland van Shakespeare neemt men een loopje met die theorie en verkoopt men er grappen over. Blijkbaar denkt men daar: als iemand zoo iets gelooft, dan moet het in zijne bovenverdieping niet recht pluis wezen. Toch was in datzelfde Engeland de leer van de zielsverhuizing eenmaal als de hoogste wijsheid verkondigd. Verhaalt ons niet, meer dan anderhalf duizend jaren vóór Shakespeare, Julius Caesar, dat de Druïden, de priesters van de Keltische stammen, die hij op zijn zegetochten in Gallië en Britannië aan het Romeinsche gezag onderwierp, als leerstuk verkondigen dat de zielen der afgestorvenen niet ophouden te bestaan, en telkens weder in andere lichamen overgaan? En wat de Druïden leerden, moet wel bij Keltische menschen als *de* waarheid beschouwd zijn geworden. Zij toch hadden in Keltenland een soortgelijk aanzien en een even groot prestige als de Brahmanen in Voor-Indië. Op de Romeinsche overheerschers hebben die zielsverhuizingsdenkbeelden evenwel geen vat gekregen. En bij de Romanizeering van het huidige Frankrijk, België en de Britsche eilanden is met de Druïdische wijsheid dat geloof te gronde gegaan.

Overigens was de theorie zelve in de Romeinsche wereld ook van elders bekend. Zij hadden er van hunne leermeesters, de Grieken, van gehoord. Herodotus wist dat de zielsverhuizing een leerstuk is van den Egyptischen godsdienst, maar is er niet goed over te spreken dat sommige van zijn voorgangers en tijdgenooten voor zoo iets eenige sympathie toonen. Ongetwijfeld was dat het geval met Pythagoras, aan wiens naam de leer der herhaalde wedergeboorten, de palingenese, zooals hij ze noemde, in het Westen innig verbonden is gebleven. Of Pythagoras die wijsheid van uit Egypte of Indië of wel van beide kanten heeft leeren kennen, is niet uit te maken.[1)] De gegevens zijn te schaarsch en te onzeker, en de punten van verschil tusschen het Indische dogme en dat der Egyptenaren komen er niet in uit. Wel luidt het verhaal, dat hij - en dit althans is een echt

1) In het *Journal of the Royal Asiatic Society* van 1909 vindt men een opstel van den heer Berriedale Keith, waarin de argumenten vóór en tegen de afhankelijkheid van Pythagoras van Indische wijsheid besproken worden.

Indische trek - zich eene vroegere existentie herinnerde. De Romeinsche dichter Ovidius laat hem dat zelf aan de schare zijner volgelingen verhalen, op eene klassieke plaats van zijne *Gedaantewisselingen*, of om den titel te bezigen, onder welken Vondel zijne vertaling er van in het licht gaf, *Herscheppinge.* Zij luidt in diens vertaling als volgt:

> Ik zelf, het heught me, was gedurende den strijt
> Voor Troie Euforbus, zoon van Panthon,[1)] en gevaerlijk
> Voorheene in mijne borst getroffen zoo bezwaerlijk
> Van Menelaüs speere ook zag ik sedert zelf
> Noch t' Argos, Abas stadt, in Junoos kerkgewelf
> Mijn' eigen beukelaer. de dingen gaen en keeren,
> Doch niets vergaet. de geest gaet heen en weer spansseeren.
> Hij vaert uit dieren in den mensch, en weder uit
> Den mensch in eenigh dier, en volgens mijn besluit
> Weet nimmer van vergaen.

Die woorden ‘volgens mijn besluit’, dat is, in ons tegenwoordig spraakgebruik, ‘naar mijn inzicht’, heeft Vondel er zelf bij gemaakt, tot verzachting zeker van de zonderlinge beweringen van Pythagoras, en eenigszins bij wijze van zacht protest. Ovidius is objectiever. Hij laat Pythagoras wat hij leert als de zekerste zaak ter wereld verkondigen, zonder eenig voorbehoud.

Inderdaad, de aanhangers van den grooten wijsgeer, de secte der Pythagoreërs, zij mogen in verhouding tot het geheele Griekendom eene zeer kleine minderheid geweest zijn, hielden aan de palingenese vast, en in verband daarmede, aan den vegetarischen kost. Ook buiten de enge grenzen van hunne kerk moet de leer der wedergeboorten voor menigeen iets aantrekkelijks gehad hebben. Plato laat zich hier en daar in dien geest uit, overal wat vaag en niet scherp omlijnd. Ook anderen. Niemand zoo kras, als Empedokles, van wien een fragment over is, waarin hij verklaart, dat hij zich herinnert, dat hij een knaap geweest is en een meisje, een vogel, een visch, en zelfs een heester. Bij de Romeinen hebben wij den dichter Ennius, die beweerde dat in hem de ziel van Homerus was overgegaan,

1) Eene kleine vergissing van Vondel, die *Panthoides* misverstond. Euphorbus' vader heet Panthûs.

en dat hij bij eene andere gelegenheid een pauw was geweest. In de fabelen van Phaedrus komt ergens een gesprek voor van een vlinder en eene wesp; de vlinder weet zich daar te herinneren, dat hij in zijn vorige leven een welsprekend en moedig burger was, zeer gezien bij zijne tijdgenooten; die leelijke wesp was in die dagen een gewone pakezel! Dat er zulke anecdoten en vertelsels in omloop waren, bewijst reeds zonder meer dat de zielsverhuizingstheorie aan de klassieke oudheid niet vreemd is geweest. Maar al mag, in de Grieksch-Romeinsche wereld, menige wijsgeer, zelfs in de eerste eeuwen van het bestaan der Christelijke Kerk deze of gene kerkvader, met meer of minder ernst de theorie hebben bepleit, al mag de populairste dichter van den Romeinschen Keizertijd in zijne Aeneïs van de wederbelichaming der zielen na voorafgegane loutering eene beroemde en alom gekende dichterlijke beschrijving hebben gegeven, in Europa hebben zulke denkbeelden het nooit kunnen brengen om te worden tot *volksovertuiging.* Met de volledige zegepraal van het Christendom treedt allengs de zielsverhuizingsidee, die immers door de orthodoxe kerkleer veroordeeld was, op den achtergrond om zoo goed als geheel te verdwijnen. Als er later op gezinspeeld wordt, dan neemt men er een loopje mede, zooals wij het boven zagen in dat stuk van Shakespeare.

In de laatste decenniën is hierin eenige verandering gekomen. Er zijn tegenwoordig ook in Amerika en Europa vrij wat menschen - die met dat al een zeer, zeer klein percentage van de geheele bevolking uitmaken - die in vollen ernst gelooven aan de leer der wedergeboorten. Die nieuwlichters plegen dan niet te spreken van zielsverhuizing, nog minder gebruiken zij de van ouds geijkte Grieksche benaming *metempsychose*; zij bedienen zich bij voorkeur van den nieuwbakken term *reïncarnatie.* Dat modewoord is er een van Latijnsch maaksel, in letterlijke vertaling wil het zeggen ‘de weder-in-het-vleesch-koming’. Men is zich klaarblijkelijk er niet van bewust, dat die naam alleen op het aambeeld van Grieksche en Christelijke denkbeelden heeft kunnen gesmeed worden. Niet de Indiërs, maar de Christenen noemen ons stoffelijk omhulsel ‘vleesch’ (*σα□ξ*, *caro*); niet genen, maar dezen spreken van ‘vleeschelijke lusten en begeerten’, van de ‘zwakheid des vleesches’ en

dergelijken. Er bestaat eene ietwat kluchtige disharmonie tusschen de benaming *reïncarnatie* van onze propagandisten en hun schermen met het zuiver Indische begrip van Karma.

Wanneer iets mij doet twijfelen aan den Indischen oorsprong van de Pythagoreïsche leer van de wedergeboorte, dan is het de volslagen afwezigheid van de Karma-idee in wat ons aangaande Pythagoras is overgeleverd. De Indische theorie van de zielsverhuizing staat en valt met de leer van het Karma. Die leer is niet dat wat mevrouw Blavatsky er van gemaakt heeft, de profetes eener uit Engelsch sprekende gewesten een kleine twintig jaar geleden hier geïmporteerde godsdienstige secte. Zij en hare volgelingen stellen het voor, alsof de idee van het Karma aan de menschheid den sleutel verschaft tot de oplossing van het wereldraadsel. Dit deed zij door die leer op hare wijze, dat is verdraaid en met allerlei wijsheid en dwaasheid uit alle tijden en streken samengeknutseld, als een van de grondpijlers op te stellen van hare ‘theosophie’. Het is natuurlijk mijne bedoeling niet op die humbug nader in te gaan. Het spreekt van zelf dat ik mevrouw Blavatsky met haar ‘astrale lichaam’ en de door haar verzonnen ‘Tibetaansche’ mahâtmas, haar onzichtbare vereerde Meesters, ter zijde laat. De eenige theorie van het Karma, die wij kennen, is die van de Indiërs.

Naar Indische opvatting is 's menschen diepste wezen één met den Algeest, die in de wereld der verschijnselen naar buiten treedt. Hetzij men zich de tallooze schepselen, zooals in de leer van het Sânkhya, voorstelt als dragers van even zoovele afzonderlijk bestaande, aan elkander gelijkwaardige geesten, hetzij, zooals in het klassieke leerboek van den Yoga, als afzonderlijk bestaande naast één, die machtiger is dan zij allen, God de Heer, hetzij eindelijk dat men, zooals de Upanishads en de aanhangers van den Wedânta leeren, ze beschouwt als even zoovele afstralingen, versplitsingen van den in allen en alles tegelijk aanwezigen Algeest, zoodat er volkomen identiteit wordt aangenomen - in ieder schepsel steekt, onbereikbaar voor onze zintuigen, een stuk hooger wezen, dat, zoo het in vrijen staat ware, de eigenschappen van den hoogsten geest bezitten zou: zijne vlekkeloosheid, zijne alwetendheid, zijne alomtegenwoordigheid, zijne onvergankelijkheid. Maar, helaas, die individueele âtman's of

purusha's zijn onvrij. Zij zitten vast aan de materie; haast zou ik zeggen, zij zijn er aan vastgeroest. Daarmede vermengd en daardoor gebonden, is hun inzicht in zeer hooge mate versmald en zijn hun, om zoo te zeggen, de vleugels geknot. Opgesloten in eene begrensde ruimte, slechts door de zintuigen, o zoo onvolkomen werktuig, in contact met het Niet-ik, ten prooi aan hartstochten en stemmingen, de onafscheidelijke metgezellen van individueel materieel bestaan, is de âtman lam geslagen. In plaats van alwetendheid, bezit hij onbeduidend weinig kennis, die bovendien overrijk is aan waan; in plaats van rein, is hij bezoedeld, vertroebeld. Van zijn ware wezen is hij zich niet bewust. Eerst wanneer hij eenmaal er in geslaagd zal zijn dat ware wezen te kennen, staat hem de kans open tot bevrijding uit zijn kerker. Zoolang dit niet het geval is, blijft hij steeds maar aan de materie gekluisterd. De dood doet die gebondenheid niet eindigen. Wanneer bij het sterven de âtman uit het lichaam treedt, blijft fijne, voor onze zintuigen niet waarneembare materie er aan hangen, kiemen van nieuw materieel individueel leven, waarin gehuld hij er op uitgaat om zich een nieuw lichaam te kiezen, waarmede hij zijn bestaan in den Sansâra zal voortzetten. Ieder sterven kan men vergelijken met het verlaten van eene oude woning, iedere geboorte met het betrekken van eene nieuwe. Zoo gaat het steeds voort, steeds voort. Ieder individu heeft eene eindelooze reeks van levens in het vooruitzicht, met uitzondering alleen van die zeer enkelen, die er dank overgroote en bijkans bovenmenschelijke inspanning in mogen slagen hun kerker te verbreken, met andere woorden, van de verbinding met de materie vrij te komen, of, zooals de term luidt: verlost te worden. De verlossingsleeren zelve laat ik hier rusten. Ik heb daarover in mijn boek over de Indische Theosophie uitvoerig gehandeld en daar in het licht gesteld, dat zelfs atheïstische kerken, als die van de Buddhisten en de Jains, van wie de eerstgenoemden nog wel het bestaan van een *âtman* of ziel loochenen, aan de onweerstaanbare macht van het Karma gelooven.

De theorie van het Karma moet de verklaring geven, hoe het komt dat de individueele ziel, de persoon, het subject, of welken naam men geven wil aan dengene, die van

lichaam tot lichaam overgaat[1)], van zijne vrijheid van beweging beroofd in een staat van bezoedeldheid, bevlektheid verkeert. Zoo kort mogelijk uitgedrukt, laat zich het antwoord op dat probleem het best geven in den vorm van een bekend Latijnsch adagium: *ut sementem feceris, ita metes.* Wat iemand voor dingen doet, daden verricht, alles werkt na, groot of klein. Niets gaat er verloren. De nawerking vertoont zich, vroeg of laat, als het gevolg - de Indiërs zeggen: de vrucht - van de gepleegde handeling. De wet van oorzaak en gevolg, die wij in de physische wereld zien heerschen, wordt met dezelfde regelmatigheid, met dezelfde noodzakelijkheid, met dezelfde onpartijdigheid ondersteld ten opzichte van wat wij menschen handelen, spreken, denken.

Drieërlei toch zijn de bronnen van het karma: ons lijf, onze stem, ons denkvermogen. De handelingen van ons lijf zijn onze daden in den engeren zin des woords, zoodanige verrichtingen, die verandering in de wereld om ons te weeg brengen en feiten scheppen, waardoor wij zoowel ten goede als ten kwade op onze omgeving kunnen werken. Die van onze stem bestaan in het gesproken of op andere wijze geuite woord, ook dit een wapen van grooten invloed naar buiten. Maar ook onze gedachten tellen mede bij het opmaken van de som van ons *karma*, ook de voorstellingen, waarmede zich onze geest bezig heeft gehouden tijdens ons leven, voorstellingen, die opgewekt worden door ons steeds in beweging zijnde, voor allerlei aandoeningen en driften openstaande gemoed. Ja, bij de meeste Indische secten neemt dat gedachien-karma eene aanzienlijke, zoo niet de aanzienlijkste plaats in. Ergens in de Buddhistische heilige schrift[2)] komt een gesprek voor, dat de Buddha eens zou gehad hebben met een Jainistischen monnik, die beweerde dat de feitelijke handelingen voor ons karma het meeste gewicht in de schaal leggen. Neen, zegt de Buddha, de grootste waarde moet men toekennen aan het gedachtenkarma; op de bedoeling komt het het meeste aan, op wat er in den geest omgaat. En dit is de heerschende opvatting gebleven.

1) Als term ter aanduiding van dat subject, die omtrent zijn wezen niets praejudiceert, past het best *sansarin*, een term die in de wijsgeerige litteratuur veel voorkomt.
2) Majjhima Nikâya, nr. 56.

Kon het anders bij eene beschouwing die alles uitsluitend beoordeelt naar zedelijken maatstaf? Het eigenaardige karakter onzer Indische theorie bestaat hierin, dat men bij de beoordeeling alleen den zedelijkheidsgraad van de verschillende handelingen laat gelden, al het andere verwaarloost. Men onderscheidt in de drieledige karma-reeks, van daden, woorden en gedachten, de twee rubrieken *goed* en *slecht*, en verdeelt desovereenkomstig al die verrichtingen in goede of blanke, slechte of zwarte, en gemengde, die van allebei wat hebben. Aan die alle dicht men de macht toe van volstrekte grootheden, die tot de wereld der verschijnselen behooren, en deel uitmaken van het eigen wezen van ieder, wien dat karma toebehoort. Door zijne aanwezigheid bepaalt ieders karma het lot van ieder sterveling, naar de mate van de kracht, die het vertegenwoordigt. 's Karma's werking wordt onderstelt op soortgelijke wijze te geschieden, als wanneer wij eene plaat uit zaad zien ontkiemen, opgroeien, bloesems en vruchten voortbrengen. Zonder inwerking dus van eene godheid, die hoogstens alleen gedacht wordt als handhaver en regelaar van de natuurwet van het Karma. Evenwel, het moet erkend worden, zuiver volgehouden is die onverbiddelijkheid van het door eigen handelen geschapen Lot altemaal niet. Op den duur heeft de godsdienstige behoefte de vele gelegenheden die van ouds, tot vergeving van zonde en delging van schuld, opengesteld waren, gehandhaafd, de werkzaamheid van het berouw in den zondaar, die reeds de oudste Wedische liederen kennen, alsmede de tusschenkomst van een mededoogenden God.

Gelijk de lotsbepaling in het hiernamaals afhankelijk is van wat wij bij ons leven hebben gedaan, gesproken, gedacht, zoo is ook ons tegenwoordig lot het product van soortgelijke handelingen in vroegere levens. Wel eene troostrijke leer voor degenen, die in een of ander opzicht door de fortuin misdeeld zijn, dat wil zeggen: voor iedereen. Wie is er volmaakt gelukkig? Zegt niet de Romeinsche poëet-menschenkenner Horatius, dat niemand tevreden is met het lot hem beschoren, en dat hij altijd vindt dat een ander er beter aan toe is dan hij zelf? Die ontevredenheid heeft aanleiding te over. Die ander heeft eene betere gezondheid dan gij zelf, of betere hersens, of een schooner lichaam, of is

het kind van vermogender ouders, of heeft eene betere opvoeding genoten; kortom, er zijn zoo vele zaken, waarin graadverschil, ja de schrilste tegenstellingen in onze menschenmaatschappij zich telkens aan ons voordoen. Ongelijkheid der individuën, ongelijkheid in gaven van geest en gemoed, in lotsbestemming en levensomstandigheden is immers de noodzakelijke voorwaarde van ons bestaan, eene ongelijkheid zoo kwetsend dikwijls voor ons rechtvaardigheidsbesef, dat zij ons wel eens het gevoel kan geven van het heerschen van groot onrecht en ons in opstand kan doen komen tegen het wereldbestuur. Ook hij, die zich in het onvermijdelijke weet te schikken en met meer kalmte toeziet, hoe vaak Fortuna den rug toekeert aan die harer het meeste waardig zijn en onwaardigen begunstigt, weet toch geene verklaring te geven voor hare grillige nukken en voor de blindheid van Plutus, den god van den rijkdom. ‘Er moeten standen zijn, er moet verschil zijn tusschen arm en rijk,’ zegt de heer Rijkaard... ‘Zeer waar; maar bedenk eens, hoe geheimzinnig het is en volmaakt onverklaarbaar, die levensloterij, die aan den een purperen gewaden schenkt en fijn linnen, en den ander dwingt zich in lompen te kleeden en zijn troost te zoeken bij honden’.[1)] De Aziaten, die aan de heerschappij van het Karma gelooven, staan hier voor geen probleem. Zij zijn er van overtuigd dat, wat hun in dit leven aan goeds of kwaads wedervaart, een rechtstreeksch en volkomen natuurlijk, een van zelf sprekend uitvloeisel is van eigen vroeger levensgedrag. Loopt het iemand tegen in zijne zaken zonder zijne schuld, wel dan zal hij dien tegenslag of dien achteruitgang verdiend hebben door het een of ander, dat hij hiervoormaals verkeerd had gedaan. Aangeboren gebreken, ongeneeselijke ziekten, gemis van een zintuig, de Indiër beschouwt zulk leed als de onontkoombare vrucht van vroeger wangedrag in het een of ander vorig bestaan. Waar een medicus te doen heeft met eene ongeneeselijke ziekte, begrijpt hij de reden waarom zijne kunst hier niets vermag; de ziekteoorzaak moet hier liggen in vroeger *karma*, en tegen die macht is geen kruid gewassen. Het geloof in Karma's onafwendbare macht kweekt berusting bij den lijder

1) Thackeray, *Vanity Fair*, hfdst. LVII, aan het begin.

en bij den arme, eene berusting, die evenwel niet tot apathie voert. Wat hem drukt is niet het uitvloeisel van eene toevallig en grillig werkende kracht. Zijn noodlot is de uitkomst van zijne eigene hiervoormaals verrichte handelingen. Daarom, de leer van het Karma leert berusten in wat niet te veranderen is, maar aan den anderen kant dooft zij de energie niet. Integendeel. Zijt gij ongelukkig door verkeerde, zedelijk afkeurenswaardige handelingen in vroegere levens, welaan, gedraag u thans onberispelijk, wees deugdzaam, dood in u alle zondig verlangen, doe uwen plicht met toewijding - in een volgend leven zult gij van uw goede gedrag in dit de zoete vrucht smaken.

Zoo is de leer van het Karma vóór alles een prikkel tot zedelijk leven. In de vele Indische secten wordt zij dan ook bij voorkeur gebruikt als een thema van opwekking tot deugdbetrachting. In preeken en zedekundige vertellingen speelt Karma's werking eene groote rol. Vooral bij de Buddhisten. Het lijdt dan ook geen twijfel, dat, hoewel het Buddhisme sedert lang uit Voor-Indië zoo goed als verdwenen is, het in de eeuwen van zijn grooten bloei meer dan iets anders het volksgeloof heeft doortrokken van de overgroote waarde van deugd en goede werken tot verzekering van eene goede toekomst na dit leven. Behoeft het nog gezegd te worden, dat in de landen, waar de heilleer van den Buddha nog steeds tallooze volgelingen telt, die Buddhistische waardeering haar oude kracht onverzwakt bewaard heeft?

Uit de gulden dagen van het Indische Buddhisme zijn ons vrij wat predicatiën en stichtelijke verhalen bewaard, die treffende uitbeelding geven van wat in die levensbeschouwing en bij het geloof aan 's Karma's almacht indruk maakte en nog maakt op het gemoed van den gewonen man. Leest men die, dan ziet en voelt men, hoe het dogma van de zielsverhuizing *leeft* in het volksgeloof.

Er was eens een verstandige en wijze landbouwer, die met zijne makkers naar stad kwam. Daar zag hij een man van schoonen lichaamsbouw in kostbare kleedij en getooid met menigerlei sieraden. Een gevolg van dienaren, in het oog vallend door hunne sierlijke kleeding, omgaven hem. Toen zeide die wijze man tot zijne metgezellen: ‘O hoe

verkeerd! hoe verkeerd!' Zijne makkers zeiden hem: 'De aanblik van dien man wekt eerbied en bewondering; zoo statig en zoo bevallig tevens schrijdt hij voort. Wat is er hierin verkeerds?' De wijze man zeide: 'Ik zelf heb verkeerd gehandeld. Wat ik daar zeide: o hoe verkeerd! gold niet dien man. Omdat ik mij in mijne vorige existentie geen schat van goed *karma* heb vergaard, daarom ben ik in dit leven niet in hooger stand, dan een eenvoudig boerengezin ter wereld gekomen. Wanneer ik toen er voor gezorgd had een gelukkiger lot te verdienen, zou ik thans dan niet aan gindschen grooten heer gelijk zijn? Welaan dan, laat ik nu mijn best doen om deugd te betrachten, opdat ik in het toekomstige leven dien man in aanzien nog moge overtreffen.'

Eene andere parabel luidt als volgt:

Er was eens een arme boer. Deze dacht bij zich zelven: 'Laat ik naar den tempel gaan, om van den God rijkdommen in overvloed in deze wereld af te smeeken.' Na zoo besloten te hebben, zeide hij tot zijn jongeren broeder: 'Je kent het boerenwerk, je kunt met den ploeg omgaan, je bent best in staat door je werk voor ons te zorgen; doe je best dat ons gezin geen gebrek heeft aan het noodige.' Vervolgens geleidde hij zijn jongeren broeder naar het veld en zeide: 'Hier moet je vlas zaaien, daar tarwe en gerst, daar rijst, daar verschillende soorten van boonen.' Nadat hij hem alzoo de voor elke cultuur geschikte gronden had aangewezen, maakte hij zich op weg naar den tempel van den god, bij wien hij zijn heul ging zoeken.

Daar gekomen, liet hij zich tot priester van dien god wijden. Hij vastte veel en lang, bood den god heerlijk geurende bloemen aan en brandde reukwerk ter eere van hem. Hij bad tot hem des nachts en overdag, en smeekte hem om zijn gunst; och, mocht hem toch voorspoed en geluk ten deel vallen, nu aanstonds om hier op aarde te genieten! De god dacht daarop na, bij zich zelven zeggende: 'Ik moet eens nagaan, of die arme man in een vorig bestaan door het geven van aalmoezen zich verdienste heeft verworven, al dan niet. Als hij daarvan, al is het nog zoo weinig, bezit, dan zal ik er voor zorgen dat hij voortaan in overvloed mag leven!' Maar de uitkomst van zijn onderzoek leerde hem dat die man in het geheel niets aan aalmoezen ha

weggeschonken en dat hij hoegenaamd niets aan goede werken bezat. Toen zeide hij andermaal bij zich zelven: ‘Die man is verstoken van goede werken; toch laat hij niet af mij gestadig om mijne goede gaven te smeeken. Zijne moeite zal vergeefsch blijven; voordeel zal hij er niet van hebben. Hij valt mij maar lastig.’ Daarop nam hij de gedaante aan van den jongsten broeder van zijn smeekeling, en kwam den tempel binnen. De oudste, hem ziende, zeide: ‘Wat heb ge gezaaid, en waarom komt ge hier?’ De god, in de gedaante van zijn broeder, zeide toen: ‘Wel, ik wil ook genieten van den gunst van dezen god. Ik ga hem bidden en zal zien zijne toegenegenheid te verwerven; ik wil hem mooie kleêren vragen en een overvloedigen oogst. Door de macht van den god zal ik, al heb ik niets gezaaid, een rijke opbrengst van graan van ons land krijgen.’ Daarop berispte de oudste broeder hem, zeggende: ‘Hoe kan men opbrengst verwachten van een veld, dat men niet bezaaid heeft? Dat gebeurt immers nooit.’ En hij voegde er deze strofe bij:

> ‘Zoover zich d'aarde strekt, alom, van Zuid naar Noord,
> Van d'eene zee naar d'aer, wie heeft er ooit gehoord
> Dat iemand, die zijn land verzuimd heeft te bezaaien,
> Daarvan, toen 't oogsttijd werd, de vrucht heeft mogen maaien?’

Toen vroeg de als jongere broeder vermomde god: ‘Is het heusch waar, dat in deze wereld wie niet gezaaid heeft ook niet zal oogsten?’

‘Voorzeker’, zeide de oudste, ‘die niet zaait, oogst niet.’

Daarop nam de god weder zijne eigene gedaante aan en sprak: ‘Gij hebt het zelf gezegd: die niet gezaaid heeft, haalt geen oogst binnen. In uwe vorige levens hebt gij nooit aalmoezen gegeven, hoe zoudt gij nu de belooning daarvoor kunnen binnen krijgen? Gij moogt u nog zoo veel moeite geven met te vasten en mij te aanbidden, die moeite is geheel ijdel en bovendien - gij verveelt mij er mede. Hoe zou ik u in dit bestaan rijkdom kunnen verschaffen? Wilt gij overvloed van bezitting en een talrijk en bloeiend gezin hebben, dan moet gij reinheid van wandel betrachten, dan moet gij aalmoezen geven. Door dat te doen zult gij u een schat van goed *karma* verwerven. Niet eer, vóórdat

zon en maan en de andere hemellichten op zullen houden de wereld te verlichten, zal het mogelijk zijn voorspoedig te worden zonder dat men de kiemen van het geluk zelf gezaaid heeft. Maar zoolang zij hun licht over de wereld nog doen schijnen, zóólang, weet het wel, blijft de wet van Karma van kracht.'[1)]

De Buddhistische monniken verstonden het niet alleen de heerschappij van het karma over ons treffend in het licht te stellen, zij wisten ook met de nauwkeurigheid van een geograaf bescheid te geven aangaande de verschillende staten waarin de wedergeboorte kan plaats grijpen. Deze zijn, naar hunne leer, vijf of zes in getal; naar volgorde van omhoog naar omlaag: die van god, van mensch, van demon, van spook, van beest, van helbewoner. Die vijf staten aannemen, laten den staat van demon uit. Hemel en hel ontbreken dus in dit stelsel niet. Goede daden kunnen een hemelsche geboorte ten gevolge hebben, zondige een verblijf in eene van de vele hellen, die de Buddhisten, hierin overeenstemmend met de Brahmanisten, onderscheiden en in heete en koude onderverdeelen; elke heeft haar eigen karakter en naam. Desgelijks is ook het aantal der hemelen groot; het gewone aantal is 22, die men zich als in de verticale lijn gelegen voorstelt, de een boven den ander. De verscheidenheid van klassen en afdeelingen in de menschenwereld en in de dierenwereld vooral, is veel grooter. Daarentegen is de treurige staat van spook *(preta)*[2)] eenvormig. Die rampzaligen stelt men zich ongeveer voor als uitgeteerde geraamten. Zij lijden aan onafgebroken dorst en honger, die zij niet kunnen stillen, niet alleen omdat zij vrijwel buiten machte zijn aan spijs of drank te komen, maar ook om de ongeschiktheid van hun mond tot het opnemen van voedsel. Die mond toch is niet grooter dan het oog van eene naald, hun buik daarentegen heeft een reusachtigen omvang. In dien staat geraakt men door de ondeugd: gierigheid, vooral wanneer men niet goedgeefsch is tegenover monniken en asceten. De bedel-

1) Deze predicatiën zijn ontleend aan Açvagho□sa's *Sūtrāla□kāra*, vert. door Huber uit het Chineesch; het Sanskrit origineel is verloren gegaan.

2) Die bijzondere beteekenis van *preta* is speciaal Buddhistisch. Buiten het Buddhisme verstaat men onder *preta* ongeveer hetzelfde begrip dat de Romeinen met den term *Manes* aanduiden, dus zooveel als 'de afgestorvenen'.

monniken leggen niet zonder reden in hunne predicaties zeer grooten nadruk op het geven van aalmoezen, het is hier inderdaad *charité bien ordonnée commence par soi-même.*

Om ons voorloopig alleen te bepalen tot die twee van de zes staten, die wij met onze zintuigen kunnen waarnemen, die van mensch en dier, - godheden, demonen, spoken en helbewoners zijn bovenzinnelijke wezens, alleen waarneembaar voor die weinigen, die door hunne vorderingen in den Yoga zich de buitengewone 'vermogens' van den yogin hebben verworven, - de groote bontheid en samengestelde verscheidenheid van toestand en lot, die men daar aantreft, behoeft niemand te bevreemden. Zij beantwoordt immers aan de immense verscheidenheid en samengesteldheid, naar inhoud en strekking, van onze verrichtingen met de daad, het woord, de gedachte. Als men eens een inventaris zou willen gaan opmaken van de vele soorten goede en kwade, die er verrichtbaar zijn, zou men heel wat klassen, standen en afdeelingen onder de menschen, en vele geslachten, soorten en familiën onder de dieren kunnen onderbrengen. Werkelijk bestaat er in de gezaghebbende Indische teksten over moraal en recht zoo iets als een aanloop tot een zoodanig stelsel, waarin de juiste betrekking wordt aangegeven, die er bestaat tusschen zekere deugdzame of zondige handelingen en zekere staten en omgevingen, waarin men wordt wedergeboren. In het wetboek van Manu staan reeksen van zulke verhoudingen opgeteekend, inzonderheid, waar het vergrijpen betreft tegen het gemeene recht, die, om zoo te zeggen, naar een vast tarief geboorten in de dierenwereld ten gevolge hebben. Die bijv graan steelt, wordt eene veldmuis, die vaatwerk een zwaan, een waterdief wordt een watervogel, die honing steelt een horzel, die melk steelt een kraai, een vleeschdief wordt een gier. Een brahmaan die zich aan sterken drank te buiten gaat, stelt zich bloot om herboren te worden als worm, tor, mug of eenig ander insect. De moordenaar van een brahmaan kan eene wedergeboorte als hond, zwijn, ezel, kameel, rund, bok, ram, hert, vogel, of eene als paria te gemoet zien. Van die causaliteitsverhouding ligt het motief soms voor de hand, meestal is zij voor ons, arme niet-yogins, ondoorgrondelijk.

Als men verder over de zaak gaat doordenken, rijst er eene nieuwe moeilijkheid. Niemand is volkomen deugdzaam,

ook de braafste zal wel eens iets verkeerds doen; aan den anderen kant is geen misdadiger zoo boos, of hij heeft in zijn leven wel eens iets goeds gedaan. Wanneer het waar is, dat elk karma onvermijdelijk nawerkt, dan moeten ook die uitzonderingsgevallen nawerken. Zeker, zal de geloovige u zeggen, dat is ook zoo; hierdoor komt het immers, dat volmaakt geluk of ongeluk niet bestaan kan; de donkere en de lichte kanten van uw leven staan in rechte reden tot goede en booze verrichtingen van uwe vorige levens. Of ook zal hij er u op wijzen, dat, evenals de eene plant sneller groeit dan de andere, zoo ook het eene karma zijne vrucht vroeger, het andere later voortbrengt, bijvoorbeeld in een tweede of derde bestaan na dit leven. Niet iedereen is zoo slim als die roover die, dank den goeden raad van eene godheid, zich de vergelding van zijne diefstallen wist van den hals te schuiven. Hoewel roover van zijn vak, was hij altijd zeer devoot geweest tegenover den god, dien hij zich tot schutspatroon had gekozen, en die niemand anders was dan Citragupta. Deze Citragupta, moet men weten, is de secretaris van Yama, den Doodengod. Als iemand sterft komt zijne ziel voor Yama's rechterstoel, en Citragupta raadpleegt het boek, waarin de goede en de zondige karma's van alle menschen staan opgeteekend. Toen nu onze roover gestorven was en zijne ziel voor Yama stond, vroeg de Doodenvorst zijn geheimschrijver: ‘hoe staat het met dezen?’ Hij was een groot roover, zeide Citragupta, maar aan den anderen kant betoonde hij groote gastvrijheid aan brahmanen en dergelijke personen. ‘Wel,’ zeide Yama tot den deugniet, ‘ik laat u de keus; wilt ge eerder uw hemelsch loon hebben voor uwe gastvrijheid, of eerst uwe straf in de hel ondergaan, omdat gij zoo gestolen hebt?’ Nu had Citragupta zijn beschermeling van te voren ingelicht, hoe hij antwoorden moest. Hij antwoordde dus: ‘eerst de hemel’. Daar gekomen leidde hij als hemelbewoner een zoo voorbeeldig leven, dat toen zijn tijd als zoodanig afgeloopen was, hij aldaar zooveel goed *karma* had vergaard, dat men zijne helsche straf uitstelde en zijn hemelsch verblijf telkens verlengde, totdat hij eindelijk in zijn bestaan als hemeling, ‘als engel’ zouden wij zeggen, er in slaagde de Hoogste Wijsheid te bereiken. Daarmede was hij verlost, hij had het nirwâna bereikt, aan

alle bestaan in den Sansâra was voor hem een einde gekomen.[1)]

Het is met dat al niemand aan te raden dat illustre voorbeeld na te volgen. Het kon wel eens gebeuren dat Yama ons niet de keus liet. En, eerlijk gezegd, behalve in dat vertelseltje heb ik van die inschikkelijkheid van den Indischen Minos nooit iets gelezen. Het karma werkt op een voor ons gewone menschen onnaspeurlijke wijze. Gelukkig dat er van tijd tot tijd eens in ons midden iemand opstaat, in staat de Hoogste Wijsheid zich te verwerven, waardoor hij het ‘goddelijke oog’ verkrijgt en daarmede de kennis van zijne vroegere levens en die van de andere schepselen, en ook het vermogen toekomstige te voorspellen. Voor de zonen Buddha's is die Meester natuurlijk niemand anders dan de Buddha. Zij hebben het blijkbaar op hoogen prijs gesteld, dat hij mèt de Buddhawaardigheid in het bezit was gekomen van genoemde bovenzinnelijke kennis. Hunne heilige schriften leggen daarvan ruimschoots getuigenis af. Zij zijn rijk aan verhalen uit zijne vroegere levens, die hij soms in zijne preeken inlascht, of ook naar aanleiding van het een of andere voorval aan zijne jongeren vertelt. Dat zijn de beroemde j â t a k a 's, die rijke schat van vertelsels, waarin oude fabelen, sprookjes, folklore volop aanwezig zijn. De canonieke verzameling daarvan bij de Buddhisten op Ceylon en in Achter-Indië telt niet minder dan 550 stuks van die verhalen uit Buddha's vroegere existenties. En wat is de Bodhisattwa in die vroegere levens niet al geweest? god Indra, de eene of andere mindere godheid, een machtig koning, een minister, 's konings priester, koopman, landman, brahmaan, dobbelaar, trommelslager, pottebakker, tot zelfs een verachte paria, of het een of ander dier: olifant, leeuw, aap, haas, hert, buffel, vogel, visch. ‘Dat de Heere Buddha,’ zoo lezen wij ergens in een jâtaka-bundel, ‘de wijze, waarop het Karma werkt, te recht een ondoorgrondelijk mysterie noemde, blijkt hieruit dat zoo een voortreffelijk iemand als Hij, het verpersoonlijkte Mededoogen, nog in den staat van dier bijwijlen heeft kunnen geboren worden, en dat Hij, zelfs in dien staat, Zijn besef van deugdzaamheid bewaard heeft. Zonder karma kunnen de verschillende staten van bestaan niet tot stand

1) Kathâsaritsâgara 72, 319-360.

komen, en even onmogelijk is het dat een deugdzaam karma rampspoed na zich sleept. Zeker moet men het op rekening zetten van enkele kleine brokjes slecht karma, dat de Bodhisattwa nu en dan, hoewel met behoud van zijn besef van deugd, als dier ter wereld is gekomen'.[1)]

Waarlijk, een vruchtbaar gebied voor de dichterlijke verbeelding, die vele vroegere levens! Hoeveel treffender worden niet de gebeurtenissen, de lotgevallen van held en heldin, wanneer wij hunne loopbaan kunnen vervolgen tot in lang vervlogen aeonen, toen diezelfde persoon als een geheel verschillend wezen geluk en leed ondervond! Hoezeer wordt aan onze behoefte te begrijpen voldaan, wanneer het lot in de laatste existentie wordt opgehelderd door wat wij te hooren krijgen omtrent gebeurtenissen in vroegere! Als vreemde menschen, toevallig samengebracht, al dadelijk zich tot elkander aangetrokken gevoelen en aanstonds genegenheid voor elkander opvatten, dan moet de oorzaak voor die 'Wahlverwandschaft' wel te zoeken zijn in vroegeren bestaansvorm. Evenzoo in het tegenovergestelde geval.

Zoo was er eens een dienaar van den râdja van Benares, een voortreffelijk krijgsman, en even voorspoedig bij het dobbelspel als op het slagveld. Het ontbrak hem dan ook nooit aan geld, en hij was, zoo scheen het, in het bezit van elke voorwaarde om gelukkig te zijn. Toch was hij niet gelukkig. Het leven werd hem vergald door zijne wederhelft, die den onheilspellenden naam van Kijfster droeg, helaas in overeenstemming met haren aard. Geen dag ging er voorbij, of manlief, als hij uit 's konings dienst huiswaarts keerde, werd met bitse vragen en verwijten begroet, en de drie zonen, die zijne Xanthippe hem geschonken had, waren niet veel beter dan hunne moeder. Met zulk een twistzieke vrouw was het zoo niet langer uit te houden. En zoo liep hij eindelijk het huis uit, en trok ver weg naar het Windhyagebergte, naar het wijdvermaarde heiligdom van Durgâ, Çiwa's machtige echtgenoote, om door vasten en andere eerbiedige hulde haren gunst te winnen, of zij hem soms een redmiddel zou willen geven uit zijn nood. Durgâ had deernis met hem. Zij verscheen hem in den slaap, en sprak: 'Sta

1) Jâtakamâlâ XXXIII, 2 en 3 = *Sacred Books of the Buddhists*, I, bldz. 325.

op, mijn zoon, keer terug naar Benares. Gij kent den grooten waringin in het midden van de stad; aan den voet van dien boom ligt een schat begraven. Graaf dien op. Gij zult daarbij vinden een wonderkrachtigen spiegel, die het vermogen bezit iemands vroegere geboorte te laten zien. Van alle menschen wie gij wilt, zal die u de vroegere existentie vertoonen. Zoo zult gij ervaren, wat uwe vrouw toen was, en wat gij zelf, en voortaan in vrede tevreden uw leven slijten'. Hij, niet lui, deed wat de godin hem in den droom gezegd had; hij vond den schat onder den waringin, en daarbij dien tooverspiegel. Aanstonds ging hij dien raadplegen en bevond dat zijne kijfzieke vrouw voor dezen eene ongure berin geweest was, en hij zelf een leeuw. Daarom pasten zij zoo slecht bij elkander. De incompatibilité d'humeur was derhalve ongeneeselijk, zooals elk gebrek dat ten gevolge van eenig karma is teweeg gebracht. Hij verstiet dus die vrouw en bediende zich opnieuw van den spiegel om eene betere keuze te doen. Allerlei meisjes van zijne kennis liet hij er achtereenvolgens in verschijnen, zooals zij in hunne aan dit leven voorafgegane existentie geweest waren, totdat hij er eene aantrof, die toen leeuwin was geweest. Die moest hij natuurlijk hebben. Eerst toen hij die passende, voor hem geschikte vrouw had gekregen, werd hij gelukkig, zooals de godin hem voorspeld had.

Op het gebied van de novelle en den roman hebben wij hier een dankbaar motief: het vervolgen van de lotgevallen van twee gelieven door verschillende existenties. Het doet eenigszins denken aan de stoute, nooit ten einde gebrachte onderneming van een Fransch romancier uit den tijd van het Julikoningschap om de lotgevallen van eene en dezelfde familie door alle eeuwen heen te schilderen. De Indische methode is pikanter. Het zijn niet telkens andere loten van denzelfden stam, maar steeds dezelfde individuen, die onder zeer verschillende omstandigheden weder optreden. Ook naïever. De Indische novellisten missen allen historischen zin. In hunne verhalen uit vroegere existenties ziet het er in de wereld geheel evenzoo uit als tegenwoordig; dezelfde kleeding en woning, dezelfde rassen en volksstammen, dezelfde godsdienstige secten en godsvereering, dezelfde maatschappij en standen, dezelfde beroepen en bedrijven, dezelfde ver-

houdingen, dezelfde denkbeelden; men heeft er zelfs geen begrip van dat hier iets anders zou hebben kunnen zijn. Zij laten hunne geschiedenissen spelen in het eigen milieu, waarin zij zelven leven, zooals onze middeleeuwsche poëten en miniatuurschilders de Trojaansche helden en Alexander den Groote uitmonsteren en zich laten gedragen als Lancelot of Walewein. Die afwezigheid van historisch perspectief nemen wij onzen Indiërs nog minder kwalijk, dan dien middeleeuwers. De vroegere existenties worden immers verlegd in een verleden zóó ver achter ons, dat elke historische ondergrond ons begeeft. Als wij ons aan de hand van onze onderhoudende Indische vertellers laten voeren door gebeurtenissen van vele tienduizenden van jaren her, moet ons dat ook volmaakt onverschillig zijn.

II.

De leer van Karma is iets anders, wanneer men ze beschouwt als wijsgeerig dogme, dat in de wereldbeschouwing en de verschillende wijsgeerige en theologische scholen der Hindoes eene belangrijke, hoewel niet (wat tegenwoordig wel eens beweerd wordt) de allervoornaamste rol speelt; iets anders, wanneer men ze nagaat, zooals zij leeft in de ziel van het volk. Daar vertoont zij duidelijk genoeg hare verwantschap met de oude en primitieve vergeldingsleer, die zoo typisch is uitgedrukt in het oudtestamentische ‘oog om oog, tand om tand’, de welbekende theorie, die in het strafrecht van zoovele volkeren zich heeft laten en ten deele nog laat gelden. Het naïeve rechtvaardigheidsgevoel kan zich de uitkomst van Karma's geheimzinnige werking niet beter en niet bevredigender voorstellen, dan dat den dader van de booze handeling als vrucht van zijn bedrijf ten slotte hetzelfde leed treft, dat hij daardoor een ander berokkend heeft. Gaarne denkt men zich Karma zelf of de godheden, die zijn verborgen bedrijvigheid administreeren, als er op uit om het debet en credit van de moreele rekening-courant der schepselen te kwijten door hun volmaakt hetzelfde toe te deelen, wat zij tegenover anderen, zoo ten goede als ten kwade, verricht hebben. In het Pancatantra vindt men eene strofe van den volgenden inhoud: ‘Welk karma, hetzij goed, hetzij kwaad iemand

verricht, uit welk motief hij het doet, met welk middel, hoe, wanneer, hoe groot en waar, juist uit datzelfde motief, met datzelfde middel, evenzoo, op denzelfden tijd en plaats, en even groot zal hij datzelfde later zelf ondervinden door de macht van het noodlot.' In het Jâtakaboek komt een verhaal voor van een brahmaan, die voor een doodenmaal een bok wil slachten, maar daarvan afziet, als hij gewaar wordt, dat die bok als zoodanig geboren is, omdat hij in een vorig bestaan, toen hij zelf brahmaan was, bij eene zelfde gelegenheid een bok had laten slachten. Elders lezen wij, dat de Buddha in eene arme, oude slavin iemand herkent, die in een vroeger bestaan zijne moeder geweest was; omdat zij toen hem had afgehouden aan de armen te geven, daarom was zij nu zelf arm, en omdat zij eens waardige lieden met den scheldnaam van slaaf had bejegend, daarom was zij nu dienstbaar.

Evenwel, waar asceten en monniken er bij betrokken zijn, wordt in de gegevens ons door onze bronnen verstrekt, de verhouding tusschen oorzaak en gevolg, quantitatief, naar ons gevoel althans, buitengewoon onevenredig. Blijkbaar moet die bodem om het zaad van karma er op uit te strooien, wel buitengemeen vruchtbaar wezen. De minste daad van eerbied, huldebetoon en mildheid aan heilige personen bewezen, wordt op de meest grootsche wijze beloond, minachtende, smadelijke bejegening van dezulken honderdvoudig hiernamaals geboet. In de overlevering van de Buddhisten wordt de macht en rijkdom van Keizer Açoka (die in het midden der derde eeuw v. Chr. over Indië heerschte) toegeschreven aan eene eerbiedige hulde, die hij in een vorig leven, nog wel als klein kind, onder het spelen met zand, aan den Buddha had toegebracht, en in diezelfde overlevering ondergaat de monnik Kokâlika, die de twee voornaamste leerlingen van den Buddha - Çâriputra en Maudgalyâyana - belasterd had, dit vreeselijke gevolg van zijne gemeene daad, dat hij aanstonds eene kwaadaardige huidziekte krijgt, en als hij daaraan gestorven is, aeonen lang in de helsche gewesten herboren wordt!

Hoe oppermachtig het karma werkt, onaantastbaar voor menschelijke machtsmiddelen, onweerstaanbaar, mag de volgende geschiedenis leeren, die ook als proeve van Indische

vertelkunst wel waard is uit het oorspronkelijke Sanskrit in het Nederlandsch te worden naverteld.[1)]

De geschiedenis van Welkom, den ongeluksvogel

Hij was de zoon van een schatrijken koopman, Bodha genaamd, en diens tweede kind. Het oudste was een meisje, dat onder heilspellende omstandigheden geboren, opwies tot eene schoone, bevallige jonkvrouw, naar wier hand de aanzienlijkste en rijkste jongelingen dongen, ministerszonen en prinsen, en zoons van gildemeesters en karavanenleiders. Haar vader schonk haar aan den zoon van dien vermaarden rijkaard en weldoener van de armen, wiens naam in vertaling luidt ‘die den hulpeloozen voedsel geeft’ (Anâthapi□□ada), en die niet minder bekend is om de grootsche gift van een uitgestrekt park aan den Buddha, dien hij hoogelijk vereerde. Eerst nadat zij met groote praal was uitgehuwelijkt, werd Bodha's zoon geboren. Reeds tijdens de zwangerschap vertoonden zich allerlei onheilspellende teekenen; telkens trof Bodha het een of andere ongeluk. Om die reden vroeg hij de wichelaars: ‘ziet toch, aan wien het te wijten is dat mij telkens het een of andere ongeluk treft’. Zij bestudeerden het geval en zeiden eenstemmig: ‘het is de schuld van het wezen, dat in den schoot van uwe vrouw is neergedaald, gij moet dat kind prijsgeven’. Toen Bodha dit gehoord had, zeide hij: ‘mijne heeren, den zoon, die mij welkom is, zal ik niet prijsgeven’. Daarop ontvingen de wichelaars hun loon, spraken hun zegenwensch uit en vertrokken. Zoo was hij besloten het kind niet ten vondeling te leggen, zoowel omdat het hem smartte er van te moeten scheiden als om de praatjes van de menschen. Hoe dichter de tijd van de bevalling naderde, des te talrijker werden de tegenslagen van allerlei aard. Hij zeide toen tot zijne lieden: ‘als er het een of ander ongunstigs mij mocht overkomen, vertelt het mij alleen en aan niemand anders’, en hij bleef op zijn buitengoed verblijf houden, tot het kind ter wereld zou gekomen zijn. Toen nu dat oogenblik gekomen was en zijne vrouw hem

1) Zij staat in het Divyâvadâna (nr. XIII, bldz. 167-193). Burnouf, die een aantal van die verhalen in het Fransch heeft vertaald (in zijne beroemde *Introduction*), heeft dit vertelsel onvertaald gelaten. Ik heb wat niet ter zake diende uitgelaten, en hier en daar verkort.

een zoon had gebaard, zag Bodha een man in groote haast op hem aankomen. Dien van verre ziende, dacht hij bij zich zelven: 'Zooals die daar zoo hard komt aanloopen, is er zeker weder een groot ongeluk gebeurd', en in die meening roept hij hem beangst toe: 'zeg, vriend, wat kom je met zulk een spoed mij weer voor nieuws brengen?' De ander zegt: 'Heer, God zij dank, een zoon is u geboren'. 'Wel, man, zoo antwoordde hij, al is de geboorte van dezen zoon door honderden van ongelukken voorafgegaan, toch is hij mij welkom'. Onmiddellijk daarop kwam een tweede dienaar evenzoo haastig op hem aanloopen, zijn gezicht was betraand. Onthutst en aan ongeluk denkend, vroeg hem Bodha: 'wat kom je met zulk een spoed mij voor nieuws brengen?' En deze, met een door tranen verstikte stem, bracht ternauwenood en stamelend deze woorden uit: 'Heer, uw huis staat in brand, de geheele inboedel is verloren.' Maar Bodha, gewoon geraakt aan die jobstijdingen, sprak gelaten: 'Vriend, dat was ons opgelegd. Waartoe dat gejammer? Wees kalm'.

Nu is het de gewoonte dat, wanneer een kind geboren is, de familieleden te zamen komen om een geschikten naam voor het kind uit te zoeken. Sommigen nu zeiden: 'laten wij hem een naam geven, die in overeenstemming is met de gewoonte in ons geslacht'. Anderen daarentegen zeiden: 'Hoe kunnen wij die geslachtsgewoonte volgen om een naam te schenken aan het kind, dat met zijne geboorte den ondergang heeft aangebracht van zijns vaders huis met al den rijkdom, die daarin was? Maar zijn vader heeft hem immers welkom geheeten, toen hij het bericht kreeg van zijne geboorte, laten wij den knaap den naam van Welkom geven'. Aldus geschiedde.

Naarmate Welkom grooter werd, nam de rampspoed grooter afmetingen aan. Zijns vaders rijkdom aan geld en goed slonk weg, zijn slaven en slavinnen namen in aantal af. Vervolgens stierf Bodha, en kort daarop zijne vrouw. Zijn huis, dat weder opgebouwd was, brandde andermaal af. En met de handelsondernemingen liep het ook verkeerd. Sommigen van de kooplieden, die in zijn dienst over zee gegaan waren, kwamen om door schipbreuk; bij anderen bedierven de waren of gingen te loor door wanbeleid; weer anderen werden door bosschen trekkend door roovers uitgeplunderd; sommigen

die behouden in de stad van hunne bestemming waren aangekomen, stonden aan afpersingen van tolbeambten bloot; enkelen overkwam het dat zij, goed en wel aangekomen, valschelijk beschuldigd werden, en dat de koning van die stad hunne goederen verbeurd verklaarde; weer anderen bleven, op het bericht van Bodha's dood, in den vreemde en keerden niet terug. En de bloedverwanten van Welkom waren ook deels gestorven, deels van woonplaats veranderd, en die ter plaatse waren verwaardigden Welkom met geen woord. Van de bediendenschaar was eveneens niets overgebleven; er waren er gestorven, er waren er weggeloopen, sommigen hadden andere meesters gekregen en taalden niet naar Welkom. Eene enkele oude slavin van Bodha was bij den knaap gebleven en zorgde voor hem. Zij maakte er werk van dat hij leerde lezen en schrijven en wat hij meer te leeren had. Eens, toen hij op school was, dacht zij bij zich zelve: ‘Van dien rijken koopman Bodha is het geheele vermogen, met waren en al, de geheele inboedel, de drommen van zijne slaven, slavinnen en onderhoorigen verdwenen en te gronde gegaan, zijn groote aanhang en zijne vele verwanten bestaan niet meer. Alleen Welkom en ik zijn er nog. Laat ik eens nagaan of die ellende het gevolg is van zijn slecht karma dan wel van het mijne’. Zij deed wat rijst in de pan en zette die op, afzonderlijk voor Welkom en voor haar zelve. De rijst, die ze voor Welkom bestemd had, verdierf, die zij voor zich zelve had gekookt, leverde een lekker maal. En zij dacht: ‘al dat ongeluk komt van hem, ik kan hier niet blijven, maar waar moet ik heen? toch moet ik zien hiervandaan te komen, anders zou ik zelve niet in leven blijven. Laat ik deze gelegenheid te baat nemen om weg te loopen’. Het weinige dat er nog van waarde was in huis pakte zij mee en liep er uit.

In het leegstaande huis liepen eenige honden binnen, die met elkander aan het vechten raakten. Een schelm die voorbijging dacht, toen hij het hondengebas hoorde: ‘Vechten honden in het huis van den koopman Bodha, dan is dat zeker leeg en verlaten. Laat ik eens gaan kijken’. Hij trad binnen en ziende dat er geen mensch in was, haalde hij er de weinige meubels en voorwerpen uit, die er nog overig waren en ging zijns weegs.

Een korte poos later kwam Welkom uit school op het etensuur te huis. Hij zag dat het huis leeg stond en dat er niets te eten was. Hongerig en bedroefd ging hij schreeuwen: ‘moeder, moeder’, maar niemand antwoordde. Hij liep het huis door, zag niemand en liep in wanhoop de straat op. Niet ver van zijne woning woonden verwanten van hem. Hij ging daar binnen, en aanstonds ontstond daar oneenigheid. Toen die bedaard was, zeiden zij tot elkander: ‘vroeger was er altijd eendracht en genegenheid onder ons, nu is er tweedracht geweest; kan er soms iemand anders bij ons gekomen zijn?’ En toen zij het nagingen, zagen zij dat Welkom er bij was gekomen. ‘Is dat Welkom?’ zeiden toen eenigen, ‘zijn ware naam is Onwelkom, want toen hij er bij kwam, is er voor het eerst oneenigheid onder ons geweest’. En zij pakten hem bij den kraag en zetten hem het huis uit. Zoo verging het hem ook elders, tot hij eindelijk in een kring van gewone bedelaars belandde. En overal, waar die bedelaars voedsel gingen ophalen, werden zij uitgescholden en weggejaagd. Als zij dan met leege handen en leege bedelpotten te huis kwamen, legden zij zich te slapen in ledig staande tempels onder paviljoenen of aan den voet van boomen. En zij zeiden tot elkander: ‘Vroeger, heeren, kwamen wij altijd overal met volle handen en volle bedelpotten terug. Hoe zit dat, dat wij nu met leege handen en leege bedelpotten in zoo jammerlijken toestand terug zijn gekomen?’ ‘Wel’, zeiden toen enkelen, ‘laten wij morgen ons in twee groepen verdeelen, die afzonderlijk den bedeltocht maken’. En zij deden aldus. De groep, waarvan Welkom deel uitmaakte, werd overal uitgescholden en weggejaagd en kwam platzak te huis, maar de anderen keerden met volle handen en volle bedelpotten terug. Nu splitste zich de eerste groep, wie het zoo slecht vergaan was, in twee afdeelingen. En alweder haalde de afdeeling, waartoe Welkom behoorde, niets dan scheldwoorden op, de anderen daarentegen vonden rijkelijk voedsel. Al verder splitsende, bleven er van de ongeluksvogels slechts twee over, Welkom en een andere bedelaar. Toen was het duidelijk, dat al dat ongeluk aan Welkom te wijten was, die het laatst in hun midden was opgenomen. ‘Hij is de schuld er van, dat wij aldoor niets ophaalden, hij is een ongeluksvogel, wij moeten hem uitbannen’, en na hem een dracht slaag te

hebben gegeven en zijn bedelpot op zijn hoofd te hebben stuk geslagen, joegen zij hem weg.

Nu geviel het dat in die dagen een koopman uit de stad Çrâwastî, een handelsvriend van Bodha's vader, daar ter plaatse kwam. Hij zag Welkom met een bedelaarspot in de hand, herkende hem en zeide: ‘mijn jongen, zijt gij niet de zoon van den koopman Bodha?’ Hij antwoordde: ‘Ja, ik ben zijn zoon, Onwelkom word ik geheeten’. ‘Uwe ouders zijn dood, niet waar? maar gij hebt toch verwanten’. Welkom deed hem daarop het omstandige relaas van het verlies van het groote fortuin en van zijne algeheele hulpeloosheid. De handelsvriend zuchtte diep, en zeide bewogen: ‘mijn zoon, waarom gaat ge niet naar Çrâwastî?’ ‘Wat zal mij dat geven?’ ‘Mijn zoon, daar woont Anâthapi□□ada, diens zoon is met uwe zuster gehuwd, zij zal wel voor u zorgen.’ ‘Als dat zoo is, dan ga ik er heen’. Toen schonk de koopman hem twee geldstukken, en zeide: ‘Van dat geld kunt gij leven, tot ik terugkom. Als ik mijne waren verkocht heb, ga ik naar Çrâwastî terug en neem u mede’. Welkom wikkelde dat geld in een punt van zijn onderkleed, maar tengevolge van zijn karma vergat hij dat hij dat geld bezat. Na eenigen tijd, waarin hij met zijn bedelen juist genoeg ophaalde om niet van honger te sterven, werd de karavaan gevormd, waarmede hij naar Çrâwastî kon medegenomen worden. Pas was hij daarin opgenomen, of er ontstond twist onder de menschen en twist onder de trekossen. De kooplieden vatten argwaan, zeggende: ‘wij moeten eens nagaan, of soms die ongeluksvogel, die Onwelkom bij ons is’. Toen zij hem zagen, gaven zij hem klappen, stompten hem en dreven hem uit hun midden. Toen hij daar zoo voortgejaagd werd, begon hij luidkeels te schreien. Op het hooren van dit geschrei ging de karavanenleider zien wat er gaande was, en toen hij hem zag wegjagen, zeide hij tot de kooplieden: ‘Heeren, drijft hem niet uit, hij is de zoon van een vriend van mij.’ Maar zij antwoordden: ‘Karavanenleider, door zíjne schuld heeft de rijke Bodha zijn geheele vermogen verloren en is zijn geheele geslacht te gronde gegaan; hoe kan zoo iemand met ons gaan? Met dat al, gij zijt het hoofd van deze karavaan.... maar als híj medegaat, gaan wíj niet.’ Daarop zeide de karavanenleider tot Welkom: ‘Mijn zoon, de

menschen zijn erg op u verbitterd, de kooplieden zijn opgewonden, ik kan u niet medenemen, maar ga eene halte achter ons aan, ik zal op iedere halte voedsel voor u achterlaten.' Diep bedroefd, alsof hij opnieuw zijne ouders verloren had en in het besef van de vreeselijke macht van zijn vorig karma, zag de jongeling de karavaan vertrekken met achterlating van hem zelf. En hij ging op eene halte afstand alleen op weg. En de levensmiddelen, die de karavanenleider volgens afspraak op de verschillende halten voor hem in een bundel bladeren op den grond had geplaatst of aan boomtakken bevestigd, gingen grootendeels te loor, het eene gedeelte doordat jakhalzen en andere viervoeters het opvraten, het andere doordat het de buit werd van vogels en apen. Zelf kreeg hij er maar zeer weinig van. Toch iets, juist genoeg om hem in het leven te houden. Want het is niet mogelijk en het kan niet gebeuren, dat iemand in zijne laatste existentie sterft, vóórdat hij de hoogste wijsheid bereikt heeft.

Zoo bereikte hij eindelijk ter nauwer nood de stad Çrâwastî. Buiten de stad ging hij uitrusten aan den rand van een vijver. En zie, eene dienstmaagd van zijne zuster kwam daar aan met een waterkruik om water te halen. Zij herkende hem aan zijne gelijkenis met hare meesteres, en vroeg, na hem lang te hebben aangezien: 'Jong mensch, zijt gij soms de zoon van den koopman Bodha van Dolfijnenberg?' Hij bevestigde dat, en zeide: 'Zeker zijt gij iemand van het gezin van mijne zuster, dat gij mij kent.' Zij, hem in dien toestand ziende, kreeg tranen in de oogen, zij sloeg zich op de borst en met eene van aandoening stamelende stem ging zij hem vragen: 'uwe ouders zijn zeker gestorven.' 'Ja, zij zijn dood.' 'En uwe verwanten?' 'Van dezen zijn er ook enkelen dood, anderen weggetrokken, en die in Dolfijnenberg gebleven zijn, willen niets van mij weten.' Al vragende, vernam zij van hem den algeheelen ondergang van Bodha's fortuin, het verdwijnen van zijne slavenschaar, kortom hoe Welkom tot den bedelstaf gebracht was. Daarop zeide zij: 'Blijf gij hier, tot ik het aan uwe zuster verteld heb.'

Toen zij aan zijne zuster gemeld had, dat haar broeder gekomen was, vroeg deze: 'Wat voor waren brengt hij mede?' 'Zij antwoordde: 'Hoe zou hij aan koopwaar

komen? Hij draagt den bedelpot en den bedelstaf.' Toen gaf zij haar kostbare gewaden voor hem mede en wat geld en zeide haar: 'Zeg hem dat hij van dat geld moet wegschenken aan zijne neefjes of nichtjes, als een van de kinderen hem komt begroeten; de familie mag niet weten in wat voor toestand hij is.' En de dienstmaagd begaf zich tot hem, bracht hem de fraaie kleederen en het geld, en zeide hem, zooals haar bevolen was. Hij antwoordde: 'Dat is goed zoo,' verder niets. Toen de dienstmaagd weggegaan was, overdacht hij: 'Anâthapi□□ada is schatrijk en voert een grooten staat, onze vader eveneens. Daar moet ik aan denken, als ik straks met mijne zuster ga spreken. Zoo vermoeid en uitgeput als ik ben van die lange reis en zoo hongerig kan ik daar niet komen. Laat ik eerst wat eten; als ik verzadigd ben, zal ik gemakkelijk mijn woord doen.' En hij ging een gaarkeuken binnen. Daar deed hij zich te goed, en de bedwelmende drank, dien hij er dronk, steeg hem spoedig naar het hoofd door de opwinding, waarin hij verkeerde. Toen hij er uitkwam, was hij dronken en ging in het park liggen slapen.

Nu komt het in Çrâwastî veel voor, dat er parkroovers zijn, die er alle dagen hun werk van maken, slapenden uit te plunderen. Als zij iemand in het park slapende vinden, dan stooten zij hem even met den voet aan, en zeggen, als hij blijkt wakker te worden: 'pas op, man, heb je niet gehoord dat er in Çrâwastî altijd roovers rondsluipen, die slapenden berooven; sta op en ga weg'. Wordt hij niet wakker, dan nemen zij hem alles af en gaan heen. Toen zij Welkom met den voet aanraakten en hij niet wakker werd, namen zij hem alles af, ook de kostbare kleeren, die hem gegeven waren en maakten zich uit de voeten. Toen hij zijn roes uitgeslapen had, zag hij dat hij niets meer bezat dan zijne bedelaarsplunje.

Intusschen verbeidde hem zijne zuster. 'Wat kan de reden zijn,' dacht zij, 'dat hij zoo lang uitblijft?' Andermaal zond zij hare dienstmaagd naar hem toe. Toen deze hem in het oog kreeg, in zijn uitgeplunderden staat en nog altijd als bedelaar gekleed, liep zij zoo gauw als zij kon terug en verhaalde hare meesteres, dat hij zeker bestolen was, en nog altijd als een bedelaar er uitzag. Toen overdacht deze:

‘Door hem is Bodha's overgroote rijkdom te niet gegaan, en het aanzien van zijn huis verdwenen; als ik hem in mijn huis binnenlaat, zou het wel eens kunnen gebeuren dat ik de oorzaak werd van den ondergang van mijn schoonvader en zijn huis. Neen, hij moet hier niet binnenkomen.’ En zij trok hare hand van hem af. Hij van zijnen kant, ten gevolge alweder van zijn vroeger slecht karma, vergat het dat hij bij haar zou komen. Zoo geraakte hij weder opnieuw onder bedelaars, die te Çrâwastî dezelfde ervaringen met hem opdeden, als hunne gildebroeders te Dolfijnenberg vroeger. Overal stootte hij het hoofd en werd met slagen weggejaagd.

In die dagen gebeurde het, dat de milddadige en vrome Anâthapi□□ada den Buddha met zijne monniksorde ter maaltijd noodigde. Hij had aan de portiers van zijn paleis gelast, geen gewone bedelaars toe te laten, voordat de monnikenschaar onthaald was; zíj, had hij gezegd, kunnen hun maal later halen. Toen nu de bedelaars op dien grond afgewezen werden, zeiden zij: ‘Uw meester heet Anâthapi□□ada, omdat hij den behoeftigen een maal verschaft; hoe kunt gij ons dan beletten binnen te gaan?’ ‘Het voorschrift is zoo,’ luidde het antwoord, ‘geen bedelaar mag toegelaten worden, voordat de Buddha met zijne monniken gegeten hebben.’ Toen zeiden die bedelaars tot elkander: ‘Dat is vroeger nooit gebeurd, dat wij hier moesten staan blijven; zou soms die Onwelkom mee gekomen zijn?’ En waarlijk, zij vonden hem, in een hoek verscholen bij hen, maakten misbaar, sloegen op hem los in hevigen toorn en dreven hem uit. Zij brachten hem een bloedende wond toe op het hoofd, en hem bij de handen en voeten opnemend, wierpen zij hem op een mesthoop.

Toen hij daar zoo met bebloeden kop, haveloos en verwaarloosd, vermagerd en in oude lompen gehuld, bedekt met vuil en wonden, waar de vliegen op af kwamen, op den mesthoop lag, kwam de Buddha aan met monnikspij en bedelnap uitgerust, omgeven door monniken, gevolgd door de geheele schare van zijne monniken, op weg naar de woning van Anâthapi□□ada. En hij zag den rampzaligen Welkom in den staat, die zoo even geschilderd is, boven op den mesthoop. En hij zeide tot zijne jongeren: ‘weest ver-

zadigd, monniken, van alle vormen van bestaan, hebt tegenzin in alles wat aanleiding kan worden tot wedergeboorte, daar toch iemand in zijne laatste existentie in zulk een toestand verkeert. En zich tot Welkom wendende, vroeg hij hem: ‘mijn zoon, wilt gij hebben wat er in mijn nap overblijft?’ ‘Ja, Heer,’ antwoordde de ander.

Met de tusschenkomst van den Heere Buddha komt de kentering in zijn lot. Wel vergeet Ânanda, 's Meesters trouwe verzorger, aan Welkom het overschot van 's Heeren maaltijd te brengen, maar dat is het laatste uitwerksel van Welkoms vroeger boos karma. Van nu af breekt een betere tijd aan en gaat hij zijne verlossing niet slechts uit dit, maar uit alle lijden te gemoet. Als na afloop van den maaltijd bij den rijken en vromen Anâthapi□□ada de Buddha naar zijn klooster terug zal keeren, laat hij Welkom bij zich ontbieden en hem het kliekje geven, dat er van zijne eetportie overig was. Toen Welkom dat zag, dacht hij bij zich zelven: ‘Al heeft de Heere, de leermeester van de geheele wereld, door eene gunstige beschikking van het lot, zich mijner ontfermd, toch is er zoo weinig in den nap; wat zal ik daaraan hebben?’ De Heer, die doorschouwde wat in hem omging, zooals hij altijd alles doorziet wat in de harten der menschen omgaat, sprak tot hem: ‘Mijn zoon, al zoudt gij een buik hebben te vullen, zoo ruim als de zee, en de brokken die gij in den mond hadt te steken, de grootte hebben van den berg Smeru, dan nog zou hier genoeg voedsel voor u zijn; eet zoo lang door, tot gij genoeg hebt.’ En hij at, en werd verzadigd, en toen hij gevoelde dat hij zijn bekomst kreeg, zag hij op naar den Heer. De Heer zeide: ‘Welkom, mijn zoon, zijt gij verzadigd?’ ‘Ja, Heer.’ ‘Mijn zoon, doe dan den laatsten hap, en de nap zal voor uwe oogen verdwijnen.’ Toen nam hij den laatsten mondvol, en de nap verdween voor zijne oogen.

Na dit wonder, een van de vele mirakelen van den Buddha, die de Heilige Schrift der Buddhisten vermeldt, blijft onze ongeluksvogel aan de zijde van den Meester, en is het met zijne ongeluk aanbrengende tegenwoordigheid gedaan. Hij wordt monnik, legt zich vlijtig toe op wat er noodig is om het Nirwâna te bereiken, klimt in korten tijd tot den hoogsten graad van heiligheid op, het Arhatschap, en verkrijgt de

hoogere eigenschappen, die den verloste kenmerken. Toen hij aldus een aanzienlijken rang in de Orde had verkregen, gebeurde het eens dat de monniken den Buddha vroegen: ‘Welk karma, Eerwaarde, heeft de Eerwaarde Welkom verricht, dat hij in eene rijke en vermogende familie ter wereld kwam? welk karma dat hij bedelaar werd en door een ieder Onwelkom werd genoemd, omdat hij overal ongeluk bracht? welk karma, dat hij na in de Leer van den Buddha de wereld te hebben verzaakt, het Arhatschap verwierf en zulk een hoogen rang in ons midden bekleedt?’

‘Lang geleden, monniken,’ aldus bevredigt de Buddha hunne nieuwsgierigheid, ‘woonde er ergens in een dorp een schatrijke huisvader, vermogend en invloedrijk. Eens gebeurde het, dat hij in gezelschap van vrienden, bloed- en aanverwanten, terwijl zijne onderhoorigen op zijne bevelen wachtten, in zijn park rondwandelde. Nu moet men weten, dat er in den tijd dat er geen Buddha is, er andere heiligen in de wereld zijn, de Pratyekabuddhas (die de hoogste waarheid wel voor zich zelven hebben verworven, maar die ze niet, zooals de Buddhas, aan anderen leeren). Dezen verwijlen liefst ver van de menschen, hebben deernis met verdrukten en bedroefden, en hebben meer dan iemand anders aanspraak op de milddadigheid der menschen. Zulk een Pratyekabuddha kwam toen, om voedsel op te halen, in dat dorp. Vermoeid van den weg en van nature zwak, was hij ziek geworden en kwam dat park binnen in een staat van uitgeputheid. Toen de huisheer hem zag, maakte hij zich kwaad, en gelastte zijnen lieden dien asceet den tuin uit te werpen. Niemand hunner verstoutte zich echter den heilige uit te drijven. Daarover wond zich die huisheer nog meer op, pakte zelf den verheven asceet bij den kraag en wierp hem uit het park, zeggende: ‘ga jij maar naar het bedelaarsgild, daar hoort ge te huis.’ De arme Pratyekabuddha, zooals hij daar lag op den grond geworpen, dacht toen bij zich zelven: ‘die huisheer heeft zich in het verderf gestort, hij is verloren; maar laat ik hem de behulpzame hand tot redding reiken.’ Dank zijne toovermacht, verhief hij zich in de lucht en ging allerlei mirakelen doen, vlammen, schroeien, regenen en bliksemen. Wonderen verrichten is toch het middel om indruk te maken op het gemoed van de alledaagsche menschen. Toen de

huisheer die zag, stortte hij ter aarde, als een boom, dien men geveld heeft, en zich nederwerpend voor den heilige, riep hij uit: ‘daal af, daal af, zeer eerwaardige, en reik mij de hand om mij te redden uit den jammerpoel van mijn boos gedrag.’ Gene was hem ter wille en daalde neder. Toen bewees hij hem alle hulde, onthaalde hem en gaf dezen uit zijn hart opwellenden wensch plechtiglijk te kennen: ‘O moge mij gespaard blijven het gevolg hiervan dat ik een dusdanig vereering verdienend wezen zoo smadelijk bejegend heb! en omdat ik hem daarna goed heb behandeld, moge mij daarvoor ten deel vallen dat ik in een aan goederen en geld, maar ook aan deugd rijke familie herboren worde, en dat ik soortgelijke buitengewone vermogens moge deelachtig worden en van een meester nog voortreffelijker dan deze is, den gunst verwerven en zijne genegenheid verdienen!’

‘Wat denkt ge wel, monniken?’ zoo ging de Heer voort, ‘de huisheer van toen is deze monnik Welkom. Omdat hij den Pratyekabuddha onthaald heeft, daarom is hij nu in eene rijke, vermogende, een grooten staat voerende familie ter wereld gekomen. Omdat hij hem eerst zoo smadelijk bejegend heeft, daarom is hij eerst vijfhonderd keeren bedelaar geweest, en nu nog in deze allerlaatste existentie is hij bedelaar geweest. Omdat hij het stellige voornemen daartoe uitsprak, heeft hij in mijne orde en naar mijne leer de wereld verzaakt, en doordat hij vrij raakte van elke smet, heeft hij het Arhatschap bereikt’.

III.

Eene eigenaardige konsekwentie van de Karmatheorie is de eindigheid van het leven der goden. Wanneer het bestaan als hemeling het uitwerksel is van vroeger verricht goed karma, dan kan dat bestaan niet eeuwig duren; de tijdduur staat immers in rechte reden tot het opgegaard kapitaal aan deugd, en dat is eindig. Die slotsom moet niet alleen gelden voor de tallooze lagere godheden en engelen, die de vele boven elkander gelegen hemelen bevolken, maar strikt genomen ook voor de hoogere, zelfs voor de hoogste. De vrucht van goede werken mag nog zoo lekker wezen en nog zoo overvloedig, die er van geniet eindigt met zijn schat geheel

verbruikt te hebben. De Buddhisten, die dank zij de alwetendheid van hun Meester omtrent allerlei geheimenissen zijn ingelicht, die voor de ongeloovigen verborgen zijn, weten precies wat er gebeurt, als die bron voor hemelvreugde is droog geloopen. ‘Vijf kenteekenen zijn voor den hemeling de voorboden dat zijn tijd om is. Zijne reine kleederen worden bezoedeld, zijne bloemkransen verwelken, uit zijn lichaam komt een onaangename geur, onder de oksels gaat hij zweeten, en het ten val neigende hemelkind gevoelt zich onrustig en kan niet op zijn godenzetel blijven.’ Weldra is het met zijne rol als godheid uit, de vrucht van eenig ander vroeger karma is rijp geworden; de aard daarvan bepaalt, waar en hoe hij wedergeboren wordt. Zoo is ons een verhaal bewaard van zulk een hemeling, wien eene nieuwe existentie te wachten staat als... varken, en die luide jammert over die wreede lotwisseling. Meestal laten onze vertellers degenen, wier hemelsch verblijf een einde moet nemen, in de menschenwereld herboren worden. ‘Zooals hier op aarde, zoo staat er ergens in het Mahâbhârata[1)], de menschen een bloedverwant, vriend of makker laten schieten, als zijn geld op is, evenzoo laten daar de goden en godenscharen den hemeling vallen, wiens goede werken zijn opgeteerd.’

Verlenging of verkorting van het hemelsche verblijf kan mede afhangen van de wijze, waarop men zich in zijn bestaan als hemeling gedraagt. Dit bleek in het geval van dien roover die, ten gevolge van geestelijke inspanning en streven naar de hoogste kennis gedurende zijn leven als hemelbewoner, het Nirwâna wist te bereiken. Als tegenhanger daarvan volge wat koning Yayâti overkwam.

Deze legendarische monarch uit den grijzen voortijd had een leven van voorspoed en genot achter zich, dubbel zoo lang als van een gewoon mensch. Want toen hij een oud man was geworden, had hij zich nog lang niet verzadigd gevoeld van de genoegens der jeugd en gewild dat een van zijn zoons hem zijne jeugd afstond en vaders ouderdom overnam. Maar de oudste zoon had geen zin in dien ruil, en toen hij zich tot de jongere wendde gaven die achtereenvolgens hetzelfde weigerend antwoord. Eerst zijn vijfde en

1) Mahâbhârata, Bombay ed. I, 90, 2.

jongste, Pûru, was bereid zijn vader ter wille te zijn. Tot belooning daarvoor heeft hij met zijne afstammelingen zijns vaders koningschap beërfd, met voorbijgang van de vier oudere broeders; naar hem is genoemd de dynastie der Paurawas (Puruïden), waartoe onder anderen de ridderlijke tegenstander van Alexander den Groote behoorde, die in onze Grieksche bronnen den naam van koning Porus draagt.

Na verloop van tijd heeft Yayâti ten slotte van de vermaken en genietingen, die alleen de jeugd en het volle bezit van levenskracht vermogen te verschaffen, genoeg gekregen. Toen hij er de ijdelheid van inzag, nam hij zijn ouderdom weder terug van zijn zoon Pûru, deed ten zijnen gunste afstand van de regeering, en ging zelf zijn laatste levensjaren in de wildernis doorbrengen als asceet. Ten gevolge van de uitwerking van dat deugdzame ascetische leven, alsmede van de talrijke kostbare offerfeesten vroeger door hem ter eere van de goden gevierd, en van zijn voorbeeldig rechtvaardig bestuur, is zijn schat van verdienstelijke werken zoo groot geworden, dat hij voor verscheidene duizenden van jaren een bestaan als hemelbewoner te goed heeft. Zoo stijgt hij na zijn dood opwaarts, komt na verloop van tijd van lageren hemel in hoogeren, en bereikt de verblijfplaats van Indra, den opperste van de Dewas. Indra ontvangt hem met eerbied en spreekt hem vriendelijk toe. Hij vraagt hem naar allerlei uit zijn menschenleven, en wat voor goed karma hem zoo hoog had doen stijgen. In den roes van zijne grootheid gaat Yayâti nu grootspreken; niemand, zegt hij, ook onder de goden is er te vinden, die zooveel vrome werken heeft verricht als ik. Door zoo te pralen verliest de groote man op eenmaal zijne grootheid. ‘Uwe goede werken zijn opgeteerd,’ zegt Indra, ‘uwe zelfingenomenheid heeft ze doen wegsmelten. Uw hemelsch verblijf is geëindigd; gij zult nederdalen’. En aldus geschiedde.

Tot zooverre verloopt die geschiedenis binnen het kader van de Karma-leer. Maar wat er verder volgt, kan er moeielijk mede in overeenstemming worden gebracht. Het Mahâbhârata, dat ons het overoude verhaal van koning Yayâti heeft bewaard, laat hem, wanneer hij daar, *evenals een vallende ster,* uit den hemel nederstort, naar beneden komen in de streken,

waar vier kleinkinderen van hem wonen. Dezen, in het bezit van door ascese verworven bovennatuurlijke vermogens, hebben de macht hem, niettegenstaande hij er van uitgestooten was, naar de hemelsche gewesten terug te brengen.

Men verwondere zich niet te zeer over die tegenstrijdigheid. In zaken van geloof en religie vindt men niet de logische konsekwentie, - ik wou dat ik voor het Duitsche 'Folgerichtigkeit' een echt Hollandsch woord wist - niet dat juiste in elkander passen van de leerstellingen, dat kenmerkend is voor stelsels die op louter redeneering berusten. De stroom van de religie neemt tal van zijrivieren in zich op, grootere en kleinere, die in uiteenliggende oorden hun oorsprong vinden.

Wanneer ik zeg dat de Hindoesche maatschappij doordrongen is van de waarheid van de Karmaleer, zeg ik daarmede natuurlijk niet, dat daaruit volgt dat denkbeelden, met die theorie onvereenigbaar, daardoor bij de Hindoes uitgesloten zijn. Dat scheelt veel, heel veel. Om slechts één sprekend voorbeeld te geven. Bij de heerschappij van eene theorie, die zulk eene minachting ten toon spreidt van het menschelijke lichaam, dat men immers bij den overgang van dit leven in eene andere existentie als een hoop afgedragen kleêren wegwerpt, zou men verwachten dat er eene groote onverschilligheid moest heerschen ten opzichte van lijkbezorging en doodenritueel. Toch wordt er misschien nergens ter wereld eene zoo groote waarde gehecht aan de lijkplechtigheden, nergens de vele en velerlei ritueele handelingen en offergaven aan de zielen van de voorouders zoo nauwgezet in acht genomen, en treedt de doodencultus in de praktijk van den eeredienst zoozeer op den voorgrond als in de landen, waar de invloed van Hindoesche en Buddhistische cultuur levend is gebleven. De waardeloosheid van het lichaam mocht door Buddhistische en andersdenkende geestelijken nog zoo sterk en zoo dikwijls, tot vervelens toe, gepredikt worden, die minachting van de stof en die kleineering van eeredienst-praktijken is afgestuit op de taaie weerstandskracht van eeuwenoude voorvaderlijke gebruiken, inzettingen en daarmede samenhangende voorstellingen omtrent het leven hiernamaals, die er geheel anders uitzien dan de dogmen van de Leer van het Karma.

Geen Hindoe laat zich, door het postulaat van de theorie omtrent de eindigheid van het bestaan van zijne vele goden en de mogelijkheid van hunne daling in de rij der bestaanstrappen, er van afbrengen hun gebed en hulde te brengen als aan de machtige wezens, die op zijn lot, zoo ten kwade als ten goede, een geweldigen invloed vermogen uit te oefenen. De afgodendienst van de Hindoes, de vereering van een aantal Buddhas en Bodhisattwas in de Buddhistische landen komt voort uit eene gansch andere geestesstrooming. Zij beantwoordt aan eene behoefte des gemoeds, die, zoo men bloot verstandelijke werkzaamheid laat gelden, met de Karmaleer nauwelijks te vereenigen is. Toch heeft deze die grove, maar echte uiting van een diep godsdienstigen zin ongerept gelaten. Ook heeft zich een echt Indisch monotheïsme - het geloof in de almacht en het wereldbestier van een eenigen God - in den loop der eeuwen kunnen ontwikkelen naast en ondanks eene leer, die streng genomen het schepsel zelf en niemand anders als den smid van zijn lot beschouwt, en allerhoogste beschikking wraakt.

Hoe algemeen verbreid de leer van het Karma bij de Hindoes en in Oost-Azië ook is, men moet de beteekenis van die leer niet overschatten. Als eigenaardig en voor de levensopvatting van hare aanhangers gewichtige uiting van een sterk rechtvaardigheidsgevoel mag zij haar beteekenis hebben, om de wijsbegeerte en de religie van de Indiërs te verstaan heeft men nog met vrij wat andere, voor een deel ook oudere denkbeelden en inzichten te rekenen, en die meer gewicht in de schaal leggen.

J.S. SPEYER.

Aan den heiligen Sabbath.

Aan het laat avondfeest, met menig gul genoot,
Een veelgevierde gast,
Waar schat van wijn als water vlood
Maat noch keer past,

Dacht ik schrikkend aan u, geliefde Sabbathdag
Geleider van mijn jeugd
Wiens beê, wiens baat, en lied en lach
Mijn hart nog heugt.

En daar ik aan u dacht, was het niet of gij kwaamt
Tot ons tartend gelag
En met droeve blik hebt geraamd
Ons vreugdbejag?

Gij spraakt. Het was klacht maar, in het klagen leed, dat
Tot keer en mijden maant
Wie banloos dwalend op elk pad
Zich veilig waant:

‘Zijt gij dat, die een knaap, met uwen vromen vader
Mijn komst trouw hebt verbeid,
Een tarter nu, schuimer en smader,
Die blijde ontwijdt.

Eens was uw lied mijn lof: “Vader, laat ons begroeten,
Den Vriend, die nader treedt,
Den dag, die zalig zal verzoeten
Zes dagen leed.”

Eens was uw lied, mijn lof: “Geen stof op uw gewaden
Geen wanhoop in uw hart,
O, Volk, door elk wreed volk verraden,
Hij stilt uw smart.”

Toen was uw lied mijn lof, nu mocht het liever zwijgen,
Dat haatlijk lacht en zingt
En met zijn heet hartstochtlijk hijgen
Verraadlijk dwingt.

Zingt gij zóó, die toen vroom tooide met Zilvren Toornen
De Rollen van de Wet
Nu voerder van blijde verloornen,
Die keer slechts redt.

Gij, die met daad noch droom, noch achtlooze gedachte,
Mijn wet toen hebt ontwijd,
Schendt nu schaamteloos mijne prachten
Mijn heiligheid.

Eens met schooner lied dan, waarmee ge mij begroette
Vierdet gij mijn Dag uit,
Met licht en witten wijn den zoeten,
Met geurig kruid.

Ik zag uw oog blinken, uw warme wangen blozen
In 't vroomgeheven licht,
En dacht: “Schooner dan ochtendrozen
Bloeit zijn gezicht”.

Hier vloeit als water wijn, maar zeg mij, wie de zegen
Sprak over licht en brood?
Niet een. U maant geen makker tegen
Den Eeuw'gen Dood.

Hier geurt gebak en gebloemte en wijn, maar een outer
Voor 't kwaad ontwijdt uw erf
Gij stort u stoffend, tartend, stouter
In diepst verderf.

Uw vader won Brood en Wijn met zijn nijvre handen,
'k Weet hoe Gij 't uwe wint,
Zijn oog schreit zich om uwe schanden
Verbrandend blind.

O, breek los uit de ban van dees geurzwangre zwoelte
Zuiver uw ziel en zin
Ziek en ontzenuwd in de koelte
Van vromer min.

Gedenk raad en gerecht, dwaal niet maatloos vermetel,
Een weg, die niet meer keert,
Gods oordeel breekt der prinsen zetel
Zijn vuur verteert.

Gij zijt een harsgeurend hout, nog redden mijn handen
U van het fluitend vuur,
Ik smeek, ik smeek, versmaad uw schanden
Voor 't uiterst uur.

Ik heb u lief, maar weet, dat ik niet wederkeer
Te manen u tot maat
Gedenk Moeders lied, Vaders leer,
Kies beter baat'

Smart verkrampte mij met, zooveel makkers verlaten
Gevierd, maar nooit gebaat
Wenden wilde ik mij van mijn maten,
Hun kozend kwaad.

En volgen wilde ik u, Sabbath weer langs de wegen
Van vrome, blijde vreugd
Naar huis, naar huis, weer tot de zegen
Van mijne jeugd.

Toen boog zich lachend langs, de leuning van mijn zetel,
Zijn jong en lief gelaat,
Zijn tartend woord, lokte vermetel
Naar 't liefste kwaad:

‘Wat heeft uw hart gekrenkt? Gij lacht, noch spreekt, noch luistert,
Die altijd makkers bindt,
Droefheid heeft uw schoon oog verduisterd
Uw blik verblind.

Verlokt u niet mijn lach en mijne zoete zede?
Bedroeft u 't feestgewoel
En wulpsche weelde? 't Veld beneden
Geurt zoet en zoel.

De nacht bouwt hoog en klaar, nu dwalen de Geheimen,
Schuw voor den schellen dag,
Zij lokken u met zoet bezwijmen
En zachte lach.

Kom mee, hier welken bloemen in 't licht van de lampen
Geen, die meer bloeiend bloost,
Buiten dauwen geurende dampen
En koelte en troost.

Wat heeft uw hart gekrenkt?' Hij was zoo schoon, ik schreide
'Een Vriend van mijne jeugd
Maande mij machtig te vermijden,
Uw blijde vreugd.

Een Vriend van mijne jeugd, de schoone Sabbathdag
Verscheen aan 't feestgetij,
Zijn maning brak mijn luide lach
Tot dof geschrei.

Mijn jeugd was vroom en schoon, uw lokstem liet mij dolen
Te ver van Vaders erf
Nu wordt het keeren mij bevolen
Van 't liefst verderf.

En 'k volg zijn vroom bevel, want meer is mij gelegen
Aan het hooghemelsch heil
Dan aan weelden van aardsche zegen,
Zondig en veil.

Maar valt het dwalen licht, te zwaarder valt het keeren
Van wat den Zin verblijdt,
'k Voel mijner moeiten maat vermeeren
Gij lokt. Gij vleit.

Laat af. Lok, lok mij niet. Hoe kan ik wederstreven
Van uwe lach de macht?
Laat af. Ruil niet mijn eeuwig leven
Voor aardsche pracht'

Hij lachte zacht, hij vleide machtig, een verleider,
Zijn oogen in mijn oog
Toen volgde ik den lieven ontwijder
Waar hij mij toog.

Ik weifelde.... ik ging, smaadt mij, die van mijne smarten
Den zaal'gen brand niet kent,
Mijn hart houdt zich van uwe harten
Toch trotsch gewend.

Smaadt, die van zijn lach de macht niet kent, van zijn vleien
Niet weet hoe 't wint en leidt,
Ik weet, ik zal mijn keus beschreien
Tot eeuwigheid.

Maar om de menschen niet, weenen mijn hartezangen
Ik ween om 't zoete kwaad
Dat hield mijn zieke ziel gevangen
Ver van zijn baat.

O, Sabbath, Vriend van mijne jeugd zoo ver verloren
Gij weet, hoe mijn hart streed
Heb ik het lief verderf verkoren
't Was u zoo leed,

Laat toch mijn leven niet, verkommeren in duister
Onthoud mij niet uw vree,
En viert mijn Volk, uw vrome luister,
O, viere ik mee.

Want smart en smaad van menschen kan ik lachend dragen,
Als Gij mij niet verlaat.
Zalig maakt zes donkere dagen
Uw dageraad.

Gij kent mijn hart, mijn lust, de lasten van mijn leven,
Den stroom van mijn getij.
En wat geen menschen mij vergeven,
Vergeeft ge mij?

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Joannes Anastasius Veluanus herdacht.

'In Gelderland op die Velua licht een arm dorp, geheten Garder, dair heb ick omtrynt 6 jair gepredickt,' zoo begint Jan Gerritsz. Verstege, beter bekend onder zijnen later aangenomen naam van Joannes Anastasius Veluanus, zijn hoofdwerk, *Der Leken Wechwijser;* en in dat dorp, dat de voortvluchtige hervormer in zijne ballingschap verlangend bleef gedenken, is den 30_{sten} Juli 1.1. in kleinen, bijna intiemen kring zijn leven en zijn werk herdacht. Zoowel binnen als buiten het vriendelijke kerkje, - dat sinds hij er predikte, herhaaldelijk werd verbouwd en gerestaureerd; maar welks zware, vierkante toren, rustende op fundamenten in het midden der elfde eeuw reeds gelegd, allicht nog de stille, onveranderde getuige van die prediking is, - viel het den aanwezigen niet moeilijk, zich in gedachten te verplaatsen naar het tijdperk van voor bijna vier eeuwen, waarheen de schoone gedachtenisrede van den Leidschen hoogleeraar, Dr. F. Pijper, den uitgever van Verstege's geschriften,[1)] ons terugvoerde, omdat er sedert, althans aan de uiterlijke gesteldheid der plaats, weinig is veranderd. Het is waar, Garderen is thans door eenen goeden verkeersweg, toen zeker eene ondenkbare weelde, verbonden aan het gehucht Stroe, - Jan Gerritsz. Verstege's gekoorteplaats, - aan de halte midden op de woeste heide, waar zij, die de eenvoudige plechtigheid kwamen bijwonen, den trein moesten verlaten om verder te voet of per as den weg voort te zetten naar het afgelegen dorpje, welks torenspits men heel in de verte, op eene lichte verhooging van

1) Bibliotheca Reformatoria Neerlandica. IV.

het terrein, feestelijk bevlagd, boven eenig geboomte zag uitsteken. Maar afgezien van dien fraaien, nieuwen grintweg, waarop ons lichte rijtuigje zoo gemakkelijk voortrolde, breidde als oudtijds aan weerszijden in onafzienbaren kring zich uit de golvende heide, waar de bloesems van het juist in bloei komend heidekruid eenen ijlen lila sluier wierpen over het maar al te overvloedig doorschemerende dorre, gele zand, hier en daar slechts onderbroken door witte strepen van bloeiende boekweitvelden of goud getint door hel schitterende lupinen. Die schrale, ondankbare bodem, die zijnen bewoner dwingt tot eenen voortdurenden, harden strijd om het bestaan, heeft zijnen stempel gedrukt tot op het type van de nazaten van Verstege's parochianen met hunne scherpe, gebruinde gelaatstrekken. En de onmetelijke vergezichten, het wijde uitspansel, de volstrekte eenzaamheid, ongestoord door eenig spoor van eene menschelijke woning tot men de bebouwde kom van Garderen nadert, verruimen er nog altijd den blik en stemmen zeer ontvankelijk voor het bedenken der dingen die van boven en niet van deze aarde zijn; gelijk zij dat ook reeds deden in de dagen, dat Jan Gerritsz. Verstege in zijn moeilijk bereikbaar kerkje predikte voor de arme, verwilderde heidebewoners, die daar langer dan elders onder den druk der lijfeigenschap hadden moeten zuchten, en voor tal van hoorders uit omliggende steden en dorpen.[1)] Want voor die allen was het even goed eene daad van stouten moed om te komen hooren, als voor hem om te prediken zooals hij deed. Immers, naar hij ons mededeelt in de voorrede van *Der Leken Wechwijser,* nagenoeg de eenige bron, waaruit gegevens omtrent zijn leven en werken zijn te putten, werd in die prediking ‘die pausselicke affgodery gelastert, unde Godes edele wairheit gepresen, die ons durch Lutherus unde andere getrouwe mithelpers seer troistlick van Gott is geopenbaret’; en dit te verkondigen of aan te hooren bracht in gevaar van lijf en goed van het oogenblik dat, het eerst omstreeks 1523, de nieuwe leeringen ook het hertogdom Gelderland waren binnengedrongen.

1) Men komt hierheen uit Hattem langs een pad, dat sedert bij traditie *Het Hattemer Kerkpad* is geheeten. H.C. Ris Lambers. De Kerkhervorming op de Veluwe, pag. 101.

I.

De bij den aanvang der hervormingsbeweging in Gelderland regeerende hertog Karel van Egmond, in wiens tijd Mevrouw Bosboom-Toussaint ons met haren beroemden roman *Het Huis Lauernesse* verplaatst, maakte, naijverig als hij toezag op iedere aanranding zijner macht, wel bezwaar tegen de toelating in zijne landen van pauselijke inquisiteurs, namelijk van geloofsrechters, die, niet gebonden aan de wetten des lands, vonnisten zonder de wereldlijke overheid daarin te kennen; maar zijne eigene hand rustte daarom niet minder zwaar op wie van kettersche gevoelens werd verdacht, vooral sedert hij in 1529 als vierde lid was opgenomen in het zoogenaamde *Heilig Verbond*, ter gezamenlijke onderdrukking van alle ketterij door keizer Karel V en koning Frans I gesloten met den paus. Het zingen van een verdacht lied, het bezit van een verboden boek, het arbeiden op heiligendagen, het bijwonen van conventiculen (godsdienstige samenkomsten van leeken) werden toen ook in Gelderland misdaden, die met den dood moesten worden geboet. De hertog zond dan in den vroegen morgen den scherprechter met een kar met zand naar het huis van den beschuldigde om dien zonder vorm van proces voor zijne woning te onthoofden. Had een geestelijke ‘kettersch’ gepreekt, dan was het niet zeldzaam, dat nog dien eigen avond zijn lijk in een zak den Rijn afdreef; ‘of het rechtvaardig was, moge God weten’, teekent de kroniekschrijver, die dit verhaalt, daarbij aan. Te Nijmegen en te Arnhem werden in 1526 de eerste Geldersche brandstapels opgericht en werden drie vrouwen levend verbrand, Voor een goed deel wist Karel van Egmond zijne landen dan ook ‘redelijck onbefleckt te houden’ van de nieuwe leeringen, en althans Arnhem behield tot diep in de 16de eeuw den roep van eene goede Katholieke stad te zijn. Maar minder goed gelukte de ketterjacht op de Veluwe. Te Harderwijk met zijne bloeiende, vermaarde school, waar naar eene gissing van prof. Moll Jan Gerritsz. Verstege ter studie ging, werden de werken van Luther en van de andere hervormers, die der toen machtige en aanzienlijke handelsstad door haar verkeer met de Hanzesteden reeds vroeg in grooten getale toevloeiden, druk gelezen, trots 's hertogs

driftige vervolging, zijn opleggen van geldboeten, zijn brandmerken en de tong doorpriemen met een gloeiend ijzer, gelijk dit overal elders in de Nederlanden onder keizer Karel V plaats had.

Karel van Egmonds dood in 1538 bracht den Gelderschen een oogenblik van verademing. De vijfjarige regeering van zijnen opvolger, den hervormingsgezinden Willem van Kleef, is voor Gelderland het tijdperk van den wasdom der hervorming geweest. Te Elburg werd toen reeds door leden van den raad openlijk het Avondmaal gebruikt onder beiderlei gestalten; de geschriften van Melanchthon, van Calvijn, van Bullinger vonden naast die van Luther algemeene verspreiding; conventiculen werden druk gehouden; heiligendagen werden verwaarloosd. Te Harderwijk waagde een onbemiddeld priester, Koenraad van Renckum, het zelfs om in den nood van de armen zijner parochie te voorzien door verkoop van eenige kerksieraden en van een beeld, dat aanleiding gaf tot ‘misbruick’, naar hij verklaarde, terwijl hij zich ter rechtvaardiging zijner daad beriep, niet alleen op plaatsen uit de geschriften van de kerkvaders Hieronymus en Ambrosius, maar ook uit die van Bullinger. Men mag aannemen, dat in dezen tijd Verstege zich den boekenschat verwierf, die het hem mogelijk maakte te komen tot die grondige Bijbelkennis, die ongemeene belezenheid van de werken der oude kerkvaders en der nieuwere hervormers beiden, die wetenschappelijke vorming, waarom de kettermeester Sonnius zelf hem later zoude roemen als *sacerdos Latine et Graece doctus*. Zijne studies, zijn Bijbelonderzoek deden hem erkennen, ‘dat die erste ergernus is, de menschen in hoir ghelove te verderven mit affgodige lerungen, und affgodige exempelen, mit missen, mit gedragen (opgeheven) misbroidt, mit hilligen dienst in viel manyren. Item mit de leer van de munnickery, verdienst, betalung, fegefuyr, verbodene spysen unde den echten staet.’ Maar zijne veroordeeling van de vereering der heiligen, van het monnikwezen, van de leer van het vagevuur, van de goede werken, van de vasten, van het verplichte celibaat voor geestelijken, belette hem niet naar de priesterwijding te staan en zich te doen aanstellen tot *vice-cureyt* of onderpastoor van Garderen. Evenals Angelus Merula, de martelaar-pastoor van Heenvliet,

en zoo vele anderen in die dagen, achtte hij het aanhangen van hervormingsgezinde gevoelens toen nog vereenigbaar met het priesterschap in de Roomsch-Katholieke Kerk. Voor hem lag het zwaartepunt daarbij in de prediking, waartoe hij zich steeds zorgvuldig voorbereidde; en het zijn dan ook zijne geschreven sermoenen geweest, die den geloofsrechter den grondslag zijner beschuldiging hebben geleverd. Of hij toen reeds den leeken het Avondmaal onder beiderlei gestalten reikte, blijkt niet; wel dat hij in tegenstelling van Luther, die de tegenwoordigheid van Christus in het Avondmaal bleef aannemen, met hart en ziel verwierp de leer der transsubstantiatie, de Roomsche leer, dat door de daad van een mensch, door het uitspreken van eenige sacramenteele woorden de ouwel in God kon veranderen, zoodat 'natuirlick broit vur de gantze Gottheit wurt angebeden.' Hij was derhalve bij alle warme oprechte vereering van Luther, waarvan hij op tal van plaatsen in zijne geschriften blijk geeft, geen Lutheraan, maar een aanhanger der nationale, zelfstandige Nederlandsche Reformatie, die toen door Angelus Merula, door Cornelis van der Heyden, door Cornelis Hoen en wie al meer werd voorgestaan, tot wier aanhangers juist de meeste toenmalige hervormingsgezinden in ons vaderland, ook de Doopsgezinden, zijn te rekenen; en wien men om hunne opvatting van de Avondmaalsleer, als zoogenaamde 'sacramentisten', dan ook het recht niet toekende, zich te beroepen op het *Augsburgsche Interim,* de in 1548 op den Rijksdag te Augsburg aangenomen voorloopige regeling der godsdienstgeschillen in Duitschland, welker voor eigenlijke Lutheranen tamelijk gunstige bepalingen, naar men beweerde, eveneens in Gelderland van kracht behoorden te zijn, nu Willem van Kleef zijne Geldersche landen in 1543 had moeten overdragen aan den Duitschen keizer, den onverzoenlijken ketterbestrijder Karel V.

Dat de kettersche onderpastoor van Garderen zijne prediking zes jaren lang, van 1544-1550, ongestoord heeft kunnen voortzetten, is zeker voor een goed deel te danken aan de trouwe aanhankelijkheid zijner hoorders, die zich wel wachtten, anders dan in kringen van gelijkgezinden ruchtbaarheid te geven aan wat hij verkondigde. Maar die ongestoorde prediking, wier karakter toch niet geheel geheim

kon blijven, ware niettemin onmogelijk geweest, indien Karel V bij zijn voornemen om inquisiteurs naar Gelderland te zenden, niet ware gestuit op het hardnekkig vasthouden der Geldersche Staten aan het door den keizer bij de overneming van Gelre en Zutfen (het tractaat van Venlo) bezworen privilegie *de non evocando,* namelijk om de Geldersche ingezetenen met geene buitenlandsche rechtsvordering te bezwaren; en wat waren de inquisiteurs anders, vroeg men, dan 'uitlandsche' rechters, wier instructie, die hun het recht gaf hunne gevangenen naar de hoofdplaatsen te voeren, in strijd was met het geschreven Geldersch recht, volgens hetwelk ieder Geldersman in zijn eigene woonplaats moest terecht staan, en met het algemeen aangenomen gewoonterecht om crimineel beschuldigden onder borgtocht op vrije voeten te laten? Gedurende de eerste drie jaren der regeering van keizer Karel V zijn dan ook geene inquisiteurs in Gelderland opgetreden. De vervolging om den geloove geschiedde er door het Hof van Gelderland, een door Karel V nieuw ingesteld rechtscollege, dat den Gelderschen Staten niet minder als eene inbreuk op hunne privilegiën een doorn in het oog was; en dat in zoo verre met hunnen tegenstand rekening houden moest, dat, toen in 1547 toch de eerste pauselijke inquisiteur, de Dominicanermonnik Barend Gruwel, naar Gelderland kwam, krachtig gesteund door de landvoogdes, koningin Maria van Hongarije, noch hij, noch zijne opvolgers op eigen gezag mochten werken, of hunne beschuldigden voor hun eigen vierschaar dagen, maar het ketteronderzoek moesten instellen in het bijzijn van eenige leden van het Hof, daartoe gecommitteerd.

Hunne vervolging was er niet minder scherp om, vooral toen Barend Gruwel in het eind van 1549 werd bijgestaan, om weldra te worden opgevolgd, door Franciscus Sonnius, die reeds den 1sten Januari 1550 den onderpastoor van Garderen, Jan Gerritsz. Verstege, door twee gerechtsdienaars naar Arnhem deed voeren, terwijl eene huiszoeking diens verzameling verboden boeken, en de noodlottige sermoenen aan het licht bracht, met het concept van een geschrift, dat later toch nog is verschenen als *Der Leken Wechwijser.*

Het ergste stond Verstege nu te wachten, indien hij standvastig bleef, maar dat bleef hij niet. Van de wijze, waarop

hij zich zocht te verdedigen, is niets bekend dan de verklaring van den inquisiteur Sonnius aan Viglius, toen lid van den Staatsraad te Brussel,[1] dat *sacerdos erat Graece et Latine doctus, et facundia plane ido neus ad seducendum multos, atque in hoc studuerat in dogmatibus protestantium integrum decennium ut tandem tempore ac loco opportunis impie doceret quod temerarie didicer at*, namelijk, dat hij was een geleerd priester, volkomen geschikt om door zijne welbespraaktheid velen te verleiden, die een tiental jaren de leerstellingen der Protestanten had bestudeerd en die, wat hij roekeloos had aangeleerd, zoo veel tijd en plaats toelieten, gewetenloos aan anderen mededeelde. De bewijzen zijner schuld waren trouwens zoo onwederlegbaar, dat het geheele proces in drie weken afliep met den treurigen uitslag, als zoo dikwijls in die benauwende dagen, dat de beschuldigde, verschrikt en verbijsterd door bedreigingen van pijniging, door afmattende twistgedingen, uitgeput door de ellenden van het kerkerleven, en eindelijk, half vernietigd reeds, op vleienden toon verlokt tot concessiën, tot eene halve of dubbelzinnige schuldbelijdenis, de door hem beleden leerstellingen herriep. Die herroeping herhaalde hij openlijk den 27sten Januari 1550 ten aanhoore van eene dicht opéengedrongen menigte, die naar de groote audientiezaal van het Hof te Arnhem was gestroomd, misschien wel in de hoop, iets anders te zullen hooren. 'Viel fromen van edelen en gemenen staet,' bericht Verstege zelf ons, 'sijnt tegenwoirdich bij mijn ongeluck gestanden, die mijn saick nyt recht verstanden hebben, angemerckt, dat mijn viand Sonnius alle punten falslick te sijner eren unde mijner schanden hefft omgebogen'.

Al mocht Verstege van de kwade trouw van zijnen rechter overtuigd zijn, hij droeg daarom niet minder de volle verantwoordelijkheid voor zijnen 'sundigen wederroip', zooals hij zelf dien heeft genoemd. Maar wie op eenen rondgang door een onzer stedelijke musea wel eens onverwachts kwam te staan voor een oude pijnbank en zich huiverend afvroeg, wat het reeds moest zijn om door eene ruwe hand te worden aangegrepen en vastgelegd op die lage bank, met die ijzeren beugels en die lederen riemen om den hals, om

1) W. Moll. Joh. An. Veluanus. Kerkhistorisch Archief. I. pag. 121.

de polsen en om de enkels, bedenkende, dat het daarmede pas begon..... wie daar leerde beseffen, dat deze dingen, die ons ver staan, die ons vreemd zijn geworden, die wij zoo licht veridealiseeren, eene harde werkelijkheid zijn geweest, die gevoelt iets van het tragische van zulk eene herroeping. Bovendien in alle geestelijke dingen is een groei; en menigeen, misschien Jan Gerritsz. Verstege ook wel, is op zulk een zware proef gesteld, eer hij nog tot vollen geestelijken wasdom was gekomen, eer hij nog geheel had gebroken met oude tradities van piëteit voor dingen, die vroeger zoo eerbiedwaardig schenen, eer hij had leeren inzien, dat voor de leeringen, welke hij had aangenomen, nu eenmaal geene plaats was binnen de Kerk van Rome, eer hij genoeg zelfstandigheid van geest had verworven om de genademiddelen der Kerk te kunnen ontberen, om niet meer te vreezen voor haar dreigen met eeuwige verdoemenis. En het is in onze dagen goed en noodig, om zich al het gruwelijke van deze dingen nog eens in te denken.

Toen Mevrouw Bosboom-Toussaint bij het ebben der emotie, welke de Aprilbeweging van het jaar 1853 had gebracht, hare historische novellen *De van Beverens* en *Jan Woutersz. van Cuyck* in het licht gaf, werd dit door velen scherp afgekeurd, omdat daarmede nieuwe brandstof werd geworpen op een vuur van hartstocht, dat juist aan het bedaren was. Maar zij verdedigde zich tegen die afkeuring met de verklaring: ‘dat het zowel zijn nut als zijn regt had, zulke geschiedenissen van tijd tot tijd te doen herleven en als op te frisschen in de herinnering van het nageslacht dergenen, die deze dingen hebben geleden, gedragen en ondergaan, niet alleen voor zich zelven, maar ook voor het nakroost’. Voorgelicht door de historie, was het haar gegaan, vervolgde zij, als Groen van Prinsterer, die in de dagen der Aprilbeweging kon verklaren: ‘ik had geen donderslag van het Vaticaan noodig om te worden wakker geschud’. ‘Het was’, betoogde zij nog verder, ‘het was juist, omdat ik mij sints lang *innerlijk bewogen* gevoelde door de aanmatigingen en de ingrepen eener partij, die ik kende uit de geschiedenis in al de gevaarlijkheid harer machinatiën, combinatiën en meneën, en *juist* omdat ik wel wat strakke onbeweeglijkheid meende te zien en wat laauwe onver-

schilligheid omtrent verschijnsels, die naar mijn gevoelen ernstige bekommering moesten wekken in de harten van Nederlandsche Protestanten, dat het voornemen bij mij oprees om van zulke feiten in de geschiedenis gebruik te maken om meerdere onrust te wekken in onbewogene harten en warmer geestdrift in laauwe gemoederen... een hooger gloed te helpen ontvlammen in de harten van hen, die mogelijk weer gingen insluimeren in doodsche onverschilligheid, nadat zij pas tot een nieuw leven waren ontwaakt.' Wie dit overleest, bedenkende wat er thans alzoo in Nederland geschiedt, moet zich wel afvragen, of de woorden van onze groote romancière reeds iets van hunne kracht en beteekenis hebben verloren? Maar hij komt toch ook tot de slotsom, dat de historie in hare sobere werkelijkheid aangrijpender is dan in een kleed van verdichting.

II.

Herroepingen als die van Jan Gerritsz. Verstege op 27 Januari 1550 in de groote audientie-zaal van het Hof te Arnhem zijn destijds talrijk geweest. Zij, die er in die sombere dagen de teleurgestelde, bedroefde getuigen van waren, hebben er zeer zacht over geoordeeld. Hoe treffend zijn eene Renata van Frankrijk, een Andelot de Coligny om eenen gelijken val door niemand minder dan Calvijn zelf vertroost; en aan vertroosting had wel behoefte, wie tot zulk eene herroeping was gekomen, want bitter was de ontgoocheling, die er op volgde. Wat won men er mede? Wat werd er nu van het leven, dat men tot zulk een duren prijs van wurgpaal en brandstapel had vrijgekocht? Jan Gerritsz. Verstege zag zich veroordeeld, het zijne verder te slijten in 'ewiger gefenckenisz' op een der torens van het kasteel te Hattem, waar de drost hem van het allernoodigste zoude moeten voorzien voor twee stuivers daags. Die ambtenaar klaagde wel, dat dit te weinig was; maar kreeg bescheid terug: 'dat twee st. daechs genoeg waren, alzoe die priester drie dagen ter weken niet anders en sal moegen eten ende drincken dan broot ende byer.' Bovendien werd Verstege nog, naar hij klaagt, door den onverzoenlijken Sonnius, 'mit grote schand voir die minschen beladen', waarschijnlijk daarin

bestaande, dat hij des Zondagsmorgens bij den dienst in de Groote Kerk als boeteling voor den kansel moest zitten of staan. Hij zoude dan ook, meldt hij ons nader nog, ‘in onsalige mistroistichheit syn gefallen, wer syn sterfdach der tyt gekomen; maar altijd bleef hij hopen, mit Godes genedigen hulp so lang te leven bis die wairheit mit openbare confession wederom geehret wurde’, en hij dacht er niet aan, het middel, dat Sonnius hem ter bevrijding in de hand gaf, aan te grijpen, namelijk het schrijven van een werk ter verdediging van het pausdom, waartoe een Bijbel, de geschriften van eenige kerkvaders benevens pennen en papier te zijner beschikking werden gesteld. ‘Sonnius hefft mij mennichmail ontboden,’ lezen wij in de aandoenlijke voorrede van *Der Leken Wechwyser*, ‘dat mij gene verlossung wer to hopen eer hem dat pauselicke boeck gepresentiert wurde, aber sulck heyllois schryven nyt geschede.’

Intusschen werd Verstege door trouwe vrienden niet vergeten. Herhaaldelijk werd door personen, wier naam onbekend is gebleven, bij de landvoogdes aangedrongen op verzachting van zijn vonnis, wat eindelijk in 1553 ten gevolge had, dat uit Brussel bevel kwam, hem vrij te laten op voorwaarde dat hij, onder borgstelling van 400 gulden, binnen veertien dagen te Leuven zoude zijn, om daar drie jaren lang ‘pauselicke Theology’ te studeeren. Zijn grootvader, Jan Dirksz. Verstege, en een vriend, zekere Evert Arendsz. van Stroe, stelden zich borgen voor de aanzienlijke som van 2000 gulden, naar onze munt berekend; en op ‘Pinxterdach’ 1553 vertrok Verstege uit Hattem naar Leuven over Arnhem, waar hij brieven van Sonnius aan de Leuvensche autoriteiten moest afhalen. Onderweg dreef een angstig wantrouwen hem, die brieven te openen. Hij zag er in, dat hem te Leuven weinig vrijheid zoude worden gelaten, dat men gelast werd, hem scherp in het oog te houden en van zijn doen en laten geregeld bericht te zenden aan Sonnius te Arnhem. ‘Aldus was ick wederom mit jammerlicke noot beladen’, verhaalt hij; want zijn voornemen ‘om op generley wijs weder in die Misslicke Affgodery te treden’, scheen er voor goed door verijdeld. In zwaren tweestrijd vroeg hij zich af: ‘moet ick mijn arme moeder unde andere frunden in grote schaid laten fallen, off mijn ziel in verdamnus laten blijven?’ Zonder nog een

besluit te hebben kunnen nemen, kwam hij te Leuven aan, doolde er drie dagen in onzekerheid rond, wierp toen met een moedig besluit alle oude banden van zich en nam de vlucht. Blijkens bewaard gebleven rekeningen hebben zijn grootvader en zijn vriend den zwaren borgtocht betaald.

De gejaagde vluchteling, die het begin van een nieuw leven nu ook bezegelen wilde met het aannemen van eenen nieuwen naam en die zich sedert Anastasius, *de Verrezene*, noemde, trachtte nu allereerst eene rustige, veilige schuilplaats te vinden om daar af te werken, wat reeds in concept gereed lag toen hij voor drie jaren werd gevangen genomen. Want, schrijft hij, 'die consciency hefft mij gedrongen, dat die Negation mit openbare Bekanntnis myns gelovens meugelickerwys vorhin moest gebetert zyn, eer ick mit Christus unde syne gemeinte recht versoenet mocht wesen.' Waar hij daarop dit werk heeft voltooid, meldt hij ons niet, wel, dat hij het deed in 'vielerley beswernis.' - 'Die kalde winter,' gaat hij voort, 'is mij oick int schrijven seer hynderlick gefallen. Mijn geldt was to klein warme geleghene plaitsen te bruicken, unde mijn heymelick furnemen heb ick jderman niet openbaren durven. Hier beneven hefft mij dat ghedencken an mijn val unde an den belasten frunden nyt weinich verstoirt.' Bovendien zijne boeken en zijne aanteekeningen waren weg; het was een zware 'arbeyt so viel materien in korte Ordnung te brengen unde so viel alde doctoren te lesen um gewisse kuntschafft van de erste Christenheit te hebben.' Al moge hij, naar Straatsburg gevlucht, daar eene bibliotheek te zijner beschikking hebben gehad, dan kan toch alleen een ijzervast geheugen van wat hij voor en tijdens zijne gevangenschap had gelezen, hem hebben bekwaamd om een zoo uitvoerig gedocumenteerd boek als *Der Leken Wechwijser* binnen enkele maanden op het papier te brengen. Want hetzij dan dat hij, gelijk sommigen meenen, dit werk schreef, heimelijk verscholen onder het gastvrij dak van een bevriend Geldersman, hetzij dan dat hij het bewerkte te Straatsburg in den Elzas, destijds het groote toevluchtsoord van ballingen om den geloove, den 12den April 1554 reeds, dus binnen het jaar na zijne vlucht, verscheen het *Kort Bericht in allen principalen punten des Christen geloves mit klair getuichnis der hilliger Schriftuiren unde goede*

kuntschaft der alden doctoren mit anwijsung wanneer unde durch welcke personen die erroren opgestanden unde vermeert zijnen, bereit vur den simpelen ongelerden Christen, unde is deshalven genannt der Leken Wechwijser. Auth. Joan Anastasius Veluanus. Aan den voet van het titelblad stond ook nog *Des Heren Christus Jezus bloet reijnigt ons van allen sunden. 1 Joh. 1;* terwijl aan het slot van 'die Tafel der principalen punten' met groote letters is afgedrukt: *Wanneer du bekerest bist, so sterck deine brueder. Luc. 22.*

Joannes Anastasius, om hem nu verder te noemen bij zijnen nieuw aangenomen naam, schreef dit werk niet in de kerktaal, het Latijn, maar in het toenmalig Geldersch dialect, ten einde 'den ongelerden leken in hoir bekende spraick te dienen', en om het boek in het bijzonder te kunnen opdragen 'an die edele Ritterschafft, Steden unde Landschafft des trefflichen Fürstendoms Gelder unde Grafschafft Zutphen.' De hoofdinhoud bestaat allereerst uit onderricht aangaande God, Gods deugden, de Drieëenigheid, waarbij eenige polemiek wordt gevoerd tegen de opvattingen van Mennonieten en anderen aangaande de menschheid van Christus; na eene beschouwing over de genadegaven van Christus, over de engelen, de schepping en den duivel volgt dan de leer van de verlossing en van de rechtvaardiging, waarbij natuurlijk breedvoerig wordt uitgewijd over de leer der rechtvaardiging uit genade door het geloof, de hoofdwaarheid, die door de hervorming weder op den voorgrond is gebracht tegenover de Roomsche leer 'van de betalung, van verdienst van de goede wercken'. Ernstig wordt de Protestantsche lezer daarbij toch ook vermaand: 'Christus verdienst mach ons nyt baten, so lang wij ons leven mit ernst nijt beteren unde uit doin so viel als wij weten unde mit Godes hulp wel vermogen. Nymant bedrijge zich selves! Dat Christus buyten ons vur ons hefft gedaen, sal ons uit helpen, solang wij uit lijden dat Christus binnen ons woinet unde wercket; want dan sijn wij erst Christen, wanneer wij mit Christus inwoinenden Geest van sunden in deuchden gedreven werden. Rom. 8. Onser viel spreken schone dingen van Christus verdiensten tegen den paus, unde willen nochthans den ankloppenden Christus in onse herten uit laten. Dus blijven wij noch

ellendich van den listigen duvel bedrogen... Wair des paus menung van eigen betalung vergeten wert, unde Christus betalung also bedacht, dat men in de alde sunden blijft unde noch fleisselicker wurt dan vorhin, dair wijckt men van den enen duvel an den andern.' In den breede wordt daarop gehandeld van de middelen des heils, 'van de sacramenten, van de doip, avontmail, van de transsubstantation, van de bewairung des broits', namelijk tot een voorwerp van vereering en tot bediening aan kranken en stervenden. Wat verderop heeft hij het over den heiligendienst, de reliquie-vereering, de aflaat, het gebruik van beelden, sieraden en wijwater, het vasten, het monnikleven, het verplichte celibaat, alles uitvoerig gedocumenteerd met aanhalingen uit den Bijbel, uit de oude geschriften der kerkvaders en uit de nieuwere werken der verschillende hervormers. Op de leer aangaande het gebed volgt eene beschouwing over 'der Christen frijheit,' namelijk de bevrijding der geloovigen van de eeuwige verdoemenis, van de overheersching der zonde, van de Joodsche wet, van de besluiten der bisschoppen, pausen en conciliën, van de vrees voor het vagevuur, alles ook weder besloten met eene waarschuwing tegen het misbruik dier bevrijding, als waren wij 'durch Christus genoigdoin frij gemaickt van goeden wercken, gelyck etlicke gotlosen under den evangelischen naam sich laten duncken... frij van allen unde andere diensten, die onse overheit van ons fordert..... fry van die hillige Schriftuir, dat wy onse gelove unde leven allene na heymelicke dromen, inblasungen unde andere openbarungen regulieren mueghen.' In tegenstelling met de Luthersche leerboeken, die zich onderscheiden door diep gevoel en eene overhelling tot mystiek, draagt *Der Leken Wechwyser* veeleer den stempel eener grondige verstandelijke ontwikkeling en wordt er scherp de nadruk gelegd op de noodzakelijkheid eener krachtige hervorming niet alleen in de kerk, maar ook in huisgezin en staat. Ook wordt in dit boek veel beslister front gemaakt tegenover de Kerk van Rome dan in de toenmalige Luthersche geschriften, waarin men er naar streefde zich in ritueel en dogma zoo min mogelijk van de moederkerk te verwijderen, in de kerken de beelden en de altaren nog wilde behouden, de voorbede voor de dooden en de instelling van de biecht wilde hand-

haven en bij het Avondmaal het gebruik van den ouwel in de plaats van het breken des broods bleef begeeren. Van de eigenlijke Calvinistische leer week *Der Leken Wechwyser* weder af door zijne verwerping van het leerstuk der voorbeschikking en der uitverkiezing, door zijn veroordeelen van het ketterdooden en het aanprijzen der verdraagzaamheid. 'Christus', zoo wordt er in vermaant, 'Christus verbijdet sijn apostelen die ongelovigen te verbranden, off Gott te bidden dat des geschee, off den menschen te raden dat sie sulcks doin. Sint Lucas 9. Bedenckt oick syn gelyckenis van oncruyt, Mat. 13. Paulus beveelt, Tit. 3, dat men mit den ketteren sal disputyren, unde blyven sie hartneckig, nyt meer mit sie conversyren, unde 2 Cor. 10 sprickt hij: onse wapen synt nyt fleisslick.' Het staatsgezag, zoowel als de leden der Christelijke Kerk onderling, zoo wordt er in *Der Leken Wechwyser* geleerd, moeten verschil van opvatting toelaten en broederlijk verdragen. Aandoenlijk is, wat er staat van 'der hilligen fall', namelijk: 'Gott laet de alder-hilligsten op erden by wylen seer groffelick fallen, als David, Petrus etc. Ten ersten opdat sie in den gront oitmoedich werden, unde allene op Godes bermhertigheit en op Jezus bloet betrouwen. Ten anderen, dat sie een mitlydsam herte over den sunderen leren hebben die sich bekeren, sie fruntlich anspreken unde berichten. Item die selven levendige bekerung gefuelt hebben, synen bequaemer anderen desgelyx te leren, als Christus sprickt: Petre, wanneer du bekeert bist, so sterckt deine brueder. Luce 22. Ten derden, opdat wij an sullicke exempelen sien, dat Gott bermhertich is, unde hoe wij ons bekeren sullen... want Gott en versmaet David, Petrus und den Moirder nyt om de verledene sunden.' De kern der onderwijzing is: 'Dat woirt Evangeli bedeut so viel als eene goede bootscap, eene goede belofftenisse, die van Gott an ons menschen koimpt, unde laut aldus: Berouwet, mensch, dyne sunden synen dy vergeven. Mat. 9. Du sallest von der hellen fry syn unde den hemel hebben om mijns Soins Jezus wil. Rom. 6. Johann. 3, 6. Dese belofftenis heeft Adam ontfangen. Gen. 3. ... Dese belofftenis is seer klairlick bescreven in allen boecken des Nieuwen Testaments. Bedroiffde herten, die hoir sunden dencken toe laeten, synen bequaem dese botscap te horen unde te ont-

fangen, gelyck een hongerich mensch bequaim is de spijs te ontfangen... Gott hefft Adam und Eva ten eerste gantz bedroifft mit de wet; ten anderen hefft hij sie weder froilick ghemaickt mit dat Evangeli. Besiet Gen. 3'.

Het boekje, dat 12 April 1554 te Straatsburg in druk verscheen, raakte reeds spoedig in Gelderland verspreid. In Augustus kwam het te Harderwijk in omloop en in September werd bij plakkaat van stadhouder en raden van Gelderland de verkoop scherpelijk verboden en inlevering van alle exemplaren bij de stedelijke overheid onder bedreiging van zware straf gelast. Het werkje ging desniettemin van hand tot hand, en in het volgende jaar reeds, in 1555, verscheen een tweede druk, thans eene overzetting in het Hollandsch, waarschijnlijk buiten Anastasius' voorkennis bewerkt. Verschillende edities, - een negental is bekend, maar zeker zijn er meer geweest, - verschenen in snelle opvolging en misten hunne uitwerking niet. Misschien is men niet ver van de waarheid, schrijft prof. Pijper, wanneer men de uitgave van dit werkje beschouwt als het uitstooten van een strijdkreet, als het te wapen roepen van die allen, die al wat was voorafgegaan: de verkrachting van bezworen privilegiën, de gewelddadige onderdrukking van alle zucht naar hervorming, de terechtstelling van zoovele vrome belijders met verkropte ergernis bleven aanzien. Want *Der Leken Wechwijser* leerde ook, in scherpe tegenstelling met de geschriften der slechts op tegenweer bedachte Lutheranen en met de weerloosheid door Calvijn en door de leiders der Mennonieten voorgestaan, dat samenwerking van volk en overheid tot de Reformatie wenschelijk was; hij leverde een pleidooi voor het goed recht van den leek, van het volk, dat immers Gode meer gehoorzaam moest zijn dan menschen, om waar geestelijke of wereldlijke overheden de hervorming niet ter hand namen, het zelf te doen. Na de lezing van *Der Leken Wechwijser*, meent de uitgever van Anastasius' geschriften, zal men het zielkundig verklaarbaar vinden, dat velen, die in lijdelijke afwachting op betere tijden hoopten, tot handelen werden bewogen, dat in het jaar 1566 de hervormde prediking plotseling als het ware van alle kanten opkwam, dat men het waagde, in duizendtallen te stroomen naar de Hagepreeken, dat de kerken werden overrompeld, de beelden tegen den grond geworpen,

en dat begonnen is het verzet, leidende tot den grooten strijd voor godsdienstige en maatschappelijke vrijheid, dien ons volk tachtig jaren lang heeft gevoerd, en waaruit het sterk en fier en vrij is te voorschijn gekomen.

III.

Waar Joannes Anastasius Veluanus sedert zijne vlucht uit Leuven en zijne voltooiing van *Der Leken Wechwijser* verblijf heeft gehouden, is lang onbekend gebleven. Volgens zijne verklaring in de voorrede van zijn werk hoopte hij, dat deze openlijke belijdenis het hem weder mogelijk zoude maken, ‘een predickampt onergerlick te bedienen... en zijn dienst ergent an ene Christen gemeint wederom te presentyren.’ Zijn Geldersch dialect, toen een mengsel van Duitsch en Hollandsch, heeft hem daarbij waarschijnlijk in Duitschland den weg gebaand, althans latere onderzoekingen hebben zijn spoor doen terug vinden in Bacherach aan den Rijn, waar hij in 1557, dus drie jaren na zijne vlucht uit Leuven, naar ‘Ostland’, de eerste voorganger der Protestantsche gemeente schijnt te zijn geweest. Het was een zware post en bange dagen moet hij er hebben doorgemaakt, want het kerspel Bacherach behoorde vóór de Hervorming aan het Andreasstift van de Dominikaners te Keulen en de macht der stiftsheeren was altijd nog groot genoeg om den Protestantschen voorganger binnen hun oude kerspel het leven in menig opzicht te bemoeilijken. Daarbij was de stedelijke raad Roomsch gebleven en de keurvorst van de Palts, Otto Heinrich, tot wiens rijksgebied Bacherach behoorde, had de hervorming binnen zijne landen ingevoerd op den grondslag van de Augsburgsche, dus Luthersche confessie. Maar althans op het stuk van het Avondmaal, wij zagen het reeds, was Anastasius allerminst tot de eigenlijke Lutheranen te rekenen; voortdurend zag hij zich, en nog wel door geestverwanten, ook hier met verbanning en afzetting bedreigd.

Men moet daarbij wel in het oog houden, dat Luther met zoo vele zijner aanhangers was groot gebracht in eene rechtgeloovige Roomsche wereld, in kringen, waar men ten opzichte van de mis geloovig aannam wat de Kerk leerde, namelijk dat in het sacrament des altaars God zelf tegen-

woordig is. Het wonderbaarlijke dezer verandering was immers juist eene openbaring van het goddelijke; en met Gods werkelijke tegenwoordigheid in het Avondmaal stond of viel voor Luther het wonder in het algemeen, ja de werkelijkheid der onzienbare dingen. Daar stond tegenover dat anderen, hoe zij ook op vele punten met hem mochten instemmen, geene behoefte meer hadden aan die krasse realistische leer van de transsubstantiatie, en toch ieder vraagstuk samenhangend met het sacrament des Avondmaals van het uiterste gewicht achtten. Vandaar de hevige onderlinge strijd, die de Protestanten der 16de eeuw verdeeld heeft. Die strijd, waarin voornamelijk Zwingli en Calvijn als woordvoerders optraden tegen Luther, en waarin de meerderheid der Nederlandsche Protestanten, ook Anastasius, zich aan de zijde der Zwitsersche hervormers schaarde, deed de Protestantsche vorsten voor of tegen Luthers meening partij kiezen. Vooral zagen zich daardoor bedreigd de Nederlanders, Franschen en Engelschen, die den geloofsvervolgingen in eigen vaderland ontweken naar de Palts, daar niet medegingen met de zuiver Luthersche Avondmaalsleer, zooals die door den keurvorst Otto Heinrich werd beleden en door diens Luthersche predikanten gehandhaafd. Alsof die Luthersche predikanten, die trouwe wachters voor de Augsburgsche geloofsbelijdenis, liever zouden zien, ‘dasz wir arme verjagte Christen wider ins Papstthumb fielen, oder von den Päpstlichen tyrannen erwürget wurden, dann dass uns erlaubet wurde, under euweren gnädigen Schirm zu wohnen’, klaagt Anastasius den keurvorst in de opdracht aan dezen van zijn in 1557 onder den schuilnaam Adamus Christianus uitgegeven werkje *Vom Nachtmahl Christi.* Dit werkje behelst bij volmondige erkenning van Luthers groote verdienste als eerste Reformator een pleidooi voor de Avondmaalsleer van Zwingli, een beroep op de wereldlijke macht om een ieder vrijelijk zijne meening te laten bepleiten, een aanmaning tot eensgezindheid, omdat de verdeeldheid omtrent de Avondmaalsleer aan de verbreiding des Evangelies afbreuk deed, en ten slotte een opwekking aan de voornaamste theologen der Protestantsche universiteiten, wier uitspraken weifelend en onzeker waren, om toch onbewimpeld hun gevoelen kenbaar te maken. ‘Ob man schon’, heet het hier, ‘ob

man schon die Empter darüber müszt verlieren, oder die wonung an ein ander ort verrücken, was wär vil daran gelägen? Haben doch die propheten und Apostel, ja Christus selb, von einer statt in die ander wychen müssen. Desz Herrn ist die erde an allen Orten. Gott kann seine treuwe liebe diener (die seine wairheit frei heraus sagen), wol ausser Wittenberg, Leiptzig oder Straszburg an anderen orten erhalten. Ueber dass musz man doch disz leben durch tödtlichen abgang bald verlassen. Was soll dan ein Christ (dieser kurtzen irdischen wonung halben) sich so kleinmüthig merken lassen?'

Betere dagen braken voor Anastasius aan, toen Otto Heinrich van de Palts in de lente van het jaar 1559 werd opgevolgd door Frederik III, bijgenaamd den Vrome. Deze, veel minder conservatief en Habsburgsch gezind dan zijn voorganger en dan de meeste Duitsche vorsten van zijn tijd, was uit overtuiging den Gereformeerden beginselen meer dan den Lutherschen toegedaan. Hij zocht ook naar vaste waarborgen tegen pauselijke en keizerlijke willekeur beiden, opmerkende, dat het Huis van Habsburg zich steeds nauwer verbond met den paus en dat de Roomsch-Katholieke Kerk zich krachtig reorganiseerde door vernieuwing van tucht en besliste formuleering der kerkleer, die op het concilie van Trente op nieuw werd vastgesteld. Inderdaad begon de Kerk van Rome met snelle vaart het verloren terrein te herwinnen, gesteund vooral door den onvermoeibaren ijver der Jezuieten, tegen wier drijven Anastasius een der eersten was om te waarschuwen. Hij deed dit in een geschriftje *Bekanntnisz von dem waren leib Christi,* dat hij in Februari 1561, nu niet meer anoniem, maar onder zijnen eigenen naam, uitgaf.

Voor een man als Anastasius, die ruim genoeg van opvatting was om alle dingen te onderzoeken en dan het goede te behouden; die hier de gedachten van Zwingli, daar die van Luther tot de zijne maakte en toch groote waarde bleef hechten aan vele uitspraken der 'alde doctoren'; die de Avondmaalsleer van Calvijn beleed, maar diens leerstuk der uitverkiezing en voorbeschikking verwierp, - voor zulk een man moet het eene groote voldoening zijn geweest te arbeiden onder eenen vorst als Frederik den Vrome. Onder diens bewind het eerst openbaarde zich een streven naar het dulden en verdragen

van andersdenkenden, en werd de mogelijkheid erkend, dat verschillende godsdienstige opvattingen naast elkander konden bestaan, met wederzijdsch geëerbiedigde vrijheid en in die vrijheid gelijkelijk gehandhaafd door de wereldlijke overheid. Der Lutherschgezinde bevolking van de Beneden-Palts werden geen Calvinistisch-Zwingliaansche leeringen opgedrongen, al had de keurvorst volgens den algemeen (ook door Protestanten) gehuldigden rechtsregel *cujus dominium ejus religio* alleszins het recht dit te doen. Wederdoopers en Doopsgezinden, overal elders verdreven, vonden onder Frederik den Vrome in de Rijn-Palts eene veilige wijkplaats en talrijk zijn onder diens regeering van hervormde zijde de pogingen geweest om te komen tot een vergelijk met de Lutheranen, tot eene groote algemeene samenwerking tegen de oude wereldlijke en kerkelijke machten, tot eene coalitie van alle Protestanten. Als den eersten stap daartoe en om eenen vasten leiddraad te hebben bij de strijdvragen, die de Protestanten verdeeld hielden, deed de keurvorst in 1562 eenen catechismus vaststellen, die wel de leer van Calvijn wat betreft de beteekenis van het Avondmaal hoog hield, maar diens leerstuk der praedesdnatie niet uitdrukkelijk voorop stelde en vele daaraan verbonden gevaarlijke vragen ter zijde liet. Deze catechismus, de beroemde *Heidelbergsche Catechismus*, met zijne plechtige inleidingsvraag: ‘welke is uw eenige troost beide in leven en in sterven?’ en zijn treffend antwoord: ‘dat ik met lichaam en ziel, beide in leven en sterven, niet mijns, maar mijns getrouwen Zaligmakers, Jezus Christus, eigen ben’, - deze catechismus was niet alleen bedoeld als leerboek, maar ook als belijdenisschrift. Van Luthersche zijde vond hij heftige bestrijding; maar algemeenen ingang heeft hij gevonden bij de hervormden. In Zwitserland, in Polen, in Hongarije drong hij door; in Nederland werd hij door de synode van Dordrecht in 1574 officieel bekrachtigd; over Holland kwam hij naar Amerika en werd daar het officieele leerboek der Hervormde Kerk der Vereenigde Staten tot op heden.

Het ligt voor de hand, dat Anastasius, die zich door den keurvorst tot superintendent van Bacherach zag benoemen, aandeel heeft gehad aan de samenstelling van dit merkwaardig geschrift. Immers de superintendenten van de Palts werden

door den keurvorst tot het vaststellen daarvan herhaaldelijk saamgeroepen en dus moet ook Anastasius ambtshalve daaraan werkzaam zijn geweest. De overeenstemming tusschen *Der Leken Wechwyser* en den beroemden catechismus doet bovendien met grond vermoeden, dat zijn geest op den inhoud daarvan grooten invloed heeft uitgeoefend. Maar naar bijzonderheden aangaande het aandeel, dat hij ontwijfelbaar heeft genomen aan de vergaderingen en synoden te Heidelberg in de jaren 1561-1563, waarop over zaken van kerk en school werd gehandeld en de Heidelbergsche catechismus zijn beslag kreeg, kan men slechts gissen.

Wat er sedert van hem is geworden, wanneer hij stierf, is onbekend. De overlevering wil, dat hij in het jaar 1566, het jaar van hagepreek en beeldenstorm nog eens naar de Veluwe is wedergekeerd, maar die traditie is gebleken te berusten op eene verwisseling van gelijkluidende namen. Uit een schrijven door Anastasius nog in 1567 tot Bullinger gericht, blijkt hoe belangstellend hij van verre met zijn vaderland bleef medeleven, hoe diep de dood der graven van Egmond en Hoorne hem trof, hoe duidelijk hij de ontzettende rampen, die Alva's bestuur over de Nederlanden brengen ging, heeft zien aankomen,[1)] Zijn hoofdwerk, *Der Leken Wechwyser*, bleef in die bange dagen het boek, waaruit zijne landslieden kracht en moed putten tot volharden in den bijkans hopeloos ongelijken strijd. Dat het tot het jaar 1610 zoo herhaaldelijk is herdrukt, wekt het vermoeden, schrijft Dr. Pijper, dat de aanhangers der oorspronkelijke Nederlandsche reformatorische richting, die de leer van Gods algemeene vaderliefde, het kindschap Gods, de noodzakelijkheid van wedergeboorte op den voorgrond stelden, maar de praedestinatieleer verwierpen, nog lang zeer talrijk zijn geweest. *Der Leken Wechwyser* was dan ook een boek, op welks autoriteit de Remonstranten zich gaarne beriepen; en dat zoo velen in den lande, predikanten, overheidspersonen, particulieren den Remonstrantschen gevoelens waren toegedaan, heeft Hugo de Groot toegeschreven aan de geschriften van Erasmus, aan de *Decaden* van Bullinger, aan de *Loci communes* van Melanchthon en aan *Der Leken Wechwijser* van

1) Joannes Anastasius Veluanus door Dr. J. Lindeboom. Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis. Juli 1912.

Joannes Anastasius Veluanus. Maar bij het Dordtsche vonnis over de Remonstranten werd de echt nationale reformatorische richting diep getroffen en geraakte ook *Der Leken Wechwijser* in vergetelheid. Voor het werk van een man, die in beginsel voorstander was van de gelijkstelling van alle godsdienstige gezindten voor de wet, was geen plaats meer onder den druk eener heerschende Staatskerk. Die Staatskerk viel in 1795, voor nu ruim eene eeuw; maar zij had diepe wortelen geschoten; en opmerkende wat er in den lande geschiedt, moet men zich afvragen, of niet nieuwe loten uitspruiten, die reeds een bedenkelijke schaduw werpen. Een gedachtenisviering als die van Joannes Anastasius Veluanus in het kerkje te Garderen is als eene dringende waarschuwing, dat opnieuw in ons door de antithese verdeeld vaderland de teekenen der tijden ernstig en dreigend zijn.

JOHANNA W.A. NABER.

Menschen-plankton.
Naar aanleiding van een bezoek aan een Noorweegsche lagere school.

Kent gij Bergen? Het antwoord behoef ik eigenlijk niet af te wachten, want zoo een vijftigtal jaren geleden Kleef het doel was van den voor 't eerst uitvliegenden jeugdigen Nederlander, in latere tijden wordt gewoonlijk - dank zij de betere bootverbindingen, den grooteren reismoed en Lissone's vaderlijke zorgen - de eerste schrede buitenslands gezet over zee, in 't hooge Noorden.

Toch zullen de meeste noordvaarders slechts ‘a bowing acquaintance’ hebben met de tweede stad van het thans alleen staand koninkrijk. Hoogstens wordt er eenige uren stilgehouden, gaande of komende. Want het eigenlijke doel der reis ligt hooger of lager: Hardanger- of Sognefjord; die reuzen-bergspleten uit den oertijd, met hare bruisende watervallen en ijsbedekte kruinen.

Met dat al loont een langer verblijf te Bergen, want de omgeving is er vol verrassende afwisseling. Hier trotsch en wild, daar zacht en lieflijk, doet de omtrek, in snellen overgang, nu eens denken aan het Tiroolsche of Zwitsersche hoogland, dan weer aan Schotsche of zuid-Engelsche dalen.

Machtige granietklompen rijzen dreigend ter weerszijden omhoog uit de wijde, langgestrekte dalgeul, aan welker westelijk einde, wèl-beschut, de stad ligt. Vroeger bedekten groote bosschen de omringende bergen, getuige nog de naam van een der hoogsten: Lövstaken - bladerenhoop. Doch de Hollanders - gelijk men zich ter plaatse weemoedig herinnert - hebben indertijd dien boomenrijkdom wegge-

haald. Dat zij er voor betaald hebben, wordt vergeten er bij te zeggen. Doch in alle geval: het geld is weggerold, maar de kaalheid gebleven. Nu groeien slechts mos, heidekruid en blauwbes in de tallooze spleten en kommen van berghelling en kruin, met tot ondergrond een dikke moerassige veenlaag, welke den wandelaar bij 't beklimmen menige onaangename verrassing bereidt. Eerst in den lateren tijd heeft men de noodzakelijkheid der herbossching ingezien, en zoo kruipen van lieverlede berk en den weer de hellingen op, terwijl de bergmoerassen drooggelegd worden tot verderen aanplant. Zóó ijverig is men in de weer, dat zelfs de schooljeugd aan de herbeplanting deelneemt. De Noorsche schoolwet vergunt daartoe eene vacantie van twee dagen in 't jaar.

Als een fluweelen kleed breidt zich, in allerlei lichtschakeering, over de golvende dalvlakte uit het grasveld. Steeds frisch groen, dank zij vele verborgen bronnen; en zuinig - met kleine zeis of sikkel - afgeschoren als in een Engelsch park. Geen wonder dat Bergen eigenlijk Björgvin heet: heuvelweide! Telkens onderbreken plukjes boomen de vlakte, 't Zijn berken, elzen en esschen. Doch vooral de esch trekt de aandacht door zijn sierlijken bouw en teergroenen bladerenrijkdom. Waarom toch is die vroolijkste en elegantste aller boomen, eertijds - getuige oude schilderijen - ten onzent zoo geliefd, thans in triestig Holland verdrongen door den somberen iep, die het zwartig loof als moedeloos laat hangen?

Vroolijk als die dal-natuur, is ook de inwoner van Bergen; een sterke tegenstelling vormend met de overige Noren, die als 't ware uit de zwijgende, steile rotsgevaarten zijn gehouwen, welke de fjorden omringen. En niet bij toeval zag dan ook te Bergen het levenslicht de Molière van het noorden: Holberg, indertijd ook in ons land hoog geacht, doch nu alleen ten onzent nog levend in den hoofdpersoon-titularis van een zijner blijspelen: de politieke tinnegieter.

Wil men den Bergenaar inderdaad leeren kennen, dan is over de kaden en de vischmarkt te gaan. Dáár is de bevolking in haar eigenlijk element! Te Bergen is nog niet - gelijk in de meeste havensteden - de dokdrukte ver weg geschoven van de woonstad; de scheepsbeweging maakt er nog deel uit van het straatleven. Evenals te

Amsterdam, vóór men op 't onzalig denkbeeld kwam het Damrak met Beurzen dicht te plempen, grenst hier de groote markt aan de haven. En ter weerszijden van die haven wordt de markt door breede houten kaden voortgezet, waaraan de talrijke stoombooten en zeilvaartuigen zijn gemeerd, welke Bergen hare welvaart brengen. Nog even als ten tijde van de Hanze, staan langs die kaden geschaard de houten, bontgeschilderde, met roode pannen gedekte pakhuizen; huis aan huis zich diep landwaarts aaneenrijgend, en de reeksen van elkander slechts gescheiden door duistere sloppen, nauwelijks breed genoeg voor het rollen en sleepen der vaten en kisten tot onder de ver overstekende hijschbalken.

Eigenlijk is er slechts één koopwaar: visch, visch en nogmaals visch! Visch van allerlei grootte, vorm en kleur. Sneeuwwit, pikzwart, vuurrood, of zooals de makreel: als 't ware van gevernist blik, met strepen van hard-groene verf.

Voor den Hollander, voor wien bot, tong en schelvisch, schelvisch, tong en bot de geheele zeebevolking uitmaken, is het slenteren over de Bergensche vischmarkt steeds een bron van nieuwe kennis. En toch: het toeval van de dagelijksche vischvangst openbaart slechts ten deele den verbazenden vormenrijkdom van de waterwereld: die wereld zooveel grooter dan de vastelandswereld en daarenboven zooveel minder onder den invloed van den mensch.

Beter dan de markt geeft dan ook het Bergensche dierkundige museum een inzicht in het leven onder de oppervlakte van het vochtige element. Begrijpelijkerwijze is in dat museum de visschenverzameling hoofdzaak. De leekenaandacht wordt natuurlijk 't meest getrokken door de tentoongestelde zeemonsters, de keizers en koningen van den Oceaan: de walvisschen en haaien. Zij zijn er in zeldzame volledigheid aanwezig; niet enkel als geraamten, maar ook - om het zoo uit te drukken - in levenden lijve. Eerst in volle wapenrusting, met hunne aanvals- en voortbewegingswerktuigen uitgerust, doen die leviatans vreezen en beven! Het is alsof de oerwereld zich voor ons opent in al hare kracht en ruwe grootschheid.

En meteen krijgen al onze zoo moeitevol verworven aestetische begrippen den bons! Want de natuur kan niet onschoon zijn, en dus blijkt onze maatstaf niet te

deugen. Doch welk een schijnbare grilligheid, welk eene dronkemansfantasie!

Hier buikvinnen als de pooten van een zeehond; dáár, als de vleugels van een zeemeeuw. Staartvinnen elegant en kort, aan het eind van een reusachtigen, lompen visch, en daarbij in den vorm en met de kleuren van een vlindervleugel. Maar ook staartvinnen scherp en gekromd als een slagzwaard, langer dan het geheele dierenlichaam, vele meters lang.

En welk een verschil in gelaatsuitdrukking, vooral door den neusvorm! Platte neuzen, spitse neuzen, haakneuzen, neuzen, - heele dieren zelfs, - als op een draaibank afgedraaid - zooals bijv. de grootste aller haaien: de brugde, die tot dertig meter lang kan worden. Of heelemaal geen neus, zooals de maanvisch met zijn pruimenmondje: een meer dan menschengroote zwarte pannekoek, waarin als door een geblinddoekte speelschgewijze twee vinnen zijn gestoken; zóó onbeholpen, dat men zich verwonderd afvraagt: wat kan het beest daarmede doen?

Bij hoevele dier monsters staat men trouwens als voor een raadsel. Een commissie van scheepsbouwkundigen zoude zeker aan de meesten het certificaat van zeewaardigheid weigeren. Zeer onvoldoende schijnen ook dikwijls de middelen tot voortbeweging. Zoo bijv. bij den narwal, een vleeschkolos met zeer korte staartvinnen, aan wien daarenboven de lange, schuin naar beneden gerichte neuspriem duchtig in den weg moet zitten. En toch, welk een ontzettende kracht zulke dieren kunnen ontwikkelen, bewijst het stuk scheepsromp, dat in het museum is tentoongesteld. Nog zit het bij den kop afgebroken wapen van den zwaardvisch in het hout. Met één priemstoot heeft het beest doorboord: de houten buitenhuid van het schip, het spant èn de binnenhuid, te zamen meer dan een voet dik; en de vaart van het monster werd eerst gestuit toen de spits een halven voet binnenscheeps was gedrongen!

Maar alleen leeken, en vooral schooljongens, kijken naar zulke dingen. (Ter eere van de Bergsche schooljeugd worde verklaard dat dit museum, evenals de andere, druk op de uren van kostelooze openstelling wordt bezocht, zoowel Zondags als in de week.) De zoöloog ziet daarentegen die

zeekoningen even onverschillig aan als de socioloog de koningen der aarde. Beide soorten geleerden hebben nog slechts oog voor het kleine, het onaanzienlijke, waaruit de maatschappij is opgebouwd. Dáár worden de ware ‘Stützen der Gesellschaft’ gevonden! En de zoölogische studenten, die zomers uit alle landen naar Bergen stroomen om in het laboratorium van het museum practisch te werken, slaan dan ook geen acht op de daar uitgestalde zeemonsters, doch wroeten begeerig in het onooglijk gewriemel dat eenmaal 's weeks te hunnen behoeve met het plankton-net uit de honderden meters diepe fjorden wordt opgehaald, of wel gaan zelf uit ter vangst in het zeewier, dat op en nabij den waterspiegel tegen de steile rotsen groeit en ontelbare koloniën kleine wezentjes tot schuilplaats en woning strekt.

De naam plankton - in zoölogische kringen ‘a household word’, daarbuiten weinig gehoord - is van jonge dagteekening. Eerst een kwart eeuw geleden voerde de Kieler physioloog V. Hansen deze benaming in de wetenschap in. Een Grieksch woord, dat ‘zwervend’ beteekent, is er de stamvader van. Met ‘plankton’ worden aangeduid die milliarden en milliarden, eigenlijk ontelbare, zeer kleine, dikwijls zelfs enkel met het mikroskoop te onderscheiden wezentjes, welke in het zeewater leven, en òf geen bewegingsorganen bezitten, òf althans met zóó weinig krachtige middelen tot verplaatsing zijn uitgerust, dat zij geheel afhankelijk zijn van stroom en wind. Deze bepalen hunnen levensweg; de eigen wil en keuze van het dier zijn als uitgeschakeld.

Met dat al zijn de planktonten van zéér groote beteekenis, niet enkel voor de waterwereld, maar zelfs voor de menschen-maatschappij. Want zonder kleine visschen geen groote visschen. En de kleine visschen, die door de groote worden opgegeten, voeden zich op hunne beurt met dat plankton: een steeds gedekte, drijvende tafel. En in de diepte der wateren, in de ijzige zeewoestenijen, waar zon noch maan doordringen, geen plaat leven kan en alle dierlijk voedsel ontbreekt, zoude de diepzee-fauna jammerlijk omkomen van honger, indien niet als een gestadige manna-regen, het doode plankton neer-drupte uit de hoogere waterschichten. Zoo is het raadsel

van het diepzee-leven door de ontdekking van het plankton opgelost.

De Bergenaars zelf bekommeren zich natuurlijk om dat plankton al heel weinig. Het is hun voldoende te weten, dat dáár in hun museum, op hunne kosten de wetenschap gediend wordt. Op *hunne* kosten: want in Noorwegen is de subsidie-bacil nog weinig krachtig werkzaam; slechts in zeer geringe mate draagt de Staat bij tot den zoölogischen cursus.

De ingezetenen van Bergen hebben trouwens wel wat anders te doen dan zich - behalve geldelijk - met de wetenschap te bemoeien. Zij zijn handelsmannen op en top, met uitgestrekte betrekkingen in alle deelen der wereld, dank zij hunne overal noodige koopwaar en de ligging aan den grooten oceaan. 't Is duidelijk aan en in de stad te bespeuren. Wegenaanleg, stadsuitbreiding, bibliotheekwezen, scholenbouw en zooveel meer geven blijk van een levenskracht en ondernemingsgeest, welke men op zóó hoogen breedtegraad geenszins zou verwachten.

Vooral de scholen trekken het oog. En nu ten onzent opnieuw de aandacht is gevestigd op de beteekenis der slöjd, dank zij het door den onvermoeiden arbeid van den schoolopziener Gunning tot stand gebrachte Congres van den Handenarbeid (in September jl. te Amsterdam gehouden), meen ik den Gidslezer geen ondienst te doen door hem uitte noodigen met mij een Bergsche volksschool te bezichtigen. Immers, gelijk hij door dat Congres weet, behoort Noorwegen tot de landen waar de slöjd een verplicht onderdeel is van het onderwijsprogram.

Dàt worde het ook ten spoedigste op onze eigen lagere school! Wèlbeschouwd toch zijn jongens en meisjes, die de wereld ingaan zonder te hebben geleerd hunne lichaamsdeelen te gebruiken, slechts menschen-plankton. Straks, in de meedoogenlooze maatschappij, dienen zij evenals het plankton, enkel tot voedsel van de krachtiger toegerusten. Weerloos drijven zij rond in de menschenmassa; vergrooten al te licht het toch al te groote aantal ongeschoolde arbeidskrachten, en vormen het leger der werkeloozen straks, het leger der ontevredenen steeds...

Doch het is thans geen tijd voor beschouwingen. Haasten wij ons de Bergsche school binnen te gaan. Gij zult het wel

niet euvel duiden, zoo - al is het slöjd-onderwijs ons eigenlijk doel - tevens rondgekeken wordt in de andere school- lokalen... en óók naar de schoolorganisatie gevraagd wordt. Immers het is wel eens goed kennis te nemen van het geen men in een kleineren staat doet voor het lager onderwijs. Want Noorwegen is - hoe groot ook in oppervlakte - uit een finantieel oogpunt en ook wat de bevolking betreft, véél kleiner dan Nederland. En al is Bergen de tweede stad van het koninkrijk, zij telt maar tachtig duizend zielen, en zéér weinige der inwoners zijn rijk te noemen.

I.

Wie per boot Bergen nadert, ziet sinds een paar jaren, ter linker, boven Sandviken - het van lieverlede met de oude stad samengegroeide pakhuisdorp, - oprijzen op de punt van een ver vooruitstekende rots, en zoo den geheelen omtrek overheerschend, een langgestrekt wit gebouw, twee verdiepingen hoog, met zware bergsteenen onderverdieping en met geknikt, kleurig rood pannen dak. De architectuur, hoogst sober, trekt aan door goede, rustige verdeeling. Bij den eersten aanblik denkt men: een of ander geneeskundig gesticht, welks inwonenden veel zon en lucht behoeven.

Het is echter slechts een volksschool, de Rothaugsche; wel een der nieuwste van Bergen, doch ook de andere scholen der stad zijn, hoewel niet zóó mooi gelegen, toch alle aan groote, vroolijke pleinen geplaatst, zoodat het zonlicht ruimschoots toegang heeft, en luchtverversching inderdaad versche lucht toevoert. Evenals de andere, is ook de Rothaugsche school in ⌊‾⌋-vorm gebouwd. Haar langste gevel is naar het Westen gekeerd (56 meter lang). In deze, en in den genoegzaam even langen, zuidelijken gevel zijn de eigenlijke schoollokalen gelegen. In den noordelijken gevel, welke een tiental meter korter is, liggen de twee gymnastiekzalen (één voor jongens, één voor meisjes) en eenige groote voordrachtzalen (voor zang, natuurkunde enz.). In wat men de kelderverdieping zoude kunnen noemen, doch in werkelijkheid geen kelderverdieping is, omdat het gebouw vrij op de rots staat, liggen de slöjd-lokalen en het stortbad. In de dakruimte - men denke daarbij echter niet aan onze zolders -

zijn eveneens eenige lokalen: teekenzaal, schoolkeuken, enz. ondergebracht. De speelplaats, aan drie zijden door het gebouw voor wind beschut, ligt aan de oostzijde open. In ons land zoude dit minder geraden zijn, doch te Bergen rijst aan die zijde, honderden meters hoog, de beschermende Blaamanden steil naar boven. Die speelplaats is ongeveer 46 × 35 M. groot.

Alle vertrekken liggen aan de buitenzijde. Langs den binnenkant van het gebouw loopt de gang, twee en een halven meter breed, met steen bevloerd, en hel verlicht door vele groote ramen. De schoollokalen zelf zien door hunne breede lichtopeningen uit op de ruime baai, met hare drukke scheepvaartbeweging. Scholieren en meesters kunnen vrijelijk genieten van die drukte en van het kleurenspel op water en berglandschap, want evenmin als men in Noorwegen de paarden met oogkleppen blindt, belemmert men den kinderen het uitzicht. Zelfs zijn in de andere scholen de eertijds matglazen benedenruiten weer door gewone vervangen.

Dat een zoo groot gebouw vele kinderen herbergt, spreekt vanzelf. De Noorsche schoolwet van 1908 laat slechts 35 kinderen per klasse toe (alleen in bijzondere gevallen mag het aantal tot 40 stijgen). Te Bergen heeft men echter ter bepaling van de noodige schoolruimte een gemiddelde van slechts 33,7 per klasse aangenomen en elk kind een minimum ruimte van 5 kubiek meter toebedeeld.

De Rothaugschool is berekend voor 944 kinderen. Er waren dus 28 klasselokalen te bouwen. Aangezien elk dezer 9 meter lang, 6.5 M. breed, en 3.7 M. hoog is, kan ieder die zijn vermenigvuldigingstafel niet vergeten is, gemakkelijk narekenen dat met die 28 kamers het ontzaglijke gebouw nog geenszins gevuld is - zelfs al houdt men groote oppervlakten beschikbaar voor de gangen en... voor de waterclosetten. (Alleen voor de kinderen zijn er 24, even goed voorzien als in de beste hotels!)

Doch die overblijvende ruimte is broodnoodig. Want naar Bergsche begrippen volstaat men niet met enkel klasselokalen aaneen te rijgen. Niet minder dan 18 andere lokalen zijn daarenboven noodig voor den schooldienst - gemiddeld derhalve op iedere drie klasselokalen twee! Zoo vindt men er een zitkamer voor de klasse-onderwijzers, en een voor de klasse-onderwijzeressen. Beide zijn van een kleine

bibliotheek voorzien (o.a. met een Conversationslexicon). Een groote zaal dient voor het houden van natuurkundige voordrachten. Daarnaast ligt de instrumentenkamer. Verder zijn nog aanwezig een teekenzaal voor het teekenen naar voorwerpen; een zangkamer met piano; een naaikamer, waar de oudere meisjes onderricht ontvangen in het maken van lijf- en huishoudgoed, en dus ook een vijftal naaimachines ter beschikking staan; een keuken voor de kooklessen, met vier fornuizen: voor gas en steenkool en voor gemengd gebruik, zoodat de meisjes met beide soort brandstof leeren omgaan.[1)] Dan nog een badinrichting met een dertigtal (afgeschoten) stortbaden. (Ongeveer de helft der leerlingen maakt hiervan 's winters om de veertien dagen gebruik.[2)] En ook ontbreekt niet een groote eetzaal, waar in de koude maanden behoeftige kinderen een warm middagmaal kunnen nuttigen. (Ongeveer 6.7 % der schoolbevolking wordt gespijzigd, doch het percentage is zeer afwisselend, stijgt en valt met de mindere of meerdere welvaart. Thans is, over geheel Bergen genomen, het aantal tot 5 % gedaald, na zelfs tot 9 % te zijn geklommen.)

Alle vertrekken zijn natuurlijk centraal verwarmd en electrisch verlicht. De verlichting geschiedt met lampen, welke enkel naar het plafond uitstralen. Evenals op onze scholen, heeft men in elk lokaal ventilatiekokers, doch evenals in onze scholen, geschiedt ook dáár de ventilatie in werkelijkheid uitsluitend met behulp der vensteropeningen.

De slöjd eischt vier lokalen: twee leskamers, een kamer tot het tijdelijk opbergen van het vervaardigde, en een kamer voor den houtvoorraad. In elke leskamer staan achttien flinke schaafbanken, en aan den wand hangen evenveel (open) kastjes; elk - gelijk ook de banken - met een nummer voorzien, en in rekken bevattende beitels, hamers, schaven, schroevendraaiers en zagen. Onder elke bank is de bergplaats voor een groote zaag. Heusche werktuigen,

1) In herinnering wordt gebracht, dat de Noorsche wet schoolplicht kent van het 7e tot en met het 14e levensjaar; de volksschool omvat dus een zevenjarig levenstijdperk.
2) In een andere pas geopende nieuwere school is - in navolging van Zweedsche voorbeelden - zelfs een klein zwembassin aangebracht, teneinde de kinderen aan den hengel te leeren zwemmen.

geen kinderspeelgoed; en hooren en zien vergaan dan ook als aan elke bank een jongen met dat echte gereedschap echte voorwerpen maakt. Zóó zeer zelfs, dat als aan 't einde van het uur de meester ('t is een gewone klasse-onderwijzer) het werk wil doen ophouden, hij een bootsmansfluitje laat weerklinken.

Wat gaat zoo'n uur gauw om! Zelfs voor wie enkel toekijkt, en - op een stoel gezeten - zijn blik doet gaan van den eenen naar den anderen jongen, die allen, zonder ophouden, met alle inspanning van hoofd en spieren, hun taak verrichten. Maar het is dan ook een pleizierige taak: er komt wat tastbaars.... en wat bruikbaars tot stand! Wanneer gij twee getallen met elkander hebt vermenigvuldigd, al staan er nog zoovele cijfers voor en achter het decimaalteeken, en daarna het met zooveel moeite verworven product gedeeld hebt door een getal van vier of vijf cijfers, ja, dan hebt gij veel werk verricht, maar enkel als tastbaar resultaat verkregen... een blad verknoeid papier. En hoogst waarschijnlijk zal u de verkregen vaardigheid later nooit te pas komen, tenzij gij natuurkundige of ingenieur wordt. Ook dán vermoedelijk niet - want in dat geval gebruikt gij liever rekentafel, rekenschuif en rekenmachine, of hoe de hulpmiddelen heeten, welke tegenwoordig het vuile breinwerk doen. - Maar met slöjd is het anders! Onder uwe handen ziet gij de ruwe plank worden tot een doos, welke uwe zuster heerlijk als naaikistje te pas komt, of tot een eierenrek, waarin moeder haar brozen schat zal bewaren... ten uwen profijte; of tot een kleerenrek voor vader's Zondagsche jas; of tot griffeldoozen, touwwinders, ja wat niet al, wat Noorsche niet minder dan Hollandsche en alle andere jongens broodnoodig hebben tot eigen gebruik. Heerlijke bezigheid, die wie het aanziet weer jong maakt; en wie jong is krachtig maakt en handig! En van menschen-plankton vervormt tot een arbeider in den dop!

Slechts in de hoogste drie klassen wordt in Noorwegen slöjdles gegeven. Zij is ietwat anders ingericht dan de Zweedsche slöjd; er zijn minder paedagogische werkstukken onder, minder knutselwerk, het is meer ‘echt’. Het Noorsche karakter eischt zulks; alleen zoodoende kan de belangstelling gaande blijven. Daarbij is wel in het oog te houden dat de jongens ook ouder zijn dan ten onzent.

Zij zijn 12, 13 en 14 oud. De eerstgenoemden ontvangen wekelijks drie uur slöjdles; in de hoogste klasse wordt slechts twee uren gearbeid. De lessen worden gegeven door gewone klasse-onderwijzers; wel is een bepaald technicus aangewezen om geregeld eenige malen in de week, na afloop der lessen, de werktuigen na te zien en zoo noodig te slijpen.

Alles wordt den jongens kosteloos verstrekt, gelijk trouwens het geheele onderwijs op de volksschool kosteloos is.

II.

Volksschool! Dat woord klinkt den Nederlander vreemd in de ooren. Geenszins wil dit zeggen dat het geheele Noorsche volk in die scholen onderwezen wordt. Al is Noorwegen nog zoo'n democratisch land - de adel is er zelfs bij de wet afgeschaft - toch is, evenmin als in de democratische Vereenigde Staten van Noord-Amerika, daardoor het standverschil weggenomen. Van de 11889 kinderen die in 1910 te Bergen schoolplichtig waren[1)] bezochten 9787 de volksschool; de (tien percent) beter gestelden voorzien zich elders... evenals zulks in Amerika het geval is. Maar de school is *volks*school, omdat het volk nog één is in geloove. De Staatskerk is hier inderdaad *de* kerk in den Staat. En dit spiegelt zich af zoowel in het schoolbestuur als in den schoolgang. Van de 182 week-uren, welke de jongens in hunnen zevenjarigen schooltijd doorbrengen in de klasse, zijn 21 aan den bijbel en aan den catechismus gewijd. Van de 187 week-uren der meisjes, zijn eveneens 21 uren tot hetzelfde doel bestemd. En zoowel in de groote schoolcommissie *(Skolestyre)* als in haar dagelijksch bestuur *(Tilsynutvalg)* hebben van rechtswege zitting geestelijken, daartoe door den (protestantschen) bisschop aangewezen.

Toch nadert deze, aldus onder geestelijke hoede staande Noorsche school, meer tot de zoogenaamd republikeinsche, dan men allicht zoude vermoeden. Indien gij mij nauwkeurig hebt nagerekend, zult gij bemerkt hebben dat ik met mijne opsomming der ‘bijlokalen’, die zich bij de 28 klasse-lokalen voegen, nog geenszins het gestelde getal 18 bereikte. Ten

1) Het schoolverslag over 1911 is door bijzondere omstandigheden nog niet verschenen, gelijk mij de heer school-inspecteur E. Greve mededeelde, aan wiens welwillendheid ik den toegang tot de Bergsche instellingen te danken had.

deele is zulks omdat ik eenige kleedkamers en wegzetkamers had vergeten; maar ook verzuimde ik te vermelden het kantoor van het hoofd der school en diens wachtkamer. Die liggen anders geenszins verscholen en zijn gemakkelijk te vinden. Evenals naar de woning van den huisbewaarder, wijzen groote zwarte pijlen, op de muren van het gebouw geschilderd, naar het heiligdom: geen triest, nauw hokje, als waarin de Amsterdamsche schoolhoofden zich rheumatiseeren, maar een ruim, luchtig, op de speelplaats uitziend lokaal.

Een groote schrijftafel, eenige stoelen, natuurlijk een telefoon, en verder... niets. Niet, zooals men elders in de groote volksscholen ziet, bijv. in Duitschland of Amerika, een of twee juffen, die in een hoekje altijd maar doortikken. Heelemaal geen hulp heeft deze Noorsche directeur! En daarenboven geeft hij in de hoogste klasse nog zes uren les per week!

Het geheim is zeer eenvoudig: Het hoofd der school ziet niet naar de kinderen om. Dat is de taak der klasse-onderwijzers. Het hoofd eischt dat deze zooveel mogelijk zelfstandig optreden, zich met alles bemoeien wat de onder hun toezicht staande kinderen betreft. Om die reden gaat dan ook - zooveel mogelijk - de onderwijzer mèt de kinderen over tot de hoogere klasse.

Alleen wanneer er moeielijkheden tusschen de ouders der kinderen en den klasse-onderwijzer ontstaan, treedt het hoofd als middelaar of scheidsrechter op.

Ook in ander opzicht is de Noorsche school republikeinsch. De gezamenlijke onderwijzers en onderwijzeressen kiezen uit hun midden een onderwijzersraad (skoleraad). De schoolhoofden hebben daarin van rechtswege zitting en de gemeentelijke schoolinspecteur bekleedt het voorzitterschap. Daarenboven heeft elke school een eigen kleinen onderwijzersraad. Die onderwijzersraden moeten door de schoolcommissie gehoord worden in alles wat de schooltucht en de algemeene regeling der schoolzaken betreft. Ook omtrent de leerboeken en het leerplan.

In de schoolcommissie nemen eveneens eenige onderwijzers zitting, daartoe door hunne mede-onderwijzers aangewezen. 't Is waar, zij vormen er met de geestelijken, die de bisschop benoemde, een kleine minderheid. Want het meerendeel der leden bestaat uit ouders der schoolgaande kinderen, daartoe

door den gemeenteraad uitgekozen. Geen republikeinsche school derhalve in den geest als sommige onderwijzers ten onzent zulks verlangen: eene, waarin zij het heft in handen hebben. Doch dat ware dan ook, welbeschouwd, geene democratische republiek, doch eene onderwijzers-oligarchie.

Zoo vertoont dan ook de Bergsche schoolcommissie een bonte verscheidenheid. Zij bestaat uit drie door den bisschop aangewezen geestelijken, een schoolhoofd, benoemd door het dagelijksch bestuur der gemeente, een onderwijzer en eene onderwijzeres gekozen door het onderwijzend personeel, en 17 huisvaders en moeders van hoogeren en lageren rang. Twee schoolhoofden, een geestelijke en een dokter zijn in hunne hoedanigheid van huisvaders gekozen, maar ook vindt men onder laatstbedoelden een steenhouwer, een machinist en zelfs een gevangenisbeambte.[1)] Tot groote bevreemding slechts één huismoeder, wat te meer verwondert omdat - gelijk men weet - de vrouw in gemeentelijke zaken in Noorwegen een groote rol speelt, en bijv. dan ook een zestal dames - van allerlei politieke richting - zitting hebben in den Bergschen gemeenteraad.

1) Dokters zijn in deze commissie minder noodig dan elders, omdat te Bergen een afzonderlijke geneeskundige schoolraad bestaat. Deze onderzoekt den geestelijken en lichamelijken toestand der kinderen, die daartoe, volgens het oordeel der onderwijzers, in aanmerking komen. In 1910 werden 58 achterlijke kinderen beoordeeld. In 688 gevallen werd door de geneeskundigen raad gegeven in zake gymnastiek. Nog 723 andere, verschillende gevallen werden behandeld. Daarenboven werden 545 kinderen onderzocht om te bepalen of het noodig was dat zij naar een vacantiekolonie werden gezonden. Sedert 1904 is ook voor onbemiddelde kinderen de gratisbehandeling van neus-, oor- en oogziekten ingevoerd. In 1910 werden 215 schoolkinderen behandeld en 50 operaties verricht. Tevens werd in dit jaar voor 't eerst op het schoolbudget een bedrag uitgetrokken voor het behandelen der tanden van behoeftige kinderen. Dat een gevangenisbeambte lid is van de schoolcommissie, staat vermoedelijk in verband met de gemeentelijke tuchtschool, welke eveneens onder het beheer dier commissie is gesteld. Deze ligt buiten de stad en had in 1910 een vlottende bevolking van gemiddeld 18 kinderen. Behalve gewoon onderwijs ontvangen de kinderen er ook onderricht in bepaalde ambachten. De gemiddelde duur van het verblijf van ieder kind, dat er voor 't eerst werd heengestuurd, was 265 dagen, van de recidivisten 164 dagen. In de school voor achterlijke kinderen, welke eveneens onder beheer der commissie staat, waren gemiddeld 40 kinderen aanwezig.

Daarentegen is in de kleine commissies van toezicht, die voor elke school afzonderlijk worden gevormd, het vrouwelijk element sterk vertegenwoordigd, en dat is hoofdzaak. Van het drietal leden, dat in elke dier commissies door de ouders der schoolgaande kinderen wordt gekozen, is bij de meeste een tweetal vrouwelijk. In het geheel telt elke commissie vijf leden; één daarvan is steeds geestelijke, een ander moet lid zijn der groote schoolcommissie.

Die groote schoolcommissie is niet als ten onzent een zuiver raadgevend - en daardoor soms radeloos - lichaam, maar zij neemt ten deele of geheel de werkzaamheden van onzen wethouder van onderwijs over. Zij stelt het leerplan vast, maakt de begrooting op, en draagt het onderwijzend personeel ter benoeming voor aan den gemeenteraad. Daarenboven strekt haar toezicht zich ook uit over de leerplichtige kinderen, die niet de volksschool bezoeken.[1)]

III.

Misschien zal het verbazen dat bij zoo'n democratische regeling, toch in één opzicht een scherpe scheiding bestaat. Behalve op de speelplaats, komen jongens en meisjes nooit samen. De reden is zeer eenvoudig: men wenschte voor beide geslachten het onderwijs verschillend in te deelen. Zooals reeds werd aangestipt, hebben de meisjes iets meer lesuren dan de jongens - 187 weekuren in den zevenjarigen cursus, tegen de laatste 182 uren. De meisjes hebben wat minder lessen in taal (66 tegen 68), natuurkunde (7 tegen 8), rekenen (32 tegen 34), schrijven (8 tegen 10), teekenen (8 tegen 9) en gymnastiek (7 tegen 10). Maar daarentegen wordt veel meer tijd aan den handenarbeid besteed (24 tegen 8). Wie - zooals schrijver dezes -eens te Amsterdam in ‘Ons Huis’ met eigen ooren vernam, hoe een flinke werkmansvrouw, moeder van verscheidene kinderen, blozend den heer Tours moest bekennen niet in staat te zijn de kleeren van haar kroost te herstellen - laat staan te vervaardigen, kan het slechts toejuichen dat men in Noorwegen niet ter wille

1) De schoolcommissie hield in 1910, veertien vergaderingen. Daarin werden 250 punten behandeld. Het aantal in- en uitgaande stukken bedroeg 1497.

van theoretische gelijkheidsbegrippen en schijngeleerdheid, het meisje onttrekt aan hare natuurlijke taak. Het zou trouwens geen zin hebben de jongens te leeren hun knuisten uit te steken, en de meisjes te laten zitten met de handen in den schoot! En wie weet hoe erbarmelijk er gekookt wordt in onze volksklasse (en zelfs bij een groot deel der burgerij, zal evenmin de kookles iets overbodigs achten.

't Is waar, gelijk reeds werd opgemerkt, in Noorwegen bestaat schooldwang tot het 15e jaar, en daardoor kan men den kinderen veel bijbrengen, wat op jonger leeftijd geen 'vat' op hen heeft. Toch weet men er zich voor overlading te hoeden, gelijk blijkt uit de onderstaande week-uur verdeeling in de hoogste klasse der school.

Soort der lessen.		**Aantal uren per week.**	
		Jongens.	**Meisjes.**
Hulpwetenschappen.			
	taal	7	7
	rekenen	6	6
	schrijven	1	1
		14 uren.	14 uren.
Wetenschappen.			
	geschiedenis	2	2
	aardrijkskunde	1	1
	natuurkunde	3	2
		6 uren.	5 uren.
Geestesbeschaving en lichaamsontwikkeling.			
	godsdienstonderwijs	3	3
	teekenen	2	2
	zang	1	1
	handenarbeid	2	4
	gymnastiek	2	1
		10 uren.	11 uren.

(In de op één na hoogste klasse is de verdeeling dezelfde, behalve dat de jongens één uur minder natuurkunde en één uur meer slöjdles hebben.)

Elk uur duurt in werkelijkheid maar vijftig minuten. Want na elke les kunt gij de geheele schoolbevolking door de gangen naar de speelplaats zien marcheeren, om er zich tien minuten te ontspannen. Om tien uur - de school begint om 8uur - worden de tien minuten tot een kwartier gerekt. Op deze wijze is 't ook mogelijk de scholieren van 8 uur tot 1 uur op school te houden, en zoo den ideaal-toestand te bereiken dat de geheele schoolarbeid in den voormiddag afloopt[1].

Maar wat moeten de kinderen dan in den namiddag doen? - zal menig ouder onthutst vragen. Ten eerste ligt Bergen buitengemeen gunstig: aan alle kanten is er ruimte om zich te bewegen. Dan zijn er vele openbare speelplaatsen - hoog op een bergvlakte is zelfs een speelweide aangelegd, waar soms de kinderen van een school een heelen dag met den ransel op den rug naar toe trekken, en in de vacantie steeds een leeraar en leerares aanwezig zijn om de spelen te leiden.

1) Aangezien te Bergen nog niet voldoende scholen gebouwd zijn om dit stelsel geheel door te voeren, geldt dit enkel voor de hoogste vier klassen. Een deel der jongere kinderen - de eerste drie klassen, welke trouwens minder lesuren hebben (de jongens 18, 20 en 24 uur, de meisjes 20-23-24 uur) bezetten dus 's middags de lokalen welke 's morgens voor de ouderen dienden. Vandaar dan ook dat de Rothaugschool in werkelijkheid door ongeveer 1500 kinderen wordt bezocht; 1000 in den morgen, 500 in den middag. Er is dus, om in fabriekstermen te spreken, daar een continu-bedrijf van 8 uur 's morgens tot 6 uur 's middags. Het personeel wisselt zich daarbij, voor zooveel noodig, af. Om in geval van ziekte of zwangerschap (vijf der onderwijzeresen aan de Rothaugsche school bijv. zijn gehuwd met vijf onderwijzers aan dezelfde inrichting) de machine niet te doen stokken, zijn vast aangesteld door de gemeente een viertal mannelijke vikaren, en worden verder losse plaatsvervangers in dienst genomen. (Er zijn te Bergen zooveel vrouwelijke werkkrachten op onderwijs-gebied, dat bij deze geen vaste aanstelling noodig is.) De tijdelijke vikaren en vikaressen worden in de eerste maand der plaatsvervanging betaald uit het schoolbudget, in de volgende vijf maanden - dit is de maximum verloftijd en de duur der vervanging bij zwangerschap - uit het onderwijzersfonds, waartoe door alle leerkrachten een percentage van het traktement wordt bijgedragen. Op deze wijze wordt misbruikmaken voorkomen. Kenmerkend is bijv: dat thans de onderwijzers en de onderwijzeressen elk een eigen fonds hebben. De dames - die tweemaal zoo groot in aantal zijn - waren zóóveel meer invalide, dat de onderwijzers tegen de hooge gemeenschappelijke bijdrage protesteerden. Het eerste jaar der scheiding bedroeg de vrouwelijke omslag 2 % van het traktement; sedert hebben zij zich gebeterd, en nu bedraagt die omslag 1 % evenals bij de leeraren.

Maar 't is ook begrijpelijk dat vele jongens en meisjes, zij het niet uit eigen beweging, dan door ouderlijken drang, tot werken worden aangezet, waartoe in deze havenstad gelegenheid te over is.

Gij schudt bedenkelijk het hoofd? Ik niet. Integendeel, ik acht het buitengewoon onpraktisch een scherpe scheiding te maken tusschen den school-leeftijd en den werk-leeftijd. Hoe geleidelijker die overgang is, hoe beter; hoe eerder men intrekt in de eigenlijke maatschappij, zonder daarbij het leeren te verwaarloozen, hoe gemakkelijker het individu zich zal weten aan te passen aan het werkelijke leven, waarin ook steeds leeren en werken hand aan hand gaan. 's Morgens de school, 's middags de arbeid - het wil mij voorkomen dat alléén bij die indeeling schooldwang tot den vijftien-jarigen leeftijd zonder bezwaar is voor maatschappij en kind. Voor wie later op andere wijze dan door handenarbeid den kost zal verdienen, is trouwens te Bergen eveneens gezorgd. Aan de school is een bibliotheekzaal gebouwd. Deze bevat een zeventigtal zitplaatsen, welke van drie uur tot acht uur ter beschikking zijn van de leerlingen. Hoewel *in* het gebouw, heeft dit lokaal een afzonderlijken ingang van uit de straat, en staat ook niet onder toezicht van het schoolhoofd. De bibliotheek vormt n.l. een onderdeel van de stadsbibliotheek; eene daaraan verbonden dame houdt toezicht in de zaal en geeft de noodige inlichtingen. Er wordt een zóó ruim gebruik gemaakt van die leesinrichting, dat banken aan de stoelen zijn toegevoegd en men er over denkt de groote eetzaal, welke nu enkel op het etensuur gebruikt wordt[1)], eveneens in den namiddag voor de studie te bezigen.

IV.

Ongetwijfeld is de Bergsche lagere school niet volmaakt. De Münchener volksschool is bijv. wat den eigenlijken handenarbeid betreft, nog hooger te stellen.

Doch München is een rijke stad en het gewone vakonderwijs is er onder de leiding van Dr. Kerschensteiner zoo voortreffelijk georganiseerd, dat het wèl begrijpelijk is

1) Het gewone etensuur te Bergen is 2 uur in den namiddag.

dat hij de volksschool, als voorbereiding voor dat onderwijs niet wilde laten achterblijven,[1)]

Maar toch valt m.i. reeds uit Bergen voor ons veel te leeren. Mogen al in sommige opzichten de toestanden ten onzent anders zijn, in één opzicht staan wij gelijk met de Noorwegers. En eigenlijk niet alleen met de Noorwegers, maar met alle landen, waar de steden steeds grooter worden en de groot-nijverheid zich ontwikkelt.

Noch door dr. Bos, die op het Amsterdamsche congres de eerste spreekbeurt vervulde, noch door de volgende verdienstelijke sprekers werd - althans voor zoover uit de couranten verslagen is af te leiden - gewezen op een feit, dat misschien meer dan eenig ander geschikt is om lauwe belangstellenden tot warme voorstanders van de slöjd op school te maken. Niet beter meen ik te kunnen doen, dan hier ten deele het rondschrijven over te nemen dat onlangs door den Pruisischen minister van onderwijs aan alle desbetreffende ambtenaren en lichamen werd gezonden op voorstel van het *Landes Gewerbeambt.* Die Rijksraad voor de bedrijfsbelangen - eene voortreffelijke instelling waarmede ik het voorrecht had reeds eenige jaren geleden de Gidslezers bekend te maken - doet een noodkreet hooren, die te meer treft, omdat dan toch bij onze oostelijke naburen, dank zij het voortbestaan van het gildewezen (zij het ook in gewijzigden vorm), niet zóó zeer als ten onzent het leerlingstelsel in verval is geraakt.

'Ten gevolge van den ommekeer, welke in de negentiende eeuw plaats greep in het geheele economische bestaan' - aldus begint het rondschrijven - 'zijn voor het grootste deel van het thans opgroeiend geslacht de omstandigheden veranderd, waaronder het intreedt in het beroepsleven. Wel wordt bij de boerenbevolking de knaap ook nu nog in

1) Tot verdere toelichting diene dat het budget der Bergsche volksscholen in 1910 *f* 481.000 groot was. Ongeveer 4 ton hiervan was bestemd voor bezoldigingen. (De kosten van schoolbouw zijn niet in dit budget opgenomen. Die werden gevonden uit een leening-fonds. De Rothaug school kostte *f* 200.000.) Na aftrek van een rijksbijdrage in de pensioenverzekering en eenige andere inkomsten, ter gezamenlijke grootte van *f* 125.000, kostte iedere leerling aan de gemeente *f* 37 in het jaar, of met inbegrip van de uitgaven voor schoolbouw *f* 40.

zijn levensberoep ingewijd door het van jongs af mede optrekken met de volwassenen, en heeft in de kleine en middengroote provinciesteden het kind gelegenheid om de ouderen bij hunnen arbeid te helpen, althans zich met dien arbeid door aanschouwing gemeenzaam te maken, maar in de groote steden is het geheel anders geworden. Arbeid en gezinsleven zijn daar meestal plaatselijk ver van elkander gescheiden. In den regel bestaat er geen andere betrekking tusschen de werkplaats en de huishouding dan het wekelijksch loon. Het kind blijft vreemd aan de taak van den vader, en ook dikwijls aan die van de moeder. De enge woning der groote stad maakt het ondoenlijk het kind op oordeelkundige wijze bezig te houden. Ook voor voldoende speelplaats wordt slechts bij uitzondering gezorgd. Zoo blijft alleen over de straat. Deze biedt ongetwijfeld veel verstrooiing aan, en wekt ook wel de verbeelding op, maar is toch zeer zeker niet de meest geschikte plaats voor eene geregelde lichamelijke werkzaamheid.

'De economische en sociale toestanden dringen er dus toe dat de school zooveel mogelijk overneemt datgene waartoe huis en huisgezin in den regel niet meer bij machte zijn en ook niet meer kunnen zijn. Dat een groot deel der stadsjeugd niet oordeelkundig lichamelijk is opgevoed, dat de ware lust tot arbeiden ontbreekt, blijkt voor alles uit de beroepskeuze. De lust om inspannenden lichamelijken arbeid te verrichten neemt af, en dat niet enkel in de grootste steden. Vooral de ambachtsnijvere klaagt dat het hem moeielijk, ja dikwijls onmogelijk is, genoegzaam voorbereide leerlingen te betrekken. Ook bij de groot-nijverheid ontbreekt het aan een voldoend aanbod van geschoolde krachten. Nog onlangs is er van bevoegde zijde met nadruk op gewezen hoe noodig het is, vooral in de industrieën welke met vele machines werken, dat steeds een groot aantal goed onderrichte arbeiders aanwezig zijn. Alleen zulke kunnen zich snel aanpassen aan de technische verbeteringen, en alleen zoodoende zal Duitschland op de wereldmarkt aan zijne concurrenten blijvend het hoofd kunnen bieden.

Terwijl het veelal aan leerlingen ontbreekt in de beroepen, welke vakkennis vereischen, is daarentegen de aandrang voor ongeschoolden arbeid buitengemeen groot. - Te Berlijn maken de loop- en boodschapjongens meer dan een derde

deel, in vele Rijnlandsche groote steden zelfs tot bijna de helft der mannelijke arbeidsjeugd uit. Vaste baantjes hebben zij niet. Snel en veelvuldig wordt van betrekking veranderd, al naarmate luim en omstandigheden ingeven, en slechts bij uitzondering bekommert zich de werkgever om hen. Vooral wordt het jonge mensch te vroeg onafhankelijk van zijne ouders. Te spoedig verdient hij een betrekkelijk goed loon: het is geen zeldzaamheid dat een jongen, die nog in den leeftijd van het herhalingsonderwijs staat, 15 à 20 Mark 's weeks verdient.

Maar het loon stijgt niet belangrijk bij het klimmen van den leeftijd, en het bestaan blijft steeds wisselvallig en onzeker. De ongeschoolde jeugd is dan ook een der meest zorgwekkende verschijnselen van dezen tijd. Herhalingsscholen en andere instellingen mogen op dit gebied een groote taak voor zich hebben, doch zelfs wanneer zij het uiterste doen, zal steeds blijven ontbreken de opvoedende kracht, welke in de keuze van een bepaald levensberoep is gelegen.

Van groot belang is het derhalve, dat het getal der ongeschoolde arbeiders niet nog grooter worde dan in de tegenwoordige omstandigheden onvermijdelijk noodig is. Alle middelen, welke de jeugd er toe kunnen brengen een geschoold vak te kiezen, dienen derhalve te worden aangegrepen. Goede raad bij de beroepskeuze, op lagere school en herhalingsschool gegeven, of door schoolarts of arbeidsbeurs, kan veel ter verbetering bijdragen, *maar vóór alles zal het onderwijs in den handenarbeid in staat zijn*, *lust en liefde op te wekken voor het leeren van een bepaald beroep.*'

Ook Pruisen is zich dus bewust geworden van de schrikbarende toeneming van het menschen-plankton. En ook dáár zijn, nu het tij verloopen is, op onderwijsgebied de bakens te verzetten, en is de handenarbeid in het leerprogram op te nemen.

Is ook niet ten onzent een dergelijke klacht als in Pruisen aanteheffen? Is ook niet in onze groote steden - en zelfs in vele kleine - het hoofd des huizes werkzaam ver weg

van zijn gezin, en heeft de jongen er niet alle aanraking met het vak van zijn vader verloren? Hoe kan een knaap lust krijgen tot arbeiden met de handen, als hij zelf geen handenarbeid meer ziet, noch te huis, noch daar buiten; niet spelend kan nadoen wat de ouderen als taak verrichten? Want ‘al doende leert men’, en de straat - de groote opvoedster van den tegenwoordigen tijd - leert nu enkel onrust en zwerven. Zonderling, dat het eenige, wat de school thans buiten eigen kring tracht te doen, dat zwerven in de hand werkt! Ik bedoel de school-vacantiereisjes, die m.i. even bedenkelijk zijn, als schoolwandelingen noodig.

Drie en twintig malen kreeg een Amsterdamsch onderwijzer in zijne 39 kinderen tellende klasse ten antwoord op de vraag hoe de vrije tijd in de groote vacantie was doorgebracht: ‘Niet uit de stad en niet in het Vondelpark geweest.’ Waar dan? ‘Op straat, thuis, op zolder! Doch op welke wijze!!’[1)]

Maar wat hadt gij dan verwacht? zoude ik dien onderwijzer willen toeroepen. Hebt gij dan geleerd uwe kinderen zichzelf bezig te houden? Als de vacantie een ramp is voor het kind, dan is zulks omdat de school dat kind niet heeft weten voor te bereiden op de vacantie, niet heeft geleerd bezigheid te zoeken. Vacantie-kinderfeesten kunnen hoogstens als met klatergoud dit gebrek bedekken - het daaraan bestede geld kan ten bate van het kind veel oordeelkundiger besteed worden.

Welbeschouwd is dan ook onze tegenwoordige lagere school - de openbare en óók de bijzondere, want naar mij voorkomt volgt tot nu toe de laatste nog te gedwee de eerste na - weinig anders dan eene inrichting tot het maken van menschen-plankton. De kinderen worden door hunne eenzijdige opvoeding als 't ware voorbestemd om in die groote schare van losse arbeiders en fabrieksmeiden op te gaan, zonder welke zeer zeker de maatschappij niet kan voortwerken, doch welke geenszins een zoo grooten toevloed behoeft als deze kunstmatige aankweeking veroorzaakt. Immers dat leger behoorde uitsluitend gerecruteerd te worden uit de min-waardige elementen, uit den eigenlijken menschen-

1) *Algemeen Handelsblad* van 9 Sept. 1912, ‘Na de vacantie’.

afval, welke tot niets anders bruikbaar is. Het moest niet - gelijk thans - óók zoovele krachten bevatten, welke, beter geleid, de maatschappij van grooter nut konden zijn en tot eere strekken.

Terecht merkt het Pruisische rondschrijven op, dat waar de maatschappij veranderd is, er niets anders overblijft dan ook de schoolopvoeding te wijzigen, en nu de handenarbeid uit het huis is verdwenen, dezen in te voeren op de school.

Op het vraagstuk: handenarbeid als hulpmiddel bij het leeren van andere vakken, of wel zuiver tot oefening van oog en hand, behoeft hier niet te worden ingegaan. M.i. zijn beide vormen even gewettigd, even noodzakelijk; de eerste soort handenarbeid in de lagere, de andere in de hoogere klassen der lagere school. Op het Congres van den Handenarbeid werd, wat het eerste betreft, terecht de aandacht gevestigd op het succes, dat de heer Klaas de Vries met zijne methode behaalde... te Enschede. Ook de Gidslezers herinneren zich wellicht mijne beschrijving daarvan in ‘School op voetjes’. Doch wie zich te Amsterdam op de hoogte wil stellen van den handenarbeid als hulpmiddel, doet beter zich tot de Nieuwe Schoolvereeniging te wenden, of naar Haarlem te gaan.

Maar straks, in de hoogere klassen, dient de heusche houten metaalarbeid te volgen; natuurlijk niet om van den jongen een volslagen ambachtsman te maken, doch opdat hij niet later worde afgeschrikt door handenwerk, en zich in staat zie gesteld zich een oordeel te vormen omtrent zijne meerdere of mindere geschiktheid voor eenig beroep. En ook opdat wie zulks verder aangaat, daarover kunne oordeelen. Want hoe ter wereld kan iemand raad geven omtrent de beroepskeuze, als hij niet weet hoe den jongen zijne handen staan?

Daarbij kan men zonder overdrijving beweren, dat de tegenwoordige onderwijzer zelf wel de slechtste raadgever is, dien men denken kan. Het is een blinde, die den lamme leiden wil. Hoogstens kan zulk een onderwijzer van den jongen maken wat hij zelf is: een pennelikker. Want, gelijk dr. Bos zoo terecht opmerkte in zijne inleiding op het Congres: de opleiding van den onderwijzer is zéér gebrekkig. Zonderling echter, dat zelfs aan stedelijke autoriteiten de oogen nog niet opengaan. Niets merkwaardiger dan de reeks vragen, welke dezen zomer, blijkens de Amsterdamsche bladen, gesteld

werden aan de onderwijzers, die deel namen aan het vergelijkend examen voor hoofd eener school. Het is de moeite waard er kennis van te nemen, want hem die deze vragen naar den eisch wist te beantwoorden, zoude men zeker gaarne dadelijk plaats geven op een kantoorkruk of achter de toonbank van een boekwinkel. Maar op school ware zoo'n boekenwurm ten strengste te weren: hij zou de kinderen willen vormen naar zijn beeld!

Ongetwijfeld zal het invoeren van den echten handenarbeid op de meeste onzer scholen niet zonder veel moeielijkheden gepaard gaan. O.a.: hebben onze scholen niet, als de Bergsche, 'bijlokalen'. Alles is mondjesmaat, tot zelfs de speelplaats toe. Behalve de gymnastiekzaal, beschikt men hoogstens over een kolenbergplaats. Er blijft dus niets over dan, gelijk men te Bergen deed voordat de nieuwe scholen gebouwd werden: een afzonderlijke school voor den handenarbeid op te richten, of wel in de nabijheid der bestaande scholen tijdelijke lokalen te zoeken. Doch dit is een onderdeel van het vraagstuk, dat evenals de opleiding van den onderwijzer, buiten de perken van dit opstel ligt. Het wilde slechts aanvullen de mededeelingen op het Congres, en duidelijk maken dat het hier niet een gewoon schoolvraagstuk betreft, doch dat er de belangen onzer samenleving ten zeerste mede gemoeid zijn. Want plankton zij en blijve beperkt tot de waterwereld.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Herfst.

O herfst, als al wat sterk is, maar moet sterven,
Als al wat grootsch is, maar moet ondergaan,
Heb ik u lief, uw brons, uw gouden verven,
Uw paarse misten, uw verdorde blaân.

Mij is 't geluk uw stilten te doorzwerven,
Uw stervende oogen zien mij troostend aan,
De Godheid doet o herfst u lachend derven:
In u voelt zich mijn hart het meest verstaan.

Ook achter mij ligt een verloren zomer:
Leven, geluk, dat bloeide en weer verging;
Reik mij nog eens den goud-en-blauwen romer:
Een nieuwe lente, dat ik éens nog zing
En niet zal sterven als een eenzaam droomer
En niet mij de onvervulde handen wring.

J. PH. VAN GOETHEM.

De hinde.

In mijne droomen springt een hinde,
Duinrozen, bramen, wilde winde
Hange' om haar slanke vlucht gerankt,
Geen greep of lokroep die haar vangt
Mijn vliedende, schichtige hinde.

Vaak drinkt zij frisch kristal uit beken,
Grazend langs groen bevloerde kreken,
Waar menig halm en kelkentuil
Onder haar vochten, bruinen muil
En dubbele danshoefjes breken.

Daar sluip ik loerend om haar henen,
Heur zijden huid smeult gloed-beschenen,
Doch dring ik uit mijn hinderlaag,
Vervliegt zij als een regenvlaag
In 't ritselend loover verdwenen.

Maar, zoo ik zing en in mijn zangen
Tot rust komt al dat warsch verlangen
Naar onverdiend bezit en buit,
En ik mij als een jongen uit
In liedren, met gloeiende wangen,

Dan draaft zij naast mij mijn gezwinde,
Eindlijk getemde, lieve hinde,
En legt haar hals mij in de hand,
Dat ik die met een lichten band
Voorzichtig omstrengele en binde.

AART VAN DER LEEUW.

Grijze dag.
Noordwijk aan Zee.

De zee heeft geenen einder meer;
Zij lijkt onwerkelijk, een droom
Van grijze en zilv'ren tinten teer
Boven de witte brandingzoom.

Daar zwerft geen vogel aan de lucht;
Geen zeil, dat in den nevel hangt -
Geen vorm beweegt - en geen gerucht,
Dat mijn geloken aandacht vangt.

Maar immer deunt een klaagzang, die
Bij wijlen zwelt, bij wijlen kwijnt:
De eentoon'ge golvenlitanie,
Die geen begin heeft, en geen eind.

En met den melodieuzen val
Dier vage bidstem van de zee
Klinkt uit der ziel verholen hal
Een eender-deinend zingen mee.

Ik weet de verre tijden niet
Van mijn doorlachen, prilste Lent,
Waar 'k niet dit stil, eenzelvig lied
In wakk're nachten heb gekend.

Hoe dat het éénig wezen kan,
De vreemde mijm'ring van het kind,
En 't droomen van den rijpen man,
Die buiten 't leven zich bezint?

Zoo sta 'k nog met denzelfden schroom
Voor 't oude wonder van weleer....
't Is àl een grijze en zilv'ren droom....
De zee heeft geenen einder meer. -

P. OTTEN.

Sappho.

□α□ πσδ□ω □α□ μ□ομαι...

Ik weet niets dan deze eene zang
Van 't hart, dat zocht en nimmer vond,
En van een altijd-droeven mond,
Die dorstte, heel het leven lang.

Ik weet alleen dit eene lied
Van trouw, die leeg en bitter is,
Van schrille vreugd en staag gemis,
En onvree, martlend als verdriet.

Mijn stem was jong en sterk; en stout
Zong ze de groote wereld in.
Mijn hart werd moe, mijn hart werd oud
En zingt nog als in 't eerst begin:

Ik zocht de liefde in 't stille dal,
Op steilen berg, in 't feestlijk groen,
Ik zocht de liefde overal,
En derf nog steeds haar zuivren zoen.

Wel menigmaal ontbond 'k mijn haar
En rusttë in een sterken arm,
En menig biddend lippenpaar
Kuste mijn moeë voeten warm....

Maar toch, zooals een droomrig kind
Zijn spel verlaat, wijl iets hem trekt,
En in den wreeden lentewind
De handen tot de sterren rekt; -

Zoo bleef bij hartstochts snelsten stroom
't Verlangend hart mij droef gezind,
En 't wacht zijn verren sterredroom
Verdrietig als een eenzaam kind.

Ik ken alleen deze eene zang
Van 't hart, dat zocht en nimmer vond,
En van een moe-gekusten mond,
Die dorsten bleef, het leven lang.

ANNIE SALOMONS.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Bacon - Shakespeare.

- Wie dezen zomer in het Shakespeare-dorp heeft rondgeloopen, dat daar in Earl's Court verrezen was en waar, naast vele Elizabethaansche herinneringen, een ‘waterchute’ gelegenheid gaf met eenparig versnellende beweging de oppervlakte van een stillen vijver plots te komen verstoren, die is toch zeker getroffen geweest, dat de suffragettes daar zóó weinig in tel waren. Niet in warme sympathie met de onlangs in Londen zoo militant optredende vrouwenbeweging werd dáár getuigd, maar in omgekeerden zin kon men, onder het motto NO *votes for women*, reuzenadressen mede-onderteekenen, die het werk van moeder en dochter Pankhurst bedoelden te ondermijnen.

Dit door mij niet verwachte verschijnsel deed mij tot een der lokale autoriteiten de vraag richten of ook een der zestiende-eeuwsche luifels eene nering herbergde, die gegevens in omloop bracht vóór of tegen de dezen zomer met zooveel vernieuwde kracht weder opbloeiende twistvraag: Shakespeare - Bacon? Of wij dus die ‘Nachtwacht’ op het gebied der internationale letterkunst, die als ‘Shakespeare's Werken’ bekend is, te danken hebben aan het brein van een wereldberoemden wijsgeer, staatsman, hoveling en lord-kanselier van Elizabeth, die zich met opzet verscholen heeft achter het mom van een ongeletterden acteur, wiens beide dochters als analphabeten gestorven zijn en in wiens nalatenschap geen enkel boek of manuscript werd aangetroffen, dan wel of laatstgenoemde zelf, zooals de traditie wil, ook wezenlijk de dichter geweest is, wiens genie een vol hoofd uitsteekt boven dat van de prinsen der dicht-

kunst in alle talen en alle landen? Dat het antwoord ontkennend luidde, verwonderde mij in het wezen der zaak niet, want meermalen is het mij gebleken, dat goede moderne Engelschen zich nog driftiger kunnen maken tegen iemand die zich ‘Baconiaan’ durft noemen, dan tegen de spiegelruitenvernielende bende der haar zaak zoo onherstelbare schade doende stemrechtwerfsters.

Toch is de vraag: *Bacon* of *Shakespeare?* niet van gisteren en hebben de twee Engelsche staatslieden der vorige eeuw: Lord Palmerston en John Bright reeds luide partij kunnen kiezen en zich aan de zijde van hen geplaatst, die met Bright durfden zeggen: ‘any man that believed that William Shakespeare wrote “Hamlet” or “Lear” was a fool.’

Aan het vraagstuk als zoodanig werd geen dienst gedaan toen welhaast dertig jaren geleden een Amerikaansche ‘faddist’, Donnelly geheeten, een dik boek in het licht gaf, om aan te toonen en met citaten te bewijzen, dat Lord Bacon een cryptogram had achtergelaten - en wel in de eerste folio-editie van de gezamenlijke Shakespeare'sche tooneelstukken (1623) - waardoor in geheimschrift wereldkundig gemaakt werd dat hij, Bacon, de schrijver van de werken was, die hij onder den pseudonym ‘William Shakespeare’ in het licht gaf.

Donnelly kon weinig voorzien dat een schrander Engelsch letterkundige, schranderder en dieper doordringende dan hij, korten tijd daarna eene brochure in het licht zou kunnen geven, in welke dezelfde ‘zoogenaamde’ sleutel, die Donnelly op bedoelde folio-editie had toegepast, opnieuw aan diezelfde editie zou worden aangelegd, om nu daaraan eveneens het antwoord te ontlokken: ‘niet Bacon, maar ik, William Shakespeare, ben de schrijver van deze werken’! Daarmede was Donnelly's bewijsvoering voor goed *ad absurdum* herleid, al bleven zekere gegevens, dat Bacon zich met geheimschrift had afgegeven, overeind.

Edoch, bedoeling dezer regels is niet om een pleidooi te leveren in deze aangelegenheid; alleen om er de aandacht op te vestigen, dat binnen een kort tijdbestek veel in Engeland het licht heeft gezien, waardoor nieuwe feiten in het geding zijn gebracht. De aandacht verdienen daarbij vooral verschillende geschriften van Sir Edw. Durning Lawrence.

Hij brengt indirecte aanwijzingen uit de zeventiende eeuw, die juist door hun reeds eerwaardigen ouderdom van zooveel grootere waarde moeten geacht worden dan negentiende-eeuwsche spitsvondigheden van amerikaansche effectbejagers.

Zoo verschenen achtereenvolgens in 1642 en in 1645 twee uitgaven van bekende werken van Lord Bacon, het eene de: Historia Regni Henrici Septimi Angliae Regis, het andere: De Augmentis Scientiarum Lib. IX, bij de uitgevers Hackius, Moiardus en Wijngaerde te Leiden. Beiden voerden een merkwaardig titelvignet; dat van: De Augmentis Scientiarum is hiernevens weergegeven en vertoont ons een portret van Bacon in zittende houding voor een opengeslagen werk, waaronder zich een tweede bevindt (Novum organum?). Terwijl op deze beide werken het volle licht valt, zoo ook op de rechterhand van den schrijver, bevindt zich diens linkerhand in het duister en wordt met die ‘slinksche’ hand een jammerfiguur opwaarts gedrukt. Bedoelde figuur is de drager van een met metalen gespen extra gesloten boek, welks band het embleem draagt van een spiegel en bedoelen kan dat de inhoud van dit boek een spiegel der wereld zou kunnen zijn, terwijl de opklimmende figuur het oog op Bacon's geschriften gevestigd houdt en zijn schreden naar den top van een heuvel richt, boven op welken een deel van een tempel zichtbaar is. Het schijnt geen al te gedwongen verklaring wanneer de schrijver dit vignet aldus opvat, dat daarmede bedoeld werd dat Bacon niet alleen de schrijver is van het opengeslagen boek, maar ook van nog andere werken, die onder den naam van een ander, en wel op verholen, slinksche wijze, aan de onsterfelijkheid werden tegemoet gedragen.

Ook het tweede, hier niet weergegeven vignet, laat eene verklaring toe, volgens welke een acteur door ‘een speer te schudden’ Bacon als tooneelschrijver ondersteunt, en hem scheidt van een tweede Bacon-portret dat den edelman en den Rosecroix-adept weergeeft, die door de faam met de emblemen der wijsheid en van den ontbreidelden roem gekroond wordt.

Behalve een grooter boek heeft Sir Durning Lawrence ook een korte brochure in het licht gegeven: the Shakespeare Myth (Gay & Hancock Ltd., 12 en 13 Henrietta Street,

LVGD. BATAVORVM Apud Franciscum Moiardum, Et Adrianum Wijngaerde. *Anno 1645.*

London 1912) die bij honderdduizenden in den handel gebracht is en niet meer dan één stuiver kost. Wat in deze brochure vooral de aandacht verdient, is het betoog dat de bovengenoemde oorspronkelijke folio-editie van 1623, - zeven jaren na Shakespeare's overlijden, - waarvan de bezorging reeds herhaaldelijk aan Lord Bacon werd toegeschreven, tevens door dezen gebruikt werd om in verbloemde termen aan te duiden dat *Shakespeare* een schuilnaam geweest is. Immers wordt een portret van Shakespeare op het titelblad van deze folio-editie aangetroffen, dat bekend is als het eenige authentieke (geauthoriseerde) portret van Shakespeare, het zoogenaamde Droeshout-portret. Van dit portret wordt met klem van argumenten aangetoond dat het *met voorbedachten rade* vervalscht werd, dat de afschuwelijke tronie *als masker* bedoeld is en dat zelfs de kleeding met opzet uit twee linker (slinksche) helften is ineengezet. Het tienregelig vers dat dit conterfeitsel vergezelt, wordt zoodanig van kantteekening voorzien dat ook te dezen aanzien de *bedoeling* van den uitgever doorzichtig wordt om den lezer te overtuigen dat met dit portret niet eene openbaring maar eene omhulling werd nagestreefd.

Waar reeds hierboven werd medegedeeld dat met deze regelen geen studie over het vraagstuk bedoeld wordt, maar alleen eene vingerwijzing naar publicaties die in den allerjongsten tijd het licht hebben gezien en die voorzeker een zeer ruimen lezerskring verdienen, daar mag ik eindigen met de verwachting uit te spreken dat aan onze kindskinderen nóg feller licht over deze letterkundige verborgenheid zal ten dienste staan.

A.H.

Wat een Amsterdammer in 1837 niet zeggen mocht.

Censuur? Neen, nog veel aardiger: zelf bedwang.

Naar men weet, heeft handhaving van Napoleon's *mainmise* op het achtste wonder nimmer in de bedoeling der mannen van 1813 gelegen. Niet van Gijsbert Karel, die den Prins vóór zijn vertrek naar Amsterdam instrueert, de stad het ‘paleis’ terug te geven; niet van den Prins, die dien

wenk gereedelijk opvolgt. Niet van het publiek, dat deze daad toejuicht en er het volle begrip voor toont. De schuld heeft gelegen bij het officieele Amsterdam, dat klein was geweest in de heele Novembermaand van 1813, en zich nu ook te klein voelde om het oude gestoelte weer te vullen. Zij bleven er buigend *naast* staan.

De Jeronimo de Bosch Kemper, die in 1837 zijn vaders *Staatkundige Geschriften* uitgeeft, is een omzichtig man. Hij weet op zijn tijd te zwijgen. Kemper's roem is hem dierbaar, en veranderen zal hij niets in wat de vader onderteekend heeft, maar het verkorten wel. In letterlijke beteekenis, die voor ons tevens een figuurlijke wordt.

Ziehier in welke termen Kemper en Fannius Scholten van de opdracht der Soevereiniteit aan hun collega den commissaris van het Algemeen Bestuur te Rotterdam, F.B. 's Jacob, kennis geven. Wat Kemper's zoon drukt[1)], volgt in staande, wat hij, blijkens de nog aanwezige minuut[2)], weglaat, in cursieve letter:

> 'Het algemeen zoo opentlijk geprononceerd verlangen door alle ingezetenen van deze Hoofdstad en vele der adjacente plaatsen, deed ons besluiten om Z.H. als Soeverein dezer landen te proclameeren.
> Bij de uiting van onze gevoelens, toen wij de eer hadden Z.D.H. te Haarlem te begroeten, drongen wij met ernst en eerbied aan, dat Z.D.H. de aan Hoogst-denzelven opgedragen oppermagt wilde aannemen, en hadden het onuitsprekelijk genoegen, dat Z.D.H. bij Hoogstdeszelfs intrede alhier, aan de Regeering dezer stad verklaarde, dat hij dit aanbod aannam, *terwijl zijne eerste daad van Soevereiniteit daarin bestond*, *dat hij het Paleis, zoo schandelijk aan deze stad ontnomen*, *weder aan de stad teruggaf. Met dank wierd zulks door de regeering dezer stad aangenomen, en* de geestdrift

1) *Staatk. Geschr. van J.M. Kemper* III, 72.
2) Aanwinsten Rijksarchief 1892 (geschenk-Kemper). - De minuut is (evenals die van vele andere gewichtige stukken in het archief van Commissarissen-Generaal) niet van Kemper, maar van den dikwijls te veel in het donker gelaten Fannius Scholten.

van alle klassen en standen was algemeen; nimmer was er heugelijker en belangrijker dag in Nederland.'

Na 'aannam' zet Kemper Jr. een punt, en vervolgt dan met een hoofdletter: 'De geestdrift....'

Jorissen, die de portefeuille-Kemper in handen kreeg vóór zij publiek bezit werd, heeft hier blijkbaar overheen gelezen. Ik neem ten minste niet aan, dat ook hij in 1867 nog heeft *willen* verzwijgen, wat op een andere plaats zijner *Bijdragen*[1] duidelijk aan het licht komt.

H.T. COLENBRANDER.

1) III, 79 (het verslag van Van der Hoop aan den raad, van 3 December).

Dramatisch overzicht.

De nieuwe ‘Tooneelvereeniging’.
Het Nederlandsch Tooneel: De idealist, een zedenspel in 5 bedrijven door C. en M. Scharten-Antink.

De gemeenplaats staat er, eer men er aan denkt, en geen schrijver over de Amsterdamsche tooneeltoestanden van het oogenblik ontkomt er aan: ‘De Nederlandsche Tooneelvereeniging is dood - leve de Nederlandsche Tooneelvereeniging!’

Het ‘leve!’ hef ook ik gaarne aan, - maar niet dan na aan de gestorven kunstinstelling, en tevens aan den man die èn als bestuurder èn als tooneelspeler zijn niet geringe krachten jaren lang aan haar wijdde, den in deze maand overleden Mari J. Ternooy Apel, een groet van eerbiedige herinnering te hebben gebracht.

Er is een tijd geweest, dat daar in de Plantage-Middenlaan de eenige tooneelvoorstellingen gegeven werden, waarvoor het in Amsterdam de moeite waard was, zich te verplaatsen; de eenige, waarbij degelijk samenspel te genieten viel en van een eigenlijk repertoire gesproken kon worden. Tegenspoed heeft de Vereeniging achtervolgd en haar zóó geteisterd, dat zij er het leven bij laten moest.

Een andere is nu in en op haar plaats getreden, eene, wie mede een hachelijke strijd om het bestaan te wachten staat, ook doordat, nu sedert vier jaar, een ander tooneelgezelschap met vaak belangrijke en goed verzorgde vertooningen in ruimen kring belangstelling heeft weten te wekken voor Nederlandsche tooneelspeelkunst, en velen, in plaats van den

weg naar de Plantage, dien naar het Frederiksplein deed kiezen.

Het wil mij voorkomen, dat de N.V. 'Tooneelvereeniging', als concurrente van hare kunstzuster die in het Paleis voor Volksvlijt zetelt, het best zal doen, hare voorgangster, 'De Nederlandsche Tooneelvereeniging', te volgen in het streven naar degelijk samenspel en het vormen van een repertoire, waarin stijl en richting te onderkennen valt.

Zal dit der veelhoofdige directie - twee leiders, waarvan één opperleider en één inleider - met haar drie regisseuren en haar groot, maar voor een deel nog weinig ervaren, personeel mogelijk wezen? Is eene Vereeniging, waarbij mannen van zoo sterke overtuiging, van zoo bewust zelfgevoel en van deels zoo uiteenloopende kunstrichting, als Heijermans, Querido en Verkade, met en naast elkander werkzaam zijn, in staat, zoowel een repertoire te vormen, waaruit een leidende gedachte spreekt, als jonge tooneelspelers te leiden, zonder dat de man die vandaag de leiding heeft hun het tegenovergestelde, althans iets anders, leert dan hij die gisteren de regie voerde?

De tijd zal het antwoord geven.

Voorshands zijn het enkel de voorstellingen, waarmede de nieuwe onderneming geopend werd, waaruit men iets kan afleiden omtrent de artistieke voornemens, welke de Vereeniging koestert, en omtrent de artistieke krachten, welke haar ten dienste staan om die voornemens te verwezenlijken.

Moest men enkel naar de eerste openingsvoorstelling oordeelen, dan zou men kunnen zeggen dat het den leiders blijkbaar niet te doen is om het groote publiek te lokken. Niet aan de breede heirbaan, waarlangs de menigte zich beweegt,

> Und mit gewaltig wiederholten Wehen,
> Sich durch die enge Gnadenpforte zwängt,

maar aan een der smalle zijpaden, welke enkel voor een klein getal schouwburgbezoekers eenige aanlokkelijkheid bezitten, liggen de beide, onderling weer zeer uiteenloopende, drama's, welke voor den eersten avond gekozen waren.

Alleen een superieure vertolking van *Freule Julie*, het harde, cynische brok leven, waarin Strindberg zijn innige

minachting voor de vrouw rauw en ruw heeft uitgestooten, een vertolking gelijk die, waardoor in 1893, bij Antoine, Eugénie Nau de rol aannemelijk wist te maken, zou de keus van dit stuk hebben kunnen rechtvaardigen.

Nu bleek de rol ver boven de krachten van mevrouw Erfmann-Sasbach te gaan, en toonde de tooneelspeler Van der Veer, uit wien onder beschaafde leiding wel iets goeds zal kunnen groeien, de fijnere voeling te missen, die hem voor het vergroven van deze cynische rol zou hebben kunnen behoeden.

En evenzoo zou alleen een dichterlijke vertolking van *De Dwaas en de Dood*, het dramatisch gedicht - meer gedicht dan drama - van Hugo von Hoffmannsthal, de keus hiervan hebben kunnen verklaren.

Er is in dit werk zooveel dichterlijk moois, waarvan ook in de Rensburgsche vertaling veel bewaard bleef; het gegeven: de man die zich in het leven maar heeft laten gaan, zonder zich rekenschap te geven van wat eigenlijk leven is, en die eerst door den dood het leven leert zien, zooals het is, is zóó waar en treffend - hoe mooi is niet dit slotbeeld:

> Wenn einer träumt, so kann ein Uebermass
> Geträumten Fühlens ihn erwachen machen,
> So wach ich jetzt, im Fühlensübermass,
> Vom Lebenstraum wohl auf im Todeswachen -,

dat het voor een kunstenaar als Verkade de moeite waard geweest ware, daarbij zijn beste beentje vóór te zetten. Uit de aankleeding van het stuk (regie: Eduard Verkade) sprak de kunstenaar, de taal echter, die de kunstenaar te spreken had, was vooreerst onvoldoende gememoriseerd en dan - of dientengevolge? - werd ze met onschoonen, niet in emotie gedrenkten, klank gesproken. Voor den tooneelspeler Verkade geen gelukkig debuut.

Alles lijkt op alles. *De Dwaas en de Dood* op een Faustscène; *Esther's Verloving* op *De Violiers* en op tal van andere stukken, waarin het gaat over een huwelijk tusschen Jood en Christin of Jodin en Christen; *Die in duister leven* behandelt een soortgelijk onderwerp als Heijermans' *Glück auf!*

Dat is het intusschen niet wat de keus der stukken voor de drie openingsavonden minder gelukkig maakte. Elk onderwerp - ook het meest afgezaagde - is goed, zoo het slechts frisch en oorspronkelijk, eerlijk en met overtuiging behandeld is.

Maar *Esther's Verloving* staat lager dan al wat mij bekend is van stukken, waarvan de Joodsche huwelijkskwestie het onderwerp is; lager zeker dan de door mij slechts matig bewonderde *Violiers*. Men had deze 'Joodsche Comedie' niet uit Denemarken behoeven te halen. Werd er niet in gerekend met kronen, en klonken de voornamen van enkele der handelende personen (Jurgen) niet Deensch, dan zou men het stuk kunnen houden voor het onbeholpen eerstelingswerk van een Nederlandsch schrijver, die wel van enkele door hem waargenomen Joodsche tafereeltjes tooneel weet te maken, maar zijn onderwerp als geheel niet meester is. Dit is slap werk met slappe menschen: er is geen wil, geen vastheid van hand in den bouw van het ding te herkennen, en de oplossing - *va comme je te pousse!* - is er geen.

Wat den avond redde, wat maakte dat men de vier bedrijven kon blijven uitzitten, was het voortreffelijk spel van mevrouw de Boer-de Rijk, als moeder van Esther, en van Henriette van Kuyk (Esther), en dan het verrassend optreden van den vijf-en-zeventig jarigen Moor, die, als was aan den ouden boom een St.-Janslot ontsproten, zijn rol met de klankvolle stem, de volmaakte zeggenskracht en de smaakvolle gemakkelijkheid van een vijf-en-twintig jaar jonger acteur zegde en speelde.

Die in duister leven, dat een zwakkere broeder van Heijermans' mijnwerkersdrama moet wezen, heb ik niet gezien.

Toen de heer Heijermans, die in Berlijn, in vrijheid, zijn dagelijksche taak van hard werker verrichtte, die stad verliet om zich in het gareel van schouwburgdirecteur te spannen, was hij zich bewust van het moeielijke der taak die hij op zich nam. 'Hij voelt zich niet geboren voor schouwburgdirecteur in Nederland, met alle artistieke beslommeringen die dit ambt bij ons meebrengt', schreef de Berlijnsche correspondent van de Nieuwe Rotterdamsche Courant in Juli van dit jaar, onder het opschrift: *Heijermans' afscheid.*

‘Op dezen laatsten avond van een schoonen tijd drukt hem de lastige en ongewone taak, die hij moedig op zich genomen heeft, en die hij morgen even moedig aanvaarden zal. Hij giet galgenhumor uit over den schouwburgdirecteur Herman Heijermans, die zijn eerste voorstelling maar moest openen met den treurmarsch van Chopin...’

Zulk een stemming is zeker niet de rechte om een arbeid van dit gewicht te beginnen, en de eerste weken van het speelseizoen zullen er, vrees ik, niet toe hebben bijgedragen om den opperleider vroolijker te stemmen. Het publiek schijnt, terwijl het ziekteproces van de vorige Vereeniging zijn gang ging, den weg naar den Hollandschen Schouwburg te hebben verlaten. Toch had men mogen verwachten, dat het nu dien weg weer zou inslaan, nu de directie van ‘Het Tooneel’ wel een mooi repertoire aankondigt, maar door de eeuwigdurende herhalingen van dezelfde stukken, de nakoming van hare beloften telkens uit-, en hare vrienden teleurstelt.

Flaubert moet eens tot de Goncourtsgezegd hebben: ‘Het tooneel is geen kunst, het is een geheim.’ De schrijver van *Salammbo* en van *Madame Bovary* is zelf nooit achter dat geheim kunnen komen. Zijn stuk: *le Candidat* had geen succes en ook voor andere stukken kon hij de tooneel-directiën niet winnen.

Zulke mislukkingen zijn het deel geweest van heel wat romanschrijvers. Van de mannen die èn als romanschrijvers èn als dramatisch auteur een naam van beteekenis gemaakt hebben, weet ik mij op dit oogenblik enkel Victor Hugo, Björnson en d'Annunzio te herinneren... Of de tooneelstukken van den Italiaan op het repertoire zullen blijven, is nog de vraag.

Zouden Carel Scharten en Margo Scharten-Antink, die, zoowel elk afzonderlijk als te zamen, op het gebied van de vertelling, van de novelle en van den roman zooveel te genieten gaven, tot de weinigen behooren die het: ‘een goed romancier een slecht tooneelschrijver’ logenstraffen?

De vertooning van *De idealist* zou daarop het antwoord geven.

Men kan twisten over de beteekenis van de uitdrukking ‘idealist’.

Wil men er onder verstaan: een mensch, die niet te verwezenlijken idealen nastreeft; die iedereen gelukkig zou willen zien en daarom de maatschappij wil hervormen; die onbeschaafden en onontwikkelden uit hun nederige sfeer wil opheffen en tot hooger intellectueel leven brengen, maar die daartoe de rechte middelen niet weet aan te wenden en door zijn onpractisch doen, zijn veronachtzamen van de eischen die het werkelijk leven stelt, anderen en zich zelven in het ongeluk stort? Het is mij wel. En dan mag ook de Albert van Haeften, de hoofdpersoon van het ‘zedenspel’ van C. en M. Scharten-Antink, ‘een idealist’ heeten.

Deze idealist dan, de man die aan anderen levensvreugde wenscht te brengen, en die zich een toekomst droomt als Schiller in zijn Ode ‘An die Freude’ bezong, blijkt zelf maar weinig van die frissche levensvreugde rijk te zijn, welke hij den hem omringenden tracht te verschafften.

Albert van Haeften is zwaar-op-de-hand in zijn betoogen tot Truus, de dochter van zijn hospita, tot de hem bewonderende Mathilde, tot den behangersknecht Maarten Oppenraay, dien hij door de verzen van Perk, van Kloos en van Gorter vàn den drank en tòt het ware levensgeluk denkt te brengen. Op het partijtje ter eere van Truus' verjaardag, waarvoor hij, goedig als hij is, zijn kamer beschikbaar stelde, zit hij met een zuur gezicht, en het is begrijpelijk dat het jonge volkje, in zijn uitgelaten vroolijkheid, dezen ‘empêcheur de danser en rond’ uitmaakt voor een ‘drogen pias’. Albert's handelwijs tegenover het meisje waarmee hij verloofd is, maar dat hij op schandelijke wijze verwaarloost (en dat wij dan ook niet te zien krijgen), maakt hem bovendien al zeer onsympathiek.

En zoo kunnen wij er maar niet toe komen, werkelijk belang te gaan stellen in dien jongen man, voor wien de schrijvers vijf bedrijven lang onze belangstelling vragen.

Zooals Albert van Haeften ons in dit ‘zedenspel’ wordt vertoond, kunnen wij hem moeielijk ‘au sérieux’ nemen.

Dat het publiek van de eerste voorstelling dit ook niet deed, bleek uit het volgende. Toen de idealist, kort voor dat hij het verjaarpartijtje van het burgertroepje op zijn kamer zal ontvangen, naar zijn boekenkast liep en tot zich zelf zei (er komen in dit moderne stuk nog ouderwetsche

alleenspraakjes voor!): ‘Zal ik hun wat voorlezen?’, toen ging er door de geheele zaal een gegons als van ingehouden lachen....

Belangrijk, en dus belangstelling waard, een figuur voor een drama, dat bestemd is om gezien, niet om gelezen te worden, had deze Idealist kunnen worden, wanneer men ons hem vertoond had, strijdende tegen de hem vijandige maatschappij die hem omringt. Maar een vertegenwoordiger van die maatschappij, met wien te rekenen valt, komt in het gansche stuk niet voor: de ‘confident’ Willem Voorthuis, die er wellicht voor moet doorgaan, neemt daarvoor in dit drama een veel te onbeteekenende plaats in. Wel bestaat, volgens den schrijver der Inleiding, op het Programma voorkomende, het stuk uit ‘een reeks van conflicten’ tusschen den idealist ‘en de menschen op wie hij inwerken wil’, maar de ‘conflicten’ - die geen conflicten zijn - eindigen eenvoudig met den ondergang van het drietal: Truus die den verkeerden weg opgaat, Mathilde die zenuwziek wordt en Maarten die weer aan den drank vervalt - een drietal, dat in zijn onwezenlijkheid (alleen Truus vertoont nu en dan natuurlijke, menschelijke trekjes) ons bijzonder weinig interesseert....

H e t conflict, waarin de hoofdpersoon zelf betrokken wordt; dat de spil van het drama zou moeten zijn en dit bijeen zou moeten houden; dat de dramatische spanning zou behooren te wekken en tot een oplossing leiden, in welken zin dan ook, - dit conflict ontbreekt.

Voor een roman zou wat hier geboden wordt, kunnen volstaan, omdat men de karakters er in zou kunnen ontleden, den innerlijken strijd van den hoofdpersoon tot in bijzonderheden zou kunnen schilderen, kunnen verklaren wat in dezen melancholieken idealist verklaring behoeft, en zoo de belangstelling gaande houden en tot haar toppunt voeren, - voor een drama is het ontoereikend. En ik vrees met groote vreeze, dat, eenerzijds, het ontbreken van de voor een drama onmisbare ingrediënten, en, anderzijds, het aanwezig zijn van elementen, welke alleen in episch werk thuishooren, beletten zullen dat dit dramatisch eerstelingswerk van onze romanciers zich op het tooneel staande houdt.

Jammer van enkele aardige tooneeltjes, zooals dat tusschen

den idealist en zijn hospita in het eerste bedrijf; dat tusschen juffrouw Leebeek en Cornelia in het derde, en het werkelijk aangrijpende gedeelte in datzelfde bedrijf (door mevrouw Lobo-Braakensiek voortreffelijk gespeeld), waar Truus aan Albert haar liefde bekent. Jammer ook voor den, over het algemeen, bijzonder goeden tooneeldialoog en de goedgeslaagde milieu-schildering.

De schrijvers hebben reden tot dankbaarheid jegens de vertooners van hun werk. Dat de heer Reule eigenlijk niet *de* man is voor de hoofdrol - jonge minnaarsrollen passen hem beter - is een reden te meer om hem te prijzen voor hetgeen hij ervan terecht bracht; in het laatste bedrijf was zijn spel zelfs aangrijpend en bereikte hij een dramatische kracht als waartoe ik hem niet in staat had gerekend. Met mevrouw Lobo-Braakensiek, mevrouw Korlaar-Van Dam (de hospita), Caroline van Dommelen, Rika Hopper en, in sommige gedeelten van zijn rol, waar hij niet in den melodramatischen Louis-Bouwmeester-toon verviel, Louis de Vries werden van verschillende tooneelen stukjes tooneelspeelkunst gemaakt, die groote waardeering verdienen.

Arme tooneelschrijfkunst! Het geheim, waarvan Flaubert sprak, schijnt voor Nederlandsche schrijvers wel driedubbel verzegeld. Op den Nederlandschen bodem wil deze kunst maar niet welig tieren.

Laat ons dus de tooneelbesturen niet te hard vallen, wanneer zij ons bijna uitsluitend werk van vreemden bodem te zien geven. Zoo zij slechts zorgen, dat het steeds tot het beste behoort wat het buitenland voortbrengt, en niet enkel tot dat wat in het buitenland succes heeft.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Bayreuth en de Parsifal-quaestie.

In het eerstvolgend jaar, dat zoo rijk belooft te zijn aan gedenkfeesten van allerlei aard, zal ook de dag waarop een eeuw geleden Richard Wagner werd geboren, niet onopgemerkt voorbijgaan. Menige voorname muziekstad heeft althans reeds lang te voren bekend gemaakt, op welke wijze zij de herdenking van dat feit zal vieren.

In Bayreuth echter - de stad, waarvan men toch zeker in de eerste plaats een feestelijke herdenking zou mogen verwachten - schijnt er niets te zullen gebeuren. Er is vermeld, dat de directie der 'Festspiele' aldaar besloten heeft, in 1913 *geen* voorstellingen te geven; en in een blad, dat in nauwe betrekking met die directie heet te staan, werd als reden daarvan opgegeven, dat het niet mogelijk zou zijn te voldoen aan de eischen, die het publiek gemeenlijk aan feestvieringen van dezen aard pleegt te stellen. 'Toespraken, Prologen en Feestavonden in den gebruikelijken jubilaeumstijl behooren niet tot de taak van Bayreuth' - werd er gezegd.

Ik geloof evenwel, dat de oorzaak van de hierbedoelde onthouding een andere is en veeleer dáarin moet gezocht worden, dat het huis 'Wahnfried' niet in de stemming is om ditmaal Wagner's geboortedag op een bijzondere wijze in het openbaar te vieren. De horizont ziet er op dit oogenblik voor de erfgenamen van den meester zeer bewolkt uit; met het einde van voormeld jaar toch houdt, volgens de in Duitschland geldende bepalingen omtrent het auteurs-

recht, de wettelijke bescherming der werken van Richard Wagner op en worden deze *gemeengoed.* Voor de erfgenamen beteekent dit van 1° Januari 1914 af niet alleen een gemis van *tantièmes* der opvoeringen van die werken op andere tooneelen dan dat van Bayreuth, maar tevens verlies van het monopolie der opvoering van het Bühnenweihfestspiel *Parsifal*, dat zij ten opzichte van de landen, die aan de Berner Conventie zijn aangesloten, tot dusver bezaten.

Dat de genoemde voorrechten eenmaal zouden ophouden, heeft de familie Wagner al lang kunnen vooruitzien. Zij heeft dan ook niet nagelaten, herhaaldelijk middelen te verzinnen, waardoor een verlenging van die voorrechten zou kunnen worden verkregen. Vermoedelijk zijn de pogingen, om daartoe te geraken, al spoedig na den dood van den meester begonnen, maar eerst met den aanvang der twintigste eeuw werden zij voor den buitenstaander duidelijker waarneembaar; en thans kan men wel zeggen, dat alles, wat in de laatste twaalf jaren met betrekking tot dit onderwerp in Duitschland is voorgevallen, op aansporing, of althans onder invloed van de belanghebbenden in Bayreuth is geschied.

In het jaar 1901 scheen er kans te zijn voor een algeheele vervulling hunner wenschen. De Duitsche Rijksdag namelijk was toen bezig aan een nieuwe regeling van het Auteursrecht, en tijdens de beraadslagingen kwam er een voorstel in om den duur der bescherming van werken op toonkunstgebied van 30 jaren na het overlijden van den auteur tot 50 jaren na dit tijdstip te verlengen. Van deze gelegenheid maakte mevrouw Wagner gebruik om aan ieder lid van den Rijksdag een brief te zenden, waarin zij dit voorstel sterk ondersteunde en tevens een zaakrijke uiteenzetting gaf van de ongunstige positie, waarin de componisten door de bestaande wetsbepaling in het algemeen verkeerden. Het voorstel werd echter verworpen, ofschoon met een meerderheid van slechts 20 stemmen.

De bijna onmiddellijk daarop volgende poging om het bedoelde gevaar althans ten deele van het huis ‘Wahnfried’ af te wenden, bestond in een petitie, door het Bestuur der Wagnervereeniging te Berlijn aan den Rijkskanselier Von Bülow, als Voorzitter van den Bondsraad, ingediend en waarin om daarbij aangevoerde redenen aan de vereenigde

regeeringen verzocht werd, het daarheen te willen leiden, dat Wagner's *Parsifal* ook na 1913 voor Bayreuth alleen behouden blijve. Het verkrijgen van zulk een uitzonderingsbepaling, in zooverre beperkt, dat 's meesters laatste werk na voormeld jaar nog 20 jaren lang nergens anders dan in de stad der Markgraven mag worden opgevoerd, blijft nu verder eigenlijk het eenige doel, waarnaar de familie Wagner en haar aanhang streven, en in den loop der volgende jaren ontdekken wij meer dan eens de bewijzen daarvan. De ‘Lex Parsifal’ wordt nu de *question brûlante* in deze aangelegenheid, en tot heden is zij, in welken zin dan ook, nog onopgelost gebleven.

Dat intusschen de Bayreuthpartij zich niet veel illusie vormt ten opzichte van het tot stand komen eener zoodanige wetsbepaling, blijkt wel hieruit, dat zij op allerlei wijze nog andere middelen trachtte te vinden om te voorkomen, dat het ‘Bühnenweihfestspiel’ aan ieder theater wordt prijsgegeven. Soms ontbrak het ook niet aan gebeurtenissen, die genoeg aanleiding gaven om den ijver der aanhangers van Bayreuth aan te wakkeren, wanneer die door de een of andere oorzaak mocht verflauwd zijn. Ik behoef slechts te herinneren aan de Parsifal-voorstellingen door de Wagnervereeniging te Amsterdam, die in Duitschland zooveel beweging veroorzaakt hebben. Zeer waarschijnlijk hebben ook deze er toe bijgedragen, dat de ijveraars voor het Parsifal-monopolie zich tot een bond aaneensloten, ten einde daardoor des te krachtiger voor hun ideaal te kunnen strijden. Het heeft echter niets geholpen; een wetsbepaling, die aan Bayreuth voor nog twintig jaren na 1913 het uitsluitend recht tot het opvoeren van *Parsifal* verzekert, is er tot nu toe nog niet, en het laat zich niet aanzien, dat zij er ooit zal komen.

Klaarblijkelijk begon men dit in het kamp der strijdenden voor een monopolie ten leste ook wel te begrijpen, want reeds drie jaar geleden is er, vermoedelijk weder op instigatie van Cosima Wagner en haar omgeving, een poging gedaan om de Duitsche Operadirecteuren te bewegen, na het ophouden der wettelijke bescherming (in casu na 1913) tóch van het opvoeren van *Parsifal* af te zien. In de algemeene vergadering van den duitschen ‘Bühnenverein’ te Düsseldorf (1909) deed Max Martersteig, destijds theaterdirecteur te

Keulen, thans Intendant der stedelijke theaters in Leipzig, een voorstel in dien geest, en het bleek toen, dat er voor het tot stand komen van een zoodanige onderlinge overeenkomst wel leden te vinden waren.

Desniettemin bleek gaandeweg, dat het denkbeeld aanleiding had gegeven tot oneenigheid in de vereeniging, en nam Martersteig zijn voorstel terug. Hij liet de zaak zelve echter nog niet los en gaf later een middel aan de hand, dat zoowel de tegenstanders als de voorstanders van zijn voorstel zou kunnen bevredigen. Zijn bedoeling was, dat de Intendanten en de directeuren der voornaamste operaondernemingen in Duitschland zouden overeenkomen, na 1913 *Parsifal* niet in hun gewone repertoire op te nemen, doch dit werk alleen op te voeren in den vorm van feestvoorstellingen, die geheel afgescheiden staan van het gewone theatergedoe. Wij moeten nu afwachten, wat daarvan komen zal.

Bij overweging van hetgeen hierboven in korte trekken is medegedeeld omtrent de pogingen om *Parsifal* nog verder voor Bayreuth alleen te behouden, kwam de vraag bij mij op, of de daar bestaande stichting van Richard Wagner het nog waard is, dat er zooveel moeite voor gedaan wordt.

Ik meen, dat er aanleiding bestaat om daarover eenigszins anders te denken dan bijv. een twintig jaar geleden, en acht het niet ondienstig, dit hier eens beknopt uiteen te zetten.

Toen Wagner in het voorjaar van 1883 gestorven was, aanvaardde zijn vrouw Cosima met moed zijn geestelijke nalatenschap en zette het door hem begonnen werk voort op de wijze, zooals hij dat gewild heeft. Zijn voornemen was geweest, niet alleen *Der Ring des Nibelungen* en *Parsifal*, maar ook zijn vroegere werken in Bayreuth ten tooneele te brengen en op die wijze als het ware een school voor de vorming van den stijl, waarin zij behooren uitgevoerd te worden, in 't leven te roepen.

Zijn plotselinge dood belette hem, dat voornemen uit te voeren. Maar zijn weduwe heeft dat gedaan, en geheel de beschaafde wereld is haar daarvoor dank verschuldigd. Eerst moest de zaak op vasten bodem staan, ook voor de naaste toekomst financieel verzekerd zijn; daarna zou ook aan

Wagner's program uitvoering gegeven worden in den geest, zooals hij dat bedoeld had. Zoo werden na 's meesters dood in het Festspielhaus nog opgevoerd: *Tristan und Isolde*, *Die Meistersinger von Nürnberg*, *Tannhäuser*, *Lohengrin*, *Der fiiegende Holländer*, - dus, met de hierboven reeds genoemde, al zijne werken, uitgezonderd *Rienzi* en zijn eerste proeve op operagebied: *Die Feen.* En dat een en ander is de groote verdienste van Cosima.

Wij mogen echter niet vergeten, dat zij daarbij een grooten steun had aan de dirigenten Richter en Mottl, van wier leiding een buitengewone bezieling uitging.

Na 1892 echter begon er een zekere matheid in de uitvoeringen te komen, en slechts met moeite konden zij op het vroegere standpunt gehouden worden, toen in 1896, twintig jaren na de première, *Der Ring des Nibelungen* weder op het programma verscheen. Wel was de reprise van dit werk een groote attractie en kwamen er vooral meer Engelschen en Amerikanen naar Bayreuth, maar in de Duitsche muzikale kringen begon zich zekere oppositie tegen ‘Wahnfried’ te openbaren, die haar grond vond in de omstandigheid, dat de leiding der Festspiele meer en meer in een familieregeering ontaardde.

De kinderen van Cosima begonnen groot te worden en zich met de leiding te bemoeien op een wijze, die aan de uitvoeringen niet ten goede kwam en niet zelden de ergernis der medewerkende kunstenaars opwekte. Maar de meeste ontevredenheid ontstond, toen Cosima haar eenigen zoon Siegfried met de muzikale leiding belastte.

Siegfried was oorspronkelijk bestemd om architect te worden. De proeven van bekwaamheid in dit vak, door hem gegeven, o.a. het mausoleum van Liszt op het Bayreuther Kerkhof, waren echter niet van dien aard, dat er van hem als bouwmeester veel te verwachten was. Toen rijpte bij mevrouw Wagner het plan, dat Siegfried moest opgeleid worden om zijn vader te vervangen. Hij moest componist en dirigent worden en na haar dood de leiding der Festspiele op zich nemen. Deze gedachte was zeer begrijpelijk van een vrouw, die jaren lang gestreden had, om de vaan der kunst hoog te houden, en zich herhaaldelijk had afgevraagd, wat er van ‘Bayreuth’ zou worden, wanneer zij eens van het tooneel moest aftreden; begrijpelijk ook

van een moeder, die, trotsch op haar eenigen zoon, in hem de hoop op de toekomst stelt.

Maar Cosima gaf zich mijns inziens niet genoeg rekenschap van wat het gevolg van Siegfried's verheffing tot ‘meester der Festspiele’ zou zijn, wanneer hij eens mocht blijken, *niet* voor zijne taak berekend te zijn. Reeds de eerste proeven van Siegfried's dirigeertalent vielen niet bijzonder gunstig uit. Zijn muzikale roem werd niet verhoogd door zijne opera's *Der Bärenhäuter* en *Herzog Wildfang*, en de Bayreuher uitvoeringen wonnen door zijn leiding zeker niet. Er waren vele vrienden van Wagner, die het verkeerd achtten, dat Cosima met haar zoon proeven nam op de *Festspiele.* Reeds in 1899 had het velen verdroten, dat Mottl afwezig was, ook dat Hans Richter slechts weinige uitvoeringen dirigeerde en dat Siegfried Wagner meer en meer op den voorgrond geschoven werd om een taak te vervullen - waarvoor hij niet berekend was.

Een zorgvuldige keuze van dirigenten ware des te meer aan te bevelen, daar van verschillende zijden zich donkere wolken boven het Festspielhaus samenpakten.

Van het besluit van den Rijksdag, in 1901, namelijk het afstemmen van een voorstel om den duur van het muziekauteursrecht van 30 jaren tot 50 jaren na den dood te verlengen, heb ik reeds gesproken. Een tweede gevaar echter lag daarin, dat in het ‘Prinz Regenten-Theater’ te München voor Bayreuth een niet gering te achten concurrent was ontstaan. Maar in plaats van nu aan dien concurrent het hoofd te bieden door te trachten de opvoeringen in Bayreuth op de hoogte van artistieke voortreffelijkheid te houden, waardoor zij zich voorheen onderscheidden, ging men in die Wagnerstad voort met de gewoonte om naast voortreffelijke dirigenten (zooals Dr. Muck en een enkele maal ook Hans Richter) ook middelmatigheden als Siegfried Wagner en zijn zwager Beidler met de muzikale leiding te belasten. Een kunstenaar als Mottl scheen men hoe langer hoe meer te vergeten. Het gevolg daarvan was natuurlijk, dat er op sommige opvoeringen veel aan te merken viel.

Door een en ander werd blijk gegeven van een gebrekkig inzicht in de muzikale toestanden; want niet alleen te München, maar ook in andere voorname theaters van Duitschland

wonnen de opvoeringen van Wagner's werken aan degelijkheid, en herhaaldelijk gebeurde het, dat een vergelijking niet ten voordeele van Bayreuth kon uitvallen. Daarmede heeft men in 'Wahnfried' het vertrouwen van velen verbeurd en aan de zaak zelve geen goed gedaan.

Vermoedelijk begint men dit daarginds nu ook in te zien, want vanwaar anders die hardnekkige pogingen om althans het monopolie voor de opvoering van *Parsifal* voor Bayreuth te behouden? Dit werk was in de laatste jaren de eenige kracht, die het toonkunstlievend publiek uit alle landen daarheen trok, omdat... men het nergens anders kon hooren. Vervalt deze oorzaak, dan wordt het verder bestaan van Wagner's instelling zeer onzeker.

Dat men het over de verlenging der wettelijke bescherming van Parsifal ten behoeve van Bayreuth in de Duitsche kunstwereld niet eens is, spreekt wel van zelf. Waar is er in kunstzaken geen verschil van meening? Tot nu toe is er over de quaestie al veel gepraat en geschreven, en zelfs heeft men ook hier het meer en meer gebruikelijke middel aangewend om door een *enquête* achter de meeningen te komen. O.a. heeft het Berlijnsche tijdschrift *Das Theater* eenige vragen gesteld, waarop een groot aantal antwoorden werden ingezonden. Eenige daarvan zijn wel de moeite van het vermelden waard.

De redactie van bedoeld tijdschrift vroeg o.a. 'Sind Sie insbesondere der Ansicht, dass der "Parsifal" an Bayreuth gebunden ist?'

Daarop antwoordt Hermann Bahr, dat hij de wettelijke bescherming van dit werk wenscht te zien verlengd, en hoopt, dat het ook verder nergens anders dan in Bayreuth uitgevoerd zal worden, daar hij niet vertrouwt, dat de theaters bij machte zullen zijn, dit meesterstuk voldoende op te voeren; vooral wanneer men het in het gewone repertoire opneemt. Het publiek toch, dat in die theaters komt alleen om verstrooiing na den arbeid te zoeken, acht hij niet capabel om zulk een werk naar zijn waarde te schatten.

Björn Björnson is van meening, dat de groote kunst aan de wereld behoort en niet alleen aan degenen, die het noodige geld en voldoenden tijd hebben om naar Bayreuth te gaan. 'Parsifal hat dort seine Schuldigkeit gethan, Parsifal

kann gehen und *soll* gehen, um uns allen das Genie seines Schöpfers theilhaftig werden zu lassen.'

Maximilian Harden acht een verlenging van den termijn der wettelijke bescherming van Parsifal alléén onmogelijk. Ook een onverstandige regeering kan het niet wagen een wet voor te stellen, die alleen gemotiveerd zou kunnen worden door te zeggen: 'Het Duitsche tooneel, dat vertooningen van *Faust* en van *Don Juan* geeft, is niet waardig, *Parsifal* op te voeren'. Overigens zou ook hij het toejuichen, wanneer voortaan ook zij, voor wie een reis naar Bayreuth, te kostbaar is, in de gelegenheid gesteld werden om van Wagner's laatste werk te genieten.

De componist Engelbert Humperdinck beroept zich op den wil van Wagner, die Parsifal alleen voor Bayreuth zou bestemd hebben, en hoopt, in het belang van het werk zelf, dat het voor aanraking met de groote theaterwereld moge bewaard blijven. Hij vergelijkt het werk bij de 'Passionsspiele' in Oberammergau en vraagt: 'Wat zou men zeggen, indien het eens geprobeerd werd, die Spelen naar het theatergedoe in de groote steden over te brengen?'

Otto Lessmann, vroeger hoofdredacteur van de 'Allgemeine Musikzeitung', is van oordeel, dat niet alleen de muzikale wereld, maar het geheele menschdom een recht kan doen gelden op de kennisneming van een kunstwerk als Parsifal. En wanneer men dat toegeeft, zou het een misdaad zijn, de opvoering van zulk een werk aan een enkele plaats te binden, waar zij slechts te genieten is met geld- en tijdopofferingen, die zich niet iedereen kan getroosten.

Hans Pfeilschmidt, muziekreferent te Frankfort, wijst er op, dat bij de voorname tooneelen in Duitschland de zorgvuldigheid en het juiste begrip van stijl bij de opvoeringen van Wagner's werken een groote schrede voorwaarts gedaan hebben, en dat van den anderen kant in Bayreuth menigeen den indruk krijgt, dat daar niet alles zoo is als het behoort, of wel dat de 'Bayreuther stijl' niet meer zoo in acht genomen wordt als vroeger. Met het oog op een en ander meent hij, dat het vrij komen van Parsifal nu juist niet als een groote ramp kan beschouwd worden.

En nu weder een toonkunstenaar. Max Schillings, de componist van vele werken en thans de opperste muzikale

leider van het Hoftheater te Stuttgart, zegt: ‘Aan het verhevene van Wagner's laatste toondrama zal het ophouden der wettelijke bescherming niets veranderen; uit dit oogpunt beschouwd, is een verlenging van den termijn dier bescherming niet noodzakelijk, maar *wenschelijk* acht ik die wel, en zulks met het oog op den aard van het werk’. Ook hij verwijst naar de ‘Passionsspiele’ en spreekt de hoop uit, dat Parsifal nog lang verbonden blijve aan de plaats, waar het z.i. alleen behoort.

Een nogal eigenaardig antwoord op de gestelde vraag is dat van den zeer bekenden schrijver Ernst von Wolzogen. Over het in die vraag bedoelde onderwerp zegt hij reeds sedert lang gedacht te hebben. Hij begrijpt volkomen, dat het voor de familie Wagner en voor menig ander een pijnlijk denkbeeld moet zijn, 's meesters laatste werk te zien prijs gegeven aan het alledaagsche, of, wat nog erger is, aan de brutaliteit van het ‘Geschäftstheater’. Hij gelooft echter niet, dat het Duitsche volk om die reden een uitzonderingswet zou mogen eischen, en evenmin dat de Duitsche kunst uit zulk een wet voordeel zou trekken. ‘Ich habe - zegt hij - den Parsifal als Nachmittagsvorstellung im “Metropolitan-Operahouse” erlebt und darf mit freudiger Genugthuung feststellen, dass das New-Yorker Durchschnittstheaterpublikum diesem heiligen Vermächtniss des grossen Meisters gegenüber eine fromme Andacht wie in der Kirche, eine weihevolle Ergriffenheit bewies, die für gewöhnlich einem snobistischen Weltstadt-Publikum, und zumal einem *amerikanischen*, sicher nicht eigen ist’. En hij voegt daaraan toe, dat het machtige van een groot ideaal kunstwerk toch altijd triomfeert over tijd en plaats en over omstandigheden, die niet geschikt zijn om stemming te wekken. En wanneer men nu een van de meest verheven kunstwerken aan de buitenwereld niet onthouden kan, waarom zou het dan juist aan de landgenooten van den meester onthouden blijven, aan die honderdduizenden, die niet in de gelegenheid zijn, een pelgrimstocht naar Bayreuth te bekostigen?

Aan deze beschouwingen knoopt hij dan nog een eigenaardig denkbeeld vast. Hij meent, dat het een plicht van het Duitsche volk is, te zorgen, dat hetgeen hij den ‘feestspelheuvel van Bayreuth’ noemt, ten allen tijde de ideale be-

stemming behoudt, die Wagner er aan gegeven heeft. Het Rijk zou z.i. daartoe de middelen moeten verstrekken; het zou moeten trachten te voorkomen, dat het bestaande gebouw zooveel mogelijk tegen verval behoed werd, of anders het door een monumentaal gebouw te vervangen. In dezen tempel moesten dan telkens de belangrijkste werken van Duitsche meesters op muzikaal en dramatisch gebied uitgevoerd worden op een wijze, die tot voorbeeld kon strekken. Daarbij zou de beslissing over de vraag, welke werken uit het heden voor een zoo hooge eer in aanmerking zouden kunnen komen, niet aan de Staatsoverheid, noch aan een door vorstengunst tot stand gekomen commissie van kunstenaars moeten gegeven worden, maar aan een innerlijk vrije en uiterlijk onafhankelijke 'Duitsche Akademie der Schoone Kunsten'.

'Der Gedanke der Begründung einer solchen Körperschaft - zegt von Wolzogen - liegt in der Luft, und tüchtige Männer bemühen sich bereits darum, ihr in Weimar eine Stätte zu bereiten.'

Tot zoover over de 'enquête' van het tijdschrift *Das Theater.* Zij was de eenige niet; die 'Lex Parsifal' heeft aanleiding gegeven tot tal van beschouwingen, vragen en antwoorden, waarmede men gemakkelijk een boekdeel zou kunnen vullen. Ook de theater-intendanten werden met vragen lastig gevallen, en niet lang geleden zijn de antwoorden van enkelen hunner door het 'Berliner Tageblatt' gepubliceerd.

Daaruit bleek, dat de Intendanten der Hoftheaters van Berlijn, Dresden en Stuttgart tegenstanders zijn van een Bayreuther Parsifal-monopolie. Zij erkenden wel, dat er voor een 'Lex Parsifal' iets te zeggen was, doch verklaarden, dat de voordeelen daarvan op verre na niet opwegen tegen de nadeelen van het feit, dat Wagner's laatste tooneeldrama voor langen tijd, of misschien wel voor altijd, voor het groote publiek onbereikbaar zou zijn. Overigens bleken zij te kunnen meegaan met het denkbeeld van Martersteig, namelijk om zich te verbinden, Parsifal alleen te doen opvoeren buiten het repertoire, d.w.z. bijzonder verzorgd en als het ware met zekere plechtigheid.

Von Speidel, de intendant van het Hoftheater te München

(hij is onlangs overleden), was van tegenovergesteld gevoelen; hij verklaarde vóór het Bayreuther monopolie te zijn en beschouwde Parsifal als een in zekeren zin *religieus* werk, dat alleen in het Festspielhaus te Bayreuth tot zijn recht kan komen en z.i. op een gewoon theater toch niet stand kan houden.

Tot de beste beschouwingen over het hier behandelde onderwerp behooren m.i. die van Paul Bekker, voorkomende in een artikel, dat hij eenige maanden geleden in de 'Frankfurter Zeitung' schreef.

Hij zegt daarin o.a. het volgende:

Een kunstwerk zonder dwingende redenen aan één plaats te boeien, beteekent: een levende kracht in een doode bezienswaardigheid veranderen. En dat is *Parsifal*, dank zij Bayreuth, heden reeds geworden. Het werk is geen levend bezit der algemeenheid, zooals Wagner's overige muziekdrama's; het is een kijkstuk voor Bayreuth, en bleef het daar, dan zou het ten slotte uit de rij van de in ons bewustzijn levende werken van Wagner verdwijnen.

De Bayreuther plegen te zeggen, dat het religieuze karakter van Parsifal de overplanting van het werk naar een profaan, aan het alledaagsche gewijd tooneel verbiedt. Maar Wagner betreedt hier volstrekt niet een geheel nieuw stofgebied; de grond-ideeën van zijn laatste schepping verschillen in het geheel niet van die zijner vorige werken. Het zijn ideeën, die uit de beschouwing van zuiver menschelijke problemen ontstonden en in dit bijzondere geval in een uiterlijk religieus-ceremoniëelen vorm te voorschijn treden. En nu is de fout der Bayreuther, dat zij aan dezen vorm een bijzondere gewichtigheid toekennen, hem tot hoofdzaak maken, en zoo het religieus-ceremoniële deel ten koste van het zuiver menschelijke op den voorgrond stellen. Men moge zeggen wat men wil... *Parsifal* is en blijft een tooneelstuk ontvangen en geboren uit de gedachte aan tooneel en voetlicht, en waarom zal men dan zulk een stuk aan het gewone theater onthouden? Omdat zijn inhoud te ernstig, te plechtig is? Nu, dan moet men consequent zijn in de verachting van die gewone theaters en daar nog maar alleen permitteeren operetten en kluchten; want dan moet daar de opvoering van elk ernstig gemeend kunstwerk een ontheiliging zijn.

De schrijver zegt dan, dat hier maar twee dingen mogelijk zijn: òf Parsifal mag volstrekt niet op eenig tooneel vertoond worden - en dus ook in Bayreuth niet -; òf hij mag *wel* opgevoerd worden, maar dan overal, waar de daarvoor vereischte middelen voorhanden zijn. Slechts één wijze van profanatie is denkbaar: *een slechte*, *het werk verknoeiende opvoering.* Maar die heiligschennis komt op rekening van den ondernemer; het werk zelf blijft onaangetast. De gedachte aan deze onschendbaarheid van het werk moest eigenlijk den laatsten twijfel omtrent het aannemelijke eener vrijgeving van Parsifal opheffen. De bescherming door de Wet is overtollig, daar het werk zichzelf beschermt. En nu kan men niet beter doen dan maar rustig af te wachten, hoe de tooneelloopbaan van 'Parsifal' zal zijn. Is de bewering juist, dat alleen in Bayreuth dit werk tot zijn recht kan komen, dan zal het van zelf den weg daarheen terug vinden, en de gewone theaters, bemerkende dat hunne pogingen om het op te voeren weinig uitwerken, zullen het zonder nijd weder aan Bayreuth alleen overlaten.

In den loop mijner beschouwingen heb ik er op gewezen, dat er in de jaren, die sedert den dood van Richard Wagner zijn voorbijgegaan, zeer veel verbeterd is in de wijze, waarop de muzikaal-dramatische kunst wordt uitgeoefend. De waarneming van dit feit heeft anderen wel eens aanleiding gegeven om daarmede de wilsuitingen van Wagner ten aanzien van zijn *Parsifal* in verband te brengen en de vraag te stellen, hoe hij in onzen tijd met dit werk zou gehandeld hebben. Dit is een tamelijk ijdele vraag, waarmede ik mij hier niet zal bezighouden; maar wel geeft zij mij aanleiding, hier door een paar voorbeelden aan te toonen, hoeveel weifeling er soms bij den meester bestond, waar er van het toekomstig lot zijner jongste schepping sprake was.

Parsifal zou voor het eerst opgevoerd worden in den zomer van 1882. Eenige maanden te voren schreef Wagner aan den redacteur der 'Bayreuther Blätter', Hans von Welzogen, dat, zoo al buitengewone omstandigheden hem genoodzaakt hadden zijn Nibelungenwerk aan de buitenwereld prijs te geven, Parsifal daarentegen voor Bayreuth alleen behouden zou blijven. En in een drie maanden later geschreven brief

aan Friedrich Schön in Worms verheugt hij zich er over, dat, dank zij den steun van zijn koninklijken beschermer, de mogelijkheid is geopend om zijn Bühnenweihfestspiel van elke vermenging met het alledaagsche vrij te houden.

De voorstellingen van het genoemde werk hebben in de maanden Juli en Augustus plaats en wij zien Wagner in dien tijd tevens in onderhandeling met Angelo Neumann om ditzelfde werk elders dan in Bayreuth te doen opvoeren.

Wat was er geschied? Neumann, vroeger een der directeuren van het stedelijk theater te Leipzig, had in 1882 met zijn mededirecteur Förster plaats moeten maken voor Max Stägemann, aan wien, krachtens besluit van den Gemeenteraad, de leiding van genoemden schouwburg werd opgedragen. Neumann was vroeger reeds op de gedachte gekomen om Wagner voor te stellen, hem den geheelen inventaris van 'Der Ring des Nibelungen' af te staan en met het werk een tournée door verschillende landen van Europa te maken.

Deze zaak kwam nu tot stand, maar Neumann had nog een ander plan. Hij dacht er over, in Berlijn een Wagnerschouwburg te bouwen, die geheel naar het voorbeeld van het 'Festspielhaus' te Bayreuth ingericht zou worden. Men zou daartoe een vereeniging stichten, waarvan Wagner op zeer gunstige financieele voorwaarden deelgenoot zou worden. Evenwel was daaraan een voorwaarde verbonden, waarvan de vervulling groote moeilijkheden opleverde. Neumann verlangde namelijk, dat Wagner aan de vereeniging het uitsluitend opvoeringsrecht van 'Parsifal' voor Europa en Amerika zou afstaan.

In zijn antwoord op een desbetreffenden brief van Neumann liet de meester blijken, dat hij zich, om daarbij aangevoerde redenen, aan zulk een vereeniging niet kon verbinden, en laat daarop volgen: 'Der "Parsifal" ist nirgends anders aufzuführen als in Bayreuth, und dies zwar aus inneren Gründen, die z.B. meinem erhabenen Wohlthäter, dem Könige von Bayern, so bestimmt einleuchteten, dass er sogar von einer Wiederholung der Bayreuther Aufführung auf dem Münchener Theater ganz abstand. Wie könnte ich diesem Vorangange gegenüber Ihrem Vorschlage gemäss über den "Parsifal" verfügen! Nie darf und kann ich ihn auf andern Theatern aufführen lassen: es sei denn - dass sich ein wirkliches

“Wagnertheater” ausbilde, ein Bühnen - *Weih* - Theater, welches - ja gewiss, wandernd, *das* über die Welt verbreite, was ich bis dahin rein und voll auf *meinem* Theater in Bayreuth gepflegt habe.

Halten wir diesen Gedanken für Ihre Unternehmung unentwegt fest, so kann wohl die Zeit kommen, wo ich keinem Hof- oder Stadt-Theater, sondern dem wandernden Wagnertheater auch einzig den Parsifal übergebe.’

Vooral het slot van dezen brief is merkwaardig. Er blijkt uit, dat Wagner reeds toen aan de mogelijkheid gedacht heeft, dat zijn ‘Parsifal’ ergens anders dan in Bayreuth vertoond zou kunnen worden. Niet aan een hof- of stadstheater, maar aan een ambulant Wagnertheater zou hij eventueel zijn werk willen toevertrouwen. Met ‘theater’ bedoelt hij hier blijkbaar niet een gebouw van hout of steen, naar het model van het ‘Festspielhaus’ te Bayreuth ingericht, maar een gezelschap, dat met den stijl zijner werken volkomen vertrouwd was en zich uitsluitend de uitvoering dier werken ten doel stelde.

Wagner ging zelfs zóó ver, dat hij Neumann toestond, voor het uitvoeringsrecht van ‘Parsifal’ een soortgelijk contract te ontwerpen, als hij voor dat van den ‘Ring des Nibelungen’ gedaan had. Doch toen het tot de onderteekening van het contract moest komen, veranderde hij plotseling van gedachten. Met de pen in de hand, tot onderteekenen gereed, zeide hij tot Neumann (‘mit weicher Stimme’, zooals deze zegt): ‘Ik heb het u beloofd, en wanneer gij er op staat, onderteeken ik het contract. Gij zoudt mij echter een grooten dienst bewijzen, door er van af te zien. Gij hebt mijn woord; de Parsifal behoort niemand dan u toe.’ - Neumann antwoordde daarop: ‘Meester, wanneer ge mij zegt, dat ik u een groot genoegen daarmede doe, spreekt het van zelf, dat ik mij met uw woord tevreden stel’. Na die woorden omarmde Wagner hem en zeide: ‘Neumann, ik dank u!’

Dit geschiedde in Augustus 1882 te Bayreuth. Maar Neumann schijnt op de zaak teruggekomen te zijn; dit althans kan men opmaken uit een gedeelte van een brief, einde September van het zelfde jaar door Wagner uit Venetië aan hem toegezonden en waarin gezegd wordt, dat hij niet begrijpt, hoe hij aan Neumann's verlangen, om hem ‘Parsifal’ af te staan, zou kunnen voldoen. De bedoelde passus luidt aldus:

‘Der Parsifal kann ausschliesslich nur meiner Schöpfung in Bayreuth angehören, und mein dortiges Bühnenfesthaus wird ausschliesslich nur noch dies eine Werk, in jährlich wiederkehrenden Aufführungen, darstellen. Diese Isolierung liegt bereits in der ganzen Conception des Sujets selbst bedingt. Mit dem “Parsifal” steht und fällt meine Bayreuther Schöpfung. Allerdings wird diese vergehen, und zwar mit meinem Tode, denn wer in meinem Sinne sie fortführen sollte, ist und bleibt mir unerkannt und unerkenntlich. Nehmen meine Kräfte noch vor meinem leiblichen Tode in der Weise ab, dass ich mich nicht mehr mit diesen Aufführungen beschäftigen könnte, so hätte ich allerdings auf die Mittel zu sinnen, durch welche ich mein Werk möglichst rein der Welt erhielte. Haben Sie bis dahin Ihr Wagnertheater durch ausschliessliche und immer sich verbessernde Aufführung aller meiner bisherigen Werke auf den richtigen Standpunkt hierfür erhoben und erhalten, so würden diesem Theater auch Bühnenweihfestspiele, zu besonderen Zeiten zu veranstalten, sehr wohl zu überlassen sein, und einzig ihm würde dann, in diesem Sinne, der “Parsifal” von mir abgetreten werden können.’

Het is een belangrijke brief, die een nieuw licht werpt op de ‘Parsifal-quaestie, d.i. op de vraag, of men in strijd met de bedoeling des meesters zou handelen, door dit werk ook op een andere plaats dan in Bayreuth ten tooneele te brengen. Wij zien hier, dat de meester zelf bereid zou zijn geweest, zijn ‘Parsifal’ ergens anders dan in Bayreuth te laten uitvoeren, *mits dit geschiedde op de wijze*, *zooals het toen in Bayreuth het geval was.* Daar hij evenwel de bestaande hof- en stads-operagezelschappen met hun telkens afwisselend repertoire daartoe niet in staat achtte, besliste hij: alleen in Bayreuth kan ‘Parsifal’ vertoond worden. Maar wèl achtte hij het mogelijk, dat een gezelschap, hetwelk zich uitsluitend met de beoefening en uitvoering zijner werken bezighield, op bepaalde tijden ook het ‘Bühnenweihfestspiel’ zou kunnen geven.

En in de tweede plaats blijkt uit den bedoelden passus van Wagner's brief, dat hij niet aan het voortbestaan van Bayreuth geloofde. ‘Wie in mijn geest mijne schepping kan voortzetten, weet ik niet’, zegt hij tot Neumann.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Balkan.
26 Oct. 1912.

De Balkan; dat beteekent op het oogenblik Kirk Kilisse.

Alom schijnen de Christenstaten aan de winnende hand, en de Bulgaren hebben reeds eene zegepraal behaald die op den uitslag van den oorlog van wezenlijken invloed zijn kan.

Europa had dit niet gedacht, en het heeft iets van een onaangenaam gevoel, nu het begrijpt dat het zich ten opzichte van de vier Christelijke Balkanstaten te hoogmoedig en te geringschattend heeft uitgelaten.

Hoe ook de uitslag van den oorlog wezen mag (hebben de mogendheden hen gedreigd), gebiedsuitbreiding staan wij u niet toe. Dit zijn van die verzekeringen die slechts zoolang waarde hebben als iemand er zich door laat imponeeren. Was dan de toestand op het Balkan-schiereiland zoo bevredigend, dat het de moeite waard zou zijn dien te herstellen? En zou een geslagen Turkije morgen zooveel beter de plichten kunnen vervullen, waarin het gisteren te kort schoot?

De vrede is goed en wel, maar het leven is meer dan de vrede, en leven kan botsing beteekenen. Zijn de Christelijke Balkanstaten èn krachtig èn wijs genoeg geworden om de Balkanproblemen te kunnen oplossen, dan behoort hùn daar de heerschappij.

Die kracht kan zich aanvankelijk niet anders uiten dan in geweld, maar het is, voor de beoordeeling der zedelijke waarde en der zedelijke beloften van het geweld, niet onverschillig op welke wijze dit is voorbereid en wordt toegepast.

En het is hierin nu dat (tot dusver) de Balkan-volken de

verwachtingen van Europa vèr en vèr hebben overtroffen.

Wij plachten ons die volken voor te stellen als Robbeknol het den Spaanschen Brabander doet:

> Hij wil zijn graviteyt met groote woorden houwen
> En hij het niet een scherf om.....

Insolvabele pochhanzen, dit meenden wij, ‘cossu's’, dat die natiën waren. Nog pas geleden kwam de best befaamde van hen, Tsaar Ferdinand, te vergeefs om een leening.... Heeft Europa zich niet honderd keer vermaakt om den ‘koning’ van Montenegro; leek niet de konak van Belgrado ons een soort ‘mauvais lieu’ en tegelijk een moordhol; oord van wulpschheid en van wreedheid? En wat was, in de internationale zakenwereld, de reputatie van ‘een Griek’? Welke herinneringen liet de Turksch-Grieksche oorlog van 1897 achter?

Doch hielden wij Europeeërs de Turken staande, omdat wij hèn zooveel hooger achtten? Zeker, de Turken, erfgenamen eener oude grootheid, waren meer ‘heeren’; maar met dat al vertegenwoordigden zij in Europa een verleden en de anderen een toekomst. In waarheid hield Europa het met de Turken, omdat het ondervond dat er aan hen te verdienen viel, en de Christelijke Balkanstaten zijn bij de grooten niet het minst hierom impopulair, omdat zij mede hunne vijf, zes pruimpjes willen komen plukken. De grooten hielden den boom liefst voor zich alleen....

Dat hij nog niet geheel werd leeggeschud, was omdat niemand een ander de beste takken gunde. Rusland te Konstantinopel gevestigd, is even onduldbaar voor Engeland en Duitschland als een van deze beiden er voor Rusland zou zijn, en men zou Oostenrijk even ongaarne zich zien vastzetten te Saloniki als Italië in Albanië. Ligt hierin niet eene vingerwijzing voor de oplossing der Balkankwestie, wanneer eens mag blijken dat de Turken zich niet langer in Europa kunnen handhaven? Geen groote mogendheid mag aan den Bosporus gebieden; welnu, dan moet een verbond van kleinen het doen.

Het ongeluk van Turkije is, dat het deze noodzaak niet op het juiste oogenblik ingezien heeft; dat het niet, toen het nog tijd

was, te kennen heeft gegeven, voortaan slechts eerste lid van een Balkanverbond te willen wezen.

Zeker is de positie, die Turkije in een dergelijk bondgenootschap zou kunnen innemen, eene buitengewoon moeilijke. Het zou uit den aard der zaak onbeperkt meester willen blijven in zijn Aziatisch gebied, en tegelijk met zijn Europeesch gebied in een bond moeten treden waarin door elk der deelnemers van alle absolutisme voorgoed zou moeten worden afgezien. Het zou de medeleden niet slechts stem moeten geven in zaken de defensie en diplomatie van den Balkanbond betreffende, maar ook ter dege met hunne geloofs- en rasbelangen rekening houden in het bestuur zijner Europeesche provinciën, die met Grieken, Bulgaren, Serviërs, Wallachen even goed als, en hier en daar meer dan met Turken zijn bevolkt. Aan dezen eisch ontkomt Turkije nimmer meer, dan door een van tweeën: òf zijn eigen provinciën zóó voortreffelijk te besturen dat aan geen afval of verraad zal worden gedacht, òf militair zóó sterk te zijn dat geen Balkanstaat op zichzelf, en zelfs niet hun viervoudig verbond, het wagen zal Turkije aan te tasten: m.a.w. òf door zedelijke, òf door materieele overmacht. Dit òf, òf is eigenlijk maar een redewending. Zedelijke en materieele overmacht zijn volstrekt niet onafhankelijk van elkander; de eene zal niet zonder de andere worden aangetroffen. Materieele overmacht is niet denkbaar op den duur zonder een tevreden en gewillig volk.

Turkije heeft deze eischen zijner positie niet begrepen. Het heeft bij zijn Jong-Turksche revolutie Europa en de Balkanstaten toegeroepen het zelf wel te zullen klaren, maar het heeft het niet geklaard. Het heeft geweigerd de inmenging der Christelijke Balkanstaten toe te laten toen die nog te regelen viel langs vreedzamen weg; het zal nu òf die Balkanstaten een gevoelige nederlaag moeten toebrengen, òf zijn algeheele verdwijning uit Europa moeten afkoopen door toetreding tot een Balkanbond. Maakt zijn erfelijke belasting met militairen en religieuzen hoogmoed het tot lid van zulk een Balkanbond ongeschikt, dan moet het uit Europa weg, want Europa heeft dien Balkanbond noodig. Hij moge A. of B. onaangenaam zijn, maar hij is in het belang van de gemeenschap waartoe ook A. en B. behooren.

Wat is er tegen dien Balkanbond?

Rusland weet al lang dat het niet meer in de dagen van Catharina leeft; dat het zich den weg naar Konstantinopel door twee levende nationaliteiten, waaronder eene nietslavische, ziet afgesneden. Het denkt niet meer aan eene strook Russisch gebied, die tot den Gouden Hoorn zou kunnen reiken; het stelt zich tevreden met het vooruitzicht van op een statenbond, waarin het Slavische element en de Grieksch-orthodoxe Kerk zulk eene rol zullen spelen, steeds een aanmerkelijken invloed te zullen oefenen, een invloed die in de natuur der dingen ligt en dien Europa daarom onwijs zal doen te willen verhinderen. Het is vooral Oostenrijk dat zich van dien Balkanbond een schrikbeeld maakt, omdat het verbond Bosnië terug zal willen hebben en het beruchte district van Novi Bazar òf aan Servië, òf aan Montenegro zal toewijzen, en dus in ieder geval Oostenrijk den weg naar Saloniki versperren.

Maar moet in het gemeen belang van Europa aan Oostenrijk dien weg dan niet worden ‘versperd’? Wat beteekent ‘versperring’? Is men soms bevreesd dat een in de behartiging van eigen generale belangen soeverein geworden Balkangemeenschap het belang der handelsverbindingen over Saloniki zal miskennen, en niet aanstonds het stuk rail zal leggen dat aan de lijn Serajewo-Saloniki nog ontbreekt? Zoodra maar de beide voorwaarden vervuld zijn dat het bouwen van het verbindingsstuk niet langer als een militaire bedreiging kan worden opgevat, en dat geen particuliere financieele belangen van afzonderlijke Balkanstaten zich tegen de ontwikkeling van het handelsverkeer over Saloniki verzetten, volgt dat verbindingsstuk van zelve. M.a.w. zoodra 1o. Oostenrijk niet langer op schildwacht staat aan de grenzen van Novi Bazar, diep in het binnenland van het schiereiland, en 2o. het schiereiland eene toleenheid is geworden, is de ontwikkeling van het spoorwegnet ook naar de zijde van Oostenrijk verzekerd en alle vrees, dat dit van de directe verkeers-verbinding met Saloniki zou verstoken blijven, ijdel. Is zulk een toekomst ook voor Oostenrijk niet van genoeg belang, om er de hersenschim eener onmiddellijke postvatting aan de Aegeïsche Zee voor op te geven?

De zaak zou zich vereenvoudigen als de kwestie der Zuid-

Slavische nationaliteit zich niet dreigend aan de hier geschetste oplossing in den weg stelde.

Als Oostenrijk Bosnië verlaat beteekent dit met zekerheid de geboorte van een Groot-Servië, en als Novi-Bazar ophoudt Turksch te zijn zonder in handen van Oostenrijk te vallen, beteekent dit dat de positie van Oostenrijk in Bosnië aanstonds bedreigd en op den duur onhoudbaar wordt. Indien nu de zekerheid maar bestond dat een groot-Servische staat of statenbond tot de gebieden Servië, oud-Servië, Novi Bazar, Montenegro, Herzegowina en Bosnië beperkt zou blijven, ware het vooruitzicht voor Oostenrijk nog te dulden. Maar die zekerheid bestaat in geenen deele. Zulk een staat of bond zou een aantrekkingspunt worden voor de Zuid-Slavische elementen in Oostenrijk-Hongarije zelf; het voorbeeld tot de vorming van een Groot-Kroatië, waarmede Oostenrijk geen weg weet. Om dit Groot-Kroatië in het Oostenrijksche staatsverband de plaats te geven waarmede het alleen tevreden zou kunnen zijn, zou de dualiteit van Cis- en Transleithanië zich moeten vervormen tot eene drievuldigheid, waarin naast het Magyaarsche ook het Zuid-Slavische element eigen organen verkreeg, en dit zou misschien de Noord-Slaven aanwakkeren hunne bijeenvoeging tot een vierde lid te eischen. Zoo hangt eene definitieve regeling der Balkan-vraagstukken onverbrekelijk samen met levensvraagstukken der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie.

Het zij zoo; - maar dit is voor Europa nog geen reden, om Oostenrijk op het Balken-schiereiland te blijven toelaten, waar het congres van Berlijn het te kwader uur zich nestelen liet, terwijl de vrees voor een algemeenen oorlog eenige jaren geleden Europa deed aanzien, dat Oostenrijk zijn bezettingsrecht in Bosnië en Herzegowina in een soevereiniteitsrecht veranderde. Het had toen het voordeel der moreele medeplichtigheid van den machtigsten Christen-Balkanstaat, die tegelijkertijd hetzelfde deed in Oost-Rumelië als Oostenrijk in Bosnië. De gemeenschappelijke Balkanbelangen zijn toen met medewerking van één der Balkanvorsten geweldig geschaad. De Balkanbond, àls hij komt, zal hierin onmogelijk kunnen berusten. Is eene oplossing denkbaar, waarbij èn Turkije èn Oostenrijk beide voor hun Balkanlanden tot den bond toetreden? Dat zou hoog-

stens uitstel van afrekening beteekenen; wat niet zeggen wil, dat zulk uitstel in gegeven omstandigheden niet practisch verdedigbaar en zelfs voor een tijd onvermijdelijk kan zijn. Maar de toekomst op den Balkan behoort, als het blijken mocht dat zedelijke kracht en staatsmansinzicht er minder ongelijk dan vroeger zijn verdeeld, aan de inboorlingen en niet aan de vreemdelingen. Dit is een resultaat waarvoor Europa, dunkt mij, geenszins terug behoeft te schrikken. Maar eerst moet nu blijken of de Balkannaties den oorlog even gelukkig weten te vervolgen en wijs te besluiten, als zij hem met beradenheid hebben voorbereid en met kloekheid begonnen.

Het is tot dusver een bemoediging voor wie in volkskracht boven in doode weermiddelen geïmmobiliseerd kapitaal gelooft.

C.

Bibliographie.

Sirius en Siderius, door Frederik van Eeden. Eerste deel: De ouders. - Amsterdam. W. Versluys. 1912.

Van huis uit is hij een Nieuwe-Gids-man, en, 'schoon er in zijn aanleg klassieke elementen zijn, en zijn werk altijd klaar van toon is geweest, hij was méér anarchist dan zij allen, en onberekenbaar; een van wien men nooit wist waaraan men met hem toe was; een die gedurig zelf weer vernietigt de dingen die hij heeft opgebouwd, en elke invallende gedachte voor een algemeen-geldige levenswet aanziet. Zoo ook nu weer met zijn spelling: eerst bestrijdt hij mede de onaesthetische spelling van Kollewijn; danst dan opeens een horlepiep in de strakke gelederen, en gooit een nòg onaesthetischer spelling van eigen maaksel in het strijdperk! Het kenmerkt den tuchtloozen individualist! 'Hij was geb*oo*ren t*ee*gen de eerste sch*ee*mering van een vroege z*oo*meravond' - het lijkt eerst bijna een grap, maar dan toch een ongepaste en der kunst onwaardige grap, en men vraagt zich af 'zal ik daar teegen kunnen op den duur?' Doch men leest maar door: zijn schijnheiligst verzenbundeltje werd door het streng-schoone tweede boek van 'Het Lied van Schijn en Wezen' gevolgd; twee prachtig-beginnende romans eindigden allerbedroevendst; het ridicuul-slechte en het voortreffelijke wisselen zich af in zijn tooneelwerk, in bontste rij; wie weet wat dit 'wispeltuurig geschreeven' *Sirius en Siderius* (lees: Sideerius) weer 'opleevert'....

En inderdaad, onze onzekerheid hoopte niet tevergeefs! Ziehier een boek zoo frisch, zoo vol diep gemoed en grillige gedachte, zoo vol fijne atmosfeer en groote bedoelingen, zoo vol jeugdig hopen en schoone gestrektheid van rhythme, dat men den schrijver, dien men menigmaal niet verdragen kon vanwege zijn

valsche nederigheid, zijn martelaars-allures en zooveel meer, van nieuws af aan bewonderen moet en liefhebben om het beminnelijk-naïeve, het spontane, het stoutmoedige van zijn onuitputtelijk-inventieven en jong-krachtigen geest.

De lezers van dit tijdschrift kennen alreeds een gedeelte van dit schoone wonder-verhaal, zij herinneren zich de teêre romantiek van Sirius' geboorte met dadelijk daarbij de steile en ironische fantasieën van Taede, den vader, aan de Maan. Zij herinneren zich ook de vlucht op den wagen met den witten os, onder het zweepgeklap van den voerman Siderius, den beschermer en wegbereider van den nieuwen Heiland. Zij zien weer het dampige landschap en de ontmoeting met Enna's vader, die met de politie het jonge echtpaar op de hielen zit. Was die ontmoeting niet als een droom, zoo pijnlijk en zoo mal en bijna vroolijk? Maar was ook het landschap niet wonderbaar-zinrijk en de tocht-zelve met de kransen-vlechtende kinderen? En dat is het geheim van dit diep-doorlichte sprookje, dat het herhaaldelijk in eene dróóm-atmosfeer voor de zonderlingste lotgevallen een glimlachende werkelijkheid vindt. De overgangen zijn bijna onmerkbaar en uit het innigst bespiede leven nemen zij hun oorsprong.

Ik ken geen beschrijving van een pasgeborene, zóó fijn en tegelijk zóó tintelend gezond, als deze:

- 'Mogen we de voetjes zien?' vroegen de twee kinderen, nu vol eerbied en aandacht voor de moeder staande.

- 'Even dan!' zei Enna. De zon scheen lekker warm en er woei geen zuchtje. Toen wikkelde zij de doek van de beentjes los en de kinderen mochten éven de roze, waaiervormig uitstaande teentjes bezien, en zachtjens met hun handen de glanzige ronde knietjes aaien. Met stil ontzag keeken de twee toe en fluisterden bewonderend tot elkaar, hoe gaaf en blank het kindje was en hoe fijn en aardig zijn roze nageltjes. Ook mochten zij aan het donzige kopje snuffelen. Sirius was zoet en smangelde en kloof aan zijn knuistjes. Als hij de donkerblauwe oogen even oopendeed, keek hij vervaarlijk scheel.

- 'Heidaar! jongen! Kijk recht!' riep Taede. 'Mooi ben je zóó niet!'

Enna gaf haren man een diep verontwaardigden blik en Ellie zei: 'Dat hoort zoo, en hij is héél mooi. Zie! zijn oortjes lijken wel roozeblaadjes, zijn hielen glimmen als kersen, en zijn voetevingertjes wijzen den heelen hemel langs'.

Juist zij, die de eerste hoofdstukken genoten hebben, zullen ook de volgende, behelzende het scheepgaan en de schipbreuk van Enna met Sirius en Taede, lezen willen. Boeiend zijn zij en

flonkerend van dien struischen humor, die als schalksch golfgekuif op een schoone gemoedsbeweging is. Want heel dit werk - men voelt het onmiskenbaar - wordt gedragen door een den schrijver heilige gedachte.

Maar hoe zal het tweede deel, over Sirius zelven, uitvallen? Zal het volwassen leven van den nieuwen Verlosser zoo schooneenvoudig kunnen blijven? Ik kan 't niet helpen, maar ik vrees al voor den van ouds bekenden terugslag... De onberekenbare bleef in zijn rol, als hij mijn voorgevoel - tot ons aller vreugd - beschaamde.

C.S.

Louis Couperus. Schimmen van Schoonheid. v. Holkema & Warendorf, Amsterdam.

‘Schimmen van Schoonheid’.... gewaagde titel, want deze schimmen van vergane schoonheid, uit Assyrië en Jeruzalem, uit Athene en Rome, uit Byzantium en Florence, het zijn helaas ook maar al te vaak van werkelijke schóónheid de deinzende schimmen.

In 't algemeen zien wij in dit boek Couperus op zijn slechtst, den Couperus, die met een futiele opgewondenheid, met een gemaniëreerden animo, maar zonder diepe hechte liefde, van de prachten uit het verleden vertelt, en vooral de kleur- en flonkerprachten van fluwéél en satíjn en édelsteenen met de vermoeide ingenomenheid van een bejaard salonbezoeker streelt. Hij heeft dat al zoovéél gedaan, maar tegelijk is hij er nog altijd verzot op, hij is er nu eenmaal aan verslingerd; hij kan ze niet missen én hij is zièk van edelsteenen en satijn en fluweel. En te midden van die gewilde weelde worden de sentimenten zoo door-en-door onecht! Het is mij niet mogelijk de weerzinwekkende zotheid en leegheid te schilderen van ‘De obsessie’, waarin de jeugdige keizer Otto III ‘maar steeds ziet het fatidieke getal: 1000’, en ‘smacht naar zijn onbekende bruid’, die eindelijk komt, op zijn ‘doodesbed’. Of de holle drakerigheid van ‘Het laatste venijn’, of de akelig-tooneelmatige ensceneering van ‘De laatste ure’. Het schijnt een oogenblik, dat de schrijver zelf den draak wil steken met al die drakerij; dat hij bekennen wil ‘ja, daar heb ik nou plezier in, jullie 's lekker te laten griezelen’; daar waar hij een dier stukjes noemt: ‘Maskers, Liefde, Wraak en Bloed’. - Maar neen, het is ‘bloedige’ ernst! ‘Zoo, in die diep verzonkene

en verre jaren, gebeurde dàt in het intens werkelijke leven, wat wij nu slechts zien op het onwaarschijnlijk tooneel, tusschen de geschilderde coulissen van opera of melodrama en was wèrkelijkheid het mysterie der maskers, het bedwelmende duo der liefde, de wraak der ijverzucht, en de over steenen kerkervloer uitkronkelende plas van bloed...'

Doch wat Couperus ons geeft, het is niet het hevig vizioen van die werkelijkheid; het is, ook bij hem, niets dan... 'tooneel'. Wij zien aanhoudend de geschilderde coulissen; de personen zijn acteurs en actrices; en waar Cesar en Lucrezia Borgia hun vreeselijke gesprekken hebben, zij in haar lange, zwart-fulpen kleed, meen ik telkens den schop te merken, dien de tooneelhertogin geeft tegen haar àl te langen en weerbarstigen sleep...

Het eigenaardige is nu, hoe de schrijver juist tegen de Renaissance zoo weinig òpkan. Hij poogt, doch vermag niet de zelfbewuste grootschheid dier menschen in hun goddelijk en duivelsch zich-uitleven te grijpen. Hij ziet ze naar het Hugo'sche voorbeeld te romantisch-spookachtig belicht, en vooral de sierlijke maar slaafsche vrouwen zijn geen Renaissance-vrouwen. Alleen 'de bezitting van Messer Donato' (Donatello) heeft, naast die bloederigheden en het slappe 'Uit de Jeugd van San Francesco van Assisi', een aparten toon van charmante snaakschheid, die met de ook wel weer wat lief-mooie voorstelling van het geval verzoent.

Beter lijkt mij Couperus in de evocatie van enkele Romeinsche, Grieksche en Oostersche tafereelen. Maar het zijn toch, met hun archeologische zuiverheid en zacht-kleurigen zwier, hoogstens de schilderingen van een zwakken leerling van Alma Tadema, die echter, in zijn weekheid, een smeuling soms hebben zou van weemoedigen gloed, waarin hij zijn meester overtrof....

Het mooiste stukje uit den bundel is 'Het Raadsel', het bezoek van de koningin van Seba aan Salomo; daarin geurt en waast en gloeit het Oosten met zijn zoete verfijning en mystieke wijsheid, in zinnen vol goudlicht en geheim; en maar op enkele plekken wordt iets van een theater-décor zichtbaar. Ook 'De nacht van Ishthar' is het werk van een vizioenair.

C.S.

G.F. Haspels. De stad aan het Veer. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Een merkwaardig boekje: een roman, of liever een romannetje, in brieven; een echt leesgezelschap-romannetje, en dat in brieven;

kàn het ouderwetscher? kan het knusser? Daar is de goedige rijke juffrouw-van-35 uit een Zeeuwsch stadje - in welken tweedeeligen roman uit een Middelburgsche leesportefeuille van omstreeks 1875 heb ik toch die figuur al eerder aangetroffen? -; daar is de brave broer Bert, en de plots uit Indië teruggekeerde verbluffende millioenair, Henri Driellaert; en eindelijk de vreeselijk, nee maar schàndelijk kokette Haagsche Henriette, die den lobbes Henri Driellaert aan de goedige Zeeuwsche juffrouw, met wie hij zich verloofd had, onttroggelt.

Had ik geen gelijk met te zeggen, dat het merkwaardig was? Het is bijna niet te gelooven, in den jare 1912! En heusch, van ietwat diepere psychologie is geen sprake - ik heb 't vroeger al eens geconstateerd, dat Haspels er weinig gave toe had -, het geval is zoo rudimentair mogelijk gesteld en uitgewerkt, de zaken-historie van den spoorweg naar Tholen en Zierikzee en de toekomstige badplaats Haemstede blijft een blijkbaar verzinsel - hoeveel forscher pakt een Jeanne Reyneke van Stuwe zulk een gegeven aan! - en de brieven-zelf bezitten maar heel zwakjes iets dat, zoo nu en dan, op een karakteristieken toon der onderscheidene personaadjes zou lijken.

Zoo is dan dit boek in velerlei opzicht niet anders dan oppervlakkig te noemen; het mist de stevigheid, de innigheid in de menschen-beelding, die u aangrijpen.

En toch is het een boek, dat aangenaam aandoet. Het is met distinctie en met een kunstige losheid geschreven, als door een smaakvol man-van-de-wereld. Het is zelfs een boek, dat op sommige plaatsen méér dan aangenaam, móói mag heeten. Want die wereldsche keurigheid kòmt niet van een man-van-de-wereld, maar van een zeer ernstig predikant. En nu is het mooie dìt, dat het wereldsche en het predikantschap niet met elkaar in strijd zijn, zoodat het eene afbreuk zou doen aan het andere, het wereldsche ietwat onwaardig en het predikantschap vernederd zou lijken, - maar dat achter den wereldschen toon voortdurend de ernst staat van den geloofsman, wiens geesteshouding zóó zuiver is van tweeslachtigheid en wiens inzicht zóó ruim, dat hij rustig zijn menschjes (naar de mate zijner litteraire gaven) laat schrijven zooals zij doen en waar 't gevalt luchthartig met godsdienstige zaken zijn, dat hij zelfs den komischen kant van sommiger vroomheid met gulheid beglimlachen kan, om dan opeens in een gewichtig oogenblik de kracht en de troostrijke berusting van zijn schoon geloof met een eenvoudige en treffende waarachtigheid te openbaren.

Het is dan geen groot kunstenaar, maar wel een edel en schoon karakter, dat uit dit boekje spreekt. En in enkele blad-

zijden, bijv. die over den tocht met de kinderen naar het in een zandbank begraven Roemerswaal, komt ook de treffelijke *beschrijvende* kunstenaar kijken, die de Haspels der 'Vreugden van Holland' en 'Onder den Brandaris' is.

Zoodat de geduldige lezers, die dit boekje uit hun halfwekelijksche portefeuille putteden, verwonderd soms en vreemd aangedaan zullen opkijken om iets dat zij in dit ouderwetsch-gezellig brieven-romannetje niet hadden verwacht.

C.S.

Karjani. De Loerah van Tji-Bodas, door J.J.B. Ostmeier; Ratoe Darawati, door Boemipoetra. Batavia. G. Kolff & Co. 1911.

Het eerst opvallende van deze beide boeken is, dat zij in Indië zelf, bij G. Kolff & Co., te Batavia, zijn uitgegeven.

Het blijkt, dat ook in deze zaken de Kolonie zichzelf 'bedruipen' kan en bijstand van het Moederland ontberen. Wat het land daar noodig schijnt te hebben, levert het land nu zelf op, te weten: romantische verhalen over Indië en de soort van geromantiseerde pleidooien voor den Javaan, waarvan het boek des heeren Ostmeier een staal geeft. Beide genres hebben met kunst maar zeer in de verte te maken, doch beide zijn uitstekend van bedoeling. Het werk van Ostmeier is bovendien wellicht van nut door het nog- en nogmaals blootleggen van vele Javaanmisbruikende feiten, die alle te zamen dit triestig *groote* feit vormen, dat er sedert Multatuli's *Max Havelaar* in ons bestuur niet heel veel veranderd is. Alle enquêtes en vlugschriften, sedert ingesteld en uitgegeven om het publiek in te lichten betreffende de natuur en het gedrag van E. Douwes Dekker, zich noemende *Multatuli*, kunnen de pijnlijke omstandigheid niet weg maken, dat deze Multatuli telkens en telkens weer door nieuwe schrijvers gelijk krijgt in de kern zijner beweringen, dat de Javaan mishandeld wordt. Het was zoo, het is zoo en het zal waarschijnlijk nog lang zoo zijn.

Daarom vergaat ons de lust zelfs maar te glimlachen bij de aanschouwing van dat dikke boek, dien lijvigen roman, waarin de heer O. al zijn gloeiende verontwaardiging en al zijn bittere ervaringen van de procédés der inlandsche hoofden heeft neergeschreven. Misschien, denken wij, is het in dezen vorm dat de schrijver nog het meest indruk maken zal bij vele menschen, die een brochure of een artikelenreeks onverschillig terzijde zouden leggen. En wij denken aan Beecher Stowe's

Negerhut, hoe daarmee de harten zijn ontroerd en de geesten gewonnen.

Doch *De Negerhut* bevatte veel van het gevoel en de verbeelding des tijds, was *kunst* op haar manier en voor den tijdgenoot... terwijl ik vrees, dat men dit van dien *Loerah Karjani* niet zeggen kan. Het werk is lang en niet altijd even interessant. En zoo betwijfelt men dan toch weer of een eenvoudig betoogend geschrift, zonder kunstpretenties, niet meer van nut zou gebleken zijn.

Wat het andere boek, *Ratoe Darawati*, door *Boemipoetra*, betreft, de schrijver toont in een vrij lange voorrede nogal scrupules betreffende de 'bronnen' en derzelver gebruik voor zijn verhaal. Hij is blijkbaar angstig het verwijt van onwetenschappelijkheid te zullen hooren. Maar - vreemd genoeg! - maakt hij zich niet bezorgd over het kunstgehalte van zijn verhaal. Dat spreekt bij hem blijkbaar van zelf. En dat doet het ook, in zoover het - zulk een voorwoord wijst het al uit - ganschelijk afwezig is. Wat men hier te lezen krijgt, klinkt als een soort romantiek, zeer gelijkend op het geluid van een gramophoon met ver afgesleten platen. Het knort en zeurt met een neusklank, en een melodie is nauwelijks meer te onderscheiden.

F.C.

De verdediging van Nederlandsch-Indië. (Een Toekomstbeeld.)

I.

Nederlandsch-Indië is een uitgebreid eilandenrijk met een landoppervlakte van bijna 35,000 □ geogr. mijlen, dus bijna 60 maal die van Nederland, en met ruim twee en veertig millioen bewoners. Het aantal eilanden is zeer aanzienlijk. Van de vier voornaamste daaronder is Java met een oppervlakte van bijna 2400 □ geogr. mijlen, dus ongeveer vier maal zoo groot als Nederland, en met ± vijf en dertig millioen bewoners, derhalve veel dichter bevolkt dan Nederland, vooralsnog verreweg het belangrijkste. Alle overige eilanden, waaronder de drie andere groote, Borneo, Sumatra en Celebes, tellen te zamen niet meer dan ± acht millioen bewoners en zijn dus zeer schaarsch bevolkt.

De eilanden van Nederlandsch-Indië liggen voor eene verdediging ter zee gunstig gegroepeerd, hetgeen in 't bijzonder voor Java, Borneo en Celebes geldt. Als voordeelige factoren zijn daarbij in rekening te brengen dat, in 't algemeen genomen, alleen de naar Borneo en Celebes gekeerde noordkust van Java zeer toegankelijk is, en Soerabaja - als oorlogshaven van het grootste belang - nabij het Oostelijk uiteinde van Java, dus zoo dicht mogelijk bij Celebes en ongeveer in het midden der geographische lengte van den N.I. Archipel is gelegen.

Nederlandsch-Indië kan *in zijn geheel* NIET ANDERS *dan*

ter zee met succes verdedigd worden. Dit geldt niet voor ieder eilandenrijk, niet bijv. voor Engeland, dat, als in hoofdzaak tot één groot eiland met een ruime bevolking beperkt, ook zeer goed *te land* is te verdedigen, en het geldt ook niet voor het dicht bevolkte Java op zichzelf beschouwd. Maar voor *geheel* Nederlandsch-Indië is het vooropgestelde een onbetwistbare waarheid en wel in dien zin, dat van een verdediging met goed gevolg *te land* van al onze eilanden nooit sprake zal kunnen zijn, al ware het, dat de bevolking van ieder eiland afzonderlijk toenam in eene verhouding als die van Java. Wel zouden dan alle groote eilanden ieder op zich zelf ook *te land* met succes verdedigd kunnen worden, maar met de kleinere zou dat *zonder vloot* in geen geval gaan; een vijandelijke vloot van eenige kracht zou alsdan de meeste van deze, zelfs zonder steun van een landingsleger, kunnen vermeesteren; de Italiaansche vloot heeft dit nog onlangs in de Aegeïsche Zee bewezen. Dat onze zoo schaarsch bevolkte *groote* eilanden - dus Java uitgezonderd - nog in afzienbaren tijd niet met goed gevolg *te land alleen* verdedigd kunnen worden, behoeft voorwaar geen betoog, waarbij nog dient opgemerkt, dat verscheping van troepen, van het oogenblik af, waarop onze vloot voor de vijandelijke scheepsmacht als quantité négligeable is te beschouwen, niet meer mogelijk is.

Aangezien het nu onze onafwijsbare plicht is, zorg te dragen dat niet het geringste deel van ons Aziatisch bezit verloren gaat, omdat in het verlies van een niet al te onbeduidend eiland de kiem schuilt voor het verlies van alles, wijl een machtig veroveraar dat eiland als basis voor verdere aanvallen kan gebruiken, is het noodig, dat wij ter zee zoo sterk mogelijk zijn, immers omdat, als boven bewezen, Nederlandsch-Indië *in zijn geheel alleen* ter zee met goed gevolg verdedigd kan worden.

Zoolang wij in den Archipel een goed samengestelde en voldoend sterke vloot bezitten, kan een vijand aan een landing niet denken. Een landing is een zeer gevaarlijke onderneming zoolang de tegenpartij nog maritieme krachten van beteekenis heeft, vooral indien zij beproefd wordt tot eene *blijvende* verovering door legertroepen, het geval, waarin zij voor het behoud van ons gebied in de eerste plaats

gevaarlijk is te achten. Eene landingsvloot is namelijk zeer kwetsbaar; zij bestaat uit vele weerlooze transportschepen, die onder dekking van oorlogsschepen, welke dus zeer gebonden zijn, het landingspunt moeten bereiken, aldaar geruimen tijd tot ontscheping van troepen en voorraden van groote verscheidenheid moeten vertoeven en dan nog de reis terug hebben te maken, steeds onder voortdurend gevaar, en dit alles dikwijls in verschillende reprises; hierbij wel te bedenken, dat het verongelukken van een troepenschip een groot verlies van menschenlevens met zich sleept. Vooral de snelle torpedobooten zijn voor een landingsvloot uiterst gevaarlijke vijanden, en deze behoeft dus een sterk escorte van oorlogsschepen indien de verdediger ter zee nog krachtig is en ruim van torpedovaartuigen is voorzien. Zoolang de zeeoorlog niet grondig in het voordeel van den aanvaller beslist is, kan en zal een landing niet door hem worden ondernomen, al ware het slechts omdat de zeeoorlogskans nog in zijn nadeel kan verkeeren, waardoor het landingskorps, geïsoleerd, in het grootste gevaar komt. De Engelsche Admiraliteit heeft zich nog niet lang geleden beslist verklaard tegen het ter sprake gekomen denkbeeld om in geval van oorlog met Duitschland een Engelsch leger van 150,000 man naar Frankrijk over te brengen; dat zou niet kunnen, betoogde zij, zelfs niet over het slechts 45 kilometer wijde Nauw van Calais onder bescherming van de geheele gezamenlijke vloten van Engeland en Frankrijk, zoolang de Duitsche haar volle gevechtskracht nog bezit.

De eerste gevolgtrekking uit dit betoog is dat een eilandenrijk met *voldoend* sterke maritieme middelen van een verdediging *te land* kan afzien. Niets voordeeliger voor een land dan de strijd om het behoud van zijn gebied buiten dat gebied te voeren, dat wil voor een eilandenrijk zeggen ter zee. Engeland begrijpt dit goed. Hoe ook vooral militairistische verlangens uitzien naar invoering van meer of min zwaren dienstplicht om ook voor den landoorlog krachtig te worden, het nuchtere Engelsche volk laat zich nog niet van de wijs brengen, hoewel de tijd kan aanbreken, dat het boven de sterkte van zijne voor koloniale doeleinden bestemde veldtroepen nog gaarne een leger zou willen bezitten tot ondersteuning van een bondgenoot op het vasteland van

Europa. Engeland wenscht het Moederland dus vooralsnog uitsluitend ter zee te verdedigen, hoeveel te meer kan Nederlandsch-Indië daaraan hechten, dat geen geld heeft om aan zin tot weelde toe te geven en dat, als niet gelegen, gelijk Engeland, in de nabijheid van zoowel ter zee als te land zeer krachtige continentale mogendheden, in een veel gunstiger positie verkeert, nog daargelaten dat, zooals boven reeds is opgemerkt, Engeland *wèl*, Nederl.-Indië om zijn grooten eilandenschat *niet* in zijn geheel te land kan worden verdedigd. Ook Japan is een volkomen eilandenrijk, doch dit onderhoudt zijn groot landleger niet speciaal om zich te verdedigen maar voor geheel andere doeleinden zooals reeds gebleken is.

Zal nu Nederlandsch-Indië van de verdediging te land kunnen afzien[1)], dan moet het in het bezit komen van een stelsel van maritieme middelen - ook van luchtvaartmateriëel - zóó krachtig, dat het onbevreesd een veroveraar kan te gemoet gaan, het zekerste middel tevens om *niet* te worden aangevallen, zooals afdoende blijkt uit de omstandigheid dat, hoe bezwangerd de Europeesche atmosfeer ook is, hoe gestadig de donderwolken elkander boven Europa afwisselen, de uitbarsting toch steeds uitblijft. Hoe sterker die maritieme middelen zijn, des te veiliger is ons Aziatisch bezit. Al wat *daarvoor* aan fondsen beschikbaar is en komt moet voor de uitbreiding van die middelen worden aangewend totdat het voor ons noodige maximum van veiligheid bereikt is.

Een verdediging te land *alleen* kan alzoo voor het behoud van *geheel* Indië nooit tot iets goeds leiden, maar een verdediging te land *èn* ter zee is een nog veel dwazer denkbeeld. Hoewel ook dit laatste reeds hierboven is bewezen, zal het toch, om het goed ingang te doen vinden, nog eens op eenigszins andere wijze worden aangetoond.

Zooals wij boven zagen, zou een verdediging te land *èn* ter zee uit twee gansch gescheiden seriën van handelingen bestaan. Eerst moet de zeeoorlog geheel beslist, dus ten

1) Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat het tegenwoordige Indische leger kan worden opgeheven; dit zal zeker altijd noodig zijn voor het handhaven van de binnenlandsche rust, hoewel een krachtige vloot met uitgebreid scheepsvolk daartoe ook bijzonder kan medewerken.

einde zijn, alvorens de landoorlog kan aanvangen; wat voor de inrichting van eene verdediging te land wordt uitgegeven, is voor die ter zee niet aan te wenden en de kosten van een leger, dat veel meer personeel eischt dan eene vloot met gelijk vermogen, gevoegd bij die voor den landoorlog zelf, zijn verre van gering, zooals vooral duidelijk wordt bij de overweging tot welke krachtsinspanning een machtig tegenstander tegenwoordig in staat is (Engeland in Zuid-Afrika, alwaar het Britsche leger eene sterkte van 400.000 man heeft bereikt, en Japan in den oorlog met Rusland).

Eene verdediging ter zee *èn* te land komt voor een Staat met beperkte middelen in geld, de fundamenteele kracht van den oorlog, of in personeel neêr op eene verdediging *twee malen* achtereen, op zich zelf reeds een dwaas begrip, ieder maal met ± halve kracht, d.w.z. permanent met ± halve kracht. Kiezen wij een voorbeeld: een machtige zeemogendheid onderneemt de verovering van Nederlandsch-Indië; haar vloot en leger, daarvoor bestemd, vertegenwoordigen te zamen eene waarde van twee milliard guldens; Nederlandsch-Indië heeft voor zijn verdediging beschikbaar gehad één milliard guldens. Hoe zou *na onze nederlaag* geoordeeld worden over een beleid, waarbij de helft van dit millaird voor de verdediging te land, de wederhelft voor de verdediging ter zee ware aangewend inplaats van *alles* voor de laatstbedoelde alléén, waardoor onze maritieme kracht ongeveer gelijk aan die van den tegenstander en onze overwinning, omdat wij den strijd ‘at home’ voeren, vrij zeker zou zijn geweest? En toch, hoe onlogisch ook in beginsel, de Staatscommissie zal, als moetende uitgaan van den tegenwoordigen onvoldoenden toestand onzer financiën, waardoor zij in ieder geval een *minder*waardig verdedigingsstelsel moet aanhangen, niet anders dan tot splitsing van de voor de verdediging beschikbare fondsen durven komen[1)], namelijk

1) Tenzij zij een vlootwet voorstelle die door middel van geleidelijke uitbreiding, zoo snel de geldmiddelen toelaten, een verdedigingsstelsel geeft, krachtig genoeg om het doel alleen ter zee te bereiken. Is de pers goed ingelicht, dan bestaat het voornemen om al dadelijk een vijftal dreadnoughts van ± 22.000 ton te doen bouwen; zulke schepen kunnen eene snelheid van ± 22 mijlen bezitten en van een achttal stukken van het geschut dat tot heden op dreadnoughts het zwaarste was, van ± 30 cM., voorzien zijn. Hoewel die schepen (ook in pantsering) bij de superdreadnoughts, welke thans voor de groote zeemogendheden worden gebouwd, zullen achterstaan, mogen zij toch gerekend worden te passen in het krachtige stelsel, dat in dit geschrift wordt aanbevolen; op groote snelheid komt het daarbij in de eerste plaats aan.

het eene deel voor het inrichten van de verdediging te land, het andere voor het inrichten van de verdediging ter zee, omdat, zou zij het volle bedrag dier fondsen willen doen bestemmen voor maritieme middelen, die ook dan nog - onze tegenwoordige geringe geldmiddelen in aanmerking genomen - zeer ten achter zouden staan bij de vloot, welke eene groote zeemogendheid voor de verovering van Ned.-Indië beschikbaar kan stellen, zij zich, niet ten onrechte, aan de vraag zou zien blootgesteld of zij alles op die ééne kaart, haar krachteloos marinestelsel, wil zetten. Alleen hij, die met vasten wil aanstuurt op een vloot, waarmede Ned-Indië met alle hoop op succes verdedigd kan worden, heeft het recht om eene verdediging te land te versmaden, ten einde ter zee zoo sterk mogelijk te zijn.

En nu de vraag, welke maritieme middelen Nederlandsch-Indië bezitten moet om tegen verovering gevrijwaard te zijn en hoe bij den aanmaak of de aanschaffing daarvan te werk moet worden gegaan. Deze vraag leidt tot de volgende overwegingen. Het is voor ons een groot voordeel dat wij onze strijdkrachten nimmer zullen aanwenden voor den aanvallenden oorlog, noch zelfstandig, noch in bondgenootschap met andere Staten. Nederland behoort m.i., zoolang eenigszins mogelijk, neutraal te blijven, maar daarvoor is kracht, helaas vooralsnog ook in militair opzicht, een eerste vereischte. Wij voeren dus, des noodig, alleen den verdedigenden krijg met toepassing van een krachtig offensief, het eenige wat in volle zee mogelijk is. Onze vloot voert dus den krijg *thuis* op geheel bekend terrein, in de nabijheid van onze oorlogshavens en hulpbronnen, niet gehinderd door vele vaartuigen met reservevoorraden, enz., in uitstekende communicatie met onze kusten (draadlooze telegraphie), gesteund door kustgeschut, passieve maritieme middelen (verspermijnen) en vooral een op ruime schaal ingerichte, zoowel

verkennende als medestrijdende aviatiek. Al deze voordeelen mist de vijandelijke vloot, die zich ver van hare basis moet verwijderen (de meest nabijzijnde vloot, welke voor een aanval op een ter zee krachtig verdedigd Ned.-Indië zou kunnen worden aangewezen, is wegens de noodzakelijkheid om op de vaart daarheen economisch te stoomen, bovendien met het oog op de vele haar vergezellende niet-combattante vaartuigen, niet minder dan 12 stoomdagen van de Javazee verwijderd) en die in ons voor haar onherbergzaam gebied niets, met het oog ook op het haar altijd dreigend gevaar van door ons te worden aangevallen, zelfs geen rustpunt vindt alvorens zij heeft overwonnen. Ziedaar de beste argumenten voor eene zeer krachtige verdediging ter zee van Nederlandsch-Indië, eene uitnemende verzekeringspremie voor de voortdurende veiligheid van ons gebied, want het is wel boven allen twijfel verheven, dat een vijand onder omstandigheden, als hooger geschetst, het niet licht zal wagen, daarop een aanval te doen; de les, door de Russische vloot bij Tsoesjima ontvangen, zal niet zoo spoedig vergeten zijn.

Oorspronkelijk had ik - tot hier gekomen - het plan, een uitstapje naar het terrein van de internationale politiek te maken, om de kansen na te gaan, welke op een aanval tegen ons gebied in Azië bestaan, doch bij nadere overweging zag ik in, dat ik volstaan kon met het algemeene resultaat daarvan, dat, zooals reeds boven is medegedeeld, de zich het dichtst bij Indië bevindende groote oorlogsvloot ± 12 stoomdagen van daar verwijderd is. Ik voeg hieraan toe, dat geen mogendheid hare gansche scheepsmacht op verovering van Nederlandsch-Indië kan uitzenden, d.w.z. het Moederland geheel onbeschermd kan achterlaten. Zoo zien wij in den tegenwoordigen tijd, dat zelfs Engeland het voor zijne veiligheid ‘at home’ noodig heeft, aan het bevriende Frankrijk de bescherming van zijne (Engeland's) belangen in de Middellandsche Zee over te dragen. De voor de hand liggende gevolgtrekking is dat wij niet behoeven te streven naar het bezit van eene scheepsmacht, welke in alle opzichten met die der grootste zeemogendheden kan wedijveren, waarbij ik ook nog mag wijzen op de beperking, die de bovengenoemde groote voordeelen van onzen strijd thuis toelaten.

De maritieme verdedigingsmiddelen in Indië moeten alle zijn van de hoogste klasse: pantserschepen (superdreadnoughts van 26000 ton en meer), pantserkruisers, torpedobooten, torpedobootjagers, torpedokruisers, onderzeebooten. Het aantal torpedobooten c.a. moet naar verhouding zeer groot zijn, want zij vooral zullen in onze verdediging een gewichtige rol hebben te vervullen. Een vijandelijke vloot toch kan door den grooten afstand, dien zij, om Ned.-Indië te bereiken, moet afleggen, daar niet komen zonder een nasleep[1)] van niet-combattante vaartuigen voor voorraden, herstellingen, enz. alsmede, terstond of later, tot het overbrengen van een groot landingsleger en al wat daarbij behoort; de actie van een groot aantal 'up to date' torpedobooten, dus ook met snelheden van 30 en meer mijlen, tegen dien nasleep in den rug van de eigenlijke vijandelijke oorlogsvloot, tegelijk met een aanval van onze slagschepen c.s. op deze zelve, is voor den vijand geducht te vreezen; zij zou zelfs beslissend kunnen zijn voor het geheele verloop van den strijd en wij komen tot de conclusie, dat een aanval *over grooten afstand* tegen onze bezittingen zoo goed als niet uitvoerbaar is indien wij een overmacht van torpedobooten als onderdeel van een krachtige vloot bezitten. Er zijn voorstanders van een uitsluitende torpedovloot, ingeval wij ons namelijk niet het bezit van een slagvloot, die kans op succes belooft, zouden kunnen veroorloven; zij gronden zich op het vermogen van de torpedo, die reeds is aan te wenden op afstanden van 4000 M., volgens sommigen in het buitenland van 6000 M. (den normalen afstand, waarop de artilleriestrijd op zee wordt ingezet), ja, naar beweerd wordt, zelfs tot 9000 M., natuurlijk met geringe trefzekerheid; werd echter aan hun verlangen voldaan, dan zou ons torpedo-materiëel, om vertrouwen te verdienen, toch zóó uitgebreid moeten zijn, dat het om

1) Alleen Engeland en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika verkeeren in dat opzicht in een betere positie, omdat zij hunne koloniën, in de buurt der onze gelegen, tot tusschenbasis zouden kunnen inrichten, doch op een aanval van deze Staten tegen Nederlandsch-Indië bestaat, zoolang ons Rijk in Europa onafhankelijk blijft, weinig kans. Vooral Engeland heeft een ontzaglijk belang bij die onafhankelijkheid, en het zal dus niets doen wat onze kracht ook maar eenigszins zou kunnen verzwakken - eer het tegendeel. En ook van de Vereenigde Staten is geen vijandigheid jegens ons te verwachten; dit behoeft waarlijk geen nader betoog.

verschillende redenen niet zou zijn te onderhouden. Overigens wijs ik erop, dat de actie van torpedo-materiëel belangrijk gemakkelijker en een goede uitslag daarvan veel meer verzekerd is, wanneer de vijandelijke vloot tegelijk wordt aangevallen door krachtige artillerieschepen.

Verspermijnen, bewaakt door forten, voor de afsluiting van vaarwaters, havens, en wellicht zeeboezems, niet van waarde voor ons verdedigingsstelsel maar die door den vijand zouden kunnen worden aangewend, zijn reeds hooger genoemd, evenals een' goede draadlooze telegraphie voor den inlichtingsdienst en een uitnemend luchtvaartwezen zoowel voor zeeverkenning als voor den werkdadigen strijd. Wat dit laatste betreft zij het volgende opgemerkt. Ons land moet vóóraan staan bij het streven naar verkleining van de oorlogskans in 't algemeen, maar zoolang dat te vergeefs blijft, behoort onze Regeering zich te verzetten tegen elke beperking van strijdmiddelen, zich bijv. niet te laten binden door een overeenkomst, waarbij het werpen met bommen uit luchtvaartuigen verboden is; eene natie namelijk, welke alleen verdedigend optreedt, zooals in Neêrland's bedoeling moet liggen, heeft bij een onbeperkt gebruik van strijdmiddelen veel voor, vooral op een aanvaller, die over zee en van verre moet komen. Een vijand, die zich niet wil of durft blootstellen aan strijdmiddelen, welke hij over zee niet of niet in voldoende hoeveelheid kan medevoeren, blijve weg; des te beter, ook in humanitair opzicht.

Verder heeft Indië ten minste één oorlogshaven noodig, die in krachtigen staat van tegenweer is. Soerabaja is daarvoor de aangewezen plaats; het zal voorzien moeten worden van alle inrichtingen van oorlog, bijv. voor het dokken van de grootste schepen, het vervaardigen van verschillend oorlogstuig, enz. Het zal het hoofdsteunpunt moeten worden van onze verdediging, beschermd door forten met het zwaarste kustgeschut, reeds tegen eene nadering van de vaarwaters tusschen Java en Madoera, welke zoodanig verbreed en uitgediept moeten worden dat zij voortdurend voor onze grootste schepen bruikbaar zijn. Een zeestrijd met alle middelen door ons gevoerd in de nabijheid van Soerabaja, zal door den vijand niet gemakkelijk te winnen zijn. Dat Soerabaja ongeveer in het midden van de geographische

lengte van Ned.-Indië ligt, is een groot voordeel voor onze verdediging, maar wederkeerig is de verdediging van Soerabaja hoogst nuttig in zoover deze plaats in het meest welvarende gedeelte van Java, dus van geheel Indië, is gelegen en daardoor ook onze voornaamste koloniale handelsplaats is. Bovendien bestemd om al onze oorlogsinrichtingen op te nemen en krachtig versterkt alsook ongenaakbaar van de zeezijde voor een vijand, kan het slechts betreurd worden dat Soerabaja niet de regeeringszetel is.

Is het voor een land, hetwelk tot de vruchtbaarste der wereld behoort, in zijnen bodem groote rijkdommen bevat en een bevolking telt van meer dan 40 millioen zielen, die dus tot groote welvaart kan en ook moet geraken, te veel gevergd dat het eene Marine bezit, waardoor de succesvolle verdediging, of beter nog, de eerbiediging ervan ten allen tijde verzekerd is? Op de welvaart komt het alleen aan en deze zal tot eene ongekende hoogte aangroeien, in de eerste plaats bij het bezit van een uitgebreid net van communicatie-wegen zoowel binnenslands (spoorwegen) als met het buitenland (stoomvaartlijnen). In die richting, in 't algemeen in de richting der economische ontwikkeling van ons Aziatisch gebied, zal het Regeeringsbeleid zich snel hebben te bewegen. Gelukkig zijn wij sinds eenigen tijd op den goeden weg en is dit wel ter dege reeds voelbaar. Kapitaal is ook in Nederland voor communicatie-verruiming en voor de ontginning van den rijken grond zeker in overvloed te verkrijgen. Toen ten vorigen jare door Batavia voor eene leening zeven ton werd gevraagd, steeg het aanbod tot bijna 100 maal dit bedrag. Het dunkt mij buiten allen twijfel, dat een spoorweg over de geheele lengte van Sumatra, tot den aanleg waarvan reeds besloten is, met de noodige zijlijnen naar de kust, den bloei van dit eiland buitengewoon zal bevorderen. Dat er overal voor de ontginning van het land en tot de voorbereiding daartoe arbeiders in overvloed te verkrijgen of van elders aan te voeren zijn, is bij de tegenwoordige nog geringe volkswelvaart in Indië zeker te verwachten.

De conclusie uit dit alles, dat de eindcijfers der Indische begrooting over een kwart eeuw niet veel minder dan een milliard guldens zullen aanwijzen, acht ik volstrekt niet gewaagd.

Maar thans is het kapitaal, noodig om Indië zoo spoedig mogelijk in het bezit te stellen van al de verdedigingsmiddelen, welke in dit opstel gevraagd worden, nog niet aan te wijzen. Die middelen moeten geleidelijk, zoo snel de geldmiddelen toelaten, d.w.z. met toepassing van een verstandige financiëele politiek, aanwezig komen en de bouw, aanmaak of aanschaffing met oordeel plaats hebben, bijv. aan te vangen met het minder kostbare, al dadelijk nuttige torpedo-materiëel (zie blz. 383), het vliegwezen, dat veel tijd tot proefneming en opleiding vordert, en de verbetering van de vaarwaters naar Soerabaja. Zóó gesteld, kan tegen de hier voor de verdediging van Ned.-Indië aangegeven eischen, hoe zwaar ook, geen bezwaar bestaan; wat daarin alleen niet als een onveranderlijk gegeven kan worden aangeduid is de tijd, noodig voor de voltooiing van het geheele stelsel, aangenomen dat van een *afgewerkt* program op dit gebied al ooit sprake kan zijn. Men lette maar op de voortdurende uitbreiding van de vloten elders. Eenige tientallen van jaren zullen voor de afwerking van hetgeen hier wordt gevraagd (trouwens ook in technisch opzicht) zeker noodig zijn, zoo vast als voor het op het boven aangeduide peil komen van de Indische inkomsten. Zoodra dat peil der inkomsten bereikt zal zijn, kan Ned.-Indië reeds een vloot bezitten en verder onderhouden, waarin een tiental superdreadnoughts en een honderdtal torpedobooten van de grootste soorten voorkomen en kunnen de overige maritieme en verdere middelen in verhouding daarmede zijn.

Máár... (vraagt de lezer zich wellicht af) zal Nederland nog 20 à 25 jaar rustigen tijd hebben om Indië van een afdoend defensiestelsel te voorzien? Mijn antwoord luidt: het is mogelijk dat de Balkan-oorlog in zijne gevolgen ook voor ons land nadeelig is, doch dit is zeker in hoogstens twee jaren beslist en in dien korten tijd kunnen op geen wijze maatregelen genomen worden, die ons voor alle gevaren kunnen behoeden. Behoort die oorlog ook in zijne gevolgen evenwel tot het verleden zonder dat ons land daarvan nadeel heeft ondervonden, dan is het vrij zeker dat wij voor langen tijd veilig zijn tegen elk gevaar van Europeeschen oorsprong en dat wij voorshands alleen op onze hoede behoeven te zijn voor China en Japan, welke staten zeker niet binnen

20 jaren gereed zijn voor een veroveringstocht naar Ned.-Indië, wat Japan betreft, ontlast als het daarvoor ook moet zijn van zijne drukke bemoeiingen, ongetwijfeld nog van langen duur, op het vasteland van Azië.

Het vraagstuk der bemanning van een groote vloot acht ik niet zoo moeilijk op te lossen als veelal wordt aangenomen. Naar het mij voorkomt moet het personeel der vloot overwegend Inlandsch zijn, niet uit gebrek aan beter, maar voor een groot deel wel degelijk bij voorkeur. Het oordeel bij de Marine over Inlandsche schepelingen is thans over 't algemeen niet gunstig; toch zijn er officieren die anders denken; en velen met ondervinding op dit gebied stemmen wel toe, dat de Inlandsche bij de Europeesche schepelingen ten achter staan, maar zij schrijven dit toe aan het feit dat zich slechts minderwaardige Inlanders voor dienstneming bij de Marine aanmelden. Als eilandenrijk heeft Ned.-Indië echter eene bevolking, die zich voor een groot deel bezighoudt met de zeevaart en wel in haar primitieven vorm, zoo geschikt om krachtige ondernemende zeevaarders te kweeken. Er valt niet aan te twijfelen, dat onder die kustbevolking op verschillende eilanden vele mannen worden aangetroffen, die voor de meeste diensten van ondergeschikt personeel op onze vaartuigen van oorlog uitnemend geschikt kunnen worden; als men zich maar niet door zuinigheid laat bedriegen en deze Inlandsche lieden niet al bij voorbaat als minderwaardig brandmerkt en als zoodanig behandelt en betaalt. Onder die voorwaarden geloof ik, dat met zorg gekozen inboorlingen, vrijwillig op langen termijn in dienst getreden, *in het tropische klimaat* veel beter zullen voldoen dan kort geoefende Nederlandsche zeemiliciens, die voor een' eenigszins uitgebreide vloot in Ned.-Indië toch niet in voldoenden getale beschikbaar zullen zijn. Men zie niet voorbij, dat de inboorlingen van onzen Archipel over 't algemeen intelligente lieden zijn. Wordt de oplossing van dit Indische wervingsvraagstuk toevertrouwd aan een speciale commissie, die zich in nauwe verbinding stelt met het Inlandsch gezag en samengesteld is uit een zeeofficier, een officier van gezondheid der Marine en als tijdelijk lid een bestuursambtenaar afzonderlijk voor ieder gewest van actie, dan zullen m.i.

de beste resultaten verwacht mogen worden[1]. Van heden af zoo spoedig mogelijk moet eene inrichting in het leven worden geroepen voor de opleiding van de aangeworven inboorlingen, vooral ook in artilleristisch opzicht, waardoor dan al dadelijk eene pépinière ontstaat voor de bemanning der vloot. Indië staat sedert kort in het teeken der ontwikkeling, ook in technischen zin, van den Inlander. Dat wij op dit gebied merkwaardige dingen zullen beleven, dat er, indien de zaak goed en met energie wordt aangepakt, over niet al te langen tijd vele Inlanders zullen zijn, die de techniek in verschillende richtingen met vrucht beoefend hebben en ook op oorlogsschepen diensten kunnen verrichten, waarvoor men nu nog alleen Europeesch personeel geschikt acht, dat waarborgen ons de arbeids-intelligentie der Inlandsche bevolking en de drang naar ontwikkeling, die men tegenwoordig daarin waarneemt.

Maar dit neemt niet weg, dat het vrijwillig Europeesch personeel op de vloot toch zoo talrijk mogelijk moet zijn. Bij het bouwen van de schepen moet daarop gerekend worden. Aan het logies der Europeanen aan boord moet met het oog op het tropisch klimaat bijzondere zorg worden besteed; hunne bezoldiging en pensioensvooruitzichten moeten uitnemend zijn en hunne kwartieren aan wal in de bergstreken van Java en wel in de voornaamste plaatsen daarvan worden opgericht; daarbij moet de getalsterkte zoodanig zijn, dat ieder zich minstens één vierde van den verblijftijd in Indië aan wal kan bevinden en - althans de in Europa geborene - één derde van zijn diensttijd in zijn geboorteland kan vertoeven, waartoe tot beperking van de uitgaven zooveel mogelijk gebruik is te maken van ruiling met het personeel van de Zeemacht in Nederland.

En nu de oude strijdvraag, of de Indische Marine al dan niet zelfstandig moet zijn. Wij behooren deze vraag zeer onpartijdig te overwegen.

Na er nog op gewezen te hebben dat bij den bouw van de oorlogsvaartuigen ook rekening moet worden gehouden

1) Er wordt in deze richting reeds een' proef genomen met Inlanders van verschillenden landaard op het flottieljevaartuig ‘Assahan’.

met het tropische klimaat in zooverre de bergruimte der munitiën betreft, spreek ik als mijne vaste overtuiging uit dat Ned.-Indië, althans wat het materieel betreft, een zelfstandige Marine moet bezitten.

Het eerste argument daarvoor ligt opgesloten in het boven geschrevene aangaande de inrichting van de woon- en bergruimten der schepen.

Het tweede is nog aanmerkelijk klemmender: de omstandigheid dat de bemanning voor een groot deel uit Ned.-Indische inboorlingen moet worden samengesteld.

Verder valt nog het volgende te overwegen:

De Indische vloot, in den uitgebreiden vorm, waarin zij, zooal niet terstond, dan toch in een niet te verre toekomst zal bestaan, kan niet afhankelijk zijn van het veraf gelegen Moederland. Indië behoeft zelf alle inrichtingen, welke voor de instandhouding van de vloot noodzakelijk zijn. Die in Nederland te willen plaatsen voor schepen der grootste klasse, welke alleen in Indië moeten dienst doen - want wat zou men aan zulke schepen hebben in Nederland, waar zij niet eens behoorlijk ontvangen kunnen worden, - zou een dwaasheid zijn.

De methode, welke het Moederland heeft te volgen om een aanslag op zijne zelfstandigheid te verijdelen, wijkt zeer af van die, welke bij eene poging tot vermeerdering van onze Aziatische bezittingen dient toegepast. In Europa zal onze vloot steeds slechts eene ondergeschikte rol hebben te vervullen; wij kunnen tegenwoordig daar geen scheepsmacht bezitten, die in open zee eenige kans op succes heeft. Op het water zal onze verdediging aldaar geheel lijdelijk, met klein marine-materieel en ook met behulp van kustgeschut en afsluitingen moeten worden gevoerd.

Maritieme steun door het Moederland aan Ned.-Indië of omgekeerd te verleenen, heeft dus geen zin, nog daargelaten dat het groote Indische vlootmaterieel in het Moederland geen toegang en ook geen werk - onze internationaal-politieke positie en vooral geographische ligging en begrenzing in Europa in aanmerking genomen[1] - vindt. Het is verder

1) Uitbreiding van het Duitsche gebied langs de Noordzeekust is het ergste wat Engeland en ook Frankrijk overkomen kan. Die landen zullen een *zelfstandig* Nederland dus nooit wenschen te verzwakken, zoodat er geen gevaar bestaat dat ons land, zoolang het onafhankelijk blijft, door den Westelijken nabuur zal worden aangevallen, d.w.z. *over zee.* En Duitschland met booze plannen tegen ons omgaande, zal tot uitvoering daarvan natuurlijk alleen van zijn' formidabele landmacht gebruik maken, heeft den weg over zee - een mijl op zeven voor dat land - daarvoor niet noodig, nog daargelaten dat Engeland en Frankrijk ter zee vooraf onschadelijk gemaakt zouden moeten zijn. Alleen kan het voor ons noodig worden Engeland te beletten op ons gebied te landen voor een aanval tegen of bedreiging van Duitschland, dus tot handhaving van onze onzijdigheid, maar dat kunnen wij zeker beter doen met een krachtige landmacht - die bovendien naar alle zijden van ons land is aan te wenden - gesteund door kustgeschut, klein marine-materiëel op ons binnenwater en versperring daarvan. In open zee tegen Engeland te willen strijden zou ons aan de bespotting van de geheele wereld blootstellen; wij moeten in een oorlog vooral practisch blijven en goed overwegen wat voor onze verdediging nuttig is.

moeilijk denkbaar, dat een oorlog, waarin wij betrokken worden, niet tegelijk het Moederland en de Koloniën zoude gelden, zoodat de bij de tegenwoordige krachtige vloten aller groote mogendheden vergeleken zwakke maritieme middelen, welke het Moederland aan Ned.-Indië of omgekeerd *slechts voor een deel daarvan* zou kunnen toezenden, niet veel kans zouden hebben ongerept hunne bestemming te bereiken. Trouwens, om aan het Moederland steun te kunnen verleenen, is het niet noodig dat Indië een niet-zelfstandige vloot bezit; ook de Britsche koloniën zullen zoo noodig haar eigen vloot naar het Moederland zenden en ook omgekeerd.

Het maritiem fusiestelsel is mij steeds toegeschenen een niet door het landsbelang ingegeven hinken op twee gedachten te zijn, een stelsel van stelselloosheid, dat aan een degelijke ontwikkeling van onze verdediging ter zee, zoowel van het Moederland als van Indië, heeft in den weg gestaan, waardoor het scheen alsof wij niet wisten wat ginds en hier eigenlijk noodig was, een onpractisch ‘et pour comble’ duur stelsel.

Mocht door sommigen gevraagd worden, waarom geen enkele andere mogendheid in haar koloniën een zelfstandige Marine bezit, dan moet het antwoord zijn, dat ook geen enkele andere mogendheid bij een zóó klein en daardoor militair-zwak Moederland zulk een uitgestrekt koloniaal bezit heeft. Een *krachtige* zeemogendheid heeft in hare koloniën geen *zelfstandige* Marine noodig; haar sterke vloot in het Moederland is een voldoende bescherming tegen aanvallen

met maritieme middelen voor de veraf gelegen overzeesche bezittingen. Maar voor een klein land als het onze met een verwijderd groot koloniaal rijk is dat geheel tegenovergesteld; het moet de verdedigingsmiddelen daarvoor ook voortdurend daar bezitten; het zou die daar in tijden van oorlog, ja reeds bij dreigend gevaar, uit het Moederland trouwens niet of moeilijk meer kunnen krijgen, vooral omdat ons land daarvoor te ongunstig gelegen is (voor het geval het gevaar in Europa schuilt) of te ver van onze Aziatische bezittingen is verwijderd (indien het daar in de nabijheid dreigt).

Het logische gevolg van de stelling, dat Ned.-Indië een eigen Marine moet hebben, is dat het die geheel uit eigen middelen behoort te bekostigen zooals ook het leger en de verdere Gouvernements-instellingen. Het Moederland zal dan ook het eigen vlootmateriëel geleidelijk, naar mate de Indische Marine aangroeit, uit Indië kunnen terugnemen.

Een krachtig, volkomen homogeen vlootstelsel, dat voor onbeperkte uitbreiding vatbaar is naar mate de omstandigheden dwingen en onze geldmiddelen toelaten, waarborgt aan ons land groote voordeelen, bijv:

het verhoogt in sterke mate ons aanzien in de geheele wereld, brengt ons - Grooter Nederland met ± 50 millioen zielen - van quantité négligeable over in de rij der eerste Staten;

het zal ons in sympathie doen winnen bij al die mogendheden, welke in onze zwakte voor zich geen voordeel zien, waarbij niet te vergeten dat Ned.-Indië een zeer waardevol bezit is, en ook wel te overwegen, dat de zwakte van sommige landen, zooals vooral tegenwoordig in Europa blijkt, aan de groote mogendheden vele zorgen baart;

het zal kracht geven aan onzen buitenlandschen handel en een aanleiding zijn tot uitbreiding daarvan, dien tevens tot bescherming strekken en ons behoeden voor gevaren die uit aanrakingen met machtige staten geboren kunnen worden (vestiging van hunne onderdanen in ons gebied - Engeland en de Boeren-republieken!);

het zal veiligheid geven voor de groote particuliere belangen, die met de stijging van de begrootingstotalen toenemen

of liever die stijging veroorzaken; immers met de welvaart neemt de behoefte aan veiligheid evenredig toe;

onze positie in het binnenland (tegenover de Indische onderdanen) zal er krachtiger door worden

en, last not least - om dit te herhalen - het verzekert ons een schier volkomen rustig voortbestaan althans in Ned.-Indië, dan wel verhoogt de kans tot bijna volle zekerheid, dat wij een aanval op ons Indische rijk met goed gevolg zullen afslaan, welke vijand dien ook zou durven ondernemen; het is deze overweging welke mij ertoe leidt, eenige beschouwingen te wijden aan de zeekrijgskunde, waarbij ik ten deele zal uitgaan van hetgeen in dat opzicht in de Memorie van Antwoord aangaande het bekende 7600 tons-pantserschip voorkomt:

De gedachtengang, welke bij het opmaken van die Memorie tot richtsnoer heeft gediend, moet in het kort zijn geweest: '*Waar zeewater in Ned.-Indië is*, *kunnen schepen zijn*, *en waar schepen kunnen zijn*, *kan gestreden worden of neutraliteit zijn te handhaven en moeten dus schuilplaatsen en steunpunten (basissen) voorkomen en deze voor een vijand ongenaakbaar worden gemaakt*'. Wij lezen toch op bladz. 2 dier Memorie: '*Een strijd in zulk een uitgestrekt gebied*' ('ter grootte van ¾ van Europa') '*laat zich niet vergelijken met een strijd in de onmiddellijke nabijheid van versterkte havens*, *en de eischen*, *die aan de voor ons doel meest geschikte typen van oorlogsschepen moeten worden gesteld*, *mogen dan ook in geenen deele ondergeschikt worden gemaakt aan den wensch om dien vaartuigen gelegenheid te geven enkele*, *in een bepaald deel van dit zeer uitgestrekte gebied gelegen*, *schuilplaatsen binnen te loopend.*'

Op blz. 3: '..... *het zou zelfs voor de financiëel krachtigste zeemogendheid der wereld moeilijk zijn*, *in een zoo uitgestrekt gebied als onzen Oost-Indischen Archipel* o v e r a l [1] *versterkte basissen te maken*, *waar het aanvullen van den kolenvoorraad zou kunnen geschiedend.*'

Op blz. 4: '..... *waar van te voren niet bekend kan zijn waar dit terrein*' (tot het inrichten van eene ver-

1) Spatieering van mij.

sterkte basis) '*zal zijn gelegen en waarop door een torpedovloot geen invloed kan worden uitgeoefend*, *zouden die versterkte basissen* overal in den Archipel[1] *moeten worden opgericht*, *wat*, *zooals hiervoren reeds werd opgemerkt*, *eene financiëele onmogelijkheid is*.'

Op blz. 35: '*Bovendien is de werkingssfeer der artillerieschepen veel grooter dan die der torpedovaartuigen*, *waardoor juist de torpedovloot veel meer versterkte basissen dan de artillerievloot zal noodig hebben*, *hetgeen te meer opvalt als men*, *een oog op de kaart slaande*, *zijne gedachten laat gaan over de groote uitgestrektheid onzer Oost-Indische bezittingen*.'

Op blz. 40: '*Die basis*' (voor onderzeebooten) '*kan zijn een station aan wal*, *en - om thans meer speciaal het oog te slaan op het gebruik dat van onderzeebooten zoude kunnen gemaakt worden in onze Oost-Indische bezittingen* - dan zoude de archipel als het ware overdekt moeten worden met dergelijke stations.'[1]

Op blz. 42: '*Waar het voor die jagers*' (torpedojagers, niet aan artillerieschepen toegevoegd) '*eene levensquaestie is*, *dat zij* overal in den Archipel[1] *op basissen moeten kunnen rekenen.....*'

Is *dit* nu krijgskunde?![2] *Ongegronde* vrees voor neutraliteitsschending (zie hierachter) is de wortel dier tot in het ongerijmde in de bovenbedoelde Memorie van Antwoord voortgezette schuil- en steunpuntentheorie, die, los van elke overweging van politieken en strategischen aard, ontloken is in een beschamend gevoel van zwakte. De steller der Memorie was zich volkomen bewust van de groote macht, welke eene krachtige vijandelijke vloot - krachtig, omdat zij de groote onderneming eener verovering van Ned.-Indië

1) Spatieering van mij.
1) Spatieering van mij.
1) Spatieering van mij.
2) Wanneer zal aan de Hoogere Krijgsschool eens eene Afdeeling voor Marine worden toegevoegd, waardoor ook met elkander verband houdende studiën en dus samenwerking van leger en vloot ten behoeve van en tijdens den oorlogstoestand, zoo hoog noodig, alsook een uit land- en zeemacht samengestelde Generale Staf mogelijk worden en de weg wordt betreden naar een ten onzent zoo moeilijk te verwezenlijken algemeen departement van landsverdediging[*], dat land- en zeemacht omvat?

*) Blijkens de jongste Troonrede bestaat thans daarop uitzicht.

moet voorbereiden - bezitten zal over de minderwaardige maritieme middelen aan onze zijde, al zoude daaronder ook een '*7600 tons*' pantserschip en meer van dien aard zijn. Die vijandelijke vloot zal volkomen vrij zijn in al haar doen en laten; in haar geheel bijeen of gesplitst zal zij onze schepen *zonder het minste gevaar* kunnen opzoeken waar zij zich bevinden (de Memorie-schrijver voelde dat: '*waar zeewater in Ned.-Indië is kunnen schepen zijn*' enz.), hen vernietigen of vervolgen, neen, dit laatste niet; onze Nederlandsche Zeemacht, die tegenover heel de wereld een schoon verleden heeft in eere te houden, zal zich bewust zijn, onder het geestesoog van een de Ruyter, Tromp, Reinier Claeszen, van Speyk en van zooveel andere onzer vereerde zeehelden te strijden. Wel kan onze Marine onder die omstandigheden niet opgewekt ten strijde trekken, doch zij zal toch haar heiligen plicht doen, onder gaan, wat onvermijdelijk is, met een minderwaardig materieel. - Bezitten wij daarentegen ook zelf een' krachtige vloot, dan is uit den aard der zaak ook *de leiding van den oorlog in onze handen.* Het voordeel, dat wij strijden 'at home' is *dan* van onschatbare waarde; geen vijand zal zich mogen veroorloven af te wijken van den weg, die regelrecht voert naar de plaats waar onze vloot zich bevindt, natuurlijk bij de krachtig versterkte oorlogshaven Soerabaja. Schreef ik boven, dat de Britsche vloot *uit de verte* een bedreiging zou zijn voor iedere mogendheid, die de veraf gelegen koloniën van Engeland zou durven aantasten, een gelijke bedreiging zou *onze* krachtige vloot bij Soerabaja zijn voor elken vijand, die zich in ons gebied met iets anders zou willen bezighouden dan met den aanval rechtstreeks tegen haar en dat het voor hem - van verre gekomen - daarbij zal spannen, dat hij zich zal hebben te haasten, staat ons duidelijk voor oogen, als wij denken aan de bezwaren zijner brandstofvoorziening, die hem in ons gebied onmogelijk moet zijn gemaakt. Dat deze tactiek van afwachten voor onze vloot de eenig mogelijke zou zijn, is met het vorenstaande niet betoogd. Zou een vijandelijke vloot bijv. al dadelijk van een landingskorps vergezeld gaan, waardoor ons torpedomaterieel prachtige kansen krijgt, of zou zij in ons gebied eene zeeengte moeten passeeren, dat slechts met één of enkele schepen

in de breedte gelijktijdig kan plaats hebben, zoodat zij aan de buitenzijde dier engte door onze geheele vloot in slaglinie ontvangen zou kunnen worden, bijv. aan de kleine Soenda-eilanden (zie hieronder), dan zou een tegemoetgaan van den vijand, *doch niet buiten onze zeeën*, aanbeveling kunnen verdienen,[1] Maar van een schuil- en steunpunten-tactiek, als in de meergenoemde Memorie van Antwoord is aangenomen, zal - dit voelt wel iedereen - toch in geen geval sprake kunnen zijn.

Voor een *vijandelijke* vloot, die uit het Westen opdaagt, waarop al zeer weinig kans bestaat, behooren de toegangen tot de Emmahaven (Padang), Tjilatjap en Sabang en zoo mogelijk[2] door het water tusschen Sumatra en Malakka (misschien in den Riouw-Archipel) en door Straat Soenda versperd te zijn (mijn-versperringen, bewaakt door forten of forten alleen). Alsdan zal zulk eene vloot haar weg moeten vinden door de vaarwaters tusschen de kleine Soenda-eilanden, dus Oostelijk van Soerabaja. Een vijandelijke vloot, die Ned.-Indië uit het Noorden nadert, is van zelf aangewezen op een aanval in de richting van Soerabaja. Zij zal zich niet naar Batavia kunnen wenden zonder blootgesteld te zijn aan bedreiging in rug of flank door onze bij Soerabaja gestationneerde maritieme en aeronautische strijdkrachten. Als onder fascinatie wordt zij door onze maritieme krachten bij Soerabaja aangetrokken. Al zou de daaropvolgende zeestrijd als verloren voor ons moeten worden beschouwd, de vijandelijke vloot zou toch zoodanig gehavend zijn, dat zij een gemakkelijke prooi werd voor het ons nog resteerend deel van een uitgebreid torpedomaterieel. Zoo zou de strijd overeenkomst kunnen krijgen met een gevecht tusschen honden, waarbij niet twee maar slechts één staart overblijft, een restant torpedomaterieel

1) De vorderingen, die het vliegwezen maken, geven den waarborg, dat dit vrij spoedig het beste zeeverkenningsmiddel zal zijn, waardoor de zeevaartuigen *als zoodanig* geheel overbodig worden. Alsdan - zeker reeds als Nederlandsch-Indië een krachtige scheepsmacht bezit - zullen de bewegingen van een vijandelijke vloot reeds op enorme afstanden van ons af, als 't ware onder onze oogen plaats hebben, waartoe een draadlooze telegraphie het hare kan bijdragen.
2) Gebrek aan kennis van de vaarwaters is oorzaak, dat ik mij niet met meer beslistheid kan uiten. In Straat Soenda zullen wel geen verspermijnen zijn aan te wenden, misschien wel een of meer forten.

aan onze zijde. In elk geval zou dit materieel - zich keerende tegen de kolenschepen des vijands - de bewegings-mogelijkheid van diens overgebleven nog bruikbare slagschepen zoo niet geheel opheffen dan toch zeer verminderen kunnen, in 't algemeen den vijand beletten, den strijd tegen de oorlogshaven Soerabaja verder te voeren of tot een landing over te gaan, en eens te meer blijkt hoe nuttig een naar verhouding zeer sterk torpedomaterieel voor de Indische vloot zal zijn.

Wij mogen genoeg vertrouwen in de Nederlandsche jongelingschap stellen om aan te nemen dat zij zich aangetrokken zal gevoelen door de officierscarrière bij eene Marine, krachtig als die waardoor Nederland roemrijk en groot is geworden. Onder gunstige voorwaarden, als op bladz. 389 aangegeven, zal daar ook weinig bezwaar tegen bestaan.

Op bladz. 2 van de voren aangeduide Memorie van Antwoord leest men: '*staan wij in zulk een strijd*' (tot verovering van onze bezittingen) '*alleen,*[1] *dan weten wij van te voren dat die strijd, indien de aanrander van onze bezittingen eene groote zeemogendheid is, van den aanvang af hopeloos zal zijn, als de geheele strijdmacht van de tegenpartij tegen ons kan worden aangewende.*' - Is dit het woord van een verantwoordelijk Minister van een door de natuur zoo rijk gezegend land als Grooter Nederland met 50 millioen zielen, een land, waarin alle volkeren der aarde gestadig kransen komen neêrleggen op de graven zijner zeehelden - een land, nog altijd bekend door zijne goede zeelieden?

Volkomen in overeenstemming met de vorenstaande aan-

1) Schering en inslag in de geschriften, die over onze verdediging handelen, is het rekenen op hulp van buiten - zie vooral ook blz. 35 bovenaan van de Memorie. Dit geeft niet alleen blijk van een niet gerechtvaardigd gevoel van onmacht, maar het is ook in strijd met onze waardigheid, onrecht tegenover ons grootsch verleden. Mogen wij rekenen op hulp, als wij zelf niets zijn, onmachtig om den helper noemenswaardigen steun te verleenen; mogen wij hem de volle kosten onzer redding geheel op zich laten nemen? Hij zal zich dan gewis door ons weten te doen schadeloos stellen. Leert ook de geschiedenis van den laatsten tijd niet voldingend, dat kleine staten in hun 'struggle for life' alleen staan?

haling uit de Memorie lezen wij verder op blz. 2: '*Wenschen wij in een oorlog tusschen twee mogendheden onzijdig te blijven*, *dan moeten wij in de allereerste plaats zorgen dat onze neutraliteit niet kan worden geschonden...*'

Op bladz. 12: '*Bij het vaststellen van het materieel waaruit het Nederlandsch eskaker zal bestaan, zal dus vooralsnog vooropgesteld moeten worden dat de* h o o f d t a a k d e r v l o o t [1] *zal moeten zijn*' (bedoeld werd in Ned. Indië) '*ernstige moeilijkheden te voorkomen door zooveel mogelijk overal waar onze neutraliteit is geschonden of dreigt te worden geschonden*, *daartegen zoo krachtig mogelijk op te tredend.*'

Op bladz. 19 eene ongeveer gelijkluidende verklaring.

Op bladz. 20: '*Hoe grooter het aantal zware kanonnen is dat wij in actie kunnen brengen*, *des te grooter wordt natuurlijk ook de kracht waarmede wij bij eene handeling strijdig met onze neutraliteit daartegen zullen kunnen optreden....*'

Op bladz. 40: '*Waar optreden onzer maritieme strijdmiddelen ter handhaving der onzijdigheid* o v e r a l [1] *in ons uitgestrekt eilandenrijk noodig kan zijn....*'

enz. op nog vele plaatsen in de Memorie: neutraliteitsbewaring 'und kein Ende', *het* doel, volgens de Memorie, waarvoor de Indische Marine bestaat. Welk een uiterst zwak standpunt! Handhaving van de onzijdigheid, het allerminste wat ons in tijden van gevaar te beurt kan vallen; het ergste is - in Azië - eene poging tot vermeestering van onze Koloniën; de maatregelen, die wij daartegen nemen, sluiten in zich al wat noodig is om ons voor elk ander gevaar van vijandelijke zijde te behoeden. - En ware het nu nog dat er eenige kans *van beteekenis* op schending van onze neutraliteit in Ned. Indië bestond, maar dit is allerminst het geval. In de eerste plaats wijs ik op het zeer dwaze geloof (hier te lande en in Indië tijdens den Russisch-Japanschen oorlog geheerscht hebbende) dat de Japansche vloot wel eens den vijand tot in onze Indische wateren had kunnen tegemoet gaan, d.w.z. de groote voordeelen had kunnen willen prijs-

1) Spatieering van den schrijver.

1) Spatieering van den schrijver.

geven, die aan een strijd ‘at home’ verbonden zijn. - Door welke Mogendheden nu zou in of in de nabijheid van Ned. Indië strijd kunnen worden gevoerd, waarbij wij niet zelf betrokken zouden zijn? Alleen door Engeland, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Japan en China met nog een groot vraagteeken hierbij. Andere strijdvoerende partijen zijn in de wateren van Ned. Indië - namelijk indien ons land zelf geen partij is - niet denkbaar, bijv. geen andere Europeesche Mogendheden eenerzijds en Engeland anderzijds; een strijd ter zee tusschen Engeland en een anderen Eur. Staat om het bezit van de Britsch-Aziatische bezittingen zou geheel in Europa beslist moeten worden, zoodat onze neutraliteit in Ned. Indië daarbij niet in het gedrang zou kunnen komen of - meer bepaald gedacht - schending van die neutraliteit door de winnende partij ons niet in een oorlog zou kunnen wikkelen met de verliezende partij (Engeland in dat geval), omdat deze partij reeds in Europa geheel overwonnen zou zijn geworden. En nu wat aangaat de vier genoemde Mogendheden: een strijd tusschen China en Japan wordt ver van ons af gevoerd; tusschen een dier landen en Engeland, namelijk in de buurt van Ned. Indië, d.w.z. om het bezit van de Britsch-Aziatische bezittingen, is niet denkbaar zoolang Engeland ter zee krachtig blijft en anders, dus wanneer Engeland ter zee onschadelijk is gemaakt, kan schending van onze onzijdigheid door de andere, de winnende, partij ons weder niet in een oorlog wikkelen. Een strijd van Duitschland met China of Japan - nadat het eerstgenoemde Rijk de Engelsche en Fransche vloten zou hebben ten onder gebracht - om het bezit van de Britsch-Aziatische bezittingen; wie is er die deze consequentie aandurft of eigenlijk al de aangeduide en ook nog deze?: de Vereenigde Staten van Noord-Amerika tegen Engeland om het bezit van diezelfde bezittingen of van de Philippijnen, een even ondenkbaar geval. Ten slotte een strijd om het bezit van de laatstgenoemde eilandengroep tusschen China of Japan en de Ver. Staten van Noord-Amerika, die echter buiten ons gebied zou worden gevoerd, wellicht beslist zou moeten worden in de wateren van een dier drie Rijken zelf.

De lezer kan nu zelf geheel beoordeelen, hoe gering in elk geval de kans is - al het bovengeschrevene in acht

genomen - op schending van de neutraliteit onzer zoo gunstig gelegen Aziatische bezittingen.

Ook schending van neutraliteit, *niet* het gevolg van strijd die in ons gebied wordt gevoerd, is moeilijk denkbaar. Men zou kunnen meenen: het inrichten van een hulpbasis voor een groote mogendheid, in oorlog bijv. met Japan, ter plaatse waar onze strijdkrachten te land niet hinderlijk kunnen optreden, waarvoor dan Makassar in het Zuidwesten van Celebes de aangewezen plaats is. De groote afstand waarop de hulpbasis van het tooneel van den strijd verwijderd zou zijn, zou echter een overwegend bezwaar wezen. Daarbij niet te vergeten, dat Engeland, Frankrijk en de Ver. Staten van N.-Amerika zelf koloniën in de nabijheid bezitten, en dus alleen Duitschland of Rusland, al of niet met bondgenooten, zich aan zulk eene neutraliteitsschending zou kunnen schuldig maken. Hetzij zoo iets denkbaar is of niet, een krachtige vloot aan onze zijde zal daartegen een afdoende bescherming zijn.

II.

Ga ik alzoo uit van de veronderstelling, dat de Staatscommissie voor de defensie van Ned.-Indië dit gebied ook te land wenscht verdedigd te zien, dat is: nadat onze weerstand ter zee gebroken is, dan ligt het op mijn weg - alhoewel ik van meening blijf, dat al wat voor ons weervermogen kan worden besteed, aan de verdediging ter zee moet worden dienstbaar gemaakt, mits hierdoor een voldoend betrouwbaar stelsel ontsta - ook eenige bladzijden aan ons weervermogen te land te wijden. En ik zou hiertoe nog niet zijn overgegaan, ware het niet dat er kenteekenen zijn, die het vermoeden wettigen, dat dit weervermogen hoofdzakelijk gezocht zal worden in een Inlandsch militiestelsel, *op Europeesche wijze georganiseerd,* waarmede echter m.i., zoover wij zien kunnen, geen bevredigende resultaten bereikt kunnen worden.

In de *Indische Gids* van Juni 1909, Maart en Juli 1910 en Februari 1911 schreef ik een viertal artikelen, waarin werd betoogd, dat de Javaan niet in een geregeld leger, *op Europeesche leest geschoeid*, bruikbaar is. Hij is er niet op zijne plaats en hij gevoelt er zich niet op zijne plaats. Men heeft alles beproefd om daar verandering in te brengen *(óók aanhoudende ver-*

menging met Europeanen), waartoe gedurende de laatste 40 jaren van voortdurenden, dikwijls harden strijd, dien het leger heeft doorgemaakt, ruimschoots gelegenheid was, niets heeft geholpen, zooals het best wordt bewezen door de Regeeringsverklaring in de Memorie van Toelichting op de Indische Begrooting van 1912, Onderafdeeling 180, waarin de inlandsche militairen onomwonden als minderwaardig worden aangemerkt.

De Javaansche militair komt voort uit de onderste lagen der bevolking; hij is de richting naar de kazerne, waarbinnen hij van al zijne zeden en gewoonten moet afstand doen, eerst uitgegaan toen hij geen anderen uitweg meer zag. Der Javanen afkeer van den militairen dienst is, zooals de bekende Regent van Demak mij zonder omwegen schreef, dan ook hartgrondig.

In het leger zelf is hij de paria, hetgeen hem in alles wordt duidelijk gemaakt, hoofdzakelijk in de minachting die hij van alle zijden, en wel voornamelijk van zijne Amboineesche[1)] standgenooten ondervindt, welke in vele opzichten boven hem bevoorrecht zijn, waardoor deze, maar vooral omdat men hunne goede eigenschappen tot het uiterste heeft weten te prikkelen, het beste element in het leger vormen.

De Javaansche militair is over 't algemeen dan ook onverschillig en van weinig goeden wil; hij stoort er zich niet aan, hoe zijne chefs en zijne Europeesche en Amboineesche gelijken over hem en over zijne daden te velde denken. Is dit te verwonderen, het vorenstaande in aanmerking genomen? Hem, uit hetgeen oppervlakkig wordt waargenomen, te beoordeelen als laf, ongeschikt voor het militaire beroep, zou echter onbillijk zijn. Er zijn enkele, voornamelijk Indo-Europeesche officieren geweest, die zijne taal machtig waren, hem begrepen en dus goed met hem wisten om te gaan, welke hem zeer hebben geprezen, ook als krijgsman, en zijne indeeling bij het korps marechaussee is tot eene opbaring geworden. Wel heeft hij daarbij niet zooveel élan getoond, zeker niet zoo aan den weg getimmerd als de Amboinees (dat echter grootendeels aan zijn van aanstellerij afkeerig flegma en aan het omgekeerde in den Amboinees moet worden toegeschreven), maar hij bleek wel degelijk een goed

1) Onder den algemeenen naam ‘Amboineezen’ worden verstaan de militairen van Molukschen, Menadoneeschen en Alfoerschen oorsprong.

veldsoldaat te kunnen zijn, namelijk in eene gevechtsmethode, waarvoor zijne eigenschappen van physiek en karakter zich uitstekend leenen. Vele Javaansche militairen hebben bij dat korps de medaille ‘voor moed en trouw’ en zelfs het voor hen eigenlijk niet bestemde ridderkruis der Militaire Willemsorde verdiend. Trouwens de Javaan is in Indië onze gevaarlijkste vijand geweest (Java-oorlog), de Atjeher alleen uitgezonderd[1)].

Diep doordrongen van het besef dat in het leger het slechtste gehalte van Javanen voorkomt en dat de Europeesche organisatie voor de inboorlingen ondeugdelijk is, heb ik reeds in 1901 voorgesteld om ook Inlandsche jongelieden *van voornamen stand* in het Indische officierskorps toe te laten, omdat ik daarin het middel zag om den afkeer te overwinnen, dien de legerdienst *den gewonen* fatsoenlijken Javaan inboezemt, en in 1902 en nog herhaaldelijk later beval ik aan om alle inboorlingen, een klein gedeelte uitgezonderd, af te zonderen uit de Europeesche organisatie van

1) Nadat het bovenstaande geschreven was, heb ik inzage gekregen van een interview in het Algemeen Handelsblad van 1 Augustus j.l. met een oud-generaal van het Indische leger, die wordt aangeduid als ‘iemand, die beter dan wie ook, het Indische leger kent en die er meer dan wie ook mee gedaan heeft, wiens oordeel kort en op den man af was, precies zooals de zegsman.’ Ik neem daaruit over:
‘Men dacht vroeger, dat men in Indië gemengde compagnieën moest hebben, van Europeanen en Inlanders, omdat men de Javaansche soldaten niet vooruit zou krijgen zonder den moreelen steun der Europeanen.’
‘Dat is onzin.’
. . . . . ‘. . . . . Geen volk zoo flegmatiek als de Javaan. . . . . Ik heb wel eens 't begin van een paniek in een gemengde compagnie bijgewoond - dan bleven de Javanen nog kalm. Al ligt de halve compagnie Javanen gewond tegen de vlakte - je hoort niets van ze. . . . . Bij goede aanvoering is de inlandsche militair volstrekt niet minder dan de Europeaan. . . . . ‘. . . . . Ik heb 'n Europeesche compagnie in verwarring voor den Atjeher zien terugtrekken. Ze lieten 'n kanon in handen van den vijand achter. . . . . Toen heb ik 't kanon laten terughalen door een Javaansche compagnie. Den kapitein daarvan kende ik ook; die sprak goed Javaansch, kon van zijn mannen gedaan krijgen wat hij wou; die gingen er ook grif op los en namen 't stuk weer van de Atjehers af. Want zoo zijn de Javanen; 't hangt maar van den aanvoerder af, wat hij van ze maakt. Ze hebben niet 't élan van den Ambonees, maar hun kalmte is een even goede militaire eigenschap.’

het leger en in te deelen in korpsen, overeenkomende met dat der marechaussees. Aan het eerste voorstel werd gevolg gegeven, maar niet op onbekrompen wijze; er zijn thans nog niet meer dan 5 Inlandsche officieren, van zelf ook omdat deze ingrijpende maatregel maar niet zoo dadelijk in de daarvoor niet voorbereide Inlandsche maatschappij kon zijn ingeweven. Maar het tweede voorstel heeft blijkbaar geen genade kunnen vinden; men is daar dwars tegen ingegaan. En toch, de wenschelijkheid der uitvoering van dit tweede voorstel is voelbaar als een muur waartegen men met vliegtuigsnelheid aanstormt, veel voelbaarder dan het wenschelijke der uitvoering van het eerste voorstel.

De maatregel waarmede tegen het tweede voorstel is ingegaan, is de vermenging, tot in de compagnie doorgevoerd, van de Inlanders met de Europeanen en de Amboineezen c.s., een kapitale fout, die misschien niet zal worden opgemerkt, zoolang Nederlandsch-Indië bewaard blijft voor een' aanranding te land van buiten, omdat de lijdzame en vooral onverschillige Javaan niet obstineert, maar welke fout zich zal wreken, wanneer het leger zich met een buitenlandschen vijand te meten krijgt. Door dien maatregel heeft tevens de instelling der Inlandsche officieren haar voornaamste reden van bestaan (de mogelijkheid om een beter gehalte van Javanen naar het leger te trekken) verloren. Geen fatsoenlijke Javaan namelijk zal zich vrijwillig het lot opleggen om zóó innig verbonden te dienen met Europeanen, ruw en zelfgenoegzaam bij hem, den zachtgeaarde, vergeleken, en met hooghartige, zich ver boven niet-Christen-Inlanders verheven wanende, hem minachtende en dan ook door hem zeer gehate Amboineezen.

Die vermenging is voor den Mahomedaanschen Javaan te beschouwen als eene straf; zij zal op hem een moreelen druk leggen en is dus een onwijsgeerige, in de hoogste mate onpaedagogische maatregel, die tot niets goeds kan leiden, integendeel voor alle betrokkenen en dus eventueel voor eene oorlogvoering noodlottig moet worden. Zelfs de Indo-Europeanen, ofschoon behoorende tot de dapperste elementen in het leger, dienen door hun natuurlijken, van moederszijde geërfden schroom over 't algemeen zeer ongaarne als commandant over Europeesche soldaten.

De gemengde compagnie, als gevormd uit vele elementen die in alle opzichten uiteenloopen (door aard, physiek, taal, godsdienst, neigingen en bovenal eigenschappen) is bovendien een onmogelijk *naar behooren* aan te voeren eenheid, of, beter gezegd, verscheidenheid, zooals ik bij ondervinding weet. In de meeste gevallen zullen de sympathiën van den commandant eener gemengde compagnie in een' bepaalde richting gaan, afhankelijk ook van *zijn* aard, physiek, taalkennis, neigingen of eigenschappen. De een zal zich meer op zijne plaats gevoelen aan het hoofd van Europeanen, de andere van Amboineezen, een derde van Inlanders; de andere elementen in de compagnie zullen daarvan in alles, in zorg, opleiding, behandeling, enz., nadeel ondervinden. Zal zulk een commandant met zijne compagnie kunnen bereiken, waartoe een homogeen samenstel onder een met zorg gekozen chef, die dat geheel kan kennen en begrijpen, in staat is?

De Javaan is klein van gestalte, tenger, lenig, sterk, volhardend, vlug, goed klimmer, ruiter en zwemmer, sober, vindt overal voedsel, bereidt dit gemakkelijk en snel, voert het voor verscheidene dagen zonder moeite mede, is gewend aan het afmattende, voor den vreemdeling zoo verraderlijke tropische klimaat en volkomen thuis in zijne moeilijke bergen boschterreinen, waarover-en-door hij zich zonder gedruisch gemakkelijk en snel beweegt, terreinen die voor een buitenlandschen vijand, strijdende onder centrale leiding in geregelde orde, waarvan samenhang, het vormen van een' machtige resultante van ontelbare krachten tot bereiking van één vooropgesteld hoofddoel de hoogste eisch is, zoo niet totaal onbruikbaar, dan toch hoogst gevaarlijk zijn; de Javaan stelt list tegenover den vijand ver boven den openlijken aanval; hij eigent zich weinig voor een optreden in geregelde orde op Europeesche wijze. Hij is dus in al die opzichten zoo geheel anders dan de plompe, weinig beweeglijke Noordelijke Europeaan, die uitblinkt in den openlijken plaatselijken strijd. Europeaan en Javaan behooren in het leger dus niet bijeen; beider eigenschappen dooden elkander; die van den Javaan verstikken in de Europeesche organisatie en de Europeaan zal verliezen van hetgeen hij aan koelbloedigheid in den moorddadigen strijd tusschen geregelde legers meer zal be-

zitten dan de voor hevige indrukken zoo vatbare Inlander, die mij voor den tegenwoordig zoo langdurigen aanval onder hevig infanterie- en artillerievuur minder geschikt voorkomt.

De bovengeschetste eigenschappen van den inboorling in het algemeen doen hem bij uitstek geschikt zijn voor den guerillakrijg in de moeilijke, van wegen zoo schaarsch voorziene terreinen onzer Indische eilanden. Die geschiktheid is hem als aangeboren (Atjeher, marechaussee) en alsof hij dat voelt, schijnt hij - de onverschillige Javaansche fuselier - een geheel ander mensch te worden zoodra hij in het korps marechaussee, dat den strijd als guerilla voert, overgaat, een bruikbaar krijger, die mede zijn aandeel heeft in den roem, door dat korps in de laatste zestien jaren in Atjeh en Djambi, op Borneo, Celebes, Timor en Flores behaald.[1)]

De guerilla is voor het land en het volk van Indië de ware oorlogsvorm; van daar dat onze Indische oorlogen, wanneer wij met een hardnekkigen vijand te doen hebben, van zoo langen duur zijn. Indien dit reeds aan ons ten deel valt, hoeveel te meer dan aan den van verre gekomen vreemdeling, die het hoofd moet bieden aan een reeds in tijd van vrede opgerichte, goed georganiseerde, uitnemend bewapende en geoefende en onder militaire leiding en contrôle gestelde groote guerilla-macht.

De guerilla in een daarvoor geschikt land is een krachtige verdedigingsvorm. Het schoonste voorbeeld daarvan geeft de strijd in 1744 en '45 in Bohemen. Wij lezen daarover in de tactiek van Hoogeboom en Pop:

‘Toen - in het bloeitijdperk van den kleinen oorlog - Frederik de Groote’ (een der grootste veldheeren uit de wereldgeschiedenis, aan het hoofd van schier het beste leger dat ooit in het veld was) ‘in 1744 zich meester had gemaakt van Praag, stonden in Bohemen 80.000 Pruisen tegenover slechts 20.000 Keizerlijken, zoodat de Oostenrijksche bevelhebber, Graaf Bathyani, besloot, elke beslissende ontmoeting te ontwijken en door het voeren van den kleinen oorlog op groote schaal aan 's Konings zegetocht paal en perk te stellen. Overal trok hij den vijand met kleine, stoutmoedig

1) Het korps marechaussee, 1200 man sterk, bestaat voor de eene helft uit Amboineezen, voor de andere uit Inlanders, meest Javanen.

optredende afdeelingen te gemoet en overviel zelfs op het oogenblik van de inneming van Praag, een der groote Pruisische bivaks met 250 huzaren.

Bij het verder voortdringen omzwermden de met 10.000 huzaren versterkte Keizerlijken hunnen vijand van alle zijden. Alle bruggen vond de Koning op zijnen marsch vernield, alle overgangsmiddelen weggevoerd. De verkennende afdeelingen der Pruisen stieten overal, waar zij zich vertoonden, op overmacht en tastten hulpeloos in den blinde tot het ontdekken van de Oostenrijksche hoofdmacht, zonder één enkel bericht van belang te kunnen verzenden. Toen Frederik tot Budweis was voortgerukt, werden al zijne verbindingen met Praag verbroken, zijne transporten vernield en zijne koeriers opgelicht of afgesneden, zoodat de Koning in eene tijdruimte van vier weken geen enkel bericht uit Berlijn ontving en feitelijk uit armoede genoodzaakt was den terugtocht te ondernemen. In stede van zich toen tevreden te stellen met de behaalde uitkomsten, verdubbelden de Keizerlijken hunne werkzaamheid, snelden hem vooruit, vernielden nogmaals grondig alle inmiddels herstelde overgangsmiddelen, lichtten herhaaldelijk transporten op, maakten zich meester van nagenoeg den geheelen belegeringstrein, beletten den tijdigen afmarsch van de in Budweis en Praag achtergebleven afdeelingen, kortom teisterden den grooten Vorst op alle mogelijke wijzen en ontlokten hem zelfs de uitdrukking: “Diese charmanten Kanaillen haben solch eine Amitié für mich, dass sie mich nicht verlassen wollen”. Zooveel is zeker, dat Frederik op die wijze gedwongen werd de grootste offensieve onderneming, die hij ooit beproefde, op te geven en, zonder één slag verloren te hebben, geheel Bohemen te ontruimen. De diepe indruk, welke de mislukking van deze operatie op hem maakte, deed hem voor altijd van zulk een strategisch offensief afzien.

Niet ten onrechte zegt Frederik de Groote dan ook in een zijner nagelaten werken (Eléments de castramétrie et de tactique): “In de jaren '44 en '45 hebben wij meermalen escorten van 10.000 man moeten bezigen tot dekking van fourageurs”.

Wanneer wij overwegen, dat Bathyani een *voor den grooten oorlog in de Europeesche organisatie gevormd* veld-

overste was, die - manmoedig opofferend de beginselen, waarin hij was opgeleid - zijne evenzeer voor *dien* oorlog gevormde troepen, oorspronkelijk 20, daarna 30 duizend flinke ondernemende mannen, welke hij echter voor den geregelden strijd met een vier- later nog bijna driemaal zoo sterken *Europeesch georganiseerden* vijand niet talrijk genoeg achtte, in kleine guerillabenden oploste en daarmede glansrijk overwon, dan kunnen wij geen vertrouwen stellen in Indische militaire schrijvers, die halsstarrig blijven aanbevelen, een op Java gelanden dus sterken buitenlandschen vijand te bestrijden met ons klein, grootendeels uit door de Regeering d.w.z. door het legerbestuur zelf als slecht erkende elementen bestaand, op *Westersche leest geschoeid* Indisch leger. Telkens verandert de getalsterkte, die naar hunne meening voldoende is te achten en wel afhankelijk van hunne vindingrijkheid in het aanwijzen van middelen om het leger uit te breiden. In de jongste Juli-aflevering[1)] van het '*Indisch Militair Tijdschrift*' werd eene getalsterkte van 42.000 man voldoende geacht, maar op welke wijze die bereikt zou moeten worden wist ditmaal de schrijver niet aan te geven. Hij ging uit van de onderstelling, dat een eventueele vijand niet meer dan drie divisiën, totaal 42.000 man, in eens op Java zou kunnen doen landen en dat deze macht door een Indisch leger van gelijke sterkte verslagen zou kunnen worden alvorens een tweede vijandelijk échelon van 42.000 man op Java geland zou kunnen zijn, enz., enz. Er werd daarbij niet opgemerkt, dat onze strijdkrachten, in totaal 42.000 man, bij dat telkens verslaan (?) van den vijand aldoor zwakker zouden worden en deze tegenover nieuwe 42.000 strijders ten slotte dus geen enkel' (maar hier vervallen we in een' ongerijmdheid) Indisch soldaat meer zou vinden. De schrijver heeft er ook niet aan gedacht dat een vijand zeer goed zal kunnen zorgen, dat zijne achtereenvolgende échelons slechts enkele dagen na elkander op Java aankomen. Hij kan daartoe gebruik maken van een hulpbasis in Indië (Makassar op Celebes is daarvoor zeer geschikt) waar hij te voren alles

1) Een maand later in hetzelfde tijdschrift weder een ander schrijver, die echter 24 duizend man voldoende acht en overigens precies redeneert als de bovenbedoelde: wanhoopspogingen.

verzamelt, wat hij voor een aanslag op Java wil doen aanwenden. Daartegen kan geen bezwaar bestaan: vooropgesteld is, dat wij geen maritieme middelen van beteekenis bezitten; is dit anders, dan zijn de achtereenvolgende vijandelijke landingen, door den schrijver bedoeld, evenmin mogelijk als de inrichting van een vijandelijke hulpbasis in ons gebied is. Op de manier van roerdompen zijn de bedoelde schrijvers blind voor het gevaar, blind voor de groote krachtsontwikkeling in den oorlog, die de groote staten tegenwoordig aan den dag leggen: Japan en ook Rusland in den oorlog van 1904/'05 (de inspanning die Rusland zich getroostte om zijn zeer aanzienlijk leger door Siberië naar Mandchoerije te vervoeren is ontzagwekkend), Engeland in Zuid-Afrika, waar het Britsche leger tot 400 duizend man werd opgevoerd en dan nog te herinneren aan een onlangs uitgebracht rapport van den Noord-Amerikaanschen Minister van Oorlog, waarin er op gewezen werd dat Japan in 30 dagen 200 duizend man op de Amerikaansche kust van den stillen Oceaan zou kunnen brengen.

Ook in ons land gedurende den tachtigjarigen oorlog, in Spanje tijdens den inval van Napoleon's leger, in den Duitschen bevrijdingskrijg van 1813, in Zuid-Afrika door de Boeren tegen de Engelschen, in Atjeh *tegen* en als contra-guerilla *door* ons gevoerd, heeft de guerilla (of kleine oorlog) haar groote beteekenis ten volle bewezen.

De Duitsche bevrijdingskrijg van 1813 heeft daarvan vele treffende voorbeelden opgeleverd, waarvan enkele hieronder vermeld zijn:

Het guerillakorps onder Thielmann, 2000 ruiters met 2 stukken geschut, maakte in ééne week in enkele ondernemingen tegen een veel sterkeren vijand niet minder dan 1 generaal, 40 officieren en 5000 man gevangen en vermeesterde ± 100 wagens met voorraden.

Op 22 September 1813 leed maarschalk Lefèbvre met 4800 man cavallerie en 400 man infanterie een geduchte nederlaag in een gevecht met de partijgangers Thielmann, Platow en Mensdorff, waarbij hij 52 officieren, 1369 manschappen en 662 paarden verloor en waarna hij over een afstand van 46 kilometer tot achter de Saale vervolgd werd.

Het guerillakorps onder ritmeester Von Colomb maakte

verscheidene honderden gevangenen en vermeesterde vele honderden paarden en talrijke voertuigen, eenmaal zelfs 24 stukken geschut en 48 munitie- en andere wagens.

Enkele andere gevallen zijn:

In den veldtocht van 1806/'07 bevrijdde de Pruisische luitenant Von Hellwig met slechts 55 huzaren 6000 Pruisische gevangenen, die onder een bedekkingskorps van 240 man marcheerden; de Pruisen hadden daarbij 1 gesneuvelde en 3 licht verwonde huzaren, de Franschen verloren 20, volgens andere berichten 50 dooden en hadden vele gewonden; 1 officier en 15 manschappen, allen gewond, werden gevangen gemaakt.

In 1842 werd een Engelsch leger op den terugtocht van Kabul in den Khyberpas door Afghaansche guerilla vernietigd.

Over den strijd der Boeren in 1899 enz. valt over het geheel niet te roemen. De eerste periode, waarin door hen volgens de beginselen der *groote* oorlogvoering, doch slecht toegepast, werd opgetreden, heeft zich gekenmerkt door groot gebrek aan activiteit, die den slechten afloop daarvan tot gevolg had. Met den val van Bloemfontein en Pretoria begon eerst recht de (tweede) periode der guerilla, welke uitnemend gevoerd werd; maar toen waren de Boeren veel te gering in aantal, 20 tot 30 maal zwakker dan de Engelschen, en werden zij bovendien door tuchteloosheid en verraad in eigen boezem (national scouts) zwaar geteisterd. Toch zijn het niet de Boeren maar de Engelschen geweest, die den vrede gezocht hebben. Veilig kan worden aangenomen, dat aan hun krachtige guerilla de Boeren thans hun gunstige politieke verhouding tot Engeland en den opbloei hunner nationaliteit te danken hebben.

Ook de guerilla der Atjehers heeft de deugdelijkheid dier vechtmethode bewezen. Hoewel de gevechten doorgaans in ons voordeel eindigden, waardoor het *veroverde* gebied aanvankelijk steeds grooter werd, konden onze troepen zich niet handhaven. Wij werden genoodzaakt ons terug te trekken en hadden na ± 25 jaren tobbens niet meer dan een zoo goed als geheel ontvolkt lapje grond van enkele uren gaans in omvang bezet. Vervolgens pasten wij een uitnemende contra-guerilla toe, maar, hoe energiek nu reeds ± 16 jaren gevoerd, zij is er nog niet in geslaagd, de zooveel minder beduidende Atjehsche guerilla te onderdrukken.

Nog enkele uitingen van bevoegde beoordeelaars mogen de waarde der guerilla in het licht stellen:

De Duitsche Generaal-majoor v. Eltorff, sprekende over den Fransch-Duitschen oorlog van '70/'71, zegt in 1898:

'*.....So giebt das sicher einen Begriff*' (namelijk de last, welke de 'slecht gevoerde'[1] Fransche guerilla aan het Duitsche leger veroorzaakte) '*welch gefährliche Waffe der kleine Krieg in der Hand eines Gegners werden kann*, *der sich ihrer geschickt zu bedienen weiss. Aber es kommt hinzu*, *dass alle äusseren Verhältnisse heute und in Zukunft für den kleinen Krieg noch ungleich günstiger liegen als ehedem.*'

Georg Cardinal van Widdern zegt (verkort):

Kleine guerillabenden zijn beter dan groote, *omdat zij veel beweeglijker zijn; de nacht is voor de beweging van groote benden weinig geschikt; samenstelling uit* VERSCHILLENDE *wapens is voor de beweeglijkheid*, *het voornaamste element van guerillatroepen*, *zeer schadelijk. Guerillabenden zijn in staat om 20 tot 30 maal*, *ja nog sterker* GEREGELDE *leger-afdeelingen 'en échec' te houden (te binden). Een leger in 's vijands land weet zoo weinig waar en hoe sterk de zich zoo gemakkelijk verplaatsende guerillabenden zijn; het overschat gewoonlijk hare sterkte en is er bang voor*, *omdat zij zoo stoutmoedig optreden*, *wijl zij zoo goed heen kunnen komen; de guerillakrijg is een zeer opwekkende krijg: de overste v.d. Marwitz heeft met slechts 300 ruiters wonderen verricht; deze werden door den vijand op duizenden geschat; de commandant zelf zorgde voor de verspreiding van dit valsch gerucht en trad daarbij zeer stoutmoedig op.*

Balck roemt in zijn werk zeer het optreden van Christiaan de Wet in den Zuid-Afrikaanschen oorlog. Hij schrijft nog:

'*Unter dem Begriff des kleinen Krieges fassen wir die selbständigen Unternehmungen kleinerer Truppenkörper zusammen*, *welche unabhängig neben den grossen Operationen hergehen oder diese beim Mangel formierter Streitkräfte ersetzen*,...' 'beim Mangel formierter Streitkräfte', zooals op Java.

En verder:

1) Vertaalde woorden van den spreker.

'Im offenen Felde der Europäern unterlegen, *kommen im kleinen Kriege die guten Eigenschaften der von ihrer Jugend auf zum Jäger und Krieger erzogenen Naturvölker zur Geltung: Bewegligkeit, überraschende Verwegenheit, taüschende List und kaltblütige Verschlagenheit geben diesen Kriegern* eine Überlegenheit, welche niemals die Friedensschulung dem Soldaten zu verleihen vermag', eigenschappen, die ook de Indische inboorlingen bezitten, al zijn zij niet voor jager of krijger opgeleid.

In geen der gevallen, waarin de guerilla door de bevolking werd gevoerd, was zij reeds in vredestijd voorbereid. Altijd ontstond zij gedurende den oorlog, somtijds om een mislukte verdediging, volgens de beginselen van den grooten oorlog (den veldslagenoorlog) gevoerd, te vervangen (Boerenstrijd); van een behoorlijke organisatie dus geen sprake, de bewapening slecht en veelsoortig, de menschen ongeoefend en ongedisciplineerd, dus geheel overgelaten aan hunne aandoeningen, waaronder de natuurlijke zucht tot zelfbehoud de eerste plaats inneemt, het aantal der deelnemers in verhouding tot dat der Europeesch georganiseerde, bewapende en geoefende vijanden steeds gering.

Op zulk eene guerilla, nadat een onmachtig, op Europeesche leest geschoeid leger als ons Indische, dat na een geringe uitbreiding in dit jaar weinig meer dan 10 duizend strijders op Java in het veld kan brengen, verslagen is, mogen wij het niet laten aankomen. Is een verdediging te land niet te ontgaan, omdat geen marinestelsel is ingevoerd, dat in zichzelf krachtig genoeg mag worden geacht om Ned.-Indië voor een aanval te behoeden dan wel eene poging tot verovering daarvan af te slaan, dus eene vijandelijke landing te voorkomen, dan is de eenig rationeele weg voor ons de volgende.

Alle of althans de groote meerderheid der inboorlingen uit het leger af te zonderen en in korpsen te vereenigen en te bewapenen als het tegenwoordige marechausseekorps met de brigade van 20 karabijnen als gevechtseenheid, de beste organisatie voor het voeren van eene guerilla, vormende eene krijgsmacht van hoogstens 8000 man onder den naam van *Karabiniers* of *Lichte Infanterie.* Deze macht is dan een uitmuntende kern (ook tot oefening en voor het kweeken

van goede aanvoerders, officieren zoowel als onderofficieren) voor een op te richten Javaansch volksleger, in *dezelfde* organisatie en met *gelijke* bewapening als die *lichte Infanterie*, van 100 duizend *vrijwilligers* (een klein getal voor een bevolking van ruim 30 millioen zielen) met tienjarige verbintenis (jaarlijks *ruim* 10 duizend aan te werven, ingesloten de vervanging van het verloop), uit te breiden indien de omstandigheden daartoe aanleiding geven[1)].

1) Zie nu wat de oud-generaal bij het op bladz. 402 vermelde interview antwoordde op de vraag of de Inlander geen teleurstelling zou geven onder het overstelpend vuur van de Europeesche artillerie:
- *'Dat weet ik niet. Dat is nog nooit voorgekomen. Maar dat moet ook nooit voorkomen, want we moeten aan zulk vuur nooit een doel aanbieden. We moeten, als er ooit een machtige vijand ons in Indië aanvalt, elk besloten gevecht vermijden, 't heelemaal zoeken in den guerilla-oorlog en in nachtelijke gevechten. Daar zijn de inlandsche soldaten uitstekend voor. De kalmte van den Javaan en 't meerdere élan van den Ambonees vullen elkaâr prachtig aan. Voor 't maken van lange marschen door zwaar terrein, veertig, vijftig kilometer als 't moet, 's nachts voortsluipen als tijgerkatten, daar zijn Amboneezen en Inlanders juist prachtsoldaten voor. En wat vlugheid betreft: Luit.-Kolonel Koster schreef eens: "Het heeft enkele keeren den schijn of de marechaussees (te voet wel te verstaan) de met groote voortvarendheid aangevoerde Cavalerie in snelheid van beweging nog trachtten te overtreffen, zoodat de cavalerie-commandant rapporteerde: "Marechaussees hebben mijn eclaireurs gepasseerd en hollen steeds voort, zijn bijna uit 't gezicht verdwenen." Wanneer er geen eind komt aan dat eeuwige uit zijn verband rukken van 't geheel, zal ik de doorjagers aan den staart der colonne plaatsen, maar in den grond van mijn hart blijf ik sympathie voelen voor deze mannen, bij wie de zin voor het offensieve, in afwijking van het gewone menschelijke verschijnsel in den oorlog, tempering in plaats van aanmoediging behoeft."*
- *"Dus alleen guerilla zou U zeggen?"*
- *Zeker. Vecht met kleine afdeelingen; los 't leger in kleine mobiele groepen op. Geef den vijand nergens rust. Dan zal hij gauw wenschen, dat hij weer weg is!*
Op eene vraag met betrekking tot de versterkingen op Java, antwoordt de oud generaal:
- *"Wat helpt dat allemaal.... Landen kun je den vijand immers toch niet beletten"* (bedoeld werd door een verdediging te land).... *Wat hebben we aan de reduitstelling van Bandoeng? Elke stelling is een muizenval. Wat was juist het eenige, dat de Boeren niet verdedigd hebben? Hun eenige stelling, die van Pretoria! Hadden Botha en de Wet maar eerder de leiding kunnen nemen, dan had die oorlog nog veel langer geduurd, want die deden 't eenig mogelijke: guerilla.*
Zoo is 't ook hier. Die stellingen zijn geen afdoende middelen. Legerorganisatie, zóó, dat men desnoods dadelijk gereed is voor den kleinen oorlog, alle commandanten aangewezen, de oplossing in kleine afdeelingen en waar die 't eerst naar toe moeten, hun onderlinge verbinding, hun samenwerking waar dat nuttig is, geregeld. Zoo dat ze allen weten, wat ze zouden moeten doen, wanneer de vijand van buiten kwam, dat is wat voor de verdediging van Indië zou moeten worden voorbereid.'
Precies zooals ik er blijkens mijne artikelen in de '*Indische Gids.* ook over denk.

Alleen Java kan voor eene verdediging *te land* in aanmerking komen; deze ook voor andere eilanden van N.-I. in te richten zou vooralsnog alleen krachts- en dus geldverspilling zijn.

De oefening van het volksleger (voor het voeren van de guerilla) is hoogst eenvoudig; zij bepaalt zich tot de kennis van de inrichting en het in goeden staat houden van de karabijn en het juistheidsschieten, waarin groote vaardigheid moet worden verkregen; een blank wapen is voor guerilla te voet verkeerd (zooals de Boeren in Zuid-Afrika terecht begrepen hebben); zoo'n wapen zou de guerillabende maar tot het voor haar gevaarlijke handgemeen verleiden; afzonderlijke bewegingsoefeningen zijn voor guerillabenden van 20 man overbodig; gedurende de schietoefeningen is daarvoor gelegenheid genoeg; het gebruik van een pionierswerktuig is voor een Javaan zeer gemakkelijk; de manier om bruggen, spoorwegen, telegraaflijnen enz. te vernielen en te herstellen moet aan de aanvoerders bekend zijn; daarvoor en voor het verkrijgen van andere kennis zooals der krijgsgebruiken, voor de aanvoerders noodig, moet een opleidingsschool in het leger bestaan. De periode van den oorlog, aan een landing voorafgaande, voor Nederlandsch-Indië zeker van langen duur, is goed voor voorbereiding en verdere oefening te benutten.

Aldus behoeven de volkslegermannen niet reeds in tijd van vrede onder de wapenen te komen; één uur 's weeks oefening gedurende het goede seizoen, in de nabijheid hunner dessa's, in het schieten, ook nog om inrichting en onderhoud van de karabijn te leeren, is, totdat aan de voorgeschreven eischen voldaan is, voldoende; hierbij in aanmerking te nemen dat de eigenlijke schietoefening, per man afzonderlijk, maar

zeer kort duurt. Alleen zou het volkslegerdeel uit de streek, waarin het leger oorlogsmanoeuvres houdt, dat is eenmaal per jaar, voor één week kunnen worden opgeroepen om daaraan deel te nemen in samenwerking met de 'Lichte Infanterie'; elk groot volkslegerdeel zou zoodoende eene goede beurt krijgen voor het leeren van de oorlogspractijk.

De wapens met toebehooren en de munitie worden in vredestijd in magazijnen bewaard, zooveel mogelijk in de nabijheid der woonplaatsen van hen, voor wie zij bestemd zijn; voor de oefeningen alleen worden enkele tijdelijk uitgereikt.

Een zoodanige in tijd van vrede ingestelde guerillamacht, overeenkomende met de ongeregelde troepen in andere legers (kozakken), goed georganiseerd, bewapend en aangevoerd, alles onder leiding en toezicht van het legerbestuur (bijv. van een generaal met staf), dat in tijd van oorlog ook de algemeene bestemming aangeeft, kan een geduchte macht zijn, hoog verheven boven elk ander legerstelsel, waarvan de Indische inboorlingen het hoofdbestanddeel zouden vormen. Het is verwonderlijk dat dit in de toonaangevende kringen van het leger niet wordt ingezien, of eigenlijk *niet* verwonderlijk, star eenzijdig als de algemeene ontwikkelingsrichting in het leger is, waardoor een militairisme wordt aangekweekt, dat - op staffe van overbodigheid - geen anderen vorm als geschikt voor den oorlog kan erkennen dan dien van het *geregelde* leger en waarbij aldus het doel van den oorlog bij de middelen om dat te bereiken achterstaat. Het is de roem van het guerillastelsel dat het een uitsluitende verdedigingsvorm is, waarmede een land, dat op zijn vredelievendheid boogt, getuigenis aflegt van zijn oprechtheid te dien aanzien.

Zooals ik boven opmerkte, bestaat in het leger groote neiging om tot versterking daarvan tegen van Buiten dreigend gevaar een Javaansch militiestelsel met Europeesche organisatie in te voeren, dus met korten oefeningsdienst en langen verloftijd. Uit de Memorie van Toelichting op de Indische Begrooting voor 1912, Onderafdeeling 180, vernamen wij echter, dat de compagnieën der veldinfanterie voortaan uit Europeanen, Amboineezen en Inlanders zullen bestaan tot verbetering van het gehalte der minder gevechtswaardige

elementen en wel zoo dat de verhouding tusschen de meer en de minder gevechtswaardige elementen over het geheele leger geen wijziging van beteekenis zal kunnen ondergaan en ongeveer als 1:1 zal moeten blijven, waarna wordt vermeld dat die compagnieën 64 Europeanen, 33 Amboineezen, totaal 97, en 94 Inlanders zullen tellen en de non-combattanten, waar mogelijk, Inlanders zullen zijn. En aangezien de groote meerderheid der Inlanders uit Javanen bestaat, zijn alzoo de Javanen *officieel* (dit beteekent nog al iets) als minder gevechtswaardige elementen erkend. Overweegt men nu dat de tegenwoordige Javaansche soldaat minstens zes jaren verbonden is en in het leger als machtspreuk geldt, dat de Inlander eerst na dien tijd als soldaat eenige waarde heeft, en verder, dat het Javaansche militieleger - natuurlijk zeer talrijk, wil het in de oogen van de voorstanders van zulk een leger tegen een buitenlandschen vijand, bijv. een Japanschen, opgewassen zijn - geen elementen kan bevatten (althans niet noemenswaardig[1)] - men denke aan de bovengenoemde geëischte verhouding van 1:1) waardoor, namelijk *weder* in de oogen van die voorstanders, zijn Gefechtsunfähigkeit kan worden verminderd, dan..... ja dan wordt men angstig als men denkt aan den veldslag, die tusschen dat militieleger (zeker met minder dan zesjarigen oefeningsdienst, anders veel te duur) en de buitenlandsche krijgsmacht gevoerd kan worden.

Ik zal nu niet vervallen in eene herhaling van de verdere nadeelen, aan zulk een militiestelsel verbonden, maar volsta met een verwijzing naar mijne artikelen in de *Indische Gids*

1) De werving van Europeanen is, zoowel in Europa als in Indië, voortdurend achteruitgegaan: 40 jaar geleden en ook nog daarna kon het vereischte contingent van ± 1800 rekruten 's jaars gemakkelijk verkregen worden, maar tegenwoordig, terwijl de bevolking schier dubbel zoo groot is als toen, is het moeilijk er 1000 's jaars bijeen te krijgen, en dit zal er vermoedelijk niet beter op worden, want de werving voor het leger, vooral voor het Indische, is uitsluitend afhankelijk van 's lands welvaart. Geen Europeaan, noch hier te lande, noch in Indië, wordt tegenwoordig (vroeger nog wel, vóór dat de kans om uit de Ind. gelederen officier te worden zoo goed als vernietigd werd) soldaat voor ons koloniaal leger anders dan door den nood gedrongen. Men kan dien achteruitgang van de werving dus een gelukkig verschijnsel noemen, maar men behoeft er niet op te rekenen, dat het Ind. leger ooit een eenigszins krachtige kern van Europeanen, geschikt voor de bestrijding van een buitenlandschen vijand, zal verkrijgen.

van Maart 1910 blz. 307/'09, Juli 1910 blz. 924 en Februari 1911 blz. 194.

Tot slot nog eene ruwe berekening van de kosten, in tijd van vrede aan het door mij voorgestelde volksleger van 100 duizend man verbonden:

a. Voor karabijnen met toebehooren zonder munitie alsook voor pionierwerktuigen en voor een uniform onderscheidingsteeken *f* 5,000,000.

Over 10 jaren verdeeld, elk jaar	*f* 500,000	
in het tweede tiental jaren	niets	
in het derde tiental jaren	*f* 500,000	
in het vierde tiental jaren	niets	
enz.,		
gemiddeld per jaar		*f* 250,000

aangenomen dat de bovengenoemde karabijnen enz. 20 jaren bruikbaar zijn, wat ver beneden de werkelijkheid is, omdat alles zeer weinig gebruikt en in de magazijnen goed onderhouden wordt.

b. Aan munitie voor de oefeningen, jaarlijks gemiddeld 5 patronen per man en per week gedurende 30 weken in het goede seizoen of 150 patronen per man à *f* 0.06 = *f* 9

dus 1e jaar voor 10,000 man	*f* 90,000	
2e jaar voor 20,000 man	*f* 180,000	
3e jaar voor 30,000 man	*f* 270,000	
4e jaar voor 40,000 man	*f* 360,000	
ieder viertal jaren gelijk, aangenomen dat gemiddeld 4 jaren oefening in het schieten voor ieder voldoende is, alzoo gemiddeld per jaar		*f* 225,000

Dit bedrag is te hoog berekend, wijl voor de oefeningen een groot deel der oorlogsmunitie vervangen kan worden door munitie voor kamerschietoefeningen; het overschietende is aan te wenden voor schietbanen c.a.

c. Aan munitie voor oorlogsgebruik, gerekend op 1000 patronen per karabijn, dus voor *f* 60, jaarlijks voor 10,000 karabijnen (elk jaar wordt de voorraad namelijk met 10,000 karabijnen vermeerderd) maakt		*f* 600,000
	Overbrengen	*f* 1,075,000

	Overgebracht	*f* 1.075.000

Alles hangt hierbij af van den tijd, waarin de munitie bruikbaar blijft; intusschen kan uit de voor oorlogsgebruik op te leggen munitie (aangenomen dat dit opleggen in Indië noodig is) geput worden voor de schietoefeningen, waardoor minder opgelegde munitie, als onbruikbaar geworden, behoeft afgeschreven. Maar er moet naar gestreefd worden, alle munitie in Indië zelf te vervaardigen en wel met groote snelheid, opdat voor oorlogsgebruik zooveel mogelijk kunne worden aangemaakt in het oorlogstijdperk, voorafgaande aan het oogenblik, waarop voldoende oorlogsmunitie in het bezit van den man en in reserve moet zijn; dan moeten dus toch de materialen voor de vervaardiging van de munitie in voorraad zijn. Bovenstaand bedrag van *f*600.000 is in dat geval veel te hoog geschat.

d. De wekelijksche oefeningen, onder *b* bedoeld, zullen een uur duren; per hoofd zullen de volkslegermannen voor dat uur eene schadeloosstelling moeten ontvangen van *f* 0.10, maakt voor 30 uren per jaar *f* 3.

en voor 10.000 man in het eerste jaar	*f* 30.000	
en voor 20.000 man in het tweede jaar	*f* 60.000	
en voor 30.000 man in het derde jaar	*f* 90.000	
en voor 40.000 man in het vierde jaar	*f* 120.000	
gemiddeld ieder jaar (zie *b*)		*f* 75.000
Bovendien voor de commandanten der 20 man sterke brigades à *f* 0.50 per wekelijksch uur ±		*f* 19.000
en voor de officieren (zooveel mogelijk inboorlingen en Indo-Europeanen, commandanten van de afdeelingen van 4 brigades à *f* 2.50 en van de divisiën van 12 brigades à *f* 5 per wekelijksch uur) ±		*f* 40.000
In zoover de brigade-commandanten uit het leger afkomstig zijn, zullen zij in vele gevallen vaste salarissen moeten genieten, maar worden het voormelde bedrag, groot ± *f* 19.000, en het volgende van *f* 45.000 ook kleiner.		_____
	Overbrengen	*f* 1.209.000

	Overgebracht	*f* 1.209.000

De brigade-commandanten kunnen zijn:

1. Intelligente flinke inboorlingen, die niet in het leger gediend hebben en thuis behooren in de streek, waar ook hunne ondergeschikte mannen wonen.

2. Inboorlingen, die in het leger gediend hebben en zich in de streek, waar hunne ondergeschikten wonen, weder of nieuw gevestigd hebben en er deelnemen aan den maatschappelijken arbeid.

3. Europeanen (waaronder ook Indo's), verkeerende onder omstandigheden als *1* of *2* dan wel die in de bedoelde streek betrekkingen bekleeden in gouvernementsdienst (op kantoren, bij spoorwegen, enz.) of buiten den gouvernementsdienst.

Aangezien zij slechts één uur 's weeks dienst met hunne brigade verrichten, kan het maandsalaris als brigade-commandant voor *1* en *2* *f* 5, voor *3* *f* 15 zijn.

Dit eischt bij vol kader in het eerste jaar voor 10000 man minstens *f* 30.000

in het tweede jaar voor 20000 man

minstens *f* 60.000

in het tiende jaar der maximale sterkte minstens *f* 300.000[1)]

De officieren bij het volksleger zullen over het algemeen moeten zijn: gewezen Inlandsche legerofficieren of flinke en bekwame Inlandsche brigade-commandanten, voornamelijk van voornamen stand (natuurlijk ook Europeesche en Indo-Europeesche), die tot officier bevorderd zijn kunnen worden en voor de overgroote meerderheid wel burgerlijke betrekkingen zullen bekleeden. Zij zullen als officier (dienst in tijden van rust weder één uur 's weeks) maandsalarissen moeten genieten van *f* 20 tot *f* 30, maakt bij voltallig.

	Overbrengen	*f* 1.209.000

1) De salarissen der inboorlingen, ver in de meerderheid, als grondslag genomen. Het bedrag van *f* 450.000 is het totaal voor 1250 officieren, commandanten over 4 brigades, à *f* 240 en 417 officieren, commandanten over 12 brigades (divisie-commandanten), à *f* 360 's jaars.

		Overgebracht *f* 1.209.000
heid in het eerste jaar	± *f* 45.000	
in het tweede jaar	± *f* 90.000	
in het tiende jaar		*f* 450.000
te zamen in het tiende jaar minstens		*f* 750.000[1)]
Al spoedig (zoodra ook de onder *1* bedoelde brigade-commandanten voldoende geoefend zijn) kunnen dan de bovenbedoelde bedragen van *f* 19.000 en *f* 40.000 en het lager genoemde van *f* 45.000, totaal		*f* 104.000
vervallen, rest		
(*f* 750.000 - *f* 104.000) = ± *f* 650.000[2)]		

Aan toekenning van pensioen als oudmilitair en ook aan eene benoeming in burgerlijken gouvernementsdienst kan de eisch worden verbonden om als onderofficier of officier bij het volksleger te dienen, waardoor de salarissen, bovenbedoeld, voor een groot deel kunnen vervallen; wellicht zijn die salarissen ten deele ook te vervangen door andere voorrechten (vrijdom van belasting, uitgifte van land, als anderszins).

e. Voor 200 onderwijzers à *f* 3 per man en per wekelijksch uur voor 10.000 man in het eerste jaar gedurende 30 weken *f* 18.000, aangenomen dat daarvoor onderofficieren uit de naastbijzijnde garnizoenen worden aangewezen en 100 in elkaârs nabijheid wonende volkslegermannen te gelijk door 2 onderofficieren onderwezen kunnen worden;

voor 20.000 man in het tweede jaar	*f* 36.000
voor 30.000 man in het derde jaar	*f* 54.000
voor 40.000 man in het vierde jaar	*f* 72.000
gemiddeld ieder jaar (zie *b*)	*f* 45.000
f. Voor groote manoeuvres, jaarlijks bij te wonen door een maximum van 20.000 man gedurende 6 dagen à *f* 1 daags	*f* 120.000
Overbrengen	*f* 1.374.000

1) Zie noot voorgaande pagina.
2) Dit bedrag van *f* 650.000 als niet vaststaand (zie laatste alinea vak *d*) eerst in het slot bijgeteld.

Overgebracht	*f* 1.374.000
voor 1000 brigade-commandanten daarbij gedurende 6 dagen à *f* 2 daags	*f* 12.000
voor 334 officieren daarbij gedurende 6 dagen à *f* 6 daags	*f* 12.000
Totaal	*f* 1.398.000

De bedragen zijn over 't algemeen ruim berekend, zoodat vermoedelijk uit de totaalsom de bouw en het onderhoud van de wapen- en munitie-magazijnen en het onderhoud van de wapens bekostigd kunnen worden, in aanmerking genomen dat de bouw van de magazijnen eene uitgave voor eens vordert. Een bedrag van 14 ton 's jaars of in maximum na tien jaren van twee millioen (indien het bovenbedoelde bedrag aan salarissen, pl.m. *f* 650.000 voor het tiende jaar vol wordt medegerekend) beteekent weinig in eene begrooting van uitgaven, die de kosten van een verdedigingsstelsel kan dragen, waartoe eene Marine behoort, als in het eerste gedeelte van dit geschrift voorgesteld. Ik merk dit hier op, omdat het boven beschreven zeer goedkoope en toch krachtige guerillastelsel voor Java al vrij spoedig voldoende veiligheid zal geven gedurende de periode, waarin de Marine nog niet zoo ver gereed is, dat op haar *alleen* kan worden vertrouwd. Daarom kan het wellicht aanbevelenswaardig zijn om zoo spoedig mogelijk tot de oprichting van zulk een guerillastelsel over te gaan, óók in geval eene Marine wordt opgericht als bovenbedoeld.

Dat een Javaansch militieleger van 100 duizend man in de Europeesche organisatie (onafwijsbaar met zeer langen eerste-oefentijd) oneindig meer vraagt dan 14 ton of 2 millioen 's jaars, de eerste aanschaffing van benoodigdheden ingesloten, zal den lezer overweldigend duidelijk worden, wanneer hij de cijfers in de tegenwoordige Indische oorlogsbegrooting ziet.

F.C. HERING,
Oud-Luit-Kol. O.-I.L.

Heleen.
Fragmenten van een roman.
Derde, laatste gedeelte.

I.

Heleen werd ouder, ze naderde haar vijf en twintigste jaar, ze was in menig ding volwassen en in menig ander een kind. Ze voelde zich bijtijden pijnlijk vereenzaamd en volslagen verlaten, daar ze nog steeds niet begreep, waarom zoo weinigen haar eenvoudige en redelijke wenschen deelden; vaak ook was ze vermoeid. Haar lichaam had in het geteister van haar geest hevig meegeleden en verdroeg het vermoeiend zwerven niet meer zooals vroeger. En in school tusschen de lessen, als ze met de anderen rondom de kachel ineengedoken haar middagbrood at, verzuchtte ze bij herhaling, maar zonder dat te beseffen en alsof het haar zelf telkens voor de eerste maal trof ‘ik ben toch zóó moe’ -, zoodat de anderen haar schertsend vroegen, wat ze toch wel voor een hard leven had.

Ze werkte en las in haar avonden gestadig, omdat ze het gewend was, doch niet overmatig zwaar, en kon zich vaak verblijden in de gelukkige oplossing van een moeilijk vraagstuk, of in wat ze uit geschriften aan kennis en verheldering won, zonder altijd weer opnieuw te worden meegesleurd in de vertwijfeling, dat zijzelf en elk mensch op de wereld tot zijn wroeten en zoeken, zijn gedachten en daden, werd gedreven en gedrongen buiten eigen wil of begrip en nimmer zou ervaren, waartoe zijn leven had gediend.

En ook, tegelijkertijd, terwijl alles in haar op wankelen en omslaan stond, terwijl ze haar eigen schijnbaarheid aan den lijve gevoelde en de eene twijfel de andere verdrong, tot ze vertwijfelde in de wilde jacht, bleef haar begeerte de wereld te kennen in al haar gedaanten, menschen te doorgronden uit wat van hen naar buiten schijnt, ongedeerd -, gaf ze acht op ieder gebaar, op iedere verschijning, trachtte woorden en geruchten te verstaan om hun dieperen zin te vatten. Voortdurend sterker leerde Heleen uit dit alles beseffen hoe van elken mensch de bestemming zich buiten zijn wil en zijn begrip om, uit anderen Wil en ander Begrip aan hem voltrekt, en de woorden, die haar ééns hoonend schenen, leken bij wijlen in weeke oogenblikken tot een zacht-vaderlijke vermaning getemperd -, dat ze zonder vragen in deemoed moest leven en werken, naar de wenken van haar eigen hart. Soms fluisterde ze voor zich uit... du bist am Ende was du bist... boog het hoofd in haar gevouwen handen onder de lamp en als een glanzende mist omgaf haar de gelatenheid. Het bleek haar nu wel duidelijk... wat in haar diepste zijn bestond, was daar altijd geweest en zou daar altijd blijven... Als kind had ze niet geweten, wat ze zoo koortsachtig zocht in een half-verscheurde ‘Reinaerde’ dat ze er uren over gebogen zat, om oude woorden als schatten op te delven, en zoet-zwaarmoedig peinsde over het verband tusschen de vergane gedachten in de vergane woorden van vergane geslachten en de hedendaagsche taal, die de gedachten der hedendaagsche menschen bevat. Nu leek het haar toe, dat ze toen al het heden door het verleden had willen kennen, om samenhang en beduidenis, het blijvende, bindende, altijd geldende, in de verwarde ketenen der menschelijke daden te zien -, daarom was haar ontroering geweest als ze een woord dat ze kende, plotseling in een oude en vreemde gedaante voor zich zag... ontroering als een voorgevoel... de heilige blijdschap om Eenheid en Eeuwigheid. Niet zij zelf had dit haar lot gekozen, maar het was haar opgelegd en al dat woelen en wroeten binnen in haar, het beangstigende, het onbegrepene, het geheime geschiedde voorzeker niet ordeloos en woest, maar naar de wetten van eenen Wil, dien zij niet kende, zoomin als het stukje ijzer de magneet kent, die uit de verte zijn in wendigheid beroert en verontrust

tot al zijn deelen in rechtstandigen regelmaat gericht liggen. Dan pas mag het de vereeniging kennen. Was zij zulk een stukje ijzer, was er een Magneet, die uit de verte haar beroerde en bewoog en naar zich toe wilde trekken, zonder dat ze wilde of wist? Haar gelatenheid leerde haar, dat ze dit in waarheid geloofde.

Het werd weer herfst, vaak was Heleen met zichzelf alleen, en schoon ze nog las en luisterde, er was in het doel van haar lezen en haar luisteren verandering gekomen. Ze wilde niet altijd meer doorvorschen en het een met het ander weerleggen tot een slot-som, die onweerlegbaar zou zijn, ze was alreeds bescheidener geworden.

Ze zocht nu te weten of anderen hetzelfde hadden geleden als zij en zoo niet, op hoedanig andere wijze ze den aanblik van de wereld en haar schijnselen hadden doorstaan en wat er daarna van hen was geworden. Hadden zij ook de vuist in de borst gevoeld, in ondraaglijke overklaarheid rondgedoold en zich in hun wanhoop gewenteld als een beest in zijn pijn? Had ook hen, te midden hunner werken, het tergend besef overmand, dat ze geen enkel ding volvoerden uit eigen wil, dat de grenzen van hun doen en van hun denken zelfs, afgepaald en vastgesteld waren en dat ze die nimmer zouden kunnen overschrijden, evenmin als de geit in het land den loopkring van het touw dat hem gebonden houdt? Was ook voor hen die marteling der gebondenheid nog verzwaard geweest door aanwaaiende geur en gerucht uit eindeloos betere en verdere werelden? Wisten zij ook zichzelf in den ouden, wreeden bijbelvloek: een Beloofd Land zien, maar nimmer betreden mogen? Hoevelen en wie leden als zij, waren als zij, bestonden als zij? Tot haar lafenis en haar behoud zocht Heleen hunne klachten op te sporen in verzen en in muziek, in lijn en in kleur, ten einde hen in het verraden hunner hartsgeheimen te betrappen en daarna zich in medegevoel met hen te mogen vereenzelvigen.

Heleen dwaalde vaak buiten de stad tot in het open veld, waar de tinten en de geuren van den herfst haar lokten en weemoed weefden in haar ziel. Eens dat ze er weer kwam, vond ze er soldaten gelegerd en zag hun geweren opgesteld in de drietallen, welke men rotten noemt. Ze voelde, dit gadeslaande, dien zachten, innerlijken ontroeringsschok, die bekende waar-

schuwing, dat ze iets overdenken moest, ze bleef stil en keek toe en moest het zich afvragen: staan de geweren of staan ze niet? Hoe vreemd klonk dat antwoord weer: ieder voor zich staat niet, maar de een staat door den ander en de ander staat door de een. Peinzend ging ze door... Het was wel altijd en overal datzelfde wonderlijke, dat geen ding op zichzelf, maar door een ander ding bestond... als bouwvallige huizen... die met elkaar zich staande houden, maar ieder afzonderlijk zouden moeten instorten door gebrek aan steun en innerlijk evenwicht.

Toen dacht ze ook aan een ouden man, die haar had liefgehad en voor wien ze zich sterk en standvastig had kunnen toonen, omdat zijn slinkende zekerheid, de angst die hem bekroop in den laten avond van zijn leven, haar sterkte en standvastigheid van noode had. Nooit had hij van haar twijfel en vertwijfeling geweten -, haar zekerheid van een Eeuwig Leven had zijn wankelend wezen met den dood verzoend... zoo had hij zich staande gehouden aan wat niet bestond en zij had zich staande gehouden aan een liefde, die hij wellicht om dezelfde redenen tot harentwille had voorgewend... geen van hen beiden had op zichzelf kunnen staan, maar de een door de ander, en de ander door de een, zóó hadden ze zich overeind gehouden... en beiden hun krachten gevoed uit wat niet was, uit een schijn...

En aldus was het overal, en ook dit wankelen tusschen schijn en zijn had ze als kind voorvoeld in haar vluchtige angst om de ‘foto van een spiegelbeeld’.

Vele dingen dreven Heleen gedurende dat najaar in zwaarmoedig gepeins, niet meer zoet, maar somber. Ze was bij voorkeur alleen, vermeed de menschen en hun feesten en nam zich voor in de komende Kerstvacantie naar huis te gaan.

Ze schreef haar ouders, dat ze komen wilde; het bericht werd met vreugde ontvangen en beantwoord en haar vader wachtte haar aan den trein.

Het was een lauwe December-maand, de dunne, witte nevel zweefde over elk ding. Uit den trein had Heleen het al gadegeslagen hoe innig en stil de dorpen daarin verdoken lagen. Met hun ingezonken, wazige kleurtjes geleken ze naar de droomachtige decalcomanie-prentjes, waar Heleen als kind mee had gespeeld. De boomen droegen kappen en mantels

van nevel om kroon en stam en beneden in de laagte reed tusschen akkers en bleeke slooten een boerenkar; het paard draafde onhoorbaar, met gebogen nek en straffe pooten. In het stadje was dien dag weekmarkt gehouden, boeren met honden zwierven heengaand op het plein onder de hooge boomen, winkellichten en lantaarns gingen al aan. Heleen was maanden lang weggeweest.

Buiten langs de akkers lagen de slooten blank en bloot tusschen kortgesneden riet, de boerenerven walmden van mest en zoet stroo, de horizon was van rondom naderbijgetrokken, verborg huizen en molens verderop en keerde den blik van alle kanten. Voor de ramen der tuindershuisjes zaten de vrouwen en gaapten en keken met leege oogen en bleeke blikken in den damp, die al dichter neersloeg op het land en zich samentrok om de boomen. De middag neigde nederwaarts.

Heleen kwam stil en blij in huis geloopen, waar moeder wachtte met het maal. Het was plotseling avond. Heleen had gevraagd haar het oude bed onder de binten gereed te zetten, ze was de spoken niet vergeten, doch ze wilde nu elk ding onder de oogen zien en weten, hoever ze met zichzelf was gekomen. Er werd niet veel gesproken, de verouderende vader sliep al vroeg in den avond, de moeder las gretig in een versleten romannetje en Heleen verblijdde zich met het zoetste en bedroefdste aller boeken en haar het liefste, het boek van Romeo en Julia -, nu en dan keek ze op en glimlachte in zichzelf, dit was weldadig en behaaglijk leven.

In dien nacht verstijfde de mist tot grijzen rijp, de nevelen stegen op, zoodat de hemel klaarde en een rozerood licht den anderen morgen door den ijlen ijsbloei van het dakvenster drong. Heleen sprong op en schrok, want ze vreesde de vorst in aantocht, doch het was maar een nachtelijke vleug geweest, nieuwe nevelen zegen neer, ze haakte naar buiten. Vroeg in den morgen ging ze uit het huis vandaan, maar liet dat nu achter zich als een warme, vaste plek, waar ze weerkeeren mocht als haar de avond benauwen zou. Ze ging dwars door de verlaten akkers, sprong lenig over de open slooten en vertrad knappend de glasbroze vliezen ijs, zoodat de opgeschrikte kraaien klapwiekten om haar hoofd en zich schreeuwend wegrepten in den mist. Ze liep warm en vlug

in haar winterkleeren, zonder doel de ruimte in en de armen vast aan het lijf gedrukt. Ze keek naar het wolken van haar adem en naar den horizon, waar een bleeke zon glom door de mist. Ze was blij met haar kortstondige vrijheid, blij omdat ze eindelijk weer naar huis was gekomen, ze voelde zich wonderlijk rustig en wonderlijk klaar -, maar zoodra ze dacht aan de stad, die daar nu ver weg achter de misten lag en waar ze zich gisteren nog in haar huis bevond, werd ze een benauwde schommeling binnen in zich gewaar en ze wist, wat in aantocht was: de onvrede met zichzelf.

Zooals een ernstig man uit de kalmte van zijn statig werkvertrek met een rilling van onbehagen terugziet op zijn dronken daden van den vorigen avond, zoo keek Heleen uit haar volslagen eenzaamheid tusschen de akkers vandaan, terug op het leven dat ze had geleid en verbeet zich de lippen in een bittere grimmigheid en voelde een zuur schrijnen in haar keel en sloeg de oogen neer en trachtte zich af te wenden, maar stond dat zichzelf niet toe. Ze dwong zich tot zien, ze dwong zich tot erkennen. Dag na dag had ze zich aan zichzelf vergrepen, zich laten beheerschen door wie haar meerderen niet waren, omdat ze in haar lafhartigheid den schijn van hunne genegenheid, hun nietsbetreffende vleierijen niet ontberen dorst. Ze had zich sluwer en wereldscher voorgedaan dan ze was, gezwegen als haar hart morde tegen wat het zag, deelgenomen aan wat haar tegenstond, zich medeplichtig gemaakt in wat ze verachtte, wetend dat menschen hun beteren haten en derhalve het betere streven zorgvuldig in zich verstekend, opdat ze haar niet haten zouden.

Dit was geweest het vervalschen, dat ze in anderen had veracht, de onoprechtheid uit vrees, het vleien om te verkrijgen -, en wat had ze ten slotte verkregen? Dat elkeen haar verontachtzaamde, omdat zij het niemand deed, en dat ze ieders bedrogene was, omdat ze niemands bedrieger had willen wezen.

Ze had met liefde, schenkend en ontvangend, zichzelf en anderen rijker en blijder willen maken, ze had met liefde, schenkend en ontvangend, zichzelf en anderen een schoonen droom willen bereiden in de donkere smartelijkheid, die voor haar het leven was. Ze had liefde te baat willen nemen, om in zichzelf te verwezenlijken, wat de menschen eeren en kronen als

deugd: recht en rechtschapenheid, niet om door menschen geëerd en gekroond te zijn, enkel en alleen om daarin haar richtsnoer te bezitten. Heleen had voor zichzelf nimmer gestreefd naar verheffing, maar naar kennis omtrent haar inwendig zijn, nimmer rechtstreeks naar wat deugd wordt geheeten, maar wel naar grondslag en Eenheid. Haar hart reikte en smachtte naar die Eenheid, het altijd geldende, het Absolute -, en ze had het niet gevonden. Alles dat ze had aangegrepen om het te onderzoeken, had ze lauw, onvast, wankel en in zichzelf tegenstrijdig bevonden -, ze voelde zich tegen dit voortdurend te aanschouwen en dit voortdurend te erkennen niet langer opgewassen. Haar jeugd en haar weekheid deden het haar verafschuwen, ze *moest* er zich in zelfgeschapen wanen aan onttrekken. Als het Absolute er niet was, dan zou zij het scheppen, om te vergeten, wat ze wist: dat ze geenerlei bewijs had gevonden voor zijn bestaan, om te vergeten, wat ze wist: haar eigen volmaakte afhankelijkheid van wat buiten haar om op haar inwerkte -, en haar ‘eeuwig geldende Wet’ was niets dan een nieuwe gedaante van het oude Ideaal en moest ‘Recht en Oprechtheid’ heeten.

Ze miste alles wat anderen tot dezelfde keuze aanspoort en kracht verleent, een straffende God, wiens liefde en gunst ze verspelen kunnen, een menschenwereld die ze vreezen, of hun eigen rede, die ze zegt dat rechtvaardigheid een goed is, en onrechtvaardigheid een kwaad - zij immers kende geen zulk een God om te vreezen, zij beefde niet voor een menschenwereld die geen macht over haar had, dewijl ze te goed wist dat die haar tot haar werkelijk geluk niets schenken of ontnemen kon, en ze miste evenzeer den steun van een innerlijke zekerheid, want deze tegenstrijdigheid had nog geen oplossing gevonden: dat de rechtvaardige droomt en de onrechtvaardige doet en dat niemand zich kan aanmatigen te zeggen, dat werkeloos van recht te droomen beter is dan ijverig onrecht te doen, zoodat het schijnt alsof het onrecht zelfs een klemmender bestaansvoorwaarde is, dan het recht.

Doch zij wilde nog maar een enkel ding en vóór alles een harmonisch en logisch leven, daardoor rust, een leven, waarin de Eenheid niet zou ontbreken, die ze om zich heen in de buitenwereld overal en overal tevergeefs had gezocht, en daarom hield ze zich krampachtig vast aan wat haar die

harmonie, die Eenheid, die toch ook niet meer dan schijn was, geven zou; het onverwoestbare Ideaal dat haar telkens in nieuwe gedaante, maar in aard gelijk, dierbaar bleef uit haar jeugd en dat juist dáárom haar rede mistrouwde.

Toen had ze ervaren hoe zwaar het valt, niet om half-rechtvaardig, en niet om half-onzelfzuchtig, maar om, vaak tegen het eigen hart in, volkomen-rechtvaardig en volkomen-onzelfzuchtig te zijn, wanneer geen wet of steun van buiten te hulpe komt, geen straffende God, geen wereld en geen geweten. Evenmin als voor anderen, was voor Heleen 'deugd' mogelijk en uitvoerbaar gebleken zonder liefde en vrees, zonder God of wereld of geweten -, derhalve had ze, tot haar behoud en aanvankelijk onbewust, zelf in haar nood voorzien, geschapen wat voor haar nog niet bestond - een God om lief te hebben, een wereld om voor te vreezen, en een geweten om tevreden te stellen - dit alles tezamen in den Vriend die haar liefhebben zou en van haar zou verlangen dat ze haar Ideaal verwezenlijkte, ten einde hem waardig te wezen, aldus doel en grondslag verschaffend aan wat van huis uit geen doel en geen grondslag had. Dit langen tijd onbewuste willen en wenschen was haar eindelijk bewust geworden uit de plotselinge verrijking, veredeling en krachtdadigheid, die ze verbaasd in zichzelf waarnam, wanneer een nieuwe vriend haar tot zijn nieuw ideaal had gekozen -, maar ook uit haar eigen altijd weerkeerende vreemde prikkelbaarheid en veeleischendheid, waarmee ze haar eerste vriendje alreeds van zich had vervreemd, die ze destijds niet begreep en nu wèl, en die voortsproot uit de onvervulde begeerte, hem vlekkeloos te zien, teneinde hem daarna in vlekkeloosheid te evenaren, hem waardig te weten, om door haar als God, wereld en geweten te worden geacht. In hem de verwerkelijking der droomen, de inlossing der heimelijke beloften, een volmaaktheid, die nergens anders bestond...

Zoolang ze alleen was, duurde de onzekerheid, twijfel besprong haar om de waarde van wat ze deed, ze heette zichzelf een dwazen fantast, worstelend en lijdend en zichzelf kastijdend om hersenschimmen van 'rechtvaardigheid' waar iedereen onbekommerd zonder leefde -, en ze kwelde zich tegelijkertijd met die andere, diepere, nooit-uitgesproken zekerheid dat ze met dat alles tegenover geen enkel kwaad,

tegenover geen enkel bederf ook maar eenig waarachtig bolwerk bezat, - want nimmer misleidde haar de schoone illusie van een Vrijen Wil -, maar was er een Vriendschap in haar leven en een Vriend, dan sloeg alles om: elke daad had richting naar een doel, elke verloochening vond belooning in zich-zelf en het waarachtig bolwerk tegen kwaad en bederf bestond nu wel en heette voor haar als voor elkeen, liefde en vrees tezamen.

Doch het hield geen stand, want haar vrienden vorderden veel, behalve juist de verwerkelijking van eenig 'ideaal', en prezen haar voor allerlei, behalve voor wat zijzelf waardevol achtte -, ongerekend degenen, voor wie liefde beuzelarij en tijdverdrijf was - zoodat ze veel illusies bouwde en veel teleurstelling leed, en toch altijd zoeken bleef en iederen keer weer onverdroten hoopte.

Dat zoeken en uitzien naar den man, die behalve vriend en jongen, geweten en wereld voor haar belichamen zou, had haar glanzenden oogen dien sterken, gretigen blik gegeven welke de menschen opmerkten en naar eigen aard en verstand verklaarden. Elk nietig vrouwmenschje, genepen en gepend, tot denken en werken onbekwaam, tot teedere en krachtige vriendschap onmachtig, van liefde niets meer begrijpend dan het blind en zelfzuchtig aanhangen van den man, die haar niet bewust had uitgekozen en dien zij niet bewust had uitgekozen en die de man van iedere andere soortgelijke vrouw, zoo goed als zij de vrouw van iederen anderen soortgelijken man had kunnen zijn, dorst haar openlijk hare geringschatting toonen -, en raadde uit haar oogen niets dan begeerte naar ijdelheidsstreeling en zingenot. Mannen, laf en parmantig, naderden haar in hun onwijze ijdelheid zonder eerbied en zonder hoffelijkheid en bespraken haar in hun gezelschappen als een gering en gemakkelijk meisje, dat naar ieder van hen haakte met gelijke gretigheid en tot maar één doel. Doch Heleen was een kind, dat haar meester zocht in het gewoel en zoo volslagen vreemd aan wat anderen in haar vermoedden, wreedheid, wuftheid en verdorvenheid, dat ze langen tijd zelfs op voorzichtigheid en verweer niet bedacht was, daar pas het vermoeden tot hoeden noopt.

Ze had haar schoonen droom ten einde toe gedroomd en was ontwaakt en zag in zichzelf en om zich heen. Ze was

geen klein kind meer, ze kon niet langer de taak van twee alleen verrichten. Als een kind in een gewaande samenspraak waarbij het vergeet, dat het maar heel alleen en aan het spelen is, zoo was Heleen opgegaan in de fantastische vereering, in schijn voor eenig vriend, doch in waarheid gericht op wat zij zelf had willen zijn, op het oude Ideaal. Het tweeledig vermogen, meisje en man tegelijk te zijn, had haar bedrogen, ze had met zichzelf gespeeld, de man had liefgehad en het meisje vereerd -, alles was uit haar zelf ontsprongen, had haar zelf betroffen en was tot haar zelf teruggekeerd. Ze zag het en het stond haar tegen.

Wat baatte het haar, dat ze nu sneller liep tusschen de verlaten akkers, dat ze bloedrood bloosde in haar eenzaamheid, dat haar hart kromp van pijn en van schande, alsof het gebrandmerkt werd en haar smeekte dat ze nu zwijgen zou? Ze zweeg niet en stortte haar bitterste gal over zichzelve uit, en kerfde in zichzelf, dat ze door de scherpste pijn zichzelf mocht genezen. Eenmaal voor jaren was de waarschuwing in een ontroering tot haar gekomen voordat haar begrip reikte tot zoover. - 'Wie vader ofte moeder liefheeft boven Mij, en is Mijns niet weerdigh', maar ze had het niet verstaan. Nu was ze wakker en wilde wakker blijven. Doch wat de anderen betrof, hoe dikwijls was in de verloopen jaren haar trots, een natuurlijke, onoverwogen trots, binnen in haar als een ingekooid dier tegen zijn traliën opgesprongen. Dan wilde ze zich oprichten, zich op de menschen werpen, hen bevechten en zich hun meerdere gelden doen. Ze had op zich genomen redelijk en nederig en zachtaardig jegens elkeen te zijn, doch redelijkheid en nederigheid en zachtaardigheid waren hier onbruikbaar als ongangbare en onbekende munt in een land vol menschen, die op zijn best de betrekkelijke dingen betrekkelijk verstonden.

Ieder diende met eigen munt betaald, met eigen wapenen bestreden te wezen. Ze had al te lang naar boven gestaard waar in de oneindigheid het verschil tusschen toren en vlakken grond verloren gaat, en uit die aanschouwing het besef van haar volstrekte nietigheid geput. De anderen hadden het opgemerkt, naar hun aard aangemerkt en verstaan, en haar aan het benedeneind hunner tafel, tusschen de geringsten verwezen. Nu zonk haar blik vaak naar de aarde, ze mat

met een aardschen maatstaf en bevond het verschil tusschen toren en vlakken bodem toren-hoog. Ze had zoolang ze denken kon, de gevaarlijke dwaasheid der zelfverheffing die de denkkracht sloopt, gemeden, was blij geweest als ze haar eigen fouten en zwakheden zag, die haar tot bescheiden inzicht noopten, had zich verre gehouden van hen, die zich op hun afwijkingen bij voorbaat verhoovaardigen en hun zwakheden beginselen noemen, ze had elkeen minstens als haar gelijke en waar 't kon als haar meerdere willen begroeten -, ze vermocht het niet langer.

Ze zag hoe ze allemaal als slaven aan den zwaren keten van hun begeerten en den zwaarderen van hun domheid en eigengerechtigheid in de aarde vastgeklonken lagen en ze had zich eindelijk, een arm en vrij mensch, boven hen verheven durven gevoelen.

Kon ze zich dan nu maar van die menschen ontdoen en bevrijden. Doch ze had ze nog altijd noodig voor haar geluk. Haar versmade en verlaten jeugd wreekte zich aan haar volwassen leeftijd en het leven zelf wreekte zich aan haar, omdat ze zich van zijne werkelijkheid had afgewend. Ze kon tusschen de menschen niet aarden, en vreesde hen tegelijk, omdat ze de macht bezaten, haar laatste illusie te ondermijnen, welke deze was, dat zij louter in liefde en zonder haat zou kunnen leven.

Bleef ze tusschen de menschen en ging ze hen bevechten, dan zouden ze haar dit zeker ontstelen. Niet uit den strijd-zelf zou ze haat vergaren, doch als vuil schuim zou hij uit haar eigen machteloosheid komen bovendrijven. Ze zou zich oprichten en een glimlach zou haar bedwingen, ze zou zich wapenen en een teederheid of valsche vleierij zou haar ontwapenen. En de heugenis aan al die onderbroken pogingen zou als donkere droesem in haar bezinken, als ongedoofde koorts haar rondsluipend blijven kwellen -, menschen zouden voortgaan haar te beheerschen, zonder haar meerderen te zijn, tot haar ondraaglijken smaad. Het leven was in gebreke gebleven haar met kracht en met hardheid toe te rusten, sterken richten zich op en vechten en de hitte van den strijd verteert hun haat tot witte asch, maar de onredelijke haat der zwakken, die eigen onmacht in verwijt tot anderen keert, kweekt woeker op woeker, tot het gansche leven verstikt en

vergiftigd is. Heleen wilde niet aldus verstikt en vergiftigd zijn.

In een kalme gestrengheid richtte ze zichzelf en bevond, dat ze tot het behoud van haar rust en haar zuiverheid terug moest naar de eenzaamheid, die ze zoo zeer had geschuwd. Doch niet zoodra had haar rede vonnis gewezen, of het kind binnen in haar hart sprong op en jammerde om genade. Het vleide om voor Julia te mogen blijven spelen en in elken zot een Romeo te zien. Het wilde dwaze woorden hooren en dwaze woorden fluisteren, het wilde den blos en het hartebonzen voelen als de dichtbije geliefde nadert, het wilde uit den stap van den laten bode verstaan of hij een brief bracht van den verren vriend. Wat deerden het kind enghartigheid, hoovaardij, en onbegrip, het verlangde naar zachte handen en een zachten mond. Het wilde beloven, voortaan voorzichtiger te zijn en bedachtzaam uit te zien, voor het zich nieuwen vrienden in de armen wierp. Het kind beloofde grif en blindelings, zooals elk kind belooft, tegelijk wringend om los en vrij te komen en, zijn beloften vergetend, eigen zin te doen, maar de volwassene had al te veel geleden en bleef genadeloos. Het kind moest ditmaal lijden, moest verkwijnen, als het niet leeren en groeien wilde. De volwassene greep het beet en duwde het voor zijn verleden als een Blauwbaardskast en het kind snikte en rilde en wendde zich af en dorst snikkende nog van een betere toekomst fluisteren. Het was onverbeterlijk en moest heengebracht worden, waar het zichzelf geen kwaad kon doen.

Laat in den middag kwam Heleen thuis, at een weinig, praatte wat met haar ouders en ging vroeg naar bed.

Dien nacht regende het, tot in den morgenstond toe. In het diepe dal van den nacht spartelde de vleugellamme dag vergeefs om naar het licht te stijgen. Heleen ontwaakte in het duister onder de binten en nog voor haar bewustzijn tot het leven was weergekeerd, zonken haar de walging en de rampzaligheid zwaar op de borst. Ze wilde dien dag alle licht en leven mijden en besloot in haar bed te blijven. Haar moeder kwam en meende haar te wekken, maar Heleen kon in een plotselinge en vreemde geprikkeldheid, die al het bloed naar haar huid dreef, zelfs dat bijzijn niet dulden, ze dwong echter haar stem tot vriendelijkheid en zei, dat ze

liever alleen en in haar bed wilde zijn. Toen de moeder daarop nog bleef aandringen dat Heleen uit het koude hol vandaan beneden bij haar en vader in de warmte zou komen, logenstraften Heleen's oogen plotseling zoo fel de zachtheid van haar stem, dat de beduusde moeder snel aftrok in den schemer. Heleen bleef alleen. Een gevoel van voldoening om de verlossing schonk haar voor een wijl soulaas, vergetelheid wiegde haar in een kortstondige verdooving, doch daar wist ze het weer, de walging bekroop haar als een moddervuil beest en zoog zich aan haar vast, ze wierp zich met een schok op het gezicht en kreunde in haar kussen van afgrijzen en van bitterheid.

Ze schreide in haar eenzaamheid toomeloos en woest, daar haar leven ontwricht was en bezoedeld en haar lafheid en zwakheid daar deel van schuld in hadden, met haar los en zot vertrouwen, tot ze geen tranen meer had en uitgeput was. De regen ruischte, spoelde van het dak af door de pijpen naar omlaag en kletterde in de zwarte aarde -, dat regengeluid, dat regengeluid, hoe kende ze het uit vroeger jaren, beneden tikte de klok en stommelde moeder in het rond.

Heleen richtte zich half op in haar bed en tuurde voor zich uit. Het heden verdween, ze moest straks opstaan en haar boeken klaarleggen om naar school te gaan, de school achter het kleine plein met poort en boomen. Nu liep ze gansch en al vol van een bittere zoetheid, ze neuriede met onvaste stem de oude wijzen, in dien tijd vergaard en zóó mocht het zelfs geen herinnering meer heeten, het was het weergekeerd verleden-zelf, zich losmakend uit sluieren, zooals de beelden uit de troebele glasplaat in het ontwikkelend bad. Hoe weldadig en zoet was dit, daar alles dat ‘verleden’ heette immers daarom reeds noch kreuk noch vlekken had. Beneden hing nog op de oude plek ‘De Ridder en zijn Bruid’, de jaren hadden haar glans verdoofd, maar de lieftalligheid en het innerlijk geheim waren ongerept gebleven. Zijzelf had die gestadig verdiept en verrijkt met wat ze in haar ballingschap had vergaard en daaruit aangedragen, liefelijk-bedroefde menuetjes, geurige verzen, klank van harp en spinet, de zoete namen en het zoete leed van Romeo en van Julia. O, al dat rijke, blijde, vlijmende, fijne, dat toentertijd reeds in de pijn van het ontwaken haar verlangend hart als de eenige zegen,

het eenige leven had toegelonkt, ze had het nimmer kunnen veroveren, ze had het nimmer kunnen verzaken, daar het nog altijd een verborgen hoop en troost verbleef. Ze had ten leste zich tevreden gesteld met wat ze vond, niet recht wetend wat ze zocht, ze had naar goud gegraven en haar bedrogen oogen hadden zich verblijd in leem en steenen, het spel van klein-zijn en vleien had ze willen spelen, waarin ieder den ander naar zijn echt gehalte toetst en proeft, zoodat dit spel den besten ernst en de liefste dwaasheid tegelijk kan zijn en plompe voeten hadden haar op de borst getrapt. Een domme, aanmatigende jongen was haar met smadelijk-achteloozen groet voorbijgegaan, en haar hart wilde het niet vergeten. Daar vrat een vlammeloos vagevuur als van kalk, zoodat het niet draaglijk was. Ze was uitgetrokken om heldin te wezen en had zich tot iedermans speeltuig verlaagd en haar hart wilde er niet van zwijgen; wat het eenmaal zonder verzet lafhartig had geslikt, elk dwaas en pijnlijk misverstand, elke misplaatste en grove scherts, elk geringschattend woord -, braakte het nu uit voor haar voeten als in een benauwde walging tegen zichzelf.

Heleen rilde en liet zich ruggelings terugvallen op het klamme kussen. Damp had zich onder de binten vergaard, stil en zwaar als witte rook. Heleen keek er in op en sloot dan traag de oogen. Ze kroop diep weg onder het dek en sliep van uitputting weer in.

Toen ze ontwaakte, haatte ze het zolderhol, sprong op, kleedde zich snel en ging naar beneden. De regen was opgehouden, het was middag, de horizon had zich ruimschoots verwijd, bleek-gouden licht drong door de zijige misten, een raam stond open en een vogel riep in den kalen tuin. Heleen ging bij haar moeder in de keuken en hielp haar met het bereiden van het maal. Ze voelde zich tegenover haar eigen besluit van den vorigen avond, haar besluit om uit het midden van de menschen weg te gaan, als een kind, dat zijn kleeren bemorst, en de kamer ontredderd, en zijn speelgoed verknoeid heeft, zoodat hij er zelf geen raad meer mee weet, wanneer het zijn kalme moeder ziet komen om alles voor hem te ordenen en te reinigen. Ze wilde naar een afgelegen streek gaan en daar eenzaam wonen, zoodat haar de laster niet deren kon. Ze wilde tusschen menschen leven, die niet door verschillen

gedeeld, door partijschappen gekerfd zijn, doch in eenheid van denken, voelen en handelen gebonden, opdat geen opmerken van verschillen haar meer zou verontrusten en drijven tot het onderzoek naar den aard van ieders motieven en ieders hardnekkigheid. De domheid zou er verdraaglijk wezen, goedig en argeloos van waanwijzen opsmuk ontdaan, de openlijke en erkende zelfzucht tienmaal verkieslijker dan de geniepige inhaligheid, die nimmer zichzelf betrappen mag, van verlichten en beschaafden.

Daar zou ze tot rust komen. In een vredigheid, die naar vreugde aardde, overzag ze haar plan. Het zou haar licht vallen, na haar jarenlange oefening in zwaarder werk, een plaats aan een dorpsschool te krijgen, ze zou maar te kiezen hebben. Dadelijk na de vacantie zou ze haar ontslag verzoeken en omzien naar een nieuwe woonplaats.

II.

Heleen herkende hem aan zijn oogopslag, zooals elk oplettend mensch in de volte onmiddellijk dengene herkent die mogelijkerwijs zijn vriend zal wezen. Ze herkende hem aan al dat onbewuste en onwillekeurige, dat oppervlakkigen als oppervlakkig verwerpen, omdat ze het in zijn echte beduidenis niet verstaan, - zijn glimlach, de bewegingen van zijn handen en den klank van zijn stem. Ze ontmoette hem voor de eerste maal in zijn eigen huis, hij was lector en gaf onderricht in scheikunde; een meisje van zijn college had Heleen verteld, dat ze met een groepje anderen was genoodigd enkele zeldzame, oude instrumenten, die hij bezat te komen zien en zich Heleen's bijzondere voorliefde voor oude voorwerpen en oude prenten onder het vertellen plotseling herinnerend, had ze Heleen toegezegd, dat ze den lector, die met haar familie was bevriend, zou verzoeken, Heleen te mogen medenemen. Hij had dat goedgevonden en op een Woensdagmiddag begaven ze zich tezamen naar zijn huis, waar hij alleen en ruim woonde met een oude meid en boven zijn woonkamer een laboratorium had. Daar waren de meesten der anderen al bijeen, lachend en pratend, ongedwongen maar zonder luidruchtigheid, en Heleen zag hem dadelijk tusschen de jongeren, tegen een werktafel stond hij

geleund en praatte schertsend met een meisje, maar brak af en sloeg de oogen naar Heleen en haar gezellin op, toen ze binnentraden, zoodat ook het meisje omkeek, plotseling niet langer lachte, en zich terugtrok naar de anderen toe. Heleen zag nu zijn oogen, donker en kalm doordringend waarin een felheid uit jongere jaren leek gedoofd maar niet teloorgegaan, onder een hoog en bleek voorhoofd. Iets van den glimlach van zijn laatst gesprek scheen vergeten om zijn mond gebleven, zijn blik vloeide in een vluchtige opmerkzaamheid over haar heen, terwijl het meisje, dat hem kende, lachend om eigen linksheid, hem wat onbeholpen voorstelde -, toen wendde hij zich ook dadelijk weer af.

Heleen deed haar mantel af en sloeg hem gade -, meer dan de oogen bekoorde haar de zacht-spottende glimlach, die zijn gezicht welwillend en hooghartig tegelijkertijd deed zijn en zijn stem, rustig en effen, maar als uit diepten opgeweld, en met tintelingen van geestdrift en vluchtige pret. Schoon hij tenger en baardeloos was, met maar weinige, teere voorhoofdrimpels, giste Heleen hem eerder vijftig dan veertig, had hij niets van een jongen of een jongen man, en deed geenerlei moeite het een of het ander te schijnen, - hij had in zijn houding het gezagsbewustzijn van iemand die over niets minder denkt dan juist over zijn houding en zijn gezag. Alles wat hij deed, spreken, lachen, zich bewegen, was rijp en rustig, niets echter dood of gedoofd. Zoolang hij met deze en gene afzonderlijk sprak, hield Heleen zich achteraf en sloeg hem en de anderen gade. Ze zag hoe de meisjes het hoofd naar hem ophieven, lonkend met lippen en oogen, of, minder bewust en zediger, vriendelijk vleiden met haar blik en haar stem -, hij daartegenover had voor elkeen denzelfden glimlach en den zachten, onvasten blik, die niets weigerde en niets beloofde. Heleen in haar afzonderlijkheid, overdacht plotseling, dat misschien al die meisjes hem onverschillig waren, maar dat hij evengoed met elk van haar tezamen een geheim kon bezitten en dat met volmaakt gemak en volmaakte gerustheid voor elk der anderen verbergen en ze kreeg tegelijk den indruk dat het hem gemakkelijker moest vallen vertrouwelijkheid te winnen, dan vertrouwelijkheid te weren.

Zoodra het gesprek om de voorwerpen die hij toonde heen,

zakelijk en algemeen werd - hij sprak nu vast en koel, zonder haperen of bedenken - schaarde Heleen zich bij de anderen, tusschen wie ze zich vreemd en om hun grootere kennis beschaamd en armelijk voelde en toen de kring daarop weer uiteendreef en er hier en daar nog onderling gevraagd en opgehelderd werd, zag Heleen hem aan een andere tafel bezig met afgewend hoofd onopgemerkt oplettend luisteren, zonder zich nog in de gesprekken te mengen, - zijn handen bewoog hij tusschen glas en metaal, zijn blik greep naar hier en naar daar, hij floot zacht en bijkans toonloos, Heleen zag zijn gezicht van terzij, noch de oogen, noch den glimlach, toch voelde ze de doordringende aandacht van dat afgewende luisteren. Haar hart klopte snel in de plotselinge hevige begeerte dat al die aandacht één oogenblik voor haar alleen mocht wezen.

Het werd nu tijd van heengaan, enkele van de meisjes kwamen vleiend bij hem om zich in hun mantel te laten helpen, hij deed dat vlug en koel, met afwerende handen en den zacht-spottenden glimlach, die toch een vergoeding leek te willen zijn - als iemand die zich in een vast voornemen aan kleine bekoringen onttrekt en allen terugwijst, maar niemand grieft. Doch het tegendeel dat hij met elk van haar tezamen een klein en lieflijk geheim bezat dat hij alleen van allen en geen van haar van elk ander wist, leek Heleen, hoe zonderling ook, nu meer dan even te voren een mogelijkheid, bijkans een zekerheid. Ze had die zekerheid geheel willen bezitten, doch ze dorst zelfs niet vorschen, ze had óók wat van zijn aandacht gewild, doch ze dorst het niet pogen, daarom groette ze stroef en koel en ging alleen naar huis.

Het was tot nu toe in Heleens leven zoo geweest, schoon ze vele vrienden had gehad, dat ze nimmer zelfstandig eenige moeite had gedaan een man te naderen. Geen man had haar ooit sterk bekoord, geenen man had ze ooit begeerd -, dit was geheel en al verklaarbaar uit haren aard. Ze was geen lichtbewogen meisje, op zinnelijk avontuur belust, ze begeerde zich toe te wijden om vereerd te zijn, om deel uit te maken van eens anders leven en daarin onmisbaar te worden, teneinde in het gevoel van die onmisbaarheid een schijn van rust en doel te verwerven in een onvast en rusteloos leven,

teneinde door het andere bestaan het levend besef te behouden van een eigen bestaan, en aan de radeloosheid te ontkomen. Doch die drang was pas dan opgewekt, als iemand haar zocht te winnen, omdat hij haar klaarblijkelijk verlangde voor zijn geluk of noodig had tot zijn behoud. Dan rees ze plotseling uit de diepten der wanhoop tot een glanzend, bloeiend leven, wist ze elk ding stellig en zichzelve God-gelijk; in het voluit verwerkelijken van wat hare vreugde en haar bestemming leek, middel en doel tegelijkertijd, achtte ze niet langer den persoon van wien haar aanzocht, mat zijn waarde of onwaarde niet langer met gewonen maat, maar verheerlijkte hem om zichzelf reden te geven voor haar eigen verheerlijkten staat. En door misverstand en ontgoocheling, scheiding en scheuring, pijnlijk en ruw, had ze dit jaren lang volgehouden, zoodat het haar zelve verbaasde en ze zich afvroeg, wat er toch wel in haar mocht zijn, dat haar méér dan staande hield, altijd weer ophief, altijd weer volop nieuw vertrouwen, volop nieuwe zekerheid gaf -, tot ze ten leste toch niet meer kon, walgend tegen elkeen, walgend van zichzelf als had ze zich voor elkeen blootgetoond en aan elkeen prijsgegeven, walgend tegen haar argeloosheid en haar vol vertrouwen in een ieder, zich kervend met schimp -, eindelijk verslagen, moedeloos en moe, wars en beu van zooveel onbelangrijk leven en zooveel en zoo blijvend misverstand. Nu wilde ze in eenzaamheid vluchten, om haar nederlaag te vergeten en haar kwellingen te ontgaan. Ze zag wel haar dwaling: dat ze de menschen had willen winnen en trotseeren tegelijkertijd en zich vernederingen getroost voor het eene, toch doorzettend in het andere, omdat daarin haar bestaansvoorwaarde lag -, ze had vergeving gesmeekt voor wat haar hart als zijn goed recht erkende, om geen liefde, geen genegenheid, geen achting zelfs te verspelen, die ze noodig had, die ze toch stelliger zóó dan door den koppigsten trots verloor... ze had het klaar voorzien en toch niets op het spel durven zetten, zielsbedücht voor verlies, zooals elke man weet dat hij elke vrouw door smeeken vervreemdt en toch in zijn weekheid voor zich-alleen het tegendeel vreezend en hopend, smeeken blijft. Heleen had nu eindelijk van dit alles genoeg, genoeg van het pleiten voor eigen deur, van den kamp tusschen waardigheid en hartsbehoefte, waarin haar

kracht versmolt, genoeg ook van haar pogingen, menschen te overtuigen, die niet overtuigd wilden zijn en haar ten leste met hun spot en hun zelfgenoegzaamheid deden wankelen in haar krachtigst gevoel. Ze wilde weg om van dit alles verlost te zijn.

De betrekkelijke rust, waarin ze na dien dag in haar oude huis had geleefd, aardde niet naar de frissche en klare berusting, doch naar de troebele en verlammende verdooving, was geen vrede, maar een wapenstilstand, door nood en uitputting opgedrongen. De zwaarden blijven vaardig, de trommelen gereed om oproer en geweld te roffelen. Ze had bijkans de hoop verloren, dat ze ééns de zaligheid van echte rust en echten vrede zou smaken, dat ze ééns zou mogen zwijgen, niet langer zwijgen om zich te verbergen, ten einde de pijn der bespotting te ontgaan, maar zwijgen omdat zonder woorden alles klaar en duidelijk tusschen haar en een ander zou wezen.

Ze had van het gelaat van den man, dien ze dezen dag had leeren kennen, oogen en glimlach onthouden en de gespannen aandacht in zijn afgewende luisteren. Was het waar, wat haar toch nog argeloos en al te snel vervoerde hart haar toefluisterde, had hij werkelijk ieder ding doorzien en in zijn eigen doorzicht rust en berusting gevonden en zou hij ook haar doorzien in al haar schijnbare tegenstrijdigheden en tweeledigheid? Zou hij haar drang naar recht en redelijkheid verstaan als een drang naar rust en verlossing in een blijvend besef, dat zij voor zich het hare had vervuld en gedaan en niet meer vermocht dan ze was? Had ze van hem niet de laffe toegeeflijkheid te vreezen, waarmee menschen elk streven in elkaar ten onder brengen, tot hun verderf? Was hij rijk genoeg om te geven, en nederig genoeg om te ontvangen? Ze voelde zich vol opgetaste schatten, zou hij het innerlijk verschil tusschen ongangbare munt en tusschen waardelooze munt onderkennend, bereid zijn te ruilen tegen het gereede dat hij zelf bezat? Niemand had het tot nu toe verstaan, niemand had wil of vermogen tot dien ruil gehad.

De schemering viel, droomende was Heleen uren ver voortgegaan, ze was de stad aan haar buitenzijde rond geweest en liep in een verlaten straat, waar huizen in aanbouw

stonden tegen een modderig brok weideland, bezaaid met afval van blank hout en weggeworpen stukken roode steen. Heleen ontwaakte uit haar gedachten, keek op en links en rechts de donkere spelonken der onvoltooide huizen in, doch er kwam niet de gewone droefgeestigheid uit die schemering en die verlatenheid. Wat had haar in bescherming? Wat proefde er zoo zoet in haar keel? Vreugde? Vreugde waarom? O, dwaas die ze was, er bestond niets. Ze greep naar het pas voorbije oogenblik, wilde het nog weer voelen, nog weer smaken, doch dit was verwisseld en verloren als in een wolkenspel. Eerst lijkt het een trouw en goedig schaap, het kind kijkt er naar op en verblijdt zich om wat het ziet, een ding van de aarde haalt het terug, één enkel oogenblik en het ziet weer op en zoekt zijn schaap, nu is het een barsche hond of een booze man of niets meer dan een lompe wolk, die de zon verdringt en met regen dreigt.

Heleen lachte om haar angst te verdrijven, terwijl ze zich haastte naar haar huis. Was het zóó met haar gesteld, was dit haar besluit en de vastheid van haar voornemen? Ze hoonde zichzelf om zich staande te houden tegen wat ze haar dwaasheid achtte, doch dit belette haar niet, dienzelfden avond naar de oude vrouw te gaan en haar te verblijden met de tijding, dat ze nog niet heenging, maar voorloopig wonen bleef. Ook schreef ze den brief, waarin ze haar verzoek om ontslag ongedaan maakte.

III.

Van dien dag af trokken Heleens zwaarste bekommeringen als damp uit haar weg en zoodra ze uit haar weg waren en ze ze als dingen buiten zich beschouwen en onderzoeken kon, leken ze haar gering en begreep ze niet, dat ze haar zoo naar geest en lichaam hadden kunnen knauwen. Wat beteekende dit alles nog? Ze wierp allen ballast overboord en steeg trillende op in een ruimte van blauw en goud. Ze deed als een veldheer, die de gansche macht van zijn troepen in een hardnekkig voornemen samentrekt op één enkel punt - wat op andere plaatsen voorvalt, kan hem plotseling niet meer schelen - ze trok haar tobbende gedachten weg van haar teleurgestelde wenschen en haar ontastbaar leed

en richtte ze onwrikbaar op één vaste bedoeling: hem naderen, hem bereiken, hem winnen. Ze vergaarde en spitste al haar vindingskracht om een middel te vinden, dat haar in die bedoeling leiden zou.

De hulpelooze vermoeidheid week uit haar geest en leden, ze voelde zich vaardig en veerkrachtig. Doch het duurde niet lang en toen bemerkte ze, dat de dagen vergingen en verdwenen, dat ze voortging in onvruchtbaar peinzen en toch geen middel had gevonden, hoe ze hem bereiken zou.

Soms nam ze zich plotseling voor, dat ze hem schrijven ging, in een opgeschroefde beslotenheid wierp ze zich voor haar tafel en schreef verwarde en onsamenhangende dingen, zonder dat ze zich moeite gaf ze klaar en samenhangend te doen zijn, want het stond, terwijl ze schreef, toch al reeds in haar vast, dat ze het niet volbrengen zou. Het was maar voor even een spel met zichzelf, dat haar voor even verdoofde en vertroostte. Ze verscheurde den brief, voor hij klaar was; ze zou niet schrijven. Ze vreesde den glimlach, die haar had bekoord en die voor alle anderen en voor al het andere, maar niet aldus voor haar mocht zijn. Plotseling liet ze haar ouden afgod los: het lieve en liefkoozende woord. Geen woorden voor hem, geen woord voordat de tijd rijp was. Het duurde weken en ze vond het middel niet. Elk dat ze bedacht, scheen haar noodlottig aan wat ze zocht. Ze wilde hem naderbij komen om hem te winnen, hem winnen om hem te behouden, niets was nog bereikt, niets ook was bedorven, alles hing af van het oogenblik, dat ze koos om tot hem te gaan, van een woord, van een toevallig gebaar, van een lichtglans, van een glimlach, ze huiverde voor dat beslissend oogenblik en dorst het niet uitlokken. Doch al die weken beheerschte hij evenwel haar leven in daad en in gedachte; haar houding tegenover zichzelf en tegenover de menschen veranderde niet naar uiterlijke gedaante, doch wel naar innerlijk gehalte. Wat ze besliste en deed, besliste en deed ze niet langer in een weeë onvastheid om het besef, dat ze toch eeuwig en altijd van onbegrepen stemmingen afhing -, ze deed nu aldus met een doel en naar een toets, opdat ‘hij’ haar houding tegenover zichzelf en tegenover de wereld juist en gerechtigd zou achten; zoodat ze aan hem de kracht ontleende, om haar plannen en voornemens met zichzelf

volledig te verwezenlijken. Ze nam dus niet zoozeer toe in wat deugd is geheeten, maar wel in kracht en in blijmoedigheid daartoe. Noodzaak werd op deze wijze tot geluk - instinct tot wet, en het deerde haar den eersten tijd nauwelijks, dat hij van dit alles niets vernam en haar dus geen enkel teeken van goedkeuring kon zenden.

Doch toen ze op een dag zijn naam toevallig las in een dagbladbericht, trilde ze weer van de begeerte, hem nog eens te mogen zien en met hem te spreken. Het bericht vermeldde, dat hij voornemens was in den aanstaanden winter een reeks van cursuslessen voor belangstellende leeken in de beginselen van zijn vak te geven. Onmiddellijk nam Heleen zich voor, daarheen te gaan en dit voornemen schonk haar rust en troost. Ze zou hem terugzien, al moest het maanden duren! In de dagen die op haar eerste ontmoeting volgden, waren hare gedachten zoo sterk op hem samengetrokken geweest dat ze elk oogenblik meende hem in de straat te zien aankomen op haar weg naar school en ze ervoer nu goed aan zichzelf, hoe sterke begeerten de rede vertroebelen kunnen. Deze spanning ging voorbij, Heleen had zich al reeds gevoegd naar de zekerheid, dat ze hem niet voor den volgenden winter terug zou zien, toen ze zich op een avond in een volle tramwagen recht tegenover hem bevond.

En de allereerste vaste gedachte die zich losmaakte uit de verwarring om dit ongedachte wederzien, was een verheugenis, omdat het avond was, daar het goudgele kunstlicht in de tram haar mooier deed schijnen dan het fletse licht van den winterdag en omdat ze een breedgeranden hoed droeg, die schaduwen lei over haar voorhoofd en den glans van haar oogen verhoogde. Ze overwoog dit alles snel, nog vóór ze zat en voelde tegelijk in een weeë onbehaaglijkheid, hoe vaag en onvast ding een menschenleven is, daar geluk en toekomst en de verwezenlijking der warmste verlangens van deze geringe dingen afhangen, en toch was het zoo en toch wilde zij-zelf het niet anders en toch had ze al die weken, zonder het zich te bekennen, haar hoop geklampt aan het besef van haar bekoorlijkheid, daar ze wist, dat de zekerste weg om een man te naderen is hem uit de verte te bekoren en dat alle denkbare deugden en zelfs schoonheid niet opwegen tegen één enkelen welgerichten blik. Ze keek hem

echter niet aan, sloeg de oogen neer op een boek en veinsde te lezen, daar ze wist dat een man licht nieuwsgierig wordt naar den blik en de kleur der oogen van een meisje, dat tegenover hem zit en veinst te lezen. Ze wilde die nieuwsgierigheid in hem opwekken, en trachtte terwijl wat ze denkende en doende was te proeven en te keuren, maar het samentrekken harer gedachten lukte haar niet, en ze moest zich telkens van nieuws af hernemen, zooals iemand, die lezende afdwaalt, en bemerkt dat er van een heele bladzij niets tot hem is doorgedrongen, tot zesmaal en tot tienmaal toe. Want iedermaal als de wagen stilstond, voelde ze een angstkramp in haar borst en kon zich niet weerhouden, snel en schichtig op te zien om te weten of hij nog bleef.

Een van die keeren bemerkte ze, dat hij naar haar keek, doch ze droeg zorg hem door geen terugblik aan zichzelf te verraden. Ze dacht aan den glimlach en de zacht-afwerende koelheid, waarmee hij de meisjes in haar mantels had geholpen. Doch de onrust werd haar nu te machtig, ze besloot heen te gaan, voor ze zich daardoor verried, ze stond op en trok haar mantel neer, hij nam even den hoed af en boog het hoofd met een zweem van zijn glimlach, maar Heleen vergat zijn groet te beantwoorden, doch liet staande één enkele seconde den blik van haar oogen recht en vast in de zijne neergaan, uit een gespannen wil hem in dit moment te bekoren. Doch terwijl ze dat deed, ontgleed haar wil en zelfbedwang, en de blik welke had willen bekoren, zwikte, sloeg om en werd er een, die dringend vroeg om hulp en om gehoor. In de verwarring, die hierop volgde, ontging haar zijn houding, ze bukte het hoofd, de wagen hield stil, trillend en ontdaan stond ze in een donkere straat, een heel eind van haar huis.

Ook hierover verliepen weken, doch ze vergat het niet. In de oogenblikken dat ze het herdacht, leek het haar, alsof hij haar sinds dien dag op een geheimzinnige wijze bestond, en geen enkele maal kwam het in haar op - ondanks al de ervaringen van jaren, de overpeinzingen en voornemens der verloopen weken - dat hij haar even goed van een onedele bedoeling had kunnen verdenken. Haar schrik en bezorgdheid leefden op met dit redeloos vertrouwen, omdat ze had gemeend, het in zichzelf ten onder te hebben gebracht.

Ze zag hem echter niet terug, haar hoop en onrustigheid namen voortdurend toe. Het meisje met wie tezamen ze hem had bezocht was in dien tijd verloofd geraakt en verzuimde, dwaas van vreugde, haar colleges, ze danste Heleen op de gangen voorbij, haar oogen vol licht en tinteling, haar mond in een gestadigen lach. Toch benijdde Heleen haar niet. Op een middag hield ze haar staande en gaf haar lachend te raden, wie er naar haar had gevraagd. Heleen trilde, meende onmiddellijk te begrijpen, maar ze verried zich niet en twijfelde in het volgend oogenblik. De ander noemde zijn naam. Heleen bedwong haar verwarring en dorst er niet verder op doorgaan. Hij had naar haar gevraagd, wat ze deed, hoe oud ze was, hoe ze leefde. Ze was wel zoo blij, dat ze moeite had het te verbergen.

Doch toen ze alleen op haar kamer was, sprak ze zichzelf streng en nuchter toe. Wat beduidde die vreugde om de vluchtige belangstelling van een vreemden man? Verviel ze nu zonder tegenweer in de oude dwalingen en dwaasheden, ongetwijfeld weer tot een hard en bitter besluit? Ze smaadde zichzelf, om zich staande te houden, doch dit belette niet, dat haar hart schokte van vreugde, enkel en alleen als ze het meisje dat hem kende en hem somwijlen sprak, zag uitgaan en binnenkomen, telkenmaal in hoop op een woord of een tijding, doch het een en het ander bleef uit.

Ze lei zichzelf onvoorwaardelijk op, dat ze niet uit eigen beweging naar hem zou vragen, en vermeed het meisje, om die verleiding te ontgaan; - toen ze op een dag meende, dat ze zich nu lang en sterk genoeg had bedwongen en in een plotselinge warme zwakheid zich overgaf aan haar neiging, bemerkte ze, dat het juist drie dagen geleden was, sinds ze zich het tegendeel voornam, zóózeer sponnen haar gedachten de dagen en de uren uit.

Heleen werd door dit alles bang voor zichzelf, bang voor de ongedurigheid, die ze na tijden van rust en nuchterheid in aantocht voelde en vreesde, omdat in dien toestand haar klaar en krachtig verstand, haar scherp onderscheidingsvermogen onklaar raken en verstompen zou. Ze hield zich, nu het nog tijd was, nu ze de dingen nog kon zien in hun juiste verhouding, schatten naar de juiste waarde en meten met den juisten maat, aanhoudend voor, dat ze niet in haar

oude fout zou vervallen en elk klein ding noodeloos verzwaren en vergrooten, zoodat ze van angst tot angst geslingerd en door het geringste bloedend gewond zou worden, totdat haar sombere prikkelbaarheid haar van wien ze het meest begeerde te winnen, zou vervreemden. Ze prentte zich in, dat ze die schichtigheid moest bedwingen, geen volmaaktheid verwachten van eenig mensch, haar ongeduld intoomen, haar gretige voortvarendheid breidelen, en elk ding overlaten aan zijn eigen groei tot haar duurzaam geluk. Ze bracht zichzelf onder het oog, dat geen meisje een man kan winnen, zoomin als een man een meisje, door hem al te zeer klaarblijkelijk te zoeken en dat liefde het zekerst gewonnen is met koele kalmte. Zijzelf had met koelheid, die afweren wilde, mannen aan zich gebonden, tot hun liefde een last en een plaag werd. Ze wist het alles, het mocht edel of onedel zijn, die overweging was voor een ander uur, nood was nood en elke zaak had zijn eigen eisch. Wat deed daarenboven de tijd ertoe, enkele weken, enkele maanden, niemand had haar ooit in enkele maanden vergeten, hoezeer ze het somwijlen had begeerd, tot stilling van wroeging en bitter zelfverwijt. Maar haar diepste wezen had aan die vertoogen geen deel, ze voelde het, terwijl ze peinsde, de volheid van het toestemmend gevoel bleef uit, het klonk alles als muziek uit een schriel instrument, lusteloos bespeeld, slap en mager. Inwendig trilde ze van ongeduld en ongedurigheid, het kind weerde zich alweer tegen den volwassene en liet die vermanen en praten en dreigde dreinend zijn eigen zin te doen. Want hoe, als een ander in den tijd, dien zij verloopen liet, hem nabij kwam en voor zichzelf veroverde? Al het bloed vloog prikkelend naar haar huid, onrust ontwrong haar wrange zuchten, ze sprong uit haar stoel en liep heen en weer en klemde de handen ineen in het benauwde besef van haar onmacht. Ze voelde zich bezeten van de koorts, die uitvinders kunnen hebben, verdwaasd in den waan, dat een ander hen met dezelfde vinding voor zal zijn, als ze niet dag en nacht in het touw blijven. Ze zag hem terug met zijn donkeren, ingekeerden blik, die niets scheen te beloven, maar ook niets weigerde en den zweem van zijn glimlach, zooals ze hem dien middag met de meisjes had gezien. Waren ze hem allen onverschillig, of bezat hij

met elk van haar een klein en lieflijk geheim, dat hij met gemak en kalmte voor elk der anderen verborg en dat hij van allen wist en geen een van elkaar?

Ze was uit de halve verdooving der voorbije weken in een toestand van opgewondenheid geraakt, die rust en slaap uit haar wegroofde. Doffe trommelen roffelden oproer en het zwaard was uitgetogen. Reeds bij voorbaat in de eenzaamheid als in de eenige redelijke oplossing getroost, zag ze plotseling den kans op een rijker en blijder, een rijk en blijde-bloeiend leven en wist, dat de verwerkelijking daarvan, als ieder ding, van een toevalligheid afhing, zoodat ze den eenen dag bang was in te grijpen en zich den anderen verweet, dat ze uit lafheid jegens zichzelf in gebreke bleef. Ze vergat haar vrienden en vermeed de menschen, zonder er zich rekenschap van te geven, ongemerkt dreef ze weg en trok van het buitenleven haar aandacht af. Sinds haar hart had besloten dat de onbekende man, van wien ze niets dan oogen en glimlach wist, haar leven zou beheerschen en ze niet langer zichzelf, doch hem van al haar daden en gedachten rekenschap zou geven, voelde ze zich zoozeer gestegen en tot elk blijk van hoogheid en opoffering bereid, dat ze zich over de geringschatting der menschen jegens haar, had ze die nu nog overdacht, pijnlijk verbaasd zou hebben. Daar zij al het verledene vergat en zonder voorbehoud of nagedachte als met knik en glimlach vergaf, waande ze zich van de wereld even gemakkelijk vergeten en vergeven. Het was dus die pijnlijke verbazing, welke in haar trilde, toen haar jongverloofd vriendinnetje haar kwam vertellen, dat iemand Heleen had belasterd in ‘zijn’ tegenwoordigheid - en Heleen wist toch wel, wie ze meende? - en dat hij zich daarop tegen het bespreken van afwezigen met een ongewone kantigheid had verzet. Heleen barstte uit, eischte te weten wat de menschen van haar wilden en wisten, en was daarin volkomen oprecht, maar de ander was van haar kant even oprecht toen ze Heleens houding onecht en schijnheilig heette, Heleen was een flirt en had zich niet aan te stellen, alsof niemand dat wist. Boos liep ze heen.

En Heleen snikte in radelooze machteloosheid. Ook deze onnoozele waan was uit; - ze had over het verledene een kleed willen weven, het lag al vol galen en gaten; ieder

mensch stond tegen haar op, waande zich haar gerechtigde aanklager en rechter. Als een dwaze struisvogel had ze gemeend, dat de menschen haar niet zagen, daar ze hen nie langer zag, dat de menschen zich welwillend gevoelden tegenover haar, daar zij zich welwillend gevoelde tegenover hen. O, immer die dwalingen, daar ze niet uit zichzelf kon komen en tegen beter weten deed alsof elk ander mensch haar zuiver evenbeeld was en weerklank gaf op wat in haar werd aangeslagen - en na die dwalingen de ontgoochelingen, als ze uit zichzelf werd weggerukt en zag dat de menschenwereld iets anders was dan een eindeloos verveelvuldigd eigen-Ik. Niet ieder vergat met knik en glimlach, omdat hij allang wat beters had om over te denken dan wraak om ouden smaad, ze had vrienden verstooten en ze gegriefd in hun eigenliefde, hoe had ze kunnen vergeten, wat ze wist, dat menschen geen grief in hun eigenliefde vergeten? Toch weer een waarheid als een koe geloochend, verzuimd rekening te houden met een nuchter feit, om de eenvoudige reden, dat het feit haar niet beviel. Zij, die gemeend had, schrander te wezen en elk ding verwrongen zag, zoodra zijzelf en haar eigen gevoel erin betrokken waren, en de wereld ‘mooi’ moest zijn voor haar plezier. Waan, die zichzelf in slaap suste, zichzelf rauwelijks wekken moest.

Dien nacht sliep Heleen niet en de tot nu toe onbekende menschenvrees bevloog haar als een rukwind uit donker. Had ze geen schatten, waarmee ze alle menschen omkoopen kon, dat ze haar niet zouden aanklagen bij hem, dat ze de gifpunt van hun pijlen zouden knakken en het nutteloos tuig wegwerpen, had ze geen macht om hen te dreigen en onschadelijk te maken, zoo ze het tegendeel deden en haar beeld schonden in zijn oog? Smeeken had nimmer baat gebracht. Met tranen op haar wangen en een smartelijken glimlach dacht ze aan het oude sprookje van ‘De gelaarsde Kat’, tot haar mijmeren vervloeide en overging in een ongewissen slaap.

Den volgenden morgen scheen de zon, maar Heleen nam er geen deel van vreugde aan. Somber en bevreesd begaf ze zich tusschen de menschen, bevreesd te spreken, en in den klaren dag gevoelde ze zich zooals de soldatendokter uit het reisverhaal in dien zwarten nacht toen hij ongewapend

naast het convooi van zijn gewonden ging, en niet wist of het zachte hijgen dat hij overal naast en achter zich vernam, de wind was dan wel de naakte vijand, rap nakend en ree om hem te bespringen.

IV.

Aan het einde van die week schreef ze hem een briefje. Ze vroeg hem kort en zakelijk of de cursuslessen, die ze had aangekondigd gezien, ook door geheel onbedrevenen in zijn vak gevolgd konden worden. Hij antwoordde dadelijk, dat ze weliswaar voor beginnende volwassenen bestemd heetten, maar dat eenige voorstudie werd voorondersteld en gewenscht. Zijn briefje was evenzeer kort en zakelijk, handschrift noch onderteekening hadden iets ongewoons. Onmiddellijk zeide Heleen dit tot zichzelf en lei daarmee het dwaze kind, dat tusschen de regels lezen en wonderlijke zaken ontdekken wilde, het zwijgen op. Een gewoon briefje en basta. Ze ging naar school zonder onrust of schommeling, praatte en werkte gewoon, maar diep in zich behield ze een gestadige benieuwdheid naar wat ze nu verder wel zou doen, en hoe ze zich in den avond gedragen zou. Het eene uur wist ze niet, wat een volgend over haar besloot. 's Middags rezen er wolken aan dien klaren hemel van haar gevoel, een vleug van wind woei al uit de verte aan, ze rilde in het voorgevoel, de koppen klommen en stapelden zich vervaarlijk, er was storm in aantocht. In donker brak hij los. Ze meende dat ze peinsde, wikte en overwoog, doch dit was maar een loos bedrog met zichzelf, het besluit was genomen, nog eer het in 't licht was gebracht; ze zou hem schrijven, om tot hem te gaan. Ze schreef en verzond dit briefje vliegensvlug en toen ze thuiskwam, liet ze zich door zichzelf berispen en vermanen, een kind dat de preek neemt op den koop toe bij den jool van zijn guitenstreek. Ze hijgde licht en voelde zich verhit van het draven en trappenklimmen, en de oogenblikkelijke voldoening omdat ze nu zichzelf te vlug af was geweest, zette met de verwachting haar hart in een gloed, die ze met gegronde hoop verwarde en die de luister van dien laten avond werd.

Hij schreef en vroeg haar te komen voor den volgenden

Woensdag in een aan het eerste soortgelijk briefje, maar Heleen toomde haar verrukking in en hield zich voor, dat nog niets was gewonnen, daar hij een welwillend man was en elkeen te woord stond, die om raad bij hem kwam, ze smoorde het juichen van haar hart dat het haar niet in zijn dwaze onberadenheid verraden en vernederen zou. Ook wilde ze op geen enkele wijze den schijn verwekken als was ze inderdaad degene, waarvoor de menschen haar hielden, vooral nu ze wist, dat ze haar in zijn bijzijn hadden aangeklaagd.

Ze liep uren lang in den voorjaarswind - het was April, ze had haar korte Paaschvacantie, buiten de stad geurde het naar gras en grond, krioelend leven steeg trillend uit de heetgebroeide modder der slooten naar hun zondoorschenen oppervlak, lijzige en slijmige waterplanten deinden mee in het getril, en overal bloeiden de hazelaars - voordat ze zich voldoende kalm gevoelde om naar zijn huis te gaan. De oude meid leidde haar dadelijk bij hem in zijn laboratorium en toen ze in het begroeten de oogen naar hem opsloeg, zag ze in de zijne iets nieuws en onvermoeds: nieuwsgierigheid. Plotseling gevoelde Heleen een bittere vreugde om den laster, die haar tot hem was voorgegaan; daar nu toch eenmaal in de wereld het groote uit het geringe en het goede uit het kwade voorkomt, zoo zou zij ook deze nieuwsgierigheid, die ze maar al te wel begreep, trachten aan te wenden tot haar gewin.

Heleen was van klein kind af bespot en geplaagd en somwijlen ook wel beklaagd om haar gebrek aan slimheid en bedachtzaam overleg. Later had ze zich wel op dat gemis heimelijk verhoovaardigd. Doch hierin voelde ze zich tot de geslepenste sluwheid vaardig en ze begreep ineens, dat elk mensch sluw en geslepen kan zijn, als hij maar hevig genoeg iets begeert te winnen. Omdat Heleen nimmer in haar leven iets hevig had begeerd te winnen, daarom was ze nimmer in haar leven sluw en geslepen geweest, doch dezen man en zijn liefde begeerde ze te winnen, om hem te behouden, dat ze hem liefhebben zou en geliefd zijn van hem, tot hun beider geluk en haar eigen heil. Plotseling voelde ze zich bedaard en vaardig, als een soldaat in het gevaar. Vooraf heeft hij gebeefd, nu is hij beheerscht. Haar vertrouwen rees

in het gevoel van haar rust, de zweem van zijn glimlach speelde over haar heen, zijn blik was kalm en ingekeerd, doch had alreeds verraden, dat hij haar, zooals ze was, bekoorlijk vond.

Schoon Heleen smachtte naar het oogenblik dat ze zich in vertrouwelijkheid aan hem zou mogen geven en vertroosting zoeken voor de ongestilde klachten van haar hart, ze legde zichzelf geslotenheid op, om niet roekeloos een ongedacht voordeel te verspillen en zijn nieuwsgierigheid te behouden, tot belangstelling te kweeken. Dat ze door anderen in zijn bijzijn gesmaad was en slecht besproken, had haar duldeloos in het hart gebrand - alles sloeg om: smaad en opspraak had ze als een prikkelend verschil op anderen voor. Ze wilde zich toonen, zooals ze ook eigenlijk was, maar zooals hij het niet verwachtte wellicht: rustig en vriendelijk en vlijtig, ook, zooals ze wezen kon, wanneer ze het wezen wilde, omdat het de moeite waard was: geestig en scherp van begrip.

Ze bleef dien middag maar heel kort en nam enkele boeken met zich mee naar huis. Toen ze heenging, trof haar weer de nieuwsgierigheid in zijn oogen. Uiterlijk rustig kwam ze thuis, binnen in haar fonkelde een robijnen blijdschap; dit was een stap geweest en ten goede volbracht.

Heleen wachtte enkele weken voordat ze weer naar hem toeging, doch iedere dag bracht met het ontwaken een nieuwe worsteling tegen haar verlangen om tot hem te gaan, en in den avond een nieuwe blijde verluchting, omdat ook dien dag het wegblijven haar was gelukt. Het gebeurde wel, dat zij zich zoozeer ledig en droefgeestig voelde dat de begeerte hem te zien elke andere overweging uit haar verdrong, dan begaf ze zich naar zijn huis, maar onderweg bezon ze zich en dwong zich huiswaarts te keeren. Bange voorgevoelens bevlogen haar, dat ze het op die wijze niet uithouden zou. Dat ze naar hem toe zou gaan en zich onbeheerscht verraden door mond en oogen en alzoo wat ze met geduld en sluwheid bezig was te bouwen, in de koorts van een enkele seconde ineenstorten, zooals een aardbeving den arbeid van tallooze jaren en tallooze handen in één stoot verwoest. Zij zou haar dwaasheid begaan en hij zou haar verachten en verstooten, of op zijn best haar tot

zich nemen, zooals een man wel een vrouw tot zich neemt, van wie hij niets anders weet dan dat zij bekoorlijk is en een slechten naam heeft na een daad, welke van haar slechten naam de bevestiging is, tot een kortstondige vreugde, welke voor beiden in leed en in weerzin eindigt. De angst dat ze buiten haar wil en verstand om dien daad zou begaan, als haar de eenzaamheid ondraaglijk werd en het weifelend dwaallicht haar verlokte, maakte haar gejaagd, het dagelijksch optornen tegen zichzelf vermoeide haar bovenmate.

Er was ook deze mogelijkheid - zei ze zichzelf dan weer in oogenblikken van kalmer beraad - dat ze hem van liefde niet sprak, doch troost en onderstand als bij een vriend kwam vragen. Dan overwoog ze wat ze hem zeggen kon en keerde zich weerzinnig af van al die verslapte en beduimelde woorden, daar elke verschoten juffrouw zich van bedient, om haar lievelingsdominee te zeggen, dat de wereld zoo slecht is en dat ze hem bewondert. Om alles ter wereld, géén gevoelsbiecht; want het zou niet de eerste zijn, die hij te hooren kreeg, noch haar tranen de eerste, die een man verveelden en met zijn figuur pijnlijk verlegen deden zijn. Zijn glimlach zou haar doen verkrimpen en zij zou *hem* haten om den nederlaag uit eigen onmacht en voorbarigheid, of erger, hij zou aan haar oprechtheid twijfelen en meenend dat ze hem had willen vangen met een grove list, zijn hart voorgoed van haar afwenden.

Ze moest dus wachten, moest zich bedwingen, en hem den tijd gunnen, haar zonder opgedrongen inlichting harerzijds, uit dagelijksch woord en daad te leeren kennen. Ze had meer dan klacht en tranen, ze had haar geest en haar begaafdheid. Ze moest zich geestig en begaafd toonen, niet als een doel, maar als een middel, dat hij uit het betere gehalte van haar geest en haar begaafdheid het betere gehalte van haar weemoed en haar leed zou onderkennen, die toch boven geest en begaafdheid haar echte deel van leven waren, de eeuwige weemoed om het ongewisse van haar bestaan, het eeuwig leed om de menschen met hun geringe liefde en hun gering begrip - en die hij niet mocht vereenzelvigen met de dwaze praatjes van zijn bloedarme vriendinnetjes, die haar ‘wereldwee’ zes weken vergeten

voor een nieuw hoedje en voorgoed begraven onder de bloemen van haar verlovingsfeest.

Eindelijk bepaalde Heleen opnieuw een dag om naar hem toe te gaan. Ze ontzegde zichzelf het genoegen, bloemen voor hem mee te nemen, want ze wilde niet den schijn wekken, als zocht zij hem door ongevraagde gaven tot een tegenverplichting van hoffelijkheid of genegenheid te dringen. Maar wel ging ze den vorigen avond vroeg slapen, opdat de glans van haar oogen niet door vermoeidheid verduisterd zou zijn en ze kleedde zich met voordacht en ongewone zorg. En ook ditmaal, zoodra ze in zijn huis en bij hem was, week alle onrust uit haar weg. Ze had haar plaats onder de lamp in het midden van het vertrek met opzet zoo gekozen en zette zich gebogen in den ouden armstoel, zoodat haar haren sterk glansden en haar voorhoofd daaronder in schaduw lag, mond en kin vaag zichtbaar in het gedempte licht, en weer bedacht ze, als dien avond in den tram, in een kleine trilling van onbehagen, dat ze haar leven van deze dingen afhankelijk moest stellen en daar nog blij mee was. Hij vroeg Heleen naar haar werk op school en in een mengeling van vreugde en bitterheid bemerkte ze, hoeveel hij al van haar uiterlijk leven wist, doch ze verried hem niet aan zichzelf door hare bevreemding te toonen en antwoordde argeloos, alsof het alles van zelf sprak.

Heleen vertelde hem dien middag van het gebrekkig onderricht in haar jeugd, dat ze met onrijpe balsturigheid nog goeddeels verworpen had en hoe pas in later jaren een krachtige drang naar kennis in haar was opgestaan, die ze nu op elke manier tevreden zocht te stellen. Hij hoorde haar aan, keek peinzend voor zich uit, en Heleen had moeite het uitbarstend juichen van haar hart te toomen tot een schijn van betamelijke erkentelijkheid, toen hij haar aanbood, dat ze iedere week een middag bij hem zou komen om practisch te leeren werken, tot den winter toe.

Dien avond zwierf Heleen naar haar oude gewoonte uren lang langs donkere dijken en verlaten paden om zich te bedwingen en te stillen en verborg zich na dien dag zorgvuldiger en voorbedachtelijker dan ooit voor het oog van de wereld, opdat de menschen haar vergeten zouden en ook opdat ze hun van haar vreugde niets mededeelen

zou, noch lichtvaardig ‘zijn’ naam noemen in vreemd gezelschap, om het genoegen die klanken met haar lippen en haar adem koozend voort te brengen -, zoodat niemand haar bij hem als babbelziek of erger zou kunnen aanklagen. Ze ging voort zich in gedachte en daad te onderzoeken, overwoog elk woord voordat ze het uitsprak, vermeed vooral lichtzinnige gesprekken, waarin ze in haar overmoedige buien wel eens behagen had gevonden, en de uitbundigheid, waartoe ze in diezelfde stemmingen licht mede te slepen viel -, want elkeen, die haar hoorde en gadesloeg, kende misschien hem en kon een valsche boodschapper, een lasteraar zijn. In den avond van iederen eenzamen dag ging ze eenzaam wandelen en overdacht de voorbije uren en voelde zich voldaan, als ze geen van hare gewone onvoorzichtigheden had begaan. Ze sliep dan rustiger en voelde zich daardoor krachtiger worden, het bange voorgevoel trok af, ze wist zich vaardig tot geduld, nu ze van elke zeven dagen er een bij hem zou wezen. Als een kring rondden zich de zes andere om dat lichtend middelpunt en ieder ontving daaruit een eigen, verzoetend licht. Het leek haar weer begeerens waard te leven.

Weken deinden achter elkander heen in een weldadige rust, Heleen kwam geregeld als het haar dag was en vorderde snel. Zij oogstte voortdurend zijn lof om haar ijver en haar vlug begrip en vermeed het zorgvuldig te veel over zichzelf te spreken. Soms vreesde ze wel in een vlaag van somber mistrouwen, dat hij gewend raakte aan haar gezelschap en geen ander belang stelde in haar dan in elke leerling, want de nieuwsgierigheid was uit zijn blik verdwenen en hij vorschte niet meer naar haar leven. Doch op een middag, terwijl ze ieder aan een afzonderlijke tafel te werken stonden, zag Heleen plotseling, dat hij haar gadesloeg en even later hoorde ze zijn stem ‘weet je wel, dat ik me je heel anders had voorgesteld? Je bent haast het tegendeel van wat de menschen je denken...’ Heleen nam enkele seconden om zich te bedwingen en haar opgeschrikten hartslag glad te strooken, keerde toen het gezicht naar hem toe, glimlachte zacht en antwoordde niet.

Doch even later, terwijl hij toekeek, hoe ze enkele uitkomsten in een formule neerschreef op een stukje papier, zei hij

opnieuw, in denzelfden toon van daareven, waarin Heleen nu een tint van schertsende verteedering meende te hooren ‘wat schrijf je toch nog een echt meisjeshandje.’ Ook nu bedwong Heleen zich, maar de robijnen blijdschap fonkelde fel in haar op. Want wekelijks schreef ze aldus bij hem en onder zijn toezien, ook had hij enkele briefjes van haar en nimmer voor nu had hij op haar wijze van schrijven gelet. Hij kwam haar argeloos naderbij en wist niet, dat hij het deed, doch zij droeg ook nu angstvallig zorg hem niet aan zichzelf te verraden. Hij had zich gewapend met zijn spot, zijn hooghartigheid, het doorzicht van zijn rijpe jaren tegen het meisje, dat hij zich overmoedig en onstuimig-veroverend had gedacht, doch de weken gingen voorbij zonder dat er een open aanval op hem werd gepleegd en zijn waakzaamheid verslapte. Inmiddels naderde hem onhoorbaar van een andere zijde een gedaante, die hij niet kende....

Heleen overwoog dit aldus, terwijl ze, ietwat verward en blozend, weerging naar haar werk. Was ze al te sluw in haar bedrijf? Ze gaf zich toch, gelijk ze was, en deed, wat ze deed, tot geen ander doel dan hem te naderen en te winnen, te winnen en te behouden, om hem lief te hebben en van hem geliefd te zijn.

Ze bleven nog een pooslang afgewend van elkander ieder aan het eigen werk. Doch toen Heleen daarna heenging en hij voor haar staande, toekeek, terwijl ze haar handschoen dichtknoopte, vroeg hij haar plotseling: ‘ben je nu heusch zoo een flirt....?’ Heleen sloeg haar oogen naar hem op, weeke woorden lagen ineens op haar trillende lippen gereed, maar ze sprak die niet uit en antwoordde ‘ja, héél erg’, maar haar blik en haar stem weerspraken den glimlach en de luchtige woorden. Toen vroeg hij ook niet verder en liet haar gaan.

V

Heleen geloofde geen oogenblik, dat hij haar liefhad en ze durfde zelfs niet verwachten, dat hij haar ooit liefhebben zou. Ze vergiste zich in veel, maar in deze dingen vergiste ze zich niet, zelfs het aroom van teederheid dat meermalen zijn stem en zijn gebaar ontvlood, hoezeer het haar verrukte,

het misleidde haar niet. Ze nam zich wel eens voor, enkele weken weg te blijven, om te weten òf, en op welke wijze hij haar tot zich roepen zou, maar ze deinsde terug voor de mogelijke uitkomst van die proef en liet het achterwege. De kwelling der onrust keerde bij vlagen terug, wanhoop en verbijstering bevlogen haar soms in den nacht, dreven haar uit bed en in jachtigen stap haar kamer op en neer. Als ze bij hem was, trilden vaak haar handen en deed ze onbeholpen dingen, of een vraag was haar ontgaan en ze gaf een verkeerd antwoord. Dan had hij wel eens een ongeduldig woord of een misnoegd gebaar, dat haar volslagen ellendig maakte. Daar zijzelf in de geheele week, die daarop volgde, aan niets dan aan dien éénen misslag denken kon, waande ze uitteraard, dat ook hij aan niets anders dacht, geen andere herinnering aan haar behield en haar verachtte als dom en onbeduidend. De oude kleinheidswaan greep haar weer nijpende beet. Wat was ze, wat had ze, wat beteekende ze meer dan volslagen niets? Ze sleepte alles, dat ze hem gedurende al die weken had gezegd, uit haar gescherpt geheugen aan en vóór zich en woog het en bevond het te licht, leeg en onbeteekenend. In dit licht leek het haar een buitensporige aanmatiging te meenen, dat hij ooit van haar houden kon. En die uiterlijke bekoorlijkheid, waarop ze haar betrouwen had gesteld -, ach, bekoorlijkheid gewende, zoo goed als elk dagelijksch ding en besloeg zeker geen plaats in herdenking en overweging.

Doch er waren andere weken, die stonden in den glans van een liefkoozenden blik, van het gebaar, waarmee hij soms de hand op haar schouder lei, dan flitste de hoop weer in haar op, hervond ze haar zelfvertrouwen en verblijdde zich in wat ze alreeds had gewonnen. Want of liefde kwam of dat liefde uitbleef, hoeveel van haar verlangen was al geleidelijkerwijs in vervulling gegaan! Als zij sprak en hij luisterde, verdween de glimlach, elk woord nam hij tot zich in ernst en proevende oplettendheid. Ze had hem van haar jeugd en later leven verhaald, zoodat hij nu uit haar tegenstrijdig opgroeien en rijpen haar tegenstrijdig zijn en tegelijk haar sterke bewustheid omtrent zichzelf begreep.

Het leek zoo wonderlijk, en eenvoudig tegelijk, zooals elk wonder eenvoudig is, een toevallig samentreffen, 'twelk

toch geen toeval wezen kon, dat ze na die felle botsing tusschen wat waarheid gewaand en wat leugen gebleken was, in een koorts naar onderzoek was gedreven om te weten wat aan de dingen waar en wat niet waar was en langs dien weg tot het besef gekomen, dat geen enkel ding bewezen waar of onwaar is... en hoe ze sinds dien de gansche wereld lediggeloopen voelde, zichzelf afgesneden van een levendheid buiten haar zelf, en kwijnend -, omdat haar wezen niet bestemd en niet bestand bleek deze dingen te weten. Voor zoovele anderen die van haar aanleg waren, smolten wil en bestemming tot één, die mochten levenslang droomen en geloovig dwepen, zij alleen leek wel verstooten, gedoemd om altijd tegen zichzelve in te gaan.

Sprekende leek het Heleen als werd haar dit alles, dit oude eigene van haar zelf, nog eens weer opnieuw en anderszins dan voorheen opgehelderd en geopenbaard -, het was zijn luisteren, dat haar bezielde, zoodat ze zich bewogen voelde in zoet beklag, zonder dat toch haar oprechtheid ooit haar begaf - elke troebeling verklaarde zich, elke oneffenheid verdween, en het geleden leven lei zich voor haar uit als een gesmede keten van dingen, elkanders oorzaak en gevolg, en waarvan geen enkel, noch eigen, noch andermans, snood of boos, maar evenmin edel of verheven was geweest.

Elk gesprek met haren vriend, dat een tastend al-verder zich verdiepen in zichzelf was, bracht Heleen flitsen van dat nieuwe licht. Geleek het haar niet, als besefte ze nu pas het meeningsvolle van haar kinderlijk peinzen, had ze ooit als nu kunnen zeggen wat haar uit klanken en verhalen, uit kerkhofbloemen en oude reuk had bewogen, zeggen zóó zuiver en klaar dat herdenken hervoelen werd: het opnieuw teederwreed uiteengereten worden van haar weeke inwendigheid, zooals ze het als kind had gevoeld, een bedroefdheid, zoo zwaar en van haar alleen, leed dat het leven draaglijk maakte en haar schadeloos stelde, voor wat haar anderszins toegebracht en onthouden wierd? En toch slaagde ze er nog nu niet in, het echte te zeggen, en haar zorgvuldigste woorden botsten tot haar terug uit diepten van dat sterke gevoel, zonder het innigste daarvan te kunnen mee- en naar buiten brengen...

Dit besefte Heleen, terwijl ze sprak, en tastend verloor

zich haar stem, tot ze zweeg, zonder het te weten en in de oude gevoelens haar kinderlijkheid hervond, het huis aan de rivier niet zag, maar voelde, haar gansche lange leven dáár, als droomend, in een oogenblik overdeed, tot den bodem proefde en bevond, hoe haar heele innerlijke rijkdom uit de ervaringen dier vluchtige jonge jaren en uit de dwaze, bruine boeken met de zwarte prentjes afkomstig was. Ze proefde dat oude als een smaak, rook het als een geur, het was het aroom der schoonste en heiligste uren, in haar jeugd de regel van elken dag, met het wassen der jaren al schaarscher geworden. Eerst het schoolsche leven en daarna de menschen en hun wereld, hadden haar aan zichzelf ontroofd -, terwijl ze waande te winnen, had ze verloren, en wat ze gemeend had, dat haar rijker zou maken, had haar leeggezogen en verarmd.

Dit alles was het, iedermaal opnieuw, en iedermaal anders, somwijlen bang en diep, wrang en somber, tot Heleen haar lasten moede werd, en het spreken moede werd. Ze voelde het ook: ze had genoeg gezegd, het gelukkige zwijgen was in aantocht, misverstaan voortaan buitengesloten, het afmattend vechten om zich in telkens nieuwe troebeling tot wanbegrip, telkens opnieuw zuiver te doen kennen, niet langer noodzakelijk. En in die oogenblikken van zwijgend in schemer samenzijn, nadat één enkel woord van hem of soms maar een teeken, een gebaar, een zucht háár zachtverwarde verzuchtingen had beäamd, voelde Heleen, roerloos en zoet verdoofd in haar stoel, het geluk om dat zwijgend begrijpen als een zacht zengen door haar bloed -, tot haar bevreemding....

De enkele malen dat Heleen haren vriend in het bijzijn van anderen ontmoette, miste ze geheel en al de kalmte van hun gewoonlijk samenzijn. Het was geen jaloezie, die haar onrustig maakte, noch voelde ze eenige vijandschap tegenover de meisjes, die tot hem spraken, maar evenwel kon ze haar neiging om voortdurend dicht bij hem te zijn en deel te nemen in zijn gesprekken met anderen niet onderdrukken.

Ze gevoelde, dat hem dit ontstemmen moest, ze hield zich voor, dat ze met die averechtsche angstvalligheid zichzelf wellicht nadeel en schade, doch stellig geen voordeel of vreugde, toebrengen zou, en ze kon het niet ten onder brengen, want het was sterker dan zijzelf was. Later leed ze de heugenis aan haar zelf-vernedering nog dagen lang in

lusteloosheid, ongewissen slaap en verval in haar uiterlijk.

Het bewustzijn dat ze aldus en met zoovele ketenen haar leven aan het zijne vastgeklonken had, vervulde Heleen somwijlen met kommer en angst, omdat ze wist, dat hij haar niet liefhad, doch de gedachte aan de mogelijkheid dat het eenmaal en misschien binnenkort in een scheiding tusschen hen beiden zou kunnen eindigen, weerde ze af, als het haar bevloog en dorst ze, als te gruwzaam, niet onder de oogen zien.

Eenmaal vertelde Heleen haar vriend, hoe ze zich voor zichzelve liefde had gedroomd en hoe ze dien droom had willen verwezenlijken in het werkelijk leven, maar hij noemde haar wijze van omgaan met haar vrienden ondoordacht en onedelmoedig, met haar wenschen van redelijkheid en wederzijdsche welwillendheid schromelijk in strijd. Heleen verweerde zich en maakte zich warm, haar stem trilde van tranen, daar hij haar afviel in dit liefste deel van haar leven.., totdat zijn stem en zijn blik verzachtten. Hij boog zich naar haar toe, nam even haar hand en murmelde glimlachend:

> Thou art not fault, but thou art fickle....

Heleen beefde en trok haar hand terug, haar glinsterende tranen ontsnapten over haar plotseling verbleekt gezicht, daar ze zich machteloos wist hem in woorden te beduiden, hoe weinig wispelturig ze was uit haar natuur. Ze wilde geen lafsmakend ‘neen’ stellen tegenover een ‘ja’, dat iederen schijn van waarheid met zich had, doch even steeg een witte drift tegen hem uit deze haar onmacht in haar op en een bitterheid ook tegen haar oude vrienden, van welke niet één haar had kunnen blijvend bekoren, boeien en binden, zoodat ze aan hem had kunnen toonen, dat ze tot een vast en trouw gevoel de vermogens bezat, daar niet één van hen grooter van omvang en fijner van gehalte was gebleken dan zijzelf en ieder van hen haar boekenpraat voor wijsheid en verveling voor rust had gegeven. Ze had maar van één ding berouw en dat was, dat ze zich haar geheele leven had afgegeven met haar minderen en zich vernederd zonder loon. Haar stem steeg in een klank van bitterheid, trots en verachting, die ze in zichzelf niet kende, totdat ze die heerlijk-innige en bijkans vrome aandacht op zijn gelaat gewaar werd en zag, dat hij haar gelooven wilde, en al het andere en al de anderen

vergat voor de vreugde van hun samenzijn en schielijk lachte door haar glinsterende tranen heen en hem lachende voorlei wat ze de formule van haar ideale bestemming noemde: één deel liefkoozen en drie deelen geliefkoosd zijn. En waarom zou het niet mogen, die uiterlijke blijken van een teederheid, die aan den omgang van man en meisje zooveel lieflijks zou kunnen geven, dat nu door lafheid en menschenvrees uit het aardsche leven verloren ging? Heleen werd weer warm, hij lachte en bestreed haar niet, stemde evenmin toe, Heleen ging er niet verder op in. Een vroolijkheid steeg trillend in haar op, ernst vervlood in fijne en vlugge scherts, maar Heleen was daarin niet geheel en al onbevangen; diep in haar trilde er iets, een bedoeling achter de woorden en voorbij het oogenblik: een nieuwe verwachting die hoop putte uit zijn glimlach en blik naar wat mogelijk was geworden, eene liefkoozing van haar vriend.

Ze hield de oogen neergeslagen, opdat hun schittering haar niet verraden zou -, o, dat hij haar nu kussen mocht. Vroeger dan gewoonlijk stond ze op om heen te gaan en terwijl ze zich gereed maakte, lachten ze tegelijk en keken elkaar even aan, terwijl Heleen vluchtig bloosde om wat ze beiden dachten. Ze sloot half de oogen en hief in den lichtschijn het gezicht naar hem op. Wat gehoopt was, geschiedde, zijn vingers rondden zich teederlijk om haar kin, zijn hoofd naderde het hare, hij zei ‘wat heb je een aardig kinnetje’ en kuste haar eenmaal op elke wang.

VI.

Heleen gevoelde scherp, dat zijn aandeel in hun nieuwe innigheid met liefde niets gemeen had en dat zijzelf die met haar sterk ontkennen, niet alleen van gevaar en verderf, maar ook van elken dieperen zin dan die van een lieflijke en zoo al ongebruikelijke, daarom nog niet verwerpelijke omgangswijze tusschen man en meisje -, op een ander plan had gebracht.

Niets was derhalve redelijker en natuurlijker dan dat hij, op zijn fijne en bescheiden wijze nemend en genietend van wat ze hem aldus tot haar eigen vreugde aanbood en toestond, en wat hij zelfs niet meer weigeren kon, zonder haar te krenken, geenerlei belofte deed. Een instinct zeide haar,

dat hij haar wellicht toch teruggewezen zou hebben, had hij de diepte en de hevigheid van haar liefde vermoed, doch hiervan zweeg ze en niet om deze reden alleen.

Nimmer zei ze hem van die teedere vleierijen, waarmee ze in andere tijden andere vrienden en zichzelve had verblijd - ze achtte die vreugde door haar lichtvaardigheid verbruid - en bespaarde hem evenzoo de betuiging dat ze meer van hem dan van haar andere vrienden hield, tevoren in elke nieuwe illusie opnieuw gretig geloofd, door elke lichte scheiding opnieuw tot logen en ten leste tot een bespotting van zichzelf gemaakt -, want ze wilde hem op geen enkele wijze in het oude leven betrekken, hem ermede vereenzelvigen, noch hem iets geven, dat ze alreeds anderen gegeven en daarna weer ontnomen had. Haar zekerheid had geen betuiging van noode, maar toch ontging haar veel lieflijks zoo en ze aanvaardde dat gelaten als een redelijke vergelding.

Nimmer was hij onstuimig, hij kuste haar kalm en zacht bij komen en heengaan, lei onder het werk soms den arm om haar schouder en trok haar wel eens even en heel vluchtig tegen zich aan, terwijl hij haar in haar mantel hielp. Maar Heleen nam soms in onweerhoudbaren drang zijn hand en kuste de vingers, één voor één, zooals een kind den vader, zwijgend en met gesloten oogen hopend en vreezend tevens, dat hij in den zachten druk van haar lippen de vastheid van haar vertrouwen en de volheid van haar overgave mocht gevoelen.

Dit alles gaf een nieuwen ommekeer in haar stemmingen. De weken verdwenen in het proevend herdenken van de heerlijkheid der voorbije dagen en in de verwachting naar nieuwe vreugd, Heleen's gedachten lagen stil en haar houding tegenover zichzelf en de menschen was een blijde en volmaakte vlekkeloosheid en onzelfzuchtigheid in wil en daad, met geen ander doel, dan dat zij hem aldus bekoren zou, zonder begeerte naar eenig ander doel of loon. Der hemelen klaarte scheen verwijd tot een eeuwigheid van licht en in de broze droomen harer nachten schemerde een onleefbare gelukzaligheid, dewijl ze hem liefhad. Terwijl het zomer werd, geurde de aarde en de dagen zetten zich zwellende uit als vruchten, die hun rijpheid tegemoet gaan, hoop groeide boven rede uit; de opgang van het getij begeleidde den

opgang van Heleens verwachtingen. Doch tegelijkertijd minderde de staat van haar gezondheid, ze verviel zienderoogen. De spanningen der laatste weken, slapeloosheid en koortsig slapen, het zware werk in de warme school, angst en bedwang wreekten zich in veelvuldige hoofdpijn en vermoeidheid, die haar schouders brandend knakte. Ze verborg dit voor haar vriend, opdat hij haar niet zou ontraden te blijven komen en slikte drankjes om zich staande te houden. Zijn bezorgdheid streelde haar en zijn lof voor haar ijver schonk haar kunstmatige kracht en bedrieglijk vermogen tot volhouden. Doch eens op een keer, het was een warme, gedrukte middag, voelde ze zich na langen tijd gebukt staan, plotseling duizelig-klam en tot in haar lippen wit, ze keek om naar een stoel maar vreesde te vallen, als ze zich er heen begaf. Ze bleef dus staande, met het hoofd in de hand, tegen de werktafel geleund, hij keek op, bemerkte het, kwam snel naar haar toe, trok haar mee naar zijn stoel en liet haar neerzitten op zijn knie. Heleen had een aarzeling ondanks zichzelf, doch hij overwon die met zijn onbevangenheid. Hij zei, Heleen moest maar voor even denken dat hij haar oom was. Heleen, na even rusten gauw hersteld en in een zachte opgetogenheid vaardig tot scherts, lachte om dien voorslag, ze kuste hem speelsch en zacht op zijn haar en noemde hem ‘oom Lovelace’. Een lichte jaloerschheid prikkelde haar voor het eerst, ze wist niet van waar en ook niet waarom juist nu, en ze had speelschen lust hem naar de meisjes die hij kende en zijn oordeel over haar te vragen. Een zwoele damp sluierde hun hoofden te zamen, de onbevangenheid trok even heen. Heleen zei, met een streelende, gedempte stem ‘zal ik mijn oom nu nog eens kussen?’ Hij antwoordde evenzoo ‘ja... toe.. doe dat’. Maar een coquette speelschheid wakkerde in haar aan, ze trok het hoofd terug, ‘ik kus geen mannen’. Hij plaagde, ‘je laat je liever kussen’. Heleen beaamde dit met peinzenden knik en overdacht, dat het werkelijk altijd zoo was geweest... ze vergat het oogenblik... toen drong hij aan, ‘maar je hebt het *nu* beloofd’. Heleen kuste hem nu wederom teeder en speelsch op zijn wang en zóó licht of haar lippen appelbloesem waren van den boom af neergewaaid naar zijn gelaat, even tippend en weer weg. Ze lachte met bedauwde oogen en was blij en had in de handen willen klappen en

schreien tegelijk om deze ongedroomde verrukking, doch zijn klein, nauwelijks merkbaar gebaar beduidde haar dat hij teleurgesteld was, hij wilde het niet doen blijken, maar deed het toch; de vreugde dáárover vervoerde Heleen, ze bukte snel het hoofd en kuste hem vier maal achtereen zacht en vast op zijn mond. Maar dat was de eerste maal in haar leven, dat ze haar bloed moest bedwingen om zich niet aan zijn borst te werpen.

Plotseling begeerde ze te weten en te hooren, wat hij ervaren had. Ze lei, opgesprongen en staande naast zijn stoel, de armen om zijn hoofd en fluisterde 'was het heerlijk zoo?' - en zijn 'ja' was klankloos als door een nevel van verrukking en willoosheid heen. Doch toen ze dwazelijk diezelfde woorden nog wederom vragen en wederom hooren wilde, trok hij zacht het hoofd uit haar armen terug en stond op. Hij had zijn stem en zijn glimlach hersteld om effen en koel te zeggen: 'Natuurlijk was het heel prettig, het gebeurt niet iederen oom iederen dag dat hij zoo door zijn nichtje gekust wordt.' Pijnlijk verschrokken om zijn lichtvaardigheid keek Heleen hem aan, doch zag zijn oogen in donkeren ernst op de hare gericht. Ze verstond hun waarschuwing: dat ze zich hieruit niet al te groot en te vast een illusie zou bouwen.

VII.

Zoo goed als elke bloem en elke vrucht geleidelijk rijpt, zoo was ook Heleen geleidelijk gerijpt, maar zoo goed als er voor elke vrucht en voor elke bloem een oogenblik bestaat, dat hij voor het eerst rijp is tegenover een vorig, dat hij voor het laatst nog niet rijp was, zoo was er nu ook voor Heleen zulk een oogenblik geweest. De zomerdag was luw en lang, Heleen deed haar werk en sprak met de menschen, deed ineens haar stem jubelend opgaan - een vroolijkheid die in haar trilde als een vogel op gespreide vlerkjes - verviel dan plotseling tot stilte, waarin haar hart bang en zwaar bonsde in haar borst. De zoete bevangenheid week voor het een niet en voor het ander niet en drong haar tot alleen zijn met zichzelve, dat ze te mijden zocht. Er was iets, doch ze wilde nog niet weten, wat er was, in een warme huivering van zoete onrust trad ze den nacht tegemoet, die haar aan haarzelf openbaren zou.

Toen dan lei ze zich op haar bed, zonder wil of lust tot slapen, zacht ademend in de zomernachtsschemering en wilde zich overgeven aan bezinnend zelfonderzoek. Doch een zoetvloeiende weelde welde in zachten aandrang uit de kern van haar hart en overstroomde als met golven haar geheele wezen, elke vastheid van gedachte voor zich uit en uiteendrijvend, zooals een zilvergrijs meer ieder vast ding oplicht en meevoert op de glinsterende toppen der vlotte golven naar een onbekenden oever toe. Roerloos voelde ze zich als opgaan en tot niets verkwijnen, haar hart trilde, uit haar borst worstelde zich een zucht naar boven en vervlood in het zomernachtsdonker; ze drukte vier malen achtereen zacht en vast haar tanden in haar onderlip en smaakte, zoeter dan in dag en licht, het zoet van haar eigen kussen op den mond van haar vriend. Verlangen schreide als zomerdauw uit haar oogen, verlangen lei zich als een vaste, zachte hand streelend tegen haar keel, fladderde als damp om haar hoofd, streek als huivering langs borst en schouders neer, - uit een nieuwe bezieling groeide een nieuw besef, en Heleen wist van nu af aan, en van nu af aan niet langer als een ingeprente les, dat in het volledig wezen der liefde meer van den mensch dan hart en rede, en ook meer dan oogen, mond en voorhoofd zijn betrokken... Plotseling wist Heleen, wat ze haar vriend zou kunnen schenken, dat ze nooit een ander geschonken had.

Wist ze waarlijk ook nu pas, dat ze hem liefhad? Was de twijfel aan eigen gevoelens, inzicht en standvastigheid, de harde vergelding van haar los vertrouwen en onbedwongen gretigheid sterker geweest dan de stem van hart en rede tezamen? Nooit had die twijfel geheel en al gezwegen en droeg in de zoetste oogenblikken herinnering uit oude tijden aan, aan andere zekerheid en ander vertrouwen, voor zeker en vast vertrouwd en nochtans uitgescheurd, afgeteerd, verworpen en vergeten. Heden was de nieuwe getuige opgestaan, welke bij elken man en bij elke vrouw in laatsten aanleg voor zijn liefde pleit en beslist -, in schroomvallige verrukking had haar bloed voor hem gesproken. Heleen wist, dat ze nu niet meer twijfelen zou. Ze ving haar tranen in haar open mond en ervoer plotseling uit hun smaak, dat ze deze zelfde tranen al eerder had geschreid en in haar mond geproefd, ze

huiverde in een blijde pijn en bevond dat ze die huivering kende en die blijdschap en die pijn. Als naar een gerucht uit de verte, waaruit een oude zang zich weifelend kennen doet, luisterde Heleen ademloos, naar wat het verleden fluisterde uit de volheid van haar eigen hart: dit waren de tranen van den avond op het schoolplein, van de nachten vol van doodsverlangen, dit was de blijde pijn om den Ridder en zijn Bruid! Wat ze als nieuw geboren in zich had willen begroeten -, het was er altijd geweest, in zuchten en tranen, in het benauwd drukken van de handen tegen haar borst, in zoete ontroeringen; zwaarder en somberder in leed en doodsvrees, in angst en kwijnend voorgevoel, het was om den vogel, die voorbijvloog en dien ze niet grijpen kon, het was om den heer en de dame uit 'De fonkelende sterren', het was in zich alleen alles dat niet genoemd, maar wel gevoeld kan worden, het benauwde en bange, het blijde en droefgeestig-zoete. Liefdes-verlangen... Doods-verlangen... o, Liefde en Dood hadden eenzelfden bitter-zoeten smaak, het een was een droefgeestige verblijding, het andere een verblijde droefgeestigheid, elk van beiden kiemde in een oude herinnering en had den geur van een verkwijnende bloem.

Heleen had jaren lang genomen wat ze vond, omdat ze niet wist, wat ze zocht, ze had gekust en gekoosd in een vluchtige verblijding, de wierook en den wijn der vleierij in eenzelfde uur opgezogen en vergeten, doch de zoete vlijmen van het verlangen, dat was alsof haar hart werd losgetornd uit haar borst, en alleen in den nacht zijn weg ging tot hem, niet gekend. En dit moest dan het naar den klank langgekende, doch in wezen niet begrepene, dit moest dan hartstocht beduiden? Als een zucht uit duister woei het woord haar aan, doch grofheid en onverstand hadden het eens voor al voor haar ontluisterd, ze wendde zich af als met een wrevelen schouderschok. Dit zou moeten zijn, waarvan menschen in gesprek en geschrift getuigd hadden, dat het hen als een koorts had bezeten, als een scherpe doorn het bloed uit de aderen opgetornd, als een loopend vuur in hen geteerd, als een wild beest in hen gewoed? Dit de hartstocht, die het haten na stond, die met rauwe klacht en groot gebaar omging, die nog kermen en krijten wilde in den ure-zelf, dat hij werd gestild en een geesel werd geheeten en een plaag werd genaamd en nochtans tot haar pijn en afschrik

met liefde, die ze had gemeend te kennen, in eenzelfden naam en adem genoemd?

Voor haar bestond dit alles dan niet -, maar wel het onvermoede uitzicht op een ongedroomd land van zwijgen, innigheid en roerloosheid, en zoo heerlijk, dat de bitterheid der vrees zich reeds mengde in het zoet van den eersten voorsmaak, daar het leven zoo weinig heerlijkheid voor haar verwezenlijkt had.

Eerder was Heleens blik, heden was voor enkele seconden haar hartslag in dien van haren vriend opgegaan -, van nu af aan zou haar geheele wezen met zijn verborgenste trillingen en windingen, pijnen en geheimen, met al datgene, dat menschen nauwelijks in zich zelven kennen en zelden aan zich zelf belijden, door het gelukkige zwijgen in hem opgaan -, zoodat ze rust in zaligheid zou smaken.

En nu ze, in zomernachtelijke, lichte verdwazing, uit elke werkelijkheid losgeraakt, deze zaligheid in haar bereiken wanend, het einde van strijd en wisselvalligheid, van dolen en tasten in donker en eenzaamheid nabij meende te zien, nu voelde ze, als nooit te voren, hoe haar lichaam en haar geest van de jaren, die achter haar lagen ten doode toe waren vermoeid.

Ze viel in slaap en had een droom als een vluchtige bedwelming. Het was een zijige zomerschemer, het land en de luchten geurden koel en zoet naar erwtenbloesem. Haar vriend en zij traden elkaar tegemoet, hij nam haar in zijn armen en ze kusten elkander tot ze maar één glimlach en één blik en ten leste ook maar één enkelen adem te zamen behielden. Toen niets meer.

VIII.

Uit de hoogten der verrukking verzonk Heleen in een donkere vallei van wanhoop, een korte droomlooze slaap volbracht dien nedergang. Bij het ontwaken bevond ze, dat ze bang was en trilde van leed. Ze had haar vriend iets willen geven dat hem verblijden zou en dat ze geen ander voor hem gegeven en daarna weer ontnomen had en nu ze wist, wat het wezen kon, nu zou het haar geluk niet vergrooten, maar haar strijd zwaarder en banger maken, haar angst smorend en nimmerwijkend, een smartelijk masker met dwalende oogen en verzonken mond. Ze trilde in het Juni-

morgenlicht van onrust en ongewisheid. Nimmermeer zou ze met de oude onbevangenheid naar hem toe kunnen gaan, want die vrees om hem te verliezen zou haar woorden en gebaren tot troebelheid beslaan en een averechtsche angstvalligheid, waardoor menschen juist die kostbaarheden breken, daar ze het bangst voor zijn, zou ook hem voor haar doen verloren gaan.

Hoe moest haar de nacht betooverd hebben, dat ze had durven droomen, wat niet verwezenlijkt zou worden. Hij had haar niet lief, hij had de bekoring van een oogenblik heerlijk tezamenzijn opzettelijk verbroken met gewilde scherts, in een vastberaden zelfbedwang, dat elke illusie weerde. O, had hij haar toch, ware het voor even, misleid, dat niet het schoone van een nieuwen droom na één enkel uur in den eerstvolgenden morgen alreeds teloor moest gaan.

Lang voor den schooltijd ging Heleen uit het huis en liep de stad uit. Daar was de lucht alreeds van zonnewarmte volgebroeid, uit het wijde, tintelende land geurde hooi en velerlei zoetigheid. Heleen overdacht wat haar vriend haar van zijn eigen leven had verteld. In dezelfde levensjaren dat zij, vervuld van beelden en wanen uit boeken, droomen en mijmerijen, geen andere werkelijkheid kennend en begeerend dan haar eigen ongegronde illusiën omtrent menschen en hun streven, niet anders voor zichzelve vragend dan liefde met liefde te winnen en trouw met trouw, uit haar eenzaamheid van klein stadje, huis en school tusschen de menschen was gekomen en door het verwarrend onderscheid tusschen wanen en ontwaren in een razernij van denken en onderzoeken gedreven, zonder dat haar hart tot het dragen van wat ze als uitkomst aanschouwde, was gerijpt, in dien tijd, dat ze van angst tot angst geslingerd en van pijn in pijn gesleurd, zonder hulp of liefde van eenig mensch, daar ze hulp en liefde met anders te zijn scheen te hebben verbruid, aanhoudend bloedde uit kleine wonden en leed beliep uit de geringe dingen, die anderen voorbijgaan en niet zien, in dien tijd van machteloosheid tegen hardheid en zachtheid, daar ze der menschen wapenen versmaadde en nochtans hun liefde niet op het spel dorst zetten -, in dienzelfden tijd was hij van jongen jonge man geworden, vaardig en begaafd en zorgeloos, gretig om te leeren, te leven en te genieten. Leerend, levend, genietend

was hij geleidelijk boven anderen uitgegroeid, tot een lenige volwassenheid en wijsheid gerijpt. Hij had de liefde tot den arbeid om den arbeid-zelf, en niet als stilling van klacht en vraag gekend, liefde van vrouwen nemend en genietend, had hij nimmer op die liefde zijn geheele bestaan en al zijn wenschen samengetrokken, noch haar, gelijk Heleen, tot eeredienst verheven. Hij had in het daadwerkelijk leven vooraan gestaan, menschen ontmoet, gereisd en feesten gevierd. Hij had zich in die jonge jaren van betrekkelijke redeloosheid, buiten het onvruchtbaar peinzen over deugd en recht, dat haar van het leven vervreemd en ten gronde had gericht, in behoeften en gewoonten vastgeklonken, welke zijn gerijpte rede misschien niet zou hebben toegestaan, en die nu met zijn leven-zelf waren vergroeid, en met hun eischen en bezwaren zijn dagen bleven vullen, ook nadat hij er de nietigheid en ijdelheid lang van had ingezien, terwijl zijn hart zich naar eigen verlangen aan vreugde en leed had verzadigd, tot het gestild en bijkans voldaan was. Heleen daarentegen had haar leven in zelfkwelling verdaan, verloochening gepreekt, zich geen gewoonten en begeerten geschapen, weelde verworpen als verachtelijk, en zich aan geen enkel aardsch belang vastgehecht. Eenmaal was dat bijkans haar hoovaardij geweest, nu gewerd het haar als het bitterst gemis.

Nooit te voren had Heleen zoo schrikkelijk haar eenzaamheid beseft. O, zij en haar vriend, hoe verschilden ze nog naar hun groei en maaksel. En toch was hij haar boven alles dierbaar en toch stond hij haar nader dan eenig ander mensch. Hij ook had het leven als een rekensom ontworpen en de som zijner zekerheden in de nul uitgedrukt, die de gesloten kerker is van elken mensch, maar hij had niet, zooals zij, toch altijd weer aan de traliën gewrikt en de tanden geknarst, hij was als een gelaten gevangene midden in zijn cel gaan zitten en aan zijn dagelijksch werk gegaan, wetend dat rukken nutteloos is en dat toch ook geen mensch meer van de wereld ervaart dan de gevangene in zijn cel. Ook Heleen had dit zichzelf voorgehouden, maar de kracht gemist, daar berusting een zaak van bloed en zenuwen, niet van wil of verkiezing is, en haar eigen tijd kiest om te komen.

Hem had de meester, toen hij van wereldsch weten en

wereldsche vreugde verzadigd was, naar een rustige plek gedragen, daar al het vergaarde in schoone en zuivere vlakken was gekristalliseerd, haar wezen daarentegen was lang voor den rechten tijd door schudden en schokken tot verwrongen vormen gestold. Doch daarbinnen leefde een kind en had nog niets genoten, en daar was een vrouw pas ontwaakt en had nog niet eens geleefd, en die beiden te zamen zouden dag en nacht opvragen van den vriend, dien ze liefhad en die zijn hart alreeds had uitgeleefd, zoodat hij nu niet langer vriend, vrouw en kind in één wezen tot zich nemen en bevredigen kon.

Heleen overpeinsde dit alles, hoorde haar overwegingen aan en gaf zichzelf gelijk en toen ze gesproken en geluisterd had, toen bemerkte ze, dat ze over het zachte mos van een lindelaan ging en dat er een wit bruggetje in de verte van dansende gouden sproeten volstond. Ze haalde warmte en zoetigheid met haar adem in, keek in de hoogte naar blauw en wuivend groen, voelde een opstijgende vreugde en hoopte, dat haar vriend haar liefhebben en tot zich nemen zou. Want ze was niets meer dan een gewoon meisje, dat een man zoodanig liefheeft, dat ze zonder hem niet gelukkig kan wezen en derhalve tegen de sterkste klaarblijkelijkheid nog hopen blijft.

De morgen ging kalm voorbij, Heleen deed haar werk zonder onrust of achtergedachte, doch in het middaguur bevloog haar plotseling de vrees, dat er in haar huis een brief kon liggen van haar vriend, waarin hij haar schreef, dat ze niet meer bij hem moest blijven komen, na wat er gisteren was geschied. Ze zag plotseling den donkeren blik van zijn oogen, en meende nu pas ten volle zijn bedoeling te verstaan. Hem, die niet wist, dat zij hem al zoo langen tijd, schier van den beginne af, had liefgehad - daar haar weerzin tegen de woorden, die zijzelf door al te grif gebruik ontluisterd had, haar in een ander uiterste gedreven en zijzelf in ernst en in scherts liefkoozing buiten het gebied der scheidende of bindende liefde had verwezen -, hem moest het gelijken, alsof ze hem in een listig voorbereid en listig gekozen oogenblik overrompeld had, hij zou haar verachten en minder dan ooit tot wederliefde genegen zijn. In heete golven rees het bloed haar naar het hoofd, - ze wilde hieromtrent ten spoedigste

klaarheid hebben. De school was ver van haar huis, ze bleef dus gewoonlijk tusschen de lesuren over, maar ditmaal haastte ze zich hijgend door de heete straten huiswaarts om te weten of haar vrees waarheid voorspelde.

Het gebeurde wel meer, dat vrees voor onraad of slechte tijding haar op die wijze plotseling naar huis dreef, zoo sterk was dan dat onheilspellend voorgevoel, dat het haar bijkans onmogelijk scheen, geen onraad of slechte tijding te zullen vernemen, elk ding rustig en op zijn eigen plek, het huis kalm en gewoon.

Ook nu lag er geen brief, de kamer was koel achter de gesloten gordijnen, Heleen trilde van de spanning en van het overmatig haasten, een brandende pijn scheen haar lendenen te knakken, ze moest gaan zitten, om haar hartslag uit haar keel weg te duwen. Al gauw diende ze weer terug, de tusschentijd was kort, doch ze lei zichzelf een voorloopige rust op door haar voornemen na den schooltijd tot hem te gaan. Dan zou er omtrent alles zekerheid wezen. Ze wilde weten, hoe hij, na gisteren, over haar dacht, en hoe hij zich hunne verdere verhouding voorstelde, maar bovenal begeerde ze hem de overtuiging te brengen, dat zijzelf in het gebeurde niet meer dan een oogenblikkelijke vervoering zag, waaraan ze geen dieperen zin wilde hechten. Gisteren had hij haar zwak gezien, heden zou ze hem doen weten, dat ze ook wel sterk tegen zichzelf kon zijn en een oog uitrukken, zoo het haar hinder deed, opdat ze niet met lijf en ziel verloren zou gaan. Maar dieper in haar school de verdoken hoop, dat ook hem de nacht aan zichzelf mocht hebben geopenbaard en dat haar blijde wonderen te wachten stonden. Indien dat eens waar was. Een zachte warmte stroomde door haar heen, in een zucht effende zich haar onrustigheid, even wiegelde ze weg in zalige voorspiegeling. Doch hoe, als hij op dit oogenblik thuis zat en haar den brief schreef, dien ze als een vonnis voorzag? De ijzigheid der vrees en de gloed der verwachting bestormden haar gelijktijdig van allen kant en verwarden haar zoodanig, dat ze aan niets meer dacht, dan dat ze hem dadelijk zien en spreken wilde, uit den tramwagen sprong en zich rennende naar zijn huis begaf.

De oude meid opende de deur met een verbaasd en wan-

trouwig voorhoofdfronsen; door de oogen van die andere zag Heleen haar eigen angstige oogen, haar eigen witte lippen. De meid zei haar, dat hij werkte en niet gestoord kon worden, ze stak minachtend de lip vooruit toen Heleen bleef aandringen, de blik van haar oogen maakte Heleen een oogenblik woest woedend en rampzalig van schaamte tegelijkertijd, doch ze vond niet de kracht terug te gaan. De meid liet haar daarop in een kamer beneden, ging aarzelend naar boven en kwam na enkele oogenblikken, waarin Heleen haar adem beklemd en haar oogen beneveld van spanning gevoelde, haar met een koude stem aanzeggen, dat ze een enkel oogenblik moest wachten.

De zekerheid, dat ze hem nu terstond zou zien en dat elk ding zich oplossen en ontwarren zou, maakte Heleen plotseling kalm. Ze liet de meid haar boozen blik verkwisten en zette zich in een stoel. Ze was bijna blij met dat gedwongen uitstel, waarin ze haar woorden kon kiezen en haar houding bepalen. Ze zou op geen enkele wijze verraden, dat ze den dag van gisteren nog herdacht of nog herdenken wilde, opdat hij niet zou vreezen voor zichzelf en voor haar. Ze zou hem een jolig jokkentje op den mouw spelden van een onverwachten vrijen namiddag en dat ze hem nu eens kwam verrassen. Ze sloot de oogen, leunde het hoofd achteruit en beluisterde de geluiden van het huis. Daar boven haar hoofd klonk dof zijn stap, nu hoorde ze ook het tinkelen van glas en metaal en zelfs zijn zachte, bijna klanklooze fluiten. Plotseling zag ze zijn gelaat en zijn handen in de donkerte achter haar gesloten oogen, pijn kerfde in haar hart, zoozeer had ze hem lief, en zoozeer vreesde ze voor haar zelfbedwang. En in die pijn een andere pijn: haar dwaze, kortstondige verwachting was niet vervuld, geen blijde wonderen wachtten haar, hij was op zijn best die hij gisteren was en liet haar kalm wachten. Haar hart schokte van wanhoop, ze rilde in lijfelijk onbehagen en voelde het bloed wegkruipen uit haar hoofd. Ze sprong op, en liep de kamer op en neer, staarde naar de deur, waardoor hij moest komen en voorvoelde de bange heerlijkheid van dat oogenblik. Zou hij haar ook heden kussen, zich naar haar toebuigend op het voorhoofd, of op haar wangen, terwijl zijn vingers haar kin omrondden? Zou hij kind tot haar zeggen of haar noemen bij haar naam?

Ineens glimlachte Heleen, wijl ze overdacht, hoe deze kleine dingen sinds weken haar eenige problemen waren en ze aan niets anders dacht, nadat ze jarenlang in koortsen had geleefd om van elk ding begin en doel en eind te weten.

Plotseling viel boven een deur in het slot, hij kwam de trap af. Heleen's angstige verwarring rees door den fellen schrik als een heete bloedzuil in haar op, wierp voornemen en bedachtzaamheid omver, stichtte onvastheid en wanorde overal, haar lippen werden bleek, haar wangen slonken, de glans van haar oogen stolde in een bang staren -, de deur ging open en Heleen ging willoos haar vriend tegemoet. Hij kuste haar niet dadelijk, Heleen hief het hoofd naar hem op en zag achter in zijn oogen den blik van den vorigen dag als een gereede waarschuwing, maar die zich toch zachtmoediglijk verbergt, tot het noodig is. Toch rondde hij zijn vingers onder haar kin en kuste haar vluchtig.

Heleen trilde daardoor zoodanig, dat ze niet de kracht vond van hem weg te gaan, schoon ze in hetzelfde oogenblik voelde, dat ze nu van hem weg moest gaan, doch haar hoofd tegen zijn schouder deed zinken en zacht stamelde, in een gebroken poging tot scherts, ‘laten we nog eens doen, alsof je mijn oom Lovelace bent.’ Hij aarzelde merkbaar, ging zitten en trok Heleen bij zich op zijn knie.

Heleen lei nu tegen zijn borst haar hoofd in de schaduw van het zijne, hij voelde, hoezeer ze trilde en vroeg haar zacht, wat of haar deren kon. ‘Ik ben zoo dood-moe’, zei Heleen dof, ‘zit heel stil en verroer je niet.’ Hij hield zich onbeweeglijk en Heleen droomde stil voor zich henen, dat ze nu zoo den ganschen dag tot donker-avond bij hem blijven zou, en daarna in zijn armen slapen en dat ze nimmermeer zonder hem en onbeschermd tusschen de menschen en bij zichzelf terug zou gaan, daar hij zich voor haar tegen haarzelf en voor hen beiden tegen de wereld zou verweren, tot haar eindeloos geluk. Ze zou niet anders dan aan zijn hand meer gaan, geen mensch haar meer deren, geen raadsel haar vervaard maken. Toen trilde plotseling de adem uit haar borst, haar zelfbedwang vervlood, ze greep om het te behouden als iemand die in het water vallend, duizelend naar den oever reikt, tastte mis en liet de vraag, die haar verraden en verderven moest, ontsnappen; ze lei haar arm om zijn

hals en fluisterde, uit den aandrang van haar teederen hartstocht, ‘heb je wel ooit ook zóó naar mij verlangd?’ In de bange stilte verroerde hij zich nog niet; het was als die stilte, waarin na lang dreigen, de sneeuw begint te vallen in de schemering van den kortsten dag -, een boos beest wrong zijn kop door haar borst naar binnen en beet haar in het hart, haar hoofd zonk slap als een bloem, die het leven opgeeft, toen hoorde ze zijn stem, koel bedroefd om wat hij zeggen ging, ‘je weet toch wel, dat ik het altijd heel prettig vind als je komt.’

Heleen werd koud tot in haar voeten, doch ze had geleerd schoon ze somwijlen luid was in haar vreugde, haar leed zonder teeken te lijden. Ze stortte dus klacht noch traan, stond op, ontwond haar armen, ging zacht en onvast naar het raam, keek in den tuin en zei, ‘de rozen beginnen al mooi...’. Doch plotseling gevoelde ze het pijnlijke en nuttelooze van haar poging, nu nog te veinzen en te ontkennen, ze keerde zich om, zette haar hoed op en zei, ‘ik zal je vandaag nog schrijven.’ Hij antwoordde kalm en bedrukt, ‘doe dat dan maar’, en liet haar uit.

Op weg naar huis martelde Heleen zichzelf met het felste zelfverwijt. Ze verwenschte den onberaden angst, die haar naar hem toegedreven had, de koppige verbijstering, waarin ze de dienstmeid, die haar keeren wilde, had weerstaan, de uitzinnigheid, die haar de woorden uit de borst had gescheurd, tot haar onherroepelijken jammer. Verlangen had haar, zoolang zij het meester bleef, op sluwheid gespitst; even maar had bekoring haar hand verslapt, en het was uit haar losgeslagen als vlam uit een brandend huis, als gistende wijn uit een vat, had haar vermeesterd en in kommer gestort. Ze had den engel het vlammende zwaard uit de hand willen slaan, om met geweld te komen, waar geen geweld eenig mensch brengen kan, het vuur had haar geschroeid en het Paradijs was stelliger dan ooit verloren. Ronddobberend in een schemerzee, in weifelzieke hoop naar haven smachtend, had ze haar roer verloren en zich vastgestooten op een klip; wat kort te voren ondraaglijk scheen, het dobberen, smachten en uitzien, werd plotseling begeerlijk, daar het toch nog hoop in zich sloot. De kaart was gekeerd, en toonde hoonend de verkeerde kleur. Het woord was gezegd, er viel nu ook geen schijn meer te redden.

Ze moest hem dus nu schrijven en vrijwillig van hem weggaan, om hem het leed te besparen, als hij haar moest doen lijden. Zij zou zich niet, als andere vrouwen en meisjes, vastklampen aan den man, die haar niet liefhad, door smeeken en tranen, zijne zwakheid en zachtzinnigheid misbruikend tot haar baat -, zij zou zich ook hierin ernstig en eerlijk betoonen, opdat hij haar aldus erkennen en herdenken zou. Heldenmoed, de oude, beproefde, die uit de boeken -, even zwol haar borst -, maar het was niet waar, en zelfs in dit hachelijk oogenblik bleef de troost der zelfmisleiding haar ontzegd. Ze ging niet schrijven om hem pijnloos te verlichten en te verlossen, doch om zijn hart zooveel mogelijk pijn en zwarigheid te bereiden en hem in een ongedachte smart tot een onherroepelijke daad te verlokken.

Liet het dan zoo zijn. Moed en kracht waren ten einde, recht en redelijkheid hadden haar nimmer baat gebracht, mocht ze niet reiken naar haar aandeel in het festijn des levens, nu haar hart en haar bloed beiden schreiden naar haar vriend en haar leven wankelde als op de punt van een naald? Had ze niet eerlijk gestreden, had ze niet allen ballast uitgeworpen, al datgene, waaraan menschen gehecht zijn, om den berg te kunnen bestijgen tot zijn top? Ze was in de eeuwige sneeuw gekomen, ze was uitgeput, wat verleiding niet had gekund, zou vermoeidheid doen, vermoeidheid bereidde haar den nederlaag. Ze zou te werk gaan als de reiziger, die zich in de sneeuw tot slapen legt, wetend dat hij nimmer meer ontwaken zal en aldus zijn leven verspilt voor rust, omdat hij niet langer kan.

Plotseling werd Heleen kalm. Ze liep de straat in naar haar huis en bezon zich op een vreemd gevoel in zichzelf: ze was tegelijk tevreden en ontevreden. Het was de spijtigheid van iemand, die een stuk uit zijn kostbare verzameling heeftgebroken, doch zich niet zoozeer bedroeft om de verloren waarde, maar wel omdat zijn bezit nu niet meer volledig is -, willens en wetens besloot Heleen tot een verkeerde en onredelijke daad en het ging niet zonder spijtigheid, doch tegelijkertijd schonk haar het besef, dat ze niet beter dan anderen was, dat ze niet was in haar voortreffelijkheid miskend, een zekere troost. Ze viel van haar toren en kwam gewond en gekneusd tusschen de menschen terecht. Nu pas was ze nederig -, tot hoelang?

Ze kwam in haar huis, sloot haar deur, deed de gordijnen toe tegen de felle zon en zette zich tot schrijven. Haar brief werd aldus:

'Mijn beste vriend, in de eerste plaats en voor alles dit: dat ik na heden niet meer bij je kom en dat ik doen zal wat je weet dat indertijd mijn voornemen was, zoo gauw mogelijk heengaan hier vandaan.

Wat ik je nog te schrijven heb, is een opheldering en niet meer. Als je me nog hield voor wat ik niet ben, voor mij zou het zijn een bitterheid ondragelijk en voor jou een ontgoocheling meer dan noodig. Alleen daarom wil ik je zeggen, dat geen lichtzinnigheid en niet de begeerte je te veroveren mij heeft gedreven en dat ik je van den beginne af aan heb liefgehad en dat ik het heb willen verbergen en bedwingen, omdat ik wist en weet, dat jij mij niet liefhebt, en dat ik je heb willen laten leven in den waan, dat dit alles voor mij niets beduidde dan een lieflijk en teeder spel, omdat ik je behouden wilde en dat ik het ten langen leste niet meer heb gekund en dat ik daarom alles losgelaten en prijsgegeven heb.

Van mijn vroegere vrienden en mijn ervaringen met hen heb ik je vaak genoeg en openhartig genoeg gesproken. Het is een goedkoope en versleten bewering, en daarom staat ze mij tegen en daarom zeg ik het niet, dat niemand mij ooit heeft begrepen; ik meen ook meer: niemand heeft ooit raad met mij geweten, eerst met mij niet en later ook met mijn liefde niet. Het is niet dat ik te veel vraag, het is dat ik teveel geef. Wie ontvangen wil moet ruimte beschikbaar hebben, en de meeste menschen hebben voor liefde zoo weinig ruimte beschikbaar, en ik wilde toch altijd maar blindelings geven, hieruit kwam mijn ellende, mijn verderf, mijn schaamte en mijn naberouw. Ook met mijzelf wist ik geen raad en vaak gevoelde ik mij als iemand, die een al te groot vermogen bezit en het niet aanwenden kan, zoodat het een last en een hinder, maar geen vreugde meer voor hem is en soms voelde ik mij een instrument, gaaf van bouw en goed van toon, maar voor mijn onkunde eveneens onbruikbaar. Het vermogen had ik je ter hand willen stellen, dat je het voor ons beiden beheeren zoudt, het instrument had ik je willen toevertrouwen, tot een vreugde wellicht voor ons samen -,

mijzelf had ik je willen geven en toevertrouwen, om mee te doen naar je goedvinden, als je mij hadt kunnen liefhebben.

Je moet niet gelooven, wat ze soms zeggen, dat wij meisjes door onze vrijmaking en geestelijken groei, onze zoogenaamde emancipatie in ons wezen veranderd zijn, en dat we geen heer en meester meer begeeren om boven ons te zien en te dienen, want het is niet zoo, en het eenige, dat voor ons veranderd en verminderd is, dat is onze kans, zulk een heer en meester te vinden, om boven ons te zien en te dienen, omdat wij wèl gegroeid zijn en mannen dezelfden gebleven en geen enkel mensch op den duur een mindere boven zich erkennen en dulden kan, al gaat het om een levensbehoefte en al komen verbeelding en een vurige wil te hulp. Dat is het eenige, dat is al mijn ervaring, al mijn ellende, al mijn leed. Wij willen wel heerschers, maar wij willen hoogere heerschers, en wat mij betreft, ik heb langen tijd en den langsten tijd zonder dat ik het wist, gehunkerd naar den man, dien ik als mindere zou naderen, maar door wien ik in mijn eigen waarde gekend en erkend zou zijn en die mij daarna nochtans zou kunnen en willen beheerschen.

Ik heb natuurlijk wel mannen ontmoet, die mij wilden beheerschen, maar ik heb mij tegen hen verzet ter wille van mijn trots, want ze waren plomp en dom en zelfgenoegzaam. En ik heb er nog meer ontmoet, die mij dienen wilden, maar ik heb mij tegen hen verzet ter wille van mijn nederigheid, want ze waren slaafsch en geboeid door hun zinnelijkheid.

Mijn trots en mijn nederigheid zijn beide even groot, lijden beide honger en willen door een en denzelfden mensch voldaan wezen. Dat ik het niet geweten en er niet naar geleefd heb, omdat ik het niet wist, is een deel van mijn ellende. Ik heb hoegenaamd niets van het moderne, het onafhankelijke, het kloeke, het hupsche, het zoogenaamd ernstige meisje, dat de “gelijke” van haar kloeken en hupschen man is en met zijn hulp voor haar rechten vecht. Ik geef niets om mijn rechten in dien zin; ik wilde dienen, maar ik wilde niet mijn mindere dienen. Ik heb gedroomd van den man, die mij aan zijn voeten zou kunnen zien zonder mij als zijn slavin te behandelen. Brak hij mijn lieflijk spel en deed het toch, ik zou mij oprichten en hem wurgen. Jij zoudt het niet gedaan hebben. Ik heb gedroomd van den man, die

voor mij zou zijn, wat voor andere menschen God, wereld en geweten is, niet om hem te gehoorzamen, maar om door hem mijzelf getrouw te blijven en mijzelf te verwezenlijken, uit *zijn* wil, maar uit *mijn* eigen verkiezing. Dat zou jij zijn geweest. Tusschen de menschen heb ik niet kunnen aarden, hun taal heb ik niet verstaan, zij niet de mijne, - dit is geen zaak van beter en minder, het is een zaak van zoo en anders. Omdat ik anders was, hebben ze mij doen lijden, van kind af aan, hebben ze mij bijkans vermorzeld. Daarvoor kwam mij een vergoeding toe. Ik begeerde maar één enkele vergoeding. Die vergoeding zou jij zijn geweest, als je mij hadt kunnen liefhebben. Voor mij heeft het leven niet meer dan één echt belang, niet meer dan één echt doel, niet meer dan één echte vreugd: die welke des harten is. Daarop was al mijn hoop, mijn betrouwen en mijn kans op geluk gebouwd.

Ik voor jou, zou zijn geweest een kind om je huis te vullen met vreugde en vroolijkheid. Ik heb nooit luid en ruim gelachen en gezongen, ik ben nooit luid en ruim een kind geweest. Nu was ik klaar om een kind te wezen. Ergens in de wereld wacht een leeg huis op mijn stem en mijn stap, ik had gedacht, dat het jou huis kon wezen. En dan een klein meisje om aan je hand te gaan en over blijde en argelooze dingen te praten, en verder een jongen, een jonge kameraad, om verre en barre zwerftochten mee te ondernemen, regen en wind te trotseeren, bergen te beklimmen, bosschen te doorworstelen, ik word niet bang, niet duizelig en niet moe, je weet immers hoe ik lenig en taai ben door mijn gehardheid als een jonge roover. O, voor ons beiden heb ik jeugd genoeg en in overvloed. En verder een man, om met je samen te werken en daarin tot je gelijke op te groeien en met je samen onszelf en elkaar en de wereld te doorzien, zoo nietig en geniepig als we allemaal zijn en om onszelf en elkaar en de wereld te lachen, zonder bitterheid en boosheid en ijdeltuiterij. Ik zou tot je schouder hebben gereikt en we zouden samen zijn voortgegaan en het samen hebben gedragen, dat geen van ons beiden zijn bestemming weet en ons onderweg hebben vermaakt met kleine dingen, zooals alleen volwassen menschen zich met kleine dingen vermaken kunnen.

En dan, ik zou behalve kind en meisje en man en jongen, ik zou ook voor je je vrouw zijn geweest. Je weet, ik ben nog niet in gedachte, wil of daad, eenig mans vrouw geweest, daar ik pas sinds gisteren van mij zelve weet, dat ik eenig mans vrouw wezen kan....'

Heleen wierp de pen neer, schoof met een ruk haar stoel achteruit en sloot de oogen. Een heete gloed trok over haar gezicht, ze greep naar den brief om hem te verscheuren, er stak kracht en wil in haar vingers, doch door haar dunne polsen trok het snel weer weg en het vuur aan haar slapen glom uit. Een smartelijke machteloosheid greep haar beet, ze vond haar brief niet toereikend, doch ze had toegezegd dat ze schrijven zou en wilde dat doen, en ze miste de kracht opnieuw te beginnen, maar ook den moed. Want het was toch al om het even.

Laat in den avond verzond ze haar brief en sliep den nacht die daarop volgde, vrijwel kalm, want ze had nu het hare gedaan en hield niets van haar lot meer in eigen handen. Doch den anderen morgen bij het ontwaken rilde ze van afgrijzen tegen de vele onzekere uren, die nog komen moesten. In den namiddag kon haar brief hem hebben bereikt. En dan - een kramp trok Heleen door de leden. Zijn antwoord. Plotseling bevloog het haar, dat hij ook zelf zou kunnen komen, maar in het volgend oogenblik verwenschte ze de ongegronde gedachte, die niet in vervulling zou gaan, doch wel haar de uren van den middag tot een gruwel maken. Ze bleef ook dien dag weg van de school, liet de gordijnen toe, zooals ze waren en bracht den morgen in een verdoofde kalmte door. De geluiden in huis, de geluiden buiten, zijzelf in haar kamer, alles leek haar onwezenlijk en benauwde haar. Doch tegen den middag stond de felle onrust in haar op en bestookte haar en teisterde haar lijf met zenuwschokken, iederen keer als het geluid van het deurbelletje van buitenaf het huis binnenstoof en de stilte stoorde. Hij kon het zijn, die buiten wachtte. Ze sloop naar het raam en schoof het gordijn terug, ze sloop naar de deur en luisterde en loerde aan de kier, haar hart hamerde, of het zichzelf vernietigen wilde - het duurde even, en de doodskou van een wreede zekerheid verjoeg dat brandende lijden en martelde haar daarmee tezamen zoodanig, dat

Heleen's hart smeekte of dit zich niet herhalen zou. Doch het herhaalde zich wel en sleepte iedermaal eenzelfde foltering aan, zoodat Heleen in den naderenden avond volslagen uitgeput was. Ze wist nu dat hij niet zou komen en dat geen zekerheid overschoot dan van zijn schriftelijk antwoord -, dit kon er pas in den laten avond zijn. Ze ging uit en bracht het tot den hoek van de straat, keerde zich om en vloog ijlings terug, stormde naar boven, maar vond er niets. Toen ging ze in de keuken en liet de oude vrouw een boodschap verzinnen, die haar een uur uit huis houden zou. Ze deed die boodschap in een kunstmatige kalmte, die toenam en werkelijker werd, naarmate ze zich verder van haar huis verwijderde en haar zekerheid steeg, dat ze daar voorloopig niet terugkeeren zou. In een vol uur kon er veel gebeuren. Toen ze een meisje was, was eens een van haar kleine broertjes weggeloopen en verdwaald. Ze ijlde schreiend heen om hem te vinden, bleef uren achtereen in donker weg, toen ze terugkwam, vond ze het broertje wel en veilig thuisgebracht op moeders schoot. Dat heerlijk gevoel! Zoo lang ze nu zich nog verwijderde, behield de hoop de overhand, doch toen ze haar boodschap had verricht en den weg insloeg naar huis terug, rilde ze kil en werd wit tot in haar lippen van angst en hopeloosheid. Het was al laat, toen ze thuis kwam, ze stormde de trap op en zag in de schemering zijn brief op tafel liggen. Ze herkende onmiddellijk vorm en handschrift. Er was geen postzegel op, de brief was gebracht. Haar handen waren zoo machteloos en koud, dat haar vingers geen vat kregen op het stijve papier en ze wachten moest om zich te stillen. Toen vouwde ze hem open en las:

‘Heleentje, toen ik je brief ontving, sloeg juist de klok boven mijn tafel: vier uur. Ik las je brief en daarna weer en daarna overdacht ik hem. Het is een heerlijke, een verleidelijke brief, bijna bedwelmend. Ik overwoog toen wat ik je schrijven zou tot antwoord, ik liep eenigen tijd de kamer op en neer, ging weer zitten en stond weer op. Plotseling sloeg de klok weer: het was vijf uur. Ik had een uur laten verstrijken met wikken en overdenken, en was niet naar je toe gegaan.

Meer kan ik je eigenlijk niet schrijven. De hartstocht

van je brief heeft mij ontroerd en verontrust. Elke nieuwe mogelijkheid, elke volgende belofte vernietigt een deel van de mogelijkheid tot verwezenlijking -, want je belooft niet alleen, maar je kunt en je zult vervullen, je kunt niet alleen kind en meisje, man en jongen zijn, maar je zult het ook willen, en niet eerder tevreden en gelukkig zijn voordat je elk ding hebt vervuld. Ik kan je niet helpen in die vervulling en ik zou een voortdurende kwelling lijden door jou voortdurend tekort. Het kind zou hongeren, het meisje smachten en de jongen morren. Dat je mijn vrouw wilt zijn -, als ik wat jonger was en ik had wat minder geleefd, en jij waart wat ouder en je hadt, vooral, wat meer geleefd, ik zou nòg naar je toekomen en alles vergeten en beproeven om met je samen gelukkig te zijn. Maar ik kan niet, wat ik door de jaren aan inzicht en bedachtzaamheid won, om een droom vergooien. Liefde is een begin van leven, ik ben in ouderdom en dood getroost en denk aan mijn einde. Jij houdt van mij, zooals een jong meisje houdt van één enkelen man -, dat is veel en voor mij te veel, ik houd van jou zooals een ouder man van elk lief en jong meisje kan houden -, dat is voor jou te weinig. Maar heb ik je daarin ooit misleid? We zouden beiden geven wat we hebben en het verschil zou de som van ons ongeluk zijn. Het is een besluit, dat ons beiden zal doen lijden, maar het is een goed besluit, dat we elkaar in heel lang niet terug zullen zien. Ik wil mijn zomerreis vervroegen en morgen al heengaan, tot den winter toe. En jij zult hier vandaan en naar buiten vertrekken...'

Heleen las dien brief en liet hem daarna uit haar handen vallen. Ze gevoelde zich zooals in een ouden, benauwden droom van jaren terug. Ze stond in nacht en nevel boven stad en menschen uit op de spits van een hoogen toren, rechtstandig in doodsangst verstard, en de voeten tegeneen, daar ze wist dat iedere beweging haar dood zou zijn en slechts roerloosheid haar tijdelijk redden kon. Zoo bleef ze nu in een plotselinge en algeheele verdooving naast de tafel staan en bewoog geen lid van haar lijf, als was in die roerloosheid redding, zoolang ze het weerhouden kon. Ze behield die verdooving uit al haar macht om zich heen, als een kleed dat een wonde naaktheid dekt, terwijl ze zich ont-

kleedde en in haar bed ging. Ze waakte zonder klacht of tranen de lange uren door, haar hart schokte in donker van pijn en smeekte om gehoor voor de klacht van zijn afgrijselijk lijden, maar zij hield zich doof en keerde zich af. In den morgen stond ze op, kleedde zich aan, pakte haar schoolschriften bijeen, haalde uit de keuken haar middagbrood, dronk staande haar thee en ging het huis uit naar school.

Maar van dien dag af begon Heleen's leven nederwaarts te neigen. Want haar hoop was gedoofd en haar jeugd was voorbij.

CARRY VAN BRUGGEN.

Het breede betoog.

Onuitgesproken rede.

De uitnoodiging van uwen voorzitter, mijne Heeren, nam ik met des te meer genoegen aan, wijl mijn voordracht professor Bavinck wellicht tot het breede betoog zal brengen, waarnaar zijn woorden in de Eerste Kamer zeker niet *mij* alleen zeer nieuwsgierig maakten: zulk een kunststuk zal het zijn! Volgens hem toch zou zich in den breede doen betoogen, wat hij *dáár* en *tòen* als korte stelling slechts uitspreken kon, en wel als volgt:

'De natuurwetenschap, hoe paradox het klinken moge, heeft toch haar oorsprong aan het Christendom te danken en kan daarvan eigenlijk niet worden losgemaakt, omdat het Christendom die godsdienst is, welke de natuur ons doet beschouwen als iets, dat een zelfstandige grootheid op zich zelf uitmaakt en niet in een verband van polytheïsme of polydaemonisme is opgenomen.'[1)]

Zóó was de korte stelling, en dat zij van den grooten Du Bois Reymond komt, doet nu minder ter zake: prof. Bavinck neemt ze over, en niet maar in scherts. Let wel, mijne Heeren, niet in scherts, niet voor een vernuftig tafelpraatje bood hij ze aan, doch in 's Lands Hooge Vergaderzaal en met de uitgesproken bedoeling om ze op regeeringsbeleid te doen wegen; en die ze aanbood is een hoogleeraar, die wat hij elders voor belangrijks zegt, ook zijn studenten niet ont-

1) Eerste Kamer, vergadering van 29 Dec. 1911. Analytisch Verslag, vel 36, blz. 127.

houden zal: gevoelt dus wel de beteekenis dier uiting, alsmede van een betoog dat ze waar maken zou, en door mij reeds als een komend kunststuk begroet werd. Dàt juist dan ook was het, wat uwen Voorzitter bezorgd maakte en deed twijfelen of hij nog wel meepraten mocht over Indische onderwijs-politiek.

'Een moeilijk geval, zuchtte hij, toen hij me over die kamerzitting sprak, een héél moeilijk geval. Want wij dachten zoo, dat de natuurwetenschap, evenals haast alle andere, in Griekenland haar oorsprong had. Maar wat nù te denken? Wij hebben óók wel eens van Pythagoras en Aristoteles en Archimedes gehoord, en hielden die in onzen eenvoud voor Grieksche heidenen, maar wij zijn geen oudheidkundigen, en het is dus een zeer, zéér lastig geval. Want als nu prof. Bavinck, een geleerde en hooggeleerde zelfs, in allen ernst vertelt...'

Uw voorzitter was zéér bedrukt, mijne Heeren, en ik vond het beleefd hem moed in te spreken, en hem te zeggen: 'laat ons het Kamerverslag eerst nog eens overlezen; misschien valt de zaak meê; misschien is prof. Bavinck's woord daar niet zóó beslist, en in allen geval, als dàt er staat, dan kunnen wij gerust zijn, want dàt is zeker fout; want feiten zijn feiten, en volgens de feiten is de eerste goede natuurwetenschap in het heidensche Griekenland ontstaan, en het daar gevondene werd vele eeuwen later uitgangspunt voor de nieuwere natuurwetenschap.'

Zoo spraken wij toen, en wij lazen het Analytisch Verslag, en waarlijk het woord stond er zoo beslist mogelijk; wel maakt die korte stelling een deel slechts uit van een lange redeneering, maar als stelling van eigen kracht toch wordt zij gezegd, en daarom nu ben ik hier, en zal ik trachten met u het Breede Betoog van prof. Bavinck te bewonderen vóór het er nog is.

Daarvoor is allereerst noodig, dat wij eenige feiten bezien. Niet meer dan eenige, in een beknopt overzicht samengevat. Maar zelfs in zoo'n beknopt overzicht mag de Grieksche wiskunde niet gemist worden om haar samenhang met fysika, mechanika en astronomie; en de Grieksche wiskunde van Thales, Pythagoras, Eukleides, Archimedes, Apollonios en vele anderen, is zelfs heel wat méér dan een oorsprong; zij

is een groot corpus van voorname en degelijke wetenschap.

De positieve *natuurkunde* is zeker een zeer zwak deel der Grieksche natuurwetenschap; die zwakheid echter geheel of vooral aan polytheïsme of polydaemonisme toe te schrijven, zal overdreven schijnen aan een ieder, die overweegt hoever de Grieksche sterrekunde het bracht; zij zal haar verklaring wel vinden in tal van redenen, en vooral in de Grieksche verzotheid op *deductief* redeneeren, en den Griekschen afkeer van veel handewerk. Niettemin hebben die Grieken wel degelijk positieve fysika gemaakt, zoo dat, waar van *oorsprong* sprake is, Hellas haar roem behoudt.

Van Pythagoras toch, of wien zijner school dan ook, doch zeker van een Griek, is de eerste experimenteele fysische wet afkomstig, de wet over de betrekking tusschen toonhoogte en snaarlengte: eenvoudige, doch goede fysika. De groote Archimedes schreef een voortreflijk werkje over hydrostatika, en welk verhaal over den krans van koning Hiëro men ook kiezen wil, het fysisch denken dier beroemde proef is voortreflijk.

Positieve natuurkunde ook, en dan zeer goede, moet heeten Archimedes' arbeid over hefboom en zwaartepunt, al stelde hij dien - evenals zijn hydrostatika - in deduktieven vorm voor, en al kan men die vondsten tot de *mechanika* brengen: genoeg in allen geval, om te toonen, dat de Grieken degelijk werk in de positieve fysika voortbrachten, al is het naast ònzen schat zeer gering; maar een *oorsprong* mag en moèt het heeten.

En dit is slechts natuur*kunde*; doch prof. Bavinck sprak van natuur*wetenschap*, en met de sterrekunde, de chemie, de dier- en plantkunde, de ontleedkunde en de geneeskunde der Grieken, hoe is het daarmeê?

Wat de Grieken aan Oostersche volken ontleenden blijve onbesproken; zeker waren ook *die* geen Christenen. Maar zeker zijn ook in de wetenschappelijke sterrekunde de daden der Grieken niet gering. Zelfs de heliocentrische idee was Grieksch, voorbereid door Pythagoras en met beslistheid door anderen en vooral Aristarchos van Samos gesteld. Pythagoras reeds vond de voorstelling van *betreklijke beweging*; Pythagoras, Plato en Aristoteles reeds zagen de aarde als een bol; eeuwen aaneen bracht de Helleensche

hemelstudie schatten van waarneming en gedachte voort, al waren haar meeste beoefenaars geocentristen, en ten slotte werd dat alles samengevat in het machtige werk van den geocentrist Ptolemaios, ook weer een heiden, schoon na Christus geboren.

In de chemie schonk Hellas niets minder dan de *atoomtheorie* en lang niet te versmaden discussies over het begrip *element*: oorsprongen al weer, en om oorsprongen gaat het.

Maar oorsprong en véél tevens is de *dierkunde* van Aristoteles, voor een van wier deelen niemand minder dan Darwin op de knieën viel. En veel geringer, maar een edele oorsprong dan toch is de plantkunde van Theophrastos. Belangrijk is de ontleedkunde van Galenos; belangrijk de klinische kennis van Hippokrates.

Ik moest beknopt zijn, en bepaal mij dus tot deze droge en te korte lijst; maar hoe droog en kort zij ook is, zij zal u toch wel in bewondering brengen voor de breedte en diepte zelfs van een betoog, dat háár te niet zou doen.

Maar natuurlijk is de zaak hiermeê niet uit, want uw Voorzitter was zoo openhartig het te bekennen, mijne Heeren: ‘hij zat verlegen met die natuurwetenschap der ouden, hoe die gaan kon met hun polytheïsme en polydaemonisme, en of prof. Bavinck dan ten slotte toch niet gelijk kon hebben met zijn korte stelling en haar toepassing op regeeringsbeleid, en of dáárover iets in deze vergadering te zeggen viel’.

Mijne Heeren, ik gaf zooeven slechts een beknopt overzicht van wat ik noemen wil de *goede natuurwetenschap* der Hellenen, doch ik had iets anders kunnen laten voorafgaan. Van de Grieken toch is afkomstig de *denkwijze*, die goede natuurwetenschap mogelijk maakt, de denkwijze, die de verschijnselen vatbaar acht voor verklaring uit natuurlijke oorzaken door nadenken te vinden en te verbinden, de denkwijze, die ik de *rationeel-causale* wil noemen, en het is dan ook geenszins een nieuwe bewering, dat de Helleensche wijsgeeren hun denken van den gangbaren godsdienst wisten los te maken. En niet uit atheïstische neiging alleen of vooral of meestal, - integendeel, de meesten meenden zelfs zóó tot reiner vroomheid te komen, - doch naast den godsdienst erkenden zij zelfstandige logische en rationeel-causale beschouwingen. En niet alleen de aldus genoemde wijsgeeren, doch ook de beschaafde leek. De

geschiedschrijver Herodotos bijv. is zeker polytheïst, schoon met monotheïstische neigingen, maar als hij den Nijl ziet zwellen, gaat hij terstond er over denken, hoe dat verschijnsel uit natuurlijke oorzaken te verklaren is, en al lijkt zijn verklaring ons zonderling en zelfs mal, zij bewijst zijn lust in causaal-rationeel overleg.

Maar hoe dan vereenigden zij dien lust met hun vele goden en geesten? Hier zou zeker een zéér breed betoog alleen een afdoend antwoord kunnen geven. Maar zeker leefden velen, gelijk nu nog, zonder een logische vereeniging van weten en gelooven. En een polytheïsme, dat in de natuur en haar werkzaamheid de uiting van Goden ziet, laat in beginsel al dadelijk een harmonie toe van geloof met natuurstudie: de Godheid meent men beter te leeren kennen, zoo men de natuur beter verstaat. In zekeren zin bereikt deze richting haar hoogste punt bij Plato, die de hemellichamen gaarne goden noemt, *juist wijl zij bestendig in loop zijn*, en de regelmaat der natuur is voor hem juist wil en werk der godheid.

Doch er is méér. Want naast het polytheïsme staat zijn platte bijvorm, het polydaemonisme. Dit polydaemonisme nu ziet àl te snel voorbij, dat vele feiten uit natuurlijke oorzaken te verklaren zijn, zoo men wat zoeken en nadenken wil, en dat, al blijft er veel zoo onverklaard, veel anders te passen is in een stelsel van regelmatige verschijnselverbinding. Om die innerlijke zwakheid, die gemakzuchtige onnadenkendheid en vreesachtigheid, werd het polydaemonisme al spoedig bij de beschaafden geminacht. En zeker heeft die minachting meêgewerkt aan de kritische beschouwing van het polytheïsme, tot welke men toch reeds geraakt was; steeds meer naar achteren gedrongen werd het, het polytheïsme, steeds nader gebracht tot een monotheïsme dat aan het rationeel-causale onderzoek even weinig overlast deed als het monotheïsme van veel later tijden. Van een *verlichting* in de antieke wereld kunnen wij spreken, die reeds bij Homeros haar oorsprongen heeft, vele worstelingen doorleefde en in meer dan één richting op de natuurwetenschap werkte.

Ziehier een paar voorbeelden.

Hippokrates, mijne Heeren, de beroemde geneesheer uit

de 5e eeuw vóór Kristus, maakt wel af en toe een beleefde buiging voor den godsdienst zijner dagen, doch gaat dan terstond aan zijn wetenschaplijken arbeid. En waagt iemand het sommige ziekten als gaven der Goden te beschouwen en andere niet, Hippokrates verdraagt dat volstrekt niet, en verklaart met klem, dat *alle* ziekten goddelijk zijn en geen enkele méér dan een andere, want alle ziekten hebben hun natuurlijke oorzaak en geene ontstaat er zonder zoo een; dat zegt hij beslist en méér dan eens, en met dàt soort van pantheïsme houdt hij zijn vak vrij van onzuivere theologische inmenging. En in *zijn* lijn ligt dan ook wel de stelling van den wat jongeren Demokritos: alles in de natuur geschiedt door natuur-dwang. Plato, van zijn kant, zeker allerminst een ongodsdienstig man, en op polytheïstische fantasieën zeer belust, ziet niet alleen in de Godheid bestendigheid van wil en uitingswijze als kenmerk, doch de zinlijke wereld is voor zijn vroom gemoed juist daarom nog wat bevredigend, wijl zij bij ruwe benadering althans naar regels te construeeren, en rationeel-causaal te begrijpen is. Anders dan voor Plato, is voor Aristoteles de zinlijke wereld een nooit te leêgen bron van bevrediging, maar als zijn fysika voor ons moeilijk te aanvaarden is, wijte men dat heelemaal niet aan polytheïsme of polydaemonisme (Aristoteles toch staat juist te boek als de eerste die het monotheïsme streng logisch formuleerde, al noemt ook hij de sterren goden), maar, onder veel meer, aan den teleologischen aard zijner algemeene natuurleer: teleologie ook is het, wat ons menigmaal bij andere antieken en ook bij Plato niet aanstaat.

Het verst van allen echter ging wel Epikouros, die gelijk Demokritos de teleologie geheel verwierp; deze Griek wilde de Goden heel graag erkennen en zelfs eeren, doch met mensch, wereld en natuurwetten zich bemoeien, dat deden zij heelemaal niet. Epikouros had niet de wetenschaplijke neiging van zijn meester Demokritos, en gaf niet veel om de natuurwetenschap op zich zelve, maar zijn theologie stond haar al heel weinig in den weg, en zoo een van ons allen, mijne Heeren, ooit lid van de Kamer mocht worden, kan hij een goede figuur maken met het voorstel om op Indische scholen een Nieuw-Epicurisme in te voeren, want met wat goeden wil is het Epicurisme volkomen te maken tot dien

Godsdienst, ‘welke de natuur ons doet beschouwen als iets dat een zelfstandige grootheid op zich zelf uitmaakt en niet in een verband van polytheïsme of polydaemonisme is opgenomen.’

Ziet hier, mijne Heeren, wat voorshands, naar ik hoop, genoeg is over de stichtingen der Hellenen in de natuurwetenschap, en de verhouding van eenige groote Helleensche geesten ten opzichte van geloof en natuuronderzoek. Over die verhouding zal wel te twisten zijn, de stichtingen zelf echter zijn wat men pleegt *feiten* te noemen, en die feiten alleen reeds verheffen het hen moordende Breede Betoog tot een waar kunststuk, dunkt ù dat ook niet? Want wij allen hier zullen ons wel zonder moeite tot kinderen verklaren naast den grooten Du Bois Reymond, doch zelfs deze erkenning helpt prof. Bavinck weinig; niet toch met ons kleine luiden alleen of vooral heeft hij te maken, doch met een regiment van feiten als rotsen, en menigeen uwer houdt zich wellicht reeds het hart vast voor dat Breede Betoog, hoe het die rotsen zal kunnen stukzeilen. Den eenigen schijn van recht, denkt ge misschien met mij, kan het vinden in het zwakke *experimenteeren* der Grieken, en dan nog maar een *schijn*, want u zaagt het, ook daarin maakten de Hellenen oorsprongen, en om oorsprongen gaat het. Een harden, een zéér harden dobber zal deze professor hebben, moet ge wel denken, en de schipper zal u meer tot bewondering dan tot afgunst dwingen op zijn vaart òver en làngs zulke geweldige klippen, te meer waar bij dezen zijn tocht nog eerst in het begin is. En wellicht vraagt ge u af, of zooveel durf van een mensch wel is te verwachten?

Ja zeker, mijne Heeren, die *is* te verwachten, van dézen mensch althans. Want hij deinst er niet voor terug om den Helleenschen geest ook den zin voor goede godsdienstbeschrijving te ontzeggen, daar toch, volgens zijn bewering, ‘wederom het Christendom het is, hetwelk een “einheitliche” geschiedenis heeft mogelijk gemaakt, en ons haar heeft doen kennen als één machtig reusachtig drama, dat alle volken, de geheele wereld, de gansche menschheid omvat.’ Die deze woorden durft uitspreken, heeft zeker duizendmaal meer durf dan wij allen tezaam, mijne Heeren, al vond hij alweer een geleerden naam tot steun, want wij kleine luiden weten precies, dat

de Vader der Geschiedenis Herodotos heet en is, en Herodotos een heidensche Griek was uit de vijfde eeuw vóór Christus, die een reusachtig drama maakte van alle volkeren hem bekend, en eenheid in dat drama bracht met de belangrijkste geschiedkundige hoofdwet tot dusver bekend. En wij weten ook van een anderen Griek, Thoukydides genaamd, die, al schreef hij enkel over het Hellas van zijn tijd, een onverwoestbaar model gaf van zaaklijke en onpartijdige geschiedbeschrijving. De oorsprongen der Geschiedbeschrijving, zij liggen in Griekenland; zij zijn reusachtig, en hoe gigantisch moet dan de koenheid niet zijn van hem, die de geschiedkundige wetenschap van het Kristendom onafscheidelijk noemt!

En die koenheid zal hij noodig hebben, zéér noodig, want een nieuwe Gigantendaad wordt wellicht dadelijk wéér van hem geëischt. Als hij toch zoo beleefd mocht zijn om Aristoteles en Archimedes nog zoowat in het leven te laten, dan zal hij de *afstamming* der nieuwe natuurwetenschap van de antieke moeten ontkennen. Tot een fabel zal hij moeten verklaren, wat wij allen zeer goed weten, hoe Aristoteles in de Middeleeuwen weer leermeester werd, ook in de natuurwetenschap, en Archimedes in de latere middeleeuwen en den renaissancetijd druk werd bestudeerd en o.a. niemand minder dan Galileï opvoedde. Tot een fabel dat èn Eukleides èn Archimedes aller leermeesters in wiskunde waren; tot een fabel dat Ptolemaios in de Middeleeuwen heerschen bleef, dank zij den Arabieren vooral, en Copernicus groot was wijl hij een geweldigen vooruitgang maakte op Ptolemaios, met een idee, waarin hij tot zijn eigen voldoening Grieksche voorgangers had. Tot een fabel ook, dat het onvermoeide en dankbare ploeteraars in antieke plant- en dierkunde waren, die het eerst weêr met eigen waarneming ook in die vakken wat gewichtigs deden.

Dit alles eischt een man van haast voorbeeldelooze koenheid voorwaar: maar aan voorgangers ontbreekt het toch niet geheel. Aan een onderneming deed het Neo-Calvinisme reeds anderen denken, en deze breede betooger, mannen als Cortez brengt hij ons voor den geest, en Pizarro, die met een handvol soldaten er op uit wilden om een Koninkrijk te veroveren. En zij deden het, en waar zij verwonnen, vernielden zij allereerst tempels en godenbeelden,

tot grooter eere van Europa en het Kristendom. *Conquistadoren* noemde het nageslacht deze mannen, en conquistadorenmoed zullen wij prof. Bavinck inderdaad moeten toekennen, indien hij inderdaad uitvoerig durft herhalen, wat zijn korte woorden reeds zeiden. Want daden als tempels en vele figuren van helden zal hij moeten verbrijzelen om de oorsprongen van natuurwetenschap en geschiedbeschrijving voor het Kristendom te veroveren.

Mijnheer de Voorzitter, u zei me, op een vraag van mij, uwe vereeniging had geen kerkelijke leden. Toch zult gij mijne Heeren, zoomin als ik, verlangen, dat hier het Kristendom gesmaad wordt; maar prof. Bavinck bracht de verhouding tot de natuurwetenschap ter sprake, en dan moet een onbevangen man verklaren, dat het Kristendom *niet* noodwendig het polydaemonisme verjaagt. Ziet alweer de feiten aan. In 300 na Kristus is het Kristendom heerschend in Zuid-Europa; in 500 in Frankrijk; in de 9e eeuw in Duitschland, in Engeland al eerder. En in al die landen heeft het eeuwen en eeuwen geduurd vóór het geloof aan booze geesten, duivels, feeën, kobolds, kabouters en diergelijken verdwenen was. Derhalve, zoo de Kerk al den omgang met booze geesten voor zondig verklaarde, de gemeente zagniettemin kans om haar Kristelijk geloof met polydaemonisme te vereenigen. En geen wonder, want nog in het jaar 1600 of daaromtrent verklaart de toen beroemde pater Delrio, *dat er booze geesten zijn en het ketterij is dit niet te gelooven.* Het Kristendom neemt dus *niet* noodwendig polydaemonisme weg, en ook dit te ontkennen, eischt een man van zeldzame gemoedsgaven. Wel werd de omgang met booze geesten voor zéér zondig verklaard, maar als dit nog in 1600 gezegd moest worden, mogen wij waarlijk wel vreezen, dat de inlander in het Kristendom nog lang voor zijn nationaal geloof of bijgeloof steun zal vinden. En wij, mijne Heeren, willen het in Indië wat sneller afdoen dan met eeuwen, en dus liever het onderwijs in de natuurwetenschap onder bescherming plaatsen van de *verlichting*, van het besef, dat verschijnselen uit natuuroorzaken te verklaren zijn. Evenals in Hellas heeft in de Middeleeuwen tegen allen druk in de *verlichting* zich baan gebroken en het daemonisme bestreden; de *verlichting* moet dus Indië in, zullen wij het natuurweten-

schappelijk besef er niet al te traag in doen doordringen, en scherp moeten wij toezien, dat de Inlander het Kristendom niet slecht begrijpt, er een wapen voor zijn animisme van maakt en zoodoende de verlichting weer tegenwerkt.

Natuurwetenschap niet los te maken van Kristendom is het niet *te* mal, mijne Heeren? Moeten *wij* aankomen met Galileï, die gekweld, Bruno die verbrand, Bekker die ontzet werd? Denkt prof. Bavinck, dat die feiten *niet* gebeurd zijn, wijl ieder ze kent? Moeten *wij* gaan vertellen, dat de Kristelijke wereld van de Arabieren weer sterrekunde moest leeren, en van de overige natuurwetenschap eerst weer eenig begrip kreeg toen Albertus Magnus de natuurwetenschap van Aristoteles opgroef, en dat de kerk terstond den vrijen voortgang belemmerde door Aristoteles te dogmatiseeren? O zeker, er waren er in de 13e eeuw reeds eenigen die verder wilden gaan dan de antieken, Roger Baco, van Moerbeke, Wittelo, maar aan Grieken en Arabieren verbonden zij hun werk, en het drong weinig door. Is het niet te mal, dat *wij* zulke feiten moeten opdreunen? Maar tot zulk laf werk dwingt ons de onverzadelijkheid van het conquistadorendom.

En dan moet nu toch eindelijk een gevaarlijke vraag rechtuit naar buiten. Gij voelt ze wellicht zelf reeds lang: *welk* Kristendom bedoelt prof. Bavinck toch, als hij spreekt van het Kristendom dat de natuur geheel buiten verband laat met polytheïsme? Een Kristendom toch dat heiligen aanneemt, engelen, duivels, of wat ook van transcendente geestelijke wezenheden, en mirakels toelaat, erkent evenals het populaire Grieksche polytheïsme de mogelijkheid van een verstoren der natuur door een buiten haar staande macht, indien het althans aan heiligen, engelen en duivels zulk een ingrijpen toekent. Wederom, mijne Heeren, wij zijn hier niet tezaam om het Kristendom te smaden, maar om prof. Bavinck's stelling te beschouwen, die het Kristendom prijst als den godsdienst, welke de natuur buiten polytheïstisch en polydaemonistisch verband plaatst. Maar gij en ik, wij kunnen wel niet anders zien, dan dat zoo heiligen, engelen en duivels macht tot ingrijpen hebben, iedere godsdienst, die zulke wezens erkent, in zóóver met het antieke polytheïsme gelijk staat, en zooveel wij weten, worden

die wezens door een groot deel der Kristelijke geloovigen aangenomen.

En voor wie wat dieper ziet, mijne Heeren, is niet eenmaal de vraag of die ingrijpende macht *polytheïstisch* is. Let wel, waarom het gaat! Prof. Bavinck zegt het wel niet zoo, maar de zaak is niet eenmaal of die ingrijpende macht één dan wel *véél* is, maar of er zulk een macht is en het geloof aan haar met strenge natuurwetenschap kan samengaan. De natuurwetenschap moet Indië in, daarover is men het eens, doch men vraagt: met of zonder Kristendom? En leert het Kristendom, in welken vorm ook, dat een macht buiten de natuur op een voor menschen onberekenbare wijze de natuurorde verstoren kan, dan zal bij geen mogelijkheid het Kristendom een pedagogischen steun aan de natuurwetenschappelijke vorming geven. Laat ons de problemen uiteen houden. Ik vraag thans niet, of het misschien niet beter is wat los in filosofie te zijn, en een zekere vage transactie tusschen geloof en natuurwetenschap aan te moedigen; ik vraag evenmin of wel inderdaad volstrekt strenge natuurwetenschap mogelijk is; wij gaan alleen prof. Bavinck's stelling na, en achten dan voor een zuiver denkend man alleen déze meening steekhoudend: *als* eenige vorm van welken godsdienst ook, hetzij door middel van vele Goden, engelen, duivels of heiligen, hetzij door den eenen God zelven de natuurorde verstoorbaar acht, dan is die vorm voor de streng natuurwetenschappelijke opleiding even schadelijk als het antieke populaire polytheïsme in het algemeen, schadelijker dan verscheidene gezuiverde vormen er van, en veel schadelijker zeker dan het polytheïsme van Epikouros.

Vatten wij ten slotte samen, mijne Heeren, wat de hoofdlijnen moeten zijn van het machtige gewrocht, door ons als het Breede Betoog in droom reeds aanschouwd, dan doemt een lijst op van haast bovenmenschelijke ontkenningen. Want tegen alle klaarblijkelijkheid in zal het moeten wegpraten:

1e. dat de oorsprong der natuurwetenschap en der geschiedbeschrijving ook, in de antieke wereld ligt, en met name in de Grieksche;
2e. dat het Helleensche polytheïsme en polydaemonisme derhalve geen overwegend bezwaar geweest zijn tegen het ontstaan dier oorsprongen, óók niet van de experimenteele fysika;

3e. dat het wezen van den antieken godsdienst zelve, met behulp van de reeds vroeg ingetreden verlichting, denkwijzen zich liet ontwikkelen, welke met onbevangen natuurwetenschap konden samengaan;
4e. dat één dier denkwijzen zelfs met uitgesproken beslistheid de godheid buiten alle verband met de natuur heeft geplaatst;
5e. dat vele eeuwen Kristendom zonder vrucht voor de natuurwetenschap zijn geweest;
6e. dat het Kristendom bewezen heeft met allerlei daemonisme te kunnen samengaan;
7e. dat de nieuwere natuurwetenschap met bewustheid is uitgegaan van de antieke en voor een deel tegen de kerk in zich heeft baan gebroken;
8e. dat geen godsdienst, die de natuurorde verstoorbaar acht door een buiten de natuur levende macht, zoo zuiver tegenover de natuurwetenschap staat als de theologie van Epikouros.

Dat van zulke geweldige ontkenningen een geweldig kunststuk is te maken, - gij allen zult dat zeker óók wel niet betwijfelen.

Ik zou hier kunnen eindigen. Mijnheer de Voorzitter, maar gaarne zag ik mij nog een enkel woord gegund, een woord van weemoed.

Want wel is ook de strijd niet geheel zonder bekoring, maar droevig toch stemt het, als men zúlk een strijd noodig ziet: het woord *godsdienstoorlog* klinkt zéér pijnlijk, en toch komen wij in zulk een krijg, zoo ge met mijn voordracht meegaat en daarnaar handelt.

Misschien vraagt ge of het niet beter ware geweest vreedzaam beraad uit te lokken, dan terstond met een felheid te spreken, die overleg met den tegenstander afsnijdt?

Ik geloof het niet, mijne Heeren. De hier bestredene is geen onkundig man; een geleerde is hij, en het aan u verhaalde waarlijk zoo diep niet in stof en perkament begraven, dat een Mommsen of een Wilamowitz alleen het opdelven kan; aan u zelf was het reeds min of meer bekend, en hoe dan zou het hèm verborgen zijn, zoo hij zien *wou?* Maar

de inhaligheid verblindde hem voor feiten als zonnen zelfs en deed hem een armzaligen schijn van gelijk voor degelijk betoog uitgeven. Aan zulk een driftigen zachtzinnig beraad aan te bieden, ware dwaasheid; slechts fel verzet kan hem wellicht uit zijn roes halen, of anderen althans waarschuwen, dat zij anders moeten doen om vreedzaam overleg te verwachten, en er nog mannen zijn, die niet zoo maar zoetelijk alle conquistadorendaden verdragen.

Want bedenkt wel, hoe deze Pizarro deed. Hij gaf een stelling van Du Bois Reymond, welke om dien naam alleen reeds bijzonder wegen moest, zelfs op politiek beleid. Du Bois Reymond nu was een man, groot in fysiologie en van menig belangwekkend inzicht buiten dat vak; voor een bijzonder kenner der oudheid echter gold hij nooit, en als *hij* om een paradox de antieken wegcijfert, beteekent dat niet veel, maar professor Bavinck, geleerde als hij is, had ze moeten verwerpen, die paradox, nog veel eerder dan wij, doch hij nam ze over om voor zijn kerkelijke richting een voordeel te behalen, en hij greep den naam Du Bois Reymond als dooddoener. En een andere geleerde naam moest de mogelijkheid der ware geschiedbeschrijving voor het Kristendom binnensleepen met een formule, die - hoe durft men - Thoukydides vermoordt en op een haar past... op Herodotos!

Hoe kunnen wij tegenover zulke roofzucht vreedzaam zijn! Men zegt ons wel, dat wij den godsdienstoorlog moeten vermijden in groot en in klein; dat wij ons moeten verheugen, zoo de kerkelijken de nieuwe wetenschap bij hun geloof willen opnemen, zulke en méér schoone dingen zegt men ons, - maar gij ziet op wat die zachtzinnigheid ons te staan komt. Wij niet-kerkelijken hebben óók onze ideëele goederen, zin voor onbevangen en degelijke wetenschap bijv., en die wetenschap zien wij in groot gevaar, waar met datgene wat feit buiten kijf is, gegoocheld wordt door een kerklijk man van gezag, die beter weten kon. Niet wij toch bedriegen als wij Galileï bij Archimedes, Copernicus bij Grieken en Arabieren, Gessner en Cesalpino bij Aristoteles en vele andere antieken in schuld brengen, maar wie die feiten verstopt, *die* heeft zonde. En niet *wij* verhanselen de geschiedenis, als wij vele eeuwen Kristendom tot nagenoeg zonder nut voor de natuurwetenschap verklaren, maar wie

deze met oorsprong en al uit het Kristendom wil halen, *die* solt met de waarheid.

Helaas dan ook, mijne Heeren, kan ik prof. Bavinck's rede niet geheel als het akademisch gepraat zonder praktischen kant beschouwen, waarvoor een Amsterdamsch journalist ze aanzag, want maar al te duidelijk toont zij de inhaligheid van een kerklijken leider, die wat ons heilig is en ook hem zoo zijn moest, vertrapt om zijn richting te mesten. En grover nog schrijnt die wandaad, zoo zij het waagt de politiek te leiden. Bedenkt het nòg eens! Niet de eerste de beste, maar een hoogleeraar was het die sprak, en wel voor de vuist, maar in de Eerste Kamer dan toch, en niet voor een vernuftig praatje, maar om op regeeringsbeleid te werken, gaf prof. Bavinck die woorden. Een tweede reden, helaas, om aan zijn stelling niet enkel akademisch belang te gunnen, waar zij willens en wetens op de praktijk afging en *die* richten wou. Daarom dan ook, al verstreken reeds vele maanden, daarom dan ook is het nog altijd van nut ze naar voren te brengen en te brandmerken, want den conquistadorenzin toonen zij onverholen, en wat zal voor *dien* nog veilig zijn, zoo *wij* ons niet schrap zetten?

Een woord van weemoed noemde ik dit slot, mijne Heeren, want het bedroeft zeer de wetenschap door hartstocht bezoedeld te zien, en wel schuilt in bijna ieder een zekere strijdlust, maar zeker toch verkiezen wij vreedzaam overleg boven fellen twist. Doch op het eerste ziet ge waarschijnlijk wel even weinig kans als ik, en den krijg moeten wij in, zoo wij onze goederen behouden willen zien. Niet Krüger maakte den oorlog, maar Engeland; niet wij den godsdienstoorlog, maar die hem uitlokte en op zijn hoofd kome de haat, - er is eenige troost in die gedachte, maar geheel verzoenen met den scherpen strijd kan zij ons toch niet, en evenmin kunnen wij het vooruitzicht ontwijken, want het is onze plicht met verzet en fel verzet de conquistadorentaktiek tegen te treden.

CHARLES M. VAN DEVENTER.

Naschrift.

Prof. Bavinck's beroep op Du Bois Reymond geldt klaarblijkelijk de voordracht *Culturgeschichte und Naturwissenschaft*, die het eerst in druk verscheen in de *Deutsche Rundschau* van November 1877, en daarna afzonderlijk en onveranderd werd uitgegeven bij Veit & Co., te Leipzig. Hier wordt gesproken over den tweeden druk van 1878.

De voordracht is een indrukwekkende lofrede op de natuurwetenschap en de techniek van den nieuwen tijd, maar niettegenstaande menige belangwekkende beschouwing schromelijk eenzijdig en oppervlakkig. Wat de antieken aan natuurwetenschap voortbrachten, wordt zoo veel mogelijk weggemoffeld, en van de *verlichting* bij de Grieken, zoo min als de vervormingen die hun polytheïsme onderging, geen woord gerept. Over onvolkomenheden in de sterrekundige waarneming bij de Grieken spreekt d.B.R. veel, maar over wat zij voor groots in de astronomie voortbrachten, zegt hij niets. Hij definieert natuurwetenschap zóó, dat het beschrijvende deel er van niet tot zijn recht komt, en hij schijnt niet te begrijpen, dat de antieke bouwwerken, door hem erkend, van een zeker vertrouwen in natuurlijke oorzaken getuigen.

D.B.R. noemt het Kristendom der middeleeuwen om de askese en de scholastiek voor de natuurwetenschap nadeelig. Toch bracht, volgens hem, de Kristelijke wereldbeschouwing een geestestoestand te weeg, die in den renaissancetijd en daarna dien induktief-technischen arbeid mogelijk maakte, welke in de laatste eeuwen tot zulk een wondervollen bloei kwam. Zijn redeneering is hier zeer zwak - trouwens hij kent aan zijn opvatting zelf niet meer dan *eenige waarschijnlijkheid* toe (blz. 29) - en hij ziet voorbij dat ook het Kristendom van dien tijd allerlei bovennatuurlijke machten buiten den eenen god erkende, en ook een ingrijpen van den eenen god in de natuurorde toeliet.

Het is in deze beschouwing, dat de door prof. Bavinck aangehaalde stelling voorkomt; evenwel, d.B.R. *maakt een voorbehoud*, en spreekt bovendien van de *nieuwere* natuurwetenschap, een toevoeging, waardoor de stelling iets vaags krijgt, en een slag om den arm houdt. De natuurwetenschaplijke mannen der 16e eeuw knoopten hun arbeid vast

aan dien der ouden, die laatste is dus de oorsprong van den eersten, en d.B.R. had hoogstens mogen beweren, dat de natuurwetenschap in de 16e eeuw en later door het Kristendom *bevorderd* werd, - maar ook dit heeft hij weinig of niet aannemelijk gemaakt. De mogelijkheid, dat evenals in den antieken tijd, ook in latere eeuwen een stroom van verlichting tegen allen druk in doorbrak, wordt door hem niet overwogen, en het beroemde vraagstuk: waarom bracht de nieuwere tijd het zooveel verder in de natuurwetenschap dan de oudere? - door hem weinig of niet nader bij de oplossing gebracht.

Dit weinige zij hier over du Bois Reymond's voordracht genoeg, want niet tegen hem, maar tegen prof. Bavinck, die een zekere stelling als een juiste uitsprak, ging het verzet.

CH.M.v.D.

Spieghel-courant.

H.P. Abrahams, De Pers in Zeeland. 's-Gravenhage. Martinus Nijhoff. 1911.

Kranten zijn scherven uit den spiegel des tijds. Saamgevoegd weerkaatsen zij het gansche beeld, maar elk scherfje is een spiegeltje op zichzelf en geeft een klein begrip van zijn tijd. Zoo kan men uit oude kranten het verleden saamherstellen. En zoo bevat dan ook 'De Pers in Zeeland', het dikke boek dat wijlen H.P. A b r a h a m s, de vroegere eigenaar van de *Middelburgsche Courant,* nog even vóór zijn dood heeft kunnen voltooien en dat thans bij Martinus Nijhoff is verschenen, veel meer dan krantengeschiedenis alleen. Het geeft, een spiegel vormend voor vele couranten, ook weer velerlei kijk op de geschiedenis, vooral op het staatkundige leven, van het Nederland der 19e eeuw en van het laatst der 18e eeuw. Wij zullen trachten, dit met drie grepen duidelijk te maken, namelijk door eene figuur van vóór de Revolutie, eene van kort daarna en eene uit de dagen van '48 weer te geven en door voorts een vermakelijk stukje anecdotische geschiedenis aan te halen.

De eerstbedoelde figuur is die van Paul Joseph De Convenant.

* * *

De Convenant was een van de eerste hoofdredacteuren van de *Middelburgsche Courant.* De titel van iemand die het voornaamste redactioneele werk verrichtte aan een dagblad was destijds (in het laatst van de 18e eeuw) nog een-

voudig ‘redacteur’. Dat is trouwens nog zeer lang zoo gebleven. De *Middelburgsche Courant* werd opgericht in 1758 en De Convenant moet redacteur geworden zijn even na 1780, toen het uitgeven van het blad van de oprichters (A.L. en M.H. Callenfels, S. Maldergreen en L. Taillefert) werd overgenomen door de gebroeders W. en J. Abrahams. Maar nog in onze dagen kunnen wij, door ietwat achterlijkdeftig publiek, van den hoofdredacteur van een dagblad met verscheidene mede-redacteuren niet zelden hooren gewagen als van ‘den redacteur’. In der tijd was ook de heele positie van het voornaamste lid der redactie een ondergeschikte; de uitgever was, in de oogen van het publiek, en misschien ook wel in werkelijkheid, de man die de richting van het blad aangaf en die de leiding ervan in handen hield. De ‘redacteur’ was niet veel meer dan de opmaker, de technische verzorger van den inhoud, de geestelijke lijmpot die elken dag de kopij samenflanste. Had hij zelf een goede pen, dan werd hij daardoor in de plaats zijner inwoning ook wel bekend, maar toch altijd slechts als de min of meer schrandere scribent van den uitgever. Ook al gaf hij zich geheel aan het blad, ook al kreeg het waarde en aanzien door *zijn* artikelen, dan nog werd de krant niet naar hem genoemd. Het overdreven stelsel van onpersoonlijkheid der hoofdredactie en der redactie in het algemeen, wettelijk gesanctionneerd door de fictie van onze auteurswet die den uitgever aansprakelijk stelt voor wat een ander schrijft, is trouwens nog goeddeels gehandhaafd. Charles Boissevain is door dat stelsel heengebroken en anderen zijn hem gevolgd. Maar nog niet zoo lang geleden heette het *Utrechtsch Dagblad* in Utrecht zelf, achter de deftige horretjes van de Maliebaan, ‘de Krant van Bosch’, gelijk voor velen de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* nog is ‘de Krant van Nijgh’. En terwijl in mijn waardeering (en in die van vele andere journalisten) de Amsterdamsche correspondent van laatstgenoemd blad de *primus* is van onze gansche Nederlandsche journalistiek, durf ik onderstellen dat zelfs zeer vele lezers van dat blad zijn naam niet kennen.

Al waren de oprichters van de *Middelburgsche Courant*, en zij die in 1780 het blad overnamen, zeker wakkere lui, al verdienen zij waardeering, gelijk elke ondernemer die iets

aandurft en wien de dankbaarheid der maatschappij toekomt omdat hij 't risico van het waagstuk op zich neemt dat *hem* zoowel verlies als winst doch *haar* nooit nadeel kan bezorgen, toch was de subalterne man, maar die de *ideeën* had en die de krant bezielen moest, de zeer veel meer belangrijke figuur.

'De Convenant, in 1743 geboren te Namen waar zijn vader kapitein in dienst der Staten was (ik schrijf dit over uit het boek van den heer Abrahams) en te Middelburg gekomen als secretaris van den heer Van Lynden, vertegenwoordiger van den Eersten Edele van Zeeland, was in 1778 aangesteld als chartermeester bij de admiraliteit en bekleedde die betrekking tot 1795. Hij had ook nog eenige andere baantjes van minder beteekenis, gaf voorts privaatlessen in de wiskunde en was een liefhebber van verzen maken, vooral van gelegenheidsgedichten, waarvan echter de poëtische waarde alleen in beperkten kring waardeering schijnt te hebben gevonden. Maar was zijn poëzie laag bij den grond, zijn proza nam soms - wat maar zelden bij dichters het geval is *(sic)* - een veel hoogere vlucht en bewoog zich zelfs tot in de allerhoogste spheren, getuige zijn 'Proeve over den mensch mogelijke vóórwetenschap en de aloude sterrenvoorzegkunde als middel ter uitbreiding van dezelve.'

De schrijver getuigt dan verder van De Convenant dat hij door zijn tijdgenooten als een zonderling man werd beschouwd, maar dat het hem zeker niet ontbrak aan veelzijdig talent en aan ijver. Over deze laatste waren de uitgeefsters (de weduwen Abrahams) zelfs zoozeer tevreden dat zij het hoofdredacteurlijke salaris verhoogden van *f* 400 tot *f* 600 's jaars. Kolossaal! Men vergete echter niet dat De Convenant nog andere betrekkingen bekleedde, zooals wij zooeven zagen.

Tegen den tijd dat het octrooi van uitgifte, door het stadsbestuur van Middelburg aan de *Middelburgsche Courant* verleend, zou afloopen, trachtte De Convenant het zelf in handen te krijgen. Dat mislukte echter en door die intrigue verdween hij van de *Middelburgsche Courant.* Toen poogde hij een eigen blad in stand te houden en stichtte *De Zeeuwsche Avondbode* (1 April 1793). De *Middelburgsche Courant* verscheen in dien tijd slechts drie maal 's weeks en het nieuwe blad zou nu de leemte aanvullen en verschijnen op

Maandag, Woensdag en Vrijdag, de dagen waarop het publiek in Middelburg, zelfs in dien spannenden revolutietijd, geen nieuws kreeg.

'Wij brengen' - zoo las men in in het eerste nummer - 'dit Tijdingblad in het licht, alleen met het oogmerk om op den Maandag, Woensdag- en Vrijdagavond, wijl 'er die dagen geene Middelburgsche Courant uitkomt, en gedurende deze tijden die de nieuwsgierigheid zoo zeer opscherpen, U in een binnenlands voortbrengsel de afwisselingen mede te deelen der gebeurtenissen van het groote waereld tooneel, welke thans zoo levendig, en niet alleen voor Rijken, Staaten, Regeeringen en Waereld-Grooten, maar voor een iegelijke oordeelbare Persoon, hoe gering ook, van het hoogste belang zijn.'

De Zeeuwsche Avondbode schijnt, voor dien tijd, een zeer goed geredigeerd blad te zijn geweest, immers, de heer Abrahams, die wel niet van vooringenomenheid met dezen eersten mededinger van de *Middelburgsche Courant* zal zijn te verdenken, zegt van De Convenants redactie, dat ze 'toen ter tijd exceptioneel kon worden genoemd' en 'evenzeer van kennis als van eigenaardige wijze van voorstelling getuigde'.

Nochtans kon de wakkere redacteur zijn onderneming niet lang in stand houden. Reeds op Oudejaarsavond van het jaar 1794 verscheen het laatste nummer van *De Zeeuwsche Avondbode.* De reden was gelegen in de, naar onzen tegenwoordigen maatstaf, buitensporige begunstiging welke aan de *Middelburgsche Courant* bij het haar verleende octrooi was betoond op 't stuk der advertentiën. Immers, behalve dat deze courant natuurlijk het monopolie had van de Stadspublicaties, was bovendien bepaald:

'dat niemand binnen de Stad en Jurisdictie van Middelburg eenige Advertissementen, van wat natuur zij ook mogen zijn, in eenige andere Couranten zal mogen doen stellen dan onder deze speciale conditie, dat ook dezelve in de Middelburgsche Courant zijn gesteld; op poene dat, zoo zulks niet mocht gedaan zijn, het geld dat voor het insereeren dezer Advertissementen zoude moeten betaald zijn geworden, dubbel aan de drukkers dezer Courant zal moeten worden voldaan.'

Elke advertentie in *De Zeeuwsche Avondbode* moest dus

óók worden geplaatst in de *Middelburgsche Courant*; het is begrijpelijk dat eerstgenoemd blad onder die omstandigheden slechts een poover beetje advertenties kreeg! En het is teekenend voor de verhouding waarin destijds de burger stond tot de overheid.

Zoo was ook bepaald, dat van alle publieke verkoopingen, waarvan in Middelburg gedrukte of geschreven biljetten werden 'uitgezet', ten minste één advertentie in de *Middelburgsche Courant* moest worden geplaatst.

Het was aan die ongelijke behandeling dat het blad van De Convenant bezweek. De oprichter vertrok toen naar Goes en herhaalde zijn poging daar met de *Goessche Courant*, waarmee hij niet een reeds gevestigden concurrent had te bestrijden. Merkwaardig genoeg schijnt hij, bij het verwerven van het octrooi van uitgiften van het Goessche stadsbestuur, niet een dergelijk advertentie-privilegie te hebben willen bedingen als de *Middelburgsche Courant* had van het bestuur der Zeeuwsche hoofdstad. In zijn inleidend artikel schreef hij:

'Buitendien hebben de Couranten en Nieuwspapieren ook geen het minste billijke recht op Advertentiën: Vermaardheid en aftrek is ten dezen opzichte hun eenigste natuurlijke Privilegie; bedwang hieromtrent moet ongerijf in plaats van gerijf te weeg brengen, en het geringste schrift onder de Nieuwspapieren, zou door zulk een middel, zonder eenig werk van zijn Hoofdzaak te maaken, of eenige kosten aan zijn Correspondentie te besteeden, meer voordeel kunnen bereiken, dan Schriften welke geene moeite, geen ijver, geen kosten sparen, om zoo veel mogelijk, in hunne soort, tot de volkomenheid te geraaken, en daarmede het geachte Publiek te dienen. Inderdaad, dit zoude noch billijk, noch bemoedigend zijn'.

Zoo is het. En toch zou men, een eeuw later, meer en meer in onze dagbladpers het misbruik zien insluipen dat de eene dagbladonderneming na de andere poogt, haar lezerskring te vergrooten, niet door den inhoud voor haar blad te verbeteren, maar door op te treden als colporteur van boeken, impresario van plezierreisjes, ondernemer van levensverzekeringen en door meer van dergelijke reclame buiten eenig verband met de waarde van het blad.

De Goessche poging van De Convenant lukte echter nog minder dan de Middelburgsche; nadat in 1795 slechts enkele nummers waren uitgegeven, verscheen *De Goessche Courant* niet meer. En daarmee kwam tevens een eind aan de journalistieke loopbaan van ‘den redacteur’ die zich als leeraar in de wiskunde te Rotterdam ging vestigen. Hij was, voor zijn tijd, een verdienstelijk en vrij merkwaardig journalist geweest. Maar de tijd was allerminst gunstig voor het ontwikkelen van sprekende figuren in de journalistiek.

* * *

In een andere verhouding tot de Zeeuwsche pers stond de Markies de Thouars. Redacteur van een der Zeeuwsche bladen is hij nooit geweest, wel echter vast medewerker, o.a. aan de *Vlissingsche Courant* en aan de *Zierikzeesche Nieuwsbode*, de twee voornaamste oppositiebladen in Zeeland tegen het conservatieve régime der reactie van vóór 1848. Want de *Middelburgsche Courant* was, als officieel stadsorgaan, vele tientallen van jaren achtereen tamelijk neutraal.

Van den geest die de ultra's der oppositie destijds bezielde, en tevens van de opgewondenheid waarmede de Thouars zich placht te uiten, vindt men een staaltje in een vers van zijn maaksel dat de heer Abrahams ontleende aan de *Vlissingsche Courant* van 11 Nov. 1846. Een enkele strophe geeft een voldoend beeld van het geheel:

> ‘Gaat voort, we bidden u, gaat voort,
> Te dreigen met gevangenispoort,
> Met grendlen, sloten, *schrik aanjagen*!
> Schept, slorpers van Champagnewijn,
> In *algemeen gehaat* te zijn
> Een *algemeen gevloekt* - behagen’.

Zoo mateloos als in zijn schrijven schijnt De Thouars ook in zijn heele leven te zijn geweest. Hij was een curieus type van een *déclassé*, een ridderlijken vagebond die nergens evenwicht kon vinden. In kennis was hij verre de mindere van De Convenant en in juist oordeel ook, maar een zekere scherpzinnigheid ontbrak hem niet. En hij had

een levendigen geest en een wilde, maar scherpe pen in dienst van een edel hart en een dwaas hoofd.

De heer Abrahams geeft de volgende biografische bijzonderheden van deze curieuse, tragi-comische figuur:

'Geboren te Dennenkamp in Overijsel, den 13^{en} Juni 1807, trad hij op 20 Dec. 1830 in dienst als sergeant bij de 7^{e} afdeeling infanterie en werd den 3^{en} Sept. 1831 benoemd tot 2^{en} luitenant. In 1833 in garnizoen in de vesting Bergen op Zoom, moest hij 19 October 1836 voor den krijgsraad van Utrecht terecht staan, als zijnde aangeklaagd wegens laster en het schrijven van zekere brochure, welke in 1836 bij den boekdrukker L.E. Bosch van de pers gekomen is; hij werd onder handlasting op vrije voeten gelaten.

De zaak werd bij ordonnantie van gemelden krijgsraad, dd. 21 October 1836, naar den burgerrechter gerenvoyeerd 'om tegen den drukker der voorschreven brochure zoodanig te ageeren, als deze, in goede Justitie, zal vermeenen te behooren, uithoofde het niet tot genoegzaamheid gebleken is, dat de 2e luitenant de Thouars de schrijver zoude zijn van gemelde brochure.'

Nochtans schijnt het legerbestuur hem maar voor den schrijver te hebben gehouden. Hij werd den 7en Dec. 1836 uit den dienst ontslagen en daarmee is vermoedelijk de Thouars' verval begonnen. De vrijheid van schrijven, die hij als burger kreeg, was in die dagen nog maar eene zeer betrekkelijke (gelijk hij weldra zou ondervinden). En zijn heftige, matelooze en ongeordende natuur deden hem, zooals reeds blijkt uit het staaltje dat wij zooeven gaven, een meestal zeer overdreven gebruik van die vrijheid maken. Toen de Koning in 1842 bij een bezoek aan Coevorden de Thouars daar zag, kwam hij hem nog vriendelijk tegemoet met de woorden: 'Ha bonjour Thouars! Hoe kom je hier? Hoe vaart uw Mama?' en beloofde hem, althans volgens de bewering van den vervallen edelman, bij handdruk 'herstel van gekrenkte rechten, herplaatsing, onderstand enz.' Zelfs zou hij hem hebben aangespoord om 'voort te gaan op de baan der eere in het gebied der kunst.' Het moet een heerlijk oogenblik geweest zijn voor den armen, dollen romanticus. Maar 'de ministerlijke list, sluw- of goedheid(?) wist wel te bewerken', zegt de Thouars, 'dat ik niets, volstrekt niets kreeg.'

Het is echter wel begrijpelijk dat de herhaalde en woedende uitvallen van dezen revolutionnairen edelman die iets had van Mirabeau, de conservatieve omgeving van Willem I en ook den Koning zelf nu juist niet gunstig voor hem stemden en het is meer te waardeeren in den Koning dan de Thouars het blijkt te hebben gedaan, dat deze hem in 1845 nog *f* 20 deed toekomen 'om kleeren te koopen'. Deze aalmoes schijnt de arme drommel aan zijn moeder te hebben gestuurd van wien hij zegt dat zij destijds 'reeds acht dagen zonder brood zit en van honger moet bezwijken' omdat de Koning 'om zich op mij als vrijzinnig schrijver en waarheidspreker te wreken *haar* (de onschuldige) eene maandwedde van *f* 25 heeft ontnomen.' Men kan deze laatste voorstelling natuurlijk niet op het enkele gezag van de Thouars als juist aannemen.

In 1847 werd deze wonderlijke figuur tot twee jaren gevangenisstraf veroordeeld wegens smaadschrift ten aanzien van den kantonrechter te Ommen. Hij wijdde aan dat vonnis een gedicht in de *Vlissingsche Courant*, waarvan een der strophen weer kenmerkend is voor zijn gevoelig gemoed en voor zijn ongebonden geest:

'Twee jaren zonder zonneschijn,
  En dag- en avondrood;
Twee jaren uitgehuwd te zijn
  Aan een tiendubblen dood;
Twee jaren zonder spraak der maan
  En starren-melodij;
Twee jaren zonder bloem of blâan.....
  Dat voert tot razernij!'

Nadat hij uit de gevangenis kwam, moet hij geheel verliederlijkt zijn. Te Zierikzee werd hij in de goot gevonden, in Overijsel zag men hem als een vagebond, in lompen gehuld, aan den weg zitten, knagend op een stuk gebedeld brood. En binnen een jaar, in Augustus 1850, stierf hij in een Hannoversch dorp, als een bedelaar, 'op een ellendig leger in een vervallende boerenstulp.'

Zoo was het einde van den markies de Thouars, wiens moeder, eene jonkvrouw Van Foreest, in even groote ellende geraakte en die van vaderszijde afstamde van een adellijk

Fransch geslacht, door de Coligny's vermaagschapt aan het Huis van Oranje.

Zulke figuren werpt een Revolutie-tijd naar boven, maar, onder de dan volgende reactie, zijn ze niet sterk genoeg om te blijven optreden als vaandeldragers der vrijheid. Zoowel de Convenant als de Thouars, beiden van goede Fransche afkomst, hadden vrijzinnige begrippen, al was De Convenant een mak schaap naast De Thouars. Slachtoffers van het gezag zijn zij, schoon op verschillende wijze, beiden geweest.

Er zullen in de eerste helft van de 19e eeuw wel offers bij tien- en honderdtallen zijn gevallen in den strijd van vrijzinnige journalisten en publicisten tegen de reactie. De Thouars was daarvan een van de meest curieuse.

***

Maar de Zeeuwsche pers heeft, behalve dergelijke mislukte talenten, ook zeer wel geslaagde geherbergd. Toen de reactie allengs voor het liberalisme moest wijken, weerspiegelde zich deze evolutie niet alleen in de groote pers, doch niet minder in de provinciale. De *Vlissingsche Courant* en de *Zierikzeesche Nieuwsbode* zijn baanbreeksters geweest voor de vrijzinnige idee. En schoon de *Middelburgsche* eerst veel later volgde en langen tijd, wegens haar semi-officieel karakter, neutraal bleef, toch is ook zij ten slotte geworden, evenals nagenoeg alle bladen van eenige beteekenis uit dien tijd: een vrijzinnig orgaan. Dit hangt samen met de opkomst van den derden stand en met het overnemen van de leiding des volks, door dien stand, uit de handen van de aristocratie. Allengs ziet men, in de negentiende eeuw, in Middelburg, in Vlissingen, in Zierikzee, in Goes, onder de autoriteiten dragers van nieuwe namen verschijnen naast die van de oudere Zeeuwsche geslachten. En op het eind van de negentiende en in het begin der twintigste eeuw zijn de Slichers, de Paspoorts, de Boddaerts, de Boogaerts, de Schorers, de De Jonge's, de De Crane's, de Van Dishoecks min of meer verdrongen door de Fokkers, de Taks, de Luteijns, de Callenfels'en, de Fak Brouwers, de Heyse's, de Van Berlekoms, de Kakebeeke's - en is zelfs weer een tweede gelid

van dien derden stand bezig om zich naar voren te werken.

Aan de liberaliseering en de daarvan onafscheidelijke democratiseering des volks ontkwam noch het particuliere, noch het publieke leven. En wat dit laatste belangt, waren de couranten natuurlijk de officieele vertegenwoordigingen vóór.

Vooral de reeds genoemde *Vlissingsche Courant* (een voorloopster van het thans bestaande blad van dien naam) en de *Zierikzeesche Nieuwsbode* waren, in de jaren '40, uiterst ijverige en soms felle kampioenen voor de liberale denkbeelden. Tal van politieke artikelen (soms van bekende staatslieden) verschenen in die bladen waarin ook een de Thouars zijn wilde ideeën luchtte. Doch niet zelden was heel de courant doortrokken van den zuurdeesem der oppositie en de venijnigheden waarmee zelfs gewone gemengde berichten werden doorspekt, hebben zeker, daar ze door velen werden gelezen voor wie de hoofdartikelen te hoog gingen, niet weinig invloed op de menigte gehad.

De volgende staaltjes mogen een denkbeeld geven van den eigenaardigen draai die vaak aan onschuldige berichten werd gegeven.

Uit de *Vlissingsche Courant:*

‘Aan de stadswaag te Delft is een bijzonder zwaar en fijn varken gebracht, wegende 278 N. ponden. In Den Haag loopen ook vele zwijnen, maar geen die dit gewicht haalt’.

‘Een groote ezel, kregelig op stal, maar mak in het tuig, te koop of te huur op de Oude Markt te Leiden.

Het hôtel van den afgetreden Redder des Vaderlands, Floris van Hall, staat op *f* 32,000 in publieke veiling’.

En uit de *Zierikzeesche Nieuwsbode:*

‘Aan 't hof van Persiën neemt de armoede hand over hand toe; 't gruwelt er van bedelaars; er zijn dagen dat men zou meenen in Den Haag te zijn’.

‘De Koning gaat naar Engeland. Een Nederlandsche boer gaat naar de gevangenis omdat hij een waterzuchtige kip voor een vette kip verkocht heeft’.

‘De Nieuw-Zeelanders hebben hun Koning geroosterd en opgegeten. De Oud-Zeelanders hebben nooit zulk duur gebraad tusschen de tanden genomen’.

‘In Middelburg worden de blinden ziende gemaakt; mochten de velen die ziende blind zijn, ook eenmaal hersteld worden’.

‘In Holland zijn bloedzuigers te weinig; in een Zeeuwsch eilandje te veel’.

‘Elk land heeft zijn plaag’, zegt de *Vlissingsche Courant*, ‘Nederland heeft Van Hall’.

‘De Londensche havens zijn letterlijk opgevuld met schepen van alle natiën. Er zijn dagen dat er 150 binnenkomen; hetwelk juist 150 meer is als in Zierikzee’.

‘De Marokkanen zijn in gisting; de Nederlanders hebben veel van neergeslagen pannekoeken’.

En zoo voort. Het is, zooals men ziet, lang niet altijd fijn. Het ontaardt zelfs wel eens in persoonlijke beleediging, al moet men ook weer niet vergeten, dat men op dat punt destijds zeer gevoelig was, getuige een vervolging, in 1845 ingesteld tegen de *Vlissingsche Courant* wegens beleediging van de Tweede Kamer. In elk geval echter moesten deze dagelijksche peperkorreltjes, op den duur, zeer prikkelend gaan werken op de lezers.

Doch de hoofdartikelen waren, schoon meestal voornamer van houding, van gelijke strekking en zij worden, gelijk gezegd, vaak geleverd door bekende Staatslieden. Een van degenen die, als later Thorbecke, Van Houten en anderen, gebruik maakten van de provinciale pers ter weerkaatsing van hun denkbeelden in den geest des volks, was Dirk Donker Curtius, ‘de door zijn partijgenooten’ - volgens den heer Van Welderen Rengers - ‘vaak miskende Donker Curtius’.

‘Er bestond toen’ (zoo schrijft de heer Abrahams, doelend op het begin van de jaren '40) ‘in Den Haag een kransje van jeugdige juristen, die zoo al niet onder bepaalde leiding stonden van Donker Curtius, dan toch voor hem groote waardeering hadden en wederkeerig door hem werden *en amitié* genomen en, in zekeren zin, geleid. Zij werden door hun leidsman aangespoord om zich ook op politiek terrein te gaan bewegen en zich met het schrijven van artikelen in een of meer politieke bladen bezig te houden. Dat, tot bereiking van dat doel, de *Vlissingsche Courant* werd gekozen, laat zich uit hoofde van de betrekking van Donker Curtius tot dat blad voldoende verklaren. De leden van het clubje, waartoe behoorden: P.L.F. Blussé, Gerrit de Clercq, M.J. de Lange en J.C. Reepmaker, schreven ieder op eigen gelegenheid, maar de beschouwingen werden, nadat zij in de

courant waren opgenomen, dikwijls onderling en ook met den leidsman besproken. Het manifest in het no. van 6 Oct. 1843 is dan ook, zoo niet door Donker Curtius, dan toch zeker door een der leden van het juridisch gezelschap in overleg met hem opgemaakt'.

De heer Abrahams noemt voorts ook een aantal artikelen op, die door Donker Curtius zelf waren geschreven (hetzij geteekend met voorletters of met een vollen naam) en hij drukt er enkele van af die het inderdaad ook wel waard zijn. Donker Curtius heeft zeker ook nu nog niet de waardeering gevonden die hij verdient en het zou niet buitensporig wezen wanneer de vraag van den schrijver:

'Wie zal het initiatief nemen tot voorbereiding van een plan om, zij het ook een halve eeuw na zijn dood, een gedenkteeken te doen verrijzen, als een hulde aan de verdiensten van een man aan wien Nederland zoo veel te danken heeft?'

- werd beantwoord door een daad in den geest des schrijvers.

Maar als de nagedachtenis van Donker Curtius door een gedenkteeken mocht worden geëerd, dan zou de billijkheid vorderen, dat hetzelfde geschiedde met de heugenis aan zijn (en Thorbecke's) grootsten tegenstander uit die dagen: den conservatief Floris van Hall.

***

Na de meer romantische of althans onvaste figuren van De Convenant en de Thouars, vindt men dus in de Zeeuwsche pers (en in haar geschiedenis die de heer Abrahams heeft geboekstaafd), ook stevigere van persoonlijke historische beteekenis. Behalve Donker Curtius schreef, eveneens in de *Vlissingsche Courant*, ook de bekende Mr. D. van Eck die gedurende vele jaren het district Middelburg in de Tweede Kamer heeft vertegenwoordigd.

Maar zelfs tot in het vermakelijk-anecdotische blijven die oudere couranten hun tijd weerspiegelen.

De komische krantenfiguur van 'Piet van Os' is bij hen die den stormtijd der ontbindingsjaren '66 en '68 hebben meegemaakt, zeker nog in herinnering. Maar de meeste jongeren hebben er nooit van gehoord en voor

hen zal het relaas van het kostelijke geval, dat de heer Abrahams vrij uitvoerig geeft, allergenoegelijkst nieuws zijn op 't stuk van *histoire anecdotique.*

Aan een vroolijk tafeltje in de Witte Sociëteit was men in dien tijd op den inval gekomen om een pas te Goes opgericht anti-revolutionnair blaadje, de *Nieuwe Goessche Courant*, dat zich onderscheidde door dwaze overdrijving in het verkondigen van haar beginselen, in 't ootje te nemen. Men deed dat door aan dat blaadje versjes te zenden waarin de overdrijving van het orgaan nòg een tikje werd overdreven, maar zóó dat het niet uit den toon viel en dat de redactie het voor goede anti-revolutionnaire munt opnam. De versjes werden eerst onderteekend ‘Piet van Os’. Later, toen men Van Os had laten doodgaan, per advertentie berichtend dat deze ‘in den eersten Adam verdoemde doch, gelijk hij vast vertrouwde, in den tweeden Adam verloste zondaar’ was overleden en ‘zijn’ portret (dat van een bediende uit de Witte!) in de *Nieuwe Goessche Courant* had doen afdrukken, verschenen nog eenige gedichten met de onderteekening ‘de Gr.’ Van den aard dier poëzie maar daardoor ook van de denkbeelden die bij de redactie van het blaadje en dus bij haar lezers ingang vonden, geeft de heer Abrahams eenige staaltjes, waarvan hier de beginstrofen volgen:

‘Neêrland, ontwaak! dat de Koning regeere!
't Richtsnoer Zijns doens zij het woord van den Heere,
't Levende Woord, en geen wet van papier!
Veepest en cholera, 't zij u een leere,
Dat God niet wil dat het volk controlere
Van zijn Gezalfde 't vrijmagtig bestier!

En van een ander:

‘Heemskerk, met uw edel voorhoofd,
daar men schranderheid op leest,
Zuylen, wien heel 't land in koor looft,
om uw argloos vromen geest;

D'eerste stap in Bismarck's voetspoor
hebt ge in 's Heeren kracht gedaan;
Weest er nu ook verder goed voor!
blijft niet halverwege staan!’

Teekenend is het voor het argelooze zelotisme van de redactie dat zij maar steeds geen argwaan kreeg hoewel anderen al lang het vermoeden hadden geuit dat men met een mystificatie te doen had. Zelfs het kostelijk-dubbelzinnige versje dat tot bijschrift diende bij het ‘portret’ van ‘den heer P. van Os Jr. zaliger’ (alias Bart, de biljartknecht uit de Witte) was nòg niet in staat om bedoelde redactie de paganistische werkelijkheid onder den anti-revolutionnairen schijn te doen onderscheiden. Het luidde zóó:

‘Dit beeld (wat men al niet verzint)
is 't werk van 't licht der zon, mijn vrind!
maar 't is een beeld slechts, wat gij ziet;
't Verbeeldt Van Os, hijzelf is 't niet.

Zoo vaak gij dan dit beeld aanschouwt,
moog 't u tot nutte leering zijn;
bedenk dat wie op beelden bouwt,
steunt op bedriegelijken schijn!

Eens komt, hoe ook de schijn bedriegt,
de dag dat alle schijn vervliegt,
bedenk welk lot hem dan verbeidt,
die schijn hier hield voor werkelijkheid!’

Die dag des oordeels kwam daarna zeer spoedig: Vijf dagen later werd het raadsel van ‘Piet van Os’ en diens opvolger door den Haagschen correspondent van de *Middelburgsche Courant* onthuld.

Maar in welk een zonderlinge sfeer van gedachten moet een aantal krantenlezers destijds toch hebben geleefd om zich zóó lang zóó beet te laten nemen.

Of er trouwens ook heden niet nog zoo'n lezerskring te vinden ware?[1)]

***

Met vierderlei voorbeeld - dat van De Convenant, dat van

1) Het scheelt zoowaar niet veel! Nadat het bovenstaande geschreven was, hebben de zoogenaamde ‘Nederlandsche Pompenmakers’ met hun prachtig ‘adres’ doen uitkomen dat ook in den jare 1912 nog wel een anti-revolutionnair blaadje - en ditmaal nog wel een Amsterdamsch! - in staat was om Bart voor ‘Piet van Os’ te houden.

De Thouars, dat van Donker Curtius en dat van de Van Os-geschiedenis - hebben wij doen zien hoezeer dit aardige boek den naam verdient dien wij boven dit opstel schreven. Het is een courantenspiegel, een Spieghel-Courant van de Zeeuwsche bladen in de 19e en het laatst van de 18e eeuw en daardoor, omdat kranten weer hun tijd weerspiegelen, in zekere mate even goed een ‘Spieghel-Historiael’ als die van Maerlant was voor zijnen tijd. Dat geeft, veel meer dan het eigenlijk journalistiek-wetenswaardige, de beteekenis aan dit boek waarin de vrucht van een ontzaglijke massa arbeid is saamgegaard. Het is misschien wat te uitvoerig; de samensteller heeft over 't algemeen wat veel *in extenso* geciteerd en het materiaal wat te veel onverwerkt weergegeven. Maar toch blijft het een werk van niet geringe documentaire waarde.

Het is, als krantenbeeld van 't Nederland der vorige eeuw, een waardevolle tijdspiegel.

En, als geschiedenis der Zeeuwsche pers, een standaardwerk.

C.K. ELOUT.

Een bijdrage tot de vroegste geschiedenis der Joden in Nederland.

Terwijl tot dusver pas tegen het midden der veertiende eeuw met zekerheid de aanwezigheid van Joden binnen de tegenwoordige grenzen van Nederland was te constateeren, waren reeds veel vroeger in de omliggende landen allerwegen Jodengemeenten gevestigd. Voor den aanvang der kruistochten leven zij daar in gunstige omstandigheden, doordat zij vrijwel ongemoeid worden gelaten; tijdens de kruistochten echter hebben zoowel de Engelsche en Fransche als de Duitsche joden telkens weer te lijden onder de uitbarstingen van het opgezweepte godsdienstig fanatisme der groote massa en worden ze door de overheid telkens meer door allerlei kwetsende bepalingen en maatregelen in hun vrijheid van beweging belemmerd. En nauwelijks zijn de kruistochten geëindigd, of Engeland en Frankrijk, waar zich inmiddels een krachtig centraal-gezag heeft ontwikkeld, wijzen de Joden in massa uit, en ook de Belgische[1)] en Duitsche bodem wordt voor Joodsche voetzolen bedenkelijk heet.

Maar van Nederlandsche[1)] Joden hooren wij in dit tijdperk niets en dat is een zeer bevreemdend verschijnsel. Want er is geen enkele reden bekend, die vóór of tijdens de kruistochten den Joden belet zou hebben, zich ook in ons land te vestigen. Bovendien was ons land toen zoo goed als nu de brug, die de Rijnlanden met de zee verbond, en onderhielden wij met alle omliggende landen levendige handelsbetrekkingen, zoodat er voor de Joden, die vooral toen de

1) Naar de tegenwoordige grenzen.

1) Naar de tegenwoordige grenzen.

handelaars bij uitnemendheid waren, alle aanleiding bestond, om zich hier neer te zetten.

Wij zullen trachten, van den geheimzinnigen sluier althans een klein tipje op te lichten, en den weg aan te wijzen, dien men heeft te volgen, om meer licht op deze zaak te laten vallen.

Den 15 Maart 1339 verleende Keizer Lodewijk IV aan Hertog Reinout II van Gelder het recht, om in zijn burchten en steden Joden te ontvangen en van hen de gewone jaargelden te eischen. Daarmede stond hij dus aan zijn leenman het recht af, om van de Joden de jaarlijksche schatting in te vorderen, die zij tot dusver als des keizers 'kamerknechten' in de keizerlijke schatkist hadden gestort.

Uit de daarvan opgemaakte oorkonde, te vinden in Nijhoff, Gedenkwaardigheden, I bl. 397, blijkt niet, of er in het Geldersche toen reeds Joden gevestigd waren, dan wel, of de Hertog hoopte, dat zij zich eerlang in zijn gebied zouden nederzetten. Wel bewijst een post in den staat der inkomsten van het Hertogdom over 1340, waarbij een som van 1139 □ wordt geboekt, als jaargelden van Lombarden en *Joden*, dat er onmiddellijk *na* de onderteekening der oorkonde reeds Geldersche Joden waren; en een rekening van 1346, te vinden in van Hasselt, Geldersche Oudheden, bl. 527, noemt als hun woonplaatsen: Nijmegen, Zutfen en Doesburg.

Jaren lang zijn dit de oudst bekende Nederlandsche Joden geweest, tot Mr. S. Muller Fzn. een paar oude rekeningen publiceerde[1)] uit de jaren 1336-1339, toen Reinout II Twente in pand had van den Utrechtschen bisschop Jan van Diest. Reinout maakte van dit pandheerschap gebruik of misbruik, om in Twente gevestigde Joden een schatting op te leggen, die deze niet konden of niet wilden betalen, zoodat hij ze bij executie invorderde. Uit de rekening, die daarvan werd opgemaakt en door Mr. Muller gedeeltelijk is teruggevonden, blijkt, dat er Joodsche woekeraars gevestigd waren te Diepenheim, Goor en Oldenzaal.

Er is nog een ouder stuk, waarin sprake is van Nederlandsche Joden, n.l. de oorkonde, waarin Reinout van Gelder

1) Bijdr. en Meded. Hist. Genootschap te Utrecht, 18e deel bl. 123 v.v.

in 1332 aan Hendrik Vake, Bonifaes van Cassasche en zijn broeder, Coenraad Parf, Jan Palmerie Parf, Parceval van Brolie en Bartholomeus Varoelle vergunt, zich te Zalt-Bommel te vestigen om daar geldhandel te drijven.[1] Zij betalen hem daarvoor jaarlijks 50 □ en Reinout verbindt zich, zonder hun toestemming geen '*andere Lombardere noch Joeden*' toe te laten, behalve alleen Palmerine Ghariz, die zijn verkregen rechten behoudt.

Een clausule in het contract, dat misdaden van den één niet op alle anderen zullen worden verhaald, en een andere, die hun vrijstelt van gerechtelijken tweekamp, twee bepalingen, die in Joodsche vestigingscontracten geregeld voorkomen, en de omstandigheid, dat er in denzelfden tijd te Keulen een Joodsche familie Parf woonde,[2] doen ons vermoeden, dat althans Coenraad en Jan Palmerie Parf geen Christenen waren. Doch meer dan een vermoeden is het niet.

In ieder geval echter blijkt uit de door ons gecursiveerde woorden, dat Reinout II zich reeds vóór 1339 in het algemeen gerechtigd achtte, Joden in zijn landen toe te laten.

Wij weten dus thans met zekerheid, dat er tusschen 1330 en 1340 Joden woonden te Nijmegen, Doesburg, Zutfen, Diepenheim, Goor, Oldenzaal en misschien te Zalt-Bommel, en nu doet zich de vraag op, of hun aanwezigheid ook elders in ons land kan worden aangetoond.

Daartoe hebben wij in de eerste plaats de rekeningen van het Bisdom Utrecht onder Jan van Diest[3] doorgesnuffeld, omdat wij meenden, dat vooral te Utrecht de aanwezigheid van Joodsche kooplieden zou mogen worden verondersteld. Immers het waren bij voorkeur de bisschopssteden waar Joodsche kooplieden zich neerzetten, en bovendien was Utrecht van den Romeinschen tijd tot het eind der Middeleeuwen de belangrijkste stad van Nederland. Daar kwam dan nog bij, dat van den met schulden overladen, berooiden bisschop Jan van Diest zeker wel in de eerste plaats mocht worden verwacht, dat hij te doen had met Joodsche woekeraars.

Het resultaat was echter.... nihil.

1) Van Hasselt, Geldersche Oudheden, bl. 515.
2) Höniger, Das Judenschreinsbuch der Laurenzpfarre, bl. 159, No. 358.
3) Mr. S. Muller Fzn., Rek. en Reg. v.h. Bisdom Utrecht.

Ook de Oudste Rekeningen van Dordrecht, aanvangende met het jaar 1282, gaven niets[1]; evenmin de Rekeningen van Zeeland onder het Henegouwsche huis. Maar in de Cameraersrekeningen van Deventer [die in 1362 gegevens bevatten, waaruit men kan besluiten, dat daar toen een Joodsche Gemeente bestond] vonden wij althans *iets*:[2]

in 1340 wordt er een zekere IJda, dicta Rebbeke, genoemd, die wij om haar naam voor een Jodin houden.

Rijker was de oogst in de Rek. van de Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Een rekening over de jaren 1343-46 bevat onder de uitgaven een post van 10 sc. als loon voor Joden, die geld droegen van den Haag naar Mechelen, waaruit echter nog niet mag worden afgeleid, dat dit Hollandsche Joden waren: het kunnen ook Mechelsche of Henegouwsche zijn. Verder vonden we uit denzelfden tijd verschillende posten, die betrekking hebben op zekeren Symon Jude uit den Haag, die eerst een kleine leverantie had voor een groot vierdaagsch ridderfeest aan het hof en die, toen de Grafelijke familie dadelijk na den afloop vertrok, van den overgeschoten voorraad twee vaten bier kocht. Ook troffen we hem aan als kooper van een pels en andere kleeren, die afkomstig waren van een op de kust vergaan schip. En als in 1345 Graaf Willem IV toebereidselen maakt voor den ongelukkigen veroveringstocht naar Friesland, die hem het leven zal kosten, is Symon Jude leverancier van een klein deel van de schelpen, die noodig zijn om de kalk te branden, waarmee men de sloten denkt te bouwen, die de nog te onderwerpen Friezen in bedwang moeten houden.[3]

Zoo is Symon Jude het volmaakte type van den kleinen Joodschen koopman, die alles kan gebruiken en bij wien alles te koop is. De Hollandsche rekeningen laten ons, al is het dan zeer vluchtig, ook een ander type zien in een post van het jaar 1330, waar we een korte aanteekening vinden omtrent Meester IJstorc den Arsater, in wien we èn om zijn naam, waaruit wij niets anders konden maken dan

1) Zie s.v.p. het Naschrift.
2) Cameraersrekeningen van Deventer I, bl. 75.
3) Hamaker, Rek. der Grafel. van Holl. en West-Friesland, I, bl. 138, 194, 254; II., bl. 65, 106, 113, 437.

Isaac, èn om zijn beroep - geneesheer - den Joodschen geleerde meenen te herkennen, die echter ook handelt in kostbaar pelswerk, paarlen en... confituren.

Ten slotte vonden we in een lijst van erfhuren van 1330 nog een post ten name van een boer *Wouter Joot* geheeten, te Vlieland, een gehucht onder Pijnakker in Delfland; maar dat was natuurlijk geen Jood. Zijn naam kan een scheldnaam geweest zijn, en moet dan beschouwd worden als een uiting van diepe minachting en groote haat, want zelfs Jacob van Maerlant sprak van de Joden als:

> 'Die verdoemde creature
> Dat ongelovich volck verwoet',

dat geen groet, zelfs geen blik waard was:

> 'Waer die quamen in mijn gemoet
> Ic soude hem weigeren mire groet,
> Ende van hem mijn aensicht drayen'.[1)]

Meer waarschijnlijk achten we het echter, dat deze Wouter Joot van Joodsche afkomst was, want zulke nakomelingen van bekeerde Joden vinden we meer. Daar is bijvoorbeeld de Nijmeegsche familie de Jode, een aanzienlijk geslacht, waarvan we als oudsten vertegenwoordiger kennen Gerardus, dictus Judaeus, die in 1294 schepen was te Nijmegen[2)] en dus zeer zeker van het Christelijk geloof. Misschien behoorde Pieter die Yoede, die in 1329 door Jan van der Anghele en andere edellieden werd gedood, tot zijn geslacht. Een Jood was ook hij althans niet. Niet omdat hij Pieter heette, want naast hun eigen droegen de Joden te allen tijde en overal dikwijls nog een vulgairen naam, waaronder zij bij de Christenen bekend stonden, en dus was het volstrekt geen ongerijmdheid, als een Jood Pieter heette.

Doch van dezen de Yoede weten we zeker, dat hij een edelman van eenig aanzien was, want zijn dood stond door een zoo ernstige veete gewroken te worden, dat Jan van der Anghele en zijn medestanders daartegen bescherming zochten bij Graaf Willem III van Holland. Deze nam het voor hen op en liet

1) Van Vloten, Maerlants Kleine Gedichten: Scalc ende Clerc.
2) Nijhoff, Gedenkwaardigheden I, bl. 43.

bekend maken, dat ‘alsulcke fait, dair Pieter die Yoede ghesleghen was, van onsen weghen ghedaen was ende wi et ane ons trecken. Ende waer dat sake, dat hem yemand dair omme vetede, dat zouden wi houden ane sinen live ende ane sinen goede.’[1)]

Behalve te Nijmegen zaten ook te Arnhem en te Deventer lieden van Joodsche afkomst in de stedelijke regeering, n.l. 1353 te Deventer Johannes de Jode en 1357 Hendrik de Jode,[2)] en te Arnhem in 1364 Berwout de Jode, die als om zijn afkomst te bewijzen, drie puntige jodenhoeden in zijn wapen voerde.[3)] Te Oldenzaal, waar we in 1336 Joodsche woekeraars aantroffen, hield Jan de Jode het goed Gammynclo (nu Gammelke), van den Utr. Bisschop in leen, en dat zal dus ook wel een Christen geweest zijn, evenals Johan van Jodenvelde, die aanspraak maakte op het leengoed ten Holthe (nu Holtheme) ten Oosten van Gramsbergen.[4)]

Wanneer men hierbij nu in aanmerking neemt, dat de ervaring leert, dat niet de gedoopte Jood later tot aanzien komt, maar dat het daarentegen de tot aanzien gekomen Jood is, die zich laat doopen, dan is het duidelijk, dat waar wij gedoopte Joden of hun afstammelingen konden aanwijzen, op zijn allerminst één menschenleeftijd vroeger de Joden zich hebben neergezet. Dat is wel de kleinste termijn om een fortuin te winnen en tot zoo groot aanzien te komen, dat men naast de oudste geslachten wordt gekozen in het stedelijk bestuur.

Vatten wij dit alles nog eens kort te samen, dan vinden we dus, dat er vóór 1339 Joden woonden te Nijmegen, Doesburg, Zutfen, Deventer, Diepenheim, Goor, Oldenzaal, Gramsbergen, den Haag en misschien te Zalt-Bommel.

De gedoopte Joden hebben wij te beschouwen als levende bewijzen, dat ook hier te lande de Joden aan bloedige vervolgingen zijn blootgesteld geweest, waarbij allen, die zich niet wilden laten doopen, zich zelf ‘offerden’, of anders meedoogenloos werden vermoord. Telkens wanneer een kruistocht

1) Van Mieris, Charterboek II, bl. 485.
2) Cameraersrekeningen van Deventer II, bl. 199, 446.
3) Nijhoff, Gedenkwaardigheden II, bl. 189.
4) Muller, Registers v. het Bisdom Utrecht II, bl. 760 en 786.

gepredikt werd, barstte de volksmassa tegen hen uit, deels uit hebzucht, deels om den kruisdood van Christus op hen te wreken. Later, toen ze letterlijk tot woeker werden gedwongen, doordat men hun den goederenhandel onmogelijk maakte en de handwerksgilden voor hen sloot, nam men bovendien aanstoot aan de 'vervloekte middelen', waardoor ze hun rijkdommen hadden verkregen, en werden beschuldigingen van ritueelen moord, hostieschending en bronnenvergiftiging als welkome gelegenheden aangegrepen, om ze als ketters te dooden en vond men op die wijze tevens een *nieuw* middel om *oude* schulden te vereffenen. Onze kronieken zwijgen geheel over de eindelooze zee van jammer, die daardoor eeuwen lang over het arme Joodsche volk gebracht werd behalve alleen over de vervolging van 1349. Beka wijt deze uitsluitend aan de Flagellanten of Geeselbroeders, die in dweepzieke opwinding het land doortrokken, als ter bedevaart met een kruis op den hoed of op het opperkleed. Twee maal per dag ontblootten ze het bovenlijf tot de navel en geeselden zich in het openbaar den rug ten bloede zingende:

> 'Nu slaet u seer door Christus eer,
> Door God so laet die sonden meer.'

Nooit sliepen ze twee nachten in dezelfde plaats, maar trokken van kerk tot kerk steeds verder en 'sloegen die Joden doot, waer dat si se vonden, die niet Kersten wesen wouden ende waenden dair Gode lieve mede te doen.'[1)]

Arn. van Bevergerne daarentegen zegt uitdrukkelijk, dat de Joden dood geslagen werden, omdat men hun de schuld gaf van de verschrikkelijke pestziekte de Zwarte Dood, die reeds een paar jaren Europa teisterde en toen deze streken bereikte. 'Do was over alle de werlt ein al te groeten sterfte, also dat de eyne den anderen kume begraven kunde, ofte dat d'ene daer by den anderen niet blyven kunde in syn lesten omme de overvloedicheyt der siekede. Ende hieromme werden aller wegen de Joden gedodet, want men gaff eher de schult der siekede.[2)]

De waarheid vindt men door beide lezingen te verbinden en daarbij te bedenken, dat de godsdienstige hartstochten van

1) Matthaeus, Analecta V, bl. 241.
2) Matth. Analecta, Tomus Quintus, bl. 46.

het volk, dat uitzinnig was van angst, niet alleen door de Flagellanten tegen de Joden waren opgehitst, maar ook door de Dominicaner-monniken, zoodat b.v. het stadsbestuur van Keulen ronduit aan deze laatsten de schuld gaf van de gebeurtenissen van 23 en 24 Augustus 1349,[1] waarbij die talrijke Jodengemeente geheel werd uitgeroeid.

Een bepaald feit noemt te onzent alleen de kroniek van Albert Snavel, die ongeveer 50 jaren later leefde, en schreef:

> 'Ter C milleno mino uno jungitur L que
> Fine sub Augusti occisi sunt simul usti
> Suollis Judei prorsus amore Dei,'[2]

m.a.w. einde Augustus 1349 werden de Zwolsche Joden geheel uit liefde tot God doodgeslagen.

Ook blijkt uit de rekeningen van den kastelein van het slot te Gelder, dat daar toen Joden in veiligheid waren gebracht, zoodat ze het leven behielden; maar hun schuldbrieven liet de Hertog te zijnen bate verkoopen.[3]

Dit is alles, wat van Christelijke zijde over Jodenvervolgingen in Nederland tot ons is gekomen; blijkbaar hebben onze kroniekschrijvers het doodslaan van eenige Joden van hoegenaamd geen beteekenis geacht. Dezen zelf hadden echter natuurlijk een anderen kijk op de zaak, en bewaarden de herinnering aan al de ellende, die de door onverdraagzaamheid en hebzucht aangestookte wreedheid der Christenen over hen had gebracht, als een kostbare reliquie, en legden memorieboeken aan met lijsten van martelaren en van de landen en plaatsen waar vervolgingen gewoed hadden, om die op den Sabbath voor Pinksteren en den Sabbath voor den treurdag over den val van Jeruzalem in het gebed in te lasschen.

Deze memorieboeken zijn het, die ons nader licht verschaffen omtrent den omvang der Jodenvervolgingen in ons land, en daar men natuurlijk geen Joden kan dooden, die er niet zijn, leeren zij ons meteen hunne woonplaatsen nader kennen. Zoo bevat een in de 14de eeuw geschreven Joodsch gebedenboek een rij Nederlandsche 'Marterstätte', waarvan wij

1) Mitteilangen aus d. Stadtarchiv v. Köln, XXII, bl. 79.
2) Dumbar, Analecta III.
3) Van Hasselt, Geldersche Oudheden, bl. 529.

tot dusver met geen enkel woord hoorden, dat er vóór 1349 Joden zouden hebben gewoond, b.v. Sittard, Borne, Nieuwstad en Susteren, vier plaatsen in het dal van de Geleen in Limburg; maar, jammer genoeg, wordt niet nader aangegeven, wanneer daar het bloedbad werd aangericht. Een andere lijst met uitsluitend plaatsen, waar tijdens de Zwarte Dood gemoord werd, noemt behalve Nijmegen, Arnhem, Zutfen, Deventer en Zwolle, die ons bekend waren als woonplaatsen van Joden, ook Utrecht, en Keppel en Broek aan den Ouden IJsel, waarvan we dit evenmin wisten, ofschoon we het van Utrecht op goede gronden wel meenden te mogen aannemen. Ten slotte worden dan in onderscheidene memorieboeken van Duitsche gemeenten ook nog Holland en Zeeland genoemd.[1)] Voegen we daar nu nog bij, dat Stobbe in Die Juden in Deutschland[2)] spreekt van een vervolging in Friesland van 1286, dan hebben wij thans de bewijzen in de hand, dat voor 1349 de Joden over ons geheele land verspreid woonden.

Verder geeft het materiaal, dat ons de memorieboeken verschaffen, een sterk vermoeden, dat de Arnhemsche, Deventer en Twentsche familie's *de Jode* zich in 1349 of eerder hebben laten doopen om het leven te redden. De Nijmegenaar Gerardus dictus Judaeus van 1294 wijst op een vroegere Jodenvervolging in die plaats, misschien in 1146, 1171 of 1236. Wouter Joot doet vermoeden, dat ook Holland voor 1349 nog een andere vervolging heeft gekend.

Bovendien verschijnen, nu we eenmaal meer weten van Jodenmoorden ook in Nederland, enkele uitlatingen, die tot dusver dood onschuldig leken, in een ander licht. Als we b.v. in de Nijmeegsche rekeningen van 1382 hooren spreken van het *voormalig* erf der Joden, dan weten we nu, wat wij daarbij te denken hebben en dat er aan dit *voormalig* zeer droevige gebeurtenissen, moord en brand, bloed en tranen verbonden zijn.[3)] En als Cornelis van Zomeren, na verteld te hebben, dat te Gorinchem de pastoor, de kapelaan, eenige schepenen en wel 400 andere menschen door de Zwarte Dood werden weggerukt, er in één adem op laat volgen:

1) Dr. Siegmund Salfeld, Das Martyrologium, blz. 270, 275, 286, 287.
2) Stobbe, Die Juden in Deutschland, bl. 282.
3) v. Schevickhaven, Rek. v. Nijmegen, I, blz. 21.

'In dit selve Jaer verbrande op de Haven agt huyzen, dog hoe dat hetselve bijgekomen is vind ik hier niet vermeld',[1] dan rijst bij ons het vermoeden, dat ook in Gorinchem een zeker aantal Joodsche gezinnen het gelag heeft moet betalen.

Doch er is meer.

Boven wezen wij er reeds op, hoe juist Utrecht de aangewezen plaats was, om reeds in ouden tijd onder haar inwoners ook Joden te tellen, maar dat de bewijzen niet te leveren waren. De memorieboeken geven ons die echter niet zoodra voor het jaar 1349 in handen, of er is ook een duidelijke aanwijzing voor een veel vroegeren tijd te lezen in Beka's mededeeling: 'in 1173 wert gestolen dat levende lichaem ons Heeren Jhesu Christi uyt tween kerken tot Utrecht, als uit Buerkerck ende uit Sinte Jacobs kerke ende men constet niet gevinden wiet gedaen hadde';[2] welke woorden zeer goed zijn op te vatten als een verbloemd bericht van een Jodenvervolging te Utrecht, ongeveer gelijktijdig met de groote slachting van Blois in 1171.

Naast de memorieboeken staat ons nog een andere buitenlandsche bron ten dienste, die het een en ander kan bijdragen tot de kennis van de verspreiding der Joden over de verschillende deelen van Nederland. Te Keulen n.l. werd reeds vroegtijdig van overheidswege een soort van kadaster aangelegd, waarin men zorgvuldig alle veranderingen bijhield, die er door koop, vererving, schenking, verpanding of anderszins in het grondbezit plaats vonden. Eerst werden die aanteekeningen op losse kaarten geschreven; later vereenigde men deze tot boeken, en naar de kist of Schrein, waarin men die in elke parochie bewaarde, noemde men ze Schreinskarten of Schreinsbücher. Zij bevatten de namen van de volgende Nederlandsche Joden:

± 1185 Godschalk, de zoon van Samuel van Doesburg.[3]

± 1210 Isaac van Arnhem, de zoon van Vivis, met zijn vrouw Mina en zijn zoon Suteman.[3]

1270 Isaac Salland (Schalland) met zijn kinderen Samuel, Ephraim en Rebekka.

1270 Samuel van Heerlen, zijn vader Juda en zijn zoon Juda.

1) Corn. v. Zomeren, Beschr. der Stad Gorinchem, blz. 285.

2) Matth. Analecta III, bl. 104.

3) Kölner Schreinsurkunden des 12ten Jahrhunderts, I, blz. 229, 259

3) Kölner Schreinsurkunden des 12ten Jahrhunderts, I, blz. 229, 259

1275 Jacob van Roermond, de zoon van Alexander. Nathan van Roermond en Vivis van Roermond.
1285 Salomon, de zoon van Salomon uit Groenlo, met zijn kinderen Jacob, Salomon, Juda en Vromud.
1292 Jacob van Beugen, met zijn zoons Minneman en Mannis.
1296 Joseph, die in ('s Heeren) Berg woont, de zoon van den geleerden Jerucham Halevi, met zijn broeder Leifmannus van Berg.
1335 Salomannus van Nijmegen en Marione zijn vrouw.[1)]

In onderstaand staatje hebben wij nu alle bekende woonplaatsen van vóór 1349 provinciegewijs gerangschikt. Een jaartal achter een naam wijst aan, tot welk jaar de oudste berichten teruggaan. De thans voor het eerst gepubliceerde namen zijn cursief gedrukt.

PROVINCIËN.	**PLAATSEN.**
Limburg	*Heerlen* 1270, *Sittard*, *Nieuwstad*, *Borne*, *Roermond* 1275, *Susteren.*
N. Brabant	*Beugen* 1292.
Gelderland	Nijmegen vóór 1294, *Arnhem* ± 1210, *Zalt-Bommel (?)* 1332, Zutfen 1346, *Keppel* 1349, *Broek* 1349, *Groenlo* 1285, *'s Heerenberg* 1296, Doesburg ± 1185.
Overijsel	*Deventer* 1340, Diepenheim 1336, Goor 1336, Oldenzaal 1336, *Gramsbergen*, Zwolle 1349.
Z. Holland	*Den Haag* 1290[2)] 1330, *Gorinchem (?)* 1349, *Pijnakker* vóór 1330.
Utrecht	*Utrecht* 1173 *(?)*
Zeeland 1349	*Dirksland* (toen Zeeland) 1342[2)].
Friesland 1286	

1) Das Judenschreinsbuch der Laurenzpfarre, bl. 3, 25, 27, 36, 37, 66, 82, 85, 163.
2) Zie: Naschrift.
2) Zie: Naschrift.

Een veel beter overzicht krijgt men echter, wanneer men de ligging van al deze plaatsen uitzet op een kaart van Duitschland, want dan springt dadelijk duidelijk in het oog, hoe zij zonder uitzondering gelegen zijn aan zeer oude verkeerswegen, die ten deele ook thans weer gevolgd worden.

Zoo liggen Heerlen, Sittard, Nieuwstad, Borne en Roermond aan den weg van Aken naar de Maas, die zich reeds in den Romeinschen tijd langs den linker Maasoever tot de Noordzee voortzette. Bij Beugen buigt de weg naar Nijmegen af, bij Gorinchem die naar Utrecht, en bij het eindpunt, in de buurt van Voorburg, liggen Pijnakker en den Haag.

De oude waterweg van den Rijn naar de Oostzee volgde den Gelderschen IJsel en liep voorbij Doesburg, Zutfen, Deventer en Zwolle. Bij Doesburg begon de weg naar Midden-Duitschland met reeds omstreeks 900 groote Jodencentra in Erfurt, Maagdeburg en Dortmund. Aan dien weg liggen Broek en Keppel. Groenlo ligt aan den weg van Dortmund naar Zutfen. Bij Deventer kwam de overlandweg naar de Oostzee uit, en daaraan liggen Diepenheim, Goor en Oldenzaal, terwijl Gramsbergen aan den weg ligt van Zwolle naar de Oostzee.

Zeker, dat alles *kan* toeval wezen; maar o.i. wijst het beslist op een zeer vroege vestiging van de Joden in ons land, en wij maken daaruit de gevolgtrekking, dat ook in Nederland de goederenhandel oorspronkelijk voor een groot deel in handen der Joden geweest is.

H.J. WESTERLING.

Naschrift.

Bij herhaalde bestudeering van Mr. Hamakers Rekeningen der Grafelijkheid van Zeeland vonden wij toch in Deel II op bl. 250 en 266 nog een paar posten uit de jaren 1342 en 1343, die met ons onderwerp in verband staan. Daar is nl. sprake van een stuk grond bij Dirksland, dat den naam droeg van *Joeden Stripe* en waarmee het tegenwoordige Welle Strijpe, een deel van den polder de Oude Plaat op Flakkee, bedoeld werd.

De geheele polder Oude Plaat is een deel van een ver-

lande zeearm, die Voorne en het tegenwoordige Flakkee doorsneed en de Strijpe heette. Vooral het stuk door Flakkee werd druk bevaren, daar het met de Bornisse een deel was van den binnenwaterweg tusschen Holland en Vlaanderen.

Hoe het daar aangeslibde land den naam *Joden Strijpe* kreeg, zal wel niet meer precies uit te maken zijn; maar de volgende gissing lijkt ons niet te gewaagd.

In Februari 1282 gaf een zevental woekeraars: Thomas Paldus et Petrus Ellic et Conradus, Fratres dicti, Thomas Musket, Johannes dictus Obert, Georgius Lyoen et Obertus dictus Machesau' zich vrijwillig bij het Utrechtsch kapittel aan.[1)] Zij verklaarden, dat ze sedert vele jaren in het gebied van Graaf Floris V woonden en zich daar schuldig hadden gemaakt aan verboden handel en openlijken woeker. Daarom deden ze volgens het voorschrift van het Algemeen Concilie van Lyon vrijwillig afstand van al hun goederen, opdat deze door den Graaf en zijn raad pondspondsgewijze zouden worden verdeeld onder de lieden, waarvan zij rente hadden getrokken.

Het bedoelde voorschrift van het Concilie van Lyon hield in, dat aan kruisvaarders de rente, die zij schuldig waren, moest worden kwijtgescholden en dat *Joodsche schuldeischers daartoe met den wereldlijken arm moesten worden gedwongen.* Blijkbaar hadden dus deze woekeraars in strijd met dit voorschrift toch rente gevorderd, en geraakten zij daardoor thans in zoo ernstige moeilijkheden, dat er geen andere uitweg meer overbleef, dan 'vrijwillig' van al hun hebben en houden afstand te doen.

Voor deze vrijwillige daad kunnen wij slechts één verklaring vinden, n.l. deze: zij hadden de zekerheid, dat ze anders door den sterken arm daartoe gedwongen zouden worden, òf omdat zij als Joden bekend stonden, òf omdat zij vreesden aangeklaagd te worden, slechts in schijn Christenen te zijn.

Het laatste komt ons het meest waarschijnlijk voor; maar in beide gevallen lag het voor de hand, om alles, wat er uit den boedel dezer woekeraars afkomstig was, met het praedicaat *Joden* aan te wijzen. Zoo, denken wij, zal de

1) Van Mieris, Charterboek I, bl. 422.

Joden Strijpe aan haar naam en in het bezit van den graaf gekomen zijn. Wil men deze verklaring niet, dan blijft het toch zeer teekenend, dat we, op welke wijze dan ook, hier aan een drukken *ouden* handelsweg weer aan de Joden herinnerd worden.

In Transactions of the Jewish Hist. Society of England, II 1894, vonden wij onder de Joden te Oxford, wier goederen bij de groote uitdrijving van 1290 aan de kroon vervielen, o.a. genoemd: *Simon de la Haye.* Was dit een Jood uit den Haag afkomstig?

De haven van Curaçao en het Panama-Kanaal.

Er is in de laatste jaren onmiskenbaar een vermeerderde belangstelling waar te nemen voor Curaçao, het voornaamste eiland der Nederlandsche Antillen. De grootere aandacht, welke door het Nederlandsche publiek aan deze kolonie wordt geschonken, is voor een belangrijk deel op rekening te stellen van de aanstaande opening van het Panama-kanaal en houdt verband met de vraag of Curaçao een aandeel zal kunnen krijgen in het meerdere scheepvaartverkeer, dat na die gebeurtenis in de Caraïbische zee te verwachten is.

Wil men zich over deze vraag eenigermate een oordeel kunnen vormen, dan moet worden nagegaan:

1°. of de scheepvaartwegen van de groote lijnen die in de toekomst het Panama-kanaal zullen bevaren langs Curaçao voeren;
2°. of er omstandigheden kunnen zijn, die het aanloopen van Curaçao, niettegenstaande daardoor een omweg gemaakt wordt, wettigen;
3°. of de haven met alles wat daarbij behoort gereed is, om aan de behoeften van een eventueel grooter scheepvaartverkeer te voldoen.

Wij willen deze drie punten in het kort hier bespreken.

Ad 1. De haven van Curaçao ligt buiten de route van schepen welke van Noord- en Midden-Europa naar het Panama-kanaal bestemd zijn. De omweg welke deze schepen evenwel te maken zullen hebben om Curaçao aan te doen, is niet groot. Hij bedraagt bij een vaartsnelheid van 12 mijl

slechts 10 uur, op een totaal van 15,4 etmaal varen. Schepen welke zich van de Noord- en Oostkust van Amerika naar het Panama-kanaal begeven laten evenzeer Curaçao links liggen, doch ook voor deze is de eventueel te maken omweg niet groot. Ten slotte zullen de scheepvaartlijnen uit de Middellandsche Zee, Zuid-Afrika en Zuid-Amerika op hun weg naar het Panamakanaal, hunne route langs Curaçao nemen. De twee eerstgenoemde categorieën, n.l. die uit Europa en Noord-Amerika, zullen zeker in den beginne de belangrijkste zijn, en Curaçao verkeert dus in dat opzicht in een minder gunstige positie

Ad. 2. Willen scheepvaartlijnen er toe overgaan om, niettegenstaande het maken van een omweg, Curaçao in hun vaarplan op te nemen, dan moet hun dat voordeel, althans zeker geen nadeel kunnen opleveren. Maar om Curaçao terwille te zijn, zullen vermoedelijk zelfs de Nederlandsche lijnen er niet over denken om dat eiland aan te loopen. Die voordeelen zullen bestaan, indien in Curaçao kolen en water vlugger en goedkooper geleverd kunnen worden dan in plaatsen, welke meer op hun weg gelegen zijn; en indien Curaçao een handelscentrum wordt, waarvandaan goederen naar andere eilanden der Antillen of naar de Noordkust van Zuid-Amerika kunnen worden overgescheept.

Kolen zijn nu in goede kwaliteit ten allen tijde en tegen billijken prijs te Curaçao te krijgen, en de snelheid waarmee kolen worden geladen overtreft die der overige kolenstations in West-Indië. Het record werd in het begin van dat jaar behaald door H.M.'s pantserdekschip Zeeland. In 5 uur tijds laadde dat schip 785 ton kolen, zoodat een gemiddelde snelheid van 157 ton per uur werd bereikt. Op geen enkel kolenstation in West-Indië wordt zoo vlug kolen geladen, de andere garandeeren op zijn hoogst 100 ton per uur.

Met het water is het minder gunstig gesteld. Het is wel van algemeene bekendheid dat Curaçao buitengewoon waterarm is. Rivieren of beken zijn er niet, de enkele zoetwaterbronnen die op het eiland te vinden zijn, liggen op grooten afstand van de haven, zoodat het hooge kosten mee zou brengen, om dat water daarheen te leiden. Er zijn wel is waar groote reservoirs voor het verzamelen van regenwater, maar daarop valt niet altijd te rekenen, omdat

lange perioden van droogte volstrekt geen zeldzaamheid zijn. Er bestaat een distilleer-inrichting die door een waterleiding de inwoners van Curaçao van water voorziet, indien de regenbakken leeg zijn. Bestaat er in de stad geen behoefte aan gedistilleerd water, dan kan aan de scheepvaart water geleverd worden. Zooals de toestand dus op het oogenblik is, kan de scheepvaart niet ten allen tijde op verkrijgen van goed drink- en voedingwater (d.w.z. water voor de stoomketels der schepen) rekenen. Uitbreiding van de distilleer-inrichting kan evenwel gemakkelijk geschieden en zal ook wel gebeuren, als de behoefte daaraan zich doet gevoelen. Dit water is evenwel niet goedkoop.

Curaçao is op het oogenblik nog geen centrum van overscheephandel. Of het dat in de toekomst zal kunnen worden kan natuurlijk niet met zekerheid gezegd worden. De ligging daarvoor is bij uitstek gunstig. Het is toch natuurlijk, dat stoomvaartlijnen niet gaarne veel plaatsen aandoen en wanneer nu een geschikt punt hun gelegenheid geeft de lading te distribueeren over de overige Antillen en de Noordkust van Zuid-Amerika en eveneens lading van die streken in te nemen, dan zal daarin zeker een belangrijke reden gevonden kunnen worden om Curaçao aan te doen.

Daarvoor is dan noodig, dat van uit Curaçao verschillende verbindingen bestaan met de Antillen en dat die verbindingen regelmatig bediend worden. Eenige van zulke lijnen bestaan reeds. Met Haïti, Porto Rico, St. Thomas, Trinidad, Venezuela, Columbia en Panama is Curaçao door vaste lijnen verbonden, met de overige voornaamste eilanden zouden nieuwe verbindingen geschapen moeten worden. Hier treedt natuurlijk particulier initiatief op den voorgrond, maar daarbij moet niet over het hoofd gezien worden, dat ook de Staat het zijne er toe moet bijdragen om dat initiatief te steunen. Van groot belang zal daarbij zijn, indien *zoo spoedig mogelijk* de betrekkingen van ons land tot Venezuela worden hersteld. Overscheping naar Venezuela is op het oogenblik door hooge additioneele rechten nagenoeg onmogelijk. Wel worden ook nu reeds vele goederen uit Venezuela en wel voornamelijk uit Maracaïbo en La Vela de Coro met de bekende sierlijke schoeners van de Caraïbische Zee naar Curaçao gebracht, om van daar naar alle windstreken

te worden overgevoerd. En dit zal wel zoo kunnen blijven omdat niet te voorzien is, dat genoemde havenplaatsen voorloopig voor de groote scheepvaart geschikt gemaakt kunnen en zullen worden.

Ad. 3. Op deze vraag is het antwoord zeer gemakkelijk te geven. Curaçao is op dit oogenblik in het geheel niet gereed om een grooter scheepvaartverkeer in alle opzichten zooals het behoort te kunnen ontvangen. Wat meer zegt, het eiland moet reeds nu vele voordeelen derven, door het veronachtzamen van de eischen, die door het grooter worden der schepen aan een moderne haven worden gesteld.

Hoe is toch de tegenwoordige toestand? De haven van Curaçao wordt gevormd door de Annabaai, een door de natuur gevormd kanaal, dat de hoofdplaats Willemstad in twee deelen verdeelt en de Caraïbische zee verbindt met het grillig gevormde Schottegat, een groote diepe kom die ligplaats aan een groot aantal schepen kan geven. De toegang uit zee naar de Annabaai wordt geflankeerd door het oude Waterfort en Riffort en heeft een breedte van ongeveer 100 M. De bevaarbare geul in den ingang is evenwel slechts 55 M. breed. Het binnenloopen van de Annabaai vereischt zeer goede plaatselijke bekendheid of loodsmanshulp, daar gewoonlijk een stroom ongeveer loodrecht op de havens voorbij den ingang trekt. De geringe breedte van de vaargeul maakt evenwel, dat voor lange schepen het binnenloopen altijd eenig gevaar oplevert, zoodat de tegenwoordige groote schepen om die reden Curaçao moeten mijden.

De Annabaai loopt met een flauwe bocht door de stad en heeft een lengte van ± 1500 M. De breedte is groot genoeg en men heeft er nagenoeg altijd rustig water, wat wel blijkt uit het feit, dat een gewone pontonbrug, die zeer dicht bij de uitmonding in zee de beide stadsgedeelten verbindt nagenoeg nooit voor golfslag behoeft weggenomen te worden. Aan de kade is de diepte voor een groot gedeelte zoodanig, dat ook groote schepen daar zonder eenig bezwaar kunnen vastmaken om te laden en te lossen.

In het Schottegat zijn eenige ondiepten, die het vrije verkeer van schepen eenigszins belemmeren, vooral als hun aantal groot zou zijn.

Des avonds is het nagenoeg onmogelijk om van uit zee de Annabaai binnen te komen, omdat de daarvoor noodige verlichting geheel en al ontbreekt, en het spreekt van zelf dat aan een moderne haven de eisch gesteld moet kunnen worden dat deze nacht en dag te bereiken zij.

Uit hetgeen hier gezegd is, valt reeds gemakkelijk op te maken in welke richting naar verbetering gestreefd moet worden en men zou denken, dat reeds lang de hand aan den ploeg was geslagen om die hoognoodige verbetering te verkrijgen. Want men wete wel: hetgeen hier gezegd is, is niets nieuws, de toestand is altijd zoo geweest en het vooruitzicht dat het Panama-Kanaal geopend zal worden dateert ook niet van vandaag of gisteren. Maar niettegenstaande men nu weet, dat vermoedelijk het Panama-Kanaal in September 1913 geopend zal worden, is er nog nagenoeg niets gedaan, om den toestand te verbeteren, men maakt plannen en komt niet veel verder. Wel zijn er reeds bij de begrooting voor Curaçao voor de dienstjaren 1911 en 1912 gelden toegestaan om de vaargeul in den havenmond te verbreeden, maar aan die verbreeding is men nog niet begonnen. En in de memorie van toelichting van het Wetsontwerp tot definitieve vaststelling van de Koloniale huishoudelijke begrooting van Curaçao voor het dienstjaar 1913 schrijft de Minister:

'Bij de beoordeeling van de geraamde uitkomsten voor 1913 zal er verder nog rekening mede zijn te houden, dat de raming der uitgaven eene verhooging zal moeten ondergaan met de kosten, verbonden aan de verdere verbetering van de haven, waaromtrent laatstelijk mededeelingen zijn gedaan bij de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag betreffende het wetsvoorstel tot verhooging van de Curaçaosche begrooting voor 1910 (Gedrukte stukken 1911-1912, 204 No. 7). De ondergeteekende heeft daarbij te kennen gegeven, dat hij den Gouverneur heeft uitgenoodigd om spoedig een afgerond voorstel in te dienen nopens hetgeen met betrekking tot de haven van Curaçao nog behoort te worden gedaan. *Dat voorstel is nog niet ontvangen*,[1)] zoodat bij de raming van het betrokken artikel de uitgaven, die in verband daarmede nog te doen zullen zijn, buiten

1) Cursiveering van den schrijver.

beschouwing zijn gelaten. Mocht het voorstel den ondergeteekende nog tijdig genoeg bereiken om bij de behandeling van het onderwerpelijk wetsontwerp daarmede rekening te kunnen houden, dan ligt het in zijn bedoeling de noodige verhooging van den betrokken post bij Nota van Wijziging op de begrooting te brengen. In het andere geval zullen de gelden bij suppletoire begrooting worden aangevraagd.'

Er bestaat dus wel de wil om verbeteringen aan te brengen, maar het gaat alles te langzaam. Intusschen meenen wij dat het door den minister gevraagde voorstel Zijne Excellentie nu wel bereikt zal hebben, althans einde October werd door den Gouverneur van Curaçao een missive gezonden aan den Kolonialen Raad, houdende mededeeling, dat ter verbetering van de haven en in het belang van de scheepvaart de volgende werken zullen worden uitgevoerd:

'De havenmond zal worden verbreed tot op 80 Meter en uitgediept tot op 10.80 Meter beneden Curaçaosch peil; het rif in het Schottegat tegenover de uitmonding van de Annabaai zal worden opgeruimd.[1)]

Ter verbetering van de havenverlichting zal:

a. het voetstuk van het bestaande havenlicht twee meter worden verhoogd, ten einde het beter van de nabij zijnde lichten te kunnen onderscheiden;
b. de witte boei in den havenmond worden vervangen door een lichtboei met wit licht;
c. bij het Noord-Westelijk saillant van het Waterfort worden geplaatst een groen vast dioptrisch licht van de 6e orde;
d. op de rots ten zuiden van de Nieuwe Werf worden aangebracht een vast dioptrisch licht van de 6e orde.

De lichten sub c en d hebben bij helder weer een optische draagkracht van 8 à 10 zeemijlen.

Er zullen worden aangebracht een nieuw licht op Klein Curaçao en een licht op de Noord-Westpunt van Curaçao.'

Een voorstel is er dus en wij kunnen ons met het daarin aangegevene volkomen vereenigen, mits deze plannen *met den grootst mogelijken spoed worden uitgevoerd* en de voorgestelde lichten van de nieuwste soort zijn, want er is

1) Met het opruimen van dat rif is men intusschen begonnen. *(C.A.)*

anders groot gevaar dat wij te laat komen. Men moet toch niet over het hoofd zien, dat stoomvaartlijnen hunne vaarplannen lang van te voren opmaken en dat men daarin geen havens zal opnemen, waarvan men niet de zekerheid heeft dat ze volkomen voldoen aan de eischen welke daaraan tegenwoordig worden gesteld; zeker dus geen havens waarin men niet ten allen tijde en zelfs nooit met groote schepen kan binnenvallen. Het is dus bepaald noodzakelijk dat die werken in den kortst mogelijken tijd geschieden en dat er een termijn door de Regeering gegarandeerd wordt, waarop die werken gereed zullen zijn. Aan deze garantie moet, eveneens zoo spoedig mogelijk, de meest uitgebreide publiciteit gegeven worden, opdat de stoomvaartlijnen daarmede in tijds rekening kunnen houden.

Wij hebben hierboven gezegd, dat wij ons met de voorstellen geheel konden vereenigen, voldaan zijn wij echter nog niet. En de aanvulling die wij vragen is voorloopig niet zoo bijzonder groot. Het zou ons namelijk wenschelijk voorkomen om op verschillende plaatsen in de Annabaai langs de kaden te baggeren, zoodat overal groote schepen gemakkelijk kunnen aanleggen, en vervolgens, dat een rotsgedeelte bij den overgang van de Annabaai naar het Schottegat wordt verwijderd, om voor schepen die in het Schottegat komen, of het Schottegat verlaten, het manoeuvreeren gemakkelijker te maken. Is dit alles geschied, dan zal werkelijk Curaçao klaar zijn om althans aanvankelijk het scheepvaartverkeer in haar prachtige haven te zien toenemen. Want het particulier initiatief staat ook niet stil. De firma Maduro en Zonen heeft in het Schottegat reeds concessie gevraagd en gekregen om een steiger aan te leggen, en ongetwijfeld zal binnen niet te langen tijd met den bouw daarvan begonnen worden. De Curaçaosche Handelsmaatschappij is eveneens aan het werk en maakt plannen voor het uitbreiden harer kaden en werkplaatsen.

Maar al zijn de bovengenoemde plannen uitgevoerd, dan nog mag niet stilgezeten worden. Reeds dadelijk moeten plannen worden gemaakt en liefst tot in details uitgewerkt, om tot uitbreiding der werken over te gaan. Wij hebben nu reeds gezien, hoe lange tijd er verloopt tusschen het maken van plannen en het uitvoeren daarvan, zoodat niet te vroeg

met het ontwerpen van uitbreidingsprojecten kan worden aangevangen. Als zoodanig zouden wij willen noemen:

1e. Het verbreeden van den haveningang tot 100 M.
2e. Het maken van dokgelegenheid.
3e. Het ontwerpen van een quarantaine-inrichting, waar goederen in quarantaine gelost en geladen kunnen worden.

Wat het eerste punt aangaat, zij opgemerkt dat dit natuurlijk regeeringszaak is. Indien eenmaal baggermateriaal in Curaçao aanwezig zal zijn, dan zal die verbreeding gemakkelijk en zonder zeer hooge kosten uit te voeren zijn.

Wanneer werkelijk de scheepvaart aanmerkelijk toeneemt, dan zal spoedig het verlangen naar goede dokgelegenheid blijken te bestaan. Daarvoor zou dan vermoedelijk het particuliere initiatief bevorderd moeten worden, door het geven van een subsidie, bijvoorbeeld in den vorm van een rentegarantie.

Het derde punt hebben wij nog nergens aangewend gezien en toch is het van buitengewoon groot belang, indien inderdaad Curaçao een overscheephaven van beteekenis wordt. Curaçao zelf heeft het voordeel een zeer gezond eiland te zijn, op de overige eilanden der Antillen komen somtijds epidemische ziekten voor, die quarantaine-maatregelen noodzakelijk maken. De haven bezit nu geen quarantaine-stations. Wel is er een, dat zeer goed is ingericht in de Caracasbaai, gelegen ongeveer een half uur stoomens van de Annabaai. Dit station voldoet op het oogenblik in de behoefte, doch indien Curaçao overscheephaven wordt, dan is een quarantaine-station in de onmiddellijke nabijheid natuurlijk een bepaalde noodzakelijkheid. Het zal zeer weinig moeite kosten, daarvoor een geschikte plaats in het Schottegat te vinden. De inrichting daarvan zal evenwel hooge kosten medebrengen, doch deze zullen ongetwijfeld rentegevend zijn, indien daardoor de overscheping van passagiers en goederen ook van besmette plaatsen geen belemmering meer ondervindt.

Met een enkele korte opmerking willen wij deze beschouwingen besluiten.

Door sommigen wordt ernstig betwijfeld, dat de opening van het Panamakanaal van eenigen invloed zal zijn op de toeneming van het scheepvaartverkeer in de kolonie Curaçao.

De Nieuwe Rotterdamsche Courant sprak in dit verband zelfs van ‘een sprookje dat ontmoedigt’. Het is moeilijk met eenige zekerheid te zeggen, wie in deze gelijk heeft, de optimisten die in de toekomst Curaçao wereldhaven zien, of de zwartgalligen, die meenen dat van een belangrijke uitbreiding van het verkeer aldaar geen sprake zal zijn. Maar hoe men hier ook over moge denken, het lijdt geen twijfel of de voorgestelde verbeteringen zijn, ook afgezien van elken invloed van het Panama-kanaal, urgent en dienen met de meest mogelijke voortvarendheid te worden uitgevoerd. Want nu reeds kan met besliste zekerheid gezegd worden, dat in Curaçao schade geleden wordt door den onvoldoenden toestand van de haven. Het is toch, om een voorbeeld te noemen, bekend, dat verscheidene van de vele groote toeristenschepen welke de Antillen ieder jaar bezoeken Curaçao niet aandoen, enkel en alleen, omdat de kapiteins het niet verantwoord achten met hunne lange schepen door de nauwe vaargeul naar binnen te gaan. Zij varen met hunne schepen zeer dicht langs het eiland om den toeristen althans een enkelen blik te geven op het eigenaardige stadje dat in uiterlijk en karakter zoo hemelsbreed verschilt van alle plaatsen, die men in West-Indië vindt. Zoo weet men nu reeds op Curaçao, dat in het voorjaar van 1913 acht van deze toeristenschepen het eiland op bovengeschetste wijze zullen voorbijstevenen en het verlies dat Curaçao daardoor lijdt, is op zich zelf reeds belangrijk.

Van welke zijde men de zaak dus ook beschouwt, het blijft noodzakelijk om vlug tot de uitvoering der plannen over te gaan en het is te hopen dat Regeering en Kamer overtuigd mogen worden, dat dralen hier gelijk staat met achteruitgang. De beste wijze, waarop deze noodlijdende kolonie geholpen kan worden, is, zonder verwijl de haventoestanden te verbeteren.

C. ARONSTEIN.

Th. van Hoytema.

Hoeveel malen zou het nu wel zijn, dat in de Decembermaand, als wij op den scheidingsdrempel staan van het afstervende jaar, de verschijning van Hoytema's kalender de verzoenende verbindingsschakel vormt tusschen het oude en het nieuwe.

Kunt ge het u wel voorstellen, als ge het immer frissche werk van dien man voor u ziet, dat hij heelemaal geen jonge spring-in-'t-veld meer is, geen jolige kwieke kwant, wiens lieve lust het is in het zoele zomergetij onder groene boomen het vogelenheir te bespieden, die de sloten afvischt naar torren en kikkers, onderwijl de hand legt op een of andere mooie waterplant en de landen afgraast om vlinders te vangen en bloemen te plukken, om de vergaarde schatten thuis met lijn en kleur vast te leggen tot verheuging van ons allen?

Wachten wij niet met steeds hernieuwde belangstelling op dien prenten-kalender, waarin hij ons steeds blijft verrassen met iets nieuws, iets anders, doch altijd doortrokken van denzelfden jongen, blijen levenskijk? En blijft ook niet zijn werk van ernstiger dracht, doorfilterd van dien opgewekten levensmoed? Wijst niet gansch zijn arbeid een karakter aan, zooals wij geen tweede in gansch het land kunnen noemen?

Vindt ge ook niet, zijt ge het niet met mij eens, dat wij kalme Hollanders, wij, die zoo moeilijk in beweging zijn te brengen, wel een weinig trotsch mogen zijn op het bezit van een persoonlijkheid? Toe, wijs er eens een aan, die een even aparte plaats inneemt als Van Hoytema.

Zeker, wij hebben knappe schilders, doch vormen die tegader in hunne zeer kenmerkende rasverschillen niet een

samengestold geheel? Is hij daartusschen niet de jolige vrijbuiter, die alle dwang en dogma van zich werpt en genoeglijk voor zich heen lachend, een eigen weg zich baant?

'Van Hoy', zooals de vriendenschaar hem pleegt te noemen, heeft met goedrondsche frischheid een bijzonderen nieuwen kijk op dikwerf heel bekende dingen gegeven. Maar hij heeft meer gedaan, hij heeft nog iets anders gewild; in zijn fraaiste prenten heeft hij zijn verzet geopenbaard tegen het alom ingeburgerd begrip, dat 'kunst' alleen maar te vinden zoude zijn in de goud-omlijste olieverfschilderij.

Hij wil kunst in alles, hij zou je wel met je gansche hebben en houden in den kunstnectar willen dompelen, om gelouterd en gedrenkt van beter kunstbegrip u den weg te laten vervolgen. Hij zag kans de gevoelige snaar van de groote massa te treffen door al dadelijk zijn kunstenaarsloopbaan te beginnen met de kleurige voordracht 'Hoe de vogels aan een koning kwamen', en iets later wist hij weer onze meêlij op te wekken met een ontboezeming over het zielig lot van 'Een leelijk jong eendje', dat ten slotte, eind goed al goed, nog een aangenaam leven kreeg. En zoo'n vroolijk slot is heelemaal echt van Hoytema, want hij zou iedereen wel eeuwigdurenden zonneschijn willen toewenschen.

De verschijning van die prentenboekjes, dat was een gebeurtenis, die iedereen pakte. Dàt heeft hem populair gemaakt en óók de voluit uitgesproken liefde voor plant en dier. Hij is hierin degeen geweest, die geestdriftig aanschouwelijk maakte, wat Heimans en Thijsse in woord en schrift bevochten.

Reeds in zijn jonge jaren, toen hij - niet heel vlijtig - voor een familielid-uitgever teekeningen maakte in het Zoölogisch Museum te Leiden, wijlden zijn gedachten steeds buiten bij het levende. Die doode dingen zeiden hem niets en de eerste de beste gelegenheid greep hij aan om het duffe museum te ontvlieden en zich dadelijk met haast wellustige vreugde te storten in de heerlijkheid van het zonnige leven-op-het-land. Van deze vrijmaking af is zijn gansche bestaan een ontwikkelingsgang en vurige belijdenis geweest voor het oer-echte buiten-zijn.

Dat hij in zijn - laten wij het maar zoo noemen - decoratieve begrippen minder logisch was, wie zal het ontkennen, maar is het niet wonderlijk dat hij met zijn stellig ontwijken

van alle theoretische formules omtrent sierkunst, toch dikwijls dingen maakte die van hoogere waarde bleken te zijn dan de kunstvolle-beredeneerde. Het gaat met hem als met de Japanners. Die zien er ook geen been in met de meest mogelijke inconsequentie en dwars tegen-de-leer-ingaande regels een theeblad te versieren met naturalistische bloemen en vogels. Is hun werk tòch niet mooi? En mankeert daarentegen dien rechtzinnig in de leer zijnden arbeid niet dikwijls de levende adem, die het genietbaar maakt en schoonheid geeft voor alle tijden?

Ofschoon, ik moet hieraan toevoegen dat Van Hoytema in zijn ontkenning van eenig bindend dogma ook wel eens strandde. Eens heeft hij meubelen versierd en juist bij die voor een bepaald doel aangewezen gebruiksvoorwerpen deed hij dingen die niet al te best door den beugel konden.

Wèl waren zijn kamerschutten prachtig, zeker wist hij zich zeer snel een lenige vaardigheid bij het kerven in hout te verwerven, doch met voorwerpen als stoelen en tafels nam hij het al te eigengereid op. In plaats van hoofdzaak, werd het meubel gedegradeerd tot een hem toevallig kruisend middel waarop hij zijn versieringslusten kon botvieren.

Later voelde hij zelf ook wel dat dit zijn lijn niet was en toen hem op een goeden dag iets gezegd werd over zijn falen in de versiering van een ook constructief niet goed geslaagden stoel (in den rug waarvan een aap was gesneden), sloeg hij er zich goedlachs door met te zeggen: ja, weet je, ik vond het zoo lollig dat een duren kerel op een duren stoel de rug wordt toegegrijnsd door een aap - maar ‘zuur’ vond hij het, dat hij niet al te wel was geslaagd.

Want deze man, deze waarachtige kunstenaar, die meer vrienden heeft dan wie ook, en dat zeker niet omdat hij ze in het gevlij komt - deze man, wiens gansche gelaat kinderlijk verheugd opglanst als een vriend hem prijst, zal u, als ge hem niet kondet loven, toevoegen: ‘Ik vind het “echt”, dat je me dat zegt’. Dit teekent den ganschen mensch. Vierkant openhartig, nimmer een blad voor den mond nemend, maar ook van anderen hetzelfde eischend, is hij nooit boosaardig of krenkend.

Maar, laat ik het niet over den mensch, doch over den kunstenaar Van Hoytema hebben.

Hebt ge ‘Van Hoy’ wel eens bijgewoond als hij zijn kalender op den steen bracht? Het zal u verrassen hoe ‘klaar’ hij daarmede is vóór er een toets op steen is gezet. Van te voren heeft hij het gansche schema reeds in zijn hoofd verwerkt en vastgesteld. En zoo zeker is hij van zijn zaak, dat hij, onafwendbaar tot den laatsten te bewerken steen, afstuurt op de vaarlijn, die hij zijn nieuwsten tocht door veld en beemd en plas wil geven.

Die kalender is feitelijk een gansch verhaal, een relaas van zijn jaarlijksch wedervaren. Al werkend weet hij u jongensachtig, guitig en snaaks, allerlei grappigs van zijn ‘pietjes’ te vertellen om plotseling in een oogenblik van bengelachtige plaagzucht zijn beestjes in het ootje te nemen, als hij een zeer met watervrees belast diertje boven op een paaltje midden in het water plaatst.

En als ge zijn arbeid op een zijner periodiek wederkeerende tentoonstellingen gaat bekijken, voelt ge dan niet, als ge langs de met zijn werk versierde wanden flaneert, den frisschen wind van het blije buitenleven u voorbijsuizen?

Ziet, hoe hij den vogel het voeden zijner jongen afkijkt, merkt hoe geestig hij het bezig gedoe van een nerveuze kippenfamilie onder bescherming stelt van een verwaten haan, die met fel geblikker van vlammend rood bekranste oogen, ongenaakbaar heerschzuchtig te midden van zijn harem troont, en let eens op hoe potsierlijk de monstrueuse opgeblazenheid van een deftigen dikken kikker op zijn jongenshart inwerkt en hoe gespannen hij dan weer de sierlijk zeilende zwaluwen in hunne dolle zwaaien en zwenkingen volgt.

Doch waar zijn frissche onbevangenheid zich ernstiger en bezonkener geeft, is hij eigenlijk op zijn best.

Dan verheerlijkt hij het mistroostige in de gevallen majesteit van een gevangen Condor, doet ons vereenzamen op de verre wijdte van Texel's gronden, verheugt zich in het pralend, zich in schoone pracht verheffen van een pronkende pauw, meêwaart over het droevig lot van een troep felkleurige pelikanen, te zamen huiverend in een mistroostige regenbui, verwarmt ons met de broeiende weelde van een bloemenkas, wijsgeert over de geaffecteerdheid van een kakelbonten papegaai en de verkouden langneuzigheid van een troep Toekans, om ten slotte in een prachtprent van

louter zwart en wit den witten reiger een altaar te bouwen van smettelooze blankheid, donzig sneeuw gelijk.

Men moet in ons vaderland al duchtig te zoek gaan, wil men iemand vinden, die als Van Hoytema met zoo open levenslust zulke fleurige kunst gegeven heeft. Heel zijn werk is vol kinderlijken eerbied voor het eenvoudige en onopgesmukte blijhartige. De lichtzijde van het bestaan, dat is wat hij immer zoekt, en mogen in het dagelijksch leven de duistere oorden van de schaduw hem niet onbekend gebleven zijn, in zijn arbeid is hiervan weinig te bespeuren.

Het is te hopen, dat de kunst van Van Hoytema, die nu als volle bloem te velde staat, ons nog lang door haar frissche glans mag blijven verheugen.

J.G. VELDHEER.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XXVI.
Eene kostbare antiquiteit.

De Heilige Tocht, door Ary Prins. Uitgave van P.C. Boutens. 1912.

De Heilige Tocht - door Ary Prins; heerlijk ronden zich de bleekroode letters op 't zware roomgeel van het statig titelblad.

Het is, in trouwe, een koninklijk Boek, zooals het, door de zorgzaamheid van niemand minder dan den dichter Boutens, ter perse werd gelegd en uitgegeven. In zijn middeleeuwsch formaat, op het plechtigste Van Gelder prachtig gedrukt door eenen kundigen gezel uit Brugge, - is het, met zijn gave lettervakken zonder alinea's, waarrond zeer breede marges, met zijn roode initialen en open bladen, die den aanvang afkondigen van elk nieuw hoofdstuk, een trotsche lust om te beschouwen.

Het ligt daar als iets, dat lang is tegemoet gezien, en nu door de tezamenwerking van vele oplettende oogen en aandachtige handen is voorbereid en tot aanzijn gebracht.

Het is als eene gebeurtenis, het eindelijk verschijnen van een monumentaal kunstwerk met dien monumentalen titel: De Heilige Tocht.

En ik heb het boek gelezen, ten einde toe. Drie geheele

dagen las ik, en het kwam mij voor een eensdeels wel zéér schoone maar ook uitermate moeilijke en langdurige tocht te zijn geweest.

Uitermate langdurig, en uitermate moeilijk. Ik ben er zeker van, dat vele menschen er niet in slagen zouden, den tocht dien ik deed, terzijde van den Ridder, wiens Naam ik niet ken, te volbrengen, - maar halverwege zouden achterblijven met de kreupelen en de melaatschen, die stierven, hijgend naar het Heilige Land, dat ook de Ridder, en ik, niet aanschouwden.

Deze indrukken zijn zeer opmerkelijk, als men bedenkt, dat dit ontzag-wekkende boekdeel, het wit niet meegerekend, slechts 145 bladzijden telt, die gelijkstaan met 120 bladzijden van de 'Nieuwe Romans', zoodat 'De Heilige Tocht' maar iets grooter is dan één kwart van Querido's 'Jordaan'.

't Geen tweeërlei getuigenis geeft: vooreerst dat het werk, om, zóó kort, den indruk van een rijk en omvang-rijk kunstgewrocht gaande te maken, dus waarlijk wel van een gróót slag moet zijn en rijp van saamgeronnenheid; van eene constructie zóó strak ineensluitend, dat welhaast elk deel erin werd van de edelste waardij. - Hoe toch zou anders een verhaal van elf kleine hoofdstukken de herinnering kunnen achterlaten aan een zeer lange dagenreeks, van schoone aanblikken overvuld?

Doch dat die herinnering er óók eene is van een dermate bezwaarlijken en vermoeienden gang, dat dankt zij aan de starre en vreemde wijze, waarop dit proza - zoo men deze saamschakeling van taal, hoe zwaar ook van kostbaarheid, nog 'proza' mag noemen - ineengeklonken is met veel uitheemsche schalmen, en door geheime sloten soms onlosmaakbaar dichtgeklampt.

Men kent de woordkunst van Ary Prins, uit het boek 'Een Koning', of alhands uit het veelverspreide 'Harold'.

Deze kunst-van-woorden bij uitnemendheid, onderscheidt zich van alle andere in onze taal geschreven letterkundige kunst, doordien zij in een idioom geschreven is, dat slechts in een verwijderd verband staat met hetgeen men Hollandsch pleegt te noemen.

Het Vlaamsch, en zelfs het Afrikaansch, staan daar onver-

gelijkbaar dichter bij. De taal van Prins is een klinkend smeedwerk van hedendaagsch-Nederlandsche, archaïstische en ook wel vreemde woorden, verbonden door Latijnsche en Engelsche wendingen, en primitieve wendingen van eigen vinding.

Wie, zonder het werk te kennen, deze zakelijke omschrijving ervan leest, moet welhaast denken aan een grap... tenzij hij zich afvraagt, of men een kriticus ernstig nemen moet, die zelf dit knoeierig kunst-brouwsel van eene lévende taal, ernstig te nemen schijnt...

Ik heb niet gezegd, dat ik het taal-product als zoodanig bewonder, en zeker is het maar gelukkig, dat niet alle auteurs-van-beteekenis een zoo vér gezochte taal-op-eigen-houtje schrijven. Maar wij worden nu eenmaal voor het feit gesteld, dat Ary Prins het zóó gedaan heeft, - én, dat er zooveel schoone plastiek is in komen vast te staan.

Neem eens deze beschrijving van een burcht bij maanlicht:

'Alsof een alabasteren bouw, zóó blank de toren stak omhoog met lichte-schaduw van één zijde, die lag als duister licht op lage daken neêr van zwart en molmend hout, dat zachtelijk uitfluweelde. Geen leven in den burcht scheen. Het licht, dat nevel-ijle-helder en leeger dan van zon, door gaten dwaalde binnen, waardat geen licht van menschen waakte.'

In het Hollandsch vertaald, zou dit stukje ongeveer luiden moeten:

'Als ware het een albasten bouw, zóó blank stak de toren omhoog, met schaduw van één zijde, die als duister licht neêrlag op lage daken van zwart en molmend hout, dat zachtelijk uitfluweelde. Geen leven scheen er in den burcht. Het licht, van een nevelig-ijle helderheid en leeger dan van de zon, dwaalde door gaten binnen, waar geen licht van menschen waakte.'

Deze vertaling zal u eenigszins bekeerd hebben. Zij is ongetwijfeld beter Nederlandsch dan het oorspronkelijke, maar is ook haar inhoud en wezen schóóner? - Nu ben ik er niet overal geheel zeker van, of het oorspronkelijke wèrkelijk schooner is, of dat het mij zoo lijkt, omdat ik dit

proza zoozeer heb bemind, in mijn jeugd, toen het ons allen een openbaring was: historische romantiek, tot zóó daadwerkelijk en kleurig leven geworden! - Maar mij dunkt, in de vertaling verkrijgt toch alles te veel substantie en wordt te nuchter-duidelijk.

'Alsof een alabasteren bouw', het is niet voltooid; maar doemt het, wellicht ook dáárdoor, niet tooverachtiger-verwazend op dan het te stevige: 'als ware het een albasten bouw'?

'Zóó blank de toren stak omhoog'; 'stak omhoog', zoo náást elkaar, is ontegenzeggelijk plastischer dan de door mij gebezigde, gebruikelijke wending. - Wat de schrijver met 'lichte-schaduw' bedoelt, heb ik niet goed begrepen; niet toch een 'lichte (dunne ofwel lichtgevende) schaduw'?; dan ware 't streepje overbodig geweest. Een door 't licht ontstaande schaduw dus? Maar voor de Nederlandsche vertaling leek dit vanzelf-sprekend....

Hoort gij echter wel, hoe dan de on-Hollandsche, of, voor een bijzin, hoogstens in *poëzie* gangbare wending: 'die lag als duister licht op lage daken neêr', zich inniger voegt en daardoor inniger beeldt dan: 'die als duister licht neêrlag op lage daken'; al wordt daarmeê het voordeel gewonnen, dat de 'lage daken' niet langer van hun 'zwart en molmend hout' gescheiden zijn?

'Geen leven in den burcht scheen' heeft op 'Geen leven scheen er in den burcht (te zijn)' vóór, dat het korter gezegd is. Het dóet 't zonder 'er', en zeker zonder 'te zijn'.

'Nevel-ijle-helder' vooral is veel meer een maanlichtwonder dan het redelijke 'van een nevelig-ijle helderheid'.

'Door gaten dwaalde binnen' heeft onwezenlijker schijn dan 'dwaalde door gaten binnen', dat, dáárbij vergeleken, bijna geen dwalen ìs, zoo recht gaat 't af op zijn doel. En het in ons proza minder gebruikelijke 'waardat' uit de spreektaal, klinkt hier juist plechtiger door een langzaamheid, die hetgeen volgt stiller en geheimzinniger maakt.

En dus, waarde lezer, ten slotte onderneem ik het dan toch maar, deze kostbare plastiek van Ary Prins te verdedigen, óók als proza, ja, als *het beste* proza? Geenszins! - Ik meen te hebben aangetoond, dat dit proza niet zonder reden zóó is àls het is, en dat men het, *eenmaal zoo zijnde*,

niet gemakkelijk, en dikwijls onmogelijk, verbeteren kan.

Maar ik betreur het daarom nog wel, en des te sterker naarmate ik het hooger bewonder, dát het zoo is als het is; en een zeer heuglijke zekerheid is het mij, dat géén ander Nederlandsch auteur heden ten dage meer in zoodanig eene verdraaide en on-Hollandsche taal zal willen gaan schrijven.

Indien onder onze kunstenaars een tweede ziener der middeleeuwen, aan Prins evenwaardig, kwam op te staan, dan zou die *langs een geheel anderen weg*, in even rijk doch zuiver en natuurlijk-bewegend Nederlandsch, even hooge geestes-toppen te bereiken weten. Hij zal méér hebben bereikt, omdat hij die geestes-toppen niet dan onze prachtige taal behéérschend, haar moeilijkheden verwinnend insteê van ontwijkend, zal bestegen hebben.

Het staat evenwel voor mij vast, dat Van Schendel, hoezeer ik dien waardeer als prozaïst en suggestief verhaler, deze kunstenaar nog niet is. En Van Oordt, ofschoon machtiger plasticus dan de schrijver van ‘Een Zwerver Verliefd’, heeft noch de groot-klare taal gevonden, noch Prins' majesteitelijke hoogheid en genadeloos treffen.

En dit feit kan, dunkt mij, beslissend heeten. Zoodra in die mate *de schoonheid* aangetroffen wordt, moet voor dàt werk de overweging zwijgen, dat het zondigt tegen ‘de taal’. Want welnu, dit is dan eene nieuwgeschapene taal, een nieuwe symphonie-van-woorden, waarin een kunstenaar zijn schoone vizioenen *veraanschouwelijkt* heeft.

Dit proza is stroef van scharnieren, zeer wel, het beweegt als automatisch, maar met een zilveren geblink en geklank als de geharnaste ridders, die het beschrijft.

Toch, al verdedig ik dit werk in-zichzelf, - ook in-zichzelf heb ik er wel, en zeer ernstige, bezwaren tegen.

Vooreerst, ik houd niet van *metrisch proza;* ik houd niet van maat-gebondenheid in den ongebonden stijl. Het mooie van het proza, is de heerlijke ruimte, die zijne wetten laten. Het gunt den onbeteugelden loop aan de woorden, mits die gaan en weêrkeeren in eenen harmonischen boog.

Het proza is als een ideale Republiek, tegenover de statige Monarchie van het vers. Het heeft die edele vrijheid, die haar eigene begrenzing en schoonheids-regelen in zich draagt.

Z.g. ‘rhythmisch proza’ nu is als een republiek, die zich

aan een tyran onderwerpt; het is of die woorden zich niet los kunnen maken van een hun wederrechtelijk opgelegde tucht.

Daarom hindert mij iets in dit proza, zoodra het bizonderboeiende uitblijft of de afgemeten schred niet zelf een bestanddeel dier strakke verbeeldingen lijkt. Het kan soms een schriklijk eentonige en hachelijke lectuur worden, want aldoor stapt het voort in een verslaafden jambengang, die dan telkens zich verstuikt, doorgaands in een lidwoord te veel, dat elders terwille van denzelfden maatpas werd weggelaten. Men heeft het wellicht al bemerkt, dat ook het bovenstaand fragmentje geheel in jamben-regels en regeltjes te verdeelen is; wellicht ook niet, omdat de versvoeten daar zonder stoornis voortbewogen. Zoo bewegen zij echter bladzijden en bladzijden aan-een, en dan gaat men zijn ‘beenen’ voelen... tenzij men, voor afwisseling, zijn ‘voet’ verzwikt, bij enkele woorden in maatloos proza.

En in een diergelijke verzakking strompelt men neêr, zoo dikwijls - dìkwijls gebeurt 't niet! - in de aanhoudend-ongewone woorden-stoeten eene gangbare Nederlandsche uitdrukking als door de mand valt; een uitdrukking als ‘trok zijn aandacht’ of ‘deed ontstaan’ heeft in deze woordkunst bekijks als een onduldbare banaliteit.

Het is een stijl, die zeer sterk is, maar die geen veerkracht heeft, en geen draagkracht. Hij ijlt strak op naar helle hoogten, om dan opeens terneêr te brokkelen in gehakkel. Hij heeft niet het leven, de stuwing, het stroomende bloed van waarlijk *proza*, dat als op onweerstaanbare golven wordt voortgedreven.

Het is een zoeken van mirakuleuze woorden, die, gevonden, zich stellen in een stijve rij en daar zoo blijven staan; dan denkt de schrijver voort in star gepeins en daalt in zijn schatkamer naar nieuwe woord-trezoren, gelijkwaardig aan zijn zeldzame visies. En de woorden rijen zich, in altijd eend'ren maatgang, waarbij de schrijver enkel waakt, dat de volgorde van de gebruikelijke afwijke, - en rij komt achter rij, zonder lidwoorden veelal, de bijzinnen dikwijls zonder verbum, en de verba bij voorkeur onvervoegd.

Zoo ontstaat, gelijk wij zagen, deze stijl in kostbare en zonderlinge tezamenstelling, een kunstig bouwsel - zonder

cement. Lees nog eens deze drie volzinnen achter elkaar, en merk hoe de eerste beiden, ondanks hunne zeldzaamklare visie, blijkbaar geen teelkracht hebben, want plotseling schrompelt in de derde het proza tot gebrabbel ineen.

'Maar links het slot in zilver-manewaas als wondergril van rotsen; hoog naar den hemel, blauw in glans, het opgaan van twee ronde torens, die aan den ingang bij elkaar, de spitsen blank als toppen boven wolken, die eeuwiglijk bedekt.

De zware burcht, bleek-rood als van bevrozen steen, met dracht van tintel-witte daken, en waar door wind de leien schoongeveegd, het looden blauw blank schitteren onder hoog-gerezen maan - een koude zon op water scheen te staan.

Wijd-omme *laag* de buiten-wal met *laag* - het wit een tinne scheen, en daarvoor was de gracht donker-diep, door sneeuw nog dieper (opzichzelve mooie opmerking! C.S.) waarboven tusschen poorte-torens, duister-rood rondend onder het spitse wit, het brugvlak schuin naar boven - zwart hout met blanken bovenstrook - aan kettingen uit gaten, en glans van staal, door het wrijven tusschen steen, de maan op schakels bracht.'

Bijwijlen verdonkeremaant zelfs deze stijl met zijn hocus-pocus een ietwat onnoozele armoed.

De ridder verlaat zijn slaapkamer: 'Boogwelven zoo laag dat hij liep krom (ietwat overdreven romantisch. C.S.), het hoofd vooruit, en de handen ook naar voren in twijfeltasten langs de wanden, die ruw en met salpeter waren. In stilte korrelen vielen neer (het romantische wordt door het vizioenaire gered. Maar nu! C.S.). Zoo ging de ridder lange voort *en wel hem was alsof hij daalde. Geen wondering in hem, daar hij was in zijn slot....*'

En wel hem was alsof hij daalde....! 'En dat hem dat niet verwonderde', zouden wij in 't Hollandsch zeggen, 'dat dank je de drommel, want hij was in zijn eigen slot!'

Ik denk ook, dat onze schrijver, die overigens elk algemeen-geldig proza-voorschrift minacht, het toch wel niet voor een schoonheid zal houden, wanneer hij, in eenen volzin, drie bijzinnen door denzelfden trechter 'die', in elkaar overschenkt.

'Uit huizen, waarin plotseling leven en snelle dwaalde

licht, *alsof* er onraad was, (Dat is er weer zoo een! Het geldt nml. de plundering en in-brand-steking eener stad! C.S.) schoot vurige schijn naar buiten *als* door een droogen nevel heen, en toonde ongewis in flikkeren van brand de vreemdheid van gestalten, *die* bochelden en liepen krom door buit, *die* op den rug gedragen, langs muren rood van steen, *die* in het rossig lichten gloed-somber van couleur, of waren ook van hout, dat blaker-glansde donker.'

Desgelijks is natuurlijk onwillekeurig de opeenhooping van overigens maar al te gekoesterde archaïsmen en quasi-archaïsmen, Fransche buitenissigheden en krasse germanismen: *citronen*, *van zinnen*, *strekke; argentijne*, *koperijnen* (voor koperen); *coloreerde*, *colorijnde*, *lumieren* en zelfs *clareeren* en *polisseeren; verdure*, *esmeraude* en *meraude* ('een smoke van *smaragd*, die bleek *meraude* kleurde'!!), *rampant*, *glomelijk* enz. enz. Zij komen doorgaands voor in een groep, of in een zekere streek van het werk.

* * *

't Is niet verwonderlijk, dat over dit van zin tot zin bezonnen en, als zoodanig, zéér omvángrijk 'proza-gedicht' vele jaren is gearbeid. Maar evenmin kan het dus ook verbazen, dat een dergelijk werkstuk niet dan bij vele verademings-tusschenpoozen te lezen blijkt.

Het geheele werk is: beschrijvingskunst. Door het alles zien in zijn volle plastiek en het zonder aflaat zoeken naar het uniek-schilderende woord, schrijdt het verhaal àl beschrijvende; of liever, de zich aldoor vervolgende beschrijving is het, die verhaalt.

Het is ook de beschrijving die, àl schilderende met zijn schelle of troebele, maar altijd intensieve en soms ontstellend-ware kleuren, psychologie geeft. Doch niet de bizondere der onderscheidene gemoederen, die verder-lokt in het verschiet eener historie, maar de algemeene van het middeleeuwsche menschdom. De omkeer in den Ridder bijv., van niets ontzienden woesteling tot een soort van menschelijken aartsengel, *ondergaan* wij niet voldoende, al aanvaarden wij haar naar sprookjes-wijs en terwille van zeer schoone momenten. Doch in de voortreeksing van middeleeuwsche *tafereelen* gromt

en bulderlacht, en bidt en straalt, en zucht en gilt, *de middeleeuwsche ziel.*

Wat nu evenwel deze tafereelen zoo ongemeen treffend maakt, is niet zoozeer de nieuwheid van des schrijvers voorstelling der middeleeuwen, - die voorstelling is eigenlijk de gewone, ietwat romantische, - maar het is de *schrikbarende werkelijkheid*, die deze voorstelling verkrijgt door de búitengewone, de vizioenaire felheid van dit temperament.

Onder het lezen is men soms nauwlijks toeschouwer meer en midden tusschen spookachtig nachtgewoel en geweldenarij verloren. Men leeft mede de afmattingen en den schroeienden dorst der woestijnen, en men ontstelt van het gruwbaar lijden der ongelukkigen, die zich achter den kruistocht mee voortsleepen. Is het niet, of Breughel ze geschilderd heeft, toen hij zijn Blinden, nu in het Museum te Napels, had voltooid?

'De vreugde der verwachting had zieken doen verrijzen, die, gloed op beenige kaken en koortse-brand in diepe oogen, met zwakke schreden liepen voort, het knokkenlijf in steun op eenen stok. Kinderen dansend mede vroolijk in onschuldigheid; blinden, aan een hand geleid, *voor hunne witte oogen een heerlijkheid op aard in hooge glorie zagen*, en al-om was gezang, dat met den wind vervloog. Na al het onnoozele volk, dat was ter dood gedoemd, gekruipsel bont gekleurd nog op den weg: twee ijselijk verminkten, die, zonder beenen, in schuiving voort op plankjes en op leder, om stompen heen gebonden. Een lamme ook daarbij, die krachteloos door ingekrompen leden, nauw door de handen voorwaarts kwam. *Ruig hunne koppen langs den grond bewogen*, *die monsterlijk van grootte schenen* door nasleep van verschrompeldheid. De aangezichten grauwden op uit vuil, en dierlijk door het lage, *met oogen*, *die als ballen puilden en waarin bloode waanzin lichtte door harigheid*, die woestelijk viel. De monden gaven wel geluid van klagen, maar dan weer strakken wil vertoonden in vastgenepenheid. *Soms lag één neêr*, *het gelaat in het warme zand verborgen*, *die rustte alsof dood*, maar op de handen hief zich weêr, *die wagden voort als pooten met last van het achterlijf.*'

In de beschrijving van een slag zíet hij opeens dít paard, dat ik nimmer vergeten zal:

'*Een donker paard met lam-gestoken achterlijf terzijde zat, als hond rechtop*, *en krabde in het zand met onbeslagen hoeven, zijn groote oogen*, *menschendroef*, *al wazig door den dood, terzijde naar zijn ruiter zagen*, die lag, het hoofd, in bloed gesluijerd, naar achteren genikt, met spitsen zwarten baard in krullingen naar boven, en de armen uitgestrekt, alsof hij, ongeloovige, was op het kruis geslagen.'

En in een ander gevecht is het wederom een paard, gezien zooals alleen een vizioenair de scheppingen zijner verbeelding in een grootsch léven voor zich ziet bewegen:

'Hoog schrikte op de zwarte hengst, groen-bronzig door metaal, dat rammelde met klank-geluiden. *De voorste pooten in de lucht naar vastheid sloegen uit;* de plaat, die voor den kop, was als een masker los ten halve opgelicht, waardoor zich wildheid toonde van oogen en gesperde gaten, *en schuim door schijn* (van vlammen) *als gal gekleurd vloog op den rotsigen grond*, *waar steenen sintel-gemmen leken.*'

Zijne verbeelding is van eene schier onfeilbare echtheid. Men wordt geduriglijk geslagen door de verwonderlijke, klaarblijkelijke wáárheid van wat men leest. De schrijver heeft zelden iets 'bedacht', hij heeft het alles altoos *aanschouwd.* In gansch het lange verhaal zijn er maar enkele oogenblikken geweest, waarin ik niet heb geloofd; ik weet ze nauwkeurig, zoo weinige zijn het er: sommige détails in den droom van den Ridder (tweede hoofdstuk) waren mij te netjes afgewerkt; ik kon niet aannemen, dat er tegelijk zwierig-uitgedoste bijzitten (blz. 88) vooraan reden èn edelvrouwen (blz. 93) meegingen in den kruistocht, àls ze al een van beiden den oorlog introkken; na het achtste hoofdstuk, schenen mij de daar zoo benauwend voelbaar gemaakte tropen, in het negende opeens verdwenen; en de geschiedenis van den Saraceen, die, na een welgeslaagde poging, zijnen burcht te verdedigen, daarmede uitscheidt om zich wat later door de inmiddels binnengedrongen Christenen in zeer onvoegzaam gedrag met

een dame te laten betrappen, ergens in een kelder, waarin men achter een wandtapijt neêrdaalde, - die leek mij van een eenigszins bedenkelijk soort romantiek. En ook deze dame zelve, door den Ridder gered en verder platonisch meegevoerd op zijn tocht, blijft eenigszins vaag.

Maar overigens is nagenoeg al het verre en oud-eeuwsche, dat aan ons voorbijtrekt, van volzin tot volzin, tastbaar ècht.

Het zou nog gróóter zijn geweest, als de vizioenairheid bij machtiger vlagen een streng-eenvoudiger verhaal een hooger allure had gegeven. De auteur vertelt nu niets of hij beschrijft - naturalist van huis uit - àlle bizonderheden, die hij daarbij met zijn altijd werkzame verbeelding voor zich ziet. En daardoor krijgt het geheel niet alleen dat moeizame en overvolle, waarvan ik sprak, en ook iets egaals, doch hij verzwakt menigmaal de plastiek-zelve door tè plastisch te denken.

In den sneeuwnacht, waarmee het verhaal begint - niettemin een der mooiste sneeuw-beschrijvingen die ik ken - wil hij bijv. zeggen, dat de hemel geheel duister was zonder maan of sterren, zoodat men zelfs de torenspits niet zag. In plaats van nu te spreken van het dichte duister of van het sterreloos duister, zegt hij ‘met wegge spits in het duister boven, waardat *geen* zilver-lichte-blauwen van maan of sterren was.’ - Eenmaal van de maan sprekend, ziet hij die en beschrijft haar als het ‘zilver-lichte-blauwen’, dat er *niet* was. Maar inmiddels hebben ook wij de maan aan den hemel zien staan en onze visie van den dicht-duisteren sneeuwnacht is verstoord. - En zoo brengt hij ons even later den zomeravond in den sneeuwnacht: ‘naast de deuren, die versperd, steenen banken stonden, waarop de sneeuw in holten lag, door menschen uitgezeten in kalme avondrust, als het zomer-warm was’. Heel mooi, maar de sneeuw is gesmolten van de bank, en de deur staat open op de geuren van hooi en avondwind, - al is het maar voor één oogwenk! - En dan gaat de kerk uit en de schamele liên blijken ‘zonder pelterijen of glans van spangen op de borst’... aan ons zijn echter die andere liên, mèt spangen en pelterijen, te ongelegener ure verschenen.

Tegenover dat al te ‘naturalistische’ in het overigens zoo stijl- en stemming-vol detail-beeldwerk, is er echter menig gedeelte aan te wijzen, waar de schriftuur een hooger

zwaai neemt en, vàn enkel plastisch-sterk, een gansche menschengroep in haar *karakter* heel breed omvat en verbeeldt. De joden bij-voorbeeld, door den Ridder op zijn slot ontboden:

'Om waardiglijk den kruistocht mee te maken, hij rustte vijftig ruiters uit met speer en zwaard en brigandijn - en wijl zijn geld hiervoor niet reikte, verkocht hij sieraden van goud en kostbare steenen ook, die had zijn voorgeslacht door roof en koop bijeengegaard. Daarvoor Joden in het hooge slot. Hun voeten in zacht leder, van binnen nog behaard, zacht over het marmer der gangen, als slopen zij vol vreezen door ruimten hun verboden - en voor den ridder zij bogen diep, de bruine rimpelhanden op de borst ootmoediglijk gekruist. Hun haar, zéér zwart of rood, in lange vrouwenvlechten hing op gekromde ruggen neêr, gekromd door onderworpenheid en het buigen over geld en zaken van veel waarde. Licht-glinsteren hunne diepe oogen, die gitte-donker werden, als zij de steenen zagen, die schemer-flonkerden in een schrijn, en luide zij dan klaagden met wanhoop-heffen hunner armen, die wijd-ommouwd wel vleugelen schenen, dat zij geen geld meer hadden en in ellende leefden, wijl Kristenen hen steeds van wat met zorg vergaard vol willekeur beroofden. Dan boden zij, na lang betasten en schudden met het hoofd om twijfeling te wekken, een som, die immer veel te laag, en als de ridder koud en vol verachting een weigerend antwoord gaf, de Joden weêr verdwenen - om na een korten tijd vol jammering terug te komen. En als zij eindelijk, na lang geduldig handelen, hun goud te voorschijn brachten, soms ook slechts eerst, nadat de ridder had gedreigd met stok of grooter kwelling, zij bijkans weenden om den koop, die hun verlies moest brengen.'

Men zou zich echter vergissen, zoo men meende, dat het boek niet méér was dan enkel een aaneenscharing van stukjes voortreffelijke plastiek en kranige brokken karakteristiek; er valt ook wel degelijk eene overzichtelijke en schoon verloopende compositie te waardeeren.

Het eerste hoofdstuk is als een praeludium: in den sneeuwnacht stijgt de monnik naar het slot, om den Ridder den kruistocht te prediken.

In het tweede hoofdstuk zien wij dan den Ridder in zijn strijd; hij ligt in den ijzigen nacht te bed; hij heeft geweigerd; zijn ruwe, zondige, lekkere leven is hem te lief; maar hij heeft wroeging, hij staat op, en door de duistere gangen van het kasteel loopt hij naar de kapel... wat er dan gebeurt is zeer verward, maar de Ridder droomt een langen droom - een meesterstuk van fantasie, die in de zware en wulpsche en gruwelijke grillen van den droom een middeleeuwsche ridderziel onmiddellijk in hare kern vat - hij wordt gevonden in de sneeuw, hij ligt lang ziek, en bekeert zich.

Maar het is nog niet de ware bekeering; het is nog de hoogmoed en de begeerte naar vrome wapenfeiten, om tot roem en aanzien te komen. De tocht begint; in het binnenste van den ridder is weinig veranderd. In het derde hoofdstuk zien wij hem zuipen en vechten in een bordeel, in het vierde met lusten meedoen aan de plundering eener stad. Grandioos is daarbij zijn bestelen van den dronken dikzak, het thuisgekomen bemerken, dat het enkel bobbelige koperschijven zijn inplaats van goud; maar dan rolt er een zakje met kostbare parelen uit, de ridder is verdwaasd van plezier, doch 's avonds verspeelt hij weer zijn heelen schat!

In het vijfde en zesde hoofdstuk staat de verdere tocht door Europa verhaald, besloten door het prachtig fragment, waarin de kruisvaarders voor den Byzantijnschen Keizer verschijnen.

Nu volgen de hoofdstukken van de reis door het land der Saraceenen. Gevechten worden onderbroken door den reeds genoemden woestijntocht. Fel worden de hitte, de droogte, de dorst verbeeld, terwijl de beschrijvingskunst in het fata morgana van de stad die vergaat, een harer hoogtepunten bereikt. Het heir versmacht; de Ridder, die zich inwendig voelt verbranden, is wonder-hel van hoofd, en dan, na een vurigen zand-cycloon, heeft hij een vizioen en het is hem of een engel hem bij de hand leidt... de woestijn tintelt in een bovenaardschen schijn.. en hij vindt de kristallijnen bron. Het is een heerlijk brokje van ziels-verrukte wonderbeschrijving; en het kost mij moeite, het hier niet te citeeren.

Nu is de ridder dan waarlijk bekeerd; nu denkt hij niet meer aan den toekomstigen roem, maar enkel aan de hemelsche verschijning en aan de heilige zaak.

Hij en zijn ruiters zijn van het leger afgeraakt; zij nemen een verlaten burcht in, en om niet met hun kleinen troep zich alleen verder te wagen, verschansen zij er zich, in afwachting van het groote heir. Het Heilige Land moet nog verre zijn....

Zij maken lange verkenningstochten, zij worden belegerd, slaan den aanval af. Eindelijk trekken zij verder. En dan sterven zij, stom, als beesten, door het drinken uit een vergiftige bron, die een sluwe Saraceen hun had gewezen.

Vooral dit slot is zeer aangrijpend en geeft een symbolische diepte aan het gansche verhaal; de Heilige Tocht, die dit schoon en toekomst-wenkend en verraderlijk leven verbeeldt.

* * *

Het is proza van een vorige periode, waarvan vele fouten hier culmineeren; het is eene antiquiteit. Maar het is een antiquiteit van onvergankelijke waarde, die immer, zoolang de geschiedenis der Nederlandsche letteren bestudeerd wordt, zoowel om haar ongeloofelijke en bijna wanstaltige zonderlingheid, als om de verwonderlijke schoonheid, daarin verstard, zal worden bestaard.

Doch juist nu er geen gevaar meer is, dat iemand dit proza zal gaan nabootsen, is de lectuur den jongeren, die er zich aan ontgroeid achten, ten zeerste aangeraden. Want die kunnen er zich schamen en ontstellend tot het besef komen, wat ook weer is: zíen, doorvoelen met geheel de gespannen ziel en zinnen, beelden met al de gescherpte vermogens; en wat geduld is, zullen zij leeren, en wat ernst, en nooit-tevreden-zijn.

Oct. 1912.

CAREL SCHARTEN.

Dramatisch overzicht.

Concertgebouw (Kleine Concertzaal): Yvette Guilbert dans les grandes et petites chansons de France.
Hollandsche Schouwburg. N.V. Tooneelvereeniging: Te Wapen! komedie in 3 bedrijven van Bernard Shaw. Nederlandsche bewerking van Willem Sonius.

Yvette Guilbert, - die naam klonk mij als uit een ver verleden. In geen jaren had ik meer van haar gehoord en ik dacht niet anders of ook deze ster van het café-concert had het lot gedeeld van zoo menige andere ster,

> qui file, file et disparaît.

En daar stond zij op eens weer voor ons - sterk verouderd (haar portret had er ons op voorbereid); en zij schaamde zich blijkbaar haar verouderd-zijn niet. Hoe zou zij anders er toe hebben kunnen besluiten om, in plaats van zich, zooals vroeger, te vertoonen op de planken van een schouwburg, waar blanketsel, voetlicht, de afstand die het tooneel scheidt van de toeschouwersruimte zoo krachtig kunnen meewerken om de illusie van jeugd en schoonheid te wekken, op te treden in een kleine concertzaal, waar het schelle bovenlicht, de onmiddellijke nabijheid van de toeschouwers, ‘des ans l'irréparable outrage’ onbarmhartig doet uitkomen en zelfs nog verscherpt?

Dat Yvette Guilbert zich zoo en tegen hooge toegangsprijzen voor het Amsterdamsche publiek durfde vertoonen, daaruit sprak zeker een vast vertrouwen in wat er, ondanks de jaren, onverwoestbaar was gebleven in haar kunst.

Dat de praestaties van café-concert-zangeressen niet behooren tot de hooge kunst en dat velen door de platheden en schunnigheden, welke zij zonder gratie noch talent ten beste geven, het genre in discrediet hebben gebracht, is een reden te meer om wie onder haar zich onderscheidt te onderscheiden.

Zeide niet J.J. Weiss in het deftige *Journal des Débats* van de bekende café-concert-zangeres Thérésa: 'La note de madame Thérésa est tout simplement le sublime'? Schreef niet Jules Lemaître, in zijn Saulus-tijd, een 'in memoriam' ter waardeering van een andere café-concert-zangeres Victorine Demay, en heeft niet Renan - ofschoon hij erkennen moest 'qu'il fréquentait peu les café-concerts'! - het niet beneden zich geacht, in een bevriend huis, naar Victorine Demay te komen luisteren en zich met haar te onderhouden - een historisch moment, door Lemaître in zijn feuilleton[1)] vereeuwigd?

Sedert wij haar jaren geleden in het Grand-Théâtre in de Amstelstraat hoorden, heeft Yvette Guilbert - althans te oordeelen naar hetgeen zij thans te hooren gaf - haar repertoire aan de eene zijde uitgebreid, aan de andere zijde ingekrompen.

Uitgebreid werd het met een zeker aantal half geestelijke liederen, als 'Chansons des Veillées' aangekondigd, waaronder 'La passion de Jésus-Christ', 'Saint-Joseph et Marie', 'C'est le Mai'. Zulke liederen lijken mij geen aanwinst. Het gezicht van Yvette Guilbert, dat, als zij vroom wil doen, nog guitig blijft, leent zich niet voor zulke chansons; men komt niet onder den indruk, er is geen stemming in; het blijft komedie, al bewondert men dat komedie-spel, zooals in 'C'est le Mai', waar zij in het refrein beurtelings den dikbuikigen priester met zijn grove stem en de kleine kindertjes met hun schrille geluidjes nadoet.

Verdwenen schijnen van het repertoire - althans in Amsterdam kwamen zij er niet op voor -, verdwenen mèt de lange zwarte handschoenen van vroeger, die schrijnende dingen van Bruant, waarin zij de ellende van het Parijsche

1) Jules Lemaître. Impressions de Théâtre, 4e serie p. 345.

proletariaat, het leven van het nachtelijke gespuis van de buiten-boulevards, van Rosa la Rouge (‘J'ai les cheveux roux, une tête d'chien’) bezong met die perverse brutaliteit welke deed huiveren, maar waarvan ge elken regel ademloos volgdet, om toch maar geen trekje, geen gelaatstrilling, geen intonatie te missen van die aangrijpende kleine tragedies....

Slechts een enkelen nagalm van deze moderne chansons gaf Yvette Guilbert ons, als wilde zij ons doen gevoelen wàt zij ons ditmaal had onthouden. Het was een gedicht van niemand minder dan Jules Laforgue, ‘Notre petite compagne’, met het refrein:

> Si mon air vous dit quelque chose,
> Vous auriez tort de vous gêner;
> Je ne la fais pas à la pose;
> Je suis ‘La Femme’, on me connaît, -

een lied waarin de Vrouw, bewust van de perverse macht welke zij oefent, haar trotsche minachting slingert in het gelaat van de mannen, haar minderen:

> Vous n'êtes que de naïfs mâles,
> Je suis l'Eternel Féminin.

Daar was zij, in haar blik met de half gesloten oogen, in haar pose met de sigarette in den mond, en in den brutalen snijdenden klank van haar stem, de Parijsche deerne, zooals wij ons haar uit vroeger optreden herinneren.

Hier, te midden van een reeks liedjes van een geheel ander genre, détoneerde dit eenigszins; op zich zelf echter was het weer van aangrijpende realiteit en meesterlijk van geschakeerde dictie.

Al kregen wij dan aan den eenen kant te veel en aan den anderen te weinig, wat Yvette Guilbert ons gaf, was nog altijd het aanhooren waard.

De Bergerettes uit de 17e en 18e eeuw, waarin de Lisons en Colinettes in den wijngaard, in het bosch of op het grasveld allen hetzelfde avontuur beleven, waarvan den eenen keer gezegd wordt: ‘C'est un malheur!’ en dat in een andere chanson vergoelijkt wordt met het refrein ‘Y a pas d'mal

à ça!' weet Yvette Guilbert te mimeeren met een rijkdom van nu eens wanhopige, dan weer berustende gebaren, met de onnoozelste en de ondeugendste gelaatsuitdrukking, met een air van Sainte-Nitouche en van eene die-er-alles-van-weet, waardoor men tegenover deze wat schuine liedjes ontwapend komt te staan, niet enkel omdat men er om gelachen heeft, maar vooral omdat men voortdurend geboeid is geworden door de details van een zoo volmaakte voordrachtskunst.

Car la rue d'Anjou
Donne dans la ru' d'Poitou -

dat allereenvoudigst refrein over twee straten die in elkaar uitloopen, wordt in Yvette Guilberts vertolking van de zeven coupletten van het liedje zoo telkens weer gevarieerd, dat de simpele geschiedenis van Rose en Claude, waarvan de een in de rue d'Anjou, de andere in de rue de Poitou woont en die niets liever willen dan, op het voorbeeld van hun straten, zich met elkaar te verbinden, er een kleur en een leven door krijgt als ware het de belangrijkste zaak van de wereld.

En dan het oude, ontelbare malen gehoorde door alle chansonetten-zangeressen afgedreunde liedje van Bérat:

Enfants, c'est moi qui suis Lisette,
La Lisette du chansonnier...

Een mutsje werd haar aangereikt, den fauteuil die achter op het podium stond sleepte zij zelf naar voren, het mutsje knoopte zij vast onder de kin, en daar zat het oude moedertje met het gerimpeld gelaat en verdiepte zich in haar herinneringen van voor jaar en dag:

Si vous saviez, enfants,
Quand j'étais jeune fille,
Comme j'étais gentille...
Je parle de longtemps...

Het was weer iets heel bijzonders wat Yvette Guilbert wist te maken van dit banale liedje, dat zoo licht tot smakelooze sentimentaliteit verleidt. Het was alles eenvoudig,

sober, vol kleine, fijne trekjes: een enkel handgebaar, een oogopslag, verdriet over het verlorene en een weeropleven in de herinnering aan gelukkige tijden. Het verbleekte liedje, het verwelkte oudje, kleurden en fleurden weer op, en wisten nog te ontroeren...

Ik weet niet of er van onze Nederlandsche tooneelspelers en tooneelspeelsters Yvette Guilbert zijn gaan hooren. Het ware hun zeker aan te raden geweest. Niet om het groote gebaar, de vertolking van diepe gemoedsaandoeningen van haar te leeren, maar om een lesje te nemen in zuivere en geschakeerde en toch eenvoudige dictie, in gelaatsmimiek en in al die tallooze bijzonderheden, waardoor een echte kunstenares - om een bekend refrein te gebruiken - ook in een klein genre groot kan zijn.

In April 1867 had in den Parijschen Variétés-Schouwburg de eerste voorstelling plaats van *La Grande-Duchesse de Gérolstein*, tekst van Meilhac en Halévy, muziek van Offenbach. Deze opera-bouffe deed weldra de ronde door Europa. *La Grande-Duchesse* was, zooals men weet, een charge op de militaire blufferij en aanstellerij, waarin men de gekste toestanden te zien kreeg en de malste personages: den Général Boumm, Grog, le Prince Paul en de titelheldin, la grande-duchesse, die een mooien jongen soldaat in tien minuten tot korporaal, luitenant, kolonel en generaal bevordert, om hem daarna te begiftigen met den sabel van haar vader:

> Voici le sabre de mon père
> Tu vas le mettre à ton côté.

De krijgskunst resumeert zich voor den nieuwbakken generaal in deze formule: je gaat allemaal bij elkaar staan, stormt dan vooruit en hakt er op in.

De Parijzenaars van 1867 vermaakten zich dol met deze uitbundige bespotting van den oorlog en al wat er op betrekking had, weinig denkende dat drie jaar later een heusche oorlog hun het lachen met zulke dingen zou verleeren.

Ik herinner mij hoe in 1884 Sarcey, die zich toch waarlijk

niet placht aan te stellen, in den Haag eene conférence houdende waarin hij de geschiedenis van de opérette vertelde, toen hij over *La Grande-Duchesse de Gérolstein* kwam te spreken, door aandoening overmand, een oogenblik moest ophouden...

Met wapens spelen is een gevaarlijk spelletje - niet enkel voor kinderen. Charles Cestre in zijn boek over Shaw[1)], moet aan de geschiedenis van zijn eigen natie gedacht hebben toen hij, over *Arms and the Man* - die Engelsche *Grande-Duchesse* - handelende, schreef:

'Il est légitime de nous faire rire de la faiblesse ou de la sottise de nos semblables... En exposant leur ridicule au grand jour, le dramaturge reste sur le terrain solide de la représentation comique de la vie. Il n'en est pas de même s'il s'attaque à des sentiments collectifs, d'où dépend l'existence d'une nation, et qui entraînent tous les hommes d'une même race dans un commun élan d'emotion. Que l'héroïsme militaire soit une folie - peut-être; mais c'est une folie sublime, qui relève l'humanité à ses propres yeux.'

Arms and the Man behoort tot Shaw's vroegste stukken; het is het eerste van zijn 'Pleasant plays'. Hier, als in zijn later werk, gaat hij wat hij conventies noemt te lijf: het idealisme, dat hij enkel beschouwt als een vleiende benaming voor romantiek, welke, in zijn oogen, op hare beurt een der vele vormen is van de leugen, die hij op zijne wijze tracht te bestrijden. Hier in *Arms and the Man* - hoe kwam men er toe om dit te vertalen met *Te Wapen?* - wil hij bestrijden, gelijk uit de voorrede van zijn 'Pleasant plays' blijkt, 'the fictitious glory on war, cruelty.... and all the other commonplaces of civilization', welke de pretentie hebben van iets te beteekenen als vaderlandsliefde, nationale grootheid en hoe de kranten ze meer mogen noemen....

Een van Shaw's 'helden' is de Bulgaar Sergius Saranoff, wien van een ridderlijk held de phrases en poses tot een tweede natuur zijn geworden en die daarmeê al wie met hem in aanraking komen verblindt; die, in het nauw gebracht, met het trotsche gebaar van over elkaar gekruiste armen, steeds met een 'ik heb nooit spijt van iets', 'ik neem nooit iets terug', 'ik vraag nooit excuus' gereed staat, maar die in

1) Bernard Shaw et son oeuvre. Paris, Mercure de France 1912.

de werkelijkheid de onridderlijkste, onstandvastigste zwakkeling is dien men zich denken kan. En tegenover dezen staat de Zwitser in Servischen dienst, Bluntschli, die dan voor den waren held zal moeten doorgaan, de man die tegenover den oorlog staat met den nuchteren blik, zijn landgenooten eigen, zonder enthousiasme maar ook zonder lafhartigheid, en die door Shaw gebruikt wordt om zijn kritiek op de krijgskunst van onzen tijd aan den man te brengen.

'A comedy' noemt Shaw zijn stuk, maar het is, in hoofdzaak, een klucht, en, door dit er van gemaakt te hebben, is hij telkens zijn doel voorbij geschoten. Men moet toch wel gewaarschuwd zijn om in de vertooning van dezen Bluntschli die, in plaats van ammunitie, chocolaad-pralines in zijn patroontasch heeft, een satire te zien op de gebrekkige proviandeering waarvan de soldaten in een groot leger vaak het slachtoffer zijn; en er is een sterke verbeeldingskracht noodig om in dezen Zwitser, die heeft 'dienst genomen bij de Serviërs, omdat je op weg van Zwitserland daar nu eenmaal het eerst aankomt', en die schrikt bij het minste gerucht, te zien wat Julius Bab in hem ziet, 'das Bild eines ernsthaft tüchtigen Soldaten von heute, eines ehrlichen modernen Heldes'. De vele verhalen die hij ten beste geeft, als de beschrijving van een cavalerie-charge waarbij de paarden wegloopen met de ruiters die alle moeite doen om ze in te houden, en waarbij de wonden meestal bestaan in gebroken knieën door het tegen elkaar botsen van de paarden, zijn, volgens dienzelfden Julius Bab, 'nur sachliche Konstatierungen, gegeben allerdings in Shaws charakteristischer Agitatorenverkürzung'.[1)]

Dat 'Agitatorenverkürzung' is om te onthouden!

Men kan over den dieperen zin van *Arms and the Man* lang philosopheeren; het best lijkt het mij, deze klucht te nemen als klucht, waarvan vooral de opzet, als goed gevonden en geestig bewerkt, te bewonderen valt. In de twee andere bedrijven en vooral in het gerekte laatste bedrijf, is te veel wat buiten het kader van het kluchtspel valt en ook buiten het onderwerp van *Arms and the Man*, althans wat, zoo het er al verband mee houdt, toch in

1) Bernard Shaw von Julius Bab, Berlin. S. Fischer. 1910.

het stuk een onevenredig groote plaats inneemt. Daartoe behooren de ‘hoogere liefde’-tooneelen van Sergius en Raina en de lagere-liefdetooneelen tusschen denzelfde en Louka.

De Tooneelvereeniging speelt het, onder de regie van Verkade, terecht als een klucht, en Verkade zelf, die, in zijn natuurlijke eigenschappen: in zijn stem, in zijn gebogen houding, tot in zijn neus toe, waarlangs hij de dingen onbetaalbaar leuk weet te zeggen, alles heeft wat hem voor de rol van Bluntschli bijzonder geschikt maakt, geeft het voorbeeld. Hij wordt dapper bijgestaan door het echtpaar Van Kerckhoven (de Majoor Petkoff is een rol als voor Van Kerckhoven geknipt), en, wat het meer ernstige deel van het stuk aangaat, dat maar in los verband met de rest staat, door Henriëtte van Kuyk, die van het Bulgaarsche dienstmeisje, de trotsche, hartstochtelijke en hoogerop-willende Louka een prachtig type maakt, dat zij tot het eind weet vol te houden. Indien de vertooning van enkele tooneelen, al dadelijk, in het 1e bedrijf, dat waarin Bluntschli vlucht in het slaapvertrek van Raina en in het 2de de terugkomst van Sergius, niet den indruk maken, dien zij maken moesten, dan is dit omdat noch Mientje Kling noch Joh. Timrott voor hunne niet gemakkelijke rollen berekend zijn. Kon de Tooneelvereeniging die rollen goed bezetten, dan zou zij van *Arms and the Man* een modelvertooning kunnen geven.

Ten slotte een vraag. Wat beteekent: ‘Nederlandsche bewerking van Willem Sonius’? ‘Bewerkt’ men een schrijver als Shaw? Of is de bestaande Nederlandsche vertaling van J. Kuylman, uitgegeven in Simons' Tooneelbibliotheek, door den heer Sonius ‘bewerkt’ en, zoo ja, was dit noodig? Enkele uitdrukkingen leken mij door Kuylman beter gekozen. Zoo aan het slot van het eerste bedrijf waar Raina den uitgeputten Bluntschli ‘poor dear’ noemt, en Mama Petkoff die, dat lieve woordje, tegenover een onbekende wel wat heel lief vindt, verbaasd en verwijtend uitroept: ‘The poor dear! Raina!!!’ Kuylman vertaalde: ‘De arme lieve jongen!’ Sonius - althans zoo zegt men het bij Heijermans: ‘Arme stakkert!’ - wat, dunkt mij, hier minder juist is.

J.N. VAN HALL.

Buitenlandsch overzicht.

Balkan.
26 Nov. 1912.

De Bulgaren, na hun vernietiging der Turksche strijdtmacht in de Thracische velden, hebben niet de kracht gevonden Konstantinopel te verrassen. Zij zijn er vermoedelijk niet talrijk genoeg toe geweest. Een groot gedeelte hunner troepen werd vastgehouden voor Adrianopel, en het veldleger zelf had in den geweldigen slag blijkbaar grooter verliezen geleden dan de Bulgaren hebben willen toegeven. Zoodat èn Konstantinopel, èn Europa op adem hebben kunnen komen, en nu van eene bezetting der hoofdstad door de legers der Balkanvolken wel geen sprake meer zal wezen, omdat vóór dien tijd de vrede geteekend zal zijn, een vrede die Konstantinopel in het bezit der Turken laat.

Voor de Bulgaren zou dit gemakkelijker te dragen zijn, wanneer maar Adrianopel viel; maar het handhaaft zich nog steeds, en niet licht zullen de Turken bij verdrag eene vesting uit de handen geven, die hun niet ontweldigd is kunnen worden met de wapenen.

Zoolang zij zich in Adrianopel handhaven, bezitten de Turken een middel om bij vredesonderhandeling de eendracht tusschen hun aanvallers te verstoren. Moet Thracië aan Bulgarije ontgaan, dan zullen de afspraken, vóór het begin van den oorlog tusschen de Balkanvolken gemaakt, moeten worden herzien; - dan zal Bulgarije meer van Macedonië moeten verlangen dan anders; - dan zal het Saloniki willen

hebben, en Saloniki in Bulgaarsche handen beteekent het einde der Grieksch-Bulgaarsche samenwerking. De Grieken toonen reeds nu, de aanwezigheid van Bulgaarsche troepen binnen Saloniki bijna niet te kunnen verdragen. De val van Adrianopel is in deze omstandigheden een belang van alle Balkanvolken te gader. Heldhaftig wordt het verdedigd, maar steeds nauwer wordt het ingesloten, en de Bulgaren gaan er een reuzenoffer voor brengen: dat van hunne lichting 1913, vijftigduizend jonge mannen die er voor in den dood zullen gaan. Het *moet* vallen, want anders is, ondanks de verbijsterende aanvankelijke zegepralen, de veldtocht voor Bulgarije mislukt.

Maar de krachten van het zwaarbeproefde volk laten niet toe, ook voor het bezit der Tsjataldsja-linie een dergelijk offer te brengen. Het is duidelijk dat de Bulgaarsche gevechtsleiding daar op het oogenblijk bovenal het sparen der manschap beoogt, die nòch aan het Turksche vuur, nòch aan het choleragevaar roekeloos mag worden blootgesteld.

De omstandigheid, dat men Adrianopel niet bezit, maakt ook de verpleging van het Bulgaarsche leger te velde tot een bijzonder moeilijk vraagstuk. De hoofdvoedingslijn, die uit Sofia, is daardoor niet te gebruiken, en de zijlijn naar Kirk Kilisse loopt voor de bergen dood. Wel heeft men de verbinding met Saloniki, maar daar zijn geen Bulgaarsche dépôts. De verhouding uit de eerste weken van den oorlog dreigt dus ten nadeele van de Bulgaren te worden omgekeerd. Toen hadden de Bulgaren volop en de Turken aan alles gebrek; thans hebben de Turken al het voordeel van den vrijen aanvoer uit hun achterland, en ontbreekt aan de Bulgaren dikwijls het noodigste.

In deze omstandigheden zijn het vooral de Grieken wier medewerking voor de Bulgaren van het hoogste nut kan zijn. De Grieken hebben het zeker van de vier verbondenen niet het moeilijkst gehad. Zij hebben de minste verliezen geleden, daar zij nergens eene macht van eenig belang of van eenige weerstandskracht tegenover zich hebben gezien. Zonder dat er ernstige krachtsinspanning is noodig geweest, is Saloniki in hunne handen gevallen. Waar de natuur moeilijkheden in den weg legt, als in Epirus, is hun voortgang niet noemenswaardig; maar groote offers behoeven zij niet te brengen, om ook naar die zijde redelijke wenschen bevredigd te zullen zien. Dzjanina is, anders dan Adrianopel,

voor de Turken een verloren post, zoodra zij Macedonië hebben opgegeven, en dat welke vrede ook de Turken dáár zou herstellen gelooft niemand meer. - Hoe nu die ongerepte kracht van Griekenland ten meesten voordeele van de zaak der verbonden volken aan te wenden? In de eerste plaats door aan het Bulgaarsche leger te velde via Saloniki èn versterking in troepen èn verplegingsmiddelen toe te zenden; - maar dan vooral ook door de Grieksche zeemacht met de Bulgaren te doen samenwerken tot een aanval op Gallipoli. Dat de Dardanellenforten, tegelijk van de land- en van de zeezijde bestookt, het zouden kunnen houden, is minstens genomen twijfelachtig; en is eenmaal de zee van Marmara door de Grieksche zeemacht binnen-geloopen, dan zal deze er licht sterk genoeg blijken, zoo niet om de Turksche vloot te verslaan, dan toch om ze van de flank der Bulgaarsche stelling voor Tsjataldsja af te trekken, waardoor de zuidelijke punt der Turksche linie de dekking van het scheepsgeschut ontberen zal, en het geheele verdedigingsstelsel der Turken aan die zijde wordt ontwricht. Behalve van den val van Adrianopel, schijnt dus de tot stand koming van een voor de Balkanvolken aannemelijken vrede vooral nog van deze operatie af te hangen. Maar zal zij slagen, dan is het wel de hoogste tijd voor de Grieken om hun zeemacht tot dien aanval te concentreeren. Tot dusver wordt zij aangewend voor particulier-Grieksche doeleinden: de vermeestering van Turksche eilanden. Zullen die nog vóór den vrede alle aan Griekenland worden gebracht, dan heeft zeker koning George al zijn scheepjes daartoe noodig; - maar dan stelt hij het behoud van Saloniki in de waagschaal. Griekenland moet kiezen of deelen. In de Aegeïsche Zee kan het nog wel wat voordeelen behalen op eigen hand; maar zijn toekomstige vastelandsgrenzen zullen worden bepaald naarmate van het vastelands-succes van den vierbond als geheel, en als Griekenland toont voor dat succes weinig te gevoelen, zal het zichzelf straffen.

Dat Konstantinopel aan de Turken zal blijven, is in overeenstemming zoowel met den wensch der mogendheden als met de militaire resultaten tot dusverre. De Turken beschikken nog over heel wat middelen om er zich te handhaven; het herstel van de oude krijgshaftigheid is niet langer te loochenen,

en nog zijn zij lang niet aan het eind van de reserves die uit Klein-Azië kunnen worden opgeroepen. De zekerheid dat ook Bulgarije dit inziet en van de bezetting van Konstantinopel geen punt meer maakt, heeft in de verhouding tusschen Bulgarije en Rusland een groote verbetering doen ontstaan. Een Bulgarije aan den Bosporus zou geen goede vrienden met Rusland zijn gebleven, en vriendschap met Rusland is voor Bulgarije onontbeerlijk wegens zijn delicate betrekking tot Roemenië.

Roemenië was vóór den oorlog de rijkste, welvarendste, meest bevolkte Balkanstaat. Het wenscht dien voorrang te behouden. Het kan op de Turken geen veroveringen maken, maar wel op de Bulgaren. Onzeker, hoe de oorlog af zou loopen, heeft het zich op een afstand gehouden, maar zal elke kans willen waarnemen om te oogsten van wat het niet gezaaid heeft. Eene vordering tot compensaties, gericht aan een overwinnend Bulgarije, zou alleen kans van slagen hebben indien die door mogendheden van *beide* de groote groepen werd ondersteund. Rusland is weinig genegen eene macht te vergrooten die hare aansluiting sinds lang bij het Drievoudig Verbond heeft gezocht en gevonden, wat voor Roemenië de natuurlijke positie is, omdat het Rusland van den Balkan afsluit en zijn bestaan dus een hoofdwaarborg is voor de mogelijkheid van Oostenrijkschen invloed op dat schiereiland. Zoolang nu Bulgarije rekenen kan dat Rusland zijne verhouding tot Roemenië niet ter wille van nòg dringender belangen zal herzien, voelt het zich tegenover de Roemeensche begeerlijkheden vrij veilig. Het zal Konstantinopel niet binnentrekken zoolang de bezetting daarvan een vredebreuk met Rusland beteekent.

En Servië? Zal het zijn haven krijgen? Op welken anderen grond zal Oostenrijk er zich tegen verzetten dan op dien van een even brutaal voorgedragen als slecht begrepen eigenbelang? Mij dunkt dat de Oostenrijksche politiek ten aanzien van Servië niet van groote kortzichtigheid is vrij te pleiten. Is het bestaan van een onafhankelijk Servië zelf reeds zulk een gevaar, dat Oostenrijk er zijn monarchie niet aan blootstellen mag, dan had het eerder toe moeten grijpen, dan had het niet moeten dulden dat Servië den Sandsjak bezette; dan had het openlijk moeten optreden als mede-

erfgenaam van den Turk. Dit zou een halsbrekend werk geweest zijn, een politiek, waarvoor groote gevaren moesten worden getrotseerd, maar die bij welslagen althans winst van belang had kunnen opleveren. Wil Oostenrijk zich poneeren als Balkan-macht, welnu, dat het Europa uitdage het in dat karakter te erkennen. Maar het heeft dit *niet* gedaan; het heeft de zaken zoover laten komen als zij thans zijn, en nu wil Oostenrijk Servië van de vruchten zijner inspanning berooven. Alsof een gedupeerd, binnen onmogelijke grenzen bekneld blijvend Servië een wenschelijke nabuur voor Oostenrijk zou kunnen zijn! Oostenrijk heeft vroeger gehoopt, Servië door economischen dwang tot een vazalstaat te kunnen maken. Is er eenige kans dat nòg gelukken kan wat toen mislukt is; dat het Servië van nà Koumanowo zich zal laten welgevallen waartegen het zich vroeger met hartstocht verzette? Oostenrijk daagt een vijandschap uit die het zeer onwijs doet met te verachten. Het gevaar van die vijandschap wordt niet gemeten naar het aantal der strijdkrachten van het koninkrijk Servië alleen. Het beleedigt op honderderlei wijze de Slavische nationaliteit en haar gegronde aanspraken; het rekene niet op het medelijden van Europa wanneer de bom zal barsten.

Een Servische haven, zegt Oostenrijk, is een onmogelijkheid, omdat dit in de practijk beteekenen gaat een Russische (oorlogs)haven. Maar dit is dwaasheid. Ten eerste mag men vragen, waarom dan thans niet reeds het Montenegrijnsche Antivari het karakter van een Russische oorlogshaven heeft? En dan wordt geheel voorbijgezien, dat een zich vrij voelend Servië volstrekt niet de slaaf van Rusland zal willen blijven. Juist de vestiging aan de Adriatische Zee brengt het in dagelijksch contact met gansch andere dan Russische belangen.

Duitschland zit met de zaak verlegen. Het heeft niet den minsten lust, een oorlog te gaan voeren om Servië een haventje aan de Adriatische Zee te onthouden. Het heeft duidelijk aan de Triple Entente te verstaan gegeven: wanneer gij u rustig houdt, zal ik Oostenrijk tot rede zoeken te brengen, maar wanneer gij dreigt, verplicht gij mij aan Oostenrijks zijde te staan. De Triple Entente heeft Duitschland eenige weken crediet gegeven; maar Oostenrijk matigt zich niet, en nu begint ook Rusland met de sporen te rinkelen.

Onderwijl heeten de Serviërs maar aldoor op weg naar Doerazzo, maar zij zijn er nog niet. Het is voor hen van overwegend belang er zeer spoedig te komen, vóór de mogendheden de basis van hun overleg kunnen vaststellen. De Serviërs in Doerazzo te laten, is nog heel wat anders dan het hun aan te bieden. Voor een aanval op Oostenrijk krijgt Rusland de entente-vrienden niet mee; maar omgekeerd, voor een uitwerping der Serviërs zullen Engeland en Frankrijk evenmin zijn te vinden. En zoolang Duitschland dit weet, zal het Oostenrijk willen intoomen. Men houde dus wegens Servië den Europeeschen vrede nog niet voor te ernstig bedreigd.

Wie ook haast moeten maken zijn de Albaneezen. Wordt dezer dagen te Valona het onafhankelijk Albanië uitgeroepen, dan heeft dit alle kans van door Europa te worden erkend. Op schikking belust, wil Europa, terwijl het op één punt Oostenrijk niet bijvallen kan, gaarne op een ander punt Oostenrijk genoegen geven. Of het de kansen op de levensvatbaarheid van een Albaneeschen staat niet veel te hoog stelt? De Albaneezen zijn thans, nu alles hen drijven moest tot snel en krachtig handelen, nog niet eens zoover, een gemeenschappelijk program te kunnen formuleeren. Albanië zal een last zijn voor wie het inlijft, maar vermoedelijk een nog grooter last voor wie het vrijlaat. Het in cohaerentie en aanspraken op één lijn te stellen met landen als Bulgarije en Servië is een zonderlinge vergissing. Om te beginnen kan niemand de grenzen van Albanië aangeven. Een ‘groot-Albanië’ zou tal van gewesten insluiten waar de bevolking, of ten minste een groot en machtig deel van de bevolking, op het bestaan van zulk een staat allerminst is gesteld. Een klein-Albanië zou in aanmerking kunnen komen, maar waar het precies te plaatsen, en hoe te voorkomen dat het een roofnest en bron van onvrede voor den Balkan en voor Europa wordt, is een der moeilijkste punten van het geheele Balkan-probleem.

C.

Bibliographie.

Dr. N. Japikse. Leerboek der Nederlandsche Geschiedenis, vooral ten gebruike van gymnasia en hoogere burgerscholen. - Tweede herziene druk. - Groningen, Wolters, 1912.

Het verwondert mij niet, dat van dit in het voorjaar van 1910 voor het eerst verschenen boek een tweede druk is noodig gebleken, die nog wel door andere zal worden gevolgd. Ziehier een leerboek dat zich van vele andere onderscheidt door degelijkheid en gemis aan pronkerigheid. Er zijn er te veel die de distinctie, opvroolijking of hoe zal ik het noemen, gezocht hebben in het aanbrengen van een overmatig getal citaten, en brokken Fruin, Bakhuizen, Groen, *unvermittelt* in eigen omgevende vaalheid voegen. Dr. Japikse is voor zulk doen te sober en te vol zelfrespect. De kennis die bij hem op den bodem ligt is grondig. Er is haast geen zinnetje dat geen oordeel en overleg verraadt, waarvoor geen bewuste keus is gedaan uit in onze wetenschappelijke historische literatuur gegeven voorstellingen en voorgedragen opvattingen. Wij worden van de Hunnebedden tot van Heutsz geleid door iemand die naar vele zijden goed uit zijn oogen heeft gekeken, en zonder opsmuk vertelt wat zijne memorie als het belangrijkste behouden heeft.

Dit boek is van zekere egale gaafheid, maar niet beeldrijk of levendig. Ik weet niet of een leerboek dit zijn kan zonder in kwakzalverij te vervallen. Het moest eigenlijk wel, maar die het probeeren leveren meestal iets potsierlijks. Een goed onderwijzer zal, dunkt mij, dit boek als legger gebruiken en ‘er iets bij vertellen’, van die vertelsels die juist nimmer gedrukt moeten worden maar verteld. In geen geval echter is de hoedanigheid van den legger onverschillig, en deze lijkt mij uitstekend.

Natuurlijk bladert niemand in een boek als dit, zonder hier of

daar een vraagteeken te stellen. Zoo zou het mogelijk zijn, vóór den derden druk nog eens te overwegen of Engeland noodig had, tot de vereeniging van Holland en België door Willem I te worden 'bewerkt': het was juist een Engelsch plan al van 1799 en 1805. Ook lees ik in de bekende 'minute des principaux points' van April 1813 eerder gelaten vertrouwdheid met het denkbeeld niet alle koloniën terug te zullen krijgen, dan aandrang om ze alle terug te doen geven.

C.

De Socialisten, Personen en Stelsels, door Mr. H.P.G. Quack. Vijfde en Zesde Deel. Derde, herziene druk. Met register over de zes deelen. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1912.

Iamque opus exegit, ten derden male, de nestor onzer historici op het terrein, al breeder en al bonter geschakeerd, van het socialisme.

'Misschien is het beter, dat het in de pen blijft steken', schreef Potgieter in 1873 aan Huet van het toen nog slechts in plan aanwezig boek. Doch hij onderschatte het nederlandsch publiek, welks wansmaak hem de verzuchting ingaf. Trouwens, Potgieter kon niet weten, dat de kinderen van toen en die nog geboren zouden worden een ander publiek zouden vormen dan dat hij kende, ad nauseam.

Quack is, met zijn kijk op het socialisme als maatschappelijk verschijnsel, de weetgierigheid van den vorscher overwaard, zijn tijd vóórgeweest, maar - de gelukkige - niet zóóver, dat zijn tijd hem niet kon inhalen. Zoowel de sterke groei van het socialisme zelf als de aanstekelijkheid van een belangstelling als die van den schrijver van dit standaardwerk hebben hemzelven de waardeering en zijn levenswerk de lezers bezorgd, die beiden verdienen en die door het nuchter boekhandelsfeit van nu reeds vier drukken der twee eerste, van drie drukken der latere deelen, sober en afdoende geteekend worden.

Dit bij dezen herdruk vast te stellen, is wel zoo belangrijk als uit te pluizen, welke de verschillen zijn met de voorlaatste uitgaaf.

'Herzien' zijn ook deze twee deelen, vooral in de noten met haar bio- en bibliografische bizonderheden.

Ook hier en daar in den tekst.

Zoo onderging het hoofdstuk over Marx een kleine uitbreiding: in het 'Besluit' van het vroegere supplementaire deel, de 'Vergeten Figuren', dat nu in het vierde deel is overgegaan, kwam een passage voor over Marx' studiën in het British Museum, een

terugwijzing van het verwijt als zou hij zonder meer zijn oude engelsche schrijvers hebben nageschreven; men vindt haar thans waar ze behoort.

Het hoofdstuk ‘Slavisch socialisme, Silhouetten uit Rusland’ werd in den aanhef een teekening rijker van ‘de Russische ziel’: waarin ‘een vast geloof in een te verkrijgen geluk samensmolt met een binnenwaartsch mystiek leven, met een innigheid van gevoel, met een schijnbare inertie, waaruit dan plotseling ontzettend en geweldig een laaiende hartstocht kon ontvlammen; hartstocht, die dan weder even spoedig tot stille berusting, tot droevig dulden en wachten, kon overslaan’, de ziel van met name het plattelandsproletariaat, van de moejiks, die Tolstoï, hun broeder, van wiens dood aan het slot van het hoofdstuk verhaald wordt, ‘begroeven... op een winterdag, in langen stoet, in het stille woud zijner vaderen.’

‘Op den drempel der twintigste eeuw’ heet (en heette) het slothoofdstuk.

Over het algemeen is, ook in den herdruk (met talrijke uitzonderingen wat de verwijzingen naar literatuur, met slechts een enkele, b.v. die van Tolstoï, wat den eigenlijken tekst betreft), die drempel niet overschreden.

Slechts heeft één teekenend verschijnsel der laatste jaren, het ‘syndicalisme’, dat aan het eind der vorige eeuw zich nog maar in vage omtrekken vertoonde, den schrijver thans aanleiding gegeven tot een toevoeging, die, welbeschouwd, een niet onbeteekenende verandering, verwijding althans, van inzicht markeert.

De vorige druk nog zag aan het einde der negentiende eeuw de socialistische beweging in twee stroomingen gedeeld: die der parlementaire en die der niet-parlementaire socialisten of anarchisten, de school van Marx en die van Bakounin.

‘De *drie* stroomingen’ staat thans boven deze paragraaf. Want ‘als op een zekeren afstand van de leiders dier twee stroomen, beweegt zich, aan de kim der rijzende twintigste eeuw op allerlei plaatsen, zij het veelal nog in schemerende lijnen, een deel van het eigenlijke volk der arbeiders met uit eigen middelen opkomende voortgang, aandrift en instellingen... een organisatie voor den loonstrijd... een eigen strooming van het socialisme’ die ‘zeer zeker... nog sterk den invloed zoowel van het dogma van Marx als van de richting van Bakounin (ondergaat),... soms beide invloeden (combineert), maar in welke ‘woeling der revolutionaire vakvereenigingen of syndicaten (toch) de fatalistische leer van Marx verbleekt’, en men terugdeinst ‘voor Bakounins woest bevel tot elken opstand in het wilde’. Niet meer nog dan ‘een aanloop’, staande ‘buiten elk stelsel, buiten

elke theorie’. Die eenvoudig macht stelt tegen macht, die zich niet bekommert ‘om bindende contracten, afspraken of wettelijke arbitrage’. ‘Hooger loon en nogmaals hooger loon’ eischen deze syndicalisten en ‘anders staken zij...’

v.B.

Maurits Sabbe, De Nood der Bariseele's, C.A.J. van Dishoeck, Bassum. Twee deelen.

Na dat niet minder kluchtige dan lieflijke, van vogelgefluit, bloemenkleuren en goeielijk-hartig lachen doorvonkte en doorschalde werkje *De Filosoof van 't Sashuis*, dat boekje met precies het tìkje bewùst zóó *gearrangeerd* zijn; met juist dat wèinigje als houterige abruptheid in het bewegen der oolijke figuren, dat ook aan de lustige Jan Klaassen's der Poesjenelle-kelders herinnert; en ook dat fijn-geurige snuifje van, ik zou zeggen: *archaïsche*, naïveteit, als genoeg was, om mij hevig en in een uiterst verheugende openbaring, de *verwantschap* van dezen auteur met de groote Spanjaarden - vooral *Hurtado de Mendoza*, den beïnvloeder van *Brederôo!* - te doen voelen; na dit werkje, dat je lekkertjes glunderen om eigen welgedaanheid ziet, terwijl je voelt 't dit al even weinig kwalijk te kunnen nemen als aan zekere, uiterst sympathieke, door geestelijke en lijflijke gezondheid altijd opgeruimde menschen, gaf Sabbe *Een Mei van Vroomheid.* En dit beteekende al dadelijk een enorme vooruitgang, want was er in het eerste boek veel amusant gekakel en gedoe - om met ons beeld in de landelijk-steedsche sfeer der beide werken te blijven - van kleurige kippetjes te hooren en te zien, met daarnaast, hóóger, op 'n boomstam, die oolijke spotlijster van 'n Sasmeester en dat zoete duifje van 'n Mietje, ook in het tweede ontbraken in *Bazinne Lowijcks* en *oude Free*, het zéér vraatzuchtige haantje en hennetje niet, máár: te àvond - en welk een plechtig-droeve avond was dat, na zóó korten dag van jeugd! - zongen daar die van God gezégende nachtegalen, *jonge Free* en lieflijke *Bethye*, hun mystieke lied, waarlijk ‘fulpen tonen als uit edel metaal geblazen’, zoodat dit werkje niet alleen voortreffelijk was door de prachtige uitbeelding van twee zoo verschillende levenshoudingen als de egoïstisch-materialistische en de altruïstisch-mystieke zijn, maar vooral, omdat het ons de rijke harmonische wijsheid van des schrijvers ziel deed voelen, welke immers deze beide hevige contrasten zóó kon beelden, dat zij, in

een en 't zelfde werk, dicht naast elkander, zonder schade voor elkander konden bestaan. - En nu komt Sabbe met een derde boek en het is zoowaar alweer een genot, den vooruitgang in zijn wezen en kunnen te zien! Want niet slechts, dat het zich hierin van de vorige onderscheidt, dat het géén als spròkige werkelijkheid, geen romantiek is - immers *deugdelijke* romantiek moet m.i. *objectieve* beelding van werkelijk bestaanbare *uitzonderings*figuren zijn - doch zich op een veel meer algeméén reëel plan beweegt; het verhaalt ook niet, als gene, een episode slechts uit een leven, maar geeft het gehééle leven, van nagenoeg twee geslachten zelfs! Dat dit laatste een vooruitgang is, dat hiervoor een grooter visionnair en episch zoowel als compositorisch vermogen worden vereischt, zal wel geen betoog behoeven. En hoezeer is deze schepping geslaagd, welk een òndoorbroken stroom van diepe menschelijkheid vloeit door dit boek! Daar is allereerst het roerende drama van de vrouw, die geheel zachtmoedigheid, liefde en dulding, na een slovige jeugd en een leven naast 'n man die haar wel waardeert en wel van haar houdt, maar niets van zijn zieleleven uiten kan, juist ten tijde, dat zij de groote, de éénige vreugde van haar bestaan, het geluk van haar moeder- en opvoedersschap zal gaan genieten, sterft, met kommer en zorg in het hart, om haar beide kleine zoontjes, het achterlijk jongste vooral, voor wien zij voelt nog onmisbaar te zijn. Daar is dan, ten tweede, de tragedie van dat achterlijk kind, gehaat door een feeksige tante, verwaarloosd en getyranniseerd door een stuggen vader en een ouderen, koud- en egoïstisch-intelligenten broer, in wien de vader al zijn hoop en genegenheid heeft geplant, voor wien hij zijn jongste opoffert; daar is dan ook de wanhoop van den vader-zelf, als hij inziet, hoe harteloos en baatzuchtig hij zijn oudsten zoon, bij wien hij tevergeefs om wat liefde bedelt, heeft gemaakt, hoe verwaarloosd en geestelijk-vernietigd hij den ander heeft. Dàn wendt hij zich tot dien. Te laat! De sukkel staart hem onnoozel-lachend aan. En de ongelukkige oude man heeft nu maar één verlangen, naar zijn vrouw in den hemel, en een avond komt zij hem uit de bleek-zilveren wolkenpoort van de stille maan tegemoet, en hij stapt te water en volgt haar... Dit alles in het eerste deel. Het tweede behandelt het verder leven, tot hun dood, der beide zoons, die vrijgezel blijven... Maar komaan! al wil ik u nu nog wijzen op dat kostelijke tooneel in de herberg, als de tyrannieke oudste broer, de dorre notarisklerk, voor 't eerst in z'n vijf en veertig jarig leven, uit minnekoozen is gegaan, ook omdat ik hier weer de boven geschetste verwantschap voel, en op dat mooie figuurtje

van Quickelbornée'tje, dat aan de neiging naar het sprokige van onzen auteur zoo weldoend komt herinneren; al wil ik u zeggen, dat ook het tikje houterige abruptheid, vooral in het begin van het eerste deel niet ontbreekt en evenmin de ‘archaische’ naïveteit, zooals bijvoorbeeld, wanneer de schrijver ons nog eens meent te moeten inlichten omtrent de bedoelingen van de feeksige tante, die wij toch ook daarzonder, dank zij de uitnemende beelding, door en door kennen - van de waarlijk bijna ontelbare glansmomenten in dit boek zal ik, uitgezonderd één, niet meer spreken. Want is het m.i. een voornaam deel van de taak der critiek, tot het lezen van een boek aan te sporen of daarvan terug te houden, ik meende in dìt geval het eerste beter te kunnen doen door des schrijvers gehééle figuur even te schetsen dan door van dit zijn jongste, tweedeelig werk, een analyse te beproeven, die, mij althans, in zoo kort bestek niet mogelijk ware geweest. Maar dat ééne glans-moment, wijl het een der diepste levenswaarheden symboliseert, wil ik nièt verzwijgen: De half-onnoozele zoon kende een oud sprookje, het verhaalde van een dood moederken, dat wederkeert als de linden bloeien. Hem, wien, toen hij nog een kindje was, dit zóó heilige waarheid scheen, dat hij, kort na zijn moeders dood haar sloffen buitenzette, opdat zij die zou kunnen aantrekken, als zij daarstraks wederkwam - een aanbiddelijkschoon trekje, niet waar? - hem, die zijn moeder altijd bleef liefhebben, blijft ook dat sprookje altijd bij, en als nu zijn ouderdom gelukkig wordt gemaakt door het petekind van zijn broer, dat hij 't eerst bij het bloeien der linden ziet, dan is 't hem, den onbewust- en kinderlijk-dichterlijke, of zijn moederken uit den dood is opgestaan, dan voelt hij, dat háár liefde en háár zachtheid hem in dat kindje zijn weergekeerd... Ik geloof lezer, dat de onnoozele gelijk had! Ik geloof, dat niets wat groot of goed of liefelijk was verloren gaat, maar immer en immer in 't leven wederkeert... En ik geloof, néén, ik ziè, lezer, dat ook in Vlaanderenland die wondere linden weer hebben gebloeid; dat de Moeder, die de blijmoedigheid was, de Moeder, die de lieftallige eenvoud, het hàrt, de zièl en de lièfde was, die oude Literatuur die onze harten kende, ons minnelijk berispte en schalk belachte en gelukkig maakte als nauwelijks één ander, herrezen is... Wees wijs als die onnoozele en open de deuren van uw huis en uw gemoed, om Haar in wijding en hooge vreugde te ontvangen.

M.H. VAN CAMPEN.

R. van Genderen Stort, Idealen en Ironieën, W.L. & J. Brusse, Rotterdam, 1912.

- Ziedaar, dacht ik na lezing van *Een Roman*, het tweede stukje van dezen bundel, daar heb je nou het echte type van den beginneling-artist, den man, die zijn werk*plannen*, zijn 'notities' betreffende een gevalletje, gefantaseerd of hem ter oore gekomen, goedig en wel en geheel argeloos, als geacheveerd, àf-gebéél̈d werk laat drukken. Geheel argeloos, zéker, want wie anders dan zulk een allerliefst-onschuldige zou met het lapje lokkerig vleesch van dezen titel in de hand de buldoggen der critiek, die hem anders, een weinig grommend wellicht zouden zijn voorbijgeloopen, als tot den aanval nóódigen?! *Idealen En... Ironieën!...* Als dit geen argeloosheid is, is 't dan bravoure?... Maar neen toch, zelfs de groote Griek was met één Achilleshiel tevreden en de heer Van Genderen zou zich, wellicht ten believe der nieuwste chirurgische mode, *eenige* hebben laten aanënten?!... Trouwens, die argeloosheid past zoo wèl bij dat artistiek-dilettantische van vlàk náást het levensechte, in de levensnàmaak te buitelen, gelijk den schrijver in dat stukje *Een Roman* gebeurd is... - Toen ik dit alles afgefilosofeerd en bij het lezen van *Het Bedrog* gemeesmuild had: 'U maakt 't u makkelijk, m'n waarde Heer, met uw bedrogen echtgenoot te laten wegloopen'; *Zomer* een fraai fantasietje had bevonden (alleen dat van die '*panische communie*, *waarin zij het teloorgaan in den oerschoot des levens mystisch beleefden*'... wel te weten: dit alles gezeid van een griekschigen heer en dame die 'n bain mixte nemen... hoor 'ns even, dat kunnen ze in die kunstenaars- en high-lifekringen een panische communie enz. noemen, maar ik ben maar een burgerman....) toen ik dit alles dus had afgedaan, zeg ik, geraakte ik tot *Het Vest...* En nu wou ik er wel een lief ding voor geven, als ik den lezer overtuigen kon, dat 't me niet om 't maken van 'n flauwe scherts te doen is, neen, werkelijk, ik hèb 't me zièn doèn: ik heb *Het* - zéér dandylike - *Vest* opengemaakt, bèrgen vrij onnutte literaturige bagage uit binnen- en buitenborstzak gehaald en - en dáárop wil ik nu maar neerkomen: - wat denkt ge wie z'n breedgewelfde borst d'r onder zat?... 'Nu van Van Genderen Stort natuurlijk', zegt ge schouderophalend... Mis!... van *Falkland!* - Gelijk ook in *De Tanden* - zeer gaaf en fraai - mijn anthropologische blik een duidelijke verwantschap ontdekte met het gebit van den *Homo Handelsbladensis*, al is dit scherper...

Maar, eindelijk! las ik *Tobias Peppel...* En nu, wèg van hier, narrige criticus met je bittere spotternijen! Hier is iets te bewon-

deren, hier iets lief te hebben! Die slungel van 'n *Peppel* is zóó prachtig neergezet, in zijn weerzinwekkende lamlendigheid, ten voeten uit... Hièrin breekt van Genderen's revolutionair gevoel, waarzonder geen waarachtig kunstenaar wordt geboren, zijn opstandsgevoel tegen het gehaáte onechte zoo machtig uit... Och, ik erken het, ik was er soms niet ver van af, dezen schrijver voor een dier trieste heeren te houden, in schrikwekkend aantal onder de jongeren te voorschijn tredend, die zonder noemenswaardig talent, van hun literaire 'gedistingeerdheid,' hun 'kalme nuchterheid' en kurk-droog gezond-verstand hun schrijversleven moeten rekken; een dier essayisten - over het leven of over boeken, doet er niet toe - die teemen, teemen, téémen, onmachtig tot één blijde opzwaai van levensvolheid, tot één moment van dat fonkelend zich-zelf-genieten van den geest, dat scheppen is. Máár *Tobias Peppel* vóóral heeft mij gelùkkig mijn dwaling doen inzien. De heer Van Genderen ontdoe zich van dien jammerlijken verfijningsschijn. Hij late dien aan *the mob of gentlemen who write*, de verdroogde Physalis-kelken der literatuur, die met de herfstige blos hunner dorheid in porceleinen vaasjes zonder aarde of water kunnen prijken, òmdat zij dood zijn en toch zoo knapjes kunnen schudden en rammelend-geluiden alsof er leven in hun doode bollen zit. Hìj getrooste zich de 'viesheid' en zwartheid der vochte aarde, die al het levende voedt. - *Van de ijdele gedachte tot het stralende beeld*, zei eens Verwey, en ziedaar de oorlogskreet tegen de veldwinnende neiging dier onmachtigen, om de - vaak gecopiëerde! - naakte 'gedachte' ten troon te heffen!

Een *kunstenaar*, en dùs ook de heer Van Genderen Stort, moet *beelden.*

M.H. VAN CAMPEN.

Historische schets van de Nederlandsche Letterkunde, voor schoolgebruik en hoofdakte-studie, door Dr. G.C.N. de Vooys. Vijfde herziene druk. 1912.

Dat deze 'Schets' het, in vier jaar, reeds tot een vijfden druk gebracht heeft en dus zijn doel: te dienen voor schoolgebruik en voor de hoofdakte-studie, bereikt blijkt te hebben, is verklaarbaar, wanneer men weet dat er bij ons geen tweede boek bestaat, waarin zoo beknopt en zoo duidelijk de geheele Nederlandsche letterkunde in schets is geteekend. Door een bekwaam docent als leiddraad gebruikt, kan dit werkje van groot nut wezen en bij menig leerling liefde wekken voor de vroegere en latere letterkunde van ons land. Wil hij die kennismaking later

voortzetten, dan kunnen hem de ‘Inlichtingen en Raadgevingen’ aan het slot gewichtige diensten bewijzen.

Van de bezwaren die ik bij de bespreking van de Vooys' arbeid in 1909 opperde, zijn er, ook nu ik van deze ‘herziene’ uitgaaf kennis heb genomen, twee blijven bestaan. (Een derde is ook wel niet weggenomen, maar ik kom daarop hier niet terug.) Het ontbreken van een alphabetisch register der in het boek genoemde schrijvers blijft te betreuren en maakt, al is de inhoudsopgaaf ook zeer uitvoerig, het raadplegen tijdroovend En onverantwoordelijk lijkt het mij dat Dr. de Vooys, die afzonderlijke paragrafen wijdt aan Hemkes, Boeken, Henriette Roland Holst, een dichter als Boutens zonder eenig woord van waardeering en enkel met vermelding van de titels der door hem uitgegeven verzenbundels blijft plaatsen in de paragraaf ‘Andere Dichters’. Wanneer de leeraar uit het lijstje, waarop Boutens (chronologisch naar het geboortejaar) tusschen Giza Ritschl en Albertine Steenhoff geplaatst is, den dichter van *Stemmen*, *Vergeten liedjes*,*Carmina* niet naar voren haalt, komen de leerlingen niet te weten dat Boutens onder de dichters van de generatie na die van de tachtigers de allereerste plaats bekleedt.

H.J. Schimmel werd niet geboren te 's Gravenhage, zooals ook in vroegere uitgaven vermeld werd, maar in 's Graveland.

v.H.

R. Schrijvers. Op den wandel met Taalgidsen. 1e reeks. Kortenberg. J.H. Schrijvers-de Bie. 1911.

‘Op den wandel’. Het is maar wat men onder wandelen verstaat! Zoo kan men ook door een doolhof wandelen, van den eenen hoek naar den anderen, telkens op wegen gerakend die doodloopen en waar men weer op zijn schreden terug moet keeren, tot men, verward en duizelig, snakt om er uit te komen.

Want in dat boek van 340 bladzijden, hoe rijk gedocumenteerd, hoe vol ook van een niet te overzienen voorraad van wetenswaardigheden, aanteekeningen, scherpzinnige opmerkingen over duizende uitdrukkingen, zinswendingen, barbarismen, germanismen, gallicismen of ook maar minder gebruikelijke woorden, voorkomende in Zuid-Nederlandsche en vooral in Noord-Nederlandsche boeken, tijdschriften, dagbladen (de N. Rott. Ct. wordt tallooze malen aangehaald en als autoriteit ter verdediging van schrijvers meening gebruikt), woorden en zinswendingen die al of niet in Zuid- of Noord-Nederland toelaatbaar zijn of toelaatbaar

geacht worden door taalgidsen of zich voor taalgidsen uitgevende Zuid-Nederlandsche taalgeleerden, - in dit boek is geen weg te vinden.

De bedoeling van den schrijver is zeker goed. Hij wil taaleenheid tusschen Zuid en Noord. 'Er zijn geen twee Nederlandsche talen', zegt hij. 'Er is maar een Nederlandsche taal'. Maar hij heeft de portefeuilles, waarin hij, om dat te betoogen, alles met noesten vlijt en onuitputtelijk geduld verzameld had, met zijne, van vernuft en fijn taalgevoel getuigende, aanteekeningen en adviezen er bij, - hetgeen een arbeid van jaren en jaren moet geweest zijn, - eenvoudig leeggeschud, en daardoor is dit alles een ongeordende massa geworden, een vormlooze klomp, *rudis indigestaque moles*, gelijk Ovidius den Chaos noemt.

Na eene beschouwing over de beteekenis en het gebruik van 'belangloos', leest men een opmerking over 'geslepen' of 'gesleepte aspergies', die beter 'slieraspergies' genoemd moeten worden; waarna de vraag volgt of men moet zeggen: 'onderwijskundige conferentiën' of 'onderwijzersconferentiën'. Door een aantal voorbeelden wordt aangetoond dat men in Nederland ter terechtzittng zelden van 'advocaten', maar meestal van 'pleiter, verdediger' spreekt. Dan behandelt de schrijver enkele andere onderwerpen, en daarop volgt weer een volle bladzijde over het gebruik van het woord 'verdediging' in het rechtswezen, met een lange reeks van, voor het meerendeel overbodige, voorbeelden. Na de bewering dat men in het Nederlandsch zoowel 'drie maand, drie uur' als 'drie maanden, drie uren' mag schrijven, wordt weer een bladzijde gevuld met voorbeelden, waaronder dit belangrijke en actueele citaat uit Bosboom-Toussaint: 'drie maanden'! Waar dit bij onze romancière te vinden is, blijkt niet duidelijk; er staat enkel blz. 43. Maar ik ben geneigd, den schrijver op zijn verzekering te gelooven.

Een inhoudsopgaaf, een woordenlijst heeft het boek niet; de schrijver verklaart zich echter bereid om, 'bij voldoende aanvraag' een aanhangsel te doen verschijnen 'met een uitvoerigen klapper en een volledige bronnenopgaaf'. Alsof het boek ook zonder zulk een klapper ook maar eenigszins bruikbaar zou kunnen zijn! Mèt zulk een woordregister zal het misschien bruikbaar kunnen worden voor taalvorschers - en ik hoop van harte dat de verzamelaar op die wijze zijn groote moeite beloond zal zien - maar voor de overige stervelingen zal het werk, tenzijn geheel omgewerkt, een papieren doolhof blijven, waarin mede te wandelen hen weinig moet aanlokken.

v.H.